

శ్రీరామచంద్రపర బ్రహ్మణే నమః.

TEL. 145

శ్రీమద్రామానందము

వచనము

సుందర కాండము.

దేశికాదమనీ ప్రణీతము.

మద్రాసు.

ఆనందముద్రాశాస్త్రాలయమునందు

ముద్రితము.

ఆర్. కేంబ్రిడ్జ్ అండ్ కంపెనీవారిచే ప్రకటితము.

1912.

[ALL RIGHTS RESERVED.]

All Rights Reserved.

Copyright 1912—by R. Venkateshwar & Co., Madras.

This book is fully protected by an Indian and Foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate it into any other language and offer it for sale. A substantial copy of the words, ideas or illustrations contained herein constitutes an infringement of a copyright, and notice is hereby given that suit will be filed in every case of infringement.

కాపీరైట్ 1912 వ సం. ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అండ్ కంపెనీవారు కాపీరైట్
చార్జ్. ఈ పుస్తకము ఇండియా కాపీరైట్ ట్రచేతను పరదేశీయపు కాపీరైట్ ట్రచేతను
మరణితమైనది. ఎవరుగాని యీ పుస్తకమును సంపూర్ణముగాగాని లేక యిందొక
భాగమునుగాని తాము వేరుగా ప్రకటించుటకును, మరేయొక భాషయందు తర్జుమా
చేసి క్రయమునకు నిచ్చుటకును, హక్కు ఇయ్యబడదు. ఇందుఁ గలపదములనుగాని
భావములనుగాని పటములనుగాని ఏమాత్రమైనను కాపీచేసినయెడల అది కాపీరైట్
ట్రచు ఉల్లంఘించుటయే యగును. కనుక కాపీరైట్ ట్రచు పరిధిమన నుల్లంఘించినవా
రును దావాకు లోనగుదురని దీనిచే తెలియనగును.

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణ్యము.

పీఠిక.

కిష్కింధాకాండమున, మిత్రరక్షణాది కల్యాణగుణసంపత్తిచేతను బరాక్రమముచేతను వలయు సాహాయ్యసంపత్తిని గురుర్బ్రహ్మని సమస్తబుద్ధిశల సీతాన్వేషణము గావించుట చెప్పబడినది, ఈ కాండమున వెదకఁబోయినవారలలో మేలుబొందియగు హనుమంతుఁడు సముద్రమును లంఘించి లంకకుఁబోయి సీతనుగాంచి తనపరాక్రమమును గొంతశత్రువులకుఁ జూపి మరలి వచ్చి రామునకు సీతావృత్తాంతము నివేదించుట వర్ణితము. ఇందు హనుమంతుని దౌత్యలక్షణపూర్తియు సీత సాతీవ్రత్యగరిమయుఁ జక్కఁగాఁ దేటపడుచున్నవి.

‘విశేషేణు సుగ్రీవో హనుమ త్యర్థ ముక్తవాక్’ ।

సహితస్మిన్ వాచ్యే శ్శేషే శ్చిత్తాన్తోఽర్థచాధనే ॥ (కిష్కి-స. రర-౧.)

సుగ్రీవుఁడు విశేషించి హనుమంతునియందే తనచెప్పఁబోవు కార్యధరిమంతయు నుంచినవాఁడయ్యెను. ఏలనఁగా, కష్టిత్రేఘఁ డాహనుమంతుఁడు కార్యమును వప్పుక సాధింపగలఁడని సుగ్రీవుఁడు నిశ్చయించియుండెను.

అన్నట్లు సుగ్రీవుఁడు విశేషించి హనుమంతునివలననే కార్యసిద్ధి యగునని నిశ్చయించి

‘విష్యథాలభ్యతే సీతా తి త్త్వ మేవోపపాదయ’ (కిష్కి-రర-౬)

కాన సీతాదేవి లభించుటలుగా నీవే తగినప్రయత్నము చేసి కార్యము నెఱవేర్చవలయును.

యని సీతను గనుంగొనుభారమంతయు సతినిమీఁదనే మోపుటయు; ‘భర్త్రా పరిగృహీతస్య’ అని భర్తయును సుగ్రీవుఁ డతని నట్లు భవనాకరించుటను జూచి రాముఁడును ‘ఘ్రనః కార్యఫలోదయః’ (కి.రర-౧౦) యని యతనివలననే కార్యసిద్ధియగునని తానును నిశ్చయించి

‘వ్యవసాయశ్చరే వీర స త్త్వియుక్తశ్చ విక్రమః ।

సుగ్రీవస్య చ సన్దేశః సిద్ధిం కథయతివమే’ ॥ (కి-రర-౧౪)

వీరా! నీయుద్ధాహమును, బలమును, పరాక్రమమును, సుగ్రీవుఁడు నీతోఁ జెప్పినసందేశమును,

కార్యసిద్ధి తప్పక యవునని వాకుఁ జెప్పుచున్నట్లున్నది.

యని స్వనామాంకితమగు నంగుళీయఃమునిచ్చి చెప్పిపుచ్చుటయు; రెండును హనుమంతుఁడొక్కండే సీతను పొందర్చింపఁ గలుగుటవలనఁ గృతార్థములయినవి. మఱియు సుగ్రీవుఁడు

‘త్వయ్యేవ హనుమ న్మత్తి బలం బుద్ధిః పరాక్రమః ।

దేశకాలానువృత్తిశ్చ నయశ్చ నయపణ్డితే’ (కి-రర-౩)

హనుంకా! నయపండితా! బలము, బుద్ధి, కర్మాగ్రము, దేశకాలముల ననువర్తించుట, నీతి యగునని యెల్ల నీయఁదయున్నది. ఇట్లు మఱివర్ణయందును శేపు.

అని హనుమంతునియందుఁ గార్యనమర్థకములుగా వర్ణించినట్టి బలాదిబలములు లంకను సింహాకను సురసను యక్షకుమారాదులను నిరసించుటవలన బలమును బరాక్రమమును నిరూపితములయ్యెను. 'వాయురవ్యత్ర నజ్ఞాతశ్చ' రేదితి మతిర్తను' అని వాయువుగూడ నిందుఁ దెలియకుండ నంచరింప లేఁడన్నట్లు రాక్షసులతిభాగ్యత్రతోఁ గాచుచున్న లంకయందు రావణాంతఃపురము మొదలుగా నన్ని ప్రదేశములను బిల్లియంతటివాఁడై వెదకియుఁ బట్టువడకుండిన మెలపును, నిత్యై కుకులమును గీర్తించుచునే నీత గమనము నాకర్షించి తన్నగవటిదికొని నమ్మికఁబుట్టించి సంభాషించి యూరార్చినచాతురియు, సతనిబుద్ధిని దేశకాలానువృత్తిని బట్టి యిచ్చుచున్నది. రావణుని జూచుటకు యుద్ధములేపు నుపాయము వేటులేదని యందులకై యశోకవనభంగముఁ గావించినట్టి మిరిమిటాటినదిట్టతనమును, నింద్యజనుని బ్రహ్మాస్త్రపుబంధమునుండి విడివడియు రావణుని జూచుకోరికచేఁ గట్టువడియే యుండిపోయిన ధైర్యమహిమయును, దోఁకయందగ్గరగులుచుండఁగాఁ గట్టుద్రెంచకొని రాక్షసులను జంపఁజాలియు రాత్రియందుఁ జూచుటచేఁ దేటవదని లంకార్గ కర్తవిధానమును బగటం జూడవలయునని రాక్షసులవెంట బద్ధుఁడై తిరిగి యంత విజృంభించి లంకను నీటు గావించిన విమృశ్యకారిత్వవిధవమును, ఆనయపండితుని నయమును వేనోళ్లఁ జాటుచున్నది.

నీతాదేవి వాత్రివర్త్యపుమహిమ

'స్వప్నానామహం నహి మేఽర్థేన దాశోకేన మధేన పీడితయాః

సుఖం హి మే వాప్తి యతోఽర్థే హివా శే శిష్టభాగ్యైరతిహాసయే॥

౧౦

రామేతి రామేతి వై బుద్ధ్యా విచిన్త్య వారాబ్రువతి తమేన

తస్మాదుపాసాం కథాం తిమర్థ మేవం ప్రపశ్యామి తథా శృణోమి॥

౧౧

అహంహ తస్మాద్య మనోధవేన పండితా తద్గతిసర్వభావా

విచిన్తయన్తీ సతితిం తమేన తిన్తైవ పశ్యామి తథా శృణోమి॥

ఇది స్వప్నముగూడఁగాదు. నిద్రపోయినదేశకాల స్వప్నము. నేను శోకమువను దుఃఖమునని పీడితయై యున్నానే! నాకు ఏదైనాగ నే కలుగదు. దా. సుఖముచేతైన నిద్రగలుగునందునా! నిద్ర మదిందురునింటి మోముగల యారామునిఁ బాసినవాడు సుఖముగూడఁ గలుగదుగదా. నే నెల్లప్పుడును రామా! రామా! యిది రామునే బుద్ధిం ధ్యానించుచు రామునే నోటం తెప్పకొనుచు నున్నదానను అట్లు ధ్యానించుటకును చెప్పకొనుటకును అనుగుణముగా రామునిభవ విడుచువాడు. అంతునికథనే యాచెప్పినవిధమునఁ దెలియుచున్నాను. కాని మఱియిచ్చాదు. ఏలనఁగా నేను రామునిఁ బాసినది మొదలుగా నతనిం గూర్చివరికహమున మనస్సునిచే మిక్కిలియుఁ బీడితనై హనువన్మరియు సరియియందే నెలకొల్పి యతనినే యెల్లప్పుడును చింతించుచున్నాను గావున నేను మనమున చింతించునట్లే నాకన్నల కగపడుచున్నది. నాచెవులకు నట్లే విసఁబడుచున్నది.

అని యాచిడచెప్పిన వాక్యములనే తెలియుచున్నది.

ఈ పాత్ర ప్రత్యము మెడవంచి మూడుముళ్లు వేసికొన్న దానినిబట్టియా? ప్రమర్యాదకు లోబడి యా? లోకాపవాదమునకు వెఱచియా? ఇవన్నియు దానికి నముఖ్యకారణములు. రాముఁ 'డిందుపూర్ణ ప్రతిమాన'నుఁడు. కావుననే తాను 'మనోభవేన సంపీఠ' యై 'తద్గత సర్వభావ' యగుటంజేసి వలచిన వలపే, యవన్యమైన యనురాగవిభవమే, యందులకు మూలకారణము. కావుననే సీత తన్ను బలాత్కరించినరాక్షసుని సీలతో

'దీనోవా రాజ్యహీనోవా యోమేధర్తా సతే గురుః'

నాకెవఁడు ధర్తయో, అతఁడు దీనుఁడైననుగాని రాజ్యహీనుఁడైననుగాని, అతఁడే నాకు గురుఁడు.

అని రామునికిఁ దా ననువ్రతయగుటకుఁ గారణముగా వివాహబంధమును మాత్రమే కాక

'తం నిత్య మనరక్తాస్తి యథానూర్యం సువర్చలా'

సువర్చల నూర్యంజుం డనరాగము గలిగియుండునట్లు నే నతనియందే యెప్పుడు ననురాగము గలిగియుండును.

అని యనురాగాతిశయమునుగూడ నుదాహరించినది.

ఇంతేకాక యిందలికథాప్రణాళికయందు హనుమంతుఁడు సీతను గానక తలచిన తలఁపులును, జింతించిన చింతలును, సీతకును హనుమంతునకును రావణునకునుఁ గలిగినసంభాషణములును, మిక్కిలి రసవంతములై యర్థనుభగములై చమత్కారకాంశులుగా నున్నవి. హనుమంతుండు లంకనుజేరి

'దూతా క్కర్థా విపన్యస్తే కేకాలవిరోధితాః'

విక్లబం మాతే మాసాన్య తమ మ్నిర్యోవయే యథా॥

అభావభావితరే బుద్ధిర్నిర్మితాపి న శోభతే

మూతయన్త్రహి కార్యాణి మాతాః పక్షేతిమానినః' (సు-౨-౩-౪-౦.)

మంచియపాయములను బ్రయోగించుటవలన నించుమించుగా నీడలే యున్నకార్యములు, వికేకూన్యః డగుమాతేపాలం చుమే కేకాలవిరోధమునొంది, యవి సూర్యోదయమున వికాశింపఁగలచీరట్లులే శోభనే నొందుచున్నవి. కార్యకార్యములు వివేచించి రాజును మంత్రులునుగూడి నిర్ణయించినట్టి యపాయములుగూడ యుద్దేహితల కిప్పగింపఁబడునేని, ప్రకాశింపక యనర్థమును గలిగించుటయేకాక స్వామినిగూడ బుద్ధిహీనుం డనించును. ఏలనఁ దమఁ బండితులుగాఁదలంచుకొను మూర్ఖులగుమాతలు, కార్యములన్నియుఁ జెఱుపుట తెల్లమేకదా.

అని దూతయందలి యశోశలముచేఁ గలుగు ననర్థములు వివేచించుకొని, కాగరూకుఁడై యద్వారమునఁ బ్రాకారమును దాటి యెడమకా లిడి లంకనుజొచ్చి యతిప్రయానమున నీనినుగాంచుట యతినిన్వామిభక్తియుఁ గార్యనిర్వహణక్రియుఁ జెలుపుచున్నది.

నీతాడేవిని జూచియైనది; ఉన్నచోటును దెలిసియైనది. ఇక మాటలాడక
యేమరలవచ్చునా? అది యెట్లు?

'యద్యద్యదా మిహం దేవం కోకోపశాతచేతహమ్ |
అనాన్యస్య గమిష్యామి దోషః క్షమనం భవేత్ ||
గతేహి మయి క్షత్రేయం రాజభుక్తి యశస్విని |
పర్వతాం మనిష్యంతీ జానకీ తదిలిం త్యజేత్ ||
రామశ్చయది పృచ్ఛేత్తాం కింహం నీతాటవీ వ్యచ |
కిమహం తిం ప్రతిబ్రాహ్మ మసంభాష్య సుమధ్యమామ్ ||
యది చోక్త్యజయిష్యామి భర్తారం రామకారణాత్ |
వ్యర్థ మాగమనం తస్య సదైవ్యస్య భవిష్యతి |'

ఇట్టిదేవి దుఃఖముం మనస్సుకలగి నిలంబించుచుండగా, ఈమె హఠాదేవియై రామబాధకల
బోవుదునేని, అట్లుపోక దోషమేరును. నీ నీయమ నూనింపకయే బోవుదునేని, కిదప క్షమతి
యగు నీరాజమహా, నీది, తిన్నెం గాపాడుకొనెమిను నేనిదై ప్రాణములు విడుచును. నీ దివ్యమ నీతి
లో మాటాడకయే బోవుదునేని, నానుడు 'నీతి వాగోదేవి' చెప్పుచున్నది' యని వన్నెకొనెను, య
తిని కేమని బదులుచెప్పుదు? నీ కీతిదనో మాటాడకపోయి, నానుకోనను వ్యాధివల నుగ్రీవునిం
ప్రేరేపించి యిదటికే చూపునెచ్చినను, ఈదేవి యుగింపక నిట్టినుభవముగో చూడములు విలుపుగా
ని యుండజాలదు గావున సుగ్రీవుడు దైవ్యవచనముగా నిచ్చుటకే నిచ్చుటయు వ్యర్థమనును.

అన్నట్లు తిప్పక మాటలాడకలయునని శక్యమైంది, మాటలాడినచో నానిది తిన్నెం
గామరూపి యగురావనుడుగా శ్రమించి కూయునునేని యదేవిని రాక్షసులు చు
ట్టును గ్రమ్ముకొనగాఁ దనకార్యము చెడునని కింకొంది

'ప్రాంత్యాశ్చ కైకస్య భవే సంభ్రామక |
నీతికోదా మహ్నా వ్యా వ్రచు నీతాభిభాషక ||'

నీతికోదో మాటాడకయే బోవుదునేని నూనిది, రక్షించు నిష్కరాని ప్రాణములు విడుచును;
నీతమాటలను, ఇప్పుడు చూచుచున్నావోదము నాని సంభవించును.

అని యిట్లు చెందుచిట్లములం నిట్టిఅదేవి నొకగు సంభాషించి యూరార్చినవాడ
య్యెడోరార్చినాతెనైన మరలవచ్చునా? అది బొగుచునునా? ఇట మానుచుగోచు
చేసినవిచార మనన్యాయకమై యనివిబుద్ధురూక్షియు శ్రాద్ధమయును బేటవల
చున్నవది.

'అల్పకేష విదంకార్యం దృష్టిం ముగీకీతా |
శ్రీమహామా నత్రప్య చతుర్థవా లక్ష్మణే ||
ని నామ రక్షస్సు నుగాదు కల్పనే నాన మల్లోచరినేమి యుజ్యణే |
వధేహాధ్య బలదర్శితా జనా మార్జునస్త్రేయ మమేహ జోదగే ||
న చాప్యకార్యస్య పరాక్రమాద్యనే విశ్రయః | కల్ప దిశోపపద్యణే |
పాశప్రదాహి రతేహి రాక్షసాః కథంచి పయం ర్యది చాద్య మాద్దమమ్ ||
కార్య కర్తవీ నిర్దష్టయో బహూశ్యసి నాధయేత్ |
పూర్వకార్యానిగోధేన సకార్యం కర్తు మర్హతి ||'

సహ్యాక స్సాధకో హేతుః స్వల్పస్యాపీహ కర్తవ్యః ।

యోఽహ్యర్థం బహుధా వేద స సమర్థోఽర్థసాధనే॥

ఇహైవ తావత్కృతవిశ్వయోఽహ్యహం యద్వివ్రజేయం ప్లవగేశ్వరాలయమ్ ।

పరాత్తస్మద్భవిశేషతత్త్వవి త్తతః కృతస్యా వృషభ త్వకానమ్॥

కథంఖ ఖల్వద్య భవే త్కుఖాగతం ప్రసహ్య యుద్ధం మమ రాక్షసై స్సహ ।

తదైవ ఖ ల్వాత్త బలంచ పారవ త్సమ్రావయే హ్నాంచ రణే దహనమ్॥

తత స్సమాపాద్య రణే దహనం సమన్త్రివర్తం సబలప్రతూయమ్ ।

హృద్గీతం తస్యతుతం బలంచ వై సుఖేన మత్వాహ మితః పునర్వృజే॥' (మం - స ౪౧.)

‘సీతను జాడవలయుననియు రావణునిచోటు తెలియవలయుననియు వచ్చితిని. అందు ముఖ్యము సీతను జూచుట; ఈ సీతను చాచియైనది. ఇతఁ రావణునిహృదయము మొదలగునవి తెలియవలసినస్వల్పకార్యమే మిగిలియున్నది. ఈమిగతకార్యమువినయమై, సామదానభేదములను మూడుపాఠములను మించి నాణగవదగు దండోపాయమే సాధనముగాఁ గనబడుచున్నది. ఏలనఁగా, శత్రులగు రాక్షసులు సరిగా నడచుకొనువారుగాదు; కుత్సితులుగాన వారియెడల సామాపాయము ప్రయోగించుటవలన ప్రయోజనమేమియుఁ గలుగదు. దానమో మిక్కిలియు ధనముగలవారియందు ప్రయోగించుట యుక్తముగాదు. రావణుడును ధనవంతుఁడు. బలమునఁ గ్రోవ్వియున్న జనులను భేదముచే సాధించుటయుఁ గష్టము. రావణుడును బలదర్శితుఁడు. ఇంక దండోపాయరూప మగుపరాక్రమమన్ననో, అనియే నా కివిషయమున నప్పరిముగానున్నది. ఈకార్యమును సాధించుటకుఁ బరాక్రమమున్న మఱియొక యుపాయ మేని నిశ్చయించినను పానగమన్నది. ఇప్పుడు నేను యుద్ధముగావించి రాక్షసులందరి మేటిటలం గొందఱిని బంపితి నేని, తక్కిన యారాక్షసు లెట్లొ యొకవిధమున బిగువుమాని కొంతమొత్తదనము నొందుదురు. ఎవ్వఁడు తన్నొకకార్యముచేయవలయునని నియమించిపంపఁగా, ఆమొదటికార్యమును నెఱవేర్చి యందులకు విరోధము లేకుండునట్లు, ఇతరములయిని కార్యములను గూడఁ దెక్కింపిని సాధించునో, వాఁడే కార్యమును జేయుటకుఁ దగినవాఁడు. పూనినకార్యము స్వల్పమయినను దాని నేదో యొక హేతువునవ్రాతముపట్టి సాధింప నలవిగాదు. ఇంక మహాకార్యమునకుఁ దెప్పవలయునా? కనుక నీతిం జూచినవ్రాతమున ఫలమేమి? ఎవ్వఁడు ఒకకార్యమునకుఁ గలుగు పెక్కు హేతువులంగొని పలువిధములయిని యుపాయములచే సాధింప నెఱుంగునో వాఁడే కార్యమును సాధించుటకు నమర్థుఁడుగాని యితిగొడుగాఁడు. నేనిచ్చట నే యెదిరిరాక్షసులకును మనవానసులకును యుద్ధము నేయుటయందుఁ గలతారతమ్యములను కలహపురఁ దెలిసి, దానిచే నేదిరబలాబలములను నిశ్చయించుకొని, సుగ్రీవుఁడుపురంబుని కప్పించుకొని బోవుదు నేని, యప్పుడు నాయేలించాడు సీతను జూచియు రావణుడుచుచోటును దెలిసియు రిప్పున్న యాష్టను బరిపూర్ణముగాఁజేసి తీర్చినవాఁడనగుదును. అట్లు నేనుక యూరక సీతనుమృదు చూచిపోయినచో రాక్షసులబలాబలము లెట్టివని సుగ్రీవుఁడచి నేనే యేమని బదులు చెప్పగలను? ఇప్పుడు రాక్షసులలో బలవంతులుగా యుద్ధము పెట్టుకొనవలయును. అట్లు యుద్ధముగాని యనారోగముగా నెట్లుగలగునో యట్లేద నేయవలయును! అట్లు యుద్ధము నేసిననేక దా యారావణుడు తినివారిలమును వాబలమును జక్కఁగా కొలచి తెలిసికొనును! అంత నేను యుద్ధమున రావణుని వానిమంత్రివర్తమును వాని సేనాధిపతినిని మార్చిని నీకనుగుఱింపి వానికి మనస్సునం గలిగియుండునిశ్చయమును, వానిబలమును, సుఖముగాఁ దెలిసికొని యిచ్చటనుండి తరలిపోయెదను.

ఈ ర్తవ్యవిచారమునం గానిమిచు కుశాగ్రియమరియుఁ గార్యఖడ్గోవిదత్వమును మంత్రిప్రాధిమయుఁ బరాక్రమపటిష్ఠతయు నెవ్వరికిఁ గలవు? ఇది నయపండితునకే శూరకులమండనునకే హనుమంతునికే తగును. కావుననే నీతియు హనుమంతునితో

‘ప్రేషయ్యంతి దుర్బలౌ రామా న హ్యపరీక్షితమ్ ।

తస్మాక్రమ పరిష్కాయ మత్సకాశం విశేషతః॥’

(సు - ౩౬ ప.)

అన్నది. సుగ్రీవుఁడును, వానసులు నీతం జూచినచ్చినారని సామాన్యముగా విన్నను, లక్ష్మణునితో

‘పృష్టాచేపి న నిశ్చేహా నచాన్యేన హనుమతా ।

న హ్యన్యస్సార్థ నే హేతుః । ర్త్తగోఽస్య రామామతిః॥

కార్యసిద్ధి ర్నిత్యైవ తస్మి హ్యనరభ్యుజ్జే ।

వ్యవసాయం చ దీర్ఘం చ తుతంచాపి ప్రతిష్ఠితమ్॥’

(సుం - ౩౭.ప.)

అని హనుమంతుఁడే నీతను నందర్శించినవాఁడని నిశ్చయించి యతనిగుఱములం బొగడినాఁడు. ఇట్టిదాసుని, ఇట్టిదూతను, బడిసిన రామునకును నిట్టిమంత్రి గలిగినసుగ్రీవునకును గార్హస్థిద్ధి కరగతిమే యననొప్పదే! కాన యిట్టిబలుదీట్లను నేపట్టినరామలక్ష్మణులను సుగ్రీవునిం గూర్చి యీదగ్గరెట్టియే

‘ననుశ్చింతితౌ రామా లక్ష్మణశ్చ మహాబలః ।

రాజాజయతి ఘోరీనా రామచ జాభిపాటితః ॥

రానోఽపాం కోనశ్చైవైవ్య రామహ్యైవకర్తృణః ।

హనుమా శక్తురైవ్యానాం విహతా హనుశాస్త్రిజః॥’

అని యుద్ధభూమిని జాతినవీనోక్తి ముమ్మాటికి నన్యము నత్యము నన్యమని చెప్పట యొప్పదే!

నీతిశీలమును నవిర్వాచ్యము. హనుమంతునట్టికే శ్రుతే రామునిం జూచిన కన్నులతోనే చూచి

‘అహోహూప మహాధైర్య మహావీర్య మహాధృతిః ।

అహో రాక్షసరాజస్య ర్మలక్షణయక్తకాః॥

స్యావయం దురలోకస్య సకలహృదయ రక్షితా

అయం హ్యస్మిహితే క్రథః । కర్తు మేకార్థం చ కలః॥’

అని యాశ్చర్యరసము పొంది పొరల నర్పించినట్టిరాక్షసీకృతుఁడు రావణుఁడు వలన వచ్చి యెదుటనిలిచియు ‘తృణమస్తరతిః కృత్వా’ యని యతనిని గడ్డిపతకగాఁ గొన్నదై కన్నెత్తియుఁ జూడనినీతియేకదా నతీతిలకము ! ‘తృణమస్తరతిః కృత్వా’ అన్నయింత కన్న నెక్కువగాఁ దృణకటించుట యేనిన్నాఁగిని దరముగాదు. ఇట్లు తృణకరించియుఁ దిన్ననిమాటలనే నీతుల నెత్తి చెప్పినది. రావణుఁ డెదుట నిలుచుట యే కాక తనయైశ్వర్యాదులను జెప్పినను

‘శక్త్యా లోభయితం నానా మైశ్వర్యేణ భవేననా|

అనన్యా రామకేణా హం భాస్కరేణ ప్రభాషతా||’

(ముం-౨౧౧-౧౫.)

నన్ను, నీయంతఃపుర స్త్రీలకల్ల నేలికపానిగాఁ జేసికాని, అభరణాదు లిచ్చికాని, యానకడఁ జేయుటకు నీకెంతమాత్ర మలవికాదు. వెలుగురు సూర్యుని పీడియండవట్లు, నేనును రాముని కెంతమాత్రమును నేలుపడియుండను. నేను అట్టి లోకవాధుడగు రామునికాఁగిట, అతని కుడిబుజమును దల గడగాఁ గాంచి యింకననామభేయుండగు నిమబోటి మతోకయత్నానిబుజమునఁ దల యేమని మోపుదును.

అన్నమాట. సీతనోటనుండియే రాఁదగినది. మఱియు దయాస్వరూపిణీయగుటచేఁ దన్నుఁ జెఱఁబట్టినయట్టిపాపిష్ఠుని నాశమునకు నైఁపక

‘మిత్ర మాపయికం కర్తం రామస్థానం పరిష్కృతా|

విధం చానిచ్చతా ఘోరం త్వయాసా పురుషర్షభః||

విదితస్సహి ధర్మజ్ఞ శృరణాగతత్సల||

నేన మైత్రీ భవతుతే యది జీవితు మిచ్ఛసి||’

నీవు, ఈలంకముందు తిరముగా నుండఁగోరుదునే, భయంకర మైనచావు చావకుండఁ గోరుదు నేని, పురుషలలాముఁ డగురామునిని మిత్రముగాఁ జేసికొనుట యుక్తము. ఏలన నతఁడు సకలధర్మముల నెఱింగినవాఁడనియు శరణుఁజొచ్చినవారియెడల వాత్సల్యము గలవాఁడనియు బోకులందఱకును దెలిసినవిషయమే. కాన నీకు బ్రతికయుండవలయునని కోరికగలదని, మరినితో మైత్రీచేసికొనుము.

అని బుద్ధియుఁ జెప్పినది. ఈ నుద్దులును బుద్ధులును బలగర్వాంధునియెడఁ బనికిరావయ్యె. అంత నలక్ష్యపెట్టి,

‘సహిగంధ మపాఘ్రియ రామలక్ష్మణయో వ్యయో|

శక్యం సంవర్తనే స్థాతుం కునాకాక్షాలయోపహ||’

అప్పుడు రామలక్ష్మణుల వాసనయైనను నీవు మూర్ఖునియుండువేని, బెట్టులులవాసనఁ గన్న బీదకుక్కవలె, నీవు వారినమ్ముఖమున నిలువనేచాలవు.

అని రామలక్ష్మణులతోఁ బోల్చి వాని నతిసీచత్వమునకుఁ బట్టముగట్టి యంత నతిధీరముగా

‘గిరిం కుతేరస్య గతోఽపహాయా నభాంగతోవా విరుగస్య రాజః||

అనంతయం దాశరథే ర్న మోక్ష్యనే మహాద్రుమః కాలహతోఽశనేపి||’

నీవు పలాయితుండవై కుతేరునిపర్వతమగు కైలాసమునకును మఱి యూర్ధ్వలోకములకును బోయినను, రా జగువిరుగనిసభకును తక్కినయధోలోకములకును బోయినను, మఱి యెచ్చటికీఁ బోయినను, పిడుగుపాటునకు పెద్దప్రమాదుగూడ తప్పించుకొనలేనట్లు, రామునిచారిమండి తప్పించుకొనఁజాలవు.

అని బెదరించినది. కాలహోదితుండయిన రావణున కివి గొలువవు. వాడు సీతను బెదరించి రెండునెలలతోఁ దన్నొల్లకున్న వంటయింటికుంటేలు గావించెద నన్నాడు. ఈకూరంపుమాట సీతకు జంకెనా? లోనుగాఁదలఁచెనా? పరునకుఁ బరాక్రమశాలివలె పతివ్రతయుఁ దలఁకునా? వారిరువురకు మరణము తృణముగదా. కాన యప్పరివ్రతారత్నము ‘వృత్తశౌండిర్యగర్వితం’ బగువాక్యమున.

‘హంసా ధర్మాత్మ నః పత్నీం శచీమివ శచీవతే ।

త్యదస్య త్రిపు లోకేషు ప్రార్థయే న్నరపాతి కః॥’

దేవేంద్రునకు శచీదేవివలె, ధర్మాత్ముడగు రామునకుఁ బత్నియైయున్న నమ్మ, ముట్లోకములందు నీవొక్కఁడుడప్ప మతియైవ్వఁడుగాని యిట్లు మనస్సునఁగూడఁ గోరువా? గోరఁడే ! ఇక నోటఁ జెప్పనా?

అని తన్ను మనస్సునఁగూడఁ గోరరాదన్నది. మఱి

‘రాక్షసాధమ రామస్య భార్య మమితి తేజసః।

ఉ క్తవానసి యత్పాపం క్షయతి నైస్యః మోక్ష్యనే॥’

రాక్షసాధమా ! కొలఁదిలేనితేజమున రాజులు రామునియిట్లాని, నమ్మ, నోరెత్తియు నిట్లా డితివే ! ఈపాపమును నీవొక్కడకుఁబోయి తప్పించుకొనఁగలవురా ! ఏలోకమునకుఁ బోయినను నిమ్మ నిది విడుదలే?

యని మనస్సుగూడఁ గోరరానితన్ను నోరెత్తి వేడినపాప మెక్కడకుఁ బోయినను వీఱదన్నది. ఇందు రాముని ‘ధర్మాత్మ నః’ అని ప్రస్తావించుటయు ‘శచీవతే,’ అని యుపమించుటయు, ‘అమితే తేజసః’ అని నర్తించుటయు, రావణుని ‘రాక్షసాధమ’ అని సంబోధించుటయు, సతికిఁ బతియందుఁ గలభక్తియు, గౌరవమును, బొగడ్తయుఁ జేమాతీశయమును, బంపునఁబనియించుటలి విరక్తియు నిరసనమును, నను సంగము లతోఁ గూడినపరిపూర్ణ సాతివ్రత్యము నిరూపితమగుతున్నది.

నీతి వీరవర్మత్వమును నెఱయు నొప్పియున్నది. హనుమంతుఁడు నీతనవీరవ ఖేపుముఁ నెక్కించుకొని రామునొద్దకుఁ గొంపోయెడినఁగా నా వీరవర్మి యాసఁ బాక్యములు వినుడు.

‘కామదస్య త్యమేదైః । కార్యవృ పరిపాధినే!

పర్యాప్త పరిపాథుఁ యశస్యస్త్రీ లలోదయః॥

బలై స్సచుక్రై ర్యచి మాం పాశ్వా రాణా మాపాదే।

విజయాన్మాం పుత్రీ రామా నయే శ్రత్వాన్య ద్యతేచ్ఛరమ్॥

యథాపాం తిస్య తిస్య ఇవా దుఃఖపా ప్సానా।

రక్షవా తిష్ఠయాజేవి శిథా వార్హతి రామః॥

బలైస్త్వ సంకలాం కృత్వా లంకాం పరిబలాద్విం।

మాం నయేచ్ఛసి కాకత్కిన్ వైద్రస్య నిర్వికల భవతే॥’

ఈకార్యమును నాధించుటకు నీవొక్కఁడవే వాయదువు. ఇది నిజయే. నీవెట్లు నాధించి భలము న్నిధించుట నీకుమార్తెయే యశస్కరియమగాని రామునకే (గాదు. రాముఁడు మమకారములగు వైద్యముల తోఁగూడివచ్చి యుద్ధమున రావణుంఁడని, జముమకొంది నమ్మఁ దనపట్టణమునకుఁ గొనిపోవుచేసి, యది నాకును సరినికిని యశస్కరమగునందును. రాక్షసుఁ డారావణుఁడు, పీరుఁ డయినరాముఁడౌ ర్యమ నమ్మ, నవమునుండి, రామునకుభయపడి, కపటముగా నవహరించుకొని వచ్చిపట్లు, రాముఁడును నమ్మ రహస్యముగాఁ దీసికొనిపోవుట యింతమార్తము యుక్తముగాదు. పరబలముల వీరచమడందు రాముఁడు లంకాయందెల్ల వైద్యములను నెఱయఁబఱచి, దానిని గలఁగొందుచున్నది నమ్మఁగొనిపోవుచేసి, యది యా కాకత్కినకునికిఁ దగియుండును. అందువలన మహాత్ముఁడును యుద్ధమున మహాకౌముఁడు

నగు రాముడు తనుబోటివాని కనుకూపమగుచీరిని పరాక్రమము నెఱపు నట్లుగానీ వొడఁగూర్చు నలయును..

ఎట్టి వెరవునను దప్పించుకొనరానట్టి రావణునిచెఱచు, మృత్యువు కోఱలవలెనున్న బెడిదంపు రాక్షస స్త్రీల బారినిం, గూడ సరకునేయక కులోచిత మగుకీర్తి నే మున్నిడి కొని యాడినయీవాక్యము వీరవత్నికే కదా తగును!

మఱియు సీతసౌందర్యము నిం దసమానముగ వర్ణితము. హనుమంతుఁడు సీతం జూచి

‘యదిరామ స్వముద్రాంతాం మేదిసీం పరివర్తయేత్ |
అస్యాశ్శృతే జగచ్ఛాపీ యుక్తమిత్యేవ మే మతిః |
రాజ్యంవా త్రిషు లోకేషు సీతావా జనకాత్మజా |
త్రైలోక్యరాజ్యం నకలం సీతాయా నాప్నుయాత్కలామ్॥’

ఇట్టి సీతకుఁగా రాముఁడు సమద్రవర్యంత మగుభూతలమునంతయు, భూమాత్రమా సమస్తలోకములనుగూడఁ దలక్రిందుగాఁ జేసినను, అదియు యుక్తమేయని నాకుఁ దోచుచున్నది. త్రైలోక్య రాజ్యము హెచ్చా! జనకరాజునతి యగుసీత హెచ్చా! యని పరికిలింపఁగా త్రైలోక్యరాజ్యమంతయు సీతలోఁ బదియఱవఱికిని నాటికాదు.

అన్నట్లు, ముల్లోకముల రాజ్యమునొప్పును దనలోఁ బదాఱవనాలిని బోలనట్టియు, ముల్లోకములను దనకై తలక్రిందుచేసినను దప్పుగానట్టియు, నొప్పులకుప్ప యెట్టిదో చెప్ప నెవరితరము! ఇట్టి జగదేకసుందరినిం జూచి

‘దుష్కరం కురుతే రామా హీనో య దనయా ప్రభుః |
ధారయ త్యాస్త్రో దేహం న దుష్కథే నాజనీవతి |
దుష్కరం కురుతే రామా మహిమాం మత్రికాశీమ్ |
సీతాంబివా మహాబాహు ర్దుహూర్త మపి జీవతి॥’

ప్రభుండగురాముఁడు, ఇట్టిసీత తేజుండుటకు, దేహమును విడవవలయుండఁగా దేహమును దాల్చియున్నాఁడే! మనో శోకమున స్రుక్కి చిక్కికున్నాఁడే! ఇది మత్రివ్వరికిని తేయనలవిగానిది. ఇట్టిదియ రాముఁడు చేసినాఁడు! మహాబాహుఁ నారాముఁడు, ఉత్తిమశాంతి యయిన యాసీతిను విడిచి యింతవఱకు మహూర్తమేనియు బ్రతికియున్నాఁడు. ఇట్టిసతని విడిచి బ్రతికియుండుట దుష్కరము. ఇట్టి దుష్కరకార్యమును రాముఁడు చేయుచున్నాఁడే!

అన్నట్లు రాముఁడు ప్రాణములు వెట్టుకొనియుండుటయే దుష్కరమని విరక్తాగ్రే సరుఁడగుహనుమంతునికే తోఁచెనన్నచో నిఁక నాసౌందర్యమునతిశయము నేమనవచ్చును?

ఇట్లు మృదుమధురములును బహుమనోహరములునగు వర్ణనములును, నతి బీభత్సరములును జనుత్కారకారులు నగుసంభాషణములును జూపట్టుచున్నవి. మఱియు నిందు స్వామిభక్తియుక్తుండగుభృత్యుని ప్రయత్నపటియుఁ, గార్యఖిష్ణనివృణుఁ యను విచక్షణుఁడు నగుమంత్రిమంత్రి సౌఖ్యవముచు, సూక్ష్మగ్రాహియుఁ బరమజాగ్రహకుండును సునివుణుండు నగుదూతచొరవయు. శూరుఁడును మహాధీరుఁడు నగు వాని పరాక్రమలీలలును, ననన్యధిత్తయు నపరిమితానురాగయుక్తయు నగుపడఁతి

పాతివ్రత్యవిభవమును, వీరపత్నికీః గలవతిగారవైకదృష్టియుఁ జెలియుచున్నవి.
 దీనిని బూర్వకాండములవలెనే వాల్మీకి యలవరించిన రసభావములు కొఱవడకుండు
 నట్లు తెనిగించి తనిశ్లోకార్థములతోను విశేషవివరణములతోను బ్రకటించియున్న
 వారము. మఱియు నీ సుందర కాండము ననుస్త కాండములలోను మిక్కిలి యుత్త
 మమై యత్యంతపారాయణోపయుక్తమై యుండుట తెల్లమేకాన దీని సందఱుం
 గొని చదివి యానందాద్ధి నోలలాడుదురుగాత.

టి. బి.

విషయ సూచిక

హనుమంతుడు సముద్రమును దాటి లంకనుజూచుట,	998
వృల్పశరీరుడై లంకను సమీపించుట, చంద్రోదయము	1011
హనుమంతుని లంకాధిదేవత యడ్డగింపఁగా నతఁడు దానిని నిగ్రహించి లంకను బ్రవేశింప ననుజ్ఞ గొనుట	1015
హనుమంతుడు ప్రాకారమునుదాటి లంకంజొచ్చుట, రాక్షసులవార్తవ్యమలను రావణుని మూలబలములను జూచుట	1019
శంధ్రప్రకాశవర్ణనము, హనుమంతుడు వెన్నెలయందు నీరసువెనక్కియుఁ గానక శోకించుట, హనుమంతుడు రావణుడున్న యంతఃపురమును జూచుట	1022
హనుమంతుడు రావణాంతఃపురములోని గృహసమాహమును బువ్వుకవిమానమును జూచుట, హనుమంతుడు మఱలఁ బూర్వోక్త పువ్వుకవిమానమును విస్తరించి వర్ణించుట	1025
హనుమంతుడు మఱలఁ బూర్వోక్త పువ్వుకవిమానమును విస్తరించి వర్ణించుట	1028
హనుమంతుడు మఱలఁ బూర్వోక్త పువ్వుకవిమానమును విస్తరించి వర్ణించుట	1030
హనుమంతుడు మఱలఁ బూర్వోక్త పువ్వుకవిమానమును విస్తరించి వర్ణించుట	1031
హనుమంతుడు రావణుని యంతఃపురమున నానావిధముల నిదురించుచున్న స్త్రీలంజూచుట, మండోదరినింజూచి నీరయని భ్రమించుట	1040
హనుమంతుడు మండోదరిని నీరగాదని నిశ్చయించి పానభూమిని వెదకుట, మరల నంతఃపురమునకువచ్చుట, పానభూమివర్ణనము, అంతఃపురాన్నేమగుము... ..	1045
హనుమంతుడు నీర యగపడకుండుటచే నానావిధములఁ జింతించి మరల నంతఃపురమును వెదకుట	1049
హనుమంతుడు అశోకవనప్రాకారము నాలోపించుట, నీరంగూర్చియు రామాదులం గూర్చియు నానావిధములఁ జింతించుచు నశోకవనమును వెదకఁబూని దేవతానమ స్కారాదులు గావించుట	1052
హనుమంతుఁ డశోకవనమును బ్రవేశించుట, శింఖపావుక్షమును జూచుట... ..	1057
హనుమంతుడు నీరను జూచుట	1061
తాదర్శనఘట్టము	1063
హనుమంతుడు నీరయున్న దుర్దశనుజూచి మిక్కిలియు విలపించుట	1067
హనుమంతుడు నీరకుఁ గావలియున్న యేకాక్షి మొవలైన రాక్షస స్త్రీలను జూచుట, శింఖ పావుక్షమున మఱిఁగియుండుట	1071
రావణుడు నీరనుజూడ రాక్షస స్త్రీపరివారముతో నశోకవనమునకు వచ్చుట	1074

నీర రాణునింతాచి భయమున పడకుట, నీరదుస్థితిని వర్ణించుట ...	1077
రాణుడు నీరను పశమునీకొనుటకై వాచాదిధములం బ్రార్థించుట ...	1078
నీర రాణునివాటల ఖండించి తన్ను మరల రామున కప్పగించుటచెప్పట, అట్లు నేయని చో రాముచే వాకము సిద్ధముట ...	1084
రాణుడు నీరతో రెండుమానములలో తనమాట నంగీకరింపనియెడల భక్షింతునమాట, నీర రామాజ్ఞ తేనెదుర నిన్ను నీఱునేయకున్నానమాట, ఏకజలమొదలైన రాక్షసస్త్రీలను నీరను పోకరింప నియోగించి రాణుఁ డరికపురమునకుఁ బోవుట ...	1093
రాణుడు నీరను విడిచిపోవఁగా రాక్షసస్త్రీలు నీరను బెడరించుట ...	1096
రాక్షసస్త్రీలు మరల నీరకు రాణునిం కేట్టుమని బలవంతి పెట్టుట, నీర తోవనమునేయుట.	1099
నీర రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినవానిని ఖండించి యకోకవృక్షపుకొద్దును బట్టుకొని పరిపరిధముల దుఃఖించుట ...	1105
నీర తనభాగ్యహీనతకు పరిపరిధములఁ జరించి ప్రాణములువిడుచుటకు నిశ్చయించుట...	1106
తెజట తనస్వప్నవృత్తాంతమును రాక్షసస్త్రీలకుఁ జెప్పట ...	1110
రాక్ష నీరర్థవాదులకు నతిదుఃఖితయై నీర కంకుషాపృక్షమాకడకుఁబోయి జడ మెడకుఁ గట్టుకొని యురిపోసికొనఁజూచుట, శుభనిమిత్తములు వోచుట ...	1116
నీరకు శుభనిమిత్తములు వోచుట ...	1118
వామచంకుడు నీర వాక్యానించుటకై మొదట రామునిగుఱములను స్త్రించుట చిగుననివశ్యయించుకొనుట ...	1120
వామచంకుడు నీరకుమాత్రము విమఁజ్లుగా రామవృత్తాంతమును జెప్పట, నీర తలయెత్తి చూచుట ...	1123
నీర వామచంకుడుచెప్పిన రామవృత్తాంతమును విని పుష్పామలగా ధ్రువించి మరల విని సర్వముగానే యుండునట్లు జేవఁతాప్రార్థనమునేయుట ...	1125
వామచంకుడు నీరను సీతెప్పించియునుట, నీర తనవృత్తాంతమాప్యంతమును నంగీకరి జెప్పట.	1127
వామచంకుడు రామలక్ష్మణులకుఁగలమునుజెప్పి నీరకి నంగీకరిముగూర్చి విచింతన నేమా వామకు నటించిరాఁగా నీర యతనిని రాణుఁడని భ్రమించి రామనిఁగిరిని రామునిగుఱములను జెప్పుమమాట, వామచంకుడు రామనిగుఱములను జెప్పుట ...	1129
నీర తనకు నమ్మకగలుగుటకై రాముని యనియఁబెల్లగములు మోలలని విశేషములు వామచంకు నెఱుఁగుట, వామచంకుడు వానికెల్ల సరించి నీరకు నమాటల బుట్టించుట ...	1132
వామచంకుడు నీరకు రామునియగుఁగొఱును నెఱుఁపుట, నీర తన్ను రాముఁడేల విడిచింది కొనిపోలేదని యచంగఁగా నున్నచో లెఱుఁగఁబయి కారణమని వామచంకుడు చెప్పట ...	1144
నీర వామచంకునితో రాణుడు పెట్టిన రెండుపెలలగువును జెప్పట, వామచంకుడు తిరి ఏతెచ్చెక్కి రామునికడకు రమ్మనఁగా నీర రాముఁడే రాణునిఁ జంపి తన్నుఁ గొని పోవుట తగునని చెప్పట ...	1151
వామచంకుడు నీరతో రాముని కావవా రిప్పునుట, నీర వాకాదురవృత్తాంతమును జెప్పి చూడఁబడి నిచ్చుట ...	1156

నీత, రామలక్ష్మణులును వానరులును సముద్రము నెట్లుదాటివత్తురనగా హనుమంతుడు వానరుల ప్రభావమునుజెప్పి తనమూపునెక్కి రామలక్ష్మణులనువచ్చి రావణుంజంపి నిన్నుం గొనిపోదురని సమాధానము జెప్పట	1166
నీత హనుమంతునిమాటల కూడిలి మఱియొకయానవాలు రామునకుఁ జెప్పిపుచ్చుట, హనుమంతుడు నీతను వీడ్కొని యుత్తరకార్య మాలొచించుట	1170
హనుమంతుడు నీతను వీడ్కొని యశోకవధంగమును జేయుట	1172
రాక్షస స్త్రీలు వవధంగమును రావణునకుఁ దెలుపఁగా నతఁడు కింకరులను రాక్షసులను హనుమంతునిపైఁ బంపుట, హనుమంతుడు వారలనెల్లఁ జంపుట	1174
హనుమంతుడు చైత్యపాసాదమందలి రాక్షసులను ధ్వంసము సేయుట	1177
హనుమంతుడు ప్రహస్తునికుమారుఁడగు జంబుమాలిని జంపుట	1179
హనుమంతుడు మంత్రికుమారుల నేడుగురిని జంపుట	1180
హనుమంతుడు విరూపాక్షుండు మొనలగు సేనాపతుల నేవురినిఁ జంపుట...	1182
హనుమంతుఁ డక్షుకమారునిఁ జంపుట	1184
రావణుడు హనుమంతునిపై నింద్రజిత్తును బంపుట, ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మ స్త్రీయునగట్టి హనుమంతునిఁ జెచ్చుట	1189
హనుమంతుడు రావణునిజూచి యతనిలేజోవిశేషంబున కాశ్చర్యపడుట	1194
హనుమంతుడు రావణునిలో సంభాషించుట	1195
హనుమంతుడు రాముని వవవాసమునుదలుగా తా నచటికి వచ్చినంతవఱకు వృత్తాంతమును జెప్పి నీతను రామున కిచ్చుని రావణున కుపదేశించుట	1197
విభీషణుడు హనుమంతుడు దూతగాన చంపరాదని రావణునకుఁ జెప్పట	1202
రావణువాఁడచే హనుమంతునిలోఁకకు రాక్షసులు నిప్పంటించి లంకాయంతయుఁ ద్రిప్పట, నీత కదితెలిసి యగ్ని దేవునిఁ బ్రార్థింపఁగా నతఁడు హనుమంతునకుఁ జల్లవగుట, హనుమంతుడు కుటుచయై కట్టుచెందుకొని రాక్షసవర్ణమును ధ్వంసము సేయుట	1205
హనుమంతుడు తనలోఁకయందలి నిప్పచే విభీషణునిగృహముతప్పఁ దక్కినరావణాది రాక్షసగుహములనెల్లఁ గాల్చివైచుట	1208
హనుమంతుడు, నీతయు దగ్ధయయ్యెనోయని చింతించి చాగణవాక్యములచే నామెకుశలము నెఱిగి మరల నామెనుజూచి వీడ్కొని ప్రయాణమున కుద్యోగించుట	1212
హనుమంతుడు నీతయొద్ద నెలవుఁబుచ్చుకొని యరిష్టపర్వతమునెక్కి సముద్రమును లంఘింప నుద్యోగించుట...	1214
హనుమంతుడు మరల సముద్రమునుదాటి యవ్వలిగట్టును జేరుట, అంత జాంబవంతుడు మొదలగువారు పోయివచ్చినవృత్తాంతము నడుగుట	1217
హనుమంతుడు తాను సముద్రమును దాటిపోయివచ్చినవృత్తాంతమును సాంకముగా వానరులకుఁ జెప్పట	1220
హనుమంతుడు మరల పోయివచ్చినవృత్తాంతమును సంగ్రహముగా పరామర్శించుచుఁ దన బలాదుల నుగ్గడించుట	1230

అంగదుడును హనుమంతునివలె తామిపోయి నీతం దోడ్కొని రామనోద్రకుఁ బోవలయు ననుట, జాలవంతుఁడు రామునిచిత్తముచొప్పున నడచుకొనఁదగునని జారలమత ము వారించుట	1233
హనుమదాదులు పయనమై రామనోద్రకుఁబోవుట, దానినడుమ మధుమంతుననున్న మధువు ను వానవ లంగమునిముమతిచేఁ బానమునీయి వనపాఠాడగు దధిముఖుఁ డామై పించుట	1234
దధిముఖునిచే వానికలైన వానరులకు హనుమంతుఁడు నంగదుడును మరలఁ జేనియట, ద్రావిడ సమజులయ్యుట, దధిముఖుఁడు తానరులచే గావీరెంచి దుఃఖితుఁడై క్షుగ్ర పునికడకుం బోవుట	1235
దధిముఖుఁడు క్షుగ్రపునితో నంగ దాదుల మధువివభంగమును కెప్పఁగా నతఁడు హను నీరిను జూచితచ్చినతెంపుచే నట్లునీసిని అక్షణమునకుంకెప్పి యంతి జారలను దోడికెచ్చుచి దధిముఖునిఁ బంపుట	1236
దధిముఖుఁ డంగ దాదులను క్షుగ్రపునికడకుఁ దోడ్కొనివచ్చుట, హనుమంతుఁడు శ్రీరాముని తో ' చూచితిని నీరిను ' అనుట, రాముఁడు హనుమంతుని సగౌరవముగాఁ దిల కించుట	1241
హనుమంతుఁడు రామునన్నిధియందు నీతాప్యస్తాంతమువంతయు నివేదించి చూడఁచుట నొ సంగుట	1243
రాముఁడు చూడఁచుటని జూచి మఃఖించుట, నీతాప్యస్తాంతమును సరి స్తరముగాఁ కెప్ప నట్లు హనుమంతుని కేడఁట	1245
హనుమంతుఁడు నీతానంతోమును సరి స్తరముగాఁ కెప్పట	1246
నీతి వానరులు సమ్మదము కెల్లుదాఁటుదుని యడుగుట మొదలుగాఁ బా వానికకు నమా ధానము చెప్పి రామునితో వయోధ్యుడు బట్టాభిషేకము జొందుటవఱకు ముక్తుజరిగిన వృత్తాంతమును హనుమంతుఁడు రామునకుం కెప్పట	1247

పటములపట్టిక.

హనుమంతుడు సముద్రమును దాటుట	998
సముద్రమధ్యమున మైనాకదగ్గసము	1003
హనుమంతుని లంకాధిదేవత యడ్డగింపఁగా నతఁడు దానిని నిగ్రహించి లంక నుబ్రవేశింప ననుజ్ఞగొనుట	1018
హనుమంతుడు రావణాంతఃపురమును ప్రవేశించి సీతాదేవిని వెదకుట ...	1036
హనుమంతుడు శింశుపావృక్షమున మఱిగియుండుట, రావణుడు ధాన్య మాలినితోవచ్చి సీతను బ్రార్థించుట	1079
రాక్షసీతర్జునాదులకు నతిదుఃఖతయై సీత జడను మెడకుఁ గట్టుకొని యురి పోసికొనఁజూచుట, హనుమంతుడు చెట్టుపైనుండి రామగుణాదు లను వర్ణించుట	1118
హనుమంతుడు సీతకుఁ దనస్వరూపమును వెల్లిపుచ్చుట	1153
సీతాదేవి హనుమంతునకు, రామునకానవాలుగాఁ జూడఁమని నిచ్చుట ...	1165
ఇంద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బ్రహ్మస్త్రముచే హనుమంతుడు బద్ధుఁ డగుట ...	1192
దూతలు రావణునికడకు హనుమంతునిఁ గట్టిదెచ్చుట. రావణుడు హను మంతుని జంప నాజ్ఞయిచ్చుట	1202
హనుమంతుడు తనతోఁగయండలినిప్పచే లంకను గాల్చుట. ...	1208
హనుమంతుడు తనతోఁగయండలినిప్పను సముద్రములోఁ జల్లార్చుట ...	1212
జాంబవంతుడు హనుమంతుని సీతావ్యూహవృత్తాంత మడుగుట. హనుమం తుడు సీతను లంకలోఁ జూచితినిచెప్పట	1220
హనుమదాదులు సీతావ్యూహాంతరము దారిలో మధువనమునందలి మధువులు ద్రావుట	1234
దధిముఖుడు సుగ్రీవునితో నంగదాదుల మధువనభంగమును జెప్పుట. సుగ్రీవుడు వారలను దోషితెచ్చుని దధిముఖుని సమాధానము చేసి పంపుట	1239
హనుమంతుఁ డారామునిసన్నిధియందు సీతావృత్తాంతము నఁతయు నివేశించి చూడఁమని నొసంగుట	1244

సు ర ద ర కౌ ం డ ము.

శ్రీరామదత్త శత్రుహర్తృశాసనము.

శ్రీమద్రామాయణము

వచనము

సుందరకాండము.

అబలమందు హనుమంతుని బలపరాక్రమంబులు పొగడి
 సముద్రమును దాటున ట్లతనిని బురికొలుపగా, నవ్వా
 యకుమారుఁ డెట్టివగవారి నైన నవలీల నోర్చి కార్యము
 నొడఁగూర్చుకొనువాఁడు గావున రావణుండని గణించి
 తృణీకరించి వాఁడు సీతాదేవిని గొనిపోయి యుంచెయ
 న్నచోటను దేవగాయకులు చరించునాకాశమార్గమునం
 బోయి వెదకఁగోరినవాఁ డయ్యె. అయినను బహుయో
 జన విశాలమయిన జలరాశిని దాటుట మిక్కిలి దుష్క
 రమగు కార్యము; దాని కంతరాయంబు లెంతయుఁ గలు
 గఁగూడును; కాన యన్యహాకార్యమును ఏ యడ్డియుఁ
 గలుగకుండునట్లుగాఁ జేయఁ దలచి దానికి వలయురీతి నవ్వానరపేరుండు విజృం
 బించి యానందరంభమున శిరంబును మెడయును మీఁదికెత్తి నిలుచునపుడొకమత్తి
 ల్లిన వృషభరాజమువలె రాజులైన. అంత నాకుపచ్చనన్నయుఁ డెలుపును గలయుట
 కలన నచ్చంపుఁబచ్చలచాయం తెలువారుచు, ఇంచుమించుగా జలమువలె జల్లనివై
 పృథువులై ముడము గలిగించుచు నున్న పచ్చనిపచ్చికపట్టులయం దాబలుదిట్టమి
 ట్లి బలసిన యొక మహాసింహమో యనునట్లు పక్షిసమూహమును బిట్టదల్చుచు, నక్ష
 తులతాకున వృక్షములంగూల్చుచు, మృగములను బెక్కింటినిగొట్టుచు నింపుమీఱ
 లుచారము గావించెను. ఆపర్వతరాజమున రమణీయమగు నొక ప్రదేశముగలదు. అది
 మోటుపు, నలుపు, తెలుపుకలసిన యోటుపు, మిక్కిలి నలుపుతోఁగూడిన తెలుపు,
 కుపసుపు మొదలగు నానావర్ణములచే వింతలై తమంతటఁబుట్టిన మనశ్శిలాదిగైక

ధాతువులవలన మిగులఁ జెలువారుచుండును. మఱియు నందుఁ గామరూపులును గవ
 నీయాలంకారికలిమిలునగు యశ్శులును, గిన్నదులును, గంధర్వులును, సురలవలె
 జెన్నుమీఱుపన్నుగులును, పలుమాఁటఁ జొచ్చి విచ్చలు విహరించుచుండును. ఇ
 మములైన మత్తగజములందుఁగూడి నప్రకీడలాడుచుండు. అట్టిప్రదేశమునం దా
 వానరవీరుండు నిలుచుకొని యొకమడుగునందలి యేనుఁగులగునఁ బ్రకాశించె
 పిమ్మట నతఁడు ప్రయాణోద్యక్తుడై యిష్టదేవతాస్మరణమునకు దొరకొని నూ
 ర్మ్యునికిని, ఇంద్రునకును, వాయుదేవునకును, బ్రహ్మకును, దేవయోనులగు తక్కిన
 భూతములకును, భక్తిరంజననంబలిగావించి తూర్పుదిక్కు మొగంబై తనపుట్టువునకుఁ
 గాగణభూతుండుగానఁ దనకు మిగుల ముఖ్యుం డగువాయుదేవునకు మఱలఁ గేలు
 మొగిచి, (రామునకు మనసున వందన నూచరించి లక్ష్మణునకుం జేమోప్పి, నదు
 లకును సముద్రములకును శిరముచే నమస్కరించి, కూడ నున్న యాబంధుజనుల లిగి
 యారఁ గాఁగిలించి వలగొని) దక్షిణంపుదిక్కుంఁగూర్చి పోవువాఁడై మహాదత్తుఁడు
 గాన దానికి దిగునట్లు వెనుఁగనాఁగెను. ఇట్లు కిషిన్దులందఱుఁ జూచుచుండ దాట
 నిశ్చయించి రామునియభ్యుదయము నుద్దేశించి, పర్వతాలంబుల నింగి నప్పశించు
 గతి నుచ్చొంగునముద్రమువలెఁ బెరుఁగుచు కొలఁదియిచ్చ నలవికానికీరిని కాయము
 ను బెంచుచు దాటు దఱుచుచు (నల్పలియుఁడు బాహువులు సాది లంకాధిముఖు
 డై నిలిచి) బాహువులచేత నవ్వర్వరమునుబట్టి కీడింపఁగా నది యావీడనమున
 నొకగడిమిసీపు వడికినదాయెను. అది యట్లు చలింపఁగా పూచినకొనలు గలయు
 దలిచెట్లుండు పుష్పకాలమరయు జగజలరాలి గమగమతావులు గుబులుకొన
 నాకొండవంటియు గివ్వఁగా నది పుష్పమయమైనచక్రత్రమువలెఁ బ్రకాశించెను. ఇట్లు
 వీర్యవంతుఁ డగునావానరచక్రవర్తిచే ఆచక్రత్రము వీడింపఁబడుటవలన, మత్తగినియే
 నుఁగునుండి మడజలము దొరుగునట్లు, దానినుండి జలమునైచె. ఈరీతి నాచీ
 యుఁ దామహేంద్రశైలమును జలింపఁజేయఁగా, అందు బంగారమును వెండియు
 లోపలఁ గలఱాలును, కాటుకఁ జాలును దొంగిలిపెడి రాపిడికిరిలి సెనియలుగాఁ బలు
 లఁగా వానియందుఁ గలబంగారును, వెండియుఁ గాటుకఁ వన్నెయు నాకొండచుట్టు, కి
 లురేలుగాఁ బొడనూ వెను. మఱియు నన్ని తనవడిమిత్వాలచేగఁ బొగిలవరుసలను
 విడుచునట్లు ఆశైలము ముగిసెలఁగోఁగూడిన వెనుఱాలను వివరి. ఆగిరివీడనము
 వలన దిగులుగొని యుర్రెటను గుహలయందు దాగియున్న బాగువులు తామును
 బీడనొంది డై న్యసూచకములగు వికృతస్వరములు గావింపఁగా బెడిదంబగు వానియొ
 ర్రనాదము పుడమిని దిక్కులును బొంగెనున్నకోటలును నిండె. అర్ధచంద్రాకార
 ములగు నల్లనిగుఱుతులు తెల్లముగాఁ బొడసూపుచున్న గొప్పపక్షిగలతో నొప్ప
 నందలిసర్పములు, ఘోరవిషమును గ్రక్కుచు మిక్కుట మయినకోపమున నచటి
 వెనుజాలను గోటలతోఁ గఱవఁగా, గొప్పశిలలు విహ్వలైలలు రగుల్కొని మం

కుచు వేయితునుకలుగాఁ బగిరి. ఆమేటికొండలో విషమును హరింపఁజాలిన
 యోషధంబులు పుట్టియుండియు, అది యాక్రూరవిషము నురవడి నడంపఁజాలక
 పోయెను. మహాకాయము లగుమఱి కొన్నిస్వము లాపిపగనిపాదములచే బీడి
 తములై నిజతేజమువలన నిప్పుకలు గ్రక్కుచు నాకొండగుహనుండి పడనాగినవి.
 మఱియు నకొండయం దావీరుడు పనుంబును విహరింపఁగాఁ గ్రొత్త మొల
 కలు దళుకొత్తుచుండు నందలితరువులనుండి కలువతావులు వెడజల్లుపూవులసోనలు
 జలజలకురిసె. కైరిక మగుకాయక నీటుమీఱ, హరిదళము దళమ్ముగ గ్రమ్ముకొన,
 తునీసీలలు రాగింప, సాంపుమీఱు వెనుకెలలు పటాపంచలై చెడెను. ఆకొండ
 యందలి తాపములు దానిచలనమునకు మిక్కిలి యదరిపడి యది పృథివ్యాదిభూతము
 లతోఁగూడఁ బగులఁగొట్టఁబడుచున్నదికాఁజోలు నని తలంచి యందుఁ గా లూననో
 పక మీఁది కెగిరిరి. అందుఁ కమమంబరీమణులతోడం గూడి కలుద్రావుచు, మంజ
 తాపంబులు గుడుచుచు, కొవకములు గొనుచు, బహువిదోషములం బ్రౌఢులుపుష్ప
 చున్నవిద్యాధరులు కొండలు, ఆపవ్వరము చలింపఁగాఁ దలఁకి పానభూమియందె
 బుంగారపుమద్యపాత్రముల దిగవైచి, మఱియు మిక్కిలి విలువగల భోజనపాత్రము
 లను, పసిండి గిరిచెంబులను, పచ్చళ్లను, నానావిధములైన పిండిపంటలను, బెక్కు
 భగల నంజళ్లను, ఎద్దుజోళ్ల గట్టబడిన వలుకలను, బంగారు పిడుగుగల కత్తులను
 విడిచి రిమరిమమించుతోండల్లతోడ మింటి కెగిరి. సహజముగాఁ దామరతేకు
 లం బురుడించుచు మద్యపానమువలన నెఱ్ఱపిదై యున్న కన్నుంగవలఁ జెన్నాగు
 చుండు విద్యాధరులు కొండలు మెడల హారములుదాల్చి, యెఱ్ఱనిపుష్పమాలికలు
 దోసిరి, యెఱ్ఱనికలప. బు మెయినింప నలంకి, మత్తుమీఱ నాగిరినెత్తములం దిగుగు
 చుండఁగా, అది దెప్పరముగా నదరఁగా బెదరి యువ్వరంబునకుం బాఱిరి. మెడల
 హారములు, నడుగుల నందియును. బాహువులును, ముంకేతులఁ గడియము
 లును. దోసిరి బెడఁగుమీఱుడున్న విద్యాధరితాంతలు, ఆకొండ కడలుటకు వెఱుగు
 పడి నెమ్మిగముల నవ్వు నివ్వటిల్ల, తమరమణులతోడ నానమున నిలుచుండిరి.
 మహద్బలులతో మహనీయులగు విద్యాధర శ్రేష్ఠులు గొందఁ జూచిమాద్యవృద్ధి
 రూపముగ నిమమహావిద్య నెఱపుచు, కడమవారితోఁగూడ నాకాశమున నిలు
 చుండి యాపర్వతమును జూచుచుండిరి. అట్లు వారు చూచుచుండఁగా నిర్మలమగు
 నాకాశతలమున నిలుచుకొని యుండిన యాత్మత్వానులగు ఋషులును, చారణులును,
 సిద్ధులును, హనుచుతునివృత్తాంతి మంతయుఁ దమమాహాత్మ్యమున నెఱింగి
 సంతరించి యతనిం జూచి 'ఈమానుమంతుడు పర్వతసమానుఁడు. మఱియు
 వాయుసానుఁడు. కావున నితనిచ్చోయిఁ దీవ్రగతియుఁ జెప్పవలె. సముద్రము
 క్రావములైన మొనళ్లకు నాలకుమయ్య నిట్టివీరున కని యెంతమాత్రము; కాన
 యిక్కడ మహావీరున చలరాశిని దాటఁ గోరుచున్నాఁడు రామునికొఱకును, రా

మునియభ్యుదయముఁ గోరు వానరులకొఱకును, దుష్కరమగు నీకార్యమును జేయ
గోరి చేరరానిదగు నముద్రము నవ్వలిదరిని జేరి నిచ్చగించుచున్నాడు' అని పలికిరి
ఆమహాత్ము లాశీనయావలుకును, అవిద్యాధర శ్రేష్ఠులు విని రామునికొఱకు నముద్రము
దాటు మేటి యెవ్వఁడని తెలియఁగోరి యావర్వారాజమున నింతింపని వర్ణింపఁ దల
ముగాక యున్న వానరీతిలకు హనుమంతునిఁ గాంచిరి. అంతఁ బ్రవృత్తసంకాతుండగు
నవ్యాననాడు మేనివెందులకలు విడిచి ప్రయాణోద్యమముఁజేసి చలించి యొక గొప్పవే
ఘమునలఁ జెప్పిధ్వని గావించి యెగుర నుద్యమించి సారిది గుండ్రిముగా ముడువంబ
డినదై వెందుకల మెండుకొన గండుమీఱు తన నిడువవాలమును, గగుడుడు పన్న
మునుం జిన్నానట్లు, ఆకొండపై బడిఁ జిమ్మెను. ఆవాలము మహావేగముతోఁ గూడిన
యవ్వీకుని వెనుక నెక్కిమై క్రాలుచు, గగుడుడు గొనిపోవుచున్న మహాస్వయ్యుల
గునఁ గానిపించెను. పిని నమహాబులుడగు నక్కిరికుంజగుడు లంఘించి నుంకించి పెద్ద
యినుపగుడియలవంటి తనబుడములు రెంటిని నాను బుద్ధిలముపై గట్టిగాఁ జట్టుకొలిపి
దేహమును జానుడువలన నడుచునా నెప్పగిలఁ జూడములను బుడములను నుడుచు
కొని, యాశీన మెడిచునూడ ముడిచి, తనకు లోన సహజముగా నలవడియున్న పని
నడించు నేజమును, బలమును, ఆకాశాదులం జరించుస్వయ్యమును, మఱియెఱుకఁ
దెచ్చుకొని, కన్నులన మీఁదికెల్లి దూరముననుండి చూయును జూచుచు, పిని రుద్ర
కొఱకు నూడిరి పినిబట్టి యాకనముఁ జూచుచు నడిగుల గట్టిగాఁ క్రొవ మూపి నీమ
ల ముడిచి నీమని జూచుకలుకులఁ జట్టునున్న వానరుల జూచి యట్లు చెప్పుచు
న్నాడు. 'వానారీతిములాదా ! చండకోటిండ్లలో యగు రాముడు ఏడును వా
డిబొగం బెట్లు వాయువచ్ఛాత్రమునున బోవునో యట్లు తనను రాముడు పోవుచు
లంకాపురికిఁ బోయెను. లంకాయుడు జూకెని జూడనైతివా ! నీ దే యూపినిమ
నన జేవఁగో నుకకుం బోయెన దేవఁగోమునను రాముడదేనిని జూడనైతివా
వేయే ! అదేని రామురాజగు రామునిఁ గట్టిచెచ్చెన. స్వవిధములఁ బోవునో
డఁగూర్చుకొనిన సీతతో నూడ చెచ్చెన. అదే, రాముఁగో నూడ లంకిం బో
లిందితెచ్చెన. ఇట్లు పినికుం జానానలకుం జెప్పి మహావేగమెఱుఁగుగాన మూ
మనికాని సముద్ర మడికాని విచారమునీయక తిన్న గగుడువివంటివానిగా
దలంచి యతివేగమున మీఁది కెగిరిను. అతఁ డట్లు పై కెగురఁగా, ఆకొండలో
బుట్టిని వృక్షపండితులు ఆచండివేగమువలనఁ దమతిమోఁమలతో నెల్ల పలుకెడిల
మీఁది కెగ నను. గండుమీఁదలకుముడిట్టలు కొలకొలఁగూయ, బువ్వలవ్వారి
నివ్వటిల్లఁగా నీమగులుకు మ్రాకులను, నరెడు, తిననోడలయురవడిం కీసి, కూడి
జైకిఁ దీసికొని, నిర్జలమగు నాకాశరీలమునఁ బోవసాగను. ఇట్లు లంకితోడల
వేగమువలనఁ జైకి నెగసినవృక్షము లొకముహూర్తకాల మాక పివరునితోఁగూడఁ
బోవుటనుజూడఁగా, అవి దూర దేశమునకుఁ బయనమైనబంధువుతోఁగూడఁ గొంత

994. హౌమెయిన్లు (మనుషులు) వాడే వాడే.

దూరము పోవుబంధువులవలె గానిపించెను. ఆహనుమంతుని యూరువేగముచే
 బైకి బెకలినసాలవృక్షములును, వేఱు కొన్నిగొప్పవృక్షములును, రాజు ననుసరించి
 పోవుసేనలవలె నాతనివెంటఁ బోయెను. మొదలఁ జక్కనిపువ్వుజొంపముచే
 బెంచారువృక్షములు పెక్కు చుట్టును బలసి యుండఁగా వానితోఁగూడి యాహను
 మంతుఁడు చెట్లు దట్టముగాఁ బరిఁగినయొకపర్వతమువలె నదృశ్యకాటఁజే కానఁ
 బడెను. అట్లు వైకెగసినచెట్లలో మంచిచేపగలిగి యురువులై బరువుగా నుండు
 నవియెల్లఁ గూడఁ బోవనేరక, యింద్రునివలనిభయంబునం బడుకొండలలాగున, జల
 రాశిలోఁ బడి మునింగెను. మొలకలతోను మొగ్గలతోను గూడినపువ్వులు పెక్కు
 మేఘసంకాశం డగునాకవీశ్వరునివైఁ జల్లినట్లు విలసిల్లఁగా, అతఁడు మిడుంగురుఁ
 బురువులచే రాత్రియందు మిలమిలలాడుపర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. కొన్నివృక్ష
 ము లాహనుమంతునితోఁగూడ నెగసి పిదప నతనితీవ్రవేగమునుబట్టి పయింబయిఁ
 గూడఁ బోనేరక వీడ్వడి వెనుకఁ జిక్కినవై తమతమపువ్వులను వదలి చెల్లఁచెడుగా
 జలమునం బడెను. ఇట్లవి కొంతవఱకుఁ గూడఁబోయి పిదప నాతని వీశియుఁ, బువ్వు
 లనురాల్చియు, జలమునం బడుటఁ జూడఁగాఁ బయినమైవోవు ప్రాయజనముతోఁ
 గూడఁ గొంతవఱకు (అనఁగా నూరిబయటిచెఱువు మొదలైన నీటిపట్టువఱకుఁ)
 బోయి పిదప వారిని వీశియు, మఱలునప్పుడు, కన్నీటిబొట్లు కార్చియు దుఃఖినాగర
 మునఁ బడి మానుపడియున్నమిత్రులలాగు గానిపించెను. నానావల్లములుగల
 వివిధపుష్పములు, మిక్కిలి తేలికయైన వగుటచే, ఆకవీరుని మేనిగాలిచే మీఁదికిఁ
 బోయి పిదప నముద్రమునం బడఁగా * ఆనముద్రము నూలులకొలది నక్షత్రముల
 లోఁగూడిన యాకాశములాగునఁ బ్రకాశించెను. నానావర్ణము లగుపుష్పసమూ
 హము లావానరోత్తముని దేహమున నెఱసి యుండఁగా నతఁడు మెఱుపులగుంపులచే
 సొంచారు మేఘములాగున బాగుమీఱెను. అతనివేగమునలనఁ బుష్పములు నలుగ
 డల నెగసి జలమున రాలఁగా, అది చెలునాగు చుక్కలుడయించిన యాకాశమువలె
 గానిపించెను. ఇట్లు పోవునపుడు, అతఁ డేపుమెయి నాకసంబునఁ జూపినబాహువులు
 రెండును, ఒకకొండకొననుండి వైకి లేచినయైదుతలలసర్పములు రెండులాగున నగ
 పడెను.† మఱియు నమృతాకపివరుం డతివేగమున సముద్రముచేరువగాఁ బోవునపుడు,

* హనుమంతునితోఁగూడ నెగసిన వృక్షములలో సారవంతములై బువ్వైనవి కూడఁ బోనేరక
 తోడనే పడినవియు, వానికంటె నల్పసారములై తేలికయైనవి కొంతవఱకుఁ గూడఁబోయి పిదపఁ
 బడినవియు, పువ్వులు మిక్కిలియుఁ తేలికయగుటచే జాలదూరము తూడఁబోయి పిచ్చటఁ బడినవి
 యు, గ్రాహ్యము.

† లేక దాఁడెడు వేగంబునలన సముద్రాకాశముల విస్తారములు రెండు నతిత్వరలో తిగ్గము
 డఁగా వారెండును ద్రాగఁబడినట్లుండెనని విల్లితిమ లధ్యైవనియు గ్రహింపవచ్చును.

అలలతోఁగూడ నాజలరాశిని బట్టి త్రాగువానినలెను, దానికి మిక్కిలిఁ బయిగా మింటి కెగయునపుడు, ఆయాకాశము నొక్కొక్కఁ గొనఁగొరినవానినలెను గానంబడిను. ఆ హనుమంతుడు వాయుమార్గమునఁబోవునపుడు వెఱపులకాంతులఁ బోలిన యలినికన్నులు రెండును కొండయందలి రెండు నిప్పులవలె నొప్పారె. మఱియుఁ బింగళవర్ణము గలిగి మిగుల గొప్పలై మిక్కిలి గుండ్రముగానుండు నాకన్నులు రెండును, ఉదయించినసూర్యచంద్రులవలె వెలిఁగెను. ఎఱ్ఱనైన తనముక్కుకాంతితే నెఱ్ఱఁ బొడిసెన యలిని మొగంబు సంజకెంతాయచే రంజిల్లు సూర్యమండలముకరణి బురగెం దె, దాఁటునపుడు, వంకరగా మీఁది కెత్తెఁబడిన యాలెనివాలము పొడవైనయింద్రధన్వ జమునలఁ బొడసూపెను. తెల్లనికోటలు గలవాఁడును మహాప్రాజ్ఞుండునగు నతండు నలయాకారముగఁ దనచుట్టును వాలమును ముడిచి, యావాలచక్రమువలన, పరివేష మనడి గుండ్రనికాంతి మండలముతోఁ జుట్టఁబడిన సూర్యునివలె రాజిలెను. చుట్టు నెఱ్ఱనై పాలుచు వాలమూలప్రదేశముతోఁ గూడిన యాహనుమంతుండు ఎఱియ వాసినదియు గొప్పదియునైన యొకయెఱ్ఱుని గై రిక ధాతువుతోఁగూడిన పర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. ఆవానిరసించువాఁడు సముద్రమును దాఁటునపుడు, అలినిచంకల నడుమం జిక్కిన వాయువు, మేఘమువలె గర్జించెను. ఉత్తరపుదిక్కుకొననుండి వెలువడి నోడ తోఁగూడి యాకాశంబునంబడు తోడఁచుక్కలాగున, నోడనోడగూడిన యాకాశ వర్షునును[రావణానృతసూచకముగఁ] గానంబడిను. ఆకాశమునఁ బోవుచున్న సూర్యుని వలెఁ దేజరిల్లుచు దీర్ఘాకారముతో నొప్పారు నాఁటివీరుఁడు మొలను ద్రాచుకట్టిన పుడు నిడివిగా నాగు మదగజములాగున నొప్పెను. మఱియు నతఁడు సముద్రముపైఁ గనఁబడు శరీరముతోడను క్రింద దానిజలమునం గానంబడు ప్రతిబింబముతోడను గూడి యేకాకాశుండై పోవునపుడు క్రిందిభాగము జలములోపలను మీఁదిభాగ మ గుఱెఁదాప మొకదలై నవి బయటను గలదై గాలికింబోవుచున్నయొకయోడవలె నగి పడెను. సముద్రమునం దేయేప్రదేశములకతఁడు పూయెనో యాయాప్రదేశము లన్నియు, విస్తరయానహం బగునలెనిమహావేగమువలన * గిట్టునఁ దిగుగుడువడుదు నుడుగుగొనుచు నీం గ్రక్కుచుఁ జచ్చులై నోడ గూడి యొకయవస్థానిలోగవలెఁ గానంబడిను. కొండలవంటి పెనుకనిళ్లు తనతొమ్ము నురవిడింబుట్టిన పెనుగాడ్చు నలనఁ జివరవందర లగునట్లు, అతివేగమున నాఁటివీరుఁడు దాఁటునపుడు, అని నివలనం బుట్టినబెట్టిదంపుగాలియు మబ్బులవలనం గలిగినగాలియు రెండునుగూడి సముద్రమును అతిభయంకరముగా ఘోషించునట్లు కలత నొందించెను. మిక్కిలి గొప్పలై మింటి కెగయుచున్న యలలగుంపులను మఱియుం బైకిఁ బోసిన, మీఁది బఱచుచున్న తనతాఁకుడువలన మఱిల సముద్రమునం బడఁద్రోయుచు, నతండు దాఁటుచుంటఁ జూడఁగా నాయలలును, ఆకాశంబును నొక్కటియైనయెడల మన్న

* గిట్టునఁ దిగుగుడు మొదలై నగునవం అపవృత్తిగొగిరిఁ గలపు కావ నియుండు నిర్దించెను.

మిన్ను నిది యది యని తేలియకపోవునుగాన యారెంటిని వేటుపలుచుటకు నేమొ ! వానినడుమ నితం డట్లు నేర్పించున్నాఁ డనునట్లు తోచెను. మహాసముద్రమున మేరుమందరపర్వతములవలె బైకి లేచిన పెనుకరుళ్లను లెక్కపెట్టుచున్నవానివలె నతివేగమున దాటిపోవఁగా, అవేగమునఁ బై కెగసినజలము మబ్బులతోఁగలసి మింటఁ దెల్లనై వ్యాపించియుండుటంజూడఁగా, అది మిక్కిలి విరివిగా వ్యాపించియున్న శరత్కాలమేఘమువలె బ్రకాశించెను నస్త్రమును దొలుగఁ దీయుట వలన జనులయనయవములు స్పష్టముగాఁ దెలియునట్లు, జలము పై కెగయుటవలన జలరాశియందలి పెద్దచేపలును, కాటుమొసళ్లును, చిన్న చేపలును, తాళేళ్లును, విశదముగాఁ దెలియసాగినవి. ఆనాగరమునందలిసర్పము లతివేగమున మింటం బోవుచున్నయాకపిశార్దులునిఁ బొటం జూచి యధికభయమున గరుడుఁడని భ్రమించెను. పదియోజనముల వెడలుపును ముప్పదియోజనముల నిడుపును గల యాతని * ఛాయ (నీడ) సముద్రజలముల నతీసుందరంబై మిక్కిలి విరివిగా వ్యాపించి యాతని పెనుకఁబోవుచు డట్లమెనయొకయచ్చంపుమబ్బులవరుసవలె బ్రకాశించెను. మిక్కిలి తేజము మెఱయ మహాకాయముతోఁగూడి యలఁడు నిరాధారమగు నాకాశమునం బోవునపుడు తెక్కలుగల పర్వతమువలెఁ గాననయ్యె. ఆబలియుఁ డేమార్గమునం బోయెనో యామార్గమునం దెల్ల నతనిగమనవేగమువలన సముద్రపు నీరు అడుగంటఁగా, అయ్యెడల నడుమ లోతునడి యాజలరాశి యొకదోనవలె నై కానంబడెను. మఱియు నలఁడు, పక్షిజాలములు పఱచు నాకాశమార్గమునఁ బక్షిరాజగు గరుడునివలె బోవుచు వాయువువలె మేఘశాలముల నురవడిం గొనిపోవుచును విలసిల్లఁగా, అట్లాతనిలోఁగూడఁ బోవుచున్న పెనుమేఘములు తెలుపు, ఇంచుకంటె యెఱుపు, నలుపు, మిక్కిలి యెఱుపు కలసిన పసపు మొదలైన రంగులతోఁ దుఱంగలించుచుండును. ఆకపీద్రుఁడు, గమనత్వరవలన మబ్బుల గుంపులను జొచ్చిచొచ్చి మఱుఁగునడుచును మఱలమఱల నెలువడి ప్రకాశించుచును జంద్రునివలె చూపట్టెను. అనిం డట్లు దాటుచుండఁగా దేవదాననగంధర్వలప్పు డాతనిపై జలజలపూవులవానలు గురిసిరి. సూర్యుఁ డాతనికిఁ దినకీరణముల నేడి

* ఇది ఛాయ యనఁగా మేనీడియేగాని ప్రతిబింబము కా నేరదు ప్రతిబింబ మైనయడల నది బింబముకంటె నెక్కువ పరిమాణముకలదై యుండుటలేదు గనుక బింబమగు నాకపిశరము దానివలెనే ముప్పదియోజనముల పొడవుగలదై యుండును. అప్పు డంతటికిరీరముగపానమంతుఁడు నాలుగయిదు గిన నే నూజుయోజనములనముద్రమును దాటియుండును. నడుమఁగలిగిన మైనాకపిశరసానంబాదాదు అట్టియడల సిద్ధింపజాలవు. కాఁబట్టి యిది ఛాయయనఁగా నీడయిందే గ్రహవ్యామ. అంజనేయుఁడు సముద్రమును దాటుట తెల్లవాఱుజామున కేకనకను, అవేగమున నడలు మిక్కిలి పెద్దవిగా సాగి యుండుట యనుభవసిద్ధము కాఁబట్టియు ఆకపిశుని మేనీడియ నప్పు డంత పెద్దదిగాఁ గానంబడెనుట యంతయు సొప్పియున్నది.

మి సోకనట్లు సుఖస్వర్పముగా వెలిగెను. వాయువును రామకార్యము సిద్ధిపఁగోరి దానికై పూనిన యోగితలఱునికే బల్లగా వీచెను. ఋషులును దాటునపు డతని స్తోత్రములు చేసిరి. దేవతలును, గంధర్వులును అన్తుహాతేజసిం బొగడుచును బొటలు చాచిరి. నాగయక్ష రాక్షసులును దేవతలును పక్షులు మొదలగునెల్ల వారు, ఆహను మంతుని పట్టిచుహాతేజకార్యము గావించుచుండియు ఎంతయు శ్రమములేక యుల్లసిల్లుటకు నాచియచ్చెరువడి యాతని నుతులుసేసిరి. ఇట్లు కపిశర్మూలుండగు నాహను మంతుని, ఇత్యోకుకులసంభూతుండగు రామధద్రుని కార్యమై జలరాశిని దాటుదుండగా, ఇత్యోకుకులజలగునగరపుత్రులచే సముద్రుండు వర్ణింపవాడుగాన, యాకులయ గానమును మదిం గోరినవాఁడై తనలో నిట్లని విత్కించుచున్నాడు. 'ఇత్యోకుకులజుండగు రాముని కార్యముకొఱకుఁ బూనిన వాఁడో త్రముం దగహను మంతునికే నేను సాహాయ్యము చేయకపోవుదునని లోకమున నోరు గలవాఁ డొక్కొక్కనిచేసిన వర్ణిచుచుండు నేను నిండింపఁగినివాఁడనగుదును. ఆయిత్యోకుకులమునఁ బుట్టి నాహను కేహనుమంతుడు చెలికాడు. కాబట్టి మితిఁడు పట్టపడఁడునా! కినికే నుతివికే విశ్రాంతిలుగనట్టి యుపాయమును నేను తేమవలయును. అప్పుడు నాపై విలిచి విశ్రాంతిపుచ్చుకొని తక్కిన మార్గమును సుఖముగా దాటిపోగలడు.' అని యిట్లు సముద్రుండు మందియొడన సేసి తనజలమునందు నుఱుఁగవడి యున్న వాఁడును బాగానుశ్యంబములు గలవాడునగు మైనాకుండను ప్వోతో త్రమునిజూచి యిట్లుచెప్పెను. 'ఓయీ! ప్వోతో త్రమా! *దేవేంద్రుడు నాతాళివానులైన యసుగులు వైకేరాకుండునట్లడ్డగించుటకు నిన్నొకగడియ మ్రానునలె నెచ్చట నందియున్నాడు. మందివీర్యము గలవారగుటకేసి మఱలమఱలం దైకవాఁడాయ నారాక్షసులకు ఉదకే పట్టచారికి గొలచి నట్టిరాని నాతాళిలోకింపువాకిటిని గ్రమ్ముకొని యున్నాడెపు.

క్రిందుగను మీదుగను నెత్తముగాను పడఁచునట్టి కక్కి నీకుగలదు. కాబట్టి విన్ను నేనొకరికే బుఁకొల్పెద. ప్వోతో త్రమా! తన్ను పిశాచులు డగు నీహను మంతుడు రామకార్యముకొఱకు సముద్రమునాటు బెట్టిపంపుటనిగి బూని యా కాకమున కెగసి మిడి సమీదుగాఁ బోవుచున్నాడు. ఇత్యోకుకులసంభూతుండగు రామునివనిగాఁ బోవుటవలన, ఆయిత్యోకుకులమునకే తుల్యుడు సేయుచున్నట్టి వాఁడగు నీగజీవీగనికే నేను అనశ్యంబుగా సాహాయ్యము చేయవలసియున్నది. వలనఁ గా, ఇత్యోకుకులండుగునగరునిచేఁ జెంపుకొనిన వాఁడనుగాన యాయిత్యోకుకులంజలండు నాకుఁ బూజనీయులుగదా, † నన్ను బట్టి నీకును మిక్కిలి పూజ్యులుగదా.

* ఇంద్రుండు కొడలు తెక్కుల నఱుకునప్పుడు మైవాకుండు కొడల నమద్రమునఁ బ్రకటించి తాగివినదీదప వాయుండుండు సాతాళముమండి రాక్షసులు కైక రాక్షసులైన దాద్యారంబు సాంబి యుండుమని యాపర్యతమున నియమించుటఁ జెలియుచున్నది.

† ఇంద్రుండు మైవామన తెక్కుల నఱుక సమీపించుచుండగా అనమమున కామునేఁగి

100B. View of the cave entrance.

మాకు సాయంబుచేయుము. మాకార్యము మించిపోగూడదునుమా. చెయఁదగి
 నపనిని చేయనియెడల నత్తురుషుల కతికోపము కలుగును. కాబట్టి జలము
 నుండి పైకిలేచి నీపై నీకపిని నిలువనిమ్ము. ఈకపిరుడు మన కతిథియుఁ బూజ్యం
 ఁడు నగును. బంగారుశృంగములు గలిగి దేవగంధర్వులు గొలువఁగాఁ జేలువారు
 'నోమైనాకనూ ! నీ విట్లు సేయుదువేని యావానరోత్తముండు నీపై నిలిచి యలఁ
 తఁ దీర్చుకొని తక్కినదారి పోగలఁడు. కాకుత్స్థకులతిలకుండగు రామునికి నీతయెడ
 లం గలదయాతిశయమును, లోకమాత యగునానీత పరదేశవాసంబును, రా
 ముకై వార్యపరాయణుండగునీకపిరుని ప్రయాసమును జక్కఁగాఁ జూచియెనను
 నీకు లేచి రాఁదగదా' అని యిట్లు సముద్రుండు సెప్పమాటలు మైనాకుండు విని
 పెనుస్పృశములతోడను లతిలతోడను గూడ యతివేగమున జలమునుండి పైకి
 లేచెను. ఆపర్వత మట్లు సముద్రజలమును భేదించుకొని వెలికి వచ్చునూళ్ళుని
 లాగున కానంబడెను. జలమందు మునిగి మఱుంగై యుండిన యవ్వహాచ్యుతము,
 ఆసముతో నొరియుచున్నట్లు పొడివులై కిన్నరీరిగి సేవితిములై నువ్వమయ
 ములునై మెఱయుచుంటం జేసి సూర్యోద్ధయమువలె వెలుంగుచున్నదిశశృం
 గంబులను, ఆ సముద్రుని ప్రేణవలన, ఒకమహార్తమాత్రమున బయటికిఁ గనం
 బడిచినవాఁడయ్యె చొక్కంపుఁగుండనమునలె వెలుంగొందు దానిశిఖరములు అట్లు
 పైకిలేవఁగా, వానిమెఱుంగులు అంతట వ్యాపించి లోహమునలె నీలనర్ణముగా
 నుండిన యాకాశతిలమెల్ల బంగారుకాంతి గలదై తులకించెను. ఇట్లు స్వభావసిద్ధ
 మగు కాంతివిభవముతో వెలుంగునునర్ణశిఖరములతోఁగూడి యాగిరి శేఖరుండు
 నూఱుసూర్యు లొక్కువ్వుడి నుడయించినట్లు ప్రకాశించెను. ఇట్లాంటిగాఁ బైకిలేచి
 ముందటఁ గనుపట్టుచున్న యాగిరిని కిపివరుండు నూచి 'ఒహో ! సముద్రము
 నమిమ నది యొప్పిము కాఁబోలు' నని నిశ్చయించి మిక్కిలి పొడివైయున్న
 దానిని మహావేగమున తొమ్మిచ్చే దాఁకి మేఘమును జిమ్మువాయువునలె ననా
 యాసముగఁ బడఁద్రోసెను. ఇట్లు తాను బడిన యాత్రోపువలన నానినివేగముకొలంది
 నెఱింగి, దానిచే నాతినికి శ్రమము లేమియు నూహించి, మేనుహ్సంగ జంధము నానం
 దమొండి, మఱల నాకాశము ప్రాపించి ప్రేమమీఱఁ బ్రసన్నముఖుడై మైనాకుండు
 మనుష్యరూపముతోఁ దనశిఖరమున నిలిచి మింటనున్న యామేటింజూచి యిట్లను
 చున్నాడు. 'ఒవానరోత్తమా ! నీవు దుష్కరమగు నిక్కార్థము సేసితివి. నాశి
 ఖరములందుఁ గొంత నిలిచి నుభముగా శ్రమము దీర్చుకొనుమా. మీరాఘవుని
 కలమందుఁ బుట్టినవారిచేత నీనగరుండు వృద్ధి నొందినవాడు. కాబట్టి యితం డట్టి

వార్యమును మహావేగమున విసరి సముద్రమునఁబడవైచి కాచెనుగాన యట్టివాయుదేవునికిమారు
 డగు నక్కపిరుం డమైనాకునికి మఱియుం బూజ్యఁదనియు గ్రహింపవచ్చును.

రామునిహిలంబు నేయం బూని యున్ననిన్ను బూజింపఁ గోరుచున్నాఁడు. ఒక రొక యువకారము నేసిరేని వారికిఁ బ్రత్యవకారము నేయవలయు. ఇది శాశ్వతంజై న భర్తమునుమా. ఈనమ్మద్రుఁడును దాను, ఆరాజులవలనఁ బొందిన యువకారముం దలంచి రేద్యోకేజుం డగురామునికి దూత పగునీకు నాతిభ్య మిచ్చుట యనుప్రత్యుప కారమును వారికిఁగాఁ జేయంగోరి యున్నవాఁడు. కావున నాయాతిభ్యమును బరి గ్రహించి యతనిని నమ్మానింపఁ దగును. ఈనమ్మద్రుఁడు నీకొఱకు నన్నుంజూచి 'ఓయీ! ఈకపి మాటుయోజనములు' దాటంబూనినాఁడు. కాబట్టి నీనానువు లందుఁ గొంతసేద వీర్చుకొని కడమవారిని గడదిపోవుంగాక' అని నావలని మన్న నంకేసి నన్నుఁ బ్రేరేపించినాఁడు. కావున 'పోకపినరేగ్యా' నావైఁ గొంతదిశ్రమించి పిదప నీవానిని బామ్మ, మంచిపరిమళమును రుచియును గలిగి ప్రసిద్ధి గాంచినయీ బహువిధకందమూలఫలముల నాస్వాదించి యలపుఁ వీర్చుకొని పోగలవు. మఱియు మే మాతిభ్యమిచ్చువాఁము. నీవు దానిని బుచ్చుకొనువాడవు. కాబట్టి యాతిభ్య మిచ్చువుచ్చుకొనుసంబంధమునుబట్టియేని మాయుచ్చు నతిధిభాజుఁ డైకొనుము. * ఈసంబంధము ముగ్ధోకములను బ్రసిద్ధమైనది; మఱి మహాగుణులగు నజ్ఞనులెల్ల పరి గ్రహించినట్టిదియునేకాని మాకును నీకును మార్పియు గలది గాదు. కా నయిట్టి సంబంధమును బట్టియేని మాయుచ్చునతిధిభాజుం గలుగొనుము. కపి కుంజరా : సముద్రమును దాటుకొత్తియు వేగపరిపాటియుంగల వానిగులగో నీవు మిగుల ముఖ్యుండి పని రెలంచుచున్నాను. భర్తమును దెలిసికొనుమన్నవానికిఁ గాని తెలియఁగోనుమన్నవానికిఁగాని, యింటికి పచ్చిపయతిధి నీమఁదై నను బూజ్యుం డగును. ఇక వినుటోటిమహాస్త్రిఁడు పూజనీయుడని చెప్పినేరి ప్రతిధియును నిన్నుఁ బూజించుటవలనఁ గాహ్యార్థప్రతి కలుగుటయేకాక మఱియుక కార్యార్థి యుండును. నీవుదేవతలలో పన్నెక్కెన్న మహానీయుండను వాఁడుదేవునికి నుమా దుడవుకదా. వేగుండు నాతఁ బోక్కునికే వమామందివుగదా. అట్టినిన్నుఁ బూజించి తిని ఆమూలమున నీసంక్రియను వాయుదేవుఁడును బూజింపఁబడినవాఁడె యగుచు న్నాఁడు. ఇట్లు నిన్నుఁ బూజించుటమూలమున నీసంక్రియఁ బూజింతుండై పనిమ తుట్టిం బొందునుగాన మరేఁడు నా కొనర్పి యున్న మేలునకుఁ బ్రత్యుపకార మున్న నేయుటయు నాకు సిద్ధించును. ప్రతిభర్తముల నితీనినవాడెపుగాన నీకుం దెలియ నది గేదు. కాబట్టి నిన్ను నే నవశ్యము పూజింపవలయును. ఇట్లు వాయుదేవునికి గా నిన్ను పూజించువిషయమునం గలయొక కారణముం దెచ్చిన విషయము. నాయనా' తొల్లి స్మృతయగమునఁ జర్వరములు తెక్కలు గలిగియుండెను. కాబట్టి యవి గను దానినివేగమాన నెకసి యెల్లదిక్కులం బోవుచుండెను. అంగి నట్లు పోవుచుండఁగా

* నాకు నీతోడ సంబంధము గలదు. అది ముగ్ధోకములను బ్రసిద్ధమైనది. మఱియు శాయదేవునిచేఁ దైకొనఁబడినది (అనగా పరిపరేదైనది) అని యారట పర్యంతమును దెలియదగును.

దమపై నవి పడునేమో యని శంకించి దేవతాసమూహమును ఋషులును దక్కిన భూతజాలమును భయపడసాగెను. అప్పుడు నూఱుయజ్ఞంబులు గావించి మించు దేవేంద్రుండు కోపంబు దీపింప నాకొండలతెక్కల నయ్యెయెడల వేలకొలది తును కలుగా తనవజ్రాయుధంబుచేఁ దెగనటికి యాఱునినుక నానూఱుంచులవాలు మఱల నెత్తికొని తెక్కలు దుత్తుమురుసేయ నాయొద్దకు నుద్దవిడిగా వచ్చెను. అప్పుడు మహాత్ముడగు వాయుదేవుఁ డతివేగమున నన్ను విసరి సాగరమునఁ బడ వై చెను. ప్లవగోత్తమా! ఈసముద్రమున విసరివేయంబడినవాడనై, తెక్కలు పది లంబుగా దక్కి వానిచే నిండాది గండుమీఱునట్లు మీతండ్రి నన్నుఁ గాపాడెను. ఇట్లు మారుతుండు నాకు మాన్యుండయ్యెఁగాన నాతనిపుత్రుడగునిన్ను నే గారవించెద. కపీంద్రా! నాకు మీతండ్రిమూలమున నీలోడఁ గలిగినయీసంబంధము మిక్కిలి గుణవంతమైనది సుమా. ఓమహాశీ! [నేను మీతండ్రికిఁ బ్రత్యుపకారముగ నిన్నుఁ బూజించెద.] ఇప్పుడాకార్యము తటస్థించినప్పుడు నీవు సంతృప్తిపొందువై దాని నంగీకరించి సముద్రునకును నాకును సంతసంబు గావింపఁ దగుదువు. కాఁబట్టి నాపై నిలిచి నీమార్గాయాసమును దీర్చుకొనుము. నాయుచ్చపూజు గైకొనుము. నా చూపుప్రేమను మన్నింపుము. నిన్ను దర్శించుటవలన నేను సంతృప్తుండనైతి.' ఇట్లు మైనాకుడు సెప్పఁగా నాకపివరుడు దాని కిట్లుచున్నాడు. 'నీవాక్యములకు సంత సిల్లితి. నిన్ను దర్శించుట మొదలైనవానివలన నీ విచ్చనతిథినత్కారమునుఁ గైకొ న్నట్టివాడనే యైతి నని తలంపుము. నీపూజ నేను గైకొనలేదని కోపమువలదు, లంకాప్రవేశకార్యమునకై నకాలము నన్ను వేగ పోమ్మని త్వరపెట్టుచున్నది. పగ లతిక్రమించి పోవుచున్నది. [ప్రాద్దుస్రృంకమునుచే లంకకుఁ బోవలయు] ఇంతే కాక యీనడుమ నిలువఁగూడదని నేను మునుపడ వానరులయెదుటఁ బ్రతిజ్ఞ చేసి కొనియున్నాను.' అనిపలికి యాకపిపుంగవుండు ప్రసన్నముఖుడై చిఱునగవునిగుడ నాపర్వతమును చేతం దాకి వీర్యంబు మెఱయ నాకాశమునఁ బోవసాగెను. మైనా కుండును, సముద్రుండు నతిగౌరవమునఁ దన్నుఁ జూచుచుండఁగా రామకార్యసిద్ధి కిం దగినవారియాశీర్వాదములం బూజితుండై మీఁదికి దవ్వగానెగసి మూర్తిమంత ములై పొడసూపిన యాసముద్రశైలములను వీడి వాయుమార్గమునీరి పోవుచు, మఱల మీఁదికిఁ బొడవుగా నెగసి యామైనాకుని విలోకించుచు, ఏపట్టును లేక శుభ్రమగు నభ్రమార్గమునఁ జనుచుండెను. హనుమంతుని యారెండవ దుష్కర కృత్యమును * జూచి దేవతలు సిద్ధులు మహర్షులు మొదలగు నెల్లవారు నొండొరుల లోఁ జెప్పకొనుచు కొనియాడిరి. సువర్ణమయములై మించుశిఖరంబులచే రాగించు తమైనాకుడు చేసిన యచ్చహాకార్యమునకు నచటం గలదేవతలు హర్షించిరి. వేయి

* సముద్రమును దాటుట మొదటికర్తము; మైనాకుని జయించుటగాని లేక దానిపై నిలువకయే మెను పోవుటగాని రెండవకర్తము.

కన్నులు తెన్నాడునిండును సంతసిల్లే. అంత నాదేవేంద్రుడు ధీమంతుడుగాన యమైవాకునివని మెచ్చుకొని నంతోపమువలన బలుకు తొట్టనడ నావర్వత రాజం జూచి యిట్లనుచున్నాడు. 'బంగారుశృంగములచే రంగారు నోశైలోత్తమా! శాంతిస్వభావా ! నీయెడల నేను జాల సంతసిల్లితి. నీ కథయందిచ్చెదను. ఇళి నుఖంబుచుము. అతివిస్తారముగునముద్రము పై నతివేగమునఁ బోవునపుడు పడుదుమను భయము కలుగఁగూడియు, ఏ నెఱపునులే నూఱుయోజనములు పరాక్రమింది లంఘించుచున్నయీవానుమంతుని! 'నీవు నావలనిభయమునుపైతము పాటింపక వైకిలేది మహాసాహాయ్యమును జేసితివి. ఈకపివరుడు దశరథునికుమారునిదగు రామునికి దూతకార్యము వహించి పోవుచున్నాడు. అట్టివారిని సర్కరించిన నిన్నుఁ జూచి నేను మిక్కిలి సంతోష్టుడనైతిని' అంత నూఱుయజ్ఞము లొనర్చి దశరథు నాదేవతావల్లభుడు తనయెడల సంతోష్టుఁడగుటం జూచి యావస్థలో న్నియుండు పోమ హ్వానును సెంచి యింద్రుం డీచ్చిన నామువలన బెరుగు నూరి జంతునమును గలి యెల్ల స్వస్థులై నిలిచియుండిను. * అంతయుఁడు కష్టనాకుఁ డాఱింప యుండిన సముద్రప్రదేశము నొకముహూర్తమునఁ దాటికొనిపోయెను. పింఛ దేశనిలును. పింఛను, పంఛగల్లును, మహాబలును సాక్ష్యులనై. దేవర్షిలనదియ నాగులను పట్లయునై న మిగిలె యనువానిజూచి యిట్లుచెప్పి. 'మహా! హనుమంతుని పరమేశ్వర గలయీవాముపుత్రు! దేవదూతముపోయినది. అంతినినికు బలము హెచ్చుటవలనం గాఢియు బలుకలు పుట్టెను. ఇది గాఢిగాఢి మోక్షదుఃఖాలుచున్నాడు. నీవు పంఛరిమునలై మిక్కిలి పెరిగియై మహాభూతి యగు రాక్షసాకాశుదాస్యి, పచ్చరిమ్ములు దులకింప, గిగులుకొనుపువట్టి పరమేశ్వరు మీఁద నోటిని నాకాశమునలై విశాలము నావించుకొని యున్నయీ గాఢిని యాహునుమంతునికి నొకముహూర్తముకపు నిప్పుము కావి యును. ఇదియు నిన్ను దాగుచు నో లేక యోడి వివాదము నొందునో యని, గుఱినిబలమును పరాక్రమమును మునుపే తెలిపెను, మఱల సందేహపచ్చికోతగు నెఱుంగునొందున్నాను'. ఇట్లు వాగు సెప్పగా నాసురవాడేవియు దేవరిలచేరి సన్నిహితులై సమన్వయమును విధింపమును ఘోషమును స్వభయభయావహమును పనురాక్షసరూపము ధరించివచ్చి దాటుచున్న యష్టేటిని గ్రమ్మకొని నిలిచి యిట్లు చెప్పుచున్నది. 'మహా! నైమా! దేవతలు నిన్ను నా కాహోముగాఁ జూపియున్నారు. నిన్ను నేను భక్షించెద. నానోరం జొగుము' ఇట్లు సునచెప్పగా, ఈకపివరుడు కేలుమూర్చి ముగియున సంతపము మొలకొత్తి మేదికాంతి మీఁద నిట్లనుచున్నాడు. 'దశరథునికుమారునిదగు

* కానుమంతుడు సముద్రము మీఁదగాఁ బరగాము నేయునపుడల్ల 'పర్వశ్రేణిం బహుభంప సమపస్పృశ్య పర్యవక్' అని మైవాకు నెఱియేవాపువట్లు చెప్పటచే మైవాకుం డల్ల స్వస్థుడై నిలియుండుట యాశ్చర్యము.

రాముఁ డనునతఁడు తమ్ముఁడగు లక్ష్మణుఁడును భార్యయగు సీతాదేవియుఁ గూడరా
 కండకారణ్యముం బ్రవేశించియుండెను. అంత నచట మాయామృగరూపధారి
 యగు మారీచుని బట్టవలయుకార్యాంతరమున జిక్కి యామూలమున నతఁడు
 రాక్షసులతో బడవైరము పెట్టుకొనగా, అతనిసతీలలామంబును యశస్వినియు
 యగు సీతాదేవిని రావణుం దపహరించికొనిపోయె. రామునియాజ్ఞాంజేసి నే నామెక
 డకు దూతైన పోవుచున్నాను. త్రిలోకనాథుం డగురామునిరాజ్యమున నివసించు
 దానవు గనుక నీవు రామునికి సాహాయ్యము సేయందగుదువు. అట్లు కాదేని నేను
 మిథిలరాజకుమారియగు సీతాదేవిని సర్వలోకక్షేమంకరుం డగురామునిని జూచివచ్చి
 పిదప నీనోరంజోచ్చెద నని ప్రమాణము సేయుచున్నాఁడను.' ఇట్లు హనుమం
 తుండు సెప్పగా, కామరూపిణియగు సురనాదేవి విని 'ఓయీ ! ఎవ్వఁడని నాకడకు
 వచ్చినపిదప నన్ను మీఱిపోరాదు. ఇది నాకునరము.' (ఇట్లు హనుమంతునిబలము
 తెలియంగోయదు నాగమాతెయగు నాసురస పోవుచున్న యావీరుని జూచి 'ఓయీ !
 వానరో శ్రమా ! ఎవ్వఁడని నానోరం జూరక పోనరాదు. కావున నీవిపుడు నావనం
 బును జూచ్చియే పోవలయును. ఇట్లని నాకు మున్ను నలున వరమిచ్చియున్నాఁడు.' అని
 పలుకుచు వేగిరముమీఱి విశాలమగు తనవాయి తెఱచుకొని యామారుతిముం
 దఱ నిలునంబడెను. ఇట్లు సురసచెప్పగా వినికోపోపిత్తుండై యాకపివీరుఁడు 'సుర
 సా ! నన్ను ప్రింగునంతనో రెడ్డి ! చూపుము.' అనిచెప్పి పదియోజనముల నెదిల్చు
 నంతియనినపుడు గలవాఁడయ్యె. ఇట్లు పదియోజనాయత్తుండై మేఘముంబోలి
 యున్న యాహనుమంతునిజూచి సురసయు తననోరు నిరువదియోజనముల పోక
 వుగలది గావించెను. అట్లు నోరు విరివిగాఁజేసికొన్న దానినిజూచి మిక్కిలి బుద్ధిమంతుం
 డగు నావాయుపుత్రుండు కిట్టలుక రెట్టింప నుప్పదియోజనముల నిడివిగలవాఁ
 డయ్యెను. సురసయు దననోటిని పలువదియోజనములవిరివి గావించెను. దానినిజూచి
 హనుమంతుఁ డేబదియోజనంబుల పోకవునఁ బొడనూపె. సురసయు నఱువది
 యోజనంబులంత నెడలువున నోరు వెంచెను. అట్లే యంజనీనుతుండు నబ్బుర
 ముగఁ జెబ్బదియోజనములయున్నతం జెన్నాచె. సురసయు తనవాయి నెనుబది
 యోజనముల విశాలముగా నొనరించె. పర్వతసమానుఁడగు హనుమంతుఁడు తొం
 బదియోజనములు కాఁగా, ఆనాగమాతెయు నూఱుయోజనములంత విరివిగా నోరు
 దెఱచెను. అంతట నవ్వాయుపుత్రుండు నిడునాలుకగలిగి నరకంబునుంబోలె
 నతిఘోంబుగాఁ) దెఱవంబడియుండు దానివత్తింబును జూచి బుద్ధిమంతుండుగాన
 నిదియే సూక్ష్మరూపమునఁ జూచ్చి చటుక్కున నెడలుటకు సమయమని యూహించి

* ఈపండలికరంగములోనివిషయ మెల్లఁ బ్రక్షిప్తము గానోపు. విలసనగా నూఱుయోజనంబుల
 నిడివిగలవాఁడగు నేని వానరులకు లంకలోనివారికిని గిలంబడినవాఁడై యుండును. అట్లు లేదుగాన ని
 డి యసంగతముగాను ప్రక్షిప్తముగా నున్నది.

తనశరీరమును మిక్కిలియు జన్మదికావించి యంగుష్ఠమాత్రుడై దానివక్త్రముఁ
నొచ్చి మజల నతివేగింబున నెలువకి యాకసమున నిలిచి యాశ్రమంతుం డీడ్చును
చున్నాఁడు. * 'దక్షపుత్రీ ! నురసా ! ఇదే నీవదనంబుఁ జొచ్చినచ్చితివి. ఇక నీకు
ననుస్కారము. నైదేహియుండుచోటికిం బోయెద. నీకు బ్రహ్మ యొనంగినవరియును
విఘలాంబుగాక యొనఁబూడె.' ఇట్లు రాహుముఖమునగాఁ జికినదీన చంద్రునివలె
దినముఖమునూపి నెలువకింబి యానానో దైముంజూచి నునన విడరూపముఁదాల్చి
'సౌమ్యుడని నుని నోకిపీఠా ! నీకార్యమొనఁబూర్చుకొనుటకై సుఖముగఁ బొమ్ము.
నీతాదేవిని రామునితోఁ జేర్చుము.' యనిచెప్పెను. దుష్కర్తమున నాహనుమాత్తు
+ మూఁడవకృత్యముచుఁజూచి నను నైహులములును 'బాగుబాగు' యనినొ గొడ
యాడెను. అంత నంతకు ననుగాన కునికిపట్టె దాట నెట్టివా' కలవిగాని జల
రాశిం బ్రాకించి గనుమనివలె మహానేగియున నాకసమునఁ బోవనాగెను. మఱియు
మబ్బులనుండి వెడలివచ్చి నీరధార లావించి నెజయుఁ బక్షికాలములు నలుదిల
బుద్ధిఁ గైకొనిరాగివిశేషప్రవృత్తులను సుఖమునా దామలు నంచరింపఁ
వలెనని టి విడుదలై తదనానా విప్రయోధులు పద్మంబును నానందగియుఁసేవ
గడతాల్పాలపక్షిదన్నగములను నాహనుములగా నెక్కి గడునలులచేరిను,
ఇటు నటు హనుమప్ప విమలవిమానములచేరిను, నైవదేశకవి వక్త్రమును విడు
గులనుఁజేరి యువనకింబు నలువది బోద్ధికి వెన్నాలఁ చేరినా, పుణ్యము లొ
నర్చి యగణ్యం జనునెవ్వమును జూజగొన్న మహాత్ములచేరిను నలంకృతిమైనదియు,
నానోమస్త్రవ్యములఁ దీర్చియుఁ దాల్చియున్న యీప్రభావదోషుండిల చిత్రిభా
నుమ, నర్జ్యన్యాదేశాలు, సూక్ష్మచంద్రులు, నిశ్శివప్రభాములును నలుగొనఁ
జెలువారునదియు ; మహద్విగ్రహాముఁగింభావ్యమాకుల బైవది భాగ వివిక్త
మును నిర్మలమును నిర్వాన్యావే మైనదియు. విశ్వానరవామకి గంభావ్యవాదదేవి
మును నిర్మలజనివాతరిమును, చంద్రసూక్ష్మముఁ చూడఁజూడఁ జూడు, ప్రాణిలో
మునకు బ్రహ్మబిర్భావిన కిశోరాంబు మేఘద్వీపాంబు గురు మామకాము, నీల
లగు విద్యాధిపతి కేద్యూత పలుమాటు విహరంబునదియు, నాయుమ్మానము
అనునాకాశమున నెవ్వ మునుమానుడు గనల్పి గెనుచునా బోయెను. పద్మంబు
గడల గానలపించు జక్కిలుగల కోడిలఁజేరినల కిదాలంబును నలంకరించును
ప్రసరించి లంఘించుచున్న యుగిరిపరఁ జూచి సింహిణియునుదాకిసి కామధూరితగా

* నురస రిపతి బ్రహ్మ బాహుద్వరము కిచ్చనచునుండఁ దాను విశ్వావృత్తికి నునదియు
కెప్పియుండఁ బోయెను. కావుననే దానిచుండఁ దాను విశ్వావృత్తిగా నెఱింగియున్న నునదీ
చాఁడఁ యానానోదు బోద్ధియున్నది.

+ నురసోటినుండి వెడలివచ్చుట మాఁడవకృత్యము.
: లేఁ పుణ్యాలవలదెచ్చుతలవల మపకల్గిన నిష్కలలియు నిట నడ్డము చేయవచ్చును.

మిక్కిలియుం బెరిగినదై తనమదిలో 'ఇంతకాలమున కిప్పుడు నాకు భక్షింపఁగలిగెను. ఈ వెనుజంతువు చిరకాలమునకు నాకు జక్కినది' అనిచింతించెను. ఇట్లు చింతించి సముద్రముపై బ్రసరించియున్న యాంజనేయునిదేహచ్ఛాయను బలిమితో తటామునం బట్టుకొనెను. ఇట్లు యాహృద మేనీడం బట్టుకొనుచుండఁగా నతండు 'ప్రతి కాల మగువారము చే సముద్రమున నుడివడు నొక గొప్పయోధవలె నేనును బరాక్రమము కుంటుపడఁ దటాలునఁ బట్టువడితింగదా' యనితనలోఁ జింతించి క్రిందను మీఁదను నడ్డంబుగా నలుప్రక్కలను బరికించి చూచుచు, సముద్రమునుండి వెకిలేదియున్న యీ వెనుజంతువును గాంచినవాడయ్యె. ఇట్లతివ్యతాకారముతోఁ గూడియున్న దానిని జూచి మారుతి తనలో 'అద్యుతాకారమై మహాశక్తివలన మైసీడలం బట్టుకొనునట్టి యీజంతువునే మున్ను నాకు నుగ్రివుండు చెప్పెను. ఇందులకు నంజేహము లేదు' అని చింతింపసాగెను. ఇట్లాకపి మతిమంతుండుగాన దానిని నిజంబుగా సింహిక యని యెఱింగి వర్షాకాలంబున మేఘమునలఁ దన వెనుకాయంబును బెంప పాగెను. ఇట్లు పెరుగుచున్న యాలేనికాయంబునుజూచి యది పాతాళవివరమువలె దననోటిని విజివిగాఁ దెఱచుకొని మేఘపంక్తివలె గర్జించుచు నాలేనిమీఁది కడఁరెను. ఇట్లుడఁగఁగా నతండు మతిమంతుండుగానఁ దెఱవంబడి మిక్కిలియుం బెద్దదై తనశరీర మంత ప్రమాణము గలిగి కనఁబడుదానినోటిని, తన్నులమున దానిప్రాణానములను గనుఁగొని వజ్రసమాన మగుతనకాయమును మిక్కిలి కుటుచ గావించుకొని యతిబలుండుగానఁ దెఱచుకొనియున్న యానోటం దటాలున నూకెను. ఇట్లు హనుమంతుండు సింహికనోటం జొచ్చి లోనికిఁ బోవుచుండఁగాఁ బున్నమనాడు రాహువు మ్రింగుచున్న పూర్ణ చంద్రునివలె సిద్ధచారణులకుం జూపట్టెను. అతండు మనోవేగ సమానగమనుండుగాన నది నోరు మూసికొనుటకుమునుపే తనవాడిగోళ్ల చే దాని మర్తమలం ద్రెంచి యతివేగమునఁ బై కెగిరెను. ఇట్లు ప్రశస్తబుద్ధిమంతుండగు నతండు దవ్వననుండియే మర్తాదులఁ గనుఁగొనుసూక్ష్మదృష్టిచేతను, ఎదిరి నడంచు దిట్టతనముచేతను, పూనినపని నతివేగమునఁ జేయుసామర్థ్యముచేతను, దానిని ద్రెళ్లనేసి మఱల మనుషటియట్లు వేగ పెరుగఁసాగెను. అదియును హృదయము వ్రయ్యలై విహ్వలించుచు సముద్రజలమునం గూలెను. అట్లావానో త్రమునివలన ననువులకుం బాసి హాలినయాసింహికను జూచి యాకాశమునం జరించుభూతము లాలేని కిట్లు పలికెను. "కపింద్రా! నీవు చేసిన కార్య మతిభయంకరము. ఈగొప్పజంతువుం గూల్చితివి. ఇంక

* ఇందులకు "భీమ మధ్య కృతికర్తృమహర్షిత్వం ద్వియా వాకిలసాధయార్థ మభిప్రేత మప్లవతాం వర॥ యస్య త్వేతాని చత్వరి వావరేంద్ర యథారిత । ధృతి ర్దృష్టి ర్భృతి ర్దాక్ష్యం కర్తృమ న నీవతి" అనిమూలము. ఇవట యోజనాంతరముచే మఱియొకయర్థమును జెప్పవచ్చును. "కపింద్రా! నీచేసినకృత్యము మిగుల భయంకరము. స్వకార్యములందు నశింపకుండునట్టి ధృతియు, దాక్షదృష్టియు, తత్త్వవిశ్వయుద్ధియు, త్రియావంతంబగు శక్తియు వఱ నీవాఁలఁ నీకుంబోలె మఱి

నీతాదర్శనరూప మగునీమభీష్టకార్యమును శుభముగా సాధించుకొనుము. ధైర్యమును, ఎంతదూరమైనను కనుగొను సూక్ష్మదృష్టియు, వస్తుతత్త్వము నిశ్చయించుకాలు బుద్ధియు, కార్యమును వేగ తీర్చుకొను సామీప్యమును, అనేక యానాలుగు నీకుంటే మతి మెచ్చనికీ గల పూ వాడు తనకార్యములందు జెటుపునొందడు'. ఇట్లు పూజ్యుడగు సత్యుడు వారిచే సమర్థునితుండై తనకార్యమునకు బూని గరుటామంతునివలె నాకాశమున నేగపోవ సాగి నూటుయోజనములుగడచి యవ్వలివరినించుమించుగా బొందినవాడై యనందగునట్లు దానిని మిక్కిలియు దరిసి నలు ప్రక్కలు కలయంజూచుచు నాతీరమండలియధ్వలననునను బొడిగాంచెను. ఇట్లు పోవుచునే, చేరకమునుకె. ముష్టికి నానావిధవృక్షములం జెలువాగులాకావ్వవము నందలిమలయవర్షణమున నీలుగులికెడమొలబోతులంజూచి మతీయు సముద్రమును దానితీరమం దున్నజలప్రాయప్రదేశములను, వానియందు బుట్టిన చెట్లను, సముద్రుని భార్యలు (అనగా అనియంతులయవర్షణమునం గలనచులు) పుట్టిన పోతులను, జూన్లుచు బిడవ మహామేఘమునుబోలి యాకాశము నెత్తించునట్లునలెన్ను తన శరీరమును గాంచి ముగిసినంతవఱకు నున్న 'వేటే ! నాదేహ మిట్లు వెరిగి యుండుటయు నామతి నేగమును రాక్షసులు చూచి లేచి యచ్చెనుచే మునిచెవ్వఁడో తెలిసికొనవలయునని యుత్పత్తులు గాకుందురా!' అని బొందినవాడై పర్వతముంబోలియున్న తన పెనుశరీరమును జిన్నచకాచించి మూహము బాసిన యాత్మజ్ఞానివలె మతలఁ గెనుచున్నతీర్థయాపముు దాల్చెను. ఇట్లు వ్యవసాయనితీరసయాత్రొల్లింటిహాసమును మిగుల జిన్నచకాచించుకొన్నవాడై, త్రివిక్రమావతారమున మూడవగు బురిచి బలిపరార్చియమును వారిచి మతల వామనరూపము నొందిన విష్ణుదేవునివలె కనయొచ్చుకొనరావము దాల్చెను. ఇట్లనడు, ఆయా కార్యములకుం దగినట్లు సుందరములైన నానావిధరూపములుదాల్చియు, సింహాకాశిత్రువులకు గెలుచురాయు చలినవాడై, సముద్రమునవ్వలివరిని తీరి యతివమాణమైన తనతొల్లింటిశరీరమును గాంచి, రాక్షసకార్యము లెన్నగ నాలోచించి, మందులకుం దగినచెంతమున నికరూపము దాల్చివారిజెయ్యి. బిడవ గొప్ప పర్వతశిఖరమునుం బోలినయమృతాక్షుఁ డాకసముననుండి ప్రేమానుచున్నదానివలె మొనలు కాంబాకుడునట్టి (లంబ మను పేరుగల) యొక పర్వతమునం దిన్నిట సమృద్ధంబై విచిత్రములగు సమాంతరశిఖరములు గలిగి (వెక్కాశ్రీర్యముల సమూహంబున నొప్పు) మొగలిగొడలు, విరిగిచెల్లు, కొబ్బరి చెట్లు మొదలైనవనిచే బొడలుచున్న యొకశిఖరమునందు ప్రాతెను. అంగ సముద్రతీరముఁజేరి పర్వతోత్తమం బగుత్రికూటపుశిఖరమం దున్నలాకాపురమును వీక్షించి తనదేహమును

దేరిగొండఁ గలనో సింహాక యనెడి యట్టియూ పనులంబువు నీచేఁ గంపఁబడినది. నిశ్చింతమున నీ కంఠమూత్రము' అని యర్థాంతరము.

విదిల్చి మృగములఁ బక్షుల నదల్పుచు, ఆపర్యతమున వ్రాలెను. దానవపన్నగ సమన్వితమును మనఃతరంగపరంపరావలసితంబు నగునముద్రమును బలిమిమెయి దాటి దానితీరమున వ్రాలి యపు డమరావతియుంబోలె బొలుపాటలంకాపురిం జూచినవాడయ్యె. ఇది ప్రథమసంగము.

—♦—
 { హనుమంతుడు సముద్రముదాటి లంకంజూచుట; }
 స్వల్పశరీరుడై లంకను సమీపించుట.
 చంద్రోదయము.

అంత మహాబలుం డగునావానుమంతుం డెట్టివారికి దాట నలవికానిజల రాశిని దాటి యంత స్వస్థుండై త్రికూటాచలశృంగమున రింగాటించుడు లంకాపుర మును జూచినవాడయ్యె. పిమ్మటఁ జెట్లనుండి పలు జలజల రాలినపూవులసోనలు తన్నుఁ జచ్చి గప్పికొనఁగా, అతఁడు పూవులతోఁ జేరుబడిన యొకవాడగుచివలె గానిపించెను. మఱియు నావీరు డత్యంతపరాక్రమమును గాంతియుఁ దభుకొల్పు వాఁడుగావున నూఱుయోజనముల నొక్కమొని దాటియు, నిట్టూర్పు నాయాస మునులేక యచటఁ గొనురాకుమఁ, దనమనసున 'యోజనములు పెక్కునూఱులే నియు నేనొక్కఁడై దాటంగలను. ఇఁక, ఒకనూఱుయోజనములకంటెగల యీ జలరాశిని దాటి వీచినఁ జేమట నాబోటి కెంతమాత్రీ' మనియెన్నుకొనుచు, దాటఁ జాలుపరాక్రమశౌలు రెండఱుండియు సాహసించుచుండగా, నాదబోనెల్ల నాతఁ డొక్కఁడేమేటియగుటకేసి తొపుసేసి యమృతానముద్రము నతివేగమున లంఘించి లంకాపురికి బోయినవాడయ్యె. ఇట్లాసితెల్లజండు నెల్లని తేలివచ్చికపట్టులును, గమగమతావులు గుబులుకొనునదప్పులను, వెనుకాలం బొలుచునెనములును, ప్రశస్తము లగువృక్షములును జిన్నకొండలును గలకాననములును గనుగొనుచు నడిమివారిం బడిపోవుచు మఱియుఁ జెట్లు దట్టముగాఁ జెడిగి ప్రమ్మకొనియున్నకొండ శిఖరములును జక్కగాఁ బూచి యేదియున్న యదపులనగునలను, దేజంబు నీరింపఁ గడచివని, ఆలంబపర్యతమున నిగిచి యుదలిసనముల నుద్యానననములను జూచుచుఁ ద్రికూటాచలశృంగమున వెలుంగులంకాపురిం గాంచెను. మఱియు నందు మెండుగఁ బుష్పించి యున్ననరశంబులు కొండగోగులు ఖడ్గూరింబులు మోరటచెట్లు నిమ్మలు కుడిసెచెట్లు ప్రొకణములు సువాసన గలకడిమిచెట్లు ఏడాకులయరణ్యములు వేగసలు దేనకాంచనములు పూచియున్నగన్నేలులు పువ్వుకొంపములబడు వాగలేక యొక్కంత వ్రాలినవియు, అల్లు మొగ్గలు విడిచినవియు, కీశాకాడినక్షీనంకులములై సుడియు తెమ్మెరలకు మొనలుమ్యలుబాగ బొగుమీఱునవియు, నగునృక్షములును; హంసకారిండవములు మెండుకొనఁ దామరలు కలువలు నల్లపిల్లిగొననుల్లపిల్లు వెనుబొవులును; నానానిధములై సుందరములగు పౌరజనోద్యానములును

ఋతువులన్నింటను బూచి పండియుండు వెక్కువగలవృక్షజాలము లిరువుకొని క్రాలు
చుండు నానావిధజలాళయములును; రాజయోగ్యములగు రమణీయోద్యానములు
నుం; గాంచి మణియు జయనూచక మగు దేహకాంతి దళుకొత్త, రావణుండు పాలించు
లంకాపురిం దరిసినవాడియ్యె. ఆపుము, కమలకువలయవిలసితులగు నగడ్డలం
బొగడ్డ నొందినది. అందు, నీతను దొంగిలితెచ్చటంకేసి రాముం డెత్తినచ్చునని
శంకించి రావణుడును నలుగడ్డలం దిరుగులాడుచుండు మొక్కలంపువిలుకాండ్రగు
వెక్కురిక్కనులును నుర్రీతముగా దానిం గాచుచుండిరి. మణియు నది రమ్యమై,
తెల్లనివై పొడవుగా నుండుటంకేసి చంద్రశుక్రాదిగ్రహతైల్యములై శరత్కాల
మేఘములవలెం బోలుచునుండిరములచెతెను, ఇరుప్రక్కల మెచ్చులు గుల్మగిచ్చు
గోడల తెలికాంతితేతఁ దెల్లనివై మిన్నంటుచున్న మేడిలవలనం బొడవుగా గానించు
వీధులచేతను, నిలకలుచుండెను. అందు వందలకొలది నట్టలకబృంహములును * బతా
కాధ్వజపంక్తులును దీగలవంటి చేతులు జిత్రితములై కాంచనమయములై దివ్యము
లగు సింహద్వారములును గలిగి పాలుపారుచుండెను. హనుమంతుఁ డిట్లున్న
యన్మహాలంకాపురమును స్వర్గమునం దనురావతింబోలె గాంచినవాడియ్యె. మణి
యుఁ దెల్లనివై మంగళకరములై హిమచు మండిరములతోఁగూడి యాత్రి
కూటాచలశిఖరమునం దత్తున్నతముగా గనంబడుచున్న లంకాపుర మాకాళము
నంటియున్న యొకగొప్పపట్టణమునలై నాంజనేయసికిం జూపెట్టె. మణియు రాక్ష
సేంద్రపరిపాలితమై విశ్వేంద్ర నిర్మితమై ఐర్వతాగ్రముననుండుటంకేసి యాకాళమునం
దేలుచున్నట్టు గ్రాలుచున్నదై శోటప్రాకారపుగోడల కాధారముగా నగమువల కున్న
తిన్నెలు కటిపుకొభాగముగాను, విస్తీర్ణమగు నగడ్డలమే నూతనవస్త్రములుగాను,
నాలుగుమూల నిడివి గలయునువముండ్లకట్టలును శూలములును మొనపెండ్లుక
లుగాను, గోటబురుజులు కర్ణాధరణములుగాను, బురణింపఁగా నొకసుంపరీమణి
చెలువున నలువారుచున్నదై విశ్వకర్మ నిర్మితమైనదయ్యె సెదవై చిత్రిసౌభాగ్యాతిశ
యమును బట్టిచూడ హస్తాదినిర్మితముగాక యొకానొక మహానుభావునిచే మనో
మాత్రిముచే నిర్మితమై యున్న దానివలె దోహదతేయు నాలంకాపురమునుంజూచి
దానియు తిరద్యావముంకేరి తనలో సీతాదేవి నేరీతిఁ గందులఁగ నేవంకఁ జూత్తునని
తలపోయనాగెను. ఇట్లు తెల్లని యత్తున్నతమై యుండుటంకేసి కైలాసశిఖరముం
బోలి యాకాళతలము నొడయుచున్న దానివలెను మిక్కిలి పొడవులైన మేటిగృహ
ములచేత నాకాళమున కెగయుచున్న దానివలెను జూపట్టుచున్నగములచే నిండి
యున్న భోగవశీపురమువ్రాలె, జెట్టిదంపురక్కనులచేఁ గ్రీక్రితిననదియు, ఇట్టిదట్టిదని
యెన్న రానిదియు, నున్నితంబైనదయు, నలుగడ్డల స్ఫుటముగఁ గానంబడునదై పూర్వము

* తీగలు మొదలైనవానివంటి రకలచేఁ జిత్రింపఁబడిన పెక్కుములు పతాకమును; చేతులు
మొనల్లు మొదలైనవానియొకారములతోఁగూడిన జండాలు ధ్వజములగును.

కుజేకునికీ బట్టెయిండి నదియు, కూలవట్టినములఁ గేలందాల్చి కోటలుగరిగి భయం
కరులైన పెక్కురాక్షసవీరులచే రక్షితంబై ఘోరసర్పములచే రక్షింపబడు గుహయుం
బోలె భయావహంబై యున్నదియు, నైనయాలంకాపురమునుజూచి, దానిని రాక్షసులె
బెట్టెదముగా రక్షించునీతిని బరిశీలించి, దానిచుట్టు దాట నలవిగాక యున్నమహా
సముద్రమును బరికించి అందున్నరావణుడు మహాభయంకరుడగు శత్రుం డగుట
యు వివేచించి, హనుమంతుడు తనలో 'వానరులు సముద్రము మొదలైనవాని
నతిక్రమించి యిచ్చటికి వచ్చుటయే మహాకష్టము. అట్టిచటికి వచ్చి లేని యీలంక దేవ
లంకుంగూడఁ బోవాడి జయింపరానిదిగాన వారి కిటటం గలుగుప్రయోజనంజేమి?
మఱియు నీలంకయు మిక్కిలి నిమ్నోన్నతంబగుటంజేసి యెట్టివిరుద్ధిం జొరరానిది.
దీనిని పాలించువాఁడో త్రిలోకవిద్రావణుం డగురావణుండు. ఇట్టివానిజొచ్చి వానరు
లేమియు సేయలేరనుట యటుండఁగా, మున్ను సప్తసాలములు, పర్వతములు, భూమి
మొదలైనవానిని విడలించి చంకభుజపరాక్రముండుని పేగుడసియున్న యారఘువీ
రుఁడుసముద్ర మిచటికి వచ్చి యేమి సేయఁగలఁడు? ఈరాక్షసు లాసుర ప్రకృతు లగు
టంజేసి సామంబులాపి నశిపటచుకొనుటకు ఏలులేదు; మిక్కిలి ద్రివ్యవంతులగుటం
జేసి దాసంబున నశ్యు లగుటకు నవకాశము లేదు; చాల బలదర్శితు లగుటవలన
మిత్రభేదమువలనను నైవసము గారు; బుద్ధియు పరాక్రమమును గలవారగుటంజేసి
యుద్ధంబునకును లోకపవాదు. వానరులలోనెల్ల మహనీయులగు వాలికుమారు
కుం డంగడుండు నీలుండు బుద్ధిమతుండును వానరాగ్రసరుండు నగుసుగ్రీవుండు
నేనును లోనుగా నీనల్వరికిమాత్రమే సముద్రమును లంఘించి లంకాపురముఁ జొర
శక్తియుకాని తక్కినవారి కలవికాదు. మంచిని ఇచ్చు డీవిచారంబేల? సీతాదేవి బ్రతికి
యుండుటయు లేమియు నాకుఁ దెలియరాదు. ఇమె బ్రతికియుండుట నా కెప్పుడు తెలి
యునో యప్పు డామెం గన్నారఁజూచి యనంతరము చేయదగిన కార్యము యోచిం
చికొనవఁగాక' యుచింతించెను. ఇట్లు చింతించి వివచనాపి కేళిఁగించి దాగిరిశిఖరమున
నెలకొని రామునియభ్యుదయము నెడతెగక కోరువాఁడై నీతం గనుంగొనునుపాయం
బునుగూర్చి 'బలవంతులగు క్రూరరాక్షసులచేఁ బదిలంబుగా రక్షింపఁబడుచు
న్న లంకాపురమును, ఈరూపముతోఁ జొచ్చుట నాకు శక్తియుగాదు. మఱియు నా
రాక్షసులు చుడతేజోవిరాజితులును మహాపరాక్రములు నతిబలవంతులు నై
యున్నారు. నేను నీతను వెదకువాఁడనీని యట్టివారిని వంచింపక లేఱదు. వెనుయా
పముతోఁ జొచ్చితి నేని నతివిస్తారం బగులంక నంతయుఁ గలయుఁ దిరుగ ఏలుకాదు. కా

* నీతి బ్రతికియున్నదని నిజముగ నేనెఱుంగను. బ్రతికియుండునని యామెంకాచి యప్పు
టికర్తవ్యంబుఁ జింతించుకొనెద. (లేక) నీతి బ్రతికియున్నదా లేదా యని గుఱ్ఱునఁ దెలిసికొనఁ
బోవుచునే యున్నాను. జీవించియుండునని యామెంకాచి యప్పుడు మీఁదికార్యం బాలోచిం
చుకొనవఁ గాక. ఇప్పుడట్లు నేనులేల? అని యిర్థాంతరములు.

వ్రన నా యాగోపకార్యము సాధించుటకొరకుఁ దెలిసియుఁ దెలియకుండునట్టి పరిపా-
 టిరూపమున రాత్రిసమయమున లంకాపురిం బ్రవేశించుట యుక్తము' అని యాలోచిం-
 చెను. ఇట్లు హనుమంతుఁడు నురాసురలకైన నెదిరింప నలవికానియట్టి పురీలలామముం
 దిలకించి నీతాదేవిని వెదకుటెఱంగు నిశ్చయించి దానినే సారెసారెకొఁ జింతించుచు
 'నేను గడుదురాత్తుండును, రాక్షసులకెల్ల నధినాథుండును, నగురావణునికిఁ దెలియకుం
 డునట్లు లేయుపాయమున జనకరాజునతె నీతంగనుగొందును? విడితాత్తిం దగురాము
 నికార్యం బెట్లు చెడకుండును? నీతి యొక్క తెనుమాత్ర మేకాంతమున నేనొక్కఁడే
 చూచుట యెట్లు పొనఁగును? ఏదియుఁ బలుమా త్రాలోచించి చేయుట యెంతయు
 నుచితము. మఱియు మంచియుపాయములఁ బ్రయోగించుటవలన సింహమించుగా
 నీచేటియున్న కార్యములును వివేకశూన్యుం డగుదూతచాలం బడునేని దేశకాలవిరో-
 ధమునొంది యవి సూర్యోదయమున వికాశకలగు చీకట్లుంబోలె నోడనే నశించు
 చున్నవి. కార్యకార్యముల వివేచించి రాజును మంత్రిలుగూడ నిర్ణయించినట్టి యు-
 పాయములుగూడ యట్టిదూతలం జెందునేని ప్రకాశించు యన్యమును కలిగించు
 టతోగూడ స్వార్థులననుతము బుద్ధహీనం డవలించును. ఏలక దిమ్ముఁ బూసెనుల
 నుగాఁ దలంచునో మూర్ఖులు దూతల కార్యములనెల్లఁ జెప్పుట యెల్లమే
 కదా. ఇప్పు డీలంకం బ్రవేశించుట యాపకటిపూటనా? లేక రాత్రివేళనా? పొచ్చుట
 యెట్లు? ఈ పెనురూపముతోనా? లేక యల్పరూపముననా? ఎట్లుచేసిన రాముని
 కార్యము చెడకుండును? నా కెట్లు వివేకశూన్యుం డనుచేసి పంపింతుండును? దుష్ట
 రమగు నీనమూర్తియును దాటుట యెట్లు స్వభావంబును? నన్ను రాక్షసులు
 చూచిచేరి రావణుని కనర్థంబున నోరియున్న విదతాత్తిం దగు రామునికార్యంబెల్ల
 వ్యర్థమైపోవును. రాక్షసు లెఱుంగకుండు నిక్కడ చెప్పవలెను. దురదృష్టవశాత్తముకాదు.
 వేయెల, రాక్షసురూపమునే తాల్చినప్పటికిని వారికిఁ దెలియకుండుట యలవికాదు.
 ఇక మఱి యేరూపంబును దాల్చినను జెప్పనేల? బలవంతు లగురాక్షసు
 లకుఁ దెలియని దేదయులేదు. కాన వాయువుగూడ రూపహీనునియ్య నీరాక్షసు
 లెఱుంగనట్లుకాని, వారియనుమతి లేకగాని, లంకం దిరుగజేడని చేను దలంచెడి.
 నేనిచట సహజంబగు నా పెనురూపముతోగూడియుండునేని నాకుఁ గీడుమూఁడుట
 నిజము. నాస్వామి యగురామునికార్యమును జెడిపోవును. కావున నాయీసాంతి
 రూపమునే మిక్కిలియుఁ జిన్నది గావించుకొని రామునికార్యము సిద్ధించుకొరకు
 రాత్రివేళ లంకాపురిం బ్రవేశించెడను. ఎట్టివారికిఁ జోర నలవికాని రావణపట్టణమును
 రాత్రింజూచ్చి యందుఁ గలగృహంబులనెల్లఁ గలయ పెడక విదేహరాజసురింగాంచెడి.
 అని యాలోచించెను. ఇట్లు చింతించి వీరుం దాహనుమంతుండు నీతిం జూచు కుతు
 కమున సూర్యాస్తమయము నపు డెదుగుచూచుచు నుండెను. అంత హనుమంతుఁడు
 సూర్యుం డస్తమింపఁగా రాత్రిసమయమునఁ బిల్లియంతమాత్రము కరీరము మిక్కిలి

యూ గుఱుచ గావించి యొక యాశ్చర్యముగఁ జూపట్టెను. ఇట్లు హనుమంతుండు
పరాక్రమశాలిగానఁ బ్రదోషకాలమున వేగం బై కెగసి యతిసుందరంబై చక్కఁ
గా నేర్పఱుపఁజినరాజమార్గములతో నొప్పు లంకాపురిని బ్రవేశింప నానంభిం
చెను. ఆపుర మెల్లయెడల మేడలవరుసలును మురుపు సూపఁ బసిడి వెండి స్తంభము
లచేతను జాళువాకిటికిలచేతను గంధర్వనగరముతోఁ బురుషించుచు, ఏడెనిమిది
యంతస్తులమేడఁను, పటికంపుతాలచేతను బంగారుచేతను రంగారు ప్రదేశము
లును, గలిగి వెలుగుచుండెను. మఱియు నందలి రాక్షసమందిరములు వైడూర్య
మణులచేతఁ జిత్రితిములై ముత్యంపుఘ్రుగ్గులచే నిగ్గుఁ జూపునునోడ్డతలంబులఁ
బ్రకాశించుచుండెను. విచిత్రములై సువర్ణ మయములగు రాక్షసుల బహిర్ద్వారము
లును నలుప్రక్కల లంకానగరమును ప్రకాశింపఁజేయు చుండెనవి. ఇట్లు నీతానంద
రసలాలముం డగునమృతాకపీంద్రుఁ డిట్టి దట్టిదనిచింతింపరానిదై యద్భుతాకారము
గఁ జూపట్టుచు ఏడంతస్తుల తెలిమివలనరుసలు తదయు రాణింప. మేలిపిండికిటికీల
ద్వారంబులు మీఱ, మిక్కిలి కీర్తినింది. రావణభుజవరివానినెమ్మె, యతిబలశాలు
రగు రాక్షసులచే నాన్వృతమై యున్న లంకాపురిం జూచియెట్లు చొక్కినాయని విహ
దమును, అందలియాశ్చర్యములఁజూచి హర్షమును, బంధనవాడయ్యె. చంద్రుండు
తానుగూడ నాకపివగునని నాయమునేయువానినలఁ జిక్కిలగమినడుమ చక్కఁగ
వెలుంగుచుఁ బండువెన్న లకిండు జగమునం దెల్లెడల వెడఁడల్లుచు. వేఁకొలది కిరణ
ములు పురంప నుదయించువాడయ్యె. అంతి వానోత్తెనుం డగునాహనుమం
తుండు శంఖమును బాలును తామఁతూండ్లనుంబోలె దెల్లసికాంతి పలికి మిక్కిలి
ప్రకాశించుచుఁ బైకి బొడసూపుచున్నచంద్రుని, సరిస్సునఁ బోవుచున్న యొకఁహం
సయుంబోలెఁ జూచినవాడయ్యె. ఇది దృశ్యమిచ్చును.

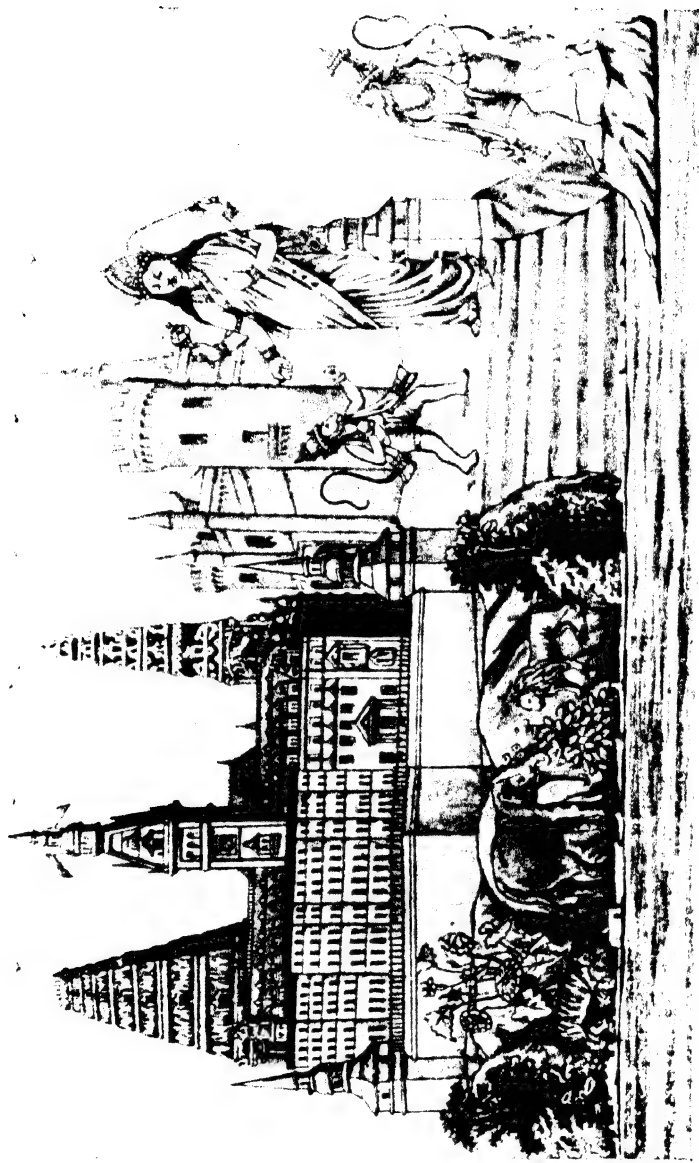
→● { హనుమంతుని లంకాధిదేవత యుద్ధగీంపగా సతియ దాసి } ●→
 స్త్రీహించి లంకును బ్రవేశించుచున్న గొమ్ములు.
 అంత సముద్రము సశ్రమమున చాటుట మొదలగు పక్ష్యత్విముల బ్రసిద్ధి
 గాంచిన నుహబుద్ధిమంతుడును గణికలలిలకుండును నగునాహనుమంతుండు లంబ
 వర్ణతమున వంగినదై యుండుటంజేసి వ్రేలుచున్న యొక మేఘంబులాగునః జూపట్టు
 చున్న యొక శిఖరముపై నెక్కించి, బుద్ధిమంతుడుగాన యప్పటికార్థం బూహించు
 చు, లంకాప్రాప్తికి దగినకొలది లావుం జేవయుఁ గైకొని, చెలువాగునడవులును జల
 ములును గలదై రావణవరిచాలితంబై యొప్పులంకాపురమును రాత్రిసమయమునఁ బ్ర
 వేశింపసాగెను. ఆపురము శరత్కాలమేఘములవలెఁ దెల్లనై యొప్పు నందిరములు
 పెక్కులు విలసిల్ల, జనుల కలకలములు వెల్లురేగి మహాసముద్రము ఫోషమునలె
 మ్రోగి, సముద్రమారుతములు చల్లగా వీతించి యల్లనల్లన బోయుఁ, తెలు

వారుచుండెను. అందు మందివున్న వేళ్ళను నుక్కు మీటియున్న వేళ్ళు సైత్య
 ముల సింహనాదాదిధ్వనులు బోరుకొనుచుండెను. అది కుబేరునిపట్టణం బగువిటచా
 వరియుంబోలెఁ గ్రాలుచు బహిర్ద్వారంబుల సుందరములైన యుపాశ్రయములచేత
 విరాజితంబై, నర్కములు చరింపఁగా సురక్షితంబై యొప్పుభోగపరిపురమువలె వీర
 రాక్షససంచారముచే పరిరక్షితమును శుభంబునై, శోభిల్లుచుండెను. అది మఱియు
 మిక్కిలి సాదృశ్యముల మందిరములమూలమున మెఱపులతోఁగూడిన మేఘంబులంత
 టఁ బర్వతా నక్షత్రమార్గమున రాణించుచు, అల్లనల్లన నెలదెమ్మరలు పైలయ
 నమరావతిపురములాగునఁ బోలుచుచుండెను. మిక్కిలియును పెద్దదియైన బంగారు
 ప్రాకారము చుట్టు విలసిల్లి, జులగంట లెప్పుడును గగగగ మ్రోగుచుండువతా
 కలచే నలంకృతియై యొప్పుచుండునట్టి యాలంకారపురమును నతియ వేగ దరిసి
 వార్షంబునొంది దానిప్రాకారముచేసవకుఁబోయి పిదప నాపురమునకు ప్రక్కలఁబడి
 మనంబున నాశ్చర్యపడినవాడయ్యె. మఱియు నది నైదువర్ణమునొందితంబులగు వేదు
 లును మణికుట్టిమంబులును వస్త్రసువస్త్రముయములైన యుపాశ్రయంబులును, పెండ్లి
 చేరచింపఁబడి నిర్మలములై తెల్లగా నుల్లసిల్లును. దీప్తిదేశములును, నైహర్యమునీ
 కృతములగు సోపానములును, బోకంపులొడులచేనైన ముంగిటియును, అకాశ
 మున కెగిసినవానివలె నున్నదియులై విమనీయములగుపంచకాశీను, గల్పనై వస్త్ర
 ములు పరికరములు ముత్యములు మొదలగువానిచేలంబొసంగయులై, కొంగల నెమల్లిక
 లోపంబులతోఁ గూడి, రాజహంసపేషితింబులై, యొప్పునట్టి బంగారుద్వారముల
 తోఁగూడియుండెను. మఱియు, వాద్యములయు, నలు నిలుఁ దగుల యువ్వయువతీ
 జనాభరణములయు చప్పులైచే నలుగడల నొప్పించు, నమరావతియుంబోలె
 నతిమనోహరంబై మిక్కిలి సాదృశ్యముల మందిరములచే ముఖి కెగిసిననున్నవాని
 వలెఁ గానబడుచున్న యాలంకారపురముఁబోయి యతిఁ దిశనానుష్ఠాన దియ్యె.
 ఇట్లు వీర్యవంశుండగు నావానకవర్ణుండు సుందరమును మంగళిళిరమును నిరుపమా
 నంబునై వర్ధిలుచు రాణసావిత్రింబై యొప్పునప్పులలామంబుఁ కిలకింది తనలో
 'ఈనగరం బెందుకములదూసి యురట. దిగుచున్న రావణజలంబులచేత రక్షిం
 పఁబడుచున్నది. కాన వేతర్యంబుగాని బలిమితో నవరింపఁజాలదు. ఒక వేళఁ గు
 ముమండుగాని, మహాకపియగు నుపేక్షుండుగాని, లేక ముంకద్దివిడులుగాని, ప్రవే
 శింపరానిదని ప్రసిద్ధి నొందిన నూపురమును దాము మహాపరాక్రమశీలురగుటచే
 జయించినను జయింపవచ్చును. మఱియు సూర్యునిమానుండగు సుగ్రీవుడును
 గుళపర్వండును ఋక్షుండును కేకుమారుండును నేనును గట్టిగ నీవినిసాధింపవచ్చు
 ను' అని చింతించెను. ఇట్లు చింతించి యాశివరుండు పూర్వోక్త సుగ్రీవాదివానకుల
 కును దనకును నాలంకరు జయించునట్టి సామర్థ్యముండఁగా 'ముల్లోకముల జయిం
 పఁజాలిన రామలక్ష్మణులకు దానిని జయించుట యెంతమాత్రమని రామలక్ష్మణుల

సకాశ్రమములును, కలఁచుకొని వారనాయాసమున లంకాపురిని సాధింపఁజాలు
 పురని చింతించి సంతోషించినవాడయ్యె. మఱియుఁ జాట్టుం జెక్కియున్న పెక్కు
 తనంపుఁగాంతులు మేలించిరగాను, సామగ్రలుండెడు కొట్టుకర్ణాధరములుగాను,
 మంత్రశాలలు బలువైన స్తనంబులుగాను నొప్పార, యశావసు నిందారి నివ్వటిల్లు
 మన్న యొకయువతీనుగిలాగున బొగుమీఱుచు, మణికాంతులఁ దళతళలాడుచు ని
 క్కలములై ప్రకాశించుచున్న వెనుగ్గహములునయందలిచీకట్లు విరియింప, నొప్పు
 వారాక్షసేంద్రనిపురము నామహాకపి చూచినవాడయ్యె. అతఁ నట్లు ప్రవేశించు
 మన్న మహాబలుం డగునాకపిశార్దులుని, అలంకాపురి, నిజరూపమునఁ బొడ
 గించెను. అట్లు రావణుండు సాలించు నాలంకాపురి యాకపివగునిజాది విక్రమము
 లగు ముఖమునఁ గన్నులును గలదై యాతండున్నచోటనే లేచి నిలువఁబడి యా
 పివరునిముందట నగవడుచుఁ బెద్దవెట్టన బిట్టఱుచుచు నాతనింజాచి 'ఓరీవానరా!
 నీవెవ్వఁడవు? ఏవనికై యిచట నద్భితివి? నీప్రాణములు నాచే బడక యుండునంతవ
 తకు నీవివయమును యథార్థముగఁ జెప్పుము. ఓరీ! నీవుకోరితిని నన్ని ప్రక్కలను
 రావణబలము లానరించి గణించుచుండునీలంకం బ్రవేశింప నీ కలవిగాదు' అనెను.
 అట్లు చెప్పుచుఁ దనయెదుట నిలఁబడియున్న యాలంకంజాచి చూచిరగాను 'నీవు నన్ను
 పగుదానిని యథార్థముగాఁ జెప్పినఁగాని ముందుగ నీవుత్రాంతముఁ దెలియఁగో
 ర్ద. విరూపములగుఁ న్నులు గలిగియున్న నీవెవ్వఁడవు? ఎందులకీ బిట్టఱువాఁటి నెల
 కొనియున్న దానవు. భయంకరముగా నన్నుడ్డగించి బెదిరి పక్షల' అనియడిగెను. ఇట్లు
 కొనుమంతుం డడుగునచనములును గామరూపిణి యగునాలంకంజిని కోపంబునొంది
 కుమముగా నతనితో 'రాక్షసకులవతియు మహాత్ముడనురావణునియాజ్ఞ ననుస
 రించి నడచుకొనుకీకరివి; నన్నుఁగిరింప నెవ్వరికిం నరముగాదు. నే నీవునమును వాలిం
 పుదానను. నన్నునిరసింది యీపురముఁజొచ్చుటకు నీ కలవిగాదు. ఇప్పుడు నీప్రాణ
 ములు నాకొప్పగించి పెద్దదిదగం బొరలఁగిలవాఁడవు. ఓరీవానరా! నే నీలంకానిగర
 మీ చుమా! నేనే నలుగడల నీనిని గాపాడుచున్నాను. ఇదియే నావృత్తాంతము. నీకుం
 కప్పితి. ఇంక నీవుత్రాంతమును దెలుపుము' అనెను. ఇట్లు లంక చెప్పినవలుకులు విని
 గాయపుత్రుండును వానర శ్రేష్ఠుండు నగునాతం డారాక్షసి నుద్ధిపడి నడంచుటకు
 న్నద్ధుండై, మఱియొకవర్వతమునలై నుస్థిగుండై నిలిచి యతివికాన స్త్రీరూపిణి యగు
 గానిం జూచి బలవంతుండునుం బుద్ధిమంతుఁడునుంగాన 'ఓలంకా! అట్లట్ల ప్రాకార
 ములు తోరణములు మొదలగువానినే నతిమనోహరింపైన యీలంకాపురింబు
 గాతమని యిట నద్భితిని. నాకు లంకం జూడవలయునని చాలఁ గుతూహలముకలదు.
 నీలంకయందలి యువవసములును గానలును నలుప్రక్కలనున్న గొప్పగ్గహములును
 గాచుటకేమిమీ నాయారాక' యనెను. ఆమాట విని కామరూపిణియు నాలం
 కరలఁ బరుపాక్షరముగా 'ఓరీ బుద్ధిమాలినవానరాధమా! రాక్షసప్రభుండగు

రావణుడు పాలించుచున్నపుడును నన్ను గలువకాని నీ కిప్పుడు చూడకక్కడను
 కాదు' అనెను. అంత నాకపివంతు డారాక్షసితో 'మంగళవ్యూహిణీ! లంకా
 నే నీలంకాపట్టణమంతయుఁ జూచి మరల వచ్చినదానినే పోయెదను. కాని, మఱే
 మియుఁ జేయనుజూచి' అనెను. అమాటవిని యాలంక భయంకరంబుగా బిగ్గట
 నఱచి వేగంబున నవానర శ్రేష్ఠుని వఱచేత గట్టిగాఁ జఱచెను. అంత నాలంక చే
 బెడిదముగాఁ గొట్టించి యాచగట్టి బిట్టఱచెను. అంత నాహనుమంతుఁడు బలిమి
 మెయి నెడమచేతియంగుళులను బిడికిరించి కోపావేశమున నాపిడికిట దానిం బొడిచి
 నవాడయ్యె. అట్లు గొట్టి యది చంపఁదగినదయ్యు నాడుచి యనుతలంపున మిక్కిలి
 యుఁ గోపంబుగొని చంపఁబూనక విడిచినవాడయ్యె. అదియు నాపిడికిటిపోటున
 నంగములెల్ల విలవిలపోన నోరును గన్నులును వికృతములై కానిపింపఁ దలఱున
 నేలంబడియె. అంత నాహనుమంతుండు తనదెబ్బకు నేలం ద్రైల్లి యున్న యాలంకం
 జూచి ప్రాజ్ఞుడుగాన 'ఇది యాడుచి, దీనిం బంపుట యుక్తియు గా'దనియు మహా
 తేజస్వి కావున నాతినిబంపుట వీరధర్మంబు గాదనియు నిలచి దానింగనుఁగొనినవా
 డయ్యె. అంత నాలంక మిక్కిలిభయముకొంద గర్వంబు మాని దిగ్గురికిమీఁ
 నాహనుమంతునిఁ జూచి విచిత్రయోబుగ 'ఒకపిదగా! నీవు మహాబాహుఁడనిపింపు.
 మిక్కిలి సౌమ్యుండవు. నీవరాక్రమంబునకక బాలిన గాననుగాను. ప్రసన్నుండవు
 గమ్ము. నీవు వానరులలో నెల్ల మేటివి. నేను రాక్షసస్త్రీలలో నధమురాలను. నన్ను
 రక్షింపుము. మఱియు నీవు స్వభావంబున సౌమ్యుండవు. ధైర్యవంతులను మహాబలులు
 నగువారు స్త్రీల బంపఁగూడదను శాస్త్రనియమమునఁ దప్పక నిలుతురే. కాన నన్ను
 బంపకుము. ఇప్పుడు పట్టణయావంబున నగపడుచున్న యీలంక యే ననుజమా. నీవు
 మహావీరుడవు. మిక్కిలి బలశాలిని. కావున నన్నుఁ బరాక్రమమున నోర్చుకొని. వా
 రోత్రిమా! నాకు మున్ను బ్రహ్మదేవుండు పరదానము సేసివెడిధము నీకు విన్నవి
 చేడ. అది యథార్థమే కాన వివరంగును. ఎప్పుడు వానరుం డొకఁడువచ్చి నన్నుఁ
 పరాక్రమంబున జయించునో యప్పుడు రాక్షసులకు భయంబు వాటిల్లెనని నీవు పో
 కొను'మని బ్రహ్మదేవుండు నాకుం జెప్పెను. సౌమ్యుణీ! నీవు వచ్చుటంజేరి నాకు
 బ్రహ్మ సంకేతంబినయ్యకాలము ప్రార్థించినది. అది యా బ్రహ్మయే యేర్పఱచినది
 గాన యథార్థమే యగును. దానికిఁ దిరుగఁజాలు కలుగ నేరదు. నీకాదనివి దొంగిలి
 చ్చినకారణంబున దురాత్ముండగు రాక్షసప్రభుఁడు రావణునికును రాక్షసులందఱకును
 జేటువాటిల్లెను. ఏమి సేయవచ్చు! కావున రావణుండు పాలించుచున్న యీలంకాపురి

* రావణుండు దిగ్విజయకాలంబునఁ జేసిన దుష్కర్మములకుఁ గోపించి నందఱును రావ
 లంకలోఁ దన కాళంబుకొందునట్లు కేలంపఁగా లంక దానికిఁబడిన బ్రహ్మదేవుండుకొని కేలక కాళము
 కుండునట్లు నేడు వేడుకొనెను. దానికి బ్రహ్మయే 'నీకు కాళము రోక్ష కేలేడు'గాని యెప్పుడు నీవ్వు
 కానరుడనొచ్చి నిరసించునో యప్పుడు కలుగునని భయపెట్ట నమరక నియమంజేసెను.

1018. వాసురుతుని లంకాధిపాని యుద్ధగోచరంబు పొందు దారిని నిర్మింపి అలంకు

బ్రవేరింప చుట్టగొనుట.

బు యథేచ్ఛముగాఁ జొచ్చి యిచట నీవు సేయంగోరుకార్యంబు లన్నింటిని గ్రన్థన
గావించుకొనుము. కపీంద్ర! సందికేశ్వరుఁడు మొదలైనవారిశాసనములఁ దూరిన
వియు, రావణుఁడు పాలించునదియునగు నీలకాపురంబు నీయచ్చకొలందిఁ జొచ్చి
యేయడ్దియులేక సుఖముగా వలయుచోట్లకుఁబోయి పత్తివ్రతామణియగు సీతారమ
శిని నెమకుమా' యనెను. ఇది మూఁదపర్యము. ✓

— + —

{ హనుమంతుఁడు ప్రాకారమునుదాటి లంకం జొచ్చుట
రాక్షసులహర్షములను రావణుని
మూలబలమును జూచుట. }

అంత నాహనుమంతుండు కామరూపిణియుఁ బురీలలామంబునగు నాలంకను
పరాక్రమంబున జనుంచి బహులేదస్కుండును మహాబాహుండును గాన దానిప్రా
కారంబును ద్వారములమునఁ * జొరఁగి దానిగోడమీఁదుగా నెగసి యాలంక
బ్రవేశంపఁబూని, కపిరాజగు సుగ్రీవునకు మేలుపేయుకొఱకు రావణునకుం గీడుపే
యఁ దలంచియున్నవాఁడ గాన మొట్టమొదటఁ + దనవామహామేను, శత్రువుల
శిరస్సునందుఁ (బోలె నాలంకయందు) నుంచినవాడియ్యై, ఇట్లుహనునిపు
స్కండు నత్త్విసంపన్నుడై రాత్రిసమయంబునం బ్రవేశించి చాక్రాపుష్పవి
రాజమానముగు రాజమార్గముం దరికి యశిరమణివొందను నా లంకాపా
యఁ గలయఁ దిరుగినాడెను. ఆపురమున వృత్తిగీతాది వాద్యస్వినము పెట్టింపు
టహాసంబులను బోధింప నుచుండెను. మఱియు, విరావరింబునుఁబోలెఁ ద
గ్గినై యుల్లసిల్లినవియు, (నెత్తంబు నడుకుశంబును బోని సునానంబునఁదే గట్టం
దినవియు) మగరాలచే నగదగలాడునవియునగు మేలిగృహంబులలోఁ గూ

* శ్లో॥ గ్రామంవా పరిసంవా పత్తంవా పరస్వహా విశేషాన్నిమయే హమ్మనర్హా కణిశే
స్సపః॥ రాజా! పగవాన్గ్రామమునుగాని పరిసరముగాని పత్తముగాని ద్వారమునుండఁ బ్రవేశించు
గదదు. విశేషించి వానిని జయంపఁగోరియున్న సమయమునఁ గూడను ఆమహాప్రసింహునికెట్టి వా
మంతుండు ద్వారమునుండ లంకను ప్రవేశింపలేదని తెలియవచ్చు.

+ శ్లో॥ ప్రహుణకాశేన గృహప్రవేశే వివాహకాశేన చక్షుఃకాశ్చిక్షుః కృత్వాశ్చ
ప్రవేశే వామం నిరధ్యా త్వరతోన్మిహాల॥ ప్రహుణమగునపుడును గృహప్రవేశమందును వివాహకా
శమునను మొదటఁ గుడికాలు నుంపనయియును. పగవాన్పట్టణము ప్రవేశించునపుడు మొదట కెదమ
ాలు పెట్టినవియును. అని బృహస్పతి డెక్కియుండుటండే రావణుని కీడుగఁగుటకై మొదట కెద
పాదమంచి లంకను జొచ్చివాఁడని యిఁబుగునది.

: శత్రుదేశమును ప్రవేశించుకాలమున మొదట కెదమకాలుంట్లుట యశత్రువు శిరస్సునం
చించిపట్టియునని రాజకాన్త్రము కావున శత్రువుశిరస్సునందు వామపాదముంచె ననఁగా లంకాద్వార
మందు మొదట వామపాదముంచె ననియర్థము.

పినదై మేఘంబులతోఁగూడిన యాకాశమునీటి సతిరమణీయంబై ప్రకాశించు
 చుండెను. అప్పుడు మంగళకరంబులగు రాక్షసమందిరములచేతను దెల్లని మే
 ఘంబులవలె నుల్లసిల్లుచు విచిత్రములై పద్మము స్వస్తికము వర్ణమాన మనెను
 * సంస్థానభేదములచే గట్టంబడిన రాజగృహంబులచేతను సంతటఁ జక్కఁగా నలం
 కృతంబై యాలంకాపురి చెలువగుచుండె. అట్లు కపిరాజహితకరుండై స్వామి
 కార్యంబు గావించుసాంపునఁ గాంతిసంపద వెంపారుచున్న యాకాశపరుండు రామ
 కార్యముకొఱకుఁ దిరుగుచు విచిత్రపుష్పమాలికాలంకృతంబైన యాలంకనుజాది
 'ఎవ్వరికిం జొర నలవికాని యాలంకాపురి నిరాయాసంబునం బ్రవేశించి నలుగడల
 నీతాదేవిని నెడకెడఁగి రావలత్తుఁడలకోరిక తప్పక యీచేరునుగదా' అని యెం
 తయు సంతోషించునై యింటికిఁ బోవుచు నందండు నానావిధాకరంబులగు
 గృహంబులఁ గాంచెను. మఱియు యాననమనము నిండాదు నందలియరవింద
 నయనలు జొచ్చు కంటము శిరిం బరచె మూఁడు స్థానంబులు బుట్టిన మంద్రమధ్య
 మతానంబులను మూఁడుస్వరంబులగుఁ జాణించునట్లు దేవలోకంబునం జవ్వరిక
 కాలిలుఁబోలె నతమధురంబుగాఁ జూచుచున్నప్పుడుగానంబు వినుచుఁ బోనె
 బోన నంతకొకకు గొప్పరాక్షసుఁడయిండ్లం దిరుగుచుండు పువుబోండ్ల మొలనూ
 రనంబుల నందిమల రింశియు. మఱిహేమమయములైన మిద్దెమెట్లమీఁద నా
 ముద్దెయలు సంచరించునపుడు పుట్టు కళనూపురాదీనంబులును, బుజము లప్ప
 రించుచచ్చులును, అందండు, బెడికములగు సింహనానంబులును, జవము పీఠుచున్న
 నామ వచించుబుగ్గేదాదీనుం ద్రెములును నాలకించినవాఁడయ్యె. మఱియు సరింపం
 దు వే నాగ్యయరవలగు రాక్షసులను, బిగ్గజనశుచును రావణుని బోగుచున్న రాక్ష
 సులనుఁ గాంచెను. మఱియు రాజమాన్యంబు నావరించి నెలకొనియున్న రాక్షసుల న
 నుమూలజలమును, దానినడుమఁ దిరుగాడుచున్న రావణునిమాతలఁ బెక్కండ్రును, బో
 డిగాంచెను. మఱియు నందిండు యాగిగీక్షీతులను, జలీదానులను, బోడివలవారిని
 సిద్దుకోలను బుట్టెనుగాఁ గట్టుకొని యున్నవారిని, దిగంబరులను, అవిష్టము వారి
 చుట్టకు నాయుధముఁబోలుపట్టి దర్భముష్టిగలవారలను, అభిచారిక క్రియలచేఁ బి
 తురం జంపి జమంబుకొందుటకు సాధనంబుగా నప్పికుండములు వేల్పువారిని, గూట
 ధారులను, ముద్గరవాణులను, దండాయుధహస్తులను, ఏకాక్షులను, ఏకకర్ణులను, త్రి
 లుకసుపును జన్నులునుగలవారిని, వికృతశరీరులను, వంకరముఖము గలవారిని, వి

* సంస్థానము అనగా కొనిదిధర్మమ యాకారము. పద్మము, స్వస్తికము, వర్ణమానము, అను
 మూఁడువిధములైన గృహకారములు. ఇట్టిసంస్థానములతోఁగూడిన గృహములు, భవాదివృద్ధిరహి
 తభువులకుండును. శ్లో॥ చతుర్భూతా చతుర్భూతా పార్వతోధద్రవిండ్ల తా పశ్చిమవ్యారహితా మధ్య
 ప్రైతా హయాననాదక్షిణద్యారహితా వృక్షానా ధవద్రవా ప్రాక్పార్వరహితా స్వస్తికాశ్వా
 త్రిధవద్రవా॥ అని గృహాలక్షణములు.

హాంసులను, బొట్టివారలను, విలు దాల్చియున్నవారిని, గత్తులబూనియున్నవారిని, హాటు మొనలయునువగుదియలను మునలంబులనుదాల్చినవారలను, మేలిపరిఘంబులః జీతంగలవారిని, విదిత్రకవచంబులం దొడిగి వెలుంగువారిని, మిక్కిలి బలుపులేని వారలను, మిక్కిలి చిక్కినివారలను, మిక్కిలి పొడవుగానివారలను, మిక్కిలియుఁ యెరుచకానివారలను, గడుఁదెల్లగా నుండనివారలను, మఱి నలుపుకానివారలను, అధికముగా గూనులేనివారలను, బొట్టికానివారలను, వికారయాపులను, నానావిధ రూపులను, నుండరాకారులను, ముందివర్సన్నుగలవారలను, అక్కెంబులఁ దాల్చి యున్నవారిని, పతాకలను బట్టుకొనియున్నవారలను, మఱియు నానావిధములైన ప్రాయుధముల ధరించియున్నవారిని, గాంచెను. ఇంకేకాక యెందు చిల్లకో లఁ దాల్చినవారలను, చెట్ల నాయుధంబులుగాఁ గొనినవారలను, పొడిచెడుగుల పనువకజ్జలను నశనిని ఓడనడపుగడలను వాశములను దాల్చినవారిని, పూదం లం బొల్పువారిని, చందనాదుల నలంబుకొన్నవారిని, మేలైనయోధులముల నలం బించుకొన్నవారిని, పలుతెఱఁగుల యలంకారములతోఁ గూడినవారిని, ఇష్టవిహార మిలను, నిశాశిశులధారులను, వస్త్రాయుధకరలను, మహాబలవిలసింపలనుం జెక్కం ఁ జూచెను. ఇంతి హనుమంతుడు రాక్షసాధిపుఁ డగురావణునియాజ్ఞంజేసి నాపురము లోపలిభాగంబున నేవఱుచుంటే యెచ్చరికతోడం గావున్నదై ధ్యమగుల్పముగా నుండు రావణునిమూలంబులమును, అత్యపరిభ్రష్టగలదానిని, జూ తనవాడయ్యె. ఇట్లామూలంబులమును నాచి యంత బుగానుతోఁ గట్టబడినవెద్ద రాద్వారంబు గల రావణునిగొప్పాంబునుం జూచెను. అతఁ డ్వారికిఁగిరింబునఁ బ్రతి తమై తెల్లదామరలచే నుల్లసిల్లునగ ద్దలచేఁ జొగ ద్దెఁగాంచి చుట్టును ప్రకారము ఁ జట్టంబడి యుండెను. అగ్రహము దేవలోకమునుంజూలె నశిష్యులై యొ ఁచుండును. మఱియు నగదు నుత్తమంబు లగునానారవములును, అశ్వములనకి రితిలును, నరనారీడనుల కనకకంఠముననుజరాదిభూషణంబులును నెడతెగక బ్రాఁగుచుండును. రథంబులును కిచికాడివాహనంబులును, ఏమానములును, రంగళికరము లగు తురంగమారంగ ప్రకరములును, పరినుబ్బులయుబ్బు నిరసిం చుతుర్దింతడంతావళంబులును, నందుఁ గొమరాదుచుండును మఱియు నలయు హోరవిహారంబుల మల్లీలియున్న పృగంబులయు, పక్షులయు, మొత్తంబు లందు రువు చూపుచుండును. దానిద్వారం బతి మనోహరంబు. మఱియు దానికిఁ వైయున్న మహావీర్య లగురాక్షసవర్యులు దానిని మేలువిధములఁ బదిలముగా గించుచుండురు. మఱియు నేరటిటినిద్దంపుఁబసిండిచేరిను మఱి నేఱుపసిండిచేరిను క్కెట్టడిన ప్రకారపువలయముగలదై మిక్కిలి విలువగల ముత్తెంపునను లందుఁ రలం జెలువార, మేలికాలాగురుచందనంబు లంతటఁ జల్లంబడి గుమగుమతావులు

గు స్తరించుచు గొమరుమిగులు నారావణునియంతరిపురమునకుఁ బోయినవాడయ్యె.
ఇది నాలవసర్గము.

—♦—

చంద్రప్రకాశవర్ణనము, హనుమంతుఁడు వెన్నెలయందు
సీతను వెదకియుఁ గాని శోకించుట.

—♦—

అంతే బుద్ధిమంతుడగు నాహనుమంతుండు, ఆకాశంబునడుమ వెలుంగులు
గుఱంగలింప విలసిల్లుచుఁ బండు వెన్నెలపిండు నిల్లయెడల మొడుగా వెడచల్లుచు నా
పులమందయందు మత్తిలి తిరుగాడు నొక తెల్లనిమాఁబోతువలెఁ దళికుత్తుచున్న
చంద్రునిఁ గన్నులరణ జూచినవాడయ్యె. చల్లనికిరణంబులచే బొకులతాపంబుల
బోఁగొట్టుచు, సముద్రముచు నింగి నవ్వలించునటు లుప్పొంగఁజేయుచు, నవకాంతి
వలన నెల్ల భూతములను ప్రకాశింపఁజేయుచు, జంద్రుం దావాసరచంద్రునికే జూ
ట్టినవాడయ్యె. పుడచుయందు మందరివ్యాధింబున నేకాంతియునునో, ప్రదోష
కాలములయందు సముద్రమునం దేకాంతి దులకించునో, మట్లే జలంబునో, దామ
రలయం దేకాంతి కొనురాగునో, ముట్టికాంతి సుందరు డగుచునుగనియం దప్పుడ
మనోహరముగాఁ బ్రకాశించెను. వెండిపంజరమునందు నిలసిల్లి నెల్లని హంసలా
నను, మందరిగిగుహాయామఁ గొనురాగుహంబునందెని, మడిగజంబుజై బో
పారుపిరునిమాడ్కిని, ఆకాశమునఁ జంద్రుం డెంతయుఁ బ్రకాశించెను. వాఁడిశ్శ
గింబులు (కొమ్ములు) గల వృక్షమువలెను, ఇన్నతశృంగంబులు (శిఖరములు) న
మహావృతమువలెను, బంగానాపన్నులశృంగంబులు (కొమ్ములు) గలయెనుం
వలెను, బరిపూర్ణశృంగంబుల (కలిల) శోఁ జంద్రుండు ప్రకాశించెను. మఱియు
మాచుతుంపరమంపు లేనివాడై, మహాగ్రహంబులగు సుక్రబృహస్పత్యాదుల
నిజజేదంబునఁ గప్పి యొప్పు గురిమిమటంజేసి యేనిజనులు లేక లెవనిర్మల్లుం
మఱింత తేటపడ, లేక (మహాగ్రహంబుల సూర్యునికిరణంబులం గైగిని దేవ
మానమండలుండై చీనట్టి బోకాచ్చును), మిక్కిలి తెల్లనై చుట్టుమఱముమి
కాంతిసమృద్ధి కలిమింజేసి నడుమనుండు నిల్లనికిరణము మఱింత నిగనిగి విజ
యంగా, భూచ్ఛాయాచుయమై కుండేటిరూప మగునందు నందరింప, ప్రకా
శాచంద్రుం డగుచంద్రుండు ప్రకాశించెను. మహాసింహము, ఒకపెనుశిలాతిల
బును బ్రేపించి యెల్లు మఱింత ప్రకాశించునో, గజము గొప్పయును
సేయునపు డెట్లు మఱింతయొప్పునో, రాజ రాజ్యంబు నేకనునపు డెట్లు మిక్కి
లియు దేజరిల్లునో, మట్లే చంద్రుండును మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించెను. చంద్రు
డుదయించి ప్రకాశించుటచేఁ జెట్లు వికావితై చెడఁగా జెడఁగానెడ, వా
సులను, విశాచములును దఱిమగుటంజేసి తిరుగాడుచు మాంసములు దయ
జెల్లు రేగుటవలన నుల్లాసంబు దూలినదై, కామాద్ధివకమగు వెన్నెలరాంజి

సనీకాముకుల మనంబుల నదివఱకు గిఱికినియున్న ప్రణయకలహాదికలుషంబుల
 గాది వారింఘోర్చునదై, కావున నె న్నర్థమునలె నానందప్రదంబును బూజ్యంబునై
 పృథ్వీహేమకాలంబును గడచినదాయెను. అంతనప్పుడు వివాదివాద్యతొత్తరవంబు
 చెవులకింపుగవినంబడుచుండెను. సచ్చరిత్ర లగుజలజపత్ర నేత్రలు తమపతులతోడ
 డి సుఖంబుగ నిద్రించుచుండిరి. భూతిబేళాళాది రాత్రిచరగణములును భయా
 ద్యకరము లగుకృత్యము లాచరించుచు విహరింప నారంభించెను. మఱియు ధీమ
 డాకపినగుండు కల్లు మొదలగునవి ద్రావి యొహు దెలియక యున్నవారును,
 స్తుతగార్యముగూడ మఱచి యేమటివాటననున్నవారును గలిగి, మిక్కిలి దనుబు
 క్కిటిసివనై, గభతుగగ ప్రంబులును భద్రగదాబులును పవ్వనహాసనంబులును
 కారి, వీలత్తివిరాజమానంబులై యున్న గృహంబులనుంగాంచెను. మఱియునొండొ
 నపహసించుకొనుచున్నవారును, బలువైనబుడము లొండొరులపై వేసికొనువా
 రు, పొగరుమాటల మిక్కిలి ప్రేలువారును, మదముచే నొకరినొకరు బెడరించు
 వును, ఊమ్మలు విరివిగా నొడలు విఱుచుకొనువారును, కాలుకీతుల చెంతను
 కాలతలపై వైచికిని పోవువారును, కామరూపులుగాన నపుకపుకరించుచు వేమ
 లు చిత్తవిచిత్రముగా వేసికొనుచున్నవారును, జలింపునొడ్చినుబట్టి మోపె
 వున్నవారును, నగురాక్షసవీరులు జూచినవాడయ్యె. అందుఁ గొండలు మంద
 లును చందనాదుల మేన నలందుకొనుచుండిరి. అట్టి మఱికిందలు నుండరు
 ట నిదిరించుచుండిరి. అంతము లగునుభూతినికములు గల కుండవడన లొకకొం
 డనవ్వచుండిరి. వేఱుకొండలు కాంతలు కోపంబున నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుండిరి.
 కియు గర్జించుచున్న వెనుగదంబులును, మిక్కిలియు బూజతులై యొప్పునత్తురు
 లును, నమకుఁ దిగివచ్చునవీరులు దొకరికి పోయి కీ యనునవిచే వెచ్చిమాన్చు
 వుహావీరాగ్ర సరులును, గలయాలంకి నిట్టూర్పులు పుచ్చునప్పంబులతోఁ గూడిన
 కమడుగులాగున, బ్రకాశించెను. మఱియు నాపురంబునందు మహాబుద్ధింప
 లును, సరసనల్లాపచతురులును, మంచిరూప్తికులును, జగమున ముఖ్యులైన
 వును, నానావిధాకారులును, మనోహారులును వేదాలు గలవారును నగుచిత్ర
 లును జూచెను. అతఁడు మండరూపంబు గలిగి నానాగుణగుణంబుల మించి
 గుణంబుల కనురూపంబు లగువ్యవహరిముల నేనామిన్నరాక్షసులం గొం
 ను జూచి యానందించెను. మఱియుఁ దమయాకారంబులకుం దిగినగుణంబు
 గి రాణించుచున్న వికారిరూపులనుం గాంచినవాడయ్యె. మఱియు మంజుల
 ద్భరణాదులను దాల్చుదగిన సుకుమార నుండింశరంబులు గలిగి, మగల
 కల మిగుల నిర్మలవ్యాదయంబులతో మెలంగుచు, వారలను నిండుమనంబు
 ప్రేమించుటంజేసి పతివ్రతార్థ్యగరిమం బురణించుచును (కీలాక్షభూతిక్షే
) హానభావవిలాసంబులు నొకపుడు) ప్రియులను మధుహానంబులను మనంబు

పగిలి, మంజులవైభవంబులనిక్కుచుఁ జక్కలవలెం గ్రాలుచున్న చక్కనియుంతు
 లగు నారాక్షసులకాంతలను జూచినవాడయ్యె. మఱియు సౌందర్యలక్ష్మీం బ్రకాశిం
 చుచు, సర్వచాక్రింబున రమణులచే బిగ్గఁ గొగిలించఁబడి నునుసిగ్గువీక్షించుచు
 ర్ణవంబున నోలలాడుచున్నవారై పువ్వులలో దాగియున్న యాడుపులుగులవలె
 వెలుంగుచున్న నుండరాంగులను మఱికొందఱను జూచినవాడయ్యె. మఱియు దాని
 యందలిమేడలయందు ప్రియులతోడలవై ముదం బడరఁ గూర్చుండి యున్నవారిని
 గొందఱను, బెండ్లియై పతివ్రతాధర్మగ్రంథు లెప్పుక భర్తలమదికెక్కిన ప్రియురాలొద్దొ
 యుండు పువ్వుబొండ్లను, మచ్చపావేశేషవశేనై యున్నవారలం గొందఱను గాం
 చెను. రతినంగంబువలన మునుంగులేఁ దిగంబరలై బంగారులేవలఁ జకచకలాడు
 మేనికాంతి గలవారిం గొందఱను గుండవంపుఁజాయలఁ జెలువారెడియు లైమస్త్రీ
 లను గొందఱను, మఱియు మనోహరంబగుశరీర కాంతిగలవారై యుండియుఁ బ్రియని
 రహంబునంజేసి వెలుకఁజూతఁ చంద్రునివలెఁ దెల్లనికాంతినుల్లస్లు సీలంగొందఱను
 గాంచెను. అంత నాకపిహిండు, దమతమప్రియులచెంతకుంబోయి రెండులందేలి మిక్కిలి
 సంతోషంబుననోలలాడుచున్న మనోహర లగునభినాటికలనుజూచి, నిజగృహములందు
 దమతమప్రియులంగూడి నిఖంబుననున్న నుండరాంగు లగుకులాంగనలను (లేక వా
 రాంగనలను) జూచెను. మఱియు నరిండు రాక్షసస్త్రీయనియు, మనుష్యస్త్రీయని
 యు, వేఱవేఱ తెలియుటకొఱకు నందుఁ జంపరునింబోలఁ గాంతి దులకించునుండ
 రీమణుల ముఖములును, వంకరలగు తెప్ప వెండ్రుకల నొప్పువాఁకన్నుంగవలను, బి
 శీలించి, మఱియు రాముండు చెప్పిన నీసామ్యుల యాయానవా లేమైనఁ గానవచ్చు
 నోయని మోఱపుగుంపులవలెఁ దలరిల మోఱయుచున్నవారల యాభరణసముదా
 ములను బరీక్షించి చూచెను. ఇట్లంతట వెదికియు నత్యంతినుండరాంగియు నన్నార్గచరి
 బగురాజవంశమున జన్మించినదియు, గోముగా నెదిగి పొడలుచున్న పూఁడీగవలె
 బలుచనినును మేనుగలదియు, మనస్సంకల్పముచేతఁ నిశంత నే యయోనిజయై యు
 తరించినదియు నగు నీతాదేవినిమాత్రము గాంచినవాడుగాడయ్యె. మఱియు నదితే
 గనిపాత్రప్రత్యధర్మమున నెలకొన్నదై రామునిం దలఁచితిలఁచి మాహావేశమున దురి
 ల్లుచు రాముని గట్టిగాఁ జూడవలయునని యువ్వబోరుచు, దిన్నఁ జరించుచుండ
 వలనఁ జెన్నాడుచున్నదియైన రామునిహృదయమున నిగువుకొని యున్నదియున్న, య
 త్రమకాంతలలో నెల్ల మేలుబంతియన నొప్పినదానిని, మున్ను తనరామునితోఁ జూ
 డియున్నపుడు మిక్కిలి విలువగల మేలిరతినాలపరికము లభిగల్గెలాడుచుండు యా
 తమునకు మాటుగా నిప్పుడు రామునిఁజూసి విరవాతాపమునఁ బొడవిన వేడిపి
 ళ్లు జాలుగొనుకంఠముతోఁ గూడినదయి నుండరములై యొప్పు తెప్ప వెండ్రుకలున
 దిన్నని కంఠస్వరమునుఁ గలదియునై వనమున స్పృశింపఁజేయునెమలివలె గొమర
 రుదానిని, జక్కఁగాఁ బ్రకాశింపనిరేతతోఁగూడిన చంద్రశరలాగునఁ గాంతి మా

కృశించియున్నదానిని, దూళి బ్రుంగి యున్న బంగారునలాక చెలువున వ్యభావనిర్వహ
నయ్యు పంపార్పకము లేమిచే మలినమైయున్న నునుమేను గలదానిని, బాణము గ్రు
చ్చుకొని పెడలియు దానితునుక విఱిగి లోపలనుండఁగాఁ బైకి నాటియున్నదాని గా
యంపురికై తెఱఁగున నూటటచేఁ బైకి నెమ్మదిగా నుండునట్లు తోఁచియు లోలోపఁ
బెనువేదనచే మిక్కిలి బాధపడుచున్నదానిని, వాయువుచేఁ జెల్లచెడలైన మబ్బుల
చాలువలె మరల నవరింప నలవికాదని తోఁచునంత కలఁతనొందిన మమస్సుగలదానిని,
మహావాచోయు క్షకుశలుండును మమజనాథుండు వగురానుచంద్రుని ప్రియవ
త్ని యైనదానిని, సీతాదేవిని నెంతతడవు వెదకియుఁ బొడగానక హనుమంతుఁడు తో
డనేడుఁగిమగ్నుండై మూఢునిలాగున నేమియుఁ దోచక మ్రానుపడియుండును. ఇది
మైదవనర్గము.

—♦—
—♦— హనుమంతుఁడు రావణుఁ డుచ్చయంతఃపురమును జూచుట. —♦—

ఆహనుమంతుండు విమానములందు వెదకియు విదేహరాజమఠ సీతయుగవడ
గుండుటంజేసి మిక్కిలివగవుఁ జెంది మరల వేగమునఁ గామహునియై యాలంకయిండుఁ
గలయఁ దిరుగవగను. అంత నాధైర్యసంపన్నుండు సూర్యునివలె నెట్టివికారం
పుకాశించు చుండుప్రాకారము చుట్టును గలరావణునికృపామునకుఁ బోయి క్రూర
విహములచే రక్షింపఁబడు మహారణ్యమువలె భయంకరులగురాక్షసులచే రక్షి
మై ప్రవేశింపరానియాగృహమును చక్కఁగా గనుఁగొనుచున్నపుడు ధగధగ
ఁజియుచున్నదాని బంగారునెలుగు తనవై న్యాపింపఁగా నతండు మిక్కిలియుం
పుకాశించెను. మఱియు నది వెండిచే నిర్మితమై బంగారుపుంబులచే శృంగారింపఁ
డి పలునెన్నెల చిన్నెలు సూపుచుండు నెలువలిచ్చారములచేతను విచిత్రములగు
గొట్టికట్లచేతను నుండరములగు మందిరచ్చారములచేతను జెలువారుచుండును.
సముఖు లగురాజపురుషులు మత్తగజములనెక్కి యందుఁ దిరుగుచుండురు.
పందలిశూరు లెంతటిపనినిగాని యలజడి యానంతయులేక తీర్పఁజూచుదురు. మ
రియుఁ నందలియశ్వము లెట్టిరథములకైనను గట్టందగినవై యవధ్యములై యొ
ప్పుచుండును. దంతములచేతను వెండి బంగారములచేతను, నిర్మితములై సింహ
వ్యాఘ్రచర్మములచే నైన (పుంబుల సింగములతోల్ల చేనైన) కవచములు (ముఱు
ఘ్న) గలిగి యలివిచిత్రములై యొప్పు పెక్కురథములు, అందు నెవ్వడును చప్పు
గలుగ నిటుతఱుఁ దెరువులందుఁ దిరుగుచుండును. మఱియు నామందిరం బంత
ను నానావిధరత్నసుందరంబై మిక్కిలి విలసవగల వీకములును పాత్రములును
లిగి, మహారథులు వెక్కింద్ర కునివట్టై, గొప్పరథములచేతను సింహావనములచే
ను సొంపారుచుండును. మిక్కిలి గొప్పలై నానావిధములై చూడ్పికి వేడ్కలుపే
సెను నాయామృగములును, పక్షులును, వేలకొలది నం దెల్లయెడల విలసిల్లు

చేండును. అది, ఆయాధాదివిద్యలందు ముగిసేతులై బయటఁ గావై యున్న రాక్షసులచే నురఘీతమై మహాసాంసర్యవతులును సంతోషయుతులును నగు కాంతారత్నము లతో నిండి, గొప్పరాక్షసవరులగృహములు లోపలఁ గలిగి, వెలుఁగుచుండును. అందుఁ దిరుగుచుండు స్త్రీపురుషుల యాభరణధ్వను లొక్క మొగిని సముద్రఘోష మువలె వ్రాఁగుచుండును. మతీయు నది రాజలక్షణంబులగు ఛత్రచామరాదులతోఁ గూడి, మంచియగరుచందనాదులచే నువాసితంబై, వెనుసింగములతోఁగూడిన మహావనముచొప్పున, గొప్పపురుషశిఖామణులచే నొప్పారుచు, భేరిమృదంగవణవళంఖ వీణాది నానావిధవాద్యధ్వనులు చెలంగ నొప్పుచు, నిత్యము గంధపుష్పాదులచే నలంకృతమై యుండును. ఆహితాగ్నియగు రావణుడు పర్యకాలములంజేయు హోమములు, అందుఁ బాలుచుచుండును. అతిఁజిల్లు సదారాక్షసజనపూజితంబై సముద్రమువలె గంభీరమై మిక్కిలియు ఘోషించుచు మేలిమణులకప్పుచే నొప్పారుచు మహారత్న మయంబై యున్న యమృతాక్షుని రావణుని వెనుగృహమును గాంచెను. రథగజశురగములు మెండుగాఁగలిగి ప్రకాశమానం బగురూపము గలయారావణగృహముఁజూచి హనుమంతుండు 'ఇది లంకకంఠయు నొకయలంకారిం బగు' నని తలంచి పిదప నారావణమందిరసమీపమున నీతను వెదకుచుఁ దిరుగసాగెను. ఇట్లు రాక్షసగృహముల నొక్కొక దానిని, శివవనములను, మేడలను, భయపడక వెదకుచుతిరిగెను. ఆమృతాపీర్ఘుండంత మహావేగమునఁ బ్రహస్తునిగృహమునకుఁబోయి యచటినుండి మహాపార్శ్వః యింటికి నరిగెను. అంత నామహాపీ మేఘమువలె మిక్కిలియు గొప్పదై యొప్పుకుంధ కర్ణుని గృహమునకును, విభీషణుని భవనమునకునుంబోయి యవ్వల మహాదర విరూపాక్షవిద్యుజ్జహ్వల గృహములకును, అట్ల వజ్రదంష్ట్రునియింటిని, మహాతేజుండగు శుకునియింటిని, బుద్ధిమంతుం డగుసారణునియగారమునకును బోయెను. అః యాభవుఁ డట్ల యింద్రజిత్తుచుండియుమునకును, జంబుమాలినుమాలుల నిలయుంబులకును, రత్తికేతు, మార్కకేత్తి వజ్రకాయులనికాయ్యములకును బోయెను. అవ్వ యపుత్రుఁడు ధూమ్రాక్షసంపాతులని కేతములకును బోయెను. భయంకరుండగు విద్యుద్భ్రూవుని నివాసమునకును, ఘనవిఘ్నల భవనములకును, శుకనాస వక్రశక్ విటల బ్రహ్మకర్ణదంష్ట్ర రోమకులను రాక్షసులగృహములకును, యుద్ధోస్త్రత్రిమ త్తద్వజ్రగ్రీవనాదుల సదనములకును, విద్యుజ్జహ్వనామకులగు వనేకుల గృహములకును, ఇంద్రజిహ్వం డనుపేరుగల వెక్కండ్రయింద్రకును, హస్తముఖ రాశిలకాచ శోణితాక్షుల వాసములకును, మహాయశస్కుండగు నాకపీశుఁడు క్రమంబుగఁ బోయిపోయి మహార్జునులగు నాయాగృహముల, నుదారసంపదలం బొడలుచున్న యారాక్షసులను, సర్యపదార్థసమృద్ధినిం జూచినవాఁడయ్యె. ఇట్లు శ్రీమంతుఁడగు నాకపిరుం డంతటం గలయఁ దిరిగి యందఱగృహములను బరిశీలించి, వానినెల్ల సరిక్రమించి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునింటింబోయెను. అకపిస త్తముఁ డడఁట నలుగడలం దిరుగువాఁడై నిడి

రించుచున్న రావణునిసమీపమున వికృతనేత్రులగు రాక్షస నీలు కొండలు శూల
 ముద్గరములను బూనియుఁ గొండలు శక్తితోమరములను చాచ్చియు నెచ్చరికతోఁ
 బరుండియుండఁగాఁ జూచెను. మఱియు నారావణునిగృహమునఁ గాపైయున్న నా
 నావిధసైన్యములను; పలువిధములగు నాయుధముల నాయితముగాఁ బట్టుకొని
 వెనుకాయములతో నొప్పుచున్న రాక్షసవరులను; అచటఁ గట్టంబడియున్నయు
 దేగముగలవియు నై నయెట్టినిగ్గుట్టములను వెల్లనిగ్గుట్టములను; మఱియు నుత్తమ
 కారణింబుట్టి మందిరపుగలిగి గజశక్తియం దాటి తేటి యుండుటంజేసి యుద్ధమునం
 దై రావతమునకు సాటి యనందగి పగవారిగజములను బీడించునట్టిమత్తగజములనుం
 దుఁగాచెను. ఆగజములు, పగవారిబలములను జంపంజాలి వెనుకేరీరములతోఁ గూడి మి
 ట్టలి పొడవులై మదజలము కార్చుచుండుటవలన వర్షించుచున్న మేఘములవలెను సె
 యేళ్లతోఁ గూడిన కొండలవడువునను బొడసూపుచు నెఱుములవలె గర్జించుచు
 ముద్గరమునఁ బగవారికి మార్కొన నలవికానినై యుండెను. మఱియు రాక్షస సేనకుఁ దగు
 నారావణునిగృహమున జంబూనదిం బుట్టినబంగారుచేరిను దక్కినయెడలం బుట్టిన
 సిండిచేతను జేయంబడిన యాధరగములను చాలిచి పట్టపగిలింటి సూర్యునింబోలె
 బలుంగుచున్న వేలకొలది పదాతులనుం గాంచెను. ఆవాయుపుత్రుఁ డాగృహం
 దమున వివిధాకారములగు పల్లకీలును, మెచ్చలుగుల్లు తీగపొడవిండ్లును, చి
 త్రపుల కాలలుగల నిలయములను, మఱికొన్ని విలాససృహములను, చారుమ
 రములగు క్రీడాపర్యతములను, అంజమగు రతికేళిమంజరమును, పగటిపూట
 కోదింపదగిన వేడుకపట్టునుఁ బొడగాంచెను. ఇట్లు చూచుచుంబోవ నందు మం
 తపర్యతమో యనఁ జెంపారు నొకిథవనముం గాంచెను. అందు, వెంపుడునెమ
 రండుట కేర్పఱచిన స్థానములు మెండుగానుండెను. అది నలుగడల స్వజములును
 మ్రోయెడల నానారత్న సంకులములగు నిధికాలములును రాజ్యి, బుద్ధిమంతులచే
 ంతో శిల్పకర్త కాళలమున నిర్మిల్పింపై, భూతినాథుండగు శివునిలయం పైన
 లాసములీలం గ్రాలుచు,నచటం గలగృహములలోనెల్ల నుత్తిమంపై యొప్పుచుం
 ను. అందు రత్నములకాంతులును రావణుని తేజమును, అంతటఁ బర్వీ యుంటంజేసి
 హయత్తమగృహము కిరణములతో నెలుంగునూర్చుండునుంబోలె బ్రకాశిం
 ను. మఱియు నాకపియాథపతి యందుఁ గలపానుపులును బీకములునుఁ బ్రధాన
 త్రములును బంగానుతోనే చేయంబడినవై యుండుటం జూచెను. మఱియు నది
 నె కల్లుఁ ద్రావునపుడు చిందుటవలన వానిచే నందంద తిడిసియు, రత్నమును పా
 నములతో నిండియు, మనోభిరామంపై, యిఱకటములేక వికాళంపై, కుఠేరుని
 హమువలెఁ గొనురారుచుండెను. అం దెప్పుడును కాంచీనదములు సూపుర ర
 బులును నాదనంపన్నములగు మృదంగధ్వనులును తాళధ్వనులును బోరుకొను
 నుండును. ఇట్లు పెక్కుమేడలతోఁ గూడి వందలకొలది సుందరీములతో నెండారి

దగ్గరి, మంజులవైభవంబుల నిక్కుచుఁ జక్కలవలెం గ్రాలుచున్న చక్కనియింతు
 లగు నారాక్షసులకాంతలను జూచినవాడయ్యె. మఱియు సౌందర్యలక్ష్మిం బ్రకాశిం
 చుచు, సర్వరాత్రింబున రమణులచే బిగ్గఁ గాగిలింపఁబడి మనుసిగ్గుమీఱఁ బ్రమదా
 ర్ణవంబున నోలలాడుచున్నవారై పువ్వులలో దాగియున్న యాడుపులుగులవలె
 వెలుంగుచున్న సుందరాంగులను మఱి కొందఱను జూచినవాడయ్యె. మఱియు నాని
 యందలిమేడలమందు ప్రియులతోడలవై ముదం బడరఁ గూర్చుండి యున్నవారిని
 గొందఱను, బెండ్లియై పతివ్రతాధర్మంబు లెప్పక భర్తలమదికెక్కిన ప్రియురాలై
 యుండు పువ్వుబొండ్లను, మన్నభావేశపరవశలై యున్నవారలం గొందఱను గాం
 చెను. రతిసంగంబువలన ముసుగులేఁ దిగంబులై బంగారులేవలఁ జకచకలాడు
 మేనికాంతి గలవారిం గొందఱను గుంపనంపుఁజాయలఁ జెలువారెడియులై మస్త్రీ
 లను గొందఱను, మఱియు నునోవారంబగుశరీర కాంతిగలవారై యుండియుఁ బ్రియవి
 రహంబునంజేసి వెలుకఁజూతఁ చంద్రునివలెఁ దెల్లనికాంతిమల్లస్థిల్లు స్త్రీలం గొందఱనుం
 గాంచెను. అంత నాకపిహుడు, దమతమప్రియులచెంపకుంబోయి రఘులందలి మిక్కిలి
 సంతోషంబుననోలలాడుచున్న మనోహర లగునభిసారకలనుజూచి, విజృంభణములందుఁ
 దమతమప్రియులంగూడి మఱుంబుననూన్న సుందరాంగు లగుకులాంగవలను (లేక వా
 రాంగవలను) జూచెను. మఱియు నలందు రాక్షసస్త్రీయనియు, మనుష్యస్త్రీయని
 యు, వేఱవేఱ తెలియటకొఱకు నందుఁ జంపరునింబోలఁ గారిత డులకించునుండ
 రీమణుల ముఖములును, వంకరలగు తెప్ప వెండ్రుకల నొప్పువాఁకిన్నుంగవలను, బరి
 శీలించి, మఱియు రాముండు చెప్పిన సీతసాముల యాయానవా లేమైనఁ గానవచ్చు
 నోయని మెఱపుగుంపులవలెఁ దలలెల మెఱయుచున్నవారిల యాధరణసమూహ
 ములను బరిశీలించి చూచెను. ఇట్లంతట వెదకియు నత్యంతసుందరాంగియు సన్దర్శచరం
 బగురాజవంశమున జన్మించినదియు, గోముగా నెదిగి పాడలుచున్న పూఁదీగవలెఁ
 బలుచనినును మేనుగలదియు, మనస్సంకల్పముచేతఁ దలంత నే యయోనిజయై యన
 తరించినదియు నగు సీతాదేవినిమాత్రము గాంచినవాడుగాఁడయ్యె. మఱియు నెడతె
 గనిపాత్రివ్రత్యధర్మమున నెలకొన్నదై రామునిం దలఁచితిలఁచి మూహవేశమున దురబ
 ఱ్లుచు రాముని గట్టిగాఁ జూడవలయునని యువ్వెల్లొరుచుఁ, దిన్నఁ జింతించుచుండుట
 వలనఁ జెన్నాచున్నదయైన రామునిహృదయమున నిరువ్రకాని యున్నదియున్, యు
 త్రమకాంతలలో నెల్ల మేలుబంతియన నొప్పినదానిని, మున్ను తనరామునితోఁ గూ
 డియున్నపుడు మిక్కిలి విలువగల మేలిరతినాలపరిశ్రమ లభింపలొడుచుండిన యాకం
 తమునకు మాటుగా నిప్పుడు రామునిఁజూసి విరహతాపమునఁ బొడమిగ వేడికన్నీ
 ళ్లు జాలుగొనుకంతముతోఁ గూడినదయి సుందరములై యొప్పు తెప్ప వెండ్రుకలును
 దివ్యని కంఠస్వరమునుఁ గలదియునై వనమున నృత్తిముసేయునమలివలెఁ గోమరా
 రుదానినిఁ, జక్కఁగాఁ బ్రకాశింపనిరేకతోఁగూడిన చంద్రకళలాగునఁ గారిత మౌసి

కృతించియున్నదానిని, దూరి బ్రుంగి యున్న బంగారుసలాక చెలువున న్యభావనిర్మల మయ్య పంస్కారములేమిచే మలినమైయున్న మనుషేను గలదానిని, బాణము గ్రుచ్చుకొని వెడలియు దానితునుక విఠిగి లోపలనుండఁగాఁ బైకి నాటియున్నదాని గాయంపుగిఱ తెఱఁగున నూటటచేఁ బైకి నెమ్మదిగా నుంచునట్లు తోఁదియు లోలోనఁ బెనువేదనచే మిక్కిలి బాధపడుచున్నదానిని, వాయువుచేఁ జెల్లచెడలైన మబ్బుల చాలువలె మరల నవరింప నలవికాదని తోఁచునంత కలఁతనొందిన మమస్సుగలదానిని, మహావాచోయు క్తకుశలుండును మనుజనాథుండు నగురామచంద్రుని ప్రియపత్ని యైనదానిని, సీతాదేవిని నింతరథపు వెడకియుఁ బొడగానక హనుమంతుఁడు తోడనే దుఃఖమగ్నుండు మూఢునిలాగున నేమియుఁ దోచక మ్రానుపడియుండును. ఇది యైదవసర్గము.

—♦—
 ♦♦♦ హనుమంతుఁడు రావణుఁ డున్న యంతఃపురమును జూచుట. ♦♦♦

ఆహనుమంతుండు విమానములందు వెడకియు విదేహరాజసుత సీతయుగపడ కుండుటంజేసి మిక్కిలివగవుఁ జెంది మరల వేగమునఁ గామరూపియై యాలంకయందుఁ గలయఁ దిరుగనాగును. అంత నాధైర్యవంతుండు సూర్యునివలె నిష్ఠనిశాంతిం బ్రకాశించు చుండుప్రాకారము చుట్టును గలరావణునిగృహమునకుఁ బోయి క్రూర సింహములచే రక్షింపఁబడు మహారణ్యమువలె భయంతులగురాక్షసులచే రక్షి తమై ప్రవేశింపరానియాగృహమును చక్కఁగా గనుఁగొనుచున్నపుడు ధగధగ మెఱయుచున్నదాని బంగారువెలుగు లవలై న్యాపింపఁగా నలెండు మిక్కిలియుం బ్రకాశించెను. మఱియు నది వెండిచే నిర్మితమై బంగారపుఁబనులచే శృంగారింపఁ బడి పలువన్నెల చిన్నలు సూపుచుండు నెలుచలిచ్చానములచేతను విచిత్రములగు తొట్టికట్లచేతను సుందరములగు సుందరచ్చానములచేతను తెలువారుచుండును. ప్రముఖ లగురాజపురుషులు మత్తెగజములనెక్కి యందుఁ దిరుగుచుండురు. అందరికూఁడు లెంతటిపనిగాని యలజడి యావంతయులేక తీర్చుకాలుదురు. మఱియు నందలియశ్వము లెట్టిధములకైనను గట్టండగినవై యవధ్యములై యొప్పుచుండును. దంతములచేతను వెండి బంగారుములచేతను, నిర్మితములై సింహ వ్యాఘ్రచర్మములచే నైన (పులుల సింగములతోల్లచేనైన) కవచములు (మలుపుట్లి) గలిగి యతివిదిత్తములై యొప్పు వెక్కిరభములు, అందు నెప్పుడును చప్పుడు గలుగ నిటువలెఁ దెనువులాదుఁ దిరుగుచుండును. మఱియు నామందిరం బంతటను నానావిధరత్నమందరంతై మిక్కిలి విలువగల వీకములును పాత్రములును గలిగి, మహారథులు వెక్కిరచ్చ కుదిరెట్టై, గొప్పరథములచేతను సింహాసనములచేతను సొంపారుచుండును. మిక్కిలి గొప్పలై నానావిధములై చూడ్కికి వేడ్కలునే యుచు నాయామృగములును, పక్షులును, వేలకొలఁది నం జెల్లయెడల విలసిల్లు

చేండును. అది, ఆయుధాదివిద్యలందు ముఖీతులై బయటఁ గావె యున్న రాక్షసులచే నురశీతమై మహాసాంవర్యవతులును సంతోషయుతులును నగు కాంతారత్నము లతో నిండి, గొప్పరాక్షసవరులగృహములు లోపలఁ గలిగి, వెలుగుచుండును. అందుఁ దిరుగుచుండు స్త్రీపురుషుల యాభరణధ్వను లొక్కమొగిని నముద్రఘోషమువలె మ్రోగుచుండును. మఱియు నది రాజలక్ష్మణంబులగు ఛత్రచామరాదులతోఁ గూడి, మందియగరుచందనాదులచే నువాసితంబై, వెన్నుసింగములతోఁగూడిన మహావనముచొప్పున, గొప్పపురుషశిఖామణులచే నొప్పారుచు, భేరీమృదంగవణవశంఖ విశాది నానావిధవాద్యధ్వనులు చెలంగ నొప్పుచు, నిత్యము గంధపుష్పాదులచే నలంకృతమై యుండును. ఆహితాగ్నియగు రావణుండు పర్యకాలములంజేయు హోమములు, అందుఁ బాలుచుచుండును. అతఁడెట్లు నదారాక్షసజనపూజితంబై నముద్రమువలె గంభీరమై మిక్కిలియు ఘోషించుచు మేలిమణులకప్పుచే నొప్పారుచు మహారత్నమయంబై యున్నయమృతహస్తాని రావణుని వెనుగృహమును గాంచెను. రథగజతురగములు మెండుగాఁగలిగి ప్రకాశమానం బగురూపము గలయారావణగృహముఁజూచి హనుమంతుండు 'ఇది లంకకంఠయు నొకయలంకారిం బగు' నని తలంచి పిదప నారావణమందిరసమీపమున నీతను వెదకుచుఁ దిరుగసాగెను. ఇట్లు రాక్షసగృహముల నొక్కొక్క దానిని, కివవనములను, మేడలను, భయపడక వెదకుచుతిరిగెను. అమృతహస్తగృహం దంత మహావేగమునఁ బ్రహస్తునిగృహమునకుఁబోయి యచటినుండి మహాపార్శ్వనియింటికి సరిగెను. అంత నామహాకవి మేఘమువలె మిక్కిలియు గొప్పడై యొప్పుకుంభకర్ణుని గృహమునకును, విభీషణుని భవనమునకునుంబోయి యవ్వల మహాదర విరూపాక్షవిద్యుజ్జహ్వల గృహములకును, అట్లు వజ్రదంష్ట్రునియింటికిని, మహారేణుండగు శుకునియింటికిని, బుద్ధిమంతుం డగుసారణునియగారమునకును బోయెను. ఆకపి యాభవుఁడట్లు యింద్రజిత్తునుందిరమునకును, జంబుమాలినుమాలుల నిలయంబులకును, రశ్మికేతు, మార్కకేత్రు వజ్రకాయులనికాయములకును బోయెను. అవ్వాయువుత్రుఁడు భూమాక్షునిసాతులని కేతములకును బోయెను. భయంకరుండగు విద్యుద్రూపుని నివాసమునకును, ఘనవిఘనుల భవనములకును, కుశనాన వక్రకేశ వికట బ్రహ్మకర్ణదంష్ట్ర రోమశులను రాక్షసులగృహములకును, యుద్ధోన్మత్తమత్రేధ్వజగ్రీవనాదుల నదనములకును, విద్యుజ్జహ్వనామకులగు ననేకుల గృహములకును, ఇంద్రజిహ్వం డనుపేరుగల వెక్కిండ్రుయింద్రులకును, హస్తిముఖక రాశిపితృచ శోణితాక్షుల వాసములకును, మహాయశస్కుఁడగు నాకపీశుఁడు క్రమంబుగఁ బోయిపోయి మహార్జునులగు నాయాగృహముల, నుదారసంపదలం బొడలుచున్న యారాక్షసులను, నర్యపదార్థసమృద్ధినిం జూచినవాఁడయ్యె. ఇట్లు శ్రీమంతుఁడగు నాకపివరుం డంతటం గలయఁ దిరిగి యందఱగృహములను బరిశీలించి, వానినెల్ల సతిక్రమించి, రాక్షసేశ్వరుం డగు రావణునింటికింబోయెను. ఆకపిస త్రముఁ డచట నలుగడలం దిరుగువాఁడై నిడు

రించుచున్న రావణునినిమీసమున వికృతనేత్రులగు రాక్షస సీలు కొండలు శూల
 ముద్గరములను బూనియుఁ గొండలు శక్తితోమరములను చాల్చియు నెచ్చరికతోఁ
 బరుండియుండఁగాఁ జూచెను. మఱియు నారావణునిగృహమునఁ గాపైయున్న నా
 నావిధ సైన్యములను; పలువిధములగు నాయుధముల నాయితముగాఁ బట్టుకొని
 వెనుకాయములతో నొప్పుచున్న రాక్షసవరులను; అచటఁ గట్టంబడియున్నవియు
 వేగముగలవియు నైనయెట్టినిగుట్టములను వెల్లనిగుట్టములను; మఱియు నుత్తమ
 జాతింబుట్టి మందిరపుగలిగి గజశిక్షయం దాటి తేటి యుండుటంజేసి యుద్ధమునం
 దై రావతమునకు సాటి యనందగి పగవారిగజములను బీడించునట్టిమత్తగజములను;
 జూచెను. ఆగజములు, పగవారిబలములను జంపంకాలి వెనుకరీరములతోఁ గూడి మి
 క్కిలి పొడవులై మదజలము కార్చుచుండుటవలన వర్షించుచున్న మేఘములవలెను సె
 లయేల్లేతోఁగూసిన కొండలవడుపునను బొడసూపుచు నెఱుములవలె గర్జించుచు
 యుద్ధమునఁ బగవారికి మార్కొన నెలపికానినై యుండును. మఱియు రాక్షసేశ్వరుండగు
 నారావణునిగృహము; జంబూనదిం బుట్టినబంగారుచేరిను దక్కినయెడలం బుట్టిన
 పసిండిచేరిను జేయబడిన యాధరగములను చాలిది పట్టపగిలింటి సూర్యునింబోలె
 వెలుంగుచున్న వేలకొలది పదాతులనుం గాంచెను. ఆవాయుపుత్రుఁ డాగృహం
 తరమున వివిధాకారములగు పల్లకీలును, మెచ్చలుగుల్కు తీగపొదరిండ్లును, చి
 త్రరువుల శాలుగుల నిలయములను, మఱికోన్ని విలాసస్థానములను, చారుమ
 యములగు క్రీడావస్థలములను, అంజముగు రతికేళిమందిరమును, పగటిపూట
 విసోదింపఁదగిన వేడుకపట్టునుఁ బొడగాంచెను. ఇట్లు చూచుచుంబోవ నందు మం
 దరవర్చితమా యనఁ జెంపారు నొకభవనముం గాంచెను. అందు, వెంపుడునెను
 ప్లండుట కేర్పడిన స్థానములు మెండుగానుండిన. అది నలుగడల స్వధములును
 నయ్యెయెడల నానారత్న సంకులములగు నిధికాలములును రాజుల, బుద్ధిమంతులచే
 నంతో శిల్పకృత్తకాలమున నిర్మింపఁబై, భూతనాథుండగు శివునినిలయం బైన
 కైలాసములీలం గ్రాలుచు,నచటం గలగృహములలోనెల్ల నుత్తమంబై యొప్పుచుం
 డెను. అందు రత్నములకాంతలును రావణునితేజమును, అచటఁ బర్వ యింటంజేసి
 యాయుత్తమగృహము కిరణములతో వెలుంగునూన్యించునుంబోలె బ్రకాశిం
 చెను. మఱియు నాకటియూధపతి యందుఁ గలపానుపులును బీతములునుఁ బ్రధాన
 పాత్రములును బంగాళతోనే చేయబడినవై యుండుటం జూచెను. మఱియు నది
 తేనె కల్లుఁ ద్రావునపుడు చిందుటవలన వానిచే నందంద రికిసియు, రిక్కినును పా
 త్రములతో నిండియు, మనోభిరామంబై, యిజకటములేక విశాలంబై, కుబేరుని
 గృహమువలెఁ గొమరారుచుండెను. అం దెప్పుడును కాంచీనిదములు సూపుర ర
 వంబులును నాదనంపన్నములగు మృదంగధ్వనులును తాళిధ్వనులును బోరుకొను
 చుండును. ఇట్లు వెక్కుమేడలతోఁగూడి వందలకొలది సుందరీమణులతో నందారి

యతివికాలములగు తొట్టికట్లచే రాగించు చున్న యారావణుని పెనుగృహమును హనుమంతుండు ప్రవేశించెను. ఇది యాటవనర్గము.

— + —

{ హనుమంతుడు రావణాంతకపురములోని గృహసమా }
హమును బుష్పకవిమానమును జూచుట.

బలవంతుడగు నాహనుమంతుండు వైడూర్యమణులు పొదిగిన బంగారుకీటి కీలును, వినోదార్థముగా నుంపఁబడిన పక్షులగుంపులును గలవై, వర్షాకాలమున మెఱుఱులతోను, వానికిం గలఁగి పఱచుచున్న పక్షులతోను గూడియున్న మేఘసమాహములవలె జూపట్టుచున్న గృహసమాహములను గాంచినవాడయ్యె. మఱియు నాయా పెనుగృహములలోపల, ముఖ్యములైన శంఖము చాపము ఖడ్గము మొదలయిన యాయుధములు గలిగి, నానావిధములై విలసిల్లుచున్న గదులును, మఱియు గృహములు ప్రాసాదములు మొదలగువాని విద్వలయందు విశాలములై మధ్యలు గులుకుచున్న మందీరములును, నానారత్నవిరాజితములును మిక్కిలియు సురాసురుల చేతను పూజితములును నై శిల్పకాస్త్రముచొప్పన చక్కఁగా రచింపఁబడినవగుటంజేసి నమ వైదోషరహితములును రావణునిభుజబలముచే నార్జితములు నై రిపించుగృహములును జూచెను. మిక్కిలి ప్రయత్నమున నందంద పొందిక పడునట్లు స్థాపింపఁబడినవై * విశ్వకర్త నిర్మితములయ్యున్న మయుఁడు పయిపయి చిత్రపుఁబనులు గావించుటచే, అతఁడే నిర్మించినమో యనఁ జూపట్టుచు భూతలమునఁగల గృహములలోనిల్ల నర్వగూముల మేలిమిఁ గాంచినయారావణునిగృహములను జూచెను. అంత మిక్కిలి యున్న తమైనదిగావున మేఘమువలె బొడసూపుచు బెడఁగారుచున్నదై, బంగారముతోఁ జేయఁబడి నుండరముగా వెలుఁగుచు, రూపున నెందును నాటిలేక, రాక్షసులమేటియగు రావణాసురునిబలమున కనురూపమై, గృహారత్నంబనం బ్రకాశించుచున్న పుష్పకవిమానమును గాంచినవాడయ్యె. అది మఱియును దైవయోగమున భూతలమునకు వచ్చినస్వర్గమో యనునట్లు, మిక్కిలికాంతిం బ్రకాశించుచు, నానామణిగణము లందంద వెలుఁగొంది, నానావృక్షపుష్పములచే వ్యాప్తమై యున్న తముగా నుండుటంజేసి, పుష్పాశ్శురాలి నెఱసియున్న యొక పర్వతశిఖరమువలె విలసిల్లుచుండెను. మఱియు నది మెఱుఁగుదీఁగలచే ధగధగలాడుచున్న మేఘములాగున, మహాపొందర్య కాంతిం బురగించు కాంతామణులచేఁ బ్రకాశించుచు, అందఱచేతను బూజితండుచు, స్వర్గమునకుం బోవుపుణ్యాత్ములు, ఆకాశమున హంసశ్రేష్ఠములు మోయ

* 'ఇందులకు' 'మయేన పాత్యుడిన నిర్మితాని' అని మూలము. ఇట మయుఁడనఁగా విశ్వకర్త. విశ్వకర్త పేరు పెట్టి రావణుఁడు తానే ప్రయత్నమున నిర్మింపఁజేసినవికాని లేక తక్కిన గృహముల విశ్వకర్త నిర్మితములయిన ఇదిహృదయ మయుని పేరు పెట్టి రావణుఁడు తానే యుపాదాక్షిణ్య కట్టించినవియు నర్థము. గోవిందరాజులు.

గా నెక్కిపోవునట్టి యుజ్జ్వలవిమానములవలె పొలుపాకుచుండెను. ఇంతేకాక యావిమానరత్నము నానావిధమణులు పొదిగియుండుటంజేసి నానావిధభాతువులచే జిత్రితమైన వర్షతేజిభరముకరణిని, శుక్రాదిగ్రహచంద్రులచే జిత్రితమైన యాకాశమునరణిని, ప్రోదిగాఁగూడి పలువన్నెలతోఁ జెన్నారు మేఘములను, చిత్రితమై చూపట్టుచుండెను. ఆవిమానమునందు భూమి, వర్షతేజోగులతోఁ గూడి రాణించునట్లుగా, చిత్రరూపమున వ్రాయఁబడియుండెను. పర్వతములు వృక్షసమూహములతోఁ దులకించునట్లుగా వ్రాయఁబడియుండెను. ఆవృక్షములు పుష్పకాలములతోఁ దులకించునట్లుగా పనితీర్చఁబడియుండెను. అందలిపువ్వులు రేకులును అకరువులును గలిగి మురుపు గులుకునట్లు కల్పింపఁబడియుండెను. మఱియు నందుఁ జిత్రింపఁబడిన తెల్లనిగృహములును, మంచిపువ్వులతోఁగూడిన కోనేలులును, కేసరములతోఁగూడిన తామరలును, ఉత్తమములగు చిత్రవనములను, రచితములై యుండెను. * ఇట్లు రత్నకాంతులు పంపింబయి నటించుచుండఁగా దేవీవ్యమానమై మేలయినగృహములకెల్ల మేలుబొలియై మిక్కిలిపొడవై పుష్పకమను పేరుగలిగి వెలుగుచున్న యామహావిమానమును, అద్భుతాకృతియచట బొడగాంచెను. మఱియు నందలివీక్షులు, వైడూర్యములచేతను, వెండి పగడములచేతను జేయఁబడినవి. నానావిధములగు రత్నములచే నానావర్ణములగు నిర్వములును, ఉత్తమకాంత్యశక్తిములకుఁ దగిన మంచువయవములు గలయశ్వములును, నిర్మితములై యుండెను. మఱియు నందు నిర్మితములై నపక్షులు సాగ్ధసైన మొగములును చక్కని తొక్కలునుగలిగి, యాతొక్కలపయిని పగడిచుతోను బంగారముతోను రచింపఁబడిన పువ్వులు నివ్వటిల్లఁగా విలసిల్లుచుండెను; మఱియు నవి వాకరలగు తమయొరకలును మిగుల మురుపుగా ముడుచుకొనియుండుటం జూడఁగా, మన్మథునికి నవాయ భూతిములై నవి ప్రత్యక్షముగా నీటకున రూపొందినవ్రా యనునట్లు అత్యంతకా మోద్భవకములుగా నుండెను. మఱియు నందలి తామరకొలంకునందు, తమకుఁ దాళేయభిప్రీతిమునకుఁ బూనినవై యాతామలందు విహరించుటంజేసి, వానికేసరములు మేనులనెల్ల సుల్లసిల్ల, శోభనములగు తొండములఁ గలువతేకులంగొని చల్లుచునున్న యేనుగులును, ఆయేనుగులచే నభిషేక్తియగుచు సుందరములగు కరార విండములఁ గలువములం దాల్చిది కోమరాసుచున్నలక్ష్మీదేవియును, జిత్రింపఁబడిన పరిచయంజేరి, ఇట్లు విమానేయమై మిగుల మంగళకరముగు నొకపర్వతమువలె జూపట్టుచున్న యాగృహమాను గలయందరిగి యెంతకును రావలయునుగాని వాని స్త్రీలుగా నియుండుస్థలము దెలియరాకుండుటవలన యాశ్చర్యము నొందినవాడై, వనంతిరు

* ఇట్లు కానారత్నకాంతులచేఁ బ్రకాశించుచు, ఎండలోకిని నిలువనట్లు వృద్ధికొందినై, మిక్కిలి యున్నతమిటకుఁ కేరిగృహములకంటె నున్నతమై, పుష్పకంబునకేరఁ బరఁగుచున్న మహావిమానమును ఆమహాకృతి పాడుచుండుటగాంచెను' అని గామంతుల కథాంతరము.

పునః జక్కగా బుష్పించియుండుటంజేసి, మంచివాపనలుగల యందములైన గుహలలోఁ గూడి యున్నయొక పర్వతమునలె నున్నదానింజూచి మఱియు నాశ్చర్యమగు గుండయ్యె. అంత నాహనుమంతుడు దానవాదులచే పూజితమై రావణభుజపాలి తమై యొప్పు నాలంకాపురింజూచి యంతటను నెంతదిరిగియుఁ బూజ్యరాలును బెనిమిటికల్యాణగుణాతిశయమున నాతనికి వశంపదయునై యున్న జనకరాజనుతను నీతను గానంతాలక మిగుల దుఃఖక్రాంతుడయ్యె. అంత నపుడు హనుమంతుడు వెక్కువధములగు నుపాయములు మనంబునఁ జూతించి, యెట్టితఱినిగాని శోధనమగు నీతిమార్గమును విడువక యత్యంతసూక్ష్మదృష్టియు మహాధైర్యమును పిరిగిన మిక్కిలియుఁ బ్రయత్న పడి లంకయంతయుం దిరిగినను, నీతాదేవిం జూడనేరక మిక్కిలియుఁ జింతాక్రాంతచిత్తుఁ డయ్యెను. ఇది యేడవసర్గము.

జ్ఞాహనుమంతుడు మఱలఁ బూర్వోక్తపుష్పకవిమానమును విస్తరించి నర్జించుటఁజ్ఞ
అంత, ఏరుండగు నవ్యాయుకుమారుండు, ఆమహాగృహమునడుమ నెలకొన్నదై, వజ్రములచేతను తక్కినరత్నములచేతను జిత్రింపబడినదియు వేలికుండనముచేఁ జేయఁబడిన మామపట్టులు మొనలైనవానిచేఁ గొమరాకూచున్నదియు నగు నాగొప్పవిమానమును జూచెను. దానినిర్మాణవైఖరి నిట్టిట్టిదని గణించుటకుఁగాని దీనికి సాటి మఱొకటి కలదని చూపుటకుఁగాని శక్యముగాదు. దానిని రచించునపుడు విశ్వకర్తయే దానితరునకు సెనాను అని మెచ్చుకొన నవగానిక వేఱచెప్పనేల. మఱియు నది మిక్కిలి పొడవై యాకాశమునంటియుండెను. అది, రావణనిగృహమున భూమికఁ దగులకయే దానికిఁ జేరువగా నంతరిక్షముననే నిలిచియున్నదై, యాన్నత్యము వలన, నూర్చునిమార్గంబుఁ జూపెడి యొకగుఱుతో యనునట్లు ప్రకాశించుచుండెను. ఆవిమానమునఁ గలవస్తు వేదికాని, బహుప్రయత్నిమున నిర్మింపఁబడిన దగునేకాని వేఱుకాదు. అందెచ్చోటఁజూచినను మిక్కిలి వెలగలముఠలు పొడిగినవిగానేయుండును. అందలివి శేషములు దేవతలగృహములందును గానరావు. అం దేదియు చూపునకు మిక్కిలియతిశయముగాఁ దోఁపనిదిలేదు. మఱియు నది గొప్పతనము గావించియు మంచిపరాక్రమము మెఱసియు రావణుడు సంపాదించినదేకాని కేవలమైనదిగాదు. అది, తన్నెక్కి యెక్కడెక్కడకుఁ బోవలయునని మనస్సునఁ గోరిననుగాని, యాయాచోటులకెల్లఁ బోవఁజాలి, విమాన గోపురాది నానావిధసన్ని వేశములచే నిర్మితమై ఒక్కొక్కయెడ నొక్కొక్కవిశేషముగాఁ గానంబడుచుండును. దానిలో నందందగల శిల్పవిశేషములన్నియు సమముగా రమణీయములై గానంబడుచుండుటచే నది యెందుఁజూచినను నత్యంతరమణీయముగాఁ జూపట్టుచుండెను. మఱియు నది తన స్వామిమనం బెఱింగినంతనే యతిశీఘ్రముగా వాయుసమాన వేగమునఁ బోవును. దాని నడ్డగింప నట్టివారికిఁ దరముకాదు. అది మహాత్ములును బుణ్యవంతులును, పరమసం-

మృణుడు, | ర్తివిలసితులను అనందకలితులనగు నింద్రాదుతాననితయం అగు
 స్వర్గముతోలే గ్రాలుచుండును. అది, రత్నాదివిశేషవస్తువులంగొని శిల్పవిశేషము
 లుగల నన్ని వేశమునం గట్టబడియుండును. మఱియు నది నానావిధములును ననేకము
 లునగు శిఖరములచే నలంకృతమై నానావిధములగు నవాంతరకృంగములుగల మహా
 పర్వతశిఖరములాగున బాగుపూయుచు మనోహరమై శారదచంద్రునితోలి నిర్మల
 మై యొప్పుచుండెను. మఱియుఁ గుండలములచేఁ జెలువారు మొగములును గొప్ప
 శరీరములును గుండ్రనై వంకరలగు విశాలనేత్రములును గలిగి వెలుగుచు, అతా
 శమునం దిగుగువారివలెను మహావేగముగలవారివలె విడంబించుచు, * గోపుర
 మును వహించువారివలె నన్నభూతగణాకాశములగు ప్రతిమలు పేలకొలది నావి
 మానమును మ్రోయుచున్న వానివలె చూపుచుండెను. వసంతకాలమునం జెలు
 వారు పుష్పసమూహమువలె మనోహరమగుగాను వసంత ద్రుప్రకంఠును గడురమణీయ
 ముగాను జూపట్టు చున్న యాపుష్పకవిమానకర్పమును వీరుం డగునావానరోత్త
 ముఁడు హనుమంతుఁడు చూచినవాడయ్యె. ఇది యెనిమిదవసర్గము.

—◆—
 ◆◆◆ పుష్పకవిమానవర్ణనము. ◆◆◆

హనుమంతుఁడు రావణునికి గృహరత్నిమై రాజులుచున్న యాపుష్పకవిమా
 నమునకును మిక్కిలి నిడునయు విశాలమునగు మఱియొకగృహరాజమును జూచె
 ను. ఆరావణునిగృహము, ఒకయామడ నిడివియు, అరయామడ పెడలుపునుగలదై,
 వెక్కువేల మేడలతోఁగూడి ప్రకాశించుచుండెను. శక్తిహంత యగునాహనుమం
 తుఁడు విదేహరాజపుత్రియు విశాలనేత్రయు నగుసీతాదేవిని వెదకుచు పుష్పకవి
 మానముతప్ప తక్కినయెడల రావణగృహమువఱకు విస్తరించియున్న వానిసోదరు
 లయు పుత్రులయు మంత్రులు మొదలగువారలయు గృహములందు, అంతటను గల
 యు దిరిగెను. ఆకాంతిసంపన్నుండు, ఉత్తమములయిన రాక్షసుల యావానస్థానము
 లను జూచుచు, అంత గృహంబులలో నెల్ల నుత్తమంజై నను పైరాక్షసులకు నుపజీ
 వింపుష్ఠానమై రాక్షసేంద్రుం డగు రావణుఁ డుండుగృహము నొకటిం గాంచెను. (అది
 పుష్పకమునకును నున్న యాలయముకన్న వేతైనది. అది రావణుని మూలస్థానము.)
 అందు నాలుగుదంతముల యేనుఁగులును మూఁడుదంతముల నిజములును రెండు

* ఇట్లు 'విరాట్ట ... భూతిగణాః సహస్రతః' అని మూలము. రావణాంకః పురమున విహ
 నమున్నది. దానిని మోయుటకు నచట పురుషులుండుటగాని తనంతటనే పోవునట్టి యా విహానము
 పురుషులచే మోవఁబడుటగాని అసంశయము కాని 'భూతిగణాః' భూతిగణాకారములై గోపురవాహ
 కులవలెనున్న ప్రతిమలని తెలియునది. లేక చేతిన్నవీరములే! ఆచేతనము తనంతటనే పోవుట
 అనుచితముగాన పల్లకవాహకులవలె అవిమానమునకు భూతిగణములు వాహకులుగా నుండెననియొక
 గ్రహీంపఁదగినది.

భంధముల దంతులును పెక్కులు చుట్టలును బరివేష్టించియుండెను. మఱియు నడియిం
 కటములేక విడిచియై, యాయుధములఁ గలంబూని రాక్షసులు రక్షింపఁగా, పెంపా
 రుతుండెను. ఆరావణగృహమున రావణునిపత్నీలగు రాక్షసకాంతలును సతఁడు
 పరాక్రమించి కొనికెచ్చిన రాజకన్యలును పెక్కిండ్లు వెలయుచుండిరి. అట్లాయుధ
 భారులు స్త్రీలు మొనలగువారితోఁగూడినదై, మొనల్లను బెద్దచేపలచేతను తిమిం
 గిలములచేతనుఁ దక్కినచిటుచేపలచేతను గలంగి సర్పములతోఁగూడి వాయువును
 దీక్షు మేగమున మిక్కిలి రేగుచున్న సముద్రమువలె విలసిల్లుచున్న యారావణగృహ
 మును హనుమంతుడు తారసించినవాడయ్యె. కుబేరునియం దేవంపద వెంపుగలదో,
 హరిహాయుఁ డగునింద్రునియం దేసిరిసాంపు గలదో, అవియన్నియు రావణునిగృ
 హమునం దెవ్వడు నడఁబాయుక, పొదలుచుండెను. సర్వరంజకుఁ డగుకుబేరునికి
 నట్టిసాభాగ్యనమ్మది గలదో, యముని కెప్పిసి గలదో, వరుణుని కేదైశ్వర్యము
 గలదో, ఆ యాదైశ్వర్యవిశేషము లొక్కొక్కటియు అంతకంటె నధికమైనవిగాని
 కుంభకర్ణ విభీషణాదు లగుతక్కిన రాక్షసులహముల నొక్కొక్కదానియందును
 వేటువేసి ప్రకాశించుచుండెను. *పూర్వోక్త మైనరావణునిపార్శ్వమునడుమ మఱి
 యొకమందిరమువలె వెలయుచున్న పుష్పకమనోజీ విమానమును హనుమంతుడు
 గాంచినవాడయ్యె. అది మిక్కిలి చక్కఁగా నిర్మితమై పెక్కునిర్యూహములు నెఱ
 సి మెఱయుచుండెను. అది పూర్వము బ్రహ్మదేవునికొఱకు దేవలోకమున విశ్వకర్మచే
 నిర్మితమైనది గావున దివ్యమై సమస్తవిధరత్నములచే దీదీప్యమానముగా నుండె
 ను. దానిని కుబేరుడు మహాతపముగావించి బ్రహ్మనలఁననుండి పడసెను. రాక్షసేశ్వ
 రుఁడగు రావణుడు పరాక్రమమున కుబేరుని జయించి దానిని గయింపఁగాఁడయ్యె.
 అందుఁ బంగారుచేతను వెండిచేతను జక్కగా రచింపబడినవై లోఁదగ్గ బొమ్మల
 తోఁగూడియున్న స్తంభములుగలిగి కాంతిచే మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను. అంద
 లిమేడలమీఁదిగృహములు రమణీయములైన యాపములతో మేరుమందరపర్వత
 ములవలె మిక్కిలి యున్నతములై యాకాశము నొఱయుచున్నట్లు నలుగడల చూ

* ఈపట్టున స్లోకము లకు సర్థము క్లిష్టముగానున్నది. అయినను మహేశ్వరిత్యుఁడని యర్థమే
 యుచితముగా నున్నందున నది పును వెంపఁబడియె. 'తస్యహర్షస్య కుర్వన్త్యం చేత్రచాన్యత్యునిర్మి
 తమ్ | అహనిర్యూహానంకిర్ణం దదర్శ పవనాశ్చః | బ్రహ్మలోకే కృతందిప్యం దివియ ద్విశ్వకర్మణా |
 విమానం పుష్పకంబామ సర్వరత్న విభూషితమ్ | పరేణ తపచారేణే యక్తుఁడేరి, విశామహత్' 'అ
 వ్యక్తమనెడి విశామయ బ్రహ్మలోకమున దివ్యకర్మచే నిర్మితమైనది గావున దివ్యమై సమస్తర
 త్నములచే దీదీప్యమానముగా నుండెను. దానిని కుబేరుడు మహాతపముచేసి బ్రహ్మనలఁననుండి తడసి
 వాడయ్యె. ఆపార్శ్వమునడుమ మిక్కిలి చక్కఁగా నిర్మితమైయున్న మఱియొకగృహమును రాక్ష
 సునిర్మితమై నూతనము. అది పెక్కునిర్యూహములు నెఱచియుండెను. అత్యవ్యక్తమున రాక్షసేశ్వరుఁ
 డగు రావణుడు పరాక్రమమున కుబేరునిజయించి గయింపఁగాఁడయ్యె'నని గోవిందకావ్యాలు.

* ಇದನ್ನು ಒಂದು ದಿನ ಒಂದು ಸುತ್ತು ಓದುವುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು
ಓದುವುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಓದುವುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಓದುವುದು
ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಓದುವುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಓದುವುದು
ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಓದುವುದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಓದುವುದು

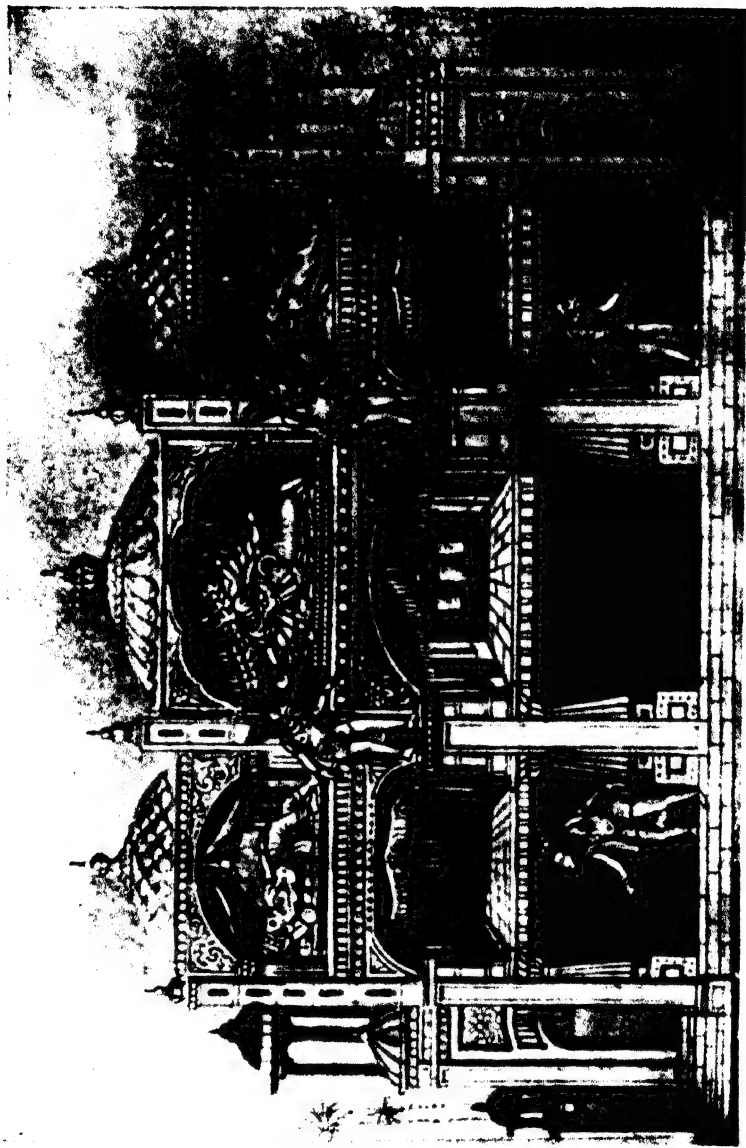
నరినిలువుగా నెలకొని మిక్కిలియు బాడవులై (కొనలయందుమాత్రము వంగినవై) యంతట చక్కగా నలంకరింపబడి యాశాలకు మిక్కిలియు పాడవులుగా నెత్తబడిన తెక్కలవలె దోచుచుండుటచే నది స్వర్గమునకు నుద్గమించుదానివలె జూపట్టుచుండును. అందు సముద్రములు నదులు పర్వతములు ననములు మొదలైన భూమిలక్షణములచే జిత్రితమై యున్న పెద్ద చిత్రకంబళము నేలఁ జూపవలసియుండును. అది, నానారాష్ట్రసమూహముతోను నానాగృహపరంపరలతోను గూడిన భూమండలమునలె మిక్కిలియు విశాలమై, పక్షులు మత్తిలి కొలకొలగూయ, దివ్యములైన గంధములు గుబాళింప, రాణించుచుండును. అందు మిక్కిలియు మేలయిన కంబళివజ్రపులు మెఱయుచుండును. అదియే రాక్షసాధిపతియగు రావణుడు దుడుకునునీకింట్లు. అందు ఆగమిహూపములు వేసియుండుటాకేసి మొక్కచో పొగవన్నె గలిగియుండును; ఒక్కచో పొంసవలె చిత్తలమై శెల్లగాఁగినుంట్లును; ఒక్కయెడఁ బువ్వులు చల్లంబుడుటవలనఁ జిత్రినర్థమైయుండును; అది శబలవర్ణమై నసిద్ధుని కామధేవురబోలె కోరినకోర్కెలు గురియునగియై, మిక్కిలి కాంతిం దభివృద్ధిచుఁ జూచువారినుంబులకు మిక్కిలియు నాహ్లాదము పుట్టించుచు, ఆనందోపమునలన వారిమోనునన్నెకుఁ గూడ తేటదనంబు గూర్చుచు, దుఃఖములనెల్లఁ బోగొట్టుచు, దివ్యమై, లక్ష్మీకీరి బుట్టిజేసలె వెలుగుచుండును. రావణుడు పరిచాలించుచున్న యాగృహమునందు సుఖస్వర్గమును నాయువును, కన్నులకు వేడ్కలుపీయఁ చెలువంపుకూపును, తెవులకుఁ బూజువులొనర్చు తీరునిగానములును, మిక్కిలి గుచ్ఛములయిన భక్త్యోదులును, మహాహరమైన గంధమును, గలుగుటాకేసి యాగృహము, అచ్చటికిఁబోయిన పంచేంద్రియములకును శనయూదుండు స్పృహపశబ్దాన గంధములను ననునింటిచేఁగి నన్నెట్లి శివకోమాగుని యుక్తియనులకుబోలె, వృత్తిగలిగించినకమ్మె. నాయుగురూగుండను నానానుమానుడు, ఆరావణుని పానముండువైఖరిని జూచి యచ్చేరుపడి 'ఇది స్వర్గోకమా! లేక యందుఁ బ్రహనులగు ముచ్చరిముగ్గుగుదేవతలు! పానమా! అందును దేవతలెట్లుగా ప్రభుత్వయిందురు? పరీచుచురావకపుకమా! లేక బ్రహ్మాలోకమా!' అనితలించెను. అతిఁ దచ్చట బాగాగు ప్రాధములందున్న కీచములను జూచెను. అవి చిక్కలములుగా నుండుటవలన నేమోవ్యాపము నేయుచున్నట్లు తోచుచు, చెమజూడగుటచే జూకంబున నోడి యనమానమున పట్టుకొనలక మ్రాగుచు కిన్ను జూరగులవలె జూచ్చుచుండును. అతిగ, ఆగృహమున కీచముల వెలుగును, గావనితేడప్పును, భూమిములకాంతులును అంతటను వ్యాపించి యుండుటజూచి 'జూచుచుండుచున్నా

* 'పశ్చాత్తా భవాపశ్య స్మిదప్తా స్త్రీ కాప్యవాన్' అనువాదానికియు 'అగిండు, జటాంతరఁ బ్రకాశ మొలికిండుటచే తిన్నెదుక్కిరి విచ్చుదున్నట్లున్న గూడిపగులం జూచుచు భావను.

యేమి? అనితలంచెను. అంత సతంకు, అచ్చట, నానావర్ణంబులగు వస్త్రములను
 ఘృష్ణమాలికలను ధరించి పలువిధములైన యలంకారముల వెలుంగుచున్న యుత్త
 మకాంతలు వేయిమంది చిత్రకంబళమువలన బయోషియుండగాఁ జూచెను. వారం
 దఱును రాత్రియందు వివిధములగు క్రీడలు సలిపి యలసి యర్ధరాత్రిము కాఁగానే
 యొకను గీడ్రించుటకుదుఁ బూర్ణముగాఁ దృప్తికలుగకున్నను, మధ్యంబుద్రావిన
 కైపునకును నిదురయొక్కనకును నోనయి, బలవంతముగా నపుడ నిదురగొండెరి.
 అట్లు నిశ్చలముగాఁ బరుగి కిటికినిదురగొండెడుటవలన మొలనూలు మొలగు భూష
 ణములు నిశ్శబ్దములయి యున్న యాస్త్రీవమూసాము, అట్లు రాత్రియందు హంస
 లును దుమ్మెలును నిశ్శబ్దముగానుండు నొక పెద్దతామసవమువలె వినిపిల్లుచుండెను.
 అట్లు కిన్నులు మాప్పియు పలుచున గానరాకుండునట్లు పెద్దపులు మూసికొనియు
 నిదురించుచున్న యామీలిపక్షియు తామఃపూరితమననలు బులుబొనుచున్న
 నుద్దు మొగములు హనుమంతులకుఁ గనుపట్టినవియ్యె. ఆయెమ్మెలాస్త్రీనమ్మెగము
 లు, వేగవ మొదలుగా తామఃవలన వికసితములై యుండి, మరల, రాత్రియందు
 ముగిసిపోయిన తామఃవలన నపుడ ప్రకాశించుచుండెను. క్రీయగొండగు నామహాపక్షి
 చగుడు వారలమొగములు సుగంధాదిగుణములంబట్టి, తామఃవలన దులదూగు
 కలితనయుక్తికిఁ దోడ్పఁగా, 'వీలముఖములు తామఃవలననే యున్నవి' అనున, మ
 యిదియెట్లుపడి ముగించుకది నిరసితామఃల ముగించునట్లై మాటికిమాటికి
 ప్రాసాదము నేరచుండుచు న్నానెను. ఇది విడచు' అని తెలుచెను. అట్లా ప్రీ
 తియ్యముతోఁ గూడ నిచ్చలమై నలయుచున్న యారావంధిహము, నక్షత్ర
 చలనతోఁ గూడ శాస్త్రాలమున నిచ్చలమై నలయు రాకాశమువలన ప్రకాశించు
 చుండెను. కాకినాడలోని యారావంధి, రావంధియు నివచ్చు బలశియుండగా,
 నక్షత్ర చలనతో బాధ్యమైకై కాశించి నివారణ మున్నచాత్రునివలె నలయు
 చుండెను. నాచుచున్న విష్ణు వాచోలంబయ్యెనాను నాది 'అనుభ
 వముగాఁ బులికి పుష్కలముతోఁ గూడ గూఢకాశమునందే భూమియు నీతి
 నీతిగాఁ బడినయొక్కొన్ని ను నొక్కటిగాఁ జేరి యీరావంధి లుగుచి కాశించు!
 ' అనితలంచెను. అయ్యెడ నాచుచున్న మరకాశియు నూపును నేడుచుననును, గాం
 తిని నివారణమొనర్చునట్లై నుండుకాశియు నూపును నేడుచుననును నొకటి ప్రకా
 శించుచుండెను. అట్లేలు మర్షముద్రాచి విడిచి నాన్యమునూలు నీయులనుచుము
 లును పెద్దపక్షియును నీతి పుటావంధులు తానువాళ్ల మేలగాని సాధనాలు
 వెలుపు నిచ్చి చల్లచేర్చి యుండగా, మనస్సు నిదురయిదు నానుచుండెనేరి
 మొదలుపడి రాకలుచుండెరి యు నిదుమింపకలలో కలిగినట్లు ప్రసాదముచే
 కలిగెను నూసియుండను. కోరికకలిగియుండని నేలపునెట్టియుండెను. మహాపక్షి
 కలిగెను నూసియుండను. ప్రకృతి జాతిపక్షియుండెను. మహాపక్షియుండెను

తేగి మేనం జాట్టుకొనియుండెను. మఱికొండఱకు వలువలు వీడియుండెను. మఱికొండఱు, మొలనూలు ప్రిదిలి వదలియుండఁగా నేలంబరుండియుండుచు, బడలికఁజేయుటకై నడుముకట్టు నడల్పి నేలం బొరలింపఁబడు చిన్నయాడుగుజుట్టుములవలె విలసిల్లుచుండిరి. మేలయినకుండలములు దాల్చినమఱికొండఱుపువ్వుబొండ్లు తమపూదండలు పువ్వు పువ్వుగాఁ దెగి నలగి యుండుటవలన, అడవియందు పూచియున్నవై మేటియేనుంగుచే నలగఁద్రొక్కఁబడియున్నతీగలుంబోలె జూపట్టుచుండిరి. కొండఱు స్త్రీలు చన్నులనడుచు నున్నహారములు చంద్రసూర్యకిరణములవలె తేల్లనై వెలుంగుచు మిక్కిలి స్థూలములుగానుండుటచే స్త్రీల స్తనములనడుచుం బగుండి నిదురించు తేల్లని హంసలో యనండిగి యొప్పుచుండెను. మఱికొండఱు నుండరీమాణులు చన్నులనడుచు దాల్చినవై దూర్యమణిహారములు ధూమ్రవర్ణము లగుముక్కును గాళ్లను తెక్కలును గలిగి నిదురించు చుండుహంసలవలె నుండెను. మఱికొండఱు స్త్రీల బంగరుచేటలు వారిచన్నులనడుచుఁ బరుండియున్న జక్కవపిట్టలవలె వెలయుచుండెను. ఇట్లు హంసలు జక్కవలు మొదలగువానింబోలు హారములును పెద్ద యిసుకదిన్నెలవంటి బలితంపు మొలలును గలయాచెలునలు, అట్లు పెద్దయిసుకదిన్నెలు గలిగి హంసలును కారంజివములు నెఱసి చక్రవాకములతో మెఱియుచున్న నదులుంబోలె బ్రకాశించుచుండిరి. నిదురించుచున్న యాసుదత్తులు గజెలు మొగ్గులుగాను, బంగారుసాములు పెద్దతామరలుగాను, వాసనావళిమున మేన వ్యంజిలిములగు శృంగారిచేష్టలే మొసళ్లుగాను, ఇరుప్రక్కలం బొలిసికీర్తిగన్న మేనికాంతి తీరములుగాను, నొప్పుచుండఁగా నదులుంబోలె వెలయుచుండిరి. * కొండఱు స్త్రీలు మృదువులయిన యనయనములందును చను మొనలందును దాల్చియున్న భూషణములు కాముకులకింపయిన యాపట్టుల నుండుటవలన వారిమీఁదివలపున వారిం గమించి యున్న కాముకులవలె నుండినవి. కొండఱు ముద్దయల మెగములపైఁ బొలిసియున్న జిలుగువస్త్రములచేఁ జుంగులు వారినిట్టూర్చువులచే నల్లలాడుచు, మాటికిమాటికి వారి మొగములకుఁ బొయిని కొట్టుకొనుచుండినవి. మనోహరములయిన వర్ణముల వన్ని గులుకుచుండు నావస్త్రములకొనలు, నానావిధములగు మేలీమేనిచాయలం బొలుచుచుండు నారాణపత్నీల మొగములసమీపమున నిట్టూర్పుగాడ్పుల కల్లలాడుచు, గాలికిఁ గడలు తెక్కియములవలె నిక్కిచూపుచుండెను. నుంచిమేనికాంతిలఁ జభుకొత్తుకొండఱు మెఱుంగుబొండ్లు దాల్చియున్నకుండలములు, పెద్దరితనములు దాఁచుబడినవిగావున

* ఇందులకు మృదువృక్షేభ రాసాంబు క్కుచాక్రమే చ సంస్థితః | బభూవు ర్భగివరాడేః శుభా భూషణరాజయః' అని గోవిందరాజుబాంము. 'బభూవు ర్భగివరాడేః శుభాభూషణరాజయః' అని పాకాంతరము. ఆపృథుభూషణములు దీని పరుండిన కొండఱు స్త్రీలు మెత్తనియవయవములందును కుండలందును సొమ్మరెడతెగక ధరించుటవలన శేర్పడినగీతలును వారలకు సొమ్మలవలెనే శోభ గలుపుచుండినవి' అని యథము గ్రాహ్యము.

1086. హనుమంతుడు రావణునివధించుచున్న విగ్రహమును ప్రతిష్ఠించి నీలాచలమును సమీకరించుట.

దిండుబకడల వ్రేలాడుచు, వారలనిట్టూర్పుగాడ్పులసోకున నల్లనల్లఁ గడలుచుండి నవి. స్వభావముననే సుగంధియై, చక్కెరతోఁ జేయఁబడియున్న మద్యమును ద్రావుటచే మఱియు మనోహరములగు గంధములు గుఱబించుచున్నదై, సుఖముగూర్చుచున్న యాస్త్రీలనిట్టూర్పుగాడ్పు, అప్పుడు రావణునిపయిని బ్రసరించుచుండెను గావున, నతనిని సేవిండునట్లు చూపట్టినదయ్యె. అప్పుడు కొండఱు రావణునిభార్యలు మద్య ముచొక్కునను రావణుని ముఖములని భ్రమించి తమనవతల మొగములను మాటి మాటికి నాఘాఘోరించిరి. సవతులు మూర్ఖునఁగా నహించి యుండుట యెట్లు? అన్న చో * అట్లు మొగము లాఘాఘోరింపఁబడిన యాస్త్రీలు రావణునియందు మిక్కిలియు మనస్సుదగిలినవారుగాన పానమువలనను నిదురవలనను వివశ్యలై యుంటచే, అట్లు త మ్ము సవతులు మూర్ఖుననవును, రావణుడే మూర్ఖుననని తలచి తామును వారి మొగ ములును మూర్ఖుని వారికిఁ బ్రియమునే కావించినవారయిరి. అయ్యెడ మఱికొండఱు పక్షాతులు కడియములచే బెడఁగానున్న తమబుడములనును, చెలువు గులుకు తమ నలువలనును దలగడగా నిడికొని పరుండియుండిరి. మఱియొకటి వేటాక దానితోమ్ము పయిరి దలయుచి, పరుండియుండిను. ఆపక్షి బుడముపయిని మఱికొండఱు తల లిడి పరుండియుండిరి. మఱియొక చాలు యింకొక దానితోడమీఁదఁ దలపెట్టుకొని నిదురించుచుండెను. ఆతోమ్ముబుడములపయి మఱికొండఱు స్త్రీలు తలలుంచుకొని పరుండియుండిరి. మఱికొండఱు స్త్రీలు ఒకరొకరితోడలను ప్రక్కలను మొలలను వీపులను దలగడలుగా చూచి, ఒకరిపై నొకరు చేతులు గాల్చి మొదలగునవయవము లు వైచుకొనుచు, మొదట నంతగా చేలిమి లేనివారియ్య, పానమువలనిమత్తునొకేసి యతిస్నేహము గలవారలై పరుండి యుండిరి. ఆస్త్రీసమూహము, దారిములచే నొకరితోనొకరు గట్టంబడినట్లు, భజములచే నొంహారులు బెనఁచుకొని, తుమ్మెద లుఱోలుకురులు తలలందు గ్రాలఁగాఁ బరుండియుండునవును, దారిమున స్త్రీస్యం బడి నుత్తలినతుమ్మెదలు పొలయుచున్న పూమాలిక యుంబోలఁ బ్రకాశించుచుండె ను. అచ్చట నారావణ స్త్రీలసమూహము, పరస్పరము నిట్టూర్పుగాడ్పునుడియుటచే నొంహారుల పూమాలికలు బాడుకొనఁగా, ఒంహారుల పోకముట్లు పిరిగిన, ఒకరి మూఁపులపై నొకరు చేతులువైచి వెనఁచుకొని, ఒంహారులకు ముంగురులు పయి పయి పొలయ నుండుటఁ బాడిఁగా, అట్లు వై శాఖమాసమున వికసించినవై వాయువు

* ఇందులకు 'అత్యర్థం ఏకమనసో రావణే తా మి స్త్రీణాః| ఆస్వరిత్రాప్తస్పృహంతీ హం ప్రేమ తే వానరం వైవా' అంటారు. దీనికి 'అట్లు ఎవరైన మొగ బాఘాఘోరింపఁగా, వాస్త్రీలు ఎవరికవ మను బట్టి యందులకుఁ గోపముకొంపవలసినవారయ్య, రావణునియందు మనస్సు మిక్కిలిరిగిలినవారుగా వున హెచ్చరికలై తమసవతులను రావణులకుఁ బ్రియరాంధ్రుగావున వారికిఁ బ్రియమునేయుట రావ ణులకుఁ బ్రియముగనుని తలంచి హెచ్చరికలై యానవతుల మొగములను కామును అఘ్రాఘోరించి వారలకుఁ ప్రియమునే కావించితి కాల్చెరి' అని మహాకవిరచింపెను.

నుదియగా ఒండొంటి పెనగొని, మాలికలవలె నేర్పడి ఒండొంటిపూవుకొంప ములు గూడికొని, ఒండొంటిలోనలమీద నల్లికొని, ఒండొంటి చిగుళ్లు ఒకటొకటివై నెరసి, యిట్లు గాలిచే నల్లలార్చబడి గజబిజిగొన్న తీగలగుంపులతోలె గ్రాలుచుండిరి. అప్పుడు ఆ స్త్రీలసొమ్ములును ఆవయవములును వస్త్రములును పుష్పమాలికలును వానివాని యుచితస్థానముల నుంపబడినవయ్య, వారు మాలాకాఁముగా నొకరినొకరు పెనచిగొని వరుండియుండుటచే నివి దీనివి, అవి దానివి అని పేజుపేజు స్పష్టముగా విమర్శించి తెలిసికొనుట కలవిగాకుండెను. రావణుడు మేలుకొనియుండగా నా స్త్రీలనుజూడఁ దరముగాదు గాన యచ్చటి బంగారు స్తంభములం దుంపబడిన దీపములు, అతఁడు హాయిగా నిదురించుచుండగా, నిశ్చలములై, నానావిధ కాంతుల నొప్పుచుండు నా కాంతలను తెప్పకాటువేయక చూచుచున్నట్లుండినవి. రాజ్యుల స్త్రీలును, పితృదేవతల సువతులును, దైత్యుల వనితలును, గంధర్వమండరులును, రాక్షసులకన్యలును అందఱును ఆ రావణుని తామే కామించి వచ్చియుండిరి; కాని రావణుడు తానై కామించి పట్టి తెచ్చినవారుగారు. కొండఱు పట్టితేబడినవారును గలరు. అయితే నరఁ డా స్త్రీలబంధువులతో యుద్ధము గలుగవలయు నని యాశచే నాచెలువల నందఱును బట్టి తెచ్చినాఁడకాని వారిని నలచికాదు. యావశంపునుదమున నివ్వటిల్లు కొండఱు పువ్వులొండ్రు, మన్నఘనిబొరింబడి తమకుఁ దామే రావణుం జేపట్టియుండిరి. అచ్చట నుత్తమకాంతారత్నమును జనకరాజునుల సీత యొకరిదక్క, మఱియొకరిగాని రావణుని తానై వలచినచ్చినదే యగునుగాని రావణునిచే బలాత్కారమునఁ దేబడినది గానరాదు. ఎవ్వరిగాని రావణుని సొందర్యాదిగుణములకు మోహించి వచ్చినదిగాని వానివీర్యమునుబట్టి వచ్చినది గలుగదు. ఎవ్వరిగాని రావణునే నలచినదిగాని మఱియొక్కని నలచినది చూపట్టదు. రావణుని చేపట్టుటకు మన్ను మఱియొక్కని చెట్టపట్టినదియు నచ్చట నెవ్వరియుఁ గలుగదు. రావణునిభార్యలలో మంచికులంబునఁ బుట్టినదిగాని, రూపము కొరవడినదిగాని, నేర్పకతై కానిదిగాని, ఉపచారములు మాలినదిగాని, సత్తువలేనిదిగాని, కామింపఁ దగనిదిగాని, యెవ్వరియుఁ గలుగదు. అంతఁ బగవారికిఁగూడ మేలు గోరు పట్టి మంచిబుద్ధిమంతుఁడగు నాకీశ్వరునకు హనుమంతునకు 'రాక్షసరాజయిన రావణునిభార్యలగువీ' రెల్లు తమధర్తగూడి సకలభోగముల ననుభవించుచున్నారో

* ఇందులకు 'బ్రహ్మవిద్య' పాఠశ్రవణ యదీప్తికి రాఘవధర్మపత్ని । ఇమామథా రాక్షస రాజభార్యా ఘృతాకమస్మేతి హి వాధుబద్ధః॥ పునశ్చసోఽచింతయతా రైరూహా భుక్తిం విశిష్టానా తోహితీత । అథాయస్యాం పురవాన్వతోత్తలశ్చేశ్వరః । ప్రమహార్యకర్త' అని మూలము. విశేషార్థము.

(1) (రాఘవధర్మపత్ని) రాఘవధర్మపత్నియగు సీత, (ఇమా రాక్షసరాజభార్యాఽథా) ఈ స్త్రీలు రావణునకు ఎల్లు భార్యలొ, (పునశ్చసోఽచింతయతా రైరూహా భుక్తిం విశిష్టానా తోహితీత) అట్లే తామను ఆగు సేరి. అనగా స్వయంభరమునకు

అట్లే నీరయ రామునితో గూడి భోగము లనుభవించునట్లు రావణు డాచిడను రామునకు మరల నవ్వగించునని యితనికి పుట్టువు మందిదిగా నగును' అనుతలంపు గలిగెను. మరల నతండు 'అ! నీర పాత్రవత్కాదిగుణములందు నిక్కముగా మిక్కిలియు నధికురాలు. గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాడయ్యును, లంకేశ్వరుఁడు రావణుఁడు

పూర్వము నీర రాణునకు ఈ స్త్రీలవలె ధర్మపత్ని యగునని, (అన్యకూటము) పిమ్మట నీర యని యగును. అని (సాధుబుద్ధిః పాశ్చర్య) మంత్రబుద్ధిగలవామందునకు, (బుద్ధిర్వృథా) ఇట్టి చెడుబుద్ధి కలిగెను. వామమంతుఁడు మంత్రబుద్ధిగలవాడయ్యును కలిత్యమునట్టి 'రావణునకు నీర ఈ స్త్రీలవలెనే భార్యగానుండునని వాదిభాగ్యముపండినదే' యని యాచెడుబుద్ధిగలిగినది. ఇట్లు ప్రమాదమున నిట్టిబుద్ధి కలిగినందులకు పశ్చాత్తాపము జూచినవాడై (పునశ్చిహ్నిత్యుక్త...) పాత్రవత్కాది గుణములందు మిక్కిలి రొక్కడగు నీరవిషయమున పట్టులంపఁచునా యని చింతించినవాడయ్యెనని భావము.

(2) యథా ఇ నిరాజభార్యా) ఈరాక్షసరాజభార్యలట్లే నీరయు, (ఈదృశియ అట్టిదయగునని. ఈరాక్షసపత్నులవలెనే నీరయు భర్తతో గూడియుండునని, అచట రాణుఁడు నపహరింపఁడునని, (అన్యకూటం) పిమ్మట మంచిచేసినవాడయగును. అని సాధుబుద్ధియగు వామమంతుఁడు చెప్పిన మరలఁగరతియపొందర్యాదులగునల నీరకు రాక్షస స్త్రీలలో సామ్యమును దలపాడితిగ! ట్లు హిమముగా బోలుచును, దగవ! యన పశ్చాత్తప్తడై (యతః సీతాగతో వికాస) నీర పొందర్యులగునులందు వికృత ముతయించినదాటెట్టి హిమముగా బోల్చినందులకు అద్రుమాటడై చింతించెను. (అధ) పిదప (అప్యాఅవార్యం ర్భక్తవక్ లంకేశ్వర) రాణుఁడు ఈనవిషయమై ధర్మచెట్టియభార్యకర్తమన దేసినవాడు కాన, (కప్తం) లంకేశ్వర్యమంతయు భగ్నియు కాఁగలదు. అనియు చింతించెనయర్థము.

(3) లేః—[ఈదృశి] ఇట్టి గణంబి రాలయన, (రాక్షసధర్మపత్ని) నీర, (యథా) ఎట్లే, (రిథా) అట్లే, (ఇహ రాక్షసరాజభార్యా) ఈరాణుభార్యలు (యదన్య) అగుదురని. అచట ఇట్టి నీర రాణుఁడపహరించెట్లు, ఈరాణుభార్యలందఱిని సుగ్రీవుడపహరించునని, (పాశ్చర్య) వారాధిపతియగు సుగ్రీవునకు, (సుకూరిం) మంచిది; అని (సాధుబుద్ధిః) మంచిమంత్రిబుద్ధిగల, (అన్య) ఈవామమంతునకు, (బుద్ధిర్వృథా) బుద్ధి కలిగెను. నీర రాణుఁడచే నపహరింపఁబడినట్లు, రాణు గభార్యల సుగ్రీవుడచే నపహరింపఁబడినఁ బశ్చాత్తాప మంచి యని అతిమంత్రిగాన సుగ్రీవుని గూర్చి యిట్లు తలచెననిభావము.

(4) లేః—[ఇహ రాక్షసరాజభార్యా యథా (రాక్షసాభార్యా)] ఈరాణునిభార్య లట్లే, ఎట్లు రాణుఁడచే నపహరింపఁబడినో (రాక్షసధర్మపత్ని ఈదృశిపాత్ యది) నీరయు పట్టిదయగు నని. నీరయు నట్లే రాణుఁడచే నపహరింపఁబడినని, (అన్య) ఈరాణునకు, (సుకూరిం) మంచిచా. మంచిదాదనట. రాణుఁడు ఈస్త్రీల నపహరించినట్లే నీరనుగూడ నపహరించెనని, పిమ్మట ముక్తి మది కుభయగాదు అని బుద్ధికాలిజగు వామమంతుఁడు తలంచెను.

లేః—[ఇహ రాక్షసరాజభార్యా యథా (మయాదృష్టా)] రాణుభార్యలకుఁ గనఁబడినట్లు [రాక్షసధర్మపత్ని ఈదృశి (మయాదృష్టా) యది] రామనిభార్యయగు నీరయుఁ గనఁబడునని, [రిథా అన్య (మదు) సుకూరిం] అప్పుడు వామమంతు నభువనునని వామమంతుఁడు తలంచెను. నీ నీరాణుని

ఇట్టి యాబిడవిషయమై అవహరించి వట్టియవవాదము నామెఱుఁ గలగంచనయిచ్చా జ్యమగు కార్యమును గావించినాఁడుగా. అయ్యో! ఏమి కష్టము వచ్చినది? అని చింతించినవాఁడయ్యె. ఇది తొమ్మిదవసర్గము.

హనుమంతుఁడు రావణునియంతఃపురమున నానావిధముల
 నిడువించుచున్న స్త్రీలం జూచుట, మండ్లోదరినిం జూచి
 నీతయని భ్రమించుట.

హనుమంతుఁ డచ్చట నలుగడలం జూచుచు మేలయిన రావణుని మంచము నుం గాంచినవాడయ్యె. అది దేవేంద్రుని శయ్య (శయనగృహమును) నలె విలసిల్లుచు పటికపురాలతో రచింపఁబడి, యితరమణులచేతను నలంకృతమై యుండెను.

భార్యలను జూచినట్లు నీతఁడు జాతు నేని నీతింజూచి వచ్చినవాని? కెంతో దీక్షమానభవము గలుగునని యుగ్రీవుఁడు చెప్పియున్న మాటలంబట్టి వానియనుచు దివిభారమగునని భావించుచుండు తిలఁచెను.

తేక:— ఈరాక్షసభార్యలు వాకుఁ గవలదేనిట్లే నీతియుఁ గవలదు నేని (అన్య) అంగదుఁడుమొదలైన యీవానరసమూహమునకు. అనగా నీత యగపడవందును యుగ్రీవునివలనను రాముఁడవలనను భయమున ప్రాయోపవేశముచే ప్రాణములు విడువవచ్చు వానరసమూహమునకు, (ఘజాలం) మరల ప్రాణములు వదులుటచే జన్మము పొరకమగునని భావము.

తేక:—[ఇమా రాక్షసరాజభార్య యథా (జీవన్తి)] ఈరావణునిభార్య లెట్లు జీవించియున్నారో, [త్రితారామధర్మపత్ని ఈదృశీయతి] (జీవతి) యిది? కింబలన నీ రూపసౌందర్యములుగల రామునిభార్య నీతియు జీవించియుండునో, (అన్య) ఈరామునకు, (ఘజాలం) మంచిది. రాముఁడు నీతి జీవించియుండునో యుండదో అది జీవంపదేని, నేనును జీవంపదేను? అని వానోఁజెప్పి వాడు కనుక ఈస్త్రీలు జీవించియుండునట్లు నీతియు జీవించియుండునో, యప్పుడు రాముని కది తెలిసి ప్రాణహాని లేక సంతోష మేకగును? అని హనుమంతుఁడు తిలఁచె నని భావము.

తేక:—(హేరాక్షసరాజ) ఓరాజా, (ఇమా) ఈస్త్రీలు, (యథాభార్యా) ఎట్లుభార్యలొ, (ఏవం) అట్లు, (రామపదర్మపత్ని ఈదృశీయతి) ఇటువంటివగు రామునిభార్యయు అగు నేని, (అన్యదేవ) ఈనీతి. సమస్తపక్షములప్రశ్నాత్తాదిసహితముడైన నీకు, (ఘజాలం కిం) మంచిదగునా. మంచిదాదు. రావణా! నీచీస్త్రీలను భార్యలనుగాఁ జేసికొన్నట్లు పరమపతిప్రాయమగునని మహాపరాక్రమ శాలితుడు రామునిధర్మపత్నియు నగు నీతిమగూడ భార్యగాఁ జేసికొందువో, నీకు శుభము కలుగదు. త్రిత్రైవిద్రాదిసహితముగా రామునిచే నీవు చక్రువు; అం రావణునుద్దేశించి హిత ముపదేశింపవలయునని భావమంటునకు బుద్ధిగలిగెను.

తేక:—(ఇమా రాక్షసరాజభార్యా) ఈరావణునిస్త్రీలు, (యథా) ఎట్లో - ఎట్టిరూపముగల వారో, (రామపదర్మి ఈదృశీయతి) ఇటు 'యది' అమటకు 'కిం' అనియర్థము. రామునిధర్మపత్నియు ఇటువంటిదా! అమట పరిపాటిరూపముగలదిగాదు; త్రిలోకసుందరియగుట. కావున నీ యిచ్చట అవిడలేదని కోషము. (ఇతి) ఇట్లని, భావమంటునకు (ఘజాలం) నిశ్చితముగా, బుద్ధిగలిగెను. నీత యారావణిస్త్రీలవలె నీ పొటిపొందర్మముగలదిగాదు. అవిడ త్రిలోకసుందరి. కావున నీ యామె యిచ్చట నిగవడదయ్యె. అని విశ్వయతగా భావమంటుని మహమ్మనకుఁ దోచెనని భావము.

మఱియు నాశయ్యనుండి దిగినప్పుడు విశ్రమించుటకై మిక్కిలి విలువగల మేలైనయాస నములు చుట్టువేయఁబడియుండెను. అవి యౌరలందు దంతమయములుగాను నవ్వలఁ గొంతపఱకు బంగారుమయములుగాను నుండుటచే నయ్యైభాగములు నానావర్ణము లు, గులుకుచుండెను. అవి తక్కినయంతటను వైదూర్యమణిరచితములై యుండినవి. వానివయిని మిక్కిలి మేలయినపఱువులు పఱవఱబడియుండెను. అం దొక్కచో శిరోభాగమున మేలయిన ముత్రేపుసరులచే నలంకృతిమై తెల్లనై చంద్రునివలె విరిసిల్లుచున్న శ్వేతచ్ఛత్రమును హనుమంతుఁడు జూచెను. అట్లతఁడు గాంచినయా మేటిమంచము బంగారముతోఁ జేయఁబడి సూర్యునివలె ధగధగ మెఱయుచుండెను. వానిచుట్టును ఆశీశ్వుఁ బూదండలు గట్టఁబడియుండెను. దానికి నలుప్రక్కలను ఆదురూపములు గలకీలు బొమ్మలు వింశామరలు వీచుచుండెను. పలువిధములయిన నుగంఠములు గమగమ బుగులుకొనుచుండెను. మేలయిన ధూపములు వేయఁబడియు నుండెను ఆయాసన ముపయిని మేలయిన పఱువులు పఱవఱబడియుండెను. పొట్టెలితోలును దానివయిఁ గప్పఁబడియుండెను. దానికి నలుగడల మేలయిన పూదండల నలంకరింపఁబడియుండెను. ఆమహాకపి, ఆమంచముపయిని, రాక్షసకన్యలకు మిక్కిలియు బ్రయుండై రాక్షసులకెల్ల సుఖముగూర్చు రావణుడు, రాత్రి నానావిక్రీడలుసల్పి నానావిధమద్యములంద్రావియుపరిత్యుజ్జై నిదురించుచుండఁగా గాంచెను. ఆరావణుఁడు మేఘముం లోలె నల్లనై కారుకొనుచు, లలలల మెఱయుచున్న మేలికుండలములనుదాల్చి, యెఱ్ఱనికన్నులును నిమగ్నలయింపుజములును గలిగి వెలుగుచుండెను. బంగారుపరిగవలు ప నడుమఁగట్టుకొని, గమగమంలచు నెఱ్ఱనిచందనమును మేన నలందుకొని, యలెందు, ఆకాశమున మెఱుపులసమూహముతోఁ గూడియు నంజకౌశాయచే నెఱ్ఱబొఱియు నున్న మేఘమువలె జూపట్టుచుండెను. మఱియు నలెందు దివ్యములైన యాభరణముల పక్కింటిఁ దాల్చి మౌదిరూపముగలిగి కామరూపియునై, పృథ్వీములలోను పనములలోను బొదరులలోను నూడినదై సముద్రమును మధించినపిదప నిదురించుచున్నట్లు నిశ్చలమైయున్న మందరివర్వరిమునలె జగంబులను గలఁచి నలచి, నిదురించుచుండెను. ప్రకాశించుచున్న యన్నులుపునల బయిడి, నిదురించుచున్న సర్పమువలె నిట్టూర్పులు పుచ్చుచున్న వీరుండను రాక్షసేశ్వరుని రావణుని నవ్వఁపఁజెలకుండు హనుమంతుఁడు తొనీందిపోయి యంత 'ఓహో! ఇంతదగ్గఱకు రావచ్చునా? ఏమి నా తెలివి! తెలిసికొన్న కార్యము లేవ్వునే?' అని మనస్సున మిక్కిలియు కలఁతపడి యతిశీఘ్రముగా మిక్కిలియు భయపడినవాడుంబోలె గొంతనివ్వలిఁ దొలంగెను. అట్లు తొలఁగి యంత సమ్రహాకపి సోపానమునుజేరి, దానిమీఁదుగాఁ బోయి దానినడుమనున్న యొక వేదిక నక్కి నిదురించుచు నున్న రాక్షససింహుని రావణుని

* రావణునకు మందరములోని యుపమతాండవ మందరవృక్షములకును నరసి రావణులకును మందరగుల్మములకును నరసిరావణులకును బోలిక యూహించుకొనవచ్చును.

జూచెను. తనగాలి మూర్ఖనివలెనే యితరగణంబులను వెఱపించునట్టి గంధగణము చొచ్చియున్న సెలయేలు ఇతరగణములు రాకుండుటచే వివిక్తముగా నుండునట్లు, రాక్షసేంద్రుడు రావణుండు నిమరించుచుండగా, ఆమేటికయనము, భయమున మఱియెవ్వరును నచ్చటికి రాకుండుటవలన వివిక్తముగా నుండినది. మఱియు మహాత్ముండగు రావణుండు వానువువైఁ తాఁచియున్న బాహువుల రెంటిని హనుమంతుడు గాంచినవాడయ్యె. ఆరెండును బంగారుబాహువులును దొడుగంబడి యింద్రధ్వజములంబోలెఁ గ్రాలుచుండెను. మున్నెంద్రునితోఁ బోరాడునపుడు నలనియైరావతము కొమ్ములకొనలఁ గ్రున్నఁగాఁ గలిగినగాయము లందు వెలయుచుండెను. బలుపులై నయతనిమూఁపుల నింద్రునినత్రాయధపుగీటలు మీఱుచుండెను. మఱియు విష్ణుదేవునిచక్రపువాటులును నందు నీటుగులుకుచుండెను. అవి కండ్లబలుపుగలిగి, యొక్కవలెక్కువలులేక ననుములై, మూఁపులు చక్కఁగా దీటి, సంధిబంధములు దృఢముగా నమరి, దేహమునకుఁ దగకొలదులై, బలిష్ఠములుగా నుండెను. మఱియు నందు శుభలక్షణములగు నఖములును అంగుష్ఠములును గలిగి కొమరాకుప్రేల్లతోను అఱచేతులతోను గూడియుండెను. మఱియు నవి యినుపగుదియలనలెఁ గనుపట్టుచు, గుండ్రనై, యేనుఁగుతుండంబులుంబోలె గంపరించుచు శుభ్రంబగుశియ్యపయిని తాపంబడి, అయిదుతలలకాములుంబోలెఁ గ్రాలుచుండెను. ఇంతేకాక యవి కుండేటి నెత్తిరువలె నెఱ్ఱనై, కడుఁ జల్లనై, కమ్మవాసనలు గుబులుకొనుచున్న మేలయిన చందనముచే చక్కఁగా నలంకరింపబడియుండెను; ఆభరణములచే చక్కఁగా నలంకృతములయ్యి నుండెను. ఉత్తమస్త్రీలచే నవి పినుకంబడినవి; ఉత్తమంబులగు వాసనలు గలవి. అవి యతులను పన్నగులను గంధర్వలను దేవతలను దానవులను యుద్ధంబున రోదనము సేయించునవై యుండెను. ఇట్లు మందరపర్వతంబులోన నిదురించుచున్న కుశితములగు మహానర్పములనలెకీయ్యపయిని తాఁచియున్న యాబాహువుల రెంటిని హనుమంతుడు గాంచినవాడయ్యె. వెనుకొండవలె గండుమీఱుచున్న రాక్షసేశ్వరుఁ డారావణుండు బలుపు నిండారినవై నిడుదలై యున్న యాభుజంబులంబూడి రెండు శిఖరములంబూడిన మందరపర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. అచ్చటఁ బరుండి రాక్షససింహుండు రావణుండు నిదురించుచుండగా నలని వెనువాయునుండి నిట్టూర్పులు రసావళి మొదలై నమధువులు ద్రావుటంకేసి వానిలో మెదుపంబడిన మామిడిపొన్నపూవులతావులును, మేలయిన పొగడపూలవాసనలును, భుజింపఁబడిన మృచ్ఛాన్నముల గంధములను, మద్యములవాసనలును గలిగినవై, ఆగృహమునంతయుఁ బూరించునట్లు చూపట్టుచు బయలు నెడలినవి, ములైములును మణులును బొడుగం

* మహపు రావణునకు రెండుభుజములును ఇరట పిగివోరును జెప్పఁబడినది. రావణునకుఁ జేతులిరువదియుఁ కలలు పదియును నుండినను కామహాసీగఁ జ్రీలంహ్నావాకమునై పిగిరతలు రెండు చేతులను దాల్చివాఁడని తెలియునది.

జడియందుటంజేసి పలువన్నెలు గులుకుచు నిదురవలనఁ గొంతయెడ దప్పియున్న
 జుగారుకీరీటము, అతనికి కాంతి గొలుపుచుండెను. కుండలముల మెఱుంగులచే నత
 నిముఖము మిక్కిలియు మెఱయుచుండెను. బలుపై ముగడటికి నిక్కి విశాలమై
 యున్న యతనివక్షము ఎఱ్ఱనిచందన మలంకంబడి, తళతళమెఱయుచున్న హారము
 గలిగి వెలుగుచుండెను. తెల్లనిపట్టువస్త్రమును నతఁడు నడుమఁ గట్టుకొనియుం
 డెను. నెత్తురువలె నెఱ్ఱనికన్నులు చెన్నార నతండు చాలవిలువ గలిగినమేలివచ్చవ
 స్త్రము ను త్రోయిముగా వైచికోనియుండెను. మఱియు నతఁడు, మినుషరాశివలె నల్ల
 నై సర్పమువలె నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుండెను. ఇట్లు తెల్లనిపట్టువునం బరుండి, గంగ
 వెనుసీటినడుమఁ బరుండి నిదురించు నేనుంగువలెఁ జూపట్టుచు, నలుప్రక్కలను నాలు
 గు బంగారు స్తంభములందలి దీపమాలకలుతురు కేజరిల్లఁగా, దానంజేసి సర్వావ
 యవములును చక్కఁగా చూపునకు తేటపడ, ఆభరణములం దాల్చియుండు
 టచే మెఱపుగుంపులతోఁగూడిన మేఘమువలె బాలుపారుచు, నున్న యారావణునిని,
 మిక్కిలియు మహాత్ముఁడగుటంజేసి భార్యలమంచంబులకు నెంతయుఁ గూర్చునట్టియా
 రాక్షసాధీశ్వరుని పాదములకడ నుండు నతినిఁ త్నులను హనుమంతుఁడు గాంచెను.
 ఆరాక్షసేశ్వరునిగృహమున చంద్రునివలెం దేజరిల్లుచున్న ముద్దుమొగంబులు గలిగి,
 నుండరములయిన కుండలంబులు డంబుచూప, అంగుకును కనుగందని క్రొంబూం
 డలును భూషణములును దాల్చియున్న యారావణునిభార్యలను నాకఁపియాశనా
 భుఁడు గాంచినవాడయ్యె. అతం డచ్చట, సృత్తములందును వాఙ్మములందును
 నాఁజితేటి, రాక్షసేంద్రుని బిగి కాఁగిలింతలును తొడలపముని గూర్చుండఁ గలిగియు
 మేలయినయాభరణంబులం దొడిగి, పయండియుండుస్త్రీలం జూచెను. ఆకాంతలు
 చేతులు దలగడలుగాఁ జేసికొని పరుండి యుండుటవలన వద్రములు వైడూర్యము
 లును పొడిగియున్న బంగారుకుండలములును బాహుపురులును చెవులచివరల నంటి
 యుండుటం గాంచెను. చంద్రునివలె నుండరములైన యానుండరీమణుల ముద్దుమొ
 గములను మేలయిన వారికుండలములనుం గూడి, ఆచిమానము, నక్షత్రములం
 గూడిన యాకాశమువలెఁ బ్రకాశించుచుండినది. సన్ననిసన్నకుములు గలయారా
 క్షసాధిపకాంతిలు మిక్కిలియు మధ్యమ ద్రావి, యలసి, యయ్యైవ దేశములం బడి
 నిదురించిరి. మఱియొకయు త్తమికాంత సృత్తమునందు నేర్పులది గావున వానినా
 బలమున నిద్రయందును అంగహార మనెడి మృదువగునంగవిక్షేపములతో చెలువైన
 యవయవములనెల్ల నిడుకొని నిదురించుచుండినది. వీణను గాఁగిలింతుకొని నిదురిం
 చుచున్న యొకచిన్నారి, నదియందుఁ దేలుచు దైవికముగా నొక తెప్ప నూఁది దుంప
 యుఁ దూఁడును ఆకును గూడియున్న తామరతీగయంతోఁ బ్రకాశించుచుండినది.
 నల్లనికన్నుఁగవగల యొకవన్నెలాడిఁ చంకయందలి గుమ్మెఱతోనే నిదురించుచున్నపసి
 బిడ్డనుగల యొకచెలువ యాకూనయందలి మక్కువచే దానిం జంక నుంచుకొనియు

న్నట్లు, ప్రకాశించుచుండినది. సుందరములైన సమస్తావయవములును, సాగనుగులుకు చన్నంగవయః గలయొక చెలువ బహుకాలమునకుఁ బాసియున్న తనచెలుపుని మరలబడసి తమిషీఁ బిరియః గాఁగిలింఁచుకొనునట్లు, తప్పెటను గట్టిగాఁ బట్టుకొని పరుండియుండెను. తామర కేకులంబోలు కన్నులుగల యొక్కయన్ను, ఏకాంతమున తనగారాబుప్రియుని కాంక్షదీఁఁ గాఁగిలింఁచుకొన్న కాముకురాలివలె, పిల్లంగ్రోవిని గాఁగిలింఁచుకొని నిమరించినది. పుల్లెవిద్యయందు నియతయై యందు నేర్పుగల మఱియొక్కనిత ఏడుతంతులవీణియను బట్టుకొని నిమరించుచు ప్రియునిం గవంగలింఁచుకొని నిదురపోవుచున్న యొక కామినివలె జూపబ్బుచుండినది. మదముతోఁగూడిన చూఁకులుగల యొకపడఁతి బంగారమువలె రంగారుచు, మృదువులై బలుపులై మనంబున కింపారుతనయవయవములచే మృదైలను గట్టిగాఁబట్టి గాఁగిలింఁచుకొని నిదుర పోయినది. నకనకలాడు నెన్నడుమును, ఏకందును లేనిచక్కండనమును గలయొకమగున మద్యమదముగలిగి, వాదనముచే నలసి, ఉడుకను, బాహువుప్రక్కఁ జొక్కుచుకొని నిదురించినది. * మఱియొకపడఁతి, ఒకచేతి నొకడిండిముమును బట్టుకొని రెండవచేత మఱియొకడిండిముమును గాఁగిలింఁచుకొని పరుండి నయసుకాండగు ప్రియునిని బిడ్డనుం గాఁగిలింఁచుకొని యుండువనితయుంబోలె జెలయుచుండినది. తామర కేకులవంటి కన్నులుగల యొక స్త్రీ, ఆడింబర మనువాద్యమును రెండుచేతుల గట్టిగా నదిమిపట్టి కాఁగిలింఁచుకొని మద్యమదమున మైమఱచి నిమరించినది. మఱియొకకాంత, రావణునికరఁం దాల్చునది, నీరు నిండియున్న యాకలకమును తనవై బోగిలొ ద్రోవకొన్నదై కుంకుమాదిరసములు గలపియున్న యానీటం గొంతఁ దోగినదై నిదురించుచు, వసంతే ద్రువునందు, వాడికుండుటకై తడుపంబడి వింతవన్నెలుగల పువ్వులతోఁగూడిన పుష్పమాలికయుం బోలె జూపబ్బుచుండెను. ఒకానొక యబల, బంగారు గిడులంబోని గుబ్బపాలిండ్లఁ జేతులం బట్టుకొని,

* ఇందుకు 'దీర్ఘమం పరిగృహ్యన్యా తిధైవాని క్తదీర్ఘా' ప్రశస్తాతిగుణం వర్ణి నుపగూహ్యేన భామినీ' అనిమాంబు. దీనికి ఆర్థాంతరము తెల్లనఁ—(తిధైవాని క్తదండిమా ఆన్యా) పూర్వకాంతయెల్లో యట్లే దీండిమమం దాన్తక్తయన మఱియొక కాంతి, (తిండిర్ఘమం పరిగృహ్య) అండిమమును గాఁగిలింఁచుకొని, (తిరుగుంఁచి ముపగూహ్యేన) ఎముగులబిడ్డను గాఁగిలింఁచుకొన్నట్లువలె, (ప్రశస్తా) నిదురించినది. తేక—(దీర్ఘమం పరిగృహ్య) వాయిండుటకు దీండిమమును చెక్కిన, (తిధైవా) అట్లు వాయిండుదునప్పుడే, (అని క్తదీర్ఘమా ఆన్యా) దీండిమమును బట్టుకొన్నదైన మఱియొకతి, (తిరుగుంఁచి ముపగూహ్యేన) తిరుగుంఁడైనబిడ్డని గాఁగిలింఁచుకొన్నట్లువలె, (ప్రశస్తా) నిదురించినది. తేక—(దీర్ఘమం పరిగృహ్య) దీండిమమును గాఁగిలింఁచుకొని, (తిధైవా అని క్తదీర్ఘమా) పిల్వేదిప్రక్క మఱియొకడిండిముముతో నంబంధించినదై (తిరుగుం) రమణుని-ముందఁజేప్రక్కఁ త్రుమిమిని, (తిన్సిం) విమకప్రక్క బిడ్డని, (ఉపగూహ్యేన భామినీ) గాఁగిలింఁచుకొన్నయొక స్త్రీవలె, (ప్రశస్తా) నిదురించినది. అనియు శర్థాంతమున ప్రాప్తామఱు.

కటికినిదురకు నాగ లేక, పరుండి నిదురించుచుండెను. తామరలవంటి కన్నుగగవయు పున్నమచందురునింట్లు ముద్దుమొగుంటును గల మఱియొక మగువ, మదంబున మైమఱచి, యందములగు పిఱుందులు గలమఱియొక సుందరినిం గవ్రుగలించుకొని, నిదురించుచుండినది. మఱి కొండలు ఉత్తమకాంతలు, కామినులు తాము కామించిన ప్రియులంతోతె, నానావిధములయినవాద్యములం గాగలించుకొని, వానిచేతఁ దమగుబ్బచన్నులం గదమచు, నిదురింఁది ఆకాంతలలోపల, ఏకాంతమున వైసంబడిన యొక మేలికేయనమునఁ బగండి, సౌందర్యంబు సొంపు పెంచుచున్న వేటొక పువ్వుతోఁడిని (మందోదరిని), ఆకపి గాంచినవాడయ్యె. ఆచెలువ ముతైములును మణులును బొడిగియుండు భూషణముల మిగుల నలంకరించుకొని యుండెను. ఆచెలువ దనమేనికాంతివెంపుచే నాయుత్తమస్పృహము నంతయు నలంకరించుచున్నట్లు చూపుచుండెను. మఱియు నావడఁగి పసుపువన్నెగలిగి బంగారురంగునఁ దులకించుచుండెను. ఆలిపి రావణునికి మిక్కిలియు గార్హమైనది; ఆయంతోపురమున కంతయు నేలికసానియు నైనది. ఇట్లు సుందరిమైన యాకామిని లిగి యచట శయనించియున్న యాసుందరిని మందోదరిని హనుమంతుఁడు గాంచినవాడయ్యె. మహాభావశుండగు వాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు సమస్తాభరణభూషిలియై వెలయుచున్న యాసుందోదరినిఁబూచి, యాలిపి యపుగవ్వసౌందర్యంపుసొంపును, దవ్వసంపువెంపునుం గన్నమార్చితే, చక్కిఁగా విచారింపక, 'ఈసుందరీయే నీతి' యని యూహించెను. వానరియూభనాథుఁ డాహనుమంతుఁడు వెయిని సంతోషంబు మిక్కిలియుం బెరుగి మనంబున నంతయు నానందించెను. అతఁడు సంతోషమువట్టి లేక, చప్పట్లు చఱచెను; తోడను ముద్దు పెట్టుకొనిను; చొక్కి సోలెను; ఆటలాడెను; పాటలుపాడెను; ఇటు నటు పరుగిడెను; అచటి స్తంభములపము కెక్కెను; నేలకు దిగఁబడెను. ఇట్లు లెనకోఁగిస్వభావమును దెలుపుచు నీకోఁగిచేష్టలన్నియును తేసిన వాడయ్యెను. ఇది పరియవస్థనట.

—♦—

{ హనుమంతుఁడు మందోదరిని నీతి గాంచి నిశ్చయించి పాపభూమిని వెదకుట; మరల సంతకపురమునకు వచ్చుట. పాపభూమివెల్లనము. అంతకపురావ్వేషణము. }

హనుమంతుఁ డంత మందోదరి నీతి యని తెలిచినయాయనుచిలింపుబద్ధిని విడిచి యెప్పటియట్లు మనస్సు కుదురునొందిన వాడయ్యెను. అప్పుడతఁడి యంత నీతిని గూర్చి మఱియొక విధమున నాలోచించుచు 'అసతి, నీతి, రాముని నెఁదఁబడి యిట్లు హాయిగా నిదురింపదు; భోజనమునెయదు; అలంకరించుకొనదు; మన్యముద్రాపదు' రామునికన్న మఱియొకనిని, దేవేంద్రునినయినను గియికోనదు. ఏలనఁగా రామునికి సాటి యగువాఁడు మనుష్యులందు లేదనుటనలే. దేవతలందుఁగూడ నెవ్వఁడును

లేడు. కాన యిది నీతగాదు. వేతెవ్వరియో యొక్కరి' అని నిశ్చయించి యచట నుండి పానభూమికిఁబోయి చుట్టు గ్రుచ్చురెను. అచ్చటఁ గొందఱుయువతులు, రతి క్రీడ లాది యలసి పరుండి యుండిరి. మఱికొందఱు పాటలుచాడి బడలి నిదురించు చుండిరి. కొందఱు నృత్యమునీసి యలసి గూర్చుండిరి. మఱికొందఱు మద్యము ద్రావి మైమఱచి ను ప్తలయియుండిరి. ముగ్ధములను మద్దెలను పీటలను తల గడలుగాఁ జేరికొని కొందఱు నూదగులు పరుండియుండిరి. మఱికొందఱుపక్షతులు మిక్కిలి మేలయిన పక్షపులంబడి నిదురించుచుండిరి. సర్వాభగణముల నలంకరించు కొని, తనుచక్కండనంబులను తమరచుగొండగు రావణునిసౌందర్యమును వర్ణించు చుండువృత్తాంతము గలిగి, గీతములకు నర్థమును యుక్తముగాఁ జెప్పవారై, దేశ కాలముల నెఱింగి, యొప్పులు గులుకుపలుకు లాకునట్టి నన్నలొందు వేపురతో, బా వ్యాసులములను బంధాదులను రమించి యలసి నిదురించుచున్న రావణుని, నా వాన రయూధవ రేవ్యుడు గాంచినవాఁడయ్యెను. మహాభూషణ డనుగాఁక సేకర్మంబు దారావ ణుడు, ఆర మణీమణులనడుమ, వెద్దమందయుదు మేటియొపుల నడుమ నున్నయూఁ బోతువలె బ్ర కాశించుచుండెను. రాక్షసేంద్రియ దారావణుడు ఆచెలువలచే పరి వృత్తుడై, మహాభూషణుని నాచుగజములచే బరివేష్టితమైయున్న మహాగజము వలె జూపట్టుచుండెను. ఆవానరసింహుడు, మహాత్ముడును రాక్షసపతియు నగు నారావణునిగృహమున సమస్తకామితప్రకారములతోడం గూడియున్న పానభూ మిని జూచెను. అతఁ డచ్చట, పానభూమియందు, జిగలయు, ఎనుఁబోతులయు, పం దులయు మాంసములు, వేణువేట ముద్దలుముద్దలుగా నుపబడియుండఁగాఁ జూ చెను. ఆకపిసింహుడు, వెద్దవియగు బంగారుపల్లెములందు నెమిల్లెను. కోళ్లను, భేదింపక యల్ల పచనము సేసిన మాంసములను, సగము దినఁగా మిగిలియున్నవానిని, జూచెను. హనుమంతుఁ డచ్చటఁ బెరుగుచు పానస్థలంబుగామును జేర్చి సొమ్మరించి పచనము సేయఁబడి యున్నపదిమాంసములను * వార్ధాణసములను గొఱియల మాంసములను, (వార్ధాణసములను పిట్టలమాంసములను) ఏడుబందినంజల్లెను,

* 'విష్ణుగీతారత్నాశ్మితపక్ష'వాదము. | సత్తివార్ధాణిగను, పక్షి 'వల్లం'గొంతును, ఎల్లినిలయును, తెల్లనితొండయును గలపక్షి వార్ధాణిని మఱుఁబడును. ఆ విష్ణుధర్మమునఁ జెప్పఁబడి నది. దేశ'త్రివింశ్చి'యక్షిణం శ్వేతాపుష్ప మలాపరితం వార్ధాణిగనుం దింప్రహునియాజ్ఞా కార్యా ద్ధక్తర్లతే' 'నోటను శైవులను ముక్కునకు నూడిటం ద్రాగునదియు, ఇంద్రియముల క్షీణింపఁబడియు, తెల్లనిదియు, మురిపిదియు, వాడుమేఱలకుఁ బెరిమిచియుండు గొఱియ వార్ధాణిగనుమని యుద్ధవేత్త లు చెప్పదును.' అన్నట్లు ఒకవిధమైన గొఱియయు నగునది తెలియును. 'త్రివింశ్చి'యక్షిణం యూపస్యాగ్రచరం తథా | రక్తవర్ణం చ రాక్షసి' ఛాండో వార్ధాణిగను విను' నూడిటంద్రాగునదై, ఇంద్రియముల క్షీణింప యూపసు మంసటవరించు శిష్టఃపన్నెగొఱియ వార్ధాణిని మఱుఁబడును. 'వార్ధాణిగను భిక్షమృగః' అని చాలాముఢనిఘంటువుచొప్పున భిక్షమృగమని కొంచ అందును.

జంకలమాంసములను, నెమిళ్లమాంసములనును జూచెను. అతడు పలువిధములుగా పక్షములు చేయుబడియుండు, కక్కెరపిట్టలమాంసములనును, సగముదినగా మిగిలిన చకోరపక్షిమాంసములనును, ఎనుఁబోతులమాంసములనును, ఏకశత్రువులను చేపలనును, చాలినంతపక్షుక నెచ్చుతక్కునలు లేకుండునట్లు వంజబడిన మేకమాంసములనును, నాకందగిన తేనియ మొదలగువానిని, పలువిధములగు పానీయద్రవ్యములను, పలుదెఱంగులగు భోజ్యపదార్థములనును జూచెను. * ఉప్పును పులునును మిక్కిలి తెల్లయావాలునుగూర్చి యాఱురసములు మేళవించి చేయబడినపాడబములను వివిధ భక్ష్యవిశేషములును, తీసివై వంజబడిన మిక్కిలి వెలపాడుగుహళములును అందియలును గౌహపురులును, పానపాత్రములనుండి యవల వై వంజబడిన పలువిధములగు ఫలములును, గలదై పువ్వులు చల్లంబడియున్నయాభూమి యచటికాంతి సొంపు మిక్కిలియు వెంపారఁ జేయుచుండును. ఆపానభూమియందు, అచ్చటచ్చట, మిక్కిలి గట్టిగా బిగింపఁబడిననంధులు మొదలగునవి గలశయనములును ఆసనములును వై వంజబడియుండెను. అవి పావర్గరిత్నమయములై మెఱుగులు గ్రక్కుచుండుటచే, ఆపానభూమి నివృత్తికయే ముందునట్లు చూపట్టుచుండినది. హనుమంతుఁడచ్చట, పలుదినను వస్తువు లగటచే పలుదెఱంగులగు రసములుగులుకుచు, మేలయిన పంబాగుద్రవ్యములుకూర్చి, మిక్కిలి నిపుఁబలగు వంటవాండ్రుచే పక్ష్యముసేయుబడి, సిద్ధియై పానభూమియందు వేఱువేఱ యింపఁబడియున్న వివిధమాంసములును, అమృతిమును మధించునప్పుడు పుట్టిన వై తేటగానుండు పలువిధములైన మద్యములును, మఱియు జక్కెరతోఁ జేయబడిన మద్యములును, తేనీతోఁ జేయబడిన మద్యములును, పూఁదేనీతోఁ జేయబడిన మద్యములును, ఎండ్లినములతోఁ జేయబడిన మద్యములును మొకలుగాఁ గలకృత్రినుమద్యములును, వాననకై వేయు పలువిధములగు గిందపుల్లను జూచెను. ఇట్లు, అద్వైతహాసములును మద్యములును గిందపుల్ల వేఱువేఱ నొసరియుండఁగా, నానానూపముల రచింపఁబడినపుష్పమాలికలును వెండితోను పటికముతోను తేయబడిన పలుదెఱంగుల పాత్రములును వ్యాపించియుండఁగా, మఱియు బంగారముతోఁ జేయబడిన

* ఇందుకు 'తిథామంజరి' పైని వివరించినట్లే అనిమాలును. ఇటు 'రాగస్వరార్థకోక్తయ' అతిసూత్రకా ప్రసిద్ధిచిత్తస రాగమనఁగా తెల్లయావాలు. పాడబములనఁగా వడ్డననయోగముచేఁ జేయఁబడిన భక్ష్యవిశేషములని యర్థము. అయితే ప్రదీపమునందు 'పితౌమన్వృది మధురారాగాస్తే స్వచ్ఛతాంతా । తేహస్వాప్తిహృదభాతీన్యై ర్దీప్తిగీతాభిః ॥ పితౌమన్వృదిమధుగోద్రాహృదాదీమతోరహః । విరళశ్చేత్కృతోరాగో హస్వాప్తిశ్చేత్ హృదః । వ్యుత్తః 'చక్కెర, తేనీ, ద్రాక్ష, దానియ మొదలగువానితోఁ జేయఁబడి పలువిధముల తేటగాను నుండురసము' రాగమనఁబడును. దానికే గుడ్డయందు నడియఁగట్టగా మిగిలిన చిక్కనివస్తువు లేవ్యామలెనుఁడునని హృదల మనఁబడు' నని యున్నది.

యితరములగు గిండిపాత్రములును నలుగడల నందంద క్రమ్మియుండఁగా, అచట భూమియంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఆకపి యపు డచ్చట వెండికుంభములందును, బంగారుకుంభములందును, మిక్కిలిగా నుంపఁబడియుండు వేలయిన నుద్యమును జూచెను. అతం డచ్చట బంగారుపాత్రలును, మణులతోఁ జేయఁబడినపాత్రలును, వెండిపాత్రలును అన్నియు మద్యముతో నిండియుండఁగా జూచెను. మఱియు నతఁ డొక్కచోట నగము ద్రాసఁగా మిగిలిన మద్యముగల పాత్రలను, మఱియొకచోట మద్యమంతయుఁ ద్రావఁబడి రిత్తిగా నుండుపాత్రలను, ఇంకొకచోట మద్యము కొంచెమైనను ద్రావంబడఁ యల్ల యందుపాత్రములనును జూచెను. అహ నుమంతకుడు ఒకచోట పలువిధములయిన భక్ష్యములను, ఒకచోట నిది నీది అది వారిది యని వేఱువేఱ నుంపఁబడియున్న మద్యములను, ఒకచోట భుజింపఁగా మిగిలిన యన్నములను, వేఱొకచోట విజిగివడి యున్న గిరిగలను, మఱియొకచోట తాఱుమాఱయిన కుంభములను, ఒకచోట నల్లు గిరిగలు విజిగియు కుంభములు తాఱుమాఱయ్య నుండుటచే నొలికి పూడిండ్లతోఁ గలసియుండు జలములును, ఫలములును మఱియు నానావిధములై సిద్ధిలములుగా నుండు స్త్రీలపాన్పులును, ఒండొకరిం గొగిరించుకొని నిదురించుచున్న యల్లిమాంగడలను గొండలను, మఱియొకరి నిదురించుచుండగా విద్రావకమునఁ జెలియక దానివస్త్రమును లొంగిట్టుకొని నిదురించుచున్న స్త్రీలను గొండలనుం, జూచుచు సంచించెను. ఆ స్త్రీలనిట్టూర్పుగాడ్పు సోకఁగా వారి శేషమున్న విభిదవస్త్రములను, పుష్పమాలికలును, మంద మాగురెముసోకునంబోలె మెల్లమెల్లగాఁ గడిలుచుండిరి. అచ్చట చల్లని చండము నను, మధురమయిన మద్యమునను, పలువిధములయిన పుష్పమాలికలను, గృహములను వాసింపఁజేయుటకై వైచు పలుదెఱఁగులఁభూషణులను, నానారవాదులను, స్నానాస్త్రములగు చండములను, కుకలు వాసింపఁజేయుభూషణములను, గల పలువిధములగు నయ్యైవాసనలను గొల్లగొని, గాఢ జెక్కచెడిముల నీచుచుండెను. దానంజేసి, సమయయని ఘోషింపఁగలమగు గంధము, ఆపుష్పకవిమాన మంగయు వ్యాకంబినడయ్యె. ఆరాక్షసాలయమనందు, కొండలు, అరవచ్చనన్న గల స్త్రీలును, వేఱు కొండలు తెల్లనిచాఱుల చెలువలను, మఱికొండలు నల్లని రంగుగల యంగడలను, తక్కు కొండలు, బంగారుపరిమిగలపడితలను, బంగారు నిదురించుచుండిరి వారు తమిషీత మున్నధక్రీడలు నడిపి యాలసి పాలసి నిద్రావకతలై యుండియును వారిరూపము రాత్రీకేర మగుళింది యన్న తామరశీగల రూపులంబోలె చెలువగుచుండెను. మిక్కిలియు వేడఁబడె రాజల్లునాకిపెరుండు, ఇల్లు, కొంచెమైనను విడువక రాజుఁబని యంతఃపురమునంతయుఁ గలయుఁ జూచెను; కాని సీతనునూత్రము గానఁడయ్యె. ఆమహాకపి యపు డస్త్రీలను నల్లు చూచుచుండి, యంతః బరస్త్రీలం జూచుటవలన ధర్మము లోపించునె యనుభయ

నాకు చూడబడునో దగదో యని కంటకుడై తనలోఁ బాటు 'అట్లు నాధని
 క్రింద కింది విధులనిడిగా వరుని రాజీవావపు స్త్రీలు పరుండియుండఁగా' వానిని
 జూరితిని. ఇది వాకు మిక్కిలియు ధర్మలోపము గలిగించును. నేను ఒకప్పుడై
 నను చు స్త్రీలను బూడవలయునని వారివిషయమై చూపు నిగ్గివనిలేదు గదా! అట్లు
 యెట్లు నేను ఇలిరుఁడు చేపట్టినయిల్లాండ్రును జూదినవాడ నయితినే! ఇది తగవూ?
 అని యెంతయుఁ జింతించెను. అహనుమంతునిమనస్సు మిక్కిలియు గొప్పది. అది
 యెప్పుడును ఏ నెఱుసునుజూందక నియతముగా నొక్కయ్యూపై యుండునది. కాన య
 తనికీ, నందు, కర్తవ్యమిది నిశ్చయింపఁజేయునట్టి మఱియొకయూలోపవముతోఁదిన
 దయ్యె. 'ఇచ్చటికి మగవారు మఱియెవ్వరును రాలేరను నమిక్చే విచ్చలవిడిగా లబ్ధ
 విడిది వరుండి నిదురించు చున్న రావణభార్యల నందఱును లెస్సగాఁ జూదితిని. అయి
 నను నామనసున కెంతమాత్రము వారలయెడల మనస్తథవికారము గలుగలేదు
 గదా. కావున నా కేదోపమును లేదు. కుభఁసు సేయుటకుఁగాని, అకుభము సేయు
 టకుఁగాని, యింద్రియములు ప్రసర్తించుటకు మనసే కారణము. ఏయింద్రియము
 చలించుటకును మూలము మనసే. నామనసో, అట్లు చలించక మిక్కిలి స్థిరముగానే
 యున్నది. నాకు ఈ స్త్రీలనువిడిది మఱియొకచోట సీతను వెదకి కనుగొనుట కక్క
 ముగాదు. ఏలనఁగా ఎప్పుడుగాని వెదకవలసిన వచ్చినపుడు, స్త్రీలయందే స్త్రీలగ
 పడుదురుగాని, పురుషులయంద గపవడరుగదా. ఏజంతువు ఏకాఠియందు చేరినదో,
 అకాఠియందే యాజంతువును వెదకవలయును. అట్లుగావున, ఒక స్త్రీ యగపడకపో
 యినయెడల, దానికాఠివారగు స్త్రీలయందే వెదకవలయును గాని లేళ్లయందు వెద
 కందరముగాదు. కాఁబట్టి నేను పరిశుద్ధమగువృషయమున రావణునియంతఃపురమంద
 రయు నిట్లు వెదకినాడను. సీతయేమో కానరాదయ్యె.' నని చింతించెను. వీర్యకా
 రియగు హనుమంతుఁడు దేవకన్యలను గంధర్వకన్యలను నాగకన్యలను జూచెనుగాని,
 సీతనుమాత్రము గానఁడయ్యె. అప్పు డావీరుఁడు సీతనుగానక, యుత్తమ స్త్రీలను
 తక్కినవారిని జూచి యంత వెనుకకు మరలి తనలో నిట్లని యూలోదించ వారంభిం
 చెను. శ్రీమంతుఁ డాహనుమంతుఁడు మరలి మిక్కిలియు ప్రయత్నము గయ్యోని,
 యాహనుభూమిని విడిచి రావణునియంతఃపురమును వెదకఁబూనినవాడయ్యె. ఇది
 వదునొకరిడవ నర్థము.

హనుమంతుఁడు సీత యగపడకుండఁబడనే నానావిధ }
 ముఖఁ జింతించి మరల సంతఃపురమును వెదకుట. }

ఆహనుమంతుఁడు, సీతం బూడ నుద్విహారుచు, రావణుని గృహము నడుమనుండు
 తీరముంజ్చిలోను, చిత్రగృహములందును, రాత్రికాలముల నివసించు గృహములందు
 నుగలవచ్చునట్లయొక మృదులపండువుగా నగవను వాసీతను గానఁడయ్యెను. అచటతనకీ

యట్లంత పెదకొనను రాముని ప్రియురాలిని నీతనుగానక యంత తనలో 'నే నెంత పెదకుచున్ననుగాని నీత యగపడకున్నదే! కాన నీత నిశ్చయముగా మృతినొంది యుండును. జనక రాజనుతయినీత పాత్రవ్రత్యం బనునుత్పన్నముగు పూజ్యమార్గమును నెప్పుడు దవ్వకుండునది. కావున తన్ను రాక్షసేశ్వరుడు రావణు డెంత నిర్బంధించినను తనపాత్రవ్రత్యమును గాపాడుకొనుటయందే పూనికగలదియై వానికి లోబడకుండును. దానివలన, వా డతిదుష్టకార్యములనైన ముందు వెనుకఁ జూడక చేయువాడు గావున, పాపమని తలఁపక యాలిడనుబట్టి చంపియుండును. జనక మహారాజ కన్నకూతురు, అనీత, యెక్కువ తక్కువలగు నవయవములును, విశృతములయిన నేవములును గలిగి, కాంతి కొంతయైనను లేక, పెదపెద్దనోళ్లును, వికారములయిన పెద్దకన్నులును గల రావణు పనికితైలం జూచి భయపడి, ప్రాణములు విడిచియుండును. నీతం జూడక, పగవానిపై పరాక్రమము నెఱపక, వానరులును నేనును బహుకాలము తిరుగుటలలో కడపి, యిప్పుడు సుగ్రీవునొద్దకుఁ బోవుటకు నాకేమియు వీలులేదు. అట్లు పోవుదునేని, యతఁడు బలవంతుఁడును నతిక్రూరదండనుఁడునుం గావున, నా ప్రాణములు దక్కవు. రావణుని యంతఃపురమునంతయుఁ గలయుఁ జూచితిని. రావణునిభార్యల నందఱునుం జూచితిని. పతివ్రతయగు నీతనుమాత్రము జూడలేనయితిని. నా ప్రయాసమంతయు రి త్తయైనది. నీతను జూడక నే నచ్చటికిఁబోఁగా, నన్నుఁజూచి యుగదాదివాపకులందఱు నొకటిగాఁజేరి, యేమియడుగుదురు? 'ఓయీ! నీవు వీరుఁడవు. అక్కడికిఁ బోయి యేమేమిచేసితివి? మా కది చెప్పుము' అని నన్నడుగుదురే. అప్పుడు, వారడుగఁగా, అనీతను జూడకయే వారికేమని బదులుచెప్పుదును? వారలయొద్దకుఁ బోక యిక్కడనే యాలస్యము సేయుదునేని, నేను రా దగుకాలమువఱకుఁ గాదియుండి వారది గడవఁగా నెట్లయినను ప్రాయోపనేశము నొందుదురు. నాపోయిన వృత్తాంతమును ముచ్చటించువృద్ధుఁడు జాంబవంతుఁడును, దానిని బురికొలుపునంగడుఁడును, దానిని వినుటకు వచ్చియున్న తక్కినవానరులును, సముద్రమునవ్వలిదరిని దాటిపోయి వచ్చిన నన్నుఁగూర్చి యేమేమినిందింపరు? వినుఁగులేమి ఉత్సాహమే, సంపదకు మూలము. ఉత్సాహమే పరమసుఖము. ఏలన ఉత్సాహమే యెప్పుడును సర్వకార్యములను నడపునది. కాన యది లేక యొక్కటియు జరుగదు. ప్రాణి యేయేకార్యమును జేయునో దానినంతయు ఉత్సాహమే సఫలముగాఁ జేయుచున్నది. అందువలన నేనును, ఆయుత్సాహము నవలంబించి, తత్ఫలమున, నీతను పెదకుటకై మరల నుత్తమమయిన ప్రయత్నమును గావించెదను. నేను రావణుడు పాలించు లంకలోని ప్రదేశముల నన్నింటిని మరల పెదకొనెదను. పాన

* ఇచట 'ద్రుపది' పీఠావయలే యథానమే వినివ్యలో దర్శనమేతి ధైర్యి' అని కూలము. 'ద్రుపదితేభావమే' అను పాశ్చాత్యమున 'పీఠ నిజముగా మృతినొందియుండువా! లేక యెచ్చటనో భూతరాని యొకదోటకుండి కాకగపడకున్నదో!' అని యథాంతరముగ్రాహ్యము.

కాలనిల్ల వెదకియైనది. పూవుటిండును వెదకియైనది. చిత్తపుల కాలమును వెదకియైనది. క్రీడాగృహములును, ఇంటిపెరటితోటల నడిమివీధులును, విమానములును, అన్నియును అన్నివిధముల వెదకియైనవే. అయినను మరల వెదకిదను' అని యాలోచించెను. అతఁ డిట్లాలోచించి, మరల నేలమాళిగలను నాలుగు చాతులు కలయు మార్గములందు నిర్మితములగు గృహములను, గృహములకు గొంతదూరముగా విహారార్థము నిర్మితములగు గృహములను, వెదక నారంభించినవాడయ్యె. ఆమహాకవి మొదట మాటిమాటికి పొడవులగుస్థలముల నెక్కుచు, నంతంగ్రిందికి దిగుచు, నిలిచిచూచుచు, అంత నవ్వలికిజరుగుచు, వాకిళ్లం దెఱచుచు, తలుపులం బడఁద్రోయుచు, గృహంబులలోనికిఁ జొచ్చుచు, బయలు వెడలుచు, భూమిలోని గృహంబులలోపలికి దిగుచు, మరల బయికివచ్చుచు, ఇట్లు అన్ని ప్రదేశములను సీతను వెదకుచుఁ గ్రుమ్మరినవాడయ్యె. రావణునియంతఃపురమున బెత్తెఱచు ప్రదేశమైనను హనుమంతుఁడు లోక్కిచూడనిది లేదయ్యె. ప్రాకారముల నడుమనుండు వీధులును, రచ్చమ్రానులకుఁ జేరినయరుఁగులును, నడబొవులును, కోనేలులును, అన్నింటిని నతఁడు చూచెను. హనుమంతుఁ డచ్చట, నానావిధములగు నాకారములతో వికృతరూపలయి యుండు రాక్షస స్త్రీలను జూచెనుగాని సీతను జూడఁ జాలఁడయ్యె. హనుమంతుఁ డచ్చట, సౌందర్యమున లోకమునం దెచ్చటను సాటిలేక నీటు గులుకుచుండు విద్యాధర స్త్రీలం జూచెనుగాని రామునికి నంతోషమును గూర్చు సీతనుమాత్రము చూడఁడయ్యె. హనుమంతుఁ డచ్చట బలితములయిన పిఱుండులుగలిగి, పూర్ణ చంద్రునివంటి నెఱ్ఱెగములతోఁ గూడియున్న నాగకన్యకలం జూచెను; కాని నన్నని నెన్నడుముగల సీతనుమాత్రము గానఁడయ్యె. హనుమంతుఁ డచ్చట రాక్షసకేతుఁడగు రావణుఁడు తెచ్చి చెఱ నుంచియున్న నాగకన్యకలను జూచెనుగాని జనకరాజకూతురగు సీతనుమాత్రము గానఁడయ్యె. మహాబాహుండును బుద్ధిమంతుఁడు నగువాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు, అసీతను గానక, యితర స్త్రీలనుమాత్రము చూచుచు, మాటిమాటికి దుఃఖము నొందుచుండెను. వాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు వానరశిలకు లగునంగచాదుల ప్రయత్నమును, తాను నముద్రమును చాటుటయు, వ్యర్థమగుటంజూచి మరలఁ జింతాకులుఁ డయ్యెను. వాయునుతుఁ డాహనుమంతుఁడు, ఆవుష్పకమునుండి దిగి, మనసు అతిదుఃఖమునఁ గొట్టువడి కిళవరింప, నంతఁ దనలో నిట్లని తలచొసినవాడయ్యె. ఇది చంద్రుండవసర్గము.

* పూర్వపాఠ్యము వివాహమాడిన నాగకన్యకలను ఈపాఠ్యమున చెఱగొనితెచ్చిన నాగకన్యకలను తెచ్చెనటని గాన ప్రవర్తకహాసములేదు.

హనుమంతుడు అశోకవనప్రాకారము నాగోపాంతుట;
 సీతంగూర్చియు రామాదులంగూర్చియు నానావిధ
 ములఁ జరించుచు నశోకవనము వెదకఁబూని
 దేవతానమస్కారాదులు గావించుట.

* వానరోత్రముం జాహనుమంతుడు విమానమునుండి ప్రాకారమునకు
 లంఘించి మేఘములోని మెఱపుంబోలి మిక్కిలియు, వేగము నూనినవాడయ్యె.
 హనుమంతుఁ డట్లు రావణునిగృహమునుండి ప్రాకారమునకువచ్చి జనకరాజను
 ను సీతనుగానక తనలోఁదాను, "నేను రామునకుఁ బ్రియము గావించవలయు
 నని లంకయుతయును బలుమాటలు వెదకివెదకి చూచితిని. అయినను, సర్వాం
 గనుండరి యగుసీతాదేవి నాకగపడదయ్యెఁ గదా! నేను పడియలను, చెఱువు
 లను, కొలఁకులను, చిన్నయేళ్లను, పెద్దనదులను, జలప్రాయములగు నరణ్యమధ్య
 ములను, దుర్గము లయినపర్వతములను మాటిమాటికి వెదకితిని. ఇక్కడి భూమి
 నంతయుఁ దిరిగి తిరిగి వెదకితిని; కాని సీతమాలి మగపడలేదు. గృధ్రరాజయిన
 నంపాతి యిచట రావణునింట సీతయున్నదని చెప్పినాఁడు. ఎంత వెదకినను అచిడ నా
 కిచ్చట నగపడకున్నదే! మిక్కిలి మహనీయుమైనవిదేహదేశమునందు, అందును, నదా
 చారపరు లగునత్సరుషులు వసించుమిథిలానగరమందు, మహాశర్మకుండని వ్రసి
 థిఁగించిన జనకరాజునకుఁ నూఁతురుగా, అయోనిజయై. యుడయించిన సీతాదేవిగూడ,
 తనకీలములేప్పి, దుష్టచరితుండగు రావణునితోఁ జెలిమి సేయునా? ఎంతమాలిము
 సేయదు. ఆరాక్షసుడు సీతం దీసికొని యతివేగమున నెగిరిపోవుచుండఁగా రామ
 బాణములను దలంచుకొని భయముగొని విరవింప్రావునపుడు, పట్టు నడిలఁగా, ఆ
 నడుమ, సీతక్రిందఁబడియుండునేమో! అట్లు కాదేని వాఁడు సిద్ధులునంచరించు నాకాశ
 మార్గమున సీతను గొనిపోవుచుండఁగా ఆపూజ్యురాలు, సముద్రమనుజుఁబి గుండె య
 దురఁగా దిటపులేప్పి యందుఁ బడియుండునని నాకుఁ దోచుచున్నది. రావణుడు, సీత
 ను క్రిందఁబడకుండునట్లు తనబుజములచే గట్టిగాఁబట్టికొని పోవుచుండఁగా, ఆవారు
 గంటి, ఆపూజ్యురాలు, వానితోడల వేగమునకును, బుజముల యడుముటకును,
 నలఁగి యునుట విడిచియుండవచ్చునని నేను లెఁచుచున్నాను. రావణుడు సముద్ర
 మునకు దాచుగా నాకాశమునఁబోవుచుండఁగా, అపుడుసీత పట్టకొని వ్రేలుచు సము
 ద్రమునఁ దప్పక పడియుండునేమో. అయ్యో! రావణుడు దుష్టుడుగావున దన్ను
 మిక్కిలి బలవంత పెట్టినను సీత, తనపాతివ్రత్యమును గాపాడుకొనునదై వానిని గయ

* 'హనుమంతుడు వేగవంతుఁడుగావున పుష్పకవిమానమునుండి ప్రాకారమునకుఁ లంఘించి
 యింద్రదనీమయమైన యాప్రాకారమునందు మేఘమునదుమ మెఱపుంబోలెమెఱయుచుండెను' అని
 ఈపాశ్వరీతీర్థులు. ఇట్ల ప్రాకారమునందున్న హనుమంతుని మేఘముఁడిమి మెఱపుగాఁ జెప్పటలే
 ప్రాకార వింద్రదనీమయమైనదని గ్రాహ్యము.

కొనకుండుటకు వాడు కోపించి, తోడువడుటకు బంధువు లెవ్వరును లేక దిక్కుమా-
 లి, దయచూపడగియున్న యాచిడనుబట్టి భక్తిచిహ్నాడో! అట్లుగా చేసి, రాక్షసరా-
 జగు రావణునిభార్యలు సీతంజూచి సవతితనమున దుష్టవృత్తయై, యేడుప్రత్యము
 నఱుంగని యానతిని, నల్లని కన్నుగవగల యాసీతను, బట్టి భక్తిచిహ్నాడో!
 జాలిఁ బుట్టించుచున్నయాచెలువ, పరిపూర్ణచంద్రునివలె వెలయుచు తామరపూ-
 రేకులవంటికన్నులు వన్నెచూపురామునినెన్నెగమును ధ్యానించుచు, విరహార్తివ-
 లన ప్రాణములు విడిచెనో! సీత 'అయ్యో! రామా! లక్ష్మణా! అనియు, 'హా! ఆయో
 ధ్యా!' అనియును పలుమాటలు పలవించి, తన్నుఁగాచు దిక్కుగానక, విసిగి దేహ-
 ము విడిచియుండును గాఁజోలు! ఒకవేళ, సీత రావణునిసృహమున, నేలమాలిగలు
 మొదలగువానియందు నెచ్చటనో దావఁబడి, గూట నుంపఁబడినగోరువంకవలె, ను-
 న్నరమున నిశ్చయముగా సారెసారెకు నేచ్చుచుండును. అయోనిజయైపుట్టి, సీతయని
 పేరుగాంచి, పరమకర్మసిద్ధిఁడగు జనకునికూతురై, ముల్లోకముల నెదురులేసి వీరుం-
 డును మహానుభవుడు నగురామునంతటివానిని చెట్టబట్టినయానతి, కలువోకు
 లవంటి కన్నులుగల యాసీత, రావణు డెంత నిర్బంధించినను వానికి లోబడునా?
 లోబడదు. 'ఈచింత యేల! పోగు జరిగినవృత్తాంతముఁ జెప్పఁగూడదా?' యనుకొన్న
 చో, రాముడు తనప్రియురాలియందు మిక్కిలి మక్కువలవాడు. కాన సీత ర-
 హస్యప్రదేశములందు దావఁబడి కానరాకున్నదో! లేక సముద్రమునఁ బడిగాని మ-
 తి దేనిచేతఁగాని ప్రాణము విడిచినదో! లేక రాము నెడఁబాటు నోర్వఁజాలక తానై-
 మృతికొనిందినదో! ఇందు జరిగిన దేదియైననుగాని రామునికిఁ జెప్పటలేగదు. సీత యగ-
 పడలేదని చెప్పుదునేని, రాముడు ప్రాణములు విడుచును. అప్పుడు నాకు దోషమువచ్చు-
 ను. చెప్పకుండునేని స్వామిని పొందినట్లగును అప్పుడును దోషము కలుగును.
 చేయవలసినదెట్లు? నాకు రెండును ఒకటికొకటి వికల్పముగా నగపడుచున్నది." అని
 యాలోచించినవాడయ్యె. రామునకు సీతనంగిరిని జెప్పకార్య మిట్లు విరుద్ధముగా
 నుండఁగా 'ఇక ఇప్పటికే దగినదేమి? ఏది కార్యసాధకము' అని యీపతాంతర-
 మనుకూర్చి హనుమంతుడు మరల నాలోచించువాడై తనలో 'నేను సీతను
 జూడక యిచటనుండి వానరేంద్రుఁడగు సుగ్రీవునిపుంసుకుఁ గిష్కింధకుఁ టోపు-
 దునేని, అటుపై, నాకుఁ గలుగు పునఃపార్థమేమి? ఏమియులేదు. సీతం జూడకయే
 పోవుటవలన, నే నిప్పుడు సముద్రముదాటివదియు, లంకను బ్రవేశించుటయు, రాక్ష-
 సులను జూచుటయు, ఇచ్చన్నియు నిర్విధములగును. నేను సీతనుజూడక, కిష్కింధకుఁ
 టోగా, వన్నుఁజూచి సుగ్రీవుఁ జేరునునో! వానరులందఱును కేరి నన్నమందురో!
 నకరభకుమాను లారామలక్ష్మణులు న న్నేమిచెప్పుదురో! నే నక్కడికిఁబోయి, కాకు-
 క్కుని రామునిఁజూచి, 'చూడలేదు నేను సీతను' అని మిక్కిలి యప్రియమైనయావా-

ర్తను జెప్పదునేని, యంత నతఁడు ప్రాణములు విడుచును. నీరంఘార్పి, చెవులకుఁ గ
 టువై, బెడిదమై, క్రూరమై, అపహ్యామై, ఇంద్రియములను గళవళింపంజేయునట్టి యీ
 చెడువార్తనువిని యారాముఁడు ప్రాణములతో నుండఁడు. ఆరాముఁ డట్లు కష్టమునొం
 ది మనస్సున మరణంబు నొందుటకు నిశ్చయించి యుండుటంజూచి, యతనియందు మి
 క్కుటమైన యనురాగము గలయామేధావి లక్ష్మణుఁడును నుండఁడు. తనయన్న
 దమ్ములు రామలక్ష్మణు లిరువురూ మృతినొందుటవిని, భరతుఁడును మరణమునొం
 దఁగలఁడు. భరతుఁడు మృతుఁడగుటంజూచి శత్రుస్థుఁడును ప్రాణములతో నుం
 డఁడు. పుత్రులందఱును మృతు లగుటంజూచి, తల్లులగు కౌసల్యయు, సుమిత్రయు,
 కైకయు ప్రాణములు పెట్టుకొనియుండరు. ఇందులకు సందేహములేదు. రాముఁ డట్లు
 మృతినొందుటఁ జూడఁగానే, యంత వానరేశ్వరుఁడు సుగ్రీవుఁడు కృతజ్ఞుఁడు గావున
 రాముఁడు తనకుఁ జేసినయువకారమును దలఁచుకొనుచు, సర్వసంఘఁడుగావున, రాము
 నకు నీరుదెచ్చి యిచ్చునట్లు గావించిన ప్రతిజ్ఞ పొల్లగుటకుఁ దపించుచుఁ బ్రాణములు
 విడువగలఁడు. పెరిమిటి మృతినొందఁగా, ఆదుఃఖమునం బీడితయై మనంబునఁ గుండు
 చు, అజటపదుచు, విష్ణునై, యబ్బునక్కి, జాలి బుట్టించుదశనొంది, రుమయును బ్రా
 ణములు విడుచును తార, వాలి మృతినొందినందులకే దుఃఖమున నలంగి శోకము
 నం గృహించి ప్రాణములుమాత్రము పెట్టుకొనియున్నది. ఇక రాజ సుగ్రీవుఁడును మృ
 తుఁడయ్యెనేని, దుఃఖము పెట్టఁజాలక తానుగూడ ప్రాణముల విడువగలడు. గుమారుఁ
 డంగడుఁడును, లలితంధ్రులచావును, సుగ్రీవుని వ్యసనంపుచావును, జూచి, ప్రాణము
 లేల పెట్టుకొనియుండును? వానరులందఱును తమయధిపతి సుగ్రీవుఁడు మరణించిన
 దుఃఖమున చాలఁ గీడ్పడి అజచేతులను పిడికిల్లను తనుతలలం గొట్టుకొందురు.
 కీర్తిమంతుఁ డగుకపిరాజ సుగ్రీవుఁడు వానరులందఱును, చల్లనిమాటలచేతను,
 తలచినవానినెల్ల నిచ్చుటచేతను, ప్రత్యుత్థానాదులచే గారవించుటచేతను, జాల
 నుపలొందినవాఁడు. కాన యట్టిరాజ చానఁగా, వానరులెల్ల దుఃఖమునకుఁ దాళక
 ప్రాణములను విడుతురు. ఇక, వానరోర్తములు, అడవులందుఁగాని, పర్వతములం
 దుఁగాని, గృహములు మొదలయినవి గ్రహ్మయును ప్రదేశములందుఁగాని, యొకటి
 గాఁగూడి, క్రీడలనుభవింపకు. వానరులు తమధర్తయును సుగ్రీవుఁడు మరణించిన
 వ్యసనమునఁ బీడితులై, పుత్రులను భార్యలను మంత్రులనుగూడి, మిట్టవల్లములగు
 పట్లంజేరి పర్వతశిఖరములమీఁదనుండి పడి ప్రాణములు విడువగలరు. ఇక వాన
 రులు, విషము ద్రావియో, ఉరివేసికొనియో, అగ్ని నుజికియో, ప్రాయోపవేశముంకియో
 ఆయుధముచే బొడుచుకొనియో, ప్రాణములు దిగవిడుతురు. నేను బోఁగానే కిష్కిం
 ధలో నెచటఁ జూచినను భయంకర మైనరోదనమును, ఇత్వోకువంశమునకు నా
 శనమును, వానరకులమునకు వివాశమును గలుగునని యోచించున్నది. నేనిట్టియనర్థ
 ము గలిగించువాఁడ నగుదును గాన యిచటనుండి కిష్కింధకుఁ బోనవోను. నీరం

జాడక సుగ్రీవునిఁ జూచుటకు నాచేతంగాదు. నే నక్కడికిఁజోక యిక్కడనే యుం
 దిపోదునేని, ధర్మాత్ములును మహారథులునగు రామలక్ష్మణులు సీతఁజూచి నేను వత్తు
 నను నానందేసి, ప్రాణములు ధరించి యుందురు; మంచిమనస్సుగల వానరులును
 అట్లే ప్రాణములు విడువకుందురు. నేను సీతను జూడకుండునేని, చేతులకుం జిక్కిన
 దానిని, నోటం బడ్డదానిని, భుజించుచు, చెట్టుక్రింద వానమునేయుచు, నియమమున
 వానప్రస్థుఁడ నయ్యెదను. అటుగానిచో, ఈనము ద్రమునమీఁపమందుఁ గలజవుకుపట్ల
 లో మిక్కుటముగా, మూలములును ఫలములును జలములును గలిగియున్నవిగావు
 న, ఇందు చితి నేర్పఱచుకొని యరణినుండిపుట్టి మండుచున్నయగ్నిలోనుజిక్కి ప్రాణ
 ములు విడిచెదను. అట్లు గానిచో, నేను ప్రాయోపవేశమునొంది, ఏమియుఁ దినకుండి
 నాదేహమునుండి యాత్మను విడిచిపుచ్చుగానే, నాకేభవమును కాకులు పులులు
 మొదలగునవి వట్టి తినఁగలవు. ఇట్లు ఆత్మత్యాగమునేయుట దోషముగాదు. ఈవిధ
 ముగా, ప్రాయోపవేశమునఁ బ్రాణములు విడుచుట మహర్షులును అనుమోదించి
 యున్నారని నేను తెలుచెదను. నాకు సీత యగపడకుండునేని, సీతలోనయినను జక్క
 దుమికి ప్రాణములు విడిచెదను. ఈరాత్రి మొదట లంకాధిదేవతయగు లంకను గెలు
 చుటంజేసి శుభమైన ప్రారంభము గలదిగానున్నది; సీతను వెదకుట కనువుగా వెన్నెల
 గాయుటచే మనోహరముగానుచున్నది; నాకుఁ గలిగించుకీర్తియేఁ తనకు మాలవతెనలం
 కారము నొందినది; మఱియు 'హనుమంతుడు లంకను జొచ్చినరాత్రి' యని పోగడ్డ
 కెక్కంగలది; నేను బాగిరముండుటచే దీర్ఘముగాఁ గనుపించుచున్నది. ఇట్టియీ
 రాత్రి నాకు సీత యగపడకుండుటవలన వ్యభిచారి. చచ్చుటకన్న బ్రతికి
 యుండుట మేలుగావున, నేను నియమము ననలంబించి చెట్టుక్రింద వానము
 నేయుచు, తపస్సు చేసికొనుచుండెను. నల్లనిఁన్నులు గలయాసీతాదేవిని జూడక
 యిచటనుండి మరలిపోవుటలేదు. 'సుగ్రీవునికిఁజూఁ జోకున్న మానెఁగాక. యంగ
 దాదులనయినఁ గూడుకొనవలదా' యన్నచో? నేను సీత యుండువాడ దెలిసికొనక
 యిచ్చటనుండి యంగదాదులయొద్దకుమాత్రిము పోయినను, సీత యగపడ లేదని
 విన్నంతనే, అంగదుఁడును అచ్చటి రెక్కినవానరులందుఁజును. ప్రాణములు విడుతు
 రు. పురుషుడు చచ్చినట్లయిన, అనేకదోషములు గలుగును; బ్రతికియుండునేని,
 మఱి యెప్పుడయినను శుభములను జూడఁగలడు. కావున నేను ప్రాణములను వె
 ట్టికొనియుండెదను. అట్లునుజువెట్టికొని యుండునేని, నిశ్చయముగా నెప్పుడయిన
 ను మంగళము గలుగకపోదు." అని యాలోచించెను. వానరతలకుండగు హను
 మంతుఁ డప్పుడు, ఇట్లు మాటికిమాటికి పలువిధముల మనస్సున దుఃఖించుచుండెను;
 గాని యెంతసేపునకు నారని కాదుఁఖముదిరిఁ జేరరాదయ్యె. మఱియు నతండు
 నెలా 'పదికంఠములుగలిగి మహాబలుండు యుండు రావణుని నను చంపక విడు
 ను. వానినేని చంపి పుచ్చెదను. వా డపహరించికొనిపోయిన సీత దొరకకపోయి

వసు పోవుఁగాక. ఎట్లయినఁగానీ. వాడు చేసినందులకు బదులుసేసి మగతీర్పుకొన్నట్లుగుచున్నది. లేక, యీ రావణుని నముద్రమునకు దావుగా పయికి వికవీరభ్రాతృసల్లెత్తుకొనిపోయి, యాగమున నన్నుఁజూత్రునకుఁ బోవును ననుమించునట్లు, రామునకుఁ గానికగా నర్పించెదను.' అని యాసీత తెలుంగు నెఱుంగక విచారముసేయుడు, అవిషయము నే మనస్సున నెడతెగక భావించుకొనుచు శోకము, మనంబునఁ బెనఁగొన, మఱల దురంతముగు చింతపాలై 'నేను, కీర్తికాలినియును రాముని పత్ని నీత యగవమనంతవఱకును, ఈ లంకావట్టణమును మూటిమూటికి వెదకుచుండెదను. నేను సంపాతిమాటనే నన్ని రాముని నిచ్చటికిఁ దోడుకొనివచ్చి యుండు నేని, రాముఁడు తనభార్యను నీతనుగానక యందులకై వానరుల నందఱను గాల్చివైచును. నేను ఆహారనియమముతో, ఇంద్రియముల నిగ్రహించికొని, యిచ్చల నేవసింది యుండెదను. నాకుఁగా, ఆరామాదులయిన నరులును సుగ్రీవాదులగు వానరులును, అందఱును, నశించుకుందురుగాక. వెద్దవృక్షములతోఁగూడిన యశోకవన మొకటి యిదిగో యగవమనున్నది ఇచ్చటికిఁ బోయెదను. ఇంతవఱకు దీని నేను వెదక లేదు గదా. వనువులను, ఏ కాదశరద్రులకును, ద్వాదశాదిత్యులకును, అశ్విదేవతలకును, సమస్తమౌరవములకును సమస్కరించి, రాక్షసులకు దుఃఖము వెంచువాఁడనై, యాయశోకవనిం జొచ్చెదను. నేను రాక్షసులనందఱను గెలిచి, తపస్వికీ తపఃఫలము నొనుగనట్లు, రామునకు, ఇత్వోకులమున కానందముగూర్పు నీతను నొనంగెదను' అని చింతించెను. మహాతేజఃఁడగు నవ్యాయకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, చింతచే నింద్రియములు వ్యాకులములుకాఁగా, ముహూర్తముసేపు చింతించి, పిదప, అశోకవనమునకుఁ బోవ లేచినవాఁడై 'రామునకును లక్ష్మణునకు సమస్కారము. జనకరాజునకు యాసీతాదేవికి సమస్కారము. రుద్రునకు సింద్రునకు యమునకు వాయుదేవునకు సమస్కరించెదను. చంద్రునకును సూర్యునకును మరుద్గణములకును సమస్కారము.' అని యాదేవతలకును సుగ్రీవునకును సమస్కరించి, యశోకవనముకొలుచి నెఱుంగుటకై దానిదిక్కుల నన్నిటిని బాచి, మనసున శుభంబగు నావనమునకుంబోవుటకు ముందు నిశ్చయించుకొని, పిదపఁ జేయవలసిన కార్యమునుగుఱించి యాలోచనము సేయుచు 'కావలిగాచుచున్న వెక్కురక్కసులు గలిగి, ఎడ నెడఁ బెక్కువనముల నెరసి తెరసి, దున్నుట మొదలగు సర్వసంస్కారములచేతను జక్కఁజేయుటయింప నయి యా యశోకవనికను అవశ్యము నాకుఁ బాడవలసియున్నది. దీనిని గావలిగాచుటకై రావణుఁడుంచియున్న కావలివాండ్లు, ఇందలివృక్షములను జాగ్రత్తతోఁ గొనించుచున్నారు. సర్వవ్యాపకుఁడను భగవంతుఁడు వగు వాయుదేవుఁడును, భయమున దిక్కిలి వడఁకుపుట్టునట్లు అధికముగా వీచ కున్నాఁడు. ఇట్టిచోట నేను జొచ్చినదిథ మెట్లనఁగా, రామునకుఁ గార్యసిద్ధియగుటకును, రావణునకు నే నగవదకుండుటకును నాదేహమును విప్పిదిగాఁ జేసికొంటిని. నేను గార్యసిద్ధి కనుకూలముగా

నాచేతనై నప్రయత్నము చేసితిని; ఇచ్చట దేవతలును ఋషిగణములు నాకార్యము
 కడతేజునట్లు గావింపఁగలగు. స్వయంభు వసుధగవంతుఁడు బ్రహ్మదేవుఁడును, దేవత
 లును, అగ్నియు, వాయువును, నద్రధగుఁడగు నింద్రుఁడును, శాశధగుఁడగు వరు
 ఁడును, చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును, మహాశ్వలయిన యశ్వదేవతలును, సమస్త
 మనుత్తులును, శివుఁడును నాకుఁ గార్యసిద్ధి నొనంగుదురుగాక. సమస్తభూతములును,
 సమస్తభూతిప్రభుఁడు విష్ణువును, మఱియు మార్గమునందు వర్తించుచు నదృష్ట
 లై యుండువాగును నాకుఁ గార్యసిద్ధి నొనంగుదురుగాక. కాబట్టి నిక్కుల నును
 ముక్కును, తెల్లనిపలుకుదురును, ఏకండును లేని యందమునుగలిగి, తెల్లని చిఱునగ
 యనములుపుసూపును, తామరపూరేకులనంటికి న్నుంగిన తులసింప, నచ్చంపుఁజందురు
 యిహోలఁ గన్నులమిందుగాఁ జూచుట్టుచున్న యాపూజ్యరాలి మొగమును నే నెప్పుడు
 మాడఁగలనో' దుష్టుఁడును, పాపిష్టుఁడును, క్యూరకొట్టుఁడు నయిన యీరావణుఁడు
 బక్కిలి భయంకరాకాగుఁడగునను పయికి ప్రసన్నవేషమునఁ గయిసేసికొనినచ్చి
 లలాత్కరిమున చెజిగొని గీడ్చుచినయాయబల, జాలిపుట్టించు నాపీఠి, యిప్పుడు
 రాకంటికిఁ గనబడుట యెట్లొకదా!" అని యాలోచించినవాడయ్యె ఇది పదు
 మూడవసర్గము.

—♦—
 { హనుమంతుఁ యశోకవంశమును ప్రవేశించుట. }
 శింశుపావృక్షమును జూచుట.

మహాశేఖర డగుహనుమంతుఁడు గడియవేపు ఇట్లుఁబోయిచి. యాయ
 గోకివనికికుఁ బోవ మఁచున్నవారి, యీరావణునిస్థిహమునూకి యశోకవన
 ప్రకాశముమీఁదికి దూఁకెను. ఆమహాశి, ఆక్రకారము పయిని గూర్చుండి,
 బక్కిలి యుబ్బున నెయిదవము తెల్ల గిగురు పోయెను. * నవంతప్రసంధమున
 గొనలు చక్కఁగాఁ బూచియున్న నుదిచెట్లను, మహాహాము లగునయశోకవృక్ష
 ములును, చక్కఁగాఁ బూచియున్న నెంబడిచెట్లను, విరిగిచెట్లను, పొన్నచెట్లను,
 మామిడిచెట్లను, తీగికానుగుచెట్లను, ఇట్లు నానావిధములయిన వృక్షములను
 జూచెను. అది నదిఁడు అల్లెత్రాటినుండి విడువఁబడిన? కామునలె, నతివేగము
 మీఁది, మామిడిశోపులు గ్రమ్ముకొని నెంబడిలోలఁది లలిలు వెనఁగొనియుండు వృ
 క్షముల జూంపమునకు, గంతుగొనిపోయెను. అదిండు, మహాశలకెల్ల నుబ్బు పుట్టిం
 చుచు మృగములు పక్షులును వ్యాధించి యొప్పుచుండు నవంతము లోలుతిటికాలము
 పండు, ఆయశోకవనికిను ప్రవేశించినవాడయ్యె. ఆవనము వింతలుగలుగు చినర
 బుగలిగి, పక్షులధ్వనులచే నంతట పోయిపోయెను. నెంకిం న్నే గెలవియును బంగారువన్నె

* ఇదిట వనప్రారంభ మనఁగా 'పొద్ది మాసాన్ మాసాన్ సంపాదిన్' పున్నమ మొదలుగా
 నానము తోక్తుంచునది. ఆమహా మహావన ఫణ్ణవపుపున్నమ వాటికి మొన్నచిదివము గాగ్రహించునది.

గలవియు నగువృక్షములు చుట్టును గలిగియుండెను. అది నానావిధములగు పక్షులును
మృగసమూహములును గలుగుటవలన, విచిత్రమై, మావిలోపులు సంవెంగలోపు
లు మొదలుగా నానావిధము లయిననువాంతరవనములతోఁ గూడి, ఉదయకాలపు
నూత్యనివలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. పువ్వులవ్యాధిగాఁ గలిగి పండ్లు కమియఁ బండి
యుండు నానావిధవృక్షములు దాని నావరించియుండెను. అందు కోకిలములును గం
డుతువైదమిన్నలును, మిక్కిలియు మత్తిలి, యెప్పుడును విలసిల్లుచుండును. నమి
ళ్లు మత్తిలి మధురముగాఁ గేకలు వేయుచుండును. వెక్కువిధములగు పక్షీన
మూహము లందు రాశించుచుండును. హనుమంతుఁడు, అందములయిన పిఱుందులు
గలిగి, యేకందును లేని చక్కండనముతోఁ గూడి, రాజులుచుండు నారాజకుమారిని
సేతను వెదకుచుండఁగా, అతనిసంచారమున చెట్లు కదలుటవలన, అందు హాయిగా
నిదురించియుండినపక్షులు మేలుకొన్నవయ్యె. అప్పుడు పక్షులు గుంపులుగుంపులు
గా నెగురుచుండఁగా వానితెక్కులతాకులం గొట్టువడి; వృక్షములు నానావర్ణము
లును నానావిధములు నగుపువ్వుల నవ్వారిగాఁ గురిసినవి. అశోకవనమునడుమ, అట్లు
దొరుగుచున్న పువ్వులు తనవయినెల్ల వ్యాపించి గ్రమ్మఁగా, వాయుకుమారుండగు హ
నుమంతుఁడు, పూలకొండయోయ నొప్పుచుండెను. అన్నిదిక్కులను బరుగులిడుచు,
చెట్లకొంపముల నడుమ నున్నయాకిపిని జూచి నమ స్తభూతములును వసంతుఁ
డని తలఁచినవి. అచ్చటిభూమియుని వృక్షములనుండి నానావిధములయిన పువ్వు
లు రాలఁగా, అది, సొమ్ములచే నలంకరింపఁబడియున్న యొక స్త్రీవలె, విలసిల్లుచుం
డెను. ఆ హనుమంతుఁడు బలవంతుఁడుగాన యావృక్షములను బలముగా నాలుగు
ప్రక్కలకును గదలించఁగా, అవి యపుడు నానావిధములగు పూవులను దొరికినవి.
ఇట్లు హనుమంతుఁ డావృక్షములను బట్టి నలుప్రక్కల బిట్టుగాఁ గదల్చఁగా వానికి
వస్త్రప్రాయములగు పత్రములును తలగుడ్డలవంటి కొనలమొగ్గలును ఆభరణప్రాయ
ములగు పూలును పండ్లును రాలినందువలన, ఆచెట్లు, జూడమాడి యోడి, గలిచిన
వారికిచ్చుటకై వస్త్రములను ఆభరణములను విడిచి క్రిందఁబెట్టియున్న జూడరులుం
టోతఁ జూపట్టుచుండినవి. హనుమంతుఁడు మిగుల వేగంబునఁ బువ్వుల నివ్వటిలుచుం
డు నామేటివృక్షములను నల్లలార్చఁగానే వానినుండి వడిగా పువ్వులును ఆకులును పం
డ్లును నేలం బడినవి. ఆకిపిచేఁ గదల్చఁబడిన యావృక్షములన్నియును, వాయువుచేఁ గ
దల్చఁబడినట్లు, ఆపక్షిగణములచే దిగవిడువంబడి, పువ్వులూకులు మొదలయిన వేమి
యులేక బోదియలుమాత్రమే మిగిలి యుండినవిగాన నేవించుట కర్హములు గాక
పోయినవయ్యె. అట్లు హనుమంతుఁడు, తోడను శేతులను గాల్గ ను బిట్టుమోడఁ
గా మేటిచెట్లు విడిగి యున్నయాయశోకవనిక, రరిక్రీడయురవడిని విరియఁబాటిన
తలమెద్రుకలును, కాగిలింతలచే నలుగి రాలినమైపూతయు, చక్కగా క్షింబడు
టవలన మందిగంతమువలె తెల్లఁబాటిన వెదవియు గలిగి గోటినొక్కులను పల్ల

త్తులను గలిగినగంటలోఁగూడి బెడఁగారు చున్నయొకజవరాలివలెఁ జూపట్టుచుండి
 నది. వర్షాకాలమున వాయువు వింధ్యపర్వతమువందలి మేఘములసమూహములను
 తుత్తుమురుగాఁ జేయునట్లు, హనుమంతుఁడు బలమున నావనమునందలి పెనుతీఁ
 గలజొంపములను ధ్వంసము గావించెను. అకపి, యావనమునందుఁ గ్రుమ్మరుచు
 మనోహరములుగా నున్న మణిమయభూములను వెండిభూములను బంగారుభూము
 లనుం గాంచెను. మఱియు నందు నానావిధములయిన యాకారములు గలనడబొవు
 లనుఁ జూచెను. అవి మిక్కిలి మేలయిన జలములతో నిండి యచ్చటచ్చట నెలయు
 శ్రేష్ఠములును రత్నమయములు నగుసోపానములతోఁ గూడియుండెను. వానియందు
 ముత్రైములును పగడములును ఇనుకగా నుండెను వానిలోపల, అందంద పటికపురా
 లఁ గట్టఁబడిననెలకట్టులుండెను. వానితీరములయందు బంగారువన్నెగలిగియున్ననానా
 విధములైన పృక్షములు దాని కొక చెలువు గూర్చుచుండెను. మఱియు నందు రామ
 రతింపరలును కలువతంపరలును పొంపిరిగా వికసించియుండెను. అందుఁ జక్రవాక
 ములు మధురముగాఁ గూయుచుండెను. మఱియు నవి నీరుకోల్ల కూలెలచేతను
 హంసలయు బెగ్గరుపిట్టలయు ధ్వనులచేతను బోరుకొనుచుండెను. వానిచుట్టు వీర్లు ము
 లయు రెండుప్రక్కల పృక్షములతోఁగూడి, అమృతమువలెనున్న తీయని మంచిజల
 ములు గలిగి మనోహరములై యొప్పు నదులు పొడలుచు వానికి పాలుపుగూర్చు
 చుండెను. ఇంతేకాక యందు వందలకొలది తీవియలు నెరసి బెరసియు కల్పపృక్షముల
 పువ్వులు గ్రమ్మియు, నివ్వకొట్లుచుండెను. నానావిధములయిన పాదలు, చుట్టు దట్టముగాఁ
 గ్రమ్ముకొనియుండెను. మఱియు గన్నేలుచెట్లను వాని కొకవి శ్రేష్ఠంపుసాంపు నింపుచుం
 డెను. అంత వానరసింహుఁడు హనుమంతుఁడు, మేఘమునలె చూపట్టుచు, నున్నతమ
 యిన శిఖరములుగలిగి, (జగతిపర్వత మనఁబడు) నొకరమణీయమైన మట్టికొండను
 జూచెను. దానికొమ్ములు నానావిధములై నలుప్రక్కల నొప్పుచుండెను. అందు తాతి
 భవనములు వ్యాపించియుండెను; నానావిధములయిన పృక్షములును గ్రమ్ముకొని
 యుండెను. ఆపర్వతమునుండి యొకనది ప్రవహించుచుండిగా, నాకపిచూచెను. అది
 యాకొండనుండి నేలకు దిగుచుఁబడుచుటనలసి, కోపమున ప్రియని తొడనుండి దూఁ
 కి నేలంబు ప్రియారాలివలెఁ జూపట్టుచుండెను. దానిజలంబులందు పండ్లబద్రపునవంగి
 కొనలు వ్రాలియున్న చెట్లచే నది యుల్లసిల్లుటఁబూడిగా, కోపముగొన్నదై యనుంగు
 బంధువులచే పోనలదని చేతులతో వారింబఁబడుచున్నయొక చెలువనలె వెలయుచుం
 డెను. అట్లునది కొంతవఱకు నాకొండనువిడిచి పాతీయంతి చెట్లకొమ్మలచే కొట్టువడి
 మరిలి పర్వతములెట్లుగా పాటుచుండుటనుబూడిగా బంధువు లోదార్చగా కోపము
 మాని కలంక దీప్తిపడై తనప్రియని మరిలం బొందునట్టి యొక కాంతివలె నామహా
 కపికి మరిలఁ గనుపట్టెను. వాయుకుమారుఁ డగునావానరసింహుఁడు, ఆకొండకు
 దాపున నానావిధపక్షిగములచే నొప్పుచున్న రామకొలంకులను మఱియు

నిర్మితమైన యొకనడబావినిని గాంచెను. ఆనడబావియందు చల్లనిజలములు నిండి యుండెను. మేలయిన రతనములచే దానికి సోపానములు రచింపఁబడియుండినవి. అందలియనుక ముత్త్రయములచే నయినది. మఱియు నది పలువిధములయిన మృగ నమూహములచే విచిత్రముగాఁ జూపట్టుచు, చుట్టును చిత్రములగు వనంబుల వింతలు గులుకుచుండెను. విశ్వకర్మనిర్మితములై మిక్కిలియు గొప్ప లగునుప్పరిగల చేతను కృత్రిమము లయినవనములచేతను, అది నలుప్రక్కల నలంకృతమై యుల్ల నీలుచుండెను. అచ్చటఁ బువ్వులను బండ్లను నవ్వారిగా నిండియున్నవృక్షముల న్నిటికిని, నచ్చి కూర్చుండువారి కెండవానలు లేగులకుండుటకై యేర్పఱచిన మేలు కట్టును(చవికెలును), వద్దయరుఁగులును, * ఆయరుఁగుల నెక్కుటకై బంగారుతోఁ జేయఁబడిన మెట్లయరుఁగులును గలిగియుండెను. ఆవానరయూథపతి పెక్కుతీఁగ లనమూహములను పెక్కులాకుజొంపములను 2రివృతంబై, నలుప్రక్కలను బంగారు మయములై న యరుఁగులతోఁ బంగారుచున్న యొక కాంచన కింశుసావృక్షమును(ఇరు గుడు చెట్టును) జూచినవాడయ్యె. అతఁ డచట నానావిధములయిన భూభాగములను పల్లవు ప్రదేశములను సెలయేల్లెను మఱియు బంగారువర్ణము గలిగి యగ్నివలె ధగ ధగ మెఱయుచున్న వృక్షముల మఱికొన్నింటిని గాంచెను. అప్పుడు వీరుఁడగు హను మంతుఁడు ఆబంగారు వృక్షములకాంతివలన, మేరువర్వతముకాంతివలన సూర్యుఁ డు బంగారుమయముగాఁ గనఁబడునట్లు, తాను బంగారుపన్నెతోఁ చూపట్టఁగా 'నే నిప్పుడు బంగారుమయితిని' అని తలఁచుకొనెను. అతం డట్లు, బంగారువృక్షనమూహము లతోఁ గూడినదై, వాయువు వీచుటచే వానికిఁగట్టియున్న వందలకొలఁది చిఱుగంటలు మ్రోగఁగా ననంతములగు శబ్దములతోఁ గూడియున్న యాయశోకవనినిజూచి యా శ్చర్యము నొందెను. ఆమహాబాహుఁడు పూచినకొనలు గలిగి రమణీయము, లేత మొలకలును జిగుళ్లునుగలిగి యానజొంపంబుల బెంకారుచుండు నాకింశుసావృక్షము నెక్కి తనలోఁదాను 'సీత రాముని జూచుటకు నువ్విళ్లు లూరుచుండునది గావున దుఃఖమునఁ గంది కుంది విరిహిణికి నుబునుబోకకు వనవిహారాదు లిష్టముగాన యిచ్చట నిటునటు దిరుగుచు నుండవచ్చును. కాన నే నిచ్చటనుండి యాలిడను జూచెదను. దురాత్ముఁడగు రావణునియశోకవనిక యిది షిగుల రమణీయముగానున్నది. మఱియు నిది చంపకవృక్షములను చండనవృక్షములను పొగడచెట్లను నీటుగులుకుచున్నది. ఈతా మరకొలనును మిగుల రమ్యమై యెంతయు పక్షినమూహములచే నెలయుచున్నది. రామునిదేవి, జనక రాజకూతురు, ఆసీత, యీతామరకొలఁకునకుఁ దప్పక వచ్చును. ఆరామామణి, రామునిదేవి, రామునిగారాబు చేలువ, జానకి, వనమాలఁ గ్రుమ్మరుటయి దాటితేజనది గాన యీవనికి సుదేహము లేక వచ్చును. అట్లు గాదేని, కొదమలే

* ఇందులకు 'నచ్చిత' స్ఫురితీర్తికా స్ఫుర్తి పావర్ణవేదకా' అ. మూలము. 'సావర్ణవేదకా' అనుటకు 'ఆపద్దయరుఁగులపయి' రచింపఁబడిన బంగారుఅరుఁగు'లని మహేశ్వరితీర్థము.

డికింబోలె బెళుకుం గన్నులు గలయా పూజ్యరాలు, సీత, రామునిగుఱించినచింతచేఁ గృళించి పండితురాలుగాన విరహతాపముఁ బోఁగొట్టు నుచాయ మెఱింగి, యశోక వనమందలి యీ తామరకొలకుదాపటివనమునకు వచ్చును. సాగసుంగన్నుంగవ గల యీ యన్ను, ఎప్పుడును వనమున వసించుటయం దానక్తిగలిగియున్నయది; మఱి వనమునం దిరుగుచుండు స్వభావమునుగలది. కావున నిప్పుడు రామునింబాసిన దుఃఖమునఁ బరపురం బొక్కుచున్నది గావున, ఆతాపమును బోఁగొట్టుకొనుటకై యీవనమునకు నవశ్యము రాఁగలదు. రాముని ప్రియభార్యయు, జనక మహారాజుకూఁ తుకును, పతివ్రతయునగు సీత, మునుపు ఎప్పుడును వనమునందుఁ జరించుచుండు వారి కుశలముగోరుచు, వారలతోఁగూడ వాసము సేయ నువ్విభులూరుచుండినది. ఇదినిజము. నడియావనము గలిగి వెలుగు నావరవర్ణిని, ఆ జానకి, సంధ్య నుచాపించుటయందు నానక్తిగలది గాన ప్రతిదినమును సంధ్య నుచాపించుటకై మంచిజలము గలయీ నదికి నిశ్చయముగా వచ్చును. సుందర మయినయీయశోకవనిక రాక్షేంద్రుఁ డగురా ముని ప్రియభార్యయు నతసుందరియు నగుసీతకుం దిగియు నున్నది. చందుగుంబోలె సుందర మైననమ్మెగము గలయాదేవి బ్రతికియుండునేని, అవశ్యము మంచిజల ములుగల యీనదికి వచ్చును' అని యాలోచించెను. మహాశిక్షిడగు హనుమంతుఁడు యిట్లాలోచించి రాక్షేంద్రుఁడగు రామునిపట్ని సీత రాకకు నెదురుసూచుచు, నలు ప్రక్కలఁ బరికించుచుఁ జక్కఁగాఁ బూచి యున్నయావృక్షమునందలి యాకుజాంప ముల దట్టమున దాఁచి ముండి యందుఁగల విశేషముల నప్పటిని గాంచినవాడయ్యె. ఇది వదునాలుగవసంగము.

—♦—
 —◆◆— హనుమంతుఁడు సీతను జూచుట. —◆◆—

అహనుమంతుఁడు, ఆశింకుచావృక్షముయందుండి సీతాదేవిని వెదకువాడై నాలుగుప్రక్కలను పలువిధములఁ జూచుట నిగుడ్చుచు, అట్లాయశోకవనిక నంత యును గలయఁజూచినవాడయ్యె. అది కిల్పవృక్షపురేగలచేతను నృతములచేతను వెలయుచు, మిక్కిలి మేలయిన వాసలు గుబాళించుచు, నన్నియెడల చక్కఁగా నలంకృతమై యొప్పుచుండెను. మఱియు నందనవనము బోలె జూపల్లుచు, మృగములును పక్షులును మెండుగాఁ గలిగి, మేడలను నొప్పరిగలను గ్రీక్కిఱిసి, కోకిలనములు బోరుకొన, బంగారుతామరలును గలువలును గల నడబొవులతోను, వెక్కాననముల లోను ఆ స్తరిణములతోను అనేకములయిన నేలమాలిగలతోను శోభిలుచుండెను. అందలివృక్షములు నమ స్త్రీయుతువులందును పువ్వులొల్లూచుచుఁ బండ్లు పండుచును దానికి పాలుపుఱుగుచుండెను. ఎఱ్ఱగాఁ బుష్పించి యున్నయశోకవృక్షముల కాంతి చే నప్పు డుదయించుచున్న సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచు జ్వలించుచున్నదో యనంద గియుండెను. నానావిధములగుపక్షులు ముక్కులం గఱచుకొన్నపువ్వులచే నివ్వటిల్లు

◆◆◆ సీతాదర్శనపుటము. ◆◆◆

అంత నాహనుమంతుడు, ఆవనమున మాసినచీరగట్టి, చుట్టును రాక్షసస్త్రీలు క్రమ్ముకొని కావలియుండ, ఉపవాసమునఁ గృశించి, విన్ననై, మాటిమాటికి నెట్టార్పులు పుచ్చుచు, శుక్లపక్షము మొదట విమలం బయినచంద్రకళవలె తేజంబు గుండియున్న యొక చెలువం గాంచినవాడయ్యె. ఆమెయౌపు మిక్కిలియు మాతీయున్నందున మిక్కిలి కష్టమున మెల్లగా గుఱుతు తెలియుచుండెను. ఆవిడ మనోహరమైన మేనికాంతిగలిగి, మాసినచీరగట్టి యుండుటవలన పొగగుంపుచే పొదువంబడిన యగ్నిజ్వాలవలె వెలయుచుండెను. మతీయు నాచెలువ యుత్తరీయములేక వచ్చనై మాసియున్న మేలికట్టుపుట్టము నొక్కటినే కట్టియుండెను. అప్పుడు భూమి నుండి యావిర్భవించుచున్న దానివలె బురదతోఁ గూడినదై, దగ్గజనుండి యలంకరించువా రెవ్వరును లేనందున నలంకారముమాలి, తామరలులేని తమ్మికోలంకువలె, రాముండులేక కొమరుదూలియుండెను. ఆవిడ, పరపురుషునిబారి జిక్కిరిమేయని లజ్జరయై, పతివియోగదుఃఖమున పురపురంబొక్కుచు, వసివాళ్ళువాడి, జాలింగొలుపుచు, రావణబారింజిక్కి యుగారక గ్రహముచేఁ బీడితయగు రోహిణివలె నవయుచుండెను. ఆయమ, మొగమంతయు బాష్పజలంబుల దొప్పదోఁగ, * దీనయై, యశనములేమిచేకృశించి, యెప్పుడును శోకముచాలయి, యెడ తెగిని చింతంబడి, నిత్యమును దుఃఖమే గతియై యుండెను. ఇంతేకాక యాపడంతి తనకుఁ బ్రియమయిన బసమును జూడం గానక శత్రువులగు రాక్షసీగణమునే చూచుచున్నదై, తనజాతిపదువును బాసి కుక్కలగుంపుచే క్రమ్ముకొనఁబడినయాడులేడివలె వెలిగుడుచుచుండెను. ఆచెలువ, నల్లనిసర్పమువలె గారుకొనుచు మొలవఱకు వ్రేలాడుచున్న యొంటిబడగలిగినదై శరత్కాలమున నల్లనై గారుకొనువనపంక్తితోఁగూడిన భూమివలె గొమరారుచుండెను. ఆమెమఖములనుభవించుటకేరిగినది; ఇదివఱకెన్నఁడును వ్యసనములంబడి యెఱుంగినదయ్యె నప్పుడు దుఃఖములచాలయి మిక్కిలియుఁ దపించుచుండెను. అట్లు విశాలమయిన కన్నుగవ చెన్నుసూప మిక్కిలియు మలినయై చిక్కి యున్న యాచెలువను చక్కఁగాఁజూచి యతఁడు యుత్తీయస్త్రములయిన కారణములచేత 'ఈయమయే సీత' యని యూహించెను. అతఁడు 'కామరూపియగు నారాక్షసుఁ డప్పుడు కొనిపోవుచుండిన చెలువకు నెట్టిరూపముండఁగా మేము చూచితిమో యట్టిరూపమే యీబిడకున్నది' యని యూహించెను. పున్నమచంద్రునింబోలు నెమ్మొగమును, సౌబగయిన కనుబొమలును, సొగసుగులుకు వట్టువగుబృచన్నులును, గలిగి తనదేహకాంతులవలన దిక్కులనెల్ల జీరకట్లు

* ఇట దీనతయ కృతశ్చయము మరల మరల కెప్పట దైన్యాతిశయము కృతశ్చయమును పుటలకుఁగాన దొవములేదని తెలియునది. మతీయు 'ఉపవాసకృతాను' 'కృతానుకలేవ' అని సారాంశమైయుండునట్లు ఇరటఁ కెప్పటకుటచే పూర్వము ఇంద్రుఁడొసంగిన పాదసమును భక్షించు నీత్రాంతము కల్పితముగాని నిజముగాదని యెఱుంగవలె.

పోగొట్టి దేవీవ్యమానములు గావించుచు, నల్లనై నిగనిగలాడు నెఱికురులును, దొం
 డపండువలె నెఱ్ఱనయిన వెడవియు, నన్నని నన్నడుమును, చక్కగా నవరియున్నయడు
 గులును బెడఁగునూప, తామరపూ కేకులవలె కన్నుంగవ చెన్నార, మన్నభునిరితియుం
 టోలె నాసీత పొలుపారుచుండెను. మఱియు నాకొమ్మ సమస్తజగమునకును మన
 మున కింపై, సంపూర్ణ చంద్ర ప్రభవలె వెలుఁగుచు, మిక్కిలియుఁ జిక్కియున్న చెలువం
 పుమేనితో భూమిపయిఁ గూర్చుండి, నియమము నూనియున్న తాపనీవలె కనపట్టుచు,
 భయముగొని మిక్కుటముగా నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, సర్వరాజ్యకన్యయుంటోలె,
 జెన్నారుచుండెను. ఆవిడ వెనుదుఃఖపరింపరులు మిక్కిలియు పయింబయి బర్వంగా
 చెలుపు గండి కుందుచు, పొగలగుంపులు గ్రమ్ముకొన్న యగ్నిజ్వాలవలె గాంతి దూ
 లి యుండెను. మఱియు నాముద్దియ సందేహముతోఁ గూడినయర్థము గలమన్వాది
 స్తృతివలెను, ఊడిందిన సోపదవలెను, ఫలాభావముచే నమ్మిక లేక వ మ్మునశ్రద్ధవ
 లెను, భగ్నమయిన యాశనలెను, విఘ్నమునొందిన కార్యసిద్ధివలెను, కలఁకఁ
 జెందిన బుద్ధివలెను, లేనిపోని యపవాదముచేతం దూరిన కీర్తివలెను, స్రుక్కుచు
 రాముని బొందుట కేయయితి లేమింతేసి యాటటపడుచు, రాక్షసుండగు రావ
 ణు డవహరించి తెచ్చటవలనఁ గృశించి, సత్త్వయు నశించి, జింకపిల్లకుంటోలె
 జెఱుకులయిన కన్నుంగవ నిటునటు నలుప్రక్కలం జూచుచు, కన్నీర్లు మిక్కిలి
 యు గ్రమ్మి నల్లనై వంకలు వీజిననుతెప్పలతోఁ గూడి, కలఁగంబాఱియున్న
 నమ్మెగముతో మాటిమాటికి నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, ముఱికి రొంపిగొనియు
 న్న మేనితో, విన్ననై, యలంకారములకుం దగినదయ్యె భర్తృవిరహమునుబట్టి
 యలంకారము మాలి నల్లనిమబ్బులచే గప్పించిన చుక్కలతేనికాంతియుం
 టోలె జూపట్టుచుండెను. మాటిమాటికి సభ్యాసము వీయకుండుటవలన నెలకొ
 నక మఱవంబడిన విద్యయుంటోలె గృశించియున్నసీతను మాటిమాటికి జూచి, యా
 హనుమంతునిబుద్ధికి 'ఇట్లు చిక్కి స్రుక్కి మలినయైయున్నదే! ఈవిడ సీత యగునో,
 కాదో యని సందేహము నొందినదయ్యె. చక్కగా శబ్దవ్యర్తృత్తి తెలియనివాడు
 తా నొకమాటను జెప్పఁగా నది శబ్దవ్యర్తృత్తిచే నవరింపబడవందువలనఁ జెప్పఁదల
 చిన యర్థమునుగాక వేటొకయర్థమును ప్రతిపాదించునదై పిదప వాడు శబ్దవ్యర్తృత్తి
 గలిగినపిదప దానియర్థము నిది యని తెలియునట్లు, హనుమంతుడు అలంకారములేక
 యుపవాసాదులచే మాఱురూపు నొందియున్నసీతను రాముడుచెప్పిన యడియా
 లములఁబట్టి యాలోచించి పిదప బహుకష్టమునఁ దెలిసికొన్నవాడయ్యె. హనుమం
 తుడు అనిదిరియైన యావాలుంగన్నుల రాజకుమారిని జూచి యుపవాదకములయిన
 కారణములచేత సీత యని యాహించెను. రాముండు హనుమంతునితో బయలుదే
 టునపుడు సీతయంగములం దేయేయాభరణము లుండునట్లు చెప్పినో యా యాభ
 రణములన్నియు సీత పరివ్రత గావున భర్తృవిరహంబున దాల్చఁదగదని చెట్టుకొత్తు

లకుఁ గట్టియుంచుటం గాంచినవాడయ్యె. అవి చక్కని పనితనము గలకుండలములును, శ్రీవర్ణకపుఁబువ్వులహూవునఁ జక్కనై యేర్పడియుండు కర్ణపార్యభూషణములును, మఱియు వానిలో హస్తములందు మణులచేతను బగడములచేతను రచితములై వింతవింతలగు నాధరణములును, అభిషవిరహతాపమువేడిమి సోఁకి నల్లఁబొఱియూడెను. మఱియు నతం దాచిడ యనయవములందు, ఆయాయాధరణములు చాలఁగాలముగాఁ దాల్చఁబడిన వగుటవలన, అపుడు విమంబడినను, వానిని వానియా కారములుగా నేర్పడియున్న ముద్దలనుం జూచెను. హనుమంతుఁడు వానినిజూచి 'రాముండడియాలముగాఁ దెప్పిన యాధరణములే యివి యగునుగాని వేఱుగాదు. ఆఱుక్యమూకమునందు నీత యేయాధరణములను బడవై చెనో యా యాధరణములు నాకివటఁ గనుఁబడలేదు. అప్పుడు పాఱవేయని యాధరణములే యిప్పుడున్నయవి యగును. ఇందులకు సందేహములేదు. అప్పుడు ఋక్యమూకపర్వతముపయిని, పనుపురంగుగలిగి బంగారు పట్టవలె మెఱయుచుండిన మేలియు త్తరీయమును, కాఱవిమంబడి చెట్టుకొమ్మకుఁ దగిలియుండఁగా, వానరులు చూచిరి. మఱియు గల్లుగల్లుమని మొరయుచు గొప్పలై యున్న మేలియాధరణములును భూమిపై వైవంబడఁగా వారు చూచిరిగదా. అవియెల్లను నీచిడతీసి పాఱవైచినవే యగును. ఈవస్త్రము బహుకాలముగా విడువక తొడుగంబడుటవలన చాల నలఁగుడుపడి మిక్కిలి మాసియున్నది. అయినను, ఆపర్వతముపయి పాఱవైవంబడినదానియట్లు అదేరంగును అదే కాంతియును గలిగియున్నది. ఎవ్వరి, రావణుఁ డపహరించుకొనిపోవుటచే రామునికన్నులకుఁ గనఁబడకున్నదయ్యెను, అతఁ డెల్లప్పుడును మనంబున భ్యానించుచుండుటంబట్టి, యెప్పుడు విడువక యారామునిమనముననే యుండునో, బంగారువంటి మేరంగుగల యట్టిచెలువయే, రాముని ప్రియమహిషియగు నట్టిసీతయే, యాలిడయగును. రాముఁ డెవ్వరినిగూఱించి కారుణ్యము, అక్రూరిత్వము (అక్రితరక్షణైకవ్యభావము), శోకము, మన్తధవికారము అను నీవాలుగింటిచేతను, అనఁగా ఆపత్కాలమందు స్త్రీలను రక్షింపవలయునే యట్లు రక్షింపకపోయినయని కారుణ్యముచేతను, మనల నాశ్రయించినదానిని రక్షించుటకు లేకపోయినదే యని ఆక్రితిరక్షణైకవ్యభావముచేతను, వేదముల పురుషునిదేహములో సగము భార్యయని చెప్పనట్లు నాలో సగమయిన నాయిల్లాలు అగవడకపోయినదే యని శోకముచేతను, నామనస్సవకు నింపుగూర్చు ప్రియురాలు కానకున్నదేయని మన్తధవికారముచేతను, యిట్లు నాలుగింటిచేతను బరిపించుచున్నాఁడో ఆసీతయే యీనువరి. ఈదేవిశరీరమును అంగప్రత్యంగముల సౌందర్యము నట్టిపూ రామునిశరీరమును అంగప్రత్యంగముల సౌందర్యమును నట్టివే యగును. రామునిశరీరమును అంగప్రత్యంగ సౌందర్యము నట్టిపూ యాలిడశరీరమును అంగప్రత్యంగ సౌందర్యమును నట్టివే యగును. కాన యతనికి నల్లనికన్నుంగన గలయ్యాచిన్నారి తగియున్నది. ఈసీతమనను రామునియందు స్థిరముగా నెలకొ

నియున్నది. కాబట్టి యీవిడ ముహూర్తమైనను జీవించుచున్నది. రామునిమనస్సు ఈవిడయందు దృఢముగా నెలకొనియున్నది. కాబట్టి యితఁడు ముహూర్తమేనియు జీవించుచున్నాఁడు. ఇట్టిరువురును ఒండొరులమనస్సులయందు నెలకొనియుండుటచే నిట్లు బ్రతికియున్నారుగాని లేనిచో ముహూర్తము నేపయిన బ్రతికియుండలేరు. రాముండు నీతలేకుండియు దేహమును ధరించియున్నాఁడే! నీతమాత్రము స్వతంత్రురా

* ఇందులకు 'దుష్కరంకురులే రామ హీనో యవయ్యప్రభుః' ధారయత్కాత్మనో దేహం న శోకే నాపీదతీ' అని మాలము. విశేషార్థము:- 'అన్యత్ర భీష్మదాం గేయా నన్యత్రచ హనుమతః! హరి ష్ఠురమాత్రేణ చర్తనా మెహితం జగతో' అని భీష్మనితో పాటిగా జంకగిట్టరియైన స్త్రీయమయవిశేషమునకుఁ జిక్కుపడక యత్సంకెరివై న్నఁడైయుండు హనుమంతుఁడుగూడ నీరికు నమస్కరించి యామె నైలశ్యమును ఆమెయొద్ద నై న్యమునుకాచి యీవిడను రామఁడెట్లు కష్టపట్టుచున్నాఁడే యని గ్రహించుచున్నాఁడు. (దుష్కరంకృతవాన్ రామః) నేనుగొప్పసమస్తమును కాఁటి విక్రేలిదుష్కరమైన కార్యమును జేసితి ననుకొంటిని. రామఁడు నాకంటె దుష్కరమగు కార్యము చేసినట్లు తోచుచున్నదే. (రామ!) నీకపత్నివ్రతుఁడై నీతరప్ప రక్కిన స్త్రీలయందు మ్రింపనిరామఁడు, (దుష్కరం) ప్రణయగతి నెఱిగి పుట్టినవారు చేయకకర్మముగాని యొక కార్యమును జేసినాఁడు, (దుష్కరం) అదనిఁగి తోవునప్పుడు నీతమగూడ వెంటఁదీసికొని పోయినరామఁడు తన కింకరుమనువు చేయఁలనికాకుండి యీ సుసారమును జేయఁబూని తప్పిపోయెవా? యన్నచో, (కృతకా) చేతులారా జేసియున్నాఁడు. ఇట్లతఁడు చేసినదేమనఁగా, (రామ!) నీతమ హాసీయు'కనుగందః రమ్యముగా నీ యున్నాఁడు. (రామ!) నీత నెడఁబాసినందులకు మృదుత్వమునూ పనులు మఱచి మొగము తెల్లఁబాఁడే హనుకృతికించి కాలు వేతులు దిట్టతప్పి మరులుకొని యుండవలదా? దీనిగుఱించియే నీతయు. 'కన్యై తద్ధేమనమానవల్లం తస్యాననం పద్మనమానగద్ధ' అని మొగమునందు కాంతియు వాసనయు మాఁపో' యున్నదా? యని హనుమంతు నడిగినది. (రామ!) నిపుణుకప్పిన నివృణామందెమగదా. అనఁగా పైకి మంచివానివలె కనఁబడినీకొనిపోయి నట్టదనితో మెడఁబట్టి త్రోసివేసెనెకదా! 'కర్తవ్యమున ఆమె ఆపహరియై పోయెనుగాని యితఁడు తాను మెడఁబట్టి త్రోయలేదే. కనుక 'త్రోసెననచ్యుతా?' యని యడిగినచో వరిఁడు ఈ విడనుండు సీతుఁడైయుండెనని రివంత నేపయినను ఎడఁబాయెవా? (హీనోయదనయా) ఈవిడను బాసి తంక వెంటఁబోయిండుచేఁగదా నీత యపహరియైనది, (అవయాహీనా) 'అవస్థభావా మకురక్తి చేతనాం త్యయావిహీనాం మరణామనిశ్చితాం' అన్నట్టి యీవిడనుగదా యీతఁ డెడఁబానను. (అవయాహీనా) 'అప్రమేయంహిత లేతో యన్యపాదనకాత్మకా' 'అవన్యారాధనకారణం భాన్యులేగ యథాప్రభా' అని తస్మింతమాత్రమును బాసియుండఁజాలక తనకు గనికరము మిఁపఁదగిన యీవిడనా విడువదగుక? (ప్రభు!) ఏమియు నెఱుంగనికాఁడు-ప్రభుత్వమనఁగా ఎఱుంగనియేమియూ. (ప్రభు!) పేరిమిమూల మున్నదిగాని కూరిమిలేదుగదా యితనికి, (ప్రభు!) ఏమఁలను గుఱ్ఱములను గట్టను, రాజధానిని ఏలను, లెక్కఁబెనను, నేర్పనుగాని ప్రణయధారయందు మెదటిముక్తయు నెఱిగినకాఁడుగాఁడు. (ప్రభు!) స్త్రీయొక్కకష్టము నెఱుంగనివాఁడు 'బహుధావికాంతతే' 'బహూని క్షుణ్ణతీతాని జన్మాని' అని యెన్నియోపుట్టకలు పుట్టినాఁడు. అన్ని పుట్టకలప్రవాహముతో నొక పుట్టకయందయినను స్త్రీయైపుట్టినగదా వాసుపతుకష్టముల ననుభవించి స్త్రీలనుభవించెడు దుర్భరదుఃఖ మిదియని యెఱుంగను. ఇట్లు ప్రభువై యీతఁడుచేసిన దేమనఁగా, (ధారయత్కాత్మనోదేహమ్) నీతమంటిభార్య నెడఁబాసిన

లు గాదు గావున దేహము విడువజాలదు. రాముడు పురుషుండగుటచే స్వతంత్రుడై యుండియు దేహమును విడువక వెట్టుకొనియున్నాడే! మఱి దుఃఖమున సుక్ష్మచిక్రక యునున్నాడు. ఇది దుష్కర్మమైన కార్యము. ఇట్టిదియు సత్యంబు చేసియున్నాడు. ఇట్లు మతెవ్వరు నుండజాలరు. ఉత్తమకాంతారత్నమయిన యానీతనువిడిచి యింత వఱకు నామహాబాహుడు రాముడు ముహూర్తమేనియు బ్రతికియున్నాడు. ఇట్టి సతీనివిడిచి మఱొకడుండలేడు గావున సత్య డెట్టివారికి జేయ నలవికాని కార్యమును జేయుచున్నాడు అని చింతించెను. వాయుకుమారుడు హనుమంతుడప్పుడు అట్లు మాసినచీరగట్టి యుపవాసాదిపతివ్రతాధర్మములతో గూడియున్న సీతంజూచి, యుబ్బునొంది, మనంబున రామునిం దలంచుకొని అతనిని మరల బొందుట కుపయుక్తమైన పతివ్రతాధర్మములందు సీత వర్తించుచుండుటచే ప్రభుండగు రాముండు మహాభాగ్యవంతుడే యని యతనిని బొగడినవాడయ్యె. ఇది పదు నేనవసర్గము.

శ్లో హనుమంతుడు సీత యున్న దుర్దశమజూచి మిక్కియు పిలపించుట. శ్లో

వానరపుంగవుండగు హనుమంతుడు ప్రశంసించు దగినసీతాదేవిని మనోహరము లగుకల్యాణగుణములు గలరామునికుం బ్రశంసించి, మఱల జురలో మునింగి నవాడయ్యె. ఆతేజోవంతుడు హనుమంతుడు ముహూర్తము సేపాలోచించి యంతం గన్నులఁ గన్నీరు చిప్పిలికలఁతనొందింప, సీతం గూర్చి తనలో 'ఈవిడ గురువులచే శిక్షితుడై పరమధార్మికుఁడగు లక్ష్మణునికిఁ బూజింపఁగలనది; మఱి యతనియన్నయు జగద్ర

రాముడు నిమ్మద్రమ్యులఁబడి చెచ్చిపోయినది దా కేర త్రివలయును (ధారియతి) దేహమును ధరించి యున్నాడే! ఇంకెవఱు సతీనిం ద్రివలించియుండవలదా? అయినను నిత్యమైనప్పుడూపము నలియదా? యన్నయో, (అత్తివోదేహం) నిత్యమనుననాపము నలంపఁబడుననినది. 'ఇచ్చాగృహీతాభిమతో రుచేహ' అని యిచ్చినదియట్లు రుచేహమైనను భక్షింపవలదుగానె చెచ్చి ఇచ్చివోనిన దేహమును విడువఁగూడదా? అయినను 'నిత్యం శ్యాకృతిధరిం' అయ్యుండుటచే న్నిహులమునలె నలియఁపముగూడ నిత్యముకాదా? అదియట్లు విడువఁగూడునా? అన్నయో (రామః అత్తివోదేహమ్) అప్రాకృతిదేహమును విడువఁజెడ్డితివా? లేదే! ఇచ్చట రాముడై యుత్తినప్రాకృతిదేహమును విడువరాదా? (అత్తివోదేహమ్) తా నొక స్త్రీయైతిమ్మ స్త్రీవైత పరద్రవ్యముఁ దలఁచివానా? లేదే! స్వతంత్రుడై తనదేహమును తనకు ప్యాధనముగాఁ గలిగియున్నవాఁడుగానె తనదేహమును తా నేల పోగొట్టకొనరాదు. (అత్తివోదేహమ్) అతనిదేహము అరికఁసాంగిమా! అది 'ధర్మావాసు' అన్నట్లు ధర్మలయిన యతిరులదిగదా యన్నయో ఇతివలెదేహమును దా జేసుకేయుటచే హయయన్నాడు? అన్నయో అదిఁ జేసుచేయఁ గలదు. తాను గూవుతాయుటకు పాధన మొకటియులేలేయనగా (నలోకే వానసీపతి) లోకముండఁ గా నేలొక పాధనములయెహా? (నలోకే వానసీపతి) 'లోకాగ్నిః ప్రధత్యతి' అన్నట్లు లోకమునెడ పెద్దప్పుడుండఁ గా మఱియుఁ క్కటికావలయువా? తాను గూవుతాయుటకు అది యొక్కటియైయుచున్నది. అదియొండీయు, మచ్చమాసిపోకఁ గుగించి యున్నాడే! నిహత్యర్థము' అని యర్థము. తినినోకము.

క్షుడు నగురామునికీ బ్రయురాలైనది. ఇట్టి సీతయును దుఃఖమునఁ బీడితయగు నేని యొక కాలము సతిక్రమింప నెవ్వరికిని దరమేకాదు. ఈసీత తా నేమియు బ్రయత్నము చేయక యాశ్రితరక్షణమే ప్రత్యేకముగాఁ గలవాఁడు రాముఁడని తెలిసినది; అతఁడే ప్రయత్నము చేయునని యెఱిగినది. రాముఁడు మృగమని వెంటఁబోగా అది మారీచుఁడని కనుఁగొన్న మహాబుద్ధిమంతుఁడగు లక్ష్మణుఁడు ప్రయత్నము చేయునని యెఱిగినది. రాముఁడు తలం దాల్చవలసినంత వాల్చభగ్గము గలయాదేవి తన ప్రాణము లే నశించునంతటి కాలము సంభవించిననుగూడ కొంచెమైనను కలగుండు నొండక వర్షాకాలము వచ్చినపుడు గలంగని గంగానదినలఁ బాలుచున్నది. * స్వభావము నను, వయసునను, నడవడియందును, కులమునందును, సాముద్రిక శుభలక్షణము లందును, రామున కనురూపయై సీతయున్నదిగాన యాబిడకు నలఁడు దగియున్నాఁడు. నల్లనివాలుగన్నులు గలయీబిడయు అతనికి దగియున్నది' అని విలపించెను. ఆహను మంతుఁడు, క్రొత్త బంగారమునఁబోలఁ గ్రాలుచు బొంబునకంతయుఁ బ్రయంబు గూర్చుచు లక్ష్మీదేవిని బోలియున్న సీతంజూచి రాముని మనంబునఁ దలంచుకొని

ఈ కుల్యశీలమౌవ్యత్తం కుల్యశీలమౌవ్యత్తం రామోర్వతి వై కహింకించేయమితి క్షణ' అనిమాటము. విశేషార్థము: — (కుల్యశీలమౌవ్యత్తం) కలవనగా స్వభావము. 'అన్యథే వ్యా మనస్తస్మిన్ ప్రస్య చాన్యం ప్రతిష్ఠిరేమ్' 'అదేవిమనస్సు కామనందమ రామమనస్సు ఈమెయందును నీరయగా నెలకొనియున్నది' అన్నట్లు రాముని మనసునైన స్వభావముగలది. (కుల్యశీలమౌవ్యత్తం) రాముని ఆమరూపమైన మయస్సుగలది. పదునాఠేంద్రవానికి పండ్రెండవ మయస్సుగలదియే తగినది యన్నట్లు అతనికి దగినవయస్సుగలది. (కుల్యశీలమౌవ్యత్తం) రాముని కమరూపమైన చాక్రియముగలది. 'దోహయవ్యతీతస్యస్యాత్ సతామేరదగర్హిరేమ్' 'అతనియందు దోహదమున్నది అది సజ్జలము నంది తియ్యగాదు' అన్నట్లు దోహదుగూడ భూమ్యముగా నే యుండునట్టి వృత్తియగులవాఁడు రాముఁడు 'పాపానాంవా శుభానాంవా పహర్షాణాం ప్రదంకమ । కార్యం కరుణ మార్గ్యం నకృష్టి వ్యాపరాధ్యతీ' 'హనుమంత! పాపులయినను మంఃవారియైనను జలపదగినవారియడల పూజ్యుండగు రామునికు దయ చూపుటయే యుక్తము. అపరాధము చేయఁవాఁ డెవ్వఁడును నీదుగరా' అని తిక్కుపొందినరాక్షస స్త్రీలనుగూడఁ జంపవలసివేడుకొన్నట్లువృత్తియగులది సీత. అట్టివృత్తియగుల రామునకు నిట్టి అమరూప మైనవృత్తియ సీతగణియుండునట. (కుల్యశీలమౌవ్యత్తం) (కుల్యశీలమౌవ్యత్తం) అమరూపమైన కలమగులది. (కుల్యశీలమౌవ్యత్తం) లక్షణమనగా సాముద్రికలక్షణము సార్వభౌమలక్షణుఁడగు వానిభార్యకుండలంపిన సాముద్రికలక్షణము లన్నియుఁ గలది. ఇట్టికావునకీ (రామోర్వతి వై కహిం) రాముని సీతగణి యున్నది. (తంచేయమితిక్షణ) రాముఁడు సీతకుఁ దగియున్నాఁడు, లోకమున సౌందర్యదులు గలదానికి సౌందర్యదులన్నియుఁ గలవాఁడు లభింపఁడు. ఏదెరువరిగి సర్వలక్షణములును పరస్పరము సంపన్నములై యున్నవిగాఁగల యాశ్చర్యపడుచున్నాఁడు. అయితే సీతకు 'అన్యథేక్షణ' 'నల్లనివాలుగలది' అని యొకవిశేషం మెక్కుడుగా పెట్టుటచే రామునికంటె సీతకు నయనసౌందర్య మధికమని చెప్పఁబడుచున్నది. కావునకీ రాముఁడు 'సీతీయం క్షణమపి వివాతామపిలేక్షణామ్' 'అందరినికన్నా' విన్నూడి లేనిచో క్షణకాలమయినను బ్రకుఁడ జాలము' అని చెప్పియున్నాఁడని తెలియునది.

ప్రసలో: దాను 'వాలుంగన్నులు గలయ్యా బిడకు'గానే రాముడు మహాబలవంతుడ
 యన వాలిని, పరాక్రమమున రావణునికి సాటియగు కబంధునిని గూర్చెను. మఱియు
 ఏమెకుగానే రాముడు, వనంబునఁ బరాక్రమించి, జేవేంద్రుడు శంఖరాసురుని
 జంపినట్లు, యుద్ధమున భయంకరపరాక్రముడిగు రాక్షసుని విరాధునిం జంపెను. మఱి
 యు నీచెలువకుగానే జనస్థానమందు భయంకరకర్తులగు పదునాలుగువేల రాక్షసులు
 అగ్నిత్వాలలుం బోని రామునిబాణములచే నిహతులయిరి. విదితాత్ముడగు రామునిచే,
 ఈయమకుగానే, యుద్ధమున ఖరుడును హతుడయ్యెను; త్రిశిరుడును మహాసేనా
 డగు దూషణుడును గూల్పొబడిరి. ఈమె సమి త్తమై యుండుటం బట్టియే, సుగ్రీవుఁ
 డు దుర్లభంబును లోకమునందెల్లఁ బూజితంబును వాలిచాలితంబునగు వానరరా
 జైశ్వర్యమును బొందినవాడయ్యె. వాలుంగన్నులు గలయ్యా బిడనుబట్టియే, నేను,
 పదనదీపతియు శ్రీమంతుడునగు సముద్రుని దాటి వచ్చి యాలంకాపట్టణమును
 జూచినవాడ నయితిని. ఇట్టి సీతకుగా రాముడు సముద్రపర్యంత మగుభూతలము
 పరయు, భూమాత్రమా! సచ స్తభోకములనుంగూడఁ దలక్రిందుగాఁ జేసినను,
 అదియు యుక్తిమేయని నాకుఁ దోచుచున్నది. త్రైలోక్యరాజ్యము హెచ్చా? జనక
 రాజునత యగు సీతయెచ్చా? యని పరిశీలించుగా త్రైలోక్యరాజ్యమంతయు సీత
 లోఁ బదియాటవసాలికిని సాటికాదు. ధర్మస్వభావుఁడను మిథిలాధిపతియు మహాత్ము
 డునగు జనకమహారాజునకుఁ గూతురయి. వెనిమిటియందు దృఢ మయినచాలివ్ర
 త్యముగలిగి, తామరపుష్పాల్లెంబోని మేలయిన యాగ్నేత్రంపుదుమ్ముల బుంగి,
 నాగటికట్టున దున్నంబడినగా త్కేత్రమునందు భూమిని భేదించుకొని యుద్భవించి
 న యాసీత యీబిడియే. ఈబిడియే, పరాక్రమశాలియు, పూజ్యస్వభావుఁడను,
 యుద్ధములం బిటుపదియనివాడును సగుడిశివమహారాజునకు పొగడ్తకొనినవెద్ద
 కోడలు. సకలధర్మముల నెఱింగి, క్షితిజ్ఞుడును బరమాత్మవిదుండునై, యొప్పురాముని
 గారాము భార్యయైన యాసీత రాక్షస స్త్రీలచేతఁ జిక్కియున్నది. వెనిమిటియందలి
 స్నేహంపుబలిమివలన నెమ స్తభోగములను బూర్ణముగాఁ దిగవిడిచి, యట్లు దిగవిడిచిన
 వానిని తలంపక పోయినను యున్నవై రానున్న యడివిలోనిదూకభములనై నను తలంచనా
 యన్న ననియును దలంపక, నిర్జనమున ననెనును అది భోగముల కేకాంతస్థలమును నభి
 న్రాయమునఁ జొచ్చి, మున్ను మిక్కిలి మధురములయిన యాహారములను భుజించుచుం
 నీనదయ్యు నడవినుండు పండ్లకును వేల్లెలకును దృప్తి నొందుచు, భర్త కెప్పుడు నేమటక
 శుశ్రూష చేయునును, గృహంబున నుంచునప్పటివలెనే వనంబునందును మిక్కిలి సం
 తోషమునొందుచు, బంగాళారంబు మేనఁ దులంగలింపఁ జిటునవ్వు గులుకుచు ముద్దు
 పలుకులు నలుకునట్టి యాసీత యనంతముల కెంతమాత్రమును దగనిదయ్యు నిట్టి యా
 తనను సహించుచున్నదే! ఏమనవిచ్చును! నిదాచారిసంపన్నయై యిట్లు రావణునిచే
 కాటెయ పెట్టంబడి యున్న యీచెలువను, దప్పిగొన్నవాడు చలిపందిరిం జూచునట్లు,

రాముడు చూడందగును. రాజ్యము పోగొట్టుకొన్న రాజు, మరల రాజ్యమునుబొంది సంతోషమునొందునట్లు, రాముడు మరల సీతంబొంది సంతోషము నొందగలడు. ఇదినిజము. ఈసీత తనకుఁ బువ్వులు గంధములు మొదలయిన భోగవచార్థములు లేకయు బంధుజనులు లేకయునున్నను, రామునితోడి సమాగమమునకై యువ్విభులూరుచున్నది గావున, బ్రతికియుండిన వో నెప్పుడయినను బ్రాణనాథునిం జూడవచ్చును, అని తలచి మేనియందు ప్రాణములు ధరించియున్నది. ఈసీత యిప్పు డీరాక్షస స్త్రీలం జూడదు; మఱి రామునిం బాసియుండుటచే, ఈవృక్షములు ఫలపుష్పాదులతోఁ గూడియుండియు రాక్షస స్త్రీలుంటోలే జూడ నసహ్యములుగా నుండుటవలన వీనిని జూడదు. మనను రామునియందే నెలకొలిపి, యితరము నెల్ల విడిచి రామునే ధ్యానించుచున్నది. నిరంతరము రామునే మనమున ననుభవించుచుండుటవలన దావు ననున్న వస్తు వేదిగాని యామెకుఁ గనుపట్టదు. ఇది నిశ్చయము. పెనిమిటి యనఁగా స్త్రీకి భూషణమునకంటెను సధికమయిన యలంకారము; కాన భూషణములు దాల్పందగిన యీచెలువ, అట్టిభూషణమగు పెనిమిటి లేకుండుటచే నెంతమాత్రము ప్రకాశింపకున్నది. ప్రభుడగు రాముడు, ఇట్టిసీత లేకుండుటకు, దేహమును విడువవలసియుండఁగా దేహమును దాల్చియున్నాఁడే! మఱి శోకమున స్రుక్కి చిక్కుకున్నాఁడే! ఇది మతెవ్వరికిని జేయ నలవిగానిది. ఇట్టిదియు రాముడు చేసినాడు! * నెఱికురులకొనలు నిగనిగమని నల్ల నైయొప్ప, తామరపూరేకులవంటి కన్నుంగనగలిగి, సుఖముమాత్రమే యనుభవంపడగిన యీసీత, దుఃఖమునొందుటం జూడఁగా, ఈలిడ దుఃఖముతోఁగాని సుఖముతోఁగాని యెంతమాత్రమును సంబంధము లేని మధ్యస్థుడ నగుననుభోటివానిమనసు నకును దుఃఖము గలుగుచున్నదే. ఇత నీలిడకుఁ బ్రయోధును పరమదయాళుడు నగు రామునకు దుఃఖముకలుగునని చెప్పనేల. భూమివలె నోరుపును తామర రేకులవంటి కన్నుంగనయును గలిగిన యీచెలువ, పూర్వము రామునిచేతను లక్ష్మణునిచేతను రక్షింపఁబడు చుండినట్టి సీత, యిప్పుడు చెట్టుక్రింద, వికృతిములగు కన్నులతో చూ

* ఇందులకు 'ఇహమపితికేశాస్తాం శరీరపత్రనిభక్షణం | సుఖార్థాం ముఖే శాం దృష్ట్వా మహాభ్యధితం మనో' అనిమూలము. శ్రీమద్రమః (అపితికేశాస్తాం) స్త్రీలను కురులచివరలు నల్లగానుండుట యందు. ఈలిడ కురులకొనలు నల్లగానున్నవి కాన చెల్లపురంగు తలవిందుకలు గలవానిని, వ్యాపారమును బుట్టించునది. (శరీరపత్రనిభక్షణం) తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవి. ఈలిడ అపితికేశముని చెప్పఁబడియు సంధానవిశేషమునట్టియే యీతామరరేకులతోడి యుపమ దప్పఁబడినది. కమలపత్రాక్షుఁడగువానిని మేవాదాయనియైనది. (సుఖార్థాం) రాముని యుడియందు కూర్చుండఁదగినది. (దుఃఖితాం) రాక్షసులవడును నుండునది. ఇట్లున్నదానికాదు. (మహాభ్యధితం) కాళావృక్షమైన నాకుఁగూడ మనస్సు నొచ్చినదే. ఇత పరమదయాళుఁడగురాము మనస్సు ఎంతోబాధ్యుడో. శోకముపార్వమును రెండొక నాస్పదము కావలె క్షుడఁ నామః స్థే బోధ్యుఁగా కాదు యగువానిమన స్థితిబోచ్చు నవిభావము.

చుట కనవ్యాముగానుండు రాక్షస స్త్రీల కాపుదలయందున్నది. † జనకునింట గోమ
గాఁ బెంపఁబడిన యీనీత యిప్పుడు మంచుచే పొలుపుగుండిన తామరతీగవలె గాం
తి గుండినదై, ఒకటిపెంట నొకటిగా నెడతెగక కలుగుచుండువ్యసములచే మిక్కి
లియుఁ బీడితయగుచు, మగజక్కవం బాసినజక్కవవెంటివలె స్త్రీయవిరహ మొక
క్షణమేనియు నోర్వఁజాలక, జూపఱకుంగూడ దుఃఖముకలిగించుచు నిట్టిదట్టిదనిచెప్ప
ను దలంపను నలవికానిదురవస్థం బొందియున్నది. పువ్వులబరువున కొనకొమ్మలు వంగి
యున్న యశోకవృక్షములును, నసంతర్దుశనంజేసి వెక్కువేల కిరణముల వెలుంగు
చును సూర్యునివలె వాడికిరణము లేఁయు నుదయించినచంద్రుడును, ఈవిధకు మి
క్కిలియు దుఃఖమును గలిగించుచున్నాడు'అని యనుకొనెను. అలవంతుఁడును వానగు
లకు మేలుబంటియు వేగవంతుఁడు నగునాహనుమంతుఁడు, ఇట్టివిషయమును శనఁగో
దాను బరిశీలింది, ఈవిధ 'నీతయే'యని బుద్ధి నిశ్చయమునొంది యాశింశుపావృక్షము
వందఁ గూర్చుండి యుండెను. ఇది పదునాఱవసర్గము.

— ♦ —

{ హనుమంతుఁడు నీతకుఁ గావలియున్న యేకాక్షి }
 { ముప్పలైన రాక్షస స్త్రీలను జూచుట; శింశు }
 { పావృక్షమున మఱిగియుండుట. }

అటపిమ్మట, తెల్లగలువతంపరవలె దిగుకొత్తుచు నిర్మలుండై యొప్పుచం
ద్రుఁడు, హంస నల్లనయినన్ని బలమునని బోవునట్లు, నిర్మలంబగు నల్లనియాకాశ

† ఇందులకు 'హిమశాసినీని వస్త్రకోభా వ్యసవరంపరయా నిశీద్యమానా । సహచరహితేన
చక్రవాకీ జనకమతా కృపణాం వశ్యాంపరన్నా' అనుటయు. విశేషార్థము: — (హిమశాసినీని)
మంచుచేఁగి గొట్టఁబడిన తామరతీగవలె, 'హిమశాసీ' అనఁబోవగానుచేత మంచుచేఁగొట్టువడుటకు
హర్షము నంది బహుశాలము శోభితిమయుండుట సిద్ధము. అది మంచుచేఁగొట్టువడినప్పటివలె (వస్త్ర
కోభా) కోభ నశించిట్టిది. శంకెండండ్లు ఏయద్దలేక భోగము లవధించుచున్నా కాని యావిశేష
ము నడుమవచ్చినచోదా. కావున దానిచే (వస్త్రకోభా) మువపుండినకోభ యప్పుడు నశించినది యనఁ
బడినది. (వ్యసవరంపరయా) వ్యసవరంపం చేతి. విరళాయులై సంశ్లేషమును నడుమనడుమవచ్చి నిం
ద్రంపలేదు. వ్యసమను ముడతెగక వర్తించుచున్నదని భావము. (అనిశీద్యమానా) అతిక్రమించి పీడిం
పఁబడుచున్నది. తనకొలఁదికే బట్టఁగూడఁవ్వసమము నవధించుచున్నది. (సహచరహితేచక్రవాకీ)
చక్రవాక్యుల్లరాలి విరమించుచోదైవంబు తనదుఃఖమునకు నైఁదియుండఁజాలదో, అట్లే తాను
నెప్పుడును లభించుకాల మిప్పుడని తెలిసి దుఃఖమునకు నైఁదియుండఁజాలనిది. పెనిమిటిలభించుకాల
కు'తెలియదుచే చక్రవాకీని దుఃఖమునకునైఁక కుండుచున్నదనుట, (జనకమతా) ఇట్లు దుఃఖముపడు
నది తెలిసి జనకునిచే పెంపఁబడినది కాదు. నెలయు ముఖముగా పెంపఁబడినది. (కృపణాంవశ్యాంపరన్నా)
శోభోక్తములైన హిమశాసినీని నుండలై నది యారక యీనిదదుర్గతకు నుపహాసములుగా చెప్పఁ
బడినచోదా నిజమునకుని యుపహాసములుగావు. ఈవిధదుర్గతకు నేవో పోలికగా కొంచెము చెప్పునల
మునని చెప్పినది. ఈదుర్గత వాస్తవస్థులకు కొలఁదియిడరానిదని యర్థము.

మనఁ జాలవఱకుపోయి యవరభాగమును బొందినవాఁడయ్యె. నిర్మలమైనకాంతి ద
భుకొత్తు నాచంద్రుడు హనుమంతునకు తనవెలుంగుచూపి సాహాయ్యము చేయు
వాఁడుంటేలే దనచల్లనికిరణములను నావాయుకుమారునివయఁ బఠరించెను. అంత
నాహనుమంతుడు, పున్నమచందరునింటేలు మొగంబుగల నీత, బరువులచే నావ
నీట మునుంగునట్లు, బహుదుఃఖభారంబుల మునింగియుండఁజూచెను. వాయుకుమా
రుడు హనుమంతుడు నీతనుజూడఁగోరినవాఁడై, పదికించి యరయుచు, ఆబిడకు న
మీపంబునఁ జూచువారికి వెఱపుఁ బుట్టించునాకారములు గలరాక్షసస్త్రీలఁ గాం
చెను. వారిలో, ఒక్కగన్నుగలదానిని, ఒక్కచెవిగలదానిని, ఏకాలములైన చె
వులచే తలను గవ్వకొని యున్నదానిని, చెవులులేదానిని, నీరుపంది చెవుల
వంటి చెవులుగలదానిని, తలతట్టు అనఁగా ఊర్ధ్వముఖముగాఁ దిరిగి యూర్పు
లు విడుచుముక్కుగలదానిని, మిక్కిలియుం బెద్దది యగుతల గలదానిని, నన్న
నై నిడుదగా నుండుకుత్తుకగలదానిని, కొంచెపువెండ్రుకలు గలదానిని, వెండ్రుకలే
లేనిదానిని, కంబళివంటి వెండ్రుకలుగలదానిని, చెవులును నొసలును వ్రేలుచుండు
దానిని, కడుపును చన్నులును వ్రేలుకాడుచుండుదానిని, వెదవి వ్రేలుచుండుదానిని,
గడ్డమునందుఁ బెదవిగలదానిని, వ్రేలాడుముఖము గలదానిని, వ్రేలాడుమోఁకాళ్లు
గలదానిని, పొట్టిదానిని, పొడుగుదానిని (లేక కొంతమట్టనకు ప్రాన్యమును కొంత
మట్టనకు దీర్ఘమునగు దేహముగలదానిని), గూనిదానిని, బలుపుటిక్కులుగలదానిని,
గుజ్జదానిని, మిట్టపంటిదానిని, లోతయిననోరుగలదానిని, గోరోచనపువన్నెకన్న
లుగలదానిని, విక్సితమయిన ముఖముగలదానినిం జూచెను. హనుమంతుడు మఱి
కొందఱు విక్సితవేషులను, గోరోచనపువన్నెగలవారలను, నల్లనివారలను, కోవన్య
భావలను, కలహప్రియలైనవారిని, ఇనుపశరాలమును గూటమును ఇనుపగుడియ
నుం దాల్చియుండువారిని, పందిముఖముగలవారలను, లేదీచుముఖముతోఁ గూడిన
వారలను, పులిముఖము గలిగినవారలను, ఎనుఁబోతుముఖము గలవారలను, గొట్టె
ముఖముగలవారలను, వక్కముఖముగలవారలను, ఏనుఁగుపాదములు గలవారలను
ఒంటిపాదములు గలవారలను, గుజ్జపుకాళ్లుగలవారలను, దేహములోపల నుండుతల
గలవారలను, ఒక చేయి యొక కాలును గలవారలను, గాడిద చెవులుగలవారిలను
గుజ్జపుచెవులు గలవారలను, గోవుపంటిచెవులు గలవారలను, ఏనుఁగుచెవులు గల
వారలను, కోతిచెవులు గలవారలను, ముక్కులేనివారలను, పెనుకొలఁదియైన
ముక్కుగలవారలను, అడ్డముగా చాఁగియుండుముక్కు గలవారలను, విత్పరమైన
ముక్కు గలవారలను, ఏనుఁగుకొండమువంటి ముక్కు గలవారలను, నొసఁగు
నిట్టూర్పుచుండు ముక్కు గలవారలను, ఏనుఁగుపాదములు గలవారలను, పె
పాదములు గలవారలను, ఆవుపాదములు గలవారలను, పాదములందు జట్టుగఁ
వారలను, పెద్దతలయు పెద్దమెడయుఁ గలవారలను, పెద్దచన్నులును పెద్దకడ

పును గలవారలను, పెద్దనోరును పెద్దకన్నులును గలవారలను, నిడుదనాలుకయు
 నిడుదగోళ్లును గలవారలను, మేక మొగము గలవారలను, ఏనుఁగుముఖము గలవా
 రలను, గోముఖము గలవారలను, పందిముఖము గలవారలను, గుట్టపు మొగము గల
 వారలను, ఒంటెముఖము గలవారలను, గాడిదముఖము గలవారలను, భయంకర
 ముగా చూపట్టచుండువారలను, మఱియు శూలమును ఇనుపగుదియయును చేతు
 లం దాల్చియుండువారలను, కోపస్వభావము గలవారలను, కలహప్రియలను, మిట్ట
 పండ్లు గలవారలను, నలు పెక్కువగాఁ గలసినయెఱువువన్నె గలవెండ్రుకలతోఁ
 గూడినవారలను, వికృత మయిననోరుగలవారలను, ఎప్పుడును మద్యము ద్రాగుచుం
 డువారలను, ఎప్పుడును మాంసమునందును మద్యమునందును బ్రీతిగలవారలను,
 మాంసమునను నెత్తుటను దేహము దోఁగుచుండువారలను, మాంసమును నెత్తు
 రును నాహారముగాఁ గలవారలను, ఇట్లు చూపఱకు గగురుపుట్టించుచు పెద్దబోడియ
 గలచూచెట్టుం జట్టుకొని కూర్చుండియున్న రాక్షస స్త్రీలను జూచినవాఁడయ్యెనీనిను
 గాంచుటంజేసి యెంతయుఁ గాంతిఁ దఱుకొత్తుచు నాహనుమంతుఁడు, ఆచెట్టుక్రింద,
 అనిందితయైన యారాచకుమారిని, జనక రాజనుత యగునాసీతాదేవిని, జూచినవాఁడ
 య్యె. ఆయింది, కాంతి దఱిగి, శోకమునం బరితపించుచు, సంస్కారములేనందున
 తలకురులు ముఱికి బుగ్గియుండఁగా, పుణ్యమునశించినందున నాకాశమునుండి జా
 తి భూమిపయిం బడినచుక్కవలెఁ జూపట్టుచు, మందినడవడిచేత మిక్కిలి వాసియు వ
 న్నయుఁ గాంచి, భర్తృదర్శనము మాలి, యు ల్లెమములగు భూషణములను దాల్చక
 భర్తయందలి భక్తియే భూషణముగాఁగలిగి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచే చెఱవె
 ట్టంబడుటవలన, బంధువులందఱిని బాసి, గజనమూహమును విడి సింహము బారింజిక్కి
 యెఱుఁ గదల లేకున్నయోఁడుగ జనువలెఁ జూపట్టుచుండెను. మఱియు నాచెలువ
 వర్షాకాలము తీఱఁగా శరత్కాలమేఘములచేఁ గప్పంబడినచంద్ర రేఖకై వడి, కొంచె
 ము స్పష్టముగాను కొంచెము అస్పష్టముగాను కనంబడుచు, నలుఁగు మొదలైననం
 స్కారములు లేమిచే రూపు వెంపు సొంపు కలంగి నలంగి యుండుటవలన, తంత్తులు
 గట్టకుండునపుడు పాలుపుఁ జూపనివీణియవలె రాణింపకుండెను. ఆవిడి యెప్పుడును
 పెనిమిటియగు రామునియండనే యుండఁదగినదిగాని రాక్షసులబారిం జిక్కియుండఁ
 దగనిది. అయినను రామునిబాసి శోకముద్రమునం దెవ్వలఁదేలుచు, ఆరా
 షస స్త్రీలు చుట్టునుం జట్టుకొనియుండఁగా, క్రూరగ్రహములతోఁ గూడిన రోహిణి
 వలె చూపట్టుచు, ఆభరణంబులు విడిచియుండుటవలనఁ బువ్వులు లేకుండుపూఁ
 గీఁగయుంబోలె సొంపు దక్కి, యూయశోకవనమునకును, వాసుమంతునకుఁ గను
 పట్టినదయ్యె. తాముఁ తూఁడు నిలువెల్ల బురదను బుగ్గి తొఱంగలింపకయును సహజ
 ముగాఁ దెల్లనై యుల్లసిల్లునది గావునఁ దొఱంగలింపుచును నుండునట్లు, ఆచెలువ
 యంగములన్నియు ముఱికిబుగ్గి ప్రకాశింపకయు స్వభావసిద్ధమగు దేహసౌందర్యమే

యలంకారమై యుండునది గావున బ్రకాశించుచును జూపట్టుచుండినది. మలినమై మిక్కిలియు నలంగినవలువను గట్టుకొని, జింకకొదమయుంబోలె బెళుకుంగన్నుగవఁ దళుకొత్తుచు, మొగంబున దైన్యమునొంది, భర్తలేడంబును దలంచుకొన్నపుడు మాత్రము దైన్యము లేనిదై, తనచాతివ్రత్యమే తనకుఁ గాఁపుగా, నల్లనికన్నుంగవతోఁ జెన్నారుచున్నయాదేవిని హనుమంతుఁడు చూచెను. కొదమలేడియుంబోలె బెదరుగన్నంగవగలిగి, బెదరిన లేడివలె నలుగడలఁ జూచుచు, వేడినిట్టూర్పులచే నచ్చటి వృక్షంబులచిగురుటాకులం దహించుచున్నట్లు చూపట్టుచు, రూపముదాల్చిన దుఃఖనమూహమువలెను, వెల్లు రేగినట్టి దుఃఖపుట్టుర్కివలెను, వెలయుచు, భూమియుంబోలె జాల నోర్పుగలిగి, వేటువేటు చక్కఁగా వీడినయవయవనంధిబంధములం జెలంగుచు, ఆభరణము లెవ్వయులేక యే సవాజదేహిసౌందర్యమునం బ్రకాశించుచున్న యానీతంజూచి వాయునుతుండు హనుమంతుఁడు ఇంటింతనరానిసంతోషము నొంది నవాడయ్యె. ఆవనమునందు మది రేక్షణయగు నానీతాదేవిం జూచి హనుమంతుఁడు కన్నుల నానందబాష్పంబులు విడుచుచు రాముం దలంచి నమస్కరించెను. వీర్యనంతుడగు నాహనుమంతుఁడు, రామునకును లక్ష్మణునకును నమస్కరించి సీతం జూచి నందులకు మిక్కిలియు నుప్పొంగి, రాక్షసస్త్రీలు తెన్నుఁ జూడకుండుటకై, యావృక్షంపునాకుజొంపములం గప్పికొనియుండెను. ఇది పదు నేడవసర్గము.

... { రావణుఁడు సీతనుజూడ రాక్షస స్త్రీవనివారముతో }
సశోకివనమునకు వచ్చుట.

హనుమంతుఁడట్లు, వృక్షములు చక్కఁగాఁ బుష్పించియున్న యాయశోకవనమును జూచుచు సీతను వెదకుచునుండఁగా రాత్రి చాలఁగడిచి కొంత ప్రొద్దుమాత్రము మిగిలియుండెను. అంత సవరరాత్రియందు, శిక్ష మొదలగున వషంగములతో వేదములను దెలిసి గొప్పయూగముల యజుషజేయు బ్రహ్మగారాక్షసులు సీయు వేదాధ్యయనము ధ్వనులు పానుచుంతునకు వివరబడెను. అంతఁ జెవుల కింపుగా మంగళవాద్యధ్వనులు సెలంగఁగా, ఆధ్వనులకు మహానోహుఁడును మహాబలుండును రావణుండు మేలుకొనెను. ప్రతాపవంతుఁడయిన యారాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుండు నిద్రావశమున పూదండలును సస్త్రమును నెలపులు దప్పియుండ, యుక్తకాలమున మేలుకొంది, యంత సీతం దలంచుకొనెను. *ఆరాక్షసుఁడు రావణుండు మిక్కుటముగా మత్తిల్లియుండువాఁడు గావున సాపంబని విమర్శింపక, మన్మథునిచే మిక్కిలియుఁ

* ఇందులకు 'భృకంఠ'యొక్క స్తవ్యాంధ మదనే మదోక్తిటః! ననకిం రాక్షసుకామంకో కాత్మని గూహితమ' అని మూలము రావణుండు పయికి సీతయెడల దుష్టభుగాఁడోచినను లోపల నామకు భక్తఃకేకావ యందులకనుగుణముగా వాస్తవార్థ మెట్లునఁగా:—(స రాక్షసు) అరావణుడు, (మద నేసత్యం) మన్మథుఁడున్నను. మన్మథుండు ప్రేరేపించినను, (మదోక్తిటః) న) అధికమదకు గలవాఁడు గాఁడు. (రవ్యాం) ఆనీతయందు, (భృకం) మిక్కిలియు, (నియొక్క) నితరాంయుక్తి)

ప్రేరితుడై, యామరులును మనంబున నడంచుకొనలేడయ్యెను. ఆరావణుడు స
 మస్తాభరణములను ధరించి, సాటిలేనిమేటికాంతిం దేజరిల్లుచు, అశోకవనమునకై బ
 యలు వెడలెను. ఆవనము సమస్తపుష్పములును ఫలములును గలిగి యున్న పెక్కు
 వృక్షములతోఁగూడి, పెక్కుకోనేళ్లు నందంద వెలయు, నానావిధపుష్పంబులం జూడ
 సొంపై యుండెను. మఱియు నది, యెప్పుడును మత్తిలి మధురధ్వనులు సేయుచుండు
 పక్షులచే విచిత్రమై మిక్కిలియు నాశ్చర్యకరమై, చూపును మనసును హరించుపలు
 విధములతోఁజేల్లతోడఁగూడి, బెడఁగారుచుండెను. ఇట్లు నానావిధములైన మృగ
 సమూహములు నెరసి బెసి చెట్లనుండి రాలినపండ్లు నందంద చూపట్టి, చెట్లు డట్ట
 ముగా నుండునాయశోకవనమున, యందఁగిమణిమయములును బంగారుమయములు
 నగు వెనుపలిద్వారములం జూచుచు, బ్రవేశించినవాడయ్యె. దేవస్త్రీలును గంధర్వ
 స్త్రీలును, దేవేంద్రుని వెంబడించుకట్లు, ఆరావణుడు పోవుచుండఁగా నొకనూలుగురు
 స్త్రీలతినిని వెంబడించిరి. అందుఁ గొండలు స్త్రీలు, బంగారుదండలం గలకరదీపికలం
 బట్టుకొనియుండిరి. కొండలు చామరింబులఁ బట్టుకొనియుండిరి. మఱికొండలు విసస
 కట్టలను వాల్చియుండిరి. కొండలు స్త్రీలు బంగారుగిండ్లిచాత్రాల జలముగొని రావ
 ణునకు ముందు నడిచిరి. మఱికొండలు కాంతెలు, కత్తులను ఆసనములను జేకొని, రా
 వణుని వెనుకఁ బోయిరి. అప్పుడు చదురా లగునొక చెలువ మధ్యముతో నిండినమణి
 మయచాత్రమును కుడిచేతిం బట్టుకొనిపోయెను. మఱియొక్కటి, రాజవాంఛమునలఁదె
 ల్లనై పూర్ణ చంద్రకాంతిఁ బోలుచుచు బంగారుదండముగల ఛత్రమునుబట్టుకొని రావ
 ణుని వెనుకఁ బోయెను. ఉత్తిమలగు రావణునికాంతలు నిమరచొప్పునను మధ్యము
 కైపునను కన్నులు ఘూర్ణిలుమిడిగా, కాంతి విడుకొత్తుచు, మేఘమును మెఱ
 పురేగలు వెంబడించునట్లు, నీనుడను నిమపతిని రావణుని వెంబడింపిపోయిరి. ఆరా
 వణుని ప్రయభావ్యులు, వివ్రాళమునఁ దాటుమాటుగా హాహుపురు
 లను వైచుకొని, మైపూరియు మొదలంట మాసిపోవఁగా, నెఱికునులదినరలు
 జాఱి ప్రేలాడ, నెమ్మొగుంబుల జెనుటపట్టకై పు కొంతిమిగిలియుండుట చేతిను నిడు
 చేతిను దిగుదునడుచు, దానిలం నెమ్మొగుంబులు మఱింతి యెమ్మెగులుకఁగా, చె
 వ్రేటచే నవయవములందలి పువ్వులు కనుగంద, మేలయినపూసింపలు నెరికునులం
 జెడిరియుండ, భర్తయందలి గొంగనమునను, మిక్కుటమైన మనులువలనను, రాక్షస
 రాజున రావణుడు పోవుచుండఁగా, అతినిని వెంబడించిరి. ఆ చెలువలకుఁ జెలిమిటియు
 నుహాబలుండునను నారావణుడు, మన్నపునకు బోనై, మనస్సు సీరియందుఁ దగులు

మిక్కిలి విషయముగలవాడు కావుననే, (గిం గాదుం) ఆమన్నునిని, (అత్తిని) మనస్సునందు, (గూ
 హితుం) అడంచుకొనుటకు, (నశకాక) చాలఁగాఁగి అనికాకుపు. చాలునట. ఆరావణుని మన్ననఁ దెలి
 ప్రకరించినను వాడు మన్నభగవారము జొందరేను. మఱి అతఁడయిదు విషయము గలిగియుండెను అట్టి
 రావణుడు ఆమన్నుని తనమనసుననే యడంచుకొన శక్తుడుగాఁదానియభిప్రాయము. మహావ్యరథికు

వడఁగా, జడునివలె నేమియుం దోచక, మదమువలన బెడఁగు చూపునడలతో బ్రకాశించెను. అంత వాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు, ఉత్తమకాంతారత్నములు నడచి వచ్చుచుండఁగాఁ గలుగు మొలనూళ్లఘటంఘటధ్వనులును, అందియఁ ఝళఁఝళనాదములును విన్నెను. ఎవ్వరును జేయలేని పెనుకార్యములను గావించి: వాఁడై, యెన్నరాని బలమును పొరుషమును గలిగి వెలుఁగుచున్న యారావణుఁడ ఆవనము ద్వార ప్రదేశమునకు రాఁగా హనుమంతుఁడు చూచెను. స్త్రీలు పెక్కు వియలను వాసననూనెపోసి ముందుఁ బట్టుకొని పోవుచుండఁగా, ఆదీపముల వెలుతురుచే నతఁడు నలుగడలఁ జక్కఁగా నగవడుచుండెను. మన్తభవికారమును గరువమును, మద్యమదమునుం గల్గి వంకరలై యెఱుఁగెనై పాలుచు దీర్ఘ నేత్రములు మీఱ, నతఁడు పూవిల్లువిడిచి ప్రత్యక్షముగావచ్చిన మన్తఘటం డనందగియుండెను. మఱియు నతండు, ఎంతమాత్రము దుష్టులేక, గట్టిమజ్జగనురుఁగును వెచ్చని పాలనురుఁగునుగఱోలె మి నమిసని జిల్లుగైన మేలివస్త్రము నెలవులిప్పి బాహువురిలోఁ దగులుకొనఁగా విలాసంపుత్రీతోఁ బైకి విడఁదీసి లాగికొనుచు వచ్చుచుండెను. ఆహనుమంతుఁడు, ఆకులు గుబురుకొన్న యొకకొమ్మయందు, ఎవ్వరికిని గానరాకుండునట్లు, ఆకులనుం బూలనుం గప్పకొని, దూరముననున్నను నిజతేజంబువలన దగ్గఱకు వచ్చినట్లున్న యారావణునిం జూడనాగెను. అంత నాకపిలిలకుండు, అట్లు రావణునిం జూచుచు, సౌందర్యంపు వెంపునను యావనంపునంపత్తిని వెంపారుచున్నవార లగురావణుని వర స్త్రీలనుం గాంచినవాఁడయ్యె. మహాయశుం డగునారాక్షసేతుఁడు సౌందర్యవతులగు నాస్త్రీలతోఁగూడి, మృగములును పక్షులును మిగులధ్వనులు సేయుచునుండు నంతఃపురోద్ధాన మగునాయశోకవనమును బ్రవేశించెను. మద్యహనమున మత్తుఁడై, పలువిధము లయినయోధరణములం దాల్చి, గరువంబువలన స్తంభించుటంజేసి శంకులవలె నిశ్చలము లయి చెవులొప్ప, మహాబూఁడును విశ్రవసుని పుత్రుఁడు నగునారాక్షసాధిపుఁడు రావణుడు, చంద్రుఁడు చుక్కలచేఁ బరివృత్తుం డగునట్లు, తాను నుత్తమ స్త్రీలచేఁ బరివేష్టితుఁడై, హనుమంతునకుం గనుపట్టెను. మహాతేజంవిగు నాకపిరాజు, మిక్కిలితేజమున రాజులు చున్నయారావణునిం జూచెను. మహాతేజంవిగు నావాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, 'ఈమహాబాహుఁడు రావణుడు అని తలఁచి యతనిచేష్టలన్నియును జక్కఁగాఁ జూచుటకై క్రింది కొమ్మకు దిగెను ఆహనుమంతుఁడు భయంకర మగుతేజంబు గలవాఁడయ్యెను ఆరావణునితేజంబునకు డీలుపడి, ఆకులు దట్టముగాఁ గ్రమ్ముకొనియున్న యొక చోట నెవ్వరికిని గానరాకుండునట్లు మఱిఁగియుండెను. ఆరావణుఁడు నెరికురులచివరలు నల్లని యల్లసెల్ల, అందములై పిఱుందులుమీఱ, జక్కవ గిబ్బలంబోని క్రిక్కిరిచున్నంగవ వన్నెచూప, నల్లని కడకంటిచూడుకలు వేడ్కలు సేయుచున్నయాసీరిం జూడఁగోరి యానుదలిరహిషంబునకు వచ్చినవాఁడయ్యె. ఇది పడుననిమిదవసర్గము.

❖❖❖ { సీత రావణుని జూచి భయంబున పడఁకుట, } ❖❖❖ సీతదుస్థితిని వర్ణించుట.

రావణుడు వచ్చినంత నే, యప్పుడు, అనిందితయగు నారాజకుమారి విదేహరా
 మత ఉత్తమకౌతయగు సీత, సౌందర్యమునను యశావసుమునను నివ్వటిల్లువాడై
 ఓ లయనభూషణముల నలంకరించుకొని యున్నరాక్షసాధిపుని రావణుని దూర
 ముననే చూచి పెనుగాలికి నల్లలాడు నరఁటిచెట్టువలె భయమున గడగడ పడంకెను.
 వివిధమున కన్నుంగవ గలయావరణని రావణునిరాకం జూచి, దిగులున, తొడ
 చేరే గడుపును, బుడములచేత బిగించుకొనవయును గప్పికొని యేడ్పుచుఁ గూ
 ణిండ్రియుండెను. విదేహరాజమత యగు నాసీత రాక్షసీగణములు తనచుట్టుఁ గావలి
 మండ, దుఃఖంబునఁగుందుచు, సముద్రమునమునింగిన యోడవలె నగపడుచు, మిగుల
 గాఢియైనవతివ్రతముగ బూనినదిగావున పతిపేరియులేని రిత్తినేలపయిం గూకు
 ఁడి, నటుకఁగానే నేలంబడిన చెట్టురెవ్వనలె నవయుచు, అంగములఁ గ్రమ్మకొన్న
 యింటియు వానికి సామువలె నెమ్మెలుచూడఁగా నాశ్చర్యముగొలుపుచు, మాపు
 పుపునంజేసి యలంకారములకుం దగినదయ్యు నేమియు నలంకారము చేసికొనక,
 కొంత బ్రంగి యున్నకామరతూకునలె ప్రకాశించుచును బ్రకాశంపకయును
 గావగునకుఁ జూపట్టెను. మఱియు నాచెలువ రాజసింహుఁడును ఆర్తివిమఁడు నగు
 గమునియొద్దకుఁ దాను జక్కఁ జోఁజాలకుండుటవలన నొకల్పము లనెడి గుట్టములను
 బాన్పినమన స్సనెడుఁ ఫిములనెక్కి యాలనికడకుం జొచ్చుచున్నదియుఁబోలె, రా
 మునికై వెక్కుతలచోఁతలంబడి రామునినే మనంబున భావించుకొనుచు, ఆహాము
 మీకేసి యెండి, యేడ్పుచు, బంటిదిక్కి, యెల్లప్పుడు నాజోచనములను దుఃఖము
 లనే పనిగా నుండెను. మఱియు నారముణి దుఃఖంపుమిదగానక, రామునే యనుసరిం
 కుట వ్రతముగాఁ గలదిగాన యనిని జాసినయూరటమున మణిమంత్రిమలకుఁ
 బ్బునడి నేలం జట్టుకొనియున్న సర్పరాజకన్యవలె నంగముల నుడుంచుకొనుచు,
 తానుకేటగ్రహంబుచే గ్రమ్మకొనఁబడిన చోహణివలెఁ బురపురం బొక్కుచు, నుం
 ఁ. మఱియు, గట్టిశీలముగలిగి సమయాచారంపన్నమై ధర్మప్రధానం బగు కులం
 పనంబుట్టి పడప * దుష్కులంబునం జెండియై యక్కులమున మరిలం బుట్టినట్టినయిన
 క్కకై వడి, యాపడఁది, మిక్కిలియుం గీడ్పడియుండెను. ఇంతేకాక యాయమ, మిథ్యా
 వాదముచేదూలిన మంచికీ ర్తివలెను, ఆవృత్తిలేమివలన మఱపు దగిలి మిక్కిలి శిథిల
 పవన్యవలెను, సన్నగిలిన వెనుకీ ర్తివలెను, అవమానము నొందినవానికి ననమానిం
 కవానియెడఁ గలయక్కుఁజవలెను. పూజార్చనములు కొంచెమయిన పూజ

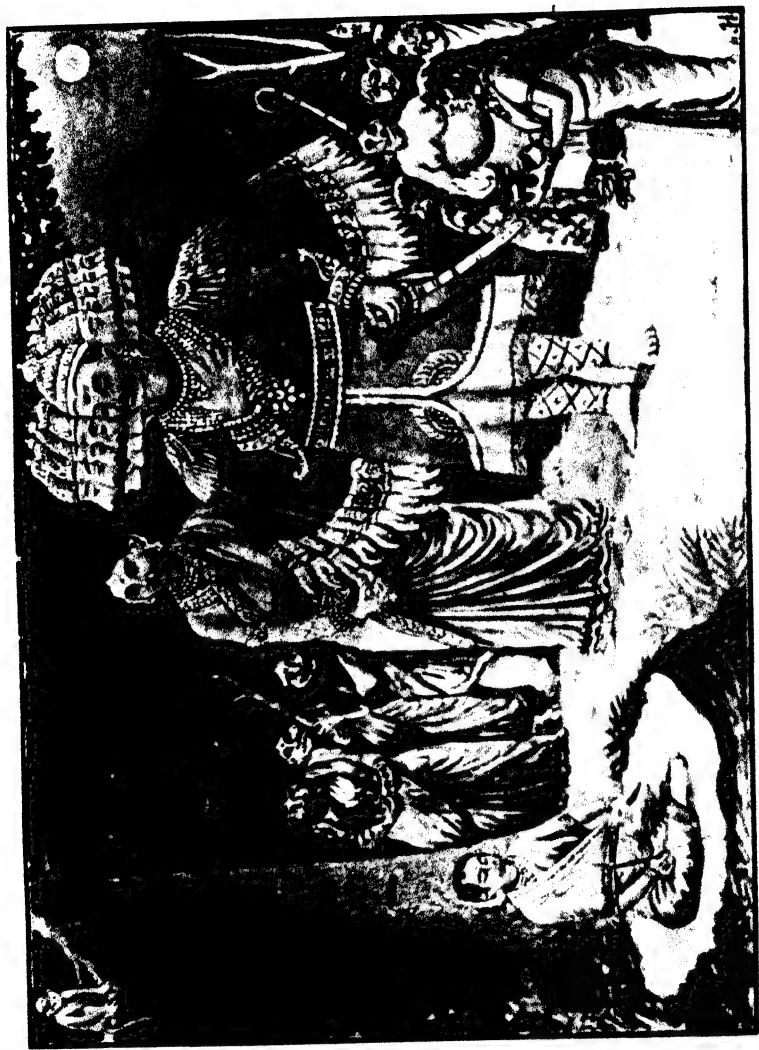
* ఇందులకు 'పుంసంస్కారమహాత్మనాం జాతాయంత దుష్కరే' అనితూలము. 'కుమారాణామ
 యనమివ కుమారీణాం వివాహోద్విలియంగన్త అన్నట్లు స్త్రీలకు వివాహము రెండవజన్మమగుచు
 డి. దుష్కులమున వివాహమృత్యువలె యదఁగా దుష్కులమునం బుట్టుటయేయగునని భావము.

వలెను, కొట్టవడిన యాశవలెను, మిక్కిలి తగ్గినయాగామిలాభమువలెను, భృ
త్యులనుష్ఠింపకున్న యాజ్ఞవలెను, ఉత్పాతకాలమున జ్వలించుచున్న దిక్కువలె
ను, దుష్టులచే నపహరింపఁబడిన పూజార్చనములవలెను, మంచు మొదలగువానిచే
సాంపుదూలిన తామరతీగవలెను, శూరులు చంపఁబడిన సేనవలెను, చీకటిచే గ్ర
మ్మఁబడిన వెలుతురువలెను, నీళ్లించుమించుగా నెండిపోయిన నదివలెను, అపవిత్రము
లైనవి తాకిన యగ్ని వేదివలెను, చల్లాటిన యగ్ని జ్వాలనవలెను, రాముగ్రస్తుండైన
చంద్రమండలము గలపున్నమరాత్రివలెను, ఏనుంగులు తొండములచే తామరాకు
లను తామరపువ్వులను బెఱుకఁగా వక్షులు జెడరి చెడరి యాకులపడి యున్న తామ
కొలంకువలెను, గల్లుతెరిపి నీరంతయు వేతొక చోటికిఁ బాటంపఁగా నెండిపోయిన నా
వలెను, పతిం బాసినశోకమునఁ బీడితయై, కృష్ణవక్షరాత్రిపడి, భర్తృమ ఖమున
మంచి దేహనంస్కారమేమియుఁ జేసికొనకుండుటంజేసి కాంతిహీనయై, చూపట్టుచు
డెను. నుకుమార్తయై సుందరములైన యవయవములుగలిగి, మణిమయంబులగు
గర్భగృహములలో నుండఁగినదియు వట్టిబయల వేలగు గూర్పుండుటంజేసి, కొం
సేపటికిమునుపే బెఱుకంబడి యెండికు వాడుచున్న తామరతూమంబోలె నూప
గుచు, ఆరణ్యమున వేటకాండ్రచే పట్టుకొని స్తంభమునఁ గట్టివేయఁగా, గిమికాసి
బాసి నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు చాలదుఃఖమునం బొక్కుచున్న వేటి యాడుగజము
లైనై, సంస్కారములేనందున కురులెల్లనొక్కటిగా వెనచికొని నిమిదగా నేర్పడి
యొంటిజడ బెడఁగార, శరదృతువునందు నల్లనివనపం క్తితోఁ గూడియుండభూమి
యంబోలె భాసిల్లుచు, ఉపవాసమునను, శోకమునను, చింతనమునను, భయమునను
నెంతయుక్షీణించి, కృశించి, విన్ననై, పాతిపత్తిమన లేవమే ధనముగాఁగలిగి, మిఠా
హారమును భుజించుట యనును లేమస్త్రీలక్షణముతోఁగూడి, దు ఖమునం జేసి
పిసికికొనుచు మోడ్చియుండుటంజేసి మనసున రామునిచే రావణునకుఁ బరాధము
గలుగవలయునని యిష్టదేవతం బతిమాలుకొనుచున్నట్లు చూపట్టుచుండెను. ఇట్లు రా
కు రక్షకుం డెవ్వఁడయిన నగవడునో యని నాలుగుప్రక్కలం జూచుచు, గోడనను
సేయుచున్నదై, తొంగలితెప్పలుగలిగి చివరిలొడెట్లనై నడుమ తెల్లగానుల్లకి
వాలికగన్నులుగలిగి, యేకండును బొందక, యెప్పుడునురామునే యనుసరించుటయే
మిక్కిలియు వ్రతిముగాఁ గలిగి వెలుగుచున్న యామిథలరాజమలెను సీతను రా
వణుడు, తనచావుకై, తనమీఁద నానగొనునట్లు చేయఁ దొడంగినవాడయ్యె. పే
పందొమ్మిదవసర్గము.

శ్రావణుడు సీతను వశమునీసికొనుటకై నానావిధములం బ్రార్థించుట

అట్లు దైవ్యంబునొంది, యానందము కుంది, చూచువారి కెంతయుఁ బాల్గొ
లుపు చున్నయాపత్రిత్రకు సీతకు రావణుడు సాభిప్రాయములైన తీయనిమాట

1079. హనుమంతుడు కంశువృక్షమును చుట్టియుండుట. రావణుడు ధాన్యమాలిని
 నోవచ్చి నీలము గార్చించుట.

నాసతో తనవృద్ధయము నిట్లు తెలిపినవాడయ్యె. "ఏమంగులొండములవంటి లో
లు గలదానవు గదే. సీతా! నీవు నన్నుజూచి భయమునఁ జెన్నులును గడుపును
మాసికొని నిన్ను నా కెంతమాత్రము నగపడికుండునట్లు చేయఁగోరెనట్లున్నావు.
తా! నీకన్నుంగన విరివియైచది. నీయవయములన్నియు శుభలక్షణములతోఁ గూ
డియున్నవి. నీవు సర్వలోకముల మనంబులను హరించుచున్నదానవు; కాన నాకెం
కయుఁ బ్రియురాలవు. † ఇట్టినిన్నుఁ జూచి కామించుచున్నాను. నన్ను గారవిం
గ్రమా! ‡ ఇచట మనుష్యులుగాని కామరూపులగు రాక్షసులుగాని నీకు భయము
లేగించువా రెవ్వగులేరు. నేనో నీకు మిక్కిలి కూర్పువాడనుగాన నావలనిభ
యమును సీతా! నలదు దిగ విడుపుము. § పిఱికిదానా! నాకుఁ బర స్త్రీగమనము దోష
మని తెలపవలదు. పర స్త్రీలను బొందుటగాని, బలాత్కారమున వారలను నపహ
రించుటగాని రాక్షసులకు ధర్మము. ఇందులకు సందేహములేదు. కులధర్మమునలన
నెంతమాత్రము దోషము లేకపోవుటకాక పుణ్యమును గలుగును. ఈవిషయ
మిట్లున్నది § ఇదిను నీవు నన్నుఁ గామించకున్నావు కాన నిన్ను మాత్రము నేనుగాడను.
కావున నామెడల నీకు మిక్కిలియు మధేచ్ఛముగాఁ గాదుము గలుగుఁగాలె.
దేవీ! నాప్రియురాలా! ఇచట భయపడవలదు. నన్ను నమ్ముము; మథార్థముగా
నాయుడు స్నేహముంపుము. ఇట్లు దుఃఖించుచుండకుమీ! ఒకటి జడగా కురులు
వెనఁచుకొనుటయు, నేలొ బగురుటయు, చింతియిందు మునిగియుండుటయు, ము
ఱికినస్త్రమును, లేగనినమయమునం దుపవాసమును, ఇవన్నియు నీకుఁ దగినవిగావు.

* రాక్షసులు సీతయొడ నిజముగా భక్తుండగావున నిందలి వాక్యములకు నిది మొదలుగా నధికారి
యగు గ్రాహ్యము. 'మా. పృష్ఠా వాగవాసోః సూర్యావాస్తవోదరం | ఆద్యవనివాత్సవం భయా
న్నేగం శ్చియిన్యో' ఇందులకు వాస్తవార్థము:- నేను నీకొమలవంటి భృశ్యుండను. నన్నుజూచి
నీట్లు చెప్పుటకు గడువును మాసికొనుచున్నావు. ఇది యుచియుగాదు.

† 'కామశృత్వాం విలాక్షి...' అనియ్యము. వాస్తవార్థము:- (త్వాం) నిన్ను (కామయే)
వాఁకిత్సవిగాఁ గోరుచున్నాను. లిక్కినవి నిజము.

‡ సర్వేశ్వరమగు నీకు నివ్వవలసిన భయములేదు కావున నావలనిభయము లేకుండుఁగాక
యన వాస్తవార్థము.

§ 'నీవు నన్ను కామించెదమియ్యి' అనెనట్లు! రాక్షసులకు పరదారగమనములున్నధర్మములే.
వాదేహయనందును అధేచ్ఛముగాఁ గాదుము వర్తించినను విత్తంబునఁ బ్రతియును నాయుచ్చేదనవిగు నీయె
డలట్లు కామముంచుట గలుగుదుమి' యన వాస్తవార్థము.

§ 'ఏమంతరిదకామాను నశ్వాం ప్రిశ్చ్యమి మిక్కిలి...' 'కావున (అకామాంతు)నన్ను భృత్యు
నిగాఁ జేపట్టుట కొల్లకన్న నిమ్మ. నే! (అ+కామాం) విష్ణుకాయించు లక్ష్మివనినన్ను, (నస్పృశ్యమి)
యట్లు నీయాళ్ల లేకయి నీకు పూజనీయుటకును కెంత చున్నానని వాస్తవార్థము.

1 ఇందులకు 'ప్రణయస్యన తిక్త్యేన' ప్రసక్తురాలవనమని వాస్తవార్థము.

వీనిని విడుపుము. సీతా! నీవు నన్ను గూడి పలువిధములైన పుష్పమాలికలను నంద
నగంధములను అగురుగంధములను, వివిధములగు నవస్త్రములను, దివ్యములైన
యాభరణములను ధరించి యుత్తమములైన పానీయములంద్రావుచు, మేలి శయన
ములను ఆననములను హాయిగా ననుభవించుచు, ఆటపాటలను వాద్యములనుం
బోద్ధువుచు నుఖంబుండుము. నుండరగాత్రి! నీవు, ఇంతలలో నెల్ల మేలుబురివి.
ఇట్లుండకుము. మేన, సోమ్యులు గయి నేయుము. నన్ను బొండ్రియు గూడ నీవు సోమ్యులు
లేనిదానవై యుండుట యెట్లులేగును? ఎంతమాత్రము దగదు. * మనోజ్ఞముగాఁ దల
నూపియున్న నీయెలజవ్వనమంతయు వ్యర్థముగాఁ గడచిపోవుచున్నది. వేగపాటిపోయిన
నీళ్లు మఱల రానియట్లు, కడచినవాయును మరల రానేరదు. కావున నిపుడే భోగము లను
భవించుము. శుభదర్శనా! లోకమునందెచ్చటఁగాని నిన్నుఁ బోలిన రూపుగలది వేఱొ
క్కరియుఁ గానరాదు. కావున, రూపములు పన్నునా బ్రహ్మదేవుఁడు, నిన్ను నిర్మించి
యింక నీకన్ననతిశయించినరూపును నిర్మించుట యిశ్వేశ్వరమనియెంచి నృప్తి సేయుట యు
డినినాడని తలంచెదను. సీతా! + ఎనలేని సౌందర్యమునను యావనమునను బాలు
పారుచున్న నిన్నుఁ జూచి బ్రహ్మదేవుఁడయిన మోహించును. మఱి ఎంతరుఁ డెవ్వఁడు
మోహింపకుండ నేర్చును? † బలితింబులయిన పిఱుండులును, చందురునిఁబోలు ముద్దు
మొగంబును గలయో సీతా ! నేను నీయవయవములలో దేనిఁ జూచినను మఱల నా
కన్నుంగనవచ్చటనుండి మరలఁజాలకున్నాను. ‡ సీతా! నాకు భార్యవగుము. నేను పర
పురుషుఁడనడియాయజ్ఞానమును దిగవిడుపుము. నీకు శుభంబగుగాక, నేను శ్రీ నానా

‡ ఇందులకు 'హంప్రాప్త్య' అని మూలము. నన్ను భృత్యునిగాఁబొంది, మాల్వాదులకు బొం
డుమని వాస్తవార్థము.

§ 'హంప్రాప్త్య' అనిమూలము. నన్ను భృత్యునిగాఁగలిగి నీవు సోమ్యులు లేనిదానవై గావచ్చు
వని వాస్తవార్థము.

* 'ఇంద్రే చానుసంజాతం యావం వ్యతిరేతే ...' (తే) నీయొక్క, (భృత్యవ్యవహారము)
భృత్యుఁడైన నాయొక్క, యని యధ్యర్థార్థము. నీభృత్యుఁడనగు నాయావహారము వ్యర్థముగాఁ
బోవుచున్నదిగనుక యావంమందే పలుకవలయునుగాని యిప్పుడే నీకు బూజనీయుట కనుజ్ఞయిస్తు
అని వాస్తవార్థము.

† నామైష్టిపరు నిన్నుఁ జూచునేని బ్రహ్మదేవుఁడైనను బూజింపకుండఁడు. మఱి యితిరులకు
గుర్తి చెప్పవల యనిభావము.

‡ నీయవయవము దేనినిజూచినను నాకు భక్తి అతిశయించుచున్నదిని భావము.

§ 'భవమైతిభిభార్యమే' అనిమూలము. (మైతి) సీతా! (మే)వాగొడుకు, (భా+అర్యా)-
కాంతిచేతఁ బూజ్యురాలవు, (భవ) కన్య, నేనిప్పుడు నిన్నుఁ బూజింపవలయును గాన నీది ట్టలంకారము
లేకుండక చక్కఁగా నలంకరించిని కాంతిమోందియుండుము వాస్తవార్థము.

¶ 'బహ్వీనా ముత్రిమస్త్రీదా మహ్యతావామితీ సతః | సర్వానామేవభద్రంశే మమగ్రమహీ
క్షితవ' అని మూలము-వాస్తవార్థము. (ఇత సతః) అభ్యతాహం, బహ్వీనాం ఉత్తమస్త్రీణాం, సంస్య
సామేవ) ఇచ్చటచ్చటనుండి తేలిదీన వెక్కుకొత్తమస్త్రీల కందఱును, (మమ) నాకును, (అహీ

ఫలంబులనుండి తెచ్చిన యుత్తమస్త్రీలు వెక్కండ్రుగలరు. నీకు శుభం బగుగాత. వార లందఱికిన్న నీవు సగ్రభార్యగా నా కుండుము. * పిఱికిదానా! నేను నానా లోకములనుండి బలివి నెఱిపి తెచ్చిన రత్నములన్నియును నారాజ్యమును నీకిచ్చితిని. నేనును నీకు భృత్యుడ నయితిని. విలాసిని! నేను నీకుగా నానావిధనగ రములను వరుసగాఁ గలిగి వెలుఁగుచున్నభూమినంతయు జయించి జనకమహారాజున కిచ్చెదను. న న్నెదురుగా నిలిచి మార్కొనుచుంటివాఁడు ఇదినఱ కీలోకంటున నా కగపడలేదు. యుద్ధమున నావరాక్రమ మెంతయెదురులేనిదో, అది యెంత గొప్పదో చూడుము. నాశత్రువులలో దేవతలును అనుకులును నాతోయుద్ధము నేసి పలుమాఱు భంగమునొంది, టక్కెములు విఱువంబడి, నాయెదుట నిలు వలేక పాటిపోయిరి. ఇంక నితరులవంగిని జెప్పవలె? (ఇట్టివాడనుగాన నా యెడ వైరస్యములేక) + నీవే యిచ్చుగించి యిప్పుడు చక్కగా నలంకరించు కొనుము. నీ యవయవముల నెల్ల కాంతులు మెఱయుచుండు నాభరణము లొగయునేయుము. నీవు చక్కగా నలంకరించుకొనియుండఁగా నీరూపమును లెస్స గా (నుంచునని) చూడఁగోరుచున్నాను. వరాననా! నీవు సరళముగా నలంకరించు కొని, నీయిచ్చవచ్చినట్లు భోగంబుల ననుభవింపుము. పిఱికిదానా! మధ్యంబులం గ్రోలుము, క్రీడింపుము. నీకుఁగావలసినవారలకు యభ్యముగా భూమినిగాని ధనమును గాని యిచ్చుకొనుము. నన్నునమ్మి నాయందు ప్రీతినుంపుము. సంతోషింపక దిట్టలిన ముతో నీకుఁ గావలసినవనులకు నన్నుఁ బనిగొనుము. నీవు నాయనుగ్రహముచే సం తిసమునఁ గ్రీడించుచుండఁగా నీబంధువులును ప్రీతింబొందుదురు. కల్యాణీ! నా నీ సమృ

పహిషి) పద్మభార్య (మూ) ఆర్యాపూరియ-అవ్యహార, (అవ్యహార) ఆర్యాపూరియ-అమెక్షిమ-అమం బోదకం, (ధవ) ఈశ్వరివిగమ్య. వాకుమ మీ మెతెట్లున ప్రీతిమ మందోదరికిన ఈశ్వరీదమం దివము.

* 'గర్భి మలను రాజ్యమును నచ్చిరి' నమటచే తినవారి నన్నింటిని రాజుఁడు నీరకు నమర్పించె నయి 'శేష సేవాదేవ' అమటచే తిన్న భృత్యులుగా నమర్పించుకొనెనయియుఁ దెలియునది.

+ ఇందులకు 'ఇచ్చిమూర్తియశామయ్య ప్రతిరత్నోత్తమమ్' అని మూలము. 'ఇచ్చిమూర్తియ శామ్' అని మహేశ్వరితీర్థపాఠము. ఆపృథు వాస్తవార్థము. — (మూ) లక్ష్మిని, (ఇచ్చి) పొందును. వా సంపదయం దిచ్చయించి వానినందియుఁ దీరిని చక్కగా నలంకరించుకొనుము. పిదప విష్ణుబూజిం చెదను.

: ఇందులకు 'మర్త్తి'పాదాలలక్ష్మార్థశ్చ లలప్రాంబాదనా నైవ' అని మూలము. వాస్తవార్థము - (మత్ప్రసాదాత్) వాయువలీ నీయగ్రహమునలన, (తె) నీవు, (లలప్రా) : సంతోషించుచుం డఁగా, (బాదనా) బంధువులును, (లలప్రామ్) సంతోషింతురుగాక. వాయువు నమగ్రహముంచి నీవు సంతోషమున నుండఁగా వాబంధువులు సంతోషము జొందుదురు.

§ ఇందులకు అవ: - శేష రామునితోఁ గూడియుండుదానను, నీకు నమగ్రసంపత్తిమృద్ధి జొనం గెదను. నన్ను రామునితోఁగూర్చుచుని నీరీతెప్పఁగా రాజుఁడు వాకు సంపదించెనది. మోక్షమేలు

ధని నానంప త్తని నాకీర్తినిం జూడుము. నుండరి! నారచీరలు గట్టుకొని యడవిపాలయన రామునితో నీకేమిపని? జయముమాలి, సంపదమాలి, యడవిపాలయి, వానప్రస్థులము గయికొని భూమివైఁ బరుండుచున్న రాముఁడికిను బ్రతికియన్నాఁడో లేఁడో, అని నాకు సందేహముగానున్నది. నీతా! కొక్కెరలు పురోభాగంబునఁ గలిగి యుండుటవలన మిక్కిలియు గొప్పలయిన నల్లనిమేఘములు క్రిన్నుకొనఁగా మఱుగుపడిన వెన్నెలను జూచుటకు నలవిగానట్లు, నానశింబున నున్ననిన్ను రామునకుఁ జూచుటకేనియు శక్యముగాదు. హిరణ్యశివుడు, ఇంద్రునిచేతికిం జిక్కినలనభార్యను మఱల నొందునిమూలముగాఁ బడసినాడు. అట్లే నాచేతికిం జిక్కిన నిన్ను రాముఁడు మరల బడయనేర్చు ననుకొంటివా! అతఁడేమిచేసినను నావలననుండి మరల నిన్ను బడయనేరఁడుచుమీ. పిటికివానా! నీచిటున వెన్నెలముఱువే. నీవలువరున యెంతసాగసుగా నున్నది. నీకన్నుగవచెన్నే చెన్ను. నీకులుకు బెళుకులు చెప్పఁదగమా! ఇంతయొప్పులకుప్పవయ్యు తునకు పిటికి దానవే! ధైర్యము లేకపోయినది. ఇట్టి చక్కండనమువలన, గినడుడు సర్వమును హరించునట్లు నామఁస్సును అపహరించుచున్నావుగదే. * నీవు నలఁగిన వెన్నెలలున

యును; కాన మోక్షముగఁగెనుట నీపాదాబ్జములను విడువ నమచువాఁడు 'అర్చిం మహావశ్యశ్చిం క్రియంభక్తయశక్త్యుమే, కంకితవ్యసీ రామేన సుభగేచీరవాససా' యీ ప్రబలము రాము గిట్టిర్చిన గొనరక! ప్రతీ స్థలకాయాం శక్త్యేకవతిరా నవాంపహివైదేహీ రామస్త్యాం ద్రపుం వాత్సలపల్లవే! పురోబలాకైరిసిలే రైశ్చైశ్శోతాన్నిమివాప్యతామ్' నవాం మహావాత్సలపాత్రమర్హతరాసుఁ హిరణ్యశివుఁడీర్చి మింద్రహస్తగతామి' అని మూలము. 'సుభగ' శ్లోధనవ్యవహిన్! (మహావాత్సల పశ్య) నామైశ్వర్యదులన జూడుము. నా కిచ్చెయు నచ్చవిగాన యింక నెక్కితడమట (యీ ప్రబలము) స్మరిన్పిమ్మై జయముగలవాఁడును, (వనగోచర!) జలము వానధానిముగాఁగలవాఁడును, నారాయణుడనట, కావున నే (గరితీ) వాంఛ లక్ష్మీగలవాఁడును, కావున నే (ప్రతీ) భక్తిసంక్షిప్తవతిమే శీలముగాఁగలవాఁడును, కావున నే (స్థలకాయా) క్రియవాక్యపరవాలనుకొఱకు, భూతయనుఁడును, (యః) ఆర్ద్రాహ్వరము. ఎవఁడో, (అచీరవాససా) అ. భేదము. నారచీర గవట్టి వస్త్రముగలవాఁడును—అనఁగా పితాంబరము వస్త్రముగాఁగలవాఁడునగు, ఇట్టి వేదసామేగ సహా ఆరాయనితో (గూడి) (ర్చిం కంకితవ్యసీ) నీవు ఇచ్చుదు నీచేయఁగలవు. నా కైశ్వర్యమున్నయునుండఁగా అరయునోఁడేరి నీవు నాకు మతమియుఁ జేయజాలవభవము. కాఁబట్టి (కవతిమయి) అనిభేదము. నేమి బ్రతికియుండఁగా, (రామస్త్యాం ద్రపుమహి నోపలప్త్యసే) రాముడు నన్నుఁ బాడనగూడఁజాలఁడు. 'నన మహావాత్స' రాసుఁ హి త్యాంపాత్రమర్హత/నా చేరిమంకి రాసువుఁడు నిన్ను బడయుటయు యుక్తముగాదు—అనఁగా నేమి ప్రాణముతోనుండఁగా రాముఁడి నిన్నుఁ బాడవైన నియ్యమ. నన్ను వధించినదడ నిన్నరేడుచూచుఁగాక. నిన్ను బడయుట కర్హుఁడగుఁగాక. అంతవఱకు నిన్నుఁ గొలుచుదు నీపాదారవిందములను విడువక భరించుదునే యుందునభావము.

*ఇందులకు 'శ్లోక' శేయవసనాం రన్వీమ ప్యనలంకృతామ్ త్యాం దృష్ట్య స్వేషుదారేషు రతితో పలభామ్యహమ్' అని మూలము. (త్యాం) నాయిట్టిదేవతలైన నిన్ను, (దృష్ట్య) చూచి, (స్వేషుదారేషు

గట్టుకొని, కృశించి నకనకలానుచు, ఏమియు నలంకరించుకొనకుండునపుడే, నిన్నుఁ జూడఁగానే, నాభార్యలందు నాకు రుచిగలుగకున్నది. నీవు మంచిపుట్టుముగట్టి చక్కఁగా నలంకరించుకొని సంతోషమున నుచ్చోగుచుండఁగాఁ జూతునేని, యెట్లుండనో ! నీతా ! నాయంతేపురమున సమస్తశుభలక్షణసంపన్న లయినయు త్తమకాంత లెందఱుగలరో ఆయాదిజకును ఈశ్వరివిగా నుండుము. నల్లని నెత్తికులకొనలు గలదానా ! ముల్లోకములందెల్లచో నుత్తమలయిన నాభార్య లందఱునూ, లక్ష్మీ దేవికి అప్పవసలు పరిచర్య సేయునట్లు, నీకుఁ బరిచర్య సేయుచుండుకు. సుభూ ! సుశ్రోత ! కుబేరునియొద్దఁ గలనీర్వాచకులను ధనములను, అన్నింటిని, నేను శలిచిగట్టి లోకములను, నీవిగాఁ జేసికొని, హాయిగా ననుభవించుచుండుము. * నన్ను ను బతి గాఁ గెయికొని సుఖంబనుభవింపుము + దేవీ ! రాముడు తపంబునఁగాని బలాబునఁగాని, పరాక్రమములందాని, ధనమునందాని, శేజంబునందాని, కీర్తియందుఁగాని, నాకు నాటి కానేరదు లలనా ! నీవు నీయిచ్చవచ్చినట్లు, మద్యంబులఁ ద్రాగుము, సుఖముగా విహరింపుము, క్రీడంపుము. కావలసిభోజముల ననుభవింపుము, నీకు ధనసమూహమునంతయు నిచ్చెదను. భూమినంతయు నిచ్చెదను ; నా దుందు ప్రీతి నుంచి సుఖముగా విహరించుచుండుము. నీవిట్లు సొంపుగానుండుగా నీబాధువులందఱును నిన్నుఁగూడి సంతోష మనుభవింతురుగాని. పిఠికిదానా ! పుష్పించియున్న వృక్షసమూహములు ఎడతెగిన దృక్పథముగా నుండ నున్నట్లు మధుఁముగా ర్పం క్తితులు సేయ. రమణీయము లగు నముక్తిశ్రీ కావనములందు బంగారుపూర్వులచేతను నిర్మలములయిన హాసనాలచేతను మేనెల్ల నలంకరించుకొన్నదానవై న నాఁగొనూ డఁ గ్రీడంపుము. ఇది యుపనిషదుపన్యము.

రితంశోపలభ్యం నాభార్యలందు ప్రీతి వానఁ గలుగింపజేసెనెడలెను నిన్ను విశ్రింపినవారి నే ఆనందపూర్ణుడనై యుండినంతి నందరినింబి భావము.

* ఇదియు 'వాందే భర్తృయ భాషణమే' అని మూలము. (వాం)భర్తృత్వంబు ననున్న-భర్తృత్వంబునై నేను నుకూమలు సేయుండఁగా నుంట-సుఖ మనుభవింపు' మని వాస్తవార్థము.

+ రాముడు తపము పెంచినవారిచే నాకు సంతోషము. ఆతఁడు పరిధికపక్షప్రశ్నార్థనం పన్నుడగు భగవంతుడుగాన వాఁడై ఆధికఁడయిగునని వాస్తవార్థము.

: 'మయిలల లలశ' అనిమూలము. (మయిభృగ్యేపతి) అని అధ్యత్మార్థము. సేవభర్తృత్వంబునై యుండఁగా యశోచ్చముగా క్రిడింపుమని వాస్తవార్థము.

§ 'కుసుమితిమిజాలన వ్రతాని భ్రమరయుతాః సముద్రతీరజాః కింకరమలహరిభూషితాంశీ విహరమయాగహ భీరుకానవాస' అని మూలము. (నహ) ఏకకాలమున నీ, (మయా) వాచేరి, సంపత్తి తాని) అనీతమము, పెంకలదీవి, (కానవాస) సముద్రతీర మయిండు విహరింపుమని వాస్తవార్థము.

{ సీత రావణునిమాటల ఖండించి తన్ను మరల రామున
 కప్పగించునట్లు చెప్పట; అట్లు నేయనిచో రామునిచే
 నాశము సిద్ధమగుట. }

భయంకరుడగు నారాక్షసుడు రావణుడాడినమాట విని, సీత, యార్తయై విన్ననై దీనస్వరంబున మెల్లగా వానితోనిట్లనియె. ఉత్తమకాంత యగునా సీత, ఎల్లప్పుడును చిఱునవ్వు చొలఁకుచుండు నావతివ్రత, దుఃఖపీఠియై రోదనము నేయుచు, భయమున గడగడ నడఁకుచు, హుచువారికి జాలిగొలుపుచు, మనంబు నఁ బతి నే ధ్యానించుచు, * సహజం బయిన తెలిచిఱునవ్వు మొగంబున ముఱువునూ

* ఇందులకు 'శృంగమ వైరితిః కృత్వా ప్రత్యువాచ తువిష్టతా' నిపర్తయ మనోమర్తిః స్పృశనే క్రియతామః' అని యాము. విశేషార్థము:— (శృంగమ వైరితిః కృత్వా) శృంగమును నడుమనుచు కొని 'అనం వాన్న నుదకం చేతుమ్' అన్నట్లు రాజులకు పీటవేయుట అన్నీదగము నిచ్చుట యదితి యుగముక ఎందులకు బదులుగా శృంగము నడి యుపచరించినయెడల ప్రపన్నుడై నిపర్తించునో యను శంకచేతను 'అభావేభూమిరదకమ్' అనుమర్యాదచే అనవిబుదనని చెప్పనగును; లేక రావణుడు నిరూపించినట్లుచే వాని దగ్గఱకు రావలెను యుగయుద్ధ పెట్టెలయందు 'స్తంభే సరితావపత్క్తి థేహి' అభిమానులే 'శృంగముచేగాని సీతచేగాని పంక్తి థేమను కలుగుచున్నది' అనుభావమున ఒకపుడక ఎదురుతుంచెనుట; లేక 'సవరముఖఃక్షణంవాసి సంభావగమ్' అన్నట్లుస్త్రీకి, పరపురుష దర్శనాదులు సూడవుగాన గడ్డిపోచవీటి దాని వ్యాకేరించి వాడు ఉపశ్రోతియగుటకై యట్లు చేసినదనిచ్చును; లేక తాను గటాక్షించినెల్ల బుద్ధిసంపన్నులు లగునుగాన తనకునుకూలమైన అచేతనశృంగమును సచేతనముగాఁ జేయుదమని యట్లు చేసియుండవచ్చును; లేక, శృంగమును సచేతనముగాఁజేసి మనశ్శక్తి వాగోపించితిమేని, యీమనవైధిమయచేరి భీరుడై, రాణి ఎచ్చుకో తుల యట్లుచేసెను. లేక అజ్ఞానదగునిన్న 'శృంగమలఘుమేనే' అన్నట్లు, ఈశృంగముతో సాటిగా నిరూపించుచున్నానని యట్లుచేసెననియు భావము. లేక 'హృషీహింస, పశుభిస్సహనః' అన్నట్లు నీవు అజ్ఞ మగు పశువుతో సాటివి గావున ఈగడ్డిపెడి పశువు. అని గడ్డికేతునైతను, లేక 'విచిత్రాణిదమాల్యాని చంద్రవాన్మరూడిన | విచిత్రాణి వాసాని దివ్యావ్యాధరణాని | యా వివైశ్రవణే సుభృగి రత్నాచచ ఛవాచ' అని నీవు దొంగరలుచెట్టినవానివల్ల ఈశృంగముగా తలంప ననియైనను వల్లుచేసెను; లేక 'లక్ష్మీరత్నోమనఃకులా | అపరాధాత్తైః స్య నలర్యాదవశ్యతే' అన్నట్లు నీయపరాధమున లంకయారియు నశంపఁతోవుచున్నది. అప్పటికి ఈశృంగములను ప్రాంగుచేసి కొని యొకగదినివేసేసేసని యట్లుచేసిరి; లేక యీశృంగమువలె 'ఈర్ష్యాతో సహిమాన్యైశ్చ' ఈ మును లోమమును విడిచి రాముని వాక్రమంపురీయని తెలుపుటకు అట్లు చేసెను. లేక 'మిత్రమాదయంక కర్తుం రామః స్థానంపరీక్షతా నిధం చానిచ్చతా భూరం' అన్నట్లు సీతాపురుషును ప్రాంగములును గావల యునని యీగడ్డిపోచను గవ్వకొని ఆపురుషునింబాని పాదములపైబడుచు అనితెలుపుట కట్లుచేసె ను; లేక ఈగడ్డిపోచను కంబముగాఁజేసి దానినుండి రామునింబామును బయలుపుద్ది చెడుగులు తలం చెడి సిగ్గుదయమును చీల్చింపలయునని యట్లుచేసెనని; లేక శృంగాదులకు ముందుడవైచి ప్రతిజ్ఞ చేయునయు మర్యాదచేసిన 'క్షిప్రంతరినవాథో హే రామస్సమిత్రణానవాతో యమల్యమితాదిత్యః'

ప, రావణునితోఁ బ్రత్యక్షముగా మాటలాడుట తగదు కావున, ఒకగడ్డిపోచను

ప్రాణాపాదాస్యతేకరైః' అని రాముడు లక్ష్మణునితోఁకచ్చి సీతాగమలను రాగములుచేచి బాడిచి యుత్తరేణోపురిధమును కాకువుఁగాక యని గడ్డిచేచి ప్రతిజ్ఞ వేసినది; తేక వామనుడు శుక్రాచార్యుని కన్నలు తృణముచేఁ బాడిచినట్లు, 'యద్యత్పశ్యామితేగాత్రం తీతాంశునదృశాన సేతస్మిం నైర్జితృపుషు శ్రోణివత్కుర్మమునిధ్యతే' అని గాత్రమందు దృష్టినిలిపి 'పరదారదర్శనముచేసిన కన్నులనుబాడిచెద' నని గడ్డియైతెను. తేక రాముడు 'సవర్ణం గుంస్తరాన్వహ్య హివ మిస్తసవక్షిణమ్' అన్నట్లు దర్శకునిని కాకాసుకునికన్నులు లేనివారినిగాఁ జేసినట్లు ఈగడ్డిపోచమునిని నీకన్నులఁ బాడిపించెదనని యట్లుచేసెను. తేక 'సీతాశూస్తేజవాదగః' 'నత్యాకుర్వీదశగ్రివ భవైభవ్యార్హ తేజసా' అన్నట్లు నా పాతివ్రత్యపు తేజస్సులో నీగడ్డిపోచచేచి దానిని రంగిల్చి నిమ్మదహించునని యట్లుచేసెను; తేక యాత్మగమముద్రుంచునట్లు సీతలద్రుంచెదనమట కట్లుచేసెను. ఇట్లుచేసి (ప్రకృ్యవాచ) వానిపలుకులను వివేచించి ప్రతికూలముగఁ జెప్పెను. 'పాధుధర్మమచేక్షన్' సజ్జనులధర్మము నవిలంబింపుము. "యథారవితిథా న్యేహం దారారక్ష్య" 'సీభార్యలవత సే యిరిరులభార్యలను రక్షింపఁదగినవారు' 'ఏవంతాంపాపకర్తృణం చక్ష్యన్ నిన్యోకాజనా' 'ఏంచెరులైన జనులు ఇట్లు విత్తు పాపకర్తృఁడని చెప్పదును' 'తేన మైత్రిభవతు' 'రామునితో మైత్రి జేయుము' 'అన్యథాత్మింహీకుర్వాణో విభంధ్రాప్యవే' 'వేఱొకవిధముగాఁ జేసితివేని విధమును బొందుదువు'. 'ప్రాణాపాదాస్యతేకరైః' 'రాగములచే రాముడు సీతాగమలముఁ గొనుట' అని పలువిధములగు మాటలాడెను. ఇట్లు చెప్పవచ్చుడు ఆమెముఖవిశాస మెట్లుండెననఁగా, (కుచిన్దితా) తనపాపముచే నశింపఁజేయఁగఁ దీట్లు చెప్పచున్నాఁడేయని నవ్వెను. (కుచిన్దితా) 'వామ్మని ఎప్పుడోవాన్ది' 'రాజులు నవ్వుచున్నట్లే చంపుదురు.' అన్నట్లు సీతయు రాజమర్యాదయేఁగి రాజపుత్రియు రాజమహిషియు నైనదిగాన యట్లునవ్వెను. (కుచిన్దితా) వాఁడిచేసినన్నభనదాన్యములపై చాపలముచేఁగాదు విరక్తిచేతిని భావకుర్ది మూచితిమగునట్లు నవ్వెను. (కుచిన్దితా) 'అశ్రమంతు రియోఃకూన్యం ప్రతికృతరసింహయోః' 'గోచరం గతియో ర్భృ' తో రిపసితాత్మకూఢము' 'త్రువనసేహులగు ఆహన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు అశ్రమమున జేయుదు చొచ్చి నమ్మఁ గొనఁచితివే! ఇట్టినివా? వారలతోఁ బోరాడిగెలిచి నమ్మఁ జేసేదని నీవా 'నరంబు నిదపానిని ఎలలేన నదిక నీవు! ఎఫ సేన మయాతుల్య' అని రామునింటె వెక్కిరిచుగా చెప్పకొనుచున్నావని నవ్వెను. (కుచిన్దితా) చచ్చి గ్రస్తలు కాకులు ముక్కులతోఁ బాడిచి యీదువఁగా పడియుండఁగలవాఁడవు. 'శంకతేజవిశానవా' 'రాముడు ప్రతికయన్నాఁడో లేదో' సంజేతానుగానున్నది' అని రామునిజేతామునకు అనిష్టము చెప్పచున్నా వేయని నవ్వెను. (కుచిన్దితా) 'విభీషణునిధేయంహీ లంకైశ్వర్యమిదంకృతిం' 'త్రమితా రాజరాజేన లంకాయా మభిషేచితా' అన్నట్లు విభీషణునకు రాముడిచ్చిన సైశ్వర్యముననుమి 'బుద్ధిం మహానుపశ్యత్వం' 'త్రయంధరై' అని తనసైశ్వర్యముగా భగ్గిమించి చెడుచున్నాఁడని నవ్వెను. (కుచిన్దితా) ఉపదాయ భుజంశస్య లోక నాధస్యసంకృతిం' 'కథంనామోపధాప్యామి' ఆలోకాధీశ్వరునిజనులును దలగడఁగా నైరుకొన్న నాకు మఱొక్కనియల మెట్లు తిలగడ యగును? అని యుండునట్టి నమ్మ 'మాంఛిష్ఠ్యై యథానుభవ' 'నమ్మ కుభముగాబొందుము' అని మొఱుగుచున్నాఁడని నవ్వెను. ఇట్లునిర్వి చెప్పినదమనఁగా—(నివిర్తయమనః) 'మనోహీహేతుస్సర్వేహ మింద్రియాణాం' 'పవర్తనే' మూలభూతిమైన మనస్సును ద్రిష్టఁగా బాహ్యేంద్రియములును తిరుగునఁగాని మనమును ద్రిష్టము. (నివిర్తయమనః) నీమనస్సును మరలించి ప్రాగమలము మరల్చుకొన్ను. మనోబ్యాపారమును నివర్తించుకొందు నేని రాజకార్య

నకును నుంచుకొన్నదై, వానితో 'నావలననుండి మనసు మరల్చుకొనుము; మఱియొ
చుకొని నీభార్యలయందుంపుము. సాపాత్మ్యము మంచిమోక్షసిద్ధిని గోరఁదగినట్లు, నీవు
నన్ను గోరఁదగదు. ఎంతకోరినను సాపికి మోక్షము గలుగనట్లు నీకు నేను దక్కను
నేను బలిత్రంబగు కులమును బెండ్లియై మెట్టినదానను; అట్లగుప్పది యగుకులంబ
నఁ బుట్టినదానను, పతివ్రతను. ఇట్టివాకు, నిందకుఁ బొలయు చేయరానియట్టిపనిఁ
జేయఁదగదు' అనెను. ఆసీత మహాపతివ్రతయని మిక్కిలియుఁ గీర్తిగాంచినదిగా
రావణుని సరకుగొనక యవలిమోముగాఁ దిరిగి మరల వానింజూచి 'నేను పు
పురుషుని భార్యను. మఱియుఁ బతివ్రతను. కాన నీకు భార్య గాఁ దగినదాననుగాను
సాధుజనులధర్మమును జక్కగా గుఱుజెఱుంగుము. లేవ్వకుము. సత్పురుషు
నియమముచొప్పున లెస్సగా నడచుకొనుము. ఇట్టిపదతి నీకుఁ దగదు. రాక్షసుఁడా
ఇతరులు నీభార్యలతోఁ రమించినపుడు నీ కెట్లుండునోయని, నీవిషయమునే యుపమా
ముగా నుంచుకొని, నీభార్యలను వ్యభిచారాదులు లేకుండునట్లు నీకు రక్షింపవల
నట్లై యితరులభార్యలను వ్యభిచారాదులు లేనట్లు రక్షింపవలయును. కాబట్టి ప
భార్యలనువిడిచి నీభార్యలతోనే రమింపుము. తనభార్యలయందు తనివినొండక, ను
లుడై, చపలంబు లగునింద్రియములు గలిగి. గూఢవిప్రియములు నేయుటయ
దు గడిచేటి, పరభార్యల బొందునేని దానివలన వానియాయువు వ్యవస్థయు మొ
లగునవన్నియు నశించి వాడు గీడ్పడును. ఇచట నీ కీర్తి యవధిమునుండి వారింబటక
మంచిచెప్పుచున్న లెవ్వరును లేరా. లేకేమి, విభీషణాదులున్నారగదా. ఉన్నను, నీ
వారల ననుసరింపవా? అనుసరింపనేని, నీకు వారు మంచి యెట్లు చెప్పఁగలరు
నీవు వారలను అనుసరించియుండవు? నీ విపరీతిమైన యీదుస్సద్ధియై యి

మలన్నియు తాఱువాఁడు నేయనగా, (మత్స్య. పర్వయ) ఇతివిలంబుననుండి మరల్చుకొనుచు
లేదు. వానివలననుండి మరల్చి మే పరల్చుకొన్న. 'వలననుండి మరల్చుకొనేది మనస్సు విషయకూన్యమై
యుండునేమో' యనగా, (స్వజనేతీయతాం) మనస్సు నమ్ముండి మరల్చి మోక్షమును నీజనునను
అనుదము కలుగునట్లుంపుము. (స్వజనేతీయతాం) 'స్వేషుదాశేషు రతింకోపలభి'మ్యహమ్' అన్న
ద్విమాన్వి 'స్వేషుదాశేషురమ్యతామ్' స్వభార్యలయందు రమింపుము. వానుండు మనస్సుననుంచి వా
గన్నెత్తి మాడకుండునేని వారు శ్లోకంపగా 'పరిభూరివిద్రాజే ద్భార్యభర్తృవికళ్యోరి' 'భార్య
మావతియై దుఃఖించెనేని భర్తనకుండును' అన్నట్లు నీ కివధియు గలుగున గదా వారలవృద్ధియు ప
పమునట్లు మనస్సు వానివలనుండి మరల్చి వారిలయందుంపుము. తిన్నోకి.

*ఇందులకుఁబ్రాసస్తోత్రవాస్తవస్తోత్రసతోవావాసుపర్వసేతిభావీ విపరీతాతే బుద్ధిరావారణా
అనుమాలు. విశేషార్థము-(ఇహ)ప క్షితి వికాలమైనను దుర్జనులు మిక్కిలిగాఁగల యిందు-(ఇహ)
గ్నిహోత్రాత్మ వేదాత్మ రాక్షసావాం గృహేగృహే' శుక్రాప బ్రహ్మసూత్రములొకటి విప్ర
సాహ' అని వేదవైదికమర్కానలు నడిమనట్లుగా భావించెడి యీదేశమునందు, (సప్తాగ్ని) సజ్జనులలేని
పరుల కిసర్థములుగానిందు ప్రవాస్త భూత్రాక్షవైదంస్త్రి'దులైన అసత్తులను కంటిమీకాని పరహా
పమలైనస్త్రీ కలిగించుసజ్జనులను కాడము, (సప్తాగ్ని) 21 సజ్జనుడు అనగా విధిమనుడోకడు, తం

నే, 'శ్యాంబు భక్తులపాంపరము' 'భీమా నిలపాంపరము' యని ప్రోసి తిలుపుచేయకొందుర. పెక్కుండు కంఠిని నీ అల్లు సేయక యాడివచ్చెను. అల్లు పెక్కుండు లేకపోయిరా? (వా) లేదనరాదు. కదనరానిచో ముఠేమొదలవచ్చు ననగా, (స్త్రీ) ఈ పన్ను లే. (స్త్రీ) ఈ పట్టణమున ఇంతి విజయసంపన్నుతాది సమృద్ధియుండుటచే వీరికి మూలమైన శిష్టమహావమును దానికి మూలమైన యువదత్తలైన సన్నుతుభయము ఉండవలయును. అల్లు ఉండకపోయినందుల ఆకాంగికాభ్యర్థిత్వ ప్రసక్తియును. (స్త్రీ) సప్తపాలింబిడికాతికాదు. అంతిని శిష్టులు చేయుట యునువియే ఆసక్తులు. ఎన్నిప్రకారముచేసి శిష్టులు సత్తులేకరా. కాన రావణునికి మందితార్తచక్షుల ఆశంకావాగ్విదావ్యవస్థంభకర్ణకర్ణకాదులుండుటచే సత్తుల పన్ను లే. (స్త్రీ) వారికి సత్తు (ఉండుట)వాత్రిమేకాని కార్యకారులుగాను. ఎన్ని కంఠిచో ఉపకారపరాయిముచో సగోవా నామంధ్రసేకంఠిని 'నాపుష్టకస్యచిమ్మా' గానో' (పరిపాగేన పాపశ్చేన సేవగా) ఉపకార్యుచి' (ప్రన్నురులచే నమవర్తించినచేకరా వారు చేయుదురు. 'సన్నువచ్చిరి. ఆనందమునో ఆనందంబనో. నువ తిరిగిని చేయు' ఆనందమునా? వివరితాచేయుట) నీయట్టి వివరితముగా నున్న చేనప్రవాహమును జూచి పరివర్తితాంతియన వర్తనమును అనుబంధించియు, 'నీయట్టిచేనశ్చిమ్మా'నాట్టి పెద్దల ననుబంధించిని గెలికిరి. 'నాబుద్ధి కంటికి అనపడక. 'తేన ఆరింబయిది కాచి' ఎట్లు గెలికిరి? అన్నచో (ఆచారవర్జితా) అన కంటికి గనిందగలనైనను కార్యముచే కల్యుమైనదే. (ఆచారవర్జితా) సరివచ్చిరివిహితమైన ఎల్లకమఃస్థానస్థానములన ఆచారము అనినయందు గానము. దానంబట్టి నీయట్టిచేనశ్చిమ్మా కల్యుమైనది బుద్ధి అంధిరవ్యాపారము; ఆచారము బాహ్యకాయః వ్యాపారము. (ఆచారవర్జితా) 'తేనాంబు ప్రవృత్తసూక్ష్మ తపము మొదలైనవి గానింబిని నా కాలారమిట్లు లేను? అన్నచో స్వభావమున ఇల్లనైనజలము అన్నచే వేడియగునట్లు నీవు సంకర్మదీప్తాయు శృప్తాదులందరి యిక్కడలే తపము మొదలైనవి చేసివాడవుగాం స్వభావమున ఆచారమొడకలే యని యర్థము. —రెక్కో.

యే యుబ్బునఁ జెప్పకొనఁగలరు. నీన్న నీయంతఃపుర స్త్రీలకెల్ల నీకృతిగాఁ జేయుటచేఁగాని నీయాధరగాదు లిచ్చిగాని యానవడఁజేయుటకు నీ కేంతమాత్రము నలవి కాదు. వెలుతురు సూర్యుని వీడియుండనట్లు నేనును రామునికి నెంతమాత్రము వేటుపడియుండను. † నేను అట్టిలోకనాథుఁ డగురామునికాఁగిట నలవికుడిబుజమును దలగడగాఁ గన్నపొగ డ్దగలదానను. ఇట్టి నేను ఇఁక ననామధేయుఁ డగు మఱొకని నినుఱోటి యల్పునిబుజమునఁ దల యేమని మోపుదును? వేదవ్రతిముల స్నాతుండై బుద్ధిమంతుఁడును అత్తజ్ఞానవంతుఁడు నగు బ్రాహ్మణునకు యోగాభ్యాసవిద్య యొప్పి యుండునట్లు, ‡ నేను భూమికి పతియైన యా రామునకే తగిన యిల్లాలను. కాని మఱి యెవ్వరికిని గాను. రావణా! నీవు మంచివాఁడవుగా! అడవియందలి మగయేనుఁగ మిన్నను, దానినిబాసి యడవిని గట్టునడి నవయుచున్న ప్రాయంపుటాఁడుగజముతో గూర్చునట్లు రామునినిబాసి దుఃఖించుచున్న నాతో రామునిని విలిపించి చక్కఁ

* ఇందులకు 'కళ్యాణోభయకుం నానా మైశ్వర్యేణ ధనేనవా! అవ్యా రాధురేణాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా' అని మూలము. విశేషార్థము:- (అహం) నేను, (రాధురేణ) రఘుశులముం దవలరించిన విష్ణునితో, (అవ్యా) చేటుపడనిదానను-అనగా ఏయే కులములంద విష్ణుఁ డవలరించునో యాయా కులములందు కూడ నవలరించు లక్షిని అమట. (రాధురేణ) అని శృతీయ చెప్పఁబడుటచే 'ఆదేవునికి పరతంత్రురాలను' అనియు నూచింపఁబడినది. అరినికిఁ బరతంత్రురాలనే కాదు; అతిశయముగూడఁ గల్గించునది దృష్టాంతము తెలుపుచున్నది. (భాస్కరేణ ప్రభాయథా) మేఱుతురే మార్యునికిఁగూడ నతిశయము గలిగించునదిగదా. అట్లే నేనును రాముని శత్రుయ ముపాదింతును. ఇది తెలిసియే మరీచుఁడు నీతో 'అప్రమేయం హి శత్రేతో యస్య నా జనకార్తృజా' అని చెప్పినాడు. వానిహితవచనముగూడ అజ్ఞానముచే మఱితివా యేమి యని యర్థము.

† ఇందులకు 'ఉపధాయభుజంతస్య లోకనాథస్య సత్కీర్తిమ్ | కథన్నా మోపరాహ్మ్యమి భుజమన్యస్యకస్యచిత్' అని మూలము. విశేషార్థము:- (అహం) నేను, (లోకనాథస్య) 'నాథ్యయా' యావ' అని యాధ్ధార్థికముమట్టి, లోకములచే యాచింపఁబడుచున్నట్టి - అనగా బ్రహ్మాదిదేవతలందఱును శివతమపదవులను ప్రాప్తించుటకై అరియిచ్చునది యాచించునట్టి, (శిస్య) అప్పురుచేర్చినిఁ డగు రామునియొక్క (సత్కీర్తిం భుజం) కుడిభుజమును రలగడగాఁజేసికొన్న-అనగా అరిచేర్చి గొనించుకొనఁబడిన-లక్షిదేవిని. ఇట్టివాగ డ్ద గన్న నేను, (అన్యస్య) అపరమపురుషుఁడనల భాగములను యాచించుచుండు ఒకానొక యనామధేయుని నినుఱోటి బుల్బునయొక్క (భుజం అసత్కీర్తిమ్ భుజమును (కథంనామోపరాహ్మ్యమి) ఎట్లు రలగడగాఁ జేసికొందును-ఎట్లును జేసికొననమట.

‡ ఇందులకు 'అనామాపయః భార్యా రిన్ద్రేవి వెమధాపతే!' అని మూలము. విశేషార్థము (అహం) కుల్యశీలవయోవృత్తములు గలనేను, (రిన్ద్రేవ) కుల్యశీలవయోవృత్తములు నలవాఁడైన యా (వసుధాపతేరేణ) భూమికి నాథుఁ డైనవానికే, (జాపయః భార్య) తగినభార్యను... (రిన్ద్రేవే లక్షి) పత్నీర్త' అన్నట్లు, భూమిదేవికి నాథుఁడయిన యాతనికే లక్షిదేవిగను నేను తగినభార్యను జూదయము.

సూర్యుని. * నీవు ఈ లంకయందు తిరముగా నుండఁగోరుదువేళ, భయంకరమైన

* ఇందులకు 'మిత్రమాపయికి' క్రింద రాముఁ డ్దానంపరీక్షతాదధంబా నిచ్చుతాఁడని యర్థము. సూర్యునివద్ద 'నీ యితివంతును నవనీత్యుపతపత్తికిఁ గావలసియో' గొప్ప కసరులాడి యంభున్న యై అయ్యో! నీ సృష్టావమేయిట్లున్నది? నీక నీకి నుపదేశించువాఁ డెందెని శత్రుగఁడు యిట్లు! అని 'ఇహపన్తా నవాసన్త' ఇత్యాదులచే విశ్లేషింపఁబడి చాలినొంది తానే యుపదేశించుచున్నది. (మిత్ర మాపయికి క్రింద రాముఁ డాముఁడో వివాధముగఁడు. అతనితో మైత్రిసేయుటయే యుక్తము. (మిత్రం క్రింద మాపయికి) పశ్చిమి మహారాష్ట్రేన నీతి అతఁడునుగల శరణుఁడొచ్చుటయే యుక్తము. ఇందు మిత్రముం యిందఁగా శరణుని ముక్తిమెట్లు! అన్నచో వెలపిల్లకొనునందు 'విదితస్సహి ధర్మక్షణః శరణాగతివత్సల' అని రాముని శరణాగతివత్సలఁడఁగాఁ జెప్పి యితి 'తేన మైత్రిభవ నునీ' 'అప్రీతానితో మైత్రిసేయును'. అనఁగా 'అప్రీత శరణాగతివత్సలఁడు శరణుఁడు' అని శరణాగతివత్సలభక్తినుచే మైత్రిసేయుటకు శరణుఁడొచ్చుట అయే ముక్తిముగావలయు కాన (మిత్రం క్రింద మాపయికి) అందుకు 'శరణుఁడొచ్చుటయే యుక్తము' అనుభవము సిద్ధము. మఱియు 'శరణుఁడొచ్చునందు వాస్తవం సఖ్య మాప్తిః వేదవేద' అను ధర్మకర్తవ్యములతో సఖ్యమును అనఁగా మైత్రిఁ బడక ధర్మకర్తవ్యముగా చెప్పటచే (మిత్రం క్రింద గు) అందుకు 'అగతిని శరణుఁడొచ్చు' మన యర్థ మెవ్వయ్యును. 'నీమేలం శరణుఁడొచ్చు సన్నిభ' కేవల భారతీ అని శత్రుగఁడనుచు రాత్రికును సర్వవిధ భావములచేత శరణుఁడొచ్చుటం జెప్పియున్నాడు. కాని విడుట మైత్రియందు కేవల మైత్రిగాక మిత్రభావముతో శరణుఁడొచ్చుటయే యగును. అయినను నీ 'శరణ'మయే పక్షం జెప్పఁబడక 'మిత్ర'మని చెప్పినేల మన్నచో అప్పుడు తిప్పుచును గొప్పగా చెప్పినో పదులను ములకుగాన వలయును. నీ గొప్ప పుక్తిగలదిగాన యిందువానికి 'శరణుఁడొచ్చు' అని కేవలముగా చెప్పక 'మిత్రునిగాఁ జేకొనును' అని తమలో నాటిగా బహుశాఁడని చెప్పినది గానను ఇట్లు చెప్పినది మరొకముద్రమే కాదు. రాముఁడు కేవల మొకరాముని 'మిత్రభావ'ని చెప్పినా 'మిత్ర' 'మిత్రభావ'లో చెప్పినవాడు' అనియు, పక్షాంతిఁ 'నిశాచ'మే' వాని సఖ్యుఁడవు' అనియు, పక్షాంతి వ్రాసిన 'అప్రీత'మన్నవాడు' 'నా గొప్ప'ని నాదమైనవియు' అనియు 'నీవలం దనెదమిత్రములగాఁ జెప్పకొనెను. నీ 'నీమే'యం' అని యిదియులని లో'నివగానను రాముఁడును మిత్రులములని రాముఁడో 'శరణ'మను' అని చెప్పినందుల పద్మతరంగమునక మైత్రి చేయుమని చెప్పినది కేవల పద్మతరంగమున మైత్రికి క్రింద మాపయికి' అని చెప్పినది. 'రాముఁడు' నీ మైత్రి చేసికొనియోగా రాముఁ డందుల గొప్పకొనక ప్రసన్నుడగుటకు యుగంజై కనరకేనీ నీమే చేయుదు'వఁగా (రాము) అమలకాక్షిణి కలసియుల యిందువల్ల 'తగర్త'భావము గలవాడు, (రాము) 'ఇ' సత్త'మ' లో'నిల'లో'ని శరణుఁడొచ్చువాడు' నమనో'లో'ని 'చో'మి'నే'యి' బో'వు'వా? రాము'నీవు' అతిమిత్రులవలంబు 'య'వా' రామున్నయి' అనియు' 'రాము'ని'వలంబు'గ్రా'మే' కాదు. రాముఁడు తానే చెప్పి శరణుఁడొచ్చును గావలెనను. నీవిది కొరెన్పు' అని రిక్షించుటయు నా కాపర మూడినవృద్ధి (సిద్ధి) 'రాము' అని విడిచి పెట్టి రిక్షించుటయు అనియు భావము. అట్లుండ నీవే యిది'చో'మి'క' పద్మతరంగ'మే విడుచువా? (రాము మిత్రం క్రింద మాపయికి) ముద్దవ్యాధియు గై మరుపదేశములు చేయు ప్రవాహములను వదిలి 'మహారం నిర్వభూత'వాడు' అనియు 'నివాసకృ'రం నువ్యా'లో' అనియు చెప్పఁబడి నిర్వభూత'నువ్యా'దుడగు రాముఁడో మైత్రి సేయఁజూచుము. 'ద్దానంపరీక్షతా'దధం బానిచ్చుతా' నీకాపురియును ప్రాగములును ఇంకితముందు నీవేయే యైనను,

విధముగా జేయుదువేని తప్పక రామునివలన వధముసిద్ధించును. ఒకవేళ నింద్రుడు ప్రయోగించిన వశ్రాయుధము నినుఁబోటిని విడిచినను విడుచును. యముడు నినుఁబోటిని బట్టి విడిచినను విడుచును. ఈయుధయులకును లోకునగానని మిట్టిపడకు. లోక నాథుం డగురాముడు కుడితొడిమ్యెనా నీవంటిదుష్టాన్ని నెంతమాత్రమును జంపక విడువడు. నీవు త్వరితాగతే దేవేంద్రుడు నైచినవశ్రాయుధముంబోలె మహాధ్వనితోఁ గూడినరామునివింటిద్దనిని విడిచివవు. సాగనులయిన గనుపులు గలిగి, మండునట్లున్నముఖములతోడి నన్నములనలె విలసిల్లుచు, రామలక్ష్మణులపేర్లచే నంకితము లగుజాణములు, శీఘ్రముగానే యీ లంకాయందుఁ బడిగలవు. ఆజాణములు రాజులుగొంతెక్కులు గట్టిబడి పట్టణములము నలుగడలఁ బడుచును రాక్షసులం బంపుచును నెంతమాత్రము నవకాశములేనట్లు పట్టణమంతటను వ్యాపించిగలవు. ఆ రాముఁడనెడి మహాగరుఁడును, గరుత్మణుఁడు నన్నములను ద్రుంచునట్లు, వేగమున రాక్షసు లనెడు మహానర్పములను జెల్లగొనిచ్చెనును. సీతేతనుండి రాముని నన్నుఁ బడయఁ దలముగాదంటినే! విష్ణువు, మూఁడవలెనలచే, ఆసులయొద్దనుండి తేజవిల్లుచున్న లక్ష్మీని పొందివెళ్లు. అరిగినాఁడునానెడి రాముడు సీయొననుండి నన్ను శీఘ్రముగాఁ గొనిపోవలయును. రాక్షసా! జంభానమంటి పల్లెనొక వాతెనుకాగా, అంటి రాక్షసజలమంతయు మీవునాచుగా, నీవు ఎదుర్కొని యుద్ధమునేను శక్తివేరినాడవు కావు. భయముచే నన్ను దొంగిలెట్టిన యీ దుష్కార్యమున కొడిగట్టితివి. నీచా! పురిపరిపాల లయిన యోధువృద్ధులు రామలక్ష్మణులు వెలువలం బోవగానే యీశ్రమమున బేరిండుటం బొంది, నీవా శ్రమముం బ్రవేశించి, దొంగిలెంబడు నన్ను వెట్టితివి. అప్పుడు రామలక్ష్మణుల వాసనయైనను నీవు మూర్ఖునియుఁడువేరి, జెబ్బులు వాసన గన్ననీదకుఁ బయింబోలె నీవచ్చట వారిండ్లుఖలున నిమిషమైనను నిలిచియుండిలేవు. నీవు మొదలే బలములేనందున భయపడియున్న వాడవు. ఇట్టి నీకు ఆరామలక్ష్మణులం పురలో యుద్ధము గలుగుననె, నీకు జయము గలుగుట సంతోషించుచుగాదు. వృత్తాంతకును ఇంద్రునకును యుద్ధము గలుగుగా వాస్తవము తెలుచునులుండటచే బీదచేయి గలవృత్తాంత కపజయము కిలేనట్లు, వారి నీర్థిగాను నీ భక్తింబువు నెరుంగవారిచే నీ కపజయము గల్గుట లేవ్వెడ. వాస్తవానాథుడు రాముడు లక్ష్మణుల గూడి, సూర్యుడు కిరణములచే కొంచెపునీర్లను స్త్రీకరించునట్లు, శీఘ్రముగా జాణములచే నీవ్రాణములను గొనును. సీకిర మంచికాలముగాదు. కాన నన్నట్లు దొర జెట్టియున్నావు. దానివలన రామునిబొరిండ్డి పలాయితుఁడవై నీవు కుట్రనిర్వహింపుగు కైలాసమునకును మఱి యార్ధ్యలోకములకుఁ బోయినను, రాజులమీఁదల సభకును తక్కినయధోలోకములకును పోయినను, మఱి యెచ్చటికీఁబోయినను నీకు

గుచాటునకు పెద్దమూలకుగూడ, తప్పించుకొనలేనట్లు నీవు తప్పించుకొనఁజాలవు' అనెను. * ఇది యిరువదియొండవసగము.

—♦—

రావణుడు సీతతో రెండుమాసములలో తరమాట నంగీకరింపనియెడల భక్షింతునముట. సీత రామానుజుల లేచిండుననియు నీటునీయకున్నానముట. ఏజులు మొదలైన రాక్షసస్త్రీలను సీతను వశీకరింప నియోగించి రావణుని దంతఃపురమునకుఁ బోవుట.

రావణుడు సీతతో రెండుమాసములలో తరమాట నంగీకరింపనియెడల భక్షింతునముట. సీత రామానుజుల లేచిండుననియు నీటునీయకున్నానముట. ఏజులు మొదలైన రాక్షసస్త్రీలను సీతను వశీకరింప నియోగించి రావణుని దంతఃపురమునకుఁ బోవుట.

రాక్షసేశ్వరుఁ డగు రావణుడు సీత చెప్పినవగుచవనము విని, చూడుటకు వేడ్కలు సేయునాయమను యాచి మిక్కిలి యప్రియముగా 'పురుషుడు స్త్రీల నెంతటి బుజ్జించునో యంతటి వారిలకు నశించును. మఱి వారి కెంతెంత ప్రయములు పలుకునో యంతటి వారిచే పరిధవింపబడును. నీయందు నాకు కేగి యున్న కామము, నెమర్తం పలునాభిదానిచ్చి పగుడుగుజ్జయిలను లాగి పట్టుచు, వాకోపమును అడఁచుచున్నది. కామ మనునది ప్రాణులకు అనమానాదులు నిలిపింపఁజగినాన ప్రధికూలమైనది. అది యెవ్వరియందు గట్టిగాఁ దగులుచునో వారు విశేషంబుఁదీసివార్చి యుండును, అచ్చట వీయము స్నేహము నే కలుగుచున్నదిగదా.

* రావణుడు కేవలము దిశ్చిచ్ఛిచ్ఛి బాహ్యులయైన వాక్యములచే చెప్పిన పలు మాటలకు పాపవాక్యములుగానే తోఁచుట, ఈయొ దిశ్చిచ్ఛిచ్ఛి మునులొచ్చి బాహ్యచ్ఛిచ్ఛి పలు పాపవాక్యములచేత ప్రత్యుత్తరింప వలసివలెఁగియుంది. మహేశ్వరశీర్షము.

'ఇట్టి పట్టుముందు మహేశ్వరశీర్షము దిశ్చిచ్ఛిచ్ఛిగాఁ మఱియుఁదీసిమఱిగా నర్థము చేపడి రాగింతయు విలపించునుగాక' అని యీ ధావర్తముచేత మహానుజుడ రాక్షసుని ఆస్పత్రియంతక ప్రవ్రులచుట తప్పదు. ఇట్లు ప్రవ్రులమచుచే నాడు చేయుచున్న పంచాపము ధావర్తానము గూడ పాపము లుపధింపించునంటి జల్లులనియైన తల్లిమఱుల కరిగించునని తలఁయుంది. కావున వారికి మరగింపఁజీవన కామోపాసమిచ్చునని తలఁపఁజులముందు జన్మము సిద్ధించినది అని తిలక గాములు.

1. మఱియును 'పట్టియచ్చుని యేకోభిచ్ఛిచ్ఛి కామమిచ్చునెడి. 1. దివనో బాగ్గిమానాస్య పా గుంఁదమారిగా' అంతయును. బాగ్గిమానాస్యః (పట్టియచ్చుని కామ) ప్రవ్రులధర్మ, (యేకోభిచ్ఛిచ్ఛి) రాక్షస వారి ననుట చే నాకు జర్మరా కరిగియుండు వైకోపమును. ప్రావర్తనమిచ్చునెడిమట, (పట్టియచ్చుని) అఁగఁచుచున్నది. నీయందు నాకుఁ జరిగియున్నధర్మ వారానివచ్చుభావముచే సిద్ధములైన ములసప్రాధాన్యమిచ్చునెడిమట, ముఱుఁదల పారిధి చాలిపి పలుగులపట్టుముందోరి అఁగఁచుచున్నది. మహేశ్వరశీర్షము.

టవరానా! ఇట్లు నాకు నీమీద మోహము కలిగియుండుకారణముననే, నీవునన్ను విడిచి, పైకి వట్టివాన ప్రస్థవేషము వేసికొని యున్నవానియందుఁ దగులువడియున్న దానవయుగ్రును, అందులకై అవమానించుటకును జంపుటకును దగియున్న దానవైనను, జంపకున్నాను. 'నీతా! నీవు, నన్ను, ఏమేమి పరుషములగు మాటలు పలికితివా, వానిలో నొక్కొక్కమాటకును, నిన్ను ఊరక కాక భయంకరముగాఁ జంపవచ్చును' అనెను. రాక్షసాధిపుండు రావణుడు, ఇట్లు నీలకుఁజెప్పి, యంతే క్రోధమును బ్రకాయ

* ఇందులకు 'ఏరిస్తాత్కారణాత్' త్వం సూరియామి పరావసే! పథార్థా మమహావాహ్లాం మిథ్యాప్రజలేతేతామ్' అని మూలము. వాస్తవార్థము. — ఓరి నన్ను (జంప నుద్యుక్తుఁడైన స్త్రీ) సూకుడుడగు నీతో మాటలాడను. అని నీతిచెప్పగా చెప్పుచున్నాడు — (ఏరిస్తాత్కారణాత్) ఈ సిద్ధర్థ కారణమునబట్టి, (ప్రజలేతే) వాని (ప్రభుఁడైన) వాస్తామియగు రామునియందు, (రితాం) అది క్తరాలైన వాయిప్రజలేతేనగు నన్ను (సహరియామి) చంపనేలెదలదు. (పథార్థా మమహావాహ్లామపి స్త్రీ) త్వం సూరియామి ఇతియత్తేత్' చంపదగినదియు అమానింపదగినదియు నైనను స్త్రీని జంపుదునుట, (మిథ్యా) అబద్ధము. నీవు వాస్తామియగు రామునియందు దాని క్తరాలవును నాయుద్ధేవతీవును గణుక నిన్ను (జంపను. ఇంతే! చంపదగినట్టియు అమానింపదగినట్టియు స్త్రీ) గూడఁ జంపను. ఇది నిన్ను (జంపుదువా? — మహేశ్వరీతీపుట).

† ఇందులకు 'పరుషాదీవావాక్యాని గూని గూని బ్రహ్మివామ్' తేషు తేషు ఛో' యుక్త ప్రజై లి దాదుణా' అని మూలము. వాస్తవార్థము. — (రివహం) నీయొక్క ధృక్కుఁడైన నన్ను (సూరియి, ఏమే పరుషవాక్యములాదితినో, (తేషు తేషు) అనగా (తేధ్య, తేధ్య) వాఁవానికింబై, (మమ) అచ్యుత్యురము, నాకు, (ఛో' యుక్త) చెప్పము యుక్తము. నీతా! సిద్ధస్య (డంపమున నన్ను (సూరియి) నీవు పెక్కుపరుషవచనములాదితినే. ఆయుక్తోక్తమాటకు బదులుగా చెప్పుఁ జంపవచ్చును. చు. 6.

: ఇందులకు 'ఏవముక్త్యుక్తు నైవహీ రావసో రాక్షసాధిప! క్రోధసంరంధసంయుక్త స్త్రీతాము క్తరమబ్రహ్మే' ద్వామాసారక్షింశవ్యామే యోఛ ప్రేమయాక్యతి! తిరిక్కుతానవాహ్లాం మమస్యం పరివర్జిసి! ఉర్ధ్వం ద్వాభ్యాంబు మాసాభ్యాం ధర్తారం మామచచ్చరీం మమస్యాం ప్రాచిరాశాధి వారి భక్తై మహావసే! అని మూలము. వాస్తవార్థము. — (క్రోధసంరంధసంయుక్త) స్వభావములేరికే కోపముతోను విడిచిపాటుతోనుగూడిన రావణుడు, (నైవహీం) పరివర్జియోదాధితియు ప్రితావారి ములు మాలియున్న నీరింజాది, (మే) ఓలక్ష్మీ, (మమయోఛాక్యతి!) పండ్రించునెలల కానియుండుము. అని నేను ప్రార్థించినవయములో, (ద్వామాసారక్షింశవ్యా) రెండురెండు కానియుండవలయును. (ఉర్ధ్వంద్వాభ్యాంబు మాసాభ్యాం) అరెండునెలల కన్వల, (మ) కానియుండవలదు, (నీతి!) అటుపిమ్మట, (తేధర్తారం) నీపైఁమిటికి, (అనిచ్చరీం) నన్ను ఒల్లకున్న, (మమ మాం) వారాభ్యులక్ష్మి, (ప్రావ్శిం) అని నేనము-పొందగలవు. పొందునట్లు నన్ను ప్రార్థించెదననిశేషము. (మహావసే) ప్రాచిరాశాధి అలభన్తే) నాపంటంబు ప్రాతకకాలభోజనమునకై (పకువులకు) జంపుదును. వారిని భక్షింపుమనీశేషము. (తయనమారోహ) పడుకొనె పరుండుము — సకాలముగా కోపమును విడిచిపాలునుగల గూర వణుడు పరివర్జిని నిద్రాహారములులేక కుండుచున్న నీతాదరింజాది 'ఓలక్ష్మీస్వయాదిసి! తేషు పుండ్రెండునెలల ఓర్పియుండుమని నిన్ను నమయము వేడియున్నాను. ఇది రెండునెలలున్నది. అటు

మును పిరిగొనగా, మరల నాచిడతో 'నేను నీకు వేర్వొడియున్న గడువుసంవత్సరములో ఇక రెండు నెలలే కాచియుండవలసినది. అంతకుమీఁద కాచియుండుట గలుగదు. ఆకారణమునుబట్టి, వరవర్తి నీ! జాగువలదు. నీవు నా సెజ్జనెక్కుము. ఆరెండుమాసములలో నీవు నన్ను భర్తగాఁ గయికోసఁ గోరకుండువేని, ఒకనిమిషమేని యవ్వల తాళను. ఆగడువు తీరిన మఱునాటివెందలకడనే ప్రాంతికాలభోజనమునకై నిన్ను వంటయింట నాకై చంపఁగలకు' అనెను. రాక్షసేంద్రుఁ డగురావణు డట్లు నీతను బెడరించుచుండఁగా నచట రావణునితోఁ గూడనుండు * దేవతాస్త్రీలును గంధర్వకాంతలును కిన్నులు వగవున నెఱునై మాటుపడఁగా దుఃఖించిరి. మఱి కొందఱు పెదవులను విజుచుట గడల్పుట మొదలగు సన్నలచేతను, కొండఱు ముఖసంజ్ఞలచేతను, కన్నుపై గలచేతను, నీతను నారాక్షసుఁడు బెడరింపఁగా నందులకు నూఱుపించిరి. అట్లు వారి బూఱుపించఁగా నీని రాక్షసేశ్వరుం డగురావణుం జూచి పాత్రవ్రత్యబలంపుగరువంబున వానిని సరికగొనక తనకు హితంబగువాక్యంబున వానితో 'నీకిచ్చట మేలు గట్టిగా గోరువాఁ డెవ్వఁడును లేడు. పతివ్రతలగు నన్నిట్లు వాములఁ బెట్టునీ యతనిండితకార్యమునుండి 'ఇది తగిన'ని చెప్పి మోల్చువాఁడు నెవ్వఁడును లేడు. ఇది నిజము. † దేవేంద్రునకు శరీరదేవివలె ధర్మాన్యుడగు రామునకుఁ బత్నినై యున్న నన్ను, ముల్లోకి ములందు నీవుక్కుడు దిప్ప మఱి యెవ్వఁడుగాని, అట్లు మనస్సునఁ గూడఁ గోరఁడు. ఇది నోటఁ జెప్పువా? రాక్షసాధిమా! కొలఁదిలేనికేదమున రాజులు రామునియిల్లాలిని, నన్ను నిట్టిమాటలాడితివే! ఈవాఁడు నీ వెక్కడికినిపోయి తప్పించు కొనఁగలవురా! ఏలోకి మనకుఁ బోయినను నిన్ను నది విడువదు. అదవియ్యదు మత్రిల్లిన యేనుంగును కుండేలును పోరాటకై కూడఁచే యెట్లుండునో అట్లు రాముఁడును నీవును యుద్ధమునఁ జూపిల్లిరి నేని రాముఁడు మదిపుత్రునుఁగవలెను నీవు నీచంబగు కుండేలువలెను నవుదురు. ఇట్లప్పుడు చింతింపమాటలాడెవే. అప్పుడు మాయామృగివ్యాజమున దూఁముగాఁ బోవునట్లుచేసి దొంగతనముగా నన్ను గొనితెచ్చితివే! ఇందులకు నీజనమునకును పిన్నిలేకున్నవే! నీ వింతకును రామునికన్నుల కిగవదికున్నావు. అనినీంటిం బడితివేని యనివిప్రభావము తెలియుదువు. అవూఁత్యా!

పిచ్చుట పిచ్చి పద్ధతి న జూపింపకారాగ్యంబున బొంది దివ్యగాఁ దని ప్రాధ్యయెదన్నాడను. కావలయింటి పిందలకడ పిచ్చులను ఆహారాభిమంబునది. వాని భక్షింపును. పడుకై పుండి నిదుంపుము. ఆహారమును విమరియు పుండుండకను' అనెను. మహేశ్వరీరథుల.

* అదేవతాస్త్రీలకు గంధర్వస్త్రీలకు రావణుడు నీతి యభ్యర్థముగా బెడరింపకున్నను బెడరిందిట్లు తోఁచిదిగావున వారణ దుఃఖించిరి.

† 'మహాధర్మార్థుఁలఁ బేర్చిం శరీరదేవతరేణియెవ్వస్త్రీయలోకము ప్రార్థయింపఁజేరిక' ధర్మాన్యుడగు కారావణుఁడత్తుని లక్ష్మీనినన్ను ముల్లోకింబుల ప్రత్యక్షముగాఁ జూచి మాటలాడు వాఁడు నీవుదత్తు మోక్కుకు తేదని భావము.

పతివ్రతనగు నన్ను మరులుగొని చూచుచున్నావే! విశ్రాంతములై నదును నల్లగా
 గోరోచనపునన్న గలిగియుండు నీక్రూరంపుఁగన్ములు రెండును, ఏల వీడి నేలంబ
 డవు? ఆధర్వాత్మనిపత్నిని. దశరథమహారాజు కోడలను. ఇట్టి నన్ను చెప్పరాని
 యీమాటలు చెప్పుచున్నావే! ఏల నీనాలుక వీడివడకున్నది? రావణా! నీదుండగ
 మునకు నిన్నిపుడు నీటుగాఁ జేయనలసినదే. అయినను, 'అవకాశలను శపింపు'మని
 నా పెనిమిటియగు రామునియొద్ద లేకుండుటవలనను, పాతివ్రత్యహాషమైన నాతప
 స్సును గాపాడుకొనుటవలనను, నా తేజుబున నిన్ను నీటుగాఁ జేయకున్నాను. బుద్ధి
 మంతుఁడగు రామునొద్ద నేనుండఁగా, అతనివలననుండి నన్నుపహరించుటకు నీకు
 శక్యముగాదు. నీకుఁ జావు గలుగుటకై రాముఁడు చూచుముగా పోవునట్లును నీవు
 నన్ను దొంగితనముగా నపహరించునట్లును దైవము ఘోషించెను. ఇందులకు నందే
 హములేదు. 'నేను తూగుఁడిను, కుబేరుని తిచ్చుఁడిను, బలరాజున వన్న వాకిక్కొన
 వాడను' అని చెప్పుకొనుచున్నావే. అట్టివాడవే యగుదునేని, అంగాదు లేకచే
 రాముని దూరముగాఁ బోవునట్లుచేసి యనిభిభ్రాన్త కేల దొంగిలించి నెచ్చిదిని? అని
 యెదుటనే తేనెచ్చునుగదా? అనెను. రాక్షసికన్యఁడు రాముఁడు నీచెప్పిన
 మాటలని, యాగ్రహించున, క్రూరములగు కిన్నులను విడిచిగాఁ ద్రప్పి, నీరొ దేజ
 పాఱఁ జూచెను. అప్పుడు నీలమేఘమువలె నల్లనై, వృద్ధుఁడైయును మెడయు,
 సింగమునకుఁబోలె బలమును నడికియు, గిలఁచుకొనఁగూర్చుకొను రాముఁడు నాలు
 కకొనయుఁ గన్నులును ద్వలింపఁగా, కోపంబునఁ గీటాక్రమంబుచేరింపఁబోయెనై
 సోడకట్టచు, చిత్తనల్లములగు పుష్పమాళికలను అనులేపఁజూచును, రిక్తివర్ణము
 లగు పుష్పమాళికలను రిక్తివస్త్రంబులను వెలంపఁచుచున్నను, మఱియు వాడుకు
 క్కిలియుఁ దేదబిల్లుచున్న గాహుపుగులును భూషణములను దాల్చి, యింద్రుని
 ములు దాపినదగుటకేసే నల్లనై యుండు నిమన నూనెనూలు దాల్చి గుండుటవలన
 యన్యురిమును బుట్టించుటకై సర్పమును గట్టినమఱి నెచ్చినినుంబోలె జూడఁచి
 యుండెను. మఱియు పృథ్వికాకాయండ్లగు నారాక్షసికన్యఁడు మిక్కిలియుఁ బూర్వ
 ములై పొగడ్తకెక్కిన భుజంబులచే, మండఁబర్జితము నిభరములచేరింబోలె,
 ఎంతయుం బ్రకాశించుచుండెను. అతఁడు జాలసాధ్యస్థంబులగు కుండెలంబుల
 దాల్చినవాడై, ఎఱ్ఱని చివ్రులను పువ్వులును గల రెండశోవృక్షములతోఁ గూడిన
 పర్వతమువలె వెలయుచుండెను. ఇట్లలంకకుండై నిల్వకొట్టమువలెఁ జూపట్టచు,
 రూపు నొందినవసంతుఁడో యపంగి, భూషణములు భరింపియున్నను భయంగి నుండై
 యుండుటవలన శ్మశానవృక్షమువలెఁ జూడ్కులకు ప్రేక్ష మూపట్టచుండెను. రాముఁ
 డట్లు కోపంబునఁ గన్నులు మిక్కిలియు నెఱ్ఱఁ గాఱ నీరంజనుచు సర్పమువలె నిట్టొ
 ర్పులు పుచ్చుచు, నీరంజుచి 'దుర్లయము మిక్కిలియుం బూని, దరిద్రుడై యున్న

*ఇది పెక్కుకోశములందు లేకుండు దీని వాస్తవ్యాధులు తప్పుబడఁబడ్డవి మహేశ్వరభట్ట.

యొకనిని అనుసరించియున్న దానవు! నాపలుకెట్లు విందువు. కానీ! సూర్యుడు తన తేజము చేరినంజనునాశము చేయునట్లు, నిన్ని పుడునాశము చేసెదననను. పగవారి నేర్పించు నారావణుడు నీతతో నిట్లు చెప్పి యుత, ఒక్కకన్ను గలదానిని, ఒక చెవిగలదానిని, చెవులు వెడలుపై తలనునానరించి యున్నదానిని, ఆవు చెవులవంటి చెవులుగలదానిని, ఏనుగుచెవులవంటి చెవులదానిని, ప్రేలుచున్న చెవులదానిని, చెవులు లేనిదానిని, ఏనుగుచాదములవంటి చాదములుగలదానిని, గుట్టపుచాదములవంటి చాదములదానిని, ఆవుచాదములవంటి చాదములదానిని, చాదములందు జాట్లుగలదానిని, అట్లే యొక్కొక్కన్ను చెవి మొదలగు నిర్దిష్టములగుగలదానిని, ఒక్క కాలుగలదానిని, పెద్దచాదములుగలదానిని, చాదములు లేనిదానిని, ముసల బెడవియగు తల ము మెడయుగలదానిని, మిక్కిలి పెద్దవియగు చన్నులును కడుపును గలదానిని, మిక్కిలి విశాలమైన మొగమును కన్నులును గలదానిని, సేదన యునునాలుకదానిని. నాలుకయే లేనిదానిని, ముసల్లేనిదానిని, పింగమువంటి ముఖముగలదానిని, ఆవుముఖమువంటి ముఖముగలదానిని, పరిమముఖమువంటి ముఖముగలదానిని, ఇట్లు చూచుచారికి ధయంకరముగా ననువ్వుచున్న రాక్షసస్త్రీల పరిమళము జూచి, 'రాక్షసస్త్రీలావా! మీరంజను నొక్కటిగానుండి, బహు రాక్షసానురు సీరి నీప్రముగా నాకు వశమగునట్లు స్వలింగముగాఁ జేయుదు. ప్రసరాలకార్యములచేయునను, సునకాలకార్యములచేయునను. నామదానములచేరిను, అవి ఫలింపనియెడల భేదములచేయునను, లేక దంపముసూపియైనను, తుదికిను నాకు వశము గావించుడు' అని యాజ్ఞాపించెను. రాక్షసస్త్రీ ముగి చారావణుని పట్టుకొని, కాదలే మజియును, కామమును క్రోధమును మరలును చిరిగించగా, చూటిమాటిఁ నీది పడినచెను. అంత రావణుని కడగొట్టుకార్యోపాద్యమాలిం యను నొక రాక్షసి స్వలింగముగా దానముపెట్గితిల్లిఁ గొంగిలిని కొని యురికినో! మహారాజా! రాక్షసశ్వరా! నానొక స్త్రీకి పుము. నీవు రాక్షసశ్వర! పదివు. ఇట్టి పది, విశాలపు వల్లమునగిరినయై మునువ్యస్తీయగు నీసీరి యేల? మహారాజా! ఇట్లు నిర్మల మొల్లకుండుటం జూడగా రావణులముచే నీవార్జించిన వ్యములనున యుల్లిమభంగముల ననుభవించుభాగ్యము నీకిక ప్రవాదేవుడు విధించితియ్యె. కాన యింకనుమీసీరిమును? నిన్నొల్లనినానిని కామించినచో దేవామునకు స్వలింగితాపమకాని నేను పదిలేదు. నిన్ను వెలచునట్టి యాడుదానిని గోనువానికి, మిక్కిలియు మందినానోమను గలుగును. కాన నిన్ను మిక్కిలి వెలచునట్టి నన్నుగోరెదను' అనెను. మేఘమువంటి మేనుగల యాబలవంతుడు రావణుడు, భావ్యమాలి ముట్లు చెప్పినది విని, యంత నాలలన కొరికి నీటి నవ్వుచు నన్నరికినోమెను. ఆరావ

* ఇంటి కేసులు భాగ్యవారికి చెప్పిన మహాదరిగినది గ్రహించెదను. మీద రావణుని పుడు గోడొయినిచ్చిపుట్టినమకు అంజదామలకునిచ్చివచ్చును మహాదరిగినది రావణుని వారి చెవి చెప్పియున్నాడు.

ఋదు భూమిని వడగించునట్లు, అడుగులిడుచు, పట్టవగట జ్వలించుచున్న సూర్యుని వలె వెలుంగుచున్న నిజగృహంబును బ్రవేశించెను. దేవకన్యలును గంధర్వకన్యలును, నాగకన్యలును ఆరావణునిచుట్టం బరివేష్టించి, యలఁడును దామును, ఆ యుద్ధిష్ఠి గృహంబును బ్రవేశించిరి. ఇట్లు ధర్మపరాయణయై దృఢంబగు మనంబుగలిగి భయమున వడవడ వడంకుచున్న సీతను రావణు డీదీని బెడలించి యంత నాచిడను విడిచి మన్మథమోహితుడై ప్రకాశించుచున్న లనగృహమునకుం బోయినవాడయ్యె ఇది యిరువదిరెండవసర్గము.

—●—●—●— { † రావణుడు సీతను విడిచి పోవఁగా రాక్షస స్త్రీలు సీతను బెడలించుట. } —●—●—●—

వగవారికి రావణుం డగురాక్షసరాజు రావణుడు సీతలో నిట్లు చెప్పి యంత రాక్షసస్త్రీల కందఱకు నలయుదాని నాజ్ఞ చేసి, వెడలిపోయెను ఆరాక్షసేశ్వరుడు వెడలి యంతఃపురము సేరగానే భయంకరరూప లు నయారాక్షసస్త్రీలందఱును సీతకడకు పాటులెంచి చుట్టుకొనిరి. అంత నారాక్షసస్త్రీలు కోపమున నొడిలు దోయక సీతకడకుంబోయి, మిక్కిలియు బహునివాక్యముల నాచింపఁచి 'సీతా! రావణుడు నాత్మస్థుల స్వప్రజాపతివంశమునఁ బుట్టినవాడు; కాన కులాదులందఱ మిక్కిలి శ్రేష్ఠుడైనవాడు, మహాత్ముడు, పవిత్రములు గలవాడు. అట్టివాని భార్యగానుండుట నీ కెచ్చుగాఁ దోచలేదేమి?' అనెను. అంత, ఏకజటయును గాక్షి కోపమున కన్ను లెఱ్ఱఁబాఱ, అఱచేయివలె నన్నవయైన న్నెడుము గలయాచిడను సీతం బిలిచి, 'మరీచి మొదలయిన ప్రజాపతు లాస్వరలోను, నాలవవాడు పులస్త్యుడని యొకఁడు గలఁడు. అతఁడు బ్రహ్మమానవుఁడై యున్నాడు. పులస్త్యుని మానవుఁడై దోకమహర్షి గలఁడు. అతనికేమి విశ్వమును, అతఁడు మహావైభావుడు; బ్రహ్మదేవుఁడుంబోని ప్రభుగలవాడు. విశాలాక్ష! ఆవిశ్వమనిపుఁడై కీత్రురావణుడయ్యి యీరావణుడు. అట్టిసత్కులమునం బుట్టి రాక్షసులకందఱకుం బ్రభుడై శోధించుచున్న రావణునకు భార్యనగుట నీకుఁదగును. సర్వాంగనూదక! నేను తెచ్చుమాట నీ గయికోనవు?' అనెను. అంత బిల్లివంటివన్నులు గలవారిజట యను రక్కసి మొక్కిలి కోపంబున కన్నులు గిరిగిరంద్రివ్వఁచు, సీతం జూచి 'ముప్పదమూఁడుకోట్లదేవతలందేవేంద్రుఁడును ఎవనిచే గెలువఁబడినో, రాక్షసేంద్రుఁడు నారావణుని భార్యనగుట నీకుఁదగును' అనెను. అంత ప్రభున యనురక్తరక్తికోపావేశంబున మొముముడి, సీత

* ఇట 'మదమోహితః' అనిమూలము. సృభావిమలే మన్మథమోహితుడైనవాడఁ బ్రవారము—మహేశ్వరతీర్థము.

† ఇది మొదలుగా, రెండుసర్గములందు, వాస్తవార్థమున, భార్యయగుటకు భర్తయైనదనిపది అయిదు భార్యాత్మవ్రతులకు భరింపఁదగి యుండుట యందు వర్గములు గ్రాహ్యములు—మహేశ్వరతీర్థము.

జూచి, బెడిదముగా బెడరించుచు 'ఓసీ! వీర్యంబున విష్ణువీగుచు శూరుడై యుద్ధంబుల-
 మనుదీయక బలంబును పరాక్రమంబును గల రావణునకు భార్యయగుట నేల పడ
 యవు? మహాబలుం డగునారాక్షసరాజు రావణుడు తనభార్య లండజీలోపలను మిక్కి-
 లియుఁ బ్రియురాలై సేరెన్నిక గన్న మహాభాగను మందోడరివిగూడ విడిచి నిన్నే
 పొందియుండగలఁడు. రావణుడు వేపుడు స్త్రీలచే నిండాది, నానారత్నములచే నలం-
 కృతమై యుండు నంతోపురమునుగూడ దిగవిడిచి నిన్నే పొందియుండగలఁడు' అనె-
 ను. వికట యను వేటొక్కరక్కసి సీతజూచి మాటికిమాటికి యుద్ధంబున దేవతలు
 ను పన్నుగులును గంధర్వులును దానవులును, ఎవ్వనిచే గెలువబడినో యట్టి రావ-
 ణుడు నీయండఁ జేరియున్నాఁడు. సీతా! ఎంతవీచురాలవే! నమస్తనంపడలు వెం-
 పు పొంపారు నారాక్షసప్రభునకు ఆ మహాత్మునకు రావణునకు భార్యవై యుండుట
 కిప్పుడు నునన్ను లేదేమి? అనెను. అటుపిమ్మట దుర్ముఖ యనురాక్షస స్త్రీ, సీతజూచి 'నిడు
 వాలుండగన్నులుగల వన్నెలాడివి. ఇట్టి వీపు, ఎవ్వరికి వెజచి సూర్యుఁ డెండఁగాయ-
 ఁ? ఎవ్వనిభయమున వాయువు జెట్టు వీవఁడో యట్టి రావణునిచాలా బడుట కేల
 యొల్లవు? పొగ్గిపై నీమహిమలుగల యోనుండరీ! ఎవ్వరికి భయపడి వృక్షములు
 పుష్పించిన గురియుచున్న వ్రా. ఎవ్వఁడు గోరినపుడెల్ల కొండలును మేఘములును
 జలము నొనంగుచున్న వ్రా అట్టి రాక్షసేష్వుఁడును రాజరాజు వగు రావణునకు భా-
 ర్యునగుటకు నీకు బుద్ధివుట్టిదే? ఒకపు నలుకుచున్నవచ్చగించానా! దేవీ! నీకు
 యభాగ్ధమయిన నంగీరితి చెప్పిఁగా తెప్పిడిమి. వీపు మామాటను నీయింనుము
 అట్లు నీయవేరి నీకు ప్రాణములు దిక్కుట యిరితి' అనెను. ఇది యిరువదిమూలకం
 సగము.

రాక్షస స్త్రీలు మరల సీతను రావణునిం జేయుదురే
 బలవలంపెట్టుట. సీత రోషమునెయుట.

అటుపిమ్మట విశ్వనిము లే నముఖములను పరివెన్నభావములును గలరాక్షసి
 స్త్రీలు, ఆసీతం దానిని, మరల పొందయి యప్రియముగా నుంచువాక్యముల
 నాచిడతో 'సీతా! పరిభ్రాగిములమనంబులను హరించువదియై మిక్కిలి మేలయి-
 న శిష్యులతో నొప్పుచున్న యంతి పుంసూన నుంచుమని కోరఁగా అందు వసించు
 టకు నన్నుతించవేమి? † వీపు మమవ్యక్తిస్త్రీగావున మమవ్యక్తిని రామునకు భార్య

* ఇందల భార్య అయినా భరింపఁదగిన యువర్థమురావణుడు నీకు నీతిగనుమగా భరింపఁద-
 గదాఁడు, కాఁడు గొప్పకలామగులవాఁడు; కాఁట్టి వాని కెట్లయిం దెవల్లరికింపుము' అని రాక్షస
 స్త్రీలు ప్రార్థించుటగా వాస్తవార్థం నగును.

† ఇందుకు 'మామగిమామగి స్త్రీల భార్యత్వం బహుమన్యనే' ప్రత్యక్షాచార మతో రాజు
 స్త్రీత్వం బాకుభరింపట్టి' అని తూలము. విశేషార్థము:—(స్త్రీల మామగి) వీపు మమవ్యక్తిగావరిం-
 రితి, కావుననే (మామగిమన్యభార్యత్వం బహుమన్యనే) మమవ్యక్తి అయిరింపిరావణునకు భార్యగా

గా నుండుటనే యెచ్చుగాఁ దలంచుచున్నావు. కాని యది యెంత తెలివితక్కువే ! వలదు. ఇక నయినను రామునిలననుండి మనసు త్రిప్పుకొనుము. ఇక నెప్పటికీ గాని రామునికి నీవు దక్కలేవు సుమీ ! * ముల్లోకములందలి ననుస్తధనముల నిచ్చు లనుభవించుచుండు నారాక్షసేశ్వరుని రావణుని బెదిరితిగాఁ బొంది యంత సుఖముగా విహరించుచుండుమీ ! † కల్యాణి ! నీ వేకందును లేని నుండరివి. అయినను మనుష్యకామిని గావున మనుష్యుడైన యా రామునినే, వాడు రాజ్యశ్రష్టుడును, కోరినకోరిక నీ చేర్చుకొనలేనివాడును కనుచు నైనను, ఆ రామునే కోరుచున్నావు. కాని రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణు నెంతవేడుకొన్నను కోరకున్నావు' అనిరి. తామర కేసులంబోని కన్నుంగవ గల యానీత యారాక్షస స్త్రీలు చెప్పినదివిని, కన్నులనిండ కన్నీళ్లు వెల్లిగొన వారలతో 'మీరందఱు నొక్కటిగాఁజేరి నన్ను గూర్చి లోకమునకు మిక్కిలియు ద్వేషించఁ దగినయీమాట నోటఁజెప్పుచున్నారే! ఇట్టిమాట మిక్కిలి పాపవిషయ మని మీమనస్సునకుఁ దోచుచున్నది కాఁబోలు. మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు భార్యమగుట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. కాన మీరందఱునుగూడీ మీయిచ్చనచ్చినట్లు నన్ను భక్షించినను భక్షింపుడు. అదియైన నా కిష్టమేకాని మీరు చెప్పినట్లు నేనేమో చెయ్యను. నా కెవడు భర్తయో యెఱుఁగి దీనుడైననుగాని రాజ్యహీను. పయిననుగాని, యెఱిఁచి నాకు గురుడు. సువర్చల సూర్యునియం దరురాకము గలిగియుండునట్లు నే నెఱిఁచుచుండే యెప్పుడు ననురాగ

నుండుట నెచ్చుగాఁ దలఁచెను. అయిక్తము. కాఁబట్టి, (రామాత్ సునోపశ్యాతార) రాముని నుండి మనస్సును మరల్చుటను, (త్రింశాకుభివ్యుజీ) రామస్య అపీశవము. కిచ్చుటల రాముని భార్యగాఁగలవు. నీవు లక్ష్మివి. కష్టదీపునిభార్యవు † విప్రుడు మహమ్మదాచారముబోది యట్లు మమమ్యుడై యవతరించియున్న విష్ణుదేవుం డగురామునకి భార్యగా నుండుట నే యెచ్చుగాఁ దలంచుచున్నావు. అయిక్తమేకాన రామునినుండి మనస్సుమరల్చుట. అరిచి మరల జొరవవు చేరిగలవు అనిభావము.

* 'త్రైలోక్యనమభాక్తాంఁ రావణం రాక్షసేశ్వరిమ్! భర్తార మపవిత్రమ్య విహరస్య యథా సుఖమ్' అని మూలము. వాస్తవార్థము—అట్టిరాక్షసేశ్వరుని రావణుని (భర్తార మపవిత్రమ్య) భక్తునిగాఁ బడసి సుఖముగా విహరించుచుండుము అని వాస్తవార్థము—మ. 3.

† 'మానషీ మానవం తంకు రామ మిచ్చసి కోభశే । రాజ్యాభిధిస్త మపిధార్థం విక్లబం త్వి మనిన్దితే' అనిమూలము. వాస్తవార్థము—(రాజ్యాత్ భిధిస్తం) కీర్తనాభిధిపాలనముగోఁత రాజ్యమును త్యజించివాడును, (అపిధార్థం-అశ్చ-పిధార్థశ్చ) సర్వప్రయోజనములు సిద్ధించినట్లును, (విక్లబం) దయాకుడును, (మానవం) మమమ్యరూపమున వవతరించివాడును, అగు (రంరామమ్) ఆరాముని కోరుచున్నావు—నీవు మంగళస్వరూపిణివగు మహాలక్ష్మివి. ఇప్పుడు మహమ్మద స్త్రీవై యవతరించియున్నావు. కావుననే అట్లు మహమ్మదరూపమున వవతరించివిష్ణుదేవుడును, అవాస్తవము బ్రహ్మయును, క్రితార్థ చే రాజ్యము విడిచినవాడును, అగువారామునేకోరుచున్నావు' అని రాక్షస స్త్రీలు నీకు గొనియాడిరని భావము.—మ. 3.

[illegible]

లె మెలుగుచు, చతురుడును, దానవముడునై, చూపఁజెల్ల కన్నులపండువై కనువట్టు
 నానర్పరాక్షనభర్తను రావణుని భర్తగాఁ గొనుము. కేవలము మనుష్యుఁడును దీనుఁ
 డు నగురాముని విడిచి యట్టిరావణునే యాశ్రయింపుము. *నీతా! కల్యాణీ! నీవు దివ్య
 మైనచందన మలఁడుకొని, దివ్యాభరణముల నలంకరించుకొని, అగ్ని! స్వాహాదేవియు
 నింద్రునకు శచీదేవియువలె రావణునకు భార్యవై, యిది మొదలుగా నమస్త్రలోక
 ములకును నీలికానినివై యుండుము. రాముఁడో నిన్నుఁ బాసినదుఃఖమునఁ బొక్కు
 చు నిక జీవింపఁజాలఁడు. వాని కాయువు తీజినట్టే. అట్టవానితో నీకుఁ బనేమి? నే
 నిప్పుడు చెప్పినమాటచొప్పున నీవు చేయవేని, యీగడియలోనే మే మందఱును జీరి
 నిన్నుఁ బట్టి భక్షింతుము' అనిచెప్పెను. వేగలాడు చున్నచప్పులు గలదికంటె యను
 మఱియుక రాక్షస స్త్రీ కుపితయై పిడికిలి యెత్తిపట్టుకొని గర్జించుచు, నీరంజాది
 † 'ఓనీ! మిక్కిలి దుర్బుద్ధివే! నీ విదివఱకు వెక్కు లప్రియవచనము లాడినను రావ
 ణుడు దయవలనను, మనసు మెత్తఁదనమువలనను, వాని కన్నింటికి నోర్పుకొనెను.
 ఇప్పటికాలమునకుఁ దగునట్లుగా నీకు మేమును హితముచెప్పితిమి. ఆమాటలను నీవు
 గా వంగికరింపుము. (విక్రాంతం... ప్రియదర్శనం) విక్రాంతాదిగుగయుక్తఁడగు, (రామం) రాముని,
 (భజ) భజంపుము అని సంబంధము.

* దివ్యాంగరాగానై దేవీ దివ్యాభరణధూషితా । అద్యప్రభృతి సర్వేషాం లోకానామిశ్య
 రీధవః । అగ్నేస్వాహాయథాదేవీ శచీవస్త్రోస్య కోభనే । కింలేరాతేగ వై దేవీ క్విపశేవ గతాయాషుః ।
 ఏతదుక్తవశే వాక్యం యదిత్వంవకరిష్యః । ఆ ప్రియహూతైరేవస్వా స్త్వాంభక్షయిష్యమహేషాజుః ।
 అతి మాంశుః । వాస్తవార్థయః- (హనై దేవీ) ఓనీతా, (గతాయాషుః) పాండఁబడిత యాయువుగల,
 (రాతేగ) రామునితో, ఎంగమును కలుగువనిశేషము. (లే) ప్రియైక్కు (క్విపశేవ) కార్యగ్యముచేత,
 (కిం) పనయేమి. అదివలదు. (అగ్నేస్వాహా ఇంద్రస్యశచీయథాశితా) అగ్ని! స్వాహాదేవియు ఇంద్రునకు
 శచీదేవియువలె, (అద్యప్రభృతి) ఇది మొదలుగా, (దివ్యాం... ధూషితా) దివ్యాంగరాగాదులు గలరా
 వనై, (సర్వేషామప్త దీయావాచ లోకానామిశ్యరీధవ) ఎవ ప్రజలైనవారలయు జూదయు వగులో
 మలకు నీశ్వరినిగమ్ము. నేను చెప్పినమాట చేయకపోయితివేని, (త్వా మర్దిత్య) నిన్ను యూర్పి, (అప్రియహూతా
 త్రే) ఈమహారాత్తమందు, (సగ్వాపయం) (భక్షయిష్యమహే) విషం అనిశేషము. తేజుడంతయును
 విషమును తిందుము అనిభావము-మహేశ్వరతీరులు.

† ఇందులకు 'బహువ్ర్యపియహాణి ఏవనాని ముదుర్వతే! అశుక్రోశాన్మదుత్సార్పహా
 తపమైథిలి' అనిమాంశు. వాస్తవార్థయః— (ముదుర్వతే) మిక్కిలి దుష్టులైన వారియందుఁగూడ
 అశుగ్రహముచూపు మదిగలదావా! నీతా! (బహుళాని) పెక్కులయిన, (అప్రియహూతాణి) అప్రియ
 ములుగాఁ దోఁచునట్టి, (ఏవనాని) మామాటలను, (తప అశుక్రోశార్ ముదుత్సార్ప) నియొక్కదయల
 నకు మెత్తఁదనమువలనకు, (హాహని) నీచేత ఓర్పుకొనఁబడినది. నీవు మానెడి అతిదుష్టజనులందు అ
 శుగ్రహము గలదానవుగావున నే మెన్నియప్రియములాడినను, నీవు దయయు మెత్తనయుఁ గలిగి
 తానిజెల్ల నోర్పుకొంటిమని భావము.—య. తి.

వినుకున్నావు. ఇప్పుడు నీవు సముద్రమునివ్వలిగట్టునకుఁ జేరియున్నావు. మఱి యెవ్వరికిఁగాని యీగట్టునకు రాను కళ్యణముగాదు గాన నిన్నుఁ దోడ్కొని పోవుటకు లేదు. ఇట్లు మఱివెవ్వరికిని బొందరాని యీగట్టునకు వచ్చుటయేకాక, యెట్టివారికిని చొర సతిభయంకరమైనరావణాంతఃపురమును జొచ్చినదానవు నయితివి. ఇట్లు భయంకరమగు రావణునిగృహమున చెఱఁబడి యుండుటకాక మముఖంట్లు లెస్సగా కావలియు కాచుచున్నాము. ఇంత వదిలముగానున్న నిన్ను విచ్చటనుండి విడిచి కాపాడుటకు సాక్షాద్దేవేంద్రునకయినను సలవిగాదు. నీమేలు గోరి చెప్పుచున్నాను. నామాటచొప్పునఁ జేయుము. ఇట్లు కన్నీరు విడుచుచుండుట చాలును. దుఃఖించుటవలనఁ బ్రయోజనములేదు. కనుక దానిని దిగవిడుపుము. నీవు రావణునియందు నెయ్యముగలిగి మిక్కిలి యానందముతో నుండుము. ఇట్లెప్పుడును ఒక పీఠీతిగా దుఃఖించుచుండుట మానుము. * నీతా ! రాక్షసరా జగురావణునిం గూడి నుఖముగాఁ గ్రీడించుచుండుము. పితీదానా ! స్త్రీలకు యావనము సతము గాదని నీకుఁ దెలియునుగదా. అట్టి యెలప్తాయము గడదిపోకమునుపే రావణుం గూడి నుఖ మనుభవింపుము.† ముదిరాక్షీ! నీవు రాక్షసరా జగురావణునిం గూడి రమణీయము లై నయుద్ధానవనములుండును, పర్వతములదావలిననములుండును సంచరింపుము. ‡ సుందరీ ! ఏమవేలమంది స్త్రీలు నీవకములోనుండి నీకు నేవనేయుచుండురు. నమస్తరాక్షసులకు భర్తయగు రావణుని భర్తగాఁ గయికోనుము. నీతా! నేను తెప్పినమాటను సరిగాఁ జేయవేని, నీగుండెకాయం బెఱికి తిందును.' అనెను. § అంత చండోదరి యనెమరాక్షసి కోపమున మొనుఁజిది పెద్దశూలమును ద్రిప్పు

* 'నీతే రాక్షసరాజేన సత్క్రిడంతాభాషుఁడు' అనిమాటము. వాస్తవార్థము.-(రాక్షసరాజే) రావణుడేత, (ఏమి చెప్పఁబడినదాని), (సతా) ఓర్పుకొనుము. (అభాషుఁడు)చాఁచగా, ((కె) క్రిడింపుడు. అని యర్థము. —య. తీ.

† 'ఉచ్ఛాదానిరరహ్యణి పర్యతోపకానిది' అనరాక్షసరాజేన చరత్వం మదిరక్షణే' అనితాము. (ఉచ్ఛాదాని...వకానిర) ఉచ్ఛాదాదులు, రాక్షసరాజులేత, (సతా) ఓర్పుడు, పెంపఁబడినవిలేవదు. అందు నీతి, (రర) విచారించుచు భావము. —య. తీ.

‡ ఇందులకు 'స్త్రీసూత్రానాశితే సత్తవకే ఛాన్యైస్త్రిభిః' ఇతాం భజనభర్తారంభభర్తారం సర్వత్రకాదు! ఉత్పాట్కృతా తే హృదయం భక్షయిష్యమి మైఖిరి! అది తే హృదయారంభాశ్చం వంతాభావ ర్హిష్యంతి' అనితాము. వాస్తవార్థము. - రావణు, (భర్తారంభజ) భృత్యునిగాఁ గయికోనుము. (అదితే...కరిష్యంతి) నేను రావణుని భృత్యునిగాఁ గయికోనుచున్న వాళ్ళయను గానివతేనీ, (తే) వాయొక్క (హృదయతాత్పర్యభక్షయిష్యమి) గుండెకాయను పెఱికికొని తినెదను' అని వికటచెప్పినది. 'నీతా! నీవు రావణుని భృత్యునిగా జేపట్టవేని నాగుండె పెఱికికొని తిందును' అని వికటచెప్పినది భావము. —య. తీ.

§ వికట పీఠికాబాది యట్లు భవదుగామాటలాడినందులకు ఓరువక చండోదరి మొదలైనరాక్షస స్త్రీలు నేయటాకానిధర్మప్రకాశములకు తెచ్చుచిక్కాయు. 'తతః కృందోదరీకాయురాక్షసి క్రోధతూర్పి

మనుష్యభావమును భావించియు మద్యమును త్రాగి లంకకుఁ బ్రసవభాగమున నుండునికుంభిల యనుక 11: బ్రీతిగా నర్తనము నేయునము అనెను. దేవకవ్యయ్యం బోలెఁ బాలుపారుచున్న యాసీత యిట్లు లతిభయంకర లగురాక్షస స్త్రీలు బెదిరించుచుండఁగా, భైరవము దిగవిడిచి, రోదనము నేయునడయ్యె. ఇది యిరువదినాలు గవనర్థము.

—◆—

{ నీత రాక్షస స్త్రీలు చెప్పినవానిని ఖండించి యశోకవృక్షపు }
 కొమ్మను బట్టుకొని పరిపరవిభవముల దుఃఖించుట. { ◆—◆—

భయంకరాకార లయినయారాక్షస స్త్రీలు అట్లు పశుపముగాను భయంకరముగాను పలుమాటలు చెప్పుచుండఁగా, నీత విని మిక్కిలియు రోదనము గావించెను. నీత యారాక్షస స్త్రీ లట్లు బెదిదముగా నాడినమాటలను విని మిక్కిలియు భయపడినదయ్యె పాతివ్రత్యముననే మనసు నెలకొనినట్టిది గాన యయ్యోకావక కన్నీళ్లచే దగ్గు త్రికవడుపలుకులతో వారింజూచి 'ఎవ్వటికిఁగాని మనుష్యస్త్రీ రాక్షసములకు భార్య గాఁదగదు. కాన రావణునికి భార్యగాఁదగను. మీయిచ్చవచ్చినట్లు మీరిందఱును నన్నుఁ దినివేయుడు. నేనేమో మీరు చెప్పనట్లు చేయును' అనెను. అట్లు దేవకాకవ్యయుఁడొని యాసీత రావణునిచేత బెదిరింపబడియు రాక్షస స్త్రీలనడుము జెక్కియు, దుఃఖమున కంది కుండుచు, నెంతమాత్రమును సుఖము నొందదయ్యె. అసీత అడవియందు తోడిపడువుం దప్పి తోఁడల్ల బారిం జెక్కి నుక్కుచున్న లేడివలె, తనయవయవములతో తానుఁ జొరఁబడునట్లు ముచ్చముడుగుకొని మిక్కిలియు వడవడ వడంజెను. అసీత, అతింకుపావృక్షమునదగ్గఁ జక్కఁగాఁ బూచి విలవిగా నురకువశోకాఖం బట్టుకొని, శోకంబున మనసు పల్లటిల్ల, తనభర్త యొగురాముని ఛాయించెను. అచిద, తన వలుఁదగబ్బిగుబ్బలును కన్నీళ్లం దడుపుచు, మనంబున రామునినే చింతించుచు నెంతమాత్రము నవుచు దుఃఖము తుద ముట్టినది గావయ్యె. అచెలువ, పెద్దగాలికి నరఁటిచెట్టు అల్లలాడి నేలం బడునట్లు, మిక్కిలి వడవడవడంకుచు నేలంబడి లేచి రాక్షస స్త్రీలనని భయమున ముఖము

అసీత రావణురొగమున దుఃఖించినదయ్యెనని వాస్తవార్థము. ఇటు పీఠం గూర్చినచందోదరి మనఁబరచారిత్రాకృతులకు వికటం గూర్చినవానిగా వాస్తవార్థము గ్రహించును. మహేశ్వరతీర్థులు.

1. ఈవర్ణనన నీతావలాదమునక వాస్తవార్థ మేమనఁ— శ్రీరామవిరొగమునకు పూర్వరాక్షసంశ్రుతండు కుండుటయనను విరూపరేచ రాక్షసస్త్రీలతోడికూడినందున వివిధ ప్రలాపములు చేసినదని తెలియునది. ఇట్లే యారాక్షసమునందు నీతావలాదముచోట్లముండెల్ల గ్రహించునది.

2. రావణుండుఁ దున్నకుంకుపావృక్షపువృక్షము, అశోకవృక్షపువృక్షము వహింపకు లగుట చే రాక్షసోరాక్షస యుండునగాన అశోకుకడ నుండుంకుపావృక్షపువృక్షము పట్టుకొనఁగలము తెలియునది.

వెలవెలబాటినదయ్యె. అప్పు డట్లు వడంకుచున్నయాసీతకు నిడుదయై విడివిగా నున్నజడ, యల్లలాడుచుండటంజేసి, విలవిల చలించుచున్ననర్పమువలె జూనట్లు చుండినది. అబిడ నిట్టూర్పులు విడుచుచు దుఃఖమునఁ బొక్కుచు, బుద్ధి కొట్టు వడి కలఁతనొంద, ఆ ర్తమై, ఆశ్రుజలములు దొంగుగం బలవించెను. ఆవడఁది, దుఃఖార్తమై 'హా! రామా!' అనియును, 'అయ్యో! లక్ష్మణా!' అనియును, 'హా! నాయత్తా కానల్యా! హా!నుమిత్రా!' అనియును పలవించుచు "నే నీ ట్లిచ్చట దయమాలినరాక్షస స్త్రీలచాలం బడి నలఁగుచు, రామునింబోసి దుఃఖమునొంది ముహూర్తమయినను ప్రాణములు పెట్టుకొనియే నున్నానే! 'కాన స్త్రీకిఁగాని పురుషునకుఁగాని యీశ్వరేచ్ఛ లేనపుడు మరణము రానేరదు' అని వండితు లాడుకొనులోక వార్త సత్యముగానేయున్నది. సరకులు మిక్కిలి నిండియున్నయొడ సముద్రమునడుమ వాయువేగంబునఁ గొట్టువడి గూలునట్లు, అల్పపుణ్యమునకే నోచినపాపిష్ఠురాలను నేను, అనాథయుంబోలె నాశమునొంద నున్నాను. నాప్రాణేశ్వరునిఁ జూడఁ గానక, యిట్లు రాక్షసుల చేతంజిక్కి, జలప్రవాహముతాఁకుడుచే గూలిన యేటిగట్టువలె, నాశము నొందఁగలను. విరిసిన తామరపూరేకులంబోని కన్నులును, సింగంబునకుంబోని గరువంపు నడయుఁ, గఱిగి యెంతయు నెనరుగలిగి యుండఁజీకిని నింపు గులుకుపలుకు లాడుచు, ఇట్లు సర్వాంగసుందరుండును సకలగుణసంపన్నుఁడు నగునావెనిమిటిని రాముని, ఇప్పుడు పుణ్యాత్ములయినవారలు చూచుచుండుదురు. పాపిష్ఠురాలనుగాన నాకట్టిరామునిఁ జూడఁగలుగినదయ్యె. అట్టివిధితాన్నిని రామునింబోసి నేను తీవ్రమగువిషము గ్రోలినదియుంబోలె, నెంతమాత్రమును జీవించఁజాలను. నేనిప్పుడీట్లు అర్థింపఁబడెనని కరమగు దుఃఖము ననుభవించుచున్నానే! ఇట్టిదుఃఖమునకుఁ గారణముగా నెఱువంటి పాపము పూర్వజన్మమున చేసితిన్. ఇట్టిమహాదుఃఖము ననుభవించుచు బ్రతికియుండఁజాలను. ప్రాణములు విడువఁగోరెను. నా కిట్లు రాక్షసస్త్రీలు కావలియున్నారు; కాన నేనింక నెప్పటికిని రాముని జేరఁజాలను. మనుష్యులకుఁ గోరినప్పుడు మరణము గలుగనేరదే. కాన నాయుచ్చవౌష్ణవ నాకప్పుడు మరణమురాదు. పోనీ, అన్ని పఠనాదులచే ప్రాణములు విడువవచ్చు నన్నచో, పతి కథిమి రాలనుగాన పతియాజ్ఞ లేక ప్రాణములు విడుచుటకును నా కధికారములేదు. కాన యిహ! మనుష్యత్వమొందుకు. ఛీ! ఒకరికి లోనై యుండుటయు నొక బ్రతుకా!" అని రోదనముగావించెను. ఇది యిరువదియేనవసర్గము.

—♦—

{ సీత తనభాగ్యహీనతను పరివర్తివిధముల జింతించి }
 ప్రాణములు విడుచుటకు నిశ్చయించుట.

జనకరాజకుమారియగు నాబాల సీత, తలవాల్చి మొగంబునిండ కన్నీళ్లు కాలుచుండఁగా, నిట్లు పలవించ నారంభించెను. అబిడ, పిచ్చిపట్టినజానియట్లును,

పరాకుపడినదానివలెను, మనస్సు కుదుటలేనిదానివలెను, జావట్టుచు, బడలిక నీలుటకై నలం బొరలించబడు యాడుగోడిగవలె, పుడమిం బొరలుచు నేడ్చుచుండును. 'రాముడు, ఏమతియుండఁగా, కామరూపియగు రాక్షసుడు రావణుడు, నేను బిట్టుగా నఱచుచున్నను విమతక బలవంతముగా నన్ను బట్టి తెచ్చినాడు. రామునిం బాసి రాక్షసస్త్రీలబారిం జిక్కి వారలు మిక్కిలి భయంకరముగా బెడరించుచుండఁగా, రామునే తలంచుకొనుచు ఈ మహాదుఃఖమున మిక్కిలి వీడనొంది ప్రాణములు వెట్టకొనియుండ నొల్లను. మహాభటు డగు రామునింబాసి, యీ రాక్షసస్త్రీలనడుమం జిక్కి యున్న నాకు, ఇంక ప్రాణములతో బ్రయోజనమేమి? ధనములుగాని యెందుకు? సౌమ్యులచేగాని ఎవయేమి? ఇంతటి దుఃఖమునకును, ఈనాగుడియ పతీయలు గాకున్నదే! కాన యిది శోకాటికియైనది. ఇది నిజము. ఇట్లుండేని ముదిమియు మరణమును లేనిదిగానైనను నుండును. లేకున్న నిట్టిదగునా! ఇట్టిరామునిం బాసి యిట్లు పాపపుబ్రతుకు బ్రతుకుచు, కొంచెము సేవయినను ప్రాణములు గాపాడుకొనుచున్నావే! నే నొంతటి మహాజ్వరాలను, ఎంతటి అయోర్యురాలను! ఇవీ నాబ్రతుకు పాపగుఁగా. నాలుగు ప్రక్కలను సముద్రముచుట్టి మిన్న భూమండలమునకెల్లయుఁ బ్రభుమను ప్రియవదూరుకునగు నాప్రియుడు రాముడు లేకుండఁగా నాకు బ్రాణమునం దిక్కటయేమి? ముఖమునందుఁగాని యాపత్తి యెందుకు? రాక్షసస్త్రీలారా! నే కేమా శరీరము విడుతునుగాని వెట్టకొని యుండిను. కాన మీవారి భయములేదు. మీరు కింది బ్రద్దలుచేసినను చేసికొనుఁడు; ఎట్టి భక్షిందినను భక్షింపుఁడు. నేను ప్రియుని మారి బహుకాల మీదుఃఖము నోర్యురాలను. నేను రాక్షసుని రావణుని, ఎడమకాలితోనైన ముట్టినే. ఇంక వారిని అతి విద్యముగా వలచుట యెక్కిపోయితిని. మీ క్రాన్యభావులకై నన్ను గోరుచున్నావే! నీవి కెంత విరాళరించి చెప్పినను తెలియదు. తనవ్యరూపమిట్టి దనియు తనకుల మిట్టిదనియుఁ జెలియదు. లేకున్న నన్ను గూడఁ గోరునా! మీరు నన్ను రెండు సుష్టుగా నఱకుఁడు. పట్టిచీల్చుఁడు. అవయవములు వేటువేటుగా తురికింపుఁడు. నిప్పుచుంటలోవేసి కాల్చుఁడు. ఏమైనను జీయుఁడు. నేనుమాత్రము రావణుని పాటింపను జాడీ. మీరు తెలిసినపు కాటులఱచినను పరమేమి? రాముడు దోషవంతులందుఁగూడ గుణములే కనుగొను ప్రాణుడే! కొంచెముపకారము చేసినను కొంచెం తగా భావించువాడే! ఎవరి కేరుదుఃఖము వచ్చెను మిక్కిలియు జాలి పడుచుండువాడే! రథమగులంకారుడే! ఇతిమల మెపు సొంపునందే కనుగలిగి ఎత్తించుచుండువే! ఇట్లని యశనిగుణములు పగవారివడుమను బొగకై కట్టినవే! ఇట్టిరాముడు నాయెడ దయఁజూలియున్నాడు. అరివి నననల! నాదౌర్భాగ్యమిది యని నందే హించుచున్నాను? ఎవ్వఁడు కానాక్కడ జనస్థానమును బదునాలుగువల రాక్షసులను పటావంఢలుచేసికో యట్టిమరుని నాయొద్దకు రానడ్డ మేమున్నది? కాన

యేలవచ్చి నన్ను గానకున్నాడు? అల్పవీర్యము గలరాక్షసుడు రావణుడు నన్ను
 నడ్డపెట్టుచున్నాడు. వీడు రామున కొక సరకా! నాభర్త యుద్ధమున రావణుం
 జంపుటకు సమర్థుండుగదా. దండకారణ్యమున రాక్షసపుంగవుల డగువిరాధునంతటి
 వానిని నధిచినట్టి రాముడు నన్నేలవచ్చి రక్షింపకున్నాడు? ఈలంక సముద్రమధ్య
 మున నున్నది; కాన నెదిరింపరానిదనుట వాస్తవమే. అయినను రామబాణముల
 కడ్డము ఇంచేదియు లేదే. నేను రామునకు కేవల యైవదానముగానే, అతనికి గారాబు
 పడఁతినే. ఇట్టి తనయిల్లాలిని రాక్షసుఁ డొకఁడవహరింపఁగా తాను చండిపరాక్రమ
 శాలిగానుండియు రాముడు నన్ను రక్షింపకున్నాడే. ఏమికారిణిమా! అత్తగారి
 యన్న రాముడు, నేనిక్కడ నున్నదానని యింతవఱకుఁ దెలియకున్నాడు కా
 బోలు. తెలిసియుండెనేని, అతడు, మహాతేజస్వి గావున తనకు గలిగిన యీతి
 స్కారము నెంతమాత్రము తెలిసియు నోర్చియుండునా! ఇంద్రుడు, అోడనే రావణుని
 జంపునేనినఁడు నన్ను రావణుఁడవహరింపఁగా చూచినవాడు గావున నానంగతిఁ
 రామునకుఁ దెలుపఁజాలిన వాడై యుండెనో యట్టి జగదయ్యవునుంగూడ, రావణుని
 యుద్ధమునం జరిపినాడు. అజ్ఞానయ్యవు మఱచియుదుకొండయినను ద్వంద్వయుద్ధ
 మున రావణునితో నిలిచి యుద్ధము చేసి, యట్లు నిరతే నమురాలివఱకు నన్ను రక్షిం
 చి మహాకార్యము చేసినాడు. ఆరాముడు నేనిచ్చట నున్నానని తెలిసికొనునట్ల
 యిప్పుడే క్రుద్ధుడై బాణాబులం బఱచి బోకమునందెల్ల నొక్క రాక్షసుఁడుగూడ
 లేనట్లు గావించునే! నేనిచ్చట నుండుట యెఱింగెనేని, అదిఁ జీలంతలయు దుమ్ము
 వమ్ముగావించునే; దాని చుట్టియన్న సముద్రమునంతయు ఎండి పండఁజేయునే; మఱ
 యు నీసినది రావణుని పేరున కీర్తియు మాపుమాడినై యను. అంతే నేను, ఇచ్చట
 ఎట్లు ఏడ్చుచున్నానో, అట్లు యింటికిను రాముడు తనపురుషులను జరిపఁగా
 రాక్షస స్త్రీలందఱును, ఇంతికిన్నను నెక్కువగా నేడ్చుమరికింబలకు. ఇందులకు నో
 యములేను. రాముడును అత్తగారును ఈలంక నంతయు వెదకి, రాక్షసులను
 అం జంపుదురు. ఆ రామలక్ష్మణుల చూపునోరె బయట పగవారి శాంతిమాత్రము
 కొంతచేపమునను బ్రతుకొజాలకుగదా. ఇంక శీఘ్రముగానే యీలంక మార్గము
 లన్నియుఁ బీకుంగుకేర్పు పోగులు గ్రమ్ముకొనినా, సైన్యసింహులతోఁ గూడి, శివ
 సముద్రానికి కాలగలదు. నేను, ఇంక శీఘ్ర కాలముననే లంకాయంతయు వద
 కాదు రావలయునను నాకోర్కి తప్పక యీడఁజగిందును. ఇప్పుడు మీ
 దుష్కారమున బ్రవర్తించుటవలననే, రాక్షసుల కందఱురు మీ వాట్లట్లు
 తెలియవచ్చుచున్నది. లంక స్వల్పకాలముననే ప్రథమకి నశింపఁగలదనుట
 సూచకములగు సశుభములన్నియు నిందుఁ జూపట్టుచున్నవి. ఎవ్వరికి నానిం
 రామన్నలంక, రాపాత్తుడగు రాక్షసాధముడు రావణుడు హతుఁడు కాఁగా, ఇం
 టిటి బోయినపడఁతివలె, సొంపు దూలి యుండఁగలదు. ఇది నిజము. అట్లు తన

ఘోర దురురావణుడును, రాక్షసపురుషు లండఱును నశించినవెనుక, ఈ లంకా
 పురి, భార నశించిన చెలువవలె, మంగళోత్సవ మొక్కటియులేక కాంతి దూరి
 యుండఁగలదు. ఇంక, ఈ లంకయందొంటింటిను పెనిమితులు చావఁగా దుఃఖార్త
 లై రోదనమునీయుచుండు రాక్షసస్త్రీల కంఠధ్వని, శీఘ్రముగా నాకు వివచ్యు
 ను. రక్తాంతనయనుచును మహాశూరుండునగు నారాముఁడు రావణునింట నేను
 న్నానని యెఱుంగునని, యాతఁడమె యీ లంకాపురి యాలెనిబాఱఱుమచే దగఁగెను,
 చీకట్లుగ్రమ్మి, కాంతిచెడి, మేటిరాక్షసులందఱును గూలినదగునే. ఈనాకోర్కీ గెలు
 నఁగలదుగాని యింతకుమునుపే నాపనిఁజేయుచున్నదే! క్రూరంజయ నీచుఁడు రా
 వణుఁడు నా కేర్పఱిచియున్న సంవత్సరముగడువును కెందుమానముచే మిగిలి యు
 న్నదిగాన దాదాపుగా నమీఁపించినదయ్యె. 'చంపున క్షిప్తానశివజగతియిట్లే కాని
 యట్టియకార్యమున కొడిగట్టిన' అందునా? కావత్తులను రావణాది రాక్షసులు అధ
 ర్తము నవలంబించియుండువారలు. కాన యకార్యమేదిగాని జేరియను. కనుక నన్ను
 జంపుటకును వెనుకీయును. కాఁబట్టి వారితే నట్టికొప్పయింకను మిపుడు నాకు గిరిగి
 నను గలుగవచ్చునుగదా. ఈ రాక్షసులు ఏప్పుడును మాంసభక్షిండుచుండు క్రూ
 రాత్ములుగాన నీరి కెంచిమాన్త్రమును ధర్మము జేరియను. అట్లు కావున రాక్షసుం
 డుని నీరావణుండు నన్ను మోలకవీరిచుబుడిచును గాని గొరి ధక్షింపఁగలడు. ఇది
 నిప్పుడు. రక్షింపఁజేయుటకు ననువాదములుగల చూరములును జూరగాన మిక్కి
 లియు దుఃఖించుచున్న వానను. నేను కిన్నులను విడుదల చేయజేయరాముని విడిచి
 యేమిసేయఁగలను? ఇప్పుడిచ్చట నెప్పుడైనను నాకు విలయమిచ్చుచేరి, వానిని
 త్రాగి, రాముని విడిచియుండుటకన్నను శీఘ్రముగా నుచునయ్యెట్లు జోడును.
 లక్ష్మణులకన్న మైవరాములకు నేనిచట ప్రాణములతోనున్నానని యిరిగిజఱుక జేరి
 చుకుండునట్లు జోలించుచున్నది. తెలిసియుండునని వారలూనినందుచా? భూమియం
 దియు నన్ను వెదకలే వెదకుదును. అట్లు వెదకుట గారదాకుండుటయైన వారిలను నాసం
 గతిజేరియిదియే జోలించుచున్నది. అటుగాదేరి, నీనుండిను రాముఁడు నావలని దుఃఖ
 ముననే మ్రక్కి భూగలమున దేహమునిడిచి న్నర్థిగోళము నొందియుండును. ఇది నిజ
 ము. అట్లు మృత్యుంజయ రాముఁడు న్నర్థిగోళమునకు జోగా తాము చేరిలవలసి కిన్ను
 లు గలనావన్నె కానిని అచటఁ జూచుచుండు జీవతలును గింధర్వులును సింధులును
 మహర్షులును మిక్కిలియు ధన్యులు. అటుగా రాముఁడు రాజయినను ఋషివంశివాఁ
 డు, మిక్కిలియు గొప్పస్వభావముగలవాఁడు, కాన ధర్మమునందుమాన్త్రమే యిరి
 కిచ్చయిండునుగాని కామమునందుండిను. నిక్రుడై యున్నయదికి భాగ్యునగు నా
 గోలై బ్రయోజనముండదుగదా. ప్రీతికలిగి ఒకరినిచూచుచు నుండినన వారియందు
 ప్రీతిచెడకయుండును. వానినిచూడకుండినయెడల వారియెడల ప్రీతిచెడును. రాముఁడు
 నన్ను జూడకున్నాఁడు గాన నాయం దతనికిఁ గలప్రీతి లేకపోయినదేమో! పరులు

చేసిన యువకారమును మఱచునట్టి పాపాత్ములుమాత్రమే అట్లు పూర్వముగలిగిన
 ప్రీతిని విరహముగలిగినపుడు తున ముట్టింతురుగాని, రాముడుమాత్రము, ఎవ్వరి
 యందేని తనకు మొదటగలిగిన ప్రీతిని, మఱెన్నటికిని మఱచుడు. కాన యాతని
 కెప్పుడును బ్రీతితప్పదు. ఆడుబుట్టువనై పుట్టి యిట్లు పెనిమిటిని రామునిగానీ
 నవయుచున్నావే. నేను మున్ను పాపములేమేని గొన్నిచేసితివా! లేక యిది నా
 దాహ్యాగ్రహా! మహాత్ముడవు, ఎవ్వరికిని జెబుచునేయుని నడవడిగిరిగి, శూరుండు
 ను శత్రువుల పీచుచుశయనాడుచును రామునిగానీ బ్రతికియుండుటకిన్న నాకు
 బ్రాణములు విడుచుటయే మేలు. అటుగాదేని, కలమూలముం దినుచు నడవించి
 గుచున్న పునఃపతిలకు లగునాయన్నదమ్మ లింపురు. దుఃఖమున నాయుధములు దిగ
 విడిచిన వారైరో! అటుగాదేని, దుష్టాత్ముడగు నీరాక్షసేశ్వరుడు రాముడు శూరు
 లైన యాయన్నదమ్మల రామలక్ష్మణుల నిడిజను గిడుటంబునఁ జంపినాడేమొ? కాల
 మిట్లయిపోయినది గావున, మును పట్టుండిన నేను, సర్వవిధముల ప్రాణముల విడువ
 నున్వీర్యులుగుచున్నాను. కాని, యింతటిమహాదుఃఖము కలిగియున్నప్పటికిని, నాకు మ
 రణము ప్రాప్తింపకున్నది. మహాద్వైత్యశాసకును పాపవిముక్తులును అంతఃకర్మమును
 జయించియున్న మహాద్వైత్యవంతులు నగు మునులకు ప్రయమును అప్రియమును రెం
 డునుగిలుగు; మనబోటులకే కలుగును. కాన వారు మిక్కిలి పుణ్యాత్ములుగదా.
 ఏలన ప్రయమైనదానివలన దుఃఖముగలుగి నుభయ కలుగును. అప్రియమైన దా
 నివలన నుభయముగలుగి మిక్కిలియు దుఃఖమేకలుగును. అట్లు సుఖదుఃఖములు గలి
 గించు ప్రయాప్రియములను విడిచియుండు నామహాత్ములకు నమస్కరించెనా. నేనా
 యప్రియముగాను. కేవల ప్రయమగురాలను. కావున ప్రయమునకే నిగినాప్రియని
 విడితాత్ముడగు రాముని విడిచి యప్రియుం డగుపాపాత్మునికి రామునికీ జక్క
 బ్రతికియుండజాలను; ప్రాణములు విడిచెను' అని కోపముచేసెను. ఇది యాదుర
 యాజవన్దము.

—◆— త్రిజట తపస్వవృత్తాంతమును రాక్షస స్త్రీలకుఁ జెప్పట. —◆—

భయంకరరూప లయనరాక్షస స్త్రీలు, సీత యిట్లు చెప్పగా మిక్కిలికోపంబు
 న మైమఱచి, యందుఁ గొందఱు, ఆదిత ప్రాణములువిడువ నిశ్చయించినవిషయము
 ను బలవంతుఁ డగురామునకుఁ జెప్పఁబోయిరి. అంతఁచూచుటకు భయభీతిముగా
 నగపడుచున్న యారాక్షస స్త్రీలు, సీతమొద్దికువచ్చి, మరల, పంపనై యన్యమున
 బుట్టించు మునుపటిమాటలనే చెప్పుచు" సీతా! నీ పెండ్లియభాగ్యరాలవే! చచ్చె
 నని యెంతటిపాపమున కొడిగట్టితివే. ఇదిగో నేడే, యీరాక్షసే, రాక్షస స్త్రీలందఱు

* ఇందులకు మూలము. 'అద్యరాసి;రివాచాద్య సీత పాపవిశ్మయే! రాక్షసాభ్యుదయిక్ష్మ్య
 మాంసమేతద్యభాసుభిమ్' వాస్తవ్యధను:— (సీత) సీతా, (అద్యరాసి) నేడు ఇప్పుడు, (పాప

ను, ఈ నీకండలను ముఖముగాఁబట్టి తినఁగలగువా!" అనిరి. అట్లప్పుడు దుష్టురాండ్రయిన యారాక్షసస్త్రీలు నీతను బెడఁరించుచుండఁగాఁ జూచి యంతవఱకుఁ బగుంజి నిదురించుచుండిన ముసలిరాక్షసి శ్రీచట యనునది వాఁలంజూచి 'దుష్టాత్మియారా! మీకుఁ గొంచెమైనను బూజ్యులయేసిలుగ దే! జపకుఁగారాబుకూఁతుగును దశరథున కిల్లారు కోడలునగు నీతను భక్షింపకుఁడు. అందులకుమాటగా మీమే భక్షింతుకొనుఁడు. ఏలంటరా, నేనిప్పుడు రాక్షసులకు నవాళమును ఉబిడవెనిమిదియగు రామునకు నభ్యుదయమును సూచించునట్టి యొకనిలగితిని. అది భయంకరమైనది. దానిని దఱచుకొనఁగా మేల గిగురుపుట్టుచున్నది.' అనెను. శ్రీచట యిట్లుచెప్పగా నింతవఱకుఁ గోపమునఁ బరవశులై యుండిన రాక్షసస్త్రీలందఱును భయమునొంది యాశ్రీచటం జూచి 'నీవీరాత్రిగొప్ప కలయెట్టికో మాకుఁ జెప్పము' అనియడిగిరి. శ్రీచట యారా రాక్షసస్త్రీలుచెప్పనమాటవిని, బ్రాత కాలమునఁ దాగు స్వప్నమునఁ గన్న విషయమును వాఁల కిట్లుచెప్పెను. 'రాముడు తెల్లనిపుష్పము లీలను వస్త్రములనలంబొచ్చి, యేనుండుంతమున' 'తేయబడిన యొక మేలయొచ్చునని, ఆకాళమున పరిచించువాని, తానొక్కఁ డ్ద్యుఁడనొకఁడొంది కలఁచుకొనెను. అట్లొక మేయబడిన పూజ్యుఁడనియుండెను. ఈనీని తెల్లవచ్చుననుకొనినకొని, నవరాత్రిముదట్టియున్న యొక్క తెల్లవకొనిన నెక్కియున్నట్లు, ఇప్పుడు నేను స్వప్నము నలంబొచ్చిని. వెంటనుగ నూహించి నూనినట్లు నీని రాముని కీరియ్యుండెను. రాముడు తానునొలక్ష్యుఁడను నానినది నిమిషముగిది జరిగెనది నెన్ను యొక్క వెనయ నునెక్కి నీనికడకు రాఁ గాఁజూచితిని. అంతఁ దెల్లవపుష్పమానీకలును వస్త్రములును దొర్చి యున్న యాపును పరిహసించువాను, నీను నేదెదలు వెంటను దొరినగా, నీనినూఁమునకు వచ్చిరి. అంతగా తెల్లని పుష్పపుష్పమునకది, నీని, రాముఁ డెక్కినదియు రాకాళమునందు మేలయొచ్చునయ నని వాఁచును. నుమగా పుష్పము నెక్కినదియెల్ల. అది తామరి నీకుల నెక్కినట్లు. అది నుమగానీని, దానిని నూనిరామునితోడ. నుమగదీనికీ మాస్త్రమునఁ దెల్లవపుష్పమానీకలును వస్త్రములును దొర్చి యున్న యాపును పరిహసించువాను, నీను నేదెదలు వెంటను దొరినగా, నీనినూఁమునకు వచ్చిరి. అంతగా తెల్లని పుష్పపుష్పమునకది, నీని, రాముఁ డెక్కినదియు రాకాళమునందు మేలయొచ్చునయ నని వాఁచును. నుమగా పుష్పము నెక్కినదియెల్ల. అది తామరి నీకుల నెక్కినట్లు. అది నుమగానీని, దానిని నూనిరామునితోడ. నుమగదీనికీ మాస్త్రమునఁ

తెల్లవపుష్పమానీకలును వస్త్రములును దొర్చి యున్న యాపును పరిహసించువాను, నీను నేదెదలు వెంటను దొరినగా, నీనినూఁమునకు వచ్చిరి. అంతగా తెల్లని పుష్పపుష్పమునకది, నీని, రాముఁ డెక్కినదియు రాకాళమునందు మేలయొచ్చునయ నని వాఁచును. నుమగా పుష్పము నెక్కినదియెల్ల. అది తామరి నీకుల నెక్కినట్లు. అది నుమగానీని, దానిని నూనిరామునితోడ. నుమగదీనికీ మాస్త్రమునఁ

● 'ఆకాళము గొప్పమహిమఁగాఁ జూపినట్లెల్లవపుష్పమానీక నిష్ఠాన నీనినూనిం పుష్పపుష్పమృగమునందఁ బెట్టుకొని' 'తే, పుష్ప, విమల, మేది, కొండకొట్ట, పుష్ప కింకర, కింకర, మలగా పూకొనటయు, విమల, మలగా, నిమిషకాంతి నియంతయు కలయం దొనకట కుభకరియలు' అని స్వప్నకావ్యము.

● ఇందుకు 'నీని పుష్ప మాస్త్రమునకది పుష్పకాళపుష్ప మంతః' అనుమాటయు. ఇది నానినయొక్క నీను 'పు' గాఁజూచి పదుమాఁడనియొకఁడుగాని పదుమాఁడనిపూర్వ మానంధిం చేరి తెలియవది.

జంధ్రసూర్యులను ముట్టుచుండఁగాఁ జూచితిని. అంత నాకుమారు లిరువురును
 విశాలనేత్రులుగ నీనగమున నెక్కి యున్న గూఁగోముగుమిన్న యాకాశమున లంక
 కుఁ బయిగా నుండఁ జూచితిని. రాముఁడు తనభార్యయగు సీతతోడ, తెల్లవయిన
 యెద్దు లెనిమిది గట్టంబడినవై యొప్పుచు నున్నరథమునెక్కి యిచ్చటికి వచ్చెను.
 వీర్యశాలి యగు నాపురుషలరాముఁడు రాముఁడు తమ్ముడగు లక్ష్మణునిని, భార్యయగు
 సీతాదేవినిఁగూడి, సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచున్న దివ్యంబగు పుష్పకవిమానమునెక్కి,
 యుత్తరపుదిక్కుగాఁ బోయెను. నే నిట్లు స్వప్నమునందు, విష్ణుదేవునివలె బరాక్రమ
 వంతుఁడగు రామునిని, అతని తమ్ముడగు లక్ష్మణునిని, భార్యను సీతాదేవిని జూచితిని.
 స్వర్గమును పాపాత్ములగు జనులు పాధివఁజాలనట్లు, మహావరాక్రమశాలియగు రా
 మునిని, దేవతలుగాని యనుసులుగాని రాక్షసులుగాని మఱి యితరులుగాని యెంత
 నూత్రము జయింపఁజాలరు. రావణుఁడు గన్నేలుపూలమాలికను చాల్చి దేహమం
 తయు నూనెఁ బూసికొని, యెఱ్ఱుని నలువలుగట్టుకొని, నూనె ద్రావుచు గైపు నొంది
 నేలపయి నుండుటం జూచితిని. రావణుఁడపుడు మరల పుష్పకవిమానమునందుండి నేలంబ
 డితలను జుట్టులేక నల్లనిఁట్టలుగట్టుకొని యొకయాఁడుదానిచేత నీడ్వఁబడుచుండఁగాఁ
 జూచితిని. మఱియు నతఁడు ఎఱ్ఱునిపూదండలఁచాల్చి ఎఱ్ఱునిచందన మలఁచి నూనె
 ద్రావుచు, నప్పుచు, నదైనముసేయుచు, చిత్తములెల్లబ్రువనఁ, ఇంద్రియములు విలలె
 నొంద, గాడిదలు గట్టిక విధమునెక్కి, పోవుచుండెను. మఱియు నతఁడు గాడిదనెక్కి,
 దక్షిణపుదిక్కుఁబట్టి శీఘ్రముగాఁబోయెను. మఱల రాక్షసీశ్వరుడగు నారావణుఁడు,
 భయమున దేహము తెలియక, గాడిదపయినుండి, లెలక్రిమగా నేలు బడుటను జూచి
 తిని. ఆ రావణుఁడంత శీఘ్రముగాలేచి, తొట్టుపడుచు, భయమునఁ బీడితుఁడై, ను
 త్తుచే నరయపములు వివిధవ్రావ, విద్విపట్టవవానివలె విగంబయిఁడై లేచిపోనిదుర్వా
 క్యములు పెక్కులు నడచుచు, శీఘ్రముగా దుస్సంధముగలిగి, సహింప నలవిగానిఁడై
 భయంకిరమై యంధకారిపూర్ణమై నరకము వలెనుండుమలవంకముఁ బోవు
 యందు మునింగెను. ఎఱ్ఱునివలువఁగట్టి దేహమంతయు కొరిపిఁ బూసికొనియున్నయొ
 కనల్లనిస్త్రీ, రావణునిమెడకుఁ ద్రాడు గట్టి, దక్షిణదిక్కున నీడ్చుకొనిపోవుచుండెను.
 అప్పుట రాక్షసుఁడు కుంభకర్ణుడను, ఈవిధముననే యుండిఁగా జూచితిని. రావణు
 నికొడుకులందఱును దేహమునకు నూనె పూసికొనియుండఁగాఁ జూచితిని. రావణుఁడు
 పందిరి, ఇంద్రజిత్తు మొనలీని, కుంభకర్ణుఁడు ఒంటను, ఎక్కి యీ మువ్వరును ద
 క్షిణపుదిక్కుగాఁ బోయిరి. అప్పుడు వారిలో విధిచుఁజొక్కఁడుచూర్తము, శ్వే
 తచ్ఛత్రముతోఁ గూడి తెల్లనిపుష్పమాలికలు ధరించి, తెల్లనివస్త్రములు గట్టి,
 తెల్లనిగండము నలందుకొని, శంఖ దుందుభిధ్వనులును తెలంగఁగా, నృత్యరీతింబుల
 తోఁ దలకించుచు, ఆకాశంబునఁ గ్రుమ్మరువాఁడై చానును దనమంత్రులు నలుపు
 టను దివ్యమైన యొకగజము నారోహింది దానిపైఁ గూర్చుండఁగాఁ జూచితిని.

ఆ యేగును నాలుగుదంతములు గలిగి నడగొండవలె జూపట్టుచు, నులుములవంటి ధ్వనితోఁగూడియుండెను. నాటియు నూనియందాపుచు, నెఱునిపుష్కమాలికలను ధరియించి యెఱునివస్త్రములం గట్టుకొని గుంపులుగొని పాటలుపాడుచు వాద్యములు వాయించుచున్న రాక్షసులను జూచితిని. రమణీయ మయినయాలాకాపురము, గోపురములును వెలుపలిద్వారములును గూలి, గుఱ్ఱములతోను రథములతోను గజములతోను సముద్రమువంబడఁగాఁ జూచితిని. రావణుడు కలయరక్షించుచున్న యాలంకను రామునిదూరయు బలవంతుఁడు నగునొకవానరుఁడు, గాల్చి నట్లు కలయందుఁ గనఁబడినది. రాక్షస స్త్రీలు నూనెర్రావి, బిట్టగా నర్తనమాచేయుచు, నవ్వుచు, మహాధ్వనితో కాలి నీటగుటచే చొర గడుముగా నున్న లంకాలో దిగు గుచుండిరి. కుంభకర్ణుఁడు మొదలయిన రాక్షస శ్రేష్ఠులందఱును, ఎఱునివస్త్రములు గట్టుకొని పేడగుంటలోఁబడి మునింగిరి. మీరు తొలఁగిపొండు. పోనిచో నశింపెను నుఁడి. రాముడు నీతం ద్వారలోఁ బొందును. అతఁడు మిక్కిలియు కోపంబున రాక్షసులందఱితోఁగూడి మిమ్ముం బంపును. రాముడు నివసించు బ్రయోహణై ననచే మిక్కిలియు మన్ననపెచ్చి యడవికిఁ గెన్న వెళుచింది వెచ్చినయను ప్రత్యేగు నివయల్లారిని పంపించినను, బెదిరించినను తా నెంతమాత్రము సహించియుండఁడు. కాబట్టి, మీరు క్రూరవాక్యములొడుట చాలు. మంచి బుద్ధివములే చెప్పఁడునీతను నూరితఁడయం బాపగుమని ప్రార్థింపము. ఇట్లు నీయుటయే నాకీప్తముగా నున్నది. ఎన్నటియైనను ను ఖము నొంగియుండఁగా, నిటువంటి స్వప్నమును గనుచేసి, కలదతి పలువిధముల దుఃఖములన్ని యుచిడి, నాటిలేనివంశోపము నొందును. అట్లై ను ఖము న నున్న నీతయు నిట్టి స్వప్నములవలన పునువంశోపము నొందఁగలదు. 'మన మట్లు నిందించెడిమీ. మనయం గీచిడకు నయ కలుగునా?' యని యూరితయ మకొనుచుండుటచేఁ బ్రయోబనమేమి? శంకవలదు. ఈచిడ మీరేని నిందింపఁబడిన యుక్యును మీరు ప్రార్థింపవచ్చును. కాన ప్రార్థింపుము. ఇక కీప్రముగానే రామునివలన రాక్షసుల కందఱకును ఘోరింబగు భయము కలుగును గాన ఇపుడే నీని ప్రార్థించుకొనుఁడు రాక్షస స్త్రీలారా! జనకరాజునెయ్యెన యానీత మీరు ముక్తి వేడికొంటి లేప్రసన్నురాలగును జూడి. కాన యింక రామునివలన మీకుఁ గలుగ నున్న మహాభయమునుండి రక్షించుట కిదిక శక్తురాలు. ఇందేకాక విశాల ప్రత్యేగు నీనీత యవయవములందు దుఃఖమును కలిగించు కేటలు మొదలైనయే లక్షణముగాని, విరూపముగాని మిక్కిలియుఁ గొంచెముకూడ నాకగపడలేదు. కాన దుఃఖముల కెంతమాత్రము దగనిదై, విమానవరుల దివ్యబాణముల కిద్దురాలై, యిట్లు సర్వలక్షణలక్షిత యైన యాదేవికి మనిచాయ కొంచెము మాటి యుండుట యోగటిమాత్రమే దుఃఖముగా నున్నదని శంకించుచున్నాను. రాక్షస శ్రేష్ఠుఁడగు రావణుడు సశించుటయు, రామునకు జయము గలుగుటయు, నని

యిట్లు ఈ సీత యభ్యుము సిద్ధించుట శీఘ్రముగానే కలుగునని తలచుచున్నాను. ఈ న్యవ్వము, ఈ బిడ గొప్పప్రియవార్తను వినగలవనుటకు శుభనిమిత్తముగా నున్నది. మఱియుఁ దామరపువ్వు లేకునలె విశాలమయిన యీ బిడ యెడమక న్నదగుచుండుట కనఁబడుచున్నది. చదురాలయిన యీ సీత యెడమబుడమును గొంచెము గ గురువుగొన్నట్లు చూపట్టుచు, తనంతట కారణములేకయే వడఁకుచున్నది. ఆడుగ జము తొండమునలె గండరించుచు బెడఁగాదు నీ బిడ యెడమతోడయు వడలకుచు రాముడు ముంగల వచ్చియున్నాడని సూచించుచున్నది. * పింగళిపక్షియును చట్ట

* ఇందులకు 'పక్షి'న కాళానిలముఁ ప్రహ్వః పునఃపునఃస్మృతిమహవైవాచీ । మన్యగశాం వాచమదీరచానః పునఃపునః స్మృతయతీత హృద్ధః' అని మాంతు. విశేషార్థము:— (పక్షి) బుంద పక్షమగులవాడు-గురునింగుడవట మందితాక్షి-జగలవారి వనుటచే తాక్షి-విదిర్ముఖిని (ప్రహ్వ) గాయుగాఁ దిరుగుచున్నాడనట. (కాళానిలము) కొద్ది యనఁగానుగలవాడు-పుష్కలమనఁడు మిక్కిలి పచ్చనిభాగ మే కాళానిలమనఁడు. కాని పూచి చిక్కియున్న కాళానిలము క్రిందుగాఁగూర్చుండినవాడనట. ప్రహ్వ) గాయుగాఁ దిరుగుట, పచ్చనికొవ్వపై న్రాటట, గట్టిగాఁగూర్చుండుట యనఁడు శుభమాచక్షులని యర్థము. (ప్రహ్వః) అనవశిష్టముచి సమస్తాదై, (పునఃపునఃస్మృతిమహవైవాచీ) పయిపయి సాంప్రదించునలను బుకుచున్నట్లు కనుపట్టుచు- 'కోకిలకు ఇప్పుడే రాగిలందు నీధర్మ. ఇది కోకిలకు సమయముగాదు' అనియట్లు బట్టగొనుచున్నట్లు చూపట్టుమనట, ఇట్లైగా, (మన్యగశాం వాచమదీరచానః) మందిస్సగిరివనమును కెప్పయ-విరవామున భిన్నయై దానికి స్సగిరివనముకెప్పల దాకెప్పల దాకెప్పల గలసంగానాశిశువును చెప్పటయే నీయన. కనుక నీవనుకు, సంతాపము నీకు గలంతియైతే నీకాదు, మహా ముశిశువునివలె నీవవుచున్నట్లు న్నవనుట, (పునఃపునఃస్మృతయతీత) ప్రయోచునయ్యట స్మృతిమయు డగు మత్తవాలంకిరికాదు-అ చేసికొనఁ నీతిమ చేసికొనుచున్నట్లున్నదని యున్నట్టిది. (హృద్ధః) గురువొడిచినవనుట.

అర్థాంతరము:— ఈ గానముల ముక్తిమకావ్యముగాదు. వ్యంగ్యము ప్రధానముగాఁగలది యుత్తమము. వ్యంగ్యము పరవశిమయము వాక్యశిమయము ప్రబంధశిమయము మూడువిధములు. ఈ మందిరకాండ ప్రబంధమున, ఆవాదిధివర్ణించునధిగల చేరినది ఉద్దీపించు జీయుటకైన యాచి ర్ముగప్రవృత్తి వ్యంగ్యముగా ప్రతిపాదించబడియున్నది. ఈ మధ్యను 'దిగ్' 'రావల' 'తా' 'తా' 'అ' 'అ' 'ద' 'ద' 'ప్రథవర్ణ' కమఁ కెప్పబడియున్నది ఇందు లంకాకల్లముచేరి నరము మూరినఁబడుచున్నది. ఇట్లే, ఏకాక్షి మొదలనకల్లములచేరి నెల్లయములను నావలసంధికిఁగల్గులేరి అవాంఛారమని కాళి మయన, ఇంద్రజిత్తు కెడలనవారిచే కామక్రొధదుగన మూరినయె. నీవమునందు నెచ్చుకొని చేరినఁడు లంకయందు మరుద్ధయన నీటింజిలవాడు. వానికి భగవద్భావము మనశిండు లంకావ్యవహారి వాడు హనుమంతుడు. అట్టి గూఢాగ్రంథిగను ఈక్షికి నుచే మూచించఁబడుచున్నది. (పక్షి) పక్షి మణులవాడు. పక్షిమణుల గమనవాధనములు గావున, పక్షికల్లముచేరి నిట్లు జ్ఞానకర్తములు చెప్పు బడుచున్నది. ఇది 'ఉభాభాగమేవపక్షి'భాగం యథాభేషిగాంధి. । తిక్కవజ్ఞానకర్త భాగం నిమిశ పరమాగతి.' 'పక్షుల కల్లు అకాశమున తాక్షి-జ రెండిచేరి నీ గమనముగలుగుచున్నావో, అట్లే, అ రిమనకు జ్ఞానకర్తములు రెండిచేరి నీ పరమాగతిగలుగును.' అని చెప్పబడియున్నది. కనుక (పక్షి)

కొమ్మపైఁ గూర్చుండి, మిక్కిలి సంతృప్తితో మాటిమాటికి పయిపయిని మధురముగా నునఁగా జ్ఞానార్థములుగలవాఁడు. ఇవల జ్ఞానార్థములు 'బ్రాహ్మణాదివిషయై యిక్షేపవాచేన తపఃసాధకేన' అనుక్రమింపవలసిన దిట్టానికి అంగాంగిభావము నడిగియుండుటచే నది సమన్వితము నైనది. దీనివలన 'అదిసోరికికాస్త్రాధిగా నాచారేభావయ్యును'. స్వయనాచరతేయస్త్రాదిస్త్రాచార్యవ్యక్తే 'కాస్త్రా'యును దెలిసికొనును; అచారమునందు నెలకొలుపును; తానను అచరించును; కావున 'చార్యుఁ డనఁబడును' అని యాచార్యకర్తార్థము చెప్పఁబడుచున్నది. (కాణాదిలఘు) కాణా=కేర, ఘట, నిలయః= ఉపనిషత్తుగాఁగలవాఁడు. నేనై పరుఁడనుట-నేనను లభ్యయనముచేసి విడుచుట వ్యవాయకరమని (శ్రుతి). 'అధీరమసి యోవేదం విమంచతి నరాధమః | భూగింహ సమ విక్షేయో యోని మధిగచ్ఛతి' 'ఏమనుమ్యధముండు అధ్యయనముచేసి వేదమునుగూడ విడుచునో వాఁడు గునిగానాత్మవిద్యోమగులవాఁడని తెలియునది. వాఁడు పక్షియోఁబట్టును' అని క్రియించు ప్రక్రియయు చెప్పఁబడియుండుటవలన నేదములను విడుచునాఁడనుట; మనీయు, 'అంతః' అనుటచే మునుపందలి యర్థములను శ్రవణమునని విద్యాధ్యయనచే ననుష్ఠించునాఁడని యర్థము. దీనిచే 'వాగ్ధ్యవేదసంపన్న' విష్ణుధర్మ విమర్శియై, మంత్రక్షో మంత్రధర్మక్షేప సదాచారాశ్రయశ్చరీరి ధర్మక్షేపసదాచార్యుఁడై, పురాణజ్ఞోవిశేషుఁడై, ఏమి లగియించునో నది విశ్లేషింపును' 'వేదముల ననివారించును, విష్ణుధర్మక్షేపించునాఁడును, మూర్ఖత్వములేవారించును, మంత్రములేవారించును, మంత్రక్షేపించునాఁడును, మంత్రముల వాక్రములించునాఁడును, పాపకర్మమును, సులభక్షేపించునాఁడును, విశేషపురాణములు చెప్పించునాఁడును, ఇష్టలగియలు నలవాదాచార్యుఁడనఁబడును'అనెడి గూర్తాశ్రయము చెప్పఁబడుచున్నది. (పర్యాప్త) పర్యవసానమునకు వ్యాపకమునలవాఁడు, దీ. చేరి వ్యాపావేదంపర్యాయములను చెప్పఁబడినది. అట్లు 'అహోపశితి నీశా'యింపుటకర్మకాగ్రివాక్సేనవాచిత్యాదిప్రేరేపకవ్యవస్థాకాగ్రి' మోక్షోదయమునకొక చ్ఛేదమునుగలిగి, ఏమిసాధకవాదముగిలించి, చల్లవృద్ధులు నాశ్రయింపగలములను కొలఁచుచుండునాఁడు వ్యవహారచేయ వాదించునాఁడు' అని చెప్పఁబడుచున్నది. (పునఃపునః) త్రివిధమొనర్చినది. ఉత్తరమునకొక శ్లోకము ప్రసంగ వ్యవస్థాపరీక్షిస్త్యువాచ్యుఁడై 'తిక్కినవాఁడు నాశ్రయింపఁబడును' అనివాక్యమున 'వ్యాపక' అనఁబడును' అన్నట్లు మార్చుకొనును. పరిమార్చితి నుత్తరమొనర్చినను కష్టములే చెప్పినాఁడు ఉత్తరమొనర్చినది. 'శ్లోకమునుగలిగి వర్తింపజేసి వివరించేదముల ప్రమాణాశ్రయింపువాఁడు ప్రమాణవివరణవాక్యవిష్టానలోక' 'కార్యలోక' కర్మగీతాదు మదలించి, కర్తవాక్సే సుఖవ్యాధ్యులొనర్చితివాక్సేన పరివృత్తి కర్మకర్మమధ్యధర్మక్షేపక్షేప' అన్నవాదవిధిల్లకర్తే వ్యాపకవాదముచేయుచు ననుమతియింపించులవాఁడును (మహావైషమ్యోరాజా యత్తేనైవవ్యాధ్యుఁడై) నీవేదవేదావేదేయగణాం నీహికాగద' అని వాంఛివాదములనాఁడు నీలములించునాఁడును, (పునఃపునః) అనుటచే కర్మగీతవాఁడు ఒకాకొకఁడు భగవంతునివలెనొకరిని కృపించి విడువని మునియవలె కాని నీయునునుని అలయ్యును తాను విడిచినవాని కివ్వలాకానొకప్పుడు విడిచివేయవలె, ఉపదేశమును మాఁచివారికి మరచేయించునీయుండును. అని చెప్పఁబడినది. దీనితో భగవంతునికన్న వాలయ్యుని కేయును చెప్పఁబడినదయ్యును. భగవంతుఁడు అట్లువలె నీతనవేదించి మరల వాక్యమధికవ్యాపకార్థమునుపదేశింపఁబడియింకయు నట్లుకాదు మఱచి మరల చెప్పెనుగా 'నాన మత్రైవభావోక్షో' క్షాపిత్వాణ్డై 'నీకు విజయగా శ్రద్ధలేదు. మున్నుధర్మము నీకుగలిగి యున్నది' అని యిక్కడను 'చెప్పడవచ్చును'గానా. (మహ్యూకాం) మహ్యూకా-సంప్రవాహునిచ్చేదము లేకుండుట్లుగా,

మిక్కిలి మేలయిన సాంత్వనస్వరము గురియును, మంచియగు బంధువురాకను కొల
కొలమని నుడువుచు మాటిమాటికి రాముడు వచ్చునని యుట్టునఁ జెప్పఁచునట్లు
న్నది!" అనెను. ఇది యిరువదియేడవనగ్గము.

— ♦ —

{ రాక్షసీతర్జనాదులకు నతిదుఃఖితయై సీత కింశుపావృత్తము }
కడకుఁబోయి జడ మెడకుఁ గట్టుకొని యురిదాసి
కొనఁజూచుట; శుభనిమిత్తములు దోచుట. }

అసీత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుఁ డాడినయప్రియవచనము విని దుఃఖపీడిత
యై యరణ్యమునడుమ సింహమునకుఁ జక్కిన చక్కని యాడుగజముంబోలె మిక్కి
లియు భయపడెను. అవిడ మొదలె భయపడు స్వభావముగలది; దానిలోపాటుగా
రాక్షస స్త్రీల నడుమంజిక్కి, పగుషవాక్యముల రావణునిచే మిక్కిలియు బెడరింపఁబడి,
నిర్భానుష్ఠమైన యరణ్యమునడుమ విడువఁబడిన యొక గౌలనలె విలపించెను. "నే నిట్లు
చుట్టు బెడరింపఁబడుచున్న దానయ్య ప్రాణములు విడువలేక పుణ్యము మాలినదా
ననై క్షణమైనను కుక్కురిముగా బ్రతికియున్నా నే! కావున అకాలమున మృత్యువు గలు
గదని లోకముఁజూచి తెప్పమాట అక్కటా! సత్యముగా నున్నదే! నాహృదయము నిఘ
మెంతిమాత్రమును లేక బహుమంథములచే నిండియున్నది. ఇట్టి యవస్థ నొందియు
నిది నజ్రపువాటునకుఁ బగులు పర్వతపుశిఖరిముంబోలె, వేయివటియలుగాఁ బగుల
యన్నది. కాన యిది గట్టియైచి. ఇది నిజము. చూచుటకు కోఁతఁబుట్టించు నారా
ణుడు న న్నెటులైనను జుపుటకున్నాడు. అదియు దుర్మగమే యగుచున్నది. నే
నుగా ఆత్మ విడుచుట దుర్మగమైనను దుష్టరాక్షసునిచే మరణించుటకన్న విడి
మేలు గావున నేనై ప్రాణములు విడుచుటయందు నిజముగా దోషమేమియు లేదు.
'ఆత్మ సత్త్వయినను రక్షించుకోవలయును గాన రావణు ననుసరించియైన దాని నిలు
పుకొని దోషము లేకుండి నుండిరాదా' యన్నచో, బ్రహ్మణుడు వేదమంత్రమును
శూద్రున కియ్యఁజాలఁజుట్లు రామునిసొ మ్మయియు నామనస్సును నేను రావణు
కెంతమాత్రము నియ్యఁజాలను. త్వగలో రెండువెలలలోఁగా లోకనాథుఁడగు రా
ముఁ డిచ్చటికి రాకుండునని, గర్భమునుండి నెలికి రానేరని శిశువును ముగిలవాడు నె

(స్వ+అగౌం) ఆచార్యపరంపర లే తనకువిచ్చిన, (వాచం) అట్లుగిరిని దుర్గతికావహూతమైన వా
క్యమును, నిర్లేచుకదయలే (పమదీరయన్) చెప్పడు, దీనిచేత, 'ఆచార్యజాతుకావహూతికా
భగవత్తే' అన్నట్లు గురుపరంపర అనుబంధంపడగిడగుట చూచితము. (ప్రణామఃకృదయతే) అప
దేశంబులచేత యర్థమును అనుష్ఠించుటచే చోదంబు తెలుపుచున్నాడు. తేనియేకల అపదేశము
అవర్థకమేయగును. కావుననే ఆచార్యులు 'ఫారిశ్యకాపికారం' 'కన్యాయామర' వీరివలె
కీర్తింపబలయవాడు' అని చెప్పెదరు. (హృష్ట) సంతోషించినవాడు-దీనిచేత కన్యాయామరములకు
యాచార్యులకు స్వప్రయోజనమని చెప్పఁబడినదగుచున్నది. — తిమ్మిరే.

లికిడియుటకై తునుకలుగా కత్తిరించునట్లు, అపూజ్యుడగు రావణుడు నన్ను వాడి శస్త్రములచే కంఠకుండ్రములుగా ఛేదించును. ఇది నిజము. చిరకాలముగా దుఃఖితయైన నాకు నిత వధమునకు గలవుగా నున్నయీ రెండుమానవులును ముగియునానే కలుగునట్టి దుఃఖము రాజుపట్ల నవరాధము సేసిండులకు బద్ధుడై తెల్లవాటి పంఠనే చంపఁడుటకున్నదొంగకు గల్గుదుఃఖమునలెనే, అయ్యో! నాకు మూఁడును గదా. అయ్యో! రామా! హఁలత్తుగా! హఁసుమిత్ర! అయ్యో! రిల్లీ! ఓరాముని గన్న రిల్లీ! కాసల్యా! అలృభాగ్యము గలనేను, మహానముద్రమున సుడిగాలిం జిక్కి నుక్కునోడవలె యిది యిచ్చట నిడుమం బడుచున్నావే! సింహములు రెండుగాని రెండు ఆఱుతులుగాని పిడుగుపాలుచే హింసితము లగునట్లు బలంఁగులగు నా రాజపుత్రులు రామలక్ష్మణులు, మృగరూపము దాల్చిన యోరాక్షసజంతువుచే, నన్ను బట్టి, హింసించుటై యుందురు. ఇది నిజము. అప్పుడు రాముడు: దేవా! రూపము దాల్చి అలృభాగ్య నగునా కాస గొలిపియుండును. ఇది నిశ్చయము. కావున నేను వెగిలిమాలి నా వెలియిటిని రామునిని అలివింపుఁ డలలక్ష్మణునిని పోషించిని. అయ్యో! రామా! సత్యవ్రతు:వా! ఆజానుగ! హూ! పూ! చంద్రునివంటి ముఖము గలవా:వా! హా! ప్రాణేనమూహమునకెల్ల హింసుడను ప్రయుడునైనవా:డవే! ఇప్పుడు నేను రాక్షసులచేతిలో, జాప బోవుట నెఱుంగివుండా! వెలియిటిన్న ను జూచిపై నను వెలుగిను రావణుడిన్న పుష్పవచనములను రాక్షస స్త్రీలాడునట్టితిట్ల ను నెడరింపులను, రాముని పీఠ గుహుకుల విను కుతూహలము న నింపి యోర్చియుం బడి. రామా! నీయొకిలో నుద్ధరించు నొక మొకానొంపుడైన నొకఁడొకడి పోవు రాముని యాశచే నేలయె శివ్యగా నున్నదానను. రావణుని పీఠుగాఁ జేయఁజాలిన రావణయును నన్ను కఠించవలసినది సిద్ధిన్తమై యైయుండగా నా కేలయని యీ ఛిన్నమునందే నిదురుముగాఁ గాలూరి నున్నదానను. పరివ్రాసె. ఇట్టి నాపాతివ్ర త్యము, రామనింగమును బడ నొకరింజిలించు. మనుష్యులలో క్రిందిఘ్నులకుఁ జేసె యుదాహరణువలె వ్యక్తమైనదే! ఇది యమానుషయ్యుఁ డై వ్యక్తమగుట నాచార్యు న్నట. నే పితృకాలము నిన్నుఁ జూడఁగానె చిక్కి ప్రక్క వివర్ణింపించి నిన్నుఁ గాని మగిల నీతో నొకరింగి మనకింకాక కేలినూర్చి మరకాళము లేయు గ్గును కావున, నేలింపెట్ల కాచుకొనిన ఛిన్నమును, వ్యక్తముగా నాచరించిట్లయి చి. నా యాపాతివ్రత్యమును విధిక్రమించి ఇదికాల మిట్లు శ్రమపడికి రావణుని పహరించినపుడే ప్రాణములు పీడి యుండునని యుతోట్టము రాముడును. శ్రీమదుమమునఁ జంక్రియాజ్ఞను వెఱచిన్చి, ప్రక్రిము గావించి ముగిసెదమిది మము నెంకి మగిలియయోధ్యకుంబోను క్రిత్యాధిపై యెంతమాత్రమును వివరాధ యము లే వాలుంగన్నలు గలపూవుంబొంద్దినోనూడి క్రీడించుమండలవని రింపెను. రామా! నేను మాత్రము నీయం దినురాగముగలదానైనై తుదికి

నాశమునొందుటకే నీయందు నామనమ్మకు గీలుకొలిపినదాననై వ్యర్థముగా నిడ
మము నవలంబించి యుపవాసములు సలిపి తుడకు, ఇనీ ! సింద్యమైన యీ పాడుప్రా
ణములను విడిచెదనే; కాన యల్పభాగ్యును. అట్లు దుఃఖములఁ గంది కుంచుచున్న నేను
ఇప్పుడు విషము దివికాని వాడియాయుధముచేఁగాని శీఘ్రముగా ప్రాణములను
విడిచెదనన్న, ఈ రాక్షసునియింట నాకు విషముగాని యాయుధముగాని యిచ్చు
వాఁడెవ్వఁడును లేఁడే' అని విలపించెను. ఇట్లాదేవి పెక్కువిధముల విలపించి సర్వ
విధముల రామునే హృదయమున భావించుచు నడవడి నడంకుచు నోరెండఁగా,
పూచియున్న యామేటిశింశు పాపుక్షముచు తేరెను. అంత నానీత, శోకంబునఁ బు
బురఁ బొక్కుచు, పరిపరివిధంబులఁ నలపోయుచు, విలపదెను మెడకుఁగట్టుకొని'దీని'క
నురివ్రాసికొని యునుఱువిడిచి నేగ యుమలోకమునకుఁ బోయెదను' అని తలంచెను.
వ్యుచువులయిన యవయవములుగల యీచెలువ యట్లు మరణింశ్చిరయై యావృక్ష
ముకొన్పొందఁజట్టికొని యుండిను. అప్పుడు రామునిని లక్ష్మణునిని దలంచుకొనుచు, అట్టి
వరాక్రమశాలురుండియు నా కిట్టి దుష్టకయయ్యెనాయని తూలుచు, తనపుణ్యము
బును దలంచుకొనుచు నిట్టి పూజ్యవంతులనంశంబునఁ బుట్టియు నాకుఁ జూపింపను
నీ దుర్మరణము పొందవలసినదెచ్చేనే యని వెగచుచున్నయా కుభాంగికి నీతకు తు
నూచకముఁబును ధైర్యవంతులును లోక ప్రసిద్ధములును ఇంతవఱకుఁ బలుమా
పరిక్షింపఁగా ఫలవంతియగుగాఁ జూపట్టినవియు వగు నిమిత్తము లనేకము లయి
గనఁబడినవయ్యె. ఇది యిరువది యెనిమిదవవిధము.

◆◆◆ సీతకు శుభ విషయ త్తెలుసు దుఃఖముట. ◆◆◆

*అట్లు, ఇంతిం తెనవానిదుఃఖముతో నూసివట్టి, కంటి కుండుదు, రాముని బాసిన దశయందు నూడవలసిన నియమాలుచొప్పున నుండుటచే యేకండును

*ఇందులకు 'త్రాకాతం తాంస్యతాం' పేర్లు వచ్చి వీరిని పరిచేవారు. వాడుకలో 'త్రా' అని పుభానిధిచేత నరం శ్రీమూలమైనది 'త్ర' అనియుంటుంది. విశేషార్థము: (త్రాకాతామ్) 'త్రా' స్వరం ప్రకాశించే అన్నట్లు సీతారామస్వామిలెక్కినది వచ్చును. అప్పుడు సీతామూర్తిని పూజించినట్లు కీర్తించినట్లు గలది. ఇది వచ్చినది గాని దానిని 'త్రా' ధర్మస్వరూపమున వచ్చును. అది తోతము మేమియు లేదనియు. శేషధర్మస్వరూపము మాత్రము గలదియును, (మృతకాన్) దుఃఖము. ఇంతవఱకు చెప్పబడినదంతయు ధర్మస్వరూపము మాత్రము, ఇతరవిధములే వ్యవహరింపగలవని తలచుచున్నదియు, 'సమా ద్వాదశత్రాతాం రామనిర్వహితే'। భుజ్జాతామూర్తిమే భాగవతస్వరూపమునప్పుడు' అని యయోధ్యయుండు ముద్రించిన ద్దమభయించిన భాగవతమూర్తిమన్నియు స్వయం శేయయ్యెను. తుదకు దుఃఖమే నిరూపకమయ్యెననట. భాగవత్తుది యంతమాత్రములే ప్రసిద్ధియు జొక్కలే దుఃఖముయ్యె నన్నట్లు అతిదుఃఖియై శంకపట్టుచున్నది యనట, (అనిదితాం) రామనిరహముండు ఎట్లుండవలయునో అట్లే యున్నదిగాన నిదిత యంతమాత్రము గానిదట, ఇటు లే

1114. ರಾಜ್ಯಶಾಹಿಗಳ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮಹಿಳೆ. ಮಹಿಳೆಗೆ ಮುಖದಲ್ಲಿ
 ಕೆಳಗಿನಂತೆ: ಮಹಿಳೆಯರ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮಹಿಳೆ. ಮಹಿಳೆಗೆ ಮುಖದಲ್ಲಿ

జెండ్లిదొడ్డి యంతకు మునుపేనియు నుబ్బులేనిదానివలెం జూపట్టుచు, ఉబ్బుగలిగి
 నను బొండ్ల తేనెట్లు మిక్కిలియు విన్ననై న మనస్సుతో నున్నయా కల్యాణిని, సంపద
 గలనానిని కొలిచి బ్రతుకువార లాశ్రయించునట్లు, శుభసూచకము లయినశకున
 యులు పొందినవయ్యె. శుభలక్షణములుగలిగి, వంశరంగు తెప్ప వెండ్రుకల వరుసలు
 యురువుగులుక, కనుగుడ్డు నల్లనై చుట్టునెలపులు తెల్లనై, వాలికయై, కొలఁకుల నె
 లువుగలిగి యొఱపు చూపునాదిదయెడమకన్న మినుచే గొట్టువడి యిట్లు
 గదలు తామరపూవులతోలె, వదరివది. సొగసై, మంచి బలువుగలిగి గుండ్రనై,
 మేలయిన కృష్ణాగురు గండపుఁబూతలకుఁ దగి, పురుషలలాముండగు తనగారాలు
 నామునికొగిలిని బాలఁ గాలము నెలకొనుచుండిన యాదిద యెడమబుజము వడవడ
 పంకెను. ఒండొంటితో చక్కఁగా నమరి కొనుడుచూపుచుండు నాచెలువతోడ
 యి రెంటితో, మేటియేనుంగు తొండమునకు పాటియై బలువుగలిగి, పాలువుమీఱు
 పడమతోడ, మిక్కిలియుఁ గదలుచు, రాముండు ముందటనె యున్నవాఁడని సూచిం
 పడి. తెలికన్నుంగవ గలిగి, కొవలు గుండ్రములై శిఖరములవలె గొనబుచూపు
 యుచునతోఁ గూడి, పొగనయిన యవయవములు వెలయ నిలుచుకొనియున్న యా
 కలతమేవ, శుభంబై బంగారురంగునఁ దుఱంగలించుచు కొంఠిదూళి బ్రుంగి కాంతి
 తోడియున్న వలువ కొంచెము తాఱినది. సొగసుంగనుబొములు గలయాకొమ్మ, యిం
 యింకను జెక్కు మాడ్లు తారకాణగా ఫలించుచుండునవిగా పరిశీలింపి నిశ్చయించు
 చును యా / మి త్రములను, మఱియు నితరములయిన శకునములను, జూచి తోడినే రా
 తరివాకను గుఱించి వార్తవచ్చునని తెలుపబడినదై, గాలికిని నందకును వసివాల్లు
 లు మిక్కిలి సుక్కి యడంగిపోయి యుంకినమొలక వాన కురియగానే మరలఁ
 పడుమరించుకొని పయికి వెడలి సొంపువెంపు జూపునట్లు, మిక్కిలియు సంతోషము
 పొందవయ్యె. ఇంకేకాక, దొండపంచువంటి క్రిందివెడలి యుండియునులుక, పొగ
 లగన్నుంగవ తఱుకొల్పి, ముందరిము లయినశకునబొములుమీఱ, ముంగురులకొ

పొందియే యగుట. (వృ కేతవాగ్దాశ్) పూర్వము పార్శ్వము తొలిదముండు పోయినది అది యెఱుఁ
 గుండుచుండినది వృలోపపద్ధతిచే మొదిలియి-పార్శ్వములపైనుండి లేక పర్వతా ముఖముకలవానివలె
 పర్వతాదుల (పరిశీలనాసామ) దీని నైన మఱియగును. ఇదియ 'పరి' యను విషయముచే పార్శ్వము వర్చియు
 ది కాశ్రయము గా శిరివిదలి తెలియుచున్నది. (తథాశ్) సుగూఢమిది సు పురుషునియొక్క విశేషము
 పరిశీలనా కారముతోఁ గూడియుండుటచే అట్టి వికారముతోఁ గూడినదశకే రివారియయ్యెదని
 పర్వతా ముఖమువల్ల చదుట. అదఁగా సుగూఢమిది సూక్ష్మ విరచివికారమును వతిమనోజ్ఞ ముగా
 పరిశీలనా పార్శ్వమువల్ల చదుట, (విమలైవి కుభావభేదీ) విమలైవి అను విషయము కుభయలను మా
 నితమన త్రమ లభించినవయ్యును, (నరం క్రియాశక్తియవోపకరిక) అర్థవైవకామి అత్తికటాక్షము
 వారి విషయమున కిందికొనింది తమ ప్రయోజనములఁ బడయుదురు. తమిది త్రములో, పాపిల్లత్తి
 యుమిన కే కిందికొనింది నిమి త్రవ్యములై నది యుండును.

నలు తుం వెనలాడ, తొంగలితెప్పలు తుఱుగలింప, మిక్కిలియుం దెలిసెనుం గు లీను
వలువదనచే మురువుచూపు సీత ముద్దు మొగము రానువునోటనుండి విడివడిన చం
ద్రబింబమనలై బ్రకాశించెను. పూజ్యరా లయినయాచార్యులె, దుఃఖమువీడి, ఇద
నుచూచి, తుండుకుకు నెడలి, హర్ష మున మనసు వికసిల్లగా, ప్రకాశించుచున్న తన
నమ్మెగముచేత, శుక్లవక్షరాస్త్రీ చంద్రునిచేతం బ్రకాశించునట్లు, వెలుంగుచుండెను.
ఇది యిరువదిలోమిదవసర్గము.

—♦—

{ హనుమంతుడు సీత నాశ్వాసించుటకై మొదట రాముని }
గుణములను గీర్తించుట దగునని నిశ్చయించుకొనుట. {

పరాక్రమశాలియై యా శింశుసావ్యక్షమున విశ్రమించి యున్నహనుమం
తుడు, సీతవృత్తాంతమును త్రిడట చెప్పినవ్యష్టవృత్తాంతమును రాక్షస స్త్రీలు
సీతను బెదరించినమాటలును అంతయుఁ గలయాపున విన్నవాడయ్యెను. అంత
నాహనుమంతుడు, నందనవనమున నుండు దేవతయుంబోలె నశోకవనమున నున్న
సీతాదేవి జూచుచు, తనలో వలువిధముల నిట్లు చింతింపసాగెను. 'వానరులు
వేలకొలదిని వెక్కుడకనమాస్త్రములకొలదిని, చేరి దిక్కులన్నిటియందును నెవ్వ
రిని నెడకుచున్నారో యా యమ నే నిక్కడఁ గనివెట్టినవాడనైతిని. నను మిక్కి
లియు నెచ్చరికగలిగి పగవారిక క్తిని దెలిసికొనుచు వేగువాడనై యెవ్వరికిం దెలి
యకుండునట్లు లంకయంతయుఁ దిరిగి, యివియంతయుఁ దెలిసికొంటిని. రాక్షసుల
విశేషమును కనుగొంటిని. ఈపట్టణము విధమును దెలిసికొంటిని. మఱి రాక్షసులను
సధిపతియైన యారావణుని ప్రభావమును నెఱింగినవాడ నయితిని. ఇంతింతనరావ
ణమహిమగలిగి నను స్త్రాగ్రులందును దయఁ జూపుచుండునా రాముని యిట్లాచి,
వెనిమిటినిఁ జూడ నువ్విధు లూరుచున్న యీ బిడను రామవృత్తాంతముఁ జెప్ప
యాఱడిలం జేయుట యుక్తము. ఈబిడ యిదివఱ కెన్నఁచును దుఃఖ మనుభవించి
నదిగాదు. అట్టిది యిపుడు మిలిలేనదుఃఖమునఁ దల్లడిల్లుచు దుఃఖమునకు మిడి
గానలేక ననయుచున్నది. పూర్ణ చంద్రునివంటి ముఖముగల యాముద్దియకు, రామ
వార్తంజెప్పి యాఱటఁ గలిగించెదను. ఇట్లు దుఃఖమున మనస్సుకలంగి నలగుచును
డఁగా, ఈదేవి నూఱడింపకయే రామునొడ్డకుఁ బోవుదునేని అట్లు పోకడ దోషము
యగును. నే సీయమ నూఱడింపకయే పోవుదునేని, పిడవ, కీర్తిమతియును నీ రావ
ణకుమారి సీత తన్నుఁ గాపాడు దిక్కివరునులేనిదై ప్రాణములు విడుచును. పూర్ణచం
ద్రునివంటిముఖము గలరామహాబాహుడు రాముఁడు సీతం జూడవలయునని తపో
తపాపడుచున్నవాడు గావున నరనికి నను సీతవార్తం జెప్పి యవశ్యము గొంతయూ
ఱటగలిగించుట న్యాయము. కాన సీతతో నెట్లయిన మాటాడకతీతదు. రాక్షస స్త్రీ
లో యేమఱక గాఁపున్నారు. ఏరలయెడుట సీతతో మాటాడుటయు సరిగాదు.

ఇట్లున్నచో నీరతో నెట్లు మాటాడి యూటటుఁ గలిగింపవచ్చును. మాటాడక పోషణం గూడదు. మాటాడుటకును నయితరేదు. ఇట్లు పంకటమునఁ జిక్కికొన్నాను. ఈకడమరాత్రి తెల్లవాఱునంతలోపల నూటడింపకుండునని, యాచిడ ప్రాణములు విడుచును. ఇందుల కేవిధమునఁగాని సందేహములేదు. నే నిప్పుడు నీరతో మాటాడకయే పోవుదునని, రాముఁడు 'నీర, నాతో నేమి చెప్పమన్నది' యని వన్నడిగినచో, అతనికి నే నేమని బదులు చెప్పదును. నే నిక్కడనుండి త్వరితముగా రామునొద్దకుఁ జోయి 'నీరతో నేను మాటాడ లేదు. కావున ఆమెయు నేనమాచారమును నాతోఁ జెప్పింపలేదు.' అని యతనితోఁ జెప్పదునని అతఁడు క్రద్ధుఁడై చుఱుకుఁజూపుట నమ్మదహించినను దహించును. నే నీవిడతో మాటాడకయే పోయి రామునికోపము నావ్రభువగు సుగ్రీవుని ప్రేరేపించి యిచటికి బూన్చి తెచ్చినను, ఈనీర యంతవఱకు నిట్టి దుఃఖముతోఁ బ్రాణములు నిలుపుకొని యుండఁజాలదు. కావున సుగ్రీవుఁడు సైన్యనమేతముగా నిచ్చటికి వచ్చుటయు వ్యర్థమగును. నే నిచ్చటనే పదిలముగానుండి రాక్షస స్త్రీలు కొంతపరాకు పడిగాని యవ్వలికిఁ దొలగిగాని యవకాశము గలిగినంత నే, మిక్కిట మైనసంతాపమునఁ బొక్కుచున్న యాచిడమ వీరలు వినకుండునట్లు మెల్లగా నూటడించెదను. నేను మిక్కిలియు మాత్తుమైనదేహముఁ బూనియున్నవాఁడను; అందును విశేషించి వానరుఁడను. కాన న స్త్రీరాక్షస స్త్రీలు కనిపెట్టఁజాలరు. మఱియు నిందుల కనుకూలముగా మనుష్యులు మాటాడునట్లు, సంస్కృతభాష వవలించి, చెప్పెదను. అదియు నీరాక్షస స్త్రీలకుఁ దెలియదు. నేను బ్రాహ్మణునివలె సంస్కృతభాషను మాటాడుదునని, నీర 'కోఁతియెక్కడ? అందును విశేషించి సంస్కృతభాషతో మాటాడుఁజెక్కడ?' అని కంకించి నన్ను రావణునిగా శ్రమించి భయపడును. కావున నవశ్యము. సాధారణముయిన * మనుష్యభాష వవలించియే అర్థవంతముగా మాటలాడవలయునుగాని సంస్కృతభాషను మాటాడరాదు. అట్లుఁగాక మఱి యేవిధమునను, అనిందిత యగు నీనీర నాశ్వాసించుట క్యముగాదు. ఈనీర నేను వానరుఁడై యుండుటను, మనుష్యులవలె మాటలాడుటనుంజూచి, పూర్వ మిట్టి రాక్షసులసేవములం జూచి భయపడి యున్నదిగావున మఱింతయునుమదిగా భయమునొందును. అంత విశాలవేత్రియగు నీవతివ్రత నీర రావణుండు కామయాచిమని యెఱింగి యుండునది గావున, నాచందమును జూడఁగానే, భయముపుట్టి గట్టిగా నఱచును. నీర గట్టిగా నఱవఁగానే, యారాక్షస స్త్రీలం దఱును, దోడనే, సుంపులుగొని, నానావిధములై నియాయుధములను గొని, భయంకరముగా మృత్యువునతో నాపముకి వత్తురు. అంత విశృతములగు ముఖములు గల యారాక్షస స్త్రీలు నన్నుఁ జాట్టుకొని, రిమచేత నై నంతవఱకు నన్నుఁ జంపుటకుఁగాని,

* ఇది మనుష్యులఁగా కోమదేశమున. రాకు మాటాడుటకు దేయట చెప్పఁబడినది తెలియనది. ఇదియే నీరకు పరిధర్మము భావము.

తేక పట్టుకొనుటకుగాని, ప్రయత్నము నేయుదురు. వారు, చెట్లకొమ్మలను తన్నుకొన్న
 తను చెద్దచెట్లతోడలను దీసికొని నలుప్రక్కలను నేను బరుగెత్తుచుండఁగా నన్నఁబూది
 ధయంబున జంకినవారగుదురు. వికృతములై నముఖములు గలయారాక్షస స్త్రీలు
 అశోకవనమున సంచరించుచున్న నా మహాహాపమును బూది ధయంబున బెడరు
 దురు. అంత రాక్షస స్త్రీలు, రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణునిగృహమున అరేండు కావ
 లిగా నియోగించి యున్న రాక్షసులనుం బిలుతురు. ఆ రాక్షసులును శూలములు,
 చిట్టకోలలు, ఖడ్గములు మొదలగు నానావిధాయుధములం దాల్చి యురవడించుచు
 చూచువారికి ధయంబు గలిగించుచు యుద్ధమునకుం దలపడుదురు. ఆరాక్షసులు
 నన్ను నలుప్రక్కలఁ జాట్టుకొని యడ్డసింపఁగా, నేను వారిబలములను బ్రహరించుచు
 నుండవలసి యలసిపొవుటచే వారలను మీటి మహానముద్రమును దాటి యవ్వలిగ
 ట్టుఁ జేరఁజాలను. చుటుకుగాఁ బనిసేయునట్టిరాక్షసులు వెక్కొందు, ఆకాళమున
 నేను నముద్రమును దాటునపుడు, ఆకాళమున కెగిరి నన్నుఁ బట్టుకొనిననుం బట్టు
 కొందురు. అప్పటికి, ఈసీతకు రాముఁడు చెప్పివుచ్చిన వృత్తాంతము తెలియకపోవును.
 నేను రాక్షసులకుఁ బట్టునడియుఁబోదును. రాక్షసులకెవ్వడును ప్రాణులనుహింసించుట
 యందే యభిరుచిగాన వా రీజనకరాజసుతను సీతను జంపిననుం జంపుదురు. అట్లగుట
 వలన, రాముఁడును సుగ్రీవుఁడును బూనియున్న యాకార్యమంతయుఁ జెప్పివున్న.
 వరులకెవ్వరికిని మార్గము కానరానిదై, రాక్షసులు వెక్కొందు నలుగడలఁ గాఁపుగాఁ
 గలిగి, చుట్టును నముద్రముచేఁ బరివేష్టించఁబడి, యెవ్వరికిని దెలియక రహస్యముగా
 నున్న యానలమున సీతయున్నది. నేను యుద్ధమున రాక్షసులచేఁ జచ్చినను బట్టువడినను,
 మరల రామునకు సహాయుడై, సీతను వెదకి యామెయునికిని దెలుపుకార్యమును
 సాధింపఁగలవాఁడు మఱియెవ్వఁడు నా కగపడలేదు. నే నిచట యుద్ధంబునఁ జావఁగా,
 పిదప, నూఱుయోజనముల విస్తారముగల మహానముద్రమును దాటఁజాలిన వానరుఁ
 డు, వే తెవ్వఁడును, ఎంత యాలోచించినను, నాబుద్ధికిఁ దోఁవలేదు. నేను రాక్షసులు
 పోకొలఁదిగా నుండినను జంపఁగలవాఁడనే యగుదునుగాక. అయినను అట్లు యుద్ధ
 మున నలసిన పిమ్మట, మహానముద్రమును దాటి యవ్వలిగట్టును జేరఁజాలను. యుద్ధ
 ములో యమేక కల్లుననికాని యపజయమే కల్లుననికాని నిశ్చయింప నలవిగాదు. అప
 యమేక లిగినను కల్లుగును. ఇట్లు సందేహముతోఁ గూడిన కార్యము నేయుట నాశ్చర్యము
 కాదు. ప్రాజ్ఞుడగువాఁ డెవ్వఁడు, ఇట్లు సందేహముతోఁ గూడిన కార్యమును, ముందు
 మెనుక విచారించక చేయును? ఎవ్వఁడును జేయఁడు. నేను సీతతో మాటాడక యే పో
 వుదునని, యాచిడ, రక్షించు దిక్కుగానక ప్రాణములు విడుచును. సీతతో మాటాడి
 నను, ఇవ్వఁడు చెప్పినట్లు నాకు మహాకోపము సంభవించును. ఒకఁగూడుటకు నున్న
 కార్యములు అవివేకియైన దూతసాలం బడినయెడల, అవి యేదేశమునకు ఏకాలము
 నకు నెట్లు జరుపఁబడవలయునో యట్లు జరుగనొడువ అదేశకాలములే వారికి దో

ధులగును గాన సూర్యోదయమునఁ జీకటి నశించునట్లు, నశించును. ఏలికయైతఁడవాడు మంత్రులతోఁగూడి కార్యకార్యములను గొని, చక్కఁగా నాలోచించి యిట్లు చేయవలసినదని యొక బుద్ధి నిశ్చయించినను అవివేకముగ దూతకు దాని నప్పగించినయెడల నది యెంతమాత్రము పనలేకపోవును. అట్టిదూతలు తమకేమియుఁ దెలియకపోయినను దమ్ముఁ బండితులుగాఁ దలంచుకొని యహంకరించి కార్యములను జెఱుకుదురు. స్వామికార్య మెట్లు చెడకుండునో, నాకు వివేకహీనత యెట్లు ఆరోపితము కాకుండునో, నముద్రమును దాటినది యెట్లు వ్యర్థము కాకుండునో, యెట్లు చేయవలయును, అవిధమేది? నే నెట్లు మాటాడిన నావాక్యమును నీత వినునో! లేక భయపడక గాని యుండునో!" యని మిక్కిలియు విచారించి హనుమంతుఁడు మంచి మతి మంతుఁడుగావున నవ్వటికఁ జేయఁదగినదానినిగుఱించి యిట్లని మనస్సునఁ దీర్పుచేసి కొన్నవాఁడై "నేను తులకకు బంధుఁడగువానిని, ఎవ్వరికిని నొప్పుగలిగింపని కార్యములు నేయురామునిని, మొదటఁ గీర్తించుచుండెదను. అప్పు డీత మనస్సు తనకు బంధుఁడయిన రామునియందే తగులువడియుండటచే, అతనిని గుఱించిన నామాటలకు భయపడకుండును. ఇత్తొకవంశీయులలో నెల్ల మేటియై విడితాత్ముండయి వెలయు రాముండు నీతకుఁ జెప్పమన్న ధర్మయతములగు తుభవచవములను మెల్లగా తెలిపించుచు, ఇట్లు తీపారుచులుకుల నారామునిమాటల నన్నింటిని వినిపించెదను. ఎట్లు చెప్పిన నీలిక నామాటలపై నక్కిజయుంచి నమ్మునో యట్లే యంతయుఁ జేసి యుచ్చేద"నని నిశ్చయించినవాఁడయ్యె. మహానుభావుఁడగు నా హనుమంతుఁడు, చెట్టు గొప్ప నడుమనుండి, లోక నాథుం డగురామునిసరిని నీతను జూచుచు, మధురమై స్థివిషయము లేనివాక్యముల నిట్లు పలుకెడిములం జెప్పినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పయవసర్గము.

—♦—

{ హనుమంతుఁడు నీతికుమార్తెము విమర్శింపగా
 రామవృత్తాంతమును జెప్పట;
 నీతి తలయెత్తమాచట. }

మహాశి హనుమంతుఁ డిట్లు విరివిడివిధములుగా చింతించి, నీతకు దావున గలిగెదమార్తెకు వివఁబడునట్లు, ఏమిలకు విందులు గావించునుధరవాక్యమున 'రథ విరగింపంపన్నం దిగుడకేండుండునురా జొకఁ డుండెను. అతఁడు పూర్వములే నే మిచుండు స్వభావముగలవాఁడు. అతనికి కాలవ్యయ మంతమాత్రము గలుగదు. మయు నారాజు దానంబులచేతను పరాక్రిమమువలనను మహాకీర్తి నొందియుండెను. తండు గూఢములందు రాజ్యములలో మిక్కిలి యధికుఁడు, తపంబున ఋషులకు సావచ్చువాఁడు, చక్రవర్తులవంశమునం బుట్టినవాఁడు. బలమున నతండు దేవేంద్రుని సమానుండగును. అతఁ డేప్రాణిని హింస గావించకయే యుండును. అప్పు

త్వ మతనియం దెంతమాత్రమును గనుపట్టదు. మఱియు నతండు కరుణాశూన్యము దృఢపరాక్రమశాలియునై యిత్యైకువంశమునకెల్ల ముఖ్యుడై యత్యంతసంపత్తి గలిగి యాశ్రితులవెంపును సొంపును బోషించుచుండును. మఱియు నతండు నకల రాజలక్షణంబుల లక్షితుడై, మిక్కుటముగ మేనికాంతి ప్రజ్వరిల్లుచుండును. అతడు రాజులలోనెల్ల మేలుబరియై, నాలుగుచేఱఁగుల భూతిలమునం దంతటనూ బ్రసిద్ధి గాంచి మించుచు, ప్రజలకెల్ల సౌఖ్యంబులఁ గలిగించుచు, దానును మిక్కిలియు సుఖము లనుభవించుచునుండెను. అతనికి, క్షేపకుమారుడు రాముం డనువాడుగ లడు. అతడు చంద్రబింబమువంటి మొగముగలవాడు; సమస్తధర్మ విశేషంబులను దెలిసినవాడు; విలుకాండ్రందఱలోను శ్రేష్ఠుడు. అతడు దశరథునకు మిక్కిలియు గారాబుపుత్రుడు. ఆరాముడు, తన కీత్రియవర్ణమునకు విధంపఁబడిన ధర్మమును రక్షించుకొనువాడు; తనధర్మమును రక్షించునట్ల తనజనులధర్మమును రక్షించువాడు. అట్ల సమస్తప్రాణుల ధర్మములను రక్షించువాడు; శత్రువులం గ్రాచువాడు. వృద్ధుఁడగు నతనిదిండి. సత్యసంధుఁడగుటచే, ఆసీరిప్పడక యడ విఠే బొమ్మనఁగా, ఏనుం డగురాముడు తనభాగ్యయుఁ డమ్ముడును వెంటరా, నడవికిం బోయెను. ఆమహాకణ్ఠమున రాముడు వేటాడుచునే గ్రుమ్మరి యవలీలగా శూరులును గామరూపులు నగురాక్షసులఁ బెక్కిండిను జంపెను. రాముడు జంపినామునందలి రాక్షసులందఱును ఖగ్గుడును దూషణుడును, రామునిచే వాని లగుట విని, యంత రోషమున రాముని మామగొమ్మగరూపమున మోసపుచ్చి సీ నవహరించికొనిపోయినాడు. ఆరాముడు అనిందితయైన తనమల్లాలిది ఆసీతాదే విని వనంబున వెడకుచుఁబోగా, అచ్చట సుగ్రీవుండను వానరునిఁ గాంచి యతఁడో చెలిమిచేసికొనెను. అంత పక్షివారివట్టణంబుల గెలుచు మహాబలుం డారాముడు వారి యనువాదనిం జంపి యతని కుండినవానిరాజ్యమును సుగ్రీవున కిచ్చెను. అంత సుగ్రీవుం డాజ్ఞ నేయఁగా, కామరూపులగు వానరులు వేలకోలఁగి సమస్తదీక్షి లందును ఆసీతాదేవిని వెడకుచున్నారు. నేను ఈదళాలాక్షికోటకే సుపాలిమఱి చొప్పున నూటయోజనములవిడివి గలసముద్రమును వేగంబున దాటివచ్చితిని. సీత యెట్టిదేహమును ఎట్టిరంగును ఎట్టికాంతియును గలిగియుండునని రాము డనిశ్చయించి చెప్పగా వింటినో, అట్టివియెల్ల సీతవిడకుఁగలిగియున్నవి గావున రాము డుచెప్పిన యాసీతనే చూచితిని.' అని యంతఁడతకు నివ్వధమున నవ్వనర శ్రేష్ఠుఁడ చెప్పి యంత నూరకుండెను. సీతయును నతండు చెప్పినదంతయువిని, 'ఇచ్చె డీక్షిదే నిట్టిమాటలం జెప్పవాఁ డెవ్వఁడు' అని మిక్కిలియు నాశ్చర్యము నొందనడయ్యె. అంత చివరలందు నెరుగుగలిగి పల్లనై నిగనిగలాడుకురులు గలయాచులువ భయ పడునది గావున, యొకింత భయంబున, మరివ్రాసినొనుటకై మెండ్రుకలం గట్టఁబడుటచే కురులు గ్రమ్మియున్న నెవ్వెగంబును పయికెట్ల శంకువాపుటమును జూచెను.

అది, దుఃఖింబునఁ బొక్కుచు, 'రామా ! రామా ! లక్ష్మణా !' అని పలుకుచు విడువఁకలకు జాలిపుట్టునట్లుగా పలువిధముల మిక్కిలియుఁ బలవించెను. అంత నీత, రాక్షసస్త్రీలు విని యిదయేమి మని విచారించుటకు భయమున నల్లనియెలుంగుతో మెల్లగా ధుఃఖముపట్టలేఁ జరిపరివిధముల నేడ్చెను. ఆనీత వివేచితుడై తనకు దావుగా చెట్టుపైనున్న వానరతలకుని హనుమంతునిఁ జూచి, 'ఈలంక యెక్కడ ! రామవార్తఁ జెప్పవాఁ డెక్కడ ! కావున నిది స్వప్న మేకాని మఱొకటిగా'దని తలంచెను. ఆనీత యిట్టట్టుఁ జూచుచు, వంకరయైన వెనుముఖింబుగిరి, వానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవుని యాజ్ఞ సేయువాఁడై, యావానరరాజునకు మంత్రియై, బుద్ధిమంతులలోనెల్ల మేటిగా నున్న వాయుకుమారుని హనుమంతుని ననుకూలుఁడగునోయని ములఁ జూచినదయ్యె. అలిడ యాహనుమంతునిఁ జూచినంత నే వికృతమైన యావానరవేషమునకు మిక్కిలిమూర్ఛితయై ప్రాణమువోయినదానితోత ప్రడ్డఁజిప్పియుండినను. అంత నావిశాలనేత్ర చాల నేపటికి మూర్ఛదేహి, ముల నిట్లు చింతించెను. 'నేనిప్పుడు స్వప్నంబున వికృతమైన కోరిని జూచితిని. తొన్నెనమూహములందెల్ల స్వప్నమునఁ గోరిని జూడరాదని నిశ్చయమున్నది. చూచినవారికిఁ గష్టములువచ్చును. కాన రామాదుల కేమి కష్టమువచ్చెనో? రామునకును లక్ష్మణునకును నాతనిప్రతిదానోమహారాజునకును మంగళము గలుగుగాక. ఇది స్వప్నమునూడినాదు. నిద్రపోయిన నేకదా స్వప్నము. నేను కోరియును దుఃఖమునను పీడితియైయున్నా నే. నాకు నిద్రఁజిలుగ నే కలుగదుగదా. సుఖము చేసినఁ నిద్ర గలుగుచుదా' ! పున్నమచంద్రునివంటి మొగముగల యారామునిఁ బొసిన నాకు సుఖమునూడి గలుగదుగదా. నేను ఎల్లప్పుడును రామా ! రామా ! యని రామునే బుద్ధిని ధ్యానించుచు రామునే నోటఁ జెప్పకొనుచున్నదానను. అట్లు ధ్యానించుటకును చెప్పకొనుటకును అనుగుణముగా రామునికథను వినుచున్నాను. ఆరామునికి నే యీ చెప్పినవిధముగాఁ జెలియుచున్నాను కాని మఱేమికాదు. ఏలనఁగా నేను రామునిఁ బొసినది మొదలుగా సతనినిఁజూర్చిన పరిపాంబున మన్మథునిచే మిక్కిలియుఁ బీడితి నై నామనస్సంతయు సతనియొడ నెలకొల్పి యతినినే యెల్లప్పుడును చింతించుచున్నాను గావున నేను మనసున చింతించునట్లె నాకన్నుల కిగ పడుచున్నది. నాచెవులకు నట్లే వినఁబడుచున్నది. ఇంతేకాని మఱి నిజముకాదు. ఇదిగో రామనామము చెప్పవాని నొకనిని జూచుచున్నా నే ! ఇది రామునిఁజూర్చి నాహృదయంబున మిక్కిలి చెలరేగుచున్న మనోంధమే నాకు నిట్లు కనఁబడులాగున పరిణమించినది కావచ్చునని చింతించుచున్నాను. అయినను బుద్ధిచే విచారించగామూర్తము ఇది మనోరథము కాదని తోచుచున్నది. ఏలయనఁగా ఆమనోరథమునకు దూషములేదు. కాన యది యిట్లు పరిణమించి యగపడుటకు ఏలులేదు. ఊరక వ్యవస్థనకుమూర్తము వివచ్యులాగునఁ దోఁపవలయును. అయినను ఈ వాసరునిదూషము నాకు మిక్కిలి స్పష్టముగా వగవడుచున్నది. మఱియు నితఁడు నాకు

చెప్పగొనితనిగొంతును వివద్యుచున్నది. కాన యీవానరుడు, ఎవ్వడోనిజముగా నిచటికివచ్చి నాకుఁ దెలియవలయునని కనఁబడి యిట్లు చెప్పినవాఁడేకాని మఱొకటిగాదు. దేవేంద్రునకును బృహస్పతికిని బ్రహ్మదేవునకును అగ్నిహోత్రునకును నకున్మరించెదను. నాముంగల నీవానరుడు చెప్పినమాటలన్నియు చెప్పినట్లే సత్యములగుఁగాక. మఱియొకవిధముగా స్వప్నము మొదలైనవి గాకుండుఁగాక' యనెను. ఇది ముప్పదిరెండవసర్గము.

—♦—

{ హనుమంతుడు సీతను నీవెవ్వరని యడుగుట; }
 { సీత తనవృత్తాంత మాద్యంతమును తెలిసికొనెప్పట. }

వగడమువలె నెఱ్ఱని మొగుంబు గలయానుహాకమశాలి వాయుకుమాగుడు హనుమంతుడు, ఆవృక్షమునుండి దిగి సీతదుఃస్థితిం జూచినవాఁడుగాన దీనుఁడై వినయవివరముతాంగుఁడై నమస్కరించి కొంత సహించిపోయి శిశువఁ జేమాడ్చు గిరిపది యాచెలువంబుది తీయనివలుకులతో 'తాము చేకులవంటి కన్నులుగల యాచిన్నారీ! మాసి నలంగిన పట్టునలువ గట్టుకొని యీచెట్టుకొమ్మల బట్టుకొని నిలిది యున్నావు. అనిందితా! నీ వెవ్వతవు? అల తెఱచెట్లగా నెల్లదామఁజేకులంబడి నీకు దొరగునట్లు, ఆనందభావములకుం దగిననీకన్నులుననుడి దుఃఖమునంజేసి కన్నీరు కాలుచున్నదే! ఇది యెందులకు? ఎవరికులచేయునకు? ఏమి మనస్సునఁడలఁచి? కల్యాణ! నీవు సూర్యవ్యవ? అనురాగవవా? నాగవనవా? గంధర్వకాంతవా? రాక్షస స్త్రీవా? యక్షదళవా? కిన్నరవానివా? వీరియిం దెవ్వరిలోఁ జేరినదానవు? వరాహవా? నీవు కుద్దగజములలోఁ జేరినదానవా? వాయువులలోఁ జేరినదానవా? ననువులలోనిదానవా? ఎవ్వతవు? ఎఱాకోహ! నీవు దేవతవని నాకుఁ దోచుచున్నది. నీవు చంద్రునిబాసి దేవలోకమునువిడిచి పుడమికి వచ్చియున్న జ్యోతిర్మణి యు వకలకల్యాణగుణాసంపన్న యునగు దోహదవా యేమి? కల్యాణ! నీవెవ్వతవు? ఏకండునులేని నీకన్నుంగవ ముందమీ యుండును! నీవెవ్వతవు? అనీతేక్షణ! కల్యాణ! నీవు కోపమునఁగాని తెలియఁగాని పెనిమిటియగు నపిష్ఠునికి గోపముఁబుట్టింది స్వప్నమునుండి వెడలివచ్చిన యుగంధవి కావా? నెన్నని నెన్నడుముగలదానా! ఈలోకమునువిడిచి పరలోకమునకుఁ బోయినపుత్రినినో, సంద్రీనో, యన్నదమ్మనినో, పెనిమిటినో గుఱించి దుఃఖించుచున్నావని తోచుచున్నది. అట్లు గఱించిననీవు స్త్రీఁ దెవ్వఁడు? పుత్రుఁడుగాక తంద్రీయేని యనిఁజెప్పఁజు? ననాదనఁజేసి యెవఁడు? లేక నీపెనిమిటియేని యెవఁడు? ఏచ్ఛటవలనను, నిట్టూర్పు విమచటవలనను, నలను ముట్టుటవలనను, రాజలక్షణములు నిశ్చితముగా నేర్పడటవలనను, నీవు దేవతా స్త్రీవికాశని తలంచెదను. కాని రాజ స్త్రీగా మండఁబోయిదువు నీమేనియందలి సేవభూనాశ్శృంగువకులవలననీకును, మంగళకరములయిన సాముద్రికలక్షణములవలన

బట్టిచూడగా, నీవు రాజవట్టపురాణివి రాచకొమార్తెవు అని నాకు దోచుచు
 న్నది. నీవు రావణుడు జనసాసమునుండి బలవంతముగా నపహరించికెచ్చిన నీతా
 దేవి వగుదువేని ఆవిషయము నేనడిగదను. నీకు శుభంబగుగాక. దానిని నాకుఁజె
 వ్వము. నీదైవ్యమును మనుష్యస్త్రీలకుఁ గలుగరాని నీహాపమును నీతాపనవేషము
 ను ఎట్టిపూ యట్టి నీవు రామునిభార్యవే. ఇందులకు సంజేహములేదు' అనెను.
 అనీత హనుమంతుడు చెప్పినదివిని రామునిముచ్చట విన్నందులకు సంతోషించినదై
 చెట్టుక్రింద నందుహనుమంతునింజూచి 'నేను భూతలమందలి రాజసింహులకెల్లను
 ముఖ్యుడై వివిధాత్ముండగు దశరథమహారాజునకుఁ గోడలు. ఆమహారాజు పగవారి
 నేనలను పటాపంచలు నేయువాఁడే. (ఇట్టిపగవాఁడునునపు డాతఁడు లేకపోయెఁగదే.)
 మహాత్ముడును విదేహాధిపతియునగు జనకమహారాజుకొమార్తెను. నాపేరు సీత యని
 చెప్పుదును. నేను బుద్ధిసావిత్తుఁ డగురామునిభార్యను. నేను బెండ్లి యైనవిచ్చట నా
 దశరథునిహామునఁ బండ్రించునట్టిములు ఎడతెగి నునుచ్యభాగముల ననుభవిం
 చుచు హారచందనాదిసమస్తకామితవదార్థములును సమృద్ధముగాఁ గలిగి వెలయు
 చుంటిని. అంత పనుమూఁడునెంతవచ్చెనున దశరథమహారాజు, ఉపాధ్యాయుండగు
 వశిష్ఠునిఁగూడ. ఇట్లొకకులనంగనుండగు రామచంద్రునకుఁ బట్టాభిషేకమునేయుఁ
 బ్రయత్నించెను. అట్లు, అతఁడు రాముని పట్టాభిషేకమునకై సంభారములు సమకట్టు
 చుండగా నతనిభార్య కైకయనునామె తనవెలిమిఁజూచి 'రామునకుఁ బట్టాభి
 షేకము సేయఁబడునేని, ఇంక నెన్నటికిని నేను నీభర్తాగను అన్నమును దినను.
 ఈపట్టాభిషేకమే నా ప్రాణములకు ముగింపుచుటా. రాజోద్రిమా! నీవు మున్న
 నాకు ఎవము లిచ్చితినిని చెప్పినే. ఆ చెప్పినవాక్యమును వ్యభిచుననట్లు చేయుట
 తగదేని రాముఁ డిపుడు అడవికిఁ బోవువాక' అనెను. ఆరాజు కైకకుఁ దాను వి
 మిచ్చి యుండుటను నలంది, ఆవరమునకుఁగా నాయమ రాము నడవికిఁ బంపుమన్న
 యప్రియంబగు క్రూరంపుమాటనువిని సత్యవాదిగాన యాడితెచ్చంతాట నేమియుఁ
 దోషకుండెను. అంత నృధుండగురాజు సత్యమును ధర్మమును నియతి దివ్యక నదవు
 నట్టివాఁడుగావున, కీర్తిమంతుఁ డయినతనవెడ్డుకుమానుని రాముని, గోడనము నేయు
 చు దా నతని కిచ్చునట్లు ప్రతిజ్ఞ నీసినరాజ్యమును మంలఁ దనకీచ్చుని యాదించెను.
 ఆ క్రీమంతుడు రాముడు పట్టాభిషేకమునకంబను దినకు మిక్కిలియుఁ బ్రియ
 మయిన పిప్పివాక్యమును, మహాపూర్వముగా 'వట్ల' యని యంగీరించినవా
 డయ్యెను. సత్యపరాక్రముండగురాముడు ఒకరి కిచ్చునేకాని ప్రాణసంకటము గలి
 గినను ఒకరివలనఁ బుచ్చుకొనఁడు; ఒకరి కప్రియమయిన మాటను గొంచెమే
 చెప్పుడు. ఆ మహామతుడు తాను గట్టుకొనియుండిన వెలసాడుగు వస్త్రములను
 విడిచి, నారచీరలం గట్టుకొని మనంబునఁగూడ రాజ్యకాంక్షలేక ననంబునకుఁ బో
 వువాడై నన్ను తనతల్లి కాసల్యయొద్ద నుండునట్లు నియోగించెను, అట్లు నియమి

వఁగా నేను వనంబున రామునితోఁ జరించుదాననై యతనికి ముందుగా వేగ పయనమయితిని. ఏలనఁగా స్వర్గవాసము గలిగినను రాముఁడు లేనియెడల నదిగూడ నాకు రుచింపదు చుటా! * సుమిత్రకడుపు చల్లగాఁబట్టి మిశ్రులకెల్ల నానందముగూర్చుచు రామకైంకర్య మనుమహాభాగ్యమునకు నోచినలక్షణుఁడు అన్వహమునాపే, యతనిని వెంటబడించుటకై నారచీరలం గట్టుకొని సొంపు గులుకుచుండెను. అట్లు మేము మువ్వరము రాజాజ్ఞ సాదలఁ దాల్చి దృఢంబగు నియమమునఁ గడలి, యింతవఱ కెన్నఁడును జూచినయొక జొరరానిదియు నై చూపట్లు నొకయడవిని బ్రవేశించితిమి. అసార తేజఁ జైనయారాముఁడు దండకారణ్యమున నుండఁగా వనసిభార్య వగునన్న దురాత్ముఁడగు రాక్షసుఁడు రావణుఁడపహరించి యిట జెచ్చి నాఁడు. నన్నుఁ బ్రాణములతో నుండ సిచ్చుటకు రెండుమాసములే గడవగా నిచ్చినాఁడు. కావున ఆరెండుమాసములకు పైసి, నేను ప్రాణములు విడువఁగలను.' అనెను. ఇది ముప్పది మూఁడవస్తంభము.

హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణుల కుశలమును జెల్పి సీతకు సంతోషముగూర్చి వందలముసేయి నామెను పట్టించిరాగా సీత యతనికి రావణుఁడని ప్రమిలించి రామమాతవేరి రామునిగుణములను జెప్పుచును.
హనుమంతుఁడు రామగుణములను జెప్పుట.

నానా యాభనాథుం డెనిహనుమంతుఁడు, దు ఖమునై దు ఖమునొంది కీర్తి డి యున్నయూ నీతా దేవీమాటను విని యాలిపెన బుద్ధవంతుఁడయినాఁడో 'దేవీ! నేను రామునిపొంపున దూరినై నీముఠకు వచ్చితిని. నీతా! రాముఁడు కుశలముగా నున్నాఁడు. అతఁకుశలమను నీతోను జెప్పుచున్నాఁడు. దేవీ! బ్రహ్మస్త్రమును నేదము

* ఇందులకు ప్రాచీనమునాభాస నిర్మిత ప్రస్తావనము. భార్యుఁ డామయ్యారాజాధి ప్రమచీరై రంబుగ్గతి* అమాలము. విశేషార్థముఁ (హాదేవ) రామలక్ష్మణులతో రామలక్ష్మణులతో లక్ష్మణుఁడు సారచీరల మొదలగుచి స్త్రీకలంకవారదైవము, అది శివరాత్రితీయును మోచించుటకై వినుచే వారి స్త్రీకలంకలూఁడలఁ చెప్పుటచేను. మహాభాస) 'అహం వర్ణిం కరిష్యామి' 'నేను నను ప్రాణము తీరదనఁజూపి తివ్రతర్క లోపింప నర్హుడనై కైంకర్యములను జేయుటకుఁ దెగిల్చగా అభివేది నునది విష్ణుము నీతోనుగదా. అట్టివిష్ణుమును నీతోనునట్టిభాగ్యమున నుండున్న దైవవార దైవము. (సౌమితి) 'సృష్టి క్షయ వివాదాదు' 'సకల రామునో' వసుధ వివేచనతో నామయ్యుఁ డట్టిరచి అట్టి సుమిత్రాకీర్తయనఁ బుద్ధవవాఁడు(సృష్టికర్త) సృష్టికర్త కైంకర్యములను జేయువాఁడయిన నూరంటి అభివంశింబునవాఁడు, అట్టి లక్ష్మణుఁడు(భార్యుఁడనంబర్హి), అట్లును నుండుచుటకై సారచీరలతో నంబర్హులఁజేయువాఁడు సారచీరల అంబరము నామయ్యును రామకైంకర్యమును అమగోపమునై యుండుటతో లక్ష్మణుని కంబరముగా నుండివదిలించును. గోవిందరాజులు.

లను నెఱింగి, వేదవిదులలో నెల్ల కన్నాకయి, దశరథుండు గన్వకుమారుఁ డగురాముఁ
 డు, నీతోఁ దనజ్ఞేమమును జెప్పమన్నాఁడు. నీ వెనిమిటి యగురామునకుఁ బ్రియుఁ
 డై యతని ననువర్తించుచుండుమహాతేజుఁడు లక్ష్మణుఁడును శోకంబున నంతయుఁ
 బొక్కుచు నీకు శిరంబు వంచి నమస్కారము గావించెదను' అనెను. ఆదేవి, పురుష
 సింహులగు నా రామలక్ష్మణుల కుశలమును విని, ప్రేమంబున నవయములనెల్లఁ
 బులకలు ప్రెడమఁగా నంత హనుమంతునిం జూచి, "మనుష్యుఁడు బ్రతికియుండునని,
 'నూతేండ్లకయినను తప్పక యానందము నొందును' అని శోకంబునఁ బ్రసీధిగాంచి
 న యీదనవార్త నాపట్ల నత్యాస్థముగాఁ దోచుచున్నదిగదే!" అనెను. రామునొద్ద
 నుండి వచ్చిన యాహనుమంతునివిషయమై యానీతకు నదృశ్యమైన ప్రీతి గలిగినది.
 అట్లు వారిరువురు నొండునొండు సందేహము విడిచి మాటలాడిఁదొడంగిరి. వానరి
 యూధనాథుం డగుహనుమంతుఁడు అట్లు దుఃఖంబున కీనయై యానీత చెప్పిన య
 ప్పలుకు విని మెల్లగా నాచిడ సమీపమునకుఁ బోవ నారంభించెను. ఆ హనుమం
 తుండు నీత నొకతెంత దగ్గజేపొయెనో అంతంత నాచిడ రావఁజూడే యావేషమున
 వచ్చెనో యేమో యని యతనివై సందేహము నొందుచుండెను. ఆయను 'అయ్యో!
 వీనిముందట నేమేమో చెప్పినే. ఇట్లు చెప్పవచ్చునా! ఇది యనుచిలెనైనదే! ఇనీ!
 ముందు వెనుకఁజూడక నిట్లు చెప్పితినిగా! ఆ రావఁజూడే యిట్లు యాహుతిరమునొంది
 వచ్చియున్నాఁడు!' అనెను. శోకంబునఁ గృశించియున్న యాచిడ, యేకండును లేని యు
 యవములపొందు గలయూనుండరి * ఆయశోకవృక్షపుంగొవ్వును విడిచి యట నేల
 వైఁ గూర్చుండెను. మహాబాహుం డగుహనుమంతుఁడును దుఃఖంబునం బీడితియై
 భయమున నేమియుఁ దెలియక రిల్లెటపడు చున్న యాదనక రాజకుమారిని సీతం
 జూచి వందనము గావించెను. ఆచిడ భయంబున మిక్కిలియుఁ జెదరుగదరి, యతని
 మరలఁ జూడక యేయుండెను. చందుగునివంటి మొగముగల యానీత, అట్లు తనకు
 వందనము సేయుచున్న యాహనుమంతుం జూచి, మిక్కిలియు నిట్టూర్పుపుచ్చి మధు
 రంబగుస్వరంబున నవ్వానరునితో 'రావఁజూడు న్విభావముచేరి నే మాయగిలవాఁడు.
 ముందట్లు వచ్చి నన్నింటలు సేసినాఁడు ఇప్పు డా రావఁజూడవే నీవై మాయను గలు
 కొని మరల నాకు సంతాపము గలిగించెద వ్రా! ఇట్లు వాకు సంతాపము గలిగించుట
 నీ కెంతమాత్రము నుందిదికాదు. తనయెచ్చటిహావమును విడిచి, సన్నాహుతిహా
 వును దాల్చి జననానము నా కగవడిన యారావఁజూడవే నీవు. రాక్షసా! నీవు తిలఁచి
 నరూపమును దాల్చువాడవు. నే నుపవాసములచే కృశించియున్న దానను. ఇంతకే
 మిక్కిలి విన్నవై యున్న దానను. ఇట్టివన్ను మరల మీఁదుమిక్కిలి యుడికించుచున్నా

* పూర్వము శింకుపాళాఖమ పట్టణమున చెప్పఁబడెను. ఇట ఆశోకపాళా యుండెను. శిం
 కుపాళాఖ ఆశోకపాళాలో పెనఁగొనియుండుటచే 24 చోట శింకుపాళాఖముయొ 24 చోట ఆశో
 కాఖమయఁ జెప్పఁబడినదిగా గ్రహించునది.

వే. ఇది నీకు మందిదికాదు. లేక నేనివ్వదు కంటిందినది సరియే కాదు. ఏలయనగా
 నిన్నుజూడగా నామనస్సునకు సంతోషము గలుగుచున్నది. నీవు రాముని దూతవు
 గానే వచ్చియుండుట నిజమేని, నీకు శుభంబుగలుగఁత. వానరశ్రీహ! నాకు రామ
 కథలు ప్రియములుచుమీ. కాన నిన్నునడిగెద. వానరశ్రీమా! నాప్రియం దగు
 రామునిగుణములను నాకుఁ జెప్పము. సౌమ్యా! నీటివల్లుప యేటిగట్టును హరించు
 కొనిపోవునట్లు, నీవు నామనస్సును ఆకర్షించుచున్నావు. రామునినుండి దిగకాల
 ముగా నపవృత్తయై యిట్టులున్న నేను, ఇప్పుడీ స్వప్నముందు రాముఁ డింపిన
 వానరునొకనిని జూచుచున్నానుగా! బేరా! స్వప్న మెంత సుఖముగా
 నున్నది! ఇట్లు స్వప్నమునందలివనము పరాక్రమవంతుఁ డగురామునిని లక్ష్యింపనిని
 జూడఁగందునేని, నేను నవని పోకుందునే. స్వప్నమునకుఁజూడ రామునికింబలె నా
 యందు మచ్చుమున్నదే! ఏమిసేయుచును. నాకిది స్వప్నముగాఁ దోఁపలేదు. ఏల
 నగా స్వప్నమునఁ గోఁఱి జూచినయెడల మే తెలియవచ్చుము గలుగఁజేయు. మఱి
 యు నా కిప్పుడు మంది (సంతోషము) గలిగియున్నది. నిరాంతరమును రామశ్రీమవా
 త్త వినవలయునని సుకేశుకపదును దిశించుచుక యున్నానే! ఆదింతయై యీరూ
 పుగా పరిణమించి నాకు భ్రాంతి గొలుపుచున్నదో! లేక ఉపవాసములచే నాధాతు
 పులెల్ల కలంగుటచే వారితోకాశమున విట్లు దోచుచున్నదా! కాదేని, యున్నాదము
 చేఁ బుట్టిన భ్రమమా యిది! లేక యెండిమాపులుబోలె నొకటియుండిగా మ
 టాకటిగా నగవడుచున్నదా యేమి! లేక యిది యున్నాదముగాదు; ఉన్నాదమువలెనే
 చిత్రభ్రాంతికాక మందుచుగాన యున్నాదము కావచ్చును చిత్రభ్రాంతియు నిది గానే
 యదు. మఱి తక్కిన రెండును గానేరవు. ఏలయనగా. నేను, నన్నును, ఈవానరునిని
 చక్కగా నెఱుఁగుచున్నాను!" అనెను. ఇట్లు నీ ముకుందముల 'మోహదులా!
 రావణుడా! కాదా!' అని యాపక్షముల జూబుములు చక్కగా పర్యాలో
 చించి రాక్షసులు కామరూపులగుటకు నీలమందే యా హనుమంతుని రాక్ష
 సత్వగుణము రావణునిలోఁ గలించెను. నన్నును నన్నునన్నును నీలమోక్షనక
 రాజులె నీని యట్లు దలంచి. మఱువివల్లు, పన్నులలో నీయియుం బలుక
 నుండెను. నాయునుమానెడు హనుమంతుని నీని పోయె నీలమియభిప్రాయము
 నాకిది. ఏనులకు ఏనులు నీయుహులెల వానిని కిప్పుడు మిక్కిలియు నుల్లాసము
 గలిగించుచు, 'రాముడు సూర్యునివలె మిక్కిలియుం జేదంబున వెలుగుచున్నాడు.
 చంద్రునివలె లోకమునంతయు నునమున కింపునననాడు. సమస్తలోకముల
 కునుకుజేరుడుంబోలె రాజాధిరాజ, సుహృద్విధులనుంబోలె పరాక్రమవంతుఁడు,
 అస్థిరాకర్తిమంతుఁడు, బృహస్పతివలె నిత్యవాది. మధురముగా మాటాడుచున్నాడు,
 హరించిన మత్తఘునివలె సౌందర్యశాలి, మనోజ్ఞుఁడు, కాంతిమంతుఁడు. మఱియు
 సత్యుడు యుక్తవిషయములందుమాత్రిమే కోపముఁ జూపును. అనినకోపము వ్యర్థము

గాడు; కోపించినవానిఁ గొట్టియే తీటును. లోకంబునం దెల్లవారికి నతఁడు తలమిన్న; మఱి మహాభుడు. లోకముంతయు నేమహత్తుని బాహువులనీడి నాశ్రయించియు న్నదో, యట్టిరాముని, మృగరూపమున నాశ్రమపడమునుండి నవ్వలికిఁ బోవఁజేసి, అతఁడు లేనప్పుడు నిన్నవహరించి కొని తెచ్చినట్టి రావణునకుఁ గలుగ నున్నఫలంబును జూడంగలవు. ఇంక స్వల్పకాలములోనే కోపంబున, ముడుచున్న నిష్ఠులంబోని బాణంబులను వైచి యేషరాశ్రిమశాలి యుద్ధంబున రావణుం జంపునో యారాముఁడు పంపఁగా మాతనై నీకడకు వచ్చితిని. రాముఁడు నిన్నుంబోసి దుఃఖంబునఁ బొక్కుచు నీశేమము నడుగునునెను. మహాతేజుడును, మహాబాహుండునై నుమిత్రి కా నందము గొప్పించుడు లక్ష్మణుఁడును. నీకు నమస్కరించి నీశేమము నడుగునున్నాఁడు. దేవీ! రామునికి చెలికాఁడును వానిపుంగువులకెల్ల రాజునునగు సుగ్రీవుండును వానినాడును నీశేమము నడుగునునెను. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును సుగ్రీవుఁడును ప్రతిదినము నిన్నే తెలఁచుకొనుచున్నారే. సీతా! నీవిట్లు రాక్షసులచేతులలోఁ జిక్కియు భాగ్యవశమునఁ బ్రాణముతో నున్నావుకాని వేఱుకాదు. నీవు రాముని మహాబలుండును లక్ష్మణునిని, వెక్కిరింపి వానరుల బలసియుండు మహాతేజుని సుగ్రీవునిని కీక్రుముగానే చూడంగలవు. నేను సుగ్రీవునకు మంత్రిని, పానుమంతుఁడును వానరుఁడును. మహానమ్మనమును లంఘించి లంకాపురిని తొచ్చినచ్చితిని. నేను బరాశ్రమంబు నాశ్రయించి మరాత్తుఁడగు రావణుని తెలవై కాలిడి, నిన్ను జూచుటకై యిచ్చటికి వచ్చినాఁడును. దేవీ! నీవు నన్నెట్టివానిగా భ్రమించెదవో యట్టివాడనుకాను. ఈ శంకవిడుపుము. నేను తెప్పమాలయందు శ్రద్ధయుంబుమా' అనెను. ఇది మంపుదినాలుగవనిర్ణయము.

—*—

సీత తిలకు కల్పది గలుగుటకై రాముని యవయవలక్షణములు
 లు మొదలగు విశేషములు హనుమంతు ఁడుగనుట;
 హనుమంతుఁడు వానికల్ల వివరించి సీతకు
 మాటలు బుట్టించుట.

సీత యట్లు వానితలకుండును పానుమంతుఁడు చెప్పిన రామునిముచ్చటను విన్నంతకే, తీయనిదిలుకలు లాలించుచు 'ఏడ్పడి నీకు రామునితో నమానిమున గలిగినది! లక్ష్మణు నెక్లఱుచునుదువు? వానరులను నదిలకును నమానిమమనగలిగెను. వానితో లిమా! రామునిను లక్షణము లేవియో, లక్ష్మణుని కవియో, వాని మరల విస్తరించి నాకు తెప్పము. వానిని విందునను నాకు దుఃఖము క్షోభనదు. ఆ రాముని యవయవలక్షణములకు దెల్లంబును? రూపముట్టిది? లక్ష్మణునతోడి భేదము? చేతు లెల్లంబును? నాకు తెప్పము' అనియడిగెను. సీత యట్లుచుగంగా, పానుమంతుఁడు జాహనుమంతుఁడంట రామునిరూపకేళాదులను, ఉన్నది యున్న

ట్లుగానే చెప్ప నారంభించి 'కమలదళాక్షీ! నీతా! నీవు నన్ను రామదూతగా నె
 తింగియు, నాయదృష్టవశమునంజేసి, నీవతియగు రామునియొక్కయు లక్ష్మణునియొ
 క్కయు నవయవనన్నివేళము నపగితివి. ఆహా! నాకు రామలక్ష్మణులం గీర్తింపుచు
 న్నాము లభించినది. విశాలాక్షీ! నీవు రామునియం దేదిహ్నుములను జూచితివ్రా లక్ష్మ
 ణునియందు వేనివి గనుగొంటివ్రా వానిని శివ్వెడ వినుము. * జనకరాజకుమారి!
 రాముడు సర్వోగనుండునగుడు, తామరదేకులంబోని కన్నుగవ గలవాడు, సమ
 స్తజాతువులనునంబులును హరించునట్టివాడు, సౌందర్యమును దాక్షిణ్యవిగుణము
 లును నింపారినవాడునై పుట్టినవాడు అతడు. తేజోబున సూర్యునకునాటి. ఓర్పున
 భూమికి నమానుడు. బుద్ధిచే బృహస్పతికి నరియగువాడు. కీర్తియందు దేవేంద్రు
 నకుఁ బురుషుడు. మఱియు సత్యుడు వ్రాణిలోకమునంతయు రక్షించువాడు. విశేషించి
 రెనబంధుజనుల రక్షించువాడు, రెనక్షత్రీయజాతికిం దగువృత్తియు సన్ధాశ్రమధర్మ
 ములను రక్షించువాడు, శత్రువులం దటవంకీయువాడు. భామిని! రాముడు లో
 కంబునంగల నాలుగువర్ణములను రక్షించుచుండును. మఱియు లోకమునం దయ్యె

* ఇందులకు 'రామ: కమలదళాక్షీ! సర్వవర్ణవశోవాసి! హవరాక్షిగ్రహవర్ణ: (ప్రమా
 నో జనశాస్త్రీ) ఆమామను. విశేషార్థము:—(రామ!) సర్వవర్ణులందఱును, కమలదళాక్షీ!)
 ప్రవాహములందు గొట్టుకొని పోవుచున్నవారి అంబరములయొకటి యక్షులవారియొక లోకాని నుం
 దితముట్లు నామఁ గాక్షిణ్యవాహనమునందు రక్షించునట్లుగా నందఱులందఱి వాక్షిణ్యంబు మంబరే
 యున్నట్టి శీతగోధరిలవలె నుండు, అటువంటి అవతారవర్ణమునకు నెట్లు కిచ్చుచున్నాడు. (సర్వ
 వర్ణవశోవాసి) సమస్తవర్ణులంబులను హరించువాడు. ఆ సమస్తవర్ణులు, మనమృత
 కాను. తిర్వితారనటించి కొమ్మునకి కొమ్మున కార్లు వ్రుచుచున్న నుబోలేవాడొకఁడునుండ.
 నశేషజ్ఞానమునాని కామొకఁడనుమనుమాడు. వానింబుచ్చుచి. కాని మరల వర్ణులందుకోవాఁడు
 నను. (హవరాక్షిగ్రహవర్ణ:) హవము విశవానిగమలమి. అక్షునిగమ. కాక్షిణ్యము అర్చి నగము
 లను అక్షునిగమ. దేవాలయకర్త. పౌరవర్ణునిగమలను. వర్ణమున కాక్షిణ్యనిగమలను కొ
 అరిగిరివాడనట. (సమస్తవర్ణవశోవాసి) సమస్తవర్ణులై పుట్టినవాడు. వినియంతయు నమమతెచ్చు
 కొన్నవిగావు. పుట్టినకోడలే కిరీటవని భావము. విశ్వాత్ యున్నట్లునైవాని కిచ్చుచున్నావే. ఇ
 యునాని పేరికొఁడులందఱి కిరీటనినట్లుగా చేర్చుచున్నాడు. (జనశాస్త్రీ) అరిగిరివాడు అన
 తి నుఁబరిగిరి కిరీటనినట్లుగా చేర్చినట్లునైవాని కిచ్చుభావము. లేక—(రామ!) రాముడు
 సౌందర్యవహనము. (కమలదళాక్షీ!) అప్రవాహములందు మహిమనున్న కమలదళోద; వీరిచే వ్యావ
 కాశర్మనిడనట వ్యంతరినను. ఈ యాకర్షించుటను సౌందర్యలంబు అనుచున్నాడు. (సర్వవర్ణ
 వశోవాసి); ఇందులకు వారజాతిని ననుబోలేవాడనిద్రము వాక్షిణ్యంబులయే ప్రమామని స్మరిం
 చుచున్నది. స్వహృదవ్యాపానిగమలమి. అరిగిరి సర్వజనులవశోవానుడనట. (సర్వవర్ణవశో
 వాసి) హవరాక్షిగ్రహవర్ణ: (ప్రమాని); అయినే యిటువంటిత్రిగుణుడు ఉన్నాఁ
 డాయుషో (జనశాస్త్రీ) 'సులంకవేదావృత్తాక్' ఇత్యాదులచే కిరీటనినే యిటువంటివానవు
 గా ప్రసిద్ధి గలిగియున్నావుగాని పురుషులందఱివారె దెచ్చుచును లేదనిభావము.

మర్యాదలను తానై యనుస్థించుటయేకాక ప్రజలచే ననుష్ఠింపఁజేయుచునుండును. అతండు మిక్కిలియు కాంక్షింపకొత్తుచుండువాఁడు, ఎంతయు సత్పురుషులచేతం బూజితుఁడు. బ్రహ్మచర్యవ్రతమునఁ దప్పక నెలకొనియుండువాఁడు. సాధుజనులకు వలయునుపకాఁములు నెఱింగి సేయువాఁడు. ఆయాకర్తము లిందులకు హేతువు వానికి ఫలమిది యని కర్తములగతి నెఱింగినవాఁడు. అతండు మఱియు ఆస్వీక్షకీ, త్రయి, వార్త, దండనీతి యనెడురాజవిద్యలు నాలుగింటియుండును జక్కఁగా శిక్షితుఁడు. బ్రాహ్మణులను సతిండు సేవించుచునుండును. అతఁ డన్నివిధ్యల నవధరించినవాఁడు, సదాచారసంపన్నుఁడు, వైద్వలయెడ విషయయుక్తుఁడై కాని వగవారినో క్రాంచునట్టివాఁడు. అతండు యజ్ఞశ్వేదమును జక్కఁగాఁ జదివినవాఁడై, వేదవిదులచేతఁ జక్కఁగాఁ బూజితుఁడై యుండును. ధనశ్వేదమునను, లెక్కినవేదములను, వేదాంగములను, సతండు పండితుండు. దేవీవిష్ణుజను, రాముండు సెనుమూఁపులను నిడువలె నశాపాలపులును గలవాఁడు. ఆతనికిఁ బేము శంఖమునలె నుండును. అతనికినిష్కేగము చక్కఁగన న మొలుకుచుండును ఆతనికి పంపయెమ్మలు కిండ్లలుపున మఱిగి చుండుపు గొలుపుచుండును, కన్నుగొనలు మిక్కిలియు నెఱ్ఱనై యుండును. ఆతనికి జనులందఱును వివి యున్నవారు. అతయెలుగు భేద్యులినలె నుండును. నిర్దమిఁకరిండు సతండు కింకారుండును. ఆతనికిచాక్రమమహా గొప్పది. ఆతనిపేనును మిక్కిలి పొట్టియును మిక్కిలి పొడవునుగాక సమమైన కొలఁద గలిగియుండును. అతనియన యనములన్నియు నొండొంటికి కన్నులెక్కువలులేక సమమునై వెయి పాఁమిచే చక్కఁగా నీడ్వడియుండును. ఆతనికిండు చామచిచాయగా నుండును. ఆతనిజామ్మ మరకెట్లు పిడిలి యనుమూఁడును శిశుములుగానుండును. అతనికినుబామలును పృథు గములును శాపాలపులును మూఁడును శిశుములుగా నుండును. ఆతనికికాలును

* స్త్రీవ్యవస్థ మనకు 'సామంత' స్త్రీలకు ప్రీతాంధ్రుల కిష్టికోయిలవలె నుండవలె. స్త్రీవ్యవస్థ మనకు శ్రీకృష్ణ విష్ణుమేధో, అర్జునుల వలె నుండవలె, స్త్రీలకు బుద్ధినియును శుభాచారములనును బోధించి, వానిని సుఖమునందును, సుఖమును నొనర్చుటయును, అని మనము భావించు స్త్రీ బుద్ధినియును, విశ్వ విద్యను, స్త్రీలకును స్మరించుమును, ఇదియే స్త్రీవ్యవస్థ. ఇదియే మన దేశమునకు స్త్రీవ్యవస్థ.

[illegible]

వృక్షములును మౌళికాంశములను మూడును సమానములుగా నుండును. అతనిబాష్ప యు (క్రీగడువును) బొడ్డును తొమ్మిది మూడును పాదపులుగా నుండును. అతని కనుఁగొనలు, గోళ్లు, హస్తపాదతలము లనుమూడును నెఱ్ఱగానుండును. అతని పాదరేఖలును కురులును లింగమును నునుపుగలిగియుండును. అతనియెలుంగును నడకయు (సర్వమును) నాభియు ననుమూడును గంభీరముగా నుండును. *అతఁడు కంఠమునందు మూడురేఖలుగలవాఁడు. మఱియు సతనికి స్తనములును స్తనా గ్రములును పాదరేఖలును నొత్తులైయుండును. అతనికంఠమును లింగమును పిఱుదులును పిక్కులును హ్రస్వములుగా నుండును. అతనితల మూడునుగలిగి సమ

ముగా గుండ్రనై ఛత్రాకారముగాను వికాలముగాను నొప్పుచుండును. అతని యం గువములమున నాలుగు రేఖ లున్నవి. అతనినుదుటను అఱకాళ్లను అఱచేతుల ను నాలుగు రేఖలు గలవు. అతనియొడ్డుబొడువు నాలుగుకిప్పులు (తొంబదియా అంగుళములు). * అతనిబొహువులును మోకాళ్లును తొడలును పిక్కలును సమ ములుగా నుండును. అతనికనుబొములును ముకువుటములును కన్నులును చెవులును పెదవులును చను మొనలును మోచేతులును మనికట్టులును, మోకాళ్లును, వృషణములును, కటిసలములును, చేతులును, పాదములును, పిఱుండులును, సమానము

తాంసేతా' మూడుసుళ్ల చే సాగసమున కలగలవాడు రాజులకు వాయకుడగును' అన్నట్లు మూడు సుళ్లు తెలియునది. లేక 'సమవుత్తరీరాత్రినై ఛత్రాకారకీరాస్తథా | ఏకచ్ఛత్రాం మహీం భుక్త్యై దీర్ఘమాయుశ్చ విస్తతి' 'సమముగా గుండ్రనై గొడుగులెత్తును కిరస్సుగలవాడు ధూమిని ఏకచ్ఛత్రముగా నేలుచు దీర్ఘాయువును బొందును' అన్న వారదవచనముచొప్పున సమముగా గుండ్రనైయుండుట, గొడుగులెత్తుండుట, వికాలముగానుండుట అను మూఁడుప్రకారములగు కిరస్సుగలవాడనుట, (చతుష్కలుః) వాయువేదములగులవాడు. ఇది శరీరస్థిబిమును జెప్పఁ ప్రకరణము గనుక కల యుం గా వేదమునకు సూచకమగురేఖగా తెలియునది. 'మూలైన్ద్రావృత్తస్యవేదావాం చక్రేన ద్వివివవా | ఏ కాద్యేవా యథాయోగం రేఖాక్షేయా ద్విజన్తవామ్' 'పెద్దవేలికింద వేదమును సూచించురేఖలు వాయుగని మూడుగని రెండుగని యొక్కటిగాని ద్విజులకుండును.' అన్నట్లు అంగుష్ఠమాలమున వాయువేదములను తెలియుటను సూచించు వాయురేఖలు గలవాడనుట. (చతుష్కలుః) వాయురేఖలు గలవాడు 'లలాటేయస్యవృత్త్యస్తే చక్రస్త్రి ద్వ్యైకరేఖితాః | శరద్వయం శరంవస్త్రీ రిహ్యాయుర్విం శతిస్తథా || యస్యపాదశిరే షజన్తజన్తాంబుకోపమాః | రేఖాస్సమ్యక్స్వీకాశస్తే మనుజేష్టాంతి మాదికేత్ | పాదోచరస్రోరేఖాశ్చ యస్యతిష్ఠన్యభగ్నారాః' 'లలాటమున వాయురేఖలును మూడు రేఖలును రెండురేఖలును ఒక రేఖయు నుండునచో వింశతరచగా వాయుస్సు ఇహ్యునుసంవర్సరములును, మాణుసంవర్సరములును, అఱువది సంవర్సరములును, ఇఱువది సంవర్సరములునును' 'ఎద్వినియశికాల షజము ధ్వజము శంఖము అంకుశము వీరింబోలురేఖలు చక్కగా ప్రకాశించుచుండునో అరిండు రాజని చెప్పవలయును' 'ఎద్వింహస్తమన ఛేదయతేక యానాలుగు రేఖలుండునో అరండును రాజగును' అను బ్రహ్మవచనముచొప్పున లలాటమున వాయురేఖలును, అశికాలుసండును అశిచేతియుండును షజము ధ్వజము శంఖము అంకుశము వీరింబోలురేఖలు వాయురేఖలుగలవాడనుట. (చతుష్కలుః) వాయురేఖలు ప్రమాణముగల దేహముగలవాడు. ఇఱువదివాయుగంకుశములు ఒకహస్తము. 'షణ్ణవర్త్యగ్నిగోత్యే ధో యః పుషాన్ సదివోకసః' 'తొంబది మాణుగంకుశముల పొడవుగల పురుషుడు దేవసద్భవుడు' అన్నట్లు తొంబదియాఅంగుళముల పొడవుగల దేహముగలవాడనుట. (చతుష్కలుః) వాయు సమములైనవిగాఁ గలవాడు.—అనఁగా 'బాహుబాహుగజ్జాశ్చచత్వార్యభసమసద' 'బాహువులును మోకాళ్లును తొడలును పిక్కలును ఈవాయు సమానములుగా నుండవలయును' అన్నట్లు ఈవాయు ఎచ్చుకొక్కువలు లేనివిగాఁ గలవాడని యర్థము.

* ఇందులకు 'చక్రుర్దశసమద్యంవ్య కృతుర్దంష్ట్రీ కృతుర్గతిః | మహోద్ధహనువానశ్చ ఛక్రాన్విగ్ధోఽద్వయంశవాన్' అనిమూలము. అర్థము:— రాముడు (చక్రుర్దశసమద్యంవ్య) సమానములయిన పదువాయురేఖలుగలవాడు—అనఁగా 'భుజీవాసాపుటే శ్చేతే కర్ణాకోమోదయాడుతే | కుర్య

లుగా నుండును. అతనికి దంష్ట్రాకారములగు నాలుగుదంతములు గలవు. అతండు
సింగంబువలెను, బెబ్బులినలెను, ఏనుంగురంగునను, ఆబోతుకీరిని గంభీరముగా నడ
చును. అతనికి, దొండపండువలె నట్లైన దవ్వముగానుండు పెదవులును మంచికండబ
లువు గలిగినచెక్కిలిమీడిపట్లును(హనువులును),నిడుదయై నిక్కుగలముక్కునుగలిగి
రామణిలక్షణ కానునీవృషణాకటి॥ కరాపాదాస్థితాయస్య సమాక్షేయ స్పృహవతః 'కనుబొమలును,
ముకుళుటములును, కమ్మలును, రెవులును, పెదవులును, చురుమెలును, మోచేతులును, మనికట్టును,
మోకాళ్లును, వృషణములును, కటిస్థలములును, చేతులును, పాదములును, పిఠుడులయుంబ్బులును
సమానములై యుండువాడు రాజగును' అన్నట్లు ఈపదునాలుగువిధములును సమానములయినవిగా
గలవాడనుట, (చతుర్దంష్ట్రః) నాలుగుదంష్ట్రయిగలవాడు. 'స్నిగ్ధానువాక్సృదకవాసునీక్లదంష్ట్రా
స్సమాశ్చకుభాః' 'ననువులై, గొప్పలై, మిక్కిలియు వాడియైన దంష్ట్రయిగలిగి, సమములై యుం
డుపండ్లు కుభ్రపదములు' అన్నట్లు, దంష్ట్రాకారముగానుండు నాలుగుదంతములు గలవాడు. పండ్ల
చురవలెరెడిలో నడిమినాలుగుపండ్లకు రెండుప్రక్కలనుగల రెండేదండ్లు-అనగా మొత్తమునకు నా
లుగుపండ్లుగాని, లేక ఆరెండుచురవలలో దవుడప్రక్కలనుండు నాలుగుపండ్లుగాని దంష్ట్రయింబడు
నని తెలియునది. (చతుర్గతిః) నాలుగుమృగములముక్కు ఎడగలవాడు.—అనగా 'గజసింహాక
టికా కార్జులవృషభాసమా' అని బాలకాండమునఁ జెప్పఁబడినట్లు, సింహము, పెద్దత్రుర, ఏనుగు, ఆబో
గు ఈనాలుగు మృగములది నడచువాడనుట. (మహోష్ఠపామవాసక్య) పెద్దలైన పెదవియును,
చెక్కిలిమీడిపట్టులును, ముక్కునగలవాడు. 'విష్ణుజీవకుసుమాపహి-ధరా' హంసలోమిదిరిమ్మ
'హపస్పిరో' 'మంకెనవుత్పరో' పాడియై బలువుగలిగి మంచికొండపండువలె నుండు 'పెదవి'యును
'హర్షనాంబలవామస్త్ర' భూమిపద్మబుద్ధిగురుచిరాక్యశస్త్రా' 'చక్రచింతలయత్రుగల చెక్కిలిమీడి
పట్టును, పొడవైన ముక్కుచే మనోహరమైన యాకారమును గలవాడు రాజగును' అనియున్నది
గాన పెద్దపెదవి యనగా మంకెనవుత్పరలను కొండపండువలెను పట్టిన కొండ చిక్కఁగాగలిగియుం
డు పెదవి. పెద్దహను అనగా చిక్కఁగా కొండబలువుగలిగియున్న హనువు, పెద్దముక్కు అనగా
డుపై ముక్కుగలిగియుండుముక్కు అంగిహించునది. (ప్రశస్యస్నిగ్ధః) స్నిగ్ధుల యైవయినములుగలవాడు.
అనగా 'వత్సాన్నే హేమసాభాగ్నిం దత్తన్నే హేమభాజనం । త్విచిన్నే హేమశత్రుం పావన్నే
హేమహావనం॥ స్నిగ్ధగీలమృదుశిఖృతా ప్రథా మూర్ధికామృధాః ॥ ౧౦ ॥' 'కమ్మలు కాంతిదకు
కొత్తయెడల సాభాగ్నియగును. పలువరుస కాంతిగలిగియున్నచో మంచిభాజనము గలుగును.
చిత్తముకాంతి కలదయ్యేసేది మంచిపామృ గలుగును. పావములు కాంతిగలిగియున్నవన్నయున వా
దానము గలుగును. కాంతిగలిగి యైన మృదువులైన ముదిల మృదువకల సౌఖ్యముగలిగియును' అన్నట్లు
కమ్మలు, పలువరుస, మేఁచిత్తము, పాదములు, కుమియు వినినిమిది మొఁగునీతియందువాడనుట.
(అద్వవంకవాన్) ఎదిమిదిమిదిమిది గలవాడు. అనగా 'పృథ్వీంకృతీరంబ వాప్తవాదాక్షాణికా ।
వాపికాచతుష్కణ్ణా ప్రజనోయస్యదాయతాః' 'వెన్న, కిహము, కాలు రెండుకీళ్లు, చేతులు, ముక్కు-
కమ్మలు, రెవులు, లింగము అమిది దీర్ఘములగాగలవాడు' అన్నట్లు ఈమొదిమిదిమిదువలెనవిగా
గలవాడనుట.లేక 'రామోదనలకాబోయా జ్ఞేయేర్థ్యమంకా' 'కామపులును, కీళ్లును, రొడ
యను, చిక్కలును, ఈమొదిమిది మిదువులై యుండవలయును' అన్నట్లు ఇది నిడుదలయినవాడనియు
నర్థము గ్రహ్యము.

యందును. అతనికి గన్నులును, చలువరునయు, మేనిచర్మమును, పాదములును, కురులును నిగనిగమని జిడ్డుమెఱుగుచేయుచుండును. అతని వెన్నును, మేనును, కాలినేతుల వ్రేళ్లును, చేతులును, ముక్కును, కన్నులును, చెవులును, మేఘమును (వ్రజానము) అను నీయెనిమిది దీర్ఘములుగా నుండును. * రామునిముఖమును, కన్నులును, నోరును, నాలుకయును, పెదవులును, దవుడలును, చన్నులును, గోళ్లును, చేతులును, కాళ్లును, వద్దములవలె నుండును. అతనితలయును, లలాటమును, చెవులును, కంఠమును, తొమ్మును, హృదయమును, కడుపును, నేతులును, కాళ్లును, పిఱుదులును పెద్దవిగా నుండును. అతందు తేజంబునను, యశంబునను, సంపత్తిని నలుగడలఁ బ్రసీద్ధిగాంచినవాఁడు. అతనిచలువరునయు, కన్నుగవయుఁ దెల్లఁగానుండును. అతనిచంకియు,

* ఇందులకు 'దశపద్మ దశబృహత్ప్రీతిర్నిర్వాణో ద్విశుక్లవాన్' మధున్నోనవతిమ ప్రీతిర్నిర్వాణో ద్విశుక్లవాన్' అనియాలను. అర్థము:—రాముఁడు, (దశపద్మ) పద్మమలంబటి పరియవయములు గలవాఁడు. అనగా 'మఖన్ద్రేతస్య జహ్యోవృక్షం దువనఖాశిర' । పాదోదదశపద్మాని పద్మాని రాణి యస్యచ' 'ఏవ్యసికేనిఖమన కన్నులును నోరును నాలుకయును పెదవులును దవుడలును మేనులును గోళ్లును వద్దములును పాదములును తామరపువ్వులవలె నుండునో యతిఁడు రాజును' అనిపెట్టి, ఈపరియమ పద్మమలంబటిగాఁ గలవాఁడనట, (దశబృహత్) పదిపెద్దవిగాఁగలవాఁడు. అనగా 'తొలలాటేశ్వరే గ్రీవామక్షిత్వవ్యాత్తిథా' । ఉదరంపాదేపాదావ పృష్ఠంపశ్చబృహత్ప్రీతి' 'తలయును, లలాటమును, చెవులును, కంఠమును, తొమ్మును, హృదయమును, కడుపును, చేతులును, కాళ్లును, పిఱుదులును అవపది పెద్దవిగా నుండవలయును.' పెద్దహృదయముగా ఉదారహృదయమునట, 'దీచోపున సీపరియవయములను పెద్దవిగాఁగలవాఁడనట. (త్రిభివ్యాప్త) తూటిచేత వ్యాపించివాఁడు. అనగా 'త్రిభిర్వ్యాప్తిశ్చయస్యపాణ్యశ్చైవసామకవ్రాణా' 'తేజస్సుచేతిమ కీర్తిచేతిమ సంపదచేతిమ వ్యాప్తియవ్యతేగలదో' అన్నటు ఈతూటిచేత వంశిటఁ బ్రసీద్ధిగాంచువాఁడనట, (ద్విశుక్లవాన్) రెండుతెల్లవంగలవాఁడు. పండ్లును కన్నులును తెల్లగా నుండువాఁడనట. తక (ద్విశుక్లవాన్) మార్మిపీత్వివళములు రెండును శుద్ధములై నవిగాఁ గలవాఁడనట, (మధున్నతి) అటు ఉన్నతిమలై నవిగలవాఁడు—అనగా 'కక్షుమక్షిత్వ మక్షిత్వసూగ్రాణ్యధ్ధాలాటితా । స్య భూతేషుస్థిష్ఠా ఉన్నతాక్షా శుభప్రదా' 'చంకియును, కడుపును, తొమ్మును, ముక్కును, తూట్రను, లలాటమును, అనువియస్సుతిమలగునది సమస్తప్రాణులయందును, శుభప్రదములు' అన్నట్లు ఈయాలు స్వస్థిమలై నవిగాఁగలవాఁడనట, (సపతిమ) తొమ్ములమాత్మమలై నవిగలవాఁడు—అనగా 'సూక్ష్మేణ్యక్షాణిపర్వాణి కేశకరమఖన్ద్రేతస్య కేశశ్చయేహం సూక్ష్మేణి వేదరా దీర్ఘ తేవిని' 'అమృతే గ్రంథమాత్మంత్ర శ్రుశుభం మృదుచన ప్రర్షిగ్లం' 'సూక్ష్మదృగ్ మాత్మబుద్ధిశ్చయోవరస్థముఖ ధివే' 'వ్రేళ్లగనుపులును, కురులును, గోళ్లును, దర్శమును, లింగమును ఎవ్వరికి మాత్మమలగునో నాను దీర్ఘమును జీవింతురు. కొనబట్టిక, సన్ననై, మృదునై దట్టముగా నిగనిగలాడుటయు శుభకరము సూక్ష్మదర్శియగువాఁడును, సూక్ష్మబుద్ధియగువాఁడును ముఖమనొందును' అన్నట్లు, వ్రేళ్లగనుపులు మొదలైన తొమ్మిదిమాత్మమలై నవాఁడనట, (త్రిభిర్వ్యాప్త) తూటిచేత పొందుచున్నాఁడు. పూర్వాక్షుమధ్యాక్షు పరాక్షాకాలములు తూటిచేత ధర్మాక్షామకుల నుజ్జీవింతున్నాఁడనట.

కడుపును, తొమ్మను, ముక్కును, మూత్రపును, లలాటమును తిన్నతములుగానుండును. అతని ప్రేలిగముపులును, కురులును, పెండ్రుకలును, గోళ్లును, చర్మమును, లింగమును, మూత్రమును, దృష్టియు, బుద్ధియును సూక్ష్మములు. అతడు పూర్వార్థాన్తానుభావార్థ పరాన్తాములను మూఁడుకాలములందును వరుసగా ధర్మార్థకామముల ననుష్ఠించుచుండును. మఱియు నతడు సత్యధర్మపరాయణుడు, శ్రీమంతుడు, ఎప్పుడును ధనాదుల నార్జించుచును వానిని యాచకుల కొనఁగొనుచును నుండును; అయ్యెడేశములయు కాలములయు భేదములును గుఱుకొలుగును; నను ప్రజనులకును ప్రియముగానే మాటలాడును. ఆరాముని నవతిరెల్లికొడుకును * (లేక రెండురెల్లుల బిడ్డఁడును) పరాజయము నొందనివాఁడునగు లక్ష్మణుఁడు అనురాగమునందును రూపమునందునుఁ దక్కినగుణములందును రామునివంటివాఁడగును. పురుషసింహులగు నారామలక్ష్మణు లిరువురును నిన్నఁజూడ నువ్విఁజూరుచు, భూమియంతయు వెదకుచుండఁగా మూకును వారికిని సమాగమము గలిగినది. ఆరామలక్ష్మణులు అట్లు నిన్ను వెకుటకై యే భూమియంతయుఁ దిగుచుఁబోయి ప్రియవర్షముం దగునుగ్రీవుఁడను నొకవానరచరించి జూచిరి. అతడు తనయన్నచే రాజ్యమాచుండి శ్రోయంబడి యాతొబుట్టువలనిభయమునఁ బీడితుఁడై ఋశ్యమూకమున వెక్కువృక్షములు దట్టముగాఁ గ్రీక్కిఁజేయుండు మధ్యప్రదేశమున నుండెను. మేము తనయన్నచే రాజ్యమునుండి శ్రోయంబడి యాసర్వసాధునకు, వానరాధీశ్వరుండగు నా నుగ్రీవునకు, సేవనీయుచుండుము. అంతి నాచిరలుగట్టి మేలివిండ్లు కేలందాల్చి యా రామలక్ష్మణులు ఋశ్యమూకపర్వతంబున రమ్యుండైన యా ప్రదేశమునకు వచ్చిరి. వానరతిలకుడు నుగ్రీవుఁడు, ధనుర్ధరు లగునాపురుషసింహుల పురుషులజూచి భయంబున విషయమిదియని తెలియనేరక వాలి తన్నుఁ జంపుటకై పంపెనో యనితెలంచి యా పర్వతపుశిఖరమామీఁదికి దుమికెను. అంతి నావానరేంద్రుఁడు ఆ పర్వతపుశిఖరమున నిలిచియుండి, యా రామలక్ష్మణులయొద్దకు వచ్చి త్వరణముగాఁ బంపెను. నేను నుగ్రీవుఁడు చెప్పినచొప్పున పురుషసింహులును దూపలక్షణసంపన్నులు నగు నాప్రపులయొద్దకుఁ బోయి చేతులు మోచుకొని నిల్చితిరి. నేను ఆ పురుషశ్రేష్ఠుల స్వత్కారమును కలయాపునఁ దెలిపికొని యంతి వారులు సంతోషింపఁగా, నిద్దఱిని నిభయము నెక్కించుకొని నుగ్రీవుండున్న చోటకుఁ దిరిగివచ్చితిరి. నేనంతి మహాత్ముని నుగ్రీవునకు నా రామలక్ష్మణుల సంగతినీ ఉన్నదియున్నట్లు తెలిపితిని. ఆ రాముఁడు నుగ్రీవుఁడును పరస్పరము మాటాడుకొనఁగానే వారిల కిరువురుకు నొంకొకరై మిక్కిలియు ప్రీతి గలిగినది. అంతి, ఆ వానరనాయకుండును, మనుజనాయకుండును, ఇరువురును పరస్పరము మిక్కిలియు ప్రీతినొంది. తమ కదవఱకు సంభ

* కుమారాశ్రమమునకు లక్ష్మణుఁడు ఇథఱురెల్లులబిడ్డఁడగుట ధర్మవది మొదలగా రాముని రిగవ్యుడే తక్కినగుటవలన ను యొలుగునది.

విందిన వృత్తాంతములను తెప్పికొని ఒకరిచే నొకరు ఊటట నొందినవారయిరి. అంత నుగ్రీవుండు మహావరాక్రమశాలియగు నతనియన్న వాలిచే స్త్రీవిమిర్లమై(అనగా భార్యకుగా) అవమానింపబడి యుండుటఁజూచి, లక్ష్మణగ్రజుడు రాముఁడు అతనిని వాలివధాది ప్రతిజ్ఞలుచేసి యాశ్వాసించెను. అంత లక్ష్మణుఁడు, నీవు కనబడక పోవుటయు, దానివలన, ఎవ్వరికి నొప్పునీయని కార్యము లాచరించు రాముఁడు, దుఃఖము పాలగుటయు, వానరేశ్వరుండగు నుగ్రీవునకుఁ దెలిపెను. ఆ వానరేశ్వరుఁడును లక్ష్మణుఁడు చెప్పినమాటలను విన్నంతనే 'నాకుంబోలె నాస్థిహిమిఁ డగురామునకుండు నిట్టి మహాదుఃఖము దావరించెఁగా' యని రావణగ్రస్తు డగుసూర్యుని వలె నపుడు మిక్కిలియు వెలువెలఁ బాఱెను. అంత రాముఁడు నిన్నుఁ గొనిపోవుచుండఁగా, నీవు నీయవయవములందుఁ బ్రకాశించుచుండిన సామ్యులను గొన్ని నేలంబడవేసితివే! *వానినెల్ల వానరయూధపతులు గొనివచ్చి మిక్కిలియు సంకోపంబున రామునకుం జూపిరి; కాని నీవున్నచోటుమాత్రము వారలకుఁ దెలియదుగాన దానిని తెప్పలేరనిరి † అది యాకాశమునుండి గలగలమ్రాఁగుచుఁ బడి చెడరియుండఁగా నేనే మెత్తికొనివచ్చితిని. వానిని నుగ్రీవుఁడు రామున కిక్యుగా నతఁడు వానింజూచి దుఃఖంబున నెఱుకదప్పి మూర్ఛ నొందువాడయ్యె. దేవతలుంబోలె దేదెరిలుచుండు నీవెరిమిటి యా రాముఁడు, చూచుట కింపయిన యా నీసామ్యులను దొడపయి నుంచుకొని పలువిధములం బలవించెను. రాముఁడు మాటిమాటికి, ఆ యాధరణములను జూచుచు, రోదనము సేయుచు, పరితపించుచు నుండెను. అట్లు ఆ యాధరణంబులు కంటఁబడఁగానే రామునకు ఖాగ్నిని పయింబయి రగులుకొలిపినది. ఆమహాత్ముఁడు రాముఁడు, దుఃఖవీడితిండ్ల చాలనీవు నేలంబడి మూర్ఛిలియుండెను. అంగి, లక్ష్మణుఁడును నుగ్రీవుఁడును నేనును నానావిధవాక్యంబులం దేవతగామరంబ నెంకోళ్లమున నతఁడు బలిపించి తేచినాడు. మహాబాహు డగురాముఁడు లక్ష్మణుఁడును దానును, ఆ యాధరణములను బలుమాఱుంజూచి, నుగ్రీవుఁడు జూపి, యంత నుగ్రీవునిచేతి కిచ్చెను. పూజ్యరాలా! రాముఁడు నీవు కనబడకుండువలన, ‡ అగ్ని పర్వతియు వెనుమంటగా ముడుచున్న యగ్ని చేతిం దపించుటయు

* మహాపు ఈ యాధరణములకు నుగ్రీవుఁడు తెచ్చియచ్చివల్లు చెప్పబడినది. ఇప్పుడు వానరయూధపతులు తెచ్చి యచ్చివల్లు చెప్పబడినది. దీనివల్ల నుగ్రీవుఁడు వానరయూధపతింబైనదాని తెప్పించి రామునకు తాం చ్చినది తెలియునది.

† ఇందులకు 'తాన రామాదుడైతిని మరై వాపర్వాతానిది | స్వగత వ్యతిరేకాని రిక్తికొని చేరినీ' అని మాలము. ఇందులకు 'ఆయాధరణంబుల రాముని కిచ్చిరి. అతఁడు వానినిజూచి ప్రజ్ఞల మూర్ఛిల్లఁగా నది నేలంబడి మ్రాఁగుచుండినది. అంత నేనే వానిని తెచ్చితిని' అని యథాంతరము పాపట్టుచున్నది. ఇది సరసముగా నేయున్నది.

‡ అగ్ని పర్వత మనవది మేరుశిఖరమునందుండు వాకాకాక పర్వతము. ఇదియే భారతమున 'త్రతాభుతకృష్ణదృశ్యరేఖాకృతాత్పురా|వాత్సుమందర్తకావామకావాగ్నిర్యరర్థభ' అయ్యు

నిర్వమును పరితపించుచున్నాడు. మహాత్ముం డగురాముడు, నీనిమి ల్లమై నిదుర లేమి చేరను, దుఃఖము చేరన, చింత చేరను, అగ్ని హోత్రముల చేర అగ్ని హోత్ర గృహము వలె, తపించుచున్నాడు. రాముడు నీవు కనబడలే దనుదుఃఖముచే, పెద్దభూకంఠముచే గొప్పపర్వతము చలించునట్లు, మిక్కిలి చలించుచున్నాడు. రాజకుమారి! నిన్ను గన్నారఁ జూడలేకుండుటవలన, రాముడు మిక్కిలి రిమాణీయము లయినయరణ్యములను నడులను సెలయేల్ల ను దిరుగుచున్నను ఎంతమాత్రము సానుష్ఠింపరాదు. జానకీ! పురుషలలాముఁ డారాముడు, ఇఁక శ్రీఘ్రముననే రాముని వానిమిత్రులతోడను బంధువులతోడనుం జూపి నిన్ను బొందిగలడు. అప్పుడు రామసుగ్రీవు లిరువురును జేరి, రాముడు వారిం జంపునట్లును, సుగ్రీవుడు నిన్ను వెదకునట్లును ప్రతిజ్ఞ చేసికొనిరి. అంత వీరులగు నాకుమాగులు రామసుగ్రీవు లిరువురును కిష్కింధకుఁబోయి యుద్ధంబున వానశోక్యుడు డనువారిని బడఁగూర్చిరి. అంత రాముడు బలముమెయి యుద్ధమున వాలినిజంపి సమస్తములయిన భల్లూకములయు వానరులయు సమూహములకు సుగ్రీవుని బరిగాఁ జేసెను. దేవీ! రామసుగ్రీవులకు నీవిధముగా సమాగమము కలిగినది. నేను హనుమంతుఁ డనువాడను. ఆ రామసుగ్రీవుల పంపున దూరేనై యిచ్చటికి వచ్చితినిని యెఱుంగుము. అట్లు సుగ్రీవుడు, లెనరాజ్యమును బడసి, మహాబలులయిన వానరనాయకుల సందఱను దిప్పించి, నిన్ను వెదకుటకై పదిదిక్కులకుం బంపెను. మహాతేజం డగువానరాజు సుగ్రీవుని యాజ్ఞంబొంది పెద్దకిండ్లలతిటివానరులు నిన్ను వెదకుటకై భూమి నలుగడలకుఁ బయఁదమి పోయిరి. అంత మేమును మజియఁ దక్కినవానరులను అందఱును, సుగ్రీవునియూజుకు భయపడి, నిన్ను వెదకుచు భూమియంతయుఁ ద్రిమృదుచున్నారము. అందు, శ్రీమంతొడును మహాబలుండును వానరిహింహుఁడును వానికుమారుఁడు నగు సంగదుడు, సైన్యమున మూఁడవపాలింగూడి బయలువెడలెను. అట్లు మేము నిన్ను వెదకుచుఁబోయి పర్వతోత్తమం బయిన వింధ్యపర్వతమున నొలిలయిన నెవ్వరికీఁ గనరానట్లు చిక్కుకొని మంల నచ్చుటకు దారిఁజేలియఁ మిక్కిలియు దుఃఖాక్రాంతులమై వెక్కిరిహోత్రములు గడపితిమి. అట్లు అంతకాలము అందుఁ జుక్కపడియున్న మేము, కార్యమును వాధంబు గలమన్నచో యెంతమాత్రము తోచోవుటవలనను, గడువుకాలమును గడిచిపోవుటవలనను, మరలిపోయినచో కపిరాజు సుగ్రీవునివలన దిండినము గలుగునను భయమునను, బ్రాములను విడువ శక్యమిచ్చు కొంటిమి. మేము చొరరానియరణ్యములను పర్వతములను సెలయేల్లెను, వెదకి దేవర యున్నచోటును గనుగొనలేక మరలివచ్చినచో సుగ్రీవునివలననేని మరణమే కలుగునుగాన యచటనే ప్రాగములు విడువ నిశ్చయించి

1. సీతాదేవీ! అంగదుడంత, ప్రాయోపవిష్టలయిన వానరపుంగవుల సందఱను వి దుఃఖసముద్రమున మిక్కిలియు మునిగి, నీవు కనబడకపోవుటయు, వారి

చంపఁబడుటయు, మేము ప్రాయోపవిష్టులనుగటయు, జటాయువు ముగియును, నీ
 నన్నిటినిఁ జేర్చొని పలమించెను. మాస్వామి సుగ్రీవుఁడు 'మావమునకుపైని రాఁ
 న్న వారిని జంపుదును' అని చేసియున్న యాజ్ఞవలనఁ బ్రాణంబులపయి నిరాశులైన
 వానిని విడువఁగోరుచున్న మాకు, క్యాసిద్ధికోటకై యే వచ్చెనో యన్నట్లు, వీర్య
 లియగు వద్దపక్షి యొక్కఁడచ్చటికివచ్చెను. అందు గృధ్రరాజగుజటాయువునకుఁ దొ
 బుట్టువు. అగడ్దలరాయని పేరు సంచాతి. అతఁడు తనతమ్ముఁడగు జటాయువు చంపఁబఁ
 టుని, కోపంబుగొని మాతో 'వానరో త్రములారా! నాతమ్ముఁడయిన జటాయు
 ను, ఎవ్వఁడు చంపినాఁడు? ఏచ్చటఁగూర్చి నాఁడు? మీర లీసంగతి చెప్పఁగోరెద'వనెను
 అంగదుఁ డతనికి, జనస్థానమున నీనిమిత్తమై భయంకరరూపుఁడగురావణుఁడు జట
 యువును బెడిదముగాఁ జంపుట జరిగినది జరిగినట్లు చెప్పెను. వరాహోహ! ఆరుణనికొ
 కయిన మాసంచాతి, జటాయువువధమును విని దుఃఖితుఁడై, నీవు రావణునియింట న
 న్నావని మాకుఁజెప్పెను. సంచాతి సంతోషము బొడలఁ జెప్పినయప్పలుకువిని, అ
 గదుఁడు మొదలుగా మేమందఱమును, నెంతయు సంతోషులమై శీఘ్రముగా నచట
 నుండి పరుసమయితిమి. అంత వానరులందఱును నిన్ను దర్శింప నుద్విగ్నముచు, స
 తోషమున మేనులం బులకలు చెడమ. వింధ్యవర్తరమునుండి వెడలి ఉత్తర
 దిక్కునందలి సముద్రముతీరమును జేరిరి. అట్లు అంగదుఁడు మొదలగువాండు
 ఱును, నిన్నుజూచు కుశుకంబున, సముద్రపుగట్టుం జేరి, సముద్రముంజూ
 భయమునొంది మరలఁ జొరింపసాగిరి. అంత, అట్లు సముద్రమానుజుఁడై స్రుక్కు
 చున్న యావానరసైన్యమునుజూచి, నేను తీవ్రం బగువారలభయమును బో
 గొట్టి, నూఱుయోజనముల దూరము గలసముద్రమును దాటిరిని. రాక్షసుల
 నెరసియుండు నీలంకను రాత్రివేళఁ బ్రవేశింపమగూడఁ బ్రవేశించిరిని. రావణ
 నిఁ జూడమగూడఁ జూచిరిని. దుఃఖమునఁ బెప్పలదేలుచున్న నిమ్మనుం జూ
 చిరి. అనిందితా! దేవీ! ఈవృత్తాంతమంతయుఁ జరిగినది జరిగినట్లుగా నీకుఁజెప్పితిని
 నేను రాముఁడుపంపగా వచ్చినదూతనగావీ యన్యుండను గాను. కాన నాతో మా
 టాడుము. దేవీ! నేను రాముఁడుపంపఁగాఁ బూని నీనిమిత్తమై యిచ్చటికి వచ్చినవా
 డను, సుగ్రీవునకు మంత్రిని, వాయుపుత్రుఁడను. నీవు దలంచినట్లు మాయావిఁగా
 నని యెఱుఁగుము. సర్వకర్త ధాతులలోనెల్ల మేటియగు నీవెనిమిటి కాకుత్స్థికుఁడను
 రాముఁడు తేమముగనున్నవాఁడు. శుభలక్షణుఁడగు లక్ష్మణుఁడును అన్నకు రాయ
 నకు శుశ్రూషలాచరించుచు తేమముగనున్నాఁడు. పరాక్రమవంతుఁడును నీవతియ
 నగు రామునిహితమునం దానక్షుఁడనై, సుగ్రీవుని యాజ్ఞ చే నేనొక్కఁడనుమాన్రిమై
 యిచ్చటికి వచ్చితిని. నేనొక్కండనే నీవుపోయినమార్గమును వెదకంగోరి, అనెహ
 యుఁడనై కానురూపియై తిరుగుచు, నీడక్షిణపుదిక్కు జేరిరిని. నాభాగ్యవశమున
 నీవగపడకుండుటకు దుఃఖించుచుండు వానరసైన్యమునకు నిమ్మఁ గాంచినసంగతి

జెప్పి, వారలదొంగిలమును తోగొట్టెగలవాడ నయితిని. నాభాగ్యవశమున నము
 ద్రమునుదాటి యంతదూరమువచ్చుట వ్యర్థముగాదయ్యె. నాభాగ్యవశమున, నిట్లు
 నిన్నుఁజూచుటవలనం గలిగినయీ మహాశీర్షం బొందగలిగితిని. మహావీర్యుండగు
 రాముఁడు, ఇఁక శీఘ్రముగానే రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిని, వానిసేహితృలను,
 బంధువులనుం జంపి నిన్నుఁ జేకొనును. నేను వాయుకుమారుఁడనంటిని. 'వానరుఁడవు
 వాయుకుమారుఁడెట్లు?' అందువా. వైదేహీ! పర్వతములలోనెల్ల నుత్తమమగు మా
 ల్యవంతమను పర్వత మొకటిగలదు. కేసరి మను వానరుఁడు దానినివిడిచి గోకర్ణమ
 ను పర్వతమునకుఁ బోయెను. ఆమహాకపియే నాతండ్రి. అఁక చచ్చుట దేవర్షులపంపున,
 పుణ్యంబగు నముద్రతీరమున శంభసాదనుఁడనురాక్షసునిం జంపెను. మైథిలీ! అట్లు
 కేసరి గోకర్ణమునకుఁ బోయియుండునపుడు, నే నతనిభార్యయందు వాయుదేవునివలనఁ
 బుట్టితిని. నాచేసికొన్న కార్యముచేతనే, యందులకు గుఱుతుగానే. నాకు లోక
 మున హనుమంతుఁడనిపేరు గలిగినది. వైదేహీ! నీకు నమ్మకముగలుగుటకై నీభర్త
 యగు రామునిగుఱముల జెప్పివాడను. అనఘ! రాముఁడీక శీఘ్రముగానే నిన్ని
 చ్చటనుండి కొనిపోవఁగలఁడు' అనెను. అట్లు శోకంబున నవయుచున్న నీతకు, హను
 మంతుఁడెట్లు, తగిన కారణములచే నమ్మి పుట్టింపఁగా, నావడఁది యతఁడు చెప్పినగుఱు
 తలు పరిపడియుండుటచే నతనిని రామదూతగా నమ్మినదయ్యె. తానకి యంతసాటి
 లేనివంతనమునొంది, యానంతోపాతిశయముచే వంశరలయున కనుతెప్పలనుండి
 యానందబొప్పములు విడిచెను. అట్లు హర్షమున సొబగై, కొలఁకుల నెఱ్ఱిగాను న
 కుమ డెల్లఁగాను ముల్లసిల్లు విశాలనయనములతోఁ గూడి, యుక్త యావాలుంగంటి
 నెమ్మగము రాహుత్రనుండి విడిచిన చంద్రుండుంబోలె బ్రకాశించినదయ్యె. అలి
 డ హనుమంతుని నృప్తముగా వానరుడే కాని వేఱువిధముగా మాయాబి గాఁడని
 తలంచినదయ్యెను. అంత హనుమంతుడు చూపజుచూక్కులకు విందులుచేయు
 నాసీతం జూచి 'నీతాదేవీ! ఈవృత్తాంతమునియు నీకుఁజెప్పితిని ఇఁక మాట
 జిల్లుము. నే నిప్పు జదివీమనలయును? నీయిష్ట మెట్లున్నది? వేగ యానతిమ్ము.
 నేను మరలుచున్నాను. నీతాదేవీ! మహర్షుల ప్రాణమువలనఁ గపినినుండగు కేసరి,
 యుద్ధమున శంభసాదనుం డనుననురునిం జంపఁగా, అట్లు వానినిజంపిన యువ కారముం
 బుట్టి. నేను వాయువలన నతనికిఁ బుట్టితిని; ప్రభావమున నావాయువునకు నచూనుఁ
 డను; వానరుండను' అనెను. ఇది ముప్పదియేనవ సర్గము.

* 'మూలకావ్యా మైదేహీ' అని మూలము. 'కారణంబామైదేహీ' అని పాశాంతరము.
 అప్పుడు కారణ మిదివర్తమా గలదని యర్థము.

{

 హనుమంతుడు సీతకు రామునియగుటయకము నిచ్చుట.
 సీత తన్ను రాముఁ డేల విడిపించుకొని పోలేదని యడుగఁగా
 నున్న చోఁ జెలుఁగదుయెకారణమని హనుమంతుడు చెప్పుట.

}

మహాపరాక్రమశాలియు వాయుదేవునికుమారుండు నగుహనుమంతుఁడు సీతకు నవ్వుకముగలిగించుచును తన్ను మరల వినయవాక్యంబుల నాయమం జూచి 'మహాభాగ్యురాలా! నేను వానకుండనుగాని రాక్షసుండను గాను; బుద్ధిమంతుఁడగు నాయముడు పంపగా వచ్చినదూతను. దేవీ! ఇదిగో రామునిపేరు చెక్కియున్న యుగరమును దెచ్చియున్నాను. చూచుము. మహాశ్మైః డగునారాముఁడు సీకు నమ్మి గలుగుటకై యియ్యఁగా వీసికొనివచ్చితిని. ఇంక నూట నొందుము. నీకు మంశము గలుగుఁగాక. నీమంశులములన్నియు నశించినవి' అనెను. * ఆతనికి నప్రాశక్యమని హస్తభూషణ మయిన యాయంగరమును వీసికొని పలుమాఱు చూచుచు, అతనిను రామునిం బొందినట్లు, సంతోషము నొందినదయ్యె. అప్పు సంతోషంబున సొబ్బనై, కొలఁకులందు నెట్టిగాను నడుచు తెల్లగాను నుల్లసి విశాలనేత్రములతోఁ గూడినదైన యావాలుఁగంటి ముద్దునెమ్మిగము రాముని

* ఇందులకు 'గృహీత్వా కేకవాణానా భర్తా కరవిధూషణమ్' భర్తామివసంప్రాప్తా జామదితాభవత్' అనిమాలము. వికేతాభవత్ (గృహీత్వా) కేకాంతినిముండి వచ్చినబంధువును విడఁగా చేపట్టినట్లు తానై చేకొన్నవనుట (కేకవాణా) చూచుచు ఇది వర్తమానార్థమునట్టిక నై విడిచివచాడుట. మరలనేత్రమృదువని సూచితమగుచున్నది. (పా) పూర్వము వానకుండ రామునిగా శంకించిన యాసీత-పూర్వము శంకిచే చాడకుండినది; ఇప్పుడు రామునివలననుండి వచ్చి వాడని నిశ్చయము గలిగినదని ఆత్మచరముతో కను తెప్పవేయుక చూచుచున్నవనుట, (భర్తా కరవిధూషణమ్) పోడిగపాగకాలమందు తనహస్తముచే స్పృశింపఁబడిన యాభరణముగా నిలవకు వచ్చినది, (కరవిధూషణమ్) అనుటచే, మన్నికపుడు సీతకు భాగలికయునులన ప్రణయభావ కలిగియుండెను. అప్పుడు పరస్పరము ఆభావభావములు జేసిండుకొనియుండు, ముటలాడఁబడవని కోరికపుట్టెనని మానవులందు చాలాదరిక మిన్నికుండునట్లు వేదవద్యు. అప్పుడు రాముఁ అంశుభియుకమును భూమియుండు జాబిదీచెను. అప్పుడు అనెదమున సీత 'అంశుభియుకము జానక' అనిచెప్పఁగానే ప్రణయభావము కలిగిమై వారికి మరల పరస్పరసంక్లేపము కలిగెను. ఇట్లు తిరువురు కను సంక్లేపమును ముడిపఁజేసినదైన యాకరవిధూషణమును భర్తామివఁ బ్రాపించినది. అని యకమును జూడఁగానే కాంతుఁ కరమును స్మరించినది. కరమును స్మరించుటలన రామువును. ముపును స్మరించుటలన రామునివిగ్రహమునుగా గట్టి భావపూర్వకములన రాముని ముగిలిన వానినిగా తలఁచి కొనిగించుకొన్నది. ముది, సీత తల్లియును బుద్ధిచేరి, తల్లిగావించినభాగమును స్థిర రాదుగావున, 'కొనిగించినది' అనఁక 'సంప్రాప్త' అన్నాడు. (భర్తామివసంప్రాప్తా) తామిరువురు దూరమున ఏకశత్రుయందు దుండునట్లుగా నుటగా (వానీ) కోకపూర్వములచే న్నేకటకుఁ దగని కలమునఁబుట్టినసీత, (మదితాభవత్) తురిత యిపుడు సంతోషమునొందినది. ఇది కాంగలదో యెఱుంగవలె అని బుద్ధిచెప్పుచున్నాడు.

విడువబడిన తండ్రియందాలోతె బ్రతాకిందినదయ్యె. అంత నాకాల పెనిమిటివార
 విన్నందులకై విక్కిలియ నంతోపించి నేనం బులకలుపుడను, గొంత లజ్జించి
 యంతనంతోపమున నానువళపిని నాదరించి పొగడఁజొచ్చి, 'వానకో ర్తమా ! నీవు
 క్కండవే రాక్షసుల కునికిపట్టయినయ్యాచోటును గనుగొని దీనిని నరకునేయక చొ
 చ్చితివే ! నీపరాక్రమమును నీ సామర్థ్యమును నీ ప్రజ్ఞయు ఏమందును ! నీవే పరా
 క్రమకాలిని; నీవే సమర్థుడవు; నీవే ప్రజ్ఞావంతుడవు. మకరములకు పెంకి
 యైన నముద్రము నూలుయొనముల విడిచి గలది. అట్టిసముద్రమును అపు
 సాదమంతటిదిగా నెంచి చాటితివే ! నీపరాక్రమ మెంతయుఁ గొనియాడఁదగి
 నదిగా ! వానరశిలకా ! సకలప్రాణభయంకరుం డగురావణవలన నీకు భయములే
 దు; కొంచెము తొట్టుపాటయినవలేదు. కాన నీవు సామాన్యమయినోరి యని
 నాకు దోపలేదు. కపి శ్రేష్ఠా ! విదితాత్ముడగు రాముడు పంపఁగా వచ్చినవాడవు
 గావున నాతో మాటలాడుటకు నర్హుఁడవగుటచే మాటలాడును నచ్చును. ఎవ్వరికిని
 నదిరింపరానివాడగు రాముడు మహాబద్ధమంతుఁడు గాన, యెవ్వనిగని పరాక్రమ
 మను దెలిసికోసక మజ్జియు నానావిధముఁ జేరికొండక యెచ్చటికిని బంపఁడు; అందు
 ను విశేషించి నాయొద్ద కెంతమాత్రమును బంపఁడు. అట్టిరాముడు నిన్ను బంపినందు
 నన్నే నీ పసామాన్యుడనని తెలియుచున్నది. నాభాగ్యవశమున ధర్మాత్ముడను నత్యంత
 ధుఁడునగు రాముడును మహాశేఠాండగు మమ్రాసండవర్ధనుడు లక్ష్మణుడును తేమ
 ముగ నున్నవారు. కాకుల స్థకులుడు రాముడు తేమమన నున్నయెడల తిన్నపియు
 రాలిని రాక్షసుండు కొనిపోయినందులకు కోపమునొంది యగంతకాలాన్ని యుంఁ
 తఁ జెలఁగి నముద్రముచేఁ జట్టించి యున్న భూమండలమనంతయు దహించుచు

* ఇందులకు మూలం. 'కపిశిలకా కాకుర్ని, నిన్ను సాగర మేఖలాం. మహేందరాచార్యోఽప

యుగాత్మాన్ని రిపోత్తికా' విశేషార్థము.-(కాకుర్ని) పరులకు-అనఁగా ఇంద్రుఁడు మొదలగుపరులకు-
 గలిగిన పరిభవము సహింపఁజాలని క్రుత్కుంకులమునఁ బుట్టినవాఁడు. దీనిచే పరులపరిభవమునే పరిహా
 రింపవలయును గాని తనపరిభవమును గాదని నియమమున్నచాయేమి? (సాగరమేఖలాం మహేం)
 సముద్రము మొలమాయగా గలభూమిని-సముద్రముచే చుట్టఁబడినభూమండలమునంతయుననుట,
 (కింకుదహారి) దహించెడికాళిదవట. 'సాగరమేఖలాం' అని భూమికి విశేషగమనముచేత ద్రవద్ర
 వ్యమగు సముద్రమున కొకచాగమును కింకుద్రవ్యమగు భూమికి మఱొకచాగమును చేసి జాగుకాఁల
 యుకా! సాగరజలములనే మాత్ర గానిది భూమినిచోటి దహించుటకు సమర్థుఁడగుకాదా! యెరియరము.
 లేక భూదేవి తిన్పత్నిగాన యామెకు సముద్రము పరిధానమగుటచే అపరిధానము నామెకు మరక్షింప
 గాఁ జేసివారదాయకుట. భూమికి తమర్యాద అకాదిగాఁ జేయఁబడియుండఁగా దీని కెట్లు గాల్గునచ్చు
 ననఁగా, (యుగాత్మాన్ని రిపోత్తికా) (కొఁడన) కొఱముచేరి-అనఁగా భూమిమేరయంతయు నరికికొన్న
 బుత్తపాటకుండువంతియనీ యెఱుట. ఎఱుకపాటెవా భూమిమేరయు దక్కదవట. (కింకుదహారి
 మేఖలాం) అమరీశమున రాముడు తేమమగా మండలేని భూమి కేంద్రమింపఁడు. కపిశిలకా దహిం
 చునే-దహింపకున్నా-యోగాన అకర్తవ్యదా యని యర్థము.

న్నాఁడా. దహింపలేదే! అట్లనగనేల? రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నితరులకు దేవతల
 నైనను నడంచుటకు శక్తిమంతులే. అయితే, నాదుఃఖములకుమాత్రము తిరు
 గఁబాటులేదు కాఁజూలు! అందువలననే వారలు శక్తిచూపకున్నాడు. రాముఁడు వ
 న్నుఁ దలఁచుకొని దుఃఖముచే కృశింపకున్నాఁడుగదా? మఱియు నన్నుఁ గూర్చి యెల్ల
 వృథును పరితపింపకున్నాఁడుగదా? ఆపురుషలరాముఁడు అట్లు దుఃఖమునొందక న
 న్నుఁ బొందుటకై టూఁడఁ జేయవలసిన కార్యములను జేయుచున్నాఁడుగదా? ఆరాజ
 కుమారుఁడు దీనత లేకున్నాఁడుగదా? తత్తవశి కార్యములందు తెలివి తేట తప్పకుం
 డునుగదా? ఊరకుండక, పురుషుఁడు చేయవలసిన ప్రయత్నమును జేయుచున్నాఁడు
 గదా? ఆపరంతపుడు * స్నేహితులయెడ మంచిమనస్కుఁలిగి, వారలయెడ సామ
 దానములను రెండుపాయములనే నెఱపుచుండునుగదా? శత్రువులయెడ, జయింపఁ
 గోరి, దానభేదదండములను మూఁడుపాయములను బ్రయోగించునుగదా? మిత్రు
 లకు దా నేదేని యుపకారముచేయు బడయునుగదా? ఆమిత్రులును తా నేదేని యు
 పకారము కోరఁగా నందులకై వారికి తన్నుఁ బడయఁగలుగునుగదా? రాముఁడు మం
 చిమిత్రులను మున్నిదుకొని మెలఁగుచున్నాఁడుగదా? ఆమిత్రులును, అరిచిని ముఖ్య
 నిగాఁ బురస్కరించుకొని యుండు లేకదా? ఆరాజకుమారుఁడు దేవతల ననుగ్రహిం
 పఁ బ్రార్థించుచుండునుగదా? రాముఁడు నూరకుండక తానును స్వబలము నమ్మి ప్ర
 యత్నములు సేయుచు దైవమునానుకూల్యమును బొందుచుండునుగదా? ఇట్లు మే
 విరువురమును దూరముగా నుండుటవలన రామునకు నాయుండు స్నేహము పోకున్న
 దిగదా? వానరోత్తిమా! అతఁడు నాదుఃఖమును బోఁగొట్టునేకదా? రాముఁడెల్లప్పు
 డును సుఖములనే యనుభవించుచుండఁ దగినవాఁడు; అతనుకుచూఁడుగాన దుః
 ఖంబుల కెంతమాత్రము తగనివాఁడు. అట్టిరాముఁ డిప్పు డిట్టిచుపాదుఃఖమునొంది
 కృశింపకున్నాఁడుగదా. కానల్యయు, సుమిత్రయు భరతునియు, శ్వేతువార్త, అ
 ప్పడప్పడు వినఁబడుచుండునుగదా. నావిషయమై రాముఁడు దుఃఖపడుటవలన ను
 న్ననకర్తుఁడై యున్నాఁడుగదా. నాకార్యముమఱచి కార్యాంతరములందే మనసు
 దగిలియుండఁడుగదా? నన్ను ఈవిషత్తునూడి కడతేచ్చనా! భరతుఁడు తోఁబుట్టువు
 లందు మిక్కిలి గారాముగలవాఁడు గాన, నాకుఁగా, భయంకరమైన యొకయత్న
 హింసెనై న్యమును మంత్రులకాపుడలక్రిందఁ బంపునా యేమి? వానరేశ్వరుఁడగు
 శ్రీమంతుఁడు సుగ్రీవుఁడు, వీరులై దంతములను నఖములనే ఆయుధముగాఁ గలిగి
 యుండు వానరులు చుట్టుబలసిగా, నాఁజొకై యిచ్చటికి వచ్చునుగదా! శూరుఁడును
 శస్త్రాస్త్రవిదుఁడునై సుమిత్ర కానందమును జెంచుచుండు లక్ష్మణుఁడు, ఇచ్చటికి
 వచ్చి, బాణజాలంబులను బరఁగించి రాక్షసులను పటాపంచలు గావించునే కదా?

* దీనిచే మిత్రులయెడ ఎప్పుడుగాని భేదదండమును ప్రయోగించరాదనియు శత్రులయెడ
 సామదాన చూపరాదనియుఁ తెలియుచున్నది.

యోధంబున కన్నులు మిఱుమిట్లుగొనునట్లు భగభగ జ్వలించుచు భయంకరమైనట్టి యస్త్రముచేత రావణుడును, వాని సుహృద్దనులును జంపబడుటను, ఇంక నల్పకాలంబునఁ జూడఁగలనేకదా? బాగారమువలె వలపుగిలుపుచు, తాను రహస్యభాగమువానను గుఱుబుకొనుచు నుండురామునిముద్దుని మ్మొగము, న న్నేడఁబాసి, యాశోకంబుననై విన్ననై కళదప్పినదై, జలమంతయుఁ దీసిపోయినపినవ యెండఠాఁకున కందినతామరవలె, వాడకున్నదిగదా? * ఎవ్వఁడు మున్ను ధర్మము నుద్దేశించి రాజ్యము దిగవిడిచినపుడును, తా నడవిఁ దిరుగునపుడును, అతిసుకుమారగునన్ను వట్టి కాలినడకతో నడవికిఁ బోడ్పొనిపోయినపుడును, కొంచెమేని చింతగాని, భయముగాని, దుఃఖముగాని పొందకుండ నోయట్టి మహాధీరుఁడు రాముఁడు, ఇప్పుడు నాయెడఁబాటు కలిగినప్పుడును హృదయమున ధైర్యము విడువకున్నాఁడే కదా? 'రామునిఁ బాసియుం బ్రాణములు నిలఁబెట్టుకొనియున్నానని' నిందింపకు. † ఈరామునికి తల్లిపై నిరంధ్రమీఁదను, మఱి యేబాధుప్రవిషయమునను, నాయందుఁ గల స్నేహముకంటె ఎక్కువ స్నేహము గలుగదు. నాయందుఁగలయంతమాత్రము స్నేహముగూడ లేదు. అని స్నేహమునకంటెయు నాయందే యునికిపట్టుకనుక నిట్టి ప్రేమాన్వదనుగు నేనుగ్రాణములువిడిచితి నేని రాముఁ డెంతమాత్రము జీవింపఁడుగాన

* రాజ్యత్యాగములన చింత, అరణ్యమునం దుండులనల భయము, నీతి కాలినడతో పెక్కుటలన దుఃఖము అని తెలియునది.

† ఇందులకు 'నవాస్యతాతా నతితాన నాన్య స్నేహో ద్విష్టోఽస్తి మయానమోవా' తాం త్త్వరాంతరే లజ్జివిషేషు యావత్సౌమ్యత్రిం శృణుమాంఽపిమన్య' అఁజూలము. విశేషార్థము-ఈలోకమున నీతి ప్రణయతోపమనఁ దప్పించిగా వోకయధమును ప్రణయతోపములేక చెప్పినదిగా మఱియొకయధమును గలదు. ప్రణయతోపపక్షమునః—నీతి 'రామునక వోపమగాని వాదిగాదు' అనిచెప్పఁగా హనుమంతుఁడు 'మనముమృతిమే సరిగానడయోన్నావా? రామునికడఁబాసినయంతరక్షణమే ప్రాణములు విడువలేదుగదా! అకలింఁబాసియుం బ్రాణములు పెట్టుకొనవచ్చువా!' యని లోపలఁ దలందుకొను నంతరించి చెప్పుచున్నదిః—(ఆస్య) ఈరామునికి, (వాతా, వీతా)శిక్షియుఁ దండ్రియు, (అవ్యక్త) శిక్షివలంధుఁడవ్వఁడయినను, (స్నేహోక విష్ట) స్నేహములన వధికుఁడైనవాఁడు రామునికి వాయందుఁగల స్నేహముకంటె పెక్కువ స్నేహమునకుఁ బ్రాణుఁడైనవాఁడు(న) లేదు. (మయానమోవా) వాకు నమానుఁడుమఱియు. వాయందుఁ డాపెను స్నేహమంత స్నేహమునకూడ రామునికంటె పొందినవాఁడు లేఁడట. లోకమునందు ఎవ్వనికిఁగాని, శిక్షితుని శిక్షితుని గోఁబట్టు విని యిట్లు స్నేహము దీరవై వ్యాపించుటగలదు. రామునితో శిక్షిలు మొదలగువానియందు ఇట్లు స్నేహము గలుగదు. ఏలన ఆస్నేహమంతయు వాదికొననే తప్పఁబడినది. అకలి స్నేహమునంతయు నేతే మాటగొంటిని. రామునకు స్నేహమంతయు వాయందే నిలిదియుండుటచేత నే, 'నమాంసుం రామో భుక్తే' అన్నట్లు భోజనమును 'అనిత్ర స్మరతం రామః' అన్నట్లు నిద్రయునువిడిచి విమృశ్యుడగుటచేత వాకడకురావలయు. దక్షిణే బాధపడుచున్నవాడు నిలిపిదికిఁగోరు నునట హానుమౌనియని లియుండఁగాఁ జూచుకట్లు, రాముఁడు! ద్విరతి కనదుఁఖము తీలుటచే కామ్యైవవిధియు నేమి మృతు

“నాప్రియుడునన్నుఁ గొంపోవుటకై యుద్యోగించువారైనాకుఁ దెలియవచ్చునటకు, రామమాతా! నేను బ్రతికియుండం గోరుచున్నాను”అనెను. ఆదేవి యిట్లు అవ్వసర

రాలై యుండుటఁజూచు నేని బ్రతుకఁడు. కాన యతనిని కాసితిమని నే నెట్లు ప్రాణము విడువవచ్చును? (యావత్సృష్టి లిం క్రమమున (ప్రియస్థితావత్) ప్రియుడు నన్నుఁ దీసికొని పోవువారై విడువంత మును, (జీవితప్రియం) జీవింపఁగోరుచున్న దానను, వాళరీర మతనిదిగాన నేనుదానిని విడుచుటకు న్యతం క్రురాలను గాను. కాన యతఁడు వచ్చునటకు నేను దానిని చాల్చియుండవలయును. అతనితోసరమై తాల్చి యున్నానుగాని అతనిని ఉపేక్షించి వాళోసరమై కాదుచును. కాన యతనిని కాసితితోడనే ప్రాణ మును విడువక పెట్టుకొని యుండుట వాతప్రకారము అనిభావము. అతఁడు విచ్చునటకును నేను జీవించి యుండవలయును. అతఁడు వచ్చిపడవలయును (బ్రతికియుండు నేని యప్పు డిట్లుడును మని భావము. (దూర) ఇంతమును ‘వానర’ అనిసంబోధించుచున్న యిప్పుడు దూరముని సంబోధించుట రామునికై గలప్రణయతోమము అతని దూరవర్ధంతము వ్యాపించుటవలన నని తెలియువది. రాముఁడు పండితవాఁడవుగదా సీవుగూడ. కావున నే యిట్లు వానై దోమమునెంచెదని నీత సంబోధనవాగ్ధిప్రాయము. ప్రణయతోమము లేనిపక్షమున:- (అన్య) ఈరామునికి, (మాతావ) తల్లియు, (పితావ) తండ్రియు, (అన్య) ఇతరుఁడగు బంధువున, (విశిష్ట) వాకింపై నధికం ద్రవవాఁడుగాని, (మయానమోవా) వాకుననుఁ ద్రవవాఁడుగాని, (న) లేడు. వాకు అతనియుండుగల స్నేహము మఱొక్కరికిలేదునట. కావున నే (తానర్చివా... (ప్రియస్థ) రాముఁడు నన్నుఁ దోడ్కొనిపోవువారై విడువకు బ్రతికియుండఁగోరుచున్నానుని యర్థము. అతనియుండు వానరై స్నేహ మెవ్వరికినిలేదు. ఇట్టిదాననుగతుకనే వాకినివారై విడువక బ్రతికియుం డఁగోరెదను. విడువపోవుదునేని ప్రాణములే విడుచునని భావము.

* ఇందులకు, ‘ఇతని దేవి ఐవనం మహారం తం వానరేంద్రం మధురార్థముత్సా! (క్రొతుంపున న్నన్య ఐవోభిరామం రామార్థయుక్తం విరరామరామా’ అనుమాటము. విశేషార్థము:- (ఇతని) ఇటువలె, ఋషి పూర్వము ప్రణయసోపమ చేత నీత చెప్పిన కొన్ని వాక్యములను స్వప్రయంగా చెప్పి వాఁడు. ఇప్పుడు: ప్రణయభారానూత్నమునకు పరిచితుఁడు గాఁడుగనుక (ఇతని) అని దానినిసామాన్యముగా చెప్పి విడిచి వాఁడు. (దేవి) అంతరిక్షపురవృత్తాంతము అన్యులకుఁ దెలియుట యాకాంక్షముగదా. (నవనమహారం) గొప్పయర్థము గలమాటను- అంతరంగులకుఁగూడఁ దెలియ శక్యముగానిమాటను అనుట. (తల్లిపతి) ఆరామునినిగూర్చి- రాముని నిమిషమై, (వానరేంద్రం) వానరశ్రేష్ఠుఁడైన హనుమంతుని- రామునివిషయమై జీవివలె నిర్వాహకుఁడైనవాఁడు వేటొక వానరుఁడులేడు. కాన వానరేంద్రుఁ డనబడివాఁడు. ముగివుఁడుగూడ శిష్య శిష్యుత్వావగలవాఁడుగా నుండుటచేత వానరేంద్రుఁ డగునగాని పారలౌకికాధిగలవాఁడు హను మంతుఁడే కాన వానరేంద్రుఁ డనబడినది తెలియువది. అవచనము, (మధురార్థము) మధురమైనవిషయ ముగలది. ఇది వాకుఁడేయవలదిగాదని విడుచుటకుఁ దగనిదియనుట. (ఉత్సా) చెప్పి- ‘హనుమంతుఁడును అతనిస్వామియు సుఖముగానున్నాడు. వాకుఁగదా బతుకు సంక్షేపమైన’దనుమాటను తెల్పి, (క్రొతుంపు నన్తన్యఐవోభిరామకు) మనోహరమైన యతనిమాటను మరల వివరగోరి- నశించినవారినిగూడ మరల నుట్టినింపఁజేయు సామర్థ్య మితినిమాటల కున్నదని నిశ్చయించి న్యవారితమక్షమును ఉత్తరనింపఁజేయువా క్యనినమాటామును వివరగోరినదై, (రామార్థయుక్తం) రామప్రయోజనముతోఁ గూడినయామాటను వివర గోరినదై, (విరరామ) ఉడిగను. ఐహాలుము తానుమాటాడినది. స్వామివారైన తత్సమితోయందు న దుమఁకెప్పట యుక్తముగానందుని, ఉరకండి స్వామివారైన అవకాశము నిచ్చినది. (రామ) మనోభక్తి

శ్రీమనిలో మిక్కిలియు నర్థముగలిగిన మధురం బగుమాటలజెప్పి యంత రామునిగు
ఱించినదగుటంజేసి మిక్కిలియు మనస్సునకింపై యొప్పు నతనియుత్తరమును విన్నగో
రినదై యందులకు నవకాళము నొసగుటకుగా తాను మాటాడుట విరవించినద
య్యె. భయంకరపరాక్రముండగు హనుమంతుడు నీత చెప్పినమాట విని శిరంబున
జేమాడ్చుగిలించి యాచిత్రతో 'తామరసాక్షి ! నీ విచ్చటనున్నావని రాముఁ డెఱు
గఁడు. తామరశేకులవంటి చక్కనికన్నుంగవ గలనీవంటి నుండరినిగూడ రాముఁడు
విడిచి నిలుపోవునా? కావుననే, శబి యనుష్ఠాదునొద్ద నుండుట నెఱుంగమిచే నింద్రుఁ
డాచిదను గొనిపోవకుండునట్లు, నిన్నుఁ దీసికొనిపోవకున్నాఁడు. అష్టాదునొద్ద నుండు
టఁ జెలిసినపిదప నింద్రుఁ డాశచిని గొనిపోయినట్లు, నేనుబోయి చెప్పినంతనే తాను
వచ్చి నిన్నుం గొనిపోవఁగలడు. నాచే నీవంగతి విన్నంతనే రాముఁడు వానరులునెఱు
గుబంట్లును నిండియున్న మహాసైన్యమును వెంటనేతీసికొని వేగముగా నిచ్చటికి వ
చ్చును. సముద్రమును, కలఁచి పుచ్చరానిదానినిగూడ, రాముఁడు బాణముల నరిక
ట్టి దాటివచ్చి యీలాంగయందు రాక్షససమూహమంతయు రూపు మాయనట్లు
చేయఁగలఁడు. అప్పుడు రామునికి మార్గమున నడుచు మృత్యువుగాని దేవతలుగాని
యనురులుగాని యడ్డమువచ్చినను రాముఁడు వారలనుగూడఁ జక్కాడునే! ఇక రా
క్షసులను జంపునని చెప్ప నేటి పూజ్యరాలా ! రాముఁడు నిన్నుఁ జూడకుండుటవలన
దుఃఖవనముద్రమున మునిగి సింగంబుచేఁ బీడితమగు నేనుగువలె నంతమాత్రము
సుఖము గానకున్నాఁడు. దేవీ ! సాగనయిన కన్నుంగవగలిగి, చక్కనై దొండవండు
వంటి వెడవిలోఁ గూడి, నుండరములయిన కుండలములచే నొప్పుచు, నిండుచందురుఁ

రాలైనది-రాముఁడుమాత్రమహిమవారిచే కాని యాత్మియస్థయందుఁగూడ అడిగిమాధిపత్యము కన్నా
రఁజూడ నోచకపోయినాడని యర్థము. లేక:- (పరిచ) ప్రణయధారి మందరి విమత్యువనంతయుఁ జె
ప్పట యశక్త్యుగాన (ఇరిచి) ఇటులెవని సామాన్యముగా అనుబించివాఁడు. (దేవీ) దేవికి వల్లభుని
గుఱించిగల పితృతాత్యయవ్యవహారము బయటివారికి గోచరముకాదుగా (నవనం మహాధం) నీవలయుబయ
టివారికేకాదు. దాని మహాదేశము మాబోలులకేఁగూడ తెలియ శక్త్యుగానిది, (తంబావరేంద్రం) ఆశ్రయి
ద్దుఁడైన వావరశ్రేష్ఠుని శ్రమత్వకావ్యకు అభిషిక్తుఁడైన వావరేంద్రుఁడు ముగ్ధివ్రతంజేమ పారతం
త్ర్యకావ్యకు అభిషిక్తుఁడైన యితఁడె అతీతయఁడుగాన వావరేంద్రుఁడ నవఁబడియె. ఇటువంటి యవ
స్థయందు నీతాదేవియుభయముకలది యిట్లు మాటాడుట ముగ్ధివ్రతంజేమింపఁదయ్యెఁగదా. ఇట్టిది అభించిన
వామమంతుని, (శిర్వా) చెప్పి- వామమంతునిని అతనిస్వయంబుల రామమృగీవాదులకును శిష్టవక్త్రున
మహాధంతుడై, (బ్రోతుండునై నైవ్య యోధిరామకు) సత్రి నశించియుండిన వాకు స్వరూపసత్త్వము గలి
గించివాఁడుగాన ప్రాణముదేవిదానిఁగూడ ప్రాణములఁ గలిగింప నిరీతుకత్తుఁడు. నమ్మఁబోలేక నీవ
త్తువలెనున్న రాముని సత్త్వబొందినవానిగాఁ జేయమ జెప్పుట కళయఁడను వామమంతునినివలన వివ
దగునని కోరి, (విరరామ) కాకు పరివిధములఁజెప్పి తాను మాటాడువంతకు నరీఁడు బదులు చెప్పటకు నీత
గేమదే అతని కవకాళమునిచ్చినది, (రామా) నుండరియైనది. ఈమె మాటలసౌందర్యమును వికరితూ
యనుకేకాది కాకై చక్క నవిభవించుట రామునికి లేకపోయెనని యుద్ధి భిష్మజడగుడున్నాఁడు.

యోధులువని గొనిపోవుటకు మృత్యువు వెదకుచున్నది చూచి! వానరా! విభీషణుని పెద్దకూతుడు నల యనునది యొక్కతి కలదు. అది తనతల్లి పంపగా, నాయొద్దకువచ్చి యీసంగతియంతయుఁ జెప్పినది. వానర క్రేస్తా! నాప్రాణనాథుడు రాముడు, నన్ను శీఘ్రముగాఁ బొందఁగలఁడు. ఇందుల కెంతమాత్రము సందేహము లేదు. ఏలనఁగా నా యంతరాత్మ నిర్మలముగా నున్నది. మఱియు రామునియందు గుణములు వెక్కులు గలవు. వానరా! విక్కిలియుఁ గొప్పకార్యములందు పట్టుదలయు, అట్టికార్యముల సేయుటయు, బలమును, శ్రూరత్వములేమియు, కృతజ్ఞతయు, శౌర్యమును, శక్తియును, ఈ గుణములన్నీయు రామునియందున్నవి. జనస్థానమునందు తమ్ముడులేక తానొక్కఁడే యసహాయుడై, పదునాలుగువేల రాక్షసులను జంపినట్టి రామునితో, అట్టి మహాచురునితో, వగ వెట్టుకొన్నవాఁ డెవ్వఁడు దుఃఖపడకుండును? పురుషులముఁ దగురాముఁడు ఎన్ని కష్టములచేతనైన నను ఎంతమాత్రము చలించఁడు. దేవేంద్రునిప్రభావము శచీదేవికిఁ దెలిసినట్లు రాముని ప్రభావము నే నెఱుఁగుదును. హనుమంతా! శూరుండగు రాముం దనుసూర్యుఁడు బాణసమూహములను కిరణములను బరపి, శత్రువులగు రాక్షసు లనెడి జలమును శోషిల్లఁ జేయఁగలఁడు' అనెను. ఇట్లమోమో విక్కిలియుఁ జెప్పుచును, రామునిగూర్చి శోకంబున స్రుక్కిలకన్నులునిండ కన్నీరు గ్రమ్ముకొని, యున్న యాచెలువంజాచి హనుమంతుఁడు 'నేనుబోయి నీవుత్రాంతమును జెప్పఁగానే రాముఁడు వానర భల్లూకసమూహములు నిండియున్నట్టి మహాసైన్యమును వెంటనే వేగ దీసికొని శీఘ్రముగా నిచటికి రాఁగలఁడు. వరాననా! అందితా! ఇంతేల! ఇటుగాదేని నీవు పడుచున్నయీదుఃఖము నివృద్ధి పోగొట్టెదను. ఏమివలదు. నీవు నావీపుపై నెక్కుము. నిన్నిపుడే రామునొద్దకుఁ దీసికొనిపోయెదను. నిన్ను వీఁచువయ్యునుంచుకొనియే నముద్రమును చాటిపోదును జామా. నిన్ను మోసికొనిపోవుటకు నాకు శక్తికలదో లేదోయని శంకింపవలదు. ఈలంకనుగాని రావణునితోఁగూడ మోసికొని పోవంజాలుదును. నీతా! అన్నిహాత్రుండు వేల్చుంబడివ హుత్తును దేవేంద్రున కొసంగునట్లు, నే నిప్పుడు నిన్నుఁగొనిపోయి ప్రస్తవణవర్వకమం దున్న రామునకు నొసంగెదను. నీతాదేవి! లక్ష్మణుండును దానునుగూడి, రాక్షసవధంబునకై పూనివ వాడై, యట్లు రాక్షసవధంబునకుఁ బ్రయత్నించుచిష్టదేవుండుతోలే విలసిల్లుచున్న రాముని నిప్పుడే చూడఁగలవు. నిన్నుంజూచుటకై నానావిధంబులఁ బ్రయత్నములు సేయుచు ఆశ్రమంబునం దున్నయీమహాబలుని, నాకప్పువం బనుస్వర్గ దేశంబునఁ గూర్చున్న దేవేంద్రునితోలేఁ దేజరిల్లుచున్న రాముని, నిప్పుడే చూడఁగలవు. కల్యాణ!దేవి! నావీపుపై నెక్కికొనుము. ఉపేక్ష సేయవలదు. రోహిణి చంద్రునితోఁ గూడునట్లు రామునిగూడఁ గోరుము. నీవు నావీపుపయినెక్కి యాకాశమార్గమున చంద్రునితోను మహాదీప్తినుంతుండగు సూర్యునితోను మూటరాకుచున్నట్లు, యనా

1153. వారురుతుడు వీధిలో నిలగిపోయినప్పుడు వాళ్ళుద్దయ.

యానముగా పోయి యాకాశమును నముద్రమును గడుపుము. అమ్మా! నీవు ఆడుచు
 గావున నిన్ని చటనుండి దీసికొని పయనముకాగానే రాక్షసు లొకవేళ నన్ను బట్టుకొని
 దురని బంధించివా? ఈలంకలోనున్నవా? డెవ్వఁడుగాని యాకాశమున నాపెంటబడి
 నాతోపాటిగా రాజులును. వై దేహీ! నే నెట్లు మలభముగా నముద్రమునుదాటి
 యిచ్చటికి వచ్చితివో, అట్లే, కష్టములేక నిన్నత్తుకొని, యాకాశమార్గంబున నురలి
 పోగలను. నందేహములేదు. చూడు. అనెను. సీతయు, వానరతలకుం డగుహను
 మంతుఁ డాడినయద్భుతవాక్యమునువిని, హర్షమున నంగములెల్ల పులకింప, సత
 నింజూచి, 'కపియాథనాథా! హనుమంతా! నీవు బహుదూరము నన్ను మోసికొనిపో
 వఁ గోరుచున్నావే! ఇదియెట్లు? ఇందువలననే నీ వచ్చుము కోరివయితివని తలఁచు
 చున్నాను. వానరతలకా! నీదేహమో మిక్కిలియల్పము. ఇక్కడనుండి నావలియగు
 రాముఁడున్న చోటికి బహుదూరమున్నది. నీ వక్కడికి నన్ను, దీసికొని పోవఁ గోరుచు
 న్నావే. ఇదియెట్లు! వింతగానున్నదే!' అనెను. కాంతిమంతుఁడగు నావాయుకుమారుఁ
 డు హనుమంతుఁడు, సీత తన్నిట్లు పరిహాసముగా చెప్పినదివిని, తనకట్లు క్రొత్తగాగలి
 గినయవమానమునుగుఱించి తనలో, దాను 'ఈనల్లనికన్నులచెలువ! నాబలము
 నుగాని నాప్రభావమునుగాని యెంతమాత్ర మెఱుంగదు. కావుననే యిట్లుచెప్పినది.
 కాబట్టి, సీత నా నిజరూపమును యథేచ్ఛముగాఁ జూచుగాక!' అని చింతించెను.
 ఇట్లప్పుడు వగవారిని మర్దించునాకపిసత్తముఁడు హనుమంతుఁడు, చింతించి,
 నిజ మయినతనయాకారమును సీతకుఁ జూపెను. ఆ వానర శ్రేష్ఠుఁడు బుద్ధిమంతుఁ
 డుగాన తనమీను బెంచుటకు నయితగా నాచెట్టునుండి నేలకు దూకి, సీతకు నమ్మిక
 కలుగుకొఱకు, తనదేహమును బెంప నారంభించెను. వానరోత్తముఁ డాహనుమం
 తుఁడు, అట్లు పాదప్రగాపెరిగి మేరుమందరవర్షతములవలెఁజూపట్టుచు, జ్వలించుచున్న
 యగ్నిహోత్రమువలె బ్రకాశించుచు, సీతయెదుట, వృక్షమూలమున నిలబడెను.
 అట్లు పర్యతాకారుడై, యెఱ్ఱని ముఖమును వజ్రములవలె కఠినములగు కోఱును
 నఖములును గలిగి భయంకరముగాఁ జూపట్టుచున్న యమృతహింబుఁడు హనుమంతుఁడు
 సీతనుజూచి, కొండలతోను ననములతోను గోటబురుజులతోను ప్రాకారపురద్వారము
 లతోనుం గూడినయీలంకాపట్టణమునయినను, దీనినాఘం డగురావణునితోఁ గూడఁ
 బెకలించి తీసికొనిపోవ నాకు శక్తిగలదు. దేవీ! అట్లుగుటంజేసి, భయమువలదు. బుద్ధిని
 దిటపుగాఁ జేసికొనుము. ఉపేక్ష నేయకుము. రామునిని లక్షణునిని దుఃఖము లేనివారి

* ఇటు పెడఁగుటకొఱకు చెట్టునుండి క్రిందికి దిగుట తెలియుచున్నది. దీనింబట్టి మునుపు చెట్టు
 నుండి దిగిన వఁగా చెట్టు వగ్రభాగమునుండి సీతకు చాత్రవనన్న కొప్పుకు దిగెనని తెలియువది-గోవిందరా
 జులు. చెట్టుక్రిందనున్న కాఁడు అనటనే పెరిగినచో అయ్యరదడి! చెట్టుకొప్పులు విరిగి సంగతి
 రాక్షసుండుఁ బెరియవచ్చునని తలంచి అప్పుటికి పోయి పెరిగినాఁడని గ్రహించువది-మహాశ్వర
 తము.

రాజనుత సీత, వాయుదేవుని కారనవుత్త్రుడును భయంకరాకారుడు నగుహను
 మంతునింజూచి 'మహాశీ ! నీధైర్యమును నీబలమును నేను జక్కగా నెఱుంగ
 నయినది. నీవు వాయుదేవునివలె నతివేగగతి గలవాడవనియు, అగ్నిహోత్రునివలె
 అదృశ్యం బగుజేజము గలవాడవనియు నాకు జక్కగా దెలియుచున్నది. వానర
 వుంగవా ! ఇట్టి నినుబోటివాడుగాక సామాన్యుడగు మఱియొకడు కొలదిలేని
 సముద్రమును దాటి యీదరి కెట్లు రానేర్చును? నీవు రాక్షసులకుఁ జక్కక పోగల
 వనియు, నన్ను దీసికొని పోగలవనియు, నాకు దెలియ నయినది. అయినను
 ఆమహాత్మనికార్యము నడుమ విష్ణుములచే జాగుపడక శీఘ్రముగా సిద్ధించునట్లు
 ఆలోచింపవలయును చుమీ. అనఘా ! కపివత్తమా ! నేను నీతోఁగూడ వచ్చుట
 యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. ఏలనఁగా నీవు వాయువేగమంతటివేగము గల
 వాడవు. నీవేగంబున నేను బ్రమిసి సామసిల్లుదును. నీవు నన్ను వీపువయి నె
 క్కించుకొని యతివేగమునఁ బోవుచుండఁగా నేను సముద్రమునకుఁ గొంచెము
 మీఁదుగా నాకాశమునఁ బోవునపుడు, ఆసముద్రమునుజూచి భయంబున నీవీపు
 నుండి యందుఁ బడుదును జమీ ! అట్లు తిమిమత్స్యనృపాలును మొనల్గును సా
 మాన్యములగు మత్స్యములునుండి యుండు సముద్రమునం బడఁగానే, పరవశనై
 యున్న నేను శీఘ్రముగా సముద్రమందలి జలజంతువులకు మిక్కిలి మేలయిన
 యాహారమగుదును. కపివరా ! నీవు శత్రువులను నాశము నొందించువాడవే. అ
 యినను నీతోఁగూడ నేను రాజాలను. ఏలనఁగా, ఎవ్వఁడగుచి తా నొక్కఁడే
 యైనననే, రక్షింపవలసిన మఱొక్కఁటిగూడఁ గలవాడేని, యారత్యవస్తువునట్టి
 వాని కాపడ గలుగునేమో యని సందేహపడవలసివచ్చుచున్నది. ఎవ్వరికేకాదు,
 నీబోటివానికే గూడ, నీయంతటిగాక రక్షింపవలసినట్టి నేనుగూడఁ గలుగుదునేని,
 నన్ను రక్షించువిషయమై నీ కాపడ కలుగవచ్చుననుకోని పుట్టుచున్నది. ఇందులకు
 సందేహములేదు. ఎట్లనఁగా నీవు నన్ను దీసికొనిపోవుచుండుటఁ జూడఁగానే దురా
 త్తుడైనరావణునాడైచే భయంకరపరాక్రము లగురాక్షసులు వెక్కిరింపు నీవెం
 టంబడుదురు. వీరా ! అట్లు శూరులగు నారాక్షసులు శూలములును ఇనుపగుది
 యలును దాల్చి నిన్నుఁ జిట్టకొందురు. అంత నీ ప్రక్కడవు కావే. నీకు, రక్షిం
 పవలసినదానను నే నొక్కఁటియు నుండుటవలన విషత్తుగలుగు ననుసందేహముగలు
 గుచున్నది. ఆరాక్షసు లాయుధములు గలవారలు; అనేకులు. నీప్రక్కడవు; నిరా
 యుధుడవు. అట్లు వారు ఆకాశంబున నిన్నుఁ జిట్టముట్టుకొనఁగా, నీకు నీయంత
 యుద్ధముసేయుటకును నన్ను రక్షించుటకును నట్లు శక్యమగును? కపివత్తమా ! నీవు
 కూరకర్తులగు నారాక్షసులతో యుద్ధము సేయుచుండఁగా, నేను భయపడితనై,
 నీవీపున నుండి క్రిందబడుదును. వానరేంద్రా ! నేను వడుట యటుండఁగా, భయం

నట్లో జయించినను జయింపవచ్చును. లేక, యొక వేళ నీ వపజయము నొందక పోయిన
 ను వారివంకఁ దిరిగి యుద్ధము సేయుచు పరవశుఁడవై యుండువుగాన నేను పడఁగానే
 నీకుఁ దెలియక యే వాపాత్తు లగురాక్షసులు నన్నుఁ బట్టికొనిపోవుదురు. యుద్ధమున
 జయమే కలుగుననికాని యపజయమే కలుగుననికాని నిశ్చయము కానరాదుగదా.
 కాన నీ కపజయము కలిగినను కలుగవచ్చును. అప్పుడు ఆరాక్షసులు నీహస్తమున
 నుండి ఖమ్మ లాగికొనిపోయినను పోదురు; లేక నఱకవేసినను వేయుదురు. నేను పడ
 కపోయినను నీవు పరాజయము నొందకపోయిననుగాని, రాక్షసుల వట్టితర్జనములకే
 నాకుఁ బ్రాణవిపత్తు కలిగినను కలుగవచ్చును. అప్పటికి, వానరలికా! నీ వింతదూ
 రము పడినపాట్లంతయు, నిష్ఫలమేయుగును. నీ వైక్కుండవే సమస్తరాక్షసులను
 జంపుటకుఁ జాలుదువుగాక! అయినను, రాక్షసులు నీచేతనే చంపఁబడుదులేని,
 రామునీకీర్తి కొఱతలపడును. అటుగాదేని, రాక్షసులు నన్నుఁ దీసికొనిపోయి, యా
 వానరులుగాని రామలక్ష్మణులుగాని యెంతమాల్రము నెఱుంగరానట్టి రహస్యప్రదే
 శమున దాచివెట్టినను వెట్టుదును. అంత నీవు నాకొఱకై తొడంగిన ప్రయత్నముం
 తయు వ్యర్థమగును. విషయ మిట్లున్నదిగాన, నీవు పోయి నాసంగతిని విన్నవించి
 యా రామునితోఁగూడ నిచ్చటికి వచ్చితేనేని, నాకు మిక్కిలియు మేలుగలుగును. మ
 హాబాహూ! మహాత్ముఁ డగురాముని ప్రాణములును, అతని తత్పులప్రాణములును,
 నీరాజగు సుగ్రీవుని బంధువులప్రాణములును, ఇప్పుడు నన్నాశ్రమించి నిలిచియున్నవి.
 ఇట్టి నాకు ప్రాణభయము కలిగినా, ఇంకఱ ప్రాణములును దూరము. రామలక్ష్మణు
 లిరువురు సంతోషకే నన్ను గుఱించి శోకమునను బితామహున కృశించియున్న
 వారు. ఇక నాకుఁ బ్రాణాయ మేదైనఁ గలుగునేని, యొక నన్నుఁ బడియునా
 శిను దిగవిడిచి, వానరులును భల్లూకములును తామను జంపఁజును ప్రాణములు తివ
 ముట్ట విడువఁగలరు. వానరపుంసా! నేను భర్తయందలి భక్తి నాఖ్యకారణముగా,
 రాముఁడుదిక్కి మఱియొక పురుషుని దేహమును తాడవలసియును. 'అయితే రావ
 ణుడు నిన్నుఁ దాడలేదా?' యందువేసి, అప్పుడు నాకేమి సేయుటకు శక్తి లేక పో
 యెను. నానాభుఁడు దగ్గఱలేకుండెను. నేనును దుఃఖమునఁ బువశురాయ యుంటి
 నిగాన రావణుని మేను బలవంతముగాఁ దాడవలయునని. అందుల కేమిసేయవచ్చును!
 రాముఁ డిచ్చటికివచ్చి, రావణుని బంధువులతోఁగూడ వధించి, నన్నిచ్చటనుండి తీసి
 కొనిపోవునేని, యదియే యతనితోటికే దగియుండును. మాఱులేక యుద్ధంబునఁ
 బగవారి మర్దించు నామహాధీరుని రామునిపరాక్రమములు పెక్కులు నేను వినియు
 నున్నాను; జూచియునున్నాను. దేవతలుగాని, గంధర్వులుగాని, నాగులుగాని,
 రాక్షసులుగాని యెవ్వరును యుద్ధంబున నతనికి నరిగారు. పరాక్రమంబున దేవేం
 ద్రునిఁ బోలినమహాబలుండు రాముఁడు, ధనువును శరీరమిటులం బవరించుచు, లక్ష్మ

ఆ వీరుని నెవ్వఁడు యుద్ధంబునఁ దేజిచూచి నిలువనోర్వఁగలఁడు? వానరోత్తమా యుద్ధంబున మత్తిల్లిన దిగ్గజమువలె నిలిచి పగవారిం బోరుల నుక్కుమడంచుచు బ్రశయకాలసూక్ష్మనివలెఁ దేజరిల్లుచు, అసూక్ష్మనికరణంబులంబోని బాణంబు లం బరఁగించుచు రాముఁడు లక్ష్మణుండను దాను నడరఁగా, అతిసతః కోర్పు వాఁ డెవఁడు? వానరోత్తమా! నీవు నాపతియగు రామునిని, లక్ష్మణునిని, వానః యూథవతుల నందఱను, ఇచ్చటికి శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరమ్ము. రాముంఁగూర్చి చిరకాలము దుఃఖంబునఁ గంది కుందుచున్న నాకుఁ బయింబయి సంతోషము గలుగ నట్లు గావించుము' అనెను. * ఇది ముప్పదియేడవనగ్గము.

—◆—

{ హనుమంతఁడు నీతతో రామున కానవా లిచ్చునుట. నీత }
 { కాకాసురవృత్తాంతమును జెప్పి చూడఁమఁటి నిచ్చుట. }

అంత నాకాపింహుఁడు హనుమంతఁడు నీత చెప్పినమాట విని మాటనోర్చి గావున ధర్మయుక్తమయిన యామాటకు మిక్కిలి సంతృప్తుఁడై యాలిడంజూచి 'దేవీ! నిన్ను దర్శించిన తుభంబు లొదవు. † ఇట్టి నీవు చెప్పినది మీ స్త్రీస్వభావ మగు యాదులకును మీబోఁటి పతివ్రతలు పాటించు వినయవృత్తికిని లెగినదిగాను మిక్కిలి యుక్తముగాను నున్నది. మిక్కిలి పెరిగి యున్న నా వీపుపయినెక్కి నూలుయోజనముల వెడలుపు గల సముద్రమును దాటుటకు, స్త్రీ కేతమాత్ర ములవిగా దేక దా దేవీ! జనక రాజుకడుపునఁ బుట్టితివి; కాన వినయసంపన్నురాలవు. కనుక 'రాముఁడ తప్ప మఱియొక పురుషుఁడు నన్నుఁ దాఁకఁదగదు' అని నీవు చెప్పిన రెండవకారణము ఆమహాస్మినిపత్ని వయిననీకుఁ దగియున్నది. దేవీ! నీవునక్క మఱియెవ్వఁడ పరమధర్మిష్ఠ మైననుటువంటిమాటఁ జెప్పను? దేవీ! నామండట నీవు రావ విరహము సైఁవక యురివ్రాసికొనుట మొదలుగాఁ గావించిన వ్యాపారములును రావణుని దృఢీకరించి యాడినమాటలును, అంత వృత్తాంతమును మిగులు లేనట్లు రామునకు వినిపింపఁగలను. దేవీ! నీకు దుఃఖపీఠువు లయినకారణముల ననేకము

* ఈసగ్గమున భక్తిగలవారికి భగవత్పాదోక్తిఁగాను ఉపామాంతరము వాక్రయించుట ను రూపవిరుద్ధమనియు భగవంతుఁడే యందుల కుపామామనియు నీత తెలిపినదయ్యె.

† ఇందులకు 'స్త్రీత్వం నమ సమర్థంహి' సాగరం వృత్తివ ర్తికుంకా మధిష్ఠానాదిస్తీర్ణం శతయోజనా యతః' అనిమాటము. అర్థాంతరము- (సాగరస్య శతయోజనమాత్రం విస్తీర్ణంచమాం) సముద్రమ నకుఁగల నూలుయోజనములతో వెడలుపును నిమిషము గలవన్ను, (అర్థస్థాయాః) ఎక్కినవృత్తికిని, (స్త్రీ త్వం వృత్తివ ర్తికుం ననమర్థంహి) స్త్రీత్వముచోవుట శక్యముగాదుగదా-సముద్రమువలె నూలుయోజన ముల వెడలుపును అంతఁడివియు నేమ గలవాఁడుగాఁ దెలిగితి నని అట్టివాఁడైకొనక నీకు స్త్రీమండ లేఁ బుట్టునీటితరము చో నేరదనిధానము.

గోరీ యాన్త్రీ హమున నామనమ్మ కరగి యిట్లు చెప్పితినిగాని వేటుగాదు. లంకను
 బ్రవేశించుట కష్టముగా నుండుటంబట్టియు మహానమ్మద్రమును దాటుటయు వట్టె
 యుండుటంబట్టియు, ఆరెంటిని సాధించుటయే సామర్థ్యముగాన అట్టి సామర్థ్యము
 నాకుఁ గలిగియుండుటంబట్టియు, దానినిఁ జూపుటకై యిట్లు చెప్పితినిగాని వేటుగాదు.
 రఘుకులదీపకుఁ డగురామునితో నిన్నిష్కడే చేర్చ నాకు లహరిహగానున్నది. దాని
 చేతను, అధికంబగు నెయ్యముచేతను, భక్తిచేతను, నే నిట్లు చెప్పితినిగాని మఱి
 యొక దానిచేతంగాదు. అనిందితా ! నీవు నాతోఁగూడ వచ్చుటకు సమ్మతించవేని,
 నను వచ్చి నిన్నుఁ జూచినది రామునిఁ దెలియునట్లుగా, నేడేని యొకయానవా లిమ్ము;
 దానింబట్టి రాముఁడు తెలిసికొనును గదా! అనను. దేవకన్యను బోలియున్న
 యానీత, హనుమంతుఁ డిట్లు చెప్పినది విని, యంత నానవా లిచ్చనదియై
 పురుషునితోడి యేకాంతంబున జరిగిన యొకవృత్తాంతము డలఁపునకు రాఁగా
 కిన్నీళ్లు గ్రమ్మి యాఁగుటచే నక్షరములు తొట్టిలండ మెల్లఁగా, సరినితో
 'మునుపు చిత్రికూటమునకు దాచుగా నున్నయొకపర్వతమునందు ఈశాన్యపు
 దిక్కున, మందాకినికి సమీపముగా, సిద్ధు లాశ్రయించినదియు ఫలమూలము
 లును జలములును అవ్వారిగా గలదియు నగు నొకప్రదేశము గలదు. అందుఁ గల
 కాపసాశ్రమములో నేను వసిందియుండఁగా నొకటి జరిగినది. అది మిక్కిలియు మే
 లయునగుట తగును. దాని నిదె నీకుఁ జెప్పచున్నాను. నీవు వీనిని నాప్రియుఁడగు
 రామునకుఁ జెప్పము. నే నచ్చట నానావిధములయినపుష్పముల మేలివాసనలు గుబా
 రించుచుండు నువననముల సమూహములందు విహరించి, చెనుటండవీటి, నీతోడవ
 యిఁ గూర్చుంటిని. అంత నొకకాకి మాంసముపయి పేరానచే నాచన్నుఁగవనదుమ
 ముక్కుతోఁబొడిచినది. నేను మంటిగడ్డ నొకటి నత్తివైచి యాకాకింబోలితిని. అయిన
 పది యెంతదోలినను బోక నాచన్నుఁ బొడుచునదై యచ్చటనే దాగియుండెను. మ
 తియు నది గూఢాశ్రమముగానలసియుండుటచే నవ్వలికిఁబోక నా స్తనమాంసముపయి
 నేకన్నువైచి యుండినదిగాని దానిని విడిచినదిగాదు. అట్లు కాకిచే నావస్థ్రము విడఁగా
 నేను దానినిదోలుటకై వస్త్రము బిగిగా నుండుకొఱకు మొలనూలీప్సీ బిగించుకొను
 చు నాచక్షుపయిఁ గోపముగొనియుండఁగా నీవుచూచితివి. నేనట్లుకోపముగొని నీయొ
 డినుండిలేది కాకివెంటంబడి తఱుముచు దాని నివారింపఁజాలకుండఁగా నీవు నన్నుఁ
 బరిహసించితివి. అందులకు నేను సిగ్గునొంది, యప్పుడు కాకియు ఆహారలోభమునఁ
 జేఱఁగాఁ జేయునదిలేక మరలి నీయొద్దకువచ్చి బడలినదాననగుటచే కూర్చుండియున్న
 నీతోడవయి మరలఁగూర్చుండి కోపముగొనియుండఁగా నీవు సంతోషమున నన్ను
 బుజ్జగింది తేర్చితివి. నాథా ! నే నట్లు కాకి చేసినదానికిఁ గోపముగొని మొగము
 నిండఁ గన్నీళ్లు గ్రమ్ముకొన, అల్లల్లఁ గన్నుంగవదుడుచుకొనుచుండఁగా నీవుచూచితివి.

యిరిసి. నేను నిదురలేనగా క్రమంబున రాముడును నాతోడపైబడుండి నిదురించెను. అంత నాకాకి యచ్చటికి మరలవచ్చినది. అంత నేనట్లు నిదురమేలుకొని రామునితోడనుండి లేనగానే యాకాకి తటాలున నాయొద్దనుండరి, † చన్నులనడుమఁ జేతినది. అట్లది చూటిమాటికి నెగిరి నాచెన్నులనడుమగీటి మిక్కిలియు గాయముచేసినది. ఆగిటుచుండి కాజీన నెత్తురుబొట్లచే రాముడు దడిసినవాడయ్యె. అంత నాకాకి యట్లు నన్ను మీఁదుమిక్కిలి బాధపెట్టుచుండఁగా ‡ నేనుచేయునదిలేక నుఖముగా నిదురించుచుండిన యాశ్రమంతుని, పగవారిం దపింపఁజేయు నారాముని, మేలుకొలిపిరిని. మహాభుజుండగు నారాముడు అప్పుడు నాస్తనములు చీతంబడి గాయము దగిలియుండుటం జూచి కాలసర్పమువలె గుపితుఁడై నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, 'చెలీ! ఏనుఁగుతోండమునంటి తోడలు గల బెడఁగులాఁడి! ఎవ్వఁడే నీచన్నులనడుమ నిట్లు గాయముచేసినాడు? ఎవ్వఁడు గోపమునొందియున్న యుదుతలలపాముతో నిట్లు క్రీడించుచున్నాడు?' అనియడిగెను. అతఁడు నలుప్రక్కలను జూచుచు నంత నెత్తుటం దోగినవాఁడెఱ్ఱతో నాయెదుటనే యున్న యాకాకిం జూచెను. † ఆకాకి, ‡ ఇం

* ఇంతిమకు, † నీక వామంతునితో రామునిగూర్చి తా నే చక్కఁజెప్పవట్లు చెప్పి యిదిమొదలు పామంతునిగూర్చి చెప్పుచున్నదని తెలియునది.

† ఇట స్వరక్షిణమునకు తా నే పూనియెడ ఈశ్వరుడు ఉత్తేషించుననియు తాను పూనకుండినయెడల అతఁడు తానై రక్షించుననియుఁ జెలియునది.

‡ ఇందులకు 'సమయా బోధితిః శ్రీమార్ సుఖము ప్రస పరస్తపః' అనిమాలము. విశేషార్థము:— (స) సకలలోకములకును చెరిగియున్న సకలశయసాంవర్థ్యముచే ప్రసిద్ధుఁడయినవాడు, (మయాబోధితిః) నాచేత మేలుకొనిపయికివాడు. మేలుకొనిన నిదురించువచ్చటి శోభావిశేషమును అనుభవించిన దాననయిరిగి గనుక నాచేతనే నేను చెడినట్టిదాననయిరిగి. లోకమును ఎఱుఁగుగాని తిరుగుచున్న పురుగుండువరుఁడుగా కనుపట్టుచున్నాడు కాని పరుండునపుడు వానిదుర్లక్షజాదులవలన వానితో వదులు కనుపట్టును. ఇతఁ డట్లుకాదు. (శ్రీమార్) నిదురించునప్పుడును శోభగలవాడు, (సుఖము ప్ర) సుఖవిద్రవోయినవాడు. తత్త్వియుని కనుగుణముగా సేకదా నిద్రకూడజుండును. ఇరిఁడు సాత్త్వికపుత్రత్వముగలవాడు ఎత్తానుగుఁగమైనసుఖమే సిదురయంచును జూపట్టుచున్నది. (పరుంతపః) పరును తపింపఁజేయువాడు. అతనిని పరుండునపుడు చూచినచే సకలశ్రేయపుణము తొలగిపోకదురు. ఇతఁ మేలుకొన్నపుడు చెప్పవలయువా? (సప్తశ్రీమార్) లోకమున నిలుచుకొన్నపుడును పోవునపుడును రూపంతుఁడుగా నెఱుఁగుగాని కనపడుచున్నాడుగాని, పరుండునపుడు మఱిఁగియున్న దోషములు బయలుపడుటచే నెవంపఁబడుచున్నాడు. ఇతఁడో పరుండునప్పుడే కనుపాలు దెలుగునోయని మారతనివారింపఁదగినంతశోభ కలిగియున్నాడు.

§ ఇట ఇంద్రునిపుత్రుండగు యజుండు వామనరూపమున ఎచ్చివాడని కొందఱుఁడు. కొందఱు ఏడు ఇంద్రుఁడే వేదలోకపుత్రుండగు నందురు. ఏ డింద్రుని కొడుకగుట రాముడు ఏని రక్షించినదప సీతకుఁ జెలిపెనుగాన యామెయు ఏట పామంతునవకుఁ బెలుపుచున్నదని యెఱుంగునది.

దేవుడు. వాడు శిష్యుగమనంబున వాయుదేవునికి సాటియగును. అంత మహాబాహుం
డును బుద్ధిమంతులలోనెల్ల మేలుబంతియు నగురాముండు కోపంబునఁ గన్నుంగవ
గిఱచుచు దానిని బంపవలయునని బెట్టిదంపుబుద్ధి గలుగొన్నవాడయ్యె. అట్లు
బుద్ధింగొని తనదర్బారమునుండి యొకదర్బనుదీసికొని దానిని బ్రహ్మస్త్రమంత్రిముచే
నభిమంత్రించెను. అదియు మండుచున్న ప్రళయకాలాగ్నివలె నాకాకికెదురై జ్వలిం
చుచుండెను. అట్లంతకు మండుచున్న యాదర్బను ఆకాకిపయి నై చెను. అంత నాదర్బ
యట్లు మండుచును నాకాకిమనం దాకాకిని దఱుముకొనిపోయెను. అట్లది వెంటంబడి
రిటుముగా, అప్పుడు కాకి యొక్కచోటనికాక నానావిధములయిన స్థలములకుఁ బరుగి
డినది. అది తన్నెవరయినఁ గానాడుదురాయని దిక్కుగోరుచు నీస్త్రపంచమంతియుఁ దిరి
గెను. *ఆకాకిని రిండియగునిండ్రుఁడును రక్షింపఁ దనచేతగాదని దిగవిడిచెను. దేవ

* ఇందులకు 'ఏప్రితాచ పరిత్యక్త స్మరైశ్చ సమహర్షిః॥ త్రిలోకాన్ సంపరిత్యక్తుం కేవల
శరిణంగతిః॥' అనియాలము. విశేషార్థము.-(స) అపరాధులతిప్పులను భగవంతుఁడు పహించుకొనునట్లుచే
యుటకు పురుషకారము చేయునదగు నీతివిషయముననే యపరాధముచేసి చక్క వధింపఁదగియున్నట్టి
వాడు, (స) భాగవతాపలరముచేసి 'నర్తమామి' 'వా ముక్తగులను నీవీడినవారి నే నెంతమాత్రము
మన్నింపను' అన్న రామునకపథమునకు లోనయినవాడు, (స) 'నైత్యస్మరైశ్చ' 'నైత్యుఁడ బోగినిగో
ర్లనో' అన్నట్లు అపరాధము ఆఱకయుండినట్టివాడు, (స) ఇంతికుమునుకై 'ధరావ్రతవతి' అని
గొట్టులలో అడఁగి మడిగియుండు క్షేమముగా నుండినవాడై యప్పుడు ఇట్టి యపరాధము చేయుటవ
లన అట్లు ఒక్కడ నిలుకడగా కాయానశక పలాయనుడై 'పవనస్యగతామహి' 'శిష్యగమనమున వా
యుదేవునకు సాటియైనవాడు' అన్నట్లు ఆకాకిమున గావలె తిరుగుచుండువాడు, (స) 'బన్ధశ్చ పి
తాచ మమరాధునా' అని నిసాధిక బంధుయిన యాశ్వునిఁడు చేరుకుమటచేసి, సోపాధిక బంధువులకుఁ
గూడ చేరుదునఁదగినవాడు. అసోపాధిక బంధువులు చేరుడినిన బద్ధులఁగా- (ఏప్రితాచ పరిత్యక్త స్మరైశ్చ
సమహర్షిః) తనయంటివారు బతుకంటివారు అందఱును చేయబడితిరి. ఇంటివారిని కెప్పుడున్నాడు-
(ఏప్రితాచ పరిత్యక్త) తిండిచేరిగూడ విడువఁబడినవాడు. బ్రహ్మస్త్రము వెంటడింపఁగా కన్నులొడి కాచు
నోయని లోకఁగా త్రిలోకాధిపతియగు నతఁడును విడిచినవాడు, (ఏప్రితా) 'ఇగ్గో'చుమేన్ద్రాస్మరనాయ
కోవా త్రాకుం నకత్తా యుధిరామవిద్యన' 'రామునిక పద్మంఁడైనవాని రక్షించుటకు దేవతాపతియగు
నిండునికొగూడ కశ్యపుగాడు' అన్నట్లు ఇంద్రుఁడుగూడ అకత్తి చేరి విడిచినవాడు, (ఏప్రితా పరిత్యక్త)
'హితవధుఁడుగాన కొడుకుచేసిన యవిషయమునకు విడిచితియు పడిచిసిన నే హితవధునని చేయవి
డిచినవాడు, (ఏప్రితా) యమపు దూర్వాసునికావమున విశ్వర్యమును బోగొట్టుకొన్న తిను విశ్వర్యములభిం
పఁజేసితిది యాదరిగాన ఆశ్వురిక్కి తిలలన ఆ మయిడల నపరాధము చేసినవానిని విడిచినవాడు, (ఏప్రితా) తన
'సర్వపాపేనబో'కానాంటి' 'సుమస్తలోకములకును తిండి' అనియు 'దేవదేవో'హరిపితాః' 'దేవదేవుఁ
డగు విష్ణుఁడై తిండి' అనియు, సకలజగములకును తిండియైనయొక్కఁడును చేరుకుమటచే నీవెంతిడియు
చేరిడిచినాడు. చేరిడిచినవిధ మట్లుఁగా- (పరిత్యక్త) పయికి అట్లువిడిచినవాడుగాడు. బుద్ధిపూర్వ
కముగా నే విడిచినవాడు. (పరిత్యక్త) వీరియూత్రి మేకాక వీరి భార్యపుత్రాదులనుగూడ విడిచినవా
డు. తిండి హితముగోరువాఁడుగాన వీరిహితమునుదేకించి యట్లు విడిచినవాడు. తిండియో ప్రియునానో

తలును విడిచిరి. అట్లు మహర్షులును బరిత్యజించిరి. ఇట్లుది ముగ్ధాకములును చుట్టితిరిగి

రునదిగాన యా మె యేమి చేసెననగా, ఇట చకారమువలన ఆ మెకూడ దిగివిడిచెనని మూచితమగుచున్నది. అట్టితల్లియు ఏలవిడిచెననగా- 'సీతానారీజనస్యాస్య యోగశ్చేమం విధాన్యతి' 'సీత యాస్త్రీజనమునకు యోగశ్చేమము లానర్పగలదు' అన్నట్లు ఆడుపుట్టువులకల్ల రక్షకురాలుగాన యట్టి యామె విషయమున అపరాధము చేయుటంబట్టి వీరిని విడిచినది. (చ-మూత్రాద పరిత్యక్త) 'త్యంమాతా సర్వలోకానామ్' అని నమస్తలోకములకు మారయైనదేని దిగవిడుచుటచే వీనిమారయు విడిచినది. ఇట్లు ఇంటివారు దిగవిడువగా బయటివారెవరేని దిగవిడిచిరా యనగా, (సురైశ్చ) సహారీయులగు దేవతలయొద్దకుబోగా వారును దిగవిడిచిరి. వారు విడువనేలయనగా 'కస్యవిభ్యుతిదేవాశ్చ జాతలోచనస్యసంయుగే' 'యుద్ధమున రోషముగొనియుండగా దేవతలను ఎవరికి భయపడుదురో' యన్నట్లు, అతనికి స్నేహితులైనా దేవతలను భయపడుచుచుగాన వీరిని దిగవిడిచిరి. తనపూర్వపుదేవతావస్థయందు సహారీయులయిన దేవతలు దిగవిడిచినను ఇప్పుడు పరిగ్రహించియున్న పక్షిసూసావస్థకు సహారీయులైన పక్షులుకూడ దిగవిడిచెనాయనగా, (సురైశ్చ) అనుబో చకారమువలన అదికూడ దిగవిడిచెనని తెలియుచున్నది. ఏలన 'పక్షిజోఽన్వీరయోచస్తే సర్వభూతామకమ్మిషమ్' అని పక్షులకుకూడ సర్వభూతములయొడ వయచాపురాముడు శరణొనిగుటచేతను తమవలనాయకుడ డగుగరుడుని స్వామియగుటచేతను, పక్షులుకూడ దిగవిడిచినవి. పక్షులు విడిచినను ఆస్పృశ్యము ప్రధానముగాఁ గలిగియుండులులు లేమిచేసిననగా, (నమహ్యభి) దేవతలు విడుచుటతోపాటిగా ఋషులును విడిచిరి. ఏలన ఋషులనగా చూడఁజాలినవారు. మహర్షులు మారముగా చూడఁజాలినవారు కాన వారు తమఅస్పృశ్యమునకును ఏర్పడియుండవలసిన యెల్ల యింతిమాత్రమే కనుగొని దిగవిడిచిరి. లేక 'వీరిని మనము చేపట్టినయెడల వీరి సాంకర్మ్యము చేసినదోషమున నశంకుము. మనము విడిచితి మేని నేటుదిక్కులేనందున రాముడే వీరిని స్వీకరించు'నని కనుగొనివిడిచిరి. (మహ్యభి) 'యోవిష్ణుం నరితంశ్చష్టిరిం విష్ణు దవ్ర్యరేతసమ్' 'ఏలఁడు విష్ణువు సేవకుడు ద్వేషించుచున్నాడో' వాడు చందాలుడగు తెలియునది' అన్నట్లు విష్ణుద్వేషముం బట్టి చందాలుడగుటవలనను 'చందాలః పక్షిజాంకాకః' అన్నట్లు పక్షులలో కాకి చందాలమగుటవలనను చందాలుడు మనవాటమునకు రారాదని విడిచిరి. ఇట్లు వేలెవ్వరును దిక్కుగానరాకుండుటచే 'ఏనుగునుబో' గొట్టుకొన్న వాడు కుండనుగూడ వెనకును అనునా మెతవొప్పన వాటిని వెలదియున్న యన్న యొడ్లకును బోయినాఁ డనుచున్నాడు- (త్రిలోకాన్ సంపక్రమ్య) భూమి, అంతరిక్షము, స్వర్గము అనుమాడు ప్రదేశములును దిరిగినాడు. భూమియందుతిరుగఁగా మహర్షులును, అంతరిక్షమందుతిరుగఁగా ఆకాశనరములగు పక్షులును, స్వర్గమందుతిరుగఁగా మాతాతలము దేవతలును దిగవిడిచిరి. (సంపక్రమ్య) ఒకతూరి తిరిగినచోటనే తొమ్మిదిమార్లు తిరిగినాడు, (సంపక్రమ్య) ఆయాంబుటివారికిఁ బరియనట్లు వారింబుటి నడమలలో ఒదిగి పడియుండినాడనుట. వారికిఁ బరాశోకపుద్రవను కృతపుట్టుని మాటిమాటికిఁ బోయినాడనుట. అందఱును వీని వెడలఁగొట్టి రెలుపులుమాసిగొనిరిని భావము. అప్పుల చేసినదేమనగా- (తమేవ శరణంకః) తనకు రక్షకులుగాఁ దలచిపోయినవారికంటె చంపవన్నయొక్కరునిమాఖమే చల్లగానున్నదని యెరిగిన శరణొందినాడు. (తమేవ) అరిని నీయదివా రావలెన్నయియ్' అని మహాపరాధికిరొనుడియైన రాణుండుగానివచ్చినను రక్షింతునన్నవాని శరణొందినాడు, (తమేవ) 'శరణాగతివృత్త' అని శరణాగతి యెల్లయైనవాని చేపట్టినాడు. అశరణ్యులైనవారికెల్ల పట్టితిమ్మని కుండుదుకు తీల సర్వలోకశరణ్యుడయినవాని చేపట్టినాడు, (శరణంకః) శివా

కామ దిక్పైవరినిగానక తుద కారామునే శరణుజొచ్చెను. కాకుత్స్థకులరిలకుడగు రాముడు నెవ్వరికిని శరణుచొరందగినవాడు గావున తనముందట నేలంబడి శరణొంది యున్న యాకాకిం జూచి యది చంపదగినదై యుండియు, దయారసముచే దానిం గాపాడెను. అది యెన్నిలోకములు త్రిప్పరినను దర్శనమిది తప్పించుకొని నెప్పుదిపొంద రాకుండుటచే ఆరామునే శరణుజొచ్చెను. అట్లు పరిత ప్తుండై వివాదంబున, దనయొద్ద కువచ్చుచున్న కాకిని జూచి యతడు 'కుబ్రహ్మ స్త్రమును వర్ణమగునట్లుగా మరల్చి శక్యముగాదు. కావున దీని కేమిసేయవచ్చును చెప్పు'మని యడిగెను. అంత కాకి 'నీబాణము నాకుడికంటిని హింసించుగాక' యనెను. అంత నాదర్శ యాకాకికుడికంటిని హింసించినదయ్యె. అట్లది తనకుడికంటి నొనంగి ప్రాణములం గాపాడుకొనెను. అంత పది రామునకును, న్వర్ణమునం దుండుటచే పూర్వమే తనకు మిత్రమయి యున్న దశరథమహారాజునకును, నమస్కరించి యారామునిచే నీడుకోలువడసి తనవాసస్థానమునకుఁ జొయెను. భూపతి! నీవు మున్ను నాకుఁగా ఒక కాకియంతటి స్వల్పబుకొపువయిని బ్రహ్మ స్త్రమునే ప్రయోగించితివే! ఇప్పుడు నీయొద్దనుండి న న్నవమార్చియే కొనిపోయిన మహాపరాధియగు వానిని క్షమించుచున్నావేమి? పురుషలికా! అట్లు దయానిధివని

యబ్బిలో పట్టినవాడుగాఁడు. కన్నచోల్లెరికి త్రిప్పరినవాడుగాక కాఁచితిగి ఒదిగియుండుటకు నీడకు వెకఁ బర్చికాడు. అప్పుడతఁడు 'నిజానెప్పుక్షహానాకు' అన్నట్లు నానెప్పుక్షయగా నుడినదియని యర్థము. దీనివలన సర్వేశ్వరుడు రక్షించుటకు నెవరట ఆపరాధభూయిష్టత్వమును ఆనన్యగతిత్వమును చెప్పఁబడింది. మిక్కిలిమహిమయు చేసినవారు నైతియు చేయగలిగేక తన్నేదిక్కుగా శరణుజొచ్చినచో ఈశ్వరుడు రక్షించువనిభావము.

* ఇందులకు 'సరిం పరితం భూమా శరణ్య శ్వరణాకరిణః సర్వమపి కాకుత్స్థః కృపయానన్యసాలయతే' అనిమాటలు. విశేషార్థము. (స) రక్షణచే న్నభావముగాఁగల యారాముడు, (తం) ప్రతిపూర్ణతే తనగాకుంచువానిని, (భూమాపరితం) చేనాతియగుటచే భూమిని మట్టినివాడయ్యెను భూమిపముంబడినవానిని, (భూమా)దుమ్మగ్గుని గిండ్లి కిక్కించుచుండగా రక్షింపజములంబడునట్లు భూమిపైఁబడినవానివడుట, (శరణ్య) పూర్వపథంబును శరణు చేడంచునదిరాముడు, (శ్వరణాకరిం) నతొకగరితే తన్ను వండగిన్నవానిని, (సర్వమపి) గానునిమరియు 'సర్వ'అంటే చంపదగినవాడును అగు కాకిని (కాకుత్స్థః) కృపనూపర్ణసాలయతే) కాకుత్స్థులలోచిత్తవ్యధాన మక్కువచేరి వానిని రక్షించెను (కృపయా) మనలోలునైచువారు పూనకార్థము నెవరిద్దము అడ్డపకుటచేయగలము. అట్లె యీశ్వరుడు పూనకార్థమును కృపచే పూర్తికాచెని భావము. తిక్కణి.

† ఇంతింబడు నీకే నానుచుండునకుం జెప్పి యిది మొదలు రామునకుఁ జెప్పయన్నది.

: ఇందులకు 'స క్షురన్య మహోత్సాహః కృపాం ముని వర్షధర్మియూవాభవతి వాత వ్యావాతా ఇవ వ్యక్తతే' అన్వయం. కళిధర్మ ప్రవృద్ధిని మనూ శ్రుతే' అనిమాటలు. విశేషార్థము:— (స) పరులకుఁజునుకూచి 'నవనమహే' 'నమ కాళిదేవ' అన్నవాడును, (మహోత్సాహః) తురకచేప్పటే కాదు, చెప్పినట్లు దానిని అనుష్ఠాపపర్యంతము చేయవాడు వనినీతి, (మయి) మిక్కిలి దుఃఖియైన నాయుండు, (కృపాం) కృపను. పరులకుఁజునునకు పైఁదమండుటకు— ప్రకాశింపఁజేయుటకుఁ

ప్రసిద్ధిగాంచినట్టి నీవు మిన్నకుండక మిక్కిలియు నుత్సాహంబుగొని నాయెడఁ దయఁ జూపుమా! నాథా! నినుఁజూచివాఁడు నాకు నాభుఁజ్ఞయుండియు నేననాథ యగునట్లు చూపట్టుచున్నదే. ఇట్లుగట తగునా? దయగలిగియుండుట వరమధర్మమని నీవే చెప్పఁ గా వినియున్నాను. ఇట్లు చెప్పిన నీవే దయతప్పనచ్చునా? నీవు మహావీర్యశాలివనియు మిక్కిలి యుత్సాహవంతుఁడవనియు మహాబలుండవనియు నెఱుంగుదును. నీగుణము లకుఁ గొలఁదిలేదనియు, ఎట్టి యిక్కట్టునఁగాని నీమనస్సు కలంచరానిదనియు, నము ద్రమువలె గాంభీర్యయుతుఁడవనియు నాకుఁదెలియును. మఱియు నముద్రపరివృత మైన భూమండలమునకంతయు ప్రభుండవనియు దేవేంద్రునకు నమానుడవనియు నేను దెలిసియున్నదానను. *రాముఁడు ఇట్లు ఆస్త్రవేత్తలలో నెల్ల నుత్తముఁడయ్యెను నత్యవంతుఁడయ్యెను, బలవంతుఁడయ్యెను. నన్నిట్లు బాధించు చున్న రాక్షసులపై నస్త్రమును బ్రయోగింపకున్నాఁడేల? నాగులుగాని, గంధర్వులుగాని, యనుగులుగాని, దేవతలుగాని, యుద్ధంబున రాముని యురవడిని ఆచరేకు. మహావీర్యశాలియగు నారామునకు నన్నుఁ దీసికొని పోవలయునని యెంతమాత్రమయినను తొందరయుండునేని, రాక్షసుల నందఱను వాఁడిబాణము లచేత నాశమునొందింపఁడేల? లక్ష్మణుఁడును మహాబలుఁడు; పగవారిని పరితేసింపఁడేయువాఁడే! అనిఁడయినను అన్నయొద్ద ననుజ్ఞదీసికొని యిచ్చటికి వచ్చి నను రక్షింపకున్నాఁడేమి? వాయువును నన్నియుం

చగుదువు (నరదభ) నీట్లు చేయఁబోయితేనే నీవోర్తిమత్తయినవో పోని యగును. కాఁబట్టి నీవుచెప్పినమాట అమఘాపర్యంతముచేసి తీర్చి నన్ను బలికించి నీవోర్తిమత్తయినను గాపాడుకొనుమని భావము. (త్వయా... సృశ్యతే) నీవు నాభుఁజ్ఞయిండియు నేను ఆనాథయింపఁజాలగ నుపట్టుచున్నాఁడే! (అన్య శంస్యంహోధర్మః) దయగలిగియుండుట వరమధర్మముగ రాక్షసులఁగా ఓడవాఁడు యాత్రికులను ఓడయొక్కటకును నే కూలియిడిగనెయెడల వారువొక్కరునో ఎక్కువోవుదునోయని యూరికుండి వారెక్కినడివ్వుట నడిగినయెడల తప్పక కూలియిడ్లుగని ఓడకదలఁగానే కూలియిడుగునట్లు నీవు వాఁడో సంక్షేపింపకయున్నపు నీకు మిక్కిలియు అభిమతమైన ధర్మమేమి అనియడిగినయెడల చెప్పవని యూరికుండి సంక్షేపింపకయున్నదు వారిని ఆకుగఁగా చెప్పకుండుటకు నీకుదుగాన 'పరులదుఁఖము మాచితి నేని సహింపఁ జాలకుండుటయే పరమధర్మము. అని నాకభిమతమైనది. అట్లే నాన్నభావము' అని నీవు రహస్యమును వెల్లడి ట్టితివని భావము. (త్వత్త వేదశ్రవణం) ఇట్లునీ వేదవ్యంగ్యానిఁజిని. మూతమాలమునఁగాదు. ఇట్లు చెప్పినది నాకు వినిపించినంతమాత్రముతో తీరినదిగాన, అమఘావసుండు పర్యవసంపదీదని రాముని నడిగు మనిభావము. ఇట్లు నీరతుడుగుటకును రాముఁడు ఆట్లుత్తరము చెప్పటకును అభిప్రాయమేమనఁగా, నీర 'పరదుఁఖమున కిట్లు నైఋతివాడైన వారిని గాఁజఁబోయితేనే యీ మనస్సంక్షేపమునకు విచ్చేదము కలుగునేని యేమి చేయుదును' అని భయమున నడిగెను. రాముఁడుకు 'పరులదుఁఖమున' యింత నైఋతి వాడైనవప్పుడు ప్రియురాలవగు నీవు నన్ను బాని కంకికుందుచుండుటకు నీ నొకప్పుడును జాతు నా? జూడను' అని బదులుచెప్పెనని యభిప్రాయము దెలియునది.

* ఇంతవఱకు నీర రామునిఁగూర్చి చెప్పి యిది మొదలుగా పాదమఁటఁగూర్చి చెప్పచున్నదని తెలియునది.

బోలి తేజంబున రాజులుచు దేవతలకైన నెదిరింపఁ దరముకాని యాపురుషసింహులు రామలక్ష్మణు లిరువురును ఒకరినొకరు విడక కలసియున్నవారేసి నన్నల యిట్లుపేక్ష సేయుచున్నారే! వా రిరువురును పగవారిని పరితరింపఁజేయువారుగాన నాదుఃఖమును దొలఁగింపఁ నమర్థులయినను నన్నుఁ బొటించకున్నారే! కాన యిం దులకు నేను కేసికొనిన మహాపాపమే యేదోయున్నది. సంకేహములేదు' అనెను. సీత యిట్లు కన్నీర్లుక కరుణపుట్టునట్లుగాఁ జెప్పినవచనమును మహాతేజం బగువా యుపుత్రుఁడు హనుమంతుఁడు విని యంతనాయమలో 'దేవీ! నిన్నుఁ గూర్చినదుఃఖ ముచే రాముఁడు వివక్షుఁడై యన్నింటియెడ విముఖుఁడుగా నున్నాఁడు. ఇట్లని నేను సత్యముమీఁద నొట్టువెట్టి చెప్పుచున్నాను. రాముఁడు దుఃఖమునొండఁగానే, లక్ష్మణుఁడును పురపురఁబొక్కును. ఎట్లో యతికష్టముమీఁద నిన్నుఁ జూడఁగలిగినదే. ఇం దుల కిప్పుడు సీత సంతోషింపవలయునుగాని దుఃఖించుటలేకదు. అనిపితా! ఇక సీముహూర్తముననే నీదుఃఖములన్నియు తుడముట్టఁగాఁ జూచెదవుపోపురుషసింహులగు నామహాబలులు రాజకుమారు లిరువురును నిన్నుఁ జూడవలయునని యుత్సాహము సేయుచున్నవారుగాన యింక ర్వరితముగానే లంకను భస్మముగావించుకు. విశాలాక్షీ! రాముఁడు క్రూరుం డగురావణుని బంధువులతోడఁ జంపి నిన్నుఁ దనపట్టణమున కుఁదోడ్పొని పోవఁగలఁడు. రామునకుఁగాని మహాబలుఁడగు లక్ష్మణునకుఁగాని తేజస్వియగు నుగ్రీవునకుఁగాని యచ్చట కూలువగొనియుండు వానరులకుఁగాని యేమి చెప్పవలయునో చెప్పుము' అనెను. అంతఁ జిట్లుచెప్పఁగానే దేవకన్యకయైఁబోని యా సీత శోకంబునఁ దిరిచుచు నవ్వాననోత్రముని హనుమంతునింజూచి *మంచిమనస్సు

* ఇందులకు 'కానల్యలోక' ధర్మరంజనమేయమనెన్నిటి. కించుమాకే ముఖం పుచ్చి కిరసాచాధివాదయ' అనిమాటయి. విశేషార్థము. -లోకమున స్త్రీలు ఇవాపరిలోకములందు కిమను రక్షణము గలుగుటకై పుత్రులను గండురు. నామస్త్రీ ముట్టు గాదు. (మనస్సిక) గొప్పమనస్సులవి గావున కివ రక్షణమును గోరక పరనమ్మిది కేకోర్క, (లోకధర్మరంజనమే) సర్వలోక రక్షణఁడగు పుత్రుఁడు నామగణ నుఁగాక యుపసంకల్పముతో ప్రతిమమట్టింది లోకోపకారముగొఱపకు పుత్రులఁ గన్నది గొప్ప లోకరక్షకుఁడు పుట్టినయిదు వన్న సంకల్పము వ్యర్థమా? వ్యర్థముకాదని లోకములోపల నేమి కేరించాననుగానా? కనుక లోకరక్షకుఁడు లోకములోపలనే జన్మించువాడనందు సర్వము ఏం పిట్టు, లోకరక్షకుఁ డయినవానిని సర్వావస్థలయందు నిమగ్నఁబెరియుంపవలెట్లు, కానల్యలోకంబు కేల సార్థకముకాదయ్యె? (కించుమాకే ముఖం పుచ్చ) అని వాఁగొను ముఖమడుగును. ఎన్ను రక్షింపుమని కే నమరొనరాదు. అదింత అరవిదే! అది మరెవమమ్మన కే యుండరే. అయినే ఏల అరిఁడు ఎన్ను రక్షింపరాదని త్యర్థపడుచున్నామెమరే త్యర్థపడుట అలప్యమన. ఓర్వఁబోలఁయేకాని రక్షింపుమని అను గొనుటకుఁగాదు. అరఁడు చెక్కుఁగానుండదని వారకొలుమును కొలఁదెనిగును. కాల్పె అరిమి యమే చేసుకొనునది. కనుక సరిగ్గ ముఖమిది యని నేనెరిపిట్లు చెప్పును. (కిరసాచాధివాదయ) అన్నిసాక్షికముగా నన్ను గ్రహించినివాడేచేత ఎన్ను రక్షింపవలసివది. అయినను అట్లు రక్షింపఁడయ్యె. ఇక లోకరక్షకుఁడుగాని లోకులతోపాటఁగా నను రక్షింపఁగలందులకై లోకులరివిడమయిమన నేమి

గల కానల్య, లోకనాథుని నెవ్వనిని గనెనో యారాముని, నాకుఁగా, నీవు ముఖంబడి తలసోఁగ నమస్కరింపుము. పుష్పహారములను భోగ్యద్రవ్యములును, సమస్తద్రవ్యములును గలవు ; ఉత్తమకాంత లయిన ప్రియరాంధ్రును గలరు ; మిక్కిలి విస్తీర్ణమయిన భూతలమునం దంతయు దుర్లభం బయిన యైశ్వర్యముగూడఁ గలదు ; ఇ వన్నియుండియు నుమిత్రకడుపు చల్లగాఁ బుట్టిననుపుత్రుఁడు లక్ష్మణుఁడు, వీనినెల్ల దిగవిడిచి, తల్లినిని దండ్రినిని బూజించి వారలం బ్రసన్నులం గావించుకొని, రామునివెంట నరణ్యమునకు వచ్చెను. అతఁడు ధర్మాత్ముఁడుగావున, అన్నయందలి భక్తింజేసి, ఉత్తమంబగు సుఖమును దిగవిడిచి యడవియందు ఆయన్నను రామునిఁ గానుకొఱకు వెంటవచ్చెను. మఱియు సింగంబునకుం బోలె బలుమూఁపులును నిడువలయిన బాహువులును గలిగి మంచిననున్నతోఁ గూడి చూపఱకుఁ గనువిందుగాఁ జూపట్టు నాలక్ష్మణుఁడు, నన్నుఁ దల్లివలెఁగొని బరిచర్యలాసర్పుచు, రామునియెడ తండ్రివలె నెంచి నడచుకొనుచుండును. రావణుఁడు నన్నపుడు అపహరించుకొనిపోవుట వీరుం దా లక్ష్మణుఁ డెఱుంగఁడు. ఎఱిగి యుండు నేని, యప్పుడు వానిం జంపి నన్ను విడిపించియుండు నే! అతండు పెద్దల కెప్పుడు సేవసేయుచుండును, మిక్కిలియుఁ గాంతిగలవాఁడు, సమృద్ధుఁడు, ఎచ్చుమాటలాడఁ దు. ఆరాజకుమారుఁడు, ఎల్లవారికీ బ్రియుఁడై యందఱికిని మేటియై, గుణంబుల నామామను దశరథమహారాజుం బోలియుండును. ఆ రామునితమ్ముండు లక్ష్మణుఁడు నా కెప్పుడును మిక్కిలి సంతోషము సేయుచుండును. ఆవీర్యవంతుఁడు తన్ను రాముఁ డే కార్యమును నిర్వహింప నియోగించునో దానిని దవ్వక నెఱవేర్చును. ఎవ్వఁడు తనకుఁ దండ్రివలె బోషణము సేయుచుండుటవలన రాముఁడు మృత్యుఁడయిన పూజ్యుని నామామ యగుతనదండ్రిని దలంపకుండునో యట్టిలక్ష్మణుని నాకుఁగా నేనడిగినట్లు గా కుశలమడుగవలయును. ఆలక్ష్మణుఁడు సహజముగా మెత్తనివృథావము గలిగి

చేయుదురో యది నేమగూడఁ జేయవలయునుగాదా ! కనుక నాకుఁగా నెవరిని కిరసామందని ము చేయుము. నేనెఱిగి కిరసా ప్రణమిల్లినవని చెప్పి యెవరిని నట్లు ప్రణమిల్లుము. ఇట్ల వారూ వాయకునికి కిరసా ప్రణమిల్లుటయెట్లు! అన్నచో ఆచారప్రధానమగు జనుజనునం దానందకరముగా నవతరించినది యిట్లమిష్టింపగా సిండులకు ప్రమాణము అడుగవలయువా! అయినను కిరసామందనమునీయట తగదుగాన యిది ప్రణయతోషమునఁ జెప్పినట్లుగాఁ దలఁపఁగూడదా యన్నచో నామమంతుఁడవనము రచే నది యప్పుడే యుపశమిల్లి యున్నదిగాన యట్లుతలఁచుటయు యుక్తముగాదు. లేక 'మహర్షే కిరసాభివాదయ' అనుచో (మహర్షే) నాకార్యవీడ్చికొను, (కిరసాభివాదయ) నీవు కిరసామందనము సేయుము. అని నామమంతుఁడట్లు చెప్పినట్లుగా నర్థము గ్రహింపఁగూడదా యన్నచో 'మహర్షే' అనవది 'మహర్షిపూజ్య' అనుటతో నవ్యయించినట్లై (కిరసాభివాదయ) అనుటతో ను అవ్యయించుచున్నది గావున, పూర్వము 'నేనడిగినట్లు ఆదుగుమ' అనిగ్రహించుట అవ్యయమైనపుడు ఇట్లగూడ 'నేను ప్రాంకినట్లై ప్రాంకుము' అని గ్రహించుటయే సరసముగాని నామమంతుఁడు అట్లుచేసెనుట సరసముగాదు.

1165 శిల్పి: శ్రీ వాసుదేవమూర్తి, పాముల గోపాలకృష్ణ, తోట బాపిరాజు సమీక్ష

యెప్పుడును కావట్టములేక, ఏకార్యమునను నమగ్ధులగులిగి రామునకు మిక్కిలి గూర్పుచుండును. వానరోత్రమా ! రాముండు నాదుశిష్యులు నెల్లను తీర్చునట్లుగా నీకార్యమును నొడఁగూర్చుటకు నీవే యేర్పాటు చేయవలయును. నీప్రయత్నమువలననే రాముండు నన్నుఁ గొంపోవునివయము యత్న పరుఁడగును. కాన యిందులకై నీవు చక్కఁగా పాటుపడవలయును. నీవు తొరుండగు నానాథునితో రామునితో తిప్పక యీ మాటనుమాత్రము మాటిమాటికిఁ జెప్పము. 'దశరథకుమారా ! నీనిక నొక్క మాసము ప్రాణములు పెట్టుకొనియుండెదను. మాసమునకుఁ బిమ్మట సంతమాత్రము జీవించియుండను. ఇట్లని సత్యముమీఁద నొట్టుపెట్టి నీకు చెప్పుచున్నాను. రావణుండు మితివెట్టిన పెండుమాసములవఱకు నోర్చియుండను. * ఏరా! తొల్లి యింద్రునిలక్ష్మీ పాతాళము ప్రవేశింపఁగా విష్ణుఁడు, దేవతలచేఁ బ్రార్థితుడై, దానిని గాపాడితెచ్చినట్లు, పావకర్ముండగు రావణునిచే వంచనవలన చెఱివెట్టబడియున్న నన్ను విడిపించి రక్షింపవలయును.' అని చెప్పితిని చెప్పుము" అనెను. అంత సీత, దివ్యమును సుందరిమునైన చూడఁజూచి, వస్త్రపు క్రింగున ముడిచి యున్నదానిని, దీసి 'ఇది రాముని కీయవలయును' అని చెప్పి వానుమంతునిచేతి కొనంగెను. అంత వీరుండగు వానుమంతుండు, యీశుజుడలేని రత్నలలాముబగు నా చూడారన్నిమును బుచ్చుకొని తన ప్రేరికిం దొడుగుకొనెను. ఏలయన నవ్వ దితఁడు స్వల్పశరీరుడై యుండినందున

* "పూర్వము విశ్రాంతమగు విధించిపప్పుడు దివేంద్రునికిఁ బ్రహ్లాదాత్మకలిగి లక్ష్మీ లోలఁగిపోయెగా, భగవంతుఁడగు నారాయణుండు దేవతలును దాసులు అతనిచే వ్రేవైనను నశ్వశుభమును జేయించి పాపరహితుఁడగుచుండి త్రైలోక్యరాజ్యమునకు నభిషిక్తుఁడేసి అతనికి పురఁచిసముగానున్న యింద్రులపైను దిరిచెను. అంత అతరవాణి, అలక్ష్మీ గివాత్మతీర్థమునున్నదని పలుకఁగా అచే నక్షత్రుఁడును దేవతలును అతీర్థమునకుఁబోయిరి. అలక్ష్మీ పాతాళమునఁబడి పాతాళమును ప్రవేశించెను. దేవత లచ్చటికిఁ గోప నశత్రులై యుండఁగా మరల నతరవాణి 'మీలో సర్వలక్షణసంపన్నుఁడయినవాఁడు అలక్ష్మీని విడిచి రా నీయ్యును' అని పలుకఁగా వారాపురుషులైయుని నెల్లు సేయుమని ప్రార్థించిరి. అంత నక్షత్రుఁడు పాతాళముఁబోయి నుచటనుండి నూలక్ష్మీనిబిద్ది దేవతలును దాసులు సంగ్రహించిచ్చెను" అని బ్రహ్మపురాణము. మతేంద్రులు మహాభారతమున 'ఉపన్యసభార్య యమసయిందు ప్నానముసేయుచుండఁగా నులుఁ డపహరించుకొని పాతాళమునకుఁ గొనిపోయెననియు ఉపన్యసభ వారమునిమాతముగా తన సత్య సప్తవి సరుణుని ప్రార్థించియుఁ బొందఁడయ్యెననియు దాని కాముని కుడితుండై పాతాళప్రాము నెండించి యాభార్యుం బడ సెననియు నున్నది. అపడఁతియే గాక' యని చెప్పెదరు.

† బ్రతికిం జొడుగుకొనుట యిట్లన:-అప్పుడు నాకుమంతుఁడు మహాకాయుఁడుగా నుండెందున విచ్చేయఁజూలముగాకుండెను. కాన యాతేలితనిని చూడఁజూచియుక్క తామరయుచ్చుచ్చుకొందఁబడిండుకలు చూర్చుటకై యున్న చిన్నరంగ్రములో చూర్చి భరించుకొనెను. దీనివలన నీగతుఁడైన క్షమాపమునిడిది అనినను తొచ్చినప్పటి నూత్నరూపమును గలిగింప యుండెనని తెలియుచున్నది. దివ్యరాజులు:-నాకుమంతుఁడు సూక్ష్మరూపము దాల్చియున్నందున నతనిచేతికి చూడఁజూచిపట్టదా? ని ప్రసక్తికాఁగా తేలిపట్టక బ్రతికేనట్లనిదని యర్థముగా తెలియవది. మహేశ్వరతీర్థులు.

నతనిచేయి సూలము గాకుండెను. ఆకపివీరుడు మణిరత్నంబగు నాచూడారత్నంబును దీసికొని, సీతాదేవికిఁ బ్రదక్షిణముసేసి నమస్కరించి విషయ వివరితగాత్మఁడై ప్రక్క నిలుచుండెను. ఆ హనుమంతుడు సీతను దర్శించుటవలన మహాసంతోషముతోఁగూడి, దేహముచేమాత్ర మిచ్చట నిలిచియుండినట్లుండెనుగాని, మనంబుచే రామునొద్దకుఁబోయి యుండెను. ఆ హనుమంతుడట్లు, తన సామర్థ్యమువలన, సీతనుదర్శించి, యా జనకరాజకుమారి ధరించునట్టి మణిరత్నంబై యెంతయు నుత్కృష్టంబై యొప్పు నాచూడామణిం బుచ్చుకొని, వెనుగాలికిఁ గంపించుచుండి యది విడువఁగా న్వస్థముగా నుండుపర్వతమువలె, సీతనుగానక తలరుచుండి యా బిడను దర్శించుటవలన మనము కుడుటనొంది, మఱిలఁ బయనమై పోవ నుద్యుక్తుడయ్యెను. ఇది ముప్పదియెనిమిదవసర్గము.

{

 సీత, రామలక్ష్మణులును వానరులును సముద్రమునెట్లుదాటి
 వత్తు రవఁగా హనుమంతుడు వానరుల ప్రభావమును జెప్పి
 తనమూఁపునెక్కి రామలక్ష్మణులు వచ్చి రావణుం
 జంపి నిన్నుం గొనిపోదురని సమాధానముచెప్పట.

}

సీత, యట్లు హనుమంతునకుఁ జాడామణి నొసంగి, యంత నతనిం జూచి 'ఈ యానవాలు రామునకుఁ గలరూపున లెస్సఁగా దెలిసియున్నది. పేరుం డారాముడు ఈమణిని జూడఁగానే, యిది వివాహకాలంబున, నాతల్లి నా కొసంగినదిగావున నాతల్లిని, అప్పుడు దశరథమహారాజునుండినందున ఆమహారాజును, దానిని బుచ్చుకొన్న నన్నును, ఇట్లు మాముగ్గురినిం దలఁచుకొనును. వానరోత్తమా! నీవు రాము నెట్లయినను బ్రోతాహపెట్టవలయునని మిక్కిలియు నిన్నుఁ బ్రేరించుచున్నాను. ఈ కార్యమునందుఁ బ్రయత్న పడుటకై యింకఁమీఁద నేమిసేయవలయునో యాలోచింపుము. వానరోత్తమా! ఈ కార్యము సంఘటించునట్లు ఏర్పాటు చేయవలసిన భారము నీయిది. హనుమంతా! సీతెల్లయినను ప్రయత్నముచేసి, నాదుఃఖము నశింపఁజేయుము. అట్టి మహాబుద్ధిమంతుడైన నీవాలోదించి ప్రయత్నముసేసి వేసి, దానిచే తప్పక నాదుఃఖము నశించును' అనెను. భయంకర పరాక్రముఁ డగు నవ్వాయుకుమారుడు హనుమంతుడు, సీతాదేవి చెప్పినందులకు 'అట్ల చేసెద' నని ప్రతిజ్ఞ సేసి, యాబిడకు సాష్టాంగసమస్కారముఁ గావించి పయనము కాఁగొరెను. సీత, వాయుమతుఁ డాహనుమంతుడు పయనమగుటం జూచి, కన్నీళ్ళచే దగ్గుత్తివడు పలుకుల 'హనుమంతా! రామలక్ష్మణుల నిద్దఱను తేమమడుగుము. వానరోత్తమా! నీవు సుగ్రీవుని, అతని మంత్రులను, వృద్ధులగు వానరులను, ఇంకను దక్కు నెల్లవారిని ధర్మంబుచొప్పున క్రమంబులెలిసి తేమం బడుగుము. మహాబాహుఁ డారామునకు, ఈదుఃఖసముద్రమువలన నన్ను తరింపఁజేయునట్లుగా నీవు

మిక్కిలి చెప్పవలయును. హనుకుంతా! రాముడు కీర్తిమంతుడుగనుక, తనకీర్తిం బట్టియేని యిల్లాలనగు నన్ను దిక్కులేక ప్రాణములు పోగొట్టుకొనక బ్రతికియుం దునట్లుగాఁ జేయుటగున నీ వతనికిఁ జెప్పవలయును. అట్లు చెప్పఁగా, అవట్టి మాటమార్తెకును నీకు ధర్మముగలుగును. ఆకేసలవాక్కుచే బడయుధర్మమును బొందుము. ఎల్లప్పుడును నీవు ప్రోత్సాహమును బుట్టించునట్టిమాటలం జెప్పచుండఁ గా, వానిని వినివిని, రామునకు నన్ను బొందవలయునని పౌరుషము పయింబయి బె రుఁగును. వీరుం డారాముడు, నేను, నావార్తంజెప్పిపుచ్చినమాటలను నీవు మాటి మాటికిని జెప్పఁగావినియే, నన్నుబొందుటకై పరాక్రమము నెఱప వలసినప్రయ త్నమును యుక్తప్రకారమునఁ జక్కఁగా జేయును' అనెను. వాయుకుమారుడు హ నుమంతుడు నీతి చెప్పినమాటలనువిని, శరనునఁ జేమోహుగీరించి, యాయమతో 'కా కుల్భకులతిలకుండు రాముడు మేటివానరులను భల్లూకంబులనుం బిలుచుకొని శీఘ్ర ముగా నిచ్చటికిఁబచ్చి యుద్ధంబున శత్రువుల జయించి నీశోకమును పోగొట్టఁగలఁడు. మనుష్యులయందుఁగాని, యనుగులయందుఁగాని, దేవతలయందుఁగాని, యుద్ధంబున రాముడు గొణములు ప్రయోగించుచుండఁగా ఆతివియెదుట నిలువ నుత్సహించు వాఁ డెవ్వఁడును నాకగపడనేలేదు. అతఁడురణంబున సూర్యునిఁగాని, దేవేంద్రునిఁ గాని, యమునిఁగాని, సామాన్యముగా నీ మోహవశక్తుడు. ఇతఁ విశేషించి నీకొఱకై జయించుటకు శక్తుఁడేకదా. ఇది చెప్పనేల? రాముడు సముద్రముచేఁ జుట్టఁబడిన సమస్త భూమండలమును బాలించునట్టి యుత్సాహము గలిగియున్నాఁడునుమీ! జనకనందినీ! నీనిమిత్తమై రామనకుఁ దప్పక పయమాఁ గలుగును' అనెను. హను మంతుఁ డిట్లు యుక్తియుక్తిముగను, యథార్థముగను, వీరుల కింపుగను, జెప్పిన యపులుకువిని, నీతి యంతి, తతిని నెఱియఁ గొప్పగా ఒడ్డినెన్ని. యంతి నెఱుకు పయనంబగుచుండ మాటిమాటికిని హనుచు, భర్తకు తెఱయిండుఁ గలనెయ్యమును దేటవఱుచు సమ్మానంపుఁబలుకుల పోహణంబునఁ జెప్పవచ్చయై 'వీరా! ఆరిందమా! నీకిచ్చయుండునేని, యిచ్చట నేదేని యొకనిహాస్యమును ప్రదేశమునందు, ఒక్కడన ముండ్లి, యలసటఁ దీర్చుకొని, శత్రు పోర్ము. వానశోలైమా' ఇట్లు నీవు నాకు నిచట సన్నిహితుఁడవై యుండువేని, నా కిచ్చుటగలిగి యున్న మహామ. ఖమునకుఁ గొంచెము నేపు విడుమరిగలుగును. వానినిసింహమా! నీవు మురిసింబుటకై యిపుడు తిరిలి పోఁగానే, నాప్రాణంబులు దిక్కుటయు నందహాసుగును. ఇందుకు సందేహములేదు. వానరా! నేను మునుపే దు ఖను నొందినదానను. ఆదుఃఖమునకంటె నివ్వ డిధిక దుఃఖము నన్నుఁజుట్టియున్నది. మఱి నీనిచటనందు పోఁగానే నీవగపడకుండుటవలనఁ గలుగుశోకము, నన్నెరియించునట్లు, మిక్కిలియుఁ బరితాపమును హెచ్చించును. వీరా! వానరేశ్వరా! నీకు సహాయులయిన వానరులను గుఱించియు భల్లూ కములను గుఱించియు నా కీయొక వెనుసందేహము మూర్ఖిభవించి నామొగ

మున వేలునట్లున్నది. ఆభల్లూక సేవగాని, వానర సైన్యముగాని, ఆరాజకుమా
 రులుగాని, దాటరాని మహాసముద్రమును, ఎట్లు దాటగలరు? ఏలనగా,
 ఈసముద్రమును దాటుటకు గరుత్మంతునకును, వాయుదేవునకును, నీకును,
 ఈముగ్గురికే శక్తిగలదుగాని, నుతెవ్వరికిని లేదు. వీరా! కాబట్టి యిట్లుచేసి
 తీర్ప నలవిగాకున్న యీకార్యమును సంఘటింపఁ జేయు విషయమున, ఈవిఘ్న
 మునకు పరిహారము నీ కేమితోఁచుచున్నది. నీవు కార్యము నొడఁగూర్చుకొలువా
 రిలోనెల్ల మేటివిగాన నాకాపరిహారమును దెలుపుము. హనుమంతా! నీవు పగవారి
 నెట్టివీరులనుగాని వీఁచమడంచువాఁడవు. నీవుకొండవే రావగాదులంజంపి నన్నురా
 మునితోఁగూర్చు నీకార్యమునంతయు సాధించుటకు చాలుదువు; కాని, అట్లునేయు
 దువేసి, నీశక్తిసమృద్ధి నీకేకీర్తికరముగాని నాకుఁగాదు. రాముఁడు సంపూర్ణ సైన్యస
 మేతుఁడై యుద్ధంబున రావనింజంపి నన్నుఁదీసికొని, జయశాలియై, తనపురమునకుఁ
 బోవునేని, యదియె నాకుఁ గీర్తికరముగానుండును. పరబలంబుల వీఁచమడంచు రా
 ముఁడు లంకాపట్టణమునంతయు బాణములఁ గ్రొక్కిఁజేయఁ బజ్జిపి, నన్నుఁగొనిపో
 వునేని, యది కాకుత్స్థకులుని కతనికి సరిగానుండును. అందువలన యుద్ధంబుల మహా
 శూరుం డైనయూమహాత్ముఁడు రాముఁడు తనకుఁదగినట్లు పరాక్రమము నెఱపునట్లుగ
 నీవు గావింపుము' అనెను. హనుమంతుఁడు అర్థవంతమై యెండ్రిఁజేరిఁ జక్కఁ
 గాఁ బొందిక పజ్జి, యుక్తియు క్రమముగానుండునట్లు సీతాదేవి చెప్పినయూమాటలను
 విని, యితవశకును దాను జెప్పకున్నమాటలం జెప్పవాఁడై, 'దేవీ! వానర సైన్య
 ములకును భల్లూక సైన్యములకును, నాయకుఁడును వానర శ్రేష్ఠుండును బలవంతుఁ
 డును నగు నుగ్రీవుఁడు ఈకార్యము నెట్లునునను సాధింపవలయునని నిశ్చయించికొని
 యున్నాఁడు. సీతాదేవీ! అతఁడు, ఈరాక్షసులనందఱు కూపుమాపువాఁడు; కాన
 వెక్కువేలకోట్ల వానరులు తన్నుఁబరివేష్టించిరా, శీఘ్రముగా నిచ్చటికివచ్చును. అది
 నియాజ్ఞఁ గనిపెట్టి పరాక్రమసంపన్నులును, ధైర్యశాలురును, మహాబలవంతులును,
 మనస్సువంటి వేగము గలగమనము గలవాగు నగువానరు లనేసలున్నారు. వారలు
 వైనిగాని, క్రిందుగాఁగాని, అడ్డముగాఁగాని యేయడులేక సంచరింపఁజాలుదురు.
 వారమితతేజాలు గనుక ఎట్టిపెరుకార్యములొరయునను, గీడుపడరు. మిక్కిలియును
 తాహవంతు లగునావానరులు వాయుమార్గమున సంచరించుచు సముద్రముల
 తోను పర్వతములతోను గూడిన యీగ్రామంశలమునంతయు పలుమాఱు చుట్టిన
 చ్చియున్నారు. సుగ్రీవునియొద్ద నాకన్న మిన్నులును, నాకు సమానులయినవారును నగు
 వానరులు వెక్కుండుగలరు. అందునాకన్నఁ దక్కువయినవాఁ డెవ్వఁడునులేదు. బో
 కమున ప్రభువులు, తమబలగముగో నెచ్చటికియినను మిక్కిలి యెక్కుండగువారిని
 బంపరు. కేవలు రయినయితరజనులనే పంపుదురుగదా. నేనే సముద్రమును దాటి
 యిచ్చటికి వచ్చినే. ఇక మహాబలశాలు రయినయీతక్కినవానరులు వచ్చుట చే

వృనేల? దేవీ! అట్లుగుటగతేసి, నీవు పరితాపపడుట చాలును. ఈదుఃఖమును దిగవిడుపుము. ఆవాసరయూధనాయకులు ఒక్కదూయననే యీలంకిం జేరగలరు. మహాబలవంతు లయినయోధుడుపసింహులు రామలక్ష్మణులును నానీపుషంు నేక్కి, యుద్ధయించిన చంద్రసూర్యులంబోత నెలుగుచు నీయొక్కకురాగలగు. అంత వీరులును బుగుమనులు పగురామలక్ష్మణులకు వుచ్చునను గూడెవచ్చి, నానావిధ బాణములంబ్రయోగించి యీలంకాపురిని తిరిగి బాండుపేయగలగు. ఎరాలోహ! క్షణమండనుడు రాముడు రానెడసి, వాసిబాధువులను జరిగి నిన్ను దోడ్కొని, తనపునమునకయోధ్యకుల బోనెగలడు. కాన, నీ పూజకలియుండము. నీకుశుభం జగు. నీవు దివములు లేక పట్టుకొనుచుండము. త్వరితముగా నీవు, జ్వలింపచున్న యగ్నిహోత్రునివలె జూపట్టుచు, ఈలంకాపురిని నాల్పుచున్న రాముం జూడగలవు. రాక్షసేంద్రుడవారానెడును, వానిపుత్రులును, మంత్రిలును, బంధుజనులును హాసలయినవెనుక, నీవు బోయితి చంద్రుండేకట్లు, రాముని జేరగలవు. దేవీ! మైక్లి! వాకీక్ష్మణులతో నీదు ధనుని దుంకిరేపును. నీవు రాముడ రానెడసి జూడగలగి. క్షణమొక నీవుగలగలవు. రాముని రామునిమాట నీవు మానమునొందు ఇట్లు నీతో దేవీ సూక్ష్మజాతి యంత్రములము కల మునొగలగి, మల సేతను జూచి, నీవు క్షణమయిన బావారిం బీచమగుచువాడును స్వతంత్రుడగు రాముడును ధనునిగలగల లక్ష్మణుడును, లంకాద్వామి బోయింపగా జూడగలవు. నీ వింక క్షణముగానే, గొట్టెను గోడలుగ యాయధములుగా గలిసి, ఎరాక్రిమశాలురై, సింహశంఖాలమ లకుంబోత బోయి గలిసి, జనుగజములంజేరివారిలగు వానరులు లంకాద్వామున నంబులు జేరియుండచు జూడగలవు. ఆర్కా! నీ వింక ద్వరిముగానే పుష్పగములవలెను వెలి పేరునెలలవలెను వెనుకాయములుగలిగి వెలుగువాచరిముఖులు గుంపులుగట్టి లంకావాయవ్యధిము నెత్తిములంజేరి సింహనాదములు నేయుగా జూడగలవు. ఆరాముడు ధయనీకమలయిన మన్మథ బాణములు మన్మదుల దాత కొట్టగా, నీకట్లై, సింహము పరిగి జక్కిన యేనుంగుంబోత, సుఖమునొందినన్నాడు. దేవీ! నీకట్లు అనాధయింబోత గోడనమునెయకుమ. మనస్సెన పొంపుమాలి దూలుచుండచు. శనిదేవీ దేవేంద్రుడవలె, నీకు వాక్కుడు రాముడున్నాడుగదా. గోడమున రామునికిన్న కథకుం చెవిడున్నాడు? అట్టికథకు నాటియెక్కడ? నీ కన్యయి లంకయాయన్నోమ్ము నీక్షణు. అగ్నికపి వాచిపురు నాటికట్లు. దేవీ! రాక్షసముహూహుల! వానభాగమై కావునన హరిధయనీమగా వెన్నయిన్న దేరియెడదు నీ విని బహుకాలము నెరిగి నొందివు. నీవని రాముడికి క్షణముగానే వచ్చును. నీను బోయి రామునితో జేరు కలిగిజకుమాత్రి మార్పియిండము. నీను దోడ్కొని వెచ్చేను' అనిచెప్పెను. దివమువృతితో మ్మెడవస్సము.

{

నీర హనుమంతునిమాటల కూడిలి మఱియొకయానవాలు
రామునకుఁ జెప్పివుచ్చుట; హనుమంతుడు నీతను
వీడ్కొని యుత్తరకార్య మాలోచించుట.
}

దేవతాకన్యయుంబోని యానీతాదేవి మహాత్ముఁ డగువాయుకుమారుండు హనుమంతుండు చెప్పినమాట విని తనకు హితముగా నతనితో 'హనుమంతా! నాకుఁ బ్రియవార్తం జెప్పవట్టినిన్నుఁ జూచుటవలన, నానగురిసినపిదప భూమియందు మున్ను సగము మొలచియున్న పముకు మరల మొలచునట్లు, నాకు సగముకార్య మొనఁ గూడెనని మిక్కిలియు సంతోషించుచున్నాను. మరులుగొన్నియున్నదానను గాన, ఇట్లు దుఃఖమునఁ గృశించి యున్న యవయవములచే తనివారఁ బురుషులలాము నారాముని లెన్నగా స్పృశింపఁగలుగునట్లు, నాయుండు దయయుంచి సంఘటించుము. వానర గణోత్తమా! రాముండు కోపము గొని కాకమువై తృణమువైచి వానికంటి నొక్కంటిని భేదించినవృత్తాంతమును ఒక్క ఆనవాలుగా చెప్పితినిగదా. ఇంకను మఱియొక యానవాలుం జెప్పెదను.' అని రామునిఁగూర్చి చెప్పనడై 'ఒకనాడు నానెన్నుదుట తిలకము కలఁగి * మాసిపోవగా నీవు మణిశిలను బొట్టుగాఁ గావించి, నాచెక్కిలిపయి జెట్టితివి. దానిం దలంచుకొనందగును. రామా! నీవు మహావీర్యశాలివి. దేవేంద్రునకును వరుణునకును సాటియైనవాడవు. అట్టినివు నేను రావణునిచే నపహృతనై యిట్లు రాక్షసులనడుమ నుండఁగా, ఎట్లు సమృథించియున్నావు? మిక్కిలి మేటి యయినయీమాదామణిని నే నిట్టిదుఃఖకాలముందును జాగ్రత్తతోఁ గాపాడికొని యున్నదానను. అనఘా! నాకు మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగినప్పుడు నే నీ మాదామణిం జూచి, నిన్నుఁజూచినట్లు సంతోషమునొందుదును. శ్రీమంతమై రత్నాకరం బగునముద్రమునం బుట్టినదయిన యీమాదామణినిగూడ నీకోట కిప్పుడు పంపినాను. కొంచె మూటట గలిగించునట్టి యీమాదామణియు లేదుగాన, ఇంక, శోకలాలస నగు నేను బ్రతుకంటాలను. నేను బ్రతికియున్న నెట్లయినను నీతో సంగమముగల్గుననెడిమాత్రేచేర ఒర్వరాని దుఃఖమును, భయంక రాకారలయిన యీరాక్షస స్త్రీలు గుండియ లగల్గునట్లు దురుద్వాక్యములను, సహించి బ్రతికియున్నాను. నీవు పగవారిం జూపువాడవే! ఇట్టి నీవున్నావు గదాయని నేనింక నొక్క నెలమూత్రము ప్రాణములు వెట్టికొనియుండెదను. నెలకుఁబయుచి ఒక్కటామయు నను నిన్నువిడిచి బ్రతికి యుండఁజాలను. రాక్షసరాజీరావణుండు అతిభయంకరుఁడు. వాడు నన్నుఁ జూచుచిభముచు మనస్సునకు నెచ్చుదిగాలేదు. మఱియు * నీవును

* లేక 'ఒకనాడు నామమటిమీఁదిబొట్టు కలఁగిపోవఁగా నీవు మణిశిలను బొట్టుగాఁ జేసి నా నుదుటఁ బ్రతిఫలించి బొట్టుగాఁ గనుపట్టుచుండునట్లు, నాయెదుట నుండిన గుండ్రాతిపయిని నుంచి తిని దానిం దలంచుకొను' అని నీత రామునిఁ గుఱుకుగాఁజెప్పినయిటు నర్థాంతరము గ్రహ్యము.

ఇట 'తృప్తం శ్రుత్వా విమలైస్తవం' అని పాశాంతరము. 'నీవు ను పేక్షించి యాంశ్యమునెయిట యు నెఱింగినపిదప' అని యర్థము.

దుఃఖతుండ వగుటను విన్నాను. నేను మానమునకుఁబడివ యీమయునను బ్రతుకఁ జాలను' అని రామునిం జేర్కొని పలవించినదయ్యె. నీత కన్నీళ్లులుకఁగా నిట్లు జాలిపుట్టఁ జెప్పినమాటను విని యంత మహాతేజం దగువాయుకుమారుడు హను మంతుఁ డాయమతో 'నీతాదేవీ ! నీశోకముననే రాముఁ డేమియుఁదోచక కార్య ములయొడ విముఖుడై యున్నాఁడు. ఇట్లని, నీకు నమ్మికకై, సత్యముమీఁద నొట్టు పెట్టుచున్నాను. అట్లు రాముఁడు దుఃఖమునొందఁగానే లక్ష్మణుఁడును పురపురఁ బొక్కుచున్నాఁడు. ఎట్లో బహుకష్టముమీఁద నీవు నాకుఁ గనఁబడితివి. ఇప్పుడు సంతోషింపఁ గలముగాని దుఃఖింపను గాదు. ఇంక నీ గమియలోనే నీదుఃఖ ములన్నియు తుదముట్టఁగాఁ జూతువు. పగవారల నుక్కుమడంచు నాపురుషసిం హులు రాజకుమారు రామలక్ష్మణు లిరువురును నిన్నుఁ జూడవలయునని యు త్పసించినవారై లంకావట్టణమును భస్మము గావించురు. విశాలాక్షీ ! రామలక్ష్మ ణులు యుద్ధంబునఁ స్త్రాగుఁ దగురావణుని వానిపము స్తబంధువులను జూపి, నిన్నుఁ ననుమయోధ్యాపురమునకుఁ దోడ్కొనిపోవుదురు. అనిందితా ! ఇంకను దేనిని రాముం డెఱుఁగునో యట్టియానవాలు మఱొకటిని, అతినికి మిక్కిలి సంతోషము గూర్చునట్టిదానిని, నీవు నా కీయవలయును' అనెను. నీత యాహనుమంతునిఁ జూచి 'ఏరా! హనుమంతా! నేనునీకు మిక్కిలియు మేలయినయానవా లిచ్చియె యున్నాను. నాకురుల కలంకారమున యీచూడామణిని జూడఁగానే రామునకు నీమాటయు దు నమ్మికగల్గును' అనెను. శ్రీమంతుఁ డావానరస త్రముఁడు హనుమంతుఁడు మణి గర్భింబగు నాచూడామణిని నీకింది నీతికు సాష్టాంగముగాఁ బ్రణామం బాచరించి పయనముకాఁ గోరెను. మగల నాహనుమంతుఁడు సముద్రము నవ్వలిదరికిఁబోవు టకై యానంబున కెగుర నుంకించుచు దేహమునుజెంచుచు మహావీరంబున నుర జించుచుండఁగా నీతచూచి దుఃఖముకొంది మొగమునిండఁ గప్పిభ్రగాఱ, దగ్గర్తి కచేత త్రతపడువలుకుల నతనితో 'హనుమంతా! సింగంబులంబోని యాయన్నదమ్ము లకు రామలక్ష్మణులకును, నుగ్రీవునకును, అతినిమంస్రలకును, అందఱికిని. నేను కుకల ముగానున్నానని చెప్పుము. మహాబాహుండుగు నారాముం డిచ్చటికిచ్చి యీ దుఃఖి నయుద్రమును న న్నుత్తరింపఁ జేయునట్లు, నీవు రామునకుఁ దగుమాటలం జెప్పవల యును. వానరవీరా! నీవు రామునియొద్దకుఁబోఁగానే నేననుభవించుచున్న యీవేద్ర మును దుఃఖమును, ఇట్లు రాక్షసులు నన్ను జెదరించుటను, వినినంతయు వివరముగా రామునిపొంతకుం బోయి చెప్పుము. నీకు మార్గము మఖంబగుఁగాక !' అనెను. ఆవానరవరుఁడును ఆరాజకుమారి నీతాదేవి చెప్పినయభిజ్ఞానంబులను గయికొని కృతార్థుడై మనంబున పరమసంతోషముకొంది 'ఇఁకఁ జీయవలసినది యిండు కయే' యని యెఱింగి మనసున నుత్తరపుదిక్కునకుంబోవఁ దలంపుగొన్నవా డయ్యె. ఇది నలువదియవనగ్గము.

 { హనుమంతుడు సీతనువీడ్కొని యశోకవన }

భంగమును జేయుట.

సీత యట్లు మేలయినవాక్యములం దన్నుఁ గొనియాడఁగా హనుమంతుఁ డంతఁ బయనమైపోవువాఁడై యాప్రదేశమునుండి యవ్వలికిఁబోయి తనలో 'సీతను జూడవలయుననియు రావణునిచోట తెలియవలయుననియు వచ్చితిని. అందు ముఖ్యము సీతను జూచుట; ఈ సీతను జూచియైనది. ఇతఁ రావణుని హృదయము మొదలయినవి తెలియవలసినస్వల్పకార్యమే మిగిలియున్నది. ఈమిగతకార్యము విషయమై, సామదానభేదములను మూఁడుపాయములను మించి నాలుగవదగు దండోపాయమే సాధనముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ఏలనఁగా, శత్రులగు రాక్షసులు సరిగా నడచుకొనువాడుగారు; కుత్సితులుగాన వారియెడల సామోపాయము ప్రయోగించుటవలన ప్రయోజనమేమియుఁ గలుగదు. దానమో మిక్కిలియు ధనముగలవారియందు ప్రయోగించుట యుక్తిముగాదు. రావణుడును ధననంతుఁడు. బలంబునఁ గ్రొవ్వియున్న జనులను భేదముచే సాధించుటయుఁ గష్టము. రావణుడును బలదర్శితుఁడు. ఇంక దండోపాయరూప మగుపరాక్రిమమున్ననో. అదియే నాకీవిషయమున నవ్వతిముగానున్నది. ఈకార్యమును సాధించుటకుఁ బరాక్రిమము తప్ప మఱియొకయూపాయ మేది నిశ్చయించినను పొనఁగికున్నది. ఇప్పుడు నేను యుద్ధముగావించి రాక్షసులందలి మేటిపేరులం గొండజిని జంపితినేని, తక్కిన యారాక్షసు లెట్లో యొకవిధమున బిగువుమాని కొంతమేల్తెడనము నొందుదును. ఎవ్వఁడు త న్నొకకార్యముచేయవలయునని నియమించిపంపఁగా, ఆ మొదటికార్యమును నెఱవేర్చి యందులకు విరోధములేకుండునట్లు, ఇతరములయిన కార్యములనుగూడఁ బెక్కింటిని సాధించునో, వాఁడే కార్యమును జేయుటకుం దగినవాఁడు. పూనినకార్యము స్వల్పమయినను దానిని ఏదో ఒక హేతువునుమాత్రముపట్టి సాధింప నలవిగాదు. ఇతఁ మహాకార్యమునకుఁ జెప్పవలయునా ? కనుక సీతంజూచిన మాత్రమున ఫలమేమి ? ఎవ్వఁడు ఒక కార్యమునకుఁ గలుగు వెక్కువేతువులం గొని పలువిధములయిన యుపాయములచే సాధింప నెఱుంగునో వాఁడే కార్యమును సాధించుటకు సమర్థుఁడుగాని యితరుఁడుగాఁడు. నేనిచ్చటనే యెదిరి రాక్షసులకును మనవానరులకును యుద్ధము సేయుటయందుఁగల తారతమ్యములను కలరూపునఁ దెలిసి, దానిచే ఎదిరి బలాబలములను నిశ్చయించుకొని, సుగ్రీవునిపుంబగు కిష్కింధకుం బోవుదు నేని, యవ్వడు నాయేలినవాఁడు సీతనుజూచియు రావణుడుండుచోటును దెలిసియు రవ్వన్నయాజ్ఞను బరిపూర్ణముగాఁ జేసి తీర్చినవాఁడనగుదును. అట్లుసేయక యూరక సీతనుమాత్రము చూచిపోయినచో రాక్షసుల బలాబలము లెట్టివని సుగ్రీవుఁ డడిగెనేని యేమని బదులు చెప్పఁగలను? ఇప్పుడు రాక్షసులతో బలవంతుముగా యుద్ధము పెట్టుకొనవలయును. అట్లు యుద్ధముగాని అనాయాసముగా నెల్లుగలుగు

నో యల్లకద సేయవలయును! అట్లు యుద్ధము సేసిన నేక దా యారావణుడు తనవారి బలమును నాబలమును జక్కగా కొలచి తెలిసికొనును? అంత నేను యుద్ధమున రావణుని వానిమంత్రివర్గమును వానిసేనాధిపతినిని మార్కొని సీతను గుఱించి వానికి మనస్సునం గలిగియుండునిశ్చయమును, వానిబలమును, సుఖముగాఁ జెలిసికొని యిచ్చటనుండి తరలిపోయెదను. ఈమేటియశోకవనము క్రూరుండయిన యారావణునిది. ఇది కన్నులకును మనస్సునకును మిక్కిలి యింపై నానావిధములయిన వృక్షములును లతలును గలిగి నందనవనమువలె వెలయుచున్నది. అగ్ని యెఱిగినయడ విని గాఁబు విధమున, నే నీయశోకవనమును భవ్వంశముచే సెదను. నేను వీరిని భంజింపగానే రావణునికి నావఱుఁ గోపమువచ్చును. అంత రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు గుఱ్ఱములును, రథములును, గజబులునుగలిగి శ్రీశూలములను ఇనుపపట్టినములను చాట్రియున్న గొప్ప సైన్యమును నావఱుఁగఁ బంపును. అంత నిదె వారికిని నాకును నా యిచ్చవోవ్వన మహాయుద్ధము గలుగును. నేను నెన్నఁదికిని సహింప నలవికాని పరాక్రమబూని, ప్రచండపరాక్రములును యారాక్షసుల వెఱిరించి, యుద్ధమున రావణుఁడు మరలనాబలమువలయుఁ జంపి, యంత సుఖముగాఁ గిష్కింధకుఁ బోయెదను' అని యాలోచించినవాడయ్యెను. అట్లు ఆలోచించుకొని భయంకరపరాక్రముఁడగు వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు కోపముపూని దెప్పరమైన తొడల యురవడిచే వాయువుఁబోలె వృక్షంబులను గూలఁద్రోయ నారంభించెను. అంత నాహనుమంతుఁడు వీరుండుగాన పక్షులు మత్తలి కెరి కొలకొలమని కూయుచు ను, పలువిధములయిన వృక్షములును లతలును వెలయుచును, నున్న యాయంతఃపుర వనమును విడిచెను. అట్లు వృక్షములు విఱువబడియు, గొలంకులు భిన్న భిన్నము లయ్యు, క్రీడాపర్వతముల శిఖరములు నుగ్గనూచ గావంపఁబడియు, ఆయశోక వనమునూచుట కింపుమాలి దూలినదియ్యె. ఇట్లచ్చట పలువిధములయిన పక్షులు బెడలి చెడలి కలకలమని రోదలుసేయఁగా, గొలంకులన్నియు బెండువడిగా, తినయందలి చెట్లును తీగలును ఎఱ్ఱనిదిగుల్లు వసివాళ్లు వాడియు నుండిఁగా, ఆవనము కారు చిచ్చుచే దహింపఁబడినట్లు, ఎంతమాత్రమును బ్రకాశింపకుండెను. అందుఁగలయా తీగలు తమకుఁ బ్రేకులయిన మృగాలనుండి విడివిడి చెల్ల చెడరై యల్లలాడుచు, ఆవనములు వివిఁబోవుచున్న చెలువలవలె జాపట్టుచుండెను. అందలితీగ రోదరిండ్లును చిత్రగృహములును, నాశమునొందియు, గొప్పసర్పములును క్రూర వృగములును చెల్ల చెరరియ్యు, శిలాగృహములును సామాన్యములగు గృహములును పోలి వికవికలయ్యు, నుండుటవలన అన్తుహవనము యాపువెంపు యాపుమాసినదయ్యె. రావణునికాంతలకు సమస్తభోగంబులం బెంచుచుఁ గాపుడలయై, తీగల గుంపు లేకీడునుబొంది కుండక గోముగాఁ బెరుగుచు మురువుగూర్చుచున్నదై, రావణుని యంతఃపురోద్ధానమై, యొప్పుచున్న యాయశోకవనమును హనుమంతుఁడు

బలవంతముగా విటువగా అందలి తీగజొంపములన్నియు, చెట్లు చేమలు పొదలు మొదలగువట్లన్నియు, కలంగి నలంగి, మిక్కిలి శోకపరంపరచాలయి శోచనీయముగాఁ జూపట్టుచుండెను. ఆమహాకవి, యట్లు ధనవంతుడును మహామహిముడు నగురావణుని మనసునకు మిక్కిలియు గొప్పయప్రియమునుగావించి, తానొక్కండె, యసహాయుడై మహాబలశాలురగు రాక్షసులు వెక్కండ్రతో యుద్ధమునీయఁగోరి, కాంతి నెంతయుం దేజరిల్లుచు నావనము వెలుపలిద్వారంబున నుండెను. ఇది నలువది యొకండవసర్గము.

—♦—

{ రాక్షస స్త్రీలు వసభంగమును రావణునకుఁ దెలుపఁగా నతఁడు }
 { కింకరు లనురాక్షసులను హనుమంతునిపైఁ బంపుట; }
 { హనుమంతుడు వారలనెల్లఁ జంపుట. }

అంత లంకలో నుండువారందఱును పక్షులధ్వనులును వృక్షములు పెరి పెరి విటుగు చప్పుళ్లును విని భయంబునఁ ద్రొక్కిలాపడిరి. మృగములును, పక్షులును, భయంబున బెడరి నలుగడలం బఱచుచు నఱచినవి. అంత రాక్షసులకు నాశమును సూచించుచు భయంకరములయిన యశుభశకునములును దోచెను. అంత విక్రీతములయిన ముఖములుగల రాక్షసస్త్రీలు, ఆధ్వనికే నిదుఁమేల్కొని భగ్నమై యున్న యావనమును వీరుడైన యా మహావానరునిం జూచిరి. మహాబాహుఁడును మహాధీరుఁడును మహాబలుఁడు నగునాహనుమంతుడు ఆరాక్షసస్త్రీలం జూచి వారలకు భయంకరముగా నుండునట్లు మిక్కిలియు గొప్పదేహమును దాల్చెను. అంత నారాక్షసస్త్రీలు మిక్కిలియు పెద్దకాయంబుగలిగి పర్వతంబుంబోలెయున్న యవ్వుహాలుని హనుమంతునింజూచి సీతతో 'వీడెవ్వఁడు? పేరేమి? ఎవ్వఁడు వంశముగా వచ్చినాఁడు? ఎక్కడనుండిరా? ఇక్కడ కేమినిమి త్తమై వచ్చినాఁడు? సంభాషణముగాని సీతో నెట్లు చేసినాఁడు? విశాలాక్షీ! నుండరీ! నీవు భయపడవలదు. మాతం తయు వివరముగాఁ జెప్పుము. నల్లనికడగన్నులుగలదానా! సీతో నేమిగుఱించి వీడు మాటలాడినాఁడు?' అని యడిగిరి. అంత, సర్వాంగనుండరియగు నావరమపరిపూర్ణ సీత వారింజూచి 'రాక్షసులు భయంకరములగు నానావిధరూపములంచాల్చువారే! అట్టి వారి నెఱుంగుటకు నాకు వీలెక్కడిది? పాముకాళ్లు పామునకే తెలియునుగాని మఱి వ్వారికిని దెలియదు. అట్ల మీగును రాక్షసులుగావున రాక్షసులసంగతి మీకే తెలియును. కనుక వీడెట్టివాఁడో, ఏకార్యము దాఁజేయునో మీకే తెలియును. ఇందు నుండి యములేదు. వీనింజూచి నేనుగూడ భయపడియున్నాను. వీడెవ్వఁడో నాకుఁ దెలియకున్నది. వీడెవ్వఁడో మీకే చెప్పఁడు. నీనిం జూడఁగా కామరూపియగు రాక్షసుఁడెవ్వఁడో యీ వానరరూపముఁ దాల్చి వచ్చినాఁడని తోచుచున్నది' అనెను. సీత

చెప్పినమాట విని, రాక్షస స్త్రీలు భయమున ఆవనము నలుప్రక్కలకుంబాటి మఱి
 గిరి. కొందఱు సీతను గాచుట కచ్చటనేయుండిరి. కొందఱు ఈవృత్తాంతమును రావ
 ణునకుఁ దెలుపుటకై పోయిరి. విశ్వరములైన ముఖములు గలరాక్షస స్త్రీలు రావ
 ణునిసమీపమునకుం బోయి, విరూపుండును భయంకరుండు నగునవ్వనరునింగూర్చి
 యిట్లు చెప్పిందొడంగి 'మహారాజా! భయంకరమైన దేహముగల యొక వానరుఁడు అ
 పారవరాకృతముముగలవాఁడు సీతతో సంభాషణము సేసి యశోక వనవృద్ధమున నున్నాఁ
 డు. జంకకన్నులవంటి కన్నుంగవ గలసీత, పరిపరివిధముల నడిగినను, ఆవానరునిసంగతి
 మాకుఁజెప్ప నొల్లకున్నది. వాఁడు ఇంద్రుఁడువంపిన దూతగా నుండవచ్చును. లేక
 కుబేరునిదూతయో! అట్లును గాక ఒక వేళ రాముఁడు సీతను వెడకంగారి పంపిన వాఁడు
 గానుండినను నుండునేమో! ఏదియు తెలియకున్నది. పలువిధములయిన మృగసమూ
 హములు నెరసిబెరిసి నీమనస్సనకు మిక్కిలియు నింపుకూర్చినంతఃపురవనమును, అ
 ద్భుతాకారఁడైన యావానరుఁడు నాశము చేసినాఁడు. ఆయంతఃపురవనమున వాఁడు
 నాశముసేయని ప్రదేశ మిక్కటియు లేదు. జనకరాజునత సీతయున్న ప్రదేశమును
 మార్తము వాఁడు నాశముసేయఁడియ్యె. వాఁడాచోటినిమార్తము చేఱువకుండుట,
 సీతను రక్షించుటకో లేక యలనటనలనో తెలియకున్నది. అటుగాదేని, యట్టివా
 నికి నలనట యెక్కడిది? ఆసీతను రక్షించుటకై యే వాఁడు దానిని విఱువఁడయ్యె.
 సొగసుగులుకు చిగుళ్లును పువ్వులునుగలిగి చెలఁగుచుండిన పెద్ద శింశువావృక్ష మొకటి
 గలదు. సీత తా నావృక్షమునొద్దకుఁ బోయి యుండెను గాన యతఁ డావృక్షమును
 గూడ విఱువఁడియ్యె. భయంకరాకారము గలయావానరుఁడు సీతతోమాటలాడి
 యు, ఆయశోక వనమనంతయు తూటాడియు, ఇట్లు రెండు నేరములు గావించినాఁడు.
 నీవును ఉగ్రుండవు కాన వానికి నీవివుడు తీవ్రదండనమును విధింప నాజ్ఞ సేయవల
 యు. రక్షోగణపతి! బ్రతుకువిడువనివాఁ డెవ్వఁడు నీవు మనస్సనఁ బరిగ్రహించియు
 న్నయాసీతతో మాటలాడును? ఎవ్వఁడును మాటాడఁడ. ఈవానరునికో బ్రతుకుద
 క్కునదిగాదు గావున నే మాటాడినాఁడు' అనిరి. రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుఁడు రా
 క్షస స్త్రీ లాడిన మాటలు విని మిక్కిలియుఁ గోపంబున కనుగ్రుడ్లు త్రిప్పుచును, నేటి
 చే వేల్వంబడినయగ్నిహోత్రమువలె మండిపడెను. మండుచున్నదీపముల రెంటినుండి,
 మంటలతోఁగూడి చమరుబొట్లు నేలంబడునట్లు, క్రుద్ధుఁడైన యారావణునికన్నులు
 రెంటినుండి, నిప్పుకలతోఁగూడిన కన్నీటిబొట్లు పడినవి. అంత మహాతేజః దారావ
 ణుఁడు బలంబునఁ దనకు సమానులును శూరులు నయినకింకరులను రాక్షసులను హ
 నుమంతుని నిగ్రహించుటకై యాజ్ఞాపించెను. మహాబలవంతులయిన యాకింకరులను
 రాక్షసులు ఎనిమిదివేలమంది యుండిరి. అట్లు వెనుకడుపులును పెద్దకోటలును గలిగి

పరయు మంతాపృథానాథాభ్య రహితగాని అన్నట్లు మిగిలినక్షణమునకై యవ్యతిహతుల పాపముగా
 రుగాన సీత యట బానుమంతునివిడచి పై అనర్కమా దిని తెలియజేసి.

భయంక రాకారులును మహాబలశాలురు నయినయారాక్షసులు అందఱును గూట
 ములను ఇనుపగుదియలనుం దాల్చి యుద్ధముపయి మనంబులునిగడ హనుమంతునిఁ
 బట్టికొన నమకట్టి యాభవనమునుండి బయలు వెడలిరి. వారు ఆననము నెలువలిద్వా
 రంబున యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడై యున్న యాకీపీంద్రునిఁ దారించి, మహావేగంబున
 మిడుత లగ్గివయి నుఱుకువట్లు, అతనిపయికి నడరిరి. వారు ఆవానరో త్తిముని వింతివంత
 లగు గడల చేతను, బంగారుపట్టులగుల యినుపగుదియల చేతను, సూర్యునివలె ధగధ
 గమెఱయుచున్న బాణముల చేతను, బ్రహారించిరి. మఱియు వారు ఇనుపగుదియలను,
 అడ్డకత్తులను, బల్లెములను, ఈశులను, తోమరములను, చిలకోలలను దాల్చి తటా
 లున హనుమంతునిఁ జట్టుముట్టి నిలిచిరి. హనుమంతుడు మహాశేజుడు గావున నప్ప
 టిక య్యంపునుబ్బున కాంతియొంతయుఁ దళుకొల్లె బర్వతముంబోలి చలించక పో
 కను నేలపయింగొట్టి మిక్కిలిధ్వనిగా బిగ్గఱనార్చెను. వాయుకుమారుడు హనుమం
 తుడు కామంబు మిక్కిలియుఁ బెద్దవిగావించి అంతయుఁ శబ్దము చే నిండుకట్లు
 బిట్టుగా బుడచు లప్పళించెను. ఆయప్పలొంతెలనఁ బుట్టిన వెనుచప్పుడు కొండనె
 త్తిముల మాఱు మ్రోయించుచు, ఆప్రకీర్షనులును దానునుకూడి పర్వతా
 అందులకు బెడరి యాకాశమునఁ జరించుచు నుండినవక్షులు పుడవిపయిఁ బడినవి.
 అంత నాహనుమంతుడును బిగ్గఱగా 'మహాబలుం డగురాముడు సర్వోత్కృష్టుడై
 యున్నాడు. మహాబలుఁడుగ లక్ష్మణుడును సర్వోత్కృష్టుడై యున్నాడు. మా
 రాజ సుగ్రీవుడును, వాలివధాదు లానర్పి రాముడు దన్నుఁ బరిసారించుచుం
 డఁగా, సర్వోత్కృష్టుడై యున్నాడు. నేను క్లకేంబులేక యెట్టికార్యముల నేని
 యుఁ గావించుకోసల దేశాధినాథునకు రామునకుఁ దానుండును. నాపేరు హనుమం
 తుడు; పగవారి సైన్యముల రూపు మాపువాడను; నాయుదేవుని కుమారుడను.
 తాలంగొనియు వృక్షములగొనియు వేయివిధంబులం బ్రహారించునట్టి బలుదిట్ట నగు
 నాకు యుద్ధంబున రావణులు వేయిమందియు ప్రతికూఠి. నేను ఈరాక్షసులందఱు
 చూచుచునుండఁగానే సరకు సేయక యీలాంకాపురమునంతయు, కలంది నలంది, నీత
 కు నమస్కరించి కృతార్థుండనై రామునొద్దకుఁ బోయెదను' అని యఱచెను. ఆకింక
 రులు ఆహనుమంతుడు చేసిన మహాశ్వానికి భయమునొంది, యపుడు, సాధ్యాసమ
 యపుషేషమువలె మిక్కిలియుం పొడవై రక్తవర్ణమునఁ గ్రాలుచున్న మహాకా
 యుని హనుమంతునిం జూచిరి. అంత నారాక్షసులు లేమయేలేనివానియొక్కకు బద్ధ
 లుగావున భయంబు విడిచి యతనిని శీఘ్రముగాఁ దారస్సిలుటకుఁ జాలక యచ్చ
 టచ్చట నెడగానుండి బెడిదములగు పలువిధము లయినయాయుధముల నాకటి
 వరునిం బ్రహారించిరి. అంత మహాబలుడు హనుమంతుడు లేన్ను నలుప్రక్కలను
 శూరులగు నారాక్షసులు చుట్టు ముట్టికొనఁగా, బహిర్భాగమున భయంకరముగా
 నున్న యినుపగుదియొద్దకుఁ పోయెను. అతఁ డాయునుపగుదియను దీసికొని

యారాక్షసులం గొట్టిచంపెను. వీరుఁ డాహనుమంతుఁడు, గరుడుండు గ్రాలుచు న్ననర్పంబును దీసికొని యాకాశంబునఁ దిరుగునట్లు, ప్రకాశించుచున్న యాయి నుపగుదియను జేతం బట్టుకొని యాకాశంబున విహరించెను. పరాక్రమవంతుఁ డగు నావాయుపుత్రుఁడు వీరులగు నాకింకరరాక్షసులను జంపి, మరల యుద్ధం బునుంగోరి యీబహిర్ద్వారము నాశ్రయించియుండెను. అంతి నచ్చటనుండి భయం బునఁ దప్పించుకొని వాటిపోయినరాక్షసులు కొందఱు కింకరు లందఱును హతులై రని రావణునకుం దెలిపిరి. ఆరాక్షసరాజు, కింకరరాక్షసులును, వారి పెనుసైన్యమును యాపుమాయుటవిని కోపంబున కన్నుంగవ గిఱ్ఱునఁ ద్రిప్పఁచుఁ బరాక్రమంబున నెదు రులేకయు యుద్ధంబున గొలువ నలవి గాకయు వెలుంగు ప్రహర్షకుమారుని, హను మంతుని పంపింబోని నాజ్ఞాపించెను. ఇది నలునదిరెండవ సర్గము.

—♦—
 హనుమంతుఁడుఁ బైతృప్రాసాదముండిల్లి
 పాక్షిసులకులవలముచేయుట.

ఆహనుమంతుఁ డిట్లుకొని కులను జంపి, యంతి తనలో నానోచనమునకుంజో చ్చి, 'నేనశోకవనమును విడిచితిని; కాని రాక్షసుల కులదేవతలయ మైన యీప్రా సాదమును విఱువనగుతిని. కాఁబట్టి మిక్కిలి పొడవును నిడువునై భయంకరముగా చూపబ్బుచు నున్నయీపైతృప్రాసాదమునుకూడ ధ్వంసముచేసెదను.' అని మది ని ట్లులోచించి యతఁడు తనబలమును జూపుటకై యాననబహిర్ద్వారమునుండి యెగిరి మేరుశిఖరమునలె మిక్కిలి యున్నల్లిమై యున్నపైతృప్రాసాదముమీఁదికి నెక్కిను. ఇట్లు నాయుకుమారుఁడును నానరయూథనాథుండు నగునావానోత్తముఁడు హ నుమంతుఁడు, పర్వతమునలె నొడ్డు బొడువునై యున్న యీప్రాసాదమునై నెక్కి మ హాజేజుఁడనఁ గ మఱియుకపూర్వఁ డుదయించెనో యనునట్లుప్రకాశించుచుండెను. హనుమంతుఁడు, ఎవ్వరికిని నెఱింది యాశ్రిమించుకొన నలవిగానిదై యుత్తముం బగు నాపైతృప్రాసాదమును ఆశ్రిమింది, కాంతితే నొరయు వెలుంగుచు, పారియొత్తివర్ష తిమువలెఁ దులకించుచుండెను. అంతి నవ్యాయుకుమారుండు, నిజప్రభావమువలన, మిక్కిలియు గొప్పదేహమువాఁచి, లంకాయంతయు శబ్దమునిండునట్లు, దెప్పఁముగా బడము లప్పించెను హనుమంతుఁడు చెవులకు చీదఱగా నప్పించిన యావెనుచ న్నడుచేతి, పట్ట లాకాశముననుండి నేలంబడినవి; ఆపై త్రిమునకుఁ గావలియున్నరాక్ష సులును మూర్ఛిల్లిరి. హనుమంతుఁడు 'నకలొస్త విదుండగు రాముఁడు నవ్వోత్కృఢుం డై నర్తించుఁగాక, మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడును నవ్వోత్కృఢుండునో నర్తించుఁగాక

* పైతృకుఁడనఁ జేసలయము. ఇట రాక్షసులకులదేవతకుఁ గట్టిన యాలయము. అది ప్రాసా దముగా నుండుటచే పైతృప్రాసాద మనఁబడెను.

† దీనిచేత సూర్యుఁ డుదయించిట్లు సూచితమగుచున్నది.

రాజునుగ్రీవుడును,తన్ను రాముడు వాలివధాదులంజేసి బాలింపఁగా,సర్వోత్కృష్టఁ
డై యున్నవాడు. నేను,అనాయాసమున నెట్టికార్యమునుం జేయం జాలుకోసలదేశా
ధినాథుఁడగు రామునకు దానుఁడను. హనుమంతుఁ డనువాఁడను. పగవారిసేనలం
బిలుకుమార్చువాఁడను. వాయుదేవుకుమారుండును. తాలంగొనియు వృక్షములంగొ
నియు రాక్షసులం బ్రహరించు నాకు యుద్ధంబున రావణులు వేయిమందియుఁ బ్రతిగా
రు. ఈరాక్షసులందఱును జూచుచునుండఁగా నే,సరికునేయక నే సీలంకాపట్టణమును గ
లంచి నలంది, సీతాదేవికి నమస్కరించి, కృతాఘ్నఁడనై రామునొద్దకుఁ బోయెదను.
అని బిగ్గఱ నఱచెను. ఇట్లు విమానమాన సున్నయావాసరయూథపతి హనుమం
తుఁడు చైత్ర్యప్రాసాదమున నుండువారలకుం దెలియఁజెప్పి, యారాక్షసులకు భయం
బుగలుగునట్లుగా, భయంకరధ్వనితో నార్చినవాఁడయ్యె. ఆమహాధ్వనిని విని
చైత్ర్యపాలకులగు నూఱుగురు రాక్షసులు నానావిధము లయిన బొగములను,
ఈఁటెలను, ఖడ్గములను, గండగొడ్డండ్రును కీకికొని హనుమంతునిపైకిఁ బోయిరి.
మహాకాయు లయినయారాక్షసులు నానావిధాయుధములఁ బ్రయోగించుచు నా
వాయుకుమారుని హనుమంతునిఁ జట్టుముట్టిరి. హరు నానావిధము లయినగడ్
లచేతను, బంగారుఁజట్టలచే రంగారు నినుపగుడియలచేతను, సూర్యునివలె ధగ
ధగ మెఱయు చున్న బొగములచేతను ఆవాసర శ్రేష్ఠునిం బ్రహరించిరి. అప్పుడు
వాసరతిలకుం డగునాహనుమంతునిఁ జట్టి తిరుగుచున్నయారాక్షసుల గొప్పసమూ
హము గంగాజలమందు వెడలుపై తిరుగుచున్నట్టి పెనునువ్విలె నొప్పుచుండెను.
అంత వాయుకుమారుఁ దాహనుమంతుఁడు క్రుద్ధుఁడై భయంకరమగు రూపమును
దాల్చెను. మహాబలుఁడైన యావాయునుతుఁడు హనుమంతుఁడు, ఆవెద్దప్రాసాద
మునందు, బంగారముచే రంగారుచున్న స్తంభమును వేగమునఁ బెకలించి వజ్రా
యుధమువలె నున్నయాకంబమును పెక్కువిధముల గిట్టునంద్రెప్పెను. అట్లు దాని
ద్రిప్పఁగా నది తక్కిన స్తంభములతో నొరసికొన నిప్పులుట్టినది. దానివలన నాప్రా
సాదమంతయు మండుకొనెను. శ్రీమంతుఁ డయినయావాసరయూథనాథుఁడు హ
నుమంతుఁడు,ఆప్రసాదము మండుచుండుటనుజూచి,యంత నా స్తంభముచేరి, ఇంద్రు
డు వజ్రాయుధముచేత ననురులం జంపునట్లు, ఆరాక్షసుల నూర్చురనుజంపి, యంతరి
క్షంబుననుండి మహాధీరులును, అతిబలవంతులును నగు వేలకొలది మావంటి వాస
రొత్తములు సుగ్రీవునివశంబున నున్నవారు. సీతను వెదకుటకై యాసుగ్రీవునిచే విచ్చ
లవిడిఁ బంపఁబడియున్నారు. మేమేకాక మఱియు నితరు లనేక వానరు లిట్లు భూతలమం
తయు సీతను వెదకుచుఁ దిరుగుచున్నారు. అందుఁ గొందఱు పదియేనుంగులబలముగల
వారు. కొందఱు నూఱుగజముల బలముగలవారు. కొందఱు వేయియేనుంగులంతటి
బలముగలవారు. అచ్చట మఱికొందఱు, ఓఘమును సంఖ్యగల యేనుంగుల బలము
గలవారు. కొందఱు వాయువునోలు బలవంతులు. తక్కిన వాసరయూథపతుల బల

ములకును నింతింతయని కొలదియేలేదు. నుగ్గివుడు, దంతములును నఖములునో-
 యాయుధములుగాఁ గలయుటువంటి వానరులు లేన్నునూర్లు పదివేలు లక్షలుగాకొ-
 ట్టకొలదిని గొలిచిరాగా, మిమ్మునందఱును రూపు మాపువాడై యిచటికి రాగ-
 లడు. మీరు మహాత్ముడును నిత్యైశ్వరులప్రభుండు నగురామునితో వైరముగట్టు
 కొంటిరి. కావున నీకి సీలంకాపుర మెంతమాత్రముండదు. మీరు నుండరు. రావ-
 గుడు నుండడు. అందఱును నశింతురుచుండి' యనిచెప్పెను. ఇది నలువదిమూడవ
 సర్గము.

—♦—
 హనుమంతుడు ప్రహస్తుని కుమారుడగు
 జంబుమాలిని జంపుట.

రాక్షసేశ్వరుడగు రావణు డాత్మాపింపగాఁ ప్రహస్తునికుమారుడును బలవం-
 తుడు నగుజంబుమాలి యనువాడు హనుమంతునితో నలవడుటకు బయలు వెడ-
 లేను. వానికి గోత్రము మిక్కిలియుఁ బెద్దది. వాడు విల్లుదాల్చి, ఎత్తునిపుష్పమాలికలు
 మెడిసవిధించి, యెత్తుని వెన్నెమునుగట్టి, తలను పూదండలుచుట్టి, సొగసై నకుండల
 ములు చెవులఁ దులకింప, పెద్దకాయమును, గుండ్రముగా మిక్కిలియు విచ్చినకన్న
 లును గలిగి, ప్రచండుడును, యుద్ధమున నెవరికిని నెలువరాని వాడునై, క్రాలు
 చుండెను. మఱియు వాడు ఇంద్రధనుస్సుతోలె జూపట్టుచున్నదై, మంచిబాగాము-
 లం దొడుగించి యున్న వెనువంటినిగొని పిడుగులుపడినట్లు మహాధ్వనిగా నల్లెత్తా-
 టిని వేగంబున నారించుచు, వెడలెను అట్లు వాడు నారిని నారింపగా మిటం బుట్టిన
 మహాఘోషము, దిక్కులను మూలను, క్రిందును మీఁదును. నరవేగమున నిండి-
 చెలంగినది. వేగనిలవన్నఁ డగునాహనుమంతుడు గాడిచిలు పూచ్చిననీళమునెక్కి
 యాజంబుమాలి రాగాఁజూచి మరిల యుద్ధముగలిగెనని యుచ్చి సింహనాడమునీ
 సెను. మహాబాహుఁ డగుజంబుమాలి యాబహిర్భూతిమయవైని దూలముననున్న
 మహాకపి యగునాహనుమంతునిమీఁద వాడిబాణంబులఁగాఁడనేసెను. మఱియువా-
 డు హనుమంతునిముఖమున కత్తిపాయిబాణము నొక్కటిని, శరమున చెవిగలబాణ-
 ము నొక్కటిని, బాహువులయందు పది యిరువబాణములను గ్రుచ్చెను. ఆహను-
 మంతునిముఖము నపాదముగానే యెఱ్ఱనయిపడి, మఱి యపుడు బాణములచేఁ గొట్టు
 పడి నత్తుటం దోఁగగా, శరదృశువునందు సూర్యకిరణములు సోకి విరిసినయెఱ్ఱ
 రామరవలె, విలసిల్లినది. స్వభావముననే యెఱ్ఱనై రక్తిమ గాఱుచుండుటచే మ-
 తింత యెఱుపువన్నె గదిరియున్నయాహనుమంతుని మొగంబు, ఆకాశమున, నెఱ్ఱ
 చందనపుబిందువులం దిడిసియున్నయెఱ్ఱగలువయుంతోలె బ్రకాశించినది. ఇట్లు
 రాక్షసుని బాణంబులం గొట్టుపడి యస్త్రహాకరి మిక్కిలియుఁ గోపమువచ్చెను.
 అంత నాహనుమంతుడు తనప్రక్కను వికొలముగా నున్నయొక వెనుతాఠిం జూ

చెను. ఆబలవంతుడు వేగమున నాతాళిం బెకలించి తనబలముకొలదిని జంబుమాలి
లిపము వైచెను ఆరాక్షసుఁ డందులకుఁగోపించి పదిబాణములు వైచి యాతాళిం బ
డఁగొట్టెను. అంతఁ బ్రచండపరాక్రముఁ డగునావీర్యవంతుడు హనుమంతుడు తా
ను తాయివైచినన వ్యర్థమగుటను జూచి యొక పెద్దసాలవృక్షమును బెటికి గిజగిజం
ద్రివ్వెను. ఆసాలవృక్షమును ద్రిప్పుచున్న మహాబలుని. ఆ హనుమంతునిం జూచి,
జంబుమాలి తానును మహాబలుఁడుగాన యతనిపై మిక్కిలియుం బెక్కుబాణములు
ప్రయోగించెను. వాఁడు నాలుగుబాణములచే నాసాలవృక్షమును ఖండించి, హను
మంతునిభుజంబున నయిదుబాణములను, తొమ్మిద నొక్క బాణమును, స్తనములన
దురుమాత్రము పదిబాణములను నాటెను. ఆహనుమంతుడు తన దేహమంతయు బా
ణములునిండఁగా, మిక్కిలియుఁ గోపముపముకొన, ద్వారమునందలి యాయినుపగు
దియనే తీసికొని, వేగమునంద్రివ్వెను. మితిమీరినయరనిదీయు మిక్కుటవపు బలము
ను లలనూహనుమంతుఁడు. ఇట్లు మిక్కిలి వేగంబున నాయినుఁగొనియను ద్రిప్పి
జంబుమాలి వెనుకొమ్మవైచెను. అంత నానాలుపకు నచ్చటి నానాకసురి తల
గాని చేతులుగాని మోకాళ్లుగాని ఏలుగాని రథముగాని గాడిదలుగాని బాణములు
గాని యేదియు చగచడిచిగాదు అట్లు హనుమంతుడు మిక్కిలి యురనిడిగాఁ గొట్టఁ
గానే మహాబలుండగు నాజంబుమాలి తనయవయములందలి యాభంగములును
మగ్గునూచ కాఁగా, హతుడై నేలంగూలెను. అంత రాక్షసేశ్వరుఁ డారావణుఁడు
మహాబలులగు కింకరులును హతులగుటయే కాక జంబుమాలియు హతుడగుటను
విని కోపంబునఁ గన్నులు మిక్కిలియు నెఱ్ఱఁబోజి కుపితుడయ్యెను. ఆరాక్షసేశ్వరు
డు, మహాబలుఁడగు ప్రహస్తకుమారుఁడు హతుఁడుకాఁగానే, కోపంబున నెఱ్ఱఁబోజిన
కన్నులంద్రిప్పుచు, మిక్కిలియు వీర్యమును మహాపరాక్రమమును గల మంత్రికుమ
రులను వేగముగా హనుమంతునిపై కిఁబోన నాజ్ఞాపించెను. ఇది నలుచది నాంగవ
సర్గము.

—•—•—

◆◆◆ హనుమంతుడు మంత్రికుమారుల నేడుగురిని జలపుట. ◆◆◆

అంత రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా, మహాబలురగు మంత్రికు
మారు లేడుగురు అన్నలవలె వెలుగుచు గొప్పసైన్యములు చరివేయించిరాగా,
ధనుర్ధరులై యాగృహమునుండి బయలు వెడలిరి. వార స్త్రములందు గడిదేతినవార
లలోను అస్త్రములందు వేల్తలగువారలలోను మేలుబంతులుగాన యొక్కొక్కరును
తాముతామే హనుమంతుని జయింపవలయునని యుద్విహృతులూహించిరి. వారు, బంగార
ములచే నలంకృతములయి తమతమ చిహ్నము లగుబిరుడధ్వజములతోను లెక్కిన
ఓక్కియంబులతోను గూడినవియు, గుఱ్ఱులుపూన్చినవియు, మేఘములుంబోలె
ధ్వనించుచున్నవియునైన మహారథములనెక్కి, యవరంజనే రచింపులయి చిత్రము

లగు విండ్లనుబట్టి, యమితంబగు పరాక్రమములు నివృట్టి, యల్లెత్తాళ్లం దివిచి మొర
యించుచు మిక్కిలి యుబ్బున మెలుములతోఁ గూడిన మేఘములవలె విలసిల్లుచు, వెడ
లిరి. అంత వారలతల్లులను బంధువులను సుహృదులను హనుమంతునిచే కింకరులు
హతులగుటను విని, అట్టిహనుమంతునిమీఁదికి వీరును బోయెడఁ జేయని మిక్కిలియు
శోకమానఁ దొట్రిలంబడిరి. మే లయినబంగారుభూషణములు చాచ్చినయవ్వీరులు,
'నేనుముందు, నేనుముందు' అని యొకరినొక రొరసికొనుచు నాఁహిర్ద్యారంబున యుద్ధ
నన్నధఁడై యున్న హనుమంతునిమీఁదికిఁ బోయిరి. ఆరాక్షసు లేడుగురును రథధ్వని
గర్జితరవమునలె నొప్పఁగా, బాణములు వర్ష మువలె వెలయఁగా, వర్ష ముగురియు మేఘ
ములవలె విహరించిరి. అంత హనుమంతుడు, ఆబాణవర్ష ముల మునిగి, వర్షంబులా
గప్పఁబడిన మేటివృతరాజమునలె రూపుమఱిగియుండెను. ఆహనుమంతుడు అతివే
గమునం జరించువాడుగాన వీరులగు నారాక్షసులు బాణములను దినపైఁ బడనీకయు
వారల రథవేగముఁ నన్ను పట్టినీకయు నుండునట్లుగా చిత్రగతులఁ దప్పించుకొని నా
రెంటిని వృక్షములుగావించి వినులంబును నాకాశమున నెంచుచుచుండెను. ఆసేనుడు
ఆకాశంబున ధన్యులై నయారాక్షసులతోఁ గూడ యుద్ధక్రీడగావించుచు, ఇంద్రధ
నువుతోఁ గూడిన మేఘంబులతోఁ గ్రీడించుచుట్టఁ దగువాయుదేవునివలె వెలయుచుండె
ను. వీర్యవంతుఁ డాహనుమంతుడు, బెట్టిదముగా నార్చి, ఆమహాసైన్యమునంతయు
మోపించుచు, ఆరాక్షసులను రూపుమాపుటకై యుర్రవడించెను. అతఁడు పగవారిం
బరితపింపఁ జేయునట్టివాడుగావున, ఆరాక్షసులం గొందఱను, నజచేరి నడిచెను; కొం
దఱను కార్లం గూలదన్నెను; కొందఱఁ బిడికిటిపోటులం బొడిచెను; మఱికొందఱ గోళ్లం
దల్చెను. హనుమంతుడు కొందఱ రాక్షసులను తొమ్ముతో మోచి చంపెను. మఱికొం
దఱనుదొడలతోఁ గొట్టి సుదముట్టించెను. అతని యార్చినధ్వనికి కొందఱచ్చటనే నేలం
బడిత్రెల్లిరి. అంత, నారాక్షసులు రూపదగి నేలంద్రెళ్లఁగానే, విగిలినయాసైన్యమంత
యు భయపీడితమై దిశదిశలకుం బాటినవి. ఏనుఁగులు విక్రంతస్వరములతో నజచినవి.
గుఱ్ఱములు నేలంబడినవి ధ్వజాలుల నీడములును ఛత్రములును విజీగవరథములు
భూమియంతయు నెరిసియుండెను. అంత మార్గమునందుఁ దొంగుచున్న సత్తురులు
ఏలులయి చూపెటినవి. అప్పుడు లంకయంతయు, నానావిధములైన ధన్వనులకు
వ్యోమముగా ప్రతిధ్వనించుచుండెను. మహాబలవంతుఁడును ప్రచండిపరాక్రముం
డును నగు నావీరుండు హనుమంతుడు, మిక్కిలియు బలంబునఁ బెరిగియున్న యా
రాక్షసులనుజంపి, ఇంకను నిరసెను. ఆరాక్షసులతో యుద్ధము చేయంగోరి యాననము వె
లువల ద్వారమునకే పోయియుండెను. ఇది నలువదియేనవసర్గము.

{ హనుమంతుడు విరూపాక్షుడు మొదలగు సేనా }
పతుల సేపురినిఁ జంపుట.

మహాత్ముడగు హనుమంతుడు మంత్రికుమారులను జంపుట నెఱింగి రావణుడు, మనసులోన జంకునొందియు నది యొరులకుఁ దెలియకుండునట్లు, ఆకారంబుఁ గప్పికొని మంచియూలోచనము చేసెను. ఆరావణుడు, విరూపాక్షుడు యూపాక్షుడు, దుర్ధరుడును రాక్షసుడు, ప్రఘుడు, భాసకగ్గుడు అను నీరులగు సేనానాయకుల నయిదుగురిని నీతిశాస్త్ర పండితులును యుద్ధంబున వాయువునకుంటోలే నతివేగవంతులునై హనుమంతునిఁ బట్టుకొనుటకు తహతహపడుచుండువారిని, జూచి, 'సేనాపతులారా! మీరందఱును వెనుసైన్యంబులం గూర్చుకొని, రథగజతురంగములతో బయలు వెడలి పొండు. ఆవానరుని దండించి తీతవలయును' అనియాజ్ఞాపించెను. మీ రావానరునియొద్దకుఁబోయి యేమటపాటులేక ప్రయత్నము సేయుచుండవలయును. మఱియు దేశ కాలములకు విరుద్ధమయిన కార్యమును కలుగనీయక మాన్యవలయును. వాడు సేయు కార్యములనుఁబట్టి యాలోచింపఁగా నాకు వానరుఁడని ద్రోషలేడు. అన్ని విధములఁ జూడఁగా, వాడుమిక్కిలియుబలముగల యొక పెనుభూతముగాని వేటుగాదు. ఒకవేళ నింద్రుఁడో మఱి యితరులెవ్వఁడో తపస్సుచేసి యాబలమున మనలం జంపుకొట్టకై యీ భూతమును సృజించిరేమో! మునుపు సేనును మీరు నందఱుం గూడి నాగులను యక్షులను గంధర్వులను దేవతలను అసురులను మహర్షులను నోడించియున్నాము. కాఁబట్టి వారలు మనకేదేని గీడు బదులుగాఁ జేయవలసినదే. ఆకీడ యిది. ఇందులకు సందేహములేదు. బలాత్కారమున వానిం జట్టుకొనుడు. * ఆవానరుడు ధైర్యంబునఁ బరాక్రమము నెఱపువాడు గనుక వానిని మీ కవమానింపరాదు. సేను మునుపు, వాలి, సుగ్రీవుడు, మహాబలుడగు బాంబనాతుడు, వానర సేనాపతియగు నీలుడు, మఱియు ద్వివిధుడు మొదలగు మహాపరాక్రమశాలురుగ వానరులనుఁ జూచియున్నాను జూడీ. వారల కిట్టి భయంకరమయిన వేగమును, తేజమును, పరాక్రమమును, బుద్ధియు, బలమును, ఉత్సాహమును, లెలుచినరూపు దాల్చుకత్తీయు లేవు. ఏదో యొక పెనుభూతము ఇట్లు కపిరూపముదాల్చి వచ్చియున్నదిగా తెలియఁడగును. గొప్ప ప్రయత్నముచేసి దాని నెట్లయినను నిగ్రహింపవలయును. ముఱ్ఱోకముల నుండుదేవతలును అసురులును మానవులును నొక్కటియై యింద్రునిగూడి వచ్చినను యుద్ధభూమిని, మీయెదుట నిలువంజాలరు నరే. అయినను యుద్ధమునందు జయముకలుగుట స్థిరముగాదు సుఁదీ ! కనుక నీతి యెఱిగినవాఁడె న్వండును యుద్ధంబున జయముగోరుసేని ముఖ్యముగా ప్రయత్నపడి తన్నుఁ దాను

* ఇందులకు 'వానమాన్య భిక్షుశ్చ పారిర్థిరపరాక్రమః' అని మూలము. ఇందు 'ధీరపరాక్రమః' అనుచో 'ధీ' అనునది గాఢాగ్ర పదునాలవయక్షరముగాన పదుఁకూడువేలలోకములుబరిగి పదునాల్గవేయి యారంభించునన్నదని తెలియవచ్చును.

రక్షించుకొనవలయును. కాన మీరు జాగ్రత్తతో సులగవలయును' అనెను. వారలందఱును స్వామియాజ్ఞను శిరసావహించి మహాతేజాలుగాన యగ్నులంబోలె తేజరిల్లుచు, రథములను, మత్తిలి న గజములను, మహావేగవంతములగు తురంగములను, పలువిధములగు వాడియాయుధములను సమస్తబలంబులనుంగూడి, మహావేగమున హనుమంతునిపయికిం బాటుతెంచిరి. అంత నావీరులు, ఆయశోకవనపు వెలుపలిద్వారంబున నుదయించుచున్న సూర్యునింబోలి, తనతేజంబున సూర్యుంజే యన వెలుంగుచు, మిక్కిలియు నెడతెగని పట్టుదలయును మంచి యధ్యవసాయమును మిక్కుటంపుబలిమియుం గలిగి, మహాబుద్ధియు మహావేగుండును మహాశక్తుండునై యొప్పుచున్న యామహాకవిని హనుమంతునిం గాంచిరి. అట్లతనిం జూడఁగానే యారాక్షసులందఱును అతని నన్ని ప్రక్కలను జట్టిచిలిచి, యంత నంత భయంకరము లగునయ్యెయాయుధములంగొని తలపడిరి. దుర్ధరుడు, క్రూరములును వాడులునై మంచియినుముతో చేయబడుటవలన పచ్చనిరేణులు కొనలం గలిగినబాణము లయిదింటిని హనుమంతునితలపై కలువ రేకులు వైచినట్లు నాటనేసెను. ఆయెడుబాణములును శిరంబునఁ గాడఁగా నావానరోత్తిముడు దిశదిశలు మాటుమ్రోయునట్లు సింహనాదముసేయుచు నాకాశమున కెగిరెను. అంత వీరుడు దుర్ధరుడు మహాబలుండుగావున విల్లెక్కువెట్టి రథారూఢుఁడై, యాకనంబున కెగిసి నూలులొలది వాడిబాణంబులను నవ్వారిగావైచుచుం బయి నడరెను. శరవృశువునందు వర్షముగురియుచున్న మేఘమును వాయువు సులువుగా వారించునట్లు, హనుమంతుఁ డాకాశమున బాణవర్షము గురియుచున్న యాదుర్ధరుని నిజవేగంబుచేఁ దన్నుఁ జేరకుండునట్లుగా వారిం చేను. అట్లదుర్ధరుడు తన్నుఁ గారించుచుండఁగా హనుమంతుం డంత మఱియు నధికంబుగా మేనుబెంచి యురవడిగా యుద్ధము సేసెను. ఆహనుమంతుండు మిక్కిలి వేగముగియకొని, తటాలున దవ్వగా నెగిరి, పర్వతమునై పడుగుపడునట్లు, దుర్ధరునిరథముపై దూఁకెను. అది నెనిమిదిగుఱ్ఱములును జదిసి, కండ్లును నొగలునువిడిగి, రూపతీనపథంబునుండి దుర్ధరుడు, మృత్యుఁడై నేలంబడెను. అట్లు వాడు నేలంబులుటను జూచి, యెదిరింప నలవిగానివారై పగవారిపీచ మడుచుచుండువిరూపాక్షయూపాక్షులు, కోపము వీరిప, నాకనంబున కెగిరి. ఇట్లాయుధపురుగు తటాలున నెగిరి వినులంబగునాకాశతలమున నున్న మహాబాహుండుగు హనుమంతునితోమ్మున నినుపగుచుంబం గొట్టిరి. మహాబలుం డాహనుమంతుడు, గరుకునివంటి వగాక్రమముగల వాడు గాన, యాయుధపురు మిక్కిలి వేగవంతులయినను, వారివేగమునుగూడ నహించి, మరల నేలకువ్రాలెను. వాయుకుమారుఁ డావానరవరుడు, అంత, నొకమదితెచ్చునుజేరి, దానిని బెకలించి, దానిచే, నీగులయిన యారాక్షసుల నిరుపురం జంపెను. అంత దుర్ధరుడు విరూపాక్షుడు యూపాక్షుడు అను నామువ్వురును బలవంతుఁడైన నవ్యానరునిచేత హతులగుటం జరిగి, మిక్కిలి వేగముగల ప్రభుఁడు, తటా

లున, హనుమంతునివైకిం బోయెను. వీర్యశాలియగు భానకర్ణుడును, మిక్కిలి క్రుద్ధుడై శూలమునుగొని ప్రఘనుడును దానును నొక్కటనుండి మహాకీర్తిమా తుడగు నాకపిసింహునిపయ నడరెను. ప్రఘనుడు వాడిమొన గలయడ్డగ త్రింగొని వానర శ్రేష్ఠునితో యుద్ధము సేసెను. రాక్షసుఁ డాభానకర్ణుడు శూలమునుగొని యా కపిసత్తమునితోఁ బోరాడెను. ఆహనుమంతుడు, లెన్ను అట్లా యిరువురును అవ యవములందెల్ల ప్రహరింపఁగా క్రుద్ధుడై నెత్తుటందోగిన వెండ్రుకలతోఁగూడి, ఎఱ్ఱనికిరణములతోఁ గూడిన బాలసూర్యుని ప్రభంబ్రకాశించెను. వీరు డావానర కుండరుడు అంత, మృగములతోను సర్పములతోను వృక్షంబులతోను గూడిన యొక పర్యతపుశిఖరంబును జెకలించి, దానిచే నా రాక్షసుల నిరువురను జంపెను. అంత, హనుమంతుడు ఆ సేనాపతు లేవురును రూపుమాసినపిదప, మిగిలియున్న సే నను నాశము సేసెను. ఆకపివరుఁ డంత, గుఱ్ఱంబులచే గుఱ్ఱంబులనేసీయు, ఏనుంగుల నెత్తి యేనుంగులపై నైచియు, భటులం బట్టికొని భటులనుగొట్టియు, రథంబులం దీసి కొని రథంబులనుమోచియు, నిట్లు, ఇంద్రుడు అనుగులం జంపివట్ల, ఆ సైన్యమునం తయు నాశము సేసెను. చచ్చిపడియున్న యేనుంగులను, గుఱ్ఱములును, కిందల విడిగి కూలిన మహారథములును, హతులై పడిన రాక్షసులును భూమియంతయు నలువట్లఁ గ్రమ్మియుండుటంజేసి, అందు మార్గంబును జొవుటకు వీలులేక యడ్డుపడియుండెను. వీరుం డాహనుమంతుడు, వీరులయిన యాసేనాపతుల నేవురిని, వారి సేనలతోడను వాహనములతోడనుం జంపి, యంత, మరిలి యాబహిర్భావమునొంది, ప్రజల నాశముసేయుచుండి యూర కున్నయమునివలె నూరకుండెను. ఇది నలువది యాఱవసర్గము.

—◆◆◆ హనుమంతుఁ డక్షకుమారునిఁ జంపుట. ◆◆◆—

సేనాపతు లయిదుగురును తమబలములతోను వాహనములతోను హను మంతునిచేఁ జంపఁబడుట రాజగు రావణుండు దెలిసి, ఎప్పుడును కయ్యంబునకుఁ గా లుద్రప్రవృత్తు, యుద్ధంబున నుద్ధతుడై యొప్పు తనకుమారుఁ డక్షుడు ముందటనుం డఁగా, వానిదెను జూపు నిగిడ్చెను. ఆ రావణుఁ డట్లు దృష్టినుంచినమాత్రముననే యుద్ధమునకుఁ బ్రేరితుడై ప్రతాపవంతుఁ డగునాయత్తుడు బంగారముచే విం త రంగురుచున్నవింటి గొని, బ్రాహ్మణోత్తములు హవిస్సువేల్చి వర్ధిలం జేయఁ గా జ్వాలలు పయికిలేచు సన్నిహిత్రమువలె సదస్సునుండి దిగ్గన సంరంభించి లేచినవాడయ్యె. అంత వీర్యశాలియగు నారాక్షసశ్రేష్ఠుడు, బాలసూర్యునివలె వెలుగుచున్నదై మేలిబంగారుచే నెడతెగక యలంకృతంబై యున్న యొకగొప్ప రథమునెక్కి యామహావానరుని గూర్చి పోయెను. మఱియు నారథమును తపము లు మెక్కు లనుప్పించి యక్షకుమారుడు సంపాదించెను. అది మిక్కిలి మేలయిన

బంగారముచే రంగారుచు, సామాన్యములగు లక్ష్మీయములును, రత్నములచే నలంకృతములయిన బిరుదులక్ష్మీములును గలిగి మనోవేగముగల యెనిమిది షటిగుట్టములు చక్కఁగాఁ బూన్పఱచియుండెను. దానిని దేవతలకుఁగాని యమరులకుఁగాని నెదిరింప నలవిగాదు. అది గతియిట్లులేక నంచరించుచు, సూర్యుఁడొలె ధగధగమెఱయుచు, నాకాశంబున చరించునదియై యొప్పుచుండెను. అప్పు డది యుద్ధమున కాయత్రి యణుపఱచినదిగాన, అప్పులపాదులును ఎనిమిదిగత్తులును గలిగి గంటలు గట్టంబడియుండెను. అం దయ్యై యెడల శక్తితో మరములను నాయుధములు వరుసలుగా స్థాపితములై యుండెను. మఱియు నందు, బాణములు విండ్లుకేవలములు మొదలయిన యుద్ధోపకరణములు పరిపూర్ణములై రాశించుచుండెను. మఱియు నందు, అశ్వాదులకుఁ గట్టంబడి యున్న బంగారుత్రాళ్లు కొన్ని చంద్రునివలెఁ దెల్లగాను కొన్ని సూర్యునివలెఁ బచ్చగాను ప్రకాశించుచుండెను. అది యాకాశంబున సూర్యునింబోలి నంచరించుచుండెను. ఇట్లే ధమున ఇంద్రునివంటి పరాక్రమశాలియగు నాయత్తుఁ డెక్కి యంతః సమస్తజలంబులం గూర్చుకొని యందలి గుట్టములయు గజములయు, గొప్పపథములయు ధ్వనులచే నాకాశంబున పవ్వలంబులతోఁ గూడిన భూమియుం బూరించుచు, అశోకవనము వెలుపలిద్వారమునఁ గూర్చుండియున్న యా బలునమగ్ధుని హనుమంతునిఁ కేకపచ్చెను. సింహావృష్టి గలయా యక్షకుమారుఁడు, ప్రాణుల నాశమొనఁచుకొని బూచియున్న ప్రేమియకాలాపివలెఁ బాపట్టుచు, ఆ హనుమంతుండుకేరీ యతినిరూపును యుద్ధసన్నద్ధుఁడై యున్న యేవునంబాచి యాశ్చర్యమును తొలుత్రాటును వలకుఁ గలుగఁగా నీతిఁడు మహావీరుఁడని యతిని సగౌరవస్పృహతోఁ జూచినవాడయ్యె. మహాబలుఁ డారాజకుమారుఁడు అఖిఁడు, మహాత్ముఁడగు నాకాశివగుని నేకరును, పగవారియెడలఁ బాపు పరాక్రమమును తనజలమును నింజితయది కొలఁది నిర్ణయించుకొని నెంతో ద్వివునందు సూర్యుఁడు నృధః బొందుచున్న, తేజంబు సరిల్లినవాడయ్యె. అట్లు యుద్ధంబునకు గట్టిగా కాలుద్రవ్వినదిచి నూచుకొనుచు, అంత హనుమంతుని పరాక్రమము ఎంతయుఁ జూపింపగనంత గొప్పయైయుండుటయు, అరినిని యుద్ధంబున వారించుట నష్టమగుటయు నెఱింగి, కోపించుకొని, మనంబున నెచ్చరికపూఱ, వాడియైన మూఁడుబాణములేసి యాకాశిని యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పినవాడయ్యె. అంత నెఱుంగుచు, ఆ వానరుఁడు గర్వితుఁడనియు నంత డెట్టిశ్రమమునైన నెఱుంగునీయక యతిలాఘవమున పగవారి నోడించుటయందు సమర్థుఁడనియుఁ జక్కఁగాఁ దెలిసికొని, తానును అట్టివీరుఁడుగావున మనంబున మిక్కిలియు గర్వితుండై కేల బాణంబులను ధనువుం గయికొని యాహను మునునిపై యుద్ధసూచకముగాఁ జూపుచున్నాడెను. అంత బంగారువలెకముతోఁగూడిన బాహువుగులును సొగసైన కుండలములును దాల్చియున్న యాయత్తుఁడు ప్రచండపరాక్రమమున నురవడించుచు, హనుమంతునిపైఁ దలపడిను. అప్పు దాంబువుర

పోరాట, యెందును సాటిలేనిదై దేవతలను ననురులనుగూడ చూడఁగా తొట్రిలఁ బడునట్లు చేసినది. ఆ కపికిని అక్షకుమారునికిని గలిగిన యుద్ధమునుజూచి బెదరి, భూమి ప్రతిభస్వించినది. * సూర్యుఁ డెండఁగాయఁడయ్యె. వాయువు వీవదయ్యె. కొండలుఱ్ఱాత లూఁగెను. ఆకాశంబును మ్రోగినది. సముద్రముకూడ కలంగినది. అంత వీరుఁ డాయత్తుఁడు గుఱివెట్టుటయును బాణము దొడుగుటయును ప్రయోగించుటయును మిక్కిలి చక్కఁగా నెఱిగినవాఁడు గావున చక్కనయిన మూఁతులుగలిగి, తెక్కలతోఁగూడి, బంగారుపింజల రంజిలుచు విషము పూసినవిగ్గాన సర్పంబులవలెఁ జూపట్టు మూఁడుబాణములు హనుమంతునిశిరసుపయిని బ్రయోగించెను. అట్లమూఁడుబాణము లొక్కట శిరసున నాటుకొనఁగా, నా హనుమంతుఁడు, దొరుగుచున్న నెత్తుటిచే గుండ్రనికన్నులు దడియ, దేహంబును దోఁగఁగా, అప్పుడుదయించిన సూర్యునిభంగి నెఱుఁగెను క్రాలుచు, ఎఱ్ఱనికిరణంబులుంబోలె బాణంబులు శిరమునందు వెలయుటవలన కిరణసమూహముతోఁ గూడినసూర్యుండుంబోలె బ్రకాశించిన వాడయ్యె. అంత, వానరరాజగు సుగ్రీవుని మంత్రులలోనెల్ల మేలుబంతి యగునా హనుమంతుఁడును, రాక్షసరాజైన రావణుని మేటికుమారుఁ డాయత్తుఁడును, ఉద్దగ్రములయిన నానావిధాయుధములును ధనువును చిత్రింబుగి మెఱయించుచు యుద్ధమునకుఁ దలపడుటఁజూచి తానును మహాశూరుఁడుగావున వార్షమునొంది మేనుబెంచి యుద్ధమునకుం బూనినవాడయ్యె. అప్పు డాహనుమంతుఁడు † భూమధ్యముననుండు మందరపర్వతశిఖరమునకు వచ్చి యున్నమధ్యాహ్నసూర్యునివలె మిక్కిలి యుగ్రుడై, మహాకోపంబుమీఱి, బలమును వీర్యంబును వహించి కోపంబున నెఱుఁగి వలె వెలుంగుచున్నకనునిప్పకల మెఱుంగుల నక్షకుమారునిని అతినిస్సేన్యములను వాహనములను, చుఱచుఱం జూచెను. అంత యుద్ధంబున ధనువు నింద్రధనుస్సుగా వెలయ, బాణంబుల నెడివర్షము గురియించుచు, మేఘమువలెఁ గ్రాలుచు, నున్నయారాక్షసుఁడు మేఘము పెనుపర్వతముపై వర్షముగురియునట్లు పర్వతమువంటి యావానరోత్తమునిపై నతివేగంబున బాణంబులఁ బ్రయోగించెను. అంత నాయత్తుకుమారుండు, యుద్ధంబునఁ బ్రచండపరాక్రమము మెఱయుచు, తేదమును బలమును వీర్యమును వయింబయి బెరుగుచునుండ, మేఘముంబోలె నాకాశమునఁ దిరుగుచుండుటను జూచి, యందులకు, శూరుండుగావున దానును సంతోషించి యాయుబ్బున సింహనాదము గావించెను. ఆయత్తుఁడు బాలుఁడగుటంజేసి, హనుమంతునికొలది తెలియక యుద్ధంబున పరాక్రమముచే గర్వించి, కోపంబు మిక్కిలియుఁ బెరుగ, నెత్తురువలె కన్నెఱ్ఱబాణ, ఏనుంగు, రన్ను, బడఁద్రోయుటకై గడ్డికప్పి మూయంబడియు

* దీనిచే పూర్వము సూచితమైన సూర్యోదయమును స్మరించుచు.

† భారతఖండమధ్యమున సామ్రాజ్యపర్వతమున ఉత్తరభాగముండు మందర పుష్కర్యతము గలదు. అక్కడికి మధ్యాహ్నమునకు సూర్యుఁడు పడుచునె తెలియునది.

న్న వెనుగులపయిని తెలియకపోవునట్లు, యుద్ధంబున సాటిలేని యామేటివానరుని
 పయి నడచెను. ఆయత్తుండు బలాత్కారమున నొక్కమ్మడి బాణములు వైవగా,
 మేఘగర్జనమువంటి ధ్వనిగల యాహనుమంతుడు, ఆబాణముల యేటులకు బిగ్గరి
 నార్చి యంతఃజూపఱకు ధయంకరముగాఁ జూపట్టినట్లు బాహువులను దొడలను
 బిట్టు విదిర్చుచు, వేగయాకాశంబున కెగసెను. మహాబలవంతుఁడును రాక్షసప్రభుండు
 నగు నాయత్తుఁడు, మిక్కిలియు ప్రతాపవంతుఁడును అతిథిలక్ష్మి మేటియు నగు
 గావున, మేఘము పర్వతముపై తాలవానం గురియునట్లు, ఆకాశంబున కెగురుచున్న
 యాహనుమంతునిపై బాణంబు లవ్వారిగా వైచుచు, రథంబుతోఁగూడ, తానును
 ఎదుర్కొని యాకాశంబున కెగసెను. వీరుఁ డాహనుమంతుఁడు యుద్ధంబున ప్రచం
 దపరాక్రమము మెఱయుచు, మనోవేగంబున బాణంబులకును వాయువునలెందిగు
 నుచు, లాఘవమున నాయత్తునిబాణంబులను దనవైఁ బడకుండునట్లు చేసికొనుచు,
 వాయువేలిలం బగునాకాశంబున విహరించెను. ఇట్లుచుత్తుండు ధనువునుదాల్చి, యు
 ద్ధంబునకుఁ బూని, పలువిధము లయినశిఖలు గలమేటిబాణంబుల నవ్వారిగావైచి
 యాకాశమునంతయుఁ గప్పించుడఁగా, వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు వారిని
 సూర్యవద్యుష్టింజూచి మెచ్చుకొని యంత 'ఇంతటివాని నెట్లు వధుంపఁగలను' అని చిం
 తింపసాగెను. అంత నీరుఁడును మహాశీగుండు ననుక్షుకుమారుఁడు బాణంబులువైచి
 యాహనుమంతునిపక్షంబును గాఢకీయఁగా, మహాధౌతం పాకపిఠంబులకు
 బిగ్గరి నార్చి, అయ్యైక్యావ్యవీశేషంబులన్నయాపము నెఱింగినవాఁడు గాన, యావగ
 వాని నార్చిమించి యుద్ధంబున జనుంచుటనుకూర్చి నిజంబు నీరుఁడు మహాబలుఁడు; బా
 లసూర్యునిధంగి నెలుంగుచున్నాఁడు. బాణుండయ్యను పెద్దవారివలె గడిదేటి, సా
 వ్యకార్యమునిదే గావించుచున్నాఁడు. మఱియు, ననుప్తయుద్ధిలంఘియులఁ జెలిసి వె
 లయుచున్నవాఁడు. ఇట్టివానిని చూపుమాపుటకు నాకు బుద్ధిపుట్టలేదు. ఇంతేకాదు.
 వీరుఁడు మహాత్ముఁడు; పరాక్రమమున మిక్కిలియు గొప్పవాఁడు; యుద్ధంబుల నెచ్చ
 రిగలవాఁడు; కష్టంబునోర్పువాఁడు. యుద్ధికార్యములందు నీరియతిశయము మిక్కి
 లియు వృద్ధివొందియున్నది గాఁబట్టి, వీరిని నాగులను యత్తులను దేవతలను ము
 నులును, బూజించుచుండును. ఇందులకు సందేహములేదు. వీరు పరాక్రమంబు
 నను నుత్సాహంబునను మనంబు పయింబయి నుచ్చాంగఁగా, నాముఖము నెదుర్కొ
 ని నిలుచుండి నన్నుండేటి చూచుచున్నాఁడు. మిక్కిలియు సునవడిగాఁ దిరుగుచు వీ
 ఁడు మెఱయించుపరాక్రమమును జూడఁగా దేవతలకును అసురులకునుకూడ గుండ్రి
 యలడగును. వీని నిచ్చుడు చంపకయ్య పేక్షించినయెడల, పిదప నన్నుఁ గ్రిందుపలుపక వి
 శువఁడు. ఏలనఁగా వీనిపరాక్రమము యుద్ధమున నిదే పయింబయి వర్ధిల్లుచున్నది.
 ఇంకను నూరకున్న నెంతవరుఁడునో! కావున నిప్పుడే వీనినిజంపుట నాకునమ్మరముగా
 నున్నది. పయింబయి రగులుకొనుచున్నయిన్నిని నార్చక యుపేక్షింపఁగదా' అని

యాలోచించెను. వీర్యశాలియు మహాబలుడు నగునాహనుమంతుఁ డిట్లు, పగవారి
 యురవడినిగుఱించి యాలోచించి, * తాను యుద్ధము చేయవలసిన క్రమమును సంక
 ల్పించుకొని, యంత నామహాకపి, వానిని జంపుతలంపుగొని, యప్పుడు, ఉరవడిచూప
 సాగెను. నీరుఁ డాహాయకుమారుడు, మిక్కిలియు వేగుబుగలిగినవై యెంతమాత్ర
 ము నేనుఱుపాటులేక సవ్యాపసవ్యంబుల చిత్ర గతులంబోవునపుడును రథభారమును
 సహింపఁ జాలిన నగునాయత్తునిగుఱ్ఱముల నెనిమిదింటిని, వాయుమార్గంబగు నాకా
 శంబున నజచేతంగొట్టి కూల్చెను. అంత వానరాధిపుం డగుసుగ్రీవుని మేటిమంత్రి
 యైన యాహనుమంతుఁడు చఱచినయజచేతి నేటునకు ఆయత్తుం డెక్కిననుహారథ
 ము చక్రములు విఱిగియు, నొగవీడియు, గుఱ్ఱములు కూలియు, ఆకాశముననుండి
 నేలొక్కైల్లినదయ్యె. ఆయత్తుఁడు, క్షిగ్రం బగువీర్యము గలనుహారథుఁడుగావున, ఆ
 రథమును దిగవిడిచి నింటిని ఖడ్గమునుంగొని, ఋషి, తపంపు వెంపున, దేహమును
 విడిచి దేవలోకమునకుఁ బోవునట్లు, ఆకాశమున కెగిరెను. అంత నట్లు, గరుడఁడు
 వాయుదేవుఁడును సిద్ధులును విహరించుమాన్దమున యాకాశమునందు విహరిం
 చుచున్న యాయత్తుకుమారుని జూచి, వాయువునకుంబోలె మహావేగుబును పరాక్ర
 మంబునుగలవాఁడు గాన యాపినకుఁడు హనుమంతుఁడు వానిని గూడఁబోఁ గడిసి
 క్రమంబున వారికాళ్ల నొడిసి గట్టిగాఁజట్టికొనెను. వానలోత్తముఁ డాహనుమంతుఁ
 డు తనతండ్రి వాయుదేవునింబోలె మిక్కిలి వేగపరాక్రమములు గలవాఁడు
 గాన, గరుత్మంతుఁడు మహాసర్పమును బట్టుకొన్నట్లు యుద్ధంబున ఆయత్తునింబట్టు
 కొని, వేయిమాల్గు, గిఱగిఱం దిప్పి, వేగంబున నెలపయిం బడఁగొల్పెను. ఆయత్తుఁ
 డు చేతులును దొడలును మొలయును మెడయును విఱిగి, దేహాబరయు నెత్తిఱు
 వజ్రలై కాఱి, యెమ్ములును కన్నులును నుగ్గయు, సంధిబాధములు విఱిగి, మొల
 దట్టి మొదలగు కట్టర్చియు చీకాకయు, యిట్లు హనుమంతునిచే హతుండును నేటం
 గూలెను. ఆమహాకపి యట్లు అశుని నేలంగొట్టి ముగ్ధగాఁ గావించి, రాక్షసేశ్వ
 రుం డగురావణునకు మహాభయము గలిగించినవాడయ్యె. అట్లత్తుకుమారుఁడు హ
 తుఁడుకాఁగానే జ్యోతిశ్చక్రంబునం దిగుగు మహానైతులగు మహర్షిలును, భూతిము
 లును, చుత్తులును, పన్నగులును, దేవతలును, దేవేంద్రుఁడు నొక్కటిగా మిక్కిలియు
 నాశ్చర్యభరితులై యాహనుమంతునిఁ జూచిరి. దేవేంద్రునికొడుకుంబోలి కాంతిం
 దేజరిల్లుచు, నెత్తురువలె నెఱ్ఱబాఱిన కన్నులుగల యా యత్తుకుమారుని జంపి,
 నీరు డాహనుమంతుఁడు, అశోకపనము వెలుపలిద్వారమున కేపోయి ప్రళయకాలము
 నందు ప్రాణులను జంపుచుముందునుంబోలెఁ జూచువారికి భయముఁబుట్టించుచు
 నంత నూరకున్న వాడయ్యె. ఇది నలువదియేడవసర్గము.

* ఇచట మొదట రథమున గుఱ్ఱములనుగూల్చి పిదప యత్తునిఁ జంపవలయుననట యుద్ధక్రమ
 ముగా నెఱుంగువది.

—●— { రావణుడు హనుమంతునిపై నింద్రజిత్తును బంపుట. ఇంద్ర జిత్తు బ్రహ్మస్వమునఁ గట్టి హనుమంతునిఁ దెచ్చుట. } —●—

అంత మహాత్ముఁ డారాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు, హనుమంతునిచేత నతఁకు మారుఁడు హతుం డగుట విని దుఃఖింబున మనస్సు కలంగియు దిట్టపుడెచ్చుకొని రోషంబు మీఱి నపుడు నింద్రునకు సమానుం డగునింద్రజిత్తుం టోప నాజ్ఞాపించు వాడై 'నీవు బ్రహ్మస్వవేత్తవు; శస్త్రవిద్యావిదులలో నెల్ల ను లేమాడవు. దేవతలకు ను సమరులకునుగూడ శోకము గలిగించువాడవు. దేవతలు దేవేంద్రునితోఁగూడి మార్కొన్నపుడును నీవు చూపినపరాక్రమకృత్యములను జగమెల్లఁ జూచియేయున్న ది. బ్రహ్మదేవుని నారాధించి దివ్యాస్త్రమును బడసియున్నవాడవు. నీయస్త్రబలము గౌరిని బడిరా యనురులు నశింతురు; దేవతాగణములును రూపుమాయదురు. వేయేల! దేవేంద్రునితోఁగూడివచ్చినను వీండఱు యుద్ధంబున నీయెరుట నిలువం జాలసి. ముల్లోకములందును నీతో యుద్ధముచేసి శ్రమంపడి యోడనివాఁ డెవ్వఁ డనులేడు. బాహువీర్యముచేతను తపస్సుచేగిను మిక్కిలియు రక్షితుఁడై, కష్టయై దేశములయు కాలములయు భేదములను చక్కఁగాఁ దెలిసికొని, మేలయిన మతియుఁ గలిగి వెలుఁగువాఁడు నీవే. నీయట్టివాఁడు మహాకర్కఁడు లేడు. యుద్ధములఁ బరు షకాముచే నీ కశకృత్యముయిన దేదయులేదు. వివేకపూర్వముగా నీ వాలోచనము చేసినయెడల నీకుఁ దెలియరానికార్యమును నేదియుఁ గలుగదు. మూఁడూలోకము లందును నీయస్త్రబలమును దేహబలమును నెఱుంగనివాఁ డెవ్వఁడను లేడు. నీవు తపోబలమునను, యుద్ధంబులం జూపుపరాక్రమమునను, అస్త్రబలమునను, నాకు సరి ఎచ్చువాడవు. నీ కెప్పుడును జయమే కలుగుట నిశ్చయము; కాన యుద్ధసంకటములు కలిగినపుడు, అట్టి జయశీలుఁ డయిననిన్నుఁ దలఁచుకొనఁగా నామనస్సునకు వివాద మేమియు నుండదు. కింకరులందఱును హతులయిరి. రాక్షసుఁ డాజంబుమాలియు, ముత్రిహమారులును వీరులు పయిన నీనాపతులేవునను, హతులయిరి. మఱియు రథ గడతుంగిములచే పరిపూర్ణములై యున్న సైన్యములును హతములయినవి. నీ గా రాబుతిమ్ముఁ డక్షకుమారుఁడును గూర్వబడినాఁడు నీవు పగవారిని రూపుమాపువాఁ డవు. నాకు నీయందు గొప్పవాడని యెంతనమ్మిక గలదో యంత నమ్మిక వారలయం దెంతమాత్రమును లేదు. కింకరులొదిగా నతనివఱకుం దంపినయీవానరుని మహా శోరబలమును, మందిబుద్ధిపటిమయు, అంతశ్శక్తియును పొరుషమును వినుర్పించి, నీసత్తువను గణించుకొని, నీబలమునకుఁ దగునట్లుగా, నురపడిఁజూపుము. నీ వస్త్రవిదు లలో నెల్ల మేటివి, మఱి పగవారి నెల్ల నడించువాడవు. ఇట్టివాఁడవుగనుక నీ విచ్చట నుండిపోయి యావానరుని సమీపించినంత, నీబలమును ఎదిరిబలమునుం జూచుకొని, మనసేసలకు నాశము గలుగకుండునట్లుగా యుద్ధంబునకుఁ దొడఁగి మునుముట్ట పగ వాని నడంపుము. ఏరా! తా నొక్కఁడే యెదిరిగుంపులను కలంచి నలంచుచున్నాఁడే.

అట్టివానరునివిషయమై సేనలు నీకుఁ గాఁ పగుటకు పనికిరావు. హనుమంతునివిషయము న నజ్రాయుధమును, సారము లేనిదే. కాన దానినిదీసికొని వానిదాపుం జొరకుము. ఏల న వాని కున్నంతకొలది గమనవేగము వాయువునకుఁగూడ లేదు. మఱియు నగ్నివంటివాఁడుగాన పిడికిళ్లు మొదలై నవానిచేతఁ జంపుటయు నలవిగాదు. నే సంతకుమును పు చెప్పినవిషయమునే యిట్లు చక్కఁగా విచారించి, నీకార్యము చక్కఁబడుటకుఁ గాను, మనస్సు నెచ్చరికతప్పక, వింటిని సంబంధించిన దివ్యంబగు నస్త్రబలమును స్మరించుచు బొమ్ము. అస్త్రబలముతప్ప వేఱొకటి వాని నడంపనేరదుగాన యస్త్ర మంత్రమును స్మరించుచునేబొమ్ము. కార్యము చెడకుండునట్లుగా ప్రయత్నించుచు యుము. నేను నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బంపఁ దలంచుట యంతగా నుత్తమమునది గాదు. కాని * యిది రాజనీతిధర్మములకును, ఆధర్మముల ననుష్ఠించు క్షత్రియునకును యుక్తమయినదే. కాన నిన్నుం బంపుచున్నాను. అరిగదమా ! యుద్ధంబున నానావిధములై న యాయుధములం గొని ప్రహరించుసామర్థ్యము అనశ్యము నీవు స్మరించుకొనవలయు. యుద్ధంబునందు జయము అనశ్యము గోరను నలయును. అందు లకై యాయుధములనెల్ల స్మరించుకొనవలసియున్నది* అనెను. అంతి + దక్షసుతులగు దేవతలకుంబోలె ప్రభావము గలనుహాబలుఁడును నీఁడు నగునాయుద్రజిత్తు తిండ్రి చెప్పిన వచనమునువిని యుద్ధమునకుఁ బోవఁ దలంపుగొని తిండ్రికిఁ బ్రదక్షిణముసేసెను. అంతి నిండ్రిజిత్తు తనకుంఁగూర్చిన తనగణములనాహు తిన్నుఁ బోగడఁగా, యుద్ధమునకు మిట్టిపడుచు మిక్కిలియు నుత్సహించి యుద్ధమునకై వెడలెను. తామర కేకులంబోని కిన్నులుగలిగి మహాజేజుంబున వెలుగుచుండు నాశ్రీమంతుఁడు రావణునిపుత్రుఁడు పర్వకాలములందు సముద్రంపునుంబోలె విజృంభించి యుద్ధంబునకు వెడలెను. ఇంద్రసమానుఁ డైనయాయుద్రజిత్తు, వేగంబున గరుశ్చింఱునికీ సాటిఁడై యొకటి కొకటియు వెనుదీయక తెల్లని వాఁడికిఁ జలుగలిగియున్న సింగములు నాలుగుటిల బూన్చినదియై విశండుములేక సతీవేగముగా (భూమివంటియే) పోవుచుండు మునెక్కెను. రథికుఁడును మేటివిలుకాఁడునై ఆయుధవిద్యయం బాఠితేజో యస్త్రవిద్యలలో నెల్ల సుత్తముండై యొప్పు నాయుద్రజిత్తు, అల్లురిథమెక్కి శీఘ్రముగా వాని మంతుఁడున్న యెడకుం బోయెను. వీరుఁ జాహనుమంతుఁ డాయుద్రజిత్తు రథఘోషమును వింటి యత్రైతాటిధ్వనిని విని మరల యుద్ధము సేయఁగలిగినదని మీఁదమిక్కిలి సంతోషుఁడయ్యెను. యుద్ధమునందు మిక్కిలియు సమర్థుఁడగు నిండ్రజిత్తుఁడు మిక్కిలి గొప్పధనువును, కజకు లయున సెలలుగల బాణములనుం దీసికొని హనుమంతునిఁగూర్చి

* 'ఇది' యనగా ప్రధానుఁడైనవాఁడు తక్కినవారిండ్లగాఁ దాను ముందుబోవుట నీతికాన్త) విరుద్ధముగాన నిన్ను బంపెదనని భావము.

† 'దక్షసుతులు' దేవతలుగా విష్ణుపురాణమున'మనసాత్మేష్ఠాతాని పూర్వంబుతో' 2 సృజ త్తథా' చేవాన్యక్షో' సగధర్వా నురగాఁ పక్షిణ సైథా||' అని చెప్పఁబడియున్నది.

పోయెను. అంత నాయుండ్రజిత్తు, యుద్ధము సేయునుబ్బున బాణములు కేలంగొని యుద్ధమునకు బయలు వెడలఁగా దిక్కులన్నియుఁ గలఁతనొంది కావలి చూపట్టినది. క్రాములగు మృగములు నానావిధములుగ నఱచినవి. అప్పుడా యుద్ధమును జూచుటకై యచ్చటికి, నాగులును యశులును మహామును గుంపులుగొని తిరుగుచుండు సిమలను, నచ్చిరి. పక్షులు పిడుకట్టి యాకాశంబును గ్రమ్మి, మిక్కిలియు హస్తమున బిగ్గఁగాఁ గూయిసినవి. వేగవంతుఁడగు నాహనుమంతుఁడు, రథమునక్కి శ్రీశ్రుముగ వచ్చుచున్నయంద్రజిత్తును జూచి మహాద్వని గలుగునట్లు సింహనాదము సేసి, మేలి బెంచెను. ఇంద్రజిత్తు, దివ్య మగు రథమునునుండి చిత్రిమగుధనువును గొని పిడుగుబోలె బెజిదంపుచప్పుడు గలుగునట్లు, వారించెను. అంత మిక్కిలియుఁ బ్రచండవేగులన మహాబలశాలురునై యుద్ధంబున కేంతమాత్రమును జంకునుగొంకు నెఱుంగని యాహనుమంతుఁడును రాక్షసరాజకుమారుఁ డింద్రజిత్తుఁడును, బద్ధనై కులయున దేవేంద్రుడును అను దేవేంద్రుఁడునుబోలె నొండొంలా నలవడిరి. వీరుండును మహాకఠురుండును మంచి విలుకాడునై యుద్ధమునం జరిగియుఁ బొగడునదనన నాయుండ్రజిత్తు, బాణంబు వేయఁగా, హనుమంతుఁడు నెనుబెంచి యాబాణంబులు తనవైఁ బడకిఁ చేయుటవలన దానియునదనని నల్లముగావించి, కొలఁదనోచ్చైఁ తనతండ్రి నంచరించుమాన్దయునై గొప్పనాకాశంబున విహరించెను. అంత పిడుగు పగవారంజంపునట్టి పిడుకాయుండ్రజిత్తు నిడువలై, వాడియలుగులుంటికి, యొప్పిదములై న టెక్కలుగట్టంబడి, చిత్రిములయున బంధునపిడుగుగిరికి, బోవలు మిక్కిలియు నంగ, నెత్తాయుధము వ్రేటవలె నునదించునట్టి బాణములను హనుమంతునివై వైచెను. పట్టట నాహనుమంతుఁడు, ఆయంద్రజిత్తుని కప్పగిసిరి, చునలయు ఖేనలయు తిప్పెటలయు చప్పిళ్లనును, తెగగీయుచున్న వింతశిల్పమును, వివి మఱల నాకాశిమున కేగిరెను. ఇంద్రజిత్తుడు గుఱివెట్టి కొట్టటమందుఁ బ్రసిద్ధుఁడయ్యెను, హనుమంతుఁడు మహాపిగావున, వాడు చట్టిన నుఱితిప్పిపోవునట్లు నతికీఃపుముగా వారిబాణంబులవలనను దిగుగులాడెను. పోయపుట్టఁడు హనుమంతుఁడు ఆయంద్రజిత్తు నై చుబాణంబులకు ముందట నడుచుగానుండి, వాడు వైచినంతనే తిట్లున చేసులుచాచి ములి యాకాశమున కేగెను. వారిమివును మిక్కిలియు వేగమిగిలవాఁ; ఇరువురను, యుద్ధము సేయుటయందు గగదేజీవనాగు, కాననమ స్తభాసిమనంబులను ఆకర్షించునట్లుగా నుత్తెరుగును యుద్ధము గావించిరి హనుమంతునిమందు ఛిద్రము వ్రాపిమిగిలెను. హనుమంతునికేరి మహాత్ముఁ డయినాయుండ్రజిత్తునిమందు ఛిద్రము తెలియదయ్యె. అట్లు తలచి, దేవతలవలె మిక్కిలి వేదాస్త్రమశాలుఁడు నాయునిపురికిని, బరిహరిని పట్టట కష్టముగా నుండినది. ఇంద్రజిత్తు నుఱివెట్టి బాణములు వైచుటయందు పరాకెంతమాత్రమును మనస్సున నొందినది. వైచినబాణములును అమోఘములై నవి. ఇట్లు మహాత్ముఁడు హనుమంతుని గుఱివెట్టి యట్టిబాణములు వెక్కు

లు వేయుచుండినను అవి యతఁడు తప్పించుకొనుటవలన వ్యర్థములై తూలుటం జూచి, తా నెంతయుఁ జింతనొందినవాఁడయ్యె. అంత రాక్షసరా జగురావణునినుతుఁ డాయిత్రజితుఁడు, మహావీరుం డగునాకాపివరుని నధించుట యలవిగాదని కనుఁగొని యంత పట్టి బంధించుట కయిన సతఁ డెట్లు తూలి పట్టువకునని యోజించి యొకయు పాయ మూహించెను. అంత న స్త్రవిదులబోనెల్లను త్రిముఁడును, మిక్కిలియు తేజోవంతుఁడు నగునావీరుఁడు వానరశ్రేష్ఠుం డగుహనుమంతునిపై బ్రహ్మస్త్రము సంధించెను. మహాబాహుఁ డాయిత్రజిత్తు. 'వీరిని జంపనలవిగా' దని తెలిసికొని యంత నయ్యెయ స్త్రముల స్వరూపముల నెఱిగినవాఁడుగావున నప్పటికిఁ దగినది బ్రహ్మస్త్రమని యెఱిగి, యాయ స్త్రమును బ్రయోగించి వాయుపుత్రుఁ డగుహనుమంతుని బంధించెను. అంత నాహనుమంతుఁ డారాక్షసుఁడు వైచిన బ్రహ్మస్త్రముచేఁ గట్టువడి చేష్టలుఁజక్కి నేలపయింబడెను. అంత నపుడు కపివీరుఁ డాహనుమంతుఁడు తాను బ్రహ్మస్త్రముచేఁ బట్టువకుట యెఱిగి, ప్రభుండుగు బ్రహ్మదేవునిప్రభావమువలన నిజ వేగంబుదూలి, తనకుఁ బూర్వము బ్రహ్మ యను ప్రహేళికవచనమునం దలంచుకొనెను. అంత హనుమంతుఁడు తనపయి నింత్రజిత్తు స్వామంధులమం త్రిముల సభిమం త్రించి బ్రహ్మస్త్రము ప్రయోగించినాఁడని తెలిసికొని, బ్రహ్మదేవుండు తనకుఁ బూర్వము వరమునంగియుండుటను జూతించి 'లోకముండుగు బ్రహ్మదేవునిప్రభావమువలన బ్రహ్మస్త్రబంధమును నాకు నాయుండు విడిచియొనుటకు శక్తి లేదని తలచినను యిట్లు నన్ను బ్రహ్మస్త్రముచే బంధించినాఁడు ఏది ఎట్లయిన నామట్లు నకు నేను బ్రహ్మదేవుని యస్త్రబంధమును గొంత యనునెంచి యుండినలినదే' అని తలంచెను. హనుమంతుఁ డెట్లు, బ్రహ్మస్త్రప్రసీద్యమును విచారించి, తనకుఁ బూర్వము బ్రహ్మదేవుఁడు ముహూర్తమున కాను స్త్రము విడిచినపున ట్లనుగ్రహించియు న్నశక్తిని జక్కఁగా దలంచుకొని, బ్రహ్మదేవునిపూజ ననునెంచి పఠించెయ్యెను. 'నేను సూర్యుని మ్రొంగఁబోయినది మొదలుగా నన్ను బ్రహ్మదేవుఁడను. దేవేంద్రుఁడు ను వాయుదేవుఁడును రక్షించుచున్నవారు గావున నీచస్త్రముచే బంధించుకను నాకు భయమేమియుఁ గలుగదు. ఒకవేళ రాక్షసులు నన్నుఁ బట్టుకొన్నను, నాకు నది గొప్పగుణమందు పర్యవసించును. అదియేదీగాదు. నాకు రాక్షసేంద్రుఁడగురావణునితోడ సంభాషింపఁ గలుగును. కాబట్టి నన్ను పిగవారు పట్టుకొన్నను పట్టుకొందురుగాక.' అని యిట్లు శత్రువీరులను జంపునాహనుమంతుఁడు మనంబున కార్యము నిశ్చయించుకొని, విచారించి చేయువాఁడుగాన, చేష్టలుఁజిగి, పగవారిగు రాక్షసులు దన్నుంబట్టుకొని భయంబున బలవంతముగా నెదిటికివచ్చి, నానావిధముల బెడరించుచుండఁగా మిక్కిలి బిగ్గఱ నారెను. అంత, రాక్షసులు, పగవారిసడంచు నాహనుమంతుండు చేష్టలు ఁజక్కియుండుటం జూచి, జనువనారసు నారచీరలనును గూర్చి త్రాళ్లుగాఁ జేసి వానితో సతనిని బంధించిరి. అతఁడును 'రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణుడు

బట్టికుతూహలమును బట్టియైన నన్నుఁ జూడఁబూనక మానఁడు' యని నిశ్చయము
 నొంది వీరులై నయాపగవారు లేన్నుఁ గట్టుటకును బలాత్కారంబునం బట్టుకొనుటకు
 నునప్పుతించి యుండెను. రాక్షసు లట్లావీర్యవంతుని నానితోఁగట్టఁగా బ్రహ్మస్త్ర ము
 తిని విడిచినది. మఱియొక దానితో బంధము గావించినయెడల, ఆ బ్రహ్మస్త్ర పుబంధము
 విలువదు. అంత వీరుం డగునిం ద్రజిత్తు, వానకో త్రముఁ డగుహనుమంతుండు నాక త్రాళ్ల
 చేఁ గట్టఁబడఁగానే బ్రహ్మస్త్ర మునుండి విడివడుట కనుంగొని 'మఱియొక దానితో బం
 ధింపఁబడ్డవానికి బ్రహ్మస్త్ర బంధము నిలువదుగదా' యని 'అయ్యో! గొప్పకార్యము
 చేసినను అది నిరసక మైనది. మూఁగు లీరాక్షసులు బ్రహ్మస్త్ర ముం ద్రపువద్దతిని విచారిం
 చినవారు గాకైరి. బ్రహ్మస్త్రము ప్రతిహత మైనపిదప మఱియొకయస్త్రము పని
 సేయఁజాలదు. మరిల నా బ్రహ్మస్త్రమునే ప్రయోగించినను బనికీరదు. కాఁబట్టి
 మామండలముందును సంశయము గలిగినది' అని చింతింపఁదెను. హనుమంతుండు
 బ్రహ్మస్త్ర ములన విడిచినను, లేన్ను రాక్షసు లయ్యెబంధములచే పీడించి యీడ్చు
 విధానము దుటవలన, అది లేన్ను పీడినదని వాటింపినవాడు గాఁడయ్యె. అంతఁ
 బ్రాగులగు రాక్షసులు ఆ కవినకునిఁ గట్టియలం గొట్టుచు, పీడికీర్ణం బొడుచుచు, రాక్ష
 సేశ్వరుండగు రావణుని సమీపమున కేడ్చుకొనిపోయిరి. అంత వింధిజిత్తు, అస్త్రబం
 ధమునుండి విడిచి నాకత్రాళ్లచేఁ గట్టఁబడి యున్న మహాబలుం డగునాకవినకుఁడొచ్చి
 'రాజసభయందు రావణునకును నతనిసభ్యులకును 'నీచే యావాదము' డని
 వాచెను. మత్తిలినియేచుండుజోలై బద్ధుడై యున్న యాహనుమంతుం గొని
 'ను రాక్షసులు రాక్షసేశ్వరుం డగురావణునకుఁ జూపిరి. ఆ సభయందలి రాక్షస
 లు 'ఎవ్వఁడగుడు? ఎవ్వరివాడు? ఇటువచ్చిన దెనుకు? ఇక్కడ వీరి కేమిచి?
 స్వరియైవీతి రాజు' అని యుకిరితోనొకరిని గుఱచుచులు పూయిరి. అంత వచ్చిట
 తోచినను రాక్షసులు మిక్కిలియుఁ స్రుద్ధులై, 'వీరిని చంపుచు, గాల్చుడు. ఇట్టి
 మామ' అని యెఱిఁపింతుల చెప్పకొనిరి. అంత మహాత్ముం డాహనుమంతుండు త్వరి
 తముగా చూఁమునిగిచి, రాక్షసాధిపతి యగురావణుని నామూలమున నున్న
 శ్రీశృద్ధులను, మిక్కిలి గొప్పరత్నములచే నలంకృతమై యున్న నిఘాగృహము
 నుంచెను. మహాతేజుం డాహనుండు విమృతహృపులగు రాక్షసు లిటులును నీడ్చు
 న్ననానకో త్రముం హనుమంతునిఁ జూచెను. ఆ వానకో త్రముండును, తేజం
 వి బలంబును మిక్కిలియుఁ గలిగి నట్టకరింపిసూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు
 న్నరాక్షసేశ్వరుని రావణునిం జూచెను. అంత నారావణుండు కోపంబునఁ గిన్న
 బొజ స్రుద్ధు ల్రీప్తుచు, ఆ హనుమంతుం జూచి యతనిసంగితి ననుగుటకై, అచ
 గులకలనృద్ధులై కూర్చుండి యున్న మంత్రినైతిముల కాజ్ఞ చేసెను. అంత వారిను
 లుంతునిం జూచి, చేయవచ్చినకార్య మేమి యనియు అందులకై మపినవా
 సరియు క్రమముగా నడుగఁగా, నలెడు, 'నేను వానశేశ్వరుం డగునుగ్రీవుని

దూతను. అతడు పంపగా వచ్చినవాడను' అని తెలిపినవాడయ్యె. ఇది నలుగురు
యెనిమిదనసర్గము.

—◆—
 { హనుమంతుడు రావణునిజూచి యతనిలేటితో }
 విశేషంబున కాశ్యపవదుట.

అంత భయంకరపరాక్రముండుగునాహనుమంతుడు 'రావణుడు తనసీస
నకమునుండి కిదలకయేయుండి నన్నిచ్చటికిఁ గట్టించి దెచ్చుకొన్నాఁడుగా' య
యతనికార్యమునకు నాశ్చర్యపడి కోపంబున కన్నెఱ్ఱఁబాట, నారాక్షసాధిపతిని జూచు
ను. ఆరావణుడు వెక్కువైతైములచే నలంకృతమై మిక్కిలియు నెలపాడుగగు బం
దుకీటము దాల్చి యెంతయుఁ గాంతి దభుకొత్తయిండును. అతడు, నద్రపుఁజేలలతో
గూర్చుబడి, చాల మేలయిన నుగులమయమై, బంగారతోఁ జేయఁబడి, మనస్సులే
నిర్మించినట్లు మిక్కిలి చిత్రమై యొప్పునాధరములచేఁ బ్రకాశించుచుండెను; మిక్కి
విలువగల పట్టునస్త్రముగట్టి యెఱ్ఱుచి చరించుమును బూసినోనియుండెను. మఱియును
డు, విచిత్రములును నానావిధములు నైనకస్తూరి మొదలగునావి రచనలు, పువ్వులు,
క్తులుగా నుండునట్లు చక్కఁగాఁ బూసినోనియుండెను. నోట్ల కొంత దెజుచుకొనియ
చూడంగననై, ఎఱ్ఱుచిచ్చులతోఁ గూడి చూచుటకు భయంకరమై, పెద్దవాడతోట
తలతలమెఱచు, పెద్దవులు ప్రేమకాడు చున్నవీనులు పరిపాలి నగిరి, యని
నానాక్రమ్యములు గలశిఖరములతోఁ గూడిన మహాపర్వతమునలై బ్రకా
శుచు మిక్కిటమొక జేజుమన జ్వలించుచుండెను. నల్లనికాటుకానినలై జేహ
మాపట్టగా, అందు జొమ్మన పూర్ణచంద్రునినలై చులకీరుచుచున్న నాయకు
మును దానిచ్చుటమైతైములును గలహోయ నెలుగుచుచుండలన వెలివిడికొ
రలతోఁ గూడినమేఘమునలై కనుపట్టుచుండెను. అతనిశాపాలపుం • శాపాలపుం
గట్టంబడి, మేలిచందనపుఁబూసెనుగలిగి, నొకటిపుగలచే మెఱచుచు, బులుపున
అయిదుతలలనర్పించునలై వెలయుచుండెను. అతడు చిత్రమై, కన్నములు చచ్చి
బడుటచే చక్కనై, మేలుగునగిరిబహు మఱచుబడి యున్నయెడ నెఱ్ఱుచిచ్చి
బున తీవోఁ గూర్చుండియుండెను. అతనిచ్చును మిక్కిలియుఁ జక్కఁగా గలపో
లైన చెయవలు చాచుకములు కేలం దాల్చి యతనికి దాపునఁ గొలిచి నీచును
చుత్తతత్త్వములు జక్కగా నెఱిగి కృతార్థుడు అగుమాత్రాతోచుచు
సేయువాగును బూర్వము అయినట్టి గాక్షసములనగు దుష్టుడు, ప్రవాస్తుడు,
హాహర్ష్యుడు, నికుంభుడు అను నలుగురుమంత్రులు పరివేష్టించి యుండె
నాలుగునముద్రములచేఁ బరివేష్టితమైననమస్తతోకంబునంబోలె వారిలో నుభి

* ఇట 'బద్ధకేయూరై' 'భ్రాహ్మనానాగై' అని బాహువిశేషములు. అందులకు
సందిట ధరించుకొనునది. కేమూరమఁగా భుజనంబుమీఁదుగా ధరించుకొనునది.

పములు సేయుచుఁ గూర్చుండియుండెను. †మఱియు నతఁడు, మంత్రిత్వములఁ జక్కఁగా నెఱింగి మంచిబుద్ధికాశలము గలిగి వెలుంగుచున్న యితరమంత్రిలు పెక్కుఁద్రును గొలువ, దేవతలు గొలుచుచున్న దేవేంద్రుఁడుతోఁలె, దాను జూపట్టుచుండెను. ఇట్లు, నల్లని దేహముతో బంగారుసింహాసనమునఁ గూర్చుండి, మేఘశిఖరంబున నీటితోఁగూడియున్న క్రొత్తమేఘమువలె, మిక్కుటంబగు శేషమున రాజులుచున్న రాక్షసేంద్రుని రావణుని హనుమంతుఁడు గాంచినవాఁడయ్యె. ఆ హనుమంతుఁడు భయంకరపరాక్రము లగునారాక్షసులు తన్ను మిక్కిలియుఁ బీడించుచున్నను, దానిని నరకుసేయక రాక్షసాధిపతి యగురావణుని యద్యుతాకృతికి మిక్కిలియు నాశ్చర్యము నొంది యతినినే తేజి చూచెను. హనుమంతుఁడట్లు దేవేంద్రమానుగింపై యున్న రావణునిఁ జూచి, యతిని తేజోవిశేషమునకు మోహితుఁడై యంతి లెనమనసుతో బోరా! ఏమియాము! ఏమిదైర్ఘ్యము! ఏమిబలము! ఏమికాంతి! ఆహా! ఈ రాక్షసరాజునకు స్వల్పలక్షణములును నమరియున్నవి! రావణుఁడుచేసియున్న యాయధర్మము బలీయమైనది గాకుండు నేని, యితఁడు రాక్షసులకు నధిపతి యగుటయేకాదు; దేవేంద్రునితోఁగూడిన దేవతాసమూహమునకుఁగూడ అధిపతియగు నే! ఇతఁడు భయంకరములును పెరిగిపో హంసములును గోరింకయులునగు దుష్టచిత్తములు పెక్కులు చేసియున్నాఁడు; పూర్వోక్తిమైన యధర్మమును తేజియున్నాఁడు. అందుచేతనే యితనినిబాచి దేవతలు దానవులు మోక్షులు నమస్త్రోహంబులనాకును భయపడుచున్నాఁడు; లేనిచో నెల్లఁగోకులును నిగినినే కొట్టుచుందురే! ఇతఁడు కోపమునొందరా, జామంతయు నేకమునైయుచును గాఁ జేయుకాలము? అని చింతించెను. బుద్ధమంతుఁడగు నాహను మంతుఁడు, మహాశేషుఁడైన నారాక్షసరాజునైర్భాగమును నాచి యట్లు నానావిధంబులఁ జింతించిన వాఁడయ్యె. ఇది గాఁచినవత్సరమున.

—♦—
 —♦— హనుమంతుఁడు రావణునితో సంభాషించుట. —♦—

మహాకావ్యమునను నొకటాలో రావణుండు నగునా రావణుఁడు, మిక్కిలియుఁ గోపము పుంకొనఁగా, లెనముగొఱ. గోహచనపునన్నెన్నులతోను, శేషంబున వెలుంగు చున్న గూకారంబుతోను, నున్నవానతోఁబ్రెగుచి హనుమంతునిని జూచి, యంతి లెనమనంబున నించుక జంకు గడునిగా 'యిమ్ము నేను నైలాన ప్సవతియునుబట్టి కదల్చినపుడు నన్ను శపించినదిగాభగించుతుండు నాతోన్నెందయే. యిదనికి కీరూపమున వచ్చెనాదేమి? లేక, యొకవేరే మహాసుకుం డగురావణుఁడై యిట్లు వానరాకాశముఁ గాల్చిచచ్చినాఁడాయేమి?' యని చింతించెను. అంతి నారాక్షసరాజు రావణుఁడు గోపంబున కన్నెట్టఁగొఱ. మంత్రినై యొకఁడుప్రవాస్తునిఁ జూచి, యక్కాలమునకుఁ దగినట్లు మిక్కిలి యధనంబునుగ నాశ్చర్యమున, "ఈదురా

త్తుని 'ఎక్కడనుండి వచ్చితివి? నాపట్టణమునకుఁ బంపినవాఁ డెవఁడు? అశోక వనమున
 నీకు విఱువవలసిన పనియేమి? రాక్షస స్త్రీల నేల బెదిరించితివి?' అని యడుగుము
 'పట్టిపారికినిఁ జొరరాని నాపురమున కేలవచ్చినాఁడు? యుద్ధం బెందులకని చేసినా
 ఁడు?' ఈదురాత్ముని నడుగుము" అనిచెప్పెను. ప్రహస్తుఁడు రావణుఁడు చెప్పినమాట
 విని, హనుమంతుం జూచి, 'వానరా ! ఊఱడిలుము. నీకు శుభం బగుఁ గాక. భయ
 వడవలదు. ఇచ్చటికి, ఈ రావణాలయమునకు, నిన్ను నిండుఁడు పంపెనా? కలి
 నది కలిగినట్టు చెప్పము. భయము నలదు. నిన్ను విడిచివుచ్చెద. కుబేరునితో లే
 యమునితో వరుణునితో వేగులవాడవై యీరూపుడాల్చి మా యీపట్టణమున
 బ్రవేశించితివేని నిజము చెప్పము. విష్ణుఁ డేమేని రావణుని జయింపఁగోరి ని న్నిచ్చ
 టికిఁ బంపెనా? ఎవ్వకు పంపినను ని న్నేమియుఁ జేయుట లేదు. భయపడకు. కలిగిన
 చెప్పము. నీయాపముమాత్రము వానరరూపముగాని, నీతేజమో, వానరులకుఁ గలు
 గునది కాదుచుమీ? కలిగినది కలిగినట్టుగాఁ జెప్పము. అపిమ్మట నిన్ను విడిచివుచ్చె
 దము. నీవు అబద్ధముచెప్పితివా ! నీప్రాణములు దక్కుట యిరిదిచుమీ! అ ల్లెవ్వరును
 బంపక నీవై వచ్చినవాడవేని, రావణాలయ మైనయిచ్చటి కేలవచ్చితివో దానినయ
 నఁ జెప్పము' అనియడిగెను. ఇట్లు ప్రహస్తుఁ డడుగఁగా వానరో త్రముఁ దా హనుమఁ
 తుఁడు అమంత్రిని బాటింపక రాక్షసగణాధిపుం డగురావణునిఁజూచి 'నేను దేవేంద్రు
 నికిఁగాని, యమునకుఁగాని, వరుణునకుఁగాని వేగువాడనై రాలేదు. నాకుఁ గుఱ
 రునితో నెంతమాత్రమును స్నేహము లేదు. నన్ను విష్ణుదేవుఁడు నిచ్చటికిఁ బంపలేదు
 నే నిట్లు వానరుఁడగుట జాతిచేతనే. అచ్చము వానరుఁడనేయై యిచ్చటికి వచ్చి
 తినిగాని వానరవేషము వేసికొనికాదు. రాక్షసేంద్రుఁడ వగు నీదర్శనము దుర్లభ
 ముగా నుండుటంజూచి, రాక్షసరాజును దర్శింపఁగోరి, యీ యశోక వనమును నాశము
 చేసితిని. అంత బలవంతు లగురాక్షసులు నాతో యుద్ధముగోరి, నాపయికి వచ్చిరి.
 నేను నాదేహము రక్షించుకొఱకుఁగానే నాఁడనిదిగి పోరాడితినిగాని మఱేమిగాదు.
 నన్ను దేవాసురులకుఁగూడ, ఏయ స్త్రంబునను ఏవాశమునను బంధింప నలవిగాదు.
 నీకువలెనే నాకును, ఈవరము బ్రహ్మదేవునివలననే లభించినది. రాక్షసరాజును నిన్నుఁ
 జూడవలయు ననుకోరిక చే నే నీబ్రహ్మస్త్రమునకు బద్ధుఁడ నయితినిగాని వేఱుగాదు.
 నన్ను ఈ రాక్షసులు బంధింపఁగానే, బ్రహ్మస్త్రము మఱియొక బంధముతో నిలువదు
 గాన నన్ను విడిచినది. నా కొకరాజ కార్యమున్నది. అందులకై నీయొద్దకు వచ్చినాను.
 అమిత తేజః డగురామునిదూత నని న న్నిఱుంగుము. ప్రభూ ! నేను నీకు హిలమైన
 యీమాటం జెప్పెదను. దీనినాలించి వినుము' అనెను. ఇది యేఁబదియవసర్గము.

హనుమంతుడు రాముని వనవాసముమొదలుగా తా నచ
 టికి వచ్చినంతవఱకు వృత్తాంతమును జెప్పి సీతను
 రామున కిమ్మని రావణున కుపదేశించుట.

బలవంతుడగు నా వానరసత్తముడు హనుమంతుడు, మహాబలుం డయిన
 నూ రావణునిజూచి, యెచ్చరికమీఱ. మిక్కిలి యర్థవంతమగువాక్యమున, "సుగ్రీ
 యు నీకుఁ గొన్ని విషయములుచెప్పి నన్ను బంపుటంజేసి నేను నీవున్నయిచ్చటికి వచ్చి
 గాను. 'రాక్షసేశ్వరా! నీ యన్నదమ్మఁడు వానరాధినాథుడగు సుగ్రీవుఁడు తనజేమ
 యను నీకుఁ జెప్పమన్నాడు. మహాత్ముఁ డైననీతోఁబుట్టువు, సుగ్రీవుఁడు, ధర్మార్థ
 హితమును ఇహపరములందు శ్రేయస్కరమునుగా నీనమాచారిమును నీకుఁ జెప్పి
 ఁవెను. వినుము. మిక్కిలియు విధగజతురగంబుల వెలయు దశరథుండనురా జాం
 ను. అతఁడు బోకులకు తండ్రినలె బంధువయినవాడు; కాంతియందు దేవేంద్రునికి
 తియైనవాడు. అతనికిఁ బ్రియంబు నేయుజ్జ్వలపుత్రుఁడును, మహాభుజుండును
 పుట్టుండును మహాతేజుండు నగురాముఁ డనువాఁడు, తండ్రియూజ్జ్వలన వట్టణము
 లుపడి ధర్మమార్గము ననలంబించి తమ్ముడగు లక్ష్మణుని భార్యయగుసీతనుం గూ
 దండుకారణమును బ్రవేశించెను. మహాత్ముఁ డగుజనకమహారాజుకూతురను
 దత్తయు నగునా రామునిభార్య సీత వనమున నగవడకపోయెను. రాజకుమార
 జారాముఁడు తమ్ముండును దానును, ఆ సీతాదేవిని వెదకుచు ఋశ్యమూకము
 వచ్చి సుగ్రీవునితోఁ జేరెను. ఆ సుగ్రీవుఁడు రామునకు సీతను వెదకించునట్లు
 జ్ఞప్తిచేసెను. రాముఁడు వండులకు బదులుగా సుగ్రీవుని వానరాజ్యమునకుఁ బట్ట
 నట్టదనని ప్రతిజ్ఞచేసెను. అంత నారాజకుమారుఁడు రాముఁడు యుద్ధంబున వా
 దుపి సుగ్రీవుని వానరభట్టాకగణముల కధిపతిగా నారాజ్యమునఁ బట్టముగట్టెను.
 అంతముఁ డగువారి యెట్టివాఁడో నీకు మునుపే తెలిసియున్నదిగదా. అట్టివా
 రాముఁడు యుద్ధమునందు, ఒక్కఁడొకామఁడం జూపెను. వానరాధీశ్వరుఁ డా సుగ్రీ
 యు ప్రతిజ్ఞదప్పనివాఁడుగాన సీతను వెదకుటయందే యాతురఁడై నను వ్రదిక్కుల
 వానరులను బంపెను. వానరులు నూర్లు వేలు లక్షలుకొలఁదిగాఁ బోయి నమస్తది
 లందును, వాతాళమునందును, భూమియందును, ఆకాశమునందును, ఆదిదను వెద
 కున్నారు. వారిలో కొందఱు మహాబలశాలు రగువానరవీరులు అడ్డులేక యతి
 ముగా నేలను తాఁకకయే గమనము నేయఁజాలుదురుగాన, గరుడునికి సాటి
 యుదురు. మఱికొందఱు వాయువునకు సరివత్తురు. నేను వాయుదేవుని యారసపు
 డను. నాపేరు హనుమంతుఁ డందు. నేను సీతానిమి త్రముగానే నూలుయోజన
 విశాలమైన నముద్రమును లంఘించి యాచిదను సూచకోరికతో నిచటికివచ్చి

* సుగ్రీవుఁడు హనుమంతునితో రావణునశేషియుఁ జెప్పినంతకు మఱి చెప్పినదంతయు
 గుఱచెప్పినట్లే యగుటంజేసి యిట్లు హనుమంతుఁడు తానెచెప్పెనని తెలియునది.

తని. నేను నీ గృహమునఁ గ్రుమ్మరుచుండఁగా దైవికముగా నాకు జనకరాజనుత సీత
యగపడెను. అట్లు విషయమున్నది. నీవు శాస్త్రములుచూచి చక్కగా ధర్మార్థస్వ
రూపములు తెలిసియున్నవాడవు; తపంబును గయికొని చేసినవాడవు; తపమే నిన్నుఁ
గయికొన్న దనఁదగినవాడవు; మిక్కిలియుఁ బ్రాజ్ఞుడవు. ఇట్టివాడవై పరస్మీ
నీ విట్లు చెఱఁబట్టుట యెంతమాత్రము నీకుఁదగదు. పరదారల నపహరించుకర్మములు
మిక్కిలియు ధర్మ విరుద్ధములైనవి. 'ధర్మవిరుద్ధములైన సుఖాపహములగు నేని చాలు'నం
దువా? సుఖములుగాక వెక్కిరియములు గలిగించునవి. అపాయములకుఁ బరిహారము
చేసికొనవచ్చు'నందువా? మొదటి నిన్నే రూపుమాపునవి. నీవే మాయఁగా పరిహారమె
క్కడిది? ఇట్టి కార్యములను నినుఁబోటిబుద్ధిమంతులు నేయఁబూనరుగదా! 'మొదటి
నన్నే రూపుమాపుటయెట్లు?' అందువా? రాముఁడు కోపించుటం జూచి దడనుసారము
గా, లక్ష్మణుండు దానును గుఱితుండై ప్రయోగించు బాణంబులముందట నిలుచుటకు
దేవాసురులయందుఁగాని శత్రుఁడవ్వఁడు? రాక్షసరాజా! రామున కప్రియమునీ
సుఖము నొందఁగలవాఁడు ముగ్ధోకములం దొక్కఁడయినను గలుగఁడు. ఇట్లు నీవు
చేసినవని మిక్కిలి యధర్మముగా నుండుటవలన సుగ్రీవుఁడు నీ కీమాటచెప్పి పుచ్చినా
డు. దీనివొప్పున నడచుకొందువేని నీకిది నీతను జెఱఁబట్టిన పూర్వకాలాపరాధమును
దొలఁగించి యిప్పటియైశ్వర్యమును నిలిపి యిఁకమీఁదట శుభము నొసంగును గావున
నీకు భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మాటను మేలుగలిగించునది, ధర్మమునక
ననుగుణమైనది, పురుషార్థముల నొసంగునది'యనితలంపుము. అట్లు తలచి రామునక
నీతనియ్దు. 'నీతను నేనపహరించి తెచ్చితిని యెట్లు చెప్పఁగల'వందువా? నీ నీతాడ
ని నాకన్నారఁ జూచితిని. నీతను వెదకవచ్చినవానరుల కెల్లను దుర్లభముగా నుం
డిన నీతాదర్శనము నా కిచట లభించినది. 'అట్లేని యాచిడను గొనిపోవరాదా'య
దువేని, ఇఁక మిగిలియున్న మీఁదటికార్యమునకు రాముఁడే కర్త. అది నా కాత్మ
పింపఁబడినదిగాదు. 'నీవు నీతనుజూచినను నా వశమందున్న నీతను రాముఁ డెట్లు గొ
నిపోఁగల'డందువా? ఇంతింతసరానిదుఃఖముపా లయి యున్న యీ నీతను గన్నారఁ
జూచితిని. నీవు నీతనుబట్టి తెచ్చి వశమం దుంచుకొన్నట్లు లనుకొన్నా వింతెకా
నీ ప్రాణములను దీయు నయిదుతలసర్పమును బట్టి తెచ్చుకొన్నావని యెఱుఁగవు
మిక్కిలియు విషము గలసినయన్నము నెంతటి జత రాగ్నిదీపముచేరైన నఁగాని జీర్ణ
పఁజేసికొనరానియట్లు, ఈచిడను దేవతలుగాని యనురులుగాని యెంత ప్రతాపముచే
నయిననుఁ దక్కించుకొనఁజాలరు. నీ వెంతోకష్టపడతీరవముగానిది, చేసిన ధర్మము
కెల్ల ఫలముగా నిట్లు దీర్ఘాయువును బడసియున్నావు. నీవు దీనిని నాశమునీకొను
న్యాయ్యముగాదు. ఏవరికిని వధింపరానివాడనే! నాయాయ్యువునకు నాశకమెట్లు?' అ

* ఇంతవఱకును హనుమంతుఁడు రామునకును సుగ్రీవునకును గలసంబంధమును తెల్పి యిట్లు
సుగ్రీవసందేశమును కల్పించి రాణుహృదయము తెలియఁబడెనెట్లు తెలియజేసి.

సవా! నీవు వెక్కుతపంబులునేసి, దేవతలచేతఁగాని యనురులచేతఁగాని యవధ్యుఁడయి యున్నామని యెంచెదవు. నీవట్లు అవధ్యుఁడవుగా నుండినను నిన్ను వధించుటకు నిహారింప రానిగొప్పకారణ మొకటి యిదె యుండనే యున్నది సుమీ. ఆ కారణము మఱిదిగాదు; నుగ్గివుండే. ఇతఁడు దేవతయుఁగాఁడు; అనురుఁడునుగాఁడు; రాక్షసుఁడునుగాఁడు; దానవుఁడునుగాఁడు; గంధర్వుఁడునుగాఁడు; యక్షుఁడునుగాఁడు, పన్నుఁడునుగాఁడు; ఇట్లు నీ వెవ్వరివలనం జావులేకుండునట్లు వరంబు వడసితివ్రా వారికి నెవ్వండునుగాఁడు. కాబట్టి, రాక్షసరాజా! అనుగ్గివునిచేతం జావక, నీవు గ్రాముల నెట్లు దక్కించుకొనఁగలవు. † 'ఈ యువదేశములే? నేను పాపములు

* రాణుడు దేవాసురయుక్తపన్నుగాదులవలన జావులేకుండ బ్రాచే వరము కొందివాఁడు. ఇది మనుష్యుడు లలిహీనుని వారివలన జావులేమని వేడఁడయ్యె. కుగ్గివుఁడు, ఎవరివలన రాణుడు జావులేడఁడో యట్టి మనుష్యులలో కేరీవవాడు గాన రాణుని పధింపఁ గూడువని చెప్పట తెలియనిది.

† ఇందులకు 'నకు ధర్మోపసంహార మధర్మ ఫలసంహితకుఁగదేవ ఫలమన్వేతి ధర్మశ్చాధర్మవాళ || ప్రాప్తంధర్మ ఫలంతావ ద్ధృతతావాత్ర సంశయః. | ఫలమహ్యధర్మధర్మస్య క్షిప్రమేవప్రత్యక్ష్యవే.' అనఁబడును. దీని కర్థాంతరము-పూర్వము నేవార్జించియున్న గొప్పధర్మము నన్ను రక్షింపరా! లోకము రాజ్యమును ఒక్కటిగాఁ గలుగునట్లు ధర్మఫలమును అధర్మ ఫలమును ఒక్కటిగాఁగలిపి అనుభవమునకు వచ్చుటగలదు గాన అధర్మ ఫలమచే అత్త వాళముకలిగినను గలిపివచ్చు ధర్మ ఫలమచే అత్తరగము గలుగఁగూడును; లేక, అధర్మమును వాళముచేసి ధర్మ ఫలమే అనుభవమునకు రావచ్చును; అది భువికల్పములెత్తి యందు మొదటివికల్పము సంభవించదనుచున్నాఁడు. 'నకు ధర్మోపసంహార మధర్మ ఫలసంహితకు' ధర్మ ఫలమగు కుఖము అధర్మ ఫలమతోఁ గలిపెరారు-అనఁగా అధర్మ ఫలము నేరూడి ఒక్కటిగా అనుభవమునకు రాదనుట. నీతినిరస మనెడిధర్మ మునకును నీవగదారాపహరణము కియ్యధర్మ మునకును ఫలములగు విధ్యత్వవిధ్యర్థ్యములైన కేవలము లేమియును కేవలముకలిమియును, నొక్కగాఁగలిపియుండుట విరుద్ధముగాన, లోకమును రాజ్యమునులె రెండునుగలిపి అనుభవమునకురావు. అధర్మములని యార్చి వాళము గలిగినను దానితో ధర్మము గలిపివచ్చుటచే అత్తిరక్షణము గలుగునని శంకించినవిభావము. రెండవవికల్పమును గలుగదనుచున్నాఁడు. 'నకు ఫలమన్వేతి ధర్మో వాధర్మ వాళవ' అను ధర్మ ఫలమునే కొందుమగాని అధర్మమును వాళముచేయుదు అనియర్థము. అనఁగా ధర్మ ఫల ధర్మ ఫలముతోఁగూడనే యుండుమగాని, అధర్మమునుగానిధిని ధర్మ ఫలము అనుభవమునకు వచ్చుటగదు అనిభావము. లేక ఎవరివలన జావులేకుండుట నేమి వేడఁడయితో? వారినుండియు నేవార్జించి పూర్వపుగ్యసంపదము రక్షింపరాదుని రాణుఁ డాశంకింపఁగా, అట్లని అదేవ్యాయమున నీవుచే పాపసంపదమును నిన్ను నశింపఁజేయు ననుచున్నాఁడు. 'నకుధర్మో...ధర్మ వాళవ' ధర్మ ఫలమగును అధర్మ ఫలమగు కుఖముతోఁ గలియునదిగాదు; అది కుఖమునే యనుమర్చించును. అట్లే, ధర్మ ఫలమగు కుఖమును ధర్మ ఫలముతోఁ గూడదు. అధర్మ ఫలమనే ఫలముగా ననుమర్చించును. ధర్మము అధర్మమును వాళముచేయరా! యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. 'ధర్మశ్చాధర్మవాళవ' పూర్వచేసినధర్మము ఇవ్వటియధర్మమును వాళముచేయదు. అట్లే అధర్మమును ధర్మమును వాళముచేయ ధర్మాధర్మములు అనుభవించినకనే నశించుమనిభావము. అయినను గొప్పపుణ్యఫలము అనుభవించి తీవన

చేసితిని. దానికి ఫలములు కలుగకమానునా?' యందువేని, ధర్మఫల మెప్పుడుగాని యధర్మ ఫలముతోఁ గలియదు. అది ధర్మఫలమువెంటనే చేరును. 'అయినను చేసిన యధర్మ ముండఁగా దానిఫల మనుభవింపకపోవుట యెట్లు' అందువా? ధర్మము అధర్మమునుగూడ నాశముసేయునుగాన యది నిలువదు. 'అధర్మము నట్లే ధర్మము ను నాశముసేయదా' యందువేని, ధర్మమే యధర్మమును నాశముసేయునుగాని యధర్మము ధర్మమును నాశముసేయఁజాలదు. కాన ధర్మమునే యాచరించితివేని నీచాపకర్మములెల్ల నశించును. 'మొదటఁ జేసినధర్మమే యప్పటి యధర్మములనెల్లఁ దొలగింపదా?' యనకు. *నీధర్మఫలమంతయు నిశ్చేషముగా తీజిపోయినది. ఇందులకు సందేహములేదు. కాన నీత నపహరించినయధర్మమును నశింపఁ జేయఁగలధర్మము నీయందులేదు. కనుక నీయధర్మమునకుఁ దగుఫలముగూడ నింక శీఘ్రముగనే యనుభవింపఁగలవు. ధర్మము గోరకున్న నుండువుగాక, చాపరించినకార్యమునుజూచు. రాముఁడు కేవలమనుష్యుఁడనియుఁ దలఁపకుము. రాముఁ డొక్కఁడే జనస్థానములోని రాక్షసులనందఱుం జంపుటను, ఒక్క బౌణముననే వాలిని జంపుటను, రాముఁడును సుగ్రీవుఁడును సఖ్యము చేసికొనుటను, విచారింది నీకు హితమగుదానిని దెలిసికొనుము. నేనొక్కఁడనే గుఱ్ఱంబులును రథములును గజంబులును నిండియున్న యీలంక నంతయు రూపుమాపం జాలుదును. అయిన నిది రామునికి సమస్తముగాదు. నీత నిల్లు తిరస్కరించినచగవారి నందఱును దానే చంపునట్లు, రాముఁడు, వానరభల్లూక గణముల సమక్షమునఁ బ్రతిజ్ఞ చేసియున్నాఁడుచుమీ. ఇంద్రుండు దానే, రామున కపకారము గావించి సుఖము నంతమాత్రమును బొందలేదు. ఇత నినుటోటివానినంగతి చెప్పనేల? నీ వెవ్వఁడెను నీతయనిమాత్రము కనుగొనుచున్నావ్రా, ఎవ్వఁడీ యిప్పుడు నీచేతఁ జిక్కియున్నదో, యావ్యక్తి, యీలంక నంతయు నాశము నొందించునట్టి కాళరాత్రియని యెఱుంగుము. అట్లుగుటంజేసి, నీతారూపమున నున్న యీ కాలరాశియు నీవేమెడను దగిలించుకొన్నది చాలును. ఇత నీకు హితమేదో యాలోచించుకొనుము. ఈవట్టణము, ఇంతకే నీతాతే జంబున దహింపఁబడియున్నది. ఇత రామునికోపముగూడఁ బట్టినలంపఁగా, అట్లశోలోను, వీధులతోనుగూడ దహింపఁబడుటఁ జూడుము. నీమిత్రులను, నుంత్రులను, దాయాదులను, దోఁబుట్టువులను, పుత్రులను, హితవులను, భోగములను, భార్యలను, లంకనును నాశము నొందింపకుము. రాక్షసరాక్షేంద్రా! నేను రామునిదానుఁడను గావున రాముని

వెనక అధర్మఫలము ఆశుభవమునకు వచ్చుఁగాక యవఁగా 'ప్రాప్తం... ప్రపత్నీస్థ' అన్నాడు. ధర్మఫలమంతయు పూర్వముగా ననుభవించియైనది. ఇత నీత నపహరించినయధర్మముయొక్క ఫలమునే త్వరలో ననుభవింపఁగలవు' అనియార్థము. మహేశ్వరతీర్థులు.

* ఇట్ల కూరుఁడైనవాఁడు కార్యము మాలి ప్రవర్తించుటచే ధర్మఫలమంతయు పొందినదని హనుమంతుని యభిప్రాయము. ఇట్ల కర్తవ్యముగా చెప్పఁబడినధర్మము నీత శాసంగి రాముని శరణుఁ జొచ్చుటయే యని యెఱుంగునది. గోవిందరాజులు.

ప్రభావమును జక్కగా నెఱుఁగుదును. రాయబారిని గావున నీకు హితము దెల్పవలసినవాడను. అందును నేను రాక్షసుడనుగాను మనుష్యుడనుగాను; వానరుండగుట వలన మధ్యస్థుడనగుటచే నిష్పక్షపాతముగాఁ జెప్పదును. కాన నామాటనువినుము. నేను చెప్పినది తప్పదు. మహాయశుం డగునారాముండు పంచమహాభూతములతోను జంగమస్థానరములతోనుంగూడ నను స్తోత్రములను (ప్రళయకాలమున రుద్రుని మూలమునఁ దానే) సంహరించి మరల (కల్పాదియందు) వానిని యథా ప్రకారముగా సృజింపఁగలఁడు. రాముండు విష్ణుదేవునితో సాటియగుపరాక్రమకీలుఁడుగాన యతనితో యుద్ధము సేయఁగలవాఁడు దేవతలలోఁగాని, అనురులలోఁగాని, రాజులలోఁగాని, యక్షులలోఁగాని, రాక్షసులలోఁగాని, విద్యాధనులలోఁగాని, గంధర్వులలోఁగాని, ఉరగులలోఁగాని, సిద్ధులలోఁగాని, కిన్నరవరులలోఁగాని, పక్షులలోఁగాని, ఏ స్రాగులందును, ఏ చోటను, ఏ కాలమందును లేడు. సను స్తోత్రాధిపతియు రాజసింహుఁడు నగురామున కింతటి గొప్పయస్త్రియము గావించితివి. ఇఁక నీకు ప్రాణములు దక్కుట యిది. రాక్షసింద్రా! దేవతలును, దైత్యులును, గంధర్వులును, విద్యాధనులును, నాగులును, యక్షులును, యుద్ధంబున ముట్లోకంబులకు నాయకుండు నారామునియెదుట నెవ్వరుగాని నిలువంజాలను. సామాన్యదేవతలేకాదు. * పర

* ఇందుకు 'బ్రహ్మ సృయమ్భాశ్చ కురావనోవా రుద్రస్త్రిశక్తిస్త్రీపురావ్రకావా । ఇస్త్రి మహేష్వరీ ఘ్నరవామోవా త్రాతం నశ్త్ర యుధి రామవర్ధక్' అనిమాటయు, అర్థము. ఆయ్యైదేవతల యంతరువుల ననుసరించి యిట యొకడఁ గ్రాహ్యముగాన నువట నిందుని గ్రహింపఁదగును. (ఇస్త్రి) 'ఇది పరమైశ్వర్యం' అను ఛాత్విర్ధముంబట్టి పరమైశ్వర్యము గలవాఁడు - త్రోతాధిపతియైనవాడనుట. అఱిఁడును రక్షింప శక్తుఁడుగాఁడు. త్రోతాధిపతియైనను పరుల నిరసించు సామర్థ్యము లేకుండవచ్చునుగాని ఆశక్తుఁడు గాఁగూడదా యనగా (మహేష్వరీ) 'యో పుక్రమవధీదితి తస్మి హేష్వరీస్య మహేష్వరీస్మిన్' అన్నట్లు వృత్తివిధముచే మహేష్వరీఁ డనఁబడినవాఁడు. పుక్రమ సంహరించుటచే ప్రసిద్ధమైన సామర్థ్యము గలవాఁడు. తాను చతురుడైనను సహాయసంపత్తిలేమిచే శక్తుఁడు గాఁడనగా, (సురవామక) తనతో సాటియగు ముప్పునముఁడుకోట్ల దేవతాగణములు సహాయులుగాఁ గలవాడయినను శక్తుఁడుగాఁడు. ఇంద్రుండు తుద్రుండుగాను శక్తుఁడు గాకుండ; వర్షసంహారకుడగు రుద్రుండు శక్తుఁడు గాఁడా యనగా, (రుద్ర) సంహారకాలముఁ ప్రజలను రోదనము పెట్టించువాడుగాన రుద్రుండు, అట్టికాలవిశేషము వచ్చిననే సంహరింపఁగలఁడు గాని యిప్పటి కట్టికాలము కలుగవందుకొక శక్తుఁడై యగుననగా, (త్రిశక్తి) నొకటి కంటిమంటచే మున్నగుని రూపువహించువాడనుట - కాక తాఁడుగా మున్నగుఁ జంపియుండవచ్చునుగాన యంత శక్తుఁడగువా యనగా, (త్రిపురావ్రక) విక్రీణి ప్రబలగ్న మహానుభవము సంహరించినవాఁడు. అట్టివాఁడయినను శక్తుఁడుగాఁడు. శక్తుఁడు శక్తి లేకున్నమాన, బ్రహ్మగా, పుత్రాయ శ్రేష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ అన్నట్లు, శివునకు రంధ్రమున బ్రహ్మయైనను శక్తుఁడుగాఁడా యనుచున్నాఁడు, (బ్రహ్మ) రుద్రుని పితయయ్య కర్తవ్యుడగుటచే శక్తుఁ డెట్లగుననగా, (స్వయంభూ) కర్తవ్యుడయినను ఇతరులవలెఁ బుట్టుక నొందినవాఁడుగాఁడు. తనంతటనే పుట్టుక నొందినవాఁడు. ఇట్టివాఁడైనను సహాయసంపత్తి లేనందున శక్తుఁ డెట్లగుననగా, (చతురావన) ఒక్క

మైశ్వర్యమున త్రిలోకాధిపతియై పుత్రానురుని సంహరించుటచే ప్రసిద్ధనామధ్యముగలిగి మహేంద్రుం డనబరగి సమస్తదేవతాగణములు సహాయముగాఁగూయున్న యింద్రుడైననుగాని, సంహారకాలమునఁ బ్రజలను రోదనము పెట్టించుటకురుద్రుం డనబరగి మూఁడవకంటిచిచ్చుచే మన్మథుని దహించి త్రిపురాసురులనెల్లజెండాడి నడిసన్నశివుడుగాని, శివునకుఁ దండ్రీయయ్యుఁ గర్వవశ్యులవలె బుట్టతనంతటనే పుట్టినస్వతంత్రుడై, యేకకాలముననె నాలుగువేదముల నుచ్చరించు నాలుగుమొగములచే మిక్కిలి యతిశయమునొంది యుండుబ్రహ్మదేవుడుగా వీరందఱు నొకటియైకాని, యుద్ధంబున రామునకు వధ్యుడై యున్నవాని నెంతయు త్రము రక్షింపఁజాలరు' అనెను. అసమానుం డైనయారావణుడు, హనుమంతుఁఁ మాటిదప్పక చక్కటితోను విన్నఁదనములేకయుఁ జెప్పినమాట తన కప్రియము; నున్నందున కోపంబున కనుగ్రుడ్లుద్రిప్పించు నమృతహాపిని జంప నాజ్ఞాపించినవాడయై ఇది యేబదియొకఁడవస్కంధము.

—♦—
 విభీషణుడు హనుమంతుడు దూతగాన చంపరాదని }
 రావణునకుఁ జెప్పట.

మహాత్ముడైనయారావణుడు హనుమంతుడు చెప్పినయప్పలుకులు విని రావణుడు (ధంబున మెయిదెలియక యాకాపిని వధింప నాజ్ఞాపించెను. దురాత్ముడగు రావణుఁడ ఆహనుమంతుని నట్లుచంప నాజ్ఞాపించుటం జూచి, విభీషణుడు, ఆదూత లెనకుఁ జెప్పుచినరీతినే తప్పక సందేశము తెలిపినవాడుగాని తానై చెప్పినవాడు గాఁడుగా వధించుటకు సమ్మతంపడయ్యె. విభీషణుడు నుంచిసెబ్బరలు వివేచించి కార్యము నిశ్చయించువాడు గనుక రాక్షసప్రభుడు రావణు డట్లు కోపమునొంది యడుటయు, హనుమంతుని కట్లు వధము ప్రాప్తించుటయుఁ దెలిసి యింక మీఁదఁ జేయలసినకార్యమును ఆలోచించెను. ఇట్లు చేయఁదగుకార్యమును నిశ్చయించుక

పాలనే సర్వవేదముల నుచ్చరించుటచే అతిశయము నొందినవాడు, ఇట్టివాఁడును శక్తుఁడుగాఁడు. ద్రాదులు ఒక్కొక్కరుగాఁ గాకపోయినను అందఱును ఒక్కటిగాఁజేరి రక్షింప శక్తులగుదురా నఁగా, (వశక్తా) శక్తులుగారు; (రామవధ్యం) రామునికి వధ్యుడైనవానిని, (త్రాకుంపకత్తా) రక్షింపక గారు; (యుధి) యుద్ధమందు రక్షింప శక్తులుగారు; కాని రామునికరణుఁజొచ్చి రక్షింప శక్తులగుదురను. ఇందు 'హిరణ్యగర్భస్థమపైరతా' 'తొలుతి హిరణ్యగర్భుండొండెను' 'ననిష్కాపీర్చినిని నంశపుడొక్కఁడుతప్ప మఱిదియు నున్నదిగాదు ఇంతకు మునుఁడొందియులేదు' 'ఇట్లో'వాఁడు 'ప్రదురూపతాతే' 'ఇంద్రుడు కూయలచేరి గొప్పరూపము నొందుదున్నాఁడు' ఇత్యాదులచేరి వవతిలును ప్రసిద్ధులు నయినబ్రహ్మవేంద్రులు ముగ్ధులకన్న వధిఁడగుట చెప్పఁబడినది. మఱయు రక్షగా ప్రస కించిన ప్రధానదేవతలను విరాకరించు ప్రకరణమున విష్ణువును శివుఁడొప్పుటచే రాదుఁడే యిది ప్రతిపాదితమగుట తెలియునది—గోవిందరాజులు.

1202. మాతలు రావణానికి పితృ హనుమంతుని కట్టి దెచ్చుట. రావణుడు హనుమంతుని
 జంకగా నొక చుట్టు.

యంత, నపూజ్యముగా నాశ్రేయమును గెలువం జూచినతనయన్నను జూచి, మాటలం
 దుఁ బండితుఁడు గావున నతనికి మిక్కిలియు హిత మగువచనమున 'రాక్షసేంద్రా!
 మన్నింపుము. కోపము విడిచి ప్రసన్నుడవగుము. నాయీమాటను వినుము. మంచి
 చెడుగులు తెలిసిననత్సుగుఁడు లగురాజశ్రేష్ఠులు దూతనుజంపరు. వీరా! ఈకపిని జంపిం
 చుట రాజధర్మమునకు విరుద్ధము; లోకాచారమునకును వ్యతిరేక్తము; నీయట్టివానికిని
 సరియైనదియుఁ గాదు. నమస్త ప్రాణులలోపలను నీవే ధర్మముల నెఱింగినవాఁడవు,
 కృతిజ్ఞుఁడవు, రాజధర్మములందుఁ బండితుఁడవు, మంచిచెడుగులు తెలిసినవాఁడవు,
 పరమాధ్యంబుల నెఱింగినవాఁడవు. నీవంటి విద్వాంసులును, ఇట్లు తగనియెడఁ గోపము
 బారెం బడుదు కేని, శాస్త్రములన్నిఁ జదివి వివిధజ్ఞానములను బడయుట యంతయు
 వట్టిశ్రమమే యగునుగదా? నీవు రాక్షసులకెల్ల ప్రభుఁడవు; పగవారిని జంపువాఁ
 డవు; ఎట్టివారికిని జెనకరాలివాడవు. నేనుజెప్పినయీకారణముంబట్టి యిట్టి నీవు, కో
 పముమాని ప్రసన్నుండవుగన్ము. ముక్తిమిది యయ్యుమది యని నిశ్చయించి దూతకుఁ
 డగినవండ్లము విధంపుము' అనెను. రాక్షసశ్వకుండ్లగు రావణుఁడు విభీషణుని చెప్పిన
 మాటవిని, మహాకోపము పయికోపంగా నతనితో 'శత్రుసూడనా! నాశాత్తులను
 జంపుటచే నంతమాత్రమును నాపముగలుగదు. కాబట్టి నాపచారి యగునీవానరుని
 జంపెదను' అని యుత్తరము సెప్పెను. విభీషణుఁడు బుద్ధిమంతులలోనెల్ల మేటి గాన,
 రావణుఁడు మిక్కిలియు కోపమువలన అధర్మమునకు హేతువుగాను అపూజ్యులకు
 మాలేమె తగునట్లుగాను, చెప్పిన యర్థముకువిని, పరమార్థ మగుకార్యస్వరూపమును
 నెఱుఁపువాఁడై, "అంతేశ్వరా! రాక్షసపతి! కలక విడిచి ప్రసన్నుండవుగన్ము. ధర్మాధర్మ
 బుల కెఱిగింపూర్చి మాటఁజెప్పెదను వినుము. రాజా! 'ఏకాలమందును ఏకధామం
 దునుగాని దూతలం జంపఁగూడదు' అని పెద్దలు చెప్పెదరు. 'కేవలము దూతగాఁడే;
 శత్రువు నగునుగదా యందువా?' ఏడు అక్షకుమారములను జంపి యంతింతనరాని
 యప్రియము గావించి యున్నవాఁడగుటచే దూతమాత్రిమేకాఁడు! మిక్కిలియు
 గొప్పవగవాఁడు నగునే. ఇందులకు నందేహములేదు. అయినను పెద్దలు దూతం
 జంపఁగూడదని చెప్పెదరు. నుజీ దూతకు బహువిధములయిన శిక్షలు చెప్పఁబడి
 యున్నవిగదా. అంగములకు వికృతిగావించుటయు, చురుకుతోఁ గొట్టుటయు, తల
 గొఱిగి ముండితుని గావించుటయు, (దూతకుండ్లగిన) ముద్రిచేయుటయు, నివి దూ
 తకుఁడగిన దండిములని పెద్దలు చెప్పెదరు. దూతను జంపుటనుమాత్రము మన మె
 ప్పడుగాని విన్నదియఁగూడ లేదు. ధర్మాధర్మములందు బుద్ధి చక్కఁగా ననుపడి,
 ఈవిషయమున ఈకార్యము మంచిది యని చెప్పి యని వివేకముతో కార్యము నిశ్చ
 యించునీలోటివాఁడు కోపమున కెట్లు చిక్కువడును? వ్యవసాయపండిలు కోపంబు
 నెడఁగి ప్రాక్కుదురుగదా! వీరా! ధర్మశాస్త్రముందును లోకాచారమునందును
 శాస్త్రములు నెఱింగి దానిని మఱవకుండుటయందును, నీకు నాటియైనవాఁడవ్వెనె

డును లేడు; నకలదేవతలకన్నను, ననుష్ఠానురులకన్నను, నీవే యుత్తముఁడవుచుమీ!
 ఈ కపినిగూల్పుట శాస్త్రవిరోధమేకాదు; దీనివలన మనకేమియు గుణమును తోచ
 లేదు. ఎవ్వరీవానరు నిచటికి బంపిలో వారియొడ నీడంకముఁ బ్రయోగింపుము. ఇతఁడు
 మంచివాఁడైనఁగానీ, చెడ్డవాఁడైనఁగానీ, పరులుపంపఁగా నచ్చినాడు; పరాధీనుఁ
 డుగాన యాపరులు చెప్పమన్నమాటను జెప్పినాడు. ఇది యీదూరి తిప్పుగాదు.
 కాన వీడు వధమునకుఁ దగఁడు. రాజా! మఱియొకటివినుము. * వీనిని బంపినపిదప,
 మహాసముద్రమును దాటి యీమనగట్టునకు రాఁగలభేదముఁడు మఱియొక్కఁడుం
 డున్న నాకుఁ గనుపట్టలేదు. నీవు పగవారిపురంబుల గలుచువాఁడవు. ఇట్లు వేటా
 కఁడు గానఁజెడినకారణమున నీవు వీనిని బంపుటకై ప్రయత్నిము సేయరాదు. దేవే
 ద్రునితోఁగూడి దేవతలెత్తివచ్చినపుడు నీవు వారల నిల్లు బంపఁ బ్రయత్నిము సేయఁ
 దగుదువుగాని దూరి యగునొకవానరునియొడ నిట్టిప్రయత్నిము దగదు. నీవు య
 ద్ధత్తియుఁడవు; వీడు నశించెనేని పిదప క్రొవ్విసవార్ల సహాయమునగుటచే నిచటి
 రాతేక యున్నదుర్విసేతులగునామలక్ష్మణులను నిచ్చటికిఁ దోడ్పొనివచ్చి నీతో య
 ద్ధమునకుఁ బూర్వజాలునట్టిదూరి మఱియొకఁడు గలఁడని నాకుఁ దోచలేదు. రాజ
 నులమనంబుల నీవుల్లన వెట్టువాఁడవు. పరాక్రిముంబును సుశాసనాంబును దైన్య
 బును గలదేవానుగులకయినను నిన్ను గెలువ నలవిగాదు. ఇట్టి నీవు యుద్ధము రా
 నుండఁగా దానిని బోఁగొట్టుకొనుట యుక్తముగాదు. నీకు హితులును కురులును
 దానమానములచే నీకు వశులును, మహాగుణవంతుంబు లగుకులంబుల జనించినవ
 రును, ధీమతులును, ఆయుధభానులతో నగ్నిగణ్యులును, సప్త్యస్త్రులు నగుయోధు
 గోటానకోట్లుగా నున్నారు. అందువలన, నియాజ్ఞంగొని కొంతఱుకాదులు, నీసైన్య
 ములో కొంతం వీరికొనిపోయి, మూఁడు తైనయా రాజకుమారులను రామలక్ష్మ
 ణుల నిరువురిని నిగ్రహించి పగవారికి నీప్రభావమును జూపుటకై పోవుదురుగా
 అనెను. రాక్షసులకు సభిపుఁడును, దేవతాసమూహమునకు శత్రుండును, మహ
 బలుండును నగురాక్షసరాజమఖ్యుఁడు రావణుఁడు, తనతమ్ముఁడగువిభీషణుఁడు తి
 మది కీచునట్లుగాఁ జెప్పినయుత్తమవచనమును బుద్ధిగాని యాలోచించి యంగీకరి
 చినవాఁడయ్యె. ఇది యేబదిరెండవసర్గము.

* వీనిని బంపఁగా నిచటివృత్తాంతమును బోయి చెప్పఁవాడు కేళిగోడులేమందున నామల
 ణు లించట రాకుండునుగాన యాశక్రువులను యాపుమాపుట నీకుఁగలుగదు. వీనిని రంపకవిడిచినచో క
 యి వారలం దెచ్చునగాన నీకు యత్నిములేకయే శక్రువాళిము సిద్ధింపవని భావము.

† యుద్ధప్రయోగంపిదపయే యుద్ధమందలి పరాక్రమమును జయమును విజ్ఞప్తి
 అగాన వీనిని బంపినయెడల సరిరెండును సిద్ధింపలేవనిభావము. ఇటు రావణుఁడు రజాశక్తియుగిట
 వానిప్రకృతి కనుగుణముగా యుద్ధాదులు చేయు రాముని దుర్విసేతుఁడని నిందించుట పాపమంత
 ధివకుండునట్లు విభీషణుఁడు చేయుచున్నాఁడని తెలియునది.

రావణునాజ్ఞ చే హనుమంతునితోఁగకు రాక్షసులు నిష్పం
టించి లంకాయంతయుఁ ద్రిప్పుట. సీత కిది తెలిసి యగ్ని దేవునిఁ
బ్రార్థించఁగా నతండు హనుమంతునకుఁ జల్లనగుట.
హనుమంతుఁడు కుఱువఁడై కట్టు ద్రెంచుకొని
రాక్షసవర్గమును ధ్వంసము సేయుట.

మహాబలుఁ డగురావణుండు, తనలేమ్మఁ డగువిభీషణుఁడు దేశ కాలంబులకుఁ
దగునట్లు చెప్పినమాటవిని, 'నీవుచెప్పినది చక్కఁగానున్నది. దూతనుజంపుట నింద్య
మే. వీని కెట్లయినను వధములెప్ప వేతాకళిత విధింపవలయును. కోఁతులకుఁ దోఁక
ప్రియ మయినయలంకారముగదా. కాబట్టి వీనితోఁగఁ గాల్పుఁడు. వీడు కాలిన
తోఁకతో తనయొడయనియొద్దకుఁ బోవుఁగాక. ఇక వీనిమిత్రులును దాయాదు
లును, బాంధవులును ఆపులును అందఱును, అంగవికృతినొంది స్రుక్కి విన్ననై
పొక్కుచున్న వీనిని జాతురుగాక' యనిచెప్పెను. రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడువీనిని,
గాలినితోఁకతోనే. పట్టణమున చతుష్పథములందును లేక్కినచోట్ల నంతయుఁ
ద్రప్పుడు' అని యాజ్ఞాపించెను. రాక్షసులు రావణుఁ డట్లాజ్ఞాపించినది విని, కోపం
బున స్రుక్కుచు, చినిగినగుడ్డ పేలికలను హనుమంతునితోఁగకుం జట్టిరి. అట్లు వారలు
తనతోఁగకు గుడ్డ పేలికలను జట్టుచుండఁగా హనుమంతుఁడు, అడవియం దెండినకట్ట
లకుఁ దగులుకొన్నయగ్నివలె వృద్ధుఁడైను. అంత నారాక్షసులు గుడ్డ పేలికలు
చట్టినతోఁగను నూనోఁడడిపి నిష్పంటిచిరి. ఆ హనుమంతుఁడు రోషంబును సీను
న మనంబున దీపింప, ముఖం బెఱ్ఱి నై బాలసూర్యునివలెఁ జావట్టి, ముడుచున్న
తోఁగను గిట్టినఁద్రప్పి యారాక్షసుల నందఱును బొఱఁగొట్టెను. అంత లంకలోఁగల
రాక్షసులు హనుమంతుని వాలమునకు నిప్పుదరికొలుపుటనువిని, సంతుష్టులై స్త్రీల
ను బాలురను వృద్ధులనుగూడి దానిని జాడఁబోయిరి. క్రూరు లగునారాక్షసులంద
ఱును నొక్కటిగాఁగూడి మరల తన్ను బంధింపఁగా, వీరుండగు నావానరో త్రముఁడు,
అప్పటికిఁ దగిన యాలోచనముతో 'నేను బద్ధుఁడై యున్నను, ఈరాక్షసులు నాబలు
పున కెంతమాత్రము నిలువఁజాలకు నరే. ఈ వాళములను ద్రెంచుకొని, యెగిరి
యొక్కివెట్టి నీరాక్షసులనెల్ల మరలఁ జంపిపుత్తును. దురాత్మలయినయారాక్షసులు,
నాయెలిక యగురాముని హిరిముఁగొఱకు నిందుఁ గ్రుమ్మరుచున్న నన్ను, తనయొడ
యఁడగు రావణునాజ్ఞ చే బంధింతురేని, కీనివలెన నా కెంతమాత్రము ప్రతికారముఁ
జేయుట గలుగదు. ఇది నా కొకనరకుగాదు. ఏలన, నేను యుద్ధమున రాక్షసుల కం
దఱకును నొక్కఁడనే చాలుదును. అయినప్పటికిని, రాముఁడు తానే రావణునిం జంపు
నట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసినాఁడు. కాన యాప్రతిజ్ఞను దీర్చి యతఁడు సంతోషము నొందుఁగా
కనియు, వీరలు నన్ను లంకాయంతయుఁ ద్రిప్పుదురుగావున మరల లంకనంతయుఁ జాడ
వలసి వచ్చునని.

నేను రాత్రియందు లంకను జూచితిని. దాని రక్షకై కావించిన గుర్గములును గావించి యున్న పద్ధతులును, చక్కగా జూడలేదు. కాబట్టి ప్రాణకాలంబున నట్లెల్ల తప్పక చూడవలయును. ఇంతకే యీరాక్షసులు నన్ను బంధించియున్నాడుగాదా ; ఇంకను నిచ్చనచ్చినట్లు నాతోడను నివ్వరగిల్చి నన్ను బీడింతురుగాక. ఇందునలన నామనస్సన కెంత మాత్రమును గుందులేదు' అనుకొనెను. అంత నారాక్షసులు కపికులలిలకుండును బుద్ధియందు మిక్కిలిగొప్పవాడను బలవంతుడగు నావానరోత్తముని, తనయోకా తమును గప్పిపుచ్చుకొని యుండుటచే నిట్టివాడని పూర్వముగాఁ దెలియక సంతుష్టులై పట్టి తీసికొనిపోయిరి. కూర్మకర్ణు లారాక్షసులు, శంఖము లూడుచు, భేరులు వాయిచుచు, సింహనాదములు నేయుచు చప్పటలుచఱచుచు బుజములు వట్టికొనుచు, ఆపట్టణమంతయు మ్రోయఁగా, ఆకపి నం దెల్లయెడలఁ ద్రిప్పిరి. పగవారి నడంపఁ జాలినయాహనుమంతుఁడు, రాక్షసులు తన్ను వెంబడించి వచ్చుచుండఁగా, నుఖముగాఁ బోవుచు, రాక్షసులను హావట్టగా మగునాలి నంతయుఁ బరిశోధించెను. అంత నామహాకపి, నానావిధములగు విచారములను, సంస్కారములను యున్న భూభాగములను, చక్కగా వేర్వేరుపఱచియున్నయింద్ల ముగిల్లినం జూచెను. వాయుపుత్రుఁ డాహనుమంతుఁడు, ఇంద్ల ప్రీతిజిహ్వ యున్నవీధులను, నాలుగు వీధులు గలయు స్థలములును, వెడనీధులును, చిన్నవీధులను, చిన్నస్థానములును, ప్రచ్ఛన్న ద్వారములును మేఘసమానము లయినగృహములను జూచెను. ఆ చప్పటచప్పట జడు కములందును, చతుష్స్థంభనంటపములందును, రాజమాన్యమునందును, రాక్షసులెల్ల హనుమంతుని 'వేగులవాడు' అని చాటుచు పోయిరి. ఆ చప్పటచప్పట స్త్రీలును, బాలుకును, వృద్ధులును, మండుచున్నతోడతోఁ గూడినవానుమంతుం జూడ నుష్ణ భూలుకును, కాతుకముతో, నిండ్లనుండి బయలు వెడలిరి. అంత హనుమంతునితోడ కొన నిప్పంటింపఁబడి మండుచుండఁగా. ప్రియము లయినకన్నలు గలయారాక్షసు స్త్రీలు ఆ యప్రియవార్తను సీతాదేవితో 'సీతా ! ఇంతకుమునుపు నీతో నవ్వఁచి మాటలాడిపోయినాఁడో, ఎట్టినిమూతి గలయాతోఁతిని తోడకు నిప్పంటించి యిదిగో యారంతయుఁ ద్రిప్పుచున్నా' రని చెప్పిరి. సీత, కూర్మమైన యామాటవిని, తన ప్రాణములనే యపహరించినట్లు, మిక్కిలియు శోకంబునం బొక్కుచు, నగ్నిహోత్రుని నుపాసించినదయ్యె. అప్పు డాయమ, యానుహాళికి మంగళం బానసూర్యుఁడొ రినది. ఆవిశాలాక్షి, శుద్ధిమతియై యగ్నిహోత్రు నుపాసించునదై, 'నేను పరిశుక్రావ చేసినదాననేని, తపమాచరించినదాననేని, నాకుఁ బాతివ్రత్యము గలదేని, హనుమంతునకుఁ జల్లనగుము. బుద్ధిమంతుఁడగు నారామునకు, నాయం దేదేని యొక్కంత దయయుండు నేని, నాకింకమీఁద గొంతభాగ్యము అనుభవింప విగిలియుండునేని, హనుమంతునకుఁ జల్లగానుండుము. నేను పాతివ్రత్యసంపన్న నగుదుననియు, రామునిం బొందవలయుననియే యాతురపడుచుండుననియు ధర్మాత్మం డగునాహను

మంతుడు (లేక రాముండు) ఎఱుగునేని, హనుమంతునకుఁ జల్లగానుండుము.
 * పూజ్యుండును సత్యప్రతిజ్ఞుండు నయినట్టిసుగ్రీవుఁడు నా కిప్పుడు గలిగి యున్నయీ
 దుఃఖినముద్రమునుండి నన్ను తరింపఁ జేయునేని, నీవు హనుమంతునకుఁ జల్లనగు
 ము ' అని ప్రార్థించెను. అంత హనుమంతునితోఁగఁయందలియగ్ని లేడివంటి
 కన్నులు గలనీలకు, హనుమంతునకు భయములేదు మంగళమే యని తెలుపునట్లు,
 ప్రదక్షిణము లయినకావలతో మిక్కిలియు వాడిసెగ లెగయ, నేమఱక జ్వలించి
 నవాడయ్యె. హనుమంతునితోఁగఁయందలి యగ్నితోఁ గూడియున్నయతనితండ్రి
 వాయుదేవుఁడును నీలకు మనస్సు దిటవు గలుగునట్లుగా, మంచుగాలివలెఁ జలగా
 వీచెను. అట్లు తనతోఁగ గాలుచుండగా హనుమంతుండు తనమనంబున 'నాతోఁగ
 యు దిదిగో నిప్పు మిక్కిలి మండుచున్నది. ఇది నన్నంతటను దహింపకున్నదే. ఇదెట్లు?
 ఈనిప్పు వెనుమంటలు గలిగియే కనఁబడుచున్నది. కాని నాకుఁ గొంచెమైన పీడ గలి
 గింపదు. ఈయగ్ని నాతోఁగకొనయందు, చల్లనివగు చందనము వట్టివేసు మొదలగు
 వానిని మెదిపి పూసినట్లు, చల్లగానున్నది. ఇందుల కేమికారణము? ఒకవేళ దీనికిఁ
 గారణమిది యని స్పష్టమయినది. నేను సముద్రము గాఁటునప్పుడు, సముద్రమునందు
 పర్వతరూపముగా నొకయాశ్చర్యమునఁ జూచితినిగదా. నీళ్లనకుమఁ గొండలు
 ట్టుట రామునిప్రభావమువలననే. అటువలెనే నిప్పుచల్లనగుటయు నతనిప్రభావము
 వలననే యగును. ఇది నిశ్చయము. సముద్రుండును బుద్ధిమంతుఁడనగు మైనాకుండును
 రామునికి మేలునీయునంత తొందరపడఁగా, ఇంక నగ్నిహోత్రుఁడు మాత్రము
 రామునకై యంత తొందరపడ కేలయుండును? నీతాదేవిదయవలనను, రాముని
 ప్రభావమువలనను, నాతండ్రి యగువాయుదేవునితోపి న్నేహమువలనను. ఈయగ్ని
 హోత్రుఁడు నన్ను దహింపకున్నాడు' అని తలపోసినవాడయ్యె. వానరతిలకుండగు
 నాహనుమంతుండు మరల నిటమీఁదఁ జేయవలసినకార్యమును గుఱించి కొంచెము
 నే చాలోచించెను. అంత నానుహాకపి, వేగంబునఁ బయకెగిరి సింహనాదమునీసెను.
 అంత శ్రీమంతుఁ డాహనుమంతుండు, పర్వతశిఖరమువలె మిక్కిలియుం బొడవై
 రాక్షసనంచార ముఖియున్న పురద్వారమును జేరెను. పర్వతసమానుం డగునాధీ
 రుండు, ఊఁగులున మరల మిక్కిలియుఁ గుఱుచనివాడై బంధములన్నియు వదల్చు
 కొనెను. ఆ శ్రీమంతు డట్లుబంధనము లన్నియు వదల్చుకొన్నంతనే, మరలఁ బర్వతా
 కారుడై, నలుదిక్కులం జూచి బహిర్భావమున వైచియున్న యొక్కయిరువగుది
 యు గాంచెను. మహాబాహుఁడగునావాయువుత్రుఁడు హనుమంతుండు, ఆయిరువ
 గుదియుం జేకొని మరలఁ దనకుఁ గావున్న రాక్షసులనెల్ల గూపుమా వెను. యుద్ధంబు
 నొ బ్రచండపరాక్రమము మెఱయు నాహనుమంతుండు, ఆరాక్షసులను జంపి, మరల
 లంకతెట్టు చూచుచును, తోఁగఁయందలి యగ్నిభావలలు జ్వలించుచుఁ దన్నుఁ జాట్టు

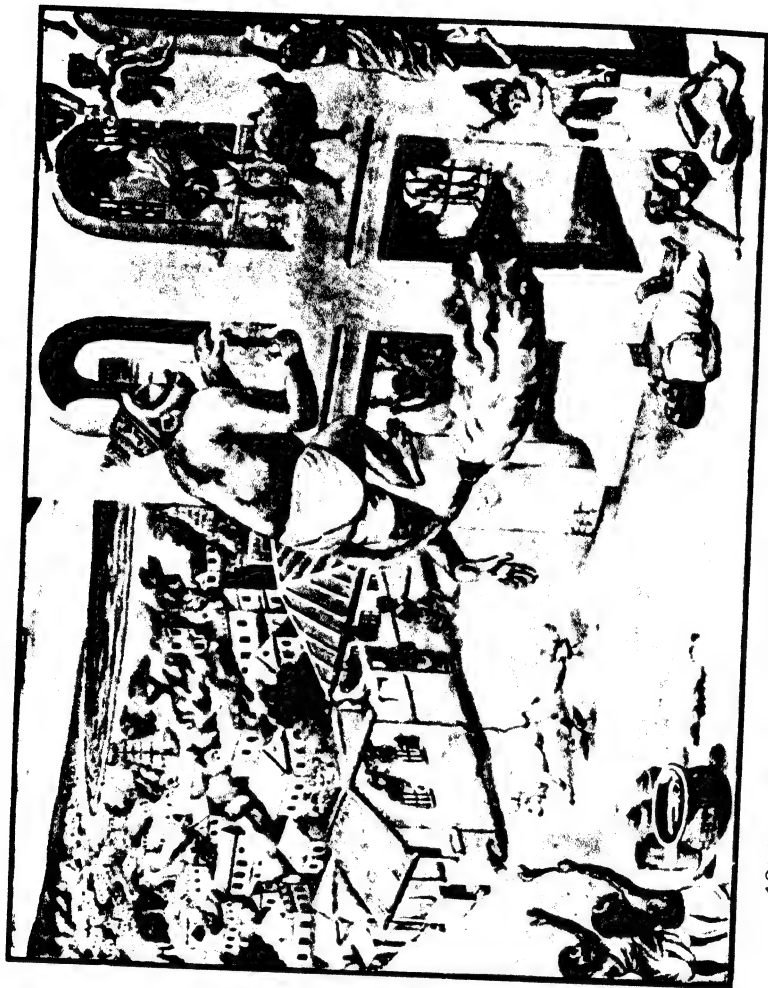
* దీనివలన నీర దనదుఃఖము క్రింది విధానముగాఁ గొన్నదని తోయునది.

గవ్వగా, కిరణనమూహములచే గవ్వబడి, తేజఃపుంజమై తులకించు సూర్యుండుం
బోలె బ్రకాశించినవాడయ్యె. ఇది యేలదిమూడవసర్గము.

హనుమంతుడు తనతో కియందలి నిప్పుచే విభీషణుని
 గృహముతప్ప దక్కినరావణాదిరాక్షస
 గృహములనెల్ల గాల్చివైచుట.

హనుమంతుడు తన నట్లు తనకోర్కీ యీడెర్చుకొని, లంకనుజూచుచు, ఉత్సాహం బంతకంతకు వృద్ధిబొంద, యికఁ జేయవలసినమిగతకార్య మేదియని తనలో 'ఇప్పుడిచ్చట నీరాక్షసులకు మరల మిక్కిలియు సంతాపమును బుట్టించుకార్యము నేనుజేయక మిగిలియున్న దింక నేమైనను జేయవలసియున్నదా ! మునుముందు అశోకవనమును విడిచితిని. మేటిరాక్షసులఁ గొందఱఁ జంపితిని. సేనలోఁ గొంతభాగమును రూపుమాపితిని. ఇంక నీవట్టణపుదుర్గమును నాశముజేయవలసిన దొకటియే మిగిలియున్నది. నేనీదుర్గమునుగూడ నాశముజేయఁగా, అంతట నేను సముద్రము దాటుట మొదలగు కార్యములందుఁ బడిన శ్రమమంతయు సఫలమగును. ఈదుర్గ నాశనకర్తమునకు వ్రయత్నము కొంచెమే చేయవలసియున్నది. వీనినిగూడఁ జేసినంత, నాశ్రమమంతయు సఫలమగును. నాతో కియందు జ్వలించుచున్న యాయస్థి హోత్రుడు మిక్కిలివల్లనై నాకు మహోపకారము చేసినాడే. ఇతని కీ మేటిగృహముల నాహుతియిచ్చి తృప్తిపేయుట న్యాయము' అని చింతించెను. అంత హనుమంతుండు మండుచున్నతోకతో, మెఱపుతోఁ గూడిన మేఘమువలెఁ జూపట్టుచు, లంకాపురమందలి యిండ్లవై తిరుగులాడెను. ఆ హనుమంతుడు ఉద్యానవనములను ప్రాసాదములను జూచుచు నంతమాలిమమును భయములేక రాక్షసులయింద్ల నన్నింటికీఁ దిరిగెను. ఆహనుమంతుడు వేగవంతుండును వాయువమానుఁడును బలశాలియును. వీర్యయుక్తుండు నగుటంజేసి, ప్రహస్తుని యింటివయి కెగిరి, యచ్చట నిప్పుముట్టించి, యంత మహాపార్శ్వనియింటివయి కెగిరెను. హనుమంతుడు అంత మహాపార్శ్వనింట కాలాగ్నిత్వాలంబోని యగ్నిం దరికొలిపెను. అంత మహాతేజాండగు నా వానరసత్తముడు, వజ్రదంష్ట్రునియింటికిని కుకునిగృహమునకును, బుద్ధిమంతుడగు సారణుని గృహమునకును, నెగిరి యందెల్ల నిప్పుముట్టించెను. అట్లు వానరయూథనాథుఁ డగుహనుమంతుడు, ఇంద్రశత్రుగృహమును, దహించెను. అంత, సతేడు జంబుమాలిగృహమును సుమాలిభవనమును దహించెను. మహాతేజాండయిన యా వానరోత్తముడు, అట్లు శ్రమంబునఁ బ్రతిగృహంబును దిరుగుచు, విభీషణుని భవనమునుమాలిమవిడిచి, రక్షితేతుప్రగృహమును. సూర్యశత్రువుమందరి

శ్రీ పూర్వము బంధములు విడుచుటకు దేహము కలువచేసికొన్న తుడు కార్యార్థము తోఁగిం
దలి యగ్నివత్రిసల్ల పెట్టకొనియుండెనని తెలియుచున్నది.

120%. హనుమంతుడే కర్రతో గియ్యబడి చిక్కచే లంకిను గాల్చుట.

మును, ప్రాస్థికర్ణుని యాలయమును, దంష్ట్రుని నిలయమును, రోమశుండిను రాక్షసుని మందిరంబును, యుద్ధోన్మత్తుని యగారంబును, మత్తుని యాలయమును, ధ్వజగ్రీవుని నదనంబును, భయంకరుం డగు విద్యుజ్జ్వాలాని వేళ్లంబును, హస్తముఖుని నివేశనమును, కరాలశిశువుల నికేతనములను, శోణితాక్షుని గృహమును, కుంభకర్ణుని మందిరమును, మకరాక్షుని భవనమును, యజ్ఞశత్రు బ్రహ్మశస్త్రపుల నడ్లంబులను, నరాంతకుని వేళ్లంబును, కుంభుని నికేతనమును, దురాత్ముడైన నికుంభుని యావాసమును, దహించిన వాఁడయ్యె. మహాకీర్తిమంతుఁ డగు నాకపివరుఁడు, మిక్కిలి యుల్లసములయిన యాయా గృహములందు, మిక్కిలియు సంపన్నులగు రాక్షసులు సంపాదించి సంలేరించియున్న మణులు ముత్రములు పగడములు మొదలైన సంపదసాంపులన్నియు దహించెను. ఆ విద్యవంతుఁడు, రాక్షసులందఱి గృహములందును నిప్పుముట్టించుచుఁ గడచిపోయి యంత రాక్షసేశ్వరుఁ డగు రావణుని గృహంబునకుం బోయెను. ఆ గృహము నానారత్నములచే నలంకృతమై మేరుమందరవర్షితములవలె బొడవును వెడలువును గలిగి, సమస్త మంగిరీద్రవ్యములతోను గూడి, గృహములందెల్ల బ్రధానమై వెలుగుచుండెను. ఆ గృహంబునకును వీరుఁ జాహనుమంతుఁడు నిప్పు దరికొలిపి, ప్రళయకాలమేమునునలె బిట్టగా నార్చెను. ఆప్పుడు వాయువును సూడుకొనఁగా నగ్నిహోత్రుఁడు మిక్కిలి వేగమును మహాబలమును బొంది, ప్రళయకాలాన్ని నలె బ్రజ్వలించుచుఁ బై పయి ఎద్దిల్లగానెను. వాయువు, మండుచున్న యగ్నిహోత్రమును, ఆయాగృహములపయి, వ్యాపింపఁ జేయుచుండెను. వాయువు తోడ్పడుటంకేసి, యగ్ని, యతీవేగమున లంక మంతయు వ్యాపించెను. బంగారుకట్కీలు గలిగి ముక్తామణిమయములను రత్నమయములునై యెప్పు గొప్పగొప్ప గృహములు కాలి నేలం గూలినవి. అట్లు విలసివడిన ప్రాసాదములు, పుణ్యము నశింపఁగా, సిద్ధుల విమానంబులు ఆకాశంబుననుండి పడునట్లు నేలం గూలినవి. అంత రాక్షసులందఱును దమగృహములను గానాడుకొనుట కుత్సాహంబుచేసి ఎంపు సాంపుదక్కి పరుగులెత్తుచు 'అయ్యో! ఏడునాతో డగ్నిహోత్రుఁడీ; వానరరూపమున నిచటికి వచ్చినాడు, ఇది నిజము' అని యాక్రోశింపఁగా ఆశబ్రము తుములమై వినఁబడినది. † నినువుల నెత్రికొనియున్న స్త్రీలు కొందఱు, నిప్పు చుట్టుముట్టికొన్న మేడలపయినుండి, రోదనములు సేయుచు, కురులు వీడఁ దటాలునఁ గ్రిందంబడిరి. అప్పు డట్లు మేడలపొడవుననుండి పడుచున్న యాస్త్రీలు,

* ఇంతింకను రావణాదులకు అగ్నియును వాయుదేవుఁడను భయపడి యుండిరిగా, ఇప్పుడు రాక్షసులకు యుమును దేవతలకు బలాభివృద్ధియు సహిషముగల నెఱింగి భయము విడిచి యిద్దఱును గలరని తెలియునది.

† దుఁదుఁడు సుతేశ్వరంబునఁ బుట్టినకారకఁ బుట్టినప్పుడే తల్లియంత యందునట్లుగా పరబ్రహ్మయన్నను తిక్కినవంతులవారికి జాపర మయ్యలేదు. అట్టివారును లంకంగలరు గాన వారికి సువులుగలరని తెలియునది.

మేఘములనుండి పడుచున్న మెఱపులుబోలె వెలింగిరి. ఆహనుమంతుడు, వజ్రములు, పగడములు, వైడూర్యములు, ముత్తెములు, వెండి మొదలగు నానారత్నములతోఁ గూడియుండుటచే నానావిధములై యొప్పుచున్న గృహములనుండి, యగ్నివేడిమి కేఁగఁగలిగి బంగారు మొదలగునవి కాటుచుండఁగాఁ జూచెను. ఎంతకట్టలున్నను గడ్డి యెంతయుండినను నగ్ని తృప్తిబొందదయ్యె. అగ్ని నెంతముట్టించినను హనుమంతుడు తృప్తిబొందదయ్యె. రాక్షసులుచచ్చి యెన్నివీనుగులు పడినను భూమియుఁ దృప్తి నొందకుండెను. అప్పుడు అగ్నిజ్వాలలు తాము దహించు నయ్యెననువుల గుణవిశేషములచే, ఒక్కచోట మోదుగుపువ్వులనలెను, ఒక్కొక్కచోట బూరుగుపువ్వులనలెను, వేటొక్కచోట కుంకుమపువ్వులనలెను. బ్రకాశించెను. వేగవంతుఁడును మహాత్ముఁడు నగుహనుమంతుఁడు, * రుద్రుఁడు త్రిపురములను దహించినట్లు, లంకాపురమును దహించెను. అంత హనుమంతుఁ డతివేగంబున గృహంబులయందు దరికొలిపి విడిచిన యగ్నిజ్వాలానమూహములును వైపయి సాగించుచు భయంకరియైన వేంకటముతో ఛగఛగమందుచు లంకాపురమున కాధారభూతమగు త్రికూటాచలపుశిఖరమునఁ జెచ్చుచేదినది. అంత నాయగ్ని, వాయువులూడి ప్రళయకాలాగ్నివలె నునవడించుచు, ఆకాశమునంతటి, పొగలులేనిమంటలతో నిండ్లనరియు దరికొని, రాక్షసులదేహముల నెడతీయఁజ్ఞముచే జ్వాలలు సలంగిఁగా నృద్ధిబొందినదయ్యె. ఆమహాగ్ని, కోటిసూర్యులకు నాటియై, మిక్కిలి కాంతి నెలుగుచు, లోకనరియు నిశ్శేషమగు చుట్టునుట్టికొని తిమిగులంతటి చిట్టచివ్వుట్లు వెక్కిరించే బ్రహ్మాండమునరియు బగులగొట్టివల్లు మిక్కిలియు జెడచు ప్రకాశించుచుండెను. అచ్చట, నయ్యగ్ని హతకాంతిగలిగి, మోదుగుపూలబోని జ్వాలలతో, ఆకాశమంతటను జెరిగి నృపించినదయ్యె. మునుమున్ను, ఇండ్లుకాలి చల్లగునప్పుడు పుట్టునల్లనిపొగలు తిమిరిసి అను గ్రమ్ముకొనఁగా, నచటిమేఘములు నల్లకలులకాంతిగలిగి నెలయుచుండినవి. అందు జ్ఞానాధికులగురాక్షసులందఱును గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరి, ఆలాంకాపురముఁ జ్రానేసమూహములును గృహములును వృక్షములును యీమాత్రంబున దగ్ధమగుటన జూచి 'ఇతఁడు వజ్రాయుధముచాల్చి వృక్షాసునిని జూపినదేనాయకుండును నింద్రుడో! లేక నాతొడ్డముడో! పరుఁడుడో! వాయువు! రుద్రుడో! అగ్నిదూసూర్యుడో! కుబేరుడో! చంద్రుడో! నెలియకున్నది. వానరుఁడుమాత్రము కాదనాతొత్కలుఁడే తా నయియుండును. సకలలోకములకును తొలియై సర్వమును రించువాఁ డగునలు మొగములబ్రహ్మ రాక్షసులందఱును రూపు మాపవలయున

* 'విష్ణువాక్యేనాదగవతో భవన్యపిసగేనా' అని వైష్ణవవ్యాఖ్య. సంస్కృతం నదిషే సామో శ్వరః 'అమిత శేఖండగ. భగవంతువకు శివునకు విష్ణువు ఆత్మ కావున కేరు భవత్తుకు కాదుక యదైత్ర దుమగుడుట తాళఁగలిగిన' అన్నట్లు విష్ణువుచేరి నెనెడ విష్ణువాక్య మగుటచే శివుడు శ్రీపురి లకు విహించినట్లు హతవంతుఁడు లంకఁగావ్యవహారం తెలియవది. గోవిందాచార్యులు.

పూనఁగా, ఆయనకోపము, ఇట్లు వానరరూపముదాల్చి యిచ్చటికి వచ్చినదాయేమి? లేక, పరిచ్ఛేదములేనిదై, చతురాదు లగునింద్రియములకు గోచరింపనిదై, మనస్సు చేతనైన న. నిట్టిదట్టిదని చింతింప నలవిగాక, యద్వితీయమై, పూజ్యులు నగుపరమవైష్ణవతేజస్వీ, ఇట్లు రాక్షసుల నాశముసేయుటకై, యసాధారణమగు తనయాశ్చర్యతక్తిచే, వానరరూపముదాల్చి యిచ్చడిచటికి వచ్చెనా యేమి? అని యిట్లు గుఱగుఱలాడుకొనిరి. అంతి, లంకాయందు రాక్షసులును, గుఱ్ఱములును, రథములును, గజములును, పక్షీనమూహములును, మృగములును, వృక్షములును, కటాక్షున నగ్నిదగ్గముగాఁగా, అద్వైతప్రాణుల యాక్రొశాదులవలన దొడ్డిగా పెద్దరోదనధ్వని విసఱుడినది. రాక్షసులు కాలి దూలునపుడు 'అయ్యో! లిండ్రి! హా ముఱ్ఱులకొడుకా! అయ్యో! నాగారామూ! హా స్నేహితుఁడా! అయ్యో! సమ స్తమఖిలులతోనిండి నోచిన పెనునక్కరిములకెల్ల ఫలముగాఁగలిగిన జీవనమా!' అనియిట్లు తొడ్రులు మొదలగునాఁచి బేర్కొని పలువిధములఁ గూయిడిఁగా, ఆధ్వని మిక్కిలియు తీవ్రమై వినుట కెంతయు భయోగకముగానుండెను. హనుమంతునితోపాడై క్రేమున లంకాయంతయు నగ్నిత్వాలు చుట్టుముట్టియు, మేలిమిలు చచ్చియు, భటు లొడఱు దిగుగుఱు నడియు, నిట్లు గీడ్చడియుండుటంజేసి. యది శాపముచే నొక్కపెట్ట పాలిమునట్లు పూపెట్టెను. తొట్టిలఁబడుచు దిగులుగొని, దు ఖమునఁ చూచిన రాక్షసులుగలిగి, మఱులు పముపము జ్వలించుచున్న ముప్పిచే నుచ్చముడిఁగి, యున్న లంకా బ్రహ్మదేవుని కోపమునఁ బ్రతిఱుకాలమునఁ గొట్టుపడి దగ్ధమగుచుండుభూతలమునలె నుహాధైన్యవంతుఁ డగుహనుమంతునకుఁ జూపెట్టెను. వాయుకుమారుఁ డిగువానుమంతుఁడు, మే లులన వృక్షములతోఁ గూడినయశోక వనమునంతయు విఱిచి, యుద్ధంబున గొప్పరాక్షసులను బంపి, యుద్ధిమము లయిన గృహపంక్తుల గలయెలంకాపురినిదహించి, యంతి నూరకుండెను. విదిల్చి నుగ్రిగూటాచలశిఖర ప్రదేశమున నెలకొని, యావానరరాజ సింహుఁడు, తోఁగియందు భగదగి ముకుచున్న యగ్నిత్వాలనయూహములు కిరణ పటలమునలె విలసిల్లఁగా, కిరణముూహముతోఁగూడిన సూర్యునివలెఁ దేజనిల్లుచుండెను. మహాశూఱు హనుమంతుఁడు, రాక్షసులను మిక్కిలియు బెక్కండ్రిం బంపి, పెక్కువృక్షములుగలయాయశోక వనమును విఱిచి, రాక్షసులగృహంబుల నిష్కరికొడిపి. యంతి మనంబున రామునొద్దకుఁ బోవంగోరెను. అంతి వానింపీలుకెల్లఁ గన్నాకై, మహాబలుండును, వాయువ్రసకుంబోలె మిక్కిలి వేగంబుగలవాడునై, మహాబుద్ధిగలిగి బలవంతులందెల్ల మేలియై యొప్పున వ్యాయుకుమారుని హనుమంతుని, దేవతలందఱును గుంపులుగొని ప్రస్తుతించిరి. మహాతేజః డయినయాకాశిరాజు, ఆశోకవనమును విఱిచి, యుద్ధంబున రాక్షసులను బంపి. నిమగ్తయం బగులంకాపురినంతయు నహించి యొప్పుచుండెను. అప్పుడు దేవతలును గంధర్వులును, సిద్ధులును మహర్షులును, ఆలంకాపురమంతయు మిక్కిలి దగ్ధమగుటను జూచి పరమాశ్చర్యమునొందిరి. భూతముల

న్నియు మహాకవి యగునాహనుమంతునిఁ జూచి, ప్రళయకాలాగ్నియని తలంచి భయంపడినవి. దేవతలును, మునివరులును, గంధర్వులును, విద్యాధరులును, నాగులును, యక్షులును, నను నైథారములును లంకాపట్టణ మట్లు దగ్ధమగుటకు నెంతయు సాటిలేని పరమప్రీతిం భొందినవారయిరి. ఇది యేఁబడినాలుగవనగ్గము.

—♦—

{ హనుమంతుఁడు, సీతయు దగ్ధ యయ్యెనోయని చింతించి చా' }
 { 'రణవాక్యములచే నామె కుశలము నెఱిగి మరల నామెను }
 { జూచి వీడ్కొని ప్రయాణమున కుద్యోగించుట. }

మహాబలుఁడగు నా వానరసైన్యముఁడు హనుమంతుఁడు లంకానంతయు దహించి, యంతట తోఁకను నముద్రమునముంచి యుండిలి యగ్నిని జల్లార్చెను. హనుమంతుండుండంత, మిక్కిలి యగ్నిం బడి కాలుచు, చెడి చీకాకయి, రాక్షససమూహములు బెడరిచెడరి, యన్న లంకాపురమునుజూచి యంత లనలో తాను నిట్లు చింతించువాఁడయ్యె. అతనికి మనసున మిక్కిలియు భయముగలిగినది. అతఁడు తన్ను నిండింపను నిండింపుకొనెను. అంత నతఁడు లనలో 'నే నీలంకను దహించితి నే! ఏమికార్యమిది చేసితిని? చెఱువేక చా. ఎవ్వరు కోపము కేఁగినపుడు, మండుచున్నసిప్పును జలముచే జల్లార్చునట్లు, ఆకోపమును బుద్ధిచే నడచుకొందులో, మహాత్ము లయినయావు? షశ్రేష్ఠులే, పూజ్యులెందులు. కోపమునొందినవాఁ డెవ్వఁడు పాపము సేయకుండును? కోపమునొందినవాఁడు గురువులనుగూడఁ జంపును. కోపమునొందిన మనుజుఁడు పరుషవాక్యముల నెఱ్ఱనులను దిరస్కరించును. కోపము నొందినవానికి నెప్పుడుగాని 'శుమాట చెప్పఁదిగను. ఇది చెప్పఁదగదు' అని తెలియదు. ఎచ్చటఁగాని కోపాత్తునకు చేయఁగూడనికార్యమును, చెప్పఁగూడనిమాటయు నేదియులేదు. ఎవ్వఁడు, పాము జీర్ణించిన కుబుసమును విడుచునట్లు. తనకుఁ గలిగినకోపమును, ఒరువుననే యడఁచివుచ్చునో యతఁడే పురుషుఁడనఁబడును. నే నాలిడ సీతయున్నదని తలంపక లంకను నిప్పు వెట్టితి నే! కాన స్వామిఘాతుకుఁడను, పరిమ దుర్బుద్ధిని, సిగ్గుమాలినవాఁడను, మిక్కిలియు పాపిష్ఠుఁడను. ఇసీ! నాబ్రతుకు పాడై పోవుఁగాక. ఈలంక యేమో దహింపఁబడియైనది. పూజ్యురాలగు సీతయు నిం దుండుటచే కాలిపోయి యుండునేని, నేను తెలివిమాలి, యేలినవాని కార్యమును పాతిము చేసినవాఁడనగుదును. ఇది నిజము. ఎందుకొఱకు నింత ప్రయత్నమంతయుఁ జేయఁబడినదో, యా కార్యమంతయుఁ దూలిపోయినది. ఏలన, నేను లంకను గాల్చునపుడు సీతను రక్షింపనయితిని! నముద్రమును చాటి సీతయున్నచోటు గనుఁగొని రామునకుఁ దెలుపునట్టి యీ గొప్ప కార్యమునకుఁ జూచి యందుఁ జాలవఱకు సాధించియైనది; ఇత రామునకుఁబోయి తెలుపవలసినది కొంతయే యిందు మిగతగానున్నది. సీత దగ్ధయగుటచే, ఈ వెనుకార్యమునం దామిగత నెఱవేఱునందున, తుద ఓది సంపూర్ణముగాఁ జేయనట్టె యైనది. ఇందులకు

1212. హనుమంతుడు తపోక్యందలి నిష్ఠు సమస్తములో జన్మము.

సందేహములేదు. అయిన నేమి ! నేను క్రొవంబుకకు బోనై మై మఱచి, యీ
 కార్యమును మూలముట్టుగనే నాశముచేసి వైచిత్రి. నీత నిశ్చయముగా నశించియే
 యుండును. ఏలన లంకాయందు, ఒక ప్రదేశముయినను దగ్ధము గానిది కనుపట్టలేదు.
 పట్టణమంతయు నీ అయినది. నా తెలివి తడవబడుటవలన, నీత నశించి నేను పూని
 వచ్చిన కార్యమంతయు హతమై యుండునని. నాకును, ఇప్పు డిచ్చటనే ప్రాణములు
 విడుచుట యుక్తముగా నొప్పుచున్నది. ఏమి ! ఇప్పు డగ్గిలో నుండుకుదనా? లేక
 పాతాళంబునఁ బడుదునా? లేక సముద్రములోఁ బడి యుండలిజంతువులకు నాదేహ
 ము నాహారముగా నిత్తునా? నేనిట్లు కార్యమువంతయును జెప్పికొని, యింక ప్రాణ
 ములు పెట్టుకొనియున్నను, వానరేశ్వరుని సుగ్రీవుని నెట్లు చూడనేర్తును? పురుష
 సింహు లగునా రామలక్ష్మణులనుగాని యెట్లు చూడఁగలను? ఇప్పుడు నేను కోపము
 గొన్నదోషమువలన లంకనుగాల్చి, మిన్నకుండక కొంతవసములు చేయువదిగా ము
 ల్లోకములందును బ్రసిద్ధి గాంచినయా యీకోటివ్యభావమునే యందఱకు వెలిపు
 చ్చికొంటిని. నేను రక్షింపఁజాలియుండియు, ఆగ్రహమువలన నీతను రక్షింపనయితిని.
 కనుక కట్టుదిట్టము లేక యరివ్యతంత్రమై యూరకుండక దురుకులు సేయుచుండు నా
 రాజనవ్యభావము, ఇదీ ! నీతిగఁగాక. నీత నాశమునొందఁగానే, యది తెలిసి, యీ
 రామలక్ష్మణు లిరువురును నశింపఁగలరు. వారిద్దఱును నశింపఁగా సుగ్రీవుఁడు సమ
 స్తబంధువులతోడ నాశము నొందఁగలఁడు. భరతుఁడో, అన్నదమ్ములయందు మిక్కిలి
 గారాముగలవాఁడు. ఆధర్వాక్షుఁడు ఈమాటలు విన్నంతనే తానును శత్రుఘ్నుఁడను
 నెట్లు ప్రాణములు పెట్టుకొని యుండనేర్చును? ఇట్లు మిక్కిలియు ధర్మాత్మకమయిన
 యిత్థోకువంశ మంతయు నాశమునొందఁగానే, ప్రజలందఱును దుఃఖమునను సంతా
 పమునను బీడిశులగుదురు. ఇందులకు సందేహము లేదు. అట్లగుటంజేసి, నేను నిర్భా
 గ్యుఁడను, ధర్మార్థములు రెంటిని సంగ్రహింపనివాఁడను. కోపంపుదోషంబుచే నావ
 రింపఁ బడినవాఁడను, నాశమునకెల్ల నాశకుఁడను. ఇది స్పష్టము' అని చింతించెను.
 ఇట్లు హనుమంతుఁడు చింతించుచుండఁగా ఇదివఱకు మును పఠనికే గొంత తోఁ
 చియున్న శుభనిమిత్తములే చక్కఁగా దెలివిడియగునట్లు మిక్కిలియుఁ జూపట్టినవి.
 అంత సతఁడు మఱలఁ దనలో ' ఒకవేళ, కాదేని, వర్షాగమంబరి యగునామంగళ
 రూపిణి నీత, తన తేజమే తన్నురక్షించుటంజేసి, యెంతమాత్రము నశించియుండదు.
 అగ్ని, యగ్నినిదహింపదు. అదిదయో ధర్మాక్షుఁడును అపార తేజంబు నగురామునికి
 భార్య; మఱి తనపాతివ్రత్యవ్రత సమముచేతనే సురక్షితయైనది. అట్టిసీతను అగ్ని
 హోత్రుఁడు స్పృశింపనుం టాలఁడు. అగ్నికి దహించుటయేవని. ఇట్టిదయ్యును ఈ
 యగ్ని నన్ను దహింపకున్నదే ! ఇది రామునిప్రభావమునను, సీతాదేవి పుణ్యమునను
 గలిగినదేకాని వేఱుగాదు. భరతలక్ష్మణశత్రుఘ్నులకు మువ్వరికిని దేవతయు,
 రాముని మనస్సునకు మిక్కిలియుం గూర్పునదియనగు నిట్టిచెలవ యెట్లు నశించు

ను? అటుగా దేని, కాల్పుటయే పనియై, యెచ్చటఁగాని తనశక్తి కడ్డిలేక, యెన్నఁడును నాశమునొందకయు, నుండునీయగ్నిహోత్రుఁడు, ననుబోటివానితోఁగ నే దహించు లేదే! ఇకఁ బూజ్యురాలగు సీత నెట్లు దహించును' అని చింతించెను. అంత, నచ్చట హనుమంతుఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్యమునొంది, మరల యపుడు సముద్రజలమధ్యమునఁ దనకు మైనాకపర్వత మగవడుటఁ దలచెను. అతఁడు తనలో 'సీత, త: తవఃప్రభావమునను, సత్యబలమునను, భర్తకే యనన్యయై యుండువాతినైత్ర్యము పెంపునను, అగ్నినిగూడ దహించునే! అట్టివిడను అగ్నిహోత్రుఁడు ఎంతమాత్రము దహింపఁజాలఁడు' అని చింతించెను. ఆహనుమంతుఁ డట్లు సీతధర్మప్రభావమును నచ్చటఁ జింతించుచు, మహాత్ములగుచారణు లాడుకొను వాక్యములను వినెను వారు 'బేరా! హనుమంతుఁడు రాక్షసగృహములందు భయంకరమైన యగ్ని మిక్కుటముగా దరికొలిపి, యెవ్వరికిని జేయరానికార్యమును జేసినాఁడు. ఏమాశ్చర్యము రాక్షసులు స్త్రీలును పాలురును వృద్ధులును, కలఁగి తొలఁగి పరుగులెత్తుచుండఁగా జనులకోలాహలధ్వనులచే పర్వతగుహలు ప్రతిధ్వనింపఁగా, ఈలంకయంతయు నేడ్చుచున్నట్లున్నది. ఈవట్టణమంతయుఁ గోటబురుజులతోను గ్రామములతోను బహిర్ద్వారములతోను, దగ్గమయినది. సీతమాత్రము దహింపఁబడలేదు. ఇట్టియాశ్చర్యమిది నెఱవలెకెప్పుడును మనము చూచినదేలేదు' అని చెప్పుకొనిరి. ఆహనుమంతుఁడ ఇంతవఱకుఁ బెక్కుమార్లు సఫలములయినవిగాఁ గాంచిన కన్నదరుట మొదలగు శుభనిమిత్తములచేతను, సీతపాతివ్రత్యము రామునిప్రభావము మొదలగు గొప్పగుఁము లగుకాంగములచేతను, చారణు లాడుకొనువాక్యములచేతను, సీతకు చెఱుగలుగలేదని మననున సంతృప్తి నొందెను. అంత హనుమంతుఁడు కోరి వచ్చినకార్యమిడఁజేసి, రాజకుమారి సీత నాశము నొందకుండుటయు నెఱింగి, మరల నాసీతిను బ్రత్యక్షముగాఁ జూచి రామునొద్దకు మగుడిపోవ మనంబునఁ దలంచినవాఁడయ్యె. పోయేబడియైదవసంగము.

—♦—

(హనుమంతుఁడు సీతయొద్ద నెలవుఁబుచ్చుకొని యుండె) ♦—
 (పర్వతమునెక్కి సముద్రమునులంఘింప నుద్యోగించుట.)

అంత హనుమంతుఁడు శింశుపావృక్షముక్రింద నున్న సీతయొద్దకుం బోయి యాయమకు నమస్కరించి, 'నాయదృష్టవశమున నీవేమియు నపాయమునొందకుండఁ గాఁ జూచుచున్నాను' అనిచెప్పెను. అంత పయనమున కుద్యుక్తుఁడై యున్న య హనుమంతుని సీత చూటిమాటికిం జూచుచు, భర్తయందలి నెయ్యము దొలఁకువలకుల సతనితో 'పరవీరులం జంపుమేటి! ఈరాక్షసుల నందఱ నుఱుమాడి, నన్ను రాక్షసితోఁ జేర్చుటకు నీవుకొండవే చాలుదువు. నీ విట్లు నెఱపుబలాతిశయము నీ మిక్కిలి యశస్కరమేకాని రామునకుఁగాదు. పరసైన్యముల నడంచు నారాముఁ

యిచ్చటికి వచ్చి, బాణంబుల నీలంకనంతయు గజబిజ గావించి నన్నుఁ గొనిపోవునని అదియే కాకున్నకులమునఁ బుట్టినయతినికిఁ దగియుండును. అట్లగుటంజేసి, యుద్ధంబున మహాశూరుం డగునామహాత్ముడు తనకుం దగు విధమున పరాక్రమించునట్లు నీతే ఘటించవలయును' అనెను. అట్లు నీతే మిక్కిలియర్థవంతముగను, వినయనహితము గను, కారణయుక్తముగను, చెప్పినయప్పలుకు విని హనుమంతుడు బదులుచెప్ప వాడై 'యుద్ధంబున శత్రువులనెల్లగలిచి నీదుఃఖమును దీర్చుం గలయారాముడు, వానరప్రవరులను మేటి యెలుంగుబంట్లనుగూడి శీఘ్రమున రాఁగలఁడు' అనెను. వాయుపుత్రుడు హనుమంతుడు, ఇట్లు నీతే కూటటచెప్పి యంత రామునికడకుం జూపఁ దలఁచి, యాయమకు నమస్కారము గావించెను. అంతఁ బగవారిపీఠమధంచు నావానరసింహుడు, తనస్వామిని రామునిం జూడ తిహితహవడుచు, అరిష్టమును మేటివర్వతము నారోపించెను. ఆవర్వతము పొడవులై పద్మనిల్లిము గలవృక్షముల తోఁగూడిన నల్లనినవపంక్తులు చుట్టును గ్రాలఁగా, చిత్రదువులతోఁగూడిన నల్లని కట్టు పుట్టముతోఁ గూడినదానివలె నుండెను. మఱియు నందలిశిఖరములనడుమ వ్రేలు చున్న మేఘములచే నది యుత్తరీయములు దాల్చినట్లు చూపట్టెను. బాలసూర్యుడు తన కిరణము లనడిహస్తములచే ప్రేమతో నావర్వతమును మేలుకొలుపుచున్నట్లుండెను. అందు ప్రవించుచున్న ధాతువులను జూడఁగా, ఆవర్వతము సూర్యుఁ డట్లు మేలుకొలు పఁగా కిన్నులు దెఱచి చూచుచున్నట్లుండెను. అందలి సెలయేళ్లు జలజలఁబాటు గం భీరపుచప్పలై చే, అది లెస్సగా వేదాధ్యయనము చేయుచున్నట్లును, మిక్కిలిస్పష్టముగా నందు నానావిధము లగుక్రీయాఁట లన్నిగడలం బాటుశబ్దములచేత చక్కఁగాఁ బాడుచున్నట్లును, గనుపట్టెను. మఱియు నందు మిక్కిలియుఁ బొడవుగాఁ జెరిగిన దేవదారువృక్షములచే నది చేతులు పొడవుగానెత్తి తపమునలుపుచున్నట్లును, చఱియలనుండి దొర్లి పడు జలముల విట్టుచప్పలై చేత నంతట నాక్రోశించుచున్నట్లును, దోఁచెను. నల్లనై శరత్కాలమునఁ బూచు వేదాకులఁజీవువులు మొదలైనవి శుభ్రభూతములై గాలి కల్లలాడుచుండుటవలనను ముదిమిచే వడంకు చున్నట్లును, గాలికొట్టఁగా శబ్దించుకీచకము లను వెదుళ్లు గాలికి ధ్వనులుసేయఁగా కూయుచునున్నట్లును, కానిపించెను. అందలి వెనున్పుములు నిట్టూర్పులు విడుచుటఁ జూడఁగా నది హనుమంతునివలనియానున నిట్టూర్పులు విడుచునట్లును, మంచుగడ్డు గంభీరములయి శబ్దము లేకున్న గుహలంజూడఁగా, ఇంద్రియముల నిరోధించి ధ్యానము సేయుచున్నట్లును, మేఘావరోహములతో సమానములై యున్న ప్రత్యిం తవర్వతము లనడిహస్తములచే నడువ నుంకించుచున్నట్లును, మేఘపంక్తుల నొకయు చున్న శిఖరములచేత నవయవములు విడుర్పుచున్నట్లును, కనఁబడుచుండెను. వెక్కుగుహలతోఁగూడినదానిశిఖరములు హనుమంతుని యర్థవేషికి వెక్కువిధముల చెల్ల

చెడరై దాని కొకకోళ గలిగించుచుండును. ఏ వెచ్చెట్లును తాటిచెట్లును, ఇనుముద్దిచెట్లును పెడుళ్లును వెక్కులు దానిని జుట్టియుండును. మిక్కిలియు విడివిగలిగి పువ్వుకొంపముల సొంపులు గులుకుతీగలనమూహములు వెక్కులు అందుఁ బెనఁదికొని దాని కొకపాలుపు గూర్చుచుండును. అందు నానావిధము లయినన్మృగనమూహములు నెరసియుండును; ఛాతువులు న్రవించి దాని కొకవన్నె గలిగించుచుండును. అందు వెక్కుసెలయేళ్లు గలిగి వెనుశీలల మొత్తములచే నిఱుకుటముగలిగి నుండును. మహర్షులును, యక్షులును, గంధర్వులును, కిన్నరులును, ఉరగులును నందువచ్చి మెలఁగుచుందురు. తీగలును మ్రోగులును నందు గుబ్బురుగొని యుండును. అందలిగుహలందు సింగములు రంగారుచుండును. పులులమొత్తములు నలుగడల నెరసి బెరసియుండును. అందు తియ్యనివేళ్లును వండ్లును గలవృక్షములును వెలయుచుండును. ఇట్లాప్ప చున్న యాయుగిష్టపర్వతమును వాయుపుత్రుఁడు హనుమంతుండు, రామునిఁ జూడవలయుననెడి యాతురతతోఁగూడిన మిక్కిలియుబ్బు పురికొలుపఁగా, నాగోహించినవాఁడయ్యె. అంత నతండు, నమ్యంబు లగునాగొండనై త్రిములందలి తాలపై పాదములు ద్రొక్కఁగా, అవి మిక్కిలి ఘోషముతో నచటనుండి తుత్తిమురగునట్లు దొర్లి పడినవి. అంత నానుహకపి, ఆమేటిపర్వతము నాగోహించి యంత, నముద్రముదక్షిణపుగట్టునుండి యుత్తరతీరమునకుఁబోవ వేడి మేనుబెంచెను. ఏరుండును పవనకుమారుండు నగుహనుమంతుఁడు, ఆపర్వతమునెక్కి యంత మిఁనంబులకును సర్పములకును నాటపట్టయి భయంకరముగా నున్న సముద్రమును జూచెను. వానరసింహుం డగునా వాయుకుమారుఁడు, సముద్రము దక్షిణపుగట్టుననుండి, యుత్తరపుగట్టుం కేరుటకై వాయుదేవుండుఁబోలే, నాకాశంబున కెగసెను. అప్పు డామేటిపర్వతము, హనుమంతునిచే బీడితమై శిఖరంబులు వడవడవడంకఁగా, వృక్షములు ద్రెళ్లుచుండఁగా, తనయందుఁగలజంతువులతోడఁ దాను మహాధ్వని గావించుచు, నేలకు సమయగా భూమిలోనికి క్రంగినది. ఆహనుమంతుని తోడలయురవడికి, పువ్వులుపూదియున్న యందలి వృక్షములు, వజ్రపువ్రేటునంతోలే విఱిగి భూతలంబునం బడినవి. అందలి గుహలలో మహాపరాక్రమములై యున్న సింహములు హనుమంతుఁ డందుఁ గాలాదుటచేఁ బీడితములై భయంకరముగా బొబ్బరింపఁగా, ఆధ్వని యాకాశమును బ్రద్దలు గావించుచున్నట్లు బిట్టుగా వినఁబడెను. అప్పు డందలి విద్యాధరమండరులు, వస్త్రంబులు జాఙి తాఱుమాఱుపడ, భూషణములు కలఁగి చెడర, తటాలున, నాపర్వతమునుండి యాకాశమున కుద్గమించిరి. మిక్కిలి యురువులును బలవంతములునై నాలుకలు మెఱయుచు మహావిషంబు లైనగొప్పసర్పములు తలలును మెడలును పగిలి, దొర్లివడిన బండలు మోఁడఁగా నలఁగి కలఁగి, చుట్టగా ముడుంగుకొని బాధచేత పొరలాడినవి. అప్పుడు కిన్నరులును, ఉరగులును, గంధర్వులును, యక్షులును, విద్యాధరులును, హనుమంతునిచే పీడిత మైనయామేటిపర్వతమును వదలి

యాకాశమున కెగసిరి. వృక్షంబులు గలశిఖరములలోఁ గూడియుండుటచే నున్నత మై శ్రేష్ఠమై సిరి దళుకొత్తుచున్న యావర్ణతము బలవంతుఁ డగునాహనుమంతుఁడు పాదము లూఁచి వీశించుటచే, రసాతలమునుజొచ్చి నేలకు నమ మయ్యెను. పదియో జనముల పెడలుపును, ముప్పదియోజనముల పొడవునుం గల యాయర్విష్టపర్వతము క్రంగి నేలకు సమమయినది. తీరమునందు వెనుకరుళ్లు గొట్టుచుండఁగా భయంకరమై యొప్పుచున్న లవణసముద్రమును, ఆహనుమంతుఁ డవలీలఁ దాటంగోరి యాకాశం బున కెగిరెను. ఇది యేఁబదియాజవసరము.

—♦—

{ హనుమంతుఁడు మరల సముద్రమునుదాటి యవ్యలగట్టును }
 జేరుట. అంత జాంబవంతుఁడు మొదలగువారు
 పోయి వచ్చిసప్తత్తాంతము నడుగుట.

చంద్రుఁడు తెల్లగలువగా, సూర్యుండు నీరుకోడిగా, పుష్యశ్రవణశక్రములు కలహంసలుగా, మబ్బులు పాఁచియును తీరమునందలి పచ్చికభూములునుం గా, పునర్వసునశ్శక్రము మహాహిసముగా, అంగారకుఁడు పెద్దమొసలిగా, విరావ తము మహాక్షీపముగా, స్నాతీనశ్శక్రము హంసవిలోళితముగా, గాడ్చపరంపర లచే బుట్టు నలలవంటి చంద్రకీరణములు చల్లనిసీగ్లుగా, అమైవర్ణములనొప్పు నుర గులును, యక్షులును గంధర్వులును విరిసిన తామరలును గలువలునుగా, అపారమై రెం డవసముద్రముంబోలె విలసిల్లుచు రమణీయమైయున్న యాకాశమును వాయువేగుం డగు హనుమంతుఁడు ఎంతమాత్ర మలసటలేక, పెద్దయోధ సముద్రమునుంబోలె, దా టెను. వాయుపుత్రుండును శ్రీమంతుఁడు నగుమహాకపి హనుమంతుఁడు ఆకాశమును మ్రింగుచున్న వానివలెను, చంద్రుని గోల్లెం జేటువానివలెను, నశ్శక్రములతోను సూర్య మండలముతోనుం గూడినయాకాశమునంతయు హరించువానివలెను, మేఘసమూహ ములను నాకర్షించువానివలెను, ఆకాశంబునఁ దిరుగుచుం బోయెను. మహామేఘములు, తేజోవంతుఁ డగుహనుమంతునికాంతి దగులుటంతేసి, తెల్లనివిగాను, ఎఱ్ఱనివిగాను, నల్లనివిగాను, పసుపునన్నె గలవిగాను, పచ్చనివిగాను, నలుపు మించినయెఱుపునన్నె గలవిగానుఁ బ్రకాశించినవి. అతింపు మాటిమాటికీ మేఘసమూహములం జొరఁబ డుచు మరల మరల బయలు వెడలుచు, మేఘములచే మఱుగుపడుచు మరల తెలి యఁబడుచు నుండుచంద్రునివలెఁ జూపట్టుచుండెను. అప్పుడు తెల్లనిచంద్రముల గట్టుకొ ని యున్నవీగుడు హనుమంతుఁడు, నానావిధములయిన మేఘసమూహములను దారి చేసికొని పోవుచుండుటవలన, ఆకాశమునఁ గొంతసేపు కనంబడుచు కొంతసేపు ను టుగుపడుచు, చంద్రునివలె విలసిల్లుచుండెను. వాయుకుమారుండు హనుమంతుఁడు మాటిమాటికీ, మేఘసమూహంబులఁ బ్రదిక్కి దారిచేసికొని, వానిని జొచ్చుచును బయలు వెడలుచు, నుఱుములంబోని వెనుకంకభస్మి గలవాఁడుగాన, గొప్ప సింహ

నాదమునేయుచు ఆకాశంబున గరుత్మంతుండునోలె ప్రకాశించెను. మహాశే
జుండగు హనుమంతుడు, మేటిరాక్షసులను జంపి, తనవేరు వాడి, పట్టణమునంతయుఁ
జీకాకుపఱచి, రావణునకు బెనుదుఃఖమువెట్టి, భయంకరమగు నలనిసైన్యమును
వలంచి, సీతాదేవికి నమస్కరించి, మరల సముద్రంబున నడుమ వచ్చువాడయ్యెను.
ఆవీర్యవంతుడు మేటివర్షలమగు మైనాకమును, అల్లన తాకి వీడుకొని, యల్లత్రాటి
నుండి విడువఁబడిన బాణమువలె, నతివేగంబునఁ బోయెను. ఆ వానరసత్తముడు
మైనాకునిదాటి కొంతదూరముపోయి, మేఘంబునుంబోని మహేంద్రవర్షలమును
జూచి, సంతోషమున సింహనాదము గావించెను. మేఘగర్జనమువంటి మహాధ్వనిగల
హనుమంతుడు, అట్లు వెనుద్వని గలుగునట్లుగా సింహనాదముచేసి, దానిచే దిక్కు
లనంతయు నిండునట్లు చేసెను. అంత నా వానరసింహుడు అంగదాదు లున్న చోటికి
సమీపం బగుచు దేశమునొంది సుహృదులను జూడవలయు ననులేహలేహపాటున,
సింహనాదముచేసి, వాలము నల్లలాఱెను. గరుడుడు సంచరించు నాకాశమార్గమున,
మాటిమాటికి వెనుబొబ్బలిడు చున్నయాహనుమంతునిధ్వనికి, సూర్యమండలముతోఁ
గూడ నాకాశము పఱియవాయునట్లు లుండెను. అచ్చట సముద్రమును త్రిరశీర
మున హనుమంతునిఁజూడ నువ్విఘ్నలూరుచును బూర్వమునుండి యున్న మహాబలు
లును శూరులునగు నంగదాదులు, వాయుప్రేరేత మయినమహామేఘము గర్జించున
ట్లున్నయాహనుమంతుని సింహనాదమును, ఊరువేగంబును, వినిరి. ఏమివిందుమో
యని మనంబున విన్ననై యున్నయాయంగ దాదివానరు లందఱును, మేఘగర్జనము
వలెనున్న హనుమంతుని సింహనాదమును వినిరి. ఆ వానరులందఱును, అట్లు సింహ
నాదము సేయుచున్న హనుమంతునికంతము నంతలను విని, తమచెలికానిం జూడఁగో
తుకతుకపడుచుండిరి. వానర శ్రేష్ఠుండగునాజాంబవంతుఁ డవ్వడు, మనసునఁ బరమసం
తోషమునొంది, వానరుల నందఱం బిలిచి, వారితోఁ జూ హనుమంతుడు సర్వవిధముల
గార్య విూడఁజేయే వచ్చుచున్నాడు. ఇందుకు సందేహము లేదు. ఇతఁడు కృతకృత్యుడు
గాఁడని, యితనికింతధ్వని యీవిధముగానుండదు' అనెను. వానరులు మహాత్ముండగు నా
హనుమంతుని సహూరువులవేగంబుఁ జూచియు, సింహనాదంబువినియు, సంతోషము
నొంది యచ్చటచ్చట గంతులు వేయసాగిరి. ఆవానరులు పరమసంతుష్టులై హనుమంతు
నింజూచుటకు, చెట్టునుండి చెట్టునకును, శిఖరమునుండి శిఖరమునకును, నగిరి యొకటి
గా గుంపుగూడిరి. ఆవానరులు సంతోషమున పృథ్వీగ్రములందుఁ గొవ్వులంబుబ్బకొని
కూర్చుండి, దూరంబున మిత్రులు వచ్చునపుడు వారలను శీఘ్రముగా రమ్మనుటకై,
తమవస్త్రముల నాడించునట్లు, హనుమంతుని త్వరితముగారమ్మని చిన్న రెమ్మల నాడిం
చిరి. వాయువు పర్వతగుహలయందుఁ జేరి గర్జించునట్లు, వాయువుత్త్రుండును బలవం
తుడు నగు హనుమంతుడు గర్జించెను. ఆ వానరు లందఱు నవ్వడు మేఘసమూహ
మువలె వచ్చుచున్న యామహాశపిని జూచి, చేమోడ్పులుగిలించి నిలిదియుండిరి. అంత

వేగవంతుడును బర్వతాకారుడు నగుహనుమంతుడు, వృక్షములు గ్రీక్కిటిసి
 యున్న యా మహేంద్రపర్వతశిఖరముపై వ్రాలెను. ఆహనుమంతుడు సుహృద్దర్శ
 నమున సంతోషము మనంబునం బూగితమగుచుండఁగా, ఆ పర్వతమునందు రమ
 ణీయ మైనయొక సెలయేటికడ టెక్కలు నఱుకఁబడిన పర్వతమువలె, ఆకాళ
 ముననుండి వ్రాలెను. అంత నావానరపుంగవు లందఱును, మనంబున మిక్కి
 లియు సంతుష్టి నొంది, మహాత్ముండగు హనుమంతుని బలసి కొలిచియుండిరి. అట్లు
 పరివేష్టించియు వారందఱును పరమసంతుష్టి నొంది యుండిరి. ఆవానరులందఱును,
 అట్లు క్షేమముగ వచ్చినయా వానరశ్రేష్ఠుని వాయుపుత్రుని హనుమంతునిజూచి,
 మూలములును ఫలములును దెచ్చి కానుకలు సమర్పించి ప్రసన్నముఖులై
 యుతినిం బూజించిరి. మహాకవి యాహనుమంతుడును జాంబవంతుడు మొదలయిన
 గురువులకును వృద్ధులకును యువరాజుగాన కుమారుఁ డంగదునకు వందనము గావి
 చెను. పూజ్యుం డయినయాపరాక్రమవంతుడు, ఆ బాంబవంతుడును అంగదుఁడును
 బూజింపఁగా, కవులు ప్రసన్నదృష్టితోఁ దన్నుఁ దిలకింపఁజేయఁగా, 'చూచితిని సీతను'
 అని నిస్సంశయముగాఁ దేటపడ నంక్షేపమునం దెప్పెను. అతండు మఱియు వాలి
 పుత్రు నంగదునిచేయి పట్టుకొని యవుడు మహేంద్రపర్వతమునందు రమణీయ
 మైన యొకవనప్రదేశమునందుఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు హనుమంతుడు హర్షం
 బున వానరపుంగవు లగునాయంగదాదులను జూచి, 'అశోకవనంబున, మిక్కిలియు
 భయంకరాకార లగురాక్షసస్త్రీలు గానలిగాఁచుచుండఁగా నున్న యాయనిందితను
 జనకరాజనందనను సీతను జూచితిరి. ఆబౌల, నెఱికుకు లొకజడకిట్టగా, రాముం
 జూడ నుద్విగ్భులారుచు, శివవాసంబుల నలసిసాలసి, కృశించి జటలుధరించి యంగ
 ములు దూలి బ్రుంగియున్నది' అనెను. అంత 'చూచితిని' అని యగ్ధనంతమై య
 మృతసమానముగా నున్నమాటను హనుమంతునివలన వినఁగా వానరులందఱును
 మిక్కిలియు ముదమునొందినవారియిరి. బలవంతులగు నావానరులు, గొందఱుబృహ
 సింహనాదములు సేసిరి. కొందఱు అన్యక్తములగు ధన్యులు సేసిరి. కొందఱు తాఁబోతుల
 వలె గర్జించిరి. నేఱుకొందఱు తమతాళికిందగినట్లు కిలకలమని ధన్యులు సేసిరి. మఱికొం
 దఱు ఒకీరుగర్జింపఁగా మాఱు గర్జించిరి. కొందఱు వానరకుంజములు మిక్కిలియుబృ
 హీతఁగా, ఒప్పదములై బలుపు గిలతమనిమదతోఁగలను బయికెత్తి నేలంగొట్టిరి. మ
 త్రకొందఱు వానరులు సంతోషముపట్టలేక పర్వతశిఖరములనుండి దూకి యేనుంగు
 వలె నున్నహనుమంతుని స్మరించిరి. హనుమంతుఁ డట్లు సీతను జూచితి ననిచెప్పఁగా,
 అంగదుడు నమ స్తవానరవీరులనడుమ నతినింజూచి యు త్తిమంబగువాక్యమున 'హను
 మంతా! మిక్కిల్లి విస్తీర్ణ మైన నముద్రమునుదాటి పోయి మరల దాటివచ్చితివి. కాన
 బలంబునందుఁగాని, పరాక్రమంబునఁగాని, నీకు నాటియైనవాఁ డెవ్వఁడును లేడు. నీ
 స్వామి భక్తి యేమందును! ఔరా! నీవీర్యము! అయ్యా! నీధైర్యము! మాభాగ్య

మున నీవు యశస్విని యగురామునివత్ని నీతాదేవిని జూచితివి. మాభాగ్యమున నింక కాకుత్సరిలకుఁడు నీతావరహమునం బుట్టినదుఃఖమును దిగవిడిచి సుఖముగా నుండఁగలఁడు' అనెను. అంత వానరులందఱు మిక్కిలియు ముడమన, అంగదునిని హనుమంతునిని జాంబవంతునిని మువ్వరం బరివేష్టించి, విశాలము లగుతాలవయుం గూర్చుండిరి. ఆవానరోత్తములందఱును, హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాటుటయు, లంకం జూచుటయు, నీతాదేవిని దర్శించుటయు, రావణునిం గాంచుటయు, నను వృత్తాంతములను వినంగోరి, చేమోడ్పులు గీలించి హనుమంతుని మొగము చూచుచునుండిరి. అచ్చట శ్రీమంతుఁ డంగదుఁడు, వెక్కిరిచు వానరులు తిన్నఁబరివేష్టించఁగా స్వర్గంబునందు దేవతలచేఁ గొలువంబడుచున్న దేవేంద్రుఁడుంబోలె వెలయుచుండెను. అప్పుడు మహాకీర్తిమంతుఁ డగుహనుమంతుఁడును, మహాయశుండై బాహువులులు బాహువులం దులకించుచుండు సంగదుఁడును పరమసంతోషమున నధిష్ఠించియుండుటంజేసి మిగులఁ బొడవును పెద్దదియు నగునామహేంద్ర పర్వతశిఖరము మిక్కిలి కాంతిచే వెలుంగుచుండినదయ్యె. ఇది యేఁబదియేడవసర్గము.

—◆—

{ హనుమంతుఁడు తాను సముద్రమును దాటిపోయివచ్చిన }
{ వృత్తాంతమును సంతోషముగా వానరులకుఁ జెప్పట. }

అంత మహాబలశాలు రగుహనుమంతుఁడు మున్నగు వానరులు, ఆ మహేంద్ర పర్వతశిఖరమునం గూడి పరమసంతోషము నొందిరి. అంత జాంబవంతుఁడు సంతోషమున మేనం బులకలుపొడను, సంతృప్తుడై యున్న మహాకీర్తి హనుమంతునిం జూచి నీతను జూచినచ్చినవృత్తాంతము నడుగువాడై 'నీవు నీతాదేవి నెల్లుచూచితివి ! అచ్చట నాయమ యెట్లున్నది? అతిక్రూరకర్షణఁడగు రావణుఁడు ఆలిడపట్ల నెట్లు నడచుకొనుచున్నాఁడు? మహాకీర్తి ! ఈవృత్తాంతమంతయు మాకు జరిగినది జరిగినట్టుగాఁ జెప్పుము. సంగతియంతయువిని, యామీఁదఁ జేయవలసినకార్యమును నిశ్చయించుకొందము. మనము రామునికడకుఁ బోయినపుడు అచ్చట ఏసంగతిం జెప్పవలయునో, దేనిని దాఁపవలయునో, దానినంతయు నీవు బుద్ధిమంతుఁడవుగావున వివరముగా మాకుఁజెప్పుము' అని యడిగెను. అట్లు జాంబవంతుఁడు చెప్పనియోగింపఁగా, హనుమంతుం డంత పులికితగా త్రుండై, నీతాదేవికి నాహ్వానంబుగ నెఱిగి, చెప్పంబూని 'నే నెచ్చరికలేప్పక సముద్రపు దక్షిణశిఖరమును జేరంగోరి మహేంద్ర పర్వతమునుండి యాకాశమున కెగిరితిని. ఇది మీరు గన్నారఁ జూచినదేకనుక నేను జెప్పవలసినదిలేదు. నేనుబోవుచుండఁగా మిగులమనోహరంబును దివ్యమునగు నొక బంగారుశిఖరము భయంకరమైనవిఘ్నముంబోలె నుండెనుగాని తుదకది యట్టిది గాదయ్యె. దానిని జూచితిని. ఆపర్వతము మార్గము నడ్డగించుకొని యుండినదిగా

1220. జాంబవంతుడు హనుమంతుని నీతాన్నేషణవృత్తాంత మడుగుట.
హనుమంతుడు నీతను లంకలో జూచితిరిని చెప్పుట.

ప్రస నేనది విఘ్నము సేయవచ్చినట్లు తలచితిని. దివ్యంబును బంగారుమయమునకు నాపర్యతరాజమును జేరి 'దీనిని బగులగొట్టవలయు' నని నాకుమారంబున బుద్ధిపుట్టినది. అంత సూర్యసంకాశం బగునామహాపర్యత పులిఖరమును నేను వాలయునంగొట్టగా, నది వేయిపతీయలుగా పగిలినది. ఆమహాపర్యతము, నేను దన్ను బగులగొట్టఁ బ్రయత్నించినానని తెలిసికొని నన్ను 'కొడుకా!' యని తియ్యనివలుకునఁబలిచి నామనంబుల్లస్థిఁ జేయుచు నేను నీతండ్రి వాయుదేవునకు మిత్రుండను. కాన నీకుఁ బినతండ్రిని. నా పేరు మైనాకుఁడంద్రు. నేను సముద్రములో వాసము సేయుచుండునని యెఱుంగుము. పుత్రా! మున్ను మేటిపర్యతములు తొక్కలు గలిగియుండినవి. అప్పుడవి తమయిచ్చవచ్చినట్లు, అంతటను భూతములనుబీడించుచు భూమియంతయుఁ దిరుగుచుండెను. అంతఁ బాకానురునిఁ జూపినమహాత్ముడు దేవేంద్రుడు పర్యతంబులు సేయుదుశ్చరితమువిని వానితొక్కల నన్నింటిని వస్త్రాయుధముచే వేసవేలుగా ఖండించెను. బిడ్డా! అప్పుడు మహాత్ముఁ డగునీతండ్రి వాయుదేవుడు నన్నుమాత్రము ఈమహాసముద్రమునం బడివైచి దేవేంద్రునిబారిచుండి తప్పించినాడు. అరిందమా! ఇందువలన నేను వాయునిలన మహాపకారము నొందుటకుమాటుగా నతనికిమారునకు నీకు నాహాయ్యము చేయవలయునుదా! నీకేకాదు. రాముడు ధార్మికులలో నెల్ల నుత్తముడు; పరాక్రమంబున దేవేంద్రునకు సాటియగువాడు. కాన, యతనికిని నాహాయ్యము చేయవలసినవాడనే యగుచున్నాను. నీ నట్టివానిదూత పగుటంబట్టియు యీ రెండుసంబంధములవలన నీకు నాహాయ్యము చేయవలసియున్నది' అనెను. మహాత్ముఁడగు నామైనాకుఁ డిట్లుచెప్పగానే నే నతనికి వచ్చినకార్యమునుదెలిపి, యావైఁబోవుటకు మనంబున నుద్యుక్తుండ నయితిని. మహాత్ము ఁడగుమైనాకుఁడును నాకుఁబోవు ననుజ్ఞయిచ్చెను. అంత నామహాపర్యతము నాతోమాటాడుటకై పూనిన పుష్కలంబగు మానుషరూపమును నుఱుంగుపఱిచి కేవలము * పర్వతాకారంబున సముద్రముపయి నుంచెను. అంత నేను మహావేగము గయికొని మిగతామార్గముం బట్టి యంత దానినిగడచుటకై వేగంబునఁ జాలసేపు దారిని బోవుచుంటిని. అంత నేను స్వమానయగు సునాదేవిని జూచితిని. ఆసునాదేవి, సముద్రమధ్యమున నన్నుఁబొది, 'వాననోత్తమా! దేవతలు నిన్ను నాకాహారముగా నేర్పఱచిరి. కాన నిన్ను భక్షించెదను. నీవు నాకు బహుకాలమునకు దొరకితివి' అనెను. ఇట్లు నురన

* మొదటిసర్గమున విండునివరముచే మైనాకుఁడు నీటిలో మునుంగక సముద్రమపయి వట్లె యుండెని చెప్పబడినది. హనుమంతుఁడు మరలి సముద్రమును దాటివచ్చునపుడు 'పర్వతేంద్రం కు పాథం నమశస్త్వ్యకే' అను మైహాకము పఠింపట్లు చెప్పబడినది. రాముడు నీతితో నయోధ్యకుఁ బోవునపుడు 'హిరణ్యకాథం శైలేంద్రం కాంచనం పశ్యమిశిరి' అని విమద్రమామోదనము మైహాక పఠింపెను. వీనింబట్టి మైనాకుఁడు సముద్రమపయికి యుండెననుట సిద్ధము.

చెప్పగా, నేను చేమోక్షుగీలించి నమస్కరించి, ముఖమున విన్నదనంబుతో ఆయమతో 'పగనారిని బీచవడుంచు శ్రీమంతుడు దశరథరాజకుమారుడు రాముడు, తమ్ముడు లక్ష్మణుడును సీతయు; దానును దండకారణ్యముఁ బ్రవేశించెను. రాముని భార్యయగు సీతను దురాత్ముడగు రావణుఁ డపహరించెను. నేనిపుడు రామునియూ జ్ఞవలన అసీతియొద్దకుఁ బోవుచున్నాను, నీవు రామునిరాజ్యంబున వసించుచున్నదా నవుగావున రామునకు సాహాయ్యము చేయవలసినదానవై యున్నావు. అట్లు నీవు రామునకు సాహాయ్యమునీయ నొడంబడవేని, నేనుబోయి సీతను జూచి, యాబిడనం గతి నెట్టికార్యమునేని చుల్కగాఁజేయు రామునకుంజెప్పి, యంత మరలవచ్చి నీనోటం జొచ్చెదను. ఇట్లుని యొట్టువెట్టెదను' అంటిని. నేనిట్లుచెప్పగా కామరూపిణి యగు నాసురస, యందులకు సమ్యంతిపక 'నాకుఁ జిక్కినవాఁ డెవ్వఁడును నన్నుఁగడచి పోఁజాలఁడు. ఇట్లు నాకు వరమున్నది' అనెను. అప్పుడు పదియోజనముల నికుపుగల నేను సురస యామాటను జెప్పగా నే, క్షణంబున మఱియొక యెక్కువ నిడివిగలవాఁ డనయితిని. అసురసయు నాదేహప్రమాణమునకుఁ దగునట్లు, నోరు విఠివిగాఁ దెఱచి నది. అట్లది నోరు దెఱచుటం జూచి నే నాగడియనే నాదేహమును విక్కిలియుఁ జిన్నదిగాఁజేసికొని, మరల నొకయంగుళిమంతటివాఁడ నయితిని. అంత నే నతిశీఘ్రముగా నాసురసనోటిలోఁజొచ్చి క్షణంబున మరల వెడలివచ్చితిని. అంత మరసాదేవతనమె వ్వటిరూపముధరించి, నన్ను మరలఁజూచి 'వానఁతిలకా ! సౌమ్యా ! నీవు సుఖంబుగా బోయి కార్యసిద్ధిబొందుము. సీతను మహాస్త్రిం డగురామునితోడంజేర్చుము. మహా బాహూ ! సుఖంబుండుము. నాకునీయందు ప్రీతిగలిగినది' అనెను. అంత నను సైభూతములును నన్ను 'బాగుబాగు' అని కొనియాడినవి. అంత మరల నేను గరుడునివలె నాకాళంబున కుద్గమించితిని. అంతలో నామేనినీడ దేనిచేతనో పట్టుకొనఁబడినది. పట్టుకొన్నదేదియు నాకేగవడలేదు. నేను వేగ మంతయు వీడి, దిక్కులు పదింటిని గలయఁజూచుచున్నను గాని, నాపోకడ దేనివలన నిలిచినదో యని నాకేగవడదయ్యె. అంత నాకు 'అకాళమునందు నాకీట్లు రూపమే యగవడకున్నట్టి విఘ్న మేలకలిగినది' అని యాలోచనముకలిగినది. నేనంత శోకించుచు గ్రింద జలమువంక చూచితిని. అచ్చట నంత జలంబుల నున్న ధయంకరాకార యగునో రాక్షసస్త్రీ నాకేగవడినది. అంత, ధయంకర యగునారాక్షసి, నన్నుఁజూచి బిగ్గఱగా బెడనవ్వునవ్వి, యెంతమాత్రము తొట్టిలాబడక నిలుకడగా నున్న యనివ్వునచనముల నాతో 'బీ ! మహాకాయము గలిగియున్నావు. నీ వెచ్చటికిఁ బోవుచున్నావు ? నా కౌఠలియొత్తుచున్నది గాన మంచి యాహారము వయితిని. బహుకాలముగా నాహారము లేకయున్న నాదేహమునకుఁ దృప్తిగావించుము' అనెను. నేను 'మంచిది' యని చానిమాటకు నొప్పుకొని, యంతదానినోటికన్న నెచ్చుగా నాదేహమును బెంచితిని. ధయంకరమైన యారాక్షసి పెనునోరును నన్ను భక్షించు

కొత్తకై విడిచిగాఁ జెరిగినది. అది నేను గామరూపినికాని, నేను జేయు భంగము నుగాని, చక్కగాఁ జెలిసికొనదయ్యె. నే నంత నొకనిమిషములోపల నావెద్దరూప మును జన్మదినేషికొని దానికదువులోనికిం జొచ్చి గుండెకాయం బెఱికికొని, యాకా శంబున కెగసితిని. నేను గుండెకాయఁ బెఱికినంత నే పర్యతాకారయగు నావెడిదంపు రాక్షసి బుజములు నంధులు ప్రిదులగా చేతులువేల్చవైచి నముద్రంబునం బడినది. ఆకాశంబునందున్న సిద్ధులును జార్జులును 'హనుమంతుఁడు, అతివేగమున భయం కర యగురాక్షసిని సింహాశను జంపినాఁడు' అని చెప్పుకొనఁగా వింటిని. అట్లు నేను సింహాశనుజంపి, యట్లు చేసిన ప్రాణాంతికమైనకార్యమునే తలంచుకొనుచు, బహు దూరముపోయి, లంకాపట్టణ మున్న నముద్ర పుడక్షిణతీరమును నానావృక్షముండిత మైనదానిని జూచితిని. సూర్యుఁ డ సమింపఁగా, నేను భయంకరపరాక్రము లగురా క్షసులకుఁ దెలియకుండునట్లు, రాక్షసనిలయం బయినలంకాపురమును బ్రవేశించి తిని. అచ్చటఁ జొచ్చుచున్న పురుషును, నాముండట, ప్రళయకాలమేఘమువలెఁ బొడ కట్టుచున్న యొకానొక స్త్రీ, అట్టహాసము సేయుచు, ముండటనిలిచినది. అంత ముండు చున్న యిగ్నివంటి తలవెద్రుకలుగలిగి యతిభయంకరాకారయై నన్నుఁజంపం దిపు రుచున్న యారాక్షసిని, నే నెడమ చేతిపిడికిటం బొడిచి, గెలిచి, నాయంకాలమున లంకం బ్రవేశించితిని. ఆరాక్షసి యంత భయముగొని నన్నుఁజూచి 'ఏరా! నేను లంకా పురిని. నీవు నన్నుఁ బరాక్రముంబున గెలిచితివిగావున,నిక లంకలోఁగల నకలరాక్షసు లను నిశ్చేషముగాఁ జయింపఁగలవు' అనెను. అచ్చట నేను, ఆరాత్రియంతయు, నీతను వెదకితిని. రావణుని యంతఃపురమునకుఁబోయి వెదకితిని కాని యన్నువనె న్నడుము గలయూదిడ నా కగపడినదిగాదు. అంత నేను రావణునిగృహమున నీతం గానక శోకసముద్రంబున మునిగి దానికి తుడి గావనయితిని. నే నట్లు దుఃఖించు చుండఁగా, మిక్కిలి దీర్ఘ మైనబంగారుప్రాకారమును జాట్లు గలిగినయొక మేటిగృ హారామము నాకుఁ గనుపట్టినది. అంత నేను వెక్కువృక్షముల ప్రమాణము గలయూ ప్రాకారమును దాటి యాయుద్యానవనముం జూచితిని. ఆయశోకవనమునడుమ, ఒక పెద్ద శింశుపావృక్షముగలదు. నేను దానివయినెక్కి బంగారుమయమగు నరఃటిలో పును గంటిని. ఆ శింశుపావృక్షమువకు వదూపమున నొక యుత్తమకాంతారత్నముం జూచితిని. ఆదిడకు నడియావనము గలిగియుండెను. ఆచెలువకన్నులు తామర రేకుల వలె నుండెను. ఆయమ, యవవానములచే మొగము చిక్కినమున్ను రావణు డెత్తికొనిపోయిననాఁడు గట్టినపుట్టుమునే కట్టుకొని, కురులు దూలనిబ్రుంగ, శోకంబునఁ గ్రాగు చుండుటవలన నంగములెల్ల విన్ననై కంద, కుండుచుండెను. ఆభర్తృహితపరాయణ యగునతియే నీత. వికారరూపమును గూరలును మాంసరక్తాహారలు నగురాక్షస

* 'నర మాంసాదు ముఖ్య భోజనకార్యకర్త' అని గోవిందరాజురచితము. 'వికారంకృత' అనుచో నేను గామరూపిని వికారరూపము జాబ్బుటనుకాని యది యెఱుంగదయ్యెనని భావము.

స్త్రీలు, ఆడుపులులు లేడిబోలె, ఆవిడం జాట్లకొనియుండిరి. ఆవిడ యట్లు రాక్షస స్త్రీలనడుమం జిక్కి వారు మాటిమాటికి బెదిరించుచుండఁగా, కురులు ఒక్కటేజడగాఁ జెనఁచుకొన, వీనతనొంది, యెల్లప్పుడును మనంబున భర్తనే చింతించుకొనుచు, భూమియే శయ్యగాఁ బరుండి యంగములెల్లను వన్నెదప్పుటచే మంచకాటునందలి తామరతంపరవలె సొంపుదూలియుండఁగాఁ జూచితిని. ఆచెలువ రావణునివలన మనంబెంతమాత్రము లేనిచై, వానినిర్బంధమువలన మరణింపవలెనని నిశ్చయించుకొని యుండెను. లేడిపిల్లకుంబోని తెఱకుకన్నుంగవ గలయాచెలువను, నేనతివ్రయాసమునఁ జేరి వేగ చూడఁగంటిని. నేనట్టియుత్తమకాంతయు, కీర్తిమతియు నగురామునిపత్నిని ఆసీతను జూచి, యట్టెచూచుచునే యాశింశుసావృక్షముమీఁదనేయుంటిని. అంత రావణునిగృహమువంకనుండి, కాంచీనూపురంబులరవళితోఁ గూడి, మిగులగంభీరమైన హలహల యనుకేబ్బ మొకటి వినవచ్చినది. అంత నేను మిగులభయమునొంది నారూపమును మఱియుఁ జిన్నదిగాఁ జేసికొని, శింశుసావృక్షమున ఆకుజొంపములచే నిండియున్న యొక్కయెడ, పక్షివలె నెవ్వరికిఁ దెలియకుండునట్లుంటిని. అంత రావణునిభార్యలును, మహాబలశాలి యగురావణుడును, సీతాదేవి యున్నస్థలమునకు వచ్చిరి. అంత సీత యుత్తమకాంత గావున మహాబలుం డగురాక్షసేశ్వరుని రావణుని జూచి, బలుపు లగుతోడిలు ముడుఁచుకొని బలితంబు లగుచన్నంగవను జేతులతోఁ బట్టి గప్పికొని చలంపకుండెను. అట్లు మిగుల దిగులుగొని యెంతయు భయంబునొంది యిటునటు దిక్కులం జూచుచు, గాచుదిక్కు నేదియుంగానక పడపడపడికుము, జూచువారికిఁ జాలిగొలుపుచు మిక్కిలియు దుఃఖియైయున్న యాసీతను రావణుడు చూచి, తలవాచి నమస్కరించి 'నన్ను మన్ననతోఁ జూచుము' అని ప్రార్థించుచు, 'సీతా! నీవు గర్వముపట్టినదానవు. నీవుమాత్రము గావరంబున నన్ను గారవింపక యేయుండువేని, యింక రెండుమాసములే గడువు. ఆమీఁద నీనెత్తురుం ద్రాగెదను' అనెను. దురాత్ముం డగురావణు డాడిన యామాట విని సీత మిక్కిలియు కోపమునొంది, యుత్తమంబగు వచనంబున 'రాక్షసాధమా! నేను అపరిమిత ప్రకౌఞ్చుం డగురామునిభార్యను. ఇత్తుకొకులనాథుం డగుదశరథునికోడలను. ఇట్టి నన్నుఁ జెప్పరానిమాటం జెప్పెదవే. ఇట్టి నీనాలుక వీడి నేలంబడదేల! అపూజ్యుడా! పాపాత్మా! నాభర్తయగు రాముడు సమీపమున లేనప్పుడు నన్నపహరించి యామహాత్ముని కన్నులంబింక దొంగవై తెచ్చితివే. నీపిర్యము మిక్కిలియు నల్పము. నీవు రామునకు సరిగావు; సరికాకుండుట మాత్రమేకాదు. అతనికి దాసుఁడగుటకయినను నీకు యోగ్యతలేదు. రాముడు వెక్కుయాగంబులు యజించువాడు, సత్యవాది, యుద్ధమును గొనియాడువాడు' అనెను. సీత యిట్లు పగువముగాఁ జెప్పినవాక్యమును విని, రావణుడు, తక్షణమే చిరియందలి యగ్నివలెఁ గోపంబున భయంకరముగాఁ బ్రవ్వరిల్లెను. అప్పుడు, అతడు, క్రూరము రైనకన్నుంగవ చేఱకొనబిచ్చి యెడమచేతిని విడికిరించి

కొని, సీతను జంప నుద్యోగంబుండయ్యెను. దానినిజూచి యచ్చట స్త్రీలపుడు హాహాకారములు గావించిరి దురాత్మం డగునారావణుని భార్యారత్నము, మండోదరి యనునది స్త్రీలనడుమనుండి పాఱుడై చంప వలదని యతని నడ్డపెట్టెను. ఆచెలువ మరులునఁ బీడితుడై యున్న యారావణునకు మనస్సున కిం పయినరియ్యనిమాటం జెప్పునదై 'సీత వరాక్రమంబున మహేంద్రుని బోలువాడవే! ఇట్టి నీకు సీతతో ననుప్రయోజనము. ప్రభూ ! దేవకస్థలను గంధర్వకస్థలను యక్షకస్థలనుం గూడి యభేష్టముగా నిచటఁ గ్రీడింపుమా. ఎందునకు లేనియీసీతతో నీకేమి కార్యమున్నది?' అని యింపారఁజెప్పినది. అంత నా స్త్రీలందఱును జేరి మహాబలుం డగునారాక్షసవరునిఁ బ్రసన్నునిం గావించి తోడనే నిజగృహంబునకుఁ దీసికొనిపోయిరి. ఆరావణుడు పోయినపిమ్మట, విశ్రాంతముఖ లగురాక్షస స్త్రీలు, పరుషములును మిక్కిలియు భయంకరములు నగు వాక్యముల సీతను జెడలించిరి. సీత వారలమాటలనెల్ల గడ్డివరకలుగా నెంది నరకుగొనదయ్యె. ఆ రాక్షస స్త్రీ లపు డెంతిగర్జించినను, ఆమాటలన్నియు సీతపట్ల నిరర్థకములయ్యెను. మాంసాహార లయినయారాక్షస స్త్రీలు తమగర్జనలెల్ల నర్జకము లగుటంబట్టి నిశ్చేష్ట లయి, రావణునియొద్దకుంబోయి సీత పూనిన వెనుపూనిక సంతయుఁ జెప్పిరి. అంత, నారాక్షస స్త్రీ లందఱునుగూడి నిరాశలై సీతను నశివజుచుప్రయత్నములు మాని (రావణుం డెదియుఁ జేయక యూరక కావలికాచుచుండుఁ డనఁగా) సీతాదేవిం జూట్టికొనియుండి, యంతః గొంతిసేవటికి నిదుర పాలయిరి. ఆ స్త్రీలు కటికి నిదురపోయినపిదప, భర్తకు హితమున యెప్పుడు గోరుచుండు నాసీతి మిక్కిలియు ముఖతయై, నీనయై, జాలిపుట్టఁబలవించి శోకించుచుండెను. ఆరాక్షసుల నడుమనుండి త్రిడట యనునది నిదురపోయి లేచి వారిలంజూచి 'సీతను భక్షింపవలదు. శివుముగా నన్ను భక్షింపుడు. దనకి మహారాజుకూతుడును దశాక్షునికోడలును మహావీరప్రతయు నగు సీత యెంతిమాత్రము నశింపదు. రాక్షసులకు నెల్ల వివాశమును, ఈవిడ భర్త యగురామునకు జయమును నూదించుచు భయంకరమై గగురుఁబుట్టించునట్టి నవ్వుం బొకటి యిప్పుడు నేను గంటిని. ఈరామునివలనం జావకుండి మనరాక్షస స్త్రీ సమూహమానంతినిని రక్షింపుటకు, ఈ సీత యొక్కతయి చాలును. మన మీసీతను బలిమాలుకొందము. ఇదియే యిప్పటికిఁ దగినదని నాకుఁ దోచుచున్నది. ఎవ్వరికి, దుఃఖము నొందయుండఁగా, నిట్టినవ్వుము గలుగునో, యావిడ పలువిధములయిన దుఃఖములనెల్ల వీడి, యెలలేని యుత్తమసుఖము నొందును. జనకరాజునతి సీత మన మెన్ని యవరాధములుచేసినను, మొక్కివేడుకొందుమేని, మనయెడలం బ్రసన్నురాలగును జాడీ' అనెను. అంత సీత, తనభర్తకు జయంబు గలుగునుమాట విని హర్షించి బాలగావ్రనఁ గొంత సిగ్గునుం బొంది, యా రాక్షస

* భార్యయై రాజ్యజాలిని రావణున కడ్డపడిన దనఁబడెను. ఇచట మండోదరి యాడ్డపడినదని చెప్పఁబడెను. కాక యిరువురు నడ్డపడిరని గ్రహించినచో నదిగతి లేకుండును.

స్త్రీలంజూచి 'త్రిజట చెప్పినది వత్సమగు నేని, నేను మీకు శరణము రక్షించెదను' అనెను. నేను సీతకు నిట్టిట్టి దన రానిదాకుణ మయినదుర్దశను జూచి దుఃఖాక్రాంతుడై చింతనొందితిని. నామనసున నెంతమాత్రము నూజట గలుగదయ్యె. నేను సీతతో సంభాషించుటకై యొకయుపాయము నాలోచించితిని. దానివలన మొదట నిత్య కువంశమును మున్నగుకొని యభివర్ణించితిని. నేను రాజుల సమూహములును బూ జించునట్టి సంస్కృతపుమాటలం జెప్పఁగా సీత విని, కన్నులం గన్నీళ్లు గ్రమ్ముకొన, న న్నుంజూచి 'వానరోత్రమా! నీ వెవ్వఁడవు? ఎందుల కిట వచ్చితివి? ఎట్లువచ్చితివి? నీకు రా మునితో నెయ్యమెట్లు గలిగెను? దీని సంతయు నాకు నవి ప్రరముగాఁ జెప్పవలయును' అనెను. సీత చెప్పిన యవ్వలుకువిని నేనాచిడతో 'దేవీ! నీ భర్తయగు రామునకు సహాయుఁ డును, భయంకర మగుపరాక్రమము గలవాఁడును, మహాబలుండును, నగును గ్రీవుండను వానరరాజుకాదు గలఁడు. ఇచ్చటికివచ్చిన నేను, అనుగ్రీవుని భృత్యుఁడననియు, నాపేరు హనుమంతుఁడనియు నెఱుఁగుము. ఎట్టికార్యము నని చుల్కుఁగాఁ జేయునట్టి నీవెని మిటి రాముఁడు నన్ను నీకోఱికిచ్చటికే బంపినాఁడు. యశస్విని! పురుషసింహుఁడును శ్రీమంతుఁడు నగురాముఁడు తానై, నీకానవాలుగా యీ యాగ్రీయకము నిచ్చె ను. దేవీ! అట్లుగావున, నీయాజ్ఞాపనము గోరెదను. నేనెమి నేయవలయును? నిన్ను రామలక్ష్మణుల చెంతకుఁ గొనిపోయెదను. ఇందుల కేమిచెప్పెదవు?' అని యడిగితిని. జనకరాజునత సీత నే నాపివయూమాటవిని యాలోచించి 'రాముఁడే రావణుం బంపి నన్నుఁ గొనిపోవుఁగాక' యనెను. అత నేను, కం దేమియు నొందని యాపూజ్యరా లికి సీతాదేవికి నాప్తాంగముగా నమస్కరించి, రామునిమనసున కింపుకూర్చునట్టి యానవా లొకటి యిచ్చుని యాచించితిని. అత సీత నన్నుంజూచి, 'ఉత్తమంబయిన యీమణిని కీసికొనుము. నీనింజూచి మహాభాహుఁడు రాముఁడు నిన్ను బహుమా నించును' అనెను. ఆయ త్తమకాంత, మిక్కిలియు దుఃఖంబున దురహిల్లుచు, అద్భు తం బైనకాంతిం జూపట్టు నామణిరత్నము నొసంగి, మఱియు తనరామునకై తెలి యఁ దగినకొన్నివృత్తాంతరూపము లగునశియాలములను నాకుఁ జెప్పిపుచ్చెను. అత నే నెచ్చరికమీఱ, నిచ్చటికి తగ్గరితముగా రావలయునని మనస్సు చెంగలిం పఁగా, నారాజకుమారికి సీతకు నమస్కరించి, ప్రదక్షిణము గావించితిని. మఱల నా యమ మనంబున గట్టిగా నాలోచించి నన్నుంజూచి, 'హనుమంతా! నావృత్తాంతము సంతయు రామునకుం జెప్పవలయు. నావృత్తాంతమును విన్నంతనే వీరులగు నారా మలక్ష్మణు లిరువురును నుగ్రీవుఁడును శీఘ్రమున నిచ్చటికి వచ్చునట్లుగా నీవు చేయ వలయు. అట్లువారలు రాకుండు రేని, ఇంక నీరెండుమాసములే నాకు బ్రతికీయుండు గడువు. అపిన్నుట నే ననాధవలె మరణింతును. అంత రాముఁడువచ్చి నన్నుఁజూడ రేఁడు. అతఁడువచ్చి కార్యములేదు' అనెను. తాలిఁ బుట్టించునాపలుకును విన్నంతనే నాకుఁ గోపమువచ్చినది. అంత నే నామీఁదఁ జేయవలసిన మిగతకార్యమును నాలో

చింది నిశ్చయించితిని. ఆ నిశ్చయముచొప్పున నంత నేను నాదేహము నపుడు పర్యతా
కారముగాఁ జెందితిని. నేను యుద్ధము సేయఁగోరి, రావణునకుఁ గోపము రేపుటకై
యా యశోకవనమంతయు నాశముసేయఁ దొడంగితిని. విక్రమముఖములు గలయంద
లిరాక్షసస్త్రీలు వనముల వృక్షవంశంబును విఱచుచున్నట్లకు మేలుకొని యా వన
మంతయు విడిగి, యందలివృక్షములును పక్షులును బెదరి పఱచుచుండఁగాఁ జూ
చిరి. ఆస్త్రీలు, ఆవనంబున నమ్మంజూచి, నేనే యావనమును విడిచితినిని తెలిసి
కొని యంద జయైస్థలములనుండి యొక్కటిగాఁ గూడికొని, శీఘ్రంబున రావణునొ
ద్దకుఁబోయి, యతనితో 'రాజా ! మహాబలా ! దురాత్ము డగునొక వానరుఁడు నీవ
రాక్రమము నెఱుంగఁడు గావున, ప్రవేశింప నలవిగాని యీ యశోకవనమును విడి
చినాడు. రాజేంద్రా ! దుర్బుద్ధియై నీకు విప్రియము గావించినయావానరుఁడు నాశ
మునొందునట్లు, శీఘ్రముగా వానిని వధింప నాజ్ఞాపింపుము' అనిరి. ఆమాటవిని రాక్ష
సేశ్వరుఁడు రావణుడు, మిక్కిలియు దుర్జయులై తనమనసున కెక్క నర్పించు
చుండు కింకరులను రాక్షసులను బంపెను. నే నంత శూలముద్గరభారు లయినయా
కింకరుల నెనుబదివేలమందింగూడ, ఆయశోకవనమునొద్ద నుండిన యొకపరిఘ
మును గొని రూపు మాపితిని. ఆకింకరులతో హతశేషులగు రాక్షసులు శీఘ్ర
గమనమున రావణునొద్దకుఁబోయి, ఆపెను సైన్యమంతయు నావానరునిచే హత
మయినదని జెప్పిరి. అంత నా కొకబుద్ధి పుట్టినది. నే నచట నున్న చైత్రప్రాసాదము
మీఁదికి దూఁకితిని; నే నందుఁగల స్తంభము నొకటిం బెకలింపుకొని, యందుండిన రాక్ష
సుల నూర్వరను జంపి, లంకాపట్టణమునకంతయు నలంకారభూత మయినయాచైత్ర
ప్రాసాదమునుగూడ ధ్వంసముగావించితిని. అంత నారావణుడు ప్రహస్తునిపుత్రుం
డగు జంబుమాలిని భయంకరాకారులును భీమకర్షులును నగురాక్షసులు వెక్కింద్ర
తోఁ గూర్చి, నాపైకిఁ బోవ నాజ్ఞాపించెను. మహాబలసంపత్తిగలిగి యుద్ధంబున గడి
దేటి యున్నయారాక్షసునిని వానితోఁగూడ వచ్చివలంకమును అతిఘోరమైన
యాపరిఘముచేత నే రూపుమాపితిని. ఆసంగతిని రాక్షసేశ్వరుం డగురావణుడు
విని, మహాబలవంతు లగుమంత్రిపుత్రులను, మిక్కిలియు కాలుబలమును దోడుచేసి,
నాపైకిఁబంపెను. నేను ఆపరిఘముచేత నే వారినందఱును యమునిచెంతకుఁ బంపితిని.
యుద్ధంబున నలొగ్గువంబునఁ బరాక్రమంబు నెఱపువామంత్రిపుత్రులు హతులగు
టను విని, రావణుడు, శూరులగు సేనాపతుల నేవురం బంపెను. నేను వారినందఱును
వారిసేనలతోనెల్ల నొక్కరునిగూడ విడువక చంపితిని. అంత దళకంఠుఁ డగురావ
ణుడు, మహాబలుఁ డయినతనకుమారుని అటుని పెక్కురాక్షసులను దోడుచేసి, నా
పయికిఁ బంపెను. వాడు మండోదరిపుత్రుఁడు; యుద్ధంబున మిక్కిలియు నాతిశేష
దిట్ట, ఆకుమారుఁడు తటాలున నాకాశమున కెగురఁగాజే, నేను వానికాళ్ల నొడిపిప
ట్టకొంటిని. అట్లు వాలును పలుకయునుగొని యాశనంబున కెగిరి యాయకు

మారునికాళ్లుపట్టికొని నూలుమార్లు గిరగిరం ద్రిప్పి, నేలంగొట్టి కాలుసేతులు మొదలగునవి గానరాకుండునట్లు వట్టిముద్దచేసితిని. అంత సత్తుమారుడు నావైకివచ్చి చచ్చుటనువిని దళములుఁ దారావఁగుడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై, మరల బలవంతుఁడును యుద్ధంబున దుర్బదుండు నగునింద్రజిత్తును మఱొకపుత్తుని నావయికిఁ బంపెను. నేను వానితోఁ గూడ వచ్చినసైన్యమునంతయుం బంపి, రాక్షసపుంగవుం డగునాయుంద్రజిత్తు తేజంబును యుద్ధంబునఁ దూలఁబుచ్చి మిక్కిలియు హర్షమునొందితిని. మహాబాహుండుగు నింద్రజిత్తు మిక్కిలియు బలవంతుఁడుగావున తప్పక వానరుం బంపునని గొప్పనమ్మకముతో వానిని, నుదంబు మిక్కిటముగాఁ గలరాక్షసవీరులతోఁ గూర్చి రావఁగుడు నావయికిఁ బంపెను. ఆయుంద్రజిత్తు నన్ను గెలుచుట కష్టమనియు తనబలము నశించుటయు నెఱింగి, మహావేగము దీపింప బ్రహ్మాస్త్రము వేసి నన్ను బంధించెను. అంత వప్పుడు రాక్షసులు నన్నుఁ ద్రాల్లచే దేహమంతయు బంధించిరి. అంత వారు నన్నుఁ బట్టుకొని రావఁబనియొద్దకుఁ గొనిపోయిరి. దురాత్ముం డగురావఁగుడు, నన్నుఁ జూచి నాతో నంభాషించెను. అతఁడు నేను లంకకు వచ్చినందులకుఁ గారణమును రాక్షసుల నట్లు చంపనేల యనియు నడిగించినాడు. అచ్చట, నేను, అదంతయు నీతా దేవికొఱకై చేసితినినని చెప్పితిని. మఱియు నే నతనితో 'రాక్షసప్రభూ! నే నాలిడంబాడఁ గోరియే నీపట్టణమునకు వచ్చితిని. నేను వాయుదేవుని కొరసపుత్రుడను, వానరజాతిని. నాపేరు హనుమంతుఁడు. నేను సుగ్రీవునిమంత్రియనియు రాముని దూతనియు నెఱుంగుము. నేను రాముఁడు సుదేశము చెప్పిపంపఁగా, దానినిదెలుపుటకై యిచటికి నీచెంతకువచ్చితిని. మహాతేజా డగుసుగ్రీవుఁడు నీకు క్షేమమును జెప్పమనెను. మఱియు ధర్మయుక్తింబగుటవలన పరలోకోపకారకమై లోకహితమై, అర్థకామయుతంబగుటవలన పథ్యం బగునివాలోకోపకారకమై యొప్పు సీమాట నీకుం జెప్పమనెను. వెక్కువృక్షములు గలఋశ్యమూకపర్వతమునందు, నేను నివసించియుండఁగా, యుద్ధంబున పరాక్రమంబు నెఱపురామునకును నాకును స్నేహముగలిగినది. అప్పుడు రాముండు నాతో 'నాభార్యను రాక్షసుఁ డొకఁ డపహరించినాడు. వానిని వధించి నాభార్యను వీసికొనివచ్చుటకు నీవు సమస్తవిధంబులను మాకు సాహాయ్యముచేయవలయును' అని యడిగెను. అంత నేనును ఆరామునకును, నాకును వాలికిని గలవిరోధముచెప్పి, వాలిం బంపువిషయమున నీవు నాకు సాహాయ్యముఁ జేయవలయు సత్తిక సేయవలయునని యడిగితిని. అంత మహాప్రభుండు రాముఁడు, లక్ష్మణుండును దానిను, వాలి రాజ్యము నపహరించి తఱుమంగొట్టిననాతో అగ్నిసాక్షిముగా స్నేహముచేసెను. అంత రాముఁడు యుద్ధంబున వాలి నొక్కఁబొండునంబంపి, వానర శ్రేష్ఠుండ నగు నన్ను, వానరులకు మహారాజుగాఁ జేసెను. తదిషయమున మేము రామునకు పరవిధముల తిప్పక సాహాయ్యముచేయవలయును. కావున ధర్మముచొప్పున నీయొద్ద కిచ్చటికి, ఈదూతను బంపినాడు. వీధులగు వానరులు నీపట్టణముపై

నెత్తివచ్చి నీసైన్యమును పటాపంచలు గావించుటకుమునుచే, నీవు శీఘ్రముగా నీరంధ్రము. రామునకునిమ్ము. సహాయముకొఱకు బిలువగా దేవతలకడకుం బోయి గూడ తోడుపడి జయంబుగూర్చువానరుల ప్రభావము మున్ను దెలియనివాఁ డెవ్వఁడు? అది నీకునుం దెలియును" ఇట్లు నీతో చెప్పుమని వానరరాజు ముగిసెను" అని నేను జెప్పితిని. అంత నారావణుడు క్రుద్ధుడై, కన్నులెఱ్ఱబాటనన్నుఁ గాల్చునట్లు చుఱచుఱం జూచెను. భయంకరకర్తుండును దురాత్ముఁడు నగునారావణుడు, అంత నాప్రభావము నెఱుంగక, నన్నువధింప నాజ్ఞాపించెను. అచ్చట రావణునితమ్ముఁడు, మిక్కిలియు బుద్ధిమంతుఁడగు విభీషణుడనువాఁ డొకఁడుగలఁడు. అతఁడు నానిమిత్త మై రాక్షసరాజగురావణుని బ్రాధింపుచు 'రాక్షససింహమా! ఇల్లంతమాత్రిము చేయఁదగదు. ఈనిశ్చయమును వదలుము. నీ వివ్వడు పూనినపద్ధతి రాజధర్మశాస్త్రము నకు విరుద్ధము. కాన యిట్లు సేయరాదు. రాక్షసోత్తమా! రాజధర్మశాస్త్రములం దెచ్చటఁగాని, దూతను వధింపవచ్చునని చెప్పియుండలేదు. హితవాదియగు దూత తనవృద్ధువు చెప్పివుచ్చినమాటలను యథార్థముగా తప్పక చెప్పవలయును. అసమానవగాక్రమశాలీ! దూత యెంతటి గొప్పయపరాధముచేసినను, వాని కంగమును విరూపముగాఁ జేయవచ్చునుగాని. జంపఁగూడదని శాస్త్రంబులు జెప్పఁబడుచున్నది' అనెను. విభీషణుఁ డిట్లుచెప్పఁగా, రావణుడు 'వీనితోఁగను గాల్చివేయుఁడు' అని యారాక్షసుల కాజ్ఞాపించెను. అంత సతనిమాటవిని, రాక్షసులు జనపనాచీరలను జనిగినగుడ్డవేలికలనుం దెచ్చి నాతోఁకకంతటికిం జాటిరి. అంత నప్పుడు భయంకరప రాక్రము లగునారాక్షసులు సన్నద్ధులై వెక్కుదార్శలం గట్టువడి, వెక్కురాక్షసుల చేఁ బట్టువడియున్న నన్నుఁ గొయ్యలచేఁ గొట్టుచు పిడికిల్లం బొడుచుచు నాతోఁకకు నివ్వముట్టించిరి. అంత శూరు లగునారాక్షసులు నన్ను దీసికొని పట్టణద్వారమునకు వచ్చి, యచ్చట రాజమార్గమున నన్ను బంధించుటయు నాతోఁకకు నివ్వముట్టించు టయు నందఱకుం దెలియులాఁగున గట్టిగా నఱచి చెప్పిరి. అంత నేను నా వెనుకూప మును మిక్కిలియుఁ జన్నగాఁజేసికొని, యాబంధంబులను వదల్చుకొని, మరల నెప్ప టియట్ల నాన్యభావస్థితి నొంది (పర్యతాకారుడనై) యచటనున్న యొకయిసుపగుడి యందలి యారాక్షసులను జంపితిని. అంత నేను వేగమున నాపట్టణద్వారముమీదికిఁ దుమికితిని. అంత ప్రళయకాలాగ్నిహోత్రుండు ప్రజలను దహించునట్లు, నేను సంభ్ర మింపక, మండుచున్న తోఁకంజమ్మి యాలంకాపట్టణమును దానిబురుజులను బహిర్ద్వారములను దహించితిని. అంతలో నేను నీరను దలంచుకొని, 'అయ్యో! నీతాదేవి నిష్ఠులొడగిలి నాశమునొందెను. ఇది స్పష్టము. ఏలన లంకయందు ఒక్కప్రదేశము యినను దగ్ధముకానిదిలేదే. పట్టణమంతయు నీటయినదే. (నీర యేనుయ్యెనో) నేను లంకంగాల్చుచు నీరనుగూడఁ గాల్చినై చియుండును. ఇందు సందియములేదు. రాముని యీగొప్పకార్యమంతయు తుదకుఁ జెఱచినై చిరి' అని దుఃఖాక్రాంతుఁ

డనై చింతనొందిరిని. అంత నేను ఆకాశంబున చారణులు 'సీత దహింపఁబడలేదు' అని యూరంతయుఁ గాలియు నాబిడ గాలకుండుటకు నాశ్చర్యమునొంది చెప్పకొను మంగళకరం బగుమాటనువింటిని. ఆశ్చర్యము క్తంబగు నాచారణులవచనము విన్న పిదప నాకు సీత నశింపలేదని బుద్ధితోఁచినది. శుభనిమి త్తములచేతనుఁగూడ సీత దహింపఁబడలేదని కనుఁగొంటిని. నాతోఁక మండుచున్నను, అగ్ని యెంతమాత్రము దహింపకున్నది. మఱియు నామనసు నంతృప్తమయియున్నది. వాయువు నుగంధియై వీచుచున్నది. పెక్కుమాటలు నఫలములయి చూపట్టినయీశుభనిమి త్తములచే తను మఱియు గొప్పగుణములు గలరామప్రభావాదికారణములచేతను, సత్యములగు చారణవాక్యములచేతను, సీత నశింపలేదని తెలిసి దుఃఖమువిడిచి సంతోషమునొంది తిని. అంత నేను మరల సీతనుజూచి యాబిడ యనుడ్డనొందితిని. అంత మరలనే నాలంక నున్నయల్పవర్చితమునెక్కి మిమ్ముంజూడఁగోరి మరలనముద్రమును దాఁటితిని. అంత వాయువును చంద్రసూర్యులును, సిద్ధులును గంధర్వులును సేవించుచుండునాకాశ మార్గంబునంబట్టివచ్చి యిచ్చట నుండుమిమ్ముం జూడఁ గలిగితిని. శ్రీరాముని ప్రభా వమువలనను మీయనుగ్రహ బలమువలనను నేను సుగ్రీవునికార్యము నంతయుఁ జేసితిని. అచ్చట నీకార్యమునంతయు నేను యథాయుక్తముగఁ గావించితిని. ఇఁక నిపు డేమి చేయవలసియున్నదో దానినంతయును జేయవలయునని కోరెదను' అనెను. ఇది యేఁబడియెనిమిదవనర్గము.

హనుమంతుఁడు మరల పోయివచ్చిన వృత్తాంతమును
 సంగ్రహముగా పరామర్శించుచు తనబలాదుల
 నుగ్గడించుట.

వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు తాను సీతను జూచినవృత్తాంతమంతయుఁ జెప్పి మరల నామీఁదిమాటను జెప్పవాఁడై 'సీత మహాశీలవతి, పతిప్రతాపిణి; కాన రాముని ప్రయత్నమును సుగ్రీవునియైతాహంబును సఫలము లగును. నామన స్సును మున్నే అబిడయం దతిథ క్షిభరితమై యున్నది. రాక్షసేశ్వరుం డగురావణుఁడు తపంబుబలిమిని నమస్తలోకములను వహింపఁగలఁడు. అతఁడు కోపమునొందినను గాని సకలలోకములను దహింపఁగలఁడు. అన్నివిధములను సతఁడు మీఁదు మిక్కిలి పెచ్చు పెరిగిన తపస్వి. ఆరావణుఁడు, మహావతి వ్రత యగుసీతనుదాఁకినను మిక్కిలి తప స్సంపన్నుండుగావున దేహమునశింపకున్నాఁడు. పతివ్రతయగు సీతాదేవిని తలఁపదాఁకిన చో నాబిడకోపంబునఁగలంగి దహించునట్లు అగ్నిజ్వాలయు దహింపఁజాలదు. అబిడ తనభర్తచేతనే రావణునిఁ జంపింపవలయునని, వీరపత్నిధర్మము నవలంబించి రావణుని యి గోపింపకుండుటచేతనే రావణుఁడు జీవించియున్నాఁడుగాని వేఱుగాదు. మీకెల్లఁ జెప్పినయీకార్యమునీతి యిట్లున్నదిగాన జాంబవంతుఁడు మున్నగువానరోత్రములను,

మిమ్మును, ఒప్పించి శృంగునిజయమును స్వామిజయమేకాన మీయనుమరిమిఁదనీతా
 రామపదములూని నేనేమరల నచ్చటికిఁబోయి, నీతాదేవిన దీసికొని, యాచిడతోఁగూ
 డ, రాజపుత్రులగు రామలక్ష్మణులను జూచుటయు క్తమని నాయత్రిప్రాయము. నే నొ
 క్కండవయినను, లంకయందలి రాక్షసులనందఱను మహాబలుం డగురావణుని వేగంబు
 నం జంపఁజాలుదును. ఇఁకఁ బరాక్రమవంతులును బలవంతులును బుద్ధిమంతులును
 నస్త్రములం దాటితేరినవారును శూరులును విజయకాంక్షులు నగుమితోఁగూడి
 యుండఁగా నేను లంకలోనిరాక్షసులను రావణునిజంపఁగలనని చెప్పనేల? నేనొక్కం
 డనే యుద్ధమున రావణుని వానిసైన్యములను, అనుచరులను, పుత్రులను, తోఁబుట్టువుల
 ను, అందఱను జంపెదను. ఇంద్రజిత్తు యుద్ధంబునఁ దేజిమాడ వలవిగానియట్టి బ్రహ్మస్త్ర
 మునుగాని, పంచాస్త్రమునుగాని, రాక్షాస్త్రమునుగాని, వాయువ్యాస్త్రమునుగాని,
 వారుణాస్త్రమునుగాని, ప్రయోగించునేని, నేను వానినెల్లం గొట్టివైచి రాక్షసులనెల్ల
 రూపుమాపెదను. మీ రనుజ్ఞ యొసంగినయెడల పరాక్రమంబున నారావణుం జంపి
 వై చెదను. యుద్ధంబున నే నెడతెగక గురియునట్టి జాలవర్షము పోటిలేనిదై అమృతము
 ద్రావి చాపులేకుండునట్టి దేవతలనై నను జంపును. ఇంక నీరాక్షసులను జంపునని చెప్ప
 నేల? ఒక వేళ సముద్రము చెలియలికట్ట నతిక్రమించినను అతిక్రమించును. మందరపర్వ
 తము చలనమునొందినను నొందును. ఎట్టిశక్తి సైన్యముగాని జాంబవంతుని నెంతమా
 త్రిము కింపింపఁజేయఁజాలదు. సకలరాక్షససమూహములను, వారిలో ముఖ్యులగు
 వారి నెల్లను నాశముసేయుటకు వీరుం డగువారికుమారుం డంగదుం డొకఁడేచా
 లును. మహాత్ముఁడగు పనసునియు నీలునియు నూరువేగమున మందరపర్వతమయి
 నను దూలిపోవును. ఇంక యుద్ధంబున నీరాక్షసులు పూపంచలగుదురని చెప్పనేల ?
 దేవతలయందుఁగాని, అనురులయందుఁగాని, యక్షులయందుఁగాని, గంధర్వులయం
 దుఁగాని, సర్పములందుఁగాని, పక్షులయందుఁగాని, మైందునితోనై నను ద్వీవిదుని
 తోనై నను మార్కొనిపోరువాఁడెవ్వఁడు? చెప్పుడు. ఈ వానరోత్రములు అశ్వ
 దేవతలకుఁ బుట్టినవారు; మహాభాగులు. రణాగ్రమందు వీరిరువురతో సరిగాఁ
 బోరువాఁ డెవ్వఁడును గానఁబడఁడు. వీరిరువురును బ్రహ్మదేవునివరము వెంపున,
 మిక్కిలియు గర్వమునొందియున్నవారు; మఱియు నమృతముగూడ భుజించినవారు;
 ననుస్తవానరులలోను శ్రేష్ఠులు. సర్వలోకములకు పితామహుండగు బ్రహ్మదే
 వుడు, మున్ను, వీరిరువురెండ్రు లగునశ్వదేవతలను గారవించుటకై, వీరికి, ఎవ్వరికిని
 జంపనలవిగాకుండునట్లు ఎవలేని వర మొసఁగెను. కాన వీరులగు నీవానరులు, అట్లు
 వరంబువెంపున, మత్తిలి దేవతల చెనుసైన్యమును గలంచి నలంచి, యమృతంబు
 ద్రావినవారు. తక్కినవానరులెల్ల నటుండ నిండు. ఈ యిద్దతే మిక్కిలియుఁ గ్రుద్దులై
 లంకను నందుఁ గలరథగజతురగములను నంతయు నాశముసేయఁ జాలుదురు. నేనే
 లంకనంతయు నొక్కండనే దహించి నీటు గావించితిని, రాజమార్గములందంతటను

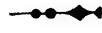
నాచేరు అంకజీకి వెలియునట్లు చాచించితిని. 'మహాబలుడగు రాముడు సోవోత్కృష్ట
 పుండ్రైయున్నాడు. మహాబలుండును లక్ష్యమగును సోవోత్కృష్టపుండ్రైయున్నాడు.
 రామునిచే నీక్షితుండై నానరరాజు సుగ్రీవుడును సోవోత్కృష్టపుండ్రైయున్నాడు. కేవల
 గోపలదేశరాజును రామునకు దాసుండను. నాయుడేవునకు బుట్టినవాడను. హను
 మంతు: కనునాడను' అని లంకాయుగంతుట నాచేరు చాటితిని. పతివ్రతామణి సీత,
 దురాత్ము: కనురాజుని యశోకనయనమును, శంకురావుడముక్తంగ, రాక్షస
 స్త్రీలు చుట్టుకొనియుండగా, శోకమునను సంతాపమునను ప్రక్క, మబ్బు
 లవలనచే: గిన్నబడినచంద్రకేళునకు గాంతిడిందిలబెప్పమిండును రావణుని ముఖ
 బుననయికు నెలంపక రాముని భావించుచు నున్నశిశు జూడగా మిక్కిలియు జూలి
 గలుగుచున్నది. ఆడనరరాజునతి బటువు లయినశిశువులు గలచున్నవియుంటి; కాని
 రావణుడు కామించి చెజబట్టినను, పతివ్రతిగావున ఆనభాష్ట్రురాలు, మరస్సునతి
 యు నారామునియందే చేర్చి యతిరియడే యనురాగము గలిగియున్నదినుడి. ను
 తీయు నహుషం కెంతిచెజబట్టినను శనిదేవి యతిరియెను ముంబునాష్ట్రకి ముంబు
 నిమిడనే యుంచియుండవల్లు, రావణు: కెంతిచెజబట్టినను సీత నాతియె మెంత
 మాత్రము మరనునుంపక రామునిమిడినే మరను చిలిచియున్నది. సీత యష్టవి
 గట్టినవస్త్రమునే యిరికిను వినునగట్టకొని, దేహమతియు దూర్చిబ్రంగి శోకింబు
 నను సంతాపమునను కనమునమలెల్ల విన్నవై వన్నెమాను, భక్తిహితము కీకోపియ
 నున్నదిఅలిపి రావణునియంతి పుంపును ద్యావంబున శశోకనమును, రాక్షస స్త్రీలు
 డుమంజిక్కి, విష్కారిరాజులైన మహాస్త్రీలు మాటిమాటికి జుకిందుమండుగా నాచికి
 నిజుడీ: కుకులన్నయు నొకదడగా జెందుకొనవచ్చిన భక్తినే మెల్లవలెనుండి
 వక చింతించుచు, కేలమయి జుంకి చుండురావణుని తానుతిరిగితి, నాన
 వములెల్ల వన్నెమాలీ తాలుచున్నది. రావణు: వాడిను నకలయితిరాటి గెన్నదూ
 యానల బుట్టించుమాటలాకినాంబునాన నెమి: ప్రదానమున నెలగి మెల్ల, మన
 యాదిక మరంబు నొందలయనతి భక్తియనుచెలికిరియున్నది. అట్టి యాతికి
 ను శిశోకనాని యూని రామునికిడి కెల్లు బోలి నును: కంకిల్ల కిన్నులంబి
 మ్ముంగనగల యాతికను, సంతో: ప్తముమిడి కేను రామునిమాది కని వస్తునాని
 లించితిని. అంతి కే నానుమతో: మాంబుడి, రాము: కున్యో: కి యుంబడి యు
 లైన వృత్తాంతమంతయు చెప్పితిని. అలిపి రామునకును సుగ్రీవునకును క్షేమాన
 గలుగుట నివి సంగోపముకొండవది. సీత కుండు క రాము: ను విలువతిచ్చుకొను
 భక్తయంతలి భక్తియును మిక్కిలి యుత్తిచునుంబునది. భక్తి మహిమ నాటి
 రావణుని దాన్త మెలచురా దుండురా? వా: చింతయవంకము గావించునా
 వాని నాదిక చంపుండుటకు రావణము వాడు మరనుభావుడు, నిట్లన, వాని: కే

మువలన దుర్మరణము గలుగదు. కాబట్టి వానిని వధించుటకు రాముఁడే నిమిత్తము మాత్ర మగును. నిమిత్తకారణమో సీతయే. సీత సహజముగానే యెల్లియమేను గలది; ఇప్పు డారామవియోగమువలన మఱియుం జిక్కి నకనకలాడుచు, పాద్యవి యందుఁ జదువువాడుక గలవానివిద్య సన్నగిలునట్లు కృశించియున్నది. మహాభాగురా లగు సీత యిట్లు దుఃఖమే పరమగతిగానున్నది. ఇఁక దీనికిఁ బ్రతికార మేమిసేయవలయునో దానిసంతయుఁ జేయుదురుగాత' యనెను. ఇది యేఁబదియొమ్మడవపర్వము.

అంగదుఁడును హనుమంతునివలె కామే పోయి సీతం
దోడ్కొని రామునొద్దకుఁ బోవలయునట. జాంబ
వంతుఁడు రామునిచిత్తముచొప్పున నడచుకొనఁ
దగునని వారలమతము వాఁించుట.

హనుమంతుఁడు చెప్పినయప్పలుకువిని, వాలికుమారుఁ డంగదుఁడు “వానరు లారా ! మనము సీతాదేవిసాదియు, నాయమను వీరికొనక, మహాత్ము డగురాము నొక్కఁ బోవుటమాత్రము యుక్తముగాదు. మీరలు పరాక్రమశాలురని పొగడ్త గలిగి, యిప్పుడు, ‘సీతం జూచితిమికాని యిచ్చటికిఁ గీసికొనిరాలేదు’ అని రాముని నప్పుని జెప్పట యయుక్తమని నాకుఁ దోచుచున్నది. వానరొత్తములారా ! దేవ లెలమందుఁగాని దైత్యులయందుఁగాని, యిట్లు సమస్తలోకములందును, ఆకాశము నుం బోరిపోవుటయందు మనకుసమానుఁ డెవ్వఁడును లేడు. పరాక్రమమునందును సమానెవ్వఁడును లేడు. అట్లు హనుమంతుఁడు ఆరాక్షసులలో వీరులగు వారినిం జూపిన వెంటనే మన కింకఁ జేయవలసిన దేమియున్నది? సీతాదేవిని కీర్తింపిపోవునము’ అనెను. వానరులకుఁ దగుజాంబవంతుఁడు కార్యముల నెఱిగినవాఁడుగాన యంగదుం డట్లు తలఁపుకొని యుండుటకు మిక్కిలియు సరియైనదై యుత్థవంతులగు వాక్యమున సత నితోవాడకుమారా! దేవర యాగోచించినదేమోమామీకును యుక్తముగానే తోచు చున్నది. అయినను, మనము సమర్థులమైనను, రామాజ్ఞ సనుసరించియేకా ప్రవర్తన నలయువారము. కాన యతినిబుద్ధి యెట్లుబోవునో యట్ల యీకార్యము నొనఁపేప్పుటకుఁ జూడుము’ అనెను. ఇది యఱువదియవపర్వము.

* ‘పరపత్నికి ధర్మమాంసులనే తనహావానినై మిక్కిలికొనవలసిన ధర్మము. అట్లు సేయి యొక ధర్మ మిక్కిలి చురుకైన కలుగుట’ అని లెలచి నీతి కానై వాముం జంపదముగాని లెలచెడి గాక కావనిభావము.

 { హనుమదాదులు పయనమై రామునొద్దకుఁ బోవుట. దారి
 నడుమ మధువనంబున నున్న మధువును వానరు లంగడుని
 యనుమతిచేఁ బానము నేయ వనపాలుఁడగు
 దధిముఖుఁ డాజ్ఞేపించుట.

అంత, సంగదుఁడుమున్నగువానరవీరులును మహాకేసి యగుహనుమంతుడును, దక్కినవానరులును, జాంబవంతుఁడు చెప్పినమాటకు నొప్పుకొనిరి. అంతి మహాబలు లావానరసింహు లందఱును సంతోషంబున వాయువుత్రుని హనుమంతునిం బురస్కరించుకొని, మహేంద్రవర్మతమును విడిచి, మేకుమందరవర్మని ములవలెను మత్తిల్లిన మహాగజములవలెను మహాకాయులగుటంజేసి యాకాశమును గప్పిపుచ్చునట్లు పయికి నెగిరి. వారు భూతంబులచే నెల్లం బూజితుండును మహాధీయండును బలవంతుఁడును సతివేగుండు నగుహనుమంతుని తెప్పవేయకచూచుచుండుటవలనఁ దమచూడ్కులయం దతనిని మోపి గొనిపోవుచున్నట్లు కనుపట్టిరి. మఱియు వారు రామునికార్యము సాధించి మిక్కిలియుఁ గీర్తిగలిగింపఁ దలపుకొన్నవారు; ఇప్పుడు వచ్చినకార్యము నీడేర్చుకొని, యట్టికార్యసిద్ధులను బొందుటంజేసి, తక్కినవానరులకన్న నెంతయు సధికులు; అందఱును రామునకు ప్రయంబున నీతాదర్శనవార్తను జెప్పటకై తపాతపాపదుచు, అందఱును యుద్ధకాంక్షులై, అందఱును రామునకుఁ బ్రత్యక్షకారము నేయ నిశ్చయించి, నిండుమనంబుల నావర్తమునువిడిచి యాకాశమున కుద్గమించిరి. అంత, నవ్వానరు లట్లు, ఆకాశమార్గంబునఁ బోవుచు, సదుమ నొకవనంబు నేరిరి. ఆవనము నానావృక్షములను లతలునుం గలిగినందనవనమువలె వెలయుచుండును. ఆవనమునకు మధువన మనిపేరు. అది సుగ్రవునిచే నంతట రక్షిత మై సమస్తభూతములకును దేవతీమాడ సలవిగాకయు సమస్తప్రాణులకు మనోహరమై యుండును. మహాత్ముఁడును కపిముఖ్యుఁడు నగుసుగ్రవునిమేనమామ మహావీర్యవంతుఁ డగుదధిముఖుఁ డనువానరుఁడు దాని నెప్పుడును గాచుచుండును. అట్లు వానరాధీశ్వరుం డగుసుగ్రవుని మనసునకు నింపయినవానిలో నెల్ల మిక్కిలియు నెక్కుడై యున్న యాగొప్పవనమును అవ్వానరులు నేరి యందలిమధువు ద్రావ మిక్కిలి యుత్సుకులయిరి. అంతఁ దేనెవలె పింగళవర్ణము గలయావానరులు ఆగొప్పమధువనమునుజూచి, సంతొష్టులై యుపరాజగు సంగదునొద్దకుఁబోయి 'మాకుఁ దేనియలు గావలయు'నని ప్రార్థించిరి. అంత సంగదుఁడు వృద్ధులగు జాంబవంతుఁడు మొదలగువారల యనుజ్ఞగొని యావానరుల మధువు ద్రావవిడిచెను. ఆవానరులందఱును నీతాదర్శనము విన్నది యాదిగానే మిక్కిలియు సుబ్బియున్నవారు గాన, అంగదుఁడు మధువు ద్రావ సమజ్ఞ యిచ్చుటంజేసి మఱియు నుబ్బునుబొంది, యతఁడు యథేచ్ఛము గాఁబురికిల్పఁగా, నుబ్బుపట్టజాలక యంత వర్తనము నేయనాగిరి. ఆయుబ్బుపట్టజాలక, కొందఱు పాటలుపాడిరి. కొందఱుఁ దలక్రిందుగాఁబడిరి. కొందఱాడిరి. కొందఱు పోష

1234. చతుర్ముఖుల నీతిగోష్ఠిలో నున్న ముగ్ధులను చంపి
 వున్న దౌర్జన్యము.

నవ్విరి. కొండలు కాళ్లుపయి కెత్తి వెళ్ల కిలంబడిరి. కొండలు పరుగులిడిరి. కొండలు ఎగిరిరి. కొండలు కేకలువై చిరి. కొండలు ఒకరినొకరు నాశ్రయించిరి. కొండలు ఒకరినొకరు పట్టు కొనిరి. కొండలు ఒకరితోనొకరు గుడసజలాడిరి. కొండలు ఒకరితోనొకరుగూడి క్రీడించిరి. కొండలు చెట్టునుండి చెట్టునకు బరుగెత్తిరి. కొండలు చెట్లకొనలనుండి నేలకు దుమికిరి. కొండలు మిక్కిలి యుగవడితో నేలనుండి కుప్పించి పెద్దవృక్షముల కొనలపయికి నెగిరి వ్రాలిరి. ఒకడు పాట పాడుచుండగా మఱియొకడు పకే పకేనవ్వుచు వానిపయి బడెను. ఒకడు నవ్వుచుండగా మఱియొకడు వేడుకగా నేడ్చుచు వానిపై బడెను. ఒక్కడేడ్చుచుండగా మఱియొకడు వానిని దోయుచు బయలుపడెను. అట్లొక్కడు మఱియొకనిని దోయుచుండగా వేటొకడు కేకలువేయుచు వానిపయి బడెను. ఆవానరసమూహమంతయు, తేనియలు మిక్కుటముగాఁ దాగ్రుటచే మత్తిలి చిత్తచేష్టలు వెక్కులు నేయుచుండెను. అం దొక్కడైనను మత్తు లేనివాడు లేడు. ఒక్కడయినను తృప్తి నొందనివాడును లేడు. అంత సనపాలకుఁ డగుదధిముఖుఁ డనువానిఁజొకడు, అవసమందలి తేనె మొదలగు నవియంతయు భక్షింపఁబడుచుండుటయు, అందలి వృక్షముల యాకులు పువ్వులన్నియు నాశము నొందుచుండుటయుఁ జూచి, కోపమునొంది, యావానరులను వారించెను. సనపాలకుఁడును వృద్ధుఁడు సగునావానరవీరుఁడు దధిముఖుఁడు, ఆవానరులు మత్తున మిక్కిలియు చెలఁలేగి తన్నుఁ జాటింపక తిరస్కరించుచుండుటను జూచి, క్రొక్కేజుడు గాన యాననమును వానరులవలనఁ జెడకుండునట్లు రక్షించుటకు మరలం దలంపు గొన్నవాడయ్యె. అతడు గొండఁజిని దిట్టముగా పరుషవాక్యములాడెను; కొండఁజను పాటింపక యజితేంద్రుఁడైను. కొండఁజకడకుఁ బోయి జగదముచేసెను. మఱి కొండఁజియొద్దకుఁబోయి మందిమాటలతో నలదనెను. అట్లతడు బలవంతముగా నావానరులను వారించుచుండగా వారలు భయము దిగవిడిచి యండలు నొక్కటిగాఁ జేరి యతనిని జుట్టకొని జంకులేక మాటలం దిరస్కరించుటయె కాక, యట్లు నేయుట దోషం బనియుఁ గూడక పట్టి లాగను లాగిరి. వానరులందఱును మదంబునఁ గిన్నఁగానక, యాదధిముఖుని గోళంజుటుచు, పండ్లం గొఱుకుచు, అజితేంద్రులను కాళ్లను జావమోడుచు, నమ్రహాసనమునందలి తేనియలు పండ్లు మొదలగు భోగ్యవద్ధావల సన్నింటిని దీర్చిపుచ్చిరి. ఇది యటువది మొకండవసర్గము.

(దధిముఖునిచే వారితో లైసవానరులకు పానుమంతుడు సంగ
దండును మరలఁ జేనియలుద్రావ సమజ్ఞ యిచ్చుట.
దధిముఖుఁడు వానరులచే గానిఁజెంది దుఃఖ
తుఁడై నుగ్గిపునకడకుం బోవుట.)

వానరశ్రేష్ఠుఁడగు హనుమంతుఁడు దధిముఖుని కలహముచే కలఁగినవారిల్లఁ జూచి, 'వానరులారా ! మీరు మనంబులఁ గలంక లేక తేనెలం గ్రోలుడు. మిమ్ము

ద్రాగ నీయనివికోధులను నే నడ్డవెట్టెదను* అనెను. హనుమంతుడు చెప్పినమాట విని, వానర ప్రహరః డగునంగడుడు ప్రసన్నవృద్ధయుడై 'వానరులు యథేష్టముగా మధువును గ్రాలుదురుగాక. మనము పూనినచ్చినకార్యమును హనుమంతుడు సాధించినవాడు. అట్టివాడు, ఇప్పుడు ఆకార్యమయినట్టిదానిని జేయుమని చెప్పినను ననుబోటికిని దాని నవశ్యము చేయవలసినదే. ఇంక నిట్టికార్యమును జేయుమన్నప్పుడు చెప్పనేల?' అని యానతిచ్చెను. ఆ వానరతలకులు, అంగదుని నోరనుండి వచ్చిన యామాటవిని, మిక్కిలి సంతృప్తులై యంగదుని 'బాగుబాగు' అని కొనియాడిరి. వానరులందఱు నట్లు వానరసింహుం డగునంగడునిఁ గొనియాడి, నదీప్రవాహము వేగమున వృక్షమువయికి వచ్చి దానిని బడఁగూల్చునట్లు, గుంపులుగొని యామధు వనమువయి, దానిని జెఱుపుటకై. యతివేగమునం బడిరి. 3వ సహజవీర్యమువలనను, అంగడుడు మధువును మిక్కిలి విచ్ఛలించిగాఁ ద్రావవిడుచుటవలనను, సీతను నను హనుమంతునిమూలముగాఁ జూచియు, తాము వినియు నుండఁటంబట్టియు, ఆ వానరులు మఱియుఁ బటుత్వమునొంది, మధువనమును జొచ్చి, యచ్చటికావలివారలను బలవంతముగాఁ ద్రోచి, మధువునంతయుఁ గ్రోలి, రసవంతములగు ఫలములను భక్షించివైచిరి. అట్లు వానరులందఱు నిచ్చకొలఁదిఁ ద్రాగియు భక్షించియు లేచి, యంత వనరక్షణముం దానకులై తమ వారింప వచ్చినవనపాలకుల నపుడు పట్టి వానావిధాబులఁ గొట్టిరి. ఆ వానరులందఱు నొక్కటిగాఁ జేరికొని తామెఱుఁదేనియ గలపటలంబులను జేతులం బట్టుకొని త్రాగుచుండిరి మఱికొందఱు త్రాగి మిగిలినతెట్టలను ద్రుంచి నైచుచుండిరి. తేనియవలె గోరోచనపువన్నె గలకొందఱు, తేనియలం ద్రావి తెట్టలం బాఱవైచిరి. కొందఱ తామ్రపపుతెట్టలం దీసికొని మత్తులై యొండొరులం గొట్టుచు పడుచు లేచుచుఁ బోయిరి. మఱికొందఱు, మత్తుప పోవంజాలక, యాచెట్టుక్రిందనే దానికొమ్మను బట్టుకొనియుండి, యంతకంతకు మత్తు మితిమీఱఁగా నాలసి, యాకులు పఱచుకొని నేలం బరుండ్లిరి. వానరులు మధువానంబున మత్తులై పిచ్చైతినట్లు, సంతోషము మీఱఁగా, కొందఱు, ఒకరి నొకరు పడద్రోసిరి. మఱికొందఱు నడవంజాలక తొట్టలఁ బడుచుండిరి. (ఒకరి నొకరు దన్నిత్రోయుచుండిరి). వానరులు మధువున మత్తులయి కొందఱు, నిట్టి వీగుచు సింహనాదములు గావించిరి. కొందఱు సంతోషముపట్టక పడులవలె కూయుచుండిరి. కొందఱు నేలంబడి నిదురించిరి. మఱికొందఱు నోటఁ జెప్పఁదగని గ్రామ్యకార్య మొకటిచేసి నవ్వుచుండిరి. నేఱుకొందఱు చెప్పరాని మఱియొక గ్రామకార్యము చేసిరి. మఱికొందఱు, అట్టి కార్యమునుజేసి యది యితరులకుఁ జెప్ప

* ఈసర్గయన పూర్వసర్గయందలి కథయే మరల విచ్చుటంజేసి కొందఱు పూర్వసర్గ క్తయైన విషయము సుజేషముగా నిందుఁ జెప్పి యుప్పలికథను కవి చెప్పుచున్నాఁడనియు, మఱికొందఱు ఈసర్గయ మొదట కొన్ని స్లోకములు ఎక్కువగా పడినవనియుఁ జెప్పెదరు.

కొనిరి. ఇతరులు మఱియొక్కదానిని కేసుడలఁచిరి. ఆవనమునందు దధిముఖుని పంపు నేయుచుండుమధురక్షకు లండఱును, భయంకరులగు నావానరులచే తోడ్పుడు వడి, దిక్కులకుం బాటిరి. మఱియు నీవానరులు, ఆ వనపాలకులను మ్రోఁకాళ్లను బట్టియెత్తి, యశానద్వారంబును ముఖమునొద్దకుఁ జేర్చిచూపఁగా వారూపీషితులై మిక్కిలియు దుఃఖమునొంది దధిముఖునొద్దకు వచ్చి 'హనుమంతునివలన వరము నొంది, వానరులు మధువనమునంతయు బలవంతముగా హఠము సేసిరి. ఇంతేకాక మమ్ము మ్రోఁకాళ్లంబట్టి లేవనెత్తి మా యశానద్వారమును ముఖమునొద్దకుఁ జేర్చి చూచునట్లు గావించిరి' అనిరి. అంత మధువనపాలకుఁ డగునా దధిముఖుడు, మధు వనమంతయు హఠమగుటను విని, క్రుద్ధుడై, తనభృత్యులగు నావానరులను మంచి మాటలతో 'ఇట్లు రండు మీరు. మనమండఱమును బోడము. పోయి, బలంబున విష్ణు వీఁగుచు మధువంతయుఁ ద్రావుచున్న వానరులను బలంబున వారింతము' అని యా శ్వాసించెను. దధిముఖుం డిట్లు చెప్పినదివిని, వీరులగు నా వానరలింకులు వనపాలకులు మరల సతండును దామును వేగంబున మధువనంబునకుఁ బోయిరి. దధిముఖు డును బలంబున నొకవృక్షమును బెకలించి పట్టుకొని, యా వానరులనడుమ నతివేగమునఁ బరుగెత్తెను. ఆవానరులు నందఱు వెంబడించిరి. ఆ వానరులును క్రుద్ధులై శిలలను వృక్షములను పవ్వరములనుం బట్టికొని వానరశ్రేష్ఠు లగునంగదాదులున్న చోటికిం బరుగిడిరి. వీరులయిన యా వానరులు తమయేరిక యగుదధిముఖుని యా జ్ఞమునను నుంచుకొని, సాలవృక్షములను, చాలవృక్షములను, శిలలను ఆయుధములుగాఁగొని, వేగమునఁ బరుగెత్తివచ్చిరి. వీరులగు నా వనపాలురంత వేలకొలదిని నవటఁబోయి, బలదర్శినులగు నావానరులను వృక్షములమీఁద నున్నవారిని, క్రింద నున్నవారిని, అందఱిని నొక్కపెట్టఁ దలపడిరి. అంత హనుమంతుడు మొనలగు వానిపుంగపులు, దధిముఖుడు క్రుద్ధుడై నచ్చుటంజూచి, యపుడతివేగమున నతనిని మూలకొనిరి. అంత, మహాబాహువును మహాబలుండును రూపవంతుడు నగుదధిముఖుడు వృక్షము చేతంగొనివచ్చుచుండుటనుజూచి, యంగదుడు కుపితుడై యతనిని రెండుచేతులతోనుం బ్రహరించెను. ఆయంగదుడు మదాంధుడై యుండటవలన 'ఇతఁడు నామామ, తాత' యని యెఱుంగఁడయ్యె. అంత నతనిని చుట్టన వేగంబున నేలంబడఁద్రోసి చక్కఁగా నలిపి విడిచెను. వీరుఁ డాకపికుంజరుడు దధిముఖుడు, అంత, చేతులును తోడలును మూఁపులును నలంకరితరఁబోయి నెత్తుటఁదోగి తోడినే కొంతసేపుపఱకు మూర్ఖిల్లియుండెను. వానరరా జగుసుగ్రీవుని మేనమామ యగు నాదధిముఖుడు, అంత తోడనే తేజ్విక మూర్ఖుడేటి, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై, మధుసానంబున మైమఱచి యున్న వానరులను డండముగొని వారిం చెను. వానరశ్రేష్ఠుఁ డాదధిముఖుడు ఆవానరులవలననుండి యెట్లొ యతి ప్రయానమునఁ దప్పించుకొని యేకాంతస్థలముఁజేరి, యచ్చట మెదుడిలివచ్చిన

తనభృత్యులనుజూచి 'ఈమంగదాదు లిట్లు పడియుండురుగాక. విశాలగ్రీవుడగు మనప్రభువు సుగ్రీవుడును రాముడు నున్నచోటికిఁ బోదము. రాజనొడ్డ దోష మంతయు నంగడునిదిగానే యతనికి వినిపించెదను. అతఁడో మిక్కిలికోపి, ఈమాటవిని వానరులనందఱు జంపించును. మహాత్ము డగుసుగ్రీవునకు తండ్రితాతలనుండి వచ్చినదై దివ్యమై దేవతలకైనం జూర నలవి గాకుండునీ మధువనము మిక్కిలియు బ్రయమైనదిగాదా. తేనెయందుఁ బేరాన గలిగి యున్నయాయ ధాయుష్కు లగువానరుల కందఱకును వీరి సుహృద్దనులకును ఆసుగ్రీవుడు మరణ దండము విధించును. దురాత్ములగు వీరు రాజాజ్ఞను దిరస్కరించుటవలన, వధింపఁదగిన వారలే యగుదురుగాదా. కాఁబట్టి సుగ్రీవుడు తప్పక వధించును. అప్పుడు వీరిపనుల కోర్వలేక మనకుఁ గలిగినట్టిరోషమును నఫలము కాఁగలదు' అనెను. మహాబలుడగు దధిముఖుఁ డిట్లు వనపాలకులకుఁ జెప్పి, వారలం గూడి, యాకాశంబునకుఁ దోడనే యుద్ధమించి వేగమునఁ బోయెను. అట్లతఁ డొకనిమిషముసేపులో బుద్ధిమంతుడగు సూర్యపుత్రుడు సుగ్రీవుఁ డుండుచోటికిఁ బోయి చేరెను. అట్లతఁడుపోయి రామునిని లక్ష్యమిని సుగ్రీవుని జూచి యాకాశమునుండి మిట్ట పల్లములులేక నమముగా నున్న నేలపయి వ్రాలెను. మహావీర్యుండును నవచాలుర కెల్ల మహాప్రభుండు నగు నాదధిముఖుడు, తనభృత్యు లగువనపాలు రందఱును ఒరివేట్టించి యుండఁగా, పోయి దీనవదనుడై శిరంబునఁ జేమామ్మఁ గీలింది, తనయోడలచే సుగ్రీవుని శుభ నరణంబు లొత్తుచువడఁ బ్రణామము సేసినవాడయ్యె. ఇది యలువది రెండవసర్గము.

—♦—

[దధిముఖుడు సుగ్రీవునితో మంగదాదులమధువనభంగమును జెప్పఁగా నతఁడు వారు నీతను జూచివచ్చిన తెంపుచే పట్టు సేసెనని లక్ష్యమగుచుండెప్పి, యంత వారలను వోడిలేమని దధిముఖునిఁ బంపుట.]

అంత వానరలింకు డగుసుగ్రీవుడు అట్లు తనపాదములం దలవాంచి ప్రణామము చేసి నదధిముఖుని జూడఁగానే, యితఁ డిట్లలచే సెనోయని మిక్కిలియు మనము భయముగాని, యతనితో 'లెమ్ము! లెమ్ము. నీవు నాయదుగుల పయిబడితివేల? నీకభయము. వీరా ! జరిగినసంగతినంతయుఁ జెప్పుము' అనియడిగెను. మహాత్ముడగు సుగ్రీవుఁ డట్లభయం బొసంగుటవలన, మహాప్రాజ్ఞు డాదధిముఖుడు విశ్వసము నొంది, లేచి యతనితో 'రాజా! నీతండ్రి ఋక్షరజుండుగాని, నీయన్న వారిగాని, నీవుగాని యింతకుమును వెన్నఁడయినను, మధువనమును విచ్చలవిడిగా ననుభవించి నెవరికిని విడిచినదిలేదు. అట్టివనమును నేటికాలమునకు వానరులువచ్చి తినితిర్చిరి. ఈ

* దధిముఖుడు సుగ్రీవునకు మామ గావున ప్రాజ్ఞుడగుదుగాని సుగ్రీవుడు రాజగుటచే మొక్కందగునని తెలియునది.

TEL. 145

1239. ఏకముఖుడు. మత్స్యశ్లో. అంగదాదుల చుట్టున వేగమును జేయుటః
మత్స్యమేవాతలమధోగచ్ఛత్. ఏకముఖుని ఏకాధానుడని సంప్రద.

వనపాలకులు పోయి యెంతబెడరిందినను, ఆవానరులు వీరలను సరకుసేయక, యంద
 రిఫలములను దిని లేనియలను దాపుచున్నారు. కొందఱు మిగిలి యున్న తేనెపెరిలను
 ధ్వంసము చేయుచున్నారు. వేఱుకొందఱు వానిని దినుచున్నారు. ఈవనపాలురు నివా
 రింపఁగా వీరినందఱును కనుబామలు చూపి వెక్కిరించెదరు. ఈవనపాలకులు మిక్కిలి
 యు సంతరించి యావనమునుండి పొందని వారింపఁగా నంగదాదులయిన యీవాన
 రపుంగవులుక్రుద్ధులై బామలుత్రిపుట మొదలగువానిచే వీరలను మిక్కిలియు బెడరింది
 రి. వానరతిలకా! అంత వీరులగు నావానరులు వెక్కిరింపుకోపంబునఁ గన్ను లెఱ్ఱఁబాట,
 నీరినందఱిని దఱుమఁగొట్టిరి. ఆవానరులు వనపాలురును గొండఱిని చేతులతోఁగ్రుద్దిరి;
 కొండఱిని మ్రోకాలం దన్ని, లేవనత్తి తమయిచ్చవచ్చినట్లు తలక్రిందుగా నవాన
 ద్వారముఁ బూచునట్లుచేసిరి. ప్రభువు నీవుండఁగానే, ఆవానరులు, ఇట్లుశూరులయిన
 వీరలను బ్రహరించిరి. మధువనమునందలి మధుఫలాదులనన్నిటిని విచ్చలవిశిగాఁ దిని
 త్రాగుచున్నాడు! అనెను. ఇట్లాదధిముఖుఁడు వానరాక్రేవరుఁడగు సుగ్రీవునితో విన్న
 మిచుకొనుచుండఁగా, మహాప్రాజ్ఞుఁడును పరవీరహంతు యువగు లక్ష్మణుండు, ఆదధిముఖు
 నింగూర్చి సుగ్రీవునితో "వానరరాజా! వనపాలకుఁ డగునీవానరుఁ డిచ్చటి కేలవచ్చినా
 ఁ? మఱియునేమిగుఱించి యిట్లు దుఃఖితుడై నీతో మనవిచేసికొనుచున్నాడు? అని
 యడిగెను. మహాత్ముఁడగు లక్ష్మణుఁ డిట్లుకుగఁగా, మాటలందు నిపుణుండుగు సుగ్రీవుండ
 రినితో "అయ్యా! లక్ష్మణా! వీరుండగు దధిముఖుఁడు 'దక్షిణదిక్కు వెడలి వచ్చినట్టివీరు
 లయిన యంగదాది 'వానరపుంగవులు. మధువనమందలి మధువునంతయుఁ ద్రాచి
 అని చెప్పుచున్నాడు. ఆయంగదాదులు, వచ్చుచునే మధువనమును జొచ్చి దానినం
 తయు నాక్రమించి దానిని విడిచియు, అందలిమధువునంతయుఁ ద్రాచి తీర్చిరే! వీరలు
 పోయినకార్యము ఒనఁగూడకుండునచో వచ్చుచునే యిటువంటి కార్యమును జేయఁ
 ద'డంగరు. ఆవానరులు మధువనమును జొచ్చినప్పుడే వారలు కార్యముసాధించియే
 యుదురనుట స్పష్టము. నీకాదేవిని జూచియైనది. ఇందులకు నందేహములేదు. ఇట్లు
 చూచినది మఱియెవ్వరునుగాదు. హనుమంతుఁడే చూచియుండును. హనుమంతుఁ
 డు దక్క, మఱియెవ్వఁడును నీకార్యమును సాధింపఁజాలఁడు. కార్యమును సాధిం
 చుకీర్తియు, బుద్ధియు, ఉత్సాహమును, పరాక్రమమును, విద్యయు, ఇవన్నియు,
 వానరతిలకుం డగునాహనుమంతునియందు దృఢముగా నెలకొనియున్నవి. ఏకార్య
 మునందు, జాంబవంతుఁడును మహాబలుండుగు నంగదుండును నాయకు లయియుండు
 గో, మఱియు హనుమంతుఁడు పరిపాలించుచుండునో, యాకార్యము తప్పక సిద్ధిం
 చునేకాని వేఱుగతి నొందదు. అంగదుఁడు మొదలగువానరవీరులు వచ్చి మధువన
 మంతయు హాళిముసేసి రఁట. అప్పు డీవనపాలురందఱు నొకటిగాఁగూడి పోయి,
 వారిని వారింపఁగా వారు వీరలను మ్రోకాలం దన్ని రఁట. ఇంపుగా మాటలాచుచుఁ
 బరాక్రమంబునఁ బ్రసిద్ధుడై దధిముఖు డనుపేరుగలిగి యున్న యీవానరుఁడు ఈ

సంగతి చెప్పటకే యిటవచ్చినాడు. మహారాహు! లక్ష్మణా! నీరను జూదియుండును. నీవును నీవిషయము కలరూపున నాలోచించి చూడుము. కాబట్టియే యీవానద లండఱును నట్లు నిర్భయముగా, మధువనముః జొచ్చి విచ్చలదిది దేనియలు ద్రావు చున్నారు. ఆవానరులు బుద్ధిని పరాక్రమంబునందునుః బ్రభావతులేకాని మందులు గారు. అట్టివారు, నీతను జూడకయే వచ్చియుండినచో, * బ్రహ్మదేవునిచేత నాతండ్రికి వరముగా నొసంగఁబడినదివ్వం బగుమధువనము నెంతమాత్రము దిట్టరనముతోఁ జొరఁబడరు' అనెను. అంత ధర్మాత్ముఁ డగులక్ష్మణుఁడును రాముఁడును మిక్కిలియు హర్షించిరి. సుగ్రీవునినోటనుండి వీనులవిందుగా వెడలిన యామాటనువిని రాముఁ డును మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడును మిక్కిలియును హర్షము నొందిరి. సుందరగీర్వం డయిన యానుగీర్వఁడు దధిముఖుఁడు చెప్పినదివిని మిక్కిలి సంతుష్టుఁడై, మరల నావనపాలకుంజూచి 'ఆవానరులు కృతకృత్యు లయినవారలుగాన వారు మధువన మందలి మధువునంతయు ననుభవించినందులకు నేనుసంతసీల్గితిని. వారలు కార్యము సాధించివచ్చినవారుగావున వారలు చేసినచేష్టలను నేను తీమింపవలసినదే; కావున తీమించితిని. సింహంబులుంబోలె బలదర్శితులై కృతార్థులై వచ్చిన యీవానరులను హనుమంతుఁడు మున్నగువారిని గన్నార శీఘ్రముగాఁజూచుటకును, నీతాదేవిం గని పెట్టుటకై వారు పడినప్రయానమును చెవులార వినుటకును, నేనును రామలక్ష్మణు లును శోరుచున్నాము' అనెను. కృతార్థులమైతి మని సంతోషంబున కన్నుంగవలు వికసిల్లి, మేనెల్ల పులకింప నున్న యీరామలక్ష్మణులం జూచి వానరరాజగు సుగ్రీవుం డును అవయవ ములెల్ల పులకింపములుకాఁగా, కార్యసిద్ధి చేతి కందిపట్టినంత యయ్యె నని మితిమీరినయూనందము నొందెను. ఇది యటువదిమూఁడవనిర్గము.

—♦—

దధిముఖుఁ డంగదాదులను సుగ్రీవునికడకుఁ దోడ్పొని
 { వచ్చుట; హనుమంతుఁడు శ్రీ రామునితో 'చూచితిని
 సీతను' అనుట; రాముఁడు హనుమంతుని నగరవ
 ముగాఁ దిలకించుట. }

సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పఁగా దధిముఖుఁడు సంతుష్టుఁడై, రామునకును లక్ష్మణున కును సుగ్రీవునకును సభివందనము గావించెను. అతఁ డట్లు సుగ్రీవునకును మహాబలు లగు రామలక్ష్మణులకును మ్రొక్కి, శూరు లగువనపాలురనుంగూడి యీకాళమున కుద్గమించెను. అతఁడు వచ్చినప్పటివలెనే శీఘ్రమునంబోయి, యంత నాకాళమునుండి నేలకు వ్రాలి యామధువనమును బ్రవేశించెను. అతఁ డట్లు మధువనమును జొచ్చి

* ఇందులకు 'వనం ధ ర్తవరం దివ్యం' అనిమూలము. దీనిచే నాననము బ్రహ్మదేవునిచే యుక్తర జాతకు నియ్యఁబడినదని తెలియుచున్నది.

యం దావానరయూథపులు, త్రాగినమధువును దాని కనుచానముగాఁ గూడిననీరును జీర్ణించుటవలన వారెంటిని మూత్రద్వారమున విడిచి దానంతేసి యందఱును గై పు మాలి లేదియుండఁగాఁ జూచెను. వీరుం జాదధిముఖుఁడు, వారలయొద్దకుఁ బోయి రెండుచేతులు దోయిలింది యంగదునిఁ జూచి, సంతోషమున మధురం బగువచనం బున " సోమ్య! వీరు మిమ్ము వారిందిరని కోపము నేయవలదు. ఈవనపాలురు, అజ్ఞానమువలనను కోపమువలనను దేవరను నడ్డగించిరి. మహాబలవంతా! నీవు యువ రాజపుత్రు; కాన యీమధువనమునకు ప్రభుండవయితివి. అజ్ఞానమువలన మును పవరా ధముచేసితిమి. దానిని దేవర క్షమింపవలయును. అసహ! నేను బోయి మీపిన రంధ్ర సుగ్రీవునితో 'ఈవానరులందఱు నిచ్చటికివచ్చియున్నా'రని చెప్పితిని. నీవీవాన రయూథపులతోఁగూడ వచ్చియుండుటను వినఁగానే యతఁడు మిక్కిలియు హరితుఁ డై నీవు మధువనమును జెలచుటను వినియు నెంతమాత్రమును గోపము నొందఁ డయ్యెను. వానరాధీశ్వరుఁ డగుమనరాజు మీపినరంధ్ర యాసుగ్రీవుఁడు అట్లు పరమ సంతోషుడై 'వారినందఱ నిచటికి శీఘ్రముగాఁ బంపుము' అని నా కాజ్ఞాపించెను" అనెను. దధిముఖుఁ డిట్లు చెప్పినమధురవచనమును విని, వాక్యనిపుఁ డైన వాన రోత్తముఁడు అంగదుఁడు ఆవానరులను జూచి 'పరంతపులగువానరయూథపులారా! మన మిచ్చటికి వచ్చియున్నచుత్తాంశము రాముఁడు వినఁని శంకించుచున్నాను. కాన కార్యము సాధించిపిదప మన మిచ్చట నుండుట యుక్తముగాదు. వానరలందఱు, మధువు నిచ్చకువచ్చినట్లు ద్రావి బడిలిక దీర్చుకొన్నారు. ఇంక నిచట కడమచేయవల సినదేమి? నాపినరంధ్ర సుగ్రీవునికి డిక్కు బోవలసిందే. వానరయూథపతులందఱును కేరి యెట్లు నాకు సెలవిత్తురో, యట్లు నేను జేయువాఁడను. వలన చేయవలసిన కార్యము దేనియందుఁగాని, మీకుఁ బరంతపుఁడనేకాని స్వతంత్రుఁడనుగాను. 'యువరాజవే! నీ పట్లు చెప్పఁదగ'దందురా? నేను యువరాజవయినను, ఇప్పుడు మిమ్ము నాజ్ఞాపింప న్వ రంత్రుఁడనుగాను. కార్యము సాధించివచ్చి యుంకానిపరలై యున్నమిమ్ము నేను పర తంత్రులనుగాఁ గొనుటచే అనాదరించినట్లుగనుకాన యది యుక్తముగాదు' అనెను. అంగదుఁడట్లు మనస్సునుండి యెన్నఁడును మాయనట్లు చెప్పినట్టి మేలిమాటనువిని, మనంబుల మిక్కిలియు చుచ్చి, వానరులరనితో 'రాజా! వానరతిలకా! ప్రభువగువాఁ డివ్వఁడిట్లు చెప్పున? అందఱును ప్రభుత్వాధికారముచే మనముగొని మెయిదెలియక యహంకరించి యుందురేకాని యిట్లు వినయము గలిగియుండరుమీ. ఇట్లు చె ప్పట నీకే మిక్కిలియుఁ దగునుగాని, మఱియెవ్వనికినిఁ దగదు. నీయీవినయమే నీకు గొప్పమంగళము గలుగనున్నదనియు నందులకు నీవు దగినవాఁడనియు జెప్పుచున్నది. మేమందఱమును, వానరవీరుల కధిపతియు నవ్యయుండు నగునానుగ్రథుఁ డున్న యెడకుఁ బోవుటకై నాయితలమై యభవరము గోరుచు వచ్చియున్నాము. వానర శ్రేష్ఠా! నీ నాజ్ఞాపింపకగాని వానరులకు ఎచ్చటికిఁగాని యొక్కయడుగును నెత్తి

పెట్టిపోవ నలవిగాదు. ఇదినత్యము. నీకుఁ జెప్పెదము' అనిరి. వారిట్లు చెప్పఁగా, దిని యంగదుఁడు 'మంచిది. పదము' అనిచెప్పెను. ఇట్లుమాటాడుకొని మహాబలు లా వానరు లాకాశంబున కెగసిరి. అంగదుఁ డాకాశమున కుద్గమింపఁగానే ఆహరియూ ధవతులండుఁబులు ఆకాశమునంతయు నెడచులేకుండునట్లు క్రమ్ముకొనుచు యంత్రములచే నెగఁజిమ్మఁబడినవర్షత్రములవలె నతనినెంటనె యాశమున కుద్గమించిరి. ఆవానరులు వేగవంతులుగాన తటాలున నాకాశమున కెగసి వాయుప్రేరితము లయినమేఘములవలె మహాధ్వని గలుగునట్లుధ్వనుం బోయిరి. అంగదుఁడు రాకమునుపు, వానరాధిపుండరు సుగ్రీవుఁడు, తామర లేకులనంటికన్నంగవ చెలువార ధుఃఖితుండై యున్న రామునిఁ జూచి 'నీ వింక నూఁజిటుము. నీకు మంగళమగుఁగాక. వారు నీతాదేవిని జూచినచ్చినారు. సందేహము లేదు. వారు నీతను జూడకుండురేని నేను పెట్టినగడుపు బాఁటిపోయిన నెనుక నిచటికి రాజాలరు సుహా! కార్యము, దూలియుండునేని, మహానాహుండుగు వానరతిలకుండు యనరాజగునంగదుఁడు, నాయొద్ద కెంతమాత్రమురాదు. ఒక వేళ వారు కార్యమునొడఁగూడక యేనచ్చి యిట్టి పనిఁ గావించిరేని, యప్పు డింగిదుఁడు దాను కేనుంచినవనధంగమునకు ముఖము విన్నవై మనస్సు తిగుగుడువడలి త్రిజపడుచుండును. వానరేశ్వరుఁ డంగదుఁడు కార్యము సిద్ధివలన సంతోషుడై యుండఁడని, తిండ్రితాగిలనాఁడునుండి, వచ్చినదై మా పూర్వములచే నెల్లజాగరూకగోళో రక్షింపఁబడుచు నున్ననామధువనమును నెంతమాత్రము ధ్వంసము చేయఁడు. సుప్రతా! నీతకుళలము డలిసింది. నీవు కుళలివేకాన నినుఁగన్న కానల్యయు సుపుక్తవర్తియైవది. ఇంక నూఁజిటుము. నీతాదేవిం జూచియైనది. సందేహములేదు. మత్స్యేషుఁడు గాదు. మనహనుమంతుఁడే చూచియుండును. ఏలన హనుమంతుఁడుకొక్క మఱియెవ్వఁడును, ఈ కార్యమును సాధింపజాలఁడు బుద్ధివత్తనూ! సూర్యునియందు లేదన్నండునట్లు. కార్యసిద్ధియు, బుద్ధియు, నుత్సాహమును, పరాక్రమమును, హనుమంతునియందు స్థిరముగానున్నవి. ఏకార్యము నందు జాంబవంతుఁడు మంత్రియు, అంగదుఁడు సేనాపతియు గానుండునో, మఱియు హనుమంతుఁడో సంగతుఁడుగా నుండునో, అట్టికార్యము లేవ్వక సిద్ధించునుగాని వేఱుగతి నొందదు. అమితపరాక్రమశాలీ! నీ వింక చింతనొందకుమా' అనును. అంత నావానరులు కిష్కింధకు సమీపించి వచ్చి హనుమంతుఁడు సాధించినకార్యము వలన గర్వించియున్న వారలుగావున కార్యసిద్ధి యైనదని యందఱకుం జాటునట్లుం బోలె కిటిలమని సింహనాదములు పీయఁగా, ఆధ్వని దావున నాకాశమునుండి సుగ్రీవునకు విసనచ్చెను. వానరోత్తముఁడగు సుగ్రీవుఁ డావానరుల సింహనాదమువిని, యంతమనసున మిక్కిలియు నుప్పొంగి, వాలము నిడివిగా సాగించి మాల్యవంతపు శృంగమున నెలకొలిపెను. రాముని దర్శింప నున్విఘ్నంబు చున్న యీవానరులును, అంగదునిని హనుమంతునిని మున్విఘ్నకొనివచ్చిరి. వీరు లగునంగదాదివానరులు, పులక

తాంగులై సంతోషముతోఁగూడి, అంత వానరరాజగు సుగ్రీవునకును రామునకును సహిషమున వ్రాలిరి. అంత, మహాబాహురాజగు హనుమంతుఁడు, తలనోఁగ నాష్టాంగముగ నమస్కరించి 'సీతాదేవి పరివ్రతాత్వనియమంబుతో ఏక్షతియులేక కుశలముగనున్న' డని రామునకుఁ జెప్పెను. అంత వాయుపుత్రుఁ డగునాహనుమంతుఁడే తప్పక కార్యము సాధించియుండునని సత్యమని యున్న సుగ్రీవుఁడును, లక్ష్మణుఁడును, సంతృప్తి నొంది, కార్యసిద్ధివలన నట్లు సంతృప్తుఁడై యున్నయాహనుమంతుని బహుమానదృష్టిఁ జూచిరి. అంత వీరు లక్షపక వారినిజంపు రాముఁడు పరమసంతోషమునఁ దేలుచు వెంటయు గాఢమంబున నాహనుమంతుంజూచినవాడయ్యె. ఇది యటువది నాలుగవసర్గము.

— * —

{ హనుమంతుఁడు రామునిసన్నిధియందు సీతావృత్తాంతము }
సంతము వివేచించి మాదామణి నొసంగుట.

అంత నావానరులు, చిత్రిములగు వనిత్యములతోఁ గూడిన ప్రప్రసాదపర్యత వానరుల టోయి, తలనేల నోఁగ నాష్టాంగముగ రామునకు మహాబలుఁడగు లక్ష్మణునకు నమస్కరించి సుగ్రీవునకును మ్రొక్కి యువరాజగు చంగదుని బురస్కరించుకొని, సీతావృత్తాంతముఁజెప్ప నారంభించెను. ఆవానరరాజులును సీతాదేవి రావణుని యంశపురుషునందు చెల్లబడియుండుటయు, రాక్షసస్త్రీ లాచిషున జెరిగిండుటయు, రామునియం దామెకులలయ్యెల్లతానురామును, రావణుఁడు సీతకుఁ జెట్టినకడవును, ఇంద్రునియు రామునకుఁజెప్పిరి. రాముఁడు సీతాదేవి గోకులలో యున్నదివిని వానరరాజులు 'వానరరాజా! నీకె యెచ్చటినున్నది? నామెకుల వాఁడెవ్వరున నెల్లున్నది? సీతాబాహుఁడెందుగిని? నియు మీను నాకుఁ జెప్పవలయును' అనిచూపిరి. రాముఁ డిట్లు చెప్పినదివిని, వానరు లతిసన్నధిని, సీతావృత్తాంతమును జక్కఁగా నెఱిగి గద హనుమంతుని నానమాహారమును జెప్పమని రియమించిరి. వానిట్లు చెప్పినది విని, వాయుపుత్రుఁ డగుహనుమంతుఁడు, సీతయున్నదిక్కు మొగంజై యాదేవికి తల వంచి మ్రొక్కి, నరూపలాక్ష జక్కఁగా నెఱిగినవాఁడనగా నీతిం జూచినవిధమును జెప్పవచ్చె. "నేను నూఱుయోజనముల విరివి నలసముద్రమును దాటి, పనఁసుతన నీతిను నిన్నానిఁ జూడఁగోయే బోయితిని. అట్లు దాటిపోగా, దక్షిణ సముద్రపు దక్షిణాగరిమునందు, దురాత్ముఁడగు రావణునిపట్టణము లంకియనునది యొకటిగలదు. రామా! అచట రావణాంశపురమునందు, పరివ్రతయు మంజరియు నగు సీతం జూచితిని. ఆవిడ తనకోర్కెయంతయు నీయందేయుంచి నీవలని యాశ నెలననే జనముతో నున్నది. అచట సంతకపురుషు నుద్యానవనంబున నశోకవనమున, రాక్షసస్త్రీలనడుమం జక్కఁగి, వికాసదూపలగువారిచే మాటిమాటికీ జెడరింపఁడు ముడఁగాఁ జూచితిని. అపరివ్రతి, దుఃఖ మంతమాత్ర మనుభవించడగని యాదేవి,

యట్లు నా నావిధంబుల దుఃఖమునొందియున్నది. రామా! ఆదేవి రావణాంతఃపురం
 బునఁ జెఱచిడి, రాక్షస స్త్రీలు చుట్టు లెన్న గావైయుండఁగా, కురులెల్ల నొకటే
 జడగా వనఁచుకొనిపోవ. దీపయై, నిన్నే యెడతెగక ధ్యానించుచు, నేలపయిఁ బరుండు
 చు, మంచుకారునందలి తామరతెంపరవలె నవయవములవన్నదూలుచున్నది. రావ
 ణు డెంతో వకపటచుకొనఁజూచినను వానికేమియు నామెయందుఁ బ్రయోజనము
 గలుగదయ్యె. అచిడ రావణునిబారిం బడలేక ప్రాణములువిడువ నిశ్చయించుకొని
 యున్నది. కాకుత్స్థా! నీయందే మనస్సుగలిగి యున్నయాదేవిని నే నెట్లో యత్నిస్త
 యాసంబునఁ జూడఁగింటిని. అనఘా! నరసింహా! నేను మెల్లగా నిత్యోకువంకపు
 ప్రభాకృతిని గీర్తించుచు నాచిడకు నాయందు సమృద్ధము గలిగించితిని. అంత నేను
 సీతాదేవితో నూటాడి యిక్కడ జరిగిన సమాచారమంతయుఁ జెప్పితిని. ఆయమ
 నీకును సుగ్రీవునకుం గలిగిన స్నేహమునువిని సంతోషమునొందెను. అచిడ సదా
 చారము మిక్కిలి నిఘోషమైనది. నీయందు గలభక్తియు సల్ప యెంతమాత్రము
 తఱుఁగఁ జగ్గడమైయున్నది. పురుషశీలకా! ఇట్లు నేను మహాభాగురా లగునీత యు
 గ్రంబగుతంబు నలుపుచు నీయందు మిక్కిలియు భక్తిగలిగియుండఁ జూచితిని.
 మహాప్రాజ్ఞా! అచిడ మున్ను చిత్రకూటంబున నీదాపున జరిగిన యొక కాకేవృత్తాంత
 మును జరిగినరీతినే నా కావవాలుగాఁ జెప్పెను. అది యెట్లన 'వాయుపుత్రా! నీవిచ్చ
 టఁ జూచినది చూచినట్టుగానే రావణుడు వచ్చుట మున్నగు సమాచారము నకలము
 ను, పురుషశీలకుం డగురాముఁడొద్ద విన్నవించవలయును. నీవు సుగ్రీవుఁడు వినుచుం
 డఁగా నే నిప్పుడు చెప్పఁజొపుమాటలం జెప్పి యంతవఱకు మహాప్రయత్నమునఁ జది
 లముగా కాపాడిఁచూచాదామఁగిని రామున కొసంగుము. శ్రీమంతసుగు నీనూ
 డామఁగి నేను మహాయత్నమునఁ గాపాడితిని. ఒకనాఁడు నా నుడుటమీఁది బొట్టు
 మాసిపోవఁగా, నీవు మఱిశీలను బొట్టుగాఁజేసి, పరిహాసముకొఱకు నా చెక్కిలి
 పైఁ జెట్టితివి. దానిని దలఁచుకొనవలయును. అనఘా! సముద్రమునఁ బుట్టిన నాయీ
 చూడామణి నీకొఱకుఁ బంపితివి. ఈవ్యసనమునందు, నిన్నుఁజూచినట్లే, కీనిని జూచి
 సంతోషింతును. దశరథకుమారా! ఇంక నొక నెలవఱకు ప్రాణములు వెట్టుకొని
 యుండదను. ఈ రాక్షసులబారిం జిక్కి యింక నొక మాసమునకుఁబంపిని బ్రతికియుం
 డఁజాలను' అని చెప్పా'మనెను. అవయవములెల్లఁ గృశించియు పతిప్రతాభర్చి ము నది
 లక యాచరించుచు రావణాంతఃపురమునఁ జెఱచిడియున్న సీత, ఆడుజొరవలె జెన
 రుగొని వికసించిన కన్నుంగవతో సన్నంజూచి యట్లు చెప్పెను. రామా! సీత నాతో
 నేమేమి యెల్లెట్లు చెప్పినో దానిసంతయు నల్ల నీకుఁ జెప్పివైచితిని. ఎట్లయినను

* తేక 'ఒకనాఁడు నా నుడుటమీఁదిబొట్టు కలఁగిపోఁగా నీవు మఱిశీలను బొట్టుగాఁజేసి
 నానుడుటం బ్రతిఫలించి బొట్టుగా కనఁబడుదుండుటలు, నా యెదురకుండి గుంజాత్తిపై నుంచి
 తివి, దానిం దలంచుకొనవలదు' నని యాధాంతరము.

1244. నాథులమూర్తులు, నాథులమూర్తుల మూర్తి, నాథులమూర్తుల మూర్తి, నాథులమూర్తుల మూర్తి, నాథులమూర్తుల మూర్తి.

నముద్రమును చాటుటకు సేతువుగట్టువని చూడఁడు' అనెను. ఇట్లు వాయుకుమారుడు హనుమంతుడు, రాజకుమారు లా రామలక్ష్మణులు కొంత యూజుటనొంది యుండుటకు దెలిసికొని, సీతయిచ్చిన చూడఁజూచిని రామునకొసంగి, యాబిడ చెప్పి పంపిన సమాచారమునంతయు గ్రహముగా * రామునకుం జెప్పినవాడయ్యె. ఇది యటువదియేనవనగ్గము.

—◆—

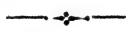
{ రాముడు చూడఁజూచినిజూచి దుఃఖించుట. సీతాత్వంత } ◆◆◆

ఇట్లు హనుమంతుడు చెప్పఁగానే దశరథకుమారుడు రాముడు, ఆ చూడఁజూచిని తొమ్మిదయి నిడికొని, లక్ష్మణుండును దానును రోదనముసేసెను. మణిరత్నం బగునాచూడారత్నమును జూడఁగానే రాముడు శోకంబున మ్రొక్కుచు, కన్నుంగవనిండ కన్నీళ్లు దొరుగ నుగ్గిపుంజూచి 'దూడయందు మక్కువగలయావు, ఆదూడయందలి గారామున చేవునట్లు; ఈ చూడఁజూచిని జూడఁగా నామనస్సును ద్రవించుచున్నది. ఈ మణిరత్నమును నామామయగు జనకుడు సీత కొసంగెను. వివాహకాలమున దానిని సీతశిరమునందు మిక్కుటచుగు కాంతి దళుకొత్తునట్లు బంధించిరి. ఇది జలంబునఁ బుట్టినది; నజ్జనులచేఁ బూజితమైనది. మున్ను జనకుం దోయజ్ఞముసేయఁగా నందులకు బుద్ధిమంతుఁ డగునింద్రుడు సంతృప్తుడై యీ రత్నము నతని కొసంగెను. సౌమ్యా! ఈచూడఁజూచిని జూడఁగా, ఇప్పుడు నాకు నా తండ్రి దశరథమహారాజును, జనకమహారాజును † సీతతల్లిని జూచినట్లున్నది. ఈ మణి నాస్త్రియురాలిశిరంబునందుఁ జెలుపు గులుకుచుండునది గావున, ఇప్పుడు నా కుంజూడఁగా, నాస్త్రియురాలే వచ్చినట్లు తలఁచుచున్నాను' అని యంత హనుమంతుం జూచి 'సౌమ్యా! సీత, దప్పిగొన్న వానిని జలంబులచేఁ దిడువునట్లు, నన్ను దన వాక్యజలములచేఁ దడుపుచు మఱిమఱి యేరుచెప్పినది' అని లక్ష్మణుంజూచి 'లక్ష్మణా! సీతవచ్చుటను జూడక, జలమునందుఁ బుట్టిన యీవట్టిమణిమూర్తియు సీత తేయేవచ్చుటను జూ

* హనుమంతుడు తాను నముద్రమును చాటునప్పుడు చేసిని సురసావరసము మొదలగు వాని ఆత్మదేవము లంకాదహనము మొదలగువానిని నశాశీయులగు నంగదాదులకు పూర్వము చెప్పి యుండియు నిద్రు ప్రభునన్నిధానమున వానినెల్లఁ జెప్పకొనుట తన్ను దాను లొగడుకొనుటగా పర్యవసించుచు వానిని జెప్పఁజయ్యెను. అంగదునికిని రామునికిని స్వస్మృతాంతము సర్వమును జెప్పివాడని సామాన్యముగాఁ జెప్పకొప్పినను, అంగదసన్నిధానమున విస్తరించి చెప్పబయ్యెల్ల అందు దావలసిన విశేషములకు రామునియెడుటఁ జెప్పక దాఁఱుకొనకయు, రాముని సన్నిధానమున విస్తరింపకుండుటయెల్ల చెప్పఁదగనివానిని చెప్పకుండుటకొనకయుం దెలియునది. గోవిందరాజులు.

పూర్వము 31వ నగ్గమున సీత 'త్రయోగాం సంస్మరిష్యతి' బిరోజనస్వామిమఠ రాజ్ఞానక రథస్య' అని సీత తనతల్లినిగూడఁ జెప్పియున్నదిగాన యిటు తల్లిగూడఁ గ్రహింపబడెను.

చుచున్నా నే! ఇంతకన్న నింక నా కథకడుఁభిమేమి? సీత యింక నొక మానమువఱకు నెట్లో బ్రతికియుండు నేని, అది బహుకాలమువఱకు నా ప్రాపున బ్రతికియుండఁగలదు. పామ్య! నల్లని కన్నుంగవ గలయా చిన్నారిని విడిచి నే నింక ఊమయినను బ్రతికియుండఁజాలను! అంత సతఁడు హనుమంతునిఁజూచి 'సీవు నాప్రియురాలి నెవ్వోట జూచితివో, యచ్చటికి నన్నుఁగూడఁ గొనిపోము. ఆచెలువ వృత్తాంతము దెలిసిననుక నేనింక ఊమయినను నిచ్చటనుండను. నుండరము లగుఁపిలుందులు గల యాదులువ మిక్కిలియు భయపడునృభావముగలదియే! అట్టిది క్రూరులై భయము నుత్పాదించు రాక్షసులనడుమ నెల్లప్పుడు నెట్లున్నది? శరదృతువున జీకటిలేక వెన్నెలగాయచుండు చందుకుని మేఘములు గ్రమ్మినట్లు, సీత తేలిముద్దుమొగంబున, రాక్షసులచే గ్రమ్ముదల నొంది యెంతమాత్రము లభింకొల్పదు. ఇదినిజము. హనుమంతా! సీతదేమిచెప్పినది? ఒక్కటియుఁ దావక యున్నది యున్నట్లుగా నాకిప్పుడు చెప్పుమా. నుండిచే రోగి జీవించునట్లు, నేను సీత చెప్పిపుచ్చినమాటలనువిని జీవించియుండును. హనుమంతా! ఆ నుండరి, చెవులకుఁ దీయఁగామాటాడు నాచెలువ, చెలువయిన పిఱదులు గలనాయిల్లాలు, సీత, నన్ను విడిచి, దుఃఖతయై సీతో నేమిచెప్పిపంపినది నాకుఁ జెప్పుము' అనియడిగెను. ఇది యటువదియొకవసర్గము.

—♦— హనుమంతుఁడు సీతాసందేశమును నవిస్తరముగాఁ జెప్పట. —♦—

మహాత్ముఁ డగురాముఁ డిట్లుడుగఁగా హనుమంతుఁడు సీత చెప్పినదంతయుఁ మునకుఁ దెలుపఁబూనినవాడై 'పుంషలలామా! సీత పూర్వము చిత్రకూటముఁ జరిగినవృత్తాంతము జరిగినది జరిగినట్లుగా నిట్లు నా కానవాలుగాఁజెప్పెను. సీత, చచ్చట సీతోఁగూడఁ బరుండి సుఖముగా నిదురపోవుచుండి, ముందు తాను నిదురలేనది. అప్పుడు కాకియొకటి తటాలునవచ్చి యావిడచన్నులనడుమ గీతెను. భరంగ్రజా! ఆసీత సీయొడినుండి లేచినపిమ్మట సీవు నీవంతునకు అవిడతొడవయుఁ బరునిదురించితివి. మరల నాకాకి సీతను బాధవెట్ట నారంభించినది. అది మాటిమావచ్చి యావిడచన్నుంగవను బిట్టుగా గీటుచుండెనట. అంత, నావిడచన్నులనుండి కాచున్న నెత్తుటిచేదడిసి, నీవావిడలేమఁగా లేచితివి. పరంతపా! అంత నాకాకియొకవక బాధించుచుండఁగా సీత బాధపడలేక సుఖముగా నిదురించుచున్న నిన్ను లేపిన మహాబాహూ! నీ వాసీతచన్నుంగవనడుము గీటుఁజేయుండుటఁ జూచినంతనే మనస్వమువలె గ్రుద్ధుండవై నిట్టూర్పులువిడుచుచు 'సీతా! పిఱికిదానవుగదే! ఎందు మునిగోళ్లచే నీచన్నులనడుమఁ గీటినాడు? ఎవ్వఁడు రోపించియున్న యైతలల సర్పముతో నాటలాడుచున్నాడు?' అనియడిగితివి. అంత సీవు నాలుగు క్కలంజూచుచు, తోడనే యాకాకి, నెత్తుటఁదోగినవాఁడిగోళ్లతో ఆయమకెడగానే యుండఁ జూచితివి. పక్షులలో మేటి యైనయాకాకము ఇంద్రునికొడుక

పర్వత ప్రదేశములం దిరుగుచుండును. శీఘ్రమనంబున నది వాయువునకు సాటి
 యగును. మహాబాహూ! నీవు బుద్ధిమంతులలో మేటివిగద. అంత నీవు మిక్కిలియుం
 గోపంబున కన్నులం బెద్దగా విచ్చి యాకాకిని జంపవలయునని కూర్గంబగు తలం
 పుగొంటివి. అట్లు తలపుగొని నీవు దర్భాసనముననుండి దర్భనుదీసి, దానిని బ్రహ్మస్త్ర
 మంత్రమున నభిమంత్రించితివి. అంత నాదర్భ యాకాకికెదురై ప్రళయకాలాగ్నిపఠె
 జ్వలించినది. అట్లు మండుచున్న యాదర్భను నీవు కాకివై విడిచితివి. అది జ్వలించుచు
 నాకాకివెంటఁ దలపడినది. ఆకాకమును, తండ్రిగలగు నిర్దుండను తల్లియు దిగవిడి
 చిరి; నేపతలెను మహద్బలును నదలిరి. ఇట్లది మూడుబోకమాలను జాట్టి తిరిగియు
 రక్షించువాఁ డెవ్వఁడును దొరకఁడయ్యె. అరిందమా! అది మిక్కిలియు దిగులుగొని
 మాల నీయొద్దకేవచ్చినది. కాకుత్స్థా! కకుత్స్థకులంబునఁబుట్టి నీవు నెట్టివారికిని శర
 ణ్యుండవు గావున నిన్ను శరణుజొచ్చి నీముందట నేలంబడి యున్న యాకాకిని, అప
 రాధి యగుటచే నభివందగియుండియు కృపంజేసి కాపాడితివి. రామా! కృపనొం
 దియు బ్రహ్మస్త్రమును వ్యర్థమునేను శక్తియుగాదనియే నీవాకాకి కుడికన్నును హిం
 సించితివి. రామా! అప్పుడు నీ వాకాకిని విడిచివుచ్చఁగా అది నీకును దశరథమహా
 రాజునకును నమస్కరించి తనస్థానమునకుఁబోయెను. ఇట్లు చూడ రాముఁడు స్త్రవిదు
 లలో నున్దిముఁడే, బలవంతుఁడే, శీలవంతుఁడే! ఇట్టివాఁడయ్యె, ఆఘుకులదీపకుఁడు
 నన్నిట్లు చెఱఁ బట్టినరాక్షసులపై నస్త్రమును బ్రయోగింపకున్నాఁడేల? సర్వము
 లుగాని, గంధర్వులుగాని, అనుసులుగాని, దేవతలుగాని, ఎవ్వఁడును యుద్ధంబున నెదిర్చి
 నిలువఁజాలరు. మహావీర్యశాలి యగునారామునకు నావిషయమై కొంచెమేని తొం
 దరపాటు గలిగియుండునని, యుద్ధమున మిక్కిలియుఁ నీక్ష్మములగు సోములఁ బ్రయో
 గించి శీఘ్రముగా నారాముండు జంపుఁగాకఁ లక్ష్మణుఁడు పురుషతలకుఁడు, పగవారిం ద
 పింపఁజేయు శూరుఁడు, రఘుకులదీపకుఁడు. అట్టిలక్ష్మణుఁడుగాని, అన్నయనుజ్ఞనొంది
 వచ్చి నన్ను రక్షింపకున్నాఁడేమి? ఆపురుషులము లిరువురును సమర్థులు; వేజంబున
 వాయువును నన్నినింబోలువారు. వారెలను దేవతలకుఁగూడ నెదిరించుటకడిది. ఇట్టివా
 రయ్యును వారేల నన్నుఁగావక యుపేక్షించియున్నారు? సమర్థులయ్యె, శత్రువులం
 బట్టి క్రాంచువారయ్యె, ఇరువురు నొక్కటిగాఁ గలసియుండియు, ఆరామలక్ష్మణులు
 నన్నుఁబాటించి చూడకున్నారే. అట్లుందురా? దీనింబట్టి నేనే యేదో గొప్పపాప
 మును జేసియుండవలయును. ఇందుకు సందేహములేదు' అనెను. సీత కన్నులనిండఁ
 గన్నీళ్లుగాఱఁ జాలిపుట్టునట్లు చెప్పినమాటనువిని, నేను మరల నాపూజ్యరాలింజూచి
 'దేవీ! నీపలనిశోకముచే రాముఁడు తక్కిన కార్యమునందెల్ల విముఖుడై యున్నాఁడు.
 రాముఁడు దుఃఖంబున కీడ్పడఁగానే లక్ష్మణుఁడును పురపురఁ బరితపించుచుండును.
 అమ్మా! అతివ్రయాసమున మిమ్ముఁ జూడఁగంటిని. ఇత నిప్పుడు సంతోషింపవలసిన

దేశాని దుఃఖంపరాదు. ఇక నీగడియలోనే నీదుఃఖములన్నియు తుడముట్టఁగాఁ
డఁగలవు. పురుషసింహులును అనిందితులును నగునారాజపుత్రు లిరువురును నిజ
జాతులకై యుత్సాహము నేయుచునే యున్నారుగాన యిక్కడ ద్వారలోనే లంక
భస్మము నేయఁగలగు. స్త్రీరత్నమా ! రాముఁడు భయంకరుఁ డగురావణుని వా
బంధువులను యుద్ధంబునఁ జంపి, నిన్నుఁ దనపట్టణమునకుఁ గొనిపోవును. ఇది నిశ్చయ
ము. అనిందితా! రాముఁడు గుఱు తెఱుఁగునట్టిదియు, అతనికి నంతోషము గలిగిం
నట్టిదియు నగునొకయానవాలును నాకు నీవిష్కషియ్యవలయును' అనిచెప్పితిని. మః
బలవంతా! ఆయమ, నలుదిక్కులు నెఱుఁగ్నారోయనిచూచి, తనజడలో చాల్చుఁద
యీ యుత్తమచూడఁజూచి చీరకొంగుననుండి విడిచి నాచేతికిచ్చెను. రామా! నే
నీకుఁగా, అట్లాదివ్యోత్సమును దీసికొని, పూజ్యురాలయిన యాదేవికి తల నేలసా
సాష్టాంగముగామొక్కి, త్వరతోనిచటికి మరలువాఁడనయితిని. ఆవరవర్ణిని జనక రా
మత సీత, పయనంబునకై సమకట్టి మేను పెంచుచున్న నన్నుఁజూచి మొగమంతయ
గన్నీళ్లునిండ, వీనయై, కన్నీటిడగ్గులికచే మాటలు తొట్టువడ, నే నెగసిపోయెదన
తొండరవాటుతో దుఃఖమునురవడిచేఁ గరచి కుంచినదై నాతో 'హనుమంతా! సిం
సద్యతులగు నారామలక్ష్మణుల కిద్దఱకును, సుగ్రీవునకును, అతనిమృత్యులకును, అంద
కును ఆరోగ్యము చెప్పుము. మహాబాహుఁడైన యారాముఁడు నన్నీదుఃఖనముద్రన
నుండి కడతేర్చునట్లుగా నీవుపోయి యేర్పాటుచేయవలయును. వానరవీరా! నీవు
మునియొద్దకుఁ బోయినంత నే, నేను బడుచున్న యీశీవ్రదుఃఖాలిశయమును, ఈరా
మలునన్ను జెడఁచుటయు, నీవు రామునకుఁ జెప్పవలయును. నీకు దారి కుభప్రదయ
గా సాగుఁ గాక'యనెను. రాజాధిరాజసింహా! పూజ్యురాలైన యాదేవి మిక్కి
యు వివాదపడుచు నీమాట నీకుఁ జెప్పుమనెను. నేనుజెప్పినగుఱుతులం దెలిసికొని
నుజెప్పినట్లు సీత, సర్వవిధములఁ గుశలముగానున్నదని నమ్ముము' అనెను. ఇది యశ
వది యేడవసర్గము.

— + —

సీత వానరులు సముద్రము నెల్లుదాటుదురని యడుగుట
మొదలుగాఁ దా నాబిడకు సమాధానముచెప్పి
రామునితో సయోధ్యను బట్టాభిషేకము నొందు
టవఱకు మున్ను జరిగినవృత్తాంతమును హను
మంతుఁడు రామునకుంజెప్పట,

'పురుషసింహమా ! నేను పయనమైపోవ త్వరపడుచుండుటం జూచి సీత నీకు
నాయందుఁ గలనెయ్యమునుబట్టియు, నేనును మందిహృదయముతో నాయముచే
యు నాత్మఁ డనునమ్మికవలనను, నన్ను గారమిది మరల నాతో మీఁదటికార్యమును

గూర్చి చెప్పనదై 'ఇట్లు నీవు దశరథకుమారుఁ డగురామునకు యుద్ధంబున రావ
 నునిం జంపి నన్ను శీఘ్రంబుగాఁ బొందునట్లు పరిపరివిధములఁ జెప్పవలయును. వీరా!
 అరిందమా ! నీ కిచ్చయుండు నేని యిచ్చట నొక్కదినముండుము. ఏచ్చటనేని యొక
 రహస్యప్రదేశమున విశ్రమించి లేపుపోగలవు. వీర్యవంతా ! అట్లు నీవిచ్చట నొక
 దినముండువేని నీనమిత్తుమువలన మందభాగ్యురాలగు నా కున్మయీముదిరినశో
 కమును గడియసేవు శమించియుండును. పరాక్రమశాలి వగునీవు మరలివచ్చుటకై
 యిప్పుడు తరిలిపోగానే నాస్రావములు పోయినను పోవచ్చును. ఇందులకు సందేహము
 లేదు. మొదలే రామునిఁ బొసినదుఃఖము బొరింబడి సముపము దుఃఖములచే కందికుంది
 యిట్లు దురవస్థనాలై యున్న నన్ను నీవగవడవపోగానే యీదుఃఖము మఱియును
 తపింపజేయును. వీరా! వానశేష్యరా! నీవు సమర్థుడవనుట వచ్చుచున్నానుగాని నీసహ
 యులగు ఋతుములను వానరులనుగూర్చి నాకు మిక్కిలియు జెనుసందేహ మిది
 నాయెదుట వేలఁ గట్టినట్లున్నది. ఆఋతువానరసైన్యములు చాటురాని మహాసము
 ద్రము నట్లు చాటుదురా? రాజకుమారు లారాములక్తుఁడులుగాని యెట్లు చాటుగల
 రు? గనుల్లో సులకును వాడుదేవులకును నీకును మీరావృష్టకే యీసముద్రమును
 చాటుటకు శక్తియున్నదిగాని నుత్తెన్నోకిని లేదు. నీవు నీగుడవునుజే కార్యవిదులలో
 నెల్ల నరిష్టుడవు. కాన కార్యగతి యిట్లు విశ్వహింసరాజుగ నుండుటచే చానినిసాధిం
 చుటకు నీవేమియు సాయ మూహించియున్నావు? చెప్పము. శత్రునీకులను జంపువాడ
 వు. ఈ కార్యమును సాధించుటకు నీవైక్కిడనేచా లుచువు. ఇదిసరియే. నీ నల్లుసాధించి
 ఖలము సిద్ధించుట నీకు మార్త్రకు యశస్కరముగాని నామునకుఁ గాదు. రాముడు
 సమగ్రములగు సైన్యములతో గొడిచచ్చి యుద్ధంబున రావొందంపి. జయంబునొంది,
 నన్ను దినపట్టణమునకుఁ గొనిపోవుకో. యీ నాకును అనినకిని యశస్కరముగానుం
 చును. రాక్షసుడు రావణుడు, నీకుండునురామునిభాగ్యమున నన్ను వలయుననుండి రాము
 నివలని భయంబునఁ గివటముగా నపహరించుకొనివచ్చినట్లు, రావణుడును నన్ను రిహ
 న్యముగాఁ గీసికొనిపోవుట యెంతిమార్త్రము యుక్తియుగాదు. పరిబంబులఁ బీచమ
 హిమరాముడు లంకయందెల్ల సైన్యంబుల నెఱయఁబడితి. చాలిం గలఁగుండువఱిచి
 నన్ను గొనిపోవు నేని, యది యీ కార్యములు విడిచియుండును. అందువలన మహా
 త్మీుడును యుద్ధంబుల మహాసూనుడు⁴ నగురాముడు తినుబోఁటికి ననురూపముగా
 నుండునీతిని బరాక్రమంబు నెఱపునట్లుగా నీవుడినుకొనవలయును' అనెను. ఇట్లు
 అర్థివంతుముగాను విషయయుక్తియుగాను నిహేతుకముగాను జెప్పిన యప్పలుకును
 విని యంత కడమ నేనుజెప్పవలసిన యుక్తియును జెప్పివాడనై 'దేవీ ! ఋతువా
 నరసైన్యంబుల కిధీశ్వరుండును, వానరశ్రేష్ఠుఁడును బలసంపన్నుఁడును నగు సుగ్రీ
 వుడు, కీ కార్యమును సాధింప నిశ్చయించియున్నాడు. పరాక్రమసంపన్నులును,

శ్రీకృష్ణులును, బలవంతులును, మనస్సంకల్పమువలె నతివేగవంతులును నగువాఁ
లనేకులు నతినిచేతి క్రిందనున్నారు. ఆవానరులు ఆకాశమునంగాని, క్రింద పాతా
లునంగాని యీరైటికి నమను నడ్డముగాఁగాని యేయడ్డలేక సంచరింపఁగలరు.
తీయునెంతటి గొప్పకార్యములందుఁగాని మితిమీరినతేజుండు గలవారుగాన క్రిం
పడక సాధించి తీర్తురు. మహాభాగులును బలదర్పితులు నగునావానరులు ఆకా
మాన్దంబున సంచరించుచు భూమికంతయుఁ బలుమాటు ప్రదక్షిణము గావించి
అచట సుగ్రీవునియొద్ద నున్నవానరులలో కొంఱలు నాకంటె సధికులుగాను గొ
దలు నాకు సమానులుగాను నున్నారు. కాని యొక్కఁడొండునను నాకుఁ దక్కు
యగువాఁడు లేడు. నాతోటికేయిచ్చటికి నచ్చితినే! ఇక మహాబలవంతులగు
వానరులు రానేర్తురని చెప్పనేల? ఎచ్చటికేయినను పని పంపవలసియున్నపుడు
కులయినవారిం బంపకు; తక్కువవారి నే పంపుదురు. దేవ! కాఁబట్టి, నీవు సరితాపప
ట చాలు. రామునిపయిఁ గోపముమానుము. వానరయూధపతులు ఒక్కఁడంట
నీలంకకు నచ్చి చేరుదురు. భాగ్యవతి! పురుషసింహు లగునారామలక్ష్మణులును ;
వీఁపుము నెక్కియుండుండిన చంద్రసూర్యులవలె నీయొద్దకు రాఁగలగు. పగవా
లీఁచమడంచువాఁడై సింహముం బోలియున్న రామునిని, ధనువుంబట్టి లంకాద్వారిన
ననున్న లక్ష్మణునినీ, నీవు శీఘ్రంబునఁ జూడఁగలవు. సఖములును గోతలునే యాయ
ములుగాఁగలిగి వీరులై సింహశౌర్యాలములవలెఁ బరాక్రమశాలురై, వెనుగడంబు
వలె, కిమిదభుక్షివాఁడగులంకకు శీఘ్రముగా లంకంతేరి యుండుట చూడఁగలఁ
ఇక శీఘ్రముగానే లంకామలయనాచరించి నెత్తిములందు మేఘకాగులును బర్హ
సమానులునగు వానరొత్తిములు సింహవాదములు నీయుధ్వనులు నీకు వివేచిచ్చున
ఇక రాముండు శీఘ్రముగానే వెనవానరైతియుఁ గిక్కురికి శత్రువులనెల్లఘో
మడచి నీతోఁగూడ నయోధ్యాయందుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడు కాఁగాఁ జూడఁగలవు. అ
చెప్పితిని. అంత నీవు సీతావిరహంబునఁ బడచుభ్రమములను నావలనవిని, నీరీయు మిక్కి
లియు పీడితికాఁగా నేను తెంపునతిగించుకొనిదిట్టములై యిండున న ముచిమా
లు చెప్పి కలకదేర్పఁగా కమిథలరాజనుతి నీతి దు ఖముపోయి నెమ్మదిగొంది
దయ్యె. ఇది యులుచుమొనిమిదవ సర్గము.

సుం దర కాండము

అమాన్తము.

పం నీతాలక్ష్మణహనుమత్సమేతి శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.

శ్రీరామద్వైపం బ్రహ్మణ నమః.

శ్రీమద్రామా యణము

వచనము
యుద్ధ కాండము.

మొదటిభాగము.

జీవరాజసుధీ ప్రణీతము.

మద్రాసు:

ఆనందముద్రాయంత్రాలయమునందు

ముద్రితము.

అర్. వేంకటేశ్వర్ అన్వేషింపెనీవారిచే బ్రకటితము.

1912.

All Rights Reserved.

All Rights Reserved.

Copyright 1912—by R. Venkateshwar & Co., Madras.

This book is fully protected by an Indian and Foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate it into any other language and offer it for sale. A substantial copy of the words, ideas or illustrations contained herein constitutes an infringement of a copyright, and notice is hereby given that suit will be filed in every case of infringement.

కాపీరైట్ 1912 న సం. ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అండ్ కంపెనీవారు కాపీరైట్ దారు. ఈ పుస్తకము ఇండియా కాపీరైట్ టుచేరిన పరదేశీయపు కాపీరైట్ టుచేరిన సురక్షితమైనది. ఎవరుగాని యీ పుస్తకమును సంపూర్ణముగాగాని లేక యిందొక భాగమునుగాని తాము వేరుగా ప్రకటించుటకును, మఱియొక భాషయందు తర్జుమా చేసి క్రయమునకు నిచ్చుటకును, హక్కు ఇయ్యబడదు. ఇందుఁ గలపదములనుగాని భాషములనుగాని పటములనుగాని ఏమాత్రమైనను కాపీచేసినయెడల అది కాపీరైట్ టును ఉల్లంఘించుటయే యగును. కనుక కాపీరైట్ టును ఏవిధమున నుల్లంఘించిన వారును దావాకు లోనగుదురని దీనిచే తెలియనగును.

శ్రీరామాయణ పురాణము.

సుందరకాండమున పురుషకారభూతయగులక్ష్మీ దేవకృత్యము చెప్పబడినది. ఇం దుపాయభూతుఁ డగునీశ్వరునికృత్యము చెప్పబడుచున్నది. హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాటిపోయి నీరంజాది మరలినద్రువపిదప రాముఁడు వానరసైన్యముతో లంకవయినైత్తి రావణాదులవధించి నీతాదేవిని మరలఁబడసి యయోధ్యకుం బోయి పట్టాభిషిక్తుం డగువృత్తాంత మిఁకాండమునఁ జెప్పబడుచున్నది. అం దీభాగమున రామాయణమునకెల్ల సారభూతి మగువిభిషణశరణాగతియు రాముని యథయప్రదానమును మిక్కిలియు జ్ఞానబోధకముగను విహితముష్టికసాధకముగను పల్లితములై యున్నవి. ఇందు ముక్తిసాధనములందెల్ల శ్రేష్ఠంబగు ప్రపత్తిస్వరూపమును దానియంగముల స్వరూపములును దాని కుపసాదకములగు గాథలును మనోజ్ఞముగాఁ బ్రతిపాదించఁ బడియున్నవి. రాముని దీనరక్షాత్వరయు శ్రీరామవాత్సల్యమును కారుణ్యవైభవమును ననన్యకములు, అద్భుతములునై యున్నవి.

అథయప్రదానసారమునంగల శ్లోకములకుఁ బెక్కింటికి తనిశ్లోకపువ్యాఖ్యలను సులభశైలిని నియ్యంబడియున్నవి. ఆవ్యాఖ్యలందుఁ బ్రతిపాదితములై యున్న యపూర్వవిషయములును, సర్వవిశేషములును, రహస్యవైభవములును, సఖలముముఠువులకు నన్యుతరసాయనములై యతిచమత్కారకారులై చవులుగొలుపుచుండును.

ఈకాండమున కిది మొదటిభాగము. లక్ష్మీన భాగములును దోడంతోడవ వెలువడఁగలవు. ఈమాయుద్యమమునకుఁ జందావారులును బోషకులునై తోడుపడిన మానసియులందఱును దక్కినభాగములును జదివి యానందము నొందుదురు గాఁత.

టి. దే.

విషయసూచిక

శ్రీవ్రేడు రామనిరూపమును జూచి రుక్మిణివారకము లగువచనములం శిష్యులు ...	1254
రాముడు హనుమంతుని లంకాపురము దుగ్ధాదులనృహంస మడుగుట; హనుమంతుడు వానిని విడిచివేయుట ...	1256
రామనిరూపము చే శ్రీవ్రేడు వండునెడలుట; వైష్ణవభాగములం వయ్యోయోనల రక్షకులుగా నిలుపించుట; వండునెడలుట; రాముడు హనుమంతుని లక్ష్మణు డంగడునినెక్కి బయలుదేలుట; మార్గమున శుభనిమిత్తములు వైష్ణవులు సముద్రతీరమును జేరుట; నీలుడు వైష్ణవులను పముద్రతీరమున విడియించుట ...	1259
శ్రీరాముడు సముద్రమునుజూచి నీలం వలంచి రుక్మిణిచండా లక్ష్మణుం డతని వాక్యానించుట. రాముడు, లంకాయందు హనుమంతుడు చేరిపోయిన కార్యములకుఁ జింతింపఁడై మీఁద క్రతువు శిక్షింపుటకు మున్ను చేయవలసిన యాయితీపాటులను మంత్రులతో నాలోచించుట ...	1267
రామునిమంత్రిలు క్రతులలను వెఱుంగక రామునిపరాక్రమాను బుద్ధికించి యుట్టుఁ గలిగించుట ...	1270
ప్రహస్త దుర్ముఖ వజ్రచండ్రి నికుంఠలు తిమిగిమపరాక్రమములు పొగడుచుఁ బా మెక్కికొర రాముని జయించి రాఁగలమని రాములకుఁ శిష్యులు ...	1273
మంథుడుచెప్పెట్లు తక్కినప్రహనులెల్ల శిషియుద్ధమున కుమ్మక్తులుకాఁగా విభీషణుడు వెలవని వారించుట ...	1275
విభీషణుడు రామునిగృహంబుననుబోయి నీలం చెచ్చిపదిమొనలుగా లంకలోఁ గడగు నానాదుర్నిమిత్తములును శిష్య నీలం రామునకొనుగుమని బోధించుట; రాముడు వాఁ నంగీకరింపకుండుట ...	1277
రాముడు వ్యాకులుబృహదయుఁడై మగల నాలోచించుకొను మంత్రులంగూడి మంత్రనిగ్రంథంబ్రతీకించుట ...	1279
రాముడు నీలం రామునకొనుగకను యతనిని జయించుట కుపాయము నాలోచించుట; కంభకర్ణుడు నిజపరాక్రమముచే రనులన్ని ను పట్టుకొని చెప్పుట ...	1282
మహాపార్థుడు నీలం బదంకముగా ననుభవించుమని రాములకుం శిష్యులు; రాముడు లక్ష్మణుడు సుగ్రీవి వంశ బలాత్కరింపరావని చెప్పుట ...	1283

విధిమణుడు శ్రీరాముఁ డెట్టివారికిని గణవ నలదిగానివాఁ డనియు నీత నరని కొనుగట్టయే చర్యరాక్షసులకు శ్రీమకరమనియుఁ జెప్పట	1290
ఇంద్రజిత్తు విధిమణునిమరణమును ఖండింపఁగా విధిమణుఁ డింద్రజిత్తుదుర్బుధ్ధి నువశ్యునించి దూషించుట	1293
రాముఁడు విధిమణు నమమానింపఁగా నతఁడు నలుగురుమంక్రులతో వీడ్చిని యాకాశ మున కెగసి రామునకు లంకను దమ్మును రక్షించుకొమ్మని మఱొకమాట పాఠ మువదలించుట	1296
విధిమణుఁడు మంత్రిసహతుఁడై రామలక్ష్మణు లున్నయెడకుఁ బోఁగా వానరులు ప్రహరింపుఁ డలఁచుట; సుగ్రీవుఁడు విధిమణునిరాక రామునకుఁ దెలిపి వాఁడు మధ్యఁ జనుట; రాముఁడు విధిమణునినినీచింపి సకలవానరులమరణములడిగి తుదకు హనుమంతునిమరణము చొప్పున విధిమణుఁ గయికొనఁదలఁచి యతనిఁ దోడ్చర నియోగించుట	1298
శ్రీరాముఁడు శరణాగతరక్షణమే తనమహావ్రతమనిచెప్పి సుగ్రీవునకుఁ గహితాభ్యావకండు గాఢలం జెప్పి విధిమణునిఁ దోడ్చర నియోగించుట	1328
రామ విధిమణి సమాగమము; శ్రీరాముఁడు వాఁరమధ్యమున విధిమణుని లంకకుఁ బట్టుము గట్టు ట; సముద్రమును దాటఁ జరించుట	1367
రాముఁడు పేనలతో సముద్రతీరమునకు వచ్చుటను శాస్త్రజునివలన రాముఁడువని సుగ్రీవుని రామునుండి వేలుపటచుటకై శుకునిఁ బంపఁగా వానిని వానరులుగొట్టుట; రాముఁడు వలదని వారించుట	1374
రాముఁడు దర్శితయనమున మాఁడురాక్రతుండి నూరాధించినను సముద్రుండు వ్రనమ్ముడుగా కుండఁగా కోపించి బాగవయోగమువకుఁ బూనుట; లక్ష్మణుఁడు వలదని వారించుట.	1377
రాముఁడు సముద్రునిపై బ్రహ్మాస్త్రమును వేయఁబొడుగుట; సముద్రుండు రామునకుఁ బ్రత్యక్షజ్ఞు పేతువుగట్ట నలుని నియోగించి బ్రహ్మాస్త్రమును తనవడుమనున్న ద్రుమకుల్యముపై వే యించుట; నలుఁడు పేతువు నిర్తింపఁగా రాముఁడు సమస్తపరివారముతో సముద్ర మును దాటి సువేలాప్రాంతమున వైశ్యముతో విడియుట; దేవతలు రాముని స్తోత్ర ము పేయుట	1384
శ్రీరాముఁడు యుద్ధసూచకములయిన మహాశ్వార్థులములనుగాంచి వానిని లక్ష్మణునకుం జొప్పుట.	1391
రాముఁడు పేనను గరుడవృక్షహముగాఁ బన్నట; రామునివారుఁడైన శకుండు వానరులచే పట్టునడి రామునిచే విడువలసొంది రామునిశిష్యుఁడోయి మనకు గణచుట యపా ధ్యము నీతను రామునకిచ్చని విన్నవించుట	1393
రాముఁడు శుకసారణు లనువారులం బంపుట; విధిమణుఁడు వారలను బట్టుకొని రాముని కప్పనింపఁగా నతఁడు కరుణతో వానరచైత్యము జూపించి వారిని విడిచిపెట్టుట; వారు పోయివచ్చినవృత్తాంతమెల్ల రామునకుం జెప్పట	1396
వానరపేనను జూచుటకై ఏకిరి యున్నకమైసపాపిపాదము జెక్కినరామునకు సారణుఁడు నానావానరయోధులను వారిలపరాక్రమాదులను వేలుపటచూపి చెప్పట.	1399
సారణుఁడు రామునకు నర్చనార్హులయిన ప్రధానవానరయోధులకులం జొప్పుట	1402

	పుట.
సారణుడు రామబుడు జెప్పినచానిని సంపూర్ణముగా జెప్పనందున తనకుండు తాను దక్కిన	
వారి నెల్లఁ జూచి చెప్పట	1406
రామబుడు తన సారణులను భిక్షునించి శార్దూలాదిచారులను బంపఁగా వారు వానర సేవం	
బ్రజేశ్వరించి విభీషణునిచేఁ బట్టజడి రామునిచే విడిపడి మరల లంకకువచ్చుట ...	1409
శార్దూలాదులు రామబునితో రాముడు వానరదీరసహితుఁడై సువేల్వాదిపాంక విడిసి యు	
న్నాడని చెప్పట	1411
రామబుడు మాయాచి యగువిద్యుజ్జిహ్వనిచే ఖండితమయిన రామశిరస్సును, మోపెట్టఁబడిన	
ధనుస్సును, నీర మున్న హనుమంతునిచేఁ బంపినచూడామణిని మాయచే నిర్మింపఁ జేసి	
నీరకుఁ జూపుట	1414
నీర మాయారామశిరస్సునుజూచి పలవించుట	1418
విభీషణునిభార్య యగునరమ నీతాదేవి నూఱడించుట	1423
సరమ రామబునియభిప్రాయమును దెలిసికొని నీరకు వచ్చి చెప్పట...	1426
హల్యవంతుడు రామునకు నీరశాసంగుటయే కర్తవ్యమని రామబుకు బోధించుట ...	1428
రామబుడు లంకానగరసంరక్షణమునకై యేర్పాటులుగావించుట	1431
రాముడు వానర సైన్యమునకు గుప్తివిధానము గావించుట	1433
శ్రీరాముడు లంకను జూచుటకై సువేల్వాది వారోహించుట	1436
రాముడు లంకానగరమును జూచుట	1438
సుగ్రీవరామబులద్యంధ్యయూధము	1440

పటములపట్టిక.

పుట.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునిహితములను తిరస్కరించుట; విభీషణుడు ఇంద్రజిత్తును దూషించుట : రావణునకు హితమును బోధించుట ...	1293
విభీషణుడు తిలమంత్రిలతో రావణుని శరభాజ్ఞాచ్యుత్తర ఆకాశముననుండి వానరులను ప్రార్థించుట; రాముడు విభీషణుని పోత్తెర నియోగించుట.	1329
వానరులు గురుకు గొట్టట; రాముడు వారిని నలవచి వారించుట ...	1375
రాముడు మరాఠురాష్ట్రము విద్యశేమునకునుండి సముద్రమును శరణుజొచ్చుట ...	1378
సముద్రుడు కనుపట్టకపోయినందున రాముడు బ్రహ్మస్తమమును బ్రయోగించి సన్నధుడగుట ...	1385
సలుడు వానరసహాయుడై సముద్రముపై సేనువును గట్టుట ...	1389
రామలక్ష్మణులు సేనువువూచుకా సముద్రమును చాటుట; వానరులు వెంటించుట ...	1390
కుకసాగులు రామసైనికులచే బొరిసిన పరాభవమును రావణునకు విన్నవించి సీతను రాముని కట్టుచి ప్రార్థించుట ...	1398
వానరసైన్యమును జూచుటకై రావణుడు మన్నరిగ్రహాదిము వెక్కుట; వారణాసురుడు రావణునకు రామామలను హేళనచేసి మోచి చెప్పుట ...	1400
రావణుడు రామునిమాయాగిమ్మును హేళన జూపుట; సైన్యవేసపడుట.	1415

యుద్ధ కాండము.

శ్రీ రఘునాథన వర బ్రహ్మశాసనము.

శ్రీమద్రామాయణము

యుద్ధకాండము.

రాముడు, హనుమంతుడు కలిగినది కలిగినట్లుగా జెప్పిన వృత్తాంతము నంతయు విని మిక్కిలియు బ్రీతుడై యట్టిప్రియ వాత్త విన్నచివఁ జెప్పడగిన పలుకుల హనుమంతుంఁగూర్చి సుగ్రీవాదులతో 'హనుమంతుడు చేసిన కార్యము * గొప్పది; మిక్కిలియు గొప్పది. ఇట్టి భూమియు దెవ్వరికిని జేయ నలవికాదు; చేయుటకే కాక మనస్సున నెలంచుటకు నూడ వేతెవ్వరికిని భూతలమున శక్యము గాదు గ్రుత్తంతుఁడును వాయుదేవుఁడును నొక్కటిగాఁగలిసి మహావీరుఁడ్రును దాఁటుదురు.

అవతారి. సుందరకాండము భగవద్గీతికి పునఃకారభూతియగు లక్ష్మీచేరికార్యము చెల్లించెనది. ఇది మహాయశ్యము చెప్పటకై యుద్ధకాండ మారంభింపఁబడుచున్నది. ఇందు, కార్యము నాంధించిచ్చిన భృగువుని గుడల న్నామి యిట్లుండదుకొనెలయునని యుపదేశించుటకై సుగ్రీవాదుల నాత్మహుఁడెంచుచు నీతావృత్తాంతమును చెచ్చిన రామంతుని రాముడు ప్రభవనర్థమున పోషించుచున్నాఁడు. ఇందు 'శ్రుత్వా రామమతో వాక్యమ్' అను ప్రభవనర్థమున 'హనుమతి' అనశ్చయమంగల 'మ' కారముచే గాయత్రి పదునై పదిమందిము గ్రహింపఁబడినది. కాన పదునాలుగు శ్లోకములు ముగిసి పదునై పదిమంది సహస్రము అరంభింపఁబడుచున్నది తెలియునది.

* సుమద్రయను దాఁటుటచే గొప్పది; లంకను ప్రదేశించుటచే మిక్కిలియుగొప్పది. లంకను భర్తించుటచే ముగ్ధమయినది; లంకయను మరో నెడనెచ్చుటచే మనస్సున నెలంచుటకు నూడ శక్యముగాని నాదు; అలాగా మొదట నమించునది దాఁటుట శక్యము కానిది. దాఁటునది లంకను ప్రదేశించుట యశక్యము. ప్రదేశించినది దాఁటి భర్తించుట యశక్యము. భర్తించినది దాఁటి నెడనెచ్చుట యశక్యమని భావము. మఱియు 'పశ్యత్ శిరః సుశ్యా' పశ్యత్ మితికావ్యము. శిర్షైర్దానభృన్యాశ్చ నీ వాచన పుత్రికామ్' 'సురువులను బ్రసరింపఁబడునది సుతింపవలయును. మిరువులను బంధువులను పోల్చునది వోడవలయును. దాసులకు భృగువులకు, కార్యమతీర్చినవలె గొనియాడవలయును. బ్రతుల నెప్పుడుగాని సుతింపఁగూడదు' అన్నట్లు రాముడు దాసుండని నామమంతుని, కార్యనాథుని గొనియాడుచున్నాఁడని తెలియునది.

హనుమంతుఁ డొకఁడే దాఁటును గాన) గరుత్మంతుఁడును వాయుదేవుఁ డిరువుర
 డక్క, హనుమంతుఁ డొకఁడుడక్క, మహానముద్రమును దాఁటుఁగలవానిని మఱ
 వ్వనిని నేను జూడలేదు. లంక, దేవతలకును దానవులకును యక్షులకును గంధర్వ
 లకును ఉరగులకును రాక్షసులకును నెదిరింప నలవిగానిది; రావణునిచేతఁ బడి
 ముగా రక్షింపఁబడునది. అట్టిలంకను (వీర్య బలసంపన్నుఁ డయినవాఁడు శత్రువులకె
 వారితుండఁగాక) బలమునెయిఁ జొచ్చినను ప్రాణములతో వెడలి వచ్చువాఁడె
 వఁడు? చొచ్చి వెడలివచ్చుట యట్లుండినీ బలవరాక్రమ సంపన్నుఁడయ్యెను, హన
 మంతునకు నాటికానట్టివాఁ డెవ్వఁడు. ఎట్టివారికి నెదిరింపరానిదై మీఁదు మిక్కిల
 రాక్షసులచేత నురక్షితమై యున్నలంకను జొరఁగిలఁడు? హనుమంతుఁ డిట్లుఁ
 యతీత క్తికిఁ దగినట్లుగా అతీతవనభంగాదిక మగుతనపొనిషకార్యమును తననా
 మియగు సుగ్రీవునియొగము లేకయే చేసియున్నాఁడుగాన, యతనికి భృత్యులై
 యతనినియొగముచొప్పున దాను జేయవలసిన సీతాదర్శనాదికార్యమునకుం బెంత
 మే చేసినవాఁడయ్యె. ఏభృత్యుఁడు, స్వామినిన్న దుష్కర మగు కార్యమున నియో
 గింపఁగా, దానినిజేసి, స్వామియందలి భక్త్యతిశయముచే అతఁడు నియోగింపఁబోయి
 నను, ఆకార్యమునకుఁ గావలసినట్టి యితరకార్యము నుటాడఁ జేయునో వాఁడుత్తమ
 భృత్యుఁ డందును. * ఏభృత్యుఁడు, ఉత్సాహయుక్తుఁడును సమర్థుఁడునై తనస్వామి
 యొగించినకార్యమును మాత్రమునేసి యందుల కనుకూలమును ఏలికకు ప్రయ
 మునగు నితరకార్యమును అతఁడు నియోగింపలేదనియెక్కువగాఁ జేయుచున్నా
 అతఁడు మధ్యమ భృత్యుఁడందును. ఏభృత్యుఁడు కార్యాంతరిమందు వ్యస్తా
 కయు సమర్థుఁడునయ్య నుండినను, రాజుచే నియోగింపఁబడినను, అతఁడు చెప్పిన
 కార్యమును కూడఁ జక్కఁగాజేయఁజో వానిని అధమభృత్యుఁడందును. హనుమంతు
 ఁడుత్తమభృత్యులక్షణలక్షితుఁడు గాన తనకు నియోగించిన సీతాదర్శనకార్యమున
 తదనుకూలముగా నుత్తమభృత్యుఁడగువాఁడు చెప్పకయే చేయఁడగు నశోచన
 భంగ లంకాదహనాదులయిన యధిక కార్యములును జేసినాఁడు. అందు రాక్షసులక
 నోడినోననందునఁ దనకును లాఘవము గలిగించుకొనలేదు చెప్పినంత కెక్కువగా
 జేసినందున సుగ్రీవునకును మిక్కిలి సంకోచము గలిగించినాఁడు. † ఇప్పు డీహను

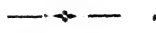
* పండులకు 'నియోగము' పరంకార్యం ముఖ్యమై యున్నది. (ప్రయత్నం). భృత్యులు సమర్థులై
 తమస్వామిని సైన్యమునందుకు* అనిమాటలు. దీనికి 'భృత్యత్వము'. పరంకార్యం ముఖ్యమై యున్నదే
 ప్రయత్నం! భృత్యులై భృత్యుని సమర్థులై తమస్వామిని సైన్యమునందుకు* అని మాత్రాంతరము. దీనిని విభి
 త్యుఁడు ఉత్సాహింపఁబడును సమర్థుఁడునయినను రాజుచే నియోగింపఁబడిన కార్యమునై తమ స్వామిగా చేత
 కార్యమున జేయఁజో వాడు చెప్పినంత జేయుటచే భృత్యుఁడు; ఎక్కువచేయుటచే అధమభృత్యు
 ఁడు. కాన మధ్యమభృత్యుఁ డందును.

† ఇచట రామునిభావమేమనఁగా, హనుమంతుఁడు సీతంజూచి రాకుండుడని నేను నాయాశి

మంతుడు నీరను జూచి వచ్చుటచేత, నేనును, మహాబలుడుగు లక్ష్మణుడును, రఘు
 వంశమునఁ బుట్టినవారందఱును అత్తహత్యారూప మైనయధర్మమును దప్పించు
 కొనుటంబట్టి ధర్మమునందే లెస్స నిలుపఁబడినవారమైతిమి. ఇప్పు డిట్టి ప్రియవార్తం
 జెప్పిన యీ హనుమంతునికిఁ దగునట్లు ప్రియము సేయకున్నావే! యనునదిమాత్ర
 ము, నామనస్సును దీనత్వమున మిక్కిలియు (సంతాపమున) వ్యాకులపెట్టుచున్నది.
 *మాప్రాణములనెల్ల నిలఁబెట్టిన మహాత్మునకు నాహనుమంతునకుఁ బ్రత్యుపకారము
 కేయుకాల మిదిగోవచ్చినది ఏమి యొసంగవచ్చును? సర్వస్వము నొసంగిననే నా సంతా
 తాపము దీటును ఇదిగో నేనొసంగు నాలింగనమే యాసర్వస్వం బొసఁగుట యగుఁ
 గాక! అనెను. ఇట్లుచెప్పి రాముఁడు ప్రీతిచే నవయవములు పులకితములుకాఁగా, నీరం
 జుచుకార్యము సాధించి వచ్చినట్టియా మహాత్ముని హనుమంతుం గవుంగలించుకొ
 నెను. రాముఁడుకొంచె మాఁగొందించి మరల వానరాధీశ్వరుఁ డగుసుగ్రీవుఁడు విను
 చు కఁగానే, 'నీరను వెదకిన విషయముమాత్రము, సముద్రము దాటుట, అంతఃపు
 రమును జొచ్చుట మొదలగు నన్నివిధముల, చక్కఁగానే కావించఁబడి సిద్ధగలిగినది;
 కాని సముద్రము దాటరానిదగుటను దలంచుకొనఁగానే, నీతాప్యత్ర'యముచే సం
 త్పుష్టమైయున్నను నామనస్సు మరల నిప్పటివిషాదము నొందినదయ్యె. సముద్రము
 నన్నిలిదిరి పొంగిరానిది. అది అగాధదలముగిలది. వానరులందఱు నొక్కటిగాఁజేరి
 పరిమళము, ఇంద్రులందఱ లక్ష్మణుఁడు ప్రాణములునును. నాయురువురిందాచి రఘువంశపువారగు
 ధీరతరులును బ్రాణములునును. కాఁబట్టి యందఱిను అత్తహత్యారూపమున ధర్మము గలుగును.
 అట్టియధర్మమును గలుగియునుచే ధర్మమున నే నిలుపఁబడినవారి మైత్రిమఁ భావము.

* ఇందులకు మూలము. 'విమనర్విస్వభూతిస్తు పరివృద్ధోవానామతిః । మయాకాలమిమం
 ప్రాప్య చిత్తస్తస్య మహాత్మినః' దీనికి విశేషార్థము:—(విమ) ఇది వ్యాపకపద్యమైనది. అఁగా 'ఇ
 ల్లప్పువాతాభివ్రాతౌమహా' 'రివంశి'చేరిఁ గలుగినఁబడినదియు తన కభిమతి మైనదియును గొ
 ర్చిదేవామగిలవాఁడు' అన్నట్లు తనకు విరివిగ, 'గర్భముగిలవా తివిగిలవాము' అని యట్టివగుట
 వ్యాపకపద్యమే కాఁగా, మన గమకు అన్యధ్యమైనదానిదా తమ కభిమతి, దయన వానిగిలరు.
 అట్లే తివిగిలతియు భాగ్యమైయున్న తివిగిలవాము నీ-అఁగా అట్టిగిలవామతోడి యానింనను. అ
 భిమతి, దగు భావమంతున కిచ్చుచున్నాఁడని నెరియునది. (సర్వస్వభూతి) అదిగిలవామతోడి
 యానింనను తనకు సర్వస్వభూతిమైనది. అతితప్ప నీతేదియచ్చినను 'ఇది యియ్యలేదు' అని కఠఁ
 రియ్యోచును. ఈదిగిలవామనే యచ్చినచో ఇది సర్వవిరాధరముల క్షాత్యమైనది గావున సర్వము
 నిచ్చివర్జియగును. (పరివృద్ధోవానామతిః) భావమంతునికి అరింగనమును-అమృతియును భుజించినవా
 నికి, గడ్డిచుండును మొదలైనవి యియ్యరాదుగదా. 'నీపహామేపరమాపాదక' అన్నట్లు, 'ఈదిగిల
 వాండు ప్రేమగలవానికి నిదియే యియ్యఁదగును. (మయాకాల మిమంప్రాప్యదైరి) ఇతిఁడు వానిన
 నేదిగాఁ యిచ్చింపలేదని విర్తింతుడున్నాఁడు. ఎప్పు డిదిగిల నీదైవి నియ్యఁగూడును' అని యు
 త్పలించునోనే నేనున్నాను. ఇప్పుడు నేనిచ్చుచానిని ఇద్దరి నిషేధింపరానమయును లభించినఁగాన యి
 చ్చితిని. (తిస్యమహాత్మక) అమహాత్ముఁడైన-అఁగా మహాన్యభావోద్వైస లేక మహోపాధుఁడైన-యా

యట్టి మహాసముద్రమును దాటి దానిదక్షిణపుగట్టు నెట్లు పొందగలరు? * నీతకు, సముద్రమును దాటివచ్చున ట్టివృత్తాంతము చెప్పబడియున్నది. అయినను వా నరులు సముద్రమునుదాటి యవ్వలిసరిచేరుటకు నికమీఁదటఁ జేయవలసిన యు పాయ మేమిగలదు? ఏమియునులేదే' యనెను. పగవారిని రూపుమాపు మహాభా వుఁడు రాముఁడు, హనుమంతుం జూచి యిట్లు చెప్పి యంత శోకంబునఁ దల్లెఱవడు చు చింతించుచుండెను. ఇది మొనటిసర్గము.

—♦—
 { గనుగ్రీవుఁడు రామునిదుఃఖమును జూచి దుఃఖివా }
 రకము లగువచనములం జెప్పట.

అంత నిశరభమహారాజపుత్రుఁడు గాన శోక లేకమునకుం దగిసిరాముఁడు నంతోపయుక్తుఁడై యున్న సమయముననే శోకమునఁ బొక్కుచుండుటంజూచి నకలమిత్రిగుణసంపన్నుం డగునుగ్రీవుఁడు, అతనిదుఃఖమును బోగొట్టుమాలల 'నీ గోత్రమా! ప్రాకృతమియ్యట్లు నీవును పరితపించుచున్నావేమి? ఇట్లుండనడు న్ని తిప్పుడు సావ్యాసమును ఎడలునట్లు నీవు దుఃఖమును దిగవిడుపుము. నీతవృత్తాంత మును శత్రువుండునలమును వెలిసియెనపిడ, రాఘవా! నీకు దుఃఖము గలుగుటకుఁ గానిగమేమో నాకుఁ దోచలేదు. నీవు రాఁలవృత్తాంతమును గనుంగొను నట్టి సూక్ష్మబుద్ధిలవాఁడవు, నీశాస్త్రముఁ దెలిసినవాఁడవు, ఊహావాహములందు నాటికేతేనవాఁడవు, ఇది యిట్లుగనని నిర్ణయించు జ్ఞానమును గలవాఁడవు. ఇట్లు నీగుణములనుబట్టిచూచినను శోకము గలుగరాదు' యోగి యగువాఁడు మోక్షపు రుష్కమునకు దూషకి మగుబుద్ధిని విడుచుట్లు నీవు నీయుత్సాహమును చూల్చుటచే వామనుఁడనెచ్చితిని వేల్పువృత్తివనమనున పీఠ రక్షించెను. 'అపరాధాన్తరేణ వ్యక్తి' 'మద్ర ముదోఁతొచ్చి నిదురించెను' అని పద ప్రాణములు విడువన్నచిత్రో వత్స! శాసందేశమునెట్ల రక్షించెను. ఇట్లు మాయువురికిను చేహము లొనరినవానికి వాయుశక్తివాయువుట యుచిగానే మియఁభావము.

* ఇందులకు 'యద్యత్కేవలసృతైర్లోకైశ్చోక్తానిగోమమ! సమద్రపారగమనే హరిణాంకమో త్తిరక్' అనుటయు. వీరికి వాసీతయొక్క యీవృత్తాంతము నాకుఁ జెప్పబడినది! అయినను సమస్త మును దాటుట కుపాయ మెట్లు? అని యర్థాంతరము.

† ఇట్లు శోకసంభాగింపుఁడగు రాముఁడొచ్చి సమదుఃఖిగుఁడుగాన ముగ్ధివుఁ దాశోకమునకుఁ దాళక 'అప ద్దుష్కార్తగమనే కార్మకాలాత్మయేషచ! అపహృతః! హితాశ్వేషీ యాగ్నిల్లిగభాషితి' 'అపవయంతును తిష్ఠమార్గమునఁ బ్రవిర్తించువుడును, కార్మకమునకుఁ గలము మింఁదోపు ఎపుడును, హితుగోరువాడు తన్నుకుగకున్న న మంఁదమటలు 'చెప్పలయు' ననియందుటకు దుః ఖివారికిమగు వచనము 'కుచితా త్యాగితా శార్కం సమానముభిభుతా! అనురాగశ్చ చాక్షిణ్యం సర్వితాచ సుహృద్గుణా' అన్నట్టి మిరియగిగుమలన్నయఁ గలవాఁడుగాన రాముని! సమాధానము చెప్పుచున్నాడని తెలియునది.

సాసార్తకమయిన యీబుద్ధిని దిగవిడుపుము (సముద్రము దు పైర మేయనియు సంతాప ముక్కుటలేదు.) మేము మహానక్రములు నెఱసియున్న సముద్రమును దాటి లంకాపురికోటలపయి నెక్కి నీపగవానిని రావణునిం జంపెదము. కాన సముద్ర మెట్లు దాటుదుము? లంక నెట్లెక్కుదుము? శత్రువు నెట్లు చంపుదుము? అని సంతాపమువలదు. * శోకమున మనస్సు వ్యాకులమై, దానిచేత నుత్సాహముదూలి, దైవ్యమునొందినవానికి సమస్తప్రయోజనములును నశించును. అందువలన నతనికి శోకమేకాక యాపదయు సంభవించును; (ఇట్లు శోకమునకుఁ గారణమే కలుగదు కారణమున్నను దానిని విడువవలయును.) సహాయములేదనియు శోకమువలదు. శూరులును సమర్థులును నగునీమావానరయాభనాథులందఱును, నీకుఁ బ్రయంబువకై, యగ్ని నుఱుకుటకయినను నుత్సహించియున్నారు. ఇక లెక్కినదానికిఁ జెప్పనేల. వారల కిట్టియత్సాహమున్నదని యెట్లు దెలిసికొంటివందువా? వీరల యబ్బునుజూడఁగా నెట్టియత్సాహము గలవారని నాకుఁ దెలియుచున్నది. నా కీవిషయమై దృఢమైన తర్కముగలదు. నేను పరాక్రమించి, నీత నవహరించిన కావ్యవిద్యమన కొడిగట్టిన నీపగవానిని రావణుఁ జంపి నీనిం దెచ్చునట్లు, నీవుత్సాహంబు చేసువలయు. ఆయత్సాహము మఱిమికాదు. రామా! సముద్రమునందు నేతువు గట్టునట్లును, మనము రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుని లంకాపట్టణమును జూచునట్లును నీవుత్సాహము చేయవలయువా. త్రికూటపర్వతశిఖరమునఁ బ్రతిష్ఠితమై యున్నయాలంకాపట్టణమును జూచినం జాలును. ఆ చూచినంతమాత్రినే, రావణుడు యుద్ధమున హాతుఁడై నట్లే నశ్యునింపును. భయంకరమైన సమీకాలయమగు సముద్రమున నేతువుచుగట్టక, దేవేంద్రసహిసులగు దేవాసుగులయనను, లంకాపురిని దేశచూడఁ జాలకు. లంక దాటివెళుకు, సముద్రమున నేతువు గట్టవలెకీణముననే, యీవానరి సైన్యమంతయు సముద్రమును దాటి జయమునుబొందినదని యెంచుకొనము. ఈ వాఁలను, యుద్ధమునందు సోదరులను గావరూపులు నగుదుగు (లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁగూడఁ బెకలించి తేచ్చుటకును శక్తిలేనియున్నామి.) రాజా! అందువలన శోకమువలై సమస్తకార్యములను నశింపజేయునట్టి యీ బుద్ధి, ఈ దుఃఖమును, వదలము. శోకమునందింతటఁ బునఃపొందు దుఃఖమునొందునేని, ఆతని శోకము నశించును. మహావ్రాహ్మ! శోకము ముఖ్యముగా నవలంబించియుండు పుణ్యుఁ డిట్టికాలమున, దేనిని నొడఁగూర్చుకొనవలయునో యట్టిదైవ్యమును పరాక్రమమును ఆవలంబించియుండును. నినుఁబోడితూతులును మహాత్ములు నగు పురుషులు, అగపడకుండు దానివిషయమైకాని. నశించినదానివిషయమైకాని, ఏవిషయముందును ఎంతమాత్రమును దుఃఖమునొందఁగూడదు. అట్లు దుఃఖమునొంది నేని

* శోకమున అమత్సాహము, అమత్సాహమువలన దైవ్యము, దైవ్యమువలన అర్థభాగము, అర్థభాగమువలన ఆపద, ప్రాపించుచుగాన యిన్నిటికి మూలమయిన శోకమును వదలఁచు భావము.

సమస్తకార్యములును జేయును. నీవు సమస్తబుద్ధిమంతులలోను నుత్తముఁడవు. సమస్తశాస్త్రార్థములను దెలిసినవాఁడవు. మఱియు నాయట్టిసహాయులంగూడి, యిప్పుడు శత్రువునువధింపుము. రామా! యుద్ధంబున నీవు విలుదాల్చియుండఁగా, నీయెదుట నిలువఁజాలినవాఁడు, ముల్లకములం దెవ్వండును నాకిగవడలేదు. వానరులుఁవయిమోపియున్న యీ కార్యము. ఎంతమాత్రమును చెడలేదు. ఇక ననంతమగుసముద్రము దాఁటి కీఘముననే నీతాదేవింజాడఁగలవు. రాజా! అట్లుగావున నింతవఱకు దుఃఖంబూనినది చాలు. ఇక కోశము గయికొనుము. క్షత్రియులు నిరుద్యోగులయినచో మౌనభాగ్యులగుదురు. మిక్కిలియుఁ గోపముగలవానికి నందఱును భయపడుదురు. మఝుంగూడి యిఁకనీవు భయంకరుఁడును ననీనాథుడును సముద్రుని దాటునట్టి యుచాయునును నిచటనే సూక్ష్మబుద్ధిగో విచారింపుము. నాసైన్యమంతయు సముద్రము దాఁటి నేని సిద్ధముగా జయమునొందినట్టి యని నిశ్చయింపుము. కాన సేతువుగట్టనుచాయమే ముందు చింతింపవలయును. యుద్ధమున శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు జాలను వృక్షములను జడిగాఁగురియించి యాశత్రువులనందఱును ధ్వంసము చేయుదురు చుమా. రామా! నీవు యుద్ధోత్సుకుఁడవుగాదే సేతువుగట్టియే కాకున్నను మత్తెల్ల యొకవిధమునననునను, సముద్రమును దాఁటుదుము. దాఁటవలసినదే యక్షి. అంతట వాఁడు (రావణుఁడు) యుద్ధమున పాతుఁడయ్యెననియే తెలుచెదను. పెక్కుమాటలు చెప్పి ప్రయోజనమేమి? అన్నివిధములను నీకుఁ దప్పక జయము సిద్ధించును. అట్లని నాకు శుభసిమి త్తిములు తోచుచున్నవి. నామనస్సును మిక్కిలియు హర్షించుచున్నది* అనిచెప్పెను. ఇది రెండవసంగము.

— — —

* రాముఁడు హనుమంతుని లంకాపురము దుర్గాదుల వ్యరూప మనుగుట. హనుమంతుఁడు వానిని విశేషింపించుట.

కాకుత్స్థకులతలసం దగురాముండు నానయను గనుఁగొనువాఁడు, గాన సుగ్రీవుఁడు యుక్తియు క్తముగాఁ జెప్పినమాటనువిని యొప్పుకొని, యంతే హనుమంతుం జూచి 'తపము పెంపునఁగాని, సేతువునుబంధించికాని సముద్రము నింకించికాని, ఏవిధముచేతననునఁగాని యీసముద్రమును దాటుటకు నేను మిక్కిలి సమర్థుఁడనై యున్నాను. ఇక సివిషయమై చింతలేదు. హనుమంతా! ప్రవేశింపరానియీ లంకాపురికి దుర్గప్రాకారము లెన్నియున్నవి? వానిని నాకుంజెప్పుము. మఱియు సైన్యము పరిమాణమును, ద్వారములందు చీలలు మొదలగువానిచే నెవ్వరికీఁ జొరరాకుండునట్లు చేసియున్న రక్షణక్రియయును, లంకాపురగు ప్తికైన ప్రాకారపరిభాదుల

* ఇట్లు రాముఁడు హనుమంతుని సమసరించి సముద్రము దుర్గపురముని కోకమిశించిన పుష్కాయుండగు సుగ్రీవుని యుపదేశముచే ధైర్యమాఁడి నీతిశాస్త్రముచొప్పున సహాయకరత్రువుగా నామిద్యుష్టభావము తెలియ నడుగుచున్నాఁడన తెలియునది.

నిర్దామమును, రాక్షసులగృహములును, ముందు నీవు చెప్పగా నన్ని వింటినిగాని మరల వాని నెల్లఁ గన్నారఁజూచినట్లు, విశదముగాఁ జెలిసికొనఁగోరుచున్నాను. నీవు లంకలోనంతయు, అనాయాసంబున, ఉన్నది యున్నట్లుగానే చూచియున్నావు. దానినంతయు నాకు నున్నది యున్నట్లుగానే వివరింపుము. నీవుచూచుటకును చెప్పటకును అన్నిటికిని సమర్థుఁడనగుదువేకదా!' అని యడిగెను. రాముఁ డడిగినదివిని వాయువు స్త్రీఁ డాహనుమంతుఁడు, వాక్యవిదులందు మేటిగావున మరల రాముంజూచి 'లంకా పురాను, దుర్గిక్కర్మలగు ప్రాకారము లగడ్డలు మొదలయినవాని నిర్మించుటచేత రక్షింపబడుచున్న విధమును, సైన్యములు దానిం గాచువిధమును, రాక్షసులకు తమస్వామి యందుఁగల భక్తిప్రకారమును, లంకకు రావణుని తేజముచే సంపాదించిన యత్యంతిస మృద్ధియు, సముద్రముభయంకరతత్వమును, లంకయందు చతురంగలసమూహము లయ్యెయ్యెడల విధజుచి యుంపబడుటయు, రథగజతురగాది పాహసములసంఖ్యయు నన్నియుఁ జెప్పినను వినుఁడు' అని చెప్పి యంత నాక పిలిచుఁడు వానినంతయుఁగలరూపుఁడ జెప్పినాడై 'లంకలోని జనులందఱును పెంపుపొంపున మిక్కిలియు సంతోషులై యుండును. అందు మల్లీన యేనుంగులునిండియుండును. అది మిక్కిలియు విశాలమయినది. అందు రథములును గుఱ్ఱములును మిక్కిలియు నెఱసియుండును. రాక్షససమూహములు స్క్రితినీయున్నవి. కాన పగులకు నాపురమును బ్రవేశింప నలవిగాదు. అందు విశాలములగు ద్వారములు నాలుగుగలవు వానితలుపులు ఇనుపచీలలు మొదలగువానిచే దృఢముగా రచించుటై యుండును వానికి మిక్కిలియు బెద్దవి మైన గడియ మ్రాకులుండును. మఱియు నవి మిక్కిలియు నున్నతియున్నవి. ఆ ద్వారములందు, బాగాములను శిలలను దివ్యవట్టి యంత్రములు మిక్కిలియు దృఢములును విఠులములున్న యుండును. పగివారి సైన్యములు నచ్చినపుడు అవి శిలలను బాగాములను నగిపిచి వారిని తొరగిన యాడివైచును. ఆ ద్వారములందు నీకు లగు రాక్షసులనేకులు, ఒక్కమాటు మార్గం జంపునవై జెడిసెనులుగానుండు వాడీ మొలల నునుపగునియలను నూలులతోఁబడి నుంచియున్నది. ఆ లంక చుట్టును బాగాకుచుడు మోకవెడ్డప్రాకార మున్నది. దానినెక్కుట కష్టము. దానియందచ్చటచ్చట, పద్ద రాగములు పగడములు నైహార్యములు ముత్యములు, నీచే పొడుగుండునైన ప్రదేశములుగలవు. ఆప్రాకారముచుట్టును మహాభయంకరములయిన చక్కరియగడ్డలు గలవు. అవి దిగుటకు నలవి గానంతటిచల్లనినీళ్లు గలిగి మిక్కిలియు బాగాతము, మొనల్లితోను మర్మియములతోను గూడియుండును. ద్వారములయెడ, ఆయగడ్డలమీఁదుగా రాకపోకలకై పలకలతో చేయఁబడిన నాలుగుం తెనలుగలవు. అవి మిక్కిలియు విశాలములయినవి వలసినపుడు వానివల కిలనెట్టి చిమ్మనై చుటకై ఆసంతేసలందు పెద్దయంత్రములు పెక్కులున్నవి. మఱియు నచ్చటఁగావలియుండు భటులకుఁగాను గృహములు వసునగా నున్నవి. అచ్చటికి

శత్రు సైన్యములు వచ్చునపుడు, ఆవంతెనలు పట్టణమును రక్షించుచున్నవి. ఎట్లనగా, నాయత్రిములగ డ్దలమీద నెల్ల అంతటను ఈవంతెనలకలను జమ్మివై చుచున్నది. కాన శత్రువులకగ డ్దను దాట నలవిగాకుండును అందు కి త్తరద్వారమునందలి యొకవంతెనమాత్రము మిక్కిలియు స్థూలమై, ఎంతయు దృఢముగాఁ గట్టంబడియున్నది; కాన దానిని గదల్చ నలవిగాదు. దానికాధారముగా బంగరు స్తంభములు వెక్కులు అగ డ్దలలో నిలువంబడి యున్నవి. దానిఁ గాచువారి కాధారముగా వేడులును బ్రకాశించుచున్నవి. * రామా! రావణుడు ద్యూతాడవ్యసనములచే కిలంగని మనంబుగలిగి, ఎచ్చరికతోడ, సైన్యములను ప్రతిదినమును జూచుకొనుటయందు జాగరూకుఁడై తా నెప్పుడును యుద్ధంబునకే యుద్యమింపఁడై యుండును. మఱియు లొక త్రికూటపర్వతమునఁబడి నుండుటవలన దాని నెక్కి పయికిఁ బోవుటకు నూత్ర యేమియులేదు. అచటకే బోవుట దేవతలకయిన నలవిగాదు. దానిని జూచుటయు భయముగలిగించుచున్నది. జలదుర్గమును, పర్వతదుర్గమును, ననదుర్గమును, స్త్రాకారపరిభ్రాజమయం బగుకృత్రిమదుర్గంబును అని నాలుగు విధములయిన దుర్గములుగలవు. రామా! లొక, మిక్కిలియు విశాలమగు సముద్రమునన్నలితీరమున నున్నది. ఈసముద్రమును దాటుటకు నోడదారియులేదు. మఱియు నివ్వటివారికి నచ్చటి నార్త తేలియు నుపాయమును లేదు. కాన లొకకు జలదుర్గమున్నది. దేవపురముంబోని యాలొక, ఐక్యతాగ్రమున నిర్మితమై హయగులచేతను గజములచేతను సంపూర్ణమై, యెన్నఁదిని బోన నలవిగాకన్నది; కాన యెంతమాత్రమును జయింపరానిదై యున్నది. ఇట్లు పర్వతాగ్రముననుండుటచే దానికి పర్వతవనదుర్గములునుగలవు. అగ డ్దలును శత్రువులను శిలలనువర్షింపఁబడుచుండు యంత్రములును, దురాత్ముడగు రావణుని లంకాపురమును మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నవి. ఈలొకయందు పూర్వద్వారమునఁ బదవేలరాక్షసులున్నారు. వారందఱు శూలపాణులు, ఎన్నఁదికి నెఱింప నలవిగానివాని, యుద్ధమున ముందునిలిచి ఖడ్గంబులం బోగుదురు. అందు దక్షిణద్వారమున చతురంగసైన్యముతోఁగూడ లక్షరాక్షసులున్నారు. ఆచతురంగబలము లోనిపదాతులు మిక్కిలియు శూరులగుదురు. అందు పడమటిద్వారమున పదిలక్షల రాక్షసులున్నారు. వారందఱును చర్మమును కవచమును ఖడ్గములును దాల్చి సమస్తాస్త్రంబుల నెఱింగి వెలుగుచుండురు అందలియు త్తరద్వారమున నూఱుకోట్ల గాక్షసులున్నారు అందు గొందఱు రథికులును గొందఱు గుఱ్ఱపురౌతులును, గొందఱు గజవాహకులునుగ నున్నారు వారలు సత్కులంబునంబుట్టి రావణునకు విశ్వాసపాత్రులై యుతనిచేత మిక్కిలియు గారవింపఁబడుచుండురు మఱియు నెన్నఁదిని మార్కొనరానిరాక్షసులు

* ఇది మాయాసృష్టయంత్రకృతి మాపన్న యుయుస్సురామ రావణాది ధర్మకృతుల కృత్యములను మనదర్శనకే రావణుడు యుద్ధము గోరినపుడు సేంజాదుట కావంతెనపై ఎచ్చరింపఁగలదు

వెక్కువేలకొలదిని పట్టణమధ్యమస్థానమున నున్నారు. లంకయం దండఱును జేరి కాపున్నవారు నిండుగా నొకకోటియగుదురు. నే నావం తెనలను విఱుగఁ గొట్టితిని. ఆయగ్దలను బూస్పివైచితిని. ఆలంకనంతయుఁ గాల్చితిని. ఆప్రాకారమాలను గూలఁద్రోచితిని. కనుక నిపు డంతకష్టములేదు. నేను మఱియు రావణుని సైన్యములో పాతికపాలయి మహాపరాక్రమశాలురగు రాక్షసులను రూపుమాపితిని. ఏయుపాయము చేతనయినను సముద్రమును దాటదము. ఇక వానరులు లంకను హరిము చేసిరనియే నిశ్చయింపుము. రామా ! అంగదుఁడు ద్వివిదుఁడు మైందుఁడు జాంబవంతుఁడు వనసుఁడు నలుఁడు సేనాపతియగు నీలుఁడు సముద్రము నెగురుచు దాటిపోయి లంకను దానివర్షవత్తులతోను, వనమలతోను, అగ్దలతోను, బహిర్ద్వారములతోను, ప్రాకారములతోను, గృహములతోను బెల్లగించి యిచ్చటికిఁ జేఁగిలరు. కాన తక్కినసైన్యముతో నీకుఁ బనేమి? సైన్యములన్నింటిలోను నారభూతులయినయంగదాదులకు వేగ యిట్లానతిమ్ము. యాత్రికు యుక్తంబగుముహూర్తమునఁ బయనంబగునట్లు సమృద్ధింపుము' అనెను. ఇది మూఁడవ సంగము.

రామునియనుజ్ఞచే నుగ్రీవుఁడు దిండువెడిలుట; సైన్యభాగములందయ్యెయోధుల రక్షకులుగా నియమించుట; వండువెడిలుట; రాముఁడు హనుమంతుని లక్షణఁ దింగిదిని వెక్కిరియలుచుట; మార్గమున శిథిలమై పుట్టములు సైన్యములు సముద్రతీరమును జేరుట; నీలుఁడు సైన్యములను సముద్రతీరమున విడియించుట.

మహాతేజంకును సర్వోపరాక్రముఁడు నగురాముఁడు, హనుమంతుఁడు చేష్టించెడియు మొనటనుండియు యథాక్రిమముగా విని, హనుమంతుంజూచి, 'నీవిపుడు భయంకరుఁడగు రావణునిపట్టణ మగులంకం జెప్పుచున్నావే. దానిని శిఘ్రముగానే హరిము చేసి కలంది నలంది నై చెడిను. సర్వమునకుఁ జెప్పెన' నని యంతి సుగ్రీవునింజూచి 'సుగ్రీవా! ఈనుహూర్తమునందే పయనము కావలయునని కోరుచున్నాను. ఇప్పుడు సూర్యుఁడు పట్టవగలింతుచున్నాఁడు గాన ఈమధిజన్మహూర్తము ప్రయోగానునకు మనకు యుక్తిమయినది; జయమును గెలిపించునది. సూర్యుఁడు నుద్యోగితుఁడై యుండునపుడు, విజయోదయం, జయనీయధిజన్మహూర్తమున నేను బయనమగుదనని, నీతను దొంగిలికొనిపోయిన యారావణుఁడు ఎప్పుడుగాని యెచ్చటికిఁ బోయితిప్పించుకొనఁగలఁడు? వాఁ డెక్కడికుఁ బోయినను విడువక వెంటఁబడి గోటపెరుతును. విషముద్రాగి వీడితుఁడైన యొకఁడు చావఁబోవునంతటిసమయమున, సమృథపు సైన్యమునొంది కొంత జీవించునట్లు, నీత నేను బయనమొనఁచుటనువిని జీవితమందు

గొంతయాశం బొందగలదు. సుగ్రీవా! *నేడు త్రరానత్తము. పునర్వసునంబుట్టిన నా కిది సాధనతారయగును. రేపు హస్తతో చంద్రుడు గూడుచున్నాడు. అది నాకు నైధనతారయగును. కాన సమస్తసైన్యములంగూడి నేడే పయనమయ్యెదము. మఱియు శుభసూచకములగు శకునములును గోచుచున్నవి. అవశ్యము రావణునినధించి జనకరాజకూతుని సీతం దెచ్చెదము. ఇదిగో నానేత్రము మీఁదుగా నడచుచున్నదిగాన యవశ్యము నామనోరథ మగుజయము సిద్ధించునని తెల్పునట్లున్నది' అనెను. అంత ధర్మాత్మ డగురాముడు కార్యంబుల నిపుఁడుగాన వానరరాజగు సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుడును దా నాడినవాక్యముల నభినందింపగా మరల సుగ్రీవునితో 'నీలుడు బలవంతులగు లక్షవానరులు వెంటరాగా, మార్గమును జూచుటకై యీసైన్యమునకు ముందు నడచుఁగాక' అని యట్లు చెప్పినమాత్రనే నీలుడు నన్ని హితుఁడుకాగా నతనిజూచి 'నీలా ! నీనాపతీ ! మిక్కిలియు ఫలమూలములుగలిగి, చల్లనియడవులతోను జలములతోను నూడి, తేనెయు నవ్వారిగా దొరకుమార్గమున శ్రీఘ్రముగా నేనం కిసికొనిరావ్వు. దురాత్ములగురాక్షసులు చూర్ణంబున ఫలమూలములను జలములను విషాదులుగలిపి చెఱిచివేయుదురు. నీవు ప్రాచూలిక లేక వారలట్లు సే మకుండునట్లు నిశ్చయమైస్సరక్షించుచుండుము. (ఒక నేళ పగవారు పల్ల పువట్టులందును, జలదుర్గములందును, కరణ్యములందును సందుజూచి మనలంగొట్టుటకై నేనల సుంచియుండును.) వానరులు నలుగడల నాకసంబున కెగిరి యామాకందునలందు పగవారు సేనలుగిదియున్నానో లేనో చూడవలయును. ఏదేని నిస్సారమున బలమున్నయెడల దానినిచ్చటనే యుగయోగమునకై నిలిపివేయుడు. మన మిప్పుడు పూనిన కార్యము భయంకరమైనది సుడి కీన యుద్ధమును దప్పక ఐరాక్రమము మెఱయవలయును. మహాబలు లగువానరసింహులు నూఱులకొలదిని వేసవేలుగానుగూడి, మహాసముద్రము ప్రవాహమునలె జూపట్టు మనసేన యగ్రభాగమును నడపించికొని పోదురుగాక. చంద్రతాకానుడగు గజుడును మహాబలుఁడుగు గవియుఁడును, గవాక్షుఁడును, గర్జించియున్న యాఁటోతులు గోవులముండటంబోవునట్లు, సేనకుముందు నడచురుగాక. ఎగురువారిలో నెల్ల గన్నాకయు వానరుల కెల్ల మిన్నయగు ఋషభుండు, వానర సైన్యమునదక్షిణార్కవ్యును(అనగా పడమటిప్రక్కను) బాలించుచువచ్చుఁగాక. మత్తగజముంబోలె ధర్మింపరానిబలవంతుం డగు గంధమాదనుండు వానర సైన్యము నెడమప్రక్కను బాలించుచు వచ్చుఁగాక. నేను, ఐరావతమును దేవేంద్రు, దానోహించునట్లు, హనుమంతునియు నారోహించి, నేనాసమూహముల కుత్సాహంబు గలి

* ఉద్ధరణ్ణః యందుఁ బ్ర గూణుఁడైవట్టచి ఛాల్లనమని పూర్ణమయిండు ప్ర గూణమని తేరియుచున్నది.

† సైన్య కేదిక్కుంగూర్చిపోవుచున్నదో యదిక్కు తూర్పుగా గ్రహించుటచే ఇటచిట నును పడమరగా గ్రహించునది.

గించుచు సైన్యమునుధ్యక్షమున వచ్చెదను. యక్షనాథుడగు కులేరుడు సార్వభౌమ
 మనుదిగ్గజమునెక్కి పోవునట్లు, అంతకనమానుడగు నీలత్పఱుడును, అంగదు నాగో
 హించివచ్చుగాక. జాంబవంతుడును సుషేణుడునూ, వేగదర్శియు ననువీరుమువ్వు
 యను భల్లూకరాజును మహాబలుండు నగు భూముడును సేనకుక్షీని (వెనుకటి
 భాగమును) రక్షింతురుగాక' అనెను. వానరోత్తముడగు వానరనాథుడు సుగ్రీవు
 డు, రాముండు చెప్పినదివిని మహావీరులగు వానరులకుఁ బయనముకండని యా
 జ్ఞాపించెను అప్పుడు వానరులందఱును యుద్ధోత్సాహులయి గుహలనుండియు
 పర్వతశిఖరములనుండియు నెగిరి గంతులువైచిరి. అంత నీతిధర్మమును జక్కగా నెఱిం
 గిన రాముండు, వానరరాజగు సుగ్రీవునిచేతను లక్ష్యునిచేతను బూజితుండై వానర
 సైన్యముగూడి దక్షిణపుదిక్కుంబట్టిపోయెను. అతఁడు వానరసైనికులు తన్ను నూ
 ట్లకొలఁదిని, లక్షలకొలఁదిని, కోట్లకొలఁదిని, పదివేలుపదివేలుగాను, మల్తగజాబుల
 వలెఁ జూపట్టుచు బరివేష్టించిరాగా నపుడు పయనమైపోయెను. అప్పుడు రాము
 డు పోవుచుండఁగా నరినివెంట వేతాకగొప్పవానరసైన్యము పోయినదయ్యె. ఆవా
 నరులు గర్వితులై సంతోషముపట్టలేక సుగ్రీవునివ్రాపున, అందఱును ఏగురుచు,
 గంతులువైచుచు, గర్జించుచు, సింహనాదములుసేయుచు, పరుగులువాటుచు, సుగం
 థులగు ఫలములందనుచు దేవియలరావుచు, వేడుకకొఱకు, పువ్వులగుత్తులజొం
 కములతో నివ్వెట్టిల్లు పెద్దనృతములను కీర్తిం బట్టికొనుచు దక్షిణదిక్కుపోయిరి. అప్పు
 డు వానరులు గర్వంబున విజ్ఞప్తమగుచు, బలంబునఁ గొండఱు, ఇతరులం బయికె త్తిరి.
 కొండ టిగితులూ బడఁద్రోసిరి. కొండఱు త్రోవునడి యశక్తులుగాన యట్లు ద్రోసిన
 వారి నాక్షేపించిరి శక్తులగువారు కొండఱు తమ్ముఁ ద్రోసినవారిని మరలఁ బడఁద్రో
 సిరి. వానరులు రామునిసమీపమున 'మనము రామని రాక్షసులనందఱును జూపి
 వేయవలయును' అని గర్జిల్లుచుండిరి. వీరుండగు ఋషభుడును నీలుండును కుము
 దుండును వెక్కువానరులంగూడి, సేనకు ముందునడచి మార్గము శోధించుచుండిరి.
 పగవారిం బీచమడఁచు వానరరాజ సుగ్రీవుండును, రాముండును లక్ష్యుండును, బల
 శాలురును భయంకరులు నగువానరులు వెక్కువై పరివేష్టించిరా, సేనామధ్యంబు
 ను బోయిరి. వీరుండగు శతవలియును వానరుండును, పదికోట్ల వానరవీరులు బలసి
 రాగా, నొక్కండే వానరసైన్యమునంతయు నధిష్ఠించి రక్షించుచుండెను. కేసరియు
 బలముండును గజాండును, మహాబలుండగు నర్కుడును నూఱుకోట్ల వానరులతోఁ
 గూడి, వానరసైన్యము నొకపార్శ్వమును రక్షించుచుండిరి. సుషేణుడును జాంబ
 వంతుండును బహుభల్లూకములచేఁ బరివేష్టితులై, సుగ్రీవుని ముందటనుంచుకొని,
 వానరసేన పశ్చిమభాగమును రక్షించుచుండిరి. వానరసేనానాయకుండును వీరుండు
 ను, వానరతిలకుండును, ఉత్పతనశాలురలో నుత్తముండు నగునీలుండు నలుప్రక్క
 లు దిరుగుచు, వానరసైన్యమును రక్షించుచుండెను. మఱియు వీరులగు దర్శిముఖు

డును, ప్రజంఘుడును, రంభుడును, రథనుడును నలుప్రక్కలం దిరుగుచు వానరుల
 నెల్ల ద్వారవెట్టుచుఁ బోయిరి. ఆవానరసింహులు, అట్లు బలంబున విజ్ఞప్తిగఁజూచు
 టోవుచు, మాంముననుండి నృతంబులును లతలును*లిగి యున్నవర్సరారాజంబగు
 సహ్యావర్సరినిను, మఱియు తానులు మొదలగునని చక్కగా వికిసిందియున్న
 సాన్సులను లెక్కాములను వనములనుం జూచిరి. సగూర్దప్రవాహముంబోలె నవా
 రంబై భయంకరమగు నా వెనువానసైన్యము, భయంకరకోపుఁ డగురాముని
 యాడ్డకు భయపడి, నగరంబులమీఁదను గ్రామములమీఁదనుం బడక, మహాధ్వని
 మీఁత, మహాఘోషంబగు సముద్రము*బోలె పోయిడియ్యె. రాముని ముఖోల్లాస
 ము గలిగించుటకై యతనిప్రక్కల శూరులను నానరోల్లములు వోదిరింబులగు
 నుత్తిమాశ్వంబులకై వడి, శీఘ్రంబునం బోయిరి. పురుషోత్తము లా రామలక్ష్మణులు
 హనుమదంగదులపయి నుండుటంజేరి, గొప్పగ్రహములగు శుక్రబృహస్పతులతో స
 బంధించిన చంద్రసూర్యులుంబోలెఁ బ్రకాశించిరి. అట్లు ధర్మాత్ముం డగురాముడు, వా
 నరనాథుఁడగు సుగ్రీవుడును లక్ష్మణుడును బూజింప, వాని సేనాగూఢి, దక్షిణపు
 దిక్కునకుఁబోయెను. అంత నంగమిన్వైఁ గూర్పుడియున్న లక్ష్మణుడు, పరిపూర్ణము
 నోరథుడై నిమిత్తశాస్త్రస్త్రియు ప్రతిభయుఁ గలవాడుగాన, హనుమంతునియు
 నున్న రాముంజూచి మంగళవాక్యముననీవు రావణుని శీఘ్రముగాఁ జూచి, వాఁడెహ
 రించిన సీతను మరలఁబొంది, మరొకథం బీడ్చి, స్వపదార్థసమృద్ధం బయినయయో
 ధ్యానగరమునకుఁ బోగలవు. రామా! ఆకాశమునందును భూమియందును, గొప్ప
 శుభనిమిత్తము లేవిగలవ్రా, అవియన్నియు నిప్పును ఆవిర్భవింపి నీకార్యసిద్ధిని పొ
 చించుచున్నవి. వాయువు, వృదువై, హిశంబై, సుఖకంఠై మూలంబుసూచించుచు
 మెల్ల మెల్లగా సేనకెంబడి నీచుచున్నది ఈమృగములును బక్షులును నివిగో, మధుర
 ధ్వనులు నింఘాఢ ధ్వనించుచున్నవి. దిక్కులన్నియుఁ జేటగానున్నవి. సూర్యుడును
 నిర్మలుడై వెలుగుచున్నాడు నకలనేదిదుం డగుభాగ్యుడు శుక్రుడును రావ్రీ
 హసంయోగములేక ప్రసన్నతేజుడై నీకు వెనుకం బ్రకాశించుచున్నాడు. మఱియు
 బరిశుద్ధులగు సప్తర్షులును కాంతులుకీరిప దక్షిణదిశకుంబోయి మరలుచుం ధ్రువు
 నకుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచు) నింతయుఁ బ్రకాశించుచున్నారు. మహాశ్వలు
 చిత్వోపవంశ్యులు నగుమనకుఁ బ్రధానకూటస్థుడును రాజరియునగు త్రిశంకు
 డును విశ్వామిత్రుడు సృజించిన సప్తర్షులతోని నపిఘంబోగూడి, నిర్మలుడై
 ప్రకాశించుచున్నాడు. మహాత్ములగు మనయిశ్వరువంశీయుల మేలినక్షత్రములన
 విశాఖును రెండునక్షత్రములును క్రూరగ్రహముచే నాక్రమింపఁబడక నిర్మలమై త్రి

* శుక్ర బృహస్పతులతోఁ గూడిన చంద్రసూర్యులంబై నవటలే వాలుగుగ్రహములకూడిక బ
 హుజరివాళపేగుపుగాన రామంక్షణులు హనుమదంగదులు నెక్కుట బహుశక్తునివాళిమార్గ
 మని వ్యంజితిమగుచున్నది.

శాశించుచున్నవి. ఇదిగాక నిర్మలిత వర్త్యమును రాక్షసుల సత్కర్త్రమునయిన మూలా
 సత్కర్త్రము దాపుననున్న భూమి కేతువుచే స్పృశింపఁబడి తక్షణమిక్కిలియు బీడిత
 మగుచున్నది. ఇంతయు రాక్షసుల వినాశమునకే దాఁరించినవి వలయుఁగా మృత్యు
 స్త్రస్తులగువారి సత్కర్త్రము అట్టియంత్యకాలమున, దుష్టగ్రహముచే బీడితమగును.
 మఱియు జలములు స్వచ్ఛములగు మంచితరుచిగలిగియున్నవి. వనములు ఫలములచే
 బహిష్కారములై యున్నవి. వృక్షములన్నియు ఋతుమర్యాద నతిక్రమించక చక్కఁ
 గా బుప్పించి మిక్కిలియు వాసనలు గుఱాశించుచున్నవి. ప్రభూ! పూర్వాములుగా
 స్వేతుపఁబడియున్న యీ వానర సైన్యములు, మున్ను తారకాసురయర్థమున (లేక
 చంద్రుఁడు బృహస్పతిభార్యను దారం గొనిపోయినప్పుడు తిన్నిమి తిక్షిమైన యుద్ధ
 మునందు) దేవ సైన్యములవలె మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నవి ఆర్యా! ఇట్లు శుభ
 విమలముల నన్నిటిఁజూచి సంతోషమునొందియుండినలయు' ననెను. ఇట్లు త్వఁగాఁ
 నొకప్పుడై తనయన్నను రామాని నాశ్వాసించెప్పెను. అట్లు నఖండతాయధులగు
 నాముక్షవానరసింహుల నుహా సైన్యము భూమినంతయు వ్యాపించి పోవుచుండిను.
 వానరులు చేతులచేతను కాల్చిచేతను, కేచినదుమ్ము, సూర్యవిప్రకాశము నానరించి,
 ముఁజకు భయముగలుగునట్లు గోరిమంతయుఁగ్రచ్చి కొన్నదియ్యె. భయంకరమగు
 నావానర సైన్యము, మేఘపటలను ఆకాశమును గప్పనట్లు పృథివియుతోను వనము
 లతోను ఆకాశముతోను హాసిన పక్షిగభూమినంతయు నావరించుచుఁబోయెను.
 అప్పుడావానర సైన్యము నదులను నదితెగి పట్టముగా దాటుచుండగా, అందలి
 నీళ్లరికిట్టివట్లు పోవుటకు వీలులేని నిలిచియుండుటంజేసి, వానప్రవాహములు వివరీత
 ముగా తిగుఁబడి చుట్టు పెక్కుయోజనములవఱకు, గోతినని ఆవాహులు శేట
 జలములుగల సరస్సులు, జలజలముని నీళ్లకలవిగాన, వాని నడుమదిగి దాటిరి.
 వృక్షములు నరిసియున్న పక్షిములు ప్రక్షురించుచు, వానిని వడ్డముగాఁ జట్టుదిరిగి
 దాటిరి. సమతలములయిన భూములు నచ్చునవును, వానియందంతటను న్యాపించి నది
 చీర ఫలనంగిములననములు నచ్చినవును, ఫలములందీని తినెచ్చునని యాచె
 ట్టక్రిందుగాఁబోయిరి. మిక్కిలియు గొప్పదయగు నావానర సేన యట్లు భూమినంత
 యు నానరించిపోవుచుండిను. వాయువేగు లగునావానరులఁజూచు రామకార్యము
 నిమిత్తమై, పరాక్రమము వెచ్చువెనుగఁగా, సంకుష్టంబులగు మచంబులతో మా
 క్గమునందు, ఒకరికొకరు తమతమహారాశిశతమును ను వీర్యాశిశతమును బలాశిశయ
 మును జూపుకొనుచు యూవనో శ్శేకంబునం గలుగునట్టి పలువగుల కానంపుఁ
 క్షేప్టు పెక్కులు గావించుచుం బోయిరి. అందు వెనదాగులగు వానరులు గొండలు,
 నేగ పగులువాటిరి. మఱిగొండ తెగిరిరి. వేలుగొండలు కిలకిలధ్వనులు గావించిరి.
 కొండలువానరులు తోకల నేలంగొట్టిరి. కొండలు పాదంబులను నేలగొట్టిరి. కొండ
 లు చేతులుచాచి, వృక్షంబులను విడిచి పర్వతంబులను బగులుగొట్టిరి. పర్వతచతు

లగు వానరులు గొండలు, పర్వతశిఖరములవయినెక్కి, పెద్దకేకలువైచిరి. కొండలు
 సింహనాదములు సేసిరి. కొండలు తమయూరువేగములచే తీగకొంపములను నానా
 విధముల వికావకలుగా మర్చించివైచిరి. కొండలు విజృంభించి, పరాక్రమమున తాలను
 వృక్షములనునీసికొని క్రీడలాడిరి. భయంకరములగు వానరసైనికులు నూర్ల కొలదిని, వే
 లకొలదిని. లక్షలకొలదిని, కోట్లకొలదిని భూమిని నీరికులుకునట్లు వ్యాపించియుండిరి.
 మిక్కిలిగొప్పదియగు నానానరసైన్యము, ప్రభుడగు రామునింగూడి, మీఁదుమిక్కి
 లియు సంతుష్టిచొంది, సుగ్రీవుఁడు పరిపాలించుచుండఁగా. రేయంబనలును బయనమై
 పోవుచుండను. వానరులందఱు, యుద్ధమునందలి యుత్సాహమున, మిక్కిలియు త్వరిత
 ముగాఁబోయి రేకాని నీతాదేవిచేత నెప్పుడప్పుడు విడిచిపుత్తుమా యని యాతుకగచే
 నడుమ నెచ్చటను గొంచెము సేవమునను నిలువరైరి. అంత నావానరులు, వృక్షములు
 గ్రక్కిఁజేసియు, నానావిధచుగములతోఁ గూడియు నున్న సహ్యాపర్వతమును మల
 యపర్వతమును జేరిరి. రాముఁడు సహ్యాపర్వతమునను మలయపర్వతమునను, నానా
 విధములయున ననములను, ఏటులను సెలయేల్లను, జూచుచుఁ గడచిపోయెను. వాన
 రులు మార్గంబున. సొగడచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షము
 లును, తెల్లవావిలిచెట్లను, గడ్డెఱుచెట్లను, నేమిచెట్లను, వంతరితభంజించుచుఁబో
 యిరి మఱియు వాగు, ఊడుగుచెట్లను, క్రాచుగుచెట్లను, జుప్పిచెట్లను, మట్టిచెట్లను,
 తుమ్మికిచెట్లను, నేరేడుచెట్లను, కసిరికిచెట్లను, కడిమిచెట్లను భంజించుచుఁబోయిరి.
 రనునీయములయన శిలలయందున్న నానావిధములయిన యడవివృక్షములు. వాన
 రసైన్యవేగమువలనఁబట్టి వాయువునునడిచే నల్లలాడి యావానరులపై పువ్వులు
 గురిసేసి. అప్పుడు తేనెలతావులు గుఱాళించుచుండువనములందు, మండినాది
 తము, తుమ్మెదలు ధూళిరములతో వెంటఁదగుల, సుఖస్వర్గమై, చందనమునతె
 జల్లనై వీచెను. పర్వతరాజమగు సహ్యామును మీఁదుమిక్కిలియు ధాతువులచే
 భూపితమైయుండునది ఆవానరుల త్రొక్కుడులవలన ఆధాతువులనుండి పుట్టినదమ్ము,
 గాలి సుడియువేగమునకు రేగి, మిక్కిలియు గొప్పదియగు నానానరసైన్యముల
 తటిన నలుగడలఁ గ్రమ్ముకొన్నదయ్యె. అచ్చట రమణీయములగు కొండనల్లములు
 దంతటను జక్కఁగా బుప్పించియుండు మొగలిసొదగులు, తెల్లవావిలిచెట్లను,
 మనోహరములై వసంతమునఁ బూచుగురివెండచెట్లను, పుష్పించి వాననలు నిం
 జార గుఱాళించుచుండు మొల్లసొదగులును కనుమపూచెట్లను, దంపరాళ్ళిచె
 ట్లను, కానుగుచెట్లను, ఇప్పచెట్లను. సొగడచెట్లను, నేలినచెట్లను, తుమ్మి
 కిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, నాగకేసరవృక్షములును, మామిడిచూఁకులును, కలిగొ
 ట్టుచెట్లను, కోవిదారములును, ఖర్జూరములును, మద్దిచెట్లను, శింశుపావృక్షములు
 ను, అడవిమల్లెలును, చంద్రచెట్లను, బూగుగుచెట్లను, ఎఱ్ఱగోరంబుచెట్లను, శ్రీతా
 రభ్రమ్రాఁకులును, నేమిచెట్లను, కసిరికిచెట్లను, కడంబవృక్షములును, నల్లపువ్వి

లురుగుడు మ్రోతులును, ఉలిమిరి మ్రోతులును, ఊడుగుచెట్లును, పెట్టదా
 మరలును, పుష్పిరములయిన యీవృక్షములన్నియు ఆవాసరు లెగిరినైచు దాట్లకు
 చీకాకయ్యెను. ఆనవ్యావర్తరమునందు, నడబావులు చల్లనిజలములు నిండుగాగలిగి,
 చక్కవాకకారండవములచేత వన్నెగులుకుచు, నీరుకాకులు కొంగలు మొదలగుపక్షు
 లచే నొవ్వచు, పందులు మొదలగు జలవాసినృగంబులచే వెలయుచు, ఎలుగుబంట్లు
 ను, సివంగులును, సింగములును, పెద్దపులులును, దుష్టములగుగజములును మున్నగు,
 భయంకరనృగములు తీరమందలి వనములందంతటను వెలయ, విరిసినతామరలును
 చెంగలువలును, తెల్లగలువలును, నల్లగలువలును మొదలగు నీటబుట్టు పలువగల
 పువ్వులలో నివ్వటిలుచుండెను. అట్టి నడబావులును పడియలును ఆవాసరులచే కల
 గుడు గావించబడినవయ్యె. ఆవర్తరపు నెత్తములందు నానావిధములగు పక్షిగణ
 ములు, ఆసీనంజూచి కూయిడినవి. వానరు లావర్తరమునందలి సరస్సులందు స్నాన
 ములాడి, నీళ్లుద్రాచి, యొకరిపైనొకరు జల్లులాడుచు గ్రీకించిరి. వానరు లంత
 పవ్వరమువలె నెక్కి నిక్కుటించుచుండున నందలి వృక్షములలో అమృతము
 వలె ప్రభలుగులుకు ఫలములను మూలములను పుచ్చములను భుజించిరి. తేనె
 యుబోలె గోగోచనపునన్నె గలయోవానరులు అచ్చటచ్చట తూమెడంత
 తేలియలు గలవై వేగలాడుచున్నట్టి తెట్టలతేనెలనును యధేచ్ఛముగాఁ ద్రాగుచు
 బడునంతోవంబునఁ బోయిరి. వానకోర్తములు వృక్షముల విడుచుచు, తీగ
 లనుబట్టి లాగుచు, గొప్పకొండలను బగులగొట్టుచుఁ బోయిరి. కొండలు వానరులు
 తేలియలంద్రాచి ముట్టి, యజుచు, వృక్షములులేనిచోట నడచిరి. కొండలు
 వృక్షముల నెక్కిరి. కొండలువృక్షములనుండి వేలకు దునుకిరి. వానరయూధవరులచేత
 నిండియున్న భూమి, పండిన పరిపై నిలచే నిండియున్న భూమివలె నొప్పించుడినది. అంత
 తామరచేకులనంటికి న్నులు గలమహాబాహులు రాముఁడు మహేంద్రపవ్వరమువేరి,
 నానావృక్షములచే వన్నె గులుకుదానిశిఖరము నానోహించెను. అంత దశరథ
 కుమారుఁడు రాముఁడు, మహేంద్ర శిఖరము నానోహించి, తాఁజేల్లెను మర్వ్యములును
 నిండియున్న సముద్రము జూచెను. ఆవాసరు లట్లు సవ్యావర్తరమును మహాపవ్వరము
 గు మలయమును దాటి, క్రమమున, భయంకరముగా మ్రోగుచున్న సముద్ర
 మను వెమికించిరి. పరులను రంజించువారిలో నెల్ల దిన్నయగు రాముఁడు, సుగ్రీ
 పుని లక్ష్మణునింజూడి పవ్వరము వీగి, సముద్రమును జూచుకుతుకమున పాటిలేక
 నీలుగులు దానితీరపువసమునకు వేగిపోయెను. వెనుకరుట్లు రిటాలునఁ బయికి చెం
 గలిచి యాతీరమందలితాలఁ గడుగుచుండెను. అంత విశాలమై యట్లు వెలయుచు
 న్నయాఁ ముద్రతీరమును వేరి, రాముఁడు సుగ్రీపుని జూచి 'సుగ్రీవా! ఇదిగో! మనము
 సముద్రమునొడ్డకు వచ్చితిమి. మునుపేది మనకుఁ దోచియుండెనో యాయాలోచన
 ము నిపును చేయవలయును. ఇతిమోక్ష తీరముగానరాదు; వట్టిజలమయ మగునదీ

పతి సముద్రమే కానబడెడిని. మతియు నీ సముద్రము నుచాయములేక దాట నలవి
 గాదు. అట్లు గావున నిచ్చటనే విడియుదము. వానరసైన్యము సముద్రము నవ్వలిగ
 ట్టుంజేరునట్లలోచనము సేయవలయును' అనెను. నీతాపహరణంబువలన మిక్కిలి
 కృశించి యున్న మహాబాహుడు రాముడు, సముద్రమును జేరినదివ నచట
 విడియుటంజూర్చి యపుడు సుగ్రీవునితో 'వానరపుంగవా ! మనసైన్యములనె
 ల్లను సముద్రతీరమున విడియ నియమింపుము. ఈసముద్రము దాటునుచా
 యమునుగుఱించి యాలోచించునవనరము మనకు గలిగినది. ఎవ్వడుగాని దన
 సేనను విడిచి యెచ్చటికిని బోగూడదు. శూరులగు వానరులుమూత్రము,
 అంతటను దిరుగుచుండవలయును. ఏలన, ఎచ్చటనైన మాటున కత్తువులు దాగి
 యుండి ఛిద్రము మనకు వెదకుచునుండురు గాన మాటున నున్న యట్టిభయములను
 దెలిసికొనవలయును.' అనెను. సుగ్రీవుడు రామునిమాటను విని, లక్ష్మణుండును
 దానును నానావృక్షయుతం బగుసముద్రతీరమునందు, వానరసైన్యమును విడి
 యించెను. సముద్రమునకు దావున విడిసి తేనెవన్నియు జెన్నార్చుచున్న యావానర
 సైన్యము, జేనియవన్నెగల జలములుగలిగి కాంతిఁ దీర్చుకొన్నచున్న రెండవసముద్ర
 మువలె బ్రకాశించుచుండెను. ఆవానరపుంగవులు, సముద్రతీరమండలి వనమును
 బొంది, యంతి, సముద్రము నవ్వలితీరముం జేరిగోరుచు, నచ్చటచ్చట విడిసిరి. అట్లు
 వానరసైన్యము విడియుచుండగా నచట నానన్నాహమనఁ బుట్టినమహాధ్వని సముద్ర
 పుమహాశబ్దమునుగూడ సతిక్రమించి వినఁబడినదయ్యె. సుగ్రీవపరిపాలితంబున
 యావానరసైన్యము, మూడువలయములుగా నమరియుండుటవలన మూడువిధము
 లుగా (లేక వానరు లొక్కతట్టును, కొండముచ్చులొక్కతట్టును, ఎలుగుబంటు
 లొకతట్టునుగా నిట్లు మూడువిధములుగా) విడిసి రామునికార్యమునకై పూని యత్ని
 హించుచుండెను. ఆవానరసైన్యమును మహాసముద్రమును జేరి, యందు వాయునేగ
 మున నలలు వెల్లుగా చిమ్మిఁగొనుచుండుటం జూచుచు సంగోపమనొందిరి. ఆసము
 ద్రము నవ్వలిగట్లు యిది యని చెప్పరానందవ్యయినది. దానిని గలంపఁ దరముగా
 దు. రాక్షసగణము లందు వానముసేయుచుండురు. అది నరుణునికి నునికివట్టు. అతఁ
 డ్రచండములయిన మొసళ్లుగలిగి సందెలయందు మిక్కిలి చిమ్మిఁగొటచే భయభీ
 రమై, తెల్లని నురుగుగుంపులచే నవ్వచున్నట్లును, అలయసియాటలచే నర్జును
 గావించుచున్నట్లును, జూపట్టుచు, చంద్రోదయకాలమున మిక్కిలియుఁ బెట్టుబ్బి, ప్రతీ
 బింబితంబులగు పెక్కుచంద్రబింబములచే నిజసియుండును. అందు ప్రచండవాయువు
 నకుంబోలె వేగముగల పెనుమొసళ్లును, తిమిరిమింగిలములును, మఱులచే ధగధగలా
 డు పడగలుగల పిర్మములును నెరిసియుండును. మతియు నది శింఖమారాదులగు
 దుహజంతువులును, నానావర్వరములును నందంద కలిసి, చొరరానిదై, (ఓడలుపోవు)
 మార్గములేనిదై యగాధమై యనురుల కాలయమైయుండును. ఇట్టిసముద్రమును

చుచు, వానరవీరులు దీని నెట్లుదాటగలమని విచారమునొందినవారయిరి. గొప్పగొప్ప
 పుత్రరంగములు, ముకరంబులతోను సర్వకాయములతోను గూడినవై వాయువేగం
 బునఁ జలిరంబులై మిక్కిలి యున్నతములుగా నెగురుచును బడుచు నుండిను. రాత్రి
 కాలమున సముద్రము చంద్రకిరణసంపర్కమువలనఁ దళతళ వెలుగు నీటితుంపరలు
 గలదై యగ్నికణసమూహములు వ్యాపించియున్నట్లు చూపట్టుచుండును. ఆకాశ
 మును అట్లై ప్రకాశించుతెలియించునగులదై నెరసియున్న నక్షత్రములచే నగ్ని
 కణములు వ్యాపించినట్లు లుండును. సముద్రమును మహానాగులుగలది. ఆకాశంబును
 మహానాగులుగలదియే. సముద్రంబునను ననుకులుండును. ఆకాశమునను అనుకులుం
 దును. సముద్రము భయంకరమైనది. ఆకాశమును భయంకరమైనది. సముద్రము పా
 తాళమువలె గంభీరముగ నుండినది. ఆకాశము నెప్పుడు నట్లయిండునది. కాన య
 ప్పడు సముద్ర మౌకాశమువలెను, ఆకాశము సముద్రమువలెను, నుండిను. ఇది సము
 ద్రమలియు నిది యాకాశమనియు నెంతమాత్రము భేదమగపడదయ్యె. సముద్రపు
 జలము ఆకాశమువలె నుండినది. ఆకాశము సముద్రజలమువలె నుండినది. ఆకాశ
 మునందు నక్షత్రములు వెలుగుచున్నవి. సముద్రమున రత్నములు వెలుగుచున్నవి.
 కాన నాయాకాశసముద్రములు రెండును ఒక్కటివలెనే మఱొక్కటి భేదములేక
 చూపట్టుచుండినవి. పురుష మేఘసమూహము వ్యాపించియున్న యాకాశమునకు, త
 రంగసమూహములు వ్యాపించియున్న సముద్రమునకును, రెండికిని ఎంతమాత్రము భే
 దమగపడలేదు. ఆమహాసముద్రమునందలి యల్లులు ఒకొకటిదాఁకి మోడికొన్న
 వై. యుద్ధమునందు పెద్దభేదాలుఁగోలె, భయంకరావాంబున, ధ్వనించుచుండినవి.
 తన్నిసమూహములును జలసమూహములునుగలిగి మిక్కిలియు విట్టుగా మ్రోగుచు,
 వాయుహతమై యేకీభూతిమఁబట్టును. ఆకాశమున కుద్గమించుపట్టును, కోపంబు
 నొందియుండుపట్టును. జలపట్టును, జలదాసుగణములచే వ్యాప్తములు. వాయువే
 గంబునకు లేచుకరుగుంబులచే నాకాశమున దాట్లునై చుచున్నట్లు గాన్పించుచు
 వాయుహతింతటి మహాజలంబు లల్లకల్లోలవచుచు నున్న సముద్రమును మహాత్మా
 హుమూహ నావాసములు చూచిరి. అంత సప్పుడు వాసములు, జలతరంగముల తిరు
 గుల్లచే మహాధ్వని బొల్పుచు, నుద్భాతమయిపట్టు చూపుచున్న సముద్రమును
 జూచి యాశ్చర్యమునొందినవారయిరి. ఇది నాలుగవసర్గము.

—◆—

●●● { శ్రీరాముడు సముద్రమును జూచి నీరం వలించి } ●●●
 ముగియఁగా లక్ష్మణుం దిరిగి నాశ్వాసించుట

వానరసేనాపతియగు నీలుడు, చక్కఁగా రక్షకులనేర్పించి, నిర్భయముగా
 విడిచి, సముద్రపు సుత్రరీతమునందు, నీతిశాస్త్రాక్షిపింబున లెప్పుగా నేనను విడి
 యించినవాడయ్యె. అప్పు డచ్చట మైదుండును ద్వివిమండును ననెడి వానరలింకు

లిరువుదును, వానరసేన యన్ని ప్రక్కలను కాపుదలకై తిరుగుచు గాచుచుంటి. అట్లు సైన్యమంతయు సముద్రతీరమున విడిసినంతనే రాముడు తనపార్శ్వభాగంబునఁ గొలిచి యున్న లక్ష్మణుం జూచి, "శోకము, కాలము కడచిపోఁగాపోగా, తానును, తీసిపోవునని లోకులు చెప్పుదురు. అయినను సీతనుజూడకుండుటవలన నాకుఁగల శోకమో, లోకులు చెప్పనట్లు తీసిపోవునదికాదే! నాఁడునాటికి మఱిమఱి హెచ్చుచున్నదే! సీతను మరలఁ దేజాలినవాడవై శోకింపఁదగునా" యందువా! ప్రియురాలు దూరముననున్నదని నాకుదుఃఖములేదు. రాక్షసుఁడు గొనిపోయినాఁడని గాని దుఃఖములేదు. ఏలన నచ్చటికిఁబోయి వానిని జంపి దేనేర్తునుజమీ. కాని, యాచెలువ స్త్రాయంపువయసు తన్ననుభవించుటలేక వ్యర్థముగాఁ గడచిపోవుచున్నదే యని యిందులకు మాత్రమే శోకించుచున్నాను." అనిచెప్పి యంతవాయువుం జూచి 'వాయూ! నా ప్రియురాలెచ్చటనున్నదో యచటికిఁబోయి నీవుమా! అట్లెచ్చట వీధి యాచెలువను స్మృశించి నన్నును స్మృశింపుము. దానిస్మర్యము మఱియొకవిధమున సిద్ధిపడు. ఎట్లన ఆచెలువ చంద్రునిఁజూడఁగా ఆచంద్రుని నేనుజూడఁగా, ఆమూలమున నేను దానిని జూచినవాఁడె నగునట్లు, ఆచెలువను నీవుస్మృశింపఁగా, అట్టి నిన్ను నేను స్మృశింపఁగా, ఆమూలమున ఆచెలువనే స్మృశించినవాడనగుదును. ఇట్లు మే మొకరినొకరు చూచుకొనుట చంద్రునివశమున నున్నట్లు, ఒకరినొకరి గాత్రములను స్మృశించుట నీవశమున నున్నది. సముద్రభోగములను దిగవిడిచి నా వెంట నడివిడిచి నట్టి ప్రియురాలు, రావణుఁడు గొనిపోవుచుండఁగా, తాను తనపాత్రవ్రత్యాన్నిచే వానిని నీకుసేయం జాలినదయ్యు, నాయుండిలి భక్తివలన నన్నే గతిగా నెన్ని 'అయ్యో నాథా!' అని యాశ్రయించిన యొకరు, నాహృదయముననాటి విషముర ద్రాగినట్లు ఆచయవములనెల్ల దహించుచున్నది. మన్నభుండనున్న, ప్రియోవియోగమే కట్టియగుగా, ఆచెలువనుచింతించుటయే జ్వాలగా, నా దేహమునంతయు రేయుంబవలును చల్లనికాలమనియు వెచ్చనికాలమనియు భేదములేక దహించుచున్నది. అత్తదా! ఈమన్నభ తాపమో నుటొకవిధమునఁ దీరదు. నిన్నుఁజూడఁగాఁ గొంతి తలంపునకు నచ్చుచున్నది. కానినకు నిన్ను విడిచి సముద్రముఁజొచ్చి పరుండదను. అట్లు నీళ్లలోఁబరుచునట్టి, యిప్పుడు ప్రజ్వలించుచున్న మన్నభుండు, సన్నెఁజోకప్రముమీఁదనే దహింపఁగలవాఁడగును గాన మదిగిల్లును. నీతిబ్రతికయున్నదని తెలిసెను గనుక నేనును సాగనుండోడలుగల యాసీతయు, ఒకభూమినే యాశ్రయించి యున్న వారముగదా. ఇదియో, ఇట్లీ

* ఇట మదనాగ్ని వియోగము వర్ణింపఁబడియుంటున్నది. దానికి కట్టెలుగాను చింతింపఁగలక సాగుచుండుటచే దానికి జ్వాలగాను రూపితము లయినని తెలియునది.

† ఇట రాముడు లక్ష్మణునివిడిచి సముద్రమునఁ బరుండుట విపరీతప్రక్రియగాఁ జెప్పినాఁడు. దీనిచే లక్ష్మణునితోఁ బరుండుట సహజప్రక్రియగా భవించుచున్నది. శేషయు సముద్రమునఁ బరుండువాఁడుగాన యతనితో సాటిగా సముద్రమునఁ బరుండులక్ష్మణుడు శేషవారముయగుట తెలియచున్నది.

దుఃఖాక్రాంతుడ నయియున్న నాకు ప్రాణములు నిలబెట్టుకొనుటకు నిప్పటికి పెద్ద సాధనమయినది. ఇట్లుది నాతోఁ బాటు, ఏకశయ్యందుండునటువలె ఏకభూమియందు బ్రతికియున్నదిగదా యని యూహింపగలుగుటచే, దానిని బాసి యున్నట్లునుచున్న నాకు బ్రతికియుండుట శక్యమైనది. కాని యీసాటియూహలయే లేనిచో బ్రతుకుట నాకు శక్యమేకానోరదు. నేను, ఆసీత బ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను. నీళ్లులేనిచేను నీళ్లుగ లచేని తేమతగులుటచే నొడకుండునట్లు, అది బ్రతికియున్నదని వినుటచేత నేనును బ్రతికియున్నాను. నేను పగవారి నెల్ల నెలిని, యండములమున పిలుందులును తామర పూరేకులవంటి కన్నుంగవయుఁగలిగి చెన్నార నాచిన్నారి సీతను, వెంపుసొంపారు లక్ష్మీ నిఱోల, నెప్పుడుచూతునో! సోగనయి దొండపండువలె నుండుక్రింది వెడవిగలిగి, తామరవలె ముద్దుగులుకు సీత నెమ్మిగమును గొంచెముపయ్యెత్తి, రోగి రనాయనమును వ్రాగునటువలె, అధరావృత్తియు నెప్పుడు వ్రాపుదునో! ఆచలువ నన్నుఁ గవుంగ వించుకొనఁగా, బండ్లొంటితోఁ గ్రీక్కిటిసి, కండబలుపు గలిగి తాటిపండులతోఁ బురుగుచుండు దానిగుబ్బరాల్లిండ్లు, నల్లలాడుచు నామేన నెప్పుడు పోకునో! నల్ల వికడగన్నుల నుల్లసెలునానతి, ఆసీత, రాక్షసులనడుచుఁ జిక్కి, నాథుండనై నేనుం డియు, అనాథవలె రక్షించు దిక్కుగానోయే యున్నదిగదా! ఆపడతి జవకముహా రాజకూతురయ్య, నాకుఁ బ్రియురాలయ్య, దశరథ మహాచక్రినర్తికోడలునయ్య, రాక్షస స్త్రీలనడుమఁ జిక్కి స్రుక్కుచున్న దేవి! శనత్కాలమందు, చంద్రరేఖ, నల్ల విమేళములం ద్రోసికొని, బయలు వెడలునట్లు, సీత కలఁచిపుచ్చరాని రాక్షసులం ద్రోసిపుచ్చి నాయెదుట నెప్పుడు పొడసూపఁగలదు! సీత వ్యభానముచేతనే యెల్లి యమేనుగలది. ఇప్పుడును దేశమును కాలమును వివేచింపములై ప్రతికూలింపఁగా శోకమునను శివవానమునను మజ్జియు మిక్కిలి కృశించియుండఁగలదు. ఇదివిషయ. నేను రాక్షసులకెల్ల ప్రభుండగు రావణునితొమ్మన బాణములనాటి, సీతను మరలఁ దోడ్పొని యెప్పుడు మనసునందలి దుఃఖమును దిగవిడువఁగలదు? దేవకన్యయుఁతోలె చూపట్లు నాపతివ్రత యాసీత మిక్కిలి తహతహతో నామేషనుఁ గవుంలించుకొని యానందబాష్పముల నెపుడు విడువఁగలదు? సీత నడఁబాయుటచేఁ గలిగిన యాథ యంకిరశోకమును మరలనవస్త్రమును దీసి పుచ్చున ట్లతిశ్రీస్తుముగా, నెప్పుడు దిగ విడువఁగలను? అని విలపించెను. ఇట్లు బుద్ధిమంతుఁ డారాముఁ డచట విలపించుచుండఁగా పగలుతీత సూర్యుండు కాంతితగ్గి యస్తమించినవాడయ్యె. అంత సంతాప సుయమయ్యె. పిదప, రాముఁడు లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుఁడై కమలపత్రాక్షిని సీతం డలొందుకొనుచు శోకంబున నాకులపడుచు, సంతాపవంధనము గావించినవాడయ్యె.

* ఇది యొకవనస్థము.

* తిమ్మఁడగు లక్ష్మణునిమందట రాముఁడట్లు రాముశోక్తుల చెప్పఁచగదుగాని, యాలక్ష్మణుఁడు సర్వవిధసేవకుఁడగుటచే నట్లు చెప్పికొనుట అనుచితముగాదని తెలియునది.

రావణుడు, లంకాయందు హనుమంతుడు చేసిపోయిన

కార్యములకుఁ జింతితుడై మీద కత్తువులెత్తి

వచ్చుటకుమున్ను చేయవలసిన యాయితహము

లను మంత్రులతో నాలోచించుట.

* లంకాయందు దేవేంద్రసమాన పరాక్రముడగు నహత్యుడు హనుమంతుడు, ఎందును జూడరానట్లు గావించిన భయంకిరకార్యమును రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుడుచూచి, సిగ్గుచేఁ గొంచెము దలవించి, రాక్షసు లందఱితో “కేవలమొక్కఁగి యంత వాఁ డాహనుమంతుడు పగ వారి కెంతమాత్రము నొర్వడిరముగాని పురిని లంకను, లక్ష్మ్యవెట్టక దిట్టతనమునఁజొచ్చినాడఁ; మఱి నీతనుజూచియుఁ బోయినాడు. చైత్ర్యప్రాసాదమును గూల్చఁబడినది. ఉత్తములగు రాక్షసులు పెక్కుండ్రు హతులయిరి. ఇట్లొకహనుమంతునిచేత లంకాపునంతయు నాకులపఱువబడినది. ఇంకమీఁద యుక్తమైనదేది? మనకెల్ల నేదిహితమా. ఏమచేసిన కార్యము చక్కఁగా నొడఁగూడునో యట్టిదేది? చెప్పుఁడు చేసెదను. మీకు శుభములుగఁగాలి ‘జలచాతుని వగు నీకు మంత్రాలోచనమేల’ యందురా? జలనంతలారా! గొప్పమనస్సుగల పెద్దలు, మంత్రమే జయమునకు మూలమని చెప్పెదగు కావున రామునివిషయమై మంత్రము సేయఁగోరుదున్నాను. లోకమునం బురుషులు, ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు, అని మూడువిధములయందును. వారలు కలకాగింపగా నుండుట చే వేఱువేఱ తెలియుటకష్టము; కాఁబట్టి తేను వారల గుణగోషములను జెప్పెను. ఎవ్వఁడు మంత్రము (ఆలోచనము) తీర్చుటయందు నిపుణులును, తనహితము గోరువారు నగుమంత్రులతోఁగాని తన సుఖదు ఖములే తమ సుఖదు ఖములుగాఁ గల స్నేహతులతోఁగాని, తనహితమును గోరునట్టి బంధువులతోఁగాని, కూడి యాలోచనముచేసి, యారంభింపవలసిన కార్యములను నడపుచును, దైవముమీఁదను భారమువేసియుండునో యతఁడు తైమపురుషుఁ డగుచు. ఎవ్వఁడు తానొక్కఁడే కార్యమును ఆలోచనముచేసి, యొక్కఁడే మనఃపూర్వకముగా దైవము నాశ్రయించి, యొక్కఁడేకార్యములం జేయునో, అతఁడు మధ్యమపురుషుడని చెప్పదుగు. ఎవ్వఁడు మంచి చెడుగులను నిశ్చయింపుకొనక, దైవము నాశ్రయించుటయు దిగవిడిచి, చేసిననని కార్యమునకుఁ బూని, దానిని శుదముట్టంజేయక యుపేక్షసేయునో యతఁ డధమపురుషుడు. పురుషులిట్లు ఉత్తమ మధ్య మాధములని మూడువిధము లగునట్లు, మంత్రములును ఉత్తమ మధ్య మాధమము లని మూడువిధములగుట తెలియవలయును. మంత్రులందఱును వికమత్యమునొంది చక్కఁగా శాస్త్రము లభ్యసించుటచే శాస్త్రజ్ఞాన మనుదృష్టితోఁ గూడి, యానక్తితో నేమంత్రమును జేయుదురో యది

* ఇంతవఱకు రామునివృత్తాంతమును జెప్పి యిదిమొదలుగా లంకాయందు హనుమంతుడుపోయిన వెనుకఁబరిగిన రావణునివృత్తాంతమును విధి చెప్పుదున్నాఁడు.

యత్తమ మంత్రమౌదురు. ఏమంత్రమునందు, మంత్రులు, కార్యము నిర్ణయించు విషయమున మొదట పరస్పరము మతభేదములు పెక్కులుగలిగియుండి, యాపిదప, సుదకు నైకమత్యమునొందుదురో, యది మధ్యమమంత్రమని నీతిజ్ఞులెన్నుదురు. ఏమంత్రమందు, మంత్రులొక్కొక్కఁడు తనతన యభిప్రాయమునే ముఖ్యముగాఁ జేసికొని దానినంతమాత్రము వదలక, వాదము సేయుచుండురో, మతీయు నైకమత్యము నొందవలయునని ప్రీతియు లేకుండురో, యది, యథమమంత్రమని చెప్పబడుచున్నది. అందువలన బుద్ధిమంతులలో మేలుబంతులగు మీ రందఱు నైకమత్యముతో నాలోచించి యుక్తమయిన కార్య మిదియని చక్కఁగా నిశ్చయించి తెలిసికొనుడు. ఇతైకమత్యముతో చక్కఁగా నిశ్చయించినట్టి కార్యమే నాకు మిక్కిలిచేయఁదగినదని యభిప్రాయము. 'జరిగినదా? ఇక మంత్రము సేయనేల; ఇక మనకు భిన్న మేమున్నది?' యందుగా? అట్లుకాదు, రాముడు నీకులకు వేలకొలది వానరులంగూడి మనల సరికట్టటకు లంకాపురికి రాఁగలడు, 'సముద్రముంజ్ఞగా నెల్లువచ్చి యరికట్టఁగలఁడురా?' రాముడు, సముద్రంజ్ఞాశి, సైన్యములును సుగ్రీవాదులయిన యనుచులును వెంటరా, తనకు యుక్తరూపంబగు శక్తి నెఱపి, తనవీర్యమున సముద్రము నెండించితో సేతువుగట్టట మొనలగు వేఱు కార్యముగావించియో, ఎట్లొ సుఖముగా దాటిరాఁగలఁడని మిక్కిలి స్ఫుటముగాఁ దోచుచున్నది. ఇట్లు లంకను నేను జెప్పినట్లు రాముడువచ్చి నిరోధించుట కలుగఁగా, దానిచే వానరులకును మనకును విరోధముగలుగును. అప్పటికి నావట్టణమునకును, సైన్యమునకును మేలుగలుగు సుపాయముల నెల్లను నాలోచింపుడు " అనెను. ఇది యాజ్ఞావర్గము.

●●●● { రావణుని మంత్రులు శత్రుజలము నెఱుంగి రావణుని } ●●●●
పరాక్రమాదులుగఁగింది యుబ్బుగఁగిందిచుట.

రాక్షసేంద్రుడగు రావణు డెల్లు చెప్పఁగా మహాబలశాలు రగురాక్షసులు విని, నీతిజాహ్మ్యులును బుద్ధిహీనులు నగుదురుగాన శత్రుజలముం దెలియక యందఱును రాక్షసేశ్వరుడగు నారావణుండుచి చేమాహ్నుగీలింపి, 'రాజా! వెక్కింద్ర నొక్కమ్మడిం జచ్చి వెనుగిడలును, ఈఁబలును, ఖడ్గములును, శూలములును అడ్డగత్తులును, మెండుగాఁగలిగి మనసైన్యమును మిక్కిలియు గొప్పదిగానున్నదే! ఎందులకు నీవు విమాదపడుచున్నావు? సైన్యములతోడె? నీ వైక్కిండివే చాలవా! నీవు పాతాళమున భోగవతికిఁబోయి యుద్ధమునఁ బన్నగుల జయించితివి. కైలాసశిఖరమున పెక్కుయక్షులచేఁ బరివేష్టితుడై యున్నకుశేరునితో మిక్కిలియు గొప్పయుద్ధము గావించి యతని నీకు లోబఱచుకొంటివి. వ్రథా! ఆ కుశేరుడు ఈశ్వరుని! చెలికాడని పొగడంబడుచుడువాడు, లోకపాలుడు, మహాబలుడు, అట్టి కుశేరుని

గూడ, నీవు రోషముగొని యుద్ధమున జయించితివి. మఱియు యక్షులను గుంపులు
 గుంపులుగఁ జూపియు, నానావిధంబులఁ గలఁచియు, పట్టుకొని చెఱఁబట్టియు, గైలాస
 శిఖరముననుండి యీవువ్యవహారమును దెచ్చితివి. రాక్షసభాగవా! దానవేంద్రుఁ
 డగు మయుఁడు నీవలనిభయమున, నీతోడిన్న హమునుగోరి, నీకుభార్యగాఁ దనకూఁ
 తురు మంజోదరినొసంగెను. పరాక్రమంబున విజృంభించు నెట్టివారికిఁ జేనక రాకుండిన
 దానవేంద్రుని మధుఁడనువానిని, నీమప్ప సెల్లెలు కుంభీనకు నుఖముగూర్చు ప్రియు
 నిని, యుద్ధమునీసి వశము గావించుకొంటివి. మహాబాహూ! నీవు రసాతలమునకుఁ
 బోయి వానుకిని, రక్షకుని, శంఖుని, జటిని, ఈనాగేంద్రులును నోడించి వశులంజేసి
 కొంటివి. ప్రభూ! అరిందమా! కాలకేయులు చూర్ణముగాఁ జేయఁబడినను మరల
 లేచునట్టివాశదూరులు, బలవంతులు, శూరులు, బ్రహ్మవలన వరంబులు నడసినవారు.
 ఆదానవులు తమబలమునంతయు నెఱపి, నీతోడ నొక్కసంవత్సరము యుద్ధమునీసి
 తుడకు నీకు వశులయిరి. రాక్షసాధిపతీ! మఱియు వారలయొద్ద నీవు మాయలను
 వెక్కిరిసిగూడ నేర్చికొంటివి. (నీవు రోషంబున యుద్ధంబున మహాబలవంతులగు
 దిక్పాలకులను నోడించితివి. ఇచ్చటనుండి దేవలోకమునకుఁబోయి యింద్రునిఁగూడ
 జయించితివి) మహాబాహూ! మఱియు నీవు శూరులును, మహాబలశాలురును,
 జతురంగబలసహితులు నగుమరుణునిపుత్రుల యుద్ధంబున గెలిచితివి. రాజా! నీవు
 యమదండమే భయంకరమైన పెద్దమొసలిగాను, శాల్వల్యయుద్ధములే వృక్షములు
 గాను, యమపాశేష పెద్దతెరంగముగాను, యమకింగరులే వన్నగములుగాను, నిల్లు
 సముద్రమువలె విలసిల్లుచున్న యమనిమహాసైన్యమును జొచ్చి యుద్ధమున య
 మునిం బాఱదోలి, మిక్కిలి గొప్పజయమును గొంటివి. అచ్చట నీవు సేసిన స్వల్ప
 యుద్ధమునకే లోకములన్నియు వడవడి వడంగినవి. వీరులును దేవేంద్రునివంటి
 పరాక్రమశాలురు నగుక్షత్రియులనేకులు, భూమియంతయు, మహావృక్షములు
 నిండియుండునట్లు, నిండియుండిరి. రాముఁడు, పరాక్రమంబునను గుణంబులను
 నుత్సాహంబునను, యుద్ధంబునందు వారల కెంతమాత్రమును సమానుఁడుగాఁడు.
 రాజా! అట్టి పరమదుర్జయులైనయా రాజులనే నీవు బలిమినిచంపియున్నావు. ఇతఁ నీకుఁ
 రాముఁడెంత! మహారాజా! ఊరక యిచ్చటనే యుండుము. నీవుశ్రమంపడనేల? మహా
 బాహూ! డయిన యీయింద్రజిత్తు, ఒకఁడే, వానరులనెల్ల రూపుమాపఁగలఁడు.
 మహారాజా! ఈయింద్రజిత్తు, మహేశ్వరుగూర్చి మొందును సాటిలేనియజ్ఞమును
 యజించి, లోకంబునం దెట్టివారికిని లభింప నలవిగాని వరమును బడసి యున్నాఁడు.
 గదా. శక్తితోమరము లనేడి యాయుధములు మత్స్యములు; చెల్ల చెదర్చిన ప్రే
 గులే సాఁచితిగలు; మెండైన యేనుగులే క్రిక్కిరిసిన తాఁబేర్లు; గుఱ్ఱంబులే
 కప్పలు; రుద్రుఁడును అదిత్యుఁడునే పెద్దమొసల్లు; మరుత్తులును వసువులునే మహా
 సర్పములు; రథగజతురగములే జలసమూహము; మనుకాలుబంట్లు, పెద్దయను

దిబ్బలు. ఇట్లు సముద్రమువలె సతిభయంకరమై యున్నదేవతా మహాసైన్యముం జూచి యాయంద్రుణ్ణి దేవేంద్రుంట్టి బంధించి లంకకుం గొని వచ్చెనా. రాజా! అంత బ్రహ్మయాజ్ఞంజేసి, శంభరవృత్తానురులను జంపినట్టి యాదేవేంద్రుని విడిచిపెట్టితివి. పిదప నతడు సమస్తదేవతలుం గొలువ న్వర్గమునకుం బోయెను. మహారాజా! అటువంటి నీకొడుకును నింద్రశత్రునే పోలికి విడుపుము; రామునిని వాని కిలయావాసర సైన్యమునంతటిని, అవలీల రూపుమాపి పుచ్చును. రాజా! కేవల శుద్ధుడైన యొకానొకనివలన (హనుమంతునివలన) ఈ యాపద ఉన్నట్టుండి సంభవించినది; కాన చెల్లిపోయె. కనుక దీనిని నీవుమనసునం దెంతమాత్ర ముంచుకొనఁ గూడదు. నీవు తప్పక 'రాముని వధింపఁగలవు' అనిరి. ఇది యేడవసర్గము.

ప్రహస్త దుర్ముఖవజ్రదంష్ట్రునికుంభులు తమతమ పరాక్రమములు పొగడుచుఁ దా మొక్కొక్కరే రాముని జయించి రాఁగలమని రావణునకుఁ జెప్పట.

అంత నప్పుడు నీలవేణుమువలె నల్లనైన వెనుకాయము గలిగి శూరఁడు మ సేనాపతియు నగు ప్రహస్తఁ డనురాక్షసుఁడు, రావణుం జూచి చేమోడ్పుగీలించి 'దేవతలుగాని దానవులుగాని గంధర్వులుగాని, పితృదులుగాని, పితృగులుగాని, నాగులుగాని, నౌవర్షులను యుద్ధంబున నిన్నుమాటుకొన శక్తులుగాను. ఇక వానరులనఁ గావెంత! మనముండు పరాకుగొని మనల నెవ్వరు నెదిరింపఁజాలరను నర్హుకతోనే మఱియుంటిమి. కావున హనుమంతుఁడు వచ్చి మనలను నెంచించి పోయినాఁడు. కేవలకల, నేను బ్రతికియుండినా, ఆవాసముండిచటనుండి వ్రాగములతో నెల్లుపోగిలించి సముద్రమునాల్గుచెఱుగుల నడుమ నున్నయాభూమండలమునం దింతయు, అందుఁ గలపర్వతములను వనములను మహారణ్యములను అన్నిటనుం గలనానరుల నివీణును జంపి యింక భూమిలో వానరులే లేకుండనట్లు గావించెదను. దేవర నన్నా క్షణించఁలయును; ఇంతే. రావణా! నే నీలంకాపురమును గాచుచునే యుండెదను. అప్పుడు నీవు నీతి నవహరించినయపరాధమునకుఁగాను వానరులవలన నీకు దుఃఖమేదయుఁ గలుగఁ జాలదు' అనెను. అంత దుర్ముఖుం డనురాక్షసుఁడు మిక్కిలి యుగ్రధుడై 'వానరమాత్రుఁ డొకఁడువచ్చి మనకందిలు కట్టితిరస్కరిము గావించినాఁడు. ఇదిమాత్రము క్షమింపఁదగినదిగాదు. ఇంతటితోఁబోక మనపట్టణమును, మఱియు నంతఃపురమును అవమానించినాఁడు. శ్రీమంతుడగు రాక్షసేంద్రునిం గూడఁ దిరస్కరించినాఁడు. ఇది యెంతమాత్రము క్షమింపరాదు. నేనొక్కఁడనే యిప్పుడేపోయి, వానరుల నందఱను, భయంకరమైన సముద్రమును జొరఁబడినను, ఆకామున కెగిరిపోయినను, పాతాళమున దాగినను, విడువక వధించి మరలి వచ్చెదను'

అనెను. అంత మహాబలవంతుడగు వజ్రదంష్ట్రుడు మీఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై మాంసమును నెత్తురునుం బూసియున్న బెడిదంపునివలగుదియను దీసికొని, 'ముఁడు సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునిగూడె ధర్మింపరానివాడై యుండఁగా, భయము రాత్రికాలమున రహస్యముగావచ్చి పోయినదీనుఁ డగువానుమంతుఁడు జాలి దగినవాఁడే కాన వానితో మీకేమికార్యమున్నది? ఇప్పుడు నే నొక్కడ పోయి రామునిని సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునిని బరిఘంబున సంహరించి వానరసైన్యవ సంతయుఁ గలంచి వైచిత్ర్యేంద్రుని రాజా! నే నీం కొకమాటం జెప్పెదను. చిత్తిని యవధరింపుము. ఉపాయకులఁడే పగవారిని జయించును. పరాకుపడక పాపాయుబుల నేర్పునఁ బన్నియే పగవారిం జయింప వలయును. రాక్షసేశ్వరా కానురూపులును సోదరులును అతిభయంకర స్వభావులును భయంకరాకారులును రాక్షసులు నిశ్చయముచేసికొని వేలకొలదిగా, మనుష్యదేహముందాల్చి, వార నొద్దకుఁబోయి, యందఱును తొట్టుపడక యారఘునిలకురింజూచి 'సముపేక్షిండు భరితుఁడు పంపఁగా నచ్చిత్రుని' (తీవు నచ్చటనుగడించి నలయు ప్రయత్నింప చేయవలయును) అని చెప్పెనుగదా. ఆరాముడు సేనను విడిచి శీఘ్రముననే వాతోఁ బోగలఁడు. అంత మేమిచ్చటనుండి సోలములను శక్తులను గదలను ధనులను బాణములను ఖడ్గములనుందాల్చి శీఘ్రముగా నచ్చటికే బోయెదము. మేమి గుంపులు గుంపులుగా నావాశముననుండి, జాలను, ఆయుధములను పెట్టిన్నవ గాఁ గురిసి యావానరసైన్యముసంతయు హరించునీసి యమఁగోకము నొడవదము. ఇట్లు రామలక్ష్మణులు మనయుపన్నినకీటుకును గనుఁగొనఁజేమిచే మనవారి తనువారినిగా నమ్మి నీతిమాముచుకేని, నీతి మాలినియట్టి యానమ్మికచేతి ఆ శ్రమము వారికుపురు ప్రాణములను విఁపఱు' అనెను. అంత వీరుఁడును వీర్యవంతుఁడగు కుంభకర్ణపుత్రుఁడు నికుంభఁడనువాఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుండై, లో రావణుం డగుగావణుంజూచి 'మీరందఱును మహారాజుతోఁగూడ నిచ్చటనేయ రకయుందురుగాక. నే నొక్కడనే పోయి, రాముని లక్ష్మణునిని, సుగ్రీవునిని, వాసుద తుని, వానరులనందఱను, జంపిపుచ్చెదను.' అనెను. అంతఁ బర్వతాకారుడగు న్న హనుండును రాక్షసుఁడు క్రుద్ధుండై, (తిండిం దలఁచుకొని నోరూరగి) నాలుకచే రంతయు నాఁకికొనుచు 'మీరందఱును తుందుడుకు విడిచి మీయిచ్చకు నచ్చి కార్యములు చేసికొను చుండుఁడు. నే నొక్కడనే యావానరసత్తములనెల్లను ట్పించివై చెదను. మీరేదింతయులేక, మధురూపం బగుమద్యముం దావుచు * సులై క్రీడించుచుందురుగాక. నే నొక్కడనే పోయి, సుగ్రీవుని, లక్ష్మణునిని, ఆ

* ఇట 'స్వస్థులై' అనగా 'స్వర్గస్థులై' యనియు సర్థము దోఁచుచున్నదిగాన నిది యమ ధో కి యని తెలియునది.

దుని, హనుమంతుని, రణంబున మార్కొన రాకుండురామునిని వధించివచ్చెదను' అనెను. ఇది యెనిమిదవసర్గము.

నికుంభుడు చెప్పినట్లు తక్కిన స్రాధానులెల్ల లేచి యద్ధమున
కుద్యక్షులుకాగా విభీషణుడు వలదని వాఁించుట.

అంత నికుంభుడును, రథనుడును, మహాబలవంతుడగు సూర్యశత్రుడును, సుప్తస్థుడును, యజ్ఞహుండును, మహాపాగ్న్యవుడును, మహాదారుడును, దుష్టుడును నన్ని కేతుడును, కర్మ కేతుడును, మహావేజుడును బలవంతుడు నగురావణ పుత్రుఁ డింద్రజిత్తును, ప్రహస్తుడును, విరూపాక్షుడును, మహాబలుడుగు వజ్ర దంష్ట్రుడును, భూమాక్షుడును, అశికాయుడును, దుర్ముఖుడును అనెడి యీ రాక్షసులందఱును, పరిహమలను, పట్టినములను, ప్రాసములను, శక్తలను, పాలములను, సింహగోష్ఠమును, విల్లను, బాణంబులను, వాఁడియగు నెనుఖర్గ మాను, దాల్చి పిమ్మకొమ్మలై యూహములనుండి చెంపనలేచి, వేజాబున విప్పిలియు నెలుంగును, రావణుఁ జూచి 'మన మిపుడవయి రానుచిని, సుగ్రీవు లింకాపురిని హస్తంబున జొచ్చి చెడిక నూకించుచు హనుమంతుని వధించివచ్చె దను' అనెరి. అది నట్లుయుగముల నందఁకొని ప్రయోధానున కుద్యక్షులై యున్న గూరాక్షసులనెల్ల విభీషణుండు పోలి, మునిల నొప్పుకొనివెట్టి, యుంజగీగీంచి, రావణునిచి 'నామనా! నామదానధేనము లనెడి మూడుచాయములచేతఁగొనడ నేదలభింప నశక్యమా, యద సిద్ధించుటకై విక్రియము మానవలసినకాలములు (అనగా దండకాలములు) నీతిశాస్త్రంబులు జెప్పబడియున్నవియు క్రిములని ఒడ్డి మంతులు చెప్పుదును. మనమింకను సామాదులం బ్రయోగించలేదు గాన దండము నకు కాలముగాదు. ఇంతేంత పనివాడును సింహ్యుడుగాడు. * ఏమయిన క్తులై పరాకుఁ తప్పియుండువారియందును, విక్తులై జ్ఞానులగువారియందును, సామంతులచే నా క్రిమింపబడినవారియందును, దైవప్రాతికూల్యమున సంపద క్షీణించుచున్నవారియందును, మఱియు బాలుగు వృద్ధులు మొదలగువారియందును నీతిశాస్త్ర క్రిమారమున మంత్రులతో విచారించి, ప్రయోగింపబడువిక్రిమములే (దండ

* ఇందులకు 'బా' వృద్ధాపిర్వతోగీ తథా జ్ఞాతిహిష్యుతి॥ భీకృభీమజహ్ లుభా లుభా జన్త॥ విరత్తప్రతిత్తైని విషయేష్యుతిసక్తిమాన్॥ అనెచిత్తిమంతిశ్చ చేష్టగాప్రాణిన్తిక॥ దైవోపాతికత్తైన దైవచి న్తావన॥ దుర్భిక్షన్యసహోపేతో బుష్కసనసంయుతి॥ అదేకన్తా బహుతి త్తర్కున్తా తేనయాత్స॥ పర్వధర్మవ్య కేత్వ నిశ్శతిః పురుషులూ॥ ఏతై స్సద్ధిం నకర్మీరి విస్సప్తా యస్త కేమిమ్ అన్యట్లు యీ యితుది పురుషులతోడనే విగ్రహము పెట్టకొనవలసివడగాని రక్తిం నాతితోడగదని కామందకము.

ములు) సిద్ధిచేయుదును. మఱియొక్కచోఁ బ్రయోగింపఁబడినయెడల నవి యెంతమాత్రమును సిద్ధిచేయవలదు. అని యంత రాక్షసులంజూచి 'రాముఁడో యట్టివాఁడుగాఁడు. అతఁ డెంతమాత్రమును విషయానక్తుఁడై యేమఱియుండువాఁడుగాఁడు, జయింపఁ దివునుచుండువాఁడు, స్థిరబలముగలవాఁడు, అకాలమున రోషముదెచ్చుకొనువాఁడు ను గాఁడు. కాన యతని నెదిరింప నలవిగాదు. అట్టివానినిగూడ నెదిరింపఁగోరెనక్కే! ఎట్లు? హనుమంతుఁడు భయంకరమయిన నదీనాథుని మహాసముద్రునిదాటి, యెట్టివారికి జేయనలవిగానికార్యముం జేసినాఁడే! ఇట్లుగనని యెవ్వఁడని తలంప నయినను దలంచునా? కావున రామునకు దైవమును బ్రతికూలమునుగాదు. రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబులును బరాక్రమములను గొలఁదిలేనివికాన ముందువైన కఙ్కాదక మీరు తటాలున నవి తక్కువయని యవమానోక్తిచెప్పరాదు. రాముని దంపింతుట కష్టమగునని తెలిసెగదా. కీర్తిమంతుఁడగు రామునిభార్యను, రావణుఁడు జనస్థానమునుండితెచ్చెనే! ఇందులకు రాముఁ డీరాక్షసరాజునకు నున్నమి యవకారము గావించియున్నాఁడు! 'ఇరునిఁ జంపినాఁడెందురా? ఇరుఁడు తానే యతిక్రమించి రామునిఁ జంపఁబోగా రాముఁడు వానిని యుద్ధంబునఁ జంపినాఁడు. అట్లు చంపెనేని యందు దోషమేమి? స్త్రీలకు తమతమస్థానములను శక్తికొఁది రక్షించుకొనవలయునేగదా. కాబట్టి రాముఁడు దండనమున కనర్హుఁడుగూడ నగును. రాముఁడవకారమే చేసియుండిననుగూడ సతనిభార్య నవహరించుట దగదు. పరాదానంబుట అపకీర్తిం గలిగించునది, ఆయుఁజ్ఞయము గూర్చునది, ధననాశమును గావించునది, భయంకరమయినది, పాపమునకు మఱియొకమూర్తి యనందగినది. ఈ నిమిత్తముంబట్టి మనకు సీతలైన మిక్కిలియు గొప్పభయము సంభవించును. సీతంబట్టి దెచ్చియైరి. ఇక నాబిడచు విడిచి పువ్వులసినది. 'మేలినస్తువును విడువఁదగు నా' యనకుఁడు మంచిదయినను కలహంబు గలిగించునట్టిదేని యట్టి దానినిగుఱించి కార్యమేమిచేసినను బ్రయోజనమేమి? రాముఁడు మహాపరాక్రమశాలి. ధర్మంబునఁ దప్పక నడచువాఁడు, అట్టివానితో న్యర్థమగు పైరిమును జెట్టకొనుట మనకు యుక్తముగాదు. అతనికి సీత నిచ్చివేయుము. ఈలక గజంబులతోను నశ్వంబులతోనుం గూడి వెక్కు రిత్తుములచే నరసి జెరసి యుండునది. ఇట్టి పట్టణమును రాముఁడు వచ్చి బాణములచే విగారించుటకుమునుపే యతనికి సీత నొసంగుము. మిక్కిలియు భయంకరమును, మార్కొన నశశ్వంబును నగు గొప్ప వాసరసైన్యము వచ్చి మనలకం జట్టుముట్టి యరికట్టుటకుమునుపే రామునకు సీత నిచ్చివేయుము. రాముని గారాబుపత్నిని సీతను మనమే యతనికి గొంపోయి యొసంగమేని, మనలంకాపురమంతయు నాశమునొందును. పట్టి పట్టణమేకాదు. శూరులగు నిందలిరాక్షసులందఱును నాశము నొందుదురు. సీత నాశన్న దమ్ముఁడగుట చుట్టటికంబున నయిన నిన్నుఁ బ్రసన్నుఁడగునట్లు ప్రార్థించుచు

న్నాను. నేను జెప్పినట్లు చేయుము. నేను హితకరమును యథార్థంబు నగుదానిం జెప్పుచున్నాను. రామునకు నీత నిచ్చివేయుము. రాజకుమారుడు రాముడు మీఁద శరత్కాలసూర్యకిరణంబులతోలె మిక్కిలి తీక్ష్ణములై, క్రొత్తయలుగులును పింజలును గలవగుటంజేసి మిక్కిలియు గట్టివై యమోఘంబులై యొప్పుబాణములను నిన్ను వధించుటకై విడువంగలడు. కాన రామునకు నీతనిమ్ము. కోపము, సుఖమును భిక్షమును నాశమువేయును. కాన దానిని దిగివిడువుము. సుఖంబును గీర్తిని వర్ధిలంజేయుభర్తయు నవలంబింపుము. ప్రసన్నుడవై నేనుజెప్పినట్లుచేయుము. అట్లు నేయుదువేని మనము పుత్రబంధుసహితముగాఁ బ్రతికియుండుము. రామునకు నీత నొసంగుము' అనెను. రాక్షసేశ్వరుం డగురావణుడు విభీషణుడు చెప్పినదివిని, యాసభ్యులందఱిని వీడుకొల్పి తానును స్వగృహంబునకుం బోయినవాడయ్యె. ఇది తొమ్మిదవసర్గము.

విభీషణుడు రావణునిగృహంబునకుఁ బోయి నీతం దెప్పి
 నదిమొదలుగా లంకలోఁ గలుగునానాడున్న మిత్రంబులను
 జెప్పి నీతను రామున కొసంగుమని బోధించుట.
 రావణుడు దాని చెప్పిరించుకుండుట.

అంత * తలతలవాతెను. విభీషణుడు ధర్మాధర్మంబుల నిశ్చయించుకొని, రామునికి హింస దేశమువేయుట యనెను భయంకరకృష్ణంబునకుఁ బూని యా రాక్షసేశ్వరునిగృహమునకుం బోయెను. అస్పృహము వర్ణవిభింబులతోని వెక్కుకొనమాలుగలిగి హృదివిభిరములతోలె మిక్కిలియుం బొడవై యుండెను. అందు పెద్దతొడిమలు వేలువేళ చక్కగా విభక్తియులై యుండెను. అందు వెక్కిరింపు పండితము లుద్భవించియుండెరి. మఱియు బుద్ధమంతులను నీకీయింతులను కార్యకరిని నిపుంబునగు ప్రధానులు దానిని నలుగడల పిల్చెనుమండిరి అంతలినునపుటేనుఁ గలుగ త్కారములకు వాయువుకలగి సుల్లగొనుచుండెను. శంఖధ్వనలు మిక్కిలి యుల్లుగా బోరుకొనుచుండెను. వాద్యధ్వనలు ప్రతిధ్వను లిచ్చుచుండెను. అందు స్త్రీజనులు మొందుగాఁగలిగి మహావధములందు కలకలములు మిక్కుటముగా యుండెను. అది మేలిబంగారు నిర్యూహములుగలిగి, యుద్రిమాలంకారములచే నలంకృతమై ఆటకాటలు చెలరేగుచుండుటచే గంధర్వవానస్థలమునలెను, నర్తకృత్వమున గుటచే దేవతాస్థానమునలెను, రిచ్చి నమూహములు మొందుగాఁ గలియుండుటచే భోగవతీపురము చెలువునను బ్రకాశించుచుండెను. వీరుండును మహాకాంతిమం

* ఇట తలతలవాతె నవటచే నాడుమంతుడు లంక నడిచిపోయి యుక దినమయ్యెనని తెలియునది.

తుడుగునగు నావిభీషణుడు తన తేజఃకాంతులే విజీవిగా నిగుచుకొంటులుగా, నూర్చు
 డు మహా మేధుమును జొచ్చునట్లు, తనయన్న యగు రావణునిగృహముం బ్రవేశించెను
 మహా తేజఃవంశు విభీషణుడు, అచ్చట రావణునకు విజయముగలుగుటకై, వేదవిద
 లగురాక్షసులుచ్చరించునట్టి పుణ్యములగు పుణ్యాహమంత్రములధ్వనులు వినెను
 అమృతహలుడు, మంత్ర బ్రాహ్మణులగు బ్రాహ్మణులు వెనుగుసాత్రిములు సేను
 పువ్రస్లు అక్షతలు మొదలగువానిచేతం బూజితులై యుండఁ గాంచెను. మహాశ
 వసుండగు నవ్విభీషణుండు రాక్షసులు గొనియాడుచుండఁగా, నిజ తేజంబున వెలు
 గుచు లోనికింహోయి, సింహాసనాసీనుడై యున్న కుబేరానుజునకు రావణునకు నమస్క
 రించెను. విభీషణుడు సాంప్రదానుకములయిన యాచారములనెల్ల గౌగుగ నెఱి
 గినవాడుగాన యప్పుడు దా నాచరింపవలసిన జయశ్లబ్ధయోగమును గావించి
 రాజ కనుసన్నచే జూపినట్టియు కాంచనాలంకృతిమనునట్టియు నాననంబునం గు
 ర్చుండెను. అంత సతఁడు మఱియెవ్వరునులే మంత్రులుమాత్రము సమక్షము
 దుండునపుడు మహాపరాక్రమవంతుండగు రావణుంబాచి వెక్కుయుక్తులచే చక్క
 గా నిశ్చితమై మిక్కిలియు హితంబగుమాటం జెప్పవాడయ్యె. విభీషణుడో, మా
 టలక్రమము నెఱింగినవాడు; ఏ దేశమునం దేకాలమున నేప్రయోజనము ననుసరి
 పవలయునో యతివిఁ జక్కఁగాఁ జెలియును; మఱియు గొకింబునందు నున్నట్ల
 మిదియని అపకృష్ట మిదియనియు కనుగొన్నవాడుగాన రావణు డధిస్థుడనియు
 రాముడు ధార్మికుడనియు చెలియును. కాన యతఁడు స్తుతించనంబుల నన్నను బ్ర
 నన్నునింకేసి తిన్నవిమాలుల నతనితో 'సీత మన యీపట్టణమునకు వచ్చినదిమొ
 లుగా, అశుభనిమిత్తములు వెప్పులు కనబడుచున్నవి. అగ్నిహోత్రమును మంత్ర
 యుక్తముగా వావిష్ణులతో వేర్చినచు, అగ్నికణములతోఁగూడి, పౌగలతోఁగూడి
 జ్వాలలుగలిగి, పౌగగ్రమ్ముటచే చల్లారిచల్లారి మండుచున్న దేకాని చక్కఁగా ప్రక
 రిల్లుటలేదు. వంటప్రయ్యలందును, అగ్నిహోత్రశాలలందును, వేదాధ్యయనస్థ
 ములందును, సర్వము లగపడుచున్నవి. మఱియు నేర్పుట కుంచియున్నవావిష్ణులకు
 జీమలు పట్టుచున్నవి. ఆపులకు పాలు ఎండిపోయినవి మదపుటెనుగులు, మరంబు
 దక్కియున్నవి. గుఱ్ఱములు వీరముగా నడిలించుచు, ఆహారంబునముని గుచితేకున్నవి
 రాజా! మన గాడిదలును లొట్టియలును, కంచరగాడిదలును, కోమంబులూడ, కన్నీ
 ళ్లు గార్చుచున్నవి; నానాదికింపులు గావించినను, ఎప్పటిస్థితికి రాకున్నవి. కాకుల
 క్రూరములై యెచ్చటఁజూచినను గుంపులుగాఁగూడి కూయుచు విమానశిఖరముల
 దును గుంపులుగుంపులుగాఁగూడి కనబడుచున్నవి. గడ్డలు పట్టణమున నింటింటిపై
 మండలములుగా గుంపులుగట్టి నిలుచుచున్నవి. నక్కలు రెండునందలయందు పట్ట
 ముదాపుంకువచ్చి యుమంగళముగాఁ గూయుచున్నవి. మఱియు మాంసాహారములగ
 కుక్కలు మొదలగు క్రూరమృగములును, పట్టణద్వారములందు గుంపులుగట్టి పడు

కానుమోహమునను, అతనినువ్వుదాడులు తాముచెప్పెడుమాట వినఁడని యన
దరముచూపుటవలనను, నీత నవహరించిన పాపకర్తమునను, చింతాకులుఁడయ్యెనను
*మంత్రాలోచనమునకుఁ దగినకాలము తప్పిపోయినపిదప, యుద్ధమును ప్రాప్తిం
యుండఁగా, రావణుడు మంత్రులను నువ్వుదలనుంగూడి యాలోచించుటకప్పుడ
యు క్తకాలముగాఁ దలఁచెను. అప్పుహరిభుఁడు, నలుగడల జరిగారుకిటికిలుగలిగి, గర్భ
ములచేతను పగడములచేతను నలంకృతమై, చక్కఁగా శిక్షితములయిన గుఱ్ఱముల
పూన్వబడియున్న మహారథంబునుజేరి ప్రదక్షిణము గావించి యారోహించెను
రాక్షసోత్తముఁడగు రావణుడు మహామేఘగర్జనమునలె మొరయుచున్న యు
మరథము నారోహించి మంత్రాలోచనసభకుం బోయెను. కొందఱు రాక్షసయో
ధులు వాలును బలుకయుఁ దాల్చియు, కొందఱు సర్వాయుధముల ధరించియు
రాక్షసేశ్వరుండుగు రావణునిముందు నడచిరి. ఆరావణాలయమునుండి కొందఱు
రాక్షసులు నానావిధంబులుగా నుండునట్లు వేటువే ఆలంకారములుసేసి నానావి
భూషణముల భూషితులై, యారావణుని సార్వభౌగాంబులను పిలువడనుం జరి
వేప్పించి పోయిరి. అంత సతిభులగు రాక్షసులు కొందఱు, రథంబుల నారోహించి
యు, కొందఱు మత్తిలివ మేటియేనుంగులనెక్కియు, కొందఱు నానావిధగతివిధము
ములం గ్రీడించు గుఱ్ఱంబుల నెక్కియు, రావణునివెంటం బోయిరి. కొందఱు గదలచు
పరిఘములనుం దాల్చియు, కొందఱు శక్తితోమరంబులం బూనియు, కొందఱు గండ్ల
గొడ్డగడ్డం బట్టుకొనియు, కొందఱు శూలంబుల ధరించియుఁ బోయిరి. రావణుడు
స్వగృహమునుండి సభకుఁబోఁగానే, వేలకొలఁది వాద్యముల వెనుఁద్యులును, శిల్ప
ధ్వనులును తుములమై చెలంగినదయ్యె. మహానియమైన యా మహారథము, నేమి
నిచే దిక్కులు ప్రతిధ్వను లిచ్చునట్లుగా, అోడనే కాంచిం దిభుకొత్తుచున్న రాజమా
మును బ్రవేశించెను. అప్పుడు రాక్షసేంద్రుఁడుగు రావణునిపముని పట్టంబడిన స్వచ్ఛం
బగు శ్వేతచ్ఛత్రము, పూర్ణచంద్రుండునుంబోలె వెలుంగుచుండెను. † బంగారు
సూత్రములు నడుచుంగలిగి శుద్ధస్పటికములవలె స్వచ్ఛము లయినయాకాశముల

* ఇందులకు 'అంతసమయేకాదే తస్మిన్వైయుధావళిః | ఆహుత్యైశ్చ సుప్రాభిశ్చ మత్తే
కాల మమన్యత' అనుమాటము. దీనికి (కాదే అంతసమయే) రావణుని ఆయుధకాలము పుండించునని
కాఁగా, (యుధ) యుద్ధమునందు, [ఆహుత్యైస్సుప్రాభిశ్చ సహ(అత్తేనం)] అమాత్యులతోడను
వ్వుదలతోడను గూడినట్లు, (ప్రాప్తకాలం) ప్రాప్తమయ్యెఁగా, (అమన్యత) తలఁచినవాడున్య
రావణు డాయుష్కాలము తీఱుటచే తనకును తనయమార్గదులకును మృత్యువు (ప్రాప్తి)వలె
తలఁచినట్లు వాల్చి కుమిసార్పాదమును, గోవిందరాజులు.

† ఇందులకు 'మేమమజ్జారికశ్చైవ శుద్ధస్పటికవిగ్రహే | రామరవ్యవహే' అనుమాటము. 'మే
మమజ్జారికశ్చ' అను విశేషణమునకు బంగారుమయమైన చిగుళ్లతోఁగూడినతఁగి చిట్టరుపరి
నడుమం గలవింజాపరిముఖని తెలియునది.

లో నౌవ్యవింజానురలు రెండు రావణుని కుడిప్రక్కను ఎడమప్రక్కనుం బ్రకాశించుచుండినవి. అచ్చట రాక్షసులందఱును గ్రింద నిలుచుండి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, రథంబున నున్న రాక్షసోత్తముడగు నా రావణునకు శిరమువాల్చి నమస్కారము గావించిరి. పగవారి నెల్లం బీచమడంచు నాపరాక్రమవంతుడు రావణుడు, రాక్షసులు జయజయశబ్దంబులచేతను ఆశీర్వచనములచేతను దనుఁ గొనియాడుచుండఁగా చక్కఁగా నిర్దితమై సాగనుగులుకుచున్న సభను జేరెను. ఆసభకు బంగారుస్తంభములును మెండి స్తంభములును వెలయుచుండెను. నడుమనడుమ నచ్చుంపుఁబటికపురాల నెలకట్టులుండెను. దానియందు బంగారు సరిగమయమైన వట్టువస్త్రము క్రిందఁ బఱవంబడియుండెను. ఆసభను, ఆఱువందల పితౄచములు రక్షించుచుండెను. విశ్వకర్మముచే మిక్కిలియుం జక్కఁగా నిర్దితమై సాగనుగులుకుచున్న యాసభను, నిజదేహకాంతిచే వెలుంగుచు మహాశేఖర డగురావణుడు ప్రవేశించినవాడయ్యె. అందువై హర్యమణిమయమైన మొక పెద్దసింహాసన ముండెను. దానిపయిని * ప్రియక మృగపు మెత్తనిచర్మము పఱవంబడియుండెను. దానికిఁ బొడుగుండు గూడఁబెద్దపయొకటి వైవంబడియుండెను. రావణుడు సభనుజూచి యా సింహాసనముపైఁ గూర్చుండెను. అంత నారావణుడు చుట్టగా నడవం గలదూతలం జూచి రావటికమునకుం దగునట్లుగా 'మనకీప్యకు మిక్కిలిగొప్పగా వ్రయత్న పడి నిర్వహింపవలసిన + పెద్దపనియొకటి గలిగియున్నది. ఈనగరనుండలి రాక్షసులను నాయొద్దకు శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరండు' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణుడుచెప్పిన యామాటవిని రాక్షసులు విహరింపలములందును, శత్రువగృహములందును, ఉద్యానవనములందును, విహరించుచున్న రాక్షసులను నిర్భయముగాఁ బిలుచువారై లంకయుండుఁ బ్రతిగృహమును దిరిగిరి. దూతలవలన రాజాజ్ఞనువిని యారాక్షసులు కొందఱు నుండుములయిన రథములను, కొందఱు నుత్తిలియున్నగుట్టములను, మఱి కొందఱు గజములను నెక్కిపోయిరి. కొందఱు కాలినడకంబోయిరి. ఇత్తిమంబగు నాపురము, అట్లు రథములును గజములును తురగములును నెరిసి బెరిసి వేగమునం బోవుచుండఁగా, పక్షిసంఘములతోఁ గూడిన యాకాశమువలెం బ్రకాశించుచుండెను. అంత నారాక్షసులు నల్లకీలు మొలగు నానావిధవాహనములును అశ్వములు మొదలగు వివిధయానములనును బయటనే నిలిపి సింహములు పర్యవేగమును బ్రవేశించునట్లు, కాలినడతో సభనుబ్రవేశించిరి. వారందఱును రా జగురావణునిరావములను బట్టుకొని నమస్కరింపఁగా రావణుడు వారలం బూజించెను. అందు పురోహితాదులగు కొందఱు బంగారు మొ

* 'ప్రియోలోమభి ర్ముక్తౌ మృహచ్చ మన్యై ర్హి నై' అని మృదువులై పొడవులై నిశ్శక్తియుండు వెండ్రుకలతోఁగూడినది ప్రియోమృగమని వై జయంతి.

+ మిగుల గొప్పకార్య మొనరియ్యుచి యుటచే రావణుని చారులమాలముగా రామాదుల నెదురేగిరమునకు వచ్చి యాండుట తెలియియ్యదని తెలియుచున్నది.

దలగువానితో రచింపఁబడిన వీరములందును, శ్రోత్రియులగు మఱికొందఱు దర్శనము లయిన లయనమాసనములందును, పుత్రాదులగువారు కొందఱు సామాన్యములగు జముకాణములు పఱచియున్న భూమియందును గూర్చుండిరి. రాజాజ్ఞవలన నారాక్షను లట్లు సభకువచ్చి వారివారికిం దగునంతరువుక్రమంబున రాక్షసేశ్వరుఁ డగు రావణునిసమీపంబునం గూర్చుండిరి. అచ్చటఁ గార్యములు నిశ్చయించుట యందుఁ బండితులును ముఖ్యులునగు మంత్రులును గుణవంతులు సర్వజ్ఞులునై బుద్ధియే కన్నులుగాఁ గలిగి యున్న యమాత్యులును, వందలకొలఁదిని వచ్చిచేరిరి. అప్పుడు శూరులు ననేకులు సమస్తకార్యములక్షేమము విచారించుటకై ఒంగారువన్న గలిగి చెలువు గులుకుచున్న రాక్షసేశ్వరునిసభయందు గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరిరి. అంత మహాత్ముఁడును మహాయశస్కుఁడునగు విభీషణుఁడు విజీవియై మందిగుట్టములం బూన్చినదై, యనయనములెల్ల బంగారముచేఁ జిత్రింపఁబడి సుందరమైయున్న యుత్తరసభము నావోహించి, యన్న సభకుఁ బోయెను. (ఇట్లు రాక్షసులెల్ల రాక్షసేశ్వరుని పరివేష్టించి కొలిచియుండిరి) అంత తిమ్మఁడు విభీషణుఁడు, తనయన్నకుఁ బ్రసరచెప్పి సాదములకు నమస్కరించెను. అల్లి శుకుఁడును ప్రహస్తుఁడును నమస్కరించిరి. అంత రావణుఁడు వారలమువ్వులకును వేటువేట వారియంతి స్తులకుఁ దగినట్లు, ఆననంబుల నొనంగెను. అంత నక్కొలుపున నానారత్న ఖచితములయిన సున్నభూషణములందాల్చి, మంచిన స్త్రీంబులం దోడ్చి, ఉత్తిమములయిన యగరుచందనములం బూసికొని, పుష్పమాలికలను దాల్చియున్న యారాక్షసుల పూదండలనుగంధములు అంతటను గుబాళించుచుండిరి. సభ్యులెవ్వరు నద్దు గావింపకుండిరి. ఎవ్వఁడును నబద్ధమాడలేదు. ఎవ్వఁడును గుబురుజలుగూడఁ బోవరై ఁ. అందఱును కోరికలన్నియు నీడేటి, మహావీర్యశాలురై యుండిరి. అప్పుడందఱును ప్రభుండగు రావణుని ముఖంబును జూచిరి. మనస్సి యగునారావణుఁ డట్లు, ఆసభయందు, ఆయుధధారులును ధీరహృదయులును, మహాబలవంతులు నగు రాక్షసులనడుమ వసువులనడుమ దేవేంద్రుఁడుంబోలెఁ దన దేహకాంతిచేఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఇది పదునొకండవ స్కంధము.

●◆◆ { రావణుఁడు సీతను రామునకొనంగకయే యతనిని జయిం
 చుట కుపాయంబు నాలోచించుట. కంభకర్ణుఁడు నిజ
 పరాక్రమముచే పనులన్ని సరిపెట్టునట్లు చెప్పుట. } ◆◆◆

అప్పుడు, యుద్ధంబున జయశీలుఁ డగునారావణుఁడు, ఆసభనంతయుం జూచి యందు సేనాధిపతి యగుప్రహస్తునితో 'సేనాపతి! ధనుర్విద్యను బక్కఁగా నభ్యసించిన యౌధులను, రథికులు, హస్తీపకులు, సాదులు, పదాతులు అను నా

* అమాత్యులు కార్యసహాయులనియు, ముఖ్యులు బుద్ధిసహాయులనియు భేదము తెలియనది.

లుగు తెగలవారిని, మునుపటికన్న మఱింత యెచ్చరికతో పట్టణమును రక్షించుట
యందు జాగరూకులై యుండునట్లు జ్ఞాపింపుము' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణునకు
మిక్కిలియు విశ్వాసపాత్రుడగు నావ్రహ్మణుడు, బుద్ధినిశ్చయముతో రాజాజ్ఞ నేయం
గోరి సైన్యమునంతటిని నారావణుని గృహములోపలను వెలుపలను గాపుంచెను.
అంత పురరక్షణమునకై వేషముగా సైన్యమునిలిపి, ప్రహస్తుడు రాజగు రావణునిన
మ్ముఖమునకు వచ్చి కూర్చుండి యతనితో 'బలవంతుడవగు నీదు సైన్యమును వెలుప
లను లోపలను నంతటఁ గావలియించియున్నాను. ఇత మనస్సు కుదురుగలిగి చేయఁ
గోరినదానిని తేసికొనుము. అది నీకు సిద్ధించుఁగాత' మనెను. రాజ్యమునకు హితము
నూన్పుటయందే రితి గలయారాక్షసరాజు రావణుడు ప్రహస్తుడు చెప్పినమాటవిని
విజయంబుగోరిక, కామసుఖము నేగోరి, సుహృదులంఘాది 'ధర్మము, అర్థము, కామము
అనుమూటిలో నేటి సేవింపవలయున' యని నంకటముగలిగినపుడు, మీ రియ్యైదాని
నున్న మిటవలన ఫలముగాఁగలుగు ప్రియూప్రియములను, సుఖదుఃఖములను, లాభ
నష్టములను, మంచి పెద్దరలను దెలిసికొనుటకు సమర్థులగుగావున, ఆ ఫలములంబట్టి
సేవింపందగిన దిదియని నందేహముచీర్చ శక్తులరగుదును. ఎట్లన మీరలు, సర్వవిధముల
చేసిఁగా నాలోచనమునీని నిశ్చయించి యాంభించిన కార్యములం దొక్కటిగాని
నాశపుడును విఫలమైనది లేదు. అన్నియు సఫలములే యైయున్నవి. ఇందుఁడు, చం
ద్రసూర్యాదిగ్రహములతోను నక్షత్రములతోను దేవాలతోనుంజూడి జయలక్ష్మి
నొందినట్లు, నేను మిఝుఁజూడి మిక్కిలియు జయలక్ష్మి నొందెదను. మీకందఱకు
నూత్రి మిత్రకుమునుపే యీనంగతిం దెలుపఁగడగిరిని. కుంభకర్ణుడవ్వడు నిర్మిం
చుచుండెనందున, అతనికి మూర్తి మీనంగతిని జెప్పలేదు. మహాబలుఁడును ఆయుధ
భావలదెల్ల మిన్నయునగు నీకుంభకర్ణుడు ఈయాజ్ఞామూసములుగా నిదురించు
చుండెనుగదా. అతఁడెప్పుడే నిదుర లేచియున్నాడు. కాన యితకు ముందు తెలుపం
గూడక పోయెను' అని కుంభకర్ణుఁజూచి 'రామునిగారాబువత్పియు, జనకరాజు కూ
తునినయన యీనీతను దండకారణ్యమున రాక్షసులు చరించు జననానమునుండి
యిచ్చకోకిఁ బట్టితెచ్చి యున్నాను. ఆమందగమన, ఆనీత, నే నంతవేడినను * నాసెజ్జ
నోక్క నిచ్చగింపకున్నది (నన్ను బాండుటకు నొల్లకున్నది). ఒల్లకున్న దానిని విడిచివెట్ట

* ఇది నా ప్రవారణము:— రావణుడు తాను పూజార్థము దెచ్చిన తనయిష్టదేవతయై త్రై
లోక్యహానియునగునీత భూతయ్యైయుండి దుఃఖకాంతి యగుటంజూచి తాము మిగులదుఃఖికు
డగుచున్నట్లు తెలుపుచున్నాడు. 'నా నీ వశయ్యుమా' యని మిచ్చకర్ణునిగా మిసిత్రిమలోకమహాస్వా
మి నీతానదృశిమతా' అనిమాటయ. 'అట్టి నాయుష్టదేవత' నెలంబరుండుటను జూడలేక, (చేతయ్య)
నేను సమర్పించినవశయ్యుని, ఆ మెయింగీకరింపకున్నది. అట్టిలిడ ముల్లోకంబులందుఁ గలుగదని యర్థము.

రాదా! యందుకో. ముల్లోకములందును సీతకు సాటియైనది మఱియొక్కరియు లేదని నాయభిప్రాయము. * ఆచెలువనెన్నడుము నన్ననై నకనకలాడుచుండును. దాని పిఱుదులు దద్దయుం బెద్దవి. ఆబిడ, శరత్కాలచంద్రబింబమువంటి మొగముగలిగి బంగారుబొమ్మవలె జూపట్టుచు నొప్పులకువచ్చె మయుడు ప్రతిక్షణమును వింత వింతగా జూపట్టునట్లు నిర్మించిన మాయవలె (ఆశ్చర్యవస్తువువలె) దళుకొత్తుచుండును. మిక్కిలియు నెఱ్ఱనయిన యడుగులుగలిగి, మృదువులును సమతలములునై యెఱ్ఱనిగొల్గితోఁ గూడియున్న యాబిడ యడుగులనుం జూడఁగా నామరులు చెలరేగుచున్నది. వేల్వఁబడిన యగ్నియొక్క జ్వాలవలెను, సూర్యనిప్రథవలెను, జూడంజూడ నాకు మరు లెచ్చుచున్నది. (వాలుంగన్నులవన్నెలాఁడిని, సీతను, జూచి మరునిబారిం జిక్కిరిసి) † నిక్కుగల ముక్కుగలిగి, సొగసై, విశాలమై, చక్కని కన్నుంగవతోఁ జెన్నారనాచిన్నారి ముద్దుమొగమును జూడంజూడ, నేను వివశుఁడనై మనస్సునిబారిం బడియున్నాను. మనస్సుఁ డెవ్వరినిగాని, వారికి కోపము వచ్చియున్నపుడును సంతోషము కలిగియున్నపుడును ఒకేవిధముగ బాధించుచుండును; మనోవ్యథ వారికిఁ గలిగినను శరీరవీడ పుయికొనియున్నను జాలిపడి విడిచి తొలంగక యెడతెగకపట్టి కారించుచుండును; మేనును నన్నెఁ దప్పనట్లు గ్రాచుచునుండును. ఇట్టివాఁడు గనుక నతఁడు నాయీదుర్భలను జూచియు దయ మాలి నామనసు నిట్లు వ్యాకుల పెట్టినాఁడు. 'అట్లీని బలవంతముగానైన సీత ననుభవింపరాదా' యందురా!

* ఇటువంటిలక్షణములుగలసీత దుఃఖముకొందుట తగదనుట 'శివమధ్యా పృథ్వీలోడి కర కేందునిభావనా | హేమబింబనిభా సౌమ్య మాయేవ మయస్వితా' అనిల్లించి 'సుఖోహితరితాశ్చక్ల చరణౌ సుప్రత్యతా' పృష్టా తామ్రవభోరిత్యా దిప్యతే హేశరీరజః | హతాశ్చై రర్చిసంకరా హేవా సోమిషప్రభావ' ఏవంవిధలక్షణములుగలిగి సకలపాపహరములైన యా మెచరణములనుజూచి హతాగ్నిజ్వాలవలెను సూర్యప్రథవలెను నుండు నాబిడ దుఃఖించుచుండుటయఁజూచి (శరీరజః) నాదేహమునంబుట్టినదుఃఖము-అట్టిబిడ నేలంబరుండుచున్నదే యనునాదుఃఖము-(దిప్యతే) మహిమ! హేమ్యుచున్నది.

† ఇందులకు 'ఉన్న సం వదనం ప్లు విపులం చారులోచనమందళ్యం ప్రభావోద్దయాః కామస్య వశోమేయవాన్ || శ్రోధహర్ష సమాసేవ దుర్వర్ణకరజేవద | కోపసంతాపనిర్భేద కామేన కలషీకృతే' అనిమూలము. వాస్తవార్థము. కిక్కిరించితేయల! నిభార్యలతోరమించి సుఖముగానుండుమీ యుంఁగా నెప్పుడున్నాఁడు. (శ్రోధహర్షసమాసత్వాది లక్షణములుగల మనస్సునిచేరి కలషీకృతుఁడనై (అహ!) పరవశుఁడైయున్నను, (శిశ్యాః దుఃఖితాయాః అనిశేషము) దుఃఖితయైయున్న యాసీతియొక్క (వదనం పశ్యత్) మొగమును జూడఁగా, (కామస్యవశోమేయవాన్) అని కామపు. మనస్సునిబారిం బడుదువా-పడననుట. నే నట్టిను వృథపరవశుఁడనై యున్నవ, నాసీతాదేవి దుఃఖమునుజూడఁగా కామబాధ యంతయు నశించుచున్నదనియర్థము.

• వాలుంగన్నులు గలయాచెలువ తనపెనిమిటి రాముడువచ్చునేమోయని యరిసి
 రాక నెదురుచూచుచు 'నంవత్సరములోపల రాముడు రానియెడల నీవు చెప్పి
 నట్లు చేసెద' నని న న్నొకనంవత్సరకాలము గడుపు వేడికొనియున్నది. ఆచెలువ
 చక్కనికన్నుంగవ చెన్ననకుఁ బరవశుడనై యాచిడ ముద్దులుగులుక వడుగుకొన్న
 మాటకు నల్లకాని మ్మని యొప్పుకొంటిని. † చాలదూరము నడచినగుఱ్ఱమువలె మన
 ఘనిచే నెడ తెగక గాసివడి పడి యలసియున్నాను. 'ఆసీతం గొనిపోవుటకు రామలక్ష్మ
 ణులు సేనాసహితులై రానుండఁగా నీకది యెట్లు దక్కు' నందురా? సముద్రమో
 కలఁచివుచ్చి లోఁబఱచుకొన నలవిగానిది; తిమితిమింగలాది మహాజంతువులు నెరసి
 జెసియుండునది. అట్టిదానిని వానరు లెట్లు దాటిరాఁగలరు? ఆ రామలక్ష్మణులుగాని
 యెట్లు దాటఁగలరు? ఒకవేళ దాటుదురనియే లలంఠము. ఒక్కవానరుఁ డంతటి
 వాడే మనలో నింత పెద్దయ్యుడము చేసిపోయినాడే. కార్యము లెట్లెట్లు పోవునో
 జెలియుట కష్టముగానున్నది. మీలో నెవరెవరిబుద్ధికి నెట్లు గోఁచుచున్ననో చెప్పఁడు.
 అప్పుడు విమ్మం దోడుపేసికొని, దేవాసురయ్యుడమున గెలుపునొందికొని. అప్పుడు న
 హయభూతులై శలిచినమీరును నల్ల యిప్పుడును సహాయులై యున్నారు. ఇట్లు
 జేపేర్చునే శలిచిన నాకు, విభీషణుడు చెప్పినట్లు మనుష్యునివలన భయ మేమా
 త్రమును గలుగదు. అయినను చక్కఁగా విమర్శించిచూడుఁడు. అచ్చట సముద్రము
 చచ్చలిగట్టిన, రామలక్ష్మణులు సీతయున్న స్థలమును దెలిసికొని సుగ్రీవాదులగు వాన
 రుల బురస్కరించుకొని సముద్రతీరము జేరియున్నారు. చేసిన దానిచే మనకు
 సెప్పరయేమి ? ; మిమ్ము విమర్శించిచూడుడన్నది మజ్జేమికాదు. సీతను నొసంగ
 కుండునట్లును దళింభకుమారులగు రామలక్ష్మణులను జంపునట్లును మీర లాలోచ
 నము చేయుఁడు. అట్లుచేసి చక్కఁగా విశ్చిఱుచి యుపాయము నాకుఁ జెప్పఁడు.

• క్రియింట్ల జగదంబమును సీతయుండఁగా ఆమెచని యయముగఁగా ఆసీతయు వాగ్మవా
 మనమండుకాల మించుమించుగా సమాప్తమయినదేయని చెప్పినాడని వాస్తవార్థము తెలియునది.
 మహేశ్వరతీర్థులు. 'సామేన కయ్యా మరోఘ విచ్చరి' 'అవిడ వానెజ్జెక్కె నిచ్చగింపకున్నది'
 అని సీతను తనయందమరాగము తేకుండుటను తాను పరవశుడై విలపించి మరల దాని గిప్పిపుచ్చు
 టకై తానే పెట్టినగడువును సీత యడుగుగఁగా నిచ్చినట్లుగా అవిడయం దాలోడించి చెప్పినాడని
 తెలియుచున్నది.

† ఇందులకు 'క్రాంతోఽహం సరితంకామా ద్యాలోహయశి వాప్సవి' అనిమూలము. ఈమ
 స్మరింపఁగఁగఁగు సౌఖ్యములకెల్ల నవభవించి విడిగియున్నాను. ఇక నాకవి యక్కఱలేదు; కడ
 తేజునామము వెదకుచున్నానని వాస్తవార్థము.

• ఇందులకు 'అతేయాచ యథానీతా నిధ్యో దళరథాన్తతా' భవద్విర్యవైర్వికాం మద్రోస్తు
 సీతంవాగ్మితాకు' అనిమూలము. వాస్తవార్థము 'అనిధ్యో' అనిభేదము. 'సేను నీతాడవి నీయక
 యుండు'నను, దానిచే రామలక్ష్మణులచే నాకు మరగము గలుగునట్లును మీరు చక్కఁగా వాలో
 చించి యుపాయముఁ జెప్పఁడని యర్థము.

‘నముద్రమును దాటివచ్చి మనలను జయించుటకు రామునికి శక్తి లేకున్నను నతని సహాయుని కెవ్వనికేని యట్టిశక్తి యుండవచ్చు’ నందురా? * వానరులను సహాయులుగాఁ జేసికొని, నముద్రమును దాటి యిచ్చటికి వచ్చుటకు రామునికేకాదు, జగంబున మతెవ్వనిని శక్తిలేదు. కాబట్టి నిశ్చయముగా నాకే జయము గలుగును’ అనెను. అట్లు రావణుడు మన్మథవికారముచేత వివరీతబుద్ధి నొంది, ప్రలాపించినట్లు చెప్పినమాటవిని, కుంభకర్ణుడు మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది యతనితో ‘నీవు, నీయంతనే యొకమాటు ఆలోచించి యపుడు రామలక్ష్మణుల ప్రావుననుండిన నీతను బలవంతముగా నిచ్చటికిఁ బట్టిదెచ్చితివే. అట్లు దెచ్చునపుడే మాతో నాలోచించియుండువేని నీమనసు, యమునానది యామునపర్వతము నొందునట్లు, చక్కని నిశ్చయమునొంది నిష్కళముగా నుండునేకదా. అప్పుడే మాతో నాలోచింపవలసిన కాలము. ఇప్పుడు మించిపోయిన వెనుక నాలోచించుటయంతయు వ్యర్థమేగాన నీమనసు కుదుటఁబడకున్నది. ‘అప్పుడే మాతో నాలోచించి యుండినచో ఫల మే’ ముదువా? మహారాజా! ఇప్పుడు చేయునాలోచన మంతయును, నీతఁ బట్టి తెచ్చుటకు మునుపే మాతోఁ జేసియుండువేని, మిక్కిలియుఁ బక్కగా నుండి యుండును. దశకంఠా! ఎవ్వఁడు మునుపే యాలోచనముచేసి న్యాయమును గనుఁగొని పిమ్మట నాన్యాయముచొప్పున రాజకార్యములను జేయుచున్నాడో యారాజ తనమనసు కార్యనిశ్చయమునొంది నిష్కళముగా నుండుటచే నీయట్లు వెనుకఁ జరితాపమునొందఁడు. కార్యములను వివరీతమైన యుపాయముతోఁ జేయుచున్నను, లేవానిని వివరీతముగాఁ జేసినను, అవి నిష్ఫలములగుటయేకాక, అపాత్రులకుఁ బట్టించు హవిష్సులవలె దోషముఁబడఁ గలుగఁజేయును. ఎవ్వఁడు కార్యములకు మునుపు చేయవలసిన యాలోచనములను కార్యములకు పిదపను, ఆలోచనములకు పిదపబాస వలసిన కార్యములను ఆలోచనమునకు మునుపును జేయఁగోరునో, వాడు మంచి సెబ్బరలు దెలిసినవాఁడుగాఁడు. హంసలు, తమ కెగిరి దాటరాకుండు క్రొంచువ్వ తమును, కుమారవామి దానియందుఁ జేసినరంధ్రముమూలమున దూటి దాటి పోవునట్లు, శత్రువులు తమకంటె నెక్కుడు బలముగలవానిని ఎదుర్కొనిగలుగుట శక్యముగాదని విచారించి వాడు కార్యముల నాలోచించి చేయనిచపలుఁడుగానుండెనేని, అట్లాలోచించి చేయనినందుఁ జూచితటాలున వానివైఁబడి క్రిందుపలుకుచు ఇట్లు నీత సపహరించి తెచ్చినకార్య మెంతయు నపాయకరమైనది. ఇది నీ నాలోచింపక చేసితివి. ఈరంధ్రము నీయందుండియు భాగ్యవశమున, నిన్ను రాముఁడు వివ

* ఇందులకు ‘సహితక్రిప్రపశ్యామి జగన్యవ్యస్య శస్యదిత్ । సాగరం వానరైః కీర్త్యైః పశ్యయేవ జయోమమ’ అనిమూలము. వాస్తవార్థము...వానరులతోఁగూడి సముద్రమును దాటివచ్చుటకు (అవ్యసాన శస్యదిత్) రాముఁడుదప్ప మఱియొక్కనికి శక్తిలేదు. రాముఁడు దాటివచ్చుట (విశ్వయే) సోయమేని, (సజయోమమ) నాకు జయము గలుగుటలేదు. అనియర్థము.

ముతోఁగూడిన మాంసమువలె, ఎవ్వరికిని దెలియనట్లు ఇదివఱకుఁ జంపకున్నాడు. 'అయిన నింక గతియేమి' యందువా? ఇట్లునీవు నీకుఁదగినట్టికార్యమును జేసితివిగావున, అది నేనుదక్క మఱి యితరులెవ్వరిచేతను జక్కఁబెట్ట నలవిగాదు. నేను నీకే త్రువులనుజంపి చానిని సరిపెట్టెదను. నీవు నిర్వ్యసనముగా నుండుము. రాజా! నేను నీ పగవారిసందఱను రూపుమాపెదను. 'అతిమానుషవిభవులగువారిని గెలుచుట యెట్లు శక్య' మందువా? వారు, ఇంద్రసూర్యులయినను, అగ్ని వాయువులయినను, కుబేర వరుణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేయుదును. నేను పర్యతమంతటికాయముతో గొప్ప యినుపగుదియందాల్చి, వాఁడికోటలలో సింహనాదములు సేయుచు, యుద్ధంబు వకుఁడలపడఁగా దేవేంద్రుఁడు గూడ భయపడిపాటునేలక్కినవారెంత! ఆరాముఁడు నావై మొరట నొక బాణమువేసి మరల రెండవ బాణమువేసి కొట్టసరిలోపలనే నేనతనినెత్తురు త్రాగెదను. నీవు నిచ్చలు నూఱిలియుండుము. † నేను రామునిం జంపి నీ కనాయానమున జయముగలుగునట్లు ప్రయత్నము చేసెదను. అట్లు రామునిని

‡ ఇందులకు 'పునర్జన్మ' సద్వీరియేన కేరగ నిహఃవ్యతిరేగోఽపాంశస్య పాస్యామి కుర్చిరంకా మహశ్వస' అనియాలము. ఇందు అట్టిలయను ధ్వనించుచున్నది. ఎట్లనః—(పునర్జన్మ...నిహివ్యతి) రాముఁడు రెండవబాణముచే నన్ను వశ్యము చెంపఁగలడు. (తీర్థ) ఆరామునియొక్క, (తీర్థ) ఆచంపుట విలస—రాముఁ డట్లు నన్నుఁ జంపుటవిలస, (బుద్ధిరం) వానెన్నుదును (పాస్యామి) త్రాగుదును. నీవు (కాయం) మిక్కిలియు, (అశ్వం) నిట్టాత్తుచితువును అయియున్న. గోవిందరాజులు. (పునర్జన్మ... పావ్యతి) రాముఁడు నన్నొక బాణమునఁగొట్టి రెండవబాణమునఁ జంపువేని, (తీర్థ) ప్రాగేవ=అంత కమునుచే, (తీర్థ) వానరాజాం=ఆరాముని సంబంధించి వానరులయొక్క, (బుద్ధిరంపాస్యామి) నెత్తురు త్రాగెదను. నీ పూజితుము. రాముఁడు నన్ను రెండవబాణమున చే చంపువాఁడే యంతియునుచే సరి వానరుల నెత్తురు త్రాగివై చెద. పూజితుమని యర్థము. మహేశ్వరతీర్థము.

† ఇందులకు 'విధేవై దాశరథీః సుఖావహం జయంతి వాహర్త మహం యతిష్యే' హత్యాచరామం సహస్రేణేన భాదామి సర్వాక్ పారియోధముఖ్యాత్' అనియాలము. అట్టి లాఢము :- (విధేవ) వాషధ మతేత- నేను రామునిచేత విధమునొందుటచే, (దాశరథీ) రామునికి, (తప) నారాజాత్=విలసనమండి, (సుఖావహం జయం ఆహర్తం అహం యతిష్యే) సుఖమైన జయముగలుగుటకు ప్రయత్నించెదను. నేను జంపుటచే రాముఁడు నిన్ను సుఖముగా జయించునట్లు చేసెదననుట. (రాయం) రాముని, (హత్యా) 'హాహింసాకర్త్యా' అన్నట్లు గర్హింకము గలదుగాన, పాండి, (భాదామి) అనారాధ్యు; బ్రతుకుదువా యేమి-రామునితోఁ దలపడి బ్రతుకేసనిభావము. గోవిందరాజులు. (దాశరథీర్వధేసరి) రాముఁడు విధించినవఁగా, (తప సుఖావహం జయం ఆహర్తం వ యతిష్యే) నీకు సుఖమైన జయము గలుగుటకు యత్నింపను-రాక్షసుఁడ జంటి నీ కనాయానముగా జయము గలుగునట్లు చేయఁబాలనకుట. రామునిఁ జంప జాలనిభావము. అంతలే, (రాయం) వివా అనిశేషము. రాముఁడుతప్ప, (లక్ష్మణేనవానర్యాక్) పారియోధముఖ్యాక్ హత్యాభాదామి) లక్ష్మణుని, తక్కినవానరశ్రేష్ఠులకు జంటి తిగెదను-రాముని గెలుపాలకు; రామునిదప్పఁ దక్కినవానరెల్లఁబట్టి భక్షింపఁగలవని వాస్తవార్థము. మహేశ్వరతీర్థము.

లక్ష్మణునిని జంపి మేటివానరులనెల్ల భక్షించెదను. * నీవు నీయిచ్చచొప్పునఁ గ్రీడింపుము. మే లయినమద్యముం ద్రాగుము. నీవు తుండుడుకులేక నీ కిష్టము లయినకార్యములం జేసికొనుము. నేనుతోయి రాముని యమునిపురికిఁ బంపెద. అంత నీత చిర కాలము నీకు వశమైయుండఁగలదు' అనెను. ఇది పండ్రిండవనర్గము.

—◆—
 { మహాపార్థ్యుడు నీతను బలవంతముగా ననుభవింపుమని }
 { రావణునకుం జెప్పట. రావణుడు బ్రహ్మశాపమున పరస్మిని }
 { దనకు బలాత్కరింపరాదని చెప్పట. }
 —◆—

రావణుడు కుంభకర్ణుని నయనచనములకుఁ గోపమునొందినాడని, మిక్కిలి బలవంతుడగు మహాపార్థ్యుడు తెలిసికొని కొంచెము నేపు అతనిని బ్రసన్నునిగాఁ జేయు నుపాయము నాలోచించి యంతః జేతులు మొగుచ్చుకొని 'ఎవ్వడు తేనియను త్రాగుటకై మృగములును సర్పములును నెరసి యుండునడివికిం బోయి యచ్చట నెట్లకేలకు దానిని సంపాదించియుఁ ద్రాగకుండునో' వాడు మూఢుఁడే యగును. అట్లు నీతంగోరి యతిప్రయాసంబున నావిడను దెచ్చియు ననుభవింపక యూరకుండందగదు. 'పగవారు కలిగియుండఁగా వారినిగెలువక యధర్మావహమైన యిట్టిపని యెట్లు చేయవచ్చు' నందువా? నీవు పగవారి నెల్ల రూపుమాపువాడవు. నీవే సర్వమును నియమించువాడవే; నిన్ను నియమించువాడెవ్వఁడు? కాన ధర్మమునకు భయపడవలదు. శత్రువులందల

* ఇందులకు 'రమస్యశామంపి బాగ్యవారుడీం కురుష్యశాశ్రాణి హితానిబజ్రః' మహాకురామే గమితే యమత్యయం చిరాయ కీతావశగాభవిష్యతి' అనుమాటలు. అక్లిలార్థము-(మయా) నాచేతి, (రామే) విషయే=రామునివిషయమందు, (ఆక్షయం) అక్షయముగా, (గమితా) చేత్యబడిన-రామనితోఁ జేర్చబడిన, (ఇయంసీతా) ఈసీత, (వశగా) రామునకు వశపర్తిగా, (భవిష్యతి) కాఁగలదు. నేను, (రమస్య) ఇత్యాదిక్రియలు కాకస్వర్గములు. రమింపుము-అనఁగా రమించుట మొదలైనవి నీవెల్లు చేయఁగలవనుట. నేనేమో నీతను రామునితోఁ జేర్చివేరును కాన యావిడ యతనివశముననే యుండఁగలదు. అవ్వల నీవు రమించుట త్రాగుట హితకార్యములను జేసికొనుట యెట్లో చూచెదనని యర్థము-గోవిందరాజులు. (మయా) నాచేతి, (రామే) విషయే=రామునివిషయమై, (యమత్యయం) గమితేనీతి) యమపురమును పొందింపబడినవాడవు కాఁగా- నేను జచ్చి నిన్నును రామునిచేఁ జంపింపఁగా, (ఇయంసీతా) ఈసీత, (అవశగా) విష్ణురూపుఁ డగురామునివశము జొందినదై, (భవిష్యతి) ఉండఁగలదు. అంతట నీవు నీయిచ్చచొప్పున హితాదులు గావించుకొనుటా చూతమని వాస్తవ్యాదు-మహేశ్వరతీర్థులు.

† ఇందులకు 'ఈశ్వర శ్లోకృతః కోఽన్తి తివ శత్రునిబర్హణరమస్యసహ వై దేహ్య శత్రూ నాశక్య మూర్ధను' అనిమాటలు. ఆధారకరము. (ఈశ్వరశ్లోకృతఃకోఽన్తి) ఈశ్వరుఁ డగురామునకు ఈశ్వరుఁడెవఁడు? రామునిబ్రహ్మించుట ఎవనికి శక్యముగాదనుట, (శత్రూన్) పూజయిండు బహుబలదనముననుపగవారఁ డగురాముని, (మూర్ధను) దశస్పతి = పదితలచేతను, (అశక్య) అక్రమించి=కిరసాత్రుగమిల్లిననుట.

లు ద్రొక్కి నీరంగూడి క్రిడింపుము. 'అది నన్నొల్లకున్నదే! ఏమిసేయుదు' నందువా? నీవు మిక్కిలియు బలవంతుడవుగదా. నీరయ్యెప్పకున్నను వంచనతో పెంటినాక్రమించు కుక్కుటమువృత్తిని బలవంతముగా నాచెలువను పలుమాటలు పయికొని యనుభవింపుము. అట్లు భోగములనొంది విచారము లేక ముఖముండుము. 'పిదప భయము వచ్చిన వారిండుట యే' ట్లందువా? ఇట్లు నీవు నీకామము దీర్చుకొన్నపిదప నీకేదైన భయము సంభవించునేని యది యప్పుడే వచ్చినను రానిప్పు. లేక మీఁద రానున్న నుండనిప్పు. నీకన్నియు నొకసరకుగాదు. ఇంతేల ! నీ విచటనేయుండుము. కుంభకర్మమును మహాబలుఁ డగునింద్రజిత్తును, వీరిద్దఱే ముఱుఁదోడుసేసికొని వస్త్రాయుధ భరుండు దేవేంద్రుఁడు వచ్చినను నిలిచి యోర్వఁజాలుదురు. యుద్ధముసేయఁ జేతఁ గానివారలు, దానమును సామమును భేదమును నేర్పఱిచిరి. కాన విభీషణుఁడుచెప్పిన యామూటియం దేదియుఁ దోసిపుచ్చి దండోపాయమునఁ గార్యముల నీడేర్చుకొనుటయే నీమనసున కెక్కినదిగా నుండనిప్పు. నికుంభుఁడు చెప్పినట్లు రామాదులున్న చోటికిఁ బోవలదు. నీవు మహాబలుండువుగద. నీశత్రువు లిలంకదాపున రాగానే మేము వారిసందఱను మాకే ప్రబలమున నీకు పశులంగా నిగ్రహింపఁగలము. ఇందులకు సందేహములేదు' అనెను. మహాపార్శ్వఁ డిట్లు చెప్పఁగా నప్పుడు రాక్షసరాజగురావణుఁడు లేనచి త్తమునకుఁ దగునట్లు చెప్పినాడని వానిని మిక్కిలియుఁ బొగడుచు, వానితో 'మహాపార్శ్వఁడా ! సంతోషించితిని. నాయం దొక్కపాస్యముగలదు, నీకది తెలిసియుండనీ. అదిజరిగి చిరకాలమైనది. పూర్వము జరిగినది చెప్పుచున్నాను. ఒకానొకప్పుడు ఆకాశమున పుంజికన్ధలయను నప్పుర నన్నుఁజూచి భయమున నొడిగి యొరిగి దాగి యగ్నిశ్శాలవలె వెలుంగుచు బ్రహ్మదేవుని భవనమునకు నడ్డవు నీకే వందనముసేయుటకై పోవుచుండఁగాఁ జూచితిని. అంత నే నాచెలువను, బలవంతముగాఁబట్టి పలువయ్యాడ్చి భోగించితిని. అది వాషినతామఃతూఁడువలె కలగి నలగి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బోయినది. అట్లాచెలువను చెఱుపుట యపుడు మహాత్ముఁడగు బ్రహ్మదేవునకుఁ దెలిసినట్లు నాకుఁ దోచుచున్నది. అంత బ్రహ్మ మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది, నన్నుంగూర్చి 'ఇదమొనలుగా, నీట్లు పరిస్త్రీని బలాత్కార (వైదివ్యసనా రమస్య) వైదిహితోఁబాలుగా రమింపుము. వైదిహితాభరతో రమింమనల్లై నీవు నీభార్యలతో రమింపుము—లేక వైదిహితోఁగూడ నున్నరాముని నిగ్రహించుట యశక్యము. కాక పరితిలపాఠక రామునిని నీరకుమ (యొక్కము) అని గోవిందరాజులు.

* ఇందులకు 'బలాత్కృక్కుటవృత్తినే వ ర్తనముమహాబల. ఆక్రమ్యకమ్య నీతాంవై తథాభిష్టిరమస్య' అనితూలము ఆర్థాంతరము. (కుక్కుటవృత్తినే వ ర్తన) కుక్కుటవృత్తితో నతిరస్త్రీల యొడవ ర్తింపుము. నీరసో (బలాత్) బలముకొలదిని, (కుర్బ్య) 'భుజపరిపాలనాభ్యవసారియో' అను భర్తృరముంబట్టి, పరిపాలింపుము. నీవు కుక్కుటవృత్తితో నతిరస్త్రీలతో రమింపఁదగునుగాని నీరసో బలముకొలది రక్షింపవలయును అని మునిశ్చయము. గోవిందరాజులు.

మునఁ బొందుదువేని, యప్పుడే నీరల నూలుతునియలుగా పగులుగలదు. ఇందులక నందేహములేదు' అని శాప మొసఁగెను. * ఇట్లతఁడు బలవంతముగా శాప మొసంగ నందులకు నేను మిక్కిలియు భయపడియే, పరస్త్రీయగునీరను అందును మహాబలదేవ కులుంబునఁ జనిందినదానిని, బలాత్కారమున నామేలిసెజ్జ నెక్కింపకున్నాను. నాక మఱొక్కరితో డక్కఱలేదు. నాకు నముద్రమనకుంబోలె వేగమును వాయున నకుంబోలె గమనమును గలదు. ఈసంగతి రాముఁ డెఱుంగఁడు. కావుననే నా పయి సేనతో నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. పర్వతగుహయందు నిదురించుచున్న సింహ మును నిదుర లేపునట్లును, నిద్ర శ్రౌయియున్న మృత్యువును మేలుకొలుపునట్లును డొరకయున్న పరమకోసార్లుడనగునన్న రాముఁడు కావలయునని రేచుచున్నాఁడే వాఁ డెంతయు తెలివిమాలినవాఁడు. వాడు నాపరాక్రమము దెలియకున్నను బోసి రాముఁ డింతనఱ కెన్నఁడును, యుద్ధంబున రెండునాయకలతో సెలవులు నాఁకికొన చున్న క్రూరసర్పంబులు బునుశించు నావాఁడి బాణములనుగూడఁ గని నొలుంగఁడు కావుననే నాపయి నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. ఇంక, శీఘ్రంబుననే, యేనుంగును గొఱక కట్టియలచేతంబోలె, రాముని, వందలకొలఁదిని విటనుంకి నిగిపించిన వజ్రముల వంటి బాణములచేత, సంతాపవెట్టి పాటునట్లు చేసెదను. వాడు పలాయితుఁడుకా గా, మఱి ప్రాతఃకాలమున నుదయించుచున్న సూర్యుఁడు నక్షత్రములకాంతిసల్లఁ గొల్లగొనునట్లు, నేను గొప్ప సేనంబూడి, రామునికిం గలయావాసరబలమును గూడఁ జక్కాడి వ్రక్కలునేసెదను. వేయికన్నులు గలదేవేంద్రునికిఁగాని, మఱి నరునికిఁ గాని, యుద్ధంబున నన్ను గెలువఁ దగియుగాదయ్యె మఱియు నేను బాహుబలం బునఁ గుజేగునిగూడ జయించి యతఁడు మున్ను పాలించుచుండిన యీలంకాపురిఁ గొంటిని ఇంక మనుష్యుండగు రాముఁడు నాకెంతమాత్రము' అనెను. ఇది పద మూడవసర్గము.

—♦—

—♦— { విభీషణుఁడు శ్రీరాముఁ డెట్టివానికిని గెలువ నలవిగాని } —♦—
వాఁ డనియు నీత సతని కొనిఁగొలుబయే సర్వరాక్ష
సులకు డేమకరమనియుఁ జెప్పట.

అంత, విభీషణుఁడు రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁ డాదీనమాటను కుంభక ర్ణుఁడు గర్జించిన నిరర్థకవచనములను, విని, యంత రాక్షసరాజముఖ్యుం డగురావణు

* రావణునకు రంభనుబట్టి నలకూబరుఁ డొసంగిన శాపమందేవనను, ఆ నలకూబరుఁడు ప్రాకృత దేవతయగుటవలనను రావణునికి పుత్రుఁడగుటవలనను, అతనిశాపమును తాటింపక బ్రహ్మ పితృ రావణుఁడు పుండలికపలనగూడఁ బట్టిఁజూపఁగాఁ జూచి తాను శాప మొసంగెను. కావుననే రావణుఁడు ఉల్లంఘింపరాని పితామహవాక్యమునే యిటు చెప్పివాఁడని తెలియుచున్నది.

నితో కర్తవ్యార్థమును బోధించుపాఠవచనంబుల 'రాజా! సీత నొసంగకయే రాముని జూపు నుపాయ ముడిగితివి. సీత యంటినమాత్రనే చంపు వెనుసర్పమునుమీ! దానికి, వక్షమే మేనివిరివి; చింతయే విరోధిప్రాణములను హరించునది గావున విషము; సూర్యుని బయినదిబయనగవే, తెలిమెటుంగుచే చులుక్కున కాముకహృదయములు గాడిహరించుటచే వాడియైన తెలికోటపండ్లు; చింతావశమున మొగము వాల్చిన చేతియైదు ప్రేళ్లే అయిదుతలలుగాఁ గలవెద్దయురువు. ఇట్టిసర్పము నేమని కోరితివి? ఇది సీతమాత్రమే యనర్థముగాదు. పర్వతశిఖరములుతేసి యాకారములు గలిగి, పండ్లును నఖములునే యాయుధములుగాఁ గలిగి, వెలుంగు వానరులు లంకపై నెత్తి రాకమునుపే సీతాదేవిని రామున కొనంగుము. రాముడు వజ్రకఠోరములును వాయునమానవేగంబులు నగుబాణములను బ్రయోగించి రాక్షసపుంగవులశిరంబులందునుమాడకమునుపే, సీతాదేవిని రామున కొనంగుము' అని యంత ప్రహస్తునింజూచి 'ప్రహస్తా! ప్రాణహరంబులై పిడుగులాబోలె నుగ్రవశించునట్టి రాముని వాడిబాణములు ఇంకను నీదేహంబును నుచ్చికొనిపోవకున్నది. కావుననే నిన్నిట్లు పొగడికొనుచున్నావు. 'కుంభకర్ణియు రాముని వారించు'రందువా? కుంభకర్ణియు గారి, యింద్రజిత్తుడుగారి, మనరాజుగారి, మహానాస్వ మహోదరులుగారి, నికుంభుడును కుంభుడునుగారి, అతికాయుడుగారి, ఎవ్వగును రామునెదుట యుద్ధంబున నిలువఁజాలి? నీవు సూర్యునికాపునల నున్నను దేవతలందఱు నిన్ను నానవచ్చినను, నీవు దేవేంద్రునితోడనము బిడ్డరినలఁ గూర్చున్నను, మృత్యు ప్రతోడ నిక్కినను, ఆకాశమున కేగినను, వాతాళిముఁ జొచ్చినను, నీవు ప్రాణము లతో నుండువఱకు నిన్ను రాముడు విడిచివెట్టడు; చంపియే విడుచును' అనెను. విధిమొందు చెప్పినమాటవిని యంతః ప్రహస్తుడు, 'మాకు దేవతలందఱుగారి, దానవులందఱుగారి, మఱి యెవ్వరినందఱుగారి భయములేదు. యక్షులందఱుగారి, గంధర్వులందఱుగారి. మహోగంబులందఱుగారి, గంధులందఱుగారి యుద్ధంబున కూరింతమాత్రమును భయములేదు. ఇక యుద్ధంబున రామునివలన, నునుష్యుడగు నొకగావపిల్ల వానివలన, భయమెట్లుగలుగును?" అనెను విధిమొందు మహాబుద్ధిమంతుడు, రాజుమేలు గోరువాడు; స్వామి ధర్మాత్థకామంబుల మూఁడింటిని జక్కిగా నాబోదించువాడు; కాన ప్రహస్తుడు రాజునకు గీడుగిలించునట్టిమాటం తెప్పగా వి, నుతనితో 'ప్రహస్తా! నీవును మనరాజును మహోదరుడును కుంభకర్ణియును రామునివిషయమై యేయేకార్యము లెట్లు చేయవలయునని చెప్పితిరో యవి యతివిపట్ల నట్లెట్లచేసి తీర్చుట. అధర్మాత్తునకు స్వర్గమనమువలె, యెంతమాత్రము శక్యముగాదు. ప్రహస్తా! తెప్పకొయ్యయైనను లేనివానికి మహాసముద్రమును దాట నలవియగునా? అట్లే, నాకుఁగాని, నీకుఁగాని, రాక్షసుల కందఱకుఁగాని, కార్యనక్షుండుగురాముని పధింప నెట్లు శక్యమగును? ఎట్లును శక్యముగాదు. కాన వారు పథ్యులనుట మాను

ము. రాముఁడో ధర్మమునకు విరుద్ధమైన యెట్టి పురుషార్థమునని తృణీకరించి ధర్మమునే ముఖ్యముగాఁ గల పరమధర్మి కుఁడు; యుద్ధంబునఁ దన్నును సారథిని రక్షించుకొనుచునే పగవారిని గీటుడంచునట్టి మహావీరుఁడు; మహాపరాక్రమవంతమగు నిత్యైకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడుగాన జన్మసిద్ధముగా నిరతిశయపరాక్రమకాలి; నకల ప్రకృతిమండలమును రంజించువాఁడు; మఱియు విరాధక బంధాదుల నట్లుచంపి ప్రసిద్ధిగాంచినవాఁడు; కార్యసమర్థుఁడు. అట్టి రాముని రణవ్యాసారములు దేవత లెఱుంగ నైనఁజాలరు. ఇతఁ మీఁబోటు లెంత! ప్రహస్తా! వాఁడిమొనలుగలిగి, చుఱుక్కునఁ గాఁడిపోవంజాలినవై గణువులువంగి చక్కఁ జాగియుండుటచే తటాలున నుచ్చి వెడలంజాలునవై రాఁబులుగుతెక్కలే గఱులుగాఁ గట్టఁబడియుండుటచే మహావేగంబుగలిగి దురానదములై, రామునిచే ప్రయుక్తము లగుబాణములు, నీ దేహమునుభేదించి చొరంగలవు. కావుననే నీవిట్లు నిన్నుఁ బొగడికొనుచున్నావు. రావణుడుగాని, మహాబలుఁడగు త్రిశీర్షుడుగాని, కుంభకర్ణుడుగాని, యతనికొడుకు నికుంభుడుగాని, యింద్రజిత్తుగాని, నీవుగాని, మీరెవ్వరును, దేవేంద్రసమానుఁడగు రామునితో యుద్ధంబున నెదుర్కొని నిలువఁజాలరు. దేవాంతకుడుగాని, సరాంతకుడుగాని, ఆతిశయించిన గణమును వెనుకాయంబును గలయతికాయుఁడుగాని, పర్వతసమానబలుఁడగు నకంఠముడుగాని, యుద్ధంబున రామునెదుట నిలువంజాలరు. ఇతఁడు మనకు రాజు; మఱియు విమర్శించి చేయువాఁడుగాఁడు; అందును వ్యసనములచే గీడుపడియున్నవాఁడు; అని తలచి హితముచెప్పక మీరు పేరిమాత్రము విత్తులై కార్యమున శత్రువులతో సాటియేమై యతని యుగ్రస్వభావుఁడనిమాత్రము తలచి యతని పోయినచారినే పోవుచున్నారు. అందువలన సర్వరాక్షసులకు నాశము తేఁగలదేకాని వేఱులేదు. ఇది మీరెఱుంగరు. రాక్షసరాజగు రావణుని, తుడిచేని దేహంబుగలదియు, వేయిరెలలతోఁ గూడినదియు, భయంకరమైనదియు, మహాబలముగలదియు, నగు రామద్వేషమును మహాసర్పము చుట్టుకొనియున్నది. మీర లాసర్పమును దోలి యిదిని విడిపింపుఁడు. 'సమయముమించిపోయెనే ఏమిచేయుదు' నుండురా? రాజ దుర్భాగముఁ జొచ్చునేని, అతనిచే సమస్తకామితార్థములు పూర్ణముగాఁ బడసిన సుహృదులందఱును ఏకమత్యమునొంది, అతనిని, బెడిదంపుబలముగల భూతములచే నావేకింపఁబడిన పురుషునింబోలె, బలవంతముగా తిలవెండ్రుకలంబట్టి యీడ్చియైనను, శత్రువు లతని తల వెండ్రుకలు పట్టుకొనువ్వారిమును బలాత్కరించి రక్షించి మంచిదారికిఁ దేవలయును. మీకు నకలసుఖంబులు గూర్చినయీరాజు ఇష్టమ వివాశమునొందుటకై లక్ష్మణుడైన మహాసంహారియగు సముద్రమున మునుంగువడి, రాముఁ డనుబడ బాగ్నిముఖమునఁ బడనున్నాఁడు. కాన మీరందఱు మునుముందుగానే యొక్కటిగాఁజేరి యతనిని జేయిచ్చి గట్టకొనుట తగును. రాజ సీతను రామున కియ్యకుండిననుండనీ. నాయీమాట యీ లంకాపుర

1293. ఇంప్రెజ్సు పేషెంటులను ప్రవర్తించుట. పేషెంటులను ఇంప్రెజ్సుకు
వేసి పేషెంటులను కారాగారమున పోషించుట.

మునకును, రాజునకును, అతని సుహృదులగు మోక్షందజకును, దక్షిణరాక్షసులకును, హితమై లెస్సగానున్నది. అట్టి నామతమును జెప్పద వినుడు. రాజకుమారునకు రామునకు సతనిభార్యను సీతను, రాజయ్యక పోయినను, మనమై యిత్తము. 'మేమును శత్రువును బంపవలసినదే యని చక్కగానే చెప్పద' మందురా? మంత్రియగువాడు శత్రురాజుబలమును తన రాజుబలమును పరిశీలించికొని యల్ల శత్రువునకు సంపదయందలి సామ్యమును వృద్ధియందులను అల్ల తనపక్షమునందుఁ గల సామ్యవృద్ధియములను సూక్ష్మదృష్టితో నాలోచించి యు క్తంబయినదియు స్వామికి హితమైనదియు స్వామికి జెప్పవలయును' అనెను. ఇది పదునాలుగవయథ్యాయము.

—♦—

{ ఇంద్రదత్తు విభీషణునిమతమును ఖండించగా విభీషణుఁ డింద్రదత్తుదుర్బుద్ధి నువస్థనించి దూషించుట. } —♦—

అచ్చట రాక్షసులలో రాక్షసయోధులకెల్ల ముఖ్యుండను, మహాబలుండునగు వింద్రదత్తు, బృహస్పతివలె మహాబుద్ధిమంతుఁ డగు విభీషణుడు చెప్పినయవ్వలుకును కట్టుముతో విని, యంత సతనితో 'పినతండ్రి! నీవు కడపటఁజెప్పితివే యామాట, అట్లు ఎవ్వగునడచుకోనఁజూపునది లేదుగాన, వట్టి పనికిమాలినది; నీవు మిక్కిలి భయమునొంది చెప్పినది. ఇనీ! ఇదేటిమాట! ఈ పులస్త్యవంశమునఁబుట్టక మఱియొకవంశమునఁబుట్టినవాడుగూడ నిట్టిమాటం జెప్పఁడే. మఱి చేయనుం జేయఁడే! ఇక నిందుఁబుట్టిన నీకుఁ జెప్పఁడనునా? అని యంత రావణునిజూచి 'ఈకులమునందు మాపినతండ్రి యగు యీవిభీషణుఁ డొక్కఁడుమాత్రమే బలమును, ప్రభావమును, పూనికయు, ఔనుయ్య, పట్టుదలయు, గర్వంబును మాలియున్నవాడు' అని మరల విభీషణునింజూచి 'ఓరాక్షసా! ఆరాచపిల్లకాయ లెంతమాత్రమును కొఱగాని యతిదుర్బలులు. మాతో మిక్కిలియబ్బందైన యొక రాక్షసుడుగూడ వారిని జంపివేయఁజాలును. పిఱికి వాడ! నీవు భయపడుటేకాక మమ్ము నేల యూరిక భయపడిచెడవు? ఓయీ! ఇంద్రుఁడు ముల్లోకములకు నాథుఁడుగాన యతనియైశ్వర్యము చెప్ప నక్కఱలేదు. దేవతలకెల్లరాజు. కాన యతనిపై న్యసామగ్రియు కేవలమైనదిగాదు. అట్టియింద్రుని నేను నేలబడఁద్రోసితిని. మఱియు దేవతలందఱును నావలన భయపడితొలై గుంపులుగుంపులుగా, ఒక్కఁడును మిగులక దిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. నేనుబట్టిత్రోయఁగా

* పరక్షయమును స్వవృద్ధియు నగునప్పుడు యానమును, పరవృద్ధియు స్వక్షయము వగునప్పుడు, సంధియు, పరునకును తనకును సామ్యమున్నపుడు ఆననమును, స్వామికిఁ జెప్పవలయుననిభావము. ఇటు ప్రకృతిమందు పరుఁడగురామునకు వృద్ధియు రావణునకు అంకాచహనముక్షమర నాక నాదులచేరి క్షయమును గవఁచుటతలన వీరికానంగి సంధి చేసికొనుటయే సాధుమని మంత్రులగు మీరు విస్వామికిఁ దలవలయునని భావము.

యైరావతము వికృతస్వరమున బిట్టుగానఱచుచు నేలంబడినది. నేను దానిదంతములు రెంటిని బలవంతముగా నూడఁబెఱికి వానిచే దేవతాగణమునెల్లను మిక్కిలియు భయపఱచి పాఱఁదొలిగిని. అట్టి నేను దేవతలదర్శములుగూడఁ దూలపుచ్చితిని. మేటిదైత్యులుగూడ నన్ను దాఁకఁగా దుఃఖము పాలుపఱచితిని. ఇట్టి మహావీర్యశాలినగు నేను, దేవాదులుగాక కేవలమనుష్యులేయై యింద్రుఁడుంబోలె నతిశయించినవారునుగాక సామాన్యులై యున్న యారాచపిల్ల కాయల గెలువ నెట్లు సమర్థుఁడనుగాను? ఊరక యేల భయపెట్టెదవు? అనెను. అంత ఇంద్రనమానుఁడును పగవారికిఁ జెనక నలవిగానివాఁడును, మహాతేజుండు నగునింద్రజితుండుచెప్పినమాటవిని, యతఁడుచెప్పినట్లు పిఱికి వాఁడుగాక శస్త్రధారులలోనెల్ల శ్రేష్ఠుఁడగు విభీషణుఁడు, ఇంద్రజిత్తునకును నెఱుంగ శక్యముగాని మహావీరముగలమాటల వానితో 'ఓరీ! నాయనా! నీవు మొన్నటి వాఁడవు. నీ కాఁగోచనమునేసి మంచిది యిదియని నిశ్చయించుకొనుశక్తిలేదు. పసి వాఁడవు. ఇంకను నీబుద్ధి పరిపక్వముకాలేదు. కావుననే, నీవు నీకే వినాశముగలుగుటకై, కొఱిమాటినమాట లిట్లు వెక్కులుపేర్చితివి. ఇంద్రజిత్తు! ఈరావణుని రామునివలన పుత్రమిత్రాదిసహితముగా వినాశముకలుగునని నేనుచెప్పఁగావినియు నజ్ఞానమున నందులకు సమ్మతించుచున్నావే! కావున, నీవు రావణునకు పుత్రుఁడను పేరుపెట్టుకొని మిత్రునివలె ముక్కి నగపడుచున్నశత్రుఁడ నగుదువు. ఇట్లు పిట్టినినా శమునకు సమ్మతించిన యశిదుర్బుద్ధివని నిన్నే దండింపవలయునా? కాదు. నిన్ను బాంలు డవియు వట్టిబలవంతుఁడుమాత్రమేయనియు తెగుదారియనియు తెలిసి యీసభకు యిపు డాఁగోచనవేయవారిపొంతకు నిన్ను పిలుచుకొనివచ్చి ప్రవేశింపఁజేసినవానినే వధింపవలయును? ఓరీ! ఇంద్రజిత్తు! నీవు మంచిచెడుగులు తెలిసికొనుపాటి వినేకములేనివాఁడవు; తెలిసినవాఁడనని విజ్ఞప్తిఁగచుమాత్రముండువు, శిక్షితుఁడునుగావు. కూర్మప్రకృతిని, నీబుద్ధి యల్పము; మనస్సు దుష్టము; ఏది యాలోచించి చేయునాఁడవుగావు. (ప్రహస్తుఁడు దుర్బుద్ధి; మహాపాక్ష్యుఁడు నుదుర్బుద్ధి; నీవు) అత్యంత సుదుర్బుద్ధి. ఇట్టి పసిలేనముచేత నేమియుఁడెలియక వదలిరెదవు. బ్రహ్మాదంశమువలె మెఱయుచు, జ్వాల లెనకొల్పుచు, అంతకునింబోలె భయంకరముగా చూపట్టుచు, యమ దండములవలె నుద్దండములైన బాణములు రాముఁడు యుద్ధంబున దాఁచిలి ప్రయోగింపఁగా నెవ్వఁడు సహింపఁగలఁడు? అని యంత రావణుంజూచి 'రాజా! ధిములను, శ్రేష్ఠములయినపదార్థములను, భూషణములను, దివ్యములయిన వస్త్రములను, నానావిధములయిన రత్నములను సీతాదేవితోఁగూడ రామునకు సమర్పించి, మన మిచ్చట దుఃఖముచూలి సుఖముగా నుండుదము' అనెను. ఇది పదియేనవసంస్కము.

రావణుడు విభీషణు నవమానింపఁగా నతఁడు నలుగురు
మంత్రులతో వీడ్కొని యాశాశమున కెగసి
రావణునకు లంకను దన్ను ను రక్షించుకొమ్మని
మతోకమాటు హిత ముపదేశించుట.

* అట్లు మనస్సునకుఁ జక్కఁగాఁ దగులునట్లు తెలివిడిగా హితమగువాక్యము నుజెప్పిన విభీషణుండాది, రావణుడు అట్టి హితముచెప్పినందులకు నతనిని పొగడి తా ననుతాపపడవలసినవాఁడయ్యి, మృత్యుప్రేరితుఁడై యుండుటవలన పగుపవా

* ఇందులకుమాలము. - 'సునివృత్తం హితం వాక్య ముక్తం వం విభీషణమ్ । ఆప్రసక్తమం వా క్యం రావణః కాలచోదితః' విశేషార్థము: - (సునివృత్తం) అర్థము తెలిసికొనవచ్చు నగుచు వినుచుండఁగానే అతి ప్రేరికరము గానుండునట్లు, సుందరమైన సన్నివేశముగలవార్తను. అనఁగా అర్థము అన్వయముగానవచ్చును వినియుండరానినట్లు, (సునివృత్తం) ఇది 'ఉక్తవత్తమ్' అనుటకుఁ గ్రియార్థివేదముగావచ్చును. అప్పుడెవ్వరైన సుందరమైనయ్యును, మనస్సునందు తగులఁచుటల అనాదరణముమైన నగున కాఅట్టి మనస్సునందు చక్కఁగా తగులునట్లు చెప్పినవాఁడని యర్థము, (హితం) 'వీలము చెవుల కింపమునవిమాత్రమేకాదు. మిక్కిలి దుర్దేశమ తింపఁజేయు నుపాయమునుటచే పథ్యమైతి. అది పథ్యముగా నుండుట నారోపించఁగా, చెవులకు కలుపుగానుండినను విడువరానిది ఇట్టిమాట ఒక్కటికి అనవ్యాయుగానన్నదే! (వాక్యమ్) చెప్పవలసిన హితమంతయు పరిపూర్ణముగాఁగలిగి, వాక్యమునఁగా అర్థమున పరిపూర్ణముగాఁ జెప్పవలసివా. ఇట్టివాక్యమును (ఉక్తవత్తమ్) చెప్పినవానిని, 'వానంభోరవానినే' ప్రబ్రూయాత్' అన్నట్లు గురువుగఁడకుఁబోయి పాదములంబడినవానికి చెప్పవలసివచ్చినవార్తను వీరిదుర్గతినిజూచి తానే చెప్పవచ్చినవాని, (విభీషణమ్) మఁయును దూరస్థుఁడుచెప్పిన వార్తమైనందుల, అది ఆప్రమోదాత్ అంశంబిది విడువవచ్చును. 'పాశ్చాత్యుగా తియ్యఁదమైన దాపణివాఁడు చెప్పినవార్త నెట్లువిడువవచ్చును. (పరుషం వాక్యమబ్రువీత్) ఇట్టివార్త విన్నవోడనే 'వానంభోరవా తీతనవాఁడ నైతి' అని చెప్పవలయును. లేక 'పితృ గోపయంపకారముచేసితిని' అనినాని పొగడవలయును. లేక, ఇట్టివార్త చెప్పినందులకు శనిన ప్రత్యుపకారము చేయుటకు లేదేయి అనుతాపమైనను పడవలయును. ఇన్నియు విడిచిపగవారినిజూచి చెప్పదగినమాటను జెప్పినవాఁడు, (వాక్యమ్) అతఁడు చెప్పవలసినహితములను పూర్ణముగా జెప్పినట్లు వీడు పరుషములలో ఇత చెప్పవలసివదిలేదు అన్నట్లు చెప్పినవాడు. అతఁడు హితముచెప్పవచ్చును సునివృత్తముగా చెప్పినట్లే, వీడును మనసులో ప్రగమగునట్లు నువ్యక్తముగా పరుగులాడినవాడు. ఇట్లు వీడు బదులు చెప్పటకు హేతువేమనఁగా, (రాణా) 'రాణయతి రోదయతీతి రాణా' 'విప్రీయనవాఁడగుటచే రాణుడు' అని పరహింస చేయుటయందు జగత్ప్రసిద్ధుఁడు. లేక 'కాతీతి రణా' నివరాణా' ఏడ్చువాఁడనియర్థము. కైలాసమును గదల్చుట వారితోయుద్ధము చేయుట ఇత్యాదిగా తినిచోట కాలుచెట్టి తానును ఆక్రందనము చేయువాఁడనియర్థము. దీనిచేత తనను పరులకును హితమింకని దుష్ప్రకృతియనుట, (కాలచోదితః) కాలప్రేరకుఁడైనవాఁడు—ప్రాత రాముని కలుఁజూచునఁగా కాలుఁడు 'అందులకు నాదారిలేదు' అన్నాఁడు. ప్రాత చెప్పినమాట 'ద్విధా' భక్త్యయమప్యేనం ననఁజేయి' 'ఁజేయుగా చీలియేవోదునుగాని రామునికి తొంగను' అన్నట్లు వివరములతోఁగి దగులట్లుగా కాలునితోవనే పోయినవాఁడనియర్థము. — తనిగ్గే.

కృముల శత్రువునుంటే దూషించువాడై యతనితో ' వెలుపటి శత్రువుతో
 గాని మిక్కిలి కోపముగొని యున్న క్యూరసర్పముతో' గాని సహవాసము చేయ
 చ్చును; కాని మిత్రునివలె నగపడుచు శత్రుపక్షపాతి యగుతోడఁబుట్టిన శత్రువుతో
 మాత్రము నెప్పుడును సహవాసము చేయరాదు. రాక్షసా! నమస్తజనులలోప
 జ్ఞాతులస్వభావము నాకుఁ డెలియును. ఈజ్ఞాతులు తమజ్ఞాతులకు వ్యసనములు కలి
 నప్పుడెల్ల సంతోషము నొందుచుందురు. కాన జ్ఞాతివగు నీవు నావ్యసనమునకు సంత
 ప్తఁడవై యిట్లు గర్జించుచున్నావు. రాక్షసా! జ్ఞాతులు తమజాతిలో శ్రేష్ఠుఁడగువా
 ని, కార్యసాధకుఁడగువానిని, విద్వాంసుఁడగువానిని, ధర్మశీలుఁడగువానిని, శూరు
 గువానిని, గొప్పగానెన్నరు; అనసరముచూచి పరిభవెంతరు. వారికి, జ్ఞాతుల వ్యస
 నుండు సంతోషమును ఉత్కర్ష ముండు అసూయయుఁ గలిగియుండుటమాత్రమే కా
 మతాకశీలము గలదు. వారు తమయభిప్రాయములను వెలిపుచ్చక గూఢముగా
 యుంచుకొని పయికి నొకరిపై నొకరు స్నేహముగలవారివలె నభినయించుచు, క్యూ
 కార్యములు సేయుచుందురుగావున వ్యసనములు కలిగినప్పుడు ద్రోహముగాఁజేతుర
 కావున వారివలన భయము లేవకగలుగును. (కాన నీవు మావ్యసనములందు మమ్మ
 గొట్టఁ జూచుచున్నావు) ఒక్కచో పక్షవనమను నొకయరణ్యమునందు ఏనుంగుఁ
 తమ్ముఁబట్టుటకై సాశములు గొనివచ్చినపురుషులు తమజ్ఞాతులగు గజములకు చాలకు
 యినవారినింజూచి కొన్నిశ్లోకములు చెప్పినవని వినికిగలదు. వానిని జెప్పెద వినును
 'మాకు నిష్పవలన భయము లేదు. అన్నికంటెను క్షణములో నాశముసేయు నిశా
 యుధములవలనను భయము లేదు. మరణమునకంటె నతిదుస్సహమయిన పరవశతి
 ము కలిగించి బాధపెట్టుచాశములవలనను భయము లేదు. అయి తే, దయమాలిన్తే
 తమకార్యమునే చూచుకొనుచు మనలఁబట్టనున్న పురుషులయొద్దనుండునట్టి మనజా
 యేరుఁగులవలననే మనకు భయముగలుగుచున్నవి. ఎట్లనఁగా ఈ మనజ్ఞాతులే నీ
 మనలంబట్టుటకు సుచాయములు చెప్పునవి. ఇందులకు సందేహము లేదు. అన్ని మొ
 లగు నన్నింటివలని భయమునకన్నను, జ్ఞాతులవలనిభయమే మిక్కిలియు నధిమ
 భయము. ఇది మనకుఁ డెలియునున్నది. 'జ్ఞాతులు నమ్యముగలవారే. వారివలన
 యమెట్లందువా? గోవులయందు సంపదయున్నది. బ్రాహ్మణులయందు ఇంద్రియన్ది
 హమున్నది. స్త్రీలయందు చాపలమున్నది. అట్ల జ్ఞాతులవలన నవశ్యము భయమున
 ది' అనియొశ్లోకములం బఠించినవఁట. విభీషణా! సామ్యుఁడవుగదరా నీవు; అట్లు జ్ఞా
 విగావున నేనిట్లు లోకపూజతుఁడనై మిక్కిలి యైశ్వర్యమునొంది, జ్ఞాతులకెల్ల త
 దంధ్రీగానుండుట నీకు నిష్టముగాదు. 'చిరకాలము కూడ వసించియున్న విభీషణుఁ డే
 కార్యమును జేయునా' యందురా? తామరాకులందుఁబడిన జలబిందువులు, ఒంటిలో
 నొకటి చేరనట్లు, దుష్టులతో నంతకాలము సహవాసము చేసినను, స్నేహముపట్టు
 డదు. 'నిన్నేకొలిచి బ్రతుకువానికి స్నేహము గుదురకండునా' యందువా? తుష్టి

పువ్వులనుండలి తేనియ మిక్కిలియాశతో, ద్రావి యంత నా పుష్పమునందు తేని
య నొసంగినయుపకారమును దలచి యించుకయు నిలువదుగదా. అట్లే నీవును నా
నలన నను నైసుఖము లనుభవించి నామేలు గోరకున్నావు. దుష్టులకు మంచిమనస్సు
గమ్ము మనుచువారియందుఁ గలుగదు. 'అయినను చేసిన స్నేహమును ఉపలపించుట
యెట్లందువా? ఏనుఁగు మొదట చక్కఁగా స్నానముచేసి, యంత తన తొండముచేతనే
దుమ్ము నెత్తికొని తన దేహమును జెఱుపుకొనునట్లు, దుష్టులు మొదట స్నేహముచేసి
నను పిచ్చుట దామే దానిని జెఱిపికొందురు. మఱియు శరదృతువునందు మేఘములు
పలుచగాఁ జనుకులు కురియుచు నెంతయుఱుముచూపినను నేల చక్కఁగా దడియ
కుండునట్లు, దుష్టులతో నెంత స్నేహముచేసినను వారివలన నుపకారము గలుగదు.
రాక్షసా! నీవుగాక మఱియొకఁ డిట్టిమాటలాడునేని, వాఁ డీక్షణములోనే ప్రాణము
తో నుండియుండఁడు. నీవు కులమును జెఱువఁబుట్టినవాడవు. ఇసీ! పో! అవతల!' అనెను.
విభీషణుడు న్యాయమేయెత్తిచెప్పినను, ఇల్లు తన యన్న పరుషములా
డఁగా, యట నిలువనోపక, గడచేతం బూని, నలువురు రాక్షసులతో తాను నాకా
శమున కుద్గమించెను. అట్లు విభీషణుడు, క్రోధమునొంది యంతరిక్షముఁ జేరిన
వాడై ప్రతికూలమగు రావణసహవాసమును వదలి యనుకూలమగు రామసమా
శ్రయగమున కభిముఖుడై యుండుకాంతి వెంపున సొంపారుచు, తనయన్నయగు రా
క్షసాధిపతిని రావణునిజూచి యింతకును మంచిబుద్ధిపుట్టదా యనుతెలంపున 'రాజా!
నీవు నాకు నన్నవు. కాన నన్నే మేమిచెప్పఁగోరెదవు చెప్పుము. నేను ఒదులాడగ
గూడదు. నీవు నాకు క్షేపభాగ్రంతువు, తండ్రివలె బూదనీయుండవు. అయినను నీవు ధర్మ
మార్గమున నిలిచినాడవుగావు. మఱియు నామీఁద లేనిదోషము పెట్టి పరుషపచన
ములాడితివి. దీనినిమాత్రము నహింపను. రావణా! నేను నీమేలుగోరి చక్కఁగా నిశ్చ
యించి నీకు హితమైనమాటఁ జెప్పితిని. అయినను బుద్ధిహీనులు మృత్యువశమునఁ జ
క్కినవారై హితము గయికొనరు. రాజా! ఎట్లయిన ప్రియముగ నుండుమాటను
చెప్పవారును వినువారును ఎల్లప్పుడును గావలసినంతమంది దొరకుదురు. అప్రియ
ముగానున్నను హితమగుదానిని జెప్పవాఁడును జెప్పిన వినువాఁడును ఒక్కడయిన
దొరికుట యరిది. పర్యభూతసంహారకమై దయమాలిన కాలచాళమునఁ గట్టువడి నా
శము నొందుచున్ననిన్ను, మండుచున్న గృహముంబోలె జూచి యూరకుండఁజాలక
యీగదూరము చెప్పితిని. మండుచున్న హగ్గినలె ధగధగమెఱయుచున్నవై వాఁడులై
బుగారుచే నలంకృతములై యొప్పు బొంగులు రాముండు నిన్ను గొట్టఁగాఁ జూడ నా
మన సొల్లకున్నది. యుద్ధరంగంబున శూరులును బలవంతులును నస్త్రవిదులును నగు
వారందఱు కాలగ్రస్తలయినప్పుడు ఇనుకచే, నయినయనకట్టలవలె, నిమిషమున
రూపు మాయమగురు. అన్నవని నీమేలుగోరి, నేనమిచెప్పితి నో దానిని నీవు నహింప
వలయును. నీ పన్నువిధంబులను నిన్ను రక్షించుకొనుము. ఈ రాక్షసులను ఈ లం

కాపురమునుగూడ రక్షించుకొనుము నీకు శుభంబగుఁగాక. నేను బోయెదను. నేను పోయినపిదప, నేను లేనుగదా, యిక నుభముండుము. (రావణా! ఇందలు రాక్షసులలో నీకు హితముపడేకించి యాలోచనము చెప్పి యీసాపమునుండి తానై ముందుపడి నిన్ను వారించునట్టి సుహృదుఁడుగాని స్నేహితుఁడుగాని నీ కెవ్వఁడును లేఁడు. ఇది నిజము) 'రాక్షసా! నేను పితముగోరి వలదని నిన్నెంతవారించిచెప్పచున్నను నామాట నీమనసున కెక్కుకున్నది. మృత్యువువాపించినవారలు చచ్చినట్టి గదా. చచ్చినవారినలె వారును సుహృదులు చెప్పహితోక్తులను వినరు' అనెను. ఇది పదునాఱవనగ్గము.

*విభీషణుఁడు మంత్రి సహితుఁడై రామలక్ష్మణులున్న యెడకుఁ
బోఁగా వానరులు ప్రహరింపఁదలఁచుట.
నుగ్రివుఁడు విభీషణునిరాక రామునకుఁ జెలిపి వాఁడు వధ్యుఁ
డనుట. రాముఁడు విభీషణునిగుఱించి సకలవానరుల
మతములడిగి తుదకు హనుమంతునిమతము
చొప్పున విభీషణునిఁ గయికోసఁదలఁచి
యతనిఁ వోడ్చేర నియోగించుట.

† రావణునితమ్ముఁ డగువిభీషణుఁడు రావణునిలో నిట్లు పగుపవచనములాడి యంత ముహూర్తమున రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నున్నచోటికి వచ్చినవాఁడయ్యెను.

*అభయవృద్ధానివారము.

* 'అమకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతకూల్యస్య వర్జితః । రక్షివ్యతీరి విశ్వానో గోత్రైశ్చైవ ॥ తథా । ఆత్మనిక్షేపకార్యశ్చేషద్యైః శరణాగతిః శరణాగతిః । అమకూల్యసంకల్పము మొదలయిన యంగములు అటు. శరణాగతి నేమనవన్న యీవిధముఁడు అయంగములలో అమకూల్యసంకల్పము ప్రాతకూల్యవర్జితమన అనురెండునుజేయుట ఈయెనిమిదివర్గముల చే చూపఁబడెను. రామునకు నీతనిచ్చి శరణు చొచ్చుటయే అమకూల్యమున సంకల్పించుకొనట. అనఁగా తనన్నిరూపమునకు అమకూలమయినదాని జేయఁదలఁచుకొనుట. రావణుని వానిదేశమును విడుచుటయే ప్రాతకూల్యమున వర్జించుట. ఇంత ప్రతి కూల మైనదానిని విడుచుట. విభీషణుఁడు మాటిమాటికి రావణుని కుపదేశమునేయుటవలన (రక్షివ్యతీరి విశ్వానో) రక్షించు నిశేధి విశ్వానమును చూపఁబడెను. ఇంక కార్యమిదియనఁగా శరణాగతి వృత్తాంతమును దెలుప నుపక్రమించుదున్నాఁడని తెలియునది.

† ఇందులకు 'ఇత్యుక్త్యా' పదమం వాక్యం రావణం రావణాదుః(అజగామ మహూర్తం యత్ర రామస్సలక్ష్మణా) అనఁబడును. విశేషార్థము — (ఇతి) ఇట్లు 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైక్లి' 'రామునకు నీత నిచ్చు' అని రామునకు నీతనిచ్చు కర్తవ్యమైనది మిగత ముగియుగా నుండుటవలన 'యావన్నగృహస్తి శిరాసిబాణాః' 'రామునిబాణములు నీతలలను దీయకమునుపే' అని యా కర్తవ్యమును చేయఁబడలఁ గలుగు ప్రత్యవాయమును (ఇతి) అని బుద్ధి మరల నవదించుదున్నాఁడు. (పదమం) ప్రేయ

రాండ్రలోఁ గూడియున్న వారలకు గుఱానహముండున మలయమూరులకు విరహిజనులకు దుఃఖకరమయి నట్లు, విభీషణుఁడు చెప్పినవట్ట హితముగటచే గుఱకరముగా నుండవలసినదయ్యు రావణుఁడు దుష్టాదుగాన యతనికి బరుమముగా నే యుండినది. (వాక్యము) అర్థపూర్ణమైనది వాక్యమనఁబడును. హిలోపదేశము పరిపూర్ణముగాఁ గలది—ఇట్టివాక్యమును (ఉత్పత్తి) చెప్పి హితము దెలిసినలోఁబుట్టువలెన వాఁడు తనయన్నను అవకశించి యుండఁగా దిగవిడిచివాఁడు' అను వచనమున దొలఁగియుకొన శక్తిమగునంతివఱకును జెప్పి, ఆ చెప్పినహితము పరుమముగా నుండుటకు హేతువేమనఁగా (రావణుడు) తనవరలల భుజబలములవలన ప్రబలబల దుర్బలబల విచారింపక యెల్లవారిని నరికి యెడ్పించునట్టివానికి పగవారిబలమును జెప్పఁగా పరుమముగా నుండునని చెప్పినేల. (రావణానుజ) రావణానురుఁడుపుట్టిన కడుపునుండియే పుట్టినవాఁడయి యే నల్వోత్తరుఁడైనవాఁడు చెప్పఁదగినట్టిహితమును చెప్పమన్నాఁ డని యున్న విభీషణుని పొగడుమన్నాఁడు. హితము చెప్పవలయునున పెద్దపిప్పయని విభాగ మక్కలదేదు. తెలిసినవాఁడు తెలియఁవానికి జెప్పవలసినదియే వ్యాఖ్యము, (అజగామ) వచ్చెను. 'జగామ' అనుట యొప్పి యుండఁగా 'అజగామ' అన నేల యనఁగా రావణునిగోష్ఠియందు తనకు సంబంధము లేంబువలనను రామగోష్ఠి తనకు స్వగృహమగుటచేతను, స్వగృహమనకు 'వచ్చె' ననుటయే యొప్పును గాని 'అజగామ' యన్నాఁడుగాని 'జగామ' యనలేదు. (యశాశ్రయ) కొంత నేపటిలో 'పరంహిత హావ్యాలాపజ్ఞ రాస్తర్వవ్రతీతి' । వశారిచిత్తావిముఖజనసంవాసవైశేషమ' 'అగ్నివ్యాసలగడి పంజరమునకును నుండుటయు మంచిదిగాని విష్ణుధ్వజపరాక్రమభులనారితో నుండుటమాత్రము మంచిది కాదు.' అను వ్యాఖ్యముచొప్పున నిష్కపడియుంటిగాని కాట పెట్టలేనట్లు రావణునిగోష్ఠిలో నిమిషమయినను యవఁజాలకుండుటయు, దూడను కట్టినకాటినుండి విడిచిపుచ్చఁగానే యది తిగిపొడుగును మోగినో ముట్టకమునుపు నడుమ చెచ్చట నెచ్చోలును గన్నెత్తియుఁ జాడక పరుగిడివచ్చునట్లు విభీషణుఁడు అతిశయము రామబొడ్డుక బోవుటయు తెలియుచున్నది. (యశ్రిరామః) రామఁ డెచ్చటఁబడి యున్నాడో, రామసంబంధముకంటెను రామఁడన్నచోకేమే ఉద్దేశ్యమని చెప్పఁబడినది. 'విభాగీకృతకూటోఽపా గిరిరాజోపమాగిరి । యన్త్రీకొనసతి కాకుర్కన్కి కుతేరివనవన' అని రామసంబంధములన చిత్రికూటము ప్రాప్తమయినటువలె నీ దీని చెలియునది. (నలక్ష్మణః) లక్ష్మణునిలోడఁ బడిననియుఁడున్నాఁడో-ఇందు రామునికి లక్ష్మణుఁడు నిరూపకుఁడుగా నుండువిధము చెప్పఁబడినది. దీనిచే ఆశ్రయింపఁబడినవానికి తన్నాశ్రయించినవాని విడువఁజెల్లదని తెలియుచున్నది. ఆశ్రయించుటకే తోవువానికి రామఁ డపూర్వముగా నుండకుండునట్లు అరియొద్ద లక్ష్మణుఁడు పురుషవారభూతుఁడై యున్నాఁడవలయు చెల్లును. తిచ్చనిమాట వినని రావణునిగోష్ఠిలోనుండి తుంచుదుకురీతి తిచ్చునోటాచొప్పున నడుమ రామునిగోష్ఠిలోఁ బ్రవేశించివాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఈగ్లోకమునలన భగవద్గురు గలవానికి భగవద్విముఖులందువోటు త్యాజ్యమనియు భగవద్విన్నిధిగల ప్రవేశమే ప్రాప్తమనియుఁ జెప్పఁబడినది. లేక భగవద్దేశమయినను భాగవతాభిమానము లేనిదని పరత్యాజ్యమగుమగాన భాగవతుడగు లక్ష్మణునిపొన్నధర్మ విట చెప్పఁబడినది.

ఇట విచారింపవలసిన దేమనఁగా :—చిత్రవస్థుని వరప్రదానమువలన నను స్రధర్మసముహముల నే శేరి, 'విభీషణుడు ధర్మాత్మ నకు రాక్షసచేష్టితి' 'విభీషణుఁడుమాత్రము ధర్మాత్మఁడేగాని రాక్షసచేష్టల గలవాఁడుగాఁడు' అని యచ్చటచ్చట ధర్మముగాఁగా బొగడఁబడియున్న విభీషణుఁడు తనకున్నయగుటచే 'శ్రేష్ఠభాగితాత్మనమ' అన్నట్లు తొండిపటివాఁడై తన్ను చిన్న వాఁడుండి పోషి.

చినవాడు నగురావణుని, వానికేత్రపు మిక్కిలి సమీపించియుండగా, అల్పబుద్ధి కలవాడైతే తిట్లు లున కెట్లు దిగవిడిచినాడు? ఎట్లో దిగవిడిచినను విడుచుచుండును. అతనిని ప్రహరింపనున్న రామసొంతకు బోవుట యుక్తమగును. అటుచోయినను బోవుచుండును. అన్నయొక్క స్థానముగోరుట యుచితముగాదు. కోరిననుగోరనే. అన్నను వధించునుచూయును తెలుపుట యుక్తమగును. ఇందులకు కొందఱు “రావణుడు మిత్రేంద్రోపములచే దూషితుడుగాన ‘గురూరప్రభవతి ప్రసవకార్యకార్యమణానతిశక్తిభవతి’ తివస్వ న్యపరిశ్యాగోవిధీయతే” గర్వితుడై మంచిచెడుగుణతెలియక తప్పవారిని ద్రోక్షువాడు గురుదయనను పరిత్యజింపవచ్చును” అనువ్యాఖ్యను చేసి విధివణుడు దశని దిగవిడిచినాడందురు. నేదాంతస్య పుట చెప్పన దేమన్నను:—బ్రహ్మచరప్రసాదమువలన విధివణుడు విజ్ఞానమును బడసినవాడగుటవలన రాముని సర్వవేదాంతవేద్యునిగాను, సర్వలోకేశ్వరభూతునిగాను, సర్వలోకకరణ్యునిగాను, ముక్తప్రభునిగాను వారాయణాఖ్య పరబ్రహ్మయగును, లోకముల ననుగ్రహింపఁగోరి యవతరించినవాడని నిష్పక్షయముగా తెలిసియున్నాడు. అట్లే మందోదరి మొదలగువారును తెలిసియున్నవారు. ఇట్లు తిత్తబ్బాసంపన్నుడైన యతనికి విశేషధర్మముయొక్క ప్రాబల్యమును సామాన్యధర్మముయొక్క దౌర్బల్యమున వివేచనచేఁచె తెలిసియుండుటచే సామాన్యధర్మమును పరిత్యజించి విశేషధర్మమును పరిగ్రహించుట యొక్కయున్నది. శ్రేష్ఠభూత్రనువర్తనము, త్రివర్ణలసాధనమగుటచే శ్రేష్ఠానువర్తనము మూలమున పరమాత్మార్థనమందు పర్యవసించునని చెప్పఁబడియుండుటవలనను మోక్షమందు పర్యవసించినను పరమాత్మోపాసనను నకు అంగమగుటవలనను సామాన్యధర్మమగును. రామానువర్తనమన్ననో సామాన్యధర్మమే యాధారము. ట్టుగుటవలనను, యజ్ఞాదిధర్మసాధ్యమగుటచే వ్రథానమగుటవలనను, విశేషధర్మమగును. ఈ రెండుధర్మములకు విరోధములేనపుడు, రెంటినీ అనువర్తించవలయును. విరోధము కలిగినపుడు, సామాన్యధర్మమున పరిత్యజించి విశేషధర్మమును అనువర్తించవలయును. కాబట్టి విధివణుడును ‘నేనికలరామునివలన జేసిన రాజరానువర్తనమును పరిత్యజింపజేయే నాకు రామానువర్తనముగూడ సిద్ధించునా’ యుపనిషత్ చేత ఆరాజునికి హితము మాటిమాటికి నుపదేశించెను. అట్లు చేసినను ఆరాజును అనురక్తితోనుగటచే రామవైరమును పోగొట్టె. నెరముగానిని నిశ్చయించి ‘ఇంకమీదె నెరిని అనువర్తించుటచే నాకు ఆత్మవివాళమగును. వీనింట్టి నాకును రామునియడల వైరముగలుగును’ అని భయపడినవాడై ‘వరంహరివహ్యాల్లా’ అను వ్యాఖ్యనుచొప్పున అగ్నియందు కాలుపెట్టివట్టి అతిమన్యురముగానున్న రాజునితోడినిగతిని త్యజించెను. విశేషధర్మమయిన రామానువర్తనమును అంగీకరించెను. కాబట్టి యిట్లు చేయుట పరమధర్మమే యగుటవలన విధివణుడు కృతఘ్నుడనై కంఠ కేంతలాత్రి మనకామలేదు. మఱియు కంఠ రాజ్యకాంక్షచేత రాముని కరణులొచ్చినవాడుమగుచుండు. రాజ్యముపేక్షించిచ్చినట్లు కానరాకున్నది ఎట్లన, కరణాగతిసమయమందు ‘త్యక్త్యాత్మతాంశ్వదారాంశ్వరామం కరణంకరిః’ ‘అటబిడ్డలను దిగవిడిచి రాముని కరణుసాచ్చెను’ అని యిరిరివిషయములందు తివస్వలవై రాగ్యమును అతడే కంఠోక్తముగా చెప్పియున్నాడు. పిమ్మట రామునితో నెఱుఁగు విజ్ఞాపనము చేసికొనవచ్చును, ‘పరిత్యక్తా మయా లంకా మిత్రాణిచ ధనానదిభవద్గతంవచ్చే రాజ్యం జరిరించును’ అనిచ ‘నేను లంకను మిత్రులను ధనములను దిగవిడిచితిని. నీయందే వారాఖ్యమును జరిరితమును నుకములును ఉన్నవి’ అని రామునే రాజ్యము మొదలయిన సర్వవిధపును మర్రిభూతునిగా భావించి చెప్పటవలనను రాజ్యకాంక్షనుబట్టి వచ్చినవాడుగాఁడని తెలియుచున్నది. అయినను రాముడు విధివణునితో ‘అహం హత్వా దశగ్రీవం సుదహస్తం సరాధవహుః రాజానం త్వం కరిష్యమి సత్య మేతత్ ప్రసి

శ్రీ అని యరెడు కాంక్షింపనిరాజ్యమును అరెదిగఁ గావించునట్లు చెప్పట రాముని కరనియందుగల ప్రే
 మాశీయులు పట్టఁగూడలేక పొంగి పారలేనట్టి యట్లు అనుమంగి భాగమును జొనగనట్లు చెప్పనియ్యె
 గాని వేయికాదు. విష్ణుదేవుఁడు స్వప్రాప్తిరూపమును ముక్తికాక భక్తులకు అనుమంగి మలయిన భాగముల
 నుగూడ 'అయ్యారా'గ్యమధ్యాంశభాగంత్రి వాసుమంగి కాక దదాతి ధ్యానతానిత్య మపవర్తనతో
 పారి' అని యిచ్చునట్లు చెప్పుదును. కాన విభీషణుఁడు కోరకున్నను రాజ్యమును రాముఁడే అనుమంగి
 భాగముగా తానే యిచ్చివాఁడని తెలియునది. కాబట్టి వాసుమంతుఁడు విభీషణుంగూర్చి 'రాజ్యం ప్రా
 ర్థయమానము బుద్ధిభార్య మిహగతః' అని రాజ్యమును వేడి విచ్చివాఁడనుటయు, రాముఁడు 'రాజ్యకాంక్షి
 విభీషణః' అని విభీషణునికీ రాజ్యకాంక్ష గలయట్లు చెప్పటయు, ఇవంతయు, రామభక్తివలన విభీషణు
 ని విభక్తి గనుఁగొనలేక మనస్సు కలఁగి నొందియున్న సుగ్రీవునకు అవ్యాపాహము ఉపశమించుటకై
 క్షిరాస్తోత్రమగు రాజప్రతాపతమును ప్రదర్శించుటకై మే యగుచుగాని వేయికాదని తెలియునది. వాసు
 మద్రామవాక్యములకును విభీషణునివాక్యములకును పరస్పరవిరోధము ప్రసక్తిందినపుడు అంతరంగ
 బహిరంగములయందు అంతరంగమే బలము వైనదనుచ్యాయమున అంతరంగమగు విభీషణునివాక్యమే
 ప్రబలమైనది. కాన విభీషణునివాక్యముచొప్పున రాజ్యకాంక్ష యరెదిగఁ లేదనుటయే యంగీకరింపద
 గును. ఇట్లుండుటంబట్టియే 'విష్ణు రాజానుజేయుచును' అని రాముఁడు చెప్పినందులకు బదులేమియుఁ
 బలకక విభీషణుఁడు 'రాక్షసాశానం వధేపాశ్వాం లక్ష్మణాత్మకృతం' కరివ్యామి యథాప్రా
 గం ప్రవేశ్యుమిచవాసినీమ్' 'రాక్షసులను విధించువిషయమునను లంక వెదికించుటయందును తోడుప
 డెదను. వాసులముగొందని, శత్రువై న్యములంజూచి యుద్ధమునకేవలము' అన్నట్లు పరిచరించుటకా
 క్రమే ప్రార్థించివాఁడు. ఉత్తరకాండమున రాముఁడు 'యానస్మిన్ బాధరిష్యమి తావత్త్వంనై విభీష
 ణరాక్షసేష్ఠి' మహావీర్య లక్ష్మణేష్ఠం ధీమతీ! రాక్షసేష్ఠం సఖిత్వేన కార్యంకే మమ కాననమ్! ప్ర
 మాన్యంరీతి ధర్మేణ నోత్తరంశత్రుమర్హతి' 'రాక్షసేంద్రా! మహాబల! విభీషణా! ప్రబలంవాఁకనుం
 దులో యంతికాలము నీవును లంకయందు నుండును. నీవు నేక కాండవని నీ కీర్తనాజ్ఞ చేరితిని. వాయా
 జ్ఞమ నీవుచేయువలయును. అదియేదన-ప్రజలను ధర్మముచొప్పున నెరిక్షింపుము. దీనికీమాతాడ నీకుచ
 గదు' అ' చెప్పటచే విభీషణుని యనుమతిలేకయే బలవంతముగా వెరిగిని రాజ్యమును స్వీకరింపఁజేయుట
 తెలియుచున్నది. ఇట్లు విభీషణుఁడు రామునిదప్ప మఱియొకరిని ప్రయోజనముగా లేనవాఁడు (అన
 గా అన్యప్రయోజనము) అగుటంబట్టియే యిరెదిగఁ రాముఁడు వివశలభనమగు శ్రీరంగవాధుని నొసం
 గెను. మఱియు రాముఁడు ధర్మసంస్థాపకార్థమే యువరించినవాఁడు గావున లంకయందు పాలిశేమ
 మయిన రాక్షసజాతిని సత్కార్యమందు ప్రవర్తించుటయుకై నియోగించుటచేత విభీషణుఁడు రాజ్యము
 నంగీకరించినవాఁడయ్యె. ఇదిగూడ అజ్ఞమ అనునరించి చేయుట యగుటంబట్టి క్రిందగ్యములో చేసెద
 యగున విభీషణునితాత్పర్యము. కాబట్టి ధర్మమును యథావధిగా వెరిగిన లక్షణుఁడును సామాన్య
 ధర్మమునన్న విశేషధర్మము బలియమగుటతెలిసి, 'అనాంతావస్తరాశే కిర్విత్వం నోపలక్షయే! భ్రా
 తృభర్తా బధశ్చ కిరాచ మమ రాజుమ' యని సోపాధి కిరీతుగు దశరథుని పరిత్యజించి నిమిపాధిక నక
 లభింపఁడుడగు రామునే తొడిగిగఁ గయిగొన్నవాఁడయ్యె. మఱియు 'అగ్రతస్థేగమిష్యమి పశ్చాన
 ముతతోధ మం! ఆహంసర్వంకరిష్యమి జాగ్రతస్త్వపరశ్చతే' అని ఎందునుభయముగలగనట్టిహర్షముగా
 నీయుందువాఁడుదను. నీవు మేలుగొన్నపుడును నిదురించునపుడును నీకు సర్వవిధకైంకర్యములను కేస
 దను.' అ' రామపరిచరగుఁడనే భుముగా ప్రార్థించినవాఁడయ్యె. 'సృభాతుశ్చరణాగాధం నిశీధ్యం

“అంత నట్లు అగ్నినుండి చల్లనికొలంకులతో బడుటకుంటోలె.వదిత్వరలో వచ్చుచున్న వాడును పొడవునను బలువునను మణులు పొదిగినకాంచనాభరణములను మేరు

మునదన” అని రామకరణమును జూచినాడు. అట్లే విభీషణుడును సోపాధికబంధుడగు భాగ్య తమ తల్లిదండ్రుల కైంకర్యాపేక్ష చేతనే సర్వవిధసహజబంధుం డగురాముని కరణుసాచ్చెనని తెలియునది. కావుననే రామప్రాప్తి వశేషించి యరిగిడు రావణుని పరిత్యజించుచేరయిండు ‘అన్తరిక్షగతిర్భీమాన్’ అని శ్రీమంతుడుగా ప్రకరింపఁబడిన. ‘నకునాగవర్షి’మాన్’ అని శేషుడును, ‘లక్షణోలక్ష్యసంపన్న’ అని లక్షణుడును శ్రీమంతులుగా ప్రకరింపబడియున్నట్లే విభీషణుడును ‘శ్రీమాన్’ అనఁబడెనని తెలియునది. కాబట్టి విభీషణునియందు అధర్మము గలదని శంకింపరాదు. అయినను విభీషణుడు రామ లక్షణులు నాగపాశబంధములచే మూర్ఛితులై యున్నపుడు వారలంకాచి ‘యయోర్వీర్యముపాశ్రీత్య ప్రతిష్ఠాకాంక్షితామయా! తా వుభౌ మమనాకాయ ప్రసుప్తా పురుషర్షభౌ! జీవన్మృతివిపనోన్మైత్తిష్ఠ రాజ్యమనోరథః! ప్రాప్తప్రతిష్ఠశ్చ రిపు స్సకామా రావణః కృతః’ ‘ఎవరిపరాక్రమమును నమ్మి నేను రాజ్యమున ప్రతిష్ఠ గోరితి నో యాపురుషతలకు లిరువురును నేను నశించుటకై నిదురపోయితి. నేను జరించి యున్నను రాజ్యమునుగూర్చి యాశంపించి విపత్తిపాలయితిని. పగ నాఁడయిన యారావణుడు నీ ప్రతిష్ఠను చెల్లించుకొని కోరిక యీడలేనవాడయ్యె’ అని తనకు రాజ్యము నశించెనని నిశ్చేదపడుట యెట్లు పొనగె” నని యడుగవిచ్చును. కాని యీప్రశ్నము నరికాదు. ఇందు ప్రతిష్ఠాశక్తియనునది రామ కైంకర్యపరమంగా నర్థమగును. ‘నవ్వరాజ్యమనోరథః’ అనుటఁబొడ ‘భవ్యతరించి మేరాజ్యమ్’ ‘నారాజ్యము నీయందున్నది’ అని చెప్పఁబడిన కైంకర్యపాత్రావ్యామే యగుమగాని లంకారాజ్యము గాదు. దీనింబట్టి ‘రాజ్యం ప్రాప్యైతి ధర్మజ్ఞ లక్ష్మీనాయాం నాన్రి సంతోయ’ ‘ధర్మజ్ఞ! లంకారాజ్యమును బొందగలవు. ఇందుకు సందేహములేదు’ అని సుగ్రీవుఁడు విభీషణునిలో చెప్పినవాట విభీషణుఁ డ్వాద యము తెలియనందుచేతఁ జెప్పినదిగా గ్రహింపవలయును. కాన దోష మెలేదు అందురు. కావుననే విభీషణుడు ఎనుబది నాలుగవఁగఱున ‘యర్హాత్మం మహాబాహో త్వియా గుల్వనిచేతనమ్! తిత్తిభావస్థితం వీర త్వద్వాక్యకృతమనంతరమ్’ అని చెప్పచున్నాఁడని తెలియునది.

* ఇందులకు ‘తం మేరుఖిరారాకారం దీప్తామివశత్రవారామ్! గగనవృం మహీస్థాన్రేదదృశ్యున్స రాధిపాః’ అనియాలము. విశేషార్థము:—రావణునిొద్దనుండి విభీషణుడు పయనగిరినపుడే సుగ్రీవాదుల తినిని జూచి రమయన్నాడు—(తిం)కారుచిమృతముండి తిప్పించుకొన్నవాడు నల్లనిమడుగులతో బడుటకై వచ్చునట్లు, తనమఖినిచేతమంతయుఁ దోచునట్లుగా చెప్పువానిని, (మేరుఖిరారాకారమ్) మేరు పర్వతపుఖిరమునంటి యాకారముగలవానిని, పొడవు బలుపు మిక్కిలిగా నుండుట మెడలగు వానిచే మేరుఖిరముతో బోలిక చెప్పఁబడెను. మోయు, ప్రతిపక్ష త్యాగలాభముచే (అనగా తెక్కలుపోవుట గలుగుటచేనని పర్వతపరమంగా నర్థము. పగ వానిని విడుచుట లభించుటచేనని విభీషణ పరమైవయార్థము.) స్థిరుఁడైయుండుట ప్రకాశించుచుండుట పారశంక్రమమును దోఁపించుట యను కీర్త్య భావములచే మేరుఖిరారాదు డనఁబడెను. ఇట్లు మేరుశృంగమువలె రాయనియొద్దను వచ్చుటచే రామునికి శృంగము (అతిశయము) లభించుటయు రావణునికి శృంగము (అతిశయము) భంగమగుటయు చెప్పఁబడినవయ్యెను. (దీప్తామివ శత్రవారామ్) సెలయచున్న మెఱుఁగుదీఁగవలె నున్నవాడు—మిక్కిలి లేచెప్పువలనను ఆకాశమున నంచరించుటవలనను మెఱుఁగుదీఁగ దృష్టాంత మియ్యఁబడెను. దీనిచే రామ భక్తులగువానరులు మచ్చు ప్రనేశంపఁజేయకొ యని మెఱుఁగునంటికంపమును, ప్రనేశ పుట్టయెడల నిలు

శిఖరమువలె నున్నవాడును ప్రతిపక్షులనుమాలి తనపక్షము నొందుటంబట్టి మేరు శిఖరమువలె స్త్రోమమునొందినవాడును అతి ప్రకాశముతో నాకాశమున సంచరించుటవలన 'రామభక్తులగు వానరులు నన్ను రామునొద్దకు బోనిత్తురో పోనియ్యరో' యని భయమున వడవడవడంకుటచే మెఱపుంబోలె నున్నవాడును నాకాశగతుండు నయినవిభీషణుని లంకనుండి యాకాశమునకు లేచినపుడే నేలనున్న వానరులందఱు చూచిరి. అతఁడు మేఘమువలెను పర్వతమువలెను గనుపట్టుచు, దేవేంద్రునకుఁబోలె పరాక్రమంబుగలిగి సమస్తాయుధములుధరించి దివ్యభూషణభూషితుఁడై యుండెను. భయంకరపరాక్రము లునునయలనియనుచరులు నలుగురుగూడ సర్వాయుధములనుదాల్చి నానాభూషణభూషితులై యుండిరి) * ఎట్టివారికిని నెదిరింప పోవఁబాలమని మెఱపునలె త్వరపడుటయు వ్యంతికిము లగుచున్నది. ఇది కాంతికి వట్టిమెఱపు దృష్టాంతముగాఁ దోఁపదుచే 'దీప్తామ్' అని దానికి విశేషణ మెక్కువగాఁ గూర్చివాడు. దీప్తమైనమొకే అనినో సాటిచెప్పిన చెప్పవచ్చునని అభూతోపమ. దీనిలన 'మేరుశిఖరాకారమ్' అనవలయును అర్థవిధమైన ప్రకాశము, ఇదట 'దీప్తా...రాదామ్' అని శబ్దసిద్ధిము చేసినాడు. (గగనస్థమ్) ఆకాశముం దున్నవాని-లంకనుండి కాలెత్తిపెట్టి యాకాశమున కెగిరినపుడే చూచివారనుట, (మహిష్ఠాః) భూమియందున్న వానరులు చూచిరనుట. భూమియందు చుట్టు కావలి యందుటకుమార్తమే నయ మింపఁబడినవారయ్యును ఆకాశమందును కావలి కాదువారై యుం దున్నవానిగూడఁ జూచిరి; అని వారియెచ్చికియొక్క యతిశయమును చెప్పుచున్నాడు. లేక ఆచ్చటచ్చట వృక్షములం దున్న వానరులు అందఱును అప్పుడే ఆకాశముం దున్న వానిజూచి రాముని జట్టుకొని. (తే దదృశుః) వారు చూచిరి—ఒకరుచూచి యొకరికి చెప్పినను అందఱును తుదకు చూచినట్టివాకై యగుదురు; కాని అట్లు చూచినవారుకాక అందఱును ఒక్కొక్కరుగానే కన్నారై జూచిరనుట; (వానరాధిపాః) వీరు విక్కిరి యెచ్చరితో నుండుటంజూచి బుడి వానరాధిపుని పొగడుచున్నాడని తెలియునది. దీనిచేత విభీషణుఁడు ప్రతికూలరసమానాముమంకి నడచివచ్చుట యను ప్రయోజనమేకాక యనకూలరకటాక్షములకును గోచమఁడగుటయు లభించివాడని చెప్పఁబడినదయ్యె.

* ఇందులకు 'తమాత్మ పశ్యమందృష్ట్యా సుగ్రీవోవానరాధిపః | వానరై స్సరాదుర్ధ్వ స్త్రివ్రయా మాసబుధిమాకా' అనియాలము. విశేషార్థము:—సుగ్రీవుఁడు లంకాపురినుండి వచ్చుటయు అయుధము వ్నానముతో నుండుటయుఁజూచి విభీషణుఁడు ప్రహరించుటకే వచ్చుచున్నాడని యావశ్యము వానరులతో వాలోదించుచున్నాడు. (తిమ్)విక్కిరి యధినివేళముతో వచ్చియేకాక నిలుబోవఁజాలకున్నట్టి యనకూలునిఁజూచియే అతిమాత్రిము సుగ్రీవుఁడు శంకించినాడుమఁదీ, (ఆత్మపశ్యమమ్) అనరుగులతోడ తా నైవవవాడు. అనఁబడు శరభుఁడు సంపాది ప్రభుఁడు అను నరుగునుండుటలతో గూడినవాఁడనుట. విభీషణుఁడు వారలనంధ్యును పూరించినమాత్రిముచే వారలలోప్రభావఁడైయుండుట చెప్పఁబడినదిగాని రామవిషయమందలి ప్రేమకుఁజూడఁగా అందఱును సమానలే. (సుగ్రీవేవృష్టే) సుగ్రీవుఁడుచూచి. సుగ్రీవుఁడు తటామున తలయెత్తిచూచినపుడు అరికింపకోర్కె యేమందునని బుడి పొగడుచున్నాడు. (వానరాధిపః) వానరులకెల్ల నధిపతియైనవాఁడు—అట్లుశీఘ్రముగా లేచిచూచుట వానర సేనకుఁగూడ కాశీ రక్షింపకులనినవాఁడగుటచేతను రామునియందలి ప్రీతిచేతను అని తెలియునది. మఱియు 'రాధుభాకృతరాత్రాస్తాః | సుఖాగే కుదరే దయామ్' రాముని ప్రయోజనముని

రానివాడగు వానరాధిపతి సుగ్రీవుడు, నలుగురుమంత్రులతో, దానిదన వాడై వచ్చువిధివగుం జూచి బుద్ధిమంతుడు నగునుగాన వానరులతోఁగూడి యాలోచనమున సేసెను. * అతఁడు ముహూర్తమునీపు ఆలోచించి హనుమంతుడు మొదలగు నావానరుల నందఱనుజూచి యుత్తమంబయిన వాక్యమును † ' ఈరాక్షసుడు సర్వాయుధములను ధరించినవాడై నలుగురు రాక్షసులతో,

యమందే పరాక్రమము చూపువారై, తమప్రాణమునందును దయచూపరు' అని రామవిషయమందిరిప్రావణ్యముగల వానరులకంటెను తానే నిరవధికప్రీతి రామునియొడలఁ గలవాడనుట తెలియచున్నది. (దుర్ధర్షః) ఎదిరిపరానివాడు—శరణుసాచ్చినవానిఁగూడ వెనుకఁబెట్టి నడుంకుఁట్లుగా క్రిందుపఱుపరానివాడైయుండువాడు, అట్టి తనక్రిందుపఱుపరానివేడ్డయందు దోచునట్లు చింతయందు ముఁగివాడనుట. (బుద్ధిమాన్ వానరై స్సహ చిత్తయామాస) బుద్ధిమంతుడగు సుగ్రీవుడు వానరులతోఁగూడి యాలోచించెను. తానొక్కడేయాలోచింప సమర్థుడైయుండియు కార్యగోరవమునబట్టి వారలతోఁగూడి యాలోచించెనుట. (బుద్ధిమాన్ చిత్తయామాస) దూరయో, ఆత్మదో, ఎదిరియోయని చింతించెను. ఎచ్చువానియొక్క ముఖవికాసాదులచేత దుష్టుఁడుగాఁడని నిశ్చయింప సమర్థుడయ్యెను రామవిషయమునఁగలప్రేమపారవశ్యముచే చింతయందు ముఁగివాడు. స్వామికి ఏమిఎచ్చునోయని చింతకొందులయై ప్రతప్రబుద్ధికలిమిగాన 'బుద్ధిమాన్' అనఁబడియెనని తెలియవది.

* ఇందులకు 'చిత్తయత్నముమూర్తంకు వానరాంస్తామవాచిహాసమర్పియభాన్' సర్వానిదం ఐదన ముత్తమమ్' అనిమూలము. విశేషార్థము:-విధివగుండు సహకరిముతో నిరూపమునకుఁబట్టి యుండఁగా ఆలోచనముచే జాగురకగు. జడితిగా మనస్సున నిశ్చయించి మంత్రులు మొదలగువారి తామ నిర్ణయించినచెప్పుచున్నాడు.—(చిత్తయత్న) చింత నిశ్చయమునందే పర్యవసించిన గణకనివట చింతించియుండగా ఏడు వారుఁడుగాఁడు మారయుఁగాఁడు మఁ తాధక్షఁడోయని నిశ్చయించి యనియర్థము. (ముహూర్తం) అప్పుకాలమున-రాంబుడు ' సమద్రపునవృత్తిగట్టున కొటమలుఁగులేని వట్టిబహునందు రాముఁడున్నాడు. వానిని కీఁద్రుతగా చుండిర'పుని వినినిబింపివాడు. కావున ఆలోచించుచు అలస్యముచేసినయెడల ఏడు మీఁదోపు నని జడితిగా ఆలోచించినవాడనుట. ఇట 'గు'శబ్దము'నిశ్చయము చేసినవిప్రుల పూర్వదశకంఠె విలక్షింపైన దశశుండుండుటతోఁబిండుచున్నది. (రావనరామవాచి) ప్రేమపరవశులయిన యావానరులతో చెప్పెను. (హ) స్వామి యగు సుగ్రీవునియొక్కయు అతినివేరకముయొక్కయు నదుపాయముప్రకారమును బుడిచి ఆశ్చర్యకరముగా నున్నదని యభినందించుచున్నాడు. (హనుమర్పియభాన్) హనుమంతుడు మొదలగువారికి చెప్పెను. గౌరవింపఁబడిన కాలమున 'హనుమర్పియభాన్' 'బాంబుంతుడు మొదలగువారు' అనవలయును. ఆలోచన సేయుకాలమున బుద్ధిమంతుఁడై ప్రధానుఁడుగాన బుద్ధిమంతుఁడగుహనుమంతుఁడు మొదలగువారిని జెప్పినాడు. (సర్వాన్) రామునియొడల ప్రేమాతిశయమున అందఱును సహజులే కావున 'సర్వాన్' అన్నాడు. (ఇదంఐదనమ్) ఈమాటను—మాటయొక్కయర్థ ముటలందనిచ్చి యా పలుకుపొందికచేతనే చెపులకింపయ్యుండుటగు ఋషి యభినందించుచున్నాడు. (శిత్తమం) సర్వోత్కృష్టమైనమాటను జెప్పినవాడని యర్థము.

† ఇందులకు 'ఏవ సర్వాయుధోపేత శ్చకున్య సుహరాక్షసైః|రాక్షసోఽత్యంతి పశ్యన్య మస్తత్త్వత్తునసంశయః' అని మూలము. విశేషార్థము:-తాను నిర్ణయించినప్రకారమును యుక్తియుక్త

గూడ నెదురుగా వచ్చుచున్నాడు. చూడుడు. మనలను జంపుటకే వచ్చుచున్నాడు. ఇందులకు సందేహములేదు' అని చెప్పినవాడయ్యెను. * సుగ్రీవుడు చెప్పినమాటను విని యా వానరోత్తములందఱును తటాలున నిది యిది యని పాటింపక చేతికొందిన

మనిఁ జెప్పచున్నాడు:—(ఏమి) బాధపెట్టుటకు వెళ్ళుదును మూలమై యుండుక్రార్యము మీ యా కారమున తోచుచున్నది. (సర్వాయుధోపేతః) మనస్సునకుండు క్రార్యమునకు ననుకూలములయిన హింసాపరికరములచేతను పూర్ణుడైనవాడు—'ఉత్సపాతగదాపాణి' అని ఒకగదను పట్టుకొని వచ్చిన వాడై యుండఁగా సర్వాయుధోపేతుఁ డనుట యెట్లు? అన్నచో అనుకూలఁ డైనయెరిగి ప్రతికూలని గాకఁగొందినట్లే అతినియోగ యాయుధ మే రామునియని ప్రమాంభత్వముచేత సుగ్రీవునికే అనేకాయుధము లుగాఁ దోచియుండవచ్చును. లేక ఆయుధమును చేతపట్టుకొనియున్న చాతుర్యమునకాడఁగా నను స్తాయుధములందు పరిశ్రమయే గలవాడని చెప్పినట్లును దలఁపవచ్చును. స్వామి యగురాముని వీడియె టకు చక్కఁ బ్రహ్మస్త్రమువంటిదయిన శరణాగతి మీహస్తముననున్న దనులెంతచె పట్లు చెప్పియుండ వచ్చును. (రాక్షసః) రాక్షసుడు, 'సర్వజాతిరంక్షారా' అన్నట్లు రాక్షసుఁ డనుట కిందఁజెప్పిన క్రార్యము జాతిప్రయుక్త మని తెలుపుటకు, (చతుర్ధిస్తపరాక్షసై) నలుగురు రాక్షసులతోడ—మీ యుధకాలము చూడుడు. పెద్దసేనలో బోయినయెడల కాలవట్టుపడును. ఒంటిగా వచ్చినచో తప్పించుకొని బోవిరాదు. అని పరిమితమైన బలముతో వచ్చినవిధము చూచితిరా! (రాక్షసై) తన క్రార్యమునే యనుసరించు సజాతీయులనే తోడ్కొనివచ్చినాడు. (అశ్వేతి) వెనుదిరుక్ తనయింటి లోఁ జొచ్చునట్లు లక్ష్యపెట్టక వచ్చి వచ్చుచున్నాఁడనుట. దీనిచే చెల్లుకున్న పరిహారిపలయు నట్లు వచ్చినాడనుట, (పశ్యధ్వమ్) నేను మీకు చెప్పవలెనా? మీ కుటుంబముందు కన్నులులేనా? (అన్వాహన్తుం) మనల నందఱును జంపుటకు—మనలో నెవ్వరినయినను జంపినయెడల తక్కినవారు లేమి పడలరు. మన కందఱకును మూలభూతుఁ డైనరామునే చంపవచ్చినాడుగాన యతఁడు లేనిచో మన మందఱని జంపినట్లేమని బలవచనము. ఆరాముఁ డుండఁగని మన పెల్లవారును లేకపోయినను కలి గింప నుత్సాహము. (ననింశతః) సాయుధుఁడై నపరిమిరుండై వచ్చుటచేత బాధకుండఁ యనుటకు సందే హములేదు. దూరిలగువారు సాయుధులును నపరిమిరులును గాకయేకదా వెళ్ళును.

* ఇందులకు 'సుగ్రీవస్య విచక్షుత్వా నర్వేవేవానరోత్తమాః | సాలానన్యమ్యక్తైలాంశ్చ ఇమం వివస ముద్రువన్' అనిమాటయు, విశేషార్థము:—సుగ్రీవుని యాజ్ఞాచొప్పున వానరు బుద్ధ్యుగించి రనుచున్నాడు—(సుగ్రీవస్య) సాహసకృత్యముల నిర్వహించువాడైన తమమహారాజయొక్క, (విచి త్రత్వా) ఆమఱుకొనితొంది, (నర్వేతే) వారందఱును—ఈరాక్షసుల విధింపవలయునని ప్రధానమును ఆప్రధానమును తారతమ్యములేక సమానముగా నుత్సాహము గలిగియుండిరి. (నర్వేవానరోత్తమాః) అన్నందుచే చాలియుండఁగా (తే)అనియుఁ జెప్పటచే 'వామ' అని యింతకూర్చి మే చెప్పవచ్చునుగాని, వారియట్సారా మింతయిది కొలఁదియడ నలవిగాదని భావము. (వానరోత్తమాః)రామభక్తివిషయమున సుగ్రీవుఁడంటే నతిశయించినవారు—ఉత్కర్షణమునకు శీఘ్రమును అపకర్షణమునకు శీఘ్రమును హేతువుగాదు. కాకుండైయే ఉత్కర్షణమునకు సాక్షాత్తుహేతువుగాన వానరోత్తము అనఁబడిరి. (సాలానన్యమ్యక్తైలాంశ్చ) చెట్లను కొండలను ఎత్తికొని, చెట్లనియు కొండలనియుఁ బొడక చేతి కొందినట్లు నెత్తికొనిరి. తానిని భదించువిషయమున తమకుఁ గలిగిన యాదరాతిశయముచే ఒక్కొక్కఁ డును చేనుచే యుధయవలెరయుక్త లయిరనుట. రామైకకర్తవ్యమున కనుకూలముగా వర్తించు

వృక్షములను పర్వతములను నెత్తికొని యవనితో * రాజా! శీఘ్రముగా నాజ్ఞ యిమ్ము. నీవు రాజపుగాన నీయాజ్ఞ లేక మాకేమియుఁ జేయరాదు. ఈ దురాత్ముల మఱేమి చేయుటకుఁగాదు; వధించుటకే వేగ యాజ్ఞయిమ్ము. వీరు మరల నాకాశ మున కెగురనట్లు భూమిపైఁగూలి త్రేళ్లుదురుగాక. మనకు గెలుపే గలుగునా యనవలదు. వీరల్యతేజులుగాన గెలుచుట యొకకష్టముగాదు' అనిరి. † వారిట్లు మాటలాడుకొనుచుండఁగా విభీషణుఁడు ఎవరేమియాడినను రాముఁడు రక్షింపక విడువఁ డనువిశ్వాసముచేత నామాటలన్నియుఁ బాటింపక యానముద్రపు నుత్తరపుగట్టునకు వచ్చి యాకాశమునందే కంప మెంతమాత్రమునులేక నిలిచి

చుండు లక్ష్మణుఁడు ఒక్కతూరినే ఛత్రచామరములను రెంటిని రెండుచేతులం బాల్చినట్లని తెలియు నది. ఈరాక్షసులను జంపుటయే రామకైంకర్య మనికదా వీరున్నారు. కావున నే యట్టి కైంకర్యమున కుపయుక్తములయిన పరికిరములను గఱుకొన్నారు. (ఇవంపవనమ్) ఈమాటను-తమకు శేషర్యము సిద్ధించుటకై శేషియగు సుగ్రీవుని యనుమతి యపేక్షింపైయుండఁగా దానినిగూడఁగోరక వానివధ మును నిశ్చయించుమాటను, (అబ్రహ్మ) చెప్పిరి. ప్రధానాప్రధానభావమునఁగాని జౌదిత్యమునఁగాని పాటింపక యందఱు నొక్కగుమిగాఁ జెప్పిరి యర్థము.

* ఇందులకు (శీఘ్రం) వ్యాధిక నోరాజన్ వధాయైహిందురాత్మ నామ్! నిపతిస్తు పాతా యాచార్థక త్యామల్యతేజసః' అనిమూలము. విశేషార్థము - (శీఘ్రం వ్యాధిక) శీఘ్రముగా ననుమతియిచ్చు వీరిని జంపితిమివలయును. మేమో ఆస్పరింఁచులము. నీ వెనుమతియిచ్చుటకు వాగుచేసెనయెడల స్వతింఁబ్రులై చంపితిమిని మాపారశంకొల్పిన్నిహుమునకు హానికలుగును. కాన యాహాని రాకుండునట్లు చిట్టకుఁగల అశుమతి యియ్యవలయును. (స) మన్యు-చెట్లు కొండలెత్తికొని వీరినిజంప మద్యుక్తులై యున్నవమ్ము శీఘ్రముగా అజ్ఞ పేయుమనట. మీరే వధోద్యుక్తులై యుండఁగా నాయనుమతిచేసి? యనఁగా (రాజన్) రాజాజ్ఞనుగదా ఆమపత్తింపవలయును. (వధాయ) చంపుటకై పట్టి యూరక కట్టిపెట్టినయెడల నిచ్చటనుండి యెట్లయిన నవర్థముచేయుదురు. కాఁబట్టి వధించుటకే యనుమతి యియ్యవలయును. (ఏహం దురాత్మ నామ్) ఈదురాత్ములయొక్క వధమునకు-ఆకారముచేరినే వీరుదురాత్మత్వము తెలియు చున్నదికదా. (నిపతంకుపాతాః) వారులై పడుదురుగాక-అందఱును మరల ఆకాశమునకు నెగురినట్లు భూమియందే పడియుండునట్లు గూర్చును. 'యథ్యమున జనుమఁ అపజనుమని నిశ్చయములేక. ఎట్లు వారిలో యథ్యము చేయవచ్చును?' అన్నచో (అబ్రహ్మశేషస) వారు అబ్రహ్మణులు-మనబలమందలి గణము లకు కబళము లగునంతటివారే కాన వారిని శిలువవచ్చును.

† ఇందులకు 'తేహం సంభాషమాదానా మశ్యోన్యం సనిధిమః | ఉత్తరంతరమాపాద్య ఖడ్గేనో వృత్తివృత్' అనిమూలము. విశేషార్థము:—విభీషణుఁడు 'ఈ వానరులేమైనను అడవి. సర్వజ్ఞుఁడను పరమ కారుణికుఁడను సర్వలోకకరణ్యుఁడను నగు రాముఁడు నన్ను అజశ్యము రక్షించియేతిమను' అన మహా విశ్వాసముతో వార లాఁడొరులతో నాడికొనుమాటలను పాటింపక ప్రహరించుటకు వారు ఉద్యుక్తులై యుండినను వారికెదురుగా వచ్చెను. అట్లు సమీపించి వచ్చియు జంకులేనివారై యందరితోని తాను తెలియవచ్చునట్లుగా ఆకాశమునందే నిలిచెను. ఇట్లు 'ఖడ్గః' 'వృత్తివృత్' అని రెండుమాటలు 'స్థా' అనుక్రియను ప్రయోగించుట భయములేనందున కంటింపకయే నిలిచియుండుటను సూచించుచున్నది.

యుండెను. * విభీషణుడు ప్రావ్యంబగు నుపాయమును జక్కగా నెఱింగిన మహా-
నుభావుడుగావున ఆకాశమునగుండుదేయే యావానరోత్తములను వారిరాజగు సుగ్రీ-
వునింజూచి యందఱును వినునట్లు చెద్దయెలుగున నిట్లనెను. † 'అహోరనిద్రా-
భయ మైభునములందు నియతిలేక దుర్మార్గమున నడచుచుండు రావణుడను.

* ఇందులకు 'ఉవాచచి మహాప్రాజ్ఞ స్వర్ణేణ మహాతామహాః । సుగ్రీవం తాంశ్య సంక్షేప్త్య
భగవన్ విభీషణః' అని మూలము. విశేషార్థము:-తన్ను నిరసించుటకై పూనిన సుగ్రీవుని యతివహించు
మును నుద్దేశించి తనయార్థియంతయు చెద్ద కంతర్ధ్వజలో తోచునట్లుగా విభీషణుడు ఒకవార్త
చెప్పుచున్నాడు.-('ఉవాచచి' చెప్పెనుగూడ-రాముడు స్వీకరించుటకు తనరాజయే చాలియుండగా
మాటగూడఁ జెప్పినాడనుట. 'పద్భ్యా మభిగమాచ్చ' 'కాలంబది విచ్చుటవలనను' అని గుహుడు నడ-
చివుట్టుటయే తనకు భారముగాఁ జలించుచున్న రామునకు అటువై వాక్యముగూడ చెప్పుట ఉచితమై-
తిలో ఉప్పుకట్టినట్లునుట. (మహాప్రాజ్ఞః) మిక్కిలిప్రాజ్ఞుడు-ప్రాజ్ఞుడనగా హేయమిదియనియు
ఉపాదేయమిదియనియు విభాగముతెలియుట. మహాప్రాజ్ఞుడనగా హేయమునక్కఱించి ఉపాదేయ-
మున లభించుటకు విలయు నిశ్చితమైన యుపాయమును తెలియుట-అనగా రావణుని స్వభావమును
రాముని పేర్చియు తెలిసి రావణుని విడిచి రాముని శరణుఁజొచ్చుటచేగునని తెలియుట, రామలాభము-
నకు రామపాదములే నియతమైనయుపాయమని యుండుటయునగును (స్వర్ణేణ మహతా) చెద్దస్వర్ణముతో-
స్వర్ణమునకు మహత్వమునగా ధ్వనిని విన్నపుడే శరణుఁజేరక దానిని పోవువారుగూడ మనస్సుకరగు-
నట్టి మార్తితోఁగూడియుండుట. (మహాన్) స్వర్ణమువలనఁ దోచు అత్తగొలఁదిరేకుండుటే కాక అత్రయిం-
చుటకుఁగూడ గల యార్థియు కొలఁది లేకున్న దనుట. ఆశ్రయము అత్తితో సమానమైనదనుట;(సుగ్రీ-
వం తాంశ్య సంక్షేప్త్య) సుగ్రీవుని వారలనుమఱచి-('మనలఁజంపచ్చివాఁడన్న సుగ్రీవుని చెట్లు మొద-
లగువాంఁ గొని చంప నుద్యుక్తులయినవానిలమును, గొప్పగా చూచినాడనుట. విలనగా రామునిభ-
క్తుల తనకుద్దేశ్యము; మఱి వారే తనకు పునుచు కారభూతులు కావలయును. మఱియు భక్తులైనవారు
తప్పేమిచేసెనుగాని 'హ్లానీత్యాత్మైవి మేమరికు' అని వారే తనకు అత్తివలె భారముగా భగవంతుడు
చెప్పిరిని యున్నాడుగాని యామాటను త్రోసిపుచ్చుటకు నావ్యయికాదు. కాన భగవంతుని బహు-
మానున కట్లు పోగులయిన యాభక్తులను గొప్పగా చూచినాడనిభావము. లేక:- (మహాప్రాజ్ఞః)
రాజకృపాతుఁడయినను అతనియంతరింగుండుయొక్క పునుచు కారముచేతనే అతనిని శరణుఁజొరవల-
యు నను పరిజ్ఞానమును-వానియలు నాకు ప్రతికూలురై సంరింభించుటయు నావలనిశ్చయమునగాదు;
రామభక్త్యంతిశయముచేతనే కాన యది గుఱమి యుజ్జానమును-రామపరివారకులయిన మీరు న-
న్నోకరింపలేని రాముం డంగీకరించిన నేమి! కాన రామునియంగీకరింనుకంటె రామభక్తులగు ఓరిలో
సంతోషుఁగుఁడగుటయే ధర్మోత్తమార్థము అనుజ్ఞానమును-అలవాడనుట (స్వర్ణేణ మహతా) పునుచు
కారభూతులయిన యావానరుల కంతటకును సర్వలోకశరణుఁడగు రామునకును తనయార్థరణము విను-
నట్లు మహాస్వర్ణమునఁ జెప్పినాడనుట. రామవిషయముం దిట్టి యార్థరణము నుచ్చరించుట భాగ్యా-
భిముఖ లక్షణమని చెప్పఁగలిగి యట్టిస్వర్ణమును 'మహాన్' అన్నాడు.

† ఇందులకు 'రావణో నామ దుర్వృత్తో ఒక్షసా రాక్షసేశ్వరః । తస్మాదా మనుతో భ్రాతా
విభీషణః క్రుతః' అని మూలము. విశేషార్థము:-ఇది ఒకపలుగా నైదువోకములచే శరణాగతి అం-
గమైన స్వనిగర్హమును (తనతక్కువవాటును) పరిగ్రహింప తత్కర్మమును (పరిగ్రహించియుండిన రావణా-

నొక రాక్షసుడు గలడు. అతడు రాక్షసప్రభుడు. నే నతనికిఁ దమ్ముడను, తోఁబుట్టువను. నా పేరు విభీషణుఁ డందురు. *దురాత్ముడైన యారావణుడు, గర్భవాసాది దుఃఖ

దుల పరిత్యజించుటయును) జెప్పి శరణుఁజొచ్చుచున్నాఁడు. అందు ఈమొదటిసోకములన ప్రతిపాదన రావణునకు తాను శేషమై యుండుటవలనఁ గలిగిన నికర్షమును అప్రతిపాదితో త్రోసివచ్చి రాని భ్రాతృత్వసంబంధమువలనఁ గలిగిన నికర్షమును స్వయాపమనఁజేఁ గలిగిన నికర్షమును జెప్పచున్నాఁడు. (రావణోనామ) 'రావణులతి రావణః' అనివ్యుక్తి; ఏడ్చించువాఁడు అని సకలలోకములును పిలుచునట్లు పేరే క్రూరముగానున్నది. పేరుమాత్రమేకాదు. వ్యాపారమును క్రూరమునుచున్నాఁడు. (దుర్వృత్తి) చెకునడపడిగలవాఁడు. ఆచారములేనివాఁడు. అనఁగా ఆచారవిరాధయ మైఘనములందు నియితలేనివాఁడు; సీసానాచారోఽపాం నృపకు' ఆచారముకూలిన నేను మనుష్యులకును' అని యామునాచార్యులు చెప్పిరి. 'బుద్ధిరాచారవృత్తా' 'నిబుద్ధిఆచారముకూలినది' యని నీర చెప్పినది. జాతికూడ క్రూరమునుచున్నారు. (రాక్షసః) పూర్వోక్తదోషములు నకునువచ్చినవిగాక జాతిచేతనే సిద్ధించినవిగాన యిది వాఁడు తనజాతికి ధర్మములుగానే యిందుచుగాన వానికవి దోషములుగా చెప్పి తొలఁగించుటకు సాధ్యముకాదనుట. గొప్పజాతి గలవానికి వృత్తిలోని కలిగినయెడల వానిజన్మముయొక్క మేలిమి నెత్తి చెప్పి దానిని తొలఁగింపవచ్చును. తక్కువజాతివానికి అది కులధర్మమగుటచే దోషమని చెప్పి పరిహరించుటకు సాధ్యముకాదనుట. తాను క్రూరుఁడగుటయేకాక, క్రూరులైన యనేక పరికరములతోను గూడినవాఁ డనుచున్నారు. (రాక్షసేశ్వరః) రాక్షసులకు రాజా—స్వతంత్రుఁడగుటచే ఒకరు చెప్పుపీరిమనుకు చెలి యిచ్చువాఁడుగాఁడు. సజాతీయులు చేయుపాపమునకును ప్రపర్యుడైనవాఁడు. దారికట్టి యడ్డతారిలో నడచువారికెల్ల నిలువ నీడయైనవాఁడనుట. 'వాఁడట్లయిన నీకేమి' యని యడుగఁగా చెప్పచున్నాఁడు. (తస్యఅవామ్) ఇట శేషవృద్ధి. అతనికి అతిశయమును గలిగించుటయేకాదా శేషభూతునికి స్వయాపమ. 'రాజ్యం చాపాం చరామన్య' 'రాజ్యముతోపాటి నేను రాముని వాఁడను' అని లక్షణుఁడు రామునివచుమై చెప్పినట్లు స్వయాపపాప్తమైన శేషత్వమును రావణుని యెడలఁ జూపితిని. (అనుజః) భ్రాతా) వాఁడు పుట్టినకడుపులోనే పుట్టినవాఁడను. వాని కన్నయైతి నేని వానియాజ్ఞ ననువర్తించుకుండవచ్చునుగాని కుట్రఁజేరి వానిదోషములతో నాకు సంబంధమాండదు. వానికిఁ దమ్ముడనగుటచే వాఁడు బుద్ధిఁదలంచిన నను సదోషములును వానియాజ్ఞ చే నేను జేయువాఁడనయితిని. (విభీషణ ఇతిశ్రుతః) విభీషణుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడు. రావణునితోడి సంబంధముచే వచ్చిన దోషమేకాక 'విభీధం భీషణులతి విభీషణః' అనునట్లు బహుప్రకారముం భయంకరుఁడని లోకప్రసిద్ధుఁ డగువాఁడను. రావణునకు తనవలన వచ్చినదోషములుమాత్రమే గలవు. జాకో నేనై చేసిన దోషములేకాక వానితోనే సంబంధమువలనఁ గలిగి దోషములును గలిగియున్నవనుట. 'విభీషణస్తథ రాక్షా' 'విభీషణుఁడు ధర్మక్షుడు' అని ధార్మికుఁడు తాను లోకమునఁ బ్రసిద్ధిగలిగియు తన్నుఁ దాను జెప్పకొన్నవిధ మిట్టిది తెలియునది. ఇందు 'ఉపాయేనై వివిధ్యంతి న్యూపాయా వివిధాస్తథా' । అతియాగర్హణీని ప్ర దైన్యం కార్పణ్యముచ్యతే' అని గర్హణీలక్షణమున కార్పణ్యమనెడియంగు విట చెప్పబడినది.

* ఇందులకులేన సీతా జననావాప్తతా హత్వా జటాయుషమ్|రుద్రాద వివశా వీనా రాక్షసీభి స్సురక్షితా' అనిమాంతు. విశేషార్థము. పూర్వోక్తములైనవి ప్రాయశ్చిత్తముచే తొలఁగింపవచ్చును. రావణుఁడుచేసిన యాదోషమున్ననో 'నక్షమమి' అని భగవంతుఁడు తాను క్షమింపవని చెప్పిన భాగవతాంశ

ముగూడ నెఱుంగక గోముగాఁ బెరిగిన నీత అయోధ్యకంటె నానాభోగముల కేకాం
తనలమగునని జనసానమునకు వచ్చియుండఁగా, అచటనుండి యపహరించుకొని యడ్డ
పడిన జటాయువును నూరక హింసింపక చంపనే చంపి యాచిడను చెఱఁబెట్టినాడు.
అయను, పెట్టినకాలునేతులు పెట్టినట్లయుండ, వివశయై, దుఃఖితయై, వికృతాకారల
యిన రాక్షస స్త్రీల కటిక కావలియం దుంపఁబడియున్నది. * నను నతనికి 'నీతను రాము

చారముతోను. ఇదిగూడ రాణుఁడు చేసియున్నాడనుచున్నాడు. ఇట నీత పవరణమే భాగవతా
పచారమని తెలియునది. (తేన) పూర్వోక్తములయిన నకలదోషములుగల యా రాణునిచేత. అట్టిదో
షములుగలవాఁడేకదా యిట్టిపాపపథకకార్యమున కొడిగట్టును. (హృతా) 'అవస్థారావణా
పాప' 'నేను రాఘవునకంటె వేరైనదాననుగాను' 'జలాత్తస్సృగవిశిష్టత' 'నీటనుండి యుల్కిన వ
లడిన చేఁవలె' అని రామునినుండి బాపరానిదానిని బాపినాడు. (నీతా) నాఁగటిచాలునఁ బుట్టి
నది. గర్భవాసాదిదుఃఖములు లేమిచే పరమపదమునుండి తనయపాకృతస్వభావమును బడువలె యిట
యెఱింగించినది గావున అత్యంతమనునయ్యెను. (జనసానాత్) పుత్రులుగోయుట మొదలైనభోగ
ములకు ఏకాంతస్థలమగుటచే అయోధ్యకంటె ఉత్కృష్టమైనదిగా నమర్చి మైన జనసానముండి, (జట
యుచంపాత్స) జటాయువునుజంపి—'మమప్రాణాహి' 'అత్రైవమేమతమ్' అని భగవంతుఁడు తన
ప్రాణములుగాను తనయాత్మగాను తనయధిమతులను కప్పికొనును. అట్టి భగవదధిమతుఁడైనవాఁడ జంపి
నీతిగోఁగూడ జటాయువును పైరియ చెఱవలఁ బెట్టినవాఁడని యప్పు దాజటాయువును విడిపింపవచ్చు
ను. అట్లు చేయఁడయ్యె. తనపరివారము నకంఠకాశీ యటరింపజంపివాఁడని యర్థము. (రుద్ధాం) సో
ధించియు పెట్టఁబడియున్నది. ప్రమాదమున నపహరింపఁబెట్టెయ్యి వివశ పశ్చాత్తాపమున విడిచిపె
ట్టినవాఁడుగాఁడు. మఱి యూర్కవిడుచుటకును లేనచట చెఱపెట్టినాడు. (వివర) పెట్టిన కాలు
నేతులు పెట్టినట్లయుండుటచేతను, రామునిబాపదుఃఖముచేతను, ఉఱచించువారు వేరెవ్వరును లేమి
చేయి, నీతనకువలెగ్గుట నది చెఱవ్రచున్నది. రామునితో భోగపరంపర లనుభవించుచు ఉబ్బుననుండిన
వాని, యిట్టిదురస్థ పాలువేసివాడు. (రాక్షసీధి మురక్షితా) వికృతభయంకరవేషవచనములుగల
ఏకాక్షి ఏకగర్భ మొదలగు రాక్షస స్త్రీలచేత కటికకావలియందున్నది. ఉఱచించుటకు వచ్చిన నవవ్యా
కరిగపండితునకుఁగూడ చొంగుఁగూడనియట్లు రక్షితియై యున్నదనుట.

* ఇందులకు 'తమరాంహేతుధిర్వాక్యైర్గ ద్వివిధైశ్చనందర్యయమ్ | సాధు నిర్వాకృతాన్వీతా
రామామేతి పునః పునః' అని చూలము. విశేషార్థము. 'రాణుం డట్లు చేసిను చేయనీ; దీనిచేసేను' యనఁ
గా నెఱిఁడు చేసి యపరాధమునుకాడఁగా నిప్పుపడినయింటనుండి కాలానక యప్పుడే వెడలునట్లు, నేను
ను అప్పుడే వానియొద్దనుండి వెడలుట ప్రాప్తమై యుండఁగా వానికి హితియచ్చె యుట్టివింపఁ జేయుట
యనఁ యుండిన పాపిష్ఠుఁడను నేను అనుచున్నాడు:—(గమి) 'సహస్రప్ర పిక్కురతా గారవేనాపి
రవ్యనే' అని నిత్యవ్యయంకంటెను వేయుచునుగులు ఎక్కువగా అనుదరింపవలసినదై యున్న గోకజ
నని యగు నీతనివయసునఁగూడ సగచారముచేసిట్టి యారాణునిక, (అపామి) ఇట్టి పాపిష్ఠుఁడని తెలి
సియుండియు, వానిని అశాదరింపక హితియ చెప్పిన నేను, (వివిధైర్వాక్యైర్గ) సామభేదాదులయిన
నానావిధవాక్యములచేత, (వాక్యైర్గ) పూర్ణార్థములచేతను, (హేతుధి) ఆచార్యములకు అనుమానము
గామున్న భరమాషులకలంఠవారివిధములు మొదలైన నాశానిధిచిహ్నములచేతను, (నందర్యయమ్)
నిద్రాభావనాని లేళ్లనట్లు బోధించితిని. బోధించియొర్గ మేమనఁగా—(సాధునిర్వాకృతామ్) చక్కఁగా

నకు నురల జక్క నిచ్చివైపుము' అని హేతుయక్తము లగునానావిధవాక్యములచే మాటిమాటికి బోధించిరి. * చానఁగోరువాడు బొవధమును వలదనునట్లు, ఆరానఁగుడు కాలునిచే ప్రేరితుడై నేను తనకు హితముగాఁ జెప్పుచున్నవాక్యమును జెవి బెట్టెడయ్యెను. † అతఁ డట్లు హితము చెప్పిన నన్ను పరుసుమాటలాడి

నురల పీఠనిచ్చివేయును. (సాధు) అనుతాపముతో ఆకించవ్యముతోను శరణుఁబొచ్చి యిచ్చుట, (సీతా) రాముఁసామ్రును అతనికే యియ్యవలసినదింకేతాని, నీవు వేటొకటి యియ్యవలసినదిలేదు. తనసామ్రేతన కియ్యఁబడినప్పటికిని, రాముఁడు ఆపరాధమైనదానిని పొంది'వించేత నీవీని బడసితి' ననితలఁచు గుణాధిపఁడనుట. తనసామ్రును మనవలనఁ బొందినను మన ఆపరాధమును సహించునో యనఁగా 'సరిన్నిపతి తం భూమా శరణ్యశ్వరణాగతమ్! ఇహార్థమపి కాకుల్లి; కృపయావర్త్యపాలయతో' అన్నట్లు చంచడగిన కాకాసురుని యపరాధమును సహించి రక్షించినవాఁడుగాదా. (ఇతి పునఃపునః) అని మాటిమాటికి బోధించిరి-వాని కిచ్చలేకుండినను, వామాటవొప్పున చేయునా యనెడి యాశచేరి పలుమాటును పడఁచెప్పిరి. తనిల్లోకము. — ఇందు 'చరాచరాణిభూతాని సంస్కృతి భగవచ్చతు! తిర వైదానుకూల్యం మే క ర్తవ్యమితిశ్చయే' అన్నట్లు చరాచరాత్మకములగు భూతములు భగవంతునికి శరీరభూతములగుటచే అన్నిటికిని ఆనుకూల్యమే చేయవలయునని సంకల్పించుట ఆనుకూల్యసంకల్పమనెడి యంశము చెప్పఁబడినది. మహేశ్వరతీర్థులు.

* ఇందులకు మూలము. 'సచ నప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః! ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవోషధమ్' అని మూలము. విశేషార్థము. — (సచ నప్రతిజగ్రాహ) వాఁడు మాటను గయింపననుడలేదు. చెప్పినట్లు చేయకపోయినను, మాటకు చెవియైన వాల్చినవాఁడు గాఁడయ్యెను. ఇందులకు హేతువు. (కాలచోదితః) మృత్యుశ్రేణికుఁడగుటచే నట్లు చేసినవాఁడు గాఁడు. (రావణః) దుష్టప్రకృతియగువాఁడు గావున లోబట్టువును హితాభిలాషియైనను వావార్తను కాలచన్ని క్రొత్తినాఁడును శక్తువునగు కాలుఁడు చెప్పినదానిని బోయివాఁడు, (ఉచ్యమానం వాక్యమ్) చెప్పఁబడుచున్న వాక్యమును-మాటను జెప్పఁచుండఁగా నే యనుట. 'త్యాంతు ధక్కులపాంసనమ్' అని నన్ను గానఁ నీయక చేసినను, అంతటితో విడువక నేను 'అశ్చానం సర్వభారత్' 'నిన్ను సర్వవిధముల రక్షించుకొను' మని వాని యుద్దేశమే ప్రయోజనముగా చెప్పినమాటను, (హితం వాక్యమ్) నేను జెప్పినదయ్యన అహితముగా నుండె నని విమనఁపచ్చుకొనఁ దా; అట్లుకాక తనయుద్దేశమనకు ఇంతకన్న తేటకొని యుపాయములేకన్న యీ పరమహితమైనవార్తను, పట్టి గయింపలేదనఁగా (విపరీత ఇవోషధమ్) నా వఁగోరువాఁడు మంచిచెప్పుడు చెప్పినమాటను కాలచన్ని నట్లు, వామాటను గయింపఁడయ్యెనునుట. వీఁ డపరాధముచేసినపుడు వీనిని దిగబడిచి స్వరూపమును పొందనయ్యిరి. మఱి నేను చెప్పినమాటకు చెవివాల్చి వినుటయు పొంద నైతిని. వీనిని త్రిప్పి తిరిపవలెనని యుండిన నాకు స్వరూపముఁదేవులించెనని భావము.

† ఇందులకు 'సోఽపాం పరుషితస్తే దానువచ్చామమానిరే! త్యక్త్యా పుత్రాంశ్చ దాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః' అనుమూలము. విశేషార్థము. — నేను చెప్పినవార్తను వివకపోవుటయేకాక హితము చెప్పినదే హేతువుగా తానును పరుసులాడి పరికరముచేతను అమాన పెట్టుబలనకు తక్కినవోపాధికముల నెల్ల విడిచి రామునిపాదములను శరణుఁబొచ్చితి ననుడు త్వాఁడు. (సోఽపాం) విముఖుఁడు

మఱి దానునివలె మిక్కిలి యవమానపడుపగా, ప్రాప్త్యాభాసములయిన పుత్రులను పెండ్లమును దిగవిడిచి రాఘవుని రామునే కరణుజొచ్చితిని. * సకలలోకకరణ్యం

గానన్నాడే యనర్థము పాలగునని హితముచెప్పిన నేనువన్ననుట, (పరుషిణి) హితముచెప్పినదే కారణముగా వాగ్యజ్ఞముచే మనస్సు గాయపడునట్లు పరుసులాడినాడు. (తేన) నేను చెప్పినది హితముని కలహిణి బోవుటే కాక మృత్యుశ్రవార్తను హితమని పరిగ్రహించిన యాగామనిచే, (దానవచ్ఛాపమాని) దానునివలె అవమానపెట్టబడితిని, నేను చెప్పినది అహితమయినను, పెద్దవాడగుతాను పరిధించి విడువనంతటితోబోక తనపనివాడగు ప్రహస్తుని విడిచియు, పనివాడగు నింపజిత్తును విడిచియు, ఎంగిలి తినుపనివాండ్రను అవమానపెట్టునట్లు నన్ను అవమానపెట్టినాడు. ఇట్లు సోపాధకులయిన బంధువులను విడిచి నిరుపాధికి బంధువగు రామునే కరణుజొచ్చితిని ననుచున్నాడు, (పుత్రతాంశ్చ) సరక నిస్తా రకులను పుత్రులనును, (దారాంశ్చ) సహధర్మచారిణులగు భార్యలును, దీనివలన ప్రపత్తి జేయవారి ప్రాప్త్యాభాసములును ప్రాపకాభాసములును త్యాజ్యములని తెలియుచున్నది. (స్విత్య) త్యజించి దీనిచే చేయు ప్రపత్తికి త్యాగము అంగమనుట తెలియుచున్నది. (రాఘవం కరణం గతి) 'గ్రాతా భర్తాం బధ్ధశ్చ పితౌచ మమరాఘవ' అని సర్వవిధబంధువగు రామునే కరణుజొచ్చితిని. 'కింత్వర్థి నామర్థిని దానపీక్షాకృతివైశ్లాష్య మిదం కులంజే' అన్నట్లు, ఆశ్రమల సర్వాధీష్టముల జొనంగు కులములఁ బుట్టినవానిని జేపట్టినని రాఘవశ్రద్ధాశ్చము-శిష్టోక్తము. ఇందు శాశ్వతమని నిర్ణయక కరుణాపరిహాసములననే విధిమనునిక రాఘవచేవమానము కలిగినదనియు దానివలననే యిరినికి ప్రయోజనాంతరములందు వైముఖ్యము నిద్రించినవియుఁ బెరియుచున్నచోయు దానివలన పరమపుష్కరార్థమాప రాను ప్రాప్తిహితము రామునే కరణుజొచ్చితిని ననుచున్నాడు. 'త్యక్త్యా పుత్రతాంశ్చ దారాంశ్చ' అనుటచే ప్రాతిపదికాన్వయముననే యంగమును, 'రాఘవంకరణం గతి' అనుటచే ఆశ్చర్యమనునది యంగమును ప్రకటితములయినవి. మహేశ్వరశిష్యులు.

* ఇందులకు 'నివేద ముకీ నాంక్షిప్రం విధిమగమపధితిమ్' నిర్వహితకరణ్యము రాఘవాను మార్పిడే' అని మూలము. విశేషార్థము. — ఇట్లు కరణ్యుడగు రామునికు విజ్ఞాపింపవలసిన యర్థమును జేసి యింక దానిని విజ్ఞాపించుటకై పురుషకారభూసులను ప్రార్థించుచున్నాడు. (సర్వలోకకరణ్యము) కలము విద్య వృత్తి మొదలగువానివలన భేదములను మాడక సమస్తలోకులకును రక్షకుడైన వాడగు, ఇట్టివాడు సర్వమును కరణ్యుడగుగాన యిరిని సర్వకరణ్యస్వీకృతమందు నానావిధపరాధములనే రాజులునుగొనూడ మిత్రులనిన భాగమున్నది. అలాగా సజ్జనులగు వివాదలేనే దుష్టుడగు రాజులునుగొనూడ అతడు కరణ్యుడనుట. ఇంక నరికినెంబంధిమైనవానికి అందు భాగము గలదని చెప్పనేల అయితే రాజులును ఆకరణ్యస్వీకృతమందు నుచి యుంపకబోవుటచే అందరి తనభాగమును పోగొట్టుకొన్నాడు. నేను అభిముఖ్యమునో విచ్చుటచే నాకేందరిభాగమును పోగొట్టి మిత్రుల దరముగాను ఆ భావము. ఇట్ల కరణ్యస్వీకృతమగు అంగభూతిములగు కులభర్తృము పరస్పరము అను రెండు గుణముల ప్రధానములుగా చూపబడినవి. (రాఘవానుమహర్షి నే) సౌలభ్యముమూర్తి ముండినచో అష్టవై ముగునుగాన ప్రయోజనములేదు. తేజోవర్మ శాదులవలె పరస్పరముమూర్తిమే యుండినను దుర్లభుడగుటచే నిదియు ప్రయోజనకరముగాదు. కాని సౌలభ్యపరస్పరములు రెండును గలవాడనుట. (రాఘవాను) రఘునింశమునం బుట్టినవాడు. 'అక్షరవనిర్దేశ్యమ్' అని యిత్యాదివేదాంతములకు గొనరుడగు పరిబ్రహ్మను సకలమనుష తిర్యక్తులునిసాక్షాత్కారమున కర్హమగునట్లు రఘువంశమున మను

దును మహాత్ముడును రఘునాథమునం దవతరించి యున్నవాడగు రామునకు

మృగై యవతరించినవాఁ డనుట. ఇంతకన్న సౌలభ్యతకయ మేమియిం భావము. (మహాత్మ) నాహాత్మై నవాఁడు. ఇట్లు మనుమృగై యవతరించినను తనయప్రాకృతస్వభావమును విడువకయే యుండుటచే నిఖిలపాపకర్మనీకుఁడును జ్ఞానకర్త్యాద్యవంతకల్యాణగుణైకతానుఁడు నగురామునికి, (వివేచయత) తెలుపుడు. ఇవట తనరాక ప్రత్యక్షమయియుండఁగా దాని విజ్ఞాపింపుఁడనుటచే ప్రయోజనవలెదు. కాన స్వాపరాధపరిపూర్తి, ఇహమృతఫలభోగవిరాగము, శరణాగతి యనెడు నిరపాయమునపామును పరిగ్రహించుట, రామైంకర్యాభిలాషము, ఆతనిపరిచారకులం దంతర్భవించుట. ఆనివియే విజ్ఞాపనము సేయవలయునని విభీషణుని యభిప్రాయము. (క్షిప్రం) కిన్నునుగా-శరణ్యుఁడగు రాముఁడు తానై పరిగ్రహించుటకు మునుపే మీరు విజ్ఞాపనముచేసి మహృత్కార్య మాచరింపవలయుననిభావము. (విభీషణం) రామణునివెల నేను ప్రతిక్షుఁడునుగాను, 'విభీషణుస్తథర్నాత్' అన్నట్లు నేను అనుకూలుఁడనే. (ఉపనీతం) పాఠకు వచ్చినవాఁడను. అతిహీనుఁడైనవాఁడును దావునకువచ్చుటయే రాముఁ డంగీకరించుటకు విజమని భావము. గోవిందరాజులు.

(సర్వలోకశరణ్యయ) అధికారిభేదములేక సురనరవానరతిర్థ్యానపారంతులగు పునః

ప్రాణులకును సమాశ్రయఁజేయుఁ డయినవాఁడు. (రాఘవాను) 'కింత్వర్థి నా మర్థితదానదీక్షాకృతమిక్లాన్య మిదం కులంకీ' ఇత్యాదివచనములచే ప్రసిద్ధవిభవమగు రఘునాథమునందు అవతరించినవాఁడు దీనిచే అర్చులయైన విభలము గాదనుట సూచితము. (మహాత్మ నే) కరమాత్మఁ డయినవాఁడు అని రామునికి, (హం) రామునే సర్వవిధబంధువుగా నాశ్రయించిన నన్ను, (క్షిప్రం) చల్లనై వానఁగఁ జలముతోఁగూడిన తామరకొలఁకునుకాడఁగా దప్పిగొన్న వాఁడు నిలుపోవఁజాలనియట్లుతిక్కినముగా (వివేదయత) తెలుపుడు. 'వాచాధర్మమవాప్నుహి' అన్నట్లు సేవవచ్చిన యామాటమృతము చెప్పట చేతనే అతిసులభముగా మీకు గొప్పయుపకారము చేసినఫలము సిద్ధించుచున్నదని భావము. 'ఆపార్థివోనగోపాయే దితి తత్ప్రభావతిః' గోపాయితా భవత్యేపం గోత్పత్తివరణం వృత్తత్' అన్నట్లు గోత్పత్తివరణమునెడి యంగము చెప్పఁబడినది. (ఉపనీతం) సమాశ్రయమున వచ్చినవాఁడు. దీనివెల రక్షివ్యర్థమకూలాన్న ఇత్యేపం సుదృఢామతిః । సవిశ్వాసో భవేచ్ఛాత్ర సర్వదుష్కృతివాతనః । నెడి విశ్వాసమును నంగము ప్రదర్శితము. కేవలము ఇత్యేకువంశపురాజులైన రామభద్రునకు సర్వలోకశరణ్యత్వమును పరత్వమును విభీషణుఁ డెట్లు చెప్పెనన్నచో బ్రహ్మదేవుఁడు రామునింజాచి'పా మాపద్ధతిస్యాపి ధర్మ మమ మతిర్భవే' । యాయా మేకాయతే బుద్ధి ర్యేషు యే స్వేత్రయేషు । పాప భవతుర్ధిష్టా తంతం ధర్మంచపాలయేత్' 'పరమాపదవచ్చినపుడును నామనస్సు ధర్మమంగే యుండవలయును. ఏయేదానియందు ఏయేబుద్ధి నాకుఁ గలుగుచున్నదో అదియెల్ల ధర్మమముగానే యుండుగాక. అయాధర్మమును పాలించుఁగాత' అని వేఁడఁగా రాముఁడు 'ధర్మవ్యక్త్యంతథా వస్సతిభావై ద్భవిష్యతి' 'నాయనా! నీవుకోరినట్లే నీకు ధర్మవ్యక్తియు కలుగును' అని వరము నొనంగియుండుట రాముఁడు నకలజగద్రక్షిణార్థము ఇత్యేకువంశమునం దవతరించిన పరమధర్మరూపుఁడును, పరః పురుషుఁడునగు నారాయణుఁ డనితెలిసి, యట్లు తాను గాన అతియంతయు సమంజసమేమి తెలియునది. మహేశ్వరతీర్థులు.

లేక:—రాముని మనస్సునకు ప్రియముగాను రామణుని కనభిమతముగాను కొన్ని హితవచనము

చెప్పిరి. అందుల కతఁడు కృతజ్ఞుఁడై నన్ను పొగడవలయుండఁగా దుష్కృతిగాన 'శ్వా' అని

విభవణుండను నేను వచ్చియున్నానని శీఘ్రముగాఁ దెలుపుడు' అనెను.

ధిక్కుపాంసనియిం' అని పరుగులాడి 'అన్విమలచూరనభవేత్' అని తన యూడిగములకుఁ జెప్ప మంటలు చెప్పఁగా పెద్దవాడుగాన యేమయినను చెప్పిన యనియుంటిని. అతఁడు నరికితితోఁతోక తనకుఁపునఁ బుట్టినవానిని ఇంద్రకత్తునిగొనియు నన్నవమానింపఁజేసినాడు. దానివలన నేను నాభార్య పుత్రాదులు అనుకూలులేమైనను రావణునివలనఁ గలిగినభార్యగాన నమస్తము రాముఁడేయని యెరిసి శరణుఁ జొరవచ్చివాఁడను. అయినను రాజనీతి మర్యాదచొప్పున వానిని లలినితో 'పగవారిత్తుడు శరణమని వచ్చినంత నే చేపట్టవచ్చునా!' అని యుద్ధరి పర్కరి. దానికి విభవణుఁడు 'మిరట్టమంట స్వామికార్యమా? రాక్షసులచే నలఁగుదువడి శరణమన్న వారికి పట్టుగొమ్మయైన రఘువంశుడనె ధవ రించిన రామునకు రావణునిత్తుడు విభవణుఁడు శరణుఁ జొచ్చివాఁడని చెప్పటయే స్వామికార్యమ కాదు మఱియొకరు చెప్పకనుననే మీరు విన్నవించుట'దనఁగా వానరులు 'దర్శనము నేయల సినయర్హదమ కాడఁగా ' విధిలేవుహి నర్వజ్జ కృరణాగతవర్జుల' అని రాముఁడు శరణాగతవర్జుల ఁడ విన్నవాడవుగావా? కాన నీచే చక్కఁబోయి చెప్పుకొననేరవా?' యనఁగా విభవణుఁడు 'అట్లు వానిచ్చి చొవువాఁడనుగాను ' వివర్ధరించుమకార్నిహిఁభార్తితే. ' భార్తికలచేరిగదా నీధర ముగాఁ జేయబడితిని' అనఁగా 'భారత్విలు పురుషకారధూతులై నమ్మ నీకప్పగించిరి' అన్నట్లు వేద జ్ఞులొని స్వామిపాదముల న్నిమిత్తువాఁడను. కాన మీరు పుష్కరకారమునేని రాముని పాదములం జావు' దనుచున్నాడు—(నివేదయతి) తెలుపుడు. 'నూనూపరిశ్రేయ న పుణ్యభవతి' 'పరమపు తునఁగి డరిసినవాడై పుణ్యుడగును' అన్నట్లు. రామునిమహిమన కక్ష్మనపుడై మాకు స్వరూపము చక్కఁగలదు. అదియు మీమలఁ బొందినవాడుగాఁ గోరెద. పోయి తెలుపుడు. (నివేదయతి) 'ఉప క్షేప్తైరేష్టానమ్' 'వారు భ్జాయును. అనఁగా భగవద్విమానాదులను. ఉపకేళింతురు' అన్నట్లు అత ని మారు తెలుపునంతమిచ్చిని. మమ్మును అతికిఁ జెయవలయును. (నివేదయతి) 'స్వరేణ మవాతా మహా' అని నేనీ పెద్దయెలుగున నిలుచునపుడై రాముఁ డనుగ్రహించును. మీరును మీయంతటఁ దెలుపుచులేని స్వరూపమును బొందఁగలుగును. (నివేదయతి) తెలుపఁ పోయితిరని భాగవతాపచారము చేసెట్లు మీరు స్వరూపహాని; తెలుపఁగా రాముఁడు రానియెడల శరణాగతిపరిత్యాగముచే నరినికి స్వరూపహాని; రెండుపక్షములును ఇట్లయినవేదప, శేషికి అతిశయము గూర్చుటయే శ్రమభూతుని స్వరూ పముగాన శేషియగు రామునికి నమ్మరక్షింపమిచే అతిశయమనగాక అవద్యమును గలిగించినవాడ నగు మిన్నానుగాన శ్రమభూతుడ నగువాకును స్వరూపహాని; ఇన్నయు కలుగుతుండునట్లు యరికిఁ డరిపి క్షుంఁజేరినిండు (నివేదయతి) వ్యాభూతివానరసంవాదము విని యిటుంగరా (పులి తిలుచుఁగా పోకఁ డుక చెట్టికి యందున్న వానరమునకాది భయపడఁగా అది వాని భయమిచ్చెను. పులి, అవానర మతో 'మరుష్యుని బడఁద్రోయును. లేనిచో వాడు నిన్ను నయయచూచి చంపును. నేనును మ రు' అనఁగా 'శరణాగతుని బడఁద్రోయ'నని యది చెప్పి యంత నిద్రించెను. అప్పుడు పులి వానితో గ్రోతఁ బడఁద్రోయుమని పులితోయనఁగా వాడు కృతఘ్నుడై యట్లేతోసిను నది క్రిందఁబడక తట్టగొమ్మనని మరల వారికప్పుడు గి. భయమిచ్చి కాపాడె ననుకథ యిట యూహ్యము.) పట్ట శరణాగతరక్షణము గావించిన కాలిలో జనించిన మీరు శరణాగతి పోయి తెలుపుడు. (నివే దయతి) (నిభృతం నేదయతి) విషయమతో తెలుపుడు. మార్గఁడని తోఁచునట్లు ఉరవడితోఁ క్షేప పాత్రికుఁడని తగులనట్లు నువవయతి శ్రవ్యములచే విన్నవించుడు. (నివేదయతి) (నిత

రాం నివేదయతి) మిక్కిలియుఁ దెలుపుఁడు. మంత్రవ్యాపారములచే నాముఁడు తరాననుండు గాన మనస్సులో తగులునట్లు ఒత్తిచ్చెప్పఁడు. (నివేదయతి) అసమానములో యునుపు పరిమయ లేనందున అందు సాధకుఁడెవఁడో తెలియఁగూడదుచే ఒక్కరినిబాచి చెప్పకబహువిధముచే నెఁ దాయమునుబాచి తెలుపుఁడన్నాడు. (నివేదయతి) 'తత్రభాగవతా స్సర్వే జ్ఞాన్యాః పూజ్యకృత్సభః' 'అచట అందఱును భాగవతులు జ్ఞాన్యులు పూజ్యులు' అన్నట్లు రామసంబంధము వానరులకెల్ల నమా మగుటచే అందఱును మనకు గౌరవ్యులేమని సతుదాయమునుబాచి తెలుపుఁడన్నాడు. (నివేదయతి) ఇంతకెల్ల నిర్వాహకుఁడగు రాజును ముగ్ధుని బహువిధముచే తెలుపుఁడన్నాడు. (నివేదయతి) రా గోష్ఠీయందు దూతపథముగూడదని తానుజెప్పి హనుమంతునికి సుపకారముచేసినవాఁ డగుటవిలస న నిని మనస్సుననుండుకొని చెప్పఁదలంచి ఒకనికిఁ జెప్పినయెడల తక్కినవారు విపరీతముచేయుదుర తలంచి సామాన్యముగా చెప్పినాడు. (నివేదయతి) రాముఁడు నన్ను నుండి యడుగఁగా యూరకుం క నమ్మఁదగుదుననియో దగననియో పరిగ్రహింపఁ దగుదుననియో, ఏదని తోచినట్లు తెలుపుఁడు. (ని వేదయతి) 'విద్యలాభే' అనుభాధువులను లభించునట్లు చేయుఁడనియు నర్థము. 'నయచోత్రా' మదుర్లభ అని జ్ఞానియైనవాఁడు తనకు మిక్కిలి దుర్లభుఁడని మనస్సున కొంచలపడుస్వామికి ఒక ఆర్తిలా మును జేసిపెట్టుఁడు. 'విదనత్రాయమ్' అనుభాత్మ్యర్థమున ఉండఁజేయుఁడు. ఎత్త కలిగింపుఁడని య ము. 'అప్యహం కీచింత జహ్యమ్' అని యాక్రతుల రక్షింపనచో వ్రాగములవిడిచి తనని త్రను దొంగ జాయస్వామికి నన్నుఁజేర్చి ఎత్తను గలిగింపుఁడు, లేక (విద విచారి శే) అనుభాత్మ్యర్థమున అంగవ క థ జాంబవర్తియుఖలతోఁ గలసి విచారింపుఁడనియు నర్థము. "నీవు చెప్పినట్లే విన్నపము చేసెదను అయితే 'సాహం పరుషీతస్తే' అని వానిచే పరుషితుఁడైననియు 'రామం శరణం గరిః' రాము శరణుఁబొచ్చితినియు రెండు చెప్పితివిగాన రాముఁడు పరుషించినది మొదటఁ జెప్పవలయువా? శ ఙ్గాతుఁడనై తమి నిన్నుఁ దెలుపవలయువా?" యని యడుగఁగాఁ జెప్పవచ్చున్నాడు. (మాన్వ కేదయతి నన్నుఁ దెలుపుఁడు. రాముఁడు పరుషించినందులకు ప్రతికారముచేసి వచ్చు ముగ్ధహింతుల సేవ రాము కంతరంగుఁ డైన నేక దా. కాబట్టి శరణుఁబొచ్చితిని నన్ను యోగింపుఁడు. 'నన్నుఁ దెలుపగా నీ చ్చు బంగారుకుండయేమి' అని యడుగఁగా (మాన్వ) వాగచోట ప్రవృత్తియులచే నీవు నడిగిండు కు నిందరాకుండునట్లు నెలుపుటకై ఒక సేవకుఁడు చెప్పినాఁడని విన్నపము సేయుఁడు. 'ఇది యిఁకవిడ జేయునదిగదా. ఇంతకుముం జేమిచేతివి?' అని వారిదుగఁగా (మాన్వ) ప్రవీణులం దాశరథాయు మైఖే అని యిక్కడివారికి మంచియగువారై చెప్పిన నన్ను, 'కొననాలో' ఒకమాట నీవు చెప్పఁగా మా చెప్పినలాధ మేమి? నీత యిక్కడికి బయలుదేరి చెప్పిన నేమి? అని వారిదుగఁగా (మాన్వ) 'యాన్వృన్యో వ్వి శరాంశి బాణా రామేరితా రాక్షసపుణ్ణవావాన్' 'రామప్రయుక్తములయిని బాగములు రాక్షస యుల శరములను దీయకమునుచే రామునకు నీతినియ్య' అనియు, 'విధ మేర్ప ఘోరి లంకామ్' 'లంకా రమును ధ్వంసము సేయును.' అనియు నతనికిఁ దివి జాటించి వేదములవలెనే యతనికిఁ దివలహమి నన్ను, 'ఇదియును 'గురుత్వాద్విరిచ్చితా' 'గౌరవములన హితముగోరువాడు' అన్నట్లు అన్నయి టచే రామనియందుఁ గల స్నేహములను వానికి పర్యుప్రకృతవాడును మున్నెత్తిచూపి హితము చే తి వింతేగాని మఱేమికాదు. ఇట్లు రామార్థ క్తుఁడనైయున్న నిన్నా యోగింతుల" యని వానరుల గఁగా (మాన్వ) 'పరుషీతస్తే' 'అపమానికృ' అని అయ్యుక్తియును చూపొపమిలని పరుషించి తనకి వేయఁబడిన నన్ను, "నీవే 'శ్రేష్ఠోమాన్యః కీర్తివను' 'శ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడు పూజ్యుఁడు తండ్రితో సాటియై

వాడు' అని చెప్పితివే. అప్పు ఓకమాటచెప్పేమే అదేమిరమ్మని వచ్చితివి" అని వానరుబడుగఁగా
 (మామ) 'త్యక్తవృత్తాంతకారాంశ్చ' అని వానిచ్చుమ్యమునకు సహంపరక వాతోపాటియైన యాట
 విడలను వానితోడ దిగబడిచివచ్చిన నమ్మ - 'నీవు వానితోడిసంబంధము నీడినచో మాకేమిలాభము.
 ఈమాటకై నీకేమైనను పట్టులేదో' యని యడుగఁగా, (మామ) 'రాక్షసం కరణం గతి' అని మిఠిప్రకట
 రాక్షసం కరణాగతిఁ జూచియున్న నమ్మ - (మామ) 'అత్తానం సర్వధారకీ త్రురీంచైవ సరాక్షిపాహ్' 'ని
 మ్మను నీవురమును అందరి రాక్షసులను సర్వవిధముల రక్షించుకొనుము' అని పరుషించుచున్న రాక్షసుని
 క్షి వానిని కేరినవారిని భేదములేక హిరముచెప్పటమన 'అనుకూల్యమితి ప్రా' సర్వభూతానుకూలతా'
 'సర్వభూతముల కనుకూలుడై యుండుటయే అనుకూల్య మనఁబడును' అన్నట్లు ప్రపత్రికంగమయిన
 అనుకూల్యసంకల్పచను, 'వాత్సక్రొధో విభీషణః' 'విభీషణుఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యి' ననయు, 'క్రుద్ధోవా
 న్మాదునూనఁ' అన్నట్లు అట్లు క్రుద్ధుఁడైన వాడు గురువులనుగూడఁ జంపునని యున్నదిగాన రాక్షసు
 ని జంపుట ప్రాప్తయ్యుండఁగా, 'తిర్విపాతిగదాపాణః' అని చేతిలో గదయుండియుఁ జంపకయే
 వచ్చినవాడుగాన 'ప్రాతికూల్యంధ భూతావాం వర్షేషాం ననమాచరేత్' 'ప్రాణులందుఁ దిరిగిగాని
 ప్రతికూల మైనది చేయరాదు' అనడు ప్రాతికూల్యవర్జనమున, 'మృగేభ్యాంకృషేచితి' 'మృగివులఁ దప్పి
 క్షుడయివాడు' అని మృగివుని యభిషేకమును నుపదేశించుముగాఁ గొని మనలను నట్లే రక్షించునని
 నమ్మక నొందుటచే 'రక్షిష్య ర్మమకూలాన్న ఇతి మాసు పృథామః' 'ని విశ్వాసార్థవేత్' 'అనుకూలు
 రమగు మనలను రక్షించునని మిక్కిలి దృఢముగాఁ గలదుద్ధి విశ్వాసమును' అన్నట్లు రక్షించుననెడి
 విశ్వాసమును 'భవంతం కరణం గతి' 'నిన్నే రక్షకునిగా నెవటికి' అనుటచే 'గోపాయితార్థవేత్త్య
 పం గోప్తవ్యవరణం గిథా' 'రక్షకుఁడవు గమ్మ అని యిట్లు రక్షింప వలెనుట' - అన్నట్లు రక్షకునిగా
 నుండుట యనఁబడు గోప్తవ్యవరణమును 'భవంతింతు రాజ్యం' 'తీరినది ముఖానై' 'వారాజ్య
 ముని తీరియెను ముఖమును నీయందీయున్నవి' అని భువధరి వ్యాసునిను కేయుటచే 'భరేవ్యామ్యుని
 యుక్తా' 'కేవార్యంపర్యవ్యామ్యుర్నిక్షేపకచ్చితే' 'భంజనమున దాని వ్యామయగుట నెడిచి దానిని
 విచ్ఛేదించి యర్పించుట అర్హి' 'క్షేప మనఁబడును' అనఁబడిన అర్హి' 'క్షేపమును, 'లేనవార్త్యమా
 తి' 'అ' రాక్షసులచే వరిధియుకొంద చేయతి మొక్కుటచే 'విధిగాగర్వహం నై దైవ్యం కార్ప
 త్యుచ్చితే' 'అనెడి గర్వహంహంపమును దైవ్యము కార్పిగ్మ మనఁబడును' అన్న కార్పిగ్మమును,
 ఇట్లు కేరినాగియుక్కి యాఁజుబధములును గొని పడకుండునట్లు చేసెనమ్మ, (మామ) 'అతామ
 స్త్యభిరాధానా మామయోఽకేభ్యవోగతి' 'నీకు ఆపరాధములకి అలయును, అరించునడను, అగతి
 కుడను' అన్నట్లు, విభీషణుఁడై దుష్టుడగు రాక్షసునితో బుట్టునగుటచే ఆపరాధముల కాలయక్షు
 కివామాత్తరము లేదుచే అరించునడై రాక్షసుఁడును తిలవించేయుటచే అన్యగతికడై వ్యామితే
 యుపాయముగా పట్టుటచే 'త్యమేవోపాయభూతోమే భవేతి వార్థవామతి' 'నీవే నాకుపాయ
 భూతుడవు గమ్మ అనుట ప్రార్థనామతి యనఁబడును' అన్న ప్రార్థనామతి గలవాఁడగు నమ్మ, 'మం
 చిది' 'నీకు నేక్షిను తెలుపుమనెడి వ్యామితో విన్నపముచేసెద' మని వానియు చెప్పఁగా (క్షిప్రమ్)
 అనికూడదు. ఇప్పుడేరొయి విన్నపముచేయవలయును. ఇట్లు పదరుట యేలఁగా (క్షిప్రమ్) 'చప్య
 ల్మహిమః' 'చలహి' 'త్రాణి' 'వాం మతి' అన్నట్లు మనస్సు చంచలమైనది. వాకేప్పడు మనస్సునఁ
 బుట్టియున్న మానుకూల్యము అది చంచలమగుటచే మాకేరొచ్చుముగాన యట్లు గాకమును పేరొయి
 విన్నపముచేయుట. (క్షిప్రమ్) 'క్షిప్రం రామాను కంబధ్యం నీతాం వారతిరానిని' 'నీరకు రాక్షసుఁ

డు దొంగిలించి పోవుచున్నాడని శీఘ్రముగా రామునకుఁ జెప్పెడు. 'అని దేవతలంజాచి నీతాడని యుండినపుడు దేవతలు తెలియకుండుట వలనఁగా నీత రాక్షసునివశమునఁ జిక్కినది. అట్లే నేనును మనస్సనిడు రాక్షసునివశమునఁ జిక్కికమునుచే పోయి తెలుపుడు. (క్షీప్రం మాం నివేదయతి)' 'తేవ మాం యథా రామస్సంభావయతి కీర్తిమన్' | తత్త్వయాహమహావాన్యః' 'నేను ప్రాణములతోఁ జడగానే రాముడు నన్నువచ్చి మన్నించి కీర్తి గాంచునట్లుగా హాసమంతా! నీవుచెప్పలయును'. నీత చెప్పినట్లు నాన త్తయన్న పుడె యతిఁడు చేపట్టి కీర్తి గాంచునట్లుగా పోయి తెలుపుడు. (క్షీ నివేదయతి) 'దత్తమస్యాభయమ్' అని యతిఁడే ముందుపడి యభయమిచ్చుటకుమునుచే మీ ముందుపడి తెలుపుడు (క్షీ పం నివేదయతి) 'నేను నిలుపోపఁజాలమిచే మోయొకమాటు శరణా చేయఁగా 'రద్ధయం సక్యదుచ్చాకోభవతి' అనియు 'సక్యదేవ ప్రపన్నాయ' అనియు, 'సక్యో' ఒకమాటు చేయవలసిదిగా నేర్పిడియున్న శరణాగతి స్వరూపమునకు హాసించును. కాలుట్టి దుగానే తెలుపుడు. (మామ్ నివేదయతి) 'తమేవ శరణంగచ్ఛ' 'వానినే శరణుఁజొరును' అని యిన్ని తెలుపునట్టిమీయ శరణాగతునిఁ బెలుపుడు. 'ఇట్లు చటుక్కున తెలుపుట యేమిటి? లంక నీకు పరిచితుడయిన హనుమంతునకా? నైన్యమున కెల్ల నిర్భావానఁడైన మహారాజు సుగ్రీవునకా?' యడుగఁగా, (రాఘవాయ) ఇహ్మకూడా మియంభూమి స్సతైలవన కానవా' అన్నట్లు ఆహనుమం కిని మహారాజు సుగ్రీవినికని మూల్యవంశినినను చిత్రికూటమునకు భేదములేక యన్నటికిని రక్షింప వవాడని, (రాఘవాయ) శరణాగతి రక్షితులవశమునఁ బుట్టినరాయనికి శరణాగతుడగు నన్ను చెప్పుడు. (రాఘవాయ) 'సక్యదేవ ప్రపన్నాయ... అభయమ్ నిర్భయాభేద్యే చరా య్యైవస్య' అను; అని శరణాగతి రక్షిణమునకు కంఠముగట్టుకొని యున్న రామునకుఁ జెప్పెడు. (రాఘవాయ) 'అప్య ప్రణయినాం రఘోః కుతః చ పృథాన్యో కిదానివర్ధితా' 'రఘుకులసహచరిని ప్రాణములడిగినవ రెల్ల యిత్తురు?' అన్నట్లు పోరినవానికి పోరినదిచ్చి కీర్తిపడనిన మేటికులమువానికిఁ జెప్పెడు. (రాఘవా) 'అప్యహం జీవితం జహ్నమ్' 'నహి ప్రతిష్ఠాం సంశ్రుత్య' 'ప్రాణములనయినను విడుతునుగాని ప్రతిష్ఠ నిరత్యు' అని ననున నాకముచచ్చినను ఆశ్రితిరక్షిణము నేయువానికిఁ జెప్పెడు, (రాఘవా) మాం ప్రం నివేదయతి) 'రాఘవస్య యోహితే త్' 'రామనికీర్తి తినిపోవుడు' అని నీత చెప్పినట్లు రాముల సుగ్రీవుని, కాకాసుడు మొదలగువాని, రక్షించి వెనకెచ్చికోన్న పొగ ద్దయంతయు నన్నిరక్షి పకుండుటవలనఁ బోగొట్టుకొనవలసివచ్చును. కాన యంతకుమునుచే చటుక్కునపోయి చెప్పెడి ధర్మ యుండిన నేకదా ధర్మముల దక్కును. ధర్మ యగునతిఁడు తన్నుఁ బడవిన నేకదా ధర్మమహా ద్ద గావలసియుండునది. 'పావాదై యున్ననిన్ను తెలుపుట యేమిట? ననఁగా సమస్తమును అతఁ ధూతికాన యతినికి విధూతిగా శక్రపులుండినను ఒకకిఁడును వారికిఁ దలఁపకుండుటయే యతిపె టికము చుఁచి. (మహర్షి స) 'మర్త్యావామ్ మరణార్థయమ్' 'మనఃపులకు మరణమువలఁ భయము అన్నట్లు శేవమరణమునకు భయపకు మీవలెఁగాక 'ఉత్తమావాస్త మర్త్యావా మవనావాస్తాభయమ్' 'ఉత్తమములయిన మనఃపులకు అవమానమువలననే మిక్కిలియు భయము' అన్నట్లు శరణ గతి రక్షిణము చేయక పోయితమని నిందించిరిని ఏమిచేయుదును అని భయపడునట్టి పెద్దవశముగ రామునకుఁ బెలుపుడు. (రాఘవాయ మహర్షి నే) ఇట ఆత్మస్వర్ణము పరమాత్మ వాదకము. రఘుకుల నఁ బుట్టినవాఁడై తన్ను నవతరింపఁజేసినను, అతఁడు పరమాత్ముడని తెలియుఁడు. నేడపునుఁడు 'వేదాహమేతం పురుషం మహా నమ్' అని యిట్లు సులభుఁడైయున్న వస్తువే 'మహా నమ్' అని

ఎదురుగా చెప్పివాడు. దైవికపురుషుడగు విశ్వామిత్రుడును 'రాము మహాత్మానం వందే' అని మహా
 త్ముడుగా చెప్పివాడుగా! అట్టివానిని చెప్పవలెనా? ఒకానొకని పెండ్లాడుకు తారయ్యవని 'అ
 యం సకాకుర్థం ఇతి ప్రజక్షే' 'రాముః తిరః' యని తెలిసికొన్నాను. 'తృప్తప్రమేయశ్చ' 'నీనిలింఠని
 కాలః' పెట్టరానివాడవు' అని యామెయతనిని తెలిసికొన్నంత మోక్షం చెలియకున్నావా? "మంచిది.
 నీవే 'మహాత్మ నే' అనిన యతనిమహాత్మ్యము చెప్పితివిగా. పర్యతమువంటి యతనికి పరమాబువువలె
 నున్న మనకు అపమృతమ పట్టమ కరణావేడకు శక్యమగునా?" యనఁగా 'పర్యలోకకరణ్యాయ'గామని
 గుణమునకు కానివారునుగలరా? (పర్యలోకకరణ్యాయ) 'కాసల్యలోకభర్తారం సుభుజేయం మనస్విని'
 అని కాసల్యగిన్న లోకభర్తయగువాడు అతనిచే పర్యలోకమతీయు భరింపఁబడుచుండఁగా అపర్యలో
 కముగా నేమ నొకఁడుగావా. (పర్యలోకకరణ్యాయ) 'సప్తలోకైకచిరస్య దశకణ్డకులద్విమః' అన్నట్లు
 భూభువస్సువర్త రాజ్యన న్దపస్సత్యలోకములనెడి సప్తలోకములకు శరణ్యుడైనవానికి, (పర్యలోక
 కరణ్యాయ) అతిమాత్రమే కాక అభూభువరామలతోగూడ ఆలల విలల సులల తిలాలల మహాలల
 రసాలల సాతాళములతోగూడ భేదములేక పదునాలుగులోకములకు శరణ్యుడయినవానికి, (పర్య
 లోకకరణ్యాయ) ఇటు లోకశబ్దము జనవాచకము. సర్వవిధజలకుల—అనఁగా దేవయోనులుగాను మను
 ష్యయోనులుగాను స్థావరయోనులుగాను ధర్మపురుగుగాను కామాపురుగుగాను మోక్షపురుగుగాను అనుకూలు
 డుగాను ప్రసక్తులుగుగాను ఉత్కింపులుగాను అశ్వపులుగాను ఇట్లు అనేకవిధము లనువారికెల్ల
 శరణ్యుడైనవానికి విన్నవించుదు. అతని నిట్టివాడుగా నెక్కడఁగంటి మనఁగా 'అభిష్ట
 ఫలప్రదాతైః కోఽన్యైః ప్రజాపతులః పరిపాలః' 'అభిష్టఫలముల నొసంగి మఱి యివ్వఁడు బ్రహ్మ
 దుముల బాలించును' అని వేదతంతు బ్రహ్మదులకును బోగొట్టుకొన్న పదము నొసంగినవాడు
 'విష్ణుర్భక్తపూజకః' అన్నట్లు నేమను అతనికి భక్తుడఁగంటిచే 'వృషద' యగుదునుగాన అబ్రహ్మదే
 వులమరిత ఈనవుడఁగూ నన్నాను నేను బోగొట్టుకొన్న రాజ్యమిచ్చి ప్రాణఁదా'సుగ్రీవమేన
 తేరాత్య నానుఁ ప్రత్యహమయతో 'సుగ్రీవునే యారాజ్యమందుఁ బట్టయిగట్టెను' అని తిర్యక్కు
 లయన సుగ్రీవాదులకు బోయినరాజ్యము నొసంగినవాడు 'జ్ఞానీన హీనః పశుభిస్సమానః' అని జ్ఞాన
 కూన్యడగుచే పశుప్రాయుడై అనఁగా తిర్యక్కుమహిమఁదై యున్న వాకును బోయినరాజ్య
 ము నొసంగఁదా? 'అశ్వానగే చీరధ్వజో యథావృం చికోఽప్యై తా వ్యాశ్రమమద్వలాని' వారచీరఁ
 గట్టుముడులు రాక్షసాక్రమణముచే చిరకాలము దామ దిగివిడిచియుండునె యాశ్రమమండలములకు
 మేలల సమతలభూమిములపొప్పునఁ బడసి వానిము చేయుగా రైరి' అని మనుష్యుకీరులగు జనస్థానవాసి
 బుఘలం బోయినప్రదేశముల నొసంగినవాడు, మానుష్యమును కొనియోడి వచ్చిన వాకు బోయినదేశ
 ము నొసంగఁదా? 'తైలయాపం పరిత్యజ్య ప్రతిపేదే వృణాంతమమ్' 'రాత్రయాపమమిడిచి తినయె
 ప్పడేవామును బొందెను' అని స్థావరముగా నుండిన యపాల్యను తినయెప్పటికీతిరో గూర్చినవాడు
 'అన్ధవేష వ్యర్థమతి' 'అకాశమునందే నిలిచియుండిను' అని గూఢాకాశమునందే స్థావరమువలె నిలబడి
 యున్న నన్ను నాయెప్పటికీతిరో గూర్చఁదా? 'రక్షిణివ్యావ్రై కాశశ్చ శ్రర్మభూతా న్ద్రపోధవా'
 తపోధవలమగు మేను నీకు కపట్రులని విడదలలె నెప్పుడు రక్షింపఁదగినవారము' అని తపోమహ్నము
 మన ధర్మగులయిన బుఘులకు రక్షింపఁదయినవాడు. 'చిధిమగన్తు ధర్మతా' అని ధార్మికుడయిన వానును
 రక్షింపఁడుగా. 'రుద్రబ్రాహ్మమయాచతో' 'కోదవము నేయుచు రాజ్యము యాచించెను' అని అర్థశాఖలమ
 యన రాజ్యమును మృకుడయినచక్రవర్తి నిచ్చినవాడు రాజ్యకాంక్షి యగువాకు నిత్యుడఁగా? కాంచ

మలనుగోరి కామపరమకుండయనకుగ్రీవునకు దారముల నిచ్చినవాడు'త్వత్కృత్యుక్తాంశ్చదారాంశ్చ'అన
ట్లు నీరవలన అనుకూల్యము నొసపిన ధర్మచారలకు దిగ నాదిన వాకు నియ్యఁదాగి'గచ్చి'గానను త్రి
కో'అనియు 'అపాత్పరమాంగతిమ్' అనియు జటాయువునకును వారికిని మోక్షము నొసంగినవాడు'న
కు మోక్ష మొసంగఁదాగి'మర్ణి'గానిప్రయుక్తానా'మంగళములను ప్రయోగించుచున్న వారై'అని యా
కూల్యము నొసపిన ఋషులకు రక్షకుఁడైనవాడు అనుకూల్యసంకల్పాదులను గావించిన వాకు రక్షకుఁ
గాఁడో'కిబద్ధన్నామయా'కేణ వికృతః'భూరవర్చసమ్ | తన్నిపాశ్చమహా'బాహు ర్దదాపాస్సర్గతశ్చ
అని ప్రతికూలుఁడయిన కలంధుని కాపజన్మమైన విరోధిశరీరమును బో'గొట్టియు స్వదేశము నొసంగి
వాడు'విదవారస్తవాస్తరే'అని నీరే స్తనమును గీసిన కాశాసురునికి విరోధినిపో'గొట్టి'ప్రతిపక్షస్వహ
యమ్' అని స్వదేశము నొసంగినవాడును, 'ప్రాప్తశ్చ'తురతిరి'త్రి'శ'త్రు నో'గ'డు మన మెదుడువా
కయే'వచ్చి'వాడు' అన్నట్లు ప్రతికూలుఁడయిన వాకు వాదేశము నొసంగఁదాగి'తమబ్రువనకు'దురాస్పక
సమభిప్రాయమున్నతా' అన్నట్లు ఉత్సృష్టమయిన దేవతలకు రక్షకుఁడయినవాడు ప్రపన్ను'డనగుట
ఉత్సృష్టు'డనగు వాకు నొసంగఁదాగి'కిత్తి'చ్చాప్రవర్తిరిమ్' 'పాపాగగారితిమధూవత్తురా'ప్రీ'హేతు
అని అపకృష్టములయిన తిర్వక్థానిరమలకు అపన్న వారకుఁడైనవాడు. 'ప్రకృత్యా'రాక్షసో'హ్యే'మ'అ
కృష్టు'డ నగువాకును అపన్ను'వర్తికు'డు గాఁడో' ఈయుదాహరణములచే వాఁడట్టివాడని కనుగొను
ది.'ఎవరిని తెలుపవలయు' ననియడుగఁగా (విభిషణమ్) విరోధులకు విభిషణుఁడయినవాని-ఇది పరా
శరపరాకాష్ఠాశక్తియులవలె విరోధిభయంకరుడని యదయార్థము తెలుపుటచే రాజరాజి'విరోధ
అను భయపెట్టువాడనని తెలియుఁడనుట. (విభిషణమ్) 'భీహస్తా'ద్వారా'నవరే'భీహస్తరి'మార్య
అనియు 'భయంభయో'నామపహారిణి' అనియు పరులకు భయంకరుఁడై, అత్రితులకు అభయంకరు
డైన రాముని పరికరమునకును మఱొకరికిని భయపడవలయువా? (విభిషణమ్) అజ్ఞయు ఏలుబడియ
నడపుటలు 'గదాపాణి' ఒకదుడుకుజ్జవాడని చెప్పఁడు. ఇదిగా? (విభిషణమ్) అని అనుకూలుఁగా
ఎవఁగింపరే 'ఉత్పితా'తగదాపాణి' అని చేయును కజ్జయునుగా ఒక్కడు భయముగలుగునట్లు ని
లియున్నాడనియైనను జెప్పఁడు. రోగ'తిత్తి'యు చెలివిన వైదుర్యనిముంగల రోగి కామజీవీ'యపభృ
ములనుజెప్పి అందుఁగీడును పరిహరించుకొనునట్లు సర్వజ్ఞనిముంగల సంపారియగువాడు స్వకోపమును
మున్నడి రక్షించునట్లు చేసికొనవలయు నింతేకాని మంచిని మున్నడికొనుటకు ఒకటియు లేదుగదా.
కావుననే 'నిర్దితంకర్త'తద'వ్రీ'లో' సర్వాసకో'యన్నమయా'వ్యధాయ' 'శేనువే'లొం'దిహూర్ణ'చేయని
నిందితకార్యము ఏదియు లోకమునలేదు. లోకమునఁగల ఒక్కరినిందితకార్యమును వే'లొం'దిహూర్ణ
చేయియున్నాననుట' అన్నట్లు అని వామునుపటివచ్చితిని జ్ఞానమును జెప్పఁడు. 'నీ'వృ'త్తి'యు జ్ఞానమును
ఇలియైనయెడల రాముని శ్రీసన్నిధానమునఁ బెలుపుట యెట్లు?' అనియడుగఁగా (ఉపశ్రితమ్) 'దురా
చారో'పి సర్వాశక్తికృహ్నా'నా'స్తికకపురా' సమాశ్రయే'దాదిదేవం శ్రద్ధయా'శరణం'యతి | నిర్దోష'విర్దితం
జమ్'మ' 'నుమపు'దురాచారు'డయయుండినను సర్వభక్షకుఁడయినను, కృతః'స్ము'డయినను వా'స్తిక
డయినను అదిదేవుని శ్రద్ధతో' శాశ్రయించునని యా'ప్రాణి'నిర్దో'హ'డని యెఱుంగును' అన్నట్లు
మొందట్లున్నను భగవదాశ్రయము చేసినచో నిర్దో'హ'డుగా మండునుగదా. (విభిషణముపశ్రితమ్) మం
డువచ్చి నిలిచివానిని చెప్పఁడు-వాఁడగుగులును వచ్చి స్వామి కుటకరించితినిని చెప్పఁడు. ఇదిటికి
కా'లంక'లో'నేయుండి శరణమని చెప్పితి నేనియు, సముద్రతరము మడుగుగట్టు పడుపొమ్ముపడి మేను
నడక తలపడక నరకు అవటికి'తా'నవచ్చి పడవలనియుండవా? (ఉపశ్రితమ్) ఎట్లు'బో'లవ వచ్చినదే

• విభిన్నము డిట్లు 'రాముని శరణుజొచ్చితి' నని చెప్పినమాటనువిని సుగ్రీవుడు

'స్థిరమైన స్థిరతనము' అన్నట్లు నిలుకడకొందిరిని. (ఉపస్థితిని జేదయతి) మతిమాలి మునుపడఁజొరఁబడక స్వామివృద్ధుడు మోది చేరవలయునని మిత్రాంత నిలిచియున్న యునికిని చెప్పఁడు. (ఉపస్థితి జేదయతి) రాముడు తానే వెదకికొనిరాగా 'జన్మ క్రిందిట దప్ప దవ్యం శిఖరము త్రవకు' అన్నట్లు భయపడి సుగ్రీవుడు కొండనుండి కొండకు బానిసోయినట్లుగాక ఉన్నదోటు వెదకి 'నేనెవచ్చిన నన్ను ఎఱిగింపఁగూడరా? (విభిన్నముపస్థితిని జేదయతి) రావణునితమ్ముడైనదుమ హాచోటనుండి దూరినపి సంధివిక్రమముచేయుటకై వెనుకరాక ఫలమును వెనుక దిగివెడిచి చక్క నేనే తన్ను శరణు చొరవచ్చినవాఁడని విన్నవము నేయుండు—అనియర్థము. దీనివలన భగవత్ప్రమాత్రయము చేయు వారికి భాగవతులు ముందుపడువారై రావలయు నను నర్థము ప్రతిపాదితమయ్యెను—తినిగ్గోళము.

* ఇందులకు 'ఏతిర్తుడనెం (శ్రుత్వా) సుగ్రీవో లఘువిక్రమః । లక్ష్మణస్యాగ్రతో రామం సంరక్షి విద మ్రబుత్' అనిమాటలు. విశేషార్థము.—సుగ్రీవుడు రామునివలన ప్రేమాతిశయములన వ్యాపాపీకుడై 'అతిన్నేహః పాపశంకీ' యనునట్లు, అతడు నర్వక క్షుద్రుగాన విభిన్నములన అతినిశేమియుఁ గలుగ నీరదనుట ముఱచి, రాముడు శరణాగతిపల్పిండుగాన 'శరణాగతి' యన్నపటము విన్నవూత్రినే గూఢవృద్ధుఁడగు దీనిని పరీక్షింపించును. అతి క్రూరవృద్ధుఁడగు ఓడు రామున 'జేదని పాపము చేయును' అని తిగదీయమును శంకించి కలగి చేగ రామునొద్దకుఁబోయి రామునియెడల తనవెంటి వ్యాపముగలవాఁడగు లక్ష్మణునిగూడ నహమును చేసికొని విభిన్నముల నిక్షిపించుటయే తగునని విన్నవముచేయుచున్నాఁడని చెప్పచున్నాఁడు. (ఏతిర్తుడనెం (శ్రుత్వా) వాడుడు గాఁడు దూరిగాఁడు శ్రువేయునిశ్చయించినపుడు జంకుచే గడిగిన వికృతివెంటిదిగాక 'రాముని శరణం గతి' అన్నమాట విన్నవించు విభిన్నములు తనపాతికత్వము మఱుగుచేసికొని రాముడు తన్నునుకూలనిగా స్వీకరించినట్టి యానాటంకెట్టి తత్త్వమున దీనింపవచ్చివాఁడని పుట్టినివికృతిగలవాఁడని తుశబ్దముచే పూర్వోక్తకైల లక్ష్మణును తెలియునది. (సుగ్రీవో లఘువిక్రమః) ఓడు 'శరణు' అనుమాట రామునిచెడలఁబడెనా దీని విడిచి పుచ్చివరముకాదు. నే వామాట విఁబడుటకు మామడే బోవలయునని చెబుకొనఁ బోయినాఁడనుట. (లక్ష్మణస్యాగ్రతి) తనవెంటె రామునియెడ ప్రేమగల లక్ష్మణునియెడల-లక్ష్మణుఁడును రామునియెడ ప్రేమాతిశయముచే భగవనియెడ తిగదీయమును శంకించి 'భరతస్యవధేదోమః వాహం పశ్యామి' భరతునిఁజంపుటలో నాకు దోషము గోపకున్నది' అన్నాఁడు. అట్టి లక్ష్మణునివలెనే సుగ్రీవుఁడును విభిన్నములయెడ తిగదీయముచే శంకితుడై విధింపఁచునన్నాఁడనుట. (రామున్) 'రాముని శరణం గతి' అన్న వాక్యము విన్నవించి నీ లిగిన సంతోషములని అభిరామ డైయున్న వానిని, (సంరక్షిమ్) రామునికి దాను తివ్యచారిత్వ నేణుదాత్రితోకొంగూడనట్లు విఁబడుపడి—అనగా, రాజ్యమువిడిచి బహుదములయినదా? రాజనీతి ముఁడబోతిరా? ఇచ్చోటు లంకాద్వారముగాదా ! రావణుఁడునేయు అంతిరేయిదో? ఒకఁడు శరణునఁగానే యిచ్చియు ముఁడబడెనా? అని చెప్పటయే తనచారి నేత్రోక్తింపుట, (ఇద మ్రబుత్) వచ్చినవాడు రాక్షసేంద్రుఁడుగా నున్నాఁడు. అనుకూల భావమున జేసివాడు ఇతఁ డెఁడఁగునో యని సందేహించి రామునికి వానిరాక చెప్పటకు మాటుగా పువాడనియే నిశ్చయించు తత్త్వనిరూపకమునకై చేయవలసినది చెప్పచున్నాఁడు (రామం లక్ష్మణస్యాగ్రతి సంరక్షి విద మ్రబుత్), నీత, లక్ష్మణునియెడల రామునితోఁ జెప్పినట్లు తానును లక్ష్మణునియెడల రామునితో విన్నవించి యామాట చెప్పివాడనియర్థము. తనిగ్గోళి.

రామునియొద్దకు శీఘ్రమునఁడగుచుఁ బోయి తనకు సమానవృద్ధయుఁడగు లక్ష్మణునియొడుట ప్రేమాతిశయముచే నక్షరములు తొట్రిలఁబడ నతనితో రావణుని తమ్ముడు విభీషణుఁడనువాఁడు నలుగురు రాక్షసులును దాసును నిన్ను శరణఁజొచ్చి వచ్చినాఁడు'పరంతపా! కార్యకార్యవిచారము నీయు మంత్రమందును, నేనలనొడ్డులు తీర్చి నిలుపు పూహమందును, విచారముచే నిశ్చయించిన యుపాయములను నయ్యై విషయములందుఁ బ్రయోగించునయమందును, ఎదిరి రహస్యములం దెలియుటకై గూఢముగా వేగులవారిని బంపుచారమందును, ఇవి'వానరులవిషయమందె నను పగ వారలగు రాక్షసులవిషయమందయినను. నీ వెచ్చరికతో నుండవలయును. వానరులకు మంత్రాదులను ప్రయోగించుచు శత్రువులమంత్రాదుల నెఱుంగుచును జాగ్రత్తగలిగి యుండుము. ఇట్లుంచువేని నీకు భద్రముగలుగును. కొండలు అనుకూలురై రాఁగా నీ విట్లు తొందరపడ నేల'యందువా! ఈ రాక్షసులు కామరూపులగుట చేకొరినట్లుకంటికిఁ గనఁబడక యే సంచరించుచుండురు గాన యీకనఁబడువారు మాత్రమే కాక వెక్కిరిం ద్రుకనఁబడక వచ్చియుండురు. ఏరు కపటోపాయములను దెలిసినవారలు; (నీవు రక్షించుటయందు శూరుఁడై నట్లు మీరు వంచించుటయందు) మిక్కిలియు శూరులు. కాబట్టి (పేయిమార్లు ప్రపత్తిచేసినను) వీరియెడల నొకప్పుడును విశ్వాసముంబరాదు కాన వీఁడుఅనుకూలుఁడుగాఁడు. అనుకూలుఁడుగాఁడని వీడు మఱెట్టివాఁడై వచ్చినాఁడు. ఎట్లయివచ్చినను నెచ్చరికగల మనలను నీఁడు చేయుకార్యమేమి? యందువా! (నీ డనుకూలుఁడుగాక) రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుని వేగువాఁడుగానుండును. (చారుఁడని విభీషణుఁడని చెప్పి తన్ను వెలిపుచ్చుకొనునా'యన్న వో తానొక్కడై యుండి మఱొక్కఁడుగాఁ జెప్పికొని వేఱొక్కఁడుగానై నీతి నెత్తకొనిపోయిన రావణుని చారుఁడు) గను క ననుకూలునిన లెనటించి మనయందుఁ బ్రవేశించి నమయముఁజూచి మనయొందొరులకు మిత్రభేదము గలిగించుచు. ఇందులకు సందియము లేదు కాన వీఁడు ప్రతికూలుఁడై వంచించ వచ్చినవాఁడే. 'మనమందఱము పరస్పరానర క్తులమై యుండఁగా వీనికి బుద్ధిభేదము కలిగింపఁదరమా? యందువా' బుద్ధిభేద మొక వేళ చేయలేకపోయినను, మనము విశ్వాసము చూపునెఱుగు మనతోఁ బాలుసేయగాఁ గలసిమెలసియుండి, మనము విశ్వాసము చూపఁగానే బుద్ధిసూక్ష్మతగలవాఁడుగాన మన మేమిటియందు సందుఁ గనిపెట్టి వీఁడు తానే యొక వేళ మనలనుగొట్టినను గొట్టవచ్చును. 'మన నుదిరిపై నుండె తివచ్చినారేనే' వారిప్రక్కనుండి వచ్చినవాఁడు గతిమాలినవచ్చినవాఁడు గావలయును. అట్టివానిని చేకొనకుండుట రాజనీతిగా జే. అట్టివానిని మనముదీసికొనుటచే శత్రునకు బలమయమును మనకు బలవృద్ధియుఁగాదా' యందువా! మిత్రులను సంబంధించిన బలమును, ఆలంబకజనులబలమును, పరంపరగా నేర్పడియున్న మూలబలమును, అప్పటి వేతనములఁ బుచ్చుకొనుచు బ్రతుకు భృత్యులబలమును, ఇట్లయినయీ బలములనన్నిటిని బరిగ్రహింపవచ్చునుగాని శత్రుసంబంధియైన బలమునుమాత్రము

పరిగ్రహింపక త్యజింపవలయును. ఏడు శత్రుబలములోనివాడుగాన త్యాజ్యుడే
 'శత్రుబలములోనివాడని సామాన్యముగా ననాదరింపవచ్చునా! అక్కడినుబంధము
 మానివచ్చినవాడు విశ్వాసపాత్రుడుగాఁడా!' యందువా! ప్రభూ! ఏడు శత్రుబల
 ములోనివాడుమాత్రమేకాదు. జాతీయందు రాక్షసుడు, మఱి మనపగవానికి తోఁ
 బుట్టువు. (ఇది వీనినోటనుండియే వినియున్నారము.) 'నీవును తోఁబుట్టువును విడిచియే
 కదా నన్ను జేపట్టితి' నందువా? నానలెతోఁబుట్టువుచే తఱునుఁగొట్టబడి రాలేదు.
 ఏడు మనపగవానికొలుపునుండియే వచ్చినాడు. ఇట్లు వీనిని పరిగ్రహింపరాదను
 టకు వెక్కుపేతువు లుండఁగా వీనియందు విశ్వాస మెట్లుంపవచ్చును? 'ఏడు శర
 గనివచ్చినాడే! శరగాగతుని విడుచుటఁదగునా' యందువా! విభీషణుడు రావణుని
 చే చారకర్షమునందు నియుక్తుడై నచ్చినవాడు; కాన వీనిశరగాగతి పయవేష
 మని తెలియుము. నీవు యుక్తవ్యాపారములు గలవారిలోనెల్ల మేటివిగాన నీకుఁ
 దెలియనియుక్తకార్యములేదు. కాన యట్టిమాయకానిని పరిగ్రహింపక నిగ్రహిం
 చుటయే యుక్తమని నాకుఁ దోచుచున్నది. 'చాటలచుజుపుట యుక్తమా' యందు
 వా? రాఘవా! ఏడు కేవలము చాడుడే. నంగితులు తెలిసికొని పోవుటకుమాత్రము
 వచ్చినవాడుగాఁడు. రావణుడు పంపఁగా కుటిలబుద్ధిచే ప్రేరితుడై పూని శరగా
 గతునివలె మాయవేషమువేసి వాడు తనగుట్టుమఱుగుపుచ్చి, మనసెఱుగక మా
 టమాత్రముచకు నీవు విశ్వాసము చూపినంతనే చిన్నను లక్ష్మణుడులను నమయ
 ముఁజూచి లెస్సఁగొట్టుటకై చాపునవచ్చియున్నవాడు. 'నీయందు కపటవిప్రియ
 ము గనఁబడినపుడు వీనిబట్టి చంపుడము' అందువా! అని గనఁబడుట యెక్కడిది?
 శత్రుఁనినునవాడు ప్రాక్షాదకుటచే మనలను జంపవచ్చినవాడు అని తనయెదిరి
 వారిలకుఁ దోఁపనట్లుగానటించి దానింబట్టి వారిస్థైర్యమును జొచ్చినవాడై యెప్పుడో
 నోకప్పుడు తెఱచినొంది. వారి నెల్లం జంపును. 'అట్లు వాడు చొచ్చినను ఒక్కడు
 పెక్కుండ్రి నెల్లు చంపనేర్పు' నందువా? ఒక్కకాకి వెక్కుగుడ్డినూబలను తన కన
 కాశమున పట్టిపూటఁ జంపునట్లు చంపును. కనుక వారిప్రతికూలత్వము కనఁబ
 టుట యెక్కడిది? 'అయిన నిపుడమిచేయవలయు' నందువా? వీనింబట్టి వధింపనే
 వలయు. (కేవలము నిరసింది పుటినచో మారీచునివలె మరల ననన్ధమునే కలిగించు
 ను. వారినిజంపినట్లు ఒక్కబాణముచే జంపరాదు. శిరసునందు నత్రియిడివి వైద్యవైట్టి
 నట్లు) తీవ్రదండమున వీనిమంత్రుల తలలు ద్రుంది వీనిచేత ముందుగాఁ జెట్టి వారి
 తోడ వీనిని జంపవలయును. ఏలనఁగా నీవిభీషణుడు క్రూరుఁడగు రావణుని తోఁ
 బుట్టువుగదా'యనెను. ఇట్లు (రామునియొడ నత్యంతపరిత్రులగు)వానర సేనలకెల్ల
 నధిపతియై (రాముడు నోరెత్తినట్లుచేయు) వాక్యములనెల్ల నెఱింగి (తనకుఁదోఁ
 చిన సిద్ధాంతమును స్థాపించి యితరులకు బుద్ధిలోఁ బడునట్లు) మాటలాడుటయందు
 నిపుఁడై (రాముని యిష్టగుచొప్పునఁబోక ప్రేమపారవశ్యమువలన తానై వా

తాత్కరించి సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పి యంత రాముఁడు చెప్పనదివిని బదులు చెప్పదముని మిన్నకుండెను. రాముఁడు తనలో (సుగ్రీవుఁడు ప్రేమాంధుఁడు గాన మనమాట వినుట) యెంచి మహాధైర్యముగలవాఁడుగాన సుగ్రీవుఁడు చెప్పినయవ్వులుకువిని యు మనసున కలంగక నమీషమం దున్న హనుమంతుఁడు మున్నగు ప్రముఖులయన వానరోత్తములంజూచి 'కపిరాజగు సుగ్రీవుఁడు రావణునితమ్ముఁ డగువిభీషణుని గూర్చి యుక్తియుక్తముగను సర్థవంతముగను జెప్పినవాక్యమును మీరుగూడ వింటి. అయినను మీరు నాకును సుగ్రీవునకును ఉభయులకును పరంత్రులగుటచే ఎట్లు ఎవరి ప్రక్కఁ జెప్పనచ్చునని సంజేహింపవలదు. నువ్వుదుఃఖాక్కఱు ఒకటి చెప్పఁ గా విని మఱొకఁ డేమియుఁ జెప్పక యూరకుండరాదు. ఇదితగును ఇదితగదు అని నిర్ణయింపఁజాలినబుద్ధి నంప త్తిగలవాఁడై నిర్ణయించినదానిని ఎదిరి మాఱు నోరెత్త కుండునట్లు చెప్పటకును సమర్థుఁడై శాశ్వతం బయిన శ్రేయస్సును గోరునట్టివాఁడగు నువ్వుదుః డితిరుఁడు సైతము * కార్యసంకటములందు ఉపదేశము చేయవలసినది యుక్తమే. కాఁబట్టి మీరును మీకుఁడోచినది చెప్పఁడు' అనెను. ఇట్లు అనునయిం చినవిధమున రాముఁడు వారిని (చక్కనడుగక వారిమనస్సున (దగులునట్లు తీటనముగా) నడుగఁగా నపుడు వారు రామకార్యమునం దెచ్చరికఁగలిగి యతనికి హితము చేయఁ గోరినవారై, యతనిమహిమను నుపచారపూర్వకముగఁ గొండాడుచు తమతమమత ములను జెప్పవారయి యతనితో † 'రిఘుకులదీపా! రామా! ముల్లోకములందును నీకుఁ

* చెప్పట విధిషణుఁడు 'రాఘవం శరణంగతిః' యని రాముని శరణువేడి యని లభింపనియెడల జీవింపలేనట్నాఁడు. సుగ్రీవుఁడు విధిషణుని 'తస్యాహం నిగ్రహం మశ్యే' అని విధిషణుని హింసించి యెడల రాన జీవింపలేనట్నాఁడు. ఇదియే ప్రకృతకార్యవికటము. ఈలోకమున భగవంతుని ఆశ్రయింపవారు తనయచ్చ నడవర్తింపక కలఁతకలిగించినను అకలఁత వారలచేతనే మయింపఁజేయుట యవన్న యాశ్రయింపఁగల త్రయ చెప్పఁబడినదియ్యి.

† ఇందులకు 'అజ్ఞాతం వాస్తవే కిచ్చేత్రిమలోకేషు రాఘవః | అత్తానం మాతయో రామపుచ్చ స్వప్నాత్ సుహృత్తయా' అనిమాటము. విశేషార్థము. — ఏపు సర్వజ్ఞుఁడై యుండియు మమ్మనకు గుట 'అశ్రీతులు చెప్పినవేకాక చేయఁడు' అను అతిశయము నీకు కలుగుటలేదుని చెప్పచున్నారు. (అజ్ఞాతం వాస్తవే కిచ్చేత్రిమలోకేషు) నీకుఁ దెలియనది మాఁడులోకములం దొక్కటియైనదేదు. (అత్తానం సుహృత్తయా సూచయో అప్నోత్యచ్చ) ఇతఁడు వానరులకు సుహృదుఁడు అటఁ ద్రిని లోకము నెఁబ్రకటించుటకై నీట్లు మమ్మడుగుట. (అత్తానం సుహృత్తయా పూజయన్) అనుకౌతమున మమ్మకు ఒక్కొక్కని వేణువేణు బహూళింపించు మమ్మడుగుచున్నామిట, ఇట 'అత్తానం' అని యేకపద నను ఒక్కొక్కని వేణువేణు బహూళింపించు వర్ధిప్రాయమునఁ బ్రయుక్తుడని, లేక (అత్తానం) అర్చి స్వభావమును—అనఁగా రాజనీతిని, (పూజయన్) పరిపాలించుటకై మమ్మడుగుచున్నామి యర్థము. లేక (సుహృత్తయా) శోభనస్వాదయుఁడనగు హేతువుచే, (అత్తానం) నిన్ను, (పూజయన్) గౌరవించుటకు మమ్మడిగితివి—అనఁగా కార్యనిచారములందు మాకంటె నీలే శోభనస్వాదయుఁడ నీ ప్రభావమును తెలుపుటకై మమ్మడుగుచున్నావు. మామతనలను పూర్వపక్షమున నీ స్వమతిమనే నీ

జరియనిది యొక్కటియైతేడు. తెలిసియు నీవు వానరులకు నువ్వాదుఁ డనుకీర్తిని లోకమునఁ బ్రకటించుటకై మమ్ము నిట్లుడుగుచున్నావు. నీవు కరణాగతరక్షణవ్రతము లమాఘముగా నాచరించువాడవు. ఆరక్షణమునకు విఘ్నములు వందలకొని వచ్చినను, వానిని నశింపఁజేయునట్టి శూరత్వముగలవాడవు, (వానిని ధర్మయుద్ధము చేతనే చేయువాడవు. మఱి యారక్షణధర్మమును స్వప్రయోజనముకై కాక వారిరక్షణమునకే చేయువాడవు) గాన ధార్మికుడవు. నీవుచేయు రక్షణాది పరాక్రమ కార్యములు ఆశ్రితులు మొదలయినవారికిఁగూడ చెలువరానంత దృఢములయినవి. (అట్లు పరాక్రమము నెఱవలసినచో పగ వారివలనఁ గలిగినవిరోధము పరాక్రమము చేతను, ఆశ్రితులవలనఁగలుగు విరోధము క్షమచేతను నివారితమని) విమర్శించిచేయు వాడవు; (మఱి యాశ్రితులు బుద్ధిపూర్వకముగాఁజేయు సపరాధములను సహించుట కుపేక్షువుగా వారలంతకుమునుపుగావించిన యాభిముఖ్యమును) స్మరణచేయువాడవు; (నీవట్లు సర్వప్రకారములరక్షకుఁడై యుండియు నీవుచేసిన కార్యములు ఆశ్రితులు నీకుఁ బెట్టిన యేర్పాటులవలె) నువ్వాదులందు సమర్పించుకొనువాడవు. (పూర్వగుణములకు పారముండినను ఈయాశ్రితపారతంత్ర్యమునకు పారము గానింపడు. (మఱియు నన్నియోకల్యాణగుణములు గలిగియున్నాడవు.) (ఇట్లు శ్రీతపారతంత్ర్యమువలన నీకు మేము చెప్పినదనిని యట్లు చేయుటయే యిష్టముగానుండుటంబట్టి నీమంత్రులు, కార్యనిర్ణయమందు మతినంప త్తియు, తాము నిర్ణయించినది మనస్సునందగులునకునట్లు సేయునామృత్యమును గలవారుగాన క్రమమున నొక్కొక్కఁడుగా తమకుఁ దోచినది సహేతుకముగాఁ జెప్పుదురుగాక' అనిరి. ఇట్లు మంత్రులు చెప్పికాగా నుగ్రీవునికీడప నానకులకెల్ల యుపరాజగుటచే ప్రధానుఁడుగాన మతిమంతుఁడగు నంగదుఁడు విభీషణునివిషయమై (నుగ్రీవుఁడు చంపుమనియు రాముఁడు త్యజింపవనియు నున్న యీరెంచుపక్షములను పరీక్షింపక చేయుట యుక్తముగాదని) పరీక్షగా వించుటకుఁ దాను మొదటఁ దనమతమునుజెప్పఁబూని రామునితో "పీడు శరణాగ

ధానిమసేముటై మన్నింపగుచున్నావు. లేక 'యాశ్రితుల చెప్పినట్లుగా' చేయ' డని యాయతికయను లభించుటకై సర్వభావముల నీవు మముతోట్ల నట్లుల నడుగుచున్నావెట.

* 'శ్రోతృస్సకాళాత్పరా ప్రసూర్యకాళాత్పరా' విద్యాసయోగ్యస్సవాసానకీర్తనోవిభీషణః' అనిమాటము. విభీషణము. (శ్రోతృస్సకాళాత్పరా ప్ర) శ్రుతుబాధ్యమండి వచ్చినవాడు. రామునివలని ద్వైపాధిక్యముచే వానికేరుచెప్పఁ శ్రుతిబహుళము చెప్పినవాడు. విద్యాసయోగ్యఁ ధ్యు శ్రుతులయే తలంపఁబడుదురు. అధికమగుటకు, భాగవతులయొక్క శ్రుతులనే తనశ్రుతులుగావలంబును. కేషి కేషభూతులకును గల సేమాతిశయప్రకార విట్లు (నికాళాత్) వానియొద్దమండి-వాడు శ్రుతివయినను కేషియే' యనగా తానియొద్దమండి వచ్చినవాడుగాన పీడును శ్రుతుకేతునుట. (సర్వభావోగ్య) సర్వవిధముల పీడినిగూర్చి సంజెహపదమనిపిచే. 'విధింపవలసివే' అని చెప్పఁచగియుండఁగా రామునికి విభీషణునియందుఁగల కృపకూడా యట్లుచెప్పక 'సంజెహపదమనిపిచే' వ్యధువుగాఁ జెప్పినవాడు. కేషిని యతోక్తముగా గ్రహియము.

తుండయినను, శత్రువునొద్దనుండి వచ్చినవానినిగూర్చి యనుకూలుఁడో కాఁడో యని శంకింపవలసిన దేమిది. కాబట్టి విభీషణుని పరీక్షింపక తోడనే మనవిశ్వాసమునకు పాత్రునిగాఁజేయరాదు. విశ్వాసముంచితిమా యనిష్టమేకలుగును. ఎట్లన, కుటిలబుద్ధులయినవారు చంపుటకై వచ్చిన తమయభిప్రాయమును గప్పివుచ్చుకొని, యభిప్రాయములను సూచించుచుండితాదులనుగూడ నాపి, రంధ్రముదొరకువఱకు నిచ్చలుతిరుగుచుందురు. మన మేమిటిపాటుననుండఁగా నందుకని వెట్టి పయిఁబడి కొట్టుదురు. పరీక్షింపక తోడనే విశ్వాసముచూపుటవలన నిట్టిమహానర్థము మిక్కిలియుఁగలుగును. వీనిని పరిగ్రహింపఁగా వీఁడుచేయు ప్రయోజనమును అప్రయోజనమును నివియని నిశ్చయించి పిదప త్యజించుటకుఁగాని పరిగ్రహించుటకుఁగాని నిశ్చయము చేసికొనవచ్చునుగాని ముందు నెనుకొనఁజూడక తోడనే త్యజించుటయు పరిగ్రహించుటయుఁ దగదు. గుణమున్నదని నిశ్చయించినచో నంగీకరింపవచ్చును. దోషమున్నదని నిశ్చయించినచో వర్జింపవలయును. 'అయినను సర్వవిధముల గుణవంతుఁడే యైనవాఁడుగాని దోషవంతుఁడే యైనవాఁడుగాని లోకమునఁ గలుగఁడు గాన యంగీకరించుటగాని వర్జించుటగాని యెల్ల' అందువా? రాజా! (ఏది యెక్కువగానున్నది యనిమాత్రమే చూడఁదగునుగాన) అవిభీషణునియందు దోషము గొప్పదిగానుండనేని ముందు వెనుకొనఁజూడక వానిని త్యజింపవలయును. లేక గుణములే వెక్కులున్నవని తెలిసి యంగీకారము సేయవచ్చును" అనెను. (ఒకనిని వినియోగించుకొనక వానిగుణదోషములు దెలియవు. తోడనే వినియోగించుకొన్నచో వానివలన మంత్రహానికలుగును గాన యంగదునిమతము చేయుటకు సాధ్యము గాకుండుటంజూచి) శరభుఁడు చేయుటకు సాధ్యమైనకర్తవ్యమును నిశ్చయించి రామునితో 'రాజసింహమా! వీనిని తోడనే వినియోగించుకొనకమునుపు వీఁడుదుష్టుఁడో కాఁడోయని స్వరూపమును దెలిసికొనుటకు వీనియొద్దకు చారుని నొకని శీఘ్రముగాఁ బంపుదురుగాక. చారునిఁ బంపి, సూక్ష్మబుద్ధియుగ నాచారునిచేత నీతిశాస్త్ర క్షరీరిని వీనిగుణదోషములను పరీక్షించి పిదప న్యాయముచొప్పున ననుకూలుఁడగునేని విభీషణుని * పరిగ్రహింపవచ్చును' అనెను. (ఇట్లు వినియోగముచేఁగాని చారునిచేఁగాని పరీక్షింపఁదగదు. వానిసమ్యక్కుండుటకుఁ బెక్కుపాత్రులున్నవని) జాబవంతుఁడు (అంగదశరభులకన్న నీతిశాస్త్ర పరిచయమునం దధికుఁడగాన రామబుద్ధి ననుసరించియే చెప్పవలయున నెకి పక్షపాతములేక) శాస్త్ర బుద్ధిచే విమర్శించిచూచి సందేహదులులేమిచే గుణయుక్తమై పక్షపాతాది శూన్యమగుటచే దోషరహితమై యొప్పువాక్యంబున రామునితో 'మనతో బద్ధవైరముగలిగి యట్లు వంచకుండయిన పాపకర్తఁడును పాపరాక్షసులకైలఁ దలమిన్న యగువాఁడునునగురావ

* 'గుణమున్నచో పరిగ్రహింపవచ్చును దోషమున్నచో వర్జింపవచ్చును' అని చెప్పవలసియొండఁగా 'పరిగ్రహింపవచ్చును' అనిమాత్రము శరభుఁడు చెప్పట రాముని విభీషణునందలి కృపారోశమునుబట్టి యని తెలియునది.

ఋగ్వేదముండి విభీషణుడు డిటవచ్చినవాడు. 'వాడు దుష్టుడయినను వీడు దుష్టుడుగా కుండు నన్నచో' వచ్చినోదేశమును, వచ్చినకాలమును యుక్తమైనవిగావు. కాన సర్వ విధముల వీనినిగుఱించి శంకింపవలసినదే!" యనెను. (విభీషణుడు సర్వవిధముల శంకింపదగినవాడైయైనను సుకర్తమైన యుపాయమున వానిగుఱదోషములను బరీక్షింపని యెడల సులభముగాఁ దనంతవచ్చినమిత్రునిఁ బోగొట్టుకొనుట గలుగఁగూడు ననడి మతముతో) నంత మైందుఁడు న్యాయాన్యాయముల నిశ్చయింపఁజాలు పండితుఁడును దాను నిశ్చయించినదాని నుపపాదించునట్టి వచనసంపత్తి గలవాఁడునగును గాన విభీషణుని శోధింపవలసినప్రకార మిదియని లెస్సఁగనుంగొని సుగ్రీవుఁడు చెప్పినదానికంటె మిక్కిలియు హేతుయుక్త మయిన వాక్యమున రామునితో 'సరవ రేశ్వరా ఆరావణుడు మనవిషయమై యేమిచెప్పుచున్నాడని యీ విభీషణుని, తెలియని యొక పురుషునిమూలముగా, వానికి సందేహము కలుగనట్లుగా, త్వరపడక మెల్లఁగా, మధురవచనముల నడుగవలయును. పురుషతలకా! ఇట్లు దుష్టుఁడోగాఁడో పరీక్షించి వీని భావమును కలయాపున నెఱింగి దుష్టుఁడని యందులకుఁ దగినట్లును, దుష్టుఁడుగాఁడని యందులకుఁ దగినట్లును, ఒకమాటయేల, నీబుద్ధికిఁ దోచినట్లుగాఁ జేయుము' 'శరణ' అనుట మాత్రమే యెదురుచూచెపుగాని పురుషతలకుఁడవను నీమహత్త్వియును సరయవలదా? అనెను. అంతలో ప్రాభాస్యమునలన ముచిసంస్కారము నొందియున్న మంత్రివైయుడగు హనుమంతుడు శబ్దార్థములు పొందికగలిగి యుక్తసంతమై వినుటకింపై విస్తరిములేక పరిపాలియగు నచనమున రామునితో 'నీవు మతిమంతులలో నెల్లఁదల మిచ్చవు. ననుభవించవు. మాటనేర్పిగులందును మేటివి. ఇట్టినిన్ను మేమెకాదు బ్రహ్మస్పృహమాటలాడినను నతిశయింపఁజాలడు. రామా! తక్కువకాశంబునఁగాని; నాముండుట నొకఁడు మాటలాడునా యను స్వచ్ఛేదఁగాని, నేను మతిమంతుఁడను వాగ్విని నాతిశయము గలుగఁ దలఁచిగాని, నాయుచ్చతెఱిగాని చెప్పుటగాదు. రాజా! అయినను రాముఁడు 'నీమతిముచెప్పుము' అని నాయందుఁ జూపిన గౌరవముం బట్టి యథార్థమగుమాటం జెప్పెదను. గుఱదోషములును ప్రయోజనాప్రయోజనములును పరిగ్రహించుటకు త్యజించుటకు నుపాయములుగా † నీమంత్రులు (అనఁగా అంగదుఁడు) చెప్పిరే! దానియందు నాకు దోషము కనఁబడుచున్నది.

* బుక్కమాకపర్వతమే నీడువచ్చి శరణుఁ జొరవలసినప్రదేశము. కాలమును అప్పుడే. లంకయొద్దను లంకను ముట్టడించు రాతిసమయమునను నచ్చుట తగదు - నివోక్తి. మన మింకను లంకకు మరయుగానుండుటచే తత్కాలమున నీటి మనవలన భయములేదుగాన యిచ్చు దిచ్చిటికి రావలసిన ప్రయోజనములేదు మఱి తన స్వామియగు రాణునియొద్దను ఆరంభింపనుండఁగా నతనిని త్యజించినచుట నది కాలమునుగాదు. అని గోవిందరాజులు.

† అంగదుఁడంచెచ్చక సామాన్యముగాను బహువచనముగనుజెప్పుట నతని మనసుకొన్పొకుండుట కుఁగాని లేక యంగదుని మతములోని వారివందలని గుఱించుటకుఁగాని యుండునని తెలియవది.

అప్రకారమునఁ బరీక్షించుకార్యము పోనఁగిరాదు. ఎట్లన నొకనిని రాజకార్యములందు నియోగింపకున్నచో వానివలని ప్రయోజనముగాని గుణముగాని దెలియుట శక్యముగాదు. ప్రయోజనమును గుణదోషములును తెలియక తటాలున నియోగించుటయు దోషమని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్లు గుణదోషములఁ బరీక్షించియే నియోగింపవలయుననియు నియోగించియే గుణదోషములు పరీక్షింపవలయుననియు నన్యోన్యశ్రయముండుటచే నీమతమునరికాదు. చారునిబంపి రహస్యముగా నతనిసంగతి తెలియుటయు క్తమని నీమంత్రులు (శరభుఁడు) చెప్పి రే! అదియు యుక్తముగాదు. దూరమున నున్న వానియొద్దికిఁగదా రహస్యముగ చారుఁడుపోయి మఱిఁగియుండి వానిసంగతి తెలిసికొనవచ్చును. మనకు మిక్కిలిదాపున కంటికినెదుట మాటులేని యాకాశమధ్యమున నున్న వానియెడ చారునిపసయే పనికిరాదుగాన యీయుపాయమును నుపవన్నముగాదు. ఈవిభీషణుఁడు అయుక్తమైన దేశంబునను అకాలమునను వచ్చి నాఁడన్నారగదా. ఆవిషయమై నాకు యథార్థముగా నిదియె లగినదేశమును కాలమునునగునని నాబుద్ధికిఁ దోచినంత కొంచెము చెప్పవలయునని గోరికయున్నది. అది వినుము. విభీషణుఁడు అధముఁడగు రావణుని ఉత్తముఁడగు నిన్నును మనస్సున విమర్శించి యట్లే వానియందలిదోషమును నీయందలిగుణమును విచారింది, రావణుని యందు నీత నపహరించుట మరల నాబిడనివ్వుని యెంత చెప్పినను వినకుండుట మొదలగు దుర్భాగత్వమును, నీయందు ఖరదూషణాదులవధించుట వాలినివధించి సుగ్రీవునకు రాజ్యమొసంగుట మొదలగు పరాక్రమంబులను జూచి బుద్ధినాలోచించిరావణుని విడిచి నీయొద్దకువచ్చుట యతనికిఁ దగియున్నది. (ఇట్లు ప్రతికూలురందు దోషమును దర్శించుటయు అనుకూలురందలిగుణములను దెలియుటయు నెప్పు డెచ్చటఁగలుగునో యదియే లగిన కాలమును దేశమునుగాన యుక్త దేశ కాలములందే యతఁడు వచ్చినవాఁడు). రాజా! విభీషణుని కెవరిన్వరూపాదులు పరిచితములుకావ్రాముట్టి తెలియనిపురుషులను కొందఱినిబంపి విభీషణుని నడుగవలయుననియు చెప్పఁబడినదిగదా. ఆవిషయమందును, ఈమతము నీతివిరుద్ధమని నిరూపించుటకు నేను చక్కఁగా పరీక్షింపఁగా నాశోకయుక్తి దోచియున్నది. అదియేమనః అతనిని స్వీకరించుటకుమునుపే రావణుని

* ఎందుకు 'పుచ్చగమానో విశక్సేత' సహసాబుద్ధిమాన్వయః । త్రైవిప్రేం ప్రమద్యేతి విధ్యాప్రప్టుస్సుఖాగతమ్॥ అశక్య స్పహసారాజ్ భావోవేత్తం పరస్మై । అప్రస్యభావైర్గీతైః పైశ్చైతం నిపత్యతోభ్యశమ్' అని మాలము. ఇది తస్మాక్కిపాతము. 'విధ్యాప్రప్టం సుఖాగతమ్' అందు, 'నిపుణం పత్యతాభ్యశమ్' అనియు గోవిందరాజ మహేశ్వరిరీధులపాతము. అప్పు డర్థమెట్లనఁగా:- బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడును అపరిచితులైనవారకు తన్ను మాటికి ప్రశ్నములడుగఁగామనఁడును విద్యానము నేనందుననే ఏరిల్లడునున్నారు. ఏమాటచెప్పిన నేమియనర్థము పుట్టునోయని తాను బదులుచెప్ప విషయమై పఠశాలకు పడును. కాబట్టి దోషరహితుఁడగుటచే విద్యానముతో తనంతటనే వచ్చినవిక్రమమునను కటప్రశ్నలునేయఁగా, దుష్టుఁడగుదుగాన వానిని బోగొట్టుకొనవలసినద్యును. మఱి

సంగతులు చటుక్కున నడిగినయెడల, బుద్ధిమంతుడగునరేడు అవి తన్ను స్వీకరించిన
 పిరప కార్యవిచారనమయమున నడుగవలసినవియని యెఱింగి 'మనము వినయమునో
 శరణముచొరరాగా, మనలను శత్రువుగాఁ దలఁచిపోయని మిక్కిలి శంక నొందినవాఁ
 డగును. అట్లు వాడుకేంకించుటవలన, మన మొకటితలంచుకొని నునస్సున లేని మఱియొ
 కటిసడిగినందులకు, అనాయాసముగావచ్చినయామిత్రుని పోగొట్టుకొనవలసినచ్చును.
 ఇంతేకాక రాజా! పరుడు దుష్టస్వభావుఁడై స్వార్థమును మిక్కిలియు నిపుణముగాఁ
 గనువాడుగా నుంచునేని, తనయభిప్రాయములు వెలువడక లోపలనేయుండునట్లు బ
 దులుమాటలాడును గాన యట్టిమాటలవలన వానియభిప్రాయమును చటుక్కునఁ దె
 లిసికొనుట శక్యముగాదు; చిరపరిచయముచేతనే తెలిసికొనఁగూడును; కాన మిత్రు
 ని పోగొట్టుకొనుటయేకాక వానిభావము తెలియలేకపోవుటయుఁ గలుగుచున్నది.
 ఇఁకను పెక్కులుమాటలాడుచున్నను, దుష్టభావము గలవాఁడనుటకు లక్షణము
 లగు ముఖవికారము చెనుట తొల్లు పాటు మొదలగునవి యొకటియు నొకప్పుడును
 గనఁబడలేదు. అందులకుమాటుగా శుద్ధుడగుటకు నూచకముగా నితనిముఖము
 ప్రసన్నముగానేయున్నది. కాబట్టి తక్కినవారికి శంకనీయుడని తోచినట్లు నాకు
 సందేహమేమియుఁ దోచలేదు. వానరులు చెట్లుచేకొని పైకిఁదలపడఁజూచినను నితఁ
 డు ప్రతికూలుడని శంకింపకయే వచ్చినాడు. గూఢముగా దురభిప్రాయముగలవాఁ
 డు ఇట్లుజంతులేక నెవ్వుదితో నెదుర్కొనిరాడు. మఱియు నితనిమాటలును తొల్లు
 పడుట మొదలగునవిలేక నిర్దుష్టములుగానున్నవి కాబట్టి నాకేకాని మఱియిరులకును
 నితనివిషయమున సందేహపడవలసినదిలేదు. 'పరమవంచకుడయినవాడు భావము
 ను గప్పిపుచ్చుకొనునుగాన వాని నెట్లునవ్వువచ్చు'నందువా? ముఖవికారము నెంతదా
 చినను, నది దాఁగియుండనేరదు. మనుష్యులకు హృదయంబున నుంచుభావము వా
 నినిమిషాంతి యావికారమును బలాత్కారమునఁ దిప్పక బయలుపుచ్చియే తీటునుజు
 మీ. రామా! నీవు కార్యవిదులతో నెల్ల ను త్రముఁడిపుగాన నీకుఁ దెలియనికార్య
 ములేదు. కర్తవ్యమైనదానిని, తిగినదేశమునను గాలమునను తిగినపురుషులయం
 దును బ్రయోగముచేసినయెడల, నుచితఫలము నేరుద్దయులేక కీక్రమునఁ గర్తకు
 నొడఁగూర్చును. 'ఇట్లు తనబంధువులను విశ్వర్యమును దిగివిడిచి యూరక మనమై
 త్రినిమాత్రము గోరివచ్చునా? వచ్చుటకు మఱిదేని ప్రయోజనము గోరియుండిన
 లయు'నందువా? ఖరదూషణాదులను ముహూర్తమునఁజంపి నేనలతో యుద్ధమునకై
 సముద్రతీరమున రావణునివధించుటకై వచ్చియున్న నీయుద్ధమమునుజూచి, నీకెది
 రియగు నారావణుని కవలవ్యాపారమునుజూచి, రావణునికంటె నతిప్రబలుడయిన

యొ యుపాయముతలన నే ప్రయోజనమునుభవించుట. ఎట్లనఁ—రాజా! అట్లు కల్లప్రశ్న మలు నేయవాడు
 తక్కింటి నిపుణుడుగా తలచుకొన్నను, పరుడు తినియభిప్రాయము లోపలనేయుంచుకొని బదులు
 మాటలాడునుగాన యతినియభిప్రాయము తటాకునఁ దెలియట శక్యముగాదు.

వారిని నొక్కప్పుననే నిన్నాశ్రయించిన యతనితమ్మునికేగాఁ గూల్చుటయు, వారిరాజ్యమందు నభిలాషముంపక నిన్నాశ్రయించిన యతనితమ్ముని సుగ్రీవునిఁ బట్టముగట్టుటయు వినియు నుండుటవలన, అట్లే తనయన్ననుజుల యారాజ్యమునుగోరక సుగ్రీవునివలె నాశ్రయించిన తనకిత్తు వసుతలంపున బుద్ధిపూర్వకముగా రాజ్యము నవేక్షించియే యిటవచ్చినవాడు. కాన ప్రయోజనమునుగోరయే వచ్చినాడు. ఇట్లు బంధుత్వాదులనుబట్టి వచ్చినవాడు గాఁడు గాన శంకనీయుఁడని తమపరికరమునకుఁ దోచినను, రాజ్యకాంక్షయై వచ్చినాఁ డన్నయితమాత్రమును మున్నిడుకొనియైనను నితనిని పరిగ్రహింపవచ్చును. ఇతని సంగీరించుటకు నింతమాత్రమే చాలియున్నది. వానరులు రాక్షసుఁడని జాతిమాత్రమునుబట్టి శంకించినయీవిభీషణుని ఋజుత్వమునుగూర్చి నేను నాశక్తికొలఁది, నాకుఁ దోచినంత, చెప్పితిని. బుద్ధిమంతులగా నెల్ల నీవుమిన్నపు. నేనుజెప్పినదంతయు విన్నావు. అయినను నితఁడు గుణాధికుఁడో, పరిగ్రహింపఁదగునో కాఁడో యంతటికిని నీవే నిర్ణేతవు చుమీ! అనెను. ఇది పక్షనేడవసర్గము.

—♦—

శ్రీరాముఁడు శరణాగతరక్షణమే తనమహావ్రతమనిచెప్పి
సుగ్రీవునకుఁ గవోతాభ్యాసకండుగాధలం జెప్పి
విభీషణుని దోడ్తర నియోగించుట.

—♦—

* అంత రాముఁడు వాయుకుమారుడగు హనుమంతునిమనంబున నున్నయభిప్రాయమునువిని సుగ్రీవునివాక్యముచే కలంగినమనస్సు కలంత బేఱఁగా, వసిష్ఠాదులవలన కవోతకండుచాభ్యాసాదులు వినియున్నవాఁడు గావున పూర్వపక్షములచే

* ఇందులకు 'అథరామః ప్రసన్నాత్ ప్రత్యా వాయుసురవ్యహా | ప్రత్యభావత దుర్ధర్షః | క్రుతవా నాత్మనిర్ధీరమ్' అనిమాలము. విశేషార్థముః-(అథ) అనంతరము రాముఁడు ఉన్నవాఁడత్యై రామునికి సత్తకలిగినదనుట. రాముఁడు రక్షకత్వమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడు. 'శరణు' అన్నమాట విన్నపుడే రక్షింపకయన్నందున రక్షకత్వవ్యూహమునకు హాని కలిగినదయ్యె. అది యిప్పుడే నిర్మించినదనుట. సంసారియగుచేతనేఁడు, భగవద్భావమువలన సద్భావమును భగవద్భావమువలన అసద్భావమును మోందుట్లు, రక్షకునకును రక్షకత్వమువలన సద్భావమును రక్షకత్వములేనందున అసద్భావము గలుగుచున్నది. సర్వప్రాణులకు సామాన్యముగా వాశ్రయిండుటకుఁగాను చక్రవర్తిత్వముఁ ద్రువతఁగించినట్టివాఁడుగాన ఆశ్రయిండుట కుత్సణుడై వచ్చినవానిని విషయాశరితునందున లేనట్టివాఁడై (అసత్సా)యుఁడై హనుమంతునివాక్యమువలన ఉన్నట్టివాఁడయ్యెను (సర్వము మోదెను.) (ప్రసన్నాత్) ధర్మకి సత్తకలుగఁగా ధర్మమునకును సత్తకలుగుట. రామునికి సత్తకలుగఁగా మహాశ్రవన్మతకును సత్తకలిగినదనుట. సుగ్రీవునివాక్యముచే కలఁపింపైన దునకు ఇప్పుడు ప్రసన్నుయ్యెననుట. (వాయుసురవ్య) సర్వప్రాణులకు ప్రాణధూతుడైన వాయువలన సర్వప్రాణి ప్రాణసహాయుఁ

1. రామ, సీత, లక్ష్మణుడు, హనుమంతుడు, కైకేయి, శత్రుఘ్నుడు, మృత్యుంజయుడు, రావణుడు, పాపకులను
 చంపించుట. రామ, లక్ష్మణుడు, సీత, హనుమంతుడు, కైకేయి, శత్రుఘ్నుడు, రావణుడు, పాపకులను

బుద్ధికలంగఁబడక తనది త్రముననున్న మతమును జెప్పవాడై 'నాకుఁగూడ విభవ
మొగుటించి కొంత జెప్పవలయునని కోరికయున్నది. మీరు నాశ్రేయస్సును గోగు
నట్టివారు గాన నేను జెప్పనదంతయును తుదముట్ట వినవలయునని కోరుచున్నాను.
* శ్రవణాగతుడము వచ్చినవానిని, అతనియం దెంతదోష ముండుననుగాని, యెట్లును

దైయతినలెనె పుట్టిన హనుమంతునియొక్క, (అత్తినిస్థితం క్రుత్వా) మనస్సునున్న దానిని విని-శక్
తినమతమువొప్పున చెప్పిన హనుమంతునిచాక్రమును విని, (హ) సర్వరక్షకునకుఁ గూడ ఓకాశాక
రక్షకుఁడు గలిగివాఁడని ఋషి స్తోత్రము చేయుచున్నాఁడు. (దుర్ధర్షః) పూర్వశక్తులచే ధర్మింపఁబడ
క మృదుతిస్థాపన సమర్థుఁడయి వాఁడనుట. (కుశివాన్) వసిష్ఠాదులవలన కపోతకందూపాభ్యాసా
దులు విన్నవాఁడు కావున (సత్యభాషక) వానరులకు బహుల చెప్ప సమర్థుఁడయినాఁడు. (అత్తినిస్థి
తః సత్యభాషక) తన మనస్సునున్న యర్థమును వానిరులకుఁ జెప్పివాఁడనయు నర్థము.

* ఇందులకు 'మిత్రభావేన సంప్రాప్తం నర్మజేతం కథంచెన | దోషాయస్యపి తస్యస్యాత్
సహ సేవనగ త్త్రితమ్' అని మూలము. విశేషార్థము. — (మిత్రాత్మానా నీ ఇతిమిరిక్ష్మ) అను పుర్వార్థింతి
యట్టి ఊర్వరుఁడుచేయు మతకారమును కొంతచెట్టి దానికిఁ దగిన ప్రత్యుపకారము చేయవలయునని
యర్థముగాని యిది యిట్లు యర్థముగాదు. మిత్రమునగా 'శిష్టిత్రం మిత్రవిశ్వాస' అన్నట్లు విశ్వసిం
పదానిధిలను-అదియు తిని శైవ్యమును అనుసంధించుచు 'రాఘవం శరణంగతి' అని శరణాగతమందు
ట నునును. అనగా మిత్రమునగా విశ్వాసపూర్వకముగా శరణుఁజొచ్చుట. 'ఇది మోసగాండ
కును పాపారణమేదా?' అన్నచో (భావేన) భావమునగా క్రియ. విశ్వసనీయులు శరణుఁ జొచ్చి
తన ఇదియ వ్యాపారమే స్వీకరించుటకుఁ జాలును. (సంప్రాప్తమ్) లంకయందు నిలిచి 'రాఘవం
శరణంగతి' అని యామాటచెప్పినది, గత్యంతరముగమందులె ముందు వెనుకఁబాడక పరివారము
నా తాటింపక మన మక్కడికిఁ జొవలనియుండగా ఇక్కడకిఁబచ్చి చూచుట. శైవ్యులచే మనప్ర
యోజనమేదా చేసినట్టియునని (సంప్రాప్తమ్) ఇక్కడికిఁ జేవలను అప్పుడుకాక 'శ్విత్వా మిత్రాం
శ్చ వాంఛ్య' అని ప్రాణకుల్యపరిత్యాగాది పూర్వకముగా సమ్యక్త్వాప్తిప్రయోగవాఁడు. (నర్మజే
తమ్) శ్విశించును-ఇతనిని ఇచ్చినంతమాత్రాకి శ్వాసించవలనియుండగా, శ్విశించనిదెనసంభావించుటగాని
యొక్కది. శ్విశించవలయునని సంభావించినవాడ పరీక్షించఁగలనును. 'శ్విశించవలయునని సంభావన
కూడ నీకేమే నీటుట యెట్లు?' అనగా తినిని బరశ్విశించఁగా మనకి (సర్వ) గోగియుండువారికిఁగదా
పరీక్షించుటకు సంభావన యుండును? సర్వయోగమునపుడు, పరీక్షించుట కుద్యోగించుట యెట్లు? అనగా
'పరీక్షించుమే స్వీకరించువాని తిప్పును పరీక్షించి స్వీకరింపరాదా' మిప్పు ను పరీక్షించి వానిని స్వీకరింపఁ
జాలితిని, మిప్పు విడిచి నిలుబోవఁజాలని మిప్పును విడిచివెనుటగాదా? యనగా (కథంచెన) అట్లు
దుష్కర్మములు చేసినను మీరు విడువనియెచ్చును. రావణాభాతి, రాక్షసుఁడు, లోకభయంకరుఁడనుట
యెప్పుకొనఁదగినదే. మనకు పథభేదవాదులను జేయునగుదును. ఇట్లు దోషయుక్తఁడైయున్న దీనిని
సర్వప్రకారములచేతను విడువనుట యెట్లునగా, (దోషాయస్యపి తస్యస్యాత్) దోషములు వీనికిండు
నను శరణాగతికిఁ జందనియమముగాని పుత్రినియమముగాని లేనందున, ప్రపత్తిచేసినదీనియఁడల
నాపక్షమున దోషములేదు మోక్షమున దోషముండినను నేనును వానిని విడువను. కేడు దుష్టుఁడని
తెలిసియు స్వీకరించినయెడల జనులు నిందింపరా యన్నచో, (నతామేక దగ్ధర్మి తస్యస్యాత్) తనని
దో ధయమును శంకించు మీకు గత్తినియఁదగిన విషయమేయైనను, నజ్ఞులకు వీనిని స్వీకరించుట

‘శ్రుతివిద్యామి తత్సర్వం భవద్విశ్వోఽయన్తితైః’ ‘వాక్రేయస్సునందే వర్తింతుడున్న మీరు నేను దానినంతయుఁ జెప్పఁగా వివరంగుడువాను’ అని శ్రీయోగి యగుఁగా చెప్పబట్టి వారయే.

అందరి చరమస్లోకమునకును ఇందరి చరమస్లోకమునకును వాసిగలదు. ఎట్లనఁగా అందు అడుగువానికి లేరిమీఁదనుండి చెప్పినవార్త. ఇందు భూమిమీఁదనుండి నెలకొని చెప్పవార్త. అందు ‘మాం ప్రా’ అని ‘నన్నుఁజూచు’ మని శరణ్యుఁడు ఆశపడినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇందు ‘సంప్రాప్తమ్’ అని యెవఁడైనా సమ్యకించిరొందినట్లు చెప్పఁబడినది, అందు ‘ధర్మార్థపరిత్యజ్య’ అని ధర్మ త్యాగము చేయఁబడెను. ఇందు ‘పరిత్యక్తా మయాంతాః ప్రాప్తాః పథానివ’ అని ధర్మ త్యాగము చేయఁబడుచున్నది. అందు ‘మేడక శ్రీ’నిగాఁసాటి’ అని బహుదారపరిగ్రహము చేసినవానివార్త. ఇందు ‘సరాసుపర దారాశ్చ షష్ఠ్యాశ్చ మనీషశ్చ’ ‘రాముఁడు పరభార్యలను కంటంగూడఁ జూడఁడు’ అన్న ఏక దారవ్రతుని వార్త. అందు ‘శేతైశ్చ ప్సాయకుటిత్’ ‘ఒక్కరికి గల్గి చెప్ప’ అనియు ‘ఒమమిక్ష్మ మైశ్చ సజ్జై’ ‘ఒక్కరికి సత్యమతుఁడుగాఁడు’ అనియు అసత్యుఁడగు కృష్ణుఁడొక్కఁడు ఇందు ‘సత్యవ్యాఘ్ర’ అనియు ‘రామోద్విర్యా భిభాషతే’ అనియు సత్యుఁడయిన రాముఁడొక్కఁడు. అడట చేరే మయ్యలదానిని సారథివాక్యము. ఇవట చేరే విలుదానిని దాశరథివాక్యము. అందు శరణాగతుని యధ్యప సాయము చెప్పఁబడినది. ఇందు శరణ్యుని యధ్యపసాయము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు శరణాగతుని వాసులనుండి విడిచిపెట్టునవ్వాఁడు. ఇందు నేను శరణాగతుని విడువను అవ్వాఁడు. అందు సదో యు విడువకుననియున్నది ఇందు దోషవంతులైనను విడువననియున్నది. అందు కాలాంతరమునఁ బలుకఁగూడు అవ్యవస్థలమును చెప్పఁబడినది. ఇంతు సద్యక్షులమై వ్యవస్థలము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు ప్రతిబంధము లేక యేయుండ రక్షించినది చెప్పఁబడినది. ఇందు ప్రతిబంధముండియునుగూడ రక్షించినదియు చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇది ఈస్లోకములను ‘బుద్ధిపూర్వక మగాఁగాని అబుద్ధిపూర్వక మగాఁగాని నన్నుఁ జేపట్టినవానికి దోషముండింపుటకని విడుచుటలేదు’ అనుచున్నాఁడు. ‘ఏమిట్లు బంధుభావముతో’ వచ్చి యాశ్రయించి నదిదాఁ బిరికియుఁ జేయుటయుననఁగా (మిత్రిభావే సంప్రాప్తమ్) సోమఁడయిన రామనిగూడ విడిచిన స్త్రీ బంధువుగా ఆశ్రయించియుండిఁ జాలితిరా నునుచున్నాఁడు. (మిత్రిభావే సంప్రాప్తమ్) శ్రీమద్రామున కాశేదు. ‘ప్రాప్తశ్చ త్పరతర్కిరి’ అని వాసుల బంధముచెప్పిరి. మిత్రిఁడుగానే వచ్చి వాడునుడి. (మిత్రిభావే) దుఃఖిగావచ్చి వాడుగాఁడు. మిత్రిఁడుగావచ్చి వాడు. (మిత్రిభావే) ‘మిత్రా వ్రాయతే ఇతి మిత్రిమ్’ అన్నట్లు చేసినయుపకారియకొలది నుఁజేసి, దానికిఁ బగిన ప్రత్యుపకారిను చేయుటయేకదా మిత్రిశర్తార్థము. అట్లు మీను చాల గాతలఁపితిని విరాధభరమావనిబద్ధ ప్రభృతులను చంపి చక్కాడి ప్రాతికుల్యముచేసి యొకయుపకారినును జేయుకుండుటచే నెఱిఁడు మీకు ప్రత్యుపకారిను చేయుటనినదిలేదు. మీరు తామె యుపకారిను చేయఁజాలితిరని, ‘ఏమిసర్వస్వభూరిస్తు పరివృత్త’ అన్నట్లు, ఉభయవిధూరులకుగాని విధూరిమంతుఁడగు మిత్రేకాని యిచ్చి నేయుదురు. అప్పుడు దీనికిఁగొనిట్లు చేయఁగూడిన ప్రత్యుపకార మొకటియులేదనుచు మిత్రిభావ వినికిఁ గలిగిన దెట్లు? అప్పుడో మిత్రియగుగా ‘పరనమృద్ధిని నహించి చిత్తపరిార్తియు. కాఁబట్టి మనయం దిరికియిరికియ ముండుటఁ గాడఁగా మాచోపకుండుటలేక యిచ్చుటయిండుటయేమిటా మిత్రిభావము. (మిత్రిభావే) ‘భావోల్లాసా చైష్ట్యభూత్వర్చిరా యానామై’ అనిభావమున కన్ని యధ్యమయ్యలవు. అందు లీలయనునధ్యమని నెఱిఁడు గాతరత్నఁడగు నిక్కుచేర, మిత్రినినిరి లీలాధము చేడుమఁజేసికొనివచ్చి యుండుటయును.

ఈ (మిత్రభావేన) క్రీడాత్మక మైనచో బుద్ధితోర్వముగాఁ గాక వాయుజలములచే కేరితులైనవారిని మిత్రులగు వారిచేయుచేతలు చేసినవాఁడు గావచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము చేష్టాత్మక మైనచో స్నేహములేకపోయినను 'రాజ్యకాంక్షి' అని ఒక ప్రయోజనము నుద్దేశించియున్న ఇంతటిచేష్టలు చేయుండవచ్చును. (మిత్రభావేన) లేక భావశబ్దము భూతియై భూతియనగా సంపత్తగునపుడు తనబుద్ధిచేత మనఁ మిత్రునిగాఁచెలిసి మనకెల్ల మంచిచేయువలయునని వచ్చియుండవచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము సత్త్వావాయుగునపుడు మిత్రులగుమనకు నిర్లభించుటకై వచ్చివాఁడుగావచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము అభిప్రాయవాచియగుచేసి, పోయినరాజ్యమును గోరివచ్చుటయే కాక, 'వైశ్యకృతమయాలక్ష్మి' మిత్రాణిచిధవానిచి | భవ్యతీత్యేరాజ్యం చివరించి కుళానినై ' అని అన్నట్టిదిగవిడచి మనమేయుద్దేశ్యమునెడి అభిప్రాయముతో వచ్చివాఁడు గావలయును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము జన్మవాచియగుచేసి, 'చతుర్థస్థిపారితోభి ర్భవంతం శరణంగతిః' అని తానువచ్చుటయే కాక బంధుజనులతోడను వచ్చివాఁడనుట. దీనిచేమారిత్రా కీడింపవచ్చినవాఁడని యింతమందితో రానొప్పునగుట. (మిత్రభావేన) వచ్చునపుడు 'రాజునితో' మిత్రభావము గలిగియేవచ్చివాఁడు-అనగా వరితో తోపమున పరుమనులాడి పోరాడక 'సర్వంభా'రానిమేరానన్ బూరిహముండుడనిచ్చి. కృష్ణా మాన్యః కీర్తనమో నచ ధర్మపథేక్షింః 'రాజా! నీవు నాకుఁ దోఁబుట్టువు అగుదువు. కాన యేమేమి యనఁగోరెదవో యును. నాకు పెద్దవాఁడవు. పూజ్యుఁడవు. తిండితోనాటియైనవాఁడవు. కాని ధర్మమార్గమున నుండవలెనని 'అని తోడఁబుట్టినందున గౌరవుండగుటంబట్టి నీవోటికి వచ్చినందులయు చెప్పుదువుగాక. నేను దీనికి విరోధపడలేదు. నీవు పాపముఁడుగాకపోవుటచేత ధర్మమైన నాకు సంపదకుండుటలన పోవునున్నానంటే; 'అచ్చనం వర్మధారమ్' 'నమ్మనర్పిధముల గీడించు కొనుడు' 'స్వక్తిలేనై న్నగమిచ్చుమి నుజీధమమునాని' 'నీవిభద్రమగుఁగాక పోయెదవ; నేను నందున నీవు సుఖుఁడవు' అని నమ్ముచో వచ్చివాఁడనుట. (మిత్రభావేన) 'రామచంద్రుని గతి' అనిక దాచెప్పియున్నాఁడు. కాబట్టి 'శరణాగిత్రభావేన' అని చెప్పక 'మిత్రభావేన' అనలే యనగా ఇతిరుప నక్రిమపదేతి తిష్టు హెచ్చించుకొను నీమలవలెగాక గౌరవముగ మిగులని చెప్పినాఁడు. గుహనియెడల మిత్రునిగాఁ గొందాడినవాఁడు విభవమున బడయఁగా నుచువా. రామఁడు 'అత్తనమస్సహ' అనియతియ తిష్టుకెక్కి 'పోవాంఁడునభారామః' అని నానను జెప్పనట్లుగానిదా తనయాధిక్యమును జాపక వారలయడ నడచుకొన్నాఁడు. నీతియు రామచంద్రుని రాజునితో 'లేనమైతీధవతుతే' 'రామచంద్రో నమ స్నేహముఁబగుఁగాక' 'మిత్రమాపయంతం క్షయే' 'రామచంద్రమిత్రముగాఁజేసికొనుట యుక్తము' అని తమయాధిక్యమును జాపక చెప్పెనది.

'మిత్రభావము చేయుటలనఁ బ్రయోజనమేమి? వాఁడు లంకలోఁగదాయుండునది' యని యడుగఁగా (సంప్రాప్తమ్) ఇక్కడికివచ్చి కంఠికపుత్రత్వము దశమన్నాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) 'అజగమ మహూర్తేన' అని లంకకు మీదఁ లేవఁగాఁ జూచితిమి. ఈగట్టున నుండఁగాఁ జూచితిమి. వచ్చినత్వరమాకును. (సంప్రాప్తమ్) అగట్టునకుండి శరణమన్నాఁడని ముందుపదకొఁ జాడక పరివారదులను జాడక మన కక్కడికిఁ బోవలసియుండును. ఈబాటగడుగులును నడచి యిక్కడికివచ్చి మన కుజకరించివాఁడుఁడని, (సంప్రాప్తమ్) 'పశ్చాత్తమభిగమాచ్చైవ' అని గుహనిఁ జూచి కాలితో నడచివచ్చినందులకు సుకటపడినవాఁడు తేకతానితేకలో వారికానివారిలో బడి వచ్చినందులకు మనకును కొందలపడుచున్నాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) ముదిగక్కడికి వచ్చునపుడు నమను

శ్లోగి శీరశ్రుమ, భరిత్యకాశ్రమము, చిత్రకూటము, పంచవటి, ముఖ్యవంశము మొదలగున్నవిట్లు
నొంది తానునొంది వచ్చితిమి. ఇతః జట్టుగాక చాలిలో నొకచోటను నడియక యొకమునూర్తములో
వచ్చుటకు జూడుడు. (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు సోగమునావచ్చినాడు. అనగా నీరకు తనకూడును
అలనుంచి యూజులపెట్టిందియు పానుకుంతుని నీడింపజూచినపుడు దూతవధము కూడవని దానిని
గొలగిందియు 'ప్రదీక్షతాం చాశరథాయమైథిరీ' అని రానింనుకు మండివార్త చెప్పియు, ఇట్లు
పలువిధములుగా ఉపకారకుడేమై వచ్చినాడు (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు లంకనకుంచి పోలడి
తెచ్చుకుండుటకుమాటుగా, లంక సాంపు గూలకుండునట్లు మనల వద్దకుంచివచ్చినాడు. (సంప్రా
ప్తమ్) తానున్నచోటికి మనమేపోజూడగా 'జన్మర్థిటాత్రిచ్చా వశ్యం శిఖరముత్తమమ్' యన్నట్లు
ఉన్నచోడనుండి మనయొకొండకొత్తునకు సుగ్రీవుడెడల చాచిపోవక మనమున్నచోటికి తానేవచ్చి
నాడు. (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు 'బాసురేవప్రసాదిక' అన్నట్లు చెరులువాచి మనలను పా
మ్యువచ్చిలో కొలిగింపజూచుటకు మాటుగా 'పావయోక్తరదాస్వీ' అని యడుగుపట్టుకొని తన్ను
నిగ్గిమకొని వచ్చినాడుమఱి. (సంప్రాప్తమ్) 'విజితాంశువారకృ రాజ్యే మహానివర్తిక' అన్నట్లు
నిజ్జు విజిచియుండరాని మనుష్యులను (రామలక్ష్మణులను) ఉండుముగమెంతులను పాలుచేరి పెట్టిరాజ్య
ముగోను భార్యలతోను వచ్చిల్లు సుగ్రీవుడుగాడు. 'శ్రిష్టాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ రానువంశరంగంతక' అన్నట్లు
రాజ్యమును భార్యలను కాలంపన్ని మనల నేహువచ్చినాడు మఱి. (సంప్రాప్తమ్) తన్ను
జూచి 'అగిరింసురే వచ్చినాడు' పిడివచ్చినాడు' నిగిహింపదనినవాడు' అనుగిహింపదనిన
వాడు' స్వీకరింపదనినవాడు' తిలుమగొట్టదనినవాడు' పెద్దకుడు' అన్నట్లు 'అ' (సుగ్రీవుని
వలె) అనేకవిధములు చెప్పుకొనుటకుమాటుగా మొట్టమొదటనే వృథావృత్తియై మనలను విశ్వసించి
వచ్చినాడు (సంప్రాప్తమ్) 'నన్వ ఇర్థేకీకాక' అన్నట్లు, తాను రాక్షసుడనియు నేను క్షత్రియు
డనియు నేనుపాలులేక 'అప్పగిస్తూ' భవను' అన్నట్లు మనలో నొకడగునట్లు మనలో నేకర
ముడై వచ్చినాడుమఱి.

'విడు' తానే వచ్చినాడనుట యొకయధము' మనకానిచేరినా పిడు నడలరానె' రానింనుక
ముడై రాధకుడగునీని 'అతితాయనమాతా నం హవ్యాశేవా నివారయన్' అని కాస్త్రీయులు అతితా
య. అంతులయునని చెప్పుకుండుటంట్టి, వచ్చినపుడే చంపవలసినిది ప్రాప్తమై యుండగా, చంపకపో
యినను విజిచిపెట్టుటమొనెను ప్రాప్తముగాదా యుంఁగా (వర్తకీయున్) మీరుచెప్పుమాటను విడుకుని
నేకాం దానిని ఒకప్పుడును విడుము. (వర్తకీయున్) 'శీలిక' అన్నట్లు విజ్ఞానము సుగ్రీవుమాట
యొప్పుచ్చింకుండుటంట్టి విడువవలంబింపటనికి శక్తియోలేదు. (వర్తకీయున్) సుగ్రీవుడు మ
హారాజుటచే త్యాగమునీయుచున్నాడు. తాపసులయును మేము విమత్యాగమునీయుగలము. (వర్తకీ
యున్) నేనువిడువజూచినను 'చరణోగాధమ్ నివీర్య' అన్నట్లు అనియు నేనుఅర్తిలను నాకు విడు
వలె వలయుగాకున్నది.

'యెరు' వానిని విడువగూడ నని విడువకొనివారిని(మమ్ము)విడుచుటకే నేకరా' యుంఁగా (కథంబు)
ట్లును కుంజు. 'అత్యహంకరితం బహ్యమ్' 'ప్రాగములనైనను నేను విడుకును చేసిన ప్రతిజ్ఞను తప్ప
ను' అన్నట్లు, మనప్రాగములను నొకకెట్టున విజిచినను దానినివిడువను. "నేకరీతుం కిగమిరీ విచా
తామనేగోదాను" 'అనర్థనిగమ్ములనీకీ తేరిచో కుగకాలమయినను కీటంపను' అన్న నీతాదనిని విడు
వలసివచ్చినచో ఏమిచేయుదుము" అన్నచో (కథంబు) 'త్యాగవాసిత' 'నీకా' నిజ్జు గానివిడు

కును' అన్నట్లు 'ప్రాణభ్యోఽపిగీః' అని ప్రాణములకంటె పెక్కుజయన నీరసవిడిచినను విడువను. "అదైవవాచాంగమిష్యమి లక్ష్మణేన సతాంగతిమ్' అని లక్ష్మణుడు రావణుని కిచ్చే ముకుడైనపుడు అతడు పోయినగతికి తానును పోవునట్లుగదా చెప్పితివి. 'లక్ష్మణేవామహాభాగే' అన్న అట్టి లక్ష్మణునికి ఒకకిడుగలుగు నేని చేయునదేమి? అనగా (కథంచన) 'నిలత్పజామ్' 'లక్ష్మణు నీతా! నిన్ను అయినను విడుతును' అన్నట్లు అంకితపురమునే విడువఁజూచినపుడు అంకితపురపరిగను గూడ విడుచుటయేకదా. అట్లు ఎవవాసబంధుడయిన లక్ష్మణుని విడిచినను వినివిడువఁజూడను. "త్యై చిత్సహవన్నే కింకార్యం నీరయాయమ' 'నీకు ఏదేని కొందెము కీడుగలిగిన నీరతో వాకులు చేసి కదా కుగ్రీవుడనగు నాయెడల మీరు దయగలిగియున్నారు. అట్లు మిమ్ముకేపట్టియున్న దాకునికొక కలుగు నేని చేయునదేమి? అనగా (కథంచన) నీతిమగూడ దిగివిడిచి చేపట్టినట్టి నన్ను గూడ విడు గలుగును. వానిని విడువఁజూడను.

'అదేమి? శరణాగతుని విడువరాదనుటకుగదా మీరుచెప్పినది. నాశరణాగతిలో పాము చ్చినవా! 'అనగా అవ్యధీన దూడకుఁగా మునుపీన దూడను కొమ్మలతోను గొరిజలతోను తిన్న; అన్నకొత్తమాట మఱచితిరా! 'పూర్వాపకారిణాం త్యాగే నహ్యాధర్మవిధీయతే' 'పూర్వ మపకా ముచేసిన వారిని విడిచినచో అధర్మమునగు విధింపఁబడలేదు' అనియున్నది. దారాపహారము చేసర గునిచ్చుడు అందిరింగుడై ఎచ్చినవోలు దోపి వీడింపవచ్చినాడు. మనము తివసోపాధిరము పోకుండఁగా తానేమనవాతెములోకి ఎచ్చి కీడు చేసిన యింతటిదోషదుష్టుని విడువఁ చేకొనుట యట్లు అనగా (దోషోయద్యపి) దోషములున్నను—'మిత్రభావేన సంప్రాప్తుమ్' అని అతడు నిర్దోషుడగు మీకుపకేరిచిరి. అనొక్కటియు చెందిరెట్టక నదోషుడనిగు మీకు బుద్ధిగలుగు నేని మీరుచే. దోషముతేకాక యింకను కొన్నిదోషములుండినను వానిని విడువను. (యద్యదోషః) మీరుచెప్పిన దోషముండెనా, (తస్యస్యాత్) అది వానికి అధికారసంపత్తిగలిగించునవగున. అనగా 'అవా స్త్యులరాదావా మాలయోఽకించనోఽగతిః | త్వమేనోపాయధూయోమేధవ' అనియు 'సధర్మభ్యః ... శరణంప్రపద్య' అనియు శరణాగతునియొక్క దోషమేకదా వానిని శరణాగతికి అధికారిగా జేయుచున్నది. అంతేకాక ఒకధర్మచేకొనవలయును వానిని ధర్మమును విడిచిగా చేకొనునదిగా (దోషోయద్యపి తస్య) అనివానికి దోషముండువాఱుని శంకించి, (స్యాత్) ఉండనీ! అనిపరహితుచే నట్లయినది జౌపాధికబంధము కలిగినచోట ప్రజచేసిన తప్పుకు ఓర్పుకొనవలసిక దాయున్నది. అం మౌత్రమును ఓర్చదా వానిదోషముమచ్చును, మఱియు వానికి మొదలె దోషములేదు. ఉండరా (తస్యదోషః) వానిదోషమేకదా వానికంటెను త్తాస్యమై మనకన్నది. అధిమతులయిన వానిమం మాలిన్యమును సమృత్తిగా నే యుండునట్టిది తెలియునది. (దోషో యద్యపి) దోషముండినయెడలగదా (స్యాత్) వాని కభిమతిరెద్దియగును - వాడు తలచెచ్చినది యాదేసినవాడగును. (దోషో మర్యతస్య స్యాత్) దోషముండె నేని యది వానితప్పుగుచున్నది; కాని రక్షించిన మనతప్పుగానే. (దోషో మర్యతస్య త్రస్య) 'నమః' అన్నట్లు 'దురువాచోఽపి సర్వాతికృతఘ్నావా న్తికేత్రరా | సమృతయేదాదేసంక్రీ యాశరణంయది | నిర్దోషం విద్ధిరిం జత్తుమ్' అనియు 'జ్ఞానాన్ని స్మర్యకర్తాశి భవనాత్మక సతే' అ యుం తెప్పనట్లు మునుపు సదోషుడైయున్నను శరణాగతుడయినపుడే యిదియట్లు నశించి నిర్దోషుడైన హియుండునది. (తస్యదోషోయద్యపి) 'అది ప్రాణాన పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతార్తనా' అన్నట్ల మనము నాశమునైన బోధ్య శరణాగతరక్షణము చేసితిమని పేరుపడయుటకు చుదా.

ఇట్లు సహానుభవమునకు విడుదలయినయెడల ప్రయోజనము యునగా (సతాతులకర్మకర్త) సాధుకోటిలో చేర్చుకొనవలయును. అన్నట్లు శరణాగతుడయిన యయాశివరక్షించిన శైవ్యాదుల గొప్పని కువశ్యపాదులను రక్షించిన విద్యామిత్రాదిగొప్పని వెలిగాకపోవుదును. (సతాతులకర్మకర్త) ఇంక నత్తులయిన భాగ్యవంతులకు సిద్ధియశేకాని కుగ్రీవునకు పరతంత్రుడయినవాకు లభింపఁగలుగువా. (సతాతులకర్మకర్త) కపోతవానరాదులయిన తిర్యకులకు సిద్ధియశేకాని మనుష్యశరీరమును పరిగ్రహించినమనకు సిద్ధిపఁగలుగువా. (అగర్విరక్తు) సంధ్యావందనాదులు చేయఁగా నొకవేళ ఫలము లేఁయేపోయినను, చేయనియెడల ప్రత్యవాయముమాత్రము తప్పక కలువట్లు, 'క్షతాత్ కల్పతాయత' ఇన్యైరగ్రంక్షిత్రస్యకన్యో భువనేషుకూఢాః' అని క్షత్రియులయిన మనకు పరులయొక్క నివారించుట స్వరూప్రయత్నము; అదిచేయవలెను నందవుట్లును. అనిన నివర్తించుటయేఫలము. ఇట్టికోకనులవన "తాత్రపత్త్యధికారిః కామసివది. స్వల్పమైన యానుకూల్యము ఇంతమాత్రమునకే 'వస్తరస్యపకారా' దాం శరీరమప్యాత్మవత్తయా । ఖండితపకారేణ కృతేనైకేనమృత్యో' అనియు 'మృత్యువత్త్యలః' అనియు, 'మాంబ్రహ... సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' అనియు, 'మృచ్ఛక్రమయామిపరమాం గతిమ్' అనియు సత్యాదులచే జెప్పినట్లు అనుభవారిః ఏదో యెవరేనియు ప్రతిబంధకము గలిగించినను ఎంతమాత్రమును తేలికునే తన్నెయిచ్చుకొను" వనిచి మార్గము ప్రసాదితమైన.

మృగులను నవలాలించి తనస్వభావమును జెప్పవ్యాజమున తనమతియు దెలుపుచున్నాడు:- ముగ్ధీవాదులు 'విభీషణుడు దుష్టుడుగావున వాని పరిగ్రహింపవలదు' అనిరి. అంగవాదులు 'విభీషణుని పరీక్షించి దుష్టుడుగానటో పరిగ్రహింపవచ్చును' అనిరి. కామమంతుడు 'విభీషణుడు దుష్టుడుకాదు; కావున పరిగ్రహింపవచ్చును' అనియి. రాముడు 'దుష్టుడయినను కాకున్నను శరణు అనుమాట చెప్పినవానిని పరిగ్రహించియే తీవలయును' అనియి. దీనిలట్టి ముగ్ధీవుడు 'దుష్టుడ'న్న కారణమును సరికాదు. 'పరిగ్రహింపరా'వన్న మంగిలును మంచిరికాదు. దుష్టుడయినను శరణాగతుడై పరిగ్రహింపవలసివడియే యని దానిః ఖండనము. అంగవాదులు 'పరీక్షించి దుష్టుడుగానటో' అన్న బంధనము సరికాదు. శరణాగతుని విషయమై దుష్టుడని కాదా యని పరీక్షించుటయేతగదు అని దీనిః ఖండనము. కామమంతుడు 'పరిగ్రహింపవచ్చును' అన్నమతియు సరికాని 'దుష్టుడుకాదు' అన్న కారణము సరికాదు. దుష్టుడు కాకుండుటకాదు. 'శరణంగతిః' అనుమాట చెప్పటయే పరిగ్రహించుటకు ముఖ్యమైన కారణము అని దీనిః ఖండనము గోయునది. ఇట్లందఱమతియులు లభియుగా నిండి పరిగ్రహించుటకు ముఖ్యకారణమగు 'శరణాగతిని' 'విశ్రిభావేన' అని చెప్పవచ్చునాడు:- (విశ్రిభావేన) వాస్తవమును విశ్రిత్యము లేపోయినది, విశ్రిత్యమును అభినయించినంతమాత్రమే పరిగ్రహించుటకు చాలును. (విశ్రిభావేన) ఇది విశ్రిభావమనగా 'రామమ శరణంగతిః' 'శరణ్యం శరణంగతిః' అని పూర్వోక్తమయినను జెప్పవలయుటలట్టి శరణాగతియని యర్థము. (విశ్రిభావేన) నేనీగినియొక్క భావముచేత-అకాశతమాత్రముచే న్నీవనురేకుండుటగాని అభిమత్యవ్యాపియగా నికగియుండినను నే నంగీకరించుటకు చాలును; పూర్ణోక్తి యుక్తమనవిభావము. ఇదియే 'త్యాగము' న్నవియు; కడుకాముత్యాధే భావప్రయాధానమలభ్య మలభ్యమయ్యె. 1 ఏలేమ శేవనివోక్తకోసు ఫోటోవార్సం సమార్పమథత నహి త్రవస్త్రాత్' అయియున్నది. (విశ్రిభావేన) విశ్రిభావనచేత-మనః పూర్వముగాగాక మఱి 'శరణు' అని చెప్పినది అనుట. ఇదియే 'శరణవరణవాగియం యాదితా' వధాని లతానీ భీష్మాధికారా' 'శరణన్నుమాటయే వక్కటా! బుద్ధిపూర్వకమైనదిగాదు' అనబడి

నది. (మిత్రభావే) 'శరణాగతభావే' అం చెప్పబడియుండగా 'మిత్రభావే' యనుట యెట్లన్నచో రహస్యకాయమునకు గొన్ని యడుగులు దూరము యుండేది యెట్టివని వాని తనకు నమానుగా భగవంతుఁ డభిప్రాయపడునుగాన యీ భగవదభిప్రాయమునట్టి 'మిత్రభావే' అనఁబడెను. ఈ కారణమునట్టియే దేవికూడ రామముతో శరణాగతి నీ రలంచి 'తేనమైతీ భవతురే యది తదిరుమిచ్చసి' అం దాని మైత్రీహవముగాఁ జెప్పినది. ఈ (మిత్రభావే) 'సుహృదం సర్వభూతానామ్' 'సర్వభూతములకు సుహృదుడు' అని వాయొక్క సహజసౌహృదమును బురస్కరించుకొని వచ్చి వాడు. (సంప్రాప్తం) 'తివ్యాకా తేమాత్రేణ హీరమ హిమమాకులా' 'వాని రవ్యంత యాశ కలిగినవానినే నా కెక్కడలేని యాస్థి కలుగుచున్నది' అన్నట్లు వానియొద్దకుఁ బోవుటయే నాకు ప్రాప్తియై యుండఁగా తానే ప్రాప్తిచినపు డెట్లు విడుతునట. (సంప్రాప్తం) 'సమ్యక్ ప్రాప్తం' పాదుకలు ద్వారమునఁజెట్టి దేవుని మొక్క భోగిఁ బోయినవానివలె-అనఁగా 'చేయునది విధునేన భక్తి కపటమీద' అన్నట్లు మఱియుక్కచోట మనస్సును మంక 'పరిత్యక్తా మనూలక్ష్మా మిత్రాణివ ధవాని' అం విరోధివిప్రతిపూర్వకముగా ఏకాగ్రమునని త్రిమూర్తి ప్రాప్తిచినవాడనట. (సంప్రాప్తం) 'నూతానితానానా నావత్కనం సుహృత్ | శిర్షానామః' అన చొప్పున వాయుచే చర్యధిబంధుభావము నర్పించివచ్చినవాడు. (సంప్రాప్తం) వాయునిరింగులను ననుచురులయిన మిథుఁ బురస్కరించుకొని వచ్చినవాడు. (సంప్రాప్తం) ప్రాప్తియే మాకు కామినది. మైత్రీ అర్చనము ధ్యాయము ప్రణామము మొదలగునది గావు. (నమ్) అనుటచే మానసవాదిఁ కాయకరూపమున పూర్ణప్రతిచెప్పబడినది. (నర్మజేయం) శక్తిజంతులకు శక్తుఁడనుగాను. (నర్మశక్తుఁడనయ్యును 'శరణు' అన్నమాటవలనవా అంతిమాలైన పరిశీలించుటకు నాకు శక్తియుండునయ్యుతోఁపకున్నది. (సంప్రాప్తం) (నర్మజేయం) 'శరణాగతిసత్య మానీయం నృపతే రేక కృషీలభనో' అన్నట్లు రక్షాక్షేత్రమునమామమందు నేను సంప్రాప్తుఁడనున వానికెల్ల దృశ్యకంటము. (నర్మజేయం) సంప్రాప్తుఁడయిన యీ విధిమొదలవలెనెంబంధము గలవాఁడగుటంబట్టి రామఁగారిని విషయాకరింపఁబడుచు గోచుట్టి నేను ఆవిధిమొదల నేను దృశ్యకంటము. కావున నీ మంటాకర్ణులెలల పక్షపాతియన వానిమొదలవలెనట్టివానికి ముక్తి నొసంగెను. కావున నీ మంటాకర్ణులెలల పక్షపాతియచే 'నీ సుతతయమఁ బుట్టువారికి దీప్తియుపుగలుగు'నని చెప్పినాడు. 'వాని పరిగ్రహింపవలె' నీ పత్తిగణకందముచే వాని పరిగ్రహింపవలె మాకు పత్తి గణకవలెవునె యేమిచేయునది' అఁగా (కథంబ) ఎదిరి తేమయినను వాని విడువనట. (దోషాదువ్యవస్థిరస్యస్యాత్) దోషములను సృష్టులుగాఁగొను వాత్సల్యమే స్థిరపముగామందు నాకు ఆశ్రయదోషములు బాధాదేయములేకదా. ముకుమారుఁడగు రాజసమానునకు ముగింఁగములమందలి మృక్తుముక్తి లేకమువలె నీవిదోషములు సృష్టుములే. (దోషాదువ్యవస్థిరస్యస్యాత్) దోషములున్నను శరణాగతుఁడయినవానికి దోషముగా నేరవు. 'యథేషీకాకూలమగ్నాదోశం ప్రమాదేత్రేమ హస్యసర్వే పాప్రానః ప్రమాదానై' అన్నట్లు దోషమే వాని కంటవనట. లేక (దోషాదువ్యవస్థిరస్య) వానికి దోషము లుండెడిది, ఆదోషములు వాని నెంబంధించినవికదా. కాబట్టి యది వానికంటెను క్షామ్యమైనది. (స్యాత్) ప్రార్థనయందు లెక. అన్యదోషమునే మేము ప్రార్థించునదికదా. నిర్దోషుని రక్షించుటలో గుఱుతులేదు. శరణాగతుఁ దుష్టఁడయినను రక్షించినచో నా శరణాగతరక్షణ లిరుదమునకు మెలుగుచెట్టింట్లగును. కనుకచే దుష్టపరిగ్రహముచేయివలె. శిష్టగర్వకలంకే అనఁగా, (సహచర దక్షిణతకు) దుష్టఁడయిన శరణాగతుని పరి

అంత వానరోత్తముండగు నుగ్రీవుడు రాముడుచెప్పిన యవ్యాకర్ణమును అనువదించి చక్కగా విమర్శించి నీతిశాస్త్రరహస్యమూలమైనదియు స్వామియందలి ప్రేమాతిశయముచే బ్రయుక్తమైనదియు నగుటంబట్టి మిక్కిలియు శుభంబగునవాక్యమున రాముంజూచి "దోషములు మిక్కిలిగలవాడైననుగానీ, దోషములే లేనివాడను ననుగానీ, యారాక్షసుడు మనకేల? పీనివలన మనకు బ్రయోజనమేమి? లేనయ న్నని లంకా కాలిపుత్రులు హతులై పగవారవ్వలిగట్టున నెత్తించియుండగా నిట్టి

గ్రహింతుట అస్థానధయశంకకు లగువారికి నిందితముగాఁ దోచినను పరమార్థవృద్ధిగల కపోతాదు లంబాలు నస్తులకు నిందితముగాదు, పూజితమే యనిభావము. లేక దుష్టజనపరగ్రహము కష్టగర్హిత మగుటచే కాస్త్రానిందిత మగుటవలన అయుక్తమని శంకరాఁగా ఇది సరియే. దుష్టజనులను త్యజింప వలయు ననుట సామాన్యముగాఁ జెప్పినది. 'తిష్టానవిషంధం ప్రపన్నం నప్రతిఫలమిచ్చతి' ఇత్యాది విశేషకాస్త్ర ముంజుటవలన దుష్టాడయమను శరణుఁజూచ్చినవాని రక్షింతుటచే కష్టగర్హణగలుగుదు. శ్రేయస్సేతిబుననిభావము. (నతాం) నామాన్య విశేష కాస్త్రావేరికలవారికి, (అర్హి కమ్)గర్హితము గాదు. పూజితుమనిచుగర్హము. ఇందు సర్వశక్తిఁడగువానికి కొంచెము అశక్తియు సర్వజ్ఞాఁడగువానికి కొంచెము అజ్ఞానమునా 'మిత్రభావే' అవశ్యకముచే తెలియదయ్యునని నోచెదయును లానతిచ్చిరి.

* ఇందులకు 'సుదుష్టవా ప్యదుష్టవా కిమేవరజోవరి'. ఈర్ష్యకం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పర్యుజేత తివామ సధ వేత్తిష్టయ మేవంపరివ్యజేత' అనుమాటలు. విశేషార్థము:—(సుదుష్టవా ప్యదుష్టవా) గుణముల విషయమునందఁగా ఉధయులను అభిప్రాయభేదము గానీ యున్నారము. 'సర్వజాతీయంబ్రాహ్మణ' అన్నట్లు భ్రూరజాతియును రాక్షసుఁడనట ఉధయులను సంకీర్తించెననిదియే కదా! కేమేమి రిజరిచిరి? ఈరాక్షసునిచే ముకుట బ్రయోజనమేమి? దీనిని గాక్షసుఁడయినను 'కిమేమి' అఁగెనునా? తిని వికీర్ణము నున్నచుకొని శరణుఁజొచ్చినవాడు మనకు సహకారి గావచ్చును. అని రాముడు చెప్పఁగా (సమర్థకమ్) రాజగుటచే సర్వేశ్వర్యసంపత్తిగలవాఁడును, వ్యసనం ప్రాప్తమ్) లంకావాసియు బంధునిధియు మొదలగువ్యవహారము బొందినవాఁడును, లేక 'ఈర్ష్యకమ్' అనుట వ్యసనంబునకు విశేషముగా గ్రహించినచో తిరివంతులనును బరివ్యజింపఁ దగినవారై ఇచ్చులైయుండువానికి ఎవనిదిదగో నోదగి యుండెనునో యట్టిదే బెట్టులించిరి కను పయినెత్తి నయ్యదరమున విడిచియున్నా వే. ఇట్టి మహావ్యసనమును ప్రాప్తించినవాడగుట (ప్రాతిరిక్మ) వ్యసనము లేకుండెనుగాని తినుటవలనూడని సంబంధముగలవాఁడునాఅని రాజుని, (యః పరివ్యజేత) ఎఁడు నివాసముగా విడిచివారో, సంపత్తి, వ్యవసయము, బంధుత్వము అను వానిలో ఒక్కొక్కటియున్నను విమనరాదనుటకు పోగునైయుండఁగా అన్నియు నన్న వానిని విడిచివట్టివారితే ముకుట బ్రయోజనమేమి? యనిపూర్వముతో నన్వయము. 'అట్టివానితో సంబంధముచేడునట్లు మనప్రకీర్తనవాఁడు మనకు సహకారి కాఁగూడరా' యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. (తిన్యాన్యకో వామధివేత్ యమేష విభీషణో నపరివ్యజేత) ఈ:భీషణుని విమనరానివాఁడు కీతివ్యఁడు! ఎవ్వఁడునులేదు దీఁడందఁడని విడుచునే యనుట. పూర్వోక్తములయిన సంపత్తి వ్యవసయము బంధుత్వము అనువానిలో ఒక్కొక్కటిగలవారు ముగ్గురు. రెండవగలవారు ముగ్గురు. మూఁడుమగలవాఁడు ఒక్కఁడు. ఇట్లు మొత్తమునకు ఏమిగులు న్నారు. అందు మూఁడుమగల కాణుని విడిచివేసి విమనరానట్టి యెనిమిదవవాడు లేనందున విమనరానివాఁడు మొదటనే లేవనిభావము.

వ్యసనము కలిగినపుడు, ఎవఁడు పరిత్యజించునో యట్టివానికి పరిత్యజింపరానివాఁడెవఁడు? అట్టియన్నను పరిత్యజించినట్టివాఁడు అందఱినిని బరిత్యజించునా! కాన వీఁడు ఘ్నుఁడే యనెను. సత్యపరాక్రముఁడగు కాకుత్స్థకులుఁడు రాముఁడు వానరనాథుఁడగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పినవాక్యమునువిని అందఱినిబాచి 'నాపరమశక్తియగు శ్రీతరత్నగ్రాంతమిది యనియెఱుంగక యేమోపదరుచున్నాఁడ'ని యొకింతచిఱుగింప నవ్వస రాజనీతిమర్యాదచొప్పుననే యుత్తరము చెప్పవాఁడై పుణ్యులగుండ, 'లక్ష్మణునితో' వానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవుఁడుచెప్పిన యిటువంటిమాట శాస్త్రముల బద్ధులకు యు పెద్దలను నేపింపకయు నుండువానికిఁజెప్ప శక్యముగాదు. సకలశాస్త్రములను జదివి పెద్దలను నేపించినవానికే చెప్ప శక్యముగను. † అన్ననువిడిచి వీరి వచ్చినందులో నీతిశాస్త్రానుసారియై అతిసూక్ష్మమయిన రాజధర్మ మొకటి యన్న కాని లేకపోలేదు. అది ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచును లోకవ్యవహారసిద్ధమయ్యున్నదియే. అది రాజులందఱియందును గలిగినదియే. నాకును దోచుచున్నదియే కావేఱుగాదు. అనియేదియనఁగా జ్ఞాతులును నిగుగుపారుగు దేశపురాజులును వ్యసనములు ప్రాప్తించినపుడు వైభవీ ప్రహరించువాగుగాన వగవాచుగానే వ్యవహరింపబడుదురు. ఈవిధీమఱుఁడును వ్యసనమునఁ బ్రహరించునట్టి జ్ఞాతియగుటచే వ్యసనము పుడు ప్రాప్తించియున్న రావణుని గొట్టుటకై యిటవచ్చినాఁడు. లేక, యిట్టివ్యసనమున రావణుఁడు దన్నుఁ గొట్టుననుభయమున వచ్చియుండును. ఎల్లుచూచినవసునకు పరిగ్రహింపవలసినవాఁడే. జ్ఞాతికులమునందుఁ బుట్టినవారై సాపాక్షి లెంమాత్రమును గాకుండురాజేంద్రులు లేమకు హితవహులైనజ్ఞానులను లేప్పక గావింతురు. అట్టిపుణ్యాత్ము లగురాజులకుఁగూడ, లోకము సాపథ్యాయుష్షముగా నుండుటంబట్టి, మంచిగుణవంతుఁ డయినజ్ఞాతినీగూడ బహుతరముగా శంకింపవలసినవృ

* ఇది 'లక్ష్మణుఁడ'ని చెప్పటవలనను తపసంహరమున 'సకలక్షణ' అని 'లక్ష్మణుఁడు' అనునను' అని చెప్పటవలనను సుగ్రీవ లక్ష్మణులుపురుష యావదనను చెప్పిరినియు వారిరువురియందు 'రాముఁ డియుత్తరమును జెప్పినయొక మాహింనునది.

† ఇందులకు 'అస్తీసూక్ష్మతరింజెప్పి పృథక్రీ ప్రతిభాతి మేఘప్రత్యక్షం లోకం వాపి విద్యతే సర్వ రాజసు' అనుమాటయు విశేషార్థము:—(అస్తీసూక్ష్మతరీమ) సుగ్రీవునివాక్యము మూర్ఖము. ఇదియే సుక్ష్మతరము. దీఁకేపయ నొక్కవాక్యము లేదుట. (కించిత్) తపవాక్యము సుగ్రీవునివాక్యమునకింకె కేలయినదయ్యును తాను జెప్పినదిగావున 'కించిత్' అని లఘువుగాఁ జెప్పెనున్నాఁడు. (యత్రీ ప్రతిభాతి మే) విధిమఱు విషయాకారమందు (ప్రత్యక్షమ) సర్వప్రత్యక్ష సిద్ధమైనది. జ్ఞాతివధమునట, (లోకం వాపి) ప్రత్యక్షమైనదయ్యును జ్ఞాతివధము దోమము కాకపోవునా యవగాలోకమునఁ జెల్లవారిది కలశకదా. ఎక్కడ? అని యడిగినచో (విద్యతే సర్వరాజసు)నను వైరాగ్యముండును నది జనుచున్నది. 'సర్వ' అనుటచే సుగ్రీవునియందును జ్ఞాతివధమున్నది. కావలని ప్రమాంధ్యముచే నప్పుడతడమఱివాఁడు. ఈ విధిమఱునిరాకయందు సర్వరాజులందును ప్రత్యక్షముగాఁ జూపుచున్న జ్ఞాతివధమున నర్థవిశేష మొకటికలదు. ఇది సుగ్రీవుఁడు కారించియున్నాఁడని భావము.

చున్నది. ఇంక పాపియగురాజునకు నట్టిజ్ఞాతి శంకనీయుడనిచెప్పనేల? కాన పాపియ
గురావణుడు తన్నుగుఱించి శంకింపఁగా వానితో విరోధముగొనియేవచ్చినాడు.
(రావణుని వీడు పరిత్యజించుటకు హేతువట్లుండఁగా నేను వీనిని బరిత్యజింపరానికి
హేతువు వినుము.) శత్రుబలముగు విభీషణుని జేకొనువిషయమై శత్రుబలమును వ
ర్జింపవలయునని గొప్పదోషముఁజెప్పితివే! ఆదోషములోనే వానిఁజేకొనుటకు నీతి
శాస్త్రముచొప్పున నొక హేతువుగలదు. దానిని నీమనస్సున కెక్కునట్లు చెప్పెద.
వినుము. మనము వీనికులములోనివారముగాము గాన వీనిరాక్షసరాజ్యమున కర్హు
లముగాము. ఇట్లు దానింగోరమిచే రావణునియందుఁబోలె వీనియందు మనకు పగ
వాఁడనుశంకయుఁ గలుగ నేరదుగాన వీడు మనల విడువఁడు. వీని కిరుగుపొరుగురాజు
లముగాము గాన వీడు నందు వెదకి మనలను బ్రహరింపఁడు. మఱియు రాక్షసుఁ
డగు నీవిభీషణుడు రాజ్యకాంక్షచే వచ్చినవాడు గావున నందులకై మనచేత రావ
ణుని జంపింపనున్నాడుగానఁ దనయీకార్యము చెడననుభయముంబట్టియు మన
కష్టకారముచేయఁడు మూర్ఖులగు రాక్షసుల కింతయాలోచన మెక్కడిదందువా! రా
క్షసులందునుగొప్పపండితులుగలరు కాన విభీషణునివలె గ్రహించుట లెగును. † ఇట్లాతు

* రావణుని రాజ్యభంగము కలిగించుటల వాంఛలమునందుఁ బుట్టినరాక్షసుడు వారిరాజ్య
మన కాలోపదవలయునగాని యిష్టకువంశమునందుఁ బుట్టిన మఱి వారాదేశముండదుగదా. కనుక
మనకు సాహాయ్యముగనుండి శత్రువులమీఁద తివ్రతాపమును బాసి వారి నోడించి రాజ్యము గయింప
వచ్చుచున్నాడు. అని తివ్రోక్షము.

† ఇందుకు 'అవ్యక్తాత్మ ప్రదుష్టా దేవధర్మస్త్వీక్షణతాః ప్రకాశస్య మహా నేమ ప్రతోఽ
స్యభయపాగరికుఁడైతేవం గమిష్యన్తి తిప్తాద్వాహ్యో విభీషణః' అనఁమాలు. 'ప్రదుష్టా' అనుటకు
'ప్రపాప్తా' అని గోచించరాకలపాతము. (ప్రదుష్టా దే) విక్కిరి వట్టలైనవారు, తిక్కిరములను
నేలుపడి యుండునట్టివారగుట, (అవ్యక్తాత్మ ప్రదుష్టా) పడటము లేకయుండను. మనవాలో కొందఱు
'చెవులు' అనిరి. కొందఱు 'వికారింపుడు' అనిరి. అంతేకాని పడకలవారు గారెవరు. (సంగతాత్మనభ
విష్యన్తి) వారు కలసిమెలసియు నుండను. మనవాలో విభీషణుడు సుగ్రీవం శాంశ్య చంద్రేశ్వర్య సుగ్రీవు
ని వానినిజూచి 'యదవత్తుడును' 'విశేషములివాడు' 'ఇమ్మ రామనిక' 'దేవుఁడు' అన్నపుడును పిక్కి
మోమై యుండిరి. ఇట్లు దుష్టులు పడరికయు కలసియు నుండనుగాని రావణ విభీషణులు పడనిమును
నను కలయిక లేమివలనను నేలుపడఁగూడునని భావము. (ప్రకాశస్య) 'ప్రకాశ మ్మ కల్పనాన్యదమరా
గజ' అన్న యమలోక్తిచొప్పున వీరిధ్వని వాయువలె యమరాగితములును సూరించియున్నది.
(మహా నేమ) వీరిధ్వని విన్నవారికి వీరి యశక్తితిమును బూరింపక నిలుపోపఁజాలనియై తోఁడం
చునట్టిది. (ఏమ) నేమ మీ కుపదేశింపవలయువా? మీరునూడ వివేచి. (ప్రతోఽస్య భయపాగరికు)
'వ్యసనేషు ప్రహర్తారా' అన్నట్లు రావణుడు మనలను జంతువని భయపడివచ్చినాడు. (ఇతిభేదం గ
మిష్యన్తి) ఇతి=ఈ కారణమునట్టి, భేదం గమిష్యన్తి=కొందఱికి మఱికొందఱిలం భయములిట్టి
గా వారు వారినుండి నేలువడుదురు. (తిప్తాత్ గ్రాహ్యో విభీషణః) కాబట్టి యట్లు అన్ననుండి
నేలుపడిన విభీషణుడు తిక్కిగహించు దగినవాఁడె.

లు ఎవ్వటిని చరస్వరము కలతలేక సంతృప్తులగుచునేయుండురుగాని యొకరితో కరు కలసిమాత్రముండరు. ఈ కారణమునుబట్టి యవనరముకలిగినపుడు, పరస్పరః వేటువడుదురు. వీనికంతధ్వనిఁజూడఁగా మిక్కిలి బెట్టినముగా వినఁబడుచున్నది గ బలీయుండగు రావణునివలన వీనికి భయముగలిగియున్నది. ఆభయమువలన ఆత్మ తుణముగోరి మనయొద్దకు వచ్చినవాడగును గాన వీనిని బరిగ్రహించుటయేతగుఁ

• 'దుష్టఁడైనను జ్యేష్ఠునిని అనువర్తించుట యేక దా ధర్మము' అందువా? నాయన తో బుట్టువులందఱు భరతునివంటివారలుగారు. 'తండ్రికి గొడుగులు నానంటివారు

* ఇందులకు 'ననర్ప భ్రాతరస్తాతే భవన్తి భరతోపమానమద్విధావా పితుఃపుత్రా స్సుప్త్యాహో భవద్విధా' అనిమాటము. విశేషార్థము:-దుష్టఁడైనను జ్యేష్ఠుని అనువర్తింపవలయునేకదా. యని య గఁగా ఈధర్మము సర్వత్ర గలుగవలయువచ్చును. (నర్పభ్రాతరః భరతోపమానభవన్తి) తోబుట్టు లందఱును భరతునివంటివారుగాను తనరిల్లి కైకయి రాజ్యతుల్య యగుటవలనను, కైకకు వరముఁ గి యుండుటవలనను తనరిండ్రి రాజ్యమొనంగినను దానిని బరికల్పించినవాడై వనయనకుఁబోయిన న్ను చెలింబడి 'రాజ్యము నదియే నీవే గయికొనుము నేను నీకు దాస్యమునేపెదను' అను చెప్పవారు. భరతునికంటె వేఱొకఁడుగలఁదా యనట. ఇటువంటిప్రసక్తి లక్షణునికే లేనందున వరిని పట్ట హింపగదము. (మద్విధావా పితుః పుత్రాః) తండ్రికి వాడుట్టిపుత్రులుగాని కలగరు. ఇట్ల రాముఁడ కలిగినది కలిగినట్లుగా యథార్థమున జెప్పటచే ఆత్మప్రళంపాదోపమములేదు. 'కృపావాచికత్వేన అని డంబము చెప్పికొనకుండుట ధీకోదాత్తుని లక్షణమయినను దుష్టగుఁడు 'సతాహా సప్తహాసః వస్తుషు | ప్రమాణ మన్తకర్మప్రవృత్తియః' 'సంకేహస్వప్నములయిన వస్తువుల విషయమైన వస్త్రము యినవానికి తమమనోగతులే నిర్ణయమునేయు ప్రమాణము' అని తిన్న వజ్రమునిగాను తనమనోగతి ప్రమాణముగాను జెప్పికొనటయు పాపముగుఁడు 'పన్న గావ మాభావే పరివ్రం పక్షి నేనితే వైవ య మహాంక క్తః పరిగ్రస్తుం నాననా' అని తనగమనశక్తివల్లించుకొనటయు యథాగ్లోక్తి యగుటంబట్టి ప్రళంపాదోపమము నొందరు. లేక (మద్విధావా పితుః పుత్రాః) తండ్రిగలవారిలో నానంటివా రెవ్వరి నులేరు. అటువదివేలయేండ్లు రాజ్యమునేసి 'మహాతాపనా' అని పెనుతపముచేసినవమ్మగని నన్నె డఁబాసినంత నే నిలుబాపక లోకాంతరిగతుఁడయినటువంటి తండ్రిగలవాఁడు నేనుదప్ప. మఱొక్కడి నులేదనట. లేక రాజ్యమున కర్హుఁడనై తండ్రి తనముచ్చచే నొనంగిన యాచారాజ్యమునకు కైకమ న విప్పుము కలుగఁగా అందులకు కలహించక పిల్చివనమునే పొటించి 'పెక్కుదినములు వివాహము చేయ సన్నుతించి వచ్చినవావలె మఱి రాజపుత్రులగులరా యనియు నిర్ణయము. ఇట్ల కుగ్గిపునికి 'పరియ బలమ యథాగ్లోక్తి యగుటంజేసి యాత్మప్రళంపకాదు. (సుప్త్యాహోవా భవద్విధా) స్నేహితులుగా ని నీవంటివారు కలగరు. నీ సాహసత్వమును సామాన్యముగా కుక్కదులకుఁ గలుగునదిగాదు. ఇంకా లము గడవఁగా నీవు విచ్చనట్లు చెప్పినగడువు లొంత యతిక్రమించినంత నే ప్రళం పక్షిరుఁడనై నేక ము 'త్యాంతు నిత్యాదతిక్రావ్రం చానిమ్యుని సగాధము' 'నిత్యము నుజ్జంఘించిన నిన్ను నీంధువుల తో జంపెదను' అని కోరించి లక్ష్యమనింపవఁగా వాఁడును చెప్పఁగూడఁకూటలెల్ల ని వ్నావేసపుడు ను మాయెడల ప్రేమాతితయనున ప్రకటించినవాఁడు నీవంటి కుక్కదుఁడు లేదనట. ఇటువంటి పురు షులు లోకవ్యవహారమునం దరుదుగాన రావణుఁడు వీనిని కలువఁజూడఁగా వానినుండి నీడు నేలుపడి వచ్చి యుండఁగూడదనిభావము.

గలుగరు. సుహృదులు నినుబోటివారలుగాని కలుగఁజాలరు. ఇట్టిధర్మాత్ములు లోకము న నగుదుగాన రావణుడు తోఁబుట్టువనిచూడక నీని బీడింపఁజూడఁగా వానినుండి వేఱవడియే వీడు రాఁగూడునుగాన పరిగ్రహస్యఃజే' అనిచెప్పెను. *రాముఁడిట్లు చెప్పఁగా మహాపాణ్డం డగునుగ్రీవుడు. లక్ష్మణుడును దానును లేచి, ప్రణతుఁడై శరణాగతిపూర్వకముగ రామునితో + 'ఆరాక్షసుడు రావణునిచే రహస్యముగాఁ బంపబడినవాఁడని యెఱుంగుము. నీవు ఉచితకార్యము లాచరించువారలలో ముత్తముడవు. కాన నీకుఁ దెలియనిదిగాదు. వానిని నిగ్రహించుటయే యుక్తముగా నాకుఁ దోచుచున్నది. అనఘా! మహాబాహూ! ఆరాక్షసుడు, కుశిలబుద్ధిచే రావ

* అంత సుగ్రీవుడు నీతిమాలవన విభీషణుడు త్యాజ్యుడని భూకంపజాలక విభీషణుని దెడల రామునకిగల పక్షపాతాతిశయము కాచి వానిని పరిగ్రహించియడం వానిభాషము తెలియజేయుచు వాడు రామున కప్పు డమి యవస్థము నేయునో యుక్తమవశమున వ్యాకులుడై విభీషణుని శరణాగతి యొకటికంటెను తామను లక్ష్మణుడును జేయు శరణాగతులు రెండును ప్రబలముగాఁ జలచి లక్ష్మణునిగూడఁ తేర్చుకొని శరణాగతిపూర్వకముగా విభీషణుని నిగ్రహింపఁ ప్రార్థించుచు వ్నాడు. ఇందులకు మాలము. 'ఏమగుక్రస్తు రామేన సుగ్రీవసైన్యవల్లభ! ఉత్థాపదం మహాపాణ్డ! ప్రణామో వాక్యవ్రతీ' అనిమాలము. (రామేన ఏమయి క్తః సుగ్రీవస్త్వ) ఇటు కుకారము వై లక్ష్మణ్యము ను జెప్పవలెగాన రాముడు తమతో అవకూల్యము చెప్పటంబట్టి అరిఁడు బోయినదారి నే పోవుట ప్రాప్తయింపఁడఁగా మాయుని నినికి వేలుపడి యరిచి నివదారి నే తెచ్చుటకు ప్రయత్నింపకు భేదమున సూచించుచున్నది. (నహలక్ష్మణ!) లక్ష్మణునితోఁగూడఁ తిరికింపెను ఆ ప్రతినిఁడని లక్ష్మణుని 'లక్ష్మణస్యాగతి' అని మొదటనే కూర్చుకొన్నట్లు ఇప్పుడును ప్రపత్తికి నరికిని కూర్చుకొన్నాడు. (ప్రణామ!) శత్రువుచేసిపప్రపత్తియే ప్రపత్తిగా? అవకూలుగుచేయు ప్రపత్తికిని మనము కరఁగవలసినా? అది విభీషణుని యొక ప్రపత్తికి అపవదముగా రెండు ప్రపత్తులు చేసివాఁడనట. (మహాపాణ్డ!) తిరిగి బయలుదేర్చుకొన్నముగాని స్థితియందును రాముడు శరణాగతిసాధ్యుడు అనుజ్ఞానము గలవాడు. (ఉత్థామ! ప్రణామ! ఇదంవాక్యవ్రతీ) రాముడు తా నేదిచ్చి నీవు చెప్పినది చేసెదను అని చేసులార నివశిల్లా ముహుని లంకిరిమ్ము లేవెత్తునని గాలిపుట్టినట్లుగా ప్రణతుఁడై యావార్తను జెప్పివాఁడనట.

+ ఇట్లు సుగ్రీవుడు ప్రపత్తుఁడై ప్రపత్తులవాక్యమును రాముడు విని నవధరించునని 'రావణే నవణిహింకు' అని ముందు విన్నవించినదాని నే మరిల విన్నవించుకొనుచున్నాడు. 'రావణేనవణి హింకు తిమహేనా నిశాచరకు! తస్యాహం నిగ్రహంచ శ్చేక్షియంతిమతాంబి' అని మాలము. మనువు చెప్పిన మరలఁజెప్పటకుఁ బ్రయోజన మేమనఁగా విభీషణుడు శరణులన్నవాటచే అపవ్యాధిస్తుఁడై యుండునప్పుడు నే నామాట చెప్పితినిగాని మది మనస్సునఁ దిగియుండుదు. విభీషణుఁడెవరి నే నేమను శరణుఁడొరఁగా నిడద తెలిసియే నామాటను వినుచు మనువు చెప్పినచే మరల మనకునదగులఁ జెప్పట. (నిశాచరకు!) దొంగలవలె నడిరార్థిలో బయలుదేరి పరిహింప నేయుచు దిగునెచ్చి మని దీనిస్వభావమును మనస్సునఁ దగులనందున నేకదా దీనిని మనకు సహకారి యని చెప్పినట్లయ్యె నట. కావున నే (నిశాచరకు!) రాత్రిందిగు రాక్షసుఁడన్నాడు.

+ ఇందులకు 'రాక్షసోత్తమాబుద్ధ్యై నవన్వేదయదహగతి! ప్రహర్తుం త్వయి విశ్వశే ప్రచ్ఛన్నమువానఘ! లక్ష్మణోవామహారాజో నుద్యస్థునివై స్పృహ' అనిమాలము. ఇది 'నవధ్యస్థునివై

ఋదు పంపివుచ్చగా నిటవచ్చి తనకలయాపు గప్పివుచ్చకొని నునకు నమ్మికగలిగి యానమ్మకముచే నేమటియుండగానినో, లేక ననో, మటి లక్ష్యమనినో, ప్రహర చుటకున్నాడు. కాన మనము మంత్రులతోగూడ, అట్లు వధమునకు పాలు గాన వచ్చును. ఏలన వీడు కూర్చుండగు రావణనితమ్ముడుగదా ! ఎట్లు నమ్మవచ్చును అనిను. * మాటలపాం దెఱిగినవానరసేనాపతి సుగ్రీవుడు రఘుకులలెలకుండు; వాక్యకుళలుండునగు రామున కిట్లుచెప్పి యంత ప్రణయరోషమున మాటాడ యారకుండెను. † రాముండును సుగ్రీవుడు చెప్పిన యాపలుకువిని యందులకు న హారమేమియని విమర్శించి యంతకిం బను శుభంబగు వాక్యంబున వానరోత్తవ

స్సహ' అనిమాటము. ఇట 'నవధస్పదినై స్సహ' అని గోవిందరాజాదులపాతము. విశిష్టాధ్యక్షుఁ (అయ్యారాక్షసుఁ జిత్తయలుధ్యానస్థిః ప్రచ్ఛనః ఇహ అగతిః) ఈరాక్షసుడు కటిలబుద్ధితో రా ణునిచే పంపబడి ప్రచ్ఛన్నుడై యిటవచ్చివాడు. నీనజాతియగువీడు స్వభాతి కార్యమచేయ రాని భారీకులగు మనకు కార్యమచేయఁడుమీ. (ప్రహర్తవ్యైర్విప్రైః సీతవన్ధివట్లు వీడును కారికాడు. అట్లుకాకపోవుటమాత్రమేకాక నీమ్మ బాధలు పెట్టును. దోహద్యవ్యతిస్సవ్యాత్ అని వానియందు దోషములున్న ను మాకు సప్తకమే మున్నటివాఁడుగనుక నట్లు చెప్పటమ పరిహారం బుకై (మమున) 'నమ్మ నగొట్టును' అన్నాడు. 'శ్రియిఃశ్చైర్నిమాపన్నే కింకార్యం నీతి శూచు' 'గో గాంతిపర్యుగిగ నే నీతితో' వాకులచేయ' యనియు 'మహ్యోవాధవద్విధా' 'నిమబోటిమహ్యుడు గాని గిలుగు' అనియు నీవు తిలఁదియున్న వానిమమందుగూడ బాధ పెట్టమఁజూచి వీడు (లక్ష్మణేహ) 'మహా ర్తమపి జీనామః' 'లక్ష్యమనివిడిచి మహా ర్తమగూడ బ్రతుకము' అని నీక చెప్పిన లక్ష్యమగూడ బాధ పెట్టను. శరణాగతగుండునెడి మొక పెంపున ఒక రాక్షసుడిగాన మ మ్మిరువురను నీవు పోగొట్టుకొనుటకుఁగదా పూచుచున్నావు. ఇట సుగ్రీవుండు 'మయి' 'లక్ష్మణే' అని తనకును లక్ష్యమనకును అవర్థములు రాఁగూడునని చెప్పట రామనకు స్పష్టమగుటకంటె స్పష్టత లవ్యసము మహంత మర్తముల నొప్పించునని తిలఁచి దానిలెప్పి విభిషణుఁ నగ్రహించుటను నవర్థి చుటకై యని తెలియునది. (అనఁ) ఈపెద్దరలు కు రాకుండుఁగాక. (మహాబాహో) నీబాహువు నిడనున్న ముప్పు పగ వానిచేతికి పట్టియిచ్చుచున్నవా-మామెడల నయయు వానిమెడల బాహులయన కాపుటగదా యుక్తము. కాఁటి (సః సచితై స్సహవిధ్యైః) వానిని నివరింపఁగా విధిపవలయును.

* ఇందులకు 'ఏవమత్నా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవోవాహీనీపతిః | వాగ్భ్రాతృవ్యక్తకలం తతో మానమపామత్' అనిమాటము. విశిష్టాధ్యక్షుఁ - (రఘు శ్రేష్ఠం) శరణాగతులకై తమ్మ వాళమునే గొనఁజూచిన రఘువుయొక్క కులమువారికిని పొగడఁదనవాడెన్నట్లు శరణాగతసంరక్షణమనందు ప్రతస్తుఁ డైనవాడు రాముడు. (సుగ్రీవోవాహీనీపతిః) శామపోయినదా నమనరించు పరిరంజనలవా ఁడు సుగ్రీవుడు. (వాక్యజ్ఞః) సమ ప్రవచనవ్యక్తులయొక్క. గుగదోషములను దెలియువాడగు సుగ్రీవు ఁడు, (వాక్యకుళంబు) ఎదిరివారియభిప్రాయము మన్నిచుకొని మాటాడ జేర్చురామునితో, (ఏవమత్నా తతోమానమపామత్) తనయాధిక్యమును తెలియనివాని మనముచెప్పన జేమిగలదు. అన్యథయ రోషమువలన మాటాడకుండెనుట.

† వీరవ రాముఁడు నిదానజ్ఞాఁడుగావున సుగ్రీవుఁడు తన్నిట్లు విరంభించుటకు హేతువియని మనస్సులో నిరూపించి తెలిసికొని దానికనురూపముగా నొక బాధకై తెప్పించున్నాడు. ఇందులకు మా

నితో * 'ఈ రాక్షసుడు మిగుల దుష్టుడై నంగానీ దుష్టుడు గాక యేవానీ ! ఏ డేమి చేయఁగలడు ? నాకును నాయాశ్రీతులకును నాసంబంధిసంబంధులకును ఏ డహితము రవ్యంతఃగాని యేవిధమున నేనియుం జేయ శక్తుఁడుగాఁడు. † వానరగ

లము. 'సుగ్రీవస్య తద్వాక్యం రామకృత్వా విమృశ్యచ | తతఃకృతం వాక్య మువాచ హరిపుష్పమ్' విశేషార్థము:—(రామత్వ) రాముడు (సుగ్రీవస్య తద్వాక్యమ్ శ్రుత్వా) సుగ్రీవుడు ప్రేమాంధుడై పౌదయములంగక చెప్పినయామాటను విని; (విమృశ్యచ) ప్రేమాంధుడైనవానికి పరిహారమే యిది విచారముననీ, (తతః) సుగ్రీవుఁ డీక రామునకు తన్నగుననీ చెప్పటకు వార్తకులుగని శత్రువులకున్నపదప, (తతఃకృత్) ప్రేమాంధ్యముచెల్లమండగా తనతో మాతాడునట్టి కలఁకయెల్లమ పి? తన్ను అనునర్థమయియున్న చేయఁజాలమాటను, (హరిపుష్పమ్) సుగ్రీవునింగూర్చి-రాజయ్యును నీకులైన ప్రేమాంధుడయ్యు నుండుటలట్టి హరిపుంశ్వుడనీ ఋషి కోపయాడుచున్నాఁడు (కవాచ) చెప్పెను.

* సుగ్రీవుడు విభీషణుడు క్రూరజాతియగు రాక్షసుఁడుగాని జాతివ్రాత్యముచే రామునకు యార్థముగలిగించునో యని భయపడఁగా రాముడు తనసర్వశక్తిని తెలిపి యట్లు భయపడ న క్షమించి చెప్పచున్నాఁడు. 'సుదుష్టోవాప్యపిష్టోవా' మేమనఁగదా! సుదుష్ట మప్యహితం కర్తం మనోశక్తః కథంచన' అని మూలము. (సుదుష్టోవాప్యపిష్టోవా) మీరు చెప్పవట్లు మధ్యదైవంగానీ మే చెప్పవట్లు అదుష్టుడైనవాగానీ ఈ రెంటిమీరని ప్రయోజనములేదు. ఎందుకా? కలితాగరుని విషయము మీ రెన్నివిధముల వోషములు చెప్పినను మిథ్యుడనీ నామనస్సంజం వినుము. మీకునే కెన్నివిధముల వాడు నిరోధియని హేళిపురితి విధించినను అస్థాభయశంకులగు మీకు అదుష్టుడని బుద్ధిఁగలుగుదు. (కమేవరశశిచిర) మీరు తలచినట్లు మీరు బాధపడఁడవుగాక. ఈయక రాక్షసులకు భయమయిన మీరు రామునిఁ బుత్రులై నందుకును? నిండుమయి: వారు మర్త్యులని యేక్షింపవచ్చునా యందుకేని (మమసూక్ష్మమప్యహితం కర్తమశక్తః) నాకు అతిసూక్ష్మమైన యపరాధమున జేయుటమిది విశేష శక్తిలేదు. 'రామాన్యాయామపిష్టో యస్మరోశోమహత్తర' అని హనువారు నవనములు హనుసాబాసువులను జూడఁగా ముష్కచేరిగాని యహితముచేయ నీడు శక్తుఁడుగాడు. శివుడని యనుకూలుఁగా నన్ని మేమహియుమవుదు మీరు నిన్ని బాధపశక్తుఁడుగానా యుగా (కథంచన) ఎట్లును శక్తుఁడుగాఁడు—ప్రశ్నియుండునుహించిన నాబాసులను మఱిని వాదపెట్టడు అట్లు చేయఁడు.

† ఈ రాక్షసజాతి క్రూరమనఁగించి భయపడుచున్నాఁడు జాతియవారు లోకమున క్రూరజాతి యని పేరుగలవానికెల్ల ఆవాచాసను నొక్కపట్టనడఁపఁజాలుమనఁజేయని తనవ్యిమును తెలుపుచు న్నాఁడు. 'హివాకోదానవాకోయక్షో' పృథివ్యాం యేదనిశ్చహా! అన్యత్ర గం తా వాన్యా మిచ్చకో బాంధవశత్రో' అని మూలము. విశేషార్థము:—(హివాకోదానవాకోయక్షో) 'హింసలు వో యలు' అట్లు మిఠివాదులు హింసజాతిలోని యవారిని భయములు. ఈ మధ్యవర్గములు పరస్పరముగల పగములచి ముల పీడించుటకై యుక్తిగాఁ జేసెదవలెను అనుట. (పృథివ్యాంయేరాక్షసా) లంకలోనుండు రాక్షసులేనామ పంచాశత్రోటి విస్తీర్ణముయి: భూమియందుగల రాక్షస జాతియందయు పూర్వోక్తలయిన హింసాదులతో నీకలంకులై చేసెదవలెను, (అన్యత్ర గం తా వాన్యా మిచ్చకో) పరం నొక్కపట్టఁ జంపుటకు మనలమెల్ల మెదు. అన్తములను శస్త్రములను మఱి రెం

దానవీ! ఈరాక్షసజాతి యొకటియేకాదు. పూర్వజాతు లనబడుచుకొనులున దానవులును యక్షులును మఱి లంకలోనిరాక్షసులేకాక భూతలమండలి వనస్తరాక్షసులును ఒక్కటిగాఁగూడి పయనై తివచ్చినను, నాకిచ్చుచున్నా ! వీరినదఱిని, ఆయుధాదు లక్కఱలేక ప్రేలికానతో అనాయాసముగఁ జంపివై తునుజమిమునువు ధర్మాధికారములేనట్టి తిర్యక్కగు రావురము తా నొక్కటి, తన పగవా

డవ ప్రేయసుడు. ఒక ప్రేరేచాలును. ఆ ఒక ప్రేలంతయువలదు దానియం దొకానొకభాగమగు కొనవలెను చాలు. ఒక యాయుధముచే జంపవర్తముగాని క్రిమికీటాదులను ప్రేలికానతోరాచినట్లు రావలెను ననుట. అంతటివాడవేని మగపగవనిగూవు మాపగండులయేల? అన్నచో (ఇచ్చుకో) ఇచ్చుముంజిన చేయునును. ఇచ్చిలేనందునఁ జేయలేమనిగాని శక్తి లేనందునగాను. అయితే మనకు ప్రాపనమయినచోట బాధపెట్టిన రాక్షసునిఁ జంపుట కిచ్చులేకుండ నేల? యన్నచో విభీషణునివలెనే నాడును ఉసులుతోనే తలవాంచి శరణుఁజొచ్చు నేని వ్యర్థముగాఁ జంపుటయేల యనితలంచి చంప నిచ్చునిలెను. (ఇచ్చుకో) జంపుటకు ప్రేలికానిగూడదును. నాసంకల్పముచేతనే నాకమునేయఁజాలును. అని సుగ్రీవునిభయము నిరర్థిమటకై తనయొక్కరత్నమును విషయూహించుచున్నాడనియు గ్రహ్యము. (పాశ్చాత్యేశ్వర) నేను శత్రుఁడనుగానియెడల సహకరుఁడనునపు పనిచీర్చున్నాడనపుకా ప్రేమాంధ్యమువలన నాబలమెఱుంగకపోయినను నీబలము నాకుఁ దెలియకపోయెనునా? యనెను.

* ఇట్లు తనబలమును ప్రకటించి దానివలన సుగ్రీవుఁడు మనసు తిరిగి యాభిముఖ్యమునొందిన యుగళముఁజూచి, 'నేను బలహీనుఁడనేకానీ, వాఁడు బాధకుఁడేకానీ, వానియపకారమువలన నాప్రాణములేపోనీ, అప్పటికిని వాని నిగ్రహింపరాదు; పరిగ్రహించియే నీజయమును' అని 'యుదులకుఁగ్రహణముగా సాత్త్వికులమస్థించిన యొకయితిహాసమును జెప్పిన విను'మని కపోతాభ్యాసమును జెప్పవన్నాడు. 'శ్రూయతేహింకపోతేన శత్రుశృంగమాగతః । అన్యశ్చ యథావ్యాయం సైశ్చశ్రీహస్తైర్విమన్త్రితః' అని మాలము. విశేషార్థము. — (శ్రూయతే) 'స్తర్మతే' అనక 'శ్రూయతే' అంటు శ్రుతివలె ఉపాశేషమైనదని తెలుపుటకు. ఇటు నిర్తమానమున నిర్దేశించుటచే సుప్రదాయనిచ్చేయలేక వచ్చినదిగా తెలుపుటకు, (శ్రూయతే) శ్రవణమునీయుటకే శక్యముగాని అనుష్ఠింప శక్యముగానిది (హి) ఇత్యైవరాజ్యమునందుఁబోలె వానరరాజ్యమునందును ఇది ప్రసిద్ధముకాదా యేమి? (కపోతేన) కాస్తాధికారముగా విఠ్ఠీనులగు మనము తిగ నా తగదా యని విచారము నీయుచున్నాము. కాస్తాధికారములేని యొంటితిర్యక్కు లగును తిగవని విచారమునీయక యిది యనుష్ఠించినది. ఇట్టికే యనుష్ఠింపగా ఇక మనకుఁజెప్ప నేల? (కపోతేన) అదియొక్కటి యసహాయమైనది యిట్లు చేసింది. ససహాయులమైన మనము చేయవలయునని చెప్ప నేల? (కపోతేన) ఈ యొకవచనమువలన, స్వారస్యమేమన- ఈకపోతము తానొంటియై తనశత్రువును విషేధించుటకు మనవలె పరికరము లేకుండుటవలన తన యభిమానముతోఁజేరినపెంటిపక్షి సన్నిహితమైయుండి ప్రేరేపించుటచేతను శరణాగతరక్షణము దానికి నేర్పించినదని సూచితము. (శత్రు)పావురమునకు బోయవాడు సాక్షాచ్ఛత్రువు అయినను అది విచారమునీ యదయ్యె. విభీషణుఁడు మనకు సాక్షాచ్ఛత్రువుగాక శత్రువును సంబంధించినవాఁడనుటాత్రమేయైనను విచారమునీయుచున్నాము. సాక్షాచ్ఛత్రువునే ఒక తిర్యక్కు రక్షింపగా శత్రుసంబంధిరూత్రుని మన బోంట్లు రక్షింపనియెడల మనసౌరుష మెందుకు? ఇట్టి మనసౌరుషమునకన్న దానితిర్యక్త్వమే మేలు. (శరణమాగత) 'శరణంగృహరక్షిత్రో' అన్నట్లు శరణమనగా గృహము లేక వానస్థియు. అబోయవా

దగుటోయ తా నున్న చెట్టుపట్టునకురాగా వానిని చలిపోగొట్టుట మొదలయిన యువచారములచే దేవతనిలె నర్పించి న్యాయముచొప్పున తనమేమిమాంసములనిచ్చి భుజింపు మని నియోగించెను. ఇది యందఱకును విచిత్రమేకదా. * వానరో త్రమా !

దుఃసాపురము వసించియుండిన పృథ్వీమూలమునకు దైవికముగా వచ్చివాఁ డింతే. (పోలంబింకిర సాబిడ్డా వాక్యమాహవనస్పతిమ్! శరణంహిగతోఽస్త్వస్య దేవతామహవాసిమ్) 'వాడు శిరసున చే నొచ్చుగీరించి పృథ్వీమూలమున బిడ్డను ఇందుఁ గాఁపున్న దేవతను శరణుఁజొచ్చితిని' అని సాపురము వసించు పృథ్వీమూలవలె దేవతనురూపియై శరణన్నాడుగాని సాపురమునఁజూచికాదు. అట్లు చక్కఁ జెప్పెనుగదరాకయే లెమ్మఁజూచి శరణు అకయు మన్నిబోయెడు కపోతము విచారించక రక్షించిది. మనసా 'త్యక్త్యాచారాంశ్చపుత్రాంశ్చ' అని బంధువులను దిగబడిచి స్వవేకర్ష పూర్వకముగా 'రాఘవేశ్వరీణంబి' అని యెక్కు మంబులూర్చియే శరణు అని చెప్పివేళిరుణులం జూచి విచారము నేయుచు వ్త్తాము. (శరణమౌగితి) విధిఁబఱుడు, పాకుటస్థపురుషుడైన రిఘువంశము రాజ్యమునకును నైఃసంవాదము శరణాగతుడగు రాక్షసుని రక్షించుటను పురస్కరించుకొని ఆశీర్వాదమువాడె యగునన్న అట్టి రాక్షసుడేయగు తాను 'శరణంబి' అని శరణుఁజొచ్చివాడు. కపోతమో యట్టిపేగువు లేనియు లేక తానున్న విధమునప్పటియే పేగువుగా వోయివాఁ డిచ్చించుచు, (అచ్చింశ్చ) పోయివాడుగాన నహ శక్తినివలెనుబుట్టియు భార్య పరమాంబిగావచ్చును. అట్టియు వాని కాపావచ్చిరని ఉత్తేక్షించుల నేయు వానివిధించునపాయము నడకములయు నందుట ప్రాప్తమైయుండ అతనికి మెదెగాఁదలచి చలిపోగొట్టుటనై అగ్నియంటచేఁ జూడఁబడినా. మనసా 'సన్యతామేషురీత్రేణ శక్తేఃసవిదైస్సహ' 'దీని వినిమంఁగులతోఁగూడ శీత్రంబయి నధింపవలయును' అని వానిసంబంధపర్యంతము చక్కఁగా న్యాయమయ్యారము ! (యథాన్యాయం) న్యాయముచొప్పున—శత్రువువారాధించుట లెక ప్రాప్త మనియేకాని అతికరుణాహిమని కాదు. (యథాన్యాయం) అని నీవర్తియవలె ననుట. లేక మంచి యిదియ నచ్చివచ్చుటచేత పరశురామచేయిగో విమానము కొంచెమున లేక యుట. లేక క్రియించినా మలలే నందకలేక మనియు నధము. దీనిరహస్యములు తెలుసుటయ్యై మేగావచ్చునై శ్చిహంబై) స్వతల్లియు-అట్టి స్వరూపమునందును స్వీకృతుడైవదానియందును వర్తించును. పక్షులకు నెహమువేలు అట్టి వేలు అని తెలియనందున నేహమునే నిప్పుగాఁద్రుంపించి యునునగానా గానెమని నిలచియున్న దివనాం పములచేరినటు. నేహమువేలు అట్టి వేలు అని వివేకముల మనమున దా సంబోధించుచున్నాము. (నిరర్థినిశ్చ) తిన్న వాతముచేకొని విండుఁజెట్టిరని.

* ఇందులకు 'సహితిం ప్రతిజగ్రాహ భార్యపూర్వైవనిమ్ ! కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కంపునర్తద్వి ఛోదా' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(స) నందనశ్రేష్ఠునిపూర్వయోగ్యమగు మన హృదిజాతియందుఁ గాని శరణుడై రిఘువంశాధిపతిములందుఁగాని పుట్టినది.(స) భార్యనిరహము ముగిసెద్యెనది.(తిం) జాతిచేరి నే శత్రువైవవానిని—జాతిచేరిన స్వభావముచేరిన యుద్ధమయ్యెనవానిని, (భార్యపూర్వైవం) లేనభావయందుఁ బోషింపినదై సహధర్మ హరిణియైతిన్నెనఁబాయనోపనిభార్యను, దేహమును ప్రాణమును బాపివట్టు బాపివదానిని, (అగతంహి) వచ్చినవానిని. తానున్నచోటికి వచ్చుటయే వానినిరక్షించుటకు పేగువుగాఁగొన్నదనుట.(అగతం) ఉపాయంతరికూమ్యుడను వివేకానుష్ఠానై కరతుఁడును అను తాప లేకముగాని అనుకూలమునమాటగాని లేనివాఁడునై వచ్చినవానిని, (కపోతః ప్రతిజగ్రాహ) రక్షించుటకు యోగ్యముకానిజాతినిజెట్టిన కపోతము, వానిని త్యజించుటకు పేగువులు పెక్కులుండినను స్వర

అపాపురమునంటిది, తనభార్యనుబానిసయ్యారాగానే ప్రతిగ్రహి-
చెనుగదా? ఇత ననుబోటివాఁ డేమిచేయవలయునో చెప్పనేల? * కణ్వమహర్షి:

క్షణము జేయవలయునట్లు పరిగ్రహించితిది. ఇట (భార్యపార్తారం) అనుటవలన భార్య ననుబోటి
శత్రువును బోయవలగడ పాపురమునంటిది పరిగ్రహించితిగాన ఈశిష్టవారమువలన ననుబోటి
భార్యపరీక్షయైన రాముడునుచ్చినను పరిగ్రహించవలసియుండును జూడే. అని రాముడు చెప్పిన
యిది, (అగతం) పాపురము బోయవని నంగీకరించుటకై వాడనుష్ఠించిన యుపాయమంతయు అది వా-
నుచేయు వృక్షముకడకు నచ్చుటమాత్రమే. ఇదిగాక వృక్ష దీప్తతగుర్నాచ్చి 'కపాత' అన్నమాట కపాత-
వివరము. ఇట 'సహి' అనుటచేత నేకపాతము గ్రహింపబడఁగా మరల 'కపాత' అని చెప్ప నేల? య-
నో 'శ్వేనకపాతాశ్వానమునవలె కపాతశరీరముదాల్చిన జేవుడుగాని మునిగాని యిదికాదు. శ-
ర్మోక్తమైన ప్రాకృత కపాతమేయని తెలుపుటకని తెలియునది. ఈకపాతము పురాతనధర్మవిశేష-
లచే గజేంద్రాదులవలె తివ్యకృయినను ధర్మానుష్ఠానమును యోగ్యమయ్యెను. 'కపాత' అనుటచే తి-
క్కుగుటయు, కాస్త్రానిధికారిత్వమును బుద్ధిమాంద్యమును తెలియునది. (వానరశ్రేష్ఠ) వ్యాసు! వానర-
వాచమును వివరా. అందు కేవల వానరము శరణాగతుని రక్షించెను. వానరశ్రేష్ఠుడనగు నీవు స్వ-
తిధర్మమగు శరణాగతిరక్షణము నేలపూనవు. ఆనందమునుబట్టిరాడఁగా నేను శరణాగతిరక్ష-
మును వర్జియను నీవు దివ్యమంజవాడనైకవా యున్నావు. (కింపునర్త ద్విధోజు!) తిర్యక్కుముక్కు-
యనుష్ఠాన ముట్లగు నేని, రఘువంశముఁబట్టిని ననుబోటికి నాకు మో యంతి చేయవలయును. (మద్వి-
ధుః) శరణాగతిరక్షణముకై పడగను త్రియున్న రఘువంశముఁబట్టి 'మద్విధర్మ సహస్రాణి లోకస-
చరతాపితమ్ । పాంతురస్యాత్రేపత్రస్య ఛాయాయాం జలెంతమనూ' అని యునుచివలసంపన్నమను-
లోకరక్షణమందు దీక్షితుడైయుండిన చశరఘనకు పుత్రుడనై, వేద్య విద్యామిత్రములగు శిష్యుల-
నై, మహాయోగియగు జాతునితోడ సంబంధముచేసి, 'సామావిగ్రహవాక్ ధర్మ' అని రూపాంత-
ధర్మమే నేనుగాఁ బ్రతిధిగాంచి 'మర్యాదావాచ లోకస్య కర్తకారయితాచన।' అని సర్వలోక-
యను అనుకంఠమట్టి ధర్మానుష్ఠానము గలిగియున్నట్టి నేను, ఇప్పుడు శరణాగతుని హింసించు నీని లో-
మెట్టివగును. (మద్విధుః) నావృద్ధును వెనుకఁజెప్పెను. సామాన్యముగా 'ధర్మదీక్షుర్నపాదామ్
అను మాటోటివానికి సప్తమండ్రైవవాడు. (మద్విధుః) నాటోటివాడు శరణాగతుని త్యజింపఁడు-
అవధ్యులైనవారిని ఇధింపు రావణాదులకుగదా పట్టికార్యము నుపదును. (జను) శరణాగతుని ద్విజ-
యవానిజు మెట్టివగును? (కింపునర్త ద్విధోజు!) 'దోషోయస్యతీతస్యస్యాత్' అని దోషముబుద్ధుల
శరణాగతుని త్యజింపరాదని నేనుజెప్పిన యంతయును ఆతిర్యక్కు దీక్షింపిపోయినది. ఇదివివాదము
యే నేనుచేసినను ఆతిర్యక్కు చేసిననేచేతి మింగేకాని మఱి యొచ్చులేదే యనిభావము.

* శాస్త్రమునం పథికారములేని తిర్యక్కుల యనుష్ఠానము ఉపాదేయముగాదు. ఆతిర్యక్కుల
తమస్వభావమును బట్టిమాత్రము చేసినది ధర్మమగువా. శాస్త్రవిధి ననుసరించి చేసిననే ధర్మమగును.
కాన శాస్త్రచోదనము దీనికేమియనఁగా కపాతానుష్ఠానమును బట్టియేకాక అర్హతముడగు కుడుము-
వాక్యమునుబట్టియు చోదనము కలదని రూపించి శరణాగతిరక్షణము కర్తవ్య మనుచున్నారు. ఇందులకు
మూలము. 'ఋషీకణ్యస్యపుత్రేణ కణ్ణసాపరమర్షిణా । క్రుణుగాథాంపురాగీతాం ధర్మస్థాం సర్వితా-
దినా' విశేషార్థము:—జ్ఞానహీనమయిన తిర్యక్కును జ్ఞానలం ద్రగ్రసమండ్రైన బుద్ధియును శరణా-
గతిరక్షణమునకు ప్రమాణముగా చెప్పటంబట్టి శరణాగతిరక్షణము చైతన్యము గలవస్తువునకల్గి నదియే.

మ్రోడును బరమర్షియును నర్త్యవాదియునగు కండుముని పూర్వకాలమునందు శరణాగతిపరమధర్మతోధక మగునొక గాథను జెప్పియున్నాడు. దానింజెప్పద వినుము. 'పరగతపా! చేతులు మొగడుకొని శరణువేడుచున్న శరణాగతుని 'హృగ్గుడివరన

కాన ఆచైతన్యమవునకు కపోతమునగి జ్ఞానసంకోచముచేసినను బుద్ధివరె జ్ఞానవికాస ముచేసినను ఒక పేగాని ఈ సంకోచవికాసములవలన ఎక్కువలెక్కువలు గలుగవని చెప్పబడినదయ్యెను. (బుద్ధేశ్వరస్వస్య) సకలవేదాంతతార్కమయిన రత్నహిరములను సాక్షాత్కరించినకన్యమహర్షి యొక్క (మృతేగజ్ఞునా) 'సహోవాచవ్యాసఃపారోక్ష్యం' అని పరాశరపుత్రుడుగాన వ్యాసుడు ఆ త్రుడగుటను జెప్పట్లు కన్యపుత్రుడనుటచేతజ్ఞువునకు ఆత్మత్వము చెప్పివాడు. (పరమహంసా) కన్యవక్తృతపోలు మూలన వచ్చిన సాక్షాత్కారము. ఇదినిక అరికడుపునఁ బట్టుటవరె నర్థసాక్షాత్కారమునబట్టిన యథాయము జెప్పట. (జులు) మునుపు వినుచున్నవాని నే 'వినుము' అన నేలయచ్చచో రసపరత్వమును జూడవును గుగ్రీవునకు జ్ఞానముపుట్టినకాని యదిరిప్ప విభవణుని విషయాకరించువిషయమునఁ దాను చెప్పిన విషయాలకు అరివిమరసునఁ దగులుచు నే గజమునకు 'గృహం గృహం' అని పలుమాలు చెప్పినట్లు వినుమని చెప్పివాడని తెలియుచుంది. (పురాగతామ్) నీమఃస్మృతే తెలివినఁగాను ఇప్పుడు కల్పించి చెప్పినదాగాను. విలక్షణమునప్పించుటకై పూర్వమే చెప్పబడింది. 'ఉక్తామ్' అనఁ 'గీతామ్' అనుట భగవద్గీతలపరె నిందుగల అతిగౌరవమునబట్టి చెప్పబడింది. బుద్ధులే హృగ్గునుచుట్టివే యిప్పుడు పాదుములు గానమునీయఁబడుటంబట్టి గీతలనుట. దీనింబట్టి వేదములవరె విదయు వనాదివద్ధమైనవలె. (ధర్మస్థాం గాథామ్) ధర్మములలో అసారము నీనివేరిధర్మము శరణాగతిరక్షణమని చెప్పటంబట్టి (ధర్మస్థాం) అన్నాడు. (నర్త్యవాదినా) మోసపుచ్చువాటులవాడుగాడు. యథార్థవాదియైనవాడు భూహిరివాది యైనవాడు చెప్పబడి యనిభావము.

* ప్రవర్తి పూర్ణ మగా నిద్ధింపకపోయినను నేమిగతి లేనందున అర్చనిక్షేపాప్రాయమును మాచిమ శరణాగతి తలములగు చెమడ్లు మొలగునవిమాత్రము చేసినను పోరాదు; అవిగ్రహమే కలిగించును. మరేయు శరణుఁజొచ్చినవాడు శ్రుతియునను వానికి ముఖ్యమైన శరణాగతి లేకపోయినను, హింసించుగూడదని చెప్పువన్నరు. ఇందులకు 'బద్ధాంజలిపుటం దీనం నూతనశరణాగతిమ్ | పోవ్యాదావ్యంసార్థమపి శ్రుతం పరస్తవ' అనిమాటయు. విశేషార్థము. - (బద్ధాంజలిపుటం దీనం యావస్తమ్) కాముక మైన యంజలిగాని, మానసిక మైన అంజలిగాని, వానికియైన వ్రాద్ధినియుగాని, ఇం దే దేయించుటగాని శరణాగతియని చెప్పవచ్చును. (శరణాగతిం) గృహమునూర్చు నర్చనావాని, లేక— రంజితమెవలయునని అమఖ్యములు(శరణాగతిమ్) అని అర్చనసాయనూపమైన జ్ఞానః శేషమే ముఖ్యమనిభావము.(శ్రుతిమపి పోవ్యాత్) శ్రుతిచేతెప్పింట్లు అమఖ్యముగా శరణుఁజొనిన ముఖ్యముగా శరణుఁజొనఁ. శరణుఁజొచ్చినవాని నెట్లయినను రక్షించుటన దిం గేకాని వానియందు శ్రద్ధాస్మియున్నదేయని హింసించరాదు. (అవ్యంసార్థమపి) హింసించకుండుట రక్షించు ప్రవర్ధికాంతా? పాపము పోవుటకా? శ్రద్ధాస్మి నిద్ధిండుటకా? యదంగా ఇన్నిటికనిగాను. లోకము క్రూరికర్తృడని హింసెట్టుకుండుటకు. శేషము శ్రద్ధాస్మియనంగా నీవు హింసించవలయును. వాడుశరణాగతుడగుటకై నైయుండఁగా హింసించవలెనా. లేక:—(బద్ధాంజలిపుటం) అనుకూలమగు బద్ధిగాని మాటగాని వదలిగాన లేకన్నను అంజలి మాత్రమే రాదును. 'అజ్ఞానిపరమాముద్రాక్షిప్రండుప్రపాదిన' అని స్వతంత్రునకుగూడ నేక దయను బట్టించుదిగదా యీయంజలిముద్ర. (దీనం) ఇట్లు అంజలిబంధమాత్రము లేకపోయినను కార్పగ్య

కు లోకాపవాదము గలుగకుండుటకై, వాడు శత్రువైనను, ఎంతమాత్రమును వంగూడదు. భయపడికాని, భయపడినట్లు నటించుచుగాని, పగవారిలోనుండి యొ

మును జూపు దీక్షత్విమేచాలును. (యాచనం) అంజలి మొనలగునని లేకపోయినను కార్యణ్యము లే పకపోయినను, మనఃపూర్వకముగాని వట్టి ప్రార్థనయే చాలును. (శరణాగతిమ్) అంజలిబంధాలును, మను లేకపోయినను రక్షకుఁ డున్నస్థలమును గూర్చిపోవుటయే చాలును. లేక (శరణాగతిమ్) పూర్వ స్వరక్షాభరణక్షేపసూచకముగ శరణాగతి శకలములను జెప్పి యిప్పుడు పూర్ణప్రసత్తి చెప్పఁబడెనని గ్రాహ్యము. (అశీత్రుం) సాక్షాదన్యస్రవణయినను, (నహన్యాత్) నంపఁగూడదు. ఈశాస్త్రిగ్గ విహికాభ్యుదయమునకా? పరలోకవిద్ధికా? ప్రస్థివామపరవశమునకా? యనగా (అన్యశంస్యాత్) పూర్వశంసుఁడను లోకాపవాదమును పోహించుకొనుటకు:—లేక అన్యశంస్యమనగా సకలభగవత్ భూనిమగు నయగును. ఇదియే కీ 'అన్యశంస్యం పూర్వ భర్త స్త్వర్తనీవ మయా క్రుత్' అన్న వట్టి సూక్తిగమును రక్షించుకొనుచు గావ్యము. (పరంతప) ఈసంబోధనముచే కందునకు ఒకానొకరాజంజుని చెప్పినాడని తెలియుచున్నది. (పరంతప) శరణాగతులయొడల పొదుమగుట ప్రయోజనమేమి? పువాచయందునదా వానిని జూపఁబడునని భావము.

* ఇందు శత్రువైనవాడు నిధిప్రయోగమున శరణుఁజొచ్చినయెడల హింసించకుండుటయగు కాక వారి కతియలచే పీడనగిరిపుడును, ఆత్మదని వ్యత్రుదని భేదముచేపక లేవ ప్రాణమును నశిగినిన వారిని రక్షింపఁబయునని చెప్పుచున్నాడు. 'అన్యవామివాన్యప్త' పరీక్షాశరణాగతి ప్ర ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షిర్య క్కతార్తినా' అని మూలము. విశేషార్థము. (అర్త) బాధనానా భవించుపుడు విశేషమునకు దానిని మన్నింపమైన గూర్తులలాచాడు—లేక శరణుఁజొచ్చినవయొ మును తియసరాధములనట్టి భయపడువాడు. (వ్యప్త) విశేషమునయు అవిశేషమునయు. కా పక ఫలముయొక్క ద్ధివివాదము బాధించువాడు, లేక శరణుఁజొచ్చినవయొమందును వివేచనా తియసరాధములనట్టి భయముగాని లేనవాడు. సుముఖపక్షము—(అర్త) అనగా సుపాది నందు అగుప్సగిరి యప్పుడే చేపొన్నట్టి వానిననువాడు. (వ్యప్త) అనగా వివేచనానానా నొరవవాడు. లేక ఆకంఠ్యమును అనన్యతత్వమును పురస్కరించునని ప్రసత్తి నేయువాడు అట్లు. సోధ సోధ వాదసూచమున (శరణా) లో అన్య అన్యవాదు వ్యత్రుడు. (అన్యవామివాన్యప్త) భయమునగాని భయము నటించుచుగాని శరణుఁజొచ్చినవాడు. (వ్యప్త) సుపన్నుడును విశేషతా నాటచే తాను మిత్రభావేన ప్రాప్తమి' అన్న దానిక ప్రాప్తమనముకలదని సూచించినాడు. సోక శరణాగతినికంటె విశిష్టమయినను శరణుఁజొచ్చినవాడు. లేక శత్రువులలోపల తన్ను శరణుఁజొ వట్టి పుణ్యము. 'పరీక్షామ్' అనాటచేసే వాడు శత్రువగుట తెలియఁగా 'అని' అని ముగిసెపు వాడు శరణుఁజొచ్చినను శత్రుత్వము నెవరిననుకుండుటను వెలుపుటకు; శత్రుత్వము మనముకలదని 'శరణు' అని వట్టివారును త్రము పముకల జెప్పుచున్నవనినాట. శరణాగతులైనవో శత్రుత్వము ని కుండునా? యుద్ధయెడల శరణాగతులని ప్రకృతిజ్యోత్స్వములను గుణానుసారముగా శత్రుత్వము త్రింపవచ్చును. అంతేకాక, రక్తహస్తయై శత్రుత్వము నెవరింపక శరణుఁ జొచ్చుటచే అతడ శత్రువని తలంపఁ గూడియుండుటచే అట్లు చెప్పఁబడినది. (ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య) అధిరములగు ప్రా ములను పరిత్యజించి సిరిమగు శరణాగతరక్షణమును జేయఁబడుననాట. (ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య) 'గణులునుగూడ పరిత్యజించి' అని చెప్పకుండుట శరణాగతరక్షణమునకై ప్రాణములను పరిత్యజించె

చొరగా వాడు రక్షింప నమర్చుడయ్య వానిని రక్షింపక యూరక చూచుచునుండు నేని, దానిచే వాడు తనకేత్రపుచేత నాశమునొందినయెడల, ఆ రక్షింపనివాని యనాదికాల నందితమయిన సుకృతిమునంతయుఁ దాను దీసికొని, వాఁడందులకు ధలముగాఁ బొందవలసిన యుత్తమ-గోకమును తాను బొందును. ఇట్లు శరణాగతాని రక్షింపనియెడల గొప్పదోషము లులుగునుజూచి. అట్లు రక్షింపకుండుట స్వర్గవిరుద్ధమై నరికమునకు హేతువగును; ముందనేకుల రక్షించి నుపాదించిన యశస్సునెల్ల నశింపఁ జేయును; శరీరమున బలవీర్యము లుండియును రక్షింపనిచో ఆబలవీర్యములను నాశము సేయును. *కాబట్టి కందువు సకలలోకాస్థితిముగా ప్రశంసాదులు లేక యథార్థమైనదిగాఁ జెప్పిన యాయుత్తము వచనమును జేసెదను. ఏలనగా నది పాపముల నివర్తింపఁజేయునది; ఆన్యశంస్యమును పరమధర్మముతోఁ గూడినది; లోకు లెల్ల రచేతను కీర్తి గలిగించునది; ఫలము నొసంగుకాలమున స్వర్గము నొసంగునట్టిది ఇట్లు విహితాముష్టి కశుభములు లేందు నొసంగునది గానఁ జేయఁదగినది. † ఒక్కమామ

లోకములు తాను బొందును. 'లిప్యారక్షిణి' అనుపాతిము 'యః కర్మస్యం కంచిచ్చెగ మపాగ్ని' ఎందు మిని శరణుఁబొందినాడో, 'లిం' 'వాని' అని యధ్యాహార్యము, (అరక్షిం ప్రస్య పశ్యతి) రక్షకుఁడుగా పండియు రక్షింప నమర్చుడయ్య వాడు రక్షింపక యూరక చూచుచుండు నేని, అట్లు అరక్షకుఁడు రక్షింపనందుననే ఆశంజాగగుడు, తన కేత్రపువలన నశించినవాఁడగు నేని, (లిప్యం కృతిం) అరక్షింపనివాని సంబంధించి యనాదికాలనందితమగు సుకృతము స్వప్నము, అశోకాగతుఁడు దీసికొనిపోవును. రక్షింపనివాఁడార్జించిన సకలసుకృతమును త్యయించినవగు ననిభావము.

*మరిచి చెయకపోవుటచే ప్రత్యివాయము బహుళముగాఁ గలుగుటయేకాక చెయఁగా విపాకముష్టి శ్రేయములు పెక్కులు గలవనియు కందువు చెప్పించుటకు తార్కిర్యమని రాముఁడు తానే చెప్పచున్నాడు. 'కరిష్యామి యథార్థంఁగు కర్ణోర్భవం ముత్రిమమ్! ధర్మిష్ఠం యశస్యం స్వర్గం స్వాత్మ ఫలదయే' అని మాలము. విశేషార్థము. (కరిష్యామి యథార్థంఁగు) చెప్పఁబడిన యథానియు ప్రశంసాదులుబట్టి యట్లు చెప్పఁబడినదిగాక యథార్థముగనే యుండినది. (కర్ణోర్భవం ముత్రిమమ్) అని నము ఈ త్రిమ మగుట యచగా, శరణుఁ బొచ్చినవాడు శత్రువైనను రక్షించుచుండు తనకు ప్రాణదోని గలుగనున్నను వానిని రక్షింపవలయునను అర్థి గలిగియుండుట, (ధర్మిష్ఠం) వాని పదనాస్థానము ధర్మమున ఓడకుండుట. ఆన్యశంస్య మను పరమధర్మముతోఁ గూడియుండుట. (యశస్యం) బోధించునది ముని కొనియాడునట్టి యతిశయము గలిగి యుండునది. (స్వర్గంస్వాత్మ ఫలదయే) ఫలము నెప్పుకాలమున స్వర్గము నొసంగఁగూడెనది. స్వర్గమునగా 'నిరస్తాతియాష్టద మఖిలాహ' అన్నట్లు శతీశయ సుఖమైనది. ఇట్ల ప్రతిపాద్యగతిమై ధర్మిష్ఠత్వాదులు ప్రతిపాదక మగువచనము మరల విచున్నవని తెలియవది.

† ఇట్లు చెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు చక్కతెలియక హృదయము కరగఁగొందుటఁజూచి రాముఁడు తిని ప్రకృతికిఁదగినట్లు ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాడు. 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్తి తివయాదరే! అప్రయం సర్వభూతేభ్యో నచామ్యేతద్వీరం మమ' అని మాలము. విశేషార్థము:—(మిత్రిభావేన సంప్రాప్తమ్) అనుకోకమున తన ప్రకృతిని రాముఁడుచెప్పెను. ఈకోకముచేత అప్రకృతి కనుగొనైన ప్రతిజ్ఞ చేసి

‘శరణు’ అని శరణుజొచ్చి ‘నీవాడను’ అనిచెప్పి యాదించునని, వానికి, నమస్త భూతములవలనను భయము లేకుండునట్లు అభయ మొసంగుదును; ఇది నావ్రతము.

మన్నాడు. (సక్యో వేవ ప్రపన్నాయ) ఇతడు సక్యవృత్తియునకు ‘సహసా’ అని యాదేశము. ‘సహస్రే వ ప్రపన్నాయ’ యనుట. అనగా రెన యయోగ్యతనుజూచి వెనుదిరుక్కు శరణుజొడగు వాగుణమును జూచి తొడింబడి విశ్వసించి శరణుజొచ్చినవాడని శ్రీవత్సాంకమిత్రులు. పూర్వ మనాదికాలముగా సుసారము నేయుచుండువాడుగాన మీద అనంతకాలమందులకు ఫలమును అనుభవింపఁగలడు గాన ప్రపత్తిని అనుష్ఠించినది మొదలుగా ఆయుష్యము గలంతవఱకు ననువర్తించినను ‘సక్యో’ యొకమాత్రే యనఁ జాలు నంతేయనని గోపించాచార్యులు. ఈశ్వరుని విషయాకరించుటకు ప్రపత్తి ‘సక్యో’ అని ఒకమాత్రేయము. అయితే దానిని వైవిధిని అర్పించుట ఆ యుపాయ వైధివనులవలన గలిగిన అస్యా వ్యత్యాసబట్టియే యని పరాశర భట్టాచార్యులు. (సక్యదేవ) ఇందలి ఏవకారముచేత ఒకసారియే కాని పలు వారు అవర్తించుట తొలఁగింపఁబడినది. (తవాన్తీ తిచ యాచతే) నీవు నియతముగా కింకరుడ నయ్యెనని ఉపాయముయూడ ప్రార్థించువానికి, (సక్యదేవ ప్రపన్నాయ) అనుటవలన ప్రపత్తి ‘తవాన్తీ తిచ యాచతే’ అనఁ ద్రవణ నిర్దేశములవలన అనంతర భవనానూపమయిన భక్తియు శిష్టలభ్యుచ్ఛిన్నమని కొందఱాచార్యులు. (అభయం సర్వభూతేభ్యోవదామి) ఇది హేతువునకు వందమి. సర్వభూతములవలనను గలుగు భయమును నివర్తింపఁజేసి యిత్తును. సుశ్రీవుడు అద్వపడినను విడిచివదన. తిరు తానే పరాత్పరుడ యైనా విడువను. (ఏతెవ్యోరించుచు) వాని హేతువలననంతలన్ని మిది. అమృత సంతకల్యుడ నయిన వాని సంతకల్యములన్నియు నశించినను నశింపనానిసంతకల్య మని యరునని భావము.

తేక ‘త్రుతిస్త స్మృతిస్తవాలాన స్మృత్యుచ శ్రేయమాన్తి నా సమ్యక్స్వస్తిల్లా కామాధర్మ మూ లభంత స్త్వరిమ్’ ‘త్రుతి, స్త్వరి, శ్రేష్టాచారము, గెన మనస్సునకు శ్రేయమునుట, మంచి సంతకల్యము మొనఁగిగినకోరిక; ఇవి ధర్మమునకు ప్రమాణములు.’ అని గూర్జణమ్యుక్తుడు చెప్పిన ఆయురుప్రమాణ ములలో శరణాకరి, ‘నిష్టానోచ్యోగం ప్రవృత్తం ప్రతిప్రమృచ్చత్’ వశ్యామలచే త్రుతియు కండుగా భయమున స్త్వరియు, కపోతామరచే శ్రేష్టాచారమును, ప్రతిపక్షముల విరేచించి బలవంతముగా ప్ర పన్నతాగమే యుపపాదించుటచే గెనమనస్సునకు శ్రేయమునుటయు అని వాలుని ప్రమాణములు ప్రపన్నతాగమము పరమధర్మ విషయమునఁ బ్రార్థింపఁబడినవి. ఇప్పుడు, ‘సమ్యక్స్వస్తిల్లా కామా’ అనే యొకప్రమాణమునందులకు నిహించుచున్నారు. (సక్యదేవ) ఒకతగాయే, భక్తి మొదలయిన యుపాయములందు రెండుమాడు అని ఉచ్చిత్తులు పెక్కు శాస్త్రార్థవేదమునగాని ప్రపత్తి విషయమందు మగ నాప్యత్తిరెయియే శాస్త్రార్థము. ‘సక్యదేవో శాస్త్రార్థః కృగోయమ్ నారయోన్నరిమ్’ అని ప్రపత్తి శాస్త్రము. (ప్రపన్నాయ) పొందఁవానికొక — సుత్రిచేనవానికొక ననుట, ‘యేయేగర్వి థాన్తేజ్ఞానాథా’ ‘తాంతుట యనునర్థముగలది ఏవకో అన్నయు ‘తేయేట అననర్థముగలది’ అను న్యాసము (ప్రపన్నాయ) అనుట జ్ఞానానూపమైన వానికి ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. (తవాన్తీ తిచ) నీ వాడు అనుటచే వానికి ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. ఈ రెంటిలో నేటి గలవానికొకఁడని యనుట. తేక (ప్రపన్నాయ) అని యుపాయము చెప్పఁబడుచున్నది. (తవాన్తీ తిచ యాచతే) అని తిచ్చేవప్యత్తియందు ఫలనిశేషమును ప్రార్థించుట చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్టివాడయిన యధికారికొకఁడు, (సర్వ భూతేభ్యో) సర్వభూతములవలనను, ఎప్పురెప్పరిమన భయముగలుగునని శంకదోయకో వారయందఱ మలనూడి యనుట. (అభయం) భయములేకుండుట, (వదామి) ఇచ్చెదను. అభయమే హేతువనఁ బడు

యన్నది. 'అథ సోఽభయంగతో భవతి' అట్లు బ్రహ్మచేత్రయగువాడు అభయమును బొందినవాడగును. 'అనన్తం బ్రహ్మణోవిద్యానోఽపిభేతికుత్సన్' 'బ్రహ్మయోక్తానందము దెలిసినవాడు భేతివలన భయమునొందడు' అని అభయమును బ్రహ్మవిద్యకు ఫలముగా క్రుతిచెప్పటచే మోక్షమే కావలయును. ఇది 'రవాన్తి' అని ఫలవిశేషమును యాచించుపక్షమునకు అనుకూలమయినది. పక్షాంతరమున, భగవంతుడే నకలఫలప్రమోదగుటంబట్టి, ఈయభయము మోక్షముకేకాక త్రైవిదికములగు ధర్మార్థకామఫలములకును మపలక్షణ మగుచున్నది. (ఏతన్యైరం మమ) ఇది నానెలము-వెలియువలె ఎట్టిదశయందుగాని విమలవగిరి గావనుట, లేక (సర్వభూతేభ్యః) సమస్తప్రాణులకొఱకు-ఎవ్వఁడెవ్వఁడు శరణాగతుడగునో జాతగుణాదిభేదములేక వారి కందఱు ననుట, లేక శరణాగతుని సంబంధించినవాకిఁగూడ ననుట. (అభయందదామి) అభయమునిచ్చెను. అట్లు 'పశుర్ననుష్యుఃపక్షిచాయేవ వైష్ణవసంక్రత్యాః తేనైవతేప్రయాన్యన్తి తిద్విష్టాః పరమంపరమ్' వైష్ణవు నాశ్రయించియున్న పశువులును మనుష్యులును పక్షులుగాని ఏవిగలనో యవియన్నియు నెరినితోనె పరమంబగు విష్ణునమునొందును' అని చెప్పఁబడియున్నది.

లేక:— 'వనోఽపబృంహణార్థాయ తావగ్రాహయతీప్రభుః' అన్నట్లు ఈప్రబంధము వేదాపబృంహణమునందు తాత్పర్యముగలదిగదా. ఇచ్చట నిది ఏవేదార్థమును ఉపబృంహణము సేయుచున్నది? అవేదావ్యామేది? అన్నచో 'తెంపలేమార్త బుద్ధిప్రసాదం యుక్తుర్వైశరణమహంప్రపద్యే' యుక్తుమగు సేమ బుద్ధిని ప్రసాదించు నాదేవుని శరణుఁ జొచ్చుచున్నాను' 'ప్రయతిపాణిః శృంగంప్రపద్యే' 'పరిశుద్ధహస్తుడైన శరణుఁ జొచ్చుచున్నాను'. 'స్వక్లిశంబాధిష్ఠభయోఽస్మత్' సంతతులందు మనకు అభయము కలుగుఁగాక' అని చెప్పఁబడిన ప్రపన్నులయొచ్చెభవము ఇందు ఉపబృంహణము సేయుటయగుచున్నది. 'ప్రయతిపాణిః శృంగమహంప్రపద్యే' అనునదియే వేదావ్యామ. 'చరణి శరణమహంప్రపద్యే' 'చరణోగాధంబేద్య' అయియు, చరణములను చేతితోఁపట్టుకొనుటయు 'ప్రయతిపాణిః' అన్నట్లు శుద్ధహస్తుఁడు గావలయును. అశుద్ధహస్తరియవగా 'సర్వధర్మార్థపరిత్యజ్య' అనియు 'సర్వధర్మాంశ్చసత్త్యశ్చ సర్వకామాలశ్చసాక్షరాన్' అనియు ఉపాయాంతరియలైనట్ల విడిచి పట్టుట. వానినే 'ప్రయతిపాణిః' అనట. 'మాండ్రే' 'శరణంప్రపద్యే' 'ప్రార్థనాపరిశృంభణాత్' అని ఉపాయప్రార్థనానూపమును జ్ఞానమును 'శరణంప్రపద్యే' అని చెప్పెను.

ఈవాక్యమును ఈశ్లోకిము ఉపబృంహణము సేసినవిధ మెట్లనఁగా:— 'సకృత్ ఏవ' అను పదములచే అసకృదావృత్తిని (అఁగా నూచిమాటక నావృత్తియటము) అపేక్షించుదు క్లిని వ్యావృత్తివలె యుటచే సర్వధర్మ త్యాగపూర్వకమైన 'ప్రయతిపాణిః' అనుపదమును, 'ప్రపన్నాయ' అనుపదముచే 'శరణంప్రపద్యే' అనుపదములును 'రవాన్తిచయోచతే' అనుపదములచే 'స్వస్యస్తు' అను పదములును, 'అభయందదామి' అనుపదములచే 'అభయమస్తు' అనుపదములను ఉపబృంహణము సేయుచున్నది.

మఱియు 'ప్రపద్యే' అను ప్రపత్తిసేయు దశయందు 'అపాణ్' అని యోగవదముగానున్నది. ఫలదశయందు 'అభయమేవ' అస్తు' అనుచో 'స' అని బహువచనముగానున్నది. ఇది తొనఁగి విధ మిట్లున్నచో 'వైష్ణవోఽనురూపాః' అనుచో 'ఒకవైష్ణవుడని యోగవదముగానెట్టి' 'తేనశ్చయతీ' మాయాన్తి' 'వారందఱు' అని బహువచనముగాను, 'యేవవైష్ణవసంక్రత్యాః తేనైవతేప్రయాన్యన్తి' అని ఏకవచనముగాను నిట్లు బహుప్రమాగులున్నవి. లోకమునందు ఒకఁడు రాజుసే

కృషి మొదలగునవి చేయగా, వానియొక్క చూపు, ఫలములు అట్లు భవభావ్యవస్థలను వానియభిమానములన వానిభార్యవృత్తిరీతివృద్ధిదాసాదులుగూడ కష్టములేక యనుభవించుట కవలబడుచున్నది. ఇట్లు వేదమునకు లోకమునను అనుభూతపరముగా నుండుటచే ఒకడు ప్రపన్నుడుకాగా వానియభిమానము నం కొండగియున్నవారికెల్ల ఫలమునని బహువిధవాధిప్రాయము.

ప్రపన్నుప్రాయము అనగా భగవంతుడే యుపాయ మగుననుట. ప్రప తియనగా 'ర్వ మేనోపాయభూతోమే భవేతిప్రార్థనామతిః | కరణాగతిః' అని చేరనుడు భగవంతునే ఉపాయము గమని ప్రార్థించు జ్ఞానము రూపముగానుండునది. భగవంతుడు ప్రార్థింపవలయుండునట్టి యొకపర మచేరనుడుగా నున్నాడు. అచేరనమగు ప్రపన్నుప్రాయము చేరనుడగు భగవంతు డెట్లు? దీనికి సంకీర్త యెట్లన్నచో, 'సీలజ్ఞానమ్' 'వీరీజ్ఞానమ్' అనుచో జ్ఞానమున కొకనలుపుగాని పసిమిగాని లేదుగదా. దానికి విషయభూతియులయిన వస్తువులందుండు నలుపు పనుపు మొదలయినవి విషయముగు జ్ఞానమునందు ఉపపదించుటవలన 'సీలజ్ఞానమ్' 'వీరీజ్ఞానమ్' అన్నట్లు, ప్రప త్తికి విషయభూతుడగు భగవంతుడు ఉపాయముగా నుండుటను ఆరేని విషయముగలందు ప్రప త్తి జ్ఞానమునందు ఉపపదించుట చే ప్రపన్నుడే ప్రప త్తియే యుపాయ మవలబడుచున్నాడని విశేష మేదియులేదు.

ఇది యట్లుండ, 'సన్నేచై నఫలప్రమే ఫలమే నేవై నవారాయణః' 'వాడు తానే ఫలము ని మ్మివారు. ఫలమును వారాయణుడు తానేయగును' అనియు, 'మాంజన' 'నన్ను బొందుము' 'నామేవై వ్యసీ' 'నన్ను పొందుచువు' అనియును భగవంతుడే ఉపాయముగాను ఉపే యగునుగాను గదా చెప్పవలెనుచున్నాడు. ఉపాయమనగా కారణము, ఉపేయ మనగా కార్యముగదా. 'యజ్ఞేనైవైం యద్వ్యక్తితే రీతివ్యకారణమ్' 'దేవీకేవైవే నేదే చూడవలెనుచున్నదో యు దానికి కారణము' అనియు 'నియతిపూర్వభూతికారణమ్' 'ఒకదాని కల్గివుండును మునుముందు గలనునదియే దానికి కారణము' అని పూర్వమునందు గలనునదియే పూర్వ కాలమందు సత్తుయుగదా కారణమందును, 'నియతిపూర్వభూతిగల్గింప కార్యగ్నిమ్' 'ఒకదానికి నియతియగా నెల్లప్పుడును వెను కలగునునదికార్యము' 'ప్రాగసర్వత్రా యోగిన్ని కార్యగ్నిమ్' 'పూర్వము అపర్యయ సత్తుతో గూడిన కార్యము' అనియు పూర్వకాలమునందు సత్తుగాలేకయు కానినల పుట్టవలెనదై కీవు టగలనునదిగా గదా కార్యమున్నది. కాబట్టి భగవంతుండు కారణమును కార్యమును అనునవనగా పూర్వమందు సత్తుగా నుండుటయు పూర్వమందు లేక నీవవలబట్టి సత్తుగానుండుటయు గలిగియున్న వాడు గావలయును. ఇది యట్లుండ 'నిర్విం బభుమ్' అనియు 'సర్విం జ్ఞానమ్' అనియు 'ఏక మేవాద్వితీ యమ్' అనియు, నిర్వ్యముగాను ఏకముగాను నుండు భగవద్విస్తువునను పరస్పరవిరుద్ధములగు ఉండుట యు ననుండుటయు గలగుట యెట్లు? పూర్వమునందు ఉ త్తరమందును వా నుండుట యేమనగా 'సహ వోక్యేనమగ్ర ఆసీత్ ఏక మేవా ద్వితీయమ్' అనియు 'అవికారాయ శుద్ధాయ నిత్యాయ' అనియు అవికారమును నిత్యమును ఏకమునగు బ్రహ్మమునకు 'బ్రహ్మనం బ్రహ్మ సవ్యక్త ఆసీత్' అనియు 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రహరేయ' 'సఏవసృజ్య సృజ సర్వకర్తా సఏవసాకృత్తీచ ప్యాకేవ' అనియు మూడువిధములయిన కారణములగుటయు స్రష్టయు సృశ్యాడగుటయు పరస్పరవిరుద్ధములుగా నుండగా 'సూక్ష్మ చిదచిద్వికృష్ట బ్రహ్మ కారణమ్, స్థూల చిదచిద్వికృష్టబ్రహ్మ కార్యమ్' అని అవిరుద్ధ భర్తయు పరమాత్మనియందుగాక యెకాని వికేమగాయై చిదచిత్తులయందు గలుగుటంబట్టి వానిచే

మత్తామ్రాచననందు విశిష్టఁడైనబ్రహ్మ మొకఁడే యగుటంబట్టి యతని నిత్యత్వనిర్వికారత్వ ఏకత్వాదులకు కాధికములేదు నిర్వహించఁబడినది. అట్లే యిదియు 'ధాతుఁ' ప్రసాదాన పరమానమోక్షమ్' అనియు 'తత్త్విక' ప్రసన్నే శ్లోకనందయ' అనియు ప్రసాదవిష్ణుఁ డుపాయముగాను, 'ప్రహర్షయ మ్మయి' యనియు 'తత్త్వీ'కయే' అనియు ప్రీతివిష్ణుఁ డుపేయముగాను, ఇట్లు ఉపాయోపేయముల ప్రసాదము ప్రీతియను విశేషములచేఁ గలిగిపడిగాన విశేషములచే అభేదమును, తానిచే విష్ణుఁడై యుండు, తనకు విక్రమము - అనగా అరెంటును ఏకభూతుఁడే యగుటను-గ్రహించుటచే భగవంతుఁడే ఉపాయమును ఉపేయమును కాంగూడును. అనగా పూర్వభావియగు కారణమును పూర్వబావియగు కార్యమును ప్రసాదము ప్రీతి అను రెంటివలననే భగవంతుడుగఁ గలుగుచున్నదిగాని స్వరూపముననుగాదు గాన దానిచే భగవంతునకును పూర్వముండి యిప్పుడు లేకుండుటయు, ఇప్పుడుండి పూర్వములేకుండుటయు ననువిరోధము గలుగదు. కావుననే 'ప్రసాద ముపాయము ప్రీతి ఉపేయము' అనినా. ఇయరు చెప్పిరి. 'అనన్యసా ధ్యేస్యాభీప్సే' అని ప్రపత్తి మొదలయినదానిచే సాధ్యమైనదిగా మోక్షము. సాధ్యమనగా మునుపు లేకుండి పిదప ఉత్పన్నమైనది. 'ఉత్పన్నస్య వివాహయోగాత్' అని ఉత్పన్నమునకు వాఁకముగలదుగాన ఉపేయమైన భగవత్పాత్రి రూపమగు మోక్షము 'సాధ్యమ్' అనుటంబట్టి ఉత్పన్నమైనదిగాన నశించుచుదిగానున్నదే! ఇచ్చెట్లు? అన్నచో అది నశింపదు. అది నశించుకుండుటకు రెండు ప్రకారములు గలవు. అంగిక ప్రకార మెట్లన-సాధ్యము. ఉత్పాద్యము, ప్రాప్త్యము, వికార్యము, సంసార్యము అని నాలుగువిధములై యుండును. దానిలో ఉత్పాద్యమనగా 'ఘటంకరోతి పటంకరోతి' అన్నట్లు కుండవలెను గుడ్డవలెను మునుపు లేకముడి పిదప గలుగునది. ప్రాప్త్యమనగా 'గ్రామంగచ్చతి రాజానంగచ్చతి' 'గాంధోగ్ధి పయః' 'అవును పాలుపిడుకుచున్నాడు' అన్నట్లు గ్రామము రాజుపాలు మొదలయినదానిలెమునుపె సిద్ధమై యుండుచువును అధికారికిచ్చుట. వికార్యమనగా 'క్షీరమధ్యజ్ఞాయతి' పాలునకు చేతుకొట్టెట్లుచున్నాడు. 'త్రపునీపే అనర్తయతి' పిత్తని నీసమును కరిగించుచున్నాడు. అన్నట్లు, పాలుపెరుగుచేయుట నీసమును కరిగించుట. సంసార్యమనగా 'ప్రీహీన్ ప్రోక్షతి' 'వడ్లను ప్రోక్షించుచున్నాడు' 'ప్రీహీనఃపాదై' 'వడ్లను దంచుచున్నాడు' అని ఎత్తువును మఱియొక కార్యమున కుపయుక్తమగు నట్లు చేయుట. ఇచ్చటను 'బ్రహ్మవిదాపాన్నతి పరమ్' అనియు 'పరమార్థం పురుషముపైతి దివ్యమ్' 'పరంజ్యోతి రుపసంపద్య' అనియు పూర్వమే సిద్ధమావుండై యున్న పరమార్థము వీడు తొందుటచే ప్రాప్త్యము నిత్యమేయగును. ఇదియే మోక్షము సాధ్యమయ్యు నిత్యమగుట కొక ప్రకారము. మఱియొక ప్రకార మెట్లనః—'నిర్వోనిత్యావాక్' అనియు 'అజోహ్యోగః' 'అనియు' 'నహి విజ్ఞానవిజ్ఞానే ద్విపరోహిపే విద్యతే' అనియు అర్హులు నిత్యులగుటచేతను, వీనికి ధర్మములయిన జ్ఞానానందాదులు నిత్యములు నగును. ఇట్టి నిత్యములయిన యార్హులకు 'తిమసా గూఢమక్రప్రవేశమ్' అనియు 'తిమసా తిరోహిత్యాచ్చ క్షేత్రే' క్షేత్రజ్ఞ సంక్షేతా' అనియు అర్హ స్వరూపమునకు అర్హ ధర్మములకును తిరోధానము గలిగించునది ప్రకృతి సంసర్గము. ఆ సంసర్గము నశింపగా 'స్వేన దూహేణాభి నిమ్య్యతే' అనియు 'అవిహృతస్వరూపస్తు' అనియు 'అవహోధాదయోగుణా' అనియు 'ప్రహాశ్యతే' మ్యోతే' విత్యా ఏవాత్మ కోహితే' అగుణములు అర్హకు నిత్యము లయినవిగాన మఱుగుపడియుండి యెప్పుడు ప్రకాశించుచున్నవేకాని యెప్పుడు క్రొత్తగా పుట్టివనికావు. అనియు అర్హుల స్వాభావికమైన యాకారము అనిర్వచించినదేకాని క్రొత్తగా ఉత్పాద్యము కాకపోవుటయనను అర్హులు నిత్యమైతేగాన పరమార్థ ప్రాప్తిరూప మగుమోక్షమును నిత్యమే యగుచున్నది.

అది అట్లుగానూ, ఇచ్చట నేనో క్షమతో ప్రసక్తి ఉపబంధము చేయబడుచేసి, 'అహమన్త
స్వరూపాధానా మాంయోఽభిప్రాయోఽగతిః | స్వమేవోపాధానో మే భవతి ప్రార్థనామతిః |
శరణాగతిః' అన్నట్టి ప్రసక్తిలక్షణము లభించినదా యన్నచో 'నానానోపాధానస్వరూప
రాక్షసేకతః | తతస్త్వరూపాధానోఽభిప్రాయో నిర్భయః ఇతిత్రుతిః' అని రాజనందనంధములనకు 'భిష
యసేస్తభిరే' అని నామనిర్వచనములనను, తనదోషమును ముప్పొంగుకొనుటచే 'అహమన్త స్వరూ
పాధానామతిః' అన్నయర్థము చెప్పబడినది. 'రాజ్యంప్రార్థయమానశ్చ' అని తనకు రాజ్యము
గోవిచ్చినవాడై రాక్షస కోరింకికార్మును జేయుటకు రానివాడగుటచేత 'అభిప్రాయో' అన్న
యర్థము చెప్పబడినది. 'త్యంతు ధిక్కులపాంసనమ్' అని తఱుమఁగొట్టిన తోఁబుట్టువు ప్రాప్తు
శకుండుటచే 'అగతిః' అన్నయర్థము చెప్పబడినది. 'భవంతశరణాగతః' అనుటచే 'స్వమేవోపాధా
నానో మే భవతిప్రార్థనాగతిః | శరణాగతిః' అన్నయర్థము చెప్పబడినది. 'పానగూర్కగజాన్వేషీ
నిపపాత' అని పాదములందు కరిణుగారి వడివాడ నటచే 'పాదీతేఽన్వీక్ ప్రయుజ్యతామ్' అన్న
యర్థము చెప్పబడినది. కావట్టి యాలక్షణము చక్కఁగ నే సిద్ధించినది. అనుకూల్యసంకల్పములను
సిద్ధించిననోయడగా లక్షణమును ప్రవృత్తలముగా నే యున్నది. 'అత్రానందస్వభారక్ష
రాక్షసానుస్వక్తిరేఽస్తు' అని రాజనందనో వానివట్టగమునకు మంగళమును ఆకాపించుటచే అనుకూల్యసం
కల్పము చెప్పబడినదయ్యెను. 'ఉత్పరాతగదాపాణిః' గద చేతియందు దాల్చి వైకగము అని చేత
గదయుండఁగా తక్కు పరిభవించినవానిని గొట్టిపోకుండుటవలన ప్రాతికూల్యజన్మము చెప్పబడినది.
'వాలిసంపాతందృష్ట్వా' ముగ్ధునివారిచేరినది | రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ' అని సోదాహరణముగా
రాజ్యము నొనగ శక్తుఁడని నమ్మియుటచే 'రక్షివ్యతీరివిశ్వాసమ్' చెప్పబడినది. 'భవంతశరణం
గతః' అనుటచే 'గూర్పరగ'ము చెప్పబడినది. 'భవద్గతింతుంభ్యంవ తీరించుకొనినై' 'న
యందే నారాజ్యమును తీరియును ముఖముయనున్నది' అనుటచే అభిభవనసమర్థునిము చేయుటలంబట్టి
అర్చనీతేవము చెప్పబడినది. 'ప్రభాదశ్చయమానేష తతోఽస్యభయమాగతిమ్' 'నిర్భయ మిగుల
పెద్దదిగానున్నది. కాన నింతభయముకలిగియున్నది' అని స్వరము తొలుపడుటవలనను, 'శిఘ్రింవ్యా
దిశనోరాజన్ విధాయైమంతురాత్మనామ్' అని రామునియొద్దకు పోవీయి వానరులు నడిత్రోవనే
తన్నుఁజంపుటకు ముగ్ధివుననుమతి నేడి నిలుచుండుటలంబట్టియు 'దైవ్యంకార్యగ్రామన్యతే' అన్నదైవ్య
రూపగుకార్యగ్రామము చెప్పబడియె. కావట్టి యాలక్షణమును ప్రవృత్తలముగా నే యున్నది.
ఇట్లు ప్రవృత్తల లక్షణములయన ప్రసక్తిగానిది దీక్షింపలముగా, కొల్లకుఁబోయి కప్పయై తిన్లు, నే
నుండఁగా ఫలంఠిరముల నాశపడక మనలనే నమ్మివచ్చినవాని నిలభయనిచ్చియును శేయవల
యును. ఇదివాకు ప్రతిమకుదున్నాఁడు:-ఇట్లు అభయప్రదానము చేయుట యెవరికన్నచో (నక్క
దేవప్రపన్నాదు) నిలక్షణములయన ప్రసక్తిచేసినవాని, నిలక్షణములయన ప్రసక్తిచేయుట యెఁగా
'సకృదేవప్రపన్నాఁడయి యుండుట' సక్రియతకు అర్థమేమనఁగా 'అన్యత్రసక్రియమపదేశాత్' అనియు
'అనేకసన్మనోద్ధ' అనియు భక్తివతి నిరూపనిచ్చియు ఫలనిచ్చియు చిరకాలసాధ్యముగా
నుండక 'తిద్వయం నిర్వృత్యానోభవతి' అనియు, 'ఉపాయోఽయం చతుర్థస్తే ప్రోక్ష్యమగ్నిఫల
ప్రదః' అనియు నిరూపనిచ్చియు ఫలనిచ్చియు కొకసారియేయుండుట. 'సకృదేవప్రపన్నా
య' అనచో 'నిత' అన అలభారణము ప్రకమ్మఁజేయనియు వానిప్రసక్తి ఒకరూయే యెదుకూర్చు
అకులేదు అనియు అత్యంతవ్యత్యేదమా? ప్రకమ్మనికాని భక్తిఁజూపెనలైన యన్యకుఁగాఁకు

తదేకాత్మవో సే భారత ప్రాచీనానాం నిలిచినాడు అట్లే విభిన్నములుగా యోగిష్టం నడతం చేస్తే, విభిన్నత వ్యక్తతనము' అని విష్ణుదేవీయై కర్తృచందానాడయిన రామలింగాద్వితీయంబి తోయనప్ర
'భక్తమేవ వ్యతిరేక' అని ఆకాశములో నిలిచినా డింతేకాని ఏమన్నట్టిలో పెన్నేటిలో మునిగిపడినా
డు. యదహాను విరజేత్ తదహాతమప్రవతేత్' ఏనాడు విరజేత్తుటై స్వోయానాడే యాయదివిజ
యయును. అనియు 'నాస్తి నాక్షత్రసంబంధో ననిమి క్రపరీక్షణమ్! క్రద్ధవకారణం నిత్య మష్టాక్షర
గ్రహీ' 'మంచినక్షత్రమా కాదాయని నక్షత్రయోగముచూచుటలేదు. మంచితమమా కాదా అని ని
క్షములను పరీక్షించుటయులేదు. అష్టాక్షరమును పరిగ్రహించుచున్నయమున శ్రద్ధయే (అనగా రుచియే
నిత్యకారణము' అనియు రుచిపుట్టగానే వచ్చినాడెంతే. గంగలో మునుగుటకు పాత సముద్రములో మును
గవలయునో, 'భగవాన్ పవిత్రం నామదేవ' 'పవిత్రమ్' 'పవిత్రాణాం పవిత్రమ్' 'హిమ స్ఫురతో' కానా
త్యమేవ రఘునందన్' అని పరమపవిత్రునిగాఁ జెప్పబడు నాకడకు, వచ్చువానికి ఒకపురస్కారముగా
ప్రవన్నుడయినచో నక్కలలేదు. అనుచున్నాడు. 'ఇది యెట్లు? భక్తికి కాస్త్రవిహితమైన పద్మా
మధర్మము లున్నవి. దీనికి 'స్వచ్ఛర్మా పరిశుభ్య' అని ఉన్నచర్మమును విడుచుటలు చెప్పబడియ
న్నది. కాఁబట్టి ప్రపత్తింబిను భక్తియే శ్రేష్ఠముగా తోచుచున్నదే' యనగా అట్లు చెప్పగాను
'శబ్దప్రమాణే హృద్యథాక్షణం పృథివీతి' అని కాస్త్రప్రమాణమయినచో అది చెప్పేటట్లు గ్రహ
పలుపినవారము. అనగా 'బహవోహియథావర్గానిక స్త్రేయం మహాపురమ్! తథాజ్ఞానాని సన్యా
ప్రవిశన్తి తనూకృరమ్' అన్నట్లు ఒకయోగికి పోవలసినపుడు, పలుకోవల యందునట్లు, భగవత్పాత్రి
పలు ఉపాయములు గలవనిచెప్పి, ఒకయుపాయము తనవలెట ఆక్రమగుటచే దానికి వేఱుకొన్న
సహకారులను కాస్త్రము విధించుచున్నది; ఒకయుపాయము స్వశక్తియగుటచే దానికి సహకారులు
వేఱు ఆక్కలలేవనుచున్నది. ఈప్రకార భేదములను వాని కొండొంటికి నైలక్ష్యాగ్యురారు. కా , స్మ
రూప నిరూపక ధర్మమునియు, నిరూపిత స్వరూపమును విశేష నియామక ములైన ధర్మమునియు
రెండు తెగలు గలవు. అవిశేషనియామకములను కాడగా ప్రపత్తియే విలక్షణ(శ్రేష్ఠ)మైంది. ఎట్లనగా
'సోఽస్యేష్టస్య సువిజ్ఞాపితస్య' అనియు 'బ్రహ్మవిదాపన్నేతి పరమ్' అనియు, 'జ్ఞాత్యా దేవప్రకృతే
సర్వపాపైః' అనియు 'అపేక్షికంజా నథాత్మానమ్, అన్యాయో విమృశ్యథ, అమృతస్త్వేష సే
తుః' అనియు 'ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రవర్త్యే' అనియు భక్తిప్రపత్తిలు రెండును తేడా ప్రవిహిత
ములుగాను మోక్షదే సాధనములుగాను నుండుటయందు సమానమలే యైనను భక్త్యుపాయ స్వరూప
ములర 'సాధ్యభక్త్యాగోచరః' అని భగవంతునిచే సాధ్యముగా నుండక ప్రపత్తియే పాపస్వరూపము,
'సిద్ధరూపం పరంబ్రహ్మ' అనియు 'నిత్యం నిత్యాకృతిధరమ్' అనియు, పూర్వమే సిద్ధరూపమై ధ్యాయతే
'ద్రువాన్స్పృతిః' అని స్పృతిసంతానరూపమగు జ్ఞానమై, అచేతనమగుట లేక 'యస్యస్థాన స్సాని
త్' 'సత్యం జ్ఞానేవ' 'స్వస్య సర్వత్ర సర్వదాజానాతి' అని జ్ఞాతయై సదాతనజ్ఞానస్వరూపమై, స్వీ
కరించునెడల 'అప్యత్తిరస్కృమపదేహత్' 'అనేకజన్మ సంసిద్ధమ్' అన్నట్లు చిరకాల సాధ్యమయిన
దిగాక 'తద్వ్యయం సక్రమచ్ఛారోభవతి' 'ఉపాయభూతోమే భవతి ప్రార్థనామితి త్వరణాగతి'
అని సకృత్ప్రయోగము గలదై 'తస్య తావదేవ చిరం యావ దధికారమ్' అని విలంబముగా ఫలము
నిచ్చునదిగాక 'ఉపాయోయం చతుర్థస్తే ప్రోక్త స్మిన్ముఖప్రదః' 'తావదాస్తి సత్రా వాక్యా తావ
న్సోహ సత్రా సుఖమ్! యాన్మయాతి శరణమ్' అని కిన్ముఖప్రదమై 'తదహాఽనాకేత' అనియు
'యజ్ఞోదాసం తపశ్శ్రేయ' అనియు, 'సన్యాగ్నయోయేవ త్వదాచికేతా' అనియు 'తపస్సత్రాపరి

స్త్రీ సోయం ధర్మపరిగ్రహా' అనియు 'కార్యవీర్ష్యభిక్షేకృణాకారేకారేన నిర్వహః' అనియు వాన
యెండ యిది లేక ఉప్పునీటి చువ్వనీటను కేడినీటను మంచునీటను లోగి కాలుగుత్రక్కలను రెండు
దుగాను నిత్య విసరగా నిలిచి క్లేశమునడుములు లేవట్లు మొదలయినవి చేయుటకాక, 'అనన్తం బ్రహ్మ'
'అనన్తం బ్రహ్మ' 'ఈం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' అనియు 'సుర్వగన్త సుర్వరగసు' అనియు, 'సుఖయాపజ్ఞానదై
మభ్యాప్రయతో' యజమానం హి న స్తి' 'తస్యగా ప్రయోగముచేసినయెడల యాగకర్తను హింపించును'
'జ్ఞానోపపత్తిభ్రష్ట కృత్కాలియోనిమాగతః' 'జ్ఞానమందలిదోషముచే పరిభ్రష్టుడై చండాలయోనిం
బుట్టనవచ్చును' అన్నట్లు రవ్వంతతప్పవడినయెడల కర్త నశించునట్టిదియుగాక 'యథాకథావాచీ సకృ
త్కృతో' 'ఒక్కలి! తదై నమష్టాత్యుత్తమాన్యశేవతః' 'ఉభానిపుష్టాతినజానహీయతే' అనియు ఎట్లోయొక
యట్లు ఒక సారి చేసినయెడల యప్పుడే అత్యుభయాలనన్నింటిని పొరించుచున్నది. తుభయాలను విధిల్లజే
యుచున్నది. మరేయొకప్పుడును ఊహించును' అనియు 'దురాచారోపిసూక్తి కృతీహ్నానా స్తికః' పు
రా | సమాశ్రయేదాదిదేం కర్థయాకరణంయది | నిర్దోషంవిధిరంజస్తం ప్రభావార్తరమత్తనః' అని
యు, 'సద్ధతిత్పిజేసినను దోషములనుబోగొట్టిదిద్ది అనుష్ఠాతను ఉత్తేరించుజేయునదై 'అవిద్యయామృత్యు
స్త్రీస్త్రా విద్యయామృతమిచ్చుతే' 'కషాయస్త్రికర్తాణి జ్ఞానవరమాగతిః | కషాయేకర్తభిషక్యే
త్తో' 'ఒక్కానంప్రమర్తతే' అనియు 'తద్దుమ్మమృత్యుమవిద్యయా' అనియు, తనయత్పత్తికి ప్రతిబంధక
ములగు వానిని నివర్తించునదై 'అప్రదేవాస్మృతీవృతః' 'నివ్యాధువైః ప్రాప్యతే' 'ప్లవాప్యోతేలదృ
ధాయజ్ఞయాపా' అనియు నశించుచున్నప్రప్యమే యుపకరణముగాఁగలిగి, కృతమైన క్రియారూపమై,
తనంతటి ఫలమిచ్చుటకు అకర్తమైన దేవతగలదై స్వర్గపతులైత్రాది ఫలసాధారణముగానుండునట్టి కర్తా
దులను అంగముగా అపేక్షించునదిగాక 'తమేవైకంజాతానామ్ అన్యాయావోవిముచ్చుతే' 'సర్వ
ధర్మకపరిత్యజ్య మామేకంకరణంప్రదా' అనియు 'తజ్జోపాయతాయాం' అనియు 'మామేవైవ్యసీ'
యనియు, సృష్టియందు మాఁడువిధములయి కారణములును దానయైయుట్లు ఆత్మస్తికప్రత్యయమైన
మోక్షమందును, అంగమును అంగియును ఉపాయమును ఉపేయమును ఒకటేయై, యెల్లవారికి
యుక్తికరులగు నైవమ్యము నైర్మల్యము మొదలగుదోషములు రాకుండుటకఁగాను అధికారిస్వరూప
యోగ్యతను గలిగించుటకు విలయు అనుకూల్యసంకల్పాదిమాత్రిముల నపేక్షించునదియై, యిటువంటి
యనకగుణ పాష్ట్యములవలన భక్తికింపెను ప్రపత్తియే మిక్కిలియు విలక్షణమగుచున్నది. ఇటు
వంటిప్రపత్తిని చేసినవానికి, (ప్రపన్నయైను) 'మస్తేప్రృహే నయేచారే యుక్తోభవితుమర్హతి!' అని
కర్తయోగనిష్ఠులయిన మీకును నేనుగాను 'కామ్యవాంస్త్యభసంప్రేక్ష్యకాస్త్రబుద్ధ్యావిచక్షణ' అనిజ్ఞాన
యోగనిష్ఠులయిన జాంబవంతునకును నేనుగాను 'భక్తిశ్చయతా మి' అని భక్తియోగనిష్ఠుడయిన పాను
మంతునకును నేనుగాను 'రామవంశరణంగతః' అని ప్రపన్నుడయిన విధిమణునికేయగుదుము. (ప్రపన్నా
యైను) 'అకారాధ్యయైను' అన్నట్లు వాడు వాకేయియుండునట్లు నేనును ప్రపన్నునకే కామనినవాడ
నగుదుము.

వాడు ప్రపన్నుడగుట తొంద్రప్రయోజనమునకేదా? 'రాజ్యంప్రార్థయమాన్య బుద్ధిపూర్వ
మిహగతః' అని మీలొనుమంతులకేదా చెప్పినాడు అనగా, (తవాన్తి తివరయతే) అనన్యప్రయో
జనంప్రయే పద్ధివాడుచుమీ యనుచున్నాడు. అనగా చకారము అపధారకార్థకము. విధిమణుడు
దూరపథము కూడదని తనకుఁ జేసినయుపకారమునకు ప్రత్యుపకారముగా రాజ్య మియ్యవలయుననెడి
యధిప్రాయముతో హనుమంతుడు చెప్పినాడనింలేకాని విధిమణుడు చెప్పినాడో? 'నదేవోకాక్రమ

నా సామరస్యమునకు న్యాయవ్యర్థముగాని లోకానాం సామయే నర్తయే వివాహాన్ని తిని తిని తిని కలుగుటగాని దేవత్యముగాని కోరను. లోకములకల్ల నీత్యుడై యుండుటగాని నా కిష్టముగాదు అని లక్ష్యమును చెప్పినట్లు, 'త్యక్తాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ' అనియు 'పరిత్యక్తాయుధులకా మిత్రాణాంధనానిచ భవద్గతంతుర్యాన్యం జీవితంచముఖానివై' అనియు తాత్పర్యబంధములు దెగవలె న్నీలు వస్త్రములు మహదైత్యవ్యయ మందిత్రులికలు తలితండ్రులను నేనేయని వచ్చినవాడు. (తన స్త్రీతివయాచలే) 'తనైవాస్త్ర్యహమయ్యత' 'కృష్ణ! నీవాడనేయగుము' అన్నట్లు అనన్యప్రయోజనముడైయే వచ్చినవాడు, (తనాస్తి) 'నమను' 'నరాచాస్య' నావాడనుగాను గాన స్వాతంత్ర్యమునులేదు. రాజునివాడనుగాను గాన పారతంత్ర్యమునులేదు. నాకు పరితంత్రుడై యుండుకే న్యరూపమని వచ్చినవాడు (తనైవాస్తి) వాడు నన్నుజూచి 'తనైవాస్తి' 'నీవాడనేయగుము' అన్నాడు. నేను 'భుక్త్యావహోగాకవిపులాకతో నేమర్పి' సావరతి. మహానుస్మరణాంపాప మమలోకం సగన్వతీ' అనియు లంకారాశ్వాసమున కైంకర్యసామ్రాజ్యమున 'తనైవాస్త్ర' 'నీవియే యగు గాక' యనియు చెప్పగలవారము. 'శ్రీమతారానరాక్షేస లక్ష్మాయామభిషేచితిః' అనియు 'విశ్వమగ ధేయంహిలక్ష్మీశ్వర్యమిచంకృతమ్' అనియు 'లబ్ధాకులధనంరాజలక్ష్మాంప్రాయాభిషేచిమగ' అనియు నిట్లు, రెండును విచ్చివైచివాడుగదా. కులధనమనగా కోవెలార్పారును సూచించుట యెట్లుగా 'ఇదం వివాన మాశ్వర్య మిత్త్యక్షకులదైవతిమ్' అనియు 'మనునంత ప్రమాతానాం క్షుత్రియాణామిద ధనమ్' కామగంకామదంకాస్తం విమానంరథసండ్ధితిమ్' అనియు ఉపపురాణమందును (బ్రహ్మం పురాణమందును స్పష్టమైనదానిని విచ్చుట నమనించుటచే కొఱతగలుగుదు. (తనాస్తి) 'శ్రీతివాస్తి శేషత్వమ్' అనియు 'స్వత్వమాత్మనశ్చారతిమ్' అనియు 'అగ్నిదాస్యమ్' అనియు, అగ్నితనై యుండునపుడే శేషముగాగదా యుండునది. (తనాస్తి) 'అహంబ్రహ్మాస్మి' అనునట్లు సామానా కరణ్యముచే జెప్పినను, శేషి శేషభావము సిద్ధించునుగదా. అట్లుచెప్పక 'తనాస్తి' అని వ్యధికరణము గా చెప్పట యేలన సామానాధికరణ్యములన జీవాస్తిలకు పముకే న్యరూపైత్యము లోనుటచే ద్రవ కలుగుననియు, విక్రయలేవని పూర్వాపరములనును ప్రమాణాంతరములనును ఉపపాదంపములనును ననియును చలచి జీవపరమాత్మ భేదమును వ్యక్తమగుటకొఱకుగా నట్లు చెప్పబడెనని తెలియును.

(ఇతి) ఈశ్లోకము రసవంతముగాఁ జూచుటచే 'తనాస్తి' అన్నప్రకారమును చెప్పచున్న యని దానినే యనబడించి శ్రీకుఁ డగుచున్నాడు. (ఇతి) 'ఇత్యాహమాశ్లోపజీవన' అన్నట్లు ఎవరై చెప్పవలసిశ్లోకమును ఎవరు చెప్పచున్నారు? పులస్త్యపులహదులు ఇతిహాసముగా చెప్పి వసిశ్లోకమును ఒకరాక్షసుడు చెప్పెడి నే.

(చ) ఉపాయమాత్రిమును అపేక్షించి విడువక ఫలమునుగూడ గోరవలయునని నమచ్చయో కము నగును. (తనాస్తితివ) 'చతుర్విధాభజస్తేమాం జనా' అని ఫలచిన్మయమునకు సాధారణముయ యుపాయమును అపేక్షించినయెడల ఉపేయములందు త్రివర్ణమును (ధర్మార్థకామములను) అపేక్షింప పరమపురుషార్థమగు మోక్షమును అపేక్షించునది (తనాస్తితివ) పూర్వార్థమందు ఉపాయము నపేక్షిం శరణాగతుడైపోవక ఉత్తరార్థమందు కైంకర్యమునుగూడ నపేక్షించి ద్వయనిష్ఠుడగుటయే యగున (తనాస్తితివ) 'తనాస్తిత్యపి' అనుట. అనగా 'పరిపాలయశోరానన్ జన్యమావాన్ నివాచరే' 'న్యయుషులభరే' 'త్రాతుకామఇమంహోకం సర్వంవైవిచారహ' 'శ్రీలోకాన్ సమంక్రమ్య తేషే శరణంగరే' అన్న జయంతునివరే (కాకాసురునివరే)ను త్పద్రవీరరక్షణమునుగోరకే న్యరూపాయ

పైను పురుషులకును 'మన్మథుడు' స్వరూపముగాను పురుషులకును 'క్రిమలేనారాయణుడు' అనియు, సుఖవైచేత్య 'అహంసత్వం' 'విస్మయ' యనియు, ఇద్దఱుగానుండు కూడికయంతే కదా. 'వైశ్ణవముగానున్న నీకు కేవలమయేదం 'ఏకాయమధుగా'దా' యనగా 'ఏకతాచరిత్యక్త' అనుచుట, 'మాత్రాచరిత్యక్త' అని అనుక్తసముచ్చయమైనట్లు, (చెప్పబడకున్నదానిని తేర్చుకొనుట) ఇచటను 'లేవాస్తీతిచ' అనుట 'వైచేత్యతాస్తీ' అని అనుక్తసముచ్చయమగునుగాన విభునవిషయమందేమి 'విధిగుణుడు' కరణుఅపేక్షించినది. ఇదిగాక, మివరి కాభామ్యగమై కాభిరుమిదుగా సంగించుటలేక 'అన్నిచోత్రాశ్చవేదాశ్చ రాక్షసావాం గృహేగృహే' కుత్రాః బ్రహ్మణోహం శ్చ నిరాశ్రేబ్రహ్మరాక్షసామ్' అని గృహములోను (వేద) కాభాసంచారియగువానికి తెలియునుకామి. అలా 'శ్రద్ధయాదేవో దేవత్యమక్కులే' అనియు 'నిత్యైవేషమపాయస్' అనియు 'అనన్యారంభవే' గాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా' అనియు దేవి శేషునకు అపృథక్పృథగ్విధ్యధర్మ మై చితారములేమన్నది తెలిసి చెప్పినాడనియు గ్రాహ్యము.

ఇదియంతయుఁ దెలిసియున్న పిడు, పరిలింగుఁడై నీవుచేసినట్లు చూచుచుండుట ప్రాప్తమై యుండగా నిన్ను నిర్బంధించుట యుష్పవా? యనగా (యాచలే) రెనకది యభివర్తమనుట తెలియుట క్లుప్తమనిచినా డింతేకాని మఱి నిర్బంధముకాదు. (యాచలే) 'రిక్షాపేక్షంప్రతీక్షలే' అనియు 'అర్థో'.....'జక్షే' అనియు అట్లు యాదించుటనే నేను పెద్దగాపాటించియుండుటంబట్టి యాదించినాడు, (యాచలే) 'సదాపామైకాన్వికనిత్యోక్తిర్మరః' 'ప్రహర్షయిష్యామి' అనియు ప్రార్థించుచున్నాడు. వాని కప్పుగుంతిలును ప్రలాపమునుకాడగా ఎవనికి వాంఛ పనుసుచ్చును.

ఇట్లునేని వారికిచేయ నగ్రహించియుండునదే? యనగా (అభయంచదామి) 'అభసోఽభయభోధవతి' అన్నట్లు చేయుదును. (అభయమ్) ఇట 'అ' గివస్య, రివభావ, రిద్విరోధులనుగదా హుచ్చుచున్నది. కాఁబట్టి, 'స్వ' (భయముకల) మై మంగళమును నిచ్చున; రేవభావ (భయాభావ) మై 'స'లేమింతేయును. పరులుచేయున్న అపత్తులనుకొనించ విరియేకదా భయము. రిద్విరోధమైనది 'భ' బలంబితులయి యాపగుచే చేయుటకు నివారనంబునకై వాఁనిగాఁ జేయుదును. (అభయమ్) 'అభిలేకోక' 'పర్తమానేయభా' 'అగామినిభయమ్' అనిచాలక్షణము. కాఁబట్టి మిఁదొడ్డికి పి. రు. గమము రాకుండునట్లు చేయుదును.

స్వపలనమందే భయమును నివర్తింపఁజేయుట? యనగా, (సర్వధూతేభ్యః) భూరిములఁగా అతిక్రూర'డ సన్సర్గముగించితిరు. అలాగా మేము తిర్వక్కుల మనుష్యులు స్థావరములయిండునవి. ఇవియి'యును బాధింపఁజుట్లు చేయుదును. (సర్వభూతేభ్యః) రాక్షసునివలన పవీరపథమంబట్టి వారి తప్పులయిందాదులనలన వచ్చుభయమును, వాయువారి యధిపతేయుచే 'పర్వతామ్' అని తిర్వక్కులయినమిఁదేరఁ గలుగుభయమును, రాక్షసునివిలయములన అమూనెలయిన మరుత్తుడు మొదలగు మున్నగుజాలవలనఁ గలుగుభయమును, వీతమతోనే పెరిలంపఁబడిన స్థావరమగు కైలాసము మూలము నగలు భయమును, ఈభయములన్ని పరిహరింతును. (సర్వభూతేభ్యః) 'పశ్చాభూతాత్త' 'కేతేహే' అనియు. భౌతికానిద్వియాకాశము' అనియు ప్రక్రియంబట్టి పృథివ్యాదిభూరిముల కార్యమునకేకేం' ను విషయాదులు బాధించినను పరిహరింతును. (సర్వభూతేభ్యః) 'భయంచదదామి' 'జగన్ని' 'లంప' 'పర్తయామి' 'జగత్తును కొండలతోడ రెలకొందుచేపదను' 'క్షిపామి' 'జగత్తున్ని సముద్ర' 'ముద్రా' 'పదను' 'నక్షత్రామి' 'సాధత్తుని బాధించినవానిని ఎంతమాత్రమును మన్నింపను' అని వాచు

ఈ గణాంకభయమును, హిరణ్యరాక్షసాదులయిన శంధ్రుడు అన్నదమ్ములను, అందుకు బాధింపబడక గణాంకభయమును దోచుకొట్టెదను. (సర్వభూతేభ్యః) 'సర్వభూతేభ్యః' అని యచేతనములయిన పాపమును, అం పాపముల మూలమున బాధించు బంతువును, బానిమూలమున గలుగు భయమును నమృతమును పో గొట్టెదను. ఇట్లు 'భీతార్థానాం భయపాతం' అని యిటపంచమవిభక్తి గ్రహించునది.

ఇదిగాక యిది చతుర్థియునగును. అప్పుడు ప్రపన్నుడై 'తవాన్వీతిచయోచలే' అని శరణు కుండై ఫలాధి యైనవిభీషణుని కొనికా భయన్ని తిని తేయుట; యనగా (ఇతి) అను పదారము ఇటకుర్చి (సర్వభూతేభ్యః) బానికేకాదు. 'చతుర్విస్ఫురూక్షైః' అని బానితోగూడ వచ్చిన రికిని, వారిని సంబంధించినవారికిని అభయప్రదానము చేయుచున్నాననియు నర్థము. భయనిమిత్తము చెప్పవలదా? యనగా అది 'రాఘవేణాభయేవ తే' అనుచోటనున్నదా? 'భయంభయానా మపహాః' అనుచోటనున్నదా? అది తనంతట నేపచ్చును. ఇంతేకాక (ప్రపన్నాయ) అని ప్రపన్నునిపూర్వ భయనిమిత్తచేయుట; భక్తినిష్ఠులకు పురుషకారనిష్ఠులకును లేదా? అనగా (సర్వభూతేభ్యః) భక్తి మ్థులని పురుషకారనిష్ఠులని వాని లేక 'అస్తిబ్రహ్మేతిచేద్వేద సత్తమేనంతోవిషయ' అని భగవద్జ్ఞానమున సత్తమబోధించినవారికంతటికైననుట. ఇట్లు సంచిమొదలుని విలక్షణాధికారులతో యియ్య నవధానము యనగా పలుమటలేల? (సర్వభూతేభ్యః) విలక్షణోపాయనిష్ఠులు కానకొనలేదు. అతిప్రసంగము రాక దున్నట్లు 'భవిష్యదయవాసి' అని వామొల్లకలోపల నుండుటచేబాలును 'యదివారావగన్వయన్' అని త్రుండయిన రాముడుగాన 'విభీషణోవా' అని మిగ్రుండైన విభీషణుడుగాని, 'పాపమూలంగుప్యాయానాంపర్యచారిషమ్' అని యువాసేనయైనశబరిగాని, 'అపహర్షిరమాంగరిష్' అని మృగమైవా గాని, 'గన్ధర్వోకానమత్తవాన్' అని పక్షియైనబటమువులుగాని, 'పాపాని గౌతమి పరూపపురా' 'పాతం' అని స్థాపితమైన అపాల్యాలగాని, 'ప్రతిపేక్షేష్యవాలయన్' అని జంగమముయిన జయంశ దు(కాకాసురుడు) గాని, త్విగగులపీరుధాదులుగాని 'పితౄమహాపురోగాస్తే' క్రింద నన్ను బోం పలయునని అపేక్షించిన బ్రహ్మలనుగాని తారితమ్యములేక బ్రహ్మది పీఠీకాంతిమగు సర్వబ్రహ్మలు నభయప్రదానము చేయుచున్నాననుట.

వీరకులేశుడు నవధరించునదేమనగా (ప్రదామి) త్యాగముగాదు. జేదార్యముగాదు. ఈ కారముగాదు. దానముగానే చేయుచున్నాను. త్యాగమునగా 'కీర్తిముద్దిక్య యోగ్యయోగ్యసమర్థ గమ్' అని యితరులపేక్షించినదాని కీర్తినిగోరి యంశయిచ్చుట. జేదార్యమునగా 'సర్వవిషయ తరగమ్ జేదార్యమ్' అనివిషయమైనవిషయమునకాడక విన్నవాలచేపునట్లు తనకేమిగానిచ్చుట, ఉపకారమునగా 'ప్రత్యుపకారధి మాపయ్యతీరుపకార' అని ప్రత్యుపకారమే ప్రయోజనముగా ఆనన్నులకెచ్చుట. 'అవృద్ధ్యముద్దిక్య యోగ్య యోగ్యసమర్థగమ్దానమ్' అని అవృద్ధ్యఫలమును గో విలక్షణవిషయముందు విలక్షణపదార్థములను యిచ్చుట. (ప్రదామి) 'మోక్షయిష్యామి' అన్నట్లు 'ద స్యామి' అని కాలవిలంబముచేయును. (ప్రదామి) 'న మేమందిద్వానమృతవిభాభవతి' అన్నట్లు, 'ఉపాసన ప్రారంభే మోక్షప్రారంభ' అని వాడు మనలనుద్దేశించి పయికలేదినపుడే మేమును ఇయ్య పుపత్రి మించితిమి. ఈయుపక్రమము ఆర్త యుండునంతకాలము జరుగఁగలది. 'ప్రారంభే 2 పరిసమాప్త్య విత్త మాన' 'ప్రారంభింపఁబడి ముగియకుండునదిగా నర్తమానము. కాబట్టి (ప్రదామి) అను నిర్తమానము పలన మేమిచ్చుట (ప్రారంభింపఁబడినదిగాని యార్త యుండుమున నిచ్చుచునే యుండుటలను ముగియ కుండుననిభావము. (ప్రపన్నాయనామి) 'న్యాసమేమంతపాపమతిక్రమానా' అనియు 'తేనాత్త

• 'వానకీ' త్రయ! నిశ్చయమకాకభాతునిగా వరించిన యాతిభవమునీ నీటి నిలువ

తపనాం శాస్త్రం మరియు కం తపస్సుశ్రీకా' అనియు ఇతర హియములందెల్ల ప్రపత్తి విలక్షణమయినట్లు 'వానకీ'ని శరణస్థులకలంకీకరించుటకు' అని నమస్తాధికారులలో ప్రపన్నాధికారి విలక్షణుడై కదా యున్నాడు.

ఈ విలక్షణాధికారినిబాడగా దానము నేయవలసిగూడునా. అనియు పాక్షికమా? దానికి నియమమున్నదా? యరగా (ఏతస్య)తప్తము ఇది నాకు నియతమన్నట్లయ్యెను. (నియమముతో నమస్తిం పవలసివది). (ఏతత్) ప్రపన్నునికేయే నీయభయప్రదానము. 'అనుపాలనయస్య' అని యెత్తుకొన్న యెవల ముగియువంకనుకు విముఖ నడచుకదియేకదా ప్రతము. 'నమప్రతిజ్ఞాం సంకీర్త్య బ్రాహ్మణే భక్తినిశేషతః' అన్నవోటనిది చెప్పియున్నానే. (ఏతస్య)తప్త 'పరి బ్రాహ్మణసామూహం...సంభ వాం' అనియు 'శరీరగ్రహణంవ్యాధిన్ ధర్మతాదాయకేవలం' అనియు విడి వాకు సతా ప్రయుక్త మైవది. నే నుండువంకనుకు చేయుకట్టిది.

ఈయనశ్చేయ మెప్పుకనగగా (మమ) 'అర్థిలోమాపషేలోక' అని పరాపేక్షగా వీనికినిపుట్టిన వాని (మమ)ప్రప్తయగుబ్రహ్మకు కృత్యముగాను. సంహర్తయగు మనుషకు కృత్యముగాను. 'సహి సాంసారమర్థ్యమ్యతే సర్వేశ్వరార్థకే' అనియు 'కర్మార్థంపర్యలోకానాం విప్లవస్యమపజ్ని వాన్' అనియు కన్గణము వాకీ కృత్య మనుచున్నాడు. (మమైస్య)తప్త 'వాయంవరితీరితే' 'త్రోసిపుచ్చటయు మీ పిచ్చియై మైకలు, ఆశ్రితరక్షణమును మాకు విధిమఁడి. (ఏతస్య)తప్త 'సతామేతత్కర్మ' అన్నట్లు పస్తాపము క్షుణ్ణివచానికి ప్రయోజనములేను. చేయవలెను కిచ్చావారవిశ్వామిత్రాదులు తమ గొప్పలో చేరుకొనిక రిలుపుమాగొందురు. అట్లులేక నాడుగొప్పలో చేరుకొనఁడుటయే ప్రయోజ నముగా అది వాకవచ్చింపవలసియున్నది యుచున్నాడు. (ఏతస్య)తప్తము ఇది వాకవచ్చేయము. వీని నామధిరుమగాఁ గట్టియుచ్చు అని సుగ్రీవుని సప్తరశముచుచున్నాడు.

• ఇందులకు మూలము. 'ఆరయైం హి శ్రేష్ఠ వత్తిహస్యాభయమయూ । విధిషణోవాసుప్రస యతా రానిని స్వయమి' విశేషము: 'మిగ్రభావే' అని శ్లోకము వాప్రకృతి వెలింగితిరి. 'సకృ తేత్రున్నామ' అంటుచే వాసంకల్పము వెలింగితిరి. అంత స్వీకరించుటకు 'కాచాన్' అంటుచే వాసంకల్పము వెలింగితిరి. ఒక తిర్యక్కుగూడ నమస్తింపనిగాక వాకును అమస్తింపనియుటయుఁ గంటిరి. తమ అన్నవానిని రక్షించువాఁడనిల లాభమును రక్షింపనివాఁడనిల భేదమును కించుపరచునంగంటిరి. కాబట్టి వాఁడెప్పుడయినగానీ. 'రామవంశరిగానిని' అన్నట్లుచే వానికి అభయము వత్తిమయివది. దాని మీకు చేరి నెల్లింపుండమచున్నాడు. ఇది రాయునువచ్చునాటకు బదులులేక ప్రేమంధ్య ముకవంచి ప్రపన్నములుండై విధిపణునిదిక్కు మోపుమిన్న సుగ్రీవునిబాచి రాయుడు అనినీ ఆపేటణని కోడితేర నియోగించుచున్నాడని తెలియుచు. (ఆరయైం) వీనితోకొనినిచ్చు. 'సేవేద యోనామ' అని నిన్నును నీవంవారమును పురుషకారముగా వరించిన వీనిని మీరేపోయి కోడ్కొని రందు. అట్లుచేయగా వీనికి నింతలకాయమును స్వీకరింపకుండినందున ముఖము విడిర్తింనును. (హరి శ్రేష్ఠ) వానిదుఃఖము విడిర్తింనుటై నీవేపోయి నిలుచునిరావే నాయుండు నెయ్యముగల వానరు లోకెల్ల నన్నాకయిక విన్నతిక్రమించి నేనెచోయి స్వీకరింప శక్తుడనా,యేమి? (వత్తిమస్యాభ యమయూ) (అన్య) తపనంధువర్గముకు దిగదికిది తనతక్కువపాలును శిష్టకోమరు శరణుకొచ్చి పట్టిరి, (మయా) నానుభయముకొండుటకు 'మిగ్రభావే' అని మిగ్రభావనయేనాలును, బంధుత్వాగ

కోవిలమ్మ కరణమ్మ పుడే వానికే నీ నభ యమిప్పియనది. వాడు విభీషణుని పరివర్తనాని
లేక విభీషణుని వేము వేసికొని రావణుడు తానే వచ్చినవాడయినంగానీ, విభీషణుడు
గాడు రావణుడని నాకు చెప్పకొంటును మూలక మరలిరాక యెవడుగా నుండినను
లుచుకొని యేరమ్మ అనెను. వాన రేశ్వరుండగు నుగ్రీవుండట్లు రాముడు చెప్పినమాట
విని, 'రావణుడై నను దోడ్కొనిరమ్మ' అని యెంతటిదుష్టుడయినను శరణాగతుని
యంద దలేడు చూపునాహార్యమునకును అభయమిచ్చియు రన్నే (సుగ్రీవునే) పోయి లో
డ్కొని రావలయుననుటచే తాను నమ్మించిన నే విభీషణుని స్వీకరించునట్లు తనయందు
జూపిన సాహార్యమునకును మిక్కిలియాశ్చర్యమునం బురికొని యట్టిసాహార్యముగల
యతిశయమునకు మూలముగా తాకుల్సవంశమున బుట్టుకనొందిన యారామునిం
జూచి 'రామా! నీవు ధర్మ సూక్ష్మములనిజింగినవాడవు. లోకములన్నెల్ల రక్షించు

స్వనికర్మము లక్కఱలేదనితలంచువాచేత, (అభయపత్రం) కరిణు అన్నపుడే అభయము ఇచ్చియె
నది. 'అభసోఽభయంగతోభవతి' నేను స్వీకరించువాడగుటకును వాడును స్వీకరింపబడినవాడగు
టకును అనుమతియిచ్చు. ఇట్లు రాముడు చెప్పగానిది ఎట్లు పిలుచుకొనవలెనని యాకులవాటుతో
పిలుచుకొనవచ్చుటకు పోవుచుండగా మరల రాముడుపిలిచి సమాధానము చెప్పుచున్నాడు. (విభీష
ణోవా రావణస్వయంయదీవా) విభీషణునిగదా తోడితెచ్చుచుదని మరలక రావణుడెవ్వని
పిలుచుకొనరమ్మ. విభీషణుని స్వీకరించెడిమేని 'విభీషణుడు ధర్మతా' అని ధర్మతాని స్వీకరించుటయన
మనకాయుత్పత్త్యు ము గలుగదు. 'రావణస్యవ్యకంసస్య' అన్నట్లు అన్యకంసుని స్వీకరించినచే యు
క్తార్హ మకలుగును. మఱియు విభీషణుని స్వీకరింపగా వానితోడివలెగురే రక్షితులగుదురు. రావణుని స్వీ
కరింపగా లంకలోనివారంతయును రక్షితులగుదురుగాని మనకు పెద్దలాభమగును. (సుగ్రీవ) 'ఏకం ము
ఖంసుఖంచకా' అని యిరువురకును సుఖముఖము లొక్కటేగనుక నాకుగలుగు నతిశయము ఏమిట
సమానముగాఁ గలుగునుగదా. (యదీవారావణస్వయమ్) ఎప్పుని సలబంధించినవాడగుటచే విభీష
ణునియంద దింత శంకకలుగుచున్నవో యట్టిరావణుడే వాడగుంగాక! (స్వయం) కీరమ మన్నుమన
రాక తానుమాలి మేవచ్చిన రావణుడయిననుగానీ, లేక (స్వయం) పిలుచు విభీషణుడుగాడని కాదునా
పియగు రావణుడే విభీషణువేము దాల్చినచ్చిరప్పటికిం అభయము వేసిచ్చితిని. నీవును పిలుచు రా
ణుడేకాని విభీషణుడుగాడని నాకు తెలుపుటకుఁగూడ మరలి యూరక రావలదు. తోడ్కొనియే
రమ్మ' అనియర్థము.

* ఇందుకుమూలము. 'కిమత్రచిత్రంధర్మజ్ఞ లోకనాథసుఖాదహ! యత్రవ్యూర్యప్రభాపిభా
స్సర్వవాన్ సత్పథేస్థితః' విశేషార్థము. - రాముని స్వాభావికల్యాణగుణగుణముల వాడనిచి
యిది సహజధర్మములగుటచే రామునియందు జాపట్టుట యొకయాశ్చర్యముకాదని సుగ్రీవుడు చెప్పు
చున్నాడు. (కిమత్రచిత్రమ్) నీవుగాక యిరురు రీతులను తెప్పినకేదా యశ్చర్యమగును. నీవు
చెప్పితిమనగా ఆశ్చర్యమా? ఆశ్చర్యముగాదనుటకు మీఁద హేతువులు చెప్పుచున్నాడు. (ధర్మజ్ఞ)
ధర్మసూక్ష్మతర్ త్వములను తెలిసినకీడు ధర్మానుష్ఠాన చెఱయశ్చర్యమా? ధర్మములందెల్ల చేసెయె
క్కినధర్మము శరణాగతిరక్షణముని తెలిసినవాడవుగదా. ఇంతమాత్రమా? (లోకనాథ) లోకములకు
స్వామివి. ధర్మరక్షణమును రక్షించుట స్వామికే ఒకవిధిరేమా? చిట్లుజూచి సద్గుణ రాధంపకుండు

స్వామిని, సుబలకు సుఖమునుకల్పింపఁ జేయించుచునవాడవు. నీయభ్యుపాయము ప్రశంసనీయము. నీవు సర్వకీర్తి, ధర్మసంస్థాపక మనునవ్యక్తమందు స్థిరముగా నలకొన్నవాడవు. ఇట్టివీరు ఇల్లెంతయు నొప్పించుముగాఁజెప్పటలో నాశ్చర్యమేమున్నది? 'శుక్లుఁలొగడియేమి! నీకుమనస్సులిగిననేకదా విభీషణునిగ్రహించుట!' యందువా? 'నీ యంతరాత్మకేకక తీవ్రదండమునఁ జంపుమన్న నాయాయంతరా

జ్ఞు యాచుకొననియెడల కొఱతగలుగునట్టి సర్వవిద్యాభాకర్యము గలవాడవుగదా. (సుఖాచార్య) విద్యాభాకర్యము దుఃఖవివర్తకమైనదిమా? సుఖహేతువుగాఁ గూడఁగదాయున్నది. అనాప సమస్తకాముడవయ్యెను పరప్రయోజనైకపరాయణుడై సర్వసుఖకాఠిమ నీవు శరణాగతులం దును సమాశ్రితులగు మాయందును సుఖకాఠిమగుట యేమిచింత! (సర్వవాక్) 'త్యయికచ్చేత్సమా పన్న' 'నీకు కొంతవివర్తకలిగినేమి యింకనీరతో' వాకులకేమి' యన్ననీవు నేను 'పర్యతావ' 'విభీషణులంబులు' అనగా అట్టి నాయంపరి ప్రేమయునుగూడఁగదని 'సర్వకేతువ' 'విదమవ' అనిమనసు నును వృధాధ్యపనాయము గలవాడవుగదా. వృధప్రయోజనవానికి ప్రతిపదిచాలము వింతయా? (సర్వవాక్) సర్వమనగా బలము. సర్వకీర్తిమన నీకు సమాశ్రితులధయమును వారించుట యాశ్చర్యమా? (సర్వకీర్తి) అధిమగులమునవాఁడగూడ బహిష్కరించి చేయవలయునట్లు శరణాగతరక్షణ మును వుండవుగదా. ధర్మసంస్థాపకార్థమే యవలంబించినవానికి శరణాగతరక్షణమనెడు విశేష ధర్మము ననుష్ఠించుట ఆశ్చర్యముకాదు. శరణాగతరక్షణవిషయమై ధర్మజ్ఞత్వములం దేదేనాకటియే చాలియుండఁగా అన్నియును గూడియుండఁగా చెప్పనేల? యవట. (అశ్వత్థింశ్రభాషేథా యత్) సమస్తలోకమును నీమాట వీడఁజేయఁగలనట్లు నీవుచెప్పినదేమో—అనగా 'కోపాయత్యపిశ్యుస్యాత్' అనియు 'అభయంసర్వభూతేభ్యో వదామ్యేవేద్య' అనియు చెప్పినమాట ఈతాశ్చర్య క్షుభావములుగల నీవుచెప్పితిమట యొక యాశ్చర్యమా? నీవుపన్న మఱొకరుచెప్పిననేకదా యాశ్చర్యమగును. (అశ్వత్థింశ్రభాషేథా) అని-గ' వింతరాజానిపాతము. సమాచీనముగా చెప్పితిమట యొక యాశ్చర్యమాయని యుద్ధము.

శిష్యులకు మాలము. 'మమచార్యవ్రరాత్మయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణం! అమమావాచ్చభావాచ్చ సర్వకీర్తిస్సపరీక్షితః' విశేషార్థము:—'వామాటను నీవు కొనియాడుటచే ప్రయోజనమేమి? నీమనస్సు నేటి నేటిదా వీనిని స్వీకరించుట' యని రాముడనగా వామనస్సులేవనిషయమందు పిఠకొఱయు లేవనువన్నాడు. (మమచార్య అంతరాత్మ) నీయంతరాత్మయేకాఁపర్యతాం తీవ్రదండేన' యన్నట్టి వా యొక్క యాయంతరాత్మయం, (విభీషణం శుద్ధం వేత్తి) విభీషణం: కోపహింసానిగాఁ చెలియును న్నది. విభీషణుడు శుద్ధుడను విషయమందు నాయంతరికరణాని యొకటియే ప్రమాణముకాదు. ఇతరప్రమాణములూడఁ గలవనువన్నాడు. (అమమావాచ్చ) నీవును వామనంతుఁడును జెప్పినయుక్తు లునన, (భావాచ్చ) లోపలిభావమును బెట్టు ముఖ్యప్రసాదాదులనలన, లేక (అమమావాచ్చ) ముఖ వికారానిచిన్నములనలన, (భావాచ్చ) వీనిమాటలచేరిన ధ్వనిచేరిన తేటపడిన మనస్సుయొక్క మృదువృజ్ఞానముచేరిన, (త) చారములన నేను 'పర్యతావ' అన్నపుడును, నీవు 'సర్వకేతువ' అన్నపుడును, వామనంతుఁడు 'విద్యకేర్త్యసర్వసర్వ' లో 'వీనిని బలిగ్రహించుటకు వీలున్నది' అన్నపుడును మృదువృజ్ఞానలేక ఒకతాత్పర్యానుభవమునకు, (సర్వకీర్తి) ఇట్లు సర్వప్రకారములేరిన, (సుపరీక్షిత) మోక్షవిద్యయందును లేక బోధింపఁబడినాడు. బోధించి పరమధ్వజుని తెలిసింపినవట.

త్త కునయరము విభిషణుడు పరిశుద్ధుడుగానే తెలియుచున్నాడు. నాయంతరాత్తను బట్టియే కాదు. హనుమంతుడును సీతను తెప్పినయొ కులకు మహమ్మనుబట్టియిచ్చుముఖవికాసాదిలక్షణములనుగొని యనుమానించుటంబట్టియు, వీనియొ ర్విధ్యుచే ప్రకాశితమయిన మృదుస్వభావముంబట్టియు, నేను జంపు మన్నపుడును సీత దిగ విడువనన్నపుడును నొక్కతరుగా నేయున్న వీనియునికింబట్టియు, లోపలను వెలువలను వీనిని ఒక్కగా పరిశీలించి యైనది. కాబట్టి, రాఘవా! 'మహాప్రాజ్ఞుడయిన విభీషణుడు శీఘ్రంబున మౌనోపాతిగా నొక్కండై యుండు'గాక. మాకు స్నేహితుండు నగు'గాక' యనెను.† అంత నశ్వేరుండగు రాముడు సుగ్రీవుడుచెప్పినమాటను

* ఇట్లు శుభస్వభావుడగుటచేతను మేమందఱును పొందినపెంపును ఇరెడొకడుగూడ పొందులయు ననుచున్నాడు. ఇందులకు 'తప్తాత్క్షీప్రసహస్తాభి' స్తుత్యోధమగు రాఘవ! విభిషణోపాతి ప్రాజ్ఞ స్వభావం చాభ్యుచైతు నః' అనిమాలము. (తప్తాత్క్షీప్రమ్) కాబట్టి శీఘ్రముగా 'అజగమ మహూతేన' అని యితడు పదవిచ్చియుండుటవలనను, 'చ త్తమస్యాభయంమయా' అని నీవు అభయవిచ్చియుండుటవలనను విలంబముక పోతువేలేదు. ఇట్లుండ నావలననే వానిని స్వీకరించు విషయమున విలంబములేగింది. ఇది వాకు స్థితి తెలిపినదేవ నరినిని చూచుకొన స్వీకరింపవలయుమగాన షణ్ణికాలమును విలంబములేగదు. (సహస్తాభిస్తుత్యోధమగు) మమై కెల్ల వారిని కింకరులనుగాన గొన్నట్లు ఇతనిని నొకనినిగూడ కింకరునిగానొన నెఱ్ఱంపవలయును. (సహస్తాభి) ఇతనిని కింకరునిగాన గొనునప్పుడు ఇతడు ప్రధానముగాను మేమిదిగి పరికరముగాను కైంకర్యముచేయునట్లు స్వీకరింపవలయును. 'సహాయ క్షేప్రధానే' (రాఘవ) శరణాగతిరక్షణము చేయునపుడు స్వయాపము నకించునట్టి వంశ మనందుఁ బుట్టినవాడవుగదా. (విభీషణః మహాప్రాజ్ఞః) జ్ఞాడు అనగా 'మనలను ఆకించుకొనే యాతగా రాముడు స్వీకరించు' ననియుండువాడు. ప్రాజ్ఞుడనగా 'రాజసంబంధములని దోషములనుమాడక స్వీకరించు'నని యుండువాడు. మహాప్రాజ్ఞుడనగా 'ఎంతయు అంతరింగులయినను షష్టతాప' అని తన్నుజంపుమన్నను తాను వెనుదీయకయే నన్ను లేటపతిచి స్వీకరించు' నని యుండువాడు. ఇట్లు నన్ను ఉన్నరీతిని తెలియునట్టి మహాజ్ఞానముగలవాడుగదా, (కుల్యోధమతు) 'నివేదయత మామ్' అని పురుషకారమునేయుటకై యాచింపఁబడిన క్రూరులమగు మాకు పురుషకారత్వము నుపాదించుటకొక నీవెత్తుకొన్న యీ ప్రయాసమును సిద్ధమైనది. ఇకమీద మే మీపురుషకారవ్యాపారమును జేయుదుము. అనియర్థము. ఇట్లు విభీషణుని పురుషార్థత్వమునచేడి వానితో స్నేహముచేడి తమయొక్క పురుషార్థమును వేడుచున్నారు. విభీషణుడు (ససభిత్వ భాగ్యుచైతు) 'సఖావా సోస్తి' యన్నట్లే సేవపొందినపెంపు పొందవలయును. మాకు సభిత్వమును పొందవలయును. (మహాప్రాజ్ఞః) ఫలమునుసాధించుట కుపయుక్తమైన జ్ఞానముగలవాడు. (స) నానుమాత్రమే కాదు. ఎల్లవారికిని ఈఫలము సమానమని తెలుపుటకు (స) అన్నాడు.

† ఇందులకు 'తత్ కుసుగ్రిహవదోఃకమ్య ర ధర్మీశ్వరశాభిహితం వరశ్వరః! విభీషణేనానుజగమం పరత్రరాతేన యథాపురస్థరః' అని మాలము. విశేషార్థము. ఇట్లు దుష్టాత్మకడయిన సుగ్రీవుఁ డనుజ్ఞ చేసినయనంతరము శరణ్యుండగు రాముని శరణాగతులొడి నంగమమును తెచ్చుచున్నాడు. (తత్ కుసుగ్రిహవదోఃకమ్యర) అనుగ్రహవిమాటవలన - 'పర్యతాప' అన్న సుగ్రీవునియొక్క అను

ని, యంత నావాసర శ్రేష్ఠుడనోయి తా సభయమిచ్చి రమన్మహాట విభీషణున కుంజెప్పి దోడ్కొనిరాగా, దేవేంద్రుడు గరుత్మంతునితోడఁబోలి రాముడు శ్రీమంబునఁ బాసే విభీషణునితోఁ గలసికొనిను. ఇది పదునెనిమిదవసర్గము.

—♦—

రామవిభీషణ సమాగమము; శ్రీరాముడు వాసర
 మధ్యమున విభీషణుని లంకకుఁ బట్టముగట్టుట,
 సముద్రమును దాటుఁ జింతించుట.

*రఘుకులుం డగురాముఁ డభయము నొసంగఁగానే మహాస్త్రజాండును రావణునిత మ్ముందునగు విభీషణుడు, ఇష్టసిద్ధికి సంతృప్తుడై తనయొడు భక్తిగల యనుచరుల కాలమయిన ఆమాటను విన్నవినప ధీశుచేరిబుట్టిన విశేషము 'సు' శబ్దము తెలుపుచున్నది. (నిశమ్య తిలఁ నశేత్వరః ఆభూత్) విని యంత నశేత్వరఁడయ్యెను. వాడుమఁతునిమాట విన్నపుడు సత్తిగల వాడయ్యెను. సుగ్రీవునిమాట విన్నపుడు నశేత్వరుడు అఁగా నర్పిసర్పాహుఁడయ్యెను. (హాశేత్వరే జాభీహిం విభీషణేన సద్ధమమాశుజామ) సుగ్రీవుడు 'విభీషణా! నీకు రావుల డభయమిచ్చినాఁ డు. రామునకడకుఁబోయి' అనిచెప్పిపట్టి విభీషణునితోడ సంచమము కిష్కరిముగాఁ బొందినాడు. (హాశేత్వరేజాభీహింతు) వానిపరకరిమును రామును ప్రవేశింపఁజేయును అన్నవాడే యిపుడు ఆవాసర పరికరిమును రామును స్వీకరింపవలయు ననుచున్నాఁడనుట, (అశుఁజామ) కట్టుబిడఁబడ్డ లేదూడ యాపునాడవయిఁ బడుకట్టు చుట్టుకొన విభీషణునితోఁగలసివాడు. సుగ్రీవునిమఁకునందలి యానకూ ల్యము తిరుగఁబడునని ఏమిచేయుదునని అరిచు సమ్యుతించినపుడే చుట్టుకొనఁబోయి కలసికొన్నాఁ డనుట. 'నత్యశేయంకథంచ' ఇత్యాదులచే సుగ్రీవాదివాక్యసూచములగు విశోధులను నిరసించి శ్రీ విభీషణ స్వీకారిమును ప్రతిజ్ఞ నేసి యెట్లో కష్టముమీఁద సుగ్రీవాదుల మాటలవలనఁ బుట్టిన విలంబము నోర్వలేక త్వరతో రక్షించుటకు తానే పోయి కలసికొన్నాఁడనుట. (అశు) ఆక్రమితతోడి సంక్షేప ముండు త్వరాంతయము గలవాఁ డనుట, (పురందరపరిత్రరాశేనయథా) ఇంద్రుడు తానే గరుత్మం తునితోఁ గలసికట్టు రాముడు తానే కలసినాఁ డనుట.

*ఇట్లు శరణ్యుఁ డగువానికి శరణాగతుఁడోఁ గలయుట యనెడి ఫలమునజెప్పి యిప్పుడు శరణాగతునికి శరణ్యుని సేవనీయుట యనుపురుషార్థలాభమును జెప్పచున్నాఁడు. రాముడును స్వీకరించి సుగ్రీవుండును సమ్యుతించినవద విభీషణుడు చేసినది చెప్పఁబడుచున్నది. 'రాధవేణాభయేద్ర త్రేసన్న తోఁపఁజానుజః | విభీషణోమహాప్రాజ్ఞో భూమిం సమవలోకియన్ | భాస్విసాతావనంహృష్టో భక్తైర నురైస్సహ' అని మూలము. విశేషార్థము.... (రాధవేణ) శరణాగతిరక్షణము తన కొకయంతియము గాక సామాన్యముగా కులాగతధర్మముగాఁ గలిగినవాడు. రఘుకులము శరణాగతిరక్షణమునఁ జేరు గన్నదివా. (అభయేద్ర త్రే) హృషీకరియైన సర్వభూతాభయము ఇయ్యఁబడఁగా, 'పత్రిమస్యా భయంయథా' అన్నమాట తలించిపది సుగ్రీవుడు సమ్యుతించినపదనే యుపయోగము. అంతిమముపు అది అసత్సౌఖ్యము యుండవలెను. (రావణానతోవిభీషణసన్నతః) రావణునితమ్ముడగు విభీషణుడు మిక్కిలి వివరముననుకొంగుండై, 'సనాతుకు' అని లోఁబడనని యుండిన రావణునికే దత్తుం డయ్యుండి యంతయు చేపట్టి యుక్తమయ్యుట్టు రామసాదకులందు పదివాడుగాయని ఋషి

తోగూడ కాళ్లు ముందుగాదిగట్టు యనుచితముని పూర్వకాయమును విక్రీణియు
వినుమును నదది రామునిచుట్టి క్రిక్కిరిసి యున్న బలంగముననుమ తనకు
దెలిసియుచ్చిన నేలను సూటిగాఁజూచుచు, ఇట్లాకాశముననుండి క్రింది! గొట్టున
దిగను. శరణాగతిధర్మమున నర్వానస్థులందును నెలకొనియుండు వావిభీషణుడు శరణు

కొనియాడుచున్నాడు. (సన్నతః) 'గుణైర్దాస్యముపాగతః' 'గుణములచేత దాస్యమును పొంది
వాడు' అన్నట్లు పూర్వము తాను విన్న దానికిన్న నధికముగా రామకల్యాణగుణములను సాక్షాత్క
రించుటచే విక్రీణియు వినువినుమిరములైన యంగములు గలవార డనుట. (మహాప్రాజ్ఞః సన్న
తః) రాముని కభిమతులుగా నుండిన సుగ్రీవాదులు 'విధ్యతామ్' అనగా రాముడు 'నత్యజేయమ్' అని
స్వీకరించినయనుకారమును దెలిసి పాదములం బడినాఁ డనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) నిరపాయమును
యుపాయమును పరిగ్రహించుటచేత పరమపురుషార్థమును లభించుటంబట్టి వేదకాస్త్రముల నభ్యసించి
చుటలనఁ గలిగిన ప్రజ్ఞాతిశయ మిపుడు సఫలమయిన దనిభావము. (భూమింసమహాకయన్ సన్నతః)
వానికిర్నమును బాటింపక తానే పయిఁబడినాఁడే యని లజ్జనొందినవాడై పాదములం బడినాఁడనుట.
(భూమింసమహాకయన్) రాముని ముంగలప్రదేశము అంతరంగులగు నచివులు గుంపులుగొని క్రిక్కి
రిసి యుండుటచే నిడమ లేకండినన, మంగ్రులతో నొకఁ డయనవిభవమునకి తన్ను బలనియున్న
కొలుపు ననుమ భూమియం దిచ్చినయెడమును చక్కఁగా జూచుచు నతఁడు దిగినాఁ డనుట.
(భాత్ పపాతామం హృష్టః భక్తైరనుచరై స్సహ) సుగ్రీవుడు 'విధ్యతామ్' అన్నపుడు నేలను గాలా
నాడే ఆకాశమునంచే నిలిచినవాడు. అసుగ్రీవుడు తానే పాఁడు నిలిచినదనఁ గలిగిన ప్రత్యతిశయము
మన రాముఁపాదము లందఱ మేరకునుబోక ప్రయవశికరముతో ఆకాశమునుండి భూమిపైఁ బడినాఁ డ
నుట, (భాత్ అహంపపాత) మొట్టమొదటఁ గావించిన ప్రణామము. దూరమునఁ గావించినది ప్రణా
మాదులకుఁ దగనివోటగు నాకాశమును విడిచి పాణి పాదము శిరస్సు మొదలయిన యష్టాంగములతో
భూమిని జొందినాఁ డనుట. విభీషణుఁ డక్షేపించిన అుభయమును, పల్లములుండఁగా, మరల పె
దలకఁ ప్రణామము చేసినాఁ డనఁగా (హృష్టః) రాముని స్వరూపరూపగుణవిభవముల ననుభవించు
టచేఁ బుట్టినవార్తయున శరీరము విశకమై ప్రణమిల్లినాడుగాని మహాకప్రయోగము ముద్దేశించికాదు.
(భక్తైరనుచరై స్సహ) 'ఉత్సపారగదాపాణి కృగున్భస్మపారాక్షయై' అని విభీషణుడు లంకాసంబంధ
మును విడిచినపుడు ఆతనిమంగ్రులును ఆసంబంధమును విడిచినవారయిరి. మఱియు 'విధ్యతామేష
తీవ్రేణ దక్షేననచివై స్సహ' అని విధ్వంసమునందు భాగమునొందిరి. కాఁబట్టి యిప్పుడు స్వీకారమునం
దును అంతర్భాగు లయిరి. మఱియు 'నివేదయతమామ్' అని విభీషణుఁ డొక్కఁడే యుపాయ మను
ష్ఠించినవాడైయుండఁగా వానిని సంబంధించినవారికి ఆతనియందలిభక్తిమన నే రామపరిచరణము నహ
నమగుచున్నదని తెలియుచున్నది. దీనివలన ఒకనిని నశ్చయముగా వైష్ణవుఁడని నిర్ణయించియెడల
ఆతనిని విడిచియుండనేరని స్నేహము గలవారిని పరీక్షింప నక్కఱలేదని యభిప్రాయము.

శి పూర్వము వాచిమైన ప్రపత్తి చేయఁబడినది. ఇట్లు కాయకమగు శరణాగతిని ప్రయోగిం
చుచున్నాడు. మఱియు ఆత్మిణి రామునిపాదముల పట్టుకొమ్మగాఁ దలచి నమోకరణముగాఁ బనుచు
న్నాడు. 'నకురూమన్యధర్మాత్తా సవపాతవిభీషణః | పాదయోగ్యరణాన్యేషీ చతుర్భుష్మహరాక్షయై' అనిమాటను.
విశేషార్థము:—(నకు) మనపు కలంగియున్నట్లుగాక యిట్లుడు కలకఱ లేకన్న వాడు. సంతోషవిపర్యయము తీగఁగా అనునాడుడు అని స్మరితములచే నిర్ణయించుచున్నాడు. (విభీషణః

గోరి, రాక్షసులు నలుపుకు జూనును రామునిదరణింబులరబడెను. అట్లు పడినపుడు, అంజలు నైకమర్త్యము నున్న యానదమ్మన, విభీషణుడు శరణ్యుఁ డగురామునే చెక్కఁజూచి శరణాగత్యంగము లయినయనుకూలసంకల్పాది ధర్మములతోఁగూడినవియు, సమర్థుండును కాదుగోకుండ వగుశరణ్యునిగూర్చిన వగుటచే యోగ్యంబయినవియు, మునుపు సుగ్రీవాదులకు శ్రుతికటపుగానుండినను నిష్ప డయ్యండఱకును మిక్కిలియు హర్షంబుగూర్చునట్టిదియువగు పలుకులతో నను రావణునితమ్ముండను. అతఁడు

ధర్మాత్మా సర్వావస్థలందును శరణాగతిధర్మమునుండి మనసు కలంగకయే యున్నవాఁడు. అతఁగా 'వ్యభిచాత్' 'వ్యభిచాత్' 'నర్తకేయవ్' 'ఆనయోవ్' 'అప్రాప్తిశూన్యభవతు' అన్నయిన్ని యవస్థలయందును భేదములేక 'రాఘవశరణంగరి' అని తాను పట్టినపట్టు విడువినాఁ డనుట. దీనిచే విభీషణునికి మహావిశ్వాసము చెప్పఁబడినది. (రామస్య) తనమొడల ఆనరాతియము దోచునట్లు అభిరామమైన విగ్రహము కలిగియున్న రాముఁడొక్కఁడు, (పాదయోశరణాశ్లేషీ) చమ్మఁద్రాగు నున్న తల్లిచమ్మలనుంజూరె పాదములే తనకు భోగ్యభూమియగుఁ జలఁచినాఁ డనుట. (శరణాశ్లేషీ) శరణవరణముతో, (పపాత) ఇతరులువచ్చి బిగిసిగూరి తనమయమములను చెక్కుఁగొనిం దివలలి లేవెత్తునట్లుగా పడినాఁ డనుట. (చతుర్విస్సహారాక్షరైః) తాను పడుటలో వారుగూడ నంతగూర్చు లగునట్లు పడినాఁ డనుట. (చతుర్విస్సహారాక్షరైః) తనకు కరచరణావ్యవయవములవలె పరతెంఱు లయినవారితోఁగూడ పాదములం బడినాఁ డనుట. ఇటు, ఆనుకూల్యసంకల్ప ప్రాతికూల్యవర్ణనము కలిగియుండుటయు 'ధర్మాత్మా' అని మహావిశ్వాసమును 'శరణాశ్లేషీ' అని గోప్యత్వచరణమును, 'పపాత' అని ఆత్మ నిశ్చేదమును, ఇట్లు పాంగముగా శరణాగతి సేయఁబడినవి తెలియుచువి.

* ఇట్లు కాయకమగు శరణాగతినికెప్పి మరల వాచికమును కెప్పుచున్నాఁడు. 'అలరీచపురిచా రామం వాక్యంత్రవిభీషణః । ధర్మయుక్తంచ యుక్తంచ పాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.—(విభీషణః అలరీచపు) 'పాదయోగిపపాత' కాయకమగు శరణాగతినికేసి యునే రాముఁడు జాలియున్నను అంరమాత్రము తనకు చాలకుండుటవలన వాచికమగు శరణమును జొచ్చినాఁ డనుట. (తతా) పాదములం బడునమయమం పనుట. (తెలి) రాముఁడును సుగ్రీవాది వానరులును ఏకతంతులై యున్నగోష్ఠియందు, (రామంవాక్యమ్) 'సుగ్రీవంతాంశ్చసంప్రేక్ష్య' అని తన్నుఁ దెలుపుటకు పురుషవారభూతులయిన సుగ్రీవాదులనుగూర్చి చెప్పటకాక శరణ్యుఁ డగురామునే చెక్కుఁజూచి చెప్పినమాట (వాక్యమ్) సర్వార్థమును సంపూర్ణముగా చెప్పవలె. (ధర్మయుక్తత్వమ్) శరణాగతికి అంగములయిన ధర్మములతోఁ గూడినది, (యుక్తంచ) సమర్థుండును కారుణికుండు నయిన శరణ్యునిగూర్చి ప్రయోగింపఁబడునదిగాన యుక్తమైంది, (సామ్ప్రీతంసమ్ప్రీహర్షణమ్) 'రాఘవశరణంగరి' అన్నమాట సుగ్రీవాదివానరులకు శ్రవణకటుకమై యుండినట్లుగాక ఇవ్వడు అంజలమును హృదయంగమముగా నుండునది చెప్పినాఁడు.

† అవాక్యమును కెప్పుచున్నాఁడు. 'అనుజో రామస్యాహంరేవచాన్యధమానితః । భవన్తంసర్వభూతానాం శరణ్యంతరణంగరి' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(అహం రామస్యాహంరేవచామానితోఽన్యధా) ఈ జ్ఞాతమునుకెప్పి యునునే శరణుఁజొచ్చియుండలేదా. మరల నిట్లు శరణుఁజొచ్చుట మేలయనగా 'సుగ్రీవంతాంశ్చసంప్రేక్ష్య' అని సుగ్రీవునిది అరసమరికమునుంజూర్చి 'నిరేకయత' అని

నష్టవహించినాడు. కావున నరు నైహితంబులకు రక్షకుండు మయిననీళ్లు శరణు జొచ్చితిని. * నను నావాననానమగు లంకను మిత్రులను వారివలనిధనములను బరి త్యజించి నీవేగతియని వచ్చితిని. ఇత నారాజ్యమును నాశిరితమును నాశుఖములును నీయధీనములు. ఇవియన్నియు నాకు నీకైంకర్యమయ్యెను' అనెను. † అనిభీషణు

రాయనికీ దెలిపెడి ప్రయోజనమునకుగాను, 'రాఘవశరణంగతి' అని మునుపు పోషకరూపముగా జెప్పినాడు ; ఇతలు 'భవనశరణంగతి' అని చక్క రాయనేగఁజించి ప్రత్యక్షరూపముగా చెప్పటచే పునరుక్తిలేదు. (అమలు) అని స్వకోషమును జెప్పట అకించవ్యమునకును ఉపలక్షణము. (సర్వభూతానాంశరణ్యమ్) పాపప్రచురుఁ డయినరాఘవుఁడు పుట్టినకడుపులోనేపుట్టి 'రావణవ్య నృశంస్యభ్రాతా' అని నీగోష్ఠికి కానివాఁ డగుటయేకాక 'త్యాంతుధిక్కులపాంసవమ్' అని ఆరాఘ ణునికీని కానట్టి నాకు శరణార్థుఁ డయినట్టికీని కానివారునుగలరా? (సర్వభూతానాంశరణ్యం) రాఘ ణునికీగూడ శరణమయ్యెననని సంగల్పించుకొన్నవానిని, (భవనం) జ్ఞాతక్త్యాది పరిపూర్ణుఁ డయిన వానిని, (శరణంగతి) శరణు జొచ్చితిని.

* అనంతరము ఇతరములయిన ప్రాప్త్యములను నిరసించి నీవే ప్రాప్త్యుడని చెప్పుచున్నాడు. "పరత్యక్తమయాలక్ష్కామిత్రాణిచఛనానిచ | భవన్తతప్తేరాజ్యంఛజీవితంచమఖానిచై" అనిమూలము. విశేషార్థము.—(పరత్యక్తమయాలక్ష్కామిత్రాణిచఛనానిచ) రాఘణుని సంబంధములను వచ్చివలం యేమి? దానిని సంబంధించిన మిత్రులేమి? వారినిర సంప్రాప్తమైన ఛనమేమి? మఱియు సోపాధు ములయినసంబంధములను సవాసనముగా విడిచివచ్చితిని. ఇది ముముక్షువునకు కాస్తసిద్ధియగా త్యాజ్య ములయిన ప్రాప్త్యాభాసములకు ఉపలక్షణము. (భవన్తతప్తేరాజ్యంఛ జీవితంచమఖానిచై) రాజ్యము అని పరిగ్రహములకెల్ల ఉపలక్షణము. 'జీవితమ్' అనుట భారకపోషకభోగ్యములకు ఉపలక్షణము. 'మ ఖాని' అని విహికామష్టికముఖములు, అన్నియు నీక్రిచరణములే. సకలభాగ్యములను నీక్రిపావక్తం కర్యముఖమునం పంతుర్భూతము. 'మతాపితాయువతయః' అన్నట్లును 'ప్రాతాభరావబన్ధశ్చ' కితావ మమరాఘవా' అన్నట్లును సమస్తము నీవే. నీకైంకర్యములన్న తక్కినవేదయు నాశిష్ట్యముగాదనట. సంబంధింపిన సంబంధిత్రవప్రాణకాయయోః | పుత్రమిత్రకళత్రాదిసంబంధిశేషహేతుశా' తన ప్రాణమునకును కాయమునకును సంబంధ ముండినను సంబంధములేనిదైయుండఁగా, ఇతఁ పుత్రమిత్ర కళత్రాదులతోడి సంబంధమెట్లుకీ కాన సర్వవిధబంధపు స్వామియగు నీవే. 'హిర్వమాత్మమహ్యవ్యాధి' త్పదార్థపుత్రాదయోఽపివా | ఏకైకఫలలాభాయ సర్వలాభాయ శేకహ' 'తల్లితండ్రి మొదలగునగు రు జ్యోక్తకృలాభముకొఱకీ యగుదురు. శేకవుఁడు సమస్తలాభములకొఱకు నగుననియున్నది.

† ఇట్లు విభీషణుఁడు నిజస్వరూపానురూపముగా చెప్పినమాటమని, తనకు నతనియొడలఁ గల యాపరాధితయమంతయు కటాక్షమునం దోయెనట్లుగా విశేషకటాక్షమునీసి రాముఁ డొకమాటం జెప్పుచున్నాడు. 'తస్య తస్యచనం శ్రుత్వా రామో వచ మబ్రవీత్ | వచసాసా స్వయిత్యైవం లోక నాభ్యాం పిబన్తి' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(తస్య) తనసకలపరిగ్రహములను దిగబడిచి రాముని చరణములే శరణముగా చేపట్టినవానియొక్క, (తద్వచనంశ్రుత్వా) రామునిచరణములందలి కైంకర్యమే నాకు సకలభోగ్యములను అన్నమాటమని, (ఏవం వచసా సా స్వయిత్యైవం) నాపూర్వవృత్తమీ యని విచారింపక నన్నిట్టా స్వీకరింపవయ్యెనా? యని వాల్మీకియియన్న విభీషణుని రాముఁడు తానే యహం ధివలేఁ దలంచి తన్నుమన్నింప వేఁడుకొనునట్లు ఇంచయునమాటలాడి—అనుగా నానైభీషణమును జెప్పిన

డట్లు నృప్తభరుడై చెప్పినమాటని విని యతనిని 'శరణు అన్నపుడే నిన్ను స్వీకరించవల
 యను. ఇంతవఱకు తాను సేసినందులకు మున్నింపు'మని తిన్ననిమాటల నాశ్వాసం
 చి, యతనిమనస్సు చల్లబడిచి కన్నంగవచే దాగునట్లు లతని సత్కారంబునఁ
 జూచుచు * ' నాకు రాక్షసులబలాలములను ఉన్నదియున్నట్టుగాఁ జెప్పుము. '
 అనియడిగెను. అంత విభీషణుడు ఏకార్యమును సనాయాసంబునఁ గావించఁజాలు
 రాముఁడప్పుడు చెప్పినమాటను విని రావణునిబలమునంతయును జెప్పనారంభించెను.
 "రాజకుమారా ! రావణుడు బ్రహ్మదేవునివలన వరమువడసియుండుటచే గంధర్వల
 కును అసురులకును రాక్షసులకును మఱియుఁ దక్కిన సమస్తప్రాణులకును నతనిని
 నధిపతిశక్త్యముగాదు. రావణునకు పిదప వీర్యవంతుఁ డగుకుంభకర్ణుడు నాకన్నయ
 గును. అతఁడు మహాతేజఃఁడు, యుద్ధమునందు దేవేంద్రునకుంబోలె బలముగలవాఁడు.
 రామా! ఆరావణునికి సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు. కైలాసమునందు జరిగిన యుద్ధమునందు
 అతఁడు మాణిభద్రుని నోడించినవాఁడు. అతనిని హనుమంతునివలన సేపు వినియు
 నుండవచ్చును. రావణునికొడుకు ఆయిఁ ద్రజిత్తు ఎప్పుడును శరసాగ్రాసము చేయుచుం
 డువాఁడు గావున నారిదెబ్బ తగులకుండుటకై యల్లమును ప్రేల్కవచమును దొడు
 గుకొని భేదింపరాని కవచముందాల్చి వింటింగొని యుద్ధమున నిలిచియు నదృశ్యుఁ
 కారింపబట్టి రావణుడు 'యోగ్యస్తేనం విధింబ్రాచూర్వాగ్మ్యమేర్షి కావర ! అప్తిప్రహూతై
 రభేతాన్యోగుభక్తులహంసవత్' అని విని మధుకంఠింబుడై నేనెప్పుడు క్షీంపవలసివది; లేక 'శరణు
 శరణు' అన్నపుడే యట్లు చేయవలయుండెను. ఇంకెకాలము ఆలస్యము చేసెడిని. నేరగాంధ్రు చేసి
 నది మన్నించుటకు దా యిది యని యూహించినవాఁ డనుట. 'రావణాభ్యుక్తింబున రామావచన ము
 (బలి) ఆ తిన్ననిమాటలచే అతనిని నీకుగావించి కిమ్మలచే త్రాసవారిలె విశేషకటాక్షముచేయ
 నవలంబించినవాఁడై రాముఁ డొకమాట చెప్పినాఁ డనుట.

* నీరహితులను నాశమునకే లంకారాజ్యమున నిమ్న పట్టమున టైరను. కేశ్రులబలము ఉన్న
 ితచెప్పుము. అని రాముఁ డడుగుచున్నాఁడు. లేక నాకామకూల్యము సేయుటయే నీకు ప్రయోజన
 ముగా చెప్పితివే. కాముకమైన యామకూల్యము పిదప కేయుదువుగాక, నావికమైనది యిప్పుడు చేయు
 మని చెప్పుచున్నాఁడు. 'అభ్యాసాహమగి త్రేన్య రాక్షసానాంబలబలమ్' అనమాలుము. విశేషార్థము. -
 (అభ్యాసారాక్షసానాంబలబలమ్) ఆరాక్షసులతో వొకఁడయి విభీషణుని అతనిశక్త్యభావములను
 వారిలము నడుగువానివలె రాముఁ డడుగుట యెట్లు? అనగా 'నకు రాక్షసచేష్టితే', 'రాక్షస చేష్టిత
 ములలేవాఁడు' అన్నట్లు రాక్షసచేష్టలు లేవాఁ డగుటయే కాక రాక్షసభారీయుండును గాఁడు.
 ఇతఁడు ఇహ్మ్యుమంతుఁడు అని రాముఁడు విభీషణునిం నలంచుటంబట్టి 'రాక్షసానాంబలమ్' అని
 రాక్షసులను అతనికి విభారీయులైనవారినిగాఁబన్ని వారిలమును జెప్పుమని యడిగెనని తెలియుచుంది. దీని
 చే భగవత్సమాశ్రయములవలన గలగునైభవము తెలుపఁబడినది. (మమరే త్రేన్యఅభ్యాసా) రాక్షసబ
 లమును సంహరింపవచ్చు నాకు వారిలమును విశేషించి తెలియక చంపుట శక్త్యముగాదు. భగవారియు
 ర్శిష్టమును విల్లించినయెడల నాకు గోపము గలగునని సంకోచింపక ఉన్నది యున్నట్లు చక్కఁగా
 చెప్పుము. నీవాగొట్టిని తొచ్చియుండితిగాన యందలిసర్వము నీకుఁ దెలిసియుండునని భావము.

డయ్యయిండును. 'అప్పుక్కడ డగుట' యే'ట్లందువా? రావణా! అతడు 'అగ్ని' హోమమున
 హోమములచే తృప్తిపడచి యుద్ధముచేయును. బద్ధియున్న పూజాములందు
 ఆయగ్ని ప్రభావమువలన పగవారికంటికిఁ గానరాకయే వారిం బంధును. మహాదే
 రుడు మహాపార్శ్వగుడు అకంఠముడు ననెడి యీ రాక్షసు లతనికి సేనావతులు;
 యుద్ధమున లోక పాలురకు సాటియైనవారు. కామరూపులును మాంసరక్తాహారులు
 నగు నిట్టిరాక్షసులు వదివేలకొట్లు లంకాపురముం దున్నారు. రాజగు రావణుడు
 సేనలంగూడియే లోక పాలురతో యుద్ధము సేసెను. యుద్ధము సేయుటయేకాదు; మ
 హాధీరు డగురావణుడు వారిని వారికి సహాయులగు తక్కినదేవతలను భంజించియు
 నున్నాడు" అనెను. దృఢపరాక్రముఁ డగురాముడు విభీషణుడు చెప్పినమాట
 విని, అంతయు మనస్సునందు చేక్కఁగా నాలోచించి యతనితో 'విభీషణా! రావ
 ణుడు శౌర్యముచే నేయేకార్యములు చేసినాఁడని కలరూపురఁ జెప్పితిమో వానినెల్ల
 నే నొక సరకు సేయను (వానినెల్ల శౌర్యకృత్యములుగా నేను నిశ్చయింపను) జిహ్వా. నేను
 రావణునిని ప్రహస్తునిని రావణునిబంధువులనుంబంపి నిన్ను రాజుగాఁ జేయుచున్నాను.
 ఇది సత్యముగా నీకుఁ జెప్పుచున్నానుగాని సత్యవీరులకుఁ గాదు. రావణుడు భూవివర
 ములొఁగాని పాతాళమునుగాని చొచ్చినను, తనకు వర మిచ్చిన బ్రహ్మదేవుఁ డుండు
 పశ్యతోకమునకుఁ బోయిననుగాని ప్రాణములతో నన్నుఁ దప్పించుకొనలేడు. నేను
 యుద్ధమున రావణునిని, వానిపుత్రులతోను బలములతోను బాంధవులతోను బంపక
 అయోధ్యను ప్రవేశింపను. ఇట్లని ప్రసిద్ధులగు నాముగ్గురులెఱుఘులమీఁద నొట్టు పెట్టు
 చున్నాను" అనెను. ఎట్టికార్యము ననాయాసముగఁ జేయుదిట్టి యగునారాముడు చెప్పి
 నమాటను విని శరణాగతిగై పొమ్మ డగువిభీషణుడు శిరముచే మ్రొక్కి చెప్పడో
 డంగినవాడై "నీవు రాక్షసులకు వధించునవును నేను లోకువడెదను. లంకను నాబ
 లముకొంటి నెదిరించి ముట్టడించెదను. శత్రు సైన్యమును నాచే వయవంతపఱకు

* రాముడు 'అపరాధ' రావణం సజ్జ్య సపుత్రం సహరాస్థవమ్ | ఆయోధ్యాన్ ప్రవేశ్యైవ శ్రీపై
 రాభిరభిశ్చ కే' అని విభీషణుని యభిషేకమును ప్రయోజనముగా లభించు నిర్ణయించివాడు. విభీషణు
 డును 'రాక్షసానాం' అని యిహలోకముచే తాను కైంకర్యము సేయువిధమును జెప్పుచున్నాడు. రా
 ముడు చెప్పినట్లే విభీషణుడును తన్ను ఇందు రాక్షసులకు విజాతీయుఁడుగా వసునంధించి చెప్పి
 న్నాడు 'రాక్షసానాం విధే సాహ్యం లక్ష్మణాయ శ్రీప్రదర్శ శోకరిష్యామి యథా ప్రాణం ప్రవేశ్య
 మివ వాహిసేమ్' అనుమాటయు. విశేషార్థము. - (సాహ్యం) నీ వాంధించిన కార్యమునకు సహానుభవ
 ముక్కియైతడు గాన రాక్షససభమునకై నీవు పూజాదీ కార్యముందు నిమగ్నఁడవై నేను సాహాయ్యము
 చూపవలసివది లేకపోయినను, నా స్వరూపసిద్ధి కొరకై యుద్ధమునకు బాగామరితై యిచ్చుచున్నా
 ను. (యథా ప్రాణమ్) 'రావణార్థేన ప్రాణేశురులేవయామ్' అని వానరులు రామునివిషయమై తమ
 ప్రాణములందును దయఁజూతురన్నట్లు తానను వారిస్థితియందుండి చెప్పుచున్నాడు దనిభాసము.

శ్రీవత్సాంకమిత్రుల సన్నిధియందు ఈ అభయ ప్రదాన ప్రకరణమును విన్న యొకైక్కువుడు
 ఈ ప్రకరణము తాత్పర్య మేమనియడుగఁగా 'నరహోమలు శరణాగతులార' అన్న సుగ్రీవున సన్దర్శము

కొరబడి యుద్ధముచేసినను అన్యము ఇట్లు చెప్పచున్న విభీషణుని రాముడు విగ్రహాగరించుకొని సంతుష్టుడై లక్ష్మణుంజూచి 'నమమ ద్రమునుండి జలమును చెప్పక
 అజలముచే మహాప్రక్షాం డగునివిభీషణుని రాక్షసులకు రాజుగా, అతఁడు కొరకపోయి
 నను నాకట్లు సేయవలయునని ప్రసాదము గలిగియున్నది గావున, నభిషేకింపుము.
 నేను ప్రసాదము చూపగా దానికిఁ దగుఫలమునిచ్చి బహుమానించువాఁడవు నీవే
 అనెను. రాముఁ డిట్లు చెప్పఁగానే లక్ష్మణుడు 'రాజాజ్ఞంజేసి వానరముఖ్యులనడుమ
 విభీషణుని రాక్షసులరాజుగా నభిషేకించెను. రాముం డట్లుశీఘ్రముగా విభీషణుని
 యందుఁ జూపినప్రసాదముం జూచి వానకు లందఱును పరమహర్షమున నార్జును,
 మహాత్ముం డగురాముని 'బాగుబాగు'ని కొనియాడిరి. అంత మఱియొకపుడు మంత
 నమున హనుమంతుఁడును సుగ్రీవుఁడును విభీషణునింజూచి 'నమమ ద్రమును దాటు
 దమన్న దాని నట్లు గలంచుట కెవ్వరికిని దరముకాదు. ఏలన నది పరుణదేవుని కాట
 పట్టయినది. మహాతేజలయిన యీవానరుల సైన్యములతోఁగూడ మనమందఱ
 మును దీని నెట్లు దాటఁగలము? మనమందఱము సైన్యములతోఁగూడ నదనసేప
 తియు పరుణాలయము నగునమమ ద్రమును శీఘ్రముగా నెట్లు దాటఁగలమో, ఆయు
 పాయము మాకుఁ దోఁపలేదు. నీవే చెప్పవలయు'ననిరి. ధర్మజ్ఞుం డగువిభీషణుడు
 వారట్లు చెప్పఁగావిన, మరల వారలతో 'రఘుకులుం డగురాజు రాముఁడు నము
 ద్రమును శరణు సొరవలయును. ఈ మహాసముద్రుఁడు రాముని కూటస్థుఁ డయిన
 సగరుని (కొడుకుల) చే త్రివ్వంబడి యింటలని కొలఁది యిడిరానియట్లు భేర్ప
 టుపంబడినవాఁడు. కాఁబట్టి యతఁడా యువకారమును గొప్పగా బుద్ధి నెన్ని' శరణ
 ముచువ్యాధముగాఁ జేసి యాయువకారమునకు బదులుగా రామునికార్యమిదియని
 యెఱింగి తప్పకచేయవలసినవాఁడు' అనెను. రాక్షసుండగుటచే స్థలజ్ఞుడయి పండి
 తుండగుటచే నవ్వుటికిం దగినబుద్ధి మెఱయుచున్న విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిరి,
 యంత సుగ్రీవుఁడు, రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నున్నస్థలమునకువచ్చెను. పిదప సుగ్రీ
 వుఁడు కుతూహలమున విశాలం బగునిడగ్రీవంబు మెఱయ, రామునకు నమమద్రము
 నుపాసించఁదగునని విభీషణుఁడుచెప్పిన కుభవచనము జెప్పవారంభించెను. రాముఁ
 డుస్వభావంబుననే ధర్మశీలుఁడుగాన ధార్మికమైన యాయుపానసమునకు నమృతిం
 చెను. రాముఁ డవ్వుటిసంతోషాతీతయమున మేనికాంతి మఱింత తేడఱిల్లుచుండఁగా
 రాను తనంతటనే కార్యముచేసికొన దక్షుండయ్యెను, న్యాయమునుబట్టి, వానరా
 ధీశ్రేయండుగావున సుగ్రీవుఁడును విభీషణుని యాలోచనమును బహుమానించునట్లు

నినది. 'కొందగుములు శరణాగతికి ప్రయోజములుగావు చేరినర్థ మే ప్రయోజము' అని రాముఁ
 డుసిద్ధాంతముచేసినని తెలిపినవారయిరి.

* 'సుధ్యేవానరముఖ్యానామ్' అని వానరుల గొప్పసభయందుఁ జెప్పబడుటంజేసియు 'రాజ
 రాసనాత్' అని-రాజాజ్ఞ యగుటంజేసియు త్రోయతక విభీషణుఁ డనమృతించెని భావము.

చేయజోతకు నతనిని లక్ష్యమిరజూచి చిటునవ్వునవ్వుడు, 'లక్షణా! విభీషణుడు చెప్పిన యీ యాలోచనము నాకిష్టముగానున్నది. నీకును సుగ్రీవునకుమీగూడ నిది యే యిష్టమగునని మీయభిప్రాయమును తెప్పించు సుగ్రీవుడెప్పుడు నాలోచనము లందు నజురుగుడు. నీవును మంత్రములందు ఆతి శేతినవాడవు. ఏది మీయుభయాలకు నిష్టమో దాని నిశ్చయించి నాకు తెప్పించు' అనెను. ఇట్లు రాముడు చెప్పగా వీరులయిన సుగ్రీవలక్ష్యమిరవుడును, చేతులు మోడ్చుట మొదలయిన యువచారములతో 'పురుషసింహమా ! మఱి యేయుపాయమును దోచని యీకాలమున విభీషణుడు సుఖముగా కార్యమును సాధించునట్లు చెప్పిన యుపాయము మాకెందులకు నిష్టముగాదు? భయంకరమై వరుణుని కాలము మగినిష్ట హాసముద్రమున నేతువుగట్టక, దేవాసురులకును దేవేంద్రునకును లంకాపురికిఁ బోయి చేర నలవిగాదు. ఇక మముఁబోటికిఁ జెప్పనేల? మంత్రములందు శూరుండగు విభీషణుడు చెప్పినమాట యథార్థమే; కాన యట్లు చేయుడు. కాలముపుచ్చవలదు. చాలును. మనము సైన్యములతోఁగూడ రావణుడు పాలించు లంకాపురమును జేరునట్లు లీనముద్రుని బ్రార్థింపుడు' అనిరి. వారిట్లు చెప్పగా నపుడు రాముడు నద నదీవలె యగునముద్రములీరమున దిర్భలుపడిచి దానివయిని వేదియందగ్నిహోత్రుండుంటే శయనించినవాడయ్యె. ఇది పదొమ్మిదవసర్గము.

—◆—

రాముడు సేవలతో సముద్రతీరమునకువచ్చుటను శార్దూ
 { లునివలన రావణుడు విని సుగ్రీవుని రాముమండి వేటు }
 పలుచుటకై శుకుని బంపగా వానిని వానరులుగొట్టుట.
 రాముడు వల దని వారించుట.

అంత శార్దూలు డనునొక రాక్షసుడువచ్చి సుగ్రీవునికాపున సముద్రతీరమున విడిసి యున్న వానర సైన్యమును, కనుగొనుటయందు సామర్థ్యముగలవాడు గాన యంతయుం జూచెను. ఆకాలమందు చానునిబంకిన దురాత్ముడును రాక్షస రాజును నగు రావణునికి వాడు వేగువాడు. ఆ రాక్షసుడు అట్లు ఎచ్చరికతో నావానర సైన్యమునంతయు నలుగడలఁ గలయెఱుఁచి మరల వేగ లంకఁకుఁబోయి రావణునిఁబాచి 'అదిగో! వానరభల్లుక సైన్యము, అగాధమును అప్రమేయమునై, రెండవసముద్రమువలె నొప్పుచు లంకవయి నెత్తివచ్చుచున్నది. దశరథమహారాజు కుమారులయిన యాయున్మదములు రాసులక్ష్యమిరవుడును, మేలయిన యాయుధములను ధరియించి సేత యున్నస్థలమువఱకు రానున్నారు. మహాకాంతిఁ దోడ్పెట్టుచు నాయుద్ధమును సముద్రముంజేరి యువట విడిపియొన్నారు. వానర సైన్యము నలు ప్రక్కల నెఱుఁచుచినను పదియూడుదలవలకును భూప్రదేశము నావరించియున్నది.

1375. వారసులు శుభం కోరుతుంటే: రాముడు వారిని వారించుట.

మహారాజా! నేను సామాన్యముగా జూచినదీర్చిని. ఉప్పుదియున్నట్టుగా శీఘ్రమున నంగతిని నీవు తెలిసికొనడగును. కాన నీవంపుడు మూతలు త్వరితముగాఁజూచి వారిం జక్కఁగాఁదెలిసికొని రావలయును. ఈ విషయమున దానముగాని సామముగాని భేదముగాని ప్రయోగింపఁబడుఁగాక. దండమున కయితియే లేదు' అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుడు శార్దూలుడు చెప్పినమాటనువిని, యంత జాగుసేయక యెచ్చరిక మీఱఁజూడనే తాను జేయవలసినకార్యమిది యని నిశ్చయించుకొని యపుడు కార్యవిదులతో నెల్ల కన్నాకయిన శుకుండను రాక్షసునింజూచి "నీవుపోయి వానరరాజగు సుగ్రీవుంజూచి, పరుసుగాక మృదువయి యింపుగా నుండువలుకుల వెనుకీయక దిట్టతనముతో చెప్పినంతకు మించక నామాటలుగా నిట్లనుము. 'వానరమహారాజా! నీవు గొప్పకలమునఁ బుట్టినవాడవు; కావున నిష్కారణవైరము పెట్టుకొనఁదగదు. మఱియు మహాబలుండవు; కాన యల్పబలుం డగురామునిఁబట్టఁదగదు. ఇంతేకాక బ్రహ్మపుత్రుండయిన ఋక్షరజనిపుత్రుండవు; కావున నాకు బంధుండవయితివి. అదియట్లుండ నీవు రాముని నాశ్రయింతుటవలన లాభ మేదియులేదు. ఆశ్రయింపనందున నష్టముగాని లేదు. కాన నిష్ఫలమయినవైర ముచిరముగాదు. నాకును నీయన్న వారికిని మిక్కిలియు స్నేహము. ఆసంబంధమునుబట్టి నీవు నాకు తోఁబట్టువు వంటివాడవయితివి. కాన వానరేశ్వరా! రామునివిడిచి నాతోనే నెయ్యము గావింపఁ దగుదువు. 'నీర నవహరించి మహానర్థము చేసికొనే' యందువా? సుగ్రీవా! నేను ధీమంతుఁడగు నారాజపుత్రుని రామునిభార్య నవహరించి తెచ్చితి నని వానరేశ్వరుండవగు నీ కావిషయమున హానియేమి? నీవు బుద్ధిమంతుఁడవు యోజించుకొనుము. మఱేమియువలదు. నీ పూరక కిష్కింధకుఁజొమ్ము, 'ఆరంభించినవని నెట్లు విడువవచ్చు' నందువా! ఈ లంకాపురమును నరులకును వానరులకును నేదిధమునను బ్రవేశింపవలవిగాదు. దేవతలును గంధర్వులునుంగూడ ప్రవేశింపఁజాలరనఁగా నిక నరవానరులసంగతిని జెప్పవలసి' అని చెప్పితి నని చెప్పుము" అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుడు అట్లు చెప్పి పుచ్చఁగా నారాక్షసుఁడు శుకుఁడు పక్షిరూపముఁదాల్చి శీఘ్రముగ నాకాశమునకెరి సుగ్రీవాదులున్నచోటికివచ్చెను. అట్లు శుకుఁడు సముద్రమునకు కొంత దూరముగా నాకాశహర్షమున బహుమారముపోయి, సుగ్రీవాదులున్న యెడఁ జేరి, యాకాశమున నేయుండి సుగ్రీవునఁజూచి దురాత్ముఁడగు రావణుడు తనతోఁ జెప్పివుచ్చిన మాటలన్నియును ఒక్కటియయినను విడువక క్రమంబుగా జెప్పెను. అట్లమాటలు శుకుఁడు వినిపించుచుండఁగా, వానరులు వానిని విడికెల్లం గొట్టి తెక్కలు దూల్చుటకై శీఘ్రంబున నాకాశమున కెగసి వానిం జట్టుకొనిరి. వారు బలవంతముగా నారాక్షసుని నొడిపిపట్టుకొని త్రోయఁగా వాఁడాకాశముననుండి నేలవయి గొట్టునఁ బడెను. వానరులట్లు నీడించుచుండఁగా శుకుఁడు రామునిఁ జేర్చి 'కాకుత్స్థా! దూతల నెవ్వరును జంపదు. న నీ వానరులు చంపనున్నారు

గాన వలదని లేవ్వ వారింపుమా ! ఎవ్వడు తన యేలినవాడు చె-
 పుచ్చిన యభిప్రాయమును జెప్పక తనమతమును జెప్పనో వాడు తనక
 జెప్పినట్లు చెప్పనిమాత్ర యగును. అట్టి దూతనుమాత్రము సంపుటయే
 ర్హము' అనెను. శుకుం డట్లు పలవించుచు చెప్పినమాటను విని, రాముడు కరుణిం-
 వానిని గొట్టుచున్న వానతో త్రములంజూచి 'ఏనిని జంపకుడు' అని యాజ్ఞాపించెను
 అట్లు వానరులు వీడించి విడువగా వాడు భయముచూసి, కొంత విఱువంబడుటనె-
 తేలికగా నున్న తెక్కలతో నాకాశమునొంది, సుగ్రీవుంజూచి మరల నతినితో
 'సుగ్రీవా ! నీవు శక్తి సంపన్నుడవు, మహాబలుడవు, పరాక్రమశాలివి. రావణు-
 డు లోకమునంతయు నేడ్చించువాడుగాన నీవలన బదులు తెలిసికొనక పోయి-
 నేని నన్ను జంపును. కాన యతనికి నే నేమిచెప్పవలయును? చెప్పము' అనెను
 వాడట్లు చెప్పగా వానరులకెల్ల నధిపతియు మేటివానరుడును మహాబలుండునగు
 సుగ్రీవుడవుడు మనంబున విన్నదనములేక రావణుని వేగులవాడగు శుకునితో
 వేగ 'నీవు నాకు మిత్రుడుగావు. కాన నీయెడ నాకు దయచూపవలసినదిలేదు.
 మఱి నీవు నా కేయుపకారమును జేసినవాడవుగావు. నాకు ప్రియుండవునుగావు.
 కాన తోబుట్టువునంటివాడెట్లగుదువు? మఱి నామిత్రుడగు రామునకు నీవు
 నునిన్ను సంబంధించినవారందఱును శత్రువులగుటచే నాకును శత్రుడవే యగుదు-
 వు. 'ఉపకారాదులనుబట్టి కాకపోయినను వాలితోడి చెలిమినిబట్టియైనను తోబు-
 ట్టువునంటివాడను గానా?' యందువా? నా శత్రుండగు వాలికీ మిత్రుడవు గా-
 వున, నాకు శత్రుండవు. కాన వాలియుంబోలె వధకర్తుండవు. వధింపవలసినవాడవు.
 కాన రామునిభార్య నవహరింపగా నీకేమిహాని యనకుము. లంకను జొరరాదంటి
 వే. నిన్నును, నీవు రాక్షసులకు రాజవుగాన నీ యపరాధమునుబట్టి నీకోడుకులను,
 బంధువులను, నీ దాయాదులను, అందఱును వధించి పుచ్చెదను. గొప్పసైన్యముతో
 శీఘ్రముగావచ్చి లంకాపురమునందు నిలుగావించెదను. 'నేను లంకలో నుండినం-
 గదా యిట్లు చేయుదువు. మఱియొక సలమునకుఁ బోయెద' నందువా? రావణా !
 నీవు మూఢుడవు. నీకు దేవతలును దేవేంద్రునితోఁ గూడివచ్చి కాదినను, నీ సం-
 తర్థానము నొందిపోయినను, సూర్యద్వారము నొందినను, అట్లు పాతాళమును జొచ్చి-
 నను రామునినుండి తప్పించుకొనఁజాలవు. అవశ్య మతనివలనఁ జెత్తువు. రాముని
 బాణముల బారింబడిన భిన్న ముల్లోకములందును, దేవేంద్రుడే కాన నశీ కుండై
 యుండఁగా నిత నంతకంతకు తక్కువయగు పితామహుగాని, రాక్షసులుగాని, గం-
 ధర్వులుగాని, యనుకులుగాని, వక్షింపఁ గలవారివ్వకును నాకుఁ గానఁబడదు. ముదిసి
 ముడుకఁడై అనమర్థుడై యున్న జటాయువును జంపుటలో నీకేమివీర్యము? నే నట్టి
 వాడను గాను. 'భార్యను దెచ్చినవ్వ దేమియుఁ జేయలేనిరాముఁ డిపు డేమి సేయఁ-
 గల'డందువా? వాలుంగన్నుల రామునికి వచ్చిఁజూపు నానీతను రాముఁ డున్నపు

డుగాని లక్ష్యము దున్నపుడుగాని యవహరించితివా యేమి? వా రొక్కరును లేన
పుడేదా దొంగలి కెచ్చితిని. అట్లా విడనుకెచ్చి రానున్న యనగము తెలియకున్నా
వు. మహాబలుఁడును, మహాబుద్ధిమంతుఁడును, దేవతలకయిన నదిరింపరానివాఁడును,
రఘుకులలిలకుఁడు నగురాముఁడు నీ ప్రాణములు గొనువాఁడని యెఱుంగవు. 'అనుము'
అనెను. అంత వానరో త్తముండును వాలికుమారుఁడునగు నంగదుఁడు సుగ్రీవునిఁజూచి
'మహారాజా! వీఁడు దూతగాఁడు. రావణుని చారుఁడని నాకుఁ దోచుచున్నది.
వీ డిచ్చటనే మనయెదుట నున్నట్లే యుండి, మనసేనకొలది యంతయు గనుగొ
న్నాఁడు చుమీ! వీనిం బట్టికొనుఁడు, లంకకుఁ బోసియ్యరాదు. ఇదియే నాకీ
ష్టముగానున్నది' అనెను. అంత రాజగు సుగ్రీవునియజ్ఞచే వానరు లాకాశమున
కెగిరి, యనాథునింబోలె విలపించుచున్న యాశుకునిం బట్టికొని బంధించిరి. మిక్కి
లియు కోపములగు వానరుల ట్లచటఁ దన్నుబట్టి బిట్టగా పీడించుచుండఁగా శుకుం
డు రాముని 'మహాత్మా! దళరథకుమారా!' యని పేర్కొని యఱచుచు, 'మిగిలి
యున్న నాతొక్కలను బలవంతముగాఁబట్టి మాపుచున్నారు! నాకన్నులం బెఱికి
వేయుచున్నారు! నేను అవరాధి గానట్టిదూతను గాన యిట వానరపీడిచే ప్రాణములు
విడుతునేని, నేను బుట్టినదినము మొదలుకొని చచ్చుదినమువఱకును, ఈ నడిమికా
లమున నేయే సాపములంకేరి యుందునో యవి యన్నియు నట్లు చంపించిన నిన్నుఁ
బొందును' అని యాక్రోశించెను. రాముఁ డప్పుడు శుకుని విలాపమును విని వానిని
శంపనీయక వానరులతో 'వచ్చినదూతను కట్లు విడిచిపుచ్చుఁడు' అని యాజ్ఞాపించెను.
ఇది యిరువదియవనగము.

రాముఁడు దర్శకయశము మూఁడురాత్రులుండి యారా
ధించియు సముద్రతీరమున వాడి మొనలుగల దర్శలను బఱచి మహాస
ముద్రమున కంజలి గావించి సాముకేరీరమువలె మిగుల వృద్ధువయిన బాహువును
దలగిడఁగా నుంచుకొని, తూర్పు మొగధైరీ, మహాసముద్రమున కెదుర నున్న మఱియొ
కసముద్రునివలె జూపట్టుచు, శత్రువులకు నప్పటికిని జెనకరానివాఁడయి తోచు

* అంత సర్వశరణ్యం బయినరఘుకులంబునం దువయించినరాముఁడు మిక్కిలి
మొరముగానుండు సముద్రతీరమున వాడి మొనలుగల దర్శలను బఱచి మహాస
ముద్రమున కంజలి గావించి సాముకేరీరమువలె మిగుల వృద్ధువయిన బాహువును
దలగిడఁగా నుంచుకొని, తూర్పు మొగధైరీ, మహాసముద్రమున కెదుర నున్న మఱియొ
కసముద్రునివలె జూపట్టుచు, శత్రువులకు నప్పటికిని జెనకరానివాఁడయి తోచు

* ఇందు విశేషగమనీయమే అతిసుకుమారుడు అతికఠినమగు ధూతలముఁ బంపించుటయు,
శత్రులక్షకుల అన్యధిమన బట్టి ముప్పేరింపుటయు, శిలగటగా యని వార్త; భేదపడుట మానిక
నుడున్నది.

మః బరుండెను. *రాముని బహిరబాహువు, మున్ను, అయోధ్యయం దుండునపుడు, బంగారు ముములును రత్నమయములు నయిన యాభరణములచే నలంకృతమై యుండినది; ఉత్తమపురం ధ్రువున పై భంధులు మేలిబంగారు బాహువులును మంచి ముత్తయపుసాములును చాల్చియున్న రమహస్తములచే న్నానాలంకరిగాది నమయముల వెక్కువధముల చందనాగురుకుంకుమాదులచే నలుగిడుట పూతలు పూయు

* ఇట 'భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్టమనేకభా' అని రామునిభజము ఉత్తమ స్త్రీలు పెక్కుండ్రచే నమృష్టమైనది చెప్పటంబట్టి రాముని నీరకంటె జేబుభార్యలునుగలరని కొంచెము చెప్పవలెను. ఇది సరికాదు. బాలకాండమున చెప్పటంగాని రాముడు మతీయొక భార్యను పెండ్లాడినట్లులేదు. మతీ 'రామస్తుతీయసార్థం విజహర బహుస్యకూన్ | మనస్వీతగర్భస్తస్యా నిర్వహ్యం నమృత్పితృ' అని నీరతోడి యెడతెగనిభోగమే చెప్పబడింది. కాబట్టియే నీరయ 'సమాప్తావశ్యతా హం రామస్యనివేశనే | భుజ్జానామామహాభోగాకానర్వకామసమృద్ధిన్' అన్నది. ఇట 'సమాప్తావశ' అని పుండ్రంబేయును, అర్థంతరసంయోగద్వితీయంబట్టి నిరంతరమైభోగమును నీర చెప్పినానా మతీయొక భార్య కవకాక మెక్కడిది? అయిన 'రామస్యముతాభార్య' 'రామునికే ప్రేమగా లయు భార్య' యని ప్రయుక్తాలని విశేషణ ముండుటచే అంతటి ప్రయుక్తాండ్రుకాని భార్యలు నుండవచ్చును. 'హోహిణీయభా' 'హోహిణీయోగ్లో' యని తారలలో నొకటి యును; హిణిని వృష్టాపిణియనుటచే భార్యలలో నొక్కరిగా నీరయిండుట సూచియు. కాబట్టి రాముడు భార్యలుగలడుట స్థానికమున మున్నది అన్నచో నట్లుగాదు. 'మునోభాగిను' అని లక్ష్మణుని నయును గాన నొక వృష్టాపిణియని. ఇట చెప్పి వెంటిండుటకుం దొరగని తెలుపుటకై 'మునో' విశేషణ ముండుటకు ఏలన నెట్లుంట్లుండే నయునుచున్నచో నొకవృష్టాపిణి అట్లు నయునులుగాని యభిప్రాయముగాదు. అట్లే 'రామేకేష్వసాహస్య భార్యస్య భామిన్' అని నొకభార్యని వ్రాసి భార్యధరలోనివానిచే భరతుడుగానె నయునుడుగానె చెప్పబడియుండుటయు దీనిలో విశేషము నలుగును. కాబట్టి 'మునో' అను విశేషణముయొక పదవులలో నొక్కచే నయును లని యర్థమును గ్రహింపకు. రామునివలె నాల్గి భార్యలకయనుబట్టియు భామిన్ భార్యలకయనబట్టియు రామభార్యమునందే ముందే వృష్టాపిణిని నెఱవేరింప 'నెఱవారై యుండు' మునీ భాగ్యులు నా నునెట్లుం దోయిన యు చాల్చి భార్యలును. 'హోహిణీయభా' అనుచో చెప్పబడిన 'హోహిణీ' వేదముననుకూలమైనదైత్యులయొక హోహిణియని. ఏలన ఈహిణి చంద్రుని వర్ణముగా అభివర్ణించుటలేదు. అయిన 'వృష్టాపిణిభవిష్యత్' అని వృష్టాపరమాత్మయ | ఆ వృష్టాపిణిభవిష్యత్తునానే భవిష్యమే' అని మంథర కైకలో రాముని వృష్టాభిషేక మగునని యుత్తమస్త్రీలు సంతోషింతురనియు భరతుడు న్యుంపంగా కైక నీరయ్యెను. సంతోషము మానుమరయుం దెప్పినది. 'స్మృషా' అని కైకకోడండ్రతోపాటిగా రామునిస్త్రీలని చెప్పటచే వారు రామునిభార్యలుగానే యుండవలయునగాని అతనిని సంబంధించిన భార్యలులుగానేరదు. కాన రాముడు పత్నులు పెక్కుండ్రుగలదు. మందరకాండమునందు 'స్త్రీస్త్వయ్యే విపులేక్షణాభి స్త్వం రంస్యనే పితృభయ్యాకార్య' అని నీర రాముని పెక్కుస్త్రీలలో రముని భార్యనిగానె చెప్పినది. ఇచ్చట 'భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్టమనేకభా' అని చెప్పబడింది. కాబట్టి రాముడు పత్నులు పెక్కుండ్రు గలరని తెలియుచున్నది. అన్నచో నట్లుగాదు. 'రామస్యముతాపియః' అని రాముని సంబంధించిన భార్య నీర టరం దానిజనులు మునలనవారే చెప్పబడినది.

1878. రాముడు మౌలికార్థులు విష్ణుశిష్యులమునుగిరిముగిరిమును

శివగిరిలోవున్నాడు.

ట పినుకుట మొదలయినది గానిదిండుడునది, మున్ను, అది చందనాగరుగంధ ములచే తావులు గుబాళించుకుండినవి. మఱియు బాలసూర్యనివంటి యెట్లుచందన

[illegible]

ములును నలందంబడి వన్నె గులుకుచుండినది. పూర్వము హంసకూలికాతల్పమున నుండునపు డది గంగాజలము లందున్న తీక్షణునికాయమువలె సోయగంతై, నీకా దేవిశిరము పయి నుంచియుండఁగా బ్రకాశించుచుండెను. యుద్ధంబున నది వగవారికి గోపురపుగడియ మ్రాకువలె వారింపరానిదై శోకము గొలుపుచుండినది; నువ్వు దులకో యానందముగూర్చునది. అది మిక్కిలి దీర్ఘమై సముద్రవర్ణంతమయిన భూ మండలమునకుఁ బట్టయి, అప్రదక్షిణముగా బాణములు విడుచునపుడు అల్లెత్రాటి దెబ్బలచేత తోలువోగి కాయలుకాచి యుండునది. ఇట్లు పెద్ద యినువగుదియం బోలినదై వేలకొలదిగోవుల దానము నేసి వాసిగన్న యా యుత్తమంబగు దక్షిణబాహువును దాక్షిణ్యనంతుఁ డగుమహాబాహుఁడు రాముఁడు దలగడఁగాఁ జేసికొని, 'ఇప్పుడు నాకు మరణమేని లేక సముద్రతరణమేని కలుగుఁగాక' యని వృ థబుద్ధి సంకల్పించుకొని న్నానాదులచే కాయకేశుద్ధి గావించుకొని వాచికనియతి నింబూని, మానసనియమంబును గలవాడై, శాస్త్రోత్తవిధానంబున సముద్రమున కెదురుగా శయనించెను. అట్లు నియమంబువలన నేమటక యారాముండు దర్శింపఱు చిన నేలపయి శయనించియుండఁగా మూఁడురాత్రులు గడచినవి. * రాముఁడు నయ జ్ఞాంకును ధర్మవత్సలుండు నగుటంజేసి, అచ్చట సముద్రతీరమున నిట్లు మూఁడురా త్రులు శయనించి, యా మూఁడురాత్రులును నదీనాథుం డగుసముద్రు నారాధించు చుండెను. సముద్రుఁడు తెలివి లేనివాఁ డగుటవలన, నపుడురాముఁడు పరిశుద్ధుడై య థాహృగ్యముగ తన్నారాధించినప్పటికిని తాను సాక్షాత్కరించుకొనఁజెయ్యె. అంత రా ముఁడు సముద్రునియొక నించుక క్రుద్ధుడై కినుఁగొనల నెఱుఁదనము గదుర సమీప మునఁ దనగోపమును దెలిసి చిటునప్పు సప్పుచున్న శుభలక్షణలక్షితుని లక్ష్మణునిఁ జూచి, 'సముద్రుఁడు తా నింతకును తిన్నఁ జూపకున్నాఁడు. ఇది వీనిగర్వము. కోప ములేకుండుట, అపరాధము సైఁచుట, కుటిలత లేకుండుట, ప్రియముగాఁ బలుకు ట, ఇవి మొదలయిన సత్పురుషగుణములు నిర్గుణులయొడఁ జూపినచో వారు వానిని జూపినవానిని అసమర్థుడని తలంతురు. కాన లేనియసామర్థ్యమే ఫలితమగును.

* ఇందుకు, 'స ప్రతాప్రోపిత స్తతః సమజ్ఞోధర్మవత్సలుః ప్రపాసతి తిథా రామ స్సాగరే' తాంపతిక్షిప్తం చర్చయతే మన్దస్తదారామస్యపాగర్తప్రయతేనాపి రామేణ యథార్హ మగ్నింబా' అనుటలు. రాముఁడు సర్వశక్తుఁ డయియుండియు సముద్రున శరణాగతి నొంద నేల యాహారధర్మ వత్సలుఁ' శరణాగతరక్షణధర్మములందు ప్రీతిగలవాఁడుగాను యట్లు చేసినాఁ డనుట. 'సంపాతపత్' అను సముద్రవిశేషముచే, నిష్ఠుఁ డగురాముఁడు తిలగోష్ఠియందు కాంతాపురుషకాశములును వాక్రిమ లాశ్రయించుటనుజూచి సముద్రుఁడును తాము పురుషకారభూతలగు గుర్తులతో నూడి యున్నవాఁ డనుట. ఇదిట రాముఁడు చక్కఁగాఁ జేసిన శరణాగతి యేల ఫలింపవయ్యె ననగా రాముఁ డందులకు అధికారిగాఁడు. అకించుఁడే యధికారి. కాన బ్రాహ్మణుఁడు చేసిన రాజసూయమువలె నది ఫలింపవయ్యె.

‘వారికి నమస్కారము’ రంకువా? తెలివిమాలినజనులు, తన్నుఁ దాను స్తుతించుకొను వానిని, నిర్దయుని, వంచకుని, అదఱును తఱుముఁగొట్టువానిని, మంచివాఁడు చెడ్డ వాఁడని వివేచనములేక యందఱితొడ దండము నెఱపువానిని, సమర్థునిగా గౌరవిం తురుగాని శమాదులు గలవాని నట్లు గౌరవింపరు. లక్ష్మణా ! ఈ లోకమున సామ ముచేత బలవంతుఁడను కీర్తి గలుగఁజాలదు. సామముచేత పరాక్రమవంతుఁ డను యశస్సును రానేరదు. రణాగ్రమున జయముగాని సామముచేతఁ బొంద నలవి గాదు. దండమే వీనికెల్ల సాధనము. లక్ష్మణా ! ఇప్పుడు మకరముల కాలయమయిన యీసముద్రమున నాబొగములచే మకరములు చిన్నభిన్నముగాఁ దెగి పయినిదేలు చు నంతటను సముద్రజలముల నావరించి యుండఁగలదు; చూడుము. లక్ష్మణా ! ఇది గోమహాకాయములగు సర్పముల పెనుకీరీరములను, గజాకారములయిన మర్త్య ముల తొండములను ఛేదించెదను జూడుము. ఇప్పుడు బొగములు ప్రయోగించి, గొప్పయుద్ధముగావించి సంకువులయు ను త్రైపుజివులయు కుప్పలతోను చేపల తోను మొనశీతోను, సముద్రమునంతయు, శోషిల్లునట్లు చేసెదను. ‘క్షమేశసారు లగు మిముఁబోటుల కిటు లాకుట లెగ’ దందువా? క్షమగలిగి యుండుటచేతగదా యీ సముద్రుఁడు, ఇతరుల నపేక్షించకయే కార్యము తీర్చుకొనం జాలుబలునమ ర్థుని నన్ను అనమర్థునిగాఁ దలచినాడు. ఇన్నీ ! ఇదీ క్షమదగునా? ‘ఇత్యోగపుల కెప్పుడుగాని క్షమవిదువరా’ దందువా? ఇటువంటి వానివిషయమై, రక్షస్సహవాస ము గల యిట్టి వానియొడల, క్షమ చూపఁదగదు; కోపమే లెగునుగాని. సామ మెంతచూపినను సముద్రుఁడు నాకుఁ దనరూపు చూపినవాఁడుగాఁడు. * ‘లక్ష్మణా !

* ఇందులకుఁ బాపమానమునొచ్చి నే శరాంశ్చాకినిహాపమానో నానింకోషమువల్లం పద్మాన్యం యాంశ్చ నంగమాఁ అనిమూలము. విశేషార్థము:—పముద్రమునందలి పెనుమ గోరనరాముఁడు జడప్ర క్షిణి యగువలెఁడు పచ్చి మొగము చూపవండున నన్న వలెఁడు ఆపమర్థునిగాఁ దలచుచున్నాడని చేత లాకుకుంటెయగు నిది నన్న ఎప్పుగాఁ జూడదు. శీతకోనిరా విల్లు ననుచున్నాఁడు. మఱియొకప్పుడయిన న యద్రుఁడు లెనపొడచూపునగాఁ తులకరుగవలన నముద్రున మొవట చాచ్చితే జెడకంచి యివుడు కా ర్యముచే కొదంపఁదొడఁగుచున్నాఁడు. ఇట్లువిలంబును నేయుట క్రిమునగా జెడకించి కార్యము చేయిం చుట; లేయెడ నన్నచే శోషిల్లఁ జేయును. (పాపమానము) గుఱునలేవాని నియమించుటకు గుఱును గల వింతిదెప్పు. (పాపమానము) వీరి ఆవ్రులను బోగొట్టుటకై వ్రనుమయిన వింతిదెప్పు. (పాప మానము) ఇట్లును దూర్చుటకై కట్టుగల వింతిదెప్పు. (పాపమానము) ఇది పులుఁజుమఁట్లు వింతిని దెప్పు. ఇట్లేచెప్పినంత నే సముద్రుఁడు శేషునకు శత్రుయగుటచేరి శేషమూర్తియగు లక్ష్మణుఁ దండు కొంచెము సౌహార్దముగలిగి క్షుణు జూగునేమఁగా రాయఁడు చెప్పచున్నాఁడు. (సామిలే) తల్లిమొదల చెప్పినదే చేయవలయునుగాని యన్న చెప్పినదే చేయరాదో, (సామిలే) ‘రామేరమావచ్చా క్షాన్తే’ అని మీరిల్లి చెప్పినట్లు చేయఁగూడదా. (సామిలే) ‘ఏకం దుఃఖం దుఃఖంచ నా’ అన్నది మైత్రని బాడఁగా నాకుఁగల పరిభవము వీక్షమలేదా? అనియముఁగా భయపడి వింతివారము చెప్పియిచ్చెను. (శరాంశ్చ) ఇదే తల్లిపదియుఁ దెప్పు అనుచున్నాఁడు. (శరాంశ్చ) ‘కట్టకేనో కట్టక’ అన్నట్లు

విలువ దెబ్బ. కూర్చున్నప్పుడు అలాగే తిక్క బాగుమలను దెబ్బ. సముద్ర మనంతయు శోషిల్ల జేసెదను. వానరులు కాలివడకనే కడలి పోవుదురుగాక. ఇప్పుడు సముద్ర

అప్పునకు అప్పు నీటియే నాశము నేయవలయును. 'ఏకేనమహేచ్ఛా' అని యొక బాగము చాలియుండగా పెక్కులప్పులు కావలయు నేల? యనగా 'సమిర్ధాతి బాధనమ్' అన్నట్లు ఈ సముద్రముగోపాటి యగు నేను సముద్రములును నాశము నేయవలయు ననుటలంపుచే 'అప్పులు' అన్నాడు. 'విభేదంపు నన్నాల్' సప్తేకేనమహేచ్ఛా । గిర్జారసారలంచైవ' సాలము లేదును పర్వతము లేదును క్రిందల కము లేదును వెరసి మూడేడు లిరువదియొక్కటినిని ఒక్కయప్పుచే తూంట్లు పడజేసినవానికి ఒకయేట నకు పెక్కులప్పులు కావలయునా? యనగా ఏమగు, తినలల ముఖంగనియట్లు శోపాతికమునువలన నియోధికమును మఱచి యట్లు చెప్పినాడనట. 'శోషయిష్యామి' అని సురుంగజేయువానికి అప్పు రెండుకు? అనగా (శర్కా) 'ధ్నింధ్నింశరైర్దగ్ధమ్' అయ్యు 'దీప్తవాషి సంకాశ్చక్రై' అయ్యు శరములకే వహింపజేయు శక్తియుండుటచే ట్లు చెప్పినాడు. ఇట్లు బాగము లదగుగా నీలాపయోగమున కర్తవ్యములయిన కొన్ని బాగములను తెచ్చియిచ్చుగా వనిగాపు (అశివిహాపమాన్) ఏదె చెప్పినట్లుచేసి తీర్వంగల యట్టివాని (అశివిహాపమాన్) అశివిమమనగా వ్యట్టివిము. నోనుకట్టి కఱువ నక్కింజలేయే కన్ను పెట్టి చూచినపుడే పముట్లు చేయునని అశివిమములు. అట్లే యిచ్చుట నాయితవదలదు; ఒకటిలో కన్ను పడెనప్పుడే ఎవరి నశించుట్టుగా నుండువానిని దెబ్బ.

ఏమిదా మీమనస్సుల చాటుమన్నవలంపు? అనగా (సాగరం శోషయిష్యామి) దీక్షామును మూలముట్టుగా దీయించుచూ చూచుచున్నాను. (సాగరం శోషయిష్యామి) నేను స్వహించితో కష్టముగలదా దీని నాశము నేయవలెను. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'ఏక స్త్యమనీలోకస్య పుష్టసహారకస్తథా' అన్నట్లు, స్వప్తి సహారములు రెండును ఒకనివనియేదా. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'అపవనసర్వాదా' అన్నట్లు పుష్టైలో అప్పులు మొదటివి యనుకల్లే సహారమునందును సమస్త అప్పులు రహితంకంటె మునుపటివగా కే నెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) కృత్రిముడయిన దీని వట్టించి వట్టించి వట్టి నేలను జేకవచ్చు. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'అచ్చేవ్యాయుదాహ్యాయ వల్లే ద్యౌః శోష్యమన' అనెడు అర్చి వస్తువునాదు. ఆచేరినవయిన నీరగుటచే ఎండజెట్టి వైచేరం. (సాగరం శోషయిష్యామి) ఇది మనయేద జ్ఞాతిత్వముచూపు నేని, మనమును వీడియెడల జ్ఞాతిత్వము చూపుచును. 'జ్ఞాతేకార్యంవ హోవధి' అని యున్నదిగా. (సాగరం శోషయిష్యామి) వాడలువదివేలమంది త్రివిధేర్బోధించినదానిని ఒక్కడనే హరించెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'ఏష వృక్షోఽపి సంపర్కస్య స్వయంచేత్తుమసాంప్రదమ్' అన్నట్లు నేనుచేసినది నాశము నేనుచూచుగాన నీరు లేటపడునట్లు ఎండిచివై చెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) దీనిని నిర్మించినప్పుడేదా నేను గావనినది. నాశము నేయునపుడు రుద్రాదులను నయోగించునట్లు, బాగమును నయోగించి నాశము నేనెదను.

దీపవన లాభమేమి? యనగా (పద్భ్యాగ్నియా మువ్వణిమూ) వానరులు చెట్టుకొమ్మలు నాశించునట్లుగా, మట్టిగుంతలో ప్రాణిహావునట్లుగా, (పద్భ్యాగ్నియా మువ్వణిమూ) నీరలు చెగులునైచి యీదకుండునట్లుగా కాలపెట్టి నడచునట్లుగా, (పద్భ్యాగ్నియా మువ్వణిమూ) నీరలు నీటికిమీద నేక మట్టిలో నడచిపోవునట్లుగా, (సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాగ్నియా మువ్వణిమూ) దీక్షా గానియె యనాపరమునకు వీని పెద్దతేకముంకయు నేలమట్టును నేని శ్రోతుల కాళ్ళ క్రింద నలగునట్లు చేసెదను అని రాముడు చెప్పెను. రెండోకి.

ము కలంది పుద్గురానిదయ్యను క్రుద్ధుడై దానిని గలందిపుచ్చెదను జాడు. అ
 లలచే దిబ్బిరేగుచుండు సముద్రము నాలుగువైక్కుల చెలియలికట్టయెల్లగా నేర్పరు
 పబడి వాని నెవ్వ డరికై వింపకుండును. అట్టిదానిని బాణములు వైచి దానియెల్ల
 ను దూర్చి భూమియందంతయుఁ బ్రసహించునట్లుగాఁ జేసెదను. 'సముద్రముచే చిర
 కాలముగా రక్షితులయిన దానవులు దానిని రక్షింతు' రందువా? మహాసముద్ర
 మును అందు నెరసియుండు దానవులతోఁగూడఁ గలందిపుత్తునుజమా' అనెను.
 ఇట్లుచెప్పి. రాముఁడు ధనువుందాల్చి, మిక్కిలియుఁ గోపంబునఁ గన్నులు గిఱిగిఱం
 దిప్పుచు, వ్రలయకాలాగ్నివలె వెలుంగుచు, ఎవ్వరికిని జెనకరాక చూపట్టుచుం
 డెను. అంత రాముఁడు బెడిదం బయినవింటినకుము గట్టిగా పిడిటఁబట్టి, జగంబునం
 దలి జంతువులెల్ల బాణంబులకు గడగడవడంక, దేవేంద్రుఁడు వజ్రాయుధములను
 బెక్కింటిని బ్రయోగించునట్లు ఉగ్రము లయినబాణములను బ్రయోగించెను. అంత
 నామేటిబాణములు మిక్కిలి వేగముతో తేజఁబున ధగధగ జన్వించుచు సముద్రజల
 ములుందు, అందలి సర్పములెల్ల బెదరునట్లు, చొచ్చివె. అప్పుడు సముద్రమునందు
 మిక్కిలియు విజ్జివియైన యలలపజపు, వాళుఘట్టనలచేఁ బుట్టివర్షనితోఁగూడి నక్ర
 మకుంములతోడ మహాభయంకరమై యుండెను. అంత సముద్రమున, తోడనే య
 పుడు, తీరమునందు పెద్దపెద్దకరుళ్ల పరంపరలు వచ్చి గొట్టుచుండెను.లోపల కలంగిన
 యలలచే పంకి నాకర్షించబడి నంకువులును ముత్తైపుచిప్పలును నావరించియుం
 డెను. నకును బాణాశ్వాలకూడికే పొగయుచును బాణాగ్నిచే శోషిల్లుచు నుండు
 టచే నలలు నుడివడుచు నుండెను. బాణములు పాతాళమునఱకుఁ జొరఁగా
 సముద్రమునందలి సర్పములు, మూతులు వెలుంగి, కన్నులు మిలమిలమెఱయఁగా,
 ముఖముల విషములుగ్రక్కుచు, మిక్కిలియుఁ బీడనొందినవి. అట్లు పాతాళమున
 నుండుమహావీర్యవంతు లయినదానవులును పీడితులయిరి. అప్పుడు సముద్రమున న
 క్రమకరములతోఁగూడిన పెద్దతరంగములు వింధ్యమందరంబృతములవలె నత్యు
 న్నతములై వేలకొలదిని బుట్టినవి. అంత అలలగుంపులు తిరుగుచువడ, సర్పములును
 రాక్షసులును తొందరపడ, పెద్ద పెద్దమొసళ్లు తలక్రిందులయి తి త్రజపడ, ఆసముద్ర
 మంతయు చూపట్టినది. అంత, మిక్కిలియు నుగ్రముగా నురవడించుచు, కొలఁదియి
 డరాని వై భవముగల వింటిని అమోఘబాణంబుఁ దొడుగుటకై నారిగచుచు కోప
 మున నిట్టూర్పులు పుచ్చుచునున్న రామునింజూచి, లక్ష్మణుఁడు 'ఇది నువ్వేఁదించిన
 లోకములన్ని దగ్ధములగును' అని తటాలున వచ్చి 'వలదు వలదు' అని వేడియు
 నతఁడు విరవింపకుండుటను జూచి యాధనువును బుట్టుకొనెను. ఇది యిరువది
 యొకండవసర్గము.

రాముడు సముద్రమున బ్రహ్మస్థమును చేయదొడుగుట.
 సముద్రుడు రామునకు బ్రత్యక్షమై సేతువుగట్ట నలుని నియోగించి బ్రహ్మస్థమును తననడుమనున్న ద్రుమకుల్యముపై నేయించుట. నలుఁడు సేతువు నిర్మింపఁగా రాముడు నమస్త పరివారముతో సముద్రమును దాటి నువేలా ప్రాంతమున నైశ్యముతో విడియుట. దేవతలు రాముని స్తోత్రము నేయుట.

అంత రఘుకులలిలకుం డగురాముడు అప్పటికిని బాడనూపకున్న సముద్రునింజూచి, భయంకరమగు వచనమున 'సముద్రా! ఇదిగో నిన్నిపుడే పాతాళమువఱకు శోషిల్లునట్లు చేసెదను. సముద్రా! నా బాణములచే జలమంతయు దగ్ధమై యిగిరిపోవఁగా భూమిలోపలనున్న జలముగూడ నెండిపోవఁగా, జలజంతువులన్నియుఁ గాలిపోవఁగా, ఎంతవర్షము గురిసినను నొకబొట్టుగూడ నిలువనట్లు, మిక్కిలియు సూక్ష్మమైన దుమ్మురేగునట్లుగాఁ జేసెదను. 'జలమంతయు నెండిచినచో పాతాళమువఱకు నెండిపోవును. పాతాళమునకుఁ బోవుట యశక్యముగాన యాకాశమునఁ బోవలసివచ్చును. కాన యిప్పుడే యాకాశమునఁ బోవుట మేలుగాన కోపమేల?' యందువా! సముద్రా! నేను సేతువుగట్ట శ్రమంపడ నశక్తికలదు. నేను వింటినుండి గురియించిన బాణవర్షమున బాణములే సేతువగునుగాన యిప్పుడే వానరులు కాలిన డకనే నిన్ను దాటి యవ్వలిదగిఁ జేరఁగలరు. నీవు దానవులకు పట్టయినవాడవు. వారితోడిసహవాసమువలన నాబలముగాని పరాక్రమమునుగాని మిక్కిలి యాలోచించి కనుఁగొనకున్నావు. మఱియు నావలనంగలుగనున్న సంతాపమునుగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు' అనెను. మహాబలుం డారాముడు 'బ్రహ్మాండమంతో పాటియై బెడిదంబగు బాణమును దీసి దానిని బ్రహ్మస్థమంత్రిముచే నభిమంత్రించి మేటి వింటఁ దొడిగి యాకాశప్రాంతము లాగెను. అట్లురాముడు వింటిని లాగఁగానే 'యాకాశమును భూమియును బ్రద్దలువాసినట్లుండెను. పర్వతములన్నియు వడంకినవి. లోకమంతయు జీకట్లుగ్రమ్మినవి. చిక్కులు కాంతిమాసినవి. సరస్సులును నదులును నలుగడల కలంగినవి. చంద్రసూర్యులును నక్షత్రములును భయమునవక్రముగాఁ గూడుకొని చరించినవి. అప్పు డాకాశమున నధికముగా చీకటి గ్రమ్ముకొని దానిచే కాంతి మందటిలియుల్కలవరె నున్న సూర్యకిరణములు కొంత వెలుతురు గలిగింపఁగా అప్పుడది నూ

* బ్రహ్మాండమనఁగా బ్రహ్మకాశము. బ్రహ్మకాశమునరె అమోఘమయినది. లేక బ్రహ్మాండమనఁగా ఒక శేతువిశేషము. వారపసంహితయందు 'పితామహార్చ జగ్రూర ప్రివర్ణ భృఖరాస్త్రితః | బ్రహ్మదక్షాహ్వానః శేతు స్సర్వభూతవివాళనః' 'బ్రహ్మశ్రుతిబద్ధి క్రూరమై మాఁడమర్త ములుగలిగి శిఖరములతోఁగూడి సర్వభూతవివాళనము నేయనది బ్రహ్మాండ మమశేతువు' అనియున్నది.

1845. చము ప్రియం కుమరార్జునాదుల రాముడు (పా) పాపా మును

ప్రయోగించి పర్యవేక్షించుట.

జులకోలఁది యల్కలచేత వెలింగింపఁబడినట్లు ప్రకాశించెను. అంతరిక్షముననుం
డి మహాధ్వనితోఁ గూడినీర్ఘాతములు వడినవి. మఱియు నాకాశంబున క్లాఘ్యముల
యిన గొప్పవాతములు నరుసగా వీచినవి. వాయువునురవడిచే ఆకాశమున మేఘ
ములు వ్యాపించినవి. అపుడు గొప్పవృక్షములు విడిగినవి; పర్వతశిఖరములును ఖండ
స్వరూపములును పీడనొందినవి. అప్పుడు మహామేఘములు ఆకాశంబునం గూడికొని
మహాధ్వని చెలంగ వైద్యుతములగు నగ్నులొ గ్రక్కినవి అవి యపుడు పెద్ద యశను
లయి నేలంబడినవి. దృశ్యములగు మనుష్యాదిభూతములును అదృశ్యములయిన పిశా
చాదులును మొదలగు సమస్తభూతములును మిక్కిలి బెడరుగదురఁగా వడనడవడం
కును. పిమ్మట ప్రాతఃతోపాటిగా భయంకరధ్వనుల నఱచుచు నిద్రఁజేరినట్లు భూ
విపయింబడి యందును చింతచేడుకీఃఖరములై భయమున నిటునటు గడలక మెదలకుం
డెను. అంత రాముఁడు బ్రహ్మస్రమును సంధింపఁగానే సముద్రము భూతములతో
ను సర్పములతోను రాక్షసులతోను గొప్పగొప్ప తిరిగములతోను గూడినదై,
పూర్వము కేవలబాణములు రాముఁడు వైచినపుడు కలంగిన యురవడికంటె మిక్కిలి
భయంకరమైనయురవడితో జలప్రవాహము కలంగినదయ్యె. అంత సముద్రజలప్ర
వాహము చేరియలికట్టనుండి యామడమారము(ప్రలయము లేక యే)దాటివచ్చినది.
(లోనికిఁ బోయినది) అప్పుడు పగవారిని రూపుమాపురాముఁడు అట్లు మిక్కిలి
యుద్ధతితో నేలను గడచి పలాయన మగుచు నున్నయా సముద్రనిపయి టుంచి
బాగ్రయోగము సేయఁ దొలిపఁడయ్యె. అంత, పొడవుగాలేచిన జలముమధ్యమున
నుండి సముద్రుఁడు లేచి మహామేఘపర్వతమున నుదయించుచున్న సూర్యునినలె
ప్రకాశించెను. ఆసముద్రుఁడు దీప్తముఖములు గలసర్పములతోఁగూడ పొడక
ట్టెను. అతఁడు నిద్రింబగు వైడూర్యమణివన్నె గలిగి, నేత్రటి బంగారుసొమ్ముల నలం
కీకొన్నై రత్నములు దాసినమొలనూలును ఎఱ్ఱనిపూదండలును వస్త్రములును
ధరించియుండెను. అతనికిన్నులు తామర కేకులం బుగుడించుచుండెను. అతఁడు
శీనున సర్పపుష్పములు గ్రున్వఁబడియున్న దివ్యంబగు పూదండనుదాల్చి, గని
యందుఁ బుట్టిన బంగారుసొమ్ములను కుండనపుసొమ్ములను లెనయందుఁ బుట్టిన

* వరాహమీరుఁడు 'జల్కా కుడి వికలా' అని నీరధిలేదనియెల్లప్పుడు వికలమైరిలయు
న్నదోయియు గలిగి పదుమనే పనులయి' అనియు నిర్ణయించి 'పదన' పదవాధివానో
మహా పదవో యదా సమాపతితి | భవతి రివాన్మృతి స్థితి పాదోద్భవభూమిరతిః' 'వాయువు' వా
యువునో'మిఁద ఆకాశమునంపి భూమికి పీఠించువపుడు పద్మపక్షివారెగిరి పాపాత్మకమై స్థూరియ
ుట్టెనున్నది' అనియు చెప్పియుండుట తెలియునది.

† వరాహమీరుఁడు ఆశనింబూర్పు'ఆశనిధ్వనినే మహాతాయుక్తా వృశాభావతిరుపతిను భేది|
సేవతి పిఠారయ న్నీధరాతలంబుకసంధానా' 'ఆశని' పెద్దధ్వనితోఁగూడి వృశమువలె రూపుగలిగి మను
ష్యులకాదులముఖంబులం బడంచు భూతలమును భేదించుచున్నది' అని చెప్పియున్నాఁడు.

రత్నములచేతను మఱియుఁ దగిన యుత్తమభూషణములచేతను భూషితుఁడై పలు విధములయిన ధాతువులచే విలసితుండగు హిమవంతునివలె నొప్పుచుండెను. అతఁడు విశాలంబగు వక్షస్థలమున దాల్చియున్న ముత్తెములహారమునకు నడుమ దివ్యంబగు నొక నాచుకరత్నము వెలయుచుండెను. అది కాస్తుభమునకుఁ దోఁబుట్టువయ్యెఱ్ఱనిమెఱుగులు దుఱంగరించుచుండెను. నముద్రుఁడు, తరంగనమూహములు నలుండల ఘూర్ణిల్లఁగా తనకు సహచరములయిన మేఘపంక్తులచేతను వాయువు చేతను కల గి వెలుంగుచుండెను. ప్రభు దానముద్రుఁడు పెద్దపెద్ద మొనఁగ్లు నుడివడ నర్పములును రాక్షసులును తొట్రిలఁబడ (నానావిధసందరభావలయిన గంగ సింధు మొనలగునదీ చేనతలు చుట్టుఁ బరివేష్టించియుండ) * సాక్షాత్కరించెను. వీర్యవంతుండగు నముద్రుఁడు దారసీనిచ్చి ముందుగా తానే రామునిఁబిలిచి, యాజలిగీరించి బాణాణియగు రఘుకులగ్రామణిని రామునిఁజూచి 'సోమ్యా! రామా! నన్ను హోతు గాకుండు మనెదవా? భూమియు, వాయువును, ఆకాశమును, జలమును, అగ్నియును, అనెడి యీ పంచభూతములును, శాశ్వతం బగుమర్యాద నూని, † తమతమ స్వభావములను వదలకుండును. కాఁబట్టి, నే నిల్లు మిక్కిలియు హోతుగలిగి దాఁటరాకుండుట నాకును స్వభావమై యున్నది. కనుక నేను నిల్లె యుండవలసినవాడను హోతులేక దాఁట నులువై యుండుట నాకు అన్యభాభావము; అది నాస్వభావమునకు విరుద్ధమగుచున్నది ఈ కలసితి నీకుఁ జెప్పితిని. నీనింబట్టియే నేను నీ సమక్షమునకు రాకుంటిని. 'హోతుగానే యుండుము. జలమునయినను స్తంభింపఁజేసి మాకు దారియియ్యరాదా' యందువా? రామా! నీవు రాజకుమారుఁడవు గాన యయ్యె మర్యాదలనెల్ల స్థాపించువాడవు. నేను ద్రవ్యాశేవలనఁగాని, లభించినవస్తువును విడువనోపని లోభమువలనఁగాని, దండనము గలుగు ననుభయమువలనఁగాని, మొనఁగ్ల సక్రము మొదలగుజంతువులు నెరసియుండునాజలములను స్తంభింపఁజేసినయెడల వానికిఁ బీడగలుగునే! కాన యెంతమాత్రము స్తంభింపఁ జేయఁజాలను. రామా! అయినను నాచేత నైనచొప్పునఁ జేయుచున్నాను. అదియేదన, నీసేన సముద్రముదాఁటువలకు జలములం బోవువారిని గ్రాహిని జలజంతువులు బాధింపకుండును. ఇదిచేసేద. వానరులు సముద్రమును దాఁటునివయ్యమై, నేతువును గట్టుటకు నయిన సామగ్రులను చల్లఁచెదరునేయక, నేతువుదారి యొడఁగూడునట్లు చేయుచు

* నముద్రుఁడు తనకు విరోధులయిన మరుకాంతారవాసులను రామునిచేఁ జంకించుటకును, తానును రాక్షసులవలన భయముగలవారఁ డగుటంబట్టి రాముని వానిని సంహరింపఁజాలు పరాక్రమము గల దాయని పరీక్షించుటకును, నిరంకాలముతా నగపడక యాలస్యము నేపిసాఁ డనితెలియునది.

† భూమికి కఠిన్యమును, వాయువునకు తిర్యగ్గమనమును—అర్జునుగా నుంచుదుట, ఆకాశమునకు, అనకాశప్రదానమును—ఎడమిచ్చుట, అప్పునకు అగాధర్యమును—హోతుగలిగియుండుట, అగ్నికి ఊర్ధ్వజ్వలనమును—మంటలు పంకిలేయట, స్వభావమలని తెలియవది.

న్నాను' అనెను. అప్పుడు రాముడు సముద్రనింజాచి 'సముద్రా ! అట్లగునేని, నా
యీ మహాబాణము అమోఘమయినది. దీనిని వింట సంధించి వేసితిని. దీనినెచ్చట
విడుతును? చెప్పుము' అనియడిగెను. సముద్రుడు, రాముడు చెప్పినదిని వింటం
గూర్చియున్న యా మహాబాణమునుంజాచి తనయభిమతము సమకూరినందున మి
క్కిలియు కాంతిం దేజరిల్లుచు, రామునితో 'ఇచ్చటికి దావుగా నుత్తరభా
గమునందు, ద్రుమకుల్యమని మిక్కిలి రమణీయమైన యొక ప్రదేశముగలదు. అది
లోకమున నీవలె బ్రహ్మతీః గాంచినది. అచట, చెంబడివాండ్రు మున్నగు పాపాత్ములు
నాశత్రువు లనేకులు చూచుటకు భయంకరాకారులయి భయంకరకార్యములను
జేయుచు నాజలములను ద్రావుచున్నారు. రామా! పాపకర్మలయిన యట్టిద్రవ్యల
సంస్కర్మము నాకు పైఁపఁగూడకున్నది. కాబట్టి అమోఘమయిన యీ మేటిబాణము
ను నచ్చట వారలపయి వైచి సార్థకము గావింపుము' అనెను. అట్లతఁడు చెప్పిన
మాటనివి, వీగుం జారాముడు, సముద్రుని యిష్టముచొప్పున, అతఁడు ప్రేలఁజూపఁ
గా, ఆ ద్రుమకుల్యముపయిని, వెలుగుచునున్న యీ బాణమును బ్రయోగించెను.
రాముడు పిడుగులతోలె ఫలిఫలి కాంతిని మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్న బాణము ను బ్ర
యోగించినఫలము భూమియందు మరుకాంతారమని ప్రసిద్ధి నొందినది. అప్పుడు ఆ
బాణముందలి యలుగు భూమి నుచ్చిత్రోనిచోనఁగా, ఆ దెబ్బ తగిలినచోట్లు మూలమున
పాతాళముననుండి జలము పయి కెగిసెను దానిచే నచట నెల్ల మహాధ్వని గలిగెను.
ఆ బాణ పాతముచే నేర్పడినకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధి నొందినది. అందు పాతాళ
మునుండి పయి కెగిసినజలము. ఎడతెగక నచ్చుచు సముద్రజలమునలె నెప్పుడును
నొప్పించుచును అట్లు బాణపాతమున నచటిభూమి పగులుచువుడు భయంకరమగు
ధ్వనిగలిగినది. అట్లు రాముడు బాణపాతముచే ద్రుమకుల్యమున పల్లవు ప్రదేశము
లందు పూర్వ మాభీరాదిపావులచే సృశింపఁజుచుండిన జలములనెల్ల నివర్తింపఁ
జేసెను. అట్లు జలములంతయు నెంకిపోవుటవలన నా ప్రదేశము మరుకాంతారమని
ముగ్ధాకములందును జేగునడిగినది. విద్వాంసుఁడును పరాక్రమమున దేవనముండు
నగు దీక్షితభకు నూరుడు రాముడు, సముద్రము మధ్య ప్రదేశముయిన మరుకాంతా
రము నట్లుదహించి యంతి సమృదుకాంతారమునకు వెరం బొనంగినవాడయ్యె అట్లు
రాముడు వర మొసంగుటవలన ఆ మరుకాంతారము, పశువులకుఁ గావలసిన పచ్చిక
మొలలయినవి సమృద్ధముగాఁ గలిగి, రోగము లారంభించునపుడే నశించునదై, నలుగ

* ఇందులకు 'కోమయత్యారితఃకుక్షిం రామోశరీరభాక్షః' । పంతులై నదోచిత్వా నర్తివేద
మః కమః' అనిమూలము. 'మోక్షయత్యారితఃకుక్షిం' అనుపాతమున 'సమృద్ధపుక్షి ప్రదేశమునందే
అభిరూపావులకు దోలఁగించి' యుండవలయు. ఇట్ల మమచ్యవ్యము నభినియించు రాముడు దేవతలవలె
పరదాసువుట యెట్లు? అన్నచో 'అమరవిక్రమ' అన్నాడు. 'సర్వేనలోకాజయతి' అన్నట్లు
సర్వలోకములను జీవశంకుమోన్నవాఁడు గావున నట్లు పరిమిచ్చినాఁడనిభావము.

డల ఫలమూలములతోను మధువుతోనుం గూడి, మిక్కిలి నేయియు అవ్వారిగా పా
 లును మంచితావులు గుఱాళించుచుండు నానాధములయిన మూలికలును గలిగి,
 యిట్లు ఇటువంటి భోగ్యములు పెక్కింటిచే నెప్పుడును నొప్పుచు, శోభనమయిన ప్రదే
 శముగలిగి వెలయునదయ్యె. అప్పు డట్లు, ఆనముద్రముద్యుపదేశమంతయు దగ్ధము
 కాగా, నవీవతియగు సముద్రుడు నర్వశాస్త్రవిదుడగు రామునిజూచి 'సామ్యా!
 ఈ నలుండనువాడు విశ్వోక్తకర్తకుమారుడు. ఇతనినిండ్రి 'నావంటికుమారుడు నీకు
 బుట్టు'నని యితనితల్లికి వర్ణమియ్యగా వుట్టినవాడు, శ్రీమంతుడు, శిల్పవిద్యలందు
 విశ్వోక్తకర్తకు పాటియైనవాడు. ఈవానరుడు మిక్కిలి యుత్సాహమున నాయందు
 సేతువు నిర్మించుగాక. ఆసేతువును మనుగకుండ నేను ధరించెదను ఏలని తిరుడు
 తొడ్డియంతటివాడు' అనిచెప్పెను. సముద్రు డిట్లు చెప్పి యంతర్ధానము నొం
 దెను అపుడు వానరశ్రేష్ఠుడును మహాలనంతుడునగు నలుడులేచి రాముని
 జూచి 'నేను నానిండ్రి యెవరినైన సామర్థ్యము నూని విజేనియైన సముద్రమునందు
 సేతువునుగట్టెను. సముద్రుడు కలిగినదియే చెప్పినాడు' అని యంత వానరులు
 జూచి 'లోకమున బురుషునికి డండమే మిక్కిలి మేలయిన యుపాయమని నా యభి
 ప్రాయము. నెండు లేచివారియెడల, క్షమముగాని సామముగాని లేక దానముగాని,
 ఇహ! యుపాయముగాదు! భయభయంకరమున యీ మహాసముద్రుడు సగరులచే
 త్రివ్వబడినవాడు. అయినను ఆ యుపకారము బట్టికాక రాముడు దండించునను
 భయమునుబట్టియే సేతువుగట్టగాఁ జూచుకోరికతో స్థలమునొంగినవాడయ్యె. జ
 డి విశ్వోక్త మండవిద్యుత్తమన నాతల్లికి తనవంటిపుత్రుడు గలుగునట్లుగా వరిమొ
 సంగెను. నే నావిశ్వోక్తకు బేరిసపుత్రుడిను. శిల్పవిద్యను విశ్వోక్తకు సమానుడ
 ను 'అనిన నింతివఱకు నిట్టివాడని యేల చెప్పుకొనవలె? వందువా? సముద్రుడు
 నాకు దీనిని డక్షప్రీతి దెచ్చినాడు. అతడు కలిగినదే చెప్పినాడు. మఱియు నితరు
 లెవ్వరునుజెప్పక నాగుణములను నాయంతట నేనే చెప్పుకొనువాడిను గాను. అట్లు
 చెప్పితినేని యిట్టి మహోక్తము నారంభించువిషయమై నాకుండు నమ్మిక గలుగదు.
 నే నిట్టూరక చెప్పుకొనుటమాత్రమేగాదు. సేతువును సముద్రమందుఁ గట్టితీర్చు
 టకును సమర్థుడనుగూడ నగుదును. ఇప్పు యుండునేని, యిప్పుడే వానరోత్తములు
 సేతువుగట్టుటకు శిలాదులు దెత్తురుగాని' అనెను అంత రాముడు నియోగింపగా
 వానరవరులు, మిక్కిలియుబ్బున నుల్ల వేలకొలదిని గుంపులు చేరి, నలుగడల గొ
 ప్పయడవులకుఁ బోయిరి. అప్పుడు వానరులకెల్ల నధిపతులయిన యావానరులు పవ్వ
 తాకారులయినవాకు, అయ్యడవులందలి నానావృక్షములను బెరికి సముద్రమున
 కీడ్చుకొని వచ్చిచేర్చిరి. వారు అట్లు, మద్దిచెట్లను, ఇనుమద్దిచెట్లను, ఏలుమద్దిచె
 ట్లను, చండ్రచెట్లను, పెదుళ్లను, కొండమల్లెచెట్లను, తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను,
 తిమిశవృక్షములను, మారేడుచెట్లను, ఏడాకులరంటిచెట్లను, పూదిన కొండగోగుచె

1389. కురుక్షేత్ర యుద్ధమున కౌరవులు పరాజయము పొందుచున్నప్పుడు.

ట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షములను, దీసికొనివచ్చి సముద్రము నిండించిరి. ఆ
 వానరసత్తములు కార్యత్యరంబట్టి, వృక్షములను గొన్నింటిని వేళ్లతోను గొన్నిం
 టిని వేళ్లువిడిచియుఁ జెఱికి యింద్రధ్వజములవలె పంపుకై తిరి తెచ్చి సముద్రమునం
 బడవైచిరి. వారు నలుగడలనుండి తాటిచెట్లను, దానిమ్మచెట్లను, ఒంకాయచెట్లను,
 తాండ్రచెట్లను, పొగడచెట్లను, తుమ్మచెట్లను, వేపచెట్లను, తీసికొనివచ్చి యందువై
 చిరి. అట్లు చెట్లన్నియు నయిపోవఁగా, మహాకాయులును మహాబలులునగు నావాన
 రులు, ఏనుఁగులంతటి పాపాణములను పవ్వరిములను జెకలించి బండ్లు మొదలయిన
 యస్త్రములచేఁ గొనిపోయిరి. పర్వతములను సముద్రమునం బడవైచుచుండఁగా
 చూచుకొన జలముపంపుకెగిసినది. అట్లెగయుచు నది యాకాశమునం దప్పుటప్పుట
 వ్యాపించినది. మఱి వానరులును సముద్రమును నలుగడల కిలగుండు పఱిచిరి. కొంద
 జెచ్చుతిక్కునలు లేక చక్క సరిగానుండుటకై నూఱుయోజనముల నిశీవికి సూత్ర
 ములను బట్టుకొనిరి నలుఁడు నదనశీపతి యగునముద్రుని నడును పెద్దశీతువును
 గట్టెను. వానరులు నొక్కపెట్ట పెక్కుచ్యవతములను జెట్టవముగాఁ జెచ్చుచు నలుఁడు
 గట్టెచొప్పించి సేతువును దోడుపడికట్టచుండిరి. కొండలు ఆసూత్రములం గట్టినకొయ్య
 లను, లినుతెనుకట్టలవలెన భాగములకుఁజూపు కొలఁతకొయ్యలను, బట్టకొనియుండిరి.
 కొండలును కోలలు పట్టుకొని వానరులను ద్వారెట్టెనుండిరి. మఱికొండలు సేతువు
 మీదఁ జూచు గుప్పలు గూర్చుచుండిరి కొండలు, బడలికి చే నందంబడిన మఱిగియుం
 డ వానరుల నెదికు చుండిరి. కొండలు మిట్టపల్లములు పరీక్షించుచుండిరి. నలునకు
 మహాయులును వందలకొలది వానరులు రామునియొద్దను మున్నడువకొని, మేఘసమా
 నములగునవ్వితశీఘ్రములచేతను స్థిరాములచేతను కాఘములచేతను నలుఁడుగట్టిన
 సేతువుమీద ప్రదేశములనుగట్టిరి. వానరులు పయిని మృదువుగానుండుటకై పుష్పితా
 గ్రములయిన వృక్షములనుకూడ వైచి సేతువుగట్టిరి. ఏనుఁగులంతటి వానరులు,
 కొండలవలెఁ జూపట్టు పెద్దకొలను పవ్వరితశీఘ్రములనుం గొని గుటుకలు పరుకెత్తి
 చుఁ జూపట్టిరి. అప్పుడు ఆనముద్రమునఁ జెడ్చి పెద్దరాలను విసావేయుచుండఁగా పర్వత
 ములను బడఁద్రోయుచుండఁగా చొప్పుగా మహాస్వనిగిరిగినది. ఏనుఁగులంతటి పెను
 కాయములగుల వానరులు మిక్కిలియు నుబ్బున వేగించుచు, ముడిటిదినమునఁ బడు
 నాలుగుయోజనములదూరము సేతువును గట్టిరి. భయంకరాకారులును మహాబలులు
 నగు వానరులు రెండవదినమున నిరువదియోజనముల దూరము సేతువును గట్టిరి.
 మహాకాయు లయిన యావానరులు, మిక్కిలి వేగింపఁబడితో మూడవదినమున నిరు
 వదియొక్కయోజనములదూరము సేతువును నిర్మించిరి. నవోదముగా నే మహావేగు
 లయిన మువ్వనరులు నట్లు నాలుగవదినమున మిక్కిలియుఁ ద్వరితపడి యిరువదిరెం
 డుయోజనములదూరము సేతువును గావించిరి. ఆవానరులు కీఘ్రముగాఁ బనిసేసి యైద
 వదినమున నువేలపర్వతమువఱకు నిరువదిమూడుయోజనములదూరము నిర్మించి సేతు

1390. రామలక్ష్మణులు నేతృత్వముగా సముద్రమును దాటుట;
వ్యాధులు సంపదించుట.

నడుమం లోయిరి. కొండలు పూర్వభాగంబుల నడచిరి. కొండలు నడచుటకు నెడము
 లేక జలములంబడి లేచిరి. మఱికొండలు వానరులు మార్గముచాలక కొంతకాలము
 పీఠముననే యుండి యవ్వలఁబోయిరి. కొండలు వానరులు గడుచుండుటతో నాకాశగ
 మనంబునఁబోయి నముద్రమును దాటిరి. భయంకరమయిన యావానరసైన్యము
 దాటుచుండఁగాఁ బుట్టిన మహాధ్వని భయంకరమై, మిక్కిలి బెట్టిదముగా రేగు
 చున్న యానముద్రధ్వనిని నడఁగఁద్రొక్కి మించినదయ్యె. ఆవానరసైన్యమును
 రాదగు సుగ్రీవుఁడును, నలుఁడు గట్టినపేతువుచే నముద్రమును దాటి నముద్రపు
 దక్షిణతీరమున మిక్కిలియు ఫలములును మూలములును జలములును గలచోట
 విడిసిరి. దేవతలును సిద్ధులును చారణులును మహర్షులును రామునికడఁక మతెవ్వ
 రికిని మనస్సునఁగూడఁ జేయవలవిగానిదై యాశ్చర్యకరంబై యున్న యారాముని
 కార్యమునుజూచి వేగ రామునొద్దకువచ్చి యండఱును వేఱువేఱు రాముని మంగళ
 జలముల నభిషేకించి 'నరదేవా! రామా! నీశత్రువులనెల్ల గెలువుము. నముద్ర
 ముమేరగాఁ గలభూమండలమునంతయు పెద్దకాలము పరివాలింపుము' అని యిట్లు
 నుచేసెనాచార్యుఁడయినయతనిని పలువిధములగు శుభవచనములం బూజించినవా
 యుచి. ఇది యిరువది రెండవ సర్గము.

—♦—

..♦ { శ్రీరాముఁడు యుద్ధనూచుఁడు లయిచమహాత్మాత } ♦..

ములను గాంచి వానిని లక్ష్మణునకుం జూపుట.

లక్ష్మణాగ్రజః దగురాముఁడు * నిమిత్తములను జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు
 గాన కొన్నినిమిత్తంబులనుజూచి చిరకాలము కోరియున్నయుద్ధము నమీపించె
 నని సంతోషముపట్టక లక్ష్మణుని బిగ్గఁ గాగిలింతుకొని యతనితో 'లక్ష్మణా! మనము
 చల్లనిజలములును మంచిఫలములును గలవనంబులతోఁ గూడిన ప్రదేశములను
 నావధానముగా వేర్వేరుచుకొని నేనానమూహమును, నోశులు ఎలుఁగుబండ్లు కొండ
 మున్నులని అయ్యైభాగములుగా విభజించి గరుడవ్యూహముగాఁబన్ని స్వస్థముగా
 నుండిము. తుద్రజములను క్షయింపఁ జేయునదియు, విశేషించి వానరభల్లూకరాక్ష
 సులఁగ మిక్కిలి వీరులయినవారిని నాశముసేయునట్టిదియు, భయంకరమైనదియు
 నగు యుద్ధము నమీపించియున్నదని నాకుఁ దోచుచున్నది. వాయువులు కలుషము
 లయి నీచుచున్నవి. భూమియు † వడవడ వడలకుచున్నది. పర్వతాగ్రములు నల్లలా

* 'మహావ్యూహం సంపత్ కుభాకుభఫలములను సూచించువాడన రాజు వారి సైన్యము చూచినలయు నని
 పద్యము' అతనితో కుభాకుభఫలములను సూచించువాడన రాజు వారి సైన్యము చూచినలయు నని

† ఇంటి మిక్కిలి యుద్ధకరమయిన భూకంపము సంభ్యకాలమునఁ గలుగునదన తెలియునది.
 భావే పూడు 'యామరయాచ్చ భూకంపా' ద్వికాలినా ముద్భవః । అద్భవః క్షిరకానాం సంధ్య
 యోగోమౌరళి' అని రాజుల కిద్దరమైనది సంభ్యకాలపుభూకంపముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

దుచున్నవి. వృక్షములు నాకస్మికముగా విడిగివడుచున్నవి. *మేఘములు, తోడేలు వన్నెగలిగి, డేగలు మొదలగువాని యాకృతులతో నొప్పుచుఁ దేజిచూడ నలవిగాక, పరుషధ్వనులతోఁగూడి యుండుటంబట్టి భయంకరములయి, రక్తబిందువులతోఁ గూడిన జలమును గ్రూరముగాఁ గురియుచున్నవి. సంధ్య రక్తచందనమువలె నున్న మేఘములతోఁగూడి మిక్కిలి భయంకరమగుచున్నది. సూర్యుఁడు జ్వలించు చుండఁగా నతనినుండి యిదిగో యగ్నిపిండములు దొరఁగుచున్నది. సూర్యుఁడు జ్వలించుచు నివ్వలను గురియించుచున్నాఁడు మృగములును పక్షులును విన్ననయిన రూపులతోను విన్ననియెలుగులతోను, కూరములయి నలుగడల సూర్యుని జూచి బిట్టుగా నజుచు మహాభయమును సూచించున్నవి. రాత్రియందుఁ జంద్రుఁడు, ప్రభదూలి, తనతాపము గలిగించుచున్నాఁడు. ‡ సూర్యునిచుట్టు చినరయందు నల్లని కిరణమండలమును, దానికి వెనుకఁ గొంత యెఱ్ఱనికిరణమండలమును, నడుమ మిక్కిలియు నెఱ్ఱఁదనమును గలదై, ప్రాస్వమును భయంకరమునై, యంతఃపట కెన్నండును జూడఁబడినదిగాక, ప్రలయకాలమునందుఁ గలుగునట్టిపరివేషమువలె, పరివేషము గనుపట్టుచున్నది. § లక్ష్మణా! మఱియు నిర్మలమయిన సూర్యమండలమునకును ద్విద్రమువలె నల్లనికళంకము గనఁబడుచున్నది. లక్ష్మణా! నక్షత్రములు మిక్కిటమైన దుమ్ము బ్రుంగి యెంతయు మలినములయి, కాంతిదూలి లోకములకు ప్రళయమును సూచించుచున్నట్లున్నవి చూడుము. కాకులును, డేగలును, గద్దలును మున్నగు బలవంతములగు పక్షులను దుర్బలపక్షులు క్రిందుపఱుచుచున్నవి. నక్కలు, మిక్కిలియు భయంకరములును అమంగళకరములునగు ధ్వనులను గావించుచున్నవి. ఇంక శూరులయిన వానరులును రాక్షసులును నొండొరులపయిఁ బ్రయోగించుకొను పర్వతములచేతను శూలములు ఖడ్గములు మొదలయిన యాయుధములచేతను, భూమి యంతయుఁగప్పఁబడి నెత్తురుమాంసముల తొంపిగాఁగలదు. ఇంక జాగువలదు. ఇప్పుడే

* 'దివ్యల్పాపరవంచైవ దివానక్షత్రరశ్మయమ్ । దివానక్షత్రభాకాశ్చ త్యగరక్తప్రసరణమ్' అని రక్తప్రసరణము గురియుట మన్నిమిత్తముగా మహిమఁడు చెప్పియున్నాడు.

† చల్లఁచంద్రుఁడు సంతాపమును గలిగించుట యుత్పాతి మఃభావము.

‡ ఇట మాడుపర్ణములచే మాఁడుమండలములను కప్పబడునను, సాయంకాలముంబట్టియుట చెప్పఁబడిన పరివేషము రాజునకు క్షయకరమగుట సూచితము. ఇందులకు కాశ్యపుఁడు 'ద్విపద్ధం శ్చ మాపఘ్నాన్ నృపఘ్నాయస్త్రిపద్ధంబః' అని త్రిమండలము నృపక్షయకరముగా చెప్పియున్నాఁడు. 'దివకరపరివేషః పూర్వయామేతు పీడా । దివకరపరివేషః పృష్ఠియుద్ధం ద్వితీయే । దివకరపరివేషం త్రేతయా హుస్త్వతీయే । దివకరపరివేష స్సర్వనాశ కృతుశ్చే' అని నాలుగవయామయిన పరివేషము సర్వనాశకరమని తెలియునది.

§ 'వద్ధా'ర్కమద్ధులవిచ్ఛిన్నం నృప్త్యై జవపక్షయః' అన్నట్లు సూర్యునకు ఛిద్రము రాజవాళకమని తెలియునది.

శ్రీమమున వానరుబండలును పరిశ్రేష్టించి దాఁగా, సెవ్వరికి నెదిరింపరాని లంకాపురికి నే గమునఁ బోవునము' అనెను. ధర్మాత్ముండగు రాముఁడెట్లు చెప్పి యుద్ధంబు గలుగుట కెంతయు హర్షమునొంది నమద్భుఁడుగాన కేల విలుదాల్చి లంకాభిముఖుడై వానరసైన్యములకు ముందటంబోయెను. అంత విభీషణుఁడును సుగ్రీవుఁడును మున్నుగా, వానరోత్తములందఱును, శత్రువులను నధించువిషయమయి దృఢనిశ్చయము కలిగి సింహనాదములు సేయుచుం బోయిరి. రాఘవునకు సంతోషముగలుగుటకై ధైర్యవంతులును వీర్యశాలురు నగువానరులు తోడలాడించుట మొదలుగా యుద్ధకర్తమునందుఁగల యుత్సాహమును నూదించుచేష్టలు గావింపఁగా రఘునందనుఁ డగు రాముఁడు * సంతోషించినవాఁడయ్యె. ఇది యిరువదిమూఁడవసర్గము.

—♦—

రాముఁడు సేనను గరుడవ్యూహముగాఁ బన్నుట. రావణుని చాటుదైన శుకుఁడు వానరులచే పట్టువడి రామునిచే విడుదలనొంది రావణునొద్దకుఁబోయి మనకు గెలుచుట యసాధ్యము సేరను రామునకిచ్చని విన్నవించుట.

◆◆◆

రామునిచే నేర్పాటుగా వసతినొంది యున్నయా వానరవీరసంఘము, చంద్రునిచే నేర్పాటుగలిగి శుభసత్కర్త్రములతోఁ గూడియున్నశరత్కాలపు పున్నమరాత్రివలె మిక్కిలియు బ్రకాశించినది. సముద్రమువలె నవరిచ్చిన్నమై తేజరిలుచున్న యా వానరసైన్యముచేఁ బీడనొంది భూమియదిరి మిక్కిలియల్లలాడినది. అంత సైన్యము వీక్షుబట్టు లేర్పచుకొన్నయనంతరము, లంకనుండి సైనికుల యాక్రోశమును భేరిచ్చుదంగములధ్వనియుఁ దుములమై గగురుపాటునొందించుచు వానరులకు వినపచ్చినవి. వానరయూథపశులు, ఆఘోషమునకు మిక్కిలి సంతృప్తులయిరి; మఱియు నా ధ్వనికి విష సైఃపఁతాలక యంతరికన్న నధికధ్వని గలుగునట్లుగా సింహనాదములు గావించిరి. రాక్షసులుగూడ, అట్లు వానరులు విట్టివీరి యార్పచు, ఆకాశంబున మేఘంబులుంబోలె గర్జించుచుండుటను వినిరి. రాముఁడు చిత్రములగు ధ్వజములచేతను పతాకలచేతను వెలుంగుచున్న లంకాపురమునుఁజూచి మనసు మిక్కిలి యుఁగింది కుందుచుండఁగా, నంత సీలంగూర్చి 'సాకేతమున నకభాగములకుఁ దగినదై . యుండి జింకపిల్లకుంబోలె బెళుకుంగన్నఁగవ వన్నెగులుకుచు నుండిన యానీతి, ఈ లంకాపురమున, దుష్టగ్రవామగు నంగారకునిచేఁ గీడ్పఱువఁబడిన రోహిణియుఁబోలె, రావణునిచే చెఱవెట్టం బడియున్నదిగా' యని తలంచుకొన్నవాఁడయ్యె. అంత నావీరుఁడు, యుద్ధమునకుఁ బయన మైనపుడు ప్రియురాలిం దలఁచుకొని

* రామునకు 'శుద్ధుర్జయుఁడ' అని కావరులు నిరుత్సాహము లగుచు'రని తలంపుండెను. అది యిప్పుడు వారి యుత్సాహచేష్టలను కాడఁగా నిదిగించి సంతోషము కలిగెనని తెలియుచున్నది.

దుఃఖించుట తగదు గావున దాని నడంచుకొని వేడినిట్టూర్పులు నిగిడించి లక్ష్మణునింజూచి తత్కాలమునకు హితంబగువాక్యమున 'లక్ష్మణా! ఆకాశము నొఱయ్యుచున్నట్లు అత్యున్నతమై విశ్వకర్తచే త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు మనస్సుచేతంబోలె నిర్దిష్టవఱియున్న లంకాపురిని జూచుము. ఈలంక పెక్కునిలుపుల ప్రాసాదములనేకము లావరించియుండఁగా, తెల్లనిమేఘములు గప్పిననడిమి యాకాశమువలె బ్రకాశించుచున్నది. ఈలంక, మేలయిన మల్లెలు మొదలగునవి గలవై చైత్రరథముం బోలుచున్నట్టి పూచిన వనములచేతను పలువిధములయినపక్షుల కలకలధ్వనులచేతను నొతయు నొప్పుచున్నది. పండ్లుదిని నుత్తిల్లియున్న కోకిలములును, పూఁదేనియులు గోగ్రీలి సోలి కదలక మెదలకున్న తుమ్మెదలును, కోకిలలు నెరసిబెరసి యుండుపువ్వు జొంపములును, గలిగి యున్నవనములు మేలయిన గాడ్చులచే మాటిమాటికి గదలుచున్నవి' అనెను. ఇట్లు దశరథకుమారుడు రాముఁడు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పి యంత, నీతి శాస్త్రజ్ఞానమునను బ్రయోగకాశలమునను సేనను నొడ్డుతీర్పువాడై వానరసేనులతో 'పర్యవంతుఁడును పగవారికి దుర్బయుఁడు పగునంగదుఁడు నీలుంగూడి, తనకప్పినైవ్యముంచీసికొని సేనకు వక్షస్థలమున నుండుఁగాక. వానరశ్రేష్ఠుఁడగు ఋషభుఁడు, తనవానరసమూహమునుగూడి, వానరసేన దక్షిణసార్వమునం గాచియుండుఁగాక. మదపుటేనుఁగుంబోలెఁ జెనకరానివాడై బలవంతుఁడగుగంధమాదనుఁడు తనసైన్యముతో వానరసేన వలపలిసార్వమున నుండుఁగాక. నేనును లక్ష్మణుఁడు నెచ్చరికతో శిరస్సున నుండెడము. కాంబవంతుఁడు సుమేఘుఁడు వానరసేనుల వేగదర్శి యనెడి మహాబుద్ధిమంతు లయినయీ భల్లూక వానరముఖ్యులు మువ్వరును కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక. నలుగడల తేజంబు రాజులుచుండు పరుగుఁడు పశ్చిమదిక్కున బాలించునట్లు, వానరరాజు సుగ్రీవుఁడుకప్పినైవ్యము పుచ్చభాగమును రక్షించుఁగాక' అని యాజ్ఞాపించెను. ఆవానరసైన్యము గరుడపూర్వామున చక్కఁగా నొడ్డు తీర్చబడి, గొప్ప వానరవీరులచే రక్షితమయి, మేఘములు సంచరించుచున్న యాకాశమువలె బ్రకాశించుచుండెను. వానరులు పర్వతశిఖరములను గొప్పగొప్పవృక్షములం దీసికొని యుద్ధంబున రాక్షసుల నందఱును మర్దింపను విష్ణు లూరుచు లంకకుం బోవ నుద్యుక్తులయిరి. ఆ వానరోత్తములు 'పర్వతశిఖరములు వైచికాని పిక్షిశిల్లంబొడిచికాని లంకనంతయు మగ్గునూఁచ గావించిము' అని మనముల నిశ్చయించుకొనిరి. అటుపిమ్మట మహాతేజంబుగ రాముఁడు సుగ్రీవుంబొడి, 'సైన్యములనెల్ల చక్కఁగా నొడ్డుతీర్చి యైనదిగదా. ఇక నీకుకుని విడిచి పుచ్చము' అనెను. రాముఁడు చెప్పినదివిని మహాబలుఁ డగువానరేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు, అతనియాజ్ఞచొప్పున ఆరావణదూతను కుకుని విడిచిపెచ్చెను. అట్లు వానరులచే పలువిధముల పీడితుండై మిక్కిలియు బెడరుగదిరి యున్నకుకుఁడు రాముని యాజ్ఞచే విడుమర నొందఁగానే నిమిషమయిన నచటఁ గాలూనక రాక్షసాధిపతియగు

రావణనొద్దకుఁబోయెను. రావణుఁడు నవ్వుచునే శుకునింజూచి 'నీతొక్కలు ఛేదించఁ
 బడినట్లు గాన్పించుచున్నవే. అవి బంధింపఁబడినవా యేమి? వానరులు చపలదిత్తుల
 గుటచే దొరకినవానిని గట్టుచును విడుచుచు ముందుగాన యట్టివారిచేతం జక్కలేదు
 గదా' అని యడిగెను. అంత రాక్షసరాజగు రావణుఁడు 'సుగ్రీవుఁడు నాకేమిబదులు
 చెప్పె' నని శుకు నడుగఁగా, వాఁడు భయమునఁ దొట్టిలఁబడుచు నామేటిరాక్షసా
 ధిపునిం జూచి 'నేనిచటనుండి సముద్రమును తీరతీరమునకుఁ బోయి, యచ్చట ను
 గ్రీవునిం జూచి, మృదుచుధురవచనముల ననునయించుచు, నీవు చెప్పిపుచ్చినసంగతి
 యొక్కటియుఁడప్పక చక్కఁగా నేటపడునట్లు చెప్పితిని. ఆవానరులు, నన్ను జూచి
 సమాత్రనే మిక్కిలి క్రుద్ధులై పురుకెగసి న న్నొసినట్లుకొనిరి; అంతేకాదు; పిడి
 క్కిలం బాడుచుచు రూపుమాపమగు దొడంగిరి. రాక్షసేశ్వరా ! వానరులతో మాటా
 డుటకే యవకాశము లేకపోయెను. అడిగి బదులు తెలియకొనుట యొక్కటివి ?
 కాన యదియు లేదయ్యె. వానరులు స్వభావముననే మిక్కిలియు కోపస్వభావు
 లు, అతిక్రూరులు. విరాధునిని, కబంధునిని, ఖరునిని వధించిపుచ్చిన ప్రసిద్ధవీరుం
 డగు రాముఁడు సుగ్రీవసహితుఁడై నీతయన్నయిప్పట్టునకు వచ్చియున్నాఁడు. అట్టి
 మేటినిలుకాఁడు, ఆరాముఁడు, సముద్రమున నేతువుగట్టి, లనగానముద్రమును
 దాటి రాక్షసులం ద్యుఁగిరించి యిదే లంకాద్వారమున నున్నాఁడు. పర్వతములవలెను
 మేఘములవలెను జూపట్టు ఋక్ష వానరముఖ్యులపై స్వసమూహములు, వేలకొలదిని
 భూతలమునంతయు నావరించియున్నవి రాక్షస సైన్యములకును వానర సైన్యములకును
 రెంటికిని దేవదానవులకుంబోలె నంతిమాత్రము సంధికుదురదు. ఇదిగో వారు లంక
 ప్రాకారముల పయికి రాఁబోవుచున్నారు. శీఘ్రమున నీతనయునను రామున కిప్పు.
 చక్కఁగా యుద్ధమునైన నొనంగుము. ఈరెంటిలో నేదేనొకటి శీఘ్రముగాఁ జేయు
 ము' అనెను. శుకుఁడు చెప్పినమాటవిని రావణుఁడు కోపంబున కన్ను లెంతయు నెఱ్ఱఁ
 బాఱ, చుఱచుఱం గాల్చునట్లు చూడ్కులు నిగుచ్చుచు వానితో "దేవతలును గం
 ధర్వులును దానవులును అందఱును నాపయినెత్తి యుద్ధముగావించినను, స్వలోక
 మును నాకు భయముగలిగించినను, నీలెంతిమాత్రము నియ్యను. వసంతి రువునందు,
 పూచినవృక్షముకడకు నుత్తిలిన తుమ్మెదలు తుప్పనఁ బోటి మునరునట్లు, నాబాణ
 ములు రామునికెదు రెప్పుడు పాటునోగదా. చాలఁగాలముగా యుద్ధములేనందున
 నమ్ములపొదులం దూరకపడి యున్ననామెఱుంగుబాణములు వింటంగూర్చి వేసవే
 లుగాఁ బరఁగించి కొఱవులచే నేనుండును వెలుతురుగొలిపి కారించునట్లు, రామునిని
 వానివెలుగురు గ్రమ్ముకొన, కారించఁగలను. 'రాముఁడు విరాధాదులను జంపినా'డని
 వానిబలమును తెప్పితివే ! మహాబలపరివృతుఁడనై వానికిఁ గలయాబలమునంత
 యు, సూర్యుఁడుదయించుచునే చంద్రవక్షత్రాదులకాంతిని దిరస్కరించునట్లు నేను
 క్రిందుపడితి వై చెదను. నాకు జగంబుల ముంచునప్పటి సముద్రమునకుంబోలె

వేగమును వాయువునకుంటోలే గమనమును గలదని రామునకుఁ దెలియదు. చ
మీ. కావుననే నాతో యుద్ధము సేయఁగోరుచున్నాఁడు. రాముఁడు, కూర్చువిచుము
లుగల సర్పములవంటివై నాయుంపసాదులం దున్న బాణములను యుద్ధమున నెప్ప
డును జూచినవాడు గాఁడు. కావుననే నాతో యుద్ధము సేయఁ గోరుచున్నాఁడు.
రాముఁ డింతవఱకు మున్ను యుద్ధమున నాపరాక్రమము నెఱుంగఁడు. నావిశ్లే
షిణిము. నాబాణము లనెడికొఱువులచే దానిని వాయించుచున్నాను. అందులకు
నల్లెతాటిచప్పడును, ఆర్తులును భీతులును శావించు మహాబీదనమును, బాణము
లయు నత్తైములయు వెనుఘోషములును, ననుమూఁడును మంద్రమధ్యమతార
ము లనెడిస్వరములు. శత్రుసైన్యమే వికృలమయిన నృత్తరంగము. ఆవీణ మతై
వ్వనికిని వాయుంప నలవిగానిది. అట్టిసైన్యరంగమును జొచ్చి యాచాపవీణను
గొని యుద్ధమందలివారు వినుచుండఁగా వాయించెదను. నాకు యుద్ధము వినోద
ము. వేయికన్నులు గల బేవేంద్రుఁడుగాని సాక్షాద్దర్శుఁడం దయిననుగాని, యముఁడు
గాని, కుబేరుఁడుగాని, మహాయుద్ధంబున నివృలవంటి బాణములం బ్రయోగించియు,
నన్నుఁ జెనకం జాలరయిరి చుమీ!" యనెను. ఇది యిరువదినాలుగువనంగము.

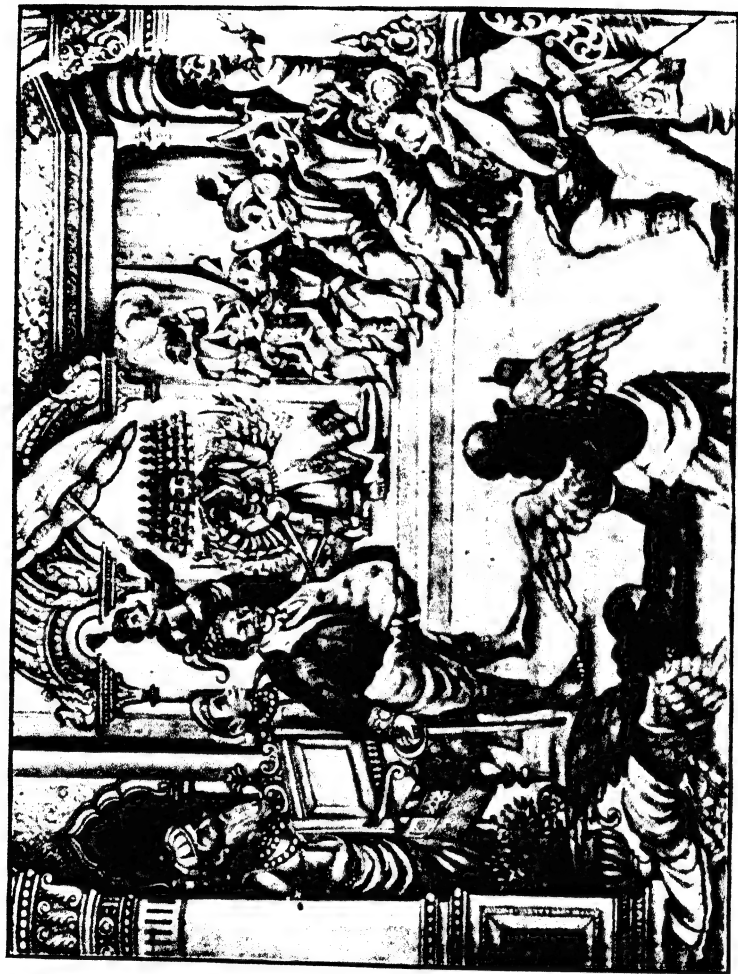

రావణుఁడు శుకసారణు లనుచారులం బంపుట. విభీషణుఁడు
వారతను బట్టుకొని రాముని కప్పగించఁగా సతఁడు
కరుణతో వానరసైన్యముఁ జూపించి వారిని విడిచి
పుచ్చుట. వారు పోయివచ్చిన నృత్తాంతమెల్ల
రావణునకుం దెప్పట.

దశరథకుమారుఁ డగురాముఁడు, వానరబలముతోఁగూడ సముద్రము దాటి
వచ్చుటను విని, శ్రీమంతుఁ డారావణుఁడు లేనమృత్రు లగుశుక సారణులం జూచి
'వానర సైన్యమంతయు దుస్తర మగునముద్రమును దాటి వచ్చినది. ఇంతవఱకు
మున్నెప్పడును కనియు వినియు నెఱుంగని సేతువును రాముఁడు సముద్రమున బం
ధించినాఁడు. సముద్రమున సేతువుగట్టట నా కింకను నెట్లును నమ్మఁగూడ లేదు. మఱి
యు నాకు ఆవానర సైన్య మున్నవిధమంతయుఁ దెలియవలయును. మీరలు వాన
రులకుఁ దెలియకుండునట్లుగా, రహస్యమునవారి సైన్యమునుజొచ్చి వారిసేన పరిమాణ
మును, వారల వీర్యమును, అందు ఘట్ట్యలయినవా రెవ్వరగుటయు, రామునిమం
త్రులును సుగ్రీవునిమంత్రులును నెవ్వరయినదియు, వానరసేనయందు యుద్ధమున
ముందు నిలుచుశూరు రెవ్వరగుటయు, అట్టి మహాజలాశయ భుగనముద్రమున
సేతువును గట్టినవిధమును, మహాత్ములగు నయ్యయివానరుల వీరుఁబట్టను, రాముని
వ్యవసాయమును పరాక్రమమును ఆయుధములను, లక్ష్యగాని పరాక్రమమును, ఇది

యన్ని య నున్నది యొన్నట్లుగాఁ జరిసికొని రావలయును. మహాశేష లయినయా
వానరులకు నేనాపరియ్యవఁడు! మీర లీవిషయమంతయు కలయాపునఁ జెలిసికొని
శీఘ్రమున నిచ్చటికిఁ రాఁదగును.' అనె యానతిచ్చెను. వీరులమున యా శుక సారణు
లు, ఇట్లు రావఁగనిచే ఆజ్ఞాపింపఁబడి, వానరరూపములం దాలిచి వానర సైన్యము
ను జొరఁబడిరి. అంత నప్పుడా శుక సారణులు, అచింత్యమై చూచువానికి గగురుఁబు
ట్టించు చున్నయవ్వానర సేనలంజూచి యచ్చెరువునొంది వానిని లెక్క వెట్లఁ జెలియని
వారయిరి. ఏలనఁగా నవ్వానరటలము పర్వతశిఖరములందును, పర్వతములు పగుళ్లు
వాతిన పట్టయందును, గుహలయందును, సముద్రతీరములందును, వనములందును,
ఉద్యానవనములందును, నెలకొన్నదై, కొంతభాగము సముద్రమును దాఁటుచును,
గొంత దాటియు, గొంత దాటచుంకించుచును, గొంతవిడిసియు, గొంతవిడియుచును, ఇ
ట్లు నలుగడల పలుప్రకారములనొప్పుచు భయంకరమగుచప్పుడు గొలుపుచుండెను. ఇ
ట్లు మహా బలసంపన్నమై యున్న భగ్నమై యావానర సైన్యము, సముద్రమువలె నారా
క్షనులకుఁ జూపట్టినదయ్యె. అట్లు ప్రచ్ఛన్న వేషులై యున్న యా శుక సారణులను, మహా
శేషుడుగు విభీషణుడు గమఁగొనెను. అంత, నతఁ డా శుక సారణుల నిద్రఁజనుబట్టి రా
మునకు 'రామా ! శత్రువులంబుల గెలుచుశూరా ! ఇఁగో చూడు ! వీరిద్దఱును రా
క్షశశ్వరుఁడగు రావణుని మంత్రులు; శుక సారణులనువాని, లంకనుండి మనహస్త
ములను దెలిసికొనిపోవుటకై వచ్చినవేగువాండు' అనెను. అప్పుడా శుక సారణులుమి
క్కిలి దుఃఖితులయి బ్రతుకునం దాశీచిది యుదలిగీలిచి భయమున రామునింజూచి
'సోమ్యా ! రఘునందనా ! మే మిరువురును రావణుడు వేగుపంపఁగా నీ యీ సైన్యము
నంతయుఁ జూచి తెలిసికొనుటకై యిచ్చటికివచ్చితిమి' అని రాముడు మహాపురుషుఁ
డగు దశరథునికుమారుడుగాన సహజకరుణుడు; సమస్తభూతిములకును హితము నే
యుటయు దానక్షుడుగాన శత్రువులపట్లను వాత్సల్యముగలవాడు; కాఁబట్టి యతఁ
డు ఆశుక సారణులు చెప్పినమాటనువిని, రావణుని బుద్ధిహింసయునకు నప్పుచు, వారి
తో 'ఈ సైన్యమునంతయుఁ జూచి మమ్మాను జక్కఁగా పరీక్షించి రావణుడు చెప్పిన
ట్లు కార్యచుంతయు చేసియైన దేని యథేచ్ఛనుఁగా మరి మీపురికి పండు. అట్లుగాక
మీకింకను జూడనిది కొంతయును నేని మృతల దానిని జూచుకొనవచ్చును. లేక, విభీష
ణుడే మీకు మరల సైన్యములనంతయుఁ జూపఁగలడు. మీ రిట్లు మాచేతఁ బట్టవ
షేందున బ్రతుకు నక్కదని యెంతమాత్రమును భయపడవలదు. ఆయుధము విడిచిన
వారలంగాని, దూతలంగాని, వధింపఁదగదు. మీరు నిరాయుధులుగాన పధ్యులు
గారు' అని, విభీషణునితో 'విభీషణా ! మీరు తమశత్రువక్షమువారిని పలువిధములయిన
సాహాయ్యచాయములచే నార్పించునట్టివారులు. అయినను అభయమడుగుచున్నారు.
అడుగుచున్నపుడును తమశత్రువక్షమును గాఢించువారలే. అడుగుకొనుచున్నారు
గావున మీ నిద్రఁజని విడిచివుచ్చుము.' అని చెప్పి యంత నాచారులం జూచి 'మీరిద్ద

అంకాపురికి: బోయి, కుశేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజు నగురావణునిజూచి
 నేనివుడు చెప్పినమాటలన్నియు నట్లే చెప్పవలయును. "నీవు, నీబలమును నవలం
 బించి నాసీతను సవహరించితివ్రా, ఆబలమును నివ్వకు నీవును నీసైన్యమును నీ
 బాంధవులను యథేచ్ఛముగా జూపుడు. రేపు ప్రాతఃకాలమున లంకాపురమును
 దాని ప్రాకారములను బహిర్ద్వారములను రాక్షససైన్యమును రాక్షసులచే పటావ
 చలుచేసెదను జూడు. రావణా! రేపు ప్రాతఃకాలమున వైశ్యాభ్యాసీ యగునింద్రు
 డు దానవులవయిని వక్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, నీవయిని నీసైన్యము
 వయిని భయంకరమగు నాక్రోధముం బ్రయోగింపనున్నాను. నీబలమంతయు
 నమకట్టుకొనియుండుము అనుడు" అనెను. ఇట్లు రాముడు బదులు సొదే
 శముచెప్పగా రాక్షసు లాశుకసారణులు, ధర్మవత్సలుం డయినరఘుకులదీపకుని
 రాముని జయజయశబ్దంబుల బోగడి, లంకాపురికి వచ్చి రాక్షసాధిపతి యగు
 రావణునిజూచి 'రాక్షసేశ్వరా! విభీషణుడు మమ్ముబట్టుకొని వధార్థులుగా
 రామునియొద్దకుఁ దీసికొనిపోయెను. అయిన సతఁడు ధర్మాత్ముడుగాన దూత
 పథము సిచ్చగింపఁడయ్యె. మఱియు నపారప్రతాపుడుగాన మము విడిచిపెట్టె
 నేమిగలుగునోయని భయపడువాడు గాఁడు. కాన మమ్ము విడిచివుచ్చెను. క్రీమం
 తుఁడును దశరథకుమారుడు నగురాముఁడును, లక్ష్మణుడును, విభీషణుడును, మహా
 తేజాండును మహేంద్రునివంటి పరాక్రమశాలియునగు మగ్గీవుండును, ననఁది యీ
 నలుగురును లోకపాలురవంటివారును, శూరులును, అస్త్రములం దాటి తేజనవారును
 దృఢపరాక్రములునగుదురు. ఇట్టి పురుషసింహులు నలుగురును లంకిను మర్రియ
 ట్లకై యేకస్థానమనఁజేరి యోగమర్మమును గలిగియున్నారగాన, తక్కిన వానరు
 లందఱు నటుండునీ, ఈ నలుగురే లంకాపురమును దాని ప్రాకారములతోను బహిర్ద్వార
 ములతోను బెకల్చి మఱియొక చోట విసరివై పంజాలుదురు. రామునిరూపమును,
 ఆయుధములును ఎట్టివ్రా చూడఁగా, తక్కినయూముగ్గురు నటుండనీ, అతఁడొక్కఁడే
 లంకాపురినంతయు ధ్వంసము చేయగలఁడని మాకు తోచుచున్నది. 'రాముఁ డనహ
 యశూరుఁడైనను వానిసేనను హతము చేయఁగా సతఁడు నిరుత్సాహుఁడగును గాన
 యట్లు సేయఁ' డందువా? మగ్గీవుతోను అంగదాదులతోను గూడినదై యింతింతిని
 కొలఁది యిడరాకున్న యాకపిసైన్యమును, రామునికి కుడిబుజమయిన లక్ష్మణుడు గా
 పై యుండఁగా, మనస్సునఁగూడ నెదిరించుటకు నెట్టివారికిని, కేవలము మనుష్యులచే
 కాక సురలకును, సురలుమాత్రమే కాక వైరముమోని యనురులుగూడఁ గలిసి నీవ
 చ్చినను, ఈ యిరు తెగలును దమ యిచ్చచూచి తమతమనాయకులయాజ్ఞ వోహన
 నెత్తివచ్చినను, ఎంతమాత్రము నలవిగాదు. (అట్లు పరియోజనముల బెడలువును నూఱు
 యోజనవతుల నిడువుమంగల సేతువు సముద్రమున గట్టబడుట వృష్టముగాఁ దెలిసి
 యున్నది. వానర సేనయు సముద్రమును దాటినది. రాముడు సముద్రము నతీరి

129x. పరివహములు రామకృష్ణనిరవధిచే బ్రహ్మాంధులను కరకాండవలను కరకాండవలను

బ్రహ్మాంధులను కరకాండవలను కరకాండవలను

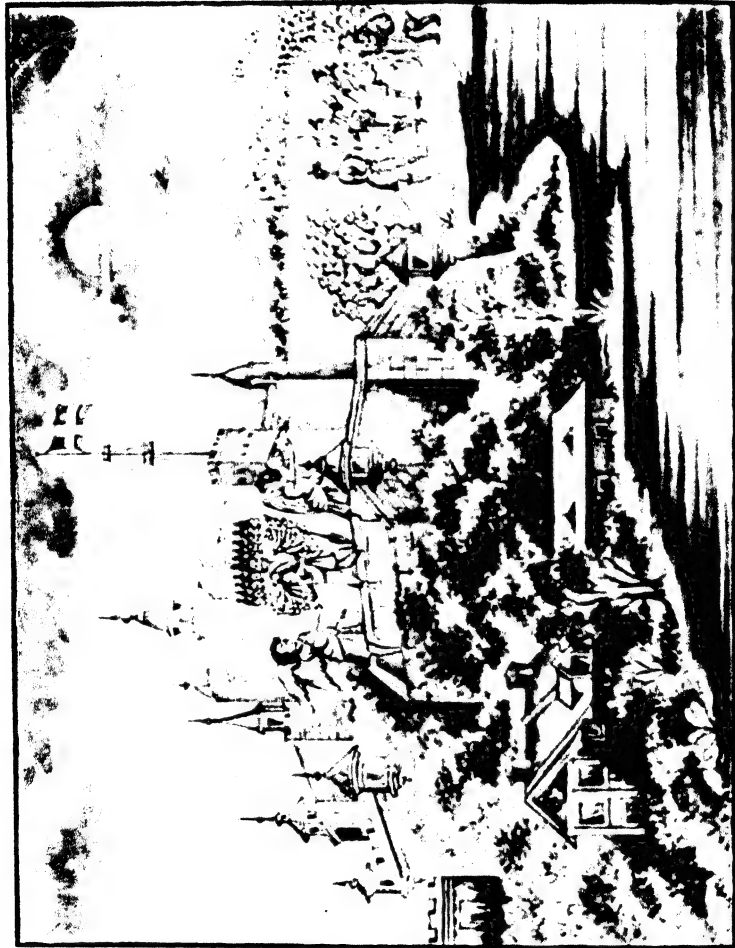
శ్రీరమునవిడిసియునున్నాడు. సైన్యములు కొంతదాటియుఁ గొంతదాటుచునున్నవి. వానికి తుది గానరాదు). దృఢంబగు మనస్సుతో నోడనే యుద్ధమునీయఁగోరుచు వానరసైనికులందఱును హర్షము చెలంగుచున్నవారు. కాన వారితో విగోధ ముచాలును కోపము దిగవిడిది నీతను రామున కొనంగుము' అనిరి. ఇది యిరువది యేనవసర్గము.

—◆—

{ వానరసేనను జూచుటకై మిక్కిలియున్నత మైనప్రాసాదము
 నెక్కినరావణునకు సారణుడు నానావానరయూధపతు
 లను వారిబలవరాక్రమాదులను వేలువేటచూపి చెప్పట. }

సారణుడు హితం బయినయామాటను నిర్భయముగాఁ జెప్పఁగా రాక్షసరా జు రావణుడు విని వానిని నిందించుచు 'దేవతలును గంధర్వులును దానవులును అందఱు నొక్కటై నన్ను మార్కొని యుద్ధమునీయవచ్చినను, సమ స్తలోకములు ను నన్నభయ వేర్చిననుగాని. నీతను నెంత మార్త్రమునొసంగన. సారణా! నీప్రసాదముఁ దేవేకాని శూరుఁడవుగావు. వానరులచే కొట్టువడి క్రిందుపడి మిక్కిలియు దిగులు చెదిరున్నావు. కాన నీతనివృద్ధి యిచ్చివేయుట మంచిదని తలఁచుచున్నావు. నన్ను యుద్ధమున జయింపఁ గలకత్తువుదా నెవ్వఁడు?' అనెను. శత్రు రావణుం డయి నయా రాక్షసేశ్వరుడు రావణుడు, ఇట్లు పరపముగాఁ జెప్పి, యంత నెంతయు పిదపొక వానరసైన్యమువంతయుఁ జూడఁగోరినవాఁడై, మంచువలె తెల్లనై వెక్కు తాళిచెట్లసాదవు గలప్రాసాదముపయి నాగోహించెను. రావణుడు క్రోధము పయి కొనఁగా, చారు లయినయీశుక సారణులంజూకి, ప్రాసాదముమీఁదనుండి, సము ద్రమును చివ్వుతములను వనములనుం జూచుచు, ద్రికూటాచలమునకుఁ గ్రిందనున్న భూప్రదేశ మంతయు వానరులచే నిలిడముగా నిడియుండటం జూచెను. రాక్షస రాజగురావణుడు, కొండలెసందున నింతింత యని లెక్కింప నలవిగాకున్న యా వానర మహాసైన్యమును జూచి సారణుని 'ఈవానర శ్రేష్ఠులలో నెవ్వరుశూరులు! ప్రియ మహాబలవంతులు! వీరిలో, మిక్కిలి యుత్సాహియున నెల్లయెడల యుద్ధం బు నుండునిలుచువారెవ్వరు? సుగ్రీవుండు వీరిలో నెవ్వరిమాటల వినును? మఱి యు వీరిలో మేటియూధపతులెవ్వరు? సారణా! వీరిలో సేనాపతులగు వానరులెవ్వ రు? ఆత్మయుఁ గలరూపున నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను. రాక్షసేశ్వరుండగు రా వణుం డిడిగినమాట విని సారణుడు వానరులలో ముఖ్యులనెల్లఁ వెలిసికొనియున్న వాడుగావున ముఖ్యులయిన యా వానరులను చెలియఁ జెప్పవాఁడై యతనితో 'ఇదిగో! ఈవానరుడు లంకాపురమున కభిముఖుడై సింహసాదము నీయుచు నూ టువేల యూధపతులు పరివేష్టించియుండఁగా నున్నాడు చూడు. వీనిమహాధ్వనికి

లంక యంతయు ప్రాకారములతోను బహిర్ద్వారములతోను పర్వతవనశాసనముల
 తోనుండుడ వడవడ వడంకుచున్నది. నమ ప్రవాసరులకును రాజగుమహాత్ముని సుగ్రీ
 వునిసేనకు సగ్రభాగమున నున్నవీరుఁ డయినయాయాభవతి నీలుండనువాడు.
 బాహుపులు పయికైత్తి భూమివై నిలుచున్న యావీర్యవంతునిఁజూడుము. వీడు లంక
 కభిముఖుడై క్రోధంబున మిక్కిలియు నొడలు విఱచుకొనుచున్నాడు. పర్వతశిఖ
 రమువలె నొడ్డుఁబాడుపుఁ గలిగి తామరయకరువులవలె పసిమివన్నె గులుకుచున్న
 వీడు మిక్కిలియుంగుపితుండై లాంగూలమును మాటిమాటికి నేలపయింగొట్టఁగా
 ఆశబ్దమునకు దళదిశలును ప్రతిభ్యనించుచున్నవి. వీనినే వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు
 యౌవరాజ్యమున కభిషేకించినాడు. వీనిపే రంగదుఁడు; నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలు
 చుచున్నాడు. వీడు వాలికిఁదగినట్టి పుత్రుఁడు; సుగ్రీవునకెప్పుడును బ్రియుండై యుం
 డువాడు; దేవేంద్రునికొఱకు వరుఁబుఁడుంబోలె రామునిసమి త్తమై పరాక్రమముఁ
 జూప నుద్యమించియున్నవాడు హనుమంతుఁడు మిక్కిలివేగంబు దీక్షింప రాముని
 హితముగోరి లంకువచ్చి నీతినుంజూచినాఁడే. అందులకంతయు నితనిబుద్ధియే మూ
 లము. వీర్యశాలి యగునీయంగదుఁడు, వానగోత్రముల యూభములను బెక్కింటిని
 దీసికొని, ఆతనపైవ్యమువలన నెట్టివారికి జయింపవలసిగానివాడై నీపయికివచ్చు
 చున్నాడు. వాలికుమారుఁ డగునంగదునకు వెనుక మహాబలముచే పరివృత్తుడై
 నలుఁడున్నాడు. ఈవీరుఁడు యుద్ధమునకై వచ్చియున్నవాడు. వీడే నేతువు నిర్భం
 చినవాడు. ఇదిగో ఆచరువములు నిక్కించి సింహనాదములు నేయుచు నిర్భయము
 ను, ఆననములనుండి లేచి కోపమున నొడలు విఱచుకొనుచున్నయీ వానరపుం
 వులను జూడు. వీరి నెదిరించి నిలుచుట కష్టమిది. వీరు భయంకరాకారులును నశిక్రాగులు
 నుద్ధమగుకై చందనరాక్రమమున నొప్పుదురు. ఈపరిమాణుకొలఁదియెరిమింకల
 వానియెచు, చుకీయు చందనవనముననుండు వీరులగు వానరులును నలుని వెంటదించు
 పరివారము ఈనలుఁడు తానొక్కడే తనసేననుజూచి, లంకను మర్దింపఁ గోరు
 చున్నాడు. వెండినలై వెల్లిపిడేనాము నీలయీవానరుఁడు శ్వేతఁడు. ఇతఁడు
 మిక్కిలి యుద్ధచపలుఁడు. భయంకరనరాక్రమముఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, వీరుఁడు, ము
 ల్లోకములం బ్రసిద్ధిగాంచినవాడు. శ్వేతఁడు శీఘ్రమున సుగ్రీవునొడ్డుకు యుద్ధచప
 లుఁడుగాన యిప్పుడే లంకను ధ్వంసమునీసెకనని చెప్పవచ్చి యతఁ డనునయింపఁగా
 మరలి, దట్టముగు వానరసేనను పాయదీసికొని సైన్యములను బ్రోత్సాహపఱచుచు
 త్వరితముగా మరలఁ బోవుచున్నాడు. ఇతఁడు కుముదుఁడను యూభపతి. ఇతఁడు
 మున్ను, గోమతీతీరమున రమణీయమును నానావృక్షసమన్వితిము నగునంకోచన
 మనుపర్వతమున నలుగడల సంచరించుచు నచట రాజ్యమును బాలించుచుండెను.
 ఇప్పుడు సుగ్రీవునియొద్దనున్నాడు. వీడు వేయిలక్షలవానరులం దీసికొని వచ్చుచు
 న్నాడు. వీనితోఁడయందలి వెండ్రుకలు వెక్కువారలకొలఁదిని నిడుదలయు కొన్ని

1400. వానిన స్వర్ణమును పొందుటకు రావలసిన స్థానమును చూపుట. ఈ ప్రాంతమును పొందుటకు రావలసిన స్థానమును చూపుట.

యెట్టిగాను, గొన్ని పనువునన్నగాను, కొన్ని తెల్లగాను, కొన్ని మిక్కిలి తెల్లగాను,
 నెలివిరిసియుండును. ఇతఁడు భయంకరకర్తములఁ జేయుకాలువాడు; ఎంతమాత్ర
 మును దీనతనోండక మిక్కిలియు రోషముగలిగి ప్రచండుడై కయ్యమునకుఁ గాలుద్ర
 వ్యచున్నాఁడు. ఈతఁడుగూడ తనసైన్యముతో లంకాపురిని మర్దింపవలెనని తుకతుక
 పడుచున్నాఁడు. రాజా! కపిలవర్ణుడై సింహమువలె జూపట్టుచుదీర్ఘములయిన నేత్ర
 ములు గలిగి లంకను గొల్చువాఁడుంటోలెకనుతేవ్వవేయక చుటచుట వేడిచూపులం
 దేటి చూచుచున్నాఁడు. ఇతఁడు రంభుఁడను యూథపతి. ఇతఁడు వింధ్యపర్వతమును
 స్పృశిరిసి సహ్యామును మదర్యమును ననువర్వతములను నెప్పుడు నధిష్ఠించియుండును.
 శూరులును ప్రచండులును ప్రచండపరాక్రములును వానరపుంగవులు నగు వానరులు
 నూటముప్పదిలక్షలు, లంకను తేజంబున మర్దింపఁగోరి యిలనిని బలసి వెంటపచ్చుచు
 న్నవారు. రాజా! చెవులు తెఱపిగా నిక్కించుచు మాటిమాటి కావలించుచున్న వీఁడు
 శరభుఁడను యూథనాథుఁడు. వీఁడు మృత్యువునకును వెఱవఁడు; యుద్ధమున వెనుకీసి
 పాటఁడు; రోషవశమున మేను మిక్కిలియు కంపింప, సారె కడ్డచూపులం జూచుచు
 న్నాఁడు; మఱియుఁ దనలాంగూలమును జూచి సింహనాదములు నేయుచున్నాఁడు.
 రాజా ! మహాబలుఁడును మిక్కిలి వేగవంతుఁడును భయరహితుఁడునగు నితిఁ డెప్పు
 డను రమణీయమగు సార్యేయపర్వతమున వాసము నేయుచుండును. రాజా! ఈతనికి
 విహారులనబడు నలువదిలక్షల వానర శ్రేష్ఠులున్నారు. వారలందఱును మిక్కిలి బల
 వితులు. పెద్ద మేధుమువలె నాకాశము నావరించి, వానరవీక్షలనకును దేవతలనడుమ
 దేవేంద్రుఁడునుతోలె వెలుంగుచున్నయితఁడు పనసుండును యూథపతి. కయ్యమునకుఁ
 గాలుద్రవ్యచున్న వానర శ్రేష్ఠులనకును నితని మహాధ్వని వెక్కుభేరులు వాయి
 పఁగాఁ బట్టిన వెనుకట్టమువలె నిదిగో వినఁబడుచున్నది. ఇతనిని యుద్ధమున మా
 కొని నిలుచుటకశీది. ఇతఁ డెప్పుడును పారియార్త మను నుత్తమపర్వతముననుం
 డును. ఈ యూథనాథుని ఏఁబదిలక్షల యూథపతులు నేవింతురు. ఈ యూథపతులకు
 నొక్కొక్కనికి నేఱునేఱ యూథములుగలవు. ఆ యూథపతులక్రింద నున్న యూథము
 లును నేఱునేఱ తమతమ యంతిపట్టు నితనిని గొలుచుచుండును. నముద్ర తీరమున
 రెండవముద్రముతోలె జూపట్టుచు నతిభయంకరమై యుత్సాహమునఁ బరుగు
 లు వాటుచున్న వానరసైన్యమును వెలింగించుచున్న యీతఁడు వినతుఁడను యూ
 థాధిపతి. ఇతఁడు దర్దరపర్వతమువలె గనుపట్టుచు నగులలోపల నుత్తమంబగు
 పర్వానానదిజలములం ద్రావుచు దాని తీరముననుండును. ఈవినతుని నేన యటువది
 లక్షలమంది యున్నాఁడు. ఇతఁడు కోధనుఁడను యూథపుఁడు, నిన్ను యుద్ధమునకుఁ
 బిలుచుచున్నాఁడు ఇతనియొద్దను, బరాక్రమవంతులును బలవంతులునగు వానరు
 లు యూథములు యూథములుగా నేఱునేఱ విభక్తులై యున్నాఁడు. గై రికమువలె

* దర్దరమనునది గంగానదీతమున నున్న యొకపర్వతమని తెలియును.

నెట్టవయిన తనదేహమును యుద్ధంపుసొంపుచేఁ బెంఱుచు బలదర్శితులయిన వానరుల నందఱును నెప్పుడును దృఢజేరించుచు నున్న యితఁడు గవయుండనువాఁడు, మిక్కిలియుఁ దేజస్వి; కోర్కెఁబున నీవయికి వచ్చుచున్నాఁడు. ఈ గవయుని డెబ్బదిట్లలమంది వానరులు గొలుచుచున్నారు. ఈ యొక్కఁడే తనసైన్యముతో, లంకాపురినంతయు మర్దింప నువ్విఱు లూచుచున్నాఁడు. యూథపతు లయినయో యంగదాదులను యూథపతిశ్రేష్ఠు లయినయూనుగ్రీవాదులను మోర్కొని నిలుచుట యెట్టివారికి నశకల్యము. వీరు భయంకరులు, బలవంతులు, మఱియుఁ గామరూపులు. వీరలం దొక్కొకరికిని యూథములు వేటువేట యున్నవి.' ఇది యిరువదియావవ సర్గము.

—◆—

{ సారణుఁడు రావణునకు నుత్కృష్టములయిన వ్రథాన }
వాసరయూథపతులం జూపుట.

'రాముని నిమిత్తము పరాక్రమంబు నెఱపువారై ప్రాణంబుల దాఁపకుండు నట్టి ప్రసిద్ధులగు యూథపతులను జెప్పెదను. నీవు చూచుచుండుము. ఇతఁడు హరుఁడను యూథపతి. భయంకరర్తుఁడగు నితనితోఁగఁయందున్న నిద్దంపు వెండ్రుకలు వెక్కుబెరలనిడువై ఎఱ్ఱగాను పచ్చగాను తెల్లగాను మిక్కిలియుఁ డెల్లగాను, నిల్లు వర్ణములుగలిగి పంకి నిక్కింపఁబడి విరళములై, మేఘములందు నింద్రాయుధము మొలలగువానిరూపమున నానావర్ణములతోఁ బ్రసరించునూర్యకిరణముల వలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి. ఒక్కొక్కప్పుడు నిది నేలయు జేరాడుచును బోవుచుండును. హరునకు కింకరులుగాన వానరరాజగు సుగ్రీవునకును గింకరు లగువానర శ్రేష్ఠులు, సూర్యకొలఁదిని వేలకొలఁదిని గుంపులుగొని వృక్షములనెత్తికొని శీఘ్రమున లంకాపురి నావోహింపఁ దహతహపడుచు నీహరుని వెంట వచ్చుచున్నారు. (ఇతఁడు మహాతేజులయిన వానరులు వేయికోట్లతోఁగూడి పరపురములను గెలుచు నిన్ను యుద్ధంబున గెలువఁ గోరుచున్నాఁడు) రాజా! అదిగో నల్లవయిన మహామేఘములనలెను, నల్లనికాటుకయుంబోలెను నిలుచున్న యెలుంగులంట్లను జూచుచున్నావే! ఇవి లెక్కింపశకల్యముగాక, వేటువేట నిర్దేశింపను నలవిగాక, యుద్ధమున సత్వైవరాక్రమములై మహాసముద్రము నవ్వలిదరివలెఁ జూపట్టుచున్నవి. ఇవి వర్షవైములాదు గొన్నియు విపమప్రదేశములందుఁ గొన్నియు నదీతీరములందు గొన్నియును నుండునవి. మిక్కిలియు భయంకరములయిన యూథల్లూకములు నీవయికి వచ్చుచున్నవి. రాజా! భయంకరములయిన నేత్రములును భయంకరమైన యాకారమును గలిగి యూథల్లూకముల నడుమ, పర్జన్యమని మేఘములుంబోలె నిది దన్నుచున్నను బరివేష్టింపఁగా, నున్న యితఁడు ధూమ్రుఁడను యూథపాలుఁడు. ఇతఁడు

సమస్తభూతములకును నధిపతి; సర్వజ్ఞానది జలములం ద్రావుడు ఋక్షవంశముకు
 మేటిపర్యతంబున నుండును. పర్యతాకారుండయిన యితనింజూడుము. ఇతఁడు ధూ
 మ్రుని తమ్ముఁడు. యాపమునం దన్నవంటివాఁడుగాని పరాక్రమములం దతనికంటె మి
 గుల నధికుఁడు. ఇతఁడే శాంబవంతుఁ డనువాఁడు. ఇతఁడు మేటియూథపులలో ము
 ఖ్యుండు, పరాక్రమవంతుఁడు, గురుకుశ్రామకుఁడు, యుద్ధములం దెదిరిలింకము
 రూపుమాపక యుండ నోర్వఁడు. బుద్ధిమంతుఁడయిన యీశాంబవంతుఁడు మున్ను
 దేవాసురులయుద్ధమున దేవేంద్రునకు మిక్కిలియు గొప్పసాహాయ్యముగావించి
 వెక్కువరములను బడసియున్నవాఁడు. ఈ శాంబవంతుని సైన్యములు లెక్క
 కు మిక్కిలియై పెద్దయాకారములును పెద్దరోమంబులును గలిగి, అగ్నియుంతోలె
 దేజంబున వెలుంగుచు, రాక్షసులకును పితృమనులకు సాటియై పర్యతశిఖరము
 లవయికి నెక్కి యచ్చటనుండి మహామేఘములవంటి పెద్దతాలను బడఁద్రోయు
 ను; మృత్యువునకుఁగూడ భయపడవు. మిక్కిలియు సంరంభంబున నదా యెగు
 రున ట్లున్నయితఁడు దంభుఁడను యూథపతి. ఈ మేటియూథపతిని, ఉన్నవాన
 దులండఱుచు నాశ్చర్యంబునఁ జూచుచు నిలుచున్నారు. రాజా ! ఈ వానరేశ్వరు
 ఁడు మిక్కిలి బలసంపన్నుఁడుగాన తనబలంబుఁ జూపి దేవేంద్రునకు సంతోషము గా
 వింపుచున్నాఁడు. ఇతఁడు సన్నాదనుండనువాఁడు; వానరులకెల్లఁ బితృమహుఁడు.
 ఇతఁడు నడచునపుడు ఒక్కయడుగిడఁగానే యోజనదూరమున నుండు పర్యతము
 ప్రక్కఁ జేరి నిలుచునుగాన యోజనము పెడలుపుగల శరీరముగలవాఁడు మఱియు
 వైకల్యేచి నిలువఁగా నొక్కయోజనముపొడవునకుఁ జాఁగనుగాన యోజనము పొడ
 వుగల దేవాముగలవాఁడగును. ఇతనికన్న పెద్దరూపముగలది చతుష్పాత్తులలో
 నేదియులేదు. మున్ను దేవేంద్రుఁ డనుఁగూతొ చేసినయుద్ధమున బుద్ధిమంతుఁడగు
 నితఁడు నాయసురులఁ దలపడి యుద్ధము గావించినాఁడు. అప్పు డెంతమాత్రము నీ
 మేటియూథపతి పరాజయము నొందలేదు. ఇతఁడు విక్రమించునపుడు దేవేంద్రునకు
 సాటిగానుండును. ఇతఁడగ్నిదేవునికి నొకగంధర్వకన్యయందుఁ బుట్టినవాఁడు. ఆ
 ప్పుడు జరిగినట్టి దేవాసురయుద్ధమందు దేవతలకు సాహాయ్యముచేయుటకే యగ్ని
 యితని బుట్టించినాఁడు. రాక్షసేశ్వరా ! క్రథనుండను పేరుగల యీ వానరోత్త
 ముఁడు, కుచేరుఁడు పాలించునదియు జంబూవృక్షముతోఁ గూడినదియు, వెక్కు కిన్న
 రులు నేవించుచుండు పర్యతరాజములకెల్ల రాజును, సీయన్నయగు నాకుచేరునికి నెప్పు
 డును విహారనుఖంబుల నొసంగునదియు, నగుహిమవంశమున వాసము నీయుచుండు
 ను. శ్రీమంతుఁడయినయీ బలవంతుఁడు వానరసింహుఁడు, యుద్ధములం దెప్పుడును నా
 రత్నపురి చేసికొనఁడు. ఇతఁడు వేయికోట్లవానరులు పరివేష్టించిరా వచ్చియున్నవాఁడు.
 ఈతఁడు తా నొక్కఁడే లంకాపురినంతయు మర్దింపఁగోరుచున్నాఁడు. ఇదిగో నిచట

నాకాయాభవతియన్నాడు. ఇతఁడు ప్రమాధియనబడును.* ఇతఁడు గజములకును
వానరములకును బూర్వము గలిగినవైరమును నర్పించుట గంగానదీవాయుకుండు
గజయాభవతులను జెవరించుచు నలుగడలఁ జరించుచుండును. ఈ యాభవతి నిలి
చి యుద్ధవ్రయానము నొంద నక్కఱలేక యూరకపోవుచునే శక్రువైల నాకము
సేయును. పర్వత గుహలయందుండి, గజములనుబట్టి పర్వతములను, పర్వతముల
చే గజములను, వృక్షములచే గజములను, గజములచే వృక్షములను, గొట్టుచుండును.
ఈ సేనాముఖ్యుడు గంగానదీనదీవమున, మందరపర్వతమునకు సాటియగు నుశీర
బీజమును పర్వతమున దేవలోకమున దేవేంద్రుఁడుంబోలె, విహరించుచుండును. ఈ
వానర క్రోధునిక్రింద వేయిలక్షల వానరులున్నారు. మహాపరాక్రమశాలురును ను
త్సాహవంతులును నై మత్తిలి సింహనాదములుసేయుచు బలవంతులును మహాధీరు
లు నగునీ వేయిలక్షల వానరుల కితఁడు నాయకుఁడు. రాకా! వాయువుచేతఁ బయికి
రేగినమేఘమువలె నీకుఁ గనఁబడుచున్న యీ యాభవతి (ప్రమాధి యనువాఁడు)
పగవారికి నెదిరింప నలవిగానివాఁడు. వాయువుచే నలుప్రక్కల రేగి మిక్కిలి యెఱ్ఱ
నికాంతి గలిగియున్న యీ వెనుదుమ్ము పలువిధముల చుట్టిచుట్టి నుడియుచున్న
యా సేనయు నీకుఁ గనఁబడుచున్నది. మిక్కిలి సరింబించినదై బలవంతమై యొప్పు
నా వానర సైన్యము ప్రచాధిని. నల్లని ముఖములుగలిగి భయంకరములై మహాబ
లవంతములై యున్న యీ గోలొగులములు సేతుబంధనమును జూచి యుత్సాహ
మున నూలులక్షలగుచు మహావేగుండును యాభవతియు నగుగ వాఱుండను గోలొం
గులుని పరివేష్టించి పరాక్రమమున లంకను మర్దించుటకై వచ్చుచున్నవిచూడుము.
ఏపర్వతమున గోరినవానిని నన్నింటిని నొనంగునవై, యెల్ల వృక్ష పూవులు పూచుచుం
డుటచే దుష్టదలతోఁ గూడియుండునట్టివృక్షములు వెలయునో, దేనినమీఁబంబున
సూర్యుండు దానివలెనే బంగారువర్ణముగలవాఁడై సంచరించునో, దేనికాంతి సోకిన
యచ్చటిమృగములును పక్షులు అదే బంగారువర్ణముగలిగి వెలుగుచుండునో, దేనినెత్తి
మున మహాత్ములగుమహర్షులు విశువక నెప్పుడును వసించుచుండునో, ఏదరిగవ్యము
లగు ఫలముల నొసంగుచు నెల్లకాలములందును ఫలములు పడుచుండు వృక్షముల
ను మిక్కిలియు మేలయిన తేనియలును గలిగియుండునో, రమణీయమైన యామేరుప
ర్వతమునందు వానరముఖ్యులలోనెల్ల మేటి యైనకేసరి యనెడి యీయాభవతి శ్రీ
డించుచునుండును. అనఘా! కొండలు అణువదివేలున్నవి. అవియున్నియు నీమహా

* పూర్వము శంఖపాదముఁడను శోకయమర గజాకారమున మునులను బాధించుచుండగా
వామునూ హనుమంతునిరెండ్రొయగు శేనని అయ్యసురం జంతువట్లు పురికొలుపుఁగా నరెండు వాని జం
పెను. అందులకు మునుల నంతోడించి మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁడు పురుగుఁడుగాఁ బట్టు
గాక యని శేననికి పరమిచ్చిరి. అది మొదలుగా గజములకును వానరములకు పరస్పరము వైరము గలిగి
నను కథ యిట్ల యనుసంధించునది.

యములయిన బంగారుకొండలగును. వానినడుమ, రాక్షసులయందు వీర్య వర్షోత్తముండె యుండునట్లు, ముఖ్యమైన మేరువర్వతమున్నది. నలుపు గలసినయెటువున నై గలవారును, తెల్లనిరంగుడలవారును, ఎట్టినిమొగములుగలవారను, తేనెవంటి గోరోచనవునన్నె గలవారును, వాడియైన కోటిలును గోళ్లును నాయుధములుగాఁ గలవాడునైన యీవానరులు ఆవర్వతరాజమున వాసము సేయుచుండురు. వీరు నాలుగుకోటిల పింగములవలెను, చారసింహరా నంతబెడవములయిన పులులవలెను నుండురు. వీరందఱును నగ్నివలె నుగ్గులై, కుపితములయిన వర్వములవలెఁ గోచన్యభావులై, మిక్కిలి నిడుదలయి యొప్పుచున్నలాంగులములు గలిగి, మదపుటేనుంగులంబురుకించుచు, మహావర్వతాకారులయి, పెనుమేఘములవలె గర్జిలుచు, గుండ్రనయి గోరోచనవునన్నెగలిగి కడలనెట్టి నయిన కన్నులతో భీమనద్యకులై భయంకరమగు గమనమును కంఠధ్వనియు వెలయుచునుండురు. వీరందఱు నీలంకాపురిఁ జూచి యివుడే మర్దించునట్లున్నారు. రాజా ! ఈవానరుల కధిపతి యిదిగో వీరలనడుమ నున్నాడు చూడుము. ఇతఁడు వీర్యశాలి; ఇతనిపేరు కలవలియని భూతలమున ప్రఖ్యాతినొందియున్నది. బుద్ధిమంతుడగు నితఁడు జయముగోరి సూర్యునికెప్పుడును బూజగామించుచుండును. ఇలిఁడొక్కఁడే తన సేవంగొని లంకాపురినంతయు మర్దించుగోరుచున్నాడు. ఇతఁడు పరాక్రమవంతుఁడు, బలవంతుఁడు, శూరుఁడు, పౌరుష మెంతమాత్రము వదలకుండువాఁడు. ఈకలవలి రామునికిఁ బ్రియము సేయుపట్ల తనవ్రాగములనుగూడ నెంతమాత్రము పాటించఁడు. గజాఁడును గవాక్షుఁడును గవయుఁడును నలుఁడును నీలుఁడును నను వీరలలో నొక్కొక్కనికిని పదిగొట్టపై న్యము బలసియున్నది. అట్లు వింధ్యపర్వతమున వాసము సేయు మహావేగగుతులగు వానరోత్తములు నున్నారు. వారలనేకులుగాన వారిని లెక్కపెట్ట నలవిగాదు. మహారాజా ! ఈవానరులందఱును మహాప్రభావులు, అందఱును మహావర్వతాకారులు, అందఱును క్షణమాత్రమున భూతలమునందలివర్వతముల నెల్ల నుగ్గునూచ గావించి విసరివైవంకాలునట్టి దిట్టలు' అనను. ఇది యిరువదియేడవసర్గము.

—◆—

{ సారణుండు రావణునకుఁ జెప్పినదానిని సంపూర్ణముగాఁ
 జెప్పనందున శుకుండు తాను వక్రిసవారీనల్లఁ
 జూపి చెప్పెట. }

అంత సారణుఁడు చెప్పినదెల్ల విని శుకుఁడు అతఁడు సంపూర్ణముగాఁ జెప్పలేదని, తాను రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణునకు వానరసైన్యమునంతయు వేగలంజూపియంతయుఁ జెప్పవాఁడై 'రాజా ! మదిందిన మహాగజంబులవలెను, గంగాతీరమునందలి మట్టి మ్రాఁకులవలెను, హిమవంతమునందలి మద్దిచెట్లవలెను, మహాకా

యై యన్న యావానరులను జూచుచున్నావే! వీరల నదిరించె నిలుచుట కడిది, వీరు బలవంతులు, కామరూపులు, దైత్యదానవులకు సాటియగువారు, యుద్ధమున దేవతలుంటోలె పరాక్రమవంతులు. వీరు తొమ్మిదవేలకోట్లును, అయిదువేలకోట్లును, ఏడువేలకోట్లును, వెక్కువేలకోట్లములును, వెక్కుమూలుల బృందములును గానున్నారు. ఈవానరులు సుగ్రీవునిసహాయులు, ఎప్పుడు నరనితోఁగూడ కిష్కింధ యం దుండువారు, దేవగంధర్వలకుఁ బుట్టినవారు, పుష్పక చేతనే కామరూపులయి యుందురు. దేవా! సుందరరూపులును యావనవంతులు నగువారిద్దఱిని జూచుచున్నావే! వారు మైందద్వివిదు లనువారు. ఆ యిరువురికి యుద్ధమున సాటివచ్చువాఁడెవ్వఁడునులేడు. ఈ యిద్దఱును బ్రహ్మదేవు ననుజ్ఞవలన యమృతము ద్రావియున్నవారు. వీరు యుద్ధమున తామే తేజంబు దీపించి లంకను మర్దింపవలయునని కోరుచున్నారు. ఈయిద్దఱకుఁ బార్శ్వమున పర్వతాకారు లగునిద్దఱు పదికోట్ల సైన్యములు తమ్ము బలసియుండఁగా లంకానగరముం జూచుచున్నారు చూడుము. వీరు సముఖుఁడును దుర్ముఖుఁడు ననువారు; మృత్యువు గొడుకులు; తండ్రియగు మృత్యువుఁ టోని పరాక్రమవంతులు. ప్రభూ! మత్తిల్లిన గజమువలె నిలుచున్న యా వానరునిం జూచుచున్నావే! ఇతఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యెనేని, సముద్రమునయినను కలఁచివుచ్చంజాలును. ఇతఁడే లంకకువచ్చి నీతనుజూచి నీతో మాటలాడిపోయినవాఁడు. మునుపు నీ వితనిని జూచియున్నావు. ఇప్పుడు మరల వచ్చియున్నాఁడు చూడుము. ఇతఁడు కేసరికి క్షేత్రజుం డయిన క్ష్యేష్ఠపుత్రుఁడు. వాయుదేవునకుఁ బుట్టినవాఁడని వినికీ. ఇతనిని హనుమంతుఁ డంపు. ఇతఁడే సముద్రమునుదాటి లంకకు వచ్చినవానోత్తముఁడు, కామరూపి, మహాబలుఁడు, పర్వతాకారుఁడు, పర్వవ్యాపకుఁ డగువాయువువలె ననివార్యం బగుగమనము గలవాఁడు, మిక్కిలి సమర్థుఁడు. మున్నిసెఁడు బాల్యమున చన్నుఁగుడున నాకలిగొని, యప్పు డుదయించుచున్న సూర్యునింజూచి బలదర్శమున 'నా కాకలి యుడుగకున్నది. సూర్యునిఁబట్టి భక్షించెదను' అని మనంబునఁ దలఁచి మూఁడువేల యోజనములు మేరుపర్వతమునుండి క్రిందికిదిగి దేవర్షులకును దానవులకునయినను జెనకెందరముగాని సూర్యునియొద్ద కరుగువాఁడై, మరని తేజంబువలన సమీపమునకుఁ టోవఁజాలక యే యుదయపర్వతమువయిఁబడెను. బటువులయిన చెక్కిలిమీఁది పల్లుగల యావానరుఁడు, అట్లు ఉదయగిరియందు శిలాత

* ఇట్టి 'త్రియోజనసూత్రము అభ్యాసమతీత్యవా' అని మూలము. మూఁడువేలయోజనముల దిగివాఁడనియర్థము. అనఁగా హనుమంతునితండ్రి కేసరి మేరుపర్వతమున వానముమేయువాఁడు. మేరుపర్వతమును మిక్కిలి పొడవయినది. కాన సూర్యుని దానికిఞ్చరమునకును నడుమనున్న మార్గము మూఁడువేలయోజనముల పరిమితిగలదని చెప్పఁబడినది. కావున నే దిగివాఁడనబడినదిగాని యెగిరివాఁడనలేదు. లేక సూర్యుఁడు భూమికి మీఁదుగా లక్షయోజనములందుండటచే 'త్రియోజనసూత్ర'మనట అనేకసూత్రములకు నతలక్షణముగా గ్రహింపవచ్చును. వెక్కువేలయోజనములు పోయివాఁడనట.

లమువయిఁ బడఁగా, ఆ చెక్కిలిమీఁదివట్లలో నొకటి, కొంచెము భిన్నమయినది. కావుననే యిదినిగి హనుమంతుఁడని పేరు వచ్చినది. నాకు నవ్వుఁడగిన యొక యా వ్రునివలన ఈ హనుమంతునిసంగతి తెలిసినది. ఇది సత్యము. ఈ హనుమంతుఁడు కామరూపిగాన యిదినిరూపముగాని, బలముగాని ప్రభావముగాని చెప్పనలవి గాదు. ఇతఁ డొక్కఁడే తనతేజంబుడిసింది లంకాపురమునంతయు మర్దింపవలయు నని కోరుచున్నాఁడు. రాజా! ఈ హనుమంతునిమూఁపు నెక్కి యిదిని కెంతయు దాపుననున్నాఁడే! అతనిం జూడుము. హనుమంతుని మూఁపువయి నెక్కియుండుట వలననే యితఁ డెట్టికూరుఁడో తెలియుచున్నది. బంగారుశిఖరమువయినెక్కిన నల్లని మబ్బునలె నింపయిన విగ్రహముగలిగి, తనిదివ్యవిగ్రహమనెడి తలకమున విరిసిన కామరలవలె వలపు గొలుపుచున్న కన్నుగవఁ జెన్నారుచున్నవాఁడు. ఇతఁ డిట్లొక కులలో అనరణ్యనివలెఁ గాఁడు; అపరాజితరథుఁడు చుమీ. ఇట్టివాఁడగుట నామాటలబట్టికాదు. ఖరవధాదులచేతను నీవైరి యగువారిని వధించుటవలనను నితని పౌరుషము లోకమునందంతట ప్రఖ్యాతమైయున్నది. పౌరుషమేకలవాఁడు గాఁడు. కాబాలి మొదలగువారు చలించఁజేసినను* ధర్మమీశనియందు నెంతమాత్రమును జలించక నలకొనియుండును. ఖరతుండు నీల మొదలగువా రెన్నిప్రతిబంధములు చేసిన నీతఁడు పిత్తవచనమును ముని ప్రతిజ్ఞను దీర్చుధర్మము నతిక్రమింపఁడు. పౌరుషమును ధర్మమునుమాత్రమేకాదు; బ్రహ్మస్త్రమంత్రమును వేదములను నెఱుంగును. వేదవిదులగు విసిష్ఠాదులకన్న నుత్కృష్టుఁడు. ఇతనిపౌరుష మెట్టిదనఁగా నితఁడు బాణములచే నాకాశమునందలి విమానాదులను భేదింపఁగలఁడు. పర్వతములనయినను బ్రద్దలు వాపఁగలఁడు. మఱి మృత్యువునకుఁబోలె మహాకోపమును, దేవేంద్రునకుఁబోలె పరాక్రమంబునుగలవాఁడు. ఇతనిభార్యయగు నీతి నే జనస్థానమునుండి నీ వపహరించి తెచ్చితివి. ఇతఁడేరాముఁడు. రాజా! అట్లు భార్య నపహరించితివిగావున నీపయి యుద్ధము నేయ నత్రి వచ్చుచున్నాఁడు. ఈ రామునిదక్షిణపార్శ్వమున, అచ్చపు బంఁగారువంటి మేనిరంగులిగి, వికాలమగు నక్షయమును కోపమువలన నెఱ్ఱఁబోతీయున్న కన్నులును నల్లనై నెఱుఁగుల పెద్ద్రుకలును నలసి వెలుగుచున్నవానిని జూడుము. ఇతఁడే లక్ష్మణుఁడు; ఈ రామునికిఁదప్పుఁడు; రామునకు ప్రాణమువలె నెంతయుఁ బ్రియుండు. ఇతఁడు నీతిశాస్త్రమునందును యుద్ధమునందును కుశలుఁడు; తక్కినశాస్త్రముల నన్నింటి యందును పండితుఁడు, వగవారింజూచి యోర్చుఁడు, దుర్బయుఁడు, జమకీలుఁడు, పరా

* ఖరుఁడో యుద్ధమున నెవకడుగు పెట్టలేదా? కపటము వారిని జంపలేదా? కాన రాముఁడు ధర్మము నతిక్రమింపఁడనుట యెట్లు! అన్నచో కాగమువేయ నెడముగలుగుటకై ఖరయుద్ధమున నెవకడు గు పెట్టివాఁడు. కాంచనకూలను ధరించియున్నవారిని మఱియొకవిధమున నెదిరించి చంప నలవిగాదు గావున ఆక్రమించిన జుగ్గిత్వముఁ జేసివశ్రుతిశ్చ తీర్వక తప్పరాదు గావునను కపటమునఁ జంపుటయు సధర్మముగాదు. కాన డోషములేదని తెలియునది.

క్రమవంతుడు, బుద్ధివంతుడు, బలవంతుడు, రాముని కుడిబుజుము, మఱియ రామునకు నెప్పుడును బయటనున్న ప్రాణమువంటివాడు. ఇతఁడు రామునివిషయ మై ప్రాణములనేని దావఁడు; తా నొక్కఁడే యుద్ధమున నను నైరాక్షసులను వధి పవలయునని యున్నాఁడు. ఒక్కొక్కఁడును ఒక్కొక్కరాక్షసగణమువలె నున్న నలుగురురాక్షసులు తన్నుఁ బరివేష్టించియుండఁగా రాముని యొడమప్రక్కనున్నాఁడే * ఆయితఁడు నీరాజ్యమునకు రాజయిన విభీషణుడు చుమీ. సమస్తకామములను బడసియున్నవాఁడగుటచే లంకారాజ్యము నభిలషింపని కీ్రమంతుడును, విభీషణ దులను రాజులను జేయనిచో దాను రాజరాజ కాళాలనని తలఁచునట్టి రాజరాజ నగు రాముఁడు, ఈ విభీషణుని, లంకారాజ్యమునకు రాజుగా నభిషేకించినాఁడు. ఇతఁడు సంతరించి నీపయినే యుద్ధముకొఱకు నై వ్రేవచ్చుచున్నాఁడు. ఈ రామవిభీషణుల నడుమ నొకఁడు పర్వతమువలె నిశ్చలుడై నిలఁచుండఁగాఁ జూచుచున్నావుగదా ! ఇతఁడు సమస్త వానరముఖ్యులకును రాజగు సుగ్రీవుఁడు; పరాజయము నొందనివాఁడు. హిమవంతము సమస్త పర్వతముల నరికేయించి యుండునట్లు, నితఁడు తేజమునను యశస్సునను బుద్ధిని జ్ఞానమునను ఆభిశాత్యమునను సమస్తవానరుల నరికేయించి వెలుగుచున్నవాఁడు. ప్రాకారాది దుర్గముమై పర్వతదుర్గమునై, వనవృక్షములుచుట్టును గలిగి, గుహారూపమున నుండు కిష్కింధయుఁడు నితఁడు ప్రధానులయిన యూధపతులను గూడి వాసము నేయుచుండును. ఈతని వక్షమున నూఱుక మలములు గలకాంచనమాల వెలుగుచున్నది చూడుము. ఇది దేవతలకును మనుష్యులకును గూడ కామింపఁదగినది. ఇందు వీరలక్ష్మీ నలకొని యుండునుగాన దీనిని చాల్చినవాఁడెన్నటికి నపజయము నొందఁడు. రాముఁడు యుద్ధమున వాలినిబంపి సుగ్రీవునకు నీ కాంచనమాలికను తారను కాశ్యపమయిన వానరరాజ్యమును నొడఁగూర్చినాఁడు. మరీనులయినవాఁడు నూఱుకలు కొటిమని చెప్పుదురు. నూఱువేలకొట్లు శంఖ మనఁబడుచున్నది. నూఱువేలశంఖములు మహాశంఖ మగుచున్నది. నూఱువేలమహాశంఖములు బృందమని చెప్పఁబడుచున్నది. నూఱువేలబృందములు మహాబృందమని చెప్పఁబడినది. నూఱువేల మహాబృందములు పద్మం బనఁబడును. నూఱువేలపద్మములు మహాపద్మ మగును. మహాపద్మములు నూఱువేలు ఖర్బి మనఁబడును నూఱువేలఖర్బములు మహాఖర్బుమగును. మహాఖర్బములు నూఱువేలు సముద్రమనఁబడును. నూఱువేలసముద్రములు ఓళుమగును. నూఱువేలయోళుములు మహాళు మనఁబడును. ఇట్లు అద్వైతసేనాపతులక్రింద వేఱువేఱు వేయికొట్లును నూఱుశంఖములును, వేయి మహాశంఖములును నూఱు

* ఇందుకు 'రామపీఠవిభీషణ' అని మూలము. ఇది 'హి' అను నక్షరముచే గాఢుత్రి పదాక్షరము గ్రహింపఁబడినదిగాన పదియొక్కగంధసూత్రంబుక శారంభింపఁబడుచున్నది గ్రాహ్యము.

బృందములును శ్రీయీ మహాబృందములును నూటపద్యములును నేయి మహావిద్య
ములును నూటభిర్యములును నూట సముద్రములును నూటమహాభుములును
గోటి మహాభుములును గలిగి సముద్రమువలె సపరమై యొప్పు సేనంగూడి, విభీ
షణుడును నతని మంత్రులయిన రాక్షసులును బలసి నడవ, మహాసైన్యపరివృతం
ము ఎప్పుడును మహాబలవరాక్రమశాలియు నగువానరరాజు సుగ్రీవుండు నీపైకి
ముడ్చును సేయవచ్చుచున్నాడు. మహారాజా! జ్వలిండు క్రూరగ్రహముంబోలె
కమ్మచున్న యీ మహాసైన్యమును జూచి యింక మనకు జయము గలుగునట్లును
శ్రువులచే నవజయము రాకుండునట్లును జక్కగా గొప్పవైయత్నమును గావిం
పుము' అనెను. ఇది యిరువదియొనిమిదవ సర్గము.

—◆—
 { రావణుడు శుకసారణులను ధిక్కరించి శార్దూలాది చారు }
 { లను బంధఁగొనెను వానరసేనం బ్రవేశించి విభీషణునిచే }
 { బట్టువడి రామునిచే విడివడి మరల లంకకువచ్చుట. }
 —◆—

రావణుడు శుకుడుచెప్పిన వానరయూథపతులనందఱనును, రాముని సమీ
పమున నున్నతనతమ్ముడగు విభీషణుని మహావీర్యశాలిగావున రామునికిఁ గుడిబుజ
మగు లక్ష్మణుని, భయంకర పరాక్రముండును సమస్త వానరులకును రాజునయిన
సుగ్రీవునిని, (గజుడు గవాక్షుడు గవయుడు మైందుడు ద్వివిదుడు బలవంతుడు
ను వాలికుమారుడును నంగదుడు పరాక్రమవంతుడగు హనుమంతుడు దుర్జ
యుడు జాంబవంతుడు సుషేణుడు కుమారుడు నీలుడు వానరతిలకుడగు నలు
డు మొదలగువారిని) జూచి మనంబునఁ గొంత బెడరుగదిరినను పరస్తోత్రము చే
యుటంబట్టి కోపముగొని, అంతయుఁ జెప్పి ముగిసినపిదప వీరులయిన యాశుకసారణ
లను పగులవాక్యముల బెడఁగించెను. అతఁడు తనకుమ్రొక్కి తలవాచియున్న యాశు
కసారణులంజూచి కుపితుండై రోపంబునఁ బలుకు దొట్రి లఁ బరుషవాక్యముల 'అన్ని
టికొక్కట, నిగ్రహముగాని యనుగ్రహముగాని సేయ నమరుండగు రాజునకు నతని
యొద్ది బ్రతుకుచుండు మంత్రులు ఇట్లు అప్రియవార్తలు జెప్పట యెంతమాత్ర
ము సరికాదుగదా. ఇది యటుండ, మనకుఁ బ్రతికూలురై మనవగవారు యుద్ధము
సేయ మనవయి నెత్తివచ్చుచుండఁగా, అనవసర మయినయిట్టి యుద్ధారంభనమయ
మున మీ రిరువురు నిట్లు పరస్తోత్రముసేయుట యుక్తమగునా? మీరు రాజనీతి
శాస్త్రంబున సారథులమయిన శృత్యకృత్యమును దెలియకున్నారు. కాన పెద్ద
లయి జ్ఞానవయస్కీలనంపమ్మ లయి నీతిశాస్త్రపడేశము సేయగరువులను మీ
రారాధించినదంతయు వర్జము. 'చిరకాలము గురువు నుపాసించినవానికి నజ్ఞాన
ముండునా' యందురా? ఒకవేళ మీరు దానిని చదివినను దానియర్థమును విశే

పించి తెలిసికొనలేదు. లేక యర్థమును తెలిసియు దాని యనుష్ఠానము లేనందున
 వట్టి జ్ఞానభారమును మోయుచున్న వారుగాని జ్ఞానమువలని యుపయోగములేదు.
 ఇట్టి మూర్ఖు లయినమంత్రులతోఁ గూడియున్నందున నే నెప్పుడో శత్రువులచేత
 హతుఁడై యుండవలసినవాఁడను. అయిన దై వయోగమున చెడక నిలిచియున్నాను.
 నే నాజ్ఞ సేయఁగా నా నాలుకయందే నామాటమాత్ర నే శుభముగాని యశుభము
 గాని గలుగునుగదా. అట్లుండఁగా మీకు మృత్యువు గలుగునని భయములేదా
 యిట్టి పరుషవచనములు నాయెదుటఁ జెప్పటకుఁ అడవియందుఁ గారుచిచ్చుదగిలి వృ
 త్తములయినను తేమముగా నుండవచ్చును; కాని రాజునెడ దోషము చేసినట్లు
 సంబంధించిన యపరాధులుమాత్రము తేమము నొండఁజాలరు. వీరలు నాకు మున్ను
 చేసిన యుపకారములు తలఁపునకు వచ్చుటంబట్టి నాకోపము తీవ్రముగాక మెత్త
 బడెను ; కానిచో, నే నిప్పుడే శత్రుపక్షమును బొగడిన యీశాస్త్రులను
 శుక సారణులను వధించి వుత్తును. శ్లాన భ్రష్టులు గిండు, పొండు. నాకంటెయెదుట
 నుండవలదు. మీరు మున్ను చేసియున్న యుపకారములు నాతలంపునకు వచ్చుటచే
 మిమ్మును జంప నాకు బుద్ధిపుట్టకున్నది చుఁచి. మీరు కృతఘ్నులనియు నాయెడల
 స్నేహము లేనివారనియు దిగవిడుచుటయే మిమ్ము వధించుట యగుచున్నది. వేఱు
 వధ మక్కఱలేదు ' అనెను. ఇట్లు రావణుడు చెప్పఁగావని యా శుక సారణు లిరు
 వురును లజ్జనొంది రావణుని 'జయజయ' అనిపొగడి యంత బెదిలిపోయిరి అంత రావ
 ణుడు లేననమీపమున నున్న మహోదరుని జూచి, 'రాజనీతియందు మిక్కిలియుఁ
 బుడితులయిన చారులను నాయొద్దకుఁ దీసికొనిరమ్ము ' అని యానతిచ్చెను. అట్లు
 రావణుడు చెప్పఁగానే మహోదరుడు వేగులవాండ్రును శీఘ్రముగా వచ్చునట్లు జ్ఞా
 పించెను. అంత వేగులవాండ్రు రాజాజ్ఞచొప్పున వేగిరమున వచ్చి యంజలిగీరించి
 'జయజయ' అని యాశీర్వాదించి కొలిచియుండిరి. రాక్షసేశ్వరుఁ డగు రావణు
 డంత విశ్వాసచాత్రులును శూరులును శత్రువులకు భయపడనివారును భక్తిగల
 వారునగు నాచారులనుజూచి ' మీ రిచ్చటనుండి రామునొద్దకుఁ బొండు. పోయి
 యతఁడు చేయవలసినదిగా నిశ్చయించి యున్న కార్యమేది యని పరీక్షింపుడు.
 అట్టి నిశ్చయము శిథిలమైనయెడల నతనిని బెడరింపము. మంత్రులతో నతని
 కంతరంగభూతులను ప్రీతితోఁ గలసిమెలసి యున్న మిత్రులు నగువా రెవ్వరో వారిని
 గూడఁ బరీక్షింపుడు అమైత్రియు శిథిలమైనయెడల వారిని వధనినుండి వేటుపలు
 తము. అతఁ డెట్లు నిదురపోవుచున్నాఁడు ఒంటిగనా? మెలకువగలిగి వెక్కిరి
 టులసి కాచుచుండఁగానా? ఒంటిగ నిదురించునని యుద్ధము నడపవచ్చును. ఎట్లుమే
 లుకొనియున్నాఁడు? దింకాకులుఁడై యా? ఆకులర లేకయా? ఆకులుఁడగునని పయి
 బడి కొట్టవచ్చును. ఇంకను నేమిచేయనున్నాఁడు? పట్టణమును కొంతకాలము లొ
 గుచేసి ముట్టదించునా? ఇప్పుడే యట్లుచేయునా? జాగుసేయనేని యట్లు నాగునట్లు

క్రమముగా వందింపవచ్చును. మీరు ప్రజ్ఞశక్తులై యుండి నేను చెప్పినదంతయు, అన్ని విధముల చాచుటందఱును తెలిసికొని రావలయును. విపులమైన రాజులు, చాచునిమూలముగా, శత్రువు తెఱంగంతయుఁ బూర్ణముగా నెఱిగి యుద్ధమున స్వల్ప యత్నముచే వానింబట్టి యోషింతురు' అనెను. అంత నావేగులవాండు రావణునితో నట్లచేసెననుచెప్పి మిక్కిలియు సంతోషులము శార్దూలుని మున్నిదుకొని రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునకుఁ బ్రదక్షిణము గావించిరి. అట్లచారులు మహాధీరుండు నారాక్షసోత్తమునికిఁ బ్రదక్షిణము సేసి తోడనే రాముఁడును లక్ష్మణుఁడునుండు ఘోటికిఁబోయిరి. ఆచారులు మఱియొక వేషము దాల్చిపోయి సువేలపర్వతమునమీపమున నుగ్రీవి విభీషణులతోఁ గూడియున్న రామలక్ష్మణులను జూచిరి. వారు ఆరామలక్ష్మణులను ఆవానర సేననుం జూడఁగానే భయమున విలవిలఁబోయిరి. ధర్మాత్ముఁడగు రాక్షసేంద్రుఁడు విభీషణుఁడు ఆచారులను గనుఁగొనెను. వా రాసేనయందుఁ దిరుగుచుండఁగా నాకస్తికముగా విభీషణుఁడుగని తర్జించెను. శార్దూలుం డొక్కనినిమూర్తిము మిక్కిలియు దుష్టుఁడయిన రాక్షసుఁడని విభీషణుఁడు వానరులచేతకే వట్టియిచ్చెను. వానరు లాశార్దూలుని చావఁగొట్టుచుండఁగా రాముఁడు వానిని విడిచివుచ్చెను. రాముఁడు దయచేత నితరచారులగు రాక్షసులనుగూడ వానరులు కొట్టుట నుండి విడిచివుచ్చెను. ఆచారులు, అట్లు మిక్కిలి చుల్కనిగతియుఁ బరాక్రమమును గల యా వానరులు తమ్ముం బట్టి వీడింపఁగా నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు మనస్సుదిటతప్పి మరల నట్లకేలకు లంకను జేరిరి. అంతఁ బరరాష్ట్రములందలి వృత్తాంతములను దెలియుటకై యెల్ల వ్యక్తు బయటి దేశములందు సంచారముచేయుచుండు మహాబలవంతులయిన మూచారరాక్షసులు రావణునియొద్దకుఁబోయి రాముఁడు భయంకరమగు సైన్యముతో సువేలపర్వతమునమీపమున నున్న వాఁడని తెలియఁజేసిరి. ఇది యిరువదితొమ్మిదవసర్గము.

శార్దూలాదులు రావణునితో రాముఁడు వానరసేనసహితముడై సువేలాద్రిపాంత విడిసి యున్నాడని చెప్పట.

అంత నాశార్దూలాదిచారులు రాముఁడు కలచి పుచ్చరాని మహాసైన్యముతో సువేలపర్వతమునొద్ద విడిసియున్న వాఁడని లంకాధిపతి యగు రావణునకుం జెప్పిరి. రావణుఁడు చారులవలన మహాబలుం డగురాముఁడు వచ్చినాడని విని కొంత భయమునొంది శార్దూలునింజూచి 'శార్దూలా! నీముఖకాంతి యెప్పటివలెలేదు. మిక్కిలియు దీనుఁడవై యున్నావు. క్రుద్ధులయిన శత్రువులబారిం జిక్కవుగదా. వారికి జిక్కుటచే వారిస్వరూపము తెలియదయ్యెనా యేమి?' యని యడిగెను. ఇట్లు రావణుం డడుగఁగా నవుడు శార్దూలుఁడు తాను వానరులచే పడినపాట్లకు భయమున

నవయవములు విరవిరఃఖోపగా ఆరాక్షససంహనింజాచి మెల్లనిమాటల 'రాక్షా
 ఆ వానరో త్రముల రహస్యములను కనుగొనుట వేగువాండ్రకు శక్యము గాదు
 వానరులు తమంతటనే మిక్కిలి పరాక్రమవంతులు, మహాబలవంతులు; మీఁదు వి
 క్కిలి రామునిచేత రక్షితులుంగావున వారితో మాటాడుటయే శక్యముగాకున్నది
 ఇక వారలను బరీక్షించుట యొక్కడిది? అది లభ్యముగాదు. నలుప్రక్కల నెటుచూ
 చినను పర్యతాకారులగువానరులు మార్గంబునకుఁ గానై కాదియున్నారు. కనుక న
 నాసేనలోఁ జొచ్చితి నింతే. మఱియెచ్చటను జూడనుగూడలేదు. ఇంతలోపల న
 నన్నుఁ గనుగొనిరి. ఆవానర సేన వేగుచూచుటకు నలవిగానిది. విభీషణునిమంత్రిలగ
 రాక్షసులు నన్ను బలాత్కారమునఁ బట్టికొని బహువిధముల నేలం బొరలించిరి
 మఱి బలవంతులగు వానరులు నన్నుఁజూచి సైవలేక, బెట్టిదముగా మోఁకాళ్లఁ
 దన్నియుఁ బిడికిళ్లం బొడిచియు, మండ్లంఁగొఱియు, నజచేతఁ జఱచియు, నిట్లుపీడిం
 నాసైన్యముచుట్టును నన్నుఁదీసికొని చుట్టించిరి. అట్లు సర్వాంగములు నెత్తిటఁ
 దోఁగి మూర్ఛిలి తెప్పిటియు నింద్రియములు కళవళించుచున్న నన్ను వానరులు చావఁ
 గొట్టుచు సైన్యమునందంతటను 'చారుఁడు వీఁడుచారుఁడు' అని చాటుచుఁ ద్రిప్పి
 రాముఁడు కొలువున్న చోటికిఁ గొనిపోయిరి. నేను కేతులు మొగుడ్చుకొని రక్షింప బడి
 మాలుకొనుచుం బోయితిని. అంత రాముఁడు నన్నురక్షించెను. ఇట్లు అదృష్టవశమున
 బ్రతికివచ్చితిని. రాముఁడిదిగో, కొండలచేతను బాడలచేతను నుహాసమద్రమును
 బూప్తి గట్టగట్టి దాటి సాయుధుడై వచ్చియున్నాఁడు. ఇక శిఘ్రముగానే లంకా
 ద్వారమునకు రాగలఁడు. రాముఁడు గరుడవృహాముగాఁ బన్నియున్న వానర సైన్య
 ముచే నంతటను బరివృతఁడై నన్ను విడిచివుచ్చి యింక మిక్కిలి తేజము దీపింపఁదప్పక
 లంకాపురిపై నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. రాముఁడు త్వరలోనే ముందుప్రాకారము నాక్ర
 మించును. నీవు రామునకు సీతనిమ్ము. లేక చక్కగా యుద్ధమునైనఁ గాచింపుము. శిఘ్ర
 ముగా నీరెంట నేదయిననొకటి సేయుము.' అనెను. అంత రాక్షసాధిపతియగు నారా
 వణుఁడు శార్దూలుఁడు చెప్పినదివిని మనస్సున నాలోచించి, మిక్కిలియు గొప్పవాక్య
 మున నాశాఙ్గాలునితో 'సీత నిమ్మనెడవా? దేవతలును గంధర్వులును దానవులును
 ఒక్కపెట్ట నన్నెదుర్కొని యుద్ధము సేసినను, నాకు సర్వలోకములవలనను భయము
 గలిగినను, రామునకు సీతనెంతమాత్రమిశ్యును' అనిచెప్పి మరల నమ్మకఁ జేజుఁడు
 వారలతో 'నీవు వానర సేనసంతయు చక్కగా చూచితివిగదా. అందు శూరులగు
 వానరు లెవ్వరు? పామ్యా! శార్దూలా! అందుఁ జెనకరా కున్న వానరులయాకారము
 లెట్లుండును? వారి ప్రభావము లెట్టివి? వారివ్యరికాడుకులు? ఎవ్వరిమనుమలు? వారల
 భావమంతయు నున్నదియున్నట్టుగాఁ జెప్పుము. నీ వట్లుచెప్పఁగా ఆవానరులబలాబల
 ములనెఱింగి, వారలవిషయమై చేయవలసినదానిని తెలిసికొనెదను. యుద్ధము సేయఁగో
 రువారలు అవశ్యము శత్రులబలమును తెలిసికొనవలయును' అనెను. అంత నుత్తమ

వారుడగు శార్దూలుడు రావణుడ ట్లడిగినంతట నరనికిఁ జెప్పఁబూనినవాడై, రాజగు సుగ్రీవుడు ఋక్షరజానికొడుకు, మిక్కిలియు దుర్బయుడు. * బాంబమంతుఁ డను నితఁడు గడ్డదునికొడుకు. గడ్డదునికొడుకు మఱియొకఁడు ధూమ్రుఁ డనువాఁడు గలఁడు. యుద్ధమున నతఁడెరాక్షసులను బెక్కిండ్లను తానొక్కడే చంపిన హనుమంతుఁడు ఎవ్వని పుత్రుడో యా కేసరి యనువాఁడు బృహస్పతిపుత్రుడు. రాజా! † ధర్మాత్ముఁడును వీర్యవంతుఁడు నగు సుషేణుడును ధర్మదేవతపుత్రుఁ డు. రాజా! ఇందు, సామ్యుడగుదధిముఖుఁ డనువానరుఁడు చంద్రునిపుత్రుడు. సుముఖుడును దుర్ముఖుడును వేగదర్శియు ననడి యీవానరు లొక్కొక్కరును ‡ వానరరూపమున బ్రహ్మచే నృణాపఁబడిన మృత్యువేయ న మృత్యునమానులై యు న్నారు. ఇది నిజము. మఱియు వానర సేనాపతియగు నీలుఁడు అగ్ని దేవునికొడుకు. ఇందు మున్ను కేసరిపుత్రుడని చెప్పఁబడిన హనుమంతుఁడనువాఁడు వాయు దేవుని కొరసపుత్రుడు. ఎవ్వరికిని జెనకం దరముగానివాడై బలవంతుఁడును యావనవంతుఁడు నగునంగడుఁడు దేవేంద్రునిమనుమడు. బలవంతులగు మైం దద్వివిదు లిరువురును అశ్వదేవతలకొడుకులు. ఇందు గజుఁడును, గవాక్షుఁడు ను, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, ఈయైదుగురును ప్రల యకాలాంతకునకు సాటియగువారు. వీరలు యమునికొడుకులు. ఇట్లు శ్రీ మంతులును దేవతలకుఁ బుట్టినవారలును యుద్ధంబునకుఁ గాలుప్రవృత్తమందు మహాశూరులును నగువానరులు పదికోటులున్నారు. వీరలు పుట్టినచోటు మొదలగుతక్కినవిశేషములు చెప్ప నా కలవిగాదు. ఖరునిని దూషణునిని త్రిశి రునిని చంపిన యీరాముఁడు దశరథుని కుమారుఁడు, సుందరమయిన యవయవము లకుదిరికగలవాఁడు, యౌవనవంతుఁడు. విరాధునిని యమునిని బోలెడి కబంధునిని వధించినట్టి రామునకుఁ బరాక్రమంబున సాటియగువాఁడు భూతలమున నెవ్వఁడును

* బాంబమంతుఁడు బ్రహ్మ యాపురింతవలనఁ బుట్టినవాడయ్యు, గడ్డమనిచేఁ బోషింపఁబడుటచే పాంబాలివ్యాయమున గడ్డమనికొడుకుగా చెప్పఁబడెనని తెలియుచుంది.

† ఇందులకు 'సుషేణుని ధర్మాత్మ పుత్రోధర్మ కృపిర్యవాన్' అనిమూలము. ఇటు సుషే ణుడు ధర్మ దేవతపుత్రుఁడగా చెప్పఁబడెను. కానికాండమున 'పరులోజనయాహున సుషేణంనామ వానరక్' అని సుషేణుఁడు పరుణునిపుత్రుఁడగా చెప్పఁబడెను. ఈ విరోధముల్లు? అన్నచో అందు లుండె యిటు ధర్మఁడని చెప్పఁబడెని గ్రహింతుమయము. లేక శార్దూలుఁడు భయముచే కలవరపడి యున్నందున మఱియొకవిధముగా నిది వినియుండును. లేక యీసుషేణుఁడు మఱొకఁడనియుఁ గొం దలు చెప్పెదరు. ఇట్లే తక్కినయెడలఁ దెలియుచుంది.

‡ ఇందులకు 'మృత్యుశ్చాపరయాశేణ మానం శృష్టః స్వయంధువా' అని మూలము. వీరు వానర రూపమున బ్రహ్మచే శృణితఁడనిన మృత్యువుగా అనఁగా మృత్యువు పుత్రుణగానున్నారని యి థ్యంతరము.

లేడు. జనస్థానమునం గల రాక్షసుల నెల్ల వారని నొక్కడ వధించినట్టి మహాశూరుండగు రామునిగుణములను వర్ణించ భూమియం దేమనుష్యునికిగాని యెలవిగాదు ఇందు, ధర్మాత్మంధగు లక్షణుడును దశరథునికుమారుడు. మేటియేనుంగు మిన్నవటివాడు. అతని బాణములబారిం బడి దేవేంద్రుడయినను జీవించజాలడు. ఇందు శ్వేతుడును జ్యోతిర్ముఖుడు ననడి యీ యిద్దఱును సూర్యపుత్రులు. వరుణునకు మఱియొక పుత్రుడు హేమకూటుండను వానరుడు గలడు. వీరుడును వానరైముడునగు నలుడు విశ్వేశ్వరుడు బుట్టినవాడు. ఇందు, వానరులలో పరాక్రవవంతుడును బలవంతుడునగు సుదుర్ధరుడు వసుపుత్రుడు. లంకారాజ్యమును రామునివలనం బడసి యతనికి హితము నేయుటయం దానక్తుడై యున్న రాక్షశ్రేష్ఠుడు విభీషణుడు నీకు దమ్ముడుగాన యతనిజన్మాదులు చెప్పవలసినది లేదు సువేలవర్వతమునొద్ద విడిసియున్న యీ వానర సైన్యము తెఱంగరియు నిట్లు నీకెఱింగించితిని. ఇత మిగతకార్యమునకు దేవరయే ప్రమాణము' అనిను. ఇది

* ముప్పదియవనగ్గము.

రావణుడు మాయావి యగువిద్యుజ్జహ్వనిచే ఖండిత
 మయినరామశిరస్సును, మోపెట్టబడిన ధనుస్సును,
 నీత మున్ను హనుమంతునిచే బంపిన చూడమణిని
 మాయచే నిర్మించజేసి నీతకుఁ జూపుట.

అంత, శార్దూలాదిచారులు, రాముడు కలంచి పుచ్చరాని మహాసైన్యముతో సువేలశైలమునొద్ద విడిసి యున్నాడని లంకాధిపతియగు రావణునకుఁ జెప్పిరి. రావణుడు మహాబలుండగు రాముడు వచ్చియున్నాడని చారులవలన విని, కొంచెము భయమునొంది, మంత్రులనుజూచి, 'మన కాలోదించవలసినకాల మిదే వచ్చినది. కావున మంత్రులును నీతికుశలులు నగురాక్షసులందఱును, కీక్రుంబున నిట వత్తురు గాక' యని యాజ్ఞాపించెను. ఆరావణు డట్లాజ్ఞాపించుటనువిని మంత్రులెల్ల వేగ మరనికిడకువచ్చిరి. అంత నతఁడు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచనమునీయ వాడయ్యె. అంత దుర్ధర్షుడగు నారావణుడు, రాముడు సమీపించి వచ్చినపిదప చేయుట కేది యుచితమో చక్కగా నాలోచనమునీసి, మంత్రులను వీక్షించి తనగృహమునకుఁ బోయెను. అంత మహామాయుడగునారావణుడు మాయలందు నిపుణుడును మహాబలుడు నగువిద్యుజ్జహ్వని డనురాక్షసుని బిలిచి యతఁడు

* ఇట చెప్పబడిన వానరజన్మవిధము, రజదుగా కాలకాండమునఁ జెప్పబడినదానికి విరుద్ధముగా నుండుటచేతను, ఈనగ్గము లేకపోయినను పూర్వోక్తిరకథ యుపయోగియిండుటచేతను, ఈనగ్గము కల్పితమని కొందఱుండురు.

1416. రావణుడు రాముని ముగ్ధులను సీతకు జూపుట; సీత వ్యవహరింపదు.

తన వెంటరా, నీరతిండునలమునకుఁ బోయెను. రాక్షసరా జగురావణుడును
 మాయల నెరింగినవిద్యుజ్జవాచ్యునిం బాచి 'మనము మాయసేసి జనక రాజులకును
 నీరను మోసపు త్రము. రాక్షసా! నీవు మాయచేత రామునిశిరమ నొకటినితేసి, బా
 నిని, బాణముతోఁగూడిన మహాధనువునుం దీసికొని నాయొద్దకురమ్ము' అనెను. రావ
 ణు డిట్లు చెప్పఁగా రాక్షసుఁడు విద్యుజ్జవాచ్యుఁడు 'అల్ల చే నెడ' ననెను. అందులకు
 నారాక్షసరాజు సంకుప్తుఁడై యలని కొకవిలువగల భూషణము నొసంగెను. మహా
 బలుఁడగు నా రాక్షసాధిపతి రావణుడు, నీతను జూడ నువ్విఘ్నరుచు నయ్యకొకవన
 మునకే పోయెను. అంత కుతేరునితమ్ముఁ డారావణుడు దుఃఖమున కెంతమాత్రము
 దగనిదయ్యు దుఃఖితియై మొగము వాంచికొకముసాలై భూమిపయం గూర్చుండి
 భర్తనే ధ్యానముసేయుచు భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీ లిటు నటు గాచుచుం
 డఁగా నకొకవనికయం దున్ననీతం గాంచినవాఁడయ్యె. (నిండుచందురునివంటి నె
 మ్మెగంబుగల యానీత రాక్షసస్త్రీలచేతం బరివృతయై, ఉత్పాత మేఘసమూహము
 లచేత నావరింపఁబడినచంద్ర రేఖవలెఁ జూపట్టును మంగళార్థముగాఁ బాల్చునట్టి
 యుత్తమభూషణములు గొన్నిటిచేమాత్ర ములంకృతయై, గాలి యెగురఁగొ
 ట్టఁగా నల్లలాడు పూఁడిగవలె నిలునటు విరుగుచు, కొంతసేపు రామునిం బొందిన
 ట్లు నంకల్పించికొని హర్షమును, కొంతసేపు రామునిఁబాసినది దలంచుకొని కొకము
 నుం బడుచు, విషాదమునకు వేలు తెఱంగై, గోతువలన స్తిమితయైయున్న గంగాన
 దివలె దుఃఖాతికేయమువలన నేమియుదోచక స్తిమితయై యుండెను.) అంత రావ
 ణుడు నీతను నమీరించిపోయి మంచి నంతోపవార్తను తెప్పవానివలె నెఱియించుచు,
 నాచెలువనుజూచి మిక్కిలి తెగఁ దెం పయిన యీమాటలను తెప్పవాఁడై 'కల్యాణీ!
 నే నెంతి మంచిమాటల నడుగుకొనుచున్నను, నెవ్వనియాశ్రయము నమ్మి నన్నట్లు
 నిష్ఠురము లాడితివ్రా ఖరాదులనువధించి నాతో వైరముగొన్న నీ పెనిమిటి యా

* ఇట వాస్తవార్థ మెట్లు :—రావణుడు నీతాదేవిని స్వప్నముగా దేవతయని తెలిసియు,
 రాముని చేతులార వధమునుగోయు, రాముడు రావణునితోడ విరోధముపెట్టుకొని మృకుఁడయి
 నాఁడని రాక్షసులను మోసపుచ్చువలచి కేదీ నట్లు మోసపుచ్చుటకుంబోలే శిరాముని మాయాశిరస్సు
 మొలలయినవానిని చూసి, రాముని పొతుకగా కంకించి మోసపోయిన నీతాదేవిని రహస్యమున
 ప్రేయవచనముల వాక్యాసించుచున్నాఁడు. 'ఉపసృత్య తత స్తీతాంబ్రహ్మంబామకీర్తయన్' ఇదంచ
 వచనం దుష్ట ముపాధి జనకాత బాధ 'ఇట 'దుష్టంవచనమ్' అనగా ఇతరరాక్షసులబుద్ధికి దుష్టముగా
 నుండు వచనము-నీతకు నంతో డుకరములయని యనుట. అట్టిమాటలను తెప్పవాఁ డనుట.

† ఇందులకు మూలము. 'సాంత్వ్యమావా మయా భక్తే యమపాత్రిత్యవృత్తిః' ఖరహస్తానరేఖరా
 రాహు స్సమరే పాతః' వాస్తవార్థము.-(సాంత్వ్యమావా)రామునితో పాని యేమియులేదని నే నూరడిం
 చుచున్నను (యమపాత్రిత్యవృత్తి) నెవ్వని పుద్ధికించి దుఃఖమునకు లరుగిడుచున్నావో, (ఖరహస్తానరే
 ఖరానమరేపాతోభక్త) ఖరునిఁ జూచినంతటి నీరుగఁడు సమరపాతుఁ డయివాఁడా, లేదనుట. కాన
 దుఃఖమును బొందకు మనుట.

రాముడు, నా పగదీసి, యుద్ధమున హతఁడయ్యెను కుండిన యాధారమునంతయు మూలముట్టుగఁ ద్రుంచివైచితిని. నీకావరమునంతయు దూపుమాపితిని. ఇక నాస్థానమునకుఁ జక్కఁజేసితిమి. నీ వ్యసనముచేతనే నేఱుగతిలేక నీవు నాకు భార్యకాఁగలవు. † మూఢురాలా! ఇక నీబుద్ధివిడుపుము. చచ్చినవానితో నేమిపని? కల్యాణీ! నా భార్యలకందఱికిని నీశ్వరివై యుండుము. అల్పపుణ్యురాలవుకాన యింతవఱకును పురుషార్థము మాలియున్నదానవు. ఏమియుఁ దెలియకపోయినను నన్నియుఁ దెలిసినట్లు నెన్నుకొనెదవు. నీతా! పృథ్వినురుండు చచ్చినట్లు ఘోరముగా నీమగఁడురాముడును జచ్చెను. ‡ ఆవిధమువినుము. రాముఁడు నన్ను జంపుటకై వానరేంద్రుఁడు నుగ్గివుఁడు తీసికొనివచ్చిన మహాపై న్యము బలసిరాఁగా, క్రి నము ద్రతీరమునకు వచ్చినాఁ

* ఇందులకు ' ఇన్నంతేస్వలోమాలం పర్వస్తేనివతోమయాః ప్యననేనాత్త నస్మిలేమమభార్యా భవిష్యసి ' అనిమూలము. (పావీలే) ఓవీతా! (అత్తనా) నీయొక్క (ప్యననే) ప్యననమను కారణముచేత (లే) (త్వయా) నీచేత, (లేమమ) నీభృత్యుఁడ నయిననాయొక్క (దర్శన) గర్వము, (మయా) లక్ష్మితోఁగూడ (స్వతోనిపాతః) స్వప్రకారముల పాతమయ్యెను. (మాలం) లక్ష్మిరాకక నిమిత్తమైవదియు, (ఇన్నమ్) ఇన్నమైవది. కాబట్టి, [భార్యా - (భర్తవ్యా) - భవిష్యసి - (రామేనైవ)] రాముచేతనే భరింపఁదగినదానవు కాఁగలవు. కాబట్టి దుఃఖమును బొందకుమా. నీవు ప్యననమటచేత నీ భృత్యుఁడనైన నాగర్వమును నంపవను స్వప్రకారముల నీవు పాతముగావించితివి. లక్ష్మిరాకకు మూలమైనదానిని ద్రుంచితివి. ఇక నిన్ను నాకు భరింపవలసిగాదు. రాముఁడే నిన్ను భరింపఁగలఁడు కాన దుఃఖింపకు మనభావము.

† ఇందులకు(విప్రుకే మాం మఠిం! మాధే కింమృతేన కరిష్యసి) భవన్య భద్రే భార్యాణాం సంస్కృతా మిశ్యోరీమమ ' అనిమూలము. వాస్తవార్థము:—(పాభద్రే) కల్యాణీ (ఆమాధే) స్వప్రజ్ఞారాలా! (నితాం) మధ్యకల్పిరమైన రామవివక్షును గుఱించిన యీ, (మఠిం) బుద్ధిని, (విస్వజ్య) విడిచి—రామునికి నిజముగా విపత్తి గలిగినదని బుద్ధిలోఁ జలంపకయనుట. (మమ మద్భార్యాణాంచ) నాకును నా భార్యలకును, (ఈశ్వరీభవ) ఈశ్వరివి - నియమించుదానవు-గమ్మ. (అల్పపుణ్యే) అల్పపుణ్యుఁడను, (నివృత్తార్థే) నష్టమైన పురుషార్థము గలవాఁడును, (పండిరమానిని) పండితునిగా తన్నుఁచా నెన్నుకొను వాఁడును, (మాధే) మాఘుఁడును, (మృతే) మృతకల్పిఁడును, ఇట్టి విశేషణములతోఁ గూడిన వాఁడునగు, నాయందు (కృపయా) అంశేషము-కృపచేత, (కిం నకరిష్యసి) ఇటు 'కిం' శబ్దము యవ్యర్థకము—ఇట్లు చేయవలె-దుఃఖమువిడువవలె యనుట. (అహంసద్యోమరిష్యామి) అహంశము—నేను తోడనే చేయెదను. అనియర్థము.

‡ ఈ రాక్షసస్త్రీలు ఎందుకు రామునికి విపత్తి కలిగెనని చెప్పుచున్నారో అనియఁజూచి యందు లకు నైవారితో చెప్పుచున్నాఁడు. 'శృణు భర్తృవధం నీతే హూంసృక్రివధం యథా' అనిమూలము. వాస్తవార్థము:—(భర్తృవధం) భర్తయొక్క విధమునుగుఱించినమాటలను—భర్త విధింపఁబడినాఁ డప్పు మాటలను, (శృంక్షు) నీతే వినుము. నే నిట్టికల్ప మాటలను వినునహింపవని శేషము.

§ రాముఁడు విధింపఁబడినాఁడని రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినమాటలు అసంగతములని 'నమృద్రమరీరమ మతో' అనుట మొదలగా 'నెత్తుటందోగి దుష్టుఁనింగియున్న యతినిగిరము నిత తేఁబడినది' అను

డట. అంత రాముడు, సముద్రము ను త్రికరీరమున నెను సైన్యముతో దానికి రా
 రాపుగలుగ, మార్కుఁ ద సమింపించుచుండఁగా విడిసెను. అ సైన్యమంతయు దారినడచి
 యలసియించుటచే విడిపిపడె యర్ధరాత్రి మొదల మఖనిద్రఁ జెందియున్నపుడు మొదట
 చారులనుబట్టి యిందలి కాశీలన్నియుఁ గనుఁగొంటిమి. రాముడును లక్ష్మణుడునున్న
 యావానర సైన్యమంతయు ప్రహస్తుడు నాగొప్ప సైన్యమును దీక్షింపిరాత్రియందు
 హఠముగావించెను. రాక్షసులు అడ్డగత్తులను గుడియలను చిన్న చక్రములను బెద్దయిను.
 పదండములను, ఖడ్గములను; బాణసమూహములను, శూలములను, బ్రకాశించుచున్న
 వై యినువచీలలుగల గదలను, దండములను, స్థూలాగ్రములయిన గదలను, ఈటె
 లను, పెద్దచక్రాయుధములను, ముసలములను వానరులవయి నెత్తియొత్తి వేలకొలది
 ని బ్రయోగించిరి. అంత యుద్ధంబులఁ బగవారిం జక్కఁ బ్రహరించువాడును. కృత
 హస్తుడు నగు నా ప్రహస్తుడు ఎంతమాత్రమును కాగుపేయక పెద్దఖడ్గమునుగొని
 నిదురించుచున్న రామునిశరమును ఖండించెను. విభీషణు డాకాశమున కెగిరిపోవఁ
 జూడఁగా రాక్షసులు దై వికముగా నొడిసిపట్టుకొనిరి. లక్ష్మణుడును తక్కినవానరులం
 డఱును, దిక్కులకుఁ బలయితులయిరి. సీతా! ఇప్పుడు వానరాధిపతియగు సుగ్రీవుఁడు
 కుతుక విఠిగిపడియున్నాడు. హనుమంతుడు హనువుపలి రాక్షసులచే వాతుఁడై
 పడియున్నాడు. అంత కాంబవంతుఁ డెగిరిపోవనుండఁగా యుద్ధమున నలని మోఁకా
 ల్లను విఱుగఁగొట్టి హానియ్యరైరి. అంత రాక్షసు లతనిని వెక్కు లడ్డగత్తులచే ఖండిం
 పఁగా నఱుకంబడి కూలినవృక్షమువలె నున్నాడు. వెనుకాయంబులుగలిగి పగవారిని
 జంపుదిట్ట లగు మైందద్దివిదు లనడి వానరలిలకుల నిద్దఱును, రాక్షసులు కటిస్థానమున
 ఖడ్గముచే ఖండింపఁగా. నెత్తుటం దొప్పదోగి నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, రోదనముసే
 యుచుఁ బ్రాణములు విడిచిరి. పననుడు పననపండువలె, చిత్రవిధముగా ఖండింపఁ
 బడి నేలంబడియున్నాడు. దరీముఖుడు, వెక్కు బాణములచే ఛిన్నుఁడై యొకగుహ
 యందుఁ బడియున్నాడు మహాతేజాండగు కుముదుఁడు బాణములచే ప్రాణము
 లెడలి నిశ్శబ్దముగా నున్నాడు. రాక్షసులు లలపడి వెక్కు బాణములేసి ఛేదించఁ
 గా, అంగదుఁడు నెత్తురులుగ్రక్కఁచు బాహువురులు తూలిపడ నేలంబడినాడు.
 పరుండి నిదురించుచుండిన వానరులు కొందఱు ఏనుఁగులచేత త్రొక్కంబడియు రథ
 సమూహములచే చదువంబడియు చిందరవందరలయిరి. మఱికొందఱు వాయువును
 రవల్లచే మేఘములవలె అశ్వముల త్రొక్కుల్లచే నలగినవారయిరి. మఱికొందఱు
 కొట్టువడుచు దిగులుగొని నలుగడల పరుగిడుగా, రాక్షసులు, సింహములు మహాగజం
 బులనుం బోలె, వారి వెనుదగిలి ప్రహరించి కూల్చిరి. కొందఱు వానరులు సముద్ర

ము రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినమాటలనే యనవించుచున్నాడని తెలియువది. 'అయితే రాక్షసస్త్రీలాడిన
 మాటలు సర్వవిధముల మిథ్యతావహిను' అని తీరణితుడుగా 'రాదు నిష్ఠు హనత్తుచ్చటై రాక్షసు
 లచేత కూడానే రాసునిరప్పు హనత్తుచ్చటై కల్పించఁబడె'నని చెప్పికాడని తెలియువది.

మనఃబదిరి. కొండ జాకాళమున కెగసిపోయిరి. పిలువగుబంట్లు నై యెంబగు పానరస్వభావము నాశ్రయించి వృక్షములసాధోహించినవే. మఱియుఁ బెక్కిండు రాక్షసులు, నమ్మద్రుతీరప్రదేశములందును, పర్వతములందును, వనములందును, వానరులను వెడకీవెడకీ పెక్కిండునుబట్టి చంపిరి. ఇట్లు నా సైన్యము నీభర్తనును సతనిసేనను బంపిరి. నెత్తుటందోఁగి దుమ్ము బ్రుంగియున్న రామునిశిరస్సునుగూడ నిదిగో నెచ్చియున్నాడు' అనెను. అంత మిక్కిలియు దుర్భద్రుడగు రాక్షసరాజు రావణుడు, సీత వినుచుండఁగా, దావుననున్న యొకరాక్షసింజూచి, 'ఓసీ ! యుద్ధరంగమునుండి రామునిశిరస్సు నిచటికిఁ దానై తెచ్చి బెట్టిదంపుకార్యమును గావించిన రాక్షసుని విద్యుజ్జహ్వనిఁ దోడ్కొనిరమ్మ' అనెను. ఆరాక్షసి పోయి రావణు డానతిచ్చినది చెప్పినపిదప విద్యుజ్జహ్వనిఁ దారామునిశిరస్సును ధనుస్సునుండి దీసికొనివచ్చి తల వాంచి ననుస్కరించి రావణునియెదుట నిలుచుండెను. అంత రాక్షసరాజగు రావణుడు పెనుజుహ్వగలిగి సమీపమున నున్న విద్యుజ్జహ్వనిఁజూచి 'సీతయెదుట కీఘ్రమున రామునిశిరస్సును నుంపుము. ఈ దరిద్రురాలు తన పెనిమిటికిఁ గలిగిన కడపటి యవస్థను (మరణమును) చక్కఁగాఁ జూచుఁగాక' యనెను. ఇట్లతఁడు చెప్పఁగా రాక్షసుడగు విద్యుజ్జహ్వనిఁడు చూచుటకు నింపునేయునారామునిశిరస్సును సీతముందఁజెట్టి వేగ వస్థలికిఁ దొలఁగియుండెను. అంత రావణుడును ముట్లోకములఁ బ్రసిద్ధంబై కేజంబు దొలఁకుచున్న యా మహాధనుస్సును విద్యుజ్జహ్వని చేతనుండి లాఁగిగొని, సీతనుజూచి 'అల్లెత్రాటితోఁ గూడిన యీధనుస్సు సీరామునిది ఇదిగోచూడుము. ప్రహస్తుఁడు కేవలమనుష్యుడైన యారాముని రాత్రినిధించి దీని నిచ్చటికిఁ దెచ్చినాడు' అనెను. ఆరావణుడు విద్యుజ్జహ్వనిఁడును దానును పరుసగా రామునిశిరస్సునును ధనుస్సును నొక్కవెట్ట సీతముందఁజ నేలవైచి పాతివ్రత్యంబున యశస్సుగాంచిన విదేహరాజునతను ఆసీతనుజూచి + 'ఇక నాకు వశముగమ్ము' అనెను. ఇది ముప్పదియొకండవనగ్గము.

—◆— సీత మాయారామశిరస్సును జూచి పలవించుట. —◆—

ఆసీత యారాముని శిరస్సును డిత్తమంబగు నాధమపును జూచి, హనుమంతుఁడు మునుపుచెప్పిన రామనుగ్రీవులనంబంధమును రావణుని మూలముగాను నెఱింగి

* సీత యశిరస్సునుజూడఁగోరఁగా దానిని దెచ్చుటకై రాక్షసుని విలుదుటకు రాక్షసి నలులంపుచున్నాడు. ఇందు 'సీ పెనిమిటి యంతిమావస్థనుజూచుచు' అనుట రాక్షసులను పంపించుటకే తెలియువది.

† ఇందులకు 'భవతీమానుగా' అనిమాటము. కాస్తవార్ధము. — (హేతు) కీలక్తి. (అవకాశగా) అవిష్కరణరాయము (పూనుగా) పోతుననుసరించుదానవు. (భవ) కష్టము. రామునివశమునోయుండుము. అనితార్థము. శ్రీ మహేశ్వర్యతీర్థులు.

గి, రామునికిం ధగియున్న యాకమ్మగవను, అముఖవల్లమును, అముఖమును, అరల పెండుకలను, పెండుకలచివరలను, మేలయిన యాచూడామణినిం, బాది ఈ యిది యాలములన్నింటిచేతను నది రామునితలయేయని గుణులెఱింగి మిక్కిలియు దుఃఖమై కురరివలె పలచించుచు రామునిం గూర్చి గైకను మిక్కిలియు నిందించునదై 'కైతేయా ! కోర్కె యాడవినదానవు గమ్ము. రఘుకులమునకెల్ల నానందము గూర్చువాఁ డిదిగో హతుఁడయినాఁడు! నీకోర్కె యాడఁడెగా! కలహమే ప్రయోజనముగా నింతలు పేసితివి. ఎంతలా? ఊరు వెడలఁగొట్టునెవమున రామునిఁజంపనెం దితివి? తుదకు కులమునంతయు హతము పేసితివే! నీవు తలచినదానికి విపరీతముగావట్టి కలహమే కులనాశమే ప్రయోజనముగా ఫలించినది. కైకా ! నీవు రాముని నార వీరలుకట్టింది నాతోఁగూడ నడవినఁబిలివే! నరవృత్తియకరుఁడగు రాముఁడు నీకం తటియప్రియము నేమిచేసెను' అని నిందించెను. మిక్కిలియు చాలిగొలుపుచున్న యానీత యిట్లు నిందించి దుఃఖభయములవలన వడవడ వడంకుచు నఱుకంబడిన యరఁటిచెట్టువలె నేలంబడెను. అంత నానీత గాంతసేవటికఁ దెప్పిరి తెలివినొంది యాశిరస్సును మూర్ఖుని కన్నీరు గ్రమ్ముటచే చక్కఁగాఁ జూచుకొనకు తనవాలుఁ గన్నులను నెఱయ విచ్చుచు, 'అయ్యో! హతనైతివే! మహాబాహూ! శత్రువును జంపక మరలనని వీరవ్రతమును బట్టినవాఁడవే! నీవ్రత మిట్లు విఫలమయ్యెనా? నీవిట్లు మరణావస్థనొందఁ జూడనయితివో! విధవనయితివే! మొదట భార్యకు ముందుగా శర్త మరణించినయెడల, నందులకు భార్యయందు గుణములేమియే హేతువు అని చెప్పుదురు. నేను జక్క బ్రతికియుండ నాకు ముందుగా నీవు మరణము నొందితివి. ఇట్లగుటకు హేతువు నాయందు గుణములేమియే; కాని మంచి నడవడిగల నీయందలి దోషముగాదు. నాగుణములేమికి నిదర్శనమునలయునా? + నేను దుఃఖముప యిదుఃఖము నొందుచువచ్చితిని, ఇప్పుడు శోకమహానముద్రముననే మునిగి పోయితివే! ఏలన, నన్నుఁ గానాడఁబూనివచ్చినట్టి నీవుగూడ హతుఁడవయితివే! మునిగినదానుగానా? ఇఁకేమిసేయుదును. రామా! నాయత్తిగారు ఆ కాసల్యాడేవి దూడయందు మిక్కిలి మక్కువగల యావు దూడను బోఁగొట్టుకొని దుఃఖమునొందునట్లు, పుత్రుఁడగు నిన్నుఁ బోఁగొట్టుకొన్నదై పరమదుఃఖము నొందఁ గలదు. రామా! అదింత్యపరాక్రమా! మున్న నీవు చిరకాలము దీర్ఘాయువై యుండు వన్నత్యతిషీకులమాట యిప్పు డనశ్శయమయినది. నీ వల్పాయువయితివి.

* కులతంత్రుఁడగు రాముఁడు హతుఁడుకాఁగా అతఁడేదొక్కఁగాఁ గలిగి తత్పరులైయున్న భరతములందఱును హతులయినట్లే. కావున కులమంతయు హతమయినదని భావము.

† మఱుకంబడిన వెడలకు మొదటిదుఃఖము, రాముఁ డపహరించుట అంతకంటె దుఃఖము. ఇప్పుడు శర్త మృతిఁజెందుట కానికంటె దుఃఖమనిభావము.

* అట్లు వారి నలభ్యము నెక్కువారన నేటి నను నైభూతములకును కారణభూతుడయిన యీశ్వరము (వరమూర్తి) నీవు గావించిన దుష్కర్తములకు పరివర్తము సేయు రీతికి దగినట్లుగా భవిష్యదర్శములఁ జెలియఁపఱ్ఱఁ దగునత్సమమునీ నిన్ను గుఱించిన ప్రజ్ఞ వశించిపోవుచున్నది కాన యనత్యము చెప్పినవాఁ డగుచున్నాఁడు. నీవు వ్యసనములను వారించుటకు ఫలయుచు పాయము లెల్లఁ జెలిసిన నిపుఁడవు. మఱి నీతికాన్త్రవేత్తవు. ఇట్లు నిద్రచే కనుఁగొనరాని మృత్యువు నేమఱిపాటున నెట్లు పొందితివి? నీవు పముద్రతీరమునందు విడిసిన యారాత్రి † క్రూరమును భయంకరము నయిన యాకాశరాత్రి, తామర రేకులవంటి కన్నుంగనగల నిన్నుఁజూచి మోహించి నిన్నట్లు కాఁగిలింది నన్నుండి తలఁటున బెడఁబాపె యప వారిందికినిపోయినది కాఁబోలు. మహాబాహూ! దిక్కులేనిదాననై జాలిఁబుట్టించు నన్ను విడిచి భూమిని నాకంటెను బ్రయురాలింబోలెఁ గాఁగిలింతుకొని పరుండి యున్నావే. పురుషతలకుండగు నీకిదితగునా? వీరా! బంగారుచే రంగారుచు, నీవును నేనునుంగూడి గంధమాల్యములచేత నెప్పుడును బూజించుచు నుండినయీధనువు, నాకు మిక్కిలి ప్రియమైన నీధనువు, ఇప్పు డిట్లుయినదే! అనఘా! నీవు స్వర్గమున నను నైవితలతోఁ గూడియున్న నామామగా రగునీతిండిత్రితో దశరథమహారాజుతోఁ జేరియున్నావు. ఇది నిశ్చయము. ఇంకుతమును పే స్వర్గము నొందినవారై, గొప్పకార్యములు సేయవారికి వట్టికర్తములకు ఫలముగాఁ గోరందగినపదవియం దుండువారై, పుణ్యలై, యొప్పు సేవకమువారిని రాజులు లగునిత్యైకపుష్కములను నీవు స్వర్గమున విమానస్థుఁడవై చూచుచుండువు. రాజా! పసిదాసను; పసిలేనముననే నిన్ను చెట్టఁబట్టినదానను, నీకే భరింపఁదగినదానను, నిమ్మల్లలను, నిన్నై పుడెడఁ బాయక నీతోఁగూడనే మోఁగుదానను, ఇట్టి నన్ను, ఈదురపపపాలై యుండఁగా కన్నెత్తి చూడవేల? మఱి మాటాడవేల? కాకుత్స్థా! నీవు వివాహమున నాపాణిని గ్రహించునపుడు నాతోఁగూడ చరించునట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసితివే! దానివిప్పుడు స్మరించుకొను

* ఇందులకు 'అథవా నత్యైవ' ప్రాజ్ఞస్యాపిసతస్తవ | పంచత్వేనం యథాకాలోభూతా నాంప్రథమోఽప్యాయవ్ అనిమూలము. అచింత్యపరాక్రముఁడగు నీకు విపత్తియట్లుని కంకరాఁగా 'కాలము ఈరాముని నెట్లు నాశము సేయునో యట్లు ప్రాజ్ఞుడైనను ఇతనికి ప్రజ్ఞ నశించుచున్నది. కావుననే యీవిపత్తి' యని యర్థాంతరము.

† ఇందులకు 'తథా క్షేనం సంపదవ్యజ్య కౌద్రయాతివృకంసయా | కాశరాత్రియా మహాచ్ఛివ్య పౌతకమలలోచన' అనిమూలము. అత్యంతనిర్భయురాలయిన కాశరాత్రి నన్ను సాధనముగాఁగొని బాత్సాధనము నివ్వుట్లు కాఁగిలింది యపహరించికొని పోయినది కాఁబోయి అని యర్థాంతరము. లేక ఇట్ల కాశరాత్రియనుగా మృత్యుకారవహింపింపగు కాశక్తి. భూతవైధవ్యలక్షణముతోఁ గూడియుండుటచే నతిక్రూరురాలై కాశరాత్రి నగునను కాఁగిండుటయే నివ్వుట్లు మహానీచుగా పాతుఁ గాని దినదనియు నర్థాంతరము.

ము. స్వర్ణింది దుఃఖితనై యున్న నన్నును నీయొద్దకుఁ దీసికొనిపోయెను. రామా ! నీవు
 ఉత్తమగతి గలవాఁలలోనెల్ల నుత్తముఁడవు నిన్నుఁ బాసి కంది కుంది యున్న నీగారా
 బుపడఁలినయ్యెను, నన్నదిగవిడిచి యేల యీలోకమునుండి పరలోకమునకుఁబో
 యితివి. మున్ను మంగళద్రవ్యములగు చందనాదుల కెంతయు నలవడియుండినదై
 నాయొక్కతినేతనే కాఁగిరింపఁబడుచుండిన యీశ్వరమును ఇవ్వడయ్యా! గడ్డలు
 మొనలగునవి యిటునటు పట్టి యాద్యుచుండుట తప్పదయ్యెనే. †వనవానము నివర్తిం
 చినపిదప సంపూర్ణదక్షిణలతో నగ్నిష్టమాదిరూగముల దేవపూజనము గావించి
 యాజ్ఞయమైన యగ్నిహోత్రముచే సంస్కారము నేలపొందవయితిని? అయోధ్యను
 వెడలి యడవికిఁబోయిన మువ్వకిలో లక్ష్మణుఁడొక్కఁడేరాఁగా కాసల్యచూచి శోక
 మున మందటిలి యతనిని 'నీతయు రాముఁడు నెక్కడ' యని యడుగఁగలదు. అట్లు
 కాసల్య యడుగుచుండఁగా, అలక్ష్మణుఁడు ఆమెతో రాత్రికాలమున రాక్షసులువచ్చి
 నిన్నును నీమిత్రము సైన్యమును వధింపిపోయిరని చెప్పఁగలఁడు. రామా! ఆయను,
 నీవునిదురించుచుండునపుడు హతుండవగుటను, నేను రాక్షసగృహమునఁ జిక్కియుం
 డుటను, విని గుండియ లవిసి యింకనుండదు. ప్రాణములు తప్పకవిడుచును. ఇట్లు
 నిద్రానశయందు వధమునొందఁదగని యారాజకుమారుఁడు బలవంతుఁడగు రాముఁ
 డు నముద్రమువంటి యతిప్రచండులయిన ఖరాదిభయంకర రాక్షసులనందఱఁ జంపి
 సముద్రమునుదాటియు తుదకు, దుశ్శీలనయిన నానిమిత్తమై, ఆవుసాదమంతటి ప్రహ
 స్తునిచే హతుఁడయినాఁడే! ఏ మందును! రాముఁడు నన్నుఁ దనకులమును జెటువునట్టి
 దిగా తెలియక యజ్ఞానమునఁ జెందఁజెను. కాన యయ్యార్యపుత్రునకు రామునకుఁ
 జెట్టివట్టినయిల్లాలే మృత్యువయ్యెను. నేను పూర్వజన్తమున నెవ్వరో కన్యాదానము
 నేయఁదలచినపుడు దానికి విఘ్నము గావించియుండును. కావుననే నర్వరక్షకుఁడును
 సర్వాతిభిపూజకుఁడునగు నిట్టిరామునకు భార్యనయ్య నీజన్తమున నిట్టిభోగకాలము
 నందె దుఃఖపడుచున్నాను. రావణా! నన్నిఁక శీఘ్రమున రామునివై చక్కఁబడవై
 వుము. ఇది తెన్న. ఇట్లు పరిని పత్నితోఁగూర్చుము. ఇది యు లేమమగు కల్యాణ
 ముగావునఁ దప్పక చేయుము. రావణా ! రామునిశిరస్సునో నాశిరస్సును, అతనిమేని
 లో నామేనును జేర్చును. మహాత్ముఁడగు పెనిమిటివోయినపోకడనే వెంటనంటిపోయె

* నాయొక్కతినేతనే కాఁగిరింపఁబడుచుండిన దనుటచేత రాముఁడు భార్యాంతరము లేదని తెలియుచున్నది.

† వనవానముయందునుపు రామున కగ్నియధారములేదు. కమిక నది నెత్తిందించినదప అగ్నిష్టో మాదు లనుష్ఠించి పిదప క్రమమున నాయువుతీరినంత యాజ్ఞయమైనయగ్నిచే సంస్కారమునొనవలసిన నీవు ననుమనే యిట్లు మరగఁబడినొందితిని యర్థము. దీనిచే రాముఁడు వనవానముయందునుపు యజ్ఞాదు లనుష్ఠింపలేదని తెలియుచున్నది. ఇదియే అయోధ్యాకాండమునఁ బ్రస్తుటముగా వ్రతపాదంపఁబడి యున్నది.

దను. పెనిమిటిగతి ననుగమించెదను. (పెనిమిటిపోయినపిదప నిట్లనాథనై పాపంపు బ్రతుకు ముహూర్తముసేవయినను బ్రదుకనొల్లను. నేను నాతండ్రియింటనున్నపుడు వేదవేత్తలయిన బ్రాహ్మణులు 'ఏ స్త్రీలు భర్తను శ్రేయోతురొ' వారికి, మిక్కిలి శ్రేయస్కరములగు లోకములు కలుగునని చెప్పగా వినియున్నాను. క్షమయు, ఇంద్రియనిగ్రహమును, దానమును, సత్యమును, ధర్మమును, కృతజ్ఞతయు, భూతములను హింసించకుండుటయు నెవ్వనియందుగలవ్రా అట్టిమగనిని బాసినచో నాకు వేఱుగతియెద్ది? యని యిట్లు విశాలములగు నయనములువిచ్చి యానీత పతిశిరస్సును ధనుస్సును మాటిమాటికిఁజూచి దుఃఖమున పురపురంబొక్కుచు విలపించెను. నీత యిట్లు మిక్కిలియుఁ బలవించుచుండఁగా దౌవారికుండగురాక్షసుఁ డొకఁడు చేమోడ్పుగీలిం చి యధిపుండగు రావణునిద్దకు వచ్చెను. వాడు 'అర్యపుత్ర ! జయజయ' అని నమస్కరించి ప్రసన్నునింతేసి 'సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు వచ్చియున్నాఁడని తెలిసెను. వాడు "ప్రభూ! ప్రహస్తుఁడు మంత్రులందఱితోఁగూడి మీయొద్దకువచ్చియున్న వాడు. అతఁడు దేవరను జూడఁగోరి మమ్ముఁబంపినాడు. 'ప్రహస్తుఁడు పంపిననుగాని యవసరముగానపు డెట్లువచ్చితి?' ఎందువా? మహారాజా ! గొప్పకార్యమొకటి నిజముగానున్నది. అది యప్పుడే చేతువలయునదయినను నీవు రాజవగుటంజేసి నీయాజ్ఞ నెదురుచూడవలసియున్నది. అది మిగుల కష్టసాధ్యమయినది. కాన వారలకు దీప్తిక మొనఁగుము" అనెను. ఆరాక్షసుఁడు తెలిసినయీమాటవిని రావణుడు అశోకవనమునువిడిచి మంత్రులను జూడఁబోయెను. ఆరావణుడు రాముని పరాక్రమమును దెలిసికొని సభను బ్రసేగించి, తాను కేయవలసిన కార్యమునంతయు మంత్రులతో నాలోచించి నిశ్చయించి యప్పటికి వలయుకార్యమును గావించినవాడయ్యె. రావణుడు వెడలిపోయిన వెంటనే, ఆరాముని తలయును ఆమేటివిల్లును అంతరావము నొందినవి. అప్పుడు రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుడు భయంకరపరాక్రములగు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి రామునింగూర్చి తాను కేయవలసిన కార్యమును నిశ్చయించెను. కాలసమానుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుడు తనమేలు గోలు వారై సమీపంబున నున్న సేనాధ్యక్షులనుజూచి 'భేరిని కొడుపుతో న్కుటముగా వాయించి శీఘ్రముగా నాపైన్యముల నన్నింటిని రావించుడు. * కాని మేమియుఁ జెప్పవలదు' అనెను. అంత నాసేనాధిపతులు వల్లెయని యరనిమాట నంగీకరించి, తమతమ పెనుపైన్యములను రావించి, అట్లవియన్నియు వచ్చియుండుట యుద్ధకాంక్షీయగు తమపతికి రావణునకుం దెలిపిరి. ఇది ముప్పదిరెండవ సర్గము.

* రాక్షసులను యుద్ధమునై రెండవి పట్టగామున సేనాపతులు చెప్పిరి, అప్పుడు నీతియునుట కానచెప్పిన రామపైన్యవధవృత్తాంతము అనర్థమని యామఁ దెలియవచ్చునగాన కారణము యుద్ధమని చెప్పవలసినాడు.

◆◆◆ విభీషణుని భార్య యగు సరమ సీతాదేవి నూటించుట. ◆◆◆

అంత విభీషణుని భార్యయగు సరమ యనురాక్షసి సీత మోహితయై రామునిగురించి విపరీతముగా భ్రమించియుండుటను జూచి యాచిడ తనకు మిక్కిలి గూర్పునదై తనతో నెయ్యము గావించి యున్నచెలిక తై యగుటంజేసి యామె యొక్కట టోయెను సీత రాక్షసీకర్మకుడగు రావణునిచే రాముడు మృత్యుండయినట్లు మోసపుచ్చుటచే మిక్కిలియు దుఃఖించుచుండగా అపుడు సరమ మృదువచనముల నాయమ నూటించునదయ్యె. 'అసరమ యచ్చట రావణునాజ్ఞ చేసీతను రక్షించు చుండెను. ఆమె కనికరము మిక్కిలి గలది గాన తద్రక్షణముక్రింద నున్నసీత యాయమను చెలిక తై గావించుకొనెను. మఱియు నాసరమ పూనినపట్టు వడలనిది గాన సీతతోడ చెలిమి తప్పకుండెను. అంత నాసరమ రామునివిషయమై విపరీతముగా భ్రమించియున్న యాసీత, నేలబొరలి దుచ్చున బ్రంగిలేచి యున్న యాడుగుజ్జము వలె దూలి గగ్గియిండుం గాంచెను. సుప్రత్యయగు నాసరమ పూర్వము కరస్పర్శాదులచే నూటించి యిపుడు చెలిక తై నెయ్యమున రావణవృత్తాంతమును దెలిపి నూటించునదై 'సీతాదేవి! ఊహింతుము. మనస్సున కందికుండవలదు నీవు పిఱికి దానవుగాన భయపడెదవు. రావణుడు నీతో చెప్పినదియు, అందులకు నీవతనికి బదులు చెప్పినదియు. అంతయు నేమి చేక తై నగునీలని నెయ్యమున వింటిని. అప్పుడు నీవుగ్గఱ లేచే! ఎట్లు వింటి'నందువా? అప్పుడు నే నాకాశమున నొకానొకవృక్షంధగ్రము లో ఎగ్గునను లేచిచోట మఱిగియుండి వింటిని 'రావణుడు భయంకరుడే! భయము మాలి మెట్లు వింటి'నందువా? నీ నిమిత్తము నేను ప్రాణములమీదఁగూడ ప్రీతి యుంపను. కాన రావణునివలన భయముమాలి వింటిని. నీ వాలుంగన్నుల చె న్నుఁజూడగా నీ పీడకు నేనిట్లు పైఁతునే! సీతా! మఱియు నెందుకోఱకై రాక్షస రాజు రావణుడు తొండరచిహ్మోయెనో యాకాండమునుగూడ నేను వెడలిపోయి యంతయుఁ దెలిసికొంటి. మాకుఁ దెలియక యే పోనీ, రాముని నధించుట కువవ త్తీయులేదు. రాముడు విడితాత్మ్యుడు. అతనిని నిదురించునపుడు మోసమునఁ జంప నలవిగాదు. మఱియు నతఁడు పురుషసింహుడుగాన యెట్టిదశినున్నను, నతనిని

* విభీషణుని భార్యను రావణుడు నీలని రక్షించువది యెఱింగించుట యుద్ధ మెట్లు? నియోగించి నతో నప్పు డామె రావణునికి భయపడి గూఢముగా నుండ నేల? యన్నచో విభీషణుడు లంకలో నున్నపుడు సీతయొక్క యోగక్షేమముల విచారించుటకై సరమ అంతరంగముగా నియోగింపఁబడింది. విభీషణుడు నెడలిపోయినదెనుక రావణునకును సీతకును జరిగిడి యంతరంగవార్తలు వినుటకు సరమ భయపడి గూఢముగా విన్నది. సరమను నియోగించుట యనగా సరమ తనదానితనం తెలిసి కొనుట్లు యోగింపఁబడినదని గ్రహించునది. రావణుడు తమభార్య కోడలువంటిదిగాన కలఁడ రామచే గూఢముగా నుండి విన్నదనియు గ్రహించుచున్నా. ఈసరమ మఱియొక్కరి యని కొందఱ భ్రాంతిపడుచున్నాదు.

వధింపుట కెంతమాత్ర మయితి చూపట్టడు. మఱియు వానరులం బంపుటయు; భానగడు. వారు వృక్షములంగొని బెట్టిదముగ పోరాడువారు; మఱి దేవేంద్రునిచేత దేవతలంబోలె, రామునిచేత నురక్షితులై యున్నవారు చుమీ. కాన వారలందు పుటయు శక్యముగాదు. మఱియు సీతా! రాముడు నిడుదలై గుండ్రముగానుండు బుజనులుగలవాడు; మిక్కిలియుఁ గాంతి దగ్గొత్తువాడు; వెడందఱొమ్ము గలవాడు. మిక్కిలి తేజము దొలకుచుండువాడు; మంచివిలుకాడు; సుందరమైన యమునముల పొందికగలవాడు; ధర్మాత్ముడు; భూమండలమునందెల్ల బొగడ్తెక్కినవాడు; పరాక్రమశాలి; దమ్ముండగు లక్ష్మణునిగూడి సర్వకాల సర్వానన్ధలయందును దన్ను రక్షించుకొనుటకాక యిరులనుగూడ రక్షించువాడు; డేమవంతుడు; నీతిశాస్త్రవిదుడు; అతడు శత్రుసైన్యమును గుంపులుగొనివచ్చినను, నరకు సేయక రూపుమాపువాడు; అచింత్యములగు బలహేతువములు గలవాడు; జయలక్ష్మి విరాజమానుడు; శత్రువుల హిచమచంచువాడు. ఇట్లు కేవలబలాదులేకాక సౌభాగ్య లక్షణములుమరి గల రాముని నెవ్వరును జంపజాలరుగాన నతడు హేతుడుగావేడు. 'అయిన నతనిశిరస్సు మొదలయినవి యెట్లు దొరికె'నందువా! రావణునిబుద్ధియు నతనివ్యాపారములును నతని కనర్థములయినవి; మఱియు నతడు నమస్తప్రాణులకును విరోధియైనవాడు, మాయలనెల్ల దెలిసినవాడు, రాద్రుడు; కాన నిన్ను మోహింపెట్లుటకై యీ మాయను గావించినాడు. నీ ముఖమంతయుఁ బోయినది. శుభము నిన్నుఁ బొందనున్నది. నిన్నింక ద్రువముగా లక్ష్మి బొందగలదు. ఇది నిజము. క్షీణి కరింబగు నాప్రియవార్త నాలింపుము. రాముడు వానర సైన్యముతోఁగూడ సముద్రమును దాటి; దానిదక్షిణతీరమున విడిసినాడు. రాముడు లక్ష్మణునిగూడి విజియార్ణా రుడై యుండఁగా జూచితిని అతడు సముద్రతీరమున వానర సైన్యములచే నురక్షితుడై యున్నాడునుమీ. ఈ రావణుడు శీఘ్రగాములైన రాక్షసులను బంపి రామునిని గతి తెలిసికొనిరమ్మనఁగా వారు రాముడు సముద్రమును దాటియైనదనియె యిచ్చటికి సమాచారము దెచ్చిరి. విశాలాక్షి ! రాక్షసాధిపతియగు నీరావణుడు ఆ సమాచారమును వినియే, యిప్పుడు ముత్రులతో నెల్లఁ గూడి యాలోచించుచున్నాడు' అనెను. ఇట్లు సరమ చెప్పుచుండఁగానే సైనికులు సీయుసర్వప్రయత్నములనలనఁ బుట్టిన భయంకరధ్వనిని దానును నీతియు వినును. అంత సరమ దండఘోరమున మోగెను నున్న భేరిమహాధ్వనిని విని, సీతనుగూచి మధురవచనముల 'సీతా ! నీవు భయశీలపుగదే ! సైనికులనెల్ల యుద్ధమునకు సన్నద్ధులం గావించుటకై భేరి యిట్లు భయంకరముగా వాయింపఁబడుచున్నది నుమీ ! మేఘధ్వనివలె గంభీరముగా నున్న భేరిధ్వనిని వినుము. మదపుటనుంగుల నలంకరించుచున్నారు; రథములకు గుట్టములను బూన్చుచున్నారు; గుట్టపురాతులు ప్రానములు కేలందాల్చి వేలకొలదిని హర్షమున విజృంభింపుచున్నారు. అచ్చటచ్చట బదాతులు సన్నద్ధులయి గుం

వులు గూడుచున్నాడు. సేవలందుఁ గూడిన రథగజతురగపదాతులు వేగంబులు
 మీఱ సిమానాదంబులు సేయుచు, వయ్యెయలంకారవిశేషములచే చూచువారి కా
 శ్చర్యముగాఁ జూపుదు, ఉరవడించుచును మోగెను నున్న జలసమూహములచే
 సముద్రముంబోలె, రాజమాన్యముల నిండుచున్నారు. నానఁబట్టుటచే నిర్మలములయి
 తళితళలాడు నాయుధములనుండియు, చాలువార్లనుండియు, కవచములనుండియు,
 ధగజతురగములనుండియు, అలంకృతులగుటచే కాంతి దొలఁకుచుండురాక్షసులనుం
 డియు, బయికిఁ బ్రసరించుచున్న కాంతి యదె నానావర్ణములుగలదై, యెండకాలము
 వనవనిగాల్చుకొర్పిచ్చునకుఁ గల తేడస్సు నానావిధౌషధులంబట్టి నానావర్ణములుగ
 నుండునట్లు, చూపింట్టుచున్నది; చూడుము. ఏనుఁగులకుఁగట్టిన ఘంటల మ్రోతయు,
 రథముల నేమిధ్వనులును వినుము. వాద్యధ్వనివలె నున్నగుజ్జుమాల నకిలింపలనును
 వినుము. రాక్షసరా జగురావణునిధలు లగునారాక్షసులు ఆయుధములకేల నెత్తి
 పట్టుకొని, చూచువారికి గగురుపుట్టునట్లు దట్టముగా నిదె నన్నాహముసేయు
 చున్నారు. ఇంక నీమహిమలన్నియుఁ బోగొట్టి విజయలక్ష్మీ కలుగును. రాక్షసులకు
 ధయము సంభవించినది. రాముఁడు తామరలేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడుగాన య
 ట్టియనసౌభాగ్యలక్ష్మణముగలవానిని లక్ష్మీ యనశ్యము నరింపఁ మానదు. మఱియు
 దేవతలొో దేవేంద్రుఁడవలె నందఱికి మిటియై నెలయుప్రభావముంబట్టియు నత
 నిని లక్ష్మీ విడువదు. ఒక్క బాణమున మరుకాంతారమున వసించునను స్రవోదులను
 దూలించినవాఁడుగాన యతనివరాక్రమ మిట్టివని చింతింప నలవిగాదు. 'అటువంటి
 వాఁడిపుడు జాగుసేయుచున్నాఁడే' యందువా! రావణుఁ డెదురుపడమిచే కోర్కె
 మున కయితిలేక యూరకున్నాఁడు. నీ వెనిమిటి యారాముఁడు, దేవేంద్రుఁడు
 శ్రులంబోలె, యుద్ధంబున రావణునిజయించి నిన్నుఁ బొందఁగఁడు. శత్రువులంజంపు
 నింద్రుఁడు తనతమ్ముఁ డగును పేంద్రుని విష్ణునింకూడి శత్రువులయెడఁ బరాక్ర
 మము చూపునట్లు, నీధర్తరాముఁడు లక్ష్మణునింకూడి రాక్షసులపయిఁ బరాక్రమ
 ము నొకపఁగలఁడు. 'ఇట్లు చెప్పుచున్నావే! ఇందువలన నీకు ఫలమేమి' యందువా?
 పగవాఁడు కూలినపిదప, చిరకాల మెడఁబాసియున్న రాముఁడు నీయొద్దకురాఁగా నీవు
 కోర్కె యీడఁజినదానవై, యారాముని యంకమునొందియుండఁగా నే నింక శీఘ్ర
 ముగాఁ జూడఁగలను. అప్పటి నీవిశాసమును జూచుటయే నాకు ఫలము. కల్యాణీ!
 ఓకడికునచ్చి నిన్నుఁగలసి కాఁగిలింతుకొని యున్న విశాలవత్సుండగు నారాముని వత్తు
 ధ్యమున నీవింక నావందభాష్యములఁ దొరఁగింపఁగలవు. సీతా! వరినిబాసినది మొద
 లివెక్కు నెలలుగా నీవు విప్రక యల్లదాల్చుటం తేసి యొక్కఁ టేపిరిగా వెనగొని నీపి
 ణ్ణులులయు వేర్లాడుచున్న యీశదన, మహాబలుఁడగు రాముఁడిక శీఘ్రముననే
 విప్పఁగలఁడు. దేవీ! ఉదయించిన పున్నమచందరునిఁ బోలినయారాముని ముద్దు మొగ
 మును నీవుచూడఁగానే, సర్వము కుటుసమును విడుచునట్లు, శోకమూలమయిన

య శ్రువులనంతయు దిగవిడువగలవు. సీతా! నుఖార్థుఁ డగురాముఁడు, ఇంక శీఘ్రముననే యుద్ధమున రావణునిఁజంపి సంపూర్ణ మనోరథుఁడై ప్రియురాలవగు నిన్నుఁగూడి నుఖము నొందఁగలఁడు. సన్యముతోఁగూడినభూమి మంచివర ముచే నుల్లసిల్లునట్లు, నీవు మహాత్ముఁ డగురామునిఁగూడి యతనివరాక్రమముచే నంతయు సంతోషింపఁగలవు. పర్యతశ్రేష్ఠం బగు మేరువుచుట్టును బ్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచు గుఱ్ఱమునఁ బెద మండలగతిని ముప్పదిముహూర్తములలోనే శీఘ్రముగాఁ జేయుచు, వెలుంగులు పెద చల్లుచున్న సూర్యుని నివృథు శరణమునొందుము. ఏలన నీదేవుఁడు నమస్త ప్రజలకును గారణభూతుఁడుగదా. కాన నమస్తశుభముల నొనంగును' అనెను. ఇది ముప్పది మూఁడవసర్గము.

—◆— సరమ రావణునియభిప్రాయమును తెలిసికొని సీతకువచ్చి చెప్పట. —◆—

అట్లుసీత, మును సారావణుడు చెప్పిన వాక్యముచే మానవోయి రాముం గూర్చి సంతోషమునొంది కుందుచుండఁగా, సరమ తా నట్లాడినయాటలమాటలచే, ఆకాశము జలముచే భూమిని జలఁ జేయునట్లు, ఆలిడను సంతోషవెల్లెను. అంత సరమ యెప్పుడేది చేయవలయునో చక్కఁగాఁ జెలిపినదిగాన యపుడు తన చెలిక త్రైయగుసీతకు హితముచేయఁగోరుచు చెలిమిదొలఁక, చిఱునవ్వు మున్ను గులుకుపలుకులతో "అ సితేక్షణా! సీతా! ఎఱ్ఱరికిని తెలియకుండునట్లుగా నేను రామునియొద్దకుఁబోయి, నీవు త్రేమముగానున్నావని చెప్పినమాట నతినికింజెప్పి మరలిరావలెనని కోరెదను. ఇందులకు నమర్థురాలను. 'బహుదూరమెల్లు వోగల' ఎందువా? నిరాధారియున యాకాశమున నేను బోవుచుండఁగా నాతోనిరిగా వెంట నడచుటకు వాయువుగాని గరుడుఁడుగాని సమర్థులుగారుచుమీ!" అనెను. సరమయిట్లు చెప్పఁగా సీత మున్నుదుకి ఖమునఁ దొట్రిలుపలుకు పలుకుచుండి యిప్పుడామాటకు సంతోషము దొలఁకుచు నింపయి వెలయు శియ్యనిపలుకుల నాసగమతో "నీవాకాశమునకుఁగాని సారాశమున కుఁగాని పోవఁజాలుదువే. సందేహము లేదు. *నావిషయమై మఱియెవ్వరికిని జేయఁకస్య ముగానిదానినిగూడ నీవు సేయఁజాలుదువని నే నెఱుఁగుదును. నాకు ప్రియము సేయవలయునని నీకున్న దేని, నీతిలంపు స్థిరముగానుండునేని, నీవు రామునియొద్దకుఁ బోయి యతఁ డేమిసేయుచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్ము. 'అట్లు తెలిసివచ్చుట నెలన ప్రయత్నం జనమే' మందువా? వాఁడు మాయాబలముగలవాఁడు, క్రూరుఁడు, పగవారి

* ఇట సరమ రాముడు సంజయ తీసికొనిపోయిరమని సీతతో చెప్పినది. సీత పోవలదన్న పోచెలిమికి హానివచ్చును. 'శత్రుసర్వశం భవత్' రాముఁడు పచ్చి నమ్మతీసికొనిపోవుటయే యతనికి దగునన్న, సీతకు రాముయొద్దకు పుచ్చుట యుక్తమకాదు. కాన సీతకుమున నీ యిట్కట్టున నిపుణులుగా పరిహరించుచున్నదని తెలియునది.

స్వీచువాడు, దుష్టాత్ముడు. కావున నప్పుడు తాగిన మద్యమువలె వాడు నన్ను
 మాటికి తోడనే మోనవుచున్నాడు. వాడు నన్ను నిత్యమును గావలిగాచు
 చుండు నతిభయంకరాకారలగు రాక్షస స్త్రీలుగొని నిత్యమును * తర్జింపఁజేయుచు
 న్నాడు. మాటిమాటికి మాటలచే భర్తృంపఁ జేయుచున్నాడు. నేను మిక్కిలి భ
 యపడి సంశయమును బొందియున్నాను. నాచునన్నును నెమ్మదిగాలేదు. రావణుని
 భయమువలననే ఉద్వీగ్నయి యున్నాను. మఱి యాయశోకవనముచుండుటాబట్టి
 యే నాకు సంశయముకలుచున్నది. ఆరావణుని సమాచారమేమో, అతఁడమిసేయ
 నిశ్చయించి యున్నాఁడో, అదియంతయు నాకుఁ జెప్పము. అందుచే నాకు మిక్కిలి యు
 పకారముచేసివట్లగును' అనెను. తియ్యనిపలుకులాడు నీత యిట్లు చెప్పగా, ఆ సరమ
 కన్నీళ్లచే కలఁగ నొందినయాచిడన మ్మొగమును దుకుచుచు 'నీతా! నీ కిట్లభిప్రాయ
 ముండు నేని, యిపుడే పోయెనను. పగవనియభిప్రాయమును దెలిసి. మరల
 తప్పి నచ్చియే తిలుదును సందేహమువలను. చూడుము' అనెను. ఆసరమ యిట్లు
 చెప్పి యంత నా రావణునిమాఁపమునకుఁ బోయి యతఁడును మంత్రులును చూ
 బాడుకొన్న మాటల నన్నింటిని వినెను. సరమ ఒకరినిశ్చయము నొందుగుటయం
 దు సమస్తరాలుగావున దురాత్ముడగు వారావణుడు గావించుకొన్న నిశ్చయము
 ను చెప్తలా విని తెలిసికొని మరల నపు డశోకవనమునకు వచ్చెను. అది యిట్లశో
 కవనమును జూచి యట తనరాకకే యెదురుచూచుచు తామరగద్దియను మాలి
 యున్న మహాలక్ష్మీవలె విలసిల్లుచున్న జనకరాజునకును నీతను జూచినవయ్యె. నీత,
 తియ్యనిపలుకు లాడునాసరమ మౌల నచ్చటనుజూచి, సంతోషయై, మిక్కిలియు న
 య్యముడొలఁగ నాచిడను గాగిలించుకొని తానే మానవ మొనంగెను. అంత నీత
 సమయో 'నీవిందు నుభయంగాఁ గూర్చుండి క్రూరుఁడును దురాత్ముఁడు నగునారా
 వణుని నిశ్చయమంతయు నాకుఁ గలిగినది కలిగివట్టుగాఁ జెప్పము' అనెను. నీత
 యేమిజెడిదముచెప్పనో యని వడింకుచు నిట్లుగా నెను రావణుడును అతని
 మంత్రులును మాటలాడికొన్నవంతయుఁ జెప్పవలె 'నీతా! తల్లి కై కేసయు, మంత్ర
 వృద్ధులగు నవిధ్మండును, నిన్ను విడిచి పుచ్చటకై రాక్షసేంద్రుడగు రావణునికి మిక్కి
 లియుఁ జెప్పిరి. వారతవితో ' నీవు రామునకు నత్కానపూర్వముగా నీతం గొని
 పోయి యుమ్ము. అట్లు నీయవేని, యింక నీవయి రాముడు చూపనున్న పరాక్ర
 మమునకు, జనసాసమున నదృశ్యముగాఁ జేసినభగవదాదిక మొకనివర్తనమే చా
 లును. రాముఁ డటొండవీ. నముద్రముదాటుటయు, నీతం జూచుటయు, రాక్షసుల
 నెల్ల నొక్కఁడే యుద్ధమునఁ జంపుటయు, అతనిభృత్యుఁడు వానుమంతుఁడు గావించు

* తర్జనమునఁగా ముక్కుమీద క్రేలిమొనుట, కన్ను స్థిరపఁపివుట, పండ్లుచూపుట మొదల
 యిన ముఖచేష్టలచే తెదరించుట. చుపెడను, కాలెనను అని యిట్టిమాటలచే శోకించుట భర్తృశా
 పు తెలియునది.

చినాడే! * అట్లు భూమండలమున మఱి మనుష్యుడగువాఁ డెవఁడు చేయఁగలఁడు.' అని చాలవఱకు బోధించిరి. ఇట్లు మంత్రవృద్ధుడగు నవిద్వేదుడును బెక్కువిధముల బోధించినను, ఆ రావణుడు, ధనలుబ్ధుడు ధనమును విడువలేనట్లు నిన్ను విడువఁబూనఁడయ్యె. సీతా! క్రూరుండగు రావణుడు తానును మంత్రులునుగూడి యట్లు నిశ్చయము చేసికొని యున్నాఁడు కాబట్టి యుద్ధంబున మృతినొందకకాని నిన్ను విడిచివుచ్చ నొల్లకున్నాఁడు. వాని కిట్లు నిశ్చితముగా నున్నబుద్ధి మరణమునొందుటకే సంభవించినదిగాని వేఱుగాదు. వాఁడు తన రాక్షసులందఱును తానును యుద్ధమున నభమునొంది తూలిననే కాని యారక వట్టిభయమువలననే నిన్ను విడిచివుచ్చఁజాలఁడు. అసితేక్షణ! రాముడు తప్పక యుద్ధమున వాఁడిబాణములచే రావణునివధించిని న్నయోధ్యకుఁ డొచ్చొని పోవఁగలఁడు. ఇట్లుని నీనల్లనికన్నుంగన పౌభాగ్యమే చెప్పుచున్నది' అనెను. ఇట్లు సరమ సీతతో చెప్పుచుండఁగా, ఇందులకుపశ్రుతిగా భేరి శంఖధ్వనులతో నెరిసి ఖెరిసి వానరసైన్యముల సింహనాదము భూతిలమును వడంకించుచు వినంబడెను. లంకయందలి రావణుని సైన్యధటులు వానరసైన్యముల యాసింహనాదమునువిని, మనరాజయిన రావణునిదోషములచే మనకు బ్రతుకుమేలు గలుగదు; మరణమే గతియని తేజాబులుదూలి దైన్యంబునఁ జేష్టలు తొట్టిలువారయిరి. ఇది ముప్పది నాలుగవసర్గము.

—♦—

(మాల్వవంతుఁడు రామునకు సీతనొసంగుటయే)
కర్తవ్యమని రావణునకు బోధించుట.)

అప్పుడు శత్రువురాలుల జయించుమహాబాహుండును రఘుకులదీపకుండునగు రాముడు, శంఖధ్వనులును భేరిభాంకారములును తుములమై డిలంగి లంకపయి నెత్తివచ్చెను. అంతి, రాక్షసేశ్వరుడగు రావణుడు ఆధ్వరివిని, కొంతసేపాలోచించి మంత్రులచంకఁ జూడ్కినిగిచ్చెను. అంతి మిక్కుట మయినబలముపెంపున జగమునెల్లఁ బరితపింపఁజేయుక్రాగుఁ డగురాక్షసేశ్వరుఁ డారావణుడు, మంత్రులనందఱును బిలిచి, సభయంతయుఁ బ్రతిధ్వనించునట్లు, వారితో నిందార్తకమగుచనముల 'టూకు రాముడు సముద్రమును దాటుటయు, నతనిపరాక్రమమును, సైన్యసమూహమును జెప్పిరి. అదంతయు వింటిని. యుద్ధంబున బీటులైన పరాక్రమముగలవారయ్యు, రాముని పరాక్రమమును విని, యొకరినొకరు చూచుకొనుచు నిరుత్సాహులగు మీ రుండుటయుం గూడ నెఱుంగుదును' అనెను. అంత రావణునితల్లికిఁ బినతండ్రయు విక్కిలియు బ్రజ్జుండును నగుమాల్వవంతుడను తాక్షుడు, రావణుఁ డాదినమాటలువిని, 'రాజా! పరాజ అన్వీక్షకీ, త్రియి, వార్త,

* ఇట్లు మాతముగముననే యనేక కార్యములు చేసికొన్న రాముడు దేవుడే యభివ్రాము.

దండవీరి యనెడి నాలుగువిద్యలయందుఁ జక్కఁగా శిక్షితుఁడై నీతిశాస్త్రము ననుసరించి నడచుకొనునో యతఁడే దివకాలము రాజ్యమునుబాలించును. అతఁడే శత్రువులనెల్ల నడఁగఁద్రొక్కును. అట్టిరాజు, తనబలము క్షీణించినకాలమున శత్రువులతో సంధిసేసికొనుచు, తనబలము వర్ధిల్లయుండుకాలమున వారిలో విరోధముపెట్టుకొనుచును, నిట్లు కాలముననుసరించి తనపక్షమును వృద్ధిబొందించుచు, సందులకు ఫలముగా మిక్కిలి గొప్పయైశ్వర్యము ననుభవించును. ఒకరాజు, తనశత్రువుబలము కన్నను తనబలము తక్కువయగుచున్న వాఁడయినను, తనశత్రుబలముతో సమానమయిన బలముగలవాఁడయినను, తానట్టి శత్రువుతో సంధి యవశ్యము చేసికొనవలయును. ఆరాజు తనశత్రువుకంటె నధికబలముగలవాఁడగునని, ఆశత్రువు నుపేక్షించియుండక వానితో వైరము పెట్టుకొనవలయును. 'ఇది సరిగాని యిష్టము దీనిని జెప్పనేల'యందువా? రావణా! నీతి శాస్త్రపద్ధతి యిట్లుండటచే బలము క్షీణించుచున్న నీకు బలవంతుఁడగు రామునితో సంధిగావించుట నా కష్టముగానున్నది. దానములేక బలవంతునితో సంధి పొనఁగదు. రామునకును నీకును నెవ్వరికొకకు విరోధముగలిగిన రోయాసీతను నతనికి నిచ్చివేయఁదగును. 'రాముఁడు బలవంతుఁ డెట్లందువా? దేవక్షులు గంధర్వులు మున్నగువార లందఱును నతనికి జయము గలుగవలయునని గోరుచున్నారు. అట్టి దేవబలము గలయారాముఁడు బలవంతుఁడగును గాన యతనితో విరోధము పెట్టుకొనకుము; సంధిగావించ నియ్యకొనుము. 'దేవాదులు రామునిజయముగోరుటకుఁ గారణ మేమందువా? నెవ్వఁడగు బ్రహ్మదేవుఁడు సురలకును అనుగులకును అలంకారముగా ధర్మము అధర్మము అను నెవ్వరి స్మరించివాడు. తాఁబట్టి ధర్మమును అధర్మమును, ఆసురాసురులు అలంబించున ననునది. ఆరెంటిలో రావణా! చక్కని ప్రకృతిగలదేవతలు అలంబించునది ధర్మమని వివరముచున్నదిగా. దుష్టప్రకృతు లయినయమరులును రాక్షసులు నలంబించునది యధర్మము. ఇట్లు దేవాదులు ధర్మపక్ష మవలంబించుటం జేసియు రాముఁడును ధర్మము నాశ్రయించినవాఁడు గావునను దేవత లారాముని పక్షపాతులగుదురుగాన యతఁడు బలవంతుఁడగును. అతఁడు బలవంతుఁడగుటకు మఱియొక కారణమును గలదు. ఎప్పుడు ధర్మము అధర్మమును కీడ్చుచునో, అప్పుడు కృతయుగము జనులయందు నర్పించును. ఎప్పుడు అధర్మము ధర్మమును గ్రిందుపఱచునో యపుడు కలి ప్రసర్పించుచున్నది. 'అందువలన నేను'యందువా? నీవు దిగ్విజయాస్థానము లోకములన్నియుఁ దిరుగునపుడు పరదావరిగ్రహాదులచే గొప్పదియగు ధర్మమును దూలఁగొట్టి యధర్మమును జేపట్టివి. అధర్మప్రసర్తకముగు కలికన్నను ధర్మప్రసర్తకముగు కృతయు బలియైవనది. అధర్మముచే గలి ప్రవేశించియున్న నీకంటె ధర్మమున కృతయు వర్తించురాముఁడు బలవంతుఁడు. జయాదికుఠ హేతు వగుధర్మము ప్రబలముగాఁ గలరాముఁడులైన నునశత్రువులు అపజయదృశ్యుఠ హేతు వగునధర్మము మిక్కిలి గలమహంతు

బలీయులు. 'అయిన నధర్మమును జేపట్టి ధర్మమును దూలగొట్టిరినిగాన దా
నవలంబించి యున్న సురల కది నశించియుండుటచే బల మెక్కడి'దందువా? అయధర్మ
ము నీవు ముందు వెన్నె
జూడక కావించి వృద్ధి బొందించుకొంటివి. కాన య
మనల మొదలంట దిగ మ్రింగుచున్నది; దేవతల కనుకూలమై వారల పక్షమున
వర్ధిల్లుజేయుచున్నది. ఇట్లధర్మము మనలనే నాశముసేయునుగాని దేవతలను
తఱుంగనీయదు. 'నేనుజేసిన యధర్మము దేవతలపక్షమునకు వృద్ధిజేయుట యెట్లు
అందువా? నీవు విషయలోలుడవై, దేవాదులకన్యలను బట్నీలను బట్నీల మొ
లుగా దేనిని తలచినను దానినెల్ల గావించుచుండుటచే అగ్నిహోత్రములవంటి వ
వార్షులకు మిక్కిలియు మనస్తాపము గావించితివి. వారల ప్రభావమో మండుచున్న
యగ్నివంటిది. దానిని జెనకఁ దరముగాదు. అట్లు నీవు మనస్తాపము గావించుటవలన
పూతాత్మలగు నా మహర్షులు ధర్మాభివృద్ధియందే యాసక్తులుగావున, తిపం గావరి
చుచు, అగ్నిహోమాదులయిన శ్రేష్ఠములగు నత్యైయజ్ఞములుగావించుచు, యథాః
ధిగా నగ్నుల హోమమువేల్పుచు, వేదముల గట్టిగా నధ్యయనము సేయుచు, నుండి
దరు. రాక్షసులను గణించక వారిని గ్రిందువలుచుచు నట్లు వేదఘోషముల
నుచ్చరింతురు. అట్లు వారు సేయుటవలన రాక్షసులందఱును గ్రీష్మకాలమున
మేఘములవలె, నలుదిక్కులకు భయపడి పాటిపోవుచున్నారు. అగ్నికల్పమున
ఋషులు వ్రేల్చు నగ్నిహోత్రములనండి వెడలినఘోషము, దశదిశలను న్యా
పించి రాక్షసుల జేజనునను మ్రింగుచున్నది. అత్యై పూజితములందు ఋషులు
దృఢయోచుమనఁ గావించుచున్నట్టి తీవ్రతపస్సలవలన రాక్షసులు మిక్కిలియుఁ
డపించుచున్నారు. ఇట్లు మనయధర్మమువలన ఋషులకుఁ గలిగిన మనస్తాపముచే
మనకే నాశముగలిగి దేవాదులకు బలము వర్ధిల్లుచున్నది. నీవు దేవతలు దాన
వులు యక్షులు మున్నగు వారివలన మరణము లేకుండునట్లు వరమును బడిసి
తివి. ఇప్పుడు బలవంతులును మహాపరాక్రమశాలురునగు మనుష్యులును వా
నరులును భల్లూకములును గొండముచ్చులును వెనుసైన్యములతో సచ్చటికి
వచ్చి గర్జించుచున్నవి. నీకు వీరివలనఁ జావు గలుగనట్లు వరములేదు. కష్టాల
రాకను బట్టియేగాదు. దివ్యాంతరిక్షభావములని నానావిధములుగలవై యొక్కొ
క్కవిధమునను వెక్కువగలతోఁ గూడియున్నవై భయంకరములై యున్న య
త్యైతములను జూచియు సమస్తరాక్షసులకు వినాశము కలుగునని యాహించు
చున్నాను. విరూపములును భయంకరములునగు మేఘములు మిక్కిలి పెనువము
గా గర్జించుచు, లంకయందంతటను కేడినెత్తురులు గురియుచున్నవి. గుట్టములు ము
న్నగువాహనములు రోదనముసేయుచు గన్పిల్లు విడుచుచున్నవి. భవజములన్ని యు
దుమ్ము బ్రుంగి వన్నెమాసి మునుపటివలె బ్రకాశింపకున్నవి. దుష్టములగు నక్క
లును గడ్డలును లంకనుజొచ్చి యెల్ల వృదును భయంకరముగా నటించు గుంపులుగు

పులుగాఁ గూడుచున్నవి. నల్లనిస్త్రీలు ఎదుటనిలిచి తెల్లనిపండ్లు తేటపడ ప్రతికూలపుమాటలాడుచు గృహములందలి వస్తువులను దొంగిలించుచు పకపక నవ్వుచును న్నవ్వుములందుఁ గనుపట్టుచున్నారు. ఇండ్లయందు బలికర్తమునకై గావింపఁబడు హనిస్సులను గుక్కలు వచ్చి తినిపోవుచున్నవి. ఆవులయందు గాడిగలు పుట్టుచున్నవి. పందికొక్కులు ముంగినలతోఁ గూడఁ దిరుగుచున్నవి. పిల్లులు పులులతోఁ జేరి యున్నవి. ఊరఁబండులు కుక్కలతోఁ గూడుచున్నవి. కిన్నరలు రాక్షసులతోను ఉత్పాతజనితులగు మనుష్యులతోను గలసియున్నారు. తెలుపు నొలుపును గలసిన వన్నె పాదములుగల పాపురములు దైవప్రేరితములయి, రాక్షసులకు వినాశము కలుగునని సూచించుచుఁ దిరుగుచున్నవి. ఇండ్లయందు మధురవల్లపములకై పెంపఁబడిన గోగువంకలు, మధురమగా పలుకుటమాని, యిప్పుడు వీచికొచ్చి యని క్రూరముగా కూయిచుచున్నవి. పక్షులును మృగములును పోరాడి యోడిపోయిన వయ్యను మరల కలహమునుగోరి గూపులుగట్టి శత్రువులపయి వేగ పరుగెత్తుచున్నవి. మఱియు సూర్యునింజూచి రోదనముచేయుచున్నవి. భయంకరాకారుఁడును, వికలాంగుఁడును, ముండితుఁడును, పశుపవద్ధుఁడును, కృష్ణపింగళుఁడు నగుమృత్యువు రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ బ్రాతస్సాయంకాలములందుఁ జూచుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నాఁడు. ఇవియు, ఇంకను నిట్టి దుష్టవిధి లైనను లక్షణములును బుట్టుచున్నవి. (ఈరాముని మనుష్యరూపముచాల్చిన నిష్ఠుఁడేవుడని నేను తెలియచున్నాము. సముద్రమునందు మిక్కిలి యద్భుతమైన నేతువునుగట్టినదృఢపాశముఁడగు నీరాముఁడు మనుష్యమాత్రుఁడు గానేరడు. కాఁబట్టి రాక్షసు నారామునితో రావణా! సంధి గావించుము.) కాన యిది తెలిసి తిక్కినకావ్యములను జక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించుకొని యింకమీఁదట నేమిచేయఁదగునో చేయుము' అనెను. కిన్నెములలోనెల్ల నుత్తిమపొగుషుండును బలవంతుఁడు నగు నామాల్యవంతుఁడు ఈమాట నాసభయం దెల్లవారికి వినిపించి, రావణుని యింగితాకారాదుల చక్కఁగా చూచి నతనిమనస్సు తిరుగఁబడదని పరీక్షించి తెలికొని యంతి నుపదేశించుట మాని యూరకుండెను. ఇది ముప్పదియైకవంశము.

—♦—
 —♦—రావణుడు లంకానగరసయమిగామునకై యేర్పాటులుగావించుట.♦—

దుష్టాత్ముఁడగు రావణుడు మృత్యునిశమునం జిక్కి, మాల్యవంతుఁడు హితముగాఁ జెప్పినయప్పలుకు విన నహింపఁడయ్యె, అంత నతఁడు కోర్కెధముబొరింబడి, మొగంబున బొములు ముడిచి, యమ్మాటకు పైఁపఁబాలఁ గ్రుడ్లుగిరిగింద్రిప్పుచు నామాల్యవంతునింజూచి 'సీత శత్రుపక్షము ననుసరించియే, వారికి నుకూలముగా, నేను హితముగాఁదలంతున నడి యభిప్రాయముతో, నహితం బగుపగువనచనమును జెప్పితివి.

అయిన నది హితవుగా నాచెపులకెక్కినదిగాదు. రాముఁ డొకమనుష్యుఁడేకాన కాశీ
చేతనే దుర్బలుఁడు; దీనుఁడుకాన స్వభావముననే బలహీనుఁడు, ఒంటివాఁడు, కొఁతులు
నహాయముగా నాశ్రయించినవాఁడుగాన మంచిబలములును లేవు. తండ్రితఱుమగొట్టఁ
గా వచ్చినవాఁడు గాన రాజ్యమును లేదు. అడవులందుఁ దిరుగుచుండు నిట్టిరాముఁడు
సమర్థుఁడని తలంచుచున్నావే! అందులకు కారణమేమి? నేనో, రాక్షసుల కధీశ్వరుఁడ
ను; దేవతలకును భయంకరుఁడను. సమస్తపరాక్రమములందును నించుకయు తక్కువ
లేక యున్నవాఁడను. ఇట్టిసన్నుఁడకువగాఁ జెప్పితివే! ఎందుచేత? నీసతాతీయులలో
వీరుఁడొకఁడున్నాఁడని ద్వేషముచేతనో, శత్రువులవలని పక్షపాతముచేతనో, లేక
శత్రువులు పోరాహవముచుటచేతనో, నీవు నన్నట్లు పరుషపచనము లాశీతినని
నాకు శంకగలుగుచున్నది. శత్రువుపోరాహము లేనిచో పండితుఁడును శాస్త్ర
తత్త్వముల నెఱింగినవాఁడునగు నెవ్వఁడు ప్రభావయుక్తుఁడును పరిపక్వబుద్ధియునగు
వాని నిట్లు పరుషపచనములాడును! నీవు చెప్పినది యథార్థముగానే యందుఁగాక. అ
యినను నేను తామరగద్దెయలేని లక్ష్మీదేవివలె నున్నసీతను, వనమునుండి బెచ్చి మరల
రామునకు భయపడి యేలయిత్తును? దుర్లభముగువస్తువును గడించి విడుతురా?†
† ఇక రాముఁడు వానరకోటకు పరివేష్టించి నుగ్గీవునిని లక్ష్యునినిగూడి, యిటవచ్చి
నాచే హతుండగుట కొన్నిదినములలోనే నూచుము. ఎవ్వనితో దేవతలువైతి
ము ద్వంద్వయుద్ధమున నిలువఁజాలరో యట్టి రామఁడు రామయుద్ధమున భయ
మేలవడును? అని యంత మిక్కిలి హితపరుఁడగు మారామహుని నిల్లెలవగుపము
గాఁ జెప్పితి నని యనుతావమున, 'రాముఁడే వచ్చి భయపెట్టినను పెట్టిన భయమే
కాదు నన్ను రెండుతుండిములుగా తుండించినను తుండించని. నేనురామునికేక
గు మఱియెంతటి వానికేగాని లొంగను. 'ఇది నీటికి విరుద్ధ' మందువా? అయినను,
ఇది నాకు స్వభావసిద్ధ మైనచోషము. 'అది దోషముని యొప్పికొంటివేసి దిగివివ
వేలదా' యన్నచో స్వభావము సతిక్రమింప నలవిగాదు. వేము తీపు గాదు చు
మీ. రాముఁడు సముద్రమున సేతువుగట్టుటచేతగదా నీకు భయము గలి
గినది. ఆ రవ్వంతసముద్రమున నెట్లో డగ్బాటున వాఁడు సేతువుగట్టినను అదియో

* రామునిపాస్త్రములవలన విధముగఁజేయే ఎఱుసుండి నీతనుబెచ్చి రామునికి భయపడి మఱు
నెందుల కీర్తున? అని వాస్తవార్థము.

† ఇట 'స్వతః వానరకోటకు స్వహస్తము నుత్తరం | పశ్యతైర్విదహోధిస్త్రవం రామునినిహ
తంమయా' అనిమాటను. ఇట్లుచేసినచో రాముఁ డిచ్చటికి వచ్చువా? యనుగా(పైర్విదహోధి) కొన్ని
దినములలో (మయా హేతునా) నన్నుబట్టి (నిహతం) 'హసహింసాగతోర్థ' అని హసభాకువునకు గర్వ
భ్రమగలదాగాన-ఇటవచ్చినట్టివాఁడును వానరకోటచేతఁ బరివృతంబై ముగ్ధినిబుత్తులులతోఁ గూడియొ
ప్పువాఁడునగు రామునిఁ జూడఁగలవని యర్థము.

యాశ్చర్యమా ! అందులకని భయపడవలదు. * వానరనైస్యముతో సముద్రమును దాటివచ్చి యున్న రాముడుమాత్రము, మరల బాగాముతో బోవుట లేదు. ఇది సత్యము. ఇట్లని శపథము సేయుచున్నాను అనెను. ఇట్లు పలుకుచున్న రావణుడు అహంకారమున కుపితుడయి యున్నాడని మాల్యవంతుడు తెలిసికొని తనయువదేశము విఫల మయినందులకు లజ్జ నొంది బదులుమాట యొక్కటియుఁ జెప్పఁడయ్యె. మాల్యవంతుడు యథోచితముగా రావణునకు జయము గలుగవలయునని యాశీర్వదించి సెలవుపుచ్చుకొని తనయింటికి బోయెను. రావణుడంత మంత్రులతోఁగూడి కర్తవ్యమును విచారించి నిశ్చయించి లంకకు ససమానమైన రక్షణమును గావించెను. అతఁడు తూర్పుద్వారమునందు ప్రహస్తునిఁ గాచి యుండి నాజ్ఞాపించె. దక్షిణపువ్వాతీయందు మహావీర్యులయిన మహాదర మహాపార్శ్వల నుండ నానతిచ్చెను. పడమటి గవనియందు మహామాయుడును బహురాక్షసపరివృతుఁడనగు సింద్రజితుని గావలియుండ నియమించెను. అతఁడు పట్టణపు నుత్తరద్వారమున శుకసాంఘల నుండి నియమించి తానును సచ్చటనే యుండునట్లు మంత్రులతోఁజెప్పెను. పట్టణము నడిమిగల్గియున్న మహావీర్యవరాక్రమశాలియగు విరాటాక్షుడను రాక్షసుని అనేక రాక్షససహితముగా నుంచెను. రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు రావణుడు ఇట్లు లంకాపురికి గుప్తికార్యమును నేర్పాటుచేసి మృత్యువోడితుడై తన్నంతినఱకుఁ గృతాన్ధునిగాఁ దలచుకొని యుండెను. అంత నారావణుడు లంకాపురమునకు సమగ్రముగ రక్షణవిధానముఁ జేయ నాజ్ఞాపించి మంత్రులకు సెలవు పొంగఁగా, వారలందఱును సలిపిరి జనగాశీద్వాంబులఁ బూజించి తిరుయిల్లకుఁ బోయిరి. రావణుడును సమస్తసంపదలవెంపు మిక్కిలియు సాంకాశిచున్నయంతఃపురమునకుఁ బోయిపవాడయ్యె. ఇది ముప్పదియొకవ సంఘము.

••••• రాముడు వానరనైస్యమునకు గుప్తివిధానము గావించుట. •••••

ఆరానులక్ష్మణులును వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడును, వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడును, భద్రకాశరాజగు జాంబవంతుఁడును, విభీషణుఁడును, వాలిపుత్రుఁడగు సంగమఁడును, శరభుఁడును, సుషేణుడు నలనిబంధువులును, మైంమఁడును, ద్వివి

* ఇట 'సతు తిర్తార్థమి రామ స్సహవాసం సేయా' ప్రతిజ్ఞానామి శే సత్యం చక్షాప్రతి యాస్మత్' అనిమాటము. వాస్తవార్థము. - రాముడు వానరనైస్యముతోడ (అర్థవంతిర్వా) సముద్రమునదాటి, (శేషప్రతియాస్మత్ ఇతి) ప్రాణములతో నీ మరల సుఖముగాఁబోవును అని, (సత్యం ప్రతిజ్ఞానామి) సత్యముగా శపథము సేయుచున్నాను. (సంసంజేహా) ఇందులకు సంశయములేనని భావము గ్రహింపఁడు.

† గుర్తుచేసఁగా యగరమధ్యమునకుండు చెక్కపానముని తెలియవది.

దుఃడును, గజాఃడును, గవాక్షాఃడును, గుముదుఃడును, నలుఃడును, పనసుఃడును మొ
లగువారు శత్రుదేశమగు లంకాద్వీపముచేరి యందఱునుగూడి 'రావణుడు చాలి
చుచున్న లంకాపురి పూర్వము హనుమంతుఁడు చెప్పినది ఇదిగో కనఁబడుచున్నది
ఈపట్టణమును రాసురులకును డిగులకును గంధర్వలకునయినను జయింపనవిగాడు
ఇందు, రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుడు నెవ్వకును సన్నిహితుఁడై యున్నాఁడు. కా
బట్టి మనకు జయసిద్ధి గలుగుటయే ముఖ్యముగాఁగొని యందులకై వలయుకార
ముల నిర్ణయించుటకై చక్కగా నాలోచనము సేయు'డని యొజించిరి. అట్లు వా
చెప్పుచుండఁగా, రావణునితమ్ముం డగువిభీషణుడు, వారలంజాచి యందఱిని స్ఫుట
ముగాఁ జెలియుటకొఱకు స్వదేశభాషాపదములనుమాని యగ్రామ్యములగు స
స్కృతపదములతో మిక్కిలియ నర్థము గలుగునట్లుగా 'నా మంత్రులయిన య
లుఁడు శరభుఁడు సంపాతి ప్రఘ్నుఁడు అనువారు లంకాపురికిఁబోయి మరలి యి
టికి వచ్చినారు. వారు అందఱును పక్షిరూపములుదాల్చి పగవారిసేం జొచ్చి
యందు నగరరక్షణమునకై చేయఁబడి యున్న యేర్పాటులన్నియుఁ జూచినచ్చియ
న్నారు. రామా ! వారు దురాత్ముఁ డగురావణుడు నగరరక్షణమునకై కావించిన
యేర్పాటునంతయుఁ జెప్పిరి. అదియంతయు నే నున్నదియున్నట్లుగాఁ జెప్పెనను
వినుము. ప్రహస్తుఁడు తన సైన్యముతో తూర్పుద్వారమున నున్నాఁడు. మహావీర్య
శాలు రగు మహాదర మహాపార్శ్వ లిరువురు దక్షిణద్వారమునఁ గావున్నారు.
రావణునికిమారుఁ డగునిర్దశత్రి, అడ్డగత్తులు ఖడ్గములు విండ్లు శూలములు ము
ద్గరములు మొదలయిన యాయుధములు దాల్చిన ప్రధానరాక్షసులు వెక్కిరిం
తోడను నానాయుధపాణు లయినశూరులతోనుం గూడి విడమటిద్వారమున ను
న్నాఁడు. రావణుడు మనస్సున నంతమాత్రమును జలింపక, ఆయుధపాణు లయిన
వెక్కువేలరాక్షసులును వెక్కిరింపు ప్రధానరాక్షసులును గొలువఁ, దానే లంక
యుత్తరద్వారమున నున్నాఁడు. విరూపాక్షుఁడు శూలములును ఖడ్గములును ధను
వులును దాల్చియుండు గొప్ప సైన్యముతోఁగూడి, ప్రధానులగు వెక్కురాక్షసులు
గొలువ మధ్యమగుల్లమున నున్నాఁడు. లంకయందు సీవిధమున సంవిచారము
నొంది యున్నయీయూ సైన్యములను నామంత్రిు లందఱునునూచి మరల కీస్ర
మున నిచ్చటికి వచ్చిరి. గజయోధులు వేవురును, రథికులు పదివేవురును, గుఱ్ఱపు
రాతు లిరువదివేవురును, కాల్వరు పండుకోటియునుగా, నిట్లు పరాక్రమవంతు
లును బలవంతులును యుద్ధమాలండుఁ గ్రూరులును వయిన యీరాక్షసులు రాక్షస
రాజగు రావణున కెప్పుడు నొద్ద సేవ సేయుచు సంతరంగు లయియుండురు. రాజా!
ఈ రాక్షసులలో నొక్కొక్కనిని, పదిలక్షలమంది పరిజనులు ఇప్పుడు యుద్ధము
నకుఁగాను వత్తురు' అనెను. మహాబాహుఁ డగువిభీషణుడు తనకు మంత్రులు
చెప్పిన యీ లంకావృత్తాంతమునంతయు నిట్లు రామావకుఁడెట్టి యతనికి దనమం

శ్రుతై నయా రాక్షసులను జూపెను; అట్లు చూపినపిదప లంకయందలి వృత్తాంతమం
తయు తనమంత్రులచేతనుగూడ రామునకుఁ దెలిపించెను. శ్రీమంతుం డగు
రావణానుజుడు విభీషణుడు తామర లేకులవంటి కన్నుంగవ గలరామునిం జూచి
యరిసికఁ బ్రియము సేయంగోరి 'రామా! మున్ను రావణుడు కుఠేరునితో యు
ద్ధము సేయఁబోయినపుడు, పరులను క్రిందుపఱచు పరాక్రమమునను, యుద్ధ
మున వికారము నొందకుండు వీర్యమునను, ప్రతాపమునను, ధైర్యాతిశయమునను,
దర్శమునను, దురాత్ముఁ డగురావణునకు సమానులయిన రాక్షసు లఱువదిలకుల
మంది యతని వెంట వెడలిపోయిరి. ఇట్లు శత్రుబలమును వర్ణించుచున్నానని నా
వీరుఁడ గోపము సేయనలడు. శత్రుల నిరసించుటకై నీకు సోపమును బుట్టించు
చున్నానుగాని శత్రుబలమును వర్ణించి నిన్ను భయపెట్టఁగఁదూ 'రోషమును బు
ట్టించవల' యన్నచో నీవు వీర్యమున దేవతలను సయితము నిగ్రహించుటకుఁ
జాలినవాఁడవుగదా. నీవును గొప్పసైన్యములచేఁ బరివృత్తుడై యున్నవాఁడవు.
అట్లు రాక్షసులు వన్నియుండుటవలన నీవును నీవానరసైన్యమును రావణుని సేనవలె
నాలుగవయవములుగా విభజించి రావణుని కిలందిపుచ్చుము' అనెను. రావణుని
తమ్ముఁడగు విభీషణుఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగా, రాముడు పగవారి సేనమడంచుటకై
యరిసిగో 'వానరశిలకుఁ డగునీలుఁడు వానరులు వెక్కిరింపఁగూడి లంకతూర్పు
ద్వారముననుండి ప్రవాస్తునితో యుద్ధము సేయును. వాలిపుస్త్రుఁడె యినయందుఁ
డు, గొప్పవానర సైన్యముతోఁగూడి, దక్షిణద్వారముననుండి మహానర్మవ మహోద
కుల నుక్కు మడంచుఁగాక. హనుమంతుఁడు కొలఁది లేని బలాదులగఁ జూచుగాన యిం
ద్రజితుని కితఁడే లగిన ప్రతి. కాఁబట్టి యావా యుకుమారుఁడు వెక్కిరింపు వానరులు
మనోవేషింప వడను! ద్వారమున బలువిడిఁజొచ్చి యుద్ధము సేయుఁగాక. దైత్యదానవ
సమూహములకును మహాత్ములగు ఋషులకుఁ బీడ సేయుటయందే ప్రీతిగలిగి, తుద
బుద్ధియు బ్రహ్మయిచ్చిన వరములముతోఁగూడి ప్రజలకు సంతాపము గలిగించుచు
సమస్తగోకములను గ్రుచ్చుచున్నట్టి రాక్షసరాజగు రావణుని నేనే విధింప నిశ్చ
యించితిని; కాన యారావణుడు సైన్యసమేతుడై యున్మత్తగువును త్రిదర్వాము
ను, కేనును లక్ష్మణుఁడును బలువిడిఁజొచ్చి యుద్ధము సేసెను. అలంఘనఁ డగువాన
రరాజు నుగ్రీవుఁడును, వీర్యశాలియగు శాంబంతుఁడును, రావణానుజుం డగువిభీ
షణుఁడును. వీరు ముగ్గురు రావణుడు నింద్రజిత్తు నున్నయు త్రిరవశ్యమములకు
నుభ్యమనుగు సేనగా నుండురుగాక. వానరులు, ఇప్పించుకొంటు ఇత యుద్ధమునందు
మనుష్యరూపము ధరించియుండిరాదు. యుద్ధమున మన వాని సైన్యమునందు ఈ

* రావణుడు దిగ్విజయమునకుఁ బోయిపట్టణములనున్నను నిష్పట్టణము లధికములని తెలుపు
టకై యప్పట్టణములు గణనకీయుచున్నాఁడని యిటుఁ చెలియనది. ఇప్పుడంతకిన్ను వెక్కిరించని మా
తెనుగుచున్నది.

సంకేత ముండవలయును. అదియేదన-ఈ మనజనములో మనవారు అని తెలియటకు వానరులుగా నుండుటయే మనకు గుఱుతగును. ఇదిగో నేనును, మహాశ్వేదయిన నాతమ్ముడు లక్ష్మణుడును, నాస్నేహితుడగు నీ విభీషణుడును, నతనిష్టత్రులు నలుపురును, మొత్తమున కీ యేకస్వరముమాత్రము మనుష్యాకృతులతో వగవారితో యుద్ధము సేయుదుము' అనెను. మతిమంతుఁ డగురాముఁ డిట్లు కాసిద్ధికోఱకు విభీషణునితో, జెప్పి నువేలాద్రితటము మిక్కిలియు రమణీయముగానుండుటనుజూచి యపుడు వాని నారోహించు తలంపెకాని వేటాకతలంపు లేనివాఁ డయినను. అంత మహాబుద్ధిమంతుఁడును మహాధీరుండు వగురాముఁడు మిక్కిలియు సుఖమై యెంతయు గొప్పది యగువానిపై న్యయు నువేలకటకభూమి నంతయు గ్రమ్మి వెంబడించి, శత్రువును వధింపఁగల్గితి తలంపుగాని లంకలోని నువేలమునకబోయినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదియేడవనిర్ణయము.

—◆—
◆◆◆ శ్రీరాముడు లంకను జూచుటకై నువేలాద్రి నారోహించుట. ◆◆◆

రాముండు, లక్ష్మణుడు వెంబడించగా, నట్లు నువేలపర్వతియు నారోహించువలంబి, ధర్మవిదులును తనయూ దనుక క్తులును, ఆలోచనములఁ జెలిసినవారున కావ్యముల నెఱిగినవారునగు నుగ్రీవుని విభీషణుని జూచి మధురములయు త్రిమవచనముల 'మనమండలము పలువిధము లయినధాతువులు పెక్కువాఁ పిందీ యున్నయీ ఎవ్వతో త్రిమమును నువేలమును దక్కినారోహించి యీరాత్రి యంతయు సిండు వసిందియుండము. మఱియు దురాశ్వేదై, మరణమును బొందుటకై నాభార్య నపహరించి, ధర్మమును దెలియక, ధర్మశాస్త్ర విహిత మై యున్న తనకులాచారమును బాటించక, తనకులయు వెంపును గుణింపక, యుండురాక్షసుఁడగు రావణునక నివాసస్థాన మయినలంకాపురిని జూతము. ఆ రావణుడు శేవలరాక్షససాధారణ మయిన నీచబుద్ధి గలవాఁడుగాన తనకులాదులను జూడక మౌభార్యాపహరణము' డి యీ యతినిందిత కావ్యమును జేసినాడు. రాక్షసాధముఁడగు నారావణుని పేర

“వానరులు కామరూపులగుటచే తమకీర్త్యమువచ్చిన సూచములతో యుద్ధముసేయుగా రాక్షస యను కామరూపులగుటచే తలంచినసూచముగై త్రి యుద్ధముసేయుదురు. కాన యపుడు మనవారు కరులు అని వేణువంతుల నలవిగానుండును. రాక్షసులు వానరరూపము లిక్కువై వచ్చగుటచే గయికారుగాన వానరులందఱును తమవానరరూపములతోనే యుద్ధముసేయువలయును. వానరుఁడుగానుండుటయే చ సవాఁడు అని తెలియుటకుగుఱుతు' అని రాముండు సంకేతముచేయుట తెలియునది. అప్పుడు రాముడ మనుష్యరూపమును దాల్చారాన నీ సిద్ధించుటచే నంతకుమునుపు వానరులు మనుష్యరూపము వాల్చి యుండిరని తెలియుచున్నది. విభీషణుడును మనుష్యరూపసంస్థానములు గలవారగుటచే మనుష్యులుగా గణించఁబడుట తెలియును.

చెప్పినమాత్రనే నాకు మిక్కిలియు రోషముచుట్టుచున్నది. 'అయిన వాని నొక్కనినే చంపుచు మన్నచో' అ యొక్క నీచుని యపరాధమునుబట్టి యొక రాక్షసులనందఱను జంపవలయుట చూపట్టుచున్నది. 'ఒక్కనిదోషమునకు మఱియొక్కనిని జంపనేల' యన్నచో ఒక్కఁడుమాత్రమే నృత్యుపాశముబారిం జిక్కి పాపకార్యముచేయును. అనిచుని యపరాధముచే వానిని సంబంధించినవా రందఱును నాశము నొందుదురు' అనెను. రాముఁడు రావణునిపయి రోషమున నట్లు చెప్పుచు విరతులుగులుకు నెత్తములును నువేలపర్వతము నారాత్రి వసించుటకై యాలోహించెను లక్ష్మణుఁడు ను బరాక్రమంబు నెఱపుటయం దానక్రుడై మిక్కిలి మేలియగువిల్లును బాణములునుగొని, యెంతయు నెచ్చరికమీఱి రామునిపిఱుఁడం బోయెను. అంత సుగ్రీవుఁడు నతనిమంత్రులును విభీషణుఁడును లక్ష్మణుని వెంబడిని కొండ నాలోహించిరి. వాసుమతుఁడును, అంగదుఁడును, నీలుఁడును, మైదుఁడును, ద్వీవిఁడుఁడును, గజఁడును, గవాక్షుఁడును, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, పనసుఁడును, కుముదుఁడును, హనుఁడును, రంభుఁడనెడి యూధవతియు, జాంబవంతుఁడును, సుషేణుఁడును, మహామతియగు ఋషభుఁడును, మహాశేజుఁడును దుర్ముఖుఁడును, శతవలియు మొదలగు వీరును మఱియు నితరులును వాయువేగంబువంటిగతి గలిగి పర్వతములం దెప్పుమును దిగుగుడుచువారు గావున రాముం దెక్కియున్న యాసువేలపర్వతమును వందలకొలదిని నాలోహించిరి. అంత నారామాదులు శీఘ్రకాలముననే 'యా సువేలపర్వతము నలుకడల నాలోహించి, త్రికూటపర్వతపు శిఖరమున నాకాశమున ప్రేలుచున్నట్లున్నలంకాపురమును జూచిరి. వానరీకు లందఱు, రమణీయమై మేలయిన ద్వారములు గలిగి, ప్రాకారముచే మిక్కిలియు నొప్పుచు, రాక్షసులచే నెంతయు నిండియున్నలంకను జూచిరి. ఆప్పుడు నల్లనిరాక్షసులు ప్రాకారపుకోటదులచుట్టు నుండి, కట్టించిన మఱియొక ప్రాకారమునలె వెలయుగా, నవ్వానరోత్తిములు చూచినవారైరి. ఆచ్చట నావానరు లందఱును నారాక్షసులం జూచి యుద్ధంబుసేయ కుతుకేవడుచు రాముఁడు మాచుచుండగా నానావిధములయిన సింహనాదములు నీసిరి. అంత సూర్యుఁడు సుజలైజాయచే నెఱుపువన్నగదిరి యు స్తమించెను. రాత్రియు, గ్రహస్థిచంద్రప్రకాశముచే నెంతయు వెలుంగుచు బొడసూపినది. అంత నానర సేనానాయకుండయిన

* సువేలపర్వతము, లంకయంతటిదవునల యొకపర్వతము. లంకయందుకై దీని రాముఁడెక్కి మరల దిగుట తెలియువది.

1. 4-వకుల 'పూర్ణచంద్రప్రదీప్తాం కృపా సమర్థివర్తనే' అని మూలము. దీనిచే తున్నమ రాదు సువేలలోహమనియు వాఱువాడు ప్రథమంబు యుద్ధారంభ మనియు తెప్పెవరు. 'పూర్ణచంద్రప్రదీపా' అను పాశమును గ్రహించి 'పూర్ణచంద్రునివంటి దీపములుగలది' మనియు నర్థము నేమవచ్చును. నానర సేనయందును వెలుగుదునై యెత్తినదీపము అందవచ్చును. గోరింతురాజులు.

యారాముడు, విభీషణుడు తన్నభినందించి పూజించి, లక్ష్మణునిగూడ వాని యాథవతులు బలసి కొలువఁగా నారాత్రి సువేలవర్వతాగ్రమున సుఖంబుండను ఇది ముప్పదియొనిమిదవసర్గము.

—◆— రాముడు లంకానగరమును జూచుట —◆—

ఏను లయినయావానరో త్రిములు అట్లారాత్రియంతయు నానువేలవర్వక మునందుండి వెండలకడ లంకాయందలి ననములను సుద్యానవనములనుం జూచిరి. మిట్టపల్లములు లేక నమములై (క్రాంత్యుగములును లేక) స్థిగ్ధములై యుండుటచే రమణీయములై వెడలువును నిశీవియును గలిగి కన్నుంగవ నాకర్షించుచున్న యందలి వనములను నుపవనములనుం జూచి యావానకు లాశ్చర్యమునొందిరి. ఆలంకాయందు, సంవెగ చెట్లును, అశోకవృక్షములును, సొన్న చెట్లును, మద్ది చెట్లును, తాటి చెట్లును, నెరసితెరసియుండెను. అందు చీటిచెట్లతోపులు గ్రమ్ముకొనియుండెను. నాగకేసర వృక్షములు ననిసలుగా నానరించి యుండెను. అం దంతటను గిరికతాటిచెట్లును, ఏఱుమద్ది చెట్లును, మంకెన చెట్లును, పూచినయేదాకులయరంటును, బొట్టుగు చెట్లును, కొండగోగు చెట్లును, కలిగొట్టు చెట్లును నెలయుచుండెను. మఱియు నది, కొనలుపూచి తీగలు వెనఁగొని వింతవింతలగు పువ్వులతోఁగూడి యెఱ్ఱనగు మెత్తనిచిగుళ్లును గలిగి వెలుగు పలువిధములగు చారిజాతాది దివ్యవృక్షములచే దేవేంద్రుని యమరావతివలె వన్మె గులుకుచుండెను. మఱియు, నందు నల్లని పచ్చికపట్లచేతను, జవుకుపట్లచేతను, వింతవింతలగువనపం క్తులును విలసిల్లుచుండెను. ఆవనములందు వృక్షములు, మనుష్యులు భూషణములను ధరించునట్లు, నుంచివాననలుగలిగి యంతటను రమణీయములగు పువ్వులును పండ్లును చాల్చియుండినవి, సమస్తముతుధర్మములతోను గూడి మనోహరమై, యంతటను తుమ్మెదలెమ్మెలుచూప, రమణీయమై లంకాయం దున్నయావనము, కుబేరుని చైత్రరథవనమువలెను, దేవేంద్రుని వంశవనముచందమనన, త్రికాశించెను. ఆవానరులు, అన్యవనమునందలి సెలయేటియందు, నీరుకొళ్లును చీకఁగొక్కెరలును, సర్పనముసేయుచుండు నెమిళ్లును, గోయిలలును, సూయిడుచున్న ధ్వనులను వినిరి. ఆలంకలోని వనములందును ఉపవనములందును, ఎప్పుడును దక్కినవఱులు మత్తిలి కేకుచుండును. తుమ్మెదలు గ్రుమ్ముచుండును. కోకిలులు వృక్షనమూహములందు నెరసియుండును. పక్షులకొలఁలధ్వనులును మేటితుమ్మెదల జంజమ్మను పాటలును నలుగడిల వినఁబడుచుండును. గండుతుమ్మెదలు దాని నెప్పుడును గొలుచుచుండును. అందు మందపిచ్చుకల ధ్వనులును దావున కొలంకులందలి టెగ్గురుపిట్టల రవోయును, మొరయుచుండును. ఆవానరులు ఆవనరామణీయకమునకు పులకితగాత్రులై మిక్కిలిసంతోష్యతోడ ఏనులుగాన యెంతమాత్రమును భయములేక కామదావులుగాన యయ్యైపట్టులఁ జొరఁబడుటకుఁ దగినట్లు చిన్న పెద్దదేహములుదాల్చుచు

సంత నావనములను నుపవనములనుం బ్రవేశించిరి. మహాశేష లగునా వానరులు,
 అందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా పువ్వులకావులు గొల్లగొని మూర్ఖముటకు నింపై
 గాలి పాలసెను. మఱికొండలు వానరయూథపతులు, సుగ్రీవుని మూర్ఖునొంది,
 వానరయూథమునుండి బయలువెడలి, మిక్కిలి యార్చులుగలవారిలో మేలులు
 గాన తమసింహనాదములచే పక్షుల నదలించుచును, మృగములను గజములను
 భయపెట్టుచును, ఆలంకసంతయు వడఁగించుచును, మిక్కిలి వేగమునం బోవునుర
 వడికి నిమయదుగులచే భూమిని బీదించుచును, బతాకాశోభిత మగులంకాపురికిఁ
 బోయిరి. అంత వారికాలిల్పొక్కుట్లుచే రేగినదుమ్ము నిమేషమాత్రమున నాకాశ
 మున గ్రమ్మినదయ్యె. లంకావనములనుండునట్టి యెలుంగుబల్లును, సింహములును,
 పండ్లును, ఏనుఁబోతులును, ఏనుఁగులును, జింకలును, వారిభీకరాకారములను
 జూడఁగానే మొదలే భయపడియున్నవి గాన మఱి వారల సింహనాదములచు విన్నం
 తనేమిక్కిలియు బెడరుగొని దళదళలకుఁ బాటిపోయినవి. త్రికూటపర్వతమునఁ బ్ర
 సిద్ధమై యున్న యామధ్యమగిళరము కనుపట్టెను. అది ప్రక్కల నున్న రెండుగిళర
 ములకలను బొడివై, అద్వితీయమై, ఆకాశమునంబుచుండును. అదిచుట్టును పువ్వు
 లచే నావరింపఁబడియుండుటచే బంగారువన్నె (నొప్పువెండివన్నె) గలిగి, నూఱుయోజ
 నములు విశాలమై నిర్మలమై చూచుటకు సౌభాగ్యయుండును. అది మఱియు రమణీ
 యమై పరివేపు దళుకొస్తుచు, వెద్దిదియై పక్షులకేనియుఁ జేరఁజూయు మనస్సునైన
 నెక్కడకమునాకయు చూపట్టుచుండును. ఇంక జను లందులకు నడచిపోలేరుటను
 శిష్యులయునా? రావణుడు వాలించుచున్నలంక యాగిళరమున నూఱుయోజన
 మల నిడుపును ముప్పది యోజనముల వెడలుపును గలిగి యేర్పడియుండెను.
 ఆపట్టణము తెల్లనిమేఘములవలె నొప్పుచున్న యున్నతిపురద్వారములును, బం
 గారుమరుమగు ప్రాకారమును వెండిమయ మగుప్రాకారమును గలిగి, వెలుం
 డుచుండెను. చర్మానంధనమయమును, త్రివిక్రముని వడిమిపడమగు నాకాశము
 మేఘములచేతెం బ్రకాశించునట్లు, ఆలంక ప్రాసాదములచేతెను విమానములచేతెను
 మిక్కిలియు నెన్నగులుకుచుండెను. మఱియు నాపురమునందు మధ్యచతుష్పథము
 నందు నొకప్రాసాదముగలదు. అది వేను స్తంభములచే మిక్కిలియు నలంకృతిమై
 బొడివై క్షలానిగిళరమువలె నాకాశమున వ్యాపించియుండెను. అది రాక్షసేంద్రు
 డగు రావణుని లంకాపురమున కంతయు నొకభూపగమై వెలుంగుచుండెను. నాని
 స్థలప్పుడ సరిగా నూఱుగురు రాక్షసులు గావలిగాచుచుండును. అది మనోహరమై
 ముదిరుషవులును నానావిధ ధాతువులచే చిత్రితమైన క్రీడాపర్వతములును గలిగి
 వెలుంగుచుండెను. అందు కృత్రిమవనములును శోభిలుచుండెను. మఱియు నందు
 పలువిధములయిన పక్షుల కలకలధ్వనులు మ్రోయుచుండెను; నానావిధమృగము
 లును వెలయుచుండెను. ఇట్లు అడవులు పెక్కులుగలిగి యనేక రాక్షసులతోఁగూడి,

యన్నతమై, నమస్తవదార్థములచేనిండి గండరించుచు రావణుని పురమైయొప్పునా
 లంకను లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముడు, చూచువేడ్కచే గాంతి వికసిల్ల, తానును
 వానరులును జూచినవాడయ్యె. వీర్యవంతుడును దేవనవ్యథుడు నగులక్ష్మణుగ
 జూడు రాముడు గొప్పగృహములచే గ్రీక్కిటిసియున్న యాలంకానగరమును
 జూచి యాశ్చర్యమునొందెను. మేలయినవస్తువులచే నిండి, నానావిధ మయినకాపు
 దలనొంది, ప్రాసాదపరిపరలచే నలంకృతమై, గొప్పయంత్రములతోను మేటికాట
 ములతోనుం గూడి యున్నయాలంకానగరమును రాముడు మహాసైన్యనమేళు
 డై చూచినవాడయ్యె. ఇది ముప్పదిలోమిడవసర్గము.

—◆— సుగ్రీవరావణులద్వంద్వయుద్ధము. —◆—

అంత, రాముడు సుగ్రీవునిగూడి వానరయూధపతులు పరివేష్టించిరా,
 రెండుయోజనముల విస్తారముగల ప్రదేశముతోఁగూడిన సువేలపర్వతశిఖరము నా
 కోహించెను. అతఁడు, ఆ సువేలశిఖరమునందే కొంచెముసేపుండి, నశదీశలను జూ
 చుచు, రమణీయమైన త్రికూటపర్వతశిఖరమున విశ్వోక్తచే నిర్మితమై చక్కగా
 నివేశితమై, మణియములగు వనములతో నెలయుచు నున్నలంకాపురమును జూచె
 ను. రాముఁ జాలంకాపురి గోపురశిఖరమునందు దురావదుడైన రాక్షసేశ్వరుడు
 రావణుఁ దుండఁగాఁ జూచెను. ఆరావణుని యరుప్రక్కల రెండుతెల్లని వింజాయ
 లును, పయిని విజయనూచు మగు శ్వేతచ్ఛత్రమును వన్నెగులుకుచుండెను. అతఁడు
 రక్తచందనమును జక్కిఁగాఁ బూసికొని రత్నాభరణములచే నలంకృతుడై యుం
 డెను. అతఁడు నల్లనిమేఘమునలఁ గనుపెట్టుచుండెను; మఱియు బంగారునరిగిపోయి
 లవలువ మొలను గట్టికొనియుండిను. దేవేంద్రునితోడి యుద్ధమున నైరావతి
 గజము కొమ్ములకొనలచే బొడువఁగా నాపొట్లచే గలిగినకాయ లతనిజొమ్మున
 నెమ్మి గులుకుచుండెను. కుందేటినిత్తురువలె మిక్కిలియు నెఱువయిన పయిదుప్పటము
 వైచికొని, యతఁడు, ఆకాశమున నొడయొడి గాలిన మేఘనమూహమునితోలె
 బ్రకాశించుచుండెను. అంత, సుగ్రీవుడు రాక్షసేంద్రుఁ డగురావణునిఁ జూచినంత
 మాత్రనే 'నాస్వామియెదుట నీదురాత్ముడు రాక్షసచారముతో, నెట్లుండెచ్చు
 ను?' అని కోపాతిశయ మురువడింప మనోబలమును దేహబలమును మీఱ, వా
 నరపుంగవులును రాముడును జూచుచుండగానే యావర్వతశిఖరమునుండి రథా
 లునరేచి రావణుడున్నగోపురముపయికి నెగిరెను. సుగ్రీవుడు మనమున నెంత
 మాత్రము భయములేక యారావణుని గొంచెముసేపు చూచుచుండి, యారాక్ష
 సునిఁ దృణీకరించి, పరుషవచనమున సతనితో 'ఓరీ రాక్షసా! నేను రామునితో
 హితుడ; మఱి యాలోకనాథునికి దాసుఁడను. ఆరాజశ్రేష్ఠుని రేఖోబలమున

శ్రీరామచంద్రాచర బ్రహ్మశాస్త్రము.

శ్రీమద్రామాయణము

వచనము

యుద్ధ కాండము.

రెండవ భాగము.

జనరాజసుధీప్రణీతము

మద్రాసు:

అనంతముద్రామంజ్రాలయమునందు

ముద్రితము.

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అండ్ సన్స్ వారిచే బ్రటితము.

1912.

[All Rights Reserved.]

All Rights Reserved.

Copyright 1912—by R. Venkateshwar & Co., Madras.

This book is fully protected by an Indian and Foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate it into any other language and offer it for sale. A substantial copy of the words, ideas or illustrations contained herein constitutes an infringement of a copyright, and notice is hereby given that suit will be filed in every case of infringement.

కాపీరైట్ 1912 వ సం. ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అండ్ కంపెనీవారు కాపీరైట్ దాల్చు. ఈపుస్తకము ఇండియా కాపీరైటుచేతను పరదేశీయపు కాపీరైటుచేతను సురక్షితమైనది. ఎవరుగాని యీపుస్తకమును సంపూర్ణముగాగాని లేక యిదొక భాగమునుగాని తాము పేరుగా ప్రకటించుటకును, మఱియొక భాషయందు తిర్గిచూచేసి క్రయమునకు నిచ్చుటకును, వాక్కు ఇయ్యబడదు. ఇందుఁ గలపదములనుగాని భాషములనుగాని పటములనుగాని ఏమాత్రమైనను కాపీచేసినయెడల అది కాపీరైటును ఉల్లంఘించుటయే యగును. కనుక కాపీరైటును ఏవిధమున నుల్లంఘించిన వారును దావాకు లోబడుదురని నీచిత్రే తెలియనగును.

యుద్ధ కాండము
ద్వితీయ భాగము.

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

యద్ధికాండవిషయసూచిక.

రండవభాగము.

పుట.

రాముడు భయంకరనిమిత్తముల గాంచుట; అంగదుని రాయభారము; రాముడు వానరసైన్యములతో లంకను ముట్టడించుట	1443
వానరరాక్షసుల యుద్ధారంభము	1450
వానరరాక్షసుల ద్వంద్వయుద్ధము	1454
రాత్రియుద్ధము	1456
ఇంద్రజిత్తు నాగపాళముల రామలక్ష్మణులను బంధించుట	1459
సుగ్రీవ విభీషణాదులు నాగపాళబద్ధులగు రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి దుఃఖించుట; ఇంద్రజిత్తు సుగ్రీవాదుల వాసింపుట; విభీషణుడు సుగ్రీవునాశ్వాసించుట; ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులకు శంకపర్చితిని రావణునితో జెప్పట	1461
రావణాజ్ఞచే రాక్షసస్త్రీలు నీతను బుష్పకవిమానమెక్కించి యుద్ధభూమికి దోడ్కొనిపోయి నాగపాళబద్ధులై పడియున్న రామలక్ష్మణులం జూపుట	1465
నీత రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి నానావిధముల బలవించుట	1466
రాముడు కొంతమార్చుకొని లక్ష్మణునిగూర్చి దుఃఖించుట; రాముడు సుగ్రీవుని మరల గిష్కింధకుఁ జొచ్చువట; విభీషణుడు వానరసైన్యముల నిలువరించి మరల రామనొద్దకు వచ్చుట	1469
విభీషణుడు రామలక్ష్మణులనువస్థంజూచి దుఃఖించఁగా సుగ్రీవుఁ డాశ్వాసించుట; గరుత్మంతుఁడు వచ్చి రామలక్ష్మణులకు నాగపాళవిమోచనము గావించుట; వానరులు రామలక్ష్మణులు స్వస్థులగుటం జూచి యానందమున నింహనాచములు గావించుట	1471
రావణునిపంపున ధూమాక్షుఁడు చతురంగబలమహిమఁజై వచ్చి వానరసేనం జూచుట	1476
ధూమాక్షుఁడు హనుమంతునిచే హతంజగుట	1479
రావణుడు వైజయంత్యుని బంపుట; అంగదుడు క్రతనంఘ్రినిసేనను నాశము నేయుట	1481
వైజయంత్యుఁ డంగదునిచే హతంజగుట	1483
అకంపముడు రావణునిపంపున లంకపడమటిచ్చారము నిర్గమించి యెచటవచ్చు హనుమంతుని సేనతో యుద్ధము నేయుట	1485
అకంపముడు హనుమంతునిచే హతంజగుట	1487
ప్రహస్తాడు యుద్ధమునకు వచ్చుట	1490
ప్రహస్తాడు నీలునిచే హతంజగుట	1493
రావణుడు తానే యుద్ధమునఁబోవుట; సుగ్రీవాదులు రావణుచే భంగపడుట; రావణుఁ డమోఘంబగు శక్తిచే లక్ష్మణుని మూర్ఛికుఁ జేయుట; రామ రావణయుద్ధము; రాముడు రావణునికీటుమును భేదించుట	1497

రాముడు రామునిబాగుల వేండ్రమునకు దుఃఖించి కుంభకర్ణుని మేలుకొను నియోగించుట;		
కుంభకర్ణుడు మేలుకొనవచ్చి రాముని సుపాలంభించుట; అందులకు రాముడు కుం		
కుండగుటను జూచి తాను యుద్ధమునకు వెచ్చుట	...	15
రాముడు కుంభకర్ణునివృత్తాంతమడుగుట; విభీషణుడు చెప్పుట	...	15
రాముడు తనయొద్దకు వచ్చిన కుంభకర్ణు ననునయ్యించుచు రామునవలనం గలిగిన యాపదను		
జెప్పి యుద్ధరీతివలయునని ప్రార్థించుట	...	15
కుంభకర్ణుడు 'నేనును విభీషణుడును జెప్పినట్లు, రామునకు నీర నియ్యవై తివి గాన యిట్టికీడు		
గలిగె' నని రాము సుపాలంభించుట; అందులకు రాముడు కోపింపఁగా తా నతని		
యిచ్చచొప్పున శత్రులను జయించుటకు ప్రతిజ్ఞ నేయుట	...	15
మహోదరుడు కుంభకర్ణుని భర్తించుట	...	15
కుంభకర్ణుడు యుద్ధమునకు వెడలుట	...	15
కుంభకర్ణుడు వానరులతో యుద్ధమునేయ నారంభించుట; భయంజనం బరుగెత్తుచున్న వాన		
రుల నంగముడు నిలువరించుట	...	15
వానరవీరులు కుంభకర్ణునతోడఁబ; అంగముడును పరాగయమునొందుట; సుగ్రీవుడు కుంభకర్ణు		
నితో యుద్ధమునేయుట; మూర్ఖుఁడగు సుగ్రీవుని కుంభకర్ణుడు లంకకుఁ గొనిపోవఁ		
గా లంకా రాజుఁడయ్యరి శైవ్యోపచారములచే నతఁడు మూర్ఛదీ, కుంభకర్ణుని		
ముక్కును జెవులను గొట్టి తీసికొని మరల వానరసేనం గలియుట; కుంభకర్ణుడు ము		
క్కునెవుల పోయినందులకు లజ్జితుఁడై కోపమున మరల యుద్ధమునకు వెచ్చుట; రామ		
కుంభకర్ణ యుద్ధము; రామునిచే కుంభకర్ణుడు హనుడగుట	...	15
కుంభకర్ణుడు హనుడగుటమిది రాముడు ప్రలాపించుట	...	15
రామశ్రీపతివై మహోదర మహాపార్శ్వ నరాంజిక నేవారీక శ్రీకీరీతీకాయలు యుద్ధ		
మునకు వెచ్చుట	...	15
హనుమంతుడు నేవారీకనిని, నీలుడు మహోదరునిని జంపుట; హనుమంతుడు శ్రీకీరుని		
గూర్చుట; బుష్పభుడు మహాపార్శ్వని జంపుట	...	15
అఠికాయుడు యుద్ధమునకు వెచ్చుట; విభీషణుడు రామున కఠికాయుఁడవృత్తాంతమును జెప్ప		
ట; అఠికాయుడు వానరయోధులను నిరసించి రాముని చాఁచించి రాగా		
లక్ష్మణుల దెవఁకొని బ్రహ్మస్త్రమున వానినిజంపుట	...	15
రాముం డఠికాయుధాదులనుని, తానుబంపిన పిరులంపణును జచ్చుటంబట్టి రామునిపరాక్		
మనుషు పెచ్చుకొని పగరక్షణమునకు భృశుల నియోగించి ప్రతిముఖమున నంత		
పురమును జొచ్చుట	...	15
ఇంద్రజిత్తు రాము సూరించి యాధిపతిక హోమము గావించి బ్రహ్మస్త్రమున రామలక్ష్మ		
ణులను వానరయోధులను మూర్ఛలంజేయుట	...	15
కాంచుంతుడు చెప్పినచొప్పున హనుమంతుడు హిమవంతము ప్రామున్న యోషధిపర్వతము		
ను జేఁగా నందలి దివ్యవిధికుంభమును ముఁగొన్నమాత్ర రామలక్ష్మజాదులందఱును		
మూర్ఛదీలుట	...	15

పుట.

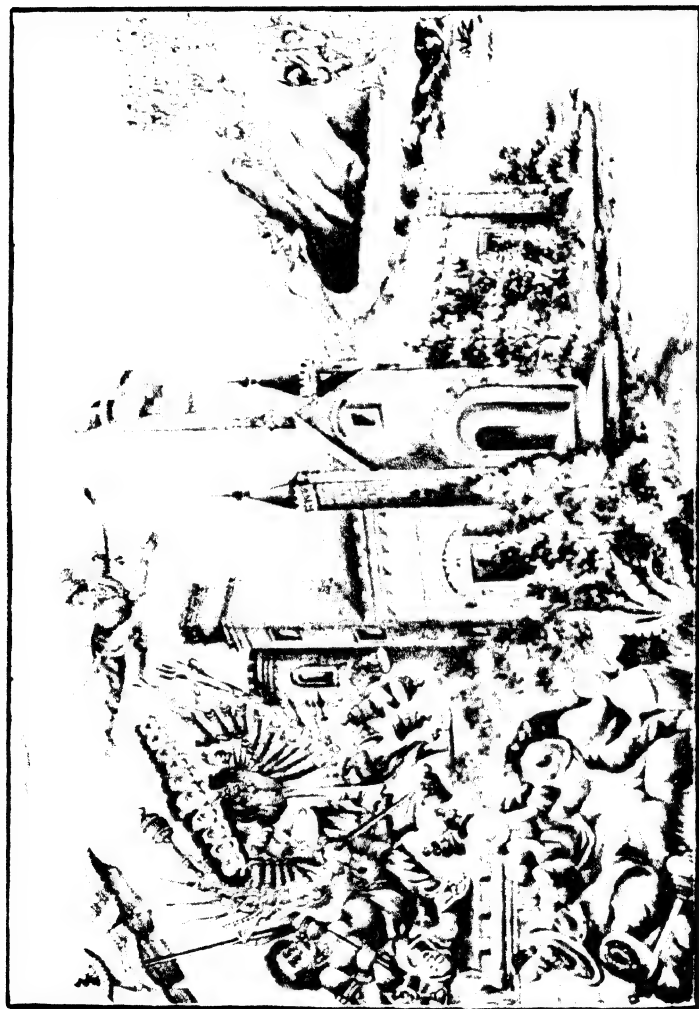
రాత్రి తొలుతమున కుగ్రీవువాణ్ణును వాణరయోధపులు కొలుపులంగొని ప్రాకారముదాటి లంకనుగాల్చుట; రాముడు కోపించి కుంభకర్ణ పుత్రులగు కుంభనికుంభులను యూపా క్ష విరూపాక్షుడులతోఁగూర్చి యుద్ధమునకుఁ బంపుట; వానరరాక్షసుల కుముల యుద్ధము 1587
అంగదుఁ డకంపనుని ప్రజంఘునిని, ద్వివిదుఁడు కోటితాకుని, మైందుఁడు యూపాక్షుని జం పుట; కుగ్రీవుఁడు కుంభుని వధించుట 1592
నికుంభుఁడు హనుమంతునిచే హతుఁడగుట 1598
మకరాక్షుఁడు యుద్ధమునకు వచ్చుట 1599
రాముడు మకరాక్షుని వధించుట 1601
ఇంద్రజిత్తు మరిల నాభిచారిక హోమముచేసి యుద్ధమున రాముల నొప్పించుట; లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తుని దుండగము వైఠక వర్షరాక్షసపక్షార్థము బ్రహ్మప్రసాద బయోగింప నమిగ్గ వేడఁగా రాముఁడు వారిని యింద్రజిత్తును వధించుచుపాయమే చింతించుట. 1603
ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుఁడు చూచుచుండఁగా మామానీరిమి చేదించుట ... 1606
వామంతుఁడు పాపిపోవుచున్నవాడగుట నిలువరించి రాక్షససేనల నులుమాడి సీతావధమును రామునకుఁ జెబుటకై పేరలో నరికపన్నిధికఁ బోవుట; ఇంద్రజిత్తు నికుంభింపయందు హోమ మారంభించుట 1609
ఇంద్రజిత్తు సీతను వధించినాడని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా రాముఁడు దుఃఖించుట; లక్ష్మ ణుఁడు రాముని సూరార్పుట 1611
విభీషణుఁడు రామవాగ్దాసిని యింద్రజిత్తు పార్థము లక్ష్మణునిఁ బంప వేడుట ... 1617
రాముఁడు విభీషణుడవచ్చునని ద్రౌపదియొని యింద్రజిత్తు వధించుటకై లక్ష్మణుని విభీషణ హనుమంగవహంబులరాములతోఁగూడ నికుంభింపఁ బంపుట 1619
లక్ష్మణుఁడు హనుమంతుఁడు మొదలగువారును నికుంభింపవచ్చును కావునా మంబులైన రాక్షస వైద్యులును ధ్వంసముచేయుటనిన, యింద్రజిత్తు హోమవిర్వము ముగియకమునుపే యుద్ధమునకు వడలుట 1622
విభీషణుఁడు లక్ష్మణునకు ఇంద్రజిత్తు హోమస్థానమైన నికుంభింపన్యగ్రోధమాంములొకటి వా నాన్యగ్రోధమును బ్రవేశింపకమునుపే వానిని వధింపనిదనిచెప్పట; ఇంద్రజిత్తు తనమర్త యు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పిండుటకై విభీషణుని పంపించుట; విభీషణుఁ డరికిఁ ప్రత్యుత్తి రనిచ్చుట 1624
లక్ష్మణుఁడు ఇంద్రజిత్తును పరివర్తము పీఠాలాపములాడుచు నొంజీరుల బాగవయోగియుల చే నొప్పించుట 1627
ఇంద్రజిత్తు లక్ష్మణుఁడును బాగవయోగియును నొంజీరుల కివనములు భేదించి మహా యుద్ధము గావించుట 1629
విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుని పరివారమునకుంప వానరసేనులం బ్రోత్సాహముచుట; లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తునొకని ప్రమాణ మొదలగువాని వాని కార్యములను నొప్పుట ... 1632

ప ట ము ల ప ట్టి క .

పుట.

కోటపై రావణుడు వాసరనైశ్యమును జూచుచుండఁగా, సుగ్రీవుడు వానికిరీ టుములను దనకాలితోఁ గూలఁ దన్నుట	1441
అంగద యభారము; అంగదుని పట్టుకొనునట్లు రావణుడు నియోగించుట; అంగదుడు తప్పించుకొనిపోవుట	1449
శాత్రుయుద్ధము; ఇంద్రబిత్తుయొక్క నాగపాశములచే రామలక్ష్మణులు మూర్ఛితులగుట; విభీషణుడు దీపము నెత్తుకొని వెదకుట.	1468
గమత్తెంతుడు రామలక్ష్మణులకిడికు వచ్చుట; రామలక్ష్మణులను బంధించిన చర్యములు వీడి పారిపోవుట	1474
రామలక్ష్మణులు గమత్తెంతునిజూచి నీ వెఁడవని యడుగుట; అతఁడు నున్నేపింతుడని చెప్పుట	1475
రావణాస్త్రతాడితుడై లక్ష్మణుడు మూర్ఛనొందెను; రామరావణయుద్ధము.	1506
లక్ష్మణుడు రావణాస్త్రతాడితుడై మూర్ఛనొందుట; రాముడు, రావణుని రథమును విడిచి నారథసింహపి కిరీటుమును క్రొందఁబడి నేసి లంకకుఁబో యి చచ్చుదుడై మరలరచ్చుని చెప్పుట	1501
రావణునిమాతలు కుంభకర్ణుని నిమరనుండి మెలకొలుపుట ..	1518
కుంభకర్ణుడు సుగ్రీవుని పట్టుకొనుట; సుగ్రీవుడు కుంభకర్ణుని ముక్కునెవుల ను కొఱికివైచుట	1549
కుంభకర్ణుడు దారిలో వాసరులను ద్విగంగుచు యుద్ధమునకుఁ బోవుట; రామ లక్ష్మణులు వాని హస్తపాదములను ఖండించుట	1563
ఇంద్రబిత్తు మాయానీతను వధించుట; హనుమంతుఁ డిదిమాచి దుఃఖితుఁ డగుట	1608
ఇంద్రబిత్తు నికుంభిలయందు హోమముచేయుట; లక్ష్మణుఁ డితనిపై బాణము లను ప్రయోగించుట	1625

144. కొత్త కొలను గురించి బాపట్లమూరు బాపట్లమంగ, బుద్ధవడ

18. 2. 1900

నిన్నువుడు నేను విడిచిపెట్టను ' అనెను. ఆసుగ్రీవుఁ డిట్లుచెప్పి, తటాలున సతనివయ్య కెగరి, చిత్తం బగునతనికిరిటమును బట్టిలాగి నేలంబడఁద్రోసి, తాను గ్రిందికి వ్రాలెను. మరల సతివేగమునఁ దనవయ్యకి వచ్చుచున్నసుగ్రీవునిం జూచి రావణుడు ' ఓహో! నాకనుమఱుఁగున (సుగ్రీవుఁడవై) మంచికఠము గలవాఁడవై యుంటివి. ఇక నాయొద్దకువచ్చితివిగావున నాకంటయెడుట కంతములేనివాఁడవగుదువు' అని ను. రావణుఁ డిట్లుచెప్పి యతిశీఘ్రముగాలేది, యాసుగ్రీవుని జేతులంబట్టి నేలం బడఁద్రోసెను. సుగ్రీవుఁడును చెండువలెఁ డటాలున బయ్యి చెంగలించి తనరెండు చేతులతో నారావణుని బడఁద్రోసెను. వారిరువురును ఒకరినొకరు గట్టిగాఁ గాఁగి టం బట్టుకొనుటచే దేహమంతయుఁ జెమటగాఱ, నంత వాడిగోళ్లం జీటుటచే నవయవములెల్ల నెత్తుటం దోఁగ, ఒకరినొకరు గట్టిగా నిట్టటు గడలనీక పెనఁచుకొనుటచే కదలక మెదలక చేష్టలుడిగియుండి, యంత నొకరినొకరు పట్టువిడువఁగా పూచిన బూరుగుమోదుగులవలె నుండిరి. ఇట్లున్నమహాబలు లగునావానరరాజును రాక్షసరాజును ఒకరినొకరు పిడిగిల్లంబొడిచియు, పిడికిలి నొవ్వఁగా నఱచేతులం జఱచియు, నఱచేతులును గండఁగా మోచేతులంగొట్టియు, నవియు నలఁగఁగా గోళ్లం జీటియు నిట్లు నానావిధంబుల మిక్కిలియు సైఁపరానియట్లు యధముగావిరిరి. వారిరువురును మిక్కిలి యుగ్రమగువేగ మురవడింపఁగా, గోవురవేదినకును చాలసేపు మల్లయుధముగావించి, యొండొరులను మీఁదికిఁ జెప్పుచు, మరలఁ బట్టి లాగుచు, ఒండొరులదేహముల నెఱచి నంచుచు, వెనుకడుగునిడి మరల పయిబడఁ జెఱచుచుచునే గోవురవేదినయొ కిదిలక మెదలక నిలుచుండుచు, ఒండొరులపయి చేనులునైచి పెనఁచుకొని, ఒకరినొకరు దేహముల విగిళాఁగిటం బట్టుకొనియే ప్రాకార ముచుకును పరిభ్రమను సమమంబడిరి. వారిరువురు నట్లుపడియు లాఘవాతిశయమున ఘోరతమును ముట్టకయే పయికినెగిరి యంత మహూర్తముసేపు మిన్నకుండి శ్రమము నెల నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, మఱలఁ దమ్మఁదామే కొఁగిలించుకొని యెగిరి, యుధంబు నకుడలపడి బాహుచాళముల నొండొరులదేహములను గట్టిగా బంధించిరి. వారిద్దఱును, అభినివేశమును అభ్యాసమును బలమునుం గలిగి, గర్వంబున విష్టవీరుచున్న వెద్ద పులులవలెను ఏనుఁగుగున్నలవలెనుం జూపట్టుచు, చతురముగా నొకరినొకరు పట్టుకొనుట కనువయిన మార్గములం దిరుగుచు జెనంగిరి. వారు, ఒకరినొకరు గడిచి, తొమ్మిదితో మోఁది యొండొరులను గట్టిగా నడుముకొని, యొక్కపెట్టి నేలంబడిరి. అంత మరల నొండొరులఁబట్టి పయికెత్తి నేలంబడఁద్రోయుచు నిట్లు నానావిధములయిన యుద్ధప్రకారముల మెలంగిరి. మదపుటేనుఁగులం బోలునాపేగు లిరువురును, జిక్కిఁ గా గరిడిసాడన చేసికవారు గావున యాసాడనబలిమిలనన కట్టఁగఁజములంబోని తమ మేకిబాహువులచే నొండొరుల నురవడిగా నడంచుచున్న వారయ్యును, నలనల నొడఁ రయిరి. వారిట్లు చాలసేపుగాఁ బోరుచుండి యంత నురవడిగా మండలాది నానా

మాన్దంబుల మెలగుచు యుద్ధముగావించిరి. వా రొకరినొకరు గడిసి యొండొగుల
రూపుమార్పుచుం బ్రయత్నపడుచు, ఆహారమునకై యెచ్చరికతో బొందియున్న
పిల్లులవలె మాటిమాటికి నొండొరులలెఱిపిపట్టుటకై యూరక కదలక మెదలక నిల
బడుచు, నడుచునడుచు మండలాదుల సంఘోచుచు నుండిరి. సుగ్రీవుడును రావ
ణుడును యుద్ధమాన్దములం దాఱితేఱినవారు గావున నవ్యము అవసవ్యము మొద
లగు నానావిధములగు మండలములను, వ్యాఘ్రసింహములనలె నిలబడు వైష్ణవము
ననుకూదము మొదలగు స్థానములును, నానావిధములగు గోమూత్రగతిసంటి గమన
ములను, ఉపనర్పణావసర్పణములను, తిర్యగ్గమనములను, సవ్యాపనవ్యవక్రగమన
ములను, తానున్నచోట దప్పించి యెదిరిదెబ్బలను వ్యర్థముగావించు పరిమాక్షము
ను, బదులుదెబ్బచే నెదిరిదెబ్బను పరిహరించునర్జునును, ఎదిరినిలుమండగా వాని
చుట్టును దిగుపరిభావనమును, ఎదుర్కొని వేగదలపడు నిధిద్రవణమును, ఒకయంగ
మును ముడుచుకొని మఱొకటి నిక్కించి వంగి ముడుకమువలె పయికిఁబోవుట
యనునాక్లాపమును, ధైర్యమున నెదిర్చి వట్టి మౌనముగఁబొని నిర్భయముగా నిలిచి
యందుట యనునాస్థానమును, పెడమొగముగాఁబోవుట యనుపరావృత్తియును,
నిలుచున్నట్లే వెనుకకుజగుట యను పరావృత్తియును, ఎదిరిబట్టుకొనఁగోరి యొడ
లు ముడుచుకొని వంగి పయికిఁబోవుట యనునవద్రుతయును, ఎదిరిని గాలం నన్నుట్టకై
మొగమువాంచి యెగురుట యనునవప్లుతయును, ఎదిరిచేతిని బట్టుకొనుటకై నిచే
యిచాచుట యనునవవ్యస్తయును, ఎదిరిపట్టుకొనుటను లేప్పించుకొనుటకై తన
చేతులు చిచ్చుకొనుట యనునవవ్యస్తయును మొదలగు గూర్గముల మెలగుచుండి
రి. అంత నట్లు పోరుచున్నపుడు రావణుడు పోరి చుట్టు దెగ్గురావణులను దోహితు
లైనమామూలమును జూప నారంభించెను. జయశీలుడగు వానరాధిపతి యాసుగ్రీ
వుడు జితశ్రముఁడై మారావణునికిలం వెఱిగి లెడలున నాకాశమున కెగిసెను.
రావణుడు సుగ్రీవుడు మరలవచ్చునని మోసపోయి యచ్చటనే నిలిచియుండినది
త వానినాథుఁ డగుసుగ్రీవుడు, తానే రావణునితో యుద్ధముసేరినాఁ డిన్నకీర్తిని

* రావణుడు సుగ్రీవుని కొడుకులనే సుగ్రీవుడు తిత్తుకొనిపోయెటను నుదించుచున్నది.

† ఇందులకు 'ఆశ్రమావధివాక్య ప్రావ్యసంగ్రామకీర్తిం, నికరపతి మాతౌయోజయిస్వాశ్ర
మేణ గగనమతిహారిం బద్ధునిత్వాత్కిరమాను, ర్హృదివరగమధ్యై రామపార్వ్యంజగమా' అని మా
లము. విశేషార్థము. (పారివధివాక్య) క్షణములో రావణుని హరింపఁదలిన వానరపరివరమునకు నడు
మకుండైవాడు. ఇట్టి పరివరముడగా తానే రావణునియందుఁబోవుటకు రామధర్మము హేమం
భావము. (ప్రావ్యసంగ్రామకీర్తిం) రాముని యుద్ధములన విచ్చిత్కీర్తిం తానే లాగివాన్నాఁడని
భావము. (నికరపతి) రాక్షసనాథుని-రావణునింటివా రిశేషమున్నను వానిపై త్విశేషణింబి వారి
లోనే యుద్ధము చేసినాడనట, (ఆతౌ) యుద్ధమునందు-రావణునితో కపటయుద్ధము నేయువాడు
గాఁడు. పుర్యావధివృత్త యుద్ధమునేయువాడు. (యోజయిత్వాశ్రమేణ) ఇంతివఱును వానిఁ

బొంది, రాక్షసులను నరకుసీమక వారివతియును రావణునే కవటంబునగాక ధర్మ యుద్ధమునఁ దలఁపడి, వానిం జంపఁజాలినవాఁ డయ్యు నది రాముఁడు గయికోన్నకా ర్యముగాన తా నట్లుసీమతో యూరక వానికి శ్రమముమాత్రమువెట్టి, మిక్కిలియు విశాలమయిన యాకాశమును, సూర్యుఁడుబోలె సూర్యునికుమారుఁడే యగుటం జేసి తా నవలీలఁ గడదివచ్చి యుద్ధతిమాలి వానరవీరులసమూహములో తాను కేవల ము సామాన్యుండగు నొకనివలెఁ జూపట్టుచు రావణునితలను దేకవచ్చితినే రా మునియెడుట నట్లు నిలుతు నని యతినిపార్వ్యభాగమును జేరి నిలుచుండెను. సూర్యుకుమారుఁడగు నానుగ్రీవుఁడు, అట్లు అగ్రకార్యమును గావించి, మిక్కిలియు సంతుష్టఁడై రఘుకులరాజునివారుఁడగు రామునకు యుద్ధోత్సాహమును వర్ధిల్లఁ జేయుచు వానరగణపతులు రెన్నఁ బూజించుచుండఁగా వాయువేగమున వానరసే నం జొచ్చినవాఁడయ్యెను. ఇది నలువదియవసంగము.

{ రాముఁడు భయంకరనిమిత్తములం గాంచుట; అంగదుని
 రామదూతము; రాముఁడు వానరసైన్యములతో
 లంచు ముట్టడించుట. }

అది నవుడు, లక్ష్మణగ్రజుఁడగు రాముఁడు, సుగ్రీవునియందు యుద్ధము చేసిన విషాములను జూచి యతనిని బిడ్డఁ గిచ్చుంగలించుకొని 'నీవు నాతో నాలోచింపక యిట్లు గొప్ప సాహసము చేరితివి. రాజులు, మాటోటిపఱచును టుండఁగా, నిట్లుత మాత్రమును సాహసకార్యములు సేయును. వీరా! నీవు సాహసప్రియుడవు. కావుననే, నన్నును, విభీషణుని, ఈ వానరసైన్యమును, గొప్పసంజేహవనమున నిల్పి మిక్కిలి విడిదిదొయిల యీ సాహసకార్యమును జేరితివి. నీవు నాహసమునకుఁ బూరితేరి మాటోటులకు బ్రశుకుట దుర్లభముచుమీ. వీరా! ఇది నిడిమొదలుగా ననునను

పోయియుండి శ్రమముతోఁబూర్తి, మోటును పోయియుండి గ్రీవులవలనరావణుని శ్రమము
 పోయి, నాతో కీర్తిమ భోజము. (నీవును నాకాదు పట్టుకొనిపోయి) తొలి సామ్రాజ్యము
 పగటిం దెలుపుటకై ఆరాతము కనామూలముగ వా. టెను. (అట్లునాన) సూర్యుఁడో తేలియుఁ
 బొందునవేగముగలవాఁడు (రావణునిగను భేది) మే కిహానసమూహము. మను—ఆవంతుతో నియతి
 కేమును. ప్రకటింపక వానరులం దొకానొకరిని ముడిచెనుట, (రామపార్వ్యునిగను) రాముని
 పార్వ్యునిఁ బోయెను. రావణుని కిదిప్పుడు జేయవచ్చిన నేమ రామునియెటుట కల్లు మునునం
 ప్రక్కఁ జూచుండెను. రావణుని శ్రమముమాత్రము గలిగించి మోలించివాఁ డనుటకే రాముఁడు
 తానే రావణుఁడ జంపవలయునన్న ప్రతిజ్ఞ మి చేసి ముగియవలయుటకై రావణుఁడ జంపయే నిచ్చి
 వాఁ డెటు మోదితిము. రాముఁడు మామూలమొగముతో వాడంగఁగానే తాము మాయమ
 బ్రయోగించిపో రామునకుఁ గోపము కలుగునని వచ్చివేసినవాఁడని మోతయెను. గోవిందరాజులు.

ముందు వెనుక విచారించక యిటువంటి సాహసమును జేయుకుమా. ఏలన! మనః బాహుబలమున శత్రువులం దీచమడంచునట్టి నీకు నేడయిన బాహుబలమునక, నాకు నీతతోఁగాని, భరతునితోఁగాని, పిన్నతమ్ముడగు లక్ష్మణునితోఁగాని, శత్రు ఘ్నునితోఁగాని, తుదకు నాదేహముతో నయినఁగాని పనేమి? నీవు దేవేంద్రవరుణులం బోనివాడవు. మహాబలా! ఇంతకుమునుపు నీవు రాకుండఁగా, నాకు నీవరా క్రమము తెలిసియున్నను, వాత్సల్యాతిశయమున నీ కేదేని యపాయముకలుగునో యని శంకించి, యట్లు కలిగినేని, ప్రతిజ్ఞను తీర్చకపోరాడుగాన రావణుని పుత్రబంధుసైన్యసహితముగాఁ జూచి, శరణాగతుని విఫలునిఁ జేయదగదుగాన లంకయుండు విభీషణుని బట్టముగట్టి, కులధర్మము నెడ తెగిపోకుండునట్లు అయోధ్యకుఁబోయి భరతుని రాజ్యమునందు నిలిపి, పిదప దేహము విడిచెదనని యట్లు నామనస్సున నిశ్చయించుకొని యుంటిని' అనెను. రాముఁ డిట్లు చెప్పఁగా సుగ్రీవుండు డతనితో 'రఘుకులవీరా! రామా! నీకు దాస్యము సేయవలసినది నాకు పురుషధర్మమని తెలిసియుండి, నీభార్య నవహరించినదురాత్ముని రావణునిఁజూచి యెట్లు నహింతును? ఇది దానకర్త మేకాని సాహసముకాదు' అనెను. ఇట్లు వీరుండగు సుగ్రీవుండు చెప్పఁగా విని యారాముండు కాంతిలక్ష్మిం దేబరిలుచున్న లక్ష్మణునిఁజూచి 'లక్ష్మణా! మనము చల్లని నీటిపట్టులను మంచిఫలములు గలవనములనుం జేరి, యీసైన్యము నన్యైక్య యూధపతులకు వేటువేసి విభజించి పాలుపుచ్చి గరుడాదిరూపముల నొడ్డులు తీర్చుకొని యుండము. ఘోరమైన యొకభయనిమిత్తియు నిద సంభవించగలదని నాకుఁ జూపట్టుచున్నది. అది లోకమునకంతయు ఊయముసూచించుచున్నది. లోకమునకే కాదు; ఋక్షవానరులందును రాక్షసులందును మేటివీరులగువారికినింగూడ వివాళమును సూచించుచున్నది. వాయువులు బిరుసుగా వీచుచున్నవి. భూమి వడఁకుచున్నది. పర్వతశిఖరము లల్లలాడుచున్నవి. వృక్షములు ద్రెల్లివడుచున్నవి. మేఘములు డేగ మొనలయినవాని యాకారములుగలిగి, కూర్చి వేషములగుచు, బెడిదముగా నుఱుముచు, లోక ఊయసూచకములై కూర్చుముగా నెత్తురు బిందువులతోడి జలము గురియుచున్నవి.

* 'త్వయి కిశ్కేర్నమావన్నే కం కార్యం నీరణూమమ | భరతేన మహాబాహో లక్ష్మణేన యవీరుసా | శత్రుష్మేనచ శత్రుష్ము స్వశరీరేణవాపునః' అని యిందులకు మూలము. విశేషార్థము:—(త్వయికిశ్కేర్నమావన్నే) 'నీవు వానరా! అని పిలుపును బొందఁగా, (మమ నీరయా కంకార్యం) నాకు నీతతో నేమిప్రయోజనము. క్రొత్తగా నీనిన దూడయందలి వాత్సల్యమున మునుపటిదూడను గోరకుండు వర్సలయగు గోవునలై నిత్యావసాయని యగు నీరసుగూడ నాదరింపక యత్యధాక్రయించిన యొకవానరమాత్రునియందు ఆత్మంతాపినిచేకనును వెఱచు రామునివాత్సల్యాతిశయము చెప్పఁబడుచున్నది. (నీరయా) 'అథోవా ఏషలత్తతో యస్మిన్నే' అని ఆర్థశరీరభూతియగు నీరతోఁగూడ నాకు పనిలేదు. (భరతేనయవీరుసా) 'భ్రాతాస్వామూర్తిరాత్మనః' అన్నట్లు తనమూర్తియైన భరతాదులతోను నాకు ప్రయోజనములేదు. (స్వశరీరేణవా) 'అత్తానం నర్వభారకృత్కైరైవ ధన్వైరపి' అన్నట్లు అన్నిటికంటె వెక్కుడుగా రక్షించుకొనవలసినవశరీరముతోఁగాని ప్రయోజనములేదన్నట్లు—గోవిందరాజులు.

సంధ్య, ఎట్టునిచండనమువలెఁ జూపట్టుచు మిక్కిలియు దాహముగానున్నది. ఇదిగో సూర్యమండలమునుండి మంచుచున్న యగ్నిపిండములు పడుచున్నవి. పీనములగు నక్కలు మొదలయినవి దీనవేషములతో దైవ్యసూచకములగు వ్యరములు గలిగి యుండుటచే భయంకరములై గొప్పభయమును బుట్టుట సూచించుచు సూర్యుని కెదురై యుండుచున్నవి. చంద్రుడు, వ్రలయకాలమునందుంబోలె రాత్రికాలము న కాంతిహీనుడై నడుమ నలుపును చివరలందు నెఱుపును గలిగి సంతాపము గలిగించుచున్నాడు. చంద్రునిపరివేషము, బారెఁ దంతయై, భయంకరమై యశుభకరమునై నడుమ మిక్కిలియు నెఱుపుగలిగి ప్రళయకాలమునందుంబోలె చూపట్టుచున్నది. లక్ష్మణా! సూర్యమండలమున చంద్రునియందుంబోలె నల్లనయిన కళంకము చూపట్టుచున్నది. లక్ష్మణా! నక్షత్రము లెప్పటియట్లుగాక మలినములుగా చూపట్టుచున్నవి. ఈ చెప్పిన దుర్నిమిత్తములన్నియు లోకమునకుఁ బ్రళయమునుఁ జెప్పుచున్నట్లున్నవి; చూడుము. కాకులును డేగలును గడ్డలును క్రిందుగా వేదికాస్థానమును జేరుచున్నవి. నక్కలును పెద్దయెలుంగున నశుభధర్మములు గావించుచున్నవి. ఇక మనము నలుగడల వానర సైన్యములు పరివేష్టించఁగా నిపుడే కదలి రావఁగాను పాలించుచుండుటచే నెవ్వరికి నెదిరింపరా కున్నయీలంకాపురికి సరివేగమునఁ బోవుదము* అనెను. ఇట్లు వీరుఁడును మహాబలుఁడు నగులక్ష్మణగ్రజుఁడు రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁజెప్పుచు శీఘ్రమున నా నువేలవర్షతఃశిఖరమునుండి దిగను. ధర్మాత్ముఁ డగునారాముఁ డావిర్వృతమునుండి దిగి పగవారికి నెంతమాత్రమును జెనకరాక వెలయుచున్న * తనవానరబలమును జూచెను. రాముఁ డయ్యైకాలములఁ జేయవలసినదానినెల్ల నెఱింగినవాఁడు గావున దానును సుగ్రీవుఁడును మిక్కిలి గొప్పయున యా వానరవీర సైన్యమును ప్రత్యాపావతించి యుద్ధమునకుఁ గాలనుగుటయు, యుద్ధమున కాజ్ఞాపించెను. అంతఁ బ్రాతఃకాలమున మహాబాహుఁ డగు రాముఁడు విలుదాల్చి, గొప్ప సైన్యము బలసి వచ్చుచుండఁగా, ముందు లంకా పురముంగూర్చి పయనమై పోయెను. అప్పుడు విభీషణుఁడును, సుగ్రీవుఁడును, హనుమంతుఁడును, శాంబవంతుఁడును, నలుఁడును, సుషేణుఁడును (ఘోమ్రుఁడును), నీలుఁడును, లక్ష్మణుఁడును రామునివెంటబడిందిరి. అంత మిక్కిలియు గొప్పదియగు ఋక్ష వానర సైన్యము బహువిశాలమయిన భూమిని గ్రమ్మి రాముని వెంటబడివిపోయినది. ఏనుగులంతటి జీవాములు గలిగి, ఎదిరిని వారింపఁజాలువానరులు వందలకొలదిని వర్షతఃశిఖరములును పెనువృక్షములును బట్టుకొనిపోయిరి. పగవారిపీఠమడంచు నా యన్నదమ్ములు రానులక్ష్మణులు, అట్లు సైన్యసహితముగాఁ బోవుచు దీర్ఘకాలమునకు రావఁగానిపుర ముగులకను జేరిరి. ఆవట్టగాము, పతాకాపంతులచే నలంకృతమై మనోహరమై, మేలయినయొద్దానవనములచే నొప్పుచుండెను. అది, చిత్తమగుకొటయు

* దీనినే కావలంబునకయు పుత్రులెవ్వరను నెఱుకెదని మార్కమగచున్నది.

మిక్కిలి పొడవులైన ప్రాకారమును బహిర్ద్వారములును గలిగియుండుటచే వగవారికి నెంతమాత్రము నెదిరింప నలవిగాకుండెను. ఇట్లు దేవతలకుఁగూడ నెదిరింప శక్తియు గాని యాలంకాపురమును వానరులు రామునిమాటచొప్పునఁ దమతమస్థానములను గడవక ముట్టడించి విడిసిరి. రాముఁడు లక్ష్మణుఁడును దాసును, పర్వతశిఖరమువలె మిక్కిలి పొడవైన లంకయు త్తరద్వారమును, తనబలమును గాఢచుచు ముట్టడించెను. వీరుఁ డగుదశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, లక్ష్మణుఁడు వెంబడించిరాగా, రావణుఁడు పాలించు లంకాపురియందు ఆ రావణుఁ డుండు నుత్తరద్వారమును జేరి యట ముట్టడి గొనియుండెను. రావణుఁ డధిష్ఠించియున్న యాద్వారము భయంకరమై పరుణుఁ డధిష్ఠించియున్న సముద్రమువలె నెలయుచు, ఆయుధధారులును భయంకరరాకారులు నగురాక్షసులచేతఁ జట్టును జక్కఁగా రక్షితంబై యుండుటచే నల్పబలముగల వారికి దిగులుగొలుపుచు దానవులచే రక్షితం బగుపాతాళమువలె నుండెనుగాన, దానిని పదిలముగా ముట్టడించుటకు రాముఁడుదక్క నుజ్జయెవ్వఁడును సమర్థుఁడు గాఁడు. రాముఁ డాద్వారమునందలి కేదీకలవలని రాక్షసయోధు లుండియున్న నానావిధములగు నాయుధసమూహములను జెక్కింటిని గవచములనును జూచెను. వీర్యవంతుఁడును వానరసేనాధిపతియు నగు నీలుఁడు, తూర్పుద్వారమున † మైందెడ్డిని దులతోఁగూడి నిలిచియుండెను. మిక్కిలియు బలవంతుఁ డగునంగదుఁడు ఋషభగ వాక్షులను గడగవయులనునుగూడి దక్షిణద్వారమును ముట్టడించియుండెను. బలవంతుఁడగు హనుమంతుఁడు ప్రమాథిని ప్రభునునిని, మఱియు వీరులయిన యితరవానరులనునుగూడి పడమటిద్వారమును రక్షించుచుండెను. సుగ్రీవుఁడు గరుడునిని వాయుదేవునిని బోలువానర శ్రేష్ఠు లనేకులతోడంగూడి, బలవంతులగు రావణేంద్రజతులతోఁబోరు, రామహనుమంతుల కిద్దఱలో నెవరికి నలసినను వారికి తోడుపడుటకై యుత్తరపశ్చిమద్వారముల నడిమిగుల్తమునఁ దానుండెను. మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిగాంచిన యాధపతులక్రింద ముప్పదియాఱుకోట్ల వానరులు లంకాపురిని ముట్టడించి సుగ్రీవుఁ డున్నయెడ నుండిరి. రామునియాజ్ఞఁజేసి, లక్ష్మణుఁడును భీష్మణుఁడును, ఒక్కొక్క ద్వారమందును ఒక్కొక్కటివానరులను నిలిపిరి. రామునకుఁ బడమట, దావుననే సుగ్రీవుఁడు బాంబవంతునింగూడి, బహుసైన్యపరివృతుఁడై నడిమిగుల్తమున నుండెను. ఆవానరసింహులు కోటలతోఁగూడిన బెట్టులులుంబోలె, పృథ్వీములను పర్వతశిఖరములనుం బట్టుకొని యుట్టుచు, యుద్ధమునకుఁ గాచియుండిరి. ఆవానరు లందఱును, దోఁతలను బయికి నెత్తికొనియుండిరి. లండఱకును గోటలును

* ఇట 'ముట్టడించె' నమటచే సువేలపర్వతమును దిగవెనుకఁ బ్రకటపర్వతశిఖరము నెక్కిననట ఆర్థసిద్ధ మగుచున్నది.

† ఇట ప్రతిద్వారమును పూర్వము నియుక్తులైనవారెకాక యొక్కొక్కఁడఱు యాధపతులును బోవుటను దెప్పటచే వీరందఱును నట్లు రాముచే పూర్వము నియోజింపఁబడుట తెలియవది.

గోళున యోగ్యములు. అందఱును మొగమును కన్నులును గోపవీరమున నెట్టి
 నగుటంజేరి యవయవములు నానావర్ణములుగానుండెను. అందఱును మొగములను
 వంకరగాఁద్రిప్పి రాక్షసులు వెక్కిరించుచుండిరి. వారిలోఁ గొందఱు పదియేనుఁ
 గుల బలముగలవారుగను, కొందఱు మాత్రేనుంగుల బలముగలవారుగను, గొందఱు
 వేయేనుంగుల బలపరాక్రమములుగలవారుగను నుండిరి. మఱి యాసేనయందు వాన
 రోత్తములు గొందఱు, ఓఘసంఖ్యయేనుంగుల బలముగలవారును కొందఱు అందులకు
 నూతీంతలు బలముగలవారును, కొందఱు ఇంతింతయని కొలదియిడరాని బలము
 గలవారలును నుండిరి. ఆలంకార ద్రవ్యవర్ణనైవ్యములు వచ్చి గుంపులుగూడఁగా,
 ఆగుంపు, శరభములు గుంపులుగూడినట్లు భయంకరముగాను, మిడుతలు గుంపులు
 గట్టివచ్చునట్లు ఒక్కొక్కటివచ్చుటచే ఆశ్చర్యముగాను, కోతులనియు గొండముచ్చు
 లనియు నెలుఁగుబంట్లనియు నుండుటచే నానావర్ణములుగలదిగాను నుండెను. లంక
 చుట్టునువచ్చి విడిసియున్న వానరులచే భూమి గప్పబడినట్లును, భూమియందవకా
 శము లేనందున పయిగా విడిచువచ్చుచున్న వానరులచే నాకాశము నిండినట్లును, జా
 పట్టినది. మును పుంచినసైనికులుగాక కోటిఋక్ష వానరులు ప్రతిలంకాద్వారమునం
 దును జేరియుండిరి. మఱియు వేటువానరు లనేకులు, అచ్చటచ్చటివారికిఁ దోడ్పడి
 యుద్ధమునేయుటకై నలుగడల వచ్చియుండిరి. అవానరులచే నాత్రికూటవర్ణత
 మంతయు నలుగడల నావరింపఁబడియుండెను. ఇట్లు ద్వారముల నావరించినదివ,
 మఱియుఁ గోటివానరు లాపట్టణముచుట్టును బరివేష్టించియుండిరి. అట్లు బలవంతుల
 యనవానరులు వృక్షహస్తలయు లంకచుట్టును ముట్టడించి యుండుటవలన నాపట్ట
 ణము వాయువునకై నను జొర పలవిగాకుండెను. ఇట్లు మేఘములవంటిదేహములు
 గలిగి, దేవేంద్రునకుంబోలె పరాక్రమంబు లాప్యవానరు లతిశీఘ్రమునవచ్చి చుట్టు
 ముట్టడింపఁగా రాక్షసు లాశ్చర్యమునొందిరి. అప్పడచ్చట వానరసేనాసమూహము
 లు వచ్చుచుండఁగా నముద్రము కట్టఁద్రొంచుకొని దానిజలములు వచ్చినప్పటియలక
 ల్లోలమువలె మహాధ్వని గలిగినది. ఆమహాధ్వనికి లంకయంతయును ప్రాకారతోర
 ణములతోను, పర్వతవనకావనములతోను మిక్కిలియుఁ జలించినది. రావలక్ష్మణుల
 చేత రక్షితమై సుగ్రీవసహితమై యున్న యావానర సైన్యము నను నైదేవానురులకు
 నమునను నడిరింప నలవిగాకుండెను. రాముఁ డిట్లుతన సైన్యమునంతయు విడియించి, రా
 క్షసులను రావణుని నధించువిషయమై యింకఁ జేయవలసిన కార్యమును జేయఁగోరి,
 మంత్రులతోడ దూతను బంపవలయునని యాలోచనము సేసి, అంగదుఁడే యట్లు పం
 పఁదగినవాఁడని మాటికి నిశ్చయించి సామాద్యుపాయములకుఁ గల యయ్యైశ్వరము
 లనుగలయావున నెఱింగినవాఁడుగావ రాజధర్మమును దలంపుననిలిచి విభీషణుఁ డనుమ
 రింపఁగా వారివుక్తఁడగు సంగధునిం బిలిచి యతనితో 'సామ్యా! నీవు కపివిగావున
 శ్రమముచే లంకాభిప్రకారమునుజాటి భయమువిడిచి రావణునియొద్దకుఁబోయి

నేను జెప్పినట్లుగా " ఓరి ! రాక్షసా ! నీవంపదయంతయు నిండుమించుగాఁ దూరి నది. 'సంపది దూరినను ప్రభుత్వమున్న' దండువా! నీ నియంతృత్వమును పోయినట్టె. 'అరెండు లేకున్నను బ్రతుకునాళ చెడదుగదా' యందువేని యింక చావనున్నాడవు గాన యాయాళయులేదు. 'ఏది లేకపోయినను తెలివియుండు' నన్నచో నీ కదియు నశించినది. నీవు విష్ణువీగి ఋషులకును, దేవతలకును, గంధర్వులకును, అవ్వరసలకును, నాగులకును, యక్షులకును, రాజులకును తెలివిమాలి 'యేయే ద్రోహము గావించితివ్రా దాని కంతయు మూలముగా బ్రహ్మవరదానముచేఁ గలిగియున్న నీకావరమంతయు నివ్వదు నశించినట్టే చుమీ. ఇదివిజము. ఏలన, దంశించునియంత నగునేను, నాభార్య నవహరించినందునఁ గుపితుఁడనై నిన్ను దండనముసేయుటకై పూని లంకాద్వారమునవచ్చియున్నానే! రాక్షసా! * 'ఇట్లు నన్ను దంశించుటచే నీకేమిగలుగు' నందువా! నీవు నాచేహతుఁడవై దానిచే నాపమువీడి దేవతలును మహర్షులును రాజులు తెల్లను బొందుకొకమును బొందఁగలవు. నేనును నిన్నుఁ దగిలెట్లు దండనముచేయుటచే నాపనివృత్తి నొందుదును. కాన త్వరితముగారమ్ము. రాక్షసాధమా! మారీచుని మాయచే నన్ను నతలికిఁ దొలఁగించి యేబలమునూని నీత నవహరించితివ్రా యాబలమంతయు నిపుడు చూపుము. నీవు † నీతను నమర్చించి నన్ను శరణుఁజొరవేసి, వాడి బాణముల నీలోకమునందంతయు రాక్షసుఁ డొక్కఁడును లేకుండునట్లుగాఁ గావించెదను. ధర్మబుద్ధియు రాక్షసనాయకుఁడు నగునీవిధిమఱుఁడు నన్ను శరణుఁజొచ్చినాఁడు. కాన యానుకూల్యసంపత్తి గలయితఁడు అకంటకమయిన లంకాధిపతియు సుత్తరక్షణముననే పొందఁగలఁడు. ఇందులకు సందేహములేదు. నీవ్రా ధర్మశూన్యుడవు, మూఁకులను సహాయులుగా నుంచుకొన్నవాఁడవు, సాపాత్మ్యఁడవు, మనస్సు నశింపఁచుకొననివాఁడవు, ఇట్టిసీకుక్షణమయినను రాజ్యముననుభవించ శక్యముగాదు. రాక్షసా! (నీతను దెచ్చియుచ్చి శరణుఁజొచ్చితివేని విధిమఱునిఁ రాజ్యమునుగి నీప్రాణములను రక్షించెదను) కాదేని ధైర్యమునూని శౌర్యమును గయికొని యుద్ధముచేసినను చేయుము. ‡ నీవు యుద్ధంబున నాబాణములచే మృతుఁడవై దానిచే నాపములు

* 'నాభార్యధర్మవర్జాడు కృత్యాపాపానిమనవా. | సర్వలాస్యస్వరూయాన్విషప్రస్థుకృతితో యథా | రాజాశ్మకానపాపవస్యతనవాహ్నితి కిర్బిషమ్' అన్నట్లు రాజుండయినను ఆపరాధయు రాజును పాపనిష్ఠుడైతిండుట తెలియునది.

† బంగారును దొంగరించినవానికి మరలి యాబంగారము నియ్యక ప్రాయశ్చిత్తమున కధికారములేట్లు, నీతను దొంగిరినరాజునకును నీతను నమర్చించక శరణాగతి కధికారములేదు. రాజుఁడు శరణుఁజొచ్చెనేని విధిమఱునిఁ కొనసరాజ్యము నిచ్చివాని యధిప్రాయము. లేక రాజుఁడు శరణుఁజొచ్చెనేని లంక విధిమఱునిచ్చి రాజునిప్రణామము గావించునని యధిప్రాయము.

‡ యుద్ధము తెనుడియకపోరి మృతికొందుట ధర్మపాపములకును ప్రాయశ్చిత్తముగాన యిట్లు తెప్పఁబడెనని తెలియునది.

నీటి పరిశుద్ధుడగుదువు. అట్లుగాక, నీవు పక్షివై మనోవేగమున మూడుబోకము లకుఁబోయినను, నాకంటిబాధించి, పిదప ప్రాణములతోఁ బోఁజాలవు. నీ కొకహిత మునమాటను జెప్పెదను. ఇక లోకమునం దొక్కరాక్షసునిఁగూడ నుండును గాన నీకు నపరక్రియలు నేయువాఁడుండఁడు. కనుక నిష్కడు, నీకు నీవే యపరక్రియ లను గావించుకొనుము. నీవింకఁ జూడఁబోవునదిలేదు గావున నిష్కడే లంకనంతయుఁ జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము. నీప్రాణములు నాచేతనున్నవి చుమీ ! అనుము" అని చెప్పెను. ఎట్టికార్యము ననాయానముగాఁ జేసి తీర్పురాముఁ డిట్లుచెప్పఁగా తారా పుత్రుఁడగు నాయంగదుఁడు, ఆకాశమునకెగసి, కరచరగాదిమయమైన రూపునొందిన యస్మిహోత్రుండుంబోలెఁ బోయెను. ఆయంగదుఁడు హర్షమునఁ గాంతియొలయు డిసిల్ల, ముహూర్తకాలమున రావణుని భవనముచేరి, యచట మంత్రులతోఁగూ ర్పించియున్న రావణుని నెచ్చరికమొందింపజూచెను. అంత బంగారుబాహుపురులు రంగారు నావానరపుంగవుఁ డంగదుఁడు, ఆరావణునకు సమీపమునవ్రాలి, ముందునున్న యస్మికైవడి వెలుంగుచు నిలుచుండెను. ఆయంగదుఁడు మొదట తనపేరునూ గును దానతెల్పి యంత రావణుఁడును నతనిమంత్రులనును రాముఁడు చెప్పినహిత యచములన్నియు నెక్కువతక్కువ లెంతనూర్తియు లేకుండునట్లుగా " నేను కోసలదేశమునకుఁ బ్రభుఁడును కార్యముల నతిసులభముగాఁజేసి తీర్పువాఁడనగు రామునికి దూతను, వాలికుమారుఁడను, నాచేత అంగదుఁడందు. నన్నునీవు విని యున్నావా? రఘుకులంబునఁబుట్టి కొనల్యోకువు చల్లఁజేయుచుండు రాముఁడు నీతో 'క్రూరా! పట్టణమునుండి వెడలివచ్చి యెదురనిలిచి యుద్ధమునీయుము. శూర యుద్ధపుగమ్ము. నిన్నును నీకొడుకులను దాయాదులను బంధువులను మంత్రులనందఱును జంపువాఁడను నేను. నీవు హతఁడనయినపిదప ముగ్ధోకములును నిస్సయము లైనసుఖముండును. దేవతలకును దానవులకును యక్షులకును గంధర్వులకును ఉరగిలకును రాక్షసులకును పగవాఁడును ఋషులకు బౌధికులకును నిష్పిపుడు వధింపింపుచెప్పెదను. నీవు నన్ను నత్కరించి నీతనునమర్పించి నాయకులంబులవేని, నిన్ను వధించి విభీషణునకు లంకాధిపత్యమును గలిగించెను" అని చెప్ప"మనెను. వానర పుంగవుఁడగు నంగదుఁ డిట్లు పరుషవాక్యము లాడుచుండఁగా రాక్షసగణేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు కోపవిమలఁడయ్యెను. అంత రావణుఁడు కోపమునఁ గన్నెఱ్ఱబాణ మంత్రులనుజూచి 'ఈదుర్బుధిని బట్టికొనుఁడు. చంపుఁడు. చంపుఁడు' అని పలుమాటలు నానఁ జెప్పెను. రావణుఁ డిట్లానతిచ్చినదివిని, ముందుచున్న యస్మినలఁ దేజలిలుచున్న భయంక రాకారులగు రాక్షసులు నలుపురంత నాయంగదునిం బట్టుకొనిరి. అప్పుడు నీరుండగు నాయంగదుఁ డతిధిగఁడుగాన రాక్షసగణములకుఁ దనబలమును జూపుటకై కానే వారిని తన్నుఁ బట్టుకొననిచ్చెను. అంగదుఁడు ఆరాక్షసులను తనరెండుచేతులతోఁ బట్టులనె నిడికించుకొని యపుడు పర్వతాకారమగు ప్రాసాదముపయికి

నెగసెను. ఆరాక్షసులందఱును, రాక్షసేశ్వరుడగు రావణుడు చూచుచుండగానే, ఆయంగదుని వేగమున నాకాశముననుండి విదుర్గుబడి నేలంబడిరి. అంతః బ్రతాపశాలియగు వాలిపుత్రుఁ డంగదుఁడు, పర్వతేశిఖరమువలె మిక్కిలి పొడవై యున్న రావణుని ప్రాసాదపుశిఖరమునుజూచెను. అది, యంగదుని పనఘటమున రావణునికన్నులయెదుటనే, మున్నింద్రునిచే పగుల్పబడిన హిమవంతపుశిఖరముంబోలె, బ్రద్దలువాతెను. ఆయంగదుఁడట్లు ప్రాసాదశిఖరమును భగ్నముసేసి తన పేరందఱకును జక్కగా వినిపించి, మిక్కిలియు ధ్వనిగలుగునట్లు సింహనాదముసేసి, యాకాశమున కెగసెను. అట్లనడు, రాక్షసులకందఱకును దుఃఖముగలిగించుచు, వానరులకెల్లను సంతోషమునుబుట్టించుచు, వానరులనడుమం జొచ్చి రామునిసార్వభౌమమునజేరెను. రావణుడు తనప్రాసాదము నట్లు భగ్నమగుటకు మిక్కిలియుఁ గ్రోధావేశమునొంది, 'వీఁ డొక్కడయ్యైన నానిండుఁలమును నిరిసింది సిద్ధియముగాఁ బోవుచున్నాఁడే. ఇట్టివాడు వెక్కండ్రు నన్ను నాశముసేయఁ బూనగా బ్రదుకుట యెట్లు!' అని తననాశము గలుగుటఁగూర్చి వితర్కించుచు మిక్కిలియు నిట్టూర్పుపుచ్చెను. అంగదుఁడు వచ్చుటఁజూచి యంత మిక్కిలి సంతోషులయి సింహనాదములు సేయుచు వానరులు వెక్కండ్రు పరివేష్టించియుండ, రాముఁడు, పగవాని వధింపఁగోరి యుద్ధమునకై పూసియుండెను. అపు డచ్చట మహావీర్యశాలియు పర్వతేశిఖరాకారాఁడునగు సుషేణుఁడు, కామరూపులగు వానరులు వెక్కండ్రుచే పరివేష్టింపఁబడియుండెను. పగవారి కెదిరింప నలవిగానియాసుషేణుఁడు, సుగ్రీవువాఙ్మచేత, చంద్రుఁడు నక్షత్రరాసులం దిరుగుచుండునట్లు, లంకాద్వారములు నాలుగింటను చుట్టి తిరుగుచుండెను. అట్లు లంకినువిడిసి సముద్రముదాపున వర్తించుచున్న మాతృకాహిణుల యవానినై నైవ్యమునుజూచి, భీరులయిన రాక్షసులుగొండఱు, ఆశ్చర్యమనొందిరి. భీరులుకాని వేఱుకొండఱు భయపడిరి. శూరులగు మఱికొండఱు సమరగోష్ఠి మునఁజేసి హర్షమున జేరిరి. ప్రాకారమునకు నగడ్డకును నడిమిప్రజేశములయి వానరులచే వ్యాప్తమై మిక్కిలముగా వానరులు నిండియుండుటంజేసి యది వాసరిమయమైన మఱియొక ప్రాకారమువలె దీను లగురాక్షసులకుఁ జూపెన్మను. రాక్షసులందఱును భయమున నొడలుమఱిచి హాహాకారములు గావించుచుండిరి. రాక్షసులరాజధానియగు లంకాపురమునందు, మహాభయంకరమైన యట్టికోలాహలము గలిగియుండఁగా, శూరులయిన రాక్షసులు, గొప్పయాయుధములనుధరించి ప్రళయకాలవాయువులుంబోలె గ్రుమ్ముచుండిరి. ఇది నలువదియొకండవసర్గము.

—◆— వానరరాక్షసుల యుద్ధారంభము. —◆—

అంత నపు డారాక్షసులు, రావణునిమందిగమునకుఁ బోయి రాముఁడు వానరులంగూడి, లంకాపురినంతయు ముట్టగించెనని యరసిఁ దెలిసిరి. ఆరావణుఁడు, లం

శాసనమును వానరులు ముట్టడించుటనువిని, మిక్కిలియు క్రుద్ధుడై, శాసనరక్షణము
 శుంకింతలుగాఁ గావించి, ప్రాసాదముపయి నెక్కినను. అంత డిట్లెక్కి, లెక్కింప
 నలవిగానివానర సేనాసమూహములు, యుద్ధమును గోరి లంకయందు నలుగడల
 పుష్కరిములను వనములను కాననముల నావరించి యుండుటను జూచెను. అతఁడు
 భూమినంతయు వానరులు కలించుచున్న గప్పియుండుటనుజూచి 'వీరల నెల్లు నాశము
 సేయవచ్చును' అని చింతినొందెను. ఆరాముడు చట్లు చాలసేపు చింతించి యంత ధై
 ర్యము నవలంబించి, కన్నులారెయు విజీవిగా విచ్చి రామునిని వానరయూథములనుం
 జూచెను. రాముఁడు సంతోషుడై మునుపున్నచోటు విడిచి ప్రాకారము దాటికిఁ
 బోయి లంకయంతటను రాక్షసులచేఁ బరివృతము నురక్షితము యుండుటం గాంచెను.
 రాముఁడు చిత్రిములగు ధర్మపతాకలచే నలంకృతమై యున్న లంకాపురమునుజూచి
 బోవనే మనస్సునందుచుండ సీతను నెలచుకొని 'లేడిపిల్లకుంబోని బెహుండున్నుగ
 నగల యాచిన్నారి, ఆజవరరాజకుమారుని, నీని యిచ్చట రాక్షసులచే వీడినయై, నాని
 మితిము శోకమునం బొక్కుచు నుపవాసములఁ గృతించి భూమియే శయ్యగా కష్టప
 డుచున్నదే' యని దుఃఖించెను. ఆరాముఁడు భర్తాత్మఁడుగాన, రాక్షసులచేఁ బీడింపఁ
 బుచున్న యాసీతను దయమీఱఁ దలంచుకొని రోషమనుమడింపఁగా వానరులను
 క్రమముగా శత్రువధము గావలపుడని యాజ్ఞాపించెను. ఎట్టికార్యమునోని నులువుగాఁ
 కేయసట్టిరాముఁ డిట్లాజ్ఞాపింపఁగా వానరు లొకరినొకరు మచ్చరమున నేను ముం
 డిపోరాడుదు. యుద్ధమునకుఁ గడగిరిసింహవానిములు గావించిరి. వానరోత్తిములు
 'ఈలకును పుష్కరిశిఖరములపై చికాని విడికిల్లం బొడిచికాని నెద్దునూచ గావంతి
 ము' అని మనస్కునఁ దలంపుగొడరి. అట్లుటివానరులు వెద్దవియును పుష్కరిశిఖరము
 లు పుష్కరిశిఖరములను నెత్తికొనియు నానావిధములనున వృక్షములను బొట్టి
 పట్టికొనియు యుద్ధనన్నద్ధులై యుండిరి. అప్పుడు రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు
 మాచుచుండఁగా నా వానరసేనలన్నియు భాగములుభాగములుగా వేటువేటి
 రామునకు సంతోషముగూర్చుటకై లంకాప్రాకారము నెక్కిరి. ఎట్టినిమిగము
 లును బంగాదచాయయుఁ గలిగిన యావానరులు రామునికొఱకు ప్రాణములను
 విడుచుటకై నను నిశ్చయించి పాలపుత్తిములను తాలవృక్షములనును శిలలను
 నాయుధములుగాఁగొని లంకాపురిపంకిం బోయిరి. ఆవానరులు వృక్షములతో
 ను పుష్కరిశిఖరములతోఁ గొట్టియు విడికిల్లం బొడిచియు నాలంక ప్రాకారశిఖ
 రములను ఉద్యానవనములనును బురద్వారములనును కిలించి నలంచి వైవ
 సాగిరి. వానరులు మట్టికుప్పలుపోసియు, పుష్కరిశిఖరములను దృగాకాష్ఠములను వైచి
 యు, తేలజలముల నీటుగులుకుచున్నయగడ్డలను బూడ్చిరి. అంత వానరులు గొం
 టు వేయిమంది వానరులతోను గొండలు కోటివానరులతోను మఱికొండలు నూ
 టుకోట్లవానరులతోనుం గూడి లంకాప్రాకారము నానోహించిరి. గొప్పయేమందు

లరాశేసియాకారములుగల వానరులు బంగారుమయము లయినపురద్వారములను
చీకాపుపజుచుచు, కైలాసశిఖరములవంటి గోపురములను నలందిచ్చె చుచు, నిటునటు
గంతులువైచి పోవుచును వచ్చుచును బొబ్బలిడుచును నా లంకపంకిం బోయిరి
కామయాపులగు వానరులు 'మహాబలవంతుడగు రాముడును లక్ష్మణుడును సర్వో
త్కృష్టులయి యున్నారు. వానరరాజగు సుగ్రీవుడును రామునిసోపున సర్వోత్క
ర్షమున నున్నాడు.' అని లిగ్గఘోషించుచును సింహనాదములు నేయుచును లంకా
ప్రక్కకారముమీదికిఁ బోయిరి. అందు వీరబాహుడును మహాబాహుడును నలుడ
ననెడి యీ వానరయూధపతులు లంకాప్రక్కకారమును ముట్టించుచు విడిసిరి. త
నడుమ దండునకుఁ దగిన వీడుఁబట్టును నిర్మించి సేన నయ్యైపుష్పహములుగా నెలకొ
ల్పిరి. బలవంతుడగు కుముదుఁడు జయశీలురయిన పదికోట్లవానరులచేఁ బరివృ
త్తుడై యీశానకోణమందుండి తూర్పుద్వారము నాక్రమించియుండెను. ప్రభును
డును మహాబాహుడగు పనసుడును వెక్కువానరులంగూడి, యాకుముడుని
సాహాయ్యమునకై పూర్వద్వారముననే యుండిరి. వీరుఁడును బలవంతుఁడునగు
శతవలి, యిరువదికోట్ల వానరులతోఁగూడి యాగ్నేయకోణముననుండి దక్షిణద్వార
ము నావరించి నిలిచెను. బలవంతుఁడును తొరకు తండ్రియునగు సుషేణుడు, అటు
నదికోట్ల వానరులతోడఁ గూడి, నైఋతకోణమందుండి పశ్చిమద్వారము నావరిం
చి నిలిచెను. బలవంతుడగు రాముడు లక్ష్మణసహితుడై యుత్తరద్వారము నావరిం
చియుండెను *వానరరాజగు సుగ్రీవుడును నాయవ్యకోణమందుండి యాయుత్తరద్వార
ము నావరించినిలిచెను. మహాకాయుడై చూచువారికి భయమును బుట్టించుచు
మిక్కిలి వీర్యమున వెలయు గవాక్షుడును గోలాంగూలుడు కోటిగోలాంగూలముల
చేపరివృత్తుడై రామునిసార్వభౌగమున నిలిచెను. పావారిని బీచమడంచు మహావీ
ర్యశాలియును భూస్రుుడు కోటిభల్లూకములనుగూడి రామునిసార్వభౌగమున నుం
డెను. మహావీర్యశాలియు బలవంతుఁడునగువిభీషణుడు, కవచముదొడిగి, గద కేలం దా
ల్చి యుద్ధమున కాయత్తుడై ముఠ్రులంగూడి రామునితోడ నుండెను. గజ
ుడును, గవియుఁడును, గవాక్షుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, నలుప్రక్క
ల వంటెటను జట్టితిరుగుచు వానిని సైన్యమునంతయు రక్షించుచుండిరి. అంత రాక్ష

* సుగ్రీవుడు పూర్వము 'పట్టమేరసురామస్య సుగ్రీవస్సవాహమృవాహా' అనారాధ్యస్య
మే గుర్తే తథా బహుబలాహుః' అని ఉత్తరదిక్కుగాను రామునకును పడమటిద్వారముగాను
హనుమంతునకు నడుమను రామునకు పడమటిను అనగా వాయవ్యకోణముననున్నట్లు చెప్పఁబడియున్నది.
ఇట్ల ఉత్తరద్వారము నావరించియున్నట్లు చెప్పఁబడినది. సుగ్రీవుడు వాయవ్యకోణమునండి
యుత్తరద్వారమును గాచినాడని తెలియుచున్నది. దీనింట్టి తక్కినయూధపతులు సయ్యోకోణముల
నుండి యాచూద్వారములను గాచినారని యూహించఁదగియున్నదిగాన యట్లే వ్యాఖ్యాతపద్యునిని
తెలియునది.

సరాజగు రావణుడు, వానర సేనల సన్నివేశ క్రమము నంతయునుజూచి, మిక్కిలియు
 కోపము పయికోపంగా, తన సమస్త సైన్యములను శీఘ్రముగా సమీప యుద్ధమునకు వె
 డల నాజ్ఞాపించెను. రావణుని నోరనుండి యీయాజ్ఞ వెడలగా విన్నంతనే, రా
 క్షసులందఱును, భయంకరముగు ధ్వనిగలుగునట్లుగా తోడినే సింహనాదములు గావిం
 చిరిరి. అంత రాక్షసులందుఁ బంద్రబింబమువలె శుభ్రమమనముఖములుగలిగి భయంక
 రధ్వను లీనుభేరులను నలుగడల రాక్షసులు సేనాగ్రమునఁ గొంపోవుచు బంగారుకొ
 డపులచే వాయించఁగా బోరుకొన్నవి. మిక్కిలియు భయంకరకారకులగు రాక్షసులు
 లక్షలకొలదిని, ముఖవాయువులఁబూరింపగా శంఖములను మహాధ్వనితో మొరసెను.
 ఆభరణ ప్రభలచే వెలుగుచున్న నల్లని దేహములతో శంఖములు ధరించియున్న యీ
 రాక్షసులు, మెఱపుపలలముతోను గొంగలతోను గూడియున్న మేఘములవలెఁ బ్ర
 కాశించిరి. అంత రావణునిపనుపున, సైనికులు సంతోషులయి, స్రేయకాలమునఁ జెల
 శేగుచున్న మహాసమూద్రప్రవాహములుంబోలె బయలుదేరిరి. అంత వానరసైనికు
 లు, ప్రసిద్ధముగు త్రికూటపర్వతమునందలిచఱియలు నెత్తిములు గుఱులుచు వ్యాపించు
 ప్లు నలుగడల భయంకరముగా సింహనాదము గావించిరి. బలవంతులగు రాక్షసులు
 గావించు సింహనాదములు శంఖదుందుభిధ్వనులతోను ఏనుఁగులఘోకారములతోను,
 గజముల నకిలింతలతోను రథసమీఘాదుములతోను తక్కినరాక్షసుల యాఝల
 తోనుగూడి, భూమ్యాకాశములును సమూద్రమునంతయుఁ బ్రతిధ్వనింపఁగా, వ్యా
 పించిరి. ఈనడుమ మున్ను దేవాసుగులకుంబోలె, రాక్షసులకును వానరుల
 కును భయంకరమయిన యుద్ధ మారంభించినదియ్యె. భయంకరులయిన యీరా
 క్షసులు, తమపరాక్రమముల నుద్గరించుకొనుచు, తలతలమెఱయు గడలచేరిను,
 శక్తులచేరిను, సూలములచేరిను, గొడ్డెండ్రిచేరిను వానరులను ప్రహరించిరి. (మ
 హాభీష్మవంతులగు వానరులును యుద్ధంబున రాక్షసులం బ్రహరించిరి. 'అతిబలవం
 తుడగు రాముడును మహాబలవంతుడగు లక్ష్మణుడును సర్వోత్కర్షణముననున్నా
 డు) రాజ సుగ్రీవుడు సర్వోత్కృష్టఁడై యున్నాడు' అనివెద్దిధ్వని వానర సైన్య
 మునఁ జెలఁగుచుండెను. మహాకాయులగు వానరులు, 'రాజా! జయజయ' అని చేప
 ట్టుచు తమతమశక్తిను వృత్తాంతముల నుద్గరించుచు, నురవడిగా నృత్యం
 బులను బర్వతాగ్రములను వైచియు నోల్లంఘింపఁజేయు పండ్లంగొఱికియు నారాక్ష
 సులను హింసించిరి. భయంకరులగు మఱికోందఱు రాక్షసులు ప్రకారముపైనుం
 డి భింకివాలములచేరిను, ఖడ్గములచేరిను, సూలములచేరిను నేలనున్న వానరుల
 ను తుంపించిరి. క్రింద నేలపను నున్న వానరులును మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధులై మహా
 వేగులుగాన ప్రకారాగ్రమునఱకు పయికి నెగిరి యందున్న రాక్షసులను బడిఁద్రోసిరి.
 అపుడు రాక్షసులకును వానరులకును గలిగిన యాతమయుద్ధము నెత్తురును

మాంశములును మిక్కుటమై తొంపిగొనగా నెందును సాటిలేక ప్రవర్తించినదన్యై.
ఇది నలువదిరెండవస్తోము.

—♦—
—♦— వాచర రాక్షసుల ద్వంద్వయుద్ధము. —♦—

అంత మహాధీరులగు నవ్వానరు లల్లదురులేక యుద్ధమునీయుచుండగా
రాక్షససైనికు లెంతమాత్రము పైఁచక మిక్కిలియు భయంగమగు కోపానేకము
నొందిరి. భయంగింకన్నులును రాక్షసశ్రేష్ఠులునగు నా రాక్షసులు రావణునికి జయ
ముగోరుదు, ౭౦గారు శేఖరములతో నొప్పు గుఱ్ఱములతోను, అగ్నిబావలలలె వె
లుగుచును ధ్వజములతోను, సూర్యబింబమువలె ధగధగమెఱయుచును రథము
లతోను, సుందరములయిన కంచములతోనుం గూడి. నశదిశలును ప్రతిధ్వనియ
నట్లు సింహనాదములునీయుచు, యుద్ధమునకు బయలు వెడలిరి. మిక్కిలి గొప్పదియ
గు వానరసేనయును, జయముగోరి, కామరూపులగు నారాక్షసులసేన వెలుకి నదివేక
మునఁ దలపడెను ఇట్లు రాక్షసులును వానరులును బరిహారులమీదికిఁ గవియుచుండ
గా, ఇందు నడుమ నిరుక్కులవారికిని ద్వంద్వయుద్ధము జరిగెను. మహావేదము
వింత్రజిత్తు వాలికుమారుడగు సంగదురితో ముక్కుంటిలో మృశ్యువువోగునట్లు,
యుద్ధముగావించెను. యుద్ధమున శత్రువులకెప్పుడును సంగింప నలవిగాకుండు విధము
నాచివుడు సంతతి ప్రదంభములతోఁ జూరెను. వాసుమందుడును జాబుమాలిని
రూపురూప సయకట్టెను. రావణునియుండగు విభీషణుడు మిక్కిలియును వెనుగో
పము మీఱ. అతీశక్తివేగుడునున బుద్ధిఘ్నుడను రాక్షసునితోఁ దలపడి యుద్ధముచే
సెను. మహాబలుఁ డగురాక్షసు డెవరూ డనురాక్షసునితోఁ జూరెను. మహావేదము
గు నీలుడు నికుంభునితోఁ దయుద్ధముగావించెను. వాచరరాక్షసు సుగ్రీవుడు. ప్రభు
సుండను రాక్షసునిపైఁ కివిసెను శ్రీమంతుడగు లక్ష్మణుడు విరూపాక్షునితో యుద్ధ
ముగావించెను. దుర్భిక్షుడగు పశ్చి కేశుడును పశ్చి కేశుడును సుప్తఘ్నుడును ముఖ
కోపుడును, రామునితో యుద్ధముగావించిరి. వైద్యనాష్టయము రాక్షసుడు, ముని
నితోను, అశ్వని ప్రభుడనువాడు ద్వంద్వమునితోను, ఇల్లమృగింపురు కివీముఖ్యులు మి
క్కిలి భయంగులగు నీమృద్ధులు రాక్షసులతోఁ దలపడిరి. వీరుచును భయంగుడు
నై యుద్ధమున విగ్రహించ నలవిగాకుండు ప్రతిపముడను రాక్షసుడు యుద్ధమున
దీప్తప్రతాపుడగు పలునితో యుద్ధముగావించెను. బలవంతుడును భక్తపుష్పిడు
నునగు మహాకపి సుపేణుడనువాడు, విమృశ్యునితో యుద్ధముగావించెను. మణి
యు భయంగరాక్షసులగు వానరులు వెక్కొండు. ఇతర రాక్షసులు వెక్కొంతో
నానావిధముల ద్వంద్వయుద్ధము గావించిరి. అపు డచ్చట వీరులై యుండువలను
గెలువఁగోరుచున్న యారాక్షసులకును వానరులకును గగురుబుట్టించుకట్లు సుముల

ముగా యుద్ధము జరిగినది. అయ్యకమున వానరరాక్షసదేవములనుండి, పెండ్లుకలె
వచ్చి కలుగాను, దేహవయవములే కావనచయములుగాను గలవై యవ్వారిగా
రక్షనదులు ప్రవహించినవి. ఇంద్రజిత్తు క్రుద్ధుడై దేవేంద్రుడు వజ్రమునుగొన్నట్లు
తానుగదను తేజాని, పగవారిపై న్యములఁ బటాపంచలు సేయు విరుఁడగునొగడునిఁ
బ్రహరించెను. అంత శ్రీమంతుఁడును మహావేగుఁడునగు నలగఁడుడు కాంచనచిత్రితం
బగు నంగములు గలయా యింద్రజిత్తురథమును సారథితోను గుఱ్ఱములతోనుగూడ
నగ్గుగావించెను. ప్రజంఘుఁడు సంహతిని మూఁడుబాగాములచే నొప్పించెగా, నారెండు
యుద్ధంపు మొనను నినుమద్దిచ్చెట్లువైచి ప్రజాఘుని వధించెను. మహాబలుఁడగు జు
బుమాలి రథగతుడై యుద్ధమునఁ గ్రుద్ధుడై రథముమీఁదనే మెలఁగుచుండుశక్తిం
తేసి హనుమంతుని వక్షస్పలమును భేదించెను. వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు

త్వరితముగాఁ దా నాజుబుమాలిరథముమీఁది కుజీకి యా రాక్షసునిని రథమును
నటచేరిం బడిచెను. భయంఁ గుఁడగు నాప్రతిపనుఁడు గిర్జించుచు నలునిపముకి నడ
తెను. ప్రతిపనుఁడు వాస్తలాపువము గలవాఁడుగావున వాడిబాగాముల నలునిమవయవ
ముల స్రుచ్చగా ఆనలుఁడు నశిశీఘ్రమున వానిఁన్నులంబెడికివైచెను. వానరేశ్వరుఁ
డగు సుగ్రీవుఁడు పైన్యమువారియు స్రుంగునట్లు నోరు నజమకొని వచ్చుచున్న
ప్రభుసుని, ఒకయేఁదాకుల యుడిచెట్లువలె బ్రహరించి చంపిపుచ్చెను. దుష్టకు
డగు నగ్ని కేతుఁడును రిక్త కేతుఁడును సుప్రభుఁడగును యుద్ధకోపుండును రామునిం
బెక్కుబాగాముల గాడినేసెరి. రాముఁడు, అగ్నికావాలనినో నాలుగు వాడిబాగాము
లచే, ఆ నలుగురు రాక్షసుల రెండును ద్రుంచెను. మైందుఁడు యుద్ధమున ప్రజముష్టిని
కిడికిం బాటువలెగా వాడు రథముతోను సశ్వములతోనుగూడ పట్టాభిరుగో
ట్టుగుజవలె నేలంకూలెను. సూర్యుఁడు కింగాములచే నుబ్బును భేదించునట్లు, నికుం
థుఁడు కాలుకరావలె నల్లరిచాచు వాలకుఁడుని యుద్ధమున వాడిబాగాములేసి
నొంచెను. ఆనికుంథుఁడు ముఱుకుచేయిగలవాడు గాన మరల నూఱుబాగాముల నీలు
ని యుద్ధంబుననొప్పించి కేరింపెను. నీలుఁడు యుద్ధమున నిష్ఠుదేవుఁడుమఱోలె, అని
కుంభభిక్షవిక్రమునతోని వానిరావధిలను తెగి నీనిను విక్రమునకును పడుగువకును
నాటియగు గాత్రస్వర్యముగల ద్వివిధుఁడును, రాక్షసులంబెఱును చూచుచుండఁగా యు
ద్ధంబున, అశనిప్రభుఁడనువానిని, పర్వతశిఖరముగొని ప్రహరించెను. అశనిప్రభుఁడు,
పర్వతములచే, తోరుచున్న వానకోర్తిముని ద్వివిధుని, పిడుగులతోని వాడిబాగా
ముల గాడినేసెను. ద్వివిధుఁడు మేనంతయు బాగాములు గాడిగా నొచ్చి మిక్కిలి
యఁ గుసితుడై పాలవృక్షమున నానుకోవిప్రభుని రథముతోను సశ్వములతోనుం
గుడఁ గొట్టివధించెను. విద్యున్వాలి రథముననుండి బుగాచుచే నలంకృతములయిన
బాగాములచే ను కేఱునిఁ బ్రహరించి, మాటిమాటికి సింహనాదములు గావించెను.

అంత వానరోత్తముండగు నుపేణుడు, బంబుమాలి రథంబున నుండుటయు తాను క్రిందనుండుటయుం జూచి పెద్దవర్చితశిఖరమునువేసి వానిరథమును వేగ నుగ్గుగావించెను. రాక్షసుఁ డావిద్యున్నాలి విక్కిలియు లాఘవముగలవాఁడు గావున గదచేతఁగొని శీఘ్రమున రథముననుండి దూకి నేలపయి నిలిచెను. అంత వానరశిఖోమణియగు నుపేణుడు కోపము విక్కిలియుం బయికిన పెద్దతాతి నొకటిఁ గొని విద్యున్నాలిపయి వేగవచ్చెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడగు నుపేణుడు అట్లు పయిని వచ్చుచుండుటంజూచి విద్యున్నాలి గదచే నలనితొమ్మునఁ గొట్టెను. వానరోత్తముండగు నా నుపేణుడు ఆ గదపెట్టును సరకునేయక గొప్పయుద్ధము నలుపుచు విద్యున్నాలి తొమ్ముపయి నాశిలను బడవై చెను. రాక్షసుఁడు విద్యున్నాలి ఆ తాతిదెబ్బ దగిలి తొమ్ముతయు నజ్జగుజ్జకాఁగా, ప్రాణములెడలి నేలంబడెను. ఇట్లు శూరులగు నా వానరులు శూరులయిన యారాక్షసులను దేవతలు దైత్యులనుంట్లే నా ద్వంద్వయుద్ధంబున నలియఁగొట్టిరి. అప్పు డాయుధభూమి తునిసిపడినఖడ్గములును గదలును శక్తులును తోమరములును పట్టినములును గలిగి, విఠిగినరథములును నలుకంబడిన యుద్ధయోగ్యములగు గుట్టములును, హరిములయిన మదిగజములును, గూలిన వానరరాక్షసులును, భగ్గుములై నేలంబడియున్న చక్రములును బండికన్నులును గాడి మోగ్రములును, గలిగి నక్కగుంపులచే నెరసి బెరసి, చూచుటకు భయంకరముగా నుండెను. దేవాసురయుద్ధమునకు నాటియైన యాదోష్టియుద్ధమున వానరులయు రాక్షసులయు మొండెములు నలుదిక్కుల నెగిరి పడుచుండెను. అప్పుడు రాక్షసులు వానరవరులు తమ్ముఁ బట్టి త్రొంచుచుండఁగా, దేవములంతయు నెత్తుటం దొప్ప దోఁగ తమకు బలకరమగు సూర్యాస్తమయము నెదురుసూచుచు, బలవంతముగా వెనుయుద్ధము గావించుచుండిరి. ఇది నలువదిమూఁడవసర్గము.

—♦— రాత్రి యుద్ధము. —♦—

ఆ వానరులును రాక్షసులును అట్లు యుద్ధము సేయుచుండఁగానే యపుడ సూర్యుఁడ స్తమించెను. అంత వానరులకుఁ బ్రాణహానికి యగురాత్రియుఁ బొడవెండి నది. అప్పుడు పరస్పరబద్ధవైరులై భయంకి రాకారులై యొండొరులం గలువఁగోరుచున్న యావానరులకును రాక్షసులకును రాత్రియుద్ధము జరిగెను. భయంకిరమైన యా యుద్ధకారమునందు వానరులు రాక్షసుఁడని వానరుని, రాక్షసుని వానరుఁడని రాక్షసులును, నిట్లు గన్ముడలియక యుద్ధమున నొకరినొకరు గొట్టుకొనిరి. 'చంపుఁ చీల్పుము; ఇటురా; ఏల పునఁగైదవు.' అని యిట్లాయుద్ధకారమునందు విక్కిలి యు తుములమునునమహాధ్వని విసఁబడినది. ఆ నీకటిని నల్లనిమేములుగలిగి బంగాడ కపచములు దొడిగియున్న రాక్షసులు రాత్రులు జ్వలించునట్లు మెఱయుచుండు నోప

ధి వనములతోఁగూడిన ఊటివర్షములవలెఁ జూపట్టుచుండిరి. అనంతముగ నాయం
ధకారమున, రాక్షసులు శ్రోధపరవశులై, మహావీరమున వానరుల భక్షించుచు
యుద్ధభూమిని విహరించుచుండిరి. ఆ వానరులను బెడిదంబగు కోపమునొంది పయి
పెట్టి, తీక్ష్ణములైన తపఃపండ్లచే బంగారు శిరోహామగములుగల గుట్టములను, అగ్ని
జ్వాలలవలెఁ బ్రకాశించుచున్న ధ్వజములను, జీర్చివైదిరి. బలవంతులగువానరులు
శ్రోధమూర్ఛితులై, యేనుంగులను, ఏనంగులవయి మున్నవారిని, పతాకమును ధ్వ
జములును గట్టిన రథములనును, నీర్చివైచి, పండ్లం గొట్టి యిట్లు యుద్ధమున రాక్షస
సైన్యమును నానావిధంబులఁ గలఁదిపుద్గిరి రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నపుడు చక్కఁ
గాఁ గానరాక కొంచెము కివలఁబడుచున్న మేటిరాక్షసులను బెక్కిండ్లను క్రూరపర్వము
లంబోని వాడి బాగాముల నిధిందిరి. అప్పుడు గుట్టపుగొరిజ త్రొక్కుకొనే చాడిపూడియై,
విధచక్రముల తిరుగుకొనే పులికిఁగిరి నేలదుమ్మ యుద్ధము సేయుచున్న వారిచెవు
లను గిన్నులను గ్రవ్వెను. అట్లు చూచువారికి గనుగుబట్టించునట్లు మహాభయంకర
ముగా యుద్ధముజరుగుచుండఁగా ఆ యుద్ధభూమిని మహాభయంకరములయిపరి క్షన
దులు ప్రవహించినవి. అంత భేరిమృదంగములయు, పరావములయు ధ్వనులును, శోభ
నులయు వేగువులయు ద్వనులును, గిరిని యెందును పాటిచేనియట్లు వింతయై వినవచ్చి
నవి. వానరులచేఁ గొట్టవడి కూయిచుచున్న రాక్షసులయు, రాక్షసులచే హింసితులై
యజితులయి వానరులయు ద్వనులు, విక్కిలిభయంకరముగా చెలంగుచుండెను. అ
ప్పు డాయుద్ధభూమియందు రాక్షసుల శక్తిశూలములచేరిన గొడ్డండ్లచేతను హతు
లయి కూరిన వానరవీరులును, వానరులునైన చిన పవ్వరిశోభరములచే హతులయి త్రె
ల్లిన కామరూపులగు రాక్షసులును, కుప్పలుగొనియు, నానావిధములయిన యాయుధ
ములు పువ్వులులు చల్లినట్లు నెరిసియు, మందఱుచే నది తెలియుట కిష్టమై, నెత్తిట్ట
చేసి బురదగొని యుండుటచే ప్రతిరూఢుల ప్రవేశించుట కిశ్యమై యుండెను.
ఫారమై వానరరాక్షసుల ప్రాణముల హరించుచున్న మావాత్రి శిఖిరాత్రియుం
టోలె నను నైప్రాణులకును గడిచిపుచ్చరాక నిరి నెల్లుతెల్ల వాఱునో యనునట్లు భ
యముగలిగించినదయ్యె. అంత నపుడు భయంకరమైన యాయుధకారమున, నారా
క్షసులు బాగావర్షములు గురియించుచు రామునిపయిఁ దిలపడిరి. ఆ రాక్షసులు క్రు
పించు గర్జించుచు రామునిపయి నెడినుచుండఁగా, ఆధ్వని ప్రళయకాలమున మహిం
సపు నై ప్రసముద్రములధ్వనియుంబోలె భయంకరమై వినవచ్చినది. రాముఁ డొ
క్కతెప్పపాటున ఆ రాక్షసులలో నార్కురను అగ్నిజ్వాలలవలె నతితీక్ష్ణములయిన యా
కుగిగాములచే నొప్పించెను. ధర్మింపరాని యమకత్త్రయము, మహాపాపిష్ట్యుఁడును,

* ఇట కాలరాత్రియనఁగా భయభిరాత్రి. రాత్రి స్థిమరభిరాత్రి ముప్రప్రణీధయా
ల అయిన్నది. ఈ సుతర కాలరాత్రికై నది గణనాయిత అట్లు శక్తియుగానియని
నియునది.

మహాకరుడును, మహాకాయుడగు నశ్రద్ధాష్ట్రుడును, దానానిచే నుత్తరద్వాపిను
 గాన నియుక్తులయిన యాకుఁ సాంబు లిరువురును, జ్ఞు మున్ను చెప్పబడిన యీరా
 తురు లారురును, రాముడు మర్తములందెల్ల బాణసమాహములఁ జొప్పించి నొప్పిం
 పఁగా, నంత యుద్ధమునందఁ జొలఁగి కొంతయాయుస్సును దక్కించుకొన్న వారయిరి.
 మహాబలుడగురాముడు అంధకారిమున బంగారుచే నందంద చిత్రితమలయి యగ్ని
 జ్వాలలలె నెలుంగు బాణములను బరిపి దిక్కులను విదిక్కులను వెలుతురు గలుగఁజే
 సెను. (ఆ యుద్ధముండలము రామనామాంకితము లయిన బాణములచే వ్యావృత్తమ
 య్యెను) భయంకరాకాసులగు రాక్షసులు మఱియు నెవ్వరెవ్వరు రామునెదుర్కొని
 నిలిచినో వారిందఱును నన్నియందు బడమిడుకలలె నాశమనొందిరి. బంగారుపిం
 జలు గలబాణములు నేలకొలఁచి ప్రయోగించఁబడుచుండవలసన, ఆరాత్రి, మిడుగు
 ఋబుగుప్రలంఘనఁగూడిన శరత్కాలపురాత్రినలె విలసిల్లుచుండెను. ఇంతకే యారా
 త్రి భయంకరముగానుండెను. ఇపుడో రాక్షసులును వానరులును తేయుచున్న సింహ
 నాదములచే నది మఱింత భయంకరమయ్యెను. ఆగొప్పధ్వని పయిబయినెల్ల యంత
 టను వ్యాపించఁగా జెక్కఁగపాలు నెరిసియున్న శ్రీకూటపర్వతము ప్రతిధ్వనులు
 కీయుచు బదులు మాటలాడినట్లు చూపట్టినది. మహాకాయులై చీకటినలె నల్లని
 చాయకొలఁకుచుండు కొండముచ్చులు, రాక్షసుల రెండుచేతుల నిజీయంబుకొని
 భక్షింపసాగిరి. అంగదుడు యుద్ధమునం దనకు ప్రళయగు నింద్రజిత్తును పధింపఁ
 బూని వేగమ వానిని బ్రహరించి, వానిసాంధిని గుఱ్ఱములనుంఁగూడఁ గొట్టిచంపెను.
 అప్పుడట్లు మహాదానవముగాను భయంకరముగా యుద్ధము జరుగుచుండఁగానే,
 మహాకాయుడగు నింద్రజిత్తు మాత్రము అంగదుచే గుఱ్ఱములను సారథియు
 జచ్చినందున, రథమునువిడిచి యచ్చటనే యంతఃకావమునొందెను. అంగదుడు పొగ
 ద్దకుం దగినట్లు గావించినయాకాంక్షయునకు దేవతలురు ఋషులు నందఱును. ఆ
 రామలక్ష్మణు లిరువురును, శత్రువులు నేరిరి. నమస్త భూతములకును యుద్ధమున
 నింద్రజిత్తు ప్రభావము వెలియును. (వాఁడప్పశువృక్ష సర్వహితములకును యుద్ధ
 మున జయుఁడ నగుచుండును.) కావున వారట్టిమహాధీరుఁలగుడ నంగదునిచే
 ధర్మింపఁబడుటఁజూచి సంతోషింపఁజరి. అంతె సుగ్రీవుడును, విభీషణుడును, వాన
 రులును, పగవాఁడగు నింద్రజిత్తు ధర్మింపఁబడుటనుజూచి మిక్కిలియు సంతోషులై
 యంగదుని 'బాగు బాగు'ని బిగ్గఁ గొనియాడిరి. అప్పుడు ఇంద్రజిత్తు, అట్లు భయం
 కరపరాక్రమం దగునంగదుచే యుద్ధంబున బరాజితుడై మిక్కిలియు దానా
 మయినకోపము నలలించెను. ఈ నడుమ రాముడు వానరులంజూచి 'మీంద
 ఱును వానరరాజుగు సుగ్రీవునితోఁగూడ నచ్చరకతో నుండుడు. ఆ యింద్రజిత్తు
 బ్రహ్మవలన పరమునొంది ముల్లోకములును మిక్కిలియు బాధించుచున్నాడు. ఇప్పు
 డు వీనికి నృత్యవ్ర సమీపించుటవలన వీనిని రూపుమాపవలయునను మీకార్యము

పొందుటకై వచ్చినాడు. ఇప్పుడుమాత్రము మీరు నాకుగా సోర్పియుండవలయును. మీరేమి తుండుదుకు పడవలదు' అనెను. పాపాత్ముడై యుద్ధమునందు గడిదేతీయున్న యాయుధ్రజిత్తు అంతర్ధానవిద్యచే నదృశ్యుడై, పిడుగులవంటి మిక్కిలి వాడిబాణములను బ్రయోగించెను. ఆ రాక్షసుఁ డింద్రజిత్తు, యుద్ధంబునఁ గ్రుద్ధుడై, రాయునిని లక్ష్మణుని సర్వరూపములయివబెడింపు బాణములును సమస్తావయవములందును గాఢనేసి నొప్పించెను. అపుడు, ఆ యుధ్రజిత్తు కపటయుద్ధము నేయవాడై మాయ నవలంబించి సమస్తభూతిములకును నదృశ్యుడై యుద్ధంబున రఘుకుశోద్భవులగు రామలక్ష్మణులను మోహము నొందించుచు, ఆయన్నదమ్ములఁ బాణములచే బంధించెను. అట్లు క్రుద్ధుడై యాయుధ్రజిత్తు సర్వచురుములకు బాణములచే తెటాటునఁ గాఢనేసి బంధింపఁగాఁ బురుషసింహములయిన యాసీరులు రామలక్ష్మణు లిరువురను పరవశులపట నపుడు వానరులు చూచిరి. రాక్షసరాజగు రావణుని పుత్రుండగు నాయుధ్రజిత్తు, స్వప్తముగాఁ దా నెదుటఁ గలిచి రామలక్ష్మణుల బాధింప నశక్తుఁడను మిక్కిలి బుద్ధిమంతుఁడు గావున మాయయ బ్రయోగించుటకుఁ దొడంగి యారాజకుమారులను బంధించినవాడయ్యెను. ఇవ నలువది నాలుకవెనకము.

◆◆◆ ఇంద్రజిత్తు నాగపాళముల రామలక్ష్మణులను బంధించుట. ◆◆◆

ప్రతాపవంతుఁడును మహాబలుండు నగు రాజపుత్రుఁడు రాయుడు, ఆ యుధ్రజిత్తున్న చోటును దెలియఁగోరి వానరియూహములను పదులది నాజ్ఞాపించెను. ఆవంశిపుఁడు రాయుడు, ను పేజువరికొడుకులిద్దఁగిరి. వాని శ్రేష్ఠుండగు నీలుని, వారి పుత్రుండంగదునిని, బలవంతుండగు శిరభునిని, విజయిని, జాంబవంతుని, మహాబలశాలియగురానుప్రథుని, ఋషభుని, ఋషభస్థంధుని, కల్లే నదుగునది నింద్రజిత్తున్న చోటు దెలిసి రా నాజ్ఞాపించెను. ఆ వానరులందఱును మిక్కిలియు సంస్కృతులై బెట్టివములగు పృతములనుగొని, దశదిశలందును నింద్రజిత్తును వెదురుటకై యాకాశమున కుద్ధమించిరి. ఇంద్రజిత్తు ఆ వానరులు మిక్కిలి వేగవంతులయ్యును. దా నస్త్రంబులనెల్లఁ దెలిసి నవాడుగాన యంతకన్న వేగము గలవనమాస్త్ర హుంపములకు బాణములచే అట్టివారి వేగమును వివారించెను. ఆ వానరులు భయంగి వేగముగలవాయ్యును, బాణంబులచే గినుగాల్చియులుభిన్నములై, మబ్బులచే నిర్మలబడిన సూర్యుండుఁబోలె నంధకారుండునన్న యాయుధ్రజిత్తును గానరియిరి. యుద్ధముల జయకోపఁడున యాయుధ్రజిత్తు సమస్తావయవములను మిక్కిలియు భేదించునట్టి కిఱకుబాణములను రామలక్ష్మణులమీఁదనే గుఱివెట్టి బ్రయోగించెను. ఇంద్రజిత్తు అట్లు క్రుద్ధుడై, నీయలగు నాయన్నదమ్ముల రామలక్ష్మణులపయి బాణహుంపములను సర్వములను వేయఁగా వారి దేహములు సూదిమాపనుగూడి నవ కాళము లేకుండెను. ఆ రామలక్ష్మణుల

గంట్లదారిని మిక్కిలియు నెత్తురుగాఁజెను. అప్పుడు వారిరువురును, పూదినమోడు గుచ్చెట్లవలె బ్రకాశించిరి. అంత విరిసినకాటుక రాశివలె మిక్కిలియు నల్లనైన యింద్రజిత్తు, అంతర్ధానగతుడై యిండుకోపమునఁ గడకన్ను లెఱ్ఱఁబాఱ, ఆయన్నదమ్ముల రామలక్ష్మణులం జూచి 'నే నదృశ్యుండనై యుద్ధమునేయుచుండఁగా, త్రినశ నాథుండగు నింద్రుడుగూడ, నన్ను జూచుటకుఁగాని నిమిషించుటకుఁగాని శక్తుఁడు గాఁడు. ఇక కేవలమనుష్యులగు మీయిరువురనంగతి చెప్పనేల? రామలక్ష్మణులారా! కోపంబు పయిగొనియున్న నేను, కంకిపక్షి తెక్కలు గట్టిన బాణములనకూడా ములచే మఱియును మీయిరువురను గ్రమ్మి, యిదిగో యిపుడే యమపురికిఁ బంపెదను. నాకోపము వ్యర్థముగాదు' అనెను. ఆయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిరువురును ధర్మజ్ఞులుగాన శబ్దమును గుఱివెట్టి యేయువారలుగారు. కనుక నా యింద్రజిత్తు దా నిట్లు చెప్పి వారిద్దఱను వాఁగి బాణములఁ గాఁడనొప్పించి మిక్కిలియు నువ్వి సింహనాదము గావించెను. విరిసిన కాటుక రాశివలె నల్లనగు నా యింద్రజిత్తు, అమ్మ హా యుద్ధమున విజయమగువంటిని సాదించి మాటిమాటికి లీక్తములయిన బాణములం బ్రయోగించెను. అంత వీరుఁ డాయంద్రజిత్తు, ఆయంట్లులఁ జక్కఁగా నెఱిగిన వాఁడుగాన రామలక్ష్మణుల మర్తస్థానములందు మిక్కిలివాఁడియగు బాణములునాటి మాటిమాటికి సింహనాదమునేసెను. ఆ రామలక్ష్మణు లిరువురును యుద్ధాగ్రమున శరబుధమునఁ గట్టువడి తుగామాత్రమునఁ గన్నెత్తి చూచుటకుఁగూడ నశక్తులగురి. అంత గొప్పవిలుకాండ్రును వీరులు నగునాభూవరులు రామలక్ష్మణు లిరువురును, బాణముల యలుగులెక్కి సమస్తానయవములును నొవ్వఁగా, మర్తస్థానములందురు బాణములు నాటుటచే మిక్కిలియు స్రుక్కి, యెంతయు చలనమునొంది, దారము లూడ్చి బడఁగా నొంతయు నుర్లిపడు నింద్రధ్వజములవలె నేలంబడిరి. ఆ వీరు లిరువురును, బాణహవములగు సర్పము లవయవములందల్లఁ బెనఁగొన బద్ధులు

* 'సభూతస్సంస్థానో నేహోఽస్య పరమాత్మ కాలతస్య ప్రాకృతామూర్తిర్నానమేకోఽస్మింభవ' అన్నట్లు రామలక్ష్మణుల దివ్యవిగ్రహములు అప్రాకృతియులుగావున కేత్రురువద్దట గుట్ట ప్పచో వాస్తవమున కేత్రురులేవైనను మహద్యుభావము భవించుటను ననుగుణముగా భావించి కేత్రుటిఁజూరెనఁ తేలియనది. ఇటు నట్లు ద్వంద్వభావము భవించుటలవలన బ్రయోజనమేమి? యన్నచో సర్వవిధముల మహద్యుభావమునే యభిప్రాయపరిచుటకు బాటు 'ఇత్యేషా మహద్యుభావోఽనుభవః కాఁ యిత్యేతేషామే ధర్మములనుష్ఠించుట కస్యముగా' వని తెలియించుచున్నవిధముల మహద్యుభావము భవించుచు మహాజనులయన్తఃపాఠమున కేసి చూపుటచే బాటలు లేమున నట్లే యవశ్యింతురని భావ్యము. రామణుడు మహద్యుభావోక్తిపఱచేరనే విద్యుండనుటయొక్క మహద్యుభావము భవించుటయందును చెందును. నాగపాశబద్ధులై యుండుట ధర్మనిరతులయివాఁక ఆపద లొకప్పుడు గలుగుచు తోడనే నివర్తించునని భావమునకుఁ దెలుపుకొనుక. ఇట్లే రామణి హాసదులకును కారణము తెలియునది.

నత్తుటఁ జొవ్వఁజోగి, పీఠకయనంబగు యథధూమిని కేయనించి మనంబుననలుగుచు, మేనంతయు నొప్పుగదురగా నుంసిరి. వారియవయవములందు నిలు వెల్ల చేరి మొనల పజకును, బాణములు గ్రుచ్చుకొననిదియు నిక్కలముగానిదియు భిన్నముగానిదియు అగునంత చోటుకూడ లేదయ్యెను. కామరూపియగు నా రాక్షసుడు క్రూరుడై యట్లు బాణములఁగొట్టఁగా రామలక్ష్మణుల దేహములనుండి సెలయేటి (ప్రసవణము) నుండి నీరుగాఱునట్లు, అతివేగముగా నెత్తురు మిక్కిలియుం గాఢీనది. ముందు నిం ద్రుని జముంచి యంద్రజిత్రను పేరువడసిన యా రాక్షసుడు క్రుద్ధుడై మర్తములందు బాణములను గ్రుచ్చఁగా, మొదట రాముడు నేలంబడెను. వాడు నాగాస్త్రమును బ్రయోగించినపిదప చక్కనై గుండ్రని మొనలు గలనారాచములను, నడుమ సగము తునిగిననారాచములవ లెనుండు సర్ధనారాచములను, గొడ్డలివంటి మొనలుగల శల్లములును, అంజలివంటి యగ్రములుగల యంజలికములును, సన్నదంతములవంటి కొనలుగల బాణములును, సింగపుకొఱలవంటి కొనలుగల సింహదంష్ట్రములను, మంగలిక త్రివంటి మొనలు గల త్తురములును, ఇట్లు బంగారుపింజలుగలిగి కొనలుతీటఁ బడిన యా బాణములనెల్ల పమునుండి క్రిందికింబరపి, రామునిగాత్రము నొప్పించెను. ఆ రాముడు, పిడికిలిపట్టు శిథిలమై, నడుమను బ్రక్కలనువంగి, రత్నములచేరంగారు తనవింటిని నూని, యథధూమిని బయిండ్డెను. అంత సచ్చట శరత్పమునం బడియున్న పురుషసింహుని రామునింజూచి లక్ష్మణుడు బ్రతుకుపాలు నాశపిడిచెను. లక్ష్మణుఁ డట్లు తామర రేకులవంటికన్నులు గలతనయన్న రాముడు, బాణంబులు గాఢి బంధింపఁగా, నేలంబడియుండుటను జూచి మిక్కిలియు దుఃఖించెను. నానరులు నట్లరింకు పడియుండుటనుజూచి మిక్కిలియు సంతాపమును బొందిరి. హనుమంతుడు మొదలయిన యావానరులందఱును గూడి యట్లు నాగపాశబద్ధులయి పడియున్న యావీరులం బరివేష్టించి నిలుచుండి యాత్తులను మిక్కిలియు దుఃఖించిరి. ఇది నలు వదియేనవసర్గము.

— + —

—◆—

సుగ్రీవ విభీషణాదులు నాగపాశబద్ధులగు రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి దుఃఖించుట; ఇంద్రజిత్తు సుగ్రీవాదుల నొప్పించుట; విభీషణుడు సుగ్రీవునాశ్వాసించుట; ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులఁ జంపివచ్చితినని రావణునితోఁ జెప్పట.

—◆—

అంత వానరులారాశమును భూమినిం జూచుచు అట్లు బాణములు మేనంతయుఁ బర్చి పరుండి యున్న యాయన్నదమ్ములను రామలక్ష్మణులనును జూచిరి. వర్షముగురిసి నిలిదియున్న మేఘమువలె, ఇంద్రజిత్తు శరవర్షము కురిసి యుడిగిన వెనుక, రాముండు పృథ్వీ యాస్త్రదేశమునకు విభీషణుడును సుగ్రీవుఁడును వచ్చిరి. అంతకుమునుపే, హను

మంత్రుడును, నీలుడును, ద్వివిడుడును, మైదుడును, సుగ్రీవుడును, కుముదుడును, అంగదుడును, వచ్చటివచ్చియుండి రామలక్ష్మణులంజాదిమిక్కిలియు దుఃఖించుచుండిరి. ఆ రామలక్ష్మణులు చేష్టలుడిగి, యిట్లులు కడలఁ జెనులఁ జడుమునడును మ్రోగా నూన్ములువినుచును, నడుమనడుము చేష్టలువీడుచు సత్తెలివెల్లువ నవయవములెల్ల దొప్పఁదోగ. దేహమంతెల్లను బాణసమూహములు పర్వయూరితగా, ఒక్కొక్కఁడు సర్పములవలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, వరాక్రమము మండలిలి, అంగములెల్ల నెత్తటండదీసి యెఱ్ఱనై యుండుటచే బంగారుధ్వజములవలెఁ జాచ్చులు శరతల్పంబుల బరుండియుండిరి. అట్లు ఆ వీరులు ఒక్కొక్కప్పుడు వల్లల కాలుసేతులు మెదల్పుచు బాణసమూహములు దేహమంతయు వ్యాపించియుండఁగా, ఆయా యూహనముల కన్నులనిండ కన్నీళ్లు కలగొనఁ జమ్ముఁజరిపేప్పించియుండఁగా, యుద్ధభూమివిడిచి పరుండియుండుటను, విభీషణుఁడను వానరులు నందఱునుజూచి మిక్కిలియు మనముల గొడకుండిరి. ఆ వానరులు యుద్ధరంగమాననుండి, యాకాశమును దిక్కులవన్నిటిని నెడకినను, మాయచేత మఱుగుపడియున్న యింద్రజిత్తును జూడఁజాలనియిరి. విభీషణుఁడ మాయచేత నాచ్ఛాదితుఁడయిన తనయన్న కొడుకు నింద్రజిత్తును, నలుగడలంజూచుచు, నంత మాయచే మఱుగుపడియున్న వానిని గనుఁగొనుమాయావిద్య ననులంబించి వాఁడొక్కఁడొనొండఁ గాంచెను. వీర్యకర్తంబుల నెందునునాటిలేకయు యుద్ధంబున నెదురులేకయు, వరదానబలమాన నెంతర్చి, తుండైతేజంబులు యశంబును పరాక్రమమును మిక్కిలి గలిగియున్నవీరుం డాయంద్రజిత్తు, విభీషణునకుఁ జూపట్టినవాడయ్యె. ఇంద్రజిత్తు తననాగాస్త్ర బంధనకర్తమును రామలక్ష్మణులట్లు పరుండియుండుట నుంజూచి, మిక్కిలియు సంతోషుండై, రాక్షసులనందఱిని సంతోషపెట్టుచు వారితో 'దూషణుల ఖనిని జంపిన మహాబలులయిన యన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణులు నాబాణములచే నొక్కినాగు చూడుడు నురలును అనురలు, ఋషిసమూహములు నందఱు నొక్కటిగా గూడి నచ్చినను వీరిద్దఱును ఈ నాగపాశముల కట్టునుండి విడిపించ శక్యముగారు. ఎవ్వనిపౌరుషమునకు భయపడి నారంద్రి రాపణుడు దుఃఖార్తుండై రాత్రి మూడు జాములలో నొక్కజామయినను నిదురపట్టమిచే పడుకను మేనితో ముట్టకయే చింతించుచునే ప్రాద్దుగడపునో; మఱియు నెవ్వనినిది తమయీ లంకలోని జనమంతయు, వర్షాకాలములందు నదీజల మాకులమగునట్లు వ్యగ్రమైయున్న ఘా, అట్టవానిని, మనలనెల్ల సమూలముగా నాశముసేయు ననగ్రమున కొడిగట్టిన రాముని, నేఁడో వధించిపుచ్చిరిని. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును సమస్తవానరులును సేతుబంధులవలె జూపిన పరాక్రమములన్నియు శరత్కాలమున ముప్పులుంజూలె నిష్ఫలములేయైపోలినను. ఇంద్రజిత్తు ఇట్లు తనచుట్టుఁబ్రక్కలనున్న, రాక్షసులకెల్లనుజెప్పి, యంత నా సుగ్రీవాది వానరయూథపతులనుగూడ నందఱును బాణముల నొక్కించెను. పగవారిని బీచమడంచు నాయంద్రజిత్తు నీలుని తొమ్మిదిబాణముల నొక్కించి, మైందెన్నిది

1413. రాష్ట్రములు : ఎరుగిల్లుమునిగిల్లువాగధాకములచే రారులముగలు మూర్ఖకు
 లగుడు : మునుగారుదు దీలము సెత్తుకొని పెరిగులు.

అనాక్కొక్కరిని మూడేసి మూడేసి మేటిబాణములేసి తరింపజేసెను. ఆ గొప్ప
విలుకాడు జాంబవంతుని తొమ్మన నొక్క బాణము గాడ నేసి వేగవంతుండగు హను
మంతునిపై పదిబాణములు ప్రయోగించెను. యుద్ధమున మహావీరుం బాంగుర్ర
జిత్తు, అపార శోభలయిన గవాక్షశరభుల నిరువురిను రెండేసి బాణములుపైచి గ్రుచ్చె
ను. అంత నింద్రశత్రుడు వేగిరముమీఱఁగా, మరల నాగోలాంగులఁ జియగు గవా
క్షునిని, వాలిపుత్రుండగు నంగదునిని, పెక్కు బాణములఁ గాడనేసెను. బలవంతుడు
ను మహాధైర్యశాలియునగు నాంగుర్రజిత్తు అట్లాయుద్ధమున, అవ్యాసనగులనెల్ల
అన్నజ్వాలలవంటి వాడిబాణముల నొప్పించి సింహనాదము చేసెను. అప్యహాహూఁ
డు, ఆ వానరులను బాణజాలములచే నలంచి, యందఱును భయపడినట్లు గావించి
హవనవప్రయః దోహతులనుజూచి 'రాక్షసులారా! ఇదిగో నేన కన్నులయెదుట
నే, భయంకరమగు బాణశములచే నేను బంధింపఁగా బద్ధులై యున్నాఁడము లా
రామలక్ష్మణులిరువురు నొక్కటఁజేసి యున్నారని చూచుచు నీ కన్ను పట్టినదావ్వు.
గా కపటయుద్ధములు చేయు నారాక్షసులందఱును నతఁడునేసిన వీరకార్యమునకు నం
తుష్టులై మిక్కిలియు నాస్తిర్యమునొందిరి. వే ఖాకాబలయిన యారాక్షసులు, రాముం
డు హతుండయ్యెనని తెలిచి, యంతటిను మహాద్విగ్నిగలగునట్లు సింహనాదముచేయు
చు, నింద్రశత్రును బూతుచిరి. అప్పు బాంగుర్రజిత్తు రామలక్ష్మణులిరువురును రిట్ట
ట్టకదలి మేడలకయు నూర్చులుచునకయు. వేలాబడియుండటముజూచి హతులగు
నని తెలిచుకొనెను. యుద్ధమున జయగోచరగు నింద్రశత్రు పరిమనంతుష్టుడై నను
ప్రకాశములకును అదిగోయని నీరవును. అంతయును ప్రవేశించి నా రామ
లక్ష్మణుల శరణముల హస్తం దాన్వరియులను వ్రేట్ల మొదలయి యున్నాఁడు
యరు బాణము ముములుగా ముడుచునూడఁగా మిగ్గివువల భయం గలిగెను. మిగ్గి
వుండఱు మిక్కిలియు నలగునచే దు భయచే కన్నులకిలఁ బొప్పుముల మోగిచూ
రదరియుండటముజూచి, విభీషణుఁడనినతో 'మిగ్గివా! భయములనిన బాలురు.
కన్నీళ్లుయివనే నానెను. యుద్ధములన్నయు విజయగా నిట్టివే. జయమే మొ
దలమను గలగునని నీ మఱిలేదు. వీరవా! మరకు భాగ్య కేషము గలదని, మహాత్ము
లను మహాబూతానులగు నీ మిగ్గిలు మహా వేదగిలని. నీవు చెప్పెదవియైనను.
మహా వేషు డిక్కు వేషున్న నాకను డటఁజిగింపుము. సాధ్యమును భర్తమును నలం
గించి యుండవారకి న్నొకడును నుత్పత్తిధియను నీలనిను' అనెను. కన్నీళ్లు
శ్లోచిల్పి యని కన్నీళ్లుగావున మహాబల్యము మీర్చియట్లకై నేటి కిట్లనీసి
కొని గూరుగ్రీవురి శుభవత్రిములను దుడిచెను. అంత కిట్లాత్ము వాచిభీషణుడు
రాక్షసరూ దుండలివీ ధర్మము గలిగియుటకై, మరల జలంబు నీటికొని, చూచూ
మాహనివారకమును విడిచి నభిమంత్రించి గానిచే నాసుగ్రీవురికిన్నులను దుడి
చెను. అట్లతఁడు, బుద్ధిమానుడగు నాచిరాక సుగ్రీవురి మొగమును దుడిచి, యంత

తొట్టువడక యక్కాలమునకుఁ దగినమాటల నతనితో “వానరరాజేంద్రా! అధైర్య పడుటకీడి కాలముగాదు. నేనేమి నేయుదును. అతిన్న హమిట్లు బోధించుచున్న దేయం దువా? అతిన్న హమున కిది యకాలము. ఇట్టికాలమున నదిగూడ మరణమునకుఁ గారణమగును. కాబట్టి, నరు నైకార్థములను నాశమునీయునట్టి యధైర్యమును విడిచి, రాముని నందగొనివచ్చిన వానరసైన్యములకు హితమగుదాని నాలోచింపుము. అటుగాడేని, రాముడు మూర్ఖుడేఱువఱకు, నతని రక్షింపుడు. కాకుల్చుకులు లారామలక్ష్మణులు, మూర్ఖుడేఱినంతనే మనభయమును బోగొట్టగలరు. ఇట్లు పడియున్నవారికి మరలఁ దెలివినచ్చుటయెట్లు? అందువా? ఈబంధము రామునేమియ్యఁ జేయఁజాలదు. కాన యతఁడు మృతినొందునని శంకయువలదు. ఇది యెట్లందువా? కాంతివెంపు రాముని విడువకున్నది చూడుము. ఇట్టిసొంపు మృతినొందినవారికి గలుగుట యగుదుచుటూ. కాబట్టి నేను జేయవలసినకార్యములనెల్ల మరల కుదుగు వఱచునంతకు, నీవు దిట వచ్చుకొని నీసైన్యమునకుఁగూడ దిటఁ గలిగింపుము. ‘కార్యములను కుదురువఱునెల’ యుండువా? వానరోత్తిమా! ఈ వానరులు, కిన్నులువిచ్చి నన్ను నింద్రజిత్తుని భ్రమించి దిగులుగొని గిగురుమొలలు భయవికారములు పుట్టఁగా బీరి చెవిలోనొకరు పూయనమునకై నుసగులూడు కొనుచున్నాడు. చూడు. ఇట్లు నన్నుఁబాడి పుగిడఁ జూచుచున్న యీ సైన్యమునకు భయము దొలఁగించుటకై చోవుచున్నాను. వానరులందఱును, నునువుదాల్చియైన పూడింపను బొత్తవైచునట్లు, ఇంతకుఁబట్టియున్న దిగులును దిగివిడుతుకొనగా’ యనెను. రాక్షసేంద్రుడగు విభీషణుడు సుగ్రువున పట్టాశ్వసింది యంత భయంబు నఁచుకొనుచున్న వానరసైన్యముంబాది ‘నే నింద్రజిత్తుగాను విభీషణుడను’ అని చెప్పి యాశ్వసింపెను. మహానాయకుడగు నింద్రజిత్తు నరు నైసైన్యములను తిన్నఁ బలవనచ్చుచుండ, లంకాపురమును బ్రవేశించి, తండ్రిసమ్ముఖమునకుఁ బోయెను. అట్లతఁడుపోయి యచట సభయం దాసీనుఁడగు యున్న రావణునకు నమస్కరించి చేతులు మొగుడుకొని, ‘రామలక్ష్మణులను నభిచికిరి’ అని యీడ్చియచ్చార్తను జెప్పెను. రావణుడు రాక్షసులచుట్టమునఁ దనశత్రువులగు రామలక్ష్మణులు గూల్పొబడిరి విని, యుబ్బుపట్టలేక, యాననమునుండి దిగ్గనలేచి కొడుకును బిగ్గఁ గొగిలించుకొనెను. రావణుడు మనంబున సంతసముహ్నోగ్గ కొడుకుశిను మూర్ఖుని రామలక్ష్మణులు హతులయినవిధము నడిగెను. అట్లడుగుచున్న తండ్రికి నింద్రజిత్తుడు తా నారామలక్ష్మణుల నాగచాళములబంధించి చేతులుడిచి కాంతి సొంపు దూలించినవిధమంతయు జరిగినది జరిగినట్టుగానే తెలిపెను. ఆరావణుడు, మహారథుండగు నింద్రజిత్తుచెప్పిన మాటనువిని మనంబున సంతోషాతిశయము నిండఁగా,

రామునివలన గలిగిన తుండడుకును దిగం ద్రావి మిక్కిలి నంతుష్టినొంది కొడుకు నంతయు పొగడెను. ఇది నలవదియావవ సర్గము.

—♦—

{ రావణాజ్ఞచే రాక్షస స్త్రీలు సీతను మువ్వకవిమాన
మిక్కించి యుద్ధభూమికి దోడ్కొనిపోయి నాగ
పాళబద్ధులై పడియున్న రామలక్ష్మణులం జూపుట. } ♦—

రావణునికుమారుఁ డింద్రజిత్తు కృతార్థుడై మరల లంకాపురిని బ్రవేశించినపిదప, హనుమంతుఁడు, నంగదుండును, నీలుఁడును, సుపేణుఁడును, కుమారుఁడును, కలుఁడును, గజఁడును, గవాక్షుఁడును, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, జాంబవంతుఁడును, ఋషభస్కంధుఁడును, రంభుఁడును, శతవ్రీయు. పృథుఁడు ననది యీవానరసింహులు ఆన్తులై రామునిఁ బరివేష్టించి రక్షించుచుండిరి. తిక్కిన వాఁడులు సేనలనన్నియు పూర్వములుగాఁ దీర్చి, నలుగడల ప్రయత్నపరులై యీకులు చేశించాల్సి ననున్దిక్కులను దిక్కునార్ధస్వప్రదేశములనుం జూచుచు, తిక్కులు గడలఁచు రాక్షసులు వచ్చిరినితలించుచు జాగ్రత్తతోనుండిరి. అప్పుడు రావణుఁడు మిక్కిలివార్తమున సింహజిత్తును పిడుకతోటి. మఱి, సీతకుఁ గానలి యున్న రాక్షస స్త్రీలను విలిపించెను. అది రాక్షస స్త్రీలను శ్రీపటయును రాజాజ్ఞచే పుష్పక విమానంబున. అంత రాక్షసరాజురావణుఁడు సంతోషమున నారాక్షస స్త్రీలం జూచి 'ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హనులయ్యుని సీతకుఁ జెప్పెను. ఆపిదప పుష్పకమునై నెక్కించుకొనిపోయి పాతులయ్యుని మున్న రామలక్ష్మణులను జూపుడు. స్వర్గపుట నిది గిర్జరియై నాకు నతలుగాలు నాకుంజింక, ఆరాముడు, గినియఁడు. తిన్నుఁడును దామచు యుద్ధాగ్రమున పాతుడయ్యెను. ఇది సీత విచారముగిరి, శోకముచూచి రాముఁడువచ్చుననెడి యాశియుఁదూలి, సర్వభంగముల నలంకరియై నమ్మ బొంగగలదు. వాయునిన్నులు గలమానస్వలాఁడి యుద్ధమున రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నిపుడు పాతులగిట్టనుజూచి, నాకంటె మఱిఁకఱుగితి గానలేమిచే రామునింబడి మనస్సునున్ద్రెప్ప, నేనుగోరియే తానే తినికెట్ట నమ్మ బొంగగలదు' అనెను. ఆరాక్షస స్త్రీలు దురాత్ముఁడగు రావణునియాజ్ఞచేచి, 'అట్లచేయుదు' మనచెప్పి పుష్పకవిమాన మున్నచోటికిఁగొంగిరి. అంత రాక్షస స్త్రీలు రావణుని యాజ్ఞచే పుష్పకవిమానమును దీసికొని యశోకవనముననున్న సీతయొద్దకుఁగొంగిరి. అప్పుడు, రాక్షస స్త్రీలు, భర్తృదుఃఖమున గిర్జిడి నుక్కుచున్న సీతను దీసికొని యాపుష్పకవిమానము నెక్కించిరి. అంత నాస్త్రీలు సీతను శ్రీపటమును పుష్పకమునెక్కించి యాపిదప రామలక్ష్మణులం జూపుటకై తీసికొనిపోయిరి. మఱియు, నారాక్షసత్వగుఁడు రావణుఁడు సంతోషమున లంకాయందంతయు వరాకలును ధ్వజము

లును వరుసలుగా నెత్తించి యలంకారము చేయునట్లు గావించి లంకాయం దంతయు 'రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నింద్రజిత్తుచేత యుద్ధమున హతులయిరి' అని చాటించెను. సీత త్రిజటతోఁగూడ నాపుష్పకవిమానము నెక్కిపోయి, నేలంబడి యున్న యావానంపై న్యమునంతయుం జూచెను. రాక్షసులు మనసున మిక్కిలి సంతోషము నొందియుండుటయు, వానరులు రామలక్ష్మణుల పొలతల దుఃఖాదులై యుండుటయుం జూచెను. అంతసీత, క్రింద భూమిని, వీరులగు రామలక్ష్మణులు, బాణపీఠియై, కనచములు పటాపంచలై, విండ్లు జాఱిపడి, బాణములచే సమస్తానమున ములును భిన్నములుకాఁగా, శరగుల్మముయై శరతల్పంబులంబడి పగుడి యుండుఁగాఁ జూచెను. అసీత, యచట వీరులును తామరచేరులమిడి నీళ్లులుగల వాగును వన్నవర్షులు నగువాపుగువసించువాలు రామలక్ష్మణులిరువురను, నగ్నిపుత్రులగు స్పృంధవిశాఖులంబోలె దేజరిల్లుచు నట్లు శరతల్పగుళులయి యట్టిగురవభూమి పగుడియుండుటను జూచి మిక్కిలియు దుఃఖియునలలఁజేయుచు, చాలసేపు విలపించెను ఏకండును లేని సర్వానియునగుల నొప్పుచు నల్లనికన్నులు నిన్నులును నాజనకరాజునత సీత, తనభర్తయగు రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును, నేలగుమ్మనం బాగులుచుండుటనుజూచి రోషము గావించెను. అసీత, శోకంబున బొప్పములు కలంది పుచ్చగా, దేవతలుంబోలె మహాపథావసంపన్నుడు వారామలక్ష్మణులూ జూచి, హతులగురని యాహించుచు, పరమదుఃఖతయై యిట్లని పదవిచెప్పెను. ఇంకను సరియేకవస్థయు.

—◆— సీత రామలక్ష్మణుల ముచ్చనుజూచి నానావిధముల బలవించుట. —◆—

సీత, తనభర్తయగు రాముఁడును, మహాబలుఁడుగు లక్ష్మణుఁడును హతులగుటంజూచి, శోకంబున మ్రొక్కుచు పనువారకి మిక్కిలియు జాలిపూర్వము, నల్లనూరించెను. "నామంద్రక లక్ష్మణములను దెలిసినవానెవ్వఁడు, ముచ్చ నన్ను బుత్తనీయని యు విధవిగావరియుఁ జెప్పిరో, ఆలక్షణజ్ఞులు లంకఱును, నిపుడు రాముఁడు హతుఁడగుటచే నబద్ధము చెప్పినవారియిరి మునుపెవ్వఁడు, నాభర్తయశ్వమేవారి మాగములు సేయుననియు సత్రిములు గావించుననియును చెప్పిరో, ఆట్టిజ్ఞులందఱులు ఇప్పుడు రాముఁడు హతుఁడుగాఁగా, సబద్ధము చెప్పినవారయిరి. మున్ను మహాద్రికులగు బ్రాహ్మణులెవ్వఁడు, నేను చెవులార తెన్న వినునట్లు, నామెదుట, నన్ని మాంగల్యవశీకుని చెప్పిరో, ఆజ్ఞాను లందఱును, ఇప్పుడు రాముఁడు హతుఁడగుటచే నబద్ధము చెప్పినవారయిరి. ఎవ్వఁడు వన్నుఁజూచి నీవు మహావీరుఁ డునరాజు సకుల బిడ్డిపగురువు, దయ్యరాలవు, అని చెప్పిరో ఆవేల్లందఱును, ఇప్పుడు, రాముఁడు హతుఁడుటచే నబద్ధము చెప్పినవారయిరి. ఇవిలో నాకు సాదముల పక్షికే

ఖలు స్వప్నముగాఁ జూపట్టుచున్నవి. ఈ కేఖలుగల స్త్రీలు, మహారాజులకు పత్నులై వారితోఁగూడ సామ్రాజ్యమున నభిషిక్తులగుదురట ఇది నాయందు నేల నిష్ఫలములయ్యెనో! దార్శాగ్ర్యంతులగు స్త్రీలు ఏలక్షణములున్నచో వైశవ్యము నొందుదురో, యా దుష్టలక్షణము లెంత వెదకినను నాయందుఁ గనబడలేదు. కాని నాయందుఁ గనబడు తుభలక్షణములన్నియు నిష్ఫలములే యైనవి. భవజకులిశాదులయిన యితరలక్షణములతోఁ గూడి, కేఖలగూఢముగా నున్న పద్మములు, పద్మ (లక్ష్మీ) గలవి యనెడి తమయర్థమును సత్యముగా చెల్లించునలక్షణశాస్త్రములఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఇప్పుడు రాముఁడు హతుఁడగుటచే నాకుమార్తృ మది నిష్ఫలము లయినవి. నాకురాలు సూక్ష్మములును సమములునై కల్లగానున్నవి. నాకనుబాములు బంహంతితోఁ గలియుకొన్నవి. నాపిక్కలును గూర్తములై వెండుకలు లేకున్నవి. నాచలువదన విరళముగాక దట్టముగా నొండొంటిం గలిసియున్నది. నాకన్నులదాహా నుదుటిపట్టులును, కన్నులును, చేతులును, అడుగులును, నీలకంఠమును, దొడలును దిప్పములుగా నున్నవి. నావృష్టును గూర్తనిగోల్లితో నిద్దుములై చితికొలఁ దికి తగునట్లు సమములై యున్నవి. నా యీచములు నొంహంతి నొరకి, బలపు గలిగి, కొనలు కొంత పల్లముగా నున్నవి. నాపొక్కిలియు చుట్టును నిక్కుగలిగి నడుమ పోగియుచున్నది. నాస్రక్కలును పొమ్మును కనుకొలఁదయై కంఠబలుపు గలిగి యున్నవి. నామేలిచాయ మణియుఁబోలే కిక్కిరి మెఱుంగు దేటుచున్నది. నామేలి వెండుకలును మృదువుగానున్నవి. శాస్త్రజ్ఞులు, నా యీచముల పదికేళ్లము, సాక్షిలములును దిక్కిలగా నేల నాటి యున్నచో నొక కన్ను పెద్దలక్షణములు ఏలగాఁ జెప్పిరి. నాపాదములును బాదములును పూర్ణమును యవశేషితోఁగూడి యును సందులులేక గుల్మములై, గుల్మముగా ననురికేళ్ల గలిగి, కాకం నెఱిగొట్టుచున్నవి. కన్యాలక్షణము దలిసిఁ బ్రాప్తములు. కన్నుపైను జిలువవ్వులవలగాను జెప్పిరి. క్షోణిషిసిద్ధానమునందు ఏల మలైక ప్రాప్తములు నాకు జెగియుఁబోఁగూడ సామ్రాజ్యమునఁబట్టాభిషేకము గలుగునని చెప్పిరి. ఇప్పుడదియంతయు వ్యోమమునది. అన్నదియును రామలక్ష్మణులు, దశభాగములయ నున్న వెదకి, తొడిమ, నావృష్టులమును నలిసికొని, కన్నుల కేవలము కై యిగోభ్యవగు నుహసమున్ద్రమునుగూడ దాటివచ్చి యెదుకాలియంతిమార్తమయక యిందై కన్నులుచే మాతులుయిరి. రామలక్ష్మణులు వాంఛాస్త్రము, నాశ్వేయాస్త్రము, మాద్రాస్త్రము, వాయువాస్త్రము, బ్రహ్మసోపానశాస్త్రమునుం బొందియుండిరి. ఆముస్త్రములన్నియు విపు డెచ్చటికిఁ బోయినవి. ఇంద్రజిత్తు యధిపతున మాయచే నృత్యులై కిపటమున దేవేంద్రసమానులును వాకు దిక్కునయిన రామలక్ష్మణులను నధించినాడు. నను దిక్కులేనిదాన నయితిని. యథామున రామునికంటివారింబడిన పగ వాడు, తా నెంతి మనోవేగముగలవాడ నునను. పాగములతో మరలిపోవఁజాలఁ

దు. అతిబలపరాక్రమకాలియగు రాముడుగూడ తమ్ముడును బానును యుద్ధమునఁ గూల్చింబడి నేలంబునండి యున్నాఁడే! కావున, కాలమునకు మిక్కిలి బరువైనది యేది యులేదు. మఱిదై వమును గలుచుటయు నంతమార్తము దరముగాదు. కాలి గొలుపుచున్న నాయ త్రిగాది దలఁచుకొన్న నాకు దుఃఖము గలుగునట్లు రామునిగాని, మహాబలుఁడగు లక్ష్మణునిగాని, నన్నుగాని, నాతల్లినిగాని, తలంచుకొన్నను అంత దుఃఖముగలుగదు. ఆయమ కానల్య, 'వదునాలుగేండ్లు ననవానవ్రతమును గడిపి, సీతయును లక్ష్మణుడును, రామునితో రాగా నెప్పుడుచూతునా' యని యెల్లప్పుడు చింతించుచునే యుండునే" అని విలపించెను. అట్లు పలచించుచున్న యాసీతంబాది, త్రిశటయనురాక్షసి 'అమ్మా! నీవు దుఃఖపడవలదు. నీభర్త యితఁడు బ్రతికియున్నాడు అమ్మా! ఈమధ్యదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిద్దఱును బ్రతికియున్నారని తెలియఁ గూడునట్లు స్ఫుటములై యనుభవసిద్ధములయిన కారణములుగూడ నా కిగవడుచున్నవి. వానిని జెప్పెనవినుము పతి హతుఁడయ్యెనేని యుద్ధమున యోధులముఖములు, ఇట్లు కోలావేశము గలవిగాను సంతోషముచే ప్రసన్నము లైనవిగాను, నుండఁజాలవు. సీతా! మఱియు నీరామలక్ష్మణులు చాగ్రణములు విడిచియున్నచో పుష్పకంఠనెడనని మానము దివ్యంబైనవనిగాన నిన్నిట్లు వహించియుండను. ప్రదానుఁడగు వీరుఁడు చంపఁబడనేని, యట్టిసైన్యము ఉత్సాహమాదూలి, ప్రయత్నముమాలి, జలములందు కిక్కి ఛారుఁడులేని యోధులై, యుద్ధాబుల పడిపువ్వులులేక తల్చిబ్బుపడుచుండును. ఈ వానినినేన యట్లులేదు; ఇది తోట్రుపడిక, భయముకొందక, బలాబుమీటి, నేను బ్రతికియున్నానని నీకు దెలిపిన యారామలక్ష్మణులను సంతోషమున నిచ్చరికతో క్షీంచుచున్నది. ఇట్లు సుఖముగాఁ దెలి మదిగిన యాచిహ్నములచేసి, రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారని నెఱవఱ్ఱము గలిగియుండుము. రామలక్ష్మణులు వృత్తిబొందిన వానిగాన చూడము. నీయందలిస్నేహమున నీ కిరదూరము చెప్పుచున్నాను. నేనిదిచఱకు నుద్ధము చెప్పినదిలేదు. ఇంక నెప్పటికిఁగాని చెప్పటయు నుండదు. నీవు నీరాకవ్రత్యముచే మనస్సున కుల్లాసము గూర్చు స్వభావము గలదానవుగాన నీ యందు నాకు మిక్కిలియు మనస్సు లిగిలినది. యుద్ధంబున దేవేంద్రునిగూడి దేవాసురులు పచ్చినను, ఈ రామలక్ష్మణుల గెలువ నలసిగాదు. బ్రతికియుండుటకు సూచకములయిన సైన్యముఖప్రసాదాది లక్షణములగుజూచి, యులువంటి లనంగని, నీకుఁ జెప్పినది. సీతా! ఇది మిక్కిలియు గొప్పచిహ్నము. నీనిని మెల్లగాఁ జూడుము. వీరిద్దఱును మూర్ఖనొందియున్నను, వీరలముఖకాంతి వెంపు, ఎంతమార్తము విడువకున్నది. ఆయుస్సు తీజి స్త్రాణములు విడిచినవారికి, తఱచుగా, ముఖములను నూడఁగా, నవి మిక్కిలియు వికారము గలిగియుండుము. సీతా! నీవు రామలక్ష్మణుల విషయమై, యిట్లు శోకమున ముఖవికారము నొందకుము. వారు హతులయినదియు శ్రమనొందకుము. మనస్సునను గుండకుము. వారలివుకు బ్రతికేయాడుట శక్యమేగాని యశక్యముగాదు' అ

నను. తేవకన్యయు టాని సీత, యా త్రిజటచెప్పిన మాటనువిని, చేమోడ్వగిరించి
'సేత చెప్పినట్లు వీరలు జీవించి యుండురుగాక' యనెను త్రిజట మనోవేగముగల
యా పుష్పకవిమానమును మరల్చి దీనురాలైన సీతను లంకాపురిలోపలికిం దీసికొని
పోయెను. అంత రాక్షస స్త్రీలు సీతను త్రిజటనును పుష్పకమునుండి దింపి, యశోకవన
మును జేర్చిరి. పెక్కువృక్షనమూహములతోఁగూడి, రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునికి
ప్రసూదావసమైన యశోకవనమును సీత ప్రవేశించి రాచకోమారులగు రామశత్రుఁ
లను దాను జూచినవిధమున యెఱియుఁ జూతించుకొనుచు, మిక్కిలియు దుఃఖము
నొందినదయ్యె. ఇది నలునదియెరిమిదవ సర్గము.

{ రాముడు కొంతమార్చుదేశి లక్ష్మణునిఁగూర్చి దుఃఖం
చుట; రాముడు సుగ్రీవుని మరలఁ గిష్కింధకుఁ
బొమ్మనుట ; విష్ణుగూడు వాచనైపుణ్యముల
నిలువరించి మరల రామనొచ్చకు వచ్చుట. }

సుగ్రీవుడు మొదలుగా మహాబలశాలు రునా వాచనోత్తములందఱును, భ
యంకరముగు నాగపాశములచే బద్ధులై పాములవలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, నెత్తి
టం దోగి భూమిని బగుడి యున్నమహాత్ములను నిశేధకుమారులగు రామలక్ష్మణు
లను బరివేష్టించి శోకపరిపూర్ణులయి యుండిరి. ఇంతలో వీర్యవంతుఁడగు రాముడు,
బాగాపాశములచే బద్ధుడై యున్నను, భీరుడును బలవంతుఁడు నగుటచే మూర్ఛ దే
తెను. అంత, బాగాములు గాఢముగాఁ గ్రచ్చుకొని, నెత్తింటి దోగి దుఃఖిఁజే
సినవిచారమున సున్నతియుని లక్ష్మణునిఁజూచి రాముడు దుఃఖము పెట్టచేక 'నాతి
మ్ముడు యుద్ధమున నిర్జితుఁడై నేలంబడియుండ నిపుడు చూడఁగొంటివే! ఇదేనాకు
సీతతో బడేమి? నాచెక్కిగముగాని యిది సెందులకు? భూలోమన వెదకియెడల,
సీతకు చాటియైనపడఁజిరి సంపాదించుకొనవచ్చును కాని, సహాయుడును యుద్ధము
న సమర్థుఁడు నగులక్ష్మణునినిపరితర్జునిమాత్రము పొంద నలవిగాదు. సుమిత్ర
కన్మల కానందము గూర్చుందులక్ష్మణుడు మరణమునొందెనని, నేను, ఈరా
నములు చూచుచుండఁగా నే పొగములు విడిచెదను. నేనయోధ్యకుఁబోయి తిట్టికొ
సల్యకేమి చెప్పుదును? కైకేయి కేమని చెప్పుదును? లక్ష్మణుడులేక నేనుమాత్ర
మక్కడకుఁ బోదునని, కన్నకొడుకును గన్పారఁ జూడవలయునని తుఁతుకవచ్చుచు.
కొడుకు పోయినది తెలిసి దూడలేని యావునలె లెల్లెటవచ్చుదు. కురరింబోలె నజచు
చు, సున్నతిల్లిన సుమిత్ర నెట్లు లాశ్వాసించగలను? శత్రుఘ్నునికి మహాయశుఁడు
గు భరణునికి నోరాజి యెల్లుచెప్పుదును! నాతోఁగూడ నడవికి వచ్చినలక్ష్మణునివిడి
చి నేనుమాత్రము మరలి యయోధ్యకుఁబోఁగా సుమిత్ర 'సీతోఁగూడ నడవికి లక్ష్మ

ఁను దునచ్చెనా? లక్ష్మణుడు లేక నీవు మరలవచ్చితివా? యని నన్ను నత్తిపొడుచునా! అయ్యో! దానికి నేను సైవజాలను నాకు జీవంప నిష్ఠయులేదు ఇవటనే పాణములు విడిచెదను. లక్ష్మణుని నడవికి దోడ్కొని వచ్చుదున్నార్యమున కొడిగట్టితి న. ఇనీ! న నెంతటి యపూజ్యుడను. నాబ్రతుకు పాడగుగాక! నన్ను బట్టిక దా లక్ష్మణు డిట్లు నే లుబడి పాణములుపోయినట్లు శరతల్పమున శయనించి యున్నాడు.' అని వలమించి యంత లక్ష్మణు నుద్దేశించి 'లక్ష్మణా! నేను దుఃఖతుడ నగుచునేని, నీ వెప్పుడును నన్నా శ్వాసించు చుందువు. ఇక నీవు మృతినొందగా, ఇప్పుడు నే నెంతదుఃఖతుడ నయినను నాతో మాటాడనైనం జాలవుగదా. ఎవ్వఁ డిప్పుడు యుద్ధమున రాక్ష సులం జంపి పడఁగూల్చెనో, యావీరుడే. ఆరాక్షసులం గూర్చిన భూమియందే, పగవారిచే హతుఁడై పగులడియున్నాడే! ఏమందును! ఇతఁ డిట్లు నెత్తుటఁ దొప్పఁ దోగి బాణములు దేహమంతయుఁ గ్రుచ్చుకొనియుండ, ఈ శరతల్పంబునఁ బరుండి, యస్త్రచుయము నొందుపూర్వముంబోలె చూపట్టుచున్నాడు. మర్కములంబె ల్ల బాణములు నాజీయుండుటచే నిరేడు మాటలాడ నేరకున్నాడు. ఇతఁడు చెప్పి పోయినను, ఇతివిచూపునందలి ప్రేమవలననే యితనిబాధ సూచితమగుచున్నది. మహాకాంతిం దిహికోత్తు నీలక్ష్మణుడు నే నడవికివచ్చునప్పుడు నన్నెట్లు వెంబడించిన చెప్పనో యట్లే నేనుచు నిరేడు యమునియొద్దకుఁబోవునపుడు, నిరేనివెంటఁ బడిపోయెద ను. ఈలక్ష్మణుడు బంధుజనులం దెప్పుడును ప్రీతిగలవాడు నన్నెపుడు నియమము న ననుసరించుచుండువాడు. ఇట్టివాఁ డపూజ్యుడగు నాయక్రమములచేత నిష్పడి దుఃపక్షనుబొందినాడు. వీరు డగులక్ష్మణుడు తా నెంతోపము నొందెనేని, నాతోఁ బరువముగాఁ గాని, యప్రియముగాఁ గాని, పలుకుఁగా నెప్పుడును విన్నదిలేదు. ఇది నాకు జ్ఞప్తికివచ్చుచున్నది. నేయిచేతులు గలవాడగుటచేత నొక్కఁడూరినే యేనూ టుబాణంబులం బ్రయోగించుకాన్తివీర్యాద్ధమనికన్నను, బాణములు విడుచుట యందు లక్ష్మణు డధికుడు. ఎట్లైన లక్ష్మణుడు రెండుచేతులు గలవాడయినను, నేయి చేతుల కాన్తివీర్యం దేహముబాణములు విడుచునంతకాలముగా నన్ని బాణముల ను తానును విడుచుచున్నాడుగాన, ఇపువులాడును అస్త్రములందును నతనిన్నె సధికుడు. ఎవ్వఁడు బాణములచే మహాత్ముడగు నింద్రునిబాణములనుగూడఁ గొట్టి వైవజాలునో, యట్టిలక్ష్మణుడు, మిక్కిలియు మేలయినశయ్యపైఁ బరుండఁబడిన వాడు. ఇప్పుడు హతుఁడై నట్టినేలపైఁ బరుండియున్నాడు. నేను విభీషణుని రాక్ష సరాజుగాఁ జేయనయితిని. కాబట్టి, యట్లెనిచి చేసెదనని చెప్పిన బొంకుమాటయు నన్నుఁ దప్పక దహింపఁగలదు. వానరరాజా! సుగ్రీవా! నీ ఏగడియలోనే యిచ్చట నుండి కిక్కింపకు బోదగును. నేను లేకున్నానని తెలిసి బలవంతుడగు రావణు డు నిన్నుఁ దఱిమికొట్టును. సుగ్రీవా? నీ నంగదుని దోడ్కొని సైన్యములను సహృద్దనులనం గూడి, నీలుడు నలుడు మున్నగువారలతోడ సముద్రము దాటుము.

హనుమంతుడు యుద్ధమున సితరులకుఁ జేయవలవిగానికార్యమును జేసినాఁడు. ఋతు
రాజును జాంబవంతుడును గొండ్ముచ్చల యధిపతియగు గవాక్షుడును జక్కఁగా
యుద్ధము సలిపినందులకు సంతోషించుచున్నాను. అంగదుఁడును మైందుఁడును
ద్వివిదుఁడును నెంతయు మందియుద్ధము చేసిరి. కేసరియు సంపాతి యను
వాఁడును, భయంకరముగా యుద్ధము చేసిరి. గవయుఁడును, గవాక్షుఁడును.
శ్రుభుఁడును, గజాఁడును, మఱియు సితరులయిన వానరవీరులును, నావిషయమై వా
ణసులకుఁ జెరిగించి చక్కఁగా యుద్ధము చేసిరి. సుగ్రీవా! ఎందఁ డెన్నిప్రయత్నములు
చేసినవేమి? తుదకు దైవము సతీకర్మింప మనుష్యుల కలవిగాదుగదా. పరింతా!
హ్యోరా! చెలికాఁడును శ్రేయోభిలాషియు నగువానిచే నెంతమాత్రము చేయ
శక్యమగునో యంతమాత్రమును, నీవుధార్మికుడవుగాన, ధర్మము నశించునని
భయపడియు, అధర్మము చేయుటకు నెఱచియు, శక్తివంచనము లేక చేసితివి.' అని
యంత వానరవీరుల జూచి 'వానర శ్రేష్ఠులారా! మీరు మేనుదాఁపక మీ స్నేహి
తులకార్యము చేసితిరి. ఇంక మీకుఁ బోవ ననుజ్ఞయొసంగితిరి. యథేష్ఠముగాఁ బో
వలెను' అనెను. ఆవానరులందఱును అట్లు రాముఁడు పలవించుట నువని, దుశ్శమున
ఁన్న లెఱ్ఱబాఱ కన్నీళ్లువిడిచిరి. అంత విభీషణుడు గదాపాణియై, వానర సైన్యముల
ద్వితీని నిలువరించి వేగమున రాముఁ డున్నచోటకు వచ్చెను. అట్లు గదాపాణియై
రాముఁడొక రాశివలె కటకినలుపుచేవామతో ద్వారితముగా నెచ్చుచున్న విభీషణునింజూచి,
రాసులందఱును, ఇంద్రుని తలంచి భయమున ముగులెత్తినవారయిరి. చేష్ట
బడి యెఱుక తప్పి పొలిగలవిదుష్టుల బ్రుంక, శరతల్పమునం బడియున్నవారి
కడ విభీషణుడు వచ్చెను. వానరు లట్లొకాడకుమారులు నేలం బడియుండుటను
చూచి విభీషణునినిం జూచి యింద్రుని తల్లి శింకించి వాయుమాతము లునమేఘములుం
దలె మిక్కిలివ్యధ నొందినవారయిరి. ఇది జలుచెడినొమ్మిదనవర్తము.

విభీషణుడు రామలక్ష్మణులయెఱుఁగించి మఱియొక
నుగ్రీవుఁ డాశ్వాసిండుటఁ గలుగెంతయును వచ్చి రామ
లక్ష్మణులకు వాగపాశపిఠాచారము గావించుట;
వానరులు రామలక్ష్మణులు స్వస్థులగుటం జూచి
యీనందమున సింహవాదములు గావించుట.

అంత మహావేజుఁడును, బలవంతుఁడునగు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, వానరుల
స్థులూయుతులగుటకుఁ గొంగముదెలియక 'మన యీవానర సేన, జలమున నెదురు
గలిగే గొట్టబడిన యోడవలె వ్యాకులములు యున్న జేల' యని యడిగెను. సుగ్రీ
వుడు చెప్పినదివిని, వాల్మీకి, డంగదు, కలనితో 'దశరథకుమారులును మహాత్ములు

నగు నారాముండును మహాబలుఁడగు లక్ష్మణుఁడు నిరువురును, దేహమంతయు బాణ
 మూహములు గ్రుచ్చుకొన, నత్తుటం దొప్పడోగి శరత్పమునంబుండి యున్నా
 నీవు చూడవాదేమి? సేనకలంగుటకు మఱివేలు కారణము లేదు' అనెను. అంత వాన
 రాజగు సుగ్రీవుఁడు పుత్రుఁడగు సంగదునితో 'ఇట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండుట
 యిందులకుఁ గారణము గాదని తలంపలేదు. ఇదియుఁ గారణమే. మఱియొక భయము
 కూడ నిందులకుఁ గారణమై యుండవలయును. ఏలన, ఈ వానరులు మొగంబులదు
 ఖములుదోష, భయమున గన్నులువిచ్చి తేటిచూచుచు, శిలాద్యాయుధములు పట్ట
 వైచి దిక్కులకుం బరుగెత్తుచున్నారు చూచుము. వీరు ఒకరినిజూచి యొకరయిన స్వస్థ
 డక వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక, శీఘ్రముగాఁ బోవుటకై యొంకొరుల నీడ్చుకొనుచు, నే
 లంబసినవానివయి దాట్లువైచుచుఁ బోతుచున్నారు. చూచుము' అనెను. ఈ
 వీరుఁడగు విభీషణుఁడు, గదాపాణియై వచ్చి, సుగ్రీవు నాశీర్వదించి రాముంబాచె
 ను. సుగ్రీవుఁడు విభీషణునిజూచి వానరులట్లు భయపడుచున్నారని తెలిసికొని తన
 పొంతనున్న భల్లూక రాజగు జాంబవంతునిజూచి, 'ఇదిగో విభీషణుఁడువచ్చినాఁడు.
 వానకోత్తము లితినినిజూచియే, యింద్రజిత్తుని శంకించి దిగులుగొని పరుగులెత్తుచు
 న్నారు. మిక్కిలియు భీతులై నానావిధములం బరుగెత్తుచున్న యీ వానరులందఱను
 నీవు శీఘ్రముగా నిలువరించి 'వచ్చినవాఁడు విభీషణుఁడు. ఇంద్రజిత్తుగాఁ దని వీర
 కుఁడెప్పుడు' అనెను. సుగ్రీవుఁడట్లు చెప్పగా భల్లూక రాజగు జాంబవంతుఁడు పరుగెత్తు
 చున్న వానరులను నడ్డగించి మగల్గి వారల నందఱ నాశ్వాసించెను. ఆ వానరులందఱు
 ను భల్లూక రాజగు జాంబవంతుఁడు చెప్పినదివిని, విభీషణునిజూచి తొందఱపాలు
 విడిచి, మరల వచ్చిరి. ధర్మాత్ముఁడగు విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణుల దేహములనియు
 బాణములు గ్రుచ్చుకొనియుండుటను జూచి, యింద్రియములు కళివరించినవాడ
 య్యెను. అంత విభీషణుఁడు, చేత సిగ్గుదీసికొని యారామలక్ష్మణులకన్నలం దుడిచి
 శోకమున మనసు మిక్కిలియుఁ గంగి కుండ, రోదనము సేయుచు 'ఈ యిరువురును
 బలవంతులు, పరాక్రమవంతులు, యుద్ధప్రియులునయు, రాక్షసులు కపటయుద్ధము
 సేయువాగుగావున, వారలచే నిట్టి దురవస్థను బొందిరి. ఈ రామలక్ష్మణుల కోప
 టములేక పరాక్రమము సేయువారు; కాన, నాయన్నకొడుకును, కపటయుద్ధము సేసి
 తండ్రికడుపు చెఱుపునట్టి దురాత్ముఁడును, నగు నాయింద్రజిత్తు రాక్షససాధారణ
 మయిన పుటిలబుద్ధిచే వీరలను వంచించెను. ఈ యిరువురును నత్తుటందోగుచు,
 దేహమంతయుఁ జాలినంతవఱకు బాణములు గ్రుచ్చుకొని నిండియుండుటం జేసి నేల
 పయి నిదురించుచున్న ట్లున్న ముండ్ల పండులుంబోలెఁ జూపట్టుచున్నారు. నే నవ్వో
 పరాక్రమము నాశ్రయించి ప్రతిష్ఠ నొండవలయునని (కుదుటం బడవలయునని)
 కోరితినిో యట్టి పురుషసంహులగు రామలక్ష్మణు లిద్దఱును దేహమువిడుటకై వెద
 నిదురపోయినారు. నాకు రాజ్యము పొందవలయునన్న కోర్కెయుఁ బోయినది. ఇంక

బ్రతికియున్న మిక్కిలియు విపత్తుగలుగును. నాపగవాడు రావణుడు తనప్రతిజ్ఞ ను తీర్చుకొన్నాడు. వానికోర్కీయు నెఱవేఱినది' అని విలపించెను. వానరరాజగు నుగ్రీవుడు ధైర్యనంపన్నుడుగాన, యిట్లు విలపించుచున్న విభీషణుని గొగిలించు కొని, 'ధర్మశ్శా! నీవు లంకారాజ్యము నొందగలవు. ఇందులకు సందేహములేదు. రావణునకును నతనికొడుకునకు నింకకు కోర్కీ యీకేఱినదిగాదు. ఈ రుజువే రాసు లక్షణులిగువురకు మరణాంతకమగు బాధగలుగదు; వట్టి మూర్ఖమాత్రమే. వీరలు మూర్ఖుడేటి యుద్ధమున రావణుని రాక్షసగణ సహితముగా వధింపగలరు' అనెను. నుగ్రీవుం డిట్లు చల్లనిమాటలాడి విభీషణుని నాశ్వాసించి, తన ప్రక్కనున్న చూచుచు సుషేణునిజూచి 'నీవు' నగవారి నడంచెడియాయన్న కన్యలు కావలక్షణులు, మూర్ఖుడేఱినపిదప, వీరలం దీసికొని, తూరులగు వానరులు కొండజిగోగూడ దిక్కింధ కులూము. నే నన్ననో, రావణుని, వానిపుత్రులను, బంధువులనును జంపి, నశించిన తనరాజ్యలక్ష్మిని దేవేంద్రుడుదెచ్చివట్లు నీతిను దీసికొనినచ్చెదను' అనెను. వాన దేంద్రుడగు నుగ్రీవుడు చెప్పిన యీమాటనువిని సుషేణుడు 'మున్ను దేవాను బలకు మిక్కిలియు భయంకరముగా జరిగినచునోయ్యుండును నాకు తెలియును. అప్పుడు, బాణప్రయోగముందుఁ గుశాలును ఆయుధవిన్నానిదులు నగుననుగులు, దేవతలను మాటిచూటికి చూచుచే గ్రమ్ముచును బ్రహ్మాదిరి. అట్లు దేవతలు కొండలు బాణపీఠితులును. కొండలు మూర్ఖులును. కొండలు మృత్యువులైన యొండగా, బృహస్పతి మంత్రిప్రచురములైన మృతసంక్షేపి మొదలగు విద్యులచేతను మూలికలచేతను వారలకుఁ జకిత్సనీసెను. ఆ చూషధములను దెచ్చుటకై సంపాత యు పననుడును, మున్నగువానరు లతివేగమున క్షీరసముద్రమునకుఁ బోవుదు రుగాక. వానరులకుమాత్రము పర్వతమున నుండునట్టి యాచుహాషధులు దెలియు ను. దేవతలచే నిర్మితముయిన సంజీవనదణి విశల్యకరణి యనెడియూరివ్యమూలికలను దేవ వాగు పోవుదురుగాక. నమంద్రోత్తిమరుగు క్షీరసముద్రమునందు. కాన్ను దేవ తలమృతముచిలికినస్థలమున, చంద్రమనియు ద్రోణమనియు రెండు పర్వతములు న్నవి. ఆ పర్వతములందు ఆ చుహాషధులున్నవి. దేవతల మృత్యుత్తమములయిన యా మూలికలను ఆ పర్వతములు రెంటునుంచిరి. రాజా! వాయుకుమారులకును నీహను మంసుఁ డచ్చటికిఁ బోవుఁగాక' అనెను. ఇంతలో మెఱపులగోగూడ మేఘము ల నెరుగఁగొట్టుచు నముద్రమున జలాబులఁ జల్లినైచుచు భూమిసంతయు నడంకిం చుచుయుఁబోలె కాక పెనుగాలి నీచెను. అది గడులెంతుని తొక్కలగాలి. ఆ తొక్కలవలనఁ బుట్టి వెరుగాలిచే. లంకాద్వీపమునందలి మహావృక్షములన్నియుఁ గొమ్మలువిడిగి వేలఁగోగూడ సముద్రమునం బడినవి. ప్రకృస్తకాయములుగలిగి యా

* 'తూరులయిన వానరసమూహములు, పగవారి నడంచు నీయన్నవస్త్రలు కావలక్షణులు, చూపుదీనవెనుక నీవు వీరిగువురకు దీసికొని దిక్కింధకులూమ్ము' అని మహావీరశత్రులు.

లంకలో నున్న సర్పములన్నియు భయమునొందినవి. జలజంతువులన్నియు భయమునొంది శీఘ్రమున సముద్రములోనికి జొచ్చినవి. అంత మఱింత సేపునకు వానరులు దఱును, జ్వలించుచున్న యగ్నికై వడిని దేబర్లుచున్న మహాబలుడగు గరుత్మంతునిం బొడగాంచిరి. మహాబలులగు పురుషతలకులను రామలక్ష్మణులను బాణాశములై బంధించియుండిన సర్పములన్నియు, ఆ గరుత్మంతుడు వచ్చుటనుజూచి, భయమున బాటపోయినవి. అంత గరుడుడు, రామలక్ష్మణులంజూచి, వారలచే బూజతుండై తిరుగుచు తిరుగుతానను జంద్రబింబమువలె గాంతి దగ్గొత్తువారి మొగములను దిడవెను. గరుత్మంతుడు హస్తములచే దడివగానే వా రిరువుర దేహములందలి గాయములన్నియు మచ్చమాసిపోయినవి. వారల దేహములును, శీఘ్రమున, మంచివన్నెగులుకుచు నిద్దములై నిద్గుదేలుచుండెను. అంత వారిరువురకు పరులను గ్రొందు పజుచు లేడమును, పరాక్రమమును, శరీరబలమును, శాంతియు, మిక్కిలి గుణము లున్నవలయు, * మాత్యై పరిజ్ఞానమును, వివేకమును స్మృతియును మునుపటి కంటె రెండింటియును గరుత్మంతుడు, మహాపరాక్రమశాలునియై దేవేంద్రునిసానులై యున్న యాచురువులను లేవనెత్తి పరమసంసృష్టులై యున్నవారలం గవులై యుచుకొనెను. అంత రాముడు గరుత్మంతునిజూచి 'మిత్రులుగ్నిహములనల మే మిరువురును పుండ్రితైవలరా' ననిన మహావ్యసనమును గడిచితిమి. మునుపటివలె బలవంతులము నయుతిమి. నిన్నుజూడగా, నాతెండ్రెయగు దశరథమహారాజును నా తాతయగు సడమహారాజును జూచినట్లు నామనస్సు మిక్కిలియు బ్రసన్నమగుచున్నది. మిక్కిలియురూపసంపన్నుడవై దివ్యములగు పుష్పమాలికలుదాల్చి మంచియను లేపనమును బూసికొని, నిర్భలములగు వస్త్రములునుగట్టి, దివ్యాభరణముల నలవిరించుకొనియున్న నిన్నుజూడ నాశ్చర్యము గలుగుచున్నది. నీవన్నెడవునిలని యున్నను మహాతేజుడును మహాబలుడునుగు పక్షిరాజు గరుత్మంతుడు మంబున నెంతయు సంతోషి నొంది హర్షమున గన్నుగవలానంద బాష్పముల గలంగగా, రామనిజూచి, 'రామా! నీకు నబుడను, ప్రియుడను, నీకు వెలులలిప్రాణమువంటివాడను. నా పేరు గరుత్మంతుడు. మీయిరువురకు సాహాయ్యముచేయుటకై యిచ్చటికివచ్చితిని. కూర్కారక్తుడయిన యింద్రజిత్తు ఆశ్చర్యశక్తిరూపమగు మాయూలమున మిక్కిలి భయంకరముగా నిర్మించిన యీ బాణాశ బాధమను విడిపించుటకు మహావీర్యులయిన యనురులుగాని, మహాబలవంతులగు దానవులుగాని, దేవేంద్రునితోఁ గూడిన దేవతలును సింధువులునుగాని, శక్తులుగారు. ఇవి వాఁడికోఱలుగలిగి, విషముచే వేం

* ఇవల 'ప్రవర్తనంచ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణాంకయో' అయ్యుండును. 'బుద్ధిశ్చ' అనుచో గల భయమనక్షరము కాదుత్ర పదునేడవ యక్షరముగానీ పదియేడవ క్లోక సహస్ర మారంభించెనని తెలియుచున్నది.

† నీకు వాపానమగుటచే నబుడ నని గూఢోక్తి యిటు తెలియుచున్నది.

1474. గుప్తాచార్యుడు రామలక్ష్మణుని పద్య వద్దాడు; రామలక్ష్మణులకు విషాదము.

1476. వాసుదేవులు గొప్ప యుద్ధమున కుత్తెరిగి యుద్ధము ;

యెరిగి యుద్ధమున కుత్తెరిగి ;

క్రములయొక్క ద్రువములు బుట్టినట్టివర్సములు, ఇంద్రజిత్తు మాయాప్రభావముచేత బాహుపములై నిన్ను బొందినవి. రామా! నీవు ధర్మజ్ఞుడవు, సత్యపరాక్రముఁ డవు నీతమ్ముడు లక్ష్మణుడును, యుద్ధమున పగవారిని యాపుమోపువాడు. కాన మీయిరువురును భాగ్యవంతులగు. మీకేమియు భయములేదు. మీరిట్లు నాగపాశబద్ధులై యున్న పృథ్వింతమును విన్నంతనే, నేను మీయందలి స్నేహమువలన విత్తధర్మమును పాలించుచు, వేగమున నిచ్చటికి వచ్చితిని. ఇట్లు మహాభయంకరమున నీ నాగపాశబంధమునుండి మిమ్ము విడిపింపను విడిపించితిని. మీర తప్పుడును నేమిటపాటులేక అయ్యెయ్యి స్త్రీయునకు ప్రత్యస్త్రీయును వేయుటయందే యెచ్చి పగవారిగియుండవలయును జూడే. రాక్షసులందఱును యుద్ధమున గవటముగాఁ బోయారు. ఇది వాకలకు న్యభావమే. శూరులును నిర్తల హృదయులు నగుమీరెంచి మాత్రమును కవటము లేనివారు. అదియే మీకుబలము. కాబట్టి మీకు యుద్ధవింగమున రాక్షసుల సంతమాత్రము నవ్వురాదు. ఈ దృష్టాంతముచేతనే రాక్షసులు కుటీలులుగాన వారి నెప్పటికి నవ్వురాదని తెలియవలయును జూడే అనెను. మిక్కిలి యుజలవంతుడగు గరుత్మంతుఁ డిట్లు చెప్పి, యంతి, రాముని, స్నేహితుఁడుగాన నెవ్వముదొలఁకఁ గవుంగలించుకొని, పోయివచ్చెననని చెప్పఁదొడఁగి 'చేలికాఁడా! రామా! నీవు నను సుధర్మముల నెఱింగినవాడవు. పగవారిదోషములను గూడఁ బాటింపక ప్రేమించువాడవు, నాకు సెలవుసంగఁగోరెద. నేను మఱిి పోవలయును. వీరా! రామా! నాకును నీకును నెట్లు స్నేహముచే తెలియుటకై యిప్పుడు ముగ్ధుడవడవలదు. నీవు యుద్ధమునఁ గృతకృత్యుడనయినదిదవ మనకు చేలిమి యెట్లుగలదో తెలిసికొనఁగలవు. లంకపయిని బాణవరంపర లవ్వారిగాఁ బఱపి, బాలుకును నృసింహును దక్క నందుఁ గలతక్కినవారిని పగవాడగు రావణునిచే జంపి నీతిను బొందఁగలవు. మహావీర్యశాలియు శీఘ్రగమనుఁడు నగుగనుత్తంతుఁడు నిర్ణమాటంకెప్పి దాయునికిని లక్ష్మణునికిని తెచ్చెలువాపి, యంత నావానరులు చూచుచుండఁగా, వారిని పుంకుఁ బ్రదక్షిణముగావించి, గొంగిలించుకొని వాయువుంబోలె నాకాశమాగ్ధమున నెసేసోయెను. అంత నపుడు వానరయూధపతులు రానులక్ష్మణులు * వీడివాసి నుభ

* ఇట యొకవిషయము తెలియదగియున్నది. 'హివాక్ దానవాక్ యక్షాక్ పృథివ్యాం త్రైవిక్యవాక్' అనుశ్లోకముగ 'హివాక్' అని 'హివాదవాక్' యక్షరాక్షసులనెల్లను క్రేరీ కొంగోనే వంపఁజూచునని చెప్పిన నిరవధికి శక్తి వంపఁజూచును సర్వజ్ఞుఁడగురాముడు అశక్తుడనెఱును క్షావనను ఇంద్రజిత్తుఁడే గొట్టుచుండి నెత్తుటదోగి భూమియందుఁ బడియున్నట్లు నదంపనల'యన్న శ్లోకమునందు సహచారమును బ్రసరింపఁజేయుటకై యిట్లుండెనని తెలియవచ్చి. ఇంద్రజిత్తు యుజలవంతుఁడుగనుటచే దోచుకర్థ మేమనఁగా-తమయను శత్రుత్వావయులును నిష్కరులును నుండువాకి ప్రాణసంహారము గలిగించునంతటివిపక్రువచ్చినను కాశముగలుగదు. ఇట్లుగానట్టి పాశస్థంకు కార్యోద్ధి అనుచేతమును తప్పిపోవును. కాన పురుషులు కుదిర్చియు నిష్కాపత్యము మొదలును గుణ

ముగా నుండుటంజూచి, సంతోషమున సింహనాదములు సేసి, లాంగూలముల ను
లాచ్చిరి. అంత వానరు లెప్పటియట్లు సంతోషులయి, భేరులు వాయిచిరి, మృదం
ములను వాయిచిరి, శంఖములు పూరించిరి, సింహనాదములనుం గావించిరి. వృ
ములం గొని పోరునట్టి వానరులు, పరాక్రమమున విజృంభి మాటికిమాటికి బుజవ
లప్పలించుచు, నానావిధములయిన వృక్షములం బెఱిచి వానిని జేత నిడుకొని ల
లకొలదిని యుద్ధనన్నద్ధులయి నిలిచిరి. వానరులు, మహాధ్వని గలుగునట్లుగా నాక
చు, రాక్షసులకు భయముగలిగించుచు, యుద్ధంబు సేయఁగోరి, లంకాద్వారముల న
కట్టిరి. అంత సర్ధరాత్రమున నావానరయూధపులు సింహనాదములు సేయుగా
భయంకరమైన యా శుములధ్వని, నర్మ రుప్రసంగలి మేఘముల యుఱుములుబో
మిక్కిలియు భయంకరముగా నుండెను. ఇది యేఱబదియవసర్గము.

—♦—

{ రావణునిపంపున ధూమాత్యుండు చతురంగబలసహి
తుడై వచ్చి వానరసేనం జూచుట. }

—♦—

అప్పుడు, బలవంతులయిన యావానరు లట్లు సింహనాదములు సేయుచుండగా
మిక్కిలియు దొడ్డుగా నున్న యాభ్యునిని రావణుండును రాక్షసులను వినిరి. ఆరావణు
డు మిక్కిలి స్థిగ్ధమును గంభీరమునయిన యాభ్యునిని విని యామంత్రులనడుమ వా
రలనుజూచి 'వానరులు పెక్కుండు మిక్కిలియుబునఁ జేరి, శివుమేఘములు గర్జిం
చుచున్నట్లు లెంతయు గొప్పధ్వని గలుగి సింహనాదములు సేయుచున్నారు. కా
వున వీరలకు మిక్కిలియు సంతోషము గలిగినట్లున్నది. ఇది స్పష్టము. ఇందులకు
సందేహములేదు. అది యట్లకదా. అమృహాభ్యునులచే నముద్రమును నీధమునొం
దినది. అచ్చట నన్నదమ్ము లారామలక్ష్మణులు వాఁడిబాణములచే బద్ధులయి
యున్నవారు. మిక్కిలియు గొప్పధ్వని యిదిగో వినవచ్చుచున్నది. ఇవి యొకటికొకటి

మునుగలవాడై యుండవలయున నట్లు అలక నర్మ శ్రమమున దోయుట గలుగుచున్నది. రావణు డెంత
చుటకేకదా సేవలు ప్రార్థింపఁగా విష్ణుండు రావణుడై యునిరించినాడు. అది కాకాభ్యుమేనయ
నగాని యానాటలేల?' మున్నచో ముక్కగులను నాకము సేయుటవలెనే ధర్మమును స్థాపించుట
యు ననతొరమునకే ప్రయోగము. రావణునిపంపునూ లెమే ప్రయోజనమును సేసి యపు డింతి ప్రయాస
పడినవంటయు మృగ్ధమగును. కాబట్టియే 'నాకుర్వర్ణ్యం లోకీఽస్తి తా' మే స్వేధర్మం యోగ్యత' అని
చెప్పఁబడనది. నాకుర్వర్ణ్యమును ధర్మమునందు నిలుపుట, సేవలను ధర్మపదేశము సేసినంతవఱకును
సిద్ధింపదు. అట్టి యుపదేశము శ్రుతిస్మృతులే చేరియున్నవి. తాను ఆచరించు ఆచారములముగా
ధర్మమును ప్రయోగము సేయుటకుగదా మనుష్యభాషలును మును జేయఁబడిన. లేకున్న నీవటా మాం
శ్యకముగాదు. కాబట్టి తా నాచరించు నాచారముమూలమున ధర్మమును ప్రసరించుటకే రాముఁ డీరా
క్షసుల నభ్యయించినాడని తెలియునది. గోవిందరాజులు.

విరుద్ధముగానున్నది. ఈధ్వనివలన వారికి శరబంధము వీడినదేమో యని శంకలు గుఱున్నది' అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు, ఈమాటను మంత్రులతోఁజెప్పి యచట దాపున నున్న రాక్షసులను జూచి 'ఇప్పుడీ వానరులకందఱుకును శోకింపవలసిన కాలమైయుండఁగా వీరిల్ల వారును సంతోషముగా నుండుటకుఁ గలిగియున్న కారణ మేమో శీఘ్రముగాఁ దెలిసికొనిరందు' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణుఁ డట్లు ఆజ్ఞాపిం పఁగా ఆ రాక్షసులు సంతోషింతులై ప్రాకారమునెక్కి, మహాత్ముఁడగునుగ్రీవుఁడు పరి పాలించుచున్న వానర సేనను జూచిరి. మఱియు, మిక్కిలి భయంకరమైన నాగపాశబం ధమునువీడి మహాభాగు లగురామలక్ష్మణులు లేచి సుఖముగనుండఁగా నా రాక్షసులు చూచి విపదమునొందిరి. భయంకరులగు నారాక్షసులు, గుండియలు భయమున నదు రఁగా, అందఱును ప్రాకారమునుండి దిగి, ముఖములు వెల వెలంబోవ రాక్షసేంద్రుఁ డగురావణునొద్దకుఁ బోయిరి. వారు, మాటలాడుటయందు నిపుఁగులుగావున, రావణునితో ముఖములు విన్నవై యుండ, రామలక్ష్మణులు శరబంధము వీడియున్నా రని యప్రియంపునమాచారమునంతయు జరిగినది జరిగినట్లుగాఁ దెలుపువారై 'ఇంద్ర జిత్తు యుద్ధమున నాగపాశముల బంధించి యిటునటు చేతులు గడలింపరానట్లు గావించి చివర యాయన్నదమ్ములు, మేటియేనుంగులవలె గొంభీరపు నెన్నడగల యారామలక్ష్మణులు, యుద్ధరంగమున నాగపాశబంధములు వీడి కట్టెత్తాళ్లం ద్రొంచుకొన్న మద గజములవలెఁ జూపట్టుచున్నాను' అనిచెప్పిరి. మహాబలవంతుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁ డా రావణుఁడు ఆ రాక్షసులు చెప్పినదివిని చింతియు శోకమును మిక్కిలియుఁ బయింకొ నఁగా, ముఖము వెల వెలంబోవ 'ఇంద్రజిత్తు, తాను మహాబలమున సంపాదించినవియు భయంకరములును శీఘ్రవిషములగు సర్పములవంటివియు ఆమోఘములను సూర్య సమానములునగు బాణములచే బలాత్కరించి యారామలక్ష్మణుల యుద్ధమున బంధించినాఁడు. నా పగవా రాముడైనను అట్టి బాణములచే బంధింపఁబడియు విడి వడినయెడల నిక నీరాక్షససైన్యమునకంతయుఁ ద్రొణింపదేహము కలిగినట్లు నాకుఁ గోరుచున్నది. మున్ను పెక్కుమాట్లు యుద్ధమున నాశత్రువులత్రొణములు గొన్నట్టిచై వాసుకింబోని తేజంబున వెలుంగుచుండు బాణములు తుదకు నిష్ఫలము లయి నవిగదా!' అనెను. రావణుం డిట్లు చెప్పి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై సర్పమునలె నీట్టూర్పులు విడుచుచు, రాక్షసులనచుచు ధూమ్రాత్ముఁడను రాక్షసునింజూచి 'నీపరాక్ర మ మతిభయంకరము. నీవు గొప్పరాక్షససైన్యము నీసికొని రాముని వానరులనును పధించుటకు వెడలుము' అని యాజ్ఞాపించెను. రాక్షసరాజగు రావణుఁడు యోధుల బలాదలముల నెఱుంగు బుద్ధిమంతుఁడు గాన యిట్లాజ్ఞాపింపఁగా ధూమ్రాత్ముఁడు మిక్కిలి సంతోషుడై యతనికి నమస్కరించి రాజభవనమునుండి బయలు వెడలెను. వాఁ డారాజగృహద్వారమునుండి వెలువడి యచ్చటనున్న బలాధ్యక్షునితో 'నేను యుద్ధము నేఁడుఁ గోరియున్నాను. నాబలమునంతయు శీఘ్రముగా నాయ త్రవఱుపు

ము. ఆలస్యమెందుకు? అని చెప్పెను. నీవెంటి నున్నయాబలాధ్యక్షుడు రావణుని యాజ్ఞచోప్పున ధూమ్రాక్షుడు చెప్పినమాటవిని శీఘ్రులును సైన్యమునంతయు నాయత్తము గావించెను. భయంకరాకారులును బలవంతులు నగు నావానరులు తమతమ శౌర్యములకు సూచకముగా నడుమునఁ గట్టుకొన్న గంటలొప్ప, శూలములు ముద్గములు మున్నగు నానావిధాయుధములు కేలందాల్చి, మిక్కిలియుబ్బున గర్జించుచు, ధూమ్రాక్షునిఁబరివేష్టించిరి. రాక్షసులు గదలు, పట్టిసములునిను పడండములు, మునలములు, పరిఘములు, భిండివాలములు, భల్లములు, ప్రాసములు, గొడ్డండ్రు మున్నగునవి మెండుగాధరించి మేఘములవలె గర్జించుచు, నలుదిక్కులనుండియు వెడలిరి. మఱికొండలు రాక్షసులు కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతములును నానావిధముఖంబులగు ఖరములు పూస్వబడివియు బంగారుకీటకీలతో నొప్పుచున్న రథముల నారోపించి వెడలిరి. జెబ్బులులుంబోలె జెనక రానిరాక్షససింహులు, మిక్కిలివేగవంతములగుగుట్టమలనెక్కి కొండలును, మిక్కుటముగా మత్తిలియున్న యేనుగులనెక్కి కొండలునుంగా, వెడలిరి. తీవ్రధ్వని గలధూమ్రాక్షుడు బంగారుచే నలంకృతమై, తోడేళ్ల వంటిముఖములును సింహములవంటిముఖములును గలగాడిదలుగట్టిన దివ్యంబగురథము నారోపించెను. మహావీర్యశాలియగు నా ధూమ్రాక్షుడు బెడిదముగా శద్ధించుచు గాడిదలు బూన్పంబడి యున్న మేటిరథమునెక్కి రాక్షసపరివృతుడై పకపకనవ్వుచు దిగి పతియగు హనుమంతుఁడున్నపశ్చిమద్వారమునకుఁబోయెను. భయంకరపరాక్రమండును మహాఘోరుండు సైన్యారాక్షసం డిల్లువాపుచుండిగా, వానికిడ్డముగా నాకాశమున దుర్బిటుత్తినూచకములయిన పక్షులు నడ్డవడివి. రథశిరస్సునందు మహాభయంకరమగు గర్జయొకటి వాలినది. పీనుగులందినునట్టి బెడిదంపువేళ్లులు గుంపులు గట్టి క్షిప్రంబు మొనపైవ్రాలినవి. నెత్తుటం దడిసిన తెల్లనిపనుమొండి మొటివివ్వి తేధ్వనిగా రోదనమునీయుచు ధూమ్రాక్షునకు సమీపముగా నేలపంపుబడినది. మేఘము నెత్తురువాన గురిసినది. భూమి పడిపడ పడంకినది. పినుగుపడినట్లు మహాధ్వనితో నెదురుగాలి మహావేగంబున వచ్చెను. మణియు నవ్వును చిక్కులన్నియుఁ జీకట్లు ప్రముటంజేసి యెరిమాత్రము ప్రకాశము లేకుండను. ఆధూమ్రాక్షుడును, రాక్షసభయంకరములును మహాఘోరములు నగు నాయుత్పాతములు పుట్టుటనుజూచి దుఃఖితుఁడయ్యెను. ధూమ్రాక్షునికి ముందుగావచ్చిన రాక్షసులండలును దుఃఖిమన నేమియుఁదోచకుండిరి. అంత సతిభయంకి నుడును బలవంతుడునగుధూమ్రాక్షుడు, ఆయుత్పాతములను సరకుసేయక, రాక్షసులు వెక్కిండ్రు పరివేష్టించి యుద్ధోత్సాహంబున పుంము వెలుపడి, రామబాహువాలితమై బహువాసరమయ్యమై మహాసముద్రమువలె నున్నయవ్వనరసేను * జూచినవాడియ్యె. ఇది యేఁబదియొకఁడవస్తంభము.

* రామలక్ష్మణులు నాగవిధులయినరాత్రి పొడ్యమిడుచుట. విదియ తెల్లకాలంగా సూర్యుడు యుద్ధమున వెడలెనని తెలియునది.

—♦♦♦ ధూమ్రాక్షుండు హనుమంతునిచే హతుండగుట. ♦♦♦—

వానరులందఱు, యుద్ధంబుగోరుచు నుండినందున, భయంకరపరాక్రముఁ
డగు ధూమ్రాక్షుండు వెడలివచ్చుచుండఁగాఁజూచి, మిక్కిలి సంతుష్టులయి సింహ
వాదములుగావించిరి. వానరులు వృక్షములంగొనియు రాక్షసులు శూలములను
మద్గరములనుగొనియు నొకరినొకరు జెట్టికముగాఁగొట్టుకొనఁగా సయ్యురువాఁగునకు
మిక్కిలియు తుమ్ములై నయుద్ధము కలిగెను. భయంకరులగు రాక్షసు లొక్కటిగాఁ
నూడి భయంకరములును నానావిధములు నగుపరిఘములచేతను త్రీశూలములచేత
ను నలుగడల వానరులను కంఠెతుండెములు గావించిరి. వానరులును వృక్షములంగొని
రాక్షసులను భూమియందుఁ జాపుగాఁ గూలనేసిరి. రాక్షసులును నందులకు మిక్కిలి
యుఁ గ్రుద్ధులై, ఘోరంబగు కాలాగ్నింబోలినవై కంకపత్రములు గట్టంబడి నంకర
చేయువాఁడీబాణములఁ గాఁడనేసి నొప్పించిరి. రాక్షసులన్ని టెడియులును
గడలను, పట్టికములను కూటముద్గరములనుగొని వానరులను జక్కాడుచుండఁగా
వానరు మహాబలవంతులుగావున, రోషంబున నుత్సాహం బతికయిల్ల, నిందుకయు
నెనుగీయక పోరాడిరి. అట్లావానరుడు లవును బాణములచేతను శూలములచేతను
దిక్కిదేహలయు మహాకోపమున వృక్షములను శిలలనుం కేకొనిరి. అవ్యాపవీరు లు
కొంతకు జెడివఱుగా మగవడించుదు. సింహవానములు నీయుదుఁ, దనననుచే తు
స్థిగించును భయంకరాకాశులగు రాక్షసులు ప్రహరించిరి అప్పుడు వానరులును
వానావిధశిలలును వృక్షములనుగొనియు రాక్షసులు నానావిధాయుధములను గొ
నియు, కొండోగులపములంపఁజేగా, ఆయుధ మార్పియ్యవలయు ధూమ్రాక్షుండు ద్వై.
కొండకురాక్షసులు జయశాలుగు నానరులచే నొట్టవడి కట్టగట్టమున కొండల వా
క్షసులు నోట కెత్తుగు న్నమ్మకొనిరి. వానరులు రాక్షసులను కొండలవై ప్రక్కలజట్టి
కెడుగాఁజిల్పిరి; కొండలను వృక్షములచే కలిమిగొట్టి కుప్పగా చేసి, కొండలను శి
లలచే నొర్లముగావించిరి. కొండలను దూరియును కొటికేసిల్పిరి. వానరులచే చిన
వృక్షశిల్పములచే, విజిగి ముగ్గునూ నయైవృక్షములును, కాలిఁ గాకిలను, నిర్వృశి
తిగులును నర్పములును, కలం ద్రెల్లినరాక్షసుల పీడినములును, స్వతాకారముల
గు మోకజములును, నజ్జగు జ్జయుఁ గుజ్జములును నావికాతులును, అనాధభూమి
యంతయు నిండియుండెను. భయంకరపరాక్రము లగువానరులు మిక్కిలి వేగమున
నెగిసి మెగసి, తీక్ష్ణము లయినవఖములచే రాక్షసులముఖములను భేదించుగా, ఆరా
క్షసులు, మొగములు విరవిరఁబోవ, నెలవెండునెల విరిసియుండి, నెత్తునెత్తునో
మూర్ఛితులై భూతలమునం బడిరి. మఱికొండలు రాక్షసులు మిక్కిలియుఁ గుమ్మిలై
భయంకరముగ నార్చులికుచు నస్త్రంబులుంబోలె కఠినవృద్ధులు లగువానరులచే
యాముధములుగాఁగొని వానరులపయి వేగ దలవడిరి. అట్లా రాక్షసులు వేగమునం
బయియురాఁగా వానరులు వారికంటెను వేగముగలవారిగుటచే, ఆరాక్షసులను చి

డికిళ్లంబాడిచియు, కాళ్లందన్నియు, దంతములం గొఱికియు, వృక్షంబుల మోడియు
 హింసించిరి. అట్లు వానరులు ప్రవారించుచుండగా నిలువజాలక యారాక్షసులు
 పరుగెత్తిరి. రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు ధూమ్రాక్షుడు, అట్లు రాక్షససైన్యమంతయుం బా
 టుచుండుటంబాచి, కుపితుండై యుద్ధము సేయ నుత్సుకులయి యున్న వానరులను హిం
 సించ నారంభించెను. వానరులు కొందఱు రాక్షసులచే బ్రాసములఁగొట్టువడి నెత్తురు
 గాఱ నేలంబడిరి. మఱికొందఱు ముద్గరములం చాడితులై పుడమిఁగూలిరి. కొందఱు
 వానరులు పరిఘములం గొట్టువడిరి. కొందఱు భిండివాలంబుల తుండములుగా చీల్చు
 బడిరి. కొందఱు ఊడకత్తుల నఱుకంబడి పరవశులై ప్రాణములు విడిచిరి. కొందఱు వానరులు
 రాక్షసులచే శూలములం చాడితులై నెత్తుట దోగియుండిరి. కొందఱు బలవంతులగురా
 ఱ్షసులకు యుద్ధమున నోర్వంజాలక పాఱిపోయిరి. కొందఱకు ప్రక్కవాలునఁ గొట్టుట
 చే గుండెకాయలు పగలినవి. కొందఱు శ్రీశూలములచే బాదువంబడి ప్రేగులు వెలికి
 వచ్చునట్లు వెఱుకఁబడి చీల్చబడిరి. అట్లు వానరులును రాక్షసులు నొండొరులు నెరసి
 బెరిసి శిలలను వృక్షములును ఆయుధములనువైచి వెనంగిఁగా నమృతాయుద్ధున
 మిక్కిలియు చచ్చుమగిలి యెంతయు భయంకరమైనది. అలెత్తార్చి న్ననులై నీరాళ్ళ
 నులుగా, తయానింబున నెక్కువై తానంబులుగా, మందగిలినమాటలై గానముగా, ఆ
 యుద్ధసంగీతమెంతయుఁ ప్రకాశించినది. అప్పుడు ధూమ్రాక్షుడు యుద్ధాగ్రమున కను
 ద్దనుండై నీర్వాణితమయిన బకపకపవృషులు బాగానన్నములు గురియించి వానరులను
 దిక్కులకుం దడిచెను. ఇట్లు ధూమ్రాక్షునిచే పీడితమై దుఃఖమునొందియున్న వానరు
 సైన్యమును జూచి, హనుమంతుడు, మిక్కిలిక్రుద్ధుండై, విశాలమున యొక శిలవజ్రే
 కొని, ధూమ్రాక్షునింబునఁ బోయెను. తండ్రియగు వాయుదేవునిం బోలుపరాక్రమ
 శాలియును హనుమంతుడు కోపంబున కిన్నిలయెఱుపు రెండుంతులుకాఁగా, ఆశిలప
 ధూమ్రాక్షుని రథముపయఁ బడచేసెను. అట్లు తనపయఁకి నాశిలవచ్చుచుండుటంబాచి,
 ధూమ్రాక్షునిు తిత్తి గాయన గడచెనెఁగొని, చేగమన రథమునుండి నేలకంఠంబింది
 నిలుచుండెను. ఆపనుశల, ధూమ్రాక్షునిరథమును చానిచక్రములను, నొగలను,
 గుఱ్ఱంబులను, క్షవములను, విల్లుతోనుంజూడ నుగ్గు గావించి పడినది. వాయు
 కుమారుడు హనుమంతుడు, అట్లు రాక్షసునిరథమును భగ్నము గావించి, యంత,
 బోదలతోను కొప్పులతోనుం జూడినవెనువృక్షములంజూచి, రాక్షసులతో యుద్ధ
 ము గావించెను. మఱికొందఱు రాక్షసులు, వృక్షములఁ గొట్టువడి, తలలుపగిలి,
 నెత్తుట దోగి నేలంబడిరి. వాయుకుమారుడు హనుమంతుడు, అట్లు రాక్షససైన్య
 మును బాఱదోలి పవ్యతశిఖరము నొకటింజూచి ధూమ్రాక్షుంబయి నడరెను. ధూమ్రా
 ఱ్షుడు ఏకశాలిగావున నట్లు తనపయఁకి హనుమంతుడు వచ్చుచుండగా, తాను
 ను గడం జేకొని తోడనే సింహనాదముగావించుచు నాహనుమంతునిమీది కడరె
 ను. అంత ధూమ్రాక్షుడు క్రుద్ధుడై పెక్కుమేకులతోఁజూడిన యాగదను, వేగ

శూరములై, తిరుగుచున్న పర్యతములవలె నొప్పుచున్న యేనుంగుల నారోహిం
వెడలిరి. మఱికొండలు రాక్షసులు, శుభలక్షణయు క్తములును శూరములును :
హాబలములునగు గజంబులనెక్కి వెడలిరి. అప్పుడట్లు నల్లని దేహములును గాంచనభు
షణములునుగలిగి సింహనాదములు నేయుచు వెడలినయాఘోరరాక్షససైనికులు
వర్షాకాలము నల్లనై కాదుకొని మెఱువులతోఁగూడి గర్జించుచు నవ్వారిగాఁ బొడతె
చినమేఘములవలె నొప్పుచుండిరి. వారు, యూధపతియంగదుఁడుండులంకదక్షిణదా
రమున వెడలిరి. వారలు వెడలుచుండఁగానే యశుభనిమిత్తములు పొడసూపినవి. అ
ప్పుడు మేఘశూన్యమగు నాకాశముననుండి తీవ్రములగు నుల్కలు పడినవి. నక్కలు
అగ్నిజ్వాలలు గ్రక్కుచు భయంకరముగా నఱచినవి. అప్పుడు భయంకరములగు కూ
రమృగములు రాక్షసులమరణమును సూచించెను. రాక్షసయోధులును బోవునపు
డు భయమోహితులయి తోట్టిలంబడిరి. మహాతేజుడును బలవంతుడునుగు నుజ్జ
దంష్ట్రుడు, ఈయంత్రాతములన్నియుఁజూచి, ధైర్యమును దిగవిడువక, యుద్ధోష్ణు
కుడై బయలువెడలెను. అట్లారాక్షసులు వచ్చుచుండుటం జూచి జయశీలురగు వాన
రులు దశదిశలును నిండునట్లు, మిక్కిలి ధ్వనిగా సింహనాదములు గావించిరి. అది
భయంకరులును భయంకరాకారులు నగువానరులు రాక్షసులపై నడచి నొంకొం
లను వధింపఁగోరుచు. తుములమగు యుద్ధమునుగావించిరి. వారిరుదెగలును మిక్కిలి
యుత్సాహమున నొంకొరుపయిం గవిసిపోరి, దేహములుదురిగి మెఱుఁబువీడినవ్వా
గములు నెత్తుటఁ దోఁగుచుండఁగా, నేలంబడిరి. మఱియుఁ గొంకలు రాక్షసులను
యుద్ధముల వెనుకీయరిశూనరులుగాన, పరిఘంబులుగొని వానరులపై నడచి యెం
గులం గవిలి నానావిధము లగునాయుధములను బ్రయోగించిరి. అప్పు డిరువారి, పృ
థ్వీములను శిలలను ఆయుధములను ప్రయోగించఁగాఁ బుట్టినవచ్చును, మిక్కిలి
గొప్పదై భయంకరమై హృదయముల భేదించునట్లుగా నచట విసఁబడినవి. అప్పుడు
నేమిద్దరియును, ధనుర్ధ్వనియును, శంఖభేరీమృదంగములధ్వనియు తుములమయ్యె
ను. కొండలు శనుయొద్దంగలయస్త్రముల వన్నిటినివైచి యవి విఱిగిపోగా, గాఢ
యుద్ధము గావించిరి. వానరులు కొండలు రాక్షసులను, అఱచేతులంజఱచియు, కాళ్లం
దన్నియు, పిడికిళ్లంబూడిచియు, పృథ్వీములంగొట్టియు, మోఁకాళ్లంగుగ్గిమ్మియు, వధిం
పఁగా వారలు భిన్నదేహులయి కూలిరి. యుద్ధమున మిక్కిలియు మదిరిచియున్న వాన
రులుకొండలు, రాక్షసులను శిలలచేరి జూర్జముగావించిరి. వజ్రదంష్ట్రుడు యుద్ధ
మున వానరులను బాణములచే నొప్పించి బెదరించుచు ప్రళయకాలమునఁ గాశహ
స్త్రుడగు యమునివలె, భయంకరాకారుడై సంచరించుచుండెను. బలవంతులును
నాయుధవిద్యయందుఁ బండితులునగు రాక్షసులు యుద్ధమున క్రోధముచే నొడలు
డెలియక నానావిధములయిన యాయుధముల వానరసైన్యములను వధించిరి. అట్లు
రాక్షసులు వధించుచున్న రాక్షసుల నెల్లంజూచి, వాలివుత్త్రుడగు నంగదుఁడు, ప్రళయ

కాలాగ్నియుంబోలె కోధ మినుమడించినవాడై యాకోధమువలన కన్నులెఱ్ఱబా
ట, వీర్యశాలిగావున, వృక్షమునొకటి పెట్టికొని, సింహము తుద్రమృగములంబోలె,
వారి నందఱును జక్కాడెను. ఆ యంగదుడు దేవేంద్రుడుంబోలె పరాక్రమము మెఱ
యుచు భయంకరముగా యుద్ధముగావించెను. అప్పు డంగదున కెదురుపడిన రాక్షసు
లు భయంకరపరాక్రమాలయ్య, నరనివ్రేటునం దలలుపగిలి, వేల్పుత్రెగినవృక్షములవ
లె నేలంగూలిరి. అప్పుడు యుద్ధభూమి, విజిగినరథములచేతను, అశ్వములచేతను, నానా
విధములగు ధ్వజములచేతను, వానరరాక్షసుల దేహములచేతను, రక్తస్రవాహము
చేతను గివ్వబడి భయంకరముగానుండెను. అప్పుడు యుద్ధమున, భూమి, హరకేయూ
రాది భూషణములచేతను, వస్త్రములచేతను, శస్త్రములచేతను నలంకృతమై, సక్షత్ర
చంద్రాలంకృత మగుశరద్రాత్రివలె బ్రకాశించినది. అప్పుడచ్చట మిగుల గొప్పది
యగు నారాక్షససేన, అంగదుని యరవడికి నిలువజాలక వాయువేగింబునకు మెఱు
ముచలించునట్లు మిక్కిలి చలించినదయ్యె. ఇది యేఁబడిమూడవ స్థగము.

◆◆◆ వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునిచే హతుఁడగుట. ◆◆◆

అంత మహాబలుఁ డగునావజ్రదంష్ట్రుఁడు భవసైన్యమున కొట్టుచు వాటుట
యు, అంగదుడు జయంబున చేలకేగుటయును జూచి, మిక్కిలియు కోపావేశము
నొంది, బెడిదమయినవిజిగిన వజ్రయుద్ధమువలె మోయుడల్లు భయంకరముగా నా
రించి, వానరసైన్యములపై బొణచర్చములను బయ్యించెను. అప్పుడు నూరులైన
యా నుఖ్యరాక్షసులును, రిథాబూధులైన వానావిధాయుధములారాగిరి చక్కగా
యుద్ధమునేసిరి. వానరులతోవల నొకరియొక వానరలింగు లుడిఱును, నెలలును
తేలులుదాల్చి నలుప్రక్కలూ గ్రమ్మి చక్కగా యుద్ధముగావించె. అప్పు డిన్నహా
యుద్ధమున రాక్షసులు విజిముఖ్యులైన వేఁకొలుది వాయుధములు వైచిరి విక్కిలి
య నీకులై మదపుత్రునుంగూలంబోలు వానరులు పర్వతములను పృక్షమాలను
మహాశిలలను రాక్షసులపై వైచిరి. శూరులుపై యుద్ధంబుల వెనుదీయనివాగునై
పోరువన్న యావానరులకును రాక్షసులకును పయింపించి యుద్ధముధిక్కుముగా
ప్రసరించెను. కొందఱు వానరులను రాక్షసులును దలలుపగిలి, చేతులును గాట్ల
ను విజిగి, దేహములం దాయుధములు గ్రమ్మకొనియుండి, నెత్తుటందోగి, కంఠ
తులు గద్దలుఁ గాకులును ముసిరుకొని, నక్కలు గుంపులుకొని నెరిసియుండి, నేలుబడి
పసుంకియుండిరి. ముందములు పిఱికివారిలకు భయంబుపుట్టించును నాకాశమున
కెగసినవి. అప్పుడు యుద్ధమునందు, వానరులును రాక్షసులును, చేతులును, బాట
చేతులును, తలలును దెగియు, దేహములు నమము రెండు తుండెములుగాఁ ద్రుంపఁ
బడియు, నేలంబడిరి. అంత, వానరసైన్యమట్లు రాక్షససైన్యమును నధించుచుండఁ

గా, నదియంతయు, వజ్రదంష్ట్రుడు చూచుచుండగానే భంగమునొంది తూలినదయ్యె. మహాప్రతాపాధగు నావజ్రదంష్ట్రుడు రాక్షసులందఱు నట్లు వానరులచే వధింపఁబడుచు భయముగొని యుండుటచుజూచి, రోషంబున కన్ను రెట్టిబాట, విల్లుగొని వానరసైన్యంబును భయపెట్టుచుం బ్రవేశించి కంకపక్షి తోక్కలు గట్టఁ బడినవై గుఱిసూటిగాఁ దప్పనిబాణములనువైచి వారిని భేదించెను. ప్రతాపవంతుఁ డగు నావజ్రదంష్ట్రుడు, మిక్కిలియుఁ స్రుద్ధుడై యొక్కొక్కయేటను వానరుల నేడువరను నెనమండ్రను తొమ్మిదిమందిని, ఏవురనుగా నొప్పించెను. అట్లు వానరులనే కులు బాణములచేమెడలు తెగివడఁగా, దక్కినవానరులందఱును భయముగొని గుంపులుగుంపులుగా, ప్రజలు ప్రజాపతి నాశ్రయించునట్లు, అంగదుని నాశ్రయించిరి. అంత నపుడు వాలికుమారుఁ డంగదుడు, వానరసేనలు భంగమునొందుటను జూచి కోపమునొంది తన్నుఁ దేఱి చూచుచున్న వజ్రదంష్ట్రుని తానును దేఱి చూచి మార్కొనెను. అంగదుఁడును వజ్రదంష్ట్రుఁడును ఒండొరులవయిం గవిసి, మిక్కిలియుఁ స్రుద్ధులై, సింగమును మదపుటేనుంగునుంబోలె పోరుచు విహరించిరి. అంత మహాబలుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు, ఏనుంగును జిల్లకోలలతోఁ బోడుచునట్లు, వాలికుమారుఁ డగునంగదునిమ్రున్నానములందు. వేయిబాణములఁ జొప్పించి నొప్పించెను. మహాబలుండును భయంకరపరాక్రముఁడు నగు నంగదుడు, అంగములన్నియు నెత్తుటం దోగ, వజ్రదంష్ట్రునిపై నొకప్పుక్షమువై చెను. ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు తనవయి కాప్పుక్షము వచ్చుచుండుటఁ జూచియు రెత్తిపడక, దానిని బాణములచే పెక్కుప్రయత్నముగా నింకించెను. అదియు సునియిల్లె నేలంబడెను. వానరసింహుఁ డగునంగదుఁడు వజ్రదంష్ట్రునిపరాక్రమముం జూచి, విశాల మైనయొక పర్వతమును గొని, వానిపై వైచి, సింహనాదమును గావించెను. పర్వతాలి యగునావజ్రదంష్ట్రుఁడు, పర్వతముతనవయికి వచ్చుచుండుటఁజూచి, తొల్రువడక గడ చేతంగొని రథమునుండి లంఘించి నేలపై నిలిచెను. అంగదుఁడు యుద్ధాగ్రంబున వజ్రదంష్ట్రునిదాయంబోయి యాగడనుబట్టి లాగిగొనెను. ఆపు దాయంగదుఁడు వైచినపర్వతము, చక్రములతోను నొగతోను గుఱిములతోనుం గూడ వజ్రదంష్ట్రునిరథము నుగ్గుగావించెను. అంత నాయంగదుఁడు విశాలమై పృక్షములతో నొప్పుచున్న మఱియొక పర్వతమునెత్తి వజ్రదంష్ట్రుని తలపై వైచెను. ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు, నెత్తురు గ్రక్కుచు మూర్ఛితుడై నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు మఱియొకగడను చేతం గవుంగలించుకొని కొంతసేపు నంజ్జలేక పడియొండెను. ఆరాక్షసుఁడు మూర్ఛదేఱి, మిక్కిలి క్రుద్ధుడై, యచట నిలుచున్న వాలిపుత్రు నంగదుని మక్షస్థలమున గడచేతఁగొట్టెను. అంత గడను వీడి వాఁ డంగదునితో నపుడు ముష్టియుద్ధము గావించెను. ఆవానరరాక్షసు లిరువురును ఒకరినొకరు చక్కఁగా ప్రహరించుకొనిరి. వారిద్దఱును నొండొరులం గొట్టుకొనుచు, దెబ్బలచే నెత్తురు దోరుఁగుచుండ, నలబడినొంది, మిక్కిలియుఁ బరాక్రమంబు మెఱయ, సంగ

రజబుధులుంటోలే నొప్పుచుండిరి. అంత మహావీరుడును వానరకుంజరుడు నగునం
గదుడు, పెక్కుపుష్పఫలములతోడం గూడిన యొకవృక్షమును బెఱికి యుద్ధమునకు
నిలిచెను. అట్లు వజ్రదంష్ట్రుడు నొకవృక్షముఁ బెఱికి పట్టుకొనినిలిచెను. ఆయంగదుఁ
డంతవృషభ పర్శము గప్పినదాలును, విఠివియై చిలుగుంటలచే నొప్పుచు మంచి యొక
గలిగి యున్న ఖడ్గమును గ్రహింపఁగా నావజ్రదంష్ట్రుడును దాలును గత్తియుఁ గ్ర
హించెను. ఇట్లాయంగదుడును వజ్రదంష్ట్రుడును, మిక్కిలి కుఱిశులై యొండొరుల
జూరిపఁగోరి, నానావిధమార్గంబుల యుద్ధమునేయుచు, జెట్టిడముగా నొకరినొకరు
ప్రహరించుకొనిరి. వారిద్దఱును నెత్తుగు గాఱుచున్న గాయములతోఁ గూడియుండు
టవలనఁ జక్కఁగాఁ బుప్పించిన మోదుగువృక్షములుంటోలే బ్రకాశించుచు, పయి
పయి యుద్ధముగావించుచు, మిక్కిలి యలసి మోకరించి నేలపయిం గూర్చుండిరి.
అంత నిమిషమంతసేపులో కపికుంజరుడును నంగదుడు కన్నులు కోపఃబుస వెలుం
గ, కోలచేఁ గొట్టుచున్న సర్పమువలె పయికి లేచెను. మహాబలుండగు నంగదుడు,
చక్కఁగా సానఁబట్టంబడి లేలలేల మెఱయుచున్న ఖడ్గమున, వజ్రదంష్ట్రుని సొగసైన
వెనుకొన్నను ఖండించెను. దేహమాలియు నెత్తుట దోగియన్న యావజ్రదంష్ట్రునికె
కన్ను కోపఃబుస కనుగ్రుడ్లు తిగుదునన, ఖడ్గముచేఁ గొట్టుచున్న రెండఁ తునియలుగా
నేలంబడినది. అట్లు వజ్రదంష్ట్రుడు వాతొని కనుటను జూచి, రాక్షసులు భయమోహి
తులై, బెడకుగొని. వానరులు పయిండి చచ్చుచుండఁగా, దుఃఖతులయి, నోడ్లెండ,
మొగుంబులు సిగ్గుచే కొంతవాలచి, మరల లంకకుం బయ్యెత్తిరి. దేవేంద్రునిప్రభా
నముగల మహాబలుండగు నాయంగదుడు, ఈవజ్రదంష్ట్రుని వధించి వానరులచేఁ
బూజితుండై, వానిర సైన్యములనడుమ, దేవలిలనడుమ దేవేంద్రుడుంటోలే మి
క్కిలి నంతువృద్ధై యొప్పుచుండెను. ఇది యేలఁచినాలుగననెఱుము.

...♦ { అంతమందు రావణునిచింతల లంకయునుచిద్రావరము నిద్రి } ♦...
{ మించి యచటనున్న వానుమంతుని సేవతో యుద్ధము సేయుట }

వజ్రదంష్ట్రుఁ డంగదునిచే వాతొండగుటవిని, రావణుడు తనమోఁగఁ జేతులు
మొగుచ్చుకొని నిలుచున్న బలాధ్యక్షుడగు ప్రహస్తరించుచి, 'భయంకరపరాక్ర
ములై పగవారి కెదిరింప నలవిగాకున్న రాక్షసులు, సమస్తాయుధములం గుఱిలుండై
యన్న యకింపకుని మున్నిడుకొని, శీఘ్రముగా యుద్ధమునకు వెడలుదుగుగాక.
ఈయకింపనుడు యుద్ధమునఁ బగవారి వడంచువాడు; లంకసేనం గాయువాడు.
గట్టి సేనానాయకుడు; యుద్ధములఁ బ్రసిద్ధుడు. నుజి యొప్పుదును నామేలు గోరు
చుడువాడు; ఎవ్వకును యుద్ధమునందు ప్రీతిగలవాడు. పగవారిం నసింపఁజేయు

* శృగీయుండు వజ్రదంష్ట్రునివిధమని తెలియునది.

నీయకంపనుడు, రామలక్ష్మణులను, మహాబలుడగు సుగ్రీవుని జయించి భయం కరులగునితరవానరులనుగూడ వధింపఁగలఁడు" అనెను. మహాబలుడను, శ్రీఘ్ర పరాక్రముడు నగునా ప్రహస్తః ఛారావణియాజ్ఞను గయుకొని, యట్టి సేనను వేరకముగ నన్నాహము గావించెను. అంత, బలాధ్యక్షునియాజ్ఞ చే మేటిరాక్షసులు, నానావిధాయుధములనుగొని, భయంకరములగు కన్నులతోను నాకారములతోను నొప్పుచు, యుద్ధమునకు పురమునుండి బయలు వెడలిరి. అంత నపుడు, మేఘమువలె సూర్యుడై మేఘమువలె నల్లని యాకారమునుగలిగి యులుముంబోని వెద్దకంఠధ్వనితోఁ గూడిన యకంపనుడు, మేలిబంగారుకుండలములు దులకింప, విజ్ఞు వియైన యొకరథము నానోహించి భయంకరులగు రాక్షసులచేఁ బరివేష్టించి యుద్ధమునకు బయలు వెడలెను. దేవతలకుఁగూడ మహాయుద్ధమున నేని, కంఠింపఁజేయ రానివాడు గాన నుకంపనుడని నానికి జేరుగలిగినది. నా ఛారాక్షసులనుడచు తేజాబునంజేసి సూర్యుడుంబోలె వెలుగుచుండెను. అకంపనుఁ డట్లు యుద్ధము సేయఁగోరి సందంభమునఁ బోవుచుండఁగా, అతనిరథమునకుఁ గట్టినగుఱ్ఱములకు, ఆకస్తికముగా దైవ్యముకలిగెను. యుద్ధంబును గొనియాడు నాయకంపనునకు, ఎడమకన్నదిరినది. ముఖము వెలనెలఁ బోయినది. కంఠధ్వనియు డగ్గుత్తిక వడినది. అంతరథమున్ను తెలివిడిగా నుండినపగి లప్పుడు, వెద్దగాలి సుడిచుఁగా మబ్బుకమ్మిన దయ్యెను. మృగములును పక్షులు నన్నియు కూర్చముగాను భయంకరముగాను గూయికినవి. సింగములకుంబోలె నున్నరేములగు మూపులుగలిగి, బెబ్బలివలె పరాక్రమంబున విరిసిల్లు నా యకంపనుడు, ఆయుధ్యాలములను బాటింపకయే యుద్ధభూమికిం బోయెను. అతఁడు రాక్షసులతోఁగూడ నట్లు యుద్ధమునకు వెడలుచుండఁగా, వారలధ్వని మిక్కిలియు బెట్టిదమై సముద్రమునంతయుఁ గలంచునట్లు చెలంగినది. వానరులవెను సైన్యము, ఆధ్వనికి మిక్కిలి భయపడి, పృథ్వీములను వర్షతములను ఆయుధములుగాఁ గొని యుద్ధముసేయ నిలిదియుండెను. రామునినిమిత్రిమునను రావణునిమిత్రిమునను పరులగా ప్రాణములున్న నవిసవఁబూనియున్న వానరులకును రాక్షసులకును, మిక్కిలి రౌద్రముగా యుద్ధముపరిగెను. ఆవానరులును రాక్షసులును అందఱును, మిక్కిలి బలవంతులు, అందఱును శూరులు, పర్వతాకారులు. కాబట్టి వారొండొరులం జూప నువ్విహారుచుం బోరిరి. అతిబలవంతులగు నాయరు దెగలవాసను యుద్ధంబున సేయుచున్న సింహనాదములవలనను కోర్రమున నొండొరులంజూచి బొబ్బలిపటవలనను బుట్టినధ్వని మిక్కిలియు బెట్టినముగా వినఁబడెను. ఎఱువుపన్నగల నేలదుమ్ము, వానర రాక్షసుల ప్రొక్కుళ్లవలన రేగి మిక్కుటముగాఁ బర్వ యత్యంతభయంకరమై పదిదిక్కులను గ్రమ్మినదయ్యె. మేటియు నుదికిన రెల్ల పట్టువలె దెల్లగాఁ గొండోళ్లతో గనుపట్టు నేలదుమ్ము గ్రమ్మియుండుటంజేసి, ఆయుద్ధభూమియందు, అయ్యెవదాఁకములనుగాని, యొండొరులనుగాని, వాన

రాక్షసులు కనుగొనఁజాలరైరి. ఆయుధమున నట్లు దుష్టుగ్రమ్మఁగా ధ్వజములుగా ని, పతాకముగాని, కవచముగాని, గుట్టముగాని, ఆయుధముగాని, రథముగాని, యెంత మాత్రమును గానఁబడదయ్యె. ఆ దొడ్డియుద్ధమున, సింహనాదములు సేయుచు నొండొరులపై కడరుచున్న యా వానరరాక్షసుల ధ్వనిమాత్రము మిక్కిలి గొప్పదై వింబడుచుండినదికాని మఱి యితరవస్తువు లేవియుఁ గానరావయ్యె. అట్లు దుష్టు క్రమ్ముటవలన, చీకటి యొడవఁగా నపుడు వానరులును తమవారని తెలియనేరక మిక్కిలి క్రుద్ధులై వానరులనే ప్రహరించిరి. అట్లు రాక్షసులును రాక్షసులనే కొట్టు లాడిరి. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును, చీకటి నొండొరులం దెలియక పగవారిని నమవారినిని వధించుకొనుచు యుద్ధభూమిసంగయు నెత్తుటం దడిపి, త్రొక్కులైచే తొంపిగాఁగిరి. అంత నెత్తురు వెల్లువలుగాఁ దోరుఁగుటచే దుష్టులయు దడిసి యడఁగిపోయెను. యుద్ధభూమియంతయుఁ బీనుఁగువెంటలచే నిండినది. వానరులును రాక్షసులును, వృక్షములను, శక్తులను, శిలలను, ప్రానములను, గదలను, పరిఘములను, తోమరములను గొని, పరాక్రమంబున నొండొరులపయిం గవిసి యుద్ధముగావించిరి. ఆయుధమున పర్వతాకారులును భయంకరికర్ములు నగువానరులు, ఇనుపగుడియలవంటి తమభాహువులతోఁ జెనఁగులాడుచు రాక్షసులను వధించిరి. రాక్షసులును మిక్కిలి కుపితులై ప్రానములను తోమరములనుగొని మిక్కిలి వాహుములగు నయ్యాయుధములచే వానరుల వధించిరి. రాక్షససేనాపతియగు నకం పనుండు మిక్కిలి క్రుద్ధుడై భయంకరిపరాక్రములయిన రాక్షసులనెల్ల, ఆకపులను జంపుచుండుటండట్టి, మిక్కిలియు గాఢించెను. వానరులును రాక్షసులను మార్కొని, వారలచేతియాయుధములను వీర్యముననొడిసి పెఱికికొని గొప్పవృక్షములను పెను శిలలను నైచి పఱియలు గావించుచుండిరి. ఇంతలో, కుముదుఁడు నలుఁడు మైందుఁడు ద్వీవిదుఁడు ననెడి వానరవీరులు క్రుద్ధులై మిక్కిలి యురవడింపసాగిరి. మహావేగుఁగు నావానరయూధపతులు రాక్షససేనామఖమును జేరి, వృక్షములంగొని విలాసముతో, సహాయుద్ధము గావించిరి. ఆవానరులు నలువురును రాక్షసులను గుంపులుగుంపులు గా నెంతయు వధించిరి. ఇది యేఁబడియొడవనన్నిము.

—♦— అకంపనుఁడు హనుమంతునిచే హతఁడగుట. —♦—

అకంపనుఁడు, అన్యాయోత్తములట్లు యుద్ధమునమిక్కిలి గొప్పకార్యమును గవించుటం జూచి తీవ్రకోపమునొందినవాడయ్యె. అతఁడు ఆశక్తువులుగావించినకార్యముంజూచి శ్రోధమున నొడలుదెలియక మేటివింటిని సారించుచు సారధినిజూచి కారణి! పెక్కండ్రు వానరులుచేరి మనరాక్షసులను మిక్కిలియు ననేకుల యుద్ధమున గుఱుమాపుచున్నారే! అన్యమునకే కీఘముగా రథముదోలుము. ఇదిగో నాయెదు

ట, బలవంతులును భయంకరకాయులునగు వానరులు వృక్షములను బర్వతములను యుధములుగాఁ గొనియున్నారనుచు మీ! యుద్ధంబున నమధ్యలని పొగడ్తగాంచిన వానినగుల నధిపఁగోరియున్నాను. వీరలచేతనే యీరాక్షసులైన న్యమంతయుఁ జీకునొందినట్లు చూపట్టుచున్నది.' అనెను. అంత నారథికోత్రముఁ దక్కింపనుండు నేనంతములగు గుఱ్ఱములు పూనినయారథమును దోలించి, క్రుద్ధుండై బాణసమూహములచే నావానరుల నొప్పించెను. వానరులు యుద్ధమున నాయుకంపనుని యెదుఁ నిలువనేచాలరై రసఁగా నిఁక యుద్ధము నేయలేరైరిని చెప్పవేల! వానరులు వానిభాములచే భంగమునొంది యుండఱును వరుగై త్తిరి. మహాబలుఁడగు హనుమంతుఁడ అట్లకంపనుని చేతం జిక్కి మృత్యువు బాఁరి బడునట్లున్న యావానరులనుఁ జూచి యకపనుని దారించెను. వీరులును వానరయూథపులండఱును, యుద్ధంబున నమృతకపి తమకు నోప్పడుటను నాచి మిక్కిలి సంతోష్టులయి, యుండఱును తేరి యెత్తని బరివేష్టించిరి. బలవంతు లయినయావానరయూథపతులు హనుమంతుఁడు నచ్చి నిలచుటఁజూచి, బలవంతుఁడగు నవ్వానరవీరుని నాశ్రయించి నిలిచినవారియిరి. అకంపనుఁడు పర్వతాకాయఁడగు హనుమంతునిపై, ఇంద్రుఁడు పర్వతముపై న్నృశారలగురియునట్లు బాణముల గురియించెను. ఆహనుమంతుఁడు మహాబలుఁడుగావున, తనదేహమునంబడిన వాఁడై బాణజాలములను నరకునేయక యాయుకంపనుని నధిపఁగా యునని మనంబున నిశ్చయించెను. మహాశేజుండగు వాయుకుమారుఁ డాహనుమంతుఁడు, బలిమిమై భూమినివడించునట్లడుగులిడుచు నారాక్షసునిపైకిఁ దలపడెను. దిశలు పిక్కటిల్ల సింహనాదము నేయుచుఁ దేజంబున మిక్కిలి వెలుంగుచున్న యాహనుమంతునిరూపము పట్టవగలింటిసూర్యునిబింబముపగిదిఁ దేజిమాడ రాకుండెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడు హనుమంతుఁడు తనచేత నాయుధము లేకుండుటం దెలిసి మిక్కిలి కుపితుడై నేగ యొకపర్వతమును జెకలించెను. వీర్యవంతుఁ డగు నాహనుమంతుఁడు అమృతపర్వతము నొక చేతంబట్టుకొని మహాధ్వనిగలుగునట్లు సింహనాదము నేసి గిజగిజంద్రిప్పెను. అంత నాహనుమంతుఁడు యుద్ధమున మున్ను దేవేంద్రుఁడు నజ్రముఁ గొని నముచిపముకిం బోయినట్లు, అమృతపర్వతమునుగొని రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు నాయుకంపనునిపముకిం బోయెను. అకంపనుండు తనమీఁదికి పర్వతశిఖరము నెత్తకొని యతఁడు నచ్చుటఁజూచి, దూరమునందె, యర్ధచంద్రాకారములగు మహాబాణములచే దానిని బ్రద్దలు గావించెను. ఆపర్వతశిఖరము, ఆకాశముననే యారాక్షసునిబాణములచే ఖండితమైతుత్తుమురుగా నేలంబడుటనుఁజూచి, హనుమంతుఁడు కోపవేగమునొందెను. అతఁడు కోపమును గర్వమును జెనఁగొనఁగా, మహాపర్వతమువలె మిక్కిలి యున్నతమయిన యొకమద్దిచెట్టుంజూచి దానిని జెకలించెను. మహాశేజుండు హనుమంతుఁడు, వెనుటో దెగల యామద్దిమాఱుకునుగొని, మిక్కిలి సంతోషమున విట్టనవునచు, యుద్ధమున దానిని గిజగిజంద్రిప్పెను. హనుమంతుఁడు మిక్కిలియుఁ క్రుద్ధఁ

జ్ఞేవేగంబోవునపు డతనితోడలయరవడిని గొట్టున వృక్షములు విడిగివడెను; పద
 ఘోరమున భూమియు బ్రద్దలువాడెను. అప్పుడు బుద్ధిమంతుడగు హనుమంతుడు, ఆ
 మద్దివృక్షముంగొని, ఏనుగులను వానిమావంతులను, రథములను అంధలిరథికులను,
 కాలుబంట్లనుంగా నిట్లు వెక్కురాక్షసులను నపుడు నధించెను. క్రుద్ధుడగుయముని
 పతెనుగ్రుడ్డై రాక్షసులప్రాణములను పారించుచున్న యాహనుమంతుంజూచి, రాక్ష
 సులు భయంబునంబాటిరి. వీరుడగు నకంపనుడు, హనుమంతుడు కుపితుడై వచ్చు
 టయు రాక్షసులందఱు భయముగొని పాటుటయుంజూచి, కోపమునొంది సింహనాద
 ముగాపించెను. ఆయకంపనుడు తీక్ష్ణములై మర్త్యభేదకములగు పదునాలుగు బా
 ణములచేరి మహావీర్యశాలియగు హనుమంతుని నొప్పించెను. వీరుడగు నాహను
 మంతుడు, అప్పుడు వెక్కుమాల్లు బాణములు జడిగొని మేనం గ్రుచ్చుకొనగా
 వృక్షములు మొలచియున్న పర్వతమువలె జూపట్టుచుండెను. మహాకాయుడును మ
 హావీర్యుండును మహాధైర్యుండునగు నాహనుమంతుడు పుష్పించినయశోకవృక్ష
 మువలె రక్తనర్థంబై, హాగలేకమండునగ్నిహోత్రమువలె దేజబిల్లుచుండెను. అంత నా
 హనుమంతుడు మఱియొకవృక్షమును బెరిచి మిక్కిలియరవడినాని, శీఘ్రంబు
 న, రాక్షసోత్తమం దగునాయకంపనుని శిశువునం గొట్టెను. మహాత్ముఁ డావానరసిం
 హుడు హనుమంతుడెట్లు వృక్షమునం గొట్టెగా, ఆయకంపనుడు హతుడై నేలబడి
 నృతినొందెను. రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు నకంపనుఁ డెల్ల నిహతుడై నేలంబడియుండు
 టనుజూచి, రాక్షసులందఱును భూకంపము గలిగినప్పుడు వృక్షము లల్లలాడునట్లు
 మిక్కిలియు వ్యభంధించిరి. ఆరాక్షసులందఱు నెల్ల హావయమునొంది యావానరు
 లు వెంబడించి లేటుమఁగా, దిగులుగొని, యాయుధములు పాటవైచి లంకికుఁ బరు
 గెత్తిరి. ఆరాక్షసుల ట్లవజయమునొంది, తలవెంపురలు ముడివీడి విరియఁబాట, తడఁ
 బడుచు మానంబునెడి, దేహమంతయు కెమటగాట మార్పులుపుచ్చుచు, నతి
 వేగంబునఁ బరుగిడిరి. వారి లవజయమువలన మిక్కిలియు బెరిచి తేటకలంగి మూ
 పలయు యొండొరులంగొట్టుకొనుచు భయమున మఱిమాటికీ నెనుకఁ దిరిగి చూ
 చుచు, లంకాపురమును జొచ్చిరి. ఆరాక్షసులందఱును లంకికుఁబోయినట్లుట, మహా
 బలులగు వానరులందఱును కేర, హనుమంతులం బూరించిరి. బలవంతుడగు నా
 హనుమంతుఁడెచు, సంతుష్టుడై 'మీసాహాయ్యమువలన నే నాకుజయముగలిగినది
 గాని నేఱుగాదు' అని యావానరులందఱును వారిచారిపరపునకుం దిగినట్లు, బదులు
 పూజించెను. జయలక్ష్మీ విరాజితులగు నావానరులు, హనుమంతుఁ డకంపనుని వధిం
 చుట యెల్లనకుం దేటపడునట్లుగా, తమబలముకొనిచి, సింహనాదములు గావించిరి.
 ఆసింహనాదములకు బలవంతులగు రాక్షసులుగూడ నవధిపడిరి. వాయుకుమారుఁ డా
 హనుమంతుడు అట్లురాక్షసులను దలపడినంహరించి, భయంకరుఁడను, శత్రునాశ
 కుండును బలవంతుఁడునగు కైటభాసుని వధించిన మహావిష్ణువునొలె సేనాముఖ

మున వీరశోభావిరాజమానుండై యెంతయు విలసిల్లుచుండెను. అప్పుడు, ఆహనుఁ
తుని, ఆకాశమునం బిండుగొనియున్న దేవతలందఱును బూజించిరి. అట్లు రాము
ను, మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుండును, సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన వానరులును, మ
బలుఁడును విభీషణుఁడును, హనుమంతు నెంతయు గారవించిరి. ఇది యేఁబదియో
సర్గము.

—◆— ప్రహస్తాదు యుద్ధమునకు వచ్చుట. —◆—

రాక్షసేశ్వరుఁడును రావణుఁడు, అకంఠునందు వధింపబడెనని విని, క్రుద్ధు
డై, కొంచెము మొగమున దైన్యమును బొంది, తనయొద్ద నున్న మంత్రుల
కల జూపు నిగిడ్చెను. రాక్షసాధిపుఁడును రావణుఁడు, కొంత సేపు, విచారమగున్పు
యుండి, యంత మంత్రులతో నాలోచించి, పదివల, బూర్వాష్టామునలేచి సే
వ్యూహముల నన్నిటిని జూచుటకై లంకాయంతటఁ దిరిగెను. అతఁడు, రాక్షస
మూహములచే చక్కగా నిక్షిప్తమై, వెక్కు సేనావ్యూహములతోఁగూడి, పతా
ధ్వజపంక్తులచే నెలయుచున్న లంకాపురిమునంతయు జూచెను. ఆరాక్షసేశ్వరు
రావణుఁడు, లంకచుట్టు వానరులు చుట్టడివేసి యుండుటనుజూచి, నహింపక నిర్దో
చుటకుం దగునుచునున్న, యుద్ధంబిటుం దగు ప్రహస్తాదీంజూచి, 'సేవు యుద్ధవ
న నిపుండువు. నీకుఁ దలియనిదీలేదు. ఇగ వారసైన్యములు తటాలున చుట్టగావ
చుట్టు ముట్టడించి వీడించుచుండువుడు * దానిని విడిపించుటకు యుద్ధమునకొ
వే అుపాయము నాకుఁ దోఁపలేదు. ఇట్టి కార్యధిపతును, నేనుగాని, కుంభకర్ణుడ
గాని, నా సేనాపతివగు నీవుగాని, యింద్రిజిత్తుగాని, నికుంభుఁడుగాని వహింపవ
ను గాని యితరులు వహించలేరు. కాఁబట్టి, అట్టి మహాబలసంపన్నుఁడగు నీ
శీఘ్రమున సైన్యమునుగొని వెళమున నుంచుకొని వానరులెల్ల నుండునలవ
నకుఁబోయి గెలుపునొందరా వెడలుము. సేవు యుద్ధము సేయను వెలదు. అం
లకై యూరక వెడలినంతమాత్రనే చపలమగు నావాని సైన్యము, రాక్షసో
ములు గావించు సింహనాదధ్వనులను విని, భయమునం బాఱగలదు. వానరుల
ధైర్యరహితులు, యుద్ధశీల నొందినివారు, మఱి చపలచిత్తులు. కాన, యేనుం
లు సింగముగర్జనము విని నిలువఁజాలకట్లు, నీసింహనాదమును విని సైరించి నిలువ
జాలరు. ప్రహస్తా! అట్లావానర సేనయంతయుఁ బాఱిపోయినవిమ్ముట, రాముఁడున
లక్ష్మణుఁడును, తమమాట వినువా రెవ్వరును లేమిరేసి, పట్టుమాలి, నీచేతం జిక్కు

* ఇందులకు 'నాన్యం యుద్ధాత్పిప్రక్యామి మాక్తం యుద్ధ వికారం' అనిమూలము. 'నాన్య
యుద్ధాత్' అని పాశాంతరమున 'మఱియుకరు యుద్ధముచేయుటకున దీనిని విడిపించుట గలుగున
వాకుఁ దోఁపలేదు.' అని యథాంతరము గ్రహ్యము.

దురు. 'యుద్ధమున మనకుఁగూడ హాని కలుగఁగూడునుగాన దానిని చేయకుండుట యే మే' లందువా? మనము యుద్ధము సేయకున్నచో శత్రువులు విడువదుగాన వా రివలన మనకు మరణముగలుగుట నిశ్చయము. యుద్ధము సేసినచో మరణమే కలు గునో జయమే కలుగునోయని నిశ్చయింపరాదు; కనుక మరణము గలుగుట సరదే హము. ఇట్లు యుద్ధము సేయనిచో నిస్సందేహముగాఁ గల్గు మరణముకంటె యుద్ధ ముసేయఁగా సందేహముగాఁ గల్గు మరణమే మేల. కాన యుద్ధము సేయకుండుట కన్న సేయుటయేమేలు. ఇదియే నా యభిప్రాయము. ఇక నీనికి బ్రతికూలముగాఁ గాని యనుకూలముగాఁగాని మఱియే మాకు హితమని తలంచుచున్నా వ్రా దానిని జెప్పుము. అదియే మాకును హితమగు' ననెను. దానఁజెప్పుగా. సేనాపతి యగు ప్రహస్తుడు శుక్రుఁ డనురావణుతోఁబంజరే నారావణునితో 'రాజా ! మున్ను నిపుణులగు విభీషణుడు మొదలగు మంత్రులతోఁగూడ మన మీవిష యున్న నాలోచించినచేయేకాని యిట్టిదాదు. అప్పు యొక్కమతముగాక ఒక్కొక్కఁడను ఒక్కొక్కమతముగా నాలోచించినచే మనకు జగదముగూడఁ గలిగి నది. దానిచేతనేకదా విభీషణుడు వెడలిపోయెను. నీతి నొనఁగుటచే మేలు గలుగుననియు నిర్దుష్టచో యుద్ధము గలుగుననియు నేను నిశ్చయించియుంటిని. అప్పు డెట్లు నిశ్చయించినచో యట్లే గాని కలుగుట మనము చూచితిమి. నా మత మటుండనీ. నీవు భూపతిగాదిదానములచేతను నర్హుఁడనుతోఁ గూడన క్రియభాషణ ములచేతను నాత్మవిచారములచేతను నన్ను నమ్మియు బహూకరించుచున్నాఁడవు. ఇట్టి నేను కాలమునచ్చినప్పుడు నీకు క్రియమైన దేదచేయును? ఏదిగాని చేయుదును. నాకుఁ బ్రాణముగాని, పుత్రులు, భార్యలు, భవములు మొదలగునవిగాని కషించుకొనవలసినదే లేదు చుమీ. ఇదిగో నీకుఁగా, యుద్ధ మనునన్నికలో శ్రమునందు నాప్రాణములనుగూడ వేల్చెను. చూచుము' అనెను. సేనాప తియు ప్రహస్తుడు తనయేదినవా డనురావణునితో విల్లుచెప్పి, తనముంద ట నున్నబలాభ్యుత్థులనుచూచి, 'మిక్కిలియు గొప్పనియగు రాక్షససైన్యమును కీప్రముగాఁ దీసికొనిరందు ? ఇప్పుడు, యుద్ధాంగిణమునందు, ఏప్రములనంటి రావాడిభాగముల యుగవడిచే హనులనున వానగులమారవరులను, మాంసభక్షకములగు పక్షులు, తనివికిరంది విచ్చివ్రోవఁగలవు' అనెను. ఇట్లు ప్రహస్తుడు చెప్పగా, అసేనాభ్యుత్తులు చేరిపడి, చూలంకానగిరమున రాక్షససేన సన్నద్ధముగా నిలిచి. అంత ముహూర్తమాత్రమున, నాలంకారయంతయు గజంబులచే నిండినట్లు, క్షీములగు నానావిధాయుధములను ధరించిన రాక్షసవీరులచే నెరిసినయ్యె. అప్పు డు రాక్షసవీరులు, అన్నిహోరిమున పలువిధములగు శాంతిహోమములు సేయుటవలనను, బ్రాహ్మణులను గంధపుష్పాదులచే నర్పించుటవలనను, అచ్చట వాయువు ఆద్యగంధముతోఁగూడి, బ్రాహ్మణార్చనమునందలి పుష్పాదుల గంధముతోను బెరిసి

వీధినది. ఆప్పుడు యుద్ధసన్నద్ధులగు రాక్షసులు, మిక్కిలియుట్టున విజయమంత్రి ములచే మంత్రింపఁబడిన నానావిధపుష్పమాలికలను దీసికొని ధరించినవారయిరి. ఆ రాక్షసులు విండ్లుగొని కవచంబులుధరించి వేగంబునవచ్చి రాజగు రావణునింజూచి యభివందనముగావించి, ప్రహస్తునిఁ బరివేష్టించిరి. అంతఁ బ్రహస్తుఁడు రాజగు రావణునివీడ్కొని, భయంకరముగు భేరినివాయించఁజేసి, సమస్తాయుధముల సమకట్టంబడి దివ్యంబై యొప్పు రథము నారోహించినవాఁడయ్యె. ఆరథము మిక్కిలివేగముగల యశ్వములు పూన్పంబడి, సమర్థుఁడగుసారథిచే చక్కఁగాతోలంబడినదై వెనుమేఘగర్జనమునలె ధ్వనించుచు, చంద్రునివలె నాహ్లాదకరమై సూర్యునివలె దేజులుచునుండెను. దానికిఁ జెనకఁగాని సర్పధ్వజము గట్టంబడియుండెను. అది మంచితప్పగలిగి చక్కనిచక్రములతోను బంగాలు కిటికీలతోనుగూడి నిజకాంతిచే కాంతిగల తక్కినవదార్థములను బరిహసించుచున్నట్లుండెను. అంతఁ బ్రహస్తుఁడు రావణుని యాజ్ఞఁగొని యారథము నారోహించి మిక్కిలి గొప్పసైన్యము బలసిరాఁగా శీఘ్రమున లంకనుండివెడలెను. అంత సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు వెడలఁగానే, మేఘద్వయములంబోలిన భేరిధ్వజములును నానావిధవాద్యశబ్దములును శంఖధ్వనియు సముద్రమునువొంగఁజేయునట్లు దిక్కులు పిక్కిటిల్ల వివఁబడినవి. భయంకరాకాశమును మహాకాయలు నగురాక్షసులు భయంకరధ్వజములతో నాహ్వానము సెలంగి, ప్రహస్తుని సైన్యములై ముందఁబడిరి. సరావతిఁడు, కుంభహనుఁడు, మహానాదుఁడు, సమున్నతుఁడు ననేడి యీ ప్రహస్తునిమంత్రిలు నలువురును, అతనిని బరివేష్టించి నడిచిరి. ఆ ప్రహస్తుఁడు పూర్వాములుగా తిన్నెండి గడసరమాహములను నాటియై యోభయంకరముగానున్న యన్యహాసైన్యముతోఁగూడి తూర్పుద్వారమున వెడలెను. ఆ ప్రహస్తుఁడు, సముద్రప్రవాహమువలె నన్యహాసైన్యము పరివేష్టించిరాఁగా, స్రోయకాలమునందు సమస్తమును తుడముట్టించు యముడుంబోలె శీఘ్రమున బయలువెడలెను. ఆ ప్రహస్తుఁడును, ఆ రాక్షసులును బ్రయాణకాలమునం గావించిన సీంహనాదముల ధ్వనికీ, అంకియందలి సమస్తజంతువులును జెడలి వికృతస్థితిముల నజచినవి. మాంసరక్తాహారములగు పక్షులు, మేఘసూర్యములున యీకాశముండే, రథమునకు నవసవ్యముగాఁ జాల్చుచుట్టినవి. నెక్కిలు భయంకరముగా నోట నన్నజ్వాలలుగ్రెక్కుచు నజచినవి. ఆకాశమునుండి యుల్కలువడినవి. వాయువును బహుముగావించెను. చంద్రసూర్యాదిగ్రహములును పరిస్పర్శము యుద్ధముసేయుచు సరిహద్దుత్రము ప్రకాశింపకుండినవి. మేఘములు బెట్టిదముగా నుఱుముచు, ఆ ప్రహస్తునిరథముమీఁది నెత్తురుగురిసి యులసిముందు నడిచువానిని తడిపినవి. గర్జయొకటి ధ్వజాగ్రమునందు దక్షిణముఖముగా వ్రాలి, రెండుతెక్కిలనును ముక్కుతోఁ గిఱుకొనుచు, నిలిచెను. దానింజూడఁగా ప్రహస్తునిముఖకాంతి యంతయునుమాసి వెల నెలంబోయెను. అశ్వములను తోలుటయందు నిపుణుడైన సారథి

మొక్కుమార్లు యుద్ధరంగమున పారభ్యము చేయుచుఁ జొచ్చియుండియు, సూతకుల మునఁ బుట్టినవాడగుటచే మునికోలపట్టు మెలుపు నలవడినవాడయ్యెను, వాని నేరనుండి మునికోల తటాలున నేలంబడెను. బయలు వెడలునపుడు ప్రహస్తునికి, అష్ట ననువులకుఁగూడ దుర్లభముయి తలతల మెఱయుచుండిన కాంతి వెంపు, ముహూర్త మాత్రమున నశింపఁగా నతఁడు వివర్ణుడై నిరుత్సాహుడయ్యె. సమభూమియందే యతనిగుఱ్ఱములు నడతొట్టిలఁ బడినవి. బలపారుషములం బ్రఖ్యాతిగాంచిన ప్రహస్తుఁడు వెడలివచ్చుచుండుటంజూచి వానర సైన్యములు నానావిధాయుధములు ధరించి యుద్ధంబున కెదురునిలిచిరి. అంత వానరులు, ఆయుధములకై వృక్షములను ఖైశించుట చేతను పెనుశిలలను దీయుట చేతను మిక్కిలి తుములమయిన మహాధ్వని గలిగినది. రాక్షసులును వానరులును, నట్లు వెడబొబ్బలిడుచును సింహనాడములు సేయుచుండఁగా నయ్యిరువారును సంతృప్తములై యుండెను. వేగవంతులును, సమర్థులునై, ఒండొరుల వధింపఁగోరుచు యుద్ధంబునకుఁ జేరుచున్న వానరులయు రాక్షసులయు మహాధ్వని మిక్కిలియుఁ జెలంగినది. అంత ప్రహస్తుఁడు దుర్బుద్ధి మీఱ గెలువఁ దలంపుగొని వానరరాజగు సుగ్రీవుని సైన్యమున కెదురుచని, చావఁగోరి మిడుత యగ్నినుఱుకునట్లు, అంతింకంతకు వేగమునవసించుచున్న యప్పు హస్తైన్యమును బ్రవేశించినవాడయ్యె. ఇది యేఁబదియేడవసంగము.

—◆—
—◆◆◆ ప్రహస్తుఁడు నీలునిచే హతుఁడగుట. ◆◆◆—

అంత, రాముఁడు ఐగవారినుక్కడంచు బలుమగఁడు గావున, భయంకరపరాక్రముడగు ప్రహస్తుఁడు వెడలివచ్చుట¹ చెలిసి, బలవంతుడగు శత్రునిం జూచుట వలన చిఱువవృద్ధిలక, విభీషణుంజూచి 'మహాబాహూ ! మిక్కిలి గొప్పకాయముగల వీరడవఁడు? గొప్పసైన్యముతోఁగూడి నచ్చుచున్నాడే ! ఈరాక్షసుఁడు వీర్యవంతుడని హోచుచున్నది. వీరింజెప్పెము' అనెను. విభీషణుఁడు రాముఁడు చెప్పినదివిని, 'ఈరాక్షసుఁడు వాని (రావణుని) సేనాపతి. వీని పేరు ప్రహస్తుఁడు. లంక యందు రాక్షసరాజగు రావణుని సైన్యమునందు మూఁడవభాగము వీనివశమున బలసి యుండును. వీడు బలవంతుఁడు, అస్త్రంబులం చెలిసినవాఁడు, శూరుఁడు, పరాక్రమమునం బ్రసిద్ధిగాంచినవాఁడు' అనెను. మిక్కిలి బలవంతమై, రోషంబెంతయు నతిశయింప, ప్రహస్తునింజూచి గర్జించుచున్న వానరమహాసైన్యము, భయంక

* ప్రహస్తుఁడు పూర్వవ్యూహమున వెడలెను. రాముఁడు ఉత్తరవ్యూహమున నున్నవాఁడు. కనకరాముఁడ సకయోజనుల దూరిముననున్న ప్రహస్తుని వెలుమాడఁగలిగెననఁగా రాముఁడు ప్రహస్తుని జాడలేదుగాని ఆత్మబుద్ధ్యుఁడగు ఓహ్వాఁడు; వారిమాట ప్రత్యక్షముతో ననుమకుటచేత ప్రత్యక్షముగాఁ జూచినట్లు దీగివాడని తెలియునది.

రాకారుడై భయంకరపరాక్రముండునై మిక్కిలియుఁ బెద్దకాయము గలిగియున్న యాప్రహస్తాఁడు రాక్షసపరివృత్తుడై గర్జించుచు వెడలివచ్చుచుండఁగాఁ జూచిరి. అప్పుడు గలుపుగోరి వానరులపయికి నడరుచున్న రాక్షసులు ధరించియున్న ఖడ్గములు, శక్తులు, అష్టాలు, బాణములు, శూలములు, ముసలములు, గదలు, పరిఘములు, స్త్రాసములు, పలువిధములయిన పరశ్వధములు విచిత్రములగు ధనువులు మొదలగు నాయుధము లెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను, వానరోత్తములును, యుద్ధముసేయుటకై పుష్పితములయిన వృక్షములను విశాలములు దీర్ఘములు నగుశిలలను బట్టుకొనినిలిచిరి. అట్లు ఆవానరులును రాక్షసులును బెక్కండ్రు బండ్లగులపైఁ గవిసి, శిలావర్షమును బాణవర్షమును గురియుచుఁ బెనంగఁగా పోరు మిక్కిలియు ఘోరమయ్యె. అప్పుడు యుద్ధమునందు రాక్షసులనేకులు మేటివానరులను బెక్కండ్రు వధించిరి. అట్లే వానరులు బెక్కండ్రు రాక్షసులనేకుల వధించిరి. రాక్షసులు వానరుల కొందఱను శూలములఁబంపిరి. కొందఱను చక్రములచే వధించిరి. కొందఱను బరిఘములచే రూపుమాపిరి. కొందఱను గొడ్డండ్రు చే ఛేదించిరి. ఇట్లు శూలాదులచేనొచ్చి వానరులకొందఱునుఱునకుఁ బాసిరి. కొందఱు నేలంఘాలిరి. కొందఱు బాణములుతాళి శ్రవత నొడలెల్లఁగాఁడి వెనఁచుకొనఁగా గుండెలుపగిలి స్త్రాణములువిడిచిరి. కొందఱు వానరులను రాక్షసులు ఖడ్గములచేత రెండుతుండెములగా నఱకఁగా, వారు విలవిల మిట్టిపడుచు నేలంబడిరి. కొందఱు వానరులు ప్రక్కవాలున శూలములచే చీల్చింబడి మృతులయిరి. అప్పుడు వానరులును, మిక్కిలి క్రుద్ధులగు, నలుగడల రాక్షసులను గుంపులుగుంపులుగా, వృక్షములచేతను పర్వతశిఖరములచేతను నేలంఘాల్చి చూర్ణముగావించి రూపుమాపిరి. వానరులు నక్షత్రములనలె బిట్టుగాఁ దాకుచుపట్టి పికికిళ్ళ నెంతయుఁ బొడువఁగాఁ గొందఱు రాక్షసులు, పండ్లును గన్నులునునూడి చెల్ల చెదరుకాఁగా నోట నెత్తురుగ్రక్కుకొనుచుంఘాలిరి. వానరులును రాక్షసులును యుద్ధంబున దెబ్బదిన్నప్పడు, ఆర్తధ్వనిసేయుచు, జయము నొందినపుడు సంహనాదము సేయుచునుండిరి. ఆ రెండు ధ్వనులును తుములమై చెలంగినవి. వానరులును రాక్షసులును కుగ్రుద్ధులగు, యుద్ధకాళము ననుసరించి, కన్నులు గిఱగిఱండ్రిప్పుచుఁ గూర్గులై నిర్భయముగా నానాయుద్ధకర్తములం గావించిరి. సరాంతకుఁడు, కుంభవానుఁడు, మహానాదుఁడు, సమున్నతుఁడు, అనేడి యాప్రహస్తమంత్రులు నలువురును, కైలశేగి, వానరులను వధించిరి. ఆనలువురు నట్లు వేగముగాఁ బయిపడివచ్చుచు వానరులను వధించుచుండుటనుజూచి, ద్వివిధుఁడు, వారిలో నొక్కండగు సరాంతకుని పర్యవశిఖరముచేఁ గొట్టివంపెను. దుర్బిఘుఁడు, మిక్కిలియు హస్తలాఘవము గలవాఁడుగాన, పెద్దవృక్షము నొకటింబెకల్చి, సమున్నతుఁడను రాక్షసుని వధించెను. మిక్కిలి తేజోవంతుఁడగు జాంబవంతుఁడు పరమకుగ్రుద్ధుడై పెద్దశిల నొకటింగొని మహానాదుని తొమ్ముపయి వేయఁగా వాఁడు గూలెను. అంత తారుఁడు వృక్షంబుగొని వీర్యవంతుఁడగు కుంభ

హనునిశిరస్సునం గొట్టఁగా, వాఁ డాయుధధరంగమునఁ గూలి ప్రాణములు విడిచెను. ప్రహస్తుఁడు రథగతుఁడై యిట్లు తనమంత్రులనలుపురును హతులయినందులకు నోర్వంతాళక విలుగొని వానరులతో ఘోరముగా యుద్ధముసేసెను. (బండొంటి పయి నిలువఁటఁ దిరుగుడువడుచు) ప్రళయమువలె నున్న యామహాయుద్ధమునందు, అప్రమేయమగు నముద్ర ముప్పొంగునపుడు కలుగుమహాధ్వనివలె, ఆరెండుసేనల యందును నపుడు భయంకరమయినధ్వని వుట్టెను. ప్రహస్తుఁడు యుద్ధమునఁ బండితుఁడుగాన యమృతహాయుద్ధమునందు మిక్కిలియంగుర్రుఁడై శరసమూహముల నవ్వారిగా బ్రయోగించి వానరులనొప్పించెను. వానరులయు రాక్షసులయు పర్యతాకారములగుశరీరములు పడి యుద్ధభూమియంతయు వ్యాపించియుండఁగా నది పర్యతములు గూలిపడియున్నట్లు భయంకరముగా నుండెను. ఆయుద్ధభూమియంతయు నెత్తురు గ్రమ్మియుండుటచే వసంతఋతువునందు పూచినమోదుగుచెట్లచే నిండి యున్నట్లు మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను. ఆయుద్ధభూమి యొకనదివలె జూపట్టెను. అందు యుద్ధాగ్రమున హతులయిన యిరువారుగునిరూలప్రోవులే తీరములు; విఠిపడి యున్న యాయుధములే తెల్లనితీరమందలి పెనువృక్షములు; నెత్తురుజెల్లువయే వండునీళ్లు; కాలిజములును గుల్మములునే మిక్కిలియగు నందలిరొంపి; చెల్లచెడరుగాఁ బడియున్న ప్రేగులే యందలి పాచితీరము; తెఱపడి మిట్టిమిట్టిపడుచున్న దేహఖండములును శిరస్సులునే యందలిమర్మములు; కరచరణాదులవ్రేళ్లే యందలిపచ్చిక తంపర; నెఱసియున్న గ్రద్దలగుంపులే యందు హంసగణములు; కాఁబలుఁగులే సారసపక్షులును; మేడస్సే నెఱసియున్ననురుగు; దెబ్బలుదిన్న వారల యార్చిధ్వనులే దానిప్రవాహపుబిట్టచప్పుడు; అది యముఁడను నముద్రమునకుంబోవునది; పిఠికి వాండ్రకు దాఁట నలవిగానిది. ఇట్టియుద్ధముహానదిని నయ్యురవాగును బ్రవర్తింపజేసినవారైరి. రాక్షసులును వానరీరులును నరరాకాలముకడివట హంససారస పక్షులతో నొప్పించుకునదిని సులభముగా దాటునట్లు దుష్టరంబగు నయ్యుద్ధభూమిని దాటిరి. మేటియేనుంగునిన్నలు తామరపువ్వుడి నెఱసి యెఱువెక్కియున్న తామరకొలఁచును దాటి యెఱ్ఱనిదేహముగలనగునట్లు, అవ్వారరాక్షసులు ఆయుద్ధభూమిని దిగి యెఱ్ఱనిదేహములు గలవారయి దాటిరి. అంత నట్లు రథముననుండి ప్రహస్తుఁడు బాణశాలములను విడుచుచు వేగంబున వానరులను పధించుచుండఁగా నీలుఁడు చూచెను. సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు, ఆకాళమునఁ జిమ్మిరేగినవాయువు వెనుమేఘునమూహమునయి బలవంతముగా నడచునట్లు, తనపయి కడిచినచ్చుచున్న నీలునిజూచి సూర్యప్రభమయిన రథముతో నానీలునిమీఁదికేపోయెను. మేటి మిళకాడగు నాదళవాయి ప్రహస్తుఁడు, మహాయుద్ధమున, బలువింటి నాకర్ణాంత

* యుద్ధభూమియందు యముడు కేవులను గ్రహించుటకై సన్నిహితుఁడగుచున్నాడని ప్రసిద్ధి.

ముగ లాగి, నీలునిము బాణములు పగయోగించెను. వంకరగాక చక్కగుఁజినాటనువై మిక్కిలి కోపితములయిన సర్పములపై లెఱబొల్పుచు మహావేగముగలిగియున్న యాబాణములు, గుఱిదప్పక నీలునిదేహమును నుచ్చికొనిపోయి భూమిం జొచ్చినవి. వీర్యశాలియగు మహాకపి నీలుఁడు, అట్లు నిష్పవలెనేంద్రములయిన వాఁడీ బాణములచేఁ గొట్టువడి, కుపితుఁడై వృక్షము నొకటి వెకలించుకొని, తనపయికి వచ్చుచున్న యాదుర్దర్శునిఁ బ్రహస్తునిఁ బ్రహరించెను. రాక్షసపుంగవుఁ డాప్రహస్తుఁడు, అట్లువృక్షమునం గొట్టువడి, క్రుద్ధుఁడై, సింహనాదము సేయుచు, వానర సేనాపతియగు నీలునిమీఁద బాణవర్షములు గురియించెను. మహాబలుఁ డగునీలుఁడు, బెట్టిదములయిన యాప్రహస్తునిబాణములను వారింప నశక్తుఁడై, కన్నులు మూసికొని యన్నిటిని సహించుచుండెను. ఆఁబోతు, శరదృతువునందు శీఘ్రముగావచ్చి తీసిపోవు వర్షమును నెంతమాత్రము సరకుసేయక సహించునట్లే, నీలుఁడును, జెనకరాన ట్టితిభయంకరముగాను వేగముగాను బ్రహస్తుండు ప్రయోగించు బాణవర్షమును ఎంతమాత్రము లక్ష్యపెట్టక కన్నులు మూసికొని సహించియుండెను. నీలుఁడు కేవలుఁడుగాక మిక్కిలియు గొప్పవీరుఁడు గావున, ఆ బాణవర్షమునకు రోషముగొని, యొక్క మహావృక్షమున మహావేగములయిన ప్రహస్తునిగుఱ్ఱములను గూల్చెను. అంత మహాబలుం డగునీలుండు, తటాలున నాప్రహస్తునిచేతిధనుస్సు నొడిసిపట్టుకొని విఱిదివైచి మాటిమాటికి సింహనాదము గావించెను. రాక్షససేనాధిపతియగు ప్రహస్తుఁ డట్లు నీలునిచే రథము విఱిగి విల్లును దురిసిన వాఁడై బెడికమైన ముసలమును చేతంగొని, రథమునుండి నేలకు నుఱికిెను. వేగవంతులై బలంబున సింహశార్ధూలములంబోలుచు, సింహశార్ధూలములనంటి వీరచేష్టితిములను గావించుచు, నెందును జయంబు నొందుచు, యుద్ధంబుల నెప్పుడు వెనుదీయక వృత్రాసురదేవేంద్రులకు సమానులై యుండు వీరులగు నాయీగువురు సేనాపతులు, పరస్పరము బంధవైరులై సమస్తాంగములును నెత్తుటం దడియఁగా మదపుటెనుంగులవలె నొండొరులు దాఁకినిలిచి మిక్కిలి వాఁడులయిన కోఱల నొండొరులపయి గాయములు వడి రాయుచు నొండొరుల గెలిచి కీర్తిం బడయుటకు తుకతుకపడుచుండిరి. అప్పుడు ప్రహస్తుఁడు మిక్కిలియు నుద్యుక్తుఁడై ముసలముగొని నీలుని లలాటమునఁ గొట్టఁగా నపు డెందుండి రక్తముగాఁజెను. అంత దేహమంతయు నెత్తుటం దోఁగ మహాకపి నీలుఁడు క్రుద్ధుఁడై మిక్కిలియు పెద్దదియగు నొకవృక్షమునుగొని ప్రహస్తునిఁజొమ్మువై వై చెను. ప్రహస్తుఁడాడెబ్బను పరకుసేయక, ఆ వెనుముసలమునుగొని బలవంతుఁ డగునీలునిమీఁదికిఁ బలంబుమెయి బరుగెత్తెను. అంత మహావేగుఁడగు నా వానరోత్తముఁడు నీలుఁడు, డిగ్రమగు వేగమునఁ బ్రహస్తుఁడు సరంగిభించి తనపయికి వచ్చుటనుజూచి, యంత నొకగొప్పశిలను గయికొనెను. యుద్ధకాంక్షయై ముసలముగొని యుద్ధము సేయుచుఁ దనపయికి ప్రహస్తుఁడురాఁగా, నీలుఁడు శీఘ్రంబున నాశిలను వానితలమీఁదఁ బడివేసెను.

అప్పుడు వానరముఖ్యుఁ డగునీలుఁడు వైవఁగా బిడిదంబైన యామెనుశిల తగిలి ప్రహస్తునితల వెక్కుప్రయ్యలుగా పగిలెను. ఆప్రహస్తుఁడు, కాంతియు బలంబును నిందియములును నశించి గతప్రాణుడై వేరు నటకంబడినవృక్షమువలె తటాలున నేలంగూలెను. అట్లు భిన్నమయిన యాప్రహస్తుని శిరస్సునుండియు శరీరమునుండి యును, పర్వతమునుండి సెలయేఱు ప్రవహించునట్లు, మిక్కుటముగా నెత్తురు దొరిగి నది. నీలుఁడు ప్రహస్తుని నధించినప్పటి, సంతనటకును కదల్చరాకుండిన యతని రాక్షసమహాసైన్యములెయు నుబ్బునీడి తూలుచు, లంకకుం దిరిగినదయ్యె. సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు హతుఁడు కాఁగా, జలము లనకట్టను దాటి నిలువలేక చెదరి పాటు నట్లు ఆ రాక్షసులు, యుద్ధమున నిలువలేక మఱలువారయిరి. సేనాపతియగు నాప్రహస్తుఁడు హతుఁడుకాఁగా, రాక్షసు లేమియును జేయఁజాలక రాక్షసాధిపతియగు రావణునిొడ్డుకుఁబోయి, చింతాపశమున మూఁగలవలె నేమియు మాటాడఁజాలక తీవ్రంబగు దుఃఖసముద్రమున మునింగి మూర్ఛితులవలె నుండిరి. అంత జమశీలుఁడు ను బలశాలియును నగువానర సేనాపతి నీలుఁడు తానుగావించిన కృత్యమునకు నందఱును పొగడుచుండఁగా రామలక్ష్మణులంజేరి మిక్కిలి సంతోషమున నుండెను. *ఇది యేఁబదియెనిమిదవసర్గము.

—♦—

<p>రావణుఁడు తానే యుద్ధమునకుఁబోవుట; సుగ్రీవాదులు రావణుచే భంగపడుట; రావణుఁ డమోఘంబగు శక్తిచే లక్ష్మణుని మూర్ఛితుఁ జేయుట; రామ రావణయు ద్ధము; రాముఁడు రావణునికిరీటమును ఛేదించుట.</p>	<p style="text-align: right;">—♦—</p>
---	---------------------------------------

వానరవృషభుం డగునీలునిచేత రాక్షససేనాపతుఁ డగునాప్రహస్తుఁడు హతుఁడుకాఁగా, భయంకరాముఢములందాల్చి, సముద్రమునలె మహావేగం బుగవ పించుచుండిన రావణుని సైన్యము లంకకుం బరుగె త్తినదయ్యె. రాక్షసు లఱుపోయి యంత రావణునకు సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు నీలునిచే హతఁడయ్యెనని విన్న వింపఁగా, ఆరాక్షసాధిపతి, వారలు చెప్పిన యప్పలుకువిని, యిది శత్రువులు బలాధికు లనితెలిసి వారి నాశ్రయింపవలసినది నీతియైయుండఁగా, ఆరిగవుమాలి యట్టి యెడఁ గోపమునుగూడ నొందినవాడయ్యె. ఆరావణుఁడు యుద్ధమునఁ బ్రహస్తుఁడు నిహతుం డగుటవిని, శోకమునఁ గందికుంది క్రోధము మనసునం బెనఁగొనఁగా, దాఁచున నున్న రాక్షసభటముఖ్యులనుసూచి, దేవతాభటముఖ్యులకు దేవేంద్రుఁడు చెప్పనట్లు మనవగవార డగురామునిపట్ల నుపేక్షించి యుండరాదు. మఱి యింద్రు నిబలమునుగూడ టిలుకుమాడ్చునట్టి నాసేనాపతినిప్రహస్తుని వానిపై నికులతోను

* పంచమయందు ప్రహస్తుని వధము.

గజాదులతోను నధించిరి గావున తక్కినశక్తువులనుగూడ వానరులని తలచి యు పేషించియుండరాదు. నే నింక ముందు వెనుకఁ జూడను. నేనే పగవారిని నాశము నేసి విజయముగొనుటకై యుద్ధముఖమునకుఁ బోయెను. అందు అల్పులచేఁ బ్రబలులు హతులగుచున్నారగాన యది మిక్కిలి యద్భుతముగానున్నది. ఇదిగో, కార్పిచ్చు వెనుమంటలచే నడచిని దహించునట్లు, బాణసమూహములచే నా రామలక్ష్మణులను వానర సైన్యమునంతయు దహించెదను. (నేడు భూమికి కపి రక్తములచేఁ దృప్తిగావించెదను) ' అనెను. దేవేంద్రునికి శత్రుండగు నా రా వణు డిట్లుచెప్పి, అగ్నివలె ధగధగ మెఱయునదై, మేటిగుట్టపుమిన్నలు పూన్పం బడి, యలంకారములచేతను వెలుంగుచు స్వరూపముచేతనే జ్వలించుచున్నరథ ము నాలోహించెను. అప్పుడు రాక్షసరాజముఖ్యుఁ డగునారావణుడు, శంఖధోరి పణవాదివాద్యధ్వనులచేతను భుజాస్థానధ్వనులచేతను సింహనాదఘోషములచే తను మనోజ్ఞములయిన వందిమాగధాది ప్రవములచేతను నలుగడలఁ బూజ్యమానుఁ డై యుద్ధమునకుఁబోయెను. రాక్షసరాజముఖ్యుండగు నారావణుడు పర్వతములవ లె వృథుకఠినములును మేఘములవలె గురునీలములు నగునాకారములుగలిగి, ని స్ఫలనలఁ గన్నులు వెలుంగుచున్న రాక్షసులచే పరివృత్తుఁడై భూతిములచేఁ బరివేష్టి తుండగు రుద్రునివలెఁ బ్రకాశించెను. అంత మహాతేజం దారావణుడు శీఘ్రమునఁ బట్టణమునుండి వెలువడినవాఁడై యుగ్రంబై మహానముద్రంబును మేఘంబునుం బోలె మహాధ్వనిగలిగి, నృత్యములును శైలములును శేరిందాల్చి యుద్ధమునకు నన్నదైవైయున్న యవ్వానర సైన్యమును జూచెను. రాముడు యుద్ధోత్సాహమున బాహువులు సర్పరాజంబోలె నుప్పొంగ, యుద్ధహస్తమున కాంతియెంతయు నచిశ యింప, అంగసంరక్షణార్థము నేన పరివేష్టించియుండ, మిక్కిలి ప్రచండమైనచ్చుచు న్న యారాక్షస సైన్యముంగని ఆయుధధారులలో మేటి వీరభటులతారతమ్యముల నెఱుంగు విభీషణునిఁ జూచి ' పలువిధములయిన పతాకలతోను ధ్వజములతోను నా యుద్ధములతోనుగూడి పాగ్రసములు ఖడ్గములు శూలములు మున్నగు నితరాయుధ ములనుదాల్చి, విరావతసమానములగు మదగజంబులును గలిగి, అక్షోభ్యమై శూర మయంబై యున్న యీసైన్యమెవ్వనిది' అనియడిగెను. అంత నింద్రునికింబోలె పరా క్రముముగల విభీషణుడు, రాముడు చెప్పినమాటవిని, మహాధైర్యశాలురగు నా రాక్షసపుంగవుల మేటిబలమును జెప్పంబూని ' రాజా ! ఇదిగో, బాలసూర్యునివలె నెఱ్ఱనయిన మొగముగలిగి, యేనుంగుమూపునఁ గూర్చుండి, తనదేహభారంబున నేనుంగుశిరస్సు నడరఁగా, వెనుకాయముతో వచ్చుచున్నవీడు రావణుని పుత్రుఁ డగు నకంపనుఁడని తెలియుము. ఇదిగో రథమునక్కి. సింహధ్వజముగ్రాలఁగా, ఇం ద్రధనువువలె వెలుంగుధనువును, నారిదివిది యల్లలార్చుచు, ఉగ్రములై వెలువ డినకోటపండ్ల చే నేనుంగుకై వడిఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడ ! వీడు బ్రహ్మద త్తంబగు స

లుఁగుచున్నాఁడు! ఎంతటి ప్రతాపశాలి! రావణుఁడు, సూర్యుఁడు కిరణములచేతం బోలె కాంతులచే దేహిచూడ నలవిగాక లేజరిలుచున్నాఁడు. లేజన్ను మిక్కిలియు నావరించియున్న యితనిరూపము స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది. రాక్షసేంద్రుఁడగు నీరావణుని దేహంబుకాంతి లేజరిలునట్లు దేవదానవపీఠులలో నెవ్వరిదేహమునకు నిట్టిలేజన్ను గలుగదు. ఈతనిభటులందఱును, మహాశేజులు, అందఱును బర్వతాకారులు, అందఱును పర్వతములనేనింగొని యుద్ధమునేయువారు, అందఱును దీప్యమానములగు నాయుధములు దాల్చియున్నవారు. ఈరాక్షసరాజు, దేవీవ్యమానులును భయంకరపరాక్రములు నగువారిచే బరివేష్టితుండై, ప్రళయదేహములుగల వేంద్రపు భూతములచే బరివృత్తుండగు యమనివలె లేజరిలుచున్నాఁడు. దైవవశమున నీరావణుఁడు నాకంటిబారిం బడినాఁడు. ఇప్పు డిదిగో నీత నపహరించి నాకుఁ గలిగించినకోర్కెదమును వీనివై నిగిడ్చెదను' అనెను వీర్యవంతుఁడగురాముఁ డిట్లుచెప్పి, యంతలక్ష్యము దనుచరింప విలుగొని, మేటిబాణమును బొదినుండియై త్రి సన్నద్ధుండై నిలిచియుండెను. అంత, మహాధీరుండగు నారాక్షసరాజు రావణుఁడు బలవంతులగు నారాక్షసులనుజూచి 'మీరు జంతులేక నోవలిద్వారములందును పురద్వారములందును దానిపార్శ్వములందును భటనివాసముకొఱకు నిర్మితములగు చర్యాగృహములందును, మిక్కిలి నిమగ్నముగాఁ గాంచియుండుడు' అని యాక్షాపించి, 'మీరందఱు నాతోఁగూడ నిచ్చట నచ్చియుండుటనుజూచి వానరులు పట్టణమున యోధులెవ్వరును లేకున్న యీచిర్రమును దెలిసికొని, యంతి మనపట్టణము గెలువరానిదయ్యె శూన్యముగానుండుటచే. నందఱును జేరి తటాలునఁ జొచ్చి ధ్వంసముచేసి కీడ్చుచి వై తురు' అనెను. ఇట్లు గూడివచ్చిన వారివందఱును రావణుఁడు వీడుకొలుపఁగా, ఆరాక్షసులు రావణునియాజ్ఞావోప్పునఁ బోయిరి. వీరవ రావణుఁడు మహామత్స్యము పూర్ణమగు సముద్రజలమును గలంచునట్లు, వానరసైన్యముల నుఱుమాడెను. ఆరాక్షసాధిపతి రావణుఁడు వీరైంబులగు ధనుర్భాములంగొని యుద్ధంబునకై పయిపడి వేగవచ్చుచుండుటనుజూచి, వాన కేశ్వరుఁడగుసుగ్రీవుఁడు, గొప్పపర్వతశిఖరమునొకటి వెళ్చి యతనిమీఁది కడఁచెను. సుగ్రీవుఁడు బహువృక్షములతోఁగూడిన తటముగల యాపర్వతశిఖరమునై త్రి రాక్షసునిపై విసరివైచెను. రావణుఁ డది తనమీఁదికి వచ్చుటంజూచి తోడనే బంగారుపింజలుగల బాణములచే దానిం దునియలు గావించెను. మిక్కిలియుఁ బెరువృక్షములతోఁ గూడిన నైత్తముగల యాపర్వతశిఖరము తునియలై నేలంబడఁగా, రాక్షసగణాధీశ్వరుండగు రావణుఁడు, మృత్యువుంటోలినదై మహానర్పమువంటిదగు నొక్కబాణమును వింట సంధించెను. ఆరావణుఁడు, కుపితుండై, వాయువునకుంటోని వేగముగలిగి, మిడుఁగుఱులతోఁ గూడిన నిప్పువలె మండుచు, వజ్రాయుధమువలె నురవడించుచున్న యాబాణమును గయి కొని, సుగ్రీవపథార్థమునై చెను. ఇందుగనివజ్రాయుధమువంటి యాకృతిగలిగి, వా

డిమొనయుఁ గల యా బాణము, రావణబాహుము క్తమై, వేగమున, కుమారుడు. నైచిన యుగ్రశక్తి క్రొంచమును భేదించినట్లు సుగ్రీవునిఁ వాడి భేదించెను. వీరుడగు నాసుగ్రీవుడు, బాణవీక్షితుడై, చిత్తము తబ్బిబ్బునడఁ గూయిండుచు నేలంబడెను. అట్లు సుగ్రీవుడు యుద్ధమున మూర్ఛితుడై నేలంబడటను జూచి, రాక్షసులందఱును మిక్కిలి యుబ్బున సింహనాదములు గావించిరి. అంతగవాక్షుడును మంచికోటలుగల గవయుడును, ఋషభుడును, జ్యోతిర్బులుడును, నభుడును, మేనులుబెంచి పర్వతముల నెత్తికొని, యారాక్షసరాజుపయి నడిరిరి. ఆరాక్షసాధిపతి రావణుడు అవ్వనరలునైచిన పర్వతములను వాడి మొనలు గల బాణసమూహములువేసి దుగ్రించి న్యకములుగావించి, యంతటంబోక యవ్వననోత్రములనుగూడ చిత్తములగు బంగారుపింజల బాణములునైచి నొప్పించెను. భయంకరకాయులగు నవ్వననోత్రములు రావణ బాణములచే భిన్నులయి నేలంబడిరి. అంత నారావణుడు, యుగ్రంబగు నా వానరనై న్యమునంతయు, బాణసమూహములను ముంచెను. మహావీరులును ప్రసిద్ధులునుగు నవ్వనరు లట్లు హింసితులై రావణునియుగవడికి నేలంబడి కాచుదిక్కు వేటులేనందున మాటికి బిట్టుగాఁ గూయిండుచు. భయము శల్యమునలె మది నాటుకొని కారింపఁగా, రావణుని బాణములచే గాసింబడి శరణ్యుడగు రాముని శరణుజొచ్చిరి. అంత మహాత్ముడుగు నామేటిబిలుకాడు రాముడు విల్లువీసికొని, శీఘ్రమున వానరుల రక్షించుటకై పోయెను. అప్పుడు లక్ష్మణుఁ డారామునియొద్దకుంబోయి చేతులు మొగుచ్చుకొని పరమార్థయుక్తింబగు వాక్యమున ప్రభూ! పరిచార నపహరించిన యీదుర్బుద్ధిని నధించుటకు పూజ్యులగు దేవర మిక్కిలి చాలియేయున్నారు.

* దీనిచే అర్జును శరణాగతి నొనగించుననిగాని వేరకాలనియమముగాని అధికారియమముగాని ఫలనియమముగాని కాదు. తెలియునది.

† శరణాగతిస్వర్గమునకున్న ముట్ల శరణ్యుని స్వర్గమును జెప్పదున్నాడు. 'తపోమహాత్మో స ధిమ ర్థమస్తే వాదాయ రామ స్సవనా జగము' తిలక్విణ్ణపాంఛి ధ్యేకేత్యే శాపాన వాక్యం పరివార్థయుక్తమ్' అని మూలము. ఇట్ల ప్రపత్తి శార్తవత్తి మామనుటచే నవ్యభిలమును దెలుపుటకై (తేలి) అనుబంధము. ప్రపత్తిచేరి యుద్ధిక్షణమునకే. (మహాత్మా) శరణాగతితారితవ్యములకేరిగి వాడు. (ధిమస్తే) పరమమై ధిమై అనాదు-ధిమిస్వర్గములందు నవస్థించుట. (సహస్ర) తోచి నేలఁగా అక్షణముడు చింతతోచి నాని నవ్యుట నాన కే అక్షరేక్షణములందుఁ గలర్థిని చే విల్లుతో పోగునవట. అట్లులే యదు అక్షణుల విష్ణుగించివాడనట. (నిల) శార్తవత్తివారచే పోవు మున్న గామనిని, (లక్ష్మణ) రామరైతర్థ్య లక్ష్మీన-పన్నుడో అక్షణుడు నిన్ను తిక్రింపవలయునట్లు కానిను గలవేసినట్లు, (హింబ) చేమిచ్చుగలవాడై, (అభ్యుక్త్య) మార్పునుకేరి - దీనిచే అక్షణుని రావణు డెరియించానివలె పలువక్కిల గాముడు కెక్కువిధములబోయవలె తెలియుచున్నది. (పరమార్థయుక్తం) యథార్థముతోఁ గూడినది. పట్టియుపల-రసుతోఁ గూడినదిగాను-లేక (పరమార్థయుక్తం) పరమప్రయోజనముతోఁ గూడినది. శీఘ్రవిషయముగా కైంకర్యము శేషభూసుకే పరమప్రయోజనముగాన యిట్లుచెప్పినాడని దెలియునది (వాక్యమువాద) వాక్యముచెప్పెను. గోవిందరాజులు.

అయినను నిట్టిసీచునితో యుద్ధము సేయుట నీకుడగదు. నేను నుఱుమాడెదను. నేనును వీనినిధింప మిక్కిలి చాలియున్న వాడను. నేనై సెలవులేక పోవరాదు గనుక స్వామి నగు నీదుకింకరుడనగు నాకనుజ్ఞయిమ్ము. నీయనుజ్ఞలేక కార్యము సేయుట నాకు స్వరూపముగా నేరదు.' అనెను. ఇట్లు వినయమునఁజెప్పిన యాలత్యగుంజూచి యప్పటి హర్షాతిశయంబున మిక్కిలియుఁ గాంతివికసిల్ల, విధేయుఁడొకఁడు తన కార్యమునఁ బూనఁగా పరాక్రమము తానుజూపుటయుఁజేసి యతనితో 'లత్తగా' హమ్మ నీచుండన పరాకుననుండుక యుద్ధమున జతనముతో నుండుము. ఏలన రావణుడు ఒకయ్యస్త్రము తోడుగునట్లుదోచి మఱియొకయ్యస్త్రమును బొడుగుచు, ఒకటి నైచునట్లు నటిచి మఱియొకటి నైచుచు, ఇట్లు మహావీర్యుండుగాన యుద్ధంబున నద్భుతంబగు పరాక్రమము నెఱపుచుండును జూమీ! ఇతఁడు క్రుద్ధుడగు నేని ముల్లంకము లొక్కటిగా నెత్తినచ్చినను నితనితాకు నిలుచుట కడిచి. ఇందులకు సంచేహములేదు. కాఁబట్టి కనుగలిసి, వీఁడెచ్చరికతప్పట మొదలగు ఛిద్రములను జతనమున నరయుము. నీయందును ఛిద్రములు గలుగనట్లు చూచుకొనుము. ఛిద్రములు గలిగినా గప్పివుచ్చుము. ఇట్లెచ్చరికగలిగి వింటు నిన్ను విడించుకొనుము' అనెను. రాముఁడు చెప్పినదివిని లత్తగాఁ డతనిని శాఁగిలించుకొని ప్రవక్షణముగావించి సమస్తంబింది యంత యుద్ధమునకుఁబోయెను. గజతుండములవలన బుడములు గలవా లత్తగాఁడు, మెఱుంగులు దుఱంగిలించుచు బెడిమై చూపట్లు వింటి నెత్తికొని, ఛిద్రములను నేలంబడుచున్న యవ్వొనగులపై బోణవైచు లవ్వొరిగాఁగొని గప్పిచ్చు రావణుని జూచెను. మహాతేజం డగువాఁడుకొనూరుడు హనుమంతుఁడు, డట్లత్తగాఁడు యుద్ధమునకు నచ్చటనుజూచి, భృత్యుండు నేనుండఁగా నతనికేల కిట్లచు రావణుని బోణసమూహమును వారించుచు వానిపయ కిడరెను. బుద్ధిమంతుఁడని హనుమంతుడు రావణుని రథమునుజేరి, కుడిబుడమునెత్తి రావణుని నదల్చుచు 'నీవు దేవతలను దానవులను గంధర్వులను యక్షులను రాక్షసులను భంజించియు న్నావనుట వాస్తవమే. వానరీలవలనమూర్తియు నీ కట్లుగాక భయమే ప్రాప్తించి యున్నది. ఇదిగో! అయిదువ్రేళ్లు గలిగి నీయొకనెత్తియున్న యీ నాకుడిబుడము, ఇప్పుడు నిన్నుఁజంపి నీదేహమున బహుకాలముగానున్న కీపుని వెలువరింపఁగలదు చూడు' మనెను. భయంకరపరాక్రముఁ డగురావణుడు, హనుమంతుఁడు చెప్పినదివిని, కోపంబునఁ గన్నులెఱ్ఱఁబాఱ, నరనితో 'ఒరీ! వానరా! జంకులేక శీఘ్రముగఁ బ్రహరింపుము. హనుమంతుడు రావణుని దాసికొట్టినాఁ డను నిట్టి కీర్తిని బొందుదువు. అంత నేను నీపరాక్రమముఁడెలిసి నిన్ను నాకము నేసెదను' అనెను. వాయుకుమారుడు హనుమంతుడు రావణుఁ దాడినదివిని, 'నేను ముందే దెబ్బయిచ్చియున్నాను.* నీతోడుకగు నక్షుకుమారునిఁ దలంచుకొనుము' అనెను. హనుమంతుఁ

*శత్రువుఁ డన్నగొట్టఁగా మరలఁ దానుగొట్టుటయే విశ్రాంతిపొందియు పాపముండునన్వాయము.

ధీబ్జులైపోడువగా మహాతేజం డగునాపరాక్రమశాలి రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁ
 డు, రోషముగొని, యరనితొమ్ము నఱచేతం జఱచెను. హనుమంతుఁడు రావణుని
 యఱచేతి దెబ్బకు మాటిమాటికి జలనమునొందెనుగాని మిక్కుటంపుదేజమును మహా
 బుద్ధియుఁ గలవాఁడుగావున, కొంచెము సేపట్లుండ్లి, దిటతెచ్చుకొని మిక్కిలియుఁ గ్రు
 ధ్నుడై యారావణుని నఱచేతం బ్రహరించెను. అంత రావణుఁడు మహాబలుండగు
 హనుమంతుని యఱచేతిదెబ్బకు, భూకంపమునఁ జర్వితము చలించునట్లు, మిక్కి
 లియుఁ జలించెను. అట్లు రావణుఁడు యుద్ధమున హనుమంతుని హస్తతలమునఁ
 బాడితుండై చలించుటంజూచి వానరులును, ఋషులును, సిద్ధులును, దేవతలు, నసు
 రులును బరమసంతోషమునఁ గోలాహలము సేసిరి. అంత మహాతేజం డగురావ
 ణుఁడు తెప్పిటిలి, హనుమంతుంజూచి, 'వానరా! సెనాను! నీవు నాకు శత్రుఁడవయి
 నను నీవీర్యమునకు మెచ్చుకొన్నాను' అనెను. అంత హనుమంతుఁడు 'ఇనీ! నావీ
 ర్యము పాడిగుఁగాక. కాలిపోవుగాక. రావణా! నాచేఁ గొట్టునడియు నీవు చావక
 యునుఱుతో నున్నావే! ఇట్టి నావీర్యము ఇన్నీ కాల్యనా! దుష్కర్మ! ఇక బక
 మాఱుమార్చి మిపుడు ప్రహరింపుము. ఉరక నిన్ను నీవే పొగడుకొనుచున్నా
 వేమి! అంత నే నొకపిడికిటిపోతుతో నిన్ను యమపురికిఁ బంపెనను!' అనెను.
 అంత హనుమంతునిమాటకు రావణుఁడు కోపమున మిక్కిలియు మండిపడెను.
 అంత నావీర్యవంతుఁడు రావణుఁడు కోపమునఁ గన్నెఱ్ఱఁగొఱ కుడిచేతిని గట్టిగాఁ
 బిడికిలించికొని వేగమున హనుమంతునితొమ్మునం బాడిచెను. అట్లు విశాలముగు
 నిజవక్త్రునిలమునఁ గొట్టునడి హనుమంతుఁడు మరల మిక్కిలియుఁ జలించెను.
 అతీరధుండగు రావణుఁడు. అపుడు మహాబలశాలియగు హనుమంతుఁడు మూర్ఛి
 తుండై యప్పటికిని గ్రంధుఁబలుపరాన ట్లుండుటంజూచి యతఁడు తెప్పిటిలినఁ గప్ప
 మని శీఘ్రమున రథమెక్కి నీలునివయికింబోయెను. రాక్షసాధిపతి రావణుఁడు
 పృథాపవంతుఁడుగాన స్వంబులంబోలి భయంకరములై పగవారిమర్తముల మిక్కి
 లియు భేదించునట్టి బాణములేసి సేనాపతిని నీలునిచ్చుట్టును మంటలు గ్రగ్గవ్వుతేసెను.
 వానరచమూపతి యానీలుఁ డట్లు బాణసమూహములచే నలజడినొంది నొకచేత
 వానిని వారించుచు మఱొకచేత నొకచర్వితశీఖరమునుగొని యారాక్షసేశ్వరునిపై
 వైచెను. మహాతేజంబుగల హనుమంతుఁడు తెప్పిటిలి యుద్ధకాంతచే నలువ్రక్క
 లంజూచి, నీలునితో యుద్ధము గావించుచున్న రావణునిగని, తనబారితప్పినాడను రో
 షంబున నారాక్షసేశ్వరునింజూచి గొప్పమనస్సుగలవాఁడు గావున 'మఱియొకనితోడ
 యుద్ధము సేయువానిమీఁదికిఁ దలపడుట యుక్తముగాదు. కావున నిన్ను విడిచితిని'
 అనెను. మహాతేజండుగు రావణుఁడును నీలుఁడువైచిన యావర్వితశీఖరమును మి
 క్కిలియు బాడిమొనలుగల యేడుబాణములచే ఖండింపగా నది తుత్తమురై నేలం
 బడెను. వీరులగు పగవారినివధించు నావానరచమూపతి నీలుఁడు, తానువైచిన యా

పర్యవశిఖరము తునియలగుటంజూచి, కోపమునఁ బ్రళయకాలాగ్నివలె మండిపడెను. ఆనీలుఁ డప్పుడు యుద్ధమున నినుమద్దిచెట్లను, చంద్రుఁడెట్లను, చక్కఁగాఁబూచిన మామిడిచెట్లను, మఱియు పలువిధములయిన యితరవృక్షములనును రావణునిపై వైచెను. రావణుం డావృక్షములనెల్ల బడులునకు బాణముల ఖండించి నీలునిపై మిక్కిలియు బెడిదమయిన బాణవర్షమును గురిసెను. ఆనీలుఁడు, అట్లు మేఘము మహాపర్వతముపై వర్షముగురియునట్లు, రావణుఁ డట్లు తనపై బాణవర్షముగురియఁ గా, అపుడు తనయాకారమును గుఱచగావించుకొని, రావణుని ధ్వజాగ్రముమీఁద గొట్టిన నుఱికిను. అట్లు నీలుఁడు తనధ్వజాగ్రమున వ్రాలియుండుటంజూచి రావణుఁడు క్రుద్ధుండై మండిపడెను. నీలుఁడును ధ్వజాగ్రముననుండి సింహనాదముగా వించెను. అంత రావణునికి గుఱి దొరకకుండునట్లు, ధ్వజాగ్రమునను ధనువుమీస ను కిరీటముకొనను సంచరించుచున్న నీలునిఁజూచి లక్ష్మణుఁడును సలివేగమునఁ బ్రసిద్ధిగాంచిన హనుమంతుఁడు రాముఁడునుజూచి యాశ్చర్యము నొందిరి. మహాతేజుండగు రావణుఁడును నీలుని లాఘవమునకు విస్తయమునొంది, యద్భుతముగా వెలుగుచున్న యాగ్నేయాస్త్రమును దీసికొనెను. అంత నావానకులండఁజను రావణుఁడు యుద్ధమున నీలునిలాఘవముచే తబ్బిబ్బువడుటంజూచి యుబ్బునొంది నీలుని గాంచి కోయని యార్చిరి. అప్పుడు నీలునిలాఘవమున మనస్సు లేడఁబోతునొందఁ గా, నాగ్నేయాస్త్రమునకు సంగంభించియున్న రావణుఁడు వానగులయు నీలునియు కోలాహలముచేఁ గొంతసే పేమియుఁ జేయువది దోచకుండెను. అంత రావణుఁడు కరముంగొని యాగ్నేయమంత్రముతో నభిమంత్రించి ధ్వజాగ్రమున నీలునిం బాఱచూచెను. అంత మహాతేజుండగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు నీలుంజూచి 'చపలకృతీ! వానరమా! నీ వీవెనుమాయంజేసి మంచిలాఘవము గలిగియున్నావు. నీ కిప్పుడు శక్తిగలదేని. నీప్రాణమును రక్షించుకొనుము. నీవు నీరూపములను బెక్కు విధముల నయ్యైవానిని లాఘవాతిశయమున సృజించుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నావు. అయినప్పటికిని నేనిపుడు అస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి ప్రయోగించుబాణము, నీవు ప్రాణమురక్షించుకొనుటకై యిట్లు పేయచున్నను, నీప్రాణములు దీయఁగలదు' అనెను. మహాబాహుఁడుగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁ డిట్లుచెప్పి యాగ్నేయాస్త్రముచే బాణము నభిమంత్రించి వింటందొడిగి వానరచమూవతియగు నీలునియుఁ గాడనేసెను. ఆగ్నేయాస్త్రమంత్రముచే మంత్రితమైనబాణము వత్సమునఁగాడఁగా నీలుండు దానిజ్వాలలచే డగ్గుడగుచు తటాకున ధ్వజాగ్రమునుండి నేలఁబడెను.

* నీలుఁడు ధ్వజాగ్రమునను ధనువిగ్రమునను కిరీటాగ్రమునను ఆతిస్పృశ్యకాలమున లాఘవాతిశయమున దా శొక్కుఁడు కనఁబడుటచే ఆరిఁడు తాను పెక్కురూపములు సృజించుకొన్నాడని రావణుఁడు పొందియట తెలియువది.

అనిలుడు తండ్రియగు నన్నీహోత్తునిదయావై భవమవలనను తన నేజమువలనను
మోకాళ్లునుకొని నేలబడెనుగాన తలక్రిందులుగబడి పొగములు విడిచినవాడు
గాడయ్యె. రావణుడు నీలుడు మూర్ఖుడగుటంజూచి యుద్ధోత్సుకుడై మేఘ
ధ్వనివలె శబ్దించురథమున లక్ష్మణునిమీఁది కడఁచెను. ఆరావణుడు లక్ష్మణుని దార
నిచి యడ్డపడిన సుగ్రీవాదులవారిని, యుద్ధమధ్యంబున దేదర్శించు, భూమియదరు
వల్లు వింటిని నారిం దివిది మొర యుంచెను. మహాసత్త్వం డగులక్ష్మణుడు, అట్లు పెను
ప్రమాణముగల ధనుస్సును ధ్వనింపఁజేయు చున్న రావణుం జూచి 'రాక్షసేంద్రా!
వానకులతో యుద్ధముచేయఁడగవు. నాపైకిరమ్మ' అనెను. రాక్షసరాజు రావ
ణుడు, అతిగంభీరధ్వనిగల లక్ష్మణునివాక్యమును, భయంకరమయిన తలఁచి జ్యోతిర్జ్వలము
చునిది, యట్లు సన్నధుడై నిలుచున్న లక్ష్మణుని దారసింది కోపంబున, 'లక్ష్మణా! నీవు
సఖింపఁగోరుచున్నావు గావున వివశితబుద్ధిపుట్టి నాభాగ్యవశమున నాదృష్టిబారింబడి
తివి. నీవు నాభాణమూహములచే బీడితుండవై, యీక్షణమునందే యమపురికిం
బోగలవు' అనెను. అట్లు గర్జించుచు నున్న ధిములయిన తెల్లని కంఠాగ్రములు గలిగి
యున్న రావణుని దృఢేకరించి లక్ష్మణుడు 'రాక్షసరాజా! గొప్పప్రభావముగలవారు
నీయట్లు గర్జింపరు. నీవు మహాగాఢమృతంబు కాని యిట్లు చిన్ను నీవే పొగడుకొను
చున్నావు. రాక్షసేంద్రా! నిద్రనప్రదేశమున యతివేషమున నీ నవహరించి తెచ్చిన నీ
బలమును పగవారిని భయవల్క్యులై నాచును పరాక్రమమును నేను దీక్షింపఁ నెఱు
గుచును. నేను ధనుర్బాణంబులుదాల్చి చెచ్చియున్నాను. యుద్ధమునకు నిమ్ము, నిర్భయము
గా నాతి స్తుతిచేకొనుటచే బనయేమి!' అనెను. లక్ష్మణుడీట్లు చెప్పగా రావణు
డు కుపితుడై యతనిమీఁద మందిరింజలుగలబాణములెఱింగిని బ్రయోగించెను. లక్ష్మ
ణుడు బంగారసింహుగలిగి వాడి మొనలనింజలు బాణములచే, నాబాణముల నేడిటి
నిఖండించెను. ఆ బాణములు, దేహములుభిన్నమైన మహాస్పృశములవలె, శీఘ్రమున భిన్న
ములై నేలంబడుటను జూచుచు, లోకేశ్వరుడు రావణుడు కోపవశమునొంది మఱియు
వేటవాడిబాణములను బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుడును బాణసమూహములను వింటం
దొడిగి తీవ్రంబగు బాణంబులను గురిసెను. మఱియు మంగలకత్తి యాకారము
గలబాణములను, అర్థచంద్రాకారముఖములుగల బాణములను, మేలయిన కర్ణి బా
ణములను కెండువర్గముల వానజగలబాణములను బ్రయోగించి రావణుం చేయు
బాణములను ఖండించుచుండెనుగాని వాని కెంతిమాత్రమును గిలంగినవాడుగాఁడు.
రాక్షసరాజురావణుడు, తా నేలమయ్యై బాణసమూహముల నన్నింటిని లక్ష్మ
ణుడు ఖండించి వర్జ్యముగావించుటం జూచి లక్ష్మణునిబాణలాఘవమునకు నాశ్చర్య
పడి మరల నీక్ష్మములగు బాణంబులను బ్రయోగించెను. ఆలక్ష్మణుడు రాక్షసరాజును
సఖింబులై వాడి మొనలుగలిగి యిందుగ్గని నజ్రాయుధమును విడుగుంబోలె నుర
వడించుచు నన్నీవలె వెలుగుచున్న బాణములు, నేగమ వింటం గూర్చివిడిచెను.

రాక్షసేంద్రుడగు నారావణుడు ఆ బాణములనెల్ల ఖండించెను. అట్లు వానిని ఖండించి యంతః దనకు బ్రహ్మ యొసంగినదియు ప్రళయకాలాగ్నివలె బ్రకాశించుచున్నదియునగు నొక్క బాణమును లక్ష్మణుని లలాటము నాటినెను. ఆలక్ష్మణుడు రావణబాణముచే బీజేశుడై వింటివట్టు వడలుగాబట్టికొని, చలనమునొంది మూర్ఛిల్లినది. నెట్టకేలకు తెలివినొంది రావణునిచావమును ఖండించెను. అప్పుడు లక్ష్మణుడు, అట్లు చావము తునిగిన రావణుని, వాడిమొనలుగల మూడు బాణముల నొప్పించెను. ఆరాక్షసరాజును ఆ బాణములచే బీజేశుడై చలనమునొంది మూర్ఛిత్తుడై యెట్టకేలకు మరల తెలివినొందినవాడయ్యె. అధికసమర్థుడగు దేవతాత్మిండునగు నారావణుడు విల్లుదునిగి, బాణములం గొట్టువడి, మేదస్సున నొడలెల్ల డడియ, రక్తంబున దొప్పించి, యుద్ధరంగమున, మున్ను బ్రహ్మ దనకొసంగిన శక్తిని తేజొనెను. రాక్షసలోకనాథుడు గునారావణుడు పొగిలేయగ్గవలె జ్వలించుచున్నదై వానర సైన్యమును దిగులుగొలుపు చున్న యాశక్తిని శీఘ్రమున లక్ష్మణునిపైకి వేగ బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుడు, ఆశక్తి తనవయ నచ్చుచుండుటంజూచి దాసినీ, ఉగ్రంబులై, నేతిచే వృద్ధి బొందిన యగ్నికి నాటియైన బాణములం గొట్టెను. అట్లు గొట్టెను. ఆశక్తి, లక్ష్మణుని విశాలచక్షువును జొచ్చినది. మహాశక్తి మంజుషా దీపాగ్నిముఖవీణా వాలక్ష్మణుడు, ఆశక్తిచేరిం గొట్టువడి మాటికి మండిపడెను. అంత లక్ష్మణుడు మూర్ఛిలుచుండుటనుజూచి రావణుడు తటాలునచ్చి కావాలపులచే బలిమిమై నతని బట్టుకొనెను. *హిమవంతమునుగాని, మండిరపర్వతమును

* ఇందులకు హిమవాన్ పర్వతోమేరు శ్రేణిలో నొకవానహమై (తత్త్వంభూతాభ్యున్నతధ్వజంబుః ఘోభరతానుజః) అదిమూలము. విశేషార్థము. — అట్లేను భుజములచే నీ దివ్యబాణరావణుని బాధింపఁ పోయియున్నాడు. — (హిమవాన్) 'శ్రేణ్యేణ హిమవాన్' అనుచు ప్రసిద్ధులగు నవమానభూమి యైన హిమవంతునిగూడ భుజములచే నెత్తుటకు రావణుడు శక్యమగును. అనంతభాగములు కైలాసమును మున్ను కదపియున్నాడు గాన; (మేరు) సకలవారిగులండును ద్విధామై యున్నది. భీమైశ్వరీరసము ప్రసవించు గలచిత్తుచ్చ సమర్థమయి మందరపర్వతముగా భుజములచే నీ ద్విధాత్యమగును. ఏలనది తానుజయించినదేవతలచేతనే యదృశ్యమగుననుయముగా నీ ద్విధాత్యుగా నుండునదిగాన; (మేరు) సకల వలపర్వతవలయముల లలాటమయిట్టి మేరుభూమిగూడ అట్లుచేయ శక్యమగును. ఏలన వాయువుచేతనే దానిని భుజములంక సమర్థులక్షిణి కక్షి ప్రయమునగాన; (శ్రేణిలోక్యం) పంచాశక్తిబిట్టి పీర్షిమై వేటొకటి తనకు పరిమాణముచేత తనను దాని పరిమాణమైయున్న దాగ్నిలోక్యముల నట్లు చేయఁబట్టు శక్యమగును. ఏలన దానిలో నొక భాగమయిభూమిని హిరణ్యాకురులంకరైయుకొన్నాడు గాన; (సహమై) దేవతలలోగూడ శ్రేణిలోక్యస్వాభావమును దేవతలలోగూడయైనను నట్లు చేయశక్యముగాదు. ఆదేవతల కధిపతిమై యుండుడు తనకొనుపచేతనే ద్విధాత్యుపరిమిషవాడు గాన; (భరతానుజ) (రామానుజ అనుజ) రాముని చిగుర్బాగమనుట. రాముని చిగుర్బాగము సాధించుటకే యీ క్తుడైనవాడు రాములతో యుద్ధముపేయ నట్లుకత్తుడనట. (భూభాగ్యమ్) రెండు భుజములచేత ననుటచే హిమవత్పర్వతాదులం రెండుభుజములచేతనే యెత్తుట శక్యము. ఇది

1506. రావణాశ్వుతాడితరుణ్ణ లక్ష్మణుడయి మూల నోటఁ బుట్టఁ రావణరాజుఁ యుద్ధము.

గాని మేనువుంగాని దేవతలతోఁగూడ ముల్లోకములనుంగాని చేతులతో నెత్తినప్పు
ను; కాని యద్ధమున లక్షణునిమాత్రము నెత్తనలవిగాదు. * లక్షణుడు బ్రహ్మసం
బంధి యగునాశక్తి వక్తవలమునఁ గాఁడఁగానే యిట్టివట్టిదని చింతించు నలవిగానికై
నిష్ఠుడేవుని యంతోభూతమై యొప్పు తనస్వరూపమును స్మరించినవాడయ్యె. అంత
+ దేవకంటకుఁ డగురావణుడు, మనుష్యదేహమును దాల్చినదై దానవగోష్ఠియుల రూ
పునూపుచునుండు వైష్ణవభాగముగు లక్షణుని రెండుచేతులచేతను బట్టిపీడింపియు
+ తనిని, వైష్ణవభాగరూపుఁ డగుటంజేసి, లేవనెత్తుటకు శక్తుఁడు గాఁడయ్యె. అంత
నాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు కుపితుఁడై రావణునిమీఁది కడలి వృక్షమునంకి
+ తిసిటు నరని తొమ్మునం బొడచెను. ఆ పిడికిటివెబ్బకు, రాక్షసేశ్వరుఁడు దానిని

నిమిరుపడిచేతులను నెత్త శక్యముగాదుట సూచితము. 'శత్రుబాహుధకం హ్యే' అని యా
+ త్మబలుటచే, సమరకరుఁడైన రావణుఁడుగూడఁ గల్గినవనిగానివాడనియు ధ్వను. అట్లే
+ తని హనుమంతుఁ డెత్తినట్లు చెప్పఁబడినదే! ఇదియెట్టి? అన్నచో (సంశ్లే) యుద్ధమున శక్తి
+ గాదుట. మర్త్యువయు లేనవారికి నెత్త శక్యముగాదు యద్ధము. కాబట్టి హనుమంతుడు
+ గుట్టఁ గల కారణము 'సువృక్షే' అనెనోభవచ్చుచున్నదిని విధాన కర్షణమగుచున్నది. హా
+ నుద్ధమునఁ బడిన లక్షణునిశరము హిమవదామలకంబైన బరువాట చెప్పఁబడినదయ్యె.

* ఇట్లు బరువుగలుగుటకు హేతువేమనఁగా విష్ణువునశరముటయే యు. అశరమున బరువు
+ శరమున తనస్వరూపము స్వాభావికముగా బరుమునఁ గలదు. అట్టి విష్ణునికారణము న్నశర
+ తని శరమునీ నేణువ్యాపారముచేయవలెను తన సుమర్శము స్వాభావికము ను చెప్పినచో
+ త్తనస్వరూపమన క్రొత్తగాగురుత్వము గలుగదుగదా. స్వరూపమున వ్రువలెనీ శరమున
+ తనిశరమున బరువు గలిగించివాఁడన్నచో, ఇది సహజమునగాని విశిష్టముగాని
+ భూతమును స్మరించుట బరువుగలిగించుటకు గారణమునటను ననరాదులేదు. అది విశిష్టముగా
+ తని తనకు మూలకారణమగు విష్ణువును స్మరించినాఁడన్నచో, తానే విష్ణురూపమునందు
+ తనిహేతువగు తానేతప్ప నేణులేనందున నిదియు సరిగాదు. తాను విశేషమవచ్చునప్పుడు
+ తనిభవనాందజేసి తనంతట గౌరవము(బరువు)గలుగునుగాన విష్ణుస్మరణ మున్నచో విశిష్టము
+ తనియు లోకముకు దెలియనేరదు. ఇట్లును మనుష్యభావయు ననామునగా విమల శరమున
+ తని. కాబట్టి వక్త్రపుస్పృశామిచేతనే భక్తులకు లేకగాను భక్తియైగా. వాతఁ బరువగాను నందు
+ తనియునది. ఇట్టిది గావుననే 'అదింశ్య' మనఁబడినది.

† ఇంటఁగూడ విశేషగోమర్థ్యములన వస్తుస్వరూపముచేసే నీ అశరమునకు విశిష్టముగా
+ తనిని గెనవలెనియునది. విష్ణుస్వరూపము విరమమునగుటలనల దానియం దంత నీ కునిటచెట్లు
+ తనిని వివరింపుచుచేత అంతమని చెప్పఁబడదు. గుణు లావిచ్ఛిందియై తానెవ్వరినా
+ తనకన్న తెలియునది. 'గుణైర్వృద్ధి స్తేనై. ప్రథమతరమా వస్తవభా' అని వక్త్రపునేహం
+ తనియై వక్త్రపుభిరభు. వ్యవస్థాయంతైహం నమవరవ సావిష్కృతినితాత్ ప్రవాక్ సర్వవైశ్ని
+ తనిమహామంగళగుణై అట్లు గుణములుదయించు నెక్కువ తక్కువలంబట్టి యుంకముల తెలి
+ తనియను. ఇంట మనుష్యరూపము మనుష్యసమానాకారమున తెలియవలె.

మూలకాక్షరముల విభజనమును మిక్కిలియు జరిపి మహిమార్పణమును బడెను. ఆరామమును నోర్చి నుండియు, గన్నులనుండియు చెవులనుండియు మిక్కిలియు నెత్తురుగ్రస్తము. అతడిట్టిట్లు పాఠశాలను చేప్తుండగ్గి రథసంధ్యమునంబడి తెలివిదస్య మూర్ఖత్వమునయు నిలకడనొందక తత్రాపడుచుండెను. భయంకరపరాక్రముఁ డగురామముడు యుద్ధమున మూర్ఖత్వము డగుటఁజూచి వానరులును, ఋషులును దేవేంద్రుడు మొదలుగ దేవతలును, సంతకపులై కోయి యార్పిరి. మహాతేజం డగువాను నుండును. రామచంద్ర గొట్టునడి మూర్ఖత్వము దైవలక్షణుని తేజుల నెత్తుకొని రామునిచేరమొంబునకుఁ దెచ్చెను. *అలక్షణుడు రావణాది శత్రువులకుఁ గలిపి యనునూడి కలిగిగానివాఁ డనునను, హనుమంతుడు అనుకూలముగు హృదయము గలవాఁడను. మిక్కిలియు భక్తుడు నగుటంజేసి నతనికిఁ దేలికయయ్యెను. అక్షయంతి యుద్ధమున దుష్టయుండగు నాలక్షణుని వదలి యారావణుని రథమున నులలుడవయెప్పుడేలవుండేరెను. పగవారిని యాపుమాపు లక్షణుడును, †విరోధిప్రస్థాని క్విభావుఁ డగువిష్ణువిభాగమును జిందిత్యమునగు తనస్వరూపమును వ్రరించుకొట్టి మూర్ఖుడేజీ గానుము లాజీనవాడయ్యెను. మహాతేజం డగురామమును పది మూర్ఖుడేజీ. వాడిగణములను గొప్పించిని గముకొనినను. రాముడు, యుద్ధమున మహానీలము పడిపోవుటంజేరి పరుగెత్తుచు నున్నట్టి వానర సైన్యమును గాది తాను రామచరిమిఁది కడరెను. అంతి హనుమంతుడు రామునియొద్దకువచ్చి 'కేవున వ్వాగొహించి. రావణునితో యుద్ధము గావించఁదగును' అనెను. రాముడు

*అక్షణుడు హిమాలయమునకుఁ జరిగెనుటచే అక్షణుడు 'అకంఠ్యుడనవలెదను. అక్షణుడు యిది దక్షిణ దిశనుగూర్చుకొని పోవుట యట్లుఁగాఁ జెప్పయన్నాడు. 'వాయునుగోచర హస్తే' అనెనాదునుగాన. †శత్రురాజుప్రకంపాక్షికి ల్ముగ్ధుడగుచున్నాడు' (వాయునాగోచర వాయునుగోచర రామంశునకు, (హస్తాస్తే) విరోధహృదయస్థముచేర. అనుకూలహృదయస్థుడే అక్షణుడు. హృదయానుకూలమే అక్షణుడు తేలికయై యమగ్రహము చాపుటకుఁ గాని యుద్ధమునకుఁ బథస్థి అందులకు అధికమనిభావము. (స) అలక్షణుడు, (శత్రురాజు) రావణుని వానిని గొలుపొంది, ఆ ప్రకంపాక్షికి కవలరానివాడయ్యెను, (కక్షి) హనుమంతునితోను (విష్ణు) విష్ణుతోను తేలిక నొందెను. దీనిచే లఘుత్వము బుద్ధిభార్యుల మనదని చెప్పబడినది. శనిమిత్రుడైన రావణుడును మిగులఁ ప్రాణింపఁగూడియుండుటయు అక్షణుడు స్వరూపప్రయుక్తుడే నుండుటయు. అక్షణుడు మూర్ఖుడొందెయన్నను మిగులకు తేలికయైయుండవలయునని తెలివినను బుద్ధిగానఁబడకక్షియొక దేయటచే అచ్చటచ్చట రామలక్షణులు అభావమును అక్షణుని వలెను గాని అక్షణులు నూరుదేవునిరహితులగునని లెంచువది.

† అక్షణుడు శత్రుదేవతపోవుటకు మూర్ఖుడేయటకు గాదును లానిపోవుటకును 'హనువు. 'బుద్ధింబు' బుద్ధిగానఁగన్య మాత్రానం ప్రత్యుపపరక' అను మూలమునాక్షణుని విరోధిప్రస్థానికొప్పుడగు విష్ణుని మిత్రుడగు భాగవతునియేకారణము. 'అమక్షణు' అనుటచే హిరణ్య ప్రస్థుడే హిరణ్య ప్రస్థానియేయని గొలుపొందుగాఁదని చెప్పబడినది. గోవిందరాజులు.

1501. అమీరులు వారణాశిలో జేతులై మూర్ఛనొందులు : రాముడు, రావణుని
 సైన్యము విడిచి పారిపోవడం కిందబడిన శిలలను లంకకుపోయి

అక్కడనున్న సుమిత్రమ్మని చూపుట.

హనుమంతుడు చెప్పినమాటనువిని, విష్ణువు బలవంతుఁడగుగరుత్మంతుని నారోహించునట్లు హెచ్చరికమీఱ బలవంతుఁడును మహాశూరుఁడునగుమహాకపిని హనుమంతుని నారోహించినవాఁడయ్యెను. రాముఁడట్లారోహించి యుద్ధంబున రథగతుండుగు రావణునిం జూచెను. మహాశేఖండుగురాముఁడారావణుంజూచి క్రుద్ధుఁడై విల్లుగొని విష్ణువు బలిమీఁది కడకునట్లగ్రహంబున వానిమీఁది కడఁరెను. ఆరాముఁడు వజ్రధ్వనివలె మహాధ్వని గలుగునట్లు, అల్లెత్రాటిని మొరయించెను అతఁడు పంఠగంధీరుగువాక్యమున రాక్షసేశ్వరుండుగురావణునింజూచి “విలునిలు! ఓరీ రాక్షసశార్థులమా! నా కింతటి యప్రియము గావించి యెచ్చటికేఁబోయి నాబారి నుండి తప్పించుకొనఁగలవురా? నీవు దేవేంద్రునియొద్దకుఁగాని, యనుచియొద్దకుఁగాని, సూర్యునియొద్దకుఁగాని, బ్రహ్మదేవునియొద్దకుఁగాని, యగ్నిహోత్రునియొద్దకుఁగాని, శంకరునియొద్దకుఁగాని పోయినను దశదిశలకుం బరుగెత్తినను, ఇప్పుడు నాయెదుటఁ బడిన వెనుక నిఁకఁ దప్పించుకొనఁజాలవు. రక్షిగణరాజా! నీ విష్ణు డెవ్వని శక్తిచేఁ గొట్టితివా యతఁడే యిప్పుడు నీకు విషాదము గూర్చుఁగోరి, నీకును నీవులైకశత్రుములకును మృత్యుఁడై యిదిగోల్వంబోనే రాఁగలఁడు. వాఁడే నేనయినచ్చితిని. లక్ష్మణుని గొట్టితినిని విజ్ఞప్తఁగకుమా! ‘లక్ష్మణునిచేఁ గొట్టువడినివాఁడను నీచేఁగొట్టువడుదునా’ యందువా? ఇప్పుడు నీయెదుటనున్న వాడు అత్యద్భుతాకారులును, జననాననివాసులును, సుత్రమాయుధధారులునగు బదునాల్గువేల రాక్షసుల నొక్కండే బాణముల మఱుమాడినవాఁడుచుమీ” అనెను. రాముఁడు చెప్పినదివిని, రాక్షసేంద్రుఁడుగురావణుడు, మున్ను దన్ను ప్రహరించుటయేకాక, యుద్ధమున రామునకు వాహనమయ్య నున్నందులకు మహావీర్యుండుగువాయువుత్రుని హనుమంతునియొడఁ గ్రుద్ధుఁడై ప్రళయకాలాగ్నివంటి వాఁడిబాణములఁ గాడనేసెను. హనుమంతుఁడు యుద్ధమున రావణునిచే బాణంబులఁ గొట్టునడియు నతండు స్వాభావికముగా తేజంబుగ లిగియుండువాఁడుగాన నతని తేజము మఱియు నధికమయ్యెనుగాని గుంచినదిగాదు. అంత మహాశేఖండుగురాముఁడు రావణునిచే గాయపఱువఁబడిన వానరసింహుని హనుమంతునింజూచి కోపావేశమునొందెను. అంత రాముఁడు, ఆరావణునిరథమును మాటిమాటికీ డగ్గఱి, దానిచక్రములను గుఱ్ఱములను ధ్వజమును ఛత్రమును పెద్దపతాకలను, సారథిని, వజ్రశూలఖడ్గాద్యాయుధములను, వాఁడిపుంఖములు గలబాణములెసి ఖండించెను. అంత వీర్యవంతుఁడుగునింద్రుఁడు వశ్రాయుధమున మేఘపర్వతమును గొట్టినట్లు, రాముఁడు వజ్రమునకును బిడుగునకు సాటియగు బాణముచే వికాలుడు బలువుగలిగి పోలువు గులుకురావణునిపక్షమును బలిమిఁగొలఁదిం బ్రహరించెను. ఎవ్వండు యున్ను తనపయిఁ బిడుగుపడినను వశ్రాయుధపువ్రేటుపడినను గలంగఁడో నుఱి చలించను జలించఁడో, యట్టియన్యూనరాజభావము గలరావణుఁడు రామునిబాణములఁ గొట్టునడి, బాధకు నోర్యలేక మిక్కిలియు నార్తుఁడై చలన

మును బొందెను. వీరుడయ్యు చేతిధనువునుగూడ విడిచెను. మహామనస్కుండుగుటచే దయాళువు వగురాముడు, ఆ రావణుడు మూర్ఖులుచుండుటంజూచి యంత వెలుంగుచున్న యొకయధవంద్రబాణమును దీసి, దానిచే సూర్యవర్ణం బగురాక్షసాధిపతి రావణుని కిరీటమును దోడనే ఖండించి మానభంగము గావించెను. యుద్ధమున నట్లు విల్లు దిగి విడిచి కిరీటజాలము ఖండింపఁబడి, నిర్విషమగు సర్పమువలెను, మంటలు లేని యున్నభంగిని, గాంతిలేని సూర్యనివిధమునను, తేజంబుసొంపు దూలియున్న రాక్షసరాజును * రావణునింజూచి 'నీవు మిక్కిలియు భయంకరమయినకృత్యము గావించితివి. మఱియు నా ప్రక్కం గలమేటివీరులను బెక్కంద్రను గొట్టితివి. కావున మిక్కిలియు నలసియున్నావని నిశ్చయించి యిపుడు నిన్ను బాణములచే మృత్యుబారికిఁ బంపకవిడిచితిని. రాక్షసరాజా! నీవు యుద్ధంబుచేసి మిక్కిలియు నలంగియున్నావు. నేను సెలవిచ్చెద. పొమ్ము. లంకకుఁబోయి కొంతవిశ్రమించి మరలరథమునెక్కి విలుదాల్చి వెడలిరమ్ము. అప్పుడు నీవును మరలరథగతుడవై ధనుర్ధరుడవై యుండునపుడు నాబలుఁబును జూపెదను; జూడుము' అనెను. అట్లు వేగ విల్లుద్రుంపఁబడి, సారథియు గుఱ్ఱములును గూలి, తానును బాణవీరీతుడై వెనుకీరీటమును ఖండింపఁబడుటచే రావణుడు గర్వము నశించి యుబ్బుదూలి, రాముడు చెప్పినదిగిని, లజ్జతుడై శీఘ్రమున లంకాపురిం బ్రవేశించెను. మహాబలుండును దేవదానవశత్రుండును సగురాక్షసేంద్రుఁడు రావణుడు, లంకకుఁ బోయినపిదప, రాముడు, తానును లక్ష్మణుడునుజేరి, మహాయుద్ధాగ్రమునఁ బడియున్న వానగులదేహములందలి బాణములను వెఱికించి వారిబాణలు దీర్చినవాడయ్యె. దేవేంద్రశత్రుడగు నారావణుడు పరాజితుడగుటకు సురలు ననుగులు దిక్కులును సమస్తభూతగణములును సముద్రవానీప్రాలులును బుష్పలును మహోరగులును, అట్లు జలచరప్రాణులును భూచరప్రాణులు నందఱును సంతోషమునొందిన వారయిరి. ఇది యేఁబదితొమ్మిదవ సర్వము.

* రావణుడు విల్లుదాల్చి తనకుదానే రక్షకుడై యుండెను. దీనిప విలువనుచుటచే తన్ను తానే రక్షించుకొను ప్రయత్నము మానినవాడయ్యెఁగాన రానునిశే రక్షింపఁదగువాడయ్యెను. ఇట్లు రాముడు ఆనవ్యతగణుండయిన రావణునింజూచి చతురుడై ప్రాణముదీయక గత మానభంగము మాత్రము గావించినవాడయ్యెను. దీనిచే, భగవద్దక్షులువలె నిమిత్తము తాను తనరక్షణమునందు శ్రయార్థముమాలియుండుటయే యుపతేలియునది.

రావణుడు రామునిబాణముల వేండ్రమునకు దుగ్గిభించి
కుంభకర్ణుని మేలుకొలువ నియోగించుట; కుంభకర్ణుడు
మేలుకనివచ్చి రావణుని నుపాలింభించుట;
అందులకు రావణుడు కుపితండగుటను
జూచి రామయథామునకు వచ్చుట.

అప్పుడు రాక్షసరాజు రావణుడు లంకాపురమునుబ్రవేశించి, రామబాణభయమునం బీడితుడై గర్వమువిడిచి, యింద్రియములు కళవలించినవాడయ్యె. సింహము చేత నేనుండును గరుడునిచేత సర్పమునుంబోలె, మహాబలుడగు రామునిచేత రావణుడు మిక్కిలియు క్రిందుపడినవాడయ్యె. రాక్షసరాజగు రావణుడు, బ్రహ్మదండములుం బోనివై మెఱపులనలె మెఱయుచున్న రామునిబాణములం దలంచి తిలంచి కంది కుండెను. ఆరావణుడు కాంచనమయమగు దివ్యసింహాసనమున నాసీనుడై, రాక్షసులంజూచి "మహేంద్రసమానుండగు నేను మనుష్యమాత్రునివలన బరాజితుడ నయితినే! నేను గావించిన మహాతపస్సంతయు వ్యర్థమేకదా! 'మనుష్యులవలన నీకు భయమని యెఱుంగుము' అని మున్ను దేవుడు చెప్పిన భయంకరవాక్యము ఇప్పుడు నాకు ఫలితమయినది. ఆ బ్రహ్మవాక్య మట్లేయగునుగాని వ్యర్థముగాదు. దేవతలవలనగాని, దానవులవలనగాని, గంధర్వులవలనగాని, యక్షులవలనగాని, రాక్షసులవలనగాని, స్పృయులవలనగాని, చావులేకుండునట్లు ఎరమునకిగి పొందితిని. కాని మనుష్యులవలన బావులేకుండునట్లు లడుగనయితని. మున్ను, ఇత్స్వకులనాథుడగు ననరణ్యుడు, నాచే వధింపఁబడునప్పుడు, నన్ను జూచి 'రాక్ష. సాధమా! కులాధమా! దుర్ముఖీ! నిన్ను యుద్ధమునః బుర్రమంత్రబలాశ్వనారాధనహితముగా వధింపునట్టి మహాపురుషుం డొకఁడు నానంశమున జన్మింపఁగలఁడు. ఇది నిశ్చయము' అని ప్రతిజ్ఞ పేసెనే. కాబట్టి యాచార్యున మనుష్యుడగురాముఁడాయనరణ్యుని వంశీయుడగు దిశావధునికిఁ గుమారుడుగాఁ బుట్టెనని తలంచెదను. మున్ను నేను వేదవతిని బలవంత పెట్టి తిరస్కరించినపుడు, అలిపి నన్ను శపించినది. మహాభాగురాలగు నావేదవతియే తన శాపమునీర్పుటకై జనకసుతియగు నీతిగాఁబుట్టినది. పార్వతి, నందీశ్వరుడు, రంధయు, నదుఃసన్యాయు (పుంజిస్థలయు) తివక్ ప్రభావమునం జేసి తాముమున్నెట్లు చెప్పిరో యట్లయినది. ఋషివచన మెన్నఁటికి నబద్ధము గానేరదు. రాక్షసులారా! మీ రీశాపస్వరూపము నంతయు దెలిసి, ఇప్పుడు పోవారిని గెలుచువిషయమై యెచ్చరికగలిగి యుండవలయును. మఱియురాక్షసులు గోపురనాగ్యములనుండు భటసంచార ప్రదేశములందును, గోపురశిఖరములందును, చక్కగాఁ గూలిదియుండురుగాక. గాంభీర్యమం దప్రతిముడై దేవదానవులగర్వము లడంచుకుంభకర్ణుడు బ్రహ్మశాపమున నిద్రాపరవతుడై కీర్తికియున్నాడు. అతనిని నిద్రలేపుడు' అనెను. మహాబలుం దారావణుడు, అట్లు ప్రహస్తుడు హతుం

డగుటయు, తానువరాజుకుండగుటయుం దలపోసి, కుంభకర్ణుడు భయంకరబలుఁడగుటను దలంచి, 'అవాంతరద్వారములందు జలనముగావింపుడు. వానరు లెక్కింపకునట్లు ప్రాకారములెక్కి కాపుండుడు. నిద్రావరవశుండై యున్న కుంభకర్ణుని తేవుండు. కుంభకర్ణుడు, నేనుదుఃఖికుండనై చింతిచేకలగి కోర్కెయిఁజేఱక మేలుకొని యుండఁగా, కాలముచే తెలివికొట్టువడి యేదింతయులేక సుఖముగా తానునిద్రావుచున్నాఁడు. ఇప్పుడేకాదు. * ఇట్లు ఒకప్పుడు తొమ్మిదినెలలును, ఒకప్పుడు ఆఱులును, ఒకప్పుడు ఏడునెలలును, ఒకప్పుడు ఎనిమిదినెలలునుగా నిల్చున్నవని నీయతిలేక నిద్రాపోవుచుండును. † అతిండు నేటి ముందునాటికి తొమ్మిదవనాడు,

* ఇట్లు నియతిలేక నిద్రపోవుటంబట్టియే యుక్తరకాండమున కుంభకర్ణుడు బ్రహ్మలో 'స్వప్నం వర్షాగ్ర సేకాని నేవదేవ మమ్మేరిం' 'వేదజేవా! ఆ నేక సంవత్సరములు నిద్రపోవుట వాక్యమగు నున్నది' అని నిమగ్నమకాల మింతయని గుర్తింపక నెరువడిగివాడు. మీఁద రామునితో విభీషణుడు 'శయితాప్యేష మద్రాసా నేకాహం కాగకవ్యతి' 'మీడు ఆఱునెలల నిదురపోయి యంతి కొక్కిరిసము మేలుకొనియుండును.' అన్నవచనము నిదురపోవువాఱునెలలకేకాక లెక్కనెలలవక్రమునకును పాటక్షగమని తెలియుచుంది. లేక ఆఱునెలలకు లెక్కించలేక పది నిదురపోవుననియు నంకింపబడినవకాలము నిమగ్నమటలేదనియు సూచించుచున్నప్రాముఖ్యమున నట్లుచెప్పియుండును. ఏడునెలలు ఎనిమిదినెలలు తొమ్మిదినెలలును నిద్రనడిగినను వానిలో ఆఱునెలలనిద్ర ముదగియే యున్నదిగదా. లేక 'సంప్రదాప్తావ మాసాన్ స్వపితరాక్షసు' అనిపాఠము. అప్పుడు 'సప్తాహ్' అనగా 'అష్టియఁగా' అనే నము. అనగావాశము. సప్తాహ్ = సప్తమాసములు నడిపఁగా (మరికొని) 'సప్త ప్రమాసాన్' పదిమాసములును అనగా పది మాసములనునులలో పదిమాసములు నడిపఁగా మిగిలిన యాఱుమాసములు ఏమియుచున్నాడని విభీషణునివచనమునకు సమానుండుట తెలియుచుంది. లేక 'మద్రాప్తాహం స్వీపాద్యా హుర్వైర్నైర్మద్రాప్తాహాం స్వీపాద్యైర్నై అథ మానైర్నైర్నైర్నై స్వీపాద్యాహుర్వైర్నైర్నై అథ మానైర్నై మాసాంస్వీపాద్యైర్నై' ఇత్యాదులయిన మాసమేకత్వములలో 'మద్రాప్తా' అని యాఱునెలలు కూడ మాసముగా కురిచెప్పటచే అనగా 'నవమత్ సప్తాహ్ ప్రమాసాన్' (9+8+7+8) అన్నట్లు ఈమాసములను కూర్చుండు ముప్పదిమాసములగుచున్నది. మాసములకు ఆఱునెలలుచొప్పున ముప్పదిమాసములకు నూటయెనులది దినములుగాఁగా అమావాస్య మొదలుకొని అమావాస్యమునఁగాని పున్నమ మొదలుకొని పున్నమమునఁగాని గణింపఁబడు ముప్పదిదినముల మాసములు ఆఱునెలలుగుచున్నవిగాన విభీషణుడు చెప్పిన ఆఱుమాసములకు సరిపోవుచున్నదని తెలియుచుంది. యుక్తరకాండంలో మద్రాహాసానైర్నైర్నై ముని జేవ్వవారంకురు.

† ఇందులకు 'మత్తయిత్వా ప్రసవోఽయ మిత్యు నవమేఽహని' అనిమూలము. ఇట్లుకొంతలు 'ఏకాహంకాగకవ్యతి' అని కుంభకర్ణుడు నిద్రలేచినదినప కొకదినమే మేలుకొనియుండునని విభీషణుడు నియమముచెప్పటవలన మంత్రాలోచనము చేసెదినమునకు మునుపటిదినమే కుంభకర్ణుడు నిద్రయారంభించివాడు. 'అజగామ ముహూర్తేన యక్తరామస్సలక్ష్మణ' అని విభీషణుడు రామనిసంభవించి ముహూర్తమాత్రమన రాముఁడున్నచోటికి వచ్చివాడనుటచే, మంత్రాలోచన దినముననే విభీషణుడు రామునియొద్దకువచ్చెననియుఁ దెలియుచుంది. 'విభీషణేవాకుజగమసంగమ' అని రాముడు విభీషణుని

అంతకు మునుపటిదినమున, సభలో నాలోచనముచేసి, నిదురపోయినాడు. కాన

లో క్షిప్రముగానే సమాగమమునొందెననుటచే విభీషణుడు వచ్చినవెంటనే రాముడు స్వీకరించెనని తెలియుచున్నది. కాన, రావణునిసభలోని మంత్రాలోచనము, విభీషణునిరాక, విభీషణస్వీకారమును, ఒక్కదినముననే జరిగెనని. ఈదినముమొదలుగా మూడుదినములు సమస్తప్రార్థనమునకై రాముడు నిర్భక్తయనమునొందుట. పిమ్మట అయిదుదినములలో నేకుబంధనము. పేకుపుగట్టి పూర్తియైన నాటి సాయంకాలమే సువేలాది నెక్కిట. ఆంధ్రుడే సుగ్రీవ రావణులకు స్వంప్రయుద్ధము. మేఱునటిదిన మన తుములయుద్ధము. ఆనాటిరాత్రి నాగపాళబంధమాక్షులును ఘామాక్ష పెజడంట్టా కంపన పర్వతులను, అప్పటి నాడు ప్రహస్తుపర్వమును రావణుని మకుటభంగమును. ఇట్లు రావణునిమకుటభంగ మైన యూదానిమొకటి; తునులయుద్ధము జరిగిన ముందువాడొకటి; నేకుబంధ మాదిగా సువేలాది నెక్కిటమొకటి గరిగిన దినములయిదు. మంత్రాలోచన విభీషణాగమనాదు లయినదినము మొదలుగా చర్మకాయక మన్న మూడుదినములలో రెండవదినము కంభకర్ణునివ్రత యారంభముగానె యందు రెండు దినములు. ఇట్లు మకుటభంగమయిన దినములో గూడ తొమ్మిదవదినమునాడు కంభకర్ణుడు నిమరించెనని చెప్పెనను. ఇదిచింత్యము. ఎట్లనె సువేలాది నెక్కిన నాటిరాత్రి పూర్ణచంద్రోదయమును వర్ణించుటచే సువేలమనెక్కినదినము పున్నమయగుట సిద్ధము. రావణుడు మరణించినదినము అమావాస్యయ గురియు స్పష్టము. ఇట్లు పూర్వమక్షులు చెప్పినచోప్పున సువేల మెక్కిన రెండవనాడు అనగా ద్వి తీతమునందే మకుటభంగముగలుగగా రావణుడు అమావాస్యవలకు కిరణమునేని యుద్ధము సేయుట నిరింతవలసివచ్చుచున్నది. వాస్తవముమే 'ఇతి' అనగా ప్రస్థునియుద్ధమారంభించినదినమునందే యుద్ధము. ఆదినమునవిడిచి దానిక మునుపటిదినము మొదలుగా తొమ్మిదవనాడు నిమరించినాడు. దానిక మునుపటి నాడు మంత్రాలోచనముచేసినాడు. ఇట్లు పున్నమనాడు సువేలాదివాణము ప్రథ మయందు యుద్ధారంభము. వీరిక మునుపటి తొమ్మిదవనాడు సప్తమి. సప్తమినాడు కంభకర్ణుడు నిమరించెను; రావణునినిర్భక్తయనము వారింభించెను. ఓష్ఠీయలకు కంభకర్ణానులతో మంత్రిచివారము. నాడే విభీషణుడు నెడలేపోవుట యు చెప్పెనను. మఱియును గొరింజు 'నీతాపహరిణులు'కు ము చుపు పరుమాడునవలెర్పరులు గదలించి. పంపాతీరమున వసరించెను. ఇట్లందుటంతే పరునాలు గినవలెర్పరులు వారంభమున నీరి యపహరియ్యును. పరునాలుగవలెర్పరిమందు వాతీరము. దానిక పిమ్మట చర్మకర్మము ఇట్లందుటచే అశ్వయుజమున నీతావ్యయమునకై యున్నహిందెరులు స్పష్టము. స్వయంప్రభవీలమునందు బహుకాంక్షచెల్లెను. 'పుష్పిత' గ్రామో మంతాచో చివర వివిధాకో ద్రుమాకో' అని స్వయంప్రభవీలమునందే నెడలేవచ్చినంతి నే, వసంతాదియగు ఫాల్గుణమాసమునకు నూచక మిగా వృక్షగ్రములు పుష్పించుట చేప్పబడినది. కాన ఫాల్గుణమాస శుద్ధ రేయో కియందు వాసుమం తుడు లంకాప్రవేశముచేసినాడు. 'స్థితః కపిత్థానివ తీర్ణశృంగః' అను శ్లోకమున 'ప్రతిపూర్ణశృంగః' అని పూర్ణశృంగుడగు చంద్రునివల్లించుట రేయోకియందే సంభవించును. ఏనాటిరాత్రి లంకయందు నీచిన వెడకనో యామమునటిదినము ప్రారంభకాలమున నే లంకావిహనము' విలన 'అతశ్చ' మేనెప్రవృత్త్యా మయా లంకానిగ్రాహయే' 'మేమ తల్లవాణ'గా లంకను దప్పక చూడవలయును' అని వాసుమంతుడు లోడియందలి నివృతో రివృద్ధివచ్చుడు చెప్పెను. ఆనాడే లోడనే జానులేక మరలుట యెట్లన నీరి 'యదీవామస్య నీతీరకర్తాకామరించమ' అని యొక్కిదినము నిలుమఱుట చేడగా 'ఏనమాప్యా శ్చైవరహిం వాసుమాభ్యుదతార్ద్రజుః | గమనాయమరించ్యతే' అని వాసుమంతుడు లోడనే పయన

మిక్కిలి దినములు కానందున సులభముగా మేలుకొలువవచ్చును. మహాబలుం

మనుటం వలంబైనయియున్నది. ఆనాడు తెల్లవాఁడ లంకనుదహించినపిదప నాటి మధ్యాహ్నము నకు పూర్వమే అంగదాదులు మధువనభంగముగావించి రామునికేరిరి. ఎట్లన-అంజనేయుఁడు మరల సముద్రమును గాఁటునప్పుడు అద్వివర్ణత్రయ శక్తుచో దానిని వర్ణించునెవఁడు 'బోధ్యమానము శ్రీ త్యాదివాకరకైశ్చక్తుః' సూర్యునిమేలికరణములచేత 'మేలుకనుచున్నదానివలె' నని సూర్యోదయ సమయమునజెప్పి, వివర ఆ సమయమును జెప్పలేదు. ఆనాడ చతుర్థశివములోఁగూడిన పున్న మయందే మధ్యాహ్నమున యుద్ధయ్యార. 'అస్మిన్మహారాత్రే సుగ్రీవప్రయాగమభిరేచయే । య క్త్వైమహారాత్రోవిజయః ప్రాప్తోమధ్యం దివాకరః' అని నాఁడు మధ్యాహ్నము యుద్ధయ్యారయైన రా ముఁడు చెప్పటవలనం చెలియుచున్నది. 'ఏనాటియభిజిత్తుచూర్తమున యుద్ధయ్యారయైన దానిమ టునటినాఁడ సముద్రతీరమున నేనవిడియుట. ఎట్లన 'సాస్తయోతి దివారాత్రం మహాతీ పోవాహి నీ' 'వానరసేన కేయం బగలు దాక నడచినది' అని చెప్పి 'మహారత్నాపివాసత' 'కొంచెమనేయునను ఒక్కచోటను నిలువవయ్యె' వని చెప్పియుండుటంబట్టి మఱునాఁడ సముద్ర తీరముఁజేరి విడిసినవయ్యె. ఇదియుట్లుండ లంకను దహించిననాఁడ రాణుఁడు సభయందు మంత్రిల తో కొంతయాలోచనము నేయుటం జెప్పి 'విసర్జయత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేక స్వకం గృహమ్' 'వాకశెల్ల వీడ్చొలికి రాణుఁడు తనగృహమునకుఁ బోయెను' అని లంకాదాహదినముయొ క్కప్పెల్లారయము ముగించి 'తెల్లఁ ప్రత్యువసీప్రాప్తే' అంటి 'తెలతెలవేగఁగా' ఇత్యాదులచే మఱు నటినాఁడు ప్రాతఃకాలమున విభీషణుని రెండవయువచోశమునుజెప్పి యింటి మంత్రివిచారిమునకై రా ణుఁడు కుంభకర్ణవిభీషణాదులతో సభను బ్రవేశంపఁగా విభీషణుని మాడవయువచోశమునుజెప్పి 'ఏ త్యుక్త్యాపమంనాక్యం రాణంరాజానాజః' 'అజామ మహారాత్రేన యత్రరామ స్ఫులక్ష్మణః' అని లంక దహించిననాఁడ మఱునటినాఁడ సముద్రతీరమునందు విభీషణుఁడు రామనియొప్పడవచ్చుటను విజ్ఞించుటచేతనంగూడ ద్వితీయదినమున రాముఁడు సముద్రతీరమును జేరెనని తెలియుచున్నది. సముద్ర తీరమును జేరెనదివఱు షష్టషాణ్డంపు పున్నమ. కావుననే 'ఉ త్రరాశ్ణాః ప్యావ్య' అని నాలుగవర్ణ మన యుద్ధప్రయాగమదినము పున్నమతోఁ జేరెనదిగాఁ జెప్పట విరుద్ధముగాదు. సముద్రతీరమున జేరెననాఁడు పున్నమతోఁగూడినవఱు 'చండ వృక్షహంఘారం క్షపాదాదివనశ్శరేణు । చక్ర్యోదయక మధూరం ప్రతిచక్ర్యోసమాశులమ్' అని పగలు ముగియఁగా రాత్రితోలిరినే - అనఁగా సంధ్యాసమయ మననే - చంద్రోదయమును జెప్పటవలన సిద్ధము. నేనానివేశ్యత్వంత్రయమున విభీషణాగమచ్చుత్తారత మును ఒక్కవినముననే జరిగెనయ్యు వాక్కు శ్రమముగా వచ్చునదిగాన శ్రమముగా వచింపఁబడెనని. ప్రథమయందు రాముని దర్శితయవారంభము కుంభకర్ణుని నిదారంభము. మూడవదినము రా ముఁడు దర్శితయనమందండవ. కనుక చతుర్థి పంచమీ చక్రీ స ప్రమా అష్టమినిగలందు నేమిబంధము. అష్టమిరాత్రి సువేలోహణము. సువేలమునందు 'పూర్ణచంద్రప్రదిపాచ నివాసమభిన రత్ర' అనుటకు పూర్ణచంద్రునివంటి దీపములుగల రాత్రియని యర్థముకాని పూర్ణచంద్రుఁడుగల రాత్రియనికాదు. సుగ్రీవి సేనయందు భేరిలు మొదలగువానివలె దీపములు మొదలయినవియు నుండఁగూడును. సువేలమునెక్కిన మఱునాఁడు పగటిపూట లంకను ముట్టడించుట. ఏలన 'తాంరాత్రిముక్తి తా న్తరత్ర సువేలేహరిపుంగవా' 'లంకాయాందగృహ్వీరా వనాన్యపనానిచ' 'ఆరాత్రి వానరులు సువేలమునందు కనింపియుండి లంక యందలి మనులను ఉపవనములను జూచిరి.' అనిచెప్పి యివలల యుద్ధమును విగ్గింపఁబడినది గాన తెలి

దగు నాకుంభకర్ణుని శీఘ్రముగా మేలుకొలుపుడు. మహాబాహుండును నమస్త

యునది. అందును ప్రథమదినయుద్ధమున రాత్రి నాగాస్త్రబంధమాక్షుడులు జరిగెను. 'యుధ్యతా మేవ
శేషంతు తథావాసరక్షసాంరవిర స్రంగతోర్రాతిః ప్రవృత్తాపాగహోటి' అని రాత్రియగుటనుజెప్పి
'సావిభూషణిభాహూరాహరిరాక్షసహోటి' తత్ర తేరాక్షసాస్తరితస్త్రింస్తవసిదాబుతే! రామమేవాధ్య
వర్తంత' 'తంభిమవేగాహరయో నారాచైఃక్షరవిగ్రహః' అంధకారేనవప్యకుః' ఇత్యాదులచే ఆ
రాత్రి చీకటి గ్రమ్మియుండునదిగా గుర్తించి 'వరంతరిశరీకాతా భారీరకారామలక్షణో' ప్రథమేంద్ర
జతాపీరా వన్నగైశ్చరతాంగతైః' ఇత్యాదులు అలాగా నాగపాశబంధాదులు పరిపాదించబడినవి.
అయ్యర్థాత్రమందే వానరుల హర్షధ్వనికి కుడిమండై రావణుడు పంపిన భూమాగ్రుడవై శృంగపురియుద్ధ
మున వారివధమును జరిగించి. ఏలన వారియుద్ధమున పగటిపూటను దెలుపునదేదియుఁ గానరాదు. వాన
రులు హర్ష మునొందుట పిమ్మటిదిగా నుండుటబట్టియు రాత్రియే వారు వధంపఁబడిరని యూహ్యము.
రాత్రిశేషమున వారిరువురు వధంపఁబడఁగా ద్వితీయదినమున అకంపమయుద్ధము. ఎట్లన అకంపముఁడు
వెడలునపుడు 'అభవన్నది నేవాపి దుర్ధింకయాక్షపాదుతమ్' అని దివ్యులు శేటగానంచేయు ముఖ్యులు క్ర
ష్ణ నవబడినవని పగటిపూటకు నూనకమున్నది. అకంపముడు వధంపఁబడిన యనంతరమే రావణుడు
పూర్వాజ్ఞాముననే యూరుమట్టు లిరిగినాడు. అకంపవధమునకుఁ దివ్రప 'వెనువెంటనే ప్రహస్తయు
ధము. ఆనాటిమధ్యాహ్నమునందే జరిగెను. అయితే 'అశ్వోద్ధమభిసంరథ్యా గ్రహశ్శృంగకాశి' అని
గ్రహములు ప్రకాశము మాయుటను జెప్పుటచే ప్రహస్తయుద్ధము రాత్రియందు జరిగినవన్నియో మీఁద
దివాయుద్ధములందు పగటిపూటఁ దెలియరాని పరాధములుకూడ చూపట్టుట చెప్పబడినది. రావణ
యుద్ధమందు 'ప్రాశాపశ్యంశాశ్చక్రం శరీహిణీంశక్తం ప్రయోగసమాక్రమ్య బుధస్తథా ప్రజానామశుభా
హా' ఇత్యాదులు పగటిపూట చెప్పబడినదిగాఁ దేలిబట్టి రాత్రిందే గ్రహించుము. ఆ ద్వితీయదినము
ననే రావణుని యవజయమును కుంభకర్ణు మేలుకొలుపుటయు కుంభకర్ణు యుద్ధమున జరిగింది. ఏలన
కాలవిశేషమును గుర్తించక పిదప అవిశేషముగా ఆనందస్థములగు జెప్పిన మధ్యస్థిత్యమగు శ్రీహస్త
ప్రబంధనరద్విమోక్షమునందు కాలవిశేషమును జెప్పయున్నాడుగాన అయ్యాదులు నేరదినముననే
జరిగినది నిశ్చయింపఁదగును. మనీయు 'సప్తపక్షైర్వ తాకోట్యోవానరాణాంబిష్ణునామ్' అహ్నాః
పంచమశేషం బిల్వభోగవ్యయంధునః' అని చూపట్టుచున్నదిగదా. ఇది 'అహ్నారంభమశేషః' 'పగ
టియెడమశేషము' అనగా 'ప్రాతః సంగమ మధ్యాహ్నపరాహ్ణః సాయ మగ్నిహి' ఏక
స్యాహ్నాపంచభాగావిహితాకాలవిస్తతః' అన్నట్లు ప్రాతఃకాలము, సంగమము, మధ్యాహ్నము, అప
రాహ్నము, సాయంకాలము అని పగటికి నైవభాగములుగలవు. అందు అయినవభాగము సాయంకా
లముగాన పంచమశేషమునగా సాయంకాలమే. అగ్నిరీయనాటిరాత్రి శ్రీహస్తమోక్షమయినకేదవమ
రల లంకను ముట్టించుటయు దానిని దహించుటయు కుంభకంభ యూపాక్షశోణితాక్ష ప్రసంఘా
కంపన మకరాక్షవధములును జరిగినది. 'తిరో2 సంగతి అతిశ్యేరాతానిస్త్రికానుభే' లంకామధి
ముఖాస్సీల్కాః జర్మస్తేక్షణగర్భభాః' అని రాత్రియందు కొలుపులెత్తుకొని వానరులు పోయిననుటచే
నియెల్ల నాటిరాత్రియే జరిగిననుట సిద్ధము. ఇట్లు రెండు నిందుదినములచేరి, మూలలము
ఇంద్రజిత్తు రావణుడుతత్పరిక్కినవ్యవధివట్టుగు రాక్షసులు హతులుకాగా మూడవదినము మొద
లగా మూడుదినములు ఇంద్రజిత్తుయుద్ధము. ఏలన 'అహోరాత్రైస్త్రిభిర్విరః కథంచిద్వినిపాతితిః'
అని మూడు రేయుంబడుట నింద్రజిత్తు గొల్పబడినాఁడని యున్నది. పిదప అంబనాడు మూలలల

రాక్షసప్రభానుండును నగు నాకుంభకర్ణుడుమాత్రము నాయట్లు తాపగ్రస్తుడు గాఁడు గావున యుద్ధమునందు శీఘ్రముగానే వానరులను రామలక్ష్మణులను వధింపఁ గలఁడు. యుద్ధమునందు మహాభవజముంబోలి నను నైరాక్షసముఖునిఁజే యొప్పునీకుం భకర్ణుడు మూఁపుఁజే గ్రామ్యమఖమునం దగిలి యెప్పుడును నిద్రపోవుచున్నాఁడు. భయంకరమైన యాయుద్ధమునందు రామునివలన నపజయము నొందియున్న నాకు, కుంభకర్ణుని లేపుటవలన నెంతమాత్రము శోకముగలుగదు. 'అకాలమున లేపుట దగునా' యన్నచో, ఇట్టివ్యసనము ప్రాప్తించియుండఁగా సాహాయ్యము సేయ నుప యోగింపఁడని, యాకుంభకర్ణుడు దేవేంద్రసమానపరాక్రముఁడై యుండియు నాకేమి ప్రయోజనము" అనను. రాక్షసేంద్రుఁడైన యామాటవిని రాక్షసులు అకాలమున నెట్లు లేపఁదగునని మిక్కిలియు వ్యాకులులై కుంభకర్ణుని గృ హమునకుం బోయిరి. ఆరాక్షసులు, రావణాజ్ఞనుగొని కుంభకర్ణుని మేలుకొలు

నధము. నాటిసాయంకాలము మొదలుకొని రేయింజగలు రావణయుద్ధము. విడవడియున రావణవిధము. లేక 'అభ్యుత్థానోత్సవమై యొక కృష్ణవక్షసగుర్దక్షిణి కృత్వాఽన్యోన్యోమావాస్యాంబిజయాముఖైర్వృ త్తే' అని యిత్యాదిసంపర్చములు రెండువిధముల యోజించుటకు శక్యమగుటంబట్టి న ప్రమదింపఁడు రావణయుద్ధమనయు అష్టమదినము ప్రారంభకాలమున రావణవిధమునయు గ్రహింపఁచును. పుచ్చాహ వాస్యయందు రావణవిధము గావున అమావాస్యయందు రావణవిధము ప్రవాచము. ఇట్లుండఁగా 'రామ రావణయోగ్యుద్ధం సప్తరాత్రువన ర్తరే' అని రామరావణయుద్ధము ఏడురాత్రులు జరిగినదమట కెల రామరావణులకుఁగాక రామునికి అర్చనైవేదికలకు రావణునికి అర్చనైవేదికలకును గలిగినది గ్రహిం పఁగా సంగతిమగుచున్నది. దీక్షలన 'మంత్రయిత్యాప్రముప్తాశు మిరిస్తుఃపమేనాని' అనుటయు సౌప్యమన్నది. (ఇతః) అనఁగా ఈదినియందు - వాన మకుటభంగమయిన దివ్యమండి, (సపమేనాని) ఈదినియవిడిచి దీనికి మునుపటిదినియనునది తొమ్మిదవనాఁడు, (మంత్రయిత్యాప్రముప్తాః) ముందునాఁడు మంత్రాలోచనము చేసి, ఆనాఁడు నిద్రించినాఁడని యర్థము. కాబట్టి యాయుద్ధమంతయు పదునాఱు గణపంచర్షియు కడపటిమానమునఁ జరుగఁవలసి వగుచున్నది. అయితే నీరీతులాది రావణుడు 'ద్వౌ మాసౌరక్షిరవ్యౌమే యోధి ప్రేమయాకృత్' అని రెండుమాసములు గడచివచ్చియుండుటచే వామమం గుడు లంకను బ్రవేశించినది పదియమానమని లేలుచున్నది. వామమంతుంజాని నీరీయు 'ద్వౌమాసౌ లే మేకాలోజీవితాన్యగ్రహాకృత్' అని ర్తరేవమామాసౌ ద్వౌమేకేషాన్లంకమ' ఇత్యాదులు చెప్పటం జేసియు పదియమానమని తెలియుచున్నది. కాబట్టి యిది యెట్లు మనువు చెప్పినవానిలో వాసగు నన్నచో ఇట్లు కాదు. నీర రెండుమాసములనుట, తా నే చెప్పిన 'ఉర్ధ్వంమాసాన్వితేయమ' నెలకుపయ గా జేపించియుండను 'మాసాదూర్ధ్వంజీవిషేర్ధ్వయాహీవాస్యతాత్ర జ' 'రాజుమారా! నీవులేక మానసునకుఁడైగా జీపించియుండను' అనువాక్యములకు విరుద్ధమగునుగాన రెండుమాసములనుట రా వణుని యభిప్రాయముమఱియే చెప్పినమాటయేకాని మఱుగా నేరదు. రావణుడు నీరను సాంత్వనము చేయు టకై యట్లు చెప్పినాఁడు. నీరయో జరుగుచున్నమానములేక నీ పడునాణగన సంవర్షరము పూర్తి యగుటందెలిసి మానమునకుఁ డైగా బ్రతికియుండను నమాచారము రామునకుఁ జెప్పిపుచ్చెనుగాన యం తయు నొప్పియొచ్చును. గోవిందరాజులు.

పుట్టకై తమక క్తి యెచ్చునట్లు, మాంసశోశీరములను భుజించి కుంభకర్ణుడు మే
 లుకొన్నపుడు అతని యాకటితాపము మొదలగునవి యుపశమిల్లుటకై గంధమా
 ల్యములను భక్ష్యములను దీసికొని శీఘ్రమునం బోయిరి. మహాబలులగు నా
 రాక్షసులు, పెద్దవాకిలి గలిగి నలుస్తక్కలను ఒకటిన్నతయూమడ విజీవిగలదై
 రమణీయమై, కుంభకర్ణుడు పూసికొనియున్న చందనాదుల సర్వగంధములు నవ్వా
 రిగా గుబాళించుచు, గుహాకారముగా నున్నకుంభకర్ణునిస్పృహమునకుం బోయి
 యతనినిట్టూర్పుల యురవడిచే వెనుకటికి జిమ్మబడుచు నెట్టకేలకు నతికష్టమున
 నెదుర్కొనిపోవుచు మహాప్రయత్నమున దానిని బ్రవేశించినవారయిరి. ఆరాక్ష
 సులు, అట్లు రమణీయమును మంగళద్రవ్యయుక్తమునై బంకగునెలకట్టుల రుగా
 రుచున్న యాగుహనుబ్రవేశించి యచ్చట భయంకరాకాశుడై పరుండియున్న రా
 షనసింహునిఁ గుంభకర్ణునిం జూచినవారయిరి. వారందఱు నిద్రాకాలపు వికారము
 తోఁగూడినవాడై, నిదురించుచు నేలంకూలిన పర్వతమునలఁ జూపట్టుచు మేలు
 కొలువ నలవి గానికటికినిదురకా లయి యున్నకుంభకర్ణుని నొక్కటిగాఁజేరి, మేలు
 కొలువసాగిరి. ఆరాక్షసులు, దేహమంతయు నిక్కువెండ్రుండు నెరసియుండ, నిట్టూ
 ర్పులు విడుచుచున్న మహాసర్పముంబోలి బెడిసంపునూర్పులచే దిగులుగొలుపుచు,
 బంకియుండియు భయంకరాకాశుడై, భయంకరములగు నానావింధములును
 శతాశమునలె విజీవియై బోలుగానున్న నోరనుగలిగి, శంఖములని సమస్తాచరము
 నులు దాఁచునట్లు పసింపి, ముందు శ్రామిగిలిన మేనోడుధిములకంపు గొప్పచు
 నుండ, బంకగుబాహుపురుగు నుండిటగట్టి కీటంబుదాల్చి పగవారల నుక్కు
 మడచు మహాబలుని రాక్షసశృంగులుండగు కుంభకర్ణుని నాశ్చర్యమునఁ గొంత
 కదిపు చూచుచుండిరి. అంతి మహాబలులగు నారాక్షసులు కుంభకర్ణునిముందట,
 మిక్కిలియుం నృప్తికరముగు మూఁదములను మేనువ్వొడిమంతటిరాశిగా బోసిరి.
 ఆరాక్షససింహులు, కుంభకర్ణునిముందట, జ్వాలమాంసములను, చుహుషమాంసము
 లును, నరాహురూంసములను, నానావిధములయిన యన్నములను యద్యునిములగు
 రాసులుగా నుంచిరి. అంతి దేవతాశస్త్రపులుగు నారాక్షసులు కుంభకర్ణునిముందట
 నెత్తుకగుండలును పలువిధములయిన నువ్వభౌండిమలనును నుంచిరి. ఆనంతపు
 నకు మిక్కిలియుమేలయిన చందనము దేహమంతయుం బూసిరి. దివ్యములై మేలి
 వాసనలు గుబాళించుచున్న పూదండ వేదిను నానావిధగంధములచేదిను గుంభ
 కర్ణుని దేహమంతయుం గప్పిరి. అంతి నారాక్షసులు సుగంధ మగుఘోషముగేసి పరిం
 తేవుండగు నా కుంభకర్ణునిం బూడిరి. ఆరాక్షసులంతి మాటిమాటికి మేఘమాలనలె
 గర్జించిరి. చంద్రబింబములనలె దెల్లనగు శంఖములను బూరించిరి. అంతఱునుతేరి
 యొక్కనెట్ట దొడ్డుగా నుండిరి. అంతటికిని దేవకుండగా వారు కోపముగొని
 బిగ్గఱ నుండిరి. కుంభకర్ణునిగొట్టి యిసుకలుబట్టి కదల్చిరి. ఇట్లారాక్షసులు కుంభ

కన్దుని మేలుకొలుపుటకై మహాధ్వనిని గావించిరి. పక్షులు శంఖభేరీధ్వనులను, పరావధ్వనులను, భుజాస్ఫూలనధ్వనులను, గర్జితధ్వనులను, సింహనాదములను విని భయమున దిక్కులన్నింటికీఁబాటి యచ్చటను భయము తీఱకుండుటచే ఆకాశమున కెగసి యందుచు దిగులుడుగనందున గొబ్బున నేలంజినవయ్యె. మిక్కిలియుఁ గష్టపడి గావించిన చవ్వళ్ల చేతను కటికినిదురపాలయి యున్న మహాకాయుడు కుంభకర్ణుడు మేలుకొనకుండుటను జూచి, అంత నారాక్షసులు గూపులుగొని గుడియలను కోకల్లను గడలను నందఱును తేసిరి. అప్పుడు రాక్షసులు లురగ్రులై, పర్యతశిఖరములచేతను, మునలములచేతను, గడలచేతను, వృక్షములచేతను, అటచేతులచేతను, గుడియలచేతను, విడికిళ్లచేతను, నేలపయనుఖసుప్పుడుగు కుంభకర్ణుని ప్రహరించిరి. ఆరాక్షసులు బలనంతులయ్యును, కుంభకర్ణుని నిట్టూర్పుగాలిచేత నరినిముందట నిలువజాలరయిరి. అంత భయంకరపరాక్రములగు నారాక్షసులు, అప్పటికిని కుంభకర్ణుడు మేలుకొనకుండుటనుజూచి, మఱియు నందులకై దృఢముగా బ్రయత్నించిరి. అప్పుడు వారు రాక్షసులు పదివేపురునుండి తమ బలసియుండ, కుంభకర్ణుని చుట్టును, మృదంగములును, హావములును, భేరులును, శంఖములును, కుంభములును తేకకాలమున వాయిదిరి. నల్లని కాటుక రాశివంటి యాకాశముగల యారాక్షసులు, అట్లు కుంభకర్ణుని గొట్టుచు, గర్జించుచు, నంత మేలుకొలిపినను, అందు మేలుకొనఁడయ్యె. నానంతరము నాము నేయు ప్రయత్నములచే నరినిని మేలుకొలుపజాలకుండుటనుజూచి, యంత మఱియు బెట్టినమాగా మిక్కిలియు నధిఃముఖయత్నమును తేమనానింభించిరి. అంత వారు గుడ్డములను బొట్టియలను గాడిలను ఏనుంగులను కొమ్మలచేతను కొఱచాలచేతను అంకుశములచేతను గొట్టి కుంభకర్ణునిపైకి దోలిరి. భేరులను శంఖములను మృదంగములను తమలముకొలవఁదవాయిదిరి. మఱియు వారు తమబలమందియు నెఱపి పెద్దకొయ్యలకొనంజగ్గినమునికోలలచేతను (ఎనిమిదిపాదముల కంఠములచేతను) గుడియలచేతను మునలములచేతను కుంభకర్ణుని ప్రహరించిరి. ఆమహాధ్వని, లంకయందలి పర్యతములు వనములు మొదలగు సమస్తప్రదేశములును, పెట్టణమందియును నిండి చెలంగినది. అప్పటికిని కుంభకర్ణుడు మేలుకొనఁడయ్యె. అంత నరినిచుట్టును, నేమభేరులను మేలిబంగారుదండలాగొని యొక్కటిగాఁజేరి యేకకాలమున వాయిదిరి. ఇంతమాఱుచేసినను, బ్రహ్మశాపవశమున కటికినిద్రవలై యుండుటచే కుంభకర్ణుడు మేలుకొనకుండుటజూచి భయంకరపరాక్రములమున యారాక్షసు లందఱును మునుపేకోవానేకము నొందియుండినవారప్పుడు మఱియు నధిఃముగా కుట్రులయిరి. కొందఱారాక్షసుని మేలుకొలుపుటకై విడికిళ్లం బొడుమట మొదలగువానిచే పరాక్రమము జూపిరి. కొందఱు భేరులను వాయిదిరి. మఱికొందఱు మహాధ్వనిగా నార్పిరి. కొందఱు కుంభకర్ణుని తలమెద్రుకలం బెఱికిరి. నేలుకొందఱరినిచెవులం గొఱికిరి. మఱి

1518. రాజాసీమాతలు కుంభదీప్తిని నిమిరకుండి శుభ్రులు.

కొండ జలనిచెవులలో వందలకొలది కుండలనీళ్లు పోసిరి. అప్పటికిని మహానిద్రను జెందియున్న కుంభకర్ణుఁ డెంతమాత్రము కదలమెదలఁడయ్యె. బలవంతులగు మఱి కొందఱు రాక్షసులు నమ్మెటలను గుదియలను కేలంగొని, కుంభకర్ణుని తలయందును, తొమ్మునందును, ఇతరములయిన యవయవములందును గొట్టిరి. మహాకాయుడగు నారాక్షసుడు, త్రాళ్లచేతను బోలు మొదలగు కట్లచేతను గట్టిగా బిగింపబడిన శత్రుఘ్నులచేత నొడలంత నంతకొట్టఁబడుచుండినను మేలుకొనఁడయ్యె. అంత వేయియేనుంగులను నా కుంభకర్ణుని శరీరముపయిఁ దోలి త్రొక్కించిరి. అంతఁ గుంభకర్ణుడు మేలుకొనెను. అతని కా వేయియేనుంగులు త్రొక్కిఁగా జిన్నపురుగు మేనంబ్రాకులాడినట్లు తాకు తెలిసినది. అతఁడు మేలుకొన్నను లేచుటకై రాక్షసులువేయుచున్న పర్వతశిఖరములచేతను వృక్షములచేతను దగిలిన పెనుదెబ్బలను సరకుసేయక, నిద్రయుసిగి మాఁకటిచే బీడితుఁడై యొడలు విఱుచుకొనుచు దటాలున లేచెను. ఆ కుంభకర్ణుడు మహాసర్పములుంబోలె నిడుదలై పర్వతశిఖరములుంబోలె బలుపుగలిగి వానివలెనే బలమునుంగలిగి వెలుంగు బాహువులను జాచి, బడబాముఖమువంటి నోరు దెఱచి, భయంకరముగా నాపులించెను. అట్లు మాటికావలించునపుడు, సాతాశమువలెనున్న యతనినోరు, సావర్ణి మేరుపద్మతశిఖరాగ్రమునఁ జూడఁబడిన సూర్యవింబమువలె త్రొక్కాళించెను. బలవంతుడగు నాకుంభకర్ణుడు, ఆపులించి విడుచుచు మేలుకొనెను. ఇప్పులంపఁగా పద్మతమునుండి గాడ్చునుడిసినట్లు, అతనినిట్టార్చు మిక్కిలియురవడిగా పడినది. ఆకుంభకర్ణుడు లేచునప్పుడు, నల్లనై యాధరినాలంకృతమగు నతనిశరీరము, పుష్పపువ్వునందు వర్షించుచుండుటచే నల్లనై కొక్కెరిలతోఁగూడియున్న మేఘమువలె త్రొక్కాళించినది. ముందుచున్న నిష్కలలై స్త్రాములై నిద్రవిడుచునప్పుడు మెఱపులవలె చించలించుచు మెఱయుచున్న యాకుంభకర్ణుని పెనుగన్నులు శనియు నంగారమును నెడిమహాగ్రహములు కెండుంబోలె పరివీడికములై చూడినొప్పినవి. అంత నారాక్షసులు నానావిధములగు సమస్తభక్ష్యములను వరాహములను మహిషములను నర్చింపఁగా, మహాబలుండగు నాకుంభకర్ణుడు వానినెల్ల భక్షించెను. దేవేంద్రుని పగ వాడగు నాకుంభకర్ణుఁడవును. మాంసముదిని మాఁకలిదీర్చుచు, నెత్తుకు ద్రానిదిప్పి యుడుపుచు, బాసలకొలది మేదస్సును మద్యమును ద్రావెను. అంత రాక్షసులు కుంభకర్ణుడు లేచుటజూచి మఱుఁగుపడియుండినవారి లతిఁడు తృప్తి పొందినాఁడనిదెలిసి మొక్కునచ్చి శిరంబులువాంచి నమస్కరించి యతనిని బరివేష్టించి నిలిచిరి. అంత కుంభకర్ణుడు నిదురమబ్బుచే గొంత తెఱచియుఁ గొంత తెఱచినయు నుండుటవలనఁ గలకఁగొనియున్న కన్నులతో నాలుగు ప్రక్కల చూపునిగిచ్చి, యారాక్షసులనందఱను జూచెను. రాక్షససింహుఁ డాకుంభకర్ణుడు రాక్షసులనందఱ నాశ్వసించి తిన్నట్లు మేలుకొలుపుట కాశ్చర్యపడి వారినిజూచి 'మీ రెందుకొఱ కింత యుక్కుఁతో నన్ను చేకీరి. రాక్షసరాజగు రావణునకు క్షేమమేకదా. అతనికి భయమేమియులేదు

గదా. అటుగాదేని, యితరులవలన మహాభయముగలిగి యుండవలయును. ఇదివిశ్వ
యము. ఆభయము నివర్తించుటకొకటి మీరింత వేగముతో నన్ను తేలికరి. నేనిప్పుడు
రాక్షసరాజగు రావణునిభయమును నిర్మలముచేసెదను. దేవేంద్రుగయినను బడఁ
గూల్చెదను. అగ్నిహోత్రునయినను త్రొంచివైచెదను. అన్నయగు రావణుడు,
స్వల్పకారణమునుబట్టి నిద్రితుండగునన్ను మేలుకొలుపుడు. కనుక నన్ను మేలుకొలు
పుటకుఁ గారణమును గలిగినది గలిగినట్టుగానే చెప్పుడు' అనెను. ఇట్లు మహాబలు
డగు కుంభకర్ణుడు సంరంభించి పలుకుచుండగా రాక్షసరాజగు రావణునిమృత్తి
యూహాక్షుడు మోహ్యుఁగ్రేలుగీలించి యతనితో 'రాజా! మాకెప్పుడుగాని దేవతల
వలన భయము గొంచెమేరియుఁ గలుగదు. మనుష్యులవలననే చూకప్పుడు దుష్కీర్తి
యు భయముగలిగి గాఢియపట్టుచున్నది. రాజా! మాకెప్పుడు మనుష్యులవలనఁ గలిగి
నంతభయము దైత్యులవలనను దానవులవలనను దేవతలవలననుగూడ నెప్పు
డును గలిగినదిలేదు. పర్వతాకారులగు వానరులు, లంకచుట్టును ముట్టడించి
యున్నారు. రాముడు సీతాహరిణముచే సంతప్తుడై మాకింత జెడిచి
పుభయమును గలిగించినాడు. మునుపు ఒక్కవానరునిచేత ఈ మహాపట్టుకాయు
తయు దగ్ధమయ్యెను. అట్లుడు చతురంగ బలసహితముగా హతుఁడయ్యెను.
దేవతలకెల్ల కంటకమై యొప్పు రాక్షసరాజు రావణుడునుగూడ యుద్ధ
మున సూర్యకేజుండగు రామునిచే మృతప్రాముఁడను బుద్ధిలో విడువబడినాడు.
రాక్షసరాజగు రావణునికి దేవతలుగాని దైత్యులుగాని దానవులుగాని, సోమన
యజాలరైకో, యజ్ఞికార్యమును రాముఁ డిప్పుడు చేసినాడు. రావణుడు బ్రతికి
యున్నాఁడోలేదో యనుసంశయమున యుద్ధమున నతనిని రాముడు నశిలినాడు'
అనెను. ఆకుంభకర్ణుడు తనయన్న రావణుడు యుద్ధమునఁ బరాజయము గొండెనని
విరూపాక్షుడు చెప్పఁగావని కోపమున గుడ్లగిరిజిజ్ఞం ద్రివ్వచు 'యూహాత్మా!
నేనిప్పుడే వానర సైన్యమునంతటిని లక్ష్యమిని రామునిని యుద్ధాబునఁ జంపిపుట్టి
యటుపిమ్మట రావణునిఁజూచెదను. వానర మౌనములచేతను వాక్కిక్తములతోను,
రాక్షసులం దృష్టినొందించెదను. నేనే రామలక్ష్యమలనెత్తిగు ద్దాచనుంద్దామను'
అనెను. అట్లు గర్జించి కోపమున దుష్టయము వెచ్చు పెరుంగ నూటలాడుచున్న
యాకుంభకర్ణుని వాక్యమునువిని, రాక్షససౌధముఖ్యుడగు మహాద్రుడు చే
మోహ్యుగీలించి 'మహాబాహూ! నీవు రావణునొడ్డుకువచ్చి యతఁడు చెప్పనదిని గు
ణదోషములు విమర్శించి, యటుపిమ్మట యుద్ధమున శత్రులౌ జముంచనచ్చును' అనె
ను. మహాతేజుడును బలవంతుఁడునగు కుంభకర్ణుడు మహాద్రునిమాటనువిని
రాక్షసులు పరివేష్టించి నెంబడింప, రావణునిగృహంబునకుఁ బయనముకాఁగొరె
ను. అంత రాక్షసులు, భయంకరములగు కన్నులును ఆకారమును పరాక్రమము
నుంగల కుంభకర్ణుని నిడురలేపి, వేగమున రావణునిగృహమునకుఁ జొరియిరి. అంత

నారాక్షసు లందఱునుబోయి, సింహాసనాసీనుండగు రావణునింగని, చేమోడ్చుగిరించి, 'రాక్షససింహమా! సీతమ్ముడు కుంభకర్ణుడు నిదురమేలుకొనియున్నాడు. అతనియొద్దకు పోయెదవా? లేక యతని నిచ్చటికి రమ్మనిచూచెదవా? ఎట్లు సేసెదవు' అనియడిగిరి. కుంభకర్ణుడు నిదురమేలుకొని యుండుటనువిని రావణుడు సంతోష్టుడై వచ్చిన యారాక్షసులనుజూచి 'నేను కుంభకర్ణునిచ్చటఁ జూడఁగోరెదను. కాన యతనిని న్యాయముచొప్పునఁ బూజించి యిచ్చటికిఁ దోడ్పొనిరెండు' అనిను. ఆరాక్షసు లట్లే యనిచెప్పి యందఱును మరలవచ్చి రావణునాజ్ఞచొప్పున కుంభకర్ణునితో 'నమస్తరాక్షసముఖ్యుండగురాజు రావణుడు, సిన్నఁ జూడఁగోరుచున్నాడు. కాన యతనియొద్దకుఁబోవం దలంపుగానుము. అన్నకు సంతోషముగలిగించుము' అనిరి. మహాబాహుుడును దుర్భిరుడునగు కుంభకర్ణుడు అన్నగారియాజ్ఞనువిని, యట్లే యనిచెప్పి, శయనమునుండి లేచెను. అతఁడు సంతోష్టుడై ముఖముఁజూచికొని, స్నానముచేసి మిక్కిలియు నలంకరించుకొని, దప్పిగొనుటచే బలవృద్ధి గలిగించునట్టిమద్యమును శీఘ్రముగఁ దెంచని వేగిరవెట్టెను. అంత నారాక్షసులు రావణాజ్ఞచే నతివేగమునఁ జూచి నానావిధములయిన మద్యభాండములనుదెచ్చి యాకుంభకర్ణునకు శీఘ్రముగా నమర్పించిరి. అతఁడు రెండువేలకుండలమద్యము ద్రాచి రావణసమీపమునకుఁ బోవఁ దొడంగెను. స్వభావముననే మత్తుండగునతఁడు కొంతమత్తు మిక్కుటముగా నుండ, నేజంబును బలంబును దీపింప, సంతోష్టుడై, ప్రళయకాలయమునికై వడింబ్రకాశించెను. అకుంభకర్ణుడు రాక్షససమూహములతోఁగూడి, యన్నయగు రావణునిగృహమునకుం బోవుచు పదన్యాయముల భూమిపడకునట్లు సేసెను. అతఁడు, సూర్యుడుకిరణములచే భూమిని బ్రకాశింపఁజేయునట్లు, తన దేహకాంతచే రాజమార్గమును వెలుంగఁజేయుచు, అందు నలుగడలఁజొరవనులు చేమోడ్చులు నరుసలుగాఁ గీలించి మొగ్గక, దేవేంద్రుడు బ్రహ్మదేవునిగృహంబునకుం బోవునట్లు, రావణుని గృహంబునకుంబోయెను. లంక వెలుపల నుండునట్టివానరులు, అప్రమేయాకారుఁడును బర్వతశిఖరసమానుండునై రాజమార్గమునం బోవుచున్న యాశక్త్రుహంతను కుంభకర్ణుని లేటాలునఁజూచి యూహపతులయ్యును, మిక్కిలియు భయపడిరి. భయార్తులై వానరులు కొండలు శరణ్యుండగు రాముని శరణుసొచ్చిరి. కొండలు వ్యభిసంది నలంబడిరి. కొండలు వ్యభితులై దిక్కులకుం బరుగిడిరి. కొండలు నేలంబగుండిరి. వానరులు పర్వతశిఖరాకారుండును, కిరీటియునై, దేహకాంతచే సూర్యునిహోలి, పెరిగియున్న యద్భుతాకారముతోనున్న యాకుంభకర్ణునిం జూచి భయార్తులై యంతంత దిక్కులకుం బరుగిడిరి. ఇది యటువనియవసగము.

—•— రాముడు కుంభకర్ణనివృత్తాంతమడుగుట; విభీషణుడు చెప్పట. —•—

అంత మహాతేజండును వీర్యశాలియు నగురాముడు, కిరీటియు, మహాశాయం
డునగు కుంభకర్ణనింజూచెను; మఱియు పర్వతమువలె సత్పిఠాలకరీరము గలిగి మున్ను
ఆకాశమున కడుగిడుచు దాని నాక్రమించు చున్న ప్రభుండగు నారాయణునివలె
జూపట్టుచు, నీటితోఁగూడిన మేఘమువలె నల్లనై, బంగాలు బాహువులవలె నలంకృ
తుడై యున్న కుంభకర్ణుని రాముడు ధనుర్ధరుడై మరల చక్కగా తేటిపాటఁజూచె
ను. ఆకుంభకర్ణుని జూచి మరల నవ్వానరమహాసైన్యములయు పరుగెత్తినది. రాము
డు పర్వతాకారుఁ డగునాకుంభకర్ణుని జూచి వానరసైన్యము పరుగెత్తుటయుంగని,
యాశ్చర్యమున విభీషణునింజూచి 'లంకాయందు పర్వతాకారుండై కిరీటముదాల్చి
కపిలనేత్రములు గలిగియున్నవీరు డొకఁడు మెఱపులతోఁగూడిన మేఘముకై నడిం
జూపట్టుచున్నాఁడే! ఇతఁడెవ్వఁడు? ఇతఁడు భూమికంటయు ధ్వజమువలె నొక్కండు
మిక్కిలియు గొప్పవాఁ జూపట్టుచున్నాఁడు. ఇతనినిజూచి వానరులందఱును, అంతేనం
తఁ, బరుగులు వాఱుచున్నారు. ఈగొప్పవాడెవ్వఁడు? రాక్షసుఁడా? అనురుఁడా!
నాకు విచరింపుము. నే నిదివఱ కిటునంటిమహాభూతిమాను నెప్పుడును జూచినదిలేదు'
అనెను. ఎట్టికాన్యమును జల్కఁగాఁజేయునట్టి రాజకుమారుఁడు రాముఁ డిట్లుడుగఁగా
మహాప్రాణుండగునావిభీషణుఁ డతనితో " ఈతఁడు విశ్రేణునిపుత్రుఁడగుకుంభకర్ణు
డు. యుద్ధమున యమునిని దేవేంద్రునినింగూడ నోడించినవాఁడు, ప్రతాపశాలి.
ఒడ్డుఁబొడవుకొలఁదిని, ఇంతటిరాక్షసుఁడు మఱియొక్కఁడు లేడు. రామా! ఇతనిచేరి
యుద్ధమున, దేవతలును, దానవులును, యక్షులును, పన్నుగులును, రాక్షసులును, గంధ
ర్వులును, విద్యాధరులును, కిన్నరులును, వేలకొలఁదిని గ్రమ్మినచ్చినను, భంగమునొం
దిరి. మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుడు, శూలవాణియై, విటము లగుకన్నులతో యు
ద్ధాగ్రమున నిలువఁగా, దేవతలును, సతనిఁగొట్టంతాలక 'ఇతఁడు త్రిలోకనంజూరి
యగు కాలుఁడే'యని భ్రమించిరి. మహాబలుండగు నీకుంభకర్ణుడు పరదానమునం
గాడు; స్వభావమున నే మిక్కిలి బలవంతుఁడుచుమీ. రావణాదులగు తక్కినరాక్షసాస్త్ర
ములకెల్లను బలము పర ప్రదానమున గలిగినదగును. ఇతఁడు పుట్టినమాత్రముననే మ
హాబలుడై, యాఁడటిచేనలగి, మిక్కిలియుం బెక్కువేలప్రాణులను భక్షించెను. అట్ల
తఁడు ప్రజలనెల్లను భక్షించుచుండఁగా, వారు భయపీడితులై దేవేంద్రుని కరణహా
చ్చి, యావిషయము సతనికింజెప్పిరి. ఆదేవేంద్రుఁడు, కుపితుడై తీక్ష్ణమయిన వస్త్రాయు
ధముచే కుంభకర్ణుని బ్రహరించెను. మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుడు, అట్లు వస్త్ర
యుధమునం గొట్టువడి, కొంతతడవు చలనము నొంది యంత కోపమున బిగ్గఱ
గా నార్చెను. మునుపేభయవడి యున్న ప్రజలందఱును, ధీమంతుఁ డాకుంభకర్ణు
డట్లు మిక్కిలియు నఱుచుచుండుటను జూచి మఱియు భయముఁజెందిరి. అప్పుడు
మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుడు కోపమున నైరావతముదంతము వెఱికి యింద్రుని

తామున నడిచెను. ఆయింద్రుడును కుంభకర్ణునివేల్పున మిక్కిలియు నలంగి కోపమున మండిపడెను. అత డేవతలును బ్రహ్మలును దానవులును, లోకనే యొక్కట వివాదమునొందిరి. దేవేంద్రుడు ప్రజలతోఁగూడ బ్రహ్మదేవునిపొద్దుకు బోయి, ప్రజలును దానును, కుంభకర్ణుని దుష్కారమును నాబ్రహ్మకుఁ దెలుపు కొనెను. ప్రజలను భక్షించుటయు, దేవతలను దిరస్కరించుటయు, ఋష్యాశ్రమముల ధ్వంసము చేయుటయు, బరస్త్రీల నవహరించుటయు మొదలుగా కుంభకర్ణునిదుష్కృత్యముల నన్నిటిని జెప్పిరి. వార లాబ్రహ్మతో 'ఈకుంభకర్ణుఁ డిట్లే నిత్యమును బ్రజలను భక్షించుచుండునని, ఇత స్వల్పకాలములోనే లోకమంతయు సూన్యము గాఁగలడు' అనిరి. ఇంద్రుడు దేవతాపురస్సకుడై చెప్పినదివిని, బ్రహ్మ రాక్షసులను రప్పించి వారిలోఁ గుంభకర్ణుని గాంచెను. బ్రహ్మదేవుఁడుగూడ, కుంభకర్ణునిఁజూడఁగానే మిక్కిలి జెనకునొందెను అట్లాబ్రహ్మ యీ రాక్షసునిఁజూచి యూహింపఁజాలితో నవీషమునఁ జెట్టుకొని 'ఇట్లెవఁడు లోకవివాళనమునకై వీన్నుఁ బుట్టించినాడు. ఇది వాస్తవము. కాఁబట్టి * నీవిది మొదలు, చచ్చినట్లుపడి నిద్రించుచుండఁగలవు' అనెను అత నా కుంభకర్ణుఁడు బ్రహ్మశాపముచేఁ గీడ్పడి ప్రధుండగు రావణునిముఁదకుఁ బడెను. అత రావణుడు మిక్కిలియుఁ దత్తతపా లుకొంది, బ్రహ్మదేవునిఁజూచి 'బ్రహ్మదేవా ! చక్కఁగాఁ జెరిగి బంగారునలె నింపు గొలుపు నొకవృక్షమును, ఫలించుకాలమున నజకనేయునట్లుననిది. నీకు సొంత మునిచునుండే యగు నతని నట్లు శపించుట న్యాయముగాదు. నీమాట యబద్ధమును గాఁజాలదు. కనుక నితఁడు నిదురించుచునే యుండును, సందేహములేదు. అయినను నితఁడు నిదురించుటకును మేలుకొనుటకును గాలనియమము నేర్పఱువలయును' అనెను. బ్రహ్మ రావణుడు చెప్పినదివిని, 'ఈ కుంభకర్ణుఁడు † ఆఱుమాసములకుఁ దక్కునలేకుండ నిదురవోవుచును నాఱునెలల కొకదినము మేలుకొనుచుండును. ఈవీరుడు ఆఱునెలల కొకదినము నిద్రలేచి, నూతలిగాని నోరునెఱచుకొని భూమియందు సంచరించుచు స్రుద్ధుండగు నగ్నిహోత్రంశంబోలె గోకములను భక్షింపఁగలడు' అనెను. రాక్షసరాజు రావణుడు నీదువరాక్రిమమునకు భయపడి, వ్యసనమునొంది, యిప్పుడు నిదురవోవుచుండిన కుంభకర్ణుని మేలుకొలిపెను. భయంకిర వరాక్రముండియిన యీవీరుడు, నిద్రగృహమునుండి వెడలి మిక్కిలియుఁ స్రుద్ధుడై

* ఇదియే బ్రహ్మశాపము. ఇది కుంభకర్ణుడు తపస్సుచేసేవేదము గలిగినది. మొదటనే కలిగినప్పుడో చచ్చినట్లు పడి నిదురించువానికి తపస్సుచేయుట కలుగుగాన తపస్సునకు నిరపకలిగినట్టి గ్రాహ్యము.

† ఇది మూలమున 'తయితాప్యేష పక్షాసా నే కాపాం జాగరిమ్యతి' అని నిదురించుట యాఱునెలలని చెప్పినను, 'మమట్సు ప్రతాప్తాని మాసాన్' అని పూర్వము చెప్పఁబడియుండుటఁబట్టి ఆఱునెలలకుఁ దక్కువకాకుండ నని యర్థము గ్రాహ్యము.

వానరులను భక్షించుకొను పరుగునవచ్చును. వానరు లిప్పుడు కుంభకర్ణునిం జూచి నంతనే బెడరి పరుగెత్తుచున్నారే ! ఇంక యుద్ధంబున వీడు క్రుద్ధుండై మార్కొన్న చో వానరు లెట్లు వారింపఁగలరు. 'ఇది యొక పెజబాష్పయంత్రము వముకెత్తః బడి నది' అని వానరులకెల్లను జెప్పనలయును. వార లిట్లుగాఁ దెలిసి యీవిషయమున నిర్భయములై యుండురు" అనెను. విభీషణుడు యుక్తియు క్రముగను నుముఖముగా ను జెప్పినదివిని రాముఁడు అప్పుడు సేనాపతియగు నీలునింజూచి, 'అగ్నిపుత్రా ! నీలా ! నీవుపోయి నను సైన్యములను పూహములుగాఁ దీర్చి, లంకయందలి ద్వారములను చర్యాస్థానములను, అనకట్టలనును, ఆక్రమించి యుండుము. యుద్ధసాధనములగు పర్వతశిఖరములను వృక్షములనును శిలలనును నిపుడే రాశిగా సేరింపుము. వానరులందఱు పర్వతములు చేతంగొని భిక్షాద్యాయుధములను ధరించియుండురుగాక' యనెను. వానర సేనాపతియగు నాకపికుంజరుఁడు నీలుఁడు, రాముని యాజ్ఞంగొని, యల్ల వానర సేన కాజ్ఞ చేసెను. అంతః బర్వతాకారులగు గవాక్షుఁడును, శరభుఁడును, హనుమంతుఁడును, అంగదుఁడును, పర్వతశిఖరములను గ్రహించి, లంకాద్వారములకుఁ బోయి నుట్టడించిరి. రాముఁడు చెప్పినదివిని, జయశీలురును వీరలు నయినవానరులు, వృక్షములుగొని నగరింతుకై వెలువలఁ దగుగురున్మ శత్రుసైన్యములను మర్దించిరి. అంత నానాపర్వతంబు లెత్తికొన్నచేతులం బ్రకాశించుచుండ లంకాచక్రకరము దాపున నున్నయాయుగ్రవానర సైన్యము ప్వతమునకు నవసాదమున భయంకరముగాఁ గ్రమ్మకొన్న మహామేఘసమూహమునలై బ్రకాశించెను. ఇది యలుచదియొకఁడవస్థము.

—❖❖❖ { రావణుఁడు తనయాద్రకు వచ్చిన కుంభకర్ణు సనుచుండి
మమ రామునివలనం గలిగిన యాపదను జెప్పి
యుద్ధరీంపనలయుచుని ప్కాశించుట. } ❖❖❖—

మహావరాక్రమవంతుఁడగు యెట్టివారికిని జయింప నలవి గానిరాక్షససింహుఁ డా కుంభకర్ణుఁడు, లకాలమున లేచుటచే తీతని నిదురవొక్కును మన్య పానమువలనిమత్తును చెలంగఁగా, వేలకొలది రాక్షసులచే పరివృత్తుడై, కాంతిఁ దేజరిల్లుచున్న రాజవాగ్ధమును జేరి పౌరులు మేడలవయనండి పుప్పు వర్షము లపుడు గురియుచుండఁగాఁ బోయెను. అతఁడు, బంగారుకిటికీలచే నెఱసి, సూర్యమండలమునలై ధగధగ మెఱయుచు విశాలమును రమణీయమునై వెలయు రాక్షసరాజు రావణునిగృహమునుం జూచెను. అతఁ డప్పుడు సూర్యుఁడు మేఘసమూహమును బ్రవేశించునట్లు, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునిగృహమును బ్రవేశించి,

* దూరంబున మఱియొకకఠ్యలో సింహాసనాసీనుడై యున్న యన్నను రావణుని, జేపేంద్రుడు ఆనగతుండగు బ్రహ్మజేవునిఁ జూచునట్లు, చూచెను. అతఁడు రాక్షససమూహములు నెఱసియున్న తన యన్నగృహమును బ్రవేశించుచుండఁగా అతని యడుగులిడుటకు భూమి వడంకినది. ఆకుంభకర్ణుడు తనయన్నభవనమును బ్రవేశించి ద్వారమునుదాటి లోపలం బుష్పకవిమానంబున నాసీనుడై దుఃఖంబున నున్నయన్నను గాంచెను. అంత రావణుడు, కుంభకర్ణుడు వచ్చుటంజూచి మిక్కిలి సంతోషుఁడై యాసనమునుండి దిగ్గనలేచి, యాసనము దాపునకుఁ దోడుకొనిపోయెను. అంత రావణుడు మరల పర్యంకమునఁ గూర్చుండినప్పటికీ, మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుడు, అన్నచరణములకు వందనముసేసి 'నేను జేయవలసినదేమి' అని యడిగెను. రావణుఁ డందులకు సంతోషుఁడై లేచి యతనిని గౌఁగిలించుకొనెను. అన్నయగు రావణుఁ డట్లు కుంభకర్ణుని గౌఁగిలించుకొని తగువొప్పన నభినందింపఁగా, కుంభకర్ణుడు గుండరమును దివ్యమునగు సింహాసనము నావోహించెను. అట్లపుడు మహాబలుండగు కుంభకర్ణుడు ఆనగతుఁడై కోపంబునఁ గన్నెఱ్ఱబొఱి, రావణునిజూచి 'రాజా! నీవు నిద్రపోవుచున్న నన్ను, నింతయక్కఱతో నేలలేపితివి? నీ కీపు డెవ్వని వలన భయముగలిగినది. ఎవఁ డిపుడు మరణమునొందనున్నాఁడు; చెప్పు' మని యడిగెను. రావణుడు, క్రుద్ధుడై కూర్చున్న తమ్ముని కుంభకర్ణునిజూచి కొంచెము కోపమునఁ గన్ను లిరుచు తిగుగుడువడఁగా 'బలవంతా! నీవు పరుండి యిప్పటికి చాల తొప్పిదిదినములకాలమయినది. ఇట్లు సుఖమున నిద్రపోవుచు నుండుటచే నీవు రామునివలన నాకుఁ గలిగినభయము తెలియకున్నావు. ఇదే! బలశాలియగు దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, సుగ్రీవునితోను వానరసేనతోను గూడి, నమస్త్రమును దాఱినచ్చి, మనలను సమూలముగా ఖండించుచున్నాఁడు. మూలబలమును ఛేదించుచున్నాఁడు. రాముఁడు సముద్రమునఁ దానుగట్టిందిన సేతుమాత్రముననే సుఖముగావచ్చి బౌరా! నాలంకయందలి ననములను నుపవనముల నన్నిటిని నొకటై వానరరూపమయినసముద్రముగాఁ జేసియున్నాఁడు! చూచుము. మనరాక్షసులు మేటికన్నా కులయినవారు వానరులచే యుద్ధమున పాతులయిరి. నే నొకవృక్షమున యుద్ధమున వానరనీరులలో నొక్కండయినఁబచ్చి వానరసేన క్షీణించుటఁ జూడలేదు. ఇంతేకాదు. వానరు లింతకుమునుపు నొకవృక్షమునను నోటలు పొందినదియులేదు. నీవు మహాబలుండవుగదే! ఇప్పుడిట్టిభయము పుట్టియున్నది. నీవిపు డీ వానరులనెల్ల నాశముసేసి, యీలంకాపురమును గాపాచుము. ఇందులకొక నెన్ను నిదుర లేపితిమి. నాద్వైత్యరసంతయు క్షయించినది. లంకయందలి మేటిరాక్షసులందఱును పాతులయి యిప్పుడు బాలురును వృద్ధులును మాత్రము శేషించియున్నారు. నేనును ఈవట్టణమును నిట్లుండుటఁ దెలిసి యీ

* రావణునిగృహము, పుష్పకవిమానముగాన యది యున్నదిమగుటచే నూరమునంగూడ నందున్న రావణు డగవడెనని తెలియును.

లంక నివుడు రక్షింపుము. మహాబాహూ ! నీవు నీయన్నకుఁగా, నితరులకుఁ జేయ నలవిగాని యాకార్యమును, గావించుము. పరంతపా ! ఇదివఱ కెప్పుడయిన నేన నీతో నిట్లు చెప్పినది లేదుగదా ? నీయందుమాత్రము నాకెప్పుడును మిక్కిలియ న్నేహమును గౌరవమును గలదు. రాక్షసలికా ! దేవాసురయధములందు నీ యెక్కుమార్లు దేవతలను మాత్రొడ్డి యోడించియున్నావు. అసురులనుగూడ యుక్తమున జయించియున్నావు. నీవరాక్రమము భయంకరముగదే ! కాన నీవావీర్యమునంతయు నివు డవలంబింపుము. నమస్త ప్రాణులందును నీకు సాటియైన బలవంతుఁ డెవ్వఁడు నగపడలేదు. నీకు యధమునఁగా ప్రియము. బంధువులయందును మిక్కిలి ప్రీతిగలవాఁడవు. కనుక నాకు ప్రియమును హితమునయిన యీ యుక్తమకార్యమును మనకీడ్వఱకుం గల ప్రీతి కనురూపముగాఁ గావించుము. మహాబాహువులేది, శరత్కాలమేఘంబును ధ్వంసము గావించునట్లు, నీవు నిజతేజంబున, శత్రుసైన్యములఁ బటాపంచలు చేయుము' అనెను. ఇది యజువది రెండవనర్గము.

కుంభకర్ణుడు 'నేనును విభీషణుఁడును జెప్పినట్లు, రామునకు సీత నియ్యవైతివి గాన యిట్టికీడు గలిగెనని రావణునుపా లంభించుట; అందులకు రావణుఁడు కోపించఁగాఁ దా సతనియిచ్చచొప్పున శత్రులను జయించు నట్లు ప్రతిజ్ఞ చేయుట.

రాక్షసరాజగు రావణుడు విలపించుకొన్నట్లు చెప్పినమాటలనువిని, కుంభ కర్ణుడు నవ్వి 'మునుపు మన మాలోచనము సేసినపుడు, ఏదోషముకలుగునని నిశ్చయించితిమో, యాదోష మిప్పుడు హితపరులయిన వారిమాటలను వినకపోవుట వలన నిన్ను జెందినది. శత్రువులవలన భయముగలుగునని మును పాలోచించినవిషయే దావరించినది. మహాపాతకులను నరకమునందే పాతము తప్పక పొందునట్లు, సీత నపహరించుటచే నీవు గావించిన పాపకార్యపు ఫలమును శీఘ్రముగ నే నిన్ను జూచినదిమీమా. మహారాజా! నీవు కేవలము వీర్యకార్యమున, సీత నపహరించిన యాకార్యమును, అపహరించుటకుమునుపే మందితోకాదో యని యాలోచింపవలెతివి. దానివలన దోషముపుట్టుటయు విచారింపవలెయితివి. ప్రజల నేలు నట్టియేరాజు కార్యమును దొడంగుటకు మునుపు చేమనలసిన యాలోచనాదులను వెనుకను, వెనుక విచారింపవలసిన కార్యములను ముందును, జేయునో యతఁడు సీతని అనీతిని దెలియనివాఁడు. తగనిదేశమునను తగనికాలమునను జేయఁబడిన కార్యములు, దేశకాల వైకల్యమువలన విఫలములై, మంత్రాధ్యయనాదులు లేమివలన నసాత్రులయినవారే చేల్వఁబడిన హనిస్ఫులవలె, విఫలములగును. ఎవ్వఁడు

మంత్రులతోఁజుఁగ నాలోచించి సిద్ధాంతముచేసికొనియు త్తమము మధ్యమము అధమము అను మూఁడువిధములగు కర్తృములను, వాని నారంభించుటకు వలయు నుపాయము, వానికి వలయుద్రవ్యసంపత్తి, వానిని చేయఁదగిన దేశకాలవిశేషములు, వానికిఁ గలుగఁగూడిన విఘ్నములకు ప్రతికారము, వానిసిద్ధి, యను నీ యైదింటితోఁ బొందుపఱచుటయందు కనుగలిగి కావించునో, యతఁడే నీతిమార్గమున వర్తించువాఁడు. అతఁడే నీతిఫలమును బొందును. ఎవ్వఁడు, బుద్ధియొప్పు మంత్రులతోఁగూడి యాలోచించి నుహ్యదులతోఁగూడి విచారించి నీతిశాస్త్రము నతిక్రమింపక కార్యము నిర్ణయింపఁగోరునో, యారాజ నీతిమార్గమున వర్తించువాఁడు. రాక్షసేశ్వరా! పురుషుఁడు శాస్త్రమున విధింపఁబడియుండునట్లు ప్రాతీకకాలమున ధర్మమును మధ్యాహ్నమున సర్థమును సాయంకాలమునఁ గామంబును సేవింపవలయును. లేక ప్రాతీకకాలమున తత్కాలవిహితమగు ధర్మమును మధ్యాహ్నపు సర్థమును, మధ్యాహ్నమునఁ దత్కాలవిహితమగు సర్థమును, ప్రాతీకకాలపుధర్మమును, సాయంకాలమునఁ దత్కాలవిహితమగు కామమును మధ్యాహ్నపుధర్మమును నిట్లాకొక్కికాలమున రెండేసిధర్మములు జతలుగాఁగాని సేవింపవలయును. లేక, సాయంకాలమున తత్కాలవిహితమగు కామమును ప్రాతీర్థిధ్యాహ్నముల ధర్మార్థములును గా మూడింటిని సేవించునది; కాని అకాలమున వీనిని సేవింపరాదు. కేవలకామమునే సర్వకాలములందును సేవించువాఁడు పురుషాధర్మఁడే యగును. ఈమూఁటియందును శ్రేష్ఠమైనదానిని (ధర్మమును) విని యేగాజుగాని రాజుతటివాఁడుగాని యాచరింప నఱుగఁడో యతనిశాస్త్రశ్రవణమంతయు అనుష్ఠానమందు పుష్కలపరిపూర్ణుడన నృధిము. రాక్షసోత్తమా! ఎవ్వఁడు మనస్సును నశీకరించి, తత్తదుచితకాలమున శత్రుప్రసాదకఃఖోయి ధనము నమర్పించుట యనుదానమున, మంచిమాటలు చెప్పుకొనుట యనుసామమును, వారలకును వారిపుత్రాదులకును భేదముపుట్టించుట యను భేదమును, పరాక్రమించి యుద్ధముసేయుట యనుదండమును, అను నీనాలుగింటితో నొక్కొక్కటినిగాని యన్నిటిని మొత్తముగాఁగాని, వాని నిర్వహించు ప్రకారమగు నయమును నిర్వహించని ప్రకారమగు అయమును, ధర్మానికామములను,

* తాను లభింపఁజేసి క్రమపు మర్కయఁజేయుచున్నపుడు గావింపవలసిన యుద్ధము ఈ త్రిమకర్తృము. తానును క్రమపును సమావలనై యున్నపుడు గావింపవలసిన సంగమధ్యమకర్తృము. తాను మన్యులఁజేసి క్రమపు లభింపఁజేయున్నపుడు కావించుదానము అధమకర్తృము. ఈ మూఁడుకర్తృములను గుఱించి మంత్రులతో నాలోచించి వానికి నారంభించునుపాయ మిదియనియు పట్టు ద్రవ్యసంపత్తి యింతయనియు చేయవలసిన దేశకాలము నివియనియు విఘ్నములకు నీవారణ మిట్టివనయు, నిధించు విధ మిదియనియు నిష్కర్షించుకొని చేయువాఁడే నీతిమార్గవిమలదనిభావము.

† దీనిచే త్రివిధములందు శ్రేష్ఠమగుధర్మమును దిగవడిచి, కనిష్ఠమగు కామము సేయాశ్రయించు నీ శాస్త్రప్రణామ సమప్రధానములను యొందని సూచితము. గోవిందరాజులు.

మంత్రులతోఁ జక్కఁగా నాలోచించి పూర్వోక్తములగు నద్యైకాలముల మన స్సును వశీకరించి యెవఁడు సేమించునో వాడు లోకమున వ్యవసమునొందఁడు. ఏరాజు, అర్థతత్త్వములను జక్కఁగాఁ దెలిసిన మంత్రులతోఁగూడి, తనకుమీఁద హితముగలుగునట్టి కర్తవ్యమేదో యకర్తవ్యమేదో యాలోచించి నిశ్చయించుకొని కర్తవ్యమునుమాత్రమే చేయునో యతఁ డీ లోకమున సుఖముగా * జీవించును. రాజవిషయ మటుండ మంత్రులగు వారన్ననో, నీతిశాస్త్రార్థములను గురుముఖముగావని తెలియక వేషమునకు పురుషులయ్యు, పశువులవలె ఆహార నిద్రాదుల నుమాత్రమే తెలిసియుండునట్టివారు, రాజ భృంతుఁడై రాజకార్యవిచారము లందుఁ దమ్ము నాలోచనము చేప్పటకై చేర్చుకొనఁగా, ఊహాభావములు లేకయే నట్టిదిట్టతనమువలన నేమా ప్పేలుదురుగాని యొప్పిదమయినదానిని నిశ్చయించిచెప్పురు. శాస్త్రముల నెంతమాత్రముదెలియని యామంత్రుల యహితవచనములను, అర్థశాస్త్రము దెలియనివా రయ్యును, అఖండసంపదను గోరు రాజు లెంతమాత్రమును జేయరాదు. ఎవ్వరు తమకు శాస్త్రజ్ఞానములేక నట్టి దిట్టతనమువలన, వాస్తవమునకు అహితమయ్యును పయికి హితమువలెఁ దోచునర్థమును అక్రమముగాఁ జెప్పదురో, వారు కార్యమును జెఱుపునట్టివారుగాన మునుపే పోషించి తెలిసికొని వారిచూట వినకుండుటయేకాక వారిని మంత్రాలోచనమునకును జేర్చుకొనక వెలిగివింపవలయును. ఇట్టి దుర్మంత్రులగువారు అహితములను జెప్పటమాత్రమేకాదు; ఉపాయజ్ఞులగు శత్రువులచే ప్రేరితులై రాజును నాశము సేయఁబూని, యానికి ప్రయోజనమగువిషయమున విపరీత ఫలముల నిచ్చుకార్యములనును సతనిచే జేయించురు; రాజు, అట్లు లంచముపుచ్చుకొనుట మొదలగు వానిచే శత్రువులకు వశులై నిన్నుండి వేటుపడి, మిత్తులవలె నటించుచు, కార్యమునది నిమిత్తులయి యున్న యామంత్రులను, మంత్రాలోచనకాలమున పలువిధములయిన మాటలాడి గుఱు తెఱుంగవలయును. 'అనమర్థలయిన మంత్రులు విపరీతబుద్ధిగలవారయ్యు నేమిచేయఁగల' రందువా? నిపుఁగులగు శత్రువులు లంచము మొదలగువానిచే నశపజనుకొనియున్న మంత్రులు, ప్రస్తుతమై యొక కార్యముండఁగా, అందులకు తినికార్యములకుఁ దన్నుఁ బురికొలుపునపుడు, ముందువెనుకఁ జూడక మెంబడినే వారు చెప్పినకార్యముల మెంటుండి చపలుఁడై తోడనే వానిని రాజు గావించునేని, క్రొంచపవ్వలమున కుమారిస్వామి గావించిన రంధ్రమును బట్టులుపొందునట్లు, శత్రువులు తాము రాజునం దాదుర్మంత్రులచే గావించిన యాభిష్టమునుగొని లోపల బ్రవేశించి యతని నాక్రమింతురు. ఏరాజు మంత్రవ్యవహారాదులచే తనకు వంచనపరుఁ డయినవానిని దెలియక యట్లు

* నిష్ఠు మిఁద హితమయినట్టి కార్యకార్యము నాలోచనండున నీ కిట్టివ్యవహారము సంభవించెనని భావము. గోవిందరాజులు.

తెలియుచుచే దుర్బంతులను దొలగించుట మొదలగువానివలనఁ దనయెప్పటి
స్థితిని రక్షించుకొననేరక యుండునో, యతఁడు అనర్థములను బొందుటయేకాక,
సింహాసనమునుండియు * భృష్టుఁడగును. ఈవిషయమునందు మనవిప్పుడు విభీష
ణు డేమిచెప్పినాఁడో దానిని గావింపుము. అదియే మనకిప్పుడు హితమయినది. ఇం
కను నీ కేదీచేయఁ గోరికగలదో దానినింజేయుము' అనెను. కుంభకర్ణుఁ డట్లుచెప్పి
నదివిని రావణుడు క్రుద్ధుఁడై కనుబొములు ముడిపడ నతనితో 'కుంభకర్ణా! నాకన్నఁ
జన్నవాఁడవగు నీవు, పూజనీయుఁడును ఆచారప్రసర్తకుఁడు నగు పెద్దవానివనిది,
పూజ్యుఁడును ఆచార్యుఁడును బెద్దవాఁడునగు నన్ను శీఘ్రమున న్నావేమి? నీతికాల
ము గడచిపోయినదిగాన యీమాటలవలన వట్టిప్రయాసమేకాని వేఱుపనలేదు. కాన
దీనిని జెప్పటచే ప్రయోజనమేమి? నీతికి మీఠినయిప్పటికాలమునకు యుక్తమగు
పరాక్రమము నెఱపుము. అనీతిని నీతిగాభ్యమించియో, మనస్సునఁ దెలివిపుట్టకుండుట
నో, బలవీర్యమువలని గర్వముననో, చేయవలసినది చేయకపోయితివి. ఇకఁ జేయు
టకును గాలము గడచినదిగాన, యట్లు చేయలేదని మాటిమాటికీ జెప్పటవ్యర్థము.
ఇప్పటికాలమున కేదియుక్తమో దానినే యిప్పుడుచేయుము. కడచినదానిని గఱచింది
బుద్ధిమంతులు దుఃఖింపరు. పోయినది పోయినదేకాని మరలిరాదు. నీకు నాయందు
నియ్యముగలదేని, నీపరాక్రమము నీకుఁ దెలిసియున్నదేని, ఇప్పుడే యుద్ధము అవ
శ్యము చేయవలసినకార్యమని నీకును దోచునభిప్రాయమేని, నాయవశిష్టవలన గలి
గిందోషమును నీపరాక్రమముచే సరిపెట్టుము. తాను పూర్వప్రయోజనమునకు న
పాయము గలుగునని తోచుటచే మనస్సుకలగి దీనుండై యున్నవానికి దగ్గజనే
యెప్పుడునుండి యరయనట్టిస్త్రీహితుఁడే స్త్రీహితుఁడు. నీతికల్పి తిడఁబడుచుండువార
లకు సాహాయ్యముఁ జేయనేర్పినబంధువే బంధువు' అనెను. ఇట్లు తెగదెంపుగాను
నిష్ఠురముగాను మాటలాడుచున్నరావణునిం జూచి యంతః కుంభకర్ణుఁ డితఁడు కో
పమునొందెనని భావముచేత నూహించి తెలిసికొని మృదువచనమున మెల్లగా
నిట్లనియె. కుంభకర్ణుఁడు తనయన్న మీఁదుమిక్కిలి యింద్రియములు కలగి కుపితుఁ
డై యుండుటనుజూచి, మెల్లగా నలని నూఱడించుచు, 'రాక్షసరాక్షేంద్రా! ఈ
సంతాపపడుటచాలు. కోపమునుగూడ దిగివిడిచి, † న్వస్థుఁడవై యుండుము. ‡ రా

* ఇంతిహము కుంభకర్ణుఁ డాదినమాటలం బట్టి 'కామ్యసనములనను కమంతనచనములన
నీ కీయాపద గలిగి'దని రావణునకుఁ దెలుపుట తెలియునది. గోవిందరాజులు.

† ఇందులకు 'స్వస్థాభితుమర్హతి' అనుమాటయు. (స్వస్థః) స్వర్థముఁడవు అనునవి య
ర్థాంతరము తెలియునది.

‡ ఇందులకు 'వైరవృత్తికర్తవ్యం మయితేనతి పార్థివ' తమహంనాశయిష్యామి యత్కృతే
పరిత్యజే' అనుమాటయు. అర్థాంతరము:—(మయితేనతిసతి) నేను బ్రతికియుండఁగా (ఏతేనోమనసి
నోకర్తవ్యం) నీనీతింక మనస్సునఁ దెట్టుకొనవలదు. నేను జీవించు నేని యపుడు నీదిట్లు మనస్సున చింత

జా! నేను బ్రతికియుండగా, నీవు 'భృమించియో తెలిసివుట్టకయో చేయకవి యితి' నన్నచింత మనమృత నుంచుకొనవలదు. నీ వెవ్వనినిమి త్తమై పరితపించుచు న్నాచౌ యారాముని నాశము చేసెదను. 'అయిన నిట్లెచెప్పితి' వందువా? రాజా సానూన్యముగ స్నేహమునుబట్టియు, విశేషించియు సన్మదమ్ముడవను నెయ్యమున బట్టియు, నీవు రోషముగొనియో హర్షముగలిగియో మఱి యేయవస్థయందుండినన గాని నీకు నేనవశ్యము హితమును జెప్పవలయునుగాన దానిని జెప్పితిని. * మిక్కిలి స్నేహముగలబంధువునకు నిట్టియావత్కాలమునం జేయుటకు యుక్తమయినది శక్త్రు వధము; ఆవధమును యుద్ధమునం గావించెదను జూడుము. † మహాబాహూ! ఇప్పుడ నేమయ్యుద్ధాగ్రమున రాముని లక్ష్మణునిని వధింపగా వానరసైన్యమంతయుఁ బూ యితమగుటను జూడుము. ‡ మహాబాహూ! - ఇప్పుడు నేను యుద్ధముననుంపి, రాము నిశిరస్సుఁజేఁగా నీవుచూచి సుఖమునొందుము. నీత దుఃఖిత యగుఁగాక. § లంక

పెట్టుకొనవలదునుట. అనఁగా నేను తీరింపఁబోవుటయే శేవనిభావము. (యర్హతే) ఏనాకొఱకు, (పరితప్యనే) వీడు సుఖముగా బ్రతికియుండి నాకార్యమును జేయఁడయ్యెనని పరితపించుచున్నానో, (తిరతాంవాకాయస్యసి) (రాజేణ) అట్టి నన్ను రామునిచేతఁ జంపించుకొనెదను! నీవు నేనుబ్రతికియుండు యు నీకార్యమును జేయలేదనిగదా పరితపించుచున్నావు. నేను రామునిచేత నన్నుఁ జంపుకొనెదను. అ వ్వల బ్రతికియుండియు నీకార్యమును తీర్వలేదని పరితపింపవు అని యర్థాంతము.

* ఇందులకు, 'సప్యశంయస్తకారేన్ద్రై క త్రింస్థి నేనబధనా | శక్త్రుజాంకదనంపశ్యక్రమ మాణంమూరణే' అనుమాటలు. అర్థాంతము:—ఇట 'శక్త్రుజాంకదనం' శక్త్రువులయొక్క పుట్టుటను, శక్త్రువులు నన్నుఁజంపుటను జూడుమని యర్థాంతము.

† ఇందులకుమాలము. 'అద్యవశ్యమహాబాహూ మయాసమరమూర్ధనివాతేరామేనసహభౌ తా'ద్రవ త్తింపరవాహినిమ్' (హేపర) ఓయన్నా, (మయాసహసమరమూర్ధనివాతేసతి) నాతోఁగూడ నీవు యుద్ధాగ్రమున హతుఁడవు కాఁగా, (రామే)రామునిమి త్తమై, (ద్రవ త్తిం) పయి నెత్తిచెచ్చుచున్నా, (వాహినింపశ్య) వానరసేనను జూడుము. నీవును నేనును యుద్ధమున హతులముకాఁగా వానరసైన్యము రాముఁకొఱకు దుఃఖంకపము నెత్తిచెచ్చుటను జూడుమని యర్థాంతము.

‡ ఇందులకుమాలము. 'అద్యరామస్యతద్వస్త్యై మయాసశిరంకదాచ్చిర | సుభిధనమహాబా హూ సీతాధనుకదుఃఖితా' అర్థాంతము:—(మయాసహరామస్యరణాక్ హేలో) రామునకు నాతో ఁడ యుద్ధముకలిగినకారణము—రామునకును నాకును యుద్ధముకలుగుటచే ననుట, (అశిరం) దూరమున జెప్పుబడిన, (శిర) నాశిరస్సును, (ద్యస్త్యైసుభిధవ) చూచి సుఖమునొందుము. అప్పుడు నామును నీకుఁగలకోపము తీరిపోవునుగాన నెప్పుదివొందుదుమనుట, (సీతాదుఃఖితాధను) స్వర్ణాకమాలయగు టచే నీత నామరణమునకు దుఃఖించువని యర్థము.

§ ఇందులకుమాలము. 'అద్యరామస్య పశ్యస్తు నిధనం సుమహత్ప్రియం | లక్ష్మణం రాక్షసాస్సర్వే యేతేనిహరబాధవా' అర్థాంతము. (రామస్యనిధనం) రామునియొక్క నాధమును రాముడు నన్నువధించెటను, (యేనిహరబాధవా) తే రాక్షసాఃపశ్యస్తు) బంధువులబిచ్చిన రాక్షసులు చూచురుగాక. 'న దుఃఖం పంచభిస్సహ' అయిదుమందితోడ ననుభవించుదుఃఖమును దుఃఖముగాదు అన

యం దింతవఱకు తమతమబంధువులు హతులగుటచే వారిని బోగొట్టుకొనియున్న రాక్షసులందఱును, తమకు మిక్కిలియు సంతోషకరమయిన రామునివధమును నిప్పుడు చూతురుగాక. * ఇప్పుడు యధమున న్యబంధువులు హతులగుటవలన దుఃఖితులయియుండురాక్షసులకు యధమున శత్రువును నాశముసేయుటచే గన్పిల్లుతుడిచి నుఖముగావించెదను. ఇప్పుడు పర్యతాకారుఁ డగువానరో త్తముఁడు సుగ్రీవుఁడు, నెత్తుటందోగి సూర్యకాంతితోఁ గూడిన మేఘమువలెఁ జూపట్టుచు యధభూమిం బడియుండఁగాఁ జూడుము. † అనఘా! రాముని వధింప నుద్విగ్నముచున్న యీ రాక్షసులును నేనును రక్షించుచుండఁగా, నిన్నిపుడు రాముఁ డెట్లు వధింపఁగలఁడు? ‡ రాక్షసాధిపా! రాముఁడు నన్ను ముందు వధించిననే పిమ్మట నిన్ను వధింపఁ గలఁడు. నాకో బ్రతికియుండఁగా శత్రుపరిభవమువలన పరితాప మొకప్పుడును గలుగనేరదు. నన్నొకఁడును జంపఁజాలఁడు. నేను తావకుండఁగా నీకు భయమెక్కడిది? పరంతపా! అనమానపరాక్రమశాసీ! ఇప్పుడే యథేచ్ఛముగా నాకు యధమున కనుజ్ఞ యొసఁగుము. యధమునకుఁ బంపఁదగినవాఁడు నాకన్న నితరుఁ డెవ్వఁడును నీకు లేఁడు. బలవంతా! నీశత్రువుల నందఱును నేను వధించిపుచ్చెదను. ఇంద్రుఁడుగాని, యముఁడుగాని, అగ్ని వాయువులుగాని, కుబేరనరుణులుగాని, నచ్చినను వారలతోనుంగూడ యధము సేసెదను. పర్యతమందితీ వెనుకాయముగలిగి, తీక్షణము

న్యాయమున ఆరాక్షసులు తమబంధువులచావులను దుఃఖముతోఁగూడ, నాచావులన నావారి దుఃఖమునగూడఁ జూచి తేలి వారికి దుఃఖ మందఁగాఁ దోపఁపఁభావము.

* 'అచ్యుతకపితానాం సృజ్యవధకారణాత్ । శత్రోన్యధావివాశేన కరోమ్యుప్రప్రమాదైః' అనిమూలము. అర్థాంతరము:—(శత్రోః) శత్రుండగు రామునివలన, (యధావివాశేన) యధమున నేను నచ్చుటచేత, (కపితానాం .. ప్రమాదైః) బంధువులు నచ్చుటచే శోకింపఁపాలునవారి కన్పిల్లుతుడిచెదను-అనఁగా పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పినట్లు బంధువులు చచ్చినవారిదుఃఖము, నేనుజూడఁగా గలిగిన నావారిదుఃఖమునుజూడఁగా తీసిపోవునభావము.

† 'కథంర్థ్వంరాక్షసైః కిం ర్తయాచపరక్షితిః । జహంసుభిర్రాశేరభిం వప్యనేర్ష్యమహానఘ' అనిమూలము. అర్థాంతరము:—(జహంసుభిః) చంపవలయునని కొరకొనఁగొనియుగల రాక్షసులచేత-పరాక్రమమునకు సమర్థులుగానివారిచేత ననుట, (కథం పరరక్షితిః) ఎట్లు రక్షింపఁబడఁగలవు. చంపఁబడుచుచే యనియరము.

‡ ఇందులకు 'అచ్యుతపూర్వపాతేనేన మయి త్యాచాన్తి రాఘవః । నాహమాత్మనిసన్తాపం గచ్ఛేమంరాక్షసాధిప' అనిమూలము. అర్థాంతరము:—(అహం) నేను, (ఆత్మనివతయే) నానియమై, (సన్తాపంనగచ్ఛేయం) సంతాపము నొందలేదు. నేను వధింపఁబడుటకు దుఃఖింపలేదనుట. అయితే, (మయిపాతేనతి) నేను హతుఁడుకాఁగా, (అభ) ఎప్పుట, (రాఘవస్త్యాచాన్తి ఇతి సన్తాపంగమిహ్యమి) రాముఁడు నిన్నుఁజంభివని సంతాపపడుచున్నావని యర్థాంతరము. అనఁగా నేనురామునిచే హతుఁడగుటకు నాకు దుఃఖములేదు. నేను హతుఁడయినప్పటి రాముఁడు నిన్ను వధించుననియె నాకు దుఃఖముఁబడుచున్నదని భావము. గోవిందరాజులు.

లయిన కోటలతోగూడి, వాడికూలమునుదాల్చి నేను సింహనాదము నేయుచుఁ
దలవడఁగా, దేవేంద్రుఁడుగూడ భయపడి పాటిపోవునే! అట్లుంగాక నే నాయోధమును
విడిచి వట్టిబాహుబలముచే వగవారినిబట్టి ప్రహరింపఁగా, బ్రతుకఁగోరినవాఁ డెవ్వఁడు
ను నాయెదుట నిలువక క్తుండుగాఁడే! నాకు శక్తిగాని, గదగాని, ఖడ్గముగాని, వాఁడి
బాణములుగాని యేవియు నక్కఱలేదు, కోపమున నురవడించితిని, వత్సాయుధ
ధనుఁడగు సింద్రునయినను వట్టిచేతులచేతనే వధించివుత్తును. ఆరాముఁడు నాపిడికిటి
పోటు నురవడికిం దాళఁగలఁడని యటుపిమ్మట నతనిబాణసమూహములు నానెత్తురుఁ
ద్రాఁగఁగలవు. నా పిడికిటిపోటునకే తాళఁడే! నానెత్తు రెట్లు వానిబాణములు త్రా
గఁగలవు. రాజా! నేనుండఁగా నీవేల యిట్లు చింతిచే గుండుచున్నావు? నేను నీవగ
వారిని రూపుమాపుటకై పోవ నుద్యుక్తుఁడనై యున్నాను. * రాజా! రాముని
వలని భయమును విడవుము. నే నీవ్పడు యుద్ధమునందు రామునిని లక్ష్మణునిని మ
హాబలుఁడగు సుగ్రీవునిని మనలొకను డహించి రాక్షసుల ననేకులం జంపిన హను
మంతునిని వధించివుచ్చెదను; యుద్ధమునకు వచ్చియున్న తక్కిన వానరులనందఱను
నధించెదను; మఱి యెవ్వరికిని బడయఁడుముగాని మహాయశస్సు నీకుఁ గలిగింపఁగోరి
నాను. రాజా! ఇంద్రునివలనఁగాని బ్రహ్మవలనఁగాని భయముగలిగినను దానినిగూడఁ
బోఁగొట్టెదను. నేను క్రుద్ధుఁడనము లేటిమాదిరినా, దేవతలుగూడ నేలం బడిపోవు
దురు. యమునిగూడ నడచివుత్తును. అగ్నిహోత్రునిగూడ భక్షించివైతును.
సూర్యుని నక్షత్రములతోఁగూడ నాకాశముననుండి నేలం బడవేయుదును. దేవేం
ద్రుని నధించెదను. సముద్రమునంతయుఁ ద్రాగివై చెదను. పర్వతములను జార్జము
గావించెదను. భూమిని బ్రహ్మలువాఁడజేసెదను. ఇవ్వుడు భూతములన్నియు నలుగడల
భక్షింపఁబడుచున్నవై బహుకాలముగా నిదురపోవుచుండిన కుంభకర్ణుని పరాక్రమ
మునుజూచుఁగాక. ఈ మూఁడులోకములునుజేరి నాకొక్కపూటయూహనమునకే
చాలవు. ఇక నాతో యుద్ధ మెట్లు చేయును? † నేను రామునిఁ జంపి నీకు పయి
పయిని గుప్పఁగూరఁగా నుభయము గలిగింపవలయునని పోవుచున్నాను. రామునిని
లక్ష్మణునిని జంపి వానవోత్తముల నందఱను బట్టి భక్షించెదను. నీవు నీయిచ్చ

* 'మంచరామద్భయంరాజక్' హనిహ్యమిహసంయుగే । రాఘవం లక్ష్మణంచైవ మగ్నివంశ
చమోబయమ్... అసాధారణుచ్చామిరపదాతుంమహావ్యతః॥' అనిమూలము. అథాంతరము—(రామో
భయం) అస్తి అనిశేషము. రామునివలన భయముగలిగి యున్నది. [రాఘవంలక్ష్మణం...హనిహ్యమి
(ఇతివీరేత్) మంచ] రామలక్ష్మణాదులను జంభఁగలనమూటల విడువుము. వారిని నేను జంభలేననుట.
(తపమహావ్యతః) నీయొక్క గొప్పకీర్తిని(దాతుం) ఖండించుటకు,(ఇచ్ఛామి) కోరుచున్నాననియర్థము.

† 'పథేనలేచాకరథేస్సుభార్తం । సుఖంసమాహర్త మహంప్రణామి' అనిమూలము. (లేవధన)
నీవధముచేత- నీవు పథముజొందుటచేత, (చాళరథః సుఖం...ప్రణామి) రామునికి సుఖముగలిగించుట
కై పోవుచున్నానని యర్థాంతరము.

కొలదిని, క్రిడింపుము. * మేలయిన మద్యమును ద్రాగుము. వలయుపనులం జేసికొనుము. తుందుడుకు మానుము. నేనిప్పుడు రాముని యమపురమునకుఁ బంపఁగానే, యితఁ నీర చిరకాలము నీకు వశమై యుండఁగలదు ' అనెను. ఇది యటువది మూఁడవనర్థము.

—◆— మహోదరుడు కుంభకర్ణుని భర్జించుట. —◆—

పెద్దకాయమును మిక్కిలి బలమును పెనుబుడములును గలిగి ఒడులాడ రానివాఁడై యున్న కుంభకర్ణుడు చెప్పిమాటనువిని మహోదరుఁ డతనితో “కుంభకర్ణా! నీవు గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁడవయ్యును నీకు బుద్ధి యల్పముగానున్నది. నీవు కేవలము దిట్టఁడవేకాని శాస్త్రజ్ఞుఁడవు గావు; మఱియు గర్వితుండవు. కావున నీ కేకార్కముందుఁగాని చేయవలసినమంత్రి మీది యని యెఱుంగు నేరవు. ‘రాజు పరాక్రమగర్వమున ముందు పుట్టుదోషమును విచారించఁడయ్యెననియు నయానయము తెఱుగఁడనియు’ జెప్పితివి. కుంభకర్ణా! రాజునకు నయానయములు తెలియకపోలేదు. నీవు పసితనమువలనఁ గేవలము దిట్టఁడవై యట్లు చెప్పఁగోరుచున్నావుగాని శాస్త్రజ్ఞానముచేతఁగాదు. రాక్షసతిలకుఁడు రావణుఁడు వివిక్తాదిమంత్రిములకుఁ దగినదేశమును కాలమును, తగనిదేశమును కాలమును, పేఱుపేఱు తెలిసికొనినవాఁడు గావున తనకును శత్రువులకును గలవృద్ధిని క్షయమును సమత్వమును చక్కఁగా నెఱుఁగును. కాన యతఁడు దేశకాలవిభాగాదులు తెలియనివాఁడన్నది యుక్తిముగాదు. కేవల శౌర్యమునుమాత్రమే యవలంబించి, యల్పమును బుద్ధిగలిగి, పెద్దలను నేవింపనట్టి కుస్మితునిగీని తేయరావటువంటికార్క్యమును బరిశీలించెవ్వఁడు చేయును? ఎవ్వఁడును జేయఁడే. ఇతఁ రావణుఁడు చేయఁడని చెప్పవేల? నీవు ధర్మార్థకానుముల కొక్కొటికిని పేఱుపేఱు ఫలములు నియముగాఁగలవనియు, ధర్మమునకు మించిఫలమును అధర్మమునకు చెడుఫలమును నియమముగాన నీర నవహరించినయధర్మమున కిట్టిఫలము గలిగెననియు జెప్పుచున్నవే. అధర్మార్థకానుములకు పేఱుపేఱు యయ్యెఫలమే నియమమని కలరూపునఁ జెలియటకు, నీకుఁ బ్రమాణ మేమియున్నది?

* ఇందులకు ‘రమస్వకామం పిలవార్జ్యనాచరణే । సమస్వకస్య త్యాగి వినియతాంస్వరః ’ మహాస్వరామేగమితేమత్తయం । చిరాయనీతా వశగాభవిష్యతి’ అనిమూలము. అథాంతరము—‘రమస్వపిలవత్తయ్య’ ఇత్యాదులందు కావచ్చు. ‘గమితేమత్తయం’ అనుచో ‘గమితా+ఇము+అత్తయం’ అనిభేదము. (రామేవిషయే) రాముఁవిషయమున, (అశ్చయంగమితా) ఎప్పుడును పొందింపఁబడే—రామునితోఁ గూర్పఁబడిన (ఇమునీతా) ఈనీతి, రాముని చిరకాలము వశమైయుండునని భావము. గోవిందరాజులు.

“ఏమియు లేదుగదా. స్వర్గనరకదూపము లగునమ స్తఫలములకును కర్మములే సాధనములు; కాని యీకర్మ సమూహములో పుణ్యకర్మములకే మందిఫలమనియు పాపకర్మములకే చెడుఫలమనియు లేదు. మిక్కిలి పాపకర్మములకుఁగూడ మందియే ఫల మగుచున్నది. ధర్మమును అర్థమును, అధర్మమును అనర్థమును ఈ నాలుగును శ్రేయస్సునే కలిగించుచు. అనునను అందు అధర్మమునకును అనర్థమునకును ఒకానొకప్పుడు సెబ్బరము ఫలమగుట కలదు కాన యీరొంటికి మంచియు సెబ్బరయు రెండును ఫలము లగుచేకాని సెబ్బరయే ఫలమని చెప్పట సరిగాదు. ధర్మాధర్మములకు ఫలనియమములేమి యటుండెనీ. పురుషులు ఇహలోకమున కుపయోగించు విహితకర్మమును పరలోకమున కుపయోగించు విహితకర్మమును తేయుచున్నారు; వానివలని ఫలములను ననుభవించుచున్నది. అట్లే విహితకర్మములను జేయక తనయిచ్చ (కామము) చొప్పున కర్మము లాచరించువాడును ముగళికములగు కర్మఫలములను బొందుచున్నాడు. కనుక విహితకర్మమే శుభ ప్రదమనియు నిషిద్ధకర్మ మట్టిదిగాననియు నియమము లేనందున కామమునకును ఫలనియతి గానరాదు. ఇట్లు ధర్మాదులకు ఫలనియమము లేక నర్వమునకును సర్వమును ఫలమైయుండు మతముంబట్టి, మరరాజ, కామము సేవించువాడును సుఖమును బొందవచ్చునని, నీతి నపహరించిన యీకార్యము మనస్సునఁ జక్కఁగా నాలోచించియే చేసెను. కాన మేమును అది చేయఁదగినదే యని నమ్మకించితిమి. కాన శత్రుప్రవిషయమై యాలోచించక సాహసింది చేసినదేమన్నది చూపుము. రావణుఁ డాలోచించక చేసెననుట యటుండెనీ. నీవైకొండవేయనహాయుఁడవై యుద్ధమునకు వెడలెనని యాదులకుఁ గారణములు గావరాక్రమాదుల ముచ్చటించితివే. ఆవక్షయునందుఁగూడ అయుక్తమును అహితము నగునానిని చెప్పెదను వినుము. ఎవ్వఁడు మున్న జనస్థానమునందు మహాబలవంతు లగురాక్షసులను జెక్కొర్రెననిచెనో, యట్టిరాముని నీ వైకొండవేయెల్లు జయింపఁగలవు? కాన నీమాట అయుక్తము. మునుపు, ఆరామునిచే జనస్థానమున మహాలేజలయిన యేరాక్షసులుజయింపఁబడినో యాజాతీవారిందఱును నిప్పటికిని రాముని చేరుకొనినను భయపడుచుండుట చూచెదవు. కాన నీమాట యహితమునగును.

* అనఁగా సుఖఫల ప్రసముయిం యాగాదిధర్మముల నమర్శించుచువును అప్పటికిరీరామానమలన దుఃఖముకలుగుట తెలియుచున్నది. కాన యిట ధర్మమున దుఃఖము గలుగుచున్నది. దుఃఖజనకములైన పరప్రవ్యాపహరణాదులగునధర్మములను జేయునపుడు, అప్పటికి సుఖమును దోచుచున్నది. కాన, అధర్మమున సుఖముగలుగుచున్నది. ఇట్లే అర్థమునందును కామమునందును సుఖమును దుఃఖములు గనఁబడుచున్నవి. ఇట్లు ఒక్కొక్కకర్మమునకు ఫలమిదిమని నియతముగాకండుటంబట్టి యీకర్మమునకు నిదిఫలమని చెప్పటకు ప్రమాణము గానరాదు. కాఁబట్టి ధర్మమునకు మందిఫలమనియు అధర్మమునకు చెడ్డఫలమనియు నియతించెప్పట యొప్పుదు. రావణుఁడుచేసిన యధర్మమున కిది ఫలమనుట యుక్తముగాదని భావము.

దశరథకుమారుడగు నారామునిని మిక్కిలియు క్రుద్ధమైయున్న సింహముని తెలియక, నిదురించిన సర్పమును లేపునట్లు, నీపయికి పురికొలుపఁ గోరుచున్నావు. ఎప్పుడును దివ్యతేజంబున వెలుంగుచుఁ గోపంబుగొన్నవుడు నెట్టివారికిని జెనకరానివాడై, మృత్యువునబోలె సైఁప నలవిగానిపరాక్రమము గలయారాముని నెవ్వఁడు దార సింహనేర్పును? మనశత్రుగ్గి డగురాముని యెదుట నిలుచుటకు, ఈ మనరాక్షసబల మాలెయు ప్రాణనింశయగు నొందుచున్నది. ఇట్లుండఁగా ఒక్కండ వనియెదు టికిఁ బోవుట నాకెంతమాత్ర మిష్టముగాదు. తనబలము కోరఁడుచుండునపుడు, బలము పయిపయి పెరుగుచున్న పగవానిని నెర్పినయెడల తనప్రాణములే పోవునని నిశ్చయము గలిగియుండియు, అట్టిపగవానిని అల్పునిగాఁగొని నెరకునేయొక యెవ్వఁడు ధలపడి గెలువఁగోరును? ఎవ్వఁడును గోరఁడు. కాన నీప్రాణములు విడువ నిశ్చయిం చితివేసి రామునితో యుద్ధమునకుఁ బోము. రాక్షసోత్తమా! మనుష్యులందు తన కెవ్వరు నాటిలేక, మఱి దేవతలలో నింద్రునికిని సూర్యునికిని నాటియగు మేటియై, యెప్పు నా రామునితో యుద్ధము నేసెదనని యెట్లు సెప్పెదవు? చెప్ప నేరముగాని వారిని జేయుట యెట్లు?" అనెను. మహోదరుఁ డిట్లు సంరంభించి కుంభకర్ణునకుం జెప్పి యంత రాక్షసమధ్యమున లోకరావణు డగురావణునిం జూచి 'నీవేమో నీవును బొందియు మరిల నెందులకు పలువిధముల మాటలాడుచున్నావు నీ వెప్పుడు గోరు దుష్టా యప్పుడే నీతి నీకు నకులాలగును. రాక్షసేశ్వరా! నీతి తానే నీయొద్దకు వచ్చుట కు నొకయు పాయము నేను గనుఁగొంటిని. నీకది ప్రియమేని నీసొంతబుద్ధితో వినుము. పరుబుద్ధినిమాత్ర మనునరింపకుము. 'ఆ యుపాయ మేది' యందునా? నేనును ద్వితిహ్వలఁడును, సంప్రదియు, కుంభకర్ణుఁడును, విత్తిర్థినుఁడును. మే నుయిదుగుర మును, రాముని వధించుటకై పోవలయునని చాటింపుము. అంత మేము పో యి కిప్తవడి రామునితో యుద్ధము గావించెదము. మేము నీశత్రువులగు నా రామలక్ష్మణులను జయింతుమేని, యప్పుడు మన కుపాయములతోఁ బని యే మియులేదు. మేము యుద్ధము చేసినను శత్రు వగురాముఁడు దుర్జయుడై జీవించియుండునని, యపుడు మేము మనస్సునం దిపు డాలోచించినది గావించెదము. మేము, రాముఁడుబాణములచే మాదేహమునంతయు భేదించినట్లు చేసికొని, నెత్తు టంగోగి, రామునితో యుద్ధమునీసితిమని నీతి నమ్ముటకై రామనామములు చె క్కినవాఁడిబాణములతోఁగూడి యుద్ధమునుండి యిచ్చటికి నచ్చెదము. మే మట్లునచ్చి 'రామునిని లక్ష్మణునిని భక్షించివై చితిమి' అనిచెప్పుచు నీపాదములకు నమస్కరించె దము. అప్పుడు నీవు మాకోర్కెయంతయు నిండింపవలయును. రాజా! అటుపిమ్మట

* కుంభకర్ణుడు 'రావణుఁ డాలోచింపక' నీతిఁపహరించి తెచ్చెననియు తానొక్కండే యుద్ధ మునకుఁబోయి రామాదులను జంపెదననియు జెప్పిన యీరెండుపక్షములను మహోదరుఁడు ఖండించుట తెలియునది.

నీవు, ఒకని నేనుగనవై నెక్కింది 'రాముడును లక్ష్మణుడును వానరులను హత లయిరి' అని పట్టణమంతటను జాటింపుము. అరిందమా ! నీ వంత నంతోషిం నట్లు, భృత్యులకు యభేదముగా భోగ్యపదార్థములను దానదాసీపరివారమును తక్కిన కామితపదార్థములను బంగారమును నిప్పింపుము. అంత నీవు వీరభటులక పుష్పమాలికలను నస్త్రములను మైపుఁజలను పేయమును మిక్కిలియు నిప్పింపుము. నీవును ముదితుండవై త్రాగుము. అంత 'రాక్షసులు రామునిని అతని నుహ దులను భక్షించిరి' అనెడి యీవదంతి, మెండుకొని పట్టణమంతటను వ్యాపించి సై సిద్ధిగాంచినపిదప, నీవు సీతయొద్దకుఁబోయి, ఆచిడకు రామవియోగమువలనఁ గలిగి శోకమునుదీర్చి 'నన్నేలుకొమ్ము' అని యేకాంతమున మందిమాటలాసి, ధనధాన్యములను కోరిన మేలిపదార్థములను నొనంగి యాచిడ కాన గలిగింపుము. రాజా ఈ కపటోపాయమువలన నీతకు భయమును దుఃఖమును బుట్టుటచే మునుపు నిన్నొల్లకుండినదయ్యెను, నాథుడు లేమింజేసి, నీకు వశురాలగును. ఆచిడ, రమణీయరూపుఁడయిన తనభర్త రాముడు మృతిఁబొందెనని యెఱిగి యింక వేఱ యాశ లేకపోవుటవలనను, స్త్రీలకు స్వాభావికమగు చాపలమువలనను, నీకు వశమగును. ఆచెలువమున్ను సుఖముగాఁ జెరిగినదిగాన సుఖములకే తగినది; కనుక దుఃఖములం గృహింపడలేక యింక దాను సుఖపడుట నీవలననే కలుగవలయునని తెలిసి యన్నివిధముల నిన్నాశ్రయించును. ఈ యుపాయము నేను నాబుద్ధితేతనే చక్కఁగా నాలోచించి నిర్ణయించితిని. నీవు గామునికంటెజాణిని బడితివేని యగ్రమేకలుగును. ఇచ్చట నీ యుపాయముననే నీకోర్కీ సిద్ధిపఁగలదు. కాన యుద్ధమునకై తుకతుకవలదు. యుద్ధము సేయక యుండుటచే (ఆపనబలముచే) గలుగునుఖము మిక్కిలి హెచ్చుగానున్నది. రాజా ! రాజయినవాఁడు, నేను జెప్పినట్లుచేసి, సైన్యమును నశింపక, తానును ప్రాణసందేహమునొందక, యుద్ధము సేయక యే శత్రువులను జయించునేని, హుకాలము కీర్తిని, పుణ్యఫలమగు నుహసుఖమును, మంచిప్రియురాలిని బడయుట వలని సంపదను, మనఃప్రసాదమును బొందియుండును" అనిచెప్పెను. ఇది యటువది నాలుగవసర్గము.

—♦— కుంభకర్ణుడు యుద్ధమునకు వెడలుట. —♦—

మహోదరుఁ డిట్లు చెప్పఁగా కుంభకర్ణుఁ డీతఁ నిట్టిమాటలు చెప్పవలదు. భద్ర'మని యతనిని బెడరించి, యంత రాక్షసోత్తముఁడగు తనయన్నను రావణునిజూచి 'నాపరాక్రమము దెలిసినచే కదా! అట్టినేను, దురాత్ముఁడగు నారాము నిదిగోననించి, నీ కిప్పుడు గలిగియున్న బెడిదపుభయమును బోఁగొట్టెదను. నీవు చైరము లేకసుఖము గానుండుము. శూరులగువార, నీరు లేని మబ్బులవలె, కార్యములులేక యా

రక గర్జింపరు. నేను, యుద్ధంబునఁ దగునట్లు కార్యము చేసి నాగర్జునము నుఁగావించెదను జూడుము. నేను గర్జించినట్లే నాకార్యముండును. శూరులు, పరులు తమ్ముగుఱింది యాడెడి యవమానోక్తుల నెంతమాత్రము సహింపరు; తమ్ముఁదామి పోగడఁగినరు; కాని తమపారుషమును మాటలచే నెలిపుచ్చి చూపక, యితరులకుఁ జేయనలవిగాని కార్యములనుగూడఁ జేయుదురు. మహోదరా ! పిఱికి వాంఛను బుద్ధిహీనులునై తమ్ముఁదాము పండితు లనుకొనెడి నీయట్టివారిమాటలను వినుటచే రా జీయాపదను బొందినాడు. యుద్ధమున్న వెనుదీయుచుండుమీరు రాజున కెల్లప్పుడు విచ్చక్రములాడుచు, అతఁడు పోయినదారి నెల్లఁ బోవుచుండి, యింతకు ముగించు నీకార్యమును గలిగించినాడు. మీ కీరాజును, పయికి మిత్రుఁడని చెప్పకొన్నను నిజమునకు మీకు * శత్రువుగాఁ గొనియున్నవారుగాన యీరాజుంజేరి యితనిపోయినపోఁలెల్లం బోవుచు మీరు, లంకయందు రాజోక్తు మాత్రమే మిగులునట్లు చేసితిరి. బొక్కనమంతయు నాశము పీసితిరి. సైన్యమునంతయు హతము గావించితిరి. మీరు గావించినదుర్గయమునంతయు నీ యుద్ధమున సరి పెట్టుటకై శత్రువులను జయింప నుద్యమించి యిదే యుద్ధభూమి కిపుడే పోవుచున్నాను' అనెను. బుద్ధిమంతుఁడగు కుంభకర్ణుఁ డిట్లు చెప్పినమాటనువిని, యంత రావణుఁడు పకపకనవ్వుచు, 'నాయనా! నీవు యుద్ధమునం దాఱివేడినదిట్లువు. ఈ మహోదగుఁడు రామునివలన భయపడియున్నాడు. సందేహములేదు. కావుననే యుద్ధము నొల్లకున్నాడు. కుంభకర్ణా! నాకు నీయంతటినువ్వాదుఁడను బలవంతుఁడను ఎవ్వఁడును లేడు. శత్రువులవధింపఁబోయి, పోయి జయమునొందుము. అట్లు నీ నామానుడవుకావుననే, నాభయమును బోగొట్టుదునని నిను నిదుక లేపితిని. అరిచిదమా! నావేలుగోరునువ్వుదులగురాక్షసులు పోగుయ్యుద్ధమునీయుట కిదియెకాలముచుమీ. కాబట్టి, నీవుశూలముకేలం దాల్చి పాశంబుదాల్చినయంతెకునివలె జూపట్టుచుఁబోయి, సూర్యునిబోలుతేజంబున దుర్భిక్షుడనై, చానగులను రానులత్తగులను భక్షింపుము. నీరాషమును జూచినంత నేవానరులందఱు భయపడి పాడిపోవుదురు. రానులత్తగులకును గుండెలు పగులును' అనెను. మహారాజగు నారాక్షసపుంగవుఁడు రావణుఁ డిట్లు మహాబలుండుగు కుంభకర్ణునితోఁజెప్పి, యతఁడు జూచుచు ననునన్నికవలన తాను మనలఁగ్రొత్తిగాఁబుట్టినట్లు తలంచెను. రావణుఁడు కుంభకర్ణునిబలమును పరాక్రమమును జక్కఁగా నెఱింగిన వాఁడుగావున, సంతృప్తుడై కలంకము లేనిచంద్రునివలె నొప్పుచుండెను. రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా మహాబలుం డగుకుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియు సంతృప్తుడై యుద్ధమునకుఁ బోవ నుద్యుక్తుఁడయ్యెను. కుంభకర్ణుఁడు రాజగురావణుఁడు చెప్పినదివిని, యుద్ధమునకుఁబోవ నుద్యమించి పగవారి యాపుమాపంజాలిన వాఁడిశూలమును వేగ

* ఆకార్యమందు ప్రవర్తించిరాజు ఎవరచేత వారిపలదడఁచో వారి కలంకము శత్రుఁడను నభిప్రాయమున విట శత్రుఁడనఁబడినది.

గయికొన్నవాడయ్యెను. ఆశూలము కేవల మినుముతో చేయబడినదై తలతల మెఱయుచు, మేలిబంగారముచే నలంకృతమై, దేవేంద్రునివజ్రమునకు సాటియై, బెడిదమునయి వజ్రమువలె మిగులఁ జెనుపుగలిగియుండెను. అది దేవతలను దానవులను గంధర్వలను యక్షులను కిన్నరులను బెక్కండ్ర రూపుమాపియున్నట్టిది. మఱియు నది యెఱ్ఱనిపూదండలుగలిగి మిక్కుటమయిన తేజమున రాజులుచు, తనంతటనే నిప్పుకలు గగ్గక్కుచుండెను. మహాతేజుండగు కుంభకర్ణుడు శత్రురక్తముచే రంజితమై యున్న యావాఁడీశూలమునుగొని రావణునిఁ జూచి 'నేనొక్కడనే పోయెదను. నాసేన యిచ్చటనే యుండుఁగాక. ఇపుడుపోయి నన్నుఁజూచి కలగుండుపడియున్న వానరులనందఱును గుర్తుండనై పట్టి భక్షించెదను' అనెను. కుంభకర్ణుడు చెప్పినది విని రావణుడతనికి 'ఒంటిపోవలదు. శూలములను ముద్గరములను ధరించి యున్న సేనలు బలసి రాయుధమునకుఁ బొమ్ము. ఏలన వానరులు మహాబుద్ధిమంతులు, వేగవంతులు, దృఢనిశ్చయులు; కావున నొంటరిగానున్ననుగాని యేమ టియున్ననుగాని, వంతులచే రూపుమాపుదుగు. అందువలన, మిక్కిలియు బెదిరింప నలవిగానిబలవంతు లగునై నికులం గూడిపోయి. రాక్షసులకు శత్రుపక్షము లోనివారినిందఱును రూపుమాపుము' అనెను. అంతి మహాతేజుండగు రావణుండు, సింహాసనమునుండి దిగ్గనలేచి నడుమనడుమ రత్నములు గ్రుచ్చంబడియున్న బంగారుమాలికను కుంభకర్ణునిమేనఁ గట్టెను. మఱియు నతఁడు మహాత్ముండగు కుంభకర్ణునికి బౌహుపురులును, శింగరములును, ఉత్తమములగు నాధరణములును, చంద్రబింబమునంటి ము త్రైపుహారమును దొడిగెను. మంచివాసనలు గుబాళించు దివ్యములగు పుష్పమాలికలను నతనికి నొసఁగెను. మఱియు నతనిచెవులకు కాంతి దీక్షోత్తుచున్న కుండలములను నక్కుం గలయాధరణములను దొడిగెను. పెద్దకర్ణముగల కుంభకర్ణుడు, బంగారుబౌహుపురులును పందిటిపురులును మందినాయక పతకమును నాధరణములను ధరించియుండుటవలన చక్కఁగా వేల్వఁబడినయగ్ని హోతృనిధంగిఁ దేజరిల్లెను. అతఁడు నీలమణులు దావబడిన గొప్పమొలత్రాచు దాల్చియుండుటచే అమృతము చిలుకుటకై వాసుకిని జుట్టినమందిరపర్వతమువలఁ బ్రకాశించెను. అతఁడు ఆయుధాదులప్రహారములు దగిలినను జెడక దృఢమై వెక్కుబాగుపులు తూఁగునదై, చిద్రములేక దట్టమై, మెఱపువలె మెఱయుచు నిడకాంతిచే వెలుంగుచున్న బంగారుకవచమును ధరింపఁగా, సంధ్యాకాల మేఘముచే గప్పబడిన హిమవత్పర్వతమువలఁ బ్రకాశించెను. సమస్తావయవములందును నయ్యైయాధరణముల నన్నింటినిదాల్చి శూలము కేలఁబూని యున్న యాకుంభకర్ణుడు, త్రివిక్రమముల కుత్సహించిన నారాయణునిధంగి బెలుగుచుండెను. మహాబలుఁ డాకుంభకర్ణుడు, అన్నయగు రావణునిఁ గొగిలించుకొని యాతనిచుట్టును బ్రదక్షిణముసేసి శిరసు నేలసోక నమస్కరించి యుద్ధమునకుఁ దర

తను. మిక్కిలి పెనుకాయముమీఱ మహాధ్వనిగలుగునట్లుగా, బలవంతుడు కుంభకర్ణుడు వెడలునపుడు, అతనిని రావణుడు మేలయినయాశీర్వాదములతో బంపెను. రాక్షసరథికులు వెక్కిరింపు శంఖభేరిధ్వనులు సెలంగ, నుత్తమాయుధములను దాల్చియున్న సైన్యములతోను, ఏనుగులతోను, గుఱ్ఱములతోను, మేఘమువలె ధ్వనించు రథములతోను, మహాత్ముడును కథికోత్తముడు సగుకుంభకర్ణుని వెంబడించిపోయిరి. రాక్షసులు సర్పములను బంటెలను గాడిదలను గుఱ్ఱములను సింహములను ఏనుగులను మృగములను పక్షులను నెక్కి, భయంకరండును మహాబలండునగు కుంభకర్ణునివెంట బోయిరి. దేవదానవులకు శత్రుండగు నాకుంభకర్ణుడు, పౌరులు పుష్పవర్షములు గురియుచుండగా, ఛద్రమును దాల్చి, వాణిశూలము కేలంగొని, స్వభావముననే మిక్కిటపు మత్తుగలవాడయ్యి, నెత్తుగుద్రావుటచేతను నెత్తుటి వాసనచేతను మఱియు కైపువొంది బయలు వెడతెను. మహాబలవంతులును భయంకరాకారులునై బెడిదంపుగన్నులుగలిగి శత్రుముఱు దాల్చి యెఱ్ఱనికన్నులతోను మిక్కిలి పెనుకాయములతోను నల్లనికాయకాయాలవలె బొడకట్టుచున్న కాలుబొట్లు వెక్కిరింపు రాక్షసులు శూలములను వాణిశుద్ధములను పరశ్వధములను వెక్కిరింపు నిశిచి గలపరిఘములను గదలను ముసలములను దాకిరింపరానట్లు విసరివైవంబడు పెనుతాటిబోడియలనుగొని మహాధ్వనిగలుగు కుంభకర్ణువెంట సడిచిరి. మహాతేజుడును బలవంతుడునగు కుంభకర్ణుడు, అంత భయంకరమైనగురుబుట్టించు మఱియొకరూపముదాల్చి యుద్ధమునకు బోయెను. ఆ కుంభకర్ణుడు, నూలు విండిపట్టు నెడలువును, అఱునందలవిండిపట్టు పొడవును బండిచక్రము లంతికిన్నులును గలిగి భయంకరాకారుడై మహావ్యతిరేకులైన నొడ్డును బొడువునై, కాలినపర్వతమువలె నల్లని పెనుకరీమచూపట్ట, తన వెంటగి నచ్చు రాక్షసులను సమీపించి, తన పెద్దనోరువిచ్చి పకపకనవ్వి 'అగ్ని మిడుతలను దహించునట్లు, నేనిదిగోయిపుడై క్రుద్ధుడనై యావాసముఖ్యయుధములను నేఱువేసి రూపునూపగలను; కాని యడవులు దిరుగుచుండునావాసము నా కేవిధమున యవరాధమును జేయలేదు. మఱియు నా వానరిజారి మావంటి క్రోధాపరులకు పట్టణోద్యానభూషణముగానున్నది. కాబట్టి వారలనుబంపుటగో పనలేదు.' ఇప్పుడు మనపట్టణము ముట్టడికి మూలము కాముడును లక్ష్మణుడును. వారలను బంపగా సర్వమును

* 'పురిగోధస్యమాలం రామసృశాలస్త్రాణామేవిక్తికాలంసర్వం తిన్దవ్యమి సంయుగే' అనిమూలము. వాస్తవాధ్యము. — (పురిగోధస్యమాలం సుత్రణోంఘవశఖం) పట్టణము ముట్టడికి మూలము రాముడును లక్ష్మణుడునుగదా. అతి ఉల్లంఘన. (యే) ఎప్పునిచేత (సర్వం) ఆస్తవీయం అనిశేషము. వానమస్త్రమును, (కాలం) వారిమా, (తిన్ద సంయుగేనదవ్యమి) యుద్ధమునందు వాడుబంపెను. ఏలంగా (తిక్తికాలస్త్రే) అతిండు శానుడుకాగా (తిదియంసర్వంకాలం స్యాత్) ఆతనస్వమును హరిమగుచున్నచని యర్థము. మహేశ్వరదీధలు.

హతమగును. కావున నారామునే యుద్ధమునందుఁ జూపిపుచ్చెదను' అనెను. కుంభ కర్ణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా రాక్షసులందఱును సముద్రమును కంపింపఁజేయునట్లుంబోలె, సంతోషమున మిక్కిలియు భయంకరమయినధ్వని గావించిరి. బుద్ధిమంతుఁ డాకుంభ కర్ణుఁడు వేగ యుద్ధమునకుఁబోవుచుండఁగా, అప్పుడు, భయంకరరూపములయిన య శుభనిమిత్తము లతనికి నలుగఁడలఁ జూపట్టినవి. మేఘములు, ఉల్కలతోను బిడుగు లతో నుంగూడి గాడిదలవలె స్వప్తముగానియెఱుపుచున్నెగలిగి యుండినవి. భూమియు సముద్రములతోను వనములతోనుంగూడ గఱగఱవడంకినది. నక్షత్రుభయంకరాకారములై నోటమంటలుగ్రుక్కుచు నఱచినవి. పక్షులు అపసవ్యమండలాకారంబులను దిరిగి కట్టినవి. ఆకుంభకర్ణుఁడు పోవుచుండఁగా మార్గమున గ్రద్దలు మాలికవలె బూరు గట్టి యరినివయి వ్రాలినవి. అతనియెడఁనున్నవదలెను; పడమఱాహువులు నడఁగినవి. అప్పుడు ఉల్కయొకటి బద్ధించుచు భయంకరధ్వనితో నాకసమునుండి వడెను. నూ న్యుఁడు కాంతిహీనుడయ్యె. వాయువు సుఖముగావీచినయ్యె. కుంభకర్ణుఁడు కాల బలప్రేరితుండగుటవలన, మిక్కిలియు గిగురు పుట్టించునట్టియామహోత్పాతములు దోచినను సరకుసేయక యుద్ధమునకుం బోయెను. అతఁడు పర్వతమంతటివాఁ డగునక పాదములచేతనే ప్రాకారమునుదాటి మహామేఘసమూహమువలెఁ గనుపట్టుచు నద్భుతమై యున్నవానరసైన్యమును జూచెను. అప్పు డావానరులు పర్వతాకారుఁడగు నారాక్షసశ్రేష్ఠునింజూచి భయముగొని గాలిచేఁ గొట్టఁబడినమేఘముల వలె నన్నిదిక్కులకుంబోతేబోయిరి. మేఘసమూహుండగునాకుంభకర్ణుఁడు, మిక్కిలి ప్రచండమయిన యవ్వాసరసేన భిన్నమగు మేఘసమూహమువలె పక్షిదేశలకుం బోతుటనుజూచి సంతోషముపట్టక మేఘమువలె మాటికి సింహనాదము గావించెను. ఆక సమునందు మేఘ ఋతమనట్లు భయంకరమైన యరిని పెడబొబ్బను విని, వానరు లనేకులు, వేళ్లు నఱుకంబడిన నాలచృక్షములవలె నేలంబడిరి. మహాదలసంతుండగు నాకుంభకర్ణుఁడు పక్షాలమగుపరిఘము కేలం బూని, వానరసమూహమునకు మిక్కిలి యుఁ దిప్రమయినభయమును బుట్టించుచు, ప్రయకాలమున, పరియేమిసేయును నని సచేతనమై కొలుచుదండాయుధముతోఁగూడిన యయినవలె, భయంకరాకారుఁ డై పగవారి నాశము సేయుటకు పెడలిపోయెను. ఇది యెఱువడియెడలనర్హము.

—♦— { కుంభకర్ణుఁడు వానరులతో యుద్ధముసేయ నారంభించుట; } —♦—
భయంబునం బరుగెత్తుచున్న వానరుల
సంగఁడుడు నిలువరించుట.

మహాకాయుడును మహాబలుఁడు నగుకుంభకర్ణుఁడు, పర్వతశిఖరాకారుఁడు గావున నట్లు ప్రాకారమును లంఘించి పట్టణమునుండి శీఘ్రమున వెడలి యుద్ధ

భూమికిం బోయెను. అతడు సముద్రము మాటుమోగెనునట్లును, పిడుగులు పడం జేయునట్లును, పర్వతములను పగుల్చునట్లును, మహాధ్వనిగా సింహనాదము చేసెను. ఇంద్రునకుఁగాని యమునకుఁగాని వరుణునకుఁగాని వధింప నలవిగానివాడై భయంకరములగు కన్నులతో వచ్చుచున్న యా కుంభకర్ణునిఁజూచి వానరులు భయమునం బరుగులువాటిరి. వాల్మీపుత్రుం డగునంగదుఁడు, వానరవీరు లట్లు పాటుచుండుటనుజూచి, నలునిని, నీలునిని, గవాక్షుని, మహాబలుండగు కుముదునినిఁ జూచి 'మీరిపుడు మీస్వగ్రూపమును, పరాక్రమములను, ప్రకృతములగు కులములనును మఱచి, క్షుద్రులయిన వానరులన భయమున బెడలి యెటపోయెడరు! సౌమ్యులారా! బాగు బాగు. మరలుఁడు. ప్రాణములను రక్షించుకొనకలేమి! ఈరాక్షసుఁడు యుద్ధమున కయినవాఁడు గాఁడు. ఇది మనకు భయము పుట్టించుటకై రచింపఁబడిన పురుషాకారమగు నొకపెద్దవెఱబొచ్చు. వానరులారా! రాక్షసులు మనకు భయము గలిగించుటకై యెత్తికొనివచ్చిన యీ పెనువెఱబొచ్చును మనము పరాక్రమమున ధ్వంసము చేయుదము. మఱియుఁడు' అనెను. వానరు లంత నతికష్టమున నూజటనొంది యందఱును సంలంతఁజేరి, వృక్షములను బర్వతములనుం గయికొని యుద్ధభూమికిం బోయిరి. ఆవానరు లట్లు మరలి యుద్ధభూమికివచ్చి, మిక్కిలియు క్రుద్ధులై. యెంతయుఁ గుపితములయిన మదగజములవలె నుక్కుమిగిలి కుంభకర్ణునిఁ బ్రహరించిరి. మహాబలుండగు కుంభకర్ణుడు ఉన్నతములగు పర్వతశిఖరములచేతను, శిలలచేతను, కొనలు పుష్పించియున్న వృక్షములచేతను, ఎంత కొట్టఁబడుచున్నను చలించినవాఁడుగాఁడు. శిలలును, కొనలం బుస్పితములైయున్న వృక్షములును, ఆకుంభకర్ణుని మేనండగిలి నూలుపఱియులుగా చులి నేలంబడినవి. కార్పిచ్చు మిక్కిలియు చేరి పెనములం గాల్చునట్లు, ఆకుంభకర్ణుడు మిక్కిలియు క్రుద్ధుఁడై మహాతేజములగు నన్వాచర సైన్యములను నెంతయుఁ బూనికతో నహింప నారంభించెను. వానసింహులు పెక్కంద్రు కుంభకర్ణునిచే జిహ్వచైవరి బడి దేహమంతయు నెత్తురు నెల్లనలుగా నేలంబడి యెఱ్ఱి పువ్వులుగల వృక్షములవలె నొప్పుచుండిరి. వానరులు కొందఱు వెనుకకుఁ దిరిగి చూడక యొకరిపై నొకరు వాల్చునై చుచు పరుగులువాటిరి. బలసంతఁ డగునారాక్షసుఁడు కుంభకర్ణుడు చంపుచుండిగా, ఆవానరవీరు బోర్పింజాలక కొందఱు సముద్రమునం బడిరి. కొందఱా కాశమున కెగిరి. ఆవానరులు మున్ను తాము సముద్రమును దాటివచ్చిన సేనామార్గముంబట్టి పరుగెత్తిరి. వారు భయమున మొగములు వెలవెలంబోవఁ గొందఱు మిట్టభూములకును గొందఱు పల్లములకును బరుగెత్తిరి. భల్లకములు గొన్ని వృక్షముల నాశ్రయించినవి. కొన్ని పర్వతముల కుఱికినవి. కొన్ని సముద్రమునం బడి మునిగినవి. కొన్ని గుహలనాశ్రయించినవి. కొందఱు వానరులు నేలంబడినవారివలె నుండిరి. కొందఱు వానరులు కాలునిలువకయే పాటిరి. (కొందఱు నేలంబడిరి. కొందఱు మూర్ఛనొంది చచ్చినట్లు పఱియుండిరి) అంగదుఁడు లట్లు

భంగమునొంది పాటుచున్న వానరులనుజూచి 'వానరులారా! నిలువుడు, పరుగెత్తవలదు. యుద్ధము గావించెము. మఱలుడు. మీరు భంగమునొంది యిటనుండి పరుగెత్తి భూమియంతయు చుట్టితిరిగినను మీకుండుటకు చోటు దొరకదని నాకుఁ దోచుచున్నది. కాన యందఱును మరలుడు. ప్రాణములను త్యజింపక రక్షించుకొనెదరా యేను? వానరులారా! మీ రెదురులేని పరాక్రమముగలవారలు. మీరలాయుధము విడిచి, పరుగెత్తుదురేని, మీభార్యలే మిమ్ము నెగతాళి సేయుదురు. మానముగా బ్రతుకుపొరుషశాలురకు నది మరణముగదా. మనమందఱును క్షాతి పరంపరలు విస్తరించియున్నవియు గొప్పవియునగు కులములుండు బుట్టినాము. అట్లుండఁగా త్సుద్రవానరులవలె మీరు భయమున బెడరి యెటపోవుచున్నారు? భయమునఁ బరాక్రమము దిగివిడిచి పరుగులెత్తుచున్నారు గావున మీరు అపూజ్యులే యగుదురు. మీరలు మున్నపుడు జనసమూహములలో మే మట్టివార మిట్టివార మని పలువిధముల నాత్మస్తుతులు సేసికొంటిరే. డెప్పరములై గుప్పగూరగానున్న యవి యన్నియు నిపు డెచ్చటికిఁ బోయినవి? ఎచఁడు పరాజిత్తుడై ప్రాణములు వెట్టుకొని యుండునో వానిని పిఱికివాఁడని వెక్కువనిధముల జను లాడుకొందురు. సత్పురుషులు సేవించు శూరమార్గము నవలంబింపుడు. భయము వదలుడు. వానరులారా! మనము తప్పించుకొని పాజిపోయినను ఆయు వల్మమేకాన బహుకాలము బ్రతికియుండఁ బోవుటలేదు. కాన యుద్ధమున ధైర్యముతోనిలిచి హతులమై నేలంబడునము. యుద్ధమున హతులగుటంబట్టి, యెట్టివాఁకిఁ బొందనలవిగాని బ్రహ్మలోకమునేని బొందుదము. శత్రువును యుద్ధంబునఁజూపి కీర్తియేనిం బొందుదము. కాన బ్రహ్మలోకమునకు వెలగా మనయునుటను విడిచిపుత్రము. మండుచున్ననివ్వచు జూచి మిమత ప్రాణముతోఁ బోజాలనట్లు, కుంభకర్ణుడు రామునింజూచి ప్రాణముతో మరలి పోజాలడు. మన మింతవఱకు ముదిపేరుపన్నె గినియున్నవారము. ఇట్టి మనము పెక్కుండు కుంభకర్ణుడొక్కనిచే భంగమునొంది పలాయితులమై ప్రాణములను రక్షించుకొందుమేని, మన మిన్నాళ్లు గడించిన కీర్తియంతయు నశించుచున్నది' అనెను. ఉత్సాహంబుపెట్లన బంగారు నందిటి పురులు వెలుంగుచున్న యాశూరుఁ డంగదుఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగాఁ బరుగెత్తుచున్న వానరులంత తమపిఱికితనము తేటపడఁ, శూరులు మెచ్చనిమాటల సరినితో 'రాక్షసుఁ డీ కుంభకర్ణుడు భయంకరముగా మమ్ము బట్టి మర్దించినాడు. ఇది నిలుచుటకు సమయముగాదు. కాబట్టి పోయెదము. మాకుఁ బ్రాణములు తీపికదా' అనిరి. ఆవానరోత్తమి లింతమాత్రము చెప్పి భయంకరరూపుడై బెడిదంపుఁగన్నులతో నున్నకుంభకర్ణుఁ డు పయిపయి వచ్చుచుండుటనుజూచి దశదిశలకుఁ బాఱిరి. అంత నంగదుఁడు భయమునం బాటుచున్న యన్యానరవీరులను మంచిమాటలచేతను రాముఁడు గావించిన సాలవర్వతభేదాది దృష్టాంతములను బురస్కరించిన వాక్యములచేతను, నందఱును మఱిలించెను.

అట్లు బుద్ధిమంతుఁ డగునంగదుండు తాహము కలిసింపగా, అవ్వానరయూథపతులందఱును సుగ్రీవాదుల యాజ్ఞకు నెదురునూచుచు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండిరి. అంత ఋషభుఁడును, శరభుఁడును, మౌదుఁడును, ధూమ్రుఁడును, నీలుఁడును, గుముదుఁడును, సుషేణుఁడును, గవాక్షుఁడును, రంభుండును, తారుండును, ద్వివిదుండును, పనసుఁడును, * హనుమంతుఁడును మొదలగువారు అతిత్వరితముగా యుద్ధాభిముఖులయి పోయిరి. ఇది యఱువదియూటవస్త్రము.

వానరవీరులు కుంభకర్ణునకొడుట; అంగదుఁడును పరాజయమునొందుట; సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణునితో యుద్ధమునీయుట; మూర్ఖితుఁడగు సుగ్రీవుని గుంభకర్ణుడు లంకకుఁ గొనిపోవఁగా లంకారాజుపీఠియందలి శైత్యోపచారములచే సతఁడు మూర్ఛదెఱి, కుంభకర్ణుని ముక్కునుఁ జెవులను గొఱికి తీసికొని మరల వానరసేనం గలియుట; కుంభకర్ణుఁడు ముక్కునెవులు పోయిచందులకు లక్షతుఁడై కోపమున మరల యుద్ధమునకు వచ్చుట; రామ కుంభకర్ణ యుద్ధము; రామునిచే కుంభకర్ణుఁడు హతుఁడగుట.

మహాకాయు లగునవ్వానరులు, అంగదునిమాటను విని యపుడు మరణంబునకును దెగిందివబుద్ధి గలిగి యుండియును యుద్ధముఁగోరి మరలినవచ్చిరి. అంగదుఁ డట్లు తీసినమాటలచే మరల్చి నిలువరింపగా, అవ్వానరులు తమతొలిపరాక్రమముల నుగ్గడించుకొనుచు పరాక్రమము నవలంబించి, జీవించునాశ లేమిచేరి మరణమునొందినను నొందుఁగాక యని నిశ్చయించి హర్షంబున మరలినవచ్చి మిక్కిలి తుములమగు యుద్ధము గావించిరి. అంత మహాకాయు లగు వానరవీరులు వృక్షములను మిక్కిలియు గొప్పలయిన పర్వతములను నెత్తికొని శీఘ్రంబునఁ గుంభకర్ణునిపయికిం దెఱిమినవచ్చిరి. మహాకాయుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు వీర్యవంతుఁడుగావున మిక్కిలియు గ్రుద్దుఁడై గడనెత్తికొని, శత్రువుల నలుగడల నలంచి నలంచి నలంగూల్చెను. కుంభకర్ణుని యొక్కొక దెబ్బకును వానరులు హింసితులై యవయవములు వికావితలై ఏడునూర్లు ఎనిమిదినూర్లు వేలు సుగా నేలంగూలిరి. ఆకుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియుఁ గుపితుఁడై గరుడుఁడు నర్పింబులను దినునట్లు, వానరులను ఎనమండ్రను పడుగురిని పదునాల్గురను ఇరువదిమందిని

* ఇది హనుమంతుఁడు పలాయకుఁడై మరలిరాలేదు. ఋషభాదులను గలికొని కుంభకర్ణునితో యుద్ధముచేయి మరలి వచ్చినాడని తెలియవది.

ముప్పదుగురినిగా శేతులంబట్టుకొని నోటవేసికొని భక్షించుచు యుద్ధరంగమున వి
హరించుచుండెను. అంత వానరులు నెట్టకేలకు దిటనొంది యందఱు సంతసంత నొక
టిగాఁ జేరి వృక్షములను బర్వతములనుంబట్టుకొని సన్నద్ధులయి యుద్ధాగ్రముననిలిచిరి.
అంత వానరసింహుడగు ద్వివిదుడు, ఒక పర్వతమును బెళించుకొని పర్వతశిఖరము
వలె మిక్కిలి పొడవయిన కుంభకర్ణునిపయి, నేలకు వాగ్గులునట్లు మిక్కిలియు వంగియు
న్న మేఘమువలె, పయిపడఁజెను. ద్వివిదుడు, కుంభకర్ణునిసమీపమునకుఁబోయి యాప
ర్వతము నతనిపయివై చెను. అది గుఱితిప్పి మహాకాయుండగు నతనివయింబడక యపు
డతని సేనపయిం బడెను. ఆమేటిపర్వత మా సేనయందలి గుఱ్ఱముల నేనుంగులనురథము
లను ప్రసిద్ధులయిన తక్కిన రాక్షసులను, జూర్లముగావించెను. అంత నాద్వివిదుడు
మఱియొక పర్వతశిఖరమును వై చెను. ఆపర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టువడి గుఱ్ఱములును
హతులగుటంజేసి, ఆరాక్షసయుద్ధభూమియంతట నెత్తురు వెలువలయునవి. రాక్షస
రథములును భయంకరముగా సింహనాదములు సేయుచు ప్రళయకాలాంతకునిఁబోని
బాణములేసి, గర్జించుచున్న వానరసైన్యములకింనులు వేగ తునునూసిరి. మహాబల
శాలురగు వానరులును, అప్పుడు గొప్పగొప్పవృక్షములుఁ బెళించుకొని, వానిచే రథ
ములను నుగ్గునూచగావించి గుఱ్ఱములను ఏనుంగులను లొట్టియలనును రాక్షసులను
యాపుమాపిరి. హనుమంతుఁ డాకాశగతుండై పర్వతశిఖరములను పలువిధములయిన
వెక్కువృక్షములనును కుంభకర్ణునితలపయి వర్షించెను. మహాబలుండగు నాకుంభ
కర్ణుడు శూలమున నాపర్వతశిఖరములను భేదించి నర్జునుగాఁగురియుచున్న యా
వృక్షములనెల్లఁ దట్టివేసెను. అంత నాకుంభకర్ణుడు వాఁడీశూలముంగొని యుగ్రమ
యిన యావానర సైన్యమును దిటుకుఁగా నప్పుడు హనుమంతుడు పర్వతశిఖర మొక
టిని బెట్టుకొని యాశనిముందట నడ్డపడి నిలిచెను. పెద్దపర్వతమునలె భయంకరమైన
న కామయగిలిగి యున్న యాకుంభకర్ణుని హనుమంతుడు కుపితుండై వేగ యాపర్వత
శిఖరముచేఁ గొట్టెను. ఆపెట్టుకు కుంభకర్ణుడు గీర్వడి మేదిన్నును నెత్తుకునుగాజీ
దేహమంతయుడడిచి నపుడు కొంచెముఁజీర్థమునొందెను. ఆకుంభకర్ణుడు మె
అపువలె మెఱయుచు మండుచున్న యగ్రిశిఖరముతోఁబూసిన కొండవలె వెలుగు
చున్న శూలమును గిరగిరంద్రిప్పి, కుమానవాటకు తనయుగ్రశక్తిచే క్రొంచపర్వత
మును భేదించునట్లు, హనుమంతుని పక్షస్థలమునఁ గొట్టెను. అట్లు హనుమంతుడు,
శూలముచే పిశాలమగు తనవక్షము భిన్నముకాఁగా మూర్ఛిలుచు నోట నెత్తురు
గ్రక్కుచు మహాయుద్ధరంగంబున ప్రళయకాలమేఘస్థనిఁబోని భయంకరరవంబున
నజచెను. అంత రాక్షససమూహములు హనుమంతుడు బాధితుండగుటను జూచి
తోడనే పరిమనంతుష్టలయి సింహనాదములు సేసిరి. వానరులందులకు వ్యక్తనొంది
కుంభకర్ణునివలని భయంబున నార్తులై, యుద్ధమునఁ బలాయితలయిరి. అంత బలవం
తుడగు నీలుడు చెడరిన సేనను నిలువరించి బుద్ధిమంతుడగు కుంభకర్ణునిపై నొక పర్వ

తశిఖరమునువైచెను. అతం దావర్వతశిఖరము తనవయికివచ్చుటంజూచి దానిని బిడి క్రింద దట్టెను. అతని పిడికిటివోటున ఆవర్వతశిఖరముపగిలి పటియై మిడుగులులు సెదర మంటలుపొడను నేలంబడినది. ఋషభుడు శరభుడు నీలుడు గవాక్షుడు గంధమాదనుడు ననెడి యీయేవురు వానరోత్తములును కుంభకర్ణునిపయికి నడరిరి. మహాబలులగు నవ్వానరోత్తములు మహాకాయుని కుంభకర్ణునిం జాట్టుముట్టి పర్వతంబులను వృక్షములను సజచేతులను తన్ననెత్తిన పాదములను పిడికిళ్లనుంగొని చుట్టుముట్టిరి. ఆదెబ్బలన్నియు నతనికి నుఖస్వర్ణములుగాఁ దోచినవిగాని యెంతమాత్రము వ్యధవెట్టినవిగాక. కుంభకర్ణుఁ డపుడు మహావేగుం డగుఋషభుని రెండుచేతుల బిగ్గఁగొనిలించి యుడిమెను. భయంకరుండగు నవ్వానరతలకుడు ఋషభుడు కుంభకర్ణునిభుజములఁ బిడికిళ్లై నోట నెత్తురుగ్రక్కుచు నేలంబడిను. అప్పసింద్ర శత్రుండు కుంభకర్ణుడు యుద్ధంబున పిడికిటివోటున శరభునిఁ గొట్టి మ్రోఁకాల నీలుం గుమ్మి యుజచేత గవాక్షుని జఱచెను; మిక్కిలి ప్రద్ధుడై జలముకొలదిని గంధమాదనుని పాదంబునం దన్నెను. అవ్వానరోత్తములు కుంభకర్ణుడు గొట్టిన దెబ్బలకు మిక్కిలిశాధనొంది నెత్తుటందోగి మూర్ఛ నొంది నఱకంబడిన మోడుగుచెట్టులతో లె నేలంబడిరి. మహాత్ములగు నవ్వానరమఖ్యులు పడుటంబాచి వెక్కువేలవానరులు కుంభకర్ణునిపయి కడరిరి. పర్వతాకారులును మహాబలులు నగు నావానరవీరులందఱును కొండపైకింబోలె నాకుంభకర్ణునిపయి కెగిరి యారోహించి దంతములంబట్టి గొఱికిరి. ఆవానరోత్తములు మహాకాయుఁడగు నాకుంభకర్ణుని నవుడు నఖంబులగీటిరి, పండ్లంఁగొఱికిరి, పిడికిళ్లంబొడిచిరి, మ్రోఁకాలం గ్రుమ్మిరి. పర్వతాకారుఁడగు నారాక్ష సేనిమాఁడు కుంభకర్ణుడు అట్లు వేలకొలది వానరులు తనపయిని వ్యాపించి యలమి యుండఁగా నృక్షములు వెలిగియున్న పర్వతమునలె బ్రకాశించెను. మిక్కిలియు జలంబులుగాన నాకుంభకర్ణుడు గరుడుడు సర్పములను భక్షించునట్లు. వానరుల సంఘము తేనులంబట్టికొని భక్షింప నారంభించెను. అట్లు కుంభకర్ణుడు వానరులను పాతాళవిలమువలె నున్న తననోట వేతొనఁగానే, వారలు ముక్కురంధ్రములనుండియు చెవులనుండియు నెడలి పచ్చుచుండిరి. పర్వతాకారుఁడగు నారాక్షసోత్తముడు ఇట్లు వానరులు మరి వెడలిపచ్చుటం జూచి, మిక్కిలియుఁ గ్రద్ధుడై వారిలందఱియు విఱిచి భక్షింపసాగెను. ఆరాక్షసుడు ప్రళయ కాలాగ్నివలె రొద్రాకారుడై, మైమఱచి భూమియంతయును రక్తమాంసములం దడుపుచు వానర సైన్యములందు విహరించుచుండెను. నిత్రాయుధము దాల్చిన దేవేంద్రునివలెను, పాశము ధరించియుండు యమునిభంగిని శూలపాణి యగుమహాబలుడు కుంభకర్ణుడు యుద్ధమున నెంతయుం బ్రకాశించెను. అగ్ని వేసంగికాలమున నెండియున్న యడవులను దహించునట్లు కుంభకర్ణుడు వానర సైన్యములను దహించెను. అంత నవ్వానరులు అట్లు పధింపఁబడుచు గుంపులువీడి నాయకుడు

లేకుండుటంజేసి, మిక్కిలియు భీతులయి, మహావికృతధ్వనిగా నటవసాగిరి. అట్లు కుంభకర్ణుఁ డనేకవిధముల వధించుచుండఁగా, అవాన్వనరులు బాధితులై మనంబుల దుఃఖితు లగుచు రాముని శరణుఁజొచ్చిరి. అంత నింద్రునిమనుమఁ డగునంగదుఁడు యుద్ధమున వానరులందఱును బరాజితులై పాటుటంజూచి యొక గొప్ప పర్వతశిఖరమును గొని కుంభకర్ణుని వెంబడివచ్చు రాక్షసులందఱును భయపడునట్లుగా, మాటిమాటికి సింహనాదములునేయుచు మహాయుద్ధంబున వేగ కుంభకర్ణునివయ నడది యాశిఖరమును కుంభకర్ణునితలవయి వైచెను. అట్లు తలవై గొప్పదెబ్బ తగులఁగా, ఆకుంభకర్ణుఁ డప్పుడు మహాకోపమున మండిపడెను. ఆకుంభకర్ణుఁ డట్లు కుడి తొడై నమస్తవానరులు భయపడునట్లు మహాధ్వనిగా నార్చుచు వేగంబున నంగదునిమీఁదికిఁ బోయెను. మహాబలుఁ డగునాకుంభకర్ణుఁడు కోపమున నంగదునిపై శూలమునువైచెను. యుద్ధమార్గములం జక్కఁగా దెలిసినవాఁడును బలవంతుఁడు నగు నంగదుండు, ఆశూలము తనవయికి వచ్చుటంజూచి లాఘవంబునఁ దప్పించుకొనెను. ఆయంగదుఁ డంతేకాక తటాలున దగ్గఱకు దుమికి, కుంభకర్ణునితోమ్మువై నటచేరి నడచెను. పర్వతాకారుఁ డగునా కుంభకర్ణుఁడు, అంగదునిదెబ్బకుఁ బరమ కుపితుఁడై యేమియుఁ దెలియక మూర్ఛిల్లెను. అంత నాబలవంతుఁడు కొంతవడికి మూర్ఛదేఱి తేలివినొంది పిడికిలిం ద్రిప్పి వెడచేత నంగదునిం బొడిచెను. అంత నంగదుఁడు మూర్ఛిలి నేలంబడెను. వానరోత్తముఁ డగునా యంగదుఁడు అట్లు మూర్ఛిల్లఁగానే కుంభకర్ణుఁ డా శూలముగొని సుగ్రీవునిమీఁదికిఁ బోయెను. అప్పుడు నీకుం డగునా వానరాధిపుఁడు సుగ్రీవుఁడు మహాబలుం డగుకుంభకర్ణుఁడు తనమీఁదికి వచ్చుటంజూచి యుద్ధోత్సాహంబున గంతువేసెను. మహాకపియగు సుగ్రీవుఁడు, పర్వత శిఖరమును జేతఁనైత్తికొని గిరగిరంద్రిప్పుచు, వేగమున మహాబలుండుగు కుంభకర్ణునిమీఁది కడరెను. కుంభకర్ణుఁడు, ఆసుగ్రీవుఁడు తనవయికి వచ్చుటంజూచి నమస్తావయములును వికృతముగా నుంచుకొని సుగ్రీవున కభిముఖుండై నిలిచెను. వానరులను భక్షించుచు వారిరక్తముచే నంగములెల్లఁ దడియి, నిలుచున్న కుంభకర్ణుని సుగ్రీవుఁడుచూచి 'నీవు యుద్ధంబున గొప్పగొప్పవీరులను బడఁగూల్చితివి. ఇతరుల కెవ్వరికిని జేయనలవిగాని కార్యము గావించితివి. వానర సైన్యములను భక్షించితివి. గొప్పయశస్సును బొందితివి. రాక్షసా! ఆవానరసమూహములను వడలుము. అల్పులతో నీకేమిపని. ఇటు రమ్మ. నే నీపర్వతమును నిడి నీవయిఁ బడవైచుచున్నాను. ఈయొక్కపాటునుమూల్రము సహించుము' అనెను. వానరరాజగు సుగ్రీవుండు బలంబును ధైర్యమును బెనంగొనఁ జెప్పిన యప్పులుకువిని రాక్షససింహుఁ డగు కుంభకర్ణుఁ డతనితో * 'నీవు బ్రహ్మదేవుని మనుమఁడవు బ్రహ్మపుత్రుఁ డగు

* 'పృథ్విపతేస్తుపౌత్రః' అనిమూలము. తొల్లి బ్రహ్మ యాపులింఁడఁగా, అతనిముఖముననుండి, ఋక్షరజఁ డనువానరుఁడు పుట్టెను. అతఁ డొకప్పుడు గ్రుడ్డురుచుండి బ్రహ్మలోకమునందు అప్సరస

ముక్షరజని పుత్రుడవు. ప్రఖ్యాతికెక్కిన పరాక్రమనంపత్తి గలవాడవు. ఇవం
తయు మాకుఁ దెలిసినవే. నీవేల గర్జించెదవు' అనెను. అంత సుగ్రీవుఁడు, కుంభ
కర్ణుఁ డాడినమాటవిని వజ్రంబును బిడుగునుంబోని యాపర్వతమును గిరగిరంద్రిప్తి
వేగవైచి యతనివక్షమునఁ బడఁగొట్టెను. అప్పు డా పర్వతశిఖరము విశాలంబగు
కుంభకర్ణుని వక్షస్థలమునంబడి చూర్ణమయినది. దానింజూచి వానరులందఱు తో
డనే విపాదమునొందిరి. రాక్షసనమూహములును సంతోషమున సింహనాదములు
గావించెను. పర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టువడినందులకు నాకుంభకర్ణునకుఁ గోపము
పుట్టెను. అతఁ డాకోపమువలన నోరుదెఱచి యార్చుచు, మెఱపువలె మెఱయు
చున్నశూలమును గిరగిరంద్రిప్తి సుగ్రీవుని వధించుటకుఁగాను నలనివై వైచెను.
హనుమంతుఁడు తత్తఃపై యచ్చటి కుఱికి, కుంభకర్ణుఁడు భుజబలముకొలఁదిని
విలవిలచిన యావాఁడిశూలమును బంగారు దండతోడం గూడినదానిని నొడిసిపట్టు
కొని వేగంబున రెండుచేతులం బట్టివిఠిచెను. వానరసింహుఁ డగుహనుమంతుఁడు
మిక్కిలి సంతుష్టుడై, వేయిబారువుల యినుముతోఁ జేయఁబడిన యమ్మహాశూల
మును మ్రాఁతాలికానించి ప్రల్లన విఠిచివేసెను. హనుమంతునిచే శూలము విఱు
గుటంజూచి వానరసైనికు లుబ్బున పలువిధములనార్చుచు, కలుప్రక్కలను బఱ
తెంచిరి. అవ్వానరులెల్ల ఆశూల మట్లగుటనుజూచి, మిక్కిలి సంతుష్టులై సింహ
నాదములు నేయుచు, వాయుకుమారుని హనుమంతుని బూజించిరి. మహాబలుం
డగు నారాక్షసవీరుఁ డా కుంభకర్ణుఁడు, అపుడు తనశూలము విఱువంబడుటనుజూచి
కుపితుడై, * లంకామలయపర్వతమునుండి శిఖరమును బెకలించి సుగ్రీవుని దార
సింది దానిని వైచెను. ఆపర్వతశిఖరపుడెబ్బకు, ఆసుగ్రీవుఁడు మూర్ఛిలి యుద్ధభూ

భూమిను గలిగించు నొకానొకసరస్సున మునిగి యష్టగోరూపమునొందెను. అబ్రహణజూచి యింద్రుఁ
డును సూర్యుఁడును కామమోహితులై యిరువురు వేకకాలమున దానిని, చేరిం బట్టుకొనిరి. అంతలో
వారంకు తేలిస్సు కలగి యాచెయివపైబడిన. అట్లు అది యాస్త్రీ వాలమునంబడఁగా వాలియనియు,
గ్రీషమంబడఁగా సుగ్రీవుఁడనియు నరువురు కుమారులు పుట్టిరి. అప్పు యీనంగతింజూచి ఎవ్వరి అప్పు
రసయైన ఋక్షరజని సెప్పటిరూపము నొందుటకై పిలుమకొని యాకుమారులనుం బోడ్కొనిపోయి
వానరరూపమును గలిగించు మఱియొక సరస్సున మునంగుమనిచెప్పఁగా నది యట్లచేసి కుమారులును
దానిను వానరరూపమును దాల్చెను. అతనిపుత్రులు వాలిసుగ్రీవులు గావున సుగ్రీవుఁడు బ్రహ్మదేవముఁ
డుగా నీట చెప్పఁబడిన. కాశ్యప ప్రజాపతివలన సూర్యుఁడును సూర్యునివలన సుగ్రీవుఁడును బుట్టుటచే
ప్రజాపతిపూత్రుఁ డనఁబడినని మఱికొందఱుమతము. గోవిందరాజులు.

* త్రికూటశిఖరముపయినున్న లంకయొక్క చ్వారమునందుండు కుంభకర్ణుఁడు మఱియొక చోట
మండు లంకామలయపర్వతపుశ్యంగము నెట్లు పెట్టివాఁ డన్నచో నంతకుఁ దగిలించి యగు
వేమదేహము గలవాఁడుగాన యట్లు చేసెననిగాని లంకామలయ మనగా నీట త్రికూటమనకాని
గ్రహించునది.

మిని బడెను. అతఁ డట్లు తెలివిదక్ష్మి నేలంబమటను బాది యంత రాక్షసులందఱును మిక్కిలి సంతుష్టులై సింహనాథములు గావించిరి. వానరులు మిక్కిలియు దుఃఖితలైరి. ఆకుంభకర్ణుడు, యుద్ధమున, ఆశ్చర్యమును భయంకరమును నుతి పరామము గలవానరనాథుని సుగ్రీవునియొద్దికిఁబోయి, మిక్కిలి ప్రపంచమైన యువు మేఘమును గొనిపోవునట్లు, యతనినిబట్టి గొనిపోయెను. మేరువర్వత కారు డగునా కుంభకర్ణుడు, యుద్ధమున మహామేఘముంబోని యా సుగ్రీవు నెఁగొనిపోవును, ఉన్నతమయిన భయంకరశిఖరము గలమేరువర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. అంత వీరుండగు కుంభకర్ణుడు అట్లు సుగ్రీవున త్రికిని, యుద్ధమున రాక్షశ్రేష్ఠులు వలువిధములఁ బొగడఁగా, వానరరాజగు సుగ్రీవుండునుం బట్టువమటకడేవల లాశ్చర్యమునొంది చేయుద్ధవులను వినుచుంబోయెను. అంత సప్తమఁ డేవేద్రునికిం బోలుపరాక్రమము గలయాయుధ శత్రువు కుంభకర్ణుడు, దేవేంద్ర నమానుఁడగు నావానరేంద్రుని సుగ్రీవున త్రికిని 'ఏని బట్టుకొనిపోయితిమని, రావలక్ష్యములతోఁ గూడినయీ వానిం నైవ్యమునంతటిని బట్టుకొన్నట్లయగు' నని తలచెను. అంత వానర నైవ్యమంతయు నంతంతఁ బాటుటయు, సుగ్రీవుండును కుంభకర్ణునిచేఁ బట్టువమటయుఁ, బాది వాయుపుత్రుం డగుహనుమంతుఁడు బుద్ధిమంతుఁడగాన దనలో 'సుగ్రీవుఁడే యిట్లు పట్టువడనే! ఇక వనుబోటికి నేమిచేయనగును దేనిని నాకుఁజేయుట న్యాయమో దానినే యెప్పుడును జేయుదునుగాని యొందు గావించును. నేను పుత్రమంతటివాఁడనై రాక్షసుని వాళము పీసెదను. నేను యుద్ధమున మహాబలుఁ డగుకుంభకర్ణునిఁ బిడికేటంబొడిచి, దేహమును వికవికలుగావించి వధించి వానరరాజును విడిపింపఁగా, సమ సైవానరులును సంతోషము నొందుదురుగాక. అట్లుగాక, ఈరాజు సుగ్రీవుఁడు తన్ను దేవతలును, అనురులును, ఇరగులును, నొక్కటియై వచ్చి పట్టుకొన్నను, తానే విడిపించుకొననుగూడ సమర్థుడు. వానరనాథుఁ డిరఁడు యుద్ధమున కుంభకర్ణుండువైచిన పర్వతపువ్రేటు దగిలియున్నందున, ఇంతకు తన్నుఁ దాను దెలియకున్నాఁడని తోచుచున్నది. లేకున్న తానే విడిపించుకొనియుండునే. ఈ సుగ్రీవుఁ డీ కొంతపేవురో మూర్ఖుడేటి, యిచ్చుహాయుద్ధమునందుఁ దమకును వానరులకును నేనిహితమో దానినిజేయును. స్వామి కష్టమునం దగులఁగా భృత్యుఁడు విడిపింపవచ్చునుగాని, యట్లు నే నీసుగ్రీవుని విడిపింతునని, మహాపరాక్రమశాలియగు నితనికిఁగలుగు నసంకుష్ట మిక్కిలి కష్టముగానుండును. క్రియు శాశ్వతముగా నశించును. అందువలన నేను గొంతపేవు, మనరాజే పరాక్రమించుటను వేచియుండెదను. అతనివరాక్రమముమీఁదనే భారముపైచియొండెదను. అతఁడు వచ్చునతి కును విచ్చిపాటెడు వానరసమూహముల నాశ్వసించుచుండెదను.' అని యాలోచించెను. ఇట్లు వాయుపుత్రుఁడు హనుమంతుఁడు దింకించి, యవ్వానరమహానైవ్యమును బాటిపోనీయక మజుల నిలిపివఁడయ్యె. అంత నాకుంభకర్ణుడు, ఇట్లు

1549. కందుకర్షణుడు : సుగ్రీవుని పట్టాభిషేకము : సుగ్రీవుడు కందుకర్షణుని ముహూర్త-
 దేవులను కొలుకొనెను.

కడలుచున్న యవ్వుహళిపిని సుగ్రీవునినెత్తికొని, మేడలమీఁదను చర్యాగృహములం దును, గోపురములందును నున్న రాక్షసులు క్లాఘ్యములగు పుష్పవర్షములను గురి యుచుండఁగా లంకాపురమును బ్రవేశించెను. మహాబలుండగు సుగ్రీవుఁడు, అట్లు తనపై లాడలును సుగంధభలములును జడిగొనిపడఁగాఁ దడియుచుండుటవలనను, రాజమార్గము చల్లఁగానుండుటవలనను, మెల్లమెల్లగా మూర్ఛదేతెను. అంత, మ హాధీరుండగు సుగ్రీవుఁడు, మిక్కిలికష్టమునఁ దెలిపెంది, యధికబలవంతుఁడగు నా కుంభకర్ణుని వక్షముననుండి, పలుమాటు లంకాపురపు రాజమార్గముగ జూచుచుఁ దనలో 'ఇప్పుడిట్లు పట్టుపడియున్నానే! నేనిప్పుడు ప్రతికార మెట్లు చేయఁగూడును? వానరుల కెట్లుచేసిన నిష్ఠమును హితమునుగానుండునో యాలాగునఁ గార్యము గా విచదను.' అని యాలోచించెను. అంత వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు వాఁడిగోళ్లచే బీజాలున నింద్రకేత్రుఁడగు కుంభకర్ణుని చెవులనుగిల్లి, పండ్లతో ముక్కుకొఱికికొని, శాన్చ్యములందు చెక్కులనుమాఁపులను కడుపుప్రక్కలను నాడములచే విదారించెను. అకుంభకర్ణుఁ డిట్లు సుగ్రీవునిచే ముక్కును జెవులునుబోయి ప్రక్కల విదారింపఁబడి, నలుగుడుపడుటకు మిక్కిలియుం గోపావేశమునొంది, దేహమంతయు నెత్తురుగాజు, సుగ్రీవుని గిరిగిరంద్రిప్పి, నేలవయివేసి నలిపెను. భయంకరముఁడగు కుంభకర్ణుఁడు కేలవైచి పిండలినిండుగాఁబిసికియు, ఆరాక్షసులు నానావిధములఁ బ్రహరించుచుం డియు, ఆసుగ్రీవుఁడు సరికునేయక వేగమున నాకాశమునకెఱిసి మరల రామునితో వచ్చి చేరుకొనెను. మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు ముక్కుచెవులునుబోయి, నెత్తు రుండోగుచు సెలయేళ్లతోఁగూడిన పర్వతిమువలె జూడవొప్పెను. అట్లు నెత్తురుం డోగుచున్న మహాకాయుఁడును భయంకరపరాక్రముఁడును మహాబలుండగు నా కుంభకర్ణుఁడు మరల యుద్ధభూమిపట్టు దిరిగి యుద్ధమునేయ నిశ్చయించెను. నల్లని నాయకరాశివలె జూపట్టు నాకుంభకర్ణుఁడు, కోపంబుమీఁద దేహమంతయు రక్త ము గాఱుటండేసి, సంధ్యాకాలమునందలి మేఘమువలె నప్పుడు ప్రకాశించెను. ఆసు గ్రీవుఁడు తప్పించుకొనిపోయినంతనే, దేవేంద్రకేత్రుండగు కుంభకర్ణుఁడు క్రుద్ధుడై చంద్రాకారమున మరల యుద్ధమునకుఁ బరుగెత్తుచు, ఆయుధములేదని తెలచి ముప్పును భయంకరమైన యొక్కముద్దగును గలుగొనెను. అంత మహావేజం దా కుంభకర్ణుఁడు శీఘ్రముగా పట్టణమునుండి వెలువడి, యుగ్ర మగునవ్యానరపై న్యము నుకొచ్చి జ్వలించుచున్న ప్రలయకాలాగ్నిహోత్రుండు ప్రజలనుంబోలె, యుద్ధమున నాపై న్యమును భక్షింపనాగెను. కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున, సుగ్రమగు నవ్యానరపై న్యమునుజొచ్చి, ఆఁకటిచే రక్తమాంసములందు పేరానగొని మోహమున తనవా రెదిరివా రని తెలియక, రాక్షసులను వానరులను పిశాచములను భల్లూకిములను భక్షించెను. ప్రలయకాలమున మృత్యువు ప్రజలను హరించునట్లు ఆకుంభకర్ణుఁడు మేటివానరులనుబట్టి భక్షించెను. అతఁడు క్రుద్ధుడై వానరులను రాక్షసులను

బట్టి, యేకకాలమున, ఒకరి, నిద్రను, మువ్వరను, అనేకులను, ఒకచేతనైతీ వేమున నోటవేసికొనుచుండెను. అప్పుడు అతడు మహాబలుడుగాన వానరులు మేవర్తశిఖరములచే నంతఃగొట్టుచున్నను, నాదెబ్బలను సరకుసేయక, తానుదిన్నవానరులమేదన్ను నెత్తురును తనదౌడలనుండి వెల్లువలుగాఁగాఱ, వారినిబట్టి యీంచుచుండెను. అట్లు కుంభకర్ణుడు పట్టి భక్షించుచుండఁగా ఆవానరులు నిలువలేరాముని శరణుజొచ్చిరి. కుంభకర్ణుడును మిక్కిలియు క్రుద్ధుడై వానరులను భక్షించుచునే వారివెంటంబడి పరుగెత్తెను. అతడు వానరులను ఏడువందలను ఏమిదివందలను, ఇరువదివందలను, ముప్పదివందలనుగా రెండుచేతులం బిడిననుచుకొని భక్షించుచునే పరుగునఁ దడుచుచుండెను. అప్పుడు శత్రుబలముల నుఱుమాడుచు వానిపట్టణముల జయించువాడగు సుమిత్రాపుత్రుల లక్ష్మణుడు, కుపితుడై, యుద్ధము గావించెను. వీర్యవంతుడగు నాలక్ష్మణుఁ కుంభకర్ణుని దేహమునం దేమబాణములు నాటించి, మఱిలఁ బెక్కుబాణముల పిసి విడిచెను. కుంభకర్ణుడు మహాబలుడుగాన సరకుసేయక లక్ష్మణుని దలకడఁ జివరఁబడఁగఁగలఁడని భూమిపగులునట్లు దోషఁగా రామునిమీఁదికే పోయెను. అంతఃకరభకుమారుడగు రాముడు బెడిదమైనయ స్త్రము నొకటిసంధించి తీక్షణులగుబాణములను కుంభకర్ణునితోఁము గాఁడనేసెను. అట్లు రాముని బాణముల గ్రుచ్చుకొనఁగా క్రుద్ధుడై తొడింబడి రామునిపైఁ బరుగెత్తవచ్చుచున్న యాకుంభకర్ణునినోటనుండి నిష్పవంతిజ్వాలలు వెడలినవి. ఆరాక్షసపుంగివుడు అట్లు రాముయ స్త్రముచేఁ గొట్టునడి పరమక్రుద్ధుడై యుద్ధమున వానరులు భయముకొని పారి భయంకరముగా సింహనాదము సేయుచు రామునికెదురై పాటుతెంచెను. రాముఁడ నెమిలిపురులు గట్టంబడియున్న బాణములను కుంభకర్ణునితోఁమున నుచ్చిపోవవేయఁగా, నతఁడు పరనశుండగుటయు, నతనిచేతనుండి, మహాగదయు జాతీ నేలంబును. అతని ఖడ్గాద్యాయుధములును అన్నియు నేలంబడి చెల్లాచెడలెనవి. అంత వహాబలుడగు నాకుంభకర్ణుడు తాను నిరాయుధుండగుటను దెలిసికొని ఓకిక్కిల చేసెను, గాళ్లచేతను మహాయుద్ధము గావించెను. అట్లు బాణములు మిక్కిలియు మేవగ్రుచ్చుకొన నెత్తుటఁ దొప్పదోగియున్న యాకుంభకర్ణుడు, వర్వరము నెలదేటిని స్రవించునట్లు, రక్తము స్రవించెను. అతడు దేహమంతయు నెత్తురువ్యాపియండఁగా, తీవ్రకోపమునొంది, వానరులను రాక్షసులను భల్లూకములనును భక్షించుచు యుద్ధరంగమున గ్రువ్వురుచుండెను. అంత భయంకరపరాక్రమంబు గలిగి మృత్యువుఁబొలియున్న యమృతహాబలుడు కుంభకర్ణుడు, బెడిదమైన యొకవర్వరభరమునైతీ గిరిగిరం ద్రప్పి, రామునిగుఱిపెట్టి వేసెను. పురుషసింహుడగు రాముడు ఆవర్తశిఖరము తనవయికి రాకమునుచే, నడుమనే, కాంచనముచే చిత్రిముగ నలంకృతములై సూటిదప్పక సాగుబాణము లేడువై చి భండించెను. మేరుశిఖరము

నలె నాకారము చూపట్లు నాకుంభకర్ణుడు కాంతిచే జ్వలించుచున్నట్లు తేజరిల్లుచు, రెండువందల మేటివానరులపయి కడరుటంజూచి రాముఁడలెనిని బాణములువైచి నేలంబడునట్లు గావించెను. ఆనమయమున ధర్మాత్ముడగు నాలక్ష్మణుడు కుంభకర్ణుని నధంబునకై యానక్తిగొని యందులకు నుపాయములు వెక్కు లాలోచించుచు రామునితో 'రాజా! ఈకుంభకర్ణుడు నెత్తురువాసనగొని మత్తుఁడై యున్నాఁడు గాన వానరులని రాక్షసులనికాని తెలియఁడు. తనవారలను నెదిరివారలనుగూడఁ బట్టి తినుచున్నాఁడు. వానరశిలకులందఱును నీకుంభకర్ణునివై చక్కఁగా నెక్కి నిలుతురుగాక. ముఖ్యులయిన యూభపతులును, యథాయోగ్యముగా నిలిచిచుట్టునుండి కనలమెదలనీకుండఁ గావించురుగాక. ఇప్పు డట్లు గావించినయెడల దుస్సద్వియగువీఁడు, వెనుభారముచే పీడితుఁడై కాలమున నేలంబడుటయేకాక, యాబరువున మరల లేవలేనివాఁడై యింకఁ దక్కినవానరులను జంపకుండును' అనెను. బుద్ధిమంతుడగు నారాజకుమారుడు లక్ష్మణుడు చెప్పిన యవ్వలుకువిని, అవ్యాసరులు సంతోషులయి కుంభకర్ణు నారోహించిరి. కుంభకర్ణు డట్లు వానరులు తనపై నెక్కిఁగా, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై, వేగంబున దుష్టగజము మావటివాండ్రను విడుచ్చునట్లు, అవ్యాసరుల నందఱిను విదిల్చివైచెను. రాముఁడట్లావాసరులందఱును విదుల్బంబుటనుజూచి, ఆరాక్షసుఁడు దుష్టుఁడుగాన వధింపఁదలచి వేగమున మేలయినవించి వీసికొని యతనిమీఁదికిఁబోయెను. వీరుఁ డారాముఁడు కోపమున కిన్నెఱ్ఱఁబాఱ, చూడ్కులు గాల్చునట్లు చుజుచుఁడం జూచుచు, వేగముమీఁజ కుంభకర్ణభయమున గందికుండి యున్నవానరయూభపులెల్ల సంతోషింప, రోషమున వానిమీఁదికిరెను. ఆరాముఁడు మహానర్పముం బోనిదై దృఢమయిన యల్లెత్రాడుగలిగి, బిడిమై బంగారుచే వింతి రంగారుచున్న వింటినిదీసికొని, మేలియమ్ములు గలపొదులనుగట్టికొని వానరుల నాశ్వాసించి కుంభకర్ణునిమీఁదికి వేగ యడిరెను. మిక్కిలియు దుర్జయుఁ డగు నమృహాబలుడు రాముఁడు అవ్యాసనిసమూహములచేఁ బరిపృథుఁడై లక్ష్మణుడు వెంటరా, యుద్ధమునకు వెడలెను. ఆరాముఁడు మహాకాయుఁడై కీటంబుదాల్చి సమస్తావయవములును నెత్తిటందోగియున్న మహాబలుని, పగవారి పీచమడుచు కుంభకర్ణునిం జూచెను. ఆకుంభకర్ణుడపుడు, కుపితమైన దిగ్విజమువలె జిమ్మిరేగి కనఁబడినవారిన్లెఱ నటిమిగొట్టుచు, క్రుద్ధుండై వానరుల వెదకుచు రాక్షసపరివృథుఁడై యొప్పుచు, వింధ్యమంథరపర్వతములవలె జూపట్టుచు, బంగారు బాహువురులు రంగార, మేఘము పొడవుననుండి వర్షము గురియునట్లు, నోటనుండి నెత్తురు గ్రక్కుచుండును. మఱియు నలెఁడు నాలుకచే నెత్తురు నాకికొనుచు, నెత్తురువలె నెట్టనయిన కన్నులతో, వానరసేన మర్దించుచు బ్రలయకాలమున బ్రజల నాశముసీయు యమునివలె జూపట్టుచుండును. పురుషలలాముండిగు రాముడపుడు, మండుచున్నయగ్నియంతోలె వెలుంగుచున్న రాక్షసోత్తముని కుంభ

కర్ణునిజూచి వింటిని సాధించెను. రాక్షససింహుడగు కుంభకర్ణుడు, రాముని వింటి
ధ్వనిని విని, దాని కోర్కెజాలక కుచితుడై రామునిపయికి వేగ దలవడెను. అంత,
యుద్ధమునందు, వాయువుచే పయికిగోగివ పెనుమేకుముం బాలినవాడై, వాసుకి
మేటికోరికమువలె నిడుదలై బలుచేతులుమీఱఁగఁబర్చుకొనినానొప్పు కుంభకర్ణు
డు యుద్ధమునందనపయికి వచ్చుచుండుటంజూచి రాముఁడతనితో * 'రాక్షసాధిపా!
రిమ్ము. వివాదమువలదు. నేను విలుచేపట్టి నిలిచియున్నాను చూడుము. నీ నింద్రుని
గెలిచినాడ ననుకొందువు కాఁజోలు. నేను రాముఁడని యెఱుంగుము. ఇంద్రుఁడ
ను గాను. ఇకఁ గొంత సేపులోపలనే యనుఱు విడదవు చూడుము' అనెను. కుంభ
కర్ణుడు 'ఇతఁడే రాముఁడని యెఱింగి విశ్రాంతస్వరముగా చక్చక్చత్వము, మిక్కిలి
క్రుద్ధుడై యుద్ధంబున వానరులందఱును బరుగువాఱ, నేను వైవాహిక గుండియలు
పగుల్చునట్లు, రామునిమీఁదికిఁ దలవడెను. మహాశేఖరడగు కుంభకర్ణుడు, విశ్రాం
తుగాను, భయంకరముగాను, మేఘగర్జనమువలె గంభీరముగాను, వచ్చి రాముం
జూచి, 'నేను విరాధుఁడనుగాను; కబంధుఁడనుగాను; ఖరుఁడనుగాను; వాలినిగాను;
మాలిచుండునుగాను; నన్ను వీరినిగాడలఁపవలదు; మఱి నీవు వారిని బంపిలినని విజ్ఞ
పిగవలదు. నేను కుంభకర్ణుఁడను వచ్చినాను. ఇదిగో మిక్కిలియు నినుముతో
జేయఁబడి బెడిదమై యున్నయీ పెనుముద్గరమును జూడుము. దీనిచేతనే నేను
మున్ను దేవతలను దానవులనుం బయించియున్నాను. నీవు, ముక్కు సెవులు పోయి
వాడనని నన్ను జల్మఁగాఁ జూడవలదు. ముక్కు సెవులు పోవుటచే నాకు దృష్టి
తయైనను బాధలేదు. ఇత్యౌకిసింహమా ! నా గాత్రముమీఁద నీవరాక్రమ
మును జల్మం జూపుము. అంత నీపౌరుషమును పరాక్రమమును జెలిసి, నిన్ను
క్షీంచినై చెదను' అనెను. కుంభకర్ణుడు చెప్పినదివిని, యారాముడు, మంచి విచార
గల బాణములను బ్రయోగించెను. దేశకేత్రుఁడగు నాకుంభకర్ణుడు, వజ్రసమా
వేగంబులగు నాబాణములచేఁ గొట్టుపడియు, ఎంతమాత్రమును గలంగినవాడను
గాఁడు; దుఃఖితుఁడను గాఁడయ్యె. ఏ బాణములచే మున్ను మేటిసాలవృక్షములేమ
నజకంబడినవ్రా, వానరపుంగవుఁడగు వాలియు హతుఁడయ్యెనో, వజ్రసమావములై
న యా + బాణము లిప్పుడు కుంభకర్ణునిమేని నెంతమాత్రమును గానిపెఱుఁగజాల

* ఇందులకు 'అగర్భరక్షోభపానిషద ముఖ్యోత్ ౨౦ ప్రకృహిత కాళి. ! అవేహా
శక్తిసదగ్ధరామం, మహామహూర్తా వ్యభిచా విచేతా' అనియులము. వాస్తవార్థము 'కుంభకర్ణు
నింజేహానిముం దుఃఖమునొందక నన్ను బొందుము. విన్నద్యకించుటకై నిలురాల్చి యున్నాను నీ
డుము. నన్ను విన్నద్యకంబుచ్చిరాముఁగాఁ జెఱుంగుము. ఇతఁ శత్రువును నను విను క్షుని గావించె
దను' అనెను.

† వస్త్రసాలమును భేదించియు, వాలిని జంపినదయు నొక్క బాణమే యైనను, నది పి
ర్దుమైచేదాని కెప్పుటచే బాణములని బహువచనము తెలియుచుది.

1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 26

పోయినది. దేవేంద్రులకత్తులు దా కుంభకర్ణుడు ఆ బాణములు తనమేనం గాఁడి మఱుగువడఁగా, శరీరముచే వానిని జలధారలవలెఁ ద్రాగినట్లు చూపట్టుచు నుగ్రంబగు వేగముగల యా ముద్గరమును గిరగిరంద్రిప్పి రామునిబాణముల యురవడిని వారించుకొనెను. అంతఁ గుంభకర్ణుడు, నెత్తుట బ్రంగినదియు, దేవమహాసైన్యములకును దిగులు గాలుపునదియు నుగ్ర వేగంబు గలదియు నగునాముద్గరమును ద్రిప్పి వానరసైన్యములను దఱిమెను. అంత రాముడు మీఁటయిన వాయవ్యాస్త్రమునుదీసి, యారాక్షసునిపై వేసెను. అది యతని బాహువును ముద్గరసహితముగా ఖండించెను. అంత నతఁడు బాహువు నఱుకంబడి తుములముగా నఱచెను. పర్వతశిఖరాకారమగు నాకుంభకర్ణునిబాహువు ముద్గరసహితముగా రామబాణముచే నఱుకంబడినదై, యా సుగ్రీవుని సైన్యమునంబడి, యందలి వానరసైనికులను జంపెను. అట్లు భంగమునొంది చావఁగా మిగిలినవానరులు, అప్పుడు విషణ్ణులయి, యోరలంకేరి (నమోపముంకేరి) భయమున నవయవములు గడగడ పడకుచుండఁగా, రామునికిని రాక్షసువీరునికిని మిక్కిలియు ఘోరముగా జరుగుచున్న స్వంద్యయుద్ధమును జూచిరి. అట్లు వాయవ్యాస్త్రముచే నొకచేయి త్రుంపఁబడఁగా, ఆ కుంభకర్ణుడు, శిఖరము నఱుకంబడిన మహాపర్వతమువలె నొప్పుచు, రెండవచేత నొకవృక్షమును బెఱికి, దానితో, రణంబున రామునిమీఁది కడరెను. ఆరాముడు బంగారుచే చిత్తమైనబాణమును, విద్రాస్త్రమంత్రిముచే నభిమంత్రించి, యంత సర్వశరీరాకారమై, వృక్షముతోడ పుకెత్తింబడి యున్నకుంభకర్ణుని యారెండవ బాహువును సాలవృక్షసహితముగా ఖండించివైచెను. పర్వతాకార మైనయా కుంభకర్ణుని బాహువు ఖండితమై నేలంబడి విలవిలం దన్నికొనుచుఁ బెక్కువృక్షములను పర్వతములను తాలను వానరులను రాక్షసులను నుగ్గుగ విందినది. అట్లు కుంభకర్ణుడు రెండుచేతులును దిగి యఱచుచు వేగ తనపయిక నచ్చుటనుజూచి, రాముడు తీక్షణములయిన యుద్ధిచంద్రబాణముల రెంటినిదీసికొని యుద్ధంబున నారాక్షసునిపాదములను ఛేదించివైచెను. ఆ కుంభకర్ణునిపాదములు రెండునుబడఁగా, ఆధ్వని, దిక్కులను విడిక్కులను పర్వతములను గుహలను మహాసముద్రమును లంకాపురమును, వానరరాక్షస సైన్యములను మాఱుమోయించుచు నిండి చెలంగినది. కుంభకర్ణుఁ డట్లు చేతులుతునిగి పాదములును ద్రుంగి పోవఁగా, బడబాముఖమువలె విఱివియైన నోరిని వఱచుకొని, గర్జించుచు నంతరిక్షమునందు, చంద్రునివలె నున్నరామునిపై రాహువునతోలె, తునిగి మిగిలినతోడలచే వేగమునఁ దలపడెను. రాముడు వాఁడిమొసలు గలిగి బంగారుపూతి పింజలతోఁ గూడినబాణముల నా కుంభకర్ణుని నోటినిండిఁ బూరించెను. అతఁడు నోటినిండి నమ్ములు నిండియుండుటవలన మాటాడం జాలక, యెట్టికేలకుఁ గోయని యార్చి మూర్ఛయు నొందెను. అంత, రాముడు, సూర్యకీరణమువలె నెలుగు

చు బ్రహ్మాండమునకును బ్రలయకాలమునకును సాటియై, పగవారి కళుభ్రష్ట
దంబును, సుపుంఖమును, వాయువేగంబును, వాడియు నై నయైంద్ర బాణమును దీసి
కొనెను. వజ్రమువలె గణిసముగాను బంగారుమయముగాను సుందరముగాను నున్న
పింజతోఁ గూడినదై, వెలుంగుచున్న సూర్యునివలెను జ్వలించుచున్న యగ్నివలెనుఁ
బ్రకాశించుచు, ఇంద్రుని వజ్రాయుధమువలెను బిడుగువలెను నురవడిగలిగి, యున్న
యాబాణమును రాముఁడు కుంభకర్ణునిపైఁ బ్రయోగించెను. రాముఁడు బాహుబ
లముకొలది నాబాణమునువైవఁగా, అది పొగలతోఁగూడి జ్వలించుచున్న య
గ్నివలె జూపట్టుచు, ఇంద్రుని వజ్రాయుధమువలె బలమును పరాక్రమమునుగ
గలిగి, తనకాంతిచే దశదిశలను వెలింగించుచు, కుంభకర్ణునిమీఁదికిఁ బోయెను. ఆ
బాణము, మున్ను దేవేంద్రుఁడు వృత్రాసుగుని శిరసును ఖండించినట్లు, మహాపర్వ
తశిఖరాకారమై, తిరుగుచువడ్డ వెనుకొఱలతోఁగూడి, * సుందరములగు కుండల
ములు చొకఁగించుచున్న యా కుంభకర్ణునిశిరస్సును ఖండించెను. రెండు కుండలము
లచే నలంకృతమై, ఖండనవేగమున నాకాశగతమై యున్న కుంభకర్ణుని వెనుశిరస్సు,
రాత్రియందొడయించి పునర్వసునక్షత్రములు రెండింటి నడుమ నుండుచంద్రుని
వలె బ్రకాశించెను. రామబాణమునఁ గొట్టువడి పర్వతాకారం బగునా కుంభక
ర్ణునిశిరస్సు నేలంబడఁగా, ఆదెబ్బకు చర్యగృహములును పురద్వారములును
పొడవయిన ప్రాకారమును విఱిగి నేలంగూలినవి. మఱియు నా కుంభకర్ణుని కిశే
బరము పడఁగా దానిపాటునఁ జుట్టు భయమునం బరుగిడుచున్న వానరు లనేకొట్టు
నలగి కూలిరి. అంత హిమవంతమువలె జూపట్టుచున్న యా కుంభకర్ణుని వెనుకశే
బరము నముద్రమునం బడి మేటిమొనల్లెను వెనుచేవలను సర్పములను మర్దించి
యపుడు నేలను జొచ్చినది. బ్రహ్మణులకును దేవతలకును శత్రుండై, మహాబలుండ
గు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున నిహతుండగుటయు, భూమియుఁ బర్వతములును నన్ని
యు నల్లలాడినవి. దేవతలును సంతోషమున దొమ్మిగా సింహనాదములు నేసిరి.
అంత దేవర్షులును మహర్షులును ఉరగులును దేవతలును భూతములును గరుడులు
ను గుహ్యకులును యక్షులును గంధర్వుల సమూహములును ఆకాశముననుండి
రామునిపరాక్రమము చూచి యెంతయు సంతోషించిరి. అంత రాక్షసరాజయిన
రావణునిబంధువు లగునారాక్షసులు కీరులయ్య, మహాబలుండగు నా కుంభక
ర్ణుఁడు నిహతుండగుటకు మిక్కిలియు దుఃఖితులై, దేవతలచేఁ బీడితులయిన యను
రులు విష్ణుం జూచి గాసికొడినట్లు, రామునిజూచి వ్యభితులై బిగ్గట నలచిరి. రా
మాముఖమునుండి విముక్తుఁడయిన సూర్యుఁడు దేవలోకమునఁ జీకటిని బోగొట్టి
ప్రకాశించునట్లు, రాముఁడు భూతలమున వానరసమూహమునడుమ, యుద్ధమునఁ

* ఇట కుండలము బుచ్చుచుంటున్న సుగ్రీవుఁడు కుంభకర్ణునిచెవులను కుండలములు నేలకొని భాగ
ములక్ష్యం దక్కినదానిని కొట్టికొన్నాడనఁ తెలియునది. మహాకర్మరీత్యులు.

కుంభకర్ణునివధించి, యెంతయుఁ దేజంబునఁ బ్రకాశించెను. వానరులందఱును భయంకరపరాక్రముఁడై చారసింప రాకుండువాడగు శత్రుండు కుంభకర్ణుఁడు హతుండగుటయు, ముఖకమలము లెంతయు వికసిల్లి మిక్కిలి యుబ్బునొంది కుంభకర్ణ జయరూపమగు నిష్ఠుసిద్ధిని బొందినరామునిని బూజించిరి. భరతాగ్రజుండగు రాముఁడు, అట్లు దేవతాసమూహములను గలంచి నలంచి మహాయుద్ధములందు గడిదేతీయుండుటచే శ్రమంపదక యవలీలగెలుపునొందుకుంభకర్ణుని, భరతాగ్రజుఁడు రాముఁడు యుద్ధమున వధించి, మహానుగుం డగువృత్తుని వధించిన దేవేంద్రుని నల మిక్కిలియు సంతోషము నొందినవాడయ్యె. ఇది యటువదియేడవసర్గము.

—♦— కుంభకర్ణుఁడు హతుండగుటను విని రావణుఁడు ప్రలాపించుట. —♦—

* రాక్షసులు మహాత్ముఁ డగురామునిచేత కుంభకర్ణుఁడు హతుండగుటను జూచి రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునకు, 'రాజా! మృత్యునమానుఁ డగునాకుంభకర్ణుఁడు, వానరసైన్యమునంతయుఁ దఱిమియు, వానరులను బెక్కండ్ర భక్షించియు, దుదకు మృత్యుకర్త నుగుమరణముబారిం బడియెను. పర్వతాకారుఁడగు నీతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడు కొంతసేపు పరాక్రమముచూపి, కంఠమును తొడలును భుజములును ద్రంపబడి, నెత్తురు మిక్కిలియుఁ దొరఁగునట్లు, రామునిబాణములం బీడితుఁడై, కాటుచిచ్చుచేఁ గాలినవృక్షమువలె నొక టేసిండ్లమై, యిట్లు వివృతశరీరుండగుచుఁడనమొండెము నెగముమూల్చెము భయంకరముగాఁ జూపట్టుచున్న నముద్రమును బ్రవేశించి దాని నడ్డగింపఁగా, శరీరపుమీఁదిభాగ మగుతల లంకాద్వారమును నిరోధింపఁగా, నిట్లు రాముని తేజముచేత యడంగిపోయినాఁడు' అనిరి. రావణుఁడు మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధమున నిహతుండగుటవిని శోకమునం బొక్కుచు మూర్ఛనొంది నేలంబడెను. పిసితండ్రి హతుండగుట నెఱిగి, దేవాంతకుఁడును, నరాంతకుఁడును, త్రిశిరుఁడును, అతీకాయుఁడును, శోకిపిడితులై రోదనము గావించిరి. అక్లిష్టకర్మండగు రాముఁడు తమసోదరుండగు కుంభకర్ణునిఁ జంపెనని తెలిసి, మహోదరుఁడును మహాపాన్ధ్యుఁడును దుఃఖాక్రాంతులయిరి. అంత రాక్షసపుంగవుఁ డారావణుఁడు, ఎట్టికేల కుమార్తెదేతి, కుంభకర్ణి వధమునకు దీనుఁడై, 'హా! వీరా! శత్రుగర్వసంహారకా! కుంభకర్ణా! మహాబలశాలీ! నీవు దైవగతింకేసి నన్ను దిగవిడిచి యివుడు యమలోకంబునకుఁ బోయితివే! మహాబలవంతా! నీవు నాకును బంధువులకును శత్రుమువలెఁ బీడించుచున్నదుఃఖమును దీసివేయకయే, ఒక్కండవును శత్రు సైన్యములను పరాక్ర

* ఇట 'కుంభకర్ణంహరిం మృష్టై రాఘవేణ మహర్తనా! రాక్షసారాక్షసేస్త్రా'య రావణాయ స్యవేపయన్' అని మూలము. రాక్షసేస్త్రాయ అనుటఁ గలముకారము గాయత్రి పదునెనిమిదవ యక్షరముగాన పదునెనిమిదవపాద్ర మారంభించుట తెలియునది.

మమునఁ దపింపఁజేసి, నన్ను విడిచివెట్టి పోవుచున్నావే! నేను దేని నాశ్రయించి దేవానురుగులకును భయపడకుండునో యట్టి నాకుడిబుజము పడిపోయినందున నిపుడు నేనుండియు లేనివాఁడనయితని. దేవదానవులగర్వంబంబంచి కాలాగ్నిరుద్రునకు సాటియైన యిట్టి మహావీరుఁడు యుద్ధమున నెట్లు దుడకుఁ గేవల మొక రామునిచేత హతఁడయినాఁడు! ఎవ్వనికి నశ్రయభమునొంపిడియు నొకప్పుడును వ్యసనమును గలిగింపదో, యట్టి నీవు, ఎట్లు కేవలము రామబాణములకుఁ బీడితుఁడవై నేలంబడి నిదురించుచున్నావు. ఇదిగో, దేవతలందఱును ఋషులును గుంపులుగొని యాకాశగతులయి, యుద్ధమున హతఁడవయిన నిన్నుఁజూచి మిక్కిలిహర్షమున సింహనాదములు గావించుచున్నాగు. మిక్కిలి సంతోషులయిన వానరులు, యవనరముదొరకీయున్నది గాన యిప్పుడే దుర్గములయిన లంకాద్వారములను నలుగడల నారోహింతురు. ఇదినిశ్చయము. రాజ్యముతో నాకుఁ బనియేలేదు ఇంక సీతతో నేలుచేయఁగలను. కుంభకర్ణుని బాసిన వెనుక నాకు బ్రతుకునాదే యిష్టములేదు. నేను నాతమ్మునిం జంపిన వానిని రాముని యుద్ధమున నధింపనేని, యపు డీశ్వరపుత్రులకు నాకెంతమాత్రము మేలుగాదు. అంతకన్న మరణమే నాకుమేలు చుడి. ఇప్పుడే నారమ్ముఁ దెచ్చటికిఁ బోయెనో యచ్చటికిఁబోయెదను. నారమ్ముని విడిచి నేను తుణమయినను బ్రతికీ యుండకొల్లను. దేవతలు పూర్వము తమకవకారము గావించిననన్నుఁజూచి యిప్పుడెగతాళిసేయుదురు. కుంభకర్ణా! నీవు హతఁడవయితివే! ఇంక నే నింద్రు నెట్లుజయింపఁగలను? మహాత్ముఁడగు విభీషణుఁడు నాశుభముఁగోరి చెప్పినమాట నాకిప్పుడు యథార్థముగా సంభవించినది. దానిని మును పజ్ఞానమువలనఁ జేకొన నయితని. కుంభకర్ణునకుఁ బ్రహస్తునకు నిట్లు భయంకరమగు వినాశముగలిగిన దాదిగా విభీషణుఁడు చెప్పినమాట నన్నుఁ బీడించుచున్నది. నేను ధర్మాత్ముఁడగు నాశ్రీమంతుని విభీషణుని దఱిమితి నే. ఆ సావకార్యపుఫలమే యిట్లు దుఃఖప్రదముగా పరివర్తమై నాకు సంభవించినదే! అని విలపించెను. రావణుఁడు, ఇంద్రశత్రుఁడగు తనతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడు హతఁడగుటందెలిసి, మనస్సు మిక్కిలియుఁ గలంగి, యతనినిగూర్చి ఋషుపలువిధముల నెంతయు కీసముగాఁ బలవించి యంత దుఃఖమునసోంపఁజాలక యామిక్కుటమైన యార్తిచే సోలి నేలంబడెను. ఇది యలుపదియెనిమిదవసర్గము.

—♦—

{ రావణప్రేషితులై మహోదర మహాపార్శ్వ సరాంతక }
 { దేవాంతక త్రిశిరోతికాయలు యుద్ధమునకు వచ్చుట. }

దురాత్ముఁడగు రావణుఁ డిట్లు శోకమునఁ బరితపించుచు విలపించుచుండుటను విని త్రిశిరుఁ డతనితో 'రాజా! మా నడిమిలంద్రియగు కుంభకర్ణుఁడు నీవు చెప్పినట్లు, మహాపరాక్రమశాలియే; సందేహము లేదు. దైవయోగమున హతఁడయ్యెను.

అయినను సత్పురుషులయినవారు మీవలె సంతమాత్రము విలపించరు. ప్రభూ ! ముల్లోకములకును నీ ప్రైక్కండవే చాలుదువు. ఇది నిజము. అట్టి నీవు, నిన్ను గుఱించి పాశ్చాత్యునివలె నీవిధమున దుఃఖింపనేల? నీకు బ్రహ్మదేవుఁ డొసంగినశక్తియు కవచమును బాణమును ధనుస్సును, వేయి గాడిదల పూన్చినదియు మేఘగర్జనము వలె శబ్దించునదియు సగుమహారథమును గలవు. ఒకప్పుడు, నీ వాయుధ మొకటియు లేకయే, దేవదానవులనుంగూడ విదళించియున్నావు. అట్టి నీవు, ఇప్పుడు సమస్తా యుధసంపన్నుడవై రాముని నడంప నేర్తువు. మహారాజా ! ఇంతేల ! నీవూరక యిచ్చటనే నిచ్చులుండుము. నేను యుద్ధమునకు వెడలిపోయెదను. గరుడుడు సర్ప ములనుంబోలె నేను నీశత్రువులను సుహృదులను చేసెదను. దేవేంద్రుడు శంఖ రానురునిబోలె, విష్ణుండు * సుకాసురునిబోలె, నీవుచే యుద్ధమున రామునిఁ గూల్చి పడవై చెదను* అనెను. రాక్షసరాజగు గాంధారి, తిగిరునిమాటనువిని, కాలచోదితుం డగుటవలన రాముని గొలుచుట యశక్యమని యెఱుంగక యామాటకు తన్ను మరలఁ గ్రొల్లెఁగాఁ బట్టినవానివలె డలించుకొనెను. తిగిరుండు చెప్పినమాటవిని, రాక్షసునికుమారులును వీరులును, దేవేంద్ర సమపరాక్రిములు నయిన రాక్షససింహులు, దేవాలకుండును, నరాంతకుండును, మహాలేఖండయిన యశికాయుండును, నంత నేను నేనని గర్జించుచు యుద్ధంబునకుఁబోవ వాగ్దమున నుత్సహించినవారయిరి. వారందఱును ఆకాశమునం బోవంగలవారలు. అందఱురు మాయలం దాటి జేతినవారిలు. అందఱును దేవతలగర్భము నడంచువారు. అందఱును యుద్ధమున జనుండు నలవిగానివారిలు. అందఱును ఎంచి బలసంపన్నులు. అందఱును విస్తరించిన కీర్తిగలవారి. అందఱును యుద్ధమునందు దేవతలు గంధర్వులు కిన్నరులు మహాగిగులు నొక్కపట్టి నెత్తఁచునను జరాజయము నొందినట్లు విన్నదిలేదు. అందఱురు విద్యావంతులు. వీరులు. అందఱురు యుద్ధమునం దాటి జేతినదట్టలు, అందఱును ఉల్కైష్టమునను శాస్త్రజ్ఞానముగలవారు. అందఱును పరమము నడసినవారి. అప్పుడారాక్షసరాజు గాంధారి, సుగంధికింబోలె విచ్చిన్ను గలవారై శత్రుబలంబుల నుఱుమాడునట్టి కొడుకులు పునేష్టించియుండఁగా, దానవుల పెనుగర్భమును నడించునట్టి దేవతలు పరినేష్టించి యున్న దేవేంద్రునివలె బ్రకాశించెను. ఆ గాంధారి కొడుకులను గివురాలించుకొని, భూమిములచే నలంకరించి స్రుతి స్రుతి ములగు నాశీర్వాచనములతో* యుద్ధమునకు బంపెను. రాక్షసుడు యుద్ధంబునఁ గొడుకుల

* ఇటు చెప్పబడిన సుకాసురుడు భూతేనువారుడని సుకాసురుడు గాదు. విరాట వారి వాల్మీకి పురాణము విర్ణయించినవారిని బుద్ధియొందలేదు. విరాటత్తికి సమీపమునందు 'వారాహిర్విజయిత్తైవ ఇల్లలపు సురస్తథా' అర్థాశ్రితమున కాలవాళి ప్రధానము అని పుట్టిన వారాహి మొదలు వారలలోని సుకాసురుడని తేలియుంది. గొవిందరాజులు.

కు రక్షణార్థముగా, తనతమ్ములును * యుద్ధోన్మత్తుడును మత్తుఁడనబడువారునగు మహాద్రు మహాచార్యులను బంపెను. మహాకాయులగు నారాక్షసులు, మహాత్ముడును శత్రురావణుడు నగురావణునకు నమస్కరించి ప్రదక్షిణముగావించి యుద్ధమునకుం బయనమైరి. మహాబలశాలురయిన యారాక్షసతిలకు లార్చురును, ఆయుధప్రహారములను నివారించునట్టి యోషధులను నానావిధసుగంధములనుం బూసికొని యుద్ధంబున కువ్విఘ్నలూరుచు వెడలిరి. త్రిశిరుడును, అతికాయుడును, దేవాంతకుడును, సరాంతకుడును, మహాద్రుడును, మహాచార్యుడును ననేది వీరు కాలవోదితులై యుద్ధమునకు వెడలిరి. అంత, మహాద్రుడు విరావతకులంబునఁ బుట్టినదై నల్లని మేఘమునుం బోలుసుదర్శనమును నేనుండు నారోహించెను. ఆ మహాద్రుడు, సమస్తాయుధములతోఁగూడి యమ్ములపాదులతోను నలంకృతమైయున్న యేనుండునెక్కి, యందు, † అస్తగిరియందు సూర్యునివలె, నొప్పుచుండెను. రావణపుత్రుఁడగుతిగిశిరుడు, ఉత్తమాశ్వములు పూన్పబడి సమస్తాయుధములతో నిండియున్న మేలింధము నారోహించెను. ఆయుధకాంతులు గలిగి యతిధ్వనితోఁ గూడియున్న రథమునెక్కి విలుదాల్చి యున్నతిగిశిరుడు, మెజపులతోను నుల్కులతోను నిండ్రధనువుతోనుం గూడి పర్వతిగిఖరముపై నున్న మేఘమునలఁ దేజరిల్లెను. ఆ తిగిశిరుడు ఆయుర్తమరథమునందు, మూడు తలలందును మూడుకిరీటములు గలవాడై, మూడుబంగారుగిఖరములు గల పర్వతరాజం బగుహిమవంతమువలె బ్రకాశించెను. అప్పుడు మహారేణుడును, విలుకాండ్రలోనెల్ల మేటియు రాక్షసరాజగు రావణునికుమారుడు నగునతికాయుడు మంచి చక్రములును కన్నులును గలమేలిరథము నారోహించెను. అది మంచి కాడికిందిమానితోను నొగతోనుగూడి పాదులతోను విండ్లలోను ప్రకాశించుచు, ఈటలు, కత్తులు, ఇనుపగుదియలు మొదలగునవియు నిడియుండెను. ఆ యతికాయుడు, దేవీవ్యమానమై బంగారుచే రంగారుచున్న కీరీటమును భూషణములనుం దాల్చి కిరణములచే బ్రకాశించు మేరుపర్వతమువలె దేజరిల్లెను. మహాబలుండయిన యా రాజకుమారు డతికాయుడు దేవతలచే

* ఈయుద్ధోన్మత్తుడు చిన్నడువగుచగా రావణుని కన్నులను మహాద్రుడును మహాచార్యులను నగుదురు.

† ఉపధులు 'అష్టాంశు' అని శాస్త్రములై యున్నవని. ద్వైపాయనుమహాత్మ్య సంస్కృతమున 'శతస్త్వతా' అని, అటాహుతి, చమపురంబు, కన్నరుగడ్డ, రాతిపుల్ల, మొదలు, లాగుపట్ట, సంపాగ, కుంభము వ్ర అనేది పరిమోషధులు ఆయుధము డల్లలను సుత్తిలమునని తలయునది.

‡ 'అస్తగిరియందు సూర్యునివలె నవటచే అస్తవయమూర్త్యులై దోడ నీ కివాశోన్మత్తుడగుట సూచితమగుచున్నది.

జేపేంద్రుడుంటే, రాక్షసవీరులచే బరివేష్టతుండై, యారథమున నెంతయు బ్రకాశించుచుండెను. నరాంతకుడు, ఉచ్చైశ్శ్రవమువలె జూపట్టుచు బంగారు భూషణములచే నలంకృతమై మనోవేగమును మహాకాయమునగు తెల్లని యశ్వము నారోహించెను. నరాంతకుఁ డిట్లు, గుట్టమునెక్కి కొఱవినంటి యాఁపె యుగొని, నెమిలి నెక్కి శక్తిం జేకొనియున్న మహాతేజాండగు కుమారస్వామివలె బ్రకాశించెను. దేవాంతకుడు వజ్రములు దాపియున్న పరిఘమును జేతులం బట్టుకొని, సముద్రమథనమునవుచు, మందరపర్వతమును దాల్చియున్న విష్ణుదేహము ననుకరించుచు బ్రకాశించెను. మహాకాయుండును మహాపరాక్రమశాలియునగు మహాపార్శ్వుడు, గద చేతింబట్టి యుద్ధమున గదాధరుఁడగు కుబేరునివలె బ్రకాశించెను. దేవతలు, అప్రతీమంబగు సైన్యములచే బరివృత్తులై యమరావతినుండి వెడలునట్లు, మహాబలవంతులగు నారాక్షసులు, అప్రతీమంబగు సైన్యములచే బరివృత్తులై లంకనుండి వెడలిరి. మహాబలవంతులగు రాక్షసులు మేటియాయుధములను దాల్చి కొండలు గడములను, గొండ ఆశ్వములను, గొండలు మబ్బుల యులుముంటే మొరయు రథములను నెక్కి, యామహోదగాదుల వెంబడిఁబోయిరి. మహాబలశాలురై సూర్యునకుంటే వర్చస్సుగలిగి కీరీటధరులై కాంతిం దర్శింతు నారాక్షసకుమారులు, ఆకాశమున వెలుగుచున్న గ్రహములవలె నెలుగుచుండిరి. ఆ రాక్షసులు దాల్చియున్న యాయుధములబాగు, శరత్కాలమే ఘములవలె తెల్లనై యుల్లసిల్లుచు, ఆకాశమునందు నారులీతీయున్న హంసలపంక్తివలె బ్రకాశించినది. ఆ రాక్షసులు 'శత్రువులవయినను గెలువవలయును; లేక వారిచే మరణమునయిన బాంధవలయును' అని నిశ్చయించి నెడలిపోయిరి. అవీరు లిట్లు చేచువలయునని నిశ్చయించి, యుద్ధాంగులయి నెడలిపోయిరి. వీరు లారాక్షసులు, యుద్ధమున మిక్కిలియు ముంచియున్న వారు గావున యుద్ధాంగమునకుం బోవుచు, గర్జించిరి, సింహనాదములు పేసిరి, *బాగాములను విడిచి మరల పట్టుకొనిరి. అప్పుడా రాక్షసుల యాగ్గులచేరిను, అప్పలించిలచేరిను, భూమియు చలించినది. వారిల సింహనాదములచే నాకాశము పోలినట్లుండెను. మహాబలవంతులగు నామేటి రాక్షసవీరులు, అట్లు సంతోషమునఁబోయి, నెలలను వృత్తిములనుం బట్టుకొని యుద్ధమున కాయత్తిమై యున్న వాని సైన్యమునుఁ జూచిరి. మహాబలులగు వానరులును, గజరథతుంగములు స్త్రీకీడిసి, రథములందలి వంశజులచే చిలుగంటలచే గణగణముని మోగుచు, వడ్డవడ్డ యాయుధములను ధరించి, మందుచున్న యగ్గినలెను వెలుగుచున్న సూర్యునివలెను జూపట్టుచున్న రాక్షసులు నలుగడల బలసియుండగా

* ఇందులకు 'సగర్భశ్చ' అనేనుకృతికిని 'సావకాశ్' అనునొకాదేశికానిర్వాచిత్యముగల 'దా' అనియూహన. 'నిక్షిప్త...' అనునట్లు 'వేదవచనములొకటి' బాగామంబట్టి 'అని' వ్యాఖ్యానంబు గలదు.

నల్లని మేఘమువలె గాఢ్మొనివచ్చుచున్న రాక్షస సైన్యమునుజూచిరి. మహాబలులగు వానరులు వచ్చుచున్న యారాక్షస సేననుజూచి తమపరాక్రమముఁ జూపుటకు వీలు దొఱకినదని పెనుగొండల నెత్తికొని, బిట్టుగా సింహనాదములు గావించియు నారాక్ష సులంజూచి యోర్వఁజాలక గర్జించుచుండిరి. అంత మహాబలులగు నారాక్షస సమూహములును, వానరయూధవతుల సింహనాదధ్వనిని విని వారిపెన్నుబృన్దకు నహింపఁ జాలక మఱింతిబిట్టుగాను భయంకరముగాను నార్చిరి. ఆవానరయూధపులు, భయంకరమైనయారాక్షస సేనను జొరఁబడి, పర్వతముల చేత నెత్తుకొని, శిఖరములతోడి పర్వతములవలెఁ దిరిగిరి. వానరులు, శిలలను వృక్షములను ఆయుధముగాఁగొని యుద్ధము నేయవారు; కావున, వెద్దటోదెలుగల వృక్షములంగొని యావానరపుంగవులు పగ మకుద్ధులై కొండ తాకాశమునుండియు, కొండలు భూమిపై నుండియు రాక్షస సైన్యములందు విహరించిరి. అప్పుడు రాక్షసులును వానరులును స్రక్కిఁజిసి భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. భయంకరపరాక్రములగు వానరులు, రాక్షస ప్రయుక్తములైన బాణసమూహముచే నెంత వాంఠంపఁబడుచున్నను నిలువక, వారిపై వృక్షములను శిలలను పర్వతములనును, అనుపమముగాఁ గురియించిరి. వానరులును రాక్షసులును యుద్ధమునం దుత్సాహమున సింహనాదములు నేసిరి. వానరులు రాక్షసులను శిలలచేమోఁచి చూర్ణముగావించిరి. కొండలు వానరులు, యుద్ధంబు సంక్రద్ధులై కవచములను దొడిగియు, ఆభరణాలంకృతులయ్యై రథములను నాఁగి హించియున్న వీరులగు రాక్షసులపయికి రెటాకుల నెగిరి చంపిరి; గజములను గుఱ్ఱములను నాఁగి హించియున్న వారినిని నల్లే పముకెగిరిచంపిరి. ఆయుద్ధమున మేటిరాక్షసులు, పర్వతశిఖరములు తమయంగములనెల్ల నెరిసియుండ, విడికిటిపోటులచే కను స్రుద్లు వెలికుఱుకఁగాఁ దిగుగుచు నేలంబడి యుఱచిరి. రాక్షసులును వాఁడిబాణములను భేదించి తూలములను, ముద్గరములను, ఖడ్గములను, ప్రాసములను, శక్తలనుంగొని వానరకుండరులను నధిచిరి. ఆయుద్ధమునందు వానరులును రాక్షసులును ఒకరినొకరు జయింపఁగోరి, అనయనములన్నియు శక్తిస్థైర్యమునఁ దొప్పదోఁగి, నొండ్లొరులం బడఁ గూట్చిరి. అంత ముహూర్తమాత్రమున నాయుద్ధభూమియంతయు, వానరులును రాక్షసులు నొండ్లొరులపై వైచిన పర్వతములచేతను ఖడ్గములచేతను గప్పఁబడి నెత్తురు వెల్లువలయ్యెను. అప్పు డాయుద్ధభూమియంతటను పర్వతాకారులును, పగవారి మర్తించువారును, యుద్ధమునగర్జింపుచును నగురాక్షసుల కశిబరములు నెగిరిజరిసి యుండినవి. వానరులు బాహుయుద్ధమున రాక్షసులను బయికెత్తియుఁ బడఁజెప్పియు వారిసూలద్యాయుధమును విఱచివైవఁగా, రాక్షసులును వెనుదీయక మరలి వారిని దాగసింది చూచువారి కాశ్చర్యముగలుగునట్లు, కాలుసేతులం బోరుగావించిరి. రాక్షసులు వానరులతోనే వానరులం బడఁగొట్టిరి. వానరులును, రాక్షసులతోనే రాక్షసులను బ్రహరించుచుండిరి. రాక్షసులు వానరులువైచు శిలల నొడిసిపట్టు

కొని వానరులం బడఁగూర్చిరి. వానరులును రాక్షసులచేతియాయుధములను బెఱికి
కొని వారిని గొట్టిచంపిరి. వానరులును రాక్షసులును, యుద్ధమున నొకరినొకరు పర్వత
ములచేతను శూలములచేతను బాణములచేతను గొట్టుకొనియు దేహములు భేదించి
యు, సింహవాదములు గావించిరి. ఆయుద్ధభూమియందు, రాక్షసులు వానరులచే
గొట్టునడి, కవచములు పఱియలుకాఁగా, కత్తివాలునడ్డ వృక్షములు చాలుగార్చు
నట్లు నెత్తురుకార్చిరి. కొండలు వానరులు యుద్ధమున రథముచేత రథమును, ఏనుఁ
గుచేత నేనుఁగును, గుఱ్ఱముచేత గుఱ్ఱమును, వేసికొట్టిరి. వానరులందఱును, సంత
ప్రసవనస్మృతై మనశ్శిలలంగొనియు, వెక్కుకొమ్మలుగల వృక్షములనుంగొనియు, రా
క్షసులను వధించిరి. అప్పుడు రాక్షసులకును వానరులకును యుద్ధము భయఁకరము.
య్యెను. రాక్షసులు, క్షురప్రములచేతను, అర్థచంద్రబాణములచేతను, బల్లెములచేతను,
వాడియగు తిక్కినబాణములచేతను వానరోత్రిములువైచు వృక్షములను శిలలను
ఛేదించిరి. యుద్ధమునందు, చెల్లచెన్నరై పడియున్న పర్వతశిఖరములును, భిన్నముల
యిన వృక్షములును, పాతులయిన వానరరాక్షసులును, గ్రీక్కిఁజేయుండటచే భూమి
నడచిపోవుట కలవిగానిదయ్యె. ఉడి పూనిబలము గలయావానరులందఱును, గర్వము
నను నుబ్బునను దోచిన చేష్టలు సేయుచు, యుద్ధభూమి నొంది భయమువిడిచి, రాక్ష
సుల నానాయుధములను బెఱికికొని, వానింగొని యా రాక్షసులతోడ యుద్ధము గా
వించిరి. అట్లుదొమ్మియుద్ధము జరిగినపుడు వానరులుబున జెలరేగుచుండటయు,
రాక్షసులుతోపునడి కూలుచుండటయును జూచి మహర్షులును దేవతలును సంతో
షముననార్చిరి. అంత నరాంధకుండు వాయువేగము గలగుఱ్ఱమునెక్కి, తీక్షణయిన
కత్తిగొని, మహానముద్రిమును మర్మము ప్రవేశించునట్లు, వానరరాజసైన్యమును
ప్రవేశించెను. ఆనీనుడు మోక్షయచున్నప్రాసముచేత, నేడునందల వానరులను భేద
ించి చంపెను. అట్లు, ఇంద్రశిశ్రుఁడు నమ్రహాబలుఁడు, తా నొక్కఁడును నిట్లుక్షణ
మాత్రమున మేటి వానరసేననుగొట్టి కిలగుండఁజేసెను. విద్యాధిరులును, మహర్ష
ులును, గుఱ్ఱముపైఁ గూర్చుండి వానరసేనల విహరించుచున్న మహాబలుని నరాంత
కునిఁ జూచిరి. ఆనరాంధకుండు పాత్రతాకులను వానరులను గూర్చుచు బోఁగా
నతినిమాగ్ధము నట్టివ్యాతాకారములగు వానరుల కిందములచేతను గిప్పంబడి
నెత్తుకొగండలచేత తొంపిగొని చూపట్టినది. ఆమేటివానరులు సరాస్రిముము చూప
దలచినంతిలోనే నరాంధకుండు వారిల నాక్రమించికొని భేదించుచుండెను. నరాం
ధకుండు, యుద్ధాగ్రమున. మోక్షయచున్న ప్రాసమును బట్టుకొని, దావాగ్ని నవచులను
దహించునట్లు, వానరసైన్యములను దహించెను. వానరులు వృక్షములనుగాని పర్వ
తములనుగాని వెక్కువనంతిలోపలనే, వారిలు నరాంతకుని ప్రాసముచే గొట్టునడి,
సైన్యముచే నఱుకంబడిన కొండలనలె నేలంగూలిరి. బలనంతఁడగు నరాంతకుండు,
యుద్ధమున, వానరసైన్యములనెల్ల మర్దించుచు, ఎర్రాకాలమునందు వాయువువలె,

నెదురులేక యన్నిదిక్కులందును సంచరించుచుండెను. ఆవీర్యవంతుడు, వానరుల ను పయి కెగురుచున్నను, నిలుచున్నను, పరుగిడుచున్నను, అందఱునుబట్టి వధించుచుండుటచే, నవ్వానరవీరులు పరుగిడుటకుఁగాని నిలుచుండుటకుఁగాని భయమున నిట్టట్టినియాడుటకుఁగాని చాలరైరి. మృత్యువునుంబోలినదై సూర్యునివలెఁ దేజిల్లుచున్న యొక్కప్రాసముచే వానరసైన్యములు భిన్నములై నేలంబడినవి. వానరులు వశ్రాయుధపుక్కేలుతో సాటియగు నాప్రాసంపుడెబ్బకు సహింపఁజాలక మిక్కిలియు బిగ్గఱగాఁ గూయిడిరి. ఆప్పుడు ప్రాసముచే హతులై పడుచున్న వానరవీరుల రూపములు వశ్రాయుధముచే శిఖరసమూహములు భిన్నములై పడుచున్న పర్వతములవలెఁ జూపట్టినవి. మున్నకుంభకర్ణునిచే నేలంద్రెల్లి మూర్ఛితులై యుండిన మహాబలవంతులగు వానరశ్రేష్ఠులు, ఈలోపల మూర్ఛదేతీ సుగ్రీవునిఁ గొలిచియుండిరి. సుగ్రీవుఁడు నలు ప్రక్కలం గల మఱుజూచుచు, నరాంతకునివలనిభయమున వానరసేన బెదరుగొని యిట్టలు పరుగెత్తుచుండుటను జూచెను. అతం డట్లు పరుగెత్తుచున్న తనసేనను జూచి యంత గుఱ్ఱముమీఁదఁ గూర్చుండి, ప్రాసము చేఁ బట్టవచ్చుచున్న నరాంతకునిం గ నుఁగొనెను. అంత మహాతేజాండుగు నవ్వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, ఇంద్రునింబోలు పరాక్రమశాలి యగుకుమారు నంగదునిఁజూచి 'నీవుపోయి యదిగో గుఱ్ఱముపైఁ గూర్చుండి, వానరసేనను గలఁగుండు పఱచుచున్న వీరుం డగునారాక్షసుని వేగ ప్రాణములకుం బాపుము' అనెను. అంత నాయంగదుఁడు రాజగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పినదివిని, మేఘసమూహమునుండి సూర్యుఁడు వెలివచ్చునట్లు, మేఘమువలె గారు కొనుచున్న వానరసైన్యమునుండి వెలికిదూఁకెను. దట్టముగాఁ బెనఁచుకొనియున్న పర్వతమువలె నొప్పు వానరోత్తముఁ డంగదుఁడు, బాహువులు సందిటఁ గట్టు కొనియుండుటచేత, గై లికధాతువులతోఁగూడిన పర్వతమువలెఁ బ్రకాశించెను. మహాతేజాం డగువాలిపుత్రుం డంగదుఁడు, ఏ యాయుధమును దీసికొనక, కేవల నఖదంతములే యాయుధములుగాఁ గలవాఁడై నరాంతకు నెదురుచని వానితో 'నిలువు. ఈయల్పవానరులతో నేమిచేయుచున్నావు? వశ్రమువలె బిట్టుగాఁ దాకు నట్టి యీప్రాసమును నాయీ పక్షముపై వేయుము' అనెను. నరాంతకుఁ డంగదుని మాటనువిని, పండ్లచేఁ బెడపి గొఱికికొని, సర్పమువలె నిట్టకొర్రులు పుట్టుచు, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడయ్యెను. నరాంతకుఁ డట్లు కుపితుఁడై వాలిపుత్రుఁ డగు నంగదునిమీఁదికిఁ బోయి, యపుడు జ్వలించుచున్నప్రాసమును గిరిగిరిఁ ద్రప్పి వేగంబున నతనిపము వైచెను. అది వశ్రసమాన మైనయంగదుని పక్షస్థలమును దాఁకి విఱిగి నేలంబడిన. వాలికుమారుఁ దాయంగదుఁడు, గరుడునిచేఁ ద్రుంపఁబడిన సర్పశరీరమువలె విఱిగిపడిన రూప్రాసమునుజూచి, యపుడు, యఱచేతి నతని వానిగుఱ్ఱమునెత్తిమీఁదఁ జఱచెను. పర్వతాకారమైన యీ నరాంతకునిగుఱ్ఱము, యంగదుని యఱచేతిదెబ్బకు, తలవగిలి దవడలు లోనికిఁబోయి, కనుగ్రుడ్లు పెట్టి,

నాలుక వెలికులుక, నేలంగూలెను. మహాప్రభావుడగు నరాంతకుడు, తనగుట్టము హతమై నేలంగూలుటనుజూచి, కోపావేశమునొంది, పిడికిలియెత్తి యుద్ధమున వాలి పుత్రుఁ డగునంగదుని తలవైఁ బొడిచెను. అంత నంగదుడు నరాంతకుని పిడికిటి పోటునకు తలపగిలి, మిక్కిలియు వేడినెత్తు రురవడిగాఁ గాఱి, పలుమాలు నుండి మిడిసిపడుచును నింతలో మూర్ఛిల్లుచును దుడకుఁ దెలివైంది నరాంతకునిబలమున కచ్చెరువుదెను. అంత మహాబలుం డగువాలిపుత్రుఁ డంగదుడు, వజ్రముతోని యురనడిగలిగి, పర్వతశిఖరమునకు సాటియగు పిడికిలి నలవరించుకొని, నరాంతకుని తొమ్ముపైఁ బొడిచెను. ఆ నరాంతకుఁ డాపిడికిటిపోటునకు నలంగి తొమ్ము పగులఁగా, జ్వాలారూపమునఁ బయి కెగయునెత్తురుధారల దేహమెల్లఁ దోగ, వజ్రాయుధపు వ్రేలుచే విఱిగిపడిన పర్వతమువలె నేలంగూలెను. అంత వీరాగ్రేసరుఁ డగునానరాంతకుడు వాలికుమారుం డగునంగదునిచే యుద్ధంబున హతుఁడు కాఁగానే, యాకాశమున మేటిదేవతలును వానరులును సంతోషమున మహాధ్వని గావించిరి. అంత, నంగదుడు మిక్కిలియు దుష్కరమును గావుననే రాముని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతోషము గూర్చునదియు నగునట్టిపరాక్రమము నెఱపుటవలన, రాముడు తానతి వీర్యవిక్రమశాలియ్యు, నాయంగదునికృత్యమున కాశ్చర్యపడెను. రాముఁ డట్లు పొగడుటకు సంతుష్టుఁడై యాయంగదుఁడును మరలి యుద్ధమునకు సన్నద్ధుఁడయ్యెను. ఇది యటువదితొమ్మిదవసర్గము.

—♦—

{ హనుమంతుడు దేవాంతకునిని, నీలుడు మహోదరునిని }
 జంపుట; హనుమంతుడు త్రిశిరునింగూల్పుట;
 ఋషభుడు మహాపార్శ్వనిఁ జంపుట.

నరాంతకుండు హతుఁడగుటనుజూచి, రాక్షసశ్రేష్ఠు లగు దేవాంతకుడును పులస్త్యవంశజుఁ డగు త్రిశిరుఁడును, మహోదరుఁడును, నారోశించిరి. వీర్యశాలి యగు మహోదరుడు మేఘమునలఁ జూపట్టు మేకిగిడము నారోహించి, మహావీర్య వంతుఁడగు నంగదునిఁదఱిమి నడచెను. అట్లు బలవంతుఁడగు దేవాంతకుడు తోఁబుట్టువు హతుఁడునదుఁగిమున మిక్కిలియుం పొక్కుచు, మెఱయుచున్న పరిఘమును గొని యంగదునిమీఁది కిడచెను. అంత, వీరుఁడగు త్రిశిరుఁడు సూర్యునివలె ధగధగమెఱయుచున్నవై మేలునునగుట్టములు పూన్యంబడియున్నరథము నారోహించి యంగదునిపైకిఁ దలవడెను. అట్లు దేవతలగర్వంబు నడంచునట్టి దిట్టలగు మేటిరాక్షసులనిమీఁదికిఁ దలవడఁగా, ఆయంగదుడు, పెద్దకొమ్మలు గలవృక్షమునొకటిఁ బెరిగించెను. వీరుం డగునంగదుఁడు, దేవేంద్రుఁడు దీప్తమగు వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, పెద్దకొమ్మలు గలయాపెనువృక్షమును, దేవాంతకునిపై వేగ విసరి

నై చెను. త్రిశిరుడు కృష్ణనర్సములంబోని బాణములచే నావృక్షమును ఛేదించెను. అప్పు డంగదుఁ డావృక్షము నఱుకంబడుటనుజూచి యాకాశమున కెగ సెను. అంత నా కపికుంజరుడు, వృక్షములను పర్యతములనుం గురిసెను. త్రిశిరుడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై వానినన్నిటిని వాఁడిబాణముల ఖండించివై చెను. దేవాంతకుడు పరిఘా గ్రముచే నావృక్షములను దట్టినేయుచుండెను. త్రిశిరుడు వీరుండగు నంగదునితో మోహరించి బాణముల నేసెను. మహోదరుడు మిక్కిలిక్రుద్ధుడై యేనుంగును నంగదునిమీఁదికిఁదోలి, వజ్రసమానములగు తోమరములచే నంగదునిఱొమ్మునం గొట్టెను. వేగవంతుండగు దేవాంతకుడును, చాలఁగుద్ధుడై యప్పు డంగదునిపయిం బోయి, శీఘ్రమునఁ బరిఘముతో నతనిని బ్రహరించి, తేజవిగలుగుటకై వెనుకకుఁ బోయెను. వాల్మీకిత్రుఁ డయ్యంగదుఁడు మహాతేజుండును మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడు నగును గావున, నల్లు మువ్వరైరాక్షస శ్రేష్ఠులు నొక్కవెట్ట తనపయిఁ దలపడినను నెంతమాత్రము న్యకనొందినవాఁడు గాఁడయ్యె. వేగవంతుఁడును పరమమర్దయుండును నగు నాయంగదుండు, మహావేగముగయిపోని, పయికెగిరి, మహోదరుఁడొక్కయున్న వెనుగజమును బిట్టుగా నఱచితేరింజఱిచెను. యుద్ధమున, నాయంగదునిదబ్బకు, ఆమ హోదరునియేనుంగుకన్నులు రెండును నీడిపడినవి. ఆయేనుంగును గూయిడెను. అంగదుఁడు మహాబలవంతుఁడుగాన యాయేనుంగుదంతమును బెఱికి, యుద్ధమున దేవాంతకునిమీఁదికి దూఱి, దానిచే నతనినిగొట్టెను. అతఁడు, వాయువుచే నగుఁగొట్టఁబడిన వృక్షమువలె, సవయవములెల్ల విఠివిఁబోవఁగాఁ, బడి, నోటనుండి అత్తికి రసమువలె నెఱ్ఱ నగునెత్తురు గ్రక్కెను. అంత మహాతేజుండును బలవంతుఁడును దేవాంతకుఁ డెట్టకేలకుఁ డెప్పిఱి, భయంకరాకారమగుపరిఘము గిరిగిరిం ద్రిప్పి యపు డంగదునిగొట్టెను. అప్పుడు వాని రాజపుత్రుండగు నంగదుఁడు పరిఘముచే గొట్టువడియు, మ్రోకాట్ల కేలనూన, బోగిలంబడి, మరల తోడనేతెచెను. త్రిశిరుడు వానరరాజపుత్రుండగు నంగదుఁడు లేచుటనుజూచి, యతనిని, బెడిదములై సూటిదప్పక చక్కనై యుండు మూఁడుబాణములచే నొనటఁగొట్టెను. అంత నంగదునొక్కని ముగ్గురుమెటిరాక్షసులు చుట్టుముట్టయుండుటను చలించి, హనుమంతుఁడును నీలుఁడును దోడ్పడి బయలుదేరినచ్చిరి. అంత నీలుఁడు, అప్పుడు, త్రిశిరునిమీఁది నొకపర్వతశిఖరమును వేయఁగా, బుద్ధివంతుండగు నారాజపుత్రుఁడు, వాఁడిబాణముల దానినిఛ్రుంచెను. అప్పుతశిఖరము త్రిశిరునిబాణతముచే భిన్నమై తొలగిని యుఁబగిలి, మిడుగుఱులతోను జాన్వలతోను నొప్పుచు, నేలంబడిను. అంత నప్పుడు దేవాంతకుఁ డాపర్వతము బ్రద్దలగుటంజూచి యుల్కి, పరిఘముగూని యుద్ధమున వాయుకుమారుఁ డంగదునిమీఁదికి దలపడిను. అప్పుడు వాయుపుత్రుఁడు హనుమంతుఁడు, తనపయికి దేవాంతకుఁడు చచ్చుటంజూచి, వానిపయికెగిరి, వజ్రసమానమగు పిడికిట వానిశిరస్సును బొడిచెను. అప్పుడు వీరుడును బలవంతుఁడునగు నామహాపి

హనుమంతుడు, దేవాంతకుని శిరస్సువై గొట్టి రాక్షసులందఱు వడంకునట్లు సింహనాదము సేసెను. రాక్షసరాజయిన రావణుని పుత్రుడగు నాదేవాంతకుడు, అపిడికిటిపోటునకు తలవెనువ్రక్కలై దంతములును గన్నులును వెలికుఱక, నాలుక వ్రేలుకాడ, నుసుఱువీడి తోడనే నేలంగూలెను. రాక్షసయోధులలో ముఖ్యుడును, మహాబలుడును, దేవతలకు శత్రుడునగు నాదేవాంతకుడు యుద్ధమున హతుడగుట నుజూచి, త్రిశిరుడు క్రుద్ధుడై, నీలునితోమ్ముమీఁద వాడిమొనలుగల పెక్కు బాణసమూహములు వర్షమువలె నుగ్రముగాఁ గురిసెను. మహోదరుండును మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై మందరపర్వతమును సూర్యుఁ డాఱిహించునట్లు, మరల పర్వతాకారమైన మఱియొక యేనుంగు వేగ నాఱిహించి యుద్ధమునకు వచ్చెను. అంత మెఱపులగుంపులతోను నింద్రధనుస్సుతోడఁగఁ గూడిన మేఘము పర్వతముమీఁద వర్షముగురియు నట్లు, బహుభూషణాలంకృతుడై విలుదాల్చి యున్న యామహోదకుడు నీలునివక్షమునందు, బాణవర్షము గురియించెను. అంత హాహులుం డగు నామహోదరుడట్లు బాణసమూహములు దనచుట్టును వర్షించుచుండఁగా కప్పిపై వ్యసాలుడగు నీలుడు భిన్నాకృతుడై యనఁచువములెల్ల వివిరఁబోన నిట్టట్లుగ దలలేక స్తంభించియుండెను. అంత నీలుడు కొంతవడికిఁ దెలివినొంది వృక్షసమూహములతోఁగూడిన యొక పర్వతమును జెకల్చి, మిక్కిలియు నుగ్రమగు వేగమున నెగిసెనచ్చి యాకొండతో మహోదరుని తలమీఁదఁ గొట్టెను. అంత నమహోదరుడు అపర్వతము దెబ్బకుఁ దానును తనమహాజమును భగ్నుడై హింసనొంది చత్రాయుధముచే హతమైన పర్వతమువలె ప్రాణములెడలి నేలంబడెను. అట్లు తనపితరిండ్రి యగు మహోదరుడు హతుడగుటఁజూచి, త్రిశిరుడు, మిక్కిలి క్రుద్ధుడై విలుగొని హనుమంతుని వాడిబాణములఁ గాడనొప్పించెను. ఆహనుమంతుడు కుపితుడై పర్వతశిఖరము నొకటి ప్రయోగించెను. బలవంతుడగు త్రిశిరుడు దానిని వాడిబాణములేసి పెక్కు ప్రయత్నముగాఁ దునిమెను. మహాపియఁగు హనుమంతుడు తానువైచిన పర్వతము వ్యర్థమగుటఁజూచి అయ్యుద్ధమున రావణపుత్రుడగు త్రిశిరునిపై వృక్షములను బడిగాఁ గురియించెను. ప్రతాపవంతుఁ డగు త్రిశిరుడు వృక్షవర్షము పయినచ్చుటఁ జూచి, దాని నాకాశమునఁ జెక్కువాడిబాణములచే ఛేదించి సింహనాదము గావించెను. అంత నపుడు హనుమంతుడు క్రుద్ధుడై ముంకెగిసి, మేటియేనుఁగును సింగముచీల్చునట్లు, త్రిశిరునిగుఱ్ఱములను నఖంబులఁ జీల్చివైచెను. అంత రావణపుత్రుండగు త్రిశిరుడు యముడు కాళరాత్రినిఁబోలె, తాను శక్తింగొని వాయుకుమారుడగు హనుమంతునిపై వైచెను. వానరబృందాలుం డగు హనుమంతుడు, ఆకాశముననుండి పడునుల్కుయుఁబోలె త్రిశిరుడు తనపై వైచినయాశక్తి, తన్ను తాఁకమునునీ, దానినిబట్టి విఱిచి, సింహనాదము గావించెను. అట్లు భయంకర ప్రకాశంబగు నాశక్తిని హనుమంతుడు విఱిచివేయుటఁజూచి, వానరులు మి

క్కిలి సంతోషములై మేఘములవలె గర్జించిరి. అంత నపుడు రాక్షసోత్తముండగు త్రిశిరుడు, ఖడ్గముదీసి విశాలముగు హనుమంతునివక్షముపైఁ గొట్టెను. వీర్యవంతుడగు నావాయుకుమారుడు హనుమంతుడు, ఖడ్గపువేగటనం గొట్టువడి, త్రిశిరుని తొమ్మిది సజ చేతం జఱిచెను. మహాతేజుండగు నా త్రిశిరుడు హనుమంతుని యజ్ఞచేతిదెబ్బకు మూర్ఛితుడై చేతియాయుధము జాతిపడ, నేలంబడెను. పర్వతాకారుడగు నమృహాకపి హనుమంతుడు, అట్లు మూర్ఛితుడై నేలంబడుచున్న యా త్రిశిరుని చేతిఖడ్గము వెఱికికొని సర్వరాక్షసులును బెడరునట్లుగా సింహనాదము గా వినిచెను. త్రిశిరుడు ఆ సింహనాదమునకు సహింపలేక హనుమంతునిపై కి దూఁకెను. అట్లు దూఁకి, యతనిని బిడికిటిపోటునం బొడిచెను. మహాకపి యగుహనుమంతుఁ డా పిడికిటిపోటునకు మిక్కిలియుం గుపితుడై, రాక్షసలింకుండగు త్రిశిరునిని కిరీటముతోఁగూడఁ బట్టుకొనెను. ఇందుకుఁడు త్వష్టపుత్రుఁ డయినవిశ్వరూపునితలలను ఖండించినట్లు, ఆ హనుమంతుడు, క్రుద్ధుడై వాడియగు నాఖడ్గముచే కిరీటయుక్తమై కుండలాలంకృత మగునాత్రిశిరునిశిరస్సుల మూటని ఛేదించెను. జ్వలించుచున్న నివ్వవంటి నిడుదకన్నులు గలిగి, పర్వతాకారములగు నాయుద్వృత్తుని త్రిశిరునితలలు మూఁడును, ఆకాశముననుండి ఫలము ననుభవించి తీక్షణజ్యోతులు పడునట్లు నేలంబడినవి. దేవత్రుఁడయిన యా త్రిశిరుని దేవేంద్రవరాక్రముండగు హనుమంతుడు వధింపఁగానే, వానరు లందఱును సంతోషించి సింహనాదములు గావించిరి. భూమిమిక్కిలి చలించినది. అంత రాక్షసులు భయపడి నలుప్రక్కలం బాటిపోయిరి. త్రిశిరుడు హతుండగుటయును, అట్లే మహోదరుడును రూపుమాయుటయును అంత కమున్ను దుర్ధర్షులయిన దేవారతక నరాంతకులును హనులగుటయుం జూచి మహాోపసుండయిన మత్తుండవఁడు రాక్షసపుంగవుడు మహాపార్శ్వ్యుడు మఱియుఁ గోపము నొందినవాడయ్యె. వాఁడు మిక్కిలి మెఱుఁగులు దుఱుఁగించుచు భయంకితమై యంతయు పట్టి యినుముచేతనే చేయఁబడిన మేలిగదను గయికొనెను. అది బుగారుపట్టెలచే నలంకృతమై మున్ను శత్రువుల రక్తముచే రంజితమై యువుడు యుద్ధంబున నెత్తుగుండల క్రొన్నురుగు గలిగి, తనరూపముచేతనే ప్రకాశించుచు దును. మఱియు నది కోసయందు మిక్కుటవుఁగాంతిచే మెఱయుచు, పట్టని పుష్పమాలికలచే నలంకృతమై, యైరావతియు పుండరీకము సార్వభౌము మనోడిగ్గజములకును భయము గలిగించుచుండెను. * రాక్షసపుంగవుండగునామత్తుడు మహాపార్శ్వ్యుడు మిక్కిలి క్రుద్ధుడై గద చేతంఁగొని ప్రలయకాలాగ్నివలె మండిపడుచు, వానరులమూఁడికఁ బోయెను. అంత బలవంతుండగు ఋషభుడు ఒక్కయేగురున రావణునితమ్ముండగు మహాపార్శ్వ్యునింజేరి, వానిముండట నిలఁబడెను. అమృహాపార్శ్వ్యుడు, పర్వతాకారుడగు ఋషభుడు తనముండట నిలుచుటంజూచి, కోపం

* మహాపార్శ్వ్యుడను మత్తుడు మత్తానీకుండను రెండుపేర్లుగలవు.

ది, వజ్రవహానమగుగదచే నతనితోమ్మునఁ గొట్టెను. వానరసింహుడగు ఋషభుడు అట్లాగదచేఁ గొట్టువడి తోమ్మువదిలి, మిక్కిలియుఁ దత్తజిల్లి, యెంతయు నెత్తురు గాతినవాడయ్యె. వానరలింకుడగు ఋషభుడు, చాలనేపటికిఁ జెలివినొంది, వేగమున మహాబలుడగు నా మహాపార్శ్వని గదవయికిఁ బరుగెత్తెను. ఆ ఋషభుడు జెడిదమయిన యాగదను జెటికికొని, పలుమాఱు గిరగిరం ద్రిప్పి దానిచే యుద్ధమున మహాబలుండయిన మత్తానీకునిఁ (మహాపార్శ్వనిఁ) గొట్టెను. అంత నామత్తాడు (మహాపార్శ్వనిఁ) తనగదచేతనే కొట్టువడి భగ్నుడై దంతములును దుల్లిపడ నేత్రములు వెలికుఱుక, వజ్రాయుధముచేఁ గొట్టువడినవర్జితమువలె నేలంగూలెను. ఆ మహాపార్శ్వని, కన్నులువీడి, బలమెడలి, యనుఱుమాలి నేలంబడఁగానే, రాక్షససైన్యము భయమునం బాతినది. (ఉన్నత్తుఁ డనఁబడు మహాదరుడు అప్పుడు తనతోఁ బుట్టువగు మహాపార్శ్వని యుద్ధమున హతుడగుటనుజూచి స్వభావముననే మిక్కిలియు క్రుద్ధుడగువాడు గాన యప్పుడు మఱియుఁ గోపమునొంది ప్రళయకాలాస్థివలెఁ దేజాబున వెలుగుచుండెను. అంత నానీరుడు గదనుగొని యుగ్రమగు వానరసైన్యమును బెదిరించుచు, మిక్కిలియుఁ బ్రచండమైన యగ్నివలె దహించుచు నా సైన్యమునడుమ వేగంబునఁ బాటు తెంచెను. భయంకరపరాక్రముడగునారాక్షసుఁ డట్లు పయింబడి వచ్చుచుండుటనుజూచి, వర్జితాకారుడును మహాబలుండునగు గవాక్షుడు వర్జితమునొకటిఁగొని భయంకరుడగు నారాక్షసుని దానిచేఁ జంపంగోరి, వానిపయిఁ దలవడెను. వీరుండైన యున్నత్తుడును (మహాదరుడును) అట్లు యుద్ధమున నమ్మహావర్జితము తనపయికి వచ్చుచుండుటనుజూచి, గదచేత దానిని నూఱుతునుకలుగా ఛేదించెను. మహాబాహుడును వానరకుంజుడును గవాక్షుడు ఆవర్జితము నుగ్గునూచయగుటకు నాశ్చర్యపడి మాటిమాటికి గర్జించెను. రాక్షసోత్తముడయిన యున్నత్తుడును (మహాదరుడును) మిక్కిలి క్రుద్ధుడై ధగధగమెఱయుచున్న గదను వేగగొని గవాక్షునితోమ్మునఁ గొట్టెను. వీరుఁ డాపికుంజుడు ఆగదచేతఁ గొట్టువడి మిక్కిలియు నెత్తురుగాఱ మూర్ఛితుడై నేలంబడెను. అంత నా గవాక్షుడు నుజుల మూర్ఛదేత, యామహాదరుని నెత్తడై నటచేతం జరించెను. నీరుడును వర్జితాకారుండునగు నారాక్షసుడు ఆదెబ్బపడి పుట్టును గిన్నులు నూడినద నేలంబడి వేడినెత్తురుగాఱ ప్రాణము లెడలినవాడయ్యె. ఆరాక్షసునిమ్ముడు హతుడు కాఁగానే సముద్రమువలె విస్తరించిన రాక్షససైన్యము ఆయుధములువిడిచి కీర్తిలేక నట్టిబ్రతుకుఁ గలిగినవాలునని చెల్లియలికిట్టెను. దాటినసముద్రమువలెఁ బరుగెత్తినది. ఇది డెబ్బదియవ సర్గము.

అతికాయుడు యుద్ధమునకు వచ్చుట; విభీషణుడు రామున
కతికాయునివృత్తాంతమును జెప్పట; అతికాయుడు వానర
యూధపతులను నిరసించి రామునిఁ దారసించి రాగా
లక్షణుండైదుర్గాని బ్రహ్మస్రమున వానిని జంపుట.

మహాతేజంజై బ్రహ్మవలన పరిమునడిసి యుద్ధమున దేవదానవుల గర్వము
నడంచిన పర్వతాకారుండగు సతికాయుడు, అట్లు తనబలమంతయు, గగరుబుట్టించు
నట్లు తుములముగాఁ గలంగి నలంగుటం జూచి, దేవేంద్రపరాక్రము లయినతోఁ
బుట్టువులు నిహతులగుటయుఁగాంచి, మఱియుఁ దనపినతండ్రులును రాక్షసోత్తములు
నగు నాయన్నదమ్ములు యుద్ధోన్మత్తుఁడును (మహోదరుఁడును) మత్తుఁడును (మహా
పార్శ్వఁడును) యుద్ధమున రూపదేగుటయుఁ గనంగొని, మిక్కిలియుఁ గోపమునొం
డెను. ఇంద్రునిశత్రుం డగుచ్యుతికాయుడు, వేయిసూర్యులొక్కటిగాఁ గూడి
నట్లు మిక్కిలియు వెలుంగుచున్న రథము నారోపించి వానరులమీఁది కడఁగెను. అతఁ
డు కిరీటముఁదాల్చి స్వచ్ఛములగ్ధకుండలములు తిళుకొల్పి తనవెనువెంటివారి సారి
చి, తనపేరు వాడి మహాధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదమునేసెను. అట్లతనిసింహనాద
మునకును బేరువాడిన చప్పడునకును, బెడిదం బయినయల్లెత్రాటిధ్వనికిని, వానరులం
డఱును భయపడిరి. ఆవానరులందఱును అతికాయుని మహాకాయమునుజూచి 'వీడు
కుంభకర్ణుఁడే; మరల లేచివచ్చినాడు' అని భయపీఠితై యొడారుల నండగొనిరి.
ఆవానరయూధములు త్రివిక్రమావతారమందలి విష్ణునిరూపమువలె నున్నయతనిరూ
పమునుజూచి భయపడి యంతెంత సాఱిపోయినవి. ఆవానరు లతికాయునిజూచి, యే
మియుు దోచక యుద్ధమున శరణ్యుండగు లక్ష్మణాగ్రజుని రాముని శరణుఁజొచ్చిరి.
అంత రథమునెక్కి, పర్వతాకారుంజై విలుదాల్చి ప్రలయకాలమేఘమువలె గర్జించు
చున్న యతికాయుని రాముడు దూరమునఁజూచెను. రాముడు మహాకాయుడగు
నాయతికాయునింజూచి యాశ్చర్యమునొంది, వానరులకు కూఱటఁజెప్పి భయముపిరి
విభీషణునింజూచి 'పర్వతాకారుఁడు విలుదాల్చి సింహదృష్టిగలిగి యున్నవీఁడెవ్వఁ
డు, వేయిగుఱ్ఱములుగట్టంబడి విశాలమగు రథముమీఁద నున్నవాడు? కాంతిమంత
ములయిన వాఁడిశూలములును మిక్కిలియుఁ దీక్ష్ణములయిన ప్రాసతోమరములును
చుట్టను వెలయ, భూతములచేఁ బరివృత్తుడయిన యీశ్వరునివలె నెలుంగుచున్నాడు.
మఱియు మృశ్యువు నాలుకవలె రాజులుచుండు రథశక్తులతోడంగూడి మెఱపులతోఁ
గూడిన మేఘమువలె మిక్కిలి వెలుంగుచున్నాఁడే! వీఁడెవ్వఁడు? ఈరివిధమున్నులన్ని
యుఁజ్యములై పిఱిందిపట్ల బంగారుచే నలంకృతములై, యింద్రధనుస్సు ఆకాశము
నుంఠోలె, నితనిమేటిభమును వెలింగించుచున్నవి. ఈరథక శ్రేష్ఠుఁడు సూర్యునివలె
దేజులుచున్న రథమువైఁగూర్చుండి యుద్ధభూమిని వెలింగించుచు వచ్చుచున్నాఁడే!

ఈరాక్షససింహుఁ డెవ్వఁడు? ఇతఁడు సూర్యకిరణములంబోని బాణములచే దశదిశలం
 బ్రకాశింపఁజేయుచు ధ్వజశిఖరముననున్న రాహువుచే నంతయు నొప్పించున్నాఁడు.
 ఈతనిచేతివిల్లు తుదిని మొదలను నడుమను వంగినదై, మేఘధ్వనివంటి యల్లెత్రాటి
 మ్రోతతోఁగూడి, పిటిఁదిపట్ల బంగారుచేరంగారుచు నలంకృతమై యంద్రధనుస్సు
 వలె జూపట్టుచు నంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఈతనిమహాభయము, చిహ్నముగ
 ధ్వజములతోను పతాకలతోనుం గూడి, కాఁడిక్రిందిమ్రానిచేతను నొప్పి నలు
 గురు సారథులచే దోలబడి, మేఘగర్జనమువలె ధ్వనించుచున్నది. ఈతనిభయముపై
 ముప్పదియేనిమిది యమ్మలపొదులున్నవి. మఱియు బెడిదములయిన విండ్లును
 బంగారువలె బింగళములగు నల్లెత్రాళ్లును బెక్కులున్నవి. నాలుగుచేతులు కొలఁది
 గల పిల్లుగలిగి పదిచేతుల నిడివితోఁగూడి రెండుచక్రములు గాంతికులుకుచున్న
 భద్రములు రెండు రథంబున నితని రెండుపార్శ్వముల నున్నవి. ఈధీరుఁడు ఎఱ్ఱని
 పుష్పమాలికను గంఠమునఁదాల్చి మహాపర్వతమువలె జూపట్టుచు, నీలవర్షుఁడై
 మృత్యువునుంబోలె బెద్దనోరుగలిగి మేఘములచే గవ్వబడిన సూర్యునివలె దేజ
 రిల్లుచున్నాఁడు. నీడు బంగారుబాహువులు గట్టంబడిన భుజములతో నొప్పించు,
 ఉన్నతములగు రెండుశిఖరములతోఁగూడిన ఎవ్వరిరాజునగు హిమవంతమువలె
 బ్రకాశించుచున్నాఁడు. మహాబాహూ! మంచినేత్రములు గల వీరముఖము
 కుండలములు దాల్చియుండుటచే పుచ్చిసూక్ష్మత్రేణుల నడుమనుండు పూర్ణచంద్ర
 బింబమువలె నొప్పించున్నది. మఱియు నీరింజుచి వానరులంజును భయపీడితులై
 నలుదిక్కులం జూచుచున్నారు. ఇట్టి యీరాక్షసోత్తముఁ డెవ్వఁడో నీవు నాకుఁ
 జెప్పుము ' అనియడిగెను. అమిత శేఖర డిగురాజసమానుఁడు రాముఁ డిట్లుడుగఁగా
 మహాతేజం డగువిభీషణుఁ డతనికి వివరించువాడై 'మహాతేజుఁడును, గుబేరుని
 తమ్ముఁడును, భయంకరకార్యుఁడును, మహోత్సాహుఁడును రాక్షసేశ్వరుఁడు నగు
 రాజు రావణుఁడు గలఁడుగా! ఆరావణునకు వీర్యశాలి యగువీడు పుత్రుఁడు;
 యుద్ధమున రావణు నంతటివాడు. నీడు వృద్ధులను నేరించుచు నిద్రావంతుడై
 సమస్తాస్త్రవిదులతో నుత్తముడై గుఱ్ఱముమీఁదను నిభముమీఁదను, ఏనుఁగు
 మీఁదను మెలంగఁదెలిసి, ఖడ్గవిద్యయందును, విలువిద్యయందును, గృహీయందును,
 సామదానభేదములందును, యుక్తియందును, మంత్రలోచనమందును, సమరుఁడని
 యెన్నికగన్నవాడు. ఇతఁడు ధాన్యచూలి, కొడుకు; అతఁడాయుఁ డిందురు. వీని బా
 హుజము నాశ్రయించియే లంకాపురి నిర్భయముగానున్నది. భావితాత్మఁ డగు
 నీయతఁడాయుఁడు తపస్సుచేసి బ్రహ్మనారాధించి దివ్యాస్త్రములను బడసి శత్రువు
 లను జూచుచినాడు. వీనికి బ్రహ్మచేరుఁడు, దేవానుగులచే చావులేకుండుటయు, దివ్య
 మయిన యీకవచమును, సుగంధినివలె మెఱయుచున్న యీరభయమును నొసంగెను.
 నీడు పంకలమార్గు, దేవగిలను చానవులను నోపించి, రాక్షసులను రక్షించియు

న్నాడు; యక్షులను రూపిమాపియున్నాడు. వీడు యుద్ధంబున బుద్ధిమంతుఁ డగు నింద్రునివక్త్రాయుధమును స్తంభింపఁజేసినాడు; అల్ల పరుణుని పాశమునుగూడ వ్రతపాతము గావించినాడు. ఇట్టి బలవంతుఁ డయినయీరాక్షససింహుఁడు అతి కాయుఁడు రావణునిపుత్రుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, దేవదానవులదర్శమును హరించినవాఁడు. పురుషలలామా ! కాఁబట్టి, వీడు వానరసైన్యములను బాణములచే నాశము సేయుటకు మునుపే వీనిని శీఘ్రముగాఁ జూపఁ బ్రయత్నము సేయుము ' అనెను. అంత బలవంతుఁ డగునతికాయుఁడు వానరసేనను ప్రవేశించి, వింటినారిని మొరయించి, పలుమాఱు సింహనాదము గావించెను. భయంకరదేహుఁడై రథమున నున్ననారధికోత్తము నతికాయునింజూచి, వానరులలోఁ బ్రధానులగు బలవంతు లాతని నెదుర్కొనిరి. కుముదుఁడును, ద్వివిదుఁడును, మైందుఁడును, నీలుఁడును, శరభుఁడును వృక్షములను బర్వతశిఖరములనుం జేరిని యొక్కనెట్ల నెదిర్చిరి. అస్త్రవేత్తలలోనెల్ల మేటియు మహాతేజుండు నగునతికాయుఁడు వారువైచిన వృక్షములను పర్వతములను కాంచనాలంకృతములయిన బాణములచే ఛేదించివైచెను. బలవంతుఁడును భయంకరకాయుఁడు నగునతికాయుఁడు, యుద్ధమున నావానరుల కభిముఖుఁడై వారినందఱను వట్టియుక్కుతోనే చేయంబసిన బాణములచే నొప్పించెను. ఆవానరులు, అతికాయుని బాణవర్షముచేఁ బీడితులై, దేహమంతయు గాయములుపడ, నమృతాయుధమున నతనికి బదులేమియుఁ జేయఁజాలకపోయిరి. అతికాయుఁడు క్రుద్ధుఁడై యావనముచే గర్వించియున్నసింహము మృగసమూహమునుంబోలె, అవ్యానరవీరుల సైన్యమంతయు భయవెట్టి కలంచెను. రాక్షసలలాముఁడగు నాయతికాయుఁడు వానరసేనలోపల, తనవైకి యుద్ధంబునకు రానివాని నెవ్వనిని గొట్టక ధనుస్తూణీరములతో రామునొద్దకుఁబోయి గర్వియుక్తముగా 'నేను విలును బాణుబులనుగొని రథమెక్కి యుద్ధమునకు నిలిచియున్నాను. అల్పుఁ డెవ్వనితోఁగాని యుద్ధము సేయను. ఇందు యుద్ధమున కుత్సాహముగలవాఁ డెవ్వఁడో యతఁడు నాకీప్యకు శీఘ్రముగా యుద్ధ మొనంగుఁగాక ' యనెను. అతికాయుం డట్లు గర్వించి చెప్పుచున్న మాటవిని, శత్రుహంతయుగు లక్ష్మణుఁడు, అందులకు నోర్వంజాలక, కోపించి, యతనిముందఱికి దూఁడి, యెంతమాత్రము సరికుసేయక వింటిం గయి నెను. లక్ష్మణుఁడు క్రుద్ధుఁడై యట్లుదూఁడి, పొదినుండి బాణమునెత్తి యతికాయుని ముందట, నావెనువించిని నాకర్పించెను. లక్ష్మణుని యల్లత్రాటిధ్వని బెడిదమై భూమిని బర్వతములను నాకాశమును సముద్రమును డిక్కులనునిండి, రాక్షసులనందఱను భయపఱుచుచుం జెలంగెను. అప్పుడు భయంకరమయిన లక్ష్మణుని ధనుర్ధ్వనినివిని, మహాతేజుండును బలవంతుఁడునగు రాక్షసరాజపుత్రుం డతికాయుఁడు మిక్కిలియు నాశ్చర్యమునొందెను. అంత నతికాయుఁడు లక్ష్మణుఁడు వైవడరుటంజూచి కుపితుఁడై, వాఁడిబాణమునుగయింకొని, యతనితో 'లక్ష్మణా! నీవుపసివాఁడవు. పరా

క్రమకృత్యములందు గడిచేతినవాడవుగావు. కాన పొమ్ము. మృత్యువుతోపాటియైన నాబోటితో యుద్ధము సేయ నేలగోరదవు? నాచేతులారవిడుచునస్త్రములవేగమును భూమియు నంతరిక్షమును హిమవంతుడుగూడ నెంతమాత్రము పైఁపఁజాలరు. సుఖముగా నిద్రించుచున్న (తనంతటఁదానే పొనుఁగుపడియున్న) ప్రలయకాలాగ్ని నేల ప్రబృలిల్లఁజేసెదవు? ధనుస్సునుబెట్టి మరలుము. నన్నుమార్కొని ప్రాణములు పోఁగొట్టుకొనవలదు. అట్లుగాక నీవు నాకెదిరి నిలిచి మరలిపోవనొల్ల వేని నిలువుము. ఇంద్ర ప్రాణములు విడిచి యమలోకమునకుఁ బోయెదవు. తీక్షణములై శత్రుగర్వ నాశనములై యాశ్వరుని త్రిశూలముంబోలి మేలిబంగారుచే నలంకృతములైన నాబాణములను జూడుము. సర్వసమానమైన యీ బాణము, క్రుద్ధమయినసింహము మేటియేనుంగునెత్తురు త్రావునట్లు, నీనెత్తురుం ద్రావఁగలదు' అనెను. అతఁ డిట్లుచెప్పి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై వింటబాణమును సంధించెను. అతిబలుండును మహాకాంతిమంతుఁడునగు నారాజపుత్రుఁడు లక్ష్మణుఁడు యుద్ధమున నలికాయుఁడు రోషంబును గర్వంబును దొలఁకఁబలికిన మాటనువిని, మిక్కిలియు కోపమునొంది యెంతయు నశ్వసంతమగు వాక్యమున 'దురాత్మా! మాటమాత్రమున నీవు ముఖ్యుడవు గానేవు. కార్యమునుబట్టియే శూంలగుదురుగాని తమ్ముందాము పొగడుకొనుటచేతంగాదు. నేను వింటిని బాణములనుందాల్చి నిలిచియుండఁగా నీబలమును జూపుము. నీవు కార్యము సేసి నీస్వరూపమును జూపుము. ఊరక నిన్ను నీవే పొగడుకొనఁదగదు. ఎవ్వఁడు పౌరుషముగలవాఁడో వాఁడే శూరుఁడనఁబడును. ఊరక తన్నుఁ బొగడుకొన్నంతనే శూరుఁడుగాఁడు. నీవు సర్వాయుధములను ధరించి యున్నవాడవు. ధనుగ్గుడవై రథమునెక్కియున్నాడవు. బాణములచేతంగాని దివ్యాస్త్రములచేతంగాని నీపరాక్రమముఁ జూపుము. అటుపిమ్మట వాయువు చక్కఁ గాఁబడిన తాటిపండును తొడిమనుండి రాల్పునట్లు, నేను వాఁడీ బాణములచే నీశి రస్సును బడఁగూర్చెదను. ఇప్పుడు మేలికాంచనముచే భూపితములగు నాబాణములు, నీదేహమున బాణపుటలుఁగులచేఁ గావించఁబడినగండ్లనుండి కాలునెత్తురుం ద్రావఁగలవు. వీఁడుబాలుఁడని నన్నెంతమాత్రము తక్కువగా నెంచవలదు. నేను బాలుఁడయిననుగాని వృద్ధుఁడయిననుగాని యుద్ధమున మృత్యువువంటివాఁడనని యెఱుంగుము. బాలుండగు విష్ణుఁడు త్రివిక్రమావతారమున ముల్లోకములను మూఁడడుగులచేఁ ద్రొక్కిలేదాయెమి?' అనెను. సయుక్తికముగను పరమార్థయుక్తిముగను లక్ష్మణుఁడు చెప్పినమాటనువిని, యలికాయుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుడై మేటిబాణమును గయికొనెను. అంత, మహాస్థులగు విద్యాధరులును, భూతములును, దేవతలును, దైత్యులును, మహర్షులును, గుహ్యులును నచ్చటి కాయుధమును జూడవచ్చిరి. అంత నలికాయుఁడు కుపితుడై వింటబాణమునుదొడిగి, బాణవేగమున నడుమనుండు నాకాళమును మ్రింగువానివలె లక్ష్మణునివై విడిచెను. వీరులగు పగవారిం దీ

చనుడంచు లక్ష్మణుడు, సర్పముంబోలి బెడిదమై తనవయి వచ్చుచున్న యా వాడి బాణమును అర్థచంద్రబాణమున ఛేదించెను. అతికాయుడు, ఛిన్నశరీరమగుసర్పము నలె నాబాణము ఖండింపబడుటనుజూచి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై యైదుబాణముల ను దీసికొనెను. అతికాయుఁ డాబాణములను లక్ష్మణునిపై వైచెను. ఆ బాణములు తన్నుఁ దాఱకమునుపే లక్ష్మణుడు వాడిబాణముల వానిని ఖండించెను. శత్రుగ్రుల రూపుమాపు నాలక్ష్మణుడు, ఆ బాణములను వాడిబాణములచే ఛేదించి, తేజస్సుచే మండుచున్నట్లున్న యొకతీక్షణబాణమును దీసికొనెను. వీర్యనంతుఁడగు లక్ష్మణుడు ఆ బాణమును దీసి తనమేటివిట సంధించి యాకర్ణాంతముగా వేగ నాకర్షించి యతికాయునిపై విడిచెను. వీర్యశాలియగు నాలక్ష్మణుడు అట్లు తెగనిండఁ దిగిచి కణపులులేక చాచై యున్న బాణమున రాక్షస శ్రేష్ఠుఁడగు సతికాయుని లలాటమునం గొట్టెను. ఆ బాణము భయంకరుఁడగు నారాక్షసుని నొసట నాటుకొని నెత్తుటందడిసి, కొండపము నున్న మేటిసర్పమునలె జూడనొప్పెను. అతికాయుఁ డా లక్ష్మణబాణముచే బీడితుడై రుద్రునిబాణముచే పీడితమయిన త్రిపురదావరమునలె నెంతయుఁ జరించెను. మహాబలుఁ డతికాయుడు కొంత తెప్పిటిలి యింకఁజేయ వలసినదేమియని యాలోచించి యిదియని నిశ్చయించి, లక్ష్మణునితో 'నీట్లు బాణము ప్రయోగించుటచే నాకు జ్ఞాపింపఁదగిన శత్రుఁడవగుచున్నావు' అని యిట్లుచెప్పి మొగమువాంచి చేతులు దిటకుఁ బెచ్చుకొని రథగతుడై చిల్లరచారములు దిరిగెను. ఆ రాక్షసాత్తముఁడు ఒకటిమూఁడు, అయిదు, ఏడు నని యిట్లు బాణములనుగిరివిట సంధించి నారి నాకర్షించి లక్ష్మణుపైఁ బ్రయోగించెను. మృత్యువుంబోలినవై బంగారుపింజరతోఁగూడి సూర్యునివలెఁ దేజాల్లుచు రాక్షసేంద్రుఁడగు సతికాయుని వింటినుండి విడిపడిన యాబాణములు ఆ కాశమును ద్వలించుచున్న దానివలెఁ గావించినవి. అతి రామునిరమ్ముడు లక్ష్మణుడు, ఎంతమాత్రమును లెత్తిపడక, యతికాయుడు ప్రయోగించిన బాణజాలములనెల్ల వెక్కువవాడిబాణములను ఖండించెను. దేవేంద్రుఁడు శత్రుఁడును రాక్షసుఁడు బుత్తుఁడునగు సతికాయుడు, ముగ్ధమున నాబాణములన్నియు ఖండితములగుటంజూచి, కుమారుడై, తిక్తంబగు నొక దివ్యబాణమునుదీసెను. మహాతేజండుగు నాయతికాయుడు, ఆ బాణమును వింటఁదొడిగి వేగవిడిచెను. అంతము పడివచ్చుచున్న లక్ష్మణునితోఁమును నెది నాటుకొనిను. అట్లుయుగమున సతికాయునిచే తోమున బాణము గ్రుచ్చఁబడి లక్ష్మణుడు మదిందినయేనుఁడు మదజలము గార్చు నట్లు వేడినెత్తురు దొరఁగెను. లక్ష్మణుడు సమర్థుఁడుగాన, యపుడు తన దేహముతోని బాణమును తటాలునఁ బెరికి బాధయుడిగి, వాడియగునొక బాణమును గ్రహించి దానినిదివ్యాస్త్రమంత్రముతోఁగూర్చెను. అపుడు లక్ష్మణుఁ డాబాణమును ఆగ్నేయాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించెను. అది మహాత్ముఁడగు లక్ష్మణునిధనువునం దివుడు మిక్కిలియు ద్వలించెను. మహాతేజండుగు సతికాయుడును, సారాస్త్రమంత్రము

సనునంధించి, ఆమంత్రిముచే సర్వసదృశంబును గాంచనపుంఖమునగు బాణము సభి
మంత్రించెను. లక్ష్మణు డాగ్నేయాస్త్రమంత్రిముచే సభిమంత్రితమై భయంకర
ముగా జ్వలించుచున్న యాబాణమును, యముడు కాలదండమునుంబోలె, అతికా
యునివై బ్రయోగించెను. ఆగ్నేయాస్త్రయుక్తంబగు బాణమువచ్చుటనుజూచి, అతి
కాయుడు, అపుడు సూర్యాస్త్రముచే సభిమంత్రితమై వెలుంగుచున్న యాబాణ
మును విడిచెను. ఆబాణములు రెండును ఆకాశమున, మొవలు మిక్కుటపు తేజమున
వెలుంగఁగా, క్రుద్ధములయిన సర్పములవలె నొండొంటిఁదాడి కొట్టుకొన్నవయ్యె. ఆ
బాణములు రెండును ఒండొంటినిదహించి నేలంబడినవి. ఇట్లవి మేటిబాణములయ్య
తేజంబులు దూలి, భస్మీభూతములై నేలంబడి యెంతమాత్రమును బ్రకాశింపవ
య్యె. అంత సతికాయుడు క్రుద్ధుడై, ఐషీకాస్త్రమును బ్రయోగించెను. వీర్యనం
తుఁడగు లక్ష్మణుడు, ఆయ్యస్త్రమును విద్రాస్త్రముచేసిగొట్టెను. రావణపుత్రుం
డగు సతికాయుడు, తనయైషీకాస్త్రము పాఠింపగుటంబూచి, రోషమునొంది. యా
మ్యాస్త్రమంత్రిముచే బాణము సభిమంత్రించెను. అంత సతికాయుఁ డా యామ్యా
స్త్రమును లక్ష్మణునివై బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుడును వాయువ్యాస్త్రమున దా
నినిగొట్టెను. అంత లక్ష్మణుడు మిక్కిలి క్రుద్ధుడై, తేఘము వర్షభారలఁగురియునట్లు,
బాణధారల సతికాయునివై గురిసెను. ఆబాణములు, అతికాయునింబొంది వజ్రవిభా
షితమగు సరసిమేలికవచమును దాడి, కొనలండలియఁబఁగలు విఱగి నేలంబడినవి.
శత్రువీరవాంఠయు మహాయుతుండు సగులక్ష్మణుడు, ఆ బాణములన్నియు వ్యర్థము
లగుటనుజూచి మరిల మేటిబాణములను వేయఁజేసి వర్షించెను. మహాబలుండగు నా
యతికాయుడు, లక్ష్మణుడు బాణసమూహముల నెంతఁ దివలై వర్షించుచున్నను యుద్ధ
మునందభేద్యునుగ నవచముదాల్చి యుండుటచే, సంతమాత్రమును బంధనొండఁద
య్యె. (అతికాయుడు కూర్చొనరాక కాలమగు బాణమును లక్ష్మణునివై బ్రయోగింపఁ
గా, పగవారిని బరితరిపింపఁ జేయు నాటాటకట్టి, ఆబాణము మర్త్యులయిన నాటుటచే
ముహూర్తమాత్రము మూర్ఛానొందెను. అంతఁ గొంతివడికి మూర్ఛదేటి, యమృతహ
బుడు మేటిబాణముల నాలుగింటిచే యుద్ధమున సుత్తములను సాధినినిజంపెను. ఆ
యరిందముడు బాణవర్షముచే భీషణమును ధ్వంసముగావించి, తొక్కిపడక యారా
క్షునిని జంపుటకై బాణములను సుతిపట్టియేసెను.) పురుషలలాముండగు లక్ష్మణు
డు యుద్ధమున సతికాయు సంతమాత్రము నొప్పించఁజాలఁడయ్యె. అంత వాయుదే
వుడు, లక్ష్మణునియొద్దకువచ్చి 'ఈ సతికాయుడు ప్రహరేవులవలన విమునొంది,
అభేద్యునుగ నవచమును భరించియున్నాడు. ప్రహస్త్రముచే వీరిని సధిపుము,
వీలన నేటువిధమున వీరిని సధింపనలవిగాదు. కవచధరుండును బలనంతుఁడునగు
నిలిసి ఇతరాస్త్రములచే సధింపనలవిగాదు' అని చెప్పెను. అంత దేవేంద్రున
మానసరాకముండగు లక్ష్మణుడు వాయుదేవునివచనమునువిని, శీఘ్రమున ప్రహస్త్ర

స్రమంత్రమును జపించి, అమోఘంబగు వేగముగలబాణమును వింటనంధించెను. లక్ష్మణుడు వాడిమొన గలమేటిబాణమున బ్రహ్మస్రము నభిమంత్రింపఁగానే, చంద్రసూర్యులును తక్కిన మహాగ్రహములును భయమునొందిరి. దిక్కులును, ఆకాశమునదిరెను. భూమి వడంకెను. లక్ష్మణుడు మంచిపింజగలిగి, వజ్రముతోనమానమై యతికాయునకు యమదూతం బోలినయమృహాబాణమును బ్రహ్మస్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి వింటందొడిగి, దేవేంద్రశత్రుగ్రంథగురావణనిపుత్రుని డయ్యతి కాయునిపై యుద్ధంబునఁ బ్రయోగించెను. అప్పుడు యుద్ధంబున, లక్ష్మణుడు ప్రయోగింపఁగా, అమోఘ మగువేగము గలిగి అగ్నివలె జ్వలించుచు, బంగారుమయమై వజ్రకఠినమై వింతగొలుపు మేటిపింజగలిగి యున్న యాబాణము తనపైకి వచ్చుచుండుటను నతికాయుడు చూచెను. అతికాయుఁ డాబాణమును జూచుచునే వేగంబున దానిని బెక్కువాడిబాణములం గొట్టెను. అట్లు గొట్టినను గరుడఁడుబోలె వేగముగల యాబాణము నప్పుడతికాయునివలనికిఁ దారించెను. అప్పుడతికాయుడు సకలలోకాంతకుఁడై జ్వలించుచున్న యమునినలఁ దేజరిల్లుచు నాబాణము వచ్చుటంజూచి, యెంతమాత్రము మనంబున పిండువడక, శక్తులచేతను, అప్పులచేతను, గడలచేతను, గొడ్డండ్లచేతను, శూలములచేతను, ద్విఫలపత్రాగ్రములగు శూలములచేతను దానినిగొట్టెను. అమృహాస్రము అద్భుతాకారములగు నయ్యాయుధములను సరకుసేయక, బీజుపుచ్చి అగ్నిహోత్రమువలె వెలుగుచుంబోయి, కీటాలంతయును నయ్యతికాయునిశిరమున నాటి దానింద్రుంచివై చెను. శిరస్థాముతోఁగూడిన యా యతికాయునిశిరస్సు, లక్ష్మణబాణముచే ఛిన్నమై హిమవారము శిఖరమువలెఁ దటాలున నేలంగూలెను. అట్లు భూవణములన్నియు నిట్టొచ్చుచేదరిపడ, నేలంగూలిన యాయతికాయునిఁ జూచినంతనే, హతి శేషులగు రాక్షసులందఱును మిక్కిలి వ్యధితులయిరి. ఆ రాక్షసులందఱును ముఖమున దుఃఖముదోష దీనులగు వానసుల దెబ్బల కలసి సొలసి యోరువంజాలక వెక్కిరిండు బోడనే వికృతస్వరమున బిగ్గఱగాఁ గూయిడిరి. అంతః దమనాయకుండు హతుఁడుకాఁగా ఆ రాక్షసులందఱును భయపడి యుద్ధకాంక్ష యుడిగి, బరుగులువాటుచు, లంకాభిముఖులయి త్వరితముగాఁ బోయిరి. అప్పుడు భయంకరబలుఁడై యెవ్వరికిని జెనక రాకుండునపగవాఁ డతికాయుడు హతుఁడుకాఁగా, వానసులందఱును మిక్కిలి యుబ్బునొంది విరిసినతామరలవలె ముఖములు కిలఁగి దేటియలర, కోరినకోర్కె యగుగొలుపునొందిన లక్ష్మణునిం బూజించిరి. (మహాబలుండు మేఘముంబోలి యున్నయతికాయుని యుద్ధమునంగూర్చి యాలక్ష్మణుడు మిక్కిలిసంతోషుఁడై యంత వానరసమూహములు తన్నెంతయుఁ బూజింప, యప్పుడు రామునియొద్దకుఁ బోయినవాఁడయ్యెను.) ఇది దెబ్బదియొకండునవ్వము.

రావణుం దతికాయవధాదులను విని, తానుబంపిన వీరులం
 దఱును జచ్చుటంబట్టి రామునిపరాక్రమమును మెచ్చు
 కొని నగరరక్షణమునకు భృత్యుల నియోగించి
 పుత్రదుశ్శమున సంతకపురమును జొచ్చుట.

రాక్షసరాజగు రావణుడు, మహాతేజం దగులక్ష్మణునిచే నతికాయుడు హతుఁ
 దగుటనువిని, వెల్లారాటమొంది 'శత్రులనెంతమాత్రము సైఃపనివాడును ఆయుధ
 ధారులలోనెల్ల నుత్తముడు నుండివిలుకాడు నగు ధూమ్రాక్షుడును, అకంప
 నుడును, ప్రహస్తుడు, కుంభకర్ణుడు ననెడి యీరాక్షసులు, మహాబలశాలురు,
 వీరులు, యుద్ధ మెప్పుడెప్పుడని కోరుచుండువారు. వీరుశత్రుసైన్యములను జయిం
 చుచుండురేకాని యొకప్పుడును శత్రువులవలన పరాజయము నొంది యెఱుంగరు.
 మహావీర్యవంతులును, మహాకాయులును, నానాశస్త్రవేత్తలు నగునారాక్షసు
 లనుగూడ, రాముఁ డెట్టికార్యమేని చుల్కుఁగాఁ జేయువాఁడుగాన వధించి పుచ్చి
 నాడు. మహాబలవంతులును శూరులును నగు నితరులును బెక్కిండు గూల్కబడిరి.
 ఖరాదులనువధించి ప్రసిద్ధిఁగాంచిన వీరులయిన యీరామలక్ష్మణులనుగూడ ప్రఖ్యా
 తిబలపరాక్రముఁ డగునాపుత్రుఁ డింద్రజితుఁడు పరిబ్రములును దివ్యబాణములచే
 బంధించినాడు. ఆబంధము విడిపించుటకు సురలకుఁగాని. మహాబలులయిన యను
 రులకుఁగాని యక్షగంధర్వకన్నరులకుఁగాని యలవిగాదు. అన్నదమ్ము లారామలక్ష్మ
 ణు లట్టికరబంధమునుండియు విడివడిరే! అది తమ స్రభావములచేతనో, మాయచేత
 నో, మోసముచేతనో, నాకుఁ డెలియకున్నది. నాయాజ్ఞ వలన వీరులును శూరులునగు
 రాక్షసు లెవరెవరు యుద్ధమునకుఁబోయిరో వారలందఱను మిక్కిలియు బలవంతు
 లగు వానరులు వధించిపెట్టిరి. ఇప్పుడు యుద్ధమున మహావీరుఁడగు రాముని లక్ష్మ
 ణునితోడను, వానరసేనతోడను, సుగ్రీవునితోను, విభీషణునితోనుం గూడ వధింపఁ
 జాలునట్టివాఁ డెవ్వఁడును నాకగపడలేదు. రామునివిక్రమము బారించి రాక్షసులు
 రూపుమాసిరే! ఆహా! రాముఁ డెట్టిదలంతుఁడు! అతనియస్త్రబల మెంతిగొప్పది!
 వీరుఁడగు నారాముడు అనామయుండుగు నారాయణుఁడే యని తలంచెదను. అతని
 భయమువలన నేకదాలంకాపురి లోపలి వెలువలివాకిల్లెన్నియు మూయఁబడియున్నవి.
 కాన రాక్షసులారా! మీరెంతమాత్ర మేమఱుపాటులేక మిమ్ముం గాపాడుకొనుచు,
 ఈపురమును జాగ్రత్తతో నలుగడల రక్షించుచుండవలయును. నీతిను గాఁచుచున్న
 యశోకవనకయుండు, ఎవ్వనినిగాని ఏవిధమునను, మాకుఁ డెలియక లోపలికి విడువ
 రాదు; వెలువలికిఁ బోనివ్వరాదు. మఱియు నందెండు సేనాసన్నివేశమున్నదో యం
 దందంతటను, మీమీసేనలచేఁ బరిపృతులై కన్నుగిలిగి మాటిమాటికి తిరుగుచుండ
 వలయును. రాక్షసులారా! సాయంకాలమునఁగాని, యర్ధరాత్రిమునఁగాని, ప్రాతః
 కాలమునఁగాని, యెప్పుడుగాని, యావానరులు పూనియున్న కార్యమును జూచు

చండవలయును. వానరులని వారినెప్పుడుగాని తక్కువగాఁ జూడవలదు. పగవారి సైన్యము యుద్ధమున కాయితమైయున్నదా? లేక మనవైకి వచ్చుచున్నదా? లేక యూరకనీల్చియున్నదా? అనియెప్పు డేలాగుననుచునదియుఁ దెలియవలయును' అని యాజ్ఞాపించెను. అంత మహాబలవంతులగు రాక్షసులందఱును, లంకాపతియగు రావణుడుచెప్పినయప్పలుకులు విని, యతఁ డానతిచ్చినచొప్పున సంతయుఁ గావించిరి. రాక్షసాధిపుండ్రు రావణుఁ డారాక్షసులకెల్ల నట్లాజ్ఞాపించి దుఃఖశల్యముందాల్చి నీ నుండై తనగృహమునకుం బోయెను. అంత నప్పుడు మహాబలుఁడగు రాక్షసేశ్వరుడు రావణుడు, కోపాగ్ని పయింబయుఁ జెలంగ, మాటిమాటికి నాపుత్రవ్యసనమునే తలం చుకొని నిట్టూర్పులువిడిచెను. ఇది డెబ్బది రెండవస్కంధము.

—◆◆◆ { ఇంద్రజిత్తు రావణు నూడించి యాభిచారికహామము }
 గావించి బ్రహ్మాస్త్రమున రామలక్ష్మణులను వాసర
 యూధపులను మూర్ఛిలంజేయుట. —◆◆◆

అంత, దేవాంతకుడు, త్రిశిగుడు, అతీకాయుడు మొదలయిన ప్రసిద్ధులగు రాక్షసపుంగవులు యుద్ధమున హతులయిరిని హతిశేషులగు రాక్షస సమూహములు త్వరితిముగాఁబోయి రావణునకుఁ జెప్పిరి. అంత రాక్షసరాజు రావణుడు, అతీకాయాదులందఱును హతులయినట్లు సంగతినివిని, తటాలున దుఃఖమునఁ గిన్నల నీళ్లుగాఱి మూర్ఛిల్లి, కొంతచకిరి దెలిసి, భయంకరమగు పుత్రినాశిమును, భృత్యవధమును దలంచుకొని, మిక్కిలియు వగచెను. అంత రాక్షసరాజగు రావణుని పుత్తుఁడును, రిభకసింహుఁడును నగునింద్రజిత్తు, నీనుండై దుఃఖనముద్రమున దెప్పలఁ దేలుచున్న రాజగు రావణుఁడొచ్చి 'రాక్షసేంద్రా ! ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మ యుండునపుడు, నీ విట్లు దుఃఖము నొందవలదు. యుద్ధమున నింద్రజిత్తు బాణములచే గొట్టినవడి యెవఁడుగాని, ప్రాణములఁ దక్కించుకొనఁజాలడు. ఇప్పుడు రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁగూడ నాబాణములచే దేహము చిన్నచిన్నమై, వాడిబాణములు దేహ మంతటను గ్రుచ్చుకొనియుండ, ప్రాణములవీడి నేలుబడియుండునట్లు గావించెను జూడుము. ఇంద్రజిత్తు చక్కఁగా నెప్పుయింది పొమ్మదేవబలములు రెంటికోమి గూడిన యీ ప్రతిజ్ఞను కేయునున్నాఁడు వినుము. ఇప్పుడ రామునిని లక్ష్మణునిని అమోఘములయిన బాణములచే పూరించెను. ఇప్పుడును దేవేంద్రుఁడును, యముఁడును, విష్ణుదేవుఁడును, మిశ్రుఁడును, సాధులగును, అగ్ని దేవతలును, అగ్నిహోతృఁడను, చంద్రుఁడును, సూర్యుఁడును, బలిచక్రవర్తి యాగశాలయందు, ద్రివిక్రమావతారిఁడగు విష్ణుదేవుఁడు నెఱవిన పరాక్రమముంబోలిననా యప్రమేయపరాక్రమముఁ జూడఁగలడు' అనెను. బలంబు కొరవడని యా యింద్రజిత్తు, రాజగు రావణునితో నిట్లు చెప్పి, యతని నీవొచ్చి, వాయుసమవేగముగలదై, మేలయిన గాడిదలు కట్టంబడియున్న రథము నాగోపించెను. మహాతేజుండై పగవారి వీచమడంచు

నాయుండ్రజిత్తు, సూర్యరథమునలె వెలుగుచున్న యాయరథము నెక్కి యుద్ధము చేయవలసినచోటికి లోడనేపోయెను. మహాబలుండగు నాయుండ్రజిత్తు బయలుదేరి గానీ, మహాబలులయిన రాక్షసులు పెక్కుండ్రు, మిక్కిలి యుబ్బుచు, మేటిగనువులు కేలందాల్చి కొందఱు గజములును గొందఱు అత్తమాశ్వములనును నాగోహించి, (భయంకరపరాక్రములగు కొందఱు పర్వతాకారములగు న్యాఘ్రములను, సృశ్చీకములను, మార్జారములను, భరిములను, లోట్టియలను, సర్పములను, వరాహములను, శ్వోపదములను, సింహములను, జంబుకములను, శశములను, హంసములను, మయూరములను నెక్కి) వ్రాసములను ముద్గరములను ఖడ్గములను గొడ్డండ్లను గడలను ధరించి యలసి వెండ్రుచు బోయినవారయిరి. ఆ యుండ్రజిత్తు తనవెంటిచ్చు రాక్షసులు మహాధీని గలుగునట్లు, శంఖములు పూరించియు భేదాలు వాయించియు దిన్నుండ్రు న్నుతీంప, బేసోలగంబునం బోయెను. శత్రువుల రూపుమాపు నాయుండ్రజిత్తుడు, పూర్ణచంద్రునిచే నాకాశము ప్రకాశించునట్లు, శంఖమునలెను జుద్ధబింబమువలెను ధవళిమగు ధత్రిముచే నంతయుండ్రుకాశించెను. అంత విలుకాంత్రాగోనెల్ల మేటియును మహాధీనియు నగుండ్రజిత్తునకు, బంగారుదండములచేతను బంగారుశలాంలచేతను నలంకరింపములై సుందరములగు మేలిచామరములగొని వీచిరి. శ్రీమంతుండగు రాక్షసేశ్వరుడు రాక్షసుడు, అట్లండ్రజిత్తు గొప్పనై న్నయనుదీసి కొని నెడలుచుండఁగాఁబడి 'భూత్రానీకెరిగిలుగిడునిపు దేవేంద్రుని జయించినవారెపు సుమీ!' ఇతి నెదుర్కొనిన మనుష్యుఁడెంతి నీ నెల్లును రామునిఁజంపఁగలవు.' అనెను. అట్లుచప్పి యారక్షసరాజెంతయు నాకీర్వాణములుసేయఁగా నిండ్రజిత్తుడు వానిని గయింకొనెను. అది సూర్యనిధింగి శేజంబున వెలుగుచు, బరాక్రమమున నెదురేసిన యాయుండ్రజిత్తుచే, సూర్యునిచే నాకాశముంబోలె, లంకాపురియంతయుండ్రకాశించినది. మహాశేషాంక్షై శత్రువుల నెదిరిండ్రిక్కు నాయుండ్రజిత్తు, యుద్ధభూమినొంది, దివ్యరథమును బడయట్టకై హామము సేయఁబూని చుట్టును రాక్షసుల గావలియుంచెను. అగ్నివంటి ప్రధిగిల యా రాక్షసాత్రిముడు, అప్పుడు, ముత్రిపూర్వకముగాఁ గ్రిమముచొప్పున అగ్నిహోత్రమునందు వేలిమి గావించెను. అప్పుట ప్రతాపవంతుఁడగునా రాక్షసేంద్రుడు, గింధమాల్వములతోఁగూడ, సంస్కృతవంతుని నావిన్యను బేలాలను, అగ్నిహోత్రమునందు వేల్చెను. అహోమము నందు, ఇంద్రజిత్తు జెల్లునను బదులాయుధములను అభిచారిమునకు * పరిష్కరించుటకు వలయు జెల్లు పత్రిములుగాను, తాండ్రపుల్లలు నెమిథలుగాను గొని, ఎట్లని పత్రిములనుగట్టి నెల్లులునుపూర్తియయి గావించుకొనెను. అతఁ డాయుద్ధభూమిని కోరికములతోను నాత్మలక్షణలతోను, అగ్నిపత్రిభూము గావించి బ్రతీకయున్న నెల్ల

* అభిచారిమునకు పరిష్కరించుటకు వలయు జెల్లు పత్రిములుగాను, తాండ్రపుల్లలు నెమిథలుగాను గొని, ఎట్లని పత్రిములనుగట్టి నెల్లులునుపూర్తియయి గావించుకొనెను.

నిమేషము బతువుగాఁబట్టి సోమము చేసెను. ఒకమాటు వెలిగింపగానే ఆయగ్నిద
రికొని, పొగ లేక, వెనుమంటలతోఁ జెలంగుచుండుటచే, ఒకమాతే దరికొనుట మొ
దలయిన యాచిహ్వాములు విజయములు నూచించినవై నవి. అగ్నిసోమములు తానే
పురుషరూపమునఁ బ్రక్షయముగాఁ జాటి నచ్చుజ్వాలలతోఁగూడి, మందిబంగాగు
భూషణములుదాల్చి, పొడవైన యాహవిస్సును ప్రతిగ్రహించెను. అప్పు డాయంద్రి
జిత్తు. బ్రహ్మస్త్రమును ఆహ్వానము సేసి నుజ్జయు నందు, తనకు రథము ధనుస్సు
మొరలగు వానినన్నిటిని, అభిమంత్రించెను. అట్లు లింగజిత్తు వేల్పుబడు చున్నయ
గ్నినుండి బ్రహ్మస్త్రమును, నాహ్వానము సేయగానే, గ్రహనక్షత్రచంద్రు
లతోఁగూడ నాకాశమంతయు, భయమునఁ జలించినది. అగ్నిసోమమునుంబోలె
దేడంటున వెలుంగుచు, దేవేంద్రునకుంబోలె ప్రభావముగలిగి, యచింత్యమంత్రశక్తి
యుక్తుండగు యింద్రిజిత్తు అట్లు అగ్నినివేల్చి, తాను ధనువును బాణములును
ఖడ్గమును రథమును అశ్వమును సారథిని బడసి యాకాశంబునఁ నన్నంతర్విశ్రుతి
గావించుకొనెను. అంతి రాక్షససైన్యము గుఱ్ఱములను రథములను నెసిజెసి,
పతాకలచేతను ధ్వజములచేతను నలంకృతిమై యుద్ధకాంక్షచే గర్జించుచు బయలు
వెడలెను. ఆరాక్షసులు, చిత్రంబులును మహానేగములును గాంచనాలంకృతిములు
నగు పెక్కుబాణములచేతను తోమరములచేతను అంకుశములచేతను యుద్ధమున
వానరులం బ్రహరించిరి. అంతి లింగజిత్తు కుపితుడై యారాక్షసులందఱుచి 'మీ
రు వానరులఁ జంపఁగోరి నాహోషమున వారికోఁ బోరాడుడు' అనెను. అట్లు చెప్పి
టనలక నంత నారాక్షసులందఱును జయముఁ గాంక్షించుచు, గర్జించుచు, భయం
కరులగు నా వానరులయి బాణవర్షములను గురియించిరి. ఆయింద్రిజిత్తు, యుద్ధము
న రాక్షసులు నలుగడలఁ గ్రమ్మియుండ వారినడుచు మీఁదుగాయికి, నాహో బాణము
లచేతను గదల చేతను మునలముచేతను వానరులను హింసించెను. ఆవానరులట్టిండ్రి
త్తుచేఁ గొట్టువడుచు, వృక్షములుగొని యందఱు నొకటిగా యుద్ధకర్మశుండగు ని
ద్రజిత్తునిమీఁదికి దలపడిరి. అంతి మహాశేజుడును బలహీనుడునగు రాచణపుష్ప
శింద్రజిత్తుడు, కుపితుడై యవ్వానరుల దేహములను తొలి చెండాడెను. అతడు
యుద్ధమునఁ గుపితుడై రాక్షసు లుప్పొగునట్లు ఒక్కొక్క బాణమునగు తొప్పొ
స్త్ర, ఏవుగు, ఏడగురుగా వానరులను ఖండించెను. మిక్కిలి దుర్జయునిగా
నావీరుడు, యుద్ధమున, సూర్యసమానములును గాంచనాలంకృతిములు నగు
బాణములచే, వానరులను గలగించి నలందిపుచ్చెను. అవ్వానరులు యుద్ధమున బాణ
పీడితులై, దేహమంతయు చిన్నభిన్నముగాఁగా, జయమునం దాశ వెడలుకొని, దే
వలచేఁ గొట్టువడిన గొప్పయమరులవలె నేలంబడిరి. అంతి నప్పుడు యుద్ధంబున మేము
యిన మఱికోదఱు వానరులు, కుపితులయి బెడిదములయిన బాణములనడికి బాణము
లచే వెలుంగుచున్న సూర్యునికై వడిఁ జెనక రాకున్న యాయింద్రజిత్తుమీఁదికి బో

యిరి. అంత నవ్యానరవీరులు, అంజలును ఇంద్రజితుని బాణములచే భిన్న దేహులయి,
 ధైర్యమువీడి, వ్యభిక్షులై, నెత్తుటఁదోఁగుచుఁ బలాయితులయిరి. అవ్యానరులు యు
 ధమున రాముని కార్యముఁజూక్షై, ప్రాణములపై నాశపెట్టక పరాక్రమించి శిలల
 నాయుధములుగాఁగొని గర్జించుచు వెనుకడుగడక ఇంద్రజితుని నెదుర్కొనిరి. ఆ
 వానరు లట్లు యుద్ధమునఁ జట్టుముట్టి ఇంద్రజిత్తుపయి, వృక్షములను బర్వతశిఖర
 ములను శిలలను వర్షించిరి. మహాతేజుఁడై యుద్ధమున జయముం గొనునాయంద్ర
 జితుఁడు, ప్రాణముల హరించునదై బెడిదంబగు నావృక్షములయు శిలలయు వర్ష
 మును బాణములచే వారించెను. అంత యుద్ధమున సమర్థుండగు నింద్రజితుఁడు,
 అగ్నిసమానములను క్రూరసర్పసవ్యశములు నయిన బాణములను బ్రయోగించి, వా
 నరసైన్యములను భేదించెను. అతఁడు పదునెనిమిది వాఁడిబాణములచే గంధమాద
 నుని గాఁడనేసి, దూరముననున్న నలునితోఁబ్బడిబాణముల నొప్పించెను. ఆమహావీర్య
 శాలి, యుద్ధమున మర్త్యములను విదారించునట్టి బాణము లేజీరించే మ్రొందునిని,
 ఐదుబాణములచే గజునిని, జాంబవంతుని పదిబాణములను, నీలుని ముప్పదిబాణ
 ములనును, అట్లె సుగ్రీవునిని ఋషభునిని, అంగదునిని. భయంకరములును వరలబ్ధ
 ములును తీక్షణములునగు బాణములచేత నపుడునొప్పించి మూర్ఛితులం గావించెను.
 అప్పటికిఁడు చల లేగిన ప్రళయకాలాగ్నిచలై క్రుద్ధుఁడై మహీయు ముఖ్యులయిన యి
 తివానరులను వెక్కిరిసింపఁజూడ. వెక్కిరిబాణములచేత నొప్పించెను. ఇంద్ర
 జిత్తు, అమృతమునును, సూర్యసమానములయి. యాకర్షణాతిముగా నాకర్షించి
 విమలబడి, మహావేగింబులగు బాణములచే. వానరులసైన్యముల కిలంచి నలంచి
 నైచెను. అతఁడు తనబాణసమూహముచే వానర సేనయంతయు కిలంగి నలంగి మూ
 ర్ఛిల్లి. నెత్తుటఁ దోఁగుచు నిశ్చేష్టుమై యుండిుటనుజూచి మిక్కిలేయు నుబ్బుర ను
 బ్రోగినవాఁ డెఱుఁగెను. మహాతేజుఁడును వీర్యబలసంపన్నుఁడను నవిదానబలయుతుం
 డును నగురావణపుత్రుఁ డింద్రజితుఁడు మజల బాణములను ఖడ్గాద్యాయుధము
 లను తిరిగితిముగా వర్షమువలెఁ గురియించి వానర సేనంతయు నొప్పించెను. అతం
 డిచ్చిహాయుద్ధమున తనసైన్యమునుబాధిభాగమున నుండుటను చూచి కీఁఘ్రముగా
 వానరసైన్యములఁ దోఁచి, కుందుఁ గిరికిరిఁ గానగాక. నల్లనిమేఘము జలమును నర్పిం
 చునట్లు భయంకరముగు బాణవర్షమును గురియించెను. ఆయుధమునందు, పర్వతా
 కౌలయిన యవ్యానరులు, ఇంద్రజితుని బాణములచే భిన్న దేహులయి. వాని
 మూలలచేఁ గొట్టుచుడి. విశ్రాంతములగా నజుచుదు. నిమ్రుచి నైత్రాయుధముచేఁ
 గొట్టుచున నమేటిపర్వతములవలె నేలంబాలిరి. వాని యుధమున తమసైన్యము
 లిందు. వాఁడిమునలుగల బాణములు పడుమిందుటను చూచి మే చూచుదుంకిరి
 కిని. మాయచేతఁ బ్రవృద్ధునిండ్ల మఱుఁగుచున్న యింద్రజితునిచూచిము
 ర్చనలేయిరి. అంత మహాత్ముఁడగు నావృక్షప్రేక్షుఁడు. వాఁడిమొనలుగలిగి. సూ

ద్యునివలె వెలుగుచున్న బాణములచే దిక్కులన్నింటిని గప్పి, వానరోత్తముల
 నొప్పించెను. అతడు మఱియు, మండుచున్న యగ్నివలె గ్రాలుచున్న శూలము
 లను ఖడ్గములను గొడ్డండ్లను మిడుంగుఱులు రాలుమంటలెగయ గిరిగిరిద్రిప్పి వాన
 రరాజుసైన్యమువై జడిగా వేగ ప్రయోగించెను. అంత మేటివానరవీరులు, రాక్షసోత్త
 ముఁడగు నింద్రజితునియొక్క సమానములగు బాణములచేగొట్టువడి దేహములు భి
 న్నభిన్నములై నెత్తురువెల్లువలుకాగా, చక్కగాఁ బూచినమోదుగుచెట్లవలె నొప్పు
 చు, నూతకు నొకరిపై నొకరు పడుచు, వికృతస్వరముగా నఱచుచు, నేలంగూలిరి. కొం
 డఱు తలయెత్తి యాకాశమునుఱచుచు, కన్నులయందు వాడిబాణములు నాట్రు
 గా, ఒకరిపై నొకరు పడుచు నేలంటికిరి. రాక్షసోత్తముఁడగు నింద్రజిత్తు, హను
 మంతుని, సుగ్రీవుని, నంగదుని, గంధమాదనుని, జాంబవంతుని, సుపేణుని, వేగ
 దర్శిని, మైందుని, ద్వివిదుని, నీలుని, గవాక్షుని, గజుని, గోముఖుని, కేసరిని, హరింగముని,
 విద్యుద్ధంష్టుని, సూర్యాననుని, జ్యోతిముఖుని, దధిముఖుని, పాపకాక్షుని, కలుష
 కుముదుని, ఈవానరోత్తములనెల్లను ప్రహస్తమంత్రముచే నభిమంత్రితములగు
 ప్రాసములచేతను శూలములచేతను గజకు బాణములచేతను, మిక్కిలియు నొప్పించెను. అట్లతిఁడు గండచేతను గాంచనపుంఖము లగు బాణములచేతను, వానాయూ
 ధపులను నొప్పించి, యంత గామలత్కములమీఁద సూర్యకీణసమానములగు బాణ
 జాలములను జడిగాఁ గరియించెను. అప్పుడు రాముఁడు మిక్కిలి యాశ్చర్యపోయి
 ధైర్యసంపత్తిగలవాడై, అట్లంద్రజిత్తు తనపేము బాణవర్షములు గురియుచున్నను,
 జలధారలంబోలె వానిని సరకు సేయక చుట్టుసేసంఱుచుచు నపుడు లక్ష్మణునితోఁబట్టి
 యా! మరల రాక్షసతలకుండు సునయూయంద్రజిత్తు ప్రహస్తమంత్రము నాశ్రయించి
 ప్రహరించుచు, ఆస్త్రభాసమున, భయంకరమైన వానాసైన్యమునుగూర్చి ప్రహేళిక
 లో, మనలబాణములచే నొంచుచున్నాఁడు. మహాత్ముండుగునిఁడు బ్రహ్మదేవుని
 సంగినవరమునంతే, యిప్పుడు యుద్ధమున, నాకాశమునొంద, తన భయంకరదేహ
 మును మాటుసేసికొనియున్నాఁడు. ఇట్లు దేహమునే చూపక మఱిగి బాణములునూ
 త్రమువేయుచున్నయూయంద్రజితుని యుద్ధంబున విజయము కలవియొల్లుకొనిమఱా!
 ఇట్టి మహావీరు మయున యస్త్రమునకు దేవతగాను, కీరపుట్టుటకును గాణము
 గాను మండుధగపెంఱు. యిట్లు బ్రహ్మదేవునిమహిమ యచింత్యమని తెలియచెను. కా
 బట్టి సేవును నాతోఁగూడ, మనస్సు గలగిరిక, యిప్పుడు బాణపాఠములకు నోర్చుకు
 డుము. ఈరాక్షసోత్తముఁడు, బాణవర్షజాలములను బరంగించి నమస్తదిక్కులను
 దట్టముగాఁ గప్పచున్నాఁడు. ఈ వానరరాజుసైన్యసంతయు, మేటిశూరులు పడుట
 చేతను, నంతమాత్రము ప్రకాశింపకున్నట్ల. వీఁడు, మనము యుద్ధము సేయ నొసలేక
 మాని. తెలివితప్పి కోపపార్శ్వములుదూలి మూర్ఖునొంది నేలంటికి యుండుటను
 జూడఁగానే, రాజగ్రామదలి జమలక్ష్మిని బడసి సంతోషముతో లంకాపురికిఁ బో

గలడు. ఇది నిశ్చయము' అనెను. అంత సచ్చట, నారామలక్ష్మణులు, ఇంద్రజిత్తుబాణజాలములచే పీడితులై యట్లు పడియుండిరి. రాక్షస శ్రేష్ఠుఁ డగునాయింద్రజిత్తును అట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండుటనుజూచి సంకోచముచే యుద్ధవృద్ధమున సింహనాదము గావించెను. అతఁ డప్పుడు, యుద్ధమున సట్లావానరసైన్యమంతటినీ రామలక్ష్మణులను వివాదముపాలుసేసి, యంతః దోడనే రావణబాహురక్షిత మైనలంకాపురిని బ్రవేశించినవాడయ్యె. ఇది డెబ్బదిమూడవసర్గము.

జాంబవంతుడు చెప్పినదాప్పున హనుమంతుడు హిమవంతము ప్రక్క నున్న యోషధిపర్వతమును దేగా సందలి దివ్యోషధిగంధమును మూర్కొన్నమాత్ర రామలక్ష్మణులంపింతును మూర్ఛ జలుట.

అప్పుడు రామలక్ష్మణులు రణాగ్రముందు కీర్షుమటంజూచి వానరసైన్యమంతయు భయమాన మారిల్లెను. సుగ్రీవుఁడు నీలుఁ డంగిదుఁడును జాంబవంతుఁడును కేయుట కేఱియుఁ దోఁపకుండిరి. అంత, బుద్ధిమంతులలోనెల్ల మేలుబంతియగు విభీషణుఁడు వానర సైన్యమంతయు భయమాన విహ్వలమై యుండుటనుజూచి, వానరసైన్యములను నప్రతిమఁచనగుట నూఁజించుచు 'మీరు భయపడవలదు. రామలక్ష్మణులు బాణమాలఁ గొట్టుచుండి యవశులయి విపణ్ణులై యున్నాఁచి మీరు వివాదపడుటకు వీలయిచ కాలమేఱును లేదు. వీలన నాకు బ్రహ్మదేవునిమాటను గారవిచుట్టకై యిట్టిండ్రి జిత్తుబాణనమూహములచే గీడ్పడినట్లున్నాఁచి నీవేఱుగాదు. కాన వివాదపడుట కిదికాలముగాదు. బ్రహ్మ యాయిండ్రి జిత్తునకుఁ బాఠముయిన వేదముగల యాబ్రహ్మస్తమి నొసంగెను. కాడపుత్రిలగు రామలక్ష్మణులు బ్రహ్మం బగుచున్నాఁడై యును గారివిచుట్టకై నేలంబడియున్నాఁచి. ఇందులకు దుఃఖపడి గారణమేమి?' అనెను. అంత బుద్ధిమంతుఁడు వాయుపుత్రి డ హనుమంతుఁడు బ్రహ్మస్త్రమును గారివిచుట్టకై ముహూర్తకాలము బంధుఁడైయుండి యంత విడిపించుకొని విభీషణునిమాటవిని చురనినో, 'బలమంతులై నమూవానర సైనికులు పాశులై యున్నాఁచి. ఇది నవరెను పృథములు నాల్గియున్నాఁగో వారిల నాశ్వాసించెను' అనెను. ఆరాత్రయందట్లు. వీరులనున హనుమంతుఁడును విభీషణుఁడు నిగుచ్చునను, గొఱపిల్లలం జేతులఁబట్టికొని యుద్ధభూమియందు వానరసేనలను నెరకునుం దిరిగిరి. కొందఱు నోడిలువగియు కొందఱు చేతులును, కొందఱు తోడలును, గొందఱు కాళ్లును, గొందఱు నేర్లును, కొందఱు మెడలునుచే, మూలైములపై విండుచును, దేహములనుండి నత్తునుమిక్కిలీయింపఁజ, పర్వతాకాశులై యచ్చటచ్చటం బడియున్న వానరసేనలను దేక్షియమానములై పడియున్న యాయుధములచేతను నెరిసియుండు యుద్ధభూమిని వార్షింతును గాంచిరి. అంత వారిలు, యుద్ధమున హతస్థయై పడి

యున్న సుగ్రీవుని, అంగదుని, నీలుని, శరభుని, గంధమాదనుని, గవాక్షుని, సుషేణుని, వేగదర్శిని, ఆహుకుని, మైందుని, నలుని, జ్యోతిముఖుని, ద్వివిదుని, పనసుని, మణియు నితరులయిన వానరవీరులనుం జూచిరి. బ్రహ్మదేవునకు మనస్సున కెక్కిన యాయుంధ్రజిత్తు, బ్రహ్మస్త్రముచే నాటిసాయాహ్వాభాగమున నాఱుగడియలలో, బలవంతులగు వానరవీరుల నఱువదియేడుకోట్లను వధించెను. హనుమంతుడును, విభీషణుడును, సముద్రనమానమై భయంకరమయిన యావానర సైన్య మంతయు, బాణపీఠమైయుండుటఁ జూచి, జాంబవంతుని వెదకిరి. స్వభావముననే ముసలివాఁడై జ్ఞానవృద్ధుఁడనై వందలకొలది బాణములు దేహమెల్ల నాటియుండఁ, జల్లారుచున్న యగ్నివలెనున్న వీరుని జాంబవంతుని విభీషణుఁడుచూచి యతనిదగ్గఱకుఁ బోయి 'అయ్యా! ఈవాఁడి బాణముల తాఁకునకు నీ పాణములు చెదరకున్నవిగదా' యని యడిగెను. భల్లూకపుంగవుండగు జాంబవంతుడు విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని బహుకష్టమున మాటలాడ నెలుంగుడెచ్చుకొనుచు, 'రాక్షసోత్తమా! మహావీర్యశాలీ! నీ యెలుఁగువలన నిన్నుఁ డెలిసికొంటిని. తీక్షణబాణములచేఁ బీడింపఁబడుచుండటవలన నిన్నుఁ గంటితోఁ జూడఁజాలకున్నాను. విభీషణా! ఎవ్వనినింగని యంజనయు వాయుదేవుఁడును మంచి సంతానవంతు లయిరో, యావానరో త్తముఁడు హనుమంతుఁడు పాణములతో నున్నాఁడేకద ' అనియడిగెను. జాంబవంతుఁడు చెప్పినమాట విని విభీషణుఁ డతనితో ' రామలక్ష్మణులనుంగూడ విడిచి వాయుపుత్రుని హనుమంతు నేలయడిగెదవు? అయ్యా! నీవువాయుకుమారుఁడగు హనుమంతునిపైఁ జూపినంత మిక్కుటపుష్పహము, వానరరాజగు సుగ్రీవునియందుఁగాని, యవరాజగు సంగదునియందుఁగాని, రామునియందుఁగాని చూపవయితివి. ఏల ' అని యడిగెను. విభీషణుఁడు చెప్పినమాటనువిని జాంబవంతుఁడు, అందులకు బదులుగా 'రాక్షససింహమా! అందఱను విడిచి వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతు నడిగినందులకుఁ గారణము చెప్పెదవినుము. వీరుఁ డాహనుమంతుఁ డొకఁడుమాత్రము బ్రతికియుండినట్లయిన, తక్కినసైన్యమంతయు హతమయినను భయములేదు; బ్రతికియున్నట్లై హనుమంతుఁడొక్కఁడు పాణములు వీడినచో, మన మందఱమును బ్రతికియున్నను దప్పినవారలమే. నాయనా! వాయువంతునివాఁడై వీర్యమున నగ్నిహోతునినకు సాటివచ్చువాయుపుత్రుఁడు హనుమంతుఁడు, పాణముతోనుండునేని, యంత మాకు బ్రతుకుపై, ఆశోకలుగును ' అనినను. అంత, వాయుకుమారుండగు హనుమంతుఁడు, వృద్ధుఁ డగుజాంబవంతునియొద్దకుఁ బోయి, శాస్త్రవిహితయమునను నతనిసాదములం బట్టుకొని నమస్కరించెను. భల్లూకతలకుండగు జాంబవంతుఁడు, అట్లు బాణములచే నింద్రియములు కళశవళించుచున్నను, హనుమంతుఁడు 'నేనుహనుమంతుఁడ' నని చెప్పి యభివాదపము చేసినదివిని, తాను మరల జన్మించినట్లు తలఁచెను. అంత మహాతేజుండగు నాజాంబవంతుఁడు హనుమంతునిఁజూచి ' వానసింహమా! ఇట్లు

ము. నీవిపుడు వానరులనందఱును రక్షింపవలయును. వీరల రక్షించుటకు నలయు పరాక్రమము నీకుంటోలే మతెవ్వరికిని జాలదు. నీకది మిక్కిలియుఁ జాలియున్నది. మఱివీరలకు నీవు మిక్కిలియు నెయ్యొడవు. కాన నీవె రక్షింపవలయును. నినుఁబోటి వాఁడు పరాక్రమముచూపుటకే యిదితగినకాలము. మఱియెవ్వఁడు నిట్టికాలమున పరాక్రమింపఁజాలువాఁడు నా కగపడలేదు. భల్లూక వీర సేనలకును వానరవీర సైన్యములకును సంతోషము గలుగఁ జేయుము. కీడ్పడియున్న యీరామలక్ష్మణులనుగూడ విశేషులనుగాంచి వి సుఖముగూర్చుము. హనుమంతా! నీవునము ద్రమునకు దాదాపుమీఁదుగా, బహుదూరముపోయి, పర్వతోత్తమమగు హిమవంతమునకుఁ బోవలయును. శత్రునిఘాతనా! అంత నచ్చట, నీవు మిక్కిలియుం బొడవై బంగారమయమైన ఋషభమను మేటిపర్వతమును, కైలాసశిఖరమునుగూడఁ జూడఁగలవు. వీరా! ఆశిఖరముల రెంటినడుమ దేవీవ్యమానమయి యెనలేనికాంతిం దబ్బిత్తుచు, సమస్తాపధులతోనుంగూడి యున్నయోషధిపర్వతమును జూడఁగలవు. వానరసింహమా! ఆపర్వతముశిఖరమునఁ బుట్టినవై, దేవీవ్యమానములగుచు దశదిశల వెలింగించు చున్నవగునాలుగుదివ్యోపధులు జూడఁగలవు. అవియే * మృతసంజీవనియు, విశేల్యకరణియు, సావర్ణ్యకరణియు, సంధానకరణియు. హనుమంతా! వాయుపుత్రా! నీ వాయోషధుల నన్నిటిని దీక్షింపి శీఘ్రమున రావలయును; ఎచ్చి వానరుల ప్రాణములుగూర్చి వారి కూటట గలిగింపవలయును' వానరపుంగవుం డగుహనుమంతుఁడు, జాంబవంతునిమాట వినఁగానే, జలప్రవాహములచే నముద్రముహ్సొంగునట్లు, బలోత్కర్షణములచే బూరితుఁడయ్యెను. వీరుండగు నాహనుమంతుఁడు, త్రికూటపర్వతాగ్రమునకుఁ దూకి పదఘాతమున నాపర్వతోర్ధమమును బీషించుచు, రెండవపర్వతమువలెఁ జూపట్టెను. ఆపర్వతము హనుమంతునిపాదములచే దోగ్గఁబడి మిక్కిలియుఁ గలఁగినది. అట్లది మిక్కిలి పీషితమగుటచే, తమదా నంతమాత్రిము నిలువఁజాలదయ్యె. ఆపర్వత మట్లు పీషితమగుటచే నందలి వృక్షములు, హనుమంతుఁడు హిమవంతమునకుఁబోవం దగుశక్తిని గయికొన్న యురవడిచేత నిప్పుపుట్టి మండుకొన్నవి; దానిశిఖరములును చూర్ణములై నవి. అట్లు పీషితమగుచు, విఱిగిన వృక్షములతోను శీతాలములతోను ఆపర్వతము పడవడ వడింకఁగా, దానితలమే యుద్ధరంగముగాన, యందున్న వానరులు నిలువఁజాలరయిరి. అప్పుడు రాత్రియందు లంకాపురి, హనుమంతుని యురవడికి జనులందఱును దిగులునొంద, మహాద్వారము చలింప, గృహములను గోపురములును విఱిగిపడి, నృత్యముచేసినట్లుండునది. పర్వతాకారుఁడగు

* మృగులయినవారిని జీవింపఁజేయునది మృతసంజీవని. జీవముచ్చినవెనుక తిరుగునట్లు చేయుటకు శల్యములను దీక్షిస్తేయనది విశేల్యకరణి. శల్యములను దీక్షింపవెనుక చర్మమునొకటిగా సంధించునది సంధానకరణి. ప్రాణములనుఁ గలుగు విషర్ణతను పోగొట్టి రక్తిసహజభాగముతో సమానవర్ణముగలిగింపవల సావర్ణ్యకరణి.

వాయువుత్పాదకు హనుమంతుడు, అట్లు త్రికూటపర్వతమును బీడించి, సముద్రస
 హితముగా భూమియంతయుఁ జలనమునొందునట్లు గావించెను. అంత హనుమంతుఁ
 డాకొండనుండి మేరుమందరములకు సాటియై నానావిధములగు సెలయేర్లు నెరసి బెర
 సియున్న లంకామలయపర్వతము నపు డావోహించెను. ఆపర్వతము పలువిధముల
 యైన వృక్షములచేతను లతలచేతను నెరసి, విరిసినతామరలును గలువలును గలిగి
 డేవతలచేతను గంధర్వులచేతను సేవితమై యటువది యోజనములు పొడవుగానుండు
 ను. మఱియు నది విద్యాధరులచేతను మునిగణములచేతను అపరసలచేతను మిక్కి
 లియుసేవితమై, నానామృగసమూహములచే నెరసి పెక్కుగఁజాలతో శోభిలుచుండు
 ను. అచ్చట మేఘసంకాతుఁ డగువాయువుత్పాదకు హనుమంతుడు, అందలి యక్ష
 గంధర్వకిన్నరులనందఱి నాకులపెట్టుచు, దేహమునుబెంచెను. ఆహనుమంతుడు పా
 దములచేఁబర్వతమును ద్రొక్కుచు భయంకరమైన బడబాముఖమువంటి నోరుదెఱచి
 రాక్షసులను భయపెట్టుటకై చిట్టగా నఱచెను. లంకయందలి రాక్షసులందఱును, అ
 ట్లాశ్చర్యకరముగా గర్జించుచున్న హనుమంతుని గర్జనమునువిని, భయమున నిట్టట్లుగ
 దలనం జాలరైరి. అంత భయంకరవిక్రముఁ డగునాపరంతపుడు హనుమంతుడు,
 రామునకు నమస్కరించి యతనికొఱకు మిక్కిలియు గొప్పకార్యమును జేయం
 బూనినవాడయ్యెను. ప్రచండవేగుండగు నాహనుమంతుడు, సర్పమునలఁ గ్రాలు
 చున్నతోఁక నెత్తి యెగురుటకై వీపునువంచి, బలోద్ధీపనమునకై చెవులుముసించి,
 బడబాముఖమువంటి నోరుదెఱచుకొని యాకాశమున కెగిరెను. ఆహనుమంతుడు
 తనబాహువులయు తొడలయు నురవడిచేతఁ బెల్లగిలిన వృక్షసమూహములును,
 పర్వతములును శిలలును ఆత్రికూటగిరి నెప్పుడునున్న క్షుద్రవానరములును, అత
 నితోఁగూడనే శీఘ్రమున బహుదూరము చిప్తుంబడి పోయి యంత వేగము
 క్రమముగాఁ దగ్గి జలమునంబడినవి. గరుడసమానవీర్యుఁ డగువాయువుత్పాదకు హను
 మంతుడు సర్పభోగసమానము లైనబాహువులుసాచి దిక్కులను షిక్కిల్లఁజే
 యునట్లుచూపట్టుచు, పర్వతరాజుగు మేరువున్నదిక్కుగా హిమవంతునిఁగూర్చిపో
 యెను. అప్పుడు తనయరవడిచే నలలపరంపరలు కలఁగుండునొంది ననుస్తజలజంతు
 వులును మిక్కిలియు నుడివడుచున్న సముద్రమును జూచుచు హనుమంతుడు విష్ణు
 హస్తముచేఁ బ్రయుక్తమైన సుదర్శనచక్రమువలె నతివేగంబునం బోయెను. వేగమున
 లంఛితమగువాయువునకు సాటివచ్చు నాహనుమంతుడు, పర్వతములను నదులను
 సరస్సులను లేటాకములను వృక్షసమూహములను గొప్పగొప్పపట్టణములను సమృద్ధి
 ములగుడనపడములనుం జూచుచు వేగమునంబోయెను. పరాక్రమమునఁ దండ్రికి
 సాటివచ్చు వీరుఁ డాహనుమంతుడు, ఆకాశమున నెంతదూరము క్రమములేక యతి
 వేగమునంబోయెను. వానరసింహుఁడగు హనుమంతుడు, వాయువునంబోలె మహా
 వేగంబునం గయికొని, దిక్కులన్నియు శబ్దమునం బూరించుచుఁబోయెను. వాయు

కుమారుడగు హనుమంతుడు మేరదాటి పోవకుండునట్లు జాంబవంతునిమాటనే
 స్మరించుచు వాయువేగంబునంతోపుచు దోడన హిమవంతమును జూచెను. ఆ హ
 నుమంతుడు నానావిధము లగుప్రస్థానముతోఁగూడినదై వెక్కుగుపాలతోను
 సెలయేళ్లతోను నొప్పుచు, తెల్లనిమబ్బుల గుంపులవలె సుంజరముగాఁ జూపట్టు
 శిఖరములతోను నానావిధములయిన వృక్షములతోనుఁగూడి యెంతయుఁ బ్రకా
 శించుచున్న హిమవర్షవర్షతమును జేరెను. ఆ హనుమంతుడు, మిక్కిలి యున్నత
 ములై భయంకరములుగా నున్నయుత్తమశిఖరములతో నొప్పుచున్న యామహా
 వర్షతరాజమునుజేరి, యందు దేవతోత్తములచేతను మహర్షులచేతను సేవిత
 ములగుచు పవిత్రములై యొప్పు గొప్పగొప్పయోశ్రమములను జూచెను. ఆ హను
 మంతుడు బ్రహ్మదేవునిగృహం బగుబ్రహ్మకోశమును, కైలాసమును, ఇంద్రుడు
 తపస్సు గావించినయోశ్రమస్థలమును, రుద్రుడు లీలాస్థము బాణప్రయోగము
 గావించిన స్థానమును, హయగ్రీవు నారాధనశ్రేత్రమును, ప్రకాశించుచున్న బ్రహ్మపా
 లమును విశ్రమాస్థము నిలిచియున్న మాసాదులగు సూర్యకోకదులనుం జూచెను. అతఁ
 కింద్రునకు బ్రహ్మదేవుడు నచ్చము నొసంగినస్థానమును, సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచు
 న్న కుబేరస్థానమును సూర్యునిభార్య యగు ఛానూ దేవిప్రీతికి విశ్వకర్మ సూర్యునివేఁడి
 మితగుటకై సానఁబట్టుటకు నిబంధించినస్థానమును, దేవగణముల దర్శించుటకై బ్రహ్మ
 కేంద్రతీచిన సింహాసనము గల బ్రహ్మసనమును, శివుఁడనుస్థానమును, భూమినుండి పాతా
 శమును బ్రవేశించురంధ్రమును జూచెను. నుతీయు నతఁడు, ఉద్ధిమమగు కైలాస
 వర్షతమును కైలాససాగ్వంబున హిమవద్ధిల యనఁబడునొకశిలావిశేషమును,
 ఋషభమును నౌషధివర్షతమును, మేగు ననఁబడ్డ మేటికాంచనవర్షతమును, రాత్రు
 లాదు వెలుంగుచుండు నచ నైత్యజ్యోతులచేసిన బ్రకాశించుచున్నదై మృతసం
 జీవి మొకలయిన సత్సావధులును గలిగియున్న వర్షతోత్తమునుంజూచెను.
 వాయుపుత్రుఁ డాహనుమంతుడు అగ్ని కాంతులచేతఁబోలె నౌషధులచే వెలుంగు
 చున్న యా యౌషధివర్షతమును జూచి యాశ్చర్యమునొంది యావర్షతరాజముం
 తయుఁ దిరిగి యందు నౌషధులను వెదకెను. వాయుకుమారుడగు నామహాపి,
 యట్లు వేలకొలఁది యౌషధములు గడచిపోయినను శ్రమమునొందక, దివ్యౌషధులు
 గల యావర్షతమునందు నౌషధుల వెదకుచుం దిరిగెను. అంత నావర్షతరాజము
 ను గలదివ్యౌషధులు తమ్ముఁ దీసికొనిపోవుటకై హనుమంతుడు నచ్చినాఁడని తెలిసి
 కొని యన్నియు నతఁకి మఱుగుపడినయ్యె. అట్లు కనఁబడకపోగా మహాత్ముడగు
 హనుమంతునకుఁ గోపముగలిగెను. ఆకోపమున నతఁడుపైఁపక, బిట్టుగా బొబ్బయిడి
 యగ్గినలఁ గన్నులెఱ్ఱిపై వెలుంగఁగా నావర్షతేంద్రమునుజూచి 'వర్షతరాజమా !
 నీపురామునిచుండుఁగూడ దయలేకున్నావే. ఇట్ల నీపుగట్టిగా నిశ్చయించుకొని యు
 న్నానాయేమికి అత్తని, నాబాహుబలమున నిన్నుఁ గీడ్పఱచి క్రిందఁ జెల్లచెదరై

పడఁగూర్చెదను జూడుము' అనెను. అతఁడంత వృక్షములతోను గజములతోనుగూడినదై బంగారుగనులుగలిగి, వేలకొలది గై రిక ధాతువులచే విలసిల్లుచు, ఓషధులచే వెలుంగుచున్న పయిని త్రములుగల యాపర్వతశిఖరమును, దానియందలి చిన్నశిఖరములు పలిలి పటాపంచలగునట్లుగాఁ, బట్టుకొని వేగంబునఁ దటాలునఁ బెల్లగించెను. ఆ హనుమంతుఁడు, దేవతలును మేటియనుగులును నమస్త్రలోకములును భయపడ, నాపర్వతమును పెల్లగించి, యాకాశమునకెగసి, గరుడునివలె బెడిదంపు వేగముగలవాడుగాన, మహావేగంబున, ఆకాశమునందలి దేవాదులనేకులు పొగడుచుండఁగాఁ, బోయెను. అప్పుడు హనుమంతుఁడు దాను సూర్యనమానుండై వెలుంగుచు, సూర్యప్రభంబగు నాశిఖరమును గ్రహించి యాకాశమునకెగసి సూర్యునికి దావున రెండవసూర్యుండునుంబోలె బ్రకాశించెను. పర్వతాకారుఁడగు నావాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, ఆ పర్వతమును చేతం దాల్చినవాడై, ఆకాశమున, వేయంచులుగలిగి అగ్నిత్వాలతోఁ గూడియున్న సుదర్శనమును చేతందాల్చి యుండు మహావిష్ణువుబోలె మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచుండెను. * వానరు, లతఁడు పర్వతశిఖరముతోవచ్చుటనుజూచి, సంతోషముచే బిగ్గజనార్పిరి. అతఁడును వారిని జూచి కార్యసిద్ధివలనియుబ్బున గర్జించెను. అతిభయంకరమైన వారల గర్జనలఘోషమునువిని, లంకావాసులగురాక్షసులు మఱింత బెట్టిదముగా నణచిరి. అంత మహత్తుఁ డాహనుమంతుఁడు, ఆత్రికూటపర్వతరాజమున, వానర సేనామధ్యమునవ్రాలి యచట వానరోత్తములకు శిరస్సువంచి నమస్కరించి విభీషణునిఁ గొఁగిలించుకొనెను. అచట నపుడు మనుష్యరాజకుమారు లారామలక్ష్మణు లిరువురును, ఆమహావధులగంధము నాఘ్రాణించి విశల్యులైరి. మఱి తక్కినవానరవీరులును ఆ గంధమును మూర్ఛొన్నంత సే సుఖతులయు లేదిరి. మఱియు నింతకుఁ బూర్వమే నిహతులయిపడి యుండినవానరవీరులుగూడ ఆమేటియకాషధులగంధము పయిసోఁకఁగానే నండవనివలన క్షణమాత్రమునలేచి, విశల్యకరణివలన నందఱు విశల్యులై, సంధానకరణివలన నొప్పులుమాని, సావర్ణ్యకరణివలన రాత్రిపరుండి నిదురించినవారలు వేకువను నిద్ర లేచునట్లు, నొప్పుచుండిరి. సిహతులయిన రాక్షసులుకూడ నట్లై లేవరైరన్నచో, లంకలో వానరులును రాక్షసులును యుద్ధముసేయ నారంభించినదిమొదలుగా, రాక్షసు లిందఱు నిహతులయినని లెక్క యెవ్వరికిని దెలియకుండుటకై, రావణు నాజ్ఞవలన, యుద్ధంబున వానరోత్తములచే నప్పుడప్పుకు హతులగుచున్న రాక్షసులు అందఱును అప్పుడప్పుడే సముద్రమున వై నంబడుచుండిరి. అంత భయంకరవిద్యుడగు నావాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు ఆయోషధిపర్వతమును వేగ హిమవంతమునందేర్చి మరల రామునితోనచ్చి కలసికొనెను. ఇది డెబ్బదినాలుగవనగ్గము.

* ఇక్కడ హనుమంతునివానరు లాచ్చుటకు జెప్పటచే దూరముననుండియే యాపర్వతమందలియోషధులగంధము నాఘ్రాణించుటవలన నందఱును జీవకులైరని తెలియుచున్నది.

రాత్రి తొలుజామున నుగ్రివునాజ్ఞను వానరయూధపులు
కొఱపులంగొని ప్రాకారముదాటి లంకనుగాల్పుట;
రావణుడు కోపించి కుంభకర్ణపుత్రులగు కుంభ
నికుంభులను యూపాక్ష విరూపాక్షుడులతో,
గూర్చి యుద్ధమునకుఁ బంపుట; వానర
రాక్షసుల తుములయుద్ధము.

మహాశేజుండగువానరరాజు నుగ్రివుడు, ప్రయోజనయుక్తం బగుమాట రా
మునకు విన్నవించుచు నంత హనుమంతునింజూచి, 'రావణుడు, తనతమ్ముడుకుంభక
ర్ణుడును, కొడుకులును, హతులగుటంజేసి, యుత్సాహము దక్కియున్నాడుగనుక ని
వుడు వెడలివచ్చి మనకు యుద్ధమునొసంగడు. మనవానరులలో, ఎవ్వరెవ్వరు మహాబల
వంతులును వేగవంతులు నగుదురో, ఆవానరతిలకులు (సింహసదృశులగువారు రావ
ణాలయమును గాల్పుటకై) కొఱపులను జేరంగొని, ప్రాకారముపై కెగసి శీఘ్రమున
లంకలోనికింబోవుదురుగాక' యనెను. * అంత సూర్యుఁడైవచ్చి బెడిదముగానున్న యా
రాత్రి తొలుజామున, అవానరసింహులు, కొఱపులనుజ్జుకొని లంకంగూర్చిపోయిరి.
వానరసేనలు కొఱపులంగొనివచ్చి నలు ప్రక్కలఁ దఱుమఁగా, గుల్మములనుండి నగ
రు గాచుచున్న రాక్షసులు, తోడనే పాఠిపోయిరి. అవానరులు, మిక్కిలియుబ్బునఁజేల
లేగి, పురద్వారములందును, అట్టల యందును, పెనువీధులందును, వలువిధములైన య
వాంతరవీధులందును, ప్రసాదములయందును నిష్క్రమింపబెట్టిరి. అప్పుడావానరులు దరికొలిపి
నయగ్గి రాక్షసులగృహములను వేలకొలదిని దహించెను. పర్వతములంతటి మేడలు ద
గ్గములై నేలంగూలినవి. వానియందలి యగరువును, మంచివాసన బుగులుకొన్నవారి
చందనమును దగ్గమయ్యెను. అందలి నిర్జములయిన ముతైములును, దక్కినమణులు
ను, వజ్రములును, పగడిములును, తెల్లనారవట్టుచీరలును, సొగసైన పొత్తికాయవట్టుచీ
రలును, నానావిధ వికారములచే విచిత్రనన్ని వేళముగా ప్రకాశించుచున్న వలువ
గల శాలువులును, కంబళములును, బంగారు భూషణములును, ఆయుధములును, గు

* ఇట 'తతో' స్తంభర అధిశ్ఠే శాస్త్ర రిష్టికామభే! లక్ష్మ-మభిముఖాసోన్మిలా జన్మ
ప్రేక్షకర్షణాః అని మూలము. మూపు విధివణుడును హనుమంతుడును 'ఉల్కా-సాస్తాతదాకాతా'
అన్నట్లు రాత్రిని కొఱపులై త్రివిధి యిట్లు చెప్పబడినది. ఇట 'అస్తంగతేటిశ్ఠే' అని, అస్తమయ
మే చెప్పబడినది. ఈరెంటికిని బొందికనున్నది? అన్నచో అదిస్మృత దస్తమించెనఁగా సూర్యప్రకా
శము లేకుండుటను గ్రహించునది. నిశామఖమఁగా నెందు తొలుజామని తెలియునది. 'కాద్ర' అను
విశేషములన అశామకదవలయగుటచే శాస్త్రముగా గాదాధకారము క్రమ్ముట నూచితము. హను
మంతుడు మహద్భూతివేగకాలి గాన మహార్హమాత్రిమన పోయి జౌహద్విపర్యయమునదెచ్చి దానిని
మరల హిమవంతముననంచి వచ్చినాడని యరినివేగాతిశయ మీట ప్రతిపాదిత మగుచున్నది. గోవి
ందరాజు.

జ్ఞములకు వేయనలంకారములును పల్లము మొదలగునవియు ఏనుగుల కంఠభూషణములును వానికి నడుమునగట్టిడు త్రాటిమోకులును, చక్కగా తొడయంబడినరథాలంకారవస్త్రపులును, యోధులకవచములును, ఏనుగులకును గుజ్జములకును ఇనుము కంచు మొనలగువానితో జేయఁబడిన కవచములును, ఖడ్గములును, విండ్లును, అల్లెత్రాళ్లును, అమ్మలును, తోమరములును, అంకుశములును, శక్తులును, కంబళ్లు మొదలగునవియు, చామరాదులును, పులిచర్మములును కిస్తూరికాది బహుగుంధిద్రవ్యములును గాల్పఁబడినవి. ఆపట్టణమునం దప్పడు, ముత్తైములును మణులును పొదిగిన ప్రాసాదములను, నానావిధములయిన యాయుధసమూహములను, నలుగడల నగ్నిదహించెను. అప్పుడు, గృహస్థులగురాక్షసులనివాసస్థానములై న్వస్తికాది భేదములచే నానాసంస్థానములం గట్టఁబడినగృహముల నన్నింటిని నగ్నిహోత్రుఁడు దహించినవాడయ్యె. అపుడు ఆలంకారములు, బంగారుచే రంగారు నద్భుతకవచములను దొడుగంటూనినవారును, పుష్పమాలికలను నుత్తమవస్త్రములను దాల్చి గడఁగువారలును, మద్యపానముచే కిన్నులు తిరుగుచున్నవారును, కైపుచే దొట్టిలఁబడుచున్నవారును, ప్రియరాండ్రచీరలం బట్టకొని రతికిం బూనినవారలును, శత్రువులయెడఁ గోపము మిక్కిలి కేగినవారును, గడలను శూలములను ఖడ్గములను జేతుల నంకించువారలును, మాంసాదులను భక్షించుచు క్షీరాదులు ద్రావుచున్నవారలను, మిక్కిలియు మేలయిన శయనములందుఁ బ్రియరాండ్రతోడం బరుండి గూర్కువారును, బెడరి బిడ్డలందీసికొని శీఘ్రమున నలుప్రక్కలం బరుగొడువారునయి, యిట్లు వ్యాసక్తులై యున్నలంకావాసులగు రాక్షసులను బెక్కులక్షలమంది నగ్నిహోత్రము దహించి వారిక్రొవ్వు నెడు మొదలయినవానిచే హాపయి సారెకుఁ బ్రదర్శిల్లుచుండెను. ఆయగ్నిశ్రేష్ఠములయిన ధనములుగలవియు, మిక్కిలి వెలపాడుగలవియు, మహాతల్పముగలిగి మిక్కిలి సౌందర్యము గలుకునవియు, బంగారుతో జేయఁబడి చంద్రాకారములను అర్ధచంద్రాకారముల నగునవియు, పయమేడలచే మిక్కిలి యున్నతియు లయినవియు, రత్నములచేఁ జిత్రితములయిన గవాక్షములుగలవియు, అన్నియెడల శయ్యలతోను నానావిధములయిన యాసనములతోనుం గూడినవియు, రత్నఖచితములను ప్రవారకలితములు నగుటంకే చిత్రములై యొప్పునయున్న, పాడవుచే సూర్యుని మట్టనట్లు చూడట్లుచుకొంచట్టలయు నెమిల్లయు పిణియలయు భూషణములయు ధన్యులచే శబ్దించుచు, పద్మతాళములై యున్న యుత్తమగృహములను దహించినవాడయ్యెను. నివ్వవ్యాపించి మందుచున్నలంకాపురి ద్వారములు పర్వాకాలమున మెఱపులతోఁ బెనఁగిన వేళునమా హములనలై బ్రకాశించినవి. అంత నాగ్నిహములు నిప్పు చుట్టు నంటుకొనఁగా, ఇంద్రుని వజ్రాయుధములచేఁ భిష్టములయిన మహాపర్వతపుశ్చిభరములుంటలై నేలంగూలినవి. అప్పుడు విమానములందుఁ బరుండి నిదురించుచున్న యుత్తమస్త్రీలు నిప్పు జేహము

లఁదగులఁగానే అవయవములన్నిటంగల యాభరణములనెల్లను దీసిపాటవైచి, బిగ్గ
ర హాహాకారంబుల నాక్రోశించిరి. అప్పుడగ్నిచే గాలుచున్న యావిమానములు రాత్రి
లందు తృణజ్యోతులతంపరలు వెలుగుచుండు హిమవంతపు శిఖరములవలె దూ
రమునం జూచుటకుఁ గనుపట్టినవి. ఆలంకారం దారాత్రికాలుచు జ్వాలలతోఁ
గూడియున్న మేడలమొనలు పూచిన మోదుగుచెట్లవలె నంతయుఁ జూపట్టెను. అ
ప్పుడు అగ్నికి భయపడి మావంతులును, గుట్టపువారును, ఏనుఁగులయు గుట్టములయుఁ
గట్లు ద్రైంది విడిచిపెట్టఁగా, నవి పగులుపఁజుచున్న లంక, ప్రలయకాలమున అలల
యరవడికి వెనుమొసఁగి రెడఁబడుచున్న మహాసముద్రమువలె నుండెను. ఏనుఁగు,
గుట్టపువారిచే విడువఁబడి భయమునఁ బరుగెత్తి గుట్టమునుజూచి తానును భయపడి
మఱొక దిక్కునకుఁ బాటినది. గుట్టమును, భయపడి పరుగెత్తుచున్న యేనుఁగును
జూచి తానును భయపడి మఱొక దిక్కునకుఁ బాటినది. లంక యట్లు గాలుచుండఁ
గా, ఎట్టిని యగ్నిజ్వాలలతోడి దాని ప్రతిబింబము సముద్రజలములందుఁ దగులువడఁ
గా, అది యెట్టినిజలము గిలసముద్రమువలెఁ బ్రకాశించెను. అట్లు వానరులు లంకా
పురికి నివృత్తుముట్టించఁగానే. మహార్థిమార్తెయున, నమ్మహాపురి యీలాలోకమునకుఁ
గలుగు ఘోర ప్రళయమునందు, దండహ్యమానమయిన భూమివలె నుండెను. పొగ
గ్రమ్ముకొనఁగా నగ్గంగాలుచు బిగ్గఁగా కోయసి కూయిడు చున్న స్త్రీల యార్ధిధ్వని
పడయోజనములంజకు వినింబడెను. అంత వేఱుకొండఱు రాక్షసులు మిక్కిలియును
గాలుచున్న దేవాములతో లోపలనుండి నహింకఁజాలక పురము వెలుపలికి వెడ
లఁగానే, యుద్ధమునకై రెహతిహాసకుమిన్న వానరులు వారలను వేగమున నెదు
ర్కొనిరి. వానరుల యుద్ధోద్వేగులును రాక్షసులయార్ధిధ్వనులును దళదళిలం
దును సముద్రమునందును భూమియందునుఁ బ్రతిధ్వని గలుగునట్లు నిండిచెలంగినవి.
అప్పుడు మహాత్ములైన యారామఁక్షులు తిరువురును, విశ్వల్యులైన బాణబాధయుడిగి,
లొల్తునడిక, యుద్ధిమములగు విండ్లరెంటిని గలుగొనిరి. అంత రాముడు, ఉద్ధి
మముగ వింటినారి నారంభఁగానే, యమ్మహాధ్వని తిరుములమై, రాక్షసుల కెంతయు
భయము గలిగించినదియ్యె. అప్పుడు రాముడు, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై, వెను
మిటిని మొరయించుచు, భగినంతుఁ డగుశివుడు, సంహారకాలమునఁ గ్రుద్ధుడై
‘సోదోక్తిలక్షగమగు ధనువును మొరయించునట్లు, ప్రకాశించెను. వానరుల కోలా
హలధ్వనిని రాక్షసుల యార్ధిధ్వనిని రెంటిని నగంచి మించి రామునిజ్యాధ్వని
వినింబడెను. వానరుల కోలాహలధ్వనియు, రాక్షసుల యార్ధిధ్వనియు, రాముని
జ్యాఘోషమును, ఈమూఁడును దళదళలను వ్యాపించి చెలంగినవి. రాముడు వింటి
నుండి విడిచిన బాణములచే, కైలాసశిఖరమువంటి యాలంకాపురద్వారము విడిగి

* ‘భగవాన్సంక్రష్టో భకోదోవయంధనుః’ అనిమూలము. ‘నేనవయమ్’ అను శబ్దబ్రహ్మ
క్షేమగు ధనువు అని మహేశ్వరికథలు.

నలంబడినది. అంత మేటిరాక్షసులు, విమానములందును గృహములందును రామ బాణములు నిగుడుటంజూచి, యధికమగా యుద్ధసన్నాహముచేసిరి. అట్లారాక్షస శ్రములు యుద్ధసన్నాహముసేయుచు, సింహనాదములు గావించుచునుండగా, ఆరాత్రి ప్రళయకాలరాత్రివలె నుండెను. సుహృత్తుడగు సుగ్రీవుడు వానరోత్రములను జూచి 'వానరతీలకులారా! మీరఁలు రావణాంతఃపురమునకు దాపుగానున్న నడిమిక్షత్యద్వారముంజేరి యుద్ధముసేయుఁడు. మీలో నయ్యెయ్యుద్ధభూమియందు న్నవాఁడెవ్వఁడు నా యీయాజ్ఞను వీటిఁబుచ్చునో, వానిని రాజాజ్ఞ నుల్లంఘించినందులకై, యొక్కదూఁకునఁజట్టి చంపవలెను జాడీ' అని యాజ్ఞాపించెను. మందుచున్న కొఱవలు చేతంబట్టుకొని యవ్వానరముఖులు ద్వారమునొద్ద నిలుచుండుటను జూడఁగానే రావణునకుఁ గోపావేశము కలిగెను. అతఁడు ఒడలువిఱచుకొనుచుఁ గాలుసేతులు నిగుడ్పఁగా, దళదళిలును వ్యాకులములయింపి. కాలాగ్ని రుద్రునియవయనములందుఁ గలకోపము రూపమునొందినట్లు, రావణుడు చూపట్టెను. అతఁడు, మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై కుంభకర్ణుని పుత్రులగు నికుంభుని కుంభుని నిరువురను, పెక్కంద్రు రాక్షసులతోఁగూర్చి యుద్ధమున కింపెను. రావణునాజ్ఞ వలన, యూపాక్షుఁడును, శోణితాక్షుఁడును, ప్రబంఘుఁడును, కంపనుఁడును, కుంభ నికుంభులతోఁగూడఁ బోయిరి. రావణుడు మిక్కిలియు బలవంతులగు నా రాక్షసుల నందఱకు 'ఈ గృహము నుండియే సింహనాదముఁజేయుచుఁ బొండు. శీఘ్రముగా గెలుపుకొనుఁడు' అనియు నాజ్ఞాపించెను. అంత వీరులగు నా రాక్షసులు మెఱయుచున్న యాయుధములధరించి రావణుఁడజ్ఞాపించినట్లు మాటమాటికి సింహనాదములు సేయుచు లంకనుండి వెడలిరి. వానరులయసాధారణకాంతలచేతను వారిచేతనున్న యగ్నులకాంతులచేతను, రాక్షసుల భూషాకాంతులచేతను సేనలనడిమి యాకాశమునందంతయుఁ జీకటిదూలి వెలుతురు గలిగినదయ్యె. అప్పుడుదయించిన చంద్రునికాంతియు, సక్షత్రములకాంతియు అయ్యుధయ సేనల యాధరణకాంతులును, ఆకాశమును బెరింగించినవయ్యె. చంద్రునికాంతిచేతను, భూషణముల కాంతిచేతను, మందుచున్న గృహముల కాంతిచేతను, అవ్వానర రాక్షససైన్యములు నలుగడల మిక్కిలియుఁ బ్రకాశితములయింపి. అప్పుడు మఱియు సూర్యస్వంభముగా మిక్కిలియు జ్వాలలు డెలంగవఁడు చున్న గృహములకాంతులు, అలలల్లలాడుచున్న సముద్రమునం బాతాళమువఱకు వ్యాపింపఁగా, అదియెంతయుఁ సధికముగా శోభిలుచుండెను. అప్పుడు భయంకరమున రాక్షససైన్యము సతాకలశోను ధ్వజములతోనుంగూడి, ఖడ్గహస్తములయిన మేటి గండగొడ్డ ద్రుచుదాగ్చి, భయంకరములగు రథగజ ఘోరములుగలిగి, పలువిధములయిన పదాతిసేనలు నింసియుండెను. మఱియు నది మెఱయుచున్న శూలములు గడలు ఖడ్గములును, స్రావములును, తోమరములును, ధనువులుం గలిగియుండెను. అది ఘోరాకారులును భయంకరపరాక్రమపౌరుషులు సగుసైనికుల

తోగూడి, యిటువంటి సాదనచేద్రిష్టంగా తలతలమెఱయు చున్న చిల్లయూఁజెలును గలిగి, రథగజాదులందలి వందలకొలది చిఱుగంటలు గణగణమొకయ, వెలయుచుండును. మఱియు వందలిపై నెకులు బాగారుభూషణముల సమూహములను భుజాబులం దొడిగి, మదముచే గండగొడ్డొడ్డను ద్రిష్టచు, గొప్పవి యగుతక్కినయాయుధములను ద్రిష్టచు, మునుపటివిండ్లు విఱిగినచో గావలయునని వేఱువిండ్లను బాణయుక్తముగా వెనుకంగట్టుకొని యుండిరి వార లందికొన్న చందనాదిగంధములచేతను చాల్చిన పుష్పమాలికలచేతను, వీరచాణుముగాఁ ద్రావఁబడిన మద్యములచేతను వాసితమై గాలియు మిక్కిలియు వీచుచుండెను. ఆసేన మఱియు మహాశూరులు నెఱసినదై, మహామేఘమువలె గర్జించుచు భయంకరమై యెఠయుఁ జూపట్టికదయ్యె. వానరపై న్యము, మిక్కిలియు భయంకరమైన యారాక్షససేన వచ్చుచుండుటంజూచి లిగ్గఱగా నార్చుచుఁ గదలి యెదుర్కొనిపోయెను. ఆ రాక్షసుల మహాసైన్యమును వేగమున గంతులిడుచు, మిఠత లగ్గిపయి నుఱుకునట్లు, మాఱుకొని వానరసేనపయికిం బోయెను. ఉత్తము లగు నారాక్షసపై నెకులు, బిండోరలభుజము లెడతెగిక రాచుకొనుటవలన వారి పరిఘములను నజ్రాయుధములును సానఁబెట్టఁబడినట్లు తళతళమెఱయఁగా, వారలు మఱియు నధికముగాఁ బ్రకాశించిరి. అంత సమృదు వానరులు కయ్యమునకుఁ గాలుద్రవుచు, వెఱ్ఱిగొన్న క్షుగరుచు వృక్షపర్వతములచేతను పిడికిళ్ల చేతను రాక్షసుల బ్రహారిండుచుండిరి. భయంకరాకారులగు రాక్షసులును, అవ్వారగులు తమపైకిఁ దలపడఁగా, వారిశిగులను వాఁడిఖిగ్గములచేఁ దటాకునఁ ద్రుంచుచుండిరి. ఆయుధమునందు రాక్షసులుగొండఱు, వానరులచేఁ చెవులు గొఱికివేరుంబడియు, కొండఱు పిడికిటిపోట్లచే తలలు పగుల్పొబడియు, గొండఱు శిలాస్పహరములచే నవయవములు వికవికలయ్యు మెలఁగుచుండిరి. అట్లు ఆవానరులలోఁ బ్రసిద్ధులగు మఱి కొండఱు బలవంతులగు రాక్షసులలో మందెవరులగువారిని నలుగడలఁ జెక్కండ్రను గీటవించిరి. అట్ల భయంకరాకారులగు రాక్షసులు వేఱుకొండఱు, అవ్వారగులలో వీరులునుకవారిని వాఁడిఖిగ్గములచే నధిచివుచ్చిరి. ఆ యుద్ధమున, ఒకఁడు తన్నుఁ గొట్టువానిం గొట్టెను. మఱొకఁడు తన్నుఁ బడఁద్రోయువానిం బడఁద్రోచెను. వేఱొకఁడు తన్ను నిందించువానిని నిందించెను. ఇంకొకఁడు తన్నుఁ గొఱుకువానిం గొఱికివెట్టెను. ఒకఁడు 'నన్నుఁ గొట్టు'మనియు, మఱియొకఁడు 'ఇదిగోఁ గొట్టుచున్నాఁడనియు, ఇంకొకఁడు 'ఇదిగోఁ గొట్ట'ననియు, వేఱొకఁడు 'ఏల కష్టమెట్టుకొ నెదవు నిలువు'మనియు, నిట్లాయుధమున నొకరితోనొకరు వీరాలాపములాడిరి. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును కట్టువస్త్రము వేలాడ, మేనికవచములు దొలగ, ఆయుధములు కాఱిపడ, పెద్దస్రావములను యవ్వలను శూలములను ఖడ్గములను నెత్తికొని నంకులముగా యుద్ధము సేయఁగా, పోరు మిక్కిలియు ఘోరమయ్యెను. ఆయుద్ధమునందు రాక్షసులు వానరులను ఏడ్వగోసి పదుగు రేపిగాఁ బట్టి వధించిరి. అట్ల వానరులును

రాక్షసులను ఏడుగురను బదుండ్రనుగాఁ బడఁగూల్చిరి. వానరులు తలవెండ్రుకలు వీడి, వస్త్రములుతోలఁగి, కవచములు తుత్తుమూరై, ధ్వజములు భగ్గుములై కలంగియున్న రాక్షససైన్యమునాఁగి చుట్టుముట్టినవారయిరి. ఇది డెబ్బదియైదవనగ్గము.

—♦—

అంగదుఁ డికంపనుని ప్రజంఘునిని, ద్వివిందుడు శోణితా త్నుని, మైందుడు యూపాత్నునిని జంపుట; సుగ్రీవుడు కుంభుని వధించుట.

అట్లు నిరంతరముగా, ననేకవీరులరూపడఁగించుచు, యుద్ధము బెడిదముగా జరుగుచుండఁగా, అంగదుడు యుద్ధోత్సాహమున వీరుండగు నీకంపనుని దలపడెను. అకంపేనుడు కోపమున నంగదుని మచ్చరించుచు పిలిచి వేగంబున ముందుపడి గదచే నెఱనింగొట్టెను. అంగదుడు అట్లు బిట్టుగాఁగొట్టువడి చలనమునొందినోలెను. అంగదుడు తేజస్విగావునఁ జెలివికొంది యొకపర్వతశిఖరమును బెక్కి యకంప నునితొమ్మనఁ గొట్టఁగా వాడు మృతుడై నేలంకూలెను. అంత నకంపనుడు యుద్ధమున హతుఁడగుటనుజూచి, శోణితాత్నుడు నిస్సయముగా వేగ నంగదునివీరాఁడి రథముపటవెను. అప్పుడు శోణితాత్నుడు వేగంబున కాలాస్మినమానాకారములై, శరీరమును భేదించునట్టి బెడికంపువాఁడీ బాణముల నంగదునిఁ గాఁడనేసెను. వాని పుత్రుఁడును ప్రతాపవంతుఁడును బలవంతుఁడును నగునంగదుడు శోణితాత్నుఁడయై క్రములయి మంగలక త్రివంటి ముఖములుగల బాణములచేతను, అర్ధచంద్రాకారబాణములచేతను, శల్భక (నారాచ) బాణములచేతను, నగ్నికంఠాకారముఖములుగలబాణములచేతను కంకపత్రాకారముఖములుగల బాణములచేతను, రౌదుపాకర్ష్యములను గర్జములు గలబాణములచేతను, అర్ధనారాచములచేతను (నగము ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన బాణములచేతను), గన్నేజాకుకొనలనంటి బాణములచేతను ఇట్లు వెక్కువాఁడి బాణములచేత దేహమంతయు గ్రుచ్చఁబడినవాడై, యాశోణితాత్నుని మీటికనున్న ను రథమును బాణములను నుగ్గుగావించెను. అంత శోణితాత్నుడు క్రుద్ధుడై, వాలును పలుకయుంగొని ముందు వెనుకచూడక, మహావేగమున నురవడించి నేరేయండి యాకాశమున కెగిసెను. బలవంతుఁడగు నంగదుడు నానికంటె మఱింతవేగమున నాకాశమున కెగిసి నానింబట్టుకొని చేత వానిమహాభిధమును నొడిసి వెఱికికొని సింహ నాదముగావించెను. అంత కపికుండగు నంగదుడు ఆశోణితాత్నునిమూఁపున భిన్నముంగొని యజ్ఞోపవీరములాగున వ్రేటువేసి ఛేదించెను; కాని వాడు మృతుఁడుగాఁడయ్యె. వానిపుత్రుఁడగు నంగదుడు, అష్టహాభిధమునుబట్టికొని మాటిమాటికి సింహ నాదములు సేయుచు యుద్ధాగ్రమున నితరులగు నెదిరిరాక్షసులపైఁ బోయెను. బంగారు బాహుపురుల రంగారువీరుం డగుశోణితాత్నుడు, ఇనుపగదనుదాల్చి గిరగిరంద్రివృచు

నాయంగదు నే వెంటనంటి తలపడను. అంత వీరుడును బలవంతుడు నగు యూపాక్షుడు క్రుద్ధుడై ప్రజాఘనితోఁగూడి మహాబలుండగు నంగదునిపై రథముఁబఱచెను. వానరశ్రేష్ఠుడగు నంగదుడు, శోణితాక్ష ప్రజంఘులనడుమ, విశాఖానక్షత్రములు రెంఁది యీనడుమ నుండు పూర్ణ చంద్రునివలె నొప్పెను. మైందుడును ద్వివిదుడును మేనమామలగుటంజేసి యంగదునిరక్షించుచుఁ దమతమకుఁ దగిన ప్రతిభలుఁ దగురాక్షసుని గనుఁగొనుటకై యంగదునిసమీపమున నిలిచిరి. మహాకాయులును మహాబలులునగు రాక్షసులు వీర్యములు దెచ్చుకొని కత్తులను డాఢులను గడలనుందాల్చి రోషమున వానరులమీఁది కడరిరి. అంగద మైందద్వివిదులు మువ్వకు వానరపుంగవులును, ప్రజాఘ యూపాక్ష శోణితాక్షులనుమువ్వకు రాక్షసులతోనుం దలంపడ నప్పుడు గగురుపుట్టించునట్టి మహాయుద్ధమయ్యెను. ఆవానరులు యుద్ధంబున వృక్షంబులును దెచ్చి పయివేయఁగా, మహాబలుండగు ప్రజాఘుడు ఖడ్గమాన వానినెల్ల ఛేదించివైచెను. ఆవానరులు యుద్ధమున రాక్షసులరథములమీఁదను నశ్వముల పైని, వృక్షములను హస్తములనును వేయఁగా యూపాక్షుడు బాణసమూహములచే వానిని ఖండించెను. ద్వివిదుడు మైందుడును జెకల్చి తనవైచైచిన వృక్షములను వీర్యశాలియు ప్రతాపవంతుఁడగు శోణితాక్షుడు గడచే నడుమన భగ్నులు గావించెను. ప్రజంఘుడు పగవారిమర్తముల భేదించునట్టి పెనుఖడ్గమునుబట్టుకొని యంగదునిజూపుటకై వేగమునఁ బయిపడెను. మహాబలుడగు వానరోత్తముఁ డంగదుడు తనవైకిఁ దారలీలి యా ప్రజంఘుడు వచ్చుటం జూచి యపుడు మితిమీరిన బలిమిగలవాఁడుగాన యనుమద్దిచ్చుతో నతనినిగొట్టెను. నుతీయు నాయంగదుడు ప్రజంఘుని ఖడ్గయుక్త మగు బాహువును విడికిటఁగొనునఁగా, ఆహుతునకు ఖడ్గము వానిచేతనుండి తాటి నేలంబడెను. మహాబలుడగు ప్రజంఘుడు, నల్లకలువ కాయగల ఖడ్గము నేలంబడుటంజూచి నిద్రనచూచుచు పిడికిలి నలవరించెను. మహాతేజావగు నా ప్రజంఘుడు, మహావీర్యుడగు నా వానరసింహుని యంగదుని లలాటమునం బొడువఁగా నతండు కొంతసేపు చలన మొంది సోలెను. తేజోవంతుడును ప్రతాపశాలియునగు నాయంగదుడు, గొంతపిడికి తెలివినొంది ప్రజంఘునిశిరస్సు, ఖడ్గముచే కాయమునుండి నేలం జొల్ల నేసెను. యూపాక్షుడు, యుద్ధమునఁ దనపిన తొడ్డి ప్రజంఘుడు హతుఁడగుటంజూచి కన్నులంపై నీల్లిగ్రిప్తు బాణములన్నియు ముగియుటంజేరి, శ్రీఘ్రమున రథముండి, ఖడ్గము చేకొనెను. ఆయూపాక్షుడు వచ్చుటంజూచి బలవంతుఁ డగు ద్వివిదుడు మువ్వకుఁడై వేగింపడి, వానితోఁమ్మనం జఱచి బలాత్కారమున వానిని బట్టుకొనెను. అంత మహాబలుడగు శోణితాక్షుడు తమ్ముడు పట్టువడుటంజూచి కోపమున గడఁగో ద్వివిదునివక్షమునఁ గొట్టెను. మహాబలుడగు ద్వివిదుడు, అంగద శ్రేష్ఠునకు సంతయుఁజరించి మరల నాశోణితాక్షుడు గొట్టుటకు గడనైఁగా దాని నొడిసి వెఱికికొనెను. ఈఁగోపల వీరుడును వీర్యశాలియునగు

వానరయూథపతి మైందుడు, యూపాత్తునివక్షమున నటచేతంగొట్టెను. బలవంతులయిన యాశోకితాక్ష యూపాత్తులు, ఆయుధమున మైందద్వివిదులతోఁ దలపడి, ఒకరినొకరు నెంతయు బిట్టుగా లాగుచును గొట్టుకొనుచు నుండిరి. వీర్యవంతుడగు ద్వివిదుడు గోళ్లచే శోకితాత్తునిముఖమంతయుఁబటి, వేగంబున గిజ్జనఁద్రిప్పి నేలవైఁగొట్టి వానిదేహమంతయుఁ బిసికి ముద్దగావించెను. వానరయూథపతియగు మైందుడును మిక్కిలి క్రుద్ధుడై యూపాత్తుని రెండుచేతులంబట్టి నలువఁగా వాడు హతుఁడై నేలంగూలెను. అప్పుడట్లు మహావీరులు వెక్కిరింపు హతులుకాగా, ఆరాక్షససేన భయముగొని కుంభకద్ధునికొడు కున్నయెడకుఁ జక్కఁ బాటిపోయెను. కుంభుడు అట్లువేగమునఁ బాటినచ్చుచున్న సేనకు ధైర్యముచెప్పి యూటగలిగించెను. అంత రాక్షసశ్రేష్ఠుడును మహాతేజుడునగు కుంభుడు ఎదురులేని మహావీర్య శాలురయిన వానరులచేత రాక్షససేనలోని మేటివీరులు గూల్చబడుటంజూచి యుద్ధమునం దితరుల కెంతమాత్రమును తేయఁదరముకాని గొప్పకార్యమును గావించువాడయ్యె. అష్టేఽవిలుకాడు మిక్కిలియు నెచ్చరికమీఱి విలుగొని కృష్ణనర్సనమానములై దేహములనుభేదించునట్టి బాణములను బ్రయోగించెను. ఆకుంభునియైత్రుంజగు ధనువునలైత్రాటితోను బాణంబుతోనుం గూడినదై మెఱపుఁదీగయు నై రావరిం బనేసి నిడుదయగు నింద్రధనువునుంబోలె కాంతిదగ్గొత్తుచు, * అట్టి మెఱపుఁదీగతోను విరావరిధనువుతోనుం గూడియున్న రెండవ యింద్రధనువునలై బ్రకాశించెను. అప్పుడు కుంభుడు బంగాగుపింజగలిగి, తేక్కలుగట్టుబడి, వస్త్రమునలెనున్న కంకపత్రములతోఁ గూడియున్న యాబాణము నాకర్ణాంతముగా లాగి ద్వివిదునిఁ గాఁడనేసెను. వర్వతిశిఖరాకారుడగు నావానరోత్తముడు ద్వివిదుడు, ఆబాణముచేఁ దటాలునఁ గొట్టవడి, యడుగులు తొక్కిరింబడ నల్లలాడుచు, విహ్వలాంగుడై నేలంబడిను. మైందుడు తనతమ్ముఁ డమృతాయుధమున భంగమునొందుటను జూచి గొప్పశిలను తేకొని వేగమునఁ గుంభునిమీఁదికింబోయెను. మహాబలశాలి యగుమైందుడు, ఆశిలను గుంభునిమీఁద నేసెను. ఆరాక్షసుడు మిక్కిలియుఁ దీక్ష్ణములగు నైదుబాణములచే దానిని న్రయ్యలుగావించెను. మహాతేజుండగు కుంభుడు, మంచిముఖముగలిగి, క్రూరనర్సముంబోని యొకబాణమును వింటనంధించి ద్వివిదునన్న యగుమైందునితొమ్మనాటనేసెను. ఆదెబ్బ వానరయూథపుఁ డగుమైందునిమర్కమునఁ దాఁకఁగా నతండు దానికి మూర్ఛిల్లినేలంబడిను. అంగడుడు మహాబలురైన తనమేననామ లిగువురును బడుటం

* విరావరిమఁగా 'ఇష్టా'యుధంశక్తిధనుఁ సద్వీర బుజుగోహితం । విరావరించ' అని వైశయన్తి. నిడుదయై చక్కఁగానుండు నింద్రధనువు. ఇటు మెఱపుఁదీగకును అన్యైతాటికిని విరావరిధనువునకును బాణమునకును కుంభధనువునకును ఇంద్రధనువునకును సామ్యము దెలియునని. మెఱపుఁదీగయ విరావరిమను నింద్రధనువునుగూడుట యుత్సాహకాలమందలి తెలియునని.

జూచి, విలు పూని యున్నయాకుంభనిమిడికి వేగమున నడరెను. అంగదుడు పైకివచ్చుటనుజూచి కుంభుడు, ఏనుంగును నంకుశములచేతం బొడుచునట్లు, ఆ యంగదుని నినుపబాణము లుడుదింటిచేతను తక్కినవాడిబాణములు మూటి చేతను నొప్పించెను. వీర్యవంతుడగు నాకుంభుడు, మొక్కపూని మంచిమొనలు గలవై యుత్కృష్టములై బంగారుచే నలంకృతములును నానావిధములు నగునిను పబాణముల నంగదునొప్పించెను. అట్లు కుంభుడు తనయవయవములందెల్ల బాణము లు గుచ్చి నొప్పించినను వాలిపుత్రుఁ డంగదుఁ డౌతమాత్రము చలంపనివాడై వానిని త్రిమీఁద శిలలను వృక్షములనును జడిగాఁగూరియించెను. శ్రీమంతుడగు నా కుంభకర్ణకుమారుడు కుంభుడు అంగదుడువైచిన యావృక్షములన్నటిని భేదించి శిలలను దుత్తుమురుగాఁగించెను. మఱియు నావానరయూథపతి యంగదుడు దా రించి వచ్చుచుండుటను జూచి, ఏనుంగును కొఱపులు కెంటం బొడుచునట్లు, అతని కనుబొమలయందు రెండుబాణములునాటి నొప్పించెను. ఆయంగదుని నొనటనుండి నెత్తురు మిక్కుటముగాఁగాఱఁగా నతనికన్నులు మూతపడినవి. అంగదుడు నెత్తు టఁదోగుచున్నకన్నులను నొకచేతమూసికొని, రెండవచేత దాపుననున్న వృక్షమును బట్టుకొనెను. మఱియు నతఁ డది యొకచేత బెల్లరాకుండుటచే తొమ్ముచేబట్టి యది మి బోదెనుగదల్చియు చేతంబట్టుకొనియుఁ గొంచెమువంగియేనుఁగు వృక్షమును బెల్లునట్లు, దానిని బెకల్చెను. ఇంద్రివృజమును బోలినదై మందరపర్వతము వలె నున్నయావృక్షమును నంగదుడు వేగమున విడుచుచుండఁగా కుంభుడు సమస్తైరాక్షసులను జూచుచుండ, దేహమును భేదించునట్టి వాడిబాణము లేమివైచి యతనిం గాఁడఁజేసెను. అంగదుఁ డాబాణములచే వృక్షతుండై బిగ్గఱ నఱచి మూర్ఛియైను. శత్రువులకు మార్కొనరానివాడగు వానిరేశ్వరుఁ డంగదుఁ డు సమద్రమునం బడునట్లు యుద్ధమున నొచ్చుటను జూచి, తక్కినవా రానంగతి రా మునకుఁ దెలిపిరి. రామాదును, వాలిపుత్రుండగు నంగదుడు యుద్ధరంగమున నొచ్చినాడని విన్నంతనే జాంబవంతుడు మొదలగువానిరేశ్వరుల నంత నంగదుని కిఁ దోసుపడ నాజ్ఞాపించెను. ఆవానరసింహులు యునాడ్చుచి, మిక్కిలియుం గ్రు ధ్ధులై విలు పూని యున్నయాకుంభనిమిడికి వేగంబొయిరి. అంత నవానరతలకు లు, అంగదుని రక్షించఁగోరి వృక్షములను శిలలనుంచాల్చి కోపంబున గన్నులెఱ్ఱఁ బాఱఁ గుంభనిమిడికి నురినడించిరి. జాంబవంతుడును సుపేణుడును వేగదర్శి యను వానరుడును, క్రుద్ధులై కుంభకర్ణపుత్రుడగు కుంభనిమిడికి నడిచిరి. మ హాబలవంతులగు నష్టేటివానరులు పైకి నెడుచుండుటను జూచి కుంభుడు, జలప్రవా హమును చెట్లగుంపుచేరింబోలె, బాణసమూహముచేత వారని వారించెను. అవ్వా సనోత్తములు మహాబలవంతులయ్యును ఆకుంభుని బాణములబారింబడి, సమద్రము చెలియలికిట్టనుంబోలె, దానింగడచి ముందరికెదుర్కొని పోఁజాలియిరి. వానరే

శ్వరుడగు సుగ్రీవుడు, ఆవానరులందఱును బౌగవర్షముల నొచ్చుటనుజూచి య
 న్నకుమారుడగు నంగదుని బిటుండనిడికొని, మహావేగంబగు సింగము కొండనీర్త
 ములఁ దిరుగునట్టి యతిబలము గలయేనుంగు మీఁది కుఱుకునట్లు, వేగమున యు
 ధ్ధంబునఁ గుంభునిమీఁదికి నడరెను. మహాబలుండగు సుగ్రీవుడు, గొప్పవర్వతము
 లను, ఇనుమద్దిచెట్లను, జండ్రచెట్లను, ఇంకను బలువిధముల యున వెక్కువృక్షముల
 ను బెకల్చి కుంభునిమీఁదవైచెను. ఆకాశమునంతయుఁ గ్రమ్ముకొనుచు దారసింప
 రాకున్న యావృక్షనర్గమును కుంభకర్ణకుమారుడు కుంభుడు, వాఁడిబౌగములఁ
 దుగ్గించివైచెను. కుంభుడు తీవ్రుండై గుఱిదప్పక నేయువాడి బౌగములు చుట్టు
 ను దట్టముగా నలమికొనఁగా, ఆవృక్షములు ఇనుపశంకులతోనిండిన శతఘ్నులనెడి
 ఘోరాయుధములవలె బ్రకాశించినవి. వీర్యవంతుడును మహాబలుడును నగు శ్రీ
 మంతుఁ డావానరరాజు సుగ్రీవుడు, కుంభునిచే దనవృక్షవర్షమంతయు చిన్నమైనను
 నెంతమాత్రము వ్యధనొందఁడయ్యె. అతఁడు, కుంభుడు బౌగములచే తొడిరిబడ
 తన్ను భేదించుచున్నను వానికెల్లను సైఁనుచు వాని దారసిల్లి యింద్రధనువువలె
 వెలుంగుచున్న వానివింటిని బట్టి విజ్ఞించెను. సుగ్రీవుఁ డట్లు శీఘ్రమున వానిమీఁ
 దికి దుమికి, యితరుల కలవిగానికార్యమును గావించి కుపితుఁడై, కొమ్మవిట్
 గిన యేనుంగువలె నున్నకుంభుని జూచి 'నికుంభాగ్రజా ! కుంభా ! బౌగ
 వేగమును, మిక్కిలియు నెఱపునీవీర్యము అద్భుతముగా నున్నది. మఱియు
 రాక్షసులయందు నీకుఁ గలప్రావణ్యమును ప్రభావమును రావణునికిం గలయట్లు
 న్నవే. నీవు ప్రహ్లాదునికిని బలిచక్రవర్తికిని దేవేంద్రునికిని కుబేరునికిని ము
 ణినకును సాటియగువాఁడవు. నీవుకొండవు బలవ్యాపారంబునఁ దండ్రొఱోలిపుట్టి
 నవాఁడవు. పగవారి నడంచుదిట్ట యగుమహాబాహుఁడవు నీవుకొండమాత్రము
 విలుదాల్చి నిలువఁగా, నిన్ను, జితేంద్రియుని మనోవ్యధలువలె, దేవతలును దేవకీ
 జాలరు. నీవు మహాబుద్ధిమంతుఁడవు. నీను జూచుచుండఁగా యుద్ధకార్యము లొడఁ
 గూడుటకు నీపరాక్రమముఁ జూపుమా ! నీవెదితింద్రీరావణుడు వరదానబలము
 వలన దేవదానవులనోర్చియున్నాడు నీతింద్రీకుంభకర్ణుడుమాత్రము శరీరబలముచే
 తనే సురాసురులను వారింపఁజాలును. నీవీరౌచుబలునులచేరిను వారిసోర్వంగలవు.
 నీవు విలువిద్యయొ దింద్రజితునికిని, ప్రతాపమున రావణునికిని, సమానుఁడవు. నీ
 విప్పుడు లోకమున బలవీర్యములందు, రాక్షసులలోనెల్ల శ్రేష్ఠుఁడవు. ఇంద్రునకు
 ను శంబరుపకునుఁబోలె నీకును నాకు నద్భుతముగాఁ గలుగుమహాయుద్ధమును నిపు
 డు సమస్తభూతములును జూచుగాక. నీవనద్భిశ్శమైన వీరకృత్యముచేసితివి. అస్త్ర
 కాశలమును జూపితివి. భయంకరవిక్రములగు వాసరివీరులను బడఁగూర్చితివి. వీరా!
 వెక్కింద్రతోఁ బోరియలసినవానిని వెధించినాఁడని యపవాదము కలుగునని భ
 యపశి, నిన్నింకను నేనువధింపలేదు. చాలఁబనిచేసి యలసియున్నావు. కొంతయ

నట్రీర్పుకొని యంతనాబలమును జూడు'మనెను. ఇట్లు సుగ్రీవుడు అవమానగర్భము గు మాటలచే గారవింపఁగా, ఆకుంభుడు నేయివ్రాసిన యగ్నిహోత్రమువలె, తేజము వర్ధిల్లినవాడయ్యె. అంత నపుడు కుంభుడు సుగ్రీవుని రెండుచేతులంబట్టుకొనిను. వారిరువురును మదగజాబులవలె మదచేష్టలు సేయుచు, మాటిమాటికి నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, ఒండొరుల దేహముల బిగ్గఁబట్టి పెనంచుకొనుచు, ఒకరినొకరుపట్టి లాగికొనుచు, యుద్ధము చేసిన శ్రమమువలన నోటనుండి పొగతోడ నగ్నిజ్వాలవిడుచుచుండిరి. వారలపదఘాతములచే భూమి క్రుంగెను. సముద్రమును తరింగములు ఘూర్జిల్ల నొలయుఁ గలగుండునొందెను. అంత సుగ్రీవుడు, కుంభుని బయి కెత్తి సముద్రమున దుగు నేలఁ జూచునట్లుగా, *వేగంబున సముద్రమునం బడవై చెను. అంత సముద్రమున కుంభుడుపడుటచే దానిదలసమూహము, వింశ్యమంధుఁపృథ్వితాకారముగా పైకినుబ్బి యంతటను బ్రసహించెను. అంతఁ గుంభుడెగిరి సుగ్రీవునియొద్దకువచ్చి కుపితుడై వజ్రమువంటి యుంపడిగల పిడికట నతనిఁజొమ్మునం బొడిచెను. ఆ దెబ్బకు సుగ్రీవుని వృక్షము సంఘిలోలుమూర్తమురిలి మిక్కిలియు నెత్తురుగాఁజెను. కాని యాహటు మిక్కిలియు రవడిగలదయ్యె, సుగ్రీవునియొమ్ములక్రంతిను దాకి ప్రతిహతిమయ్యెను. ఆసుగ్రీవుని జొమ్మున, కుంభునిపిడికిలి యొసిన యుంపడిచే బుట్టినయగ్గి, ఇందుగఁజొండల తెక్కలఁ గొట్టునపుడు మేరువునందు వజ్రాయుధపురాపిడిచేతం గలిగిన జ్వాలవలె మాటికి జ్వలిం చెను. అప్పుడు మహాబలుడగు నవ్యాససింహుడు సుగ్రీవుడు కుంభునిచే నట్లు కొట్టువడి. కుపితుడై వజ్రముంబోనిపిడికిలి యలవరించెను. వీర్యవంతుడగు నాసుగ్రీవుడు సహస్రకింకలులచే నావృత్తిమై సూర్యమండలమువలె వెలుంగుచున్న యమ్ముస్థిచే గుంభునిజొమ్మునం బొడిచెను. అప్పుడు కుంభుం దాదెబ్బచేత మిక్కిలియుఁ బిడితుడై యవయవములెల్ల వివిరింబోన, కాంతి పొనుఁగు పడిన నిప్పువలె విగరిత్రాణుడై నేలంబూలెను. ఆరాక్షసుడు కుంభుడు ఆపిడికిటి పోటుచేఁ గొట్టువడినవాడై, యాద్వితీ కముగా కిరణంబులు వెలుంగుచుండు నగగారగుఁ దాకాశముననుండి నేలంబడనట్లు, రేటాలున నేలంబూలెను. ముష్టిపోటు జొమ్మునం దిగిలి ధన్నుడై నేలంబూలిన కుంభునిరూపము కుదుగించే ద్రోవునడిన సూర్యునిరూపమువలె నొలయుఁ దేజరిల్లెను. అట్లు భయంకరివరాక్రిముడును వానరసింహుడునగు సుగ్రీవునిచే యధిమన కుంభుడు పాతుడు కాగానే, భూమి పృథ్విములలోను నిరాశ్రియములలోను విడివిడి విడిచెను. రాక్షసులకును మిక్కిలియు భయావేగము గలిగినయ్యె. ఇది చెప్పినయోజన స్థలము.

* సుగ్రీవుడు తరియోజన స్థలమై, కుంభునిచే నెత్తురుగాఁజెను. యుద్ధమున నేయుచు కుంభుని లంకావృక్షంబునంచి అవధానమునందుఁ బడవైచె నుటచే కుంభుని మేయలంపఁపత్తి తెలియుచున్నది.

◆◆◆ నికుంభుడు హనుమంతునిచే హతుండగుట. ◆◆◆

నికుంభుడు, తన మన్నయగు కుంభుని సుపుడు గూర్చుటంజూచి, కోపము న దహించువానింబోలె చుటచుట వేడిచూపుల నా వాన రేళ్వరునిం జూచెను. అంత వీక్షుడగు నికుంభుడు భయంకరమై యమదండముంబోలె జూపట్టుచు రాక్షసుల భయ ముడుపునట్టియొక పరిఘమును జేకొనెను. అది వెక్కుపుష్పమాలికలచే నలంకృతమై చందనకుంకుమాదుల నధుకొన్న యొక ప్రేళ్లతో నేయంబడిన ముద్రలుగ లిగి, మేలయి, పరివ్రతశిఖరమునలె జూపట్టుచుండెను. మఱియు నది బంగారుపట్టలకల్లుగలిగి, వజ్రములచేతను పగడములచేతను నలంకృతమై యొప్పుచుండెను. అప్పుడు మహాజేజుండను భయంకరపరాక్రముండునగు నికుంభుడు, ఇంద్రిధ్వజసమానంబగు నాపరిఘమును గిరిగింద్రిప్తి నోరు విఱివిగాఁ దెలిచి సింహనాదము గావించెను. నికుంభుడు తొమ్మిదవ రత్నాలపదకమును నందిల్లి బాహువులును చెవుల జిత్తములగు కుండలములను, విచిత్రముగు పుష్పమాలికయును మఱియు నితరములగు హారాదిభూషణములును ఆ పరిఘమును దాల్చినవాడై సింహనాదము సేయుచు, మెఱపులతోను నింద్రధనుస్సుతోనుగూడి గర్జించుచున్న మేఘమువలె బ్రకాశించెను. మహాబలండుగు నికుంభుడు పరిఘమును గిరిగింద్రిప్తిగా దానినలంబట్టిన వాయువునుక వడిచే నావహాదివాయుపటలము భేదిల్లెను. మఱియు నది మహాధ్వజగలదై పొకటి ని యగ్గినలె బ్రజ్వలిల్లెను. ఆ నికుంభుడు పరిఘుద్రిప్తిగాఁ బట్టినయంతవడిచే గంధర్వగృహరాజములతోఁ గూడిన యలకాపురమును, నమస్త దేవతాగృహములతోఁ గూడినయచురానతీతగరమును అశ్విన్యాది నక్షత్రములతోను ఇతరములయు నక్షత్రములతోను చంద్రునితోను బుధాదిగృహములతోను * శుక్రాది మహాగృహములతోనుం గూడినయూకాశమును జలించి గిట్టునదిగు కువడిను. పరిఘముకాంతిచేతను ఆభరణములకాంతులచేతను బ్రజ్వలించుచున్న యా నికుంభాగ్ని వానరులకుఁ జచ్చి రేగిన ప్రలయకాలాగ్నియుంబోలె దాల్చిన నలవికావోడ మెను. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును భయముఁగొని యట్టుకొనినలం జాలకుండిరి. బలవంతుడు హనుమంతుఁ డొకఁడుమాత్రము వక్షము మఱివిఱివి గావించి చూపుచు నతి నియెడుట మార్కొని నిలిచెను. ఇనుపగుదియలం బోని బాహువులు గలయూ బలవంతుడు నికుంభుడు సూర్యబింబమువలె ధగధగ మెఱయు చున్నయూ పరిఘమును నలంకరిండుగు హనుమంతునితోమ్మిదము నై చెను. ఆ పరిఘము, కఠినమును విఘోలమునయినయూ హనుమంతునిపక్షము దాడి నూఱుచునియలె వెల్ల చెడకుగా నెగిసి యూ కాశమున సూర్యునింబోలె వెలుంగుచు నలంబడిను. ఆ హనుమంతుఁ డా పరిఘమునఁ గొట్టువడి యాదిబృకు భూకంపమునం బ్రవృత్తమువలె నంతయుఁ జలవము నొందెను. అప్పుడు మితిమీరిన బలవంతుడగు వానరోత్తముఁ డా హనుమంతుడు

* ఇది గ్రామికా సూర్యుడు చెప్పబడినదిని తెలియుచు. గోపించరాజు.

నట్లు కొట్టువడి, కుపితుడై, తనబలముకొలదిని పిసికిలి నలవరించెను. మహాశేఖరుడు వీర్యవంతుడును వేగసావన్నుడునై వాయువునకుంబోలె గమనము గలహను మంతుడు, ఆ ముష్టి నై త్రి, వేగమున నికుంభునితోమ్మునం బోషించెను. ఆ హోయలన నికుంభుని వక్షమునందలి చర్మమువిరిసి, నెత్తురు మిక్కిలియుఁ గాతినది. ఆపిసికిటిదెబ్బకు మెఱపునలె నతనితోమ్మున ఫలాగున జ్వాలపుట్టినది. ఆ నికుంభుడు ఆదెబ్బకు మిక్కిలిచలించి యారఁ గొంతవడికిఁ దేటి మహాబలుఁడగు హనుమంతునిఁ బట్టుకొనెను. అప్పుడు నికుంభుడు యుద్ధమున మహాబలుఁడగు హనుమంతునిఁ బట్టుకెత్తుటనుజూచి (లంకావాసులగు) రాక్షసులు, డిబ్బున, భయంకరముగా నాహులు చెలంగించిరి. అప్పుడు హనుమంతుడు తన్ను నికుంభుడు పట్టుకొనిపోవుచున్నను, వానిని వజ్రము వంటిపిసికిటం బోషించెను. అంత వాయువు త్రిండు హనుమంతుడు తన్ను విసిపించుకొని నేలపై నిలిచి శీఘ్రమున నికుంభుని నిట్లు రూపుమాఁకెను. వీర్యవంతుఁడగు హనుమంతుడు మహాస్త్రియైతను నా నికుంభుని నేలపైఁ బడఁద్రొల్చి పిసికి పిండిలివండుచేయుటకాక వేగ పయికెరిగి వానితోమ్మువై గొట్టునఁబడెను. హనుమంతుఁడంత రెండుచేతులను నికుంభునిమెడను బట్టుకొని త్రిప్పి, వాఁడు బెడిదముగా నఱచుచుండగా, భయంకరముగా యుద్ధముగావించిరి. నికుంభుడు గ్రాములువిడువఁగానే వానరులు సంతోష్టులై సింహనాదములు సేసిరి. అందులకు దిక్కులు ప్రతిస్పందించెను. భూమి నడకనెట్లుండెను. ఆకాశము పిలిచెట్లుండెను. రాక్షససైనికులకెల్ల భయావేశము కలిగినదయ్యె. ఇది జెప్పబడిన సంగతి.

◆◆◆ మక రాక్షసుడు యుద్ధమునకు వచ్చుట. ◆◆◆

రావణుడు, నికుంభుడును హతుఁడగుటయు కుంభుడు కూలుటయు విని మోగియు నహింపఁజాలక నిష్ఠునిలె మండిపడెను. రావణుడు కోర్కెమును శోకిమును రెండును బెంపగొన, ఖరునికుమారుడు ము విశాలాత్ముడు నగుమక రాక్షసుఁజూచి 'కొడుకా ! నీవు నాయాజ్ఞచొప్పున సేనంబాడిరామ్ము. పోయి రామునిని, లక్ష్మణునిని, అవ్వనరులనును పట్టించిరమ్ము' అని యాజ్ఞాపించెను. ఖరునికుమారుడు మక రాక్షసుడు మహాకూరుఁడని యహంకరించి యుండువాడుగాన, రావణుని యాజ్ఞను విన్నంతనే, సొక్కుట్టు ముదిదని చెప్పెను. ఆ బలవంతుడు రావణునకుఁ బ్రక్షిణముచేసి నమస్కరించి యతని యాజ్ఞచొప్పున శుభ్రంబగు రాదగృహమునుండి బయలుదేఱెను. మక రాక్షసుడు దావున నున్నసేనాపతినిజూచి 'రథమును శీఘ్రముగాఁదెమ్ము, సేననం ద్వారతముగా రిప్పించుము'

అనెను. అతఁ డట్లు చెప్పినదివిని సేనాపతియు, తోడనే రథమును సైన్యము సరసి సమీపమునకుం దెచ్చెను. మకరాక్షుఁడు తనరథమునకుఁ బ్రదక్షిణముగావించి, యాలోహించి 'రథమును శీఘ్రముగాఁ దోలుము.' అని సారథి కాజ్ఞాపించెను. అంత 'మకరాక్షుఁ డారాక్షససైనికుల నెల్లంజూచి 'రాక్షసులారా! మీరలందఱును, నాముంగల, చక్కఁగా యుద్ధము సేయుఁడు. రాక్షసరాజును మహాత్ముఁడునగు రావణుఁడు, ఆరామలక్ష్మణుల నిర్ద్రుతిను యుద్ధమున నధింప నన్ను నియోగించెను. రాక్షసులారా! ఆరామునిని, లక్ష్మణునిని, వానరుఁడగు సుగ్రీవునిని, తక్కిన వానరులనును, నిపుడు మేటిబాణములచే నధించిపుచ్చెదను. ఇపుడు నేనచటికిఁబోయి, వానరుల మహాసైన్యమునంతయు శూలములువైచి, ఎండుకట్టలను నివృద్ధహించునట్లు, రూపుమాపెదను.' బలవంతులగు నారాక్షసులు, మకరాక్షుఁ డట్లు చెప్పినదివిని, యందఱు నానావిధాయుధములు ధరియించి యుద్ధమునకు వచ్చిరి. వాందఱును కామరూపులై కోటలుమొలయ పింగళవర్ణములగు కన్నులతో చలవెండ్రుకలు విరియఁబాటియుండుటచే భయంకరులై మత్తెగజములవలె గర్జించుచు మహాకాయులై మహాకాయుఁడగు ఖరకుమారుని మకరాక్షుని పరిచేష్టించి హర్షంబున భూమిని జలీంపఁజేయుచు యుద్ధమునకు నడచిరి. అంత నలుప్రక్కలను, వేలకొలది ధోరీలు వాయింపఁబడెను. వేలకొలది శంఖములు పూరింపఁబడెను. రాక్షసుల సింహనాదములు భుజాస్ఫూలనధ్వనులును తెలంగెను. ఇంద్రియు మహాధ్వనియై వినఁబడెను. అంత నామకరాక్షుని నాంధ్రచేలిమునికోల జాతి నేలంబడెను. మకరాక్షునిద్వజమును దటాలున నేలంబడెను. అతనినిధమునకుఁ బూర్వంబడిన గుఱ్ఱములు, వివిధములుగా పడవిన్యాసములు సేయుట మాని మొదట తొల్లుపడు రాదములతో నడచి యంత వీనములై కన్నుల నీళ్లుగాన్పుచుఁ బోయినవి. కాన్పుచును దుర్మతియునగు నామకరాక్షుఁడు బయలుదేఱునపుడు, వాయువు దుమ్ములతోఁ గూడి ముప్పమై భయంకరముగా వీచెను. మేఘవర్ణమును ఏనుగువన్నయు, ఏనుపాశురంగునూటోని చాయలులీగి, యుద్ధాగ్రములగు జెక్కుమాఱులు నిలిచి గదాఖడ్గముల ప్రేలులు పడి గడి దేటి యుద్ధమునం దాటి తేటి, 'నేను నేను' అని యహమహమికతో గర్జించుచు మహావీర్యవంతులగు రాక్షసులు, ఆదర్శిమిల్త్రెబులను నాచియు నాటించక రామలక్ష్మణు లున్న చోటికిరి టోయినవారయిరి. ఇది దెబ్బడిమొరిమిడవ సంగము.

* అనంతరము ముప్పవ, మకరాక్షుఁడు ముప్పవయు వానరులనును మహావీర్యవంతులని తెలియుచు. తె. ద. వ. ర. మ. ముప్పవ వీరము పాదాశ్రయము మొదలుకొని అంతరంగములను స్వస్థము రావణునిపర్యవేక్షించు ముప్పవర్ణములతోఁగల ముప్పవర్ణమును నాటి ముప్పవర్ణములై బ్రహ్మస్థిబంధమును, నాటిండ్రి బ్రహ్మస్థిబంధమునకు లంకాపహాయ విధింప ముప్పవర్ణములతోఁగల రాక్షససంఘమునకు రాక్షసములు పది తెలియుచు.

—◆— రాముడు మకరాక్షుని వధించుట. —◆—

ఆ వానరయూధపశులందఱును, మకరాక్షుడు వెడలివచ్చుటను జూచి, యు
బ్బనఁ దటాలున నెగిరి యుద్ధపన్నద్ధులై నిలిచిరి. అంత దేవతలు దానవులతోడం
బోలె, ఆవానరులు రాక్షసులతోడం దలపడఁగా, అప్పుడు మహాయుద్ధము గగ్గురు
బుట్టించునదై ప్రవర్తించెను. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును వృక్షములను
కూలములను, శీలలను, పరిఘములనునైచి, యెండొరులను మర్దించిరి. అపుడు
ఆరాక్షసులలోఁ గొందఱు, ఈటియలచేతను, ఖడ్గములచేతను, గదలచేతను,
కుంతములచేతను, శోమరములచేతను, పట్టినములచేతను, భింశివాలములచేత
ను, వజ్రములచేతను, మఱిగొందఱు పాశములచేతను, ముద్గరములచేతను,
దండములచేతను, నిఖారములనెడి యాయుధవిశేషములచేతను, వానరవీరులతో
యుద్ధముగావించిరి. మకరాక్షుని భాణసమూహములచే వానరులు పీడితులై మనం
బులు మిక్కిలియుఁ దల్లపిల్ల నందఱు భయార్తులై పాటిరి. ఆరాక్షసులు, వానరులంద
ఱును భయమునం బరుగెత్తుటనుజూచి సంతోషమున సింహనాదములు గావించిరి.
రాక్షసులు జయమునం బ్రకాశించుచుండిరి. అప్పుడు వానరులు నలుగడలఁ బరుగెత్తు
టను రాక్షసులు వానరులను పిలుచుటయుఁజూచి రాముఁ డారాక్షసులను భాణ
వస్త్రమున వారిం చెను. రాక్షసులు రామునిచే వారిశులగుటంజూచి, మకరాక్షుడు
కోపాలంబున నుండిపడుచు రామునింజూచి 'రామా! నాతోఁగూడ నిలువు!
నీకు ద్వంద్వయుద్ధము నొసంగెదను. విడిచినుండి వాడిభాణముల విడిచి నీప్రాణములఁ
దీయుచెదను. అప్పుడు దండకారణ్యమున నీవు నానిండ్రిని వధించితివిగావున, మరల
నామెదుట యుద్ధకర్తమునకై పూని నిలుచుండుటను జూడఁగా నాకు పయింబయి
కోపము పెచ్చు పెగులుచున్నది. దురాత్మా! రామా! ఆకాలమునందు నిన్ను నే
నాదండకారణ్యమునందుఁ జూడఁబోయితి నే యని నాయలగములన్నియు మిక్కిలి
మడుచున్నది. రామా! నాభాగ్యవశమున నీ విచట నాకింటం బడితివి. ఆఁకిటిచే
బీడబిడవైన సింహము ఇతిరమ్మగమున కుద్వంద్యుడగునట్లు. ఇన్నాల్లనీకుఁ గాచికొనియుంటి
ని. ఇప్పుడిదిగో నాభాణవేగముచే నీవుపాతుఁడనై నీచే విడివెఱకు పాతులయిన వీరుల
తోడంబూడ యమునిపురికిం బోగలవు. రామా! ఇందులకు పెక్కుమాటలాసి ప్ర
యోజనమేమి? ననుజెప్పినది వినుము. యుద్ధవింగమునందు నమస్త్రకోకములవారు
ను, నిన్నును నన్నును జూతుదుగాని. రామా! మహాయుద్ధము సేయుటకై దివ్యా
స్త్రములచేతఁగాని, గదచేతఁగాని, భావావ్రలచేతఁగాని, మఱి యితరాయుధముచేతఁ
గాని, నీకు దేవీయం దభ్యాసమున్నగో దానిచేతనే యుద్ధముగావించుచు' అనెను.
దీక్షభక్తుమారుఁడగు రాముఁడు మకరాక్షుడు చెప్పినదివిని అట్లు పయిపయి నూర
క ప్రాయుధున్నవానినిజూచి చిట్లుగాఁ జెడవపునపున 'చీరరాక్షసా! నీకుఁ జేయనల
గిగాని పెక్కుమాటలు వ్యర్థముగా నేలప్రేలెదవు? యుద్ధమునందుఁ బోరాడియే

అంత నొక్కసారి రగుల్చుగానే, అయ్యగ్నిహోత్రము ఆఱిపోక, పొగలేక, పెద్దవ్యా
లలతో నెలింగెను. ఇట్లు విజయసూచకములయిన యాచిహ్నములతో నదియొ
వ్వెను. అగ్నిహోత్రము కరగినబంగారమువలె వెలుంగుచుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ
దిరిగి వ్యాలలతో నొప్పుచుండెను. అందు అగ్ని, పురుషరూపముతో పాడవుగానేది
తానే యాహవిన్సును గ్రహించెను. ఇట్లతిఁడు అగ్నిహోత్రమునువేల్చి, దేవదానవ
రాక్షసులకుఁ దర్పణముగావించి, ఆహోమమువలన సంతర్ధానశక్తి నొందియున్న
యత్తమరథము నానోహించెను. ఆమేటిరథము, నాలుగుగుఱ్ఱములు పూన్వబడి,
తీక్షణములయిన బాణములచే నిండి, యెక్కువెట్టఁబడి యున్న వెనువింటితోఁగూడి,
యెంతయుఁ బ్రకాశించెను. ఆరథము బంగారపురేకులచేఁ గప్పగలిగి మృగరూప
ములుగాను చంద్రాకారములుగాను నద్విచంద్రాకారములుగాను రచితములయిన
చిత్రములచే నలంకృతమై తానెంతయుఁ గాంతిచే ధగధగ మెఱయుచుండెను. ఇంద్ర
జిత్తుస్వజము, మంచుబంగారుతోఁ జేరుఁబడిన యొకమహావలయముతోఁగూడి,
వైడూర్యచుఱులచే నలంకృతమై జ్వలించుచున్న యగ్నివలెఁ బ్రకాశించెను. మి
క్కిలియు బలవంతుడగు నాయున్ద్రజిత్తుఁడు సూర్యునివలె మెఱయుచు సంతర్ధాన
శక్తియు క్తిమై యున్నయామేటిరథముచేతను ప్రహస్తముచేతను రక్షితుఁడై యె
ట్టివానికి నేదిరింప నలవిగానివాఁడయ్యెను. యుద్ధములందు గెలుపునే కోనువాఁడైన
యాయున్ద్రజిత్తు, నిర్వృతిదేవతాకములయిన మంత్రిములచేత నగ్నియందు హోమ
ముచేసి, యంతర్ధానశక్తి బొంది లంకిను వెలువడి వనమునందుఁ గల్గమునివేషము
వేసికొనివచ్చిన యారామలక్ష్మణులను, ఇదిగో యుద్ధమున నధించి యుద్ధమున జయము
నార్జించి నాతండ్రిరావణున కొనంగెను. ఇప్పుడు నాతండ్రికి పరమప్రీతికలుగుటకై
రామునిని లక్ష్మణునినిదాపి భూమియందు దొక్కవానరుడను లేకుండునట్లు గావించె
డను' అనిచెప్పి యంత సంతర్ధానము నొందెను. అంత యుద్ధమునందుఁ దీర్ణుడగున
యింద్రజిత్తుఁడు రావణునాజ్ఞ నొంది కుగ్గధుఁడై తీక్షణములగు బాణములతోను ధనుస్సు
తోను రణరంగమునకు వేగవచ్చెను. మహావిద్యుత్, బలునిక్కుగల మూఁపులును దల
యునుం జూడ మూఁడుతెలుగుల సర్పములవలెఁ జూపట్టుచు, వానరసేనామధ్యంబున
నుండి బాణజాలములను బ్రయోగించుచున్న పీఠులను రామలక్ష్మణులను నింపజి
త్తు చూచినవాఁడయ్యెను. అట్లుచూచి వీరే యారామలక్ష్మణులని తెలుచి విల్లుమా
పెట్టి వర్షాకాలమున మేఘుఁడు పల్లముగురియునట్లు బాణధారల జడివలె నెడఁజొర
నిగిడించెను. అతఁడు రథసహితముగా నాకాశమాగ్ధమునొంది కన్నుల కద్యుక్తుడై
రామలక్ష్మణులను వాఁడిబాణముల నొప్పించెను. ఆ యున్ద్రజిత్తుఁడురవశిగాఁ బూవు
చున్న బాణములచేఁ గప్పఁబడి, యారామలక్ష్మణులను విడిచి బాణమును నంధించి
తమ దివ్యాస్త్రవిద్యను బాటిరి. మహాబలవంతులగు రామలక్ష్మణులు బాణసమూ
హములచే నాకాశమును గిప్పినను, సూర్యసమానములగు నాదివ్యాస్త్రములుగాని

బాణములుగాని యాయుధజిత్తునకుఁ దగులనేలేదు. శ్రీమంతుఁ డాయుధజిత్తుఁడు ఆకాశమును ఆచ్ఛాదించుటకై పొగచేతం గలుగునట్టిచీకటిని గావించి పూర్వమే మంచుచేతం గలిగినజీకట్లువరించియున్న దిక్కులనెల్ల గుర్తింప నలవిగా నట్లు మఱుగుపఱచినవాడయ్యె. ఆయుధజిత్తు, అట్లుదురులేక సంచరించు నపుడు, నతఁడు బాణమువేయఁగాఁ గలుగుజ్యాతలములధ్వనిగాని, రథనేమిధ్వనిగాని, యశ్వ ఖరధ్వనిగాని, యెంతమాత్రమును వినుటదడయ్యె. అతనిరూపమును నెంతమాత్రము గానరాదయ్యె. మహాబాహుండగు నాయుధజిత్తు, దట్టముగా మహామేఘములు క్రమ్మినప్పటి చీకటివలె కటికినల్లనిచీకటియందు గొప్పజలవర్షము గురియునట్లు, అద్భుతముగా నచ్చపుటనుపబాణములను గురిసెను. ఆయుధజిత్తు మిక్కిలియు వరజలము వెంపున మించి యుద్ధమునం గుర్ధుఁడై రామునిసర్వావయవములను సూర్యనచూసములగు బాణములచే నొప్పించెను. పురుషసింహు లారామలక్ష్మణులు, వర్షధారలచేతఁ బర్వతములుంబోలె నారాచధారలచేఁ గొట్టువడుచును జరింపక బంగారుపింజలు గలవాఁడీ బాణములను బ్రయోగించిరి. కంకపక్షితెక్కలు గట్టఁబడియున్న యాబాణములు, ఆకాశమున పక్షులవలె నతివేగంబున నింద్రజిత్తుండాఁకియై తిమిర్తముల భేదించి నెత్తులం దగిసి నేలంబడినవి. అట్లు పురుషాత్రము లారామలక్ష్మణులు, బాణసమూహముచే సతిమాత్రము వీక్షితులగుచు నాయుధజిత్తు వైచుచున్న బాణములను బెక్కుబాణములచే ఖండించివైచిరి. ఆరామలక్ష్మణులు ఇంద్రజిత్తు కనఁబడకున్నందున నతఁ డేవైపునందుఁకి తిమిషము వాఁడీబాణములు వైచుచున్నాఁడో యాదిక్కున నుత్తమములయిన యస్త్రములం బ్రయోగించిరి. ఇంద్రజిత్తు కపంజలక్కుఁగా బాణములైయు సతిభుఁడుగాన మాయంజేసి యొక్కచో నిలువక, రథముతోఁగూడ నన్నిదిక్కులం దిరుగుచు, నదిరిబాణములకుఁ జిక్కక, రామలక్ష్మణులను వాఁడీబాణములచే మిక్కిలియు నొప్పించెను. నీల లారామలక్ష్మణులు అట్టింద్రజిత్తు, చక్కఁగా నిర్దిష్టములై బంగారుపుంఖములుగల బాణముల తిమమేనెల్ల బిట్టగుచ్చఁగా, దేహమంతయు నెత్తుటఁ గొప్పవోఁగి, చక్కఁగా పూచిన మోదుగుచెల్లవలె నుండిరి. ఆకాశమున మేఘములు గ్రమ్మినపుడు సూర్యునిగఁ త్రొడు లెవ్వరికిని దెలియరానట్లు, ఆయుధజిత్తు పోకిరిగాని రూపముగాని ధనుర్బాణములుగాని, యితరమేదిగాని, యెంతమాత్ర మెవ్వరికిని దెలియరానయ్యె. అప్పు డాయుధజిత్తు బాణములు తిట్టగాడిఁగా వానరులు గొట్టినవడి ప్రాణములెవలీ యాయుధభూమిని, వందల కొలదిని బడిరి. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడుమాత్రము మిక్కిలియుఁ గుర్ధుఁడై యన్ననుఁ జూచి, 'నేనిప్పుడు బ్రహ్మస్త్రమును బ్రయోగించి సమస్తరాక్షసులను నధంచెప్పుచ్చెగ ను' అనెను. అంతరాముఁడు శుభలక్షణుండగు లక్ష్మణుండాచి 'బక్కినినిమిత్తమై నీవు భూమిమందలి రాక్షసులనెల్ల విధింపఁగోరుట యెంతమాత్రము యుక్తిముగాదు. యుద్ధము సీయక యూరికున్న వానిలగాని, యుద్ధభయమున దాఁగియున్న వా

నింగాని, భయమునఁ జేతులు మోపుకొనియున్నవానింగాని, శరణుజొచ్చినవానింగాని, పలాయితుఁడగువానింగాని, యేమటియున్నవానినిగాని, నీ వెంతమాత్రమును వధింపఁదగదు. లక్ష్మణా ! మహాబలంఁడవు. ఈయింద్రజిత్తునే వధించుటకు వలయుప్రయత్నము గావించము. క్రూరసర్పములంబోని మహావేగము లగుదివ్యాస్త్రములను బ్రయోగింతము. మాయలు నెఱపుచు, రథంబుతోఁగూడ నంతర్హితుఁడై యున్నయానీచు నింద్రజిత్తును వానరు లెట్లయినంగనిపెట్టి బలమునఁ బట్టి వధింపఁగలరు. ఈయింద్రజిత్తు భూవివరమును జొచ్చినను, స్వర్గమునకుఁ బోయినను, పాతాళమును బ్రవేశించినను, ఆకాశమున కెగసినను, ఇట్లెల్లొకములం జొచ్చి మఱుగుపడియున్నను, నాదివ్యాస్త్రములచే దగ్ధుఁడై ప్రాణములువిడితప్పక నేలంగూలును' అనెను. మహాసభావ్రుఁడును మహాబుద్ధిమంతుఁడు నగునారఘవీరుఁడు రాముఁ డిట్లు చెప్పి, భయంఁడుండును శ్రూరకర్ముండు నగునాయుద్రజిత్తును శీఘ్రమున వధించుటకై యుపాయముఁ జూచుచుండెను. ఇది యెనుబదియవసర్గము.

—♦— { ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుఁడు చూచుచుండఁగా మాయా } —♦—
సీతను ఛేదించుట.

* మహాత్ముఁడైన యారాముని సొకల్పమును జరిపికొని యింద్రజిత్తు, ఆ యుద్ధమునుమాని యచటనుండి మరలి లంకను బ్రవేశించెను. మిక్కిలియు గాంతిఁ దక్కింపునాకూరుఁ డట్లుపోవుచు తనలో బలవంతు లగుకుంభకర్ణాది రాక్షసులందఱు హతులగుటను దలంచుకొని కోపమున కన్నెఱ్ఱబాఱు, మరల పురుము వెలువడి యుద్ధభూమిక నచ్చెను. మహావీర్యశాలియు దేవతాకంటకుఁడును పులస్త్యవంశస్థుఁడు నగు నాయుద్రజిత్తు, రాక్షససేనాపరివృత్తుఁడై లంకపడిమటివ్యూహముననుండి వెలువడి వచ్చెను. అంత నింద్రజిత్తు, వీరులగు నన్ననమ్ములు రామలక్ష్మణులు యుద్ధమున కుద్యుక్తులై యుండుట నాలోచించి యపుడు వారలు దుఃఖపరనశులై యుద్ధప్రయత్నము † మానియుండుటకై యితరులవ్యామోహపెట్టు శక్తిని మాయను

* ఇందులకు 'కల్పమనుమాస్తవ్య రామచర్య మహాత్మ్య' । పన్నెప్పత్తాహవత్తస్తాత్త్వం వివేకపురంతరే' అని మూము. ఇట్టి 'కల్పమను' అనునొ మూడవ ముద్రరచయి 'య' కాటముచే గాయత్రి పంకొమ్మిదవ ముద్రరచుగు 'మ' వారము గ్రహింపఁబడితి. గాత పంకొమ్మిదవసర్గాన మారంభించెనని తెలియును.

† ఇంద్రజిత్తు నితరులకుండు కుద్ధమమునుండు యుద్ధమును బడయుటకై హోమములు వింపఁగోరి యందఱుకు రామలక్ష్మణులు యుద్ధమున పాల్గొను చోదగించియుండుట్లు సేను మా మామగారి పం దొడలినవాఁడై మాయాసీతను గావించి, రామలక్ష్మణులు దెలిసికై యున్నవారుగాఁ వాని దొరనించుటయు కష్టమగుటచే వాని కాసీతను జూపఁదగక చుండి రామచంద్రుఁడునొక్క యెక్కిఁ వానరము సీతను జూనియెఱుంగరుగాఁ వారలకు నీరసజూపింప నీరముని తెలిసికొనఁజాలరు కాన పడమఁదొడ్డు

బరచించినవాఁడయ్యెను. అంత నింద్రజిత్తు మామ్రుచేత నీతనుజేసి గొప్ప సైన్యము చుట్టు వాసరించియుండ రథముననుంచి యామెను వధింపఁగోరెను. మిక్కిలియు దుర్బుద్ధియగు నాయుద్రజిత్తు, రామాదుల నెల్లవారిని మోసపుచ్చుఁ దలంపుగొని, యాసీతను వానరులు చూచుచుండఁ జంపఁబూని వానరాభిముఖుడై పోయెను. అట్లాయుద్రజిత్తు లొకనుండి వెడలివచ్చుచుండుటనుజూచి, వానరులు, మిక్కిలియుఁ గుగ్గిర్పల్లె యుద్ధంబుసేయఁగోరి శిలలు కేలంబూని యెదుర్కొనిరి. కపికుంజరుఁడగు హనుమంతుఁడు మిక్కిలియు గొప్పదై చేసకరాకున్న యొకపర్వత శిఖరమును జేకొని యావానరుల యగ్రభాగమున నడిచెను. హనుమంతుఁ డింద్రజిత్తునిరథమునందు, నీంగాంచెను. రాఘవునకుఁ బ్రియురాలయిన యాయుత్తమకాంత ఆసీత యానందము దూలి, ఒక్కటే జడఁగాఁ బెనఁచుకొన్నకురులతో, దీనయై యుపవాసముల మొగము కృశించి, ఎప్పుడును ధరించి యున్నయొక్కటైన స్త్రము మలినమైయొప్ప, దేహసంస్కార మెంతమాత్రమును లేకుండుటవలన దుష్టునుము టికియును నవయసములందెల్ల గ్రమ్మియుండఁ గానంబడెను. అతం డాచిడ నట్లు గొంత సేపుచూచి సీతయనియే నిశ్చయించినవాఁడై విషాదమునొంచెను. అతఁ డాజనకను తను సీతనుజూచి స్వల్పకాలమే యైనదిగనుక, నామెసీతయని నిశ్చయింపఁజాలినవాఁడయ్యెను. అట్లు దీనురాలై ముఱికిబ్రుంగియున్న యంగములతో సీత వానిరథంబున నుండుటనుజూచి హనుమంతుఁడు మొగంబుఁ న్నిశ్చందోఁగి కలంగఁబాట మిక్కిలిదుఃఖితుఁడయ్యెను. హనుమంతుఁడట్లు దుఃఖార్తయై, యానందముచెడి జాలింగొలుపుచు, సీత యింద్రజిత్తునివశమునఁ జక్కి వాని రథమున నుండఁగాఁ జూచి, 'ఇట్లు వీడు సీతను రథముననుంచి తెచ్చుట కేమియభిప్రాయముండు' నని యాలోచించుచు నచటి వారల నడిగెను అంత నతఁడు అవ్వనగరశ్రేష్ఠులందఱుఁ జి యింద్రజిత్తునిమీఁదికింబోయెను. అట్లు వానరసైన్యము తనమీఁదికివచ్చుటను జూచి యింద్రజిత్తుకొపావేశము నొంది యొరనంగఁ జిక్కియు వెఱికి, సీతను శిరమునఁబట్టుకొనెను. ఇంద్రజిత్తు, మాయచే రథమునందు రదితయై రామారామాయనియూక్త్రోశించు చున్న యాకాంతను సీతను, అవ్వనగరందఱును జూచుచుండఁగానే, దెబ్బలుగొట్టెను వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు, సీతలెల నెండ్రుకల నింద్రజిత్తు పట్టుకొనుటను జూచి, దీనత్వమునొంది, కన్నుల నుడి యశ్రు జలములం గార్చెను. అట్లు సర్వాంగసుందరియు, రామునిగారాబుమ హిషియునగు సీత యట్లు యవస్థ పడుటను జూచి హనుమంతుఁడు క్రుద్ధుడై, రాక్షసేంద్రుని రావణునిపుత్రుఁడగు నింద్రజిత్తుంజూచి పరుషవాక్యములతో "దురాత్మా! నీవు బ్రహ్మరి కులమునం బుట్టినవాడవయ్యును రాక్షసయోనిని తేరినవాడవుగావున

గమన రామయ్యుని కావీర్యమును చది వివాడవయ్యును ఇట్లుమాగూసీతను చేదించుటచే హనుమంతునితోను యానందంబు రామాదులకుఁ బొలపుననియు వానిని దుఃఖపరచుటకై యుద్ధయత్నము చేసికొనుచుండుననియు దానియొక పాతకమును నిష్క్రమింపగా వెఱవేటుననియు భావము.

మహాపతి ప్రతయగు నీతలలవెండుకలఁ దాఁకితివిగదరా ! దీనివలన నీవు దప్పక నశింపఁగలవు. ఇట్టి యేవపుబుద్ధిపుట్టినదిగా! ఇనీ ! ఇట్టి సాపాచారముగలనీవు పాడయిపోదువుగాక ! దయచూచి నవాఁడా ! దుష్టనుఁడా ! దురాచారా ! నీచుఁడా ! అధర్మ విషయమున పరాక్రమము నెఱపుదువా? ఓరీ ! ఇట్టి హీనంపువని యపూజ్యుఁడే చేయునదిగాని వేటొకఁడు చేయఁడే. నిర్దయుఁడా ! నీకు రోతగూడలేదురా ! 'అపరాధులయెడ దయ గూడ' దనెదవా? ఈవిడ గృహమును పరిచారకులను వీడినది; కాన బంధువులమూలమున నీకపరాధమేమియుఁ జేయలేదయ్యె. రాజ్యమునుండియు రాజ్యపరికరమునుండియు వీడినది; కాన సేనలమూలమునను నీకేమియు నేరమునేయదయ్యె. రక్షకుఁడగు రాముని ప్రాపునుండియు వీడినది; కాన యతనిమూలమునను తప్పసేయనేరదు. మఱి యాచారప్రధానమగు మిథిలరాజవంశమునఁ బుట్టినది; కాన యపరాధము రూపెట్టియో యెఱుఁగదు. ఈపడఁతిని చంపఁ దివురుచున్నావే. ఇందుల కీయమనీకేమియవరాధము చేసినదిరా ! నీతిను జూపి, నీ వెంతటివాఁడవయినను నెట్లుగానియింక చాలఁగాలము జీవించఁజాలవు నీ విట్టి మహాపాపకర్తము చేయుటంబట్టి నహ్మఁడవై నాచేతఁ జిక్కితివేమిచూ ! ఇంక నునుఱుతోఁ దప్పించుకొనుటకొడిది? ఓరీ నీవు నీకేతువునకేకాదు, లోకులకెల్లను కంటకుఁడవుగావున లోకంబునకంతయు వధున్యడవు. నీవివు లోకమున జీవించునదలి ప్రేతమవై యీవదునాఁడులలోకములందును స్త్రీపాత్యచేసినవారి లేకుత్తితిలోకములం జెందుదురో యాలోకములను బొందఁగలవు" అనెను. హనుమంతుఁ డిట్లు బహునుఁబలుకుచు, శిలాదియుద్ధవానములుగలిగిరి సన్నులయిన వానకులతోడఁగూడి మిక్కిలియు క్రోధముమీఱి నింద్రజితునిపము నడికెను. భయంకరముగా నురవడించుచున్న రాక్షససైన్యము జట్లుపై నెత్తివచ్చుచున్న మహావీర్యుఁడగు హనుమంతుని యతనివానర సేనను వారింపినదయ్యె. ఆ యింద్రజిత్తు నేనుగాఁగములువైచి యవ్యాసరసేననంతయుఁ జేకాకునొందించి, వానరశ్రేష్ఠుండుగు హనుమంతుని జూచి 'ఎవ్వనికొఱకై, సుగ్రీవుడును, నీవును, రాముఁడును నీలొకకునచ్చిరో, యానీత నిపుడు నీవు కన్నా గఁజూచుచుండఁగానే చంపివైచెదను. వానరా! ఈనీతిను మొఁటఁజూపి పిదప రామునిని లక్ష్మణునిని నిన్నును, సుగ్రీవునిని, దుర్జానుఁడును యావిభీషణుని నధిందిపుచ్చెదను. కోఁత ! మఱియు నీవు స్త్రీలను జూపరాదనిచెప్పితివే. అందులకు బదులుచెప్పద వినుము. పగవారి కేదీ పీడకలిగించుకో యది యెట్టికయినను నవశ్యముచేయఁదగినదే. కాన నీతిను వధించుటయు మీకుఁ బిదపరముగాన కర్తవ్యమే' యనెను. ఇంద్రజిత్తు, హనుమంతున కిద్విధమునంజెప్పి, యపు డేప్పుచున్న మాయానీతిను వాఁడివాఁడొకల ఖడ్గముగొని తనచేతులార నెఱకెను. బలింపుఁజూందులుగలదై, కనులపూరిపుగాఁ బొడకట్టుచు నవ్వటిదుర్బలకు జాలిగొలుపుచున్న యానీతిను నింద్రజిత్తు తలవెండుకలు పట్టుకొని కత్తిగొని యజ్ఞోపవీతము వేళొనునట్టి వాటముగా

100౫. ఇంకొకప్పుడు మరాయాశీరీరు పోరాడుటః కాసునుండుః పిడిమరాధి పిడిమరాధి పిడిమరాధి

స్త్రేటువేయఁగా, తుండములై నేలంబడినది. అట్లతఁడమ్మాయాసీతను తనచేతులారఁ జంపి, హనుమంతుఁజూచి 'నేను కోపమున రామునియిల్లాలిని ఈసీతను రూపుమా ప్తినని జూడు. ఈసీతయేమో నతికంటడినది. ఇతఁ మిశ్రయానమంతయు విఫలము' అనెను. అట్లయింద్రజిత్తు తానే పెనుఖడ్గమున నాసీతను దెగనఱకి, యుబ్బునొంది, విధమునుండియే మహాధ్వనిగలుగునట్లుగా, సింహనాదముగావించెను. అప్పుడు దా పుర యుద్ధమునకై నిలిచియున్నవానసులందఱు, ఇంద్రజిత్తు తనచుట్టును దుర్గమున లై బన్నియున్న రాక్షసులనడుమనుండి పెద్దదగా నోరుదెఱచి యూర్వఁగా నాధ్వనిని వినిరి. దుర్గతిమగు నాయుంద్రజిత్తు, అల్లుసీతనువధించి మనంబున మిక్కిలియును హింస నేవాడయ్యెను. అట్లుమిక్కిలియు సంతోషమునఁ జెలఁగెనుచున్న యతనింజూచి హనుగు లెంతయును వివస్థలై ముందు వెనుకఁ జూడక పాతీపోవఁదొడంగినవారయిరి. ఇది యెనుబదియొకండవసర్గము.

హనుమంతుఁడు పాతీపోవుచున్న వానసుల నెలువరించి రా త్ననేలల నుజురూచి సీతావధమును రాముఁకుఁ జెలు పుటకై సంతోషింపఁబర్చి ధీకఁ బోవుట ; ఇంద్ర జిత్తు నికుంఠలయును హాసము చూడఁబండుట.

వానర శ్రేష్ఠులు, ఇంద్రాయుధస్థులై మిక్కిలి ధయూరిరముగాఁ జెలంగు న్నయింద్రజిత్తుని సింహనాదముచువిని, ధయంబున చక్కల నన్నటిఁజూచుచుఁ గొడవోయిరి. అంత వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు, అట్లు చిగులుగొని మొగం బు వెలు వెఱఁబోవ, కీచులై యుకిరిఁగోనాకిగు సుబంధంబు పాతీపోవుచున్న యా నాథులనందఱను జూచి 'వానసులారా ! ఇట్లు మొగింబులు దుఁఖంబునఁ గుందు లయ్యుచుండలి యుత్సాహముచెడిలి. పాతీపోయెడి కేలఁగి మా సూరిత్వమంతయు పుణ్యదీక్షికఁ బోయిందఁగి నేను యుధమున ముందునడచెడిను. నా నెంటనంటిరండు. నెఱకం పెక్కుయుద్ధంబులందుఁ బోగి డ్దిగొన్న సొంబలు యుద్ధమునుండి వెనుదీ యు మొంతిమా గ్రయు యుక్తిమగుఁడ' అనెను. వాయుకుమారుఁడు హనుమం తుఁడట్లు చెప్పఁగా, సవాహులు, మనంబుల సంతోషమొప్ప, మేనం బులకీలు మిక్కిలియుఁ బొడిమఁ బర్వతశిఖరములను వృక్షములనుఁ జేకొని యుద్ధసిన్ధులయిరి. అంత సవాహనసంహాలు గిర్తించుచు రాక్షసులమాఁడికంటోయిరి. అమృతోయుద్ధము ఁడు వారందఱును హనుమంతుని బరివేష్టించి నెంబడి నడిచిరి. ఆహనుమంతుఁడు మిక్కిలను నగ్గివలె వెలుగు మిటినానరుఁడచే బరెవృతుఁడై జ్వాలలతోఁ గూడిన ప్పిఁగోస్త్రులవలె శస్త్రస్థైర్యములను దహించెను. ప్రలయకాలమునఁ బ్రజల నా మునేయునట్టి యమునింబోలిన యమృతాశిపి హనుమంతుఁడు వానర సైన్యవరెవృ

తుండై రాక్షసులతో యుద్ధముగావించెను. మహాకపి యగునాహనుమంతుడు ఒక ప్రక్క కోపమును నొక ప్రక్క శోకమును మల్లజిగొనగా నింద్రజిత్తురథము మీద వెద్దశిలనొక్కటిని బడవై చెను. అప్పుడు సారథి యట్లు పైకినచ్చుచున్న యా మహాశిలను జూడగానే గుఱ్ఱములు తానుమెలపునట్లు మిక్కిలి లోతువై మెలగున విగావున, అవిపూన్చియున్న రథమును తోడనే బహుదూరము గుఱితప్ప దొలగించె ను. ఆమహాశిల, రథమునందలి నింద్రజిత్తుడై గాని యతనిసారథివై గాని పడకపో వుటవలన వ్యర్థముగా బ్రయుక్తమై భూమినిభేదించి పాతాళమును జొచ్చెను. ఆశిలను హనుమంతుడు నేయగానే రాక్షస సేన చుంతయు న్యవసాదమైను. అంత నాశిల క్రిందబడగా వాని మిక్కిలియు నలగి నడ్డయిరి. వానరులు నాల్గులుసెలంగ వంటి కొలదిని నానింద్రజిత్తుమీదికి నడరిరి; మహావీర్యులును భయంకరపరాక్రము లునగు నవ్వానరులు, యుద్ధమున నింద్రజిత్తునిపై వృక్షములను పర్వతశిఖరములను బ్రయోగించిరి. అప్పుడు వానరులు, వృక్షములను పర్వతములను బెనువర్షముగా పగవారి పైఁ గురియించుచు, నానావిధస్వరములుగా నాల్గుచు రాక్షసులతో యుద్ధముగావించిరి. మహావీర్యశాలురయిన యావానరులు, తమసత్తువకొలదిని వృక్షములచేఁగొట్టిగా భయంకరదూపులగు రాక్షసులు యుద్ధభూమింబడి పొరలడిరి. అంత నింద్రజిత్తు తనసేనయంతయు వానరులచేఁ దీవ్రమైయుండుటం జూచి క్రుద్ధుడై విలుగొని వానరుల కెదురునడచెను. ఇంతవఱకు తనపరాక్రమమును మిక్కిలియుం బెక్కి మార్లు నెఱపియున్న యానింద్రజిత్తు, తనసైన్యములు చుట్టరా, బాణసమూహములు పరిగించి వానరసింహులను మిక్కిలియుం బెక్కింపెను నధించెను. ఆనింద్రజిత్తువెంటనున్న రాక్షసులును, కిలలములచేరిను, పిడిగులచేరిను, ఖడ్గములచేరిను, వట్టినములచేరిను, కూటముద్గరిములచేరిను, తమబలముకొలదిని వానరులం బ్రహరించిరి. మహాబలుడగు హనుమంతుడు, బాణదలతోను శాఖలతోనుంగూడిన వృక్షములను కలలనుగొని, భయంకరపరాక్రములగు రాక్షసులతోడ యుద్ధముగావించెను. ఆహనుమంతుఁ డట్లు పరాక్రమమున పరిసైన్యమును వారిచి యంత నవ్వానరులంజూచి 'మనకు నీసైన్యము సాధిపడదనంతి పోటి కాదు. నీని సాధించియు బ్రయోజనములేదు. మనమందఱము రామునిప్రయముసేయఁగోరి, వ్రాణములపై నెయ్యముతో నేలుబడి నిలువని పొరలుచునే పలుచేట్టులు గావించుచు నెవ్వరినిమిత్తిమై యుద్ధముసేయుచున్నామో యట్టిదూ జనకరాజసుత సీత విధిపఁబడినది. ఇంద్రజిత్తు సీతనువధించిన యీసంగతిని రామునకును సుగ్రీవునకును దెలిపి, వారు దీనికేమిప్రతికారముచేయ నియమింతురో దానినే నునమును జేయుదము. అదియే యుక్తిము' అనెను. అవ్వానర శ్రేష్ఠుఁ డిట్లు జెప్పి వానరులనెల్లయుద్ధమునుండిమాన్చి, పగతుర కెంతమాత్రమును భయపడనివాఁడుగాన మెల్లమెల్లగా సేనతోడమరలిపోయెను. అంత దుష్టాత్ముఁ డానింద్రజిత్తు, హనుమంతుడు

రాముడున్న యెడకుఁ బోవుచుండుటంజూచి, తానును, హోమము గావింపఁగోరిచైత్యమునందున్న నికుంభిలయను దేవతాలయమునకుఁబోయెను. ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలను జేరి అగ్నిహోత్రమునందు విధ్యుక్తముగా హోమముగావించెను. అప్పుడు యాగభూమి యందు, ఇంద్రజిత్తు అగ్నిహోత్రమునందు విధ్యుక్తముగా మాంసమును నెత్తురును వేల్వఁగా, ఆయగ్ని యాహవిన్సులంగొనుచు నెంతయుఁ బ్రజ్వలించెను. నెత్తురుహోమముచే తర్పితమైన యాయగ్ని లేచి మిక్కిలియు వేంద్రముగా మండుచు జ్వాలలలముకొన్నదై సంధ్యాకాలమందలి సూర్యునివలెఁ జూపట్టెను. అంత, సింద్రజిత్తు శాస్త్రోక్తివిధులం జక్కఁగాఁ దలసినవాడుగాన, రాక్షసుల కభ్యుదయము గలుగుటకై విధిచొప్పన సగ్నిహోత్రమున హవిన్సును వేల్చెను. అప్పు డచ్చటఁగల రాక్షసమహాసమూహములందు శాస్త్రీయములను అశాస్త్రీయములను జక్కఁగ నెఱింగిన రాక్షసులు ఆహోనుక్తమునకు విధిచొప్పున గలుగకుండునట్లు చూచుచునుండిరి. ఇది యెనుబది రెండవసర్గము.

— + —

{ ఇంద్రజిత్తు సీతను వధించినాడని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా }
 { రాముఁడు మఱిభించుట; అట్లుగాను రాముని }
 { నూరాధ్యక్షుఁడ. }

రాముఁడు రాక్షసులును వానరులును గావించుచున్న యుద్ధమునంబుట్టిన మహాస్పందవిరి, యపుడు యాద్యచ్ఛిక్షిముగా నచ్చిన జాంబవంతునిఁజూచి 'సామ్రా! హనుమంతుఁ డిపుడు దుష్కరమైన మహాయుద్ధము చేయుచున్నట్లున్నది. వలనఁగా, ఆ నైపుననుండి జెడినంబై మిక్కిలియుఁ జెడ్డదియగు నాయుధధన్విని నెవులకు వెక్కనముగా వినఁబడుచున్నది. భిల్లాకి పతీ! కాన నీవు నీ సేవఁజూచి. యచటికి శీఘ్రముగాఁ బోయి యెఱిగిగాయుధముచేయుదున్న నీ పిత్రక్షేమనకు హనుమంతునకు శీఘ్రముగా సాహాయ్యము చేయుము' అనెను. భిల్లాకి పతీయగు జాంబవంతుఁడు, రాముఁ డట్లు చెప్పఁగా తన సైన్యముతోఁగూడి, హనుమంతుఁడున్న వల్మీకుద్వారమునకు, బోయెను. అంత వానరులు యుద్ధము చేసి యలసి నిట్టూర్పులువుచ్చుచుఁ దన్నుఁ జరిగేదీర్చియుండఁగా, వచ్చుచున్న హనుమంతుని, జాంబవంతుఁడు మార్గముండే చూచెను. హనుమంతుఁడును, నీలమేఘములతోలె గారుకొంచు భయమి రాకారముగానున్న యాభిల్లాకి సైన్యము నన్నధిమై వచ్చుచుండఁగా మార్గమున నేరూచి, దారిని వెనుకకు మఱలవలయునని చెప్పి తాను రాముకొద్దినఁబోయెను. మహాయశురైన హనుమంతుఁడు, వాన సైన్యముతోఁగూడి శీఘ్రమున రామునిసమీపమునకుఁబోయి, మఱిభిల్లాకి యతినితో 'యుద్ధంబున మేము పోరాడుచు, మఱింకట నుండి చూచుచుండఁగానే, రాముఁడు పుత్రుఁడై ప్రకటించి, సీతనుబట్టి తచ్చి, యామ

రోదనము నేయుచుండఁగాఁ జంపెను. అరిందమా! అట్లు సీతవధింపఁబడుటంజూచి, నేను మనస్సులెత్తితిల్ల, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందితిని; కాన యేమియుఁ దోఁపకున్నది. ఈసంగతి దేవరకుఁజెప్పటకై యిచటికి వచ్చితిని అనెను. హనుమంతుఁ డట్లు చెప్పినదివిని, రాముఁడు శోకాతిశయమున మూర్ఛితుఁడై వేరునలుకఁబడ్డ వృక్షమువలె గొబ్బున నేలపయఁబడెను. దేవతాసముఁడిగు నారాముఁడు నేలంబడుటనుజూచి వానరోత్తములందఱు, అన్నిదిక్కులనుండి యచటికిఁ బరుగెత్తివచ్చిరి. వారు సెగలు వైకెగయ జ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రమువలె, భూమింబడియున్న వాఁడయ్యును, దేజంబున నెవ్వరికిని జాయనలవిగాక యితరుల దహించునట్లున్నయారాముని, మూర్ఛదేఱుటకై, తామరలును గలువలునుంగూడి మంచివాసనలు గుఱఁగించుచున్న జలములను వేగచల్లి లడిపిరి. అంతి లక్షణఁ డట్లు మిక్కిలియు దుఃఖతుఁడై, దిక్పిఱియున్న రాముని బాహువులం గ్రుచ్చి కాగిలింబికిని, యుక్తియుక్తిమగు నూటల సతనితో 'ఆర్యా! నీవు పిత్తునచనపరిచాలనాదియాపమైన ధర్మచూర్ణమును దృఢముగా ననుష్ఠించువాడవు. చేతికివచ్చినరాజ్యమును బోగొట్టినకై కేయాదిశరణులయందును నెరిమాత్రము మనసునఁ గలుపఁత్యము లేకుండుటవలన జితేంద్రియఁడవు. ఇట్టిధార్మికుని నిన్నును, ధర్మము కుండేహిచ్చునలె న్యవహారమునందు మాత్ర ముండునదేకాని నిజమునకు లేనట్టిదే కాన, న్యసనములనుండి రక్షింపఁజాలకున్నది. అది నిజముగా నుండునదై సంగదా నిన్నురక్షించును. లేనిది తా నెఱుఁగించును. అట్లె అధర్మము సుఖములను బోగొట్టవలసినదయ్యును అదికూడ లేనిదేనావున రావసునకు సుఖములను వారింపఁజాలకున్నది. ధర్మమును అధర్మమును లేదునుటకు ప్రమాణమేమి? ప్రత్యక్షమా? అనుమానమా? శబ్దమా? అని యడిగినచో స్థావరములుగాని జంగమములుగాని యైవపదార్థములు, ఎట్లు ప్రత్యక్షముగాఁదెలియుచున్నవో యట్లు ధర్మమును అధర్మమును ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియటలేదు. కాబట్టి యవి ప్రత్యక్షప్రమాణమునుట్టి లేవనియె నాస్థియము. మఱియు స్థావరపదార్థము ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియునట్ల జంగమపదార్థమును ప్రత్యక్షముగాఁ దెలియుచున్నది. ఈ ధర్మమును అధర్మమును అట్లు ప్రత్యక్షముగాఁ గనుబట్టి లేదు. ధర్మముగాని అధర్మముగాని ప్రత్యక్షసిద్ధమగుదేని యది జంగమముగానో స్థావరముగానో కలఁబడవలయును. అట్లు గనఁబడనందున నవి ప్రత్యక్షములుగావు. ఇంతేకాక ధర్మము ప్రత్యక్షసిద్ధముగాఁ గలిగియుండునదేని ననుబోటిధార్మికుల విపత్తియే కలుగరాదు. అధర్మమును నట్లకలిగియుండునదేని రావణునిబోటియాధర్మికునకు సుఖమే కలుగఁదగదు. అట్లు తేవందున నీకీరండును ప్రత్యక్షసిద్ధముగాఁ గలుగ నేకలుగవు. మఱియు ధర్మమునకు ఫలము సుఖము, అధర్మమునకు ఫలము న్యసము. కాన న్యససాధ్యసాధ్యములంబట్టి ధర్మాధర్మము లున్నవని యనుమానిముచే దెలియవచ్చునది. అప్పుడు అధర్మము కలిగియున్నదైనయెడల, అధర్మముచే

యొక్కడగు రావణుడు వ్యసనము పొందవలెను. ధర్మము నిజముగా కలిగియున్నదై నయెడల ధర్మయొక్కడగు నీతియు వ్యసనముకలుగదు. ఇట్లు ధార్మికునకు వ్యసనమును, అధార్మికునకు వ్యసనము లేమియు కలుగుటవలన వ్యసనావ్యసనములంబట్టి ధర్మధర్మము లున్నవని యనుమానము చేయరాకున్నది. అధర్మిష్ఠుడగు రావణునకు వ్యసనములేక సుఖము గలిగి యుండుటయు, పరమధార్మికుడవగు నీపు దుఃఖము పొందియుండుటయుఁ జూడఁగా, ధర్మము అధర్మము లిచ్చుచుండుటయు అధర్మము ధర్మఫలము నొనఁగుటయుఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇట్లు ధర్మధర్మములు తెమలేమకు వికల్పములగు ఫలముల నిచ్చుచున్నవి. కాన, సుఖమునుబట్టి ధర్మమున్నదని యుదాహరణమునుబట్టి యధర్మమున్నదనియు ననుమానముచే నిర్ణయింప వలసిగాకున్నది. మఱియు ధర్మము ననుష్ఠించుటచేత ధర్మఫలమగు సుఖము కనుపట్టునా? అధర్మము ననుష్ఠించుటచే అధర్మఫలమగుదుఃఖము చూపట్టునని తెలఁచెదవా? ఎవరు మిక్కిలి యధార్మికులలో వారికి అధర్మఫలముగలుగునేని, ధర్మరతులెవరో వారికి ధర్మఫలమే సంభవించునేని, యవ్వను, ధర్మమాచరించుచున్న యాజనులకు ధర్మఫలమగు సుఖము కలుగుననియు అధర్మము నాచరించువారికి అధర్మఫలమగుదుఃఖము కలుగుననియు సిద్ధమగును. అయిన ఇట్లు కావరాదు. ఏలన, అధర్మమునందే వర్తించుచున్న వారికి, అర్థములు పెద్దలి సుఖము కలుగుచున్నది. ధర్మపరాయణులగువారికి దుఃఖముకలుగుచున్నది. ఇట్లు సుఖము నియతముగా ధర్మమునకు ఫలముగాకయు దుఃఖము నియతముగా అధర్మమునకు ఫలముగాకయు సంభవించుట. సుఖమునుబట్టి ధర్మమున్నదనియు దుఃఖమునుబట్టి యధర్మమున్నదనియు ననుమానింపఁ దరముగాదు. రామా! చాపిస్తులు, అధర్మముచేత బాధింపఁబడుచునేనియు పుణ్యస్థులు, ధర్మముచేత సుఖమిందుచునేనియు, అధర్మిష్ఠులైవలెను యాయధర్మమును అధర్మిష్ఠులైవలెను అధర్మమును పుట్టి మూడుతరములైయుండునని గనుక విడిపియైయుండుచున్నవి. పాతిమైనయధర్మ మెవరిని పెధించును? పాతిమైనధర్మ మెవరికి మేలుగూర్చును? ఇట్లు యివి సుఖదుఃఖముల నిచ్చుననియుఁ దానిబట్టి యవియున్నవని వేదాదులు చెప్పినట్లయితే మూలమును సరికాదుగాన రాసిబట్టియు నవియున్నవని చెప్పురాదు. ఇట్టిములు తరమున ధర్మసమునొంది ను దానిచే నారాధిత యగు దేవతయే ఫలము నిచ్చునందువా? ఆదేవతచే నున్నదనియు (ఈపురుషుడు, తాను బాధింపఁబడుచున్నవాడుగాని లేక యొకరిని బాధించుచున్న వాడుగాని యగునేని, అవఁగా నిష్కర్మముచే నారాధింపఁజేసయ్యాదై

* శబ్దమును బుద్ధియు కర్మమును మూలముగా చేసి యున్నట్లును, సమస్తమును బ్రా-
 ప్త్యమును ఇట్లు కనెడి మూలమునకు నామకాండమును ముఖ్యముగా వ్రాసియున్నది మూలము.
 ప్రాప్త్యమును ముఖ్యముగా వ్రాసియున్నది నామకాండము ఇట్టి మూలమున్నందున నామకాండము
 సమస్తమును వ్రాసియున్నది మూలమును బ్రాప్త్యమును ముఖ్యముగా వ్రాసియున్నది మూలము.

వమే సుఖమునిచ్చుధర్మమును అనత్కర్మముచే శ్రీనినొందనియ్యదైవమే దుఃఖము నిచ్చు అధర్మమును ఆగునేని అప్పుడదియే పుణ్యమును పాపమును జేయించుచున్న దైనయెడల, పాపకర్మ ఫలమగు దుఃఖమును పుణ్యకర్మ ఫలమగు సుఖమును, అచేయించుదైవమునే పొందుమగాని చేయువానిని గాదు. రాజు చేయించిన కార్యము నకు ఫలము రాజునకేకాని భటునకుఁ గలుగదు. కాన దైవము తానే ధర్మాధర్మమై సుఖదుఃఖఫలము లిచ్చుననుటయు సరికాదు. * 'కర్మజనితమైన యపూర్వమనెడి ధర్మము ఫలమునిచ్చు'నందువా? అరిందమా! అనుమానముచేఁ దెలియరాక ప్రత్యక్షమునుగాక, అగ్నింద్రాదులవలె సర్థవాదవాక్యములచే గమ్యమగునత్తును గాక, యున్న యపూర్వమనెడు ధర్మముచేలి మిక్కిలియు శ్రేయస్సును బొంద నట్లు శక్యమగును? సత్పుష్య శ్రేష్ఠా! అపూర్వధర్మ మనెడనున్నపు నత్తు(నిజముగాఁగలది) అయినయెడల ధార్మికుడవగునీకు అసత్తు (అనిష్టము) ఏదియుఁ గలుగదు. అయినను నీవు నీధర్మమునకు ఫలమైనసుఖమును బొందక దుస్సహ మయినయిటువంటి దుఃఖమును బొందితివి గాన యాధర్మము సత్తగుట పొనఁగదు. సత్తయినచో సుఖమియ్యదా? అన త్రేకావలయును. ఇట్లాయపూర్వమనెడి ధర్మమునకు సీపట్ల వలయుసుఖమనెడి కార్యమేలేనందున నది యున్నదనియే కల్పింపరాదు. బీయర్థమును, దాని కార్యము కనఁబడనంతమాత్రమున లేనిదిగా నిశ్చయింపరాదు. ఏలన నప్పుడు ఇంద్రియములకు కనఁబడనివన్నియు లేని వనవలసినవచ్చును. అట్లు లేవనరాదుగదా. మఱియు నొక్కొక్కయర్థమునకు సహకారియునుండుటయుఁ గలదు. ఆసహకారినిగూడఁ గావింపనియెడల నాయర్థమునకు వలయు కార్యము పుట్టదు. ఇవట ధర్మమునకు సహకారి పౌష్యము. 'ఆపౌష్యమును జేయనందున ఆధర్మమునకుఁ గార్యము(ఫలము) అగు

* స్వతంత్రుడగు రాజు కీలార్థము, ఒకానొక మంత్రిచే కర్వణుట, దాని మువ్వరించువానిని గ్రహించుము, ఉల్లంఘించువాని నిగ్రహించుమునట్లు, అశ్వశిలమున రింయోజ్ఞ యనెడి కర్మము ననుష్ఠించువానిని అనుగ్రహించుము దానిని నిల్లంఘించువాని నిగ్రహించుమునన్నాదు. కాబట్టి యీశ్వరుడైనయోజ్ఞాహూపమగు ధర్మమును అజ్ఞోల్లంఘనాహూపమగు అధర్మమునట్టి సుఖమును దుఃఖమును నిచ్చుచున్నాడన్నచో, ఆతఁ డట్లనుగ్రహించుచు స్వాధర్మమువా? పరాధర్మమువా? స్వాధర్మమన్నచో అవాప్రసమ ప్రకారమునకు గొర్రెవలసి నొకటియులేదు గనుక స్వాధర్మమగుటలుగదు. పరాధర్మమన్నచో అప్పుడు ఒకనిని విడిచివేసి మరొకని ఆశించునట్లెయుంటే నదికి పక్షపాతైర్వ్యభిచోషణలు కలుగును. ఈశ్వరుడు పాపవాక్యార్థావగుణముగా స్వభావమైన పక్షపాతములు చేయింపవచ్చుచో సర్వజ్ఞుడగులేదు సమాచీనగుకర్మచంద్రుడు ఉవులను బ్రవర్తించునట్లెయుంటే నిర్దిష్టత్వము కలుగుచున్నది. అవాచికర్మప్రవాహములన పూర్వప్రసక్తికర్మముల కమగుణముగా పునఃప్రసక్తి సమత్కర్మములందు పునుభవించువర్తింపఁజేయుచున్నాడన్నచో అప్పుడు ఒకనికే నియమియ్యగలుగుమును ఒకనికి నియమితముగా సుఖమును గలుగఁజేయును. అట్లు నియమము కనఁబడుటలేదు. కనికరములైన బిందు ఆపూర్వమనెడుధర్మము ఫలమనము కాఁగూడదా యవఁగా చెప్పుచున్నాను.

నుఖము పుట్టడయ్యె' నందువా? అట్లేని, అప్పుడు ధర్మము అటుగాక, ఒకసమాచారి ననే
క్షింపకయే కార్యము కలిగింపఁదగినదై కాపున తనంతటనే కార్యము సేయఁజాలని
దగునుగాన యది కార్యమును బుట్టించుటకు బలమును (పౌరుషమును) అపేక్షించుచు
న్నది గావలయును. ఇట్లేని, ధర్మము స్వతంత్రముగా ఫలమునిచ్చునట్టినియతి మాలి
నదిగాన దానినే ప్రధానమైనదిగా నేవింపరాదని నాయభిప్రాయము. మఱియు కార్య
మును సాధించువిషయమందు, బలమునకు (పౌరుషమునకు) ధర్మము తక్కువయైన
దగునని, యపుడు ధర్మమును ప్రధానముగా గొనుట మాని ధర్మమునం దిచ్చు డెట్లు
వర్తించుచున్నా వ్రా యట్టి బలమునందును (పౌరుషమునందును) వర్తింపుము. *పరం
తపా! సత్యవచనమును ధర్మమందురు. అట్లేని, మనతొడ్డి నిన్నుఁ బట్టముకట్టదని చెప్పి
తప్పుటచే సత్యముమాలినాఁడు. సకలకల్యాణ గుణాశ్రయుఁడును జ్యేష్ఠపుత్రుని
నిన్ను రాజ్యమునుండి వనమునకు వెళలఁబంపుటచే నీయందు దయయుఁ దూలినవా
డు. కాన యతనిని గట్టువెట్టవలసియుండెను. నీవ్రా పితృవాక్యమును దప్పక సేయు
దునని ప్రతిజ్ఞపట్టినవాఁడవు. ఆ ప్రతిజ్ఞచొప్పున తండ్రి మొదటఁ జెప్పినట్లు పట్టముగట్టి
కొని యతనిని సత్యముదప్పకుండునట్లే యేలకట్టువఱుపవయితివి? నీవు పితృవాక్యము
ను జేయుదునని ప్రతిజ్ఞచేసి యాచొప్పున, ననుప్రజలయెదుట రామునిఁ బట్టముగ
ట్టిన నన్న మొదటిపితృవచనమును సత్యమగునట్లు, పాలింపవలసియుండియు పాలిం
పక నేవిడిచి యతఁ డవధికిఁబొచ్చున్న వెనుకటివచనమునుమాత్రము సత్యమగునట్లు పా
లింపితివిగాన సత్యమునుగూడ గొంతపాలించియుఁ గొంతపాలింపకయుఁ బోవుటచే
చక్కగా పాలింపనివాఁడనే యైతివి. పరంతపా! ధర్మమును అధర్మమును నిజము
గాఁగలవియై యైనను ధర్మమునే యనుష్ఠింపవలయు ననికాని అధర్మమునే యను
ష్ఠింపవలయు ననికాని నియమములేదు. అప్పుటికిఁదగినట్లు రెంటిననుష్ఠింపవచ్చును.
ఎట్లైన కేవలము ధర్మమే యనుష్ఠింపవలసినదిగా నేర్పడినయెడల, నప్పుడు వజ్రము
దాల్చిన శత్రుశ్రుఁ సింద్రుఁడు మునియగు విశ్వహువునిఁ బంపి యాగము సేయఁదగదు;
చంపక యాగమునుమాత్రమే చేసేయుండును. కేవల మధర్మమే అనుష్ఠింపవలసిన
దగునని, యపుడు శత్రుశ్రువులుచేసిన యింద్రుఁడు వజ్రముదాల్చి మునిని
పంపి యాగము సేయవలదు. మునిని బంపుటమాత్రమే చేయవలయును. ఇట్లు + శ్రు
త్రిధర్మనిష్ఠుఁడగు సింద్రుఁడు ధర్మాధర్మములను రెంటి ననుష్ఠించుటచేత రాజు కాల
మునకుఁ దగినట్లు రెంటిని జేయవలయును. ధర్మమును అధర్మమును రెంటిని నను
ష్ఠింపక ఒక్కొక్కటి నే వేరువేరు నియమముగా ననుష్ఠించుచు వచ్చినయెడల నవి

* ఇట్లు సామాన్యముగా ధర్మమునందలి యిది మొదలుగా సత్యమనెడు ధర్మమును రాముఁడు
సమాచారముగా గొనియుండుటచే దానిని ప్రత్యేకముగా ఖండించుచున్నాఁడు.

† 'యాశ్చీశాని క్షేమేన తా దిష్ట్యానియః పర్యవ్యాప్తయత్యుకాన' అని యుక్తుఁడు శ్రుతియుఁ
దగుటను క్రమం చెప్పుచున్నది.

యట్లు సేయువానిని నాశముసేయును. కావుననే పురుషుడు, ఒక్కొక్కటిని చేయవలయుననెడి నియమములేక యయ్యైకాలమునకుఁ దగినట్లు, సమస్తకార్యములును ధర్మయుక్తముగాను అధర్మయుక్తముగాను గావింపవలయును. రామా! నిన్నుఁజూచిన జాలి రేగుచున్నది. ఇట్లయ్యైకాలమునకుఁదగిన ట్లిచ్చుచొప్పున రెంటిని జేయుటయే ధర్మమని నాసిద్ధాంతము. మఱి ధర్మమేలేదంటిని. ఎట్లో ఉన్నదన్నను ప్రధానముగాదంటిని. అది యప్రధానముగానయినను నీకు కలుగదు. ఎట్లన, ధర్మమునకు మూలము అర్థము. రాజ్యము నీకు ప్రాప్తించినపుడు రాజ్యమును దిగవిడుటచేరాజ్యరూపమైన యర్థమును చిన్నముచేసికొంటివి. మూలమైన అర్థమును ఛేదించుకొనఁగా మఱిధర్మమెక్కడిది? ధర్మము నీకు సప్రధానముగానైనను గలుగదయ్యెను. పర్వతములనుండియే నదులు కలుగును. అట్లే పన్ను మొదలైన యాయాకారణములచే ప్రాప్తమై క్రమముగా వర్ధిల్లినయర్థమువలననే మూలవ్యయములేకయే యజ్ఞదానాదినమ స్తక్రియలు ప్రవర్తించుచున్నవి. అంహీనుఁడై కావుననే యల్పతేజఃడయిన పురుషుఁ డేకార్యములు చేసినను అవియన్నియు, వేసవియందలి యల్పనదులవలె మొనలంట మాయుచున్నవి. అర్థములేమిచే ధర్మము కలుగకపోవుటమాత్రమేకాదు; దోషమునుగలుగును. ఎట్లన, ధనమును బోగొట్టుకొన్నవాఁడు పూర్వము ధనమున్నపుడు సుఖముగాఁ జెరిగినవాఁడుగాన ధనమునశించఁగా కష్టములకుఁ దాళలేక సుఖముల ననుభవింపఁ గోరినవాఁడై సుఖసాధనమగుధనము నార్జించుటకు దొంగతనము మొదలగు పాపముసేయ నారంభించుచున్నాఁడు. అట్లు సేయుటచే వానికి దోషముగూడఁ గలుగుచున్నది. ఎవ్వని కర్థముగలదో వానికి యందఱు బుత్త్రులగుదురు. దరిద్రుని స్నేహితులు గూడ వదలుదురు. ఎవనికి ధనమున్నదో వానికి యందఱును బంధువులు; ధనహీనుని వానిబంధువులుగూడ సరకుసేయరు. ఎవనికి ధనమున్నదో యతఁడే పుంస్త్యముగలవాఁడు. ధనహీనులు స్త్రీప్రాయులె. ధన మెవ్వనికున్నదో యతఁడే వండ్లితుఁడు. ధనహీనుఁడు పండితుఁడైనను మూర్ఖుఁడుగా నెన్నఁబడును. ఎవ్వఁడు ధనవంతుఁడో యతఁడే పరాక్రమశాలి. ధనహీనుఁడు పరాక్రమవంతుఁడయినను పిఱికిగా నెన్నఁబడును. ఎవనికి ధనముగలదో యతఁడే బుద్ధిమంతుఁడు. దరిద్రునకు బుద్ధియున్నను శోభిల్లదు. ధనవంతుఁడే మంచియన్యప్రముగలవాఁడు. దరిద్రుఁడు దురదృష్టుఁడేయగును. ధనవంతుఁడే శీలాదిగుణవంతుఁడు. దరిద్రునకు గుణములున్నను వన్ని నొందవు. అర్థమును వదలినయెడల, ఈచెప్పినమిత్రసంపదాదిగుణములకు వ్యతిరేకిములయినదోషములు కలుగునని నీకు స్పష్టముగాఁ జెప్పితిని. ఏరా! అప్పుడు రాజ్యమును తన్నూలమైనసుర్థమును దిగవిడిచితివే. ఏమిగుణమున్నదని నీకు దానిని వివేచన బుద్ధిగలిగినో నాకుఁ దెలియకున్నది. ఎవ్వనికి ధనముగలదో వానికి ధర్మకామప్రయోజనములునుఁ దక్కినవన్నియు ననుకూలముగా సిద్ధించును. ధనములేనివాఁడు

శ్రీయస్సును బొందఁగోరి ధనార్జనమునకై యెంత ప్రయత్నపడినను శ్రీయమును బడయుట శక్యముగాదు. రాజా! సంతోషము కామము గర్వము ధర్మము శోపము శాంతి దాంతి, యివన్నియు ధనముండిననే ప్రకాశమునొందును. ధనములున్నను వానినిబాటించక కేవల ధర్మమునుమాత్రము సమష్టించువారి కీలోకమందలినుఖమెంతమాత్రమును గలుగదు. ఐహికనుఖములకెల్ల నట్లు సాధనములయినధనములు సుబ్బులుకృమి నదినమున సూర్యాదిగ్రహములు గనబడనట్లు, నీయందుఁ గానరాకున్నవి. సకల శ్రీయములకు సాధనములైనయర్థములను నీ వాడరింపవైతివి. ఇక నుఖమెట్లుగలుగును? వీరా! నీవు తండ్రిమాటయందుఁ దప్పకనిలిచి యూరువదలి యడవిని వాసముచేయువాడవైతివి. ఇట్లు పితృవచనపరిపాలనమనెడి కేవలధర్మమునే యవలంబించి అర్థమునకు హేతువయిన రాజ్యమును దిగవిడుచుటచే, నీకు ప్రాణములకంటె మిక్కిలియుఁ బ్రియురాలయిన నీయిల్లాలిని రాక్షసుఁడు రావణుఁడపహరించి నాడు. 'ఇట్లయిపోయినది. ఇకఁ జేయవలసినదే' మందువా? వీరా! ఆట్లునీవు రాజ్యము నాడరింపకపోవుటచే నిర్దశిత్తువలనఁ బ్రాప్తించిన యామహాదుఃఖమును, ఇప్పుడు నేను ప్రతిక్రియచేఁ బోఁగొట్టెదను. కాన రామా! లెమ్ము. పురుషసింహమా! ఆశానుభామా! దృఢవ్రతా! శేలెమ్ము. మహాబుద్ధిమంతుఁడవగు నిన్నుఁ బరమాత్ముఁడవని యెఱుంగుకొన్నావేమి? కాన శోకింపఁ గారణములేదు. అనఘా! నీకు విధేయుఁడనై నీకుఁ బ్రియమునీయుకొఱకే పుట్టియున్నవాఁడగు నేనిపుడు నీతవధమును విని, నీకు దుఃఖముగలిగినందులకు కుపితుఁడనై, యిదిగో గుఱ్ఱములతోను ఏనుగులతోను రథములతోనుంగూడ * రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునితోను సంగూడ ఈలకనంతయు బాణములచేఁ బడఁగూర్చెదను జూడుము' అనెను. ఇది యెనుబది మూడవ సర్గము.

— ♦ —

— ♦ — { పిఠీషణుఁడు రామునాశ్వాసించి యింద్రజిద్వధార్థము } — ♦ —
లక్ష్మణునిఁ బంప వేడుట.

లక్ష్మణుఁడన్నయందలి వాల్మీల్యముగలవాఁడుగాన యట్లు రామునాశ్వాసించుచుండఁగా పిఠీషణుఁడు సేనాసన్నివేశములు తమతమకార్యములను గావించుటకై యేర్పఱచి, నానావిధాయుధధరులును వీరులునై నల్లనికాటుక రాసులవలె బొడసూపుమన్న నలుగురుమంత్రులు తన్ను బలసిరాఁగా యేనుంగులచేఁ బరివేష్టితమైయున్న

* ఇందులకుఁ 'అయమవధురవోదధి' యీయర్థం జనకమతానిధనం నిశ్చయమై; సహాయగరితాం సూక్ష్మనేహ్రాం భృత మిహభి ర్వినిపాతయమి లక్ష్మావ' అనిమూలము. 'అనఘా! నేనిప్పుడు నీతావధమునుబడి, నీదుఃఖమునకు కుపితుఁడనై ధర్మార్థము లప్రమాణము లని చెప్పితినిగాని జేటుగాదు. ఇక నీకుఁ బ్రియమునీయుటకై లంకను హయగిరిరథములతోను రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునితోను నిదిగో బాణములచేఁ బడఁగూర్చెదను' అని మహేశ్వరతీర్థులు.

యాభవతియగుగజమువలె వచ్చెను. అతఁడువచ్చి, దుఃఖపరవశుఁడై మహాత్ముఁడు రాముఁడుండుటయు, వానరులందఱును గన్నుల నీరుగార్చుచు చూపుట కలంగియుండుటయుం జూచినవాఁడయ్యెను. అంత విభీషణుఁడు, ఇత్తవృకుకులమునకెల్ల నానందముగూర్చు మహాత్ముఁడు రాముఁడు దుఃఖమున మోహమునొంది లక్ష్మణునితోడవయిఁ బరుండియుండఁ గాంచెను. అవిభీషణుఁడు, రాముఁడు శోకమునంబొక్కుచు లజ్జితుఁడై యుండుటను జూచి మనసులోపలనే దుఃఖించుచు, దీనుఁడై 'ఇదియేమి? అందఱు దుఃఖితులై యున్నారు' అనియడిగెను. లక్ష్మణుఁడు, విభీషణుని ముఖమునుజూచి, మిగ్గివుని నా వానరులనందఱునుం గాంచి కన్నీటఁ దోఁగుచు విషయము సంగ్రహముగా 'సామ్యా! రాముఁ డిప్పుడు ఇంద్రజిత్తు సీతనువధించినాఁడని హనుమంతుఁడు చెప్పఁగా విని, దుఃఖముపట్టలేక మోహమునొందినాఁడు' అనెను. లక్ష్మణుఁ డట్లు నగముచెప్పఁచుండఁగా, విభీషణుఁడు సంగతియంతయుం దనకుఁ దెలిసియుండుటం జేసి యతఁడుచెప్పట నడ్డగించి 'మనుజేంద్రా! హనుమంతుఁ డవుడు వాస్తవమనితలఁచి చెప్పినమాట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. సముద్రము నెండించుట యెట్లశక్యమో, అట్లు సీతను వధించినాఁడనుట యెంతమాత్రము యుక్తముగాదు. మహాబాహూ! దురాత్ముఁడగు రావణునియభిప్రాయము నాకుఁ దెలియును. సీతనుగుఱించి యతఁ డెంతమాత్రమును వధించునంతటికార్యమును జేయనేచేయఁడు. నేను హితముంగోరి, సీతను రామునకొసంగుమని యెంత బలిమాలివేఁడినను, రావణుం డామాటను విననేలేదు. అట్లు సీతనువిడుచుటకే నమృతింపనివాఁడు వధించుటకు నిచ్చించునా? సామోపాయమునఁగాని దానమునఁగాని భేదమునంగాని యాలిడనుజూడనుగూడ శక్యముగాదు. ఇక దండోపాయమునఁ జూచుటగూడ నలవియెట్లు? మఱి యేమా యోపాయమునను జూచుట సైతము శక్యముకాదే. కనుక సీత నింద్రజిత్తుడెచ్చి యెట్లు వధింపఁగలఁడు? ఆయింద్రజిత్తు వానరులను * మోసపుచ్చి నికుంభిల యనుడే వాలయమునకుఁ బోయియున్నాఁడు. వాఁడచ్చట హోమముచేయును. ఇంద్రజిత్తు నికుంభిలయందు నిర్విఘ్నముగా హోమముగావించి మరలివచ్చునని, దేవతలును, దానవులు నొక్కపెట్టె నెత్తినచ్చినను, వారికిని యుద్ధంబున వానినిమార్కొనుట కలవిగాదు. ఆయింద్రజిత్తు, నికుంభిలయందు తాను హోమముసేయునపుడు, వానరులు తనపైఁ దలపడి పరాక్రమము చూపిరేని తనకు విఘ్నముకలుగునని తలఁచి యెట్లు

* ఇంద్రజిత్తు వానరుల సేల మోసపుచ్చఁగోరవఁగా, అప్పుడు రావణునకుఁదోడుగా తాను దక్క యుద్ధముసేయువీరుఁ డెవ్వఁడును లంకలోలేడయ్యె. కాన తాను హోమకార్యమునందు వ్యాకులుఁడైనపుడు, వానరులను అఱివనట్టి వీరులులేనందున వానరులు పైబడఁగా హోమము విచ్ఛిన్నమగును. అన్నివిచ్ఛిన్నమైపోయినపుడు మోహమువొప్పునఁ దనకు హామకలుగును. కాన తనహోమకార్యము నెఱవేఱుటకు రామాదులందఱును దుఃఖపరవశులై యుద్ధమునం దుత్సాహములేకుండుటతోట మాయ సీతను వధించి వారిని మోసపుచ్చినాఁడని విభీషణుఁడు చెప్పట తెలియును. గోవిందరాజులు.

విఘ్నము చేయకుండునట్లు వారిని వందించువాడై యీమామయను ప్రయోగించి నాడుగాని మఱేమికాదు. కాన యాహోమకర్తము సమాప్తి నొందకమునుపే యానికుంభిలకు సైన్యములతోడఁ గూడి పోదము. పురుషసింహమా! ఇది వట్టి శ్రమము. దీనివలన సంతాపముగలిగినది. దీనిని విడువము. నీవిట్లు శోకమున స్రుక్కుచుండుటనుకూచి మన సైన్యమంతయు దుశ్శిఖలేమై కృశించుచున్నది. నీవు ధైర్యము మిక్కిలియుఁగలిగి మనస్సు నెమ్మది నొంది యిచటనే యుండుము. మాతోడను సేనాపాలురగు వానరపీఠులతోడనుగూర్చి లక్ష్మణునింబంపుము. ఈపురుషసింహుఁడు లక్ష్మణుఁ వాఁడీ బ్రాణములు ప్రయోగించి యాయుధ్రజశతుని హోమకార్యమును వదలునట్లుచేసి యుద్ధమునకుఁ దెచ్చును. అంత బ్రహ్మవరముచొప్పున వాఁడు వధ్యుఁడగును. చక్కఁదీటంబడుటచే మిక్కిలివాఁడులై పక్షిఁజెక్కల యాఁకలు గట్టియుండుట వలన మిక్కుటమైన వేగము గలిగి యుష్ణయాలక్ష్మణుని క్రూరబ్రాణములు, గ్రద్దలు మొదలగు క్రూరపక్షులుంబోలె నాయుధ్రజశత్తునెత్తురు ద్రావఁగలవు. మహాబాహూ! పూర్వము నముదించి వధించుటకై యింద్రుఁడు వజ్రాయుధమును బ్రయోగించినట్లు, ఇప్పుడు నీ విం ద్రజశత్తును వధించుటకై శుభలక్ష్మణుండుగు లక్ష్మణునిఁ బంపుము. మనుజేంద్రా! పగ వానివధించునిషయమై యిపు డెంతమాత్రమును గాలవిశంబము సేయుట యుక్తముగాదు. కాన నీవు మహేంద్రుఁడుంబోలె నీదేవతాశత్రుఁడగు నింద్రజశత్తును వధించుటకై లక్ష్మణున కాజ్ఞ యిమ్ము. రాక్షసోత్తముఁడగు నాయుధ్రజశత్తుచేయు హోమకర్తము సమాప్తిఁబొందునేని, యతఁడు యుద్ధమున సురాసురులకేని యదృశ్యుఁడగును. అతం డాహోమకర్తము నొనవేర్చి యుద్ధమునకు వచ్చినచో దేవతలకు సైతము మిక్కిలియుఁ బ్రాణాంశయము కలుగును' అనెను. ఇది యెనుబడినాలుగవంధము.

—♦—

{ రాముఁడు విభీషణునచరమున ధైర్యమునొంది యింద్రుని
తని వధించుటకై లక్ష్మణుని విభీషణ హనుమదంగద
జాంబవదాదులతోఁగూడ నికుంభిలకుఁ బంపుట. }

రాముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినది వినియు, శోకమున మిక్కిలియు స్రుక్కియుండుటవలన నతఁడు చెప్పినమాటను మనస్సునఁజక్కఁగా గ్రహింపలేడనెయ్య. అంత శత్రుపురములఁ గలుచునట్టిబలుదిట్ట రాముఁడు కొంతసేపటికి ధైర్య మవలంబించి వాసురులయెదుటఁ దనదాపునఁగూర్చున్న విభీషణుతో 'రాక్షసవతి! విభీషణా! నీ విప్పుడు చెప్పినమాట నేను జక్కఁగా నాలింపనయితినిగాన మరల దానిని వినఁగోరెదను. నీవు చెప్పఁగోరినదానిని మరలంజెప్పుము' అనెను. రాముఁ డట్లు చెప్పినదివిని మాటలయందుఁ బండితుండగు నావిభీషణుఁడు, తాను మున్ను చెప్పినమాటలే మరలంజెప్పువాడై 'మహాబాహూ! నీరా! నీవు సేనాభాగముల నెల్లైర్పఱుపుమని నియమిం

చితివ్రాహ్మకారముననే వానినెల్ల నియమించినతోడనే శావించియైనది. అగుల్లము లనెల్ల నన్నిస్థలములందును సరిపడివచ్చునట్లు విభజించియైనది. అయ్యేవిభాగముల యందు న్యాయముచొప్పున యాభవతులుగా నెవ్వరెవ్వరి నుంపవలెనో వారి నుంచయు నైనది. మహాయశా! మతీయు నేను విన్నవింపవలసిన దొకటికలదు. దానిని వినుడు. నీవు నిష్కారణముగా నిట్లు పరితపించుచుండగా మాకును హృద యములు తపించుచున్నవి. ఇప్పుడు నీదుఃఖమునకుఁ గారణము మిథ్యయేకాన యం దులకై యిట్లు మిన్నకశోకీచుటయు పరితపించుటయు మానుము. వీరా! నీవిట్లు చింతచాలగుట శత్రులకు సంతోషమువెంచునుగాన యిది నదలుము. నీవు సంతో షము గలుగొని యుద్ధప్రయత్నము గావిపుము. రఘునందనా! నీకు సీతను బొందవ లయుననియు, రాక్షసులకు వధింపవలయుననియు నిచ్చగలడేని నేను హితమైనమా టం జెప్పదనుచున్నము. ఈలక్ష్మణుడు నికుంభిలకుఁబోయి యుద్ధమున నిద్రజిత్తును జంపుటకై గొప్పసైన్యముతోడ చక్క బయలు వెడలుఁగాక. వెక్కుయుద్ధముల గె లుచుకొందె యాతఁడేతన యామేటివిలుకాడు లక్ష్మణుడు, గుడునువడిన వింటినుండి కృష్ణసర్పవిషముతోని వాడిబాణముల నిద్రజిత్తును జంపుఁగాక. వీరుఁ డాయొ ద్రజిత్తు తపస్సుచేసి బ్రహ్మవలని వరమున హోమమూలముగా బ్రహ్మశిరమును మ హాస్రమును, కామగమనములగు రథమును గుట్టములనుం బడసెను. ఆయింద్ర జిత్తిపుడు సైన్యముతోఁగూడ నికుంభిలను జేరియున్నాడట. కాన యతఁడు హోమకర్తముచేసి టిప్పి నికుంభిలనుండి లేచివచ్చునని, మనమందఱమును హతుల మైతినునియే యెఱుఁగుము. మహాబాహూ! సమస్తలోకనాథుఁడగు బ్రహ్మ, యింద్రజితునకు 'నీవు నికుంభిలాహోమమునకుఁబూని, హోమము పూర్తియేయగు నికుంభిల యందు న్యగ్రోధముమూలము చేరకయు నుండునపుడు, శత్రుఁడెవ్వఁడు నిన్ను మార్కొన్నవాడైన వాయుధముగొని తన్ను వధింపఁదలపడఁగా నిన్ను హిం సించుకో వాఁడింద్రశత్రుని నిర్మునధించువాడు. మతీయెవ్వఁడును నిన్ను వధింపఁ జాలఁడు' అని వరమొసంగెను. రామా! ఈవిధమున నింద్రజిత్తుహోమమునకు విఘ్న ముసేయువాడే బుద్ధిమంతుఁడగు నాయొంద్రజిత్తునకు మారకుఁడుగా బ్రహ్మ విధించి యున్నాడు. కాన మహాబలశాలీ! ఇపు డాయొంద్రజిత్తును వధించుటకు మూలో నొక్కని కాజ్ఞ సేయుము. ఇంద్రజిత్తు హతుఁడయినయెడల రావణుడును సతనిసహృద్జనులును హతులైరనియే తలంపుము' అనెను. రాముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని యతనితో 'సత్యవరాక్రమా! భయంకరుఁడగు నాయొంద్రజిత్తుని మాయమహిమ నాకుఁ దెలియును. వాఁడు బ్రహ్మస్త్రియుగూడఁ దెలిసినవాఁడు, మిక్కిలి ప్రాజ్ఞుఁడు, మహానూనూశాలి, మంచి బలవంతుఁడు, యుద్ధమున వరుణునితోఁగూడి దేవతలవచ్చినను వారిని మూర్ఖులంజేయుచు. మహాయశా! వాఁడు రథాయాధుఁడై యాకాశమునఁ దిరుగుచుండఁగా, మేఘములు గ్రస్తునపుడు సూర్యగతియుంబోలె, వానిపో

కడతెలియుట శక్యముగాదు' అనెను. రాముడు దురాత్ముడగు తనశత్రుని యింద్రజితుని మాయవలనిబలిమి తెలిసినవాడై, పెక్కుయుద్ధంబులం గీర్తిసొంది యున్న లక్ష్మణునిజూచి 'లక్ష్మణా! నీవు వానరరాజగు సుగ్రీవునకుఁ గలసమస్తసైన్యమును దోడ్కొని, హనుమంతుడు మొదలగు సేనాపతులతోను, భల్లూకపతియగు జాంబవంతునితోను అతనిసైన్యములతోనుం గూడి పోయి మాయావియు బలవంతుడునగు నారాక్షసపుత్రుని నింద్రజిత్తును వధింపుము. ఈవిభీషణుడు మహాత్ముడు, రాక్షసుడగుటచే మాయాతంత్రము లెఱిగినవాడు, విశేషించి యాని కుంభిలాప్రదేశమును దెలిసినవాడు. ఇట్టియితఁడును మంత్రులతోఁగూడి నీవెంబడిన రాగలఁడు' అనెను. రాముడుచెప్పినమాట విన్నంతనే మిక్కిలి యద్భుతపరాక్రముడగు లక్ష్మణుడును విభీషణుడును, ఉత్తమయులయినవిండ్లం గయికోనిరి. లక్ష్మణుడు యుద్ధసన్నద్ధుడై కివచముధరించి ఖడ్గంబుగొని, కాంచనాలంకృతమగు ధనువును బాణములను గయికోని యుద్ధంపునుబ్బున, రామునిపాదములం బట్టుకొని మ్రొక్కి యతనితో 'ఇప్పుడు నావింటినుండి వెడలెడు బాణములు ఇంద్రజితుని దేహము నుచ్చికోని తామరకొలంకునందు హాసలువ్రాలునట్లు లంకాపుంమునందెల్లఁ బడఁగలవు. ఇప్పుడే, నాబాణములు వింటిమల్లెత్రాటినుండి విడివడి, భయంకరుడగు వానిశరీరమును ఛేదించి గండ్లుచేసి వానిని నుజుమాడఁగలవు' అనెను. ఆలక్ష్మణుడు యుద్ధోత్సాహమున మిక్కిలియుఁ గాంతి దట్కొల్పి అన్నయెదుట నీలాగునం బలికి యింద్రజిత్తును నికుంభిలయందలిరాక్షసులను వధింప నువ్వహురుచు త్వరితముగా బోయెను. లక్ష్మణుడు డల్లు తనయన్నపాదంబులకు మ్రొక్కి ప్రదక్షిణముగా విచి, యింద్రజిత్తుప్రాపున నున్నయానికుంభిల యనుచైత్యస్థానమునొడ్డకుఁ బోయెను. ప్రతాపశాలియగు నారాజకుమారుడు, రాముని మంగళాశీర్వాచనములు నొంది, విభీషణునితోడ వేగపోయెను. అప్పుడు హనుమంతుడు, అనేక వానరసహస్రములచేఁ బరివృతుండయ్యి, విభీషణుడు మంత్రియుక్తుండయ్యి లక్ష్మణుని వెంట నడచిరి. ఆలక్ష్మణుడు మిక్కిలియుఁ గొప్పవానసైన్యము తన్నతివేగమున బుసిరాగా, పోవుచు, మార్గమునఁ దన వెంటవచ్చుటకు సన్నద్ధమై నిలిచియున్న భల్లూక సైన్యమును జూచెను. మిత్రులకు సొంపుగూర్చు నాలక్ష్మణుడు, బహుదూరిము దారిగడచిపోయి పిదప దూరమున పూర్వాముపన్ని యున్నరాక్షససైన్యమును గాంచెను పగవారిని బీచమడించువాడును ప్రతాపశాలియు నగునారాజపుత్రుడు లక్ష్మణుడును కేల విలుదాల్చి బ్రహ్మ వరిమిచ్చియున్న ప్రకాంఠమున నికుంభిలను కేరమునుపేయుద్ధమునీసింప జచ్చుననెడి కీటుకునూఁది యందులకుఁ దగినమాయోపాయమును బన్ని యాయీంద్రజిత్తును జయించుటకు నాయుత్తుడై విభీషణుని సేగుడగు సంగదునిని వాయువుత్రుండగు హనుమంతునిం గూడియుండెను. పలువిధములుగా జూపట్టాచు, నిర్భయములయిన యాయుధకాంతులచే మెజయుచు, ధ్వజములచేఁ

క్రిక్కిరిసి, మహారథములచే విస్తరిల్లి, మీఁడు మిక్కిలియు భయంకరమై యింతిం తనరాని యురవడిగలిగి కటికిచీకటివలె జట్టమై కారుకొనుచున్న యాకాశత్రుసైన్యమును లక్ష్మణుఁడు చొచ్చినవాడయ్యెను. ఇదియెనుబదియేనవ సర్గము.

—♦—

{ లక్ష్మణుఁడును హనుమంతుఁడు మొదలగువారును నికుంభిల
చుట్టును కావుగా నుంపబడినరాక్షససైన్యమును
భ్వంసమునీయుటవిని, యింద్రజిత్తు హామకర్త
ము ముగియకమునుపే యుద్ధమునకు వెడలుట. }

అంత, నట్టిసిరియందు, రావణునితమ్ముఁడు విభీషణుఁడు, లక్ష్మణునితో పరులకుఁ గీడుగలిగించునదియుఁ దమకు గార్యసాధకము నయినవాక్యమును జెప్పవాఁడై 'ఇదిగో మేఘమువలె నల్లనై రాక్షససేన కనబడుచున్నదే! దీనిని, ఇంద్రజిత్తు యాగము ముగియుటకుమునుపే, వానరులు వృక్షములు మొదలయిన యాయుధములతో హతమునీయుదురు గాత. లక్ష్మణా! నీ వీవెను సైన్యమును భేదింపఁబూనుము. ఇది భిన్నమైనయెడల రాక్షసరాజకుమారుఁడు ఇంద్రజిత్తు కంటికిఁగనబడును. ఇంద్రజిత్తునుడంప వచ్చియున్న వాడవుగావున నీ వింద్రజిత్తుచేయుకర్తము సమాప్తి నొందుటకుమునుపే యింద్రునివజ్రముఁబోని బాణములను బ్రయోగించి, యాసేనను భేదింపుము. వీరా! దురాత్ముఁడై మాయాశీలుఁడై యధార్మికుఁడును శూరకర్ముఁడునై నమస్తలోకములకును భయము గలిగించుచుండునీయింద్రజిత్తును జంపుము' అనెను. అలక్ష్మణుఁడు సుహృదుఁడుచెప్పిన మాటలోనిసారము గ్రహించు మేలిలక్షణముగలవాఁడు గాన, విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని, యల్ల, రాక్షసేశ్వరుని పుత్రుఁడగు వింద్రజిత్తునివై బాణవర్షము లవ్వారిగాఁ గురియించెను. వృక్షములును బర్వతములును సఖములునే యాయుధములుగాఁ గొని పోరునట్టి భల్లూకములును వానరులును, నొక్కటఁగూడి యల్లు పన్నియున్న యారాక్షససేనపైఁ గవిసిరి. రాక్షసులును వాఁడిబాణములను ఖడ్గములను శక్తులను తోమరములను నెత్తికొని వానరసైన్యములఁ జంపఁగోరి సన్నద్ధులై నిలిచిరి. అప్పుడు వానరులకును రాక్షసులకును గలిగిన యాతుములయుద్ధముచే లంకాపురమంతయుఁ బ్రతిధ్వనించినదయ్యె. అప్పుడు ప్రయుక్తములైన నానావిధాకారములగు నాయుధములును, వాఁడి బాణములును వృక్షములును, వైచుటకు వైకెత్తఁబడిన ఘోషరవ్వతశిఖరములును నిండి యాకాశమును గప్పినదయ్యె. ఆరాక్షసులు, వికృతములై భయంకరములుగానున్న ముఖములతోను బాహువులతోను, వానరులదేహములయం దాయుధముల నొప్పించి మిక్కిలియు పెనుభయము గలిగించిరి. అల్ల వానరులును యుద్ధమునఁ గొమ్మలతోఁ గూడినవృక్షములతోను బర్వతశిఖరములతోను రాక్షసోత్తములను బ్రహరించి వధించిరి. మహాకాయములును మహాబలులునుగూ ధ

ల్లాక వానరవీరులు రాక్షసులను వలువిధముల వధించుచుండగా రాక్షసులకు మిక్కిలియు భయము పుట్టెను. అంత దుర్ధిష్టుండగు నింద్రజిత్తు, దన సైన్యము శత్రువులచే బీభత్సమై విహదమునొందియున్నదని విని యాచార్యమున నమాప్తముగాఁ జేసి తీరికమునుపే నియమమునుండి లేచెను. ఇంద్రజిత్తుఁడు క్రుద్ధుఁడై, దట్టముగాఁ గ్రమ్మి యంధకారమువలెనున్న వృక్షసమూహమునుండి రాక్షసులతోడ వెలువడి, ఆయుధసహితమై పూర్వమే గుట్టములు పూన్చియున్న రథము నా రోహించెను. ఆయింద్రజిత్తు బెసిదమైనవిలు కేలందాల్చి వర్షాకాలమేఘముంబోలె మేను నల్లనై భీకరముగాఁజూపట్ట, కోపంబున మొగముజేపురింపఁ గన్నులెఱ్ఱఁబాట లోక నాశమునీయు మృత్యువువలెఁ బాలించెను. ఆయింద్రజిత్తు రథమునెక్కుటను జూచినంతనే, భయంకరవేగులై లక్ష్మణునితో యుద్ధమున కాయిత్యులై యున్న రాక్షసుల సేనయంతయు నతనిని బలివేష్టించి నిలిచెను. ఆసమయమునఁ బర్వతాకారుండు ను పగవారి పీఠమండంచువాఁడునగు హనుమంతుఁడు మిక్కిలియుఁ జెనకరానిదొంక వెనువృక్షమునెత్తి దానిచే నారాక్షసుల సేననుగొట్టి ప్రలయకాలాగ్నివలెఁ గాల్చి, మరల బెక్కువృక్షములచే నా సైన్యమును యుద్ధమున మూర్ఖిల్లునట్లు గావించెను. అట్లు వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు, నురవడిగా, రాక్షససేనల నులు మాడుచుండుటంజూచి రాక్షసులు వేలకొలది నతనిజట్టుముట్టిరి. రాక్షసులు పర్వతాకారుఁడగు హనుమంతుఁ జట్టుముట్టి వాఁడి శూలములం దాల్చినవారు శూలములను, ఖడ్గములం బూనినవారును ఖడ్గములను, ఈటియలు దాల్చినవారు ఈటెలను, బట్టినములు పూనినవారును పట్టినములను, మఱియు వరిఘములను గదలను వాడులై చూపట్టుచక్రములను నాడలకొలది శతఘ్నులను నినుపగఁదియలను బెసిదములగు గండగొడ్డంద్రును, భింకివాలములనును, వజ్రసమానకఠినములగు మువ్వులను, పిడుగులవంటి యుజచేతులను, అయ్యైయాయుధములందు తేలుగడయైన వారయ్యైవానినిగొనిగిట్టి ప్రహరించిరి. హనుమంతుఁడు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై వారలం దెఱిగోను మహాయుద్ధముగావించెను. పర్వతాకారుఁడును పగవారిరూపు మాపువాఁడును వనమానపుత్రుఁడునగు నాకపిశ్రేష్ఠుఁడు హనుమంతుఁడు రాక్షసులను రూపు మాపుచుండుట నింద్రజిత్తు చూచెను. ఆయింద్రజిత్తు సారథినిజూచి 'ఇంక నీ వానరుని నుపేక్షించినయెడల పీడు నున రాక్షసులనెల్ల రూపుమాపివైచును. కాన నీని నైకి రథముతోలుము' అని యానరిచ్చెను. అతఁడిట్లు చెప్పఁగా సారథి రథమునుదోలి యందుమిక్కిలియు దుర్ధిష్టుఁడై కూర్చుండియున్న యింద్రజిత్తును హనుమంతుఁడున్నయెడకుంజేర్చెను. దుర్ధిష్టుఁడయింద్రజిత్తు, హనుమంతుని దారించి, యతనిశిరస్సుపై బొగములను ఖడ్గములను పట్టినములను పరశ్వధములను వర్షించెను. హనుమంతుఁడు బెసిదములయిన యాయాయుధముల కన్నిటికిని నహించి మిక్కిలియు రోషావేళమున నాయింద్రజిత్తుంజూచి 'దుర్బుధ్ధీ నీవు రావణుగొడుకవుగదరా! నీవు పిటికివిగాక

శూరుఁడవగుదువేని, యుద్ధమునేయుము. వాయుకుమారుఁడగు హనుమంతునెదుటం బడి ముఱల బ్రతికిపోఁజాలవు. దురాత్మా! నీవు నాతో ద్వంద్వయుద్ధమునేయుదు వేని, బాణములు విడిచి బాహువులచే నాతోఁ బోరాడుము చూతము. అప్పు డా ద్వంద్వయుద్ధమున నాయురవడి నహింపుము. నహింతువేని నీవు రాక్షసోత్తముఁ డవురా! ' అనెను. విభీషణుఁడు లక్ష్మణునికి, నింద్రజిత్తు విలునెత్తి హనుమంతునిఁ జంపనున్నాఁడని తెలిపి యతనితో 'దేవేంద్రునంతటివానినిగలిచి రావణుని కడు పునంబుట్టి ప్రసిద్ధిగాంచినయూయింద్రజిత్తు రథమునారోహించి హనుమంతుని నధింపఁ దివురుచున్నాఁడు. కాన యుపేక్షింపవలదు. లక్ష్మణా! కరవీరవత్తాదులగు నానా విధములగు ససమానములైన నన్ని వేశములుగలిగి, శత్రువులమర్త్యములను భేదించుచు జీవితముల రూపుమార్పునట్టి ఘోర బాణములు ప్రయోగించి యీ యింద్రజిత్తును జంపుము ' అనెను. ఇట్లు శత్రుభీషణుఁ డగు విభీషణుఁడుచెప్పఁగా, నపుడు మహానుభావుఁడగు లక్ష్మణుడు పర్యతాకారుఁడును భయంకరబలుఁడునై సింహనాదము నేయుచు రథమెక్కి యుద్ధమునకు నన్నద్ధుఁడై వచ్చియున్న యీ యింద్రజిత్తు జూచి నవాఁడయ్యె. ఇది యెరుబదియాఱవ సర్గము.

విభీషణుఁడు లక్ష్మణునకు నింద్రజిత్తు హోమస్థానమైన నికుంభిలశ్యగ్రాధములమునుజూపి వాఁడొ న్యగ్రాధమును బ్రవేశింపఁజునుచే వానిని వధింపవలెనని చెప్పట; ఇంద్రజిత్తు తనమర్త్యములు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పించుట; విభీషణుని నిందించుట; విభీషణుఁ డితనికి శత్రుత్వ తీరములిచ్చుట.

ఆవిభీషణుఁడు లక్ష్మణున కిట్లు చెప్పి యితఁ నింద్రజిత్తు హతుఁడగునని సంతస మ్మఁడై ధనుర్ధగుఁ డగు లక్ష్మణుని దోడ్కొని త్వరితముగాఁ బోయెను. విభీషణుఁ డట్లు కొంతదూరముపోయి, యొక మహావనమును బ్రవేశించి, యుచట నింద్రజిత్తు హోమమును శ్రేయస్సాధనమును లక్ష్మణునకుఁ జూపెను. మహాతేజా డయిన రావణానుజుఁడు విభీషణుఁడు, మేఘమునలె నల్లనై భయంకరముగాఁ జూపట్టుచున్న నికుంభిలాన్యగ్రాధవృక్షమును జూపి యతనితో 'బలవంతుఁడగు రావణపుత్రుఁ డింద్రజిత్తు ఇచ్చటనే భూతములకు బలియొసంగి, యటుపిమ్మట యుద్ధమునకు నచ్చును. అంత నారాక్షసుఁడు సమస్తభూతములకును నదృశ్యుఁడై యుద్ధంబున శత్రువులవధించును; మేటిబాణములచే బాధింపను బంధించును. ఆయింద్రజిత్తు న్యగ్రాధమువృక్షమును జూచినచో, పిదప రథాశ్వసారథులతోఁగూడఁ నదృశ్యుఁడగును. కాన యతఁడు న్యగ్రాధమును బ్రవేశింపఁజునుచే యాబలవంతుని రథముతోడను గుఱుములతోను సారథితోనురొగూడ వాఁడిబాణముల జక్కఁజుము' అనెను.

మహాతేజాడైన యాలక్ష్మణుడు మిత్తుల కావండము గూర్చువాడుగాన మిత్తి
మగు విభీషణునివాక్యమునకు నల్లెయనిచెప్పి, యాన్యస్తోధముకడ చిత్రంబగు భను
వును సారించుచు యుద్ధార్థమై విలిదియుండెను. అంత మహాబలుడుగు రావణపుత్రుఁ
డొద్దజిత్తు కేవలముదోసి, విలుదాల్చి, యశ్వివలె వెలుగునడచి ధ్వజాలం
పుతమగు రథమునొంది లక్ష్మణునకుఁ బొడకట్టెను. మహాతేజాండుగు లక్ష్మణుఁ
డు, అదినతకుఁ బరాజయమునొంది యెఱుంగని యాపుల స్తవంశజని నింద్ర
శనునింజూచి 'నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలుచుచున్నాను. నాకు మాయసేయక
తెప్ప యుద్ధమొసంగుము' అనెను. లక్ష్మణుఁ డిట్లు చెప్పగా, మహాతేజాండును
స్థిమనస్కుండగు నాంగుద్దజిత్తు అచట విభీషణుడు నుండుటనుజూచి 'కరుణ
నాన్యమున నతినితో 'విభీషణా ! నీ విచటనే పుట్టి పెరిగినవాడవు. మఱియు నా
నిద్రకి చక్కదయ్యుడవు. నాకుఁ బిరతిండ్రివి. పుష్కరిండు నయిననావిషయమై ద్రోహ
ముల్లు గావించెదవు? రాక్షసుడవుగాఁ బుట్టియు నజాతీయుఁడనియుఁ జూడక పోయి
తి. మరేలా ! ధర్మమామర ! నీకు బంధుత్వమాగాని, స్నేహమాగాని, కలయగాని,
అభిబుద్ధియనుగాని, ధర్మముగాని ప్రమాదముకాదయ్యె. వానికట్లున నిలువక
పోవశి. మన్న ! నీవు సుగ్రహనమాను డనివిడిచి, కరులకు భృత్యుడవయితివి.
నీకు బంధువులకు నీగతి జాలినంతపుచున్నది. నమ్మిసంధులకు నీవు నింపకయ్యుండన
వలసివిగ్రహమలెదము నుండుటయొక్కది? నీవుగా కరుల నాశ్రయించుటయొక్కది?
కలెంటికి వెంటోరానీ నున్నది. నిన్ను నిష్కమనది గావున యది నీకుఁ దెలియ
లేదు. 'నే నాశ్రయించినవలెను నీమలుగాను గాన నీచత్వము లే' డందువా? కల
వాని గుణాంశులనుజూచునది. నీమలుగాని గుణిగాను లేకానీ, ఎట్లును గుణహీను
యైన లెనువాడేమిలు. ఏప్రకారము వెఱవాడు వెఱవాడేకాని లెనవాడుగాడు.
నీవును లెనవత్తువువారిని వెఱచిపొండుటయు నాశ్రయింపూ వాడు లెనవత్తువువారిం
లెను వెఱచిని నరూకానాశ్రయించినవత్తుముచేత కే హతుఁడగును. రాక్షసా!
రాక్షసానుజా ! నానాగోమయు విభూతిమగుట్లు లక్ష్మణుని స్వగోళమును తొప్పించి
పోనీ ! ఇటువంటి నీచయమాలిక నీటికినియు, స్వగ్రహలయెడి బంధుండవై
యండి నీవుకొండవే యిట్లు నీతికముగా చే నుజూచితివిగాని మఱియొకబంధుడు
కొంది చేయఁజాలడు' అనెను. రాక్షసమునిని నింద్రశత్రుఁ డిట్లు చెప్పగా విభీష
ణుడు 'రాక్షసపరాజయమారా ! డయ్యె ! రాక్షసా ! నీవు నాకీలము దెలిసియుఁ దెలి
యనివానివలె నేను యిట్లు కానులై పులిదవు. పిరితిండ్రనిగాన నీనుబెన్న నుండుటట్టి
నీట్లు కరుణములాడఁడనిదు. నేను క్రూరకర్మలగు రాక్షసులలోలమునఁ బుట్టినవాఁ
డనియును, నాకీలము రాక్షసులకుఁబోలె ఖ్యాతియుగాదు; అహింసమైనది. కీలం
కంబడి యానాగుడము, నమ్మిసంధులకు నమ్మిసంధి. అకీలమునే చెప్పెద. క్రూరులను
కొమ్మమును కీయుటగుఁగాని వినివీడవయు నీయుటగుఁగాని అగ్రమును సేయుటగుఁగా

ని నాకు వేడుక గలుగదు. ఇట్లు నాశీలము వేటగుటచే మిమ్ము విడిచిరిని. ఇది దోషముం
దువేని నాయుండేకాక రావణునియందును గలదు. లేనిచో నాసోదరుడు తనశీలము
వేటయినందుచే 'భీషామ్మ' అని తనసోదరు నెట్లు నిరసించివుచ్చును. తనశీలము వేట
గుటంబట్టికదా నన్నిట్లు చేసినాడు? మఱి రావణుని విడిచినందులకు హేతువులు
వినుము. ధర్మము వదలినశీలముగలవాడై పాపమునే సేయ నిశ్చయించియున్న
పురుషుని కూడికవలన దనకును బాపముగలుగును. యోగ్యుడగువాడు చేతికిఁజట్టి
కొన్న సర్పమును విడిర్చివైచినట్లు, ఆదుర్భాగుని బరిత్యజించి ముఖము నొందవల
యును. హింస, పరధనము హరించుట, పరిదానిగవనము, ఈదురాచారములుగల
వానిని, కాలుచున్న గృహమును నదలునట్లు తోడనే వదిలివేయవలయునని పెద్దలు
చెప్పుదురు. పరధనముల నవహరించుటయు, పరస్థిలంబొందుటయు, నువ్వుదుల
యినవారియందు మిక్కిలి శంకగలిగియుండుటయు నెనేడి యీమాటలు. దోషములు
పురుషుని నాశముగలిగించునవి. 'దోషములచే రావణుడు త్యాజ్యుడని యభిజనవి
ద్యాదిగుణములచే నట్టి గ్రాహ్యుఁ డేలకాడు?' అందువా? మహర్షులను ఘోర
ముగా వధించుటయు, నను సైదేవతలతోను జగిడము పెట్టుకొనుటయు, గర్వమును,
క్లిష్టకోపమును, అద్భుతమును, పరశ్రేయస్సును దేవించుటయు, నెనేడి యీదో
షములు, విశ్వరథమును జీవితమును నాశము సేయునట్టివి; మఱి మేఘములు వెనువర్ష
తములనుగూడ నావరించునట్లు, ఎంతటి గొప్పగుణములనుగూడ నాచ్ఛాదించివైచు
చున్నవి. సీతంశ్రియగు నాయన్న రావణుఁ డిట్టిదోషములతోఁ గూడినవాఁ డగుటంబ
ట్టియే నతనిని దిగవిడిచితిని. రాక్షసా! ఇంక శీఘ్రమునని యీలంకయు నిండలి రాక్ష
సులునుండరు. అతిగర్వితుఁడును బాలుఁడు దుష్టుఁడునగు నీవునుండవు. సీతంశ్రియును
డఁడు. నీవు మృత్యుపాశమునందగులుకొనియున్నావు. నన్నేమియాడదలై యాడుము.
నీకిద మరణవిపత్తి ప్రాప్తించియున్నపుడు నన్ను నూరకనిండుంచుటచే ప్రయోజన
మేమి? నిందించి నచ్చుటకాని సాధించుట యేమియు లేదుగదా. రాక్షసాధిమా!
స్వగ్రోధవృక్షమును జొచ్చుట కింక నీకు శక్యముగాదు. కాకున్ధికులులగు రామ
లక్ష్మణులను నిట్లు ధరించితివి గావున నీక బ్రతుకుటయు నీకలవిగాదు. మనుష్యనా
థుడగు లక్ష్మణునితో యుద్ధము సేయుము. హేతుఁడనై యమలోకమున యమహిత
లాజ్ఞాపించుకార్యములను జేయుచుండెదవు. నీవు పూనినబలమంతయుఁ జూపుము.
నీకుం గలనమస్తాయుధములను ననుష్ఠానబాణములను బ్రయోగించి కాశీయుము.
నీవేమిచేసినను, నిపుడు లక్ష్మణుని బాణములబారెం బడి నీవును నీసైన్యమును నంత
మాత్రము ప్రాణములు దక్కించుకొని పోకాలకు' అనిను. ఇది యెనుబదియే
డనసర్గము.

—◆◆◆ { లక్ష్మణుడును నింద్రజిత్తును పరస్పరము వీరాలాపములాడు } ◆◆◆—
 చు నొండొరుల బాణప్రయోగములచే నొప్పించుట.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునివచనములు విని, మిక్కిలియు క్రుద్ధుడై ఖడ్గాద్యా యుధములు చేపట్టి, చక్కగా నలంకృతమై సల్లనిగుట్టములు పూన్యంబడియున్న మహారథముపైని ప్రలయకాలాంతకునివలె భయంకరుడై చూపట్టుచు, అరిగిర మై విశాలమై మహావేగమును మందిచేవయ్య గలబెడిదంపుధనువు నెట్టి పగవారిని గూల్చునట్టి వాఁడబాణములను గ్రహించి వేగమున నభిముఖముగాఁజూచి పరుష వాక్యముల విభీషణునింజూచి పలికెను. రథంబెక్కి చక్కగా నలంకృతుడై యున్న బలవంతుఁడును మేటివిలుకాఁడునగు నాయుంద్రజిత్తు, నిజతేజముచేతనే యలంకృ తుడై పగవారి యాపుమాపువాడై, బంగారువన్నెగల * హనుమంతునివీపునం గూర్చుండి యుదయపర్యంతముపైనున్న సూర్యునివలె దేజులిల్లుచున్న రామానుజుని లక్ష్మణునింజూచెను. ఇంద్రజిత్తు సంరంభమున లక్ష్మణుని విభీషణునిని ఆవానరసింహ ములనుంజూచి, ఇంక నావరాక్రమము చూడుడు. ఇప్పుడు యుద్ధమున నాకాశము నమండి గురియువర్షమువంటిదై యెట్టివారికి దారసింపనట్లు నావొంటినుండి విడివడు బాణవర్షమును వారింపుఁడి చూతము. ఇప్పుడు నాబాణములు, ఈ నానుహాధనువు నుండి విడివడినవై దూదిజొంపము నగ్గయుఁజూత మిగాత్రములను దహించగలవు. ఇప్పుడు మిమ్మండఱను తీక్షణములయిన బాణములచేతను శూలములచేతను శక్తుల చేతను యష్టులచేతను తోమరములచేతను గాత్రములు భేదించి యమలోకము నకంపెదను. హస్తలాఘవము మిక్కిలియుఁ గలవాఁడనుగాన యుద్ధమున బాణము లవర్షముగురియుచు మేఘమువలె గర్జించుచుండఁగా, నానెదుట నెవఁడు నిలువఁ గలఁడు? మున్ను రాత్రి యుద్ధమునందు, బూయిడఱను మీఁజొవచ్చినవారలను, నేను వరాళనులవంటి బాణములచే, మూర్ఛితులయి నేలంబడినట్లు గావించితిని. క్రుద్ధమయిన కాలనర్పమువంటి నాతో మరల యుద్ధము సేయరచ్చితివే! కాన నీవారా త్రియుద్ధము మఱచిపోయితివూ, లేక నీకు మరణకాలమే దాపరించెనో యనితలంచె దను'అనెను. ఆరాక్షసవర్యుండగు నింద్రజిత్తుడు బిగ్గఱ నాడినమాటలవిని లక్ష్మణుడు, ముఖమున నెంతమాత్రమును భయవికారమునొందక క్రుద్ధుడై యతనితో 'రాక్షసా! నీవు మమ్ము యమునింటికిఁబంపుట మొదలగువానిని, నీకు జేయ నలవిగాని కార్యములను, నొటిమాటలచే జేసి నిర్వహించితివేకాని, కార్యములచే నిర్వహింపవు. ఎవ్వఁడు నిర్భయముగా వీరములాఱక కార్యముల నాచరించి నిర్వహించునో యతఁడే బుద్ధి మంతుఁడుగాని నీవుగావు. నీవు దున్నుద్ధివే! దుష్టబుద్ధి! నీవు కాసునకును గొఱగాని వాఁడవు. మమ్ముజయించుట యెట్టివానికే సాధ్యముగాదు. ఇట్టి నీవు అట్టిమమ్ము జయించు

* వీరిచే హనుమంతుడు పూర్వము రాక్షసులతో యుద్ధముచేసి యింద్రజిత్తు రాఁగా నే లక్ష్మణుని వీపున నొక్కఁడుగా నుండి తిరియునది.

చువిషయమై చేరఁగానివాడవయినను జయించెద ననుమాట మాత్రమును జెప్పి దానం గృతార్థుడ వయితివని తలంచెదవు. 'నాపరాక్రమము మున్ను చూచి యుండలేదా'యందువా? అప్పుడు రాత్రియుద్ధమునందు నీవు మాకుఁగనఁబడక యం తర్హితుఁడవై యుద్ధముచేసితివే! అది దొంగలు చేయుపద్ధతిగాని నీకు లాచరించు మార్గముగాదు. రాక్షసా! నేను నీబాణములకు గుఱిగా నీయెదుట నిలిచియున్నట్లై నీవు నిప్పుకు నీయప్పటిలేజమును జక్కఁజూపుము. ఊరక వట్టిమాటలచే నిన్ను నీవే పొగడికొనెదవేలని అనెను. వెక్కుయుద్ధముల గలుపుకొనియున్న మహాబలుఁ డింద్రజిత్తుఁడు, లక్ష్మణుఁ డట్లుచెప్పినదివిని, బెడిదమయినవంటిని సారింది వాడిబాణము లను విడిచెను. మహావేగములై సర్పవిషముంబోలె ఘోరములు నగునాబాణ ములు ప్రయుక్తములై నిట్టూర్పులుపుచ్చుచున్న సర్పములుంబోలె బోయి లక్ష్మణునిదేహమునాటి నేలంబడినవి. యుద్ధమున వేగవంతుఁడగు రావణపుత్రుఁ డింద్ర జిత్తు, శుభలక్ష్మణుఁ డగులక్ష్మణుని మిక్కిలియు వేగముగల బాణముల నెఱియుం గ్రచ్చి నొప్పించెను. శ్రీమంతుఁడగు నాలక్ష్మణుఁడు అవధునములందెల్ల బాణములు మిక్కిలియుఁ గ్రచ్చుకొనియుండ, నెత్తుటఁ దొప్పందోగి, పొగలేని యగ్గినలఁ బ్రకాశించెను. ఇంద్రజిత్తు తాను గావించినకార్యముంజూచి యది లక్ష్మణునొప్పించి సభలనుగుటయుఁ జెలిసి, మిక్కిలియు బిట్టుగా భవనిగలుగునట్లు, సింహనాదమువేసి యెరిసితో * 'లక్ష్మణా! తొక్కులుగట్టించడి వాడి మొసలుగలిగి, ప్రాణములను గడి ముట్టించు బాణములు, నావంటినుండి విడినడి, యిప్పుడు నీప్రాణములను గ్రహింపఁ గలవు. ఇప్పుడు నాచేత హతుఁడవై మృతుఁడవగు నీదేహముపముని నక్కలును డగిలును గడ్దలును గుంపులు గుంపులుగావచ్చి పట్టి తినఁగలవు. మిక్కిలియు దుర్బుధు యగురాముఁడు, క్షత్రియధముఁడును అపూజ్యుఁడును తనకు భక్తుఁడును శోభిల్లువునగు నీవు, ఇదిగో నాచేత హతుఁడవుకాఁగా జూడఁగలఁడు. లక్ష్మణా! నేను నిన్ను వధింపఁగాక వచమువితీగి విలుదునిలి తలపోయి నేలంబడి యున్న నీదు మొడిమను నిప్పు ఁడు రాముఁడు చూడఁగలఁడు' అనెను. ఇట్లు ఇంద్రజిత్తు సంరంభించి పరుషముగాఁబలుకుచుండుటనుజూచి లక్ష్మణుఁడు యుక్తియుక్తిమును అర్థవంతమునగు వాక్యముల నెఱిసితో 'దుర్బుధ్వి! రాక్షసా! నీనోటిపదము వదలుము. నోటిచే వట్టివీరములు వలరు. నీవు బెట్టిదములగు కార్యములు చేసినవాడవేకాని యిప్పుడు దానిని నోటం జెప్పకొననేల? బాహుబలమునఁ జక్కఁగార్యముచేసి దానిని సాధింపుము. రాక్షసా! కార్యముచేసేచూడక, యూరక నిన్ను నీవే పొగడికొనుటవలన నేమిగలదు. నేను నీప్రేరినది నిజమని నమ్మునట్టికార్యము గావించి చూపుము. పురుషాధమా!

* ఇందులకు 'నీబాణములు తీర్చును' అని. ఇది బ్రహ్మగోచరమగు మొక్కుబోయినబాణములు. కాబట్టి ప్రాణనాశకరముగ నీబాణములు, వాప్రాణముల గొడఁగలవు' అని వాస్తవార్థము. నుపేశ్యంతిగ్గులు. ఇట్లే తీర్చివేసిన నూహించుకొనవలె.

నేను పరుషములాడకయే, కొంచెమైన నాత్మేపింపకయు, ఆత్మస్తుతిచేసికొనకయు, నిన్నిపుడు వధించి పుచ్చెదను చూడుము' అనెను. ఇట్లు పలికి, లక్ష్మణుడు, తీక్షణములును మహావేగములు నగునయిదుబాణములను ఆకర్ణాంతముగా వింటి నాకర్పించి యింద్రజిత్తుతోమ్మునఁ గాఢనేసెను. మందితెక్కలు గలిగియుండుటచే మహావేగములైన యాబాణములు సర్పమాలవలె జ్వలించుచు, నారాక్షసునిపక్షమున సూర్యకిరణములవలె వెలింగెను. అట్లాలక్ష్మణునిచే బాణములం గొట్టవడి యింద్రజిత్తు, కుపితుడై, మూడుబాణములను గుఱిదప్పకుండనట్లు చక్కఁగా లాగి ప్రయోగించి లక్ష్మణుని నొప్పించెను. అప్పుడట్లు సరసింహుడును రాక్షససింహుడునగు లక్ష్మణుడును నింద్రజిత్తును నొకరినొకరు జయింపంగోరి, యధమున దొమ్మిగా నొండొరులం దోపురాపాడుట భయంకరమై యొప్పెను. ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుడు నిరువురును బలవంతులు; ఇద్దఱును సహజపరాక్రమశాలును; ఇద్దఱును చక్కఁగా పరాక్రమము నెఱపగలవారు; ఇద్దఱును సమస్తశస్త్రములందును ఆఱితేఱినవారు. ఇరువురును నెట్టివారికి జయింపనలవిగానివారు; అసమానలతేజములుగలవారు. అప్పుడు ఆసరులిరువురు, ఆకాశమందలి గ్రహములుపోలినట్లు యధము నేసిరి. అప్పుడు యధమున నెట్టివారికిని నెదిరింప నలవిగానిమహాత్ములగు నాయురువురు నెంతమాత్రమును భయమునొందక వృత్తాదును చేనేంద్రుడునుంబోలె, సింగములచందమునను బోరాడిరి. ఆమహదసింహుడును రాక్షససింహుడు నిరువురు, పిఱుదివియకనిలిచి పెక్కు బాణజాలములను నొండొరులపయ్యి ప్రయోగించుచు, మిక్కిలియుబ్బున యధము గావించిరి. నరోత్తిముఁడును లక్ష్మణుడును రాక్షసోత్తిముఁడయిన యింద్రజిత్తుఁడును మిక్కిలియు హర్షమున విరిగిను బాణములనుదాల్చి యొండొరుల జయింపఁదమకపడుచు, మేఘములవారిగా జలమునర్పించునట్లు బసిరివై నొకరు మిక్కిలియు బాణజాలములను ప్రయోగించిరి. యుద్ధంబునం దాఱితేఱినవారై చండములగు బాణములును ఖడ్గములను వాఁడీయగు నితరాయుధములనుం దాల్చి యున్న మహాబలలగు నింద్రజిత్తులక్ష్మణులు మహాయధమున నీరంబులు పెచ్చుపెరిగి, శంఖగుఁడును నింద్రుడునుంబోలె మిక్కిలి బెట్టిదముగా నొండొరులం గొట్టచుఁ బోరాడిరి. ఇది యెనుబదియొనిమిదవ స్థానము.

—♦—
 { ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుడును బాణసమూహములేయుచు }
 { నొండొరులకవచ్చుచులు ఖండించి మహాయుద్ధముగావించుట. } —♦—

అంతం బగవారిని స్మరింపఁగల లక్ష్మణుఁడును, కృధుఁడై కృష్ణనిర్వమునలె ట్టూర్పులుపుచ్చుచు, నొకబాణమును వింటఁగూర్చి యింద్రజిత్తువైఁ బ్రయోగించెను. ఇంద్రజిత్తు, ఆలక్ష్మణునియల్లెత్తటి పెనుచప్పుడునువిని, మొగమువెలువెఱచుచు, ఇంద్రజిత్తు, ఆలక్ష్మణునియల్లెత్తటి పెనుచప్పుడునువిని, మొగమువెలువెఱచుచు లక్ష్మణుని బాణజూచెను. గానెనుపుత్రుఁడు నారాక్షసుడు మొగమువెలు

వెలునై యుండుటనుజూచి, విభీషణుడు, యుద్ధతత్పరుడై యున్న లక్ష్మణునితో 'మహాబాహూ ! ఇంద్రజిత్తునందుఁ గలముఖవైవర్ణ్యముమొదలగు నిమిత్తములం జూడఁగా మీఁడు భంగమునొందెనని నిస్సంశయముగాఁ దెలియుచున్నది. కాన మీరిం జంపుటకు వేగిరపడుము' అనెను. అంత లక్ష్మణుడు, అగ్నిబా్వలవలె వెలుంగుచున్నవై మహావిమంబులగు సర్పములవలె ఘోరములైన వాడిబాణములను వింటనంధించి యింద్రజిత్తునిపైఁ బ్రయోగించెను. ఇంద్రునివశ్రాయుధములతోని కఠినంపుఁదాఁకుగల బాణములచే లక్ష్మణుడు గాఢనేయఁగా నింద్రజిత్తు నొచ్చి, యింద్రియములన్నియుఁ గలంగ కొంత సేపు మూర్ఛనొందెను. వీరుఁ డాయింద్రజిత్తు, ముహూర్తమునకు నింద్రియములు మరల కుదుటంబడ, దెలివినొంది, తనయెదుట యుద్ధమునకై కాచి నిలిచియున్న వీరుని దశరథకుమారునిఁ గనెను. ఆయింద్రజిత్తు కోపంబునఁ గన్నెట్టఁబోఁజ, లక్ష్మణునివై కిసవడి, యతనిని దారసించి మరలఁబరుషముగా నతనితో 'నీవును నీయన్నయు బాణసాశకులచే బద్ధులై యుంటి కీ; యామొదటియుద్ధమునమిమ్ము బంధించిన నాపరాక్రమమును మఱచితివా యేమి? అప్పుడు నేలంబడి పొరలుచుంటివే? ముందు మొదటియుద్ధమున మీయిద్దఱును మీపరివారమునును వశ్రాయుధములతోని బాణములచే తెలివిదప్పి క్రిందఁబడునట్లు గావించితినిగదా. అట్లు నాపరాక్రమమును దెలిసియు నీవు నన్ను నదిపంపఁగోరుటనుజూడఁగా, నీవు ముమ్మనడిన భంగము మఱచిపోయితివనికాని లేక యమలోకమునకుఁ బోవఁ దివురుచున్నావనికాని స్పష్టముగాఁ దోచుచున్నది. నీవు మొదటియుద్ధమున నాపరాక్రమమును జూడకున్నయెడల నిప్పుడు నీకుఁ జూపెదను. వెనుకీయక 'యిప్పుడు నిలుపుము' అనెను. ఇంద్రజిత్తు ఇట్లుచెప్పి యేడుబాణముల లక్ష్మణునిని, వాడి మొనలుగల పదిమేటి బాణముల హనుమంతుని నొప్పించెను. అంత వీర్యవంతుఁడగు నింద్రజిత్తు, లక్ష్మణులవలని కోపమునకంటె విభీషణునివలన నినుమడియగుకోపమున సంతంభము నినుమడింప, ఆకర్ణపూరితములై గుఱిదప్పనట్లు నూఱుబాణములేసి యాతనిఁ గాఢఁజేసెను. అపు డింద్రజిత్తుచేసిన యాకార్యమునుజూచి, పురుషతలకుఁ డాలక్ష్మణుఁడు దానిని లెక్కనేయక పెడనవ్వనవ్వుచు 'ఇది కొంచెమేని పనికిరాదు' అనిపలుకుచు బెట్టిదములయిన బాణములనుదీసి, యింద్రజిత్తుమీఁదఁ బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుడు యుద్ధమునఁ గుగ్గిండ్లై భయమున మొగంబు వెలువఱఁబోక తెంపుతో నింద్రజిత్తునిం జూచి 'రాక్షసా ! నీబాణము లెంతమాత్రమును వత్తువలేనిదిగాన తేలికలై బాధపెట్టక సుఖముగానున్నవిచుమీ! శూరులు యుద్ధమునకుఁ జొచ్చియెందుఁగాని యింతచులుకనగా ప్రహరింపరు. యుద్ధమున జయముగోరునట్టి శూరులన్నవో యీవిధముగా యుద్ధము సేయరు' అని వానింజూచి పలుకుచు బాణవర్షములు పయిని గురియించెను. బంగారుచే రంగారుచున్న యాయింద్రజిత్తుని కవచము, లక్ష్మణుని బాణములచే తుత్తునియై యాకాశమునుండి చుక్కలనమూచుము రాలు

నట్లు, రథమువై చెల్లచెదరుగా రాలెను. అట్లు యథమున కవచమునుగై మేనెల్లగం
 డుపడి నారాచములు నాటియుండటంజేసి, వీరుఁ డా యింద్రజిత్తు వృక్షములు మి
 క్కిలి మొలచియున్న పర్వతమువలెఁ జూడనొప్పెను. అంత భయంకరపరాక్రముఁ
 డగు నింద్రజిత్తుఁడు యథంబునఁ బరమక్రుద్ధుఁడై వీరుండగు లక్ష్మణునిని వేయి బా
 గములేసి నొప్పించెను. గొప్పదియు దివ్యంబునగు లక్ష్మణుని కవచముగూడ నుగ్గయి
 పడినది. అట్లు వారిరువురును ఒకరుచేసినదానికి బదులు మఱొకరు సేయుచును నొం
 డొరులపయిం దలపడిరి. అయ్యిరువురును సమస్తావయవములను బాగములచే భిన్న
 ములై దేహమంతయును నెత్తుటం దోఁగుచుండ, బిట్టుగా నిట్టూర్పులు నిగిడించుచుం
 టోరాడిరి. మహాత్ము లయ్యిరువురువీరులును యథాకర్తములందు పండితులు గావున
 మిక్కిలియుఁ జాలసేపు నొండ్పొరులను వాడిబాగముల భంజించిరి. అప్పుడు భయం
 కరపరాక్రములగు నయ్యిరువురు నొండ్పొరుల జయింపఁ బ్రయత్నపడుచు నొండ్పొ
 రుల బాగములు మేనెల్ల నెరిసియుండు నొండ్పొరుల కవచములను ధ్వజములను ఖండిం
 చి, సెలయేల్లు జలమునుంట్లో వేడినెత్తును దొంగఁగచునుండిరి. ఆకాశమునందు
 ప్రలయకాల నీలమేఘములు జడివానలు గురియునట్లు, వారిరువురును భయంకర
 ధ్వనిగా నొండ్పొరులపై ఘోరముగు బాణవర్షములుగురియుచు నిట్లు బోరాడుచుండఁ
 గా చాలఁగాలము గడచినది. కాని వారిరువురికును యధమునకు వెనుదీయుటఁ
 గాని యాయానముగాని కలిగినదిగాదు. అస్తవేత్తలలో నుత్తములగు నాయరు
 వురు, మాటికి నొండ్పొరులపయి దివ్యాస్త్రములం బ్రయోగించుచు, నానావిధము
 లయిన బాణములను నాకాశమునందంతయు నిండిగట్టినట్లు పరఁగించిరి. లక్ష్మణు
 డును నింద్రజిత్తుండును, మోసపోయు చుల్కఁగాను చిత్రిముగాను జక్కఁగాను,
 నొండ్పొరులపై బాగములేయుచు నుభయులును బెట్టిజముగ దొమ్మియధము గా
 వించిరి. ఆయిరువురి యల్లెత్తాటిచప్పులు జనులనెల్ల వడవడంకించుచు, పిడుగుపా
 టువలె భయంకరమై బిట్టుగా వేటువేట వినంబడినవి. అప్పుడు అయ్యిరువురు యు
 ధము సేయుచుండఁగా, ఆకాశమున గర్జించుచున్న యతిఘోరములగు రెండుమే
 ఘములధ్వనియుంట్లో మహాధ్వని చెలంగినది. జయము నొందవలెనని గట్టిపూ
 నికతో యుధముసేయుచున్న కీర్తిమంతులగు నాబలవంతు లిరువురును బంగారుపిం
 జలుగల బాణములచే మేనెల్ల గండ్లుపడుటచే నెత్తురు మిక్కిలియుఁ దొరిగినవార
 యిరి. బంగారుపింజలుగల యాబాణములు, యుధమున వారిరువురగాత్రములంజొచ్చి
 నెత్తుటితోఁదడిసి వెలువడి భూరిలముం బ్రవేశించినవి. ఆయిరువురును బ్రయోగించి
 నబాణములలో వేటు కొన్ని యాకాశమునఁ బటచునపుడు మిక్కిలియు వాడియగు
 నాయుధములచేఁ దాఁకుడుపడినవి. మఱి కొన్ని బాణములు ఇతిరబాణములను వేల
 కొలదిని భంజించియు ఛేదించినవి. ఆపొరు ఘోరమయ్యెను. అందు నయ్యిరువు
 రును బ్రయోగించు బాణసమూహము, నత్రిమునందు జ్వలించుచున్న గార్హపత్య

వృక్షసీయాగ్నిహోత్రముతోఁగూడిన దర్శనమూహమునలె నొప్పెను. ఆ మహాత్ముల దేహములు గాయములుపడియుండుటచే వనమందు ఎఱ్ఱనిపువ్వులతోనిండి యాకులేతకయున్న బూరుగు మోదుగుచెట్లుంట్లోలె బ్రకాశించినవి. ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుడు ఒకరినొకరు సధిపం దమకపడుచు మాటిమాటికి జెట్టిదంబుగా దొమ్మి యుద్ధమును గావించిరి. యుద్ధమున లక్ష్మణు డింద్రజిత్తును ఇంద్రజిత్తు లక్ష్మణునిగా నిట్లొకరినొకరు ప్రహరించుచు నెంతపోరినను, నెంతమాత్రమును శ్రమమునొందరయిరి. వేగవంతులును మహా వీర్యశాలురునగు నయ్యగువురు, బాణసమూహములు దేహమునఁ గాఢియుండుటవలన వృక్షములు మొలచిన వర్షతములవలె బ్రకాశించిరి. మిక్కిలియు బాణములచే నానరింపఁబడి నెత్తుటందోఁగియున్న యావీరుల సర్వావయవములు, జ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రములవలె వెలింగెను. అంత నయ్యగువురు నట్లు చాలసేపుగా యుద్ధము సేయుచుండిరి; కాని వారికి యుద్ధముపయి వినుకుగాని శ్రమముగాని యెంతమాత్రము గఱుగఁజెయ్యె. అంత మహాతేజాంశగు విభీషణుడు యుద్ధాగ్రంబుల నెవ్వరిచేతను బరాజయమునొందని లక్ష్మణునకు యుద్ధమునలని యాయానముకిర్యనంచి యతనికిప్రియ మగుహితము గలిగించువాఁడై యుద్ధరంగమున ముండిటవచ్చి నిలిచెను. ఇది యెనుబదితొమ్మిదవసర్గము.

— + —

{ విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుని సరివారమునుజంప వానరపీఠులం బో } గ
 { తాహాపటుమఱ; లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తుసారథిని ప్రమాథ }
 { మొదలగువారు వానిరథాశ్వములనుం గూల్చుట. }

బలవంతుఁడును శూరుఁడునగు విభీషణుడు, మదపుటనుఁగులుంట్లోలె, నొండురులతో యుద్ధము సేయందలపడి మొందొరుల * సధిపంగోరి పోరుచున్న యాయగువురును మొదటఁజూడంగోరి వారలఁజూచి పిదప దానుచు యుద్ధము సేయుటకై యుద్ధభూమి సగ్రభాగంబున నిలిచెను. అంత సవ్యభీషణుడు యుద్ధరంగముననిలిచి, యప్పటి కొకగొప్పవింటినిగొని లిట్టుగా నారిసారింది రాక్షసులపై వాఁడిమొనలు గల మేటిబాణములం బ్రయోగించెను. ఆ బాణములు, అగ్నివలె వెలుంగుచు సూటి దవ్వక రాక్షసులందాఁకి పడుగులు పెనుగొండలను బ్రద్దలువాపునట్లు వారలను విదారింపినవి. రాక్షసాత్తములయిన యవ్యభీషణుని సచివులుగూడ యుద్ధమున శూలముల చేతను ఖడ్గములచేతను పట్టినముల చేతను, వీరులగు రాక్షసులను ఖండించిరి. అప్పుడు విభీషణుడు తనమంత్రులయిన యారాక్షసులు బలసియుండ, మత్తిలి చలరేగుచున్న యేనుఁగుగున్నల సడుమనున్న మదపుటనుండువలె జూడనొప్పెను.

* విభీషణుడు మొదట తా సేయుద్ధముసేయ ముక్కుత్తఁడయ్యును, వారలయందెవడు బలాధికుఁడో తెలియం జూడంగోరి యూరకుం డెవనియు, పిదప వారు బలమందు సమామలగుటంజూచి తాను రానునికి కించితార్కారముపేయుటకై యప్పుడు యుద్ధమున కుక్కుత్తఁడై నిలిచెననియు భాము.

IV

S. Narayana Iyer

2. 2-15

శ్రీమద్రామా యజ్ఞము

పంచనామము

యుద్ధ కాండము

స్వీయభాగము.

దేవనాగరి లిపిలోకిరణము.

ప్రకాశము.

శ్రీమద్రామా యజ్ఞమునకు

స్వాగతము.

చి. కృష్ణమూర్తి అర్చి సంపాదించి ప్రకటింపబడినది.

1913.

[All Rights Reserved.]

All Rights Reserved.

Copyright 1913—by R Venkateshwar & Co., Madras
This book is fully protected by an Indian and Foreign Copyright. No one will be permitted to reproduce this book in whole or in part or translate it into any other language and offer it for sale. A substantial copy of the words, ideas or illustrations contained herein constitutes an infringement of a copyright, and notice is hereby given that suit will be filed in every case of infringement.

కాపీరైట్ 1913 వ సం॥ ఆర్. వేంకటేశ్వర్ & కో. కంపెనీ వారు కాపీరైట్
దారు. ఈ పుస్తకము ఇండియా కాపీరైటుచేతను పరిరక్షితపు కాపీరైటుచేతను
సురక్షితమైనది. ఎవరుగాని యీ పుస్తకమును పరిపూర్ణముగాగాని లేక యిందొక
భాగమునుగాని తాము వేరుగా ప్రచురించుటకును, మళ్లీముద్రణముచేయుటకును
లేక క్రయమునకు విక్రయమును, హక్కు ఇవ్వబడినది. ఇందుగల పాత్రులనుగాని
భావములనుగాని పరిమలముగాని ప్రమాదమునకు కాపీరైట్ యొక్క అది కాపీరైట్
టును ఉల్లంఘించుటకును యగును. కనుక కాపీరైట్ యను పరిధిమున నుల్లంఘించినవా
రును దావాకు లోబడుదురని దీనిచే తెలియజేయును.

విజ్ఞాపన.

విహితముష్టిక ఫలప్రదమై సంసారమగుకారతారసంధులకు సాధేయమై ఆధివ్యాధిదుర్వ్యాధులకు భేషజమై సకలచేతనోజ్జ్వలనకరమై 'సాత్యేగేయేచ మధురమ్' అనునట్లు చదువుటకును గానముచేయుటకును మిక్కిలియుపై పరమపవిత్రంబై జన్మవ్యాధిజరామృత్యువుల బోగొట్టునదై వాంఛితార్థఫలప్రదమై శ్రీవాల్మీకిమహర్షి ప్రణీతం బైన శ్రీరామాయణమును పారాయణము చేయుటయందు ఆనందము గలిగి యుండలినను నాస్వాదింపవలసిన యానందపరవశుడనై యట్లే చానిని వెక్కువేలమంది ఆస్వాదింపి ఆనందభరితు లగుదురుగాక యని స్వభావమైన ఆంధ్రమునందు రచియింపఁబట్టి పండిత శ్రీరూఢి తి. దేవరాజమ్యూరిని ప్రార్థించిని. అందులకు వారు సంగీకరించి శ్రీరామచంద్రునియనుగ్రహమువలన చానిని వట్టాభిషేకపర్యంతము తెనిగించి పూర్తిచేసిరి. ఇయ్యది కూడ చాలదామెను. ఇట్లు దేశమునందును ద్రావిడదేశమునందును గల జనులుకూడ శ్రీరామచరితామృతమును పాఠముచేయువలయునని కోరి పండిత శ్రీరూఢి ఎమ్. డి. అశ్వవింగరాచామ్యులవారిని కన్పెడమునను, ఆ. నె. నృసింహచామ్యులవారిని అశవమునను, భాషాంధకము చేయునట్లు ప్రార్థించి వారివలన ఆయాభాషలయందు భాషాంతరీకరణము నొంది ప్రకటించుచున్నాడను. ఇట్లు నాయుక్యమయునకుఁ దోడ్పడిన శ్రీరూఢి తి. దేవరాజమ్యూరికి ప్రత్యాకించనానుసంతక ప్రార్థనకు నమస్కరియైన 1912 మార్చి 15, మంగళవారమునాడు ఒక బంగారుపతకము (Medal) ను గంగై రూపాయలను విజ్ఞనులగోష్ఠిలో సమ్మానముగా నొసంగెను. ఈ శ్రీరామచరిత్రము చదివెడి ఒక్కొక్క ఆస్తికవియును, తానుచదివి ఆనందించుటయే కాక, చదువుటకును, ప్రాయుటకును, అర్థమును గ్రహించుటకును, జాలని స్త్రీ పుట్టబాలురకుఁగూడ బోధపఱచి చదువ్వివేకములు నుత్పదించి పునరావృత్తినిహితమున మోక్షమును పొంద నిత్యవిధానిగా "అహమస్మం అహమన్నాదః" అనియు, "హం హం" అనియు నామగానము చేయునట్లు చేయుచునని మనోరథించెను. వాగ్వికాసమున నుండువఱకు శ్రీరామచరితామృతమును నమస్తజనులచేతను పాఠముచేయించి "రామా రామా రామశివ ప్రజానామధనికభాః । రామభూతం జగదభూద్రామరాజ్యం ప్రజాపతి" అని చక్కర్తింతుము రామమయ మగు ఇట్లు దీపస్వసింతు రని మిక్కిలి విషయపూర్వకముగా ప్రార్థించుచున్నాడను.

భాగవతి విశ్వేశ్వరయ్యుడు,

జే. రంగ నాథము.

శ్రీరామదర్శనలక్ష్మణ సమః.

శ్రీమద్రామాయణసంప్రదాయార్థసంగ్రహము.

శ్లో. శ్రీశైలపూర్ణా ద్యతిశేఖరేణ, శ్రుతా స్వరాఽష్టాదశభాప్రభిన్నాన్ ।

రామాయణార్థాన్ క్రమశః కరోమి, వ్యక్తాన్ శతారాతిగురూపదిష్టాన్.

అన్నట్లు యతిరాజులు శ్రీశైలపూర్ణులవలన వినినట్టిరామాయణార్థములు పదు ననిమిది. అవి యేవనఁగాః—

(1) ఈ రామాయణ ప్రబంధము. 'ప్రా యేణ పూర్వభాగాఙ్గో ధర్మ శాస్త్రేణాక ధ్యతే' ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదాన్తార్థః ప్రకాశ్యతే' అనువచనముంబట్టి యితిహాస మగుటచే వేదోపబృంహణరూపమగుటవలన వేదాంతార్థమును విస్తరించి తెలుపుచు న్నది. అందు 'యతో'వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' యేనజాతాని జీవంతి య త్సయన్త్యభినవంతి' ని. రెద్దిజిజ్ఞాసస్య. రెచ్చిప్తు' అని శ్రుతి జిజ్ఞాస్యమగు బ్రహ్మ మును జగజ్జన్మాదికారణముగాఁ బ్రతీపించుచున్నది. జగజ్జన్మాదికారణ మగునాబ్రహ్మ ము విష్ణువా? లేక రుద్రుడులు దొకరా? అని తెలియఁగోరఁగా రాముఁడై యవ తరించినవిష్ణువే వేదాంతవేద్యం బయినయాపరబ్రహ్మమని యిందు చెప్పఁబడుచున్న ది. 'ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాథలమ్ । అర్థవాదోపపత్తివ లిజ్ఞం తాత్పర్యనిర్ణయే' 'ఉపక్రమము, ఉపసంహారము, అభ్యాసము, అపూర్వత, ఫలము. అర్థవాదము, ఉపపత్తి. అని తాత్పర్యమున కాముచితము లయినలింగములు గలవు. ఆయాముచితములు నిందుగఁగియున్నవి. ఎట్లన, ఉపక్రమమందు 'కోన్వర్సిక్ సాం ప్రతిం ఙోశే' ఇత్యాదులచే 'వేదాంతో'దితనకలగుణసంపన్నుడగువాఁడు విష్ణువా? లేక బ్రహ్మదులం దొకఁడా? అని వాల్మీకి యడుగఁగా నారదుఁడు 'ఇహ్వేకునంతప్ర భవౌ రామః' ఇత్యాదులచే రాముఁడయి యవతరించినవిష్ణువే వేదాంతో'క్తనక లగుణసంపన్నుఁ డని చెప్పెను. ఉపసంహారమును జతుర్ముఖుడగుబ్రహ్మ 'తవా హంపూర్వకోభావే పుత్త్రః పుత్సా' యమ్ । సంక్షిప్తచ పురాలోకాన్తాయయాస్వయ మేవహి । మహర్ణవేతయానోఽభ్యుమాం ర్విం పూర్వమజీవనః । పద్దేదివ్యేఽర్కసం కాశే నాభ్యాముత్పాద్యమామహి । ప్రజాపత్యం త్వయా కర్తవ్యం నమసివేశితమ్' అనెను. నీచే నర్వజగత్కారణుఁ డగు ప్రజాపతికిని జనకుఁ డగుటచే నకలజగత్కార ణమగుబ్రహ్మము విష్ణువే యని చెప్పఁబడినదయ్యె. అభ్యాసముగూడ నావిష్ణువునకే మాపట్టుచున్నది. గాలకాండమందు 'ఏరిన్తిన్నస్తతే విష్ణురుపయాతో మహామ్యు తిః శబ్దచక్రగదాపాణిః వీరవాసా జగత్పతిః' అని జగత్కారణత్వము చెప్పఁబడినది.

అటమీడ దేవతలు 'త్వం గతిః పరమాదేవ సర్వేషాం సః పరస్తవ' అని తమకెల్ల పరమగతిగాజెప్పిరి. దీనిచే పరత్వమునకుమాత్రమే కల నర్వశరణ్యత్వము చెప్పబడెను. అవ్వల, 'తతోదేవర్షిగర్భాస్సరుద్రాస్సాప్సరోగణాః । స్తుతిభిర్నివృతాపాభిస్తుష్టుప్తర్థధునూదనమ్' అని దేవర్షిగంధర్వాదులు స్తుతిచేయుటను జెప్పటచే సర్వస్తుత్వత్వము చెప్పబడినదయ్యె. అంత విశ్వామిత్రుడు 'వేదాహమేతం పురుషం మహాస్తమ్ । తమేతంవేదానువచనేన బ్రాహ్మణావిదిషన్తి । యజ్ఞేవదానేన తపసానాశకేన' ఇత్యాదిశ్రుతియుండు జెప్పబడినరీతి నే 'అహం వేద్మి మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్ । వసిష్ఠోఽపి మహాతేజా యేచేమేతవసిస్థితాః' అని యతిడు మహాపురుషుండనియు తపోబలములేక సతనినిదెలియుట కష్టమనియు జెప్పెను. సీతావివాహమున వసిష్ఠుడును 'అవ్యక్తప్రభ ప్రాబ్రహ్మ శాశ్వతోనిత్య అవ్యయః । తస్మాన్మరీచి స్సంజజ్ఞేమరీచేః కాశ్యప స్సుతః' అని బ్రహ్మదులందఱికి నన్నింటిని మూలకారణముగాఁ బ్రకటించినాడు. పరశురాముడును 'అధికం మేనిరేవిష్ణుం దేవాన్మర్షిగణాస్తదా' అని దేవతలందఱును విష్ణునధికునిగాఁ దలంచినటుటచే సతనిసర్వాధికత్వమును నిదర్శించినాడు. అయోధ్యాకాండమున 'సహిదేవైరుద్య్మిన్య రావణస్యవధారిభిః । అర్థితోమానుషేలోకే జజ్ఞేవిష్ణుస్సనాతనః' అని యతనిసనాతనత్వము చెప్పబడెను. అటమీడ'ఆకాశప్రభ ప్రాబ్రహ్మ శాశ్వతోనిత్య అవ్యయః' అనుచో బ్రహ్మదేవుని నాకాశమువలనఁ బుట్టినవాడని విష్ణువు నాకాశశబ్దముచే నిర్దేశించుటవలన సతని స్వయంప్రకాశత్వమును వ్యాపకత్వమును జెప్పబడినవి. ఆరణ్యకాండమున మారీచుడు'అప్రమేయం హితైజ్ఞేయస్యనా జనకార్మణా'యని యతనిజేడము సప్రమేయమైనదిగాఁ జెప్పటచే సతిడు పరిచ్ఛేదాతమహిమ గ్ధలవాడగుట చెప్పబడెను. కిష్కింధాకాండమున తార 'నివాసవృక్షస్సాఘానామాపన్నానాం పరాగతిః । ఆర్తానాం సుశ్రయశ్చైవ యశసశ్చైవభాజనమ్ । జ్ఞానవిజ్ఞానసంపన్నో నిదేశే నిరతసిపితుః । ధాతునా నివృతైరేంద్రో గుణానామాకిరోమహాక్' । త్వ మప్రమేయశ్చ దురాసదశ్చ జితేంద్రియశ్చోత్తమధార్మికశ్చ । అక్షయ్యకీర్తిశ్చ విచక్షుశ్చ క్షీతిక్షమావాక్షుతజోపమాక్షుః' అని చెప్పినది. దీనిచే జ్ఞానందాది సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వము చెప్పబడినది. సుందరకాండమున 'బ్రహ్మ స్వయంభూ శ్చతురాననో వా రుద్ర స్త్రిజేత్ర స్త్రిపురాస్తకో వా । ఇంద్రోమహేష్ఠ స్సగనాయకో వాత్రాతుం సశక్తాయుధి రామవధ్యమ్' అని సర్వసంహారికత్వము చూపబడెను. 'కిం వైష్ణవం వాకపిరూపమేత్య రక్షోవివాళాయ పరం సుతేజః । అస్త మవ్యక్త మచిన్త్యమేకం స్వమాయయా నాంప్రతమాగతంవా' అని చెప్పబడినది. ఇట 'రెండవ 'వా'కారము అవధారిగారకము. శుక్లోకముచే అస్తరూపత్వము చెప్పబడెను. యుద్ధకాండమున విష్ణువేదగర్భాగమగుట యెట్లు? ఇతరులకుఁగూడ 'హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే । యదాతమస్తస్మదీవా సరాత్రిర్ను

సన్నచాన చ్చిన ఏవ కేవలః ఇన్ద్రోమాయాభిః పురురూపశ్చయతే' ఇత్యాదులచే జగత్కారణత్వ మున్నదని శ్రుతి చెప్పుచున్నదేయని యాశంకించి వారందఱి కంట విష్ణువే శ్రేష్ఠుఁడని ప్రతిపాదించుటంబట్టి హిరణ్యగర్భ, శివ, ఇంద్రాదిశబ్దములు, సత్, బ్రహ్మ, అత్మ, శబ్దములవలె విష్ణువరములే యగు ననవసరమని ప్రాముఖ్యతో 'వ్యక్తమేవ మహాయోగీ పరమాత్మాననాతనః । అనాదిమధ్యనిధనోమహతః పరమోమహాశా । తమనః పరమోఽఘాతా శబ్దచక్రగదాధరః । శ్రీవత్సవత్సా నిత్యశ్రీ రజయ్యశ్శాశ్వతో ధ్రువా' అని చెప్పబడినది. దీనిచేతను సతఁడు పరమాత్మఁడగుట శ్రీపతియగుట మొదలగునవి చెప్పబడినవి. అటమీఁద 'భవా న్నారాయణో దేవ శ్రీమా' చక్రాయుధో విభూః ఏకశృంగోపరాహ స్త్వం భూతభవ్యసవ త్నజిత్' ఇత్యాదులు చెప్పబడినవి నీచేత సతఁడు నారాయణశబ్దవాచ్యుఁడగుట చెప్పబడినది. అపూర్వమునఁగా ప్రమాణాంతరముచే ప్రాప్తింప కుండుట, పరత్వమునకు విష్ణుత్వము (అనఁగా పరుఁడు విష్ణుఁడగుట) శ్రుతి తిప్పణ దక్కిన ప్రమాణముల చేఁదెలియుట శక్యముగాదుగదా. ఫలము భగవంతునితోఁడిసాలోక్యాదులని కడపట సువ్యక్త మయ్యెడివి. అర్థవాదమును ఉపపత్తియు బాలకాండమునఁ జూపఁబడినవి. ఎట్లన 'ఇమేద్యే ధనుషీ శ్రేష్ఠే' 'ఈరెండువిండ్లు శ్రేష్ఠములయినవి' అని యర్థవాదమును జెప్పి 'బృహ్మతం తద్ధిను ర్విప్ర్యావైవ విష్ణుః సరాక్రమైః । అధికంమేనిరేవిష్ణుం దేవాన్మర్షి గాన్తవా' ఇత్యాదులచే బ్రహ్మ మొకలుగాఁగల దేవతలును ఋషిగణములును నెక్కువతక్కువల విచారించి విష్ణుగుర్తులలోపల విష్ణువేయధికుఁడని నిర్ణయించిని చెప్పుటచే ఉపపత్తి చెప్పఁబడినదియ్యె. 'మేనిరే' 'తలంచరి' అని చెప్పుటంబట్టి 'మహాసూతరుఁడని వారు వరమిచ్చుటచే గలిగిన యాధిక్య' మని చెప్పరాదు. అట్లేని యవుడు రుద్రునకుఁ గోపముకలుగుట కుపపత్తివేదు. 'ధనూరుద్రస్తుసంక్రద్ధః' అని రుద్రునకుఁ గోపముకలిగినట్టగదా చెప్పఁబడియున్నది. బ్రహ్మదులవరముచే విష్ణువున కాధిక్యముకలిగినేని రుద్రున కీకోపము కలుగవలసినదిలేదు. మఱియు నగస్త్యశ్రమమున 'సతత్రబ్రహ్మణః స్థానం విష్ణోః స్థానంరథైః సచ । అగ్నేః స్థానం మహేంద్రాన్యస్థానం చైవవివస్వతః । సోమస్థానం భగస్థానం కాశేమే సచ' ఇత్యాదులచే బ్రహ్మదు లగస్త్యుని కుపాస్య లగుటను జెప్పి రుద్రుఁడు నల్ల యుపాస్యఁడగుటను జెప్పఱిబట్టి యపూజ్యఁడగుట చెప్పఁబడుచున్నది. ఇదియగస్త్యునిఁ బూజించువా రయినబ్రహ్మదులస్థానములే కాని అగస్త్యునిచేఁ బూజింపఁబడువాని స్థానములుకావు అని చెప్పఁదగదు. ఏలన బ్రహ్మదు లగస్త్యునిఁ బూజించుట సంభవింపదు. 'అత్రదేవా స్సగంధర్వాస్సిద్ధాశ్చ ఏవమర్షయః । అగస్త్యో నియతాహరిం సతతం పర్యుపాసతే' అనుట బ్రహ్మదులు తిప్పణ దక్కినకేవలదేవతలే యగస్త్యునిఁ బూజించునట్లు చెప్పఁబడినది. మఱియు నొకగృహస్థునిగృహమందు దేవాలయ ముండినయెడ గృహస్థుఁడే దానిపూజకుఁడని వ్యవసాయముగా తెలియనగుచున్నది. అట్ల

యందును గ్రాహ్యము. కాన మఱియొకవిధముగాఁ జెప్పటకు (అనఁగా సగస్త్యుఁడు బ్రహ్మాదిపూజకుఁడుగా నుండఁగా బ్రహ్మఁడు లగస్త్యపూజకులుగా నున్నారని చెప్పటకు) నయితేలేదు. ఇంతేకాక దక్షయజ్ఞవధమున 'యస్తాద్భాగార్థినోభాగఃకల్పితో నై వమేమరాః । వరాక్షాణి మహర్థాణి ధనుషాశాతయామివః' అని రుద్రునకు యజ్ఞభాగమును గల్పించవందున సపూజ్యుఁడగుటంబట్టి యందు సతనికి స్థానము నిర్దేశింపఁబడదయ్యె. విష్ణువు పరదేవతయగునేని యపు డతఁడు రాముఁడుగా జన్మించుట యెట్లు? జన్మ మెత్తుట వికారశూన్యుఁడగు పరదైవమునకుఁ జెల్ల దేయన్నచో 'అజాయమానోబహుధానితాయతే' అన్నరీతిని లోకమునను గ్రహించుకొనుట జన్మరహితమైనదయ్యె స్వేచ్ఛచేనట్లుజన్మించుచున్నాడని గ్రహించినచో ప్రశ్నమునకవకాశముండదు. అట్టిపరదైవమునకే చెల్లునట్టి మోక్షప్రదత్వమును 'యాగతిర్వజ్ఞశీలానామాహితాగ్నేశ్వరయోగతిః । అపరావర్తినాం యాచయాచ భూమిప్రదాయినామ్ । మయాత్వంస మనుజ్ఞాతో గచ్ఛలోకానను త్తమాన్' అనియిటు నుత్తమలోకముల నాయనుజ్ఞచే బొందుమనుటచే జెప్పబడినదయ్యె. ఇట అపరావర్తిత్వ మనఁగా పునరాన్వృత్తిశూన్యత్వము అనఁగాముక్తి 'సచపునరావర్తతే' అనిశ్రుతి. అపరావర్తియనుటచే యుద్ధమునుండి పాటిపోకుండుట చెప్పఁబడినదని చెప్పవలనుగాదు. జటాయువు యుద్ధమునుండి పాటిపోకుండుట యతనివలననే సిద్ధించినదికాని రామునివలనఁగాదు. కాన దానికి ఫల మతఁడే సంపాదించుకొనియుండుటచే రాముఁడు తానై యనుగ్రహించి యయ్యవలసినదిలేదు. కాన యాయర్థము చెప్పబొసఁగదు. కాబట్టి యజ్ఞాదిఫలములకు నెల్ల యగుముక్తిని బొందుమనియ్యదు. కావుననే నృసింహపురాణమందు 'మత్ప్రతే నిధనం యస్తా త్వయా ప్రాప్తం ద్విజో త్తమతస్త్వత్త్వం మత్ప్రసాదేన విష్ణులోకమవాప్స్యసి' అని విష్ణులోకమును(అనఁగాముక్తిని)బొందునట్లు చెప్పబడియున్నది. ఇట్లు ఉపక్రమము మొదలయిన యాఱువిధములగు తాత్పర్యలింగములచే వేదాంతవేద్యముగు పరతత్వము విష్ణువేయని శ్రీరామాయణముచే వివరించి ప్రతిపాదించఁబడుచున్నది. ఇట్లే కడపట బ్రహ్మయు 'అన్యః పరిషదో మధ్యే యద్భృవీమి నిహోధతత్' । పరదేవహితాన్యంతే కావ్యానాము త్తమం శ్రుతమ్ । సర్వం విసర్జతో రాజన్ వ్యాఖ్యాస్యతి నసంశయః । ఆదికావ్యమిదం రామత్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ । సవ్యాన్యోర్హతి కావ్యానాం యశోభాగ్రాఘవాదృతే' అని యీరామాయణకావ్యమే కావ్యములందుత్తమమయినదనియు నాదికావ్యమనియు నదియంతయు రామునియందే నెలకొనియున్నదనియు కావ్యములవలనియశస్సును బొందునట్టిరాఘవుఁడు తప్ప మఱొక్కఁడు దీనిని బొంద నర్హుఁడుగాడనియుఁ జెప్పెను. ఇట్లుండఁగా నెఁడని యీరామాయణము వ్యంజనావృత్తచే శివపరమయినదని చెప్పనేనియది యపహాస్యమేయగును. 'సవ్యాన్యోర్హతి' అని నిషేధింపఁబడిన రుద్రుండు రామాయణమునకుఁ బ్రతిపాద్యముగు వస్తుకోటిలో, సంతర్భవించినాడని చెప్పట కేవలము బాలిశునివదరు

మాటయే యగును. రాముడు సూర్యోపస్థాపనాదికము చేయుటయంతయు విశ్వామిత్రాదుల నుపాసించుటంతయు మనుష్యభావన ననుసరించి చేసినట్లు తెలియునది. నిగమమీమనఃగా 'శ్రీవిష్ణోః ప్రథమేకాక్షణే జగజ్జననహేతుతా' ద్వితియేస్థితిహేతుత్వం తృతీయే మోక్షదాయతా' చతుర్థే గుణసంపత్తిః పంచమేనర్వహస్తృతా' షష్ఠే వేదాస్తవేద్యత్వం సప్తమేనృప్త్యహేతుతా' ఏవం విష్ణుః పరతత్త్వం రామాత్మేతిసునిశ్చితమ్, 'శ్రీవిష్ణునకు ప్రథమకాండమందు జగజ్జననమునకు హేతువగుటయు, ద్వితీయమున దానిస్థితికి హేతువగుటయు, తృతీయమున మోక్షప్రదుండగుటయు, చతుర్థమున గుణసంపత్తియు, పంచమమున నిర్వసంహారకుండగుటయు షష్ఠమున వేదాస్తవేద్యుండగుటయు సప్తమమున నృప్త్యహేతువగుటయుఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లు పరతత్త్వ మగు విష్ణువే రాముఁ డయ్యెనని చక్కఁగా నిశ్చయింపఁబడినది. ఇది యొకయర్థము.

(2) వాల్మీకి ఇటువంటిపరతత్త్వము ఏయిచ్చాయముచే ప్రాప్తమగును? అని తెలియఁగోరఁగా తత్ప్రాప్తికి నుపాయమయిన శరణాగతిని 'యోబ్రహ్మణం విదధాకీపూర్వం యోవై వేదాంశ్చప్రహీణోతితస్మై' తగ్గహదేవ మాత్మబుద్ధిప్రసాదం ముముక్షుర్వైశరణ మహం ప్రపద్యే' అనెడిశరణాగతిశ్రుతి నుపబృంహణము సేయుచు, ఈరామాయణమందు పక్రమము మొదలుపసంహారమువఱకు ననేకాధికారులకుఁ గలిగిన యాయాభలవిశేషములను మొదలగువానిని బ్రదర్శించుమూలము ననభిలషలసాధన మయినదిగా దానినిబ్రతిపాదించుచున్నాఁడు. ఎట్లన, ఉపక్రమమందు 'ఏతస్మిన్నస్తవేవిష్ణురవయాతోమహద్భ్యుతిః' శబ్దచక్రగదాహఃః పీఠవాసాదగత్పఠి' అని సర్వశేషి యగునర్వేశ్వరుఁడు 'రక్షేంపుమా' యని తన్నితరు లపేక్షింతురాత్మని యెదురుచూచుచు నట్టిరక్షణనమయము లభించిన దని సంతోషమున మఱితయోజ్జ్వల్యము పాడనూప రక్షణోపకరణము లగుచక్రాదులతోడ సన్నద్ధుఁడైవచ్చి దేవతలకడ నిలిచెను. అప్పుడు దేవగంధర్వయక్షులును 'తతస్త్యాగి శరణాగతాః' అని రావణవధ మనడిలాభమునుగోరి దేవజాతీయులందఱును శరణాగతిఁగావించి రని చెప్పఁబడియున్నది. పిదప త్రిశుకు తునశ్శేఫాది వృత్తాంతములందు విశ్వామిత్రాదులవ్యాపారవిశేషములను జెప్పి శరణాగతరక్షణము పరమధర్మమనియు సమర్థుఁడును కారుణికుఁడు నగువానిని శరణుఁజొచ్చుటకుఁ దప్పక ఫలము కలిగియేటిటు ననియుఁ బ్రదర్శింపఁబడెను. పిదప 'సభ్రాతృశ్చరణో గాఢనిపీడ్య రఘునన్దనః' సీతామువాచారీయతాః రాఘనాచ మహాస్తవమ్' అనిలక్ష్యఁబడు రామునిపాదములగట్టిగాఁ బట్టుకొని సీతాదేవినిజూచి చెప్పెననుటచే పురుషకారపుంసకరామునుమున్నిడుకొని శరణాగతీచేయవలయునని చెప్పఁబడెను. పిదప భరతుఁడు 'శిశ్యే పురస్తాచ్ఛాలాయా యా నన్దేన ప్రసీదతి' అని రామాభిషేక మనడిఫలముకొఱకు శరణవరణమును జేసినాఁడు. ఇటు రావణవధమునకై దేవతలు చేసిన ప్రపత్తికి (అనఁగాశరణాగతికి) ఫలమొసంగుటకై నగరమునుండి బయలు వెడలినవాఁడగుటంబట్టి యిపుడు రాముడు తనకుఁ బ్రతి

నిధియగు పాదుకల నొసంగి భరతుని శరణాగతిని సఫలము చేసి పిదప దేవగణములను నోరభమును రావణాదివధముచేఁ బూరించినయనంతరము, తనకు నభిషేకము చేసి కొన్నాఁడు. కాఁబట్టి శరణాగతికి వైఫల్యము కల దనియాక్షేపింపరాదు. పిమ్మట దండ కారణ్యమున వసించు మును లందలివిరోధులను నిరసించుటకై 'తేవయం భవతా రిత్యై భవద్విషయవాసిః॥ సగరస్థో వనస్థోవా త్వం నో రాజా జనేశ్వరో' అని శరణా గతి సనుష్ఠించిరి. ఇట శోనలజనపదవాసులకుంట్లో మునులకును భగవద్దేశవాసమే శరణాగతి. తదనంతరము 'సపిత్రాచ పరిత్యక్తస్సర్వైశ్చ సమవర్తిభిః శ్రీన్ లోకాన్ సంప రిక్రమ్యత మేవ శరణంగతః॥ సతం నిపతితం భూమా శరణ్యశ్శరణాగతమ్ । వధార్హ మపి కాకుత్ స్థః కృపయా పర్యపాలయత్' అని రామునిముంగల నేలంబడిన కాకాసుర వృత్తాంతమున మోలఁ బడుటయే శరణాగతి యని ప్రదర్శింపఁబడిను. పిదప సుగ్రీ వవృత్తాంతమున 'కృతాపరాధస్యహితే నాన్యత్పశ్యామ్యహం తుమమ్ । అస్తరేణా జ్ఞాతం బద్ధ్వా లక్ష్మణస్య ప్రసాదనాత్' అని యంజలిబంధమును జెప్పటచే శరణా గతి యంజలిరూపముగఁ జెప్పఁబడిను. పిదప సీత రావణునిగూర్చి చెప్పినవాక్య మున 'మిత్రమాపయింకం కర్తుం రామః స్థానం పరీప్సతా । వధించానిచ్చతాఘోరం త్వయా సామ్రుద్యుతభః । విదితస్సహిధర్తజ్ఞః శరణాగతవత్సలః । తేన మైత్ర్యభవతు తే యదిజీవితు మిచ్ఛసి' అని రామునితోడిమైత్రి గలిగియుండుటను జెప్పటచే అనుకూ ల్యమే శరణాగతి యని బోధింపఁబడినదయ్యె. అటమీఁద విభీషణుఁడు 'సోఽహం పరుషితస్తేన దాసవచ్ఛానమానితః । త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శర ణంగతః' అని చేసినశరణాగతి విరోధులను బరిత్యజించి చేయఁబడినదిగాఁజెప్పఁబడి నది. 'తత స్సాగ్రవేలాయాం దర్శ్యా నాస్తీర్య రాఘవః । అజ్ఞాతం ప్రాప్తృభిః కృత్వా ప్రతిశిశ్మేమహాదధేః' అను రామశరణాగతిచే యోగ్యుని కియోగ్యత వెద కరాజనియు నయోగ్యునికి యోగ్యత లేదనియుఁ జెప్పఁబడిను. అశుచిభూతి మునున లంకనుండి బయలు వెడలునంతమూర్తమే కద విభీషణుఁడు శరణము వరించినది. రామశరణాగతి, నమర్థుఁ డగు కాకుత్స్థుని గుఱించి చేయఁబడమిచే, దా నికి ఫలము లేదయ్యెనందుకు. మీఁద 'అభియాచామ వై దేహీమేతద్ధి మమరోచ తే । రాఘవాద్ధి భయంఘోరం రాక్షసానాముపస్థితమ్' అని సీతకుఁ గావున్నరాక్ష సస్త్రీలకుఁ ద్రిజట చెప్పినమాటకు వా రనుమతించినంతమూర్తమున నారాక్షసస్త్రీల నందఱను హనుమంతునివలనిభయమునుండి రక్షించున దగువని చెప్పటచే వేటాకని విషయమందు వేటాకగుచేయు శరణాగతికూడ ఫలవంతమగునని నిదర్శింపఁబడిను. విభీషణునిశరణాగతిచేతనే యతనిమంత్రులకుఁగూడ రక్షణముగలుగుటంబట్టి శరణా గతుని సంబంధించినవారుకూడ భగవత్కుటాక్షమునకుఁ బాత్రులగుదురని నిర్ణయం పఁబడిను. ఇట్లు యితరత్రిను దెలియునది. ఇట్లువక్త్రమును మొదలుగా నువసంహా

రమువఱకుఁ బ్రతిపాదింపఁబడినశరణాగతియే సర్వఫలప్రద మయినది. అది యే ముక్తికిఁగూడ హేతువని చెప్పఁబడెను.

(8) ఈ యుపాయమునకుఁ బ్రాప్త్యము భగవత్ప్రాప్తిపూర్వక మయిన కైంకర్యమే యని రామాయణముచేఁ బ్రతిపాదింపఁ బడుచున్నది. ఎట్లన, ఉపక్రమమందు దేవజాతీయులశరణాగతికి రామకైంకర్యము ప్రధానఫలముగా చెప్పఁబడుచున్నది. ఏలన, వారు నవ్వరసలు మొదలగు వారియందవలరించి రాముననువర్తించునట్లువదేశము చేయఁబడినది. దీనింబట్టి వారియవతారములకు రామ (అనఁగా భగవత్) కైంకర్యమే ప్రధానమగుఫలము; రావణవధము అనుపంగికఫలము. లక్ష్మణుడును, ప్రపత్తిచేసి 'అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రతస్త్వివశ్యతే' భవాంస్తుసహవై దేహ్యా గరిసానుషురంస్యతే' అని చెప్పినాడు. దీనిచే సర్వదేశ సర్వకాల సర్వావస్థాదిశమగు సర్వవిప్రకైంకర్యము ఫలమని వ్యంజిత మయినది. భరతుడును రామకైంకర్యముతోఁజే యలెనియభిషేకమును బ్రార్థించి 'మొదటఁ బాదుకాకైంకర్యము తొడంగి యాక్రమమునఁ జాను గోరినరామకైంకర్యమును లభించినవాఁ డయ్యె. దండికారణ్యవాసు లగుమురుల శరణాగతికిని వాచికాదిరూపమయినకైంకర్యమే ఫలమని తెలియుచున్నది. 'తే తం సోమ మిప్రాద్యస్తం దృష్ట్వానై ధర్మచారిణః॥ మద్గళాని ప్రయుజ్ఞానాః ప్రత్యగృహ్లా దృఢప్రతా' అనుటవలన ముగిశముఁ ను ప్రయోగించుటయే వాచికకైంకర్యవని తెలియునది. సుగ్రీవవిభీషణాదులప్రపత్తిని ముఖ్యమగుఫలము కైంకర్యమే. తక్కినవి యానుపంగికమని స్పష్టము. 'అభవారివరనాథః ప్రాప్యసంగ్రామకీర్తిం నిశిచరవతిహజౌ యోజయిత్వాశ్రమేణ ॥ గగన మతివిశాలం లబ్ధయిత్వాఽర్కసును ॥ ర్హరివరగణమధ్యే రామవాన్విం జగమః॥ అని సుగ్రీవునిఁగూర్చి చెప్పటంబట్టియు పరిత్యక్తమయాలక్ష్మ మిత్రాణిచ ధనానిచ ॥ భవద్గతం మేరాజ్యం జీవించ సుఖానిచ' అన్న విభీషణ వాక్యములంబట్టియు వారికిఁ కైంకర్యమే ఫలమని తెలియుచున్నది. ప్రాణార్థి యగు కాకిఁ బ్రాణము నొసంగుటచే దానిప్రపత్తి సఫలము. అనన్యభావముగల యది మరలనట్లే దుర్భార్గమందుఁ బ్రవర్తింపకుండుఁ గాక యని శిక్షించు రూపమున ననుగ్రహము చూపుకొఱకు నొకకిన్ను హరించుటతో సస్త్రమును నివర్తింపఁజేసెను. ఇది, పశురామునిగుఱించి వైచిన్యస్త్రము సతఁడు ప్రతికూలఁడై యుండుటను మానినంతి, సతఁడుకోరిన విరోధులగు సుకృతములందుఁ బ్రయోగించినట్లును, సముద్రముపయి వేయఁగయికొన్న రుస్త్రమును సతఁడు సుతాపము నొంది శరణుఁజొరఁగానే 'దేవేషించువారియం దాశ్రితులపావకృత్యమును జూనువు' ననడి న్యాయమున సతనికి విరోధు లయినయసురులయందుఁ బ్రయోగించినట్లును, దెలియునది. రాముడు సముద్రునిగుఱించి చేసినశరణాగతి ఆకిం

చవ్యము అనన్యగతిత్వమునవడి యధికారములు లేకయు చేయబడుటంబట్టి అల్పజ్ఞుడు నల్పశక్తియు నగువానిగుఱిరి చేయబడుటంబట్టియు విఫలమయినదని చింతించునది. 'సముద్రం రాఘవై రాజా కరణం గస్తుమర్హతి' అని విభీషణుడు రామునితో సముద్రుని శరణుజొరుమని చెప్పినగదా. తనశరణాగతికి ఫలముకలుగుటను జూచి యట్లు చెప్పినాడని తెలియునది. కాబట్టి యీ ప్రకారముచేత, శరణాగతికి దేశ, కాల, అధికారి, ఫల, నియమము లేకపోయినను విషయనియమ మున్నదని చెప్పబడినదయ్యె. ఈ ప్రవృత్తి యీ ప్రబంధమునఁ బ్రధానమయినదిగాఁ బ్రతిపాదించబడుచున్నది. కాబట్టియే శ్రీరామాయణము దీర్ఘ శరణాగతిమని లోకవార్త. శరణాగతి కువయుక్తముగా నితరము లయినదంభములందు ప్రతిపాదించబడుచున్నవని తెలియునది. ఎట్లన, సమర్థుఁడును గారుణికుఁడును సుఖీలుఁడు నయినవానినిగుఱించి శరణాగతి, ఫలము నిచ్చునది. అందు రుద్రధనుర్బంగము పరశురామజయము, సాలశేదనము నముద్రబంధము మొనఁబయినవి పూర్వోక్త మయినపరత్వమును ప్రతిపాదించుచున్నవి గావున వానిచే సామర్థ్యమును సర్వజ్ఞత్వాదికమును జెప్పబడినవి. సీతావియోగకాలమందు జరిగినవృత్తాంతవిశేషములచే పరమకారుణిత్వమును; గుహానితోను శిఖరితోను సుగ్రీవాదులతోను దట్టమయిన సంశ్లేషముచే సాకీల్యమును; విశ్వామిత్రయజ్ఞమును గాచుట, దంపకారణ్యవాసు లగుమునిజనులను రక్షించుట, రావణబాధితు లయినయంద్రాదిసకలదేవగణములను బరిపాలించుట యనువీనిచే తను తన జనపదములందలిజనులకు తనసాందర్యశీలాదులచేఁ బ్రీతి గలిగించి తనసాక్షాదపరకారమునకుఁ బ్రయోజన మైనదియు తనపదమును ప్రాప్తించురూప మయినదియు నగుమోక్షము నొనఁగుటచేతను స్వోత్కృత్యమును; జెప్పబడినవయ్యె. కాబట్టి సమర్థుఁడును పరమకారుణికుఁడును సుఖీలుఁడును భగవంతుని గుఱించిన ప్రవృత్తి నకలఫలసాధన మయినదయ్యె, అధికారివిశేషముచే ననుష్ఠించబడిన యద్దానికి భగవత్ప్రాప్తిపూర్వక మగుతత్కైంశర్య మనదిమోక్షమే ముఖ్య మయినఫలము; ఫలాంతరము లానువంగికము లనుట స్పష్టము. ఇట్లయంతటను దెలియునది.

(4) ఈ ప్రవృత్తి పురుషకారము లేక ఫలము కలిగింప దనెడియీ మర్థమిగ్ధంభమునఁ బ్రధానమైనదిగాఁ బ్రతిపాదించబడుచున్నది. 'సీతామాశ్చరితం మహాత్' అని పురుషకారభూత యగుసీతాదేవి మహాచరిత్రముగాఁగదా యిది చెప్పబడినది. ఆదేవియొక్క మూఁడువిశ్లేషములచే పరుసగాఁ గృపయు పారతింత్ర్యమును అనన్యార్హత్వము వనదిపురుషకారధర్మములు ప్రతిపాదించబడినవి ఆమెనన్నిభానము చే కాకమునకుఁ దల దక్కెను. అది లేనందున రావణునకుఁ దలలు దక్కవయ్యెను. విభీషణుడును 'నివేదయతమాంక్షిప్తం విభీషణ ముపస్థితమ్' అని తన్ను రామునకుఁ దెలుపునట్లు వాగులను నేడుటచే ఘటకమూలముననే రామశరణమును వరిం

చెను. రాముడును, 'అనయోసం హరిశ్రేష్ఠ' అని ఘటకమూలముననే విభీషణుని విషయింకరించెను. ఇట్లు సుగ్రీవుడును రామభక్తుఁ డగుహనుమంతునిమూలము ననే రాముని శరణుఁబొందె ననియే తెలియునది.

(5) ఇటువంటియూపాయమున కధికారి యగువాని స్వరూపమును శేషత్వమును బారతంత్ర్యమును.

అందు శేషత్వము 'అహమస్యావరోధా తాగుజైర్దాస్యముపాగతః । కురువ్య మా మనుచరం వైధర్మ్యం నేహ విద్యతేకృతాఞ్ఞోఽహం భవిష్యామితవచార్థః ప్రకల్పతే' ఇత్యాదులంబలి దాస్యత్వము అనుచరత్వము మొదలగు లక్ష్యముని యాచారముచేరఁ బ్రకాశింపఁజేయుటచేనది.

(6) భరతునిమూలమున భగవత్పారతంత్ర్యము ప్రకటింపఁబడినది 'విలలాప సభామధ్యేజగ్జ్ఞేచ పునోహితమ్ । రాజ్యంఛాహంచ రామస్యధర్మంవక్తు మిహోర్హసి' అను నివి మొదలు 'సర్వాత్మనావర్జనసీయమా నో యదానసౌమిత్రిరువైతియోగమ్ । నియుజ్యమానో భువియావరాజ్యే తతోఽభ్యుపిచ్ఛ ద్భరతం మహాత్మా' అనువఱకును భరతుని పారతంత్ర్యము ప్రకటింపఁబడినది.

(7) శత్రుఘ్నునివ్యాపారముచే భగవత్పారతంత్ర్యము ప్రకాశితమైనది. 'గచ్ఛతా మాసులకులౌ భరతేవ తదావఘః । శత్రుఘ్నో నిన్యశత్రుఘ్నుః సీతః ప్రీతి పురస్కృతః' ఇత్యాదులచే నిది చెప్పఁబడినది.

(8) ఈయధికారికి జ్ఞాతస్వయమున అధికారచక్ర మిందుఁ జెప్పఁబడినది. 'ప్రాప్య స్వబ్రహ్మణోరూపా ప్రాప్తుశ్చక్రత్యగాత్మికః । ప్రాప్తుకాయం ఫలంప్రాప్తేస్తదాప్రాప్తినిరోధిచ । ఇదిన్ది సకల వేదా సోహానపురాణాకాః । మనయశ్చమహాత్మానో వేద వేదాంతపాఠగాః' అని ప్రాప్యంబగు బ్రహ్మముస్వరూపమును బ్రహ్మమును బ్రాపించు ప్రత్యేకాత్మస్వరూపమును బ్రహ్మప్రాప్తికినిసాయమును ప్రాప్తికి ఫలమును ప్రాప్తికి నిరోధియునను నీనివి సకలవేదములను నిరోహానపురాణములును మహాత్ములును వేదవేదాంగపారంగులు లఘుమునులును జెప్పవచ్చును. అని యావంధకముచెప్పఁబడి యున్నది. అందు రాముని ప్రస్తావముచే పరిస్వరూపమును, లక్ష్యగాదివృత్తాంతముచే ప్రత్యేకాత్మస్వరూపమును, శరణాగతిని నిర్దించుటచే మనయస్వరూపమును, విభీషణాదికథచే భగవత్త్రైలోకర్యరూపఫలస్వరూపమును, రావణాదివృత్తాంతముచే విరోధిస్వరూపమును జెప్పఁబడినవి తెలియునది.

(9) ఈయధికారికి ఆకించస్వయమును అవస్యగతికత్వమును అపేక్షితము అని చెప్పటకు బ్రహ్మరుద్రాదులు నరములొసంగియున్న రామనివధముచేత బ్రహ్మరుద్రా దీదేవతాంతరములయు నశుభచరిత్రముచేత లంఛితమైయు, కాకాదివృత్తాంత

ముచేత తల్లి మొదలగువారలయు, విభీషణమేఘనాదాదివృత్తాంతములచే భ్రాతృ
పుత్రులయు అరక్షకత్వము చెప్పబడినది.

(10) ఈ యధికారికి భగవత్ జ్ఞానలాభము అచార్యునిమూలమునఁ గలుగు
చున్నది అని హనుమంతునిచరిత్రముచేఁ జూపబడెను.

(11) ఈయధికారి 'కృతకృత్యాః ప్రతీక్షతే మృత్యుంప్రియ మివాతిథిమ్'
'కృతకృత్యులయినవారు మృత్యువును ప్రియాతిథివలె నెదురుచూచుచుండుదు' అన్న
రీతి శరీరపాతము కలుగునంత కాలము నెదురుచూడవలయునని, సీతాధ్యనసాయము
చేఁ జెప్పబడుచున్నది 'శ్రుతైస్తు నుకులాం కృత్యా లజ్ఞాం పరబలాద్దనః । మాం
నయ్యేయది కాకుత్స్థస్తత్తస్య సదృశం భవేత్' అని రాముఁడే జాణములచే లంకను
గప్పి శత్రులనుఱుమాడి తన్నుఁ గొనిపోవుటయు క్తయచి కదా సీత చెప్పినది. ఇట్ల లంక
యవఁగా శరీరము, రాక్షసుంధకన్దులపాంకానములు, ఇంద్రజిత్తు మొదలగువారు
కామకౌఠాదులు, విభీషణుడు వివేకము, లంకామండల జైత్రపట్టాబిషిసీత చేతన,
ఆచేతనునకు భగవత్జ్ఞానము హనుమంతుడనికీ రావాన్యనిచేరి, ఇట్టిశరీరమును
ధ్వంసము ముందుఁగాఁగొనించి దానితోపలఁ జెయించున్నచేతనుచి ఉద్ధరణము
భగవంతుఁడే చేయునని తెలియునది.

(12) 'ఈయధికారి శరీరమున్నంతవఱకు దాను జేయవలసినదాని విషయ
మందు రామునివలె వర్తించునని రావణాదులవలెఁ గాదు' అని యుపదేశము దుఃశా
యోగముగాఁ జేయబడుచున్నది.

(13) 'ఈయధికారి వాసము సీముటను యోగ్యమయిన దేశము భగవత్సన్నిధి
గలదేశమే అని కోసలజనపదమునఁ గలదనులవృత్తాంతముచేరి చెప్పబడినది.

(14) ఈయధికారికి రామాయణము ద్వయవివిధముగలనటుటచే కాల
జ్ఞేయమీరామాయణముచేతనే కావుననే రామాయణము క్రితకాగితియని ను
భియుక్తులచేఁజెప్పబడినది. ద్వయము అథానుసంధానముతోఁగూడఁ దా చెప్ప
చున్నదని భాష్యకారులును, అందు బాలకాండముచే కీర్తయద్ధగ్ధాము చెప్పబడి
నది. అయోధ్యాకాండముచే కల్యాణగుణములను నుపవర్ణించుటంబట్టి నారాయణ
శబ్దార్థమును, ఆరణ్యకాండముచే 'శేరి సామమి పూర్వస్తమ్' ఇత్యాదులచే దివ్య
మంగళవిగ్రహమును వర్ణించుటంబట్టి చరణశబ్దార్థమును, సిద్ధింధా కాండ మందా
కాండములచే శరణశబ్దార్థమును, యుద్ధకాండముచే ప్రపద్యే అనుదానియర్థమును,
ఉత్తరకాండముచే ముక్తఫలమును గీర్తించుటంబట్టి ఉత్తరఖండార్థమును జెప్ప
బడినవి.

(15) ఈయధికారికి సదా జపింపఁదగినది రామాయణమే యని తెలుపుటకై
గాయత్ర్యర్థమిందు ప్రతిపాదింపబడుచున్నది. ఎట్లన బాలకాండమందు వేదప్రసిద్ధి

మగు జగత్ప్రసూతికి హేతుభూతమయిన భగవత్స్వరూపమును వర్ణించుటవలన సవి తృశబ్దార్థమును, అయోధ్యాకాండ కీష్కింధాకాండములందు గుణగణములను వర్ణించుటంబట్టి వరేణ్యతబ్దార్థమును, అరణ్యకాండమందు తేజోమయ మైనశరీరమును వర్ణించుటంబట్టి భర్తృశబ్దార్థమును, సుందరకాండమున దివ్యమంగళవిగ్రహలక్షణములను వర్ణించుటంబట్టి దేవతబ్దార్థమును, యుద్ధకాండమున శరణాగతినిజెప్పటచే ధీమహిశబ్దార్థమును, ఉత్తరకాండమున ముక్తిఫలమును గీర్తించుటవలన తృతీయ పాదార్థమును బ్రతిపాదించఁబడినవి.

(16) 'ఈయధికారి చార్వాకజౌద్ధాదివర్తనములు మొదలుగాఁగల యనఁచ్ఛాస్త్రములను ముట్టనుకూడ ముట్టరాదు' అని జాబాలి లక్ష్మణుని చరములు వాసికీరాముఁడు గావించినఖండనములు మొదలుగువానిచే నిర్ణయింపఁబడుచున్నది.

(17) మహాత్ములకును వ్యసనము గలుగుచున్నది. కాఁబట్టి సంసారమును వదలవలయుననిశ్చయించితిని యుండివలయునని ప్రరాగ్యమునుబొందుటకై నాగచాళి, బ్రహ్మస్త్రబంధసేతావహాణ, రాజ్యభ్రంశాదులచే వ్యక్తముగాఁజెప్పఁబడినది.

(18) అశ్వత్థామచరముతోఁజకు చతుష్పష్టిశిలయర్థముకూడ సంగ్రహముగా నిందుఁ బ్రతిపాదించఁబడుచున్నది. 'యశోస్థిరవిశ్వత్రయస్నేహస్థిరతే క్వడిత్' 'ఇందుఁగలది తక్కినవోటనుండియు; ఇందు లేనది మఱొందును లేదు' అనున్వాయమున చతుష్పష్టిశిలునిందు ప్రతిపాదించఁబడుచున్నది. ఎట్లన, ప్రతీపాదితమయినదిశను వేదాధియు తెలుపఁబడినది. హనుమఁడునివలనను జ్ఞాపించునపుడు 'అనయాదిత్రయావాచా త్థానాన్వయార్థయా' ఇత్యాదులచే కీర్తనమును అశ్వమేధాదిప్రకరణమున కల్పమూర్త్యులును 'నూనంశ్యాకీరణం క్షిప్త్వి సునేన బహుధాశ్రుతమ్' ఇత్యాదులచే వ్యాకిరణార్థమును ఇట్లు తక్కినవన్నియు నిందు సూక్ష్మబుద్ధిని గ్రహించునది.

ఇట్లు లీపదు నెనిమిదియధ్యాయములు ఆచార్యులచే నుపదేశింపఁబడినవి.

శ్రీరామానుజస్వామియార్చనసంగ్రహము.

సమాప్తము.

విషయసూచిక

లక్ష్మణునిచే నింద్రజిత్తు హతుండగుట.	1636
లక్ష్మణుడు రామునకు నింద్రజిత్వధమున దెలుపుట; సుషేణుడు లక్ష్మణాదులను విశ్లేషణం చేయుట.	1642
రావణు డింద్రజిత్తుమరణమునకు విలపించుట; నీతను జంపబూనిన రావణుని సుపార్శ్వండు వారించుట.	1644
రాముడు మూలబలనిగూలము గావించుట.	1649
రాక్షస స్త్రీలప్రలాపము.	1653
రావణుడు మువ్వరుమంతులతోఁగూడి లంకయు శ్రరద్వారమున యుద్ధమునకు వెడలి వార నేనతో యుద్ధము చేయుట.	1656
సుగ్రీవుడు విరూపాక్షుని ఇధించుట.	1659
సుగ్రీవుడు రావణుడెంతరి మగుడు హాసమునిం బరిమార్చుట.	1661
రావణునిమంత్రయను మహాపార్శ్వం దంగమనిచే హతుండగుట.	1664
రామరాణయుద్ధారంభము.	1665
రావణుడు మహానిర్మతిమైఁకైచే లక్ష్మణుని మార్కటగుండేయుట; రాముడు రావణుని బాగు వర్తముల నొప్పించుట.	1669
రామయంతుడు ఓషధివర్షణము చేయుట; లక్ష్మణు డామోషధులచే విశ్లేషణ చేతమట.	1673
ఇంద్రుండు పండితరథమునెక్కి రాముడు రావణునిని మార్కటగుండు.	1676
రావణుకూలమును రాముడు హరిమనేసి వానియొక్కముల నొప్పించుట.	1678
రాముడు రావణుని విడిచిండుచుఁ జిక్కుబాగుముల నొప్పించుట; విష్ణులుం దయినరావణుని జూచి యరినిపారక తేరు దొంగంగొనిపోవుట.	1680
రావణుడు తిష్ఠి సూకుని రథము లొంగఁజెచ్చినందులకై చూయుట; సూకుడు దగినసమా ధానముచేసి రథమున మరల యుద్ధధూమికం దొలుట.	1682
ఆగస్త్యుడు రామునకు వానిత్విశ్వానయము నుపదేశించుట; ఆస్తోత్రముచే మార్కటుడు రాము నెత్తగహించుట.	1684
రావణునకు మరగమాచకము లగుమర్మిమిత్రిములు లోఁచుట.	1694
రాముడు రావణునిరథధ్వజమును భేదించుట.	1697
ఘండింఘండింఘ మరలమరల మెలచుచున్న రావణునిశిరస్సులను రాముడు నూటయొక్క మాటు ఘండించుట.	1699
రాముడు బ్రహ్మస్త్రమున రావణుని ఇధించుట.	1701
భౌత్యమరణమునకు దుఃఖించుచున్న విభీషణుని రాము డాశ్వాసించుట.	1704
రావణుభార్యలు మృకుండయినవరిని జూచి తివసము చేయుట.	1707

- మండోదరీవిలాపము; విభీషణుడు రామనియోగంబున రావణునకు సంస్కారముసేయుట. 1709
- లంకయందు విభీషణునిపట్టాభిషేకము; విభీషణుడు మరల రామునిస్వర్నిధికి వచ్చుట; రాముడు నీతకు దనవిజయము దెలుపుటకై హనుమంతునిఁ బంపుట. ... 1719
- హనుమంతుడు నీతకు రామునివిజయమును దెలిపి యాబిడసందేశమును గొనివచ్చుట. ... 1721
- విభీషణుడు నీతకు కరస్నాన దివ్యాలంకారములు గావించి రామునియొద్దకుఁ దెచ్చుట. నీత శ్రీరామవదనమును సందర్శించుట. ... 1726
- రాముడు నీతను బరుమములాడుట. ... 1729
- నీత రామునకు బదులు పెప్పి నచ్చిక గలుగుటకై యగ్నిప్రవేశముసేయుట. ... 1731
- బహ్మోదదేవతలు విచ్చి రామునిఁ బ్రస్తుతించుట. బ్రహ్మ విశేషించి శ్రీరాముని స్తోత్రముసేయుట. 1734
- అగ్నిపురుషుడు నీత కంఠమునెత్తికొని రాముని కప్పించుట. రాముడును నీతను స్వీకరించుట. 1741
- శివుడు రామునకు దివ్యవిమానమును విచ్చియున్న చక్రరథుని జూపుట. చక్రరథుడు వసుస్కరించినరామారులను కేలువేయి యభినందించి స్వర్గమున కరుగుట. ... 1743
- దేవేంద్రునిప్రసాదమువలన యుద్ధమృగు లయనవాసురులెల్ల లేచుట. దేవతలు స్వస్థానమునకుఁ జొచ్చుట. ... 1746
- రాముడు, మంగళస్నానముసేయుమని విభీషణుడు ప్రార్థించుగా భరింపనివాడనగు యందులకొల్లక పుష్పకవిమానమును కేరఁబంచుట. ... 1748
- విభీషణుడు సమస్తవాసులను సమ్మానించుట. శ్రీరాముడు నీతాలక్షణముగనై విభీషణుని సహితుడై పుష్పకమాకోహించి యయోధ్యకుఁ బయనమగుట. ... 1750
- రాముడు నీతకు వార్ధమునందలి విశేషములను జెప్పట. రాముడుఁ జీతాప్రార్థనమున కిష్కిం దయందు ముగ్రవానవానరపక్షిలను బుట్టక మెక్కించి యంశుమేఘో నుడ భరద్వాజా శ్రమమును జేరుట. ... 1752
- రాముడు భరద్వాజమునివలన వా యభరితాదులక్షేమమును వినుట; భరద్వాజా శిష్యుని నొక దినము నిలుచుట. ... 1757
- రామునిపంపున హనుమంతుడు నిమిరుతిను భరింపకును రామునినొక దెలుపుట. ... 1760
- భరతుఁ హనుమంతునివలన రామదృష్టాంతమంతయు విని యానెడు శీఘ్ర వచ్చుటకు శాపంఠ పారవశ్యము నొందుట. ... 1765
- భరతుడు పురాలంకారమున కానతిచ్చుట. భరతుడు పారులతోఁగూడి రాముని నెదుర్కొనుట; రామునిఁ గలియుట. రాముడు భరతాశ్రమమును జేరుట. ... 1769
- భరతునిప్రార్థనమున రాముడు రాజ్యము నంగీకరించుట. లక్ష్మణునిసహితముగా జలజాతినది మంగళస్నానముచేసి యయోధ్యను బ్రవేశించుట. అందు మాణిక్యమంటపమున దివ్యసింహాసనమున దివ్యశీతములచే వస్త్రధారులు శ్రీరాముని కభిషేకము గావించుట. రాముడు విభీషణునివాడు లంకకును సమ్మానము సేయుట. ముగ్రవాసులు రమరమనగరములకుఁ జొచ్చుట. భరతుని యాపరాధ్యమునకుఁ బట్టముగట్టుట. రామరాజ్యపాలనవై భవము. శ్రీ రామాయణ పఠప్రశంసాది ఫలశ్రుతి. ... 1774
- శ్రీరామునిపట్టాభిషేకమహోర్జనము. ... 1779

పటములపట్టిక.

లక్ష్మణుడు ఇంద్రజిత్తును వధించుట.	...	1640
రావణుడు బ్రహ్మస్త్రముచే హతుడై క్రిందబడుట. రావణాంతఃపురస్థి లతనినిజూచి విలపించుట. రాముఁ డతనికి సంస్కారముఁజేయ విభీష ణుని నియోగించుట.	...	1709
రామనియోగమున లక్ష్మణుడు విభీషణువశులంకలో పట్టాభిషేకముచేయుట.	1720	
హనుమంతుడు రాక్షసస్త్రీలను చంపవలసి చెప్పుట; సీత వలదనివారించుట.	1724	
విభీషణుడు సీతను అలాశ్వులను గొనిచి రాముకడకుఁ గొనిపోవుట.	1727	
రాముడు సీతను జూచి చిరకాలము రావణాగ్రహమున నుండినందులకుఁ బ రువసులబడుట; సీత యగ్నిప్రవేశముఁ జేయుట.	...	1738
అగ్నిదేవుడు సీతను అగ్నినుండి వెలిపుచ్చి రామునికి పవిత్రురాలని చెప్పి సమర్పించుట; బ్రహ్మగుఁడేంద్రుఁడగు రామనిస్వరూపమును వెలి పుచ్చి ప్రకటించుట.	...	1742
శ్రీధరతుఁడు రామకందులను శిషాధరించుకొని రాముని నెదుర్కొనిపోవుట.	1771	
రాముడు పుష్పకవిమానమునుండి కిక్కిరింపఁ జరిగెను ; ధరితుఁడు వాడుకలనుసమర్పించి ధరించుకొనుటకై ప్రార్థించుట.	...	1772
శ్రీరామచంద్రునికి పట్టాభిషేకపూర్వముంగిన్నానములు.	...	1779
శ్రీరామచంద్రునిపట్టాభిషేకమునూర్పవము.	...	1780

అంత రాక్షసవరుడగు విభీషణు డయ్యెకాలముల కదియది యుక్తమని యెఱ్ఱింగిన వాడుగాన రాక్షసులతోఁ బోరాడ ప్రయపడుచున్న వానరులను మఱియుఁ బ్రోత్సహపెట్టువాడై యప్పటికిఁదగినట్లు వారితో 'వానరశ్రేష్ఠులారా ! రాక్షసేంద్రుడగు రావణునకు వీఁడొక్కడే పరమగతియైనాఁడు. రావణునిసైన్యమంతయుఁబోయి వీఁడొక్కండే శూరుడు మిగిలియున్నాఁడు. మీరలేల మిన్నకనిలు చున్నారా? పాపాత్ముండగు నీరాక్షసుడు రణముఖంబున హతుఁడుకాఁగా, పిదప రావణు డొకఁడుతేక్కఁ దక్కిన యతనిబలమంతయు హతమయిన దగుచున్నది. వీరుడగు ప్రహస్తుఁడును మహాబలుఁడుగు నికుంభుఁడును కుంభకర్ణుఁడును కుంభుఁడును భూమాశ్రుఁ డనురాక్షసుఁడును జంబుమాలియు మహామాలియు తీక్ష్ణవేగుఁడును అశనిప్రభుఁడును, సుప్రభుఁడును, యజ్ఞకోవుఁడును, వజ్రదంష్ఠుఁడును, రాక్షసుఁడును, సంహృదియు, వికటుఁడును, నిఘ్నుఁడును, తపనుఁడును, దముఁడును, ప్రహుఁడును, పృథుఁడును, పృజంఘుఁడును, జంఘుఁడును, దుర్బుండగు నగ్నికేతుఁడును, వీర్యవంతుఁడుగు రత్తికేతుఁడును, విద్యుజ్జిహ్వఁడును, ద్విజిహ్వఁడును, సూర్యశస్త్రిండును రాక్షసుఁడును, అకంపనుఁడును, సుపార్శ్వఁడును, చక్రమాలి యనురాక్షసుఁడును, కంపనుఁడును, బలవంతులయిన దేవాంతక నరాంతకులును హతులయిరి. మీరు మహాబలవంతులయిన యారాక్షసోత్తములఁ బెక్కండ్రవధించి నముద్రమును చేతులతో నీది దాఁటినవారయితిరి. ఇఁక నింద్రజిత్తుని వధించుట మీ కావుచా ముంతటిన్యల్పమును దాఁటుటయేరుగును. అన్యల్పమునుగూడ దాటివైపుఁడు. వానరులారా ! బలగర్వితులగు రాక్షసులందఱు వచ్చి తలపడి మీచే హతులయిరి. ఈయింద్రజిత్తు ఒకఁడుమాత్రమే మిగిలె. ఇంతమాత్రమే మీ కిందు జయింపవలసియున్నది. నేను రామునికార్యమునకుఁగాను దయను దొలగఁజెట్టి తోఁబుట్టువుకొడుకునయినను జంపివుత్తును; కాని పిఁతండ్రినై నాకు కొడుకగువానిని నేనేచంపుట యుక్తముగాదు. నే నింద్రజిత్తును వధింపఁగోరఁగానే కన్నీరు నాకన్నును గ్రమ్మి యడ్డపచుచున్నది. కావున వానిని మహాబాహుఁ డీలక్ష్యుఁడే యడంచును. వానరులారా! మీరందఱు నొక్కటిగాఁగూడి, యాయుంద్రజిత్తునకుఁ దోడ్పడుటకై వీనిచెంతల పొంతల నున్న రాక్షసభటులను వధింపుడు' అనెను. ఇట్లు మహాయశస్కుఁడు నావిభీషణుడు ప్రోత్సహపెట్టఁగా, వానరోత్తములుబుచ్చునొంది వాలము లల్లార్చిరి. అంత నావానరసింహములు, ఆప్రోత్సాహమున, మాటిమాటికి సింహనాదములు నేయుచు, మేఘములంబాది నెదిల్చి కేకలునేయునట్లు, ఉబ్బు పట్టంజాలక నానావిధములయిన ధ్వనులు గావించిరి. జాంబవంతుఁడును సమస్తములయిన స్వస్తి సైన్యములచేఁ బరివృక్షింపఁ జిలచిగి రాక్షసులం గొట్టి నఖములచేతను దంతములచేతను వారల నొప్పించెను. మహాబలవంతులయిన యారాక్షసులు, అట్లు ప్రహరించుచున్న భిక్షాకపతియగు జాంబవంతుని, భయము మాలి యనేకవిధాయుధములం గొని

చుట్టుముట్టిరి. ఆరాక్షసులు, అప్పుడు యుద్ధమున రాక్షససైన్యమును వధించుచున్న జాంబవంతుని, బాణములను కఱకులయిన వరశకువులను పట్టినములను యద్ధులను తోమరములనుం గొని నొప్పించిరి. వానరరాక్షసులకుఁ గలిగిన యాదోమ్మి యుద్ధము క్రుద్ధులైన జేవానుకులయుద్ధమువలె మహాధ్వనిగలిగి భయంకరమై చెలంగినది. * వీర్యశాలియగు హనుమంతుఁడును మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై సాల మొకటిఁ బెకలించి వేపురకొలది రాక్షసులం దలపడి భయంకరముగా యుద్ధమున సెను. ఇంద్రజిత్తు పితంధ్రుకి మిక్కుటమైన యుద్ధమునొసంగి మరల శత్రువీరుల రూపు మావేషిలత్పఁగునిమీఁదికే యడరెను. అపు డయుద్ధమున వీరులై చక్కగా యుద్ధమునయు సుప్రసిద్ధులగు నయ్యురువురును, బాణవర్షములుగురియుచు నొకరినొకరు నొప్పించిరి. మహాబలవంతులును వేగవంతులునగు నయ్యురువురు, వర్ష రువునందు చంద్రసూర్యులు మబ్బులచే మఱుఁగుపడునట్లు, బాణసమూహములచే పలు మఱు మఱుఁగుపడుచుండిరి. అచట నయ్యురువురు పోరునపుడు, వారిహస్తలభున ముంబట్టి యమ్ములపొదినుండి బాణములను వీయుటగాని, వింట బాణమును సంధించుటగాని, వింటిని కుడియెడను ప్రక్కలచూర్చి పట్టుకొనుటగాని, బాణములను బ్రయోగించుటగాని, ఆకర్ణాంతముగా నారి లాగుటగాని, ఆలీఢాదిమానముల దిట్టముగా నిలుచుడుటలుగాని, వింటిని నారిని బిడిసిట్టవట్టుటగాని, గుఱివచ్చక వేయుటగాని, యెంతమాత్రము గనఁబడనయ్యె. వింటినుండి యురవడిగా వెడిలుచున్న బాణసమూహము లాకాశమంతటిని గవ్వలులైన బాణములుతప్ప మఱి యేవస్తువును గానఁబడదయ్యె. అప్పుడు లక్ష్మణుఁ డింద్రజిత్తును వాఁసించియు నింద్రజిత్తు లక్ష్మణునిఁ దలపడియుఁ బోరునపుడు ఇతఁ డతనిని గొట్టుననిగాని యతఁడతనిని గ్రంధుపఱుచుననిగాని నిశ్చయము నేర్పఱచుట యశక్యముగానుండెను. వారిరువురు, వేగమున నొండొరులపంపు వైచిరవాఁడిబాణములు ఆకాశమునని దెంతమాత్రమును తెఱపిలేనట్లు నిండఁగా నది చీకటి క్రమి నట్లుండెను. అట్లు వారిరువురు వాఁడిబాణములు వెక్కువందలకొలదిని బరఁగుచుండుటకీసి దిక్కులును విదిక్కులును బాణములు నొసఁపెరసినవయ్యె. సమస్తమును, సూర్యుఁ డింద్రమించునపుడు చీకటిచేఁ గప్పఁబడునట్లు, చీకటిచేఁ గప్పఁబడి, యెంతయు భయంకరముగానుండెను. అప్పుడు నెత్తురుపైలు పలు గొప్పనదులుగా వేలకొలదిని బ్రసంగించినవి బెడిదములయి మౌనసాహసములగు క్రూరజాతువులు భయంకరముగాఁ గూఠరికినవి. అప్పుడు భయమున వాయువు వీవకుండెను. అగ్ని మండదయ్యె. మహాస్థులును దిగులొంది 'లోకంబులకు మంగళమగుఁగాక' యని పలికిరి. మున్ను యుద్ధముఁబూడ నచ్చటికివచ్చియున్న గంధర్వులును చారణులును అతిఘోరమైన యాయుధమును పూడ వెఱచి వేలుచొటికి

* ఇచట హనుమంతుడు యుద్ధముచేరి ననుటవలన హనుమంతునిఁ బ్రపంచమున్న, లక్ష్మణుడు అతనియలసట దీటుటకై కొంతవేపు దిగియుండనని తెలియుచున్నది.

బోయిరి. అంత లక్ష్మణుడు, రాక్షససింహుడగు నింద్రజితుని నల్లనిగుట్టములను బంగారుభూషణములు గలవానిని నాలుగింటిని, నాలుగుబాణములఁ గాఁడనెను. పిమ్మట శ్రీమంతుఁ డగులక్ష్మణుడు, వాడియై మంది గజులుగలిగి, మేలయినకాంతిని వెలుగుచున్న వేతొక తెల్లనికత్తివారి వాడియమ్మును దీసి యాకర్ణాంతముగా లాగి, యింద్రునివజ్రముఁబోలినదై యత్రైముచప్పుడుచే శబ్దించుచు, బిడుగువలెనున్న నూబాణముచే లాఘవంబు నుజయి, రథమును జిత్రిగతులం ద్రిప్పుచున్న యింద్రజిత్తు సారథిరల మేనినుండి దొల్లనెను. సారథి హతుఁడుకాఁగా మహాతేజఃఁడగు నామండోదరీతనూజుడు ఇంద్రజితుడు, తానే తేరును దోలుకొనుచును వింటినిబట్టి యుద్ధమును జేయుచు నుండెను. ఆయుద్ధమునం దట్లు ఇంద్రజిత్తు తా నొకఁడే తేరు దోలకొనుచును వింటిగొని యుద్ధము సేయుచును నుండుసామర్థ్యమునకుఁ జూచు వారాశ్చర్యపడిరి. లక్ష్మణుడు, ఇంద్రజితునిచేతులు గుట్టములం దోలువ్యాపారమునఁ దగిలియుండునపుడు అతనిని వాడియమ్ములఁ గాఁడనెను. వింటును నతని చేతులు దగిలియుండునపు డతని గుట్టములపయి బాణములే సెను. లక్ష్మణుడు, పగవనియందు తెఱపింజూచి బాణములేయటయం దతిశీఘ్రలాఘవముగలవాఁడుగాన యట్లారంభములం గనివెట్టి, రథనుఁదై తిరుగుచున్న యింద్రజిత్తును, నిర్భయుఁడై బాణసమూహములచే వీడించెను. ఇంద్రజిత్తు, యుద్ధమునఁ దనసారథి హతుఁడగుటయు, దాను గుట్టములందోలు తెఱపిం గనివెట్టి లక్ష్మణుడు తిన్న నొప్పించుటయుం జూచి యుద్ధగర్వము వదలి విచక్షణుడయ్యెను. వానియథపులు ఇంద్రజిత్తు మొగము విన్ననై యుండుటంజూచి మిక్కిలియు సంతోషులై లక్ష్మణుని గొనియూడిరి. అంత, ప్రమాధి, శరభుడు, రథనుడు, గంధమాదను. యనను వానరోత్రములు నలుపుచు, ఇంద్రజితుని యాటోపము నహింపఁ యుంపడిఁ జూచినాగిరి. మహావీర్యవంతులును భయంకర పరాక్రములు నగున యావానిరీతులు నలుపుచును, ఇంద్రజితుని జేరికిఁ బూన్చిన మేటిగుట్టముల నాలుగింటిపై నటవేగంబున మీఁకిపడిరి. పర్వతాకారులగు సవ్యాసరవీరులు వయఁబడిఁగానే యాయశ్వములు ఆగఁజాలక, ముఖములనుండి యెఱ్ఱనినెత్తురు గ్రక్కినవి. ఆగుట్టములు అట్లు నలగి యవయవములు విఠిగి పాణములువీడి నలుఁ గూలినవి. అవ్యాసరవీరులు, ఇంద్రజితునిగుట్టములను హతముసేసి, యతనిమహారథమును నుగ్గుగావించి మరల వేగంబున నేగిరినచ్చి లక్ష్మణునిసార్థ్యమున నిలిదిరి. ఆయింద్రజిత్తు గుట్టములుచచ్చి సారథియుఁ గూలినయావట్టింథము నుండి నేలకుదూఁకి, బాణాన్నియు గురియుచు లక్ష్మణునిపాలు కడిరెను. అంత నప్పుడు సుహేంద్రునికీ నాటియగు లక్ష్మణుడు, తనవయి వాడియైన బలుతూపులను బరఁ గిందుచు, కాలినడకను దాగిసింది వెచ్చుచున్న యానుంద్రజిత్తును, యుద్ధమున వాడియైన మేటిబాణములను మఱియు నిలిక బాణసమూహములను మిక్కిలియు బ్రయోగించి యెంతయు వారిందినవాడియ్యె. ఇది లోంబదియవసర్గము.

{ ఇంద్రజిత్తు వేణురథమెక్కిరాగా లక్ష్మణుఁడు వానిసారథిం
 జంపుట; విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుగుఱ్ఱంబుల రూపుమాపుట;
 లక్ష్మణునిచే నింద్రజిత్తు హతుండగుట. }

అట్లు గుఱ్ఱములు గూలగా రథము దిగి నేలపయి మహాతేజఃడింద్రజిత్తునిలుచుండి, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుడై తేజంబున మిక్కిలియు జ్వలించుచుండెను. ధనుర్ధరులయిన యూరువురును బాణములచే నొండొరువుల నెంతయు వధింపఁగోరుచు, యడవి యందు గజంబులుఁబోలె విజయముకొఱకై యొకిరినొకరు నెదుర్కొనిరి. రాక్షసులును వానరులును యుద్ధమున నలుప్రక్కల నంచరించుచు, ఒకరినొకరునధించుచు, తమ తమయధిపతిని నెంతయువిడువక పోరుచుండిరి. అంత నింద్రజిత్తు, ఆరాక్షసులకందఱకు సంతోషముగలిగించుచు, వారలంబొగడుచు తానును సంతసించుచు, 'రాక్షసో త్రములారా! ఈనమ స్తదిక్కులను జీడి టిదట్టముగా వ్యాపించియున్నది. కానయిపుడు యుద్ధమునఁ దనవాఁడనికాని పరుఁడనికాని భేదము తెలియకున్నది. మీరలీవానరులను ననిచటనుండి వెడలిపోవునంగతి తెలియకుండునట్లు మఱించుటకై యుద్ధవిషిగానిలిచి యుద్ధమునే యుచుండుడు. నేనింతలో రథము నాఁగోహించి యుద్ధమునకు వచ్చెదను. నేను బట్టణములోనికిపోవఁగా దురాత్ములయిన వానగులు నన్ను యుద్ధము సేసిపోవునపు డాఁగికుండునట్లు మీరు గావింపవలయును' అనెను. పగ వారిపీచమడంచు నింద్రజిత్తుఁడు తనస్త్రనికుల కట్టుచెప్పి వానరులనువంచిచి రథముఁ దెచ్చుటకై లంకకుఁబోయెను. యుద్ధంబులగెలుపునొందుచుండు మహాతేజం దయ్యింద్రజిత్తు సొగ సైబంగారుచే రంగారుచు వందలకొలదిస్త్రానములచేతను ఖడ్గములచేతను బూర్ణమై యు త్రమాశ్వములుపూన్చి నరథమును నశ్వలక్ష్మణములఁదెలిసి తనకు హితముపడేళించునట్టిసారథి తోలగా తనతేజంబున దాని నలంకరించుచు నాఁగోహించినవాఁడయ్యె. ముందోదరీపుత్రుఁడగు నింద్రజిత్తుఁడు మృత్యునశంబునఁ బ్రేరితుడై మేటిరాక్షససమూహములంగూడి లంకానగరమునుండి వేగ వెడలివచ్చెను. శత్రువీరుల నుఱుమాడునయ్యింద్రజిత్తు వేగవంతములగు గుఱ్ఱములు పూన్చినరథముచే పట్టణమునుండి వెలువడి లక్ష్మణునియొకి విభీషణునిమీఁదికిని పోయెను. అంత లక్ష్మణుఁడును మహావీర్యశాలురగు వానరులును విభీషణుఁడును యుద్ధభూమి నున్న స్థాయుండి, తమ్ము మోసపుచ్చిపోయి రథగఱుఁడినుంచి వచ్చినయొంద్రజిత్తుంజూచి, యాబుద్ధిమంతునిలాఘవమనకు మిక్కిలి యాశ్చర్యము నొందిరి. ఇంద్రజిత్తుఁడును మిక్కిలి క్రుద్ధుడై యుద్ధముల గొణనమూహములు పఁగించి వానరులను వందలకొలదిని వేలకొలదిని బడఁగూర్చెను. యుద్ధములందు జయకీలుఁడగు నింద్రజిత్తుఁడు క్రుద్ధుడై తద్దయు లాఘవంబునూని విల్లు మగదలాకారమై పువ్వు వానరుల వధింపసాగెను. భయంకిరపరాక్రములగు నవ్వానరులు, అల్లింద్రజిత్తు బాణములచే దమ్మువధించుచుండఁగాఁ దాళలేక ప్రజలు ప్రకాపరియగుల్రచ్చాదేవుని శరణుజొచ్చునట్లు తమనాథుండగులక్ష్మణుని శరణుజొచ్చిరి. అంత లక్ష్మణుఁడు యుద్ధం

బునఁ గోపాతిశయముచే మండిపడి తనహస్తలాఘవమునుజూపుచు, నింద్రజితునిచేతి ధనువును ఖండించెను. ఇంద్రజిత్తు వేగిరమున నొందువెల్లుగొని, నారియెక్కు వెట్టఁగా దానినిగూడ లక్ష్మణుడు మూడుబాణముల ఛేదించెను. అంత లక్ష్మణుఁడట్లు ధనువు ద్రుంచి, మఱియు నయ్యింద్రజితునివత్సమున సర్పవిషమువలె బ్రాణాంతకరములయిన యొడుబాణముల నొప్పించెను. ఆ బాణములు లక్ష్మణునిపెనుపింటినుండి వెడలినవై యింద్రజితుని దేహముదూఱి నెత్తుటగడిసి యెఱ్ఱుపమహాసర్పములఁగిది నేలంబడినవి. ఆయింద్రజిత్తు, లక్ష్మణునిబాణములచే కవచముభిన్నముకాఁగా, నోట నెత్తుగుక్కుచు, దృఢమయిన యల్లెత్రుడుగలిగి మిక్కిలియు సారవంతమైన మఱియొక మేటిపింటిని గైకొనెను. ఆయింద్రజిత్తు మిక్కిలియు లాఘము నూని, దేవేంద్రుడు వర్షములు గురియునట్లు లక్ష్మణునిపయిని బాణవర్షములు గురియించెను. అరిందముడైన యా లక్ష్మణుడు, ఎట్టివారికిని దారసింపరాని యయ్యింద్రజితుని బాణవర్షమును, తొట్టు పాటించుకయితేక బాణములచే వారించెను. అప్పుడు మహాతేజఃఁడగు రఘుకు లనందనుడు లక్ష్మణుడు తొట్టుపడక యింద్రజితునకుఁ దనపరాక్రమమును జూపెను. అది యెంతయు నద్భుతమై చూపెనైను. అంత లక్ష్మణుడు యుద్ధంబునఁ బరమకృష్ణుడై తనయస్త్రప్రయోగమందలి యురవడింజూపుచు, ఆరాక్షసులనందఱి నొక్కొక్కని మూఁడిసిబాణములఁ బ్రహరించి యింద్రజితునింగూడఁ బెక్కు బాణములనొప్పించెను. ఆరాక్షసుండు, అట్లు బలవంతుఁడను శత్రువాంతయునగులక్ష్మణునిచే మిక్కిలియు బాణములు గ్రుచ్చుబడినవాడై కోపించి లక్ష్మణునిమీఁద వెఱపిలేనట్లు పెక్కు బాణములను ప్రయోగించెను. లక్ష్మణుఁ డాబాణములు తిన్నుండగులకిమునుపే నడుమన, వానిని వాడిబాణముల ఖండించెను. అంతేకాక, ధర్మాత్ముడును రథికోత్తముఁడనగులక్ష్మణుడు యుద్ధమునందు నున్నఁగాఁ బదనుచేయఁ బడిన గణపులుగలక త్రివారిబాణమున నాయింద్రజితునిసారథిరము డొల్లనేసెను. ఆయుద్ధమున సారథి వాతుఁడయ్యును, ఇంద్రజితునిరథమునకుఁ బూన్పియున్నగుఱ్ఱములు శిఖాపాటవమువలన నెంతమాత్రము కిలఁతినోంకిక, మండిలాకాఁజుముల విధమునుపహించి త్రప్పినవి. అది చూచుట కెంతయు నాశ్చర్యముగా నుండెను. దృఢపరాక్రముఁడగులక్ష్మణుడు, యుద్ధమున కోఁగముబాఁరింబడి, సైనికులుబెడర, ఆయింద్రజితునిగుఱ్ఱములను బాణములచే నొప్పించెను. బలవంతుఁడగు నింద్రజితుఁడు, లక్ష్మణుఁడుగావించిన యాకార్యమునకు సైనిక క్రుద్ధుఁడగు లక్ష్మణుని బదిబాణములఁ గాఁడినేసెను. వజ్రనమానములును సర్పవిషముంబోలినవియునగు నింద్రజితుని బాణములు, బుగారువన్నె దులకించుననగు లక్ష్మణునికవచమును దాఁకి భగ్నములయ్యెను. రావణపుత్రుఁ డింద్రజితుఁడు, లక్ష్మణుఁ డభేద్యంబగు కవచము దొడిగియు న్నాఁడని యెఱింగి, మిక్కిలియుక్రష్ణుడై తనబాణప్రయోగపునురవడింజూపుచు, ముదిరింజలు గలమూఁడుబాణముల లక్ష్మణునిలలాటముఁ గాఁడినేసెను. యుద్ధప్రి

యుండగు లక్ష్మణుడు లలాటమున మూడుబాణములు గుచ్చుకొని యుండుటవలన యుద్ధాగ్రమున మూడు శిఖరములుగల పర్వతమువలె జూడనొప్పెను. అట్లు మహాయుద్ధమున నింద్రశక్తు, బాణములచే వీడింపఁగా, లక్ష్మణుడు వేగ వింటి నాకర్పించి సుందరములయిన కుండలములతోఁ దులకించుచున్న యింద్రశక్తునిముఖమున నయుద్ధమున నయిదుబాణములు నాటనేసెను. శూరులును మహాబలవంతులును భయంకరపరాక్రములునగు లక్ష్మణుడును నింద్రశక్తుఁడును మంచిసారముగల విండ్లను ధరించి, కరవీరవత్పాద్యాకారముల పలువిధములమొనలు గలబాణములచే నొండొరుల నొప్పించిరి. యుద్ధమున శూరులగు లక్ష్మణుడు నింద్రశక్తు నిరువురును, నమస్తావయవములు నెత్తుట దొప్పఁదోఁగ చక్కఁగా వుప్పించిన మోడుగుచెట్లవలె బ్రకాశించిరి. అయ్యురువురు విండ్లుదాల్చి, జయమునందు మనస్పీడి, యొండొరుల మార్పొని యవయవములం దెల్లను బెడిదములయిన బాణములను గాఢనేసరి. అంత నింద్రశక్తు, యుద్ధమునఁ గోపం బినుమడించి, విభీషణుని శుభవదనంబున మూడుబాణములేసెను. మఱియు నతఁడు రాక్షసేంద్రుఁడగు విభీషణుని మూడు బాణముల నొప్పించి యావాసరవీరులనందఱను, నొక్కొక్కని నొక్కొక్క బాణము చే నొప్పించెను. మహాతేజుండగు విభీషణుడు అయ్యుద్ధశక్తునియెడల మీఁదు మిక్కిలి క్రుద్ధుఁడై, యతిదురాత్ముఁడగు వానిగుఱ్ఱములను గదచే చంపెను. మహాతేజుండగు సయ్యుద్ధశక్తు, గుఱ్ఱములుచచ్చి సారథియుఁ శూరినయారథమునుండి నేలకుదూకి, రిభమున నున్నత క్రింగొని పిఠలండ్రిపమునేసెను. నుమిత్రి కానందమును బెంచుచుండు లక్ష్మణుడు ఆత క్రి విభీషణునిమీఁదికి వచ్చుచుంటంజూచి, నడుమనే వాడిబాణముల చేరింప నది పదిమనియై నేలంబడిను. విభీషణుడు దృఢంబగు ధనువుదాల్చి క్రుద్ధుఁడై విరథుండగు నాయ్యుద్ధశక్తుని వక్షమున వజ్రమువలె కఠినస్పర్శములగు బాణము లుడుపిటిని వైచెను. బంగారు పిదలుగలిగి గుఱిని దప్పక తాకునట్టి యాబాణములు నరిని దేహమును భేరించి నెత్తుటందడిసి యెఱ్ఱని యెఱ్ఱని వెనుసర్పములవలె నొప్పెను. మహాబలుఁ డాయ్యుద్ధశక్తు మిగులఁ గ్రుద్ధుఁడై యుముహూసంగిన యుత్తనుబాణమును రాక్షసులనడుమం దీసికొనెను. మహాతేజుండును భయంకరపరాక్రముండునగు లక్ష్మణుడు, అల్లండ్రిశక్తు ఆ వెనుబాణమును సంధింపఁగా జూచి తానును మఱియొక బాణమును దీసికొనెను. ఈబాణమును గుఱేరుడు రాగలవృత్తాంతమును బుద్ధిసూహించి యరినివ్వవ్వమునఁ నానే యొసంగియుండెను. కాన యది యెట్టివారికి జయుపరానిది; నురానుకులతోఁ జూడి యిందుగఁజు వచ్చినను దానితాకు నోర్య దరముగాదు. అయ్యురువురును గుఱియలవంటి తమబాహువులచే నామీదివిండ్లను బలముకొలుది నాకర్ణాంతము లాగుచున్నపుడు, అవి క్రొంచుకట్టలు కూనెట్టివట్లు మొగసెను. ఆపీరులిరువురును మేలున వింటియం దాయుత్తనుబాణములను సంధించి తివుచుచుండఁగా నవిరెండును కాం

తిమిమిమ మిక్కిలియు జన్మించెను. ఆ బాణములు రెండును విండ్లనుండి విడువంబడఁ
 గానే యాకాశమును వెలిగించుచుం బడి యెంతోమొగముతో మొగము
 గొట్టుకొన బిట్టుగా రాగావునొందినవి. భయంకరాకారములయిన యాబాణము
 లట్లుబిట్టుగా నొంపినినొండఁగా దానివలనఁ బుట్టినయగ్ని, పొగలును మిడుంగులును
 జెలంగ మిగుల జెట్టినముగా నయ్యెను. ఆ బాణములు రెండును నాకాశమున మహా
 గ్రహములంబోలె నొండొంటిందాఁకి పెనఁగి నూలుపట్టియై నేలంబడినవి. మిగుల
 గోషమునొందియున్న యాల్మ్యుఁడు సింధ్రజిత్తును నపుడును తమబాణములు యు
 ధాగ్రహమునఁ గొట్టవడటనుజూచి యిరువురను లజ్జితలయిరి. అత్మఁగుడు మిక్కి
 లియు సురంభించి వారణాస్త్రమును దీసికొనెను. యుద్ధంబున వెనుదీయని యింద్ర
 జిత్తును యుద్ధంబున రౌద్రాస్త్రమును బ్రయోగించఁగా దానిచేత మిక్కిలి యద్భు
 తమైన యవ్వారణాస్త్రము హతమయ్యెను. అంత యుద్ధంబుల గెలుపుగొనుచుండు
 నన్నహారేణఁ సింధ్రజిత్తుడు క్రుద్ధుఁడై లోకమును సంహరించువాఁడంటోలె మె
 జయుచున్న యాగ్నేయాస్త్రమును బ్రయోగించినవాఁడయ్యె. దానిని వీరుండయిన
 అత్మఁగుడు పౌరాస్త్రముచేసి వారించెను. ఇంద్రజిత్తు తనయస్త్రము వారింపఁబడు
 టను జూచి కోపమున నొడలు పలియక తనశత్రువును నాశముజేయుటకై ఘో
 రముయిన యాసురాస్త్రమును దొడిగి ప్రయోగించెను. ఆయాసురాస్త్రమును ప్ర
 యోగించుటవలన నింద్రజిత్తు విడిచినుండి పూర్వ మెజయుచున్న కూటముద్గరము
 లును, శూలములును, ముసుఁపలనెడి ముసలములును, గిడలును, ఖడ్గములును,
 గండ్రగొడ్డండ్రును బయలుపెడిరినవి. వేదోపనిషదు లత్మఁగుడు యుద్ధంబున
 భయంకరమును నమ వైభావ్యములకును వారించ నశక్యమైనదియు, నకలశత్రువులను
 కూపు మాపునదియు నయిన యాయాసురాస్త్రమును జూచి దానిని మాహేశ్వ
 రాస్త్రముచేత వారించెను. అంత నయ్యుని పురియుద్ధము మిక్కిలియు నధికమై
 నూశ్చర్యములె నొప్పెను. అప్పు నాకాశమున నున్నభూతిములన్నియు అత్మఁగునిం
 బివేషించినవయ్యె. అప్పుడు వానరులును రాక్షసులును జెట్టినపుచప్పలతో భయం
 కముగాఁ బొందుచుండఁగా, భూతిములనేకములు ఆకాశమునఁ గ్రిచ్చి విస్ఫోయపడి
 చూచుచుండఁగా నదియెరియు నొప్పెచుండెను. అప్పుడు మహర్షులును బిలిరులును
 దేవతలును గంధర్వులును గరుడలును నుండులును దేవేంద్రపుంసరులై యాయు
 ధమున అత్మఁగునికి కీమగలుగఁబడుంట్లు జరుపయత్నములైన యాశీర్వాదముల
 క్షించుచుండిరి. అంత రామునితమ్ముండగు అత్మఁగుడు అగ్నితోనివేంద్రపుఁ దాకు
 గలిగి యింద్రజిత్తుని కూపుచూపునట్టి దగునొక బలుమేటిబాణమును వింటనంభించిన
 వాఁడయ్యె. ఆయస్త్రము నుంచులులుగలిగి; గుండ్రనై, చక్కనిగఁబులును
 పొహనమునుగలిగి బంగారుచేత త్రిగ్నిమై యెట్టిశరమునీని శేదించి ప్రణామములదీయు
 నట్టిదగునుండెను. అది వారింపనుగాని సహించనుగాని కిండియై రాక్షసులకు భయ

మొనంగుచు, క్రూరసర్పవిషముంబోలి దేవసమూహముచే మిక్కిలియుఁ బూజితమై వెలయుచుండునది. మఱియు మున్ను దేవానురయధమున మహాశేజుండును సమర్థుఁ డును, వీర్యవంతుఁడును పచ్చనిగుఱ్ఱములుగలవాఁడునగు దేవేంద్రుఁడు దానపుల నయ్యు స్త్రముచేత జయించెను. ఇట్లు యుద్ధంబులఁ బరాజయము నొందనియమ్మేటిబాణమును యెంద్రాస్త్రిమంత్రిముచే నభిమంత్రించి, వీరుఁడును పురుషశ్రేష్ఠుఁడునగులక్ష్మణుఁడు తన గొప్పవిట సంధించినవాడయ్యె. లక్ష్మణుఁ డట్లు శత్రువిదారణంబగు దివ్యబాణమును సంధించి, ప్రలయకాలమునందు లోకనాశమునకై యముండుంబోలె, నారినిమో వెట్టి చెనక రానిబలువించితిని వంచి యాకర్షించెను. లక్ష్మీయుక్తుండగు లక్ష్మణుఁడు, బాణమును మేటిధనువున సంధించి యాకర్ణాంతములాగుఁచుఁ దనకుఁ గార్యసాధకంబగు వాక్యమున 'బాణమా! దశరథరాజకుమారుఁడురాముఁడు, ధర్మాత్ముఁడును సత్యసంధుఁ డును, పౌరుషంబున నెదురులేనివాఁడును నగునేని, నీవీయింద్రశత్రుని వధిపుము' అనెను. యుద్ధమున వీరుఁడును, శత్రువీరసంహారుఁడును, లక్ష్మీసంపన్నుఁడునగు లక్ష్మణుఁ డిట్లాబాణమునుసూర్పి చెప్పి, సూటిదప్పక నామిదియాబాణమును ఆకర్ణాంతములా, యెంద్రాస్త్రిమంత్రిముతో నభిమంత్రించి యింద్రశత్రునిమీఁదం బ్రయోగించెను. అమృతబాణము, బామిషికుముద్రాక్షి, సిరిఃకుళిత్రుచు కుండలములు తలతలమెఱయుచున్న యింద్రశత్రునిశిరంబును ఖండించి, యతనిదేహమునుండి నేలంబడన్ద్రోసిన దయ్యె. బాగారుచామఁ బాలుపారుచున్న యింద్రశత్రుని వెనుశిరస్సు మొండెము వీడి నెత్తుటండ్లొకఁడు భూమిపయి గానంబడెను. రావణకుమారు డింద్రశత్రుని పచముతోడను శిరస్త్రాణముతోడను ధనుస్సుతోడను విధ్వంసమునొంది హతఁడై వేగ నేలం ద్రెళ్లెను. అప్పుడు, విభీషణుఁడును, వానరులందఱును ఆయింద్రశత్రుఁడు హతుఁడుకాగానే నృత్రాచరుఁడు హతుఁడయినపుడు దేవతలుంబోలె, నుబ్బున నందఱును నావ్వులుచెలంగించిరి. అంత నాకాశమున దేవతలును మహాత్ములుగఱుఘులును గంధర్వులును అప్సరసలును సంతోషమున నలుగడల ధ్వనిగావించిరి. ఆయింద్రశత్రు కూలుటండెలిసి జమశీలురగువానరులు పట్టి నుఱుమాడఁగా, రాక్షసుల యమృతాక్షి న యాగంజాలక దిక్కులకుం బాఱిపోయెను. వానరులు పట్టి తిఱుముచు వధిచుచుండగా, నారాక్షసులు సహింపలేక సంచదప్పి యాయుధములువదిలి లంకాధ్యక్షముగా పరుగెత్తిపోయిరి. రాక్షసులందఱును భయముకొంది, పట్టిసములను ఖిచ్ఛములు పరశ్వధములు మున్నగునాయుధములు దిగవీడి, హుడఱుగుల విద్వి, వందలువదిలుగా దిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. అట్లు వానరులచే వీడితులై దిగులుగొని కొండలు రాక్షసులు లంకనుజొచ్చిరి. కొండలు సముద్రమునం బడిరి. మఱికొండలు కొండల దాగిరి. ఇంద్రశత్రుఁడు హతుఁడై యుద్ధభూమిని బడియుండుటను జూడఁగానే వేల కొలది నుండినరాక్షసులలో నొక్కఁడయినను కనుపట్టడయ్యె. అందఱును బాడి పోయిరి. మార్కుఁ డస్త్రమందిన వెనుక కిరణములునిలువక పోవుదెంచునట్లు, అయ్యి

1640. చిట్టావారి శివ పూజకు వచ్చినవారి.

ద్రక్షత్తు హతుఁడుకాఁగానే రాక్షసులందఱును నలుదిక్కులకుం బాటిపోయిరి. మహా
 తేజఃశక్తి నయ్యింద్రక్షత్తు కొంతసేపు అవయవములు విదుల్బుచుండి యంత పాణి
 ము లెడలినవాడై, కిరణములులేని సూర్యునివలెను చల్లాతీనయగ్నివలెను తేజము
 దూలినవాడయ్యెను. రాక్షసరాజకుమారుఁ డింద్రక్షతుఁడు కూలినంతనే లోక
 మునందు వెక్కులుపీడలన్నియు నడఁగి, అరిష్టములన్నియు నశించె. *సూర్యుఁడు
 చక్కఁగా నెండగాయుచుండెను. పాపకర్మఁడగునాయుంద్రక్షతుఁడు హతుఁడుకాఁగానే
 భగవంతుఁ డగు దేవేంద్రుఁడును సమస్తదేవతోత్తములును హర్షమునొందిరి. ఆకా
 శమునందు దేవమందుభులధ్వనియు వినబడెను. మఱి యప్పరసలనర్జనములును
 మహాత్ములగు గంధర్వలగానముల ధ్వనియుఁ జెలంగెను. క్రూరకర్మఁడగు రాక్ష
 సుఁ డయ్యింద్రక్షతుఁడు హతుఁడుకాఁగానే దేవతలు పుష్పవర్షములుగరిసి లక్ష్మణునిఁ
 బ్రశంసించిరి. అది యపు డద్యుతమైయుండెను. అప్పుడు జలములును తేటవడియె.
 దిక్కులును దెలివినొండెను. దైత్యులును దానవులును గగురునొందిరి. సమస్త
 లోకములకును భయము గలిగించుచుండినయీయంద్రక్షత్తు హతుఁడుకాఁగానే దేవ
 తలు గంధర్వలు దానవులునువచ్చి యందఱునుజేరి, 'ఇఁక బ్రాహ్మణులు తుందుకుకు
 మాలికలక లడఁగి, సఖముగా విహరింతురుగాక' యనిరి. అంత వానరయూధపతులు
 ఆనమానబలుఁడగు నారాక్షసపుంగవుఁడు యుద్ధమున హతుఁడగుటఁజూచి మిక్కిలి
 హర్షమునొంది లక్ష్మణునిం గొలిచుమాడిరి. విభీషణుఁడును, హనుమంతుఁడును, భల్లూక
 యూధపతియగు ఛాబచరతుఁడును, జయము గలిగినందులకు మిక్కిలి సంతసిల్లుచు
 లక్ష్మణుని స్తుతులుచేరి. వానరులు తమకోర్కీ యీడఁజుటఁజేరి, సంతోషమున
 సీహవానములుసీమును పలువిధముల నార్చులు సెలఁగించుచు గర్జించుచు, లక్ష్మ
 ణునిఁ బ్రీతపింది కొలిచియుండిరి. అప్పుడు వానరు లుబృహత్పాళక తోడలం
 గొల్చుచు భుజములపైలిచుచు 'లక్ష్మణుఁడు సర్వోత్కర్షముననున్నాడు' అని యం
 దఱు వినఁ జాలిరి. వానరులు మనమునసంతనముహ్సంగ నొండొరుపులకవుంగిలిం
 చుకొని లక్ష్మణునిగుఱించి పలువిధములుగా ముచ్చటలాడుకొనుచుండిరి. దేవతలు
 ఇంద్రక్షత్తు హతుఁడయ్యెనని చాఁగొడులమూలమున మొదట విని, మిక్కిలియు
 మనంబున హర్షమునొందుచు పిదప నింద్రక్షత్వధ మశక్యముగాన యదియబద్ధముగా
 సుమనో యని తలచి ఆయుధభూమిఁ జక్కఁబోయి సర్వప్రియనుహృదుండగు
 లక్ష్మణుఁడు మిక్కిలియు దుష్కరమును సర్వలోకములకును బ్రాణప్రతిష్ఠాకరమునగు
 నింద్రక్షత్వధమును గావించెనని ప్రత్యక్షముగా నెఱిగి విస్తయమునొందినవారయిరి.
 ఇది తొందయొకండవ స్థము.

* పూర్వము భయముచేరి సూర్యుఁడు చక్కఁగా నెండగాయుండయ్యెనని తెలియునది.

{

లక్ష్యముడు విభీషణాదులతో రామునియొద్దకుఁబోయి,
 యతని కింద్రజిద్వధమును జెలుపుట; రాముఁడు లక్ష్యముం
 గొఁగిలింది తక్కినవారిని శ్లాఘించుట; సుషేణుఁడు
 రామునియోగమున లక్ష్యములను విశేష్యులం జేయుట.

}

}

శుభలక్షణలక్షీతుఁడై యవయవములెల్ల నెత్తుటం విడిసియున్న లక్ష్యముఁడు, యుద్ధమున నింద్రునిజయించినట్టి యింద్రజితుని వధించి హన్తి మునొందినవాఁడయ్యె. అంత విర్యవంతుఁడును మహాతేజాండునగు లక్ష్యముఁడు, జాంబవంతునిని హనుమంతుని మఱియు నయ్యైవానరులనందఱును గుంపుగాఁ బిలుచుకొని యుద్ధపారవశ్యమున విభీషణాహనుమంతుల నూనుకొని యుద్ధభూమినుండి రామునగ్గివులున్నయెడకు శీఘ్రముగాఁ బోయెను. అంత లక్ష్యముఁడు రామునకుఁ బ్రదక్షిణము సేసి నవనస్కరించి యింద్రునియొద్ద బృహస్పతియుండునట్లు, పారలంఛ్యము నొనఱుచు నన్నసమీపమున నిలుచుండెను. ఆప్పుడు వీరుండగు లక్ష్యముఁడు రామునియొద్దకువచ్చి 'భక్తిసంకోచాదుల వలన నవ్యక్తాక్షిము లగుపలుకుల నమృహత్తునకు ఘోరంబగు నింద్రజిద్వధమును జెప్పెను. ఆప్పుడు విభీషణుఁడు సంతోషుఁడై రామునితో 'ఇంద్రజిత్తు వధించఁబడెను గాని వానిశిరస్సుమాత్రము మహాత్ముఁడగు లక్ష్యముఁడు చేరించెను' అని విన్నవించెను. మహావీర్యుండగు రాముఁడు లక్ష్యముఁడింద్రజితుని వధించెనన్న యీమాటను విన్నంతనే యెనలేని సంతోషమునొంది లక్ష్యమునితో 'లక్ష్యగా! బాగుబాగు. నీవుచేసిన యుద్ధకృత్యమునకు సంతోషుఁడనయితివి. గొప్పకృత్యమును జేసి తీర్చితివి. ఏలనఁగా నింద్రజితుఁడు నశించుటచే మనమింక రావణునిగూడఁ జంపి జయమును బొందియైనట్లయని నిశ్చయింపుము' అనెను. విర్యవంతుండగు రాముఁడు లక్ష్యవర్ధనుండగు లక్ష్యముని శిరంబుమూర్ఛొని యతఁడు సిగ్గుపడుచు నొడుగుటంజూచి నెయ్యమున బలవంతముగాఁ దొడపయిఁ గూర్పుండఁబెట్టుకొనుటకు లాగి, యొకింపయిఁ గూర్పుండఁబెట్టుకొని బిగ్గఁగొగిలించుకొని తమ్ముని నెయ్యము పొంగారుచూడ్కుల మాటిమాటికీ జూచెను. ఆప్పుడు పురుషలలాముఁడగు రాముఁడు, అట్లు లక్ష్యముఁడు శత్రువీరీతుఁడై దేహమంతయు గండ్లువడి, నిట్టూర్పులు సగిడించుచుండటనుజూచి, దుఃఖింబునఁ బొక్కుచు తానును మిక్కిలియు నిట్టూర్పులుపడుచుచు, తమ్ముని శిరసు మూర్ఛొని యాగాయములబాధను బోఁగొట్టుటకై వేగిరపడుచు నతనిమేనెల్లఁ జక్కిఁగాఁడదవి యాశ్వాసింది యతనితో 'ఇతరులకు దుష్కర్తములయిన కార్యములనుగూడఁ జేయువాఁడవు. కావున నీ విట్టి యశక్యమైన వీరకృత్యముచేసి నాకు మిక్కిలియు మంగళముగా విందితివి. పుత్రుఁడు హతుఁడయ్యెగాన యిపుడు రావణుడును యుద్ధమున హతుఁడయి

* లక్ష్యముఁడు రామునిన్నిధయందు సంతోషించుచే తానే యింద్రజిత్తును వధించుటను జెప్పిన మొత్తమున కింద్రజిత్తు హతుఁడయ్యెనని చెప్పినయు విభీషణుఁడదతెలిసి స్వప్నముగా లక్ష్యముఁడి యింద్రజిత్తును వధించుటను జెప్పినయియఁ దెలియునది.

నట్లు తలచెదను. ఇంతవఱ కెంతవఱ హావీగులను జంపినను గెలుపుగలిగినట్లు తోచలేదు. దురాత్ముడగు మనశత్రు వాయించగ్రజిత్తు హతుడయ్యెగాన యిప్పుడే నేను గెలుపుగొన్నవాడను. వీరా! నీవు యుద్ధంబున నింద్రజితుని జంపుటచే, క్రూరుడగు రావణుని కుడిబుజమును నాభాగ్యమున చేదించినట్లయగును. ఏలనగా వాడే యీ రావణునకు మందియూత చుమీ. విభీషణుడును హనుమంతుడును యుద్ధమున గొప్పవరాక్రమకృత్యములు గావించినారు. ఇట్లు మూడవహోరాత్రములకు మహావ్రయానమున వీరుడగు నింద్రజిత్తు కూల్పబడినవాడయ్యె. ఇప్పుడు నాకు శత్రువులండఱు రీతినట్లు గావించితివి. రావణుడొక్కడున్నాడుగాని వాడును కొడుకు పెడుటనువిని గొప్పసైన్యమును బస్సికొని యుద్ధమునకు వెడలిరానే రాగలడు చుమీ. పుత్రుడు హతుడగుటకుఁ బరితపించుచు దుర్జయుడగు నారాక్షసరాజు రావణుడు యుద్ధమునకు వెడలిరాగానే, పెనుసైన్యముతో వానిం బొదివి వధించి పుచ్చెదను. లక్ష్మణా! నాభుడవగు (యాచమానుడవగు) నీవు యుద్ధమున నింద్రజిత్తును వధించుటవలన నీక నాకు సీతను భూమినిని బొందుట యెంతమాత్రము కష్టముగాదు' అనెను. శిఖువంశస్యఁ డారాముడు తమ్ముని నట్లాశ్వాసించి యాలింగముచేసికొని నంతుష్టఁడై సుషేణుంచితివి 'నీవు చికిత్సయందు మిక్కిలియు పాక్షిండవు. మిత్రులయందు మిక్కిలి వాత్సల్యము గలయీలక్ష్మణుడు దేహమంతయు నలుగులు గ్రుచ్చుకొని బాధపడుచున్నాడు. ఈతఁడీబాధ యుడిగి సుఖముగా నుండునట్లు నీవు చికిత్సగావింపుము. శీఘ్రముగా లక్ష్మణునకును విభీషణునకును మేని యండలి శిల్యములు విడఁ వీయుము. శూరులై వృక్షములుగొని పోరాడు భల్లూక వానరసైనికులలోపల మఱియు నెవరెవరు యుద్ధంబున నస్తులు గుచ్చుకొని గండ్లువడియున్నారో వారికండఱకును శీఘ్రంబున సివిపుడు ప్రయత్నపడి సుఖముం గూర్చుము' అనెను. రాముఁడట్లు చెప్పగానే మహాత్ముడగు వానరయూథపతి సుషేణుడు లక్ష్మణునకు ముక్కన నొకగొప్పయోషధినికీ వానన చూపెను. ఆలక్ష్మణుడు ఆమూలికను వాననచూచినంత నతనిమేను గుచ్చుకొన్న యలుగులు వీడి వేదనయు మాని గాయములు పూడియుం బోయినవయ్యెంత సుషేణుడు రామునాజ్ఞచొప్పున విభీషణుడు మొదలైన సుహృదులకును నమ నైవానరముఖ్యులకును నపుడు చికిత్సగావించెను. అంతనపుడు లక్ష్మణుడు క్షణములోపల శిల్యములు విడఁదీయుటకీ, బాధయుడిగి, తుందుడుకును మాని, యెప్పటియట్ల సంతోషముతో నుండెను. అప్పుడు రాముడును వానరరాజును సుగ్రవుడును విభీషణుడును, భల్లూకపతియును జాంబవంతుడును, దక్షిణసైనికులందఱును లక్ష్మణుడు లెవులుమాని సంతోషముతో రేచుటం జూచి చాలనీవు సంతోషమున నోలరాచుచుండిరి. మహాత్ముడగు రాముఁడు, లక్ష్మణుడు దుష్కరమయిన నింద్రజిత్వధమును గావించినందులకు నెంతయు

నతనిం బూజించెను. వానరయూధపతులును యుద్ధమున నింద్రజిత్తు కూల్పబడుటను విని సంతోషము నొందినవారయిరి. ఇది తొంబది రెండవ సర్గము.

—♦—

{ రావణుఁ డింద్రజిత్తు హతుండగుట విని విలపించుట; }
 { సీతను బీడింపఁ బూనిన రావణుని నుపార్శ్వఁ }
 { డనుమంత్రి వారించుట. }

అంత రావణునిగృహంబుననుండి యతనికి దోడుగానుండిన రావణుని నదివులు, ఇంద్రజిత్తు హతుడయ్యెనని తామె చక్కఁదెలిసికొని దుఃఖితులగుచుఁ బోయి రావణునకుం జెప్పవారై ' మహారాజా! మహాతేజాండగు సీతనూజుని నింద్రజిత్తును యుద్ధమున మేమందఱమును జూచుచుండఁగా, లక్ష్మణుఁడు విభీషణునితోఁబాటున వధించినాఁడు. యుద్ధంబున నవజయమె యెఱుంగనిశూరుఁ డింద్రజిత్తుగూడ నట్టి శూరుఁడగు లక్ష్మణునితోఁ దలపడి హతుడయ్యెను. దేవేంద్రునింగూడ జయించినట్టి శూరుఁడగు నీవుత్తుఁడు బాణములచే లక్ష్మణునిఁ దపింపఁజేసి యుద్ధంబున హతులగు వీరులు పొందునట్టి యుత్తమలోకములను బొందినవాడయ్యె' ననిరి. ఆరావణుఁడు యుద్ధంబునఁ దనపుత్రుఁ డింద్రజిత్తుఁడు హతుడయ్యెనని యత్యంతభయంకరమై మిక్కిలియు జాలిఁబుట్టించుచు వేంద్రమయి యున్నవార్తను విన్నంతనే యెంతయు వెనుమూర్చి పైకొన్నవాడయ్యె. రాక్షసపుంగవుఁడును రాక్షసరాజు నగునారావణుఁడు చాలసేపటికే దెలివొని, పుత్రకోకమునఁ బీడితుఁడై దీనుఁడై యింద్రియములు కళవళింప 'హా! రాక్షససేనాముఖ్య! నాచిన్నారీకుకా! మహారథా! నీవు దేవేంద్రునిగూడ జయించి తుదకు మనుష్యుఁ డగులక్ష్మణునిబారి కెల్లు దిక్కిరివి! నాయనా! నీవు కుక్కధుండవయినచో, * కాలునిని, అంతకునిని, మందరపర్వతపు శిఖరములనేనియును భేదించువే! ఇక యుద్ధంబున లక్ష్మణుని భేదించుట చెప్పవలయునా? మహాబాహూ! నీ వివును మరణమునొంది యమునితోఁ జేరితివిగావున ఆయముఁడు నాకిప్పుడు మిక్కిలియుఁ గావలసినవాడయ్యెను. ఇట్లు యుద్ధమున మృతినొందుట గొప్పశూరులకును నవలంబించుపద్ధతి. మనుష్యులకేకాదు; నమస్తదేవతా సమూహములకును నిదియే మార్గము. కాన యుద్ధమున హతినొందుట శూరులందఱును గోరునదియు యశస్కర మైనదియుం గాన నీవిట్లు హతుడవయితివని నాకుకోకములేదు. ఇంకేకాదు. ఎవఁడు తనయొడయనికార్యమునకై హతుఁడగునో వాఁడు స్వర్గము నొందఁగలఁడు. కాన స్వామికార్యార్థమై హతుడవై స్వర్గము గొంటిని గావునను నిన్ను గుఱించి కోకింప నక్కఱలేదు. ఇక నివుడు సమస్తదేవతలును దిక్పాలురును ఋషులును ఇంద్రజిత్తు హతుడయ్యెనని విని నిర్భయులై సుఖముగా నిదుర వ్రావఁగలరు. ఇప్పుడు మూడులోకములును అరణ్యసహితమైన

* కాలుఁడు అంతఃకడనట యముని తూర్పుభేదములని తెలియునది.

నమస్తభూమండలమును, ఒకయింద్రజిత్తు లేనందున నాకు శూన్యములుగాఁ దోచుచున్నవి. ఇక, నింద్రజిద్వధమునకు దుఃఖితులై యంతఃపురమున రోదనముసేయు రాక్షసకన్యల యార్తధ్వనులు, పర్వతగుహలందు యూధవతివధమునకు దుఃఖించు నాడుగజముల యార్తధ్వనియుంబోలె వివరలను. పరంతా! నీవు యా పరాభ్యమును లంకను రాక్షసులను తల్లిని నన్నును భార్యను నిట్లు మమ్మందఱను దిగవిడిచి యెచటికిఁ బోయితివి? ఏరా! నేను యమపురికిఁ బోయిన నీవుగదా నాకుఁ బ్రేత కార్యములు సేయవలసినవాడవు. అట్లుగాక విపరీతముగా నీకునేను జేయునట్లు చేసితివే! ఇదివఱకు నామనస్సు కంటకములన్నియుఁ బుచ్చుచుండినట్టిసీపు, ఇప్పుడు, సుగ్రీవుఁడును రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును నాకు మనశ్శల్కములై బ్రతికియుండఁగా ఆశ్చర్యమును దీయఁజేయు మైల్ల దిగనాడి యెచటికిఁ బోయితివి! యనివిలపించెను. రాక్షసరాజు రావణుఁ డీవిధమున విలపించుచు నార్దుఁడై పుత్రమరణ వ్యసనమునంజేసి మిక్కిలియు కోపావేశము నొందినవాడయ్యెను. స్వభావముననే వాడి కిరణములు గలసూర్యుని, వేనవికాలమున, కిరణములు మఱితే మేఢమైనవానిగాఁ జేయునట్లు, స్వభావముచేతనే కోపముం డగురావణుని పుత్రవిషయమైన శోకములు మఱియుఁ గుపితునిగాఁ జేసినవి. అప్పుడు రావణుని పదిమొగములందును బన్నివభానుముల్లు ప్రలయకాలమునందు సముద్రమున నక్రములతోఁ గూడిన గొప్పకరుల్లవలె బ్రకాశించినవి. రావణుడు కోపమున నాపులింపఁగా, అతనినోట నుండి, పూర్వము వృత్రాసురుని ముఖమునుండి వెడలినట్లు, పృథాకముతో జ్వలించుచు పొగతోఁగూడిన యగ్ని వెలువడెను. పుత్రవధముచేఁ బురపురంబొక్కుచున్న శూరుం డారావణుడు, కోర్కెముబొరిం జిక్కి బుద్ధిచే క రవ్యకార్యమేది యని యాలోచించి నీతను వధింప నిచ్చగించినవాడయ్యె. స్వభావముచేతనే యెఱ్ఱనగు రావణునికన్నులు, అప్పుడు కోర్కెగొన్నచే మఱియు నెఱ్ఱనై మిక్కిలియు భయంకరములుగా జ్వలించిన వయ్యెను. స్వభావముచేతనే భయంకరమగు నతనియాకారము, అప్పుడు కోపాగ్నిపర్వటుంజేసి మఱియు భయంకరమై, కుగ్రుధుడగు రుద్రుని రూపమువలె దారసంపరానిదై, యుండెను. కుగ్రుధుఁడైన యతనికన్నులనుండి, మంచున్న దీపములనుండి మంటతో నూనెబొట్లుపడునట్లు, నిప్పుకలతోఁగూడఁ గన్నీటిబొట్లు పడినవి. అతఁడు పండ్లకొఱుకునపుడు, ఆ వెలువెలుధ్వని, బలవంతులగు రాక్షసులు వెద్దగానుగుయంత్రముఁ ద్రిప్పుచుండఁగాఁ బుట్టుచప్పుడువలె జెట్టిదముగా వినంబడుచుండెను. మిక్కిలియుఁ గ్రుధుఁడై ప్రలయకాలాగ్నివలె నూపట్టుచు నతం జేయేదిట్లు చూచునో, ఆయాదిక్కునఁ గలరాక్షసులు జెడరుగిదిరి యతని యెదుటఁబడిక స్తంభాదులమాటున మఱిగియుండిరి. అట్లు కుపితుఁడై ప్రలయకాలమందు చరాచరముల సంహరింపఁగోరుచున్న యంతకునిభంగి భయంకరాకారుడై యున్నై పులం బాడ్కులు నిగుచ్చుచున్న యారావణునిపొంతకు రాక్ష

నులు భయమునఁ బోవరయిరి. అంత రాక్షసాధిపతియగు రావణుడు మిక్కిలి యుఁ గుండ్లుండై, యుద్ధభీతులయిన రాక్షసులను యుద్ధమునకు దృఢముగాఁ బురి కొలుపుటకై వారలనడుమ 'నేను వేలకొలది సంవత్సరములు దుష్కరమయిన తపముగావించి యెడనెడ తపస్సమాప్తికాలములందుఁ బెక్కుమార్లు బ్రహ్మదేవుని సంతోషపఱచితిని. ఆతపస్సువెంపునలనను మఱియు బ్రహ్మదేవుని యనుగ్రహము వలనను నాకెప్పుడుగాని దేవతలవలనను అనురులవలనను భయ మెంతమాత్రము లేదు. ఏలనఁగా, నాకు బ్రహ్మనలన దత్తమై సూర్యునివలె ధగధగ మెఱయుచుండు కవచము దేవాసురులతో యుద్ధము సేయునపుడును వశ్రాయుధము శక్తులన్నియు నెఱపినను, భిన్నముగాదయ్యె. ఇప్పుడు నే నాకవచమునుదాల్చి రథమునెక్కి యుద్ధమునకుఁ బోఁగా నిట యుద్ధమున నన్నెవఁ డెదుర్వఁగలఁడు? సాక్షాదేవేంద్రుఁడు గూడ యుద్ధమున నన్నెదుర్వఁజాలఁడు. నున్ను దేవాసురులతో యుద్ధము సేయునపుడు, బ్రహ్మదేవుఁడు పునస్సుండై నాకు బాణసహితముగు గొప్పధనువు నొసంగనే! ఇప్పుడు రామలక్ష్మణులనుమహాయుద్ధమున వధించుకొఱకు బెడిదమైన యాధనువును, వందలకొలది వాద్యములధ్వనులు బోరుకొనుచుండ నెత్తితెంచు' అనెను. శూరుఁ డారావణుడు పుత్రీవధమున మిక్కిలియుఁ దప్పుఁడై క్రోధముబారింజిక్కి, బుద్ధి నాలోచించి † సీతను జంపవలయునని యుద్యుక్తుఁడయ్యెను. కోపమున కన్నులెఱ్ఱఁబాఱ, మిక్కిలియు ఘోరముగు ప్రకృతియు నతిభయక రాకారమును గలయారావణుడు దీనుడై తనయెదుట దీనస్వరులై యున్న రాక్షసులన్నింటాచి 'నాదిన్నికొడు కింద్ర జిత్తు వానరులను వంచించుకొఱకు మాయచేత దేనినో యొక దానిని సీతగా రచించి చంపి యాపొల్లుదానినే 'ఇదియే సీత' యని వానరులకుఁ జూపినాడు. ‡ వాఁడు పొల్లు గాఁజేసినది నేను నిజముగానే చేసెదను. ఇట్లు సేయుటయే నామది కిష్టము. ఆచేడి పోయిన రాచవానినే యనుసరించి తగిలియున్న సీతను నిపుడ చంపి వుచ్చెదను'

* ఇట 'రామలక్ష్మణయోరేవ వధాయ పరమాహవే' అని మూలము. వాస్తవార్థమున (రామలక్ష్మణయోరేవ పరమాహవే) రామలక్ష్మణులయొక్క యుద్ధమందు, (వధాయ) వానరులను వధించుకొఱకు, అవించిని నెత్తితెండని యర్థము. 'వందలకొలది వాద్యధ్వనులతో నెత్తితెంచు' అనుటచే నింతకు ముందు దానిని నెత్తి తేలేననియు నిదియే క్రొత్తగాఁ డెచ్చటనునియు పోయెనున్నది

† 'సీతం హస్తం వ్యవస్థితే' అనిమూలము. (సీతం) సీతను, (హస్తం) పొందుటకు, అమెను సందర్శించుట కనుట, సత్ప్రయించెనని వాస్తవార్థము.

‡ ఇందుకు 'తదిదం తథ్యమేవాహం కరష్యే శ్రియమార్తనః | బై దేహీం నాశయిష్యామి శ్చ శ్రబంధుమనువ్రతామ్' అనిమూలము. వాస్తవార్థము. (అహం) నేను, (శ్చ శ్రబంధం) శ్చశ్రితియులకు పరమాపుండ్రుఁడనామి, (అనువ్రతం) అనుసరించినదను, (బై దేహీం) సీతను, (కరష్యం) నెఱచుగా, (నాశయిష్యామి యద) నాశయిపేయుచు నని, (తదిదం) అసీతావధము, (అర్తనాశ అప్రియవివస్థానా) నాశ అప్రియమయగును. కాన (కరష్యే) (ఇతరరాక్షసుల సంతోషమునకుఁగాను అవిడకు కొంచెము

అనెను. రావణుఁ డిట్లు సచివులకుఁ జెప్పి కీఘ్రమున ఖడ్గము సంకించెను. ఆరావణుఁడు పుత్రశోకమున మనస్సు మిక్కిలి తల్లితల్లఁగా నెంతయుఁ గ్రుద్ధుఁడై పుష్పమాలికాయుక్తమై, నిర్మలమైన యాకాశమువలె వెలయుచున్న ఖడ్గమునెత్తికొని, భార్యలును సచివులును బలసి తోడరాఁగా వేగమున సీతయున్నయెడకుఁ దోడనేపొయెను. రాక్షసులు, రావణుఁడు పోవుచుండుటం జూచి సింహనాదములు గావించి యతఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై యుండుటనుగాంచి యింకఁ దమకుఁ గెలుపుగలుగునని సంబరమున నొండొరువులం గవుంగిలించుకొని యొకరితోనొకరు 'ఇష్టము ఆయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిరువురును, రావణుని యిట్టి భయంకరాకారమును జూచి దిగులుపడఁగలరు. మున్నీతఁడు క్రుద్ధుఁడై లోకపాలురను నలుపురను జయించినాఁడుగాఁడా! మఱియు ననేకయుద్ధముల సితరశత్రువులంగూడఁ బెక్కింఁద్రను గూల్చినవాఁడుగదా! రామలక్ష్మణు లిలిసి కెంతమాత్రము. మఱియు రావణుఁడు ముల్లోకములందును శ్రేష్ఠములగు వస్తువులం గొని తెచ్చి యనుభవించుచున్నాఁడు. పరాక్రమమునం గాని బలమునంగాని యీతనికి నాటియైనవాఁడు భూలోకంబుననే లేఁడు' అని గుజగుజలు పోయిరి. ఆరాక్షసు లట్లొండొరులతో గుజగుజ లాడుచుండఁగానే రావణుఁడు కోపావేశమున మైచుఅచి యశోకవనము నున్న సీతంగూర్చి వేగంబోయెను. అట్లు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడగు రావణుఁడు తనహితముఁ గోరునట్టి సుహృదులు వలదని యెంతవారింపినను నిలువక, ఆకాశమున నంగారకుఁడు క్రుద్ధుఁడై రోహిణిమీఁదికిఁ బోవునట్లు, సీతంగూర్చిపోయెను. రాక్షసు స్త్రీలు కావలి కాఁచుచుండఁగా నేకండును లేకున్న మిథిలరాజునందన సీతయు క్రుద్ధుఁడై మేటిఖడ్గమునుగొని రావణుఁడు వచ్చుచుండుటనుజూచెను. జనక రాజుసత సీత, అట్లు ఖడ్గధరుఁడై స్నేహితులువలదని వలువిధముల వారించుచున్నను, నిలువక తనమీఁదికి వచ్చుచున్న రావణునిం జూచి దిగులుపడి దుఃఖావేశంబున విలపించుచు 'దుర్బుద్ధియగు సిరావణుఁడు క్రుద్ధుఁడై నామీఁదికిఁ బరుగెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. కావున వీఁడు సనాథనగునన్ను అనాథనుఁబోలె వధింపనున్నాఁడు. వీఁడు వెనిమిటి నే యనువర్తించు నన్ను 'నాకు భార్యపుగమ్ము; నాతో రమింపుము' అని యనేకవిధములఁ జేరించివాఁడు. కాని నే నొల్లనని పరిష్కారముగా ఏనిని నిరాకరించివైచితిని. నే నంగీకరింపనందున వీఁడు నిరాశనొంది, కోపమును మోహమును మిక్కిలియుం బయికోపఁగా నన్ను వధించుటకు నుద్యుక్తుఁడయి వచ్చినాఁడు. ఇది స్పష్టము. లేక వీఁ డీకత్తితోవచ్చుటను జూడఁగా పురుషసింహులయిన యాయన్నదమ్ములను రామలక్ష్మణులను నానిమిత్తమై యియ్యపురాజ్యఁ డిపుడు యుద్ధమున నీకత్తిచేఁగూల్చి యిటవచ్చినాఁడేమో! అయ్యో! నానిమిత్తమై యారాజకుమారుఁడును) చేపెవనని యర్థము. నేను క్షత్రియులకుఁ బరిమాత్రుఁడగు రామునిననుసరించియుండు సీతను యథార్థముగా నే వధింతు నేని అది నాకు మిక్కిలి యక్రియమే. అయినను రాక్షసులసంతోషమునకై యామెకు కొంతదుఃఖము కలిగించెనని భావము.

మఃఖము) చేపెవనని యర్థము. నేను క్షత్రియులకుఁ బరిమాత్రుఁడగు రామునిననుసరించియుండు సీతను యథార్థముగా నే వధింతు నేని అది నాకు మిక్కిలి యక్రియమే. అయినను రాక్షసులసంతోషమునకై యామెకు కొంతదుఃఖము కలిగించెనని భావము.

రులకు నిట్లు నాశముగలిగినే! ఇట్టి పాపాత్మరాలనా! ఇన్నీ! పాడై పోదునుగాక. లేక యతికూర్పుడై పాపములు నీయుటయందు వెనుదీయకుండు రావణుడు పుత్రశోకమునం జిక్కియుండుటచే రామలక్ష్మణులను వధింపఁజాలక వారికి బదులుగా నన్ను వధింపనున్నాడో! ఆలోచనమాలినదాననుగాన నేను హనుమంతుఁడవుడు చెప్పిన మాటనయినను వినకపోయితిని. ఏనిందయును బొందనినేను, అప్పుడు హనుమంతుని వీపువయిని గూర్చుండి పోయియుండునేని ప్రియునియొడిఁ జేరియుండును గాన యిప్పుడిట్లు దుఃఖపడకుండు నే! రామలక్ష్మణులు నిజముగా వీనిచే వధింపఁబడినవారేని, కానక కానక యొక్కకొడుకుంగన్న కాసల్య, ఆయొక్కకొడుకును యుద్ధమున హతుఁడయ్యెనని వినఁగానే యామెగుండియ తప్పక వ్రేలునని తలఁచెదను. ఆకాసల్య, మహాత్ముఁడగు రాముని పుట్టినముద్దును, పసితనమునఁజెరిగినగోమును, యావనమునమెలగిన చెలువమును, ధర్మకార్యముల కనురూపమైనస్వభావమును రూపును తలఁచితలఁచి యేడువంగలదు. ఆయమ, పుత్రుఁడు నిహతుఁడగుటఁ జెలిసి మూర్ఛిలి యంత నతనికి శ్రాద్ధముసేసి ప్రపంచమునం దాశీర్వాదలి అగ్నియందైన నుఱుకును; లేక నీళ్లనైనం జొచ్చును. ఇది నిజము. ఇన్నీ! ఆకుబ్బ మంథర పాడై పోవుఁగాక. పాపములకు వెనుదీయక యొడిగట్టుకొనియెయుండు నాదుష్టురాలివలననే కాసల్య కిట్టి దుఃఖము నంభవించినది. అది పాడై పోవుఁగాక' యని విలపించెను. ఇవిధమున విలపించుచు, చంద్రునింబాసి యంగారకగ్రహముబారిం జిక్కియున్నోహిణియుంబోలె మిక్కిలియు జాలిగాలుపుచున్న సీతనుజూచి, యింతలో రావణునిమంత్రియు బుద్ధిమంతుఁడును బరిశుద్ధుఁడును మేధావియునగు సుపార్శ్వఁడను రాక్షసుఁడు నచిపులువలదని వారించుచుండఁగా నిలువకపోవుచున్న రాక్షసేశ్వరుని రావణునింజూచి' రావణా! నీవు సాక్షాత్తుజేరుని తమ్ముఁడవు. మహాకులప్రసూతుఁడవు. ఇట్టి నీవు ధర్మమును దిగఁద్రోచి కేవలశ్రోధమునకు లోనై నీత నెల్లు వధింపఁగోరెదవు? వీరా! రాక్షసేశ్వరా! వేదముల నధ్యయనముచేసి విద్యలనెల్లఁ జదివి, వ్యతన్నాతుఁడవైనవాఁడవు. ఎప్పుడును విహితకర్తములఁ దప్పక యాచరించువాఁడవు. అట్టి నీకు స్త్రీని వధింపఁ దలంపుగాని యెట్లు గలిగినది? రాజా! నీతయో మిక్కిలి రూపవతి. ఇట్టి చెలువను జంపక యే దక్కించుకొనువిధముం జూడుము. ఈకోపమును నీవును మమ్ముగూడిపోయి రామునం దేచూపుము. * నీవు నేడు కృష్ణపక్షచతుర్దశియందే యుద్ధమునకు బ్రయాణపన్నాహము సేసి, రేఁ పమావాస్యయందు సమస్తబలివృక్షుడివై

* ఇట్టి 'అభ్యుత్థానంత్వమద్యైవ కృష్ణపక్షచతుర్దశిం । కృత్వా సర్వాహృమావాస్యాం విశ్రయానుబైర్వహః' అనిమూలము. చతుర్దశియందు ప్రయాణపన్నాహమును జేయుచునటచేత బ్రయాణశీల యుద్ధదినముల గడచినవని తేలుచున్నది. ఎట్లఁగా- మహాబలి కృష్ణపక్షాతి 'తపో' స్తమగమకూర్మ్య స్పృహయాపరితరజ్జీవిః । పూర్ణచంద్రప్రతిపాద త్తపాసమభినరత' అనుటంబట్టి పున్నమవాడు మహాబ్రహ్మము. పిమ్మట కృష్ణపక్షపాడ్యయిని యుద్ధారంభము. వాటిరకాతియే వాగపా

జయమునొందుటకు బయలు వెడలుము. నీవు శూరుడవు, బుద్ధిమంతుడవు, మహా
రథుడవు. నానాఖడ్గాద్యా కుధములంగొని యు త్తిమమగు రథమునెక్కి + దశరథ
కుమారుని రాముని వధించి నీతాడేనిని బొందఁగలవు ఇట్లు గాక యూరఁ సీరిను జఁపి
నఁ బ్రయోజనమేమిఁఅనెను. దురాత్ముడును వీర్యవంతుడు సగునారావణుడునుహృ
దుఁడగు సుచర్యుడు మిక్కిలి ధర్మయు క్తముగాఁ జెప్పినమాట నంగీకరించి, గృహ
మునకుఁ బోయెను. అంత నతఁడు సుహృదులు పరివేష్టించిరా, చురల సభామండపము
నకుం బోయెను. ఇది తొంబదిమూఁడవసర్గము.

◆◆◆ మూలబలయుద్ధము; రాముడు దానిని నిర్మూలము గావించుట. ◆◆◆

రాక్షసరా జారావణుడు సభామండపమును బ్రవేశించి దీనుఁడై మిక్కిలియు
దుఃఖించుచు కృద్ధం బయివసింహమునలె నిట్టూర్పులవిడుచుచు మేటిసింహాసనము
నం గూర్చుండెను. మహాబలవంతుఁడగునారావణుడు పుత్ర వ్యసనమున బ్రుంగుచుపడు
టంజేసి తనసేనాధ్యక్షుల నమనయించుటకై వారి నందఱనుజూచి చేమోడ్పు గీలించి
'మీరలంజును నమస్తములమున యేనుంగులు గుఱ్ఱములు రథసమూహ
ములు ఏదాకులు మొనలగుసెన్యములతోఁ గూడి యుద్ధమునకు వెడలుడు.
మీరలు రామునొక్క నిని యుద్ధంబనఁ జట్టముట్టి వర్షాకాలమున మేఘములు
వర్షముగురియుఁట్లు, జాగర్షములు గరియించి ; యతినిని వధింపవలయును. లేక
మీచేత రాముఁడు హతుఁడగుట శిక్షయుగానియెడల, నేడు మహాయుద్ధము
గావించి మీగు వాఁడిబాగాములచే నతినిగాత్రిమును భేదించితి లేని యట్లు హీన
బలుఁడై యున్న యారాముని రేవు లోకులెల్లఁ జూచుచుండఁగా నేను వధించివుచ్చేదో
ననెను. ఆరాక్షసులు రాక్షసేశ్వరుడగు రావణుఁడుచెప్పిన యామాటను గమింపి

శబంధమును తప్పంధము క్రియు. విదితుమందు సూచకవధము, ర్యోతీయమందు వజ్రదంష్ట్రవధము.
చితుగీయందు అకంపనవధము. పంచమియందు ప్రహస్తవధము. షష్ఠిని రావణమకుటభంగము. సప్త
మియందు కుంభకర్ణవధము. అష్టమియందు వతికాయులవధము. నవమియందు నింప్రజిత్తుయుద్ధము.
అర్ధరాత్రి కుంభవికంభాయులవధము. దశమియందు మకరాక్షవధము. ఏకాదశి ద్వాదశి శ్రయోవత్సలందు
నింప్రజిత్తువధము తెలియుచు. ఇది యొకపక్షము. వాస్తవమున నవమియందు యుద్ధారంభము గనక
నవమివశములు రెండుదినములలో రావణుడినింప్రజిత్తు మూలబలమునువధ్దఁ దక్కినరాక్షసులందఱు
వధింపఁబడిరి. ఏకాదశి ద్వాదశి శ్రయోవత్సలచే నింప్రజిత్తు. కావున, చతుర్దశియందు యుద్ధ
ప్రమాణపహ్లావాలు చేయుమకుట యిప్పుడున్నదని తెలియుచు.

† ఇందులకు 'హత్వాదాశరణింరామం భవాప్రాప్నోతి మైథిరీమ్' అమూలము. (భవాన్)
నీవు, (దాశరణింప్రతిహత్వా) రాముఁడౌచి, (దాశరణింమైథిరీం ప్రాప్నోతి) రాము. చే యుద్ధమున
హతుఁడై వారిరువురకు పార్శ్వమడనగుటం బొందుమని వాస్తవార్థము.

; ఇదటను విఁదగిల్లెను వాస్తవార్థము రామభక్తిపరముగా నూహించుకొనవలె.

వేగముగలరథముల నారోహించి నానావిధ సైన్యము లెంతయుబలసినదను బయలు
 పెడలిరి. ఆరాక్షసులందఱును, శరీరములను గూవుమావునట్టి పరిఘములను పట్టినము
 లను బాణములను ఖడ్గములను పరశ్వధములను వానరులమీఁదం బ్రయోగించిరి. వాన
 రులును రాక్షసులమీఁద వృక్షములను పర్వతములనుం బ్రయోగించిరి. అట్లు రాక్షసు
 లకును వానరులకును సూర్యోదయము మొదలుగా, అమృతహోయధము భయంకరమై
 తుములముగాఁ బ్రవర్తించినవయ్యె. అప్పు డవానరులును రాక్షసులును యుద్ధము
 నం దొండొరులవై విచిత్రము లగుగడలను ప్రాసములను ఖడ్గములను గండ్రగొడ్డం
 ద్లను శీలను వృక్షములనుం బ్రయోగించి యొకరినొకరు ప్రహరించిరి. ఇవిధమున
 రాక్షసులకును వానరులకును మహాయుద్ధము ప్రవర్తిల్లఁగా నందు మిక్కిలియు నధి
 కముగా రేగినదుమ్ము రక్తప్రవాహములచే నడంగినవయ్యె. అప్పుడు నెత్తురు
 నదులు ప్రవహించినవి. అందు నిటువంటి గజములును రథములును తీరములుగాను,
 గుఱ్ఱములు మత్స్యములుగాను, ధ్వజములు వెల్లువం గొట్టికొనినవచ్చు వృక్షములు
 గాను, కలేబరములు తేవులుగాను గానంబడినవి. అంత నావానరులందఱు నెత్తురు
 వెల్లువలం దొప్పదోఁగుచు, యుద్ధమున రాక్షసుల ధ్వజములను కవచములను రథ
 ములను నశ్వములను నానావిధములయిన యాయుధములను నెగిరి యెగిరి విఱి
 చివైచిరి. వానరులు రాక్షసులతలపెండ్రుకలను చెవులను నొసళ్లను ముక్కులను
 తీక్ష్ణములయిన దంతములం గొఱికియు గోళ్లచే గీటియుఁ ద్రుంచివైచిరి. ఫలవంత
 మగు వృక్షమును వెక్కువఱులు వచ్చి ముసరునట్లు యుద్ధమున నొక్కొక్క రాక్ష
 సుని నూర్చు లేసి మేటివానరులు మార్కొని పోరాడిరి. పవ్వతాకారులగు రాక్షసులును,
 అట్లు భయంకరులయిన వానరులను వెనుకవలచే మోనియు నీ లెలచే బొడిచియుఁ
 గత్తులచే నెఱికియు, గండ్రగొడ్డం ద్రచే జెక్కియు నొప్పించిరి. రాక్షసు లట్లు వధిం
 చుచుండఁగా వానరమహాసేన యాఁగఁజాలక సమస్తలోకశరణ్యుఁ డగుడశరథకు
 మారుని రాముని శరణుఁ జొచ్చినది. అంత మహాతేజాంశుడు వీర్యవంతుఁడునగు
 రాముఁడు విలుగొని రాక్షససేనం జొచ్చి బాణములు గురియించెను. అప్పుడు రా
 ముఁడు రాక్షససైన్యమును జొరఁగానే మహాభయంకరుఁడై బాగాగ్నిచే నిర్దిహిం
 పఁగా, గ్రీష్మర్తుప్రసం దాకాశమున మేఘములు సూర్యనింబోలె, ఆరాక్షసులు
 రామునిఁ దారసింపఁ జాలరయిరి. యుద్ధమున రాముఁడు మహాభయంకరములును
 నితరుల కశక్యములు నగుకార్యములను తేయఁగా సతనిహస్తలాఘవారిశయ
 మువలన రాక్షసు లక్కార్యములను జేసియైనపిదపఁ జూచిరిగాని చేయుచున్న
 వృద్ధు చూడఁజాలరయిరి. అతనికార్యములను జూడక పోవుటయేకాదు. వనమునఁ
 జెనుకాలి గొట్టునపుడు, కొమ్మలాడుట చెట్లు విఱుగుట మొదలగుదానికార్యము లగ
 పడునేకాని యావాయువేమా యగపడనట్లు, రాముఁడు రాక్షససేనం జొచ్చి
 బాణవర్షము గురియఁగా రాక్షసులకు సతని సంచారలాఘవమునంజేసి వెన్నుపై

స్వము చెదరి పాటుట మహారథములు సుగ్గగుట మొదలగు సతనికార్యము లగవడి నవేశకాని క రయైన యతఃశబ్దమో యెంతమాత్రమును గనబడినవాడు గాఁడయ్యెను. ఆరాక్షసులు, రామునిచే కొందఱు బాణముల ఖండింపఁబడియు కొందఱుచీల్చఁబడి యు కొందఱుగాలియుఁ గొందఱవయవములు తుత్తుమురు గావింపఁబడియు కొందఱు తొమ్మన శల్యము గాడియు నున్న సేనం జూచిరేశకాని, శీఘ్రకారి యగురాముని నెంతమాత్రమును జూడఁజాలరయిరి. ప్రజలు పంచభూతాత్మకమగు తమశరీర మండలి జీవాత్మను, అతః డిందిగ్రయార్థముల ననుభవించుచుండుటంబట్టి యున్నాఁడని యనుమానముచేఁ దెలిసికొనుటయేకాని ప్రత్యక్షముగాఁ జూడలేనట్లు, ఆరాక్ష సులు రాముఁడు తమశరీరములను బ్రహరించుచుండఁగా నాప్రహరములంబట్టి రాముని ననుమానించిరేశకాని యతనిని ముండటఁ గన్నారఁ జూచినవారు కారై రి. రాముఁ డతివేగమున నిటునటు రాక్షససేనల సంచరించుచు వధించుచుండఁగా సతఁడు మెఱపునలె నెచట నగవడునో యచట నున్న రాక్షసుని రామునిగా భ్రమించి 'వీడుగో రాముఁడు ఏనుంగులను జంపుచున్నాఁడు. వీడుగో మహారథ ముల నుఱుము సేయుచున్నాఁడు. వీడుగో వాఁడిబాణములఁ బదాతులను గుఱ్ఱము లను నధించుచున్నాఁడు' అని యఱచుచు ఆరాక్షసులు రాముఁ డున్నచోటనుండి న సాదృశ్యమునంజేసి యొకరినొకరు రామునిగా భ్రమించి కుపితులై యొండొరు లనే వధించుకొనిరి. * ఆరాక్షసులు మహాస్వభావము గలమేటిగాంధర్వాస్త్రముచే

* రాముఁడు గాంధర్వాస్త్రమున శత్రుధంతుఁడై మోహనముకలిగించివధించినాఁడని తలపరచుడు. అట్లేని యరికిని నిండ్రజరుఁకును భవమేమి? గాంధర్వాస్త్రముచే మోహనముకలిగించినాఁడనఁగా ఆ యస్త్రమును బ్రయోగించుపుడు రాక్షసులు దానివేగాతిశయమున దానిని వేసినవాడు తమవాఁడో ప రుఁడో యని భవము గ్రహింపలేక మోహముపొందిరి. భావము. కనుక మోహమనఁగా వేగమువలన గ్ర హింపలేక పోవుటయని తెలియుచుంది. రాముఁ డతివేగమున సంచరించులాభువముంబట్టి, యతః శిక్కిడన గవడినో యచ్చట నే యాక్షణమం పగవడిక వేఱుచుచువోట మోహమందుటచే ఆక్షణమందే రాక్షసు లతనిమట్టేగించి వేసినబాణములు అచ్చటగల తమవారి నే నుండినయ్యెను. ఇట్లు అస్త్రప్రయోగముయొ క్కివేగాతిశయమువలనను రాముని సంచారలాభువాతిశయమువలనను రాక్షసులు ఏడు వాఁడనియు ఇం దునందనియు తెలియ వేరక మోహితులై యొండొరులను జంపుకొనిరేశకాని యస్త్రముచే తమలో నొ క్కిొక్కఁడు రాముఁడుగా తోఁచుటచే మోహితులై కాదు. రాముని వేగాతిశయముంబట్టియే యతః సంగమనోనుటకు రాక్షసులు నానాదిక్కుల కిచ్చులగింపఁగా అందుచు సతఁడు గనుపట్టటచే ఒక్కఁ డే పెక్కుండ్రుగా రాక్షసులకుఁ దోఁచినవాడని తెలియుచుంది. కాబట్టియే రాముఁడు శివునికారి యనఁ బడెను. వింటికొప్పును కొఱవినక్రమగా పోల్పుటయు రాముని చక్రముగా మాఁచుటయు ప్రయోగము యొక్క త్వరంబట్టియే చెప్పవచ్చును. కావుననే సుగ్రీవాదులు తనయస్త్రప్రయోగలాభవమును మా యులబఱుమాగా శంకింతురోయని రాముఁడు 'ఇది యస్త్రమును బ్రయోగించు సామర్థ్యమువలననే నడే కాని యస్త్రమువలననే నది గావనియుఁ జెప్పినాడు. కనుక నటుయస్త్రముచేత మోహితులై రనఁగా

మోహితులై తమసై న్యమును దహించుచున్న రామునిం జూడఁజాలరయిరి. ఆరాక్షసులకు భయోతిశయమువలన యుద్ధమున రాముఁడు వేలకొలది రాములై యగపడును; మరల మహాయుద్ధంబున నప్పుడె యొక్కఁడుగా నే కానఁబడును. మహాత్ముఁడగు రాముఁడు మండలాకారగతివి శేషములం దిరుగునపుడు, అతనివింటి బంగారు కొవ్వగూడ గిట్టునఁ దిరుగుచుండుటచే గిట్టునఁ ద్రిప్పఁబడుచున్న కొఱివికట్టి యవలె తెఱచిలేసి యొకటే రేకగా రాక్షసులకుఁ గనుపట్టుచుండనే కాని రాముఁడేమో కనఁబడినవాఁడు గాఁడయ్యె. అప్పుడు తనచుట్టు మండలాకారముగా గుడుసుపడియున్న వింటితోఁగూడి యుద్ధంబున రాక్షసులం జక్కాడుచు నుదర్శనచక్రముం బోలియున్న రాముఁడు ప్రజలకు జ్యోతిశ్చక్రముంబోలె జూపట్టినవాఁడయ్యె. వింటిగుడుసుతోడి రాముఁడనెడి యానుదర్శనచక్రమునకు రాముని శరీరమే నడిమి విట్టగానుండు తూముపట్టు; పరులను సంతాపించు జేయు నతనిబలమే త్వాలామాలి యనుదానిత్వాల. అతఁడొక్కవట్ట వేయేసిగావేయుబాణములె సహస్రారంబగు నాచక్రమునకు ఆకులు. గుడుసుపడియున్నధనువే దానిచుట్టుకట్టు. త్వాలల ఘోషమే నిరంతర ఘోషంబగు నాచక్రముధ్వని. పరాక్రమమే దానియక్షము. రామశరీరకాంతియే దానిప్రభ. దివ్యాస్త్రములమహత్వమే దానిచుట్టువాదర. వాయువేగములగు రథములు ఏడుకోట్ల యిరువదితోమ్మిది లక్షలును, బలయుక్తములగు గజములు పదుమూడుకోట్ల పంద్రెండులక్షలయిరువదవేలును, హతులతోఁ గూడి నయశ్వములు * పదికోట్ల యిరువదిలక్షల యఱువదివేలును పదాతులు నూటనలు దానివేగమువలన వేలవానిని గ్రహింపరలయిరిని భావము. అస్త్రీషుయొక్కకార్యము దహించుటవాక్రమే. దానిని బ్రయోగించినలావునమే మోహనమునకు కారణము.

* అనీకమనఁగా ఏకైకైకరథాత్మకావృత్తి. పంచపదాకా । పత్త్యంగైత్రిగురైస్సైస్యైక్రమాదాభ్యంతయఘోరైరిమ్! నేనాముఖం గుల్మగణో వాహినీపృథ్వాచమా' ఒకమేనఁగను ఒకరథమును మూడుగుఱ్ఱములను అయిదుపదారులును గలది పత్తియనఁబడును. మొత్తమునకు పదియును పులుగలదండు పత్తియనట. మూడుపర్వులు నేనాముఖము. మూడునేనాముఖములు గల్గెము. మూడుగుల్మములు గణము. మూడుగణములు వాహినీ. మూడువాహినీలు పృథ్వీ. మూడుపృథ్వీలు ఐదుపుటానంబును. ఇటు చమువే యనీకమనఁబడినది. దీనింబట్టి (౭౨౯౦) ఏడువేలయిన్నాట తొంబదియారుపులు గలనే యనీకమగు. అట్టియనీకములు పదివేలు అనఁగా ఏడుకోట్ల యిరువదితోమ్మిదిలక్షల యురుపులనుట. ఇట్లే 'అనీకం దశసాహస్రం రథానాంవారంపాపాం । అష్టాదశసహస్రాణి కంజరాణాం తరస్వీపాం । చతుర్దశసహస్రాణి సాహోదాహం చ వాజపాం । పూర్ణశరసహస్రేష్యే రాత్రీపానాం పదాతిపావ' అను గణనమున దశసహస్రములయిన (పదివేల) యనీకముల రథమునఁగా ఏడుకోట్లయిరువదితోమ్మిదిలక్షలు. అష్టాదశసహస్రములయిన (పదునాలుగువేల) అనీకముల గణము అనఁగా పదుమూడుకోట్ల పంద్రెండులక్షల యిరువదివేలు. చతుర్దశసహస్రములయిన (పదునాలుగువేల) అనీకములగుఱ్ఱములనఁగా పదికోట్ల యిరువదిలక్షల యఱువదివేలు. ద్విశతసహస్రములయిన (రెండువేల) అనీకములపదాతులు నూటనలుదానియైదుకోట్ల యిరువదిలక్షల తలయునది.

పదియేనుకోట్ల యెనుబదిలక్షలునుగా కామరూపులయిన రాక్షసుల యీచతురంగబలమును రాముఁ డగ్గిత్వాంబలవంటి బాణములను మూఁడుముప్పాతక గడియలోపలఁ దానొక్కఁడే హరిము గావించినవాఁడయ్యె. అంత హతశేషులగు రాక్షసుల, అశ్వములు చచ్చి రథములు నుఱుమై, యుత్సాహము మాలి ధ్వజములు దుత్తుమురై లంకాపురమునకుఁ బోయిరి. మిక్కిలియు మహాత్ముఁడగు నారాముని యుద్ధరంగము హతములగు గజములును తురగములును పదాతులునుం గలిగి, * కుగ్రద్ధుండగు రుద్రుని కీర్తనానామక శక్తశాసనవాటివలె భయంకరమై యుండెను. అంత దేవతలును, గంధర్వులును సిద్ధులును మహర్షులును రాముఁడు గావించిన యామహాకార్యమును 'బాగుబాగు' అని కొనియాడిరి. అప్పుడు ధర్మాత్ముఁడగురాముఁడు తన పొంతనున్న సుగ్రీవునిని విభీషణునిని వానుమంతునిని బాంబవంతుని వానరోత్తముండగు మైండుని ద్వివిదునింజూచి, † 'ఇట్లు మూలబలమునంత తుణములోపల మాపుట మాయం జేసికాదు. ఇది య స్త్రమును బ్రయోగించు శక్తిచేనైనది. ఇట్టిదివ్యశక్తి నాకును సంహారకాలమందు శివునకును మూర్తి మేకలదుగాని మత్తెవ్వరికిని గలుగదు' అనెను. అప్పుడు దేవేంద్రసమానుఁడై దివ్యాస్త్రంబులను శస్త్రములను నెంతయుఁ గడిదేఱియున్న మహాత్ముఁడు రాముఁడు ఆరాక్షస సైన్యమును హరిముసేయుటయు, దేవతలందఱును మిక్కిలియు సంతృప్తులై గుంపులుగొని యరినినెంతయు సోత్రిములు చేయువారైరి. ఇది తొంబదినాలుగవసంధి.

—♦— రాక్షస స్త్రీలప్రలాపము. ♦—

రాముఁడు పంపిన సైన్యమునంతయును, వెక్కువేలరాక్షసులతోఁగూడినగుఱ్ఱములను ఏనుంగులను వేసవేలు ధ్వజాలంకృతములై యగ్నివలె ధగధగమెఱయుచున్న బంగారురథములను శూరులై గడలతోను పరిఘములతోనుం బోరువారై రథంబులవయిని బంగారుకైక్కిముల కాంతులచే వింతపన్నెలుదొలకు నల్లనిమేనులుగలిగి గామరూపులయ్యున్న వెక్కువేలరాక్షసులను, రాముఁ డనాయాసమున

* 'హతైర్గజవరాగ్నిశ్చైస్సైన్యభూషణాజరమ్ । అగ్రేదమిషద్రవస్య క్రుద్ధస్యనుమహాత్మనః' అనిమూలము. ఇట క్రుద్ధుఁడగురుద్రునిఁ జెప్పటచే ప్రలయకాలమునం గ్రుద్ధుఁడగు మహాత్ముఁడయినరుద్రుని కీర్తనానామక రథగజతురగముల హరిమైనయన్నరాముని యుద్ధరంగము చూపజేసిన యర్థాంతరమును గాగ్రహము.

† ఇందులకు 'ఏతస్మైస్త్రిబంధుద్వయం మమవ్యాత్సల్యంబుకన్యకా' అనిమూలము. ఇట్లు త్తణములోఁజెప్పలేని బంధురాక్షసులను బంధులు మాయవలసఁగాను. ఆ స్త్రమును ప్రయోగించుశక్తి లాభమువలనను యర్థము. ఆ స్త్రమునుకొనుట మాత్ర శక్తిలేదు. అట్లే 'గాంధర్వీణం గాంధర్వీణమ్' అని రావణాదుఁడుఁ గొడ గాంధర్వస్త్రమునుదొంటుచే నాశ్రయించుటయునగుట. అదిలేదు గాననే శేషల మస్త్రీశక్తికా ఆ స్త్రప్రయోగశక్తియేయని తెలియునది.

బాగారుచే రంగారువాడి బాణముల వధించివుచ్చెను. హత శేషులయిన రాక్షసులు యుద్ధమునుండి వెనుకకుఁ దొట్టిరి. ఇది చాటివచ్చినవారును లంకనున్నవారలును, అట్లు రామునిచేత మూలబలము వధింపఁబడుటను గనియు వినియు, రాక్షస స్త్రీలతోఁ జేరి దీనులై చింతలమునింగినవారయిరి. యుద్ధమున రామునిచే వెనిమిటివచ్చియు పుత్రులువచ్చియు బాంధవులు హతులయ్యు నున్న రాక్షస స్త్రీ లాంజోరులం గవుంగిలించుకొని దుఃఖార్తలయి యిట్లు పలవించిరి. 'శూర్వణఖ ముసలిది, వికృతాకారముగలది, దానికడుపు పేలుకాడుచుండును. ఇది, వనంబున రూపొందిన మన్మథునివలె సత్యంఠ నుండరు. డై సుకుమారుఁడును మహాబలుఁడును సర్వభూతహితరతుండు నయినరాము నొద్ద కెల్లుపోయినది? నమ స్తలోకములచేతను నిండనీయ యగుకురూపిణి యాశూర్వణఖ యట్టిరాముంజూచి మోహించినదట! శూర్వణఖకు మంచిగూఁ మొక్కటియు లేదు. రాముఁడో సమ స్తగుణసంపన్నుఁడు. ఇది వికారముఖముగలిగి వన్నె మాలినది. రాముఁడో సుందరమైన ముఖముగలిగి మిక్కిలి తేజము దొలఁకుచుండువాడు. ఇది రాక్షసి, అతఁడు మనుష్యులలాముఁడు. ఇట్టిది యట్టిరాము నెట్లు కామిం చెను! ముసలితనము నుదిరి ముకులిలుపడి వెండుకొ రెల్ల సరసి రాముని కెంతమాత్రము ననురూపగాని యీశూర్వణఖ, మాయించజము దుర్భాగ్యుల మగుటవలన ఖరదూషణలును మఱియు సమ స్తరాక్షసులును వివాశమునొందుటకై మిక్కిలి పరిహాసాస్పదమును సమ స్తలోకవందితమును నగు చేయరానికార్యమును * రాముని మోహించుటకు గావించినది. అట్టిది నిమిత్తమై రావణుఁడు రామునితో నీమహావైరము పెట్టుకొనెను. రావణుఁడు తనవధమునకై యాసీతను గొనితెచ్చి బలంతుఁడగు రామునితో తీతఁడవిరోధము నుంచుకొన్నాఁ డింతేకాని జనకరాజనుతయగు నాసీతయేమో, యీరావణునకు నకురాలగుటలేదు. మున్నసీత సహారంపవేడిన యీరాక్షసుని విరాధుని, రాముఁడొక్కఁడే వధించుటను జూచియున్న మనకు ఆవిరాధునివధమే రాముఁడు తనవిరోధులనెల్ల వింపించుటకుఁ జాలినవిదర్శనము. రాముఁడు జనస్థానమున భయంకరరాక్రములగు పదిహెనివేల రాక్షసులను అగ్నిత్వాలంబోని బాణములచే వధించివుచ్చెను. అదియు సతఁడు పగవారినిల్ల నులుమాడుననుటకు చాలియున్నది. రాముఁడు యుద్ధమున సూర్యసమానములయిన బాణములచేత ఖరుని దూషణుఁ డ్రికిరుని, వధించెను. రాముఁడే గెలుచుననుట కిది యొకదృష్టాంతమే చాలును. మఱియు నిత్తులే యాహారముగాఁగలిగి క్రోధమున జెట్టిదముగా నార్పలికుచు యోజనము నిడివియైన బాహువులుగల యాకాశభునిఁగూడ రాముఁడు వధించెను. రాముఁడే గెలుచుననుట కదియొకటియే నిదర్శనము చాలును. మహాబలుఁడును మేలువర్వతసమానుఁడును దేవేంద్రునికుమారు

* శూర్వణఖవచ్చి, రాంజారులతో మోదించుగా రాముఁడందు శిరముమోలి చెప్పినా జానియొగకంపనామలవలన వది రామునిఁ గామించినదని యందలికేఁ జెలివీయుండుట నటు తెలియనది.

రుడును నగువారినిగూడ రాముడు వధించెను. రాముడు జయించుట కానిదర్శనమే చాలును. దీనుడై యాశాభంగమునొంది, ఋశ్యమూకపర్వతమున దాగి యున్న సుగ్రీవునిగూడ రాముడు వానరరాజ్యమున కధిపతిగా జేసెను. రాముడు గలుచుననుట కాదృష్టాంత మొకటియే చాలును. విభీషణుడు చెప్పినమాట ధర్మములు రెండును గలిగించునది, సమస్తరాక్షసులకు హితకరమైనది, యుక్తియు క్షమైనది. మోహవేశమునంజేసి రావణున కది యిష్టపడదయ్యె. కుబేరానుజాడగు రావణుడు, విభీషణుడు చెప్పినట్లు గావించియుండు నేని, యాలంకాపురమంతయు శ్రీశాసమువలె నీనుంగులతో నిండి యిట్లార్తనాడములతోఁ గూడినదిగాకుండును. రామునిచే మహాబలుడగు కుంభకర్ణుడు హతుడగుటయు లక్ష్మణునిచే నట్టవారికి నెదిరింపరాని యతి కాయుడును నంతటఁతోక హతుడగుటయు ప్రియపుత్రుడగు నింద్రజితుడు హతుడగుటయు వినియు నింకను రావణునకు రామునిమహిమ చెలియకున్న దే'యనిరి. 'యొద్ధమున నాకొడుకు హతుడయ్యెనే ! నాతోఁబుట్టువు చచ్చెనే ! నానెనిమిటి గూలెనే' యని లంకాపురమున రాక్షసులయింటను కోడనధ్వనులు వినఁబడుచుండెను. మఱియువారు 'శూరుడగురాముడు రిభములను గుఱ్ఱములను, ఏనుంగులను, పదాతులను, లక్షలు లక్షలుగా యొద్ధమున వధించినాడు. కుద్రుఁడో విష్ణువ్రాదేవేంద్రుఁడో లేక యముఁడో రామునిరూపమునవచ్చి మనవారిని వధించుచున్నాఁడేకాని రాముడు మనుష్యమాశ్రుఁడుగాఁడు. మహావీరులగు మావారందఱు రామునిచే హతులగుటవలన మేముబ్రతుకునందలి యాశవదలి, యాభయమునకుఁ దుడగానక యనాథలమై విలపించుచున్నారము. శూరుడగు రావణుడు బ్రహ్మవలని మహావరమువెంపునఁ గన్నఁగానక తనకీపుడు రామునివలనఁగిరియున్న మహాఘోరభయము నెఱుంగకున్నాడు. దేవతలుగాని, గంధర్వులుగాని, పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, యొద్ధమున రామునిబారింబడిన వానిని, రక్షింపఁజాలరు. రావణునికి ప్రతియొద్ధమునందును సుశ్చారములును గనఁబడుచున్నవి. ఇకఁటూదను సుశ్చారములు పొడిసూపి రామునిచే రావణుడు హతుడగుటను సూచింపఁగలవు బ్రహ్మ, రావణుని తపస్సునకుమెచ్చి యతనికి, దేవతలవలనఁగాని, దానవులవలనఁగాని, రాక్షసులవలనఁగాని భయము లేదనివరమొనఁగెను. అప్పుడు రావణుడు మనుష్యులవలన నభయము యాచింపఁడయ్యె. కాబట్టియప్పుడు రావణునకును రాక్షసులకును మనుష్యునివలనఁ బ్రాణాంతకరమయిన యాఘోరభయము ప్రాప్తించినది. ఇందులకు సరిదేహము లేదు. దేవతలు బ్రహ్మవరకారణమున, బలవంతుడగు రావణునిచే మఱింతపీడితుడై, యోర్వలేక, బ్రహ్మదేవునిగుఱించి యత్కృమగు తపముగావించిరి మహానుభావుడగు బ్రహ్మదేవుడు సంతృప్తుడై దేవతలకు మేలుగలుగుకొఱకు, వారలనెల్లంజూచి, మహాంధుగు నీవాక్యమున 'ఇది మొదలు ననుస్తరాక్షసులును చారిలతోఁ జేరిన దానవులును నెల్లప్పుడును ముల్లోకములందును మీకైవ్యధిఁ బీడగలిగింపఁ కాశ్వలముగా నంతయు భయంబుగలిగి నంశ

రింతురు' అని సమాధానము చెప్పెను. దేవేంద్రుడు మున్నగు దేవతలు, బ్రహ్మదేవుని సమాధానమునకుఁ దృప్తికొండక యందఱు నొకటిగాఁజేరి, వృషభధ్వజుడును శ్రీపురసంహారుడునగు శివుని బ్రార్థించి ప్రసన్నుని గావించికొనిరి. శివుడును ప్రసన్నుడై దేవతలఁగాది 'రాక్షసులకెల్ల నాశముగలిగించునట్టి స్త్రీ యొక్కరి పుట్టఁగలదు. ఆవిడవలన మీకు హితములుగునని చెప్పెను. రాక్షసులకు నాశమునేయుటకై దేవతలువంపిన యాసీత మున్ను, దేవత లమృతపానము చేసినవిడవ, ఆకలి దానవులను పొడమాపినట్లు, * రావణునితోఁగూడ మనల నందఱును భక్షించివేయఁగలదు. దుర్గయవరుఁడును దుర్ముద్ధయునగు రావణుడు చేసినదుష్కారముచేత నిట్లు వెనుదుఃఖముతోఁగూడ సీభయంకరమైననాశ మందఱికిని బ్రాప్తించియున్నది. ప్రలయకాలమునందు యమునిబారింబడిన ప్రజలకుంబోలె రాముని బారింబడిన మనకు శరణానాగి రక్షించువాడు లోకంబున నెవ్వఁడు గానరాడు. వనమునందు కారుచిచ్చుకావలయు చుట్టియుట్టియున్న యూఁడుగజములకుంబోలె, ఈమహావిపత్తుననున్న మనకు రక్షకుఁడెవ్వఁడును లేడు. పులస్త్యమహర్షి మనుమఁడయిన యష్టహస్త్రుడు విభీషణుడు, ఎవ్వరివలన భయముకలుగునని తోచెనో యట్టిరామునే శరణుజొచ్చినాఁడుగాన యుచితమైనవియే చేసినాడు' అని విలపించిరి. ఇవిధమున నప్పుడు † రాక్షస స్త్రీలందఱును, బండ్లగులచేతులం గాఁగిరించుకొని భయంతోయమునం బీడితలై దీవలై దుఃఖించుచు మిక్కిలియు నాదుఃఖముగా బిగ్గఱ నాక్రోశించిన వారయిరి. ఇది తొంబదియేనవసర్గము.

—♦—

—♦—	రావణుడు మహాద్రువ మహాపార్శ్వ విరూపాక్షులను మువ్వకు మంత్రులతోఁగూడి లంకయు త్తరద్వారమున యుద్ధమునకు వెడిలుట; రావణునకు మార్గ మున దుశ్శత్రుకములు; రావణుడు వానర సేనతో యుద్ధమునేయుట.	—♦—
-----	---	-----

అట్లు లంకాపట్టణమున, ఇంటింటను, రాక్షస స్త్రీలు ఆర్తలై జాలిపుట్టినట్లు సేయు రోదనధ్వనిని రావణుడు వినెను. ఆరావణుడు దీర్ఘముగా సీతూర్వుడిదికొంతసే పేమయుఁదోచక చింతామగ్నుడై యుండి యంత మిక్కిలియు కోపావేశమున భయంకరాకారుఁడయ్యెను. ఆరాక్షసేశ్వరుడు పండ్లచే నాకుగఱచి, కోప

* ఇటు దానవులనుగూడఁ జెప్పటచే మందోదరసంబంధమువలన దానవులును గొందఱు రాక్షసులతోడ నుండురని తెలియుచున్నది.

† ఇటు రాక్షసనాశమునకై బ్రహ్మదులు మఱుమరియ్యట మొనలగు వృత్తాంతములు మందోదర భావ్యధృలవలనను అవిడవలనమండి యారాక్షస స్త్రీలును వినియుండురని తెలియుచున్నది. గొందఱు రావణు.

మున కన్నులు మఱియు నెఱ్ఱబాట ప్రలయకాలాగ్నివలెఁ జిమ్మిరేగి రాక్షసులకు నుగూడఁ దేఱిచూడ నలవిగాక చూపట్టుచు, లోపల భయమునంజేసి తడఁబడి తేట పడనట్లు చూటాడుచున్నవారై సమీపమున నున్న రాక్షసులను * మహాదర మహాపార్శ్వ విరూపాక్షు లనువారలంజూచి చూపులచే చుటచుట దహించువాఁడుం బోలెఁ గనుపట్టుచు వారితో 'నేనలకు శీఘ్రముగా యుద్ధమునకు వెడలవలయునని నాయాజ్ఞగాఁ జెప్పఁడు' అనెను. ఆరావణుడు చెప్పినమాట విని, యారాక్ష సులు భయపీడితులై రాజాజ్ఞచొప్పున, మిక్కిలి యెచ్చరికగల రాక్షసులను యుద్ధ మునకు రాఁ జేరిందిరి. భయంకరాకారులగు నారాక్షసులును వల్లెయని మంగళా శీర్షచనములూ జేసికొని యందఱును యుద్ధాభిముఖులయి పోయిరి. ఆరాక్షసులెల్ల వారివారి పరువులచొప్పున రావణునకు నమస్కారములు గావించి యేలినవానిజయ ముంగోరుచు, చేమోడ్పులుగీలించి నిలఁబడిరి. అంత రావణుడు మిక్కిలి క్రోధావే శమునొంది పగవారిని సరకుసేయని వెడనవునవ్వ మహాదరుని* మహాపార్శ్వని విరూపాక్షునిని జూచి 'ఇప్పుడు నావంటినుండి ప్రలయకాలసూర్యనింబోలు బెడిదంపు బాణములను బ్రయోగించి రామునిని లక్ష్మణునిని యమపురికిఁ బంపెదను. నేనిప్పుడు యుద్ధమున పగవారినిల్ల వధించి యింతకుమునుపు వాచిచే ఖరుడు కంభకర్ణుడు ప్రహస్తుడు ఇంద్రజిత్తును వధింపఁబడినందులకు ప్రతీకారము గావించెదను. నాబాణ కాలము లనెడి మేషములు గ్రమ్మకొనఁగా దిక్కులును, నదులును, సముద్రములును, వెలుతురులేక చీకటితోఁగూడి యుండఁగలవు. ఇప్పుడు వింటినుండి గఱులుగట్టఁబడిన మేటిబాణములను నవ్యాదిగాఁ బ్రయోగించి యవ్యానన సైన్యములను గుంపులుగుం పులుగానుఱుమాడివచ్చెదను. ఇప్పుడు రథమనెడి వాయువేగముచే ధనుస్సనెడిసముద్ర మునుండి రేవంబడిన బాణములనెడి కరుల్లచే వాన సైన్యములను మధించిపుచ్చెదను. కొంచెము వికసించిన తామరలుగల తిటాకములను మదఁజములు కలఁచునట్లు, కొంచెమువికసించిన తామరలవంటి ముఖములును తామరయకరువులవంటి వన్నెయుఁగల యవ్యానరుల నేనలను గలంచెదను. ఇప్పుడు యుద్ధభూమియంతటను వానరయూథపులు మొగముల బాణములు గ్రమ్మకొని తేలిపడియుండఁగా, నది కాడలతోఁగూడిన కమల ములు వ్యాపించియున్నట్లు మిక్కిలివన్నెగులుకఁగలదు. యుద్ధమునఁ బ్రచండులై వృక్షములంగొని పోరువానరులనిప్పుడు ఒక్కొక్క బాణమునేసి నూర్గురునూర్గురుగా యుద్ధమున వధించెదను. యుద్ధమున నెవ్వతెవ్వతెను భర్తలు భ్రాతలును పుత్రులును హతులుయ్యో యట్టి రాక్షసస్త్రీలకందఱకును, ఇప్పుడు శత్రువునువధించి, కన్నీరుడుడిచెదను. ఇప్పుడు యుద్ధమున నాబాణములచే వానరులను భేదించి ప్రాణములెడలి చెల్ల

* ఈమహాదరుడును మహాపార్శ్వఁడును రావణునిమంగ్రులు, మునుపు యుద్ధమున హతులయిన మహాదర మహాపార్శ్వలు మత్తుడు ప్రమత్తుడు అనునాహంతరములు గలిగి రావణునకుఁ దప్పులయినవారై.

చెడరుగాఁ గూలిన వారికశేబరముల ప్రోవులచే భూమినంతయుఁ గప్పి యది కనఁ
బడుట కష్టసాధ్యమగునట్లు గావించెదను. ఇప్పుడు, మాంసాహారములగు నక్కలు
గద్దలును నితరజంతువులన్నిటిని నా బాణములచే శత్రువులమాంసములొనఁగి తృప్తిఁ
గావించెదను. శ్రీశ్రుముగా నారథము నలుకరింపుడు. వేగ నావిలువెండు. మఱియిప్పు
టికి మిగిలియుండు రాక్షసు లందఱును నావెంటవత్తునుగాక' అనెను. మహాపార్థుఁడు
రావణుఁడు చెప్పినమాటనువిని యచటనున్న సేనాధ్యక్షులనుజూచి 'సైన్యము వేగ
మాయితపఱుపుడు' అని యాజ్ఞాపించెను. మహాబలవంతు లగునాబలాధ్యక్షులు
లంకాపురియం దింటింటికిఁబోయి రాక్షసులంబిలుచుచు మాటిమాటికిఁ బిలిచినను
వారు త్వరితముగా రానందునఁ గుపితులై వీధివీధిని బిలుచుచుం దిరిగిరి. అంత ము
హూర్తమునకు, భయంకరముఖములుగలిగి రాక్షసులు, సింహనాదములు సేయుచు
ఖడ్గములను పట్టినములను శూలములను గదలను మునలములను ద్విఫలవత్ప్రార్థము
లగు హుళిము లను నాయుధములను వాడివాదరిలగల శత్రులను వెదకూటముద్గ
రములను యుష్టులను విమలములయిన చక్రములను వాడిపరశ్వథములను భిండిచాల
ములను శతఘ్నులను మఱియు నితరములైన మేటియాయుధములను, నిట్లు నానావి
ధాయుధములను గేలందాల్చి, చూచువారికి భయంకరముగాఁ జూపట్టుచు వేగ వెడలి
వచ్చిరి. అంతరావణనాజ్ఞచొప్పున సేనాధ్యక్షుఁడు ఎనిమిదిగుఱ్ఱములు పూర్వంబడి సా
రథితోఁ గూడియున్న రథమును శ్రీశ్రుముగాఁదెచ్చెను. భయంకరుఁడగు రావణు
డారథమును నిజతేజముచే దేదీప్యమానంబై వెలుంగ నారోపించెను. అంత రావ
ణుఁడు, వెక్కిరించి రాక్షసులు బలసినడువ, బలాతిశయమునంతేసి భూమిని భేదించురీతిఁ
దోఁప, వేగమునం బయనమయ్యెను. అప్పుడు మహాపార్థుఁడును మహావీరుఁడును
దుర్ధరుఁడగు విరూపాక్షుఁడును, రావణుననుమతినొంద రథముల నారోపించిరి. వా
రలు నంతయులై భూమిని బీటలు వార్చునట్లు లార్చులు చెలంగించుచు భయంకరము
గా సింహనాదములు సేయుచు జయకాంక్షులై వెడలిరి. అంత మహాతేజాంధగు రావ
ణుఁడు రాక్షసుల సైన్యములం బివృత్తుడై విలుగొని ప్రలయకాలమున ప్రబలరూపుమా
పు యమునివలెఁ జూపట్టుచు యుద్ధమునకు వెడలెను. అంత సమృహారథుఁడు వేగవం
తములగు గుఱ్ఱములుపూర్చినరథము నారోపించి రామలక్ష్మణులను యుత్తరద్వా
రమున నిర్గమించెను. అప్పుడు సూర్యుఁడు కాంతిహీనుఁడయ్యె. దిక్కులందుఁ జీకట్లు
గ్రమ్మినవి. భయంకరములగుపక్షు లఱచినవి. భూమియు నల్లలాడినట్లుండెను. పక్ష
న్యాయుధు వెత్తురువర్షముగురిసెను. గుఱ్ఱములు మార్గమునం దొట్టిలంబడినవి. ధ్వజా
గ్రమున గ్రద్దవార్తలెను. ఆడునక్కలమంగళముగా నఱచినవి. రావణుని కెడమక
న్నదరినది; ఎడమచేయియడలెను; ముఖము వెలుకఁ బాతెను; ఎలుగు తగ్గవడెను. ఆ
యుత్తరద్వారమునుండి రావణుఁడు యుద్ధమునకు వెడలునపుడు, యుద్ధముననరనికి మ
రణమునూదించునట్టియాదుర్నిమిత్తములు పుట్టినవి. పిడుగువడినట్లు చిట్టచప్పుడు

తో నాకాశమునుండి యుల్కపడినది. అమంగళములగుగడ్డ లఱవఁగాఁ గూడ కాకులును జేరి యుటచివరి. రావణుడు మృత్యుప్రేరితుఁడగుటవలన, నిట్లు సంభవించిన యీదుర్నిమిత్తములను సరకుసేయక, మోహమున వధమునొందుటకై బయలు వెడలెను. మహాబలులగు నారాక్షసులరథధ్వని విని వానరసేనయు యుద్ధముసేయ నెదురు మొగమై నిలిచెను. ఆవానరులును రాక్షసులును నొండొరుల జయింపఁగోరి కుపితులై స్పర్థచే నొకరినొకరు పిలుచుచు దుములముగా యుద్ధముచేసిరి. అంత నపుడు రావణుడు క్రుద్ధుడై వానరసేనలంజొచ్చి బంగారుచే రంగారుబాణములం బ్రయోగించుచు గొప్పయుద్ధమును గావించెను. రావణుడప్పుడు కొండఱ వానరుల తలలు ఖండించెను. కొండఱ గుండెకాయలు చీల్చెను. కొండఱ చెవులం దెగనేసెను. రావణుని బాణములచేఁ గొందఱ టూర్పులు పుచ్చలేక హతులయిపడిరి. కొందఱు ప్రక్కల జీల్పబడిరి. కొందఱుకు దలలు భిన్నములయినవి. కొందఱికి కన్నులుపోయినవి. రావణుడు యుద్ధమున రథగతుడై శ్రోధమునం గన్నులు విరియఁ గిట్టనగిటవుచు, నెందెందువావునో యయ్యెయ్యెడల నెల్ల, వానరపుంగవు లతని బాణవేగమునకు సహింపఁ జాలక పాటిరి. ఇది తొంబదియావసర్గము.

—◆— సుగ్రీవుడు విరూపాక్షుని వధించుట. —◆—

అట్లవుచు రావణుని బాణములచే గాత్రములు భిన్నములై చెల్లచెడఁగాఁ గూలియున్న వానరులక శీటరములచే నవటి యుద్ధభూమియంతయు నిండినదయ్యె. మిగుతులు మండుచున్నయగ్నిని సహింపఁజాలనియట్లు, అవానరులు, సహింపనలవిగాని రావణుని బాణవేగమునకు సైఁపఁజాలరయిరి. అవానరులు వాడిబాణములం బ్రీడితులై, సైఁపఁజాలక యగ్నితావలలం దగులువడి కాలుచున్నయేనుఁగులవలె నాక్రోశించుచు పరుగిడిరి. వాయువు మహామేఘములం బాఱఁదోలునట్లు, ఆయుద్ధమున, నారావణుడు, వాని సైన్యములను బాణములఁ జమ్ముచుంటోయెను. అప్పుడు రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుడు అట్లు వానరుల బలిమికోలఁచిని యుద్ధముగావించి యంతఃస్వంతముగా రాముని యుద్ధమున దొర్కిన్నవాడయ్యె. అట్లు వానరులు యుద్ధమున భంగమునొంది పాటుచుండుటనుకూచి, సుగ్రీవుడు గుల్మమున సుషేణునియమించి యందఱు నాశ్రయించునట్లు యుద్ధముసేయఁ దలంపుకొనెను. వీరు డగునాసుగ్రీవుడు బలవరాక్రమంబుల తనకుసాటి యగుసుషేణుని గుల్మమున (సేనారక్షణమున) నుండి వృక్షము చేతఁగొని కేత్రువు నెదుర్కొనిపోయెను. వానరరాజు సుగ్రీవుఁడట్లు బయలుదేఱఁగా, గొప్పగొప్పయూధవతులగు వానరవీరులు తామే, యతనికి యుద్ధోపకరణముల సమకట్టుటకై వెనువర్షతములను నానావిధములయిన సెనువృక్షములను జెక్కి యందఱు నతనిపార్శ్వములందును పిలుందను మెబడించి నడచిరి. గొప్పవాఁడగు నాసుగ్రీవుడు యుద్ధమున మహాధ్వనితో గర్జించుచు, పలు

దెఱంగులగు రాక్షసుల ననేకులంగూర్చి యంత మేటిమగలయిన వేఱురాక్షసులవయి కడరెను. వెనుకాయముగల యావాన శక్త్యరుడు సుగ్రీవుడు ప్రలయకాలమున వాయువు మిక్కిలి పొడవులయిన వృక్షములను జక్కాడునట్లు, గొప్పరాక్షసులను గలంచి నలందివై చెను. అడవియందు మేఘము వక్షసమూహములవై తాలవానం గురియు నట్లు, సుగ్రీవుడు రాక్షససేనలఁబయి వృత్తవర్షమును గురిసెను. కపిరాజగు సుగ్రీవుడు గురిసిన యావర్యతవర్షములంజేసి రాక్షసులతలలు తుత్తునియలుగాఁబగిలి వజ్రముచే దుత్తుమురై న వృత్తములవలె నేలఁగూలిరి. అంతరాక్షసులందఱు నట్లుసుగ్రీవునిచే నలుగడల భంగమునొంది హింసితులై పడుచును నజయము మిక్కిలిక్షీణించుచునుండుటనుజూచి దురధ్వుఁడగు విరూపాక్షుడు, విలుగొని తన పేరువాడి రథమునుండి కుప్పించి యొకగజముమూఁపు నారోపించెను. మహాభయః పావిరూపాక్షుడు, ఆమదపుటనుఁగునెక్కి, భయంకరధ్వనిగా సింహనాదమునీయుచు వానరులమీఁది కడరెను. అవిరూపాక్షుడు వానరసైన్యముఖమున నున్న సుగ్రీవునివై బెట్టిదములగు బాణములంబ్రయోగించి భయమునఁ బరుగెత్తుచున్న రాక్షసులకు భయముదీర్చి సంతుష్టి గలిగించినవాడయ్యె. కపిరాజాసుగ్రీవుడు, అట్లు విరూపాక్షునిచే వాడిబాణముల నొప్పించఁబడి, మిక్కిలి క్రుద్ధుడై యతనిని వధింప మనంబునఁ దలఁచెను. అంత శూరుఁడగు సుగ్రీవుడు చక్కఁగా బ్రహరించువాడు గావున నొకవృక్షమును బెకలించి, విరూపాక్షునిపయి నడరి, దానితో నతనిమహాగజముముఖమునఁ గొట్టెను. అప్పుహాగజము సుగ్రీవునిచే వ్రేలునడి వింటికొలది దూరము వెనుకకుఁ బాటి యజయముగూలెను. అంత వీర్యశాలి యగువావిరూపాక్షుడు కూలినయా యేనుఁగునుండి శీఘ్రంబున దిగి, వాలును నెద్దుతోలు పలుకయుఁగొని శత్రువున కభిముఖుడై కదలక స్థిరముగా నెలకొనియున్న సుగ్రీవునిమీఁదికి, అతనిని బెడరించువాడుంబోలె చుట్కంబోయెను. అసుగ్రీవుడు విరూపాక్షునియెడఁ గోపించి, మేఘమువలె విశాలమైయున్న యొకమహాశిలను దీసికొని, యారాక్షసునివై వ్రేసెను. అప్పుడు మిక్కిలియు పరాక్రమవంతుఁడగు నావిరూపాక్షుడు, అస్తుహాశిల పయిబడి పచ్చటనుజూచి తప్పించుటకై ప్రక్కవాటనఁ దొలగి ఖడ్గముచే సుగ్రీవునివై చెను. అట్లు బలవంతుఁడగు నారాక్షసునిచే ఖడ్గపు వ్రేటుపడి, పీరు ఁడగుసుగ్రీవుడు కొంతసేపు మూర్ఛనొందినట్లు విహ్వలించినవాడయ్యె. అంత నపు డస్తుహాశిలమున సుగ్రీవుడు తోడనేలేచి వేగమునం బిడికిరి పలనంది విరూపాక్షునితోఁమునం బొడిచెను. విరూపాక్షుఁ డట్లు సేనముఖమునఁ బిడికిరిం బొడువఁబడి మిక్కిలి క్రుద్ధుడై యాఖడ్గమున * సుగ్రీవునికవచమును తునియలుగాఁ బడవై చెను. సుగ్రీవుఁ డాదెబ్బకుఁ గాల్చి దాఁచుకొని నలంబడెను. అట్లు పడి యాకపి తోడనేలేచి వజ్రముంబోనియఱచేరి దెబ్బతో మిక్కిలియు చప్పు

* దీనిచే ముగ్ధుఁడగు డ కవిధ రణము గలవని తెలియుచున్నది. గోవిందరాజులు.

దుగలుగ నావిరూపాత్మునిఁ గొట్టఁబోయెను. సుగ్రీవుఁ డట్లవరించినయఱచేరిచఱపు ను నావిరూపాత్ముఁడు, శిక్షాపాటవమునఁ దప్పించుకొని యాసుగ్రీవుని నక్షమునందుఁ బిడికిటం బొడిచెను. అంత వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుఁడు, తనచఱపును అవిరూపాత్ముఁడు తప్పించుకొని తన్నుబదులునకుఁ గొట్టుటంజూచి మఱితఁ క్రుద్ధుడై యావిరూపాత్ముం డేమఱియున్న తెఱపిం గాంచెను. అంత సుగ్రీవుఁడు కోపంబున నావిరూపాత్ముని నొనటియెఱువై తనవెద్దయఱచేతం గొట్టెను. ఇంద్రునివజ్రాయుధమువంటి యాయఱచేతి వ్రేటును బడి, అవిరూపాత్ముఁడు, సెలయేటినుండి జలము స్రవించునట్లు నవరంధ్రములనుండియు నెత్తురుగ్రక్కుచు నెత్తుటఁ దోఁగి నేలంబున నున్నది. అట్లు క్రోధమునఱిన కనుగ్రుడ్లుత్రిస్వము, నోట నరుఁగుగాఱ, నెత్తుటందోఁగి, సహజము గానే వికృతములయిన నేత్రము లప్పుడు గ్రుడ్లు వెలికుటుకుటచే మఱితవికృతములు గాఁ జూపట్టగాఁ గూలిపట్టి యావిరూపాత్ముని వానరులును రాక్షసులును జూచిరి. అట్లు తమశత్రు నవిరూపాత్ముఁడు వేదనచే మీఁది కెగిరియెగిరి పడుచు, ఇటునటు ప్రక్కలం బొరిలాడుచు, నెత్తుటందోఁగి వినువారికి జాలిపుట్టునట్లు కూయిడుచునందుఁ డాగా వానరులుచూచిరి. అట్లు మహాబలవంతులగు నావానరరాక్షస సైన్యసముద్రములు రెండును యుద్ధమున నొండొంటి మార్కొని, చెలియలకట్టల నతిక్రమించి వచ్చి మార్కొన్న రెండుమహాసముద్రములుంబోలె మిక్కిలి భయంకరముగా నార్పులు పెడబొబ్బలును జెలంగించిరి. వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు, మహాబలుఁడయిన యవిరూపాత్ముని నాశము నేయటనుజూచి వానర సైన్యములుబుచ్చనను, రాక్షస సేనలు కోపదుఃఖములను, గట్టుపొరిలి వచ్చినగంగాప్రవాహమువలె నుప్పొంగి యొండొరుమీఁదంబడి పోరాడిరి. ఇది తొంబదియేడవసర్గము.

—♦— సుగ్రీవుఁడు రావణునిమంత్రియగు మహాదరునిం బరీమార్చుట —♦—

అస్తుహాయుధమున వానరరాక్షస సైన్యములు రెండును నొండొంటిని హతము నేయుచుండిగా, గొప్పవేనవిని కొలకులు వేగ నీరుతెగ్గనట్లు, వేగ నవి క్షీణింప నాగినవి. రాక్షసాధిపతియగు రావణుఁడు, అట్లు తనసైన్యముహతమై విరూపాత్ముఁడు వధిపఁబడుటకు రెండింటిలుగా క్రుద్ధుడయ్యెను. అతఁడు తనసైన్యము వానరులచే వధిపఁబడుచు మిక్కిలియు క్షీణించుటంజూచి, యట్లు యుద్ధమున తనకు దైవము విపరీతముగఁటను గని, మిక్కిలియు వ్యభిచరించి, సమీపించుననున్న శత్రుహంతయగు మహాదరుంజూచి 'ఏరా! మహాబాహూ! ఇట్టిసంకటకాలమున నీయొక్కని సమ్మియే నేను జయుతునని యాశిగలిగియున్నాను. కాన ఇప్పుడు శత్రు సేననుజంపి పరాక్రమము నెఱపుము. నీయేలినవానియువ్వదిన్నముగము దీర్చుకొనుట కిదియెకాలము. కాన లెస్సఁబోరాడుము' అనిను. రావణుఁ డిట్లుచెప్పఁగా రాక్షస శ్రేష్ఠుఁడగు మహాదరుఁడు వల్లెయని, మిదల యగ్గినఱుకునట్లు, పగవారి సైన్యముంబోచ్చెను.

అంత మహాబలుఁడును మిక్కిలి తేజోవంతుఁడునగు నమృహోదరుఁడు, ఏలినవాని వాక్యము శిరసావహించి తనవీర్యముచేతం ప్రేరేతుఁడై వానరులతో యుద్ధము గావించెను. మహాబలవంతులగు వానరులును గొప్పగొప్పశిలలు గయికొని, భయంకరమగు రాక్షససేననుజొచ్చి రాక్షసులను వధించిరి. అమృహోద్ధమున, మహాదరుఁడును మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై, కాంచనాలంకృతములగు బాణములు ప్రయోగించి వానరుల కాలునీతులను దొడలను ఖండించెను. అంత నవ్వానరులందఱును రాక్షసులచే మిక్కిలియుఁ బీడితలై కొండలు దశదిశలకుం బాటిరి. కొందఱు సుగ్రీవు నాశ్రయించిరి. అట్లు వానరమహాసేన మిక్కిలియు భంగమునొంది పాటుటం జూచి సమీపముననున్న సుగ్రీవుఁడు మహాదరునిమీఁదికిఁ బోయెను. మహాతేజం దవ్వానరేశ్వరుఁడు సుగ్రీవుఁడు, ఆరాక్షసుని వధించుటకై పర్యతంబు తటి పెద్దదై బెట్టిదముగానున్న యొకశిలనుదీసి వానిపై వైచెను. మహాదరుఁడట్లు తనపైకి వేగవచ్చుచున్నయాశిలను జూచి, యెంతమాత్రము తలెత్తవడక, దారసంప నలవిగానియాశిలను బాణములచే భేదించెను. ఆశిల, యారాక్షసుని బాణసమూహములచే వేయిదునియలుగాఁ దుండింపఁబడి, చెల్లచెదరయి, గుమిగూడియున్న గ్రద్దలగుంపు నలుగడల చెల్లచెదరయి నేలకు వాల్చునట్లు, నేలంబడెను. సుగ్రీవుఁడు తాను బ్రయోగించినశిల యట్లు ప్రక్కలగుటనుజూచి కోపావేశమునొంది, యుద్ధాగ్రమున వృక్షమొకటి పెల్లగింది యారాక్షసునిపై వైచెను. పగవారిపట్టణముల జయించునట్టిహోరుఁ డమృహోదరుఁడు బాణములచే నావృక్షమును గూడ ప్రక్కలుసేసెను. అట్లు వృక్షముగూడ వ్యర్థముకాఁగా నాసుగ్రీవుఁడు కుడితుఁడై పరిఘమొకటి నేలుంబడియుండుటనుగాంచెను. సుగ్రీవుఁడు తలతలమెఱయుచున్న యాపరిఘమునుగొని, తనహస్తలాఘవ మమృహోదరునకుఁ జూపుచు, దానిని గిఱగిఱండ్రిప్పి దానిమొనచే వానిమేటిగుఱ్ఱములను వేగఁగూర్చెను. అంతవీరుండమృహోదరుఁడు, గుఱ్ఱము దెగినయమృహోధమునుండి నేలకుఱికి, మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై గద చేతంగొనెను. అవ్వీరుఁలిరువురను, మెఱయుచున్నగదను పరిఘమును గేలండ్రిప్పి చుండుటంజేసి మెఱపులతోఁగూడిన పేఘములవలె నొప్పుచు గిర్జించుచు యుద్ధంబున నాఁబోతులవలెం జూపట్టుచు నొండొరులుం దాఁకిరి. అంత మహాదరుండు క్రుద్ధుఁడై సూర్యకాంతితో జ్వలించుచున్న తనగదను సుగ్రీవునిపై వైచెను. అమృహోద్ధమున మహాబలవంతుఁడగు వానరేశ్వరుఁడు సుగ్రీవుఁడు, మిక్కిలియు భయంకరమయిన మహాదరునిగద తనపైకి వచ్చుచుండుటను జూచి కోపంబున కన్నజ్జిఱబాఱ, పరిఘమునెత్తికొని దానిచే నాగదనుగొట్టెను. ఆపరిఘమును గదయు నొండొంటిదాకి భిన్నములై నేలంబడినవి. అంత మహాతేజుండగు సుగ్రీవుండు, బంగారు కట్టచే రంగారుచు బెడిదమైయున్న యొకయినుఁజోకిలి నేలంబడియుండఁగా నెత్తుకొనెను. అసుగ్రీవుఁ డాముసలము నెత్తికొని మహాదరునిపై వేసెను. మహాద

రుడును మఱియొకగదను నైచెను. అరెడును ఒండొంటిందాఁకి భిన్నములై నేలంబడినవి. అంత నాయుధములన్నియు భగ్నములుకాఁగా, తేజంబును బలంబును దయివాఁటి నాయుధమును ముడుచున్నయగ్నిహోత్రములవలెఁ జూపట్టుచు, విడికిల్ల నొండొరుల మార్కొనిరి. అప్పుడు యుద్ధమునఁ బరాజయ మెఱుంగనివారై పరులవీచ మశంచునట్టివీరు లయ్యిరువురును, నొండొరులం గొట్టుచు మాటిమాటికి పెడబొబ్బలు పెట్టుచు, నఱచేతుల నొకరినొకరు చఱచి యిరువురు నేలవయింబడి శీఘ్రమునఁ బయికిలేచి, యొండొరులం గొట్టుచు, నొకరినొకరు బుజములనెత్తి విసరివైచుచు నిట్లు బాహుయుద్ధము చేసిచేసి యలసట నొందినవారయిరి. అంత మహావేగుండగు మహోదరుడు, సమీపమున నేలంబడియున్న యొకభిద్రమును వలుకయును గయికొనెను. మహోదరునికన్న మఱింత వేగవంతుడగు వానరోత్రముడు సుగ్రీవుఁడు, అట్లు నేలంబడియున్న మఱియొకభిద్రమును డాలును గయికొనెను. ఆ యుధవిద్యయందుఁ బండితులగు నయ్యిరువురును, భిద్రముల నెత్తికొని, యుద్ధమున నుబ్బుగదుర, రోపంబున నుగము లుహ్సాంగ, గర్జించుచు, నొండొరులపయి కడరిరి. అయ్యిరువురు నొండొరులయెడఁ గుగ్రదులయి యొకరినొకరు గెలుచుటకై తమకముగొని, శీఘ్రగతిని నవ్యాపసవ్యములుగా మండలములు దిరుగుచుఁబోరిరి. శూరుఁడును మహావేగుండు నగునమ్మహోదరుడు పరాక్రమగర్వితుఁడేకాని సూక్ష్మబుద్ధికాఁడు గావున భిద్రమును గుఱితప్పి సుగ్రీవునిచేతి పెనుదాలునందుఁ దగుల్కొనవేసెను. అంత మహోదరుడు వలుకయందుఁ గుగ్రచ్చుకొన్న భిద్రమును లాగుచుండఁగా నింతలో కపికుండరుడగు సుగ్రీవుఁడు, బాహుషిక్కుతోఁగూడి కుండలముతో భూషితమైయున్న వానిశిరస్సును దెగవేసెను. అట్లు మహోదరుడు తలదెగి నేలంబడుటనుకూచి, రావణునిసేన యచటనిలువక పరుగెత్తెను. మహోదరునివధించి సుగ్రీవుఁడు సంతోషమున వానరులుం దానును సింహనాదము గావించెను. రావణుండందులకు కుపితుండయ్యెను. రాముడు మిక్కిలిహర్షమునఁ బ్రకాశించెను. అంత రాక్షసులందఱును మనంబులు విన్ననై, మొగములు వెలువెలఁబోవ, భయమున మనను కుదురుతప్ప వరుగెత్తిరి. మహావర్చితమునఁ గొంతభాగమును బడఁజిప్పినట్లు, అమ్మహోదరుని నేలంబడఁగూర్చి సూర్యకుమారుడగు సుగ్రీవుఁ డవ్వనరసైన్యమునందు సూర్యుడు విజతేజంబున దుర్భరుండై వెలుగునట్లు, తానును ధర్మింపరాని వాఁడై జయలక్ష్మిచే నెంతయుఁ బ్రకాశించెను. అంత మహాత్ముడగు వానరేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు యుద్ధముభయన విజయమునొంది, యాకాశమున దేవతలును యక్షులును సిద్ధులును భూమియందలి ప్రాణులును గుంపులుగొని మిక్కిలి సంతోషావేశమునఁ బొగడ నగడుచుండెను. ఇది తొంబదియెనిమిదవ సర్గము.

—రావణునిమంత్రియగు మహాపార్శ్వ డంగదునిచే హతఁడగుట.

మహాదరుడు సుగ్రీవునిచే హతఁడగుటంజూచి యంత మహాబలుఁడగు మహాపార్శ్వఁడు, కోపంబున గన్వేష్టఁబోత, భయోకరమయిన యంగదుని సైన్యమునుజొచ్చి బాణములచే గలందిపుచ్చెను. ఆమహాపార్శ్వఁడు, వాయువు కాఁడల నుండి పండ్లను బడరాల్పునట్లు, మేటివానరవీరుల తలలను కుత్తుకలనుండి బాణములచే తొల్ల నేసెను. ఆరాక్షసుఁడు మిక్కిలి కుపితుఁడై కొందఱు వానరుల బాహువులను, కొందఱ మూఁపులను, కొందఱ తొక్కులను, బాణములచే విచారించెను. అట్లు మహాపార్శ్వని బాణవర్షములచే బీడితులై యవ్వానరులందఱును, నోర్యఁజాలక, విపాదమున యుద్ధవిముఖులై సామ్యసిలిరి. మహాబాహుఁడు సంగదుఁడు తన సైన్య మారాక్షసునిచే నలగి భయముగొని యుండుటనుజూచి సముద్రముపర్యంతమున జన్మరేగునట్లు బురవడి చూపసాగెను. వానర శ్రేష్ఠుఁడగు సంగదుఁడు బంగారుకట్టనేసి యుండుటవలన సూర్యకిరణములవలె నెలుంగుచున్న యిరువగుదియను దీసికొని యుద్ధమున మహాపార్శ్వనిపయి బడవేసెను. దుశ్శుద్ధియగు నామహాపార్శ్వఁడు, ఆదెబ్బకు సారథియుం దానును దెలివిదూలి మూర్ఛితుఁడై, రథమునుండి, నేలంబడెను. మహాబలుఁడై కాటుక రాశియుంబోలె నల్లనైన మేనుగలిగి మిక్కిలియు వీర్యశాలియు తేజోవంతుఁడునగు గవాక్షుఁడును జౌబవంతుఁడును, మేఘమువలె బజినై నల్లగాఁ గారుకొనుచున్న తమభల్లూక సేననుండి వేగ వెలువడి, క్రుద్ధులై పర్వతశిఖరసమానమును విశాలమునైన వెనుశీలను జేకొని, వేగమున మహాపార్శ్వని యశ్వములనుదాపి వానిరథమును నుగ్గు గావించిరి. మహాబలుఁడగు మహాపార్శ్వఁడు, కొంతవడికి దెలివినొంది, యయ్యంగదునివై బెక్కు బాణములుబజి యతనిని మిక్కిలియు నొప్పించెను. ఆమహాపార్శ్వఁడు, భల్లూకపరియగు జౌబవంతుని వక్షమునందు మూఁడుబాణములును, గవాక్షుని బెక్కు బాణములను నొప్పించెను. అట్లు జౌబవంతుఁడును గవాక్షుఁడును, బాణవీడితు లగుటంజూచి, యంగదుఁడు కోపావిష్టుఁడై భయోకరమగు పరిఘమును గయికొనెను. వేగవంతుఁడగు వారికుమారుఁడంగదుఁడు, మిక్కిలియు కుపితుఁడై మహాపార్శ్వని పథార్థమై, యతఁడు, దూరమున నుండుటవలన సూర్యకిరణములుంబోలె బంగారుకట్టచే బ్రకాశించుచున్న యాయునువగుదియనుబట్టి రెండుచేతులతోను గిరిగిరంధ్రప్రీతి వానిపయి బడవై చెను. బలవంతుఁడగు సంగదుఁడట్లు బలముకొలదిని జిద్దునైవగా నాపరిఘము మహాపార్శ్వని బిట్టగాఁదాకి, వానిచేరినుండి బాణసహితమగు ధనుస్సును, వానిశిరస్సునుండి బొమిడికమును బడవై చెను. ప్రతాపవంతుఁడగు సంగదుఁడు వానిని వేగగిట్టి, క్రుద్ధుఁడై, కుండలములు దులకించుచున్న వానికర్ణములమున నజ చేతం బజ చెను. మహావేగవంతుఁడును మిక్కిలి కాంశిసంపన్నుఁడునగు నమృతపార్శ్వఁడు, క్రుద్ధుఁడై, మిక్కిలియుం బెద్దదియైన యొక గంధ్రగొడ్డలిని నొకచేతం గొనెను.

అగంధగొడ్డలి ప్రతిదినమును నూనెచఱుచుచుడుటవలనఁ ద్రుష్కలేక నిర్మలమై, పర్యతసారమువలె నతికఠినమై శిథిలముగాక యుండును. మహాపార్శ్వ డబ్బు పరమ క్రద్ధుడై యాపరశ్వభమును సంగడునిపయ్యై చెను. అమృహాపార్శ్వ డబ్బు అంగ దుని యెడనుభుజఫలకముమీఁద నాగంధగొడ్డలిని బెట్టిదముగావేయఁగా, నతఁడు కుఠితుడై లాఘవమున నావ్రేలు విప్పించుకొనెను. అయ్యంగడుఁడు, తనతండ్రియగు వాలివంటి పరాక్రమశాలియు శూరుఁడునుగాన, మిక్కిలి క్రద్ధుడై వజ్రాయుధము వంటి కఠినశుభ్రవిశిశిల సలవరించి త్రివ్వెను. ఆయంగడుఁడు ఆయవట్టుల నెఱియింప వాఁడు గావున మహాపార్శ్వనిపక్షస్థలమున గుండెకు సరిగా నింద్రునివజ్రమువంటి విశిశిటం బొడిచెను. అమృహాయుధమున నయ్యంగడుని విశిశిటిపాటునకు మహాపార్శ్వ డు గుండె తఱులున వ్రేలఁగా, వాఁడు ప్రాణములువిడి నేలంగూలెను. ఆమహాపార్శ్వ డు నేలంగూలఁగానే, యారాక్షస సేనయంతయు మిక్కిలి కలఁగఁబా తెను. ఆవృషు యుధమున రావణునకు మిక్కిలియుఁ గ్రోధము కలిగినదయ్యె. అప్పుడు వానరులు మిక్కిలియు నుబ్బుచెంది లంకను దానికోటబురుజులను పురద్వారము లను బ్రద్దలుకాఁబగులునో యన్నట్లు, బిట్టుగా సింహనాదములునేపిరి. అట్లే దేవేంద్రుఁడును దేవతలును, సంతోషమున మహాధ్వనిగావించిరి. అంత నింద్రునకు శత్రు వయిన రాక్షసేంద్రుఁడు రావణుఁడు, నట్లు దేవతలును వానరులును గావించిన మ హాధ్వనివినివి కుఠితుడై మరల యుధమున కభిముఖుడై సిరిచినవాడయ్యె. ఇది తొంబదితొమ్మిదవసర్గము.

—♦—
 —♦—రామరావణయుద్ధాంధము.—♦—

రావణు డమృహాయుధమున మహాబలుఁడును వీరుడునుగ నవ్వీరూపాత్ముఁడు హనుఁడగుటయు, విదవ మహోదరుఁడును మహాపార్శ్వ డును హతులగుటయును, జూచి, మిక్కిలి కోపావేశమునొండెను. ఆరావణుఁడు సారథిని రథము దోలు మనిచెప్పి వానితో 'నే నిదిగో' నిపుడు రామలక్ష్మణులనుజంపి, యిదివఱకు హతు లయిన మంత్రులకును నుట్టడివేయఁబడిన లంకావట్టణమునకు దుఃఖమునెల్లఁ బోఁ గొట్టెదను. నీతయనెడి పుత్రుగలదై ఫలము లొసంగుచు, నుగ్రీవుఁడు జాంబవంతుఁ డు కుముదుఁడు నలుఁడు మైందుడు ద్వివిదుఁడు అంగడుఁడు గంధమోదనుఁడు హనుమంతుఁడు నుషేణుఁడు మఱియుఁ దక్కిన వానరయూధవతులందఱును దిన్న తెమ్ములుగాఁగలిగి యున్న రాముఁ డనువృక్షమునిపుడు యుధమున ఖండించెదను' అనెను. అతిరథులతోనెల్లగొప్పవాడగు నారావణుఁడు, రథ ఘోషముచే దళదళలును మోయుచును శీఘ్రమున రామునిమీదికిరి పోయెను. ఆమహాధ్వనిచేతం బూరి

తమ భూమియంతయు నదులతోను పర్వతాంశ్యములతోను గణపరాశాదిమృగములతోను జలసమునొందెను. ఆరావణుడు మిక్కిలియు భయంకరమై మహాతీర్థమగు తామసాస్త్రమును బ్రయోగింపఁగా, వానరులందఱును నయ్యస్త్రముచే నగ్గులై నలుగడల ద్రైశ్య నారంభించిరి. ఆయస్త్రము బ్రహ్మస్వయముగా నిర్మించినదిగావున వానరులు దానికి నహించి నిలువఁజాలక భంగమునొంది పరుగెత్తఁగా నందువలన నపుడు బెట్టిదముగా దుమ్మురేగెను. అట్లవానర సైన్యములు పెక్కులు రావణుని మేటిబాణములచే వందలకొలఁదిని భంగమునొందుటనుకూచి రాముఁడు యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడయ్యెను. రాక్షససేనాఁడు రావణుఁ డట్లు వానర సైన్యములను బాఁడఁజేసి, యంత పరాజయమెన్నఁజెఱుంగనిరాముఁడు ఉత్పేద్రునితోఁ గూడిన యింద్రునివలెఁ దమ్ముండగు లక్ష్మణునికూడి, వెనువీటిని గేలనూని యాకాశము నొఱయునట్లు చూపుచు తామర రేకులంబోని వాలుంగన్నుఁగవయు, నిమదలయిన బాహువులును నొప్పుగులుక పగవారి పీచనుడంచువాడై నిలుచుండఁగా గాంచినవాడయ్యె. అంత మహాతేజాంకును బలవంతుఁడునగు రాముఁడు లక్ష్మణుండును దానును, యుద్ధమున వానరులు భంగము నొందుటయు, రావణుఁడు లేచుచున్నప్పుడుటయుఁజూచి దిరకాలమున కతఁతోఁ బోరుగలిగెనని యుబ్బునొంది వింటిని నడుమం బట్టుకొని యంత మిక్కిలివేగంబున నా వెనువీటి మహాధ్వనిచే భూమిసంతయు భేదించునట్లుంబోలె, నారి సారింపఁ కొడంగినవాడయ్యె. అప్పుడు రావణుఁడు ప్రయోగించిన బాణజాలముచేతిను రాముఁడు నారిసారింపుట చేతనుం బుట్టినధ్వనికే యారాక్షసులును వానరులును పెక్కుద్రు వండిలకొలఁదిని బడిరి. ఆరావణుఁడు రాజకుమారులయిన యారామలక్ష్మణుల బాణములబారిం బడునట్లు నిలిచివుడు, అమావాస్యయందు చంద్రసూర్యుల సమాపముననున్న రాహువువలెఁ బ్రకాశించెను. లక్ష్మణుఁడు మొదట దానారావణునితో వాడిబాణములం బోరఁగొరి, వింటినాకర్షించి యగ్నిశ్వాసలవంటి బాణములను బ్రయోగించెను. లక్ష్మణుఁడు విలుగొని యాబాణములను బ్రయోగించినమాత్రముననే మహాతేజాంకు రావణుఁడు వానిని ఆకాశముననే బాణములే వారించెను. రావణుఁడు తనహస్తలాఘవమును జూపుచు, లక్ష్మణుని బాణములం దొక బాణము నొక్క బాణమునను, మూటిని మూటను, పదింటిని పదింటను ఇట్లన్నింటి కన్ని బాణములే ఖండిచెను. అంత యుద్ధంబుల జయశీలుడగు

* ఈవాక్యములచే రాముని మహాశరత్వమును, నిరవధి సౌందర్యనిధి యగుటచే నైరముఖిని యరిససౌందర్యము నిరంతరమును నమ భవించుచున్న యందుటయు, రావణునిదుర్బుద్ధియు, అవస్థయైతే అమృతవ్రహ్మమునంబోలె మేటిధవవుచేత నానర్థిమై శ్రీరామజీవావతారావ్యతిరేకమునం దవగాహనమేయగున్న యతఃకార్యాగ్రహణః చెప్పఁబడినది.

† ఇట 'వింటిని నడుమంబట్టుకొని వారిసారింపుటయ'ననియ్యి రాముఁడు విలంబముచేయుట రావణుఁ డింతకయినను నన్నుఁడైవచ్చునో యేమోయని దయాశక్తియునెఱుపుట తెలియునది.

రావణుడు లక్ష్మణుని బాణము లొక్కటియుఁ దన్నుఁ దాఁకనందున నతనిని సరకుసే
యక యత్రిక్రమింది పర్యతమువలె స్థిగముగా నిలుచున్న రామునిఁ దారసించెను.
రావణుఁ డట్లు రాముని దాఁగొని కోపంబున కన్నులెఱ్ఱబాట, రామునిపయిని బా
ణవర్షము గురిసెను. అంత, రాముఁడు రావణుని వింటినుండి జలధారలవలె నెడతె
గక వేగ బాణములు వచ్చుచుండుటంజూచి, తా నమ్మలసాదినుండి వేగ కత్తివారి
బాణములం దీసెను. * అంత రాముఁడు దేవీవ్యమానములై కుపితములయిన సర్ప
ములుంబోని మహాభయంకరము లయినయా బాణసమూహములను వాఁడిభల్లము
లచేఁ దుండించెను. అప్పుడు రాముఁడు రావణునిని, రావణుఁడు రామునిని, వేగ దలప
డి, యొకరిపయినొకరు పలువిధములగు వాఁడిబాణములను వేగ కురింపించిరి. అప్రతి
హతులగు నయ్యిరువురు, ఒండొరుల బాణవేగములను వారించుచు చాల సేపువఱకు
చిత్తముగా సవ్యాపనవ్యమండలములం దిరుగుచుఁ బోరిరి. అట్లయ్యిరువురు, యముఁ
డును నరేంద్రుడందిన రుద్రుండునుంబోలి, భయంకరులై బాణములు ప్రయోగిం
చుచు నొక్కటం దలపడి పోరాడుచుండుటంజూచి సమ స్తభూతములును దిగులొం
దినవి. వర్షాకాలమున మెఱపునరుసలతోఁ గూడిన మేఘములు డట్టముగాఁ గ్రమ్ము
నట్లు. ఆకాశమున నపుడు నానావిధములగు బాణములు డట్టముగా నిండియుండినవి.
ఆకాశమున బాణములు నిండి జడినలె ముసరి నడుమనడుమ నవకాశములుండుటం
జేసి కిటికీలు నిర్మించినట్లుండెను. సూర్యుఁ డస్తమించినపిదప, మహామేఘము లేచి
ధారలుగా వర్షించి మఱియుఁ జీకటిగాఁ జేయునట్లు, అయ్యిరువురును, మహావేగ
ములును మిక్కిలియుఁ దీర్క్లములును గద్దెత్తెక్కలు గట్టంబడుటంజేసి మంచిత్తెక్క
లు గలవియు, మిక్కిలివాఁడి మొనలతోఁ గూడినవియునగు బాణములను డట్టముగాఁ
బ్రయోగించి యుద్ధంబులెయు గాఢాంధకారముగలిగి భయంకరమగునట్లు గావించి
రి. అప్పు డయ్యిరువురును నొండొరుల వధింప నువ్వట్లునును వృత్తుఁడును నిండుర్గుడు
నుంబోలి భయంకరముగాఁ బోరిరి. అయ్యుద్ధం బెట్టివారికిని దారసించఁ దరముగాక
యు నిట్టిదట్టిదని చింతించ నలవికాయ నుండెను. అయ్యుద్దఱును మేటివిలుకాండ్లు.
ఇద్దఱును సమస్తాయుధములందు నిపుణులు. ఇద్దఱును నస్త్రవేత్తలబో నుత్తములు.
కావున నిద్దఱును యుద్ధమున సమానముగా విహరించిరి. అయ్యిరువురు నేయేమం
దలగతులందగుదురో యాయాగతులచేత నాయావైపుననుండి సముద్రములనుండి
వాయువేగమునఁ దరింగములులేచునట్లు, బాణపరివరలు వెడలుచుండినవి. అంతలోక
రావణుండును రావణుండు హస్తమున బాణప్రయోగము సేయుచునే రామునిలలాట
మందు బాణపంక్తిని గాఢపఱిసెను. బెట్టెదరుగు రావణుండుంటినుండి విడిపడి నల్లక
లువ రేకులకాంతిఁ దఱిగొట్టుచున్న యా బాణమట్టి రామునిశిరమున నాటియు

* ఇటు ఆహవాన్యమున రామురావణయుద్ధము జరుగుచున్నదిగాన ఆహవాన్యమునని య
ఇక్కరించుకొనట యొప్పుయన్నది.

న్నను నతః కేంతమాత్రమును వ్యథ నొందఁడయ్యెను. అంత మహాశేజండును వీర్య
 పంతుఁడునగు రాముఁడు, రాష్ట్రాస్త్రమంత్రమును జపించుచు నాయ స్త్రాపువిస్తారము
 లయిన పెక్కు బాణములను దీసి క్రుద్ధుఁడై వింటినాకర్షించి రావణునిపయి బ్రయో
 గించెను. ఆ బాణములు మహామేఘముంట్లోని రావణుని యభేద్యకవచమును దాకి
 యాకవచబలముచే నతని కేంతమాత్రము నపుడు వ్యథ గలిగింపఁడయ్యె. అంత యుద్ధ
 మున ననుస్తాస్త్రనిపుణుండగు రాముఁడు మరల రథగతుం డగురావణుని లలాట
 మునందు గొప్పయ స్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి బాణములం బ్రయోగించెను.
 అమృతాస్త్రవికారములయిన బాణములు రావణునిబాణములను భేదించి రావణునిచే
 వారింపఁబడినవై, కుపితములయి యార్పులువుచ్చుచున్న యైదుతలల సర్పములవలె
 భూమింజొచ్చినవి. రావణుఁడు రాముఁడు ప్రయోగించిన యయ్యుస్త్రమును వారింది
 క్రుద్ధుఁడై మిక్కిలిభయంకరమయిన యాసురాస్త్రమును బ్రయోగించెను. అయ్యా
 సురాస్త్రమునుండి సింహముఖములును, వ్యాఘ్రముఖములును, కంకముఖములును,
 కాకముఖములును, గృధ్రముఖములును, డేగముఖమువంటి ముఖములుగలవియు,
 నక్కముఖముగలవియు, తోఁడేళ్లముఖములు గలవియు, నోరుదెఱచుకొనిభయంకర
 ములైన యయిదుతలల సర్పములంట్లోని యాకారముగలవియు నగునాడిబాణము
 లు మఱియు నితరములైనవియు పెక్కులు వెడలినవి. మహాశేజండును మాయావి
 యునగునారావణుఁడు, క్రుద్ధుఁడై సర్పమువలె నూర్పుల నిడించుచు నయ్యాసురాస్త్ర
 మహిమంజేసి ఖరముఖములును, పరాహముఖములును, శునకముఖములును, కుక్కు
 టముఖములును, మకరముఖములును, సాధారణ సర్పముఖములును నగువేఱుబాణ
 ములను మఱియు నితరములయిన వాడిబాణములను, రామునిపయిం బ్రయోగిం
 చెను. అట్లయ్యాసురాస్త్రము దారసింపఁగా అగ్నితుల్యుండగు రాముఁడు మిక్కిలి
 యుత్సాహంబునీరింప, నాగ్నేయాస్త్రమును బ్రయోగించెను. అయ్యాగ్నేయాస్త్ర
 ప్రభావమువలన, అగ్ని ధగధగబ్వలించు ముఖములుగలవియు, సూర్యముఖములును,
 చంద్రముఖములును, అర్ధచంద్రముఖములును, ధూమకేతుముఖములును, గ్రహాక్ష
 త్రముఖములును, మహాలక్ష్మముఖములు వర్తించునవియు మేఘపుల్కాలంబోనివి
 యు, నగు బాణములును మఱియు నితరములయిన వాడిబాణములును వెడలినవి. రావ
 ణుని యాసురాస్త్రమున జనించిన భయంకర బాణములు రామునియొగ్నేయాస్త్ర
 ము దాఁగఁగానే కొట్టుపడి యాకాశముననే వీయిండునియలుగా రూపుమాసినవి. ఎట్టి
 కార్యమునేని చుల్కు గావించురాముఁడపుడు, అయ్యాసురాస్త్రమును నివారించు
 టనుజూచి, యంత కామరూపులగు సుగ్రీవాదులును వానరవీరులందఱును, రాము
 నిఁ బరివేష్టించి యుబ్బున నార్పులు సెలంగిందిరి. అప్పు డమృతాస్త్రమున రాముఁడు
 రావణుని స్తప్రయ క్షమైన యా యాసురాస్త్రమును ప్రతిహతము గావించి ముద

మునొందెను. వానరేశ్వరులును ముదమునొంది బిగ్గట నార్పులు గావించినవా రటని. ఇది నూతనవర్ణము.

రాముడు కొంతవిశ్రమించుచుండఁగా లక్ష్మణపిఠీషణులు రావణుని హయరథసారథులను మఱుమాడుట; రావణుడు విఠీషణునిపైఁ బ్రయోగించినకత్తిని లక్ష్మణుడు ఖండింపఁగా రావణుడు మయునిర్హితమైన యమోఘశక్తిచే లక్ష్మణుని మూర్ఛితుంజేయుట; రాముడు హనుమదాదుల లక్ష్మణుని రక్షింప నియమించి రావణు నమిత బాణవర్షముల నొప్పించుట.

రాక్షసరాజగు రావణుడు, అయ్యునురాస్త్రము ప్రతిహతమగుటంజూచి, శ్రోధ మినుమడింప మఱియొక యస్త్రమును బ్రయోగించువాడయ్యె. మహాశేఖండగు రావణుడు మయునిచే విహితమై రుద్రదేవతాకమై భయంకరమయిన మఱియొక యస్త్రమును రామునిపయిం బ్రయోగింపసాగెను. అంత నతని ధనువునుండి దేదీప్యమానములై వజ్రాయుధమునకుం గలసారముగలిగినశూలములును గడలును మునలములును వెడలినవి. ప్రలయకాలమున మహావాయువులు వెడలునట్లు, నానా విధములును దీక్షములును, నగుగుడియులును కపటములగు శాశములను జ్వలించుచున్న వజ్రములును, భయంకరములై మహావేగమున వెడలినవి. శ్రీమంతుఁడును మహాకాంతింపన్నఁడును దివ్యాస్త్రవిదులలోనెల్ల మేలుబంతియునగు రాముడు, గొప్పదియగు గాంధర్వాస్త్రముచేత నారౌద్రాస్త్రమును బడఁగొట్టెను. మహాత్మఁడగు రాముఁ డారౌద్రాస్త్రమును హతమునేముఁగా, రావణుడుకోపంబునఁ గన్నులకెంపు గడుర సారాస్త్రమును బ్రయోగించెను. అంత భయంకరవేగుండును బుద్ధిమంతుండునగు రావణుని వింటునుండి, ధగధగమెఱయుచున్న గొప్పగొప్పచక్రాయుధములు వెడలినవి. దేదీప్యమానములై చంద్రసూర్యగ్రహసమానాకారములై యున్నయాబాణములు నిండునందు వ్యాపించుచుండఁగా, చంద్రసూర్యులును గ్రహములును క్రిందఁ బడుచున్నటువలె ఆకాశమును డిక్కులును బ్రకాశించినవి ఆ రాముడు సేనాముఖముననిలిచి రావణుడుప్రయోగించిన యాచక్రములను చిత్రిములయిన యితిరాయుధములను, బాణసమూహములఁ బులి ఖండించెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుడు, ఆసారాస్త్రముగూడ ప్రతిహతమగుటనుజూచి, రామునిమర్మసానములం దన్నిటను, పదిబాణములఁ గ్రచ్చి నొప్పించెను. రావణుడు మహాధనుస్సునుండి ప్రయోగించిన యాపదిబాణములు గ్రచ్చుకొనఁగా రాముడు మహాశేఖండుగావున నెంతిమూర్తము చలించినవాడు గాఁడయ్యె. అది ముద్గంబుల జయంబు గొనుచుండు రాముడు, విక్కిలియు గ్రద్దుడై రావణుని యవయవములం దన్ని

టను వెక్కుబాణముల జొప్పించి నొప్పించెను. అట్లు రావణుని బ్రహరించి రాముఁ
డు గొంత విశ్రమించియుండునంతలో రాముని తమ్ముడును శత్రునీరుల నుజుతూ
డువాఁడును బలవంతుఁడునగు లక్ష్మణుడు ఏడుబాణములు దీసికొనెను. మహారేణుఁడగు
లక్ష్మణుడు మహావేగము లయిన యాబాణములచే మనుష్యుని తలవ్యాసీయున్న
రావణుని ధ్వజమును వెక్కువఱియలుగా ఖండించెను. కాంతిమంతుఁడును మహా
బలసంపన్నుఁడునగు లక్ష్మణుఁడంత నొక్క బాణమున కుండలాలంకృతముయిన రావ
ణుని సారథిశిరముఁ దెగవ్రేసెను. లక్ష్మణుం డయిదు వాఁడిబాణముల రాక్షసేంద్రు
డగు రావణుని మహాధనుస్సును, ఏనుఁగులొండమువంటిదానిని, తునియలు గా
వించెను. ఇట్లు విలువితీగి రావణుడు మిన్నకుండఁగా, విభీషణుడు దూతీతలవడి,
నీలమేఘసమానములును పర్వతాకారములునగు రావణుని యుత్తమాశ్రయములను
గడవేఁ గొట్టివంచెను. మహావేగుడగు రావణుడు గుఱ్ఱములు హతములుకాగా,
వేగ తనమహారథమునుండి నేలకు దూఁకి, తమ్ముండగు విభీషణునియొడ మహాకోపంబు
పూనినవాడయ్యెను. అంత మహాశక్తిమంతుఁడును బ్రతాపవంతుఁడు నగు రావ
ణుడు, దేదీప్యమానమై వజ్రమునలె వెలుంగుచున్న శక్తిని విభీషణునివైఁ బడవై
చెను. లక్ష్మణుడు, ఆ శక్తి విభీషణునిమీఁద రాకమునుచే దానిని మూడుబాణముల
ఛేదించెను. అంత నపుడు యుద్ధమున వానరులు బిట్టగ నార్పులు చెలఁగిరి.
కాంచనమాలికచే నలంకృతిమైన యాశక్తి మూఁడుగునియలుగాఁ దునిసి, మిఠుం
గుఱులు సెదర, జ్వలించుచు నాకాశమునుండి వెద్దయుక్కిపడినట్లు, నేలంబడెను.
అంత, నారావణుడు, చందనాదులచే మఱిత యర్చినిమై యమునికిఁగూడఁ దార
సింపనలవిగానిదై నిజతేజమున వెలుంగుచున్న మహాశక్తిని గ్రహించెను. ఎట్టివా
రికిని దారసింప నలవిగానిదై దేవేంద్రుని వజ్రాయుధమునలె గాంతఁ దేదరిల్లుచున్న
యామహాశక్తి, బలవంతుఁడును రావణుడు తనబలముకొలఁదిని నురవడిం ద్రిప్పగా,
నది జ్వలించుచు మిక్కిలియు భయంకరిమై చూపట్టెను. ఇంతలో వీరుండగు లక్ష్మ
ణుడు, విభీషణు డట్లు ప్రాణసౌదేహము నొందుటనుగని, శీఘ్రమునంతోయి యతని
కడమునిలిచెను. వీరుఁడు లక్ష్మణుండు, ఆవిభీషణునిఁ దప్పించుటకై, వింటి నాకర్షించి,
శక్తిని కేలందాల్చి యున్న రావణునిపయి బాణవర్షములు గురిపెను. మహాత్ముడగు
లక్ష్మణుడు, రావణునిపై బాణసమూహములను బరిఁగించుచుండఁగా, నతఁడు విభీష
ణునియొడఁ బరాక్రమము చూపుట కయితరేక పోవుటచే నావిభీషణుని బ్రహరించు
తలంపు మానినవాడయ్యె. ఆరావణుడు, తనతమ్మునిని లక్ష్మణుడు తప్పించుటను
జూచి, లక్ష్మణు నెదుర్కొని నిలిచి మఱినితో 'లక్ష్మణా ! నీవు బలంబున నిజునిఁగి
మిన్నకుండఁ యిట్లు విభీషణుని దప్పించితివి గావున నీక నారాక్షసుని విడిచి
యొక శక్తిని నీమీఁదఁ బడవై చెదను. ఇదనఁజ కెందఱిన్ వంటి నెత్తురు చిన్నలతోఁ
గూడియున్న యొక శక్తి యినుపగుడియవంటి నాబాహువునుండి వ్రయుక్తమై నీహృ

దయము నుద్ధిక్కిని నెత్తుటందోగి నీప్రాణములు గొనిపోవంగలదు' అనెను. ఇట్లు రావణుడు చెప్పి, మిక్కిలియుఁ గ్రుడ్డుఁడై లక్ష్మణునిమీఁద నెనిమిదిగంటలతోఁ గూడి మహాధ్వని గలుగునట్లు మ్రోయుచున్నయాశక్తిని బ్రయోగించి యార్చెను. ఆశక్తి మయుఁడు మాయచే నిర్మించినట్టిది అదియెట్టిశత్రువుమీఁదఁ బ్రయోగించిన ను వ్యర్థముగాక శత్రువుల రూపుమాపుచు నిజ తేజంబున జ్వలింపుచు చున్నట్లు చూపట్టుచుండెను. అట్లు రావణుడు జెట్టినమైన యురవశితో దానిని బ్రయోగింపఁ గా నది యింద్రునివజ్రముంబోలె బిట్టు మ్రోఁగుచు యుద్ధాగ్రంబున లక్ష్మణుని మీఁది కడఁగెను. రాముఁడు దానినిజూచి 'లక్ష్మణునికి శుభంబగుఁగాక' యని తమ్మునికి మంగళాశాసనముగావించి యాశక్తినుద్దేశించి 'నీవు చంపఁబూనిన పూన్ని విఫలమయి వ్యర్థమగుచువుగాక' యని వెంటనేచెప్పెను. రావణుడు యుద్ధంబునఁ గ్రుడ్డుఁడై సర్వముంబోని యాశక్తిని విడువఁగా నది క్షణమున నెట్టివారినేని భస్మము సేయఁజాలనిదయ్యెను, రాముఁడు వ్యర్థముగావించుటచే, శూరుఁడై యెంతమాత్రమును భయపడిక నిలుచున్న లక్ష్మణునిపక్షమును గాఢినిదిమాత్రమయ్యె. మిక్కిలివేగముగలిగి మహాకాంతిని వెలుంగుచున్న యాశక్తి సర్వరాజయిన యాదిత్యుని నాలుకవలె భయంకరమై తేజరిల్లుచు లక్ష్మణుని పెనుపక్షముం దాఁకెను. అంత లక్ష్మణుడు రావణునిచేరి యురవశిచేరి నాశక్తి చాలలోతుగానాటి పక్షమును భేదించగా నేలంబడెను. అప్పుడు మహాతేజఁడగు రాముఁడు దాపుననుండెను గాన లక్ష్మణుఁ డట్టియవస్థను బొందుటనుజూచి తిమ్మిరియండలి నయ్యముచే మనమున విషగ్లుఁడయ్యెను. అతఁడు కన్నులనీళ్లుగ్రమ్మ గొంత సేపు సేయవలసిన దేమయని యాలోచించి యాతఁ బ్రలయకాలాగ్నివలె మిక్కిలియునుంపడింపనాగెను. రాముఁడు 'ఇది దుఃఖమునకు నమయముకా'దని చింతించి సీత నపహరించుటంబట్టియేకాక లక్ష్మణుని నట్లుండుగా జూచుటంబట్టియు అన్నివిధములను మిక్కిలియు ప్రయత్నపడి రావణుని పధించుటయుచే కనుగలిగి నతనితో జెట్టినముగా యుద్ధము సేసెను. ఏలన రాముఁ డంత మహాయుద్ధంబున శక్తిచే భిన్నుఁడై నెత్తుటందోగుచు, సర్వముతోఁగూడిన పర్వతమువలె లక్ష్మణుఁ డుండఁగాఁ జూచెను. కావుననే రావణుం బంప నిశ్చితుఁడయ్యెను. అన్యవార శ్రేష్ఠులు బలవంతుఁడగు రావణుడునై చిన యాశక్తిని, దాని దార్ధ్యమునలన తా మొంత ప్రయత్నముచేసియు విజువఁజాలకపోవుటయేకాక, రావణుడు హస్తలాఘవముగలిగి యతివేగముగా బాణజాలములు పోగించి నొప్పించుటవలనంగూడ, ఆశక్తిని, నెంతమాత్రము విజువఁజాలరయిరి. మఱియు నష్టమహాశక్తి లక్ష్మణుని భేదించి భూమింజొచ్చినది; కావునను వారికి విజువఁ దరముగాడయ్యె. బలవంతుఁడగు రాముఁడు యుద్ధంబునం గ్రుడ్డుఁడై, భయంకరమగు నష్టమహాశక్తిని రెండుచేతులంబట్టికొని లాగి విడిచివైచెను. రాముఁ డాశక్తినిబట్టి లాగుచుండఁగా మహాబలుండగు రావణుడు, అతని నమస్తావయవములందును, మర్తములభేదించు

పట్టి వాడిబొగములం బ్రహ్మచారిని రాముఁ డాబొగములను పరకునేయక బత్తు
 గునిఁ గాఁగిలిండుకొని వాడునిచేరి విచిత్రపుని నితరవాసరవీరులకుంఁగాంచి, 'వా
 సరోతములారా! ఇవటమీరు లక్ష్మణునిఁ బరివేష్టించి కాచుచుండుడు. చాలఁగాలము
 గా నువ్విట్లుచున్న చాతకవక్షి వర్షాకాలమురాఁగా మేఘముగవడినట్లు, బహు
 కాలముగాఁ గోరుచుండిన నాకిపుడు పరాక్రమమునకు నిడకాదము లభించినది.
 కాన పాపాత్ముఁడును పాపనిశ్చయుండనగు రావణునిప్పుడు తప్పక వధింపవలయును.
 వానరులారా! మీయెదుట సత్యముగాఁ బ్రతిజ్ఞసేయుచున్నాను. ఈ మహూర్త
 ములోనే, అంతసేపా! అతిత్వరలోనే, మీరు జగంబున రావణుఁడుగాని రాముఁడు
 గాని లేకపోవుటఁ జూడఁగలరు. రాజ్యముపోవుట, వనమునవసించుట, దండకారణ్య
 మున గ్రున్నరుట, సీత పరులచే స్పృశింపఁబడుట, రాక్షసులచేతం జిక్కుట, పంపొ
 వనవాదులందు మహాదుఃఖము కలుగుట, సరకమునకుఁబోలే మిక్కిలియు ఘో
 రమైన యీలక్ష్మణునిపాటునం గలిగిన క్షేకమును, నిమన్తము నిపుడు యుద్ధమున
 రావణుని జంపి దిగవిడిచెదను. ఎవనికిఁగా నేను యుద్ధమున వాలినివధించి ను
 గ్రీవుని వానరరాజుగావించి యీవానరసేన నిచటికిఁ దెచ్చితిన్, మఱియు నెవనికిఁగా
 వముద్రమున సేతువుగట్టి దానిని దాటి యిచటికి వచ్చితిన్, అట్టిపాపాత్ముఁడు రావణు
 డిపుడు నాకంటిబారింబడినాడు. దృష్టియందు విషముగల స్వాములకంటం బడినవా
 డు జీవించనట్లు, నాకంటిబారింబడి వీడు బ్రతుకఁజాలడు. దుర్ధర్షులగు వానరపుంగవు
 లారా! మీరు పర్వతాగ్రములం గూర్చుండి, వృషముగా, నాకును రావణునకును ని
 దే జరుగఁగల యుద్ధమును జూచుచుండుడు. దేవతలును ఋషులును గంధర్వులును
 చారణులును మఱియు మూఁడులోకములందున్న వారును, ఇప్పుడు యుద్ధమున
 రాముని + రామత్వమును జగదేశవీరత్వమును జూతురుగాక. లోకములందెల్ల
 గల పనున్త చరాచరములును దేవతలును గుంపులుగాఁజేరి, యిప్పుడు యుద్ధము
 జరిగినవిధమును భూమి యందునంతవఱకును, నిత్యమును లోకమునఁ జెప్పకొను
 చుండనట్లు చేయునట్టి పరాక్రమకృత్యమును నిశ్చయించెదను' అనెను. ఇట్లు పలికి రా
 ముఁడు యుద్ధమున నెప్పరికమీఱ, మేలిబంగారుచే రంగారు వాడిబొగముల
 రావణునొప్పించెను. అంత మేఘము జలధారలు గురియునట్లు రావణుఁడు రాముని
 పై, ధగధగ మెఱయుచున్న బొగములు ముసలములు మొదలగువానిని జరిగా
 గలిగెను. రాముఁడును రావణుఁడును నొకరిపయి నొకరు ప్రయోగించుబొగము
 లొండొంటిం గొట్టుకొనఁగాఁ బుట్టినధ్వని తుములమై చెలంగెను. అంగారు మీద
 కొవలు ధగధగ మెఱయుచున్న యారామరావణబొగములు ఒకటిచే నొకటి భిన్న
 మై చెల్లచెదరై యాకాశమునుండి నేలంబడినవి. రామరావణు లిరువురక్కరి

* కొన్ని సర్వములు రమచంద్రులననే మహావ్యూహం జంతునని ప్రతిష్ఠి.

† రామత్వముగా రావణతార ప్రయోజనమని యాచార్యులు చెప్పెదరు.

లద్దని, మిక్కిలము సమస్తభూతములకును దిగులుగొలుపుచు నాశ్వర్యమనందగి
చెలంగినది. తళతళమొలుచున్న వెనువిలుదాల్చి మహాత్ముఁ డారాముఁడు బాణ
జాలములను జడిగొన రావణునివయి విచ్చలవిడిఁ బరగించెగా, రావణుఁ డతనినట్లు
దాఁకి మిక్కిలియుఁ బీడితుఁడై వాయువుచేఁ గొట్టువడిన మేఘమువలె భయమునఁ
బరుగి త్రినవాడయ్యె. ఇది నూటయొకండవనర్కము.

రాముఁడు లక్ష్మణుంహర్షి విలపించుట; హనుమంతుఁడు
నుషేణునివంపున నోషధిచర్మతమును దెచ్చుట; నుషే
ణుఁడు దివ్యాషధిరసమును లక్ష్మణునిముక్కునఁ
పించెఁగా నతందు విశల్యుడై లేచుట.

బలవంతుఁడగు రావణుఁడు యుద్ధమున శక్తిచేఁ గొట్టఁగా నెత్తురు వెల్లిందొప్పఁ
దోగి శూరుండగు లక్ష్మణుఁ డుండుటనుజూచి, రాముఁడు దురాత్ముఁడగు రావణునితో
జెట్టినముగా యుద్ధమునీసి బాణములు * విడుచుచునే నుషేణునిఁ జూచి 'ఏకుండయన
యీలక్ష్మణుఁడు రావణునిబలిమిచేఁ గొట్టువడి నేలం దెల్లి సర్పమువలె బొరలాడుచు
న్నాఁడు. నాకు మిక్కిలి శోకముగలుగుచున్నది. ఏడు నాకుఁ బ్రాణములకంటె
ప్రియుఁడయినవాఁడు. ఇట్టివాఁడు, నెత్తుటందరియుండుట చూడఁగానే నామనస్సు
కళవళించుచున్నదే! ఇక యుద్ధమునీయ శక్తియెట్లు గలుగును? యుద్ధంబుల విజ్ఞ
వీగుచు కుభలక్షణఁ డయిన నారమ్ముఁ డితఁడు మరణమునొందునేని యిక నాకుఁ
ప్రాణము లేల? మఖముగానియేల? దురాత్ముఁడయిన రావణునిచే నారమ్ముఁడు హ
తుఁడగుటను జూడఁగా నాయెదుటనే నారమ్ముఁ డిట్లగుటచే నాపరాక్రమము సిగ్గుపడి
నట్లు వెనుకీయుచున్నది. విల్లు చేతనుండక జాటుచున్నట్లున్నది. బాణములు బీటు
శ్రావుచున్నవి కన్నుల నీళ్లుగ్రల్చి యేమియుఁ గానఁబడకున్నది. స్వప్నములందు నడ
చునపుడు మనుష్యులకు కాళ్లు వెన్నకు నీచ్చునట్లు, నా కవయవములు విరివిరి శ్రాయి
యేవనియుఁ చేయఁగూడకున్నది. చింత వేంద్రముగా వెచ్చు వెరుఁగుచున్నది. ప్రాణము
లపై నాశయుఁ దూలినది' అనెను. రాముఁడు తన వెలువలఁ దిరుగుప్రాణమైన గారా
బుతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడు మర్తమునందు బిట్టుగాఁ గొట్టువడి యావేదన కార్తుఁడై
నిట్టూర్పులు పుచ్చుచుండుటనుజూచి మిక్కిలియు దుఃఖముపముకొన శోకమొన
మునిగి యేమియుఁ దోఁపకుండెను. ఆరాముఁ డట్లు మిక్కిలియు విపాదమునొంది
యింద్రియములు కలగి విలపించుచు 'నారమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁ డిట్లు హతుఁడై దు
ష్టులబ్రంగుచుండుటను జూచుచున్నానే! ఇక నాకుయుద్ధము చేరఁగాని ప్రాణముల

* 'ఏకుంచు నీ' యను రహస్యనిర్దేశముచేరి రావణుఁడు పలాయికుఁ డైనవీచల లక్ష్మణుఁడొ
గజేతునుడు జూచుటయందు రాముఁడు విలంబము నీయకుండుట నూచితము.

చేతఁగాని నీర చేతఁగాని ప్రయోజనమేమియులేదుగదా. లక్ష్మణుడు యుద్ధాగ్రంభున హతుఁడై యిట్లు పడియున్నపుడు నాకు రాజ్యముతోఁబనేమి ? ప్రాణములేందుకు ? యుద్ధముచేసి కార్యమేమియుంగలుగదు. ప్రతిదేశమునను గావలసిన భార్యలు దొరకుదురు ; కావలసిన బంధువులు దొరుకుదురు. కూడఁబుట్టిన తమ్ముఁడు దొరుకునట్టి దేశముమాత్రము నెచ్చటను గానరాదు' అని విలపించెను. ఇట్లు విలపించుచు శోకమున నింద్రియములు విహ్వలించుచుండ, జాలిగొలుపునట్లు, నేలంబొరలుచు మాటికి నిట్టార్పులు విడుచుచున్న రాముని, వీరుండయినను షేఁగు డచిత వాక్యముల నాశ్వాసించుచు, 'మహాబాహూ ! లక్ష్మీవర్ధనుఁడయిన యీలక్ష్మణుడు, మృతుఁడుగాఁడు. ఏలనఁగా నిరనిముఖము వికృతమునుగాదు. వివర్ణముగాదు. కాంతియు దూలదు. ఇతనిముఖము, మంచికాంతిగలిగి, ప్రసన్నముగాను చూపట్టుచున్నది. అఱచేతులు, ఎఱదామరలవలె నెఱుగానున్నవి. కన్నులు మిక్కిలియు సుప్రసన్నములై యున్నవి. రాజా ! పృథములు పోయినవారికి నిట్లు రూపముండదు. దీర్ఘాయుష్యము గలమనుష్యులకే ముఖమిట్లుండను. ఏరా ! లక్ష్మీవర్ధనుండగు నీలక్ష్మణుడు మృతినొందలేదు. పగవారిపేచమడంచు నితఁడు పృథములతోనే యున్నాఁడు. కాన దుఃఖింపవలదు. ఏరా ! ఇతఁడు మూర్ఛితుఁడై యవయవములు క్రిందవై చియున్నను గుండ మాటిమాటికిఁ గొట్టుకొనుచుండుటచే బ్రతికియున్నాఁడని తెలియుచున్నది' అనెను. మాటలాడ నెఱింగినను షేఁగుడు రామున కిట్లు చెప్పి యంత మేలయినవాసువులు (చెక్కిలిమీఁదిపట్ల) గల హనుమంతునిఁ ద్వర చెట్టుచు 'సౌమ్యా ! ఏరా ! నీ విచటనుండి శీఘ్రముగా మున్ను నీకు కాంబవంతుఁడు చెప్పిన శుభంబగు నోషధివర్ణలెమునకుఁబోయి దానిదక్షిణాభిరమునం బుట్టిన దివ్యావధిని శల్యములు లేకుండఁజేయునట్టిదై శుభంబగు విశల్యకరణి యనుదానిని, నవర్ణకరణిని, సంజీవనిని, సంధానకరణిని, వీరుఁడగు మహాత్ముని లక్ష్మణుని జీవింపజేయుటకై త్వరితముగాఁ దీసికొనిరమ్ము' అనెను. ఇట్లు సుషేఁగుడు చెప్పఁగా శ్రీమంతుండగు హనుమంతుఁడు ఆయోషధివర్ణలెమునకుఁ బోయి, ఆయోషధివర్ణరూపము తెలియనందున చింతనొందెను. అమిత తేజుండగు నాహనుమంతునికి 'ఇవ్వర్ణలెమునం దీశిఖరమునే తీసికొనిపోయెదను. ఏలన లక్ష్మణునికి సుఖముగలిగింతు నాయోషధి నాకుఁ గలిగిన యంతఃకరణప్రసాదాదులబట్టి యనుమానింపగా శుశిఖరమునందే పుట్టియుండవలయునని నాకుఁ దోచుచున్నది. మఱియు సుషేఁగుడును, దక్షిణాభిరమునఁబుట్టిన యోషధిని దెచ్చున్నాఁడుగాన యతఁడు నిల్చి చెప్పియున్నాఁడు. కాన యీశిఖరమే యది గావలయును. నాకు విశల్యకరణియేదో తెలియలేదని దానిని దీసికొనకయే మరల సుషేఁగునడివచ్చుటకై పోవుదునేని, యంతలో కాలము మించిపోవుటవలన లక్ష్మణునకు పృథహాని కలిగించుదోషము సంభవించును. నాకును వెంతమాత్రమును పొరుషము లేదందురు' అని యాయాలోచనము పు

బ్రహ్మను. మిక్కిలి బలవంతుడగు వానరసింహుఁ డాహనుమంతుఁడు, ఇట్లాలోచించి శీ
ఘ్రంబునంతోయి, యా మేటిపర్వతమును జేరి, దానిశిఖరమును ముమ్మాఱు కదల్చి, పూ
చియున్న నానావిధవృక్షసమూహములతోఁగూడ నాపర్వతమును జెకలించి, చేతు
లతోఁ బయికి నెత్తికొనెను. అతఁ డాకాశముననుండి నీరునిండియున్న నల్లనిమేఘము
నుంజోలె యాపర్వతశిఖరమును దీసికొని యాకాశముననుండి వచ్చెను. అతం డట్లు
మహావేగమున రామాదులయొద్దకు వచ్చి యచట సేననడుమఁ బర్వతశిఖరమునుం
చి, కొంచెము విశ్రమించి, నుపేణునిఁ జూచి 'వానరపుంగవా! నీవు చెప్పినమూలిక
గుఱుతు నాకుఁ దెలియలేదు. కాన నేనాయోషధిపర్వతముందలి యీడక్షిణశిఖరము
నంతయుఁ దెచ్చితిని' అనిచెప్పెను. ఇట్లు చెప్పుచున్న యవ్వాయుకుమారుని హను
మంతునిఁ గొనియాడి వానరశ్రేష్ఠుఁడగు నుపేణుఁడు అమృతహాషధిని బెల్లగించి
యెత్తుకొనెను. యుద్ధభూమింగల వానరులును రాక్షసులును, దేవతలకయినను నెం
తమాత్రమును జేయందరముకాని హనుమంతునికార్యమును జూచి యందఱు నా
శ్చర్యపడిరి. అంత * వానరోత్తముండగు నుపేణుఁడు ఆయోషధిని నలిపి, మిక్కిలియు
తేజోవంతుఁడగు లక్ష్మణునిముక్కునఁ బిడిచెను. శత్రువీరుల నుఱుమాడు వాఁడై
శల్యములు గుఱుచుకొనియున్న యాలక్ష్మణుఁడు, ఆమూలిక నాఘ్రాణించి నంత
నే, శల్యములువీడి యెంతమాత్రము నొవ్వలేక శీఘ్రమున భూమినుండిలేచెను.
భూమినుండి లేచిన యాలక్ష్మణునిం జూచి, యవ్వనరులు, నుపేణుని 'బాగుబాగు'
అని కొనియాడిరి. శత్రువీరుల నుఱుమాడు రాముఁడు లక్ష్మణుని రా రమ్మని పిలిచి
కన్నులనిండ బాష్పములుగ్రమ్మ, మిక్కుటాబగు నెయ్యమున బిగియఁ గొగిలించు
కొనెను. రాముఁ డట్లప్పుడు లక్ష్మణునిఁ గొగిలించుకొని 'వీరా! లక్ష్మణా!
నీవు తురిగము నొందియు మఱల నాభాగ్యవశమున బ్రతికి రాఁగంటిని. నీవు
మృతినొందినయెడల, నాకుఁ బ్రాణములతోనే పనిలేదు. సీతయు నక్కఱలేదు.
ఇక యుద్ధమున జయము నొందవలసినపని యేమున్నది' అనెను. మహాత్ముఁ
డగు నారాముఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగా లక్ష్మణుఁడు దుఃఖితుఁడై మాటలు
తొట్టనడ నరనితో, రామా! నీవరాక్రమ మెప్పుడును బొల్లుకానేరదు.
ఇట్టిసీపు మున్ను రావణునిఁ జూపి విభీషణునకు లంక నొసంగెడనని ప్రతిజ్ఞ నీసి,

* పూర్వము ఇంద్రునితోడి యుద్ధమునందు శల్యవీరులగు లక్ష్మణాదులకుఁ జికిత్స చేసినపుడు
నుపేణుఁడు ఆయోషధిని సుగ్రహించియుండును. కాన మరల నెవ్వ డాపర్వతమునకు హనుమం
తునిఁ బంపెనట బొసఁగియున్నది. అయినను లక్ష్మణుభీషణాదుల చికిత్సయును జైవధమంతయు వ్య
యమిపోయినది పరిహారము చెప్పఁగూడును కాన మఱపు గలుగనివాడగు హనుమంతుడు తానే ఆచిర
కాలమునకుండు స్థానించివచ్చినపర్వతమునఁ జెరిగి కొనలేక ముల్లపనాదాది లక్ష్మణులచే ననుమానించి
తెరిగి కొనటయు జూచుచున్నట్లు కనలించి పెల్లగించుటయు పరుద్ధముగాఁ దోచుచున్నది గాన దీనికి
పరిహారము చింత్యము. గొప్పవరాహులు.

యిప్పుడు బలహీనుడైన యొక యల్లునియట్లు, నీ వివిధమునం జెప్పడగడు. అనఁ
ఘా! సత్పురుషులు, తాముచేసిన ప్రతిజ్ఞ వ్యర్థముగావించరుగదా. చేసిన ప్రతిజ్ఞను తప్ప
క నెఱవేర్చుటయేకదా గొప్పతనమునకు లక్షణము. అనఁఘా! నానిమిత్తమై నీవు
నీతాదేవియందును విజయమునందును నుపేక్షనొందుట చాలును. ఇక రావణుని
జంపి నీ ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చుము. వాడికోటలుగలిగి, బొబ్బలిడుచున్న సింహముబారిం
బడిన మహాగజముంబోలే నీ బాణముబారిం బడినవగవాఁడెంతమాత్రమును బ్రతికి
పోతాఁడు. నేనన్ననో, సూర్యుఁడు సంచారకర్తము తీర్చుకొని యస్తమించునంత
లో దురాత్ముడగు నీరావణుఁడు హతుఁడు గావలయునని కోరుచున్నాను. ఏరా!
నీవు యుద్ధమున రావణుని జంపఁగోరుదువేని, నీవు విభీషణునకుఁ గావించిన ప్రతిజ్ఞ
నెఱవేర్చి దలంతువేని, జనక మహారాజకూతురయిన నీతయందు నీ కథిలాషగలదేని,
నేను జెప్పినమాటను శీఘ్రమునం గావింపుము' అనెను. ఇది నూట రెండవసర్గము.

—♦— { ఇందుగఁడు పంపిన రథమునెక్కి రాముఁడు మరల వేఱురథ } —♦—
మునెక్కి వచ్చినరావణుని మార్కొనుట; రావణుఁడు
మాతలిని సత్వములను మిక్కిలి నొప్పించగా
రాముఁడు తీవ్రకోపము నొందుట.

శత్రువీరులం జక్కాడు వీర్యవంతుఁడగు రాముఁడు లక్షణుఁడు చెప్పినయప్ప
లుకువీని విలుగొని యెక్కువల్లె నేనాగ్రంబున రావణునిపై భయంకరములయిన
బాణములను బ్రయోగించెను. ఇంతలో రాక్షసీశ్వరుఁడగు రావణుఁడు మఱియొక
రథమునెక్కి రావపు సూర్యునిమీఁది కదరునట్లు, రామునిమీఁదికిఁ బోయెను.
అట్లు రావణుఁడు రథగతుడై మేఘము జలధారలుగురియునట్లు మిక్కిలియు భయం
కరములయిన వజ్రముంబోలిన బాణములఁ బ్రయోగించి రామునినొప్పించెను. రాముఁ
డు యుద్ధమున సమాహితుడై యున్న రావణునిపై మండుచున్న నిష్పవంటివియు బం
గారుచే రంగారునవియునగు బాణములేసి నొప్పించెను. రాముఁడు భూమిపయినిలి
చియు, రావణుఁడు రథముపయినుండియు యుద్ధమునేయుట సమముకాదని దేవ
తలును గంధర్వులును దానవును నాడుకొనిరి. అంతశ్రీమంతమగు దేవేంద్రునిమేటి
రథమును నిగ్రునిపనుపున నతనిసారథియగు మారలి యాశోహించి వ్యర్థమునుండి
దిగి రామునియొద్దకు వచ్చెను. ఆరథము బంగారుచే నంగములు చిత్రితములై వందల
కొలది గంటలచే నలంకృతమై, బాలసూర్యునివలె దేజరిల్లుచుండెను. దాని నొగ
వై దూర్యమణిచే జేయఁబడియుండెను. కాంచనాభరణములచే నలంకృతములై తె
ల్లని వింజామరలతోఁగూడి సూర్యునివలె ప్రకాశించుచు నాకువచ్చనిరంగుగల
యైత్తమాశ్వములు హేమకాలిభూషితములై నవి పూన్వఁబడియుండెను. ఆరథ

మునకు బంగారుదండము ధ్వజముగానుండెను. అంత నిండ్రునిసారథియగు మాతలి మునికోలంజేకొని రథముననున్నవాడై యంజలిగీలించి రామునితో 'కాకుత్స్థా! నీవు మహాబలుగడవు, శ్రీమంతుడవు, పగవారి నడంచువాడవు. ఇట్టి నీకు విజయము గలుగుటకై దేవేంద్రు డీరథము నొసంగెను. మఱియు గొప్పడియగు నీ యింద్ర ధనువును, అగ్నివంటి యాకావచమును, సూర్యసమానములగు బాణములును నిర్మలమును వాడియునకు కేక్తిని నిండ్రుడు నీకొసంగెను. వీరా! రాజా! మున్ను దేవేంద్రు డీరథము నాదోహించి నాసారథ్యముక్రింద దానవులను వధించినట్లు, నీవివుడు నేను సారథివై యుండఁగా, నీరథము నాదోహించి, రావణునివధింపుము' అనెను. అప్పుడు రాముడు మాతలి యట్లుచెప్పఁగా, అమృతహరిధమునకుఁ బ్రక్షిణనమస్కారములు గావించి, తన దేహకాంతిచే చంద్రకాంతిచేతఁబోలె లోకములను వెలింగించుచు సారథము నాదోహించెను. అంత మహాబాహుండగు రామునకును రావణునకును, జూపఱకాశ్చర్యమును గగురునుబుట్టించునట్టి మహాయుద్ధము ప్రవర్తించిన దయ్యె. సమ సైములయిన దివ్యా స్త్రములనెఱింగిన యారాముడు, రావణుడు ప్రయోగించిన గాంధర్వాస్త్రమును గాంధర్వాస్త్రము చేతను, దైవాస్త్రమును దైవాస్త్రము చేతను వారించెను. రాక్షసాధిపతియైన రావణుడు మిక్కిలియఁ గ్రుద్దుడై మరల పరమభయంకరమైన రాక్షసాస్త్రమును ప్రయోగించెను. కాంచనభూషితములైన యాబాణములు రావణునిమిటినుండి వెడలి, మహావిషముగల సర్పములై రామునిమీఁది కడిరినవి. ఆసర్పములు మొగంబులు జ్వలింప, నోరుఁజెఱచుకొని వాని నుండి మండుచున్న నిష్పకలుగ్రక్కుచు, భయంకరాకారములై రామునిమీఁదికేయడరినవి. వాసుకేయుఁబోలె బెట్టిదముగా నడరునవై పడఁగలుజ్వలించుచున్న మహావిషములగు నాసర్పములు, దిక్కులను విదిక్కులనన్నిటిని దట్టముగా నావరించినవి. యుద్ధంబున రాముడు తనమీఁదికి వచ్చుచున్న యమృతసర్పములను జూచి ఘోరమును భయంకరమునగు గారుడాస్త్రమును బ్రయోగించెను. బంగారుపింజలుగలిగి, అగ్నివలె మెఱయుచున్న యారామబాణములు వింటినుండివిడివడి, సప్తశత్రువులును బంగారుమయములునగు గరుడపక్షులయి విహరించినవి. గరుడరూపముగలిగి కామరూపములగు నాబాణములు, సర్పరూపములును మహావేగములునగు నారావణబాణముల నన్నింటిని రూపుమాపినవి. రాక్షసేశ్వరుండయిన రావణుడు తనయస్త్రము ప్రతిహతిమగుటంజూచి, కుపితుడై భయంకరములయిన బాణవర్షముల రాముని పయింగురి పెను. అంత నారావణుడు ఎట్టికార్యము నేని చుల్కుగాఁ జేయునట్టి రాముని నేయిబాణము లేసి నొప్పించి మఱియుఁ బెక్కు బాణముల మాతలిని గాఁడనేసెను. రావణుడు, ఆయింద్రరథమునకుంగల ధ్వజపటమును గుఱివెట్టి యొక బాణమేసి దానిని భేదించి రథావయవమును దండమునుండి బంగారుధ్వజమును రథమునడుమఁ బడఁజేసి, యంత బాణమహాహముచే నిండ్రునియశ్వములను నొప్పించెను. దేవతలును

గంధర్వులును దానవులును చారణులును దురాత్ముడగు రావణుడు గావించినయామ హత్కార్యమునుజూచి విషణ్ణులయిరి. సిద్ధులును మహర్షులును వానరవీరులును విభీషణుడును రాముఁ డాత్ముడగుటనుజూచి యందఱును వ్యభితులయిరి. రాహువు చంద్రుని గ్రసించినట్లు రావణుడు రాము నాక్రమింపఁగాఁ జూచి, బుధుఁడు ప్రజల కశుభము సేయువాఁడై ప్రకాపతి దేవతాకమును చంద్రునకు ప్రాయమును నగురోహిణీనక్షత్రమునాక్రమించి నిలిచెను. సముద్రము పొగలుపెనఁచుకొన్న యలలుగల్గదై మండుచు న్నట్లు చూపట్టుచు, నవుడు క్రుద్ధమై సూర్యునిస్పృశించునట్లు పంకిఁ జిమ్మిరేగెను. సూర్యుఁడును గాంతి మండటిలి ఖడ్గమువలె నల్లనై కబంధాకారమగు ధూమకేతువుతోఁగూడి మిక్కిలి పరుషుఁడై చూపట్టెను. ఆకాశమున ఇత్వోక్తవంశపురాజుల నక్షత్రమై యుద్వాసి దేవతాకమగు విశాఖానక్షత్రమును అంగారకుఁ డాక్రమించి యుండెను. రావణుడు పదితలలతోను, నిరుపదిభుజములతోను ధనుర్దరుఁడై మైనాకవర్వతమువలె జూపట్టెను. యుద్ధరంగమున రావణుడు, విభ్రంభించి రాముని నిట్లు నిరసించుచుండఁగా రామునకు పింట బాణంబుల సంధించుటయు సాధ్యముగాకుండెను. మునుపే క్రుద్ధుఁడై యున్న రాముడు బొమ్మలుముడిచి కన్నుల నొక్కింత కెంపుగ దుర వేడిచూపుననే కాల్పువాఁడుంతోలెఁ జూపట్టుచు నూఁడుమిక్కిలి మహాకోపంబు నొందినవాఁడయ్యె. ఇది నూటమూఁడవసర్గము.

{ రావణుడు వైచిత్రాలమును రాముఁ డింద్రుడ త్రమగు }
 { శక్తిచే హతమునసేసి రావణునియశ్వాదుల నొప్పించుట. }

బుద్ధిమంతుడగు రాముఁ డట్లు క్రుద్ధుఁడై యుండఁగా నతని ముఖమును జూచి సమస్తభూతములును భయమునొందినవి. భూమియుఁ గంపమునొందెను. పర్వతము లెనయందలి సింగములతోను బెబ్బలులతోను వృక్షము లల్లలాడ మిక్కిలి యుఁ జలించినదయ్యెను. సకపకీయగు సముద్రుఁడును మిక్కిలియు తోభమునొందెను. ఆకాశమున పరుషధ్వని గలపక్షులును బరుషములగు మేఘములును సుత్పాతసూచకములయిన ధ్వనులం గావించుచు, నంతటను విహరించినవి. రాముఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడగుటయు, మిక్కిలియు దారుణము లయినయత్పాతములను, జూచి సమస్తభూతములును భయమునొందినవి. రావణునకు భయముగలిగెను. అవుడు, సూరులయ్యిరువురు భయంకరములైన సానావిధాయుధములతోఁ జిత్రముగా యుద్ధము సేయుచుండఁగా, జగత్ప్రళయాకారమై యున్న యమృతాముద్ధమును, దేవతలును గంధర్వులును మహోరగులును మహర్షులును దానవులును దైత్యులును గరుడులును విమానగతులయి యాకాశముననుండి చూచుచుండిరి. అప్పుడు సురలును అసురులును అం

* బుధుఁడు రోహిణీనక్షత్రమును శాందివపుడు జగత్ప్రళయగుని శోక్తికాస్త్రప్రసేదము.

దఱఱకు వచ్చియామహాయుద్ధమును జూచుచు రామరావణులవలని తమతమపక్షపాతముచే నొండొరులతో వాదులాడుచుండ నయ్యరువురలో తమతమవీరులయండలి భక్తింజేసి మిక్కిలి యుబ్బుఁజూపువాక్యముల ననుకులు నమనస్థితులై 'రావణా! జయింపు మనిరి. అంత డేవతలు, 'రామా! నీవు జయింపు' మని రామునిం జూచి మాటి మాటికిం జెప్పిరి. ఈనడుమ దుష్టాత్ముండగు రావణుఁడు రామునివలన కుగ్రుద్ధుడై యతనిని బ్రహరింపఁగోరి యిపుడు గొప్పయాయుధ మేరి ప్రయోగింపవచ్చునని తుణమాలోచించి వశ్రాయుధమువంటి సారముగలిగి మిక్కిలియు ధ్వసితోఁగూడినదై పర్యశక్తువులను రూపుమాపునట్టి శూలమును, రోషమున జ్వలించువాఁడుఁటలై జూపట్టుచుఁగఁచుకొనెను. ఆశూలము పర్యతశిఖరములవంటి యినుపకంకువులచే వ్యావృత్తై చూచుటకు భయంకరమై కొంచెము నలుపుతోఁగలసి వాఁడెమొనగలిగి ధగధగమెఱయుచుండుటచే పొగతోఁగూడిన యగ్నిజ్వాలవలెఁ జూపట్టుచు ప్రలయకాలాగ్ని సమూహముంబోలి కుద్రునిశూలమును మించి యెట్టివారికిని చారసంపరాక, వేయేల! యమునికిఁగూడ సమీపింప నలవికాక సమ స్తభూతములకును దిగులుగొలుపుచు జంపమువలెఁ గోయునదై కత్తియుంబోలెఁ దుండించునదియునై యొప్పుచుండెను. అట్లు వీర్యవంతుఁడగు రావణుఁడు పరమకుగ్రుద్ధుడై యుద్ధమున శూరులు వెక్కిరింపు రాక్షసులు దన్నుఁబరివేష్టించి కొలువ నమృహశూలము నడవం బట్టెను. మహాకాయుడగు రావణు డాయుద్ధమునందు రోషమువలన కన్నులుకెంపార నమృహశూలమునెత్తి తనపై న్యమంఠయు సంతోషించునట్లు, భయంకరముగా సింహనాదము గావించెను. అప్పుడు రాక్షసిండుగఁడగు రావణుని భయంకర సింహనాదముధ్వనికి, భూమియు నంతరిక్షమును దిక్కులును విదిక్కులును, అదిరెను. గొప్పధ్వని గలదు రాత్తుఁ డారావణు డిడిససింహనాదమునకు సమ స్తభూతములు భయమునొందినవి. సముద్రమును నంతో భించెను. మహావీర్యుఁడగునారావణు డట్లమృహశూలమును గ్రహించి మహాధ్వనిగల్గునట్లు సింహనాదముగావించి రామునింజూచి పరుషముగా 'రామా! నీతోఁజై రోషమున నేనిపుడై తిన వశ్రసారమగు నీశూలము ఈ తుణముననే, నిన్నును, నీతమ్మునిని వధింపఁగలదు. రామా! యుద్ధమున విజ్ఞప్తిఁగదవు. నిన్ని పుడు శీఘ్రమున వధించి యిదివఱకు నాపై న్యముఖమున హతులయిన శూరులగు రాక్షసులతోఁ బాటిగాఁ జేర్చివై చెదను. రామా! కొంచెమునిలువుము. ఇప్పుడే శూలమున నిన్ను వధించి పుచ్చెదను' అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణు డిట్లుచెప్పి యాశూలమును బ్రయోగించెను. ఆశూలము రావణునికరమునుండి విడివడినదై మెఱపుల జ్వాలలవంటి జ్వాలలతోఁగూడి, యెనిమిదిగంటలతో మహాధ్వని మీఱ నాకాశమున నింతయుం బ్రకాశించెను. వీర్యవంతుఁడగు రాముఁడు జ్వలించుచు భయంకరాకారమై వచ్చుచున్న యమృహశూలమును జూచి వింటి నాకర్షించి బాణములం బ్రయోగించెను. ప్రలయకాలమునందుఁ బ్రజ్వలించుచున్నయగ్ని నిండ్రుఁడు జల

ప్రవాహములచే వారిండునట్లు, రాముడు తనపయికి వచ్చుచున్న యాశూలమును బాణసమూహముచే వారించెను. రాముడు ప్రయోగించినబాణములు రావణుని యమృతాశూలముపై బడి యగ్ని నుటికిన మికుతలవలె దగ్ధములయ్యెను. రాముడు తన బాణము లంతరిక్షముననే శూలమును చాకి చూర్ణితములై దహింపఁబడుటఁ జూచి మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడయ్యె. అంత నా రఘువంధనుడు రాముఁ డట్లు పర మకుపితుఁడై తనకు మూతలి డెచ్చియిచ్చినదియు దేవేంద్రనిర్మితమైనదియునగు మహాశక్తి నేత్రెను. బలవంతుఁడగురాముఁ డమృతాశక్తి నేత్రి గిరిగిరం ద్రిప్వఁగా, నది ఘంటలచే మ్రోగుచు, దేదీప్యమానమై ప్రలయశాలమండలి పెద్దయుల్కువలె నాకాశమునంతయు బ్రకాశింపఁజేసెను. అమృతాశక్తి, ప్రయుక్తమై రావణుని శూలమును చాకఁగా నమృతాశూలము విఠిగి కాంతిమాలి నేలంగూలెను. అంత, రాముడు క్రూరములుచు, మహావేగములునై వజ్రముంబోలి చప్పుకు గలిగించు చున్న వాడిబాణములను బ్రయోగించి మిక్కిలి వేగముగల రావణుని యశ్వము లను నొప్పించెను. పిదప రాముడు మిక్కిలి లాఘవమొప్పు, రావణునిపక్షమున వెక్కువాడిబాణములను లలాటమున మూఁకుబాణములనుం గాఁడనేసెను. అప్పు డుద్ధంబున రాక్షసేంద్రుఁ డారావణుడు నమస్తావయవములును బాణములచేఁ గ్రుచ్చుకొనఁగా దేహమంతయు నత్తుటం దోగి పూచినయశోకవృక్షమువలె బ్రకా శించెను. అప్పుడు యుద్ధమనన్యమున గాక్షసేవ్యుఁ డారావణుడు, రామబాణము లవయవములుండెల్లఁ గాడఁగా, నత్తుటఁ దొప్పఁదోగి, యొకింత భేదమునొందియు నంతలో మీఁడుమిక్కిలియుఁ గ్రోధము నొందినవాడయ్యె. ఇది నూటనాలుగవ సర్గము.

—♦— { రావణునిబాణములను రాముడు వారించి రావణునినిందిం }
 { మఱుఁ జెక్కుబాణముల నొప్పించుట, విహ్వలుండియన }
 { రావణునిజూచి యతనిపారథి తరుదొలంగంగొనిపోవుట. } —♦—

యుద్ధగర్వితుఁడగు నారావణుడు, అట్లు రాముడు క్రుద్ధుఁడై యుద్ధంబునఁ ద న్ను నొప్పించుటయు, దాచును మిక్కిలియుఁ గోపమునొందెను. వీర్యవంతుఁ డారావ ణుడు అట్లు క్రుద్ధుఁడై కోపమున కన్నులు జ్వలింప, నమృతాశూలమున వింటి నాకర్ణిం చి బాణములు పరఁగించి రామునొప్పించెను. ఆకాశమునుండి మేఘము, వేలకొ లది వర్షధారలఁ గురిసి, తటాకమును బూరించునట్లు, రావణుడు మోయుచున్న వేలకొలది బాణశాలములం బరఁగించి రామునిదేహమంతయుఁ బూర్ణముగాఁ గ్రొవ్చెను. రాముఁ డట్లు యుద్ధంబున రావణునిబిటుండి పెడలిసబాణసమూహము లచేఁ బూరితుండై నిశ్చలం బగుమహాపర్యతమువలె కంపము నొందఁడయ్యెను.

వీర్యవంతుడగు రాముడు, యుద్ధమునఁ గాలూని, బాణములచే బాణసమూహములను వారించుచు, రావణునిబాణములను సూర్యునికిరణములనుంబోలెఁ గయి కొన్నవాడయ్యె. అంత రావణుడు కుర్మరూఢై హస్తలాఘవమొప్ప, మహాత్ముడగు రాముని తొమ్మన వేలకొలది బాణములఁ గాడనేసెను. అప్పుడు యుద్ధమున లక్ష్మణాగ్రశంకగు రాముడు దేహమంతయు నెత్తుటం దొప్పఁ దోగియుండుట వలన, నడవియందుఁ బూచియున్న యొక పెనుకింతుకవృక్షమువలెఁ జూడనొప్పెను. మహారేజుండగు నారాముడును, రావణునిబాణములఁ గొట్టవడి కుపితుడై పృథ్వీకాల సూర్యునిబోని యత్యుగ్రములయిన బాణములను దీసెను. అంత వీరుండగు దశరథకుమారుడు రాముడు, కోపావేశమునొంది, రావణుంజూచి పెడనవ్వు నవ్వి. పరువచనముల నలనితో 'రాక్షసాధమా! నాభార్యను, నేను దగ్గఱ లేకుండఁగా, పరవశురాలై యున్నవుడు, నాకుఁ దెలియనట్లు జనస్థానమునుండి నవహరించి తెచ్చితివే! ఇట్టి నీవు విక్రమశాలివా? నీకెంతమాత్రమును బరాక్రమములేదు. మహారణ్యమున నన్నెడఁ బోసి దుఃఖమై యున్న సీతను, నీవు బలాత్కారమున దొంగిలి తెచ్చి శూరుఁడనని యెన్నికొనుచున్నావే. ఎంతటిశూరుఁడవురా? పరస్త్రీలు దడవు శూరుఁడవురా? పెంటిటి యొడ్డలేనవుడు స్త్రీలవిషయమై దుర్జనులు చేయునట్టి కార్యమును జేసి శూరుఁడనని యెన్నికొనుచున్నావుగా. నీకు మర్యాద మంటఁగలసినది. లజ్జయులేదు. నీ నడవళ్లును ఒక్కవిధముగావు. కావరమున నీకు నీవే మృత్యువుండెచ్చుకొని చచ్చినట్లుగాఁ దలఁచుకొనక శూరుఁడని యెన్నికొనుచున్నావు. శూరుఁడవు, కుపేరునికిఁ దిమ్ముఁడవు, తిహాబలాది సంపన్నుఁడవు. ఇట్టి నీవు, సీత నవహరించి యెంతటిగొప్పకార్యమును జేసితివిరా? అది యెంతటిపొగడ్తుకొఁ దగినది! ఎంతకీర్తికరమైనదిరా? నీవు కండకానిరమునఁ బోతెరించి నిందితంబును అహితమును నగు కార్యమును గావించితివి. అందులకు మహాఫలము సిద్ధి యిపు డనుభవింపుము. దుర్బుద్ధీ! శూరుఁడనని నిన్ను నీవే యెన్నికొనుచున్నావే. సీతను దొంగవలె నవహరించి తెచ్చునవుడు నీకు సిగ్గు కలుగదయ్యెనే! నీవు నాయెదుట నట్లు సీతను బలవంతముగాఁ గొనిపోవఁగడఁగితివేని, యిప్పుడే నాబాణములచే హతుఁడవై సీతమ్మఁ డగు ఖరునియొద్దకుఁ బోయియుండువే! దురాత్మా! నాభాగ్యనశమున నీవివుడు నాకంటియెదుటం బడితివి. ఇదిగో నిన్ను వాడిబాణముల యమపురి కనిచెదను జూడుము. ఇదిగో కుండలములు గట్టుకొత్తుచున్న నీ శిరస్సు నాబాణములచే ఛిన్నమై యుద్ధభూమియందు దుమ్ముల బుగ్గి నక్కలు మొదలగునవి యీచ్చుకొని పోవుగాక. రావణా! నీవు నేలంగూలి యుండఁగా గద్దలు నీతొమ్మపయినివ్రాలి, బాణపు టలుఁగులచే నయినగండ్లనుండి పయికిఁ జిప్పిలుచున్న నీనత్తిరుచు దప్పిదీఱఁ ద్రావుఁగాక. ఇప్పుడే యిదిగో నీవు నాబాణములచేఁ ద్రుంగి గ్రాములు వీడి నేలంబడఁగానే గరుడపక్షులు సర్పములను బట్టి లాగునట్లు గద్దలు మొదలగుపక్షులు నీస్త్రేగులనుబట్టి లాగుఁగాక' అనెను.

వగవారిని రూపుమాపు వీరుండు రాముడు, ఇవిధమునం జెప్పఁజూ, దన్నుఁదాఁరసి
 చియున్న రాక్షసేశ్వరుని రావణునిమీఁద బాణవర్షములు పఱఁగించెను. శత్రువును
 రూపుమాప నువ్విఘటించు చున్నయారామునకు, అప్పుడు వీర్యమును బలమును
 ఉత్సాహమును దివ్యాస్త్రబలమును యుద్ధమున నినుమడిగా నతిశయించినవయ్యె.
 విదితాత్మఁ డగురామునకు సమస్తములయిన దివ్యాస్త్రములును ప్రత్యక్షముగా
 స్ఫురించినవి. అంత నమృతేశ్వఁడు, ఉబ్బువెల్లునంజేసి మఱింత హస్తలాఘవము
 గలవాఁడయ్యెను. రాక్షసులం దునముట్టించు దిట్ట యగునారాముఁ డిట్లీశుభచిహ్న
 ములు తనకుఁ గలుగుటను దెలిసి మఱింత యుత్సహించి రావణుని మీఁదుమిక్కిలి
 యు నొప్పించెను. వానరులు వైచుళిలాసమూహములచేతను, రాముని బాణవర్ష
 ములచేతను గొట్టువడుచు రావణుం డేమియుఁ దోఁపక హృదయమున తల్లపడఁజొ
 డెను. రావణునకు మృత్యు కాల మపు డాననన్నమగుటంజేసి యతఁడు బాణములు
 ప్రయోగింపక వింటి నాకర్షింపకయుండెను; మఱియు నతనికి మనసు వివశమగుటచే
 రాముని వీర్యమును బదులేసి నిలువరింపఁడయ్యె; మఱి రావణుఁ డేసినబాణము
 లుచు తక్కిన నానావిధములైన యాయుధములును, యుద్ధమున భేదనభేదనాదుల
 యిన ప్రయోజనములేవియుఁ గావింప నేరకుండెను. రావణుఁ డిట్టియవస్థయందుం
 డుటను జూచి యతనిరథంబు నపుడు దోలుచున్నసూతుఁడు తొట్రుపడక, యుద్ధ
 భూమినుండి రథమును మెల్లగఁ దోలుగఁదోలుకొనిపోయినవాఁడయ్యెను. ఇది మాట
 మొదవనర్గము.

—◆◆— { రావణుడు మనంబున దెప్పితి నూతుని రథము తొలగఁ }
 —◆◆— { దెచ్చినందులకై భర్తించుట; సూతుఁ డందులకుఁ దగినమా }
 —◆◆— { ధానము చెప్పి రథమును మరల యుద్ధభూమికిం దోలుట. } —◆◆—

ఆ రావణుడు మృత్యుబలమున ప్రేరితుఁడగుటంజేసి వివేకంబుదూరి మిక్కి
 లియుం గ్రుడ్ధుఁడై కోపంబునఁ గన్నంగవ కెంపుగదుర, సారథినిజూచి 'ఓరీ దుర్బుధీ!
 నన్ను బలహీనునివలెను, ఉత్సాహము లేనివానివలెను, పౌరుషము మూలినవాని
 వలెను, పిణికివానివలెను, అల్పునివలెను, ధైర్యములేనివానివలెను, తేజస్సు దూలిన
 వానివలెను, మాయలు దెలియనివానివలెను, దివ్యాస్త్రములకు వెలియైనవానివలె
 ను, నలత్యముపేసి, నీబుద్ధిఁ దోఁచినపోతు పోవుచున్నావు. నాయభిప్రాయమును
 దెలిసికొనక న స్వలత్యముచేసి శత్రువునమక్షమున నా యీరథము నేల తొలగఁ
 దోలుకొని వచ్చితివి? అపూజ్యా! నేను జురకాలముగా సంపాదించిన నాయశస్సును,
 వీర్యమును, తేజమును, రావణుడు యుద్ధమునం బలాయితుఁడు గాఁడని యుండఱిని
 నాయెడం గలిగియున్ననమ్మకమును, నీచేత నివిగో నాశమునొండె జూచి! శత్రువు
 వీర్యంబునఁ బ్రభ్రాంతి నొందినవాఁడు. నా వశాక్రమకృత్యముల నెఱపి రంజింప జేయఁ

డగినవాడు. అట్టిశత్రువు చూచుచుండగా, యుద్ధమునందు జేరాన గలిగియుం
 డు నన్నుఁ బనికిమాలినవానిని గావించితిని. దుర్బుద్ధి! నీ వీరధమును నానంగరిని
 దెలియక శత్రువున కెదురుగాఁ దోలక తొలగఁజెచ్చుటఁ జూడఁగా, పగవాడు
 నీకేమా లంచమిచ్చి నిన్నుఁ గై వనము చేసికొన్నాడని నా కూహ గలుగుచున్నది.
 ఇదినతల్లమే యగును. హితమును గోరునట్టి మిత్రులుచేయునది యీవనిగాదు. ఇది
 పగవారికిఁ జేయఁదగినది. ఇట్టిపనినే చేసితివిగాని యట్టిపనిని జక్కఁజేయవైతివి. నీవు
 నాయొద్దఁ జరకాలమున్నవాడవేని, నేను జేసినసత్కారములు నీ తలంపునకు వచ్చు
 చున్నవేని, పగవాడు నాపైఁబడి రాశమునుపే రధమును వేగ మరల్చి యుద్ధమున
 కభిముఖముగాఁ దోలుము' అనెను. రావణుడు బుద్ధిమాలి యిట్లు పరుషముగాఁ
 జెప్పినది విని,సారథి యతనిహితమునుగోరు బుద్ధిగలవాడు గాన, యతని నాశ్వాసిం
 చుచు హితవచనమున 'నేను భయపడినవాడనుగాను, మూఢుడనుగాను, లంచ
 ముదీసికొని పగవారితోఁ జేరుకొన్నవాడనుగాను, ఏమఱినవాడనుగాను, నీయందు
 స్నేహము లేనివాడనుగాను, నీవు నాకుఁ జేసినసత్కారములు మఱచినవాడనుం
 గాను. మఱియేమన్నను నేను నీహితముగోరి, నీయశస్సును సురక్షితము గావింపఁ
 బూని, నీయందలి నెయ్యము దొలఁకాడుమనసుతో నిది నీకు ప్రియముగానుండు
 పని చేసితిని. ఇది నీ కప్రియమైనది. మహారాజా ! నీవు, ఏదేనొకకులమునఁబుట్టి
 యల్పబుద్ధియై దుష్టవృద్ధయౌండగువాడుబోలే, నాయందు, నీకుఁ బ్రియమును
 హితమును జేయుటయందే యాసక్తుఁ డయిననాయందు, ఇట్లు రథము తొలగఁజె
 చ్చిన విషయమై దోషము తలంచుట యుక్తముగాదు. ఉన్నతప్రదేశమునుండి నది
 వేగముగఁ మరలునట్లు, యుద్ధభూమినుండి యతివేగమున రథము మరల్చినుండులకుఁ
 గల కారణమునుజెప్పెద వినుము. వీరా! నీ వపుడు చాలనేవు మహాయుద్ధము సేసి
 యలసియుండుట నాకుఁ దెలియవచ్చినది. నీవు యుద్ధమునకుఁ జక్క మొగము గలిగి
 యుండుటగాని నీయత్సాహముగాని కాననయితిని. ఈ రథాశ్వములును, రథమునీడ్చి
 యీడ్చి యలసి, దీనములై యెండతాఁకున మిక్కిలియు పొలసి, వర్షమునఁ గొట్టువ
 డిన గోవులుబోలే నుండినవి. మనకు నేయేళకునములు మిక్కిలియుఁ గలుగుచున్న
 వ్రా అవన్నియును ప్రతికూలముగానే నాకుఁ దోచుచున్నవి. సారథియగువాడు
 దేశకాలములను, శుభాశుభనిమిత్తములను, తన రథికునియు నెదిరియు ముఖము
 నందలి శేటకలక మొనలయిన యింగితములను, ఉత్సాహములేమియు, దుఃఖము
 ను, సంతోషమును, బలాఽలములను, భూమి మిట్టపల్లములను సమప్రదేశములను
 వివచుప్రదేశములును (యుద్ధమునకు సమయాసమయములును) ఎదిరియందు క
 నుఁగొనఁదగిన చిద్రములును, మఱియు రథమును నెదిరికే నవీరముగాఁ దోలుట
 యు, ప్రక్కవాటులం దోలుటయు, నిలుకడగా నిలుపుటయు, ఎదుగు మొగముతో
 నే మెనుకకు మరలుటయు, ఇవన్నియుఁ జక్కఁగా నెఱిగి రథము నడవవలెను.

వీరా! నీకును, నల్లై ఈరథాశ్వములకును, విశ్రాంతిగలుగుకొనుటకును దుస్సహాయమున దుఃఖమేమియుఁ గలుగుకుండుటకును నిట్లు రథమును దొలఁగఁజెచ్చుట యుక్తముగ నని చేసినచో నీకాని యట్టినిమిత్త మేమియులే యే నాయుచ్చచేత నిట్లు చేసినవాడను గాను. ప్రభూ! నే నిపుడుచేసినది భర్తయగు నీయందలి స్నేహాతిశయమువలననే కాని వేఱుగాదు. వీరా! శత్రుసంహారా! నీ విపు డాత్మాపింపుము. నీవు కార్యస్వరూప మేది చెప్పెదవో దానిని, నీయున్నదిన్న ఋణము నీగవలయునని మనస్సున నంక ల్పించుకొని, యట్లై చేయుచున్నాను' అనెను. రావణుం డా సారథిచెప్పిన యావా క్యమునకు నంతయుఁడై పలువిధముల వానిం బ్రశంసించి యుద్ధమునీయు పేరానగ డలుకొన, వానితో 'సారథీ! ఈరథమును శీఘ్రమున రామునికి భిముఖముగాఁ దోలుము. రావణుడు యుద్ధమున శత్రువులఁ జంపక మఱితిరాడు' అనెను. రాక్షసేశ్వరుడగు రావణు డిట్లుచెప్పి, వానియెడల నంతయుఁడై యంత వానికి సౌగంధమున మేలివాస్తాభరణమొకటి నొసంగెను. సారథియు రావణునిఁ చనమువిని రథమును మరల్చి యుద్ధాభిముఖముగాఁ దోలెను. అంత నాసారథి రావణురాడ్చుచొప్పున శీఘ్రముగా గుఱ్ఱములం దోలెను. అంత రాక్షసేశ్వరుడగు రావణుని యమహారథము క్షణమునో యుద్ధాగ్రమున రామున కభిముఖమై నిలిచినదయ్యెను. ఇది నూటయాఱవనర్థము.

—♦—

{ అగస్త్యుఁడు రామునకు నాదిత్యహృదయము నుపదేశించుట; రాముఁ డా ప్రోత్సహమును జపింపఁగా సూర్యుండు రాము ననుగ్రహించుట }

అంత యుద్ధమునుజూచుటకై దేవతలతోఁబాడ వచ్చియున్న భగవంతుండి గునగ స్త్రయమహర్షి యుద్ధంబున సలసిపోయి మరల యుద్ధమునకువచ్చి ముంగలనున్న రావణుండాంచి, రావణుడు 'ఏదిని జయించుకొన్నా?' అని చింతయందు ముఁగియుండుటనుజూచి, యతనియొద్దకువచ్చి 'రామా! రామా! మహాబాహూ! నీకు వేదములవలె నిత్యమై రహస్యమయి యొప్పునాదిత్యహృదయము నుపదేశించెద వినుము. నాయ నా! దానిచేత నీవు యుద్ధమున సమస్త శత్రువులను గెలువఁగలవు. * అది పఠించు

* ఇది అదిత్యశత్రుం డే అదిత్యమండలము చెప్పబడుచున్నది. అదిత్యహృదయమనగా అతనితో పలవడుట 'యదీదో ప్రసాదిత్యే హింద్రియాః పురుషోత్తమశ్రే' అను శ్రుతివాక్యవలన అదిత్యమండల మధ్యంద్రియగు పురుషుడుపురుషుఁగా నెఱుంగునది. దేశ:— అదిత్యుండఁగా సూర్యుండు. అతని పౌత్రయము అఁగా హృద్ధగము అమరుద్ధుడు. 'అమరుడుకా' అని భాకువు. 'అదిత్యగృతివృత్' 'య అదిత్యమండలకోయమయతి' అన్నట్లు సూర్యహృద్ధగుండు పురుషుడుపురుషుడు కడక అదిత్యహృదయమనగా పురుషుడుపురుషుని ప్రతిపాదించు ప్రోత్సహని యర్థము.

వారికి బుణ్యమును వర్ధిల్లజేయునది. సర్వకత్తువులను నాశముసేయునది. జయము కలిగించునది. అక్షయమైన ఫలము నొసంగునది. పరమసావనమైనది. సమస్తమంగళములకును మంగళమైనది. (సమస్తశ్రేయములకు సాధనమైనది). సమస్త పూర్వాభిముఖును నాశముసేయునది. ఆధివ్యాధులను నివర్తింపజేయునది. ఉన్నయాయువుకంటె సధికాయువు నొసంగునది. జపింపఁడగిన వానిలో నెల్ల శ్రేష్ఠమైనది. ఇట్టి యాదిత్యహృదయ మనుస్తోత్రమును జపించునది. సువర్ణవర్ణములగుటచే బ్రహ్మములయిన కిరణములుగలవాఁడును, చక్కగ నుదయమునొందువాఁడును, దేవాసురులచే నమస్కృతుఁడును, నితరజేజన్ముల నన్నిటిని గప్పిపుచ్చునట్టి మహాతేజస్సుగలవాఁడును, చంద్రసూర్యులకుఁ దేజమునొసంగువాఁడును, ఎండవానలచే నమస్తలోకముల నియమించువాఁడును నగు పరమపురుషుని నిమ్మహస్తోత్రముచే నంతోషపెట్టుము. † ఏలన ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తియగు నీవురుషుండు సమస్త దేవతలకు

* ఇందులకు 'రిక్షిమ ప్రసన్నవృత్తం దేవాసురనమస్కృతం | పూజయన్య వివస్వంతం భాస్కరం భువనేశ్వరమ్' అని మూర్తి. (రిక్షిమ వ్రం) రిక్షిశబ్దము పరమాంతరంగభక్తులను జెప్పవచ్చును. కనుక రిక్షిమంతుఁడనగా 'అట్టిభక్తులఁడును ప్రకాశించువాఁడు. 'రిక్షిగ్' రిక్షి నామధేయతవ వ్రమ్' అని సువర్ణపుష్పమువాఁడౌ. (సమస్తవ్రం) 'మహాస్వయంవేదసేవయినే' అను శ్రుతిచొప్పున ప్రాత్రాక్షాంత్రగా మరయుచున్నట్లు చూపుచువాఁడు. (దేవాసురనమస్కృతం) 'దేవానాం దాకవానాం ద సాహస్యమధిచైవతిమ్' అన్నట్లు, సర్వజనులకు మహాస్యుడైనవాఁడు. (వివస్వంతం) నిరంతరము దీగలవాఁడు. 'అధునవతి. పరోక్షాన్ జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృథ్వీం సర్వతః పృథ్వీమ్మనర్తిమేషాన్ ర్తిమేషాన్ జ్యోతిమ్' అని శ్రుతి. (భాస్కరం) సూర్యచంద్రాగ్ని ప్రభృతులకునుగూడ ప్రధానకారులగువాఁడు. 'నదిరిమాన్యోభాతి నచన్ద్రితారకం నేమావిమ్యులోభాన్తి కుతోఽయచగ్నిః | ర్తిమేషాన్త ముభాతి సర్వం సమభాసాసర్వమచన్ద్రభాత' అని శ్రుతి. (భువనేశ్వరం) భువనేశ్వరుని సమస్తములైన ముండములను జిప్సవన. సకలములను నీశ్వరుఁడనుట. ఇట్టి భగవంతుని (పూజయన్య) ఈస్తోత్రముచే వాంఛింపుమనుట. మహేశ్వరీధర్మలు.

† ఇందులకు 'సర్వదేవాత్మనో హ్యేవ తేజస్వీ ర్క్షిభావః | ఏషదేవాసురగణాన్ లోకాన్ పారిధధిప్తిః' అని మూర్తి. (సర్వదేవాత్మనః) సమస్తదేవతలను శరణుగాఁగలవాఁడు. ఇందులకు 'యస్మద్దేవ దేవేతిధికతే' ఇత్యాదులు శ్రుతులు. (తేజస్వీ) పరులను గ్రహించునటులు సామర్థ్యముగలవాఁడు (రిక్షిభావః) రిక్షులను అనగా నిర్వయిత్తులను, భావనః = భావింపఁజేయువాఁడు, నిర్వయిత్తులైనదిను నిర్వహించువాఁడు, వారు భగవంతుని నిశ్చేష్టన లోనై నిర్వయిగానుండువారు. ఇత 'నిర్వయప్రియా ప్రతుశేవనోహ నిత్యా.' అని అపరి. (ఏషదేవాసురగణాన్ లోకాన్ పారిధధిప్తిః) 'అగ్నిప్రాప్తాహుతిపుష్పము గానిత్యునుపరిధతే | అదిత్యాజ్ఞాయతేవప్తి స్వప్రేరన్నం లోకప్రభా.' ఇత్యాదులైతనిని వర్ణించుచే నన్నివాఁడుచేరి, 'దేవాభావయతా నేన తేదేవాభావయన్తి' అని భువోదాతా దానిములచేరిన సర్వమును రక్షించువాఁడని యర్థము. ఇందులకు 'యాభిరాజ్యై ప్రథమ ర్క్షిభిప్తాభి. వర్ణవ్యవస్థాని' ఇత్యాది శ్రుతులచొప్పున కిరణములచే వర్ణమునంగి వారిచే నవ్వుముగలిగించి రక్షించువని భావము.

నాత్మభూతుడు. దుక్కిలి తేజంబుగలవాడు. తనకిరణములచే లోకములను రక్షించు వాడు. దేవప్రకృతులును అనురప్రకృతులు నగుననుస్తలోకులను తనకిరణములచే నంశయు వానయుగలిగించి రక్షించును.* ఇతడు ననుస్తదేవతలును శరీరముగా

* ఇందులకు 'ఏష బ్రహ్మచర్యస్థః శివస్కన్ధః ప్రజాపతిః మహేష్వోధనవశాత్ యవస్సోమో హ్యపాంపతిః । షిరశోఽపసన్నధ్యా హ్యశ్వినామరుతోమనుః । వాయుర్వహ్నిః ప్రజాప్రాణ ఋతు కర్తా ప్రభాకరః' అనుమాటలు. 'యఏషోఽస్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోద్భవ్యతే' అని చెప్పబడిన యోగిజుసాక్షాత్కారముచేత 'ఏష' అని మరలమరల నిర్దేశము. (బ్రహ్మ) విశుద్ధభక్తిరీతుడు. 'తస్య చాస్తరాత్తా మమమయేచా న్యేదేహాసంజ్ఞితా' అని శివునింగూర్చి చతుర్భుజవచనము. (ఏష్టా) ఉత్తేం ద్రావతారుడు (ఏష) శివశరీరుడు. 'స్వబ్రహ్మ సఖే స్సహచరీస్సేష్టాః' అని రెంటికీః కుగ్గిరి. (సకన్ధః) 'సంస్థిర్గతిశోషణయోః' అను భాతువులట్టి శత్రువులను శోషింపజేయువాడు సంధుడు. తేజ వజ్రభుజశరీరుడు. (ప్రజాపతిః) 'ప్రజాపతీశ్చరీరగర్భిణః' అన్నట్లు ప్రజాపతీశ్చరీరాయుడు. (మహేంద్రః) స్వరూపముచేరిన విశ్వరూపుచేరిన నిరవిధుడు. ఇందులకు 'ఇంద్రంఽదిత్యుః పరమే వ్యోమన్-ఇన్ద్రోమాయాభిపురుషావతామతే' అనుకుగ్గిరి. (ధనవః) 'అహోవోషుదానః' అనుకుగ్గిరి ప్రసిద్ధుడయిన సకలఫలప్రదుడు. (కాలః) నిగర్హింపరీతుడు. 'కాలాయమహాగ్రాసాయవై నమః-అత్రాచరాచరగ్రహణాత్' అని కుగ్గిరిస్తూత్రములచేరిన 'అనాదిర్భగవాన్ కాలః' అని పరాశరస్మరణ ములను జగత్సంపరీక్షదని యర్థము. (యమః) యవయతి-తక్షయతి-క్షించువాడనట. 'యమో వై వస్వతోరాజా యస్తవై వహ్నిదిగ్గితః' అని మనస్తత్వ. (సోమః) 'సూతేఽమృతవిరసోమః' అమృతము గలవాడు. 'సోమఃపవిత్రేణ తామరీవాం శనితాదిన్' ఇత్యాదులచే చెప్పబడిన సకలకారిణి సోమశబ్దముచే వాచ్యుడయినవాడు. (అపాంపతిః) 'అపావారాఢితప్రాప్తాపావై నరమానవః । తాయవస్యాయశంభుర్న తేవవారాయణస్త్యుతః' అన్నట్లు వారాయణుడు 'అపవినసనర్థాదా' అమటలన అపబ్ధివాచ్యములనునవానికి స్వామి. (షిరః) అగ్నిహృత్తు మొదలగువారు (వసుః) 'స దానస వీరివసాః' వసువులు. ఏను 'ధుగ్నివధరస్తథాసోమ అపావై క్వాః' అని. । ప్రత్యూషశ్చప్రభావ్య వసవోఽష్టాదశీర్జితా' అని యేనమండుగ్గిరి. తేజ 'అగ్నిశ్చ పృథివీ వాయుశ్చానైరీంద్ర అదిత్యశ్చ ద్యాశ్చ చక్షోమాశ్చ చక్షుశాగ్నిచేతేవై నమః' అని కుగ్గిరింజెప్పబడ్డ వసువులు. (సాధ్యః) 'నిర్ధితేషామస్త్రీసాధ్యః' నిర్ధిగలవారు సాధ్యులు. ఏను పన్నెడల 'బ్రహ్మణోమైమభాత్సన్విష్టే యేతు దేవాః ప్రజేష్యయా' సాధ్యమస్త్రీశరీరాస్తే శ్రీతా మన్వస్తరస్యః । ధర్మశ్చ తామహాభాగా విశ్లేయా ద్యావకామరాః । మనర్తస్త్రోపాగింశ్చ చేతయాశ్చర్యవాన్ । విత్తిర్జయోవయన్తై నర పాంసో వారాయణస్తథా । ప్రథవోధిమన్తై నై సాధ్యాద్యాదశజ్జితే' అని వాయుపురాణమనంజెప్పబడి యున్నారు. (అశ్వినా) అదిత్యమహిషియును సంజ్ఞాదేవి అడుగుజ్జుమైయుండ నందు అదిత్యుడు అశ్వమై పుట్టించినవారు అశ్వలనలకుమరు. (మరుతః) 'మి'యై క్షేత్రాదితిమరుతః' ఎన్నడును మరణింపని వారు. ఏను క్షుక్రశోగ్గిరిః ప్రభృతులు నలుదిటోమండ్రు. (మమః) మననము నేయువాడు 'వాన్య తోఽస్తమితా' 'ఇతినికంఠై శరీరుడు మననమునేయువాడు లేడు' అనుకుగ్గిరి. సృష్టిః బూర్వము ప్రపంచవిషయకము మననముగలవాడనట. (వాయుః) 'కాలిడుర్భిరతోతి' ననుస్తమను వాసుగలదిగాః జేయువాడు. 'వాగతిగన్ధయోః' అనిభాతువు. 'సర్వకర్తాసర్వకామ స్సర్వగన్ధస్సర్వరస' అని కుగ్గిరి. (హస్తా) 'వహతీహస్తాన్' హస్తము దేవతలకుఁ గాఃపోవువాడు 'ఇష్టాశ్చా ర్తంబహుధాజరీం

గల పరమాత్ముడుగాన యితఁడే బ్రహ్మయు, విష్ణుఁడును, శివుఁడును, కుమారుఁడును, ప్రతాపతులును, దేవేంద్రుఁడును, కుశేరుఁడును, మృత్యువును, యముఁడును, తంద్రుఁడును, వరుణుఁడును, పితృదేవతలును, వసువులును, సాధ్యులును, అశ్వ లును, అవహాది మరుద్గణములును, మనువును, భూతలోకసంచారియగు వా యువును, అగ్నియు, ప్రజలశరీరమందలి ప్రాణవాయువును, వసంతాది ఋతుకర్త యగు ప్రభాకరుఁడు నగును. * నీ వాదిత్యుఁడవు, సవిత్రుఁడవు, నీవు సూర్యుఁడవు,

బామమానం విశ్వంబిధ ర్భవవస్యనాథి । రదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తస్మూర్వ స్తమవ్యోమాః ' ఏది భవమమనకు నాభియై పుట్టిడియు పుట్టుచున్నదియు నగు సమస్తమయిన యిష్టాపూ ర్తము భరించుచు న్నదో యదియేయగ్ని, అదియేవాయువు, అదియేమార్కుడు, అదియేచంద్రుఁడు' అనికృతి. (ప్రజా ప్రాణ) ప్రజలకు ప్రాణవహేతువు. 'కోపేయవాగ్నాత్ కళిప్రాణ్యాత్ - యదేష ఆకాశఅనందోన స్యాత్' 'అనందమాపయిన యాకాశము అనగా బ్రహ్మము లేనియెడల, ఎవడు ప్రాణముగలవాడగును' అనికృతి. (ఋతుః) 'అర్యతే' పౌరవలసినవాడు, తెలియబడువాడు. 'ఋగతా' అనిధా కువు. 'ఋగసుస్పదర్భకఃకాలః' అని సహస్రనామపాఠము. (కిర్తా) చేయువాడు. అతఁడతేక గడ్డి పోచయు గదలడుగాన సర్వభూతములలోపలఁజొచ్చి సకలకిర్తనలను జేయువాడు. 'అంకేప్రవిష్టః కర్తారమేతే-అభరతాన్ రక్షయోగాన్ పథస్సృజతేసహికర్తా- సర్వకర్తా' 'లోపలఁబ్రవేశించిన కర్త యగునీరిని,మఱియు రథములును రథములతోఁగూడిన మార్గములను సృజించును.అతఁడుగదా కర్త!నను త్రకర్తములు గలవాడు' అని కృతియును ప్రమాణములు. (ప్రభాకరః) ప్రభును సృజించువాడు. వెలు కురుచు అనగా జ్ఞానమును గలిగించువాడు. ప్రకృష్టజ్ఞానమునకు సాధనమైనవాడు. 'తేహంసతతయు ర్నాకాం భవతాంఃప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామిబుద్ధియోగంతం యేనమామపయాన్వితే' 'అట్లు ఎల్లప్పుడును యోగమునాని నన్నుఁ బ్రీతిపూర్వకముగా భజించువారికి వారు నన్నుఁబొందునట్టి జ్ఞానయోగమును నే కొనంగును' అనిగీతాములు.

అదిత్యవృందయస్తోత్ర ప్రారంభః.

* 'అదిత్యస్సవితామార్కః ఋగిషామగర్భ త్రిమాన్ । సువర్ణ సవ్యకోభాను త్హిరగ్యకేతాదివాకరః' 'సువర్ణ సవ్యకోభాను' అని పాకాంతరము. ఇట్లాదిత్యస్సమాపమునుపజేరించి రదిత్యమమైన అదిత్యవృందయస్తోత్రము మవదేరించుచున్నాడు. (అదిత్యః) అదితీకి అపత్యముగా నవతరించినవాడు. లేక ('అది తే)అఖంశితమైనభూమికి పరియైనవాడు అదిత్యుడు. (సవితా) 'మాతేజగత్' జగత్తును గనువాడు. (మార్కః) 'ద్రుమిలీపేరయతి నవాన్ కర్తరీతిమార్కః' 'పూజీరణే' అనిధాకువు. జనులను కర్తము లనుజేయుఁ గ్రేరీంచువాడు. (మార్కః) పావనంగమాత్త కమను జగత్తునకు అంతర్యామియై మార్క లనుజేయుఁ గ్రేరీంచువాడు. (మార్కః) పావనంగమాత్త కమను జగత్తునకు అంతర్యామియై మార్క శబ్దవాద్యుఁడగువాడు 'మార్కలత్రాజగతి స్తమవక్త' అనికృతి. (ఋగి) 'భేగచ్చరీతిఋగిః' లోకోప గారాధ్య మాకాశమును సంనించువాడు. (పూష) 'వద్దేగపుష్టాతిజగతిపూష' 'వద్దముచే జగత్తును పోషించువాడు. (గర్భ త్రిమాన్) కిరణములుగలవాడు (సువర్ణ సవ్యకః) బంగారునకు సాటియైనవాడు, బంగారు బిన్నుగలవాడు 'హిరగ్యకే త్ హిరగ్యకేత ఆప్రణభాత్ సర్వసమవర్తః' 'బంగారుమీనము లును గలవాడును బంగారు పెండుగీతలు గలవాడును గోష్ఠ మొనఁజూని సమస్తశరీరమును సువర్ణవర్ణము' అనికృతి. (భాను) 'భాతీతిభాను' ప్రకాశించువాడవు. (హిరగ్యకేతా) హిరగ్యము రేరన్నుగాగల

నీవు ఖగుఁడవు, నీవు పూషవు, నీవు గళస్తిమారుఁడవు, నీవు సువర్ణసదృశుఁ
డవు, నీవు భానుఁడవు, హిరణ్యరేతనుఁడవు, నీవు దివాకరుఁడవు, * నీవు మా

వాడు హిరణ్యయమైన బ్రహ్మాండమును నృసింహవాఁడవనుట (దివాకరః) పగలునీయువాడు లేక ప
గలుప్రాణములకు చేష్టగామియవాడు. గోవిందరాజులు. (అదిత్యః) అట్టిని గ్రహించువాడు 'యస్మా
త్సర్వమావతే తస్మాదాదిత్యః' అనుమలన సమస్తమును గ్రహించుచున్నానో అనుమలన అదిత్యుఁడ
వు అను పుణ్యశ్రితిచే అభిలషయనోక్తము యర్థము. (సవితా) సమస్తజగత్తును ప్రసవింపజేయు
వాడు. జగమును గన్తువాడు. లేక జగమును ప్రేమించువాడు. (సూర్యః) సువర్ణరసయతి ప్రేరయతీతి
సూర్యః' చక్కగా ప్రేరేపించువాడగు పరమాత్ముడు, అంతఃప్రవిష్టాత్తాజనానాసర్వాత్తా య
స్సర్వాణిభూమ్యంతరీయమయతీతి. (ఖగః) పరమాకాశమున నధినించువాడు. 'యోఅస్మాద్భక్త
క్షుః పరమేస్వీమన్' అనగతి. (పూష) పోషించువాడు శిశుకర్తయును. (గళస్తిమా) 'గాం
దిశంవ్యాధృభాస్తి ప్రకాశయతీతిగళస్తి' కనుక గళస్తిమనగా సర్వవ్యాపియును లక్ష్మి. (గళస్తి
మా) అనుటచే లక్ష్మీనిత్యము క్షుఁడనుట. లక్ష్మి 'యథాసర్వగతోష్ణుః ప్రతాపేయంద్విజోక్తమ'
అను పరాశరస్మృతిచొప్పున సర్వగతయగుట నిష్ఠము. (సువర్ణః) బోధనములయన పక్షములు (అక్షులు)
గలవాడు. అనగా పరమాత్మ, 'ద్వాసువర్ణా సముజానానానామాన్' అనగతి. (దివః) రిక్షంపఁ
జేయువాడు. 'సువర్ణసదృశః' అనుపాతమున పూర్వోక్తమైన యర్థమున. తృగియు గ్రాహ్యములు.
(భానుః) ప్రకాశించువాడు 'తమేవభాన్తమనభానిసర్వమ్' అనగతి. (హిరణ్యరేతా) హిరణ్యయ
మైన రేతస్సును అనగా అంబోత్పాదకద్రవ్యమును గలవాడు. 'అపనిషసహ్వాహ తామసీన్యమహాస్ప
జిత' తండమధనైమ్మం సహస్రాంశంసమప్రథమ్' అని మునుస్మృతి. (దివాకరః) అక్షామము సేవ
ర్తింపజేసి దివాకాంతిప్రతిభామము గలుగజేయువాడు. మహేశ్వరీత్యయం.

* హరివత్సనసహస్రాచ్చ స్సప్తసర్పిర్చీదిమా ॥ తిమిర్వృక్షభక్త్యు స్సప్తమా ర్దంబంక
మాన్' (హరివత్సః) పచ్చనిగుడ్డుయవాడు, 'సహస్రాచ్చ' వేయిదిగుములు గలవాడు, (సప్తసర్పిః)
సప్తమసే సప్త (గుడ్డులు) గలవాడు, 'చీదిమాన్' చీముదిగుములు గలవాడు. (మరీచిమాన్) మ
రీచులుగలవాడు. ప్రకాశపంకుడనుట. (తిమిర్వృక్షః) చీకటిని చూపుచువువాడు. (కంఠుః) 'శం
సుఖంభవతి అస్తాదిశంఠుః' సుఖముగలిగించువాడు, (గుడ్డు) 'సర్వాణిసూహిణి త్వగ్గతమాకాశా
దిత్యస్తా' సమస్తరూపములను దిద్దిచేయువాడు పర్వసంహారకుడనుట. (మార్దంబః) 'మృతేశ్వ
ణానోహార్దంబః' మృదుయున అండమయు బుట్టివవాడు, సర్వమును సంహారముజొందగా దానిని
సృజించుటకు మరల ప్రాచుర్యపించివాడనుట. (అంకుమాన్) అంకువులుగలవాడు. ప్రకాశించు
చుండువాడనుట. గోవిందరాజులు. (హరివత్సః) 'హరిమనః ఇరిహారీ' మరమ్మును హరించుట్టి,
అత్యోచనమును అనగా గరుడుఁడుగలవాడు, (సహస్రాచ్చ) అర్చ్యతే ఇరిఅచ్చి. అర్చ్యకృత్తుడవుచే
అర్చనీయులు (పూజ్యులు) అయిన ముగ్ధగుణములు చెప్పబడుచున్నది. కనుక సహస్రాచ్చి అన
గా అనంతకల్యాణ గుణగుఁడనుట. (సప్తసర్పిః) సప్తమసేను అత్యముగలవాడు. చీదే కల్యాణ
తారము నూరితము. (మరీచిమాన్) మ్రియజ్జేతరహితే నే నేరిమరీచి. చక్రమ్. శక్తులను మరలము
జొందించుచుట్టి సువర్ణసదృశము. మరీచిమాన్. అట్టిచక్రము గలవాడనుట. ఈచక్రము ఇరిరాయుధము
లకును నవలక్షణముగాన శంఖచక్రగదాధరుడనుట. (తిమిర్వృక్షః) భానోత్పత్తి ప్రతిబంధమైన

దత్తుడవు, నీవు నహస్రార్పివి, నీవు నప్తనప్తివి, నీవు మరీదిమంతుడవు, నీవు తిమిరో
క్షభముడవు, నీవు శంభుడవు, నీవు త్వష్టవు, నీవు మూర్తాండుడవు, నీవు అంకుమంతుఁ
డవు, * నీవు హిరణ్యగర్భుడవు, నీవు శిశిరుడవు నీవు తపనుండవు, నీవు భాస్కరుండవు,
నీవు రవివి, నీవు అగ్నిగర్భుడవు, నీవు అదితిపుత్రుండవు, నీవు శంభుడవు, నీవు శిశిరవాళ
ముడవు.† నీవు వ్రాగ్యమనాథుఁడవు, నీవు తమోభేదివి, నీవు ఋగ్వజాస్సమచరగుఁడవు,

తోషము నివర్తింపఁజేయువాడు. 'హృద్వ్యస్తసోహ్యథవ్రాణి విధునోతిసుహృత్సతామ్' అనిష్ఠుతి.
(శంభుః) సుఖముగలిగించువాడు, 'విశ్వాక్షంవిశ్వశంభుమ్' అనిశ్చుతి. (త్వష్టా) 'త్వష్టోతిత్రిసప్త
కృత్వః సక్షత్రియాంథూమిమితీర్వష్టా' క్షత్రియులతోడి థూమిని మయ్యేడుమాటులు తనాకరించిన
వాడు. దీనిచే పరశరామానతారము సూచితము. (మూర్తాండు) 'మృతంతచేతనంబ్రహ్మణంజనయతితి
మూర్తస్థిః' అచేతనమైన బ్రహ్మాండమును జీవింపఁజేయువాడనుట. 'జీవాజీవమజీవయత్' అని భాగవ
తము. (అంకుమాన్) 'అంకువ్యాస్తా' అనిధాతువు. అంతర్వహిర్యాప్తిగలవాడు. 'అస్తర్వహిర్యతర్వ
ర్వం వ్యాప్యవారాయాన్ధీరః' అనిశ్రుతి. మహేశ్వరతీర్థులు.

* హిరణ్యగర్భస్థిర ప్రపకోభాస్కరోరవిః | అగ్నిగర్భోదితేత్రుత్త కృంభస్థిరవాళసః (హిర
ణ్యగర్భః) హిరణ్యం-హిరణ్యయనైనందము 'తదగ్నిమభవద్దైవం సహపాంతునమశ్రవత్' అనిష్ఠుతి.
ఇట్టియందము గర్భముగలవాడు. బ్రహ్మాండోదరమున పర్వించువాడనుట, లేక హిరణ్యం-హిరణ్యమణి
యైనైవ, గర్భం-అంతఃరంగము గలవాడనుట. (శిశిరః) తాపత్రయతీత్రులయినవారికి విశ్రమస్థానమైన
వాడు, (తపః) తాపముగలిగించువాడు, (భాస్కరః) భాసకరోతితి భాస్కరః - కిరణులను గలి
గించువాడు, (రవిః) 'మాయతేస్తాయతే సర్వైరితిరవి' అంబుచే స్తోత్రముచేయఁబడువాడు, (అగ్ని
గర్భః) పగలు అగ్నిగర్భమున గలవాడు. 'ఉద్వస్తంవావారిశ్య మగ్నిరమసమాకోహతి' అనిశ్రుతి.
(అదితేఃపుత్రః) అదితిః పుత్రుడుగా నవరించినవాడు. (శంభుః) 'శమే ఖి' సాయంతాలమున తానే
శమించువాడు. (శిశిరవాళః) మంచును వాళమునీయువాడు. గోవిందరాజులు. (హిరణ్యగర్భః) హి
రణ్యం=అనగా సుకలగదుత్పాదకమైన సమస్తీ జీవసమూహము, గర్భః=గర్భమందుగలవాడు. 'హి
రణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ హిరణ్యగర్భోథూగర్భః' అనిశ్రుతి. (శిశిరః) పూర్వమునలెక్కము. (తప
సః) రతయోగికులకు విరోధులయినవారి తాపముగలిగించువాడు, (భాస్కరః) కాంతిగలిగించువా
డు. సర్వసత్త్వమును సాక్షాత్కరించుటకు హేతువైన లోకకర్తయనుట. (రవిః) పూర్వమునలెక్కము,
డు. సర్వసత్త్వమును సాక్షాత్కరించుటకు హేతువైన లోకకర్తయనుట. (రవిః) పూర్వమునలెక్కము,
లేక 'కాశ్యపజితీతవనివారిరవి' జేదములుబడేయవాడనుట 'యోనై వేదాంశ్చద్రహిరోతితీ' అనిశ్రుతి.
(అగ్నిగర్భః) అగ్ని=కాలాగ్నిరుద్రుడు, గర్భమందుగలవాడు, రుద్రునిగన్నవాడనుట.
'వారాయణాద్రురోగ్వాతత' అనిశ్చుతి. (అదితేఃపుత్రః) అదితిగారుగు నిండునిరక్షించువాడు.
(శంభుః) 'శం సుఖం భే అతాశీ' హృదయాతాశీ యస్య, శంభుః హృదయాతాశీమున సుఖముగల
వాడు. నిరభికానందమంతుడనుట. (శిశిరవాళః) మార్యరూపమున మంచును వాళమునీయువాడు.
మహేశ్వరతీర్థులు.

† హ్యేమవాభస్తమోభేది ఋగ్వజాస్సమచరగః | క్షువ్యష్టిరహంబిత్రో విష్ణురీభీష్టవంగమః 'విం
స్థిరీభిష్టవంగమః' అనియు పాశాంతరము. (హ్యేమవాభః) పరమాతాశీమునకు వాగుడు. పరమపద
స్థిరీభిష్టవంగమః' అనియు పాశాంతరము. (హ్యేమవాభః) పరమాతాశీమునకు వాగుడు. పరమపద
వాగుడనుట. (తమోభేది) రాహువును భేదింప శీలముగలవాడు. (ఋగ్వజాస్సమచరగః) ఋగ్వజా

నీవును నవ్వుచివి, నీవు ఆపాంమిత్రుడవు, నీవు వింధ్యపీఠీష్ణ వంగముండవు. *నీవు ఆరణివి,

సామవేదములందు కుదనొందినవాడు. 'బుద్ధిః పూర్వాస్థాదివిదేహయతే'. 'యోగ్యేదేవతాత్మకం ధ్యేయం'. సామవేదవాక్యమయేమీయతే' 'వేదైరకూన్యస్తి భిరతిమార్గః' అని (అంకము) గొప్పవర్షము నురియువాడు 'అగ్ని ప్రాప్తావలికి స్వమృగాదిత్యముపరిష్టతే'. ఆదిత్యాజ్ఞాయతే వృష్టి ర్వృష్టిరన్నంతరః ప్రజాః' అని స్పృశి. కావుననే (ఆపాంమిత్రః) జలములకు మిత్రమయినవాడు (వింధ్య పీఠః) పక్షిణాయనమందు వింధ్యము సంచారమార్గముగాఁగలవాడు. (ప్లవంగమః) తెప్పవలెపోవుతాడు 'వింధ్యపీఠీష్ణవంగమః' అని యేకపదముగా గ్రహించినచో వింధ్యపీఠీయనగా ఆకాశమార్గము. అందు వేగపోవువాడని యర్థము-గోవిందరాజులు. (సోమవాహః) ఆకాశమును చేసినవాడు. తాను సాహంకారరూపమున ఆకాశమును స్వలించినవాడు 'అత్త నల ఆకాశస్సంభూతః' అని (అంకము). (రమాశేదీ) భక్తులకేమగుణమును భేదించువాడు, (బుద్ధ్యాశాస్సానుపారగః) నకలవేదములకు పర్యవసానభూమియైనవాడు. 'వేదైశ్చ సర్వైరసామేవవేద్యః' 'యేన వేదవిదోఽప్రసాదేన వాక్యార్థవివేచనాః' లేదని విమలశాస్త్రానం కృష్ణార్ధరంసనాశనమ్' ఇత్యాదులు ప్రమాణములు. (ఘనవృష్టిః) ఘన=అధికమైన, వృష్టిః=నకలకర్త ఫలరూపమైన వర్షముగలవాడు, నకలకర్త ఫలప్రదమండమట. 'ఆపాంమీనవృష్టియజ్ఞానాం భోక్తాన ప్రభురేవ' 'ఫలమతీతమత్రే' ఇత్యాదు లిందులకు ప్రమాణములు. (ఆపాంమిత్రః) మహార్థ మయిన శయించువాడును 'యమంతస్సముద్రే కనయోనయన్తి' ఇత్యాదు లిందులకు (అంకము). (వింధ్యపీఠీష్ణవంగమః) వింధ్యములె దుర్గమమయిన పీఠీయందు-అనగా సుమహద్దూర్గమందు, ప్లవంగ=శుభ్రముగా, గమయతి=పోదించుచున్నాడు. ముక్తులకు ప్రాపకుడమట. 'సవితా బ్రహ్మ మయతి. హోర్వామగ్యసీతశ్చ తాధికయా' ఇత్యాదులు (అంకము). మహేశ్వరతీర్థులు.

'అరపీమణ్డరీమృత్యుః పిల్లశ్చ సర్వతాపనః' కవిశ్చోక్తోమహారేణ రక్తస్సర్వభవోద్భవః' (అరణిః) ఎండగలవాడు, (మణ్డరీ) పల్లవమైన లింబముగలవాడు, (మృత్యుః) విరోధుల నివర్తించువాడు, (పింగళః) ఉదయనమయమున పింగళవర్ణముగలవాడు, (సర్వతాపనః) సర్వమును మధ్యాహ్నమున తపింపజేయువాడు, (కవిః) పండితుడు, వ్యాకరణాది సర్వకాస్త్ర ప్రవర్తకుడమట. - (విశ్వుః) సమస్తమును నిర్వహించువాడు, (మహారేణః) గొప్ప తేజస్సులు గలవాడు, (రక్తః) అందఱయిం దను రక్తరేడినవాడు, (సర్వభవోద్భవః) ఎల్లవారి సంపాదిమునుకొ గారగమైనవాడవు. - గోవిందరాజులు. (అరణిః) 'తపతాశోచనే' అనిధాకువు. అరణి-అనగా ఆ=అంతటను, తపః=జగన్నిర్వాణసంకల్పముగలవాడు, 'యస్యజ్ఞానమయంతరపః' అని (అంకము). (మండరీ) 'మండ్యతే నే నేతిమండరీ'. ఆలంకరించు నట్టి కాస్తూభాదులు ఇట్ల మండలమగును. మండరీఅనగా అవిగలవాడమట, (మృత్యుః) ఇట్ల మృత్యువునగా ప్రకృతి. మృత్యుశ్చరీరకుడమట 'యస్యమృత్యుశ్చరీరమ్' అని (అంకము). (పింగళః) 'పింగళే నే' అనిధాకువు. కలయువాడు. సుశీలునితో మేలేనము (కణిఫుగోలురనము) కలుగును. పోలికమనగా మహాత్ములు మూఢులతో గూడ పట్టుముగాఁ గలపియుండటం. (సర్వతాపనః) ఒక్కమృచ్ఛిని నమస్తాండములను సంపాదించువాడు, (కవిః) సమస్తవేద్యములను దెలిసినవాడు, 'యస్యస్యజ్ఞానమృత్యురీక' అని (అంకము). (విశ్వుః) విశ్వశరీరకుడు 'విశ్వమేవంపురుషు' అని (అంకము). (మహారేణః) మహాత్=నిరవధికమైన, తేజః=ఇతరులను గ్రహింపజేయు సామర్థ్యముగలవాడు, (రక్తః) సర్వరంజకుడు, (సర్వభవోద్భవః) సర్వ=సమస్తమైన, భవ=కార్యవిధ్యమునకు, ఉద్భవ=సామస్తవవాడవు, సోమోత్పత్తి సామస్తమట. లేక సర్వజనుల సంపాదమును పట్టుచోటుయనవాడమయిన (కాశ్యపు. మహేశ్వరతీర్థులు.

నీవు మండలిది, నీవు మృత్యువపు, నీవు పింగళుడవు, నీవు సర్వతాపనుడవు, నీవు కవిది, నీవు విశ్వేంద్రుడు, నీవు మహాశేఖరముడు, నీవు రక్తుండు, నీవు సర్వభూతాద్భుతముడు, నీవు నక్షత్రగ్రహతారాధిపుడు, నీవు విశ్వభావనుడు, నీవు అగ్నివిది తేజస్సులకంటెను బ్రహ్మస్తమైన తేజస్సుగలవాడవు, నీవు ద్వాదశకాత్ముండు, ఇట్టి నీకు నమస్కారముగఁగాక పూర్వగిరితోఁ గూడినవానికి నమస్కారము. పశ్చిమగిరితోఁ గూడినవానికిని నమస్కారము. జ్యోతిర్గణములకు పరియైనవానికి నమస్కారము. ది నాధిపతికి నమస్కారము. జయమునకు నమస్కారము. జయధ్వనునకు నమస్కారము.

‘నక్షత్రగ్రహతారాణామధిపతిశక్యభావః । తేజసామపితేజస్వీ’ ద్వాదశకాత్మస్తమోఽమృతే’ (నక్షత్రగ్రహతారాణామధిపతి) నక్షత్రగ్రహతారకముల కధిపుఁడయినవాఁడు, (విశ్వభావః) సమస్తమును స్థాపించువాఁడు, (తేజసామపితేజస్వీ) అగ్ని మొదలగువాని తేజస్సులకంటెను ప్రతస్తమైన తేజస్సుగలవాఁడు, (ద్వాదశకాత్మ) పంచైంద్రుమూర్తులగువాఁడు, ఇన్ద్రాధిపతాభగవంతుడు మిత్రోఽభవతుఁడోఽర్థమాః । అర్చిర్విసాస్యోత్పన్నానాం పరితాపిష్ఠకేవల’ అని ద్వాదశకమూర్తులు. ఇట్టి నీకు నమస్కారమని యోజన. గోవిందరాజులు. (నక్షత్ర...మధిపతి) నక్షత్రగ్రహతారకముల కంతర్యామియైనవాఁడు, ‘యశ్చంద్రోతారకమస్తగోయమయతి’ అనిశ్రుతి. (విశ్వభావః) విశ్వస్థితిపాతృవు. ‘ద్వాదశకాత్మ’ నిక్షత్రం ఖండిరోధూర్తహోదధిః । వాసుదేవస్యపితృణాం విప్రతాపనహోర్తహః’ అనిశ్రుతి. (తేజసామపితేజస్వీ) ప్రతస్తమైన తేజస్సుగలవాడనుట. ‘యేనమూర్త్యస్తపతితేజస్వీధః’ అనిశ్రుతి. ‘సూర్యస్యాపిధివేద్యానిర్భ్యో’ అనియుఁగలదు. (ద్వాదశకాత్మ) ద్వాదశమండలాలిరిర్వర్తి! నీకు నమస్కారమని యర్థము. మహేశ్వరసింధులు.

‘నమఃపూర్వాయుగిరయే పశ్చిమేగిరయేనుః । జ్యోతిర్గణానాంపరియే దినాధిపతియేనమః’ (పూర్వాయుగిరయే) పూర్వభాగముందున్న పర్వతముతోఁగూడినవానికి, (పశ్చిమేగిరయే) పశ్చిమభాగముందున్న పర్వతముతోఁగూడినవానికిని, (జ్యోతిర్గణానాంపరియే) జ్యోతిర్గణములకు పరియైనవానికిని, (దినాధిపతియే) దినము కధిపతియైనవానికి, (నమః) నమస్కారము-గోవిందరాజులు. (పూర్వాయుగిరయే) శ్రీ పద్మపురాణముందుఁ జెప్పఁబడిన యాయాపర్వతముల కంతర్యామియగువానికి, (జ్యోతిర్గణానాంపరియే) జ్యోతిర్గణములనఁగా ముక్తలు-ముక్తలకు న్నామియైనవానికి-సూర్యునకు పర్యామములయిన నామములన్నియు రవంతిర్యామియగు పరమాత్మునియందు పర్వవసించునని యభిప్రాయమున (దినాధిపతియే) ఇత్యాదులు చెప్పఁబడినవి తెలియుచుంది. మహేశ్వరసింధులు.

‘జయాయ జయధద్రాయ పార్యభావనమోనమః । నమోనమస్కృతాసానింఘో ఆదిత్యానమోనమః । నమః శ్రావణాయ సారంగాయనమః । నమఃపర్వప్రబోధాయ మార్తాండానమోనమః । బ్రహ్మేశాయమృతేశాయ సూర్యాయాదినిర్వచేభాస్వతేనసర్వభూతయ కావ్రాయనపుషేనమః’ (జయాయ) ఉపాసకులకు జయమునిగించువానికి, (జయధద్రాయ) జయధద్రములను నొసంగువానికి, (పార్యభావయ) పర్వనిగజ్జములవానికి-ఇంటి ఘటిగాన పునర్జన్మయని చింతింపరాదు. నవాసానింఘోశబ్దమునకు ఆదిత్యశబ్దమునకును పూర్వమునకు నర్థములు దెలియుచుంది. (శ్రావణయ) ఉపాసించువారికి శ్రావణమునకు ఆదిత్యశబ్దమునకును పూర్వమునకు నర్థములు దెలియుచుంది. (బ్రహ్మయ) ఉపాసించువారికి బ్రహ్మదయనవానికి, (పరాయ) ‘వివిధవిధయతి ప్రేరయతీతిరః’ పలువిధములుగా ప్రాణులను కేష్ఠింపఁజేయువానికి, (సారంగయ) సారంగ కీర్తింగచ్చరీతి సారంగః=కీర్తిముగాఁ బోవువానికి. ఒకనియేషార్థమువానికి, (సారంగయ) సారంగ కీర్తింగచ్చరీతి సారంగః=కీర్తిముగాఁ బోవువానికి. ఒకనియేషార్థమువానికి,

హార్యశ్వునకు నమస్కారము. సహస్రాంకునకు మాటి నమస్కారము. అదిత్యులకు రెండుమార్లు నమస్కారము. ఉగ్రునకు నమస్కారము. వీరునకు నమస్కారము. సారంగునకు నమస్కారము. పద్మప్రభోధునకు నమస్కారము. మూర్తాంకునకు రెండుమార్లు నమస్కారము. బ్రహ్మశివాచ్యుతేకునకు నమస్కారము. సూర్యునకు నమస్కారము. అదిత్యవర్మనునకు నమస్కారము. భాస్వంతునకు నమస్కారము. సర్వభక్తునకు నమస్కారము. రాద్రివపునకు నమస్కారము.* తమోఘ్నునకు నమస్కారము. హిమఘ్నునకు నమస్కారము. కేత్రుఘ్నునకు నమస్కారము. అమితాత్మనకు నమస్కారము. కృతఘ్నుఘ్నునకు నమస్కారము. దేవునకు నమస్కారము. జ్యోతిషాంపతికి నమస్కారము. తప్తచామిక రాధునకు నమస్కారము. వహ్నికి నమస్కారము. విశ్వేశ్వరకు నమస్కారము. తమోధినిఘ్నునకు నమస్కారము. రుదికి నమస్కారము. లోకసాక్షికి నమస్కారము.

మున సహస్రములయొనెనులు పోవునది పురాణప్రసిద్ధి. (బ్రహ్మేశావాచ్యుతేశాంకు) సృష్టిసంహారస్థితి కర్తలగు బ్రహ్మ శివ విష్ణువులకు ఈకుండయనవానికి, ఇటు పరబ్రహ్మరూపముగావుత్తి, 'అసావాదిత్యో బ్రహ్మ' అని అదిత్యుడు బ్రహ్మనుగా త్తరి. లేక (బ్రహ్మేశాన) బ్రహ్మరుద్రులకు, అచ్యుతేశాంకు అప్రచ్యుతుడైన నియామకుడు—ఎడ తెగక నియామకుడై యుండువాడమట. సమస్తావలంబును గాపాడువాడమట. వేదావహరగురుపాతిక దైత్యవీడాద్యాపదలును బోగొట్టి గొప్పశుభము నొసంగువానిని యర్థము. (అదిత్యవృషే) అదిత్యరూపమగు దీప్తిగలవానికి, (భాస్వతే) 'భాఅస్మావీతిభాస్మావీతస్తే' కిరణముగల వానికి, (సర్వభక్తయ) సర్వమును సుహరించువానికి, రావున వాసమయమందు (రాద్రాయణపుష్పే) రుద్రాకారము గలవానికి-గోవిందరాజులు. (జయాయ) 'జయతీతిజయ' అప్రతిపాదకరాక్షసుడికి, 'జయస్త్య నేమనస్కృతా స్సంసారమితివాజయః' భక్తులకు సంసారభయము గలిగించువానికి, (జయభద్రాయ) శుభపాశులకు శోగపాపముల జయమును కల్యాణమును నిచ్చువానికి, (హర్యశ్వుయ) హరిః=కోరియగు హనుమంతుడు, (అశ్వాయ) వాహనముగాగలవానికి-దీపితే రాక్షావతారము నూచితము. (సహస్రాంకు) ఇటు అంకుమరగా 'మమైవాంకోశివరోశే శివభూతః' అను స్మృతిచే శివుడని యర్థము. (సహస్రాంకు) దనగా వేలకొలది శివులుగలవాడమట. (సారంగాయ) సారంగాపియైనవానికి-లేక సారంగముగా హంసమునకు హంసావతారుడైనవానికి, లేక సారం అనగా ప్రణమము-దానిచే ప్రతిపాదితుడైనవానికి, (బ్రహ్మేశావాచ్యుతేశాంకు) సృష్టిస్థితిసంహారకర్తలగు ద్రిక్షాదులకు హృదియైనవానికి-పరబ్రహ్మ మట్టివాడుగాన యిట్లు చెప్పబడినది. 'సృష్టిస్థితిసంహారకర్తం బ్రహ్మమృతీవాత్మికామ్ । సంఖ్యా సమూహి భగవా శేకమిహవార్దహః' అనిస్మృతి. (సర్వభక్తయ) సర్వయజ్ఞభోక్తయైనవానికి, లేక సర్వసంహారకుడైనవానికి, 'యస్యబ్రహ్మచక్షురంచ శిశ్నేభవతిదహః' అనిత్తరి. (రాద్రాయణపుష్పే) కేత్రుసంహారమకొనుట రాద్రాకారము చాల్చువానికి- దీనిచే సృష్టిసంహారము నూచితము.— మహేశ్వరశిర్షులు.

* 'తమోఘ్నాయ హిమఘ్నాయ కేత్రుఘ్నాయామితాత్మనే । కృతఘ్నుఘ్నాయ దేవాయ జ్యోతిషాంపతయేనమః । తప్తచామిక రాధాయ మహాయేద్యేశ్వరే నమః స్తమోధినిఘ్నాయ రుదయేలోకసాక్షినే' (తమోఘ్నాయ) చీకటిని బోగొట్టువానికి, (హిమఘ్నాయ) మంచును బోగొట్టువానికి,

* ఈరచితే మహాప్రళయమందు జగత్తును నాశమునీయును. మరల దానినే సృజించును. అత్యంతకాలముపోగా పాలించును. (2) ఇతఁడు కిరణములచే శోషిల్లఁ జేయును ఎండగాయును. వర్షముగురియును. సమస్తప్రాణులు నిడురింపఁగా, వానియందుంత ర్యామియై నెలకొని, మేలుకొనియుండును. (3) ఇతఁడే లగ్నిహోత్రమును లగ్నిహోత్రులఫలమునగును. (4) వేదములును యజ్ఞములును, యజ్ఞములఫలమునునితఁడే. మఱియు లోకమునంగల కర్తములకెల్లను సర్వాత్మకుఁడగు (5) నీచియే (సూర్యమండలంతర్వర్తియగు పురుషుఁడే) నియామకుఁడు. గామా ! ఇందులకు వీడు వాఁడని యధికారినియనుము లేదు. ఎవ్వఁడయిననుసరే, ఆపదలయందును, కిష్టములు వచ్చి

(శక్రుఁఁడయి) ఆశ్రుకుశ్రువులను జంపువాఁడు, (అమితాత్మనే) అపరిచ్ఛిన్నమైన స్వరూపముగలవానికి, (కృతస్మిన్నయి) కృతస్మిన్ని జంపువానికి, (దేవాదు) ప్రకాశించుచుండువానికి, (కత్తవామికారాభాయ) హిరణ్యదేహము గలవానికిని, (పర్వయే) అగ్నిరూపమున పావ్యమును పహించువానికి, (విశ్వకర్తయే) సర్వజగత్కర్తయైవానికి, (లోకపాక్షిణే) లోకులకు అంతర్యామియైయుండి యున్న దుష్కర్మకర్తములకు పాక్షియునువానికి - గౌరవరాజులు. (శక్రుఁడయి) శక్రుభూతములగు నింద్రులునును నిగ్రహించివానికి, (అమితాత్మనే) అమితమహిమగలవానికి, (దేవాదు) స్వయంప్రకాశుఁడయినవానికి, (కత్తవామికారాభాయ) హిరణ్యయైదైనపురుషునికి, (విశ్వకర్తయే) సమస్తమును తనకార్యమయినవానికి, 'సర్వకర్తాసర్వకామా' అఁగుతఁడు. (శ్రీమోభినిష్ఠాయ) అజ్ఞానవాశకుఁడయినవానికి, (రుదయే) రుదించువానికి, (లోకపాక్షిణే) సర్వపాక్షియైనవానికి నమస్కారము. 'సర్వకర్తాత్మోహ్యేవ' అనుట మొదలుకొని 'లోకపాక్షిణే' అనువఱకు ఆదిత్యోపనిషత్ ప్రవాసమంత్రము నూటయేనుదివి తెలియునది.

* ఇట్లుదిత్యర్చనయును నమసేకించి యిదిమొదలు తిత్సరిపాద్యదేవతను స్తోత్రముచేయుట తెలియునది.

(2) ఇట పాలించువిధము చెప్పఁబడినది.

(3) దీనిచే సకలయజ్ఞముల కర్తయ్యయి ఫలప్రమఁడనియు చెప్పఁబడినది.

(4) ఇతఁడే వేదములనులే వేదోక్తములయిన సమస్తకర్తములచే సమారాధ్యుఁడనియు, 'ఇతఁడే యజ్ఞాదులు' అనుటచే సమస్తయజ్ఞ ఫలప్రమఁడనియు 'లోకమునందలి కర్తములకెల్ల నియామకుఁ' డనుటచే లోకకర్త ఫలప్రమఁడనియుఁ జెప్పఁబడినది తెలియునది.

(5) మీఁద బ్రహ్మరుద్రాదులందఱు నేకవాక్యమున 'భవాన్నారామణోదేవ' ఇత్యాదులచే విష్ణుచే సర్వస్తాత్మకుఁడని మహాగ్రంథసందర్భముచే ప్రతిపాదించియున్నారు. ఇట సూర్యుఁడే సర్వోక్తిరుఁడనుట యెట్లు పొగుగునని యితిహాస మధువిద్యయందు అదిత్యుఁడే పరుఁడుగా ప్రతిపాదించి యును, ఆపరత్వము అదిత్యునియందు వంతర్యామియగు పరమాత్ముఁడనే పర్యవసించునట్లు మధువిద్య తాత్పర్యమగుచు. కాచరామియఁడు బ్రహ్మమని మీమాంసయందుఁ జెప్పియున్నాఁడుగదా. అట్లే, యామంత్రమును అదిత్యుని వంతర్యామియనియేయని తలచుటచే నంతయును సంగతమగుచున్నది. ఇట సూర్యుఁడు తనమండలమునుదిది యుద్ధముచూడ వేత తానమాచారు నడుమఁలిది రామనకుఁ డాదనూని స్తోత్రఫలము ననుగ్రహించినాఁడని తెలియునది.

నవుడును, అడవిమాగ్గములందును, ఇతరభయములు గలిగినపుడును, ఈస్తోత్రమును గీర్తించునని, నరేంద్రు గీడ్పడక నుఖము నొందును. నీవు మనస్సు నిశ్చలముగా నిలిపి, దేవదేవుడును జగన్నాథుడునగు నీదేవుని, దీనిచేబూజింపుము. ఈస్తోత్రమును మూడుమాటలు జపింతు నేని, యుద్ధములందు జయమునొందగలవు. మహాబాహూ! ఈక్షణముననే నీవు రావణునిని వధింపగలవు' అనెను. ఇట్లగ మ్మైత్రుడు చెప్పి యవుడు తాను వచ్చినదారినిం బోయెను. అప్పుడు మహాశేఖండగు రాముడు, ఈస్తోత్రము విన్నంతనే శోకమంతయునశించి మిక్కిలియు సంతోషుడై పరిశుద్ధమయిన మనస్సుతో ఆవహునునీసి శుద్ధియై ఆదిత్యునిజూచి యీస్తోత్రమును జపించి మిక్కిలియు హర్షమునొంది యిట్లు మూడుమాటలు ఆచమనముచేసి వీర్యమతిశయించి బిలుగొని దిట్టపుమై యుద్ధమున నిలిచెను. రాముఁ డంత రావణుజూచి మనంబున నుబ్బి, నమస్తప్రయత్నముల నరెనిది వధింప నిశ్చయించి యుద్ధమునీయుటకై తారసించెను. అంత ఆదిత్యుడు తన్నుస్తోత్రముచేయురామునిం జూచి మనంబున నంతస్థితి అసంతోషమున మేరు మిగుల గగునిపొడుచుచుండగా, రాక్షసరాజగు రావణునివధము ననుగ్రహించి తనమండలమునుండి దేవతానమూహమధ్యమున నిలిచి 'రావణునివధింపఁ ద్వర్షిండుము' అని రామునకుం జెప్పెను ఇది నూటయేడవనగ్గము.

◆◆◆ రావణునకు మరణనూచకములగు దుర్బిమి త్రిములు పోయెట. ◆◆◆

అట్లరావణునిపొంకి సంతోషుడై యరినియాజ్ఞ బోవున రథమును వేగముగా యుద్ధభూమికింబోతెను. ఆధము, పరస్పైశ్యముగలించి నలంచునట్టిది. అది పొడవుగా నెత్తింబడిన పతాకలతోఁగూడి గంధర్వనగరమువలె చిత్రాలంకారాది యుక్తమై యత్యాశ్చర్యకరమై యొప్పుచుండెను. బంగారుమార్కలుగలిగి మిక్కిలియు వేగ సంపన్నములయిన యశ్వములు దానికిఁ బూర్వంబడియుండెను. యుద్ధపరికరములగు దిండ్లు కవచములు మొదలగునవి సమృద్ధముగాఁ గలిగి, బహుళములయిన పతాకములు ధ్వజములును వెలయుచు తనవిటివీచేని నాకాశమును గొప్పి దానిని గ్రసించునట్లు చూపట్టుచు, భూమిని మ్రోయుచును పరస్పైశ్యములను నాశము నేయునదియు, స్వస్పైశ్యముల కల్లాసము గలిగించునదియునై యొప్పుచుండెను.

*గంధర్వనగరమనగా 'దిగ్విజయ' చిత్రమున ప్రాకార స్వరూపపురం. అలంకృతమహాకైట్యతాపద్మబోరడై. గంధర్వనగరం పద్మపాదశ్చయయుద్ధకృత్. పృథ్వీరేచేపామృద్ధమనోన్యం భరణీభూహమ్' నానావర్ణములుగలిగి, నానావిధములయిన ప్రాకారములును స్వరూపులును పురద్వారములునుగలిగి నానావిధకారముల మేలుకట్టలేరమి లక్ష్యములచేరిన హోరణములచేతన సలంకృతమై యుండునది గంధర్వనగరము. అది కలఁబడునది వినుగలకు మనఃపూరితమగుటయు లకును నాశకరమయిన యుద్ధములకును. రాజులకి పరిస్పర్శము మహాయుద్ధము సంభవించును. అని గంధర్వనగరలక్షణము జెలియునది. గోవిందరాజులు.

సరనాథుండగు రాముడు, అట్లు రాక్షసనాథుండగు రావణనిరథము మిక్కిలియు శబ్దించుచు దిక్కులఁ బ్రతిధ్వనులు జేలంగించుచు వేగమున వచ్చుచుండఁగాఁ జూచెను. రాముండు తనశత్రుఁడయిన రావణుని యమ్మహాభయము నల్లనిగుట్టములు పూన్యబడి, యాగ్రంబయిన వర్షస్సుతోఁ గూడి, తనపతాకావరంపరలు మెఱపుఁదీగలవలె మెఱయ, ఇంద్రాయుధమువలె తనయందలి వెనుకనువు చూపట్ట, మేఘము జడివాన గురియునట్లు బాణధారలు పరఁగుచుండ, మేఘముంబోలఁ జూపట్టుచున్నదై వచ్చుచుండుటనుచూచి బాలచంద్రునివలె తనవిల్లు మండలాకారముగ గుడుసునడునట్లు వంచి మోవెట్టి, వక్త్రాయుధము నేటున పర్వతము బ్రద్దలువాటు చప్పుడుంబోలె బెనుచవ్వకు గలుగ వేగమున నారి నారించుచు నింద్రునిసారథి యగుమాలినిం జూచి 'మాలి! పగవానిరథము వేగముగావచ్చుచున్నది చూడుము. ఆరావణుడు మరల మహావేగము * నప్రదక్షిణముగూట్లుగా వచ్చుచున్నాడుగావున వానికి యుద్ధంబున హనుఁదిగుటకు బుద్ధి గలిగినట్లున్నది. అట్లుగుటకేసి నీ వేమఱిపాటున నప్రదక్షిణగతి లేకుండునట్లుగా, మనరథమును శత్రురథమున కభిముఖముగాఁదోలుము. వాయు వాకాశంబున లేచినమేఘమును జూపించు సేయునట్లు నేను నీనిని నుఱుమాడిపుచ్చెదను. నీవు దైవ్యము నొందకయు, పరాశురందకయు, మనస్సు కలంగకయు, చూపుచెడరకయు, పగ్గంబుల క్రిమంబుగా మెలపుచు, రథమును ద్వరితముగాఁ దోలుము. నీవు, దేవీప్రసాదమును మెలపి యలవాటు విడియున్నవాడవుగావున నీకివిషయమై యుచదేశంప వలసినది లేదు సతే. అయినను నేను యుద్ధముసేయఁబోవుచున్నానుగావున మిక్కిలి యెచ్చరికలిగి నీకుఁ జెలివినవానినే తలఁపించెద నింతే కాని క్రొత్తివానిని నేర్పువాడనుగాను' అనెను. దేవసారథిలకుం డగుఁమ్మాలి రాముడు చెప్పినమామాటకు మిక్కిలి సంతోషుఁడై రథమును దోలెను. అంత నమ్మాలి రావణునిమహాభయము నప్రదక్షిణముగాఁ జేయుచు నట్లు తనరథమును ప్రదక్షిణముగాఁ బటఁపగా చక్రములయందీ లేగినదుమ్ము రావణునకును, రామునకు నడ్డముగాఁ గ్రచ్చెను. అంతరావణుడు క్రుద్ధుఁడై కన్నులఁ గెంపుగదురఁ దేటి పాటంజూచుచు, తనరథమున కభిముఖుఁడై విలిదియున్న రాముని, బాణములనొప్పించెను. మిక్కిలి తేకోవంతుఁడగురాముడు రావణుఁడట్లు కర్షించుటకు సైవక పోషంబున దైర్ఘ్యంబును మఱితఁ బట్టుకొలుపుచు యుద్ధమున మాలిని వచ్చియిచ్చిన మహావేగంబగు నైంద్రరథమును మూర్యకీరములంబోని వాడిబాణములను గయింపెను అంత నయ్యుద్ధపురకును, నొండొంటి కభిముఖములై, యొకటినొకటి నిధింపఁగోరి పోరాడుచున్నవత్తిరిన సింగములకుంబోలె మహాయుద్ధము ప్రవర్తిల్లినదయ్యె. అంత దేవతలును గంధర్వులును సిద్ధులును మహర్షులును, రావణునినాశమును గోరుచుండువారుగాన, యాదుర్దఱరథికులయుద్ధమును జూచినచ్చిరి. అంత భయంకరములై గగురుఁబుట్టించు

* అప్రదక్షిణముగావచ్చుట వివాళమును నూచించుచున్న పని యర్థము.

చు రావణునివాళమును తన్నులమున రామునిజయమును సూచించుచున్నట్టి యు
త్పాతములు తోచినవి. రావణునిరథముమీఁద పర్వస్యండు నెత్తురుగురి సెను. వేంద్ర
ములయిన నుశిగామ్య లప్రదక్షిణముగా వీచినవి. గద్దలు వెనుగుంపులుగాఁగూడి
యాకాశంబున దిరుగుచు రావణునిరథ మెల్లప్పుడోపునో యామామార్గమును వెం
బడించినపుచుండెను పగటియందుఁగూడ లంకను, దాసానిపువ్వులె నెఱ్ఱనయిన నం
జకేంతాయ గ్రమ్ముటవలన, అది యున్న భూమియంతయు రాత్రియందు మండుచున్న
ట్లుబోలె చూపట్టెను. పిఠుగులతోడి పెద్దయల్కలు మహాభ్యుతోఁబడినవి. అవి రా
వణునికి బ్రతికూలకృతులగుటంజేసి రాక్షసులకు వివాదముగలిగించినవయ్యె. రావ
ణుండున్న చక్కటిని భూమి కంపమునొందినది. రాక్షసులు యుద్ధమున శక్తులం
బ్రహరింపఁబూనినపుడు వారిచేతుల నెవ్వరో పట్టుకొన్నట్లుండెను. సూర్యకిరణములు
ఎఱ్ఱగాను పచ్చగాను తెల్లగాను నల్లగాను, రావణునిదేహంబునం బ్రసరించి పర్వ
తమునందున్న పలుపన్నెలు గలగైరికి ధాతువులవలెఁ జూపట్టినవి. గద్దలు వెంటరా
నక్కలు, నోళ్ల నిప్పులు గ్రక్కుచు రావణుని మెగము చూచి యురవడిగా నమంగళి
ము సూచించుచు నటచినవి. యుద్ధంబున గాలిఁగేరి రాక్షసరా జగునా రావణుని
కన్నులు తెల్లఁబడునట్లు దుమ్ములం జల్లుచు బ్రతికూలముగావీచెను. మేఘములు
మునులేకయే రావణుని సైన్యమునందంతటను భయంకిరములై నహింప నలవిగానట్టి
మహాభ్యుతోఁగూడి యుల్కాశనులుపడినవి. దిశలును విదిశలను అంతటను జీక
ట్లుగ్రమ్మినవి. దుమ్ములు మిక్కుటముగాఁ గురియుటచేత నాకాశము కన్న త్రిమాడ న
లవిగాదయ్యె. ఆ యుద్ధమున గోరువంకలు బెట్టిదముగా కలహమాడుచు భయంకిర
ముగాఁ గూతలిచుచు నా రావణునిరథముమీఁద వందలువందలుగాఁ బడినవి. రావ
ణుని గుఱ్ఱములు, పిఱుఁడుపట్లనుండి యగ్నికణములను నేల్రెములనుండి యశ్రువుల
ను నిట్లు అగ్నిని జలమును సమముగా నెడతెగక దొరికినవి. ఇట్లు భయంకిరములు
ను వేంద్రములునయిన పెక్కుదుర్నిమిత్తములుతోచి రావణునివివాళము సూచించి
నవయ్యె. మఱియు రామునకుఁగూడ మనోజ్ఞములును శుభోదర్శముల నగుటంజేసి
జయసూచకములగు ననేకశుభనిమిత్తము లంతటను గానంబడెను. రాముండు తనకు
జయసూచకములయిన శుభనిమిత్తములు దోచుటంజూచి, మిక్కిలిసంతోషుఁడై
రావణుండు హతుఁడయినట్లె సీతలభించినట్లై తలచినవాఁడయ్యె. అంతరాముఁడు
నిమిత్తముల లక్షణములు చక్కఁగా నెఱింగినవాఁడుగావున, యుద్ధమున తనకోటకు
జయమునుసూచించుచు దోచినశుభనిమిత్తములనుజూచి, పులకితుఁడై మిక్కిలియు

* ఉల్కాశనులనగా 'ఉల్కా'శిరసి వికలానపర్వత పర్వతేద తమపుచ్చా, అశనిస్వసేవ
చాతాయుర్తా స్వగజాశ్వతరుమథేషు | విపరతి విచారణస్తీ ధరాంతి చక్రసుంధా' అని మహా
భూషణుడు.

సుఖమునొంది యుద్ధమున సధికముగాఁ బరాక్రమించినవాడయ్యె. ఇది నూటయేని మిదవ సర్గము.

—◆—

{ రావణుడు రాముని రథధ్వజమును చేదించ బాణము
 విడువఁగా నది యశ్చక్ర రథమునకు చక్ర క్షమై పడుట;
 రాముడు రావణునిరథధ్వజమును చేదించుట. }

అంత రథాగ్రాహులయినరామరావణు లిరువురకును, నపుడు మిక్కిలియు వేంద్రమై సమస్తశోకములకును భయంకర మయిన యతిక్రాగ్రంపుద్వంద్వయుద్ధము చాలబెట్టికముగా జరిగెను. అంతరాక్షసుల వెనుసేసయు వానరులమహాసైన్యమును, ప్రహరణసాధనము లగు ఖడ్గశిలాదులగొని సన్నద్ధములయ్యె నాయుద్ధమును జూచు కుతూహలమువలన చేష్టలుమాలి యూరకుండెను. అప్పుడు, రాముడును రావణుడును బిట్టుగాయుద్ధమునకుఁ బూనుటఁజూచి యిరువారఁగూడను మిక్కిలియు యుద్ధమును జూచుటయందు మనసులు దగులునడ నెంతయు నాశ్చర్యమునొంది యుండిరి. ఆ యిరువేగలసైనికులు, చేతుల నానాప్రహరణములుదాల్చి యుద్ధమునకుఁ దిమిరుచుండియు జరిగెనున్న చురుకుఁబడు యుద్ధమును జూచి బుద్ధిని మిక్కిలియాశ్చర్యపడి యొకవొగులను కలపకవాగు గావయిరి. రాక్షసులసైన్యము రావణునిని, వానరులసైన్యము రామునిని, జూచుచు నద్భుతకనమున తెప్పపాటునుమఱచి కదలకమెదలకుండుటవలన నయ్యిరువేగలును చిత్తరువున వ్రాయఁబడినటువలెఁ జూడనొవ్వెను. రావణుడును రాముడును నిరువురను తమతమకుఁ దోడినదుర్నిమిత్తశుభనిమిత్తములను జూచి తమకిది యది కలుగునని బుద్ధినిశ్చయమునొంది కోపము పాదుకొన నిర్భయముగాఁ బోరాడిరి. అప్పుడు రాముడు జయము తప్పకగలుగుననియు, రావణుడు తప్పక మరణముగలుగుననియు, నిరువురను బుద్ధిని నిశ్చయించుకొని, ధైర్యంబూని తమపరాక్రమమునాని యుద్ధంబునఁ జూడిరి. అంత వీర్యవంతుఁడగురావణుడు, బాణంబులు విడువఁబోడిగి, రామునిరథమున నున్నధ్వజమువలయు బ్రయోగించెను. ఆ బాణములు, దేవేంద్రునిరథకైచేఁ గొట్టునడి, యందలిధ్వజమును దాఁకకయే నేలంబడినవి. అంత, వీర్యవంతుఁడగురాముడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుఁడై వింటి నాకరింది రావణుడు చేసినదానికి బదులుసేయ మనంబునం దిలంచెను. రాముడు మహాసర్వమువలె సైవహారివై తనతేజస్సుచే జ్వలించుచున్నట్టి యొక్కవాడిబాణమును రావణునిధ్వజమువలయు బ్రయోగించెను. ఆ బాణము, రావణునిధ్వజమును చేదించింది ఖూటుని జొచ్చెను. రావణునియాభధ్వజ మట్లుద్రుంగినదై నేలం ద్రెళ్లెను. మహాబలవంతుం డగు రావణుడు, తనధ్వజము నట్లురాముడు తుండించుటనుజూచి యతనియాహోపమునకు నసిగంపఁజాలకయు కోపము పట్టఁజాలకయు మిక్కిలియు జ్వలించుచున్న యస్థివలె నెంతయునుండిపడెను. ఆరావణుడిట్లు, రోషవరవకుండై గొప్ప

బాణవర్షమును గ్రక్కవనివలె, నైచుచు, రామునిగుఱ్ఱములను జ్వలించుచున్న బాణముల గాఢనేని నొప్పించెను. ఆపచ్చనిగుఱ్ఱములట్లు బాణములు గ్రుచ్చుకొనియు నెంతమాత్రమడుగు తోట్రువపడకయు గతి లేదబడకయు నుండుటయేకాక తామరతూండ్ల గొట్టువడినవానివలె మనస్సునగలంగక న్నష్టములైయుండినవి. రావణుడు పుడు లేనబాణముల కాగుఱ్ఱములు తోట్రువడకుండుటను జూచి మీఁదుమిక్కిలియుం గుఱితుండై, మరల బాణవర్షమును గురిసెను. ఆ రావణుడు గడలను నినుపగుడియలను చక్రములను ముసలములను పర్వతశిఖరములను నృక్షములను శూలములను గంప్ర గొడ్డండ్లను రామునివయ్య బ్రయోగించెను, వింటినుండి గదాదులు పొడముట యెట్లన్నచో ఆ రావణుడు వింటినుండి యాశ్చర్యకరం బగుశక్తివలన భయంకరమయి దిక్కుల బెడిదముగాఁ బ్రతిఘటనలెనంగించుచు నానావిధమై దిగులుగొలుపుచున్న యీగదాదిశస్త్రవర్షమును గురియించెను. అనేక శస్త్రమయ మైనాముష్టహావర్షము యుద్ధమున రామునిరథమును గుఱిపెట్టి గురిసియు రామబాణములచే నాతిరేమగు టంబట్టి యాతిరథమువయిని బడక చుట్టవట్లనున్న వాని సైన్యమువయినంతటనుం బడెను. అంత రావణుడు తాహంబున బ్రుగుడువడక, మనం బన్యాయ త్రింబుగా నీయక, వేలకొలదిని బాణంబులంబ్రయోగించి యాకాశమంతయు వేగ నెంతమాత్రము తెఱచి లేనట్లు బాణములచే నిండిదినవాడయ్యె. రావణుడట్లు యుద్ధానికికొండై నెంతయు బాటుపడుచుండుటనుజూచి రాముడు నవ్వుచున్న వాడుంబోలె సనాయాసంబున వాడిబాణములు వింటనంధించెను. అంత నతండు యుద్ధమున లక్షలకొలదిని బాణముల నేయుటయు, రావణుడు వానిని జూచి తానును బెక్కుబాణము లాకాశంబంతయు సందు లేకుండునట్లుగా నిండువట్లు లబ్ధించెను. అంత నయ్యుగ్రపుగు ప్రకాశించుచున్న బాణములను వర్షమువలె బ్రయోగించుగా నాబాణంబింపవలె దట్లముగాఁగ్రమ్మి వెలుంగుచున్న యాకాశము బాణములచే నిండిపడవిన మఱియొక యాకాశమునలె జూడనొప్పుచుండెను. ఒక బాణముగాని గుఱి లేక వేయబడినవాడు; కోరినకొలదినిమించి గుఱినిభేదించునట్లు; గుఱిడిగిలియు వర్ణముయినదియు; గాన రాదు. అట్లదృశ్యముగా యుద్ధంబున బాణములేయు చున్న రామరావణుల బాణములు ఒండొంటిదాకి నేలబడినవి. అయ్యుగ్రపుగు సన్యాససన్యాసుల నిడతేగక బాణములు పరగించుచు నాకాశమంతయు నూర్చుపడుచుట కేని యవకాశము లేకుండునట్లు బాణజాలములు నిండుకొన యుద్ధముగావించిరి. రాముడు రావణునశ్వములను గొట్టెను. రావణుడు రామునిగుఱ్ఱములను గొట్టెను. ఇట్లు పోగువుగు నొకరు చేసినదానికి మఱియొకరు బదులుచేయుచు నట్లండొగుల గొట్టుచుండిరి. ఇవిధమున నయ్యుగ్రపుగును మిక్కిలియు, గ్రుద్ధులయి, యదృశ్యముగా యుద్ధముగావించిరి. అప్పుడు ముహూర్తకాలము యుద్ధము శుములంబై గురుఁబుట్టించునంత బెట్టిదముగా జరిగెను. అట్లు మహాబలవంతు లగురామరావణులు వాడిబాణముల యుద్ధమునల్పుచు

దునవుదు రాక్షసేశ్వరుఁ డారావణుఁడు తనధ్వజమును గూల్చినందులకు రామునివయి
మిక్కిలియుఁ గ్రోధమునొందినవాఁడయ్యె. ఇది మాటతో మ్మిదవసర్గము.

— ❖ —

ఖండింప ఖండింప మరలమరల మొలచుచున్న
రావణశిరస్సులను రాముఁడు నూటయొక్క
మాటు ఖండించుట.

ఆ యుత్పాత కాలమున యుద్ధభూమి నారామరావణులిరువురును నద్భుతము
గా చేయుచున్న యుద్ధమును సమస్త భూతిములును మనంబున వెఱుగుపడి చూచుచుం
డెను. అష్టేకరథముల నారోహించియున్న యయ్యిరువురును నొంహొరులయెడం
గ్రుద్ధులై నొంహొరులను బిట్టవలపడి, ఒకరినొకరు చంపఁబూని, యొంహొరుల
నొప్పించుచుండిగా, వారిలరథములు, నారథులు సారథ్యనై పుణమువలన మండల
గతులు, నీధిగతులు,* గతప్రత్యాగతులు మొదలగువెక్కుగతులం జూపుచుండగా, మి
క్కిలి భయంకరకారములయి చూపట్టివచ్చి, రాముఁడు రావణునినొప్పించుచును రావ
ణుఁడు రామునినొప్పించుచును, నిగ్గిరవురును నొంహొరులపము నడచించుటయందును
మరిల్పుటయందును మిక్కిలియు నురవడింజూపిరి. అయ్యిరువురు నట్లు బాణసమూహ
ములు పరిగించుచుండిగా, వారిల యష్టేకరథములు రెండను యుద్ధభూమియందు, జ
డివానలు గురియుచున్న పేములవలనలె మెలంగుచుండెను. అట్లు వారుయుద్ధమున త
మరథముల నానావిధగతు లట్లుచూపి, మఱి వాని నొంహొంటి కభిముఖముగానిలిపిరి.
అప్పుడు యుద్ధమున గిమనము లేకున్న యయ్యిరువురరథములు నొకటికొకటి కాఁడి
కాఁడితోను, గుఱ్ఱపుమొగము గుఱ్ఱపుమొగముతోను, పతాకిలు పతాకలతోను
గిలిసియుండినట్లు చిలిచి పొలిచినవి. అంతెరాముఁడు వింటినుండి ప్రకాశించుచున్న
వాఁడిబాణములు నాలుగింటిసరి తనయశ్వముల కడ్డముగా నున్న రావణునశ్వముల
నాలుగింటిని నవ్వలికిఁ దూలంగఁదోలెను. ఆరావణుఁడు తనగుఱ్ఱముల నవ్వలికిఁ దొ
లంగించుటకుఁ బోవలెనొక్కడ రామునిపము వాఁడిబాణములం బరగించెను. రాముఁ
డిట్లు బలవంతుఁ డనురావణునిచే మిక్కిలియు నొప్పించఁబడియు వ్యథగాని వేదన
సూచించు ముఖవికారముగాని యెంతమాత్రమును బొందఁడయ్యె. అంతె రావణుఁ
డు, దేవేంద్రునినాభి యగుమారిలివయ పిడుగురాలుచవ్వమంబోలె మహాధ్వని
గలబాణములను బ్రయోగించెను. ఆయుధంబున నాబాణములు మహావేగంబున
మారిలిదేహమునఁ గాఁడియు నరినికిఁ గొంచేమేని తెలివినవ్వటగాని నొప్పిగానికలు
గడయ్యె. రాముఁడు రావణుఁడు తిన్ననొప్పించుట కంతకొనము నొందిలేదుగాని,
మారిలి నట్లు ధర్మించినందులకుమాత్రము మిక్కిలి క్రుద్ధుడై బాణసమూహములు
పరిగించి యుద్ధంబున నరినినిఁ దినయెదుటనిలువ లేక కొంత తొలఁగునట్లుగావించెను.

* గతమనగా శ్రుతంధమునకొప్పు లేవుట. ప్రత్యాగతునగా మఱిం నిజస్థానమునకువచ్చుట.

వీరుండగురాముడు, అంత బాణములను నిరువడింటిని ముప్పడింటిని, అటువడింటిని
 వందలకొలదిని, వేసవేలుగను, నిల్లు వలువిధములుగ రావణునిరథమువలె నడరిం
 చెను. అంత రాక్షసేశ్వరుడగురావణుడు రథమున నిశ్చలుడై యుండి, క్రద్ధుడై
 గడలను మునలములను వర్షించి యుద్ధంబున రామునిని బడులునకు నొప్పించెను.
 అంత నయుద్ధము మిక్కిలి వెచ్చవెరిగి తుములమై గగురువృట్టించువంత భయం
 కరమై చెలరేగును. గడలయు మునలములయు పరిఘములయు నొరపిల్లవలని ధ్వను
 లకును బాణముపింజలపాలులకును, సప్తసాగరములును ఘూర్ణిల్లినవి. అట్లు సప్తసా
 గరములు మోల్చిల్లుటయు పాతాళతలవాసు లయినయుగిలును దానవులును వేల
 కొలదిని నందఱును వ్యధితిలయిరి. పవ్వరిములతోను వనములతోనుంగూడ
 భూమియంతయుఁ జలనమునొందెను. సూర్యుండును కాంతిహీనుడయ్యె. వాయు
 వును వీచడియ్యె. అంత దేవతలును గంధర్వులును సిద్ధులును గిన్నరులును, మహా
 రగులును పరమధులును, నందఱును చింతనొందిరి. దేవతలును ఋషిగణములును
 'గోవులకును బ్రాహ్మణులకును తేమంబగుగాక, లోకములు శాశ్వతముగా నుండు
 గాక, రాముడు యుద్ధమున రాక్షసరాజును రావణుని జయించుగాక' అని జప
 ముగావించిరి. ఇన్నిభులన నపుడు దేవతలును మహర్షులును జపము నేయుచు, మ
 హాభయంకరమై గగురుబుట్టించుచున్న రామరావణయుద్ధమును జూచుచుండిరి. గంధ
 ర్వులును అవ్వరసలును, గుంపులుగట్టి యసమాన మైనచున్నశాయధమునుజూచి,
 'అకాశమువంటిది అకాశమే, సముద్రమునకునాటి సముద్రమే, అట్లు రామరావణయు
 ధమునకునాటి రామరావణయుద్ధమేకాని వేటాకట్టికాదు' అని యిట్లుచెలుకుచు ను
 రల నారామరావణయుద్ధమును జూచుచుండిరి. అంత నిఘుంతుల్లేనధినుండగుమహా
 బాహుడురాముడు క్రద్ధుడై క్రూరసర్వములతోను విరాటగణమును వింటునం
 ధించి కాంతిం దక్కిస్త్రుచు కుండలములచే నెఱుంగుచున్న రావణునిశీమమును ద్రుంచె
 ను. అప్పడాశిరస్సును నేలంబడఁగా ముల్లోకములును జూచినవి. ఆశిరస్సువంటిదే మఱి
 యొకశిరస్సు రావణునకు మొలచెను. అట్లు రావణునికి మొలచిన యాశిరస్సశిరస్సును
 రాముడు కార్య మతినేగమున కీయువాడుగాన పొత్తెఱాఘురం బునువడింపె యు
 ధంబున శీఘ్రముగా బాణములు దుండించెను. ఆశిరస్సును దుండించినమాత్రాలోక
 మరల మఱియొకశిరస్సు కనబడినది. ఆశిరస్సునుగూడ రాముడు వల్లసమానముల
 యినబాణముల ఖండించెను. ఇట్లు శిరస్సులొక్కటివలెనే మఱొక్కటి కనుపట్టుచు
 మొలచుచుండఁగా నూటయొక్కశిరస్సులను రాముడు నూటయొక్కమాటు
 ఛేదించినచు రావణుని ప్రాణములు నశించునని నిశ్చయమేమో తోచెదయ్యె.
 అంత సర్వాస్త్ర విందుడును బహుదవ్యభాగయుక్తుండును కానల్యానంజవర్ధనయను
 వీరుండు నగురాముడు మనంబున 'మనువు మారీచు వేదాగముల జంపితిన్, ఏదా
 గముల ఖరమాషణులను నధిందిన్', మఱియు దండకాగ్రమున విరాధునిని,

మును యుద్ధంబున నమోఘము నయినయిష్టహానోగమును, రామునకొనంగను, ఇది
యమిత తేజాంశగు బ్రహ్మచే మున్నిండునికొఱకై నిర్మింపఁబడినది. ఆ బ్రహ్మముల్లోకము
లను జయింపఁగోరుచున్నయింద్రునకు మున్నఘనిర్మించి దీనికొనంగను, దీనితెక్కలు
దు వాయు దేవుఁడును, అలఁగునందు సూర్యాగ్నిలును, నధిదేవతలై యుండురు. దీనిశరీ
రము మధ్యభాగమాకాశమయమై దానింట్లోలెవ్వార్పిననుగంభై యుండు. అది మేరు
మండరపర్వతములుంట్లోలె గునుత్వమును ప్రజ్వరిల్లుచున్న యాకాశమును గలిగి మం
చిపింజతోఁగూడి బాగారుచే రంగారుచుండును అది సర్వభూతిములసారాంశములు గ్ర
హించి నిర్మింపఁబడిన దై నూర్యునివలె దేజరిల్లుచు, సౌగంధోఁగూడి పలయకాలాగ్నివ
లెను, ప్రజ్వలించుచున్న క్రూరసర్పమువలెను జుట్టించుండును. అది శత్రువులగణాశ్వ
సమూహములను నతిశీఘ్రమున ఛేదించునది. వానినేకాదు. శత్రువుల ద్వారములను
పరిఘములను పర్వతములనుం గూడ భేదింపఁజాలునది. అది పలువిధము లయినరాక్ష
సులనెత్తుట దడిసి, మేదస్సున బ్రుంగి, మిక్కిలియుజెట్టినిమై, నెద్రమునలె మిక్కిలియు
దృఢమై మహాధ్వని నెసంగించుచు నానావిధములయిన కిపటయుద్ధములనుగూడ రూ
పదించుచునుండును. అది భయంకరమై యెల్లవారికి జెడఁపుట్టించుచు, నిట్టూర్పునర్వ
ముంట్లోలి, కంఠపక్షులకును గృహములకు వశములకును, నక్కలగుంపులకును, రిత్తో
గగములకును నిత్యమును యుద్ధంబుల నాహామనోనెంగునది; యుద్ధంబుల యము
నింట్లోలి భయంకరమై యుండును. వానివీరులకెల్ల నది సంతోషమును, రాక్షసులకు
వినాశమును గలిగించునదై సౌగంధము చిత్రయులయు పలువిధము లగుగరుత్మంతుని
తెక్కలుగట్టంబడియుండును. అది సమస్తలోకి ములఁగొనెత్తించునగు బాగమై మిక్కి
కులవంశ్యులకెల్ల భయంబునుఁబోగొట్టచు, శత్రువులపై నపహరించుచు, రామునకు
మిక్కిలియు హర్షముగలిగించునదై యుండును. మహాబలసంపన్నుఁడగు రాముఁ డట్లా
దివ్యాస్త్రమును దీసికొని వేసోత్తమున విభానమున నభిమంత్రించి వింటసంధించెను.
రాముఁ డిష్టహానోగమును వింట సంధించుచుండఁగా, సర్వభూతిములును దిగులొండ
నవి. భూమియు నెడంకెను, రాముఁడు మిక్కిలియు క్రుంగి, బలంబుకొలఁదిని చిట్టగా
వింటి నాకర్ణాంతముగాలాగి, మర్దిముల ఛేదించునయిష్టహానోగమును మిక్కిలియెచ్చి
కమెయి రావణునిమీఁదఁ బ్రయోగించెను. అయిష్టహానోగము, దేవేంద్రునిబాహువు
నుండి విడఁబడ్డవత్సాముడునువలెజెన రానిదై, కిల్పించియమునికైఁడి వారింపరా
నిదై రావణునకునునఁ గాఁడెను. మహావేగింబై శత్రుదేహముల రూపుమాపున బిల్బ
ము, నిడివడి, దురాత్మ్యఁ డగురావణునిపక్షముదాఁకి వీపున నుచ్చికొనివాయెను. ప్రాణనా
శకరమయినయభ్యాగము, రావణునిమును దూసికొని వేగమున నెరివిప్రాములు
వారింది నెత్తుటఁదోగినదై వెలునడి భూతలమును బ్రవేశించినది. అది రావణునిధించి
నెత్తుట నడియుటచే కాంతియెట్లనై లోలక పందిన కార్యమును జెసిరిన్వినదగుటంకీ
యడఁకువతోఁగూడినదియుంట్లోలె, మరల దినపాడివచ్చి వచ్చినదయ్యె. అల్లురావ

గుడు హతుడై ప్రాణములను జీవితమును దొరింగుచుండగా, సతనిచేతనున్న విల్లు, పట్టువదలి వేగ బాణముతో గూడ నేలంబడెను. భయంకరమైన యురవడియు, మహా తేజంబును గల రాక్షసేంద్రియ దారావణుడు, ప్రాణములు వెడలగా నేనవ్రాయుధము చే హతుడగువృత్తుడుతోలె రథమునుండి నేలంకూలెను. అంత హత శేషులగు రాక్షసులు రావణుడు పడుటంజూచి, తమనాథుడు హతుడగుటవలన బెడరుగిదిరి నలుదిక్కులకును బాటిపోయిరి. వాసనులును వృక్షహస్తులై సింహనాదములు సేయుచు నారాక్షసులందఱిమిరి. ఆ రాక్షసులు రావణుడు హతుడగుటయు రాముడు జయమునొందుటయును జూచి, వాసకులుబృహత వెనుకగిలి నొప్పింపగా, ప్రాపులేచివారగుటంజేసి, ముఖంబుల కన్నీరుచిప్పిల్లుచు చూచువారికి జాలిపుట్ట, భయమున లంకాభిముఖులయి పోయిరి. అంత జయశాలు రినివాసకులు మిక్కిలియుబృహదీ రాముని విజయమును రావణునివధమును నుద్గతించుచు సింహనాదములు సేసిరి. అంత నాకాశమున మంగళశబ్దముగా దేవదుందుభి మ్రోసెను. ఆచట వాయువు దివ్యగంధములంబాల్చి సుఖముగాచేసెను అప్పుడు రాక్షసులను ననుండి, రామునిరథముపయి నంతయు పువ్వులనించుచు మల్లభంబగు పువ్వులపాన మహాహరముగఁగిరి సెను. భూమియందు వాసకులు సేయుష్టాన్నియులేకాక యాకాశమునందును మహాత్ములగు దేవతలు, రాముని పలువిధంబులఁ బూజించుచు, బాగుబాగుచి కొనియాడుమేలివాక్యమును భూమియందు విసఁబడెను. క్రూరుడును నమస్తలోకభయంకరుడు నగురావణుడు హతుడగుటయు, దేవతాసును చారిణులును మిక్కిలియు సంతోషవేళమునొందిరి. అంత రాముడు రాక్షసేశ్వరుని రావణుని వధించి తానును సంతృప్తుడై తనరాజ్యము గొన్ననుగ్రీవుడును గూఢరాజ్యము నొంపక మంగిడుడును ప్రత్యేకకారిము సేయుటకు రావణునివధము గోలుచుండినవారగాన, వారిని గొల్కి యీచితీనవారిని గావించెను. అంత దేవతలెల్లను గలంకమూరి ప్రసన్నునినొందిరి. దిక్కులు తేటలయ్యెను. ఆకాశము నిల్లలమయ్యెను. భూమి నిలిపిపెయ్యె. వాయువు వీరఁదొడఁగెను. సూర్యుడు స్థిరమగునకాంక్షతో వెలింగెను. అంతసపుడు సుగ్రీవుడును విభీషణుడు మొదలగువారును, సుతీయు జాంబవంతుడు మొదలయిన సుహృదులును, లక్ష్మణసహోదరులుగాఁజేరి, రాముఁడయ్యుద్ధంబున జయముకొందుటకు సామర్థ్యములై, యందఱురుగూడి, జయలక్ష్మిచేమహాహరముగా వెలుగుచున్న రాముని యుక్తిప్రకారింబునం బూజించిరి. మహాలేజంపను రిఘుకులరాజుల కానిదికిమించు ననునారాముడు, యుద్ధమున శత్రువునువధించి ప్రతిష్ఠ నెఱవేర్చి, తనజనములచేతను స్వయములచేతను బరివృతుడై దేవగణములచేతఁ బరివేషితుండగు దేవేంద్రునివలె ప్రకాశించెను. ఇది నూటపదునొకండవసర్గము.

● స్వామివారి మహిమను గూర్చి రాసిన పద్యము. ఈ 'పద్యము' మన యాధునిక కవియజ్ఞులవలెను. దీనిని చూడండి. ఇది చాలా సుందరము. దీనిని చదివినప్పుడు మనస్సు ప్రశాంతమగును. రాసినది మన కవియజ్ఞుడు, గోవిందరావు.

{ భాగ్యవధమునకై దుఃఖమున విలపించుచున్న విభీషణుని రాముఁడాశ్వాసించుట. }

రామునిచేఁ బరాజితుఁడై హతినొంది యుద్ధభూమిం బడియున్న యన్ననుజూచి, విభీషణుడు దుఃఖోద్యోగము మనంబునఁబయి కోస నిలువక విలపించువాఁడై 'వీరా! నీవు మహాపరాక్రమశాలివే! మహాప్రసిద్ధుఁడవే! సమస్తశాస్త్రముల శీఘ్రతుఁడవే! రాజనీతిం బండితుఁడవే! లోకోత్తరమయిన శయ్యపయిం బర్యఘింపఁడిగినవాఁడవే! ఇట్లు హతుడవై యిప్పుడు, బాహుపురులచే నలంకృతములయి యున్నదీర్ఘభుజములను యిట్టట్టు గదలకుండఁ జాలి, గభమునుండిపడఁగాఁ గొంచెమువట్టుతోలఁగి సూర్యునివలెఁ దేజరిల్లుచున్న కిరీటముతో, నలంబకుండియున్నావేమి? వీరా! నేను మున్నెనిగలుగునని చెప్పితిన్ యామాట మన్నభమోహాక్రాంతుఁడనగుటంజేసి నీకు రుచింపఁ పోయినది. ఆమాట మోప్పననే యిదిగో నాశల మనుభవింపితివి. నీతనవహించినంతటి మహాపాపకర్తయును గావించి ప్రహస్తుఁడుగాని యింద్రశిస్తుగాని యితరరాక్షసులుగాని, కుంభకర్ణుడుగాని యశిరఃకుంభిగునతికాయుఁడుగాని ననాంతకుఁడుగాని నీవు నీయంతఃగాని కావరమున నెంతమాత్రము సరకునీయవైతిరి. అందులకు శలమిదిగో ప్రాప్తమయినది. సమస్తనీతులకు నేనునగు (మర్యాదమగు) వాఁడు గతించెను. ధర్మము యొక్కరూపమైనవాఁడు గతించెను. బలంబుల వెనుఁగువృద్ధుల వాఁడు గతించెను. సకలస్తోత్రములకును పితృమైనవాఁడు గతించెను. ఆయుధభాగులలో నెల్ల మేలుబాతి యగునీకుఁ జిరఁడు నేలంబుటచలన, సూర్యుఁడు భూమిం బడినట్లయ్యె. చంద్రుఁడు చీకటిలోమునిగినట్లయ్యె. అగ్ని సగిచల్లారినట్లయ్యె. ఇది నింతటివాఁడు లేరందున యుత్సాహాత్కేయి, ఆత్మయునులే వ్యాపారముదూరినయ్యె. రాక్షససింహుఁడు యుద్ధంబున హస్తాఁడై దుష్టులఘ్రాగుచు నిదురించినట్లుండఁగా నిట్టిమహావీరుని గోలుపడి ప్రహరముచందు నితఁ నేమిదుఃఖియున్నది? ఏమియు లేదు. సమస్తము శూన్యముగానే లోచింపుచున్నది. ధైర్యము చిగురుగాను, సహనము * మేలిపువ్వుగాను, లేచమే దార్ద్రముగాను, శౌర్యమే దృఢమయినవేరుగాను గలవై మిక్కిలిగాపువ్వి యగురావలెఁడనువృక్షమును యుద్ధమునరాముఁడను వెనుకాలి పిటిచివై చెను. † పరాక్రమమే విషాదముగాను, వివేచితామహాదినకమే వెన్నము

* వృక్షమునకు చిగురునది ధైర్యమే మొనటిఫలము. పండుకు పంపునది సహనమే దార్ద్రమునకు అపవహితమైనవేరువు. కాని రావణవృక్షమునకు ధైర్యముచిగురుగాను సహనము పంపుగాను విరూపింపఁబడినది. శౌర్యమునకునే తపస్సునిండలగునది గలుగునగాన శౌర్యముమూలముగానే పువ్వుబడినది.

† విషాదము పరమర్తములను భేదించునట్లు. తేజస్సును భేదించునగాన తేజస్సు ఇది విషాదముగా రూపింపఁబడినది. పంశముచే (పిచ్చుచే) అత్తికులను భేదించునట్లే మలముచేసిను భేదించుటచే నీ

గాను, కోపమే తలలెప్పు తక్కినశరీరముగాను, అనుగ్రహమే హస్తముగాను, గల రావణుడను మత్తగజము, రాముఁ డనుసింహముచేఁ బట్టుకొనఁబడి హతమై నేలంబ డినది. పరాక్ర మాత్సాహములు విజృంభించిన జ్వాలలుగా, నిట్టూర్పు భూమముగా, నిజబలమే వేడిమిగా, మహాతేజముగలిగి, వెలుగు రావణు డనునగ్నిని యుద్ధమున రాముఁడనుమేఘము చల్లార్చెను. రాక్షసులే * వాలమును మూపురమును గొమ్ములునుం గాఁగలిగి, శత్రులనుగలుచున్నదై శత్రుల పొడవడంచుటయందు ముఖ్యమై గర్వంబున మదపుటనుగుబోలివిషయచాపలమై చెవులుచు గన్నులునుగాఁగలిగియున్న రావణు డనునాఁబోతుకూడ, రాముఁ డనువ్యాఘ్రముచే హతమైకూలెను' అని విలపించెను. అట్లు శోకావేశంబున యుక్తియుక్తంబు లగువాక్యములు చెప్పుచు నర్థమిట్టిదని పరామర్శించి నిశ్చయించి తెలిసినవాఁడగు విభీషణుని జూచి రాముఁడు 'ఈ రావణుడు పరాక్రమముచూపక పిఱికినలె నకింపలేదు. యుద్ధంబున ప్రచండమయిన పరాక్రమమున మిక్కిలి యున్నతని బయ్యయత్సాహమును నెఱపి నిర్భయముగా నేలగులినాడు. పరలోకస్వర్గం గోకుడు, భూగర్భమునఁ దప్పక నిలిచి యిట్లు యుద్ధమున నిశ్చయులై హతులయినవారినిగుఱించి మఱింపరాదు. యుద్ధమున దేవేంద్రునహితములయిన ముల్లోకములు నెవ్వనికి వెఱచునో, అట్టి పరాక్రమబుద్ధిసూచనకూడగు రావణుడు కాలక్రమమునొంద వీరస్వర్గమునకుఁ బోయినపుడుకఱి ఖయట యుక్తిముగాదు. 'మౌఁగమన్న దుఃఖంకరుడనగునా' యందువా? యుద్ధమునందు జయమేలుగునని నియమ మితెనక కెప్పుడును గలిగినదిలేదు. వీరుండగువాఁడు యుద్ధమున శత్రువులమున న్నందును. శత్రువులచే తానైనను హతుఁడగును. అనినికి రెండు సనుములే. క్షత్రిగ్గర్జు మాఁబొచ్చుము. ఇట్లు యుద్ధంబున హతుఁడై వీరస్వర్గమునొందుట పూర్వీకమున జెప్పిచే నుపదేశింపఁబడినదే. మఱియు క్షత్రియులకల్లు నభిమతియునదే. యుద్ధమున హతుఁడయిన సూరునిగుఱించి, యతఁడు వీరస్వర్గమునొందుటబట్టి యెంతమాత్రము దుఃఖంకరని శాస్త్రనిర్ణయము. అట్లుంటుండేని శాస్త్రనిర్ణయ బుట్టినది యెఱింగి పుట్టినవారికి మౌఁగముదప్పదను పుష్పాబుజగలిగి శోకంబుమాలి, యి.కిమీఁడు నేకావ్య మనుష్యింపవలయునో దానినిగుఱించి యాలోచింపుము' అనెను. ఇట్లు పరాక్రమమింతఁ డగురాజకుమారుఁడు రాముఁడు పలుకుటయు, సన్నిధిగఁడు శోకసంతప్తుఁడై తనయన్నకు నెంటున చేయవలసిన హితమునుగుఱించి రాయనితో 'సముద్రము చెలియలికట్టను దాకి భగ్నమగునట్లు, ఇప్పుడు యుద్ధమున నిమ్మదాణి, భిన్నుఁడయిన యారావ

* రాక్షసముద్ధి గర్జన హేతునగుట చే గర్జన హేతువులని లాంగూలామలుగా నూహింపఁబడి.

గు పింతకుమునువు దేవేంద్రునితోగూడ దేవతలెత్తినచ్చినను యుద్ధంబులు
బరాజయిబెలుంగఁడు; కాన మహావీరుడు. ఇతఁడు వెక్కుదానములు చేసినాడు;
గురుదేశతాదులం జక్కఁగాఁ బూజించినాడు; సమ స్తభాగముల ననుభవించినాడు;
భృత్యులకు జక్కఁగాఁ బోషించినాడు. మిత్రులకు యభ్యేషముగా ధనములొసఁగి
నాడు; శత్రువులందు వగలెవ్వక తీర్చిపుచ్చినాడు; కానధర్మశీలుండునగును. మఱి
యు నితఁడు ఆహితాగ్నియై యగ్నిహోత్రము లెప్పుక వేల్పుచుండుననవాడు, మహాతప
స్సంపన్నుడు, వేదాంతముల నెఱింగినవాడు, 'మిక్కిలియుఁ గర్మశూరుడు. ఇట్లు
మహాశూరత్వాదిలక్షణములుగలిగి సొస్కారార్థుం డయినయితఁడు ప్రేతతప్తమునొం
దఁగా నితనికిఁ జేయవలసిన యార్థవృద్ధిహిమనును, నీ ప్రసాదమునొంది చేయఁగోరు
చున్నాను' అనెను. అట్లువిభీషణుడు బాలిగొలుపునట్టి మాటలాడి, చక్కఁగా బోధి
పఁగా మహాత్ముండును నతిబలవంతుఁడు నగురాజకుమారుఁడురాముఁడు రావణునకు
స్వర్గమునకై హితముగు నంజ్యేష్ఠీస్థియును గావింప నియోగించువాడై, 'మంగవర్యం
లెమ్మనైరమువర్తించును; కాని యటమీఁది నైరమువలఁగఁ బనయేమి' మనకార్యమును

* ఈశ్వోకము 'మహాత్మా' వైరాజీ కర్మశ్రీం శ్రీ మహాకావ్యే సుసాహిత్యే
మహావ్యేష యథాలేప' అనుటయు, ఇట 'వృద్ధిం న' అనుట 'న' అనుటకు వచ్చే కామ్యత
యరుమియవ ముగ్ధిమన కకాని ప్రసాదంబువలనగాని యుద్ధంబు వలనకాని మాంధ్యంబున
తెలియుఁడి. దీనికి విశేషార్థము. మహాత్మా వైరాజీ కర్మశ్రీం శ్రీ మహాకావ్యే సుసాహిత్యే
గర్భానుఁ డయిఁబోయియున్న నటునాడుట. నెఱియుగా నాచుడల క్షేమము నాచుండునను రితి
మీఁద చేయఁబాండు'గా ముగియించుకొన్నప్పుడు, పయోజనము పయోజనము కలవలెనని.
'మహివా రామకన్యాయ' 'రామాయణమునొక్కచోట' 'అ' అనుటకును, ఇతిశేషము
మందు ఏదో. ముందరేయలయును' ముగ్ధులవలనఁబడియును. కాని యిదియు 'వృద్ధి' అనుట
క్షేమం ను పయోజనము కన్యకలో 'లెండుగురు కన్యకలు' ననునదిగాని 'వృద్ధి' అనుట లొం
కు' అనుచున్నది. ఇందువల్ల వచ్చే సమాధానము ముందరేయలకు 'న' అనుట వలన వచ్చు
సమయముకొనినది. (శ్రీమతాచార్య సుసాహిత్య) ఇట్లును వృద్ధి ప్రాయస్సాదు. గురువలనలె సా
తేయు మందికి అష్టిచేయవలసిన యభ్యంతరము కలగినది. కాబట్టి 'వృద్ధి' అనుటకును దీనిని కను
రాదు. ఇటమీఁద చేయవలసినదే 'దాని నిరసన' అనినది. 'సంపాదమును. మహావిష్మయభావము' ఏ
మహేమభావభావనా' 'కురుడు వాట్లొక యుద్ధే' 'న' అనుటకును. మృగ్యులై నీవితేయుమేల
కు నర్దునేమియలవాడగుటచే తాడు నాచిగ్రహము కలగూడదనువాడు. కాబట్టి 'నాచి' అనుట
నీవును నెరివి నమవర్తింపవలయునని భావము. లేక (ఏమిటియభావితభావనా) 'ఇట్లును కట్టలై
నాకుఁగూడ' ననుభవము. ఇతనిసంపాదము. కట్టలై ప్రాప్తమొ యుద్ధే నాకును ప్రాప్తము అనిభా
వము. నీ విరసిగోషముకలది యిరసిగ సంపాదముచేతునని నీ చేతేయుచున్నాను. లంఘనలలో
ఎవరైనను దీని జేయవలయునుగా. కాబట్టి 'న' ప్రధానమున నుండును. నీ చేతేయుచున్నాను (మహా
వ్యేషముభావము) నాచి భ్రాతృకు నీవు భ్రాతృకునట చే యిక్కడు కట్టలై భావము యుద్ధే నాకును
భ్రాతృగాన నీవు సంపాదము చేయవలసి నను చేతవలయు భావము. గోవిందరాజులు.

నిజవేతినది. ఇక నితనికి సంస్కారము గావింపుము. ఇతఁడు నీకెట్లుతోఁబుట్టువో యట్లే యింక నాకునుతోఁబుట్టువేకాని వేఱుగాఁడు' అని చెప్పెను. ఇది నూటపండ్లం డవసరము.

—♦—
 { రావణభార్యలు మృత్యుం డయివసతినిజూచి రోదనము }
 నేయుట.

మహాత్ముఁ డగురామునిచే రావణుఁడు హతుఁడయ్యెనని విని రావణుని భార్యలయిన రాక్షసకామినులు, శోకింబున స్తుక్కుచు, ఎవ రెంతవారిందినను నిలువక, నేలదుమ్ములాఁడి పోలుచు, తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని, దూడలు పోయిన గోవులవగిది దుఁఖులునని పొక్కుచు నంతఃపురమునుండి వెడలివచ్చిరి. ఆరాక్షసస్త్రీలు రాక్షసులతోఁగూడి నుత్తిరద్వారమున నెడలి, భయంకరముగు యుద్ధభూమిని బ్రవేశించి హతుఁ డగుతమవతిని గలయనెడకును 'రాజపుత్రా' ! యని రామునిని, 'నాథా' యని రావణునినిబోర్కొని విలపించుచు, గబంధములచే చిహ్నితమై నత్తుగుబురలతోఁగూడియున్న యుద్ధభూమినంతటను దిరిగిరి. ఆస్త్రీలు, భర్తృమరణమువలన శోకముచే మిక్కిలియు బ్రుంగుడువడి, కన్నుల గవలనిండు గిన్నీగొలు. రోదనమునేయుచు యూధవతీ మరణించిన యాఁడు గడములవలె బిగ్గఱవడిచిరి. వారు, మహావీర్యశాలియు, మహాకాయుఁడును మహాతేజుండును నై నల్లనికాటుకెర్రావలె నుల్లసిలుచు హతుండై భూమింబడి యున్న వనిని రావణునిని జూచిరి. అత నక్కాలెలు, యుద్ధభూమిని దుమ్ములను బ్రుంగి పరుగి యున్నప్రాశస్త్యమని జూచి నివళలయి, త్రెంపఁబడ్డ యడవితీవీయిలవలె నతని యవయవములఁబయి గొబ్బువఁబడిరి. ఒకానొకచేలువ, ప్రేమాతిశయమున నారావణుని గూతలించుకొని రోదనముచేసెను. మఱియొక్కటి, యడుగులం బక్కఁబడియు, మఱియొక్కటి గిరిమను నాలింగనము సేసికొనియు విలపించెను. ఒకవడలి, వదిలువములనె ద్దికొని భూమిని బొరలఁడెను. మఱియొకలలన హతుండగు నాథునిమొగమును జూచి సొమ్మరిలెను. ఒకానొకరిరుండి, తనప్రియునికొన్నును నొడియం దిడుకొని ముతనిమొగమును దేజీచూచుచు, ముచునిల్గిచే తామరపువ్వుంబోలె, కన్నీర్లచే దానిని హృచ్చిఁదోచుచు రోదనముగావించెను. ఇట్లాస్త్రీలందఱు, హతుండై రిగభూమిని బడి యున్నతమవతిమిటిని రావణునిజూచి, యార్థలయి రోదనముచేసిరి. మఱియు శోక మంతరింప కర్గలముకాఁగా పరివళలయి యతనినిగూర్చి 'ఎవ్వనికి దేవేంద్రుఁడు నెవచునో, ఎవ్వనికి యముఁడు భయపడునో, ఎవ్వడు కుతేరునిజయించి యతని పుష్పవిమానమును వీసికొనెనో, మఱియు నెవ్వనివలన గంధర్వులును మహర్షులును మహాప్రభావులగు దేవతలును మిక్కిలియు భయము నొందిరో, యట్టిమహానిరు దితఁ డిపుడు యుద్ధంబున హతుండై నేలంబడియున్నాఁడే!

అనుకులవలనగాని సురలవలనగాని, యురగులవలనగాని, యెవ్వర డెంతమాత్రము
భయమునుమాట యెఱుంగఁజో యట్టిశూరున కిపు డొక మనుష్యునివలన భయము
గలిగెనుగా! ఎవ్వనిని దేవతలకును నట్ల దానవులకును రాక్షసులకును వధింపనలవి
గాదో యట్టి యీరావణుఁడీపుడు యుద్ధంబున రథాదులులేక వట్టి కాలినడకతో
చ్చిన యొక బీకమునుజనిచే హతుఁడై పడియున్నాఁడే! దేవతలుగాని యక్షులుగాని
యనుకులుగాని యెవ్వని వధింపఁజాలరనుకో, యట్టిమహాశూరుం డితఁడు, ఎవ్వఁడో
యొక బలహీనుఁడుంబోలే, మనుష్యమాత్రునిచే మృత్యువునొందెనే! అని పలువిధ
ములఁ బలవించిరి ఆస్త్రీ, కీర్తిధంబున పెనిమిటిపరాక్రమాదులు పలువగల మగ్గడించు
చు రోదనము కిసి, మల, దుఃఖ మకళియింపఁగా వట్టలేక, మాటిమాటికి 'నీవెప్పుడును
నీహీతమునే చెప్పుటట్టిమిత్రు లెంత చెప్పినను వినుక నీతను దెచ్చితివి. అది నీమరగామున
కే యైనది. నుజీ రాక్షసులును హతులయిరి. ఇప్పు డీమేమండఁజమును, రాక్షసులును,
నీవును, అందఱు నేక కాలమునఁ గూల్పబడితిమి. నీయందు ప్రీతి గలనీతియ్యఁడు విధి
పఱుఁడు నీకు హీతమునే బోధించుచున్నను, నీ వజ్ఞానమున నీచావునే కోరి, యె
నిని ముందు వెనుక చూడక పరుచుచుచుంలాడి పరిధివించితివి. నీవు విధిలరాజనులను
నీతను రామునకు మాల నొసోయిండునేని. మాకండఁజకు మూలమునుచు నీ విల్లు
మకణింపకుండునే! ఇట్టి నీమరగాములన మాకు బెట్టినముగాఁ గలిగినయీ ఘో
రవ్యసనమును గలుగకుండునే! నీతియ్యఁడును విధిపఱుచు ని కోరియుఁ గావించివట్లగునే!
రాముఁడును మనకులగునకుఁ గూరిమిమిత్రుఁడగునే! మేమండఁజమును విధవలయు
గాకుండుమే! మనఁగ వారికిఁబ్బియు ఫలింపకుండునే! నీ వట్లు నీయకు, క్రూరుఁడవై,
బలవంతముగా నీతను చెఱఁబెట్టుక నీయె యుండుటవలన, ఈరాక్షసజనమును నీవు
ను మేమును ముప్పున మే కాలమునఁ గూలమునది. రాక్షసో దైమా! ఇదంతయు
నీవు విచ్చలవిడిగాలేక భయపొన్న దేగాదు. అన్నియు దైవమే చేయించుచున్నది.
దైవముచే హతుఁడైనవాడే శత్రువుచేసి హతుఁడగుచు గాని యితరుఁడుగాఁడు.
మహాబాహు! నానకులకును రాక్షసులకును, నీకును నట్టిమహాయుద్ధమునం దీవి
శము దైవసంకల్పమున కే కలిగినదిగాని వెఱుఁగఁగమునఁగాదు. లోకమున దైవ
మొక కార్యమునకుఁ బూరింపఁగ, అట్టిబలమునగాని, సుదృఢతలంఁగాని, పరాక్ర
మమునఁగాని, మాజ్ఞ చేతఁగాని, దాని నింతమాత్రము శ్రీష్టవలవిగాదు' అని మా
టిమాటికి విలపించిరి. ఇవ్విధంబున నారాక్షసశత్రుకు భాంధులు, దీనలును, దుఃఖా
ర్తలయు, కన్నులవిక నీర్మిత్తగ్రమ్మ కలంకనొంద కోంచుట్టిలవలె విలపించిరి. ఇది
నూటపదుమూడవ స్కము.

1709 రావణాసురుని పుత్రులు నాలుగు మంది ఉన్నారు. రావణాసురుని పుత్రులను విడిచిపెట్టిన రావణుడు ఇంకా ఆ సంగతి తెలుసుకుని వియ్యోగము పాలిండును.

{ రావణుని పట్టపు దేవియగు మందోదరి విలపించుట; విభీషణుని
 బాండు రామునినియోగంబున రావణునకు
 సంస్కారము సేయుట. }

ఆరాక్షస స్త్రీ లనవిధమున విలపించుచుండఁగా వారిలో రావణునకు మి
 క్కిలియుఁ బ్రియురాలును, జ్యేష్ఠిపత్నియు ననునమందోదరి, నీనయై తనభర్త
 జూచెను. మందోదరి యచట నదింట్లొక్కఁడు డగురామునిచేత హఠాత్తు యున్న
 తనప్రాణనాథుని రావణునిజూచి, దుఃఖితుడై 'అయ్యా! మహాభాగా! కుబేరునిత
 మ్ముదా! నీవు క్రుద్ధుడై కన్నజ్జ్వలతనీవపుడు నీయెదుట నిలుచుటకు దేవేంద్రుడే
 నియు ఋషులును బ్రహ్మణులును మహామహిమములగు గంధర్వులును దిగులుపడుట
 తెల్లమేకదా. ఇట్టినిపు మనుష్యునిచే నెట్లు జయించబడితివి! అయ్యా! నీకుభయపడి
 చారణులును దిక్కులకుఁ బొడిగిగదా. రాక్షసశిలకా! అట్టి మహాకూకుండవగునీవు
 మనుష్యమాత్రుఁ డగురామునిచేత యుద్ధమున నోలవడితివే! రాజా! ఇందులకు
 లజ్జనొందవే. ఇదిగోమీ! ఇరావతిమనుష్యుల ముగ్ధులముల నాక్రమించి త్రిలోకరాజ్య
 లన్నిచే నెంతయు రాజిలుచు నెట్టివానికి నొప్పురాకుండునుగఁటిమి గలచిన్న నొక కేవ
 లమనుష్యుడు. నందున నదేవిలోఁ ద్రిమూలబట్టివాడు, స్వలంఛించెనో! ఆశ్చర్యము
 గానున్నదే! ఇంతేకాదు. నీవుండుదేశము మనుష్యులకుఁ బొందనలవికాదు. నీవును
 కావరూపివి. ఇట్టినిపు, మనుష్యుఁ డారాముడు యుద్ధమునఁ జంపెనట యెంత
 మాత్రము పొసగకున్నది. నను స్త్రయుద్ధోపకరణములు పూర్ణముగా నున్నచిన్న
 యుద్ధాగ్రమున నెదిర్చి రాముఁ డాక్రమించెనట యది రాముడే కేవలము మను
 ష్యుడై చేసిన కార్యముగా నాకు నమ్మఁబడుగలగలేదు. జగదానయున ననేక రాక్షసు
 లతోఁ గూడినదేనిమ్మని ఖండితమునఁ జెప్పుచువుడే యీరాముడు మనుష్యమాత్రుఁ
 డుగాఁడని నెట్లుముగాఁ జెలిపెను. దేవతలనుగూడఁ బ్రేనేనంప నలవి గానియీలం
 కానగరిముఖోపరికి పానుమంతుడు నీవ్యయవృత్తన నెచ్చినపుడే మేము రాముడు
 మనుష్యమాత్రుఁడుగా నుండితిని దిగులొండెనిమిది భయంకరాకారుఁ గువానరులు,
 ఇష్టహాసముద్రమున నీటి పుట్టకపుడ కేను రాముడు మనుష్యమాత్రుఁడు గాఁడని
 మనస్సునం దిలకొనెను. అటుగాదేని, ముందుఁ దిన్ననెఱియట కై యపరిమేయరూ
 పలావగ్యము గలచీతాగ్రము మునుమాములన్ని రావరూపంబుదాట్టి తానే నీమీఁ
 దికి వచ్చి యుండును. మహాబలశాలి! దేవేంద్రుడనెచ్చి నీన్నిగ నీప్పఁజెదియుండునో. ఇది
 యు నొప్పుదు. ఇందుకుఁడు యుద్ధంబున నెన్నఁ గన్నె త్రిమూచుటకుఁగూడ శక్తుఁడు
 గాఁడ. లోకంబింత యంబునుగఁజేసి విహరించెగలిగి, యెప్పుడు నునికియు,

* ఇందులకుఁ బూర్తి ప్రతిబింబముగాఁ జరిపెనై నవారణాశి. ఆనాడమధ్యనిధిలో మహాతాపర
 మాయాకాండమున మహాభారతమున కింకరముగదాఁది. ప్రతిష్ఠితమైన త్రిలోకరాజ్యకావ్యలోక్ర
 మోపాఖ్యానము. విశేషము:—విష్ణువు విష్ణువంశంబున విష్ణుబ్రహ్మణ్యము, రాముఁడట్టి విష్ణు

జ్ఞాన్వద్ధినాశములు లేదుయు, తఱుంగకుండుటయు, మాటకుండుటయుగలిమిచే నవక్ష యాది వశ్యవికారములు లేక, గొప్పవారగు నింద్రాదులకును గొప్పవాడయి బ్ర

హేమనియు స్త్రీయుభయననే భగవంతుడగువారీకి వ్యవస్థాపించుచున్నాడు. (వ్యక్తిమేవ) స్వప్త ముగానికాదు—పరిశేషములనును ప్రమాణముచేరిన నిశ్చయింపఁబడిన రాజహంతులుగ నుండెడు, (మహాయోగీ) 'యోగస్వప్నహనోపాయధ్యానసంగతియు క్రిష్ణ' అన్నట్లు మహాస్వప్నహనముగలవాడు— ఆత్మతర్కగణనన్నాహముగలవాడనట, (మహాయోగీ) యోగమనఁగా ఉపాయముగనుగనక, వివిధమై విచిత్రమగు జగత్తుర్జించు నుపాయమునఁ జతురుడు, (మహాయోగీ) యోగమనఁగా ధ్యానము అనఁగా సంకల్పముగనుగనుక 'బహుస్యాంప్రభావేయ' 'పిక్వంధ్రవయ్య'న; 'పరిభవ బుట్టించెన' అని యిత్యాదులచేఁ జెప్పఁబడునట్లు మొట్టమొదట నొక్కండ్రయింపిన తాను పిక్వంధ్రులగునట్లు సంకల్పము చేసెనవాడనట, (మహాయోగీ) యోగమనఁగా యుక్తియుగనును గాన తనిదాగతిరక్షణాదులందు పూర్వపక్షులచేఁ జరింపఁజేయు నలవికాని యుక్తిగలవాడనట. (పరమాత్మా) చేతనాచేరినములు శరీరముగాగలిగి వానియందెల్ల వానియొందువాడు. అట్లు నమస్తకేపీనులతో సంబంధించియున్నను వానితోపములు తాఁకినవాడనటకై, (సవాసన) అన్నాడు. (అవాదిమన్వసిధన) అదియధ్యాంతకూన్యము. (మహతిః పరమిమహత్) గొప్పవానికంటె విశిష్టయియు గొప్పవాడు. 'అహ' రణీయాన్ మహాహోమహీయాన్' ఇత్యాదులచేఁ జెప్పఁబడిన పరమమహాస్వీయుగలవాడు. (తమసా మమ) 'అక్షరాస్యైరితః పరః' 'యస్తాత్మరవతీతోఽను మక్షరావతీత్రమ.' అనఁగతి స్వతులచేఁ జగత్కరమలకంటె పరుడయినవాడు. (తమసా మమ) 'అదిత్యవర్ధం' గమనః పస్తాత్ 'అన్న పరమపరము' వనించువాడు. (పాతా) భూతిభవన్యస్త్రైర్వినాశాలములందును సకలజగత్తును నిర్మితయైనవాడు. 'మూర్ధావర్జివసానాతా మభాభూర్వమకలమయో' అనఁగతి. (పాతా) దీతికర్త ఆత్మియు జగత్తు వివిధములుగాఁ జేయుటచేఁ అనేకమానమునవి. (పాతా) భరించువాడు, ప్రకాశముచేఁ జాకినలు వెనుక జోయువాడు. 'విశిష్టవాత్సక్తిస్య ప్రకాశ' అని శ్రుతి. ఇట్లు కాకగన్యమాపమున ఉపాస్యమగుచున్నపుడు, అందులకపయ్యుక్తిమలను నుగములుగా చెప్పఁబడినవి. ఇత విద్యయంగవిగ్రహయోగమున జెప్పచున్నాడు. (శంఖచక్రవాధన) తాన ఉపాస్యుడై యుండుట కనుగుణముగా శరీరాగులవిశోధులన నిరీంచుటకును బానిసలుకడ అనఁగావాని మాత్రమాపుటకు నిర్వనుగా నాయుధధోస్త్రయిండుట చెప్పఁబడినది. (శివస్థివజ్ఞ) ప్రవృత్తిమమచక్రవక్షమునఁగలవాడు. ప్రహ్లాదాదుభావలు విద్యుగలగుటచేఁ గుకాదులకంటె విలక్షణుడగుట చెప్పఁబడినది. (త్యక్తిః) లక్ష్మీనిత్యావహాయస్త్రయిండువాడు. లక్ష్మీనుప్యమున దన్నదఁబ్రాయకుండువాడు.—ఇటు శ్రీనిత్యావహాయస్త్రయిండువాడచేఁ శ్రీనిగియున్నవ్యవస్థాహము నిత్యమే మగునని చెప్పఁబడిన పగుమన్నది. స్వరూపము నిత్యమగుట వాఁగరిగముగానే ప్రాప్తమగుటచే, విటు విగ్రహానిత్యత్వమే తెలియగును. ఈ జగత్కారయగుక్తికేవల నిత్యురాలనియ చెప్పఁబడినది కావచ్చును. శ్రీసంబంధములన మఱుగు పెట్టఁబడిన గేజము (అజయ్య) అని చెప్పచున్నాడు.—'అప్రతుమంహితగేజ' యస్యపాజగత్తజా' అనఁగా చెప్పఁబడినది. (అజయ్య) ఉపాసకులత్వపు రక్షివహరి జయంప నలవిగానవాడు. (అజయ్య) 'అప్రభవ్యత్వశ్రుల గ్రామే నేంద్రైరక సురామరై.' దేవేంద్రులతోగూడిన మురామరులకులగూడ యధ్యక్షమనఁ జెనక రానవాడు 'అన్నట్లు జయింపఁబడిగానవాడు (కాశ్యపి) మూడువిధములయిన పరిచ్ఛేదమున

హృదులకంటెను గొప్పయై, స్వాకృతమండలమున కవ్వల నస్వాకృతమగు వై కుంఠమున దివ్యవిగ్రహముతో వెలుగుచు సర్వదా భక్తుల రక్షించుటకు శంఖచక్రగదాయుధములను ధరించి దక్షిణవక్షమున రక్తవర్ణమై మత్స్యకారమయిన శ్రీవత్సమను మచ్చగలిగి, లక్ష్మీదేవితో నెప్పుడు నెడతెగకగూడి, యెట్టివారికిని జయింప శక్యమందు గాకున్న యాపరమాత్మయై యిరుండు. ఇది నిశ్చితము. 'ఇట్టిపరమాత్మఁ డీమానుషత్వాదులు నొండనేల' యందువా ? సత్యపరాక్రముండును మహాతేజస్సంపన్నుండునగు విష్ణుదేవుండు సర్వలోకములనును నిరూమకుడై యనిష్టములఁ దొలగించి యిష్టములను బొందించు కర్తగావున తోడనే నమస్తలోకములకును హితము

లేనివాఁడు. — వికారకూన్యమున, (ధ్రువః) కంపింపఁజేయఁబడినవాఁడు, ఇట సహస్రనామ పాఠమున 'అనాదిసంధాతా' యాయు 'నిత్యశ్రీః' అనియు నుండుటంబట్టి భారతమునటుయు నిత్యశ్రీయనుటయు కూడచేర నే చెల్లును తెలియును. తస్మాత్ కమః.

(మహామోక్ష) లోకరక్షణపాదు నగు గుడించి మహామోక్షము అనగా గొప్పచింతగలవాడనట, (పరమాత్మ) సమస్తజీవాత్మలకంటె మత్స్యపుంజయింపవాడు, పరమత్వమెట్లగుగా 'సనాని' ఇత్యాదులచే నుద్ధావనికారములు లేని జెప్పచున్నాడు. అన్నికారములు జీవాత్మకుఁగలవు. అదిలేమిచే పరమాత్మడనట. (సనాని) సనా యుఁకఁగలవాఁడు, (అనాదిమధ్యనిధనః) జన్మవృద్ధి వివాశకూన్యము, (గాత్ర్యని) ఆపకమయలేనవాఁడు (ధ్రువః) పరిణామయలేనివాఁడు. ఈవిశేషములచే జీవగతులయిన ఉద్ధావనికారములు లేని చెప్పఁబడినయ్యె. ఇదియే 'అపకృతవివాశాభ్యాం' పరిణామ్యజన్మభిః । వ్యగిశ్యకేవలత్వం యన్నదాక్షిణ్య కేవలమ్' అని విష్ణుపురాణమున జెప్పఁబడినది. పరమాత్మ శ్రీభార్యను విడిచిచున్నాడు. (మహాతఃపరమేమహాన్) మహాన్ ఇంద్రాదులు. వారికంటె మహాయులు యైనవారు. వారికంటె మహాయుఁడే 'పరమేమహాన్' అనఁబడినాడు. సావధిశేషములేమి పరమస్మియు జిప్సచున్నాడు. (లేమన పరమ) ప్రాకృతమండలమునకు సర్వలక్షణాత్మకైవల్యమందుండువాడు. 'అదిత్యవర్ణం తమనఃపరస్తాత్' 'అదిత్యవర్ణం తమనస్తుపాతే' అని శ్రుతి. సర్వగ్రహాంతయుండువాడు పరమపదమనెడి యొక్కచోట నుండునటయెట్లు ? అనగా, విగ్రహమాయుని జన్మడచున్నాడనియు స్వరూపుచే సర్వత్రనున్నాడనియు జెప్పచున్నాడు. (శంఖచక్రీ దాధరి) శంఖచక్రీదలన ధరించువాడు. సదాశంఖచక్రములను ధరించుటలని ప్రయోగమును జెప్పచున్నాడు. (దాని) సామకుడు. సర్వదా వాక్తరుల రక్షించుకొనకై నూయధములను ధరించుచున్నాడనట. ఇదియే 'పాను ప్రగతరక్షియాం విశేషిమనసాన్నివ । సదాపం నామసిందీర్థ త్సింహీగింగవామః' అని యధియుక్తులచేరిన జెప్పఁబడినది. అతనిసర్వశ్రోతస్యమును దెలుపుటగఁగను జెప్పచున్నాడు. (శ్రీకరమైనవత్సమును, అనగా రక్తవర్ణమై మత్స్యగిహికారమున నిల్చును నక్షిణపుత్రీయ్యుఁగలవాడు, (జగద్రక్షణమున కుపయుక్తమున ప్రభుకారసంబంధమును జెప్పచున్నాడు. (నిత్యశ్రీ) నిత్యనపామనియైన శ్రీగలయుక్తమున ప్రభుకారసంబంధమును జెప్పచున్నాడు. (నిత్యశ్రీ) నిత్యనపామనియైన శ్రీగలయుక్తమున ప్రభుకారసంబంధమును జెప్పచున్నాడు. ఇది 'విష్ణో శ్రీరకాయూని' అనఁబడినది. కావుననే (అజయ్య) జయించుట శక్త్యుండనాడు. ఇది 'విష్ణో శ్రీరకాయూని' అనఁబడినది. కావుననే (అజయ్య) జయించుట శక్త్యుండనాడు. ఈరాయుడు ఇటునింటిపగ్గియే యగును. (వృక్షం) ఇది నిశ్చితమని సంబంధము. గోవిందరాజులు.

సేతుంగోరి, తనవలన నీకు జాప్రలేకుండువట్టి వరమును బరిహరించుటకై మరువ్య
 దేహమునుదాల్చి, వానరత్వమునొంది నమస్తదేవతలును వన్నుపరివేష్టింపగా నను
 స్తహాఃవిరోధి వసునిన్ను నీరాక్షసపరివారమును వధించివున్నివాడు. ఇది స్పష్టము.
 నీవు మున్నింద్రియములను జఘించి ముగ్ధోకములను జఘించితివి. ఇప్పుడాయుంద్రి
 యములు లేవు నీవు కేలిదినయానైరమును దలంచి నిన్ను జఘించిన ప్రాయశ్చిట్టు,
 ఇంద్రియములకు హానయివట్టివశ కొందితివి. 'రామునితోడ పగవలదు. సంధిగా
 వింపుము' అని నే నన్నిమాన్లు చెప్పుచుండెను నీవు వినవయితే. అందులకు ఫల మి
 పుడనుభవమునకు వచ్చినది. రాక్షసపుంగవా? నీ వేకారములేకయే నీతయందిత
 యభివాదకొందితివి. ఆచెలువనుకుజించి నీవిట్టభిలషించుట అయుక్తమే. దానంశేసి
 నీయైశ్వర్యమును, నీబంధువులును నీవును నశించుటయే ఫలించినది. దుర్లభ! అగు
 భతికన్నను, కోపిణికన్నను, పెధిగురాలును పూజ్యురాలు సముపనీతాదేవిం శిశువ
 ట్టితివే! ఇట్లు మిక్కిలి యనుచితముకే చేసితివి. 'అది పరివ్రతయేని యేల నన్ను
 జహింపలేకండువా?' 'నానభూ! నీ పాపముయొక్కనన్ను, చక్కువగా, దల
 చితివే! కాని నీవు భూదేవికి భూదేవికై మిక్కిలియోర్పుగలిగి, లక్ష్మీకి లక్ష్మీయుం
 టోలే సర్వసంపదగురాల్లె భక్తయందు మిక్కిలియు మక్కువగల పరివ్రతామణి
 యై సర్వాంగమూర్తి యైతిల్లాణి. నాసీతాదేవి : జనంబగునపవిత్రము దుండున
 పుడు ని న్నొల్లరిచాచిరి మానీమరిచే. ఇవలముపన్ని కీకొనివచ్చి మా మిథిలరాజ
 కుమారితో సంగమించవలెవచ్చు నీతోక్కటికియే మాపతివారి తపఃపృథావముచే
 జగ్ధాదనముతివి ఇది చక్క మము సర్వవి నెప్పుడుముగల మూసీతను నీవట్లు చెలితెచ్చిన
 పుడే జగ్ధాదు కావలెముండగా నీవట్లు కాకపోయితివి నాన నీవుమిక్కిలియు మా
 హర్ష్యముగలవాడవు తమహాస్వియనుబట్టియే, నీకు వింద్రుడు అన్ని మొదలగు
 దేవతలంజను భయపడువానియిది. ఆ భీతలన వాని నీ వట్లుచేసినందులకు ఫల
 ముగా నిన్ను జహింపకపోయితి కావచ్చుముచేసే నాడు ఫలనమ మము పొత్తించి
 నపుడు, తాను గావించినపాపవత్తిములకు ఫలమునుఫలమును నవశ్య మనుభ
 విండును ఇందుల కెంతమాత్రమునా మునులేదు. మంచిచేసినవానికి మంచియే
 కలుగును. పెద్దచేసినవానికి పెద్దయే కలుగును. విధిమారుడు రామాశ్రయగు
 మున మంచిచేసాడుగాన నుభయమొందెను. నీ ప్రాణాపయచేసితివిగావున నిట్టి
 దుఃఖముకొందెకవి. ఆనీకొండును రూపమున మిక్కిలిచక్కయైన స్త్రీలు నీకు వేలు
 వెక్కిరింపుగలగు. అయినను నీవు మృగభరితారి జక్కి యానీరలకాది మోహితుఁ
 డనయితివిగావున, నీకది తోచకపోయినది. నీతి, కులముచందును, రూపమునందును,
 విద్యాపాశుభ్యముచందును, నాకన్న నక్కుచుగాదు. తమతోడుచుగాదు. అయినను
 నీవు మోహముకొందియుండుటవలన నిది కలుగోపదయ్యెను. ఎట్లుగాని, యేకాగ్ర
 కీనేని, నిమిత్తములేక మృత్యువుగలుగదు. అట్లే నీకు నీరందెప్పుటయే కారణముగా

నిదేమృత్యువు గలిగినది. నీవు దూరమునుండి యాబిడను దెచ్చితివి; కాన దూరముననుండి నీవేపోయి మృత్యువును దెచ్చుకొన్నట్లయినది. సీత యింక శోకముఁ బాసి రామునితోఁ గూడ నుభయముగా విహరింపఁగలదు. అల్పపుణ్య నగు నేను మాత్ర మిట్లు భయంకర మయినదుఃఖసముద్రమునం బడినదాననయితిని. వీరా! నేను చిత్రములగు పుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించి నీతోఁ గూడి, యెనలేనిది జరుగొత్త, ఆసిరి పెంపునకు ననురూపమయిన విమానమునెక్కి, కైలాసమునందును మందరపర్వతమును మేరుగిరియందును చైత్రైకవనమునందును, దేవతల యుద్యానము లన్నింటియందును, నిచ్చలు విహరించి నానావిధము లయినయయ్యై దేశములం జూచుచు నుభయము భవించుచుంటి నే. అట్టి నే నిపుడు, నీవు హతుఁడగుటవలన, కామోపభోగములన్నిటిని దూలినదాన నయితిని! అట్టి సమస్తభోగముల ననుభవించుచుండినట్టి నేనే యిపుడిట్లు భోగములపేరే తెలియని సాధారణయైన యితర స్త్రీనంటిదాన నయితిని. కాన యిసీ! రాజులంపదలు చంచలములు. అవి పాడయిపోవుఁగాక. రాజా! నుకుమారమై సొగ నయికనుబొములు కలిగి, నిద్రపుచర్మముతోఁగూడి, నిక్కుగలముక్కుచే నీరుగులుకుచు, ప్రభయండుఁ జూపుచుండి, సౌందర్యమందు పద్మమునకును, తేజమునందు సూర్యునికిని సాటియై, పర్వతశిఖరమువంటి కిరీటముచే తలరేలమెఱయుచు, ఎఱ్ఱనిపెదవులును తలతలలాడుకుండలములును దులకించు నీయుభయు, మున్ను పానభూములయందు, మత్తుచే కలఁగి తిరుగుచున్న కన్నులతో నొచ్చుచు, హువిధములయిన పూకండలు కొడిగి, సాబనై, సౌపారు చిటునవ్వు గులుకువలుకు లాడుచు, శుభంబై యుండు నే! అట్టి నీయాయుభయే యిపుడు, రామబాణములచే భిన్నమై నెత్తుని వెల్లువలదోఁగి, మేదస్సును మస్తిష్కమును నెఱయఁజెందరి, రిభంపుడుములను బ్రంగి, యెరిమాత్రిము నాస్రభా! ప్రకాశింపకున్నది. అయ్యో! నీవు మృశించివయి నేను ముండవారువలసివడితే సంప్రాప్తమయినదే. ఇట్టియవస్థ వచ్చునని మూఁడుకాల నలునాకు ముందెప్పుడును దోచినదికాదు. నారంధ్ర మయ్యుడు దానవరాజు. నాభర్త రాక్షసనాథుడు. నాకొడు కింద్రజిత్తు దేవేంద్రుని గలిచి యుక్కుడుచుచు యు విక్కిలియు గప్పిఁగానక విట్టివిగుచుంటి నే. నాకు రిక్షించుదిక్కియియున్న నారంధ్ర మెదిమిటి కొడుకులు మొదలయినవారలు, మత్రిల్లిన శస్త్రపులులూపి పీచమడించు మహాహునియు బహుయుద్ధములందు సడినవ్వబలబాగువములు గలవారియు, వారి కెవ్వరివలనను భయముగలుగ నేరదని యు గట్టిగా నమ్మియుంటి నే. తుద కిట్లయ్యెనా? రాక్షసతలకా! అట్లు ప్రసిద్ధులై యిటువంటి ప్రభావము గలిగియుండినదిగాకు, నిదినెఱ కెన్నఁడు నిట్లు గలుగునని తలంపనియిట్టిభయము ఒక మనుష్యునిమాత్రనివలన నెట్లు గలిగినో. ఆశ్చర్యముగా నున్నదే! రాజా! నీమను నిగ్గుగలయంద్రనీలమువలె నీలమై, పాడవయినపర్వతమువలె నురు నై, బాహువులు నైహూర్యమయము లయినసందిలిపురులు, ముత్రైపు

హళములు పుష్పమాలికలు మొదలగువానిచే నుజ్జ్వలమై విహారనమయములందు
 మఱితరమణీయమై, యుద్ధభూములందు వీర్యోత్సాహంబున నినుమిక్కిలిగా
 మెఱయుచు, మెఱపులచే మేఘంబునుంబోలె నాధరణకాంతులచే నంతయు వెలుం
 గుచుండునే. అట్టిశరీరమె యిపుడు, తీక్ష్ణము లయినవెక్కుబాణము లంతటను నెరసి
 యుండుటంజేసి యంటుటకేనియు సశక్త్యమై యెంతమాత్రమును గొఱిలించుకొన
 నలవిగాకున్నదే. మఱియు నిది, యేదుపందిమేన ముండ్లు దట్టముగానుండునట్లు, నెఱుకు
 లందు చక్కఁ గాఁడి గీలుకొని యున్న బాణము లెడతెఱపి లేకుండునట్లు దట్టము
 గానుండ, నరములుముట్లు బిట్టుగాత్రెగి, కపిలవర్ణమైయుండియు నెత్తుట మిక్కిలి
 యునుజొత్తిల్లుటచే దానివలె నెఱునివన్నెగలిగి, నేలంబడి, వల్లయుధపువ్రేటునఁ గొట్టు
 వడి నేలంగూలిన పర్వతమువలెనున్నది. అయ్యో ! నీవు మృత్యుఁడవయినది స్వప్నమే.
 స్వప్నమనుట సత్యమే. నీవంటిహూరుని రాముఁ డెట్లు చంపఁగలిగెను. మృత్యువుచేతఁ
 జచ్చితినందువా? నీవు మృత్యువునకుఁగూడ మృత్యువవే ! మృత్యువుబారికె నెట్లు చి
 క్కితివి. కాబట్టి నీవు మృత్యుఁడవగుట స్వప్నమే. ముల్లోకములందలి రత్నములనెల్ల
 ననుభవించుచు, ముల్లోకములకును వెనుభయముగలిగించుచు, నమస్తలోకపాలురను
 జయించి కైలాసాచలమునూఁచి శివుని గృక్కదల్చి, బుఁగర్వతులను నడంచి, పరా
 క్రమము దళదిశలం బ్రకటించి, లోకంబులనెల్ల కలంచి నలంచి, నమస్తభూతములను
 సింహనాడములఁ గుయ్యో మొట్టో యని కూపెట్టించి, వీర్యము పెంచున శత్రువులు
 దాక్కొన్నపుడు సరకుసేయక గర్వోక్తులాడుచు, భయంకరకర్ములగు తనసైనికులను
 శృత్యవర్ణములను నాపకలు పొరయకుండఁ గాచుచు, వేలకొలదిని మేటిదావపవీరు
 లను యత్నులనుజూపి నిపాతకవచులను భయమున తనకోడి మిత్రులగునట్లు గా
 వింపుకొని, ముల్లోకములకును నిరూమకుఁడై, వెక్కుయజ్ఞములకు విష్ణుములు
 గావించి, స్వజనముల నాదరమునఁబ్రోచి, ధర్మపుమర్యాదులనుఁదెంచి, యుద్ధంబునఁ
 జెక్కుమాయలంబున్నచు, నయ్యైస్థలములనుండి దేవకన్యలను అనురకన్యలను మను
 వ్యకన్యలను బలిమిఁ గొనివచ్చి, శత్రువులవధించి వారిస్త్రీలకు శోకమొసంగుచు
 స్వజనంబులఁ జక్కఁగానడపుచు లంకాద్వీపమునేలుచు, తనశిరస్సుల నగ్నియందు
 వేల్పుట మొదలగు భయంకరకర్మములంగావించి, మాకందజకును గానుభోగంబుల
 నవ్వారిగా నొడఁగూర్చుచు, రథశిరోమణియై యేలాదృశప్రభావసంపన్నుఁడయిన
 నాప్రియుఁడు నాప్రాణేశ్వరుఁడు రామునిచే హతఁడై పడియుండుటనుజూచియు, పెని
 మిటిని బాసి యింకను దేహమును బెట్టుకొనియున్నాను; కాన నేను వజ్రశిలాశీలను
 గాని వేఱుగాదు. రాక్షసేశ్వరా ! నీవు మిక్కిలియు వెల పొడుగయిన శత్రువులందుఁ
 బరుండియుండువే ! ఇపుడివట దేహమంతయు దుమ్ముల బ్రుంగి యెఱునగునట్లు
 నేలపయిని బరుండియున్నావేల? నాకొడు కింద్రజిత్తును యుద్ధమున లక్ష్మణుఁడు వధిం
 చినపుడె, నేను వేద్రముగా దుఃఖమునఁ గొట్టువడి గ్రుంగితిని. ఇపుడిఁక నీవు హ

తుండవగుటచే మొదలే కూల్చబడితిని; కాన బ్రతుకుటలేదు. నీవు జీవించియుండి
 నచో నాబంధువులు హతులయిన నాకు దుఃఖములేదు. నానాభుండవు, నీవు
 నన్నుఁ బాసిపోయితివి గావుననే, యిఁకఁ గలంతకాలము కామభోగములు వదలి
 దుఃఖము ననుభవించుచుండఁగలను. రాజా ! ఎవ్వరికిని బొంద నలవిగానిబహు
 దూర మయినస్థానమునకుఁ బోయితివి. (ఊపనున్నావు.) దుఃఖార్తనగు నన్నుఁ
 గూడఁ గొనిపోయితి. నిన్నువదలి నే నెంతమాత్రము జీవింపఁజాలను. నీ విట్లు
 మిక్కిలియు మఃఖించుచును మాటిమాటికి పలవించి పలవించి సోలియున్న
 దీనురాలిని భాగ్యహీనురాలిని నన్ను, నిచటనే యెంటి దిగవిడిచి పోఁగోరితివేల?
 ఇదితగునా? పోనీ. నాకు బదులు పలుకనయినను బలుకవచ్చునుగదా. అదిగూడ పలు
 కజేమి? ప్రభూ ! మునుఁగు లేక నగరద్వారము వెడలి యిచటికి కాలినడకవచ్చిన
 నన్నుఁజూచి కోపపడినాఁడవు కావేమొ. అట్లేల కోపపడకున్నావు? భార్యలయం
 దు మిక్కిలియు మక్కువగలవాఁడవు. కాన నీభార్య లందఱును, తెరయాలంపుము
 నుంగులు విడిచి, యంతఃపురము వెలువడి యిదె వచ్చియున్నారు చూడుము. చూచి
 వారలను కోపింపవేల? నీకు క్రీడలయందెల్ల సహాయులుగా నుండినయీభార్యజను
 లందఱు నిట్లనాథలై పనివి పనివి పలవించుచున్నారే ! వీరల నూజిడింపను నూ
 జిడింపవు. మిక్కిలియు మన్నింపను మన్నింపవు. ఇదేమి? రాజా ! పతివ్రతలును ధర్మ
 పరాయణులును గురుశుశ్రూషాతత్పరులునగు కులస్త్రీలను నీవు మునుపు వెక్కం
 ద్రను, వారిపతులను జంపి విధవలంజేసితివే. వారెల్ల శోకంబునం బురపురఁబొక్కుచు
 నిన్ను శపించుటవలన నీ విట్లు శత్రులబాఁకిం జేసితివి. లేకున్నఁజిక్కుదువా? నీచే
 నట్లు పరిభవమునొందిన యాకులాంగనలు, తమధర్మలను నీవు వధించుకాలమున
 నిన్నేమిశపించిరో యందులకు ఫలమిచ్చు ప్రాప్తమయినది. రాజా ! 'పతివ్రతలకు
 కన్నీళ్లు కారణములేక యూరక నేలంబడవు. అవిపడునేని యేదయిన ననర్థముఁ జేసి
 యేతిఱును.' అని లోకమునందు జనులు తఱచుగా వాడెడి యీనానుషి, నీవిషయ
 మున సత్యమీయైనది. రాజా ! తేజముచే ముల్లోకిముల నాక్రమించి మహాశూరా
 గ్రాణి నని విఱ్ఱిపొగుచుండు నీవు, నీచమయిన యీస్త్రీచార్యము నెట్లుదా చేసితివి?
 నీవు కపటోపాయమున మాయామృగమును బంచి రాముని నాశ్రమమునుండి
 తొలఁగఁదీయునట్లు గావించి, రామునిపత్నిని సీతను దెచ్చితివే. దీన నీకయి
 నజేమి ? నీ పిఱికితనమున కిది యొక గుఱుతియినది. అయినను నీవు యుద్ధమున
 నొకప్పుడుగాని పిఱికితనము చూపినట్లు, నేనెఱుఁగను. అట్టిధర్మవ్రతకృతి వగునీవు
 భాగ్యము తలక్రిందుగుటవలన సీతను దొంగిలితెచ్చినట్టి పిఱికివగుట నీకు వినాశము
 ముదిరినందులకు లక్షణమేకాని నేఱుగాదు. భూతభవిష్యత్కాలార్థములం దెలిసి, వర్త
 మానార్థమునందును ప్రాజ్ఞఁడయి, సత్యవాదియు మహాభాగుండు నగునాపిన్నమ
 జుంది విభీషణుడు నీవు సీతనుదెచ్చుటఁజూచి కొంత నీవుచింతించి నిష్కూర్పునిగిడించి

నాతో నేమిచెప్పినో యాచాప్సవనే యిప్పుడు నీకామక్రోధములచే బ్రసక్తించినవ్యసనమున నమస్తరాక్షసముఖ్యులకును వినాశ మిదే దావరించినదయ్యె. నమస్తమును వేరుతోగూడ నాశమునేయునట్టి యీమహానాథము నీకోటకై యుద్ధవిల్లినది. (నీవలననే కి లిగినది). నీవే యారాక్షసకులమునంతయు దిక్కుమాలినదానిని గావించితివి. బలహీనులములం బ్రఖ్యాతిగాంచిన మహాశూరుండగునీవు యుద్ధమున మృతినొందుటకు నేను దుఃఖంపవలసినదిలేదు. అయినను, ఆడుదాననగుటంకేసి, నాబుద్ధి నిలువక యిట్లు దైన్యమునం దడబడుచున్నది. నీపుణ్యమును పాపమునం దీసికొని నీకు బొందఁదగుగతిని బొందితివి. కాన నిన్ను గుఱించి దుఃఖంప నక్కఱలేదు. కాని నిన్నెడ బాసినందులకు దుఃఖము పట్టఁగూడలేదుగాన నన్ను గుఱించియే దుఃఖించుచున్నాను. అనఘా! నీమిత్రులు నీహితముగోరి చెప్పినమాటను వినవయితివి. వారిమాట యటుండనీ. నీతత్తులు నీకు మిక్కిలియు నూజోపసిన హితమునయినను వినఁగూడదా ? అదియును వినవయితివి. విభీషణుడు, యుక్తియుక్తియగాను ప్రయోజనకరముగాను, శాస్త్రోక్తిప్రకారమునను, హితమునమాటను సాంత్వితపూర్వకముగా చెప్పినను నీవు 'దాయాదివి నావ్యసనమునే కోరుదువు' అని యిట్టిపేతువు లేనా చెప్పి దానిని జేకొనవయితివి. అప్పుడు మాత్రమును కుంభకర్ణుడును * నారంప్రమ యుడును జెప్పినవచనములను నీవు వీక్షించున మత్తిలియుండటచే వినవయితివి. దానికి నిటువంటిఫల మిదే ప్రాప్తించినది. ఏమిచేయవచ్చును. నీలమేఘమునో'త చూపట్టుచు, పచ్చనిపుట్టముగట్టి సాగనయినబాహుపురులు దులకించుచుండువే ! ఇట్లు నెత్తుటందోగి కాలుసేతులుచాచి నిద్రించినట్లు పడియున్నావేమి. నీనిట్లు దుఃఖమునం బొక్కుచున్నను మాటుపలుకవేమి ? మహావక్త్రముశాలియు సమర్థుడునై, యుద్ధంబున వెన్నుబాపకుండు మాల్యవంతుని (లేక సుమాలి) చాహిత్రుడవు (చాహిత్రిని) నన్ను గన్నెత్తియుఁ బొడివేమి? నీవుపడుటంకేసి భయముమాలి సూర్యకిరణము లిప్పుడు లంకిను వీకం బ్రవేశించినవి. ఇట్లు క్రొత్తిగా నవమానము వచ్చినప్పుడు పరులకియున్నావేమి ? లేమ్మలేమ్మ. నీవు యుద్ధంబున శత్రువులను రూపుమాపుటకు ముఖ్యసాధనమైన సూర్యనివలె లగధగమెలయుచు, నీచేరి నిర్భయమును బూజలందుమి, పోరిం బగతురిం గూలనచుచున్నదై కాంచనకాలాలంకృతిమై, యింద్ర నివశ్రాయుధమునో'త వెలయుచున్న నీంనుపగడియ, రామబాణములచే వేయి దుసియులుగా ఖండింబడి యిప్పుడు నేలంబడియున్నది. నీవు ప్రియురాలింబో'త యుద్ధభూమిని గోగిలించుకొని పగండియన్నావే. ప్రియురాలుగానిదానివలె నన్ను మాత్రము విడిచి నాతో'బలుక నొల్లకున్నావే? నీవు మరణమునొందినపిమ్మటను, నాయీహృదయము దుఃఖమునం బీసిలేమై పేనుపడియులుగాఁ బగులకున్నదే. ఇనీ!

* దీనిచే మయుఁడగుడ హితముపరచించెట్లు తెలియునది. ఇట 'మహాశూ' అనటకు మాల్యవంతుడని మహావీరశిక్షణ.

యిట్టి కనురాలను బాడయిపోవుదునుగాక!" యని విలపించెను. రాణి మండ్లోదరి, యివ్వధమున కన్నుంగవకన్నీళ్లు కలంగంగాఁజ, విలపించుచునే యుండి పరియందలి మిక్కిటవునెయ్యమున హృదయము మరిగియుండుటచే దుఃఖముపట్టఁజాలక మూర్ఛనొందెను. మండ్లోదరి యిట్లు దుఃఖమునస్రస్థి- మూర్ఛిల్లి, నీలవర్ణ మయి నెత్తుటం దోగియున్న రావణునిచేతును నందుఁ బడినదై, సంజకెంజాయచే నెట్టిపాతిన నల్లనిమేళుమునందు వెలుంగుచున్న క్రొవ్వెఱుంగుదీక్షవలె బ్రకాశించెను. అట్లు మండ్లోదరి కోదనముసేయుచు మూర్ఛిల్లి పతివత్సమునఁ బడఁగా, అనవతులు విక్కిలియుఁ దొందరపడివచ్చి తామును మిక్కిలియు కోదనము సేయుచు నాచిడను లేవనెత్తి 'దేవీ! రాజులసంపదలు చంచలమని నీకుఁ జక్కఁగాఁ దెలిసియెయున్నది. మఱియు, బాల్యము కామారము యౌవనము వార్ధకము మరణము మొదలుగా వేఱువేఱుపథలు వెక్కులుగలిగి మాటుచునేయుండుటచే లోకులసత్తిగూడ స్థిరముగాదని లెస్సగా నెఱుంగ నేయెఱుంగుదువే. ఇందులకు వగవనేల? అని యాశ్వాసిం చిరి. ఇట్లు సవతు లూఁజించుచుండఁగా, అమండ్లోదరి, సిక్కుంగల చన్నుగుబ్బల కాలువలుగట్లు నశ్రుజలములం దడువుచు, మహాధ్వనితో కోదనముచేసెను. ఇట్లు వాకు కోదనముసేయుచుండఁగా రాముఁడు విభీషణునిఁ జూచి 'ఈ స్త్రీలనందఱును పురమునకు దురలించి యన్నకు నుత్తరక్రియలుగావింపుము' అనెను. అంత ధర్మజుం దగువిభీషణుఁడు, రాముఁడు చెప్పినవాక్యమును విని, మునుపు రావణున కుత్తరక్రియలు చేసెదనని తాని చెప్పఁగా రాముఁడుంగీకరించుటను తనబుద్ధి నాలోచించి తనమాటను దోషియ లేక యీఁజిట్లు చెప్పినో యేమో యతఁడే యనుజ్ఞ చేయునేని యప్పటికే చేయుదునుగాని మఱొకవిధమునఁ జేయనని యతనినే యనువర్తించుకొఱ కై పిసయూబున ధర్మార్థయుక్తింబగు నచనమున నతనితో 'ఈరావణుఁడు ధర్మమును ప్రతిములను వదలినవాఁడు, క్రూరుఁడు, ప్రాణహింసకుఁడు, అసత్యవాది, మఱియుఁ బరస్త్రిగనుపము సేయువాఁడు. ఇట్టివానికి సంస్కారము సేయుటకు నేనర్హుఁడనుగాను. ఈరావణుఁడు నాకు సోఁబట్టవు మాపుచాల్సిన శత్రువేకాని వేఱుగాదు. మఱియు ననుష్ఠానములకును కీడుసేయుటయందే యాసక్తుఁడు. కాన నాకుఁ బెద్దయని పూజింపవలసినవాఁ డగునను, ఈదోషములంబట్టి యెంతమాత్రము పూజకర్తుఁడుగాఁడు. నేను అన్నకు సంస్కారమును గావింపనందున భూమియందు మహాజనులు, నన్ను గ్రూగుఁడని గుచ్చకొలఁదిని జెప్పినను కెప్పుదురు. అయిన నితఁడు గావించినదోషములను విందు చేసి, 'విభీషణుఁడు రావణునికి సంస్కారము చేయకున్నను మంచిపనియే చేసినాడు' అని మనల నందఱు చెప్పగలరు' అనెను. మాటలందు నిపుణుఁడును ధార్మికులలో నుల్లిముండునగు రాముఁడు విభీషణుఁడట్లుచెప్పినదివిని, అసంతృప్తి మిక్కిలియుం దెంచి, వాక్యసమర్థం దగునా విభీషణునితో "రాక్షసేశ్వరా! నీవు నాకు క్రియమే చేయవలసినవాడవు. మఱియు నీ మహిమవలననే నా కీజయ

ము కలిగినదిగావున నేనవశ్యము నీకు హితమునే చెప్పవలసినవాడను. రావణునిసంస్కారము నాకుఁ బ్రియమైనది. నీకును హితమైనది. కాన దానిని జేయుము. ఈరావణుడు, అధర్మమును అసత్యమును గలవాఁడనుట వాస్తవమే. దోషియైనను గుణములు పెక్కులుగలవాఁడు. మిక్కిలియు తేజస్వియు బలవంతుఁడునై యెప్పుడును యుద్ధములం బరాజయమునొందని మహాశూనుఁడునై యున్నాఁడు ఇతఁడు దేవేంద్రుఁడు మొదలయిన దేవతలవలననుం బరాజయమునొందఁడని వినుచున్నాము. మతియు నితఁడుమహాత్ముఁడు బలసంపన్నుఁడు; సమస్తలోకంబులకు నోదనముగలిగించుటచే రావణుం డనఁబడినవాఁడు. 'గుణములు పెక్కులుండినను నీకు వైరియగువాని నెట్లు సంస్కరింపవచ్చు' వందువా? చావకుండునంతనఱకే యన్ని నైరములు. చచ్చినవిదవ వైరములు పెట్టుకొనఁదగవు. ఇదిగాక మనవనియు నెఱవేఱినది. కాన యితని కుత్తరక్రియలు గావించుము. ఇతఁ నీకఠిం డెట్లు బంధువు యల్ల నాకును బంధువుగాని వేటుగాఁడు. నీవలెనే యితఁడును నాకు బంధుఁడు. విభీషణా! నీకు ధర్మములన్నియుఁ దెలిసినవే. కనుక, రావణుడు నీచేతులారా శాస్త్రోక్తప్రకారమున సంస్కారమును బొందుటకుఁ దగినవాఁడే. అట్లు రావణారి యగువానిని సంస్కారము చేసినాఁడని నీకుఁ గీర్తియు రాగలదు" అనెను. రాముఁడు చెప్పినదివిని, విభీషణుడు స్త్రీలనెల్లఁ బంపివైచి రావణునకు వేగిరవడి యజ్ఞశీలునకుఁ దగులిది సంస్కారము గావించువాడయ్యెను. అంత ఋత్విజులు, వర్షకము వర్షివేట్లు మొదలగు గంధర్వవ్యములతోఁగూడఁ బంజనకావ్యములచే చిరిసి జేర్చి, దానివయిని దెల్లనినెంద్రులకలఁకఁచర్తమును బఱచి, వేదోక్తిమయిన ప్రక్రియచే రావణుని నందుఁ జేర్చిరి అట్లు చిరిసి జేర్చి యైనవిదవ రాక్షసరా జగురావణునకు వేదవిహితముగు నంత్యేష్టి జరుపఁబడెను. అప్పు డా రాక్షసేశ్వరునకు పితృమేధసంస్కారము క్రమముచొప్పున జరిగిరి. అది యెట్లన, ఋత్విజులు చిరికి నాగ్నేయభాగమున వేదిని గల్పించి, యందు పడమట గార్హ పత్యమును దూర్పుని నాహవనీయమును, దక్షిణమున దక్షిణాగ్నిని నిట్లయ్యేస్తానంబులు శ్రేతాగ్నులను స్థాపించిరి. అంతఁ జెరుగుతోఁగలిగినయోజ్యము నిండియున్నహోమచాత్రము నందఱును ప్రతిపక్షకై చిరియందువై చిరి. కిర్తివిమ లగురావణుని ఋత్విజులు రావణునిపాదములయందు సోమరాజం దెచ్చుకేటమును, తోడలనకును యజ్ఞార్థము వడ్లుదించులోలును సమస్తము లయినదాగుచాత్రములను అరణిని ఉత్తరారిణిని నోకలిసి నితరములయిన స్థాని మొదలగువానిని, నయ్యేస్తానములనుంచి, వేదములందును మహర్షి ప్రాక్తిములయిన స్మృతులయందును విధిపఁబడిన విధానమున నాచిరికి సమీపమున వనిత్రముగు ఛాగిచతువును విధించి హోమముగావించి * వయశస్థులను వేదితోఁదడిపి రాక్షసరాజగు రావణుని

* ఇందులకు 'సంస్కరణికాంరాజ్ఞో ఘృతాక్రాంతం సమవేశయతి' అనిమూలము. మహేశ్వరభిషి
 ౩ 'అమ స్కరణికాంరాజ్ఞో ఘృతాక్రాంతం' అనిపాతనముగఁపించి 'అమ స్కరణి' యనఁగా రాజగరి గా

పయి వైచిరి. అప్పు డారాక్షనులు విభీషణసహితులై, మనంబులు విన్ననై యుండ, రావణుని గంధమాల్యములచేతను హనువిధములయిన నస్త్రములచేతను నలంకరించి, ముఖములఁ గన్నీళ్లు దోఁగుచుండ, నపుడు చితిపయిని జేరాలు చల్లరి. అంత విభీషణుడు మంత్రియుక్తముగా రావణునకు నగ్నినొసంగెను. అవిభీషణుడు స్నానముగావించి తడివస్త్రముతో భూమియందు గజికలను నువ్వులను నీళ్లునునుంచి యుండుఁ బ్రేతావాహనము చేసి, రావణున కుదక దానము గావించి తలసోక నమస్కారముచేసి, యారావణస్త్రీలను పట్టణమునకుఁబొండ్చి పలుమఱు సాంత్యవచనము నం జెప్పి వారలను పట్టణమునకుం గొనిపోయెను. వారలందఱును నపుడు పట్టణముం బ్రవేశించిరి. ఆరాక్షసస్త్రీలందఱును బట్టణము ను బ్రవేశించినపిదప, విభీషణుడు రామునియొద్దకువచ్చి యతనిపార్శ్వమున వినయయుక్తుడై నిలిచి కొలిచియుండెను. రాముండును నట్లు శత్రువును జంపి, వృత్రాసుకునిఁ జంపినయింద్రునివలె వెలుంగుచు నై న్యములును సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుండును బలహీనులవ మిక్కిలి హర్షమునొందిన వాడయ్యె. ఇది నూటవదునాలుగవ సర్గము.

—♦—

{

రామునియొగముఁ బట్టణుడు లంకయందు విభీషణునకు
రావణసింహాసమునఁ బట్టాభిషేకము నేయుట; విభీషణుడు
పట్టాభిషిక్తుడై ప్రజలను సంతోషపఱిచి మరల రాముని
చన్నిధికివచ్చుట; రాముడు సీతకుఁ దనవిజయము దెలు
పుటలై హనుమంతునిఁ బంపుట.

}

అంతి యుద్ధమును జూపించివిన యాజేవలలును గంధర్వులును, దానవులును రావణునివధమును జూచి తమతమవిమానముల నెక్కి మేలనునముచ్చట లాడుకొనుచు తమతమనెలవులకుంబోయిరి. అమృతాభాగులు, హర్షయుక్తులై భయంకరమయిన రావణవధమును, రామునిచరాక్రమమును, వానసులు గావించిన మహాయుద్ధమును, సుగ్రీవుని మంత్రిమును, లక్ష్మణునకు రామునందుఁగల యనురాగమును, నతనివచాక్రమమును, చట్టి సుపుత్రులఁబడిన సుమిత్ర సౌభాగ్యంబును ముచ్చటలాడుకొనుచు తమనచ్చినదారిం బోయిరి. మహానుభావుం డగురాముడు మాతలిని మిక్కిలియు గారించి దేవేంద్రుడు పంపినదియు నగ్నివలె ధగధగ వెలుగుచు న్నదియు నగుదివ్యుభయమును గొనిపోవుచి యనుష్ఠించెను. ఇంద్రసారథియగు మాతలియు రాముననుష్ఠనొంది యాదివ్యుభయమునెక్కి దేవలోకమునకుంబోయెను. దేవతాసారథులలో మేటియగు నమృతలి నస్థిలోకమునకుఁ బోయినపిదప రాముఁ

న రాజుని జంపి దానిదక్షములే రావణునిఁ గన్నీటి యుద్ధమునీసి యిందులకు 'యథామృతాయానుస్తరణం శ్చుద్ధి' అని శ్రుతిని ప్రమాణింపించియున్నాడు.

1720. రామచంద్రానందం లక్ష్మణుడు కపిలముఖం లోని రామచంద్రానందం చిత్రము.

బరిగ్రహించి తాను రామునకును లక్ష్మణునకును మంగళ ప్రయోజనము లయినహరి
ద్రాదిమంగళ ద్రవ్యములనెల్ల పర్పించెను. రాముం డట్లుకృతార్థుడై పరిపూర్ణ మనోర
ఘంజై యున్న విభీషణునిఁ జూచి తనకు భోగేచ్ఛకొఱకుఁగాక విభీషణునికే బ్రీతి సే
యంగోరేయే యానస్తువుల నన్నింటిని బ్రతిగ్రహించెను. అంత రాముఁడు తనపా
ర్యవృత్తాగమన నంజలి గీలించి కొలిచి యున్న పర్వతాకారుండును వీరుండును నగు
కపిని హనుమంతునిం జూచి, 'హమ్యా' జయశీలాగ్రణీ! నీవు మహారా జగునీవిభీష
ణునియనుచుతి నొంది లంకకుఁ బొమ్ము. పోయి యథావిధిని విభీషణునియనుజ్ఞ
నొంది రావణునిగృహమును బ్రవేశించి విజయమునుజెప్పి సీతకు సంతోషముగలిగిం
చి యావిదేహరాజకుమారికి నేనును సుగ్రీవుఁడును లక్ష్మణుఁడును గుశలముగా ను
న్నారమనియు రావణుఁడు నాచే హతుఁ డయ్యెననియుఁ జెప్పుము. వానరేశ్వరా! నీ
వీప్రియవృత్తాంతమును సీతకుఁ జెప్పి యావడతి చెప్పునందేశమును దీసికొని మరలి
గావలయును' అనెను. ఇది నూటపదియేనవనర్గము.

—→—

●●● { హనుమంతుఁడు సీతకు రామువిజయమును తెలిపి యావిడ } ●●●
సందేశమును గొని రాముఁడొచ్చకు వచ్చుట.

రాముఁ డిట్లుజ్ఞాపించుగా వాముభ్రమిండు హనుమంతుఁడు రాక్షసులచే
బూజితుండగుచు, లంకాభాగమును బ్రవేశించెను. మహాతేజం డగునాహనుమంతుఁ
డు రావణునిగృహమును జూచి యచట నొకవృక్షముక్రింద రాక్షసస్త్రీపరివృతయై
యాసందముదూరి దేవానంస్కానిము యే క్రూరగ్రహవీశిత యగునోహిణివలెను
న్న సీతాదేవిని జూచెను. హనుమంతుఁడు సీతసమీపమునఁబోయి తనవేరుచెప్పి,
ప్రణామముచేసి, నిశ్చలుడై విషయసాకుదితగాత్ముడై నిలుచుండెను. అట్లు వచ్చి
న మహాబుని హనుమంతునిఁజూచి సీతాదేవి, మొదటఁజూచియు గుఱుతుపట్టజాలక
యాతకుండెనుగాని పిమ్మటఁ దేజహిణిఁజూచి మున్నువచ్చిపోయినవాడని తలంపున
నుఁ జెప్పుకొని దుష్కిలియునుబ్బు చెందినదయ్యె. వానరీంద్రముఁ డగుహనుమంతుఁ
డు తమ్ముఁడూచి సీతాదేవియొగము విడిపిల్లుటను గాంచి రాముఁడు చెప్పినవృత్తాం
తమంతయు చెప్పందొడగి, "సీతాదేవి! రాముఁడును సుగ్రీవుఁడును, లక్ష్మణుఁడును
విభీషణుఁడును వానర సైన్యములును క్షేమముగానున్న వాను. ఎగవారికేచమడంచు
రాముఁడు తా నిష్కంఠ క్రిస్తును గీటడంచి కృతసిన్ధుంకై తనక్షేచమును సీతో
దేవి మనము. దేవి! విభీషణునితోద్భాటునను ఎగరులనాహాయ్యమునను లక్ష్మ
ణునిగీటిలమునను రాముఁడు రావణుని వధించెను. వీరు ఎగఁగియుండినను, క్రి

● తుగాతుఁ డుండుతే నామఁడ దేశకాలభేదము వంగివందినాడుగా వాస్తవం కు రామ
సంగత్యమంతే యానీతిఁదయ్యును తెలియును. అట్లాకై భగవత్సేవా కర్తవ్యం కనుక పట్టాభిషే
కము పొందెను. కాకాట్లాకై భగవత్సేవ యభావము.

వును వధించినవాడగుటంజేసి మిక్కిలియునంతువుఁ డై కృతార్థం బగుమనంబున నీ
 తో నిట్లు చెప్పుమనెను. 'నాదుడేవీ! నీకుఁ బ్రియవార్తను జెప్పెద. నిన్ను మిక్కిలియు
 సంతోషవెట్టెదను. పాతివ్రత్యధర్మము దెలిసినదానా! నాభాగ్యమున నీవు జీవించి
 యున్నావు. నీవు లేనిచో నేను జయించినది వ్యర్థమే యగును. నీతా! నావరాక్రమ
 ముచేత మనకు యుద్ధమున జయము గలిగినది. కనుక నీ వింక కుండు మోని స్వస్థ
 ముగా నుండుము. పగవారి డగురావణుడును హతుఁ డయ్యె. ఈలంకయు మనవ
 శమున నున్నది. నిన్ను శత్రువుచేతనుండి విడిపించుటయందే మనస్సుగట్టిగా నిలిపి,
 దానివలన నిదురయ్యుఁ బట్టక, మహాసముద్రమున సేతువుగట్టి, రావణుని వధింతునన్న
 యీ ప్రతిజ్ఞను దీర్చుకొంటిని. రావణునికి వాన మయినయాలంకయందున్నానని
 యెంతమాత్రము తత్తపపడవలదు. రావణుండు చచ్చి యాలంకపరిపాలనమంతయు
 మనవిభీషణునికి లోనయినదిగనుక నీవు సొంతగృహమున నున్నట్టేకాని వేఱుగాదు.
 కాన భయమేమియుఁగలుగనని నమ్మి యూఱిడిల్లుము. ఈవిభీషణుడును, నిన్నుఁజూ
 డవలయునని తుకతుకపడుచు నిదిగోరాఁగలడు!' అని తనమాటగా నీతో'జెప్ప'
 మని చెప్పేసినను, సీతకు హనుమంతుఁ డిట్లు చెప్పఁగానే చంద్రలింబమునంటిమొగము
 గలమూలిడసంతోషము నెల్లిగొన దిగ్గినచేది యుబ్బుమిక్కుటమై యేపనియుఁజేయ
 నీయకయూఁగటచే మ్రానుపడి యేమియుఁబలుకఁజాలక యూరకుండెను. అట్లుసీత
 తనకు మాఱుపలుకకుండుటఁ జూచి యవ్వానరోతముండు హనుమంతుండు, 'దేవీ!
 ఏమియూలోచించెదవు? నాతో బదులుమాటాడవడియేల?' యని యడిగెను. సీత హ
 నుమంతుఁ డిట్లుడుగఁగా పతివ్రతాధర్మమునం దెంతయు నెలకొనియుండునదిగాన పతి
 సందేశవార్తకు నెంతయుసంతోషము నొంది, యుబ్బువెల్లన పలుకులు దిగ్గుత్తిక
 పడ 'నాభర్త విజయము నొందెనన్నయీప్రియవార్తను విన్నంతనే మిక్కుట మైన
 సంతోషపారవశ్యముచే నేవ్యాపారమును జేయఁగూడకుండెను; కాన క్షణమాత్ర
 ము మాటలాడఁ జాలకుంటిని. హనుమంతా! నాకిట్టిప్రియవార్తను జెప్పినమహోప
 కారనికి నీకు బదులుగాఁ జెప్పటకై తిగినట్టిప్రియవచనము, నెంత యూలోచించిన
 ను ఈలోకమునందంతటను నాకుఁ గనఁబడలేదు. ఎట్టిప్రియవచనమును జెప్పనచ్చిన
 ను నది నీవు దెచ్చినప్రియవాక్యమునకుఁ దక్కువగానే తోచుచున్నది. సామ్రాట్!
 హనుమంతా! నీవు నాకిట్టిప్రియవార్తను జెప్పినందులకై నీకు బదులు చెప్పటకుఁ దగి
 నమాట లేకపోవుటకాదు, మఱియిచ్చుటకు మిక్కిలియుండగినట్టిసమస్తపునూడ భూమి
 యందును స్వర్గపాతాళములయందును నాకుఁ గనఁబడకున్నది. వెండిగాని బంగారు
 గాని నానావిధము లయినరత్నములుగాని త్రైలోకకర్మరాజ్యాధిపత్యముగాని, యిం
 న్నియు నీవుజెప్పిన ప్రియవచనమునకు పాటియని చెప్పనందగదు' అనెను. సీత
 యిట్లు చెప్పఁగా హనుమంతుండు, చేతులుమోడ్చి యాలిడనమ్ముభమున నిలిచి 'నీవు
 పెనిమిటికి ప్రియమును హితమును గూర్చుటయందే యాన క్షురాలవు. పెనిమిటి

యమునొంద వలయుననియే యువ్విభూతుడనవు. నెయ్యము దొలఁకాదు నిటువంటి వాక్యము పలుకుట నీకే తగునుగాని మఱియొక్కరికీ దగదు. ఇటువంటి నెయ్యంపు మాటయే నాకు బదులుగాఁ జెప్పఁదగినట్టి లోకోత్తర మైనప్రియవచనము. పౌ మ్యురాలా ! మఱియు నాకు బదులు గాఁ జెప్పఁదగినట్టిప్రియవచనము నీకుఁ గానఁబడలేదంటే; ఇట్లు నీవు చెప్పినమాటకు, వామాట మితి మీఱినప్రీతిని గలిగించునది, యనుగొప్పతాత్పర్యము గలుగుచున్నది. మఱియు నీమాట ప్రీతిపూర్వకమయినది. ఇట్టిసీమాట యొక్కటియే నానావిధము లగుగుత్తనమూ హములకంటెను మార్తమే కాదు; దేవేంద్రవదవికన్నను విశేషించినది. ఇట్టివచనమును వినుటచేతనే నాకు నీవిచ్చుటకుఁ దగినదిగా లేదన్న సర్వోత్తర మైనవస్తువు లభించినట్లయినది. రాముఁడు శత్రువును వధించి విజయము నొంది నెమ్మది నుండఁగాఁ జూచుచున్నానీ; ఈయొక్క ప్రయోజనమువలననే దేవరాజ్యము మొదలయిన యతిశయములు గలిగినట్లయినవి. రామవిజయమును జూడఁగనుటయే నాకు దేవరాజ్యము మొదలైననంపదలు చుమీ'లనెను. అతండట్లు చెప్పినదివిని జనక రాజసుత యగునీత యవ్వాయకుమారునితో మఱింతశుభం బగువాక్యమున 'వాక్యమునకు *వలయు నను స్తలక్షణములతోఁగూడి విన్నంతనే యానందము గలిగించునట్టిమాధుర్య గుణమున వన్నె కెక్కి, గ్రహణధారగాదు లయినయెనిమిదియంగములతోఁ గూడినబుద్ధి దళుకొత్తునట్టివాక్యముల మామలాడుటకు నీవే సమర్థుడవుగాని మఱియొకఁడుగాఁడు. నీ వాన్యశంస్యధర్మము మిక్కిలియుఁ గలవాడవు. ఆధర్మమువలన నీవు వాయువునకుఁ బొగడందగినవపుత్రుండ వగుదువు. నీ వాధర్మమువలన మాబోఁటిలోకులకు వాయువు వకంటెను సంజవనకరుడవై యున్నావు. ప్రయాసము నోర్పుబలమును, యుద్ధము వకుత్సహించుశౌర్యము, శాస్త్రజ్ఞానము, దేవాదార్థ్యము, పరాక్రమము, సామర్థ్యము, పరులను గ్రించువలయు లేదము, అపరాధముల సైఁచుటను, ప్రభావము కలఁగించునవియున్నను కలంగకుండు ధైర్యము, వినయసంపన్నత, విశిష్టనీతిసంపత్తియివి మొదలుగా నుత్తమము లయినమంగళగుణము లనేకములు నిన్నాశ్రయించియే యెంతయు శోభిల్లుచున్నవి. ఇందులకు నందియనులేదు. నేను లేనిగుణముల నాగోపించి పొగడుచున్న దాననుగాను' అనెను. అంత నావాసుమంతుఁడు హర్షంబున సంభ్రమమునొందక యుండలిగిలింది వనినయముగా నీత యెదుటనిలిచి, 'నీవుపతియేదై వముగాఁ గలిగిన దానవుగాన యతినింబొసెదుభుముచే నశోకవచనమునఁ గృశించుచుండఁగాఁ

*ఆకాంక్ష దోష్యుని నన్నిధి యనుచు వాక్యలక్షణములు. గ్రహణధారణమైన స్వరణంబ్రతి పాదపక్షము. ఆహారోహారోధవిజ్ఞానం బిన్ద్రియాండ ఫీగుణాః ' గ్రహించుట ధరించుట, స్వరించుట శోధించుట తీహించుట అపార్యమహాహించుట, అర్థము దెలియుట చిన్ద్రియ దెలియుట అనునవి మిదియు బుద్ధికి గుణములు. ముఖ్యపు రాముఁడు కిష్కింధాకాండమున 'వాన్యశ్వవనిశిస్య ఇత్యాదులచే కామయంతని వాక్యబౌద్ధ్యమును ప్రసంగించినట్లే నీతయు నిట ప్రశంసించుచున్నవని తెలియునది.

నిన్ను భయంకరము లయినరూపములును నడవల్లము గలిగి, దయ మాలినమనంబులు ను సంతకస్వ దయమాలినచూపులును గలిగి, యారాక్షస స్త్రీలు మునుపు బెట్టిదవు మాటలు పలికినారు; మఱి మిక్కిలియుఁ దర్జించినారు. కాన నీవనుమతి యొసంగినయెడ వీరినందఱును బట్టి చంపవలెనని కోరుచున్నాను. నీకుఁ బ్రియవార్త చెప్పినందులకుఁ బాలిశోషికముగా నాకీవరమిప్పు. కల్యాణి! నీకప్రియము గావించినభయంకరాకాలంబు నీరాక్షస స్త్రీలను భూమింబడఁద్రోసి పిడికిళ్లంబాడిచియు, చేతులంబుడిచియు, కాలందన్నియు, మోఁకాళ్ల బెట్టిదముగా మోచియు, పండ్రరాల్చియు, చెవులనుముక్కులను గొఱికివైచియు, వెండ్రుకలనూడఁబెఱికియు, వాడిమూఁతులుగలగోళ్లంజేల్చియు, పలువిధములం బీడించియు, నెగిరిమీదంబడియు, చేతులస్పర్శియు నాకోపముకొలది నిట్లునానావిధములఁజంపఁగోరుచున్నాను. దేవీ! యశస్విని! నీకపరాధముగావించిన దుష్ట లయినయారాక్షస స్త్రీలను ఈచెప్పినట్లు నానావిధములు గఁ బీడించి వధింపఁగోరుచున్నాను' అనెను. కీర్తిమతి యగుజనకరాజపుత్రి సీత, హనుమంతుఁ డట్లు చెప్పినది విని యతనితో ధర్మయుక్తము గా 'వానరోత్తమా! రాక్షసుగొలిచి బ్రతుకువారలు గాన రాక్ష చెప్పినపని చేయుచుఁ జేయకున్న దండమునకుఁ బాలయి యందుదాసీలయెడ నెవఁడు కోపించును? రావణుని కిట్టిదాసీలు వీరు. కాన వీరలపయ నినుబోఁటివాఁడు కోపించుట యెంతమార్తమయి క్రిము గాదు. మఱియు నాభాగ్యము పరిపక్వము గాక తలక్రిందగుటంజేసియు, పూర్వము నేను జేసికొన్నదుష్కర్త్యము చేతను, నా కీతర్జన భర్త నాదులన్నియు పంథమిచినదేకాని మఱిమికాదు. మునుపు చేసికొన్నది యిప్పుడనుభవింపకతీతదు గదా. రావణునిదాసీలంబన నిట్టితర్జనభర్త నాదులను అనుభవింపనలసినకాలము సూచినందున, నేనుబడి తీతనలసినవేయని నిశ్చయించుకొంటిని (ఇట్లు వీరిని దండించుటకుఁ దగు కారణబలము నాకు లేనందున) కృపాపరనకురాలనై వీరిని మన్నించుచున్నాను. వానరోత్తమా! రావణుఁడాజ్ఞాపింపగా నీరాక్షస స్త్రీలునన్నట్లు తర్జించిరి. అతఁడు హతుఁడుకాఁగా నన్నట్లు తర్జింపకున్నాడుగదా. ఇట్లు తమయిచ్చను గాక రాజాజ్ఞంబట్టి వీరు చేసినదానిని మనము తప్పుగాఁగొనరాదు. వీరు తమతటనే తప్పుచేసియుండిననుండనీ, అప్పటికిని మన్నింపవలసినదే. ఎట్లన వానరా! ఈ విషయమై యో భట్లకము పురాలన

* ఒకచేరికాదు, ఒకపురికను గలదుగా కొకచెట్టెక్కను. ఆచెట్టుమీద పెయ్యగుంటియొకటియుండెను. చెట్టు కిందనున్న పురి యాయెయ్యగుంటికి వారి 'భద్రని మృగములగు మనకల్ల బారి శ్రమపువీడు కాన వీరి చెట్టునుండి పడఁద్రోయ'మనగా నేమిప్పుచోటికి పచ్చివనిని పడఁద్రోయెను. అట్లుచేసినచో భర్త హనుమను పనిచేయబడినదియందును. అనంతరము పురి యావీటకానిరో 'మన్నింజంపకనిదీచెనను. నిడుతించుచున్న యాయెయ్యగుంటికి పడఁద్రోయ'మనగా కావట్ల దానిని క్రింద పడఁద్రోయెను. ఆయెయ్యగుంటికి యభ్యాసమున మిక్కిలికొన్నను మోఁగిని పడఁద్రోయెను. ఆతఁడు పురి 'పిడిమి' నీకపరాధముచేసికాదు కాని నింబుట్టెయ్యగుంటి అని హతుఁడై చెప్పెను.

1724. భామయ్య (మ. రామ) క్రింద ముప్పాడ వద్ద, శ్రీ పరివార్ కు.

మును ధర్మయు క్తమునగు నీశ్లోకమును నొకవ్యాఘ్రమునకుఁ జెప్పెను. దానినిజెప్పెద
వినుము. 'భిల్లాకము 'ప్రాజ్ఞః డగువాఁడు తనక పకారము చేసినవారికి ప్రత్యపకారము
చేయఁడు. అపకారము చేసినవారికి బదులునక పకారము చేయరాదనుట యాచారము.
దానినవశ్యము రక్షింపవలయును. నత్సరుషులకు నచ్చరిత్ర మే గూఢణము' అనిచెప్పె
ను. 'హనుమంతా! కాపులయిననుగానిమంచివారయిననుగాని, వధమునకర్తులయినపు
డు, గొప్పవాఁడగువాఁడు, వారియెడఁ గారుణ్యమే కావించవలయును. 'అపరాధులను
దండింపకుండుట ప్రసక్తియనీ యందువా? లోకమున నపరాధము చేయనివాఁడొక్కఁ
డును లేడు. శాస్త్రముచొప్పున వీరికి దండనమునుగలుగదు. రాక్షసులు కామరూపుల
యి లోకహింసమే వివేదముగావిహరించుచు నానావిధము లగుచ పములు చేయు
చుండువారిలయినను అదివారికి జాతిప్రయుక్త మైనదిగాన వారికి దండనముచేయు
టంతమాత్రము పిగదు' అనెను. సీత యిట్లుచెప్పగా వాక్య నిపుఁడగు హనుమం
తుఁ డంత కీర్తిమతియును రామునిచెల్పియు నగునాసీతం బూచి 'శరణాగతరక్షణమే
నా ఎదురుంటి' అను చొప్పున తేదయెకాదు. ఇట్లు 'పెద్దతేదలు నాకపరాధము చేసినను
నీకుఁ బట్టియిచ్చును' అనెచ్చు వారిని దండించెను పురాణకథ యిట అనునధించెను.

• ఇందులకు 'పాపానానా కుభానానా ధర్మాణాం ప్లవంగులకార్యం చూర్ణేణ నకన్తి
భూషణా' అనెడికము. మనస్థితికి రాముడు కపోతాభ్యామయవోలే చేవి హనుమంతునికి తన
యభిప్రాయపడియెడల నీమనస్థితియును ప్రమాదకరమిదిని తెలియచెను.

† ఇందులకు 'పాపానానా కుభానానా ధర్మాణాం ప్లవంగులకార్యం చూర్ణేణ నకన్తి
వ్యాపారాధ్యత' అనెడి మూలము. ఇది 'వినుభవప్రమాదాన్తికము. విశేషార్థము—(పాపానానా
కుభానానా) నీమనస్థితి యిట్లు పాపులను నామభిప్రాయముచొప్పున సాధువుల నయినవారి
నుడ 'కపోతాభ్యామయవోలే' అని రాముడెప్పుడు కోపమే నామదేశ్యము. ముఱకి గలవాఁడే
కద సాధు చుకొనించును. వారు సాధులగుటంబట్టిమే నన్నుకొనించారు. సాధువులకు మనతోఁ
బడినమీ? వాపుల్యమే వారి పక్షమునను కాబట్టి వాపాపమే నామదేశ్యము. అయినను 'దండిం
చు' గొనివచ్చిని దండింపవలయును. దండించరానవారిని గాదు' అను ధర్మశాస్త్రము నన్నుఁజెంది భం
గమునొందుచున్నది యన్నది. 'పూర్వజన్మమున శరణాగినుడు దండింపవలసినవాడు'. అను విశేషతా
ప్ర)ను నిన్నుఁజెంది భంకినవలయునని యనుచున్నాడు (పాపానానా) విధార్థులయిన వారియం
దును. ఇదిట స ప్రవృత్తియందు మమ్మి (ప్రవంగము) అభిలషించునదిదానిన అభిలషించితిని క్రోధిని
గాన. అట్టివాఁడయిన (చూర్ణేణ) మనోపురుషుఁ డగువాఁడేను. (కరుణం) వియ, (కార్యం) చేయవ
లసింది. మనోపురుషుఁడగువాడు మనమే మువలయుననిట. పుణ్యమును పాపమును అటుండనీ ఇ
ప్పుడు జూరెనుట్టియమన్న వివేచనకాదును. లేక (కుభానానా ధర్మాణాం) యథాకరుణం కార్యం
చూర్ణే పాపానానా ధర్మాణాం కార్యం చూర్ణే) సాధులగుటచే విధార్థులయినను కరుణ చూపు
చున్న సాధులయొడన —చువలయునని నిర్ణయము. అప్పుడు సాధుసాధుగువానికి దండనను లేకపోవుచు
న్నదేయనగా (నకన్తి వ్యాపారాధ్యత) అపరాధము నేను వాఁడెప్పుడు. అంపఱును అపరాధులే య
ని యర్థము. తదిశ్లోక.

వ్రతముగాఁ గలరామునకు నీవే తగినధర్మపత్నివి. పాతివ్రత్యాదిగుణములు గీర్తి ప
హించినదానవు. దేవీ ! నాకు బదులునమాచారము చెప్పిపంపుము. రాముఁడున్న
యెడకుఁ బోయెదను* అనెను. హనుమంతుఁ డట్లు వలకఁగా జనకరాజునత యగు
నీత యతనితో వానరోత్తమా! నాప్రాణేశ్వరుని రామునిఁ గన్నారఁజూడఁగోరెదను*
అనెను. నీత యిట్లు చెప్పినది విని మహాతేజం డగువాయుదేవతాజంతు హనుమంతుఁ
డు నీతకు సంతోషము గలిగించుచు ' పూజ్యరాలా! శ్రీదేవి యనుగులను జంపి
వచ్చినదేవేంద్రుని జూచినట్లు నమస్తేత్రపులను రూపుమాపి త్రేమముగ నున్న
మిత్రులతోను తమ్ముడు లక్ష్మణునితోను గూడి పూర్ణచంద్రునివలె నెమ్మొగంబు
దులకించు చున్నరాముని నవశ్యము చూడఁగలవు' అనెను. సాక్షాత్సహలక్ష్మీవలె
రాజుచున్నయానీతతో హనుమంతుఁ డిష్టిగంబునఁ బలికి, యంత రాముఁ డున్న
యెడకు మహావేగంబున వచ్చినవాఁ డయ్యె. ఇది నూటపదియాటవసర్గము.

— + —

{

శ్రీరామనియోగమున విష్ణుఁడు నీతకు శిరస్సొసడివాగ్ధ

లంకారాదులుగావించి రామునియొద్దకుఁ జెచ్చుట.

నీత హర్షవిస్తయస్సేహభరితహృదియై

శ్రీరామవదనమును సందర్శించుట.

}

కార్యజ్ఞు డగుహనుమంతుఁడు మహాప్రాజ్ఞుడను నమస్తేధనుర్ధకులలో మేటి
యునగురామనొద్దకుఁ బోయి, "ఎవఁలెకొఱకు నీతుబంధాదికార్యములనెల్ల నిట్లు
దొడంగి చేటిమో, ఎవ్వరిని బడియుటకై రావనిని బయించుట యనుఫలమున నొంద
నయ్యెనో, యట్టిసీతాదేవి శోకమున పురపురిం బొక్కుచున్నది గాన మీకుఁ జూడఁగ
ను. శోకావేగమున కన్నులనీళ్లు కలఁగింబొలుచున్నయానీతాదేవి, నీవు జయమునొం
దినది విన్నవలినే సంతోషము నొందనడయ్యె. ఆవిడ పూర్వము నన్నుఁ దెలిసియున్నం
డున నాయందునమ్మికగలిగి, నాతో 'విజయమునొంది కృతాఙ్గుం డయి యున్నరాము
నిని లక్షణసహితముగాఁ జూడఁగోరెదను' అని చెప్పి"ననిను. హనుమంతుఁ డిట్లుచె
ప్పఁగా రాముఁడు భార్గికులలోనెల్ల నుత్తముఁడుగావున, కొంచెము కన్నీళ్లు
'చిరకాలము రావనినింట నుండిననీతను బరిగ్రహించినయెడ శోకాపవాదము గలు
గును. నిర్దోష యగునావిడతని బరిత్యజించినయెడఁ బాపము గలుగును. ఏమి చే
యవచ్చును' అని తోడనే చింత నొందినవాఁడయ్యె. అంత రాముఁడు శిరస్సు
గాను నుష్ణముగాను నూర్చుపుచ్చి, నేలం జూచుచు దాపున మేఘముఁబోలె ధల్లని

* డొక్కు దీర్ఘముగా నుండుటచే చింత దీర్ఘముగా నుండుటయు, ఉష్ణముగానుండుటచే కం
యన్ననీతన మఱుకొట్టు కందింపఁజేయుచున్న లోపలికావమును సూచింపఁజేసెను. నేలం జూచుట
రావారోహణము. గోవిందరాజులు.

1727. విష్ణుదాసు శివుడు అలంకరించు గానం రామునికు గోవిందపుట.

మనులో నీతింజేస వేగిరవడుడున్న విభీషణునింజూచి నీవు, నీతను, అభ్యయగన్నానయి
చేయింది ముంచిమైపూతల నలందః జేసి మేలయినభూషణముల నలంకృతం గావించి
పొంతకుఁ దెచ్చు. జాగువలదు' అనెను. రాముఁడట్లు చెప్పఁగా విభీషణుండు త్వరితుండై
లంకనుబ్రవేశించి యంతఃపురమునకుఁబోయి తన స్త్రీలచేత నీతాదేవిః 'నీతాదేవి
నీవున్నానము నేసి దివ్యములయినమైపూత లలంది, దివ్యము లయినయాభరణముల
నలంకరించుకొని వాహనము నాలోహింపుము. నీకు శుభంబగుఁగాక. నీభర్త నిన్ను,
జూడఁ గోరుచున్నాఁడు' అనిచెప్పించెను. విభీషణుఁడట్లు స్త్రీముఖమునఁ జెప్పినమాట
నువిన, నీత, యతనింజూచి 'రాక్షసరాజా! నే నింతవఱ కున్నరీతి నే న్నానము సేయకయే
నాభర్తనుజూడఁగోరెదను' అనెను. అవిడ యిట్లుచెప్పినది విని విభీషణుఁడు 'అట్లుగాదు.
రాముఁడు నీకు భర్తయు మనకు రాజు నగును గాన నాతఁ డేమిచెప్పెనో యది య
ట్లే నీకుఁ గావించఁదగును' అని స్త్రీముఖమున బదులుచెప్పెను. అతఁడట్లుచెప్పినమాట
విని నీత భర్తన దైవముగాఁదలంచి, పతిభక్తియే వ్రతముగా నుండు నట్టిమహావ్రత
వ్రతగాన యట్లేచేసెనని ప్రత్యుత్తర మొసంగెను. అంత, విభీషణుఁడు నీతకు శిరస్సు
నముచేయించి, స్త్రీలచే నంగరాగపుష్పదులచే నలంకృతం గావించి మిక్కిలి వెలపా
డుగయినభూషణములఁ దొడిగింది దివ్యమయిన వస్త్రముగట్టంజేసి యావిడను మేల
యినవస్త్రముల వలంబడి మోటుయచున్నవల్లకి నెక్కించి వెక్కిరిండురాక్షసులు బల
సి రక్షించుచురాగా రామునియొద్దకుఁ దోడ్కొనివచ్చెను. అవిభీషణుఁడు నీతతో
రామునికడకు రాఁగా నమృతాక్షుఁడది తెలిసియు నేమియుఁజెప్పక చింతను గూరియుం
డెను. విభీషణుండు నమస్కరించి మిక్కిలియు ఘోషముపొంగ 'నీతాదేవిని దోడ్కొ
నివచ్చితి'నని విన్నవించెను. అట్లురాక్షసునింటఁ జరకాల ముండిననీత వచ్చినదనివిన్నం
తనే రామునకు, రావణుంజుంపి నీతను దెచ్చినందులకు నుబ్బును, చిరకాలమురావణునిం
టనుండినదే యని వీనతయును, అట్టిదాని నెట్లు పరిగ్రహింపవచ్చునని రోషమును, ఈ
మూఁడును బయిలొనెను. అంత రాముండు కొంతసేపు సాధకబంధకముల విచిత్కిం
చుచు నాలోచనముచేసి, యుబ్బు దక్కి తనసాధ్యమున నున్నవిభీషణునిఁ జూచి
'హేమ్యా! రాక్షసరాజా! నీనెల్లప్పుడును నావిడయమునందే యానస్తగిలవాడవుగదే.
శీఘ్రముగా నీతను నానమింపమునకుఁ దోడ్కితెచ్చు' అనెను. అతఁడు రాముఁడు చెప్పిన
యామాటందెలిసి, శీఘ్రముగా నచ్చట నంతటను గలదనమునెల్ల నవ్వలికిఁ కొలఁగించు
టకుఁ దగినవారి నియమించెను. చొక్కాయీలను తలగుడ్డలనుదాల్చి, యెల్లప్పుడు
ను జెత్తమునుబట్టుటచే గడునుసాక్షి నచేసులు గలపురుషులు బెల్లెములనచటిదనులను

* రాముఁడు నీతతో మీఁద పరుషమలాడంగఁగి యుండుటచే నప్పటివలె నలంకారాధులులేని
వీనవళియం దుండఁగా వట్లు పరుషమలాడఁదగదు గాన పరుషము లాడందగుటకై స్నానాలంకారాదులు
గావించి తెచ్చినది తెలియునది. అట్లు పరుషములాడుట యావిడను ద్విరేంచుటకుఁ గాదు. బ్రహ్మాదిదేవత
లయందుట కామిహిత్యవ్రతమును వ్రుటించుట కని తెలియునది. గోవిందరాజులు.

దొంగజాతియును చుట్టును దిరిగిరి. అట్లు వారిని నలుగడలఁ దొంగఁదోలుచుండఁ గా మహాకలుగొని యున్న భట్టాకులును వానరులును రాక్షసులును గుంపులుగుంపులుగా వచ్చగఁ దొంగిపోయిరి. వారందఱను దొంగఁదోలుచుండఁగాఁ బుట్టిన పెను భవని వాయువుచేఁ జిమ్మి కేగుచుండు మహానము ద్రవుఁ ఘోషమువలె విసఁబడెను. అట్లు నలుగడల తొలంగఁద్రోయఁబడుచు తొందరపడుచున్న వారలం గలయఁజూచి రాముఁడు వానరులందరిదాక్షిణ్యమువలన సహింపక 'త్రోయ నలదు' అని వారిం చెను. రాముఁడు వేగిరవడి కంటఁ జూచుజం జూడునట్లు వేడిచూపుల మహా ప్రాజ్ఞం డగువిభీషణునిం జూచి పొదుపుమాటల నరినితో 'నీవు నన్నుఁ బొటంజొ యాజనమునంతయు నెందుల కిట్లుకప్పెట్టెదవు? వీరలం దొలంగఁద్రోయఁవూనికీ నిలు వుము. వీరెల్ల నాజనులేకాని వేఱుగారు. స్త్రీకి ఆవరణము గృహములుగాదు, వ స్త్రములుగాదు, ప్రాకారములు గాదు, తెరలు గాదు, మఱియు నిట్లు జనులను దొ లంగఁద్రోయట మొదలయిన రాజమర్యాదలు గాదు. ఆచారమే వారికి ఆవరణము. ఇష్టజనవిరొగము మొదలయినవ్యవసములయందును, రాజ్యక్షోభము మొదలయి నయాపదలయందును, యుద్ధభూమిలయందును, న్యయంపరమునందును, యజ్ఞమునం దును, వివాహమునందును, స్త్రీ పరులకగవడుట దోషముగాదు. ఈనీతయివ్వడు యు ద్ధభూమినున్నది. * మఱియు మహాశస్త్రమునను దగిలియున్నది. కాఁబట్టి యీపడఁ తిని జూచుటవలన దోషములేదు. విశేషించి నేను సమీపమున నుండునపుడు దోషమే కలుగదు. విభీషణా! అట్లగుటంజేసి, చెలువను కీఘ్రముగా నానమీపమునకుఁ దెచ్చు. మిత్రసమూహములచేఁ బరివృత్తుండయి యున్ననన్ను నీత చూచుంగార' మనెను. రా ముఁడట్లు చెప్పఁగా విభీషణుడు 'మహాశస్త్రమునఁ దగిలియున్నది' అన్నయరినిమాట కు మనసున శంక గూరి వినయమున నీతాదేవిని రామునిసమీపమునకుఁ దోడితెచ్చె ను. అంత లక్ష్మణుఁడును సుగ్రీవుండు హనుమంతుఁడును అట్లు రామునిమాటయందు నీతపయి ననురాగములేకుండుటను జూచి మిక్కిలియోడుభుక్తు లయిరి. ఏలన వారు రామునకు భార్యయం డ పేక్ష లేమిని బెట్టిదముగాఁ దెలుపుచున్న యిదిసీతములనుజూచి రామునకు నీతయందుఁ బ్రితి దప్పినట్లు లూహించిరి. ఆసీత విభీషణుడు వెంటనంటిరా సిక్కిచే తనయవయములూఁ తానుముడుగుకొనుచు పెనిమిటినిన్నిధిఁ జూయెను. ఆ విధి పెనిమిటినిన్నిధిని శరీ జనసమూహమునడుమ నుండుటంజేసి లబ్ధిచే వస్త్రమున మొ గమంగఁపఱకొని 'ఆర్యపుత్ర'యని పలుకుచు రోదనముగావించెను. భర్తయే దైవము గాఁగలయాపదంతి, పెనిమిటిని జూడఁగానే మఱింత మొగమున తెలివిదోలుకాద, ప్ర వన్న మగు పాశ్చాత్యునినెఱ్ఱుగమును జూచి, అట్టిదేమిందీ మరల భర్తయే జూడఁగం టినేయని యాశ్చర్యమునను, బహుకాలము చూడనిప్రియునిఁ జూచున్నాడుగదా' య

* అనగా మీఁద పట్టునీతము చేయవలసియుండుట మహాశస్త్రముగా రాముడు చెప్పినది యూహించుచు.

ని మిక్కిలి సంతోషమునను, ప్రియునందు సహజముగాఁ గల నెయ్యమునను జూచినదయ్యె. అంత నపుడు నచ్చంపుచందురునివంటినెమ్మిగము గలయాచెలువ, యుద్ధయించిననిండుచందురునివలె కోపంబున నిచుక యెట్టపాటియు చెలువంపుముద్దు గులుకుచును జిరకాలము దానుజూడకయు నున్న ప్రియుని మొగమును జూచి మనస్సునందలి కుండునుమాలి మిక్కిలిసంతోషము నొందిన దయ్యె. ఇది నూటపదునేడవనర్గము.

—♦—

{ రాముండు సీతను జూచి రావణగృహంబునఁ జిరకాలముం }
దీనండులకుఁ బరుషము లాడుట.

రాముం డట్లు తనపార్శ్వమున లజ్జచే నమృతయై నిలుచున్న సీతను జూడఁగానే హృదయములోన కోపంబు దీరిన పలుకఁదొడంగి 'కల్యాణీ! ఇదిగో యుద్ధంబున కేత్తువును జూచి నిన్ను సాధించితిని. ఇదియంతయు పౌరుషమునుబట్టి చేయవలసియుండుటచేఁ జేయఁబడినదేకాని నిన్ను బడయుటకై చేసినయత్న మేమియుఁగాదు. కోపమునకు ఫలము నొందితిని. పగవాఁడు చేసినతిరస్కారమునకు బదులుచేసి తీర్పుకొంటిని. అవమానమును దానిని తేసినపగవానిని నొక్కొక్కటి నిర్మూలము గావించితిని. ఇప్పుడు నాపౌరుషము దెలియనయ్యె. ఇప్పుడు నాశ్రమము సఫలమయ్యె. ఇప్పుడు ప్రతిష్ఠనుజేసి తీర్పుకొంటినిగాని నాయంతట నేను స్వతంత్రుఁడనయితిని. నేను లేకుండునపుడు, చపలచిత్తుం డగురాక్షసుఁడు ని న్నపహరించుకొని పోయినాఁడు. ఇట్లు నిన్ను బట్టి నాకు దైవముచేఁ జూపించినయవమానమును బురుషప్రయత్నముచే నేను నివర్తించుకొంటిని. అవమానము వచ్చినపుడు, దాని నెవ్వఁడు తేజంబునఁ బోగొట్టుకొనఁచో యల్పతేజం పగునట్టివానికిఁ బురుషార్థ మేమి యున్నది? మియులేదు. సముద్రమును లంఘించుట లంకను మర్తించుట యని హనుమంతుఁడు గావించిన శౌభ్యము లగుమహాకార్యములును నాకుఁ గలిగినతిరస్కారమును పోగొట్టినందున నిపుడు సఫలములయినవి. సుగ్రీవుఁడు, యుద్ధమునఁ బరాక్రమము నూర్చు నాహితము నాలోదించుచు, సైన్యములును దాసును నాకుఁగాఁబడ్డప్రయాసకుంతయు నిపుడు సఫలమయినది. గుణహీనుం డయినయన్నను దిగవిడిచి తనంతట గాఁబెట్టకువచ్చి యండగొన్న భక్తుఁడు విభీషణుఁడు పడినప్రయాస మంతయు నిపుడు నాకుఁ గలిగినతిరస్కారమును దుడిచివైచుటవలన సఫలమయ్యెను' అనును. | ప్లారాముఁ డతికేవలముగా నిరాశతో నప్పలుకు లాడుచుండఁగా, సీత, లేడివలె మిక్కిలి వికసిల్లినబెఱుకుఁగన్నులవతో చాలఁ గలంగిన దై కన్నీళ్లు కాలువలుగట్టుకుంటెను. మొదట మండుచునేయున్న యగ్గియందు మిక్కుటముగా నేయి పూసిడిగిన నది మతియు మేధ్రముగా జ్వలించునట్లు మొదలే కుజితుండయి యున్న రామునకు నట్లు దుఃఖించుచున్న సీతను జూడఁగానే మతియుఁగోపము వెచ్చువెరిగెను. తం డట్లు మిక్కిలియుఁగ్రుద్ధుఁడై మోమున బామలు ముడిచి, మ్రోల సీత

ను జక్కంజూడ నైవక యడ్డముగాఁ జూడ్కుల నిగుడ్పుచు వానరులయు రాక్షసు
లయుమధ్యమున నాచిడను బూచి వరుషముగా 'నీతా ! ప్లాక్తిందినతిరస్కారము
ను బోగొట్టుకొనఁ దివురువాఁడు, ఏమి నేసిటిటనలయునో యది యంతయుఁ జేసి
యేనది; మున్ను దక్షిణపుదిక్కు ఇల్లలవాతాపు లాక్రమించి యుండుటచే ప్లాగేన
మూహమునకు సంచరింపరాకుండినందునఁ గోపమునొంది యాత్మధ్యానగరిష్ఠుఁ డగు
నగస్త్యుడు తపోబలమున వారిని రూపుమాపి దానిని సాధించినట్లు, నేను రావ
ణుం డవహించిననిన్ను కోపమునంతేసి యావగవానినిబారి సాధించితిని. కల్యాణీ!
నే నీంతకు నాన్నేహితులవరాక్రమమువలన యుద్ధమున నిర్వహించి తీర్చినప్రయా
నమంతయు నీకోటకై చేసినదిగాదని నీకుఁ దెలిసియుండగి. మఱియెందులకోట కందు
వా? ఆచారమును కక్షించుటకును, అనిటను గలుగునవవాడమును ప్రఖ్యాతి
గాంచినవావంశమునకుఁ గలిగిన యపకీర్తినిని బరిహరించుటకును, నే నిట్లు యుద్ధ
మునఁ బ్రయానము పుచ్చుకొంటినిగాని వేటుగాదు. వాగ్యవాసముచే నీచరితము
గుఱించి నాకు సందేహము గలిగియుండుటవలన నాక బ్బడుట నిలిచియున్న నీవు నేత్ర
కోగము గలవానికి వీరమువలె విట్లు పోగొటాలవై యున్నావు. కల్యాణీ ! దనక
పుత్రీ ! అట్లగుటవలన నామ్మ, అనుష్ఠయిచ్చితిని. ఈవశవీశలందును నీముష్టిము
వచ్చినచోటికిఁ బోవచ్చును. ఇకనాకు నీకోటనిలేదు. మంచులమునఁ బుట్టి, అ
దును మిక్కిలి తేజుబున రాజ్యపురుషుఁ డెవ్వఁడు పరునియింట బహుకాల ముండి
నతనవడఁగిని మరనున మిక్కుట మునున తపోతపాపమును మరలఁ జేకొనును ?
ఇంతకాలము రావణునితోడినుండి మిపుడు బాజీవచ్చినదానవు. కామదుష్ట మున
వానిచూడ్కులకుఁ బాలయిదానవు. గొప్పగులమును నలుగడఁ బ్రకటించుకొను
చున్న నేను, ఇట్టినిన్ను మరల నెట్లు చేపట్టుదును? ఆకులముకీర్తికోటకు నిన్ను
సాధించితిని గాని వేటు గాదు. పోయినకీర్తిని మరలఁ జచ్చుకొంటిని. ఇక
నీయందు నాకాసక్తి యేమియు లేదు. ఇచ్చటనుండి మిచ్చవచ్చినచోటికిఁ బో
వచ్చును. కల్యాణీ ! ఇది నేను బుద్ధిని జక్కఁగా నిశ్చయించి చెప్పినమాటయే
కాని మఱివేటు గాదు. కాన నీతా ! నీకు సుఖమెట్లొ ముట్లు + అట్లగునియం
దుఁగాని భరతుని యందుఁ గాని బుది మిపుము. లేక వానకరా బయనమగ్గి

• ఇట శీతకోగఁ దీరము పరిగూర్చుకొంటుం గానినకు వానివీరమునతోడముకాని వీర
మందలితోడము కానట్లు, రావణుడు గురవ వీర ప్రతిభలనుబట్టి రావణుడు నిరహమ్మి. సదాశివ
శివతోడమే కాక నీతయందలి తోడ మేమియుఁ గాదని భావమును వ్యంగించెను.

† ఇట లక్ష్మణాదులందు ముగ్ధులవలెను బుద్ధివల్లముగా భద్రహర్మ్యజిందె ప్రీతి బాగు
గృహము వాసము విడిచియుండుటము ప్రీతి గావించిగ్రీవును విడిచి వదలు పుట్టినమామలన
లక్ష్మణాదులగృహములందు వానిరక్షణముగ్రహించి యాత్మభోగమునీటికొ కాలముగడుపును త
యరముగాని వేటుగా వర్షము గ్రహింపరాదు.

ప్రనియందుఁగాని, రాక్షసరా జగువిభీషణునియందుఁగాని, మఱియు నీకెట్లు నుఖ మనితోఁచునో యట్లుగాని, యుండుటకు మనస్సునుంపుము. నీతా ! దివ్యరూపము గలిగి మనోజ్ఞురాల నగునీవు వేఱుదిక్కు లేక రావణునియింటనే చిక్కియుండఁగా వాఁ డిట్లున్న నిన్నుఁ జూచుచు, నింత పెద్దయుఁగాలము సైఁచి యూరకుండునా? ఊర కుండఁడు.' అని పరుషములాడెను. అంతి ప్రియవచనములు వినుటకే తగినయాసీత చిరకాలమునకుఁ బ్రియనివలన నట్టియప్రియవచనమును విని మేటియేనుంగు తుండ ముచే బిట్టాడింపఁగా నందుగుఱిగ మిక్కిలియు వడకుచు పాలుదొరఁగునట్లు తాను వడవడవడంకి మిక్కిలియుఁ గన్నీరు విడిచినదయ్యె. ఇది నూటపదు నెనిమిదవ సర్గము.

—♦—

◆◆◆ { సీత రామునివచనములకు బదులు సెప్పి పతికి నమ్మి గలుగుటపై యగ్నిప్రవేశము సేయుట. } ◆◆◆

ఇట్లు రాముడు పురుషున, వినువారి కిరెకులకును భయమున గగనువుట్టిం చునట్టిపరుషభాష లాడుటయు సీత మిక్కిలియుదుఁగలిగె యయ్యెను. సీత, తా నిదివఱ కెన్నఁడు వినియెఱుంగఁగియూ పనిసంపుమాటను భర్తవలన మహాజనమధ్యమున విని, లజ్జచే వందియున్నతలను మఱియు పంచుకొన్నదయ్యెను. జనక రాజునత సీత తనయ ఎయివములందు దానుజొరఁబడనట్లు మిక్కిలియు ముడుంగుకొనుచు, అలుఁగులవంటి యప్పలులుగాఁడ, నలుఁగులుగ్రచ్చుకొన్నదియుంబోలె నొవ్వనయివఁజాలక మిక్కిలియుఁ గన్నీరుదొరిగెను. అంతి నదేవి కన్నీటం దోగియున్నతన మొగమును దుడుచుకొనుచు భర్తనుజూచి మెల్లమెల్లగా డిగ్గుట్టివడిన పలుకుల 'వీరా! ఇటువంటి నూట నన్నలవికెదిపు? ఇది నీవుచెప్పటకును నేను వినుటకునుదగునా? ఇది మిక్కిలి పెంపిస్త చెప్పల డ్రదిలుచేయునున్నదే. నామాన్యఁడియినవాడు సాధారణ యైనయొకఁ డెకుఁ జెప్పనట్లు లిట్టిమాట నినుబోఁటి పలుకుదువా? మహాబాహూ! నీకు నేనట్టిదిగాఁ దోచుచున్నదో యట్టివాడనుగాను. నీకుఁగా నాసచ్చరిత్రముపై నొట్టుపెట్టుచున్నాను. (వినున నొకస్త్రీమాణముచే నాయందు నమ్మకముంపుము) అల్ప స్త్రీం కొందిటిదురాచారమును జూచి స్త్రీజాతిసంతయు నట్టిదిగానే యుండునని కలించుచున్నావు. నీవు నాస్వభావమును జక్కఁగాఁ బరీక్షించి తెలియుదువేని, యీ సందేహము దిగివిడుపుము. ప్రభూ! నాస్వభావము నీకుఁ దెలిసియున్నను రావణునియం గము నాకుఁ దిగిలినదోషమున్నది కాననన్న దిగివిడుతునందువా? అప్పుడు నేను పరాధినురాలను; కాన వానియంగములతాకు నొడవలసినదే. అయినను అందు నా యిచ్చతోఁ జేసివలిపి లేదు. అది వైవము చేసినయపరాధము. నామనసో యితరులకు గ్రహింపనలవిగా నాయధీనమైయుండునది; కాన యది యక్కాలమున నీ యందే యుండెను. నాయనయనముగో నితరులకు గ్రహింప కత్యములైనవి. మఱి

వానిని విడిపించుకొనుటకు నేను స్వతంత్రురాలను గానయితిని. కాబట్టి వానివిషయమై నేనొచ్చేయఁగలను? మానదా! మనమిద్దఱును నొకరితోనొకరు చాలఁగాలము కూడి యాడి వెరిగితిమి. ఒకరితోనొకరు వెక్కిరిండ్లు గలసిమెలసియుంటిమి. ఈరెంటివలన నే నాస్వభావము నీకుఁ జక్కఁగఁ దెలిసియుండవలయును. ఇట్టివానిచేతను నీకు నాస్వభావము తెలియకపోయెనేని యింక దేనిచేతనుం దెలియనేరదు. కావున నే నింక కలకాలము హతనయితిని. వీరా! నీవు నన్ను వెదకుటకై మీఁ దగుహనుమంతునిఁ బంపితివే. అట్లు పంపునపుడు నేను లంకలోనున్నపుడే నన్నేల విడువవయితివి. వీరా! నీవప్పుడే నన్ను విడిచియుండువేని, యాసంగతిని విన్నవెంటనేనన్ను నీవు దిగవిడిచితి వని వానరోత్తముఁ దగుహనుమంతునినమక్షముననే ప్రాణములు విడిచియుండును. ఇంతకాలము నిన్నుఁ బొందినవ్యభ నేను పడియుండనుగదా. నావిషయ మట్లుండనిమ్ము. అట్లు చేసియుండువేని, ప్రాణనొకటమున నునుగు మ్మెట్టికొని యింతయుద్ధముచేసి వ్యర్థముగా మీకు శ్రమపడవలసియుండదే. నీమిత్రులకు నింతదూరము నిష్ఫలముగా కష్టపడవలసివదిలేక యేయుండునే. నరసింహమా! నీ వల్పుం దగునొక మనుష్యునివలెఁ గోపమునే యనుసరించి నాయాఁడుతనమునే మున్నిదుకొని పలికితివిగాని నిష్కలముగా నాశీలమును పరికింపవయితివి. (నన్నాఁడుదియనిమాత్ర మేలంది పలికితివిగాని నాశీలమును దలంపవయితివి) నీ వాచారముం దెలిసినవాఁడవే. అయిన నేమి! జనకునకుఁబుట్టినట్లు వ్యాజమేకాని వాస్తవముగా భూమినుండియే పుట్టితిని. ఇట్టివాపుట్టకను, బహుకాలము నీవు పరిశీలించి యున్న నాయాచారమునుగూడ, మున్నిదుకొనవైతివి; ముఖ్యముగా పాటించవైతివి. నీవు పిన్నవాఁడవైయుండునపుడే, నన్ను, నాపిన్నతనముననే నగ్నిసాక్షికముగాఁ బ్రాణిగ్రహించితివే. అట్లు పిన్నవాఁడే పట్టినపాణియుఁగూడఁ బ్రమాదముగా దయ్యె. మనపిన్నవాఁడే యాడినవెండ్లినిగూడ, పిన్నవాఁడినుండి యున్న వెండ్లి మనికూడ, పాటించవయితివి. నీయందునాకుఁ గలభక్తిని నాశీలమును, అంతటిని వెనుకకు ద్రోచితివిగాని ముందిదుకొనవయితివి' అనెను. సీత రామానితో నిట్లు పలుకుచు రోదనము సేయుచు, కన్నీళ్ల చే దగ్గరికి పడినపలుకులతో, దీనుండై యేమియుఁ దోచక చింతింపఁగొని, బడియున్నలక్ష్మణుం జూచి 'లక్ష్మణా! నాకు చిఱి బేస్సము. ఇదియే నావ్యసనమునకు మందు. మఱేదియుఁగాదు. దానిని జొచ్చిప్రాణములు విడిచెదను. వట్టియవవాదమునఁ గొట్టువడి నేనింక ప్రతుకనొల్లను. నాపాతివ్రత్యాదిగుణములకుఁ బ్రితిపాండక, పతి నన్ను మహాజననభామధ్యమునఁ బరిత్యజించినపుడు నాకు నాభునకు నమ్మికఁబుట్టించుటకై యోగ్యమగుగతి యగ్గిని జొచ్చుటయే. కాన యగ్గిం బ్రవేశించెదను. ఇంతిన్న వేఱుగతి లేదు' అనెను. సీతయిట్లు చెప్పఁగా శత్రువీరుల నుఱుమాడులక్ష్మణుడు దైవ్యముబొరింజిక్కి రాముని మొగముచాయం జూచెను. అంత వీర్యవంతుఁడగులక్ష్మణుడు రాముని బొమలపైగ మొదలగు ముఖసూచనలచే నదియెరిసి కభిమతమని తెలిసికొని, రామునిమతము చొప్పున చితినిబేర్చెను. అప్పుడురాముడు 'పరివ్రతి నె

1783. రాముడు నీవు జూతి పరశురాము రాక్షసులను ముట్టిండులకుఁ
 నడుపుచు భావించు. పద్మిణ్యై కేశముఁ జేయుడు.

ములేక మే చేయు ప్రత్యయము నెట్లు చూతు' నని లజ్జ నొంది సీత మొగము చూచి నచో మోమోటము గలుగునని తలంచి మొగము వంచుకొనియుండగా సీత రామా నుభవముచే మెల్లగా సతనికిఁ బ్రదక్షిణము గావించి ధగధగ జ్వలించుచున్నయగ్ని హోత్రమునొద్దకు వచ్చెను. సీత దేవతలకును బ్రాహ్మణులకును సమస్కరించి యగ్ని సమీపముం జేరి చేమోడ్పుగీలించి, 'నాహృదయము నెప్పుడును రామునినుండి మఱి యొక పురుషునియొడకుఁ జలంపదేని యిట్లేలోకమున కెల్ల సాక్షి యయినయాయగ్ని హోత్రుఁడునన్ను సర్వవిధముల రక్షించుఁగాక. నేను బరిశుద్ధమయిననడవడి గలదాననే యై రాముఁడు నన్న న్యాయముగా దుష్టురాలినిగాఁ దలంచినయెడఁ సమస్తలోకసాక్షి యగునగ్నిహోత్రుఁడు నన్ను సర్వవిధముల రక్షించుఁగాక. నేను మనస్సునను వాక్కు నను కర్తమునను సకలధర్మవిదుండగురాముని నతిక్రమించి నడచుకొనకుందునని, సకల లోకసాక్షి యగునగ్నిహోత్రుఁడు నన్నివిధంబులనన్ను రక్షించుఁగాక. భగవంతుఁ డగు సూర్యుఁడును వాయువును, దిశలును, చంద్రుఁడును, పక్షులును, రాత్రియు, ప్రాతస్సాయం సంధ్యలును, భూమియు, మఱియుఁ దక్కినవారును, నన్ను సచ్చరిత్రముగలదానినిగానే తలంను దేని, అగ్నిహోత్రుఁడు నన్ను రక్షించుఁగాక' అని జలికెను. ఇట్లు చెప్పి సీతా దేవి యగ్నిహోత్రమునకుఁ బ్రదక్షిణము గావించి మనంబునం దెంతమాత్రము శరీర ముపయి నభిలాష లేక, జ్వలించుచున్నయామంటలోఁ బ్రవేశించెను. అచ్చట మూఁగి యుండిననుహాదనము ఆబాలవృద్ధము, టక్కిలియు భయముగదుర, సీత యగ్నిని బ్రవేశించుటను జూచెను. మేలిబంగారుభూషణములు దాల్చి మంచిక దానిబంగరువన్నెగలిగి వెలుగునాచిక సమస్తలోకములును జూచుచుండ, జ్వలించుచున్నయగ్నిహోత్రము నఁ బడెను. అచ్చువహ్యాగ్నివతి సీత పవిత్రమయినోయాభ్యాహూతియుంటోలె నగ్నిని బ్రవేశించునపుడు మూఁడులోకములును జూచినవి. ఆసీత యజ్ఞంబున మంత్రములచే సంస్కారంపఁబడి నిరంతరముగా వేల్పుఁబడి పడుచున్నయాభ్యధారవలె, వెనుమంటలు దెలగుచున్నయగ్నిహోత్రమునం బడఁగా స్త్రీలండఱును జూచి యాకోశించిరి. స్వర్గ మునందును భూలోకమునందును గౌతాళమునందు నున్నట్టి దేవతలును గంధర్వులును దానవులును శాపమునొంది స్వర్గమునుండి † నరకమునం బడు దేవతలనుంబోలె నగ్ని యందుఁ బడుచున్న సీతా దేవిని జూచిరి. అచిక యగ్నిని బ్రవేశము సేయునపుడు రాక్షసు

• సీతకు ఈభ్యాహూతిస్థావరియచేరి పరుమవ్విలెరి దెలియునది. గోవిందరాజులు.

† సమస్తలోకములకు నర్హమయినట్టియగ్నిహూతము గలసీత అగ్నింబడుట, స్వర్గమందలిదేవతల కిచ్చునెంబడుట యిది యర్హమయితి యింద్రియముగా నుండెనని చ్యవ్హంతార్థము. సీత రామణు డు తిరిగిదట పవిత్రుని మొదలుగఁ బరిమళింపఁగల డగులక్ష్మణునియొడఁ గావించినయ పూరింపఁగల సమర్థునిందొక ఫలముచేప్పఁబడెను. వాస్తవమునకు సీత రామణుడువచ్చినకాలమున అగ్నిం బ్రవేశించెనయితి రామణుడు కొనిపోయినది మామూలేలియినయ నిజమయినసీత యగ్నినుండి యుద్గ మించుట మామాసీత యగ్నిని బ్రవేశించినచేయుఁ గొందఱు చెప్పెదరె.

లును వానరులును మిక్కిలి యద్భుతముగా నుండునట్లు మహాభవని సెలంగ హాహాకారములు సేసిరి. ఇది నూటపందొమ్మిదవసర్గము.

◆◆◆ { బ్రహ్మదిదేవతలు విమానారూఢులయి శ్రీరామునిస్థితిః పచ్చుట. దేవతలందఱును రామునిం బ్రస్తుతించుట. బ్రహ్మ విశేషించి శ్రీరామునిస్తోత్రము సేయుట. } ◆◆◆

అంత ధర్మాత్ముం డగురాముడు, సమ స్తజను లాడుకొనుమాటల వినుచునే మనంబున దుఃఖితుడై కన్నుల నీళ్లు కలంగఁబాట కొంతసేపు మనంబునఁ జింతించుచుండెను. అంత రాజరా జగురు చెరుందును శత్రువులను సుక్కించుయముండును. సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుఁడును, పగవారిని దహింపఁ జేయువరుఁబుండును, ముక్కరియు శ్రీమంతుఁడును వృషభధ్వజుండు నగుశివుండును, సమస్తలోకంబులను సృజించువాఁడును బ్రహ్మవేత్తలలో నెల్లను త్రిమూడు నగుబ్రహ్మదేవుండును, నీరలందఱును సూర్యునిఁబోని విమానంబుల నెక్కి లంకాపురిఁ జేరి రామునియొద్దకు వచ్చిరి. అంత నా బ్రహ్మదిదేవతా శ్రేష్ఠులుతమ్ముఁజూచి చేతులుమోడ్చి నిలుచున్న రామునిఁగాంచి కంకణాదిహస్తాభరణములతో నోవ్వుతమనిడుడ బాహువులను బలుకెత్తి రామునితో 'నీవు సమస్తలోకములకును గర్తవు, సర్వోత్తముండవు, జ్ఞానవంతులలో నెల్ల మేటివి. ఇట్లు సర్వజ్ఞుఁడవగు నీవు నీత యగ్నిలోఁబడుచుండఁగా నేమియుఁ దెలియనివానినె ను పేక్షించనల? బ్రహ్మదిదేవతలలో నెల్ల నీవే శ్రేష్ఠుఁడవని నీమహిమ నీకే యెట్లు తెలియకపోయెను. నీవు మున్ను అష్టవసువులలో ప్రజాధిపతి యగుఁబుత్రధాముం డనువనువుగా నుండివి. నీవే రామూడులోకములకును అండాధిపతిఁబర్వతమును మొట్టమొదట సృజించినకర్తవు. నీకు నీయంతె స్వతంత్రుఁడవే కాని నిన్ను నియమించువాఁడు లేడు. అష్టాద్యులలో మహాదేవుఁడను ననిమిషవరుద్రుఁడవు. పన్నిరువునాధులలో వీర్యవంతు ఁడనఁబడువద్దనైవ వాఁడవు. పరంతా! నీకశ్వదేవతలు చెవులు, చంద్రసూర్యులుకన్నులు. లోకములసృష్టికి మూడును ప్రలయమందును నీవుత్పత్తివినాశరహితుఁడనై కనఁబడుచుందువు. ఇట్లు సర్వజ్ఞుఁడును సర్వశక్తియు సర్వేశ్వరుండువు నయ్యు నేమియుఁ దెలియని యొక కేవలమనుష్యునియట్లు నీతి యగ్నినిబడుచుండఁగా ను పేక్షించుచుండనల? యనియడిగిరి. ఇట్లు లోకరక్షకు లగునా బ్రహ్మదు లడుగఁగా లోకనాథుఁడును ధార్మికశాసనాధిపతియు రఘుకులీనుండు నగురాముడు అదేవతాశ్రేష్ఠులను జూచి నేను 'దేశవిధకుమానుం

* ఇందులకు 'అత్తానంబానందం మన్యే రామం నశరీభాన్యము' యోగవాసుదేవునివ్రాసిన పాదభావార్థము 'స్వప్న'మే' అని మూలము. విశేషార్థము:—రాముడు బ్రహ్మదులచే సామాన్యముగా స్తోత్రము చేయఁబడుమన్నవ సమ స్తజనులతోపాటుగా డగ్గరెగుర్చుటనివలన తనప్రభావము లోకమునం బ్రఖ్యాతించుటకు తనసోఁల్యమును (అనగా సుగ్రీవున్నప్పుడుఁడయ్యు) మహిమ మిక్కిలియుఁ దక్కువయగువాఁడోపాటిగా గలది మొదల తానయ్యటను, దెలుపుచున్నాఁడు. (అత్తానంబా

డగురాముడ ననియే మనుష్యుండ ననియే నన్నుఁ దలంచుకొనుచున్నాను. నీ నెవ్వఁ డనో ఎవ్వరివాడనో యెందులకువచ్చినో యావివరమంతయు భగవంతుఁడగుబ్రహ్మ దేవుండు చెప్పవలయును' అనెను. ఇట్లు రాముడనుగఁగా బ్రహ్మవేత్తలలో నెల్ల నుత్తముం డగుబ్రహ్మదేవుఁ డతనిఁ జూచి 'రామా! సత్యపరాక్రమా! యథార్థము చెప్పెదను వినుము. * సీవు నారములు అనునముగాఁ గలిగి జగత్కారణుండ వైననారాయణుం

నునందు మన్నన మనుష్యునిగాఁ జలంచుకొనుచున్నాను. నాపరత్వమునకంటె మనుష్యత్వము నభివ్రుండుటయేనాకు నభిమతిమని యర్థము. అందును విశేషముచెప్పచున్నాఁడు (రామం) రాముడ నుత్తములవానినిగాఁ జలంచుచున్నాను. మనుష్యుఁడుగాను అందును రాముఁ డనుపేరు గలిగియు నుండుటయే నాకభిమతి మనుట. అంగికంకె నభిశయమును జెప్పచున్నాఁడు. (చరణభక్తజన్మ) చరణభక్తునూరుఁ డగురాముఁడు గాఁ జలంచుచున్నా ననుట. అతాతరములం దెల్ల చరణభక్తక్రమ క్రిపుత్రుఁడు గానందుటయేనాకు మిక్కిలియు ప్రీతుమనిభావము. ఇటువంటిదామోదాహరణ మొకటిగలదు 'శంభుచక్రదాహితే ద్వారకా'లనూర్చును గోవింద పుణ్యకాన్డ పాహివాం శరణాగతామ్' అని బ్రాహ్మణీకావ్యము లందు. (శంభుచక్రదాహితే అని పరత్వవ్యాంజకము లగుశంభుచక్రకావ్యాయుధములను భరించుటనుజెప్పటచే కృష్ణుడనానెను నేటి గుఱుమనంతునిన్ను వాడయ్యెననియు, (ద్వారకానిలయు) అని కృష్ణునితారమును జెప్పటచే కొంచెగు మొగమెత్తినాడనియు, గోవిందపుండరీకాక్ష) అని గోవిందచక్రముచే గోపాలపు గుఱు గుల్లికిల్లవాడని వినుటచే పరత్వమునకంటె ఎనుకేవునికి పుత్రుఁడగుటయే తనకభిమతిమని విన్నవితాకుం దయ్యెననియుఁ జెప్పబడినది. మనుష్యత్వమున నతీతయిందిన తనపరవాసు నాత్మాధికము సుప్రవాదులకు చక్కగా నిశ్చయమయియున్నది గాన యందు దృఢముగా విన్నవన నానెను గలిగించుటకై చగుర్చులుచే తనపరత్వమును బ్రకటించుటకు స్వస్వరూపము నడుగుచున్నాఁడు. (యోగిని) నీ నాఁడు? నాస్వరూపమేమియనుట. (యస్య) నేనెవ్వరివాడను అనితన సంబంధమును నిశ్చయించుకొనుట. (యస్య) ఎందుకొనెను? అని తాను విచ్చిన ప్రయోజనమును గుఱించిన చక్రము. (భావాంస్త్యవ్యభిచారి) భగవంతుడగు బ్రహ్మదాని శివఁగాతఁచక్రవర్తి పుత్రుఁడగుటయే నాకు మిక్కిలియు ప్రీతుమనిమైనది. సీవు నీయెంతట సర్వస్వండువు గాన నాకభిమతియిగానినైనను పరత్వమును బ్రకటింపుమని యర్థము. తన గుణకాయుని ననుచుట నికకభిమతియిగాని దయినను తాను వివరింప ననుచుగొనుచున్నట్లు నాముఁ డనుపేరు వాడు కేయలని కావ్య మొనఁగూడి యుంటుంబట్టియని తోయును.

* ఇందులకు 'భవాన్నారాయణోమే శ్రీహరిః' చక్రాయుధోవిభుః । ఏకశృంగో వరాహస్త్యం భూతిభవ్యంహృదిన్' విశేషార్థము. — (వారాయణః) ఆహారాభిరక్రాంతా ఆహారై నరమామః । తాయవిష్కాయానహర్షింసేన వారాయణ స్త్యురీః' శబలము నారములనంబడినది. ఏలననది నరునిచేఁ ప్రహస్తాద్దేవ బుద్ధినవి. ఆశబలము ముఖపు ఇరినికి స్థానముగా నుండినవగుటంజేసి యిదిఁడు వారాయణుఁ డనఁబడెను' అని మహర్షిగారి. ముందు శబలమును సృజించి యితరములను సృజించుటయునునుపు ఆశబలములను వివరింపినాడనుట. ఇట్టివారాయణుఁ డనుటచే జగత్కారణుఁడగుటయు చెప్పబడినది. ఇందులకు 'ఏకోహై వారాయణ ఆనీన్న బ్రహ్మకేశాన్' నేమే ద్యావాభృణి' అని శ్రుతి. అనా ప్రసమ స్తకాయుఁ డనివానికి జగత్తు సృజించుట మొదలగువ్యాపారములు నేయుట

డవు. అవాప్తనమస్తకాముఁడవయ్య క్రిడాప్రవృత్తుఁడవుగాన జగత్సృష్టి మొదలగు వ్యాపారములు లీలలుగాఁ జేయుచుండువు. నీవెల్లప్పుడును లక్ష్మితోఁగూడియుండువాఁడవు. సుదర్శనచక్రం బసాధారణ మగునాయుధముగాఁ దాల్చియుండువు. సర్వవ్యాపకుఁడవు. ఒకకొమ్ముగలిగి భూమి నుద్ధరించినయాదివరాహమూర్తివి. ఇంతకుమునుపుం దినశక్త్రువులను నొకఁ బుట్టఁగలశక్త్రువులను నెలుచువాఁడవు. * రామా! నీవత్సరమవు. నీవు పరబ్రహ్మమవు. పద్మావతికారకూన్యుండవు. అదిమధ్యాంతములందు వర్తిం

పాసఁగజేయుఁగా (దేవి) 'దీప్యతీతిదేవి' క్రించువాడు. క్రిడాప్రవృత్తుఁడగుటచే నృష్టి మొదలగు వానిని లీలకొఱకుఁ జేయుచున్నాఁడనుట. కాబట్టి అన్నిట సరిహద్దుఁడయినవానికే వేదయువని, సంభవించునని భాము. ఇట్లు పరత్వమునకు అసాధారణమయిన వామధేయునుజెప్పి పత్తివైశిష్ట్యమును జెప్పుచున్నాడు. (క్రిపాల్) క్రితోడి నిర్వయోగముగలవాడు. అసాధారణ మైనయాయుధమును జెప్పుచున్నాడు, (చక్రాయుధః) సుదర్శనచక్రము నాయుధముగాఁగలవాడు. స్వరూప వైలక్షణ్యమును జెప్పుచున్నాడు. (విభుః) వ్యాపకుఁడనుట. అనుస్వరూపులగు ఆర్తలకు స్వరూపవ్యాప్తి లేదు. పరమాత్మునికి స్వరూపముచే సర్వత్రవ్యాప్తిగలదు. వాకంబై విలక్షణుఁడనుట. దీనిచే భృత మైన రక్షకత్వమును జెప్పుచున్నాడు. (ఏకశృంగో వరాహః) ఒకకొమ్ము గలహూదివరాహుఁడవు. ప్రళయసమద్రము పోగి పారలినపుడు వరాహరూపముచుదాల్చి భూమి నుద్ధరించినవాఁడనుట 'ఉచ్ఛృణాసి వరాహేణ' అనిశ్రుతి 'దంష్ట్రీయా పర్వతేంద్రాణాం చాలం కృరవాచాహౌ' తతస్తంభువువు క్లేవా ఏకశృంగశ్చ సిద్ధయే | ఏకశృంగ వరాహోఽభూర్ద్రావచభృతి మాధవ' వరాహమూర్తి ఒకకొఱతో భూమినిమోయుచు రెండవకొఱతోఁ బర్వతములను గడల్పసాగెను. అంత కేవలము ఒక టేకొఱ గలిగియుండుటకై భగవంతుండు బ్రతుకించె. అంత కదిమొదలుగా వరాహమూర్తి ఒక టేకొమ్ము గలవాఁడయ్యెను.' అని స్థాపించును. అనిష్టనివర్తకత్వమును జెప్పుచున్నాడు. (భూభిధ్వ్యపవర్తితే) మునుపటిశక్త్రువులను పిచ్చుటిశక్త్రువులను నెలుచువాడు. మునుపటిశక్త్రువులు మరుక్షుటభాదులు పిచ్చుట రానున్నశక్త్రువులు శికుపాలాదులు అని తెలియుచుంది.

* ఇందులకు, 'అక్షరంబ్రహ్మవాసత్యంచ మధ్యేవాస్తేవ రామః | లోకానాం త్వంభోధన్వో వివృత్తేన శ్వసుర్భుజః' అని మాలము. (అక్షరంబ్రహ్మరతీశ్చక్షరం - గురించునది వాళములేనిదనుట, 'వికలైర్వికక్షరం గాన్ధీ త్రాస్తాణా అభివచన్తే' అని శ్రుతి. (భవాల్) నీవు, ఇదియిట్లై మీఁదన్నె కొక్కొక్కదానితోఁ గూర్చుకొనువది. 'అథ వరాహయాతరక్షర మభిగమ్యతే' ఇత్యాది శుభము. దీనిచే 'మేనాక్షరం పురుషంవేద' అనుశ్రుతి యుపబృంహితమయ్యె. 'విశ్వం వారాయణం దేవమక్షరం పరమంప్రభుమ్' అను అక్షరవివక్ష్యపసంహారము వచ్చెను. ఇట్లై మీఁదవచ్చిపరములచే నానూనివ్యల యుపసంహారము చెలియువది. (బ్రహ్మ) 'బృహతి బృహదాయతీతి బ్రహ్మ' బహువచనముగా బృంహణము (ఉట్టుట) నొందువది. 'బృహతి బృహదాయతి రబ్రహ్మవ్యతే పరంబ్రహ్మ' అని శ్రుతిార్థ చరము. (సర్వం) విపర్యాసము నొందనివాఁడవు. పద్మావతికారకూన్యుఁడనుట. 'అస్తి, జాయతే, పరిణమతే, వర్ధతే, అపక్షయతే, విశ్శ్యతి' 'ఉండుట, పుట్టుట, మాటుపడుట, పెరుగుట, రిగ్గుట, నశించుట' యనునది యాఱు భావవికారములు. (మధ్యేవాస్తేవ) వరాహమచే 'ఆదా' అనియు గ్రాహ్యము. అదిమధ్యాంతములందు వర్తించువాఁడనుట. దీనిచే నిర్వృత్త్యము చెప్పబడినది. (లోకానాం

చునిత్యుండవు. నీవు సమస్తలోకముల శ్రేయస్సునకు పరమధర్మరూపమున సాధనభూతుఁ
డయిన వాఁడవు. సర్వస్వామివి. నాలుగుభుజముల నొక్క మృదేనే నాలుగుపురుషార్థ
ముల నొసంగువాడవు. * నీవు శార్ల మనుధనువు దాబ్బువాడవు, సమస్తేంద్రి
యములకు నియామకుడవు. పురుషుడవు, పురుషోత్తముడవు. ఎవ్వరి చేతను జయిం
పఁబడనివాడవు. సందక మనుఖడ్గము ధరించువాడవు. వీష్ణుడవు, కృష్ణుడవు, బ్రహ్మ
ద్యలుండవు. † నీవు నేనానివి, గ్రామణివి, బుద్ధివి, సత్వవపు, క్షమపు, దమపు,

పరో ధర్మ) లోకములకు పద్మరూపమయిన పరమధర్మము. ధర్మమనగా శ్రేయస్సాధనముగాన సర్వ
లోక శ్రేయస్సాధనభూతుఁ డయినవాడవని యర్థము. (విష్వక్సేన) 'విష్వక్సేనీ నేనాయస్యస
విష్వక్సేనా' అంటునుగల సేవగలవాడు. సర్వస్వామియనుట. (నతుర్ముఖ) నాలుగుభుజముల గల
వాడవు. నాలుగుభుజములచే నొక్కసారి నే నాలుగుపురుషార్థముల నిచ్చువాడనుట.

* ఇందులకు 'శార్లధర్మాశ్వాషీశే' పురుషఃపురుషోత్తమః|అతితః శుద్ధభృద్విష్ణుఃకృష్ణమృతేనైవ
బ్రహ్మచలః' అని మూలము. (శార్లధర్మా) శృంగవికారమగుధనువు గలవాడవు. దీనిచే రక్షణోపక
రణముగలవాడని తెలియవది. (శ్వాషీశే) శ్వాషీశములనగా నింద్రియములు. ఇంద్రియములకు ని
యంత యైనవాడనుట. సత్వేంద్రియముల వాక్సేంద్రియములకు విష్ణు విగ్రహముగలవాడవు. (పురుషః)
పురుషసోమోపురుషః—బ్రాహ్మణమండనుట—ఈ పురి=బ్రాహ్మణమనునది, శేతే=శయించువాడవు
'పురిశయం పురుషమిక్షణే' అని తత్వవత్తతి, లేక యేజగత్ పూర్ణం సపురుషః—జగత్మునింపిన
వాడు. 'నే నేవపూర్ణం పురుషేనసర్వమ్' అనితతి. లేక పురాతనత్వాత్ పురుషః—పురాతనడయి
నవాడు 'పూర్వమేవాహువాచసమితి, నిన్నురుషస్య, పురుషర్షిమ్' అన్తతి, (పురుషోత్తమః) త్వరము
అక్షరము అనెడి పురుషులకుంటె నుత్తముడయినవాడు చివ్చిత్తులకుంటె నుత్తిష్ఠింపఁడనుట 'య
ష్టాగ్నిమహిగోఽహమక్షరావహితి' తిమః|అతోఽస్మిలోకే వేదేన ప్రభవః పురుషోత్తమః' అని గీతి.
లేక పురుషులందు గ్రహించుటచే పురుషోత్తమః. (అతితః) ఎవరిచేతను జయింపఁబడనివాడు—అత్రత
సందకగమమందు ఎప్పుడుగాని ధంగము నొందనివాడు (శుద్ధభృత్) శంకమను శుద్ధమును ధరించిన
వాడు, (విష్ణుః) బ్రాహ్మణులు. ఎవడు తననయిన విషయముయ్యనో వానివృక్షే అచ్చటనే యుం
డిరిక్కించువాడనుట. (కృష్ణః) 'కృష్ణియావదిశ్శుద్ధో గత్స నిర్మలీవాచకః' అను నిర్వచనము
చేరి భూమిభారమునదీర్చి యూటటనిగించువాడు. (బ్రహ్మచలః) భారగతికి మిక్కిలిగలవాడవు.

† 'నేనాగ్రామణీశ్చర్మిం బుద్ధిశ్చర్మిం క్షమోమః| ప్రథమో బ్రాహ్మణశ్చర్మిన్ మహేందో
దమమిందః' అని మూలము. విశేషార్థం (నేనాని) నేనల నడచించువాడు. నేననేనానిర్నాహకుఁ డ
నుట. (గ్రామణిః) గ్రామములందఱువాడు. దివ్యజనపదములను పాలించువాడనుట. (బుద్ధిః సత్వంక్ష
మాచమః) బుద్ధిని సగ్గుమును క్షమను కమమును బ్రవర్తించుతీయువాడు. 'నేవేవాన్యస్తిమాదాయ ర
క్షంతి పశుపాలనం | యహిరిక్షిర్మమిచ్చన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయంతిత్వ' 'వేదతిలకః|అనుగోని పనుల
కాపణశిలగావువారుగాను. ఎవనిరిక్షింపఁగోరుదునో వానికి బుద్ధినిగింపరు' అనుటంబట్టి యీ
శ్మరులు బుద్ధ్యాదులనగణించిరిక్కించువాడనుట. 'షహోద్రథరైర్వి పురుషస్సర్వత్వైర్వైవ ప్రవర్త
కః' అనితతి, (ప్రథమః) బుద్ధుడు ఉత్పత్తిస్థానము. సమస్తమున కపాదానమైనవాడనుట. (అప్య
యః) సమస్తజనులకు లభిపానము. 'కృష్ణునివహీ భూతానామన్యత్త్విరవిచాప్యయః' అనితతి. (ఉపే

(సవత్, ఆశానయ, అస్తుశౌవత్, యజే, యజామహే, అనువానిచే నారా
 ధ్యుడవు), నీవు ఉత్కృష్టతపస్సుచే నారాధ్యుడవు. వేదములును వైదికులును నీవు
 ట్టుకయును నాశము నెఱుంగరు. నీ వెవ్వఁడో యదియు నెఱుంగరు. * నిన్ను యోగులు
 సమస్తభూతములందును విశేషించి బ్రహ్మణులందును గోవులందును సమస్తదిక్కు
 లందును, ఆకాశమందును పర్వతములందును వనములందును సమస్తభూతములం
 దునుఁ జూశురు. † సహస్రపాదుడవునీవ. శ్రీభూపతివి. సహస్రశిరస్కుండవు, సహ
 స్రనేత్రుడవు నీవ. ‡ నీవు పర్వతములతోఁగూడినభూమిని తక్కినమహాభూత
 ములను ధరించుచున్నావు. § రామా ! దైవందిన ప్రళయమున భూమి నాశమునొం
 దునపుడు, నీవు జలములందు శేషశాయి వగుచు దేవతలును గంధర్వులును దాన
 వులును వసించు స్థానిమర్త్యచాతాళము లనెడిమూఁడులోకములను కుక్షిని ధరిం

ములగు పశుపతిరాధ్యుడవైనవాడులు శరీరముగాఁగలవాడవు. మల్లారాధ్యులగు నింద్రాదులు శరీర
 ముగాఁగలవాడవగుట. 'ప్రహర్షణంబ్రహ్మహంస్సృష్టాగ్నోబ్రహ్మణాహుతిమ్' అని గీత. (ఉపన్యా
 స) ఉపన్యాసము. ఇది యుగత్యుగము 'సవత్' అ. స్వర్గము 'ఆశానయ' అ. పరమేశ్వర
 మును 'అస్తుశౌవత్' అ. పరమేశ్వరుని 'యజే' అ. స్వర్గమును 'యేయజామహే' అని పంపా
 గునియొక నింద్రమును 'యజే' ఉత్కృష్టతపస్సును 'అనువానిచే' అని పంపా
 గునియొక చూడమును 'నారాధ్యుడవు' అ. రాధ్యుడవగుట 'చతుర్భుజచతుర్భుజృచ్ఛద్భ్యాం
 పశ్చాత్' అని చూడమునకు 'చతుర్భుజ' అ. పశ్చాత్ 'అని చూడమునకు. (ఓంకారం) ప్ర
 గణవాద్యుడవు. 'శ్రీ యశ్యేకాగ్రే' బ్రహ్మ అ. శ్రుతి. (యశ్యే) ఉత్కృష్టతపస్సు గలవాడవు.
 ఉత్కృష్టతపస్సు చే సహారాధ్యుడవగుట. ప్రళయం 'సహ' వేదములును వైదికులును నీవు ట్టుకను
 నాశమును నెఱుంగరు. 'నీ వెవ్వఁడో' యదియు నెఱుంగరు. అపస్త్యునిపమామగలవాడ
 వగుట చే నీవు నాశమును నెఱుంగరు. 'యజే' అ. స్వర్గము. 'యేయజామహే' అ. స్వర్గమును
 నాశమును 'చతుర్భుజ' అ.

* ఇందు సవత్ శక్తియు, అస్తుశౌవత్ శక్తియు చెప్పబడుచున్నది. 'వ్యవ్యసే వ్యవభూతేషు
 బ్రాహ్మణ్యేనోషు' అ. భూతాధ్యక్షుని సవ్యసేషు వ్యవభూతే' అని మూలము. ఇందు సర్వోతర్యామి
 యగుట చెప్పబడినది. 'సహ' సహస్రభుజుని విష్ణుస్వరూపిని విష్ణురూపిని విశత్వ సర్వము ద్రాశ్చ
 సమస్తస్థుని యదస్త్రంబునామస్త్యంబునామస్త్య' అ. స్వర్గము.

‡ ఇందు సహస్రపాదుడగుట చెప్పబడుచున్నది. 'సహ సహస్రం' (సహ) శతశత్రుఁ సహస్ర
 శత్రుఁ అ. సహస్రపాదుని భూతాధ్యక్షుని సవ్యసేషు వ్యవభూతే' అని మూలము. ఇది శతశత్రులు సహస్రవా
 నును శతశత్రులు అ. సహస్రపాదుని విష్ణుస్వరూపిని విష్ణురూపిని విశత్వ సర్వము ద్రాశ్చ
 సమస్తస్థుని యదస్త్రంబునామస్త్యంబునామస్త్య' అ. స్వర్గము. (యశ్యే) ఉత్కృష్టతపస్సు గలవాడవు.
 § ఇందు సహారాధ్యుడగుట చెప్పబడుచున్నది.

¶ ఇందు సహస్రపాదుని విష్ణుస్వరూపిని విష్ణురూపిని విశత్వ సర్వము ద్రాశ్చ
 సమస్తస్థుని యదస్త్రంబునామస్త్యంబునామస్త్య' అ. స్వర్గము.

§ ఇందు సహస్రపాదుని విష్ణుస్వరూపిని విష్ణురూపిని విశత్వ సర్వము ద్రాశ్చ
 సమస్తస్థుని యదస్త్రంబునామస్త్యంబునామస్త్య' అ. స్వర్గము.

చుచు నూర్కొండేయాదులకుఁ గనుపట్టెదవు. * రామా ! నేను నీకు వక్షము. నర
స్వతీదేవి జిహ్వా. ప్రభూ! దేవతలు పరబ్రహ్మను వగునీగాత్రమునందు రోమములవలె
నీకవినాభూతులై యుందురు. నీకు తెప్పమూయుట రాత్రియగును; కన్ను లెఱచుట
వగ లగును. నీయూర్పులే వేదములయినవి. వేయేల ! నీవులేనిది యొకటియు
లేదు. † జగత్తునర్వమును, నీకుశరీరము, భూతలము స్థైర్యమును నీవు. అగ్నితాపమే
నీకోపము. చంద్రునిప్రసాదమే నీప్రసాదము. శ్రీవత్సమే నీకు గుఱుతు. ‡ త్రివిక్ర
ముండ వగునీవు మున్నుమూడడుగులచే ముల్లోకములను బలినుండి పుచ్చుకొంటివి.
అట్లువాటి మహాసురుఁడగు బలిని బంధించి యలెనిచే పలాయితుఁడయిన దేవేంద్రుని
మూఁడులోకములకు రాజును జేసితివి. § సీత లక్ష్మీ. నీవు విష్ణుఁడవు, దేవుఁడవు.
పుట్టఁగలకృష్ణుండవు నీవ. ప్రజాపతియనబడువాఁడవు నీవ. రావణుని వధించుటకై
యిందు మనుష్యదేహమును నొచ్చితివి. రామా! ధార్మికశిరోమణి! నీవిదె మాకయి

* ఇందు 'అంగాన్యవ్యాదేశతాః' అన్నట్లు సర్వవివాత్తిత్వము చెప్పబడుచున్నది. 'అవాం
తే వ్యావయం రామజహ్వఁడై సునన్యతీ దేవా గాత్రేషు రోవాణి నిర్మితా బ్రహ్మణఃప్రభా'నిమేష
స్తేభవేవోత్తరీరుక్షేషస్తేభవేద్దినాసంస్కారాస్తేభవేథవే వేదా న తివ స్తీర్ణియానివా ||' అని
మూలము. సంస్కారము లనఁగాని త్వాసములనుట 'తస్యవాచా వీరస్య సుహతోభూతిస్య నత్యంతమేరి
ద్యస్యశ్శేషః' అని శ్రుతి. వేయేల (నతవ స్తీర్ణివాత్సయా) నీవు అంతిర్యామిగా లేనివస్తువే లేదని
యర్థము.

† ఇట్లు నిషేధతత్కర్మమును జెప్పి 'సర్వంభవ్యంబ్రహ్మ తిత్త్వమసి' ఇత్యాదిసామాన్యా
కరణ్యతత్కర్మమును జెప్పవచ్చును 'జగత్సర్వం శరీరంశే శ్చైర్వ్యంశే షమధారలమ్ | అగ్నిఃకోపః
ప్రసాదస్తే సామ క్షీణ్మలక్షణా' అని మూలము. సర్వంభవ్యంబ్రహ్మ స్వజము... (శే)నీకు, (శరీరమ్)
నీ నియమముచేత అశ్లేయమును విశ్లేయమును శేషభూతమునగుని యర్థము. ఇదియే కదా శరీరలక్ష
ణము. ఇట్లుజగత్తు నీశరీరమగుటలన శరీరగతములగు విశేషణములు నీవిశేషణములే యనచున్నాడు.
(షమధారలంశ్చైర్వ్యమ్) షమధారలంశ్చైర్వ్యమనుట. భూమియొక్క పృథక్త్వము నీదియనుట. 'కాశిన్యవాక్
యోఽపిభక్తితత్త్వభూమాత్మనే నమః' అని విష్ణుపురాణోక్తి. 'ప్రసాదస్తే సామ క్షీణ్మలక్షణా' అని
సమస్తమును భరించుచున్నాఁడని యర్థము.

‡ ఇందు వాచునావతారమును త్రివిక్రమావతారమును ప్యంజిరములు 'ఇరంజిష్ఠ్యుర్విదక్రమే శ్రే
ధా నివశేషవత్' అని శ్రుతియు. ఇందులకు 'శ్చైర్వ్యంభోకా స్త్రియః క్రాన్తాః పురాణానిర్విమ్రీషిభిః
మహేంద్రశ్చ కృతోరాజా బలిం బధ్యమహామరమ్' అని మూలము.

§ ప్రయోజనమేని యన్న దానందంబు ముద్గ్రహచెప్పబడుచున్నది. 'కీనా లక్ష్మీభవాన్
విష్ణుర్దేవ కృష్ణఃప్రజాపతః | విభారం రామస్యేవాప్రసిష్ఠా మానషీలినమ్' ఇందు భగవదవతారిములం
దెల్లలక్ష్మీ అనఁబడిందిచ్చుట చెప్పబడినది. (కృష్ణః) భగవద్భక్తిప్రసాదతారుఁడవు నీవే. (ప్రజాపతః)
ప్రజాపతిశబ్దవాచ్యుఁడవు నీవే. అవతారప్రయోజనము చెప్పచున్నాడు. (మానషీం) మనుష్యసంస్థాన
రూపమైన (తమం) అప్రాకృతశరీరము నొంది వాఁడవు. దేహము అప్రాకృతమే. రూపము మనుష్య
సంబంధి యని భావము.

పూనినకార్యము చేసి యైనది. రావణుని వధించితివి. ఇంక సంతృప్త్యుండవై నైకుంఠమున కుద్గమింపుము. నీబలమును వీర్యమును అమాఘము. నీవరాక్రమమును అమాఘము. నీదర్శనమును వ్యర్థము గాదు. నిన్ను స్తోత్రము సేయుటయు వ్యర్థము గాదు. మహాఫలప్రదములు. నీయందు భక్తిగలమనుష్యులు అవిలంబముగా నభిమతఫలము నొందుదురు. పురాతనుడును పురుషోత్తముడు నగునీయందు నిశ్చలముగా భక్తియుంచినవారు ఈలోకమున సదా దేహముండువఱకు భోగము లనుభవించి దేహవసానమున పరలోకమునను సమస్తకామములను బొందుదురు. *వేదసిద్ధమును బురాతనమును నితిహాసరూపము నయినదిగాన యీస్తోత్రము నెవ్వరు నిత్యమును గీర్తింతునో యానరులకుఁ బునరావృత్తి గలుగదు' అనెను. ఇది మాటయిరువదియవ సర్గము.

—♦—

అగ్ని పురుషుడు చితిమధ్యమునుండి లేచి సీతచరిత్రమును

{ శాశ్వతులను రాముని కావించి సర్పించుట. రాముడును
సీతచరిత్రమును గొనియాడుచు నామెను స్వీకరిం
చుట. నిరతిశయానంద స్తా. పీ. }

బ్రహ్మదేవుడు రామునితో బలికె యీ శుభవాక్యమును విని యగ్ని పురుషుడు సీతాదేవి తొడలనిడికొని చితినుండి దిగినలేచినచ్చెను. ఆయగ్నిహోత్రుడు ఆదివి చెల్లాచెక్కఁబ్రోచినది, మనుష్యవిగ్రహము దాల్చి జనకరాజనుతను సీతను దీసికొని కీఘ్రుబునఁ బయి నావిర్భవించెను. బాలసూర్యునివలె వెలుంగుచు, మేలి బంగారుసొమ్ములు దాల్చి, యెఱ్ఱనిచీరం గట్టి, యెలప్రాయంబు మఱిలినన్న గులుక నలువెక్కిన కుటిలకుంతలయు లుడగింప, అోడిన పూనండలను నాభిఁగములును గసుగండక యుండ నగ్ని బ్రవేశించుటకు మను పుంసినరూపముననే పోలుపారుచు, మనస్సు కలంకి లేక యున్న సీతను తనయొడినిడికొనియగ్నిహోత్రుండు రామునకొసంగెను. అప్పుడు లోకముగావించు సమస్త శుభాశుభకర్మములకు సాక్షులుగు నగ్నిహోత్రుండు రామునిఁబొది 'రామా! నన్నుముందుఁ జొచ్చిననీపత్ని యాసీత యిదిగో! ఈవిడయం దేసాపములేదు; కాన సర్పిఁగిహింపుము. మిక్కిలియు గూర్చునీయిల్లాలునందు దోషము లేనిది మెఱింగియు నీయూచానిమునకుఁ గొఱతెకలుగకుండు నట్లు లగ్గం జొప్పించితి నెదియూచానిసూగుండవు! ఈవిడ వాక్కుచేఁగాని, మనసు చేఁగాని, పొకిల్పముచేఁగాని, కంటిచేఁగాని, నిన్నుమీఱి యెండుపురుషునియందు ఎత్తించినదిగాదు; నదాచార చుమీ. ఇది నమ్మతింకి రావణుఁడెట్లు కొంపోవునందువా? నీవునేనవును ఈవిడ దీనురాలై పునర్యయెయుండగా రావణుడు పరాక్రమంబునఁ

* దీనిని తపస్సు మొనరినవానికి రుద్రస్తోత్రము యట్టిఫలము నచ్చుననిచెప్పాడు.

గన్నుఁగాననివాడగుటచే బలవంతముగా నిర్జనమగుననమునుండి నపహరించుకొనిపో
యినాఁడు. ఇట్లు చెఱఁబెట్టి యంతఃపురమునఁ బదిలముగానుంది, విక్రలేరూపలయి భ
యంకరముగాఁ జూపట్టురాక్షస స్త్రీలను బెక్కండ్రఁగావలియుంచి వాఁ డెరినిర్బంధ
పెట్టినను, ఈనతి నీయందే మనస్సునుంది నిన్నే పరమగతిగా భావించియుండెను.
మించిపోయేనేని యిట్లుండునా? ఆరాక్షసుఁడు రావణుఁడు, ధనకనకనస్తువాహనాదుల
నిచ్చెదనని పలువిధములఁ బేరాన గొలుపుచుండినను, చందెద నజకెదనని యెంతబెద
రించుచుండినను, సీత వాని నెంత మార్తమును గగ్గింపక మనస్సంతయు నీయందే
యుంచి నిన్నే ధ్యానించుచు నుండెను. రామా ! పరిశుద్ధ మునవృద్ధయము
గలిగి పాపమెఱుంగ కన్నయీపూటోడిని ప్రతిగ్రహింపుము. నామాటకు బదులు
చెప్పఁగూడదు. నేను నీకాజ్ఞాపించెదను' అనెను. అంత మాటనేర్పయు ధర్మాత్ముడు
నగురాముఁడు, అగ్నిపురుషుండు చెప్పినయప్పలుకు విని తనయిల్లాలు నిర్దోషురాలని
చెప్పినందులకు మనంబు మిక్కిలియు నుల్లసిల్ల, నట్టిపక్షాతిని నన్నింజొప్పించినందులకు
కన్నుల నీళ్లు కలంగం బాఱ, వ్యర్థముగా దిగివిడిచితిని కొంతసేపు చింతించుచుండెను.
అగ్నియిట్లు చెప్పఁగా, మహాతేజాడును గాంతిమంతుఁడను దృఢపరాక్రముండును
పరమధార్మకుండు నగురాముఁడు, దేవశ్రేష్ఠుం డగునగ్ని (బ్రహ్మదేవుని) జూచి
'ముల్లోకములందును సీతవయి పాపముచెప్పట యెంతమార్తయు తగనే తగదనుట
వస్తావేమే. అయినను ఈ శుభాత్మరాలు రావణాసంతఃపురమున బహుకాలముండినది
గదా. కాన యపవాదము గలుగవచ్చును. నేను సీతను పరిశోధింపకయే పరిగ్రహించి
యుందునేని, సుజనులు నన్ని నశరథమహారాజకడుపుఁ బుట్టియు రాముఁడు మూఁ
ధుఁడును కాముకుఁడునే యగుఁగాని మానసంతుఁడుగాఁడని నిందితుఁడు. కాన యా
యపవాదమును బోగొట్టుటకై యిట్లు చేయవలసివచ్చెను. జనకమహారాజుకుమార
ితి యైనదానికిఁగూడ నాచారము మఱియొకకు చెప్పవలయునా? సీతనాయందే మన
స్సుదగులుపడి నామనసు పోయినపోకలే పోవుచుండునుగాని తానుస్వతంత్రముగా నే
పనియుఁ గావించినదనియు నాకునుం దలియును. అయినను సత్యమునే యవలంబించి
సరియైననడపడి నడపఁ గోనవాడను గావున, సత్యము బయలుపడుటకును, ముల్లోక
ములవారికిని నమృతముగొనుకొఱకును, సీత యగ్నిని బ్రవేశించుచుండఁగా నుపేక్షిం
చుచుంటిని. ఇటువంటిమండలిని జూచి రావణుఁడు మౌకుండునా యందువేని, ఈవాఁడుగ
న్నులచిన్నారి తన శేజముచేతనే సుతీతయైంద. ఇట్టిచెలవయెడఁగూడ రావణుఁడతి
క్రమించి నడచునా? సమాద్రము చెలియట్ట మీఱఁజాలనట్లు వాఁడు సీతను నతిక్ర
మింపఁజాలఁడు. సీతనుజెనకుట యెంతమార్తయు శిశ్యముగాదు గాన దుష్టాత్ముండును
రావణుఁడు మనస్సున నయినను పాచెలువను జెనకంజాలఁడు. ముందుచున్నయగ్నిత్వాల
నునెవ్వఁడుస్వృశించును? అయిన సీయను యటవారియైశ్వర్యము నెట్లు విడుచునందు
వా? రావణాంతఃపురమునందలి యైశ్వర్యము ఈలాభి కెంతమార్త మగ్నిము గా

1742. అగ్ని నేపథ్యము నీతను అగ్ని నుండి వెలిపుచ్చి రామునికి పవిత్రమునిచ్చి పునరుద్ధరించుట;
 ప్రహరణేంద్రాదులు రాముని రక్షణమున వెలిపుచ్చి స్వాతంత్ర్యము చేయుట.

దు. నాదైశ్వర్యమే దీనికిదగును. ఏలనఁగా సూర్యునికంటె వెలుతురు వేఱు గానట్లు సీత నాకు నెంతమాత్రము వేఱుపడియుండునది గాదు. ముగ్ధోకములందును అందఱి కన్నను బరిశుద్ధురాలగు జనకరాజనుత యీసీతను, బుద్ధిమంతునకుఁ గీర్తిని విడువ నలవిగానియట్లు నాకు విడువశక్యముగాదు. కాన సీతకు నేనును వేఱుపడియుండు వాడను గాను. మీరు నాయందు నెయ్యము గలవారలు; మఱి లోకపూజ్యులరు; ఇట్లు హిత ముపదేశించుచున్నవారలు. ఇట్టి మీ మంగళమును జెప్పినమాట నాకు శుభకరమగును. కాన నేనెవ్వము దానిని జేసి తీఱవలయును' అనెను. మహాబలవంతుఁ డగు రాముఁ డిట్లు తనకుం జక్కఁగాఁ జెలిసియె యీమాటం బలికి, మహాబలవంతు న్నులయిన యాబ్రహ్మాదుల దాను గావించి కార్యమునకుఁ బ్రశంసించుచుండఁగా, సుఖాన్తుఁడు గావునఁ బ్రియురాలిం దగ్గఱకుఁ జేరఁజేసికొని యెంతయునుభము ననుభవించినవాఁ డయ్యె. ఇది నూటమునువదియొకండవస్థము.

— ♦ —

శివుడు రావణుని వధించిరందులకుఁ బొగడుచు రామునిఁ
జరకాల మయోధ్యా రాజ్యము పూసి యశ్వమేధాదులు
చేసి దర్శమును పూసించి రచ్చని ద్వ్యశక్తీరుండియి ది
వ్యవియోమున వచ్చి యుచ్చ దీశరక్షునిం
బొప్పుడు. రామాదులు దీశరక్షునకు న
మస్కరించుడు. అతం పిండిజను
వేఱువేఱు యధిపండించి స్వర్గమున
కిరుగుడు.

రాముడు లెస్స గాఁ జెప్పినయీశుభవచనమును * విని శివుం డంతకన్న శుభం బగువాక్యమున నలరినో, 'పుండరీకాక్ష! మహాబాహూ! విశాలవక్షా! పరం తతా! రామా! శస్త్రధారిణో! మణీ! మాభాగ్యమున నీ విట్లు రావణుని వధించి తివి. రామా! సమస్తలోకములను రావణునివలం బట్టి చెలంగిన భయం బను బెడిదపుగాఢాంధకారమును మాభాగ్యవశంబున నీ విపుడు యుద్ధమున రావణునిం

* బ్రహ్మ దేవతాగ్యమున కీర్తిమందిగాఁ జెల్లిన రాముని రావణుని రమ్మవఁగా శివుడు లోకము నభిర్తము న. సామంతులయిన రామునివ్యాపయమునకుఁ బంపి యిట్లే మతిఁడు చేయ ననుమతించు చు పుడు.

† ఇందులకు 'పుష్కరాక్ష దహోరాహో మహావల్ల పరింధిప' అని మూలము. పుష్కరాక్షుఁ డనఁగా పుండరీకాక్షుఁడు. 'దీప్యమాణాకాస్యానం పుండరీకే ఇవ ఆక్షిణీ' 'పురుషః పుండరీకాక్షః' అని శ్రుతిస్మృతులయందు పరబ్రహ్మము కి సాధారణవిహ్నుముగాఁ బ్రతిపాదితమైన పుండరీకాక్షత్వము రామునకుఁ జెప్పఁబడుటచే రామమూర్తుని ఇతివందిన విష్ణుఁడే వేదాంతవేద్యుండగు పరబ్రహ్మముని చెప్పఁబడినదియగు. మహావేద్యుడనఁగా శ్రీనవాసములనఁ గొప్ప వెత్తుమిగిలవాడనట.

జంపి పోగొట్టితివి. మహాబలశాలీ ! నీవయోధ్యకుఁ టోయి, దీనుండై నీరాక కెదురు
 చూచుచున్న భరతు నాశ్వాసింది కానల్యను, నింతటిమహాకార్యమునకు మూల మగు
 టచే గీర్తిగాంచినకై కేయిని గాంచి, లక్ష్మణునియందలి నెయ్యమువలన నతనిం గన్న
 నుమిత్రను విశేషించియుఁ జూచి, రాజ్యంబుఁ జేకొని నుహృజ్జనులకెల్ల సంతోషము
 గూర్చి పుత్రపౌత్రాదులం గని యిత్యువంశమును శాశ్వతముగా నెలకొల్పి య
 శ్వమేధమాను గావించి యసన్మతమున కీర్తినిగాంచి బ్రాహ్మణులకు వలయు ధనం
 బొసంగి, యంత వైకుంఠమునకు వేంచేయఁ దగును; కాని యింతకుముందు గాదు.
 రామా! ఇదిగో మనుష్యలోకమున నీకు గురుండును మహాయశుండు నయిన నీతండ్రి
 దశరథమహారాజు విమానమున నచ్చియున్నాఁడు చూడు శ్రీమంతుఁ డితిఁడు, పుత్రుఁ
 డెవఁడు నీవేత నసత్యదోషమును తరించునట్లు చేయఁబడి యింద్రలోకము నొందెను.
 నీవును నీరమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును నితనికి నమస్కారము గావింపుఁడు' అనెను. శివుఁడు
 చెప్పినదివిని, రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును విమానశిఖరమునందున్న తండ్రికి ప్రణామము
 గావించిరి. ప్రభుండగు రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును, తనదివ్యదేహకాంతితే వెలుం
 గుచు దివ్యంబు లయిననిర్మలవస్త్రములను ధరించియున్న తండ్రిని దశరథుని దర్శిం
 చిరి. అప్పుడు విమానంబునం దుత్తమాసనంబునఁ గూర్చుండి యున్న మహాబా
 హుం డసదశరథమహారాజు తనకుఁ బ్రాణములకంటె మిక్కిలియుఁ బ్రయుండయిన
 పుత్రుని రామునిం జూచి మిక్కిలియుహర్షము పయికోనఁగాఁ దనతొడపము నుంచు
 కొని బాకసాచి బిగ్గ కాఁగిలిండుకొని యంత ననినతో 'రామా! నిన్నుఁ బాసినం
 దున నాకు నీవ్యభోగము గాని యీదేవర్షులు గావించు సమ్మానముగూడ సంతగా
 మెచ్చు గాకున్నది. ఇది సత్యము. ఇట్లని యెట్లు వెట్టి చెప్పుచున్నాను. ఇప్పుడు శత్రు
 వులను వధించి ననవాసప్రతిజ్ఞను తీర్చి నిడుమచంబున సంతృప్తుండై వైయున్న నిన్నుఁ
 జూడఁగా నాకు మిక్కిలియుఁ ప్రీతియగుచున్నది. మేటిచూటకారీ! నిన్నును వెడ
 లఁ బంపుటకై కైక యేమిచూటలు చెప్పినదో యవియన్నియు మఱపునొండక నా
 మనస్సుచే నాటుకొని నన్ను దుఃఖిపెట్టుచునేయున్నవి. నీవును లక్ష్మణుఁడును గుశల
 ముగానుండుటఁజూచి నిన్నును వానిని గొఁగిలిండుకొన్నపిదపనిపు డాదుఃఖియనుండి,
 మంచుమండి సూర్యుఁడు విడిచడినట్లు, విముక్తుఁడనయితిని. పుత్రాఁమున్ను అష్టావక్రండు
 కపలోశుం డను బ్రాహ్మణుని జనకసభయందు వాదంబునఁ బగవారి దరింపఁజేసివట్ల,
 మహాత్ముడును సుపుత్రుండు నగునీవు సత్యవాళిబద్ధుఁడ నగునన్ను నసత్యదోషము
 నుండి తరింపజేసితివి. శామ్యా! పురుషోత్తమా ! మేటిదేవత లేరావణి వధముగా
 విచుటకై యప్పు డాయభిషేక విఘ్నాదులు గలిగిరిదిని నాకప్పుడే తెలిసినది. శత్రు
 నిఘాదనా! కానల్య వనమునుండి గృహమునకు వచ్చిననిన్ను మిక్కిలి సంతోషము
 పొంగఁ జూడఁగలదు. కాన, యది కృతార్థురాలుమఱి. రామా! అయోధ్యా
 పురమునకుఁటోయి పట్టాభిషేక్తుండై యభిషేకజలంబులం దోగి యపుడు భూనా

భండవై తేజరిలుచున్న నిన్నుఁ జూడఁగల మనుష్యులందఱును గృతార్థులేకదా. నీ
 యందనురక్తిగలిగి, బలవంతుఁడును శుచియును ధర్మవర్తనుఁడునై యొప్పు భరత
 నిఁ బోయి నీవు గలియఁగాఁ జూడఁగోరెద. కాన యవశ్య మతనిని బోయి చేరుము.
 సామ్యా! నీవు సీతను బుద్ధిమంతుఁ డగులక్ష్మణునిని గూడి, యరణ్యంబున వాసము
 సేయుచుఁ బడునాలుగోండునుఁ గడపి పుచ్చితివి. నీవు వనవాసంబు దీర్చుకొంటివి. నీ
 ప్రతిజ్ఞయు సఫలమయ్యెను. రావణుని యుద్ధమున వధించి దేవతలనందఱ సంతోష
 పఱిచితివి. శత్రుసూదనా! చేయవలసిన కార్యము చేసితివి. జ్ఞాన్యుమయిన యశస్సును
 బొందితివి. ఇంక రాజ్యమునందుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడవై నెలకొని, నీవును దమ్ములును
 దీర్ఘాయుల రై సుఖముండుఁడు' అనెను. దశరథమహారాజు పలుకఁగా రాముఁ
 డంజలి గీలించి యతనితో 'తండ్రీ! నీవు నను సైధర్మములను దెలిసినవాఁడవు. రా
 ము నడవికిఁ బంపుదువేని, నిన్నును నీకొడుకునుగూడ దిగవిడుతు' నని కైకేయితో
 నీవు శపథముచేసితివే! కాఁబట్టి యిపు డాకైకేయిమండును భరతునియందు నను
 గ్రహముసేయుము. ప్రభా! ఘోర మయినయాశాపము, కైకేయిని యామెపుత్రు
 డగుభరతునిఁ దాఁకకుండునట్లు దయసేయుము' అనెను. అవ్యహారాజు తనయెదుట
 చేతులు మోడ్చి యున్న రామునిం జూచి 'వల్లె'యని యంగీకరించి, లక్ష్మణుని మరలఁ
 గాఁగిటంతేర్చి యతనితో 'నీవు రామునకును విదేహరాజసుతకు సీతకును భక్తితోడ
 శుశ్రూష సేసి నాకు మిక్కిలియుసంతోషము గలిగించితివి. ధర్మమున కగుఫలము
 నీకుఁ గలిగినదయ్యె. ధర్మజా! రాముఁడు ప్రసన్నుండు కాఁగా నీకు ధర్మంబును భూ
 మియందు విశాల మయినయశస్సును సుఖమును గొప్పతనమునుఁ గలుగును. నుమి
 త్రానందవర్ధనా! రామునకు శుశ్రూష సేయుచుండుము. దాన నీకు శుభం బగును. రా
 ముఁడు నను సైగోకములకును నెల్లప్పుడును, శుభము లాచరించుటయందే యాస
 క్తిగలవాఁడు. * ఈదేవేంద్రుఁడు మొదలగుమూఁడులోకములవాసును సిద్ధులును
 మహర్షులును, మహాత్ముండును బుగుహుత్తిముండు నగురామునిఁ గొలిచి పూజించుచు
 న్నాడు. సామ్యా! నను సైదేవతాంతర్యామియు వేదతాత్పర్యభూతము నై య
 స్తీంద్రాదిరూపమున నర్చకర్తములచే నారాధ్యమై సాక్షాదుపనిపత్తులచే దెలియం
 దగి భక్తిశూన్యులకుఁ దెలియ నలవి గానిదై పద్మావనికారరహిత మై యొప్పెడి
 యాబ్రహ్మమే యిట్లు రామరూపమున నవతరించినదని బ్రహ్మాదులు చెప్పుదురు. నీవు
 రామునకును వైదేహికి సీతకును భక్తితో శుశ్రూష సేయుటవలన ధర్మము నాచరిం
 చినవాఁడ వయితివి; విశాలమయిన కీర్తిని జేరితివి' అనెను. మహాబాహుండగు ధ
 ర్మజ్ఞుఁ డాదశరథుఁడు తనమోగల చేమోడ్చి నిలిచి యున్నలక్ష్మణున కవ్వధంబునం

* లక్ష్మణుఁగూడ నిష్టానంతరమని దశరథుఁ డెఱుంగఁడు.

† ఇందు దశరథుఁడు రాముఁడు సర్వోత్తముఁ డని యింద్రాదిశిష్టులయాచారమునుబట్టి తెలు
 తుచున్నాఁడు.

జెప్పి యంత నీతాదేవిని జూచి శుభవచనమున 'నీతా! రాముఁ డిప్పుడు నిన్ను 'పరిత్యజించినానని చెప్పినందులకై నీవు కోపమునీయరాదు. నీచరిత్రము పరిశుద్ధముగా నుండవలయునని రాముఁడు నీమేలుగోరి నీపరిశుద్ధత వెల్లడియగుటకై యిట్లు చేసినాడేకాని మఱేమి గాదు. సుభూ! వెనిమిటికి శుశ్రూష సేయువిషయమునుగుఱించి నీ కుపదేశింపవలసినది లేదు. అయిన నేను మామనగుటచే చెప్పవలసినవాఁడను. కాన యవశ్యము చెప్పెదను. ఈరాముఁడె నీకు పరదైవము' అనెను.' దశరథుఁ డివిధమున పుత్రులగు రామలక్ష్మణులకును కోడలయిన సీతకును జెప్పి విమానంబుతోఁ దేజరిల్లుచు నింద్రలోకమునకుం బోయెను. ఇది నూటయిరువదిరెండవ సర్గము.

— ❖ —

{ దేవేంద్రుని ప్రసాదమువలన నిడుచించి లేచినట్లు యుద్ధమృత }
 తు లయనవాసరు లెల్ల లేచుట. దేవతలు
 స్వప్నానమునకుఁ బోవుట.

దశరథుఁడు మహేంద్రవైభవమున మరలి దేవలోకమునకుఁ బోగానే, దేవేంద్రుఁడు మిక్కిలియు సంతోషుఁడై తనముంగల నందలి గీలించి నిలుచున్న రాముని జూచి 'రామా! పరంతా! * మేము దశరథునిపుత్ర కామేష్ఠికాలమున నొసంగినదర్శనము నీకు రానగానధ పర్యంతమగు ఫలము కలిగించినది. మేము మిక్కిలియు సంతోషించితిమి. అందువలనఁ బ్రత్యుపకారముగా నీవు మనమున నేమిగోరెదవు చెప్పుము' అనెను. ఇంద్రుఁ డిట్లు చెప్పగా, రాముఁడు తానును తమ్ముం డగులక్ష్మణుడును భార్యయగు సీతయుఁ జేతులుమోడ్చి 'సమస్తదేవాధిపతీ! మాటలాడువారలలో మేటి! నీకు నాయందుఁ బ్రీతిగలిగినయెడల నేను గోరునది చెప్పెదను. నీ వట్లు చేసి నీమాటను సత్యము గావించుకొనుము. నాకొఱకై పరార్థమింది యుద్ధంబున మృతులై యనులోకమునకుఁ బోయినవాసరు లందఱును మరల బ్రతికి లేచునట్లుగావింపుము. ఎవ్వరు నాకుఁ శ్రీయము లయినకార్యములం దాసక్తులై మరణమునుగూడ లెక్కగొనక కావించి, కొడుకులను పెద్దలనుం బాసి మృతులయిగోయావాసరులందఱును మరల బ్రతికి తమపుత్రకళిత్రములతోఁ గూడునట్లు లనుగ్రహింపుము. ఈవరమే నేను వేడుచున్నాను. మానదా! వాసరులును భల్లూకములు నెంతమాత్రమును బీడలేక, గాయములును లేక యెప్పటియట్లు బలపరార్థమనంప న్ములై యుండం జూడఁగోరుచున్నాను. వాసరులుగను స్థలములందు కాలముగానియ ప్పడుగూడ ముఖ్యము లయిన ఫలమాలములు గలుగవలయును. సదులు నిర్మలజలములతో నొప్పుచుండవలయును' అనెను. మహాత్ము డారాముఁడు పలికినమాటకు విని,

* నీవిప్పుడు మత్తువల్లించినది వ్యర్థము గారాదు. మేము సంతోషించితిమి. కాన నీవు భవనునఁ గోరవలయు మడుగును ఇచ్చవలయు యథాంతరము.

దేవేంద్రుడు ప్రీతిసూచకం బగుమాటల 'నాయనా! రఘునందనా! చెల్లాచెదర
 యిన కాలుసేతులు తోకలు మొదలగు నవయవముల నెప్పటిరూపు గాఁ జేర్చి లో
 కాంతరగతు లయినవారిని మరలఁ దెచ్చి యిట్లు వానరాదుల బ్రతికింపవలసియున్నది
 గాన నీ వడిగినయీవరము మిక్కిలియుగొప్పది. అయిననేను మొదలొకటిచెప్పి మఱి
 యొకటి రెండవతూరి యింతవఱకుఁ జెప్పినది లేదు. కాన నీవడిగినట్లు కాఁగలదు. రాక్ష
 సులచే యుద్ధంబునఁ గాలుసేతులు తలలుదెగి హతులయిన కొండముచ్చులు నెలుగు
 గొడ్డులును వానరులును మరలబ్రతికి లేవఁగలరు. వానరు లండఱు నేపీడయును గాయ
 మునులేక యెప్పటిబలపరాక్రములు చ క ఁబడసి,నిదురించి మేలుకొన్నపుడు లేచు
 నట్లు, లేవఁగలరు. అందఱును మిక్కిలియు మోడమునఁబొంది తమన్నేహితులతోను
 బంధువులతోను దాయాదులతోను స్వజనములతోను జేరి సుఖముండఁగలరు. మే
 టిమిలుకాఁడా ! ఈవానరు లున్నస్థలములందుఁగూడ, అకాలమునందును వృక్షము
 లు నానావిధపుష్పములచే పలువన్నెలు గులుకుచు మంచిపండ్లనుం గలిగియుండఁ
 గలవు. నదులు నిర్మలజలములు గలిగియుండఁగలవు. మునుపు గాయములుపడిన
 యంగములతోఁ గూడియుండినవానరులందఱును మరల నవయవములందు గాయము
 లు లేక యుండును. అనెను. అంత మృతు లయినవానరవిగ్గ లందఱును నిదురించి
 లేచినట్లు బ్రతికిలేచిరి. మృతులు గాకుండినవానరులందఱును చచ్చినవారు మరల లే
 చుటను జూచి 'ఇదేమివలె' యని యాశ్చర్యమునొందిరి. మరల బ్రతికినవానరులం
 దఱును లేచివచ్చి రామునకు నమస్కారము గావించిరి. ఆదేవ్రాత్రములందఱును
 అట్లు రాముడు నమస్తాభీష్టంబులనొంది యలఁచుచుండుటను గాంచి, స్తోత్రార్పణండుగ
 నతిని మొదట స్తుతించి, యంతలత్తుఁడు వినుచుండ నతితో 'ఏరా ! పరంతా!
 నీవిచటకుండి యయోధ్యకుఁబోమ్మ. ఈవానరులను వారివారినెలవులకు వీడ్కొలుపు
 ము. నీమీది దొరయు ననురాగముగలిగి, మిక్కిలి తపస్సంపన్నయై యున్న యాసీత
 పడిన యిడుమలను దలంపఁగా జాలిగులుగుచున్నది. కాన యీదేవి నుపలాలింపుము.
 నీతల్లులనందఱును, మహాత్ముండగు శత్రుఘ్నుని, నిన్నుఁ బాసినశోకముచే దాపనవ్రత
 ముదాల్చియున్న నీతమ్మని భరితునిని జూడము. నీవు పట్టాభిషేకము చేసికొని పురజ
 నులనందఱును మిక్కిలియు సంతోషపెట్టుము' అనిరి. ఇట్లు చెప్పి దేవతలు రామలత్తుఁడు
 లయొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని సంతోషులై సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్న విమానము
 లనాగోహించి * దేవలోకమునకుం బోయిరి. రాముడు, లత్తుఁడును దానును, ఆదే
 వ్రాత్రముల కందఱకును నమస్కరించి యపుడు వానరులనందఱును హిడుబట్ల విశ్ర
 మించునట్లు జూపించెను. అంత విజయమునొంది కీర్తి గాంచిన యష్టహావానరసైన్య
 ము మిక్కిలియు సంతోషి నొంది. రామలత్తుఁడులచాలనము క్రింద కాంతిసాంపునం

* ఇట ప్రథమయందు రాఘనంశ్కారియ నరుగఁగా ద్వితీయయందు విభీషణాభిషేకమును
 నీతాత్రాపీయను దేవతలను బంపుటయుఁ జరియునది.

దక్కొత్తుచు చంద్రునిచే బ్రకాశించుకుక్లవక్షరాత్రివలె నెంతయు విలసిల్లు చుం
డెను. ఇది నూటయిరువదిమూడవసర్గము.

విభీషణుఁడు రాముని మంగళస్నానము సేయఁ బ్రార్థింపఁ
 గా భరతుండులేక తానెట్లు చేయననిచెప్పటం. విభీషణుఁడు
 రెండుమూఁడు దినములు లంక నుండునట్లు ప్రార్థించినను
 రాముఁడు భరతునిఁ జూడఁగోరి యట్లు సేయ నొల్లక
 పుష్పక విమానమును దేరఁబంతుట.

బ్రహ్మాదేవతలు నచ్చి పోయినపిదప, ఆనాటిరాత్రియంతయు సరిందముఁ
 డగు రాముఁడు లంకయందుండి సుఖముగా నిదురించి వేకువను మేలుకొనియుం
 డఁగా, విభీషణుం డంజలి గీలించి జయం బడిగి యతనితో 'రామా ! స్నానంబు
 నకుఁ దగిన జలములు, కుంకుము మొదలయిన మైపూతలు, వస్త్రములు భూషణ
 ములు, దివ్యంబులగు చందనములు, నానావిధములయిన పుష్పమాలికలునుం దెచ్చి
 యున్నాను. చక్కఁగా నలంకరింప వలంతు లయి తామరలవంటి కన్నంగవలఁ
 జెన్నాకుచున్న యీకాంతలును వచ్చియున్నారు. నిన్ను నుపచారముతోఁ జక్కఁగా
 స్నానము సేయింతురు. మఱెందులకుఁ గాదు; న న్ననుగ్రహించుటకై నీవు వాని నం
 తయుఁ బ్రతిగ్రహింపుము' అనెను. విభీషణు డిట్లుచెప్పఁగా రాముఁడతనితో 'సుగ్రీ
 వుఁడు మొద లగువానరవీరులనే నీవు స్నానార్థము పిలువుము. ఏళ్ళనఁగా, మహా
 బాహుఁ డాభరతుఁడు నామనసుననే యున్నాఁడు. వాఁడు సుకుమారుఁడు; మఱి
 యుఁ బసివాఁడు; కామ సుఖములకే లెగినవాఁడయ్యె నాకొఱకు, నన్ను మరల లభిం
 చుకొఱకు, తాపసధర్మము నాచరించుటవలననే కష్టపడుచున్నాఁడు. మఱి పదు
 నాలుగేండ్లు నిండఁగానే రానియెడల నగ్నిలోఁబడుదునని ప్రతిజ్ఞ చేసియు నున్నాఁడు;
 ప్రతిజ్ఞను దప్పవాఁడు గాఁడు. అట్టివాఁడు నాకు స్నానమున కుపకరణము గనుక
 నతఁడులేక స్నానమెట్లు సేయఁగూడును. కైకకిడువునం బుట్టినందులకే యాయమ
 వలన దుఃఖము పడియున్నాఁడు. ఇక నేనుగూడ నాదుఃఖము పెట్టవలయునా?
 నన్నుఁ బోసినందున బహు ప్రతిధర్మము లతఁ డాచరించుచుండఁగా నేనుమాత్రము
 వ్రతమువిడుచుట యుక్తమగునా? మఱియు రాజయిన నేను చేసవును రాజ్యమును
 జక్కఁగ జరిపినవాఁడు. అట్టివాఁడు దగ్గఱలేనందున నాకు మొదలు స్నానమెయంత
 గా మెచ్చు గాకున్నది. ఇక వస్త్రాభరణములనంగతి చెప్పనేల? ఇదియే కదా య
 యోధ్యకుఁ టోపుమాగ్గము. ఇది చాలదూరమగుటచే టోపుటకు మిక్కిలియుఁ గ
 వ్వమైనది. ఈమాఱ్ఱమునే పట్టి నేనిప్పుడే శీఘ్రముగా నాపట్టణమునకుఁ టోయెదను'
 అనెను. రాముఁ డిట్లుచెప్పఁగా విభీషణుండు మరల సతనితో 'రాజకుమారా ! అన
 ద్యక్షపరాక్రమశాలీ! ఒకదినములోపల ని న్నాయయోధ్యపురమును జేర్చెదను.
 నీకు శుభంబగుఁగాక. సూర్యప్రకాశంబగు పుష్పక మను విమానమున్నది. అది నా

యన్నయైన కుజేరునిది. దానిని రావణుడు బలవంతముగా బట్టి తెచ్చుకొనెను. దొంగిలించి కాదు; కుజేరుని యుద్ధంబున జయించి తెచ్చుకొన్నాడు. మిక్కిలి యుత్తమంబయిన యది దివ్యమయినది గాన లలచినచోటికి తనంతటఁ బోవంగలదు. ఇయ్యది యిప్పుడు కుజేరుడు వచ్చినను నియ్యక నీవెక్కిపోవుటకొఱకై పదిలముగా నిలుపుకొనియున్నాను. మేఘమువలె నాకాశమున మహావేగమున సంచరించునట్టి యాపుష్పకవిమాన మిదె యిచటనున్నది. నీ వావిమానమునెక్కి యేతుండుకుకు లేక యయోధ్యను జేరంగలవు. రామా! స్నానాదులు గయింకొనకున్నఁ బోయెఁగాక. నీవు ప్రాజ్ఞుండవు; కాన నీకుఁ దెలియని దేదీయులేదు. నీకు నాయందనుగ్రహ ముంపఁదగు నేని, నాధత్వాదిగుణములు నీమనంబునకు వచ్చునేని, నాయందు నీకు నెయ్యము గలదేని, రెండొక దినములు నీవును సీతమ్ముడు లక్ష్మణుడును నీభార్య సీతయు నిందు నిలుపుఁడు. నేను సమస్తకామితవదార్థములఁ గావించుపూజలం గయింపి యటు పిమ్మటఁ బోదువు. నీకు వలయుపూజ మునుపే సమకట్టియున్నాను. క్రొత్తగా సమకట్టఁబూని జాగుసేయుటలేదు; కనుక ఆయుతముగా సమకట్టి యున్ననానత్కారమును నే సత్యంత ప్రీతిని జేయఁగా నీవు నీసైన్యమువారును నీ మిత్రగణమును, నంతకుఁ బ్రతిగ్రహింపుఁడు. నిర్బంధము సేసెదనని లెంపకుము. నామాటలేప్పక విందు వనెడిసమ్మకమువలనను, నాయందు నీవు గావించులాలనమువలనను, నీమందు నాకుఁగల భక్తిబలమువలనను, నీభృత్యుఁ డగునే నిట్లుగావింపఁ బ్రార్థించుచున్నా నింతేకాని నిన్నాత్మాపించువాఁడనుగాను జూచి'లెను. విభీషణు డిట్లుచెప్పఁగా నంత రాముఁడు, రాక్షసులును వానరులును నందఱును వినుచుండఁగా నరనితో 'సౌమ్యా! పరంతా ! నీవు గావించినసాహాయ్యము, యుద్ధంబున నీవు నెఱపినపౌరుషములు, తిత్రిమయిన నీభక్తి, నీచేత నే నన్నివిధములఁ బూజితుండనయితిని. రాక్షసేశ్వరా! నీవు చెప్పినయీమాటను నేను తీయకుండనుజూచి. అయినను సన్ను వనమునుండి మరల్చి పట్టణమునకుఁ గొనిపోవుటకై యెవ్వఁడు చిత్రకూటసర్వతమునకు వచ్చెనో, ఎవ్వఁడు పట్టాభిషేకము సేసికొమ్మని లెల నేల సోఁక మొక్క యెంత బతిమాలుకొన్నను నే నట్లుచేయనయితినో, అట్టిపరమధక్కుని నారమ్ముని భరతునిఁ గన్నారంజూచుటకు నామనసు లొందర పడుచున్నది. భరతునే కాదు, కానల్యను, సుమిత్రను, క్రిష్టిమతి యగుకై కేయిని, వసిష్ఠాదిగురువులను స్నేహితులను పురజనులను వారి పుత్రులనుం జూడవలయునని నామనస్సు తుఁ తుఁకలాడుచున్నది. రాక్షసేశ్వరా! నాకొఱకు శీఘ్రము పుష్పకవిమానమును రావింపుము. రెండుమూఁడుదినము లుండ మన్నను, పదునాలుగేండ్ల వనవాసము నిర్వర్తించి వచ్చినవని తీర్చి యయినపిదప, పదునాలుగేండ్లకు రానిచో, యగ్నిం బ్రవేశింతునని ప్రతిసచేసి యుండునపుడు, నేని చటనుండ మన సెల్లువచ్చును? సౌమ్యా! విభీషణ! నాకనుజ్ఞయిమ్ము. ఈవిమానము నొసఁగుటచేతనే పూజితుండనయితిని. నీవు కోపము సేయవలదు. నాకు శీఘ్రము

గాఢోప సనుమతియొనంగుము' అనెను. రాముడు చెప్పినదివిని, రాక్షసేశ్వరుడగు విభీషణుడు పోయి శ్రీశ్రుముగా నావిమానమును దీసికొని మరలివచ్చెను. అది బంగారుమయము లయినచిత్రావయవములును వైడూర్యమయము లయినవేడికలును గలిగియుండెను. దానిలోపల మంటపములు వెక్కులు వ్యాపించియుండెను. అది యంతటను వెండివలె నతివిశదకాంతి నొప్పుచు తెల్లనిపతాకలచేతను ధ్వజములచేతను జక్కగా సలంకృతమై యుండెను. అందు మఱియు బంగారుమయములైన యవాంతర రాజగృహములును ఎన్నెఞాపుచుండెను. వేల్చులాడుచున్న బంగారుపద్మములును దాని కొకచెలుపు గూర్చుచుండెను. దానికి ముత్యములచే నిర్మింపఁబడిన కిటికలుండెను. మఱియు దానినలుపుకొల చిటుగంటల సమూహములును కోణములందు పెద్దగంటలును వ్యాపించియుండుటచే నది యన్నిపుక్కల శ్రావ్యుని గా శబ్దించుచుండెను. అది విశ్వకర్తచే నిర్మితము. మేరుశిఖరాకారమునం జూపట్టుచు, ముత్యములవలెను రజతమువలెను నచ్చ మయిన వెక్కువార్హ్యములచే పాలుపు గులుకుచు, పటికమయములైన చిత్రావయవములు గల ప్రదేశములతోను, వైడూర్యమయములై మేలయినపఱుపులు గలిగి మిక్కిలి నెలపాడుగయియున్న యుత్తమాసనములతోను గూడియుండెను. అది యెట్టివారికిని జెనకరానిదై మనోవేగమున నొప్పుచుండెను. అట్లు విభీషణుఁ దావిమానమును దెచ్చి రామునకు నమర్పించి యిచ్చ నిలుచుండెను. ఇది నూటయిరువదినాలుగవసర్గము.

— — — — —

•••◆

రామునియాజ్ఞచే విభీషణుడు సమస్తవాచకులను ఒకామాసింపుట. శ్రీరాముడు తనతో రాగోరముగీర్వాది వాచకులతోను విభీషణునితోను సత్సమంత్రులతోను సీతాలక్ష్మణులతోను ముప్పక మారోహించి యయోధ్యకుఁ బయలుమగుట.

◆••

విభీషణుండు పుష్పమాలికాలంకృత మగునాపుష్పకవిమానము వచ్చి యుండటను రామునకుం జూపి సమీపంబున నిలుచుంగి యతినితో నిట్లనెను. రాక్షసేశ్వరుండెఱుఁచు చేతులు మోడ్చి, వినయవినమితాంగుండై యాదరాశీకయంబువలన వేగపాటుగదుర రాముని 'ఇంక నేనమి సేయవలయును' అని యడిగెను. మహాతేజుండగురాముం దాలోడించి అత్తగారు మూర్తము దాపున వినుచుండఁగా, నతని సమ్మతిమీఁద స్నేహంబుదొలఁకాడ నవ్వెఱిపెను. 'విభీషణా! కష్టసాధ్యమగు నీకార్యమునంతయుఁ దగినట్లు పాటుపడి నాధించినవారులు వానరులు. కావున నీవు నానావిధములైన రిత్నములను వస్త్రములను ఆభరణములను నొసంగి వీరిని సత్కరింపుము. రాక్షసేశ్వరా! ఇదివఱకు దేవతలకుం గూడ జయింపరా కుండిన యీలంకను యుద్ధంబున వెనుదీయక ప్రాణధయంబును దిగివిడిచి యుట్టున మీరు నాహాయ్యపడుట

చేత మనము జయించితిమిగాని వేటుగాదు. వీరివలననే నీకు లంకారాజ్యస్రాప్తియు ననఁదగు. అట్లు కార్యమును సాధించినయీవానరుల నందఱను బూజింపుము. ధనములను రత్నములనునొసంగి వీరు పజిన ప్రయాసమును సఫలముగావింపుము. మానదా! నీవు శ్రీతత్త్వత గలిగి సమస్తాద్భుతలగునీవానరవీరుల నిట్లు సమ్మానింతువేని వీరంజలును పూర్ణమనోరథులై సుఖముండుదురు. అట్లుగావింతువేని, నీవు త్యాగశీలుండవనియు త్యాగములచే మిత్రుల సంగ్రహించుకొనువాఁడవనియు, దయావంతుఁడవనియు త్యాగంబువలన యశస్సంపన్నుఁడవనియు నిన్నండఱును డలంతురు. కావున నేయిది నీకుఁ దెలుపుచున్నానింతేకాని యాజ్ఞాపింపలేదు. తమకు స్వామి యయ్యును, ప్రీతికరములయిన యాదార్యాదిగుణము లొక్కటియు లేనివాఁడయి, దయలేక క్రోధమునే యవలంబించి హింసించు చుండునట్టిరాజును సైనికులు వినుగునంజేసి యుద్ధకాలమున దిగవిడుతురు. కాన వారిని సమ్మానించుటయే మంచిది' అనెను. రాముండ్రట్లు చెప్పఁగా, విభీషణుఁ డావానరుల నందఱను వారివారియంతరువులకుం దగినట్లు మఱులను ధనములను భాగములు సేసి యొసంగి సమ్మానించెను. అంత నవ్యానరయూధపతులందఱును రత్నవస్త్రాదులచేత సమ్మానితులగుటను జూచి రాముండు యశస్సంపన్నురాలగునీతను లజ్జించుచుండఁగా 'నలంబునం జేకొని, పరాక్రమవంతుఁ డగుతమ్ముడు లక్ష్మణుడు తనవిలుగొని వెనువెంట నెక్క, నుత్తిమం బగునావుష్మకవిమానము నారోహించెను. రాముండ్రట్లు విమానము నారోహించుటయేకాక సమస్తవానరులను మహావీర్యశాలియగు సుగ్రీవుని, విభీషణునిజూచి సమ్మానపూర్వకముగా 'వానరోత్తములారా! మీరలు మీమిత్రుండగునాయీకావ్యమును గావించితిరి. మీకంజఱకును సెల వుసంగితిని. మీయిష్టమువొప్పున మీమీనెలపులకుఁ బొందు. పరంతా! సుగ్రీవా! మంచివ్యాయము గలచెలికాఁ జేమి చేయవలయునో నీవు, అధర్మమునకు వెఱచి, అది యంతయు నాకుఁ జేరితివి. ఇఁక నీవు నీవేనలతోఁ గూడి శీఘ్రంబుగాఁ గిష్కింధకుం బోయి సుఖముండుము. విభీషణా! నీవు నేనొసంగినసీతారాజ్యము ననుభవించుచు రావణునినె లెరి రాజ్యముల నాక్రమింపక లంకయందు సుఖముగానుండుము. అప్పుడు దేవేంద్రసిహితముగా దేవలై త్రివచ్చినను నిన్నుఁజెనక నలవిగాదు. నేనిక నాతండ్రి రాజవాని యగునయోధ్యకుఁ బోయెదను. మీరు నాకనుమతియొసంగఁ గోరెదను. మిమ్మువఱను నీడ్చొనుచున్నాను' అనెను. రాముండ్రట్లు చెప్పఁగా మహాబలశాలునిగునాసుగ్రీవాదివానరులును, రాక్షసుం డగువిభీషణుడును నంజలిగీలించి రాముని జూచి 'మే మయోధ్యకు రాఁగోరుచున్నాము. దేవర మమ్మునెల్లఁ దోడ్చొనిపోవలయును. అచ్చట జనపదముల కెంతమాత్రము బాధ

• రాముడు తనొక స్త్రీసహాయము లేనందున నీతను తోడయం దిడుకొనెనని తెలియనది.

† దీరింట్టి జనస్థానము విడిచి యందలి కాపుపెట్టియున్నవారి రక్షించుకొను మనియు

మూచితము.

లేకుండునట్లు వనములందును నగరములందును నెచ్చరికతో మెలగెదము. రాజకుమారా! నీవువట్టాభిషేకజలంబులం దోగుటనుజూచి కానల్యాదేవికి నమస్కరించి, త్వరితముగానే మామాగృహములను చేరెదము' అనిరి. అట్లు విభీషణుండును సుగ్రీవాదివానరులును బ్రార్థింపగా, ధర్మాత్ముండును శ్రీమంతుండు నగురాముండు వారల నందఱను జూచి 'నేను భరతాదు లయిననాబంధువులను, మిమ్ము నందఱనుం గూడి యయోధ్యాపురమును బ్రవేశించి స్త్రీలింగబాంధగంటిని; కానయిదిప్రియము నకంటె మఱిమఱిప్రియ ము నాకులభించినది. సుగ్రీవా! నీవును వానరులును శీఘ్రముగాఁ బుష్పకము నారోహింపుడు. రాక్షసేంద్రా! విభీషణా! నీమంత్రులతోడ నీవును శీఘ్రముగ వారోహింపుము' అనెను. అంత శీఘ్రగమనంబును దివ్యంబు నగునాపుష్పకవిమానమును సుగ్రీవుండును వానరసైన్యమును వేవేగ నారోహించిరి; విభీషణుండును సతనిమంత్రులును నారోహించిరి. వారందఱు నారోహింపఁగానే కుబేరుని మేటివాహన మయినయవిష్ణుమానము రాముడు బతులు లేఱునట్లున్నట్లసేయఁగా నాకాశమున కెగసెను. రాముండు హంసప్రకిమలతోఁగూడి ప్రకాశించుచు న్నయావిమానమున మిక్కిలి సంతృప్తుండై దేవాదులు గొనియాడుచుండ కుబేరునియట్లు చూపట్టుచుం టోయెను. అపుష్పకము దేవనిర్మితమై యిఱకటమునొందక యొండఱికిని యొడము గలిగి యుండునది గాన మహాబలశాలు రగునవ్యానరులును రాక్షసులును నందఱును నంతమాత్రము నిఱుకు లేక హాయిగా నందుఁ గూర్చుండి యుండిరి. ఇది నూటయరువదియైదవసర్గము.

రాముండు నీతకు మార్గమునందు లంకాపురిమొదలుగా నయోధ్యవఱకుఁ గలయయ్యెడి శేషములను జెప్పెట. రాముండు కిష్కింధకుఁబోయినపుడు నీతాప్తార్థమున సుగ్రీవాదివానరవత్సులను ముప్పకీమెక్కించియందఱతోఁ గూడ భరద్వాజాశ్రమమును జేరుట.

అత్యుత్తమ మయినయాపుష్పకవిమానము రాముఁ డనుజ్ఞ యియ్యఁగానే, వాయువుచేఁ జివ్వుంబడినమహామేఘముంబోలె నాకాశమున కరివేగమున నుద్గమించి పోయెను. అంత రఘునందనుండు రాముండు నలుదిక్కులను జూపు నిగిడించి చందురునివంటిముద్దునె మ్మొగంబు గలరాచకుమారిని నీతను జూచి 'నీతా! కైలాసశిఖ

* 'ప్రియాత్పియతరం లభ్యం యువహంససుహృద్భవః । సర్వైర్భవభ్యున్నహితః । ప్రితింబక్షిణ్య పురింగరః' అనుమాటము. నీతాలాభము ప్రియము, భరతదర్శనము, ప్రియాత్పియతమ—ప్రియమునకంటె ప్రియము. మిఠోఁగూడి పురమును బ్రవేశించుట 'ప్రియాత్ ప్రియతరము—ప్రియమైనచానికంటె మఱి మఱి ప్రియమైనదని భావము.

రముం బోలుత్రి కూటశిఖరముపయ నున్న అంకాపురిని జూడుము. ఇది విశ్వకర్త చే నిర్మింపఁబడినది. సీతా! ఇదిగో యిటుచూడు. కండలు నెత్తురును రొంపిగానియున్న యుద్ధభూమి యిది. వానరులును రాక్షసులును ఔక్కింద్రిందు హతులయిరి. వాలుఁ గంటి! బ్రహ్మవలన వరమువడసి, లోకములనెల్ల కలంది నలంచు చుండిన రాక్షసరాజు రావణుడు నీనిమిత్తము నాచే హతుండై యిచట నీటుగాఁబడియున్నాఁడు చూడుము. ఈచోట కుంభకర్ణుడు నాచేత హతుఁడయ్యె. ఇచటఁ బ్రహస్తఁ డనురాక్షసుఁడు గూఱెను. ఇచట హనుమంతునిచే ధూమ్రాక్షుఁడు గెడసెను. లెస్సజూడుము. * మహాత్ముఁ డగునుషేణునిచే నిచట విద్యున్నారి హతుఁడయ్యెను. ఈచోట లక్ష్మణుఁడు రావణకుమారుని నింద్రజితుని వధించెను. ఈస్థలమున నంగదుఁడు వికటుం డను రాక్షసుని వధించెను. ఇచట దుర్ధరుం డగువిరూపాక్షుండును, ఇచట మహాదరుఁడును మహాపార్శ్వఁడును, ఇచట నకంపనుఁడు, నిచ్చట నిచ్చట బలవంతు లయినయి తరరాక్షసులు కొండఱును వధింపఁబడిరి. రావణునిభార్య యగుమండ్వోదరి, వేగురునవ తులు కన్నుల నీళ్లు గార్చుచు చుట్టియుండఁగా మృతుం డయినరావణుగూర్చి ప్రలాపించినస్థలమిది. సుందరవడనా! ఇదిగో నీనముద్రము రేవును జూడుము. ఇచట మేము సముద్రము దాటి యానాటిరాత్రియంతయు నివసించియుంటిమి. విశాలాక్షీ! నగరుని చేఁ ద్రవ్వించఁబడినయీసముద్రమునందు నీనిమిత్త మై నలునిచే నేను గట్టించిన సేతువిడ చూడుము. ఇది యెంతయు దుష్కరమయినది. సీతా! ఊర్ధ్వపట్టనలవిగానిది యీ వరుణునికి స్థానమయినదియు నగునముద్రమును జూడుము. ఇందు నకుమరీపులు మొదలగు నేలవల్లు లేవు. ఇది కరుళ్లచేఁగిల్లుచు ముత్రైపుఁజప్పలచే నొప్పుచున్నది. సీతా! హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాటినపుడు, అతఁడు విశ్రమించుటకై సముద్రము ను భేదించి లేచినయీబంగారుమయ మయిన మేటిపర్వతమును మైనాకమును జూడుము. సముద్రమధ్యమున † సేతువుపయి, నీస్థలంబున వానర సేనయంతయు విడిసియుం డినది. మహాత్ముం డగునముద్రునియందు సేతుబంధ మనెడియీ రేవునుజూపట్టుచున్నది చూడు. ఇది ముల్లోకములచేతను బూజింపఁదగినది. ఇది పరమపావనమై సమస్తపాపముల నాశముచేయుచుండునది కాఁగలదు. ‡ ఇట సముద్రజలాధిపాతయగు సముద్ర

* నుషేణుఁడు విద్యున్నారిని వధించుటయు అంగదుఁడు వికటుని వధించుటయు పూర్వము చెప్పఁబడకున్నవి ఇప్పుడు అనువదించుటచే జరిగినట్లు తెలియునది.

† ఇంకిరిపూర్వము సేతువు పక్షిగోటినికెప్పి యిచట నుత్తరగోటిని కెప్పట తెలియునది.

‡ ఇందులకు 'అత్రిపూర్వం మహాశివః ప్రసాద మకరోత్పత్తిభూః' అని మూలము. 'ఇచట పూర్వము, ప్రభుండగు మహాశివుఁడు నాయం పనుగ్రహముచేసెను' అని సామాన్యముగా నర్థము. ఇట మహాశివుఁడనఁగా దురుండని కొంచెముచెప్పెదరు గాని యది సరికాదు. పూర్వము రుద్రుఁడు రామునికి ప్రసాదముచేసినట్లు చెప్పఁబడలేదు. పూర్వము శివ్యుఁడనివిధియేకాదు మరల నెట అనునదింపఁబడినది. కాన చెప్పఁబడఁదుడని నెట చెప్పట చగదు. అయినను 'అంగదుఁడు వికటునిఁ జంపినది పూ

రాజు తన్నుకోవలెననియుటకై కుడితుండ్గునాకు ప్రసన్నుండయ్యెను. రాజునరాజగువిధమున నాకడకు వచ్చిచేరినచో టిది. సీతా! ఇదిగో! చిత్రము లయినయదవులు

ర్యము చెప్పబడకున్నను ఇట అనువాదముచే (మరల చెప్పటచే) సిద్ధించినట్లు రుద్రుడు ప్రసాదమునీ యుటయు పూర్వము చెప్పబడకున్నను నిప్పటియనువాదముచే సిద్ధించినందుడదా? యనవచ్చును. కాని యిది సరికాదు. అందు విరోధమేమియులేదు. అట్లే యిందును విరోధములే దనరాదు. ఇందు విరోధము చూపట్టుచున్నది. ఎట్లనగా, రుద్రుడు చూపినప్రసాదము నేకువును నిర్తించుకాలమం కా? లేక మరల వచ్చుకాలమందా? నేకువు నిర్తించునప్పుడన్నచో పూర్వమే సిద్ధించి యున్నసముద్రప్రసాదముచేతనే యిది (నేకునిర్పాదము) కలుగుచున్నది గాన యందులకావశ్యకముగాదు. మఱియ ప్పడు రాగవధము మొదలయిన కారణము లేమియు లేవు గాన యందులకై ప్రసాదము చూపవలసి నదియులేదు. మహాదేవుడను కేరునకు సముద్రప్రసాదముని క్రుతిచే బాధించుటకు యుక్తమైయున్నది. కాన సముద్రము నిర్తించునపుడనుట చెల్లదు. మరలివచ్చునపు డన్నచో 'అర్చిపూర్వమే' అను పూర్వ శబ్దమున కది విరోధించును. 'పూర్వ'మనుటకు పూర్వకల్పమని యర్థముకెప్పటియుండదగును. 'అత్తానం మానవంమస్మే' అని తనవరత్నమును మఱుగుచేసి మనుష్యునిగాఁ జెప్పకొన్నవాఁడు ఋగ్వేదముల యెదుట తనవిష్ణువరతారమును తెలుపునట్టి పూర్వవృత్తమున 'పూర్వకల్ప' మని చెప్పి నెలిపుచ్చెననుట ఉచితముగాదు. పూర్వకల్పమందలిసేకు పుష్పియెడల మరలదానిని నిర్తించుటయు వ్యర్థము. 'అర్చ' అనుపదము పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పబడినదియు నఱుగించే జేయంపఁబడినదియునగు నేకువునే పరామర్శించుచున్నదిగాని పూర్వకల్ప నేకువును గాదు. అప్పటిసేకు పుంజినను అది యితిరములయిన పిచ్చటివానిచే అంతరితముకాదుగాదును. పురాణాంతరముల ననుసరించి యామర్థమిట యనుసంధింపుట తగదు. ఎట్లన కూర్మపురాణమున 'నేకుమధ్యే మహాదేవమీశానం కృత్రివాససం | ఘాతయావాసవై లింగం పూజయమాన రాముః | తస్యదేవో మహాదేవః పార్వత్యా సహాశంకః | ప్రత్యక్షమేవ భగవాన్ దత్తవాన్ పరమవ్రతముః | మే త్వయా ఘాతినో లింగం ద్రక్ష్యంతివా ద్విజాతయః | మహాపాతక సంయుక్తాస్తేపాం పాపం వివశ్యతి | అన్యాయేన పాపాని తీరత్రతమహోపధిః | పర్యవారేవ లింగస్య వాశంయూతి నసంశయః | మావత్ ఘాస్యంతిరనో యాదేవమేది | యావన్నేకుశ్రుతావచ్చ పాప్యా మ్యుత్ర తిరోహితః | ప్నానం దానం జవక్యాంధం భవిష్య త్కర్మయంతరితః | స్వరణాదేవ లింగస్య దివపాపం ప్రణశ్యతి | ఇత్యుక్త్యాభగవాన్ పాపం పరిచ్ఛేద్య రాముః | సనందనగణాదుద్రస్త త్త్రైకావ్రతధీయత' అని యిందు నేకుమధ్యమున రాముడు శివుని లింగరూపముఁ ఘాతించి పూజించినట్లును శివుడు పార్వతీసహితుడై రామునకు ప్రత్యక్షమై యతడు ఘాతించినంగమును చెప్పించుచుకాలక్లం పాపములు నశించుననియు, సముద్రతీరమునం దాలింగమును దర్శించిమాత్ర నే యితిరపాపములును నశించుననియు, వృక్షములు భూమియు నేకువునుచుమొక తానందు మందులైనను, అచట ప్నానాదావాదు లక్షయముగా జరుగుననియు, లింగమును స్వరించినమాత్రముననే పాపముతీవుననియు జెప్పి రాముని గొంగిలినించి సహివారముగాఁ బోయెనని యున్నది. పార్మపురాణమందును, రాముడు త్రుష్టమనుమడి దిగి శివుని బ్రతిష్ఠించివాఁడనియు నరఁడతఁకి బ్రసన్నుండయ్యెననియుఁ జెప్పబడియున్నది. ఇట్టి పురాణవచనములచొప్పున ఈశ్లోకము లింగప్రతిష్ఠను దెలుపుచున్నది అని చెప్పవచ్చును. కాని యిందులకు దోషము విస్తరించియున్నది గాన యిది చెల్లదు. ఇతిహాసము ఎక్కువగా పరిగ్రహింపఁబడుచున్నది. మఱి యందు గ్రంథము పౌష్యవమగలిగియుండును. 'ఇతిహాసపురాణ పంచమమ్' ఇత్యాదులుందు 'ఇతి

గలిగి, సుందరముగా సుగ్రీవునిపట్టణము కిష్కింధ కానబడుచున్నది చూడు. ఇచ్చట నే నను వాలిని వధించితిని' అనెను. అంత, సీత, పూర్వము వాలిచే పాలితమున కిష్కింధాపురమును జూచి, సుగ్రీవాదులనమక్ష మగుటంజేసి ప్రణయముతో భయంబును గూడికొన రామునితో సవినయవాక్యమున 'అనఘా! రాజా! తార మొదలయినసుగ్రీవునిప్రియభార్యలను నితర లయినవానరోత్తములభార్యలనుం బిలుచుకొనియే, నీవును నేనును రాజధాని యగునయోధ్యకుఁ బోవలయు నని కోరుచున్నాను' అనెను. సీత యిట్లడుగఁగా రాముం డట్లె యగుఁగాక యని యాబిడకు బడులుచెప్పి కిష్కింధనుజేరి విమానమును గ్రింద నిలిపి సుగ్రీవునిఁ జూచి'వానరసింహమా! సీతకుఁగా వానరోత్తములందఱితోను, తమతమభార్యలతోఁగూడ నందఱు నయోధ్యకురావలయునని చెప్పెము. మహాబలా! వానరేశ్వరా! అట్లె నీవును భార్యల నందఱనుం దీసికొనిమ్ము. జాగువలదు. త్వరితముగాఁ బోవలయును' అనెను. అచారతేజం డగురాముం డట్లు శ్రీమంతుఁడగువానరేశ్వరునకు సుగ్రీవునకును సతనిం బరివేష్టించి యున్న నమస్తవానరులకును జెప్పెను. సుగ్రీవుడు నంతఃపురమునకు శీఘ్రముగాఁ బోయి తారనుజూచి, 'ప్రియురాలా! నీవును మహాపరాక్రము లగునితరవానరుల భార్యలును నయోధ్యకురావలయునని సీతాదేవి గోరుటచే రాముఁడామెకు ప్రితిగా వింపఁగోరి యట్లె యందఱును రావలయుననియూర్జ్వాపించెను. కాన జాగువలదు. వానరకాంతల నందఱను బిలుచుకొనిపోవువము. అయోధ్యానగరమును జూచి దశరథమహారాజభార్యల నందఱను నందఱుండిన త్తము' అనెను. సుగ్రీవుఁడచెప్పినదివిని, సమస్తానయవములను భూషణముల నలంకరించుకొనియున్న తార, వానరకాంతలనందఱను బిలిచి'మీరు మీమీధర్తలతో నయోధ్యకు రావలయు నని సుగ్రీవుఁడనతిచ్చెను. మీరు నాతోఁగూడ నయోధ్యకువచ్చి యుండలివి శేషములను జూచుటవలన నాకు నంతోషము గావింపవలయు. పొగులును జానపదులు నెదుర్కొన వారింగూడి రాముఁడు పోలగమున నయోధ్యాపురమును బ్రవేశించుటను, దశరథమహారాజభార్యలంద

మహాశబ్దము అధికాక్షరముగానుండుటచే ఈ త్తిరపరముగా నుండవలసియుండఁగా పూర్వపదముగాప్రయోగింపఁబడుటంబట్టి పూర్వార్థమును చూపుచున్నది. కాఁబట్టి యదిపురాణమునకంటె గొప్పదియగును. మఱియు, 'వేదప్రాచీనసాహితీశాస్త్ర' ప్రామాణ్యతార్థానా' అని వేదమయమని చెప్పటచేతను చతుర్విధవిప్రవాస ముండుననిచేరిన రామాదులు పురాణములకంటెను ప్రబలమైనది. కాన దానితో విశోధించితిమి. తామనపురాణములు ప్రమాదముగాదు. మఱియు పురాణము సర్వప్రతిసర్గాదులలో నేనియిన గుఱించినదాని యితోహాసమువలె పూర్వచరిత్రములను జెప్పటయందు తాత్పర్యముగలదిగాదు. మఱియు నీసర్గమందలిశ్లోకములు తఱచుగా వ్యర్థిస్తముగా నున్నవి పూర్వవ్యాఖ్యాతలు చెప్పిన గుణాన యూహించి ముందరినీ ప్రలాపము చెప్పినదివలె నుండఁదగినది. అప్పుడు'మహానేపథసాద' మనఁగా శివునిని బిగ్గవర్తన చేయగును. ఇదియు రాముఁడు పాపమంతుని భరింపనికడకుఁ బంపునపుడు 'మహాదేవప్రసాదాద్వ' క్రితామమసమాగమకు' అని చెప్పియున్నాఁడు. గోవిందరాజులు.

అకుం గలయైశ్వర్యమును గన్నులారం జూచిన త్తము ' అనెను. ' తార యిట్లున్నట్లు
 సేయఁగా వానరకాంతలందఱును మంగళాచరణాదివిధిపూర్వకముగా నలంకారము
 లు గావించుకొని సీతాదేవిని జూచుకొరికలు ముప్పిరిగొన నవ్విమానమునకుఁ బ్రద
 డీణమగునట్లుగాఁబోయి తారయును దాము నాలోహించిరి. రాముఁడు, తారమున్నగు
 వానరకాంత లాలోహించువఱకు నవ్విమానము క్రిందనుండినదై వారలెక్కిన మెనుక
 పయికి శీఘ్రముగా నుద్గమించుటనుజూచి ఋశ్యమూక సమాపమును కేరఁగామరలసీత
 నుజూచి ' సీతా! వర్వత రాజ మగునీ మేటిఋశ్యమూకము బంగారుధాతువులచేఁ బరివృత
 మై మెఱిపులతోఁ గూడిన మేఘమువలెనొప్పుచున్నది, చూడుము సీతా! ఇందు, నాకును
 వానరరాజయిననుగ్రీవునకును సమాగమము గలిగెను. ఇచ్చటనే నేను వాలిని వధించు
 టకై ప్రతిజ్ఞగావించితిని. చిత్రము లయినయడవులు గలయాపంపానరన్ను నిదె చూ
 పట్టుచున్నది చూడుము. ఇచట నిన్నుఁ బొసి మిక్కిలియు దుఃఖముపట్టఁతాలక విలపిం
 చితిని. ఈనరన్నుతీరమున నేను ధర్త చారిణి యగుకలిరిని జూచితిని. ఈచోట నేను యో
 జనముపొడ వయిన బౌహువులు గలకంబంధునిఁ జంపితిని. విలాసిని! సీతా! జన
 స్థానమున జటాయువు వానమగుటచే శ్రీమంతుం బగువటవృక్ష మదె కానఁబడుచున్న
 ది చూడుము. ఆవృక్షముదాపున క్రూరుం డగురావణునకును మహాత్ముం డగుజటా
 యువునకును నీవిమిత్త మై మహాయుద్ధము జరిగెను. వరవర్ణిని! నేను ఖరుని దూ
 షణుని మహాచీర్యఁ డగుత్రిశిరునిని గుఱి దప్పక నూటిగాఁ దగులుబొణముల నేర్థుల
 మునం గూల్చితిని యామనయాశ్రమపదం బిదిగో చూడుము. ఇదిగో చిత్ర మై
 శుభంబు గాఁ జూపట్టుమనవర్ణశాలను జూచుము. ఇచటనే రాక్షసరా జగురావ
 ణుఁడు బలాత్కారమున నిన్ను వహరించెను. సీతా! ఇదిగో గోదావరీనది రమణీయమై
 నిర్మలజలములు గలిగి మంగళ ప్రదముగాఁ జూపట్టుచున్నది చూడు. ఇదిగో లగస్త్యా
 శ్రమము కానఁబడుచున్నది. మహాత్ముఁ డగుమతిట్లునియాశ్రమ మదిగో దేదీప్య
 మానమైయున్నది చూడు. సీతా! పగవారిపురంబుల భేదించువేయుగన్నులప్రొడ
 యగునింద్రుఁ డెచటికి వచ్చెనో యట్టిమహనీయుం బగుశరభంగాశ్రమ మిచటఁ
 జూపట్టుచున్నది చూడు. ఈప్రదేశముననే మహాకాయుం డగునిరాధుఁడు నాచేత
 హతుఁడయ్యెను. సీతా! సన్ననిసన్నడుము గలదానా! మనము పదిసంవత్సరము
 లందంద వసించియుండినయాఋష్యాశ్రమము లివియె చుటూ. ఇచట వారలకుఁ
 గులపతియు సూర్యాగ్నిసమానతేజుండు సగునత్రిమహర్షి యున్నాఁడు. ఇచట ధర్మ
 చారిణి యగుతాపసిని అనసూయాదేవిని సీవు దర్శించితిని. నుండరగాత్ర! ఇదిగో

* వానరభార్యలందఱును ఓలువటకు, వార లలంకారముగావించుకొనినట్టి విహంగములకు
 కను కిక్కింపఁగలదు ఒకదినము పట్టినదని చెప్పెదరు. మఱియు వానరస్త్రీలు ' కృత్యాహాప్రదక్షి
 గమ్' అని యాచిహంసమునకుఁ బ్రవక్షిగముచేసెట్లు చెప్పినను అది లాల విశాలమగుటచే నట్లు క్షౌరి
 యుగాఁ జేయసాధ్యముగాదుగాన ప్రవక్షిగమగునట్లుగా దానినిక్కిరిసి గ్రహించిరియును.

పర్యవరాజం బగుచిత్రికూటము ప్రకాశించుచున్నది చూడుము. కైకకుమారుం
 డగుభరతుడు నన్ను కలకఁదేర్చి రాజ్యము నంగీకరింపఁ జేయుటకై వచ్చినట్ల
 మిదియే. అల్లదిగో యమునానది సుందరము లయినయడవులతో దూరంబునం గనఁ
 బడుచున్నది. మనము మున్ను భరద్వాజాశ్రమమును జూచినయాశ్రీమంత మగు
 ప్రదేశము దాపుగానుండుటచే నదిగో జక్కఁగా కనఁబడుచున్నది చూడుము. వర
 వర్ణి నీ! ఇదిగో ఆకాశభూపాతాళము లనుమూఁడుమార్గములం బ్రవహించుటచే
 త్రిపథగ యనంబగుంగ యిదిగో నానావిధములయిన పక్షులు నెరయ తీరములందు
 చక్కఁగాఁ బూచినయడవులు నిక్కుఁజూపఁ జూపట్టుచున్నది. ఇదియే శృంగిబేర
 పురము. ఇచటనే గుహుఁడు మనయొద్దకు వచ్చెను. సీతా! అల్లదిగో ఆసరయువు
 కనఁబడుచున్నది చూడు. దానితీరములందు వెక్కుయజ్ఞములు గావింపఁబడుటవలన
 వరుసలు వరుసలుగా వెక్కు యాపస్తంభము లున్నవి. పలువిధము లయినవందల
 కొలదివృక్షములును చక్కఁగాఁ బూచినయడవులును దానియిరుప్రక్కల నొప్పు
 చున్నవి. మూలం ద్రీరాజధాని యైనయాయయోధ్యానగరము నదె కానవచ్చుచున్నది
 చూడు. సీతా! అయోధ్యకు మరలి తేమముగా వచ్చితివి గావున ఆపట్టణమునకు
 నమస్కరింపుము ' అనెను. అంత నావచ్చినవానరు లందఱును రాక్షసుఁ డగువిభీష
 ణుడును అందఱును గేచిలేచి శుభదర్శన మగునాయయోధ్యాపురమును జూచిరి.
 అంత తెల్లని మేడలవరుసలచే మురువు చూపుచు విశాలము లయినకక్ష్యలు గలిగి
 గుఱ్ఱములును నేనుగులును స్క్రిస్తిఁజేసి దేవేంద్రునియమరావతీపురముం టోలి
 వెలుంగు చున్నయయోధ్యానగరమును పానరులు సందర్శించినవారయిరి. ఇది నూట
 యిరువదియాఱవన్నగము.

— ♦ —

{

రాముఁడు భరద్వాజాశ్రమముం భరద్వాజమునివలనయో
 ధ్యయంబలిహృత్యభరతాదులతేమమును వినుట. ఆముని
 ప్రార్థనమున భరద్వాజాశ్రమమం దొకదినమునిలుచుట.
 ఆముని తపయాశ్రమము మొదలుకొని యయోధ్యవ
 జకు మార్గమునఁ గలవృక్షలతాదులకాలకునుమవు
 వృక్షలాదులతోనుండునట్లు వరమిచ్చుట.

}

అక్షుగాగ్రం దిగురాముఁడు పదునాలుగేండ్లు నిండఁగా¹చైత్రశుద్ధపంచమి

¹ ఇక్షువులు నీరమంచు యాగును చేరినదవఁ గీర్తికొఱకు కలలతో గావించినయోవము లని తెలియునది.

† చైత్రశుద్ధపంచమియందు రాముఁడరిగ్యవాసమునకై అయోధ్యను విడిచిమగాన యాచైత్రశుద్ధపంచమికి పదునాలుగేండ్లు నిండఁగా చైత్రశుద్ధపంచమిని భరద్వాజాశ్రమము చేరినది తెలియునది. ఇదియట్లన చైత్రశుద్ధపంచమియందు ఆయాధ్యమంబు వడలుట; అనాటిరాత్రి తపసాతీరమునవాసము.

మహర్షి రాముని మరలఁ జూచినందులకు సంతోషుఁ డై * చిటునగవు మోమునం
 దోఁప నతనితో 'భరతుఁడన్న నోడుమున బ్రుంగి బడలుదాల్చి నీపాదుకల మున్నిడు
 కొని ప్రకాశాలనమునీయుచు నీరాక కెదురుచూచుచున్నాఁడు గృహమున నన్నియు
 డేచుమే. సమితింబయ్యా! నీవు మున్ను కేవలము ధర్మమునుమాత్రమే కోరినవాఁడవై
 పితృవాక్యము దప్పక చేయువాఁడ వై కై కేసువచనముఁ గయికొని సర్వస్వమును
 దిగవిడిచి సమస్తభోగములను బరిత్యజించి ప్రాత్రనారచీరలం గట్టుకొని సీతయు
 లక్ష్మణుడును దోడ రా స్వర్గమును బాసిన దేవతయుంబోలె రాజ్యమును బాసి
 మహారణ్యమున కండమూలఫలాదు లాహారముగాఁ గాలినడక నడచి ప్రవేశించుచు
 వచ్చినవుడు నిన్ను జూడఁగా నాకు దుఃఖము కలిగినది. ఇప్పుడో శత్రులను జయించి
 కార్యసిద్ధి యొంతయునొంది, మిత్రగణములను బంధువులనుం గూడి డేమముగా నీవు
 యచ్చటను జూడఁగా నాకు మిక్కిలియుఁ బ్రీతి యైనది. రామా! నీకు వనవాసకాలము
 య పంచవతీవానాదులు గలిగిననుఖమును నీతాపారణమునం గలిగినదుఃఖమును
 నాకుఁ దెలిసియున్నది. ధర్మవత్సలా! నీవు జనస్థానమున రాక్షసుల మహాఘోర
 ముద్ధమున వధింప సంభవించుటయు, ఋషిజనులు వేడికొనఁగా నీ విట్లు ఖరాదుల
 ను వధించి వారలను రక్షించుచుండఁగా అనిందిత యైననీభార్యను ఈవిడను రావ
 ఁ దపహరింపఁ దలంచుటయు, మారీచుడు జిహ్వరూపమునఁ బొడ తెంచుటయు,
 నీ యవహృత యగుటయు, కబంధుని గాంచుటయు, పంపాసరిన్మనకుఁ బోవుట
 యు, సుగ్రీవునితోడ నీవు స్నేహముచేయుటయు, వాలిని నీవు వధించుటయు, సీతను
 విడకుటయు, హనుమంతుఁడు సముద్రము దాటి సీతను జూచి లంకం గాల్చి వచ్చిన
 పహళర్షమును, నీతావృత్తాంతము తెలిసినపిదప నలునిచే నేతువు గట్టించినవిధ
 గాఁ జెప్పఁబడినది. రాముడు 'పద కెలయునవి, ఇంక మిగత రెండుమాసములున్నవి' అని చెప్పుట
 భుపావచు ర్నితచే వివేచింపక చెప్పినాఁడు. సీత 'మాసాహర్ష్యమ్' 'మాసమునకు మీఁదుగా'ననుట
 గురుంజివమాపతే యని తెలియునని—గోవింద రాజులు. భరత్వాజాశ్రమమును ప్రాపించుటను జెప్పు
 చే మహానీయులస్థానము లమృతావృష్టు లగునని చెప్పఁబడినది.

* ఇటు మునికి చిటునగవు 'రాముడు సర్వక్షణఁ డయి తెలియఁ దల్గుదున్నాఁడే' యని కలుగ
 యును. ఈ 'భరతుఁడు పంపాలనమున బాగియాకుఁడా' అని రాము డడుగుటకు భరతుఁడు ప్రజా
 లనమున సంతోషుఁడైయున్నాఁడా యి. మిరిసిప్రకృతిప్రాయము గాన పరితంతుఁడైయున్న
 గుఁ డిట్లు సంతోషుఁడైయుండుట యుక్తిగిడి యిక్కడ కలిగినది గానలయును.

† భరతుఁడు జటాధరించియుండుటచే స్నానముచేయకుండుటవలన దుష్టున బ్రుంగినాఁడని తెలి
 పినది. స్నానములేకపోయినను విశ్రాంతిస్థానముల దీక్షితునివలె గౌరవాన్నియుచే జరుపుట తెలియు
 . స్నానములేనప్పుడు 'కథం నృపర్యాగేన సరయా మపిగాహలే' అని రాముడు భరతుని సర
 యపునందు గ్రుంగి లిడునని విగతచే. ఇదియెట్లు? అన్నచో ఇది యౌకానోకృష్టము చేయుస్నానము
 గ్రహించినచో తాపగుపాటు గావచ్చును.

మును, వానరవీరు టుట్టునఁ జెలరేలి లంకను దహించిన తెఱంగును, దేవకంటకుం డగురావణుండు పుత్రమంత్రి బంధుసహితముగా నైనెనుకలతోను వాహనములతోను యుద్ధంబున నీచే వధింపఁబడిన ప్రకారమును, బ్రహ్మాది దేవతలు నీయొద్దకు వచ్చుటయు, నీ కింద్రుఁడు మృతవానరులు జీవించునట్లీచ్చినవరముచొప్పను, ఇది యంతయు నేను తపోబలంబున నెఱింగియున్నవాఁడను. ఆయుధధారులలోనెల్ల మేటి! నేను గూడ నీకిచట వర మొసంగెదను. అడుగుము. ఇప్పుడు నేను గావించెడియీశ్రావణము గయిగొని తే వయోధ్యకుం టోవచ్చును' అనిను. రాజకుమారుఁడు రాముఁడు బుద్ధిమంతుఁడు గాన యచటనుండి భరతునియొద్దకు దూతఁ బంపుట యుచితమని తలంచుకొని భరద్వాజమహర్షి వచనమును శిరసా వహించి యల్లెయని పలికి మిక్కిలియు హర్షంబున నతనిని జూచి ' మహానుభావా ! నేనయోధ్యకుఁ టోవుమార్గమున వృక్షము లన్నియును గాలము కానపుడు గూడ, ఫలవంతము లై మధువు న్రవించుచుండవలయును. ఫలములు అమృతముఁబోలే రుచి గలిగి పెక్కులు పలువిధములుగా నుండవలయును ' అని వర మడిగెను. ఆమహర్షి యల్లెయని ప్రతిజ్ఞ నేయఁగానే ఆయనమాట వెంబడినే యచటివృక్షము లన్నియు నర్హమునందలికల్పవృక్షములవలె నర్హకాలనమ్మద్దము లై యుండినవి. అప్పు డావానరు లయోధ్యకుఁ టోవునపుడు మార్గము నేనైపు చూచినను మూఁడామడలవఱకును ఫలించు కుండినవృక్షములు ఫలవంతము లయినవి. పుష్పించినవి పుష్పించినవి. ఎండిపోయినవృక్షము లన్నియు ఆకులతోఁ దట్టముగా నిండిన వై మధువు న్రవించినవి. అంత నవ్యావరసింహములు మేను గగురుపొడువఁ బరమనంతువై దివ్యంబు లగుఫలముల ననేకంబులను యభేష్టముగా వేలకొలదిని భక్షించుచు నర్హమునుం బొందినవారలుఁబోలే నానందంబు నొందిరి. ఇది చూటయిగువదియేదవనర్హము.

—♦— { రామనియోగంబున హనుమంతుఁడు శృంగిళేశ్వరపురమున }
 గుహనికి రామాగమనముఁ జెప్పి భరతునికిఁ జెల్లఁపాయి }
 రామరాజ నెఱింగించుగా నతం డానందమగ్నుఁడగుట. } —♦—

రాముఁ డయోధ్యను దలంచుకొని కొంతసే పాలొందినెను. అంతఁ డట్లాలోదించి వానరోత్తముం డగుహనుమంతునిఁ బిలిచి 'అయోధ్యలో రాజాగారివగిరిలో మాతల్లి మొదలగువా రందఱును తేమమా? యని తెలిసికొనుము. నీవు శృంగిళేశ్వరపురమునకుఁ బోయి యచట వనచరుండును నివాసరాజు నగుగుహునిఁ జూచి, నేను జెప్పినట్లు నీవు నాతేమ మతనికిఁ జెప్పము. ఆగుహుఁడు నే నానోగ్యముతో మరలఁ గుశలముగా వచ్చితిని నన్నుఁ బాపివత్తుండుడు కంతయుఁ దీఱఁగా విన్నంత నే మిక్కిలియు నొ

తోషము నొందుగలడు. * అతడు నాకు నాయంతటివాఁడగుచెలికాఁడు. ఆహోయల రాజు గుహుఁడు అయోధ్యకుఁ బోవు మార్గమును భరతునివృత్తాంతమును నీకు సంతోషమునఁ దెలుపఁగలడు. నేను జెప్పినట్లుగా భరతునకు నాక్షేపమునుఁ జెప్పవలయును. నేను వనవాసము తీర్చి పితృవచనపరిపాలన గావించి భార్య యగుసీతతోడను లక్ష్మణునితోడను త్వేమముగ వచ్చితినిని యతనికిఁ జెప్పము. మఱియు బలవంతుఁడగురావణుఁడు సీత నవహరించుకొని పోవుటయు, సుగ్రీవునితోఁగలసి నఖ్యము గావించుటయు, వాలినుగ్రీవులయుద్ధంబున వాలిని వధించుటయు, సీతను వెడకుటయు, నీ వపారబలంబు గలిగియుండుటంజేసి యవ్యయ మైనసదీపతిని సముద్రమును దాటి సీతను జూడఁగాంచినవిధమును, అందఱును సముద్రముకడకుఁ బోవుటయు, సముద్రరాజు దర్శన మొసంగుటయు, అందు నేతువు గట్టించినవిధమును, రావణుని నేను వధించిన తెఱంగును, † దేవేంద్రుఁడును బ్రహ్మయు వరుణుండును నాకు వర మొసంగుటయు, శివుని ప్రసాదమున నాకు తండ్రితోడ సహాగమము గలుగుటయును, భరతునకుం జెప్పము. మఱియు నేను రాక్షసరా జగువిభీషణుని తోను వానరనాథుఁడగుసుగ్రీవునితోను ‡ సమీపిచి వచ్చియన్నాననియు సౌమ్యుఁడవు గాన మెల్లమెల్లఁగ నతనికిఁ జెప్పము. ఈ వృత్తాంతము వినినపుడు § భరతుని ముఖమున నేమి జాడలు తోచునో, నావిషయ మై యిగిరి చెప్పాడు లేమేమి గనఁబడునో, దాని నంతయు నీవు సూటిగాఁ దెలిసికొనవలయును. నీవు భరతునితో ' రాముఁడు కష్టస్థి నమూహములను జయించి యుత్తమ మయినయశము నొంది యభీష్టము చక్కఁగా నీడఱి మహాబలవంతు లగుమిత్రులతోఁ గూడి సమీపించి వచ్చుచున్నాఁడు' అని చెప్పి, యతనిముఖస్థిమునలనను, వృష్టివలనను, చూటలవలనను, అతనివృత్తాంతములను ఇంగిరిముల వినింట్టిని గలకూపునఁ దెలిసి

● 'నయ మార్చి నయ స్వభావ' అనుమారులు. 'అర్చి నయ' అని రామాయ నువాంశెప్పటచే ను ముని హింసాభాతి రాటింపక 'కేమరిక'యము అనాది విజ్ఞానమనీమనిగాక వలచెనని యర్థము. గో వింశరాజులు.

† మనస్సు కేవలము సోపానములమీద నుండిగాని బ్రహ్మయనువరణమును గూడ నిచ్చి
జన్మ చెప్పటలేదు. బ్రహ్మయనువరణము వాచికావాచకముల నెట్లను తెలియుచున్నది.

ః తస్మాద్ధావే దదువాచసమేతు గదవిసోభితచే నేన విప్రయ్యంతుల చక్రవియేషల
భరిగుణక్షుప్త ప్రతీతిమనీయ 'సామ్య'శబ్దమచే నిల్లగా జెప్పవలయుననియు లేనిచో ఆనంద మత
నికే ఉన్న సకలములు సోమ్యవనియు రాముని భావము.

శ్రీ ఇక్కడ భరతునియంగీకారమును తెలిసికొని రచ్చమడుగు వారము-అతనితో 'నీవే రాష్ట్రమును పరిపాలింపుము' అన్నచో అంగీకరించువా అంగీకరింపదా యని తెలిసికొనుట కని తెలియుచుంది. అట్లు తెలిసికొనియడ భరతుని పక్కాకిని రామప్రకాశిని విరుద్ధ మైకది కలుగును. రాముడు 'ననక్య భాగిన నా భవన్ భరతోపమా' 'తాయనా ! జంతుల నోట్లుబువ్వులును భరతునివంటి

కొనవలయును. 'అందఱకును రాజ్యాధిపత్యమం దాకేయేగదా. ఇందు భరతుని మాత్రము పరీక్షింపవలయునా' యందువా? ననుస్తకాలములందు నమృద్ధమై రథగజతురగములచేతను నెరసి బెరసి కులపరంపరాగత మై యొప్పురాజ్యము అను భవించు చుండునప్పుడు (భరతుడు దప్ప మఱి) యెవ్వనిని మనస్సు నాకర్షింపక నిడుచును. 'భరతునియింటిము తెలిసి పిదప నేమిచేయవలయు'నందువా? పూర్వము తా నెంతమాత్రము రాజ్యశాలన మంగీకరింప నని చెప్పినను పదునాలుగేండ్లు న న్నే డఁగఁగి యాతురుఁ డై యుండుటవలన)నన్నుఁగలియఁగానే, పూర్వము నాప్రీతికొఱకు రాజ్యభారము నంగీకరించి నాయెడ నహజచారతంత్ర్య నంపత్తి గలిగియుండు నా భరతుడు (నన్నుఁ జూచినయుబ్బు పట్టఁజాలక నేను నీవే రాజ్యము నేలు మనఁగా) అట్ల రాజ్యము నేలుగోరువా? అని యుల్లియూరెడ. అట్లేని యతఁడే జననమృద్ధ మైనభూమండల మంతయు నేలుఁగాక. (తండ్రి నాయభిషేకసంధ్రమము పొందనివాడయ్యె. నే నయినను భరతాభిషేకమహోత్సవము ననుభవించెదను). అతఁడు త్రైలోక్యమును భరింపఁ జాలురఘుకులమున కావంధకరము గాఁ బుట్టిన వాఁడు గాన యారాజ్యమును భరింపఁగలఁడు. హనుమంతా! అతఁడు నానన్ని ధానమున నెట్లో రాజ్య మంగీకరింప నున్నబుద్ధిని, సర్వవిధముల నంగీకరింప ననియే యున్నవిశ్వయమును, దెలిసికొని రాజ్యము నంగీకరించునని నే మిచ్చటనుండి దూరము నచ్చటకు మునుపే మాయెడ్దకు శీఘ్రముగారావలయును. *అంగీకరింపని

వారు గావ'అనియు భరతుడు 'యొప్పుచుండే భాగిను' పార్థివ్యజ్ఞ వానితో. కొనసాగియున్నది పక్షేవాని ర్భవివ్యతి 'రాజలక్షణంబులను లయించున్నదిరములు కిరమునఁ బాల్పకంఠంబునకు వాకు నెచ్చుకలగను' అన్నాడు. పీఠపుర్రవక్తకు లిట్లున్నది గమక రాముడు భరతునిప్రశ్నిని లలికింపక తనప్రకృతివాక్యన 'నీవే రాజ్యమేలు'మనఁ జురింగి 'తెప్పింప' పానఁగూ పానఁ దోయని తెలియుటకై యిటు పరిశీలనము చేయుచున్నాడు—గోవిందరాజులు. భరతునకు రాజ్యమునందే యభిలాష యున్నదో లేదో ఆకారములనను వెంగిరియలవలనను చెప్పింపుని రాముడు చెప్పఁగా అట్టిసాహ్యవముగలవాని వట్లు పరీక్షింపవచ్చుకాదుని హనుమంతుఁ డడుగు కులకమాగిరి మైవరాజ్య మెట్టివానిని మనస్సునాకర్షించునని రాముడు చెప్పఁగా, అట్లేని యతఁడు తా కేయిదెవచ్చునో నేమిచేసెదమని యతఁ డడుగ చిరకాలము రాజ్యముతోడిపరముచే దాని తా నే యేలఁగోరునని యతఁడే యేలనిత్రుని రాముడు చెప్పెనని తెలియునని—మహేశ్వరశీర్షణ.

* కావుననే హనుమంతుడు భరతుడు రాజ్యమంగీకరింపఁడన్నవిశ్వయము తెలిసి, భరతుని యొత్తనే యుండెను గాని మరలి రామునిద్దకు రాతని తెలియంది. కొంతలు 'రాముడు భరతుని భావము తెలిపినవాడయ్యును సర్వవిధముల నమరక్షఁడయినవానియగుడ రాజు పరీక్షింపవలయునని' భావమునందు రాసిరి ప్రసిద్ధిండుటకైయే యిట్లు విశ్కరికంకతోఁగూడిన మాటలు చెప్పెను. కావునమునకు తాను తటాదున విచ్చినయెడల భరతునకు బొగ్గము ఉన్న ప్రకమైసోవునని ముందు హనుమంతుఁ డంపిన్నాడు. హనుమంతుడు రామునిహృదయము తెలిసికొనఁడు గావున భరతునికే గామునిరాకఁజెప్పి భరతునితోడనే రామునిద్దకు విచ్చేసని చెప్పెదరు—గోవిందరాజులు.

యెడ రావలదు ' అనెను. రాముఁ డిట్లు తనహృదయమును గాక యందులకు ప్రతి
 కూల మయినదానిని జేయ నాజ్ఞాపింపఁగా వాయుపుత్రుం డగుహనుమంతుండు మను
 వ్యరూపమును ధరించి త్వరితముగ నయోధ్యాపురమునకుఁబోన నుద్యుక్తుఁడయ్యెను.
 అట్లుద్యుక్తుం డై యవ్వాయుకుమారుఁడు హనుమంతుఁడు, గరుత్మంతుఁడు మంచి
 సర్పమును బట్టుకొనఁగోరి దానివయికి వేగ యెగిసి పోవునట్లు అతివేగమున నాకాశ
 మున కెగిసిపోయెను. వీర్యవంతుఁడగు నాహనుమంతుఁడు, అట్లు తనతండ్రి సంచారమా
 ర్గ మయినయాకాశంబునకుఁ గుప్పించి, మహాసర్పములకు నివాసస్థానమును మంగళక
 రము నగుగంగాయము నాసంగమము నతిక్రమించి, శృంగి జేరపురమునకుఁ బోయి గు
 హనిం జూచి సంతృప్తుఁ డై శుభవచనంబున నతనితో 'సత్యసర్వాక్రముఁడును కాకుత్స్థు
 కులుండు నగునీచెలికాఁడు రాముఁడు నీతను లక్ష్మణునిని గూడి నీతో తనక్షేమమును
 జెప్పుచు నెను. రాముఁడు భరద్వాజమహర్షి పంపునంజేసి యీపంచమిరాత్రి యమ్మని
 యాశ్రమముననుండి కేపు తెల్లవాఱునంతకు నమ్మనియనుజ్ఞ నొంది బయలుదేరి
 రాగలఁడు. అతిత్వరతోనే యతనిం జూడఁగలవు' అని యతనికిఁ జెప్పెను. మహా
 తేజుండును వేగనంతుఁడు నగునాహనుమంతుఁ డిట్లు చెప్పినకలలోకానందకర మగు
 రామాగమము భరతునకు వినిపింప వలసినభాగ్యము లభించినందులకు పులకాంకిత
 శరీరుఁ డై మార్గమందలిపర్వతసద్యాదుల యొప్పిడమను బాటెంపక యతివేగం
 బున నాకాశమునకు నెగిసిపోయెను. అతండు మార్గమునఁ బరశురామతీర్థమును
 వాలుకీనదిని ప్రసిద్ధం బగుగోమతినదిని, భయంకర మగుసాలవృక్షవనమును, నానా
 సన్యసన్మృగము లయిన కోసలజనపదములను అందుఁ జెక్కువేలకొలది నున్న
 ప్రజలనుం గాంచెను. ఆకపికుంజకుఁడు త్వరితముగా బహుదూరము పోయి నంది
 గ్రామమునకు నపిూడమున పుష్పిలము లై యున్నపుక్షములను జూచెను. ఆపుక్ష
 ములు స్త్రీలని బాలురనియు వృద్ధులనియు ఁక యందఱకు నానందము గూర్చుచుం
 దుటచే స్త్రీలును పుస్త్రులతోడ వృద్ధులును వానియందుఁ గ్రీడించుచు వాని కొక
 చెలువు గూర్చుచుండెరి. మఱియును దేవేంద్రునినందనవనమునందును కుబేరుని
 వైత్తి రభవనమందును గలపుక్షములుంబోలె నవి వెలయుచుండెను. అయోధ్యా
 నగరముకు రెండుగడియలదూరమున, చీరకృష్ణాజనముల నడుమునంగట్టి యాశ్రమం
 బున వసించుచుఁ గ్రితుండై రాముఁ డింతుకును రాకుండుటకు దీనుండై యున్నభరతునిఁ
 గాంచెను. ఆభరతుఁడు దడలు దాల్చి రామునిఁ బాసినవ్యసనంబున నకనక స్రుక్ష్మి,
 దేహ మంతయు ముఱికి గ్రుచ్చియుండి, బహిరింద్రియముల నిగ్రిహించి ఫలమూలా
 హారం డై తాపసవృత్తిని ధర్మము లాచరించుచునుండెను. అతఁడు వెనుపొంది పొడు
 వయినజడలగుంపుతో వెల్కలాజనముల నుత్తరీయము గా వైచుకొని వాఙ్మి
 యమము గలిగి మనోనియమమున నార్తాధ్యానముసేయుచు బ్రహ్మరీకింబోని తేజంబు
 న వెలుంగుచుండెను. మఱియు నతండు రాముఁ డొసంగినపాదుకలు మున్నిడుకొని

భూమండలమును బాలించుచు జతుర్వర్ణములవారికిని నేభయమునుం గలుగకుండ రక్షించుచు నుండెను. అతనిని జాగరూకులై పరిశుద్ధులై యున్న మంత్రులును బుగోహితులును సేనాపతులును గాపాయవ స్త్రాంబులు ధరించి కొలుచుచుండిరి. వార లట్లు కాపాయవ స్త్రముల ధరింప నేల యన్నచో *రాజపుత్రుం డగుభరతుఁ డు నారచీరలను నల్మలములను ధరించి యుండఁగా ధర్మమునం దెంతయు నాసక్తు లగుతామును సరినిని విడిచి మంచి న స్త్రీములు మొదలయినభోగముల సనుభవించ నొల్లనివా రయిరి. వాయుకుమారుఁ డగుహనుమంతుఁడు, నమస్త ధర్మంబులను దెలిసి దేహము నొందినమఱియొక ధర్మమువలె (మూర్తి వహించిన రెండవ ధర్మ దేవతయుంటోలె) చూపట్టుచు, అగ్నిని విద్యుక్తప్రకారమున దరికొలిపి తుచియై దేహమును ద్యజఁజగోరుచు నున్న యాభరతునిఁ జూచి యంజలి గీలించి 'ఁండకారణమున వల్కలములు ధరించి జడలం దాల్చియున్న యెవ్వనినిగూఁటించి నీ విట్లు దుఃఖించు చున్నావ్రా యారాముఁడు తనక్షేమమును నీకుఁ జెప్పట్లకై నన్నుఁ బంపెను. దేవా ! ప్రియ మైనవార్త నీకుఁ జెప్పెదను. మిక్కిలిభయంకర మయిననీయీదుఃఖ మంత నొనె దిగివిడువఁగలవు. ఏలన ఈముహూర్తమందే నీవు నీయన్న యగు రామునితోఁ గూడికొందువు. రాముఁడు రావణునిఁ జంపి సీతను మరలం బడసి మనోరథ మీదఁజీనవాఁడై మహాబలవంతు లగుమిత్రులతో వచ్చుచున్నాఁడు. మహాశేఖం డగులక్ష్మణుండును వచ్చుచున్నాఁడు. కీర్తిమతి యగుసీతయు మనోరథ మీదఁ జీన డై, దేవేంద్రునితోఁ గూడ శరీరదేవతలె, రామునితోఁ గూడ వచ్చుచున్నది' అనెను. హనుమంతుఁ డిట్లు చెప్పఁగా, భరతుం డన్నయందు మిక్కిలియుమక్కున గలవాఁడు గావున నుబ్బు పట్టలేక తిటాలున నేలం బడెను. మఱి యాయుబ్బునలన మూర్ఛయు నొందెను. రాముఁడు వచ్చు నన్నవార్తకే యిట్లయినచో నింక రాముఁడే

* ఇందులకు దేహి నే రాజపుత్రుని తండ్రికృష్ణులైనాంటికి. పరిభ్రష్టం ద్యవస్థనై హం తై ధర్మవర్జితా' అని మూలము. ఇందులకు విశేషార్థము. — (పౌరాణ) మండలి లయిన పౌరులు, (పరి) భరతుఁడయ్యి ప్రేరించుచున్నవారయిన, (ధర్మం) భరతు, (ధర్మం) అపభవించుటకు— చూచుటకవట, (వర్జితవ్యుక్తి) వ్యతిరేకయగును జేయును. అర్థం చూచుచునును రావణునిదు రమట. ఏలఁగా (రాజపుత్రం) రామునిఁ దాసీదయ్యు క్రిరక్షింపమే మృగుఁ డమునవాఁడొకడు గదా యితఁడు; ఇప్పుడు రాముఁడు రావణుని నేది, ఇతనిని మనము దక్షిణంబుగలవాయని చూడరియిరని భావము. అట్లు చూడవలయుటకు మఱియొక హేతువును జెప్పచున్నాఁడు. (ధర్మవర్జితం) ధర్మార్థము, సత్యాత్మికత్వ త్యంతులయందు కీర్తిని పోషించువాఁడు లేదువాని కెట్లు నింపియు రావాగమమును గావరావించుటలే ప్రాణముల త్యజించు మర్మకృతం దెనుఁభరతునిఁ జూచి పౌరులును దాపాశిత్యమును నొందుటయొక్క కమునఁ జెప్పఁబడినది—అని అచార్యులు.

+ ఇట వామమంతుఁడు భరతునితో పరిగయము లేనందున కలిసికి పంపవలయు నేమిలే దని గ్రహించునది. లేక ముందు చేసినయంజలి పంపనపూర్వకమైంది గా గ్రహించవచ్చును. లేక భరతుఁ

గొబ్బన వచ్చునేని యే మవునోకదా ! అంతః గొంతసేపటికి రఘుకులుడును శ్రీ మంతుడు నగుభరతుడులేది తెప్పిటిలి సంభ్రమంబున ప్రియవార్తః జెప్పుచున్న హనుమంతునిఁ గొగిలించికొని శోక మంతయు దిగివిడిచి యానందజనితము లయిన బాష్పములచే నలనిదేహ మంతయుఁ దడిపెను. అతఁడు హనుమంతునిఁ జూచి యతని తేజోవిశేషమునకు మనుష్యుఁ డగుటను సంశయించి యతనితో 'సౌమ్య ! నీవు నాయొక డయ గలిగి యిచ్చటికి వచ్చిన దేవతలైనా మనుష్యుడవునా తెలియరాదు. మిక్కిలియింపు గ మాట లాడుచున్నావు. ఇట్టిసీప్రియవచనమునకుః బారితోషిక ముగా లక్షగోవులను ను త్రమము లయిననూఱుగ్రామములను, మే లయినకుండల ములం దాల్చి మంచినదవషిగలిగి బంగారువంటిచాయయు సొగ సంయముక్కును బెడం గయినతోడలును చందురుచివంటిత్నిని నెమ్మొగమును గలిగి సమస్తాభరణ ములచే నంతయునలంకృతలై మంచుకులంబును జాతీయును గలిగి పెండ్లియాడం దగినట్టికన్యలు పడుదాగువలెను నొసంగుచున్నాను ' అనెను. ఆరాజకుమారుడు కపి వీరుఁ డగుహనుమంతునివలన నాశ్చర్యకర మయినరామునిరాకను విని రామునిఁ జూచి నువ్విహ్లాగుచు మిక్కిలియుబ్బు నొంది మజల హర్షము పట్టక హనుమంతుని తో ని ట్లనియె. ఇది నూటయిగువదియెనిమిదవసర్గము.

భరతుఁ డిదంగఁగా హనుమంతుఁడు చిత్రకూటమును విడిచి
 పడి మొదలు మరల భరద్వాజాశ్రమమునకు వచ్చువఱకుఁ
 గలరానువృత్తాంతమును జెప్పి జేపు పుష్కయోగ
 మున రాముఁడు సీతలక్షణాదివివరములను గా
 రచింపుటను బాతువని చెప్పుట. భరతుఁడు పరివ్రాజ
 మనోరఘుఁడై యాచరిపారవశ్యము నొందుట.

"మహారాజమునకుఁ బెక్కు సంవత్సరములు పోయి యుండిననానాధుఁ డగు రాముని గుఱించినయింపారుముచ్చట నెప్పటికీ పొంగింటినగదా ! దీనినిజిట్టి 'మను ష్యుడు బ్రతీయుండినయొక నూఱునంపల్సరిముల కయినను దప్పక యానందము నొందును' అని లోకు లాడికొనిపోయినవార్త యథార్థ మనియే నాకుఁ దోచుచు

మన్నయవఱకు నాడఁగా నీ ప్రియవార్త వింటిండుటకు మొగము హనుజేసినచో నతఁడు ప్రాణములు విడుచుచు శంకించిగోడ యుండిఁ జిత్తింపు ప్రాణమున్న నని న్యాయమున నివారణమునకు మర్యాద మైన నున్నపు విడిచియందుడఁగా నందఁముడే అస యేమి యని యతఁ డెట్టివిషయముప్రియవార్తయే మని మి చెప్పివాఁడని గ్రహించువాని. ఈ భరతుఁ డాడఁగా నీ వివర్ణనమును మఱచినాడు గాని పెంచు ముద్రయలేదనియు గ్రహించువాని—గోవిందరాజులు.

న్నది. "రామునకును పానరులకును సమాగమ మెట్లు గలిగినది? ఎందులకొఱకు గలిగినది? ఎచట గలిగినది? అడుగుచున్నాను గాన యున్నది యున్నట్లు చెప్పుము" అనెను. ఆరాజకుమారుఁ డిట్లడిగి తపస్వలకుఁ దగినయొకయౌవనమున సతనిని గూర్చుండఁబెట్టఁగా, నంత సతిఁ డరణ్యమున జరిగినరామునిచరిత్ర మంతయు భరతునకుఁ జెప్పవాడై. 'ప్రభూ! మహాబాహూ! నీతల్లి కైకకు దశరథుఁడు వర మొసంగుటయు, దానింబట్టి రాముఁ డడవికిఁ బంపఁబడుటయు, బుత్రశ్రోకమున రాజు దశరథుఁడు మృతుఁ డగుటయు, దూతలు నిన్ను రాజగృహమునుండి యయోధ్యకుఁ దోడ్పొనివచ్చుటయు, నీ వయోధ్యకు వచ్చి రాజ్యమును శత్రువులపీచ మడచి పాలింప నమర్థుండ వయ్యుఁ జేకొన నొల్లకుండుటయు, సత్పురుషులభర్తము ననుష్ఠించువాడై నీవు చిత్రకూటపర్వతమునకుఁ బోయి రాజ్యమును గలుగొమ్మని రాముని బ్రార్థించుటయు, రాముఁడు తండ్రియాజ్ఞయందే నిలిచి రాజ్యము నొల్లక దిగవిడుచుటయు, నీ వాపూజ్యుని పాదుకలు గ్రహించి మరలివచ్చుటయు, ననెడివృత్తాంతమును నీకు గలరూపునం దెలిసియున్నది. నీవు పాదుకలను దీసికొని మరిచిపోయిన తరువాత నేమి జరిగినదో చెప్పెదను వినుము. నీవు మరలి పోవఁగా నపు డపూర్వ పురుషులను జూచుటవలన నవ్వనమునందలిమృగములును పక్షులును నటు నిటు కలంగఁబాటుగా నావనము మిక్కిలియుఁ బరితాపము నొందిన ట్లుండెను. అంత రాముఁ డడవియేనుఁగుల త్రొక్కుళ్లచే నొప్పి, సింహములు పులులు మృగములు మిక్కిలియుఁ గలిగి భయంకర మై నిర్జన మై మిక్కిలిప్రీతిర్లము గా నుండు దండకారణ్యమునకుఁ బోయెను. రామలక్ష్మణులును నీతయు విజన మయినయరణ్యమునఁ బోవుచుండఁగా బలవంతుఁ డగువిరాధుఁడు బిగ్గఱగా నఱచుచు వారికడ్డిముగాఁ బొడకట్టెను. అట్లు బిగ్గఱగా నఱచుచు వాఁడు రాఁగా వారలు చేతులు మీఁడుగను దలక్రిందు గను నుండునట్లు వానిని బట్టియెత్తి గిర్జించు చున్న మదగజమునుంబోలె పల్లములోఁ గడపైచి పూడ్చిరి. అంత నాయన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లట్లు దేవతలకును జేయ నలవి గానియాకార్యమును జేసి నాటినాయంకాలము రిమగోయ మైనశరభంగా శ్రమమునకుఁ బోయిరి. శరభంగుఁడు శరీరము వదలి దేవలోకమునకుఁ బోయినపిమ్మట, సత్యవరాక్రముఁ డగురాముఁడు, అచటినుండు కండఱకును బ్రణమిల్లి జనసాసనమును జేరెను. అంతఁ గొంతకాలమునకు శూర్యణ్ణయనునది రామునియొద్దకు వచ్చెను. అంత రామునియాజ్ఞచే మహాబలుఁ డగులక్ష్మణుఁడు తటా

* పానరులతోడిసమాగమమును భరతుఁ డిదిట నడుగుటవలన వింతివముందు మానవంతుఁడు భరతునకు వారసేనలన రాముఁడు సమకట్టికొని వచ్చుట సామాన్యముగా చెప్పియుండవలయునని నెరియుచున్నది.

† ఇందులకు 'ప్రతిపక్ష' అని మూలము. ఇది బహుదళముగా నుండుటచే రామలక్ష్మణులతో నీతకూడ వానిని బడవైచుటయుండు తోడుగా నుండవలసి తెలియుచున్నది.

బున లేది ఖడ్గంబు గొని యారాక్షసి ముక్కుజెవులనుఁ గోసివైచెను. మహా
 క్షుం డగురాముఁ డాజనస్థానమున నుండునపుడు, భయంకరకర్ణు లగురాక్షసులఁ
 బడునాలుగువేలనుందివి వధించెను. ఆరాక్షసులు పదునాలుగువేపురును నొక్క
 టిగాఁ గూడి రామునిపము నెత్తివచ్చిరి. కాని రాముఁడొక్కరుఁడే వారినిదుర్కొని
 పోరి మూఁడుగడియలలో నండఱి నిశ్శేవముగా నఱుమాడినవాఁ డయ్యె. దండ
 కారణ్యమున వసించుచుఁ దపోవిఘ్నము గావించుచుండినమహాబలవంతులును మహా
 ఏర్వనంతులు నయినయారాక్షసుల శ్రండఱును రాముఁడు యుద్ధమున వధించెను.
 ఆరాక్షసులు యుద్ధమున నజ్జగు జ్వయిరి. వారినాయకుఁ డగుఖగఁడును హఠఁ డ
 మ్యెను. దూషణుడు మొదటనే నశించెను. త్రిశిరుఁడు వానికివెంటనే కూలెను.
 శిల్లు రామునిచే విరూప గావింపఁ బడిన మూఁగురా లాశూర్వణఖ ఖరాదులు
 హతులు కాఁగా నంత రావణనొద్దకుఁ బోయి తన మొజ్జ చెప్పకొనెను. రావ
 ణనియనుచుఁడును భయంకరుఁడు నయినమహీచుఁడనురాక్షసుఁడు రత్నమయ
 మినయొకమృగముగూపము దాల్చి నీతమండటఁ జెరలాడి యాబిడ కాశ పుట్టించెను.
 అంత నీత రామునిం జూచి 'ఈజింకను పట్టితెచ్చు. ఇదియుండినయెడ మన
 యాయాశ్రమ మహా! యెంతిరమణీయ మై మనను నాకర్షించుచుండును' అనెను.
 అంత రాముఁడు విలు గొని, యామృగము పరుగెత్తఁగా దానివెంటఁ దఱుముకొని
 గోయెను. అంత నది చిక్కక పరుగెత్తుటను జూచి యది మాయయని తలచి
 గుఱువులు చదునుగాఁ జెక్కబడియున్నయొకనున్ననిభాగ మేసి దానిని రూపుమా
 రెను. సామాన్య! అంత రాముఁడు జింక వెంటఁ బోయియుండఁగా, లక్ష్మణుఁడు గూడ
 పరిహాసఁగా, నపుడు రావణు డది సమయమని రామునాశ్రమమును బ్రవేశించెను.
 గాఁ దాకాశమున నుగాని గ్రహము రోహిణిని బట్టునట్లు బలాత్కారమున నీతాడేవి
 ట బట్టుకొని, యంత నాబిడను గాపాడఁ గోరి యడ్డపవనజటాయు ననుగృధ్రమును
 దుద్ధమునం జంపెను. ఆరావణు డిట్లు బలాత్కారమున నీతం బట్టుకొని వేగం బో
 మెను. అంతఁ బర్వతములుంబోలె నదృశ్యాకారు లయినవానరులు ఋశ్యమూకప
 త్రిమువయినుండి, నీత నపహరించుకొని పోవు చున్నరాక్షసనాథుం డగురావణుని
 గాశ్చర్యపడి చూచిరి. అంత మహాబలు డగులోక రావణుఁ డారావణుఁడు (మఱిం
 దేవేగమునఁ బోయి మహాదవం బగుపుష్పకవిమానము నెక్కి)నీతతో లంకను బ్రవేశిం
 పును. రావణుఁ డానీతను బంగారుపూత పూసినదియు సోగనయినదియు నగునొక
 ాప్పమందిరమున నునిది మందిమాటల నాశ్వసింపెను. నీత యామాటలను నా
 గాక్షసరాజును గడ్డివరకలుగాఁగొని వానినెంతమాత్రమును నరకునేయుకుండుటయు
 గావణు డాబిడ నశోకవనమునకుఁ బంపఁగా నామె యందే యుండెను. అట రాముఁ డ
 ప్పహావనమున నామృగమును జంపి ములియాశ్రమమునకు వచ్చెను. అట్లగుడుమ
 లివచ్చి నీతనును గృధ్ర మగుజటాయువును గానక మిక్కిలివ్యథ నొందెను. అంత

రాముడు లక్ష్మణులతో సీతను వెదకుచుం టోయితనంత్రీకిఁ జెలికాఁడగుజటాయు
వు హతుండయి యుండుటను జూచి యతని కస్మి సంస్కారము గావించి గోదావరీ తీర
మందును, అందుఁ బూచియున్న వన ప్రదేశములందును, సీత పువ్వులకై వచ్చియుండు
నేమోయని సంచరించెను. ఆ రామలక్ష్మణులు మహాశరణ్యమునఁ బోవుచుఁ గబంధుఁ
డను రాక్షసునిఁ దాఁపించిరి. అంత నత్యవరాక్రముఁ డగురాముడు కబంధునివచ
నముంబట్టి ఋశ్యమూక పర్వతమునకుఁ బోయి యచట సుగ్రీవునితో సమాగమ
ము నొందెను. ఆ రామసుగ్రీవు లిరువురకు నొకరి నొకరు చూచుటకు మునుపే నొం
డొరులతో సఖ్యము చేసికొనవలయు నని మనస్సునఁ గోరిక పుట్టెను. మున్ను సుగ్రీవు
ని నతనియన్న యగువాలి క్రుద్ధుఁడై రాజ్యమునుండి వెడలుగొట్టియుండెను. ఆ రామ
సుగ్రీవు లొకనొకరి ప్రయోజనము లొండొరులతోఁ జెప్పికొనఁగా వారికి స్నేహము
మిక్కిలి యతిశయించిన దయ్యె. రాముని భుజపరాక్రమమున సుగ్రీవుఁడు యుద్ధ
మున మహాకాయుండును మిక్కిలిబలవంతుఁడు నగువాలిని బది తనకు రాజ్యము
ను సంపాదించుకొనిను. సుగ్రీవుఁడు రాజ్యమునఁ బట్టము కట్టుకొని నమ స్తవానరుల
తోఁ గూడినవాఁ డయ్యెను. మఱియు నతఁడు రాజకుమారిని సీతను వెదకించునట్లు
రామునితోఁ బ్రతిజ్ఞ గావించెను. మహాత్ముఁ డగువానరేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁ డాజ్ఞ
చేయఁగా సీతను వెదకుటకై పదికోట్లవానరవీరులు సమ స్తదిక్కులకును పోయిరి.
అట్లు సీతను వెదకుటకై పునఃపరిశ్రమవారిలో మేము పక్షతోర్తిమ మునుపవిధ్యము
నందే బహుకాలము జాగు గలుగ బలమునందు బహుదూరము పోయి దారి తెలియ
క మిక్కుట మునుశోకమునఁ దప్పుల ముయి యుండఁగా వెదయుంగాలము గడచి
నది. జటాయువునన్న యుఁ బరాక్రమశాలియు నమునసంపాతి సీతాదేవి లంకయుండు
రావణునిదికమున నున్న దని మాకుఁ జెప్పెను. అప్పుడు నేను బంధువులమున వా
నరు లందఱు నట్లు ముఘానేతము నొందియుండుటను జూచి వారిదుఃఖముపోగొట్టు
వాడనై నాచుబలము నవలంబించి నూఱుయోజనములు విఱచి గల సముద్రమును
దాటితిని. ఆ రావణునిగృహమున నశోకవనమునందు సీత యొంటిమైనుండఁ గంటిని.
ఆవిడ మున్ను కట్టినపట్టుపుట్టముతో సంగములు ముఱికి గ్రమ్మ నానందముదూరి
పాతివ్రత్యమునుమాత్రము దృఢముగా నవలంబించి యుండెను. నేను యథావిధి నా
బిడను సందర్శించి యుండిత యైవ యాసుదరివృత్తాంతముకలయు నదిగి తెలిసికొని
గుఱుకునకై రాముఁ డిచ్చిన యుత్తమ మునుపయంగుళియకము నొసంగితిని. సీత
నన్నుఁజూచిమరల బ్రతుకునం దాశగొన్నదయ్యె) సీత నాకుమిక్కిలియుఁ గాంతిదర్శి
త్కుచున్న దన చూడామనీని రామున కానవాలుగా నొసంగెను. నే నపుడు రావ
ణునిమనసునకు మిక్కిలియుఁ గూర్పు నశోకపనికను ధ్వంసముగావించి రాక్షసత్వము
లను యుద్ధమున పధించి లంకను భస్మమునీసి మరల బుబ్బునఁజెలంగ నానవాలుగాఁ
జూడామనీని దీసికొని కృతార్థుడనై వచ్చితిని.) నేను మరల వచ్చి యెట్టికార్యమును

జల్మంజేయునట్టిరాముని పందర్శించి యతనికి నానవాలు గా సీత యొసంగినయ
 మ్మహామణిని కాంతి మిక్కిలిదగు కొత్తుచున్నదానిని నిచ్చిరిని. రోగము ముంచుకొని
 ప్రాణములు వెడలనుండునపుడు అమృతపానంబు చేసి రోగి మరల బ్రదుకునట్లు లిం
 రకు ముందు జీవితముపై నిరాశ గలిగియుండినరాముడు సీతక్షేమవృత్తాంతమును
 వినియెంతయునంతృప్తుం డై మజల జీవితముపయి నాశం బూనెను. రాముఁ డంత లం
 కకుఁ బోవుప్రయత్నము సేసి మనంబున రావణుని వధింప నెంతయుఁ దమకంబు మీ
 ట ప్రలయకాలమున ముల్లోకములను సంహరింపఁ గోరి చిమ్మి రేగినకాలాగ్నివలె న
 య్యెను. అంత రాముడు సముద్రమును జేరి సభునిచే సేతువును గట్టించెను. ఆసేతువు
 మీఁదనే వానర సైన్య మంతయు సముద్రమును దాఁచెను. నీలుడు ప్రహస్తునిఁ
 జంపెను. రాముడు కుంభకర్ణునివధించెను. ఇంద్రజిత్తును లక్ష్మణుడు పరిమార్చెను.
 రావణుని రాముడు తానే వధించెను. అంత నింద్రుడును యముడును వరుణు
 డును శివుడును బ్రహ్మయు స్వర్గము దుర్వదశరథుండును శ్రీమంతుఁ డైనవరంతు
 లుఁ దగురామునొద్దకు వచ్చి యతనికి వరము లొసంగిరి. ఋషులును దేవద్యులును వచ్చి
 రామునకు వరములిచ్చిరి. రాముఁడట్లు దేవతలనలన వరములొంది చానంజేసి మృతు
 లయినవానరులం బ్రతికింది వారలతో సంతోషమునఁ గూడి పుష్పకవిమాన
 మోహించి కిష్కింధకు వచ్చెను. అతఁ డిపుడు మరల గంగాతీరమునకు వచ్చి భర
 ద్వాతాశ్రమంబున నమ్మునిసన్నిధానమున నున్నాడు. రేపు పువ్వనక్షత్రంబున నీ
 వతని నిర్విఘ్నముగాఁ జూడఁగలవు. (పుష్కయోగము లభించుటకే యిపుడు గంగా
 తీరమున నున్నాడు)' అనెను. అంత భరతుండు సత్యమును నుహంభంబు నగుహను
 మంతునివచనమును విని హర్షించి యంజలి గీలించి 'చిరకాలమునకు నామనోరథ
 మీఁదీతినది' యని మరన్నన కెంతయునంతసము గూర్పువలుకు పలికినవాఁ డయ్యె.
 ఇది మాటయునువదిలొమ్మిదవసర్గము.

భరతుడు సమస్తపురపిఠిగోవురామల నలంకరింప నాజ్ఞ
 నేయుట అంతఃపురజనులవరక రాజరసివారానులుమొదలు
 గా సగరజరులెల్ల రామునిఁ జూచుటకై శత్రుఘ్నువం
 ధున నందిగ్రామమును బ్రవేశించుట. అందఱతోడ భర
 తుడు రామునిఁగూర్చిపోవుట. భరతుడు రామునిఁ
 గలియుట. అందఱును భరతాశ్రమమునకు వచ్చుట.
 రాముడు పుష్పకమును గుజేరుకెచ్చి భర
 తాశ్రమమున వసిష్ఠాదులతో నుచి
 తానంబునం గూర్పుండుట.

శత్రువీరుల నుచుమాకుసత్యవరాక్రముం డగుభరతుడు వరమానందకర
 నయినహనుమంతునివచనమును విని సంతృప్తుఁ డగుశత్రుఘ్నునిఁ జూచి 'పురు

ఘట శుభం లయ నమస్తే వరములను పట్టణమందలి వతుష్పథమంటపములను
 మందిగంధములచేతను పుష్పమాలికలచేతను వాద్యములచేతను బూజింతురుగాక.
 స్తోత్రములందును బుర్రాణకథలందును బౌద్ధ లయినస్తోత్రవ్రతకులును, పట్టణంబు
 నఁ గలవైతాళికు లందఱును, వాద్యములు వాయింతుటయందు నేరపు గలవా
 రెల్ల వారును వేశ్యాసమూహములును చందురునివంటిరామునినెమ్మగమును జూచు
 టకు బయలు వెడలుదురు గాక* అని యాజ్ఞాపించెను. భరితుడు చెప్పినది విని శత్రు
 వీరుల నుజుమాచువీర్యశాలి యగుశత్రుఘ్నుడు కూలివాండ్రను పెక్కువేలమందిని
 రప్పించి వారితో 'నందిగ్రామమునుండి యయోధ్యవఱకుఁ బల్లములందు మట్టిద్రో
 సియు మిట్టపల్లములను నరిచేసియు మిట్టలను న్రవ్వినై నైచియు భూమియంతయు
 సమముగాఁ జేయవలయును. మఱికొందఱు, భూమినంతటిని మంచునంటిచల్లనినీటిచే
 దడిపి యంత నంతటను గలయఁ బేలాలును బూలును జల్లుదురు గాక. సూర్యు
 డుదయించునంతకు, పట్టణంబులందెల్ల మేటి యయినయయోధ్యయందలి, పెద్ద
 మార్గములందును ధ్వజము లెత్తుదురు గాక. పూదండలమంజులను గట్టి వారముల
 గ్రువ్వొబడనితామరలు కలుఁచు మొక లంబిడిపువ్వులను జెడిచి గృహముల నలం
 కరింతురు గాక. విశాలమగురాజమార్గమందు వెంటకొలది మనుష్యులు మందివా
 ననలు గుఱాళించు నయినవన్నెల ముగ్గులొడ్డి చే ముగ్గులు పెట్టి యలంకారము నీ
 యవలయును' అని యాజ్ఞాపించెను. రాజభార్యయును, ముత్రయును, సైనికులును, సై
 నికులభార్యలును, బ్రాహ్మణులును క్షత్రియులును సామములలో ముఖ్యు లయినవారు
 ను అసమూహములును రాముని దర్శనంప వెడలిరి. స్వప్రీయు జరుగించును విదయు
 డును సిద్ధాధుడును అర్థనాథకుడును అశోకుడును ముత్రిచాలుడును సుమత్రు
 డును సువర్ణాభరణాలంకృతియు లభునను ద్విగజములును నుచ్చిచూర్చియులును వేల
 కొలదిని మూడును వెనుక నలంకరింప జరుపుదేటిరి. రాజనందిండు లయిన
 వేఱుకొందఱు నడుమునకు బంగారుమాప గట్టబడి మగ సేనులతోఁ గూడి
 యున్నయోధుగజముల నాఁగించి వెడలిరి. మఱికొందఱు దుక్కిలిమహాధులగు
 వారు మందిగుజ్జములు పూన్చివరకముల నెక్కి వెడలిరి. శత్రులను అడ్డులను ప్రాస
 ములను చాల్చి కాతులు ధ్వజములను బతాకలనంగాని మెక్కియున్న వేలకొలది
 గుజ్జపురకములును, మేటి పురుషులతోఁగూడియున్న మంది వవాసులు వేలకొల
 దియుఁ, బరివేష్టించి రావీరులు వెడలిరి. అందఱకీరథుని భార్యలందఱును పల్లకీల
 నాఁగించి కానల్యను సుమత్రను ముండిమఁచి బయలు వెడలిరి. * కైకేయీ
 సహితముగా దశరథునిభార్య లందఱును నపుడు నందిగ్రామమునకు వెచ్చిరి. అయో
 ధ్యానగరములోనివార లందఱు నపుడు నందిగ్రామమునకు వెచ్చిరి. అంతఁ జతు

* ఇట భరితుడు కైకకుడిపించి పురుషులచే వాటిని కానల్యదులతో బయలు వెడలఁ
 ప్పుట బహు విదేశీ నందిగ్రామము నందలితోఁ గలది చేరఁగఁ తలయుట.

1771. శ్రీకృష్ణదేవరాయలకు సింహ విజయకొద్ది రావణుని

విజయకొద్ది రావణుని

రంగస్థైర్యములు నడచునపుడు గుఱ్ఱంబులగొరిజలచప్పులును రథనేమిధ్వను
 లును, శంఖభేరినాదములును భూమిని నల్లలాడించునవియుంబోలె జెలంగినవి.
 భరతుడు మహాత్ముడును బహుధార్మికుడును సమస్తధర్మముల బ్రాజ్ఞుడు
 నగుటవలన నన్నకై యుగవాసముల గృహించి కుందుచు నారచీరలును గృ
 హ్లాజనమును ధరించియుండెను. మఱి యులెకు మునుపు రామునిరాక హనుమంతు
 నివలన విరి వ్హము నూపియుండెను. అట్టిధర్మతుఁ డవుడు బ్రాహ్మణోత్తములును
 వర్తకులును నద్వైతసాధుముల ముఖ్యు లగువారలును ఒరివేష్టించి నడువ, నసిపాది
 మంస్త్రులు మాల్యములను గుడుములను తోసి వెంబడింప, శంఖభేరిధ్వనులు బో
 రుకొన నందిడనులు కై వాచములు సేయ, రామచంద్రులు శిరసున పహించి తెల్లని
 పూలదండలచేఁబల్కొని నుయినశ్వేతిచంద్రమును బాగారుకాడలతో రాజార్హము
 లై యొప్పు చున్న తెలివామనులను పోతొని సుమంత్రాదినచివులతోడ రాము
 నెదుర్కొనుఁ బోయెను. భరతుడు కోరిక నీవు విడిచియిది యంత హనుమంతునిఁజూ
 చిగిను వానరులకు నహడమునకది త్రిచాపల్యము కలుగదు గదా. ఆచాపల్యమున
 నూరికొని రాముడు వచ్చుచున్నాడని చెప్పవు గదా! ఏల యనఁగా కాకుత్స్థతిలకుం
 డును బూజ్యుడును బొందెవుడు వానిరాముఁ డింకను గనఁబడలేదే! అరిడు దూర
 మున నున్నను నెరిగివేఁ మొనమున వచ్చువానరులునునను గనఁబడవలయునే! వారును
 గనఁబడలేదుగదా! వారిని నామరూపులు కావున స్వరూపముతోఁ గనఁబడకున్నను
 మఱి హేయూహమున నూరరు గనఁబడలేదేమి? అని యడిగెను. భరతుం డిట్లు చెప్పఁ
 గా హనుమంతుడు తత్కాలమున దళనతినికి రాముడును వానరులును వచ్చు
 తకు జాగమున కానికావలయు నిన్నవించువాఁడై 'భరద్వాజునియనుగ్రహమునం
 త్రీని వృక్షము లన్నియు న్నొడను కలములు గలిగి పుష్పములు పూచుచు తుమ్మెద
 లును మల్లీనాది వృక్షముల నీయి దేనీయలు దొంగుచున్నవి. వానిని బొంది వాన
 రులుబుద్ధులు చున్నవారు. పోయిరా! దేనేంద్రుఁ డారామునకు వానరు లున్నచోట
 వృక్షము లెల్ల నకాలమున ఫలించి యుండునట్లు నా మొసంగెను. అట్లే భరద్వాజు
 మహర్షియు రామునకును నరసివానిని నైతికులకును వృక్షము లెల్ల దేనీయలు దొ
 గుఁగు మందునట్లు నైతికులనుంపన్న మయినయట్టి యాతిభ్యము(విందు)నొసంగినవా
 డయ్యెను. కాబట్టి వానరులందఱు వృక్షము లకాలమున ఫలించుటయు దేనీయలు
 దొంగుటయు యుక్తియే. కావున నే యీలాగున వానరులు మిక్కిలియుబ్బునఁ గా
 వించుభయంగి నున్నచోటవాలభ్యసి యదేవనఁబడు చున్నది. కాన యిప్పుడు వా
 నరసేన గోమతీనదిని దాఁచుచును నని తెలుచెదను. కనుక నే యీధ్వని యంత బెట్టి
 నము గానున్నది. అనదిని దాఁచుట కాదు. పుష్కలజిమ్మి లేగి దొరుగు చున్నదుమ్ము
 ముంపును జూడు. దీనినిబట్టి వానరులు వాలుకనీనదియందు పోవుచుందు రని తో
 చుచున్నది. వానరు లిప్పుడు రిమశేయ ముననాలననంబున వృక్షములు గదలించు

చు విహరించు చుండు రని తలంచెదను. కావున వారియివిలంబము. అదిగో దూర
 మునఁ జంద్రునివలె నిర్మలమై పుష్పక మనుదివ్యవిమానము చూపట్టు చున్నది. దీ
 నిని బ్రహ్మదేవుడు మనస్సుచేతనే నిర్మించినాడు. మహాత్ముం డగురాముడు రావ
 ణుని బంధుసహితము గాఁ జంపి దీనిని బడసినాడు. బాలసూర్యునివలె వెలుంగుచు
 న్నదై రాముఁ డెక్కి ఎచ్చుచున్న యాదివ్యవిమానము బ్రహ్మదేవుని ప్రసాదముచే
 గుఱేరునికి లభించినది. మనోవేగమునం బోవునది. ఇందు వీరు లయినయన్నదమ్ములు
 రామలక్ష్మణులును సీతయు మహాశేషం డయినసుగ్రీవుఁడును రాక్షసరా జగువిభీష
 ణుడును గూర్చుండియున్న వారు' అనెను. అంత 'ఏఁడుగో రాముఁడు వచ్చినాఁ' డన్నం
 తనే స్త్రీలు బాలురును నయనుకాండ్రును వృద్ధులును నుబ్బి చెలఁగేగి కావించుకోలా
 హలధ్వని నింగి ముట్టినదయ్యె. ఆమనుష్యులందఱును రథములు గజములు గుఱ్ఱములు
 మున్నగువాహనములనుండి డిగి నేలపయి నిలుచుండి యాకాశంబునఁ జంద్రుని
 బోలె పుష్పకవిమానంబునఁ దేజరిల్లుచున్న రామచంద్రుని గాంచిరి. భరతుఁ డంత ని
 క్కిలి నంతోషమున రామున కెదుర్కొని నిలిచి చేతులుమోడ్చి 'పడునాలుగేండ్లు ని
 డఁగా మరలఁ దప్పకవత్తునని యాడినమాటఁ దప్పక రాముఁడు విజయంచేసినాఁ'డని
 యతనిని గొనియాడెను. భరతాగ్రజుం డగురాముఁడు, విశాలము లయినదివాలి క
 న్నుంగవతో బ్రహ్మ మానసముచే నృజించిన యాదివ్యమానంబున నధిసించి రెండవ
 దేవేంద్రునివలె శోభిల్లెను. అంత నపుడు భరతుఁడు మేరువృత్తిముపయి నున్న సూర్య
 నిక నమస్కరించునట్లు పుష్పకవిమానవయి నున్న రామునకుఁ బరిశుద్ధవ్యాదయమున
 నమస్కరించెను. అంత హంసాకారము లయిన ప్రతిమలతోఁ గూడి, మహావేగమును
 మిక్కిలియు త్రమంబు నయినయవిమనము రాముననుమతిమీఁద నేలకు వ్రాలె
 ను. రాముం డందఱకును జూపుటకై సత్యవరాక్రముం డగుభరతుని పుష్పకవిమా
 నముపయి నెక్కించుకొనఁగా నెఱిఁడు రామనాన్నిధ్యము నొంది ముదం బంది మఱి
 రామునకు నమస్కారము గావించెను. రాముఁడు చిర కాలమునకుఁ గిన్నలకు విందు
 గా నగపడినవాఁ డయినతెచ్చుని భరతునినెత్తి, తనతోదీక్షఁ గూర్చుండఁ జెట్టుకొని
 ముదం బెఱియుఁ బొడల విగ్గఁ గొఁగిలించుకొనెను. అంత భరతుఁడు తనకు మొగ్గికిన
 లక్ష్మణునిని సంభావించి * సీతాదేవికిని నమస్కరించి నంతోషమునఁ దననామము
 గూడ వదించెను. భరతుఁడు సుగ్రీవునినిజాంబవంతుని, సంగదుని, మైందద్వివిదులను,
 నీలుని, ఋషభుని, గొఁగిలించుకొని సంభావించెను. భరతుఁడు మఱియునలుని, గ
 వాక్షుని, గంధమాదనుని, శరభుని, బనసుని, గొఁగిలం దీర్చి గారవించెను. ఆవానరు

* ఇట్ల లక్ష్మణుండుచేమి నచ్చనచున్నారమును భరతుఁడు రామసన్నిధియందు చలించి తాం
 చివట్లును గొందఱు చెప్పెదరు. భరతుఁడు లక్ష్మణుఁడు సంభావించినచర సీతాదేవి మొక్కుటను
 జెప్పటచే, సీత రామసహపామున సీతాదేవియవలతోఁగూడఁ గొంటియవల గా మండవని తెలియుచు
 న్నది. గోవిందరాజు.

1772. రాముడు బ్రహ్మక్షిరసామునుండి బాగుడు : భరతుడు శామిండు

అమర్త్యంబు భరించుకొనుటకై శాశ్వతంబుడు.

లండనును గామరూపులు గావున మున్నే మనుష్యరూపము ధరించి యుండిరి. కాన వారలవుడు భరతుం జూచి మిక్కిలిసంతోషులై కుశలము నడిగిరి. అంత మహాశేజం డును భార్గికోత్తముండు నయినయారాజకుమారుడు వానరేంద్రుని సుగ్రీవుని మరల గాగిలించుకొని, 'సుగ్రీవా! నీవు మాకు నలువరకును నయిదవతోడంబుట్టు నయి తివి. లోకమున మంచిమనస్సున నుపకారము నేయువాడు మిత్రుఁ డగును. అపకారము చేసినవాడు శత్రుఁ డగును. అపకారమే శత్రులక్షణము' అనెను. పిదప భరతుఁడు విభీషణుని జూచి సామవచనములతో మాభాగ్యవశమున నీవు రామునకు సహాయుఁడవై యుండి మిక్కిలియుఁ జేయనలవి కానికార్యము చేసితివి' అనెను. అప్పుడు శత్రుఘ్నుఁడును రామునకును లక్ష్మణునకు నమస్కారము గావించి, పిదప సీతాదేవిచరణములకు వినయంబుతోడఁ బ్రణమిలెను. రాముఁడు శోకంబునఁ గృశించి యెంతయు దురపిల్లు చుండినతనరల్లి కాసల్యయొడ్డకుఁ బోయి, 'మనువు నీవు వలదన్నను వినకపోయినందులకు మనస్తాపము వల'దని యామిమనసు కలంకజే జ్జుచు, నామెపాదంబులు పట్టికొని నమస్కారము గావించెను. రాముఁడు సుమిత్రకును శక్తిమతియగుకై కేయికిని దక్కినతల్లులకందఱకును నమస్కరించి యంతఁ బురోహితుం డగువసిష్ఠుకడకు వచ్చి మ్రొక్కెను. పురజనులందఱును రామునిం జూచి 'మహాభాగా! కాసల్య కానందము వర్ధిల్లఁ జేయువాఁడా! నీకు స్వాగత మగుఁగాక' యనిరి. అప్పుడు లక్ష్మణ తామర మొగ్గలవలెఁ గావించిన వెక్కువేలచేమోడ్పులను రాముఁడు చూచి యాదరించెను. భరతుఁడు ధర్మవిదుండు గావునఁ దొల్లి తనయొడ్డ రాముఁడొసంగినయాపాదకులను జేకొని నరనాథుం డగురామునిపాదములకుఁ దానే తొడిగెను. అప్పుడు భరతుఁడందలి గీలించి రామునితో 'రాజా! నే నిల్లడ గారక్షించుచుండినయీనీదురాజ్యమును నిదిగో నీ కప్పగించివై చితిని. నీవు మరల నయోధ్యకు వచ్చి రాజగా నుండుటను జూచుచున్నాఁడను గాన యివుడు నాజన్మముకృతార్థమయినది. ఇప్పుడు నాకోర్కీయంతయుఁ బండినది. నీవు, బొక్కనమును భాగ్యశాలను, పట్టణమును, సైన్యమును, జూచుకొనుము. నీవు భావంబున నమస్తమును నీవు పోవునప్పటి కన్న నిప్పటికీఁ బరిమడుంగులుగా వృద్ధిబొందియున్నవి.' అనెను. అట్లు పలుకుచున్న భరతునికిఁ దనయన్నయందుఁ గలభక్తిపారితోష్యమును జూచి తమకులమువారి యందటలువంటితోఁ బుట్టుదనము లేమికి వానరులందఱును రాక్షసుఁ డయినవిభీషణుఁడుగూడఁ గన్నీరు విడిచిరి. అంత రాముఁడు సంతోషమునఁ దనతోడవయిని భరతునిఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని సైన్యనమేలముగా నావుష్పకవిమానముతోనే భరితాశ్రమ మగునందిగ్రామమునకుఁ బోయెను. రాముఁడు నందిగ్రామము చేరినపిదప నవుడు సైన్యములును దానును బుష్పకవిమానముపయినుండి భూమికి దిగెను. రాముఁడవుడు

• ఇట శ్రీమత్త్రమతి యువల రాజరాజవిధిరూపమున దేవతాకార్యము జరిపించుట గానిక హేతువగుటంబట్టి యిది తెలియవది.

మిక్కిలియు త్తమ మగునావిమానమును జూచి 'నీ విశేష గుణేరునకు వాహనముగా నుండుము. అనుష్ఠయొనంగితిని, పౌమ్ము' అనెను. అంత ను త్తమం బగునావిమానము రామునియనుజ్ఞ నొంది యుత్తరదిక్కుగాఁ బోయి కుబేరునిభవనమును జేరెను. దేవేంద్రుడు బృహస్పతిచరణములకు మ్రొక్కునట్లు రాముడు తన కనురూపుఁ డగుపురోహితుని వసిష్ఠునిచాదములను బట్టికొని మ్రొక్కి యతఁడును దానును సొగ నయినయాననంబుల వేటువే అయిననానియ్యుఁ జేక కాలంబునఁ గూర్పున్నవాఁ డయ్యె. ఇది నూటముప్పదియవనర్కము.

— ❖ —

* భరతుఁ డింజలిబంధపూర్వకముగా రాముని రాజ్యముగ యిక్కడ ప్రార్థింపఁగా నతం డంగీకరించి లక్షణాదివిహితముగా జటలు విడిచి మంగళోచ్ఛ్వాసముచేసి సుగ్రీవాదులతో దివ్యరథమున రయోధ్యను బ్రవేశించుట. అందు మాణిక్యమంబులమున దివ్యసింహాసనమున జాంబవదనుమదాదులు రత్న కాంచనకలశంబులం దెచ్చి పోరొడికములచే వసిష్ఠాదులు శ్రీ రామున కిట్టి పేకముగా విందుట. రాముఁడు విభీషణను సుగ్రీవాదులందఱకును సమూహములు సేయుట నుగ్రీవాదులు తమతమసగములకుఁ బోవుట. భరతునియావరాజ్యము నకుఁ బట్టముగట్టుట. రామరాజ్యపాలనవైభవము. శ్రీ రామాయణంబు తన శ్రవణాదిఫల సుతి.

భరతుఁడు శరణున నంజలి గీరించి కైక కానందము వెచ్చు వెనుగుచుండ, సత్యపరాక్రముఁ డగుతనయన్నను రామునిఁ జూచి "సీ పురాజ్యమును దిగివిడిచి వనవాసము నంగీకరించుటచే నాతల్లిని సంతోష పెట్టితివి. విజయ నీరాజ్యమును జిత్రి కూటమున నా కొనంగితివి. నీ వేవిధంబున నిల్లడగా నామొద్దరాజ్యము నుండితి పూ

* ఇట్లు పుష్పకము కుబేరువొద్దఁ బోయి మిథునగోళమునందు భరతునియనుష్ఠించి యుచున్న భగవంతుని ప్రవేశింపరాదని రాముడు నందిగామమునకుఁ గూడఁగఁగాఁ గూర్పుచే యుండుటయు పారివర్గము నట్లే కూర్పుండుటయు తల్లులును సరిగలనునచేయుండుటయును జూచి అప్పటిమాత్తొంగితిని అను సెప్పుండు గాఁ భరతుఁడుగనుఁగొని రాముఁడు వనస్పాదయునును వివేకించుచున్నాఁడు. ఇట్టి 'శరన్నవం దంబలి గీరించి' యనుట పూర్వకృత మయినవ్రతప్రతిని రింజించుచున్నది. అనన్యగతికన్యమను మూచించుచున్నదే కదా యంబలి, గోవిందరాజులు.

యావిధముననే యారాజ్యము మరల నీకోసంగి యాబగువు తీర్చుకొనుచున్నాను. ఈ హేతువునుబట్టి నీవు మరల నంగీకరింపక తీరదు. 'అయోధ్యాయందు రాజ్యభోగముల నిచ్చకొంటి ననుభవించెద. రాజ్యమును నీవే పాలింపు' మందువా? లేక 'నీవు మరల నడుగునాకు నిల్లడను నేనుబెట్టుకొనియున్న దోషము లేదు. అడిగినపు డి' ముందువా? బలిష్ఠు బయినయొకగొప్పవృషభము తా నొక్కటి మోయుబరువును లేదాడవనిని నై చినయెడ నది యా పెనుబరువును మోయఁజాలనట్లు మహాబలవంతుం డగునీ పుక్కిడు పూనఁదగినయీ రాజ్యభారమును నాపయి నుంచినయెడ నా పెనుభారము నేను వహింపక త్తుడనుగాను. 'అయిన నింతవఱకు నెట్లువహించియుంటి' వందువా? గొప్ప దయనడలప్రవాహములచేఁడెగి నీరు కాటుచున్నయనకట్ట, గడ్డియాకుమండలు మొదలగువి నేసి కప్పిపుచ్చనిచో దాని నిలుపుట కష్ట మగునట్లు, పెక్కుచివ్రములు గలరాజ్యమును మంత్రిగోషము మొదలయినరాజగుణములచే చివ్రములను గప్పిపుచ్చనిచో దాని నిలుపుట యశక్యము. అంతటిశక్తి నాకుఁ గలదా? 'నానలెనే, నీవు గుణములచే లోకమును వశీకరించుచున్నా'వందువా? అరిందమా! మంచియశ్వమువలె గడ్డము పరుగెత్తించజాలనట్లు, హంపలఁ గాక యెగురఁజాలనట్లు, నీవలె రాజ్యభాగమును నడపుటకు నే నోపఁజాలను. 'అప్పటికి నాయు పోద్యలముక్రింద నీవేరాజ్యమును పాలించుచుండు' మందువా? మహాభావమా! ఇంటిలోపల నోకిప్పుడిమి నాటఁగా మిక్కిలిపెద్దదియై యెక్కుట కెంతమాత్ర మలవిగానట్లు గొప్పబోడెయును జెనుగొమ్ములును గలిగి పువ్వులును బూచి ఫలింపకయే నశించెనేని, అదియెందులకు నాటఁబడినదో యాఫలము నాటినవానికిఁ గలుగకయే పోవునుగదా. 'దేశభూమి, పుత్రికామేష్టి మొదలయినవి చేసి నిన్నుఁ బడయఁగా, నీవును బెద్దవెరిగి మహావీర్యుడవై బంధువులును మిత్రులును గొప్పవారునుగలిగి, కల్యాణగుణము లెల్లఁ బొంది వెలయుచున్నావు. అట్టి నీవు నిన్నుఁ బడసినందులకు ఫలముగా రాజ్యమును పాలించి భక్తులును భృత్యులు నగు మమ్ము నేలుకొనవేని, మున్ను దాహించినప్పటిమ పోలిక యగును. ఈపోలిక నీకోటకె చెప్పఁబడినదని తెలియఁదగును. ఇప్పుడు నీవు పట్టాభిషిక్తుడవై పట్టవగలింట మిక్కిలి జ్వలించుచున్న సూర్యునివలె, నేపాలు నలుగడల వెలుంగుచుండఁగా నిన్ను లోక మంతయుఁ జూచునుగాక. రామా! నానావిధవాద్యధ్వములు, మేలుకొలుప నర్హము గావించు వారలకాంచినూపుఁధ్వములును లలితనృత్యధ్వములును, రమణీయములయినగీతికలధ్వములును, నీమలు తెలంగ మేలుకొనుము. ఇట్లు నను పైరాజభోగముల ననుభవించువు. జ్యోతిశ్శక్తి మంత్రకాలము తిగుచుండునో, భూమి యెరివఱకు నుండునో, యంత

* కత్తువారుటకును పుత్రికామేష్టి మొదలయినవి నేయుటకును, గొప్పబోడెకును తోఁలు ప్పివులు కలిమికి, కొద్దులకొని ముగ్ధివాని మిత్రగుణమునకును, పుష్పములకును కల్యాణగుణములకును, ఫలింపక పోవుటకును రాజ్యము పాలింపఁపోవుటకును, సామ్యము తెలియవది.

కాలము నీవిచట ననుస్తరాభ్యమున శీలిక వై యుండుము. నడుమఁగూడ నాకు రాభ్యముమీఁదియిచ్చేక్ష గలుగదు" అనెను. శత్రువురములను జయించువీరుఁడు రాముఁడు, భరతుఁడు చెప్పినది విని, వల్లె యని యంగీకరించెను. అంత నిలుచుండినభరతుఁడును శుభ మయినయాసనమునఁ గూర్చుండెను. అంత శత్రుఘ్నుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా, పట్టాభిషేకముహార్య మతిక్రమింపకుండ నతిశీఘ్రముగాను హస్తలాఘవముచే నుభయుగాను బని చేయఁగలనిపుణు లగుక్షౌరకులు, గడ్డమును మీసలను గత్తిరించునట్టివారు, రామునకు భరతునకును లక్ష్మణునకును మీసలను గత్తిరించిరి. * మొదట భరతుఁడు స్నానము చేసెను. అంత మహాబలుఁ డగులక్ష్మణుఁడు స్నానము గావించెను. అంత హీనరరా జగునుగ్రీవుఁడును, రాక్షసరా జగుబిగ్గమఁ డును స్నానము గావించిరి. పిదప రాముఁడు జటలువిడచి నున్నగానవరింపఁ బడినతలవెద్రుకలతో స్నానము గావించి నానావిధము లయినపూవులు గ్రువ్వంబుకుటచే వింత లగుపూదండలచేతను మందివాసనలు గుబాళించుచు కర్పూరకస్తూరీకుంకుమాదిమిళిత మయినచండనముచేతను సలంకృతుఁడై మేల యిసవీతాంబరములు గట్టి మిక్కుటమగు మరలేవస్సుచే జ్వలించుచు సింహాసనమునఁ గూర్చుండెను. వీర్యవంతుఁడును నిశ్చైత్యకులవర్ధనుండు సగుశ్రీమంతుఁడు శత్రుఘ్నుఁడు, రామునకును లక్ష్మణునకును భరతునకును హాకేయారాదులఁ దొడిగించి యలంకారము నేయుచెను. అంతనపుడు దశరథభార్యలు, మందియగుమనంబున, వందఱును శరీరీతాదేవికి, తామే తమచేతులార మనమ్మను హరించునట్టియలంకారము గావించిరి. అంతఁ గానల్యాదేవి పుత్రునియందు మిక్కిలిమక్కువ గలది గావున, మిక్కిలియు నుబ్బు నొంది, యతనిమిత్రము లయినవానరులభార్యలకందఱకును బ్రయత్నపడి మనోహర మయినయలంకారము గావించెను. అంత శత్రుఘ్ను నాడ్డవలన మమత్రుఁ డనుసారధి, యన్నియవయవములును సాగను గులుకుచున్నయుత్తమ మయినరథమును, మేలయినయశ్వములుం బూన్చి తెచ్చెను. మహాబాహుండును సత్యవరాక్రముండు సగురాముఁడు సూర్యమండలమువలె వెలుగుచు దివ్యం బగునమ్మేటిరథము వచ్చుటనుకూచి దాని నారోపించెను. సుగ్రీవుఁడును

* 'నమే స్నానం బహుమతం తం వివాక్రయాచరం' 'వైకృతాదుఁడు భరతుఁడు స్నానముచేయఁగ నేమ స్నానముచేయుట కొల్లను' అని రాముఁడుమన్న చెప్పియున్నచొప్పున, ప్రథమస్నానము భరతుఁడుచేసెను. సుగ్రీవుఁడును గిష్కింధముండి వెడలివచ్చినదాదిగా స్నానములేకుండుననరికప్పుడు స్నానము. అల్లెలంకన విడిచివచ్చినదిమొదలుగా స్నానములేనందున విధిమఱువకును నప్పుడుస్నానము. శత్రుఘ్నుఁడు స్నానముచేసినట్లు చెప్పమిచే, నపుడతని కవసరము గాదు. మఱి భూర్య మరేఁడు బ్రతము పూనినట్లును తెప్పలదలేదు 'శబ్దగ్రామీ జటాంహిత్యా భ్రాతృభి స్సహితోఽవళు' అని వందగ్రామమున తమ్ములతోఁగూడ జడలు విడచిపోయిట్లు సుతేజముగా చెప్పఁబడియుండుటంబట్టి, శత్రుఘ్నుఁడు స్నానముచేసెనని మరణిథముగాఁ దేలుచున్నది.

హనుమంతుడును స్నానముచేసి దేవలోకమండలివస్త్రములుంబోనివస్త్రములనుగట్టి సొగసయినకుండలములుదళుకొత్త, దేవేంద్రునివలెగాంతిఁ దేజరిలుచు నయోధ్యకుంబోయిరి. సుగ్రీవునిభార్యలును సీతాదేవియు, తులయనయోధరణములం గయి సేసి, మంచికుండలములను దాల్చి యయోధ్యాపురమును జూడఁ దుకతుకపడుచుఁ బోయిరి. దశరథమహారాజుమంత్రి లగువారు ముందే యయోధ్యకుఁ బోయి, పురోహితుఁ డగువసిష్ఠుని మున్నిడికొని రామునిపట్టాభిషేకమునకుఁ గావలసినమంగళద్రవ్యములను సమకట్టువిషయమై పసమీతి నాలోచనము సేసిరి. అశోకుడును విజయుఁడును సుమంత్రుఁడును క్షేపట్టాభిషేకము రామునకును నగరమునకును వృద్ధిరముగా నుండునట్లు జరుపుటకై పసిష్ఠునితో నాలోచనము సేసి యతనితో 'మహాత్ముం డగురామునికి జయార్జుండును వానికి వభిషేకము సేయుకొఱకు మంగళకరము లయినవాని నన్నిటిని మీరు చక్కగా సమకట్టఁదగువారు' అనిరి. ఆమంత్రిలందఱు నిట్లు పురోహితుఁ డగువసిష్ఠునికిఁ జెప్పి, యంత రామునిఁ జూచునునంబులతో మకల పురము వెలువడి రామున కెదురుగాఁ బోయిరి. వేయకన్నులు గలయింద్రుఁడు పద్మనిశుల్లమును పూన్చినరథము నారోహించి పోవునట్లు, అనఘుఁడు రాముఁ డుత్తమ మయినరథము నధిరోహించి పట్టణమునకుఁ బోయెను. రామునకు భరతుఁడు పగ్గములు పట్టి సాంధ్యము గావించెను. శత్రుఁఘ్నుఁడు ఛత్రము పట్టెను. లక్ష్మణుఁడు ముందట నిలచుండి రామునికిరన్నపము వీసనతో వినరుచుఁ దెల్లనివింజామరమును తీసికొని వానిని రాక్షసరాజులవిభీషణుఁడు చంద్రలింబ సమాన మయినమఱియొక శెల్లని వింజామరమును బట్టుకొనిను. ఆకాశమున నవుడు ఋషులును వాయుగణములును దేవతలును రాముఁడు గావించిన స్మృతివ్యములను ముచ్చటించుచుండఁగా ఆధ్వని మధుర స్వ వినిపించెను. అంత మహాశేఖం డగువానరసింహుఁడు సుగ్రీవుఁడు చక్రవర్తి కాఁ నున్ననశత్రుండును మనుకుంచుమును నారోహించి పోయెను. వానరులు మనుష్యరూపములను దాల్చి సర్వాధరణభూషేతులయి, తొమ్మిదివేలయే నుండుల నారోహించి పోయిరి. పురుషలరారుఁడు రాముఁడు శంఖధ్వనులును జనులుబృహదా గావించుకోలాహలధ్వనులును భేరులభాంజ్యములును బోరుకొన మేడల పరువలచే ముగువు గులుకుచున్నయయోధ్యాపురమునకుఁ బోయెను. అంత నపు డయోధ్యకుఁ బోయియుండి రామాభిషేకమును గుఱించి యాలోచించుకొని మరలి మొదక్కొన నెద్దిననుమంత్రితామంత్రిలు, అతిభయం డగురాముఁడు పరివార సహితుఁ డై నిజదేహకాంతిచేఁ దేజరిల్లుచు రథమున నచ్చుచుండఁగాఁ జూచిరి. వారు రాముని జయ జయ యని యాశీర్వదించి యతఁడు బదులున కెంతయు నున్నింపఁ

* 'ఆరాంధ్యం కర్మాదు' రామునిన్నికై శివస్థులు వేసినచేయుమును. అని లక్ష్మణుఁడు మున్ను చెప్పిట్టివాడు గాన యందులకై త్విరిపడి గూరుకొని గ్రహించె నని తెలియునది. గోవిందరాజులు.

గమ్మలు పరివేష్టించి వచ్చుచున్న యమ్మహాత్ముని వెంటఁ బోయిరి. మంత్రులును బ్రాహ్మ-
 ణులును బ్రజలును బలసి కొలువ రాముఁడు నక్షత్రపరివృతుఁ డగుచంద్రునివలె
 నంతయుఁ గాంతిసాంపున వెలిగినవాఁ డయ్యె. అంతకు వాద్యముల వాయిచు
 వారును తాళికులును స్వస్తిక వాద్యములవారును మంగళపాఠకులును ముందుఁబో-
 వఁగాఁ, దాను బోయెను. మఱియు బంగారక్షతలు దాల్చినవారును గోవులును,
 కన్యలును, బ్రాహ్మణులును, కుడుములు చేతఁదాల్చిన మనుష్యులును రామునికి
 ముందుపోయిరి. రాముఁడు సుగ్రీవునకుఁ దనఁబుండు గలప్నేహమును, వాయు
 పుత్రుం డయిన వాసుమంతుని ప్రభావమును, యుద్ధమున వానరులు గావించిన
 ఘోర కర్తములను, రాక్షసుల బలవిశేషమును, విషపాదము లెన్ను శర-
 ణొందుటయు, మంత్రులకుం జెప్పెను. అయోధ్యాపురవాసు లందఱు నా వృ-
 త్తాంతమును విని యాశ్చర్యము నొందరి. మహాశేఖర డలరాముఁ డివృత్తాంత-
 మును జెప్పుచు, మనంబునఁ దుష్టియు ధనాదులచేఁ బుష్టియు గలజనులు నెరిసి బెరిసి
 యుండునయోధ్యాపురమును వానిసహితముగాఁ బ్రవేశించినవాఁ డయ్యె. అందు
 ప్రవేశింపఁగానే పురజను లెల్లఁ బ్రత్యేక్షిహమనను బాడపుగా ధ్వజము లెత్తి నలిపిరి.
 రాముఁ డిక్ష్వాకమంశపురాజులు వానిముసేయనట్టిదియు నందుకు ముగించియు
 నగుతనంత్రిగృహమును సమీపించెను. అంత నిఘ్నకులారాడికిఁ గుండునాడ
 కుమారుఁ డారాముఁడు మహాత్ముఁ డయినంత్రిగృహమును బ్రవేశించి కొనిల్యకును
 సుమిత్రకును కైకేయికిని నమస్కరించి ధార్మికత్వి ముగియించిరి. అచి
 మహర్థవంతం బగుమాటల మధురముగా 'ముత్తములచేతను వైషామ్యములచే-
 తను బాదుఁగంబున నావై మేల్కొనఁగలవామును దానియంతఃపురోద్ధానముతోఁ నాడ
 సుగ్రీవునకు విడిపట్టు గానిచ్చు' అనెను. అమాఘపరాక్రమం డగుధర్మరాజు రా-
 ముఁడు చెప్పినది విని, సుగ్రీవుని కేను పట్టుకొని యారామగృహమునకుఁ దీసికొనిపో-
 యెను. అంత శత్రుఘ్నునిమాడ్చ వెలసె. బలిచారకులు శైలదీపములును మంచము
 లను వెలుపులను దీసికొని శీఘ్రమున నాగ్నిహమమును ప్రవేశించిరి. సుగ్రీవుఁడు ఏమఁ
 బట్టలో సుఖముగాఁ జొచ్చినవనిన మహాశేఖర డగుధర్మరాజు పలికినవాచి 'ప్రభా!
 రామునిపట్టాభిషేకమునకై దూతలు బంపుము. అందులకు నీవు సమన్వితంబు' అ-
 నెను. అంత సుగ్రీవుఁడు శీఘ్రముగా సమస్తరత్నిభరితము లయిననాలుగుసున్నా-
 కలశములును నలుగురువనశోత్తములచేత కొనిగి వారికి 'వానరలారా! మీకు
 శేపుతెల్ల వాఱునంతకు నాలుగుసముద్రములయుఁ బుణ్యనదులయు జలంబులు నిండు
 కొని యీకలశములం గొని యిచటికి వెచ్చి ను మ్మెదురుచూచుచుండవలయును' అని
 యాజ్ఞాపించెను. సుగ్రీవుఁ డిట్లు చెప్పఁగా నేనుగులాశేసియాకారములు గలమహా-
 త్మీలావానరులు గిడుడునివలె మహానేగము గలవారలు గావున శీఘ్రముగా నాకా-

1779. శ్రీ రామచంద్రునికి పట్టాభిషేకపూర్వమంగళస్నానములు.

శమున కెగసిపోయిరి. అంత శాంబవంతుడును హనుమంతుడును వేగదర్శియను వానరుడును ఋషభుడును జలములతో నిండినకలశములను దెచ్చిరి. శాంబవంతుడు మొరలు గాఁ గలయావానరులు నలుపుగును నయిదువందలనదులనుండి జలమును కలశములం బట్టి తెచ్చిరి. పిదప బలసావన్నుఁ డగునుషేణుడు తూర్పు సముద్రమునుండి సర్వోత్తములు దాపిసనువర్ణకలశమున జలమును దెచ్చెను. ఋషభుడు డక్షిణసముద్రమునుండి బంగారుకలశమున జలంబు నించి యచ్చటి రక్షచందనపురైములచే దానిని గప్పి వేగమునదెచ్చెను. గవయుడు వాయువేగుడు గావున పశుమటిసముద్రమునుండి చల్లనిజలమును గొప్పరత్నకలశమునం దీసికొనినచ్చెను. సమస్తగుణసంపన్నుడును గరుడవాయువేగుడును నగుధర్మార్తుఁ డానలుడు శీఘ్రముగా నుత్తరసముద్రమునుండి జలమును దెచ్చెను. అంత శత్రుఘ్నుఁడుతానును ముత్తలు నామటివానరులు దెచ్చినజలమును జూచి రామునియభిషేకమునకై పురోహితశ్రేష్ఠుఁ డగువశిష్ఠమహర్షికి బంధువులకును సముద్రాజలములు వచ్చి యుండుటను దలిపెను. అంతఁ బరిశుద్ధుడును వృద్ధుండు నగువసిష్ఠుఁ

◆◆◆ శ్రీ రామునిచ్చాభిషేకముహోత్సవము. ◆◆◆

డు బ్రాహ్మణులతోపాటాపి రాముని నీతాసమేతముగా రిత్నమయవీరంబుఁ గూర్చుండెట్టెను. అంత సప్తవసువులు దేవేంద్రున కభిషేకముగావించునట్లు వసిష్ఠుడును వామదేవుఁడును బాబాలియుఁ గాశ్యపుఁడును గాత్వామనుఁడును సుయజ్ఞుఁడును కలిమియుఁడును విజయుఁడున నేడియాయెన మంద్రును స్థలమును సుగంధియు నయినజలముచేఁ బుష్యరూపముఁ పునరామున కభిషేకము చేసిరి. అంత వసిష్ఠాదులు తామభిషేకము చేసినవిషయక్కిలిహర్షమున తొలుత ఋష్యజలచేరినుపిమ్మట బ్రాహ్మణులచేరిను చంద్రఁ గవ్యలచేరిను ముత్తలచేరిను పుఁ జనులచేరిను యోధులచేరిను రామున కభిషేకము చేయుచి. వసిష్ఠాదులచే నాహూతు లయి లోక పాలుకు నలుపురును, దక్కిన దేవరి లంకయును నొంటిగాఁ జేరి, మాకాశమునం దుండి, దివ్యము లయిననమస్త్రవిధానములచే రాము నభిషేకించి. (తొల్లి ప్రవాచేరి నేడి నిర్మితిమైనదో, ను నువు తొల్లి జనిచేరి నభిషిక్తుఁ డయ్యెనో, అరిసినాశపురాజులు క్రమమున దేనిచేరి నభిషేకము గావించుటకే, రిత్నములచే నెలయును జేజర్పు నెలుంగుచున్న యాకీర్తమును, బంగారువృష్టి నెలబాడు గుననన పువులచే శోభితిమై మిక్కిలిసంహోముల ననానావిధాన్నిములచే చిత్రించుటకై యున్న సభయందు, నానామణిమయ మైనవీరములను ముంచి నిర్భయ క్రముగాఁ బూజించి పిన మహాత్ముం డగువసిష్ఠుఁడును

● శాంబుడు గుడు మొదలగునట్లు పరిజలములను పుషేణుడు నెదవలయునలుపురు ననుచు జలములను దెచ్చుటకు నిగొనింపఁబడిరిని నెరియుదు. శాంబువానులతోఁ జేరినఋషభునకంటె గుషేణాదులతోఁ జేరినఋషభుఁడు మేలి నెరియునది.

ఋత్విజులును ఋషులును నా కిరీటముతో రాము నభిషేకించిరి.) అప్పుడు రామునకు శుభమయిన శ్వేతచ్ఛత్రమును శత్రుఘ్నుడు వచ్చెను. వానరరాజయినసుగ్రీవుడు తెల్లనివింజామరవీచెను. రాక్షసేంద్రుఁ డగుబిభీషణుడు చంద్రునినలె దెల్ల నై మెఱయు చున్నమతియొకవింజామరను బట్టి సంతృప్తిమీఱి వీచెను. వాయుదేవుఁడు దేవేంద్రునివనువున నిజకాంతిచే నంతయు వెలుగుచున్న దై నూఱుదామరలతోఁ గొమరారు చున్నబంగారుహారమును దెచ్చి రాముని కొసంగెను. వాయుదేవుఁడు మరల నింద్రుఁడు ప్రేరింపగా, సర్వరత్నములతోఁ గూడినదియు నాయకమణిచే నడుచు నలంకృత మయినదియు నగుముక్తాహారమును రామున కొసంగెను. పట్టాభిషేకమున కర్హుం డయినయారామునియభిషేకసమయమున సంతోషమున దేవగంధర్వులు పాడిరి. అవ్వనోజను లాడిరి. ఆయభిషేకసమయమున భూమియందు *లెస్సగాఁ బైరులుపండెను. వృక్షములు మంచిఫలములతోనొవ్వెను. పుష్పములు మేలయినవానలు గుబాళించుచుండెను. పురుషలలాముఁ డగురాముఁడు తొలుత లక్ష్మణుజ్జములను క్రొత్తిగా నీనినలక్షయావులను సూతాఁబోతులను, బ్రాహ్మణుల కొసంగెను. రాముఁడు మరల, ముప్పదికోట్లబంగారునాణెములను మతియు నమూల్యము లయిననానావిధసప్తాభరణములను బ్రాహ్మణుల కొసంగెను. ఆపురుషలికులఁడు సూర్యకీరణములుంబోలె వెలుగుచు మణులు మెండుగాఁ బొడిగి యున్న దివ్యమయిన బంగారుహారమును సుగ్రీవున కొసంగెను. రాముఁడు మిక్కిలి ప్రీతి గడలుకొన వాలిగుమారుఁ డగునందునకు వైదూర్యమణులును వజ్రములును బొడుగంబడి విరలపొలుపు గులుకుచున్న బాహుపురులను నొసంగెను. రాముఁడు సీతకు, మేలయినరత్నములతోఁ గూడిన దై చంద్రికిరణములనలె మెఱుంగులఁడుఁడగు లించుచున్నదియు నీడుంజోడు లేనిదియు నగుకొకముక్తాహారమును (హనుమంతునకియ్యండగు ననుతలంపున) నొసంగెను. అంత, సీత, స్త్రీల కేదచేయుటకును స్వాతంత్ర్యము లేనందున, భర్తయనుజ్ఞ నెదుగుచూచుచు సతనియనుమతిఁ గనుఁగొని, నిర్జలములును దివ్యములు నయినరేండువస్త్రములును, ముదిరము లయినయూభరణములును వాయుపుత్రుం డగుహనుమంతున కొసంగినదియ్యె. మణియు నావిధి రాముఁడు తన కొసంగిన †ముక్తాహారమును మెడమండి తీసి వానరుల కెవ్వరికి నియ్యుటకునో యని సమస్తవానరులఁ జూచుచు, నెవ్వరికియ్యుఁడగునని భర్తయభిప్రాయమాయని యరినిని

* హర్షము కలుపే గే మహారాజ రామ్యులకప్పుతా. ఇది పృథ్వీవిద్యుదానా పుష్పిష్టాంకి రిశోరకా.† అది వానికి దూకొట్టి చెప్పఁబడినదైత్యులన్నియు నపుడు రామసంప్రేమలందు పక్షుటివకను కిడిది మిక్కిలి సుగుప్తములయిండు యిందుఁ కిప్పులడిగెను.

† సీత, రాముఁడు తన రామరక్షణలందు ముక్తాహరమువ్రుట తన లేకులాది నెవ్వనికో యిప్పింపఁదలఁచిపోయని యభిప్రాయమున గనుఁగొని కేదచ నెవ్వరికిని యియ్యఁగనో యని యుల్లవానలను, భర్త యభిప్రాయ విషయముతో యని భర్తన, మోకిరి జూచినది తెలియునది.

1780. శ్రీ రామచంద్ర విఠ్ఠలాది మేరీ మహాత్మ్యము.

శత్రువులనందఱిని వధించి మహాయశమునొంది నవోత్థానముఁ జేయు దుష్టుల కిట్లీం
చుచు నను నైరాద్యమును మిగుల సంతోషమునఁ జాలించెను. రాముఁడు ధర్మ
జ్ఞుం డగులక్ష్మణుని జూచి తాను *ధర్మ పరాయణుఁడుగావున 'లక్ష్మణా! నీవు ధర్మజ్ఞు
డివు. కాననీకుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. మనువు మొదలయిన పూర్వరాజులు, బలసంపత్తిని
బాలించు చుండినయీ భూమండలమును నీవు నాతోడంగూడి పరిపాలింపుము. మన
తాతలు ముత్తాతలు మొదల గురూర్వలు పూనియుండినయీరాజ్యభారమును నీవు
యావరాద్యము నవలంబించి నాతోఁ బాటిగా వహింపుము ' అనెను. రాముఁడు
యావరాద్యమును గలుగోను మని నియోగపూర్వకముగా నెంత చెప్పినను, అనున
యవచనంబుల నెంత యడిగికోన్నను, లక్ష్మణుఁడు దానినెంతమాత్రము నంగీకరింపఁ
డయ్యె. అంత మహాత్ముఁడు రాముఁడు యావరాద్యమునందు భరితు నభిషిక్తుఁగావించి
చెను. రాజలలాముం డగురాముఁడు, పొందకీకమును, లశ్వమేధమును వాచపేయ
మును, మజీయు నిలిరము లయిన నానావిధయజ్ఞములను బలుమూఁడు గావించెను.
రాముఁడు పదివేలసంవత్సరములు రాజ్యము గావించి యుత్తమాశ్వములతోను,
లక్ష్మణుని 'మహాబలం దగురాక్షసరాజా! మణియు నింకాకటి నీతోఁ జెప్పఁదలంచుచున్నాను. ఇ
ట్లొకకులదైవో మయినదిగల్గును నారాధనము' అని రాముఁడనితానిని యానియొప్పునుఁ జేసి
నుతోఁ జెప్పెనట. అట్లే పుష్పపురావసుమతఁ యాబుద్ధిశ్రీ మహాశక్తి గూడ తిక్కగమే! |
తానైవమన్వరాద్యస్థః కారేమదుపసంప్రదాం దస్యోత్పన్నపరకారే పుష్పపురావసాన్తతే! | తిక్క
కాయం నృప మిత్థోమకులదైవో! నిర్ణయమానరామ లంకాం ప్రాహుర్నాభీదగః " | అంతమా
ర్థమునుచెప్పగా భూమియుండునాచి నీవు రాజ్యముకు గావించుచు నుభయ నానందమునుబోధింపట
యోగ్యమవునుపును నాభిలషించుచున్నాను. అని రాముఁడుచెప్పి గుండెనొకటి నుకు దానిజాలి
చేసి నునుకొని యిట్లొకకులదైవో మయినదిగల్గును నీరంగకాయ నిచ్చెను. సభిషణుఁడు రుద్రునివలనయు
దీరినా లంకాపురంబు జోచుచు! అని రామానంద సమాధి కాలముఁడు చెప్పి సభిషణుని రా
ముఁడు రంగవిమానునిచ్చిట్లు చెప్పఁబడియున్నాడు. కానిట్టి రాముఁడు లక్ష్మణుని దేవాలంకార
శ్యామల ముట్టువేసింపుడు మరలఁ జిత్తులవలనగా జీవగాదు! అనుచున్నాను. ఇంతటి సమాధా
నమెట్లు — 'కేంద్రావృత్తస్థిరత్వాదు' అనెనట్లొనెను. రెండును భక్తి ప్రభులవలనగలవిచ్చెనట్లు మ
హేశ్వరశ్రీధరఁ చెప్పుచున్నాడు. అంతటి ప్రభులుగావలంబించినచో, లక్ష్మణునివలనవలదు. గ
ల్పాంతరమును గూర్చివేగా నెన్నవచో, లక్ష్మణుడే ప్రాప్త మయింపరాదాద్యమును మరలఁజూచెన
నుల స్మర్యమగుటకు దైరివచో, దుర్యోధనునికల లంకార మేన్నడు మున్నవన నొనెనునది. కాన గోపం
దరాజ మతానుసారముగా పుర్యవమతగా శీరసంబంధమే యు నెరియునది.

* రాముఁడు, తనవండ్రి పూర్వము నందఱి స్వభావముననుసరించి యున్నంతింపును, భరిమి
యనన్విధానము లత్తఱునితో 'లక్ష్మణుని మహాపాఠం ప్రాధ్యం బుద్ధగౌహ' 'లక్ష్మణా! నీవు
నాతోఁగూడి సభూమిని బాలింపుము' అని చెప్పెను. 'రామావృత్తస్థిరత్వతే' అన్నట్లు రాముఁడు
మొదట నొకటిచెప్పి చుట సభిషణికి చెప్పఁడు గావ నుపాదేశమును లక్ష్మణునికంటె శ్రీభూదై
భరతుఁడున్నను, లక్ష్మణుడే మహారాజ్యముఁ బట్టుమగట్ట నియోగించెనని తెలియునది.

భూరిదక్షిణలలోనుం గూడినయశ్వమేధయాగములు నూఱు గావించెను. ఆజాను
 బాహువులును బలమూపులును గలరాముడు లక్ష్మణుడు సహాయం దై యొప్పే,
 మిక్కిలియుఁ బరాక్రమము మెటిసి భూమిని బరిపాలించెను. ఆప్రజలభాగ్య మేమి
 చెప్ప ! ధరాత్మఁ డగురాముడును మిక్కిలియుత్తమ మయినరాజ్యమును బొంది
 మిత్రులను జ్ఞాతులను బాంధవులనం గూడి బహువిధయజ్ఞములను గావించెను. రా
 ముడు రాజ్యము పాలించుచుండునపుడు, స్త్రీలు వైధవ్యదుఃఖమే తెలియ రయిరి.
 దుష్టచ్యుగములవలనిభయముగాని గోగభయముగాని యెంతమాత్రముగలుగదయ్యె.
 లోకమనందు దొంగలే కలుగరయిరి. ఏమనఁగమును నెవ్వనినిగాని ముట్టనుగూడ
 ముట్టదయ్యె. వృద్ధులకు మందు బాలుకు మృతీ బొందుటయు లేదు. కాన వృద్ధులు
 బాలురకు ప్రేతకార్యములు గావించుట గానరాదు. సమస్తమును నెప్పుడును సంతో
 షము నొందియుండెను. సమస్తజనులును ధర్మపరాయణులై యుండిరి. జను లొకరియె
 డ నొకఁగు వైరముపూనుటకు సమర్థులిగియుండునపుడు రామునిజూచి యతనిమొగ
 వందులకు వాడునని యావాంఛలకు పైఁపజాలమిచే నొంపొనల హింసించుకొనక
 వైరవం మానుకొనియుండిరి. రాముడు రాజ్యము పరిపాలించునపుడు జనులు వేయి
 పుత్రులం బడసి, అంగులము, కోకిదూగు లయు, పుష్టియుఁ దుష్టియుఁగలిగి, వెక్కు
 వేలవంశస్థిములు జీవించియుండిరి. రాముడు దొరితనము సేయునపుడు, జనులు, 'రా
 ముడురాముడు రాముడు'లని రాముని ముచ్చటలే చెప్పకొనుచుండురు. జగమం
 తయు నెచ్చటను, నేవ్వఁదలమును రామమయము గానే యుండెను. వృక్షము లె
 వ్వడును బుష్పించుచు నెప్పుడును ఫలించుచు మిక్కిలి తనవపు గలబోదెలు గలిగి
 వెలయుచుండెను. వేరుములు కాలమునెప్పుడే నర్పించుచుండెను. వాయువు సుఖము
 గా వీచుచుండెను గ్రాష్టాణులను క్షత్రియులను శూద్రులును సంతమాత్రమును
 లోభము నేదివారిలయు తమకు విహితములగునర్హములందే లెప్పుకీలగి వానిని దప్ప
 క యనుష్ఠించుచుండిరి. రాముడు పాలించుచుండిగా జనులందఱును, ధర్మరతులై
 ధర్మపరాయణులై, సగ్యవాదులై యుండిరిను శుభలక్షణసంపన్నులయి యుండిరి. రా
 ముడు లెఱులంబూడి పిదపరాజా పదునొకండువేల సంవత్సరములు రాజ్యము
 చేసెను. ఈరామాయణము మున్ను వాల్మీకిమహర్షి చే వ్రచిపఁజేసెడి; కావ్యంబు
 లందెల్ల మొదటిది. కాన ధర్మప్రతిమును యశస్కరిమును ఆయుర్వృద్ధిరము నయినది;
 రాజులకు జయప్రదమయినది; వేదాధిపతి కాశమయినది. కాన వీరినెవఁడు చదువునో
 వినునో యామనుష్యుడు నెనుస్తరావములయండి విడిచెడిను శ్రీరాముని పట్టాభిషే
 కమును విన్నయెడి, బుత్రులుగోగువానికి నత్తుత్రులుగిలుగుదురు; ధనముగోరు
 వానికి ధనముగలుగును. రాజులనవాండు వినునది, శత్రువులనుజయించి భూమిని గ
 యికోనును. స్త్రీలు విందు చేసి, రామునిని కానల్యయ, లక్ష్మణునిని సుమిత్రయు, భర
 తునిఁ గై కేయయుఁ గన్పదిమన నీర్హయపు లయిననుపుత్రులం బడయుదురు.

ఎవ్వరికిని స్వేచ్ఛముగలుగనట్టి కార్యములం జేయు రామునివిజయము సంతయుఁ బ్రతి
 పాదించెడి యారామాయణమును విన్నవాఁడు దీర్ఘాయువును బొందును. వార్తీకి
 మహర్షిచే రచితమయి వేదోపబృంహణమై యొప్పు నీయాదికావ్యము నెవ్వఁడు
 శ్రద్ధగలిగి కామక్రోధంబుల నిగ్రహించి వినునో యతఁడు, దారిద్ర్యాది సమస్తక
 వ్వంబులను గడచిపోవును. మఱియు దేశాంతరమునకుఁ బోయియున్న ను నది ముగిసి
 నురల దనఁబండువులతోఁ గూడికొనును. ఈలోకముననే రాముని యనుగ్రహము
 వలన, కోరినవరముల నన్నింటిని బ్రాప్తించును. ఈరామాయణమును జక్కగా విం
 దు చేసి, దీనంజేసి సమస్తజీవతలును సంప్రీతి నొందుదురు. మఱియు గృహమునందు
 విఘ్నకారులగు భూతములును శాంతములగును ఈరామాయణమును విన్నయెడ,
 రాజ భూమండలమునంతయు జయించును. దేశాంతరమునకుఁ బోయినవాఁడు తే
 మముగా స్వస్థానముఁ జేరును. పుష్పవతు లగు స్త్రీలు మిక్కిలి యుల్లెము లయినపు
 త్రులం బడయుదురు. పురాతన మయినయూరిహనమును మనుష్యులు పూ
 జించినను జదివినను, వారి సమస్తపాపములును నశించును. దీర్ఘమయిన యాయు
 వును గలుగును. ఈరామాయణమును శ్రీశ్రీయు లెప్పుడును శిలను నేలపోక నమ
 న్కరించి బ్రాహ్మణవిపరన వినవలెను. వారిలకై శివకవ్యమును, సుపుత్రీలాభమును
 దవ్వక కలుగును. సందేహములేదు. ఈరామాయణమును సంపూర్ణముగా నిత్యము
 ను వినువానియందును జదువువానియందును రాముండు నెవ్వడును వ్రీత్తుడై యుం
 డును. ఏలన, నారాయణుడే సనాతనుడును ఆదిదేవుడును, మహాబాహుడును
 నర్చ్యకృష్ణుడు నారాయణుడు నగుచిహ్నుడు; కాని యతఁడు ప్రీతుఁ డయినచోఁ
 గొఱుతయేమికిననుక సతఁ డాయరాగ్యములను అతిదుర్లభమయిన ముక్తినిగూ
 డ నిచ్చును. మహాభక్తచరిత్రమైన యీశుభ కావ్యమును వినువాఁడు కుటుంబవృద్ధిని
 ధనధాన్యవృద్ధినిఁ బడయును; మేటిపదంతులను జేల్పును; ఉల్లెమ మయినపౌత్ర
 మునొందును; కోరినకార్యము సిద్ధిపొందును; భూమియందలి సమస్తములను బ్రాప్తి
 చును. ఈపుణ్యచరిత్రము ఆయుష్కరమును ఆరోగ్యకరమును యశస్కరమును
 మంచి తోఁబుట్టుడనము గలిగించునదియు బుద్ధివర్ధకమును సుఖప్రదమును తేజస్క
 రము నయినది గావున, సభ్యుడయము గోరునట్టి సత్పురుషులు నియమముతో దీని
 నవశ్యము వినవలయును. జనులారా! ఇట్టిది ముందుజరిగిన చరిత్రము. మీకు థ
 వ్రమగుఁగాక. దీనిని శ్రద్ధతోఁ బఠింపుడు. విష్ణుదేవుని మహాత్మ్యము పఠిల్లుఁగాక. రా
 మాయణము విన్నను దానియర్థము గ్రహించినను సమస్తజీవతలును సంకోపిం
 తురు. రామాయణమును వినుటవలనఁ బితృజీవతలును దృష్టిబొందుదురు. మఱియు
 థక్తి గలిగి యెవరు వార్తీకిమహర్షి కృతి మయి శ్రీరామవివృతరీతి ప్రతిపాదక
 మైనయీసంహితను నితరులచే వ్రాయునుకాక కామును వ్రాయుదురో వార లీ

